SANTI PADRI E DOTTORI
163
H
22-23.
BIB.NAZ.NAPOLI

BIBL. NAZ.
163
H
22
NAPOLI

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI CARTHAGINIENSIS PRESBYTERI, OPERA QVÆ HACTENVS REPERIRI POTVERVNT OMNIA.

IAM POSTREMVM, AD EXEMPLARIA MANVſcripta collatione facta, quamaccuratiſſ. recognita, aliquot etiam libris auctiora; nunc primùm in capita, & certo ordine, habita quantum fieri potuit temporum ratione, in quinque Tomos diſtincta.

CVM IACOBI PAMELII BRVGENSIS, THEOLOGI, Archidiaconi Audomaropolitani, Argumentis & Adnotationibus toti operi interiectis, quibus tum loci obſcuriores explicantur, tum quidquid ad Antiquitatem Eccleſiaſticam ſpectat, illuſtratur.

AB EODEM PAMELIO RECENS ADIECTA, TERTVLLIANI Vita; Scripturarum citatarum Index locupletiſſ. aliáque Prolegomena.

Catalogum totius operis inueniet Lector poſt Epiſtolas Dedicatorias; & in ſingulis Tomis Præfatiunculas de librorum ordine.

Ex Bibliotheca S. Severini ac Sosii

BIBLIOTECA NAZIONALE NAPOLI

PARISIIS,
APVD MICHAELEM SONNIVM, VIA IACOBÆA, SVB SCVTO BASILIENSI.

M. D. LXXXIIII.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

BEATISSIMO PATRI, SANCTISSIMO'QVE DOMINO NOSTRO, GREGORIO XIII. ROMANÆ ATQVE ADEO CATHOLICÆ ECCLESIÆ PONTIFICI MAXIMO.

SEPTIMIVS TERTVLLIANVS (Lactantio teſte Inſtit. diuin. lib. 5. cap. 1.) fuit quidem omni genere litterarum prǽditus, ſed in eloquendo parum facilis, minus comptus, & multum obſcurus. Quod ipſum repetens B. Hieronymus lib. de Inſtit. Monachi ad Paulinum: Tertullianus (inquit) creber eſt in ſententiis, ſed difficilis in eloquendo. Atque hæc cauſſa præcipua, SANCTISSIME PATER, cur eius opera, non nunc modò, ſed etiam iam olim à ſæculis aliquot, aut penè incognita, aut certè minus trita, vulgatáque fuerint, &, vt verbis Lactantij vti pergam, non ſatis celebritatis inuenerint. Altera cur paucorum manibus verſata fuerunt ratio, quia B. Gelaſius Papa 1. ob errores in quos inciderat, inter apocrypha numerauerit, & inde factum ſit, vt poſterioris Eccleſiæ ſcriptores illis abſtinuerint; parum animaduertentes, vt videtur, ea quæ tali nota cenſerentur, non omninò, ſed publicè & in templis tantùm pronuntiari prohibita. Quod, tum ex voce ἀποκρύφου, quæ non aliud quàm occultum quid ſignificat, manifeſtum eſt, tum ex Gelaſij decreto comprobatur, in quo Apocryphorum ſcriptorum mentionem iniicit, poſtea quàm eos libros recenſuit, quos in Eccleſia recitari voluit. Verùm enimuerò neque ſtyli obſcuritas, neque Hæreſis ſubſecuta, B. Cyprianum aut B. Hieronymum deterruit, quo minus ita familiarem ſibi hunc ſcriptorem habuerint, vt etiam verbotenus plerumque illum imitati ſint. De Cypriano enim ita ſcribit Catal. Script. Eccleſ. Hieronymus: Vidi ego quendam Paulum Concordiæ, quod oppidum Italiæ eſt, ſenem; qui ſe B. Cypriani iam grandis ætatis Notarium, quum ipſe eſſet adoleſcens, Romæ vidiſſe, diceret; referréque ſibi ſolitum; nunquam Cyprianum abſque Tertulliani lectione vnam diem præteriſſe, ac ſibi crebrò dicere: Da Magiſtrum, Tertullianum intelligens. Et Epiſt. ad Pammach. ac Ocean. Beatus (inquit) Cyprianus Tertulliano magiſtro vtitur, vt eius ſcripta probant; quúmque eruditi, & ardentis viri delectetur ingenio, Montanũ cum eo Maximillámque nõ ſequitur. Idem, ad ſe quod attinet, imprimis Nepotianum in Epitaphio laudat, quòd ex frequenti huius Auctoris

vſu etiam ſtylum poſſet diſcernere: Illud aiebat (inquit) Tertulliani, iſtud Cypriani, hoc Lactantij, illud Hilarij eſt. Sic Minutius Felix, ita Victorinus; in hunc modum locutus eſt Arnobius. Deinde Euſtochium, ad eiuſdem lectionem lib. de Cuſtod. virg. his verbis adhortatur: Si tibi placet ſcire, quot moleſtiis virgo libera, quot vxor obſtricta ſit, legas Tertullianum ad Amicum Philoſophum, & de Virginitate alios libellos. Quomodo item id fieri expediat, Epiſt. ad Tranquillinum ſignificat: Ego (inquit) Origenem propter eruditionem ſic interdum legendum arbitror, quomodo Tertullianum, Nouatianum, (ſic enim lego, pro: Nouatum) Arnobium, Apollinarium, & nonnullos Eccleſiaſticos ſcriptores, Græcos pariter & Latinos; vt bona eorum eligamus, vitemúſque contraria, iuxta Apoſtolum dicentem: Omnia probate, quæ bona ſunt tenete. Quid? quòd etiam libros de Monogamia, quos tamen aduerſus Eccleſiam conſcriptos alibi fatetur, Epiſtola ad Paulinum, citet.

Hæc ego prolixiùs, vt poſthac & à Tertulliani lectione alienus ſit nemo; & quomodo legendus, agnoſcat Lector plus æquo ſcrupuloſior. Huc certè primùm nos inuitare debet ſumma eius antiquitas. Nam ab eodem Hieronymo primus poſt Victorem, & Apollonium, Latinorum ſcriptor adſcritur; quod ei mirum videri non debet, qui B. Irenæum, & primos illos Pontifices Romanos, S. V. prædeceſſores, Clementem dico, Anacletum, Euariſtum, alióſque ad eius ætatem vſque, Græcè potius quàm Latinè ſcripſiſſe mecum ſenſerit. Deinde talis eſt viri eruditio, vti (Vincentio Lirinenſi teſte lib. aduerſus proph. hæreſeon nouit.) apud Latinos noſtrorum omnium facilè princeps iudicandus ſit Quid enim (inquit) hoc viro doctius, quid in diuinis atque humanis rebus exercitatius? Nempè omnem Philoſophiam, & cunctas Philoſophorum ſectas, auctores adſertoréſque ſectarum, omnéſque eorum diſciplinas, omnem hiſtoriarum, ac ſtudiorum varietatem, mira quadam capacitate mentis complexus eſt. Ingenio verò nónne tã graui, ac vehementi excelluit; vt nihil ſibi penè ad expugnandum propoſuerit, quod non aut acumine irruperit, aut pondere illiſerit? Iam porrò, orationis ſuæ laudes quis exequi valeat? quæ tanta, neſcio qua rationum neceſsitate (ſeu denſitate, vti alij legẽdum cenſent) conſerta eſt, vt ad conſenſum ſui, quos ſuadere nõ potuerit, impellat; Cuius quot penè verba, tot ſententiæ ſunt; quot ſenſus, tot victoriæ. Quibus verbis alia quoque ratio ſcripta eius amplectendi iudicatur; quòd aduerſus Gentes & Iudæos nemo eo doctiùs ſcripſerit; aduerſus autem Hęreſes illas vetuſtiſſ. (quarum pleræque, prò dolor, hodie repullulaſcere incipiunt) præter eum & Irenæum, nullus, & aduerſus Marcionem ſolus hic ſcriptor exſtet. Hinc rectè idem Lirinẽſis proſequitur: Sciunt hoc Marciones, Apelles, Ptaxeæ, Hermogenes, Iudæi, Gentiles, Gnoſtici, ceteríque; quorũ ille blaſphemiãs multis ac magnis voluminum ſuorum molibus, velut quibuſdam fulminibus euertit. Atqui Hæreſes cognoſſe, debellaſſe eſt; & præuidiſſe, fugaſſe. Prætereo lubens, quòd etiam litterati quique, & maximè Iurecõſulti, ex Auctore hoc verborum iuris Romani retinentiſſ. & legum peritiſſimo, multum proficere queant. Certè quum antiquitate potiſſimùm aduerſus omnes Hęreſes, vel ipſo Tertulliano teſte, lib. de Præſc. adu. hæret. præſcribi debeat; non aliundè magis fidei Catholicæ articulos hodie controuerſos, aut Eccleſiæ ritus, & traditiones antiquas

con-

confirmari, quàm ex noſtro hoc Auctore; poſthac, opinor, iudicabit æquus Lector, ſi diligentiùs penitiúſque illum introſpexerit. Amplius dico, ex ſolo ferè hoc Auctore confici poſſe iuſtum Catechiſmum; qui ſufficiat, tum ad catechizandos rudiores quoſque fideles, tum ad reducendos eos, qui fortaſſis à recta fide deuiarunt. Sufficiant nunc exempla aliquot, quæ ſi in gratiam ſtudioſorum ſubiecero, prolixitati, quæ Epiſtolæ limites excedere fortaſſis videatur, V. Sanctitas, BEATISS. PATER, veniam quæſo dare non grauetur, & aures gratas accommodet. Imprimis Symbolum Apoſtolorum, quod Regulam fidei nuncupat, tale tantùm non quale hodie retinemus, non vno recenſet loco; libris nimirùm de Velandis virginibus, de Præſcriptionibus aduerſus hæreticos, & aduerſus Praxean. De Oratione Dominica (quemadmodum iam olim etiam adnotauit B. Hilarius) volumen aptiſſimum ſcripſit, quod B. Cyprianus imitatus eſt. Orationem Angelicam ex variis eius locis explicatam reddere liceret. Decalogum ferè integrum, reperire eſt explicatum, partim lib. aduerſus Iudæos, partim de Idololatria, & aduerſus Gnoſticos. Porrò SACRAMENTA, non duo duntaxat (vti Baſilienſes ad marginem alicubi perperàm adnotarunt) ſed ſex nominatim vno eodémque loco commemorat; de ſeptimo quoque Vnctionis extremæ haud dubiè facturus mentionem, ſi occaſio incidiſſet. Diabolus (inquit lib. de Præſcript. aduerſ. hæret. cap. 40.) cuius ſunt partes interuertendi veritatem, ipſas quoque res Sacramentorum diuinorum in Idolorum myſteriis æmulatur. Tinguit & ipſe quoſdam (en Baptiſmum) vtique credentes & fideles ſuos. Expiationem delictorum (quod ad pœnitentiam pertinet) de lauacro repromittit. Signat & illic (hoc Confirmationis eſt) in frontibus milites. Celebrat & panis oblationem (Euchariſtiæ nempè ſacrificium.) Quid? quòd & ſummum Pontificem in vnis nuptiis (Ordinem ſacrum, & Matrimonium etiam hîc vide) ſtatuit. Qui ergo ipſas res, de quibus Sacramenta Chriſti adminiſtrantur, tam æmulanter adfectauit exprimere in negotiis Idololatriæ, &c. Et verò etiam peculiaris de BAPTISMO liber exſtat Tom. 3. vbi latiùs de ceremoniis Baptiſmi, pleriſque etiamnum vſitatis; ſecundum quas inter cetera: Aquam adituri; (vti loquitur Auctor lib. de Coron. milit. & alibi non ſemel) ibidem, ſed & aliquanto priùs, in Eccleſia ſub Antiſtitis manu, conteſtamur nos renuntiare Diabolo, & pompæ, & angelis eius; dehinc ter mergitamur; amplius aliquid reſpondentes, quàm Dominus in Euangelio determinauit; indéque ſuſcepti lactis & mellis concordiam prægustamus; éxque ea die lauacro quotidiano per totam hebdomadam abſtinemus. Quibus adiungitur lib. de Baptiſ. & aduerſus Marcionem, olei ſeu Chriſmatis vnctio, à qua dicimur Chriſtiani. De Pœnitentia liber, tres eiuſdem partes, Contritionem, Confeſſionem, Satisfactionem, non obſcurè complectitur. Ad priorem illud pertinet cap. 9. Animum mœroribus deiicere, ingemiſcere, lacrymari, & mugire dies noctéſque ad Dominum Deum. Ad alteram: Presbyteris aduolui, caris Dei adgeniculari, prouoluere hominem, accuſare & condemnare, dict. cap. & illud cap. 10. Videlicet ſiquid humanæ notitiæ ſubduxerimus, proinde & Deum celabimus? An melius, damnatum latêre quàm palàm abſolui? Ad tertiã denique, frequens ſatiſfactionis mentio c. 3. 5. 7. 8. & 9. è quibus loci iſti apertiſſimi: Confeſſio enim ſatiſfactionis conſiliũ eſt; &c:

Sed quatenus ſatisfactio confeſſione diſponitur; confeſſione, pœnitentia; Deus mitigatur. Conſignationis ſeu manuſimpoſitionis, quod nunc Confirmationis vocamus, meminit lib. de Reſur. carn. & dicto lib. de Præſcript. adu. hæretic. cap. 36. vbi carnem ſignari dicit, manuſimpoſitione adumbrari, & Spiritu ſancto veſtiri. Omnium autem apertiſſ. lib. de Baptiſ. ſupracitato. Dehinc (inquit) manus imponitur; per benedictionem, aduocans & inuitans Spiritum ſanctum. Euchariſtiæ toties fit mentio, vt malim ad Indicem totius operis Lectorem remittere; maximè quum nemo id inficiari poſſit. De veritate verò corporis & ſanguinis Domini in Euchariſtia, teſtimonia luculentiſſ. reperire erit, tum lib. de Orat. cap. 6. tum etiam lib. aduerſ. Marc. 4. cuius tamen verba quædam in contrarium, non intellecta Auctoris mente, perperàm pro ſe citare non verentur aduerſarij. Hîc ſufficiet illud lib. ſuperius citati de Reſurr. carnis: Caro corpore & ſanguine Domini veſcitur, vt anima de Deo ſaginetur. Sacrificij item ſiue oblationis nomen toties repetitum eſt, atque apud alium aliquem veterum; quemadmodum latè deduximus dicto lib. de Orat. qui ritum Miſſæ Africanæ magna ex parte continet; vbi etiam omnes penè, quibus vtimur, ceremonias Chriſtiani ſacrificij, ex Tertulliano comprobauimus. Præterea ad Ordinis ſacramentum illud pertinere quis dubitet, lib. de Præſcrip. hæret. Ordinationes eorum temerariæ, leues, inconſtantes; Nunc Neophytos collocant, nunc ſæculo obſtrictos, nunc apoſtatas noſtros. Nuſquam faciliùs proficitur, quàm in caſtris rebellium; vbi ipſum eſſe, illic promereri eſt. Itaque alius hodie Epiſcopus, cras alius; hodie Diaconus, qui cras Lector; hodie Presbyter, qui cras laicus. Nam & laicis ſacerdotalia munera iniungunt. Item in Exhortatione ad caſtitatem: Differentiam (inquit) inter ordinem & plebem conſtituit Eccleſiæ auctoritas & honor per ordinis conſeſſum ſanctificatus à Deo.

Matrimonium denique quinquies lib. 5. aduerſ. Marcionem, cum Apoſtolo Paulo ad Epheſios 5. Sacramentum diſertis verbis nuncupat. Porrò ſi de Eccleſia ſit controuerſia, lib. de Præſcrip. aduerſus hæret. eam veram Apoſtolicámque eſſe latè deducit, in qua ordo Epiſcoporum ita per ſucceſſiones ab initio decucurrit, vt primus Epiſcopus aliquem ex Apoſtolis aut Apoſtolicis viris habuerit anteceſſorem, atque adeò etiam Romanam ipſam, vbi Petrus (inquit) & Paulus martyrio coronati, vnde nobis auctoritas præſtò eſt. Traditiones Eccleſiaſticas non ſcriptas, nemo veterum tam luculenter ſuo confirmauit teſtimonio, atque Tertullianus lib. de Corona militis. Et nominatim oblationes pro defunctis ac Natalitiis Martyrum; ac etiam de crucis ſignaculo: Ad omnem, inquit, progreſſum, atque promotum; ad omnem aditum, & exitum; ad veſtitum, & calceatum; ad lauacra, ad menſas, ad lumina, ad cubilia, ad ſedilia; quacunque nos conuerſatio exercet; frontem crucis ſignaculo terimus. Meminit ibidem, & alibi latiùs; tum Dominici diei; tum antelucanorum cœtuum, qui ad ſacrificium, de quo ſuprà, referendi veniunt; tum Ieiuniorum, de quibus etiam peculiarem librum edidit. De Continentia autem Eccleſiæ miniſtrorum & virginum, latiſſ. tractat libris de Velãdis virginibus, ac ad Vxorem vtroque, & de Exhortatione ad caſtitatem. Atqui, vti etiam aliarum controuerſiarum non omittatur mentio,

tio, De Excommunicatione Eccleſiaſtica, quam cenſuram diuinam nuncupat, ſic loquitur Apolog. c.39. Nam & iudicatur magno cum pondere, vt apud certos de Dei conſpectu, ſummúmque futuri iudicii præiudicium eſt, ſi quis ita deliquerit, vt à communicatione orationis, & conuentus, & omnis ſancti commercij relegetur. Si de vſu Imaginum proponatur quęſtio, quomodo illæ Decalogo ſint prohibitæ, nempè ne adorentur, his verbis explicat lib. adu. Marc.2. Proinde (inquit) & ſimilitudinem vetans fieri omnium, quę ſunt in cœlo & in terra & in aquis, oſtendit & cauſſas, Idololatriæ ſcilicet ſubſtantiam cohibentes. Subiicit enim: Non adorabitis ea, neque ſeruietis eis. Serpentis autem ærea effigies, poſtea præcepta Moyſi à Domino; non ad Idololatriæ titulum pertinebat, ſed ad remediandos eos, qui à ſerpentibus infeſtabantur. Sic & Cherubim & Seraphim aurea in arcæ figuratū exemplum, certè ſimplex ornamentum, accommodata ſuggeſtui; longè diuerſas habendo cauſſas ab Idololatriæ crimine, ob quam ſimilitudo prohibetur, non videntur ſimilitudinum prohibitarum legi refragari; non in eo ſimilitudinis ſtatu deprehenſa, ob quam ſimilitudo prohibetur. De Libero arbitrio latè diſputat, non modò Libro de Patientia, ſed & 2. adu. Marcionem. De Meritis denique operum, & æternæ vitæ mercede, lib. ad Martyras. Reliquis ſuperſedeo, ne ſim prolixior, remittens Lectorem ſtudioſum ad Adnotationes noſtras; quas ſi eadem cum beneuolentia & attentione legerit, qua plerique noſtras illas nuper in B. Cyprianum editas, haud ſine fructu id futurum confido; quippè quæ non aliud ſint, quàm loci quidam communes materiarum omnium quæcunque hodie controuerti ſolent, ex penitiore vetuſtatis penu deprompti. Idque adductis teſtimoniis Patrum, iam inde à primis Eccleſiæ Apoſtolicæ incunabulis vſque ad Sanct. V. primum eius nominis prædeceſſorem Magnum illum Gregorium; ne fortè ab iis in dubium vocentur, qui ab ea ætate errare cœpiſſe Eccleſiam (contra expreſſum promiſſionum Chriſti Beato Petro factarum, Matth. 15. & 28. Dei verbum) calumniari non verentur. Proinde, benè de Republica ſunt meriti Ioan. Baptiſta Egnatius, qui Tertulliani Apologeticum in lucem edidit, & Ioan. Gagnæus Pariſienſis Theologus, qui, quos omiſerat Rhenanus, libros xv. ſuperaddidit, & nonnihil qui aliquot carmine conſcriptos inter Poëtas Chriſtianos euulgauit. Magnum denique aliquid præſtitit Rhenanus Seleſtadienſis, quum primùm Tertullianum, quoad fieri potuit, integrum à blattis & tineis vindicauit, ac Scholiis, deinde & Adnotationibus illuſtrauit, quibus obſcuriores quaſque phraſes vocéſque explicat; & non ſemel etiam Eccleſiaſticos ritus antiquos confirmat. Verùm vti homini, humanitùs aliquid ei contigit, quòd in area verſaretur non ſua, vtpotè litteratus potius quàm Theologus. Vnde à Sanctitatis Veſtræ prædeceſſoribus Paulo Papa IIII. & Pio Papa V. ſecundum Concilij Tridentini decretum cenſura notatis eius Adnotationibus, atque adeò etiam interdictis, donec repurgarentur; factum eſt vt Catholicorum piorum manibus iterum penè exciderit Tertullianus, quòd hactenus non prodierit, auctoritate publica repurgatâ, operum eius editio. Ego itaque, frequentiſſimè à compluribus magnis eruditiſſimíſque viris, tum Iureconſultis, tum Theologis requiſitus, vti, quod de Tertulliano in editione B. Cypriani promiſeram,

quantocyùs præſtarem; iamdudum pollicitis ſtetiſſem, Deo auſpice, niſi variis neceſſariiſque occupationibus tam priuatis quàm publicis in hunc vſque diem præpeditus fuiſſem. Præterco tantam, de qua ſuprà, Auctoris in eloquendo difficultatem, vt multo tempore opus fuerit ad requirenda & conferenda exemplaria; iis præſertim locis, quibus explicandis Oedipo quopiam opus erat, quò certior eſſet cenſura de vera & genuina lectione, & quæ cum Auctoris mente & ſtylo quamoptimè conueniret. Qua in re plurimùm adiutus ſum tribus MS. membranaceis codicibus Vaticanis, quos Alano Copo, piæ memoriæ, Theologo eruditiſſimo, noſtro nomine, Illuſtriſſ. Cardinalis Sirletus ſubminiſtrauit; cui tam fuit cordi hæc noſtra opera, vt per Dn. Fredericum, ſuum in Bibliothecæ præfectura vicarium, & alios quoſdam amanuenſes, iuſſerit ſingulos illos conferri cum codice excuſo, atque ita varias lectiones in marginem adnotatas ad nos tranſmitti. Cuius adeò Celſitudini, vti etiam Illuſtriſſimis Cardinalibus Hoſio & Granuellano, qui apud illum eius rei fuerunt interceſſores, eſt quòd gratias immortales & agam & habeam. Nec parum ad hanc rem contulerunt MS. Libri Monaſteriorum S. Amandi ac Bauonis, & Anglicus quidam, quem theſauri loco penes ſe adſeruabat quondam Ioan. Clemens Anglus. Quibus acceſſerunt coniecturæ doctiſſimorum virorum, Latini Latinij Itali, & Ioan. Harriſij Angli, ab ipſis mecum communicatæ, & obſeruationes aliorum, quorum ſuis quibuſque locis fiet mentio. Quibus omnibus adminiculis adiutus, non tamen ſine vigiliis, laboribus, & lucubrationibus maximis (vt ne quid dicam de ſumtibus haud exiguis, præſertim in accerſendis dictis variis lectionibus, & MS. codicibus) loca innumera caſtigaui, hiulca ſuppleui; quædam etiam ſuperflua, quæ ex margine in contextum irrepſerant, reſcidi. Acceſſit, quòd recèns in capita libros omnes diſtinxi. Non quòd ignorem, Tractatus eſſe ſerie continua conſcriptos ab Auctore; ſed quòd, quum adfectatione ipſa ſubobſcurus ſit, res ſcitu neceſſariæ faciliùs minutatim intelligi poſſint à rudioribus. Neque verò nouo id exemplo, ſed iam olim id factum, ex MS. codicibus omnibus, & prioribus excuſis in Apologetico patet; quòd libri maxima vtilitas id faciendum perſuaderet, & non ita nuper in libro de Præſcriptionibus aduerſus hæreticos, à I.C. eruditiſſ. Ioanne Quintino Heduo. Cum quo ad Zephyri calumnias tribus, quod aiunt, verbis reſpondeo: Nihil cuiquam deperire, quòd Tertullianus diuiſus ſit; manere integrum, ſi quis vno malit contextu legere. Ego verò, re cum doctiſſ. & Theologis & Iureconſultis communicata, etiam in ipſis Argumentis diſtinctionem capitum retinendam exiſtimaui; vt inde colligat Lector, quid quoque tractetur capite; quæ etiam, vti maioris ſint auctoritatis, ipſiſſimis Tertulliani verbis conſcripſi; quò ſic Lectori ſtudioſo ſatisfaciam; cui facile fuerit, ex ſola eorum lectione antiquitatem omnem Eccleſiaſticam decerpere. Deinde totum opus in quinque Tomos partitus ſum: quorum primo continentur libri aduerſus Gentes & Iudæos; ſecundo Parænetica; tertio ſcripta aduerſus Hæreſes; quarto pia Poëmata cum Fragmentis operum quæ deſiderantur; quinto denique ea quæ aduerſus Eccleſiam ſcripſit, & aliena quædam. Ordine etiam librorum ſeruato, quantum fieri potuit eodem, legitima temporum ratione habita, quo

con-

conſcripti ſunt; quemadmodum ex Præfatiunculis, quæ ſingulis præfiguntur Tomis, colligere eſt. Denique, vt norit Lector, iuxta Apoſtolum, examinare omnia, & quod bonum eſt, tenere; Admonitionem de Tertulliani dogmatis, ne dicam erroribus, longè locupletiorem quàm Rhenanus ediderat, Alphabeti ordine, ſimul cum Antidoto, edidimus. Reliqua prudens omitto. Quæ omnia, ſimul cum dictis Adnotationibus noſtris ſacræ Romanæ Eccleſiæ, atque adeò Veſtræ Sanctitatis, iudicio cenſuræque, lubens vel probanda vel improbanda ſubmitto.

Ceterùm, quòd eidem Sanctitati Veſtræ, BEATISSIME PATER, Tertullianum inſcripſerim; non vna me mouit ratio. Imprimis enim, cui potius nuncupandus veniat, quàm ei, penes quem Eccleſiæ Latinæ atque adeò Romanæ ſuprema eſt adminiſtratio? Præſertim, quum Africana Eccleſia cum Romana (vti verbis Auctoris noſtri vtar) conteſſerarit; & eiuſdem auctoritas, donec primùm à Vandalis, deinde à Mahumetanis occupata eſt, in Africa ſemper ſacroſancta fuerit; vſque adeò vt Tertullianus Catholicam doctrinam apud Eccleſiam Romanenſem, & eandem pro Apoſtolica, eiúſque auctoritatem in Africa agnoſcat, lib. de Præſcript. aduerſus hæret. Et quanti habitum fuerit iam tum, in litteris, quas Pacis vocabant, concedendis aut reuocandis, ſedis Apoſtolicæ iudicium; non obſcurè lib. aduerſus Praxean ſignificet: Immò etiam in hæreſin prolapſus, Epiſcopum Epiſcoporum Romanum Papam, lib. de Pudicitia nuncupet. Deinde expediebat ſub auſpiciis Sanct. Veſtræ prodire Tertullianum, vti ſic rurſus auctoritatem accipiat, quam probabilibus eius ſcriptis error conſequens detraxiſſe videbatur; atque adeò etiam à ſcrupuloſioribus quibuſque eius non omittatur lectio. Quid? quòd etiam iure quodam Sanctitati Veſtræ debebatur noſtra hæc recognitio; quæ tantum adiumenti accepit ex dicta Vaticana V. Sanctitatis Bibliotheca, vt niſi cum ingratitudinis nota illam præterire non potuerim. Illud autem audendi fiduciam dedit; quòd, quum fragmenta quædam Conciliorum, quæ conferre poſſent ad Gratiani recognitionem, quam magno adparatu iamdudum Sanct. Veſtra molitur, ad Illuſtriſſ. Cardinalem S. Sixti Boncompaignum, iuxta eiuſdem S. V. poſtulata, iſthuc miſiſſem; iniecta mentione opuſculorum quorundam Hrabani Mauri, quæ cupiebam Sanct. V. dedicare; quàm benigniſſimè idem Illuſtriſſ. Cardinalis inter cetera ſic reſcripſerit: Scito, in eo rem gratiſſimam ſuæ Sanctitati te facturum; quæ magnam ex iis Conciliorum fragmentis voluptatem accepit; & mihi iniunxit, vt eius nomine te valde horter, vti in huiuſmodi libris eruendis & expurgandis diligentem operam ponas; quia hæc (inquit) præcipua ſunt inſtrumenta, quibus & noſtra conſtituere, & hæreticos valemus euertere. Si itaque grata fuiſſet Sanctitati V. inſcriptio Opuſculorum Hrabani aliquot duntaxat; multo certè magis acceptabilem fore Tertullianum non dubito.

Patiatur itaque, BEATISSIME PATER, ſub ſui nominis prodire auſpiciis Sanctitas Veſtra Tertullianum hunc noſtrum; meque in clientelam recipiat, iam Catholicæ Religionis ergò voluntarium exſulem. Atque adeò etiam ceteros Eccleſiaſtici ordinis per Flandriam viros; qui, quum inter hæ-

reticos aut falſos fratres abundare liceret, malunt plerique penuriam pati pro Chriſti nomine, quàm genua ante Baal incuruare; quos Sanctitati Veſtræ quamoffició ſiſſimè commendo. Quod reſtat, Deus Opt. Max. eandem SANCTITATEM V. Eccleſiæ ſuæ diu ſeruet incolumem.

Duaci, ipſa Exaltationis ſanctæ Crucis. 1579.

SANCTITATI VESTRÆ DEDITISSIMVS
IN CHRISTO SERVVS

IACOBVS PAMELIVS.

SERENISS. POTENTISSIMOQVE MONARCHÆ PHILIPPO II. HISPANIARVM REGI CATHOLICO, Belgij Principi clementiſſimo.

ADVERSVS *hæreticos omnes,* REX SERENISSIME, *præſcribit Tertullianus noſter, cuius nunc Opera in lucem damus, non admittendos eos ad vllam de ſcripturis diſputationem.* *Primùm quidem, quòd hæreticum hominẽ poſt primam, aut ſaltem vnam atque alteram correptionem deuitandum B. Apoſtolus Paulus ſcripſerit. Deinde quòd nihil proficiat (ipſius verbis vti pergo) congreſsio ſcripturarum, niſi planè, vt aut ſtomachi quis ineat euerſionem, aut cerebri, quòd quaſdam ſcripturas non recipiant hæreſes; ſi quas recipiunt, adiectionibus & detractionibus ad diſpoſitionem inſtituti ſui interuertant; aut non integras recipiant; & ſi aliquatenus integras præſtent, nihilominus diuerſas expoſitiones commentatæ conuertant. Denique, quòd ille, ſi quis eſt, cuius cauſſa in congreſſum deſcendis ſcripturarum, vt eum dubitantem confirmes, ad hæreſes magis quàm ad veritatem demerget, hoc ipſo motus, quòd te videat nihil profeciſſe, æquo gradu negandi & defendendi; certè de pari altercatione incertior diſcedet, ne ſciens vtram hæreſim iudicet. Diſertè id profectò admodum Tertullianus: quod quum & in hæreticos, vt ſemper ſui ſunt ſimiles, noſtri temporis aptiſſimè competat, videamus, quibus auctor in hac, quod aiunt, harena verſatiſſimus, Præſcriptionibus aduerſus eoſdem vti pergat, vti & nos intelligamus, quibus artibus cum illis ſit congrediendum à noſtri ordinis viris. Si quando, inquit, cum illis diſceptandum, illud priùs proponi rerum ordo deſiderat, an apud illos, an verò penes nos veritas ſit ſcripturarum, & expoſitionum, & omnium Chriſtianarum traditionum. Atquin ea illis adiudicanda, quicumque in ea incidunt regula, quæ cum Eccleſiis Apoſtolicis, matricibus, & originalibus fidei, conſpiret; id tenentes, quod Eccleſiæ ab Apoſtolis, Apoſtoli à Chriſto, Chriſtus à Deo ſuſcepit. Edant ergo, ſi ſibi credi volunt, origines Eccleſiarum ſuarum, euoluant ordinem Epiſcoporum ſuorum, ita per ſucceſſiones ab initio decurrentem, vt primus ille Epiſcopus aliquem ex Apoſtolis vel Apoſtolicis viris, qui tamen cum Apoſtolis perſeuerauerint, habeat auctorem & anteceſſorem. Aut probent ſe nouos Apoſtolos eſſe, dicant Chriſtum iterum deſcendiſſe, iterum prædicaſſe, iterum crucifixum, iterum mortuum, iterum reſuſcitatum. Sic enim ſolet Apoſtolus facere, dans illis præterea virtutem eadem ſigna edendi quæ & ipſe. Hactenus Tertullianus ante annos plus minus mille quadringentos. Hoc igitur eiuſmodi hominibus ſemper ob oculos ponendum, quid ab omnibus ſemper, & vbique creditum ſit. Hoc enim verè propriéque*

Catholicum, ex B. Optato, Vincentio Lirinenſi, & aliis Patribus didicimus. Atque adeò non alia cum illis inſtituenda diſputatio, quàm ex vniuerſitate, antiquitate, conſenſione; quæ vbi concurrunt, ibi veram Eccleſiam & Catholicam Religionem eſſe, confiteantur neceſſe eſt. Hæc autem ſoli Eccleſiæ noſtræ Romanæ attributa fuiſſe, etiam temporibus BB. Irenæi, Tertulliani, Origenis, Cypriani, Optati, Auguſtini, ex ipſorum ſcriptis manifeſtum eſt; in qua nimirùm (præterquàm quòd miraculis ſeu ſignorum virtutibus, & tot Martyrum ſanguine clariſſima) ſemper ab his, qui erant vndique Chriſtiani, conſeruata eſſet ea quæ ab Apoſtolis eſt traditio, & continuata à B. Petro Apoſtolo Pontificum ſucceſſio. Quæ cùm & in hunc vſque diem continua ſerie obſeruata demonſtrari poßit; ea ſola doctrina cenſenda & præſcribenda eſt Catholica, quam non modò nos, ſed ipſi etiam noſtri hæreſiarchæ ad vnum omnes, antequàm ſchiſma facerent, in Eccleſia Romana profeßi ſunt. In hac enim vniuerſitatem ſequimur, qui hanc vnam veram eſſe fidem profitemur, quam tota per orbem terrarum confitetur Eccleſia; antiquitatem veneramur, dum ab illo ſenſu ſcripturarum non recedimus, quem à ſanctis Patribus accepimus; conſenſionem amplectimur, qui cum ipſa vetuſtate omnium Sacerdotum pariter definitiones ſententiáſque ſectamur. Hinc factum eſt, REX CATHOLICE, *vt vbi primùm ſtudiis Theologicis Chriſtiano homine digniſſimis operam cœpi impendere, perpetuò mihi laborandum exiſtimauerim in adſtruendis potius fidei Catholicæ articulis, quàm hæreticorum friuolis plerumque argumentis refutandis. Cuius ſtudij cùm poſt primos motus Belgij anni 1566. partem aliquam in publicum contuliſſem, editis in B. Cyprianum Adnotationibus, quas magnorum Ordinis vtriuſque virorum iudicio probatas, & ex ſecunda etiam editione in commune gratas fuiſſe deprehendi: Perſuaderi mihi paſſus ſum, vrgentibus etiam aliquibus, qui eo ſcripti genere ſeſe in fide priſtina confirmatos fatebantur, vti, iuxta quod promiſeram, ſimilibus Tertullianum Adnotationibus illuſtrarem. In quo dum per integrum octennium, poſt abſoluta noſtra anno 1571. Latinorum Liturgica adlaboraſſem, nec tamen magnos feciſſem progreſſus, tum ob Auctoris, qui ex induſtria obſcuritatem adfectaſſe videtur, difficultatem; tum quòd plerũque variis & publicis & priuatis diſtraherer negotiis, ocio nunc maiori habito in ſeceſſu hoc noſtro Catholicæ Religionis cauſſa, tandem aliquando ſeriò opus aggreſſus, ad calcem cœpi pertingere. Quid autem præſtiterim, malo iudicet* MAIESTAS VESTRA, REX SERENISSIME, *& Lector quiſque Catholicus, cui prodeſſe ſtudui, quàm contra decorem in earum commendatione pluribus inſiſtere. Hoc tantùm dicam, quòd ex iis tãquam Locis quibuſdam communibus antiquitatum Eccleſiaſticarum, ſtudioſus intelligere poterit, quid ab Apoſtolorum ætate in Eccleſia noſtra Romana obſeruatum fuerit. Sperans præterea noſtra opera, voces, phraſéſque obſcuras ita reſtitutas, & elucidatas, vt nihil ſit, quod Lectorem, qui hactenus difficultate Auctoris noſtri terrebatur, poſthac remorari debeat. Scripturas verò omnes ab eo citatas, eáſque ad quas adludit, non ſine maxima moleſtia, ex quibus locis deſumptæ ſint, in margine deſignaui. Indices quoque Scripturarum, & rerum & verborum, quæ Adnotationibus explicantur, adiunxi. Item & peculiares Prouerbiorum, Similitudinum, Vocum Græcarũ, & Phraſeon Iuris; quibus allecti litterati quique & Iuris ſtudioſi, dum quæ ſuæ ſunt profeſſionis, inquirũt, etiam antiquitates Eccleſiaſticas vna eadẽque opera tractatas reperiãt. Denique & Tertulliani vitã, atq; adeò Africanæ Eccleſiæ illius ætatis per annos xxiiij. hiſtoriam, recẽs ex ipſis illius ſcriptis potiſſimũ deſumptam, in lucem damus, additis etiam fragmentis Tertulliani Romani Iureconſulti, quem perperàm quidam eundem putarunt.*

Ingenuè

Ingenuè interim fateor ſubinde adiutum me Adnotationibus Rhenani, quas proinde & noſtris interieci, ſaltem eas quæ ſanum ſapiebant, addito Antidoto ad locos ſuſpectos, quos iuxta Concilij Tridentini decretum M. V. repurgari iam olim iuſsit. Non parum etiam me iuuerunt in Libro de Præſcriptionibus aduerſus hæreticos, Adnotationes in eundem Domini Ioannis Quintini Hedui, Decretorum quondam Pariſini profeſſoris, quas omnes, ſicuti ab eo deſcriptæ ſunt, inter noſtras excudi iuſsi. Quemadmodum etiam Franciſci Zephyri Paraphraſes, & Scholia in Apologeticum. Quidquid denique depromere viſum eſt ex variorum Miſcellaneis, Emẽdationibus, Aduerſariis, Animaduerſorum libris, Coniectaneis, Lectionibus nouis & antiquis, Obſeruationibus, Adnotationibus & ſubceſiuis Lectionibus, ſuo cuique auctori acceptum reddidi. Quæ ſanè omnia non ſine magnis laboribus, peruigiliis, lucubrationibus, & ſumptu abſolui potuerunt. Sed amplæ mercedis loco mihi futurum eſt, ſi hoc Dei Opt. Max. beneficio aſſequar, vt eorum qui hiſce poſterioribus multò quàm antea atrocioribus Belgij tumultibus, nihil vicinorum exemplis territi, prò dolor, miſerè ſe ſeduci, & abduci à vera Religione paſsi ſunt, aliqui ſaltem ad meliorem mentem reuocentur.

Ceterùm quòd MAIESTATI *V.* REX SERENISSIME, *Opus hoc inſcripſerim, cauſæ ſunt plures. Cui enim aptiùs, quod ad Tertullianum Afrum & Carthaginienſem illuſtrandum, & à mendis vindicandum laboratum eſt, dedicetur quàm Hiſpaniarum* REGI, *cuius adhuc pars Africæ paret imperio, qui Dominatoris per Africam titulum geſtat, & Carthagini veteri regna ſua habet contermina, fretóque tantùm Gaditano diſcreta? Accedit quòd perpetua fuerit Eccleſiarum Africæ & Hiſpaniæ, eáque penè indiuidua concordia, adeò vt etiam Carthaginienſi Primati in Hiſpanus non parua fuerit auctoritas, vti ex Epiſtola B. Cypriani 68. ad Clerum & Plebem Legionis, Aſturiæ & Emeritæ, quæ Concilij eſt Africani, manifeſtum fit, qua comprobatur noua Felicis & Sabini Epiſcoporum in locum Baſilidis, & Martialis electio. Neque verò tũ primùm, ſed vel ſua ætate Hiſpaniarum omnes terminos Chriſto credidiſſe teſtatur Tertullianus Libro aduerſus Iudæos; quod ipſum magnoperè ad Regni* MAIESTATIS *V. commendationem facit. Deinde cui Adnotationes, quibus Catholicæ Religionis veritas aſſeritur, congruentiùs conſacrentur, quàm Regi titulis, ac re præ ceteris Catholico, & fidei Catholicæ præcipuo defenſori; qui non tam imperio, quàm clementia miniſtrum Dei ſe exhibet; in bonum etiam iis qui poteſtati, immò Dei ordinationi reſiſtunt. Loquor de ſumma illa, ſæculis omnibus inaudita* MAIESTATIS *V.* REX CLEMENTISSIME, *animi moderatione, qua pacẽ iãdudũ exoptatiſſimã rebus deſperatiſſimis Belgio toti vltrò offerre non eſt dedignata, quæ tanquam alter poſt nubila Phœbus iam cœpit illuceſcere. Viderint, qui aut phanaticis ſe totos hæreſibus dediderũt, aut qui illo (quem Iſaias Propheta comminatur) ſpiritu vertiginis excæcati aliorſum rapiũtur, vt audientes audiant & non intelligant, ac videntes videant & non cognoſcant. Certè Prouinciæ Catholicæ Arteſiæ, Hannoniæ; & Tripolitana hæc inſularum Duaci, & Orcheſij (quibus acceſſere Mechlinienſis Prouincia, Comitatus Aloſtenſis, ac nonnulla Brabantiæ & Flandriæ oppida) obuiis vlnis eam amplectuntur. Qua nihil gratius contingere poſſet illis, qui ex Flandria & aliis prouinciis huc, aut in alias refugij ciuitates, tanquam in aZylum quoddam, Religionis ergò profugi maluerunt, patria domóque relictis, etiam cum bonorum iactura ſecedere, quàm aut impiis iuramentis conſcientiam polluere, aut mala ſuæ gentis conſpicere. E quorum numero, quum & ego cum fratribus tribus iamdudum fuerim, in hac bonorum omnium de pace iam adepta congratulatione*

communi, pro ſymbolo gratitudinis & fidelis obſequij, labores hoſce meos MAIESTATI *V. dedicandos exiſtimaui: ut vel hinc eadem* MAIESTAS *V. cognoſcat, quales illi adhuc ſuperſint in his prouinciis quàm maximo numero ſubditi, qui nondum flexerunt genua ante Baal, & nihil tam in votis habent, quàm aliquando Regiam V. Auctoritatẽ & priſtinam Religionẽ Catholicam ſartam tectã conſpicere. Vnde & futurum ſperatur, vt reliquæ etiam prouinciæ ſalutis ſuæ memores, breui pacẽ amplectantur, & ita tandem aliquando reſtaurata vera Religione, & publica trãquillitate reſtituta, nobis qui poſt tot diſcrimina rerum in peregrino ſolo ſalutem quærimus, ad noſtra cum priſtina ſecuritate redire liceat. Neque verò etiam priuatim deeſt cauſſa, cur* MAIESTATI *V. lucubrationes has noſtras in Tertullianum offerendas putauerim, tum ob varia & Cæſareæ Caroli Quinti Imperatoris ſemper Auguſti, & veſtræ quoque Regiæ* MAIESTATIS *in me collata beneficia, tum quod me velut impulerint domeſtica exempla CC. V. Adolphi & Guilielmi à Pamele. Quorum ille, piæ memoriæ pater meus, Cæſareæ* MAIESTATI *à conſiliis priuatis, Principis ſui obſequio ita ſe totum dedidit, vt ſeruiendo mortem ſibi maturarit: Hic germanus frater, Conſilij Flandriæ Præſes, dum munia ſibi à* MAIESTATE *V. cõmmiſſa fideliter exequitur, ob iuſtitiæ & Religionis tuendæ ſtudium, iam ſecundò ad carceres, immò & ad cædem Gandaui nuper, ab hæreticis eorúmque fautoribus diu quæſitus, non niſi diuini Numinis præſidio ſeruatus eſt. Qui quum quod cuique cariſſimum eſt,* MAIESTATIBVS *V. deuouerint, officij eſſe mei exiſtimaui, vt & ego idem* MAIESTATI *V. obſequẽdi deſiderium, operis huius, quod eorum quæ hactenus edidi, aut editioni deſtinaui, difficillimum fuit, dicatione teſtarer. Accedit, quòd hoc mihi fore ſperem ad inſtar ſupplicis libelli, quo aliquando impetrare liceat, vt mihi iuſſu* TVÆ MAIESTATIS *mittatur in proximam editionem Græcum illud Tertulliani exemplar, quod in Bibliotheca veſtra Hiſpanica adſeruari à fide dignis accepi.*

Itaque MAIESTAS *V.* REX CLEMENTISSIME, *munuſculum hoc æqui, quæſo, boníque conſulat, meáſque Adnotationes in Tertullianum aduerſus aduerſariorum calumnias ſuo tueatur patrocinio, mei interim in hocce noſtro Religionis Catholicæ cauſſa, exſilio voluntario memor. Quod reliquum eſt,* MAIESTATI *Veſtræ quàm officioſiſſimè me commendans, Deum Opt. Max. obſecro, vt eidem* MAIESTATI *Veſtræ proſpera omnia concedat, & pacem cum eadem* MAIESTATE *V. initam, ac Montibus Hannoniæ hodie publicatam, perpetuam faciat.*

Duaci. xiij. Septembris, anno à Natiuitate Domini. 1579.

MAIESTATI VESTRÆ deditiſſimus
in Chriſto ſeruus

IACOBVS PAMELIVS.

IN TERTVLLIANVM DN. IACOBI PAMELII BRVGENSIS OPERA RESTITVTVM,

ANDREÆ HOII BRVGENSIS EPIGRAMMA, QVO *ſingulorum Librorum, qui hoc quinquepertito Opere continẽtur, Argumenta ex ordine indicantur.*

QVINCTVS SEPTIMIVS FLORENS TERTVLLIVS, Afer,
Et Carchedoniæ celeberrimus vrbis alumnus,
Quincuplici prodit ſectúſque, nouúſque paratu.
Ille antè horrenti fuligine ſordidus ora,
Et lacera abruptis mutilatus membra lacunis;
Exuit ingrata nitidos fuligine vultus,
Commiſſis, quâ fas, nunc integer vndique membris.
  Principio, Chriſti ſinuantia PALLIA ritus
Produnt; nec pudefacta Togis ceſſère Quiritum.
Vana refelluntur vanæ mendacia GENTIS,
Dirus in inſonreis finxit quæ crimina liuor.
Pſeudotheos verò diſcernere Numine maneis
Vis ANIMÆ natiua poteſt, certiſſima TESTIS.
Quid, SCAPVLA, indignis, Præſes Carthaginis, armis
Chriſticolas ſequere? & ſuperam tibi contrahis iram?
Pone ſupercilium, IVDÆE, animóſque ſuperbos;
Iam toti Deus inſinuat ſeſe optimus orbi.
  Hinc monitis idem pia corda ſalubribus implet
Chriſtiadûm. & duros PATIENTI mente labores
Ferre docet; Dominíque ORANDO ambire fauorem.
Ob Chriſtum vinctos animat contemnere mortem
MARTYRAS; & PENITO faſſos commiſſa DOLORE
Eluere hortatur veteris veſtigia culpæ.
Fœda theatralis prohibet SPECTACVLA pompæ;
Atque nefas IDOLOLATRIÆ immane recenſet.
Vult HABITV, & CVLTV eſſe genus muliebre pudico.
Cœlibis anticipat vitæ præcepta ſuperſtes
VXORI legare ſuæ; poſt fata, profani
Fœdera diſſuadet thalami. Frondente CORONA
Tempora vinciri, natali Cæſaris anno,
MILITIBVS vetat; & vultu vetat agmen aperto
VIRGINEVM prodire foras; ſed ſe abdere VELO.
  Tum verò in ſectas calami diſtringit acumen,
HÆRESEON contra inſidias, atque impia iura
Excipiens, fidei normam PRÆSCRIBIT auitæ.
Viuifici ſacra BAPTISMI myſteria pandit
QVINCTILLÆ. Æquæuámque Deo tibi, Stoice, carpit
Materiem, HERMOGENE. Lepidóque Platonica riſu,
Tecta VALENTINI nugis, fert monſtra ſub auras.

Vis ANIMÆ & natura, Sophis ignara vetuſtis
Hæreticiſque nouis, expreſſa ex parte pateſcit.
Virgineamque, meri cum corporis indole, CARNEM
In CHRISTO, nec Apellæis deducit ab aſtris,
Nec confingit inanem, vt adulter Ponticus, vmbram.
Adſerit humanam rediuiua ad limina CARNEM
SVRGERE. Dira furens, dignus Cerdone magiſtro
MARCIO, confoditur Libyco fera Pontica ferro;
Et quina amittit totidem capita horrida telis;
Deteſtata ruêre DEVM commenta DVORVM.
Omnia ritè DEI BONITAS ÆTERNA creauit.
Vera creatoris proles atque vnica, CHRISTVS.
ANTITHETΩN cuneum par excipit ordine forfex.
Ad ſolidam PAVLI chartæ expenduntur amuſſim.
SCORPIACVM in pœnas, titubantia pectora firmat,
Spicula agens, quæ obliquo inflixit GNOSTICVS ictu.
Filius ipſe ſibi genitor, qui PRAXEA, conſtet,
Omnipotens, orbis ſator, & ſatus, & cruce fixus?
Inde graui doctum pangit teſtudine carmen;
Téque iterũ QVINIS perſtringit MARCIO LIBRIS.
IVDICIVM DOMINI, ſummæ fatale ruinæ
Et GENESIM, nati memorat primordia mundi.
Haurit ſulfureis SODOMÆAS imbribus arceis.
Transfuga, deſerta Chriſti quid luce, SENATOR,
Ad tenebras, vanáſque Deorum deficis aras?
Heu, quid non longinqua boni mortalibus ætas
Abſtulit? In noſtros doctiſſima liquerat annos
Ingenij monimenta ſui ter Tullius, ore
Facundo minus, at ſenſis florentior aptis.
Quin & Auos veteres Graio ſermone bearat.
In GENTES inuectus, & in SPECTACVLA Circi;
VIRGINEI'QVE chori VELVM, & BAPTISMA probarat.
Pluráque tum Latiis exſtabant prodita chartis;
Socratica potior Sophia, vt videatur AMICO
VIRGINITAS, thalami quæ lex ANGVSTA iugalis.
Quæ ſit ſors, & quod rerum immutabile FATVM.
Qui mos Hebræis CIRCVM præputia CÆDI.
Qua VESTE adſtiterit ſacras AARONIS ad aras.
Quod MVNDVM IMMVNDVM'VE ANIMANS; ANIMÆ'QVE quis eſſet
CENSVS. & amenteis animi oppugnarat APELLES.
Pinxerat ambitam lucis PARADEISON amœnis.
SPEM'QVE bonam vitæ æternæ ſperare FIDELEIS
Iuſſerat. & ſenis ſubuexerat ECSTASIN alis
Icarus, infirma nitens per inania penna;
Et tibi, APOLLONI, Phrygia qui victor ab Hydra
Præmia retuleras, vltricibus æmulus auſis.

Hunc

Hunc, longi infelix iniuria perdidit æui,
Theſaurum Librorum, vt vix fragmenta ſuperſint.
Poſtremò, in fraudem Montani erroribus actus,
Exceſſit ſtatione ſua deſertor; & almam
Impius in matrem, tacito hæc infecta veneno
Spicula contorſit. CASTVM ſeruare cubile
HORTATVR viduum, damnátque nouos Hymenæos.
Quinetiam, ſtuprúmque & adultera fœdera dicit,
Vincula ni claudas VNO genialia LECTO.
Non patitur FVGERE, atque hoſti dare terga ſequaci
Chriſtolatras; licet ille, FABI, tormenta minetur.
Et tandem in præceps furiis muliebribus actus,
Præſcribit duo Montani IEIVNIA PSYCHIS.
Laude PVDICITIÆ, mœchos excludit ab omni
Spe veniæ; noxæque reos letalis abhorret.
Abditáque vnideæ TRIADOS myſteria pandit,
(Ni cultum phraſeos alius ſibi vindicet Auctor.)
Et varia expromit IVDÆÆ FERCVLA MENSÆ.
Macte animo, & pluſquam patria virtute, PAMELI,
Qui ſtudiis in tam felicibus excolis æuum,
Et colis inuentas vitam in commune per arteis.
Moribus, & rara caſtus probitate Sacerdos,
Æmulus ingenia es priſcorum Heroica patrum,
Et quibus in præſens Eccleſia fulta recumbit.
Gignere cúmque tuo felici è pectore poſſis,
Quæ nos miremur, venturáque ſecla Nepotum;
Scripta magis Patrum iuuit, veterumque reperta
Eruere inuiſis tenebris, & ferre ſub auras;
Atque tui memores alios, præclara merendo,
Sic facere. in medium dum conſulis, & pius omneis
Ingenio inuentíſque beas, obſcuráque luce
Illuſtras monimenta noua; quæ non modò linguas
Inculta expediant ſtribligine; ſed magè menteis
Colluſtrent horrenda errorum nocte ſepultas.
Teſtis CYPRIANVS toto iam diditus orbe;
Teſtis ſacrificæ vindex LEITVRGIA Miſſæ;
Teſtis erit (leuiora meo ne ſingula verſu
Perſequar) hic FIORENS, Libycæ flos vnicus vrbis;
In quo quod poſitum eſt operæ, res ipſa loquetur.
Barbara iam humano rediuiuos Africa Flandro
Debet Auos; Flandro, quem, Leuaci orbis Athenæ,
BRVGIA progenitum melioribus extulit annis;
BRVGIA, quæ modò flos erat & Belgi vrbium ocellus,
Iam ſibi diſſimilis, iámque à pietate vetuſta
Degener. Hæc patriæ labes abolenda, PAMELI,
Ingenij virtute tui, & pietate laborum.

TERTVLLIANICI
TOTIVS OPERIS
INDEX.

PROLEGOMENA.

Vita Tertulliani, Auctore Iacobo Pamelio.
Scriptorum eiuſdem Catalogi B. Hieronymi, Trithemij, & Politiani.
Paradoxa ipſius cum Antidoto Pamelij.
Tertyliani Iureconſulti Romani Legum Reſcripta.
Pamelij Lucubrationum Catalogus.
Prouerbiorum toto Opere vſitatorum Index cum Scholiis.
Scripturarum ſacrarum in vniuerſum Index locupletiſſimus.
Rerum, phraſium, vocúmque totius Operis Index generalis.

OPERVM TERTVLLIANI
TOMVS PRIMVS, QVO CONTINENTVR
LIBRI ADVERSVS GENTES ET IVDÆOS,
initio ſuſceptæ fidei plerique conſcripti.

*	De Pallio.	Pag. 5.
*	Apologeticus aduerſus Gentes pro Chriſtianis.	Pag. 24.
	De Teſtimonio animæ aduerſus Idola.	Pag. 146.
*	Ad Scapulam.	Pag. 152.
*	Aduerſus Iudæos.	Pag. 159.

TOMVS SECVNDVS, *in quo habentur Libri Parænetici ſiue Admonitorij ad Chriſtianos.*

*	De Pœnitentia.	Pag. 193.
	De Oratione.	Pag. 211.
*	Ad Martyras.	Pag. 223.
*	De Patientia.	Pag. 233.
*	De Spectaculis.	Pag. 250.
	De Idololatria.	Pag. 281.
*	De Habitu muliebri.	Pag. 303.
*	De Cultu feminarum.	Pag. 311.
*	Ad Vxorem Libri duo.	Pag. 322. & 331.
*	De Corona militis.	Pag. 340.
*	De Velandis virginibus.	Pag. 365.

TOMVS TERTIVS, *qui complectitur Scripta aduerſus Hæreſeis.*

*	De Præſcriptionibus aduerſus Hæreticos.	Pag. 389.
*	De Baptiſmo aduerſus Quintillam.	Pag. 459.
*	Aduerſus Hermogenem.	Pag. 488.
*	Aduerſus Valentinianos.	Pag. 524.
	De Anima aduerſus Hæreticos & Philoſophos.	Pag. 568.
*	De carne Chriſti aduerſus quatuor Hæreſeis.	Pag. 649.
*	De Reſurrectione carnis.	Pag. 676.
*	Aduerſus Marc. Lib. quinque.	Pag. 740. 770. 800. 834. & 938.
	Aduerſus Gnoſticos Scorpiacum.	Pag. 989.
*	Aduerſus Praxean.	Pag. 1013.

TOMVS QVARTVS, *Sacra Poëmata continens, cum fragmentis Operum quæ deſiderantur.*

*	Aduerſus Marcionem Lib. quinque.	Pag. 1050.
*	De Iudicio Domini.	Pag. 1083.

* Geneſis. Pag. 1092.
* Sodoma. Pag. 1095.
* Ad Senatorem ex Chriſtiana Religione ad Idolorum ſeruitutem conuerſum. Pag. 1099.
* Græcorum operum fragmenta. Pag. 1102. 1105. & 1106.
* Ad amicum Philoſophum de Nuptiarum anguſtiis, ſeu de Virginitate. Pag. 1106.
* De Fato. Pag. 1107.
* De mundis & immundis animalibus. ibid.
* De Circumciſione. Pag. 1108.
* De Veſtibus Aaron. ibid.
* De Trinitate. Pag. 1109.
* De Cenſu animæ aduerſus Hermogenem. ibid.
* Aduerſus Apelletianos, qui diſputabant, an qui ſpiritum & voluntatem, & virtutem Chriſti habuerint, ad ea opera dignum aliquid pœnitentia egerint. Pag. 1110.
* De Paradiſo. Pag. 1111.
* De Spe fidelium. Pag. 1112.
* De Ecſtaſi Lib. ſex. Pag. 1114.
* Aduerſus Apollonium. Pag. 1115.
* Aliorum aliquot ei falſò inſcriptorum. Pag. 1117.

(Librorũ Notulæ.)

TOMVS QVINCTVS, qui continet ea quæ in hæreſi, ſiue aduerſus Eccleſiam ſcripſit, cum iis quæ aliena ſunt.

* De Exhortatione Caſtitatis. Pag. 1123.
* De Monogamia. Pag. 1137.
* De Fuga in perſecutione, ad Fabium. Pag. 1158.
* De Ieiuniis aduerſus Pſychicos. Pag. 1174.
* De Pudicitia. Pag. 1195.
* Nouatiani de Trinitate. Pag. 1233.
* Eiuſdem de Cibis Iudaicis. Pag. 1272.
* Eiuſdem Epiſtolarũ de vera Circumciſione & vero Sabbato Notulæ. Pag. 1278.

NOTA-

NOTARVM EXPLICATIO,

QVIBVS INDICANTVR TVM CODICES MS. ET EXCVSI, TVM AVCTORES ALIQVOT præcipui, qui in reſtituendo caſtigandóve Tertulliano vſui fuerunt.

Edit. 1. TERTVLLIANI *Operum cum Scholiis & Argumentis Rhenani 1. Baſil. Editio anni 1521.*

Edit. 2. *Eiuſdem Operum cum eiuſdem Adnotationibus altera Baſil. edit. anni 1525.*

Edit. 3. *Eiuſdem 3. edit. anni 1539.*

Alc. *Alciati in Parergis quædam Obſeruationes in Tertullianum.*

Ald. *Orthographia Aldi Manutij.*

Ambr. *S. Ambroſio adſcripti Comment. in Epiſt. Pauli.*

Angl. *Anglicus Codex antiquiſſ. Ioan. Clementis Angli, è quo VII. caſtigati ſunt Libri.*

Ariſt. *Ariſtidis Liber adu. Gentes.*

Arnob. *Arnobij Libri aduerſus Gentes, qui Tertullian. imitatur.*

Athenag. *Athenagoræ aduerſus Gētes, quem imitatur Tertull.*

Auguſt. *S. Auguſtini Hipponenſ. opera, & præſertim Libri de Ciuit. Dei.*

Bau. *Apologeticus MS. Eccleſiæ Cathedralis S. Bauonis Gandauenſis.*

Bed. *Bedæ Chronicon, & de Arte Poëtica Liber.*

Bibl. reg. *Biblia Regia apud Plantinum Antuerpiæ edita.*

Briſſ. *B. Briſſonij I C. locus vnus atque alter in Tertull.*

Brod. *Victoris Brodæi Coniectanea.*

Cæl. *Cælij Calcagnini Variæ Lectiones in aliquot Tertull. loca.*

Cãr. Guil. *Guilielmi Canteri variæ Lectiones.*

Cãr. The. *Theodori Canteri Lectiones antiquæ.*

Carr. *Ludouici Carrionis antiquæ Lectiones nondum editæ.*

Caſſiod. *Caſsiodori Senatoris Chronicon, & Libri Variarum.*

Cedr. *Georgij Cedreni Annales Græcolatini.*

Cle. Alex. *Clementis Alexandrini Opera.*

Cle. rom. *Clementis Romani Conſtit. Apoſtol.*

Colon. *Colonienſ. cod. MS. Apologetici, quem per Melchiorem Hittorpium ſubinde conſuluit Pamelius.*

Crin. *Petri Criniti Libri.*

Cuiac. *Iacobi Cuiacij explicatio locorum aliquot Tertull.*

Cypr. *S. Cypriani Opera à Pamelio edita, qui Tertulliano magiſtro vſus eſt.*

Damaſc. *Ioannis Damaſceni Liber de Hæreſibus.*

Egnat. *B. Egnatij prima editio Apologetici apud Aldum.*

Elnon. *Elnonenſ. S. Amandi codex MS. Apolog.*

Epiph. *S. Epiphanij Liber de Hæreſibus.*

Euſeb. *Euſebij Chronicon, & hiſtoria Eccleſiaſtica.*

Faſt. Cóſ. *Faſti Conſulares auſpiciis Laurinorum Brugis editi.*

Fabr. *Poëtæ Chriſtiani, è quibus deſumpti Libri 5. Carmin. aduerſ. Marcionem, & de Iudicio Domini.*

Froben. *Ioannis & aliorum Frobeniorum Tertulliani editiones variæ, præter 3. ſupradictas.*

Fulg. *Fulgentij Placiadis Liber de antiquis vocibus.*

Gagn. *Ioannis Gagnæi Pariſiana editio, in qua additi fuerunt Libri XI.*

Gelaſ. *Gelaſij Papæ Decretum Diſt. 24. cap. Sancta Romana Eccleſia*

Genn. *Gennadij Maſsilienſ. Liber de definit. Eccleſ. inter opera S. Auguſt.*

Sigiſmundi Gelenij editio quinta Tertulliani, in qua caſtigati ſunt ad Maresburienſ. Britannicum codicem Libri. Gel.

Michaëlis Glicæ Conſtantinopolitana Hiſtoria. Glic.

Gorz. Monaſterij codex MS. quo vſus eſt 3. ſua edit. Rhenan. Gotz.

Ioannis Harriſij Angli Obſeruationes variæ. Harriſ.

S. Hieron. Stridon. Opera, qui in multis Tertull. imitatur. Hieron.

S. Hilarij Comm. in Matthæum. Hilar.

Hirſangienſis cod. MS. quo vſus eſt Rhenanus in 2. edit. Hirſ.

Hrabani Mauri Opera, apud Pameliũ pleraque MS. Hrab.

Hugonis Floriacenſis Hiſtoria apud eundem MS. Hug. Flo.

S. Irenæi Libri adu. Hæreſes, præſertim 1. cuius cap. 1. ad verbum deſcripſit Tertullianus. Iren.

S. Iuſtini Mart. adu. Gentes Apolog. 2. & aduerſ. Tryphonem, quos imitatur Auctor. Iuſt. Mar.

Lactantij Firmiani Inſtit. Libri, in quibus Tertullian. imitatur. Lactant.

Latini Latinij Romæ ad Pamelium miſſæ Obſeruationes doctiſsimæ. Latin.

Pauli Leopardi Emendationum Libri. Leop.

Audeberti Macerei Gallica tranſlatio Libri de Præſcript. aduerſ. hæret. Macer.

Masburenſis Abbatiæ Angl. MS. exemplar, quo vſus eſt Sigiſmundus Gelenius. Maſbur.

Minutij Felicis Octauius, in quo ad verbum penè Tertullianum imitatus eſt. Min. Fel.

Nicephori Caliſti Hiſtoria Eccleſiaſtica. Niceph.

Onuphrij Panuinij Faſti Conſulares, Chronicon, & de Romanis Pontificibus Liber. Onuphr.

S. Optati Mileuitani Libri aduerſus Parmenianum. Opt.

S. Paciani Barcinonenſis Opuſcula aduerſus Nouatianos, in quibus quædam ad verbum tranſſcripſit ex Tertulliani Libro de Pœnitentia. Pacian.

Iacobi Pamelij Argumenta & Adnotationes in Libros omnes S. Cypriani, & Liturgica Latinorũ. Pamel.

Pariſienſis editio in 8. forma apud Audoënum Paruum an. 1566. Pariſ.

Paterniacenſis Monaſterij codex MS. quo vſus eſt etiã Rhenanus. Patern.

Petri Pithœi Cod. MS. Librorum de Pall. Apolog. & de Anima, & eiuſdem Obſeruationes. Pith.

S. Philaſtrij Liber de Hæreſibus. Philaſtr.

Plinij ſenioris Naturalis Hiſtoria, ex qua penè ad verbum multa deſumpſit Tertullianus. Plin. ſen.

Plinij iunioris Epiſtola ad Traianum, cum eiuſdem reſponſo. Plin. iun.

Angeli Politiani Miſcellanea, & Epiſt. 5. Lib. 4. Polit.

Iuliani Pomerij aduerſus Iudæos Libri, qui Auctorem imitatur. Pomer.

S. Proſpero Aquitanico adſcripti Libri de Prædict. & Promiſsionibus, qui etiã Auctoris quædã deſumpſit. Proſp.

Q. Hed.	*Ioannis Quintini Hedui Admonit. in Libr. de Praeſcr. adu. Haereticos.*
Raeuard.	*Iacobi Raeuardi I.C. Brugenſis Opuſcula.*
Rhen.	*Beati Rhenani Seleſtadienſis Adnotationes in Libros à ſe editos, quae ſanum ſapiunt.*
Rufin.	*Rufini Opuſcula inter Opera B. Hieronymi.*
Scalig.	*Ioſephi Scaligeri in Varronem & Feſtio Conſectanea.*
Sept.	*Septuaginta Interpretum Bibliorum editio.*
Sixt. Sen.	*Sixti Senenſis Bibliotheca ſancta.*
Tatian.	*Tatiani Liber aduerſ. Gentes, qui ex parte Tertullian. imitatur.*
Theodor.	*S. Theodoreti Liber de Haereſibus.*
Theoph.	*S. Theophili Antiocheni Libri aduerſ. Gentes, ad Autolycum.*
Trith.	*Ioannis Trithemij Abb. Spanhemenſis Scriptorum Catalogus.*
Turn.	*Adriani Turnebi Adnerſariorum Libri.*
Vatic.	*Vaticani tres codices MS. quorum Lectiones varias deſcripſit piae memoriae Alanus Copus Anglus, auſpicio Illuſtriſſ. mi Cardinalis Sirleti.*
Victor.	*Petri Victorij Caſtigationes.*
Vinc. Lir.	*S. Vincentij Lirinenſis de prophan. haereſ. nouitate Liber.*
Viu.	*Ludouici Viuis Adnotationes in Libros S. Aug. de Ciuit. Dei.*
Zephyr.	*Franciſci Zephyri Paraphraſis, & Scholia in Apologeticum.*

ΕἸΣ ΤΟ`Ν ΛΟΓΙΩ'ΤΑΤΟΝ ΤΟΥ͂ ΜΕΓΑ'ΛΟΥ Κυπριανοῦ καὶ σοφωτάτου Τερτυλλιανοῦ ἐξηγητὴν Ἰάκωβον Παμέλιον.

Κυπριανὸν τὸν ἀειστολάλον μέγαν ἱεροφάντην,
Ἠγαθέης Λιβύης ὄμμα φαεινότατον,
Σοὶ φιλόχριστε διδοὺς ὀλολαμπέα, ἶφι ὁμίχλης,
Αὐτῷ ἣ ἀμφεχύθη, τῆλε κεδαννυμένης·
Κ᾽ αἰ νῦν Κυπριανῷ μεμελημένον ἔξοχα πάντων,
Τῶν θεογραπτάων πάνσοφον Αὐσονίων,
Σεπτίμιον προτιβεῖ καθαρώτατον, ὄφρα σὺ δρέψῃς
Πανσόφου ἀκροτάτων εὐεπίης κορυφάν,
Εὐαγέων πατέρων λογιώτατος ἐξηγητὴς
Παμέλιος, Φλανδρῶν τὸ κλέος ὀρθοσεβῶν.
Ταῦτα μάλ᾽ εὐθύμως δεχθεὶς ἐρικυδέα δῶρα,
Ἀντ᾽ εὐεργεσιῶν εὐχαρις ὠλυγίων
Ἐκλιπαρεῖ τῷ Παμελίῳ πότνῃσι λιτῇσι
Μακροτάτης ζωῆς πὰρ θεοῦ εὐδρομίην,
Ὥς κεν ἀεὶ πλείω κεχαρισμένα εὐσεβέεσσιν
Ἐν χθονὶ λυσιτελῶς σὺν θεῷ ἐξανύσαι,
Ὕστερα συστίλβων θεολαμπέσιν οὐρανίδῃσι
Πασιφαοῦς ἆθλον κυδνὸν ἕλοι σοφίης.

Ἰωάννου Συλβίου Ἀρβεβαταίου.

VITA Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI CARTHAGINIENSIS PRESBYTERI;

AVCTORE IACOBO PAMELIO, QVÆ *eius ætatis vigintiquatuor annorum Hiſtoriam continet.*

TERTVLLIANI vitam Deo auſpice deſcripturis; qui (quod memoratu dignum eſt) ſub Afro Romano Pontifice S. Victore, Imperatore item Afro ſibi cognomine Septimio Seuero, Afer & ipſe floruit; duæ occurrunt controuerſiæ, eæque difficillimæ. Prior, de Tertullo Conſule, TERTVLLIANO noſtro, Tertyliano I C. & S. Tertullino Martyre; è quibus quatuor hallucinatione quadam vnum conficere quidam conati ſunt. Altera, de tempore & ætate Auctoris, qua fidei Sacramentis nouus Chriſti Tyro initiatus eſt. Ad priorem quod adtinet. Imprimis fefellit Rhenanum corrupta lectio apud Reginonem, quæ caſtiganda etiam apud Hermannum Cõtractum in Chronicis; vt, pro Tertullino Martyre, quem recenſent Martyrologia ex Actis paſſionis S. Stephani Papæ pridie nonas Auguſti, TERTVLLIANVM legerit. Deinde non minus hallucinati ſunt hactenus, qui Tertullum Romanum Conſulem cum Iureconſulto Tertyliano confundunt, occaſione Senatuſconſulti Tertulliani, ad quod complura Reſcripta ſunt edita, quæ recitantur D. L. 38. T. 17. & Cod. L. 6. T. 55. Neque enim reperiri poterit aliquis Conſul Tertullianus, ſeu Tertylianus, ſed Q. Flauius Tertullus cum Licinio Sacerdote anno V. C. DCCCCX. ad cuius relationem iam antea, imperante Hadriano Auguſto, dictum Senatuſconſultum publicatum eſt. Vtpotè quum D. dicto Titulo lib. 21. D. Pius decreuerit, in quadam facti ſpecie ceſſare Senatuſconſultum Tertullianum; quod proindeeo conſtat eſſe antiquius. Tertylianus verò I C. ſicuti mox latiùs, ſub Alexandro Imperatore multis pòſt annis claruit, cum aliis pleriſque Papiniani diſcipulis, qui Iuri dicundo operam dedere; cuius Cõſtitutiones ex Libris Quæſtionum & Libro ſingulari de Caſtrenſi peculio, ne quid hìc deſit, poſt Vitam hanc Auctoris noſtri ſubiecimus. Quæ ſolæ quum ſuperſint, nec quiſquam alius librorum aliorum ab hoc Tertyliano editorum meminerit; falſus videtur Conrardus Geſnerus, dum illi præterea adſcribit legum Reſcripta ex Libris, de Senatuſconſultis, ac ad S C. Libonianum & Orphitianum. Atque in his ſatis conſentiunt Doctiores. Verùm an idem ſit ille Tertylianus cum noſtro hoc TERTVLLIANO; adhuc ſub iudice lis eſt; præſertim id adſerentibus quibuſdam magni nominis & eruditionis I C. Nos certè, ſaluo ſaniori iudicio, diuerſum cenſemus; tum quòd ille iuxta veriorem ex Pandectis Florentinis lectionem, teſte Auguſtino Iuſtiniano, vbique Tertylianus vocetur, noſter verò TERTVLLIANVS; tum quòd etiam Franciſc. Balduinus datis ad me litteris, ſtilum, & orationem diſſimilem confeſſus ſit; tum denique, quòd tempora non ſatis conueniant. Si enim cum Bernardino Rutilio Tertylianum ſuos edidiſſe Libros dicamus ſub Imperio Hadriani & Antonini; quum Hadrianus Imp. obierit an V. C. DCCCLXXXX. & Seuerus Imp. ſub quo noſter TERTVLLIANVS,

primùm cœperit imperare anno V.C. DCCCCCXLV. & ſic interceſſerint anni LV. oportebit hunc fuiſſe ætate quinquagenario maiorem, quum ex IC. Chriſtianus factus eſt, maximè ſi reſponſa illa illi adtribuamus, quæ non niſi in auctoritate magna conſtituti dare ſolent IC. cuius tamen contrarium ex S. Hieronymo conſtat, qui media illum ætate, quum antea diu Presbyter fuiſſet, ad hæreſim ſcribit defeciſſe. Sin verò, iuxta alios (quorum ſuprà ſecuti ſumus ſententiam) ſub Alexandro Imp. cum ceteris IC. quorum reſponſa in Pandectas relata ſunt; iam luce clarius eſt, eundem non eſſe. Nam noſter TERTVLLIANVS ante Alexandrum annis plus minus xxx. Chriſti fidem amplexus; eo tempore ſi adhuc ſuperſtes fuerit, in hæreſi volutabatur. Neque verò argumenta contrà ſentientium tanti ſunt ponderis, vt in partes ſuas me potuerint pertrahere. Quòd enim Vlpianus (qui locus fortaſſis occaſionem huic dedit controuerſiæ) D.L.38.T.17. ad S C. Tertullianum lib.1. Reſcripti meminit Imperatoris & D. Patris (id eſt Antonini & Seueri) ad Tertullianum quendam; imprimis aut Iunius, aut Ouinius iuxta MS. cod. Tertullianus ille prænominatur, quum noſter Q. SEPTIMIVS TERTVLLIANVS appelletur; deinde Pandectæ Florentinæ Tertullum legunt, fortaſſis eundem, qui etiam dictus Q. Flauius Tertullus, cũ T. Flauio Clemente Conſulatum geſsit anno Seueri III. Altera verò ratio, qua potiſsimùm nituntur illi, quòd Iuris verborum retinentiſſ. atque adeò IC. Romanus fuerit, vel Euſebio teſte, noſter TERTVLLIANVS; non magis conuincit, quàm ſi dicamus, Cæcilium Oratorem, quem introducit ſecum colloquentem in ſuo Octauio Minutius Felix, eundem eſſe cum Cæcilio Cypriano noſtro, quòd vterque Oratoriam exercuerit. Aut (quod ad inſtitutum facit magis) ſi Septimium Seuerum Imp. eundem eſſe exiſtimemus cum Septimio altero Seuero; quòd vterque Afer & Hiſtoricus fuerit, quorum ille ſuam, hic Alexandri Imp. vitam conſcripſit. Aut denique, ſi Septimiũ illum, cuius verſus exſtant apud Crinitum in Iani laudes; aut Quintum Septimium Romanum, qui Dyctis Cretenſis de bello Troiano Libros ſex Latinos fecit, confundamus cum noſtro SEPTIMIO TERTVLLIANO, quòd ambo & Afri & Poëtæ fuerint. Ad quorum fortaſsis diſtinctionem, Auctor noſter Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI CARTHAGINIENSIS appellationes Libris præfixit ſuis; non contentus duabus illis SEPTIMII TERTVLLIANI, quemadmodum reliqui poſt eum ſcriptores Afri, Minutius Felix, Cæcilius Cyprianus, Lactantius Firmianus, Marius Victorinus, & Aurelius Auguſtinus.

Porrò (quod ad alteram pertinet controuerſiam) de tempore quo ad fidem conuerſus eſt TERTVLLIANVS noſter, maior multò ſe difficultas offert. Quoſdam qui claruiſſe
Tom.5. Lib. de Monog. c.3. n.17. putant circa annum Chriſti nati CLX. fefellit illud Auctoris Lib. de Monogamia, *annus circiter CLX. exinde productus*; verùm illi quomodo computandi ſint à paſſo Chriſto, an potius ab ætate qua Apoſtolus Paulus Epiſtolam ſcripſit ad Corinthios primam, infrà latiùs ad annum Domini CCXIII. Multo itaque rectiùs Euſebius, Ven. Beda, Freculphus Lexouienſis, Martinus Polonus, Conradus à Lichtenavv Abb. Vrſpergenſis, Vincentius Bellouicenſis, Hermannus Contractus, & Trithemius, circa annum plus minus Chriſti nati CC. TERTVLLIANVM claruiſſe ſcribunt. Atqui de anno, quo Chriſto nomen dederit, ſilent omnes præter ipſum TERTVLLIANVM, ſed verbis longè obſcuriſsimis. Illud quidem perſpicuum eſt, ſtatim à baptiſmo conſcriptum ab eo Librum de Pallio; ea nempè occaſione, quòd, quum pro more Chriſtiano Toga dimiſſa Pallium indutus eſſet,
Tom.1. Lib. de Pall. c. 5. n. 94. amicus quiſpiam obiecerit: *Ita à Toga ad Pallium?* Cui inter cetera reſpondet: *At ego iam illi etiam diuinæ ſectæ ac diſciplinæ commercium confero. Gaude Pallium & exſulta; melior iam te Philoſophis dignata eſt, ex quo Chriſtianum veſtire cœpiſti.* Verùm non perinde intelligi poteſt, quid
Ibidem c.6. num.117. ſibi velint eiuſdem Libri verba: *Sed vanum iam antiquitus, quando curricula iſta coràm. Quantum*
Ibid. cap.3. num.41. *reformauit orbis ſæculum iſtud? Quantum vrbium aut produxit aut auxit aut reddidit præſentis Imperij triplex virtus, Deo tot Auguſtis in vnum fauente? Quot cenſus tranſcripti? quot populi propaginati? quot Ordines illuſtrati? quot barbari excluſi? Reuera orbis cultiſſimum huius Imperij rus eſt; eradicato omni aconito hoſtilitatis, & cacto & rubo ſubdolæ familiaritatis; conſitum & amœnum ſuper Alcinoi pometum & Midæ roſetum.* Id quidem Rhenanus, Magdenburgenſes, aliique eum ſecuti ita interpretantur, vt per *triplicem Imperij virtutem*, intelligant Seuerum Auguſtum, & Peſcennium Nigrum, ac Clodium Albinum Cæſares; quorum illi ab exercitibus in Pannoniis & Oriente, hic in Gallia Cæſar dictus eſt. Sed ipſe ſibi contradicit Rhenanus, quum fatetur inuito Seuero id factũ de Peſcennio, & vtrumque ab illo hoſtem iudicatum, & è viuis

ſublatum

ſublatum poſtea. Non poterit igitur in tanta trium Cæſarum ſimultate accommodari illud: *Deo tot Auguſtis in vnum fauente*, multo verò minus illud: *eradicato omni aconito hoſtilitatis*. Immo quum illa trium Cæſarum variis in Prouinciis delectio contigerit ſtatim initio Imperij Seueri; minimè conuenire poteſt cum verbis ſequentibus: *Quot cenſus tranſcripti?* &c. *quot barbari excluſi?* Quorum poſtremum maiorem ſcrupulum iniicit, quòd inde conſtet, non niſi poſt *excluſos barbaros* hunc librum conſcriptum, id eſt, poſt deuictos Arabas, Parrhos & Adiabenos. Quod itaque in Argumento & Adnotarionibus noſtris ad annum ferè quinctum retulimus Imperij Seueri; ad annum tertium potiùs adplicari oportere poſtea deprehendimus; quum anno quarto à Seuero deficere Albinus cœperit, & anno quincto interfectus ſit. Idque imperantibus tunc vnà Seuero Auguſto, Antonino eius filio, & dicto Albino; pacato iam Imperio, vtpotè deuictis iam ac occiſis, & Iuliano, qui occiſo Pertinace illud inuaſerat, & Peſcennio Nigro. Et verò de Albino Imperij conſorte conſentiunt omnes. Nam iuxra Faſtos Conſulates, ſtatim poſt acceptos omnes Imperij titulos D. CLODIVS ALBINVS AB IMP. CÆS. L. SEPTIMIO SEVERO AVG. CÆSAR APPELLATVS EST; & anno ſequenti Conſulatum iniit Seuerus cum Albino, qui iam inde etiam SEPTIMIVS dictus eſt, quantum apparet in Seueri gratiam. Qui eo etiam honore illum proſecutus eſt, vt numos eius imagine (teſte Spartiano) inſigniri iuſſerit, qui etiamnum exſtant cum inſcriptionibus tam Græcis quàm Latinis apud Generoſos Dominos Marcum & Guidonem Laurinos Vvatrefleti toparchas, cum aliis compluribus, quorum infrà fiet mentio. E quibus pro noſtra ſententia faciunt, iam poſt occiſum Nigrum publicati, iſti: IMP. CÆS. D. CLODIO SEPT. ALB. COS. II. MONETA AVG. SC. ſeu VICT. AVG. aut MINERVÆ PACIFERÆ, SÆCVLO FOECVNDO; aut denique: FELICITAS; quæ omnia pertinere videntur ad illud: *eradicato omni aconito hoſtilitatis*. De Antonino autem Seueri filio, quòd etiam iam inde Cæſaris titulo inſignitus fuerit, duo ſunt quæ coniecturam confirmant noſtram, tum lex I. de inofficioſo Teſtamento Cod. l. 3. quam reſcripſerunt Seuerus & Antoninus Kal. Iuliis Falcone & Claro Coſſ. quorum Conſulatus incidit in I. annum Seueri; tum hæc numiſmatis inſcriptio: IMPP. INVICTI PII AVGG. (cum Seueri effigie & Antonini adhuc pueri imberbis) VICTORIA PARTHICA MAXIMA. Quæ adeò referri poteſt ad illud: *quot barbari excluſi?* ſicut & iſta: L. SEPT. SEV. PERT. AVG. IMP. II. ARAB. PAR. ADIAB. COS. II. P.P. SC. Maximè conſentiente Spartiano in hæc verba poſt Nigri cædem: Deinde circa Arabiam plura geſſit, Parthis etiam in deditionem redactis, necnon & Adiabenis, qui omnes cum Peſcennio ſenſerant. Atque ob hoc reuerſus, Arabicus, Parthicus, Adiabenicus, appellatus eſt, ſed triumphum reſpuit, ne videretur de ciuili triumphare victoria. Inſuper & Euſebio (ſeu potius B. Hieronymus, qui multa ad Latinos pertinentia Chronicis ipſius interſeruit) qui bellum Iudaicum, Samariticúmque, ac Parthicum cædi Albini præponit; quemadmodum etiam Oroſius, Ioannes Zonara, & Hugo Floriacenſis. Nec obſtat, quòd Herodianus dilatũ adhuc ſcribat bellum Parthicum; tum quòd fides maior haberi debeat Latino quàm Græco ſcriptori, qui nullum hiſtoriæ ordinẽ obſeruauit, tum quòd Spartianus poſtmodùm iterum profectum ſcribat in Arabas, Parthos, & Adiabenos, & bello contra eos confecto triumphum egiſſe, eundẽ nempè de quo infrà anno Seueri IX. Præſertim, quum exſtent & Marmorum & Numorum inſcriptiones, in quibus bis Parthicus nuncupatur. Altera anni XI. eiuſdem in Arcu Septimij Romæ IMP. CÆS. L. SEPT. M. F. SEVERO. PIO. PERT. AVG. P.P. PART. ARAB. PART. ADIAB. PONT. MAXI. TRIB. POTES. XI. COS. III. PROCOS. ET IMP. CÆS. M. AVREL. L. F. ANTONINO AVG. PIO. FELICI. TRIB. POT. VI. COS. PROCOS. P.P. OPTIMIS FORTISSIMISQ. PRINCIPIBVS, INSIGNIBVS EORVM VIRTVTIBVS DOMI FORISQ. S.P.Q.R. Anni XV. altera: L. SEP. SEV. AVG. IMP. XII. PART. ARAB. PART. ADIAB. AAX. PROFECTIO AVGG. quantum apparet in Britanniam. Quarum priori partim etiam explicatur illud: *Quot populi propaginati?* Quemadmodum & illud: *quot ordines illuſtrati?* de Ordinibus nempè ſeu Legionibus Militaribus, per inſcriptiones annorum Seueri II. III. ac IIII. iſtas: IMP. CÆS. L. SEPT. SEV. &c. TRIB. POT. II. IMP. IIII. COS. II. PROCOS. P.P. Ordo

CLV̄S, &: VIRG. DIAN. SACR. PRO SALVTE IMP. L. SEPT. SEV. &c.
TRIB. POT. III. IMP. V. ORDO CLV̄S. ac: IMP. CÆS. &c. IMP. VIII.
TRIB. POT. IIII. LEG. VII. CLV̄S. Hiſtoriam nihilominus noſtrâ auſpicabimur
à primo Seueri anno, & TERTVLLIANI iam Chriſtiani ab anno illius tertio; dum-
modò quædam præmiſerimus, de eius appellationibus Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTVLLIANI CARTHAGINIENSIS, & proinde de ipſius gente, familia, ſtirpe,
parentibus, patria, inſtitutione, ſtudiis & ſcriptis adoleſcentiæ, vitæ ſtatu, & ætate, quum
Seuerus Imperium iniit.

Porrò Q. (quod Auctori noſtro tribuerunt iam olim Vincentius Bellouacenſis, Tri-
themius, Politianus, & MS. cod.) Prænomen eſſe, norunt Antiquarij omnes, fortaſſis
quòd quincto loco natus eſſet, vtpotè quum Prænomina aut ab euentu aut ab auis, proa-
uis, ſeu atauis ferè vſurpari à Romanis ſoleant (in quorum locum hodie ſucceſſerunt pro-
pria cuiuſque nomina) quale eſt & illud: QVINCTA SEPTIMIA, quod inter præ-
nomina feminarum ab Onuphrio recenſetur. SEPTIMII, gentis eſt appellatio, quæ
apud Romanos primùm Regia, deinde plebeia, poſtremò Conſularis fuit & Patri-
tia. Imprimis enim inuenitur: SEPTIMIVS MESIVS ÆQVICOLARVM REX;
inde in vatiis Marmorum inſcriptionibus partim inter Epigrammata antiquæ Vrbis,
partim in Orthographia Aldi Manutij, feminarum appellationes: SEPTIMIA ANNIA
FL. HERATIA SEPTIMIA OCTAVILLA, SEPT. FELICISSIMA, SEPTI-
MIA EVRESIA, SEPT. SECVNDA, SEPT. EXORATA; & Ordinis Militaris vi-
rorum (quæ ad inſtirutum magis faciunt) T. SEPTIMIVS FELICISSIMVS CO-
HORTIS II. & L. FLAVIVS L. F. SEPTIMIVS AFER OCTAVIANVS C. V.
TVRM. II. EQVIT. ROM. XVIR STLITIBVS IVDICANDIS; &: L. SEPTIMIVS
ANTIGONVS MIL. COH. VI. PR. & T. SEPTIMIVS C. F. SER. TIVIA. TR.
MIL. denique L. SEPTIMIVS SEVERIANVS, & SEPT. CARITO V.P. Conſula-
riũ denique virorũ; ſub Iulio Cæſare Auguſto P. SEPTIMIVS; Traiano Cæſare SEPTI-
MIVS AGNIDINVS V.C. AGENS PER HISPANIAS V.C.P.T. VICESACRA CO-
GNOSCENS; ſub Marco Imper. SEPTIMIVS SEVERVS; ſub Imp. Vero L. SEPTI-
MIVS SEVERVS, M. SEPTIMII GETÆ F. poſtmodùm Imperator; ſub ipſo illo
Seuero D. CLODIVS SEPTIMIVS ALBINVS, cũ illo vti ſupradiximus Cæſ. appel-
latus; P. SEPTIMIVS M. F. GETA illius frater, Q. SEPTIMIVS PLAVTIANVS
Antonini filij ipſius, ſocer; & (mirũ de Antonino eius filio maiore natu, quòd SEPTIMII
appellationẽ prætermiſerit) P. SEPTIMIVS SEVERI AVG. F. GETA, IMP. CÆS.
AVG. De quorum gente an fuerit, etiã ipſe Afer, Auctor noſter, non ita conſtat; ipſe inte-
Tom. 2. Lib. de Vel. virg. c. vlt. num. 140. rim ſibi ipſi his verbis id nominis tribuit: *Pax & gratia à Domino noſtro Ieſu redundet, cum* SE-
PTIMIO TERTVLLIANO, *cuius hoc opuſculum eſt*; hinc & à Lactantio Inſtit. diuin. l. 5.
c. 1. & à B. Hieron. 128. Epiſt. ad Fabiolam, SEPTIMIVS TERTVLLIANVS appellatur;
quibus etiam cõſentiunt Trithemius, Politianus, & MS. excuſiq́ue hactenus codices om-
nes. FLORENTIS cognomen, familiam quidem certam gentis Septimiæ ſignificat,
ſed quæ apud Romanos fuit incognita; adtribuitur tamen Auctori non modò in excuſis,
ſed & MS. codicibus, ac iam olim à Trithemio & Politiano. TERTVLLIANI nomine
præter alios qui illius mentionem faciunt ſcriptores omnes, non modò verbis iam cita-
Tom. 3. Lib. de Bapt. ca. vlt. n. 142. tis, ſed etiam hiſce ſeipſum appellat: *Tantum oro, vt quum petitis, etiam* TERTVLLIANI
peccatoris memineritis; &: *memento in orationibus tuis* TERTVLLIANI *ad hæc exhortantis.* Quod
videtur deriuatitium à Tertullo, ſicuti Octauiani ab Octauio, & Septimini à Septimio,
Tom. 5. Lib. de Exhort. Caſt. cap. vlt. n. 74. & ſtirpem ſignificare familiæ Florentum. De qua fortaſsis eſt quæ exſtat Montuni ad
S. Mauritium, ac Mediolani ad S. Victorem porta Vercellenſi hæc inſcriptio: C. SAR-
TORIVS L. F. OVF. TERTVLLIANVS VETERANVS. LEG. XI. CVRA-
TOR CIVIVM ROMANORVM MOGVNTIACI, ſeu MVNGOTIARII. Hoc ſal-
tem conſtat ex Euſeb. Chronico & B. Hieronym. Cat. Scriptorum Eccleſ. TERTVL-
LIANVM noſtrum Afrum fuiſſe, Centurionis Proconſularis filium; quod etiam ad-
firmant B. Iſidorus, Ven. Beda, Nicephorus, Freculphus Lexouienſis, Marianus
Scotus, Ado, & Vincentius Bellouacenſis. Patriam Carthaginem indicat agno-
men CARTHAGINIENSIS, in quo etiam illi conſentiunt, quum dicunt *prouinciæ A-
fricæ, ciuitatis Carthaginienſis*, ſicuti & B. Optatus Mileuitanus lib. 1. aduerſus Parmenianum,
&

& nominatim Nicephorus, quum Carthagini in Africa ortum ſcribit. Quid? quòd ipſe Auctor id ſatis ſuperque indiget initio Libri de Pallio: *Principes* (inquit) *ſemper Africæ, viri Carthaginienſes, vetuſtate nobiles, nouitate felices. Tamen & vobis habitus alter olim Tunicæ fuere, & quidem in feminis. in viris autem Pallij extrinſecus habitus. Vobis verò poſt iniuriæ beneficium, poſt Gracchi obſcœna omina, poſt trinas Pompeij aras, & longas Cæſaris moras; vbi mœnia Statilius impoſuit, ſollemnia Sentius Saturninus enarrauit, quum concordia iuuat, Toga oblata eſt. Pallium tamen generaliter veſtrum, immemores etiam, denotatis. Equidem haud miror præ documento ſuperiori. Nam & Arietem illa dicitur Carthago ſtudiis aſperrima belli prima omnium armaſſe. Quum tamen vltimarent tempora patriæ* (en patriam Carthaginem vocat) *& Aries iam Romanus in muros quondam ſuos auderet, ſtupuere illicò Carthaginienſes vt nouũ extraneum ingenium. Tantũ æui longinqua valet mutare vetuſtas. Sic denique nec Pallium agnoſcitur.* Hæc paulò prolixiùs, ob opinionem Vadiani, qui in Carta Paleſtinæ patriam illi adſignat Municipiũ quoddam iuxta Aras Philenorũ fratrum.

Tom. 1. Lib. de Pall. ca. 1. num. 2.

Atqui TERTVLLIANI qualis felix fuerit inſtitutio, Libri eius aduerſus Gentes teſtantur, qui (B. Hieron. teſte Epiſt. ad Magnum) cunctam ſæculi continent diſciplinam, è quibus vel ſolis conſtat omnes illum Auctores euoluiſſe, Hiſtoricos, Poëtas, Grammaticos; de Iureconſultis verò res notior eſt, quàm vt probatione ſit opus; de Medicis & Philoſophis idipſum ex libro de Anima colligere eſt. Quorum omnium Catalogum in ſuas claſſes diſtributum reperiet Lector inter Indices noſtros, tam Græcorum quàm Latinorum. Hinc à Lactantio dicitur in omni genere litterarum peritus; ab Euſebio legum & rerum Romanarum peritia clarus; à B. Hier. acris & vehementis ingenij vir eruditiſſ. quo nihil eruditius, nihil acutius, & eloquentiſſimus; à B. Auguſtino diſertiſsimus, qui buccis ſonantibus orationem inflauerit; à Nicephoro eloquentia admodum pollens, actis & ingenioſus admodum. Quæ omnia latiùs multo proſequitur Vincentius Lirinenſis: Hic (inquit) apud Latinos noſtrorum omnium facilè princeps iudicandus. Quid enim hoc viro doctius? quid in diuinis atque humanis rebus exercitatius? Nempè omnem Philoſophiam, & cunctas Philoſophorum ſectas, auctores adſertoréſque ſectarum, omnéſque eorum diſciplinas; omnem hiſtoriarum & ſtudiorum varietatem mira quadam mentis capacitate complexus eſt. Ingenio verò nónne tam graui & vehementi excelluit, vti nihil ſibi penè ad expugnandum propoſuerit; quod non aut acumine irruperit, aut pondere illiſerit? Iam porrò orationis ſuæ laudes quis exequi valeat? Quæ tanta, neſcio qua, rationum denſitate conſerta eſt; vt, ad conſenſum ſui, quos ſuadere non potuerit, impellat; cuius quot penè verba, tot ſententiæ ſunt; quot ſenſus, tot victoriæ. Quanquam interim experientia ipſa conuicti fateamur neceſſe ſit, quod de eo ſcribit Lactantius, parum eſſe facilem, minus comptum, & multum obſcurum; & iuxta B. Hieronymum, crebrum quidem in ſententiis, ſed difficilem in eloquendo; vt non mirum ſit, ſtilum eius & aliorum etiam Afrorum facilè potuiſſe diſcerni à Nepotiano (vti in Vita eius teſtatur idem B. Hieronymus) Minutij Felicis dico, B. Cypriani, Arnobij, Lactantij, Victorini. Obſcuritatis verò ſtili præcipuam cauſſam adnotauit alicubi Rhenanus, quòd ex Græcorum Auctorum aſsidua lectione adeo Græcas loquendi formulas imbiberit, vt etiam Latinè ſcribens, illarum obliuiſci nequiret. Et verò ſcripſiſſe eum quædam in adoleſcentia, atque adeò ante fidem Chriſti ſuſceptam, idem B. Hieronymus locuples teſtis eſt. Nam eſt (inquit lib. 1. adu. Iouin.) huius loci nuptiarum anguſtias deſcribere, & quaſi in communibus locis Rhetorico exſultare ſermone. Certè & TERTVLLIANVS, *quum adhuc eſſet adoleſcens*, luſit in hac materia. Cuius Libri argumẽtum & titulum idem Epiſt. 22. ad Euſtoch. recenſet: Si tibi placet (inquit) ſcite, quot moleſtiis virgo libera, quot vxor adſtricta ſit, legas TERTVLLIANVM AD AMICVM PHILOSOPHVM. Quo fit vt caſtitatem, quam toto vitæ tempore vſqueadeò commendatam habuit, etiam iam iude ab illo obſeruatam cenſeamus. Atque adeò non tã ſuo quàm aliorũ nomine, exempli gratia, dictum intelligimus illud Auctoris: *Ego me ſcio neque alia carne adulteria cõmiſiſſe, neque nunc alia carne ad continentiã eniti.* Coniugiũ tamen iniiſſe TERTVLLIANVM ex Libris duobus ad Vxorem perſpicuum eſt: fortaſsis quòd nondũ ſublatæ eſſent Papia Poppæa & Iulia leges, quæ liberos ſuſcipi cogebant (vti ipſe fatetur) & cœlibes & orbos vetabant ex teſtamẽto ſolidũ capere; de quibus per Seuerũ Imp. ſublatis infra latiùs. Quarum Legũ conſtitutio præſcribẽs matrimoniis certam ætatem, vtpotè iuxta Platonem anni xxxv. noſtram confirmat cõiectarã, quòd ante fidẽ matrimoniũ contraxerit, quamquã tamen liberorũ eius nulla vſpiam mentio. Scribitur autem à Trithemio apud Carthaginem aliquot annis, Rhetoricam glo-

To. 4. operũ Tertull.
T. 3. Lib. de Reſu. car. c. 59. n. 412.
T. 2. Li. 1. et 2. ad Vxor.
Tom. 1. Apolog. c. 4. n. 52. et T. 5. l. de Mon. c. 16. n. 123. & 124.

rioſè docuiſſe; poſtea & Otatorem fuiſſe ſeu cauſſarum Aduocatum mox comprobabimus. Iureconſultum etiam fuiſſe conſtat ex variis, quibus vtitur, phraſibus & I C. vocibus, fortaſſis Romæ præceptote vſus eſt Serbidio Scæuola; ſtudiorum collega & Seuero Imper. & Æmilio Papiniano, ætate tamē minor Seuero, qui natus fuit anno Domini CXLVI. vt quadragenarius fuerit initio Imperij illius. Inde enim ad finem vſque Imperij ipſius & filij eius Antonini Caracallæ, ſub quibus Auctor floruit, anni efficiuntur XXIIII. aut circiter, & ſic ſimul conſtituuntur LXIII. ætatis TERTVLLIANI, à quo anno (quem climactericum vocant Medici) decrepita ætas, ad quam vſque vixit, exordiri ſolet. Pro quo facit quod B. Hieron. & Nicephorus poſt mediam ætatem in hæreſim Montani lapſum ſcribunt, nempè noſtra quidem ſententia circa annum ætatis eius quinquageſimum tertium, anno Seueri XV. toto ante obitum decennio. Verùm de his plus ſatis. Iam ad Hiſtoriam pergamus annorum illorum XXIIII.

Anno igitur Domini CLXXXXIIII. C. SOSIO FALCONE & C. IVLIO FRVCTO CLARO COS. S. Victoris filius F. Afri Romani Pontificis an. VIII. Imp. Cæſ. L. Septimij M. F. Afri, Pij, Pertinacis, Auguſti anno I. TERTVLLIANVS adhuc ethnicus cauſſarum patronum agebat Carthagini; quod comprobatur his ipſius verbis

[Margin: *Tom. 1. Lib. de Pall. ca. 5. num. 98.*]

quæ ſub Pallij perſona de ſe ſcripſit, iam Chriſtianus factus: *Ego* (inquit) *nihil foro, nihil campo, nihil curiæ debeo, nihil officio aduigilo; nulla roſtra præoccupo, nulla prætoria obſeruo, cancellos non adoro, ſubſellia non contundo, Iura non conturbo, cauſſas non elatro. Plus togæ læſere Remp. quàm loricæ.* Certè ethnicum ſe fuiſſe ipſe fatetur, agens de iudicio extremo, vita &

[Margin: *Ibid. Apolog. cap. 18. num. 262.*]

igne æternis, & ſuſcitatione defunctorum: *Hæc* (inquit) *& nos riſimus aliquando, de veſtris fuimus. Fiunt, non naſcuntur Chriſtiani.* Apud Auctorem verò quædam ad annum hunc pertinentia reperire eſt. Imprimis de cæde Imp. Cæſ. P. Heluij, P. F. Pertinacis occiſi

[Margin: *Ibid. Apol. cap. 35. nu. 475. & 476.*]

V. Kal. April. illud Apologetici: *Vnde qui faucibus exprimendis palæſtricam exercent? Vnde qui armati palatium irrumpunt, omnibus Stephanis atque Parthenijs audaciores? De Romanis, ni fallor,* vtpotè qui in foribus palatij ab armatis Prætorianis militibus interfectus ſit, factione Læti Præfecti prætorio, eiuſdem, cuius iuſſu Commodus Imper. non multo antè à Narciſſo athleta, cum quo ille ſolebat in palæſtrica exerceri, ſtrangulatus fuerat. Deinde de Imp. Cæſ. Peſcennio Nigro, qui, occiſo iuſſu Senatus Imp. Cæſ. M. Didio M. F. Commodo Seuero Iuliano Auguſto, exante diem Kal. Maias Imperium inuaſerat, il-

[Margin: *Ibid. num. 472.*]

lud eiuſdem loci: *Planè ceteri ordines pro auctoritate religioſi ex fide nihil hoſticum (aduerſus Cæſarem de ipſo Senatu, de equite, de caſtris, de palatiis iſtic ſpirant. Vnde Caſſij & Nigri?* Quorum prius ad Auidium Caſſium refertur, qui, ex familia Caſſiorum C. Iulij Cæſaris interfectorum, & Antonino Pio & Marco ac Vero Impp. principatus extorquere conatus fuit. Alterum

[Margin: *Ibid. num. 461. 462. 463. 464. 466. 467. 468. 469. 470.*]

ad Nigri conſpirationem aduerſus Seuerum Imp. *Iam & ſolemnia Cæſarum* (qualia etiam Kal. Iuniis in auguratione noua Seueri, qui antea Idibus Maij ab exercitu Imperator dictus fuerat, celebrata ſunt) ibidem in hæc verba deſcribit: *Cur die læto non laureis poſtes obumbramus, nec lucernis diem infringimus?* & paulopòſt: *Ipſos Quirites, ipſam vernaculam ſeptem collium plebem conuenio; an alicui Cæſari ſuo parcat illa lingua Romana? Teſtis & Tiberis, & ſcholæ beſtiarum. Iam ſi pectoribus ad tranſlucendum, quandam ſpecularem materiam natura obduxiſſet, cuius non præcordia inſculpta apparerent noui ac noui Cæſaris ſcenam in Congiario diuidundo præſidentis? etiam illa hora, qua adclamant: De noſtris annis tibi Iupiter augeat annos.* Hoc enim indicant Herodianus lib. 2. inter cetera ſcribens: Milites Prætorianos relictis armis pomparum habitu laureatos proceſſiſſe, & Spartianus ac Faſti Conſulares, dum XX. poſtquàm in vrbem venerat die, exante diem Kal. Iulias, profectum ſcribunt Seuerum in Orientem contra Nigrum tyrannum, datis priùs plebi *Congiario*, & Donatiuo Militibus; denique & hæc numiſmatis inſcriptio: IMP. CÆS. L. SEPT. SEV. PERT. AVG. COS. LIBERALITAS AVGVSTI. Quò pertinet etiam quod prætermittitur: *Focos & thoros in publicum educere, vicatim epulari, ciuitatem tabernæ habitu obolefacere, vino lutum cogere.* Ad hunc

[Margin: *Tom. 1. Lib. ad Scap. ca. 4. num. 32. 33. 34. 35. & 36.*]

præterea annum pertinere cenſemus illud lib. ad Scapulam: *Ipſe etiam Seuerus pater Antonini, Chriſtianorum memor fuit. Nam & Proculum Chriſtianum, qui Torpacion cognominabatur, Euhode procuratorem, qui eum per oleum aliquando curauerat, requiſiuit, & palatio ſuo habuit vſque ad mortē eius; quē & Antoninus optimè nouerat, Chriſtiano lacte educatus.* Nā morbū illi grauem cōtigiſſe initio Imperij, ex Ælio Lāpridio vel inde patet, quòd quū filij ſui id ætatis non haberēt, vt imperare poſsēt, Seuerus ſe id in animo habuiſſe ſcripſerit, vt ſiquid ſibi fortè humanitūs accidiſſet, Niger Peſcēnius & Clodius Albinus ſuccederēt; quorū ille occiſus fuit an-

no

no ſequenti. Et quum (ſicuti infrà latiùs) anno ipſius IIII. Antoninus annum agens deci-
mumtertium Cæſ. Aug. appellatus ſit, oportebit huc referre, quod de illius ſcribit educa-
tione Auctor. Cui ſimile eſt illud de illo Spartiani: Si quando feris obiectos damnatos vi-
dit, fleuit, aut oculos auertit. Septennis puer, quum colluſorem ſuũ puerum ob Iudaicam
religionem grauiùs verberatum audiſſet, neque patrem ſuum, neque patrem pueri, neque
auctorem verberum diu reſpexit. *Chriſtiano verò lacte educatum*, ex eo confirmatur, quòd
Lugduni natus ſit vbi vigebat fides Chriſtiana.

Anno Domini CLXXXXV. IMP. CÆS. L. SEP. SEV PERT. AVG. II. ET
D. CLODIO SEPT. ALBINO CÆSARE II. COS. anno IX. S. Victoris Romani
Pontificis, & ipſius Seueri II. adhuc Carthagini Cauſſarum fuiſſe aduocatum TERTVL-
LIANVM veriſimile eſt. Ad hunc autem annum referri debet illud ipſius lib. ad Scapulã:
Sic & circa Maieſtatem Imperatoris infamamur, tamen numquam Albiniani nec Nigriani vel Caßiani Tom. I. Lib.
inueniri potuerunt Chriſtiani; ſed iidem ipſi, qui per Genios eorum in pridie vſque iurauerant, qui pro ſa- ad Scap. ca.
lute eorum hoſtias & fecerant & vouerant, hoſtes eorum ſunt reperti. Hoc enim anno Imper. Cæſ. 2. num. 8.
C. Peſcennius Niger Iuſtus Auguſtus occiſus eſt apud Cyzicum, ſiue Iſicum iuxta Hero- & 9.
dianum; quo facto mox Seuerus eos Senatores occidit, qui Nigri partes ſecuti fuerant, &
cum Nigro militauerant Ducum aut Tribunorum nomine, alióſque omnes exceptis Mi-
litibus, quos impunitate propoſita recepit; Antiochenis priuilegia & Neapolitanis ius ci-
uitatis eadem de cauſſa ademit. Aliquot deinde Barbarorum Reges (iuxta Onuphrium)
qui Nigro fuerant auxilio, à Seuero victi ſunt; quare ipſe IMP. II. III. & IIII. appel-
latus eſt, quos omnes Nigrianos Auctor noſter appellat. Quod poſtremum, confirmat
noſtram ſententiam de Arabibus, Parthis, & Adiabenis hoc anno deuictis; atque adeò
huc pertinent Inſcriptiones Numorum & Marmorum antiquæ ſuprà citatæ, & proinde
illud Auctoris: *barbari excluſi.* Et verò Conſtitutiones his Coſſ. editæ titulo Seueri & An- Tom. I. Lib.
tonini Augg. datæ V. Kal. Martij, XI. Kal. Maij, Nonis Iuliis, VI. Kal. Oct. & XI. Kal. No- de Pall. c. 2.
uemb. confirmant quod ſupradiximus de Antonino Imperij conſorte ab initio; quæ ex- num. 41.
ſtant Cod. Lib. 8. T. 14. l. 1. lib. 6. T. 2. l. 2. lib. 2. Tit. 1. l. 2. lib. 2. T. 24. l. 1. & lib. 8. T. 16. l. 1.
Ad hunc annum pertinere cenſemus, cuius ex Euſebio ſuprà meminimus, bellum Iudai-
cum & Samariticum, de quo etiam Freculphus Lexouienſis, vnde & Iudaicum ei obla-
tum fuiſſe. Quò videtur ex parte reſpicere Auctot de Iudæis agens: *Diſperſi* (inquit) *pala-* Tom. I. A-
bundi, & cœli & ſoli ſui extorres vagantur per orbem, ſine homine, ſine Deo Rege; quibus nec aduena- polog. c. 21.
rum iure terram patriam ſaltem veſtigio ſalutare conceditur. Vnde cõiicio belli illius occaſionem, num. 306.
quòd Iudæam vellent repetere, qua illis ab Hadriano Imp. interdictum fuerat. Huc etiam
referendum quod ſcribit Nicephorus Eccleſ. hiſt. lib. 5. cap. 2. Seueri Imperij initio ſatis
bono loco res noſtræ fuere, indiéſque fidei profeſſio augmenta ſua cœpit, eorum quos
recenſuimus Eccleſiaſticorum doctorum ſcriptis atque doctrinis eam prouehentibus, id-
que in maximis quibuſque potiſſimùm vrbibus; nimirùm Alexandriæ, Antiochiæ, Æliæ,
& per Palæſtinam omnem, Epheſi, Cæſareæ, & Occidenrem verſus Theſſalonicæ, Athe-
nis, Corinthi, in Galliis, & Romæ maximè. Vniuerſæ enim multitudines & domus totæ
ad fidem accedebant; quiduis facere & pati paratæ; quàm vt quidquam contra religio-
nem noſtram agerent aut nouarent. Qua occaſione etiam recenſendi hîc veniunt, quo-
rum tum ille, tum Euſebius meminerunt huius ætatis Eccleſiaſtici ſcriptores, maximè
quum ipſorum ſcriptis & doctrinis hauddubiè acceptam debeat ſuam conuerſionem Au-
ctor noſter. Apud Alexãdriam Demetrius Epiſcopus duodecimus ac Presbyteri Panthe-
nus, & eius diſcipulus Clemens Alexandrinus, Antiochiæ 9. Epiſc. Serapio, Hieroſoly-
morum 34. Gordius, Cæſareæ Paleſtinæ Theophylus, Epheſius Polycrates, Ponticus Pal-
mas, Berillus, & Bachilus Corinthij, in Africa Carthagini Agrippinus, Lugduni Gallia-
rum S. Irenæus, Romæ denique S. Victor Pontifex. Atque adeò hinc confirmatur noſtra
ex MS. cod. lectio apud Auctorem: *Quales ergo Leges iſtæ, quas aduerſum nos ſoli exercent impij,* Ibid. cap. 5.
iniuſti, turpes, truces, vani, dementes; quas nullus Pius, nullus Seuerus impreßit. nempè vſque ad id nu. 65. 70.
temporis quo Apologeticum edidit. & 71.

Anno Domini CLXXXXVI. Q. FLAVIO TERTVLLO & T. FLAVIO CLE-
MENTE COSS. S. Victoris Romani Pontificis anno X. & Seueri III. TERTVLLIA-
NVS fidei Chriſtianæ, mea quidem ſententia nomen dedit, Imperio iam prorſus pacato, Tom. I. Lib.
cum Seuero Imperantibus Antonino eius filio & Clod. Albino Cæſaribus, quod adeò de Pall. c. 3.
Triplex Imperium vocat verbis ſuprà citatis, quò Lectorem remittimus; complura enim illic num. 41.

reperiuntur quæ ad hunc annum pertinent. Id tamẽ non initio, ſed ſub huius anni finem:
Ibid.n. 42. *eradicato iam omni aconito hoſtilitatis*; vtpotè poſt excidium Byzantinum, quæ vrbs Herodia-
no, Zonara, & Michaële Glyca teſtibus, poſt triennij obſidionem, cœptam, anno primo
Seueri, adhuc viuente Nigro, tandem fame capta eſt, & libertate omni adempta Perin-
thiis (qui multa à Nigro paſſi fuerant) adiudicata eſt, etiam mœnibus euerſis, in vici for-
Tom. 1. Lib. mam redacta. Cuius etiam Auctor meminit: *Cæcilius*, inquit, *Capella in exitu Byzantino; Chri-*
ad Scap. c. *ſtians gaudete, exclamauit*. Occaſionem ſuæ conuerſionis ipſe, quantum apparet, indicat ex
3. nu. 20. teſtimonio alicuius Dei, qui à Chriſtianis adiuratus dæmonem ſe confitebatur: *Hæc teſti-*
Ibid. Apol. *monia* (inquit) *Deorum veſtrorum Chriſtianos facere conſueuerunt, quia plurimùm illis credendo, in*
c. 23. n. 371. *Chriſto Domino credimus. Ipſi litterarum noſtrarum fidem accendunt, ipſi ſpei noſtræ fidẽtiam ædificant.*
Neque tamen inde ſolummodo, ſed & ex fide ſcripturarum ſacrarum, quarum fidem Dij
ſuo teſtimonio adprobabãt. Maximè quòd illarum auctoritatem (vel ipſo teſte iam Chri-
Ibid. c. 19. ſtiano) ſumma antiquitas vindicaret, vtpotè quum: *omnes ſubſtantias, omnéſque materias, ori-*
num. 273. *gines, ordines, venas veterani cuiuſque ſtyli, gentes etiam pleraſque & vrbes inſignes, hiſtoriarum cauſſas*
274. 275. *& memoriarum; ipſas denique effigies litterarum, indices cuſtodéſque rerum; ipſos Deos, ipſa templa &*
276. 277. *oracula & ſacra vnius Prophetæ Moyſei ſcrinium ſeculis aliquot anteuerterit*. Quum etiam illarum
Ibid. c. 20. Maieſtatem diuinam prædictionum veritas comprobaret: *Quidquid enim*, inquit, *agitur, præ-*
num. 296. *nunciabatur. Quòd terræ vorant vrbes, quòd inſulas maria fraudant, quòd externa atque interna bella di-*
laniant, quòd regna regna compulſant; quòd fames & lues, & locales quæque clades & frequentiæ ple-
rumque mortium vaſtant, & quòd etiam officia temporum & elementorum munia exorbitant, quòd &
monſtris & portentis naturalium forma turbatur, prouidẽter ſcripta ſunt (nempè Matth. 25.) *Dum pa-*
timur, leguntur; dum recognoſcimus, probãtur. De quibus omnibus latiùs, & lib. de Pallio cap. 2.
& eiuſdem Apolog. cap. 40. quo & ad Adnotat. noſtras Lectorem remittimus. Hìc dum-
taxat addemus, adludere illum inter cetera ad *luem* maximam Romæ & in multis Pro-
uinciis ac terræmotum, quo corruit Smyrna vrbs Aſiæ, quæ recenſet Euſeb. in Chroni-
cis ſub Marco & Vero Impp. & fulmen quod ſub Commodo in Capitolium ruens Biblio-
Tom. 1. Lib. thecam inflammauit, & bella eius ætatis ciuilia, quorum iam meminimus. Item ad *fa-*
ad Scap. c. 3. *mem*, de qua lib. ad Scap. in hæc verba: *Sicut & ſub Hilariano præſide, quum de areis ſepultura-*
num. 13. *rum noſtrarum adclamaſſent: Areæ non ſint; areæ ipſorum non fuerunt; meſſes enim ſuas non egerunt.*
Ibid. nu. 15. Denique ad *portentum*, de quo ibidem: *Nam & ſol ille in conuentu Vticenſi, extincto pene lumine*
& 16. *adeò portentum fuit, vt non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati, poſitus in ſuo hypſomate & domi-*
cilio. Et verò, ſcripta quoque multorum à Chriſto Patrum aduerſus Gentes conuerſioni
Ibid. Lib. cauſſam dediſſe ſentimus, ad quæ adludit alibi: *Nonnulli*, inquit, *quibus de priſtina littera-*
de Teſtim. *tura, & curioſitatis labor & memoriæ tenor perſeuerauit, opuſcula penes nos condiderunt, commemo-*
Animæ c. *rantes & conteſtificantes in ſuggillationem & originem & traditionem & ſententiarum argumenta;*
1. num. 2. *per quæ recognoſci poſſit, nihil nos aut nouum, aut portentoſum ſuſcepiſſe, de quo non etiam communes*
litteræ ad ſuffragium nobis patrocinentur, ſi quid aut erroris eiecimus, aut æquitatis admiſimus. Inter
quos commemorandi Quadratus, Ariſtides, Anaxagoras, Melito, Theophylus Antio-
chenus, Apollinarius, Tatianus, Clemens Alexandrinus, & Apollonius Senator; deni-
Tom. 3. Lib. que ab Auctore alicubi citati *Iuſtinus Philoſophus & Martyr, Miltiades Eccleſiarum Sophiſta,*
adu. Valẽt. *& Irenæus omnium doctrinarum curioſiſſimus explorator*. Quibus omnibus euoluendis & ante
cap. 5. num. & pòſt fidem ſuſceptam ipſum adlaboraſſe, vel ex Apologetico patet, in quo ſubinde il-
41. 42. & los ad verbum ferè imitatur. His omnibus adminiculis ad Chriſti fidem conuerſus, & iam
43. initiatus, quum pallium Chriſtianum indutus (ſicuti antea etiam adtigimus) inconſtan-
tiæ notaretur ab amico, quòd *à Toga* tranſiſſet *ad Pallium*, Orationem habuit Carthagini
(quam LIBRVM DE PALLIO inſcripſit) qua, & Pallij vetuſtatem, ſimplicitatem, fa-
cilitatem, libertatem ſine cura, Philoſophicam grauitatem & ſanctitatem commendat; &
vitio ſibi dari non debere, variis exemplis oſtendit, quòd habitum verterit. Qua occaſio-
ne & libidinum varia genera, quibus natura mutetur, & Matronarum cultum indecen-
tem inſectatur, & fori Iudicum militum vitiis, tum ambitioni & gulæ cauterem adigit.
Atqui his Coſſ. data Conſtitutio Seuerj & Antonini v. Idus Martias, quæ exſtat D. Lib. 9.
Tom. 1. lib. 1. iterum confirmat noſtram ſententiam de Antonino filio Imperij conſorte.

Anno Domini CLXXXXVII. C. DOMITIO DEXTRO II. ET L. VALE-
RIO MESSALA THRASIA PRISCO COS. S. Victoris Papæ Romani Anno xj. &
Seueri IIII. TERTVLLIANVS iam Chriſtianus, quibus ſe occupationibus totum de-
diderit, ſcripta eius, de quibus poſtea, plus ſatis ſuo confirmant teſtimonio. Ex qui-
bus

bus imprimis conſtat ita verſatum fuiſſe in ſacrarum lectinne litterarum , ita memn-
riæ nmnia & ſingula ſcripturarum loca cnmmendaſſe , vt vel vnica perindo ſubinde
cnmplura complexus ſit; ſicuti ex ſcripturarum Indice nnſtrn , collatinue cum Aucto-
re facta , facile eſt deprehendere. In illis autem citandis editionem ſequitur vbique LXX.
Interpretum quod ad vetus Inſtrumentum adtinet, iuxta quod *per Eſdram* (vel ipſn te- *Tom. 2. lib.*
ſte) *conſtat reſtauratum*; idque non in Pentateuchn Mnyſi duntaxat, aliiſque libris hi- *de Hab.*
ſtoricis, ſed & in Prophetarum vaticiniis: *Quos enim* (inquit) *diximus prædicatores, Prophe-* *muliеb. c. 3.*
tæ de officio præfandi dicuntur. Voces eorum, itémque virtutes, quas ad fidem Diuinitatis edebant, in the- *num. 33.*
ſauris litterarum manent, nec iſtæ nunc latent. Prolemæorum eruditiſſ. (*quem Philadelphum superno-* *Tom. 1. A-*
minant) *& omnis litteraturæ ſagaciſſimus; quum ſtudio Bibliothecarum Piſiſtratum (vt opinor) æmu-* *polog. c. 18.*
laretur; inter cetera memoriarum, quibus aut vetuſtas, aut curioſitas aliqua ad famam patrocinaba- *num. 263.*
tur, & ſuggeſtu Demetrij Phalerei Grammaticorum tunc probatiſſimi, cui præfecturam mandauerat, *264. 265.*
Libros à Iudæis poſtulauit, proprias ſcilicet atque vernaculas ſcripturas, quas ſoli habebant. Ex ipſis enim *266. 267.*
& ad ipſos ſemper Prophetæ perorauerant, ſcilicet ad domeſticam Dei gentem ex patrum gratia. Hebræi *268. 269.*
retrò, qui nunc Iudæi. Igitur & litteræ Hebrææ, & eloquium. Sed ne notitia vacaret, hoc quoque *270. &*
Ptolemeo à Iudæis ſubſcriptum eſt, Septuaginta duobus Interpretibus indultis; quos Menedemus quoque *271.*
Philoſophus de ſententiæ communione ſuſpexit. Adfirmauit hæc vobis etiam Ariſtæas, ita in Græcum
ſtylum ex operto monumenta reliquit. Hodie apud Serapæum Ptolemæi Bibliothecæ cum ipſis Hebraicis
litteris exhibētur. Quæ paulò prnlixiùs citauimus, aduerſus ens qui auctoritatem LXX. Inter-
pretum eleuare non verentur. In nnuo verò Teſtamento nnn tam Latinis tranſlatis, quàm
Græcis veteribus cndicibus vſum Auctnrem, Græcè doctiſſimum, ex verſinne eius pe-
culiari ab aliis omnibus multum ſubinde diuerſa, manifeſtum fit; quam adeò diſcrepan-
tiam in gratiam Profeſſnrum ſacrarum litterarum vbique adnntauimus. Quam iam olim
etiam indicauit B. Ambroſius, ſiue quiſquis Auctnr eſt Comment. in Epiſt. Pauli ad cap. 5.
Rom. Cnnſtat (inquit) quoſdam Latinos olim de veteribus Græcis tranſlatis codicibus,
quos incnrruptns ſimplicitas tempnrum ſeruauit & probat. Pnſtquàm autem diſcordia
animis diſſidentibus & hæreticis perturbantibus tnrquere quæſtinnes cœperunt, multa
immutata ſunt ad ſenſum humanū, vt hoc cōtineretur in litteris, qund hnmini videretur.
Vnde & ipſi Græci diuerſns cndices habent. Illud autem verū arbitror, quandn & ratio, &
hiſtoria, & auctnritas nbſeruatur. Nam hndie quæ in Latinis reprehēduntur codicibus, ſic
inueniuntur à veteribus poſita, TERTVLLIANO, Victorinn, & Cyptiann. Hactenus ille.
Atqui verſabatur præterea noctu diúque Auctor nnſter, in perſcrutandis nnn modò quns
ſuprà adduximus Apnlngiarū prn fide Chriſtiana Auctoribus, ſed & aliis haud dubiè Scri-
ptoribus Eccleſiaſticis, præter Apnllonium Senatorem & B. Victnrem, Græcis omnibus. *Tom. 1. A-*
Philonem dien, Ioſephum (quem vncat *Antiquitatum Iudaicarum vernaculum vindicem*) Apio- *polog. c. 19.*
nem, & Egeſippum Iudæos, Clementem Romanum, ac S. Polycarpum (quorum illum *num. 291.*
Romanorum à Petro, hunc *à Ioanne Smyrnæorum Epiſcopos ordinatos* agnoſcit) S. Ignatium An- *Tom. 3. lib.*
tiochenum, S. Dionyſium Arenpagitam Galliarum, Papiam Hierapnlitanum, Epiſcn- *de Præſcr.*
pos; Agrippam Caſtorem, Dionyſium Cnrinthiorum, Pinitum ac Philippum Creten- *adu. hær. c.*
ſes Epiſcopos; Muſanum, Modeſtum, Panthenum Alexandrinum, Rhodnnem Aſianum, *32. nu. 186.*
Serapionem & *Proculum* quendam, quem vocat *eloquentiæ Chriſtianæ dignitatem*, de qun po- *& 185.*
ſtea latiùs. Sextum denique Appionem, Candidum, Arabianum, Maximum, & Hera- *Tom. 3. lib.*
clitum. Quibus adiicin primns illos ceteros Pontifices Romanns *in Petri cathedra ſucceſſo-* *adu. Valēt.*
res, quorum exſtant Decretales, qunrūmque *cum Lino & Cleto* Auctor meminit, *Anacle-* *c. 5. n. 44.*
tum, *Euariſtum*, *Alexandrum*, *Sixtum*, *Theleſphorum*, *Hyginum*, *Pium*, *Anicetum*: Snterem *Tom. 4. lib.*
item (quem, quòd occaſin ſeſe nnn offerret, prætermiſit) & *Eleutherum*, quem *benedictum* *3. Carm. ad.*
nuncupat. Quos omnes Græcè ſcripſiſſe, ex eodem ſtyln Latino, qui interpretis eiuſdem *Marc. c. 9.*
videtur, cenſen; vtpotè, qui melius Græcè nnuerint, ſicut etiam S. Irenæus, quàm Latinè. *nu. 26. 27.*
Qun fit, vt (vel Rhenano adnntante) nemo mirari debeat Græcam Auctoris lnquendi *28. 29.*
conſuetudinem, qunm etiamſi qui in Latinam linguam tranſlati eſſent, mallet ex fonti- *Tom. 3. lib.*
bus bibere (quod aiunt) quàm ex lacunis. Atqui hoc primùm annn quidam ſcribunt Idib. *de Præſcr.*
Maij die Natalitio Imperij à Seuero Imp. appellatum Cæſarem Aug. filium eius Antnni- *adu. hær. c.*
num, apud Viminatium priuſquàm in bellum contra Albinum proficiſceretur. Verumta- *30. nu. 167.*
men etiam ab initió Auguſtum olìm fuiſſe nuncupatum, patet ex Reſcriptis præceden- *Tom. 1. A-*
tium annnrum nomine Seueri & Antonini Augg. Cnnſpirationis interim Albini aduer- *polog. c. 35.*
ſus Seuerum hnc anno factæ meminit etiā Auctor in hæc verba, *vnde Caſſij, Nigri, & Albini.* *num. 473.*

Anno Domini CLXXXXVIII. Ap. Clavdio Laterano et M. Mario M.F. Titio Rvfino Coss. S. Victoris Romani Pontificis Anno XII. Seueri Imp. V. Tertvllianvm veriſimile eſt memoriæ exercendæ gratia cooſcripſiſſe Carmine Geneſin & Sooomam, immò mea ſententia integrum ſacrorum Bibliorum veteris Teſtamenti hiſtoriam; vtpotè quum & prior illorum mutilus ſit, & ex initio poſterioris ſatis videatur etiam deſcripſiſſe orbis vniuerſi diluuium. Atque adeò etiam Carmen illud Ao Senatorem ex Christiana fioe ao Ioolorvm servitvtem reversvm, & libros qvinqve aoversvs Marcionem carmine, ac De ivoicio Domini librvm. Hoe verò anno ad XI. Kal. Martias Imp. Cæſ. D. Clodius Septimius Albinus Auguſtus prælio ab Imp. Seuero victus & occiſus eſt; ídque apud Lugdunum; quæ quòd illum antea recepiſſet (Herodiano teſte) & direpta & iocenſa eſt; in qua expeditione, vti ex variis Inſcript. conſtat. Imp. VIII. IX. & X. adpellatus eſt. Quo iam expugnato, omnes imprimis Galliarum, Hiſpaniarum, Britanniæque proceres qui illum iuuerant, deinde Romam reuerſus amicos eius vndique conquiſitos, & inter eos Seoatores 40. Seuerus interfici iuſſit, tum & eos omnes qui in Pertinacem conſpirauerant. Quos adeò Auctor *Albinianos* adpellat verbis ſuprà citatis ad ann. Domini 195. & per aliquot annos perduraſſe hanc illorum inquiſitionem ſigoificat. *Sed & qui nunc*, inquit, *ſceleſtarum partium ſocij aut plauſores quotidie reuelantur, poſt vindemiam parricidarum racematio ſuperſtes*; nempè, quantum adparet, ad triumphum vſque Parthicum, atque adeò nonum Seueri annum, quemadmodum ibi latiùs. Alibi etiam ad Senatores occiſos adludit: *Nemo non*, inquit, *etiam hominis cauſſa pati poteſt, quod in cauſſa Dei pati dubitat. Ad hoc quidem vel præſentia nobis tempora documenta ſint; quantæ, qualeſque perſonæ inopinatos, Natalibus & Dignitatibus & corporibus, & ætatibus ſuis exitus referunt, hominis cauſſa; aut ab ipſo, ſi contra eum fecerint, aut ab aduerſariis eius ſi pro eo ſteterint.* Fuit autem dictorum Conſulum alter Lateranus tantoperè amicus Seuero Imp. vt illi magnificentiſſ. ædes Romæ ædificauerit, quas etiamnum Palatium Lateranenſe appellamus, quem poſtea ſcribit B. Hieron. Epitaphio Fabiolæ, Cæſariano obtruncatum gladio, fortaſſis Antonini Caracallæ, qui in pleroſque amicos patris ſui animaduertit. Atqui quum his Coſſ. ſcripta ſit Epiſtola II. S. Victoris Romani Pontificis ad Afros Epiſcopos data Kal. Septembris, & Epiſtola S. Eleutherij Deceſſoris eius V. Idus Iulij Materno & Bradua Coſſ. neceſſariò hunc annũ, nõ præcedeotem, XII. Pontificatus eius deſignauimus. Maximè quum B. Damaſus in Pontificali ſediſſe Victorem ſcribat, à Conſulatu Commodi V. & Glabrionis, (quibus Coſſ. XIII. Kal. Aug. data eſt prior eius Epiſtola ad Theophylum Alexandrinum) vſque ad Lateranum & Rufinum. A Kal. autem Iuniis dicti Coosulatus, quo die creatus fuit Pontifex, vſque ad V. Kal. Auguſti anoi ſequentis, conficiuntur anni X. I. menſis I. dies XXVIII. Is dicta ſecunda Epiſtola diſcrepantiam Afrorum in Sacramentis increpans, mihi videtur ad celebritatem diei Paſchæ adludere, quam Epiſtola priori die Dominica celebrari debere, iuxta quod & prædeceſſores ſui ſtatuerunt, mandauerat, quæcunque incideret à XIIII. Luna primi menſis, vſque ad XXI. in quo fortaſſis initio Afri quidam cum Polycrate Aſiano contrariam ſequebantur conſuetudinem, quamquam poſtea in vnum conſenſerint. Nam de Blaſto hæretico Quartadecimano, ſic Auctor: *Eſt præterea his omnibus etiam Blaſtus accedens, qui latenter Iudaiſmum vult introducere Paſcha enim dicit non aliter cuſtodiendum, niſi ſecundum legem Moyſi XIIII. menſis. Quis autem neſciat, quoniam Euangelica gratia euacuatur, ſi ad legem Chriſtum redigit?* Ad eandem obſeruationem pertinet illud eiuſdem: *Paſcha celebriamus annuo circulo in menſe primo.* Atque adeò etiam illud: *Aguntur præterea per Græcias illas certis in locis Concilia ex vniuerſis Eccleſiis*, Id enim etſi generatim loquatur, exiſtimamus potiſſimùm intelligi de Conciliis pauloantè celebratis Paleſtinæ à Theophylo Cæſarienſi, Ponti à Palma, Corinthio à Bachylo, & Eccleſiarum apud Oſroenum, Alexandrino quoque à Theophylo, denique Aſiano, in quo ſcribit Nicephor. hiſt. Eccleſ. lib. 4. cap. vlt. Patres dictam ſententiam B. Victoris & Concilij Romani ſecutos eſſe, cui etiam conſenſit Concilium Galliarum ſub Irenæo.

Tomo quarto Oper. Ter.

Tom. 1 l. ad Scap. cap. 2. num. 8.

Ibid. Apolog. cap. 35. num. 478.

Tom. 2. lib. ad Mart. c. vlt. nu. 63.

To. 3. lib. de Præſcr. ad. hær. cap. 53. hæreſ. 22. n. 328. et 29.

Tom. 5. lib. de Ieiun. c. 14. nu. 84.

Ibid. ca. 13. num. 80.

Anno Domini CLXXXXIX. T. Haterio T.F. Satvrnino, et C. Annio App. F. Treboniano Gallo Coss. S. Zephyrini Papæ Romani I. ac Seueri Imper. VI. videtur nobis contigiſſe diſceptatio illa Tertvlliani cum Iudæo quodam, cuius occaſione ſcripſiſſe ſe ſignificat Librvm aoversvs Ivoæos. *Proximè accidit*, inquit, *diſputatio habita eſt Chriſtiano & Proſelyto Iudæo. Alternis vicibus contentioſo fune vterque*

Tom. 1 lib. aduer. Iudæos c. 1 n. 1.

diem in veſperam traximus. Obſtrepentibus etiam quibuſdam ſpectantibus, ſingulorum nubilo quodam
veritas obumbrabatur. Placuit ergo, quòd per concentum diſputationis, minus plenè potuit elucidari, in-
ſpici curioſiùs, & lectionis ſtylo quæſtiones retractatas terminare. In quo inter cetera adnotandum
venit, quod de dilatatione fidei per vniuerſum penè orbem iam ab ea ætate pulcrè dedu- *Ibid. cap.*
cit. *In quem enim,* inquit, *alium vniuerſæ gentes crediderunt, niſi in Chriſtum qui iam venit? Parthi,* *nu. 29. 30.*
Medi, Elamitæ, &c. ſicuti legitur Act. 2. *& ceteræ gentes? Vt iam Getulorum varietates, & Mau-* *39. 40. 41.*
rorum multi fines, Hiſpaniarum omnes termini, & Galliarum diuerſæ nationes, & Britannorum inac- *42. 43. &*
ceſſa Romanis loca Chriſto vero ſubdita, & Sarmatarum, & Dacorum, & Germanorum, & Scytha- *44.*
rum, & abditarum multarum gentium, & prouinciarum, & inſularum multarum nobis ignotarum,
& quæ enumerare minus poſſumus? In quibus omnibus locis Chriſti nomen qui iam venit, regnat. Eſt
& illud de finibus Imperij Romani tum temporis memoria dignum: *Germani adhuc vſque* *Ibid. n. 50.*
limites tranſgredi non ſinuntur. Britanniæ intra oceani ambitum concluſæ ſunt. Maurorum gens & *51. & 52.*
Getulorum barbaries a Romanis obſidentur, ne regionum ſuarum fines excedant. Quid de Romanis di-
cam, qui de Legionum ſuarum præſidiis Imperium ſuum muniunt, nec trans iſtas gentes porrigere vires
regni ſui poſſunt? Quod ipſum adtingit de Germanis Herodian. hiſt. lib. 2. dum Seuerum
electum dicit per exercitus omnes, qui pro ripis Danubij Rhenique coërcendis barbaris
excubantes Romannm tuebantur Imperium. Et verò hunc annum I. collocamus Pontifi-
catus S. Habundij Zephyrini Habundij F. natione Romani, quod defuncto S. Victore,
poſtquàm ſedes vacaſſet diebus XII. ipſe creatus fuerit IIII. Idus Auguſti, his ipſis Coſſ. vel
Damaſo teſte, qui ſediſſe eum ſcribit temporibus Seueri & Antonini, à Conſulatu Satur-
nini & Galli, vſque ad Præſentem & Extricatum Conſules. Quomodo interim non-
dum incepta Perſecutione Chriſtianorum quinta, inter Martyres S. Victor collocetur,
difficultate non caret, quæ & Euſebium & alios Chronographos mouit, vt in annum
VIII. IX. aut X. Seueri eius Pontificatum protendant. Verùm dicta mea & S. Damaſi de v-
triuſque temporibus ſententia confirmatur per Epiſtolas Decretales Zephyrini datas his
ipſis Saturnino & Gallo Coſſ. priorem XII. Kal. Octobres, poſteriorem VII. Idus Nouem-
bris; & in primitiua Eccleſia nō fuit inſolitum perſecutionem à Populo Romano aut Præ-
fectis vrbis initium ſumere. Quid? quòd de hoc tempore id diſertis verbis Auctor adſe-
rit: *Sed & Clariſſimas,* inquit, *feminas & Clariſſimos viros Seuerus ſciens huius ſectæ eſſe; non* *Tom. 1. lib.*
modò non læſit, verùm & teſtimonio exornauit, & populo furenti in os palàm reſtitit. Atqui ante *ad Scap. ca.*
annum ſequentem oportet latam fuiſſe legem Diuorum Seueri & Antonini, ne quis ab- *4. nu. 36.*
ſens puniatur, cuius fit mentio l. 1. D. de Requir. reis; nam ad eam haud dubiè adludit in *7. & 38.*
hæc verba Auctor: *Quidhic,* inquit, *Legibus deperit in ſuo regno dominantibus, ſi audiatur? An* *Tom. 1. A-*
hoc magis gloriabitur poteſtas earum, ſi inauditam damnabunt veritatem; & rurſum: *quando nec liceat* *polog. cap 1.*
indefenſos & inauditos omninò damnari. *num. 9.*

Anno Domini CCI. P. CORNELIO ANVLLINO II. ET M. AVFIDIO M. F. *Ibid. cap. 2.*
FRONTONE COS. S. Zephyrini Romani Pontificis anno II. Seueri Imper. VII. quum, *num. 21.*
Imperatore, cum filiis ſuis Antonino & Geta ante diſceſſum ſuum declaratis Cæſaribus
Auguſtis & Imperatoribus, Congiario iterum populo dato & Donatiuo Militibus, in ſe-
cundum bellum Arabicum, Parthicum & Adiabenicum profecto (de quo ſuprà latiùs)
Antiſtites Romani, Sacrorúmque Pontifices, Religionem Chriſtianam initio ſumpto à
S. Victore Pontifice perſequi pergerent, TERTVLLIANVS ad imitationem aliorum
qui ante ſe id fecerant, & præſertim B. Iuſtini Martyris, APOLOGETICVM PRO CHRI- *Tomi pri-*
STIANIS Romam miſit, in quo vel Lactantio teſte, plenè hanc cauſſam perorauit. *mo.*
Iam ante tamen diſceſſum ſuum multas Leges à Seuero & emendatas & publicatas vel ip- *Ibid. Apo-*
ſe Auctor indicat: *Nónne,* inquit, *& vos quotidie, experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis,* *log. ca. 4. n.*
totam illam veterem & ſqualentem ſyluam Legum nouis Principalium Reſcriptorum & Edictorum ſe- *50. 51 et 52.*
curibus truncatis & cæditis? Nónne vaniſſimas Papias Leges (vbi adludit ad legem Papiam Pop-
pæam, ita dictá à ſuis legiſlatoribus M. Papio M. F. M. N. Mutilo, & Q. Poppæo Q. F. Q. N.
Secundino Coſſ.) *quæ antè liberos ſuſcipi cogunt, quam Iuliæ matrimonium contrahi: poſt tantæ aucto-*
ritatis ſenectutem, heri Seuerus conſtantiſſimus Cæſarum excluſit? Quæ dictarum Legum abolitio,
quomodo Seuero poſſit adtribui, & tamen poſtea Conſtantino Imperatori tribuatur, la-
tiùs in Adnotationibus ad hunc locum noſtris tractauimus; in quibus ſi placeat conіectu-
ra noſtra de l. 1. D. de Stupro & adult. qua definitur etiam in ſponſa ſtuprū & adulterium
accuſari & vindicari poſſe, oportebit eam Legem his Coſſ. latam fuiſſe. Et vero pro bello
ſecundo Parthico nōdum completo, (quod his Coſſ. Caſſiodorus etiam inceptum tradit)

Ibid.ca.37. facit Auctor, dum inter hoſtes Imperij Romani enumerat: *Mauros, & Marcomannos, ipſoſ-*
num.489. *que Parthos.* Iterum verò Chriſtianæ fidei dilatationem his verbis celebrat: *Externi ſumus,*
Ibi.n.490. *& veſtra omnia compleuimus, vrbes, inſulas, caſtella, municipia, conciliabula, caſtra ipſa, tribus, de-*
curias, palatium, Senatum, Forum. Et pauloantè, quod anno præcedenti diximus de popu-
Ibi.n.484. lari perſecutione, confirmat: *Quotiens*, inquit, *etiam præteritos à vobis, ſuo iure nos inimicum*
vulgus inuadit, lapidibus & incendiis? Ipſis Bacchanalium furiis nec mortuis parcunt Chriſtianis; quin
illos de requie ſepulturæ, de aſylo quodam mortis, iam alios, iam nec totos, auellunt, diſſecant, diſtrahunt.
Ibid.ca.36. Eodem pertinet illud: *nec vlli magis depoſtulatores Chriſtianorum quam vulgus*, & toties citata
num.471. ab Auctore popularis vox illa: *Chriſtianos ad Leonem.* Complura ſunt alia in Apologetico
memoratu digna; ſed ne hîc prolixiores ſimus, ad Adnotationes noſtras Lectorem remit-
timus. Hîc duntaxat addemus, occaſionem perſecutionis ortam ex falſis calumniis, quas
pulcerrimè refutat, potiſſimùm tribus, infanticidij, ſanguinis humani pabuli, & inceſti:
Ibid.c.7.n. *Dicimur*, inquit, *ſceleratiſſimi de ſacramento infanticidij, & pabulo inde, & poſt conuiuium inceſto;*
90.91.92. *quod euerſores luminum canes, lenones ſcilicet tenebrarum & libidinum impiarum inuerecũdia procurent.*
93.
Anno Domini CCI. TT. CLAVDIO SEVERO (non autem Seuero Imp. III. vt qui-
dam non rectè) ET C. AVFIDIO VICTORINO COS. S. Zephyrini Papæ Roma-
ni ANNO III. Seueri Imper. VIII. Quamquam Imperatore abſente adhuc in expe-
ditione Parthica & Adiabenica, Arabibus & Perſarum Rege Abagaro in deditionem an-
no præcedenti receptis, perſecutio Chriſtianorum Romæ aliquantulum ceſſare videre-
tur, fortaſſis Apologetici ſui adminiculo. Videns tamen TERTVLLIANVS & ſe &
alios Scriptores Apologiis ſuis pro Chriſtianis nihil aut parum profeciſſe ad conuerſio-
nem Gentium, alio genere ſcripti eos adgreſſus, ab ipſa anima adhuc ethnica aduerſus i-
dola teſtimonium flagitat; atque adeò LIBRVM DE TESTIMONIO ANIMÆ inſcri-
Tom.1. lib. pſit. In quo vrget illas vulgi voces: *Quod Deus dederit; Si Deus voluerit; Benedicat te Deus; Deus*
de Teſtim. *videt omnia; Deo commendo; Deus reddet; & Deus inter nos iudicabit.* Fit mihi multum veriſimile
Anim. c.2. *nu 5. 6. 7.* hoc etiam anno conſcriptum LIBRVM DE FATO, cuius fragmentum vnicum exſtat,
Tomo quar. & tamen ab ipſo Auctore commemoratur in hæc verba: *Poteſtates enimuerò præſunt. Secun-*
Tom.3.lib. *dum nos quidem,* inquit, *Dominus Deus, & Diabolus æmulus; ſecundum communem autem opinionem*
de Anim.c. *& prouidentia & Fatum & neceſſitas, & arbitrij libertas. Nam hæc & Philoſophi diſtinguunt, &*
20.n.266. *nos ſecundum fidem differenda, ſuo iam nouimus titulo.* Atqui in hũc annũ etiam reiicimus ſtatum
& 267. vitæ nouum Auctoris, quo in Preſbyterorum ordinem adlectus ſit, fortaſſis ab Agrippi-
no Carthaginienſi Epiſcopo. Eum enim alium fuiſſe ab Agrippino ſiue Agrippa Epiſcopo
Alexandrino, cuius meminerunt ſub Marco Aurelio Imper. Euſebius & Nicephorus, ſub
M. Antonino Philoſopho Imper. Zonaras, ſub Antonino Vero Vrſpergenſis Abbas; inde
mihi videtur, quòd B. Cyprianus Epiſt. 70. ad Ianuar. ex Anteceſſoribus ſuis Agrippinum
fuiſſe ſignificet, & B. Auguſt. l.2. contra Donatum cap.7. ipſum B. Cypriani prædeceſſo-
rem nuncupet. Maximè quum alia eſſet ab Africa Ægypti Prouincia, in qua Alexandri-
nus ille Epiſcopatum agebat, & B. Cyprian. Epiſt. 71. ad Quinctum ſcribat Agrippinum
bonæ memoriæ virum cum ſuis coepiſcopis, (quos etiam Anteceſſores ſuos nuncupat
Epiſt. 70.) decretum de hæreticis baptizandis feciſſe. Et verò ſtatim accepto ſacerdotio
continuiſſe Auctorem à matrimonij vſu pari conſenſu cum ſua coniuge; mihi fit veriſimile
ex conſuetudine Eccleſiæ Latinæ, iam inde à Decreto S. Clementis PP. I. maximè quum
Tom.2. lib. propendere eò videantur hæc eius ad Vxorem verba: *Ne me putes propter carnis tuæ integrita-*
1. ad Vxor. *tem mihi reſeruandam de cõtumeliæ dolore ſuſpectum, inſinuare iam hinc tibi viduitatis conſilium.* Item:
c.1. num.11. *Tempus,* inquit, *in collecto eſt, supereſt vt qui matrimonia habent, tamquam non habentes agant. Quòd*
Ibid. cap.5. *ſi habentes, oblitterare debent, quod habent, quanto magis non habentes.* Certè id multis eo tempo-
et 6. n.34. *ac 35.* re fuiſſe vſitatum ibidem indicat: *Quot enim ſunt,* inquit, *qui ſtatim à lauacro carnem ſuam obſi-*
Ibid. ca.6. *gnant? Quot item, qui conſenſu pari inter ſe matrimonij debitum tollunt? Voluntariis ſpadonibus, pro cupi-*
num.37. et *ditate cæleſti ſaluo matrimonio, abſtinentia toleratur.* Iam verò Preſbyter factus, poteſtatis ſibi
38. conceſſæ & de abſoluendis Pœnitentibus, & de ſacrificiis offerendis haud immemor, LI-
Tomo ſecũ. BROS DE POENITENTIA & DE ORATIONE conſcripſit, quibus & pœnitendi
modum tum Catechumenis, tum Chriſtianis Lapſis, & quos ritus ſeruare debeant in ſa-
crificio fideles, præſcribit. Poſſunt etiam in hunc annum reiici ſcripta, quorum B. Hiero-
Tom. quar. nymus meminit hodie deſiderata: DE CIRCVMCISIONE, DE VESTIBVS AARON,
DE MVNDIS ET IMMVNDIS ANIMALIBVS; denique DE TRINITATE; for-
taſſis etiam LIBER DE BAPTISMO GRÆCVS, vtpotè qui videatur conſcriptus
poſt

poſt Concilium Agrippini. Nam eiuſdem fuiſſe argumenti Auctor indicat: *Sed circa hæreticos ſanè*, inquit, *quid cuſtodiendum ſit, dignè quis retractet. Ad nos enim editum eſt. Hæretici autem nullum habent conſortium noſtræ diſciplinæ*, &c. *Sed de iſto pleniùs iam nobis in Græco digeſtum eſt.* Verùm de hoc & Agrippini, & ipſius Paradoxo, inter Prolegomena latiùs. Porrò hoc anno etiam oportet contigiſſe, quod ſcripſit libro ad Scapulam anno ſequenti: *Ceterùm & imbre anni præteriti, quid commeruerit genus humanum, apparuit; cataclyſmum ſcilicet & retrò fuiſſe propter incredulitates & iniquitates hominum.* Fortaſſis & illud: *Et ignes qui ſuper mœnia Carthaginis proximè pependerunt per noctem, quid minati ſint, ſciunt qui viderunt; & priſtina tonitrua quid ſonarint, ſciunt qui obduruerunt. Omnia hæc ſigna ſunt imminentis iræ Dei, quam neceſſe eſt, quoquo modo poſſumus, vt & adnunciemus & prædicemus, & deprecemur interim localem eſſe. Vniuerſalem enim & ſupremam ſuo tempore ſentient, qui exempla eius aliter interpretantur.*

Tom.3.lib. de Baptiſm. ca.15.num. 106.& 107.

Tom.1. lib. ad Scap.ca. 3.num.13. & 14.

Anno Domini CCII. L. ANNIO FABIANO, ET M. NONIO M.F. MVTIANO COS. S. Zephytini Pontificis Romani anno III. Seueri Imper. IX. quum Scapula vir Conſularis Ordinis, Præſes Carthaginis, & proinde Africæ Proconſul, nondum adhuc decreta ab Imperatore perſecutione, immò fortaſſis Romæ prohibita, crudeliùs tamen ceteris Catthagini graſſatetur in Chriſtianos, LIBRVM AD SCAPVLAM ſcripſit TERTVLLIANVS. In quo imprimis beneuolentiam captat à Chriſtianorum innocentia, & non ſolùm oratione, ſed & ſacrificiis ſuis pro ſalute Imperatoris, ex quo iam Presbyterum fuiſſe conſtat. Deinde ſanguinis Chriſtiani effuſioni imputat *portenta* eius temporis *& exitium Byzantinum*, quorum antea mentionem fecimus, & exempla punitionis adfert, tum *Valgij Saturnini*, *Hilariani*, & ipſius *Scapulæ in Africa*, tum *Claudij Herminiani in Cappadocia*, Perſecutorum fidei Chriſtianæ. Poſt hæc hortatur ad diſſimulationem ab huiuſmodi cauſſis, exemplis tum *Seueri & Antonini* Impp. ſuprà adductis, *& M. Aurelij Imp. in expeditione Germanica*; tum Præſidum & Proconſulum *Seruilij Pudentis* ſub Antonino Vero Imper. *Veſpronij Candidi* ſub Imp. Commodo, *Cincij Seueri*, qui poſtmodùm à Seuero Imper. interfectus eſt, *Aſpri* quoque & *Arij Antonini* (hic à Lampridio Atius, ab aliis Brutius Præſes, appellatur) qui ſub Antonino Imper. Conſules fuerunt. Denique conqueritur, quum *à primordio mandatum ſit gladiotenus animaduerti*, & id obſeruaretur à *Præſidibus Legionis & Mauritaniæ*; iuſſu ipſius Scapulæ etiam *cremarentur* Chriſtiani. Quò pertinet & illud Apolog. *Sarmentitios & Semaxios appellatis, quia ad ſtipitem dimidij axis reuincti ſarmentorum ambitu exurimur.* Vbi etiam recenſet illud damnationis genus, quo ad *Lenonem damnata fuit Chriſtiana potius quàm ad Leonem*. Idem LIBRO AD MARTYRAS in carcere conſtitutos, quem eadem tempeſtate conſcripſit, præter *gladium & ſummam ignium pœnam*, addit etiam: *crucem, rabiem beſtiarum, & omne carnificis ingenium in tormentis.* Vbi etiam meminit conſuetudinis, qua *pacem in Eccleſia non habentes*, vtpotè lapſi, *à martyribus in carcere exorare conſueuerunt*; quam etſi ſub finem vitæ iam hæreticus non probet, in Eccleſia permanſit vſque ad B. Cypriani tempora, iuxta quod tractauimus in vita illius latiùs. Eadem omnia Martyrum ſupplicia repetit LIBRO DE PATIENTIA, quem etiam huius perſecutionis occaſione conſcripſit. Vbi fugam quoque in perſecutione patientiæ bono imputat, atque adeò nondum Montaniſtis addictus fuit, ex quorum ſententia librum de Fuga in perſecutione contrarium poſtea, ſed fruſtrà ſcripſit. Et verò ſub *Scapula damnatum* fuiſſe *ad beſtias S. Mauilum Adrumeticum*, diſertis verbis adteſtatur Auctor. Porrò Romæ hoc anno fuiſſe Auctorem ex illis verbis apparet: *Gemmarum quoque nobilitatem vidimus Romæ, de faſtidio Parthorum & Medorum, ceterorúmque gentilium ſuorum coram matronis erubeſcẽtem, niſi quòd nec ad oſtenſionem ferè habẽtur. Latent in cingulis ſmaragdi, et cylindros vaginæ ſuæ ſolus gladius ſub ſinu nouit, & in peronibus uniones emergere de luto cupiunt.* Quod factum interpretamur in triumpho Seueri Imper. de Parthis, de quo in Faſtos Conſulares huius anni ſic relatum inuenimus: IMP. CÆS. L. SEPTIMIVS M. F. SEVERVS, PIVS, PERT. AVG. ARABICVS, ADIABENICVS, PARTHICVS, MAXIMVS, PONT. MAX. TRIB. POT. VIII. COS. II. P.P. PROCOS. IMP. XI. ET IMP. CÆS. M. AVRELIVS SEV. AVG. F. ANTONINVS, PIVS, FELIX, AVG. TRIB. POT. III. COS. DESIGNATVS IMP. VNA DE ARABIBVS, PARTHEIS, ADIABENEIS'Q. ET REGE ARTABANO, TRIVMPHARVNT. Cuius triumphi etiam meminerunt Spartianus & Herodianus. Facit pro hac noſtra ſententia, quòd etiam morem in Triumphis vſitatum deſcribat Auctor tanquam teſtis oculatus: *Hominem*, inquit, *ſe eſſe etiam triumphans in illo ſublimiſſimo curru, admonetur. Suggeritur enim ei à tergo: Reſpice poſt te, hominem te memento.*

Tom.1.lib. ad Scap.ca. 2.num.11.

Ibid.cap.3. nu.13.14. 15.17.18. & 20.

Ibid.ca.4. nu.32. 36. 39.

Ibid.n. 23. 25.26. 27. 47.

Ibid n. 43. 44.45.

Tom.1. Apolo.c. vlt. num.619.

Ibid. num. 628.

Tom.2.lib. ad Martyr. c.4.n.46.

Ibid.cap.1. num.12.

Tom.2.lib. de Patient. ca.13.n.88.

Tom.1.lib. ad Scap.ca. 3.num.21.

Tom.2. lib. de Ha.mul. ca.7.n. 56.

Tom.1.lib. Apolog. ca. 33.nu.456.

Anno Domini CCIII. IMP. CÆS. L. SEPT. M. F. ARAB. ADIAB. PART. III ET IMP. CÆS. M. AVREL. SEV. AVG. F. ANTONIN. AVG. COS. S. Zephyrin Papæ Romani anno IIII. ipſius Seueri Imper. x. aut certè præcedenti, iam graſſantibus non ſolùm antiquis, ſed & recentioribus aliquot hæreſibus, vel in ipſa Africa, edidit TERTVLLIANVS verè aureũ illud opus DE PRÆSCRIPTIONIBVS ADVERSVS HÆRETICOS, vtpotè quod ante alios omnes ſcriptum eiuſdem argumenti libros, ex his Auctoris verbis conſtat: *Sed nunc quidem generaliter actum eſt à nobis aduerſus hæreſes omnes, certis & iuſtis & neceſſariis præſcriptionibus repellendas à collatione ſcripturarum. De reliquo, ſi Dei gratia adnuerit, etiam ſpecialiter quibuſdam reſpondebimus.* In eo ſub finem Catalogum hæreticorum recenſet, qui ad id temporis Eccleſiam dilacerarunt, B. Irenæum imitatus, quamquam ordine temporum non ſatis obſeruato, quem nos adeò, quantum fieri potuit, expreſſimus. Imprimis *Iudaiſmi*[1] *hæreticorum* genera quatuor, *Doſitheum Samaritanum*, *Sadducæos*, *Phariſæos*, & *Herodianos*. Deinde eos[2] *qui ex Euangelio hæretici eſſe voluerunt* in vniuerſum numero XXV. *Simonem Magum*, *Menandrum*, *Nicolaum*, *Cerinthum & Hebionem*; qui ſub Apoſtolis ſuas ſparſerunt hæreſeis, atque adeo ſub Tiberio, Claudio, Nerone, & Traiano. Item[3] *Saturninum* & *Baſilidem*, *Ophitas*, *Caineos*, *Sethoitas*, *& Carpocratem*, ſub Apoſtolorum diſcipulis vſque ad Hadrianum Imperatorem. *Valentinum* deinceps, eiúſque adſeclas *Ptolomæum ac Secundum*, *Heracleonem*, *& Marcum ac Colorbaſum*, quorum coryphæum illum *in Catholicam primò doctrinam apud Romanenſes crediſſe ſub Hygino Papa*, *Antonini ferè Principatu* tradit Auctor, & *ſub Epiſcopatu Eleutheri ob inquietam ſemper curioſitatem, vnà cum Marcione, ſemel & iterum eiectum eſſe ab Eccleſia*; ſectatores verò eius ſub Piis Pontifice & Imperatore.[5] *Cerdonem* deinde eiúſque diſcentem *Marcionem*, illiúſque ex diſcipulis magiſtros *Lucanum* & *Apellem*; quorum prior cum Valentino cœpit, Marcion & alij ſub Aniceto, Sotere, & Eleuthero, Imperantibus Pio & Aurelio.[6] *Tatianum* poſt hæc, quem etiam ſcholam ſuam erexiſſe ſcribit Clemens Alexandr. ſub annum XII. Antonini Pij. Quid? quòd *Cataphrygas* quoque, in quorum hæreſin poſtea incautus incidit, *hæreticos* nominatim appellet[7], *quorum quidam dicuntur κατὰ Proclum* (de quo infrà latiùs) *alij ſecundum Æſchynem*, quibus non modò hæreſin, ſed & *blaſphemiam* impingit, *qua in Apoſtolis dicebant ſpiritumſanctum fuiſſe, paracletum non fuiſſe, & paracletum plura, meliora, atque maiora in Montano dixiſſe, quam Chriſtum in Euangelio protuliſſe*, de cuius temporibus mox latiùs.[8] *Blaſtum* denique, de quo ſuprà; *Theodotum Byzantium* ac *Theodotum Coriarium Melchiſedechianum* ſub S. Victore Pontifice, & Commodo Imperatore, & *Praxeam*, de quo poſtea, ac *Victorinum*, qui illius hæreſin corroborare conatus eſt. Fit eodem libro etiam mentio ex Apoſtolo Paulo aliorum hæreticorum, nempè[9] *Phygelli* & *Hermogenis*, *Hymenei & Phyleti*. Item[10] *Nigidij*, *neſcio cuius*, *& Hermogenis*. Sed de hoc quoque paulopòſt latiùs. Porrò ad eodem anno indictam perſecutionem Chriſtianorum à Seuero Imp. adludit Auctor, in hæc verba de Amphitheatro loquens:[11] *Illic quotidiani in nos leones expoſtulantur, inde perſecutiones decernuntur, inde tentationes emittuntur.* Item illud: *Scire volunt ſcilicet tempus perſecutionis, & locum tribunalis, & perſonam præſidis.* Aliáque complura in libris, quos infra recenſebimus. Hìc duntaxat comprobabimus, non in annum VII. aut IX. ſed in hunc potius x. Imperij Seueri annum referendum dictæ perſecutionis initium. Imprimis B. Hieron. Cat. Script. Eccl. in Origene, & poſt cum Sophronius ac Nicephorus Græcus ſcribunt, x. Seueri Pertinacis anno aduerſus Chriſtianos perſecutione commota Leonidem ipſius Patrem Chriſti martyrio coronatum, ille verò inter primos martyras recenſetur ab Euſebio hiſt. Eccl. lib. 5. qui Alexandriæ, vbi maximè perſecutio abundabat, paſſi ſunt. Deinde Iudas ad hunc vſque annum Chronographiam perduxit, quòd inſtare putaret aduentum Antichriſti ob hanc perſecutionem grauiſsimam. Denique diſertis verbis Spartianus ſignificat, non niſi poſt Conſulatum cum filio in Syria initum (qui in hunc annum incidit) Alexandriam profectum, peregrinatione ea ſuſcepta propter religionem Dei Serapidis: in quo (inquit) itinere, Iudæos fieri ſub graui pœna vetuit; idem etiam de Chriſtianis ſanxit. Qua perſecutione paſsi ſunt quamplurimi martyres Alexandriæ ſub Læto Præfecto, ac in Ægypto, Libya & Thebaide ſub Aquila tyranno; in Galliis denique SS. Ireoæus, Andeolus, Benignus, Andochianus, & Tyrſus. Porrò ad hunc annum referunt plerique inſcriptionem illam: M. AGRIPPA L. F. COS. III. FECIT; IMP. CÆS. SEV. COS. III. ET IMP. CÆS. M. AVR. ANTON. COS. PANTHEON VETVSTATE CORRVPTVM CVM OMNI CVLTV RESTITVERVNT. Quod huc adducendum putauimus ad memoriam Eccleſiæ,

Tom. 3. lib. de Præſcr. ad c. ha. 45. n. 293. & 294. [1] Ibid. nu. 295. 296. 297. 298. 299. [2] ibi. c. 46. hære. 1. 2. 5. 10. & 11. n. 301. 302. 305. 312. et 313. [3] ibi. c. 46. hær. 3. et 4. n. 303. 304. & c. 47. hær. 6. 7. 8. nu. 306. 307. 308. & ca. 48. hær. 9. nu. 309. [4] Ibi. ca. 30. n. 165. ac 167. Ibid. c. 49. hær. 12. 13. 14. n. 315. 316. 317. & cap. 50. hereſ. 15. n. 319. [5] Ibid. c. 51. hær. 16. 17. 18. & 19. n. 321. 322. 323 ac 324. [6] Ib. c. 52. h. 20. n. 326. [7] Ibi. ha. 21. num. 327. [8] Ibid. c. 53. hær. 22. 23. 24. ac 25. n. 329. 330. 331. 332. [9] Ibi. c. 3. n. 19. [10] Ibid. c. 30. num. 177. [11] To. 2. lib. de Spect. c. 27. n. 196. Ibid. lib. de Idol. ca. 23. num. 164.

Anno

Anno Domini cc IIII. P. Septimio M.F. Geta, et L. Septimio Plautiano,
Coſ. S. Zephyrini Pontificis Romani anno v. Seueri Imper. xi. etſi perſecutione iam vi-
gente, non tamen deſtitit Tertullianus à ſcribendis aduerſus hæreſeis libris. Inter
quos primo loco collocandum cenſemus de Baptismo adversus Quintil- *To. Tertio.*
lam, vtpotè quem ſcriptum conſtat antequàm aliquo modo ad hæreſin propendere cœ-
piſſet, ex eo quòd factionis fuerit Montaniſtarum *Quintilla*, à qua dictos Quintillianos ex *Lib. de Ba-*
Epiphanio illic deduximus. An aliud quid *aduerſus Montanum* ipſum ſcripſerit Auctor, non *ptiſ. nu. 2.*
æquè probari poteſt, ſed veriſimile fit, tum ex illis B. Auguſtini verbis lib. de hæreſ. Ad Ca-
taphrygas tranſiit, quos antè deſtruxit, tum maximè ex Niceph. lib. 4. cap. 34. qui tradit
Auctorē ad ſtatam mediámque ætatem in Eccleſia Catholica Presbyterum plura aduer-
ſus *Montani* dogma conſcripſiſſe; poſtea verò in illius delapſum errorem, plures rurſus li-
bros pro illo compoſuiſſe. Qui quum *Montani* hæreſeos hiſtoriā lib. eiuſdem c. 18. 20. 22. 23.
24. & 25. latè tractet, ex Apollinari Hierapolitano, Rhodone, Miltiade, Serapione, & Apol-
lonio, qui aduerſus illum ſcriptis ſuis diſputarent, ſecutus Euſeb. lib. 5. cap. 3. 4. 14. 15. 16. 17.
& 18. nos (præter ea quæ ad lib. de Præſcript. adu. hæret. adnotauimus) eam, vti promiſſis ſa-
tisfaciamus, in compendium hîc redigendam putauimus. Pagus quidā eſſe dicitur in My- *Tom. 3. lib.*
ſia Phrygiæ, quæ nuncupatur Ardabam, vbi ferunt quendam *Montanum* nomine, qui nu- *de Præſcr.*
per ad fidem venerat, Grato tum Proconſule Aſiæ, primùm inſatiabili quadam animi cu- *aduerſ. hæ.*
piditate in primatu ambiendo incenſum; ſimul atque aditum diabolo ad ſe patefecerat, *c. 52. hær.*
ſpiritu quodā maligno abreptū, & derepētè furore & mētis inſania exagitatum, peregrinas *21. nu. 327.*
quaſdam voces fundere, & contrà quàm Eccleſiæ conſuetudo ex traditione & ſucceſſio-
ne Apoſtolorū deriuata poſtulabat, prophetare cœpiſſe. Quas etſi adulterinas voces qui-
dam agnoſcentes, ne deinceps ita garriret, increparent, inter quos Epiſcopi Zoticus Co-
manæ ſiue Oſtrenus, & Iulianus Apameæ; & Martyres quoque Gaius & Alexāder cum illo
eiúſque inſanis vatibus *Maximilla & Priſcilla*, quas antea meretrices eodem ſpiritu dæmon
impleuerat, ad extremum vſque ſpiritum communicare recuſarent: Pauci tamen ex Phry-
gibus illi cœperunt adhærere, & Theodotus ille, de quo ſuprà, eius commentitiæ Prophe-
tiæ quaſi procurationem ſuſcepit. Qui inde in Galatiam, Pontum, & Aſiam progreſſi, etiam
Alexandrum quendam ſibi adiunxerunt, conuiuio familiariter à Maximilla excipi ſoli-
tum, Alcibiadem quendam & Themiſonem, qui falſò ſe Confeſſores & Martyras Chri-
ſti iactitabant. Idque (vel B. Hieron. cum illis conſentiente) ſub Imperio M. Aurelij Im-
peratoris initio Pontificatus S. Eleutheri. Nam ad hunc ex Galliis litteras tulerat B. Ire-
næus, à Lugdunenſibus cum litteris S. Attali, aliorumque Martyrum tum adhuc carcere
concluſorum, in Aſiam & Phrygiam miſſus, vti iudicium Eccleſiæ Gallicanæ de Pſeudo-
prophetia illorum eò perferret. Idem etiam mea quidem ſententia *Romanus Epiſcopus, lit-* *Tom. 3. lib.*
teras pacis, prædeceſſorum ſuorum auctoritate nixus, illis recuſauit. An ad hoc cooperatus fuerit *ad Praxeā.*
Praxeas tunc adhuc Catholicus, penes Auctorem fides eſto. Certè non ſolùm Ro- *c. 1. n. 7. &*
mæ & in Galliis Epiſcopi, ſed etiam qui Aſiam incolebant, ſæpenumerò & multis in lo- *10.*
cis in vnum conuenientes, Prophetiam illorum falſam explorarunt, deteſtabilem o-
ſtenderunt, & Montaniſtas communione priuarunt. Et verò Montanus inſanæque
eius Prophetides in Iudæ morem ſuſpendio interierunt, non Martyrio; & Alexander
ille Epheſi ab Æmilio Frontino Proconſule propter latrocinia in iudicio condemna-
tus, quum falſò ſe Martyrem prætexuiſſet, ne à ſuis quidem, quia latro, receptus eſt.
Denique Theodotus ille ſublimis in cœlum à dæmone elatus, Simonis Magi inſtar, de-
repentè præceps delapſus, ita miſerè vitam finiit. Atqui de erroribus Montani, in quos
poſtea Auctor incidit, inter Paradoxa eius latiùs. Porrò hoc anno ante Kalendas Iunias,
ad quas incipiebat annus xi. Seueri, cenſeo accidiſſe quod ſcribit Auctor: *Agonas iſtos,* *Ibid. li. ad.*
contentioſa ſollemnia & ſuperſtitioſa certamina Græcarum & religionum & voluptatum quanta gratia *Gnoſt. c. 6.*
iſtud ſæculum celebret, etiam Africæ liquuit. Adhuc Carthaginem ſingulæ ciuitates gratulando in- *nu. 40. &*
quietant donatam Pythico agone poſt ſtadij ſenectutem. Nam eò pertinere videtur illa Numi vetus *41.*
inſcriptio: Sever. Pivs Avg. Pont. Max. Trib. Pot. x. ſiue: Anton. Pivs,
vna ex parte, & ex altera: Indvlgentia Avgg. Sc. in Carthagine; item &
Græca illa: ΑΥ. ΚΑΙ ΣΕΟΥΑΡΟΣ ΠΕΡΤ. ΚΑΡΤΑΓ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΟΣ;
vtpotè qua ſignificetur inſtitutos ludos illos Carthagini à Seuero & Antonino Impp.

Anno Domini ccv. L. Fabio M.F. Septimiano ii. et M. Annio M.F. Li-
bone Coſ. S. Zephyrini Papæ Romani anno vi. Seueri Imper. xii. partim occaſione di-

cti Pythici agonis, aliorumque certaminũ Carthagini exhibitorum, partim quòd iam indicti eſſent Ludi Sæculares Romæ, ad quos per præcones cõuocari ſolebant omnes, vtpote qui nec ſpectati nec ſpectandi iterum forent; vt Chriſtianos ab ea profectione deterrerẽt, ſcripſit TERTVLLIANVS & Græcè & Latinè inſignem illum LIBRVM DE SPECTACVLIS, quo pulcerrimè deducit, quidquid ad 4. Spectaculorum genera pertinet, àb Idololatria ſuam habere originem, atque adeò Chriſtianis interdicta. Certè hoc anno octauorum Ludorum ſæcularium à Seuero celebratorum non modò meminerunt, Cenſorinus lib. de Die natali, Dion & Herodianus, quorum hic eos vidiſſe ſe ſcribit, ſed etiam, teſtibus Faſtis Conſularibus: LVDI SÆCVLARES OCTAVI EX SC. FACTI, & inuenitur hæc Numi inſcriptio: M. AVR. ANTONINVS PIVS AVG. SÆCVLARIA SACRA SC. Exiſtimant etiam Arcum Seueri triumphalem, qui etiamnum exſtat, ea occaſione hoc anno erectum, Politianus & Onuphrius, cuius inſcriptionem habes ſuprà; quorum vterque latiſſimè & originem & omnes ritus Sæcularium Ludorum proſequitur. Et verò tam latè de omnibus Ludorum Spectaculis in illis exhiberi ſolitis Auctor tractat, vt alio Commẽtario Lectori curioſo non ſit opus; maximè ſi cõſulat & Adnotationes noſtras. Eodem penè tempore conſcriptum cõſtat LIBRVM DE IDOLOLATRIA, vtpotè in quo & huius libri *ac perſecutionis* meminerit, & *Sollemnia Cæſarum* ad Idololatriam pertinere adſtruit, ſicuti etiam multa alia, in quibus directè conſiſtit Idolorum cultus. In eundem quoque annum referimus LIBROS, DE HABITV MVLIEBRI, & DE CVLTV FEMINARVM; quorum priori nimium ornatum, poſteriori magis capilli, & cutis curam ſuperfluam, reprehendit. Videntur eodem anno etiam conſcripti LIBRI AD VXOREM DVO. Nã quum priori à nuptiis ſecundis tantùm dehortetur, & poſteriori ſaltem nuptias cum Gentilibus interdicat; apparet eos conſcriptos ante hæreſin Auctoris; fortaſſis Romæ, quo frequenter diſcurrere ſolet; ſaltem ad abſentem, & quantum apparet à valetudinario, quippè qui priorem admonitionem tamquam iam moriturus *Legatum ac Fideicommiſſum* nuncupet.

Anno Domini CCVI. IMP. CÆS. M. AVR. BASSIANO SEV. AVG. F. ANTONINO AVG. II. ET P. SEPT. SEV. AVG. F. GETA COS. S. Zephyrini Romani Pontificis VII. Seueri Imper. XIII. quum hæreſes variæ graſſarentur in Africa, adſcribendum aduerſus eos ſeriò ſe contulit. Inter quos primus occurrit LIBER ADVERSVS APELLETIANOS, etſi hodie deſideratus, id eſt *Apellis diſcipuli Marcionis ſectatores*, de quibus Auctor: *Adhuc*, inquit, *in ſæculo ſuperſunt, qui meminerint eorum, etiam proprij diſcentes & ſucceſſores ipſorum, ne poſteriores negare poſſint.* Eodem anno conſcriptos putamus LIBROS ADVERSVS HERMOGENEM duos, DE MATERIA DEO COÆTERNA vnum, DE CENSV ANIMÆ EX EADEM MATERIA alterum. Qui quo tempore diſſeminare ſuas hæreſeis cœperit, non ita conſtat; attamen ex parte id ſignificare videtur B. Hier. Catal. Script. Eccleſ. dum contra *Hæreſin Hermogenis* primùm ſcripſiſſe tradit Theophylum Antiochenum. Qui etſi ſub Imper. Vero floruerit, eidem tamen ſuperuixiſſe, ex eius lib. 3. ad Autolycum comprobatur, vbi annos & mundi, & Romani Conſulatus, & Cæſarum vſque ad obitum veri Imper. computat. Proinde ſub Commodo potius Imper. errores illum ſuos ſparſiſſe cenſemus; qui tamen ætate Auctoris adhuc vixerit, vel eo teſte in hæc verba: *Hos* (inquit de Marcione, Valentino, & Apelle loquens iam mortuis) *vt inſigniores & frequentiores adulteros veritatis nominamus. Ceterùm Nigidius neſcio quis, & Hermogenes, & multi alij, adhuc ambulant ſubuertentes vias Domini*. Et verò in Africa *Hermogenem* floruiſſe teſtis eſt Philaſtrius lib. de Hæreſ. cui Auctor addit tamquam Magiſtrum aliquem *Nigidium*. Quum etiam ſupereſſent adhuc *Valentinianorum hæreticorum examina*, ducibus præter primos illos ſuprà adductos *Theotimo, Axionico, Alexandro & Prodico*, B. Irenæum imitatus ad verbum penè, LIBRVM conſcripſit ADVERSVS VALENTINIANOS. De prioribus duobus ſic auctor: *Multum circa imagines legis Theotimus operatus eſt. Ita nuſquam Valentinus, & tamen Valentiniani, qui per Valentinum. Solus ad hodiernũ Antiochiæ Axionicus memoriam Valentini, integra cuſtodia regularum eius, conſolatur.* De tertio in hæc verba: *Nam vt penes quẽdam ex Valentini factione legi, primò non putant, terrenam & humanam Chriſti ſubſtantiam informatam.* De quo verò loquatur ſubiecit: *Inſuper argumentandi libidine ex forma ingenij hæretici locum ſibi fecit Alexander ille.* Et rurſum: *Sed remiſſo Alexandro cum ſuis ſyllogiſmis.* Denique de poſtremo duo occurrunt loci. Vnus: *Quòd ſi iam tunc Prodicus aut Valentinus adſiſteret.* alter: *Quum alius Deus infertur aduerſus creatorem; tunc malè, quum plures ſecundum Valentinos & Prodicos.* Neque enim ibi legi poſſe *Proclos*, quod erat in excuſis codicibus, præterquàm quòd ſuo loco comprobauerimus, vel eo conuincitur

Tom. ſecun.

Lib. de Spe. nu. 1. et deinceps.

Tom. 2. lib. de Idolol. c. 13. n. 90. & 23. nu. 164. ac ca. 15. nu. 111.

Ibidem. lib. 1. ad Vxor. c. 7. n. 44. li. 2. ad Vxor. c. 1. n. 1. 2. & 3.

L. ad Vxor. c. 1. num. 4. & 6.

Tom. quar.

Tomo tertio & quarto.

Tom. 3. l. de Præſc. adu. hær. ca. 30. n. 176. & 177.

Tom. 3. lib. adu. Valẽt. c. 4 n. 32. 33. ac 34.

Ibi. l. de Ca. Chriſt. c. 15. num. 127.

Ibid. ca. 16. num. 131.

Ibid. c. 17. num. 133.

To. 3. li. ad. Gno. c. vlt. num. 119.

Ibid li. ad. Prax. c. 3. n. 35. 36.

citut quòd *Proclus* ſeu *Proculus* nõ Valentinianus fuerit, ſed Mõtaniſta, à quo dicti *Cata Proclũ* quidã Montani ſectatores; quum antea adhuc Catholicus aduerſus Valentinum ſcripſerit. Et verò quũ vocet illũ auctor *virginis ſenectæ & Chriſtianæ eloquentiæ dignitatem*, videmur nobis adtigiſſe primum quod aiunt lapidem offenſionis, in quem ipſe impegit, dum partibus Montani fauere cœpit. Seductus, quantum apparet, admiratione quadam tum *virginis ſenectæ Proculi*, quem tunc ſenem fuiſſe oportuit, vtpotè vel eodem teſte *contemporalem hæreſiarcharum Valentinianorum & eloquentiæ Chriſtianæ*, quem in ſcriptis eius deprehendit. Parum memor miſer ille, quid antea ſcripſiſſet, fortaſſis huius tanti viri occaſione: *Solent* (inquit) *miriones iſti etiam de quibuſdam perſonis ab hæreſi captis ædificari in ruinam: Quare illa, vel ille, fideliſſimi, prudentiſſimi, & vſitatiſſimi in Eccleſia, in illam partem tranſierunt? Quis hoc dicens, nõ ipſe ſibi reſpondet; neque prudentes, neque fideles, neque vſitatos æſtimandos, quos hæreſes potuerint immutare? Quid igitur ſi Epiſcopus, ſi Diaconus, ſi vidua, ſi virgo, ſi Doctor, ſi etiam Martyr lapſus à regula fuerit, ideo hæreſes veritatem videbuntur obtinere? Ex perſonis probamus fidem, an ex fide perſonam?* Alioqui certè non eſt veriſimile in tam abſurdam hæreſin lapſum iri Auctorem, niſi ex tali quapiam occaſione, fortaſſis etiam ex frequentatione ipſius familiari, dum ſubinde Romam inuiſeret, nam Romæ *Proclum* habitaſſe poſtea deducemus; maximè quũ antea blaſphemiam dixerit, *Paracletum* quem Chriſtus promiſit, in Montano primùm apparuiſſe, & tamen in ſequentibus ſcriptis non vereatur illi nomen Paracleti frequenter adſcribere.

Ibid. lib. de Præſcrip. ad hæ. ca. 52. hær. 21. nu. 327.
Ibid. lib. ad. Valent. ca. 5. nu. 44. Ibi. n. 40.
Ibid. lib. de Præſc. adu. hær. cap. 3. n. 10. 11. 13.
Ibid. c. 52. hæ. 21. nu. 327.

Anno Domini CCVII. NVMMIO CAEONIO ALBINO ET FVLVIO ÆMILIANO COS. S. Zephyrini Papæ Romani VIII. Seueri Imper. XIIII. plerique paſſas ſcribunt Perpetuam & Felicitatem, ídque iuxta Ven. Bedam die natali Seueri, quem adſignãt Martyrologia Vſuardi & Romanum Nonis Martũs, illis præterea adnumerantia, Reuocatum, Saturninum & Secundiolum, ſimul paſſos in Mauritania ciuitate Thuburbitanorum. Quum autem *Perpetuæ fortiſſimæ Martyris* eo libro meminerit Auctor, oportet non antè ſcriptum fuiſſe LIBRVM DE ANIMA, quem ſcripſit ADVERSVS PHILOSOPHOS ET HÆRETICOS. In quo etiam adludit ad LIBRVM DE PARADISO. Quem coniicimus conſcriptum fuiſſe occaſione eorum, quæ vidiſſe ſcribit S. Perpetuam in paradiſo. Et verò, vti in hac Chriſtianorum per Africam quoque perſecutione animos fidelibus adderet, cenſemus eodem penè tempore ſcriptum LIBRVM DE SPE FIDELIVM. Quamquam interim veriſſimum comperiamus illud Prouerbij, quòd Error vnus alium trahat, vtpotè quum paradoxon ſit vtriuſque libri illius argumentum, & haud paucas præterea reperire ſit opiniones non ſatis ſanas in dicto libro de Anima, de quibus inter Paradoxa Auctoris cum Antidoto latiùs. Hoc vnum hîc addimus, ſcriptum illum librum, DE OMNI STATV ANIMÆ, vel ipſo teſte, qui adeò etiam *Commentarium animæ* nuncupat, vtpotè in quo tractetur quidquid olim à Philoſophis & ab hæreticis de Anima tractatum fuit, vt neque Philoſophis, neque Theologis alio hodie commentario ſit opus.

Tomo Tert. lib. de Anima c. 55. n. 612. & 606.
Tomo quar. inter Fragmenta.
Ibidem.
Tom 3. lib. de Reſurr. car. c. 2. nu. 25. & cap. 45. n. 320.

Anno Domini CCVIII. S. Zephyrini Romani Pontificis IX. Seueri Imp. XV. M. FLAVIO M. F. M. N. AFRO ET Q. ALLIO FABIO CATVLLINO MAXIMO COS. ſcriptũ fuiſſe à TERTVLLIANO Librũ primum aduerſus Marcionem ex hiſce verbis conſtat: *At nunc quale eſt vt Dominus à XII. Tiberij Cæſaris reuelatus ſit, ſubſtãtia verò ad XV. iã Seueri Imperatoris annũ nulla cõperta ſit?* Atque adeò hoc tẽpore ſimul editos fuiſſe oportet LIBROS DE CARNE CHRISTI ADVERSVS IIII. HÆRESEIS, DE RESVRRECTIONE CARNIS, ET ADVERSVS MARCIONEM QVINQVE, vtpotè eodem ſcriptos tempore. Nam ſicut etiam alibi diximus, libro de Carne Chriſti citatur liber Quartus aduerſus Marcionem, libro de Reſurrectione carnis II. & III. aduerſus Marcionem, & libro V. aduerſus Marcionem adlegatur liber de reſurrectione carnis, quo fit vt exiſtimẽ primùm ſcriptos aduerſus Marcionẽ Quatuor; intermedios deinde duos illos; & poſtremò aduerſus Marcionem Quintum. Porrò ſi hoc anno, vti Onuphrius tradit, celebrata ſint Decennalia Antonini Imper. Seueri filij, fortaſſis præoccupata anno integro ob diſceſſum in bellum Britannicum, quem Caſſiodorus his Coſſ. accidiſſe ſcribit; hoc etiam anno ſcriptus eſt LIBER DE CORONA MILITIS; Sin anno ſequenti (quod mihi magis ſit veriſimile ex illa Numi inſcriptione ANTONINVS PIVS AVG. COS. III. VOTA SOLVTA DEO) vtrumque contigerit, illuc referre poterit Lector; dummodò ſcriptum nobiſcum ſentiat ante expeditionem Britannicam. Ad quam pertinet etiam inſcriptio ſuprà poſita, cum effigie Equitis manu iaculum tenentis: PROFECTIO AVGG. nam vtrunque filium ſecum duxit Seuerus; à quo quum P. Septimius Geta anno primùm ſequenti Imper. Cæſ.

Tom. 3. lib. 1. ad. Marc. c. 15. n. 102.
Tom. 3. Lib. de Ca. Chriſti ca. 7. n. 65.
Lib. de Reſ. car. c. 2. nu. 19. & 20.
Lib. 5. adu. Marc. c. 10. num. 150.
Tomo. 2.

Aug. ſit appellatus & Tribunitiam poteſtatem acceperit, ſicuti Faſti habent Conſulares,
confirmatur dicta noſtra coniectura. Conciliari quidem poſſunt Inſcriptiones & Faſti
Conſulares cum Onuphrio, & alrera quadam inſcriptione, vbi appellatur Antoninus
Aug. Trib. pot. x. Coſſ. III. deſig. vt dicatur cœptus eius annus x. his Coſſ. ad Kal. Maias,
& finitus anno ſequenti Kalendis Maiis: ſed nos ad annum ſequentem referre maluimus,
ne hîc prolixiores ſimus.

Anno Domini CCIX. S. Zephyrini Papæ Romani x. Seueri Imper. XVI. IMP. CÆS.
M. AVREL. SEVERI AVG. F. ANTONINO AVG. III. ET P. SEPTIMIO SE-
Tomo ſecũdo lib. de VER. AVG. F. GETA COS. Poſt celebrata Decemnalia Antonini Romæ à TER-
Cor. milit. TVLLIANO ſcriptum cenſemus LIBRVM DE CORONA MILITIS. Romæ enim
c. vlt. num. ſcriptum apparet ex verbis illis: *Erubeſcite Romani commilitones eius*, & ad Decemnalia vide-
205. tur teferendum illud libri frontiſpicium: *Proximè facta eſt* LIBERALITAS *Præſtantiſſi-*
Ibid. c. 1. n. *morum* IMPERATORVM; cui ſubiicienda putauimus quæ ſequuntur, eo quòd occaſio-
2. & 3. nem ſcripti huius libri indicent; vtpotè in quo, contrà quàm alij muſſitabant, Chriſtia-
Ibid. nu. 4. nis coronæ vſum interdictum deducit. *Expungebantur*, inquit, *in caſtris Milites laureati.*
5. 6. 8. 9. *Adhibetur quidam illic magis Dei Miles, ſolus libero capite, coronamento in manu ocioſo. Singuli de-*
10. 12. 14. *ſignare, eludere eminus, infrendere comunus in noſtrum. Tribuno defertur, & perſona iam ex ordine ac-*
ceſſerat. Statim Tribunus: Cur (inquit) tam diuerſus habitu? Negauit ille cum ceteris ſibi licere. Cauſ-
ſas expoſtulatus: Chriſtianus ſum, reſpondit. Suffragia exinde, & res apud Acta, & reus apud Præ-
fectos. Ibidem penulas poſuit, ſpeculatoriam pedibus abſoluit, gladium reddidit (nam militaria omnia
inſignia in exautoratione militum exui ſolere, vel ex Herodiano lib. 2. manifeſtum eſt,
initio Imperij Seueri) *Et nunc ruſſatus ſanguine ſuo, donatiuum Chriſti in carcere exſpectat. Exin-*
de ſententiæ ſuper illo, neſcio an Chriſtianorum (non enim aliæ ethnicorum) vt de abrupto & præcipiti
& mori cupido, qui de habitu interrogatus, Nomini negotium fecerit. Nec verò omittendum illud:
Ibid. n. 16. *Planè ſupereſt, vt etiam martyria recuſare meditentur. Muſſitant denique tam bonam & longam ſibi*
17. 18. et 19. *pacem periclitari. Nec dubito quoſdam ſcripturas emigrare, ſarcinas expedire, fugæ accingi de ciuitate in*
ciuitatem. Noui & paſtores eorum in pace leones, in prælio ceruos. Sed de quæſtionibus confeſſionum
alibi docebimus. Denotat enim ibi aut librum de Fuga in perſecutione, aut quod magis pla-
Lib. adu. cet, SCORPIACON ADVERSVS GNOSTICOS (nempè *Prodicum Scorpiaunm* & alios *Va-*
Gnoſt. nu. 1. *lentinianos Martyriorum refragatores*, qui iam in Africam irrumpere cœperant. de quibus vi-
et c. 1. n. 13. deat Lector Adnotationes noſtras) fortaſsis etiam Romæ ſcriptum. In eo enim & *de quæ-*
ſtionibus confeſſionum, id eſt, quòd confiteri Chriſtum neceſſe ſit, latiſsimè deducit, & per-
ſecutionem omnium grauiſsimam, quæ dicta occaſione poſt longam pacem (vtpotè
quum Romæ & in Africa ad id temporis pauci leguuntur ſub Seuero paſsi martyres) re-
Ibid. c. 1. n. cruduiſſe videtur, his verbis deſcribat: *In præſentiarum eſt medius ardor, ipſa canicula perſecutio-*
15. & 12. *nis ab iſto ſcilicet cynocephalo* (vbi aut Seuerum Imperatorem, aut potius vrbis Romæ præ-
fectum in abſentia illius iam in Britanniam profecti, intelligit) *alios ignis, alios gladius, alios*
beſtiæ Chriſtianos probauerunt; alij fuſtibus inſuper & vngulis deguſtato martyrio, in carcere eſuriunt.
Porrò Seuerum propterea abſentem in Britannia diximus, quòd expeditionis Britanni-
cæ hoc anno, vti antea probauimus, factæ meminerint Euſeb. in Chronic. Oroſ. lib. 7. c.
11. Paulus Diaconus lib. 8. cap. 1. & ante eos Spartianus, Herodianus, & Dio in Seuero.
Nondum enim Britanniam Romanis paruiſſe ad id vſque temporis, etiam ipſe verbis his
Tom. 1. lib. ſuprà citatis indicat: *& Britannorum inacceſſa Romanis loca, Chriſto vero ſubdita*, vtpotè Lucio
adu. Iud. c. Britanniarum Rege pauloantè ope S. Eleutheri Papæ ad fidem conuerſo; item etiam illis:
7. nu. 43. *Britanniæ intra Oceani fines concluſæ ſunt.*
Ibid. n. 50.

Anno Domini CCX. S. Zephyrini Romani Pontificis XI. Seueri Imper. XVII. M. AVRE-
LIO CLAVDIO M. F. POMPEIANO, ET LOLLIANO AVITO COS. Romæ ad-
huc exiſtens TERTVLLIANVS, ſcripſiſſe mihi videtur LIBRVM DE VELANDIS
Lib. de Vel. VIRGINIBVS, quem Græcè quoque ſcriptum eſſe his fatetur verbis: *Proprium iam ne-*
virg. c. 1. n. *gotium paſſus meæ opinionis, Latinè quoque oſtendam, virgines noſtras velari oportere.* De quo ar-
2. & 3. gumento anno ſequenti latiùs. Scripſiſſe etiam veriſimile eſt paulopòſt, iam Carthagi-
Tomo tertio nem reuerſum, LIBRVM ADVERSVS PRAXEAN, de quo Auctor: *Iſte*, inquit, *pri-*
lib. ad. Pra. *mus ex Aſia hoc genus peruerſitatis intulit Romanæ humo, & aliàs inquietus; inſuper & de iactatione*
c. 1. nu. 5. 6. *Martyrij inflatus, ob ſolum & ſimplex & breue carceris tædium. Fruticauerant auenæ Praxeanæ hîc*
12. 13. 14. *quoque* (nempè in Africa) *ſuperſeminatæ; traductæ dehinc per quem Deus voluit* (quantum apparet,
15. 16. et 17. *Zephyrinum* Papã, vtpotè de quo tale quid tradat B. Opt. Mileuit. libro 1. cõtra Parmenian.)

etiam

etiam euulſæ videbantur. Denique cauerat priſtinum doctor de emendatione ſua, & manet chirographum apud Pſychicos, apud quos tūc res geſta eſt, exinde ſilentium. Auenæ verò illæ vbique tunc ſemen excuſſerant. Ita aliquandiu per hypocriſin ſubdola viuacitate latitauit, & nunc denuò erupit. Ex quibus verbis ſatis patet, & reuocaſſe ſuam hæreſin aliquando Praxean diſputatione alicuius emendatum, ſed iterum relapſum denuò erupiſſe; & dum hic liber ſcriberetur, adhuc ſuperuixiſſe. Quamquam interim, ſi verum ſit quod addit de Montani Prophetia eius ope expulſa, quandoquidem illum floruiſſe conſtet ſub S. Eleuthero Papa, oporteat iam ſenem fuiſſe Praxean. Nos certè vixdum in eo quod dictum eſt, Auctori fidem adhibendam putamus; tum quòd S. Pacianus in hæc verba ſcribat de hæreticis ſecundum Phrygas. Et primùm hi pluribus nituntur Auctoribus. Nam puto Græcus Blaſtus ipſorum eſt; Theodotus quoque & *Praxeas* veſtros aliquando docuerunt; tum, quòd ipſe Auctor, præterquàm quòd illic ſubiungat tamquam diſcipulos *Blaſtum*, *Theodotum*, & *Praxean*, cum *Victorino*; illis qui *ſecundum Æſchinem pronuntiabantur*, eandem hæreſin adtribuit, & hoc libro impugnat. *Ibid.nu.8. & 11.*

Anno Domini CCXI. S. Zephyrini Papæ Romani XII. Seueri XVIII. M. ACILIO M.F. M.N. FAVSTINO, ET C. CÆSONIO C.F. MACRO RVFINIANO completum fuit, quod ſcribunt poſt Auctores ſupracitatos Caſſiodorus in Chronico, & Ven. Beda hiſtor. Eccl. l.1. cap.5. de Seuero, quòd vallum crebris turribus communitum in Britannia, per centum & amplius milia paſſuum de mari ad mare perduxerit, vt partem Prouinciæ grauiſſ. præliis receptam à ceteris faceret ſecuriorem. Pro quo facit etiam lex Seueri & Antonini Augg. Eboraci lata hoc Conſulatu Non. Maij, quæ exſtat Cod. lib.3. Tit.32. l.1. Certè tunc primùm leguntur Inſcriptiones, quibus appellatur Seuerus BRITANNICVS MAX. TRIB. POT. XVIII. ac Antoninus BRITANN. TRIB. POT. XIII. IMP. II. COS. III. denique & illa: P. SEPT. GETA PIVS AVG. BRIT. TRIB. POT. III. COS. II. vno ex latere, & ex aduerſa parte: VICTORIÆ BRITAN. Vtpotè quum tertius fuerit duntaxat iſte annus, ex quo Geta Tribunitiam poteſtatem cum ceteris Imperij inſignibus acceperat. Porrò hoc ferè anno contigiſſe cenſemus, quod de TERTVLLIANO ſcribunt B. Hieron. Sophronius Catal. Scriptor. Eccleſ. ac Niceph. lib.4. cap.12. ac 34. Quum vſque ad mediam ætatem in Eccleſia Catholica presbyter permanſiſſet, ad Montani dogma delapſum. Verumtamen magna eſt difficultas, quomodo ſcribat B. Hieron. id factū inuidia & contumeliis Clericorum Romanæ Eccleſiæ, ac Sophronius φθόνῳ καὶ περιπηλακισμοῖς τῶν κληρικῶν τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας, & interpres Nicephori: propter Cleri Romani inuidiam, præſertim quum de eo nuſquam conqueratur Auctor etiam in libris aduerſus Eccleſiam ſcriptis; Maximè quum cauſſam illam reticens Vincentius Lirinenſis, etſi B. Hieron poſterior, non aliud dicat, quàm TERTVLLIANVM Catholici dogmatis & vetuſtæ fidei parum tenacem, ac diſertiorem multò quàm feliciorem, mutata ſententia in errorem delapſum, magnam fuiſſe in Eccleſia tentationem. Quem in hoc imitatur Abbas Trithemius. Eſt quidam qui inuidiæ cauſſam fuiſſe putet Auctori eloquentiam. Rhenani coniecturam, quamtumuis ſuſpectam, ſequuntur etiam Catholici quidam, qui ſuſpicantur illum, quum initio fauere cœpiſſet hæreſi Montani, ſtarim Eccleſiæ communione priuatum, priuſquàm ſe totum dederet; qua re commotus ille prorſus in Montani partes tranſierit. Verùm non video, quomodo Excommunicationem Eccleſiaſticam, quam Auctor *diuinam cenſuram,* *To.1. Apoleg.c.39.*
& futuri iudicij præiudicium appellat, B. verò Hieron. Epiſto. ad Heliod. ante diem iudicij *num.502.*
iudicium, quo eiectus de Eccleſia rabido dæmonis ore diſcerpitur, non ſolùm inuidiæ (quam pro zelo etiam in ſanctos agnoſcit idem B. Hieronymus Epiſtol. ad Damaſ. de prodigo & frugi filiis) ſed & contumeliarum nomenclatura ipſe traduceret. Nos itaque, ſi quid in re incerta diuinare liceat, coniicimus *Tertullianum* poſt obitum Agrippini, in obtinendo Epiſcopatu Carthaginienſi repulſam paſſum, fortaſſis inuidia Clericorum quorundam Eccleſiæ Romanæ, à quibus proinde etiam contumeliis adfectus, ad partes Montani deſciuerit. Certè fomitem illis inuidiæ adminiſtrare potuerunt loci *Tom.2.l.*
aliquot in libris præcedentibus, quibus tacitè quorundam Clericorum, fortaſſis *de ſpect.c.*
Romanorum, vitia reprehendit; non aliter atque poſtmodùm BB. Hieronymo & Pau- *25.n.187.*
lino accidit eadem de cauſſa. Imprimis de frequentatione ſpectaculorum: *Sed Tra-* *188.189.*
gœdo, inquit, *vociferante, exclamationes ille* (nempè aliquis de Clero) *alicuius Prophetæ retra-* *160. &*
ctabit. Inter effeminationis modos, Pſalmum ſecum comminiſcetur; & quum athletæ agent, ille *191.*

dicturus eſt, repercutiendum non eſſe, poterit & de miſericordia moueri defixus in morſus vrſorum, & ſpongias retiariorum. Auertat Deus à ſuis tantam voluptatis exitioſæ cupiditatem. Quale eſt enim, de Eccleſia Dei in Eccleſiam diaboli tendere? de cœlo (quod aiunt) in cœnum? illas manus quas ad Dominum extuleris, poſtmodùm laudando hiſtrionem defatigare? Ex ore quo Amen in ſanctum protuleris, gladiatori teſtimonium reddere? εἰς αἰῶνας alij omninò dicere, niſi Deo Chriſto? Item illud in [Ibid. lib. de Idol. c. 7. n. 28. 29. 30. 31. 32. 33. & 34.] Artifices idolorum: *Tota*, inquit, *die ad hanc partem zelus fidei perorabit ingemens Chriſtianum ab Idolis in Eccleſiam venire, his manibus adorare, quæ foris aduerſus Deum adorantur, manus admouere corpori Domini, quæ dæmoniis corpora conferunt. Nec hoc ſufficit. Parum ſit, ſi ab aliis manibus accipiant quod contaminant, ſed ipſæ tradunt aliis quod contaminauerunt. Adleguntur in ordinem Eccleſiaſticum Artifices Idolorum. Prò ſcelus! Semel Iudæi manus Chriſto intulerunt, iſti quotidiè corpus eius laceſſunt. O manus præſcindendæ!* [Ibid. lib. de Coron. milit. c. 1. n. 16. et 18.] Rurſum illud de Paſtoribus in perſecutione fugientibus: *Planè ſupereſt vt etiam martyria recuſare meditetur, qui Prophetias eiuſdem Spiritusſancti reſpuit. Noui & Paſtores etiam eorum in pace leones, in prælio ceruos.* Denique de Velandis virginibus: [Ibid. lib. de Velā. virg. c. 2. nu. 19.] *Illam conſuetudinem, quæ virgines negat, dum oſtendit, nemo probaſſet, niſi aliqui tales, quales virgines ipſæ. Tales enim oculi volent virginem viſam, quales habet virgo quæ videri volet. Inuicem ſe eadem oculorum genera deſiderant. Eiuſdē libidinis eſt videri, & videre.* Auctor Cōmentarij S. Ambroſio adſcripti in Epiſt. Pauli, videtur interpretari inuidiam illam, quaſi fuiſſet ipſius auctoris in Clerum Romanum. Sic enim inquit: Per inuidiam caritatem corrumpentes, ſcientiam ad nihilum deduxerunt. Nam & *Tertullianus* & *Nouatianus* non paruæ ſcientiæ fuerunt; ſed quia per zelum, caritatis fœdera perdiderunt, in ſchiſma verſi, ad perditionem ſui hæreſes creauerunt. Ex quibus verbis fit etiam veriſimilior mea coniectura ex eo, quòd ob repulſam Epiſcopatus Romani in ſchiſma & hæreſim inciderit *Nouatianus*. Porrò ſi excōmunicatus fuerat, iuſtiſſimis profectò de cauſſis, etiam fortaſſis in abſentem, eam tulit B. Zephyrinus Pontifex. Primùm enim in Libris omnibus ſcriptis citra XIIII. Imperij Seueri annū, *Paracleti nouæ Prophetiæ frequenter, Spiritusſancti* etiam Montanici verbis iam citatis, meminit, ſicuti etiā *mulieris Prophetidis* ſubinde, modò *Priſcillā*, modò *Maximillā* ſignificans; & ſimiliter de *Ecſtaſi*, habet nō pauca, locis citatis inter Paradoxa Auctoris. Deinde *Pſychicos* quoque, id eſt *animales*, appellare cœpit Catholicos, tum aduerſus Marcionem, tum aduerſus *Praxean*, ſicuti etiam ibi latiùs. Poſtremò omnia illa ſimul coniungens lib. adu. [Tom. 3. lib. adu. Prax. c. 1. n. 7. 8. 10.] Praxean, *Romanum Epiſcopum*, quantum apparet, *Eleutherum* calumniatur, tanquam qui agnoſcens iam *Prophetias Montani Priſcæ & Maximillæ, ex ea agnitione pacem Eccleſiis Aſiæ & Phrygiæ inferre paratus fuerit, niſi Praxeas falſa* (perperàm inquit) *de ipſis Prophetis & Eccleſiis eorum adſeuerando, coëgiſſet litteras pacis reuocare iam emiſſas, & à propoſito recipiendorum chariſmatum conceſſare.* [Ibid. n. 11.] Et inſuper *diaboli negotium procuraſſe* dicit, *qui prophetiam expulit, & paracletum fugauit.* [To. 3. Scorp. adu. Gnoſt. ca. 1. nu. 10.] Certè ipſe Auctor Excommunicationem in hæreticos adprobat non vno in loco.

Anno Domini CCXII. S. Zephyrini Papæ Romani XIII. M. Aurelij Antonini Baſſiani Pij Felicis Aug. Britannici, Germanici Imperij I. Q. EPIDIO L. F. RVFO LOLLIANO GENTIANO, ET POMPONIO BASSO COS. conſcriptum cenſemus [Tomo quin.] TERTVLLIANI LIBRVM DE FVGA IN PERSECVTIONE. Idque ante deceſſum Imper. L. Sept. Seueri Pertin. Aug. qui eo anno pridie Nonas Februarias Eboraci mœrore magis quàm morbo mortuus eſt (in hoc adeò punitus à Deo iuxta Oroſium l. 7. cap. 11.) nondum elapſo anno Imperij ſui XVIII. vtpotè quum ab Idibus Maiis anni Domini 194. ad dictum vſque huius anni diem computantur duntaxat anni XVII. menſes VIII. dies XXI. quo fit vt hunc annum I. Antonini faciamus. Aut ſaltem ante reditum Antonini ex Britanniis cum fratre ſuo P. Septimio Geta, Felici Aug. Britannico Imperij conſorte, adhuc [Tom. 1. lib. ad Scap. c. 4. num 36.] durante perſecutione, quam ipſe (vtpotè *lacte Chriſtiano* imbutus, ſicuti ſuprà ex Auctore diximus) vel Seuero Sulpitio teſte, Sacræ hiſt. lib. 2. ceſſare fecerit, vtpotè qui ſcribat ab obitu Seueri ad Decium vſque pacem Eccleſiis fuiſſe, præterquàm quòd à Maximino in Epiſcopos ſæuitum fuerit; quam adeò longam pacem appellat B. Cyprian. lib. de Lapſis. Quamquam interim edicta Seueri adhuc aliquandiu viguiſſe, ex his Auctoris verbis [Tom. 5. lib. de Ieiuniis c. 13. n. 79.] videautur: *Niſi fortè in Senatusconſulta & Principum mandata coitionibus oppoſita delinquimus.* Hunc quum contra Eccleſiam Chriſtum adſerant, vbi ſuprà, B. Hieronymus, Sophron. & Niceph. veriſimile fit *Fabium* illum Romanum fuiſſe Presbyterum. Certè quòd ali- [Tom. 5. lib. de Fuga in perſec. c. 11. n. 78. et 79.] quo miniſterio Eccleſiaſtico functus fuerit, colligere eſt ex verbis illis: *Sed quum ipſi Auctores, id eſt, Diaconi, Presbyteri & Epiſcopi fugiunt, quomodo laicus intelligere poterit?* Quibus interim quando (contra quàm ſentit Auctor) fugere liceat, in Adnotationi-

bus

bus noſtris latiùs. Meminit in eo etiam *Rutilij ſanctiſsimi Martyris*. Porrò & ſub Seuero *Ibid. cap. 5.*
hauddubiè referri debet, quod ſcribunt Euſeb. & Nicephor. de Origenis prima perſe- *num. 41.*
cutione maxima apud Alexandriam, antequàm ſeſe ipſum caſtraret. Atqui ad intelle-
ctum Auctoris facit, vbi dicit: *Maledictum eſſe ante* ἀποθέωσιν *Deum Cæſarem nuncupare*; id *Tom. 1. A-*
quod latè recenſet Herod. l. 3. de ritu obſeruato in relatione Seueri Imper. poſt mor- *polog. c. 34.*
tem in Diuos, per filios Romæ factæ, poſtquàm cineres ex Britannia ſecum allatos in *num. 459.*
vrna alabaſtrina iuxta illum, aut aurea iuxta Spartianum, in ſepulcrum Antonini ſunt
illati. Hîc præterea prætereundum non putauimus, quòd quum pridie Non. Febr. perie-
rit Seuerus, caſtigari deberent leges duæ Codicis, altera l. 6. Tit. 45. l. 1. vt legatur v. Kal.
Februarij, pro: Ianuarij; altera eiuſdem l. Tit. 37. l. 3. vti ſoli Antonino Aug. adſcribatur,
non Seuero & Anton. Augg. vtpotè quum lata ſit v i. Kal. Maij, diu poſt illius obitum;
maximè quum exſtet lex Antonini ſolius Kal. Maias data, & aliæ plures his Coſſ. latæ.

Anno Domini CCXIII. S. Zephyrini Romani Pontificis XIIII. Antonini Imper. II. M. POMPONIO M. F. ASPRO ET ASPRO COS. ſiue duobus Aſpris, quibus Coſ. Leges Antonini variæ datæ leguntur (quorum ſeniorem eundem illum cenſemus, de quo ſuprà ad annum CCII.) ſolus Antoninus (teſtibus Herodiano & Spartiano) fratre Geta ad pectus ſuæ matris interfecto, poſtquàm imperauit annum vnum dies xxj. ac ſepulto in ſeptizodio (quod à ſeptem zonis cœli ita dictum Seuerus, vel Euſeb. teſte, ædificauerat, ac in Diuos relato) Imperium vſurpauit. Inſuper & alios plurimos, quantumuis patri ſibíque antea cariſſimos, neci tradi iuſſit, inter quos commemorandi veniunt Papinianus ille, eius ac Iuliani & Tertyliani I C. præceptor, Iuris Aſylũ cognominatus à Spartiano, & Sammonicus Serenus, cuius Libros plurimos exſtare ille ſcribit, Gordiani poſtea Cæſaris pædagogus. In hunc annum referimus LIBRVM TERTVLLIANI DE EXHORTATIONE CASTITATIS, vtpotè quem Nicephorus lib. 4. c. 54. inter eos recenſet, qui contra Eccleſiam Catholicam conſcripti ſunt, & in quo eò dementiæ videtur veniſſe, vt *apud tres etiam laicos*, vtpotè Montanum & inſanas eius Prophetides Priſcam & Maximillam, eſſe Eccleſiam exiſtimet, quemadmodum latiùs idipſum alibi inculcat. Huic etiam anno adplicamus diſputationem illam Caij Scriptoris Eccleſiaſtici aduerſus Proclum, cuius meminerunt Euſeb. l. 6. c. 14. B. Hieron. in Caio, & latiùs in hæc verba Niceph. loco iam citato: Floruit, inquit, ſub Zephyrino Romæ Epiſcopo, Caius, Antonino Seueri filio imperante. Is aduerſus *Proclum* Montani propugnatorem diſſertationem copioſiſſimam habuit & compoſuit, temerariæ audaciæ, quòd nouam introduxerit Prophetiam, illum redarguens & confutans. Quam quidem nos aliquando exiſtimauimus anſam dediſſe Auctori ad Montani partes deficiendi; quod veriſimile fit in *Proclum* hac diſputatione conuictum, nec reſipiſcentem, à Zephyrino Excommunicationem latam fuiſſe, & omnes eius aſſeclas, inter quos hauddubiè Auctor, vtpotè Montaniſtarum κατὰ *Proclum* ſectator, non eorum qui ſecundum Æſchinem dicebantur, contra quos egit libro aduerſus Praxean. Verùm iam antea illum deficere cœpiſſe, immò contra Eccleſiam ſcripſiſſe, ex ſuperioribus manifeſtum fit. Fortaſſis etiam hoc tempore contigit Origenis diſcipuli Clementis Alexandrini & Ammonij Romana ſub Zephyrino profectio, cuius meminerunt Euſeb. & Nicephor. quorum ille lib. 6. c. 12. cauſſam illius eam ſcribit, quòd in optatis illi eſſet antiquiſsimam illam Eccleſiam inuiſere. Quo tempore etiam alij Eccleſiaſtici ſcriptores ab illis enumerantur, Berillus Arabiæ Boſtrenus, Hippolytus iuxta quoſdam, Portuenſis, Alexander primùm Cappadociæ, deinde Hieroſolymorum Epiſcopi, quibus interſerit B. Hieron. etiam Minutium Felicem, qui Apologeticum Auctoris per multa imitatus eſt.

Tomo 5.

Lib. de Exhort. caſtit. c. 7. n. 40.

Lib. de Pudic. cap. 21. num. 191.

Anno Domini CCXIIII. S. Zephyrini Papæ Romani xv. Antonini Imper. III. IMP. CÆS. M. AVREL. DIVI SEVERI F. ANTONINO AVG. BRITAN. GERMAN. IIII. ET P. CÆLIO P. F. BALBINO II. COS. ipſe Antoninus Imp. II. Trib. poteſt. XVI. de Britannicis triumphauit. Quo anno à TERTVLLIANO ſcriptum exiſtimamus etiam aduerſus Eccleſiam LIBRVM DE MONOGAMIA. In eo inter cetera ſic legitur: *Quum magis nunc tempus in collecto factum ſit, annis circiter* CLX. *exinde productis.* Quos qui à Paſſione Domini computandos voluerint, tota via aberrare ex ſuperioribus plus ſatis manifeſtum eſt, etiamſi, iuxta erroneum calculum Auctoris à paſſo Chriſto vſque ad deuaſtationem Hieroſolymorum anni dumtaxat computarẽtur xxij. quos alij enumerant 52. quia vſque ad annum præſentem non ſolùm 160. ſed producti eſſent 188. Sunt

Tom. 5. Lib. de Monog. ca. 3. nu. 17.

etiam qui ab Apoſtolis hunc computum ineant, eo quòd præmittatur: *poſt Apoſtolos*, in
qua ſententia & nos fuimus, quum Adnotationes noſtras in eum ſcriberemus locum.
Verùm SS. Petrus & Paulus primùm paſsi ſunt anno Neronis vltimo, qui in annum inci-
dit Chriſti *69*. à quo ad hunc non niſi computantur anni 1*46*. & S. Ioannes Euangeliſta
vixit ad Traianum vſque, mortuus primùm anno circiter 100. vnde non plures ſunt anni
quàm 114. Propiùs accedunt, qui ab Apoſtoli Pauli ætate computant annos illos *circiter*
CLX. quorum ſententiæ accedimus: ſed quia ille primùm martyrio adfectus cum Apo-
ſtolo Petro (vti iam dictum eſt) cenſemus ab eo tempore numerãdos, quo Epiſtolam ſcri-
pſit priorem ad Corinthios, ab anno nempè Domini circiter LIIII. Imprimis enim ſcri-
ptam Epiſtolam vtramque ad Corinthios, poſtquàm ab ipſo ad fidem eſſent conuerſi, ex
eiſdem fit manifeſtum; quæ conuerſio contigiſſe putatur anno Domini 51. quum ibi hæſit
ad annum & menſes ſex. Deinde ſi Epheſi ſcripta ſit (ſicuti quidam & rectiùs habẽt Græci
codices) ex hiſtoriis Peregrinationis Pauli ſatis patet dicto anno, qui incidit in duodecimũ
Claudij Imperatoris, Epheſi illum habitaſſe. Siue ex Philippis (quod plures præ ſe ferunt
& Latini & Græci codices) certè anno LV. per Philippos iter feciſſe, poſtquàm Epheſo
diſceſſerat, ſub feſtum Paſchæ, teſtantur Acta Apoſtolorum c.20. Et verò ſic intelligi de-
bere Auctorem, vel ex illis dictis verbis colligitur, quæ leguntur 1. Cor. 7. *Quum nunc tem-
pus in collecto factum ſit*. Atqui in hunc annum hoc incidere, non in XV. Seueri (vti quidam
etiam viri eruditi coniecturam faciunt) ex eo perſpicuum eſt, quòd ille idem ſit cum anno
Domini CCVIII. ad quem proinde ab eo, quem diximus, non niſi anni CLIIII. confi-
ciuntur, nec vlteriùs extẽdi poſsint, quòd anno primùm 51. fidei catholicæ initiati fuerint
Corinthij. Porrò fuit hic annus nobilitatus Conſulatu trium Imperatorij Ordinis viro-
rum; nam præter Antoninum, & Balbinum, qui quartus ab illo imperauit, cum Pupieno,
etiam ſuffectus fuit ex Kal. Martiis M. ANTON. M. F. GORDIANVS, qui poſtea Im-
per. Cæſ. Aug. appellatus à Balbino interfectus fuit; ſicuti rurſum ex Kal. Maiis P. Heluius
Diui Pertinacis F. P. N. Pertinax paulopòſt occiſus ab Antonino.

Anno Domini CCXV. S. Zephyrini Romani Pontificis XVI. Antonini Imper. IIII.
SILIO MESSALA ET Q. AQVILIO SABINO COS. Imperator ex expedirione
Gallica, cuius Spartianus meminit, Romam reuerſus, à veſtis talaris genere inde allatæ,
quam plebi diſtribuit, vt eo veſtitu ſeſe ſalutaret, Caracalla nuncupatus eſt. Hoc ferè an-
Tomo 5. no ſcriptum cenſemus à TERTVLLIANO etiam aduerſus Eccleſiam, LIBRVM DE IE-
IVNIIS ADVERSVS PSYCHICOS. Ex quo imprimis fit veriſimile, cum *Proclo* reli-
quiſque Montaniſtis poſt dictam diſputationem, etiam Tertullianum à Papa Zephyrino
Lib. de Ie- excommunicatum fuiſſe, ex verbis inquam illis: *dum quaqua ex parte anathema audiamus, qui*
iun. cap. 1. *aliter adnunciamus*. Deinde varia tum fuiſſe celebrara per Græcias Concilia, ita teſtatur:
num. 13. *Aguntur præterea per Græcias illas certis in locis Concilia ex vniuerſis Eccleſiis, per quæ & altiora quæ-*
Ibid. c. 13. *que in commune tractantur, & ipſa repræſentatio totius nominis Chriſtiani magna veneratione celebra-*
nu. 80. 81. *tur. Conuentus autem illi ſtationibus priùs & ieiunationibus operati*. Quæ maximè contra Monta-
niſtas conueniſſe, vel inde mihi colligere videor, quòd etiam in Epiſcopos quoſdam ea
Ibid. c. 16. hæreſis cancri in morem ſerpere cœpiſſe videatur, ex his Auctoris verbis: *Hæc erunt exem-*
num. 99. *pla, & populo, & Epiſcopis etiam Spiritalibus*; nam ſpiritales Montani aſſeclas Pſychicis (ita
Catholicos calumnioſè appellat) opponit. Porrò ſi vera ſit lectio apud B. Hieronymum
Epiſt. 54. ad Marcellam de Montaniſtis, quòd illi tres in anno Quadrageſimas facerent,
quaſi tres paſſi eſſent ſaluatores; incipit ab illis nonnihil diſſentire Auctor in duarũ dum-
Ibid. ca. 15. taxat obſeruatione, ſicuti ex his verbis, etiam iuxta MS. cod. manifeſtum fit: *Duas*, inquis,
n. 90. & *in anno hebdomadas Xerophagiarum, nec totas, exceptis Sabbatis & Dominicis, offerimus Deo, abſti-*
91. *nentes ab iis, quæ non reiicimus, ſed differimus*. Verùm de hoc latiùs in Adnotat. noſtris.

Anno Domini CCXVI. S. Zephyrini Romani Pontificis XVII. Antonini Imper. V.
AIMILIO LÆTO (quem paulopòſt ab Antonino interfectum ſcribit Spartianus) ET
ANICIO CEREALI COS. eo ipſo quo Antoninus in expeditione Germanica (teſte
Spartiano) iuxta Rhetias multos barbaros interfecit, inde potiſsimùm GERMANICVS
Tomo 5. appellatus, putatur ſcripſiſſe TERTVLLIANVS LIBRVM DE PVDICITIA. In quo
ſententiam S. Damaſi in Pontificali de vaſis vitreis ad ſacrificium ordinatis à S. Zephyri-
Lib. de Pu- no, confirmant hæc illius verba: *Cui ille ſi fortè patrocinabitur Paſtor, quem in calice depingis*;
dic. c. 7. n. maximè quòd ſequitur: *At ego eius Paſtoris ſcripturam haurio qui frangi non poteſt*; frangi enim
51. et c. 10.
n. 84. 85. facillimi ſunt calices vitrei; quos etiam depingi tum ſolere, hinc fit manifeſtũ. Hic etiam

in

in hoc à Montaniſtis diſſentit, quòd quum illi teſte B. Hieron. Epiſt. ſupracitata Montanum ſenſiſſe: Non poſſe renouari per pœnitentiam Lapſos, atque adeò illum cum Nouatiano coniungat; Auctor dumtaxat mœchis & fornicatoribus (etſi perperàm, & contrà quàm antea ſcripſerat lib. de Pœnit.) pacem Eccleſiæ neget; oppugnans ex propoſito illud Zephyrini (quem *Pontificem* Maximum etiam iam hæreticus *Epiſcopum Epiſcoporum* appellat:) *Ego & mœchiæ & fornicationis delicta pœnitentia functis dimitto.* Atque hoc eſt mea quidẽ ſententia quod de illo ſcribit B. Auguſt. lib. de Hæreſ. poſtmodùm ab Cataphrygibus diuiſum ſua conuenticula propagaſſe; fortaſſis quòd iam defunctis illis, qui κατὰ *Proclum* (cuius ipſe ſectator) dicebantur, obtinerent palmam illi qui ſecundum Æſchinem. Vtpotè contra quos tacitè ſcripſerit librum adu. Praxean de Patre & filio non eiſdem. Diſſentiſſe etiam illum adnotauimus de duabus dumtaxat Quadrageſimis. Quare falluntur, qui ex eo loco colligunt eum ad Catholicam Eccleſiam rediiſſe; maximè quum B. Auguſt. cauſſam hæreſeos duplicem adſignat, tum quia tranſiens ad Cataphrygas, cœpit ſecundas nuptias damnare, tum quia ſua conuenticula propagauit.

Lib. de Pudic. c. 1. n. 5. & 6.

Anno Domini CCXVII. S. Zephyrini Papæ Romani XVIII. & Antonini VI. Q. AQVILIO SABINO II. (ad quem Vlpianus Libros 51. Digeſtorũ ſcripſit) ET SEXT. AVRELIO P. F. ANVLLINO COS. cenſemus ſcriptos TERTVLLIANI LIBROS SEX DE ECSTASI, & ADVERSVS APOLLONIVM SEPTIMVM, quos etiam aduerſus Eccleſiam ſcriptos teſtantur B. Hieron. Sophron. & Niceph. nec obſtat quòd *Apollonium* collocet B. Hieron. Catal. Script. Eccleſ. ante Auctorem, quia quod aliàs facere ſolet, nullius Imperatoris adſcribit tempora; Euſeb. quoque Eccleſ. hiſtor. lib. 5. c. 17. & poſt eum Nicephorus, eum inter eos quidem recenſet, qui aduerſus Moutanum ſcripſerunt, ſed aliquandiu poſtea conſcriptum ſatis indicant illa verba: Porrò *Apollonius* ſcriptor Eccleſiaſticus, quum ea quæ Cataphrygum Hæreſis nominata eſt, adhuc in Phrygia vigere videretur, Librum ſeparatim ad patronos eiuſdem cõfutandos conſcripſit. Deinde conuincit illud eiuſdem: Idem iſte *Apollonius* in eodem Libro commemorat, quòd quadrageſimus iam annus, in quo quidem ad hoc opus ſcribendum ſe contulit, agebatur, ex quo Montanus confictam & commentitiam Prophetiam incœperit. Atqui ab initio Pontificatus S. Eleutheri, quo Montanus hæreſin ſparſit ſuam, vti ſupradictum eſt, ad hunc vſque intercedunt anni XL. Sedit enim Eleutherius poſt Conſulatum Cethegi & Clari (vtpotè creatus pridie Idus Maij, quum extet illis Conſulibus Epiſtola Decretalis S. Soteris Papæ data X. Kal. Iunij) vſque ad Maternum & Praduam Conſules, defunctus VII. Kal. Iunij, id eſt ab anno Domini CLXXII. vſque ad annum CLXXXVI. per annos XIIII. dies XIII. S. Victor, vt ſupradictum eſt, annos XII. menſem I. dies XXVIII. His addantur anni XVIII. S. Zephyrini, fient anni XLIIII.

To. 4. inter Fragmẽta.

Anno Domini CCXVIII. S. Zephyrini Papæ Romani XIX. Antonini VII. vtriuſque vltimo, BRVTTIO PRÆSENTE ET EXTRICATO COS. nos etiam hiſtoriæ noſtræ Tertullianicæ finem imponimus. Non quòd certò velimus adſerere poſtea non ſuperuixiſſe TERTVLLIANVM, quem Trithemius ſcribit vixiſſe vſque ad ſenectam & ſenium, ſed quòd ſaltem à ſcribendo deſtiterit. Sentiebamus aliquando, quum in illum Adnotationes ſcriberemus, *Librum de Ieiuniis*, ſub S. Calixto Papa editum fuiſſe, quòd *Ieiuniorum* meminerit *citra illos dies quibus ablatus eſt ſponſus*, id eſt extra Quadrageſimam; exiſtimantes alludi ad ieiunia IIII. Temporum ab illo inſtituta. Sed vbi penitiùs inſpeximus, poteſt referri aut ad id quod ſequitur: *Et ſtationum ſemiieiunia interponentes* (nempè feriæ quartæ & ſextæ ad horam vſque nonam) *& interdum pane & aqua victitantes*, aut ad ieiunium Sabbati, quod Romæ celebrabatur ex ſtatuto, non in Africa (cuius etiam paulopòſt meminit) aut ad ieiunia Pœnitentium etiam Catechumenorum, de quibus ipſe in hæc verba ante hæreſin: *Ingreſſuros baptiſmum, orationibus crebris, ieiuniis, & geniculationibus, & peruigiliis orare oportet.* Aut denique ad ieiunia in Vigiliis Feſtiuitatum Eccleſiaſticarum. Atque adeò placet B. Hieronymi, Sophronij, & Nicephori ſententia, qui non ſub Macrino aut Heliogabalo, ſed ſub Seuero Principe & Antonino Caracalla floruiſſe & ſcripſiſſe teſtantur hunc Auctorem noſtrum; maximè quum ſub S. Zephyrino Põtifice omnes illum claruiſſe ſcribant, non ſub Calixto; præter vnum aliquem neotericum, qui tamen eum iam antea ſub Adriano Cæſare eundem fecerat cum Tertyliano I C. Porrò poſtremum fuiſſe hunc annum Antonini Caracallæ Imper. non ſequentem (vti Caſsiodorus habet) patet ex Faſtis Conſularibus emendatioribus, in quibus ſic ſcribitur: Hoc anno ad VI. Idus Aprileis IMP.

Tom. 5. Lib. de Ieiun. c. 13. nu. 78.

Ibid. c. 14. num. 87.

Tom. 3. Lib. de Baptiſ. c. 20. num. 135.

Cæs. M. Aurelius Diui Seueri filius Antoninus, Auguſtus, Britannicus, Germanicus occiſus eſt. Quum enim (inquit Spartianus) vellet iterum Parthis bellum inferre, atque hybernare Edeſſæ; atque inde Carras Luni Dei gratia (de quo, quod inſuper addit, ad intellectum facit Auctoris, qui alicubi *Maſculum* Lunam ridet) veniſſet, die Natalis ſui ipſis Megalenſibus, inſidiis à Macrino Præf. præt. poſitis, qui poſt eum inuaſit Imperium, interemptus eſt; ab eodem tamen in Deos relatus, & templo ei ædificato, & Saliis additis. Confirmatur hæc mea ſententia, quòd nullæ exſtent leges Antonino & Aduento Coſſ. ſed Antonini Aug. titulo duæ Præſente & Extricato Coſſ. altera lib. IX. Cod. data VIII. Kal. Mart. altera lib. VIII. Tit. 38. l. 3. ex Kalendis Martiis paulo ante obitum. Imperauit proinde à pridie Nonas Febr. anni Domini CCXII. vſque ad dictum diem, annos VII. menſes II. dies IIII. Atqui S. Zephyrino Papæ, quem & S. Damaſus, & alij omnes his Conſulibus vitam finiiſſe ſcribunt, non poſſunt plures anni tribui quàm XIX. & dies XVI. quòd à IIII. Idus Auguſti anni Domini CLXXXXIX. vſque ad VII. Kal. Septembr. quo hoc defunctus eſt, totidem computentur. Quem quum Eccleſia inter Martyres celebret, oportet vt abſente iam Antonino, iterum per Pontifices Idolorum excitata fuerit Romæ, & fortaſſis à Macrino continuata (qui proinde etiam poſt annum, menſem I. dies aliquot, à Deo cæde punitus eſt) Chriſtianorum perſecutio; ſed quia localis dumtaxat, non computata ab hiſtoricis.

Tom. 1. Apolog. c. 15. num. 218.

Ceterùm etiam hîc adiiciendum pro hiſtoriæ veritate, fruſtrà quoſdam illum denuò ad Catholicam fidem rediiſſe opinari. Nam imprimis id ex S. Auguſtino colligi non poſſe ad annum abhinc ſecundum oſtendimus. Deinde inter Martyras minimè computandum Tertullianvm, ſed Tertullinum, ſuprà in ipſis auſpiciis adnotauimus. Denique S. Pacianus ad Sympronianum contra Nouatianos, nihil pro eis facit: Tertullianus, inquit, poſt hæreſin (etiam addendum cenſuimus) veſter eſt: nam multa inde ſumpſiſtis. Ipſum Epiſtola ſua, & ea ipſa quam Catholicus edidit, audies confitentem, poſſe Eccleſiam peccata dimittere. Neque enim loquitur de Epiſtola, quam poſt hæreſin, ſed quã antea adhuc Catholicus ediderat, nempè lib. de Pœnitentia, ex quo multa ipſum deſcripſiſſe alibi adnotauimus. Certè ſi ita creditũ fuiſſet, non tantoperè hæreſin huius boni viri deploraſſet S. Vincentius Lirinenſis, cuius interim verba Antidoti loco, nequis fortè ex eo ſcandalizetur, addenda putauimus: Fuit iſte quoque (inquit) adludens ad Origenem, de quo ſimilia ſcripſerat, qui à fine Imperij Seueri ad Decium vſque ſuperuixit) in Eccleſia magna tentatio. Sed de hoc nolo plura dicere. Hoc tantùm commemorabo, quòd cõtra Moſis præceptum, exſurgentes in Eccleſia nouellas Montani furias, & inſana illa inſanarum mulierum nouitij dogmatis ſomnia veras Prophetias adſeuerando, meruit vt de ſe quoque & ſcripturis ſuis diceretur: Si ſurrexerit in medio tui Propheta, &c. nõ audies verba Prophetæ illius. Quare? Quia, inquit, tentat vos Dominus Deus veſter, vtrum diligatis eum, an non. His igitur tot ac tantis, ceteriſque eiuſmodi Eccleſiaſticorum exemplorum molibus, euidenter aduertere, ac ſecundum Deuteronomij Leges luce clariùs intelligere debemus; quòd, ſiquando aliquis Eccleſiaſticus magiſter aberrauerit, ad tentationem noſtram id fieri prouiuidentia diuina patiatur, vtrum diligamus Deum, an non, in toto corde, & in tota anima noſtra.

Tom. 2. Lib. de Pœnit. in calce argumẽti, & ſuis quibuſq; locis.

Denique coronidis vice, non prætereũdum, quod ex B. Auguſtino didicimus, duraſſe adhuc ad ſua vſque tempora Tertvllianistas Hæreticos, & tum primùm in Catholicam Eccleſiam tranſiiſſe. Quibus etiam magis quàm ipſi Tertulliano, cenſemus imputandam abſurdiſſimam illam hæreſin, qua dicebant animas hominum peſſimas poſt mortem in dæmonas conuerti, maximè quum ætate primùm Auguſtini poſt Donatiſtas & Iouinianiſtas collocentur Tertullianiſtæ, qui id ſenſerint, tum ab ipſo, tum à S. Iſidoro, Honorio Auguſtidunenſi, Hrabano & Gratiano in Catalogis hæreticorum: Tertullianiſtæ (inquit ille ad Quoduultdeum, lib. de Hæreſ.) à *Tertulliano*, cuius leguntur opuſcula multa eloquentiſſimè ſcripta, vſque ad noſtrum tempus paulatim deficientes, in extremis reliquiis durare non potuerunt (ſic enim caſtigamus) in vrbe Carthaginienſi. Me enim ibi poſito ante aliquot annos, quod etiam te meminiſſe arbitror, omni ex parte conſumpti ſunt. Paucisſimi etiam qui remanſerunt, in Catholicam tranſierunt, ſuamque Baſilicam, quæ nunc etiam notisſima eſt, Catholicæ tradiderunt. Quod vtinam illorum exemplo, iam quoque in noſtro Belgio fatiſcẽtes noſtræ tempeſtatis hæretici, propediem faciant; Deo auxiliante, cui honor, poteſtas, & gloria, in ſæcula ſæculorum. Amen.

CATA-

CATALOGI OPERVM.
TERTVLLIANI.

Ex S. Hieronymo Catal. Script. Eccleſiaſt.

TERTVLLIANVS Presbyter, nunc demum primus poſt Victorem & Apollonium Latinorum ponitur, Prouinciæ Africæ, ciuitatis Carthaginienſis, patre Centurione Proconſulari. Hic acris & vehementis ingenij, ſub Seuero Principe & Antonino Caracalla floruit, multáq; ſcripſit volumina; quæ quia nota ſunt pluribus, prætermittimus. Vidi ego quendam Paulum Concordiæ, quod oppidum Italiæ eſt, ſenem, qui ſe Beati Cypriani iam grandis ætatis Notariũ, quum ipſe admodùm eſſet adoleſcens, Romæ vidiſſe diceret, referréque ſibi ſolitum, numquam Cyprianum abſque Tertulliani lectione vnam diem prætcriſſe; ac ſibi crebrò dicere: Da magiſtrum, Tertullianum videlicet ſignificans. Hic quum vſque ad mediam ætatem Presbyter Eccleſiæ permanſiſſet, inuidia poſtea & contumeliis clericorum Romanæ Eccleſiæ ad Mõtani dogma delapſus, in multis libris nouæ Prophetiæ meminit; ſpecialiter autem aduerſus Eccleſiam texuit volumina: *De Pudicitia, De Perſecutione, De Ieiuniis, De Monogamia, De Ecſtaſi Libros ſex, & ſeptimum, quem aduerſum Apollonium* compoſuit. Fertúrque vixiſſe vſque ad decrepitam ætatem, & multa, quæ non exſtant, opuſcula condidiſſe.

EX IOANNIS TRITHEMII ABBATIS
Libro de Scriptor. Eccleſiaſt.

TERTVLLIANVS Presbyter, patria Carthaginienſis, Africanæ prouinciæ, patre Centurione viro Proconſulari, homo acris & vehementis ingenij, tam in diuinis quàm in ſecularibus ſcripturis doctiſſimus, quippè qui apud Carthaginem Rhetoricam multis annis glorioſe docuit. Scripſit Latino ſermone pene infinita opuſcula, in quibus Hæreticorum errores fortiter contriuit. Huius ſcripta beatiſsimus Martyr Cyprianus in tanta veneratione habuit, vt nullum ſine eorum lectione diem præteriret. Dicere enim ad Notarium ſuum conſueuerat: Da Magiſtrum, Tertullianum videlicet deſignans. Tandem in errorem Montani delapſus dicitur, propter quod eius opuſcula inter apocrypha computantur xv. diſt. Sancta Romana. Et licet in aliquibus errauerit, in multis tamen benè ſcripſit, ſicut eius volumina teſtantur: de quibus vidi,

De Patientia Dei,	Lib. vnum.	*Confiteor ad Dominum Deum.*
Aduerſus Praxean,	Lib. 1.	*Variè diabolus æmul.*
Contra Marcionem,	Lib. 5.	*Si quid retrò geſtum eſt.*
Contra Iudæos	Lib. 1.	*Proximè accidit diſp.*
De Præſcript. hæretic.	Lib. 1.	*Conditionem præſentium.*
Contra omnes hæreſes	Lib. 1.	*Quorum hæreticorum.*
Aduerſus Hermogenem	Lib. 1.	*Solemus hæreticis con.*
Contra Valentinianos	Lib. 1.	*Valentiniani frequent.*
De Carne Chriſti	Lib. 1.	*Qui fidem reſurrectionis.*
De Reſurrectione carnis	Lib. 1.	*Fiducia Chriſtianorum.*
De Corona militis	Lib. 1.	*Proximè facta eſt liberal.*
Ad Martyras	Lib. 1.	*Inter carnis alimenta.*

De Pœnitentia	Lib. 1.	*Pœnitentiam hoc genus.*
De Velandis virginibus	Lib. 1.	*Proprium iam negotium.*
De Habitu muliebri	Lib. 1.	*Si tanta in terra morare.*
De Cultu feminarum	Lib. 1.	*Ancillæ Dei viui conſer.*
Ad Vxorem	Lib. 2.	*Dilectiſſima in Domino.*
De Perſecutione ad Fabium	Lib. 1.	*Quæſiſti proximè Fabi.*
Ad Scapulam	Lib. 1.	*Nos quidem neque expa.*
Exhortatorium caſtitatis	Lib. 1.	*Non dubito frater te.*
De Monogamia	Lib. 1.	*Hæretici nuptias auf.*
De Pallio	Lib. 1.	*Principes ſemper Africæ.*
De Spectaculis	Lib. 1.	
De Ieiuniis	Lib. 1.	
De Ecſtaſi	Lib. 6.	
Aduerſus Apollonium	Lib. 1.	
De Pudicitia.	Lib. 1.	

Scripſit quoque & alia plura, varióſque tractatus, qui ad manus noſtras adhuc minimè venerunt, vixitque vſque ad ſenectam & ſenium ſtudioſus. Claruit Seueri Imperatoris temporibus, anno Domini c c.

EX ANGELI POLITIANI EPISTOLARVM *Enchiridio, Epiſt. 5. Lib. 4.*

DE TERTVLLIANO quod requiris. *Quinctus Septimius Florens Tertullianus* appellatur, ciúſque legi libros, præter *Apologeticum*; *De Pallio*, *De carnis Reſurrectione*, *De Corona militis*, *Ad Martyras*, *De Virginibus velandis*, *De Habitu mulierum*, *De Cultu feminarum*, *Ad Vxorem*, *Ad Scapulam*, *De Perſecutione ad Fabium*, *De Exhortatione caſtitatis*, *De Patientia*, *De Monogamia*, *De Præſcriptionibus hæreticorum*, *Contra Hermogenem*, *Aduerſus Praxean*, *Valentinianos*, *Marcionem*, *Iudæos*, *Hæreticos omnes.* Ipſe quorundam præter hos Librorum meminit à ſe compoſitorum, qui nec exſtant. Lactantius, vt in omnibus eruditum doctrinis, ita in eloquendo duriorem perhibet. Auguſtinus, lapſum quibuſdam locis miratur, quamuis hominem doctiſſimum. Cyprianus ſua frequenter ſcripta de illius fontibus irrigauit. Reliqua ſuper eo Libellus Hieronymi virorum illuſtriúm ſuppeditabit. Ex Apologetico verò nimium tibi deerat, quod & huic Epiſtolæ totum ſubnexui. Tu ceteros tamen eius Libros caue putes cum Apologetico conferendos; tum illud ſcito, volumen eſſe quod deſideras propè immenſum. Nam quod ad operam ſcilicet adtinet, meam libenter equidem, de illa tibi verbis eiſdem ſpondeo; quibus Publio Septimio de ciuium fortunis Antonius. Quid concupiſcas, tu videris. Quod concupiueris, certè habebis. Vale. Florent. Pridie Idus Ianuarij M. CCCC. LXXXXI.

PARA-

PARADOXA TERTVLLIANI,
CVM ANTIDOTO IACOBI PAMELII.

1. De Angelis deſertoribus qui duxerunt filias hominum. *Tom. 2. Lib. de Idolol. c. 9. n. 47. Libro de Habitu mulieb. c. 2. n. 17. lib. de Cultu fœmin. c. 10. n. 56. & lib. de Velandis virgin. c. 7. n. 52. Item Tom. 3. lib. 5. adu. Marc. c. 18. n. 291.*

HVIVS Paradoxi Tertullianus primus Auctor non eſt, neque poſtremus; ſed ſicuti partim adnotauimus ad lib. de Habitu virg. vbi maximè ex propoſito illud tractat, ante eum Ioſeph. Antiquit. lib. 1. S. Iuſtinus Mart. Apolog. vtraque, Athenag. in Apol. Clemens Alex. lib. 3. & 5. Stromat. poſt eum Lactant. lib. 2. Inſtit. diuin. c. 15. S. Cyprian. lib. de Diſc. & hab. virg. num. 54. Euſeb. lib. 5. Euang. præpar. & Method. ſerm. de Reſurr. Cauſſam erroris dedit, quòd LXX. editio Græca vetus, quam illi ſecuti ſunt, poſt Philonem legeret: οἱ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ, & Latina Italica, vel SS. Ambroſ. Auguſt. Procopio teſtibus, angeli Dei, pro eo quod poſtea lectum inuenitur οἱ υἱοὶ τοῦ θεοῦ, & Latinè, filij Dei, quam vtramque agnouerunt ſuo tempore SS. Auguſt. & Procopius. Verùm pulcrè eam ſententiam per abſurditatem refutat S. Chryſoſt. hom. 22. in Geneſin, adſerens nuſquam alibi in ſcripturis ſacris (nempè iuxta editionem LXX. quam ſolam nouerat) vocari angelos filios Dei. item S. Ambroſ. lib. de Noe & arca cap. 4. S. Auguſt. qu. 3. in Gen. & latiùs lib. 15. de Ciuit. Dei cap. 15. S. Epiphan. Epit. diuin. dogmat. & Procopius in Comment. quorum Chryſoſt. & Auguſt. etiam auctoritatem libri Enoch, quo niti videtur Tertullianus, impugnant. Qui omnes & angelos & filios Dei, poſteros Seth, vtpotè Dei cultores, interpretantur, ſicuti etiam B. Hieron. lib. de Tradit. Hebr. in Geneſin; denique Ven. Beda, Hrabanus noſter & Haymo Comm. in Gen. Scribentes & in ſcripturis ſacris frequenter angelorum nomine viros fideles & iuſtos appellari. Quid? quòd Philaſtrius lib. de hæreſ. cap. 108. inter hæreſeis recenſet, eos qui adſerunt angelos miſcuiſſe ſe cum fœminis ante diluuium, & inde natos eſſe gigantes.

2. De Angelorum apparitionibus in vera humana carne. *Tom. 3. lib. 3. adu. Marc. c. 9. n. 61. & c. 11. num. 72.*

VIDENTVR quidem tale quid ſonare verba illa Tertulliani: *Dehinc ſcito, nec illud concedi tibi, vt putatiua fuerit in angelis caro, ſed vera & ſolida ſubſtantiæ humanæ.* Sed in alijs libris eodem conſcriptis tempore, ita ſeipſum explicat, ſicuti adnotauimus ad lib. de Carne Chriſti c. 6. n. 60. vt nihil certi ea de re voluerit adſerere; alioqui enim ſibi videbitur contrarius. *Conſtat* (inquit ibi) *angelos carnem propriam non geſtaſſe, vt puta natura ſubſtantiæ ſpiritalis, & ſi corporis alicuius, ſui tamen generis, in carnem autem humanam transfigurabilis ad tempus, vt videri & congredi cum hominibus poſſint.* Et apertiùs lib. de Reſurr. carn. c. 62. *Quia & angeli,* inquit, *aliquando tamquam homines fuerunt, edendo, bibendo, & pedes lauacro porrigendo: Humanam enim ſuperficiem induerant ſalua intus ſubſtantia propria.* Hoc ſufficere vbique viſum eſt Auctori, quòd dogmati Apellis non conſentiret, qui ex aërea ſubſtantia angelos creatos dicebat, vt ne videretur illi & in hoc conſentire, quòd Chriſti corpus ex ætherea materia originem haberet ſuam. Atqui qualia corpora, & vnde adſumta ab angelis fuerint, etiam hodie controuerſum eſt apud Magiſtrum Sententiarum lib. 2. diſt. 8. §. 4. Nos loco iam citato cum S. Bernardo de hoc ſententiam noſtram ſuſpendere maluimus quàm certi quid definire. An autem ſenſerit Auctor, quod illi quidam impingunt, *corporeos eſſe angelos & dæmonas*, non immeritò dubitare licet. Maximè quum Auctor, etſi videatur hic *ſui generis corpus* angelis tribuere, tamen faciat eos *ſubſtantiæ ſpiritalis*, ſicuti etiã non ſemel in Apologetico, & nominatim c. 22. ſpiritales vires & angelis & dæmonibus adtribuit, & ſpiritus vocat. Magis tamen recepta eſt, mihíque placet eorum ſententia, qui incorporeos faciunt; inter quos veniunt commemorandi SS. Dionyſ. Areop. cap. 2. cœleſt. Hierarch. Athanaſ. de commun. eſſent. Patris & Filij & Spiritusſancti, Chryſoſt. homil. 22. in Gen. Cyrill. lib. 4. in Ioann. c. 10.

3. De Anima primi hominis ex materia Dei. *Tom. 3. lib. 4. adu. Marc. c. 37. n. 611.*

HVC quidem pertinere videntur illa Auctoris verba, explicantis illud Loc. 20. Reddite quæ ſunt Dei Deo: *Hominem igitur reddi iubet creatori, in cuius imagine & ſimilitudine & nomine & materia expreſſus eſt.* Qui locus fortaſſis in cauſſa fuit, vti ſic ſcribat de illo Gennad. lib. de Dogmat. Eccleſ. Nihil ex Trinitatis eſſentia ad creaturarum naturam credamus deductum, vt Plato & *Tertullianus.* Verùm quum S. Auguſt. qui toties deducit animam non poſſe partem Dei dici, nihil tale illi adtribuat,

ego etiam à tam abſurda hæreſi ipſum purgandum exiſtimo. Atque adeò nihil illum aliud voluiſſe dicere quàm quòd ex *adflatu Dei* ſit animæ origo, iuxta illud Gen. 2. *Et flauit Deus flatum vitæ in faciem hominis, & factus eſt homo in animam viuam*, ſicuti frequentiſſimè ipſe inculcat, maximè verò lib. de Anima c. 11. Quo loco ſicuti etiam lib. de Bapt. c. 5. num. 43. eam interpretationem conſentire oſtẽdimus cum SS. Iren. Prudentio, Chryſoſt. Auguſt. & Theodoreto. Quorum iſte: Nomine flatus, inquit, non intelligimus partem aliquam eſſentiæ diuinæ ſecundum Cerdonis & Marcionis rabiem, ſed animæ naturam per id denotari, quòd anima ſpiritus ſit rationalis & intellectualis. Quæ verba mihi etiam aliam coniecturam faciunt, loqui Auctorem nõ ex ſua, ſed ex Marcionis ſententia, præſertim quum ex Fragmentis lib. de Cenſu Animæ adu. Hermog. Tomo quarto conſtet, ſenſiſſe illum animam longè Deo inferiorem, vtpotè paſſibilem, etſi immortalem. Et verò etiam repetendum, quod vtrobique adnotauimus, rectè cenſuiſſe S. Auguſt. lib. de hæreſ. quòd Philaſtrius multas hæreſes recenſuerit quæ hæreſeis non ſunt; qualis eſt non hæreſis, ſed Catholica Patrum ſententia, quæ *flatum* ſeu ſpiraculum vitæ de anima rationali interpretatur.

4. De Animabus poſterorum Adæ ex traduce, *Tom. 3. lib. de Anima c. 9. n. 123. c. 19. n. 256. c. 22. n. 294. & integris capitibus 27. & 36.*

PARADOXON iſtud Tertulliano adſcribunt Rufinus Apolog. pro Origene, & S. Hieron. lib. 2. & 3. Apolog. adu. eundem, quorum ille nihil definiendum putat, hic ſatis dubiè loquitur, quamquam magis ſentire videatur eſſe damnatam ſententiam. Nam tum ibi, tum maximè Apolog. ad Pammach. aduerſus Errores Ioann. Hieroſ. diſertis verbis dicit, Eccleſiaſticam eſſe ſententiam, Deum nouas quotidie animas corporibus iam conceptis infundere, adlegans ad id ſcripturas Ioan. 5. Zachar. 12. Pſal. 32. Quamquam interim Epiſt. 99. quæ eſt ad Marcellinum & Anapſychiam, mitiùs loquatur, & illud quidem ſibi videri ſcribat, ſed ad S. Auguſtinum remittat, vtpotè nihil volens certi definire, quòd illum legiſſet, dubiam adhuc ſuſpendere ſententiam. Adludens ad Epiſt. illius ad ſe ſcriptas, & 157. ad Optatum de Origine animarum. In qua Tertullianum non tam damnat quòd ex traduce, quàm quòd corporeas animas faceret, de quo Paradoxo paulopòſt latiùs. Nam & illi, inquit, qui animas ex illa vna propagari adſerunt, quam Deus primo homini dedit, atque ita eas ex parentibus trahi dicunt; ſi Tertulliani opinionem ſequantur, profectò eas non ſpiritus, ſed corpora eſſe contendunt, & corpulentis ſeminibus exoriri. Quo peruerſius quid dici poteſt? Neque hoc Tertullianum ſomniaſſe mirandum eſt, qui etiam ipſum Creatorem Deum, non eſſe niſi corpus opinatur. Sed de illo quoque Paradoxo infrà ex eodem Auguſtino latiùs. Gẽnadius autem lib. Eccleſ. dogmat. (quem vel hinc patet S. Auguſt. non eſſe) enarratis Origenis ſententia, & iam dicta, vti dicit, Luciferianorum Cyrilli, & aliquorum Latinorum (inter quos hauddubiè Tertullianus) definit, formato iam corpore animam à Deo creari & infundi. Nec aliter Auctor Dialogi de Animarum origine inter SS. Hieron. & Auguſt. Nos tamen nihil tamquam fidei docere maluimus; quandoquidem & Eccleſia tot iam inde celebratis Conciliis nihil expreſſè, quod quidem ſciam, definitum reliquerit. Sufficiet autem quædam in Adnotationibus adieciſſe, quibus tum S. Hieron. ſententiam mihi magis probari ſignificauimus, tum ad Argumenta Tertulliani abſurda, qui ſentit ex corpulentis ſeminibus animam exoriri, ex S. Auguſt. & Lactantio paucis reſpondimus.

5. De Animæ ſexu. *Ibid. c. 36.*

HOc quidem colligit Tertullianus ex prædicto Paradoxo. Si enim anima ſimul ſeminatur cum corpore, videtur illud conſequi, ſed diſertis verbis contrariam definiunt ſententiam S. Cyrill. Hieroſ. Catech. 4. & S. Auguſt. lib. 1. de Anim. & eius origine ad Vincentium c. 8. Huius verba quædam adduximus in Adnotat. noſtris, quò Lectorem remittimus. Ille ſic habet: Omnes Animæ tam virorum quàm mulierum pulcræ & ſimiles ſunt, ſed membra tantum corporis diſcrimen faciunt.

6. Animam peccatricem potius quàm carnem, *Tom. 3. lib. de Anima, integro c. 40. & c. 58. n. 650. & lib. 5. adu. Marc. c. 10. n. 165.*

AD iſtud Paradoxum in hæc verba adludit, & eadem opera confutat Petrus Lombardus, verbis etiam à nobis illic citatis lib. 2. Sentent. c. 31. Putauerunt, inquit, quidam ſecundum Animam trahi originale peccatum, non ſolùm ſecundum carnem, quia non ſolùm carnem, ſed & animam ex traduce arbitrati ſunt. Ideóque ſicut de corrupta carne caro ſeminatur, ita etiam de Anima peccatrice Animam peccatricem corruptione originali infectam à gignentibus trahi. Hoc autem, inquit, fides Catholica reſpuit, & tamquam veritati aduerſum damnat, quæ non Animas, ſed carnem ſolam ex traduce eſſe admittit. Adlegauimus ibidem n. 455. pro contraria ſententia SS. Ambroſ. & Auguſt. locus ab eodem Lombardo citatos.

7. De Anima corporea. *Tom.1. Apolog.c.48.n.608.ac 609.& Tom.3. lib. de Anima, integris capitibus 5. 6. 7. 8. 9. 22. 36. 37. lib. de Carne Chriſti, c. 11. n. 98. lib. de Reſurr. carnis, c. 17. n. 131. c. 45. n. 320. & c. 53. n. 384. lib. 5. adu. Marc. c. 10. n. 158. & c. 15. n. 248.* Quòd proinde propriè ſpiritus non ſit, *Ibid. lib. de Anim. c. 11. & Tom. 4. in Fragmentu lib. de Cenſu Animæ adu. Hermogenem.*

PARADOXON iſtud Auctori impingunt SS. Auguſt. lib. 10. de Gen. ad litt. duobus vltimis capitibus, & lib. de hæreſ. & Fulgent. lib. 2. de fide ad Petrum. Sed non tam quòd *corpoream* faciat (quod aliquo ſenſu commodè 10 Hilario, Caſſiano, & Hieronymo adſcripto Commentario in Iob, quidam interpretantur) atque quòd *effigiatam & coloratam* dicat, ille arguit. Sic enim loco priori: Denique *Tertullianus*, inquit, quia corpus eſſe animam credidit, non ob aliud fecit, niſi quòd eam incorpoream cogitare non potuit, & ideò timuit ne nihil eſſet, ſi corpus non eſſet. Qui ſanè, quamquam acutus eſt, interdum contra opinionem ſuam viſa veritate ſuperatur. Quum enim animæ *colorem* daret *aëreum ac lucidum*; ventum eſt ad ſenſus quibus eam membratim quaſi corpus inſtituere conatus eſt, & ait: *Hic erit homo interior, alius exterior, dupliciter vnus; habens & ille oculos & aures ſuas, quibus populus Deum videre & audire debuerat, habens & ceteros artus, per quos in cogitationibus vtitur, & in ſomnis fungitur.* Ecce quibus auribus & quibus oculis debuit audire & videre Deum populus, quibus anima in ſomnis fungitur; quum ſi ipſum *Tertullianum* quiſquam videret in ſomnis, numquam ſe diceret ab eo viſum, & cum eo locutum, quem viciſſim ipſe non vidiſſet. Poſtremò ſi Anima ſeipſam videt in ſomnis, quum iacentibus vtique vno in loco membris corporis ſui, ipſa per varias imagines euagatur, quas videt; quis eam vidit aliquando in ſomnis *aerei coloris ac lucidi*, niſi fortè vt cetera, quæ ſimiliter falsò videt? Nam & hoc poteſt videre, ſed abſit, vt eam talem, quum euigilauerit, credat; alioquin, quando ſe aliter viderit, quod magis crebrum eſt, aut mutata erit anima eius, aut nec tunc animæ videtur ſubſtantia, ſed imago corporis incorporea, quæ miro modo ſicut in cogitatione formatur. Quis enim Æthiops non penè ſemper ſe nigrum videt in ſomnis; aut ſi in alio colore ſe vidit, non magis miratus eſt, ſi fuit cum illo memoria? *Aereo* tamen *colore* ac *lucido* neſcio vtrum ſe vmquam vidiſſet, ſi numquam iſtum legiſſet, vel audiſſet. Quid quòd ducuntur homines talibus viſis, & de ſcripturis nobis volunt præſcribere tale aliquid eſſe non animam, ſed ipſum Deum, qualis figuraliter Sanctorum ſpiritibus demonſtratus eſt, qualis etiam in ſermone allegorico ponitur. Similia quippè ſunt illa viſa talibus dictis, ac ſic errant, conſtituentes in corde ſuo ſimulacra vanæ opinionis, nec intelligentes ita Sanctos de ſuis viſis talibus iudicaſſe, qualiter iudicant, ſi talia diuinitùs in figuris dicta legerent vel audirent; ſicut ſeptem ſpicæ, & ſeptem boues, ſeptem anni ſunt; ſicut linteum quatuor lineis alligatum, velut diſcus plenus variis animalibus, orbis terrarum eſt cum omnibus gentibus; ſic etiam cetera, & multo magis quæ de rebus incorporeis, corporalibus ſignificantur, non rebus, ſed imaginibus. Et item ſequenti capite: Noluit tamen *Tertullianus* animam creſcere ſubſtantia ſicut corpus; adſerens etiam timoris ſui cauſſam, *ne etiam decreſcere ſubſtantia dicatur*, inquit, *atque ita & defectura credatur*; & tamen quia per corpus eam localiter tendit, non inuenit exitum incrementorum eius, quam vult de ſemine exiguo æquari corporis quantitati, & ait: *Sed vis eius, in quo naturalia peculia conſita retinentur, ſaluo ſubſtantiæ modulo, quo à primordio inflata eſt, paulatim cum carne producitur in membris.* Hoc fortè non intelligeremus, niſi adhibita ſimilitudine eorum quæ videmus, planum faceret quod dicebat. *Conſtitue*, inquit, *certum pondus auri, vel argenti rudem adhuc maſſam, collectus habitus eſt illi, & futuro interim minor, tamen continens intra lineam moduli totum, quod natura eſt auri vel argenti; dehinc quum in laminam maſſa laxatur, maior efficitur initio ſuo, per dilatationem ponderis certi, non per adiectionem, dum extenditur, non dum augetur. Et ſi ſic quoque augetur, dum extenditur; licet enim & habitu augeri cum ſtatu non licet, tunc & ſplendor ipſe perhibetur auri vel argenti qui priùs fuerat quidē & in maſſa, ſed obſcurior, non tamen nullus. Tunc & alij atque alij habitus accedunt pro facilitate materiæ, qua duxerit eam qui agit, nihil conferens modulo niſi effigiem. Ita & animæ incrementa reputanda non ſubſtantiua, ſed prouocatiua.* Quis hunc crederet cum iſto corde tam diſertum eſſe potuiſſe? ſed tremenda iſta ſunt, non ridenda; ad hoc enim numquam cogeretur, ſi aliquid cogitare poſſet quod & ſit, & corpus non ſit. Quid autem abſurdius quàm putare maſſam cuiuſpiam metalli ex aliqua parte creſcere poſſe dum tunditur, niſi decreſcat ex altera, vel augeri latitudine, niſi craſſitudine minuatur? Aut vllum eſſe corpus manente naturæ ſuæ quantitate, quod vndique creſcat niſi rareſcat? Quomodo igitur implebit anima ex illa ſtilla ſeminis magnitudinem corporis quod animat, ſi & ipſa corpus eſt, cuius ſubſtantia nullo acceſſu creſcat? quomodo, inquam, implebit carnem, quam viuificat, niſi tanto rarior fuerit, quanto grandius quod animauerit? Timuit videlicet, ne deficeret etiam minuendo ſi creſceret, & non timuit vt deficeret rareſcendo, quum non creſceret. Sed quid amplius immorer, quando & ſermo pergit in prolixiorem modum, quàm petit terminandi neceſſitas, & ſententia mea iam ſatis ſit nota, vel quid certum teneam, vel vnde adhuc dubitem, & quare dubitem. Loco item poſteriori: *Animam* dicit *immortalem*, quidem, ſed eam *effigiatum corpus* eſſe contendit. Hactenus S. Auguſtinus. Nos etiam Adnotationibus noſtris in c. 6. & 8. ex S. Gregorio & Nyſſeno & Nazianzeno, ac Claudiano de Statu animæ argumenta Platonicorum de anima incorporea confirmauimus, & in c.7. ac partim 8. argumenta ipſius Auctoris, vel ex ſcripturis quædam, non concludere, ex SS. Iuſtino Mart. Gregorio Nyſſeno, Auguſt. Epiphanio, & dicto Claudiano oſtendimus; & c.9.n.109.& 110. citauimus contra animæ effigiem, & Platonem, & Clementem Alexandrinum. Deinde c.11. adlegauimus locum Auctoris lib. de Pœnitent. c.3.n.12. vbi contrarium antea ſenſerat, *animam* vocans *ſpiritum, Dei adflatu conſummatum*. Neque verò ex ſcripturis Iſaiæ 42.

& 57. quas ibi pro ſe citat, concludi poteſt animam ſpiritum in aliis ſcripturis non vocari. Ceterùm quo ſenſu corpus poſſit dici Anima, ſeſe explicat lib. aduerſ. Hermogen. c.35. n. 124. in hæc verba: *vt concedam*, inquit, *aliquid eſſe incorporale de ſubſtantiis dumtaxat, quum ipſa ſubſtantia corpus ſit rei cuiuſque.* Videtur itaque ad id abſurditatis de *anima aërei & lucidi coloris* fuiſſe ſeductus, per falſas quaſdam *reuelationes*, cuiuſdam Montaniſticæ fœminæ, non quidem Priſcillæ aut Maximillæ (vti aliquando exiſtimauimus) quæ iamdudum antea ſuſpendio perierant, ſed cuiuſdam earum diſcipulæ, ſicuti patet, ex dicto lib. de Anima c.9. n.111. Idipſum Paradoxon adtribuit alicubi Origeni S. Hieron. atque adeò etiam ad illius opera hoc Antidotum vſui eſſe poterit.

8. Animam nihil pati poſſe ſine corpore, *Tom. 1. Apolog. c. 48. n. 609. lib. de Teſtim. Anim. cap. 4. num. 14.*

MAGDENBVRGENSES Centuriatores non inter Paradoxa, ſed inter dogmata fidei illud collocant, & ex *Tertulliani* iam dicto loco confirmant, ſed fruſtrà. Ipſe enim Auctor, quaſi retractãs quod initio fidei non ſatis cautè pronuntiauerat, poſtea de fide Catholica meliùs inſtitutus, lib. de Anima, integro cap. vlt. latè & pulcrè deducit: *Animas pati interim apud inferos*, id eſt vſque ad iudicium extremum; vbi inter cetera: *Quid ergo fiet in tempore iſto? Dormiemus? At enim animæ nec in viuentibus dormiunt. Iam verò quàm iniquiſſimum etiam apud inferos, ſi & nocentibus adhuc illic benè eſt? Nónne & de ſuo ſufficit ſibi ad titulum paſſionis? quotiens illæſo corpore anima ſola torquetur bile, ira, tædio plerumque nec ſibi noto? Adeò nouit & apud inferos anima dolere ſine carne, quia & in carne illæſa ſi volet, dolet. Hoc ſi ex arbitrio ſuo in vita, quãto magis ex iudicio Dei poſt mortem? Nam & ſolos cogitatus & nudas voluntates cenſura diuina perſequitur. Ergò propter hoc congruentiſſimum eſt, animam, licet non exſpectata carne, puniri, quod non ſociata carne commiſit. In ſumma, quum carcerem illum, quod Euangelium demonſtrat* (Matth. 5.) *Inferos intelligimus, & nouiſſimum quadrantem, modicum quodque delictum illic luendum interpretamur; nemo dubitabit, animam aliquid penſare apud inferos.* Idipſum etiam inculcat lib. de Reſurr. carnis, c.17. n.133. ac 134. Ad quod caput etiam adduximus ſimilia teſtimonia Auctoris quæſt. & reſponſ. inter opera S. Iuſtini Mart. Lactantij & S. Auguſtini, & indicauimus eam eſſe conformem Patrum ſententiam.

9. Animas Sanctorum in ſinu Abrahæ, ſeu Paradiſo, ſiue ſub altari, ſeu loco non cœleſti, ſed tamen Inferis ſuperiori, foueri & gaudere, ad diem vſque iudicij Domini. *Tom. 1. Apolog. c. 47. n. 601. Tom. 3. lib. de Anim. c. 7. n. 94. 95. 96. 97. c. 9. n. 124. c. 55. n. 606. 608. 610. 611. c. 56. n. 622. ac cap. vlt. n. 644. Lib. de Reſurr. carn. c. 17. n. 132. 134. lib. 3. adu. Marc. c. 24. n. 189. 190. lib. 4. adu. Marc. c. 34. n. 548. 549. 550. 551. & Scorp. adu. Gnoſt. c. 12. n. 95. Tom. 4. lib. de Iudic. Domini c. 11. n. 15. & in Fragment. lib. de Parad. Denique Tom. 5. Nouatiani lib. de Trinit. c. 1. n. 10.*

HVIC Paradoxo non ſolùm apud Tertull. & Nouatianum, ſed etiam apud alios Veteres occaſionem dederunt, tum Lazari ſiue hiſtoria ſiue Parabola, Luc. 16. quem vidit diues in ſinu Abrahæ, tum viſio S. Ioannis Apoſtoli Apocal. 6. qua vidit animas Martyrum ſub altari indutas ſtolis albis, quibus dictum eſt vt requieſcerent, donec impleretur numerus conſeruorum ſuorum; tum denique illud Chriſti ad latronem, Luc. 23. Hodie mecum eris in paradiſo. Hinc enim, quum viderent diſtinguendum eſſe ſtatum animarum ſine corpore ad futurum vſque iudicium, à ſtatu perfectiori animarum cum corporibus poſt reſurrectionem vniuerſalem, dictis *ſinus Abrahæ, quietis placidæ ſub altari, & paradiſi* appellationibus nuncuparunt: Quemadmodum ſtatum illum ſecundum econtrariò *cœleſtem ſinum, altare ſuperius*, & *cœleſtem portum.* Non verò, quòd ſentirent animas Sanctorum tantiſper carere diuini intuitus gloria, ſicuti hodie Anabaptiſtæ & Cornelius Agrippa eorum aſſecla, vtpotè qui legiſſent apud Apoſtolum Philipp. 1. Deſiderium habeo diſſolui, & eſſe cum Chriſto. Item illud 2. Cor. 5. Bonam voluntatem habemus peregrinari à corpore, & præſentes eſſe ad Dominũ. Et illud de ipſa Dei viſione: Nunc videmus per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Certè ipſe Auctor ſuam ſententiam indicare videtur in hæc verba dict. lib. de Anim. cap. 56. num. 622. *vſquequò perfectum illud repromittitur ad angelicæ plenitudinis menſuram temperatum.* Siquis interim apud eum ſit locus, aut alios Patres, qui hanc commodam interpretationem non recipiat; meminerit Lector, hunc errorem non officere eruditioni & pietati tam illuſtrium Scriptorum, quum Eccleſia illorum temporibus nihil adhuc certi de hoc articulo credendum ſtatuiſſet. Sed citra Synodum Oecumenicam Florentinam, quæ poſt primam damnationem, factam Epiſt. Decretalibus Innocentij tertij & Benedicti 11. id definiuit, aliter ſentire non licet. Illius aduerſus errores Armenorum hæc ſunt verba: Definimus illorum animas, qui poſt baptiſma ſuſceptum nullam omninò peccati maculam incurrerunt, illas etiam, quæ poſt contractam peccati maculam vel in ſuis corporibus, vel eiſdem exutæ corporibus, prout ſuperiùs dictum eſt, ſunt purgatæ, in cœlum mox recipi, & intueri clarè ipſum Dominum trinum & vnum, ſicuti eſt; pro meritorum tamen diuerſitate alium alio perfectius; illorum autem animas, qui in actuali mortali peccato, vel ſolo originali decedunt, mox infernum deſcendere, pœnis tamen diſparibus puniendas. Quid? quòd dicta ſcripturarum loca pro alia non faciant ſententia, ſi diligentiùs inſpiciantur. Primùm enim etſi Lazarum & alios Patres Veteris Teſtamenti in ſinu Abrahæ, &

latronem ibidem,ſiue in paradiſo aliquandiu fuiſſe, ſatis in confeſſo ſit; tamen inde per Chriſtum in cœlum ſunt deducti, iuxta illud Pſalm.67. & Epheſ. 4. Aſcendens Chriſtus in altum, captiuam duxit captiuitatem; id eſt vel ipſo Apoſtolo Interprete: ſuper omnes cœlos. Deinde loco illo citato Apocal. 6. S. Auguſtinus ſtolas albas interpretatur Serm. 4. de Sollemn. Sanct. mercedem baptiſmi, præmiũ Martyrij, & gaudium cœleſtis patriæ; adlegans ad hoc verba ſequentia Apoc. 7. Stabant ante thronum in conſpectu agni, amicti ſtolis albis, & palmæ in manibus eorum. vnde concludit: Stant in conſpectu agni ante thronum Dei coronati, nulla illic ratione à contemplanda eius gloria ſeparandi. Nos itaque locos ſimiles & Cypriani & eiuſdem S. Auguſtini, ac SS. Ambroſij & Chryſoſt. (apud quos etiam loca quædam obſcura reperiuntur) citauimus in Adnotat. noſtris ad Epiſt. S. Cypriani 16. num. 19. Adnotauit etiam aliquot pro nobis loca Feu-ardentius in S. Irenæo, contra quàm alij ſentiunt lib. 1. c. 2. n. 3. & alibi. Si quis plura deſideret, videat Sixt. Senenſ. Bibl. Sanctæ l. 5. Adn. 169. & l. 6. Adn. 264. & 345. Hic interim addemus, quòd Auctor, vbi lib. de Anim. c. 55. *ſolis Martyribus patêre paradiſum* dicit, quum alibi *omnium Sanctorum commune receptaculum* vocet; ſic explicet B. Cyprianus eius diſcipulus Epiſt. 52. ad Antonin. Aliud eſt ad veniam ſtare, aliud ad gloriam peruenire, aliud miſſum in carcerem non exire inde donec ſoluat nouiſſimum quadrantem, aliud ſtatim fidei & virtutis accipere mercedem, aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari & purgari diu igne, aliud peccata paſſione purgaſſe, aliud denique pendêre in die iudicij ad ſententiam Domini, aliud ſtatim à Domino coronari. Quod ipſum facere ad confirmandam traditionem Eccleſiæ de Purgatorio, ibidem adnotauimus n. 59. & ad Tertull. lib. de Anima c. 55. n. 611. Ceterùm Auctori, qui *omnes animas* etiam *fidelium piorum ſequeſtrari* vult vſque ad diem iudicij, prorſus contraria eſt illa B. Auguſt. adfirmatio lib. 20. de Ciuit. Dei: Iam inde quo ſanguis Chriſti antiquos ſanctos ex inferis eruit, deinceps boni fideles, effuſo illo pretio redempti, prorſus inferos neſciunt.

10. Animarum Mortuorum omnem exhibitionem incorporalem præſtigias eſſe. *Tom. 3. lib. de Anim. c. 57. n. 643.*

PRIMA quidem facie videtur iſtud Paradoxum, ſed agit Tertullian. ex inſtituto contra *Simonis Magi* diſcipulos *hæreticos, qui etiam Prophetarum animas ab inferis mouere ſe ſpondebant*, quod non niſi *mendacio in anima Samuelis Pythonico ſpiritu licuiſſe*, 1. Reg. 18. ipſe ſentit; ſed *transfiguratum Satanam in angelum lucis*; de quo etiam alios Patres quoſdam dubitaſſe ibidem adnotauimus n. 638. Deinde ſeipſum explicat adiiciens: *nulli animæ inferos patere*, idque adprobans ex dictis Abrahæ ad diuitem Luc. 16. Quum interim fateatur *quaſdam animas in corpora Dei virtute poſſe reuocari*; quidni & ex peculiari Dei priuilegio extra corpus etiam exhiberi? maximè quum (de quo etiam ibi n. 643.) exemplum habeamus in Libris Machabæorum de apparitione Oniæ ſacerdotis & Hieremiæ Prophetæ. Vt vt ſit, S. Auguſtinus pulcrè hac de re ſic ſcripſit lib. de Cura pro mort. c. 10. 11. 15. ac 16. Narrantur viſa quædam, feruntur mortui nonnulli vel in ſomnis, vel alio quocumque modo apparuiſſe viuentibus, atque vbi eorum corpora iacerent inhumata neſcientibus, locis demonſtratis admonuiſſe, vt ſibi ſepultura quæ defuerat, præberetur. Hæc ſi falſa eſſe responderimus contra quorumdam ſcripta fidelium (vtpotè exempli gratia, S. Ambroſij Serm. de Inuentione corporum SS. Geruaſij & Protaſij, & S. Luciani de Inuentione corporis S. Stephani Protomartyris, & aliorum) & contra eorum ſenſus qui talia ſibi accidiſſe confirmant; impudenter venire videbimur. Angelicis igitur operationibus fieri, inquit, crediderim, ſiue permittatur deſuper, ſiue iubeatur. Id autem aliquando vtiliter fit, ſiue ad viuorum qualecumque ſolatium, ſiue vt his admonitionibus generi humano ſepulturæ commẽdetur humanitas. Deinde poſt multa in vtramque partem productis argumentis, ſic concludit: Mitti quoque ad viuos aliquos ex mortuis, ſicut econtrariò Paulus ex viuis in paradiſum raptus eſt, diuina ſcriptura teſtatur. Nam Samuel Propheta defunctus viuo Sauli Regi futura prædixit (quamuis nonnulli, inter quos, vti iam dixi, Auctor noſter, non ipſum fuiſſe, qui potuiſſet magicis artibus euocari, ſed aliquem ſpiritum tam malis operibus congruentem illius exiſtiment ſimilitudinem figuraſſe) quum liber Eccleſiaſticus, quem Ieſus filius Sirach ſcripſiſſe traditur, & propter eloquij nonnullam ſimilitudinem Salomonis (etiam ab ipſo Tertulliano alicubi) pronuntiatur, contineat in laude Patrum (c. 46.) quòd Samuel etiam mortuus prophetauerit. Sed ſi huic libro, ex Hebræorum, quia in eo non eſt, Canone contradicitur; quid de Moſe dicturi ſumus, qui certè & in Deuteronomio mortuus, & in Euangelio cum Helia, qui mortuus non eſt (Matth. 17.) legitur apparuiſſe viuentibus? Hinc & illa ſoluitur quæſtio, quonam modo Martyres, ipſis beneficiis quæ dantur orantibus, indicant ſe intereſſe rebus humanis, ſi neſciunt mortui quid agant viui. Non enim ſolis beneficiorum effectibus, verùm etiam ipſis hominum adſpectibus, Confeſſorem apparuiſſe Felicem (quod ipſum etiam S. Paulinus adteſtatur Carmine in Felicem) quum à Barbaris Nola oppugnaretur, audiuimus, non incertis rumoribus, ſed teſtibus certis. Verùm iſta diuinitùs exhibentur longè aliter quàm ſeſe habet vſitatus ordo, ſingulis creaturarum generibus attributus. Quamquam iſta quæſtio (inquit) vires intelligentiæ meæ vincat, quemadmodum opitulentur Martyres his quos per eos certum eſt adiuuari. Res hæc altior eſt quàm vt à me poſſit adtingi, & abſtruſior, quàm vt à me valeat perſcrutari; & ideò quid horum duorum ſit, an verò fortaſſis vtrumque, vt aliquando iſta fiant per ipſam præſentiam Martyrum, aliquando per angelos ſuſcipientes perſonam Martyrum, definire non audeo; mallem à ſcientibus iſta perquirere. Quæ ipſa in compendium contraxit Auctor libri de Spiritu & anima c. 29. exſtans inter opera B. Auguſtini.

11. Animas hominum peſſimas poſt mortem in Dæmonas verti. *S. Auguſt. lib. de hæreſ. ad Quoduultdeum.*

ISTVD Paradoxum non tam Tertulliano tribuendum quàm Tertullianiſtis, ſuprà adnotauimus ad finem Vitæ Auctoris; quòd illis id nominatim adtribuant B. Iſidorus, Hoonorius, Hrabanus, & Gratianus in hæreticorum Catalogis. Quo fit, vt etiam apud B. Auguſtin. cenſeamus legi debere: dicunt: & paulopòſt: credunt; pro: dicit; & : credit; maximè quum nihil tale reperire ſit in ſcriptis Tertulliani; neque illi vſpiam, ſed Origeni id adſcribat B. Hieron. Epiſt. 59. ad Auitum, & lib. 2. adu. Rufin. Ea verò tam eſt abſurda, vt non alia confutatiooe opus habeat, quàm quòd hæreſis nomine damnata ſit, tum à ſcriptoribus iam dictis, tum à Sexta Synodo, etſi paulo obſcuriùs in Origene & eius complicibus Act. 11. Epiſt. Sophron. Patriarchæ Hieroſ. Orta quippè ex Platonis ſchola, qui vel Auctore teſte lib. de Anima c. 23. 24. & 28. aiebat animas hinc in cœlos abire vnde venerant, & rurſus huc redire. Cui nimium quid tribuebant Origenes & hæretici reliqui, vt veriſſimũ ſit quod non ſemel Auctor repetit: *Patriarchas hæreticorum eſſe Philoſophos.* Immò verò quòd eadem ratione ſequeretur bonos homines in angelos conuerti, expreſsè negat ipſe. Sic enim lib. adu. Valent. c. 32. n. 362. *Et tamen illuc habeo deuertere, vbi poſt exceſſum omninò non nubitur, vbi ſuperindui potius, quàm deſpoliari; vbi etſi deſpolior, ſexus meo deputor; angelis non angelus aut angela.* Denique lib. de Anima c. 56. n. 622. *non angelorum ſubſtantiam hominibus pollicetur,* ſed *perfectum ad angelicæ plenitudinis menſuram temperatum.* Deinde lib. de Reſurr. car. c. 62. n. 428. *Denique,* inquit, *non dixit: Erunt angeli ne homines negaret, ſed tamquam angeli vt homines denegaret. Non abſtulit ſubſtantiam cui ſimilitudinem adtribuit.* Quare ſatis mirari nequeo (ſicuti etiam adnotaui ad lib. 3. adu. Marc. c. 9. n. 68.) Guidonem Carmelitam lib. de hæreſ. c. 36. Tertulliano vtramque hanc hæreſim adſcribere; quas rectiùs Philaſtrius lib. de hæreſ. inter innominatas ſioe Auctore certo collocat.

12. De baptizandis hæreticis, eo quòd apud illos omnia veritati extranea & contraria. *Tom. 3. lib. de Præſcript. adu. hæret. c. 12. n. 78. ac 80. & lib. de Baptiſ. c. 15. n. 106. Tom. 4. inter fragmenta lib. de Baptiſ. Græci, Tom. 5. lib. de Pudic. c. 19. n. 162.*

DE hoc Agrippini Carthaginienſis, aliorúmque Coëpiſcoporum, & Tertulliani, ac poſtmodùm S. Cypriani, aliorúmque Africæ & Cappadociæ Epiſcoporum Paradoxo, ne hîc ſim prolixior, videat Lector Adnotat. noſtras in Epiſt. S. Cypriani LXX. ad Ianuarium, LXXI. ad Quintũ, LXXII. ad Stephanum, LXXIII. ad Iubaianum, LXXIIII. ad Pompeium, & LXXVI. ad Magnum; item Cócilium Carthaginienſe ſub ipſo celebratum, & Vitam eiuſdem ad annos Domini 252. ac 256. item Firmiliani ad Cypr. Epiſtolam inter eius Opera LXXV. denique Adnotat. noſtras in Tertull. ad fragmeota lib. de Baptiſ. & in Vita eiuſdem etiam noſtra ad annum Domini 101. Quibus adiicio non mirum cuipiam debere videri, ſi Agrippinus cum ſuis Coëpiſcopis tale Decretum de baptizãdis iis, qui ex hæreſi ad Catholicam reuertebantur, ediderit, & Tertull. ſcripto Græcè iam dicto libro adprobauerit. Nam plerique vſque ad id temporis hæretici, aut non eundem Deom, aut non eundem Chriſtum confitebantur, atque adeò in Regula fidei ab Apoſtolis tradita (quam poſteriores Patres ad hunc vſque diem Symbolum fidei vocant) non conueniebant; quum tamen ſollemne ſemper fuerit, *obſignare* (vti loquitur Auctor) *fidem in Patre, Filio, & Spiritusſancto, adiecta neceſſariò Eccleſiæ mentione,* ſicuti latiùs videre eſt Adnot. noſtris ad lib. de Baptiſ. n. 2. inter Baptiſmi ceremonias, & c. 6. n. 45. 46. ac 47. Certè eodem modo interpretatur Carolus Bouius Apoſt. canonem 47. & 5. Clement. Romani Conſtit. Apoſt. lib. 6. c. 15. Hinc & Synodus Nicena 1. Can. 19. & eiuſdem ætatis Synod. Laodicena C. 8. & Concil. Arelat. 2. Can. 17. Paulianiſtas & Cataphrygas baptizari debere definit; quibus addidit Synod. II. Conſtantinopolitana Can. 7. Eunomianos, Sabellianos & Galatas hæreticos; Synodus denique 6. in Trullo celebrata, Manichæos, Valentinianos, Marcioniſtas & ſimiles. Atqui tẽpore Tertulliani potiſſimùm florebant *Hermogeniani* (quos eadem cum Praxeaniſtis & Pauliamiſtis ſenſiſſe tradit S. Auguſt. lib. de hæreſ. c. 41. 44. & 45.) *Praxeani, Cataphrygas, Valentiniani, Marcionitæ,* & eius adſeclæ *Apelletiani*; denique & *Quintillianiſtæ*, contra quos ex profeſſo Latinum librum, ex quo fragmenta Libri Græci deſumpta ſunt, de Baptiſmo Auctor conſcripſit De illis verum eſt illud Auctoris lib. de Præſcript. adu. hæret. *apud illos omnia extranea & contraria noſtræ veritati*; & illud lib. de Baptiſ. *Non idem Deus eſt nobis & illis, nec idem Chriſtus; ideò nec baptiſmus vnus, quia non idem.* Quod ſatis conſtat de Hermogenianis, Praxeanis, Cataphrygibus, & Quintillianiſtis, qui aut vnicam agnoſcebant in Deitate perſonam, aut Patripaſſiani fuerunt. De Marcionitis, Valentinianis, & Apelletianis, vel ipſe Auguſt. dubitat, lib. 3. de Baptiſ. c. 15. an verbis Euangelicis in nomine Patris & Filij & Spiritusſancti baptizauerint; eo quòd & de Deo, & de Chriſto malè ſenſerint. Quare & nobis (ſicuti de Paulianis ſcribit B. Auguſt.) credere licet eos regulam baptiſmatis non tenuiſſe, & (iuxta quod loquuntur 2. & 6. Synodus) in vnam dumtaxat merſionem baptizaſſe. Quamquam interim S. Auguſtinus lib. 6. de Baptiſ. c. 25. etiam illum pro vero baptiſmo agnoſcat, cuius precibus quædam inſeruntur contra catholicam fidem, dummodò verbis Euangelicis conſacretur. Atque adeò ad ſimilia S. Cypriani verba, qualia Auctoris, eo quod in genere ea adlegauit contra hæreticos omnes, Antidotum adferre ſolet libris ſeptem de baptiſmo contra Donatiſtas, qui omnium hæreticorum baptiſma impugnabant. Imprimis ad id quod dictum eſt, *baptiſmum vnum eſſe, & hæreticorum baptiſmum veritatis non eſſe,* quod habet l. de Pudic. l. 2. c. 3. reſpondet & S. Auguſt. l. 5. c. 21. & 29. lib. 6. c. 8. 9. 12. 13. Ad illud:

Nemo

Nemo inde ſtrui poteſt vnde deſtruitur. Nemo ab eo illuminatur, à quo contenebratur, lib.4. cap.11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. ſicuti etiam ad illa ſupradicta: *Non idem Deus eſt nobis & illis, nec idem Chriſtus*. ibidem & lib. 5. c. 26. Ad illud: *Apud hæreticos extranea aut aduerſaria veritati omnia*, lib.6. c.40. Ad illud denique: *Baptiſmum quum ritè non habeant, non habent, nec poſſunt accipere quia non habent*; lib. 7. c. 29. 33. 35. & 43. Ceterùm hoc vnum hîc repetendum, quòd fateatur non ſemel Auguſtinus, neque Agrippinum, neque Cyprianum cum ſuis emiſſuros fuiſſe Decretum tam generale aduerſus hæreticorum baptiſmum, ſi aliquid aliquo Concilio plenario definitum fuiſſet; ſicuti poſtea, exceptis ſolis Paulianiſtis, à Niceno generali 1. vti iam dictum eſt.

13. De Chriſto Dei Spiritu. *Tom.1. Apolog.c.21.n.314. Tom.2. l. de Orat. c.1.n.2. Tom. 3. Aduerſ. Marc.lib.1.c.19.n.127.lib.3.c.6.n.38.39.ac c.16.n.116.lib.4.c.21.n.314.& lib.adu. Prax. c.26.n.155.*

DE hac phraſi Veterũ, verba S.Hieron.adnotauimus in c.4. Epiſt.ad Gal. & Epiſt. ad Pammach. & Ocean. de errorib. Origenis, in librum S. Cypriani de Idol. vanitate n. 71. Multi, inquit, per imperitiam ſcripturarum, (quod & Firmianus in octauo ad Demet. Epiſtolarum libro facit,) adſerunt Spiritumſanctum ſæpè Patrem, ſæpè Filium nominari. Quod vſqueadeò verum eſt, vt præter Lactantium eandem ſit reperire apud Auctores Librorum de Montib.Syna & Sion, & adu. Iud.qui inſecuti ſunt Chriſtum, in operibus S. Cypriani noſtris. Eodem hauddubiè pertinet, quòd toties *Chriſtum Dei ſpiritum* appellet Tertull. ídque eodem ſenſu quo Deus ſpiritus vocatur Ioã.3. & 1.Ioan.4. Alioqui diſtinctas ab eo, ſicuti ab aliis etiam Veteribus, tres in diuinitate perſonas, Patrem, Filium, & Spiritumſanctum conſtat ex eodem lib.adu.Prax.c. 2.n.24.c.4.n.40.c.8. n.60. c.9.n. 61.c. 13.n. 75.ac 78. & illo ipſo c.26.n.158.c.30.n.183. denique c. 30.n. 182. Quibus locis illud longè apertiſſimum, quum *Spiritumſanctum* vocat, *tertium numen diuinitatis, & tertium nomen maieſtatis.*

14. De Chriſto reuelato per prædicationem, anno Tiberij Cæſaris xij. paſſo anno eiuſdem xv. *Tom.1.l.adu.Iud.c.8.n.82.& Tom.3.l.1.adu.Marc. c.15.n.102.*

QVAMQVAM varient priori loco exemplaria Tertulliani, tamen eam eius fuiſſe ſententiam adſerit Euſeb. in Chronic. & ex poſteriori loco paret, immò & ex priori eodem cap.11. 92.vbi *paſſionem Domini* collocat *Coſſ.Rubellio Gemino & Ruſio ſeu Fuſio Gemino*, quorum Conſulatus incidit in annum xv. Tiberij. In quo illum ſunt imitati Iul. African.lib. de tempor. apud S. Hieron. Comm. in Danielem, Lactant.lib.4. c.10.Paul.Oroſ.l.7.c.10. Atqui quum id ſit contra expreſſa Euangelij verba Luc. 3. vbi anno xv. Imperij Tiberij Cæſaris baptizatus legitur, fateri oportet humanitùs hîc aliquid Auctori illíſque contigiſſe. Quare rectiùs Clem. Alexandr. ſub finem lib.1.Stromat. Euſeb. in Chronicis, Caſſiodor. in Chronico emendato, Zonar. in Annal. Honor. Beda, Nicephor. in Chron. Iornandus in Annal.anno Tiberij xviij. paſſum Chriſtum ſcribunt, ætatis nempè ſuæ 33.iam incepto. De Conſulatu quo paſſio Chriſti contigit, non ita conueniunt omnes. S.Auguſt.l.18.de Ciuit.Dei c.vlt.& Seuerus Sulpitius Hiſt.ſacræ lib.2.fortaſſis auctoritate ducti Tertulliani, non examinatis Faſtis Conſularibus, ſub duobus Geminis collocant, ſicuti etiam ſupraſcripti loco priori Auctores. Recentiores aliquot, qui Dominum anno ætatis xxxiiii.paſſum ſcribunt, Conſules adſignant Galbam & Syllam, qui anno Tiberij xix. Conſulatum geſſerunt. Verùm Euangelio magis conformis eſt eorum ſententia, & nominatim Caſſiodori caſtigatioris, qui annum paſſionis adſignant Conſulibus Cn.Domitio L.F.L.n.Ahenobarbo & A. Vitellio P. F. Q. n. cum quibus conſentiunt adeò omnes ſupranominati, qui anno Tiberij xviii. paſſum Chriſtum ſcribunt. Qui plura deſiderat, videat Paullum Middelburgenſem Epiſcopum Foroſempronianum libris 33.de anno & die Paſſionis Domini. Hoc vnum adiiciam, quod habet S.Auguſt.lib.2. de Doctrina Chriſt. Ignorantia Cõſulatus quo natus eſt Dominus, vel quo paſſus eſt, nõnullos coëgit errare, vt putarent quadraginta ſex annorũ ætate paſſum eſſe Dominum, quia per tot annos ædificatum eſt templum, quod imaginem Dominici corporis habebat. Vbi fortaſſis tacitè ſignificat S. Irenæum lib.2.c.39. & 40. qui nititur probare paſſum Chriſtum anno ferè quinquageſimo, & ſaltem poſt quadrageſimum ætatis annum ex illo Ioan.8. Quinquaginta annos nondum habes. Et verò ignorantiam illam Conſulatus contigiſſe veriſimile eſt ex variis Faſtorum Conſularium exemplaribus. Quorum quoſdam citans, prorſus alios quàm hodie exſtant, Epiphan.hær.51. Saluatorem paſſum ſcribit Vinnicio Caſſióque Coſſ. quorum Conſulatus incidit duntaxat in xiiii. Tiberij annum iuxta caſtigatiores Faſtos. Facit pro eodem liber ille Conſulatuum MS.in quo adnorauit Cuſpinianus in Caſſiod. Conſules collocari duos Geminos anno xviii. Tiberij.

15. De Deo corporeo, eo quòd nihil incorporale ſit. *Tom. 2. lib. de Pœnit.c.3. n.12. Tom.3. lib.adu.Hermog.c.35.n. 124. lib.de Carne Chriſti, c.11.n.97.ac 98. lib.2.adu. Marc.c. 16. n.100. & apertiſſimè lib. adu. Praxean c. 7. n. 53.*

HVNC errorem Tertulliano adſcripſerunt iam olim S.Auguſt.locis mox citandis, S.Fulgent.lib. 2.de fid.ad Petr.& Gennad.lib.de Dogmat.Eccleſ.Verùm S. Auguſt. cum excuſat his verbis lib. 10. de Gen.ad litt.c.vlt. Timẽs ne nihil eſſet, ſi corpus non eſſet, nec de Deo valuit aliter ſapere.

Quj ſanè quamquam (ſic enim lego, pro : quoniam) acutus eſt, interdum contra opinionem ſuam viſa veritate ſuperatur. Quid enim verius dicere potuit, quàm id quod ait quodam in loco (nempe lib. de Anima c.7.n.98.) *Omne corporale paßibile eſt?* Debuit ergo mutare ſententiam, qua alibi dixerat (nempè lib.adu.Prax.) etiam *Deum corpus eſſe*. Neque enim arbitror eum ita deſipuiſſe, vt etiam Dei naturam paſſibilem crederet, vt iam Chriſtus, non in carne tantùm, neque in carne & anima, ſed in ipſo verbo, per quod facta ſunt omnia, paſſibilis & commutabilis eſſe credatur; quod abſit à corde Chriſtiano. Et rurſum ibidem verbis etiam ſuprà citatis: Sed tremenda ſunt iſta, non ridenda. Ad hæc enim numquam cogeretur, ſi aliquid cogitare poſſet, quod & ſit, & corpus non ſit. Rurſum lib. de hęreſ. ad Quoduuld. hær. 86. Ipſum etiam Deum corporeum eſſe dicit, licet non effigiatum (vbi adludere videtur ad lib. 2. adu. Marc. Nec tamen hinc hæreticus creditur factus. Poſſet enim quoqu modo putari, ipſam naturam ſubſtantiamque diuinam corpus vocare, non tale corpus, cuius partes aliæ maiores, aliæ minores, valeant vel debeãt cogitari, qualia ſunt omnia, quæ propriè dicimus corpora (quamuis de Anima tale aliquid ſentiat) ſed potuit (vt dixi) propterea putari *corpus Deum* dicere, quia non eſt nihil, non eſt inanitas, non eſt corporis vel animæ qualitas, ſed vbique talis, & per locorum ſpatia nulla partitus, in ſua tamẽ natura atque ſubſtantia immutabiliter permanet. Certè ipſe Auctor ſatis ſe explicat. Sic enim lib. adu Hermog. *Vt concedam interim eſſe aliquid incorporale, de ſubſtantiis dumtaxat; quum ipſa ſubſtantia corpus ſit rei cuiuſque*; & lib. de Anim. c.7.n.96. *Nihil enim, ſi non corpus*. Item lib. de Carne Chriſti: *Quum autem ſit, habeat neceſſe eſt aliquid, per quod eſt. Si habet aliquid per quod eſt, hoc erit corpus eius. Omne quod eſt, corpus eſt ſui generis; nihil eſt incorporale, niſi quod non eſt*. Denique lib. 2. adu. Marc. *Nam & dexteram*, inquit, *& oculos & pedes Dei legimus, nec ideo tamen humanis comparabuntur, quia de appellatione ſociantur. Quanta erit diuerſitas diuini corporis & humani ſub eiſdem nominibus membrorum*, &c. Ceterùm *Deum incorporeum* docent ceteri Patres omnes, & inter hæreſes collocant contrarium affirmare, ſicuti patet ex Philaſtrio, S. Auguſt. Epiphan. Theodoreto, Damaſceno, Iſidoro, Hrab[illegible] in Catalogis hæreticorum, quum Audianorum ſiue Anthropomorphitarum faciunt mentionem.

16. De Dei ira. *Tom. 1. lib. de Teſtim. Animæ, cap. 2. num. 7. Tom. 3. lib. de Anim. cap. 16. num. 211. Aduerſ. Marc. lib. 1. cap. 26. num. 31. lib. 2. cap. 16. num. 94. lib. 4. cap. 15. num. 195. & cap. 31. num. 507.*

PRIMA quidem facie videtur Tertullianus *Deo* adtribuere *iram* dictis locis, ſed vbique ferè *vindictam*, ſeu *vltionem Dei* interpretatur. Et verò id inculcare eum oportuit toties, non ſolùm contra Gentes, ſicuti primo loco, ſed maximè adu. Marcionem, qui *Deum* adſerebat *bonum* dumtaxat, non verò *vindicem* aut *iudicem*. Quo fit vt latiſſimè aduerſus illum diſputet, & contrarium ex ſcripturis oſtendat, illis vſus ſubinde, quæ *iræ Dei*, atque adeò *vindictæ* mentionem faciunt; maximè lib. 1. adu. Marc. c. 25. 26. 27. & 28. lib. 2. c. 11. 12. 13. 14. 15. & 16. Eſt quidem locus vnus, vbi *motus animi* in Deo videtur agnoſcere; ſed præterquàm quòd ibidem *æmulari*, *iraſci*, interpretatur, *damnare*, *vexare*, poſtremo omnium loco ſe magis explicat, quum *moueri Deum*, & *motus in Deo*, pro ira accipit. Denique prorſus ſeipſum explicat dicto c. 16. lib. 2. in hæc verba: *Sine ira, ſine æmulatio, ſine ſæuitia, debita hæc omnia ſunt ſeueritati, ſicut ſeueritas debitum eſt iuſtitiæ*. Deinde quum obiecißet verba Marcionis: *Si Deus iraſcitur & æmulatur, & extollitur, & exacerbatur, ergo & corrumpetur, ergo & morietur*. Scitè admodum reſpondet: *Stultiſſimi qui de humanis diuina prædicant; vt quoniam in homine corruptoriæ conditionis habentur huiuſmodi paßiones, idcirco & in Deo eiuſdem ſtatus exiſtimentur. Diſcerne ſubſtantias, & ſuos eis diſtribue ſenſus, tam diuerſos, quàm ſubſtantiæ exigunt, licet vocabulis communicare videantur. Nam & dexteram, & oculos, & pedes Dei legimus; nec ideo tamen humanis comparabuntur, quia de appellatione ſociantur.*

17. Eccleſiam eſſe in tribus, etiam laicis. *Tom. 5. lib. de Exhortat. caſtit. cap. 7. num. 40. & lib. de Pudic. cap. 21. num. 191.*

NON malè Tertull. lib. de Pœnitent. cap. 10. n. 60. dixerat, vtpotè ante omnem hæreſim: *In vno & altero Eccleſia eſt*; vtpotè qui ibi adluderet ad illud Matth. 18. Vbi ſunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ſum in medio eorum, quum præmiſiſſet paulòprius: Dic Eccleſiæ. Quod tamen de præfectis Eccleſiæ Epiſcopis, non verò de laicis interpretantur Veteres omnes, ipſe quoque eodem loco loquens de ſacerdotibus, quibus fiebat exomologeſis. Prorſus etiam catholicum eſt illud lib. de Baptiſ. cap. 6. num. 47. *Vbi tres, id eſt, Pater, & Filius, & Spiritusſanctus, ibi Eccleſia, quæ trium corpus eſt*. Verùm ad hæreſim pertinet, ſicut etiam in Vita eius adnotauimus, illud lib. de Exhort. caſtit. *Sed & vbi tres, Eccleſia eſt, licet laici. Vnuſquiſque enim de fide ſua viuit*; maximè quum iiſdem ferè verbis idipſum repetat lib. de Pudicit. ex quo loco colligitur eo veniſſe eum dementiæ, vti exiſtimauerit *Eccleſiam fuiſſe in tribus*, nempè, Montano, Pri[illegible], & Maxim[illegible]lla; quò pertinet quod ibi præterea negat, *Eccleſiam eſſe numerum Epiſcoporum*. Verùm latè contrarium deduximus Adnot. noſtris in locum priorem, vel ex ipſo Tertulliano adhuc Catholico; vti etiam aduerſus Magdenburgenſes, qui inde colligebant Eccleſiam eſſe in paucis. Siquis plura deſideret, perlegat libros, quotquot ſcripſit S. Auguſt. contra Donatiſtas, qui ſcripturas tum veteris, tum Noui Teſtamenti vndiquaque congeſſit, quibus conſtet non in vno ſolo terrarum loco, vtpote Africa, Eccleſiam eſſe, ſed toto orbe terrarum diſperſam, iuxta & vaticinia Prophetarum, & Apoſtolorum teſtimonia ſole clariora. Quò Lectorem remittimus, ne hic proli-

xiores

xiores ſimus. Hoc vnum addemus, ad eandem eius hæreſim pertinere, quod ait Tom.1. lib. de Coron. milit. cap.4. num.47. *An non putas omni fideli licere concipere & conſtituere, dumtaxat quod Deo congruat?*

18. De Ecſtaſi *ſiue* amentia, *ſiue* ſpiritu Prophetico, Montani & inſanarum Vatum Priſcillæ & Maximillæ, & ſimilium. *Tom. 2. lib. de Virgin. veland. cap. 1. nu. 12. Tom. 3. lib. de Anima c. 9. n. 111. c. 45. n. 488. c. 47. n. 543. lib. de Reſurr. carn. c. 11. n. 98. ac c. vlt. n. 436. Adu. Marc. lib. 4. c. 22. n. 325. & lib. 5. c. 8. n. 135. ac 136. lib. adu. Prax. c. 1. n. 7. 8. ac 10. & c. 15. n. 93. ac c. 30. n. 183. Denique in Fragmentis librorum ſeptem de Ecſtaſi.*

ISTAM hæreſim Tertulliano iam olim impegerunt S. Pacianus, S. Hieron. & Nicephorus locis citatis ad Fragmenta librorum eius *De Ecſtaſi*, Tom. 4. vbi ex eodem Hieron. & Epiphan. oſtendimus *Ecſtaſin in Adamo*, Gen. 2. fuiſſe *profundum ſoporem, non mentis euictionem*, & *ecſtaſin in Apoſtolis* (Matth. 17. ac Luc. 9.) *Petro, Ioanne, ac Iacobo*, neque *amentiam* fuiſſe, ſed admirationis ecſtaſin, neque etiam cum Prophetia aliqua coniunctam. Deinde ex Apoſtolo 1. Cor. 14. quamtumuis contrarium Auctor eliciat, addita perperàm clauſula: *in ecſtaſi*; conſtare Spiritum Propherarum Prophetis ſubiectum eſſe, vtpotè quum (iuxta Hieron. verba ibi citata, & Origen. Hom. 6. in Ezechielem) Prophetia, viſio vocetur, quam adeò intelligebant Prophetæ, propterea Videntes appellari, non verò vt amentes inuiti loquebantur, aut ſine mente ſonum dabãt. Vnde colligere eſt reuera *amentiam* fuiſſe, non *Prophetiam*, in Montano & eius Pſeudoprophetiſſis, atque adeò Deo diſponente factum eſſe, vt vel hac appellatione ſibi ipſi contradiceret Auctor. Idipſum pulcrè ante illos aduerſus Montanum deduxit Apollinarius Hierapolitanus Epiſcopus apud Euſeb. lib. 5. c. 15. ſcribens illos ſpiritu quodam maligno abreptos, derepentè furore & mentis inſania (quam *ecſtaſin* vocabant) exagitatos, peregrinas quaſdam voces fundere, & contrà quàm Eccleſiæ conſuetudo, cùm traditione, tum ſucceſsione antiquitùs ab Apoſtolorum temporibus eouſque deriuata poſtulabat, prophetare ſcilicet, cœpiſſe. Citat ille (apud Euſeb. c. ſequ.) & Miltiadis librum aduerſus eundem, in quo oſtendit, minimè credi oportere, quemquam *Prophetam* furore percitum *prophetare* ſolere. Neque enim (vti ex illo citat) quemquam Veteris aut noui Teſtamenti *Prophetam* adlegare poterunt, qui inſano ſpiritu (per *ecſtaſin*) ad hunc modum fuerint aliquando exagitati. Neque de Agabo, neque de Iuda, neque de Sila, neque de Philippi filiabus Act. 11. 15. 21.) neque de Ammia ex Philadelphia, neque de Quadrato (cuius meminit Hieron. Catal. Script. Eccleſ.) neque de aliis quibuſuis præterea, quòd væſano ipſorum more illa ex parte aliquando prophetauerint, omninò gloriari poterunt. Quorum nomina propterea ſeſe recenſuiſſe poſtmodùm indicat, quòd iactitarent, mulieres illas Montani illis omnibus in Prophetiæ munus proximè ſucceſſiſſe; non aliter atque (teſte Hieronymo loco iam citato) in libris *ſeptem de Ecſtaſi*, quorum ſeptimum ſcripſit aduerſus Apollonium Tertullianus, in confirmationem eiuſdem illarum Pſeudoprophetiæ ſcripſit, *Melitonem à pleriſque ſuorum Prophetam putatum*, vt ita tacitè ſucceſsionem quandam Prophetiæ tanquam veræ inſinuaret. Denique Apollonius libro ſuo aduerſus Cataphrygas (vti legitur apud Euſeb. eiuſdem l. c. 17.) teſtatur Zoticum Epiſcopum Comanæ, quum Pepuzam aduentaſſet, ibi Maximilla prophetare ſe ſimulante, inſanum in illa ſpiritum deprehendiſſe. Similiter Serapion (ibidem c. 18.) Antiochenus Epiſcopus, Beatum Soram in Anchialo voluiſſe Priſcillæ dæmonem eiicere, ſed veteratorios illos hypocritas neutiquam permiſiſſe. Cæterùm nihil pro Auctore facit, quòd lib. 5. adu. Marc. *Prophetandi ius etiam mulieres habere* contendat, ex eo quòd 1. Cor. 11. Apoſtolus *Mulieri etiam prophetanti velamen imponat*: quia non veram Prophetiam, ſed mentis amentiam fuiſſe in inſanis illis vatibus Priſcilla & Maximilla iam probatum eſt: vt taceam quòd illas impugnet ipſe adhuc Catholicus, lib. de Præſcript. adu. hæret. c. 41. in hæc verba: *Ipſæ mulieres hæreticæ quàm procaces: quæ audeant docere, contendere, exorciſmos agere, curationes repromittere, forſitan & tinguere*, ſicuti latiùs ibi deduximus, n. 260. 261. 262. ac 263. & ad Lib. de Bapt. adu. *Quintillam*, etiam Montanicæ factionis fœminam, num. 2.

19. Filium Dei Chriſtum, ſemper viſum ab hominibus, in vera, etſi non nata carne. *Tom. 1. lib. aduerſ. Iud. c. 9. n. 114. 115. Tom. 3. lib. de Carne Chriſti c. 6. n. 58. adu. Marc. lib. 2. c. 27. n. 187. 189. lib. 3. c. 6. n. 39. c. 9. n. 65. lib. 5. c. 19. n. 296. lib. adu. Prax. c. 14. nu. 86. 87. c. 16. n. 96. 98. 100. 101. & Tom. 4. lib. 5. adu. Marc. carm. c. 5. n. 8.*

NON illud Paradoxum videtur, quod ſcribit Tertullianus, *Filium Dei*, non Patrem, quoties id in ſcripturis legitur, *viſum vel auditum ab hominibus*, nempè quum apparuit *Adamo*, Gen. 3. *Noe*, Gen. 9. *Abraham*, Gen. 12. 17. 18. *Loth*, Gen. 19. *Agar*, Gen. 22. *Iacob*, Gen. 26. 32. 35. & *Moyſi*, Exod. 3. & ſequ. 32. ac 33. quum id deſumpſerit ad verbum ferè ex S. Iuſtino Mart. Dialogo adu. Tryphonem, & partim ex S. Iren. lib. 3. c. 6. ac lib. 4. c. 23. & eos ſequantur Nouatianus lib. de Trinit. cap. 25. 26. 27. B. Cyprian. lib. 2. Teſtim. adu. Iud. c. 5. & 6. ex iis locis comprobantes, Chriſtum non hominem ſolùm aut angelum, ſed & Deum fuiſſe appellatum: nec aliter S. Ambr. Præfat. in Lucam, S. Epiph. in Ancoratu, Prudentius adu. Anthropomorphitas, & Arnob. in Pſal. 104. Quò videntur adducti tum verbis illis: *Deum Patrem* (ſicut legit Auctor) *nemo videbit vmquam, & viuet*, Exod. 33. ac ſimilibus, Ioan. 6. non quia Patrem quis vidit, niſi qui à Deo eſt: & econtrariò illis Chriſti, Ioã. 8. *Abraham exſultauit vt videret diem meum, vidit & gauiſus eſt.* Quamquam interim S. Auguſt. lib. 3. aduerſ.

Maxim. c.26. & lib. x. de Trinit. c. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. ac 17. maluerit adſerere, Deum Patrem & totam Trinitatem viſum dictis locis per ſubiectas creaturas, vt ne conſentiret Maximino Arriano, cui non ſuffecit dictas apparitiones de Chriſto interpretari, ſed inde colligere nitebatur Chriſtum per diuinitatis ſuæ ſubſtantiam viſibus humanis apparuiſſe; à qua hæreſi procul certè abfuit Auctor, quamtumlibet eam quidem illi impingant. At illud Paradoxum eſt, & Tertulliano peculiare, quòd aliquot locis dicat, *viſum Chriſtum in carne vera, & ſolida, etſi non nata*, idque zelo non ſecundum ſcientiam, vti tantò magis probaret, aduerſus Marcionem, aliósque eius aſſeclas, *carnem Chriſti*, quam poſtea ex virgine accepit, *non phantaſticam fuiſſe, ſed veram ac ſolidam*, ſi tam olim antea in carne vera viſus diceretur. Alioqui certè lib. contra Praxean, S. Iuſtini Mart. ſententiam ſecutus, qui eas apparitiones figuratas fuiſſe adfirmat, ſeipſum explicat: *Dicimus enim* (inquit priori loco) *& filium ſuo nomine eatenus inuiſibilem* (quod tamen negabat Maximinus) *qua ſermo; viſibilem autem fuiſſe ante carnem eo modo quo dicit ad Aaron & Mariam:* (Num.12.) *Etſi fuerit Prophetes in vobis, in viſione cognoſcar illi, & in ſomnio loquar illi.* Et poſt adlegata verba illa Exod. 33. *Os ad os loquar illi in ſpecie*, ſubiungit: *Igitur quum Moyſi ſeruat conſpectum ſuum, & colloquium facie ad faciem in futurum* (*nam hoc poſtea adimpletum eſt in montis ſeceſſu, ſicut legimus in Euangelio*, Luc.9. *viſum cum illo Moyſen colloquentem*) *apparet retrò ſemper in ſpeculo, & ænigmate, & viſione, & ſomnio Deum, id eſt filium Dei, viſum tam Prophetis & Patriarchis, quàm & ipſi adhuc Moyſi.* Nec abſimiliter loco poſteriori: *Ipſe enim & ad humana ſemper colloquia deſcendit, ab Adam vſque ad Patriarchas & Prophetas, in viſione, in ſomno, in ſpeculo, in ænigmate.* Ceterùm S. Auguſtino locis iam citatis magis placet, vt dictis viſionibus Chriſtus quidem fuerit figuratus, ſed per angelos figura dumtaxat, Deum apparuiſſe, id probans ex ſcripturis, Oſee 12. vbi *angelum* fuiſſe dicitur, qui cum Iacob colluctatus eſt, & Hebr. 13. quum dicuntur quidem neſcientes angelos recepiſſe hoſpitio. Quibus adiicere licet, quòd Deum, quem ſibi in rubo, & in Syna apparuiſſe Moyſes dixit, hunc ipſum S.Stephanus Act. 7. angelum fuiſſe teſtatur.

20. De Fuga in perſecutione non licita. *Tom.2.lib.1.ad Vxor.c.3.n.17.lib.de Cor. milit.c.1.nu. 18. & Tom.5. libro integro eius Argumenti.*

NVNC Tertulliani errorem, quem latè deducit lib. de Fuga in perſecutione, conſcripto iuxta S. Hieron. Sophron. & Nicephor. adu. Eccleſiam, tam latè confutauimus noſtris in illum Adnotationibus, vt non multis hic ſit opus. Vide ibidem, quod ad calcem Argumenti ſubiecimus, Antidotum ex ipſo Auctore adhuc Catholico Tom. 2. lib. de Patient. cap. 13. num. 88. S. Cypriani locis aliquot, S. Athanaſij Apologia pro ſua fuga, & S. Auguſt. Epiſt. 180. ad Honoratum: è quibus etiam ad ſingula penè argumenta contraria reſpondimus: maximè c.4. n. 35. c. 5. num. 39. cap.6. num.43. 47. ac 49. cap.7. num.54. cap.8. num.55. 57. ac 59. cap.9. n.60. & cap.10. num.75. Verba Auctoris citata ſunt iſta: *Carnis patientia in perſecutionibus præliatur. Si fuga vrgeat, incommoda fugæ caro militat. Si & carcer præueniat, eſt in illa paupertate lucis, patientia mundi.* Quid? quòd ex dicti libri cap. 11. videtur potiſſimùm fugam improbare *Præpoſitorum Eccleſiæ*, vtpotè *quibus* (etiam iuxta S. Athanaſ. Epiſt. ad Dracontium, & locum citatum S. Auguſt.) *fugere non licet, niſi grege fugiente, aut Præpoſitum non deſiderante*, id eſt, non indigente eius opera: quum perſonalis eſt, vt ſic loquamur, Epiſcoporum aut Paſtorum perſecutio. Quo caſu etiam illis fugere licere, & multorum exemplis, & ex ſcripturis latè deducit S. Athanaſ. dicta ſua Apolog. ad quã Lectorem, ne hìc prolixiores ſimus, remittimus. Neque quidquam pro Auctore facit, quòd *munitet Chriſtus ad paſſionem contrariam fugæ*, quum dixit: *Qui me confuſus fuerit, & ego confundar eum*, Marc.6. quantumuis Scorp. aduerſ. Gnoſticos, inde colligere videatur *Martyria præcepta eſſe*: quia æquè *præceptum* eſſe Tertullianus agnoſcit illud: *Quum cœperint perſequi vos, fugite de ciuitate in ciuitatem*: quia neutrum præceptum videtur, niſi ſecundum perſonas, tempora & cauſſas: hoc quidem tempore perſecutionis ob fidem Chriſti, iis quibus per animarum curam abeſſe licet: illud verò, ſi adprehenſi fuerimus, vel in ipſa fuga. Præterquàm etiam quòd vtrumque apud Matth. eodem capite contineatur, oportet ſanam accipiat interpretationem, ne ſibi Euangeliſta contrarius videatur.

21. De Iob, quòd filiis ei non reſtitutis, voluntariam orbitatem ſit paſſus. *Tom. 2. lib. de Patient. cap. 14. num. 98.*

IN exemplaribus libri Iob, quæ viderat Tertullianus, deſideratum fuiſſe videtur, quod de filiis ſeptem & filiabus tribus ei reſtitutis legitur in Hebræis, Chaldæis, Græcis, & Latinis exemplaribus: atque hinc factum opinor, vti peculiare iſtud, quod apud neminem Veterum reperire potui, Paradoxon ſit ſecutus. Certè pluribus id improbare ſuperfluum foret, quum eiuſdem ferè ætatis Origenes, Homil. 6. in Ezechiel. illud legiſſe ſe ſignificet, & poſt eum Patres omnes, tam veteres, quam mediæ ætatis, & recentiores. Quibus Auctor conſentiret, ſi dumtaxat dixiſſet, *Iob reliqua quæ amiſerat, reduplicata poſſediſſe, exceptis filiis*, vtpotè quos ſeptem dumtaxat recepit, atque adeo totidem quot antea. Id propterea interpretantur Philippus Presbyter, S. Gregorius Papa, Beda, & Rupertus Comment. in Iob, quòd ſeptem priores filij adhuc viuere cenſerentur apud Deum.

22. De Maria Virgine, quòd communi lege patefacti corporis Chriſtum pepererit. *Tom. 3. lib. de Carne Chriſti, cap. 4. num. 31. cap. 20. num. 155. cap. 23. num. 174. ac 175. Adu. Marc. lib. 3. cap. 11. num. 78. l. 4. c. 21. n. 311. & l. 5. c. 19. n. 304.*

TALE quid Tertullianum ſcripſiſſe ſatis manifeſtum eſt, ſicut etiam Origenem hom. 14 in Lucam, & S. Ambroſ. in eundem. Verùm poſſunt intelligi, iuxta quod interpretatur S. Thomas Aquinas alicubi, de tali patefactione vteri, quæ clauſtra virginitatis nõ violauerit, ſicuti etiam nos adnotauimus ad illud Luc. 2. prn ſe citatum ab Auctore: *Omne maſculinum adaperiens vuluam*, ad dict. lib. de Carne Chriſti num. 175. adductis ad hoc teſtimoniis Græci cuiuſdam interpretis, & S. Hieron. qui agnoſcunt Chriſtum nondum apertam vuluam virginalem aperuiſſe ſupernaturaliter, & clauſam naturaliter ſeruaſſe, iuxta Ezechielis vaticinium, de porta Orientali clauſa, per quam ſolus Pontifex egreditur, quæ nihilominus ſemper clauſa permanet. Quò pertinet etiam S. Ambr. comparatio Epiſt. 81. vbi ſcribit, Chriſtum ſic exiſſe de vtero virginis, ſicut aquæ fluxerunt de petra; denique illud Auctoris loco ſecundo citato dicti libri: *Quid fuerit nouitatis in Chriſto ex virgine naſcendi, palàm eſt; ſcilicet hoc ſolummodò quòd ex virgine*; ſignificans ibidem, & aliis locis hîc citatis, ſe illud vſqueadeò vrſiſſe, vt *verum* probaret *partum Chriſti ex virgine*, contra Marcionem, qui phantaſticum dicebat. Poſtmodùm interim, vbi ſatis fuit ea hæreſis confutata, maluerunt Patres definire, Virginem Deiparam clauſo vtero incorruptibiliter pepeiſſe.

23. De Maria virgine ſemel nuptura poſt partum. *Tom. 2. lib. de Veland. virg. c. 6. n. 48. Tom. 3. lib. de Carne Chriſti c. 23. n. 174. & Tom. 5. lib. de Monog. c. 8. n. 55.*

SATIS quidem obſcurè in hanc hæreſim impingere videtur Auctor, ita vt aliquo modo ſanum ſenſum poſſint eius verba recipere; verùm quandoquidem S. Hieron. quum illum pro ſe citaſſet hæreticus Heluidius, non neget illum tale quid ſcripſiſſe, neque ego ab ea ipſum excuſandum putaui. Reſpondere ſufficeret id, quod B. Hieron. de Tertulliano: Non aliud dico, quàm hominem Eccleſiæ non fuiſſe. Verùm quia ſeductum fuiſſe veriſimile eſt iiſdem, quibus Heluidium, Euangeliſtarum verbis, Matth. 12. Luc. 8. Ioan. 7. *de fratribus Domini*, quos *verè fratres*, vti & *verè matrem* fuiſſe *Chriſti*, iam dict. lib. de Carne Chriſti cap. 7. num. 67. adſerit, vti carnis Chriſti veritatem tanto comprobaret magis, aliquid de eius phraſis intellectu adiiciendum eſt. Origenes, Hilarius, Enthymius, & Theophyl. in Matthæum, Euſeb. lib. 2. hiſt. Eccleſ. cap. 1. S. Epiphan. l. 3. Panarij aduerſus Antidicomarianitas, S. Ambroſ. & Oecum. in Comm. cap. 2. ad Galath. *Fratres Domini* putant appellari filios Ioſeph ex Maria Cleopæ fratris ſui vidua, ex qua liberos ſex ſuſtulerit, vtpotè Iacobum, Ioſeph, Simonem, Iudam & fratres eius; Id'que (vel reſte Origene) iuxta Euangelium, quod Petri aut Iacobi titulum habebat. Verùm rectiùs S. Hieron. in Comm. Quidam *fratres Domini* de alia vxore Ioſeph filios ſuſpicantur, ſequentes deliramenta Apocryphorum, & à quadam Eſcha muliercula confingentes. Nos autem (inquit) ſicut in libro, quem aduerſus Heluidium ſcripſimus, continetur, *fratres Domini*, non filios Ioſeph, ſed conſobrinos ſaluatoris, intelligimus, Mariæ liberos materteræ Domini, quæ eſſe dicitur mater Iacobi minoris, & Ioſeph, & Iudæ; quos in Euangelio *fratres Domini* legimus appellatos; fratres enim conſobrinos dici, omnis ſcriptura demonſtrat. Vbi alludit tum ad ſcripturas de Loth fratre Abrahæ, Gen. 13. tum ad Matth. cap. 27. vbi iuxta crucem adſtitiſſe dicitur Maria Iacobi, & Ioſe ſeu Ioſeph mater. quod de matre Domini non poſſe intelligi rectè adnotauit Euthymius. Ceterùm vide definitionem Eccleſiaſticam hac de re apud S. Fulgentium lib. de Fide ad Petrum inter opera B. Auguſtini.

24. De mille annis poſt reſurrectionem corporum. *Lib. de Reſurr. carn. c. 25. nu. 203. Aduerſ. Marc. lib. 1. cap. 29. num. 203. lib. 3. cap. 24. num. 191. & ſequ. lib. 4. cap. 29. num. 471. & Tom. 4. in Fragment. libri de Spe fidelium.*

QVIN Tertullianus hac de re ſenſerit, ſatis arbitror docuiſſe me Tom. 4. ad Fragmenta libri de Spe Fidelium ex ipſis eius verbis, nempè, *in terra quidem regnum Chriſti nobis repromiſſum ante cælum poſt primam reſurrectionem*, ſed tamen ita, *vt in eo reficiantur ſancti omnium ſpiritalium bonorum copia.* Quam etſi erroneam, vtcumque tolerabilem tamen fatetur B. Auguſtinus lib. 20. de Ciuit. Dei, quantum opinor, quòd eam etiam ſit reperire apud S. Irenæum lib. 5. de hæreſ. cap. 32. 33. 34. 35. ac S. Iuſtinum Martyrem, Dialogo adu. Tryphonem, & Melitonem, qui in hoc ſunt imitati, vel S. Hieron. auctore, Papiam. Quibus adſentiuntur etiam Apollinarius, qui fruſtrà libros Dionyſij Alexandrini contra Nepotem niſus fuit impugnare, Lactant. lib. 2. cap. 13. ac lib. 7. cap. 24. Victorinus in Apocalypſin, antequàm à S. Hieron. emendaretur, &, eodem teſte, Seuerus in Gallo Dialogo de Vita S. Martini. Quamquam etiã illis imputet (vti & Tertulliano, ſed, quantum apparet, non rectè) Gennad. l. de Dogmat. Eccleſ. potus & cibi deliciis fruituros ſanctos. Alioqui certè, longè diuerſam patet fuiſſe Cerinthi, Marci, ac Nepotis hæreſin, de quibus ipſe ibidem, & Euſeb. lib. 3. c. 22. ac lib. 7. c. 20. poſt eum, & Nicephorus alicubi, aliorúmque Chiliaſtarum ſeu Milliariorum, aduerſum quos agit S. Epiphan. hær. 76. Vtpotè qui (ſicuti & hodierni quidam Anabaptiſtæ) in illo etiam nuptiarum copulam; immò Cerinthus & Marcus omnia libidinum genera exſpectabant, &, vti S. Hieron. adſerit, iuxta Iudæorum δευτερώσεις

circunciſionis iniuriam, inſtaurationem templi, taurorum & arietum victimas, ocium Sabbati, & cunctarum gentium ſeruitutem, atque adeò bella, exercitus, triumphos, ſuperatorum neces, mortémque centenarij peccatoris. Porrò quum omnibus iis impoſuerit illud Apocalypſeos S. Ioannis Apoſtoli (nam illi adſcribunt omnes illi) cap. 20. *Hæc eſt reſurrectio prima*, beatus eſt ſanctus, qui habet partem in reſurrectione prima, in his erunt ſacerdotes Domini & Chriſti, *& regnabunt cum illo mille annis*; de eius loci intellectu aliquid hîc adiiciendum eſt. B. Hieron. Præfatione in lib. 18. Iſai. Apocalypſin, non iuxta litteram, ſicuti à Iudaizantibus, ſed ſpiritaliter, vt ſcripta eſt, ediſſerendam dicit; quod ipſum diſertis verbis facit Comm. MS. Victorini in Apocal. à ſe emendato; Dionyſium opinor Alexandrinum ſecutus, dictis aduer. Nepotem libris. S. Auguſt. apertiùs lib. de Ciuit. Dei 20. cap. 7. 8. 9. *primam reſurrectionem* interpretatur animarum reſurrectionem, etiam in ſcripturis agnitam, ſecundam corporum, & *mille annos*, aut tempus gratiæ, quæ remanebit ad ſeculi finem, eo loquendi genere, quo pars ſignificatur à toto, aut pro annis omnibus huius ſeculi, vt perfecto numero notetur ipſa temporis plenitudo. Quem ſequuntur Ambroſio adſcriptus Commentarius, Primaſius, Andreas & Arethas, ac Beda Comm. in Apocalypſin. Neque etiam pro illis facit quod legitur Apoc. 21. de *ciuitate Hieruſalem deſcendente* in terram nouam. Quia ipſe Apoſtolus Ioannes indicat ſe loqui de Hieruſalem non terrena, quum addit: Et templum non vidi in ea (quod tamen aliqui ipſorum, vti ſupradictum eſt, etiam reſtitutum iri ſentiebant:) Dominus enim Deus omnipotens templum illius eſt & agnus. Proinde de Eccleſia rectiùs Patres alij interpretantur, & militante in hoc ſeculo, cuius fundamenta duodecim Apoſtoli, & in cœlis poſtmodùm regnante. Sicuti etiam illud Gal. 4. de *Hieruſalem* libera, *quæ eſt mater noſtra*; vbi repugnantia eſt in ipſo adiecto: *quæ ſurſum eſt*; quæ etiam eſt in illo Philipp. 3. πολίτευμα *noſtrum in cœlis eſt*, proinde non in terris; vt mirum ſit hæc pro dicta ſententia ab Auctore noſtro citari. Magis videbantur pro illo militare quæ habentur Iſai. 65. & 66. ac Hierem. 16. ac 31. denique Ezechiel. 20. 27. 28. de *reſtitutione Iudææ* (ad quæ his tantùm verbis Auctor adludit) quæ nominatim citantur, partim à S. Irenæo, partim à S. Iuſtino Martyre; verùm pulcrè in Commentariis ſuis Hieron. allegoricè de Eccleſia Chriſtum confitente, eiúſque myſteriis illa omnia interpretatur, vbique irridens mille annorum illas fabulas; quò Lectorem compendij gratia remittimus. Facilior eſt reſponſio ad ſcripturas Gen. 13. ac 15. quas (Irenæum imitatus) pro ſe citat Auctor, *de prima & ſecunda promiſſione Abrahæ ſeminis facta*, priùs *in multitudinem arenæ*, deinde *ad inſtar quoque ſtellarum, quaſi terrenæ & cœleſtis diſpoſitionis auſpicia*; quia primam promiſſionem impletam conſtat multiplicatione filiorum Iſraël in terra Chananæorum, ſiue Paleſtina: ſecundam verò interpretatur Apoſtolus Paulus de gentium Eccleſia, Rom. 9. & Gal. 3. quo modo etiam vtramque hanc promiſſionem diſtinxit Hrabanus noſter Comment. in Geneſ. nec minus facilis ad illud Geneſ. 27. vbi ad Iacob, cuius figuram Chriſtianos ex gentibus geſtare nouimus, *prima promiſſio eſt cœleſtis roris, ſecunda terræ opimitatis*; quia illam benedictionem tamquam terrenam interpretatur vel ipſe Iacob verbis ſuis ad Eſau poſtmodùm prolatis, vbi dixit: Frumento, & vino, & oleo, ſtabiliui eum: &, ſi allegoricῶς velimus accipere, Procopius in Comment. de cœleſti rore interpretatur, qui inſtillatur piorum animis, & de terræ pinguedinibus, quas habet accipiens ſemen, idque centupliciter reddens. Denique facillima ad illud Luc. 12. *Quærite primùm regnum Dei, & reliqua adiicientur vobis*: quia loqui Chriſtum de hac vita, non illa futura poſt reſurrectionem, initium eius Chriſti ſermonis manifeſtum facit: Ideò dico vobis: *Nolite curam agere animæ de victu, & corpori de veſtitu*. Ceterùm partim ex Platone, Dialog. de Rep. & in Phædro, deſumptum hunc Millenariorum errorem, adnotauimus ad lib. de Anima cap. 30. num. 376. vbi quum pro fabulis habeat Auctor, mirum eſt quòd poſtea in eundem impegerit: ſed, ſicuti ſatis deducit S. Hieron. Papiam, Melitonem, & alios ſupradictos Auctores, & maximè S. Irenæum ſecutus eſt.

25. De Nuptiis ſecundis damnatis tamquam ſtupris. *Tom. 2. lib. 1. aduer. Vxor. cap. 1. num. 11. & lib. de Veland. virgin. cap. 10. num. 84. ac cap. 11. num. 98. Tom 3. lib. aduer. Hermog. cap. 1. nu. 7. Lib. de Reſurr. carn. cap. 8. num. 82. ac lib. adu. Marc. cap. 15. num. 243. denique Tom. 5. integris libris de Exhort. caſtit. & de Monogamia, ac lib. de Pudic. cap. 1. num. 15.*

IN hanc hæreſin Montaniſticam paulatim delapſus eſt Tertullianus. Primum, caſtitatis amore, librum ſcripſit ad Vxorem de *vnis nuptiis*, in quo quidem ab illis dehortatur, ſed tamquam ſtupra non improbat, immò quum lib. 2. ad Vxor. ſi nubere velint, *ſaltem in Domino nubere debere; id eſt, Chriſtiano*, latè deducit; non omninò tunc damnaſſe videtur ſecundas nuptias. Quamquam interim omni errore non careant hi libri duo. Imprimis quum lib. 1. cap. 1. num. 11. *ſecundas nuptias confuſionem*, & cap. 4. num. 23. *contumeliam*, & cap. 5. num. 34. *deteſtabiles*, & alibi quoque *ſpurcas*, &: *dedecus voluptuoſum* appellat, quales ſunt etiam loci illi iam citati lib. de Veland. virgin. De *ſecundis* enim *nuptiis*, his locis locutum fuiſſe, non de primis, vel hæc S. Auguſt. verba lib. 1. de bono viduitatis conuincunt, quæ etiam antidoti loco hîc adferuntur: Non quia, inquit, innuptarũ bonum honeſtum dixit Apoſtolus, ideò putare debemus turpe eſſe vinculum coniugale; alioqui etiam primas nuptias condemnabimus, quas nec Cata Phrygas, nec Nouatiani, nec diſertiſſimus eorum adſtipulator Tertullianus, turpes auſus eſt dicere. Deinceps lib. adu. Hermog. errorem ſuum magis aperit his verbis: *Legem Dei in libidinem defendit*, ac: *totus adulter, & prædicationis & carnis, nubentium contagio fœtet*. Denique Libris de Exhortat. caſtit. & de Monog. Montanum ſecutus, non ſolùm *ſtupra & adulteria & mœchiam* appellat *ſecundas nuptias*: ſed etiam variis argumentis id probare nititur, ſed fruſtrà, ſicuti ex Antidoto Adnotationum noſtrarum in vtrumque, Lectori perſpicuum eſſe poterit, quò, ne hîc prolixiores ſimus,

Lectorem

Lectorem remittimus. Vbi ſubinde pro Catholica de *nuptiis ſecundis non prohibitis* ſententia, citauimus B. Hieron. Epiſt. de Monogam. ad Ageruchiam, vulg. Gerontiam, de Viduitate ad Saluinum ac ad Pammachium; S. Auguſt. lib. de bono Viduitatis, ac lib. 2. contra aduerſ. legis & Prophetarum; S. Epiphan. adu. Montanum hæreſ. 59. & adu. Catharos; & Commentarios Veterum ſuper Epiſtolas Pauli Rom. 7. 1. Cor. 7. & 1. Cor. 5. Quibus licebit addere & illud B. Hieron. 54. Epiſt. ad Marcel. (qui alioqui videtur ſubinde iis iniquior) pro: *ſecundis nuptiis*: Nos ſecundas nuptias non tam appetimus quàm concedimus; Paulo iubente, vt viduæ adoleſcentulæ nubant; illi (nempè Montani ſectatores) in tantum putant ſcelerata côiugia iterata, vt quicumque hoc fecerit, adulter habeatur. Item illud in Epiſt. ad Titum etiam à nobis alibi citatum. Scripſit & Tertullianus librum de *Monogamia* hæreticum, quem Apoſtolo contraire, nemo qui Apoſtolum legerit, ignorabit. Item illud S. Auguſt. hær. 26. lib. de hæreſ. Ideò Tertullianus factus hæreticus, quia tranſiens ad Cata Phrygas, quos antè deſtruxerat, cœpit etiam *ſecundas nuptias* contra Apoſtolicam doctrinam *tanquam ſtupra* damnare.

26. De Paracleto Montano. *Tom. 2. Lib. de Veland. virg. cap. 1. num. 6. Tom. 3. lib. de Anima cap. 55. num. 613. ac 58. num. 652. lib. de Reſurr. carn. cap. 11. num. 98. & cap. vlt. num. vlt. Adu. Marc. lib. 1. cap. 29. num. 203. ac lib. 5. cap. 15. num. 247. & lib. adu. Prax. cap. 1. num. 11. cap. 2. n. 22. cap. 8. num. 59. cap. 13. num. 78. Tom. 5. lib. de Monogamia, cap. 2. integro, & non ſemel in aliis libris ſequ. de Fuga in perſecutione, de Ieiuniis, & de Pudicitia.*

ADVERSVS hanc hæreſin longè abſurdiſſimam ſufficere poſſunt ipſa Tertulliani verba ante hæreſin, lib. de Præſcript. adu. hæret. cap. 52. hæreſi 21. num. 327. vbi *blaſphemiam* appellat, *eorum qui ſecundum Phrygas dicebantur hæreticorum, qua in Apoſtolis quidem dicebant Spiritum ſanctum fuiſſe, Paracletum non fuiſſe; & qua dicebant Paracletum in Montano plura dixiſſe, quam Chriſtum in Euãgelium protuliſſe.* Et tamen miſer, fortè ab illis ſeductus, quòd ſecundas nuptias deteſtarentur, tot locis iam citatis *Paracletum* vocat *Montanum*, & ſubinde verba illius *Paracleti* titulo citat. Immò detorquet ad ſuam hâc hæreſin illud Ioan. 16. *Adhuc multa habeo loqui vobis, ſed nondum poteſtis ea baiulare; quum venerit ille ſpiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem, & ſuperuenient adnuntiabit vobis.* Quod ipſum tamen Catholicè interpretatur dicto libro de Præſcript. adu. hæret. c. 8. n. 62. de Apoſtolis loquens: *Conſequuntur mox ſpiritum ſanctum Paracletum, qui illos deducturus eſſet in omnem veritatem*; & rurſum: *Nationibus deſtinati Apoſtoli, ipſi quoque doctorem conſequuturi erant Paracletum.* Vbi pro iiſdem habet, *Spiritum ſanctum, & Paracletum*; quum perperàm illi diſtinguerent (vti vel ex ipſo Tertulliano dictum eſt) *Spiritum ſanctum*, & *Paracletum*: & illud ipſe contextus Euangeliſtæ conuincat, atque adeò ſic locum illum interpretentur Veteres omnes, ex profeſſo verò aduerſus hanc hæreſin S. Auguſt. Tractatibus tribus in Euangelium Ioannis: quò Lectorem compendij gratia remittimus.

27. De Pœnitentia mœchis neganda. *Tom. 5. integro libro de Pudicitia.*

SICVTI in Vita Auctoris adnotauimus, quum omninò Pœnitentiam omnem tollerent Montanus & eius ſectatores Cata Phrygas (vel B. Hieron. teſte Epiſt. non ſemel citata ad Marcellam, & S. Paciano Tractat. aduerſus Nouatianos) in hoc ab iis diſſenſit Tertullianus, quòd ſolis *mœchis* eam *negandam* ſenſerit; fortaſsis primùm ſeductus ab illis ſuæ ætatis Epiſcopis, qui S. Cypriano teſte lib. de Lapſis, dandam mœchis pœnitentiam non putarunt. Verùm præterquàm quòd ex ſcripturis ille ibidem contrariam ſententiam comprobet; de omnium peccatorum veniæ poteſtate in Eccleſia, Auctor adhuc Catholicus Tom. 2. libro de Pœnitentia, quem ibidem ille imitatur diſertis verbis: *Pœnitentiam de omnibus delictis neceſſariam* deducit. Atque hoc eſt, quod dicit libro de Pudicit. cap. 1. num. 9. *aduerſus mea quoque ſententia retrò penes illos ſocietatem*; & haud abſimiliter verbis etiam alibi non ſemel citatis S. Pacianus ad Nouatianos verba faciens: Tertullianus poſt hæreſin veſter eſt, nam multa inde ſumſiſtis. Ipſum Epiſtola ſua, & ea quam catholicus edidit, audies confitentem: *poſſe Eccleſiam peccata dimittere.* Item & S. Hieron. dum dicit Tertullianum in Libro, quem de Pudicitia aduerſus Pœnitentiam ſcripſit, ſententiam veterem noua opinione diſſoluiſſe, in hoc ſecutum inſanas & blaſphemas fœminas ſuas. Quibus addere licebit Lectori ſcripta illa Veterum omnia de *Pœnitentia*, quorum à nobis facta eſt mentio Tom. 2. dict. lib. de Pœnitent. cap. 1. & quæ à nobis dicta ſunt, tum ad illum librum, tum ad alterum illum de Pudicitia, vbi ad ſingula Auctoris in contrarium argumenta plerumque ex Paciano reſpondimus, adducta ad id præterea ſcripturarum aliquot explicatione ſæpè ex ipſo Tertulliano. Citauimus etiam ad c. 9. n. 72. & 73. S. Hier. Epiſt. ad Damaſum de duobus filiis, vbi ex profeſſo contra Auctorem agit, & inter cetera etiam defendit, *publicanos* fuiſſe, non ethnicos quod ille volebat, ſed Iudæos; idque exemplis, Matthæi ex circumciſione Apoſtoli, publicanorum à Ioanne baptizatorum, & publicani orantis in templo, Luc. 5. 7. ac 18. qui ſi ethnici fuiſſent, cum illis Chriſtus non habuiſſet conuiuium, ne legem ſolueret, neque hîc in templum admiſſus fuiſſet. Et verò, quoties id in Chriſto denotabant, quòd cum publicanis cœtum communicaret; ferè ſimul coniunguntur peccatores & publicani: atque adeò quòd cum ethnicis conuiuaretur, non reprehendebatur, ſed quia cum peccatoribus. Quò pertinet Phariſæi murmuratio, Luc. 7. de Peccatrice fœmina, in qua *pœnitentiam* agnoſcit & *veniam* ipſe Tertullianus lib. 4. adu. Marc. cap. 18. num. 265. quam tamen ethnicam nuſquam Auctor *audet*

dicere, quia eius caſtellum Hieroſolymis vicinum fuiſſe conſtat, Ioan. 11. Neque pro Auctore quidquam facit illud: *Non erit vectigal pendens ex filiis Iſraël*; quia, etiamſi non deberent pendere vectigal, antequàm Deo ſic diſponente Romanis ſubiecti eſſent; quamquam odioſum fuiſſe publicanorum exercitium ſatis conſtet & infame, tamen ſine peccato etiam potuiſſe exerceri, videtur ex illis Ioannis Baptiſtæ ad illos verbis, Luc. 3. Nihil amplius quàm conſtitutum eſt vobis faciatis, ſiue vti ex Græco vertitur, exigatis. De ceteris dictas Adnotationes noſtras conſulat ſtudioſus Lector.

28. De Pſychicis, quo nomine Catholicis calumniam fecit. *Tom. 3. Adu. Marc. lib. 4. c. 22. num. 325. aduerſ. Prax. cap. 1. n. 17. Tom. 5. lib. de Monogam. cap. 1. n. 4. & 5. ac cap. 11. num. 86. 87. 88. & cap. 16. num. 120. lib. de Ieiun. aduerſ. Pſychicos integro, & lib. de Pudicitia cap. 1. num. 8. cap. 6. num. 47. cap. 10. num. 83. & cap. 21. num. 190.*

PSYCHICOS, *animales* intelligi, ſatis comprobauimus, vel ex Apoſt. 1. Cor. 2. ad initium lib. de Ieiun. aduerſ. Pſychicos n. 2. quod nomen, iam in hæreſin lapſus, Catholicis impingit; ſuos Montaniſtas econtrariò *ſpiritales*, quòd ſpiritum Paracletum Montanum ſequerentur, nuncupans; illis calumniam faciens quaſi prorſus animales, *paſſiuitatem*, id eſt, licentiam vitæ ſequerentur, vtpotè ad ſecundas nuptias tranſeuntes, martyria fuga vitantes, & ieiunia Montaniſtica improbantes. Verùm miſer non animaduertit, Montanum animalem vitam geſſiſſe, vtpotè quum ſcorta eſſent Priſcilla & Maximilla, quæ relictis maritis Montanum ſequebantur; & earum aſſeclæ Martyria Chriſto negato euaſerint, & ſiquid paſſi ſint, ob latrocinia anteacta id tolerauerint. Denique etſi tres Quadrageſimas (de quo mox latiùs) celebrarent, tamen reliquo anni tempore genio indulgebãt. Neque tamen nouum id hæreticis, vt Catholicos *Pſychicorum* nomine appellarint, ſéque ſpirituales; nam idipſum fidei Auctor in Valentinianis lib. contra Valent. cap. 29. & 30. S. Irenæum ſecutus: quod poſt hos etiam ſcripſit B. Epiphan. lib. de hæreſ.

29. De Quadrageſimis duabus. *Tom. 5. lib. de Ieiunio aduerſ. Pſychicos, in earum defenſionem conſcripto, maximè cap. 15. num. 90.*

QVVM Montaniſtæ, tres obſeruarent quotannis plenas ſeptem ſeptimanarum Quadrageſimas; in hoc ab illis diſſenſiſſe videtur Tertullianus, quum ſeparata ab illis cœpit habere conuenticula, quòd duas dumtaxat. ſic enim ille: *Quantula eſt apud nos interdictio ciborum? duas in anno hebdomadas Xerophagiarum, nec totas, exceptis ſcilicet Sabbatis & Dominicis, offerimus Deo.* Neque tamẽ propterea illi hæretici cenſendi ſunt. Nam Amalarius lib. 1. de Diuinis offic. c. 36. & lib. 4. c. 37. deſcribit piorum quorundam ieiunia, qui tres Quadrageſimas obſeruarent, vnam ante Paſcha, iuxta traditionem Apoſtolicam, alteram ex deuotione ante S. Ioannis, aut potius poſt Pentecoſten, tertiam verò ante Natiuitatem Domini; nec abſimiliter ſecundam Quadrageſimam pro Pœnitentibus recenſet Micrologus noſter lib. de Obſeruar. Eccleſ. c. 35. quæ etiam hodie quibuſdam Monachis in vſu eſt. Quò pertinet & illud S. Hieron. Epiſt. ad Lucin. Beticum, ab Amalario citatum: Vtinã omni tempore ieiunare poſſimus, quod in Actibus Apoſtolorum diebus Pentecoſtes, & die Dominico Paulum Apoſtolum, & cũ eo credentes feciſſe legimus; item ieiunia illa ſtrictiſſima priſcorum Monachorum, tam ab illo quàm à Theodoreto & Nicephoro latè deſcripta. Verùm hoc pro hæreſi in Montaniſtis damnatum eſt, quòd neceſſitatem obſeruandi has Quadrageſimas, ſeu tres, ſeu duas vſqueadeò vrgerent, vt vel eo nomine Catholicos Pſychicorum, id eſt, ſicuti iam dictum eſt, Animalium hominum appellatione calũniarentur, quòd ſecum eas obſeruare nollent. Atque huc eſt quod Epiſt. 54. ad Marcell. adu. Montanum vrget S. Hieron. Nos (inquit) vnam Quadrageſimam ſecundum traditionem Apoſtolorum tempore nobis congruo ieiunamus; illi *tres in anno faciunt Quadrageſimas*, quaſi tres paſſi ſint Saluatores; non quòd & per totum annum, excepta Pentecoſte, ieiunare non liceat, ſed quòd aliud ſit, neceſſitate, aliud voluntate munus offerre. Hinc & Euſebius (iuxta emendatiorem ex Græco tranſlationem, antea corruptam à quibuſdam, vti in vniuerſum Ieiunia Eccleſiaſtica tamquam Montanica damnarent) lib. 5. Eccl. hiſt. c. 17. Theodor. hęret. fabul. lib. 3. de Montaniſtis, & Nicephorus lib. 4. hiſt. Eccl. c. 22. Montanum nouas Ieiuniorum leges præter Eccleſiæ conſuetudinem introduxiſſe & ſanxiſſe ſcribunt.

30. De Repudio Chriſtianis licito, ita vt alteram ducant, adulterij cauſa. *Tom. 2. lib. 2. ad Vxor. cap. 1. num. 4. Tom. 3. lib. 4. adu. Marc. cap. 34. num. 537.*

VIDETVR quidem prima facie tale quid Tertullianus ſentire, quũ *diuortium* comparat *exceſſui mariti*, vti magis probet poſt hunc non licere alteri nubere, ſicuti non licet poſt diuortium niſi adulterij cauſſa. Verùm ſeſe explicat T. 5. l. de Monog. c. 9. n. 70. & c. 11. n. 89. Priori quidem loco, de repudiata vxore ſic loquitur: *vt in totum ſiue per nuptias, ſiue vulgo, alterius viri admiſſio, adulterium pronuntietur à Deo*, & mox clariùs: *per mortem vtique, non per repudium facta ſolutione; quia repudiatis non permitteret Apoſtolus nubere aduerſus priſtinum præceptum.* Valeant itaque Eraſmus & eius aſſeclæ, qui pro ſe Auctorem perperàm citant. Certè contrarium iam definitum eſt Concilij Trident. ſeſſ. 24. can. 9.

31. Circa

31. Circa Trinitatem. *Tom. I. Tertull. Apolog. cap. 21. num. 316. & lib. aduerſ. Hermogen. cap. 3. num. 15. lib. aduerſ. Prax. cap. 2. num. 29. cap. 3. num. 34. cap. 4. num. 39. cap. 8. num. 55. 59. & 60. cap. 9. num. 62. ac 63. Item Tom. 5. Nouatian. lib. de Trinit. cap. 11. num. 56. cap. 22. num. 98. cap. 24. num. 106. & cap. 31. num. 141.*

DE *Trinitatis fide*, id eſt, trium Perſonarum, *Patris, & Filij, & Spiritusſancti*, ſed vnius eſſentiæ, non dubitaſſe Tertullianum, ex compluribus eius locis manifeſtius eſt quàm vt probatione ſit opus, maximè toto libro eius argumẽti, immò & tituli iuxta editionem noſtrã aduerſus Praxean, vbi aduerſus illam eiúſque ſectatores Montaniſtas, qui *ſecundum Æſchinem* dicebantur, non modò probat *eundem non poſſe dici Patrem & Filium*, ſed etiam diſertis verbis adſerit: *Regulam fidei quæ ab initio Euangelij decucurrit, vnitatem in Trinitatem diſponere, Patrem, Filium, & Spiritumſanctum.* Nec aliter Nouatianus libro de Trinitate *Regulam fidei* proponit, cap. 1. 3. ac 29. qua *credamus in Deum patrem & Dominum omnipotentem, rerum omnium perfectiſſ. creatorem, & in Filium Dei Ieſum Chriſtum Dominum Deum noſtrum, & etiam in Spiritum ſanctum.* Verùm dum illis Paradoxa *circa Trinitatem* adſcribimus, hoc ſolùm volumus, ſubinde ipſos vtpotè ante omnem de Trinitate hæreſin, obſcurè loqui in hac materia; & vt ne quis inde fortaſſis occaſionem ſui erroris aut hæreſeos accipiat, quomodo ſano intellectu tales loci explicari poſſint, adiicimus, omittentes iam primùm Rhenani calumnias in Scholaſticos Theologos, quas habet illa ſua ad Lectorẽ Admonitione de quibuſdam Tertulliani dogmatis; Maximè quòd calumniam faciat ipſi quoque Tertulliano, tum in locis quibuſdam corruptis, aut malè intellectis, de quibus mox latiùs, tum in eo quòd falsò illi hæreſin adſcribat putantium in Euchariſtia Corpus Chriſti, tantum eſſe in figura, à qua illum vindicauimus Adnot. noſtris in lib. 4. adu. Marcionem cap. 40. num. 662. tum quòd inter dogmata ſiue Paradoxa ponat, quæ ille pulcerrimè non ſolùm de pœnitentia publica, ſed etiam de confeſſione ſecreta, vel ipſo fatente, latè deducit in libro de Pœnitentia, de quo etiam dubitate non eſt veritus an Tertulliani eſſet, quum tamen S. Pacianus ex illo multa deſcripſerit. Quo magis miror, non ſolùm retentam fuiſſe in poſtrema anni 1580. editione Pariſienſi dictam illam Admonitionem integram, ſed præterea vniuerſos errores Rhenani hæreſin plerumque ſapientes, ſine addito Antidoto; vſqueadeò vt Catholicus Lector mihi monendus ſit, non minus illas illi cauendas Adnotationes, etſi ſubinde omiſſo Rhenani nomine, quàm eas quæ per Pium IIII. & V. Romanos Pontifices interdictæ ſunt in editionibus prioribus, donec repurgatæ fuerint. Verùm ad rem veniamus. Primùm vbi ſic loquitur Tertullianus in Apolog. & aduerſ. Praxean: *Tres ſunt non ſtatu, ſed gradu; nec ſubſtantia, ſed forma; nec poteſtate, ſed ſpecie; vnius autem ſubſtantiæ, & vnius ſtatus, & vnius poteſtatis; quia vnus Deus, ex quo & gradus iſti & forma & ſpecies*; vocat *ſtatum*, quod Scholaſtici, & ipſe quoque ſubſtantiam; *gradum*, quod illi notionem; *formam*, quod illi proprietates; *ſpeciem*, quod illi habendi modum. Deinde illud lib. adu. Hermog. *Fuit tempus, quum delictum & filius non fuit*, ex zelo non ſecundum ſcientiam dictum eſt vehementius, vt oſtenderet materiam non eſſe æternam; volens per hoc ſignificare dumtaxat, quod habet S. Hilarius lib. 12. de Trinit. ſolum Patrem æternum, Filium autẽ illi coæternum eſſe; vt omittam quod ibidẽ ad ſimilia verba, quæ ſibi ex perſona Arriani proponit, reſpondeat: Hoc humanum ſenſum & intelligentiam excedere mũdi, non hoc capere rationem humanæ intelligentiæ, ſed prudentiæ fidelis profeſſionem eſſe. Seipſum autem explicat eodem ſenſu Auctor lib. aduerſ. Prax. c. 5. n. 43. & ſeq. & totis cap. 6. ac 7. Deinceps his verbis eod. lib. adu. Prax. *Filio & Spirituſancto ſecundum & tertium ſortitis locum, tam conſortibus ſubſtantiæ Patris*: id vult quod dicunt Scholaſtici, duabus emanationibus productos Filium & Spiritumſanctum à Patre improducto; aut *Filium eſſe ſecundam perſonam, & tertiam Spiritumſanctum*, ſicuti poſtea non ſemel loquitur. Verùm perperàm illi impingit ibidem Rhenanus, quaſi Filium & Spiritumſanctum appellet *membra, pignora, & inſtrumenta*, quum ea verba referantur potius *ad angelos alienos à ſubſtantia Patris*, qui tamen Monarchiam Dei non euertunt. Similiter quum Spiritumſanctum tertium gradum dicit, *gradum* intelligit originem. Quod rurſum lib. aduerſ. Prax. προβολὴν non ſolùm Spirituiſancto, ſed etiam Filio ex Patre adtribuit, malunt ita diſtinguere SS. Hilarius ac Auguſt. libri de Trinit. & alij Patres poſteriores, vt generationem Filio, proceſſionem adtribuant Spirituiſancto. Quod ibidem eam interpretatur *prolationem rei alterius ex altera*, intelligit perſonas realiter non eſſentialiter diſiunctas; ſequitur enim: *quia prolatum dicimus Filium à Patre, ſed non ſeparatum.* Commodè etiam ſunt interpretandæ propoſitiones illæ: *Omnis origo parens eſt, & omne quod ex origine profertur, progenies eſt*, item: *Trinitas per connexos & conſertos gradus à Patre decurrens.* Iam verò ibi: *Pater eſt tota ſubſtantia, Filius verò deriuatio totius & portio*, totum accipit pro pleno ſeu plenitudine, non aliter atque Scholaſtici doctores, dum dicunt: Pater plenitudinem Deitatis poſſidet, in primo ſigno originis, quia à ſe eam habet; Filius in ſecundo ſigno originis, quia ab vno per generationem communicatam à Patre; Spiritusſanctus in tertio ſigno, quia à duobus per ſpirationem eandem numero eſſentiam accipit. Atque hoc eſt quod alijs verbis poſtea Auctor extulit: *Ex vno patre omnia, quæ in Deo per ſubſtantiæ vnitatem, & in vnitate Trinitas vnius ſubſtantiæ.* Item: *vnitas in ſemetipſa deriuans Trinitatem, non deſtruitur ab illa, ſed adminiſtratur*; vt *tota ſubſtantia* ſit idem quod vna ſubſtantia indiuiſa in tribus. Denique videtur *Filius* ab Auctore appellari *portio*, quia nec Pater, nec Spiritusſanctus eſt, tametſi vnus Deus ſint tres perſonæ, & non Filius, qui Pater, nec Pater qui Spiritusſanctus. Quum verò dicit ibidem: *Patrem maiorem eſſe Filio*, intelligi debet, non quoad Deitatem quæ ſit minor in eo, ſed quatenus (ſicuti indicant verba ſequen-

tia) à Patre generato genitus. Atqui quamquam hîc ſatis obſcurè dicatur: *Ipſum quod Pater & Filius dicuntur, nónne aliud pro alio eſt?* pulcerrimè ſeipſum explicat poſtea, ita vt cum Scholaſticis in eo conſentiat, quòd *alius dicatur Pater, alius Filius, alius Spiritusſanctus; ſed non aliud*, eo quòd non ſint idem Pater, Filius, & Spiritusſanctus, & tamen eiuſdem ſubſtantiæ. Siquæ præterea ſunt alia dicto lib. adu. Praxeã, quæ duriùs aut obſcuriùs dicta ſint, meminerit Lector totum hunc librum cautè legi & commodè intelligi debere. Ad *Nouatiani* redeamus *Librum de Trinitate*. Imprimis quod habet cap. 11. *diuinitate ſermonis in ipſa concretione permixta*, etſi quid tale inuenitur iam dicto libro aduerſ. Praxean, intelligi debere de permixtione vnionis, non verò permixtione naturarum diuinæ & humanæ, ibi adnotauimus num. 56. id comprobantes ex aliis pluribus eius Libri locis. Eſt fides recta (iuxta Athanaſij Symbolum) vt credamus & confiteamur quòd vnus ſit Chriſtus, non conuerſione diuinitatis in carnem, ſed adſumptione humanitatis in Deum, vnus omninò non confuſione ſubſtantiæ, ſed vnitate perſonæ. Deinde illud ibidem: *Ante quem nihil præter patrem* eodem intellectu accipiendum, quo id quod ſuprà adduximus ex Tertull. lib. aduerſ. Hermog. iuxta quod adnotauimus ad eundem librum cap. 31. num. 141. Nec aliter quàm iam diximus, quòd ibidem *minorem patre* dicit *vt filium*. Cautè etiam debet legi illud, quòd videatur non aliam *vnitatem Patris & Filij* interpretari quàm *ſocietatis concordiam*, adferens perperàm ad hoc locum 1. Cor. 3. pro ſua ſententia; quia Catholica fides & ſcripturæ etiam, veritatem eſſentiæ agnoſcunt in Patre & Filio. Denique quòd de Spiritusſancto non videatur conſentire Catholicæ Patrum traditioni ex ſcripturis, factum putamus, non quòd negaret Spiritum ſanctum æqualem Patri & Filio; ſed nondum re definita, obſcuriùs ſolent loqui Patres veteres ob materiæ ſummam obſcuritatem, ita tamen vt commodum aliquem ſenſum patiantur.

TERTVLIANI

TERTYLIANI I.C. ROMANI
RESPONSA QVÆ IN LIBRIS DIGESTORVM EXSTANT.

Ex Libr. I. Quæſtionum octo.

D. Libr. 1. Tit. 3. de Leg. Senatúſque conſ. l. 27.

IDEÒ, quia antiquiores leges ad poſteriores trahi, vſitatum eſt ſemper, quaſi hoc legibus ineſſe credi oportet, vt ad eas quoque perſonas & ad eas res pertineant, quæ quandoque ſimiles erunt.

D. Libr. 29. T. 2. de Adquir. vel omitt. hæred. l. 82. iuxta MS. cod. Bald.

SI ſeruus eius qui capere nō poteſt, hæres inſtituatur; & antequàm iuſſu Domini adeat hæreditatem, manumiſſus alienatúſque ſit, & nihil in fraudem legis factum ſit, ipſe admittitur ad hæreditatem. Sed & ſi partem capere tantùm poſſit Dominus eius, eadem dicenda ſunt de parte quam ille capere non poteſt. Nihil enim intereſt, de vniuerſo quæratur quod capere non poſsit, an de portione.

D. Libr. 41. T. 2. de Adquir. vel amitt. poſſeſ. l. 28.

SI aliquam rem poſsideam, & eandem poſtea conducam; an amittam poſſeſsionem? Multum refert in his quid agatur. Primùm enim refert, vtrum ſciam me poſsidere, an ignorem. & vtrum quaſi nō meam rem conducam, an quaſi meam. Et ſciens meam eſſe, vtrum quaſi proprietatis reſpectu, an poſſeſsionis tantùm. Nam & ſi rem meam tu poſsideas, & ego emam à te poſſeſsionem eius rei, vel ſtipuler; vtilis erit & emptio & ſtipulatio, & ſequitur vt & precarium, & conductio, ſpecialiter poſſeſsionis ſolius conducendæ, vel precario rogandæ animus interueniat.

EX LIBRO SINGVLARI DE CASTRENSI PECVLIO.

D. L. 29. T. 1. De Teſtam. mil. l. 23.

IDEM, etſi paterfamiliâs miles de Caſtrenſibus rebus dumtaxat teſtatus adrogandum ſe dederit; Si verò miſſus iam hoc fecerit, non valet teſtamentum.

Ibidem leg. 33.

SI filiusfamiliâs miles feciſſet teſtamentum more militiæ, deinde poſt mortem patris poſtumus ei naſceretur; vtique rumpitur eius teſtamentum. Verùm ſi perſeueraſſet in ea voluntate, vt vellet adhuc illud teſtamentum valere, valiturum illud, quaſi rurſum aliud factum; ſi modò militaret adhuc eo tempore quo naſceretur illi poſtumus. Sed ſi filiusfamiliâs miles feciſſet teſtamentum, deinde poſtea viuo eo, & adhuc auo quoque ſuperſtite, naſceretur ei poſtumus; non rumpitur eius teſtamentum. quia cùm id quod naſceretur, in poteſtate eius non perueniret; non videtur ſuus hæres adgnaſci. ac ne auo quidem ſuo hunc nepotem poſtumum, cùm viuo filio naſceretur, ſuum hæredem protinus adgnaſci. Et ideò nec aui teſtamentum rumpi, quoniam licet in poteſtate aui protinus eſſe inciperet; tamen antecederet eum filius. Secundum quæ ſi filiusfamiliâs miles teſtamentum fecerit, & omiſerit poſtumum per errorem, quem non volebat adhæredatum; deinde poſtumus poſt mortem aui viuo adhuc filio, id eſt patre ſuo natus fuerit; omnimodò rumpet illius teſtamentum. Sed ſi quidem pagano iam illo facto natus ſit, nec conualeſcet ruptum. Si verò militante adhuc natus fuerit, rumpetur. Deinde ſi voluerit ratum illud eſſe pater, conualeſcet ſic, quaſi denuò factum. Sed & ſi viuo auo naſcatur poſtumus, hic non rumpet continuò patris teſtamentum. Si ſuperuixerit poſt mortem aui viuo adhuc patre, rumpet; quod nouus illi nunc primùm hæres adgnaſcitur. Ita tamen, vt numquam poſſit duorum ſimul teſtamenta rumpere, & aui, & patris.

D. l. 49. Tit. 17. De caſtr. pecul. l. 4.

MILES præcipua habere debet quæ tulit ſecum in caſtra concedente patre. Actionem, perſecutionémque caſtrēſium rerum ſemper filius etiam inuito patre habet. Si paterfamiliâs militiæ, vel poſt miſsionem adrogandum ſe præbuerit; videndum erit, ne huic quoque permiſſa intellegatur earum rerum adminiſtratio, quas ante adrogationem in caſtris adquiſierit; quamuis conſtitutiones principales de his loquantur, qui ab initio quum eſſent filiifamiliâs, militauerint, quod admittendum eſt.

REVE-

REVERENDO. AC GENEROSO DOMINO DN. IACOBO PAMELIO ARCHIDIACONO ET CANONICO ECCLESIÆ Audomaropolitanæ, Theologo eruditiſſ. Domino ſuo.

QVamquam quod mihi pro tuo iure nuper imperaſti, virium mearum modulum excedere videbatur, ampliſſ. Dn. Archidiacone, non potui tamen nec volui, tibi, cui plurimum debeo, & optimè ex animo volo, pertinaciter refragari. Nam, quum obſcuram & reconditam Prouerbiorum eſſe, per ſe & vniuerſe, ſententiam, non ignorarem; tum in horrido & minimè vulgari ſermonis genere, cuiuſmodi tuus vtitur Tertullianus, Prouerbia explicare, quæ neque hodie inter eruditos frequentantur; neque apud alios ſcriptores interpretésve facile eſt inuenire, niſi explorata Tertulliani ſententia, ſæpiúſque iterata lectione (quod tibi vni, qui tot annos in iſto Auctore verſaris, omnium exactiſſimè contigiſſe, auſim confirmare) longè impeditius difficiliúſque exiſtimabam. Tibi proculdubiò, qui doctiſſimis luculentiſſimiſque omnia Tertulliani opera Commentariis illuſtraſti; & haſce Prouerbiales, vel Prouerbiorum ſaltem ſpeciem præ ſe gerenteis, formulas, ſcholiis, vti omnia, acutiſſimè explicare, fuit facillimum; niſi & præcipitante editionem Typographo, & grauioribus magiſque ſeriis in te deuolutis vt maxima Reip. negotia prætermittam, quibus ita quotidie diſtringeris, vt ſubſeciui aliquid temporis tibi ad hæc ſtudia poſſe te ſuffurari nõ immeritò miremur) hæc leuioris operæ πάρεργα rudioribus etiam pertractãda committere, & lampada, quod aiunt, aliis tradere coactus eſſes. Qua in feſtinatione, quum egregiã tibi operam ponere intelligerem Dn. Michaëlem Ingelmontium, Brugenſem tuo beneficio Canonicum, quì tibi toto hoc in opere aſſiduus fuit à manibus, & in Indicibus vnà tecum dirigendis, ſtudium adhibuit ſingulare, popularis mei exemplo, quicum & ego multis nominibus tibi eſſem obſtrictus; ad aliquid etiam operæ, tuo præſertim iuſſu, T. D. ponendum, quantumuis curtæ ſupellectilis mihi probè conſcius, quodam veluti æmulationis ſtudio ſum animatus. Itaque Prouerbialium formularum, quas in ordinem redactas, excerptáſque mihi præſcripſiſti, partim breuiùs, partim prolixiùs, pro re (niſi fallor) explicuimus. Quæ omnia tamen limatiſſimo tuo iudicio, & cenſoriæ eruditionis obeliſcis lubentiſſimi permittimus. Cęterùm Deus Opt. Max. T. D. diu Eccleſiæ nobiſque ſeruet incolumem. Apud Attrebates Kalend. Ianuariis. 1583.

R. D. T. addictiſſimus
Andreas Hoyus Brugenſis.

PROVERBIALES FORMVLÆ TOTO OPERE HOC TERTVLLIANIACO CONTENTÆ, BREVIBVS Scholiis illuſtratæ.

1. Abiit iam, & reuerti debet. *Tom.1.lib.de Teſtim. Animæ cap. 4.num.22.*

PRouerbij huius, quod Teutonis Galliſque etiam vſitatum, vſum ipſe Tertull. fuſiſſimè explicat; vt: Abiiſſe hominem, ſit: è corpore exceſſiſſe animam, atque ita inter viuos eſſe deſiiſſe. Sic Græci vti his verbis ſolent: οἴχεσθαι, κατοίχεσθαι, ἀπέρχεσθαι, ἀπογίνεσθαι. hoc eſt: mori; quæ omnia abitum exceſſumque ſignificant. In dictiuncula: *iam*, quæ longum ſpatium innuit, tota Prouerbij vis videtur conſiſtere. Tanta vis fuit veritatis de reſurrectione & immortalitate Animæ, vt ea ex hominum animis, ne in tantis quidem vanarum opinionum tenebris, à maioribus veluti per manus tradita, potuerit euelli; ſed trito vſitatóque Prouerbio ſit frequentata, de iis qui iamdudum eſſent defuncti; quaſi præſumerent, hoc eſt præciperent, & anticiparēt animis, corporum reſurrectionem; ſiue animorum, qui exceſſerant, ad ſua corpora reditum, ἀναστροφὴν, ἀνάστασιν, hoc eſt: *Reuerti*, ἐπαναστρέφειν, ἢ ἀναβιῶν.

2. Abruptum ampliſſimum ſalire. *Tom. 3. lib.5.aduerſ.Marc.cap.14.num.231.*

SALIRE, pro: tranſilire vel ſaltu tranſmittere. Vt ſit omninò, aut verba ſaltem internecia prætermittere. Ab iis ſumtum, qui malunt cōpendium facere itineris, ſaltu; quàm diſpendium commodiore ambulatione. Sic: Maximum campum leuiſſimo ſaltu tranſuolas, Scaliger ad Cardanum. Explicat ſe mox Tertullianus: *Adcmiſti tanta de ſcripturis*, hoc eſt, intercidiſti, reiecisti, & abrupiſti, vt lacunæ in librorum contextu permagnæ exſtent. Lib.5. aduer. eundem: *Quantas foueas in Epiſtola fecerit, auferendo quæ voluit.* Virgil. lib. 4.

His medium dictu ſermonem abrumpit.

3. Acie figere. *Tom.1.lib.de Pall.cap.4.num. 84.*

EST acutè, intentis, & quaſi defixis in rem oculis intueri. ἀτενὲς ὁρᾶν. Virgil.

Oculos horrenda in virgine fixos.

Vt qui veſtibus, à naturæ moderatione alienis, homineſque tranſuerſos de recto ſtatu agentibus, induti, palàm conſpiciendos ſe, aut potius deridendos præbent, omnium oculos in ſe conuertere velle videantur. Vt tamen huiuſmodi inſpectio, ſiue ſpectatio, quam captant, cum probro contumeliáque eorundem, geſtantium, ſit coniuncta; vt non laudi, ſed vitio vertat. Huic ſubiungitur: *Digito deſtinare, Nutu tradere*, de quibus infrà.

4. Acies machæræ exerta. *Tom.5.lib.de Pudicit.cap.14.num.115.*

QVVM quaſi plenæ iuris, auctoritatis & poteſtatis habenæ, effunduntur, in aperta obiurgatione. Apud Virgil. Enſe recluſo ibat. Cui cōtrarium eſt illud Cicer. 1.in Catil. At nos vigeſimum iam diem patimur hebeſcere aciem horum auctoritatis. Habemus enim Sen. Conſ. verumtamen incluſum in tabulis, tamquam gladium in vagina reconditum. Sic in Apio: Dentes exerti, ad vulnera infligenda acuti & erumpentes.

5. Nihil ad Andromacham. *Ibid.cap. 8.nu. 65.*

ADludere videtur ad veteris alicuius Tragici fabulam, nomine *Andromacha* inſcriptā. Et ex Tertull. colligere eſt, nihil aliud iſthoc Prouerbio ſignificari, quàm hiſce: Nihil ad verſum, nihil ad Bacchum, οὐδὲν πρὸς ἔπος, ἀπροσδιόνυσα, hoc eſt, aliena à re. Nam hæreticos cum hiſtrionibus comparat. Hi allegoricos geſtus accommodantes canticis, alia longè à præſcoti & fabula & ſcena exprimūt, (vt videatur ad Græca Prouerbia reſpexiſſe, ἐκτὸς χοροῦ ὀρχεῖσθαι, ἐξορχεῖσθαι, vel ad τὸ ἀπορχεῖσθαι. Extra chorū ſaltare, &: deſaltare) illi, hæretici ſcilicet, eaſdem parabolas quò volūt tribuunt, non quò debeāt aptiſſimè excludunt.

6. Ad ſcamma producere. *Tom. 2. lib. ad Martyras, cap.3.num.44.*

RHENANVS: Locus certaminis, in quo cōgrediuntur athletæ, σκάμμα Græcis dicitur, quòd is foſſa cingi ſoleret, παρὰ τὸ σκάπτειν. Hinc Prouerbialiter dictum D. Hieron. de *ſcammate* & loco certaminis egredi; pro eo quod eſt: A propoſito digredi, ſiue, Lineas tranſilire. Sic enim apud illum legendum, ſcribentem aduerſus errores Ioannis Hieroſ. ad Pammachium: Quum ergo iſta quærantur, inquit, cur tu omiſſis, ſuper quibus pugna eſt, de *ſcammate* & loco certaminis egrediens, in peregrinis & longè alienis diſputationibus immoraris? Porrò ſeipſum exponit, quū addit: *Et loco certaminis. Et*, enim ideni valet, quod: id eſt. Non omittendum, valdè ſignanter loqui Tertull. Nam athletæ & gladiatores produci dicūtur in ſpectaculis ab ipſis munerariis qui ludos edunt.

edunt. Sic mox: *vt ad ſtadium tribunalis benè exercitatis incommodis omnibus producamur.* Ex ſentẽtia Tertull. eſt in theatrum, arenam, locum publicum certaminis adducere, oſtentandi periclitandíque artem, vireis, gratia; & præmium, ſiue βραβεῖον auferendi, in arenam deſcendere. Paulus Leopard. Lib.1. Miſcell. cap. 22. vocis ſignificatum explicat: & *flamma* Eraſmi, & Cælij refutat. B. Ambroſ. lib.1. Offic. Adhuc athletæ in *ſcammate* ſunt, etiam Prouerbialiter; quaſi dicat: Etiamnum de præmio certatur, & palma dubia eſt.

7. Ad quod venimus, hoc age. *Tom 3. lib. 4. aduerſ. Marc. cap. 7. num. 65.*

IN ſacris imperari ſolitum ſilentium, his verbis: Fauete linguis; & Græcè, σῖγα πᾶς ἔςω λεὼς, & eadem de cauſſa clamari ſolitum: *Hoc age*. Idque Plutarchus in Numa dicere videtur: ὧν ἴχνος τι μέχει νῦν διασώζεται, ὅταν ἄρχων πρὸς ὄρνισιν ἢ θυσίαις διατρίβῃ, βοῶσιν, ὅκ ἄγε. Muret. Variar. Lect. 15. lib. Prouerbium igitur erit, quo ad rem inſtitutam attentum aliquem eſſe iubemus, vt in eam vnam tota mente incumbat: vt nec verbis aliud vſurpet, nec in animo ſecum cogitet.

8. Ex ære collatitio. *Tom 3. lib. aduer. Valent. cap. 12. num. 136.*

RHENANVS: Quamquam hîc ſymbolæ & collationis fit mentio, (nam Tertull. *conferunt*, inquit, *in medium*, & mox: *vnum omnes bonum conferebant*. Item Irenęus: Vnumquemque, inquit, eo quod habebat in ſe optimum florentiſſimúmque conferentes, collationem feciſſe. Rurſum mox: Et ſecundi Chriſti, quem Soterem dicunt, ex collatione compoſita fabricatio) nihilominus, quando Vet. exemplaria conſtanter habent: *Ære collatitio*, video non tam *collatitio*, legi poſſe, quod omnibus obuium eſt, quàm: *collocatitio*, pro: ære mutuatitio & alieno; quod in vnum conferentes boni viri, & apud amicum negotiationi intentum collocantes, ſic illum quum ornant, tum adiuuãt, priùs ab eo ſibi cauentes. Vnde fortaſſis vulgò Afrorum vſitatum id temporis Prouerbium, vt: *Ære collocatitio*, aliquid fieri diceretur, aut diues quiſpiam eſſe iactaretur, qui propriis opibus non polleret, ſed commodatitiis & alienis. Sanè apud Irenæum alio loco de hoc ipſo Sotere legitur: In eum diſponentibus velut florem ſuum: vt *collocatitium*, ſit hîc depoſititium. Idem ſenſus erit, ſi *collatitio*, legas, aut certè non magnoperè diuerſus. Equidem apud veteres multa fiebant *Ære collato*; quibus operibus inſcribebantur hæ notæ: ÆRE COL. Ad quem morẽ fortaſſis hîc reſpexit Tertullianus. Stips collatitia, quæ in pauperum vſus erogatur; & *collatio* ſiue collecta, quæ & indictio, pẽſitationis pecuniariç genus: eſt & σύμβολον collatio in cœnæ adparatum ſiue pecuniaria, ſiue penuaria. Vnde, *Cœna collatitia*, ſodalium aut contubernalium accubatio, vbi ſuas quiſque adferunt epulas, ἔρανος. Prouerbium in eos conueniet, qui per ſe nihil valent, ſed toti alienis nixi ſunt opibus, quibus ſubtractis corruant, & fide fortunáque fiant expertes. Diuites in ęre alieno, vti Horatius dixit: Meo ſum pauper in ære.

9. Æſopi graculus. *Ibidem cap. 12. num. 139.*

RHENANVS: De hoc exſtat Apologus inter eos qui *Æſopo* vulgò tribuuntur. Vnde Gręcis natum Prouerbium: Αἰσώπιος κολοιὸς, id eſt: *Æſopicus graculus*; Dici ſolitum in eos, qui aliena pro ſuis oſtentant. Horat. 3. Epiſt. lib. 1.

Quid mihi Celſus agit? monitus, multùmque monendus,
Priuatas vt quærat opes, & tangere vitet
Scripta, palatinus quæcumque recepit Apollo.
Ne, ſi fortè ſuas repetitum venerit olim
Grex auium plumas, moueat cornicula riſum
Furtiuis nudata coloribus.

Gabriæ μυθολόγου τὸ ἐπιμύθιον ad ſententiam Tertull. eſt planè accommodatum.

Ἀλλοτρίοις πτεροῖσιν ἠμφιεσμένος
Ηὔχει κολοιὸς ὀρνέων ὑπερφέρειν:
Πρῶτον δὲ δῶρον ἡ χελιδὼν ἥρπακει.
Μεθ᾽ ἣν ἅπαντες. εἶτα γυμνὸς εὑρέθη.

Επιμύθιον, τὸ ἐξ ἑτέρων κάλλος διαλύεται. Quod ſic vertimus:

Dum iactat alienis amicta plumulis
Praſtare volucres ceteras cornicula;
Hirundo primùm deripit munus ſuum,
Exinde reliquæ. & nuda tandem cernitur.

10. De Æſopi puteo Aſinus. *Tom. 3. lib. 4. aduer. Marc. cap. 23. num. 349.*

VT ſubaudiantur verba: modò venis, modò apparuiſti. In eum qui aliundè incognitus, nulláque celebritate nominis præclarus, & quaſi ex angulo modò aduenit; qui latuit, ſiue, vt verbò Horatiano vtar, fefellit hactenus; quíque ſubitò magnum quid & præclarum audeat iactare, immò auctoritatem & gratiam, cum fama ſibi vindicare. Quum Apologus, inter Æſopicos, hic non extet futile eſſet aliquid hîc ex coniectura adferre, vnde ortum ſit prouerbium: quidquid alij nugentur περὶ τῆς τοῦ ὄνου παροιμίας.

11. Agina media, *ſeu*: Aginæ æquilibrio ferri. *Tom. 3. lib. aduer. Hermog. cap. 41. nu. 142. & Tom. 5. lib. de Pudic. cap. 9. num. 73.*

IN lib. de Pudicit. *Non enim admittetur exemplorum adæquatio, licet in agina congruentiſſima, ſi fuerit ſaluti nocentiſſima.* Si, vt ait Rhenan. ex Feſto: *Agina* eſt foramen illud in quo inſeritur ſcapus trutinæ, hoc eſt, in quo agitur ſiue vertitur trutina, & tum in media *agina* cõſiſtere trutina dicatur, quoties accidit æquipondium, vt neutra pars propendeat: idem erit cum Anſa (quantum ad Prouerbij vſum) quę eſt λαβὴ, in qua examẽ vertitur, ſiue in cuius meditullio lingula obuerſatur, & huc illuc notat, dum lancibus æquatis reſpõdeat ſummo puncto, hoc eſt, neutro inclinet, ſed æquo momento diſcrimen partiatur. Vſus Prouerbij eſſe poterit in eos, qui neutrarũ partium ſunt, ſic vt neque hos neq; illos offendãt. In eos qui virtutes amplectũtur, quæ mediocritates ſunt quædam

inter extrema vitia conſtitutæ. In iudices integros, & ſimilia. Videantur Adnotat. Pamelij.

12. Alexandro ſublimior. *Tom.1. Apolog. cap.11.num.173.*

IN elati excelſique animi homines. Decãtatiſſima animi in *Alexandro* Magno altitudo, quæ in dictis iuxta ac factis enituit. Qui nihil ſibi quod ipſe perficeret, à patre relinqui, puer doluerit; qui in Olympiis ſtadium decurrere, niſi cum Antagoniſtis Regibus, recuſarit; qui Aſiaticum regnum diſpertiri cum Dario, rebus integris, noluerit; qui quum ab Anaxagora innumerabiles eſſe mundos audiiſſet, illacrymarit, qui nedum vnius dominus eſſet factus.

13. Amazona audacior. *Tom.3.lib.1. aduerſ. Marc.cap.1.num.14.*

AMAZONES, vel *Amazonæ*, ſingulare omnium ſeculorum exemplar, inquit Iuſtin. lib. 2. Quarum audaciæ, pluſquam virilis, plena facinora, bella, expeditiones commemorantur. At quoniam audacia in muliebri ſexu cum impudentia plerumque eſt coniuncta, Prouerbium in eos conueniet, qui impudenter ſunt audaces & temerarij. Videantur Adnotationes Pamelij.

14. Aries in nos temperatur, quo quaſſatur caro. *Tom.3. lib. de Reſurr. car. cap.5. nu. 43.*

ARIES, trabs funibus tenſa ſuſpenſa, cuius caput ferro veſtitur, vt duriſſimam, arietis inſtar, frontem videatur habere; & more etiam arietis retrò ducitur, vt maiore impetu feriat, ſubruátque muros. Hinc verbum *temperari*, quod in apparatu & libratione in ictus deſtinata, arte opus eſſet & certa temperatura. Subiungit Tertullianus verbum *quaſſatur*. Virgil. pulſabant ariete muros, labat ariete crebro ianua, arietat in portas. Cicero: Aries murum percuſſerit. Prouerbialiter dici poterit, pro eo quod eſt, validum argumentum nobis obiicitur, quod difficile ſit diſſoluere. Aperta vi oppugnamur. Vt Arietes, & Cuniculi in argumentis, inter ſe opponantur.

15. Ariſtide iuſtior. *Tom.1. Apolog. ca. 11. nu. 173.*

TAM celebris apud Græcos, & præſertim Athenienſes iuſtitia & æquitas *Ariſtidis*, vt τῦ δικαίυ cognomentum meruerit. Tanta non legum modò, ſed æqui boni etiam fuit in homine obſeruantia; vt hoc ſolo nomine in exſilium ab improbis ſit eiectus, & diuerſis ſtudiis cum Themiſtocle Remp. adminiſtrarit.

16. Aſpis à vipera venenum mutuatur. *Tom.3.lib.3.adu. Marc.cap.8.num.53.*

DE *Aſpide* ſic Plin. lib. 8. cap. 23. Colla *aſpidum* intumeſcere nullo ictus remedio, prætérquàm ſi confeſtim partes contactæ amputentur. Tam præſentaneum ſcilicet eſt venenũ. De *vipera*, eodem lib. cap. 29. Serpentum *vipera* ſola terra dicitur condi, ceteræ arborum aut ſaxorum cauis, (ſed Ariſtot. lib. 5. de natura animal. contrà tradit, *viperam* ſub petris ſeſe condere, reliquas ſerpentes in terra abdi) omnia receſſus tempore veneno orba dormiunt. Li. 7. cap. 2. ait: Qui montem Athon incolant, *viperinis* carnibus ali. Quod certè argumentum eſt veneni minus efficacioris. Prouerbio igitur iſto ſignificabitur peſtilentiſſimum à minus malo ad nequitiam edoceri.

17. Attalicæ diuitiæ. *Tom.5. lib. de Ieiunio cap.15.num. 94.*

SI *Attalica* legatur, nihil difficultatis; notæ *Attali*, Regis Pergameni, *diuitiæ*, quas pop. Rom. ex hæreditate adierit. De quo Horat. in Odis:

Non opes neque Attali,
Ignotus hæres regiam occupaui.

&: *Attalicis* conditionibus. Vt magnificæ & ſuperuacaneæ illæ *diuitiæ* atque delitiæ, pani opponantur; hoc eſt: ſimpliciſſimo victui. Sin *Atellanæ*, perſonatæ illæ in cultu & veſtibus lautitiæ intelligentur. Nam *Atellanis* (ex Atella, Campaniæ oppido) hiſtrionibus celeberrimis, hoc ius conceſſum erat, vt perſonam in ſcena deponere non cogerentur. Vnde fabulæ perſonatę, pro *Atellanis*, κατ' ἐξοχὴν. Dicetur in veſtitum ſuperuacaneum, & ad luxum oſtentationémque comparatum.

18. A toga ad pallium. *Tom.1.lib.de Pallio c. 5.num.94. & cap.6.num.116.*

RHENANVS: *Pallium* Græcorum erat & Philoſophorum. Hoc etiam Romani *toga* reiecta amiciebantur. Hinc illud admirantis vulgi dicterium de potentioribus ad Chriſtianam religionem tranſgreſſis: *A toga ad pallium*. Vnde motus Tertullian. vt ſcriberet pro *Pallio* librum. Ammian. Marcell. de Iuliano Aug. Namque in pace, inquit, eius menſarum tenuitas erat rectè noſcentibus admiranda, velut ad *pallium* mox reuerſuri.

19. Cæcus à cæco in eandem deductus foueam. *Tom.3.lib.3.adu. Marc. cap.7.nu.44.*

PROVERBIVM vel ipſi Seruatori vſitatum Luc. 6. quoties indoctus indoctum docere conatur, vel imprudens imprudenti dare conſilium; atque ita in eaſdem errores, aut prauas opiniones ſecum præcipitat. Tertullian. ſic interpretatur. Ab eodem rationem errorum & ducatum mutuari.

20. Cæcus in petram offendit. *Tom.3.lib.5. adu. Marc.cap.7.num.119.*

TERTVLLIANVS allegoricῶs de Marcione, qui errorum prauitate excæcatus, malè de Chriſto, (petra ſpiritali) ſentiret. Non abſimile: Impingere in ſcopulum. Lib. de Trinitate, ca. 28. *Duobus iſtis locis, quibuſdam effoßis luminibus orbatus, totus ſit in doctrinæ ſuæ cæcitate ſuperatus.* Vſurpabitur in eum, quem opinionum peruerſitas ad abſurda quæque præcipitem agit.

21. Cę-

21. Cædere cominus. *Tom.3.lib.2.adu.Mar. cap.vlt.num.205.& lib.3.cap.5.nu.14.*

COMINVS *cadere*, *cominus* dimicare, συστάδην μάχεσθαι, καὶ ἐγγύθεν; cui contrarium, πόῤῥωθεν, διὰ δοράτων ἢ βελῶν. Tranſlatum à bello, in quo nunc conſerti pugnant gladijs, &: conſerere, ſiue: conferre manus dicuntur; nunc machinis aut etiam amentis procul tela in hoſtem torquentes. Vtemur eo, quum ſignificare voluerimus, nos rem propiùs, ſeu de propinquo velle expendere, agitare, & diſputare. Argumenta ex rei ipſius natura, non extrinſecus adſumta, ad infirmandam alicuius ſententiam, adferre.

22. De calcaria ad carbonariam. *Tom.3.lib. de Carne Chriſti cap.6.num.52.*

RHENANVS: *Calcaria* taberna eſt, vbi calx adſeruatur aut vẽditur. Sic *carbonaria*, à carbonibus. Vſus erit, quũ res ſordida aut moleſta, æquè ſordida aut moleſta mutatur. Et elegãs Prouerbiũ eſt, quoties de impuro loco ad nihilo puriorẽ nos recipimus. Quum ex vno malo in aliud diuerſum incidimus. Poſtquã Tertull. Marcionis reſpõdiſſet impuriſſimæ hæreſi, ad Apellis æquè impuri confutationem ſeſe accingit. Nõ abſimile: E Scylla in Charybdin, è fumo in flammam. Niſi quòd illo Prouerbio quædam malorum diuerſitas, & quaſi repugnantia ſignificari videatur; vti calx & carbones, ratione contrariorum colorum, repugnant. Sumtúmque eſt ab iis, quibus ſordes odioſæ, neqoe facilè veſtitum contaminari ſibi patiuntur, quod fuligo vtrorumque efficit.

23. Campis ſuis diffundere. *Tom.5. lib. de Trinitate cap. 6.num.26.*

HÆc inter ſe oppooit Nouatianus: *Intra hac corporis noſtri lineamenta modum aut figuram diuinæ maieſtatis includere; &: ſuis illam interminata magnitudinis campis ſine vllo fine diffundere.* Nota ſunt patentia æqoora camporum & immenſitates, in propria vocis ſignificatione. Et illud Virgilij:

- Equites Meſſapus in armis,
Et cum fratre Coras, latis diffundite campis.

κατὰ τὴν μεταφορὰν hæc: Rhetorum campus; In aliquo campo Oratorem verſari, Ex ingenti quodam immenſóque campo in exiguum gyrum Oratorem compellere. Et: Hæc latiſſimum dicendi campum Rhetori ſolent aperire. Ex quibus & huius & ſequentis Prouerbij vſus patet.

24. Campus fuſus & latus aperitur. *Ibid.ca. 28.num.127.*

CVi contrarium: Non habere ſatis magnum campum in quo verſetur, apud Ciceron. Nouatianus etiam alibi eodem libro: *Hæc breuiter ſint nobis dicta & ſtrictim poſita, & non longa diſputatione porrecta. Latius enim potuerunt porrigi, & propenſiore diſputatione produci.*

25. Capitis ſupercilio loqui. *Tom.3.lib adu. Hermog.cap.27.num.91.*

IN *ſupercilijs* notatur faſtus, qua parte aut negamus, aut annuimus. Haud dubiè mutuatus ab Homero illud eſt Tertullianus Iliad.α. Thetis ad Iouem:

Νημερτὲς μὲν δή μοι ὑπόσχεο, καὶ κατάνευσον.
id eſt:
Haud dubitanda mihi promitte atque annue.

Reſpondet Iupiter:

Εἰ δ᾽ ἄγε τοι κεφαλῇ κατανεύσομαι, ὄφρα πεποίθῃς;
Τοῦτο γὰρ ἐξ ἐμέθεν γε μετ᾽ ἀθανάτοισι μέγιστον
Τέκμωρ. οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ᾽ ἀπατηλὸν
οὐδ᾽ ἀτελεύτητον γ᾽ ὅ, τι κεν κεφαλῇ κατανεύσω.
Ἦ καὶ κυανέῃσιν ἐπ᾽ ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων. id eſt,
Annutabo tibi capite, vt benè fiſa quieſcas;
Hoc ſiquidem magnũ eſt Diis cum immortalibus à me
Iudicium. neque enim reuocabile mi, neque fallax,
Quódque tibi capite annutaro, neque imperfectum.
Dicta ſupercilijs Saturnius annuit atris.

Vnde Plinius Lib.1. Epiſt. ad Octauiũ Rufum: Vide in quo me faſtigio collocaris, quum mihi idem poteſtatis, idémque regni dederis, quod Homerus Ioui:

Τῷ δ᾽ ἕτερον μὲν ἔδωκε πατήρ, ἕτερον δ᾽ ἀνένευσεν.
Vnum conceſſit voto pater, annuit vnum.

Nam ego quoque ſimili nutu ac renutu reſpondere voto tuo poſſum. Huc pertinere oon temerè exiſtimem: Cenſorium *ſupercilium*, quaſi qui *ſupercilio* ſolo vel damnet, vel probet; quod alij tetricam ſeueritatem interpretantur.

26. Catharticum dare. *Tom.1.lib.de Pallio cap.5.num.111.*

KAθαρτικὸν ἢ καθαρτήριον φάρμακον, ἢ κάθαρσις, medicamentum ventriſluum, ſiue quod aluum deiicit. Hinc ὑπήλατον dictum Hippocrati. Explicat ſe Tertullian. *Sermone me ſuaſiſti medicamine ſapientiſſimo*, ex Græco Senario:

λόγῳ μ᾽ ἔπεισας φαρμάκῳ σοφωτάτῳ.

Καθαίρειν eſt luſtrare & expiare; ad qnod adludit Horat. lib.1. Epiſt. 1. loquens de vitiis animi:

Sunt verba & voces, quibus hunc lenire dolorem
Poſſis, & morbi magnam depellere partem.

Et:

- ſunt certa piacula, quæ te
Ter purè lecto poterunt recreare libello.

Huc pertinet: Elleboro purgare, & ſimilia.

27. Catone ſapientior & grauior. *Tom. 1. Apolog.cap.11.num.173.*

CATVM Sabini acutum dixerunt, vnde *Catonum* nomen. Huius autem *Catonis*, apud Tertull. primi & Cenſorij, elogium, habes apud Plinium lib.7.cap.27. & apud Ciceron. lib. de Amici. vbi de *Catone* Lælius: Aut enim nemo; aut, ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. Et in lib. de Senect. qui *Catonis* huius nominis inſcribitur.

28. Caucaſo abruptior. *Tom.3.lib.1.aduerſ. Marc.cap.1.num.15.*

CAVCASVS, mons Scythiæ vaſtiſſimus, cuius, vt ait Plin. lib.6.cap.5.iuga, in Colchica Ponti regione ad Rhiphæos montes torquentur, altero latere in Euxinum & Mæotim deuexa, altero in Caſpium & Hyrcanium mare, variis nominibus. Virgil.4.Æneid.

- Duris genuit te cautibus horrens
Caucaſus, *Hyrcanæque, &c.*

quibus verbis: *abruptum* explicatur. In hominem agreſtem, & durum intractabilem & inhoſpitalem.

29. Cerebrum vel cor non habere. *Tom.3. Lib.4.adu.Marc.cap.10.num.118.*

IN hominis *cerebro*, ſpirituum vitalium receptaculo, ſuprema & quaſi regia rationis poteſtas; in *corde* totus ipſe vitæ fons, & ſapientiæ ſedes. Hinc vecordes & inſipidi, *cerebro cordéque* vacui dicuntur. Atque adeò ipſa corporis vitia, ſi vel *cerebro vel cordi* ſint adfinia, mentem quoque & rationem labefactant. Notus Æſopi apologus de vulpe caput laruæ admirante: ὦ οἵα κεφαλὴ, καὶ ἐγκέφαλον οὐκ ἔχει· πρὸς τοὺς κατὰ τὴν ψυχὴν ἀλογίστους. O quale caput, & *cerebrum* non habet.

30. Cerui in prælio. *Tom.2.Lib.de Coron. milit.cap.1.num.18.*

RHENANVS: Prouerbialem figuram ſapit, natum vt apparet, ex illo Chabriæ Apophthegmate, qui dixit: Formidabiliorem eſſe *ceruorum* exercitum duce leone, quàm leonum duce *ceruo*. Meminit Plut. *Ceruus* & ſimplex & notæ timiditatis animal, cuius omne in fuga præſidium, quum ſit perniciſſimum. Hinc *cerui* viri dicuntur, quum fugæ magis quàm viribus fidunt, quíque formidoloſi ſunt. Quibus Mauors, vt ait Virgil.li.11. Ventoſa in lingua pedibúſque fugacibus; & apud Homer. Iliad.α. Achilles Agamemnoni timiditatem in congreſſibus præliorum exprobrat:

οἰνοβαρὲς κυνὸς ὄμματ' ἔχων, κραδίην τ' ἐλάφοιο·
Ebrie, ceruinum *cor habens, oculóſque caninos.*

31. Chryſippus ad elleborum. *Tom.3.lib.de Anima cap.6.num.89.*

CHRYSIPPVS Cleanthis diſcipulus, homo acerrimo ingenio, de quo verſiculus:
εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρύσιππος, οὐκ ἂν ἦν στοά.
Niſi fuiſſet Chryſippus, *haud fuiſſet Stoa.*

Refert Valer. Max.lib.8. cap.7. Carneadem cum *Chryſippo* diſputaturum, *elleboro* ſe antè purgare ſolitum, ad exprimendum ingenium ſuum attentiùs, & illius refellendum acriùs. Idem A.Gell.lib.17.cap.15. Carneades Academicus ſcripturus aduerſus Stoici Zenonis libros, ſuperiora corporis *elleboro* candido purgauit. Et cap. vbi *ellebori* efficientem & duplex genus explicat. Et Plinius lib.25.cap.5.idem Carneadi adtribuit, & *ellebori* naturam deſcribit. Tertullianus ipſi *Chryſippo* tribuere videtur: *Sententias ſuas non intelligendo, valetudinis corruptelam ſuſpicari.* Quod Valerius de *Chryſippo* eodem capite ſcribit: Cuius ſtudium in tractandis ingenij ſui monimentis tãtum operis laborísque ſuſtinuit, vt ad ea quæ ſcripſit, penitus cognoſcenda, longa vita ſit opus. Et vt Cicer. de eodem: Quædam, inquit, proponebat, quæ ne ipſe quidem potuit diſſoluere. At Lucianus fabulatur in 2.verar. Narrat. lib. Non licuiſſe *Chryſippo* in beatorum inſulam immigrare, niſi quartũ iam ſumto *elleboro*. Adludens huc, quòd ter in vita bibiſſe memoratur. Hinc *elleborum* bibere, edere, eóque ſe purgare iubentur, qui mentis capitíſque vitia ſibi leuari velint.

32. De cœlo ſuperuenit. *Tom.1.Apolog.ca.10.num.162.*

VIDEANTVR Adnotationes Pamelij. Explicat Tertullianus in ignotos, & vel ex inopinato apparẽteis; qui& cœlites & cœlo delapſi, vel è cœlo cecidiſſe dicebãtur: οὐρανοπετεῖς. Illud ſumtũ videri poteſt à ſcenis Tragicis, in quibus ſerè, ἀπὸ τῆς μηχανῆς θεός. Eſt enim machina ſupra ſcenã locus, vnde ex improuiſo Deus aliquis apparebat.

33. De cœlo in cœnum. *Tom.2.lib.de Spect. cap.25.num.189.*

TERTVLLIAN. *De Eccleſia Dei, in Diaboli Eccleſiam tendere.* Et lib. de Coron. milit. *De caſtris lucis in caſtra tenebrarum nomen deferre.* Elegantiam adfectauit Tertull. ἐκ τῆς παρονομασίας, vt ſit luci tenebras, vitæ mortem præferre. Quum ab honeſtiſſimis actionibus ſtudiíſque, ad flagitia, ad vanas turpéſque exercitationes deflectimus.

34. Cœna æſtiua poſt aſſum. *Tom.3.lib.de Anima, cap.32.num.387.*

VIDETVR innuere Tertullianus in *cœnis æſtiuis, poſt aſſum*, hoc eſt: carnes aſſas, nihil præterea ferculorum importari ſolitum, ita vt finis cœnæ fuerit aſſum. Vti Empedocles in ardenti Ætna probè aſſus, in nullum aliud corpus eſt mutatus, atque ideò finis fuit metenſomatoſeos. Quid ſi huc adludat? Græcis, qui oua cum turdis & leporinis carnibus ac mellitis placẽtis, ſecundas menſas dabant, mos iſte fuit, vt in fine cœnæ linguas igne torridas poſt ſermones, deguſtandas darent. Quare, finitum aliquid eſſe, nihil eſſe reliqui, Prouerbio ſignificabitur.

35. De corio ſuo ludere. *Tom.1.lib.de Pallio, cap.3.num.49.*

A Chamæleonte tractum, qui toto corpore reddit colorem quemcumque proximum adtigerit, præter rubrum & albũ. Itaque adagium patet in hominem verſipellem, inconſtantem ac pro tempore in omnem habitum ſeſe vertentem. Cui ſimile: Proteo mutabilior.

36. Crœſo & Craſſo copioſior. *Tom.1. Apolog.cap.11.num.173.*

CROESI Lydorum Regis opulentia apud Græcos in Prouerbium abiit, qui Cyro Perſę bellum

bellum facere auſus. M. *Craſſo* apud Roman. diuitis cognomentum additum, qui in agris ſuis Seſtertium vicies mille poſſedit; & neminé eſſe diuitem, niſi qui exercitum alere poſſit ſuis fructibus, dixiſſe memorat Cicer. in Paradox.

37. Cubito pellere. *Tom.3.lib.de Anima cap.55.num.605.*

SI quid perperàm dictum aut improbiùs reprehendimus, in latus proximi, cuius dicta oon probamus, cubitum impellere ſolemus, & procul à nobis, quaſi abhorrentes, deteſtationis cauſſâ, arcere. Horat. lib.1.Epiſt.6.

Mercemur ſeruum, qui dictet nomina, læuum
Qui fodiat latus.

Intelligit ſeruum à memoria, ſiue nomenclatorem. Vbi fodere latus, eſt manu vel pũgere, vel tũdere, quod fit monẽdi, ſuggerendi, & impellendi gratia. Erit igitur, adſpernari & reſpuere homines tam praua opinioœ imbutos.

38. Cuneo extrudere. *Tom.3.lib.1.aduerſ. Marc.cap.21.num.150.*

HOc *cuneo veritatis omnis extruditur hæreſis. Cuneus*, ferreum vel ligneum inſtrumentum, quo, vt ait Virgilius, ſcindebatur fiſſile lignum; à cuius forma, *Cuneus* in acie pedites conferti, qui iuncti cũ acie, primo anguſtiùs, deinde latiùs proceduot, & aduerſariorum ordines rumpunt, quia à pluribus in vnum locum tela mittuntur. Quibus opponitur ordinatio, qoem forficem vocant, quę lectiſſimis militibus confertis in V. litterę formam componitur, & illum *cuneum* excipit, atque ex vtraque parte conclodit. Quo facto, aciem non poteſt erumpere. Ex priore ſignificato ſunt illa: Malo nodo, malus quærendus *cuneus*; à ſectoribus roborum, pro malum malo retundere; & : clauum clauo pellere. Ad quæ hîc alludere videtur Tertull. In ſequentibus ludere videtur altero ſignificato.

39. Cuneo occurrere. *Tom.3.lib.de Reſurr. carn.cap.2.num.18.*

SVMTVM à re militari. Virgil.

Agmina denſentur cuneis.- & : *omnes*
Dant cuneum, *denſáque ad muros mole feruntur.*

&:

Quà globus ille virum denſiſſimus vrget.

Eritque valida confertáque alicuius rationibus argumenta opponere.

40. Cuneum primum congreſſionis armare. *Tom.3.lib.aduerſus Valent.cap.3.num.24.*

CVI ſubiungit Tertullianus: *detectorem conſcientiæ illorum, primam hanc victoriam auſpicamur.* Sic Antecurſores, equites præmiſſi, ſolent detegere hoſtileis copias, inſidias, & numerum. Et prima victoria quaſi omẽ eſt pugnę. Omnia tranſlata à conflictu martio prælij, ad diſputationem, quod eſt certamen litterarium.

41. Demoſthene eloquẽtior. *Tom.1.Apolo. cap.11.num.173.*

NIHIL *Demoſthenis* oratoria vi clarius, inquit Valer. Max. lib. 4.cap. 5. & cap.7. lib.8. *Demoſthenes*, cuius commemorato nomine, maximæ eloquentiæ conſummatio audientis animo oboritur. Quinctil. lib.9. eiuſdem commemorat elogium.

42. Digiti nutu loqui. *Tom.3.lib.adu.Hermog.cap.27.num.91.*

IN Apolog. *cum digitorum ſupputariis geſticulis*. Priſcis vſitata ſupputandi ratio, quæ fiebat digitorum flexu. A Vener. Beda loquela digitorum, ſiue per geſtum digitorum, dicitur. Alex. ab Alex. l.1.c.14. Veteres geſtu manus, modò dextræ, modò ſiniſtræ, & digitorum depreſſione aut circumflexione, ſæpè annos dinumerauerot, &c. Ad quem morem adludit Tertull. quum addit: *nutu accommodato, altius tollens, & quaſi retrò iactans.* Vſurpatur in hominem plus nimio ſibi ſumentem, & pro arbitratu ſuo, quod luber, ſtatuontem.

43. Digito deſtinare. *Tom.1.lib.de Pallio cap.4.num.84.*

TERTVLLIANVS lib.de Veland. virg. *dum, digitis demonſtrantium titillatur.* Eſt potentis, digitis denotare & monſtrare. Hora. Ode 3.lib.4.

Quòd monſtror digito prætereuntium,
Romanæ fidicen lyra.

& lib.Ep.od. 4. explicat noſtrum prouerbium ex Tertull. ſententia:

Vidéſne ſacram metiente te viam
Cum bis ter vlnarum toga,
Vt ora vertat huc & huc euntium
Liberrima indignatio?

44. Dimicare ad certum. *Tom.3.lib.3.adu. Marc.cap.5.num.14.*

SOLENT gladiatores & pugiles inter ſe congreſſuri, aore quàm ad manus ictúſque veniãt, quoddam qoaſi pręludij ſpecimen edere; &, vt B. Paulus ait: aërem verberare. Virgil. lib.5.

Talis prima Dares caput altum in prælia tollit,
Oſtenditque humeros latos, alternáque iactat
Brachia protendens, & verberat ictibus auras.

Tum poſtmodò:

Immiſcéntque manus manibus, pugnámque laceſſunt.

Et lib.12.

- Ventóſque laceſſit
Ictibus, & ſparſa ad pugnam proludit arena.

Poteſt & videri ſumtum à iaculatoribus, qui ſcopum, ad quem colliment, ſibi proponunt. Huc pertinet B. Pauli illud 1. Cor. 9. Ego itaque ſic curro, vt non in iocertum; ſic pugilem ago, non velut aërem feriens.

45. Dimicare cominus. *Ibidem. vide*: Cædere cominus, *ſuperiùs.*

46. Epicithariſma poſt fabulam. *Tom.3.li. aduerſ.Valent.cap.33.num.367.*

n

RHENANVS: Quum fabulæ recenſebantur olim publicè, ad demulcendos ſpectatorum animos, qui tædio longæ narrationis iam languebant, in fine, priuſquàm dimitterentur, citharœdus aliquis prodibat. Solent & ante & poſt iuſtam fabulam quædam cani in odeo à re aliena, ad Auditorum faſtidia diſpellenda dumtaxat. Vnde illa procemium quaſi præcentio, πρὸ τῆς οἴμης, ante cantum ordinarium, quod Rhetores per tranſlationem ſuę orationis Exordium dixerũt. In Poëſi, Prologus, & contrà, Epilogus. In tibiarum incentione, Proaulion. Poterit dici, corollarium vani alicuius cœpti, aut commentum additum.

47. Fauos poſt fella guſtare. *Tom. 2. lib. de Cor. milit. cap. 14. num. 196.*

RHENANVS: Prouerbij ſpeciem habet, de eo vulgò dici ſolitum qui toleratis aduerſis, lætioribus tandem rebus potitur. Huc faciunt illa: Ex tempeſtate in portum; poſt agonem corona. Vulgare: Ab atro pane ad candidum; virtutis radices amaræ, fructus ſuauiſſimi.

48. Fibulam laxare ſeu relaxare. *Tom. 2. lib. de Coron. milit. cap. 11. num. 144.*

RHENANVS: Prouerbialiter dictum, pro: Aperire feneſtram, &: anſam dare delictis; quæ & ipſa Prouerbij ſchema habent. Huic opponitur quod idem lib. de Monogamia dixit: *fibulam imponere*, quod eſt, compeſcere & cohibere. Natum videtur à *fibula* cinguli, qua veſtis fluxa adſtringitur, vel adſtricta remittitur. Virgil.

Aurea purpuream ſubnectit fibula veſtem.

Sed quoniam ad carnis lubricas voluptates plerumque Tertullianus refert; referri poterit ad *fibulæ* adſtrigmentum, qua olim adoleſcentulis in venerem prurientibus proníſque parteis genitaleis traiiciebant, quod *infibulare* vocabant. Cuius rei ratio eſt apud Corn. Celſum, mentio apud Martial. & Iuuenal. vt in eos dicatur qui ruptis pudoris repagulis, in libidinem præcipites feruntur, & diſſoluti in omne licentiæ genus.

49. Filum tenuiſſimum pendente veſtigio adgredi; *fortaſſis*: ingredi. *Tom. 5. lib. de Pudic. cap. 10. num. 83.*

TERTVLLIANVS ſeſe explicat, & à *funambulis* hoc locutionis genus, tranſlatum ſignificat, dum præmittit: *funambule pudicitiæ. Funambuli*, νευροβάται, & σχοινοβάται, per extentum funem incedebant, cuiuſmodi inceſſus in imperitis periculo lapſus non carebat; Et hinc *veſtigio pendente* (nam in aëre pendere videntur) opponit: *In gradu totum eſſe, in ſolido eſſe*. In eos ergo competet, qui rem periculo plenam adgrediuntur. Ouid. de caſuum humanorum varietate:

Omnia ſunt hominum tenui pendentia filo.

50. Foſſam determinare. *To. 3. lib. de Præſc. adu. hæret. cap. 10. num. 68.*

RHENANVS: Vltra quàm tranſilire non liceat, Metaphorica locutio. Vallum caſtrorũ conſueuit, vel ex ceſpite aggeſta humo, vel ducta ingenti foſſa, quam quum munitionibus nemo tranſcenderet, communiri, intra quam milites continebantur; vel huc pertinet, quod ſuprà de *Scammate* dictum eſt. Erit igitur, certas alicui leges eſſe præſtitutas, à quibus nefas ſit recedere. Græcis non abſimile, ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾶν, vltra foſſam ſalire.

51. Fluctus vtrimque te inuoluunt. *T. 3. li. 1. adu. Marc. cap. 7. num. 50.*

A Tempeſtate maris, & decumanis fluctibus, ad argumenta vtrimque aduerſarium capiẽtia. Nam & dilemmate vtitur Tertullianus. Quaſi dicat: Nõ eſt effugio locus, vtrimque ſiue ex vtraq; argumenti parte conſtrictus & irretitus teneris. Poteſt & vſurpari in eum, qui geminis & ancipitibus malis circumcluditur. Virgil.

Vario curarum fluctuat æſtu.

52. Frenare. *Tom. 5. lib. de Pudic. ca. 16. n. 136.*

TERTVLLIAN. *Tenebitur frenandis continentia coniugiis.* Vſitatiſſima ab equis Metaphora. Virgil.

Iuſtitiáque dedit genteis frenare *ſuperbas.*

Horatius:

Hunc (animum) frenis, hunc tu compeſce catenis.

hoc eſt: coërce & comprime animi perturbationes. Cui oppone ex Tertull. *fibulam laxare vel relaxare carni.* Cicero: alicui frenos furoris iniicere, &: alicuius furorem *frenare.*

53. Frenos relaxare, *vel* laxare. *Tom. 5. lib. de Pudicit. cap. 2. num. 22. &:*

Frenos reſtringere. *Ibidem.*

CONTRARIA ſunt. Virgi. lib. 1. Æneid.

-Qui fœdere certo
Et premere, & laxas ſciret dare iuſſus habenas.

Cicero: Alter *frenis* eget, alter calcaribus. Tertull. ad diſciplinã tranſtulit, vt ſignificet, vel nimia indulgentia, vel immodica ſeueritate, in diſciplinæ obſeruatione vti.

54. Fronte ſua proponi. *Tom. 5. lib. de Monogamia. c. 12. n. 100.*

RHENANVS: quod liberè & apertè debeat proponi, nõ coactè & tectè. Vera *fronte* apud Cice. pro C. Rabir. eſt ex animo & citra fucum facere quid vel dicere; & contrà: mendaci fronte & vultu, per ſimulationem. Hinc illud: *Fronti* nulla fides. *Frons* enim & oculi declarãt maximè adfectũ animi. Et apud Terẽtium: Vultum fingere, eſt componere ad ſimulandum vel diſſimulandum aliquid. Opinor tamen veriſimilius ad hoc reſpexiſſe Prouerbij Auctores. Quum in *fronte* pudori ſit ſedes) vnde perfrictæ frontis homines) quum quid ab honeſtate non diſcrepans, quódque non temerè vetat pudori, vel facimus vel dicimus; noſtra *fronte* id nos facere vel dicere, poſſumus vſurpare. Quum ſi quid contrà vel turpe vel indecorum faciendum ſit, aliena *fronte*, ſiue per ſubornatos, id faciamus dicamúſve, & noſtro parcamus pudori.

55. Qui

55. Qui fugiebat, rurſus præliabitur. *Tom. 5. lib. de Fuga in perſecut. cap. 10. num. 72.*

RHENANVS: Demoſthenes olim fugiens ex prælio Chæronenſi, in quo ſuccubuerunt Athenienſes aduerſus Philippum Macedonum Regem pugnantes, fœdam eam fugam, ob abiectum clypeum exprobrantibus ſolitus eſt hoc verſiculo reſpondere: ἀνὴρ ὁ φεύγων ϗ πάλιν μαχήσεται, hoc eſt: Vir qui fugit, rurſum capeſſet prælia. Tertullianus paulo antè hæc opponit: *Stare immobiles præcipit vtique, nec fuga mobiles, & accenſos in fugam, an in occurſum Euangelij?* Haſtam abiicere, & Græcis ῥιψάσπις, & ἀσπίδα ποβαλὼς, ἀπὸ τοῦ ῥίπτειν ϗ ἀποβάλλειν τὴν ἀσπίδα. Prouerb. pro: diffidere cauſſæ, vel cauſſæ defenſionem deſerere. Tertul. Prouerbio (quod à Græcis profectum) moneri poſſumus, non protinus deſpondere animum, ſi quid infeliciùs ſucceſſerit; & quum hac non ſucceſſit, vt ait Comicus, alia adgredi via.

56. Funem contentionis ducere. *Tom. 3. li. 4. adu. Marc. cap. 4. num. 28.*

FREQVENS eſt apud bonos Auctores: *Ducere funẽ*, quod ſumtũ μεταφορικῶς à Comica ſaltatione, quam κόρδακα & κορδακισμὸν appellant. Terent. Adelph. Tu inter eos reſtim ductitans ſaltitabis; & apud Ariſtoph. περιέλκεις· οὐδὲ κόρδακ' εἵλκυσεν. In quibus choreis qui præſultor eſt, & moderator, *funem ducit*, quem alij adprehenſo fune præeuntem ſequuntur. Hinc apud Ciceron. ſanuliam *ducere* eſt, eſſe principem & auctorem alicuius ſectæ, & Horat. de Pecunia epiſt. 1.

Tortum digna ſequi potius, quàm ducere funem.

Sed quid hæc ad contentionem & certamen? ad pertinacem opinionum defenſionem? Adludere igitur videtur ad aliud luſus genus, in quo fortè *funem* medium vtraque pars in diuerſa obnitẽs ad ſe pertrahere nitebatur, & alteris extorquere. Qua in re propoſitum erat victoriæ præmium; quod non paucis locis à pueris obſeruatur hodie: quem *funem* cõtentionis vel contentioſum, à partium contentione (vt *Kyſbal* Flandri, in luſu pilæ palmariæ, quum luditur datatim) appellat Tertull. qui addit: *pari hinc inde niſu fluctuante*; fortaſſe: fluctuantem ſub funem.

57. Fune contentioſo diem ad veſperam ducere. *Tom. 1. lib. adu. Iudæos* c. 1. *nu.* 1. & *Tom. 3. li. de Reſurr. carnis* c. 34. *n.* 254.

VEL: *in veſperam trahere.* Cui addit Tertull. *alternis vicibus*, vt ſuprà: *pari hinc inde niſu.* Cicer. 2. Epiſt. 1. lib. Familiar. Hac controuerſia vſque ad noctem ducta; & 1. Epiſt. 4. lib. ad Attic. Quum ad Clodium ventum eſt, cupiit diem conſumere. Plinius: Actionem meam, vt prælia nox dirimit. &: Dixit in noctem, atque etiam illatis lucernis. Apud Roman. quum quid differri, vel in diem diffindi vellent interceſſores; dicendo diem ducebant, nequid eo die ipſo à Senatu decerneretur; dicebãtúrque diem extrahere, tempus trahere, & prolatare conſultationes apud Salluſt. Itaque ſignificabitur contentionis diuturnæ pertinacia. In l. de Reſurr. car. *cõtentioſo fune deducere*, eſt argumẽtis prolixis perplexiſque rem agitare.

58. Funem contentioſum alterno ductu in diuerſa diſtendere. *T. 5. l. de Pu. c. 2. n. 22.*

PRÆTER ea quæ ſuprà adlata ſunt, hoc prouerbio admoneor, *Ductariũ funem* dici, qui per orbiculos trochleæ (quæ eſt machina tractoria, cum æreo ligneóve orbiculo, qui circum axiculũ verſatur, ſiue rotula ſtriata, quã *Caterol* & *Mouffle* Belgę appellẽt) traiicitur. Qua machina vtimur in oneribus, faſcibus, ſaccis frumẽtariis in altum adtollendis, & per feneſtras immittendis. Qui funis dicitur contrà demitti. Virgil.

Demiſſum lapſi per funem.

Alterno ductu, vt ſuprà, *Alternis vicibus, pari niſu hinc inde.* Idémque ſignificabit. Vtrimque magna cum pertinacia rem diſputando agitare.

59. Funem longum adtrahere. *Tom. 2. lib. de Veland. virgin. cap. 14. num. 115.*

NOTVM eſt illud B. Gregorij Moralibus: Oritur ex ſuggeſtione cogitatio, ex cogitatione affectio, ex affectione delectatio, ex delectatione conſenſus, &c. vſque ad certam damnationem. Quæ eſt longa illa & horrenda peccatorum catena. Qui funes atque compedes, quibus conſtrictum hominem Satanas non ſolùm in omne genus malorum, ſed etiam tartaream abyſſum præcipitat. Apud profanos auctores Catena negotiorum, Catenati labores. Pindar. δυσφόρων χοινίον μεριμνᾶν.

60. Glacie fragilior. *T. 3. l. 1. ad. Mar. c. 1. n. 14.*

ALIIS: *Gelu fragilior.* De homine inconſtante & fœdifrago. Nam fragile opponitur firmo & ſtabili. Fragilitatis in glacie cauſſa eſt, partiũ excreto calore, quod coniungendi vinculum eſt, raritas.

61. Gradu cedere, de gradu cedere, ſiue pauliſper decedere. *Tom. 3. lib. de Præſ. adu. hæret. c. 9. n. 64. & li. 5. adu. Marc. cap. 16. nu. 256. ac Tom. 5. lib. de Pudic. ca. 7. n. 53.*

OMNES metaphoræ ab athletis ſumtæ iam congredientibus, ſiue gradum, pedem, manum conferentibus. Li. de Præſcr. adu. hær. *Cedo nunc ſponte de gradu illo.* Quod eſt, nõ impulſus, nec argumentis euictus de iure meo concedo; hoc dono aduerſario, quod defendere mihi ſit procliue, & ad firmiores rationes recurro.

62. Gradu eodem occurrere. *Tom. 3. li. 4. ad. Marc. cap. 29. num. 492.*

SVMTVM à gladiatoribus, qui cum Antagoniſta decertaturi gradum figunt, & ictus declinandi cauſſà cedentes, iterum procedunt, & eodem gradu conſiſtunt, & obuiam euntes renituntur. Erit, eodem argumento & telo vti.

63. Gradu excludere, expellere, de gradu pellere. *T. 3. l. de Anim. ca. 6. nu. 82. & l. 1. adu. Marc. c. 13. n. 71. ac lib. 4. adu. Marc. c. 9. nu. 104.*

LIBRO de Anima: *Huius definitionis gradum excluſero*, hoc eſt, oſtendero definitionem conſiſtere non poſſe, neque rem definitam cum ea retrò commeare; quod eſt vitium in rei definiendæ ratione primarium. *Cùm Deum hoc gradu expellimus*, hoc eſt, quum Deo hanc poteſtatem prærogatiuã, vim creandi adimimus. *Te gradu pellam*, hoc eſt, cõuincam te falſi, & tuas rationes infirmẽ. Hæc omnia à colluctatoribus ſumta, ſignificant aduerſarium confutare, & in certamine diſputationis ſuperare.

64. De gradu deiici, aut moueri. *Tom.3.li. de Reſurr.carnis cap.2.num.*18.

APVD Ciceron.lib.1. Offic. *De gradu deiici*, eſt animo conſternari, & velut à ſtatu mẽtis demoueri, nec præſentis animi vti conſilio. Huc pertinent, Moueri loco, deturbari gradu. Cui contraria: Reponi in gradum, &: Reſtitui in locum. Ter. *deiectus vel motus de gradu eius ſpei*, hoc eſt, qui iam ſpem abiecit, in qua innitebatur alienis perſuaſionibus inductus.

65. Gradum alium inire. *Tom.3.lib.4.aduer. Marc.cap.6.num.52.*

EST alia adgredi via, & nouũ inire certamen, vel ſaltem nouo modo. Vel, re vna iam improbata & labefactata, ad alterius euerſionem ſeſe accingere.

66. Gradum conferre. *Tom.1.lib.ad.Iud.c.2. n.6.& c.7.n.27.& li.3.ad.Marc.c.2.n.4.*

MILITARIS phraſis; vt illa: Collato pede præliari; conferre manum vel pedem; conferre gradum cum hoſte. χατάρχεσθαι τῆς μάχης, Auſpicari certamen diſputationis: Ad rẽ propius accedere. Ho. ἐγγὺς ἰόντες, cominus cõgreſſi.

67. Gradum dirigere. *Tom.3.lib.4.ad. Mar. cap.37.num.601.*

EST aliquò referre vim ingenij; ad aliquid expendendum ſe comparare.

68. Gradum figere. *Tom.2.lib.de Veland.virg. cap.11.nu.86.& To.3.lib.4.ad.Marc.c.2. nu.18.lib.5.adu.Marc.cap.10.num.154.lib. ad.Praxean.cap.8.nu.56.& cap.22.nu.135. Tom.5.lib.de Ieiun.cap.11.num.71.*

RHENANVS: Tranſlatio ab athletis in certamine congrediẽtibus, ſermo Prouerbialis. Conſiſtere cum conſtãtia, & apud Tertull. tot locis eſt, ſententiam ſemel conceptam acriter defendere, in eáque perſiſtere; aut premere argumentum ſuum, vt loquitur Cicero; vel in vnius rei diligenti penſitatione immorari, & nullis vti excurſionibus à re alienis.

69. Gradum in acie figere. *Tom.5.lib.de Fuga in perſecut.cap.11.num.80.*

APVD Virgilium frequens: State viri, adhortantis vt ex fuga ſiſtant. vnde Iouis Statoris nomen. Et lib.10. Æneid.

Fidite ne pedibus, ferro rumpenda per hoſteis
Eſt via.

Prouerbial. Argumentis aduerſariorum non moueri, pertinaciter in ſententia perſiſtere, ſuam cauſam acriter defendere. Li.de Ieiun. *State in iſto gradu ſi poteſtis.*

70. Gradum mouere. *Tom.5.lib.de Ieiun.ca. 13.num.78.*

TERTVLLIANVS ſic interpretatur: *Monſtis gradum excedendo traditionem, quum quæ non ſunt conſtituta, obitis.* Eſt igitur: recedere ab inſtituto, ſiue à præſcripta norma; cedere aduerſario victum. Virgil.lib.2.

Retróque pedem cum voce repreſſit.

71. Gradum obſtruere. *Tom.1.Apolog.c.27. nu.424.Tom.2.lib.de Veland. virgin.cap.15. num.120.Tom.3.li.de Præſcript.ad. hæret.c. 15.num.99.& li.de Reſurr.car.c.48.n.344.*

HVNC *igitur gradum potiſſimum obſtruimus, non admittendo eos ad vllam de ſcripturis diſputationem*, hoc eſt: hoc primum opponimus, à congreſſu remouemus. In Apolog. *Prouocati ad ſacrificandum obſtruimus gradum perfidiæ* (al. pro fide) *conſcientia noſtra*, hoc eſt: anteuertimus, ne perfidia irrepat mẽtibus noſtris. Cicero: obſtruere perfugia improborum. Li. de Reſurr.carn. vt *quod aduerſarij in prima ſtatim acie obſtruunt, in vltima congreſſione praeſterneremus.*

72. Gradũ ſuſtinere. *Tom.3.li.1.aduer.Marc. cap.1.num.23.*

QVI oppugnantur, dicuntur vim & impreſſionẽ hoſtilem ſuſtinere, ſiue ſufferre. Hinc Prouerbialiter, pro: Suſcipere alicuius rei defenſionem, ſiue ſuſtinere. Tertullianus ſic tranſtulit ad litterariam diſputationem: *Alius libellus hunc gradum ſuſtinebit aduerſus hæreticos.*

73. Gradum vnum inſiſtere. *Tom.3.l.Scorp. adu.Gnoſt.cap.8.num.52.*

ADDIT Tertullianus, & explicat ſe: *In hoc ſolũ prouocamus. Inſiſtere*, & referre pedẽ, & longius procedere, cõtraria ſunt. Cicero: *Inſiſtere* in aliquo ſtatu, eſt commorari. Prouerb. ab inſtituta diſputatione non egredi, & in vnius rei diſquiſitionem incumbere.

74. Gradus hic ſtabit. *Tom.3.lib.de Anima cap.6.num.83.*

TERTVLLIANVS: *Sed nec hic gradus ſtabit*, hoc eſt: hæc ratio, hæc definitio, hoc argumentum firmum non erit neque conſiſtet; facilè poterit refelli & infirmari. Adfirmatè: hoc ego defendẽdum aduerſus omnes rationes ſuſcipiam; huius pronuntiati veritatem propugnabo.

75. Ad gradum præſentem occurrere. *Tom. 3. lib. 1 adu. Marc. cap. 19. num. 125.*

CICERO: Conſiliis alicuius *occurrere*, atque obſiſtere. Tertulliano eſt, argumentum pro re nata, eludere reſponſo & contraria ratione.

76. De gradu primo præludere. *Tom. 3. lib. 3. adu. Marc. cap. 5. num. 14.*

ADIVNGIT Tertull. *adhuc & quaſi de longinquo*; cui ſtatim oppoſitum ſubiungit: *Ad certum & cominus dimicare*; quæ ſuprà explicata huc faciunt. Solent gladiatores ante iuſtum cum Antagoniſta certamen, oſtentandæ artis & oblectandi ſpectatoris cauſſâ, præludere, vt apud Virgilium Areſtes:

Oſtentans artem pariter, arcúmque ſonantem.

Eſt igitur lenia & quaſi ludicra adferre argumenta, & imbecilliora, initio, antè quàm ipſum robur argumentorum depromatur.

77. In gradu eſſe. *Tom. 5. lib. de Pudicit. ca. 10. num. 83.*

IN vno argumento inſiſtere. Cui opponit Tertul. *pergere*. Quod interpretari poſſumus, Ex ſumtionibus ſiue pronuntiantis complexionem elicere, & ad rei probandæ ſummam peruenire. *In gradu* totus *eſſe*, ille dici poteſt, qui proponit quidem, ſed nihil concludit. Qui ſorite, ſiue argumentatione aceruali vtens in initiis immoratur, longéque abeſt ab extremo concluſionis.

78. In gradum decurrere. *Ibid. cap. 21. n. 183.*

AD nouam rei diſquiſitionem ſe comparare; re vna explicata, ad aliud progredi.

79. In gradum rurſum. *Tom. 3. lib. 1. aduerſus Marc. cap. 9. num. 155.*

QVVM ab inſtituto per digreſſionem, ſiue *παρέκβασιν*, abrepti abductique longiùs, eodem vnde diuertimus, regredimur; & eandem rem denuò agitamus expendimúſque.

80. In gradu ipſo prouocare. *Tom. 3. lib. 5. adu. Marc. cap. 1. num. 12.*

SVMTVM à prouocantibus ad pugnam, qui quum gradum inſtiterint, aduerſarium opperiuntur & intentato telo laceſſunt. Significat itaque, caput rei adgredi, & rem altiùs non repetere neque longè arceſſere; ſed ea ſuper quibus pugna eſt, initio inquirere, ab eorúmque inquiſitione non recedere.

81. Habenis effuſis. *Tom. 5. Epiſt. de Cibis Iudaicis cap. 4. num. 14.*

HABENÆ, lora ſunt, quæ freno vtrimque adligantur ad equum regendum. Hinc illę Metaphoræ, laxiſſimas *habenas* dare amicitiæ. Cice. Virgilius lib. 5.

- ſpumantiáque addit
Frena feris, manibúſque omneis effundit habenas.

Propriè lib. 12.

- nullo diſcrimine eadem
Suſcitat, irarúmque omneis effundit habenas.

Tranſlatè. Et Orator dicitur in peroratione totos eloquentiæ aperire fonteis, & omnes adfectuum habenas effundere. Contrarium eſt: Inîicere habenas, pro compeſcere, & impetum ſiſtere. *Habenas effundere*, dare, laxare, Græcis δοῦναι χαλινοὺς, πάσας ἀφιέναι, ἢ ὅλην ἐφιέναι τὴν ἡνίαν, pro: Nimium indulgere, nimiámque permittere libertatem. *Habenis effuſis*, eſt licentiſſimè, liberrimè, & intemperantiſſimè; vel immodicè. Idem Nouatianus lib. de Trinitate: *Indulgentiæ ſuæ ſinus largos profudit*; &: *Sub iugo enim naturalis legis omnibus data, alia quaſi frenis reuocata retrahuntur, alia quaſi effuſis habenis excitata impelluntur.*

82. Hamaxobio inſtabilior. *Tom. 3. lib. 1. ad. Marcion. cap. 1. num. 12.*

VIDEANTVR Adnotat. Pamelij. Hiſtoricis & Poëtis celebrati *Hamaxobij*, vel Hamaxobitæ, Sarmatiæ gens. Quos ſic deſcribit Horat. lib. 3. Od. 24.

Campeſtres meliùs Scythæ,
Quorum plauſtra vagas ritè trahunt domos,
Viuunt, & rigidi Getæ;
Immetata quibus iugera liberas
Fruges, & Cererem ferunt;
Nec cultura placet longior annua.

Ergo non modò in eū dicetur, qui ſedes ſubinde mutat, & fabulam vndecumque motoriam agit; ſed qui verſatili eſt animi ſententia inconſtans.

83. Hieme frigidior. *Tom. 3. lib. 1. adu. Marc. cap. 1. num. 14.*

VERBA, iudicia, homines frigere dicuntur Ciceroni; &: In re frigidiſſima calere, in feruentiſſima frigere, opponit metaphoricῶς, &: Lentus in dicendo, & penè frigidus. De homine inſulſo, tardi ſtupidique ingenij. Vt calidus de alacri & excitato animo. Et: Calida conſilia, eſt, præcipitia & temeraria.

84. Hypobrychium irreſpirabile. *Tom. 2. li. de Idolol. cap. vlt. num. 170.*

VIDEANTVR Adnotat. Pamelij. ὑποβρύχιον, τὸ ὑπὸ τῶν κυμάτων καλυπτόμενον, quod fluctibus eſt obtectum. Homer. Odyſſ. 5.

τὸν δ' ἄρ ὑπόβρυχα θῆκε πολὺν χρόνον.

vbi ὑπόβρυχα Poet. pro ὑποβρύχιον, τὸν καταδεδυκότα εἰς τὸ ὕδωρ, qui ſub aquā ſubiit. Hęc ferè Paul. Leop. lib. 8. Miſcell. cap. 23. Sed quum Ter. dicat: *Inenatabile excuſſis profundum, inextricabile impactis naufragium, irreſpirabile deuoratis hypobrychium*, videtur locum ſignificare, imum ſcilicet maris fundum; in quem & excuſſi natandi imperiti & impacti, nec tabulis nec ſcopulis adhæreſcentes deferantur. Significabit ergo Prouerb. Extremum periculum, vt omnis ſalutis emergendíque è malis ſpes ademta ſit.

85. In alium ictum conſiderare. *Tom. 3. Scorp. adu. Gnoſtic. cap. 5. num. 35.*

OCCVRSVM *eſt huic plagæ; in alium ictum conſideremus, &c.* Alij longe aliter diſtinguunt. A gladiatoribus ſumtũ. Cicer. 1. Catil. Quot ego tuas petitiones, ita coniectas vt vitari poſſe non viderentur, parua quadam declinatione, & vt aiunt, corpore effugi? & Virgil. lib. 5. de Pugil.

Nunc hos, nunc illos aditus, omnémque pererrat
Arte locum, & variis aſſultibus irritus vrget:
Oſtendit dextram, inſurgens Entellus, & altè
Extulit ille ictum venientem à vertice velox
Præuidit, celeríque elapſus corpore ceſſit.

Vt ſit: vno argumento refutato, alius infirmationem inquirere, & rationem ſecum inire qua improbari poſſit.

86. Iſtro fallacior. *Tom. 3. lib. 1. adu. Marc. cap. 1. num. 15.*

VIDEANTVR Adnotat. Pamelij. Quis ab hiſtrice animante hoc ſumtum dicat? *Iſtriæ* regionis incolæ, non *Iſtri* aut Hiſtri, ſed Iſtrij dicuntur; quibus quis fallaciam tribuat, non reperio. Reliquum eſt igitur, vt Iſter fluuius, alio nomine Danubius, huic prouerbio locum fecerit. Quum Tertull. Marcioni tot titulos honorificáſque appellationes, à locis, gentibus, Ponto, Patriæ vicinis, & rebus eidem peculiaribus, adſignet. Dicetur autem: fallax Iſter, vel propter ſinuoſos flexus (vt Mæander) vnde à Poëtis retortus & ſinuatus dicitur; vel propter oſtiorum multitudinem (inter quæ vnum eſt Pſeudoſtoma, quaſi falſum vel fallax oſtiũ) quæ fallat in inſtituto curſu nauiganteis; vel quòd ſubita inundatione plerumque accolas inopinatò opprimat. Tibul.

—Fallax quoque teſtis
Pannonius, qui Iſtri accola.

Auſon.

Et fontem Latiis ignotum annalibus Hiſtri.

(adſpirat namque.) Ignotum, quia fallit & latet.

87. Iugum excutere, &: Ceruicem à iugo excuſſare. *T. 5. l. de Pud. c. 10. et 12. n. 81. et 95.*

IVGVM, quod boues induunt, cùm trahũt aratrum vel currum. Cicer. Boum ceruices natæ ad *iugum.* Metaphoricῶs ſeruitutem aut onus graue ſignificat. Hinc illa: *ſub iugum mittere. Iugum* deiicere à ceruicibus, eſt: liberare violẽta dominatione, graui onere ſeruitutis. Contrar. apud Virgil. 12.

Ni frenum accipere, & victi parere fatentur.

Tertull. lib. de Idol. *vinculum & iugum nobis relaxauit,* & lib. de Pudic. *operum iuga reſecta ſunt, non diſciplinarum.*

88. Lamiæ turres. *To. 3. l. ad. Valẽt. c. 3. n. 23.*

DE *Lamiis* multa Politianus in Præfatione in Dialect. & Braſſicanus eius commentator. Hadrian. Iunius Adagio 34. Cent. 2. & Cæl. Rhodig. c. 5. lib. 29. vbi de Menippi Lycij amica, in cõiugem lamiam adſciſcenda, poſt multa ait quidã Philoſophus: Bella hæc ſponſa vna, eſt τῶν ἐμπουσῶν, ἃς λαμίας τε καὶ μερμολυκίας οἱ πολλοὶ ἡγοῦνται, hoc eſt: ex Empuſis, quas & *Lamias* & Mormolycias plerique putant. *Turres* autem commemorat Tertull. quòd ingentem ſpecum ad rupis radices inſediſſe fabulantur *Lamiam* in Libyæ locis reginam. Dicetur igitur de rebus in ſpeciem formidabilibus, in quibus nihil inſit periculi. Nomina ad terrorem inuenta, fabulæ aniles.

89. Latere hoc defendit. *Tom. 3. lib. de Reſurr. car. cap. 2. num. 21.*

IN acie, hoc eſt, in exercitu ad pugnã procincto, hæc fuere, frons, tergum, duo latera, quæ & alæ & cornua dicebantur. Tectum latus, de iis qui armis & præſidio muniti ſunt; apertũ, de iis qui periculo expoſiti. Terent. Heauton.

Triumpho, ſi licet me latere tecto abſcedere:

hoc eſt, ſic vt nihil mihi acceriam periculi. Cæſar l. 2. bell. Gall. Quæ res & latus vnum caſtrorum ripis fluminis muniebat; &: Totis ferè caſtris à fronte, & à ſiniſtra parte nudatis; &: quorum pars aperto latere legiones circumuenire. Nannius in Miſcellaneis (ſi ritè memini) & eum ſecutus Muret. in Terent. à gladiatoribus ſumtum volunt, quibus ſi minus plagam ἀντιπάλῳ poſſint infligere, ſatis honorificum eſt, latere recto, id eſt, integros illæſoſque abire. Dicebantur præterea: latus apertum præbere, quum ictum non declinarent, ſed lictori mortíque ſe gratis obiicerent. *Latere hoc defendi* igitur eſt, his iiſdémque argumentis, rationibus, probationibúſque cõſtabiliri; quo verbo, vti & militari, *muniri,* eodẽ loco vtitur Ter.

90. Ex latere vtroque. *Tom. 5. lib. de Trinit. cap. 26. num. 112.*

VERBA Iureconſultis frequentata. Vlpian. li. 3. Dig. tit. de Procurat. vt ex vtroque latere quaſi actor habeatur. Et Iuſtin. lib. 5. Cod. Iuris, inquit, Auctores *ex vtroque latere* magnũ habuere certamẽ. Tertull. *Ex vtroque latere nos veritas in iſtam concludit ſententiam,* id eſt: vtrimque, & ex vtraque argumenti parte.

91. Quoquo latere velis. *Tom. 3. lib. 4. aduer. Marc. cap. 34. num. 544.*

IDEM cum *ſuperiore: ex vtroque latere,* quod Ter. declarat: *Habes nuptiarum quoquo velis latere proſpectorem,* hoc eſt: quamcumque in partẽ te vertas.

92. Quo laterum? *Tom. 5. lib. de Ieiun. cap. 11. num. 72.*

VTRA parte argumenti? qua ratione? quam in partem? Et hîc vtitur verbo *confirmatum,* vt ad latus tectum, in exercitu vel gladiatore, referatur.

93. Leones in pace. *vide ſuprà:* Cerui in prælio. *Tom. 2. lib. de Cor. milit. cap. 1. num. 18.*

CONVENIT in eos qui præpoſterè ſe gerũt; vbi res poſtolat audaciam & virtutem, ibi timidi; feroces, vbi nihil ferocitate opus. Liuius. In

otio

otio tumultuoſi, in bello ſegnes. Syneſius: ἐν μὲν εἰρήνῃ θρασεῖς, ἐν δὲ πολέμῳ δειλοί, in pace feroces, in bello formidoloſi.

94. In limine occurrere. *Tom.5.lib.de Monog.c.8.n.52.*

IN ipſo operis, diſputationis ingreſſu ſeſe offerre.

95. De limine offendere. *Tom.3.lib. aduerſ. Valent.cap.3.num.22.*

RHENANVS: Prouerbium de his qui initio rei, quam agendam ſuſceperant, peccant. Simile illi: Cantherius in porta. Cum hoc conueniunt: In portu impingere; In limine deficere. Virgil.

Cur indecores in limine primo
Deficimus? -

pro, in ipſo operis negotiíque ſuſcepti primordio peccare. Ab iis tranſlatum, qui ex ædibus egreſſuri, in limine pedem offendunt. Offendiſſe autem limen, laciniam ad id adhæſiſſe, vel prolapſum cecidiſſe, oſtenta fuere inauſpicata & mali ominis, paſſim apud Poëtas. Ouidius:

Dicitur offenſo procubuiſſe pede.

96. Lineas agere. *Tom.3.lib.de Anima c.43. num.480.*

HVMANI *vel maximè initij ac finis lineas quotidie agere.* Prouerbia à lineis ducta, quæ conſequuntur, partim à Geometria, quæ lineis omnia perficit, partim à curriculis & palæſtris, quorum ſpatia certis lineis includebantur; partim à pictoribus, qui penicillo *lineas ducere* ſolent, priuſquàm vmbram ſine colore colorare incipiant, tranſlata ſunt. Hoc autem primum Tertull. ducere videtur vel ab initio & fine ſpatiorum in Dromone, vel à pictura, quum addit: *Manum fidei porrigens facilius adiuuandæ per imagines & parabolas, ſicut ſermonum, ita & rerum.* Deinde: *Proponit igitur tibi*, quaſi, ob oculos ſubiicit in pictura; pòſt: *Etiam per imaginem mortis.*

97. Lineas aliquas prædueere, ad quas erit dimieandum. *Tom.3. lib.3.aduerſ.Marc. cap.5.num.14.*

HOc ſumtum ab iis qui duello, ſiue ſingulari certamine congrediuntur; vel ab iis qui in ſtadio decurrunt, pro: certam materiæ legem præfinire.

98. Lineis certis determinare. *Tom. 1. lib. adu.Iudæos c.2.n.6.*

ADDIT Tertullianus: *ſummam quæſtionis ipſius.* Ab iiſdem certantium lineis, intra quas decertaturi conſiſtunt. In lib. de Pudicit. *Eundem limitem liminis figimus.* Vbi *limen* eſt linea, vt apud Virgil. liménque relinquūt. Certos terminos certáſque leges præſtituere inſtitutæ diſputationi.

99. Lineis claudere. *Tom.3.lib.1. adu.Marc. cap.7.num.51.*

QVAMQVAM tota materia de duobus Deis dimicetur, his interim lineis eā clauſimus, intra quas congrediemur. Eſt igitur, ſtata quædam argumenta præfinire, intra quæ ceu cancellos quoſdam coërceatur liberior orationis euagatio.

100. Lineis deducere. *Ibidem cap.25.n.175.*

CICERO: Huc cauſſa deducitur. Rem huc deduxi, id eſt in hunc ſtatum, locū adduxi. Tertull. *Quod adtinet ad bonitatis quæſtionem, his lineis deduximus eam minimè Deo adæquari*, hoc eſt: intra hoſce terminos tractauimus.

101. Lineas certas prædueere in vnam cōgreſsionis ſpeciem. *Tom. 3. Scorp. adu. Gnoſt. c.4 num.32.*

PRÆCEDIT apud Tertull. *Nos alibi de Deo dimicantes.* Certas leges ſibi præſcribere, quas intra de vna eadémque re decurrat diſputatio.

102. Linea extrema. *Tom.3.lib. aduerſ. Hermogen.cap.3.n.19. & c.38. n.132.133. & lib.adu. Prax.c.16.n.100.*

RHENANVS: In ſpatiis olim, in quibus curſus publicè fiebat, initium & finis lineis notabatur. Hinc quidquid poſtremum eſt, *extrema linea*, Prouerbialiter dici cœpit. Ergo quum Tertull. Hermogenem hîc vocat non *intelligentium extremam lineam*, imperitiſſimum accipe. Horatius Epiſtolam ad Quinctum ſic claudit:

Mors vltima linea rerum eſt.

Hæc etiam Turneb. Aduerſ. lib.12. cap. 10. Vbi ſimilem Terent. locum explicat, & Calx dicebatur, quòd ſcilicet calce & creta notaretur. Vltra autem calcem nihil ſupereſt quò curſus tendatur. Atqui quum Deus vniuerſitatis lib. aduerſ. Prax. *extrema linea* dicitur; adludere potiùs videtur Auctor ad illud Apoc. 1. & 22. Ego ſum α & ω. ſiue principium & finis. Lib. aduerſ. Hermogen. *Si determinatur, habet lineam extremam; quam quantum propriè pictor, agnoſcis finem eſſe omnis rei cuius linea extrema eſt.* Apud Terentium: *extrema linea* amare, eſt impenſiſſimè. ἡ ἄκρα γραμμὴ, ſumma linea & extremus terminus, vt ibi ſummus amor ſignificetur. Quomodo Eurip. cùm extremum terminum malorum & miſeriarum intelligeret, ἐπ᾽ ἄκραν ἥκομεν γραμμὴν τῶν κακῶν dixit. Non tamē inepte apud Terent. intellexeris *extremam lineam* in amore, ipſum rei amatæ aut concupitæ adſpectum; quaſi longis lineis, hoc eſt, de longinquo amare. Eraſmus Hermogenem, *extremam lineam* à Tertulliano appellari autumat, quaſi extremum & poſtremum ſui temporis hæreticorum, qui ætate Tertulliani ſupereſſet.

103. Ad lineam dimicare. *Tom.5.lib. de Pudicit. cap.6.num.39.*

AD *hanc iam lineam dimicabit noſtra congreſſio.* Deinde explicat ſe: *Præſcribam tamen tibi formam neceſſe eſt, ne ad vetera manum emittas, ne in terga reſpi-*

cia.Eſt itaque, In diſputando à re propoſita ooo euagari.

104. A lineis excidere. *Tom.3.lib.adu.Hermogen.c.39.n.137.*

AB inſtituto & propoſito aberrare; quæ tráſlatio videtur ſumta ab iis, qui lioeis non inſiſtentes, excidunt; aut excedunt, hoc eſt, vltra lineam pedem inter dimicandum efferunt.

105. Vltra lineam. *Ibidem.*

VLTRA præſtitutum diſputationis limitem.

106. Linea vna eſt. *Tom.3.Scorpiac.aduerſ. Gnoſt.c.11.n.84.*

VNVS eſt ſcopus, ad quem totius diſputationis ſumma eſt dirigenda.

107. Ad lineam vnam congreſſionem dirigere. *T.3.l.de Carne Chriſti c.17.n.135.*

IN re vna inſiſtere, & eam adlatis vtrimque rationibus diſpurare. vt ſuprà: *Eodē gradu dimicare.*

108. Lineæ inſiſtere. *Tom.3.lib.4.adu.Marc. c.17.num.250.*

CVI ſuperius contrarium eſt: *A lineis excidere.* Eſt, in inſtituto permanere, neque euagari. Quia, vt ait Turneb. ſic interdum collato pede pugnabatur, vt lineæ ductæ pedem ſemper oporteret inſiſtere, nec inde referri.

109. Lineis eiſdem dimicare. *Tom 3.lib.5. adu.Marc.c.1.n.12.*

INTRA certa argumentorū ſepta permanere, ſiue intra eoſdem fineis in diſpotando verſari.

110. Ad lineas rurſum. *Tom.3.lib.1.aduerſ. Marc.c.9.n.55.*

HOc eſt, ad propoſitum atque inſtitutū poſt digreſsionem ſiue παρέκβασιν reuerti. Sumtum ab iis, qoi quum à lioeis iam exciderint, rurſum gradum colligūt. Vide ſuprà: *In gradū rurſum.*

111. In lineas eaſdem gradum colligere. *Tom.3.lib.de Anima c.26.n.345.*

B. Hieron. in Dialog Lucifer. In gradum rurſum ac lineas regredere.

112. Intra lineam extremam includere. *T. 3.lib.adu.Hermog.c.38.n.134.*

HOc ſumtum videtur magis à Geometris, quorum tractatio eſt de quantitate, loco, ſuperficie, & linea. Loquitur de Materia Tertull. quam Hermogenes corpore infinitam faciebat, & locum tamē ei adſcribebat, quo ambiretur, hoc eſt, *extrema linea* includeretur. Significabit igitur Prouerbium, ſi placet, Certis limitibus aliquid comprehendere, & finire.

113. Lineas ducere. *Tom.3.lib.de Anima cap. 36.num.432.*

GRÆCIS ἄγειν ἢ γράφειν γραμμήν. Et lineatis pictura, ἡ γραφίς. Hinc illud: *Primas lineas ducere*, eleganti Metaphora à pictoribus, pto eo quod eſt, vmbram tantùm alicuius rei exhibere, atque obiter qood intelligi cupias, delineare. Ducit & primas lineas, qui formulam exordiēdi oegotij præſcribit. Et mittere lineam, pro: Rem tantùm adumbrare, & coniecturis quibuſdam inueſtigandam proponere. Siquidem ex linearum ductu iuſtum etiam picturæ artificiū diſcimus. Vnde verſiculus:

Linea quæ veterem longè fateatur Apellem.

Plinius lib.35. cap.10. meminit linearum Apellis. Solent enim pictores, vti etiam Rhenan. adnotauit, penicillo lioeas ducere, priùs quàm vmbram ſine colore colorare incipiant.

114. Lineas rectas ducere. *Tom 3. lib.adu. Hermogen.c.36.n.126.*

ADAPTAT hæc Prouerbia, à pictoria arte deducta, Hermogeni, qui ante hæreſin pictoriam exercuerat: *Niſi quod ſi tam rectas lineas ducis Hermogenes, quàm ratio iſta, pictor te bardior non eſt.* Referri poteſt ad eum qui officium ſuum probè facit; qui ab honeſtatis præceptis non diſcedit; qui ſuæ artis peritus eſt. Cui oppooatur etiam: *à lineis excidere.*

115. Lineamenta ductare. *Tom.3.lib.de Reſurr.carn.c.6.num.55.*

CICERO: Adſperſa temerè pigmenta in tabella, oris lineamenta effingere poſſunt. Græcis ſunt σκιαγραφαὶ & σκιογραφίαι. Item Cic. io Orat.ad Brut. Numerus quaſi quādam palæſtram & extrema lineamenta orationi adtulit, hoc eſt, venuſtatem ad oſtentationem adhibitam, & extremam quaſi manum. Tertullianus: *Exprimere* interpretatur, vt ſit perfectius quiddam quàm *lineas ducere.* Rem ſcilicet clariùs ob oculos proponere & demonſtrare.

116. A lineis excidere. *Tom.3.Lib.adu.Hermog.c.39.n.137.*

PRÆTER ſuperiorem interpretationem ab athletis ductam, à pictoribus hoc potius in Hermogenem antea pictorē refert. Pictores namque à lineis penicillo deductis excidentes, vltra lineam picturam protendunt ſuam; vt ſit: exorbitare ab inſtituto; vel etiam, ab officio diſcedere; &: falli atque errare.

117. Per lineam eandem ſerram reciprocare. *Tom.2.lib.de Coron.milit.cap.5.n.28.*

RHENA-

RHENANVS: Habet Prouerbij ſpeciem de inutili & vano labore, Metaphora ſumta à ſectoribus lignorum; qui ſi ſic ducant *ſerram*, vt aut non dimittant, aut in eadem tãtùm linea perſeuerent; nihil agent, vel certè non multum agẽt. Inouit Tertull. inutilem laborem circa vnam eandemque rem; vt ij qui in eodem argumento immodici ſuor, & velut cupreſſum ſimulant. Hæc eodem ſpectant: Eadem ſemper oberrare chorda; Eandem incudem noctu diúque tũdere. Apud Virgil. Argutæ lamina *ſerræ*, innuit, Reciprocationem. Sic fullones dicuntur: *Argutari pedibus*, hoc eſt, alterno & reciproco pede exculcare & lauare pannos.

118. Lucifugæ. *Tom. 3. lib. de Reſurr. carn. cap. 47. num. 341.*

LVCIFVGA, & *Lucifugus*, infame nomẽ. Homo nimitùm naturæ contrarius & præpoſterus, qui luce dormit, noctu vigilat; quem Iureconſulti appellant veſpertilionem, quòd exacto iam diei curriculo, ſub noctem, veſpertilionis in morem prorepat. Græcè λυχνόβιος, quibuſdam: Tenebrio, quaſi amans tenebrarum. Cicero in Catil. Dormientes appellat, quum Vigilantibus opponit. Tertull. *Lucifuga ſcripturarum*, qui io ſumma ſcriptorum claritate, & in iis, vt verbis Tertull. vtar, *quæ vel ipſius ſolis radio ſcripta clarent*, impingunt; & vt dicitur, in ſole caligant.

119. Lucernam meridie circumferrẽ. *To. 3. lib. 1. adu. Marc. c. 1. num. 19.*

PROVERBIALITER idẽ ſignificabit, quòd: Lucernam adhibere vel accendere in meridie, quod eſt, facere aliqoid nõ ſuo tempore, vel: in re clara obſcuritatem aucupari. Natum à Diogene, qui accenſa lucerna meridie hominem quærebat.

120. Luminibus effoſſis orbatus. *Tom. 5. lib. de Trinit. c. 28. n. 127.*

VIRGIL. lib. 3. de Polyp.

Luminis effoſſi fluidum lauit inde cruorem.

Et paulo ſuperius: Cui lumen ademprũ. &: Telo lumeo terebramus. Vide ſoprà: *Cacus in petram offendit.* Adiungit Nouatianus per Epexegeſin: *Totus ſit in doctrina ſua cæcitate ſuperatus.* Vt prouerbialiter de eo dici poſsit, qui doctrinarum vel errorum prauitate excæcatus eſt, & cui nihil ſanæ mẽtis intelligentiæ've ſit reliquum. Vel ad Nouatiani ſententiam propius, cui nihil ſubterfugij reſtat, quo argumentis victus recurrat; nihilque ſecum poteſt diſpicere, quo errorem tueatur.

121. A lumine exorbitare caligine. *Tom. 5. lib. de Pudic. c. 8. n. 59.*

AB orbita, quod eſt veſtigium decurrentis in via rotæ, eſt verbum *exorbitare*, quaſi à via deflectere; præ errorum cæcitate veram doctrinam, quæ per ſe lucet, non poſſe perſpicere. Lib. adu. Gnoſt. *Ab illo* (Deo) *in idololatria exorbitauerũt.*

122. Malum foras. *Tom. 3. lib. adu. Valent. c. 10. num. 119.*

DETESTANTIS & abhorrentis vox, & malum infortuniúmve deprecantis. Virgil. 1.

- Quod Dij prius omen in ipſum
Conuertant. - &:
Dij meliora piis, errorémque hoſtibus illum.

& lib. 3.

Dij prohibete minas, Dij talem auertite caſum.

Solet apud Veteres in veſtibulis ædiũ ſtatui Hercules ἀλεξίκακος, hoc eſt, malorum depulſor, & adſcribi interdum, boni ominis cauſſa, μηδὲν κακὸν εἰσίτω, nihil mali ingrediatur. A ſacris præterea mali profaníque homines ſacrificorum voce ſolebant arceri. Virgil.

- procul hinc, procul eſte profani.

Theocr. in Idyll.

Ἀείσω συνετοῖσι, θύρας δ' ἐπίθεσθε βέβαλοι·

hoc eſt:

Expertis cantabo, fores operite profani.

123. Manu iniecta detinere. *Tom. 3. lib. 1. adu. Marc. c. 6. num. 44.*

INIICERE *manum*, propriè antiquo verbo Iuris, eſt quoties nulla Iudicis exſpectata auctoritate rem nobis debitam, aut etiam noſtram vindicamus, & Dominus in prædium beneficiarium manum inicere conſueuit. *Inicitur* autem *manus* in aliquem, eiúſque bona mercéſve, quum inde abire vel moueri auctoritate aliqua ſiue edicto vetantur. Sic recipere manus iniectionem, eſt retinere facultatem reprehendendæ rei alienatæ. Virgil.

Iniecere manum parcæ, -

id eſt, morti deſtinarunt. Explicat ſe Tertull. *Porrò & hîc eadem regula ſummi magni patrocinabitur nobis, vtpotè quæ totum ſtatum vindicet diuinitatis.*

124. Manum porrigere. *Tom. 3. lib. de Anima. c. 43. nu. 480. & lib. de Reſurr. carnis cap. 53. num. 382. ac lib. 4. aduerſ. Marc. cap. 41. num. 677.*

SATIS vulgatum, pro: Auxilio eſſe. Cicero in Orat. poſt redit. Qui mihi primus adflicto & iacenti conſularem fidẽ dextrámque porrexit. Sic Deus dicitur Tertull. *manum porrigere fidei*, hoc eſt, confirmare, & in ſua firmitate conſeruare. Virg. lib. 3.

Dat dextram, atque animum præſenti pignore firmat.

Manuum porrectione etiam alicoæ ſententiæ cõprobatio fuit ſignificata, quæ Græcis χειροτονία, & τὸ χειροτονεῖν.

125. Manum tradere. *Tom. 5. lib. de Pudic. cap. 15. num. 126.*

PRO eodem cum ſuperiore vſurpat. Virgil. lib. 8.

Accepitque manu, dextrámque amplexus inhæſit.

Tradere de manu in *manum* Cicer. eſt dedere & commendare.

126. Manus dare. *Tom.5. lib. de Trinit. cap.11. num.55.*

CICERO in Amicit. Ad extremum det manus, vincíque ſe patiatur. Virgil.
Neque enim ipſe manus feritate dediſſet.
Eſt igitur ſe victum agnoſcere, & aduerſario cedere. Nam qui ſe victori dedunt ne interimantur, vltrò manus ad vincula offerunt. Virgil. etiam Tẽdere, & Protendere dixit lib.12.
Ille humilis ſupplexque oculos, dextrámque precantem
Protendens, & vicisti, & victum tendere palmas
Auſonij vidêre. -

127. Inter manus tenere. *Ibid. c.21. n.95.*

EST certum quid habere, ob oculos quaſi propoſitum habere. Sic dicimus: Victoriā in manibus tenere. Virgil. lib.11.
Cetera qua rerum iaceant perculſa ruina,
Ante oculos, interque manus ſunt omnia veſtras.
Quaſi dicat: Narratione non egent, omnibus patent claráque ſunt.

128. Mappa miſſa. *Tom.3. lib. adu. Valent. cap. 36. num.381.*

HOC eſt, veluti ſigno quopiam dato. Adludit Tertull. ad morem Circenſibus Romæ Ludis receptum, quo *mappa* Tragœdis vſitatā à Prætore dimittebatur in ſignum aurigationis & certaminis auſpicandi. Quem morem adtingit Iuuen. Sat. 11.
Interea Megaleſiacæ ſpectacula mappæ
Idæum ſollemne colunt. - Et Martial.
Cretatam (al. ceratam) prætor quum vellet mittere mappam.
Et Sueton. in Nerone: Aliquo liberto mittente *mappam.* Vide Adnotat. Pamelij ad lib. de Spect. cap.16. n.143. Tom.2.

129. Maſſageta inhumanior. *Tom.3. lib.1. adu. Marc. c.1. n.13.*

VIDEANTVR Adnot. Pamelij. Scytharum natio trans mare Hyrcanum, Alani, Abaſgi, & Augi poſtea dicti, & ab Hebræis Magogi; hoſpitibus infeſtiſſimi, neque cum vicinis populis diuturna amicitiæ fœdera, neque fidem poſſunt ſeruare. Lac equorum ſanguine miſtum bibunt; præterea tam prodigioſæ immaniſque naturæ, vt ſenio cōfectos in fruſta cædere, illorúmque carnibus cum pecudinis admiſtis paſci conſueuerint. Hinc nobile illud inhumanitatis nomen.

130. Μὴ θεομαχεῖν. *Tom.1. lib. ad Scap. cap.4. num.22.*

NOLI cum Deo bellare. Cicero in lib. de Senect. Quid eſt enim aliud Gigantū more bellare cum Diis, niſi naturæ repugnare? Hinc θεομάχοι, Dei hoſtes, vel qui Deo obluctātur. Tractū videtur à notiſsima Gigātum in Iouem belligerantium fabula. Vſurpari poterit, vbi quis viribus ſuis fretus temerè res nō tentandas molitur; & vti admoneamus infeliciter cedere, quæcumque aduerſus diuina humanáque iura per vim inſtituuntur. Horat. in Od.
Quid æternis minorem
Conſiliis animam fatigas? Virgil.
Cede Deo. &:
Heu nihil inuitis fas quemquam fidere Diuis.
Bis in Actis Apoſt. μὴ θεομαχῶμεν, & θεομάχοι εὑρεθῆτε. Plato eiuſmodi homines, è Titanum gẽnere, dixit.

131. Micas infarcire. *Tom.3. lib. de Anim. c. 6. num.85.*

EX contentione Platonis & Ariſtotelis, quam inſtituit Tertull. aliquid poterit elici. Plato varius, multiplex, & copioſus, ſingulari eloquentia & ſuauitate orationis, in cuius Dialogis locutio, etſi abſit à verſu, tamen quòd incitatiùs feratur, & clariſsimis verborum luminibus vtatur, potius Poëma putanda, quàm Comicorum Poëtarum. Ariſtoteles breuitate dicendi præſtitit, vel potius ſiccitatem quandam tenuitatemque in dicendo, hoc eſt, orationem anguſtam, preſſam & conciſam (quæ in Platone eſt ampla, copioſa, redundans) adamauit. Hinc illa: *Mulſa aqua, de eloquio Platonis*; & : *Micæ de minutiloquio Ariſtotelis*, Prouerbialiter accipi poſſunt. Vt hoc quidem genus orationis ſiccum, & cui nihil temerè detrahi poſsit; illo autem redundans, & ex quo ſi quid demas mutéſve, de ſententia nihil detraxeris. Nihilominus *Micas infarcire*, interpretari etiam poterimus, Tenuiter & cum parcitate quid diſtribuere, vt: *mulſam aquam infundere*, largiter & benignè.

132. Mulſam aquam infundere. *Ibidem.*

AQVA *mulſa*, ὑδρόμελι, ἢ μελίκρατον, aqua melle miſta. Vt adludat nō ſolùm ad copioſam, ſed ad mellitā ſiue melleam in Platone eloquētiam. Lib. de Anima de eodē Platone: *ob mella facundiæ.* Quum contrà quod ſiccum eſt, facillimè frietur, & in micas minutatim diſſoluatur. Eodem faciunt verba: *Infundere*, & : *Infarcire.* Fortaſſè & *Micas infarcire*, cum Tulliano iſto, præmanſum in os inſerere, conueniet; quod eſt: rem in docendo nimis enucleatè, minútque fruſtulatim tradere, & craſse explicare. Græcè: Μικρολογεῖν ἢ λεπτολογεῖν, ſiue vt Cicer. ad Att. περὶ μικρὰ σπουδάζειν, quod eſt: cura minutula anxium eſſe.

133. Mulum de aſino pingere. *Tom.3. lib. adu. Valent. c.19. n.237.*

MVLI, quos aſini & equæ generant, vnde ἡμίονοι, quaſi dimidiati aſini, à patribus. Hinnuli, vel potius ex Columellæ ſententia: Hinni, à patris, equi, hinnitu, equo & aſina geniti. Ginni, cum equa muli coitu nati. Hinc Prouerbium: ex aſini, mulíque, id eſt: dimidiati aſini; ex etymologia Græca, ſimilitudine; quando exēplar & res effecta non multum ſunt diſcreta; vel quando ineptiæ ineptiis repræſentantur, vel mendacia mendaciis aſtruuntur. Cuiuſmodi farinæ & illa:

illa: Non tam ouum ouo ſimile, Armenti eiuſdem, Cum Bytho Bacchius.

134. Narem contrahere. *Tom. 3. lib. 1. adu. Marc. c.13. num. 71.*

IN naſo irriſionis ſedes. Hinc naſuti, & naſum habere, irriſores dicuntur. Plin.lib.11. c.37. Naſũ noui mores ſubdolæ irriſioni dicauere. Horat.

Naſo adunco ſuſpendere. Martial.
Et pueri naſum Rhinocerotis habent. Perſ.
Rides, ait, & nimis vncis
Naribus indulges.

Et Græci μυκτηρίζειν, ἀπὸ τοῦ μυκτῆρος, à naſo, irridere. Ex naribus etiam indicium iracundiæ; vti animantes quædam iram narium flatu produnt. Theoc.in Thyrſi:

Καὶ οἱ ἀεὶ δριμεῖα χολὰ ποτὶ ῥινὶ κάθηται.
Aſpera et ſemper ſedet ira in naribus.

Vnde corrugare & contrahere nares dicuntur, qui offenduntur. Horat.

— Ne ſordida mappa
Corruget nares. —

135. Naſo agere. *Tom. 3. lib.2. aduerſ. Marc. c.25.n.170.*

CICER. Ridiculo ſcommaticóque dicterio lædere.

136. Naſo deridere. *Tom.5. lib. de Pudic. cap. 2.num.18.*

B. Paulus ad Gal.6. Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται, id eſt, non irridetur, non agitur naſo. μύζειν enim apud Græcos, id eſt, myſſare vel muſſare, non aliud ferè ſignat, quàm labiis occluſis ſonum naribus elicere. vnde μυκτήρ. Sonus autem μυσμὴ, irriſioni plerumque dicatus; atque hinc, qui citra reprehenſionis morſum agit, ἀμύσμων dicitur, Homero paſsim ἀμύμων. Addit Tertull. *adulantium*, vt ſignificari videatur poſtica ſanna, quæ eſt clancularia & tecta irriſio, à geſtu ridentium aliquem à tergo ſiue occipitio; vt ſit: obtrudere palpum Deo.

137. Naufragium inextricabile. *Tom.2.lib. de Idolol.c.vlt.n.169.*

GRÆCIS: ναυάγιον ἄφυκτον, quod vitari nõ poteſt. Qui in ſcopulos impingunt, nauémque frangunt, ſeſe extricare ſiue expedire à periculo non poſſunt. Virgil. de Labyrintho, *inextricabilis* error. Vide *Hypobrychium.*

138. Nauigare inter ſcopulos & ſinus, inter vada & freta. *Ibidem* 168.

EST, verſari in ancipiti periculo. Nam *ſcopuli*, hoc eſt montes ſaxei, ſiue rupes è mari eminẽtes, & quandoque ſub aquæ æquore latentes; &: *Sinus*, littora incurua mare amplectentia; &: *vada*, minus profunda maris loca, & vndarum breuibus infeſta; &: *freta*, maris anguſtiæ, vbi quaſi æſtu ferueſcit mare, nauigantibus & inſidioſa & periculoſa ſunt. Lib. 1.aduerſ. Marc. *Duas Symplegadas naufragij ſui.*

139. Nubilo obſcurior. *Tom.3. lib.1.aduerſ. Marc. cap.1.num.14.*

VIDEANTVR Adnot. Pamelij de Cimmeriis tenebris, quæ in idem incidunt Prouerbium. *Nubilum*, nubes denſior ſiue craſſamentum exhalationum aquæ gignẽdæ fœcundam vim habens. Vnde cœlum nebuloſum ſeu nubilum. Nebulas vel *Nubilum* offundere, eſt obſcurare. Sed quum Tertull. ad mores Marcionis adludat, triſtitia & recondita animi ſeueritas ſignificabitur; vt apud Comicum Græcum διασκεδᾶν τὸ νέφος τοῦ μετώπου, diſcutere frõtis nubilum, quod eſt triſtitiam abigere, lætúmque vultum inducere. Et ſupercilium nubilum, ὀφρὺς ξυνωφρὺς, pro triſti. Horat. *Deme ſupercilio nubem.* Virgil. 6.

Sed frons læta parum, & deiecto lumina vultu. &:
Sed nox atra caput triſtis circumuolat vmbra.

140. Nutu tradere, (*niſi* traducere *quis malit.*) *Tom.1.lib.de Pall.c.4.n.84.*

VIDE: *Acie figere*, &: *Digito deſtinare.* Eſt deridentium & improbantium aliquid clanculum inter ſe, quod palàm facere non ſit impune vel decens; quum neque coniectis in hominem rémve oculis, neque protentis digitis id facere liceat; tum clanculario ſaltem adnutu demonſtrari poteſt.

141. Oculis clauſis. *Tom.1. lib.de Pall. cap.2. num.20. Apolog.c.3.nu.36. Tom.3. lib.de Reſurr.carnis cap.51. num.361.*

SI ſubaudias verbum, liquet, res eſt clariſſima, luce meridiana clarius, vt nolẽs volénſque quiuis vel videre poſsit, vel intelligere. Si ſubaudias: Agere quid, eſt abruptè, temerè, ſine diſcrimine facere. Vt impingũt in odium nominis Chriſtiani *clauſis oculis*, & cæcitate odij in naufragium; qui rei veritatem neque esplorant, neque explorare laborãt, ſed adfectibus ſuis iniquiſſimè indulgent, & iuxta Terent.

Neque ius neque bonum atque æquum ſciunt.
Melius, peius, proſit, obſit, nihil vident, niſi quod lubet.

B.Auguſt. Quæ tandem vis, niſi cæcitas & vanitas animi cogit hominem clauſis, vt dicitur, oculis, tamquam in alterum iacere, quod cùm in eum iecerit, continuò redeat? B.Hieronym. More Andabatarum in tenebris gladium ventilans. &: Melius eſt tamen *clauſis* (quod dicitur) *oculis* Andabatarum more pugnare, quàm directa ſpicula clypeo non repellere veritatis. Et B. Baſil. νυκτομαχίαν dixit, nocturnam pugnam, in eos qui nullo iudicio inſectantur aliquid.

142. Oculis Homericis. *Tom.1. lib. de Pall. cap.2. num.20.*

VIDEANTVR Adnotationes Pamelij. Idem cum ſuperiore. *Homerus* antea Meleſigenes dictus, à cæcitate (nam ab ineunte ætate lumini-

bus captus proditur) τῦ ὁμήρȣ nomen ſortitus eſt. Vnde illa omnium admiratio, omnium rerum humanarum ſimulacra expreſſa nobis ante oculos conſtitui potuiſſe ab eo, qui nunquam ea ſuis oculis vſurparat.

143. Palos terminales figere. *Tom.5. lib. de Ieiun.c.11.num.72.*

TERMINALIS lapis, & aliquando *palus*, qui in agrorum finibus ponitur, & vt Virgil. de Saxo:

- Campo qui fortè iacebat
Limes agro poſitus, litem vt diſcerneret aruis.

Et in Georg.

Nec ſignare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat. -

Palos autem loco lapidum aut ſaxorum poni conſueuiſſe indicat nomen, *Palen*, Flandris pro agrorum terminis vſitatum. Vel adludit Tertull. ad Dromonem ſiue ſtadium equeſtre; vbi terminus erat, vbi peracto curſu quieſcebant, & meta, *palus* erat acuminatus in ſtadij fine poſitus, circa quem girabant curſum. Eſt igitur *palos terminales figere*, intra anguſtos & certos fines aliquem concludere, ne quid vel tentet, vel poſſit, vel imperium exerceat vlteriùs.

144. In partem vnam incumbere. *Tom.5. lib. de Trinit. c.23. nu.102.*

SVMTVM à militia, vbi in dextrum vel ſiniſtrum latus ſiue cornu ſiue partem maiore impetu & pertinacia conuerſa vndique ſigna inferẽtibus aduerſariis incumbitur. Quibus deiectis & loco ſummotis procliuis ſit victoria. Cæſ. 2. Bel. Gal. Cæſar ad dextrũ cornu profectus vbi ſuos vrgeri, &c. His verbis ſe explicat Auctor lib. de Trinit. *Inclinauerant, Trahere, Superare*, quæ à militia ducta ſunt.

145. Pepone magis inſulſus. *Tom.3. lib. de Anima c.32. nu.387.*

Πέπονες, molles & faciles dicũtur, Metaphora à maturis fructibus ducta; vel etiam à cucumeribus, qui *pepones*, quòd molleſcant, & ſimul atque maturuerint, flacceſcant, appellantur. Inde illa μαλακώτερος πέπονος συκῦ, mollior ficu matura, πεπαίτερος μόρων, maturior moris. Et cõuiuinm Prouerbiale per tranſlationem πέπονες, τυτέςιν ἁπαλοὶ ϗ ἀσθενεῖς. Eſt & interdum blanda & amica vox, ὦ πέπον, τυτέςι προσφιλέςατε ἢ πραοτάτε, à maturis placidiſque moribus, vel quòd τὰ πέπονα, hoc eſt, mollia maturáque amemus omnes.

146. Peponem cordis loco habere. *Tom. 3. lib.4. adu. Marc. cap.40. n.666.*

VIDEANTVR hoc loco Adnotat. Pamelij; & Feu-ardentij ad illud B. Irenæi lib. 1. c. 3. num.10. O *pepones* Sophiſtæ vituperabiles, & non viri; quod ex Homer. Ilia. β. deſumtum eſt.

Ὦ πέπονες, κάκ' ἐλέγχε' ἀχαιΐδες, οὐκ ἔτ' ἀχαιοί, id eſt:

O molles, mala probra, & Achaides, haud enim Achiui.

Quod Virgil. imitatus;

O verè Phrygia, neque enim Phryges.

Significat itaque Prouerbium: Excordem eſſe, vel corde eſſe inſulſo. In corde enim primariæ animi vires. Hinc cordati, quibus cor rectè adſectum eſt & robuſtum. Excordes, quibus *peponis* inſtar, molle, flaccidum, & minimè virile. Vide ſuprà: *Cerebrum vel cor non habere*, & : *Ceruus in prælio.*

147. Perſonam agere. *Tom. 3. lib. 3. aduerſ. Marc. cap.11. num.77.*

VIDE infrà: *Scenam decurrere. Perſona*, pro munere ſiue partibus. Cicer. Has partes lenitatis ſemper egi; illam grauitatis *perſonam* non appetiui. Ab hiſtrionum perſona. *Perſonam* gerere, tueri, ſuſtinere, agere, ab hiſtrionicis actionibus.

148. Phyſcone impurior. *Tom.1. lib. de Pall. cap.4. num.79.*

DE homine qui ſe in omne luxus libidiniſque genus ingurgitat. Fuit enim Ptolemęus *Phyſcon* 8. AEgypti Rex, qui quum Cyrenæ imperaret, fratri Euergetæ defuncto ſucceſſit; qui ſupra belluinam libidinem & crudelitatem (quæ facinora commemorat Iuſtin. lib. 38.) ſagina ventris, & corporis vultúſque deſormitate belluæ quàm homini ſimilior. Quæ fœditas in eo pellucidæ veſtis ſubtilitate, quaſi de induſtria, ſiue potius ex intemperantia augebatur, inſame *Phyſconis* nomẽ ex re tulit, quaſi ventricoſi & aquarioli, propter abdominis ſtudium. φύσκων enim ὁ γάςρων ἢ παχύς ἀπὸ τῆς φύσκης, quod eſt, inteſtinum craſſum. Cui & Perſius ait:

Pinguis aqualiculus propenſo ſeſquipede exſtat.

149. Plagæ occurrere. *Tom.3. Scorp. aduerſ. Gnoſt. cap.5. num.35.*

SVMTVM à gladiatoribus, qui vel aduerſarij petitionem corporis declinatione effugiũt, vel parmula excipiunt, vt ſit fruſtrà conatus. Vide ſuprà: *In alium ictum conſiderare.* B. Hieron. contra Iouin. Quaſi de loco videmur cedere, & aduerſario feriendi occaſionem dare. Et: directa ſpicula clypeo refellere veritatis.

150. Plaudere in ſinum. *Tom.5. lib. de Pudic. cap.6. num.42.*

SI QVA *vobis exempla in ſinum plaudent*, hoc eſt, tam grata vobis accidant, quæ informatam in animis veſtris opinionem videantur confirmare; vt inde tacitam apud vos voluptatẽ ſentiatis, veſtróque adfectui indulgeatis. Apud Homer. ἐν θυμῷ χαίρειν. Tib. *In tacito gaudere ſinu.*

151. Plaudere parti. *Ibidẽ cap.19. num. 160.*

LEgitur apud Tertull. *diuerſæ parti ſupplaudere*, vel *ſubplaudere*, quaſi ſuffragari & ſubſcribere aliorum

aliorum ſententiæ. Ab iis qui pedibus ſtrepitum edunt, vel manuum comploſione adprobant. Cicero: Pedem nemo in illo iudicio ſupploſit.

152. Polycrate felicior. *Tom. 1. Apolog.cap. 11.num.173.*

POLYCRATES Sami Tyrannus, aureus fortunæ fœtus, cui ad nutum voluntatémque omnia fluxerunt. Sed qui tamen proſperum ad inuidiã vſque vitæ curſum miſerabili exitu in Mycaleuſis montis vertice cruce ſuffixus concluſit. Valer. Max.lib.6.cap.11.

153. Pompeio ſublimior. *Ibidem.*

POMPEII elugium habes apud Cicer. Orat. pro Leg. Manil. Apud Plin.lib.7.toto cap. 26. à quo ait non modò Alexandri Magni rerum ſplendorem æquatum, ſed etiam Herculis propè ac Liberi. Cognomentum Magni cum Alexandro commune, communem quoque ſublimitatis titulum dedit.

154. In ponti æſtu medio hærere. *Tom. 3. lib.1.adu.Marc.c.7.n.50.*

VIRGIL. lib.5.
Saxis in procurrentibus hæſit. Et:
In ſcopulo luctantem breuibúſque vadis.
Et lib. 10.
Inflicta vadis dorſo dum pendet iniquo.

Quæ vti Tertullianicum, Prouerbialiter accipi poſſunt. Contrarium erit ex eodem lib.
Labitur alta ſecans, fluctúque æſtúque ſecundo.

Æſtus autem aliquando accipitur pro ipſa maris creſcentis decreſcentíſque commotione, hoc eſt, acceſſu ſiue incremento, vel receſſu ſiue reciprocatione. Aliquando pro arena illa inſtabili, quæ abſorbet & haurit omnia. Virgil.
- *Furit* æſtus *arenis.* &:
Æſtu *miſcentur arenæ.*

Similia illa; Hærere in iiſdem ſcopulis, in aqua, in vado, in ſalebra. Metaphoræ à nauigantibus ductæ, qui vado illiſa omni curſum inſtitutum tenere non poſſunt. Sic dum nauis *æſtu* reciproco huc & illuc impellitur, neque progredi poteſt; vt ſignificetur Prouerb. Se non extricare aut expedire, non ſatisfacere argumento, ſed eodem relabi. Vide: *Fluctus vtrimque.*

155. In præruptum imponere. *Tom.3.lib.4. aduerſ.Marc.c.37.n. 607.*

PRÆRVPTVM, ſubſtantiuè, vt: abruptum; quidquid altum & præceps, ſaxa *prærupta*, & mons *præruptus*, altus. Plin. Græcis τὸ ἀπόκρημνον, vnde procliue præcipitium. Explicat ſe Tertullianus: *Sciens præceps ituros homines, ipſe illos in præruptum impoſuit.* vt ſit: aperto periculo exponere, nec ſatis prouidere, ne quid mali contingat; vt ſi homini auaro & furi pecuniæ adminiſtratio committatur, adoleſcenti libidinoſo pudicitia virginum.

156. Profundum inenatabile. *Tom.2. lib. de Idol.cap.vlt.num.169.*

QVI naui excuſſi in maris profundum delabuntur, natatione vix vmquam emergũt, de periculo ineluctabili. Vide *Hypobrychium*, &: *Naufragium.* Contrarium erit illud Virgil.5.
Fundo vix tandem redditus imo eſt.
& lib. 6.
Adnabam terræ, & iam tuta tenebam.

157. Ad regulas perducere. *To.3. lib. 1. adu. Marc.c.22.n.153.*

REGVLA, aliàs norma, eſt inſtrumentum fabrile, quo ſtructuræ longitudinem, an reſpondeat, exigunt fabri; & vtitur Tertull. verbo fabrili, examinandam Dei bonitatem. Hinc illa, *regula* rectior, amuſsi exactior, ad perpendiculum & amuſsim. Rem diligenter expendere, vt omnibus ſuis partibus numeríſque abſolutè tractetur.

158. Sardanapalo mollior. *Tom. 1. lib. de Pall. cap.4. nu.79.*

SARDANAPALVS poſtremus Aſſyriorum Rex, vir muliere corruptior, inquit Iuſt. lib.1. qui inter ſcortorum greges inuentus, purpuram colo nere, & muliebri habitu, cùm mollitia corporis & oculorum laſciuia omneis fœminas anteiret, penſa inter virgines partiri; adeò vt eius cognomen ob inſignem mollitiem in Prouerbium abierit apud Græcos & Latinos.

159. Scenam decurrere & deſaltare. *Tom.3. lib.3.adu.Marc.c.11.n.77.*

SCENA, propriè frons theatri, locus nimirùm Actorum, obſtructus peripetaſmatis, è quo in proſcenium acturi hiſtriones prodibant. Frequenter pro ipſa fabula, Tragœdia, aut Comœdia. Virgil.
Scenis *agitatus Oreſtes,*
id eſt, Tragœdus celebratus & frequenter actus. Horat.
Quam non adſtricto percurrat pulpita ſocco.

Pulpita, pro *ſcena.* hoc eſt, quàm inconditas & malè aptas conſcribat comœdias. Erit igitur *decurrere ſcenam*, perficere eius rei, quæ inſtituta erat, ſummam. Cicero: Quæ abs te breuiter de arte decurſa ſunt. *Decurrere ſcenam phantaſmatis* Tertull. eſt, omninò & abſolutè probare carnem Chriſti phantaſma tantùm fuiſſe, & in eo probando hærere. Sic Cæl. ad Cicer. lib. 8. *Scena* totius rei, hoc eſt, id in quo tota res vertitur, & conſumi debet. Lib.adu.Valentin. appellat Tertull. *deſultricem virtutem*, inſtabilem & malè firmam & motoriam; & inde: *deſultorij* homines, à deſultoribus equitibus. Propriè etiam vſurpat, vti *decurrere*; vt *deſaltare*, ſit ſaltu mimico repræſentare. Nam in *ſcena* Orcheſtra, chori propria eſt, ſicuti *ſcena* hiſtrionũ; in qua Mimi ſolebant ſuas actiones exhibere. ὀρχηστύς, ars ſaltandi, & ipſa ſaltatio; vt alludat ad vtroſque vtroque verbo, & ad ſcenicos hiſtriones, & ad mimos, & ab iiſdem diuerſas trahat Metaphoras.

160. Scalpellum immergere. *Tom.1. lib. de Pall.c.5.num.103.*

SCALPELLVS, vel *ſcalpellum*, eſt ſcalprum chirurgicum, φλεβότομον. Neſcio an etiam *ſcalpella*, vt piſtilla Plauto, pro piſtillo. vulgò lăceola, à chirurgis tractum. Nam voce: *acerbitati*, videtur cholerici humoris in Vedio abundantia ſignificari. Cicer. pro Seſt. Non ea eſt medicina, quum ſanæ parti corporis *ſcalpellum* adhibetur. Solent Chirurgi immerſo *ſcalpello* venam incidere, & humorem redundantem elicere. Vſus erit Prouerbij in morborum animi medicina, vti & ea quæ conſequuntur apud Tertull. *Catharticum dare.*

161. Scipione iuſtior & militarior. *Tom. 1. Apolog.c.11.n.173.*

PLINIVS lib.7.nu.27. Cato primus tres ſummas in homine res præſtitiſſe exiſtimatus eſt. Optimus orator, Imperator, Senator. Quæ mihi omnia etiamſi non prius, attamen clarius fulſiſſe in Scipione Æmiliano videntur. Eiuſdem laus apud Cicer. lib. de Amicit. Iuſtitia & bonitas in altero Scipione, Naſica, commendatur. Vtrumque tamen, & iuſtitiæ & militaris ſcientiæ ſtudium Scipioni minori ſiue Æmiliano attribuit Lælius apud Cicer. lib. eodem: Maior, ſiue Africanus, vtraque etiam laude excelluit.

162. Scytha tetrior. *Tom.3.lib.1.adu.Marc. cap.1.num.12.*

VIOR Adnotat. Pamelij. Gens *Scythica* omni memoria, & omnium ferè gentium ſcriptorúmque exiſtimatione ad bella & ad immanitatem magis, quàm ad vllum humanitatis ſtudium nata.

163. Siluam cædere & truncare. *Tom. 1. Apolog.c.4.n.50.& 51.& lib. de Præſc. adu.hær.c.37.n.282.*

QVO *iure ſiluam meam cædis.* quæ à Iure ciuili transfert omnia, hoc eſt: quid in meã poſſeſſionem irruis? in meam meſſem falcem immittis? Apolog. *Totam illam veterem & ſqualentem ſiluam legum, nouis principalium reſcriptorum & edictorum ſecuribus, truncatis & cæditis. Silua* Latinis, vti & Græcis ὕλη, Metaphoricõs, pro copia & materia. Cicero: Omnis vbertas & quaſi *ſilua* dicendi. &: Rerum & ſententiarum *ſilua.* Hoc autem Prouerbium ſumtum ab arboribus, quæ vel putantur ne ſilneſcant ſarmentis, & in omneis partes, nimiæ fundantur; vel radicibus vnà cum trunco exciduntur.

164. Siluam cædere, eradicare, & exeaudicare. *Tom.5.lib.de Pudic.c.16. n.135.*

QVANTA *ſecuri omnem ſiluam libidinum cadat, & eradicet, & excaudicet.* Addit: *Ne quidquam de recidiuo fruticare permittat.* Eſt penitus aliquid abolere, idémque cum ſuperiore. Nam truncus eſt ſtipes ipſe ramis & frondibus exutus. Caudex cũ frondibus. Itaque truncare, & *excaudicare*, eadem.

165. Siluam ingentem commouere. *Tom. 5.lib.de Trinit.c.16.n.81.*

SILVAM Scripturarũ *commouere* circa aliquid. Multa excutere, & vndique argumenta deſumere, lato campo euagari.

166. Quanta ſilua. *Tom.3.lib.de Anim.c.2. num.30.*

QVÆ vis? quæ copia? quàm ampla latéque patens materia?

167. Socrate ſapientior. *Tom.1.Apolog.c.11. num.173.*

NON modò hominum exiſtimationẽ, ſed Pythij Apollinis oraculo ſapientiſsimus iudicatus *Socrates*, & cunctis prælatus proditur. Plin. lib.7.c.31. Cicer. lib. de Amicit.

168. Solis pectines. *Tom.3. lib. adu. Valent. cap.3.num.23.*

IN *pectinibus*, quibus comas vel diſcriminamus vel pectimus, radij denſi & rari, à ſolarium radiorum ſimilitudine, dicuntur; & reciproca Metaphora: *pectines ſolis*, quòd omnem in partem radios, quaſi crenula inſtat pectinis, interciſos emittat. Vnde apud Lucret. Tela diei, quaſi miſsiles, telorũ in morem, radij. Et ἑκηβόλος Ἀπόλλων, Sol. At cùm his verbis, puerorum terriculamenta, vti &, *Lamiæ turres*, ſignificentur: conſueuerunt fortaſsè nutrices, vel puerilem eiulatum compeſcere, vel obſtinatam, dum caput ſibi pecti non ferunt, contumaciam hiſce verbis infringere, dum *pectines ſolis*, veluti ſtrigiles, ad ſe adferri imperant.

169. Solis radio ſcriptum. *Tom.3.lib.de Reſurr.carn.c.47.num.341.*

PRO perſpicuo, & eo quod claret. Nam quæ maximè conſtant, maximéque in confeſſo ſunt, ea ſole clariora dicimus. Hinc illa: In ſole caligare; Aduerſus ſolem loqui. Lib. de Pudicit. c.7. *Quibus exquirendis non lucerna ſpiculo lumine, ſed totius ſolis lancea opus eſt.*

170. In ſolido eſſe. *Tom.5.lib.de Pudic.c.10. num.83.*

SECVRVM eſſe, & benè firmum, munitúmque. Cui opponit: *Pendente veſtigio ingredi*, &: *In gradu totum eſſe, Decuti de tenore.* Huic ſimilia: Duabus ancoris fultum eſſe; In vado eſſe. Virgil. lib. 11.

– Multos alterna reuiſens
Luſit, & in ſolido *rurſus fortuna locauit.*

171. Ad ſpeculum reſpondere. *Ibidem c.8. n.64.lib.4.adu. Marc.c.31. n.511.*

ADVERSVS *ſpeculum parabola*, dixiſſe videtur pro ſenſu anagogico, ſiue ipſa anagoge, qui

eſt

eſt ſenſus ſcripturarum, parabolarum, oraculorum myſticus & reconditus, quique interiùs & quaſi ſub cortice latet. Sic *ad ſpeculum reſpondere* (vti in rebus fabrilibus ad regulam, amuſſim, perpendiculum) erit omnia ea; quæ parabola próponuntur, poſſe accommodari iis, quæ eadem ſignificantur. Et, vt loquitur Tertull. *exempla peræquari.*

172. Spongia Marcionis. *Tom.3. lib.5. adu. Marc. cap.4. n.43.*

VSVS *ſpongiæ* pictoribus in colore delendo. Quod patet ex Plin. lib.35. cap.10. de Pictorib. & de Protogene. Abſterſerat ſæpiùs, mutaueràtque penicillum; poſtremò, *ſpongiam* eam impegit inuiſo loco tabulæ. Auſon. in Epiſt. quadam: Fuco tuæ emendationis adiecto impingas *ſpongiam*, quæ imperfectum opus equi malè ſpumantis abſoluat. Vſus etiam in extergendis menſis nummulariorum, præcipuéque abacis, in quibus ſcribebant, & inducta *ſpongia* corrigebant. Et in palimpſeſtis, hoc eſt tabellis membranisve deletitiis, in quibus ſtylo graphiario exarare ſolemus. Hinc Auguſtus, Aiacem Tragœdiam, quam conſcriptam à ſe deleuerat, in *ſpongiam* decubuiſſe dicebat, ad exemplum Aiacis, qui in ferrum incubuerat. Ariſtides in Orat. quadam ὐδὲ δεῖ τῆς Στησιχόρȣ παλινῳδίας, ἀλλὰ σπόγγος ἰάσεται, nihil opus fuerit Steſichori palinodia ſiue recantatione, ſed *ſpongia* medebitur. Sic quum *Marcion*, quos vellet, ſacræ Scripturæ libros deleret (quod declaratum eſt ſuprà: *Abruptum ampliſſimum ſalire*; & hoc loco ſtatim ſubiungit: quæ abſtulit quæ ſeruauit) *ſpongiam Marcionis* appellauit, audaciam illam in expungendis Libris, & cenſoria temeritate intercidendis.

173. Sportulam furunculus captat. *Tom.3. lib.3. adu. Marc.* c.16. *n.*111.

SPORTVLA, à ſportulis ſparteis, nummorum receptaculis dicta, donarium, ſiue potius obſonium, quod diuites Rom. ſalutatoribus dabant, ipſi ſecretò cœnantes. Cui oppoſita Recta cœna; quam ciuiliores clientibus ſalutatoribus ſuis legitimum conuiuium exhiberent; quæ olim pauperibus tantùm dabatur, poſtea diuites etiam *ſportulam* captare & expoſcere cœperunt. Qui verò quum cliens non eſſet, nec ordinarius ſalutator, alius ſeſe ingerebat, & *ſportulam* accipere ignotus contendebat, *furunculus* hoc loco dicitur. In eum conuenıet, qui falſò ſibi quid vindicat, vt Deus Marcionis nomen Chriſti.

174. Stipulam quis in alieno oculo faciliùs perſpicit, quàm in ſuo trabem. *Tom.1. Apolog.* c.39. *n.*510.

PROVERBIVM Euangelicum, Matth. 5. & Luc. 6. quo philautia notatur eorum, qui aliorum vel minimis vitiis offenduntur, ſuis & maximis blandiuntur. κάρφος, *ſtipula* Tertullian. vulgatæ editionis Interpreti: feſtuca. Horat.

Qui ne tuberibus propriis offendat amicum
Poſtulat, ignoſcat verrucis illius æquum eſt.

Et aliud Prouerb. Puſtulas alienas, vlceribus ſcatens.

175. Sub ſinu & tunica. *Tom.5. lib. de Fug. in perſecut. cap.12. num.*89.

ADDIT Tertullian. *vt furtiuo*; & opponit: *coram toto mundo.* Quidquid propatulò non fit, ſed inſidiosè & clàm, remotis arbitris, & aliena conſcientia, ſub ſinu fieri dicitur. Sic: In ſinum conferre, vertere, id eſt, in priuatum commodum referre. Et Plinio Scaurus dicitur rapinarum prouincialium ſinus, qui in ſuæ auaritiæ voraginem omnia conuerteret. In ſinu gaudere, eſt gaudium ſuum in vulgus non edere, nec palàm facere.

176. Sylla felicior. *Tom.1. Apolog. cap.11. num.*173.

HVIC *Syllæ* felicitatis oſtentum datum eſt fulmine, vt ait Plin. lib.2. c.54. Vnus hominum, inquit idem Plinius lib.7. c.44. ad hoc æui, Felicis ſibi cognomen aſſeruit. Quam temeritatem cum ſtultitia coniunctam eodem loco refellit.

177. Tanti vitreum, quanti margaritum? *Tom.2. lib. ad Mart.* c.4. *n.*58.

ISTVD non ſolùm legitur apud Tertull. ſed etiam apud B. Hieron. Quo dicto ſumma reru̅ inæqualitas ſignificabitur. Margaritarum, aliàs vnionum, ſummum inter gemmas pretium. Vitrum viliſſimum, quod tamen margaritam mentiri poteſt, & imperitis imponere. Explicat ſe Tertull. & hæc inter ſe confert, *terrenam gloriam, gloriam cæleſtem, præmium laudis humanæ, diuinam mercedem.*

178. Tempus omnia reuelat. *Tom.1. Apolog.* c.7. *n.*102.

SENECA: Veritatem dies aperit. Horat.

Quidquid ſub terra eſt, in apricum proferet ætas,
Defodiet, condétque nitentia. –

ὁ χρόνος πάντων βασανιστὴς, tempus omnia explorat. Et Sophocli χρόνος dicitur πάνθ' ὁρῶν καὶ ἀκούων, καὶ πάντ' ἀναπτύσσει, omnia videre & audire, etiam apertum prolaturum. Atque hinc: Veritas Temporis filia, aptè dicitur, quæ temporis progreſſu, quum aliquandiu delituerit, in lucem emergat. Hinc illud: Ἄγει δὲ πρὸς φῶς τὴν ἀλήθειαν χρόνος. At veritatem tempus in lucem eruit.

179. Terræ filij. *Ibidem* c.10. *n.*162.

VIDEANTVR Adnotat. Pamelij. *Terræ filios* (inquit Tertull.) *vulgus vocat, quorum genus incertum eſt*; γηγενεῖς, & inde Gigantes, quaſi è terra nati. Apud Iuuenal. Fraterculus Gigantum, pro ignoto. Perſius: Progenies terræ. Vide ſuprà: *De cælo ſuperuenit.*

180. Terram grauem imprecari. *Tom.1.lib. de Teſtim.animæ c.4. n.21.*

SOLEBANT antiqui, vt ex omnibus ferè patet Latinis Poëtis, manibus eius, cuius memoriam, vt Tertull. ait: *quum alicuius offenſa morſu facerent*, & maledicere vellent, *terram grauem imprecari*; eius verò cui gratiam deberent, oſſibus & cineribus refrigerium comprecari. Et menſe præſertim Februario duodecim continenteis dies, pro impetranda mortuorum manibus quiete, populus luſtrationes & piacula faciebat. Hinc illa:

Molliter oſſa cubent,-
Et cinerem tellus non oneroſa premat.
Oſſa quieta precor tuta requieſcere in vrna,
Et ſit humus cineri non onerosa tuo.

181. Thales in puteum. *Tom.3.lib.de Anim. cap.6.num.89.*

VIDE hoc Prouerbium tractatum à Platone in Theæteto De iis qui nec pro pedibus proſpiciunt. *Thales* è ſeptem Græciæ ſapientibus vnus & primus, dum cœleſtia intentiùs contemplatur, in foueam incidit. Hinc à vetula ſiue ab ancilla irriſus.

182. Themiſtocle ſublimior. *Tom. 1. Apol. cap.11. num.173.*

MILITAREM illum appellat Tertull. Hinc legendum videtur *militarior*, vel militiæ aut militaris artis peritior. Ipſius autem adoleſcentis gloria emicuit bello Medico, pugna Marathonia, ſub auſpiciis Miltiadis. Deinde aliquot annis pòſt Dux Athenienſium, aduerſus Xerxis naualeis copias ad Salaminem memorabili cum laude, conflixit.

183. Titulum diſpungere. *Tom.5.lib.de Monog.cap.8.num.55.*

DISPVNGERE rationes apud Iureconſultos eſt computum, vt vulgò loquimur, examinare; ſiue, vt Papinian. deſcribit, conferre accepta & data; & alibi: percontari, examinare, deſcribere rationes, pro eo quod eſt *diſpungere*. Aliud eſt expungere, quod eſt punctis circumducere & tollere, & quaſi rem confectam eximere è codice. Vtitur Tertull. Metaphora à ratiocinatoribus ducta, & à cenſoribus, qui in tabulas referunt nomina & titulos eorum qui profitentur. Si Prouerbialiter vſurpare placet, erit: rationem vel cauſſam, iuſtáne ſit an contrà, expendere; vel diiudicare idoneúsne ſit quis ad munus aliquod obeundum, & ſuis dotibus adfatim inſtructus. Lib. 4. aduerſ. Marc. *Creatorem* vocat *iudicem & diſpunctorem meritorum*. Lib.5. *diſpunctionem boni atque mali operis*. Lib.de Patient. *Omnis iniuria quum patientiam offenderit, eodem exitu diſpungetur, quo telum in petra libratum & obtuſum*; hoc eſt: euaneſcet & irritus erit conatus, vti euaneſcunt ea quæ delentur ſiue diſpunguntur, pro expunguntur.

184. Titulum incidere. *Tom.3. lib.1. aduerſ. Marc.cap.9.nu.57.*

INCIDERE eſt notare aliquid in monimentis rerum geſtarum. Cicero: *Incidere* elogium (aliis, & Mureto imprimis eclogium) in ſepulcro, in æs, in marmore. Plin. de Pomp. Magno cap. 26. lib. 7. commemorat titulos victoriarum & triumphorum notatos. Quem ad morem adluſit Tertull. vt ſit, publico cognomento honeſtare vel infamare, & elogio nobilitare.

185. Tullio eloquentior. *Tom.1. Apolog.c. 11.num.173.*

M. *Tullij* elogium habes lib.7.num.30. apud Plin. vbi eum vocat facundię Latiarúmque litterarum parentem. Quinctil. lib. 9. Inſtit. In quem, ait, copiam Platonis, vim Demoſthenis, ſuauitatem Iſocratis fuiſſe transfuſam.

186. Vanitatem vanitate depellere. *Tom. 3. libro 4. aduerſus Marcionem cap. 30. num.496.*

EST artem arte, mendacium mendacio eludere. Friuolum argumentum, & ad rem non accommodatum, friuolo & alieno infringere & refellere. Illa perſimilia: Cum vulpe vulpinari; cum Cretenſi cretizare.

187. Venas deducere. *Tom.5.lib. de Trinit. c.29.n.131.*

TRANSLATIO ducta à fontibus, vnde riui & quaſi venæ aquarum deducuntur. Hinc illa: Diuite vel tenui vena; quòd fontium alij anguſtiore vena manent, alij maiore, vt flumen efficiát; vel etiam à metallis, quorum venæ vt genere, ita copia interdum differunt. Quinctil. Pleniore canali fluũt. Et Poëtæ venas ab Homero tamquam Poëſeos fonte, venas duxiſſe dicuntur.

188. Via eadem ſurſum & deorſum. *Tom.3. lib.2.adu.Marc.c.28.n.195.*

HOC Prouerbium Heraclito vſurpatũ, transferre videtur Tertull. ad ſuam argumentandi rationem. Nam eò faciunt: Super, & Infra ſe. Hæc quidem ad dignitatem, illa ſurſum ac deorſum ad locum ſpectantia. Hoc enim verè eſt aduerſus Marcionẽ Antitheſeis æmulas facere, quæ non ſolùm in ſententiis, ſi ignorauit, omninò non ſciuit, ſed in vocabulis, quæ dixi, conſiſtant. Heraclitus vſurparit fortè in Phyſicis diſciplinis hoc obſcurius dictum, quum Surſum ac deorſum in loci ratione ſint ex numero eorum quæ dicuntur *πρός τι*, ſiue Relata. Cicero: Ferri *ſurſum* rectis lineis, &: *deorſum* ad lineam. Atque ita Tertull. argumentationẽ ſuam *αὐθεντικὴν* Heracliti axiomare probat.

189. Viua voce. *Tom.3.lib. de Præſcript. adu. hæret. cap.21.num.128.*

HVIC ſtatim opponitur: *per Epiſtolas*, ſubintell. prædicando. *Viua vox*, quaſi viuida atque efficax ab ipſo pronuntiantis ore percepta, in qua natiua & genuina eluceſcit gratia, & actio cum motu, quæ in orationis eſt vita, inhæreſcit. Quæ omnia à ſcriptura, quæ veram viuámque vocem tantùm imitatur, ſunt ſeiuncta. Quinctil. Actio orationis quaſi vita eſt; rerum inuentio oſſium inſtar eſt; ordo neruos imitatur, elocutio carnem, cutem & colorem refert; memoria ſpiritus vice fungitur. Quibus omnibus accedit pronuntiatio velut motus quidam vitalis. Nullum enim certius argumentum vitæ, quàm motus; vnde flumina viua, à motu. B.Hieron.in Præfat.Gen. Habet neſcio quid latentis energiæ *viua vox*. Huic opponit, vt dixi, Tertull. *per Epiſtolam prædicare*. Et alibi: Muti magiſtri, quæ ſunt ſcripta eorum, qui eruditi ingenij monimenta poſteritati litteris mandata reliquerunt; quaſi vocis & vitæ expertes.

190. Vmbram ſine lumine colorare. *Tom. 3.lib.adu.Hermog.cap.2.num.12.*

AB arte pictoria, quam Hermogenes exercuerat, tractum. Prima picturæ initia (inquit Plin.) *vmbra* hominis lineis circumducta; quæ linearis dicta; ſecunda ſingulis coloribus, & monochromatos appellata. Itaque prima ſine vllo colore fuit, adeò vt quos pingerent, adſcribere eſſet inſtitutum. Deinde lineæ colorari cœptæ teſta trita. Cuiuſmodi picturæ in arte tectonica par eſt ἰχνογραφία, quæ eſt areæ iacens efformatio & ſuperficiaria deſcriptio, futuri operis ſpecimen exhibens. Detorquebitur ad ſermonis, argumenti, rei demonſtratæ obſcuritatem.

INDEX SCRIPTVRARVM SACRARVM, A TERTVLLIANO ET NOVATIANO CITATARVM, OMNIVM.

Ad SS. Litterarum Profeſſores, Jacobi Pamelij Præfatiuncula.

CVvм Indicem ſcripturarum in S.Cyprianum, qualis à nobis eſt editus, gratum fuiſſe pleriſque intellexerim, ſimilem omninò ad Tertullianum per Dn. Michaëlem Ingelmontium Canonicum Brugenſem, Amanuenſem in toto hoc opere noſtrum, curaui colligi; ipſis Auctoris verbis retentis, quoad fieri potuit; aſteriſco iis addito, qui aut ab eo, aut à nobis explicantur. In quo animaduertere licebit, ſecurum illum (vti etiam Nouatianum) editionem LXX. Interpretum in Veteri Teſtamento, & tam in illo quàm in Nouo Teſtamento, ſua propria ex Græco tranſlatione vſum. Prodeſſe itaque Deo fauente vobis poterit, ſiquando ex Lectionum varietate ſcripturas explicare lubebit, quod eruditiſsimis illis viris Origeni, S. Hieronymo, immò & S.Auguſtino, non fuit infrequens. Qua de cauſſa etiam hoc mihi imprimis curæ fuit, vt, ne neceſſe ſit per multa vagari, in Adnotationibus noſtris ipſam plerumque diuerſitatem indicauerim, adſcriptis etiam hic verſuum numeris ad maiorem commoditatem.

EX GENESI.

Gen. 1. * *Verſ.* 1. *IN primordio (ſiue principio) fecit Deus cælum & terram.* pag. 6. 56. 60. 460. 489. 494. 495. 496. 744. 1015.

2. *At terra erat inuiſibilis & rudis ſiue incompoſita.* 460. 495. 496. 497. 498.

Et tenebræ erant ſuper abyſſum. 460. 498.

* *Et ſpiritus Dei ferebatur ſuper aquã.* 460. 461. 863.

* 3. *Et dixit Deus: Fiat lux & facta eſt lux.* 5. 76. 772. 952. 1019. 1252.

6. *Et dixit Deus: Fiat firmamentum, & fecit Deus firmamentum.* 1019.

* 7. *Et ſeparauit inter aquam quæ erat infra firmamentum, & quæ ſupra firmamentum.* 460. 776. 1238.

8. *Et vocauit Deus firmamentum cælum.* 1233.

9. *Congregetur aqua quæ ſub cælo in congregationem vnam, & appareat arida.* 497.

10. *Et vocauit Deus aridam terram.* 497.

* 11. *Et dixit Deus: Fruticet terra herbam fœni ſeminantem ſemen ſecundum genus, & ſecundum ſimilitudinem, & lignũ fructuoſum faciens fructum, cuius ſemen in ipſo ſecundum ſimilitudinem. Et factum eſt ſic.* 495. 49[illegible]. 776.

* 12. *Et produxit terra herbã fœni ſeminantem ſemen ſecundum genus, & lignum fructuoſum faciens fructum, cuius ſemen in ipſo in ſimilitudinem.* 495.

* 14. *Et dixit Deus: Fiant luminaria.* 1019. *Erunt enim in tempora & menſes & annos.* 56. 771. 941. 944.

16. *Et fecit Deus luminare maius & minus.* 1019.

* 20. *Producant aquæ repentia animarum viuarũ, & volatilia volantia ſuper terrã per firmamentũ cæli. Et factum eſt ſic.* 495.

* 21. *Et fecit Deus setos magnos, & omnem animam animalium repentium, quæ produxerunt aquæ ſecundum genus ipſorum. Et vidit Deus quòd eſſet bonum.* 250. 492. 495. 779.

* 22. *Et benedixit ea Deus.* 250. 492. 772. 779. 859. 951.

24. *Producat terra animam viuentem ſecundum genus quadrupedia & repentia, & beſtias terræ, ſecundum genus ipſorum.* 495. 497.

* 26. *Faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtrã, & præſit piſcibus maris.* 585. 679. 772. 773. 857. 947. 1015. 1019. 1207. 1245. 1248. 1252.

* 27. *Et figurauit ſeu finxit Deus hominem ad imaginẽ & ſimilitudinẽ viuacitatis ſuæ, maſculũ & fœminã fecit eos.* 342. 460. 461. 584. 590. 598. 680. 773. 778. 806. 852. 857. 863. 875. 945. 1019. 1248. 1252.

* 28. *Creſcite & in multitudinem proficite, ſeu multiplicamini, & replete terram, & ſubiicite eam.* 584. 753. 754. 776. 1125. 1141. 1208.

Domi-

Dominamini piſcibus maris, volatilibus cæli, & vniuerſis animantibus quæ mouentur ſuper terram. 234.
29. *Ecce dedi vos omne fænum ſementiuum, ſeminans ſemen ſuper terram, & omne lignum quod habet in ſemetipſo fructum ſeminis ſementiui: vobis erit in eſcā.* 1176.
* 31. *Viditque Deus quæ fecerat, & erant valde bona.* 1160.1172.1173.
Geneſ. 2. * 2. *Et requieuit ſeptima die ab operibus ſuis.* 162.502.591.
* 3. *Et ſanctificauit Deus diem ſeptimum requieſcendo in eo ab operibus ſuis quæ fecit.* 162.502.591. 845.846.
* 7. *Et fecit hominē Deus limum de terra, vel de limo terræ.* 498.584.677.679.751.772. 805.1252.
* *Et afflauit in faciem eius flatū vitæ.* 498. 679.772.774.852.
* *Et factus eſt homo in animam viuam.* 658. 679.772.774.775.776.778.
* 8. *Plantauit Deus paradiſum.* 91.
Et poſuit Deus hominem quem fecit, & paradiſo colonum præfecit. 160.772.775.
15. *Et accepit Deus hominem quē finxit.* 679. 806.
* 16. *Ex omni ligno paradiſi edetis.* 172.591.
* 17. *De ligno ſcientiæ boni & mali ne comedas.* 160.774.776.1175.
Qua autem die ederitis, morte moriemini. 772.875.1233.
* 18. *Non eſt bonum ſolum eſſe hominem.* 772.
Mulier in adiutorium maſculo data. 776. 870.
20. *Omnibus animalibus Adam nomina impoſuit.* 368.708.
* 21. *Et miſit Deus in Adam ecſtaſin ſeu amentiam.* 580.593.594.708.
* *Mulier de coſta Adæ.* 369.498.1125.1129. 1060.
23. *Hoc nunc os ex oſſibus meis, & caro ex carne mea.* 368.580.679.1142.
Hæc vocabitur mulier, ſi de viro ſumpta. 367.369.
* 24. *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adglutinabit ſe vxori ſuæ, & erunt duo in carnem vnā.* 368.574.580. 844.859.870.1125.1139.
25. *Erat autem vterque nudus.* 7.368.370. 776.
Geneſ. 3. 1. * *Sed & ſerpens erat callidus.* 524.
* *Primos homines diabolus eliſit.* 256.774. 867.1051.
3. *Ex omni ligno quod eſt in medio paradiſi, Deus edere vetuit.* 775.1238.
4. *Et dixit ſerpens: nequaquam moriemini.* 16 .48 .
5. *Aperientur oculi veſtri.* 498.
* *Et eritis ſicut Dij.* 498.
* *De arbore agnitionis guſtauerunt.* 172.370. 708.782.1050.1175.
6. *Credidit Eua ſerpenti.* 402.658.
Deditque viro ſuo qui comedit.
7. *Et aperti ſunt oculi amborum.* 234. 402. 576.708.777.992.
Et cognouerunt ſe eſſe nudos. 591.370.782. 1059.
De ficulneis foliis. 1198.
* 8. *Dominus in paradiſo ad veſperam deambulauit.* 783.784.867.1022.
* 9. *Adam vbi es?* 782.784.815.1022.1177.
* 15. *Inimicitias ponam inter te & mulierem.* 774.776.
* 16. *In doloribus & anxietatibus paries filios, & ad virum tuum conuerſio tua, & ille dominabitur tui.* 303.658. 776. 852.
18. *Tribulos & ſpinas edet tibi.* 751.776.
In ſudore vultus tui paſceris pane tuo. 776.
19. *Terra es & in terram ibis, vel quia pulvis es, & in puluerem reuerteris.* 679. 684. 688.703.776.948.
* 20. *Eua, quoniam mater viuentium.* 368.
* 21. *Pelliceæ ſiue ſcorteæ tunicæ quas fecit Adam.* 7. 679.776.
* 22. *Ecce Adam factus eſt tamquam vnus ex nobis, & nunc ne quando extendas manum, & ſumas de ligno vitæ, & viuat in æuum.* 708.783.1019.
23. *Adam de paradiſo eiectus.* 7.193.
* 4. *Abel verò minor filius obtulit munera Deo de fructu ouium ſuarum. Reſpexit Deus in Abel & in munera eius.* 160.162. 781. Geneſ. 4.
* 5. *In Cain autem & in munera eius non reſpexit.* ibid.
6. *Et dixit Deus ad Cain: Quare concidit vultus tuus.* ibidem.235.
* 7. *Quoniam ſi rectè quidem offeras, non rectè autē diuidas peccaſti, quieſce. Ad te enim conuerſio eius, et tu dominaberis eius.* 162. 213.
8. *Et tunc dixit Cain ad Abel fratrem ſuum: Eamus in campum; & abiit cum eo illic, & interfecit eum.* 162.235.994.1139.
* 9. *Et tunc dixit Ieſus ad Cain: Vbi eſt Abel frater tuus? Et dixit: Neſcio. Nunquid cuſtos fratris mei ſum ego?* 162.783.784.
Et dixit ei Deus. 16 .
10. *Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* 162.
* 11. *Propter quod maledicta terra quæ aperuit os ſuum ad excipiendum ſanguinem fratris tui.* 162.688.
12. *Gemens & tremens eris ſuper terram.* 162.
13. *Et dixit Cain ad Dominum: Maius delictum meum, quàm vt remittatur mihi.* 162.
* 14. *Et eiicies me hodie à facie terræ, & à facie tua abſcondar, & ero gemens & tremens ſuper terram, & omnis qui me inuenerit, occidet.* 162.783.
* 19. *Lamech duabus maritatus.* 1125.1139.
24. *De Cain ſepties, de Lamech ſeptuagies ſepties reputabitur vltio.* 213.
22. *Henoch iuſtiſſimus.* 160.1063. Geneſ. 5.
* 24. *Tranſtulit Deus Enoch qui nondum mortem guſtauit, vt æternitatis candidatus.* 160.162.597.1238.
1. *Et factum eſt, quum cœpiſſent homines plures fieri ſuper terram, & filiæ natæ eſſent* Geneſ. 6.

eis. 369.

* 2. *Conſpicati autem filij Dei filias hominum quòd pulchræ eſſent, acceperunt ſibi uxores ex omnibus quas elegerunt.* 284.303.315.369.569.

3. *Non manebit ſpiritus meus in hominibus iſtis, quia caro ſunt.* 681.1137.

* 6. *Pœnitens quòd hominem feciſſet.* 1022.

* 7 *Iniquitates diluuium prouocauerunt.* 1022.1139.

8. *Noe iuſtus inuentus, quem Deus de diluuio liberauit.* 160.162.777.1063.1238.

* 19. *Ex omnibus beſtiis ex omni carne duo induces in arcam, ut viuant tecum. Maſculus & fœmina erunt de animalibus volatilibus ſecundum genus, & de omnibus ſerpentibus terræ ſecundum genus ipſorum. duo ex omnibus introibunt ad te, maſculus & fœmina.* 1139.

Geneſ. 7. * 2. *Ex omnibus beſtiis ex omni carne duo induces in arcam.* 290.11.9.1273.

* 10. *Diluuium.* 6.160.1071.1139.

* 16. *Arcam Dominus poſt introitum Noë clauſit.* 1022.1063.

Geneſ. 8. 8. *Columba dimiſſa ex arca.* 461.

9. *Odoratúſque eſt Dominus Deus odorem bonæ fragrantiæ.* 781.1137.

11. *Columba pacis præco, cum olea reuerſa.* 461.524.

Geneſ. 9. * 1. *Benedixitque Deus Noë & filiis eius, & dixit ad eos: Creſcite & multiplicamini & replete terram.* 1063.1198.1272.

2. *Terror veſter ſit ſuper cuncta animantia.* 234.

3. & 4. *Ecce dedi vobis omnia in eſcam tanquam holera fœni, verùm carnem in ſanguine animæ ſuæ non edetis.* 591.1176.1272.

* 5. *Sanguinem animarum veſtrarum requiram de manu cunctarum beſtiarum.* 689.691.695.706.1176.

6. *Quis effuderit ſanguinem hominis, pro ſanguine hominis eius effundetur.* 256.695.1238.

Geneſ. 11. * 7. *Venite deſcendamus & confundamus illis ipſorum linguas.* 1022.1252.

Geneſ. 12. * 7. *Apparuit ei Dominus.* 783.784.1020.1021.1022.

* 13. *Abraham ſororem mentitur Saram.* 312.

17. *Flagellauit autem Dominus Pharaonem plagis maximis, & domum eius propter Sarai uxorem Abrahæ.* 193.

Geneſ. 13. * 16. *Faciam ſemen tuum ſicut multitudinem arenæ.* 778.815.1064.

Geneſ. 14. * 18. *Abrahæ reuertenti de prælio panem & vinum obtulit Melchiſedech.* 161.949.

* *Rex, Dei altiſſimi ſacerdos.* 160.162.1022.

* 19. *Et benedixit ei.* ibidem.

Geneſ. 15. * 5. *Velut ſtellæ cæli erit ſemen tuum.* 778.815.872.

* 6. *Abraham credidit Deo, & iuſtitiæ deputatum eſt ab eo.* 135.463.871.941.1140.

7. *Dominus apparuit Agar.* 1253.

* 18 *Semini tuo dabo.* 1239.

Geneſ. 16. 3. *Agar Abrahæ ancillam angelus alloquitur.* 1253.

Et dedit eam viro ſuo uxorem. 323.1025.1140.1198.

* 1. *Dominus apparuit Abrahæ.* 783.1020.1022. Geneſ. 17.

2. *Deus in amicitiæ ſocietatem Abraham adlegit.* 685.

* 4. et 5. *Abraham pater nationum multarum.* 1140.

* 8. *Dabo tibi & ſemini tuo.* 778.941.1064.1239.

* 10. *Lex a Patriarchis.* 160.

* *Abrahã circumciſionem accepit.* 160.1140.

* 15. *Abrahæ & Saræ nomina reformata.* 846.

* 1. *Abrahæ viſus Deus apud quercum Mambre.* 652.1020.1021.1253.1254. Geneſ. 18.

* 2. *Et venerunt angeli ad Abraham.* 650.652.708.805.806.

Et vnum adorauit.

* 4. *Dominus apud Abraham ſub quercu refrigerauit.* 1021.

* 18. *Benedictio Patrum & ſeminis eorum deſtinatur.* 778.

* 21. *Deſcendam & videbo ſi ſecundum clamorem peruenientem ad me conſumment, ſi vero non, vt agnoſcam.* 783.784.

* 1. *Venerunt angeli duo ad Loth.* 708.805. Geneſ. 19.

16. *Loth de incendio Sodomitarum liberatus.* 160.650.

17. *Reſpectare noluit Dominus quos ex Sodomis liberarat.* 860.1146.

* 24. *Et pluit Dominus ſuper Sodomam & Gomorram ſulphur & ignem de cælo à Domino.* 6324.777.867.1019.1022.1126.1146.1177.1248.1254.

* 33. *Inceſtus Loth.* 1146.1198.

* 2. *Abraham ſororem mentitur Saram.* 311. Geneſ. 20

10. *Abiice ancillam.* 1063.1254. Geneſ. 21.

* 13. *Benedictio Patrum & ſeminis eorum deſtinatur.* 778.

2. *Tolle filium tuum quem diligis Iſaac.* 162.213.235.1022.1058.1239. Geneſ. 22.

* 6. *Iſaac à patre in hoſtiam deditus, lignum ſibi ipſi portabat.* 169.173.810.

11. *Deus Iſaac protexit.* 1238.

* 17. *Et faciam ſemen tuum tanquam ſtellas in cælo.* 783.963.

* 18. *In ſemine tuo benedicentur nationes terræ.* 159.561.778.783.871.

4. *Poſtulans Sara humandi locũ de filiis Chet, dixit Abraham: Date mihi poſſeſſionem ſepulchri vobiſcum, & humabo mortuam meam.* 685. Geneſ. 13.

* 3. *Non accipias in uxorem filio meo de filiabus Cananæorum.* 346. Geneſ. 24.

* 64. & 65. *Rebecca conſpecto procul ſponſo velamen inuaſit.* 371.

* 6. *Concubinæ Abraham.* 1025. Geneſ. 25.

* 22. *Viſcera Rebeccæ inquietantur.* 584

* 23. *Ecce gemini, duæ gentes in vtero tuo ſunt, & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum ſuperabit, & maior ſeruiet minori.* 584.159.1220.

27. *Eſau venator ferarum.*

2. *Apparuitque ei Dominus, & ait:* Geneſ. 26.

3. Ti-

* 3. Tibi & ſemini tuo dabo vniuerſas regiones has. 661.778.1020.1022.
Geneſ.27. * 28. Det tibi Deus de rore cœli. 815.
* 39. De opimitate terræ erit inhabitatio tua, & à rore cœli. 815.
Geneſ.28. * 3. Deus omnipotens. 1022.
* 9. Nuptiæ frequentatæ. 1198.
* 12. Scala Iacob. 815.1159.
Geneſ.29. *31.32.33.34 Deus auxit Iacob. 1025.1064.1238.
Geneſ.30. * 4. Deditque illi Balam in coniugium. 323. 1198.
4.6.9.11.17.19.21.23. Deus auxit Iacob. 1025.
* 26. Concubinæ Iacob. 1025.
Geneſ.31. 4.& ſeq. Iacob apud vxores ſuas Liam atque Rachel de patris illarum iniquitate queritur, & refert, quòd iam in terram propriam remeare & reuerti cuperet, ſomniique ſui interponit auctoritatem, quo tempore refert ſibi angelum Dei per ſomnium dixiſſe. 1254.
11.12. Iacob, Iacob. Et ego dixi: Quid? Aſpice, inquit, oculis tuis, & vide hircos & arietes aſcendentes ſuper oues & capras, variatos albos, & varios, & cineritios, & aſperſos. Vidi enim quæcumque Laban tibi fecit. 1254.
13. Ego ſum Deus qui viſus ſum tibi in loco Dei, vbi vnxiſti mihi illic ſtantem lapidem, & vouiſti mihi illic votum. Nunc ergo ſurge, & proficiſcere de terra hac, & vade in terram natiuitatis tuæ, & ero tecum. 1255.
Geneſ.32. * 24. Luctabatur homo cum eo vſque manè. 1239.
* 25. Et vidit quoniam non poteſt aduerſus eum, & tetigit latitudinem femoris Iacob, quũ in eum luctaretur, & ipſe cum eo. 1255.
26. Et dixit ei: Dimitte me, aſcendit enim Lucifer. Et ille dixit: Non te dimittam niſi me benedixeris. 1255.
27. Et dixit: Quod eſt nomen tuum? Et ille dixit: Iacob. 1255.
28. Dixitque ei: Non vocabitur iam nunc nomẽ tuum Iacob, ſed Iſraël erit nomen tuũ, quia inualuiſti cum Deo, & quum hominis potens es. 877.1255.
30. Et vocauit Iacob nomen illius: Viſio Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem, & ſalua facta eſt anima mea. 1021.1255.
31. Ortúsque eſt ei ſol, mox tranſiuit viſionem Dei, ipſe verò claudicabat femore ſuo. 211. 392.650.1020.1022.1255.
Geneſ.37. * 28. Ioſeph venundatus à fratribus in Ægyptum. 169.810.
Geneſ.38. * 14. Thamar viſa eſt quæſtui ſedere. 315.
* 18 Fornicatio Iudæ cum inceſto. 315.
Geneſ.41. 42. Ioſeph in ornamento. 288.
* 45. Ioſeph fuiſſe vniiugum. 1140.
Geneſ.45. 24. Ne iraſcamini in via. 213.
Geneſ.46. *1.et.ſeq. Chaldæum ſemen in Ægyptum educatur. 6.
Geneſ.48. * 13. & ſeq. Iacob nepotes ſuos ex Ioſeph Ephrem & Manaſſem capitibus impoſitis & intermutatis manibus benedixit. 461.1256.
* 15.et 16. Deus qui paſcit me à iuuentute mea vſque in hunc diem, angelus qui liberauit me ex omnibus malis, benedicat pueros hos. 1243.
* 5.et 6. Simeon & Leui perfecerunt iniquitatem ex ſua ſecta. Ne venerit in cõcilium eorum anima mea, & in ſtationem eorum ne incubuerint iecora mea; quoniã in indignatione ſua interfecerunt homines, in concupiſcentia ſua ſubneruauerunt taurum. 169.810. Geneſ.49.
* 10. Non deficiet princeps de Iuda, neque dux de femoribus eius, donec veniat is cui repromiſſum eſt. 1064.1239.
* Et ipſe erit ſpes & exſpectatio gentium, ſiue nationum. 803.843.1239.
* 11. Lauabit in vino ſtolam ſuam, & in ſanguine vuæ amictum ſuum. 879.1245.
* 27. Beniamin lupus rapax ad matutinum comedet adhuc, & ad veſperam dabit eſcã. 938.

EX EXODO.

v.11. LAterinæ deductæ ab Hebræis, et villæ, ac ciuitates ædificatæ. 78.860. Exod.1.
15. De obſtetricibus protegentibus partus Hebræos. 859.
16. Maſculi filij Hebræorũ interſiti iuſſi. 780.
13. Quid proximum tuum percutis? 866. Exod.2.
* 14. Quis te conſtituit magiſtrum aut iudicem ſuper nos? 866.1140.
1. Moyſes autem paſcebat oues Ietro ſoceri ſui ſacerdotis Madian. Exod.3.
* 2. Apparuit Moyſi Dominus. 168.857.1022.
* De rubo ardenti. 805.867.1022.
* 5. Solue calceamentum de pedibus tuis: locus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt. 341. 689.
6. Vocauit eum Dominus, & dixit: Ego ſum Deus Abraham, Iſaac, & Iacob. 391.
* 8. Et introducam te in terram quam paraui tibi, terram lacte & melle manantem dabo vobis. 689.802.889.990.1176.
10. Deus Moyſen ducem populo præfecit. 1064. 1238.
14. Ego ſum qui ſum. 211.1023.1236.
* 21. Quum egrediemini, nõ exibitis vacui. 780.
* 2. Virgam portauit Moyſes. 289. Exod.4.
3. Virgæ in ſerpentem commutatæ. 689.
5. Apparuit Moyſi Dominus. 168.857.
* 6. Moyſes manum in ſinum condit, & emortuam profert, & rurſus inſinuat, & viuidam explicat. 689.705.
* 10. & ſeq. Moyſi cauſato linguæ tarditatem, os repromiſit, & ſapientiam ipſam, cui nemo reſiſteret. 877.
* 13. Prouide alium quem mittas. 1239.
24.& 25. Filius Moyſi ab angelo præfocatus fuiſſet, ſi non Seffora mater eius calculo præputium infantis circumcidiſſet. 161.
9. Opprimantur operibus, & expleãt ea. 777. Exod.5.
* 14. Flagellati Præfecti Hebræorum. 780.
3. Ego Dominus qui apparui Abraham, Iſaac, & Iacob. 168.857. Exod 6.
* 23. Aaronem non fuiſſe digamum. 1140.

Exod. 7. * 1. Deum te poſui Pharaonis. 1244.
* 3. Et ego indurabo cor eius. 777.
* 10. Signa per Moyſen facta. 801.
* 11. De magia aduerſus Moyſen. 284.
* 12. Magicarum virgarum dracones. 601.
17. Plagæ Ægyptiorum decem. 777.1064.
20. Aquæ in ſanguinem. ibid. & 689.
Exod. 8. 6. Ranarum. 777.1064.
17. Ciniphum. 777.
* 19. Digitus Dei eſt. 863.
24. Muſcarum. 777.
Exod. 9. 6. Peſtis pecorum. 777.1064.
* 10. Hulceroſarum veſicarum. 777.
23. Grandinis, tonitrus & fulguris. 777.
Exod. 10. 14. Locuſtarum. ibid. 1064.
22. Tenebrarum palpabilium. Ibid.
Exod. 11. * 2. Dices ergo omni plebi, vt poſtulet vir ab amico ſuo, & mulier à vicina ſua vaſa argentea, aurea & veſtem. 954.
5. Mors primogenitorum. 777.1064.
Exod. 12. * 6. Omne vulgus filiorum Iſraël ad veſperum agnum immolabit. 166.168.170.
* 11. Paſcha eſt Domini. 168.878.1058.
12. Dominus comminatur exitium Ægyptiis. 251.
* 15. Azyma comedetis. 878.
* 34. & 35. Petierunt ab Ægyptiis vaſa argentea & aurea & veſtes, & illis ſpoliis oſſarcinatos cum oneribus conſparſionum eduxit Moſes ex Aegypto. 780.860.954.1258.
* 36 Direptio iuſta Ægypti per filios Iſraël. 780.860.954.
37. Exierunt ex Ægypto ſexcenta hominum milia. 856.860.
Exod. 13. * 2. Omne maſculinum adaperiẽs vuluam ſanctum vocabitur Domino. 661.
* 5. De terra fluente lacte & melle. 802.
Exod. 14. 21. Virga Moyſi imperat mari rubro. 855.
22. Iſraël per mare Erythreum tranſuectus eſt. 161.
* 27. Ægypti Rex aqua extinguitur. 462.1064.
28. Mare reuerſum eſt primo diluculo ad priorem locum, fugientibúſque Ægyptiis occurrerunt aqua, & inuoluit eos Dominus in mediis fluctibus. 199.
30. Iſraël de duritia Ægyptia ſeruitutis ereptus. 1176.
Exod. 15. * 26. De ligno amaram aquam dulcem reddente. 172.462.1064.
* 28. Duodecim fontes Elim. 809.846.860.
Exod. 16. 2. Et murmurauit omnis congregatio filiorum Iſraël contra Moyſen & Aaron in ſolitudine. 235.
3. Vtinam obiiſſemus percuſſi à Domino in terra Aegypti, quando ſuper ollas carnium ſedebamus, & panes in plenitudinem comedebamus. Quoniam eduxiſti nos in hac deſerta ad interficiendum ſynagogam iſtam fame. 1176.
* 13. & 15. Panem petentibus de cœlo dedit manna. 161.863.1274.
* 16. De collectione mannæ duplici in Paraſceue Sabbati. 161.845.856.
* 23. Mementote diem Sabbatorum ſanctificare. 845.
Exod. 17. 3. Poſt manna eſcatilem pluuiam, poſt petræ aquatilem ſequelam deſperant de Domino 335.
* 6. Aqua de petra deſtuxit. 462.1064.
10. Agmen agit Ieſus Naue, & bellat populus. 289.
* 11. Moſes extenſis manibus orabat vſque in occaſum, quum Ieſus aduerſus Amelech præliaretur. 169.810.1064.1180.
Exod. 19. * 2. Lex promulgata in ſolitudine Sina. 160.
* 16. Apparuit Dominus in igne & nube, in monte & voce de cœlo. 805.840.858.
Exod. 20. 1. Dominus initiator veteris Teſtamenti. 857.
Lex Dei data eſt. 160.591.1238.
* 2. Ego ſum Dominus Deus tuus, qui te eduxi de terra Aegypti. 753.990.1273.
* 3. Non erunt tibi Dei alij præter me. 990.
* 4. Non facies tibi ſimulacrum (ſiue idolum) eorum quæ in cœlo, & quæ in terra deorſum, & quæ in mari infra terram. 160.251.780.857.990.
* 5. Non adorabis ea neque ſerwies eis. Ego enim ſum Dominus Deus Zelotes. 753.814.861.865.1196.
Ipſi vidiſtis quòd locutus de cœlo ad vos ſum. Nõ facietis vobis Deos argenteos, Deos aureos. Non facietis vobis ſecundum hac. Deus tuus. 160.257.282.283.990.1197.
* Patrum delicta à filiis exigit Deus. 777.
* 7. Non ſumes nomen Domini Dei tui in vano. 284.289.1016.
* 8. Mementote diem ſabbatorum ſanctificare eum. 162.780.
* 9. Sex diebus operaberis, & facies omnia opera tua. 780.
* 10. Septima autem die ſabbatum Domini eſt: Non facies in ea omne opus tuum. 162.780.781.845.
* 12. Honora patrem tuum & matrem. 160.345.779.960.1141.
Vt ſis longæuus ſuper terram. 862.
* 13. Non occides. 87.160.250.251.256.779.851.1197.
* 14. Non adulterabis ſiue mœchaberis. 151.160.161.754.779.851.1197.1198.
* 15. Non fraudaberis, ſeu furaberis. 160.779.851.954.
* 16. Non falſum teſtimonium dices. 160.257.779.851.
* 17. Vxorem proximi tui non concupiſces. 160.754.779.
Exod. 21. * 2. Septimo anno ſeruitia libertate ſoluuntur. 779.
* 22. De aborſu. 590.
De pœna talionis. 850.944.
* 24. Dentem pro dente, oculum pro oculo. 235.850.1126.
Exod. 23. 4. Si occurreris boui inimici tui, aut aſino erranti, reduc ad eum. 872.
* 13. Nomen Deorum non memorabitis. 284.289.992.
* 15. Azymorum ſollemnitas. 868.
* 20. Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam,

tuam,qui te cuſtodiat in itinere,& introducat te in terram quam praparaui tibi.
21. *Intende illi,& audi eum. ne inobandiēs fueris ei.non enim celauit te, quoniam nomen meum ſuper illum eſt.* 168.809.
Exod.24. * 15. *Vidit Moſes gloriam Domini.* 1177.
* 16. *Per nubem congreſſus Domini cum Moſe.* 805.951.
* 18. *Quadraginta dies ieiunio Moſes functus.* 708.
Exod.25. * 18. *Cherubim & Seraphim aurea.* 781.
Exod.26. 1. *Tabernaculum erigere populo permittitur.* 1237.
6. *Facies quinquaginta circulos aureos.*
31. & ſequ. *Conſpectus caeterorum velo oppaſſo interdicebatur.* 53.
Exod.28. * 13. *Fibulam portauit Aaron.* 289.
* 17.18. I. & 20. *Duodecim gemma in tunica ſacerdotali Aaronis.* 846.
Exod.31. 18. *Traduntur Moſi tabula ſcripta digito Dei.* 1237.
Exod.32. 1. *Fac nobis Deos qui nos antecedant,ſeu praeant nobis.* 159.162.868.
*2.et.ſeq. *Vrgetur Aaron & iubet inaures fœminarum ſuarum in ignem conferri.*
Quum ex monilibus fœminarum & annulis virorum aurū fuiſſet igne conflatū, & proceſſiſſet eis bubulū caput, huic figmento vniuerſus Iſraël abrelicto Deo, honorem dederunt,dicentes: Hi ſunt Dei qui nos eiecerunt de terra Ægypti. 159.316.
* 6. *Et ſedit populus manducare & bibere, & ſurrexerunt ludere.* 344.779.1177.
* 10. *Sine me,& indignatus ira diſperdam illos, & faciam te in nationem magnam.* 783.
* 32. *Non facies iſtud,aut & me cum iis impende.* 282.1163.
* 34. *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam,qui te cuſtodiat in via, & introducat in terram quam paraui tibi. ne inobaudieris eum:non enim celauit te, quoniam nomen meum ſuper illum eſt.* 809.
Exod.33. * 6. *Lex Dei in monte Choreb.* 160.991.
* 11. *Os ad os ſtabat Moſes, & facie ad faciem cum Deo, ſicut quis loquitur ad amicum ſuum.* 858.1020.
* 13. *Si inueni gratiam coram te, manifeſta te mihi, vt cognoſcenter videam te.* 858.1020.
17. *Et hūc ſermonem quem dixiſti,faciam tibi.* 858.
* 18. *Et dixit Moſes,oſtende mihi gloriam tuam.*
& 19. *Et Dominus: Ego pracedam in gloria mea,* 857.1021.1022.
* 20. *Non potes videre faciem meam.*
* *Nemo hominum Deum videbit, & viuet.* 168.784.858.961.1020.1022.1027.1253.
23. *Et tunc videbis poſteriora mea.* 858.
Exod.34. * 12. *Idololatria mœchia nomine intellecta.* 991.
* 16. *Vetus lex adimit coniugium allophylorum.* 1141.
* 17. *Azymorum ſollemnitas.* 868.
* 30. *Splendore faciei ſua Moſes oculos percutiebat filiorū Iſraëlis.* 705.858.951.1064.
1177.
* 7. *Cherubin & Seraphin.* 781. Exod.37.

EX LEVITICO.

v. 1. *Locutus eſt Moſi Dominus.* 168. Leuit.1.
* 1. *Sacrificiorum & operationum ac oblationum ſcrupuloſitates.* 779. Leuit.2.4.5.6.& 7.
* 12. *Aaron à Moyſe vnctus eſt.* 461. Leuit.8.
* 9. *Vinum & ſiceram non bibetis tu & filij tui poſt te, ſiquando ingrediemini tabernaculum, vel aſcendetis ad altare, & non moriemini.* 1179. Leuit.10.
* 4. *Quis dabit nobis ad veſcendum carnes.* 863.1273. Leuit.11.
7. *Camelum non comedetis, nec leporem, nec ſuem.* 1274.
* 15. *Cibum Corui prohibet.* 1274.
* 18. *Cygni.* 1274.
* 19 *Charadrij.* 1274.
* 29. *Muſtela.* 1274.
* 30. *Stellionis & lacerta.* 1274.
* 44. *Sancti eritis quia Deus ſanctus.* 1127.1138.
* 2.4. & 5. *Sollēnis partualis ſanguinis fluxus de lege taxatur, & modus temporis praſcribitur.* 856. Leuit.12.
* 2.et ſe. *Lex leproſorum.* 872. Leuit.13.
12. *Si autem varietas effloruerit in cutem, & totam cutem texerit à capite vſque ad pedes per omnem conſpectum.* 1212.
* 13. *Et ſacerdos cum viderit, emundabit eum, quoniam conuertit in album, mundus eſt.* 1212.
14. *Qua verò die viſus fuerit, eiuſmodi color viuus inquinatus eſt.* 1212.
* 2.& ſeq. *Lex de Lepra.* 872.1212. Leuit.14.
* 19. *Ordinarius menſtrui ſanguinis fluxus in lege taxatur,& modus temporis praſcribitur.* 856.
* 24. *Fluxus ſanguinis ex vitio valetudinis modum temporis praſcriptum non habet.* 856.
* 30. *Lex à contactu fœmina ſanguinantis ſubmouit.* 855.
* 7. *De hircis duobus in ſacrificio.* 174.804. Leuit.16.
* 4. *Non ſequemini idola,& Deos fuſiles non facietis vobis. Ego Dominus Deus veſter.* 991. Leuit.19.
* 17. *Non odies fratrem tuum in animo tuo, traductione traduces proximum tuum, & non ſumes propter illum delictum.* 872.
18. *Fratris malitia memor non ſis.* 872.
* *Diliges proximum tibi tamquam te.* 160.345.750.
20. *De famula concubitu.*
* 15. *Qui cum iumento & pecore coierit, morte moriatur, pecus quoque occidite.* 754. Leuit.20.
* 21. *Quicumque ſumpſerit fratris vxorem, immunditia eſt.* 754.1141.
* 1. *Super omnem animam defunctam ſacerdos non introibit.* 859.1141. Leuit.21.
* 14. *Sacerdotes mei non plus nubent.* 1126.
* 13. *Filia ſacerdotis vidua vel eiecta, ſi ſemen nō fuerit illi, in domum patris ſui regrediatur, & de pane eius alatur.* 1141. Leuit.22.
* 3. *Non facies omne opus in ea, niſi quod fiet om* Leuit.23.

ni anima. 845.

* 4. *Feſta Iudæorum.*

* 27. *Decima menſis ſeptimi dies placationis ſancta erit vobis dies, & vexabitis animas veſtras.* 878.1175.

* 29. *Et omnis anima quæ vexata non fuerit, in illa die exterminabitur de populo ſuo.* 1175.

Leuit.24. * 20. *Oculum pro oculo, dentem pro dente, liuorem pro liuore.* 161.779.

Leuit.25. 3. *Sex annis ſeres agrum, & ſex annis putabis vineam tuam.*

4. *Septimo autem anno Sabbatum erit terræ.* 779.

Leuit.26. * 1. *Filij Iſraël famuli pueri mei. Hi ſunt quos eduxi de terra Ægypti. Ego Dominus Deus veſter. Non facietis vobis manufacta, nec ſculptile, nec ſtaticulum ſtatuetis vobis, nec lapidem ſcopum ponetis in terra veſtra. Ego Dominus Deus veſter.* 991.

EX NVMERIS.

Num.1. v. 1. *Locutúſque eſt Dominus ad Moſen.* 168.

* 5. & ſequ. *Iudæa gens per tribus, & populos, & familias, & domos deſtructa fuit.* 874.

Num.5. * 2. *Eijciant de caſtris omnem lepro ſum.* 841.

Num.6. * 3. *Vinum bibere prohibitum Aaroni & filiis eius.* 960.

* 6. 7 *Qui ſe Deo vouerit, ne ſuper vllam animam introeat defunctã, ne ſuper patris quidem aut matris, aut fratris.* 859.

Leuit.11. 1. *Igne punitus Iſraëliticus populus.* 777.

* 4. *Carnem & ortygometram.* 863.

5. *In mentem nobis veniunt cucumeres & pepones, & porri, & cepe, et allia.* 779.1176.

* 25. *Tranſtulit de ſpiritu Moſi.* 590.

Num.12. * 6.7. & 8. *Et ſi Propheta fuerit in vobis, in viſione cognoſcar illi, & in ſomnio loquar ad eũ. Nõ quomodo ad Moſen, os ad os loquar ad eum, in ſpecie, non in ænigmate.* 858.1020.

Num.13. * 17. *Et cognominauit Moſes Auſen filium Naue Ieſum.* 168.809.839.846.1064.

Num.15. *30. et 33. *Ligna colligens morti datus.* 781.

Num.20. * 11. *Aqua de Petra defluit.* 462.

Num.21. 6. *Miſit Dominus in populum ignitos ſerpentes.* 777.

* 8. & *De ſerpente æneo ſuſpenſo in ligno.* 169. 402.781.810.1059.

9. *Fecit Moſes ſerpentem æneum.* 282.

Nu.22. & 23. ac 24. * 5. *De Balaam Propheta.* 866.877.

Num.25. 1. *Abeunt libidinatum ad filias Moab, inuitantur ad idola, vt ſpiritu fornicarentur. Edunt de pollutis eorum, & adorant Deos gentis, & Beelphegor initiantur.* 991. 1198.

* 9. *Et occiſi ſunt viginti quatuor millia hominum.* 1198.

Num.26. * 5. & ſeq. *Per familias & domos Iudæa gens fuit deſtructa.* 874.

Num.33. 1. *Profectio filiorum Iſraël ex Ægypto.* 860.

* 9. *Duodecim fontes Elim.* 846.860.

EX DEVTERONOMIO.

v. 24. *Deus ignis conſumens eſt.* 1238. Deut.4.

* 39. *Deus in cœlo ſurſum, & in terra deorſum.* 1235.

* 9. *Nõ adorabitis ea, neque ſeruietis illis.* 781. Deut.5.

* 14. *Septima autem die ſabbatiza Domino Deo tuo.*

15. *Populus Iſraël de terra Ægypti, manu valida & brachio excelſo liberatus.* 1237.

21. *Vxorem proximi tui non concupiſces.* 754.

2. *Vt timeas Dominum Deum tuum.* 990. Deut.6.

* 4. *Audi Iſraël: Dominus Deus tuus vnus eſt.* 551.552.392.990.1259.

* 5 *Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis.* 160.777. 862. 864.942. 947.990.

12. *Ne obliuiſcaris Domini Dei tui, qui te eduxit de terra Ægypti, & domo ſeruitutis.* 990.

* 13. *Dominũ Deum tuum timebis, & illi famulaberis ſoli, & illi adglutinaberis, & in nomine eius deierabis.* 777. 990.992

* 14. *Non ibitis poſt Deos aliorum &, Deos nationum quæ circum vos.* 990.

15. *Quia Deus æmulator Dominus Deus tuus in te, & ne iratus indignetur, & exterminet te à facie terræ.* 990.

* 3. *Allophylorum nuptiæ.* 946. Deut.7.

* 3. *Non in ſolo pane viuit homo, ſed in omni verbo quod proficiſcitur ex ore Dei.* 1274. Deut.8.

* 12. *Ne quum manducaueris, & repletus fueris, & domos magnas ædificaueris,*

* 13. *ouibus & bubus tuis multiplicatis, & pecunia & auro.* 849.1177.

14. *Extollatur cor tuum, & obliuiſcaris Domini Dei tui.* 849.

* 16. *Circumcidetis duricordiam veſtram.* 954. Deut.10.

26. *Ecce poſui ante te maledictionem & benedictionem.* 941.990. Deut.11.

27. *Benedictionem, ſi audieritis præcepta Domini Dei veſtri, quæcumque ego præcipio vobis hodie.* 941.990.

28. *Maledictionem, ſi erraueritis de via quam mandaui vobis, vt abeuntes ſeruiatis Deis alijs quos non ſcitis.* 941.990.

2. *Perditione perdetis omnia loca in quibus ſeruierũt nationes Deis ſuis, quas vos poſſidebitis hæreditate, ſuper montes & colles, & arbores denſas quaſque.* 163.990. Deut.12.

* 3. *Effodietis aras earum, euertetis & comminuetis ſtaticula earum, & excidetis lucos earum, & ſculptilia ipſarum Deorum concremabitis igni, & diſpergetis nomen eorum de loco illo.* 990.

* 30. *Caue tibi ne ſequaris eas, poſteaquàm exterminatæ fuerint à facie tua: ne requiſieris Deos illarum, dicẽs: Quemadmodum faciunt nationes Deis ſuis, & ego ita faciam.* 990.

* 1. *Si Propheta exſurrexerit in te, aut ſomniũ ſomnians, & dederit tibi ſignum vel oſtentum.* 990. Deut.13.

2. Et

2. *& euenerit & dixerit: Eamus et ſeruiamus Deis alijs, quos non ſcitis;* 990.

3. *ne audiatis ſermonem Propheta aut ſomniatoris illius: quia tentat vos Dominus Deus veſter, vt ſciat, ſi ex toto corde veſtro, & ex tota anima veſtra diligatis Deum.* 990.

4. *Poſt Deum veſtrum abibitis, & hunc timebitis, & praecepta eius cuſtodietis, & vocem eius audietis, & illi ſeruietis, & illi adiiciemini.* 991.

5. *Prophetes autem & ſomniator ille morietur: locutus eſt enim ad ſeducendum te à Domino Deo tuo.* 991.

* 6. *Si rogauerit te frater tuus ex patre vel matre, aut filius tuus aut filia tua, aut mulier quæ in gremio tuo eſt, aut amicus qui animæ tuæ par eſt, clàm dicens: Eamus & ſeruiamus Deis alijs, quos non ſcis, nec patres tui,* 991.

7. *ex Deis nationum quæ circũ te proximè ſunt,*

8. *aut lõgè, ne velis ire cum illo, & ne audieris eum. Non parcet oculus tuus ſuper eum. Nõ miſereberis nec celabis eum, adnuncians adnunciabis de eo.* 991.

9. *Manus tuæ erunt in eum in primis ad occidẽdum, & manus omnis populi in nouiſſimis,* 991.

10. *& lapidabitis eũ, & morietur; quoniã quaeſiuit auertere te à Domino Deo tuo.* 991.

12. & ſeq. *Si quam de ciuitatibus conſtiterit ſuaſu iniquorum hominum tranſiſſe ad Deos alios, vt interficiantur omnes incolentes eã, & deuotamenta fiant vniuerſa eius, & colligantur omnia ſpolia eius in oẽs exitus eius, & igni cremẽtur cũ omnibus vaſis ſuis, & cũ omni populo in conſpectu Domini Dei. Et non erit habitabilis in aeternũ, nõ readificabitur amplius, nec adhaerebit quicquam manibus tuis ex deuotamento eius, vt auertatur Dominus ab indignatione ira ſua.* 991.

Deut. 14. * 3. *De ciborum immundorum prohibitione.* 779. 780. 944. 1273.

* 7. *Camelum non comedetis, nec leporem.* 779. 780. 1274.

* 8. *nec ſuem.* 779. 780. 1274.

* 9. *In piſcibus munda ſunt quæ cooperta ſquamis, et armata remigijs.* 778. 780. 1273. 1274.

* 14. *Edi prohibetur coruus.* 778. 780.

* 15. *Noctua.* 778. 780.

* 16. *Cygnus.* 778. 780.

* 18. *Charadrius, veſpertilio.* 778. 780.

Deut. 15. * 2. *Dimittes omne debitum quod tibi proximus debet, & fratrem tuum non repoſces, quoniã remiſſio Domini Dei tui inuocata eſt.* 851.

* 4. *Non erit in te indigens, vti benedicens benedicat te Dominus Deus tuus.* 850.

* 7. *Si autem fuerit indigens de fratribus tuis, non auertes cor tuũ, nec conſtringes manum tuã à fratre tuo indigente.* 850.

* 8. *Aperiens aperies illi manum, fœnus fœnerabis illi quantum deſiderarit.* 850.

Deut. 18. * 15. *Prophetam ſuſcitabit vobis Deus ex filiis veſtris.* 858. 1239.

16. *Ignem hunc maximum amplius non videbo, ne moriar.* 857.

Deut. 19. * 15. *In tribus teſtibus ſtabit omne verbum.* 394. 857. 858. 880.

* 21. *Malum malo fœnerabant.* 235.

Deut. 21. 21. *Auferte malum de vobis.* 955.

22. *Si autem fuerit in aliquo delicto, ita vt iudiciũ mortis ſit, & morietur, & ſuſpendetis eũ in ligno.* 169.

* 23. *Sed & ſepultura ſepelietis eũ ipſa die, quoniã maledictus omnis homo qui pepẽderit in ligno: & non inquinabitis terram, quoniam Dominus Deus tuus dabit tibi in ſorte.* 169. 236. 745. 810. 941.

Deut. 22. * 5. *Maledictus qui muliebribus veſtietur.* 257. 288.

* 28. & 29. *Qui ex cõpreſſione matrimoniũ fecerit, nõ poterit dimittere vxorem in omne tẽpus.* 871.

Deut. 23. * 3. *Ammonita & Moabitæ prohibentur Eccleſiam populi Dei ingredi,* 860.

4. *Quòd populũ Ægypto profectũ inhumanè & inhoſpitaliter copiis defraudaſſent.* 860.

Deut. 24. * 1. *Si ſumpſerit quis vxorẽ, & habitauerit cũ ea, & euenerit non inuenire eã apud eũ gratiã, eo quòd inuentum ſit in illa impudicũ negotium, ſcribet libellum repudij, & dabit in manus eius, & dimittet illam de domo ſua.* 870. 871. 1146.

* 12. *Non dormies ſuper pignus eius.* 851.

* 13. *redditione reddes ei palliũ circa ſolis occaſum, & dormiet in pallio ſuo.* 851.

Deut. 25. * 4. *Boui terenti os non colligabis.* 860. 945.

* 5. *Si quis frater illiberis deceſſerit, à fratre ipſius ſupparabitur ſemen illi.* 871. 1141.

Deut. 27. * 15. *Maledictus homo qui fecerit ſculptile aut fuſile aſpernamentum Domino opus manuum artificis, & colligauerit iſtud in abſcondito.* 991.

Deut. 28. 63. *Eiiciemini de terra in quam intrebitis.* 171.

65. * *Et in nationibus illis non eritis in requiem, & non erit ſtabilitas veſtigij pedis tui. Dabit tibi Deus cor tædians, & tabeſcẽtem animã, & oculos deficientes, vt non videant.* Ibidẽ.

* 66. *Et erit vita tua pendens in ligno ante oculos tuos, & non credes vitæ tuæ.* 171. 172. 1239.

Deut. 29. * 5. *Per quadraginta annos populus calceamenta & veſtimenta non detriuerat.* 706. 707. 860. 1238.

27. *Indignatio Dei.* 1236.

Deut. 30. * 11. *Præceptũ excelſum nõ eſt, nec longè à te.* 873.

* 12. *Non eſt in cœlo vt dicas: Quis aſcendet in cœlum, & deponet nobis illud, & auditum illud faciemus?* 873.

* 13. *Nec vltra mare eſt, vt dicas: Quis transfretabit, & ſumet illud nobis, & auditum illud faciemus.* 873.

* 14. *Prope te eſt verbũ, in ore tuo, & in corde tuo, & in manibus tuis facere illud.* 873.

* 19. *Ecce poſui ante vos benedictionem & maledictionem.* 848.

Deut. 32. 8. *Quum diſſeminaret filios Adam, ſtatuit fines gentium iuxta numerum angelorum Dei.* 1253.

* 15. *Incraſſatus eſt dilectus & pinguefactus & dilatatus eſt, & dereliquit Deum qui fecit eum, et abſceſſit à Domino ſaluificatore ſuo.* 1177.

* 20. *Auertam faciem meam ab eis, & monſtrabo quid illis in nouiſſimis. Quoniã genitura peruerſa eſt, filij in quibus fides non eſt.* 869.

* 21. *Illi obæmulati ſunt me in non Deo, & prouocauerunt me in iram in idolis ſuis. Et ego obæmulabor eos in non natione, in natione inſipiente prouocabo eos in iram.* 869.
* 35. *Vindictam mihi, & ego vindicabo.* 237.779. 850.951.1160.
* 39. *Ego percutiam, & ego ſanabo.* 681.777.835. 850.951.1160.1196.
Deut. 33. * 18. *Tauri decor eius, cornua vnicornis cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad ſummum vſque terræ.* 169.810.

EX IOSVE.

Ioſ. 3. v. 1. & ſeq. *TRanſiuit Iordanem Ieſus cum populo Iſraël.* 855.1058.1064.
* *Introduxit Ieſus Naue populum in terram repromiſſionis melle & lacte manantem.* 168. 809.1238.
Ioſ. 4. * 3. *Duodecim lapides ab Ieſu de Iordane electi, & in arcam teſtamenti conditi.* 809.846.
* 10. *In tranſitu Iordanis machæram fuiſſe.* 855.
Ioſ. 5. * 3. *Circumcidit Ieſus populum.* 809.
Ioſ. 6. * 1. et ſequ. *Ieſus Naue quum Hiericho ciuitatem debellabat, præceptum ſibi à Deo dixit, vti populo mandaret, vt ſacerdotes arcam teſtamenti Dei ſeptem diebus circumferrent in circuitu ciuitatis, atque ita ſeptimi diei circuitu peracto, ſponte ruerent muri ciuitatis. Quod ita factum eſt, & finito ſpatio diei ſeptimi, ſicut prædictum erat, ruerunt muri ciuitatis. Quo die non tantum ſacerdotes ſunt operati, ſed et in ore gladij præda facta ſit ciuitas ab omni populo Iſraël.* 162.780.781.845.846.
Ioſ. 10. * 12. *Stetit ſol in Gabaon, & luna in Aialon, donec vlt⁹ eſt populus de inimicis ſuis.* 1064.1180.

EX IVDICVM.

Iud. 2. * 8. et ſequ. *DEfuncto Ieſu Naue, dereliquerunt Deū patrū ſuorum, & ſeruiunt idolis Baalim & Aſtartis. Et iratus Dominus tradidit eos in manibus diripientium, & diripiebantur ab illis, & venūdabantur inimicis, nec poterant omninò ſubſiſtere à facie inimicorum ſuorum: quocumque proceſſerant, manus erat ſuper illos in mala, & compreſſati ſunt valde.* 559.991.
* 16. & ſeq. *Critis obaudire non perſeuerauerunt, vt quis Critarum obierat, illi ad delinquendum ſupra quàm Patres eorum, abeundo poſt Deos aliorum, & ſeruiendo & adorando eos. Itaque Dominus iratus, quoniam quidem (ait) tranſgreſſa eſt gens iſta pactum meum, quod diſpoſui patribus eorum. Et non obaudierunt voci meæ, & ego non aduertam ad auferendum virum à facie eorū ex nationibus quas reliquit decedens Ieſus.* 992.
Iud. 3. * 6. & ſeq. *Dum à Deo in idololatria exorbitat Iſraël, & bello & captiuitate & iugo Allophylorū punitur.* 992.
30. *Reſtituit Iſraël.* 778.1198.
Iud. 4. * 24. *Quotiens populus Iſraëliticus idololatriæ reus inuentus eſt, toties reſtitutus eſt* 779.1198.
Iud. 6. 2. & 14. *Quoties iudicauit, toties Iſraël Dominus reſtituit.* 779.
Iud. 10. * 6.7. *Iſraël à Deo exorbitans per idololatriam, à Deo punitur.* 779.1198.
Iud. 13. 1. *Iſraël faciens malum, à Deo punitur.* 1198.

EX I. REGVM.

* 15. *PEr abſtinentiam Anna Samuelem Deo vouerat. Vinum, inquiens, & inebriamen non bibi.* 1179. 1. Reg. 1.
* 20. *Anna vxor Helcanæ ſterilis, per ieiuniū impetrauit ſibi filium.* 1178.1179.
* 6. *Qui occidit & viuificat.* 690.777.835. 872. 1. Reg. 2.
* 8. *Anna mater Samuelis: Qui, inquit, excitat pauperem de terra & mendicum, vti ſedere eum faciat cum Dynaſtis populi, & in thronis gloriæ.* 847.866.953.
* 17. 18.19. *Ob ſacrificiorum carnalium defraudationem, eliditur pro templi foribus ſenior Heli, filij eius in acie ruunt, nurus exſpirat in partu.* 1182. 1. Reg. 4.
* 6. *Deliquerat Iſraël in aquatione apud Maſpha, ſed delictum ieiunio diluit.* 1177. 1. Reg. 7.
* 7. *Non te contempſerunt, ſed me.* 860. 1. Reg. 8.
* 16. *Adlegitur Saul.* 781. 1. Reg 9.
* 6. *Saul in alium virum conuerſus.* 389.705. 1. Reg. 10.
12. *Quid hoc filio Cis: An & Saul in Prophetis?* 574.
24. *Qualis non erat in filiis Iſraël.* 389.
* 6. *Saulem adſumit in regnum, & ſpiritu ſancto auget.* 781. 1. Reg. 11.
* 9. *Quomodo Iſraël à Deo exorbitans traditus ſit in manibus Philiſtinorum.* 992. 1. Reg. 12.
* 8. *Saul deſpector Samuelis.* 781. 1. Reg 13.
14. *Dauid vir bonus ſecundum cor Domini.* 389.
24. *Maledictus homo qui ederit panem ad veſperam, vſque dum vlciſcar de inimico meo; & non guſtauit totus populus eius.* 1180. 1. Reg. 14.
* 43. et 45. *Ionathas filius Saulis, reſignati ieiunij culpā deprecatione deleuit.* 842.
* 45. *Liberauit populus Ionatham vt non moreretur.* 778.
* 11. *Pænitet quòd Regem Saul fecerim.* 781. 1. Reg. 15.
* 17. *Vnctio regis Iſraelis.* 461.
* 28. *Diſcidit Dominus regnum Iſraëlis de manu tua hodie.* 782.
7. *Homo in faciem, Deus in præcordia cōtemplatur, ſeu videt ea quæ patent, Dominus autē intuetur cor.* 316.389.1065. 1. Reg. 16.
* 14. *Abſceſſit Spiritus Domini à Saule.* 1160. 1. Re. 18.19
10. et ſeq. *Dauid exagitatur.* 938.994.1065. 20.21.22.23
* 6. *Dauid cum ſuis panes propoſitionis accepit, & comedit.* 845. 24.26.27. 1. Reg. 21.
* 7. & 11. *Saul iubet Pythonico ſpiritu è ſepulcro vocare animam Samuelis.* 601. 1. Reg. 28.

EX II. REGVM.

* v. 8. *DAuidem in recuperatione Sionis offenderant cæci reſiſtentes quominus admitteretur.* 875. 2. Reg. 5.
* 12. *Semen tuum quod erit ex ventre tuo.* 812. 1. Reg. 7.
15. & 27. *Dauid per ſanguinem nuptias ſibi ingeſſit.* 1140. 2. Reg. 11.
9. *Dauid cædis & ſtupri reus.* 389. 2. Reg. 12.
* 13. 14. *Et dixit Nathan agnoſcenti Dauid delictum ſuum in Vriā: Et Dominus circumduxit delictum tuum.* 778.842.951.1198. 2. Reg. 14.
v. plurimis. *Dauid exagitatur.* 994. 2. Reg. 15. 16.17.

EX III. REGVM.

* 39. *COrnu de quo Reges vngebantur.* 172. 3. Reg. 1. * 11.

3. Reg. 3. * 11. et Salomon quia permiſſa ſibi optione maluit po-
ſequ. ſtulare ſapientiam, meruit etiam diuitias cō-
ſequi. 849.
12. Salomon omni gratia & ſapientia donatus à
Domino. 389.
3. Reg. 4. * 25. A Berſabee uſq; Dan termini regni eius. 164.
3. Reg. 6. 1. et ſeq. De Dei templo. 344. 1237.
3. Reg. 8. 1. De arca Teſtamenti. 344.
* 63. Prima templi dedicatio. 344.
3. Reg. 11. * 3. Salomon diues uxoribus. 1140.
* 4. Salomon ad idololatriam à mulieribus induc-
tus. 389. 781. 949.
* 9. et Salomonis ira Dei acceſsit poſt luxuriā & ido-
10. lolatriam. 812.
* 29. et Samaria deſciuerat ab Iſraële, habens ſchiſma
ſequ. illud ex decē tribubus, quas auulſas per A-
chiam Prophetam collocauerat apud Sama-
riam Ieroboam. 807. 873.
3. Reg. 12. 28. et Cum Ieroboam vaccas aureas & lucos cole-
ſequ. bant. 159.
3. Reg. 13. * 9. 19. 23. Sameas homo Dei prohibitus ne cibum at-
& 24. tingeret apud Hieroboam, pœnam deſerti re-
tiony luit. 1182.
3. Reg. 14. * 22. Iſraël à Deo exorbitās per idololatriam, à Deo
& ſeq. punitus eſt. 992.
3. Reg. 17. 1. Viuit Dominus, cui adſiſto in conſpectu eius, ſi
erit in iſtis annis & imber. 1177.
2. Et factum eſt verbum Domini ad Heliam.
857. 1177.
6. Corui pane & carne aſſueuerunt paſcere He-
liam. 1178.
13. & Vidua Sareptenſis paſcitur ab Helia prophe-
ſequ. ta. 856.
* 22. Filium viduæ mortuū ſuſcitauit Helias. 853.
3. Reg. 19. * 2. et Helias minantem IeZabel fugiens, poſt vnicū
ſequ. pabulū & potum, quem ab Angelo exper-
gefactus inuenerat, et ipſe quadraginta die-
bus & noctibus vacuo ventre, arido ore per-
uenit in montem Choeeb; ubi quum in ſpe-
lunca diuertiſſet, familiari ingreſſu Dei ex-
ceptus eſt. 708. 994. 1177. 1178.
9. Quid tu Helia hic? 1177.
11. et ſeq. Dominus viſus Heliæ. 857.
* 12. Non in igni Dominus, ſed in ſpiritu miti.
859.
3. Reg. 21. * 27. Achab regem maritum IeZabel reum idolola-
& 28. tria & ſanguinis Nabuthæ, veniam meruit
pœnitentia nomine. 842. 951. 1066. 1177.
1198.
28. Et factus eſt ſermo Domini ad Heliam. 857.

EX QVARTO REGVM.

4. Reg. 1. * 10. DEſcendat ignis de cœlo, & deuoret te.
859. 1066.
4. Reg. 2. 11. Helias curru captus. 590. 597. 953. 1066.
* Tranſlatus eſt. 597. 705. 706.
15. & Intellexerunt quòd Heliæ ſpiritus in Heliſaū
16. ſic repræſentatus. 173. 1066.
4. Reg. 3. * 24. Immiſit HeliZæus pueris veſot. 777. 859.
4. Reg. 4. 26. Mandauit Heliſæus GieZi, cùm introiſſet ad
Sunamitin, dicere ei: Pax viro tuo, pax filio
tuo. 860.
* 28. Accinge lumbos tuos, & ſume bacillum meū
in manum, & vade; quemcumque conuene-
ris in via, ne benedixeris eum, & qui te be-
nedixerit, ne reſponderis ei. 860.
* 33. 34. Die Sabbati HeliZæus Prophetes Sunamitidis
35. ac 36. filium mortuum reſtituit in vitam. 846.
853. 860.
* 42. Viginti hordeaceos panes quum populo diſtri-
& ſeq. bui iuſsiſſet, et miniſter eius reſpōdiſſet: Quid
ego hoc dem in conſpectum 100. milibus ho-
minum? Da, inquit, & manducabunt, quo-
niam hæc dicit Dominus. Manducauerunt,
& reliquerunt reliquias ſecundum dictum
Domini. 856.
14. Naaman Syrus mundatur. 841. 1066. 4. Reg. 5.
* 4. et Quum filij Prophetarum ſuper flumen Iorda- 4. Reg. 6.
ſequ. nem lignum ſecuribus cæderent, exiluit ferrū,
& merſum eſt in flumine: atque ita Heli-
ſæo Propheta ſuperueniente, petiūt ab eo filij
Prophetarum, vti ferrū fluminis quod mer-
ſum fuerat, erueret. Atque ita Heliſæus ac-
cepto ligno, & miſſo in eum locum vbi ſub-
merſum fuerat ferrum, ſtatim ſupernatauit,
& lignum merſum eſt, quod receperunt fi-
lij Prophetarum. 173. 1066.
* 2. 3. Iſraël à Deo exorbitans per idololatriā, à Deo 4. Reg. 13.
punitur bellis gentium. 992.
28. 30. Mina & blaſphemia Sēnacherib Regis Aſſy- 4. Reg. 18.
et ſeq. riorum. 1065. 1177.
* 1. et Humiliatio Regis EZechiæ auertit propoſitum 4. Reg. 19.
ſeq. Sennacherib. 947. 1065. 1177.
19. Vt ſciant omnes quia tu es Deus ſolus. 1237.
1259.
1. Hæc dicit Dominus Deus: Præcipe domui tuæ, 4. Reg. 20.
morieris enim, & non viues. 866.
* 6. 7. Dominus EZechiæ fletibus flectitur. 779. 951.
1065.
* 17. Iſraël punitus, quia ſacrificauit Deis alienis. 4. Reg. 22.
992.

EX I. PARALIPOMENON.

v. 10. DOmine, non eſt ſimilis tui. 741. 1. Paral. 17.

EX II. PARALIPOMENON.

v. 21. & 22. ZAcharias trucidatur inter altare & æ- 2. Par. 24.
dem. 994.

EX I. ESDRÆ.

v. 1. POpulus reuerſus de Babylone. 344. 1. Eſ. 2. et 3.
* 13. et ſeq. Secunda reſtitutio templi. 344. 1. Eſd. 5.
* 12. Cum Allophylis non commiſcendum. 946. 1. Eſd. 9.
* 2. et ſeq. Allophylorum nuptiæ prohibitæ. 946. 1. Eſd. 10.

EX IIII. ESDRÆ.

* 10. OCuli Domini alti. 389. 4. Eſdr. 8.
* 1. Loquere in aures audientium. 850. 4. Eſdr. 15.

EX IVDITH.

* 1. IVdith filia Merari monogama vidua. 1147. Iudith. 8.

EX IOB.

* 12. ECce omnia quæ ſunt ei in manu tua do, in Iob. 1.
ipſum autem ne extenderis manum.
1159.
21. Dominus dedit, Dominus abſtulit, ſit nomen
Domini benedictum. 239.
* 6. Dedit Deus poteſtatem Satanæ in corpus Iob. Iob. 2.
& 1159.
ſequ. Ecce trado tibi illum, tamen animam eius cu-
ſtodi. 1159.

10. *Quaſi vna de ſtultis mulieribus locuta es.* 239.
Iob. 5. * 13. *Deprehendens ſapientes in nequitia eorũ.* 945.
Iob. 17. * 14. *Putredini dixi: Pater meus es, mater mea & ſoror mea vermibus.* 239.
Iob. 19. * 25. *In nouiſsimo die de terra ſurrecturus ſum.* 686. 953.
Iob. 38. * 1. *Reſpondẽs Dominus, Iob de turbine dixit.* 806.
Iob. vlt. * 12.13. *Quæ Iob amiſerat, reduplicata poſſedit.* 239.

EX PSALMIS.

Pſal. 1. * V. 1. *Felix vir qui non abijt in concilio impiorum, & in via peccatorum nõ ſtetit, & in cathedra peſtium non ſedit.* 251. 258. 780. 1109.
* 2. *In lege Domini voluntas eius, & in lege Domini meditabitur die ac nocte.* 779. 780. 880. 1198.
* 3. *Et erit tamquam lignum, quod plantatum eſt iuxta exitus aquarum, quod fructum ſuum dabit in tempore ſuo.* 195 287. 780.
Et folium eius non decidet, & omnia quæcũque faciet, proſperabuntur illi. 780.
Pſal. 2. * 1. *Quare tumultuatæ ſunt gentes, & populi meditati ſunt inania?* 685. 880.
* 2. *Aſtiterunt Reges terræ, & magiſtratus conuenerunt, ſiue congregati ſunt, in vnum aduerſus Dominum, & aduerſus Chriſtũ ipſius.* 494. 808. 856. 945. 955. 1027. 1030. 1260.
* 3. *Diſrumpamus vincula eorum à nobis, & abiiciamus à nobis iugum ipſorum.* 749. 813. 940. 942.
* 7. *Filius meus es, ego hodie genui te.* 175. 811. 858 1016. 1018. 1248.
* 8. *Pete à me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuã, & poſſeſsionẽ terminos terræ.* 145. 811. 851. 862. 877. 958. 1239.
Pſal. 3. * 1. *Domine, quid multiplicati ſunt qui comprimunt me?* 1018.
* 4. *Voce mea ad Dominum exclamaui, & exaudiuit me de monte ſancto ſuo.* 846.
Pſal. 4. * 5. *Iraſcimini, & nolite peccare, vel delinquere.* 698. 780. 960. 1211.
* 7. *Significatum eſt ſuper nos lumen perſonæ tuæ, Domine.* 952.
Pſal. 7. * 10. *Scrutans corda & renes Deus.* 945. 1242.
* 12. *Deus iudex iuſtus.* 1196. 1202.
Pſal. 8. * 3. *Ex ore infantium & lactentium.* 579.
* 6. *Minoraſti eum modico citra angelos.* 174. 347. 657. 784. 803 804. 857. 1017. 1022. 1026
* *Gloria & honore coronaſti eum.* 347.
7. *Omnia ſubieciſti ſub pedibus eius.* 774. 958.
Pſal. 9. * 18. *Auertãtur peccatores in inferos, omnes nationes quæ Dei obliuiſcuntur.* 847.
* 19. *Quoniam non in finẽ obliuioni habebitur mendicus, tolerantia pauperum (ſiue iuſtorum) non peribit in finem.* 847. 877.
Pſal. 17. * 28. *Cum ſancto ſanctificatus eris, & cum viro innocente innocens eris, & cũ peruerſo peruer-*
29. *teris, & cum electo electus eris.* 960. 1127. 1209.
* 48. *Populus quem non noueram, ſeruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi.* 161.
Pſal. 18. * 4. *In vniuerſam terram exiuit ſonus eorum, & vſque ad terminos terræ verba eorum.* 164. 813 881. 961. 1057. 1161.
* 5. *Ipſe tamquã ſponſus egrediens de thalamo ſuo.* 844. 1242.
* 6. *A ſummo cæli progreſsio eius.* 844. 1242.
* 7. *et deuerſio eius vſq; ad ſũmũ eius.* 844. 1242.
* 8. *Lex inuituperabilis cõuertẽs animas.* 835. 1198.
* 9. *Iura Domini directa, præceptum Domini lõgè lucens, illuminans oculos.* 844.
* 11. *Eloquia Domini dulciora ſuper mel & fauos.* 852. 990.
* 1. *Exaudiet te Dominus in die preſſuræ.* 956. Pſal. 19.
* 8. *Iſti in curribus & iſti in equis, nos autẽ in nomine Dei noſtri inuocabimus.* 346.
* 2. *Deus meus, clamabo per diem, & exaudies, & noctr, & non in vanitatem mihi.* 846. Pſal. 21.
* 6. *Ego vermis et nõ homo, ignominia hominũ & abiectio plebis.* 174. 657. 803. 810. 857.
* 7. *Omnes qui ſpectabant me, naſo irridebant me, locuti ſunt labiis, & capita mouerunt.*
* 8. *Sperauit in eum, liberet eum.* 169.
* 9. *Quia tu es qui auulſiſti me ex vtero matris meæ, & ſpes mea ab vberibus matris meæ, ſuper te proiectus ſum ex vulua.* 659.
* 10. *Et ab vtero matris meæ Deus meus es tu.* 660.
* 14. *Sicut aqua effuſus ſum.*
* 16. *Lingua mea adglutinata eſt gutturi meo.* 880.
* 17. *Circundederunt me canes, ſynagoga maleficorum circumuallauit me.* 880.
* 18. *Exterminauerunt manus meas & pedes, & dinumerauerunt oſſa mea.*
Ipſi autem contemplati ſunt & viderunt me.
* 19. *Super veſtem meam miſerũt ſortem.* 166. 169. 170. 172. 346. 685. 811. 880. 1256.
* 22. *Salua me ex ore leonis, & de cornibus vnicornuorum humilitatem meam.* 170. 811.
* 23. *Enarrabo nomẽ tuum fratribus meis, in medio Eccleſiæ hymnum tibi dicam.* 813.
1. *Domini eſt terra, et plenitudo eius, orbis terræ, & omnes qui habitant in illa.* Pſal. 23.
2. *Ipſe ſuper maria fundauit eam, et ſuper flumina præparauit eam.*
* 4. *Innocens & purus corde, qui nõ accepit in vanum nomẽ Dei, & non iurauit ad proximũ ſuum in dolo.* 780.
5. *Iſte accipiet benedictionẽ à Domino, & miſericordiam à Deo ſalutificatore ſuo.* 780.
* 7. *Auferte portas principes veſtras, & ſubleuẽtur portæ æternæ, & intrabit Rex gloriæ.* 997. 1164.
8. *Dominus validus, Dominus potẽs in bello.* 855.
* 10. *Quis eſt iſte rex gloriæ, Dominus virtutũ ipſe eſt rex gloriæ.* 347. 958. 1012.
* 4. *Non ſedi cum conſilio vanitatis, et cum inique agentibus non introibo,* 1109. Pſal. 25.
5. *& cum impiis non ſedebo.* 1209.
* 6. *Lauabo cum innocentibus manus meas, & altare tuum circundabo Domine.* 1209.
2. *Afferte Deo claritatem & honorem.* Pſal. 28.
* 3. *Dominus ſuper aquas multas.* 855.
2. *Inclina ad me aurem tuam, accelera vt eruas me.* 880. Pſal. 30.
1. *Beati quorum dimiſſa ſunt delicta, & quorum opertæ ſunt iniquitates.* 994. Pſal. 31.
2. *Beatus vir cui non reputauerit Deus delictum.*
* 6. *Sermone eius cæli confirmati ſunt, & ſpiritu ipſius vniuerſæ vires eorum.* 502. 1016. 1023. 1024. Pſal. 32.

* 18.

* 18. *Oculi Domini ſuper timentes eum, ſperãtes in miſericordiam ipſius.* 780.
* 19. *Ad deliberandas animas eorum de morte, & nutricandos eos in fame.* 780.
Pſal. 33. 1. *Benedicam Dominum in omni tempore.* 211.
* 13. *Compeſce linguam à malo, & labia tua ne loquantur dolum.* 780.
* 14. *Declina à malo, & fac bonum: quære pacẽ, & ſectare eam.* 780. 955.
15. *Oculi Domini ſuper iuſtos.* 1257.
19. *Multa preſſura iuſtorũ, & ex omnibus liberabit eos Dominus.* 780.
20. *Dominus cuſtodit omnia oſſa eorum, vnum ex ipſis non comminuetur.* 780.
22. *Redimet Domin⁹ animas ſeruorũ ſuorũ.* 780
Pſal. 34. 14. *Retribuebant mihi mala pro bonis.* 169.
Pſal. 40. * 10. *Qui mecum panem edit, leuabit in me plãtam.* 878.
Pſal. 44. * 1. *Eructauit cor meum ſermonẽ optimũ.* 771. 847. 1016. 1018. 1242. 1150.
dico ego opera mea regi. 1252.
* 3. *Tempeſtiuus decore citra filios hominum.* 174. 804. 808. 809.
* *Effuſa eſt gratia in labiis tuis; propterea benedixit te Deus in æuũ.* 174. 804. 809.
* 4. *Accingere enſem ſuper femur.* 167. 174. 804. 808. 960.
* 5. *Potens tẽpeſtiuitate tua, & pulchritudine tua.* 804.
* 6. *Deducet te magnitudo dexteræ tuæ.* 167.
7. *Sagitta tua acuta, populo ſub te cadẽt.* 167.
* 8. *Thronus tuus Deus in æuum, virga regni tui.* 175. 1019.
9. *Dilexiſti iuſtitiam, & odiſti iniquitatem; propterea vnxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ conſortibus tuis.* 1019. 1258.
Pſal. 48. 17. *Ne timueris, quũ diues factus fuerit homo, & quum abundabit gloria eius.* 849.
18. *Quoniam quum morietur, non tollet omnia, neque deſcendet cũ eo gloria ſua.* 849.
* 21. *Adſimulatus eſt homo irrationabilibus iumentis.* 587. 703.
Pſal. 49. * 14. *Non enim bibam ſanguinem taurorum & hircorum.* 781. 990.
* 15. *Sacrifica Deo ſacrificium laudis, & redde altiſſimo vota tua.* 163.
17. *Peccatori autem dicit Dominus: Vt quid exponis tu iuſtificationes meas, & adſumis teſtamentum meum per os tuum?* 1209.
19. *Si videbas furem, cõcurrebas cũ eo, & cum adulteris portione tuã ponebas.* 255. 1209.
Pſal. 50. 11. *Cor mundum conde in me Deus.* 575.
* 18. *Cor contribulatum hoſtia eſt Dei.* 163. 1176. 1182.
Pſal. 58. * 12. *Diſperge illos in virtute tua.* 174. 814.
Pſal. 61. * 10. *Ne deſideraueritis diuitias, & ſi reducent, ne adieceritis cor.* 849.
Pſal. 64. 7. *Præparans montes in fortitudine tua.* 502.
Pſal. 66. * 5. *Terra dedit benedictiones ſuas.* 172.
Pſal. 67. * 18. *Currus Dei decies millies multiplicat⁹.* 1238.
* 19. *Aſcendit in ſublimitatem, captiuam duxit captiuitatem.* 947. 960.
28. *In Eccleſiis benedicite Dominum.* 813.
Pſal. 68. * 6. *Quæ non rapuerã, tunc exſoluebam.* 169.
* 26. *Miſerunt in potum meum fel.* 169.
* *Et in ſiti mea potauerunt me aceto.* 169. 172. 685. 1256.
Pſal. 70. 19. *Ne derelinquerís me.* 1018.
* 20. *donec adnunciem brachium tuum natiuitati vniuerſæ venturæ.* 1018.
Pſal. 71. * 1. *Deus iudicium tuum regi da, & iuſtitiam tuam filio regis.* 949. 1239.
* 4. *Iuſtitia iudicabit mendicos populi, & faciet ſaluos filios pauperum.* 847.
* 10. *Reges Arabum & Saba munera afferent illi.* 167. 807.
12. *Quòd liberauit à Dynaſta mendicũ.* 847.
13. *Parcet mendico & pauperi, et animas pauperum ſaluas faciet.* 847.
14. *Ex vſura et iniuſtitia redimet eorũ animas, et honoratũ nomen eorũ coram ipſo.* 847.
* 15. *Et dabitur ei de auro Arabiæ.* 167. 807.
* 18. *Omnes nationes ſeruient ei.* 847.
Pſal. 77. * 2. *Aperiam in parabolam os meũ, eloquar problemata.* 845.
* 29. *Panem angelorũ edit homo.* 162. 652. 779. 863.
Pſal. 81. * 1. *Deus Deorum ſtetit in Eccleſia Deorum, in medio autem Deos diſcernit.* 489. 742. 1019. 1243.
* 3. *Iudicate pupillo & mendico, humilem & pauperem iuſtè tractate.* 847. 1243.
4. *Liberate pauperem, & mendicum de manu peccatoris eruite.* 847.
* 6. *Ego dixi, Dei eſtis vos.* 489. 742. 1243.
7. *& ſicut vnus de principibus cadetis.* 1243.
Pſal. 83. * 5. *In ſecula ſeculorum laudabunt te.* 224.
* 11. *Elegi abiectus eſſe in domo Dei mei.* 313.
Pſal. 86. * 4. *Et ecce allophyli & Tyrus & populus Æthiopum, iſti fuerunt illic.* 847.
* 5. *Mater Syon dicet: Homo, & homo factus ſine natus eſt in illa, & ædificauit eam voluntate patris.* 1029.
Pſal. 90. * 13. *Super aſpidem & baſiliſcũ incedes, & cõculcabis leonem & draconem.* 861. 1013.
Pſal. 91. * 12. *Et florebit ſicut phœnix.* 681.
Pſal. 93. 11. *Dominus ſcit cogitationes gentiũ quoniam ſint ſuperuacuæ.* 945.
Pſal. 95. * 2. *Cantate Domino canticum nouũ, adnũtiate inter gentes gloriam eius.* 705.
* 5. *Dei gentium dæmonia.* 152.
* 7. *Adferte Deo patriæ gentium, adferte Deo claritatem & honorem, adferte Deo ſacrificia nominis eius.* 163.
* 8. *Tollite hoſtias, & introite atria eius.* 163.
* 9. *Domin⁹ à ligno regnauit.* 170. 172. 811. 812
Pſal. 96. * 1. *Dominus regnauit, exultet terra.* 688.
* 3. *Ignis ante ipſum procedet, & cremabit inimicos eius.* 867. 1196.
* 4. *Vidit, & concuſſa eſt terra.* 688.
* 5. *Mõtes tãquã cera liqueſcent (ſeu liquefacti ſũt) à cõſpectu ſeu facie Domini.* 499. 1022
Pſal. 98. 1. *Qui ſedes deſuper Cherubin.* 1238.
Pſal. 101. 10. *Quia cinerẽ tanquã panem manducabã, et potum meum cum fletu miſcebam.* 1179.
* 26. *Opera manuum tuarum cæli.* 499. 502.
* 27. *& mutabis illos vt opertorium, & mutabuntur, & ipſi peribunt.* 499.
Pſal. 103. * 5. *Qui facit angelos ſpiritus, & apparitores ignem flagrantem.* 168. 805.

* 25. Omnia in ſapientia feciſti. 1235.1260.
33. Qui aſpicit terrã, & facit eã tremere. 1235.
Pſal.106. * 16. Qui contriuit portas adamãtinas mortis, & æneas ſeras inferorum infregit. 697.
20. Miſit verbum ſuum, & ſanauit eos.
33. Ponam flumina in regione ſitienti.
Pſal.108. * 7. Epiſcopatum accipiat alter. 394.
Pſal.109. * 1. Dixit Dominus Domino meo, ſede ad dexteram meam. 876.879.948.958.1018.
1019.1139.1248.
* 2. Donec ponam inimicos meos ſcabellũ pedum tuorum. 491.657.686.948.958.1015.
1018.1031.1239.
* 4. Ante luciferum genui te, ſiue generaui te.
948.949.1016.1018.
* 5. Tu es ſacerdos in æternum, ſeu æuum, ſecundum ordinem Melchiſedech. 174.405.
872.949.
Pſal. 112. 5. Quis ſicut Deus noſter qui habitat in excelſis, & humilia proſpectat in cælo & in terra? 847.
* 6. Qui ſuſcitat mẽdicum de terra, & de ſtercore exaltat pauperem. 847.866.
* 7. Vti ſedere eum faciat cum principibus populi. 847.866.872.
Pſal. 113. * 1. In exitu Iſraël de Ægypto facta eſt Iudæa.
6.17.
* 4. Idola nationũ argentũ & aurũ. 289.991.
* 5. Os habent, & non loquentur. 991.
Oculos habent, nec vident. 344.
* 6. Aures habent, & non audiunt. 991.
Nares habent, nec odorantur. 344.991.
* 7. Manus, nec contrectabunt. 289.344.991.
pedes, nec ingrediuntur. 991.
* 8. Similes illis fiant qui faciunt ea, & qui fidunt in illis. 282.991.
Pſal. 115. 1. Credidi propter quod locutus ſum.
* 5. Honorabilis mors in conſpectu Domini ſanctorum eius. 780.877.994.
Pſal. 117. * 8. Bonum eſt fidere in Dominum, quàm fidere in hominem. 780.850.864.
9. Bonum eſt ſperare in Dominũ, quàm ſperare in principes. 850.864.945.956.
* 21. Lapis quẽ reprobauerunt ædificantes, iſte factus eſt in caput anguli. 174.873.959.
* 22. A Domino factum eſt hoc. 174.873.
Pſal.118. * 2. et ſeq. In viis eius ambulauerunt. 213.
Pſal. 125. * 6. Qui ſeminãt in lacrymis, in exultatione, ſiue gaudio, metent. 848.
Pſal.131. * 11. Ex fructu ventris tui collocabo ſuper thronũ tuum. 660.661.812.874.1065.
* 18. Paraui lucernam Chriſto meo. 168.
Pſal. 132. 1. Vide quàm bonum & quàm iocũdum habitare fratres in vnum. 780.
Pſal.138. 7. Si aſcendero in cælum, tu ibi es; ſi deſcendero ad inferos, ades. 1237.
8. Et ſi adſumſero alas meas, & abiero trans mare. 1237.
9. Ibi manus tua adprehendet me, & dextera tua detinebit me. 1237.
* 22. Proba me Deus, & ſcito cor meum. 575.
Pſal.140. 6. Oleum autem peccatoris non impinguet caput meum.
Pſal.148. * 5. Dixit & facta ſunt, omnia præcepit, & proceſſerunt vniuerſa. 1235.

EX PROVERBIIS.

v. 7. INitium ſapientiæ, metus in Deum. Prou. 1.
* 20.et 21. Sophia in exitibus canitur hymnis. 994.
* 26. et 27. Sophia iugulauit filios ſuos. 994.995. Prou. 6.
32. Mœchus per indigentiam ſenſuum perditionem animæ ſuæ acquirit, dolores &
33. dehoneſtationes ſuſtinet, Ignominia autẽ eius non aboletur in æuum. 1209.
21. Quaſi taurus ad victimam. Prou. 7.
* 22. Dominus condidit me initium viarum ſuarum in opera ſua. 493.494. Prou. 8.
* 23. Ante ſecula fundauit me, priuſquàm faceret terram. 493.494.499.502.1015.
1018.1024.
* 24. Prior autem abyſſo genita ſum. 494.498.
1015.
* 25. Priuſquàm montes collocarentur, ante omnes colles generauit me. 493.494.499.
1015.1016.
* 27. Quum pararet cælum, aderam illi ſimul.
493.1023.
* 28. Et quum fortia faciebat quæ ſurſum nubila, & quũ firmos ponebat fontes quæ ſub cælo eſt. 493.499.
29. Quando ſuſpẽdebat fundamẽta terræ. 460.
* 30. Cum eo eram compingens, ſiue modulãs cum ipſo. Ego eram ad quam gaudebat, quotidie autem oblectabar in perſona eius. 493.
* 31. Quando oblectabatur, quum perfeciſſet orbẽ, & inoblectabatur in filiis hominũ. 493.
1. Cor regis in manu Dei. 212.863.1165. Prou. 21.
* 12. Qui inſpector eſt cordis. 575. Prou. 24.

EX ECCLESIASTE.

* 17. TEmpus omni rei. 366.943.1139. Eccleſ. 3.
* 1. Odium Dei. 1236. Eccleſ. 9.

EX CANTICIS.

* 8. VEni ſponſa de Libano. 844. Cant. 4.

EX SAPIENTIA.

* 1. DOminum in ſimplicitate cordis quærite. 391.524. Sap. 1.
4. Quoniam in maleuolam animã non introibit ſapientia, nec habitabit in corpore ſubdito peccatis. 213.
* 6. Scrutator cordis Deus. 575.
* 12. Venite auferamus iuſtum, quia inutilis eſt nobis. 813. Sap. 2.
* 15. Grauis eſt nobis etiam ad videndum. 235.
* 8. Iudicabunt nationes. 224. Sap. 3.
* 21. Et vt ſciui quoniam aliter non poſſum eſſe continens niſi Deus det. 372. Sap. 8.

EX ECCLESIASTICO.

* 14. VIta & mors à Deo ſunt. 747. Eccl. 11.
* 18. Ecce poſui ante te bonũ & malum, vitam & mortem. 773.1123. Eccl. 15.
30.& 31. Si concupiſcentia in cor hominis aſcenderit, pro facto teneris. Eccl. 18.
* 16. Contra malum bonum eſt, & contra mortem vita. 258. Eccl. 33.
1. Ieſus Naue ſecundus Moſes. Eccl. 46.

EX

EX ISAIA.

Iſai.1. * v. 2. AVdi cælum, & in aures percipe terra. 815.
* Filios generaui & exaltaui, ipſi autem ſpreuerunt me (aliâs illi me reiecerunt.) 161.167.211.803.807.948.949.1200.
* 3. Agnouit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe domini ſui: Iſraël me non cognouit, & populus me non intellexit, ſed dereliquit, & in indignationem prouocauit ſanctum Iſraëlis. 803. 862.955.
* 4. Væ gens peccatrix, populus plenus peccatis, filij ſcelerati, dereliquiſtis Deum, & in indignationem miſiſtis ſanctum Iſraël. 161.803.
* 7. Terra veſtra deſerta, ciuitates veſtræ exuſtæ igni, regionem veſtram in conſpectu veſtro alieni comedent, & deſerta & ſubuerſa à populis extraneis. 161.172.173.814.
* 8. Derelicta Sion tamquam ſpecula (ſiue caſa) in vinea, & in cucumerario caſula, & quaſi ciuitas quæ expugnatur. 161.814. 869.880.
* 11. Quo mihi multitudinem ſacrificiorum veſtrorum, dicit Dominus. 163.779.781.
* 13. Quoniam etſi adtuleritis mihi ſimilam, vanum eſt; incenſum abominatio eſt mihi. 163.
* 14. Neomenias veſtras, & Sabbata, & diem magnum non ſuſtineo, ferias & ieiuniũ, & feſtiuitates veſtras odit anima mea. 162.287.749.781.845.846.942.
15. Et ſi extenderitis manus, auertam faciem meam à vobis, & ſi multiplicaueritis preces, non exaudiam vos; manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt. 161.
16. Auferte nequitias de anima, 161.
17. diſcite benefacere, exquirite iudicium, exquirite quæſtiones. 780.
Iuſtè facite viduæ & pupillo. 780.847. 852.867.
* 18. Et venite, diſputemus, dicit Dominus. 657. 847.
Et ſi fuerint delicta veſtra tanquam roſeum, velut niuem exalbabo, & ſi velut coccinum, ſicut lanam exalbabo. 842. 999.
* 19. Bona terræ edetis. 689.
* 20. Si nolueritis, nec obaudieritis, gladius deuorabit vos. 814.
* 22. Vinum tuum miſtum eſt aqua. 596.
23. Archontes Sodomorum populus Gomorræ. 167.494.807.864.
* clamantes populum, amantes munera, ſectantes retributionem. 864.868.1200.
Iſai.2. * 2. In nouiſſimis diebus manifeſtus futurus eſt mons Domini, & domus Dei ſuper vertices montium, & exaltabitur ſuper colles, & venient ſuper illum omnes gentes. 161.812.941.
* 3. Et ambulabunt multi, & dicent: Venite, aſcendamus in montem Domini, & in ædem (ſiue domum) Dei Iacob, & adnuntiabit nobis viam ſuam, & incedemus in ea. Ex Sion enim exibit lex, & ſermo Domini ex Hieruſalem. 161. 569. 812. 813. 835.941.1066.
* 4. Et iudicabit inter gentes, & reuincent (ſiue traducet) populũ amplum (ſiue plurimũ.) Et concident machæras ſuas in aratra, & ſibynas (ſiue lanceas) in falces, & non accipiet gens ſuper gentem machærã, & iam non diſcent præliari. 161.569.812.
* 12. Dies enim Domini Sabbaoth in omnem contumelioſum & ſuperbum, & in omnem ſublimem & elatum, & humiliabuntur. 870.
* 19. Quum ſurrexerit cõfringere, ſeu comminuere terram. 499.686.868.
* 20. Proiecit homo aſpernamẽta, ſeu abominamẽta ſua aurea & argentea, quæ fecerunt adorandis vanis & noctuis. 173.813.
* 1. Tulit enim Dominus Sabbaoth à Iudæa & ab Hieruſalem. 173.813. Iſai. 3.
* 2. Et Prophetam & Conſiliarium & ſapientem architectum. 173.813.947.
* 3. Qui vos poſtulant, dominantur veſtri. 865.
* 11. Populus meus qui vos beatos dicunt, ſeducunt vos, & vias pedum veſtrorum diſturbant. 850.
* 12. Conſtitutus eſt Dominus in iudicium, & ſtatuit in iudicio populum ſuum. 880.
* 13. Ipſe Dominus in iudicium veniet, cum presbyteris & archontibus populi. 685.
* Vos autẽ ad quid incendiſtis vineã meã, & rapina mendici in domibus veſtris? 847.
* 14. Cur vos læditis populum, & faciem mendicorum confunditis? 847.
* 15.16. & ſeq. In filias Syonis inuehitur, cultu & diuitiarum abundantia inflatas. 315.849.
* 2. & 6. Et mandatum eſt nubibus, ne pluerent imbrem ſuper vineam Sorech. 173. 813. Iſai. 5.
* 7. Vinea Sorech imputat, quòd non iudicium feciſſet, ſed clamorem. 173.867.
* 12. Cum tympanis & pſalteriis & tibiis bibunt vinum, ſũgentes domum ad domum. 344.960.
14. Dilatauit orcus animam ſuam, & aperuit os ſuum, & deſcendent incliti, & magni, & diuites, & humiliabitur homo, & inhonorabitur vir. 849.
* 20. Væ qui faciunt dulce amarum, & tenebras lucem. 661.990.
* 23. Quæ proximi ſunt auferentes, amantes munera. 864.
* 26. Ecce velociter & leuiter aduenient. 847.
* 3. Sanctus, Sanctus, Sanctus. 211. Iſai. 6.
* 10. Incraſſatum eſt cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos concluſerunt, nequando auribus audiant, & oculis videant, & corde conuertant, & cõuertantur, & ſanem illos. 803.
* At aure audietis & nõ audietis & oculis videbitis, & non videbitis. 854. 868. 952.1177. 1200.
3. Apparuit Dominus Iſaiæ. 1020.1021.1022. Iſai. 7.
* 9. Niſi credideritis, non intelligetis. 341.462. 856. 861.863.865.952.
13. Audite domus Dauid: Non puſillum vobis

certamen cum hominibus, quoniam Deus
præſtat certamen. 166.
* 14. *Propterea dabit vobis Dominus ipſe ſignum.*
166.661.
* *Ecce virgo concipiet in vtero, & pariet filium.* 166.658.660.661.685.807.843.
1239.1241.
* *Et vocabitur nomen eius Emmanuel.* 166.
685.806.808.
* 15. *Butyrum & mel manducabit.* 166.
Iſai.8. * 3. *Et acceßi ad Prophetem, & concepit & peperit filium.* 1156.
* 4. *Priùs quàm cognoſcat infans vocare patrem*
& matrē, accipiet virtutem Damaſci, &
ſpolia Samariæ ad Regem Aßyriorum.
166.685.806.807.960.
* 14. *Poſitus in lapidem offendiculi, & in petram ſcandali.* 174.803.846.873.944.
Iſai.9. * 1. *Regio Zabulon & Nepthalim, & cæteri qui*
maritimam ad Iordanem Galilææ nationum. 838.
* 2. *Populus qui ſedetis in tenebris, videte lumen magnum, qui habitatis terram, ſedētes in vmbra mortis, lumen ortum eſt ſuper vos.* 838.
* 6. *Quoniam puer natus eſt nobis, & datus eſt*
nobis filius. 170.811.1256.
* *cuius imperium factum eſt ſuper humerū*
ipſius. 170.
Et vocabitur nomen eius, magni conſilij angelus. 657.1239.1244.1253.1254.1256.
1260.
Iſai.10. * 1. *Væ qui ſcribunt nequitiam.* 847.
* 2. *Scribentes enim ſcribunt nequam, vitantes*
iudicia mendicorum, & diripientes
iudicata pauperū populi mei. 847.864.
* 14. *Qui totum orbem comprehendit manu velut nidum.* 782.1022.
* 23. *Deciſum ſermonē faciet Dominus in terra.*
835.851.
* 33. *Ecce Dominus virtutum conturbabit glorioſos cum valentia, & elati comminuentur, & ruent gladio ſublimes.* 849.
Iſai.11. * 1. *Prodibit virga de radice Ieſſe, & flos de radice aſcendet.* 168.346.347.660.661.
810.835.874.947.1239.
* 2. *Et requieſcet ſuper eum ſpiritus ſapiētiæ &*
intellectus, ſpiritus conſilij & virtutis ſiue vigoris, ſpiritus agnitionis & pietatis.
3. *Et ſpiritus timoris Dei replebit illū.* 168.
810.947.958.1258.
* 6. & 7. *Pecora condicent beſtiis.* 491.
* 8. *Conicere manum in cauernam aſpidum,*
& in cubile natorum aſpidū, nec lædi, paruulis pueris repromiſit Dominus. 860.
* 10. *Et erit in illa die radix Ieſſe, & qui ſurget*
imperare gentibus, in eum gentes ſperabūt,
& erit requies eius honor. 874.1239.
1243.
Iſai.13. * 1. & ſeq. *Exitia Babylonis prædicuntur.* 686.1238.
* 10. *Obtenebratus eſt ſol in ortu ſuo, & luna*
non ſplendebit in lumine ſuo. 686.
Iſai.14. * 14. *Ponam in nubibus thronum meum, ero ſimilis altißimi.* 952.958.
Iſai.15. 1. & ſeq. *Plagæ Moab ob incredulitatē.* 344.1238.
4. *Ecce proſelyti per me accedent ad te.* 162. Iſai.16.
812.
1. & ſeq. *Plaga Damaſci ob incredulitatem.* 1238. Iſai.17.
1. & ſeq. *Plaga Ægypti ob incredulitatem.* 1238. Iſai.18.
* 1. & ſeq. *Ægyptus totus orbis intelligitur ſuperſtitionis & maledictionis elogio.* 167.251. Iſai.19.
686.807.1238.
* 1. & ſeq. *Exitia Idumeæ.* 686.1238. Iſai.21.
1. & ſeq. *Exitia Hieruſalem.* 1238. Iſai.22.
* 1. & ſeq. *Exitia Tyri.* 686. *& nauium Carthaginienſium.* 1238. Iſai.23.
* 1. & ſeq. *Plaga Iſraëlis.* 686.1238. Iſai.24.
* 19. *Viuent mortui, & exſurgent de ſepulchris;* Iſai.26.
ros enim qui a te eſt, medela eſt oßibus eorum. 691.
* 20. *Populus meus introite in cellas promas quātulum, donec ira mea prætereat.* 689.
* 1. *Illa die ſuperducet Dominus Deus macharam ſanctam magnam & fortem in draconem illum, colubrum magnum & tortuoſum, & interficiet illum illa die.* 861. Iſai.27.
* 11. *Mulieres venientes a viſione venite.* 881.
1. & ſeq. *Plaga Ephraim.* 1238. Iſai.28.
* 14. *Væ qui valent in Hieruſalem.* 865.
* 16. *Ecce ego immitto in fundamenta Sionis lapidem precioſum, honorabilem; & qui in*
eū crediderit, non confundetur. 174.944.
945.
1. & ſeq. *Plaga Hieruſalem.* 1238. Iſai.29.
* 13. *Populus labiis Deum diligens, corde autem*
longè abſiſtens ab eo. 803.846.852.865.
879.952.
* *docentes præcepta doctrinas hominū.* 864.
955.
* 14. *Auferam ſiue perdam ſapientiam ſapientium, & prudentiam prudentium celabo.*
802.861.952.
* 18. *Audiens in die illa ſurdi verba libri.* 863.
21. *Odio habentes traducentem in portis, & aſpernamento ſermonem ſanctum.*
1. & ſeq. *Plaga Iudæorum.* 1238. Iſai.30.
* 27. *Ignis exarſit ex indignatione mea.* 867.
Et lingua eius quaſi ignis deuorans. 1237.
* 5. *Volant velut qui ſunt milui, vt nubes volant, & velut pulli columbarum ad me.* Iſai.31.
815.
* 9. *Spadones & ſteriles ignominioſi.* 1141.
* 9. *Mulieres diuites exſurgite, & audite vocē* Iſai.32.
meam, filiæ in ſpe audite ſermones meos.
853.854.
* 10. *dies anni mementote cum labore in ſpe.*
853.
* 14. *Adnuncians locum æternum.* 872. Iſai.33.
17. *Regem cum claritate videbitis, & oculi veſtri videbunt terram de longinquo.* 172.
18. *Anima veſtra meditabitur timorem.*
172.
4. *Et cælum conuoluetur vt liber.* 499. Iſai.34.
* 11. *Coruus & miluus.* 290.
* 1. *Iocunditatem capiet ſolitudo.* 840. Iſai.35.
* 3. *Inualeſcite, ſiue conualeſcite manus dimiſſa, & genua reſoluta ſiue diſſoluta.*
686.842.846.861.1241.
* 4. *Conſolamini puſillanimes ſenſu, conualeſcite, nolite timere. Ecce Deus noſter iudi-*
cium

eium retribuit, ipſe veniet, & ſalvos faciet nos. 169.1241.

* 5. *Tunc infirmi curabuntur, & oculi cæcorum videbunt, & aures ſurdorum audient.* 861.1239.1241.

* 6. *Tunc ſaliet claudus velut ceruus, & multorum lingua ſoluentur.* 169.686.861.1241.

* 8. *Via munda & via ſancta vocabitur, & non tranſibit illic immundum, nec erit illic via immunda. Qui autem diſperſi erũt, vadent in ea, & non errabunt.* 861.

* 9. *Et non erit iam illic leo, nec ex beſtiis peßimis quidquam aſcendet in eam, nec inuenietur illic.* 861.

* 10. *Iucunditas æterna ſuper caput eorum.* 706.

Iſai.38. 16. *Corripies me, & viuificabis me.* 690.

* 21. *Iſaias Ezechiæ languenti aliquid medicinale mandauit.* 344.

Iſai.39. * 2.3. & 4. *Ezechiam Regem theſauris inflatum, & de eis gloriatum apud illos qui ex Perſide aduenerant, inſilit per Iſaiam.* 849.866.

6. *Ecce dies veniunt, & auferentur omnia quæ in domo tua ſunt, & quæ patres tui congeſſerunt in Babylonem, transferentur.* 849.866.

Iſai.40. * 3. *Ego ſum vociferator in deſerto, & præparator viarum Domini.* 844.853.870.940.

* 5. *Et videbit omnis caro ſalutare Domini.* 681.707.

* 7. *Omnis caro fœnum.* 532 681.707.

* 8. *Verbum enim Domini manet in æuũ.* 870.878.1029.

* 9. *In montem excelſum aſcende qui euangelizas Sion, extolle cum vigore vocem tuam qui euangelizas Hieruſalem.* 846.939.

* 12. *Quis manu menſus eſt cælum, & palmo terram?* 502.1235.1259.

Quis expendit montes in pondere, & nemora in ſtatera? 1235.1259.

* 13. *Quis enim cognouit ſenſum Domini, aut quis cõſiliarius eius fuit?* 493.771.945.955.959.1023.

* 14. *Aut quem conſultatus eſt, aut viam intelligentiæ & ſcientiæ quis demonſtrauit illi?* 493.707.771.

* 15. *Nationes velut ſtillicidium ſitulæ, aut puluis ex area.* 159.195.391.862.996.1160.

* 17. *Et quaſi ſaliua reputabuntur.* 707.996.

* 18. *Cui me ſimilabitis.* 741.

* 22. *Qui continet gyrum terræ, & eos qui habitant in ipſo quaſi locuſtæ.*

* 23. & 26. *Qui terram quaſi nihil fecit, in ornamentũ maieſtatis ſuæ.* 55.

* 28. *Deus æternus, Deus qui creauit terminos terræ.* 55.392.

Iſai. 41. * 4. *Ego primus & nouiſſimus, & præter me non eſt Deus.* 490.1024.

* 17. *Quærent aquas & non erunt.* 499.

* 18. *Ponam flumina in regione ſitienti.* 802.

* 19. *Et in ſolitudine cedrum & buxum.* 802.

Iſai.42. * 1. *Ecce filius meus quem elegi, dilectus meus in quem benè ſenſi.*

* 2. *Non contendit neque clamauit, neque audita eſt foris vox eius.* 233. 810.1018. 1239.

* 3. *Arundinem contuſam non comminuit, linum ardens non extinxit.* 233. 168.810.859.

* 4. *Et in nomine eius nationes ſperabunt.* 812.939.

* 5. *Qui dedit flatum populo ſuper terram, & ſpiritum calcantibus eam.* 574.

* 6. *Ecce dedi te in diſpoſitionem generis mei, poſui te in lucem nationum.* 171.811.840.843.861.863.952.

* 7. *Aperire oculos cæcorum, exſoluere de vinculis vinctos, & de cella carceris ſedentes in tenebris.* 171.801 811 952.

* 14. *Tacui, nunquid non ſemper tacebo, & ſuſtinebo?* 1196.

* 19. *Quis cæcus niſi pueri mei, & qui ſurdi niſi qui dominantur eorum?* 803.958.

* 18. *Ne memineritis priorum, & antiqua ne recogitaueritis.* 749.835. Iſai. 43.

* 19. *Ecce noua quæ ego nunc facio.* 749.844.870.941.953.962.1198.

* 20. *Benedicent me beſtiæ agri.* 802.

* *Ponam in terra inaquoſa flumina.* 802.846.

* 5. *Hic dicet: Ego Dei ſum, & clamabit in nomine Iacob, & alius inſcribet in nomine Iſraëlis.* 877.994. Iſai.44.

* 6. *Rex Iſraëlis.* 877.1023.

* *Ego primus, & ego nouiſſimus, & abſque me non eſt Deus.* 490.1016.1259.

* 8. *Teſtes vos eſtis.*

* 9. *Si eſt Deus abſque me, & erunt tunc qui fingunt, & exſculpunt, omnes vani qui faciunt libita ſibi, quæ illis nõ proderunt.* 282.858.

* 20. *Cognoſcite quòd cinis ſit cor illorum, & errent, & nemo animam ſuam liberare poßit.*

* 24. *Ego ſum Dominus omnium auctor, extendens cælos ſolus.* 490.1024.

* 25. *Quis alius? diſsiciet ſigna ventriloquorum, & diuinationes ex corde. Auertens in poſteriora ſapientes, & cogitationes eorũ infatuans.* 861.863.1023.

* 1. *Sic dicit Dominus Deus Chriſto Domino meo, cuius tenui dextram, vt exaudiant illum gentes, Fortitudines Regum diſrumpam, aperiam ante illum portas, & ciuitates non claudentur illi.* 164.808.856.1018.1027.1030.1248. Iſai.45.

* 3. *Et dabo illis theſauros occultos, inuiſibiles aperiam eis.* 861.944.955.

* 5. *Ego ſum Deus, & non eſt alius præter me iuſtus & ſaluans.* 489.661.745.1023.1014. 1235.1259.

* 7. *Ego ſum Dominus qui ſtruxi lucem, & feci tenebras, faciens pacem, & condens malum.* 498.740.747.777.782.835. 939.1160.1196. 1235.

* 9. *Nunquid argilla dicet figulo.* 680.

* 14. *Seboim viri elati ad te tranſibunt, & poſt te ſequentur vincti manibus, & te adorabunt, quia in te Deus eſt.* 1019.

* 15. *Tu enim es Deus noſter, & neſciebamus, Deus Iſraëlis.* 1019.

* 18. *Hac dicit Dominus qui fecit cælum, iſte Deus qui demonſtrauit terram, & fecit illam. Non in vacuum fecit illam, ſed inhabitari.* 497.

* 23. *Iurauit per ſemetipſum Deus, quòd alius non ſit qualis ipſe.* 489.783.784.787.

Iſai.46. * 9. *Ante me Deus non fuit.* 661.

* 12. & 13. *Qui longè erant à me, appropinquauerunt iuſtitia mea.* 813.958.

Iſai.48 * 11. *Quoniam maieſtatem meam non dabo alteri.* 1235.

* 13. *Manus mea fundauit terram, & dextera mea firmauit cælum.* 502.

Iſai.49. * 6. *Poſui te in lucem nationum, vt ſis ſalus in extremum terra.* 861.1018.

10. *Non eſurient neque ſitient.* 843.847.

* 12. *Ecce iſti venient de longinquo, iſti autem venient ab Aquilone & mari, alij autem de terra Perſarum.* 847.

* 18. *Attolle per circuitum oculos tuos & vide, omnes congregati ſunt.* 847.

* *Et circumdabis enim illos tibi tamquam ornamentum ſponſa.* 815.844.

* 21. *Vides ignotos & extraneos, et dices cordi tuo: Quis iſtos genuit mihi? Porro hos quis mihi educauit? At hi mihi vbi fuerũt?* 847.

Iſai.50. * 3. *Cælum veſtiam tenebris.* 880.

* 4. *Dominus dat mihi linguam diſciplina, quando debeam proferre ſermonem.* 877.878.880.1025.1027.

5. *appoſuit mihi manè aurem ad audiendum.*

* 6. *Dorſum meũ poſui in flagella, maxillas autem meas in palmas, faciem meam verò non auerti à fœditate ſputaminum.* 685.802.

* 10 *Quis in vobis qui metuit Dominum, exaudiat vocem filij eius?* 810.858.

* 11. *Propter me hac facta ſunt vobis, in anxietate dormietis.* 174.814.

Iſai.51. * 4 *Audite me, audite me, populus meus, & Reges auribus intendite in me, quoniam lex prodibit à me, & iudicium meum in lumen nationum.* 835.872.

* 7. *Ne metueritis ignominiam ab hominibus, & nullificatione eorum ne minuamini.* 848.

* 9. *Exſurge, exſurge Hieruſalem, induere fortitudinem brachij tui.* 689.

Iſai.52. * 5. *Propter vos blaſphematur nomen meum in nationibus.* 173.814.848.954.

* 6. *Propterea cognoſcet populus nomen meum in illa die, quod ego ſum ipſe qui loquebar.* 846.

7. *Quàm tempeſtiui ſuper montes pedes euangelizantis Sion pacẽ, euangelizantis bona.* 846.872.939.943.

* 10. *Reuelauit Dominus brachio ſuo ſanctum coram nationibus, vt viderint vniuerſa nationes, & ſumma terra ſalutem.* 813.

* 11. *Diuertite, diuertite, excedite illinc, & immundum ne adtigeritis. Excedite de medio eius, ſeparamini qui cauſſam Domini portatis.* 813.

* 14. *Quemadmodum expaneſcent multi ſuper te, ſic ſine gloria erit forma tua.* 347.809.

* 1. *Domine quis credidit auditui noſtro, & brachium Domini cui reuelatum eſt?* 707.1018.1019. Iſai.53.

* 2. *Adnunciauimus coram ipſo velut puerulus, velut radix in terra ſitienti, & non eſt ſpecies eius neque gloria; & vidimus eum, & non habebat ſpeciem neque decorem, ſed ſpecies eius inhonorata, deficiens citra filios hominum.* 174.803.809.1239.

* 3. *Homo in plaga poſitus, & ſciens ferre imbecillitatẽ.* 168.174.657.803.810.840.841.1239.

* *& quaſi abſconditus vultus eius & deſpectus.* 289.654.

* 4. *Morbos & valetudines noſtras ipſe ſuſcepit.* 841.

* *Imbecillitates noſtras abſtulit, & labores portauit.* 810.840.

* 5. *Liuore eius ſanati ſumus.* 857.1239.

* 7. *Oblatus eſt quia voluit.* 872.

* *Tamquam ouis ad victimam ductus eſt, & tãquam agnus coram tondente ſe ſine voce, ſic non aperuit os ſuum.* 168.173.174.233.685.803.810.878.880.1164.1239.1256.

* 8. *In humilitate enim iudicium eius ſublatum eſt.* 173.

* *Natiuitatem eius quis enarrabit?* 173.174.804.1260.

* *Et quia tolletur à terra vita eius.* 173.

* *A facinoribus populi mei perductus ad mortem.* 170.

* 9. *Et dabo peßimos pro ſepultura eius, & diuites pro morte eius, quia ſcelus non fecit, nec dolus in ore eius inuẽtus eſt.* 170.814.

* 10. *Et Deus voluit eximere à morte animam eius.* 170.

* 12. *Ipſe multos hareditatem habebit, & multorum diuidet ſpolia.* 170.811.

Cum iniquis deputatus eſt. 685.880.

* *Delicta noſtra ipſe aufert.* 842.1031.

* 3. *Audite me & viuetis, & diſponam vobis diſpoſitionem aternam, religioſa & fidelia Dauid.* 812.835.1239. Iſai.55.

* 4. *Ecce teſtimonium eum nationibus depoſui, principem & imperantem nationibus.* 812.1239.

* 5. *Nationes qua te non ſciunt, inuocabunt te, & populi confugient ad te.* 175.

* 2. *Cuſtodientes Sabbata mea, vt non prophanent ea.* 846. Iſai.56.

* 4. *Spadones inuitati ad regna cælorum.*

* 1. *Videte quomodo perit iuſtus, & nemo excipit corde, & viri iuſti auferuntur, nec quiſquam animaduertit, ſeu, & nemo cõſiderat.* 813.857.865.994. Iſai.57.

à perſona ſeu facie enim iuſtitia ſublatus eſt, periit iuſtus. 813.994.

* 2. *& ſepultura eius ſublata eſt de medio.* 811.881.994.

* 16. *Spiritus ex me prodiuit, & omnem flatum*

ego feci. 498.574.

Iſai.58. * 1. Exclama in vigore, & ne peperceris, exalta vt tuba vocem tuam, adnuncia plebi meæ facinora ipſorum, & domui Iacob delicta eorum. 169.

2. Me de die in diem quærunt, & cognoſcere vias meas cupiunt, quaſi populus qui iuſtitiam fecerit, & iudicium Dei non dereliquerit. 1141.

3. In diebus ieiuniorum veſtrorum inueniuntur voluptates veſtræ, & omnes ſubiectos vobis ſuccutitis. 689.

4. Aut ad conuitia & lites ieiunatis, & caditis pugnis. ibid.

5. Non tale ieiunium ego elegi. ibid.1175.1182.

* 6. Fugito improborum cõtractum, diſſolue violentiorum contractuum obnexos, dimitte conflictatos in laxamentum, & omnem conſcriptionem iniquam diſſipa. 180. 780.

* 7. Infringito panem tuum mendicis, & qui ſine tecto ſunt, in domum tuam inducito; & nudum ſi videris, tegito. 780.851.852. 868.875.

8. Tunc lumen tuum temporaneum erumpet, & veſtimenta tua citiùs orientur. 689.

* 13. Sabbata delicata ſancta Deo tuo. 846.

Iſai.60. * 3. Et ambulabunt nationes in lumine tuo. 707.

* 8. Qui nam hic velut nubes volant, tamquam columbæ cum pullis ad me. 815.956.

* 11. Aperiam ante illum portas, & ciuitates non claudentur illi. 164.

Iſai.61. * 1. Spiritus Domini ſuper me, propter quod vnxit me, ad euangeliZandum hominibus ſeu pauperibus. 848.1018.1258.

* 2. Miſit me curare obtritos corde, aduocare lãguentes, dare lugentibus Sionis gloriam. 686.848.

* 3. Et pro cinere vnguenti iocunditatem, & gloria habitum pro ſpiritu tædij. 848.

* 10. Exultet anima mea in Domino. Induit enim me indumentum ſalutaris, & tunicam iocunditatis velut ſponſo, circumpoſuit mihi mitram, & velut ſponſam ornauit me ornatu. 844.

Iſai.63. * 1 Quis, qui aduenit ex Edom? rubor veſtimentorum eius ex BoZor. Sic decorus in ſtola violenta cum fortitudine? 879.

* 2. Quare rubra veſtimenta tua & indumenta, ſicut de foro torcularis pleno cõculcato? 879.

* 5. De nationibus mecum nemo. 862.

* 9. Non angelus neque legatus, ſed Dominus ſaluos fecit eos. 657.858.

Iſai.65. * 2. Expandi manus meas tota die ad populum contumacem & contradicentem mihi. Qui ambulat viam non bonam, ſed poſt peccata ſua. 172.1239.1156.

* 12. Ecce qui ſeruiunt mihi manducabunt, vos autem eſurietis: ſeruiẽtes mihi potabũtur, vos autem ſitietis. 173.847.

* 13. Ecce qui ſeruiunt mihi oblectabuntur: vos autem confundemini. 848.849.

* 14. Ecce qui ſeruiunt mihi, exultabunt in iocunditate, vos autem clamabitis præ dolore cordis. 848.

* 15. Remittetis enim nomen veſtrum, in ſatietatem electis meis, vos autem interficiet Dominus. Eis autem qui ſeruiunt mihi, nomen nominabitur nouum, quod benedicetur in terris. 173.

* 1. Cælum mihi thronus, & terra ſcabellum pedum meorum. Qualem mihi ædificabitis domum, aut quis locus requies meæ? 691.782.1022.1235. Iſai. 66.

* 2. Super quem requieſcet ſpiritus meus, niſi ſuper humilem & quietum & trementem verba mea? 691.1235.

* 5. Dicite, fratres noſtri eſtis, eis qui vos oderũt. 691.850.

* 14. Et gaudebit cor veſtrum, & oſſa veſtra velut herba orientur. 691.

* 23. Et erit menſis ex menſe, & dies de die, & ſabbatum ex ſabbato, & veniet omnis caro adorare in Hieruſalem, dicit Dominus. 162.691.

* 24. Et exibunt de ſepulchris, & videbunt artus eorum qui impiè egerunt, quoniam vermis illorum non decidet, & ignis eorum non extinguetur, & erunt conſpectui omni carni. 691.

EX HIEREMIA.

* 5. PRiuſquàm te in vtero fingerem, noui te, & antequàm exires de vulua, ſanctificaui te. 584. Hier.1.

* 9. Et dixit mihi Dominus; Ecce dedi ſermones meos in os tuum. 1066.

* 10. Mittite, & interrogate nimis ſi facta ſunt talia. 172. Hier.2.

11. Si mutabunt gentes Deos ſuos, & iſti non ſunt Dij. Populus autem meus mutauit gloriam ſuam, ex quo nihil proderit eis. ibidem.

* 12. Expauit cælum ſuper iſto. 172.

* 13. Quoniam hæc mala fecit populus meus. Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ, & foderunt ſibi lacus contritos, qui non poterant aquam continere. 172.

* 31. Numquid ſolitudo factus ſum domui Iſraëli, aut terra in incultum derelicta? Quoniam dixit populus meus, non veniemus ad te? 869.

* 4. Innouate vobis nouitatẽ, ſeu, Nouate vobis nouamen nouum, & nolite ſeminare in ſpinis, circumcidimini Deo, & circumcidimini præputiũ cordis veſtri. 161.749. 835.844.942.954.962.1198. Hier.4.

* 15. Tu ne adoraueris pro populo iſto, & ne poſtulaueris miſericordiam conſequi eos, & ne acceſſeris pro his ad me, quoniam non exaudiam. 1196. Hier.7.

* 24. Et miſi ad vos omnes famulos meos Prophetas. 869.

* 25. Et non audiit populus meus, & non intendit auribus ſuis, & obdurauit collum ſuum. 869.

* 4. Non qui ceciderit, reſurget, & qui auerſa- Hier.8.

tui fuerit, conuertetur? 197.
Hier.9. 22. Ne glorietur diues in diuitiis ſuis. 849.
Hier.11. * 8. Audite vocem meam, & ero vobis in Dominum, & vos mihi in populum, & ibitis in omnibus viis meis quaſcunque mandauero vobis. Et non audierũt, & nõ aduerterũt aurem ſuam, ſed abierũt in iis quæ cõcupierunt in corde ſuo malo. 868.
* 19. Aduerſum me cogitauerunt cogitatum, dicentes: Venite mittamus in panem eius lignum, & conteramus eum à terra viuorum, & nomen eius non memorabitur amplius. 170.811.
20. Tu autẽ Domine Sabbaoth, qui iudicas iuſtè, & probas renes & corda. 870.
Hier.14. * 8. Spes Iudæorum Saluator. 803.
* 12. Quòd ſi ieiunauerint, non exaudiam obſecrationem eorum. 1196.
Hier.16. * 16. Ecce ego mittam piſcatores multos, & piſcabuntur illos. 840.
Hier.17. * 5. Maledictus homo qui credit in hominem ſolitariũ & nudum. 850.864.870.945.
* 9. Et homo eſt, & quis agnoſcet illum? 174.657.804.
* 10. Ego Dominus ſcrutans corda, & probans renes. 870.
Hier.18. * 11. Ecce ego emitto contra vos mala. 782.
Hier.19. 11. Tamquam vaſculum figuli. 195.
Hier.22. * 3. Facite iudicium & iuſtitiam. 867.
* 5. Per memetipſum iuraui. 783.
Hier.31. * 8. Et congregabo illos ab extremis terræ in die feſto. 465.
* 29. Acidam vuam patres manducauerunt, & filiorum dentes obſtupuerunt. 778.1141.
* 31. Ecce dies veniunt, dicit Dominus. Et diſponam domus Iuda & domus Iacob teſtamentum nouum. 749.835.
* 32. non tale quale dedi patribus eorum in die quo eos eduxi de terra Ægypti. 749.835.
Hier.32. * 25. Eme agrum argento. 685.878.
Hier.49. * 13. Per memetipſum iuraui. 783.
* 18. Subuerti vos ſicut ſubuertit Deus Sodomã.
Hier.51. * 15. Deus faciens terram in valentia ſua, parans orbem in intelligentia ſua, & ſuo ſenſu extendit cælos. 502.

EX THRENIS.

Thren.4. * 7. NAzaræi exalbati ſunt ſuper niuem. 839.
* 20. Spiritus perſonæ eius Chriſtus Dominus. 803.808.856.952.1021.1027.

EX BARVCH.

Bar.3. * 38. DEus in terris cum hominibus conuerſatus. 1022.
Bar.6. * 3. Et nunc videbitis Deos Babyloniorum & aureos, & argenteos, & ligneos, portari ſuper humeros, oſtentantes nationibus timorem. 995.
* 4. Cauete igitur ne & vos conſimiles ſitis Allophylis, & timore capiamini. 995.
* 5. Dum aſpicitis turbas adorantes retrò eos & ante; ſed dicite in animo veſtro: Te Domine adorare debemus. 995.
* 9. Corõnas aureas habent ſuper capita ſua Dei illorum. 345.

EX EZECHIELE.

v. 1. APparuit Dominus Ezechieli. 1020.1021. Ezech.1.
* 15. Rota vna ſuper terram.
* 12. Et dixit Dominus ad me: Fili hominis, vidiſti quæ ſeniores filiorum Iſrael faciunt vnuſquiſque eorum in tenebris, vnuſquiſque in cubiculo abſconſo. Quoniã dixerũt: Non videt nos Dominus, dereliquit Dominus terram. 170. Ezech.8.
13. Et dixit ad me: Adhuc conuerſus videbis facinora maiora quæ iſti faciunt. 171.
14. Et introduxit me ad limina ianuæ domus Domini quæ aſpicit ad Aquilonem, & ecce illic mulieres ſedentes, & plangentes Thammus. ibidem.
15. Et dixit Dominus ad me: Fili hominis vidiſti? Numquid modica domus Iuda, vt faciant facinora quæ fecerunt. Et adhuc viſurus es adfectiones maiores eorum. ibid.
16. Et introduxit me in ædem domus Domini interiorem, & ecce in liminibus templi Domini inter medium eliam, & inter medium altaris; quaſi viginti quinque viri poſteriora ſua dederunt ad templum Domini, & facies ſuas contra Orientem; Hi adorabant Solem. ibid.
17. Et dixit ad me: Vides fili hominis? Numquid puſilla domus Iuda, vt faciant facinora quæ fecerunt hîc? Quoniam impleuerunt impietates ſuas, & ecce ipſi quaſi ſubſannantes. ibid.
* 18. Ego faciam cum indignatione mea, nõ parcet oculus meus, nec miſerebor. ibid.
1. Et clamauit in aures meas voce magna, dicens: Appropinquauit vindicta ciuitatis huius, & vnuſquiſque habuit vaſa exterminii in manu ſua. ibid. Ezech.9.
* 2. Et ecce ſex viri veniebant à via portæ altæ, quæ reſpiciebat ad Aquilonem; & vniuſcuiuſque bipennis diſperſionis erat in manu eius; & vnus vir in medio eorum indutus podêre, et Zona ſaphiri in lũbis eius; & introierunt in proximis altaris æres. ibid. & 174.
3. Et claritas Dei Iſraël aſcendit à Cherubin, quæ fuit ſuper eam in ſubdiuali domus. Et vocauit hominẽ qui indutus erat podêre, qui habuit ſuper lumbos ſuos Zonam. ibid.
* 4. Et dixit ad eum Dominus: Tranſi mediã Hieruſalem, & ſcribe ſignum Tau in frõtibus virorum, qui gemunt & dolent ſuper omnia facinora quæ fiunt in medio eorum. ibid. 813.
* 5. Et in his dixit ad audientem: Ite poſt eum in ciuitatem, & concidite, & nolite parcere oculis veſtris, et ne miſereamini. ibid.
* 6. ſenioris aut iuuenis, aut virginis; & paruulos & mulieres interficite omnes, vt perdeleantur. Omnes autem ſuper quos eſt

Tan ſignum, ne acceſſeritis. Et à ſanctis meis incipite. 171.

Ezech. 16. * 3. *Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Chetæa.* 167.807.

Ezech. 18. * 7. *Pignus reddet.* 851.
panem ſuum dabit eſurienti, & nudum conteget. 851.
* 8. *pecuniam ſuam fœnori non dedit, & quod abundauerit non ſumet.* 851.
* 21. *Pœnitere, & ſaluum faciam te.* 194.
* 20. *Filius non portabit iniquitatem patris, neque pater iniquitatem filij.* 778.
* 23. *malunt ſalutem peccatoris magis quàm mortem.* 194.681.774.

Ezech. 22. * 8. *Sabbata mea profanaſtis.* 162.

Ezech. 23. * 17. et ſeq. *Stuprum pro idololatria.* 281.

Ezech. 28. * 11. *Et factus eſt ſermo Domini ad me, dicens.* 775.
* 12. *Fili hominis: Sume planctum ſuper principẽ Sor, & dices: Hæc dicit Dominus: Tu es reſignaculum ſimilitudinis, plenus ſapiẽtia, corona decoris.* 775.
* 13. *In delicijs paeadiſi Dei tui natus es, lapidem optimum indutus es, Sardium, Topazium, Smaragdum, Carbunculum, Saphirum, Iaſpim, Liguerium, Achaten, Amethyſtum, Chryſolithum, Berillũ, Onychiũ, & auro repleſti horrea tua, & theſauros tuos. Ex qua die conditus es.* 775.
* 14. *Cum Cherub poſui te in monte ſancto Dei, fuiſti in medio lapidum igneorum.* 775.
* 15. *fuiſti inuituperabilis in diebus tuis ex qua die conditus es, donec inuenta ſunt laſuea tua.* 775.
* 16. *De multitudine negotiationis tuæ promas repleſti, & deliquiſti.* 775.

Ezech. 32. * 7. *Solem nube tegam, & luna non dabit lumen ſuum.* 686.

Ezech. 33. * 11. *Viuo ego, dicit Dominus: Nolo mortem peccatoris, ſed pœnitentiã.* 195.212.681.774.777.778.842.1196.1202.1210.1214.

Ezech. 34. 2. *De paſtoribus paſcentibus ſemetipſos.* 1163.
* 3. *Paſtores ecce lac deuoratis, & lanis veſtimini, quod forte eſt occidiſtis,* 1163.1200.
* 4. *Quod infirmum eſt non curaſtis, quod comminutum eſt non colligaſtis, quod expulſum eſt non conuertiſtis, quod perijt non requiſiſtis.* 1163.1200.
* 16. *quod perijt ſaluum faciam, quod mortuum eſt viuificabo, quod percuſſum eſt ſanabo, quod languit medicabo, quod ereptum eſt eedimam, quod famulatum eſt liberabo, quod ſeductum eſt reuocabo, & quod eliſum eſt ſuſcitabo.* 700.1200.

Ezech. 36. * 22. *Propter vos nomen Dei blaſphematur.* 954.

Ezech. 37. * 1. *Et facta eſt ſuper me manus Domini, et extulit me in ſpiritu Dominus, & poſuit me in medio cãpi; is erat oſſibus refertus.* 690.
2. *& circumduxit me ſuper ea per circuitum, & ecce multa ſuper faciem campi, & ecce arida ſatis. Et ait ad me.* ibid.
3. *Fili hominis, ſi viuent oſſa iſta? Et dixi: Adonai Domine, tu ſcis. Et ait ad me: Propheta in oſſa hæc, & dices.* ibid.
4. *Oſſa arida audite ſermonem Domini.* ibid.
5. *Hæc dicit Dominus Adonai oſſibus iſtis: Ecce ego adfero in vos ſpiritum, & viuetis.* ibid.
6. *& dabo in vos ſpiritum, & reducam in vos carnes, circumdabo vobis cutem, & dabo in vos ſpiritum, & viuetis, & cognoſcetis quòd ego Dominus.* ibid.
7. *Et prophetaui ſecundum præceptum, & ecce vox dum propheto, & ecce motus, & accedebant oſſa ad oſſa.* ibid.
8. *Et vidi, & ecce ſuper oſſa nerui & caro aſcendit, & circumpoſita ſunt eis cutes, et ſpiritus in eis non erat.* Ibid.
9. *Et ait ad me: Propheta ad ſpiritum fili hominis, propheta, & dices ad ſpiritum: Hæc dicit Dominus Adonai: A quatuor ventis veni ſpiritus, & ſpira in iſtis interemptis, & viuant.* ibid.
10. *Et prophetaui ad ſpiritum ſicut præcepit mihi, & introiuit in ea ſpiritus, & vixerũt, & conſtiterunt ſuper pedes ſuos valentia magna ſatis.* ibid.
11. *Et ait ad me: Fili hominis, oſſa iſta omnis domus Iſraël eſt. Ipſi dicunt: Exaruerunt oſſa noſtra, & perijt ſpes noſtra, auulſi ſumus in eis.* ibid.
12. *Propterea propheta ad eos: Ecce ego patefacio ſepulcra veſtra, & euehãm vos de ſepulcris veſtris populus meus, & inducam vos in terram Iſraëlis.* ibid.
13. *Et cognoſcetis quòd ego Dominus aperuerim ſepulcra veſtra, & eduxerim vos de ſepulcris veſtris populus meus.* ibidem.
14. *Et dabo in vos ſpiritum, & viuetis, & requieſcetis in terra veſtra, & cognoſcetis quod ego Dominus locutus ſim, & fecerim, dicit Dominus.* ibid.

* 1. et ſeq. *Domus Dei.* Ezech. 46.

* 15. *Viſa ciuitas.* 814. Ezech. 48.

EX DANIELE.

* v. 16. & 17. *TRina illa fraternitas, legumine ſolo cõtenti, ne Regis ferculis contaminarentur, præter ſapientiam reliquam ſomniorum gratiam à Deo redemerunt & impetrandorum & diſſerendorum.* 596.1178. Dan. 1.

* 1. *Nabuchodonoſor diuinitus ſoniat.* 596.1178. Dan. 2.
* 16. & ſeq. *Daniel ſpatiũ tridui poſtulat, cũ ſua fraternitate ieiunat, atque ita per omnia ſignificationẽ & ordinem ſomnij exponit.* 1178.
* 35. *Tunc contrita ſunt pariter ferrum, teſta, æs, argentum & aurum, redacta quaſi in fauillam æſtiuæ areæ.* 195.
* *Lapis qui percuſſerat ſtatuã, factus eſt mons magnus.* 873.
* 45. *Petra de monte præciſa.* 161.174.803.873.

* 16. *Non habemus neceſſitatem reſpõdendi huic tuo imperio.* 995. Dan. 3.
* 17. *Eſt enim Deus noſter quem colimus, potens eruere nos de fornace ignis, & ex manibus tuis,* 995.
* 18. *& tũc manifeſtũ fiet tibi, quòd neque idolo tuo famulabimur, nec imaginẽ tuã aureã quam ſtatuiſti, adorabimus.* 287.995.
* 21. *Et cõfeſtim viri illi vincti cũ braccis ſuis et tiaris & calceamẽtis et veſtibus miſſi ſunt in*

medium fornacis ignis. 214.706.994.
1067.1238.
* 57. *Inanimalia & incorporalia laudes canunt.*
& ſeq. 502.
* 92. *In fornace videtur filius hominis.* 843.856.
1022.
* 94. *Babylonij ignes trium fratrum nec tiaras nec ſarabaras læſerunt.* 706.
Dan.4. * 30. *Rex Babylonis exomologeſin operatus, vnguiũ aquilinum in morem efferatione, capilli incuria horrorem leoninũ præferente.* 199.
* 33. *cùm offenſo Domino, cũ ſqualore & pedore ſeptenni ab humana forma exulaſſet, regnum recuperat.* 238.779.
Dan.5. * 29. *Daniel in purpura.* 288.
Dan.6. * 10. *Daniel tribus tẽporibus in die orabat.* 1179.
* 13. *à Chaldæis delatus ac adpoſtulatus.* 995.
16. *Leones regios non timuit.* 287.1067.
Dan.7. * 10. *Millies cẽties cẽtena milia adſiſtebãt ei.* 1014.
* 13. *Ecce cum cæli nubibus tanquã filius hominis adueniens, venit vſque ad veterẽ dierum, & aderat in conſpectu eius, & qui aſſiſtebant, adduxerunt illum.* 657.803.
815.843.879.
* 14. *Et data eſt ei poteſtas regia, & omnes nationes terræ ſecundum genus, & omnis gloria ſeruient illi; & poteſtas illius æterna, quæ non auferetur, & regnum eius quod non corrumpetur.* 164.174.288.
657.686.803.815.843.856.877.
Dan.9. * 1. *In primo anno ſub Dario filio Aſſueri ex ſemine Medorum, qui regnauit ſuper regnum Chaldæorum.* 164.1180.
2. *ego Daniel intellexi in libris numerum annorum.* 164.1180.
* 3. *Et poſui faciem meam ad Dominum Deum meum rogare & deprecari in ieiuniis, ſacco, & cinere.* 596.1178.1180.
* 21. *Et adhuc me loquente in oratione, Ecce vir Gabriel quẽ vidi in viſione in principio, volans, & tetigit me, quaſi hora ſacrificij veſpertini.* 164.171.
22. *& intelligere me fecit, & locutus eſt mecũ, & dixit: Daniel, nunc exiui imbuere te intelligentia.* ibid.
23. *In principio obſecrationis tuæ exiuit ſermo, & ego veni vt adnunciem tibi, quia vir deſideriorum tu es, & cogita in verbo, & intellige in viſione.* ibid.
* 24. *Septuaginta hebdomadæ breuiatæ ſũt ſuper plebẽ tuam, & ſuper ciuitatem ſanctam, quoadusque inueteretur delictũ, & ſignẽtur peccata, & exireentur iniuſtitiæ, & inducatur iuſtitia æterna, & vt ſignetur viſio & Prophetes, & vt vngatur Sanctus Sanctorum.* ibid.809.
* 25. *Et ſcies & perſpicies & intelliges à profectione ſermonis, integrando & readificãdo Hieruſalẽ vſque ad Chriſtũ ducẽ, hebdomadas ſeptẽ & dimidiam, & ſexaginta duas & dimidiã, & cõuertet & adificabitur in lætitiam & conuallationem, & innouabũtur tempora.* 165.808.809.
856.1027.
* 26. *Et poſt hebdomadas has ſeptuaginta duas, & exterminabitur vnctio, & non erit, & ciuitatẽ & ſanctũ exterminabit cum duce aduenıente, & concidentur quomodo in cataclyſmo vſque ad finẽ belli, quod concidetur vſque ad interitũ.* 165.808.856.
* 27. *Et confirmabit teſtamentum multis. Hebdomada vna, & dimidia hebdomadis auferetur meum ſacrificium & libatio, & in ſancto execratio vaſtationis, & vſque ad finem temporis conſummatio dabitur ſuper hac vaſtatione.* 165.172.
* 2. *In illis diebus ego Daniel eram lugens, per* Dan.10.
& 3. tres hebdomadas panẽ ſuauem non edi, caro & vinum non introierunt in os meum, oleo vnctus non ſum, donec conſummarentur tres hebdomades. 1178.
* 48. *et ſeq. Suſanna in iudicio reuelata.* 342. Dan.13.
* 2. *& ſeq. De Bele & dracone.* 288. Dan.14.
* 35. *Septem diebus ieiunanti in lacu leonum,*
& 36. Angelus Domini Danieli prandium procurauit. 1178.1179.

EX OSEE.

v. 2. *Tvrpes nuptiæ Oſee de proſtitutione.* 1198. Oſee.1.
* 6. *Et non miſericordiam conſecuta, miſericordiam conſecuta.* 851.
* 7. *Iam non ſaluabo eos in arcu, neque in equis, neque in equitibus, ſed ſaluabo eos in Domino Deo ipſorum.* 1241.
* 9. *Non populus meus populus meus.* 851.
* 1. *Dicite fratribus veſtris: Populus meus, &* Oſee.2.
ſorori veſtræ: Miſericordiam cõſecuta. 851.
* 11. *Et auertam omnes iucunditates eius, & ceremonias eius, & ſabbata, & Neomenias eius, & omnes frequẽtias eius.* 749.942.
* 1. *Ante lucem ſurgent ad me, dicẽtes: Eamus* Oſee.6.
& cõuertamur ad Dominũ Deum, quoniã ipſe eripiet, & liberabit nos, percutiet, & miſerebitur noſtri.
* 2. *ſanabit nos poſt biduum, in die tertia reſurgemus.* 173.880.1239.
* 6. *Miſericordiã malui quàm ſacrificium.* 197.
777.778.842.852.853.855.864.951.
990.1196.
* 14. *Ignem immittam in ciuitates Iuda.* 867. Oſee. 8.
* 6. *Et vinctum eum ducẽt xenium Regi.* 880. Oſee 10.
* 4. *In templo meo me inuenerunt, & illic diſputatum eſt ad eos.* 878. Oſee.12.
* 14. *Ero mors tua ô mors, morſus tuus ero inferne.* 951. Oſee.13.

EX IOELE.

v. * 10. *A Cuius conſpectu terra contremiſcit.* Ioel.2.
1022.
* 13. *Miſericors & miſerator & miſericordia plurimus.* 1196.
* 15. *Sanctificate ieiunium & orationem.* 1182.
* 22. *Lignum attulit fructum ſuum.* 172.
* 28. *In nouiſſimis diebus effundam de ſpiritu meo ſuper omnem carnem.* 681.708.941.
947.951.958.1257.
* 30. *Et dabo prodigia in cælo, & in terra ſanguinẽ, & ignẽ, & vaporẽ fumi.* 686.877.
* 31. *Sol conuertetur in tenebras, & in ſanguinem luna, priuſquàm adueniat dies magnus & illuſtris Domini.* 877.
* 18. *Montes diſtillarunt dulcorem.* 802. Ioel.3.

EX

EX AMOS.

Amos. 2. * v. 6. PRo eo quod venundedere iuſtum. 878.
* 12. Et potum dabatis ſanctis meis vinum. 960. 1179.
Amos. 4. 11. Subuerti vos, ſicut ſubuertit Dominus Sodomam & Gomorrham. 1254.
* 13. Qui ſolidat tonitruum, & condit ſpiritum, & adnuntiat in homines Chriſtum ſuũ. 498. 803. 1030.
Amos. 5. * 21. Odi, reieci ceremonias veſtras, & non odorabor in frequentiis veſtris. 942.
Amos. 6. * 1. Væ eis qui confidunt in monte Samariæ. 873.
* 4. Væ qui dormiunt in lectis eburneis, & delicias fluunt in thoris ſuis, qui edunt hædos de gregibus caprarum, & vitulos de gregibus boum lactantes. 849.
* 5. cõplaudentes ad ſonum organorum, tamquã perſeuerantia deputauerunt, & non tamquam fugientia. ibid.
* 6. qui bibunt vinum liquatum, & unguentis primariis unguuntur. 849.
Amos. 8. * 9. Et erit in die illa, dicit Dominus, occidet ſol media die, tenebreſcet ſuper terrã dies luminis. 170. 172. 880.
* 10. Et conuertam dies feſtos veſtros in luctum, & omne canticum veſtrum, in lamentationem, & imponam ſuper lumbos veſtros ſaccum, & ſuper omne caput caluitium, & ponam eum quaſi luctum dilecti, & eos qui cum illo, quaſi diem mœroris. 170. 880.
Amos. 9. * 6. Qui ædificat in cœlum aſcenſum ſuum, & profuſionem ſuam fundat in terras. 815. 872. 956. 997. 1030.

EX IONA.

Ion. 1. * v. 3. IOnas fugit à Domino in Tharſum. 344. 1163.
Ion. 2. 1. Deuoratus à belua maris. 706. 1202.
* 2. & ſeq. Oratio Ionæ, de ventre ceti, per tantæ beſtiæ viſcera ab ipſis abyſſis per tantam æquoris molem ad cœlum euaſit. 214.
11. & euomuit eum in aridam. 244.
Ion. 3. * 4. Adhuc quadraginta dies, & Niniue ſubuertetur. 782. 1182. 1202.
* 10. Et pœnituit Dominum de malitia, quam dixerat ſe facturum illis. 778. 782. 842. 951. 1177.
Ion. 4. * 2. Propterea præueni profugere in Tharſis, quia cognoueram te eſſe miſericordem & miſereſcentem, patientem & plurimum miſericordiæ, pœnitentem malitiarum. 782. 951.

EX MICHÆA.

Mich. 5. * v. 2. ET tu Bethlehem non minima es in ducibus Iuda. Ex te enim exiet dux qui paſcat populum meum Iſraël. 172.
Mich. 6. * 8. Si adnunciauit tibi homo quid bonum? aut quid a te Dominus exquirit, quàm facere iudicium, diligere miſericordiam, & paratum eſſe ſequi Dominum Deum tuũ? 874.
Mich. 7. * 6. Filius contumeliam facit patri, filia ſurgit aduerſus matrem, & nurus contra ſocrum ſuam. 867.
* 18. Quis Deus quomodo tu? eximens iniquitatem, & præteriens iniuſtitias reſiduis hæreditatis tuæ? non tenuit in teſtimonium iram ſuam, quia voluit miſericordiam. 842.
* 19. Auertet & miſerebitur noſtri; demerget delicta noſtra, & demerget in profunda maris peccata noſtra. 842.

EX NAHVM.

* v. 4. COmminans mari, & areſaciens illud. 855. Nah. 1.
* 15. Quoniam ecce veloces pedes in monte euangelizantis pacem. 846.

EX HABACVC.

* v. 4. IVſtus ex fide viuet. 853. 940. Hab. 2.
* 2. Domine audiui auditum tuum, & extimui, conſideraui opera tua, & excidi mente; in medio duorum animalium cognoſceris. 858. Hab. 3.
* 3. Deus ab Africo veniet, & ſanctus è monte opaco & condenſo. Operuit cœlos virtus, & ſplendor eius vt lux erit. 858. 1241.
* 8. Fluminibus diſrumpetur terra. 686. 877.
* 9. Videbunt, & parturient populi; diſperges aquas greſſu. 855. 877.
* 10. dedit abyſſus ſonum ſuum, ſublimitas timoris eius elata eſt. 855. 877.
* 11. Sol & luna conſtitit in ordine ſuo, in lucem coruſcationes tuæ, ibunt in fulgorem, fulgur ſcutum tuum. 686.
* 12. In comminatione tua diminues terram, & in indignatione tua depones nationes. ibidem.
* 13. Exiſti in ſalutem populi tui, ad ſaluos faciendos Chriſtos tuos. 877.

EX SOPHONIA.

* v. 14. QVia iuxta eſt dies Domini magnus. 686. Sophon. 1.

EX ZACHÁRIA.

* 14. ET ait mihi angelus qui in me loquebatur. 657. Zachar. 1.
* 8. Qui tetigerit vos, ac ſi pupillam oculi mei tangat. 872. Zachar. 2.
* 3. Sordibus indutus eſt. 174. 804. Zachar. 3.
* 5. Chriſtus exornatus podêre & mitra & cidari munda. 804.
* 8. Ecce ego adducam ſeruum meũ orientẽ. 514.
* 3. Duæ oliuæ, & duo ramuli oleæ. 858. Zach. 4.
* 14. Illi duo filij opimitatis adſiſtunt Domino vniuerſæ terræ. 858.
* 12. Oriens nomen eius. 524. Zach. 6.
* 14. Corona autẽ erit eis qui tolerauerint. 877.

Zach.7. * 6. Si manducetis & bibatis, nónne vos manducatis aut bibitis? 1275.
* 10. Ne vnuſquiſque malitia fratris ſui meminerit. 850.
Zach.8. * 16. Iuſtum iudiciū & pacatoriū iudicate. 867.
* 17. Malitiam proximi ſui vnuſquiſque ne recogitet. 850.
Zach.9. * 15. Dominus omnipotens proteget eos, & conſument illos, & lapidabunt lapidibus fundæ, & bibent ſanguinem illorum velut vinum, & replebunt quaſi pateras altare. 344.877.
* 16. & ſaluos eos faciet Dominus illo die velut oues populum ſuum; quia lapides ſancti voluntant. 877.
Zach.11. * 12. Et acceperunt triginta argenteos. 878.
* 13. pretium adpretiati (vel honorati) & dederunt eos in agrum figuli. 878.
Zach.12. * 10. Tunc cognoſcent eum quem pupugerunt. 174.687.804.
Zach.13. * 7. Exſurge romphæa in paſtores, & euelle oues, & ſuperducam agnum meum in paſtores. 1163.
* 9. Vram illos ſicuti vritur argentum, & probabo illos ſicuti probatur aurum. 994.1160.
Zach.14. * 4. Et ſtabunt pedes eius in mōte Eleone. 878.
* 14. Et Iudas pertendet Hieruſalem, & congregabit omnem valentiam populorum per circuitum, aurum & argentū. 167.807.

EX MALACHIA.

Malach.1. * 10. NOn eſt voluntas mea, dicit Dominus, non recipiam ſacrificium de manibus veſtris. 163.813.835.
* 11. quoniam ab oriente ſole vſque ad occidentē nomen meum clarificatum eſt in nationibus, & in omni loco offeruntur ſacrificia munda nomini meo. 163.813.835.
Malach.2. * 10. Numquid nō Deus vnus creauit nos. 1259.
* 15. Vxorem iuuentutis tuæ non dimittes. 871.
Malach.3. * 1. Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparet viam tuam ante te. 168.870.
6. Ego ſum Deus, & non ſum mutatus. 1236.
Malach.4. * 2. Exibitis de ſepulchris veluti vituli de vinculis ſoluti, & conculcabitis inimicos. 691.
* 5. Et ecce mittam vobis Heliam Thesbitem. 590.687.887.1066.

EX I. MACHABÆORVM.

Machab.2. v. 41. TEmporibus Machabæorum ſabbatis pugnando fortiter fecerūt, & hoſtes Allophylos expugnauerunt, legémque paternam ad priſtinum vitæ ſtatum pugnando Sabbatis reuocauerunt. 162.

EX II. MACHABÆORVM.

2.Mach.7. v. 28. EX nihilo produxit illa Deus. 392.

EX MATTHÆO.

Matth.1. * v. 1. LIber genituræ Ieſu Chriſti filij Dauid filij Abrahā. 660.1239.1241.1243.
* 16. Iacob generauit Ioſeph virū Mariæ, ex qua naſcitur Ieſus, qui dicitur Chriſtus. 403.659.
* 20. Quod in ea natum eſt, de Spirituſancto eſt. 392.659.
* 21. Vocabis nomē eius Ieſū. 392.808.809.1030.
* 23. Ecce virgo concipiet in vtero. 660.1241.
* Et vocabitur nomen eius Emmanuel, quod interpretatur nobiſcum Deus. 166.658.685.808.1029.1246.
* 25. Peperit filium ſuum primogenitum.
Matth.2. * 1. De magis. 649.949.
* 2. Primi ſtellarum interpretes natum Chriſtum adnunciauerunt. 284.1051.
5. Sciebant Iudæi Chriſtum eſſe vēturum. 61.
* 6. Et tu Bethlehem terra Iuda, non minima es in ducibus Iuda, ex te enim exiet dux qui paſcet populum meum Iſraël. 172.
* 14. Chriſtus refugit vim. 1162.
* 16. Infantes teſtimonium Chriſto ſanguine litauerunt.
23. Chriſtus apud NaZareth deſcendit. 840.
* quoniam NaZaræus vocabitur. 839.
Matth.3. * 2. Pœnitentiam initote; iam enim ſalus nationibus adpropinquabit. 193.844.1202.
3. Parate vias Domini. 461.844.1067.
4. Cingitur loro Ioannes. 289.
* 6. Tinguebantur confitentes peccata ſua. 465.
* 7. & 8. Genimina viperarum facite fructum pœnitentiæ. 491.580.1202.
* 9. De lapidibus filios Abrahæ ſuſcitare potens eſt Deus. 491.500.580.
* 10. Securis ad radicem arboris poſita. 195.346.1025.
* 12. Palam in manu ſua portat ad purgandam aream. 390.1159.
15. Decet nos implere omnem iuſtitiam.
* 16. Chriſtus in aqua tinguitur à Ioanne. 462.1067.1141.1258.
Et ecce aperti ſunt cæli, & vidit ſpiritum Dei deſcendentem ſicut colombam, & venientem ſuper ſe. 461.524.
* 17. Et vox de cælis dicens: Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipſum audite. 577.1023.
Matth.4. 1. Diabolus poſt baptiſma tentator. 174.804.944.
* 2. Quadraginta diebus ieiunat Chriſtus. 465.654.1178.
Poſtea eſurijt. 1029.
3. Si tu es filius Dei. 213.524.1028.
4. Non in ſolo pane viuit homo. 689.708.1177.1178.
6. Si tu es filius Dei, deiice te dehinc. Scriptum eſt enim: Quod mandauit angelis ſuis ſuper te, vt te manibus ſuis tollāt, necubi ad lapidem pedem tuum offendas. 1013.
10. Recede Satanas, ſcandalum mihi eſt. Scriptū eſt enim: Dominum Deum tuū adorabis, & illi ſoli ſeruies. 1000.
17. Cœpit Ieſus prædicare. 392.
* 19. Faciam vos piſcatores hominum. 569.
21. & 22. Iacobus & Ioannes vocati à Domino, patrem nauémque derelinquunt. 286.463.
23. Et ſanans omnem languorem. 61.1051.
Matth.5. * 3. Beati mendici (pauperes ſpiritu) quoniam illorum eſt regnum Dei. 285.137.333.1164.1275.
* 4. Beati mites. 237.
* 5. Beati lugentes atque flentes. 257.346.

* 8. Beati mundo corde, quia ipſi Deum videbunt. 1257.
* 9. Beati pacifici, quia filij Dei nuncupabuntur. 237.1198.
* 10. Beati qui perſecutionem patiuntur ob iuſtitiam, quoniam illorum eſt regnum cælorum. 696.995.1162.
* 11. Beati eritis quum vos dedecorauerint, & perſecuti fuerint, & dixerint aduerſus vos omnia mala propter me. 236.995.
* 12. Gaudete & exultate, quoniam merces veſtra plurima in cælo. 236.995.
* 14. Vos eſtis lumen terræ. 287.
Non poteſt ciuitas abſcondi ſupra montem conſtituta.
*.15. Lucerna non ſub modio abſtrudi ſolet, ſed in candelabrum conſtitui, vt luceat omnibus qui in domo ſunt. 396.
* 16. Luceant opera veſtra. 287.316.
* 17. Non veni legem diſſoluere, ſed adimplere. 838.841.842.846.874.956.1140.
* 20. Niſi redũdauerit iuſtitia veſtra ſuper Scribarum & Phariſæorum. 281.750.780. 1141.
* 22. Ne fratri iraſcaris. 87.213.657.
* Nec verbo laceſſere, nec fatue quidem dicere, ſine iudicij periculo licet. 91.235.753.
* Gehẽna ignis. 91.
23. & 24. Si offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quòd frater tuus habeat aliquid aduerſum te, relinque ibi munus tuum, & vade reconciliari fratri tuo. 238.
* 25. Habeto beneuolentiam cum aduerſario. 238.
* Et iudex te tradat angelo executionis, & ille te in carcerem mandet, vnde non dimittaris. 589.590.
* 26. donec exſoluat nouiſſimum quadrantem. 213.589.602.696.
* 28. Qui conſpexerit ſeu viderit fœminam ſeu mulierem ad concupiſcendum, iam adulterauit in corde. 87.194.281.290.312. 371.575.592.602.683.1126.1198.
* 32. Qui dimiſerit vxorem ſuam præter cauſſam adulterij, facit eam adulterari; æquè adulter cenſetur & ille qui dimiſſam à viro duxerit. 194.871.959.1141.1208.
34. Non iurabis.
* 36. Quis veſtrum poteſt capillum atrum ex albo facere, aut album ex atro?
* 37. Sit ſermo veſter, eſt, eſt, non, non. Quod amplius eſt, à malo eſt. 87.396.661.1017.
* 39. Verberanti te in faciem, etiam alteram genam obuerte. 87.236.258.
* 40. Auferenti pallium offer & tunicam. 236.
44. Diligite inimicos veſtros, & maledicentibus benedicite. 78.255.589.750.1211.
* Orate pro inimicis, & perſecutoribus veſtris bona precamini. 74.212.
* 45. Qui ſolem ſuum oriri facit ſuper iuſtos & iniuſtos. 225.401.689.778.852.874.
* 47. Nónne ethnici hoc faciunt? 851.
* 48. Eſtote perfecti ſicut pater veſter qui in cælis eſt.
Matth.6. 1. Attendite ne iuſtitiam veſtram faciatis coram hominibus. 532.
* 2. Quũ facis eleemoſynam, noli buccinare. 371.
6. Tu autem quum oraueris, intra in cubiculũ tuum, & clauſo oſtio tuo ora patrem tuũ in abſcondito. 211.1028.
* 9. Pater noſter qui es in cælis. 211.1026.1238.
* Sanctificetur nomen tuum. ibid.
* 10. veniat regnum tuum. 212.
Fiat voluntas tua in cælis & in terra. 212.
* 11. Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie. ibidem.
* 12. Dimitte nobis debita noſtra. ibid.
Sicut & nos dimittimus debitoribus noſtris. ibid.1196.
* 13. Ne nos inducas in tentationem. 213.1159.
* Sed euehe nos à malo. ibid.
* 16. et 17. Lex ieiunij ſine triſtitia tranſigenda. 1178.
* 21. Vbi erit cor tuum, illic erit & theſaurus tuus. 224.601.
* 24. Nemo poteſt duobus dominis ſeruire. 258. 285.332.576.
Non poteſtis Deo ſeruire & mammonæ. 346.1164.
* 25. Ideò dico vobis: Nolite cogitare de craſtino quid edatis, neque quid induamini. 285. 324.657.1146.
* 27. Nemo poteſt adiicere cubitum vnum (aliâs menſurã) ad ſtaturã ſuã. 257.313.1146.
* 30. Qui lilia agreſtia veſtit. 285.524.1146.
32. Cetera enim nationes requirunt. 212.
33. Quærite priùs regnum, & tunc vobis etiam hæc adiicientur. 211.
Matth.7. * 1. Nolite iudicare ne iudicemini. 237.1196.
Dimitte, & dimittetur tibi. 1196.
2. Quo iudicio iudicaueritis, iudicabitur de vobis.
* 6. Nolite ſanctum canibus & margaritas porcis iactare, ne conculcent ea, & conuerſi vos quoque euertãt. 332.396.400.464.
* 7. Petite & accipietis. 391.400.464.465.
quærite & inuenietis. 391.465.
9. Numquid filio pater poſcenti panem, lapidem tradet? 212.
12. Quomodo vultis faciant vobis homines, & vos ita facite illis. 996.
* 13. Lata porta & ſpatioſa via quæ ducit ad perditionem, & multi ſunt qui intrant per eam. 777.
* 15. Attendite vobis à pſeudoprophetis, qui veniunt ad vos in pellibus ouium, lupi rapaces. 401.390.
* 16. De operibus ſuis reuincentur. 397.
* 17. & 18. Omnis mala arbor fructus malos fert; nec bona arbor fructus malos edit, nec mala bonos. 404.492.590.654.740.771. 781.
21. Quid vocas Domine, Domine?
Matth.8. * 3. Tetigit eum Ieſus, & mundata eſt lepra. 61. 804.
5. Acceſſit ad eum centurio. 289.345.532.
10. Ne in Iſraël quidem tantum fidei reperi.
* 11. Recumbẽt cum Abraham, Iſaac & Iacob. 693.
* 12. in tenebras exteriores, ibi erit fletus & ſtridor dentium. 693.753.
* 15. Chriſtus tetigit ſocrũ Petri. 577.804.1141.

* 17. Ipſe imbecillitates noſtras abſtulit, & languores portauit. 810.
* 21. Et ſepeliam patrem meum. 286.463.1141.
* 24. Nauicula operiebatur fluctibus, & compeſcuit procellas. 61.463.1051.
Matth. 9. 2. Fides tua te ſaluum fecit.
* 4. Quid cogitatis in cordibus veſtris nequam. 575.683.1214.
* 5. Quid enim facilius eſt, dicere paralytico, dimittuntur tibi peccata, aut ſurge & ambula? 61.804.1214.1242.
* 6. Igitur vt ſciatis filium hominis habere dimittendorum peccatorum in terris poteſtatem; tibi dico, paralytice: ſurge & ambula. 1214.1242.
* 9. Matthaeus de telonio ſuſcitatur. 286.463.
Sequere me. ibid.
* 10 Chriſtus non aſpernatur peccatores. 233.
* 13. Miſericordiam volo, & non ſacrificium. 197.777.
* 15. Venient dies, quum auferetur ab eis ſponſus, & tunc ieiunabunt. 1175.1181.
* 16. Noua plagula non aſſuitur veſtimento veteri. 211.808.
17. nec vinum nouum veteribus vtribus creditur. 211.808.
20.21. 22. Tangendo Chriſtum ſanata eſt mulier. 804.
* 25. Chriſtus mortuam verbo reddidit vitæ. 61.691.694.
* 27. Ieſus filius Dauid. 1241.
29. Protenſa manu tetigit illum. 804.
35. Chriſtum virtutes feciſſe. 392.
Matth. 10. * 2. & ſeq. Apoſtolos duodecim Dominus adlegit. 394.
* 5. In viam gentium ne ieritis, & in ciuitatem Samaritanorum ne introieritis. 1161.
6. Sed ite potius ad oues perditas domus Iſraëlis. 1161.
7. Dicite illis, quòd appropinquauerit regnum Dei. 692.
* 16. Ecce ego mitto vos tamquam oues in medio luporum. Eſtote prudentes vt ſerpentes, & ſimplices ſicut columbæ. 394.461.524.995.1142.
* 17. Cauete ab hominibus; tradent enim vos in conſeſſus, & in ſynagogis ſuis flagellabunt vos. 995.1161.
* 18. & ad reges & præſides perducemini mei cauſſa in teſtimonium illis & nationibus. 995.
* 19. Nolite cogitare, &c. 995.
* 21. Tradet autem frater fratrem, & pater filium in mortem, & inſurgent filij in parentes, & mortificabunt eos. 995.997.
* 22. Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Qui autem perſeuerauerit vſque in finem, hic ſaluus erit. 389.995.997.998.1162.
* 23. Fugite de ciuitate in ciuitatem. 995.1161.1162.
24. Non eſt ſuper magiſtrum diſcipulus, & ſeruus ſuper Dominum. 599.746.837.995.
* 26. Nihil occultum quod non reuelabitur. 372.
* 27. Quod in tenebris & in abſcondito audiſtis, in luce & in tectis prædicate. 396.
* 28. Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam non poſſunt occidere. Timete eum qui poteſt corpus & animam perdere in gehennam. 692.693.995.997.1162.1196.1247.
* 29. Sine eius voluntate nec paſſerum alter in terram cadit. 995.1123.1142.1160.1238.
* 30. Veſtri autem & capilli capitis omnes numerati ſunt. 1159.1238.
* 31. Nolite metuere, multis paſſeribus antiſtatis. 682.995.
* 32. Omnis qui in me confeſſus fuerit coram hominibus, & ego confitebor in illo coram patre meo qui in cælis eſt. 996.1029.1162.1243.
* 33. Et omnis qui confuſus ſuper me fuerit penes homines, & ego confundar ſuper illo penes patrem meum qui in cælis eſt. 286.
* 34. Ne putaueritis veniſſe me vti pacem mittam in terram; non veni, ſed vt macharã. 808.997.
* 35. Veni diuidere hominem aduerſus patrem ſuum, & filiam aduerſus matrem ſuam, & ſocrum aduerſus nurum ſuam. 997.
* 36. & inimici hominis domeſtici eius. 997.
* 37. Qui pluris fecerit animam ſuam quàm me, non eſt me dignus. 997.
Qui patrem aut matrem mihi prætulerit, non eſt me dignus. 463.653.854.
38. Qui non tollit crucem ſuam, & ſequitur me, non eſt me dignus. 599.
* 39. Qui lucri habuerit animam ſuam, perdet illam, & qui amiſerit animam pro nomine meo, ſaluam faciet. 345.997.
* 42. Quicumque potum dederit vni ex minimis calicem aquæ frigidæ, non perdet mercedem ſuam. 462.
* 2. Mittit Ioannes diſcipulos ſuos ad Chriſtum. 462. Matth. 11.
* 3. Tu es qui venturus es, an alium exſpectamus? 391.462.653
5. Cæci vident, claudi ambulant, leproſi mundantur. 650.653.686.
* 8. Ecce qui teneris veſtiuntur, in domibus Regum ſunt. 289.
* 10. Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, & præparabit viam tuam ante te. 168.
* 11. Inter natos fœminarum non ſurrexit maior Ioanne baptiZatore. 463.1067.
* 13. Lex & Propheta vſque ad Ioannem baptiZatorem. 165.173.814.1031.1175.1180.1198.
* 14. Et ſi vultis audire, hic eſt Helias qui venturus eſt. 590.1142.
19. Et dicunt: Ecce potator & vorator, homo prandiorum, & cœnarum cum publicanis & peccatoribus frequentator. 1142.1175.1178.
* 21. Si in Tyro & Sydone facta eſſent virtutes quæ

quæ facta ſunt in vobis, olim in cilicio & cinere pænitentiam egiſſent. 1202.
* 24. *Tolerabilius erit Tyro & Sydoni in die iudicij.* 691.1202.
* 25. *Confiteor tibi pater, quòd abſconderis hæc à ſapientibus, & reuelaſti ea paruulis.* 211.1029.
* 27. *Omnia mihi tradidit pater. Nemo cognouit patrem niſi filius.* 784.1029.
Matth. 12. * 8. *Dominus eſt Sabbati filius hominis.* 657. 1060.
* 20. *Qui arundinem contuſam non comminuit.* 168.
* 32. *Quicumque dixerit verbum contra filium hominis, remittetur ei. Qui autem dixerit contra Spiritum ſanctum, non remittetur ei, neque in hoc ſeculo, neque in futuro.* 1258.
* 37. *Ex ore tuo iuſtificaberis, & ex ore tuo damnaberis.* 289.783.
* 40. *Erit Chriſtus triduum in corde terræ.* 599.1202.
* 48. *Quæ mihi mater, & qui fratres mei.* 652.653.
Matth. 13. * 3. et ſeq. *Parabola ſeminis poſt æſtum areſacti.* 397.
9. *Qui habet aures, audiat.* 854.
* 10. *Quare in parabolis loqueris?* 394.691.692.
11. *Vobis datum eſt cognoſcere arcana.* 394.
* 25. *Quum verò dormirent homines, venit inimicus eius, & superſeminauit Zizania.* 576.1013.
27. *Vnde igitur habet Zizania?*
* 30. *Alligate ea in faſciculos ad cremandum igni.* 693.
* 34. *Hæc omnia locutus eſt Ieſus in parabolis, et ſine parabolis non loquebatur ad illos.* 691.1013.
54. *Vnde huic doctrina & ſigna iſta?* 654.
55. *Ieſus creditus Ioſeph fabri filius.* 653.
Matth. 14. * 4. *Dicebat illi Ioannes: Non licet tibi habere eam.* 871.
* 13. *Inſidiatoribus ceſſit Chriſtus.* 233.
25. *Super aquas incedit.* 462.
29. *Petrus per mare ingreditur.* 463.
* 36. *Et quicumque eum tetigerunt, ſalui facti ſunt.* 804.
Matth. 15. 13. *Plantam quam non plantauit pater, eradicat.* 390.
* 14. *Cæci & duces cæcorum.* 678.
* 18. *Inquinamentis eorum quæ ex corde promũtur hominem communicari.* 864.944. 1274.1275.
24. *Non ſum miſſus niſi ad oues perditas domus Iſraëlis.* 391.838.1161.
* 26. *Non eſt bonum auferre panem filiis, & dare eum canibus.* 212.391.839.1161.
28.30.31. *Sanitatis ſigna.* 686.1241.
Matth. 16. 13. *Quem aiunt eſſe homines filium hominis.* 391.843.996.
* 16. *Tu es Chriſtus filius Dei viui.* 808.1024. 1027.1028.1248.
17. *Beatus es Simon Bariona, quoniam hoc tibi non reuelauit caro & ſanguis, ſed pater meus qui in cælis eſt.* 211.843.1024.1146. 1248.
* 18. *Tu es Petrus, & ſuper hãc petram ædificabo Eccleſiam meam.* 1141.1213.
* 19. *Tibi dabo claues regni cæleſtis.* 394.1213. *Et quæcumque ſolueris vel alligaueris in terra, erunt alligata vel ſoluta in cælis.* 1213.
24. *Si quis vult Domini diſcipulus eſſe, tollat crucem ſuam, & ſequatur me.* 285.
Matth. 17. * 2. *Gloriam diſcipulis demonſtrat.* 224.394. 998.1022.1177.
* 3. *In transfiguratione Moyſen & Heliã ſumpſit ſecum.* 705.1142.1177.
* 4. *Tibi vnum & Moſi vnum, Heliæ vnum.* Ibidem.
* 5. *Nubes lucida obumbrauit eos.* 239.857. *Hic eſt filius meus dilectus, in quo benè ſenſi, audite illum.* 1026.
6. *Et audientes ceciderunt in faciem ſuam, & timuerunt.*
7. *Et acceſſit Ieſus, & tetigit eos.* 804.
* 12. *Elias iam venit, & non cognouerunt eum.* 590.
* 21. *Hoc autem genus non eiicitur niſi per orationem & ieiunium.* 1178.
Matth. 18. * 3. *Puerorum dicit eſſe regnum cælorum.* 1142.
* 9. *De gehenna ignis.* 753.
* 15. & ſeq. *Semel & iterum, & ſub duobus aut tribus teſtibus frater caſtigandus.* 393.461.1213.
* 20. *Vbi duo vel tres in nomine meo ſunt congregati.* 334.1126.
* 22. *Non dicam ſepties, ſed ſeptuagies ſepties.* 213.238.1213.
* 27. *Seruo Dominus debitum remiſit.* 213.
* 34. *Et iratus Dominus tradidit eos tortoribus.* 213.
Matth. 19. 3. *Et acceſſerunt ad eum Phariſæi tentantes.* 653.
* 6. *Quod Deus coniunxit, homo ne ſeparet.* 844.1142.1143.
* 8. *Quoniam Moſes propter duritiã cordis veſtri præcepit libellum repudij dare.* 870. 1139.1140.1146.
Ab initio autem non fuit ſic. 870.1142.
* 9. *Qui dimiſerit vxorem ſuam præterquàm ex cauſſa adulterij, facit eam adulterari, & qui dimiſſã à viro duxerit, adulterat vtrque.* 870.
* 12. *Sunt ſpadones qui ſeipſos caſtrauerunt propter regnum cælorum, &c. Qui capit, capiat.* 238.314.689.1138.1146.1166.
14. *Nolite paruulos prohibere venire ad me.* 465.1142.
* 17. *Quid me interrogas de bono? Vnus Deus bonus.* 1196.1259.
* 19. *Diliges proximum tuum ſicut teipſum.* 312.394.
21. *Vende omnia, & egenis diuide.* 1146.
23. *Diues difficilè intrabit in regnum cælorũ.*
* 26. *Difficilia apud homines facilia apud Deũ.* 460.706.1017.
* 28. *Sedebitis & vos ſuper ſedes duodecim.* 693.
Matth. 20. 2. *Conuentione autem facta ex denario diurno cum operariis, miſit eos in vineam ſuam.* 1142.

* 10. *De vno denario eiuſdem mercedis.*
* 16. *Erunt primi nouiſſimi & nouiſſimi primi.* 390.
* 21. *Adſiſtere ad dextram vel ad ſiniſtram.* 693.
* 34. *Miſertus eorum Ieſus tetigit oculos eorum.* 804.
Matth. 21. * 7. *Chriſtus Hieruſalem ingreſſus ſuper aſina.* 346.
* 9. *Benedictus qui venit in nomine Domini.* 1022.
13. *Spelunca latronum.* 1195.
* 21. *Fides montes transferre poteſt.* 1166.
* 25. *Baptiſmus Ioannis vnde erat, à cœlo, an ex hominibus?* 462.
35. *Alios lapidauerunt, alios fugauerunt, plures vero ad mortis necem tradiderunt.* 173.1029.
* 37. *Filius à Domino mittitur ad cultores vineæ.* 657.
Matth. 22. * 12 13. *Amice, quomodo huc intraſti non habens veſtem nuptialem? At ille obmutuit. Tūc rex dixit miniſtris, Ligatis manib⁹ et pedibus eius, eiicite eum in tenebras exteriores.* 689.693.713.1201.
* 14. *Multi vocati, pauci electi.* 1166.
* 21. *Reddite quæ ſunt Cæſaris, Cæſari.* 287. 289.346.687.1000.1165.
* 24. *Callida quæſtio Sadducæorum, cuius erit vxor de ſeptem viris in reſurrectione?* 401. 677.693.1141.
* 30. *In reſurrectione neque nubent neque nubentur, ſed erunt ſicut angeli in cœlis.* 303. 323.314.532.591.693.708.805.815. 951.1143.
32. *Ego ſum Deus Abraham, Iſaac & Iacob.* 1241.1248.
* *Deus viuorum, non mortuorum.* 584.
35. *Surrexit legis Doctor tentans eum.* 653.
* 37. *Deum diliges ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua, & ex totis viribus tuis.* 708.994.1175.
* 39. *Et proximum tuum ſicut teipſum.* 681. 956.1175.
43. *Quomodo Dauid vocat eum Dominum?*
Matth. 23. * 9. *Et patrem vobis nolite vocare ſuper terram.* 211.
* 10. *Magiſter veſter vnus eſt Chriſtus.* 1140. 1259.
* 25. *Cura vaſculorum reprobatur.* 779.864.
* 27. *Comparantur Phariſæi ſepulcris dealbatis.* 685.864.1142.
37. *Hieruſalem quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te miſſi ſunt.* 689.
* 2. *Non relinquetur lapis ſuper lapidem.*
Matth. 24. * 3. *De vltimo ſeculi exitu.* 58.491.
* 5. *Multi venient in nomine meo.* 401.801.
6. *Audituri eſtis prælia & opiniones præliorum.* 58.389.686.
* 7. *Regna regnis compulſabunt.* 58. *Et erunt lues & fames & terræmotus.* 58.
19. *Væ prægnantibus & nutricantibus.* 324. 1116.
* 23. *Multi veniēt qui dicēt: Ecce hic eſt Chriſtus.*
* 24 *Et ſigna edent fallacia magiſtri & pſeudoprophetæ ad euertendos, ſi fieri poteſt, etiā electos.* 390.396.401.488.569.601.801
* 30. *Venturus Chriſtus cum claritate.* 392.
* 35. *Cœlum & terra præteribunt.* 499.
* 36. *Diem illum ſolus pater nouit.* 686.1028.
38. *Nubentes & nuptui tradentes.* 324.1127. 1147.
* 1. et ſeq. *Parabola de decem virginibus.* 578. Matth. 25.
31. *Quum venerit filius hominis in maieſtate ſua.* 657.686.
* 46. *Et ibunt hi in ſupplicium æternum præparatum diabolo & angelis eius, iuſti autē in vitam æternam.* 36.91.391.491.656. 753.
* 7. *Acceſſit ad eum mulier habens alabaſtrū vnguenti precioſi, & effudit ſuper caput ipſius recumbentis.* 577.1203. Matth. 26.
14. *Traditor Chriſti de Apoſtolis fuit.* 233. 390.
15. *Iudas argenteis Chriſtum vendit.* 346.
* 17. *Primo autem die aZymorum.* 166.170.
* 28. *Hic eſt enim ſanguis meus noui Teſtamenti.* 577.
* 38. *Triſtis eſt anima mea.* 656.658.684.1029
39. *Pater mi, trāſeat à me calix paſſionis.* 1162.
41. *Vigilate & orate, ne incidatis in tentationem.* 213.465.
Caro infirma, ſpiritus autem prōptus. 238. 313.654.1146.1161.
52. *Reconde gladium tuum in vaginam.* 289. 341.1162.
* *qui gladio vſus fuerit, gladio peribit.* 234. 345.
53. *Chriſto, ſi voluiſſet, legiones angelorum vno dicto, adfuiſſent.* 234.1019.
* 54. *Quomodo ergo implebuntur ſcriptura, quia ſic oportet fieri.* 169.
63. *Ieſus autem tacebat.* 233.
2. *Chriſtum in tribunal Pilati imponūt.* 166. Matth. 27.
* 3. *retulit triginta argenteos proditor.* 394. 685.878.
* 10. *Et dederunt eos in agrum figuli.*
* 22. *Ieſus Rex Iudæorum proſcriptus in crucem violentia ſuffragiorum, Pontio Pilato Syriam tunc ex parte Romana procurante.* 61.234.347.392.1051.1060.
24. *Aqua lauat Pilatus manus.* 462.
25. *Omnis ſynagoga filiorū Iſraël dixit ad Pilatum, quum vellet eum dimittere: Sanguis eius ſuper nos, & ſuper filios noſtros.* 166.
26. *Chriſtus vt homo ſententiam patitur.* 1241.1051.
* *Corona Chriſti ſpinea.* 173.344.347.814.
29. *Contumeliis adfectus Ieſus.* 654.
35. *Chriſtus crucifigitur.* 346.
* 45. *Eodem momento dies, medium orbē ſignante ſole ſubducta eſt.* 61.
* 46. *Deus meus, ad quid me dereliquiſti?* 1029. 1031.1 79.
* 50. *Chriſtus ſpiritum cum verbo ſponte dimiſit.* 61.1029.1240.1147.
51. *Et terra tremuit, & velum templi ſciſſum eſt, & monumenta diſrupta ſunt.* 172.
59. et 60. *Ioſeph poſtulatum detulit corpus, & condidit.*

dedit. 1051.1179.
* 64. *Tunc Iudæi detractum & ſepulcro conditum, magna etiam militari manu cuſtodiæ diligentia circũſederunt; ne quia prædixerat tertia die reſurrecturum ſe à morte, diſcipuli furto amolito cadauer fallerent ſuſpectos.* 61.173.
Matth. 28. * 2. *Ecce die tertia concuſſa repentè terra.* 61.392.
& mole reuoluta quæ obſtruxerat ſepulcrum, Ibid.
4. & ſequ. *& cuſtodia pauore diſiecta.* Ibid.
nullis apparentibus diſcipulis, nihil in ſepulcro repertum eſt, præterquàm exuuiæ ſepulti. 62. 1247.
12. *Pecuniam dederunt diſcipulis ad falſum teſtimonium cadaueris ſubrepti.*
* 18. *Data eſt mihi omnis poteſtas à patre in cœlis & in terra.* 394.1022.1023.1028.1159.1245.
* 19. *Ite ad docendas & tinguendas nationes in Patrem & Filium & Spiritumſanctum.* 391. 394. 401. 461. 463. 835. 881. 1029.
20. *Ecce ego vobiſcum ſum vſque ad conſummationem ſeculi.* 1241.

EX MARCO.

Marc. 1. * 2. *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuã ante te.* 168.
24. *Scimus, quia ſis filius Dei.* 1027.1028.
27. *Vnde huic doctrina & ſigna iſta?*
* 35. *Dominus in ſeceſſu orabat.* 224.
Marc. 2. * 7. *Quis poteſt peccata dimittere niſi ſolus Deus?* 462.1213.1242.
Marc. 3. * 29. *Qui autẽ blaſphemauerit in Spiritum ſanctum, non habebit remiſsionem in æternum.* 1258.
Marc. 5. 1. & 9. *Geraſenus dæmon legionarij numeri.* 583.
* 12. *In porcorum gregem diaboli legio non habuit poteſtatem.* 1159.
Marc. 6. * 22. & ſequ. *Ioannes baptiſta contumelioſa cæde truncatur in puella ſaltica lucar.* 994.
Marc. 7. * 3. *Iſraël Iudaeus quotidie lauat.* 464.
* 10. *Deus etiam cum cauſſa maledicere non ſinit.* 255.
* 15. *Quæ ex ore prodeunt, communicant hominem, non quæ in os inferuntur.* 1175.
18. & 19. *Inquinamentis eorum quæ ex ore promuntur, hominem communicari.* 236.
Marc. 8. * 38. *Qui me confuſus fuerit coram hominibus, & ego confundar eum coram patre meo qui in cœlis eſt.* 651. 996. 1162.
Marc. 9. * 2. & ſequ. *Transfiguratio Domini, in qua gloria eius demonſtratur.* 224. 705.
Marc. 10. * 27. *Quæ difficilia penes homines, facilia penes Deum.* 460.
* 29. *Relinquet homo patrem & matrem, coniuges, liberos, propter Deum.* 285.
* 52. *Fides tua te ſaluum fecit.* 463.
Marc. 11. * 30. *Baptiſmus Ioannis an à Deo ſit.* 462.
Marc. 12. * 25. *Erunt tamquam angeli.*
Marc. 14. 8. *Præuenit vngere corpus meũ in ſepulturã.*
* 12. *Die prima aZymorum.* 166.
* 13. *Inuenietis hominem aquam baiulantem.* 465.
21. *Væ homini illi per quem filius hominis traditur.* 397.
19. *Chriſtus deſpuitur.* 234. Marc. 15.
* 9. *Magdalena ſeptenarij ſpiritus eiectio.* 583. Marc. 16.
15. *Ordinauit diſcipulos ad officium prædicandi per orbem.* 62.397.
* 16. *Qui crediderit & baptiZatus fuerit, ſaluus erit.*
17. *Signa eos qui crediderint, ſequentur.* 397.
* 19. *Ereptus eſt in cœlum, & ſedet à dextris Dei.* 62.392.702.814.1031.1241.
20. *Diſcipuli diffuſi per orbem.* 62.1238.

EX LVCA.

* 5. *Monogamia in Zacharia ſacerdote.* 1141. Luc. 1.
* 17. *Et ipſe præcedet coram populo in virtute & ſpiritu Heliæ.* 590.
26. *Natiuitas Chriſti à Gabriele adnuntiatur.* 173.
* 27. *Chriſtus filius Dauid.* 1027.
* 28. *Et ingreſſus angelus ad eam dixit.* 214.
Benedicta tu inter mulieres. 368.
* 31. *Concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Ieſum.* 809.1030.
* 35. *Spiritus Dei ſuperueniet in te, et virtus altiſsimi obumbrabit te.* 1028.1246.1059.
* *Quod in te naſcetur ſanctum, vocabitur filius Dei.* 839.1028.1029.1239.1246.
* 41. *EliZabet ſterilis exultat.* 584.
38. *Ecce ancilla Domini, fiat mihi ſecundum verbum tuum.* 658.
42. *Benedictus fructus ventris tui.* 660.
43. *Et vnde mihi vt mater Domini mei ad me veniat?* 660.
46. *Glorificat Maria Dominum.* 584.
* 63. *Zacharias ſtylo in cera ſcribit.* 290.1141.
70. *Locutus eſt per os Prophetarum.* 163.
* 78. *Fulgente nobis lumine ex alto.*
79. *qui ſedebamus in tenebris, & in umbra mortis detinebamur.* 163.
* 1. et 2. *Cæſaris cenſus.* 649.839.854.874. Luc. 2.
3. *Chriſtus in Bethlehem natus.* 1240.1241.
* 7. *Et peperit filium ſuum primogenitum.* 173.948.1141.1240.
& pannis eum inuoluit, & reclinauit eũ in præſepio, quia non erat ei locus in diuerſorio. 649.1051.
6. *Paſtores.* 649.
9. & 10. *Angeli natiuitatem Chriſti adnuntiant.* 649.660.949.
14. *gloria in excelſis Deo.* 224.
* 21. *Circumciſus eſt Chriſtus.* 649.
22. *Ad templum delatus.* 649.1141.
* 23. *Omne maſculinũ adaperiens uuluam, ſanctum Domino vocabitur.* 661.
* 34. *Ecce hic poſitus eſt in ruinam & ſuſcitationem multorum in Iſraël, & in ſignum cui contradicetur.* 661. 1141.
* 37. *Anna Prophetes filia Phanuelis ieiuniorũ teſtimonio augetur.* 1178.

* 49. Non ſcitis quòd in patris mei me eſſe oportet. 1028.
Luc. 3. * 1. Anno decimoquinto Principatus Tiberiani. 35.38.58.173.838.
2. Ioannes præcurſor. 462.
* 4. Vox clamantis in eremo, Parate vias Domini. 940.1202.
* 14. Milites Ioannes admiſit ad lauacrum. 289. 345.1202.
* 16. Ego vos ſola pœnitentia tinguo, vẽturus qui vos tinguet in ſpiritu. 462.
* 17. Palam in manu ſua portat ad purgandam aream. 390.
* 22. Christo emergenti de lauacro columba ſancti Spiritus aduolat. 462.
* 23. Gradus generis Christi ab vltimo ad principalem recenſetur. 660.
Luc. 4. * 16. & ſeq. Apud Nazareth Chriſtus notatur prædicaſſe, dum aliò merito vnius Prouerbij eiectus refertur. 840.
* 27. Heliſæus Prophetes vnicũ leproſum Naaman Syrum ex tot leproſis Iſraelitis emũdauit. 841.
29. Et manibus ei iniectis, ad præcipitiũ vſque protractus Chriſtus. 840.
* 30. per medios euaſit. Ibid.
* 31. Et deſcendit in ciuitatem Galilææ Capharnaum, & in Synagoga docebat illos. 838. 839.
* 32. Stupebant autem omnes ad doctrinam eius; quoniam in poteſtate ſemper erat eius. 839. 846.
* 33. Et exclamauit ſpiritus dæmonis: 839.
* 34. Quid nobis & tibi eſt Ieſu? Veniſti perdere nos? Scio qui ſis ſanctus Dei. 839.944.
* 35. Et increpuit illum Ieſus. 839.
* 40. Et manus imponens beneficia medicinarum conferebat. 840.861.
* 41. Itaque ſpiritus nequam excedebant vociferantes: Tu es filius Dei. Sed increpabãtur, & iubebantur tacere. 840.
* 42. Inde in ſolitudinem procedit. 224. 840. Et detentus à turbis. 840.
* 43. Oportet me (inquit) & aliis ciuitatibus adnuntiare regnum Dei. 840.1162.
Luc. 5. * 9. Dixit Chriſtus Petro trepidanti de copioſã indagine piſcium. 840.
* 10. Ne time; abhinc enim eris homines capiens. 840.
* 11. Et Petrus & filij Zebedæi, Iacobus & Ioãnes, relictis nauiculis ſecuti ſunt eum. 840.
* 13. Et tetigit leproſum Ieſus, & mundauit. 841.861.872.
* 14. Et vetuit illum diuulgare; ſed iuſſit: Vade, oſtende te ſacerdoti, & offer munus quod præcepit Moſes, vt ſit vobis in teſtimonium. 841.
* 17. & ſeq. Curatur & paralyticus, & quidẽ in cœtu ſpectante populo. 842.861.
* 22. Quis dimittet peccata niſi ſolus Deus? 842.
* 24. Vt ſciatis quia filius hominis habet poteſtatem dimittendi peccata, ait paralytico: Exſurge, & tolle grabatum tuum. 842. 843.
* 27. et 28. Publicanus adlectus à Domino. 843.
* 31. Medico non opus habent ſani, ſed malè habentes. 681.843.844.
* 33. At illi dixerunt ad eum: Quare diſcipuli Ioannis aſsiduè ieiunant, & orant, tui autem manducant & bibunt? 844.
* 34. Quibus ipſe ait: Non poſſunt ieiunare filij ſponſi, quamdiu cum eis eſt ſponſus. 844.
* 35. poſtea vero ieiunabunt, quum ablatus fuerit ab eis ſponſus. 844.
* 36. Nemo nouum additamentum inijcit veteri veſtimento. 844.
* 37. Nemo committit vinũ nouũ in vtres veteres. Ibidem.
* 1. In Sabbato diſcipuli ſpicas decerptas manibus effrinxerant. 845. Luc. 6.
2. Eos Sabbati læſi accuſant Phariſæi. Ibid.
* 3. Excuſat illos Chriſtus, exẽplo Dauid. 845.
* 4. Introgreſsi Sabbatis templum, & operati cibum, audenter fractis panibus propoſitionis. 845.846.
* 5. Et dicebat illis: Quia Dominus eſt Sabbati filius hominis. 845.846.850.1241.
* 7. Exinde obſeruant Phariſæi, ſi medicinas Sabbatis ageret, vt accuſarent eum. 845.
* 9. Interrogat autem illos: Licétne Sabbatis benefacere, an non; animam liberare, an perdere? 845.846.
* 10. Et curata eſt manus arida. 846.861.
* 12. Et aſcendit in montem, & illic pernoctat in oratione. 846.
* 13. Et elegit duodecim Apoſtolos. 846.938.
* 14. Mutat & Petro nomen de Simone. Ibid.
* 17. Et conueniunt à Tyro & ex aliis regionibus multitudo etiam tranſmarina. 846.
* 20. Beati mendici, quoniam illorum eſt regnum cælorum. 847.848.
* 21. Beati eſurientes, quoniam ipſi ſaturabuntur. 847.848.1275.
* Beati plorantes, quoniam ridebunt. 237. 848.
* 22. Beati eritis, cùm vos odio habebunt homines, & exprobrabunt, & eiicient nomen veſtrum velut malum propter filium hominis. 848.
* 23. Secũdum hæc enim faciebant Prophetis patres eorum. 848.995.
* 24. Væ vobis diuitibus, quoniam accepiſtis aduocationem veſtram. 849.
* 25. Væ etiam ſaturatis, quia eſurient; etiam ridentibus nunc, quia lugebunt. 849.
* 26. Væ quum vobis benedixerint homines, ſecundum hæc & faciebant & pſeudoprophetis patres illorum. 849.
* 27. Sed vobis dico qui auditis: Diligite inimicos veſtros, & benedicite eos qui vos oderunt. 589.
* 28. & orate pro eis qui vos calumniantur. 589.850.
* 29. Et qui te percutit in maxillã, præbe illi alteram amplius; & qui aufert tibi tunicam, pallio quoque cede. 850.
* 30. Omni petenti te, dato. 464.850.1165.
* 31. Et ſicut vobis fieri vultis ab hominibus, ita & vos facite illis. 851.

* 34.

* 34. *Et, ſi fœneraueritis à quibus ſperatis vos recepturos, quæ gratia eſt vobis?* 851.
* 35. *Et eritis filij Dei, quia ipſe ſuauis eſt aduerſus ingratos & malos.* 852.
* 36. *Eſtote miſericordes ſicut pater veſter miſertus eſt veſtri.* 852.1196.
* 37. *Nolite iudicare, ne iudicemini; nolite condemnare, ne condemnemini; dimittite, & dimittemini.* 213.238.852.
* 38. *Date & dabitur vobis; menſuram bonam preſſam ac fluentem dabunt in ſinum veſtrum; eadem qua menſi eritis menſurâ, remetietur vobis.* 852.
* 39. *Cæcum cæcus ducit in foueam.* 852.875.
40. *Non eſt diſcipulus ſuper magiſtrum.* 398. 532.852.
* 42. *Exime de oculo tuo trabem, & tunc reuincas ſtipulam in oculo Chriſtiani.* 852.
* 43. *Arbor bona non profert malum fructum, nec mala bonum.* 580.852.
45. *Malus homo de malo theſauro profert malum.* 852.
* 46. *Quid vocatis Domine, Domine? & non facitis quæ ego dico?* 852.
Luc. 7. * 9. *De centurione dixit Chriſtus, talem fidem nec in Iſraël inueni.* 852.
* 15. *Reſuſcitauit & mortuum filium viduæ.* 694.853.861.
* 16. *Et gloriam retulerunt Deo, dicentes: Magnus Prophetes prodiit in nobis, & reſpexit Deus populum ſuum.* 853.854.
* 19. *Et auditis virtutibus Chriſti, miſit Ioannes ad Ieſum, dicens: Tu es qui venis, an alium exſpectamus?* 853.
* 21. & 22. *Per operationes ſuas Dominus agnoſcendum ſe nunciauit Ioanni.* 853.
* 23. *Beatus qui non fuerit ſcandalizatus in me.* 853.
24. *Et teſtimonium Ioanni perhibuit.* 853.
* 26. *Propheten eum confirmans, immò & ſupra Propheten.* 853.854.
* 27. *Hic eſt ſuper quo ſcriptum eſt: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparet viam tuam ante te.* 168.853.
* 28. *Maior quidem Ioannes omnibus natis mulierum, ſed qui minor fuerit in regno Dei, maior erit illo.* 853.
* 37. & 38. *Peccatrix fœmina pedes Domini oſculis figebat, lacrymis inundabat, crinibus detergebat, vnguento perducebat.* 853.1203.
* 50. *Ab eo audiit: Fides tua te ſaluam fecit.* 853.855.
Luc. 8. * 2. *Diuites Chriſto mulieres adhærebant, quæ & de facultatibus ſuis miniſtrabant ei.* 853.
* 3. *inter quas & vxor Procuratoris Regis.* 853.
8. *Qui habet aures, audiat.* 854.
* 10. *Videte quomodo audiatis, & non audiatis.* 854.
11. *Semen eſt verbum Dei.* 397.
16. *Nemo lucernam abſcondit.* 854.
17. *Nihil occultum quod non reuelabitur.* 196.
* 18. *Et qui habet, dabitur; ab eo autem qui non habet, etiam quod habere ſe putat, auferetur ei.* 771.854.
* 20. *Et adnunciatum eſt illi: Mater tua & fratres tui ſtant foris, quærentes videre te.* 653.806.854.874.
* 21. *Qui reſpondens dixit ad eos: Quæ mihi mater, & qui mihi fratres, niſi qui audiunt verba mea, & faciunt ea?* 652.854.
22. *Nauigarunt Apoſtoli.* 344.
* 25. *Quis iſte eſt, qui & ventis & mari imperat, & obaudiunt ei?* 855.
28. *Quid mihi & tibi eſt, Ieſu fili Dei?* 855.
* 30. *In vno homine multitudo dæmonum, Legionem ſe profeſſa eſt.* 855.
* *Dei filium verum Legio teſtata eſt.* Ibid.
31. *Et depetunt ab eo veniam abyſſi.* 855.
* 43. & 44. *Tangitur à fœmina quæ ſanguine fluitabat.* 855.
45. *Et ait Ieſus: Quis eſt qui me tetigit? Excuſantibus autem diſcipulis, dixit Ieſus.* 855.
46. *Tetigit me aliquis; ſenſi enim virtutem ex me profectam.* 855.
47. *Videns autem mulier quia non latuit, tremens venit, & indicauit quemadmodũ confeſtim ſanata ſit.* 855.
* 48. *At ipſe dixit ei: Fides tua te ſaluam fecit.* 855.
* 1. & 2. *Dimittit diſcipulos ad prædicandum Dei regnum.* 856. Luc. 9.
* 3. *Et prohibet eos victui ac veſtitui quid in viam ferre.* 856.
* 5. *Et iubet puluerẽ excutere de pedibus in eos, à quibus excepti non fuiſſent in teſtimonium.* 856.
* 7. et 8. *Chriſtum Ieſum alij Ioannem, alij Eliam, alij vnum aliquem è veteribus Prophetis Herodi adſeuerabant.* 856.
* 10. *Seceſſit in ſolitudinem.* 856.
14. *Erant autem circiter quinque milia hominum.* 856.
17. *Et paſti ſunt omnes, & etiam exuberauit.* 856.861.
* 18. *Interroganti Domino quiſnam diſcipulis videretur.*
20. *Reſpondit Petrus: Tu es Chriſtus.* 856. 858.872.
* 21. *At ille præcepit ne cui hoc dicerent.* 856.
* 22. *Quia oportet filium hominis multa pati, & reprobari à presbyteris, & Scribis, & ſacerdotibus, & interfici, & poſt tertium diem reſurgere.* 856.
* 24. *Qui voluerit animam ſuam ſaluam facere, perdet illam; & qui perdiderit eam propter me, ſaluam faciet eam.* 655.856.
* 26. *Qui confuſus me fuerit, & ego confundar eum.* 651.857.996.
* 28. *Et adſumpſit tres de diſcentibus arbitros futuræ viſionis & vocis, & in montem ſecedit.* 857.1022.
29. *Et vultus & veſtitus eius refulſit.* 857. 858.
* 30. & 31. *Et ecce loquebantur cum illo Moſes & Elias, conſpecti in conſortio claritatis.* 705. 857.858.1021.
* 33. *Et ait Petrus: Bonum eſt nos hîc eſſe, facia-*

mus hic tria tabernacula, vnum tibi, & Moſi vnum, & Eliæ vnum, neſciens quid diceret. 857.
34. *Et nubes ambiuit eos.* 858.
* 35. *Et vox facta eſt de cœlo dicens: Hic eſt filius meus dilectus, hunc audite.* 857. 858. 872.
* 41. *O genitura incredula, quouſque ero apud vos.* 859. *quouſque ſuſtinebo vos?* Ibid.
* 47. *Et ecce apprehendit Ieſus puerum, talem eſſe docens debere, qui ſemper maiores velint eſſe.* 859.
* 52. & 54. *Increpauit Chriſtus diſcipulos deſtinantes ignem ſuper viculum Samaritanorum.* 233.
55. *Neſcitis cuius ſpiritus ſitis.* 867.
* 56. *Filius hominis venit non animas perdere, ſed ſaluas facere.* 656.
* 57. *Recuſauit Dominus eum qui dixerat: Sequar te quocumque ieris.* 859.
58. *Filius hominis non habet vbi caput ſuum collocet.* 289.
* 59. *Alteri cauſato patris ſepulturam reſpõdet:*
60. *Sine, mortui ſepeliant mortuos ſuos; tu autem vade, & adnuntia regnũ Dei.* 859.
61. *Alterum prius ſuis valedicere petentem prohibet retrò reſpectare.* 859.
* 62. *Nemo aratro manum imponens, & retrò ſpectans aptus eſt.* 285.
Luc. 10. 1. *Adlegit Deus & alios ſeptuaginta Apoſtolos.* 860.
* 4. *Nolite in viam ferre, neque perã, neque calceamenta, & neminem per viam ſalutaueritis.* 860.
* 5. *In quam autem introieritis domum, pacem ei dicate.* 860.
* 7. *Dignus eſt autem operarius mercede ſua.* 856. 860.
* 9. *Adpropinquauit in vos regnum Dei.* 860.
* 10. *Eis qui vos non receperint dicite:* 860.
* 11. *Etiam puluerem terræ veſtræ excutimus in vos. Scitote tamen in vos adpropinquaſſe regnum Dei.* 856. 860.
* 16. *Qui vos ſpernit, me ſpernit.* 860.
* 18. *Videbam Satanam ſicut fulgur de cœlo cadentem.* 577. 775.
* 19. *Ecce dedi vobis poteſtatem calcãdi ſuper colubros & ſcorpios.* 290. 860. 861. 989. 1163.
* 21. *Gratias ago, & confiteor Domine cœli, quòd ea quæ erant abſcondita ſapientibus & prudentibus, reuelaueris paruulis.* 861.
* 22. *Omnia mihi tradita ſunt à patre, & nemo ſcit, quis ſit pater niſi filius, & qui ſit filius niſi pater, & cuicumque filius reuelauerit.* 394. 862. 1248.
23. *Beati oculi qui vident quæ videtis.* 862.
24. *Dico enim vobis, quia Prophetæ non viderunt quæ vos videtis.* 862.
* 25. *Et ecce legis Doctor Dominum adgreſſus: Quid faciens (inquit) vitam æternã conſequar?* 854. 862.
* 27. *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis.* 862.
38. *Mulier quædam Martha nomine excepit illum in domum ſuam.* 653.
* 1. *Et quum in quodam loco oraſſet, adgreſſus eum ex diſcipulis quidam: Domine (inquit) doce nos orare, ſicut Ioannes diſcipulos ſuos docuit.* 863. 874. Luc. 11.
* 2. *Pater, ſanctificetur nomen tuum; adueniat regnum tuum.* 211. 863.
* 3. *Panem noſtrũ quotidianum da nobis.* 863.
* 4. *Et dimitte nobis delicta noſtra, ſiquidẽ & nos dimittimus; Et ne nos ſinas induci in tentationem.* 863.
* 5. *Amice da mihi mutuo tres panes.* 863. *Et ille de intus dicat.* 863.
* 7. *Noli mihi moleſtus eſſe, iam ianua clauſa eſt, & infantes mecum cubant.* 863.
* 8. *Et ſi ille perſeuerauerit pulſans, dabit illi quotquot habet neceſſarios.* 212. 392. 863.
* 9. *Petite & dabitur vobis, quærite & inuenietis, pulſate & aperietur vobis.* 392. 863.
* 11. *Quis autem ex vobis patrem petit panem, aut piſcem, numquid pro piſce ſerpentem dabit illi?* 863.
* 12. *Aut ſi petierit ouum, numquid porriget ei ſcorpium?* 863.
* 13. *Si ergo vos quum ſitis mali, noſtis bona data dare, quanto magis pater veſter dabit Spiritum ſanctum?* 863.
* 14. *Et erat expellens dæmonium, & illud erat ſurdum.* 863.
* 15. *Quidam autem dixerunt: In BeelZebule eiicit dæmonia.* 863. 865.
* 18. *Non poteſt Satanas diuidi aduerſus ſemetipſum. quomodo enim adhuc ſtaret regnũ eius?* 864.
* 19. *Si ego in BeelZebule eiicio dæmonia, filij veſtri in quo eiiciunt?* 863.
* 20. *Quòd ſi ego in digito Dei expello dæmonia, ergóne adpropinquauit in vos regnũ Dei?* 863.
* 21. & 22. *Parabola fortis armati, quem validior alius oppreßit.* 864. 944.
* 27. *Exclamauit mulier de turba: Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ te educauerunt.* 653. 806. 864.
* 28. *Et Dominus: Immò beati, qui ſermonẽ Dei audiunt & faciunt.* 653. 864.
* 29. *Signum non dabitur ei.* 864.
* 33. *Nemo lucernam abſtruit, ſed ſuper candelabrũ proponit vt omnibus luceat.* 864.
* 37. & 38. *Phariſæus qui Dominum vocarat ad prandium, retractabat penes ſe, cur non priùs tinctus eſſet quàm recubuiſſet.* 864.
* 39. *Et ait Dominus: Vos calicis & catini exteriora emundatis, interiora autem veſtra plena ſunt rapina & iniquitate.* 864.
* 40. *Nónne qui exteriora fecit, & interiora fecit?* 864.
* 41. *Date quæ habetis eleemoſynam, & omnia munda erunt vobis.* 864.
* 42. *Væ vobis Phariſæis, qui decimatis mentam & rutam, & holuſcula, vocationem autem & dilectionem Dei præteritis.* 864.

* 43.

* 43. *Væ vobis Phariſæis, qui captatis primatum locorum & honorem ſalutationum.* 864.

* 46. *Et vobis Doctoribus Legis væ, quòd oneretis alios importabilibus oneribus, quæ ipſi ne digito quidem adgredi audetis.* 864. 865.

* 47. *Væ vobis qui ædificatis Prophetis monumenta interempti à patribus veſtris.* 865.

50. *Ut inquiratur ſanguis omnium Prophetarũ qui effuſus eſt à conſtitutione mundi.*

* 52. *Væ vobis Legis Doctoribus qui habuiſtis clauem legis; ipſi non introiſtis, nec aliis aditum præſtaſtis.* 865.

Luc. 12. * 1. *Inquit Dominus diſcipulis: Cauete à fermento Phariſæorum, quod eſt hypocriſis.* 865.

* 2. *Nihil autem opertum quod non patefiet, & nihil abſconditum, quod non dignoſcetur.* 865.

* 4. *Dico autem vobis amicis: Nolite terreri ab eis qui vos ſolùmmodò occidere poſſunt, nec poſt hoc ullam in vobis poteſtatem habẽt.* 865.

* 5. *Demonſtrabo autem vobis quem timeatis; Timete eum qui poſtquàm occiderit, poteſtatem habet mittendi in gehennam. Itaque dico vobis, hunc timete.* 865.

* 8. *Dico enim vobis, omnis qui confitebitur in me coram hominibus, confitebor in illo coram Deo.* 651. 865.

* 9. *Et omnis qui negauerit me coram hominibus, denegabitur coram Deo.* 286. 651. 865.

* 10. *Qui dixerit in filium hominis, remittetur; illi autem qui dixerit in Spiritum ſanctũ, non remittetur ei.* 865.

* 11. *Quum vos perducẽt ad poteſtates ad interrogationem, nolite cogitare de reſponſione.* 865.

* 12. *Spiritus enim ſanctus docebit vos ipſa hora, quid eloqui debeatis.* 865.

* 13. *Poſtulatus à quodam Chriſtus, ut inter illum & fratrem ipſius de diuidunda hæreditate componeret, operam ſuam.* 866.

* 14. *Quis (inquit) me iudicem conſtituit ſuper vos?* 866.

* 16. *Dixit autem parabolam diuitis blandientis ſibi de prouentu agrorum ſuorum.* 866.

* 20. *Cui dixit Deus: Stulte, hac nocte animam tuam repoſcent; quæ autem paraſti, cuius erunt?* 212. 866.

* 22. *Nolite curam animæ agere de victu, & corpori de veſtimento.* 211. 866.

* 23. *Anima potior eſcâ, & corpus potius tunicâ.* 866.

* 24. *Corui non ſerunt nec metunt, nec in apothecas condunt, & tamen alũtur à Deo.* 856. 866.

25. *Nemo poteſt adiicere cubitũ unum ad ſtaturam ſuam.* 257.

* 27. *Lilia & fœnum non texunt, nec nent, & tamen veſtiũtur ab ipſo. Nec Salomõ glorioſiſſimus ullo floſculo cultior.* 856. 866.

* 28. *Quanto magis vos modicæ fidei?* 866.

* 30. *Hæc enim nationes mũdi quærunt. Scit autem pater opus eſſe hæc vobis.* 866.

* 31. *Quærite (inquit) primùm regnum Dei, & hæc vobis adiicientur.* 815. 866.

* 35. *Sint lumbi veſtri ſuccincti, & lucernæ ardentes.* 866.

* 36. *Et vos ſimiles ſeruis exſpectantibus dominum ſuum redeuntem à nuptiis.* 867.

* 39. *Si ſciret pater familia horam qua fur veniret, non ſineret ſuffodi domum ſuam.* 867.

* 40. *Et vos eſtote parati, quia qua non putatis hora, filius hominis aduenict.* 867.

* 41. *Interrogat autem Petrus: Domine, in nos dixiſti hanc parabolam, an & in omnes?* 867.

* 42. & ſeq. *Proponit autem Dominus actorum ſimilitudinem: Quorum qui benè tractauerit conſeruos abſentia domini, reuerſo eo omnibus bonis præponetur. Qui verò ſecus egerit reuerſo domino qua die non putauerit, hora qua non ſcierit ſegregabitur, & pars eius cum infidelibus ponetur.* 867.

* 47. *Seruus qui cognouit voluntatẽ domini ſui, & non fecit, cædetur plagis multis.* 867.

* 48. *Qui autem non cognouit et fecit, fecit digna plagis, cædetur paucis.* 867.

* *& prout commiſit illis, ita & exigit ab eis.* Ibidem.

* 49. *Ignem veni mittere in terram.* 867.

* 50. *Habeo baptiſmo tingui, & quomodo coarctor.* 464. 1214.

* 51. *Putatis veniſſe me pacem mittere in terram? Non, dico vobis, ſed ſeparationem.* 867.

* 53. *Diuidetur pater in filium, & filius in patrem; & mater in filiam, & filia in matrem; & nurus in ſocrum, & ſocrus in nurum.* 867.

* 56. *Hypocritæ cæli & terræ faciem probantes, tempus iſtud non dignoſcitis?* 867.

* 57. *Quid autem à vobiſmetipſis non iudicatis quod iuſtum eſt?* 342. 867.

* 58. *Ne fortè tradat te in iudicem qui mittit in gehennam,* 868.

59. *nec ducit inde, niſi ſoluto etiam nouiſſimo quadrante.* 868.

* 14. *De curatione in Sabbato facta.* 868. Luc. 13.

* 15. *Unuſquiſque veſtrum Sabbatis non ſoluit aſinum aut bouem ſuum à præſepi, & ducit ad potum?* 868.

* 19. *Simile eſt regnum Dei grano ſinapis, quod accepit homo, & ſeminauit in horto ſuo.* 868.

* 21. *Simile eſt regnum cælorum fermento.* 868.

* 23. *Quum ſurrexerit paterfamiliæ, & clauſerit oſtium, quibus pulſantibus reſpondebit: Neſcio unde ſitis.* 868.

* 26. *Tunc incipietis dicere: Edimus coram te & bibimus, & in plateis noſtris docuiſti.* 868.

* 27. *& adiiciet: Recedite à me omnes operarii iniquitatis.* 868.

* 28. *Ibi erit fletus & ſtridor dentium. Quum videritis iuſtos introeũtes in regnum Dei, vos verò detineri foris.* 868.

34. *Hieruſalẽ, Hieruſalẽ quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te miſſi ſunt.* 689.

Luc. 14. * 13. *Ad prandium vel ad cœnam vocari iubet pauperes debiles, claudos & cæcos.* 868.

* 13. *Et beatus eris, quia non habent retribuere tibi.* 868. *retribuetur tibi in reſurrectione iuſtorum.* 692. 868.

* 16. *Homo quidã fecit cœnam, & vocauit multos.* 868.

* 18. 19. & 20. *Et cœperunt ſimul omnes excuſare. Primus dixit: agrum emi, & boues mercatus ſum, & vxorem duxi.* 869.

* 21. *Hoc vt patrifamilia renunciatum eſt, motus, tunc mandat de plateis & vicis ciuitatis facere ſublectionem.* 869.

* 22. & 23. *Dehinc loco abundante, præcepit etiam de viis & ſepibus colligi.* 869.

* 24. *Nemo virorum illorum qui vocati ſunt, guſtabit cœnam meam.* 869.

* 26. *Qui pluris fecerit animam ſuam quàm me, non eſt me dignus.* 997. 1000. 1162.

Luc. 15. * 2. *Phariſæi indignati muſſitabant quòd Dominus publicanos & peccatores ethnicos admitteret, de victu cum illis communicans.* 1199. 1201.

* 4. *Quis ex vobis homo habẽs centum oues, & ſi perdiderit vnam ex illis, nónne dimittit nonaginta nouem in deſerto, & vadit ad illam quæ perierat, donec inueniat eã?* 189. 238. 654. 692. 869. 1059. 1201. 1202. 1204.

* 5. *Et quum inuenerit, imponit in humeros ſuos gaudens.* 589. 869. 1199.

* 8. *Aut quæ mulier habens didragmas decem, & ſi perdiderit dragmam vnam, nónne accendit lucernam, & euertit domum, & quærit diligenter, donec inueniat eam?* 392. 869. 1199. 1200. 1201. 1202.

* 9. *Ita dico vobis, gaudium erit coràm angelis Dei ſuper vno peccatore pœnitentiam agente.* 654. 869.

* 20. *Prodigum filium pater recipit.* 238. 1200. 1201.

29. *Ecce quot annis tibi ſeruio, & mandatum tuum numquam præterii.* 238. 1200.

31. *Tu ſemper mecũ es, & omnia mea tua ſunt.* 238. 1200.

Luc. 16. * 3. & ſeq. *Seruus ab actu ſummotus, Dominicos debitores diminuit, cautionibus releuat, in ſubſidium ſibi.* 869.

* 9. *Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mãmona iniuſtitia.* 236. 869. 1165.

* 11. *Si in mãmona iniuſto fideles non exſtitiſtis, quod verum eſt, quis vobis credet?* 870.

* 12. *Et ſi in alieno fideles inuenti non eſtis, quod meum eſt, quis dabit vobis?* 870.

* 13. *Nemo poteſt duobus dominis ſeruire, quia alterum offendi ſic neceſſe, alterum defendi, Deum proponens & Mammonam.* 869.

* 14. *Irridebant Phariſæi pecuniæ cupidi.* 869.

* 15. *Vos eſtis qui iuſtificatis vos coram hominibus.* 870.

* *Scit autem Deus corda veſtra, quod elatum eſt apud homines, peroſum eſt Deo.* 870.

* 16. *Lex & propheta vſque ad Ioannem, ex quo regnum Dei adnuntiatur.* 870. 947.

* 17. *Tranſeat cœlum & terra citiùs quàm vnus apex verborum Domini.* 870.

* 18. *Qui dimiſerit vxorem ſuam, & aliam duxerit, adulterium committit; qui dimiſſam à viro duxerit, æquè adulter eſt.* 870. 871.

20. *LaZarus fame & vlceribus.* 871. 1175.

* 22. *Factum eſt vt moreretur mendicus, & portaretur ab angelis in ſinũ Abrahæ; mortuus eſt & diues, & ſepultus eſt in inferno.* 286. 814. 871.

* 23. *Eleuans oculos de longinquo, quum eſſet in tormentis, vidit Abraham à longè, & LaZarum in ſinu eius.* 871. 872.

* 24. *Pater Abraham, miſerere mei, & mitte LaZarum, vt intingat extremum digiti ſui in aquam, vt refrigeret linguam meã, quia crucior in hac flamma.* 571. 572. 814. 871. 872.

* 26. *Magnũ intercidit regiones iſtas profundũ, & tranſitum vtrimque prohibens.* 871.

* 29. *Habent Moſen & Prophetas, illos audiãt.* 391. 871. 872. 1182.

* 1. *Væ auctori ſcandalorum.* 872. Luc. 17.

* 2. *Expediſſet ei ſi natus non fuiſſet, aut ſi molino ſaxo ad collum deligato præcipitatus eſſet in profundum, quàm vnum ex illis modicis ſcandaliZaſſet.* 872.

* 3. *Si peccauerit in te frater tuus, corripe illum.* 872.

* 4. *Et ſi frater in te deliquerit, veniam des illi etiam ſepties.* 872.

* 14. *Quos vt vidit, dixit: Ite, oſtendite vos ſacerdotibus. Et factum eſt, dum irẽt, mundati ſunt.* 872. 873.

* 15. *Vnus autem ex illis vt vidit quia mundatus eſt, gloriam Deo reddens.* 873.

* 16. *Et hic erat Samaritanus.* 873.

* 19. *Fides tua te ſaluum fecit, audiit.* 873.

* 20. *Interrogatus à Phariſæis quando regnum Dei venturum ſit.* 873.

* *Non venit regnum Dei cum obſeruatione, nec dicunt.* 873.

* 21. *ecce hîc, ecce illic. Ecce enim regnum Dei intra vos eſt.* 873.

* 25. *Oportet filium hominis antè multa pati & reprobari, ante aduentum ſuum.* 873.

* 26. *Et ſicut factum eſt in diebus Noë, ita erit & in diebus filij hominis.* 873.

* 28. *Sicut factum eſt in diebus Loth.* 873.

* 32. *Memores eſtote vxoris Loth.* 873.

* 2. *Parabola de Iudice ſuperbo.* 873. Luc. 18.

* 3. *& vidua inſtante.* 692. 873.

* 5. *Vidua à iudice petebat audiri.* 392.

* 7. *Deus autem non faciet vindictam electorũ ſuorum clamantium ad ſe die ac nocte.* 873. 874.

9. *Dicebat autem & parabolam ad eos.* 692.

* 10. *Duo homines aſcendebant in templum vt orarent,*

orarent, vnus Phariſæus, alter publicanus. 874.

* 14. *Dico vobis, deſcendit hic iuſtificatus, alter reprobatus; quia qui ſe humiliat, alleuabitur, & qui ſe exaltat, deſtruetur.* 214. 874.

* 18. *Interrogatus ab illo quodã: Præceptor optime, quid faciens vitã æternam poßidebo?* 874.

* 19. *Quis optimus, niſi vnus Deus?* 681.874.

* 20. *Præcepta ſcis?* 874. *Non occides, nõ adulterabis, non furaberis, non falſum teſtaberis, & diliges patrem & matrem.* Ibid.

* 21. *Quúmque ille principaliora quæq; obſeruaſſe affirmaſſet ſe ab adoleſcentia.* 874.

* 22. *Vnum (inquit) tibi deeſt. Omnia quæcumque habes, vẽde, & da pauperibus & habebis theſaurum in cœlo, & veni, ſequere me.* 874.

* 27. *Quæ penes homines difficilia, penes Deũ facilia.* 286.

* 37. *Quum prætereuntem illum cæcus audiſſet.* 874. 876.

* 38. *Exclamauit: Ieſu fili Dauid, miſerere mei.* 874.

* 39. *Sed antecedentes increpabant cæcum vti taceret.* 874.

* 42. *Fides tua te ſaluum fecit.* 393. 874.875.

* 43. *Et omnis populus laudes referebat Deo.* 874

Luc. 19. * 5. *Domus Zachæi.* 875.

* 6. *Exceptum domo ſua paſcit Dominũ.* 875.

* 8. *Dicendo, Dimidium ſubſtantiæ offero pauperibus; & ſi cui quid per calumniã eripui, quadruplum reddo.* 875.

* 9. *Itaque Dominus: Hodie (inquit) ſalus huic domui.* 875.

* 10. *Venit enim filius hominis ſaluum facere quod periit.* 681. 692.875.

* 13. *De ſeruorum parabola, qui ſecundum rationem fœneratæ pecuniæ Dominicæ diiudicantur.* 875.

* 21. *Timui enim quia auſterus es, tollis quod nõ poſuiſti, & metis quod non ſeuiſti.* 875.

* 23. *& quare non dediſti pecuniam meam ad menſam, & ego veniens cum fœnore vtique exegiſſem.* 396. 875.877.

Luc. 20. * 4. *Interrogat Chriſtus: Baptiſma Ioannis vnde eſt?* 875.

* 5. *At illi cogitabant: Si dixerimus, de cœlo fuit baptiſma Ioannis, dicet: Quare non credidiſtis ei?* 875.

* 6. *Si dixerimus humanum baptiſma Ioannis, ſtatim plebs nos lapidibus elidet.* 875.

* 7. *Et ego non dico vobis, in qua virtute hæc facio.* 875.

* 25. *Reddite quæ Cæſaris Cæſari, & quæ ſunt Dei Deo.* 287.875.

* 27. *Sadducæi reſurrectionis negatores, interrogationem propoſuerunt Domino.* Ibid.

* 28. & ſeq. *ex lege materiam mulieris quæ ſeptem fratribus ex ordine defunctis ſecundum præceptum legale nupſiſſet, cuius viri deputãda eſſet in reſurrectione.* 875.876.

* 34. *Reſpondit Ieſus: Huius quidẽ æui filios nubere.* 876.

* 35. *Quos verò dignatus ſit Deus, illius æui poſſeßione & reſurrectione à mortuis, neque nubere, neque nubi.* 693.876.877.

* 36. *quia nec morituri iam ſint, quũ ſimiles angelorum fiant, Dei & reſurrectionis filij facti.* 876.

* 39. *Magiſter, benè dixiſti.* 876.

* 44. *Dauid eum Dominum appellat.* 876.

* 7. *Præceptor, quando hæc erunt?* 686. Luc. 21.

* 8. *Multi venient, dicentes: Ego ſum Chriſtus.* 876. 938.

* 9. *Quum audieritis bella, &c. oportet primùm hæc fieri.* 686.876.

* 10. *Surget gens ſuper gentem, regnum ſuper regnum.* 686.

* 11. *Et peſtis, & fames, terræque motus, & formidines, & prodigia de cœlo.* 686.876.

* 12. *Ante hæc autem perſequentur vos, & manus vobis inicient.* 877.

* 14. *Vetat quid reſponderi oporteat apud tribunalia.* 877.

* 15. *Ego dabo ſapientiam ipſam, cui nemo reſiſtet.* Ibid.

* 16. *Trademini à proximis in perſecutiones.* 877.

* 17. *Et eritis in blaſphemiam ex odio nominis mei.* 877.

* 19. *Sed per tolerantiam, ſaluos facietis voſmetipſos.* Ibid.

* 20. *Quum videritis tempore excidij vallari exercitibus Hieruſalem.* 686.877.

* 25. *Vltimi finis ſigna, vt ſolis & lunæ, ſiderúmque prodigia, & in terra anguſtiæ nationum obſtupeſcẽtium veluti à ſonitu maris fluctuantis.* 636.686.877.

* 26. *pro exſpectatione imminentium orbi malorum, quòd & ipſe vires cœlorum concuti habeant.* 686.877.

* 27. *Et tunc videbunt filium hominis venientem cum plurima virtute.* 686. 877.

* 28. *Quum autem hæc fient, erigetis vos, & leuabitis capita, quoniam adpropinquauit redemptio veſtra.* 686.877.

* 30. & 31. *Aſpicite ficum & arbores omnes, quũ fructum protulerint, intelligũt homines æſtatem adpropinquaſſe. Sic & vos, quũ videritis hæc fieri, ſcitote in proximo eſſe regnum Dei.* 878.

* 32. *Cœlum & terra non tranſibunt, donec omnia peragantur.* Ibid.

* 34. *Attendite vobis nequando grauẽtur corda veſtra crapula & ebrietate & ſecularibus curis, & inſiſtat repentinus dies ille.* Ibidem.

* 35. *velut laqueus.* Ibidem.

* 37. *Per diem in templo docebat; Ad noctem verò in elæonem ſecedebat.* 878.

* 1. *Dominus diem Paſchæ elegit.* 878. Luc. 22.

3. *Intrauit autem Satanas in Iudam.* 945.

* 15. *Concupiſcentia concupiui Paſcha edere vobiſcum antequàm patiar.* 878.

* 19. *Acceptum panem & diſtributum diſcipulis, corpus ſuum illum fecit, Hoc eſt corpus meum dicendo, quod pro vobis tradetur.* 879.947.

* 20. *Sic & in calicis mētione teſtamentū conſtituit, ſanguine ſuo obſignatum.* 879.947.
* 22. *Væ per quem traditur filius hominis.* Ibid.
28. *Vos eſtis qui permanſiſtis mecū in tentationibus meis.* 465.
29. *Et ego diſpono vobis, ſicut diſpoſuit mihi pater regnum.* 1029.
* 31. *Ecce poſtulauit Satanas vt cerneret vos velut frumentum.* 1159.
* 32. *Verùm ego rogaui pro te, ne deficeret fides tua.* 1159.
33. *Petrus præſumptione elocutus.*
* 42. *Pater, inquit, transfer poculum iſtud; verūtamen non mea, ſed tua voluntas fiat.* 212.
48. *Debuit etiam oſculo tradi.* 879.
* 66. *Perductus in conſeſſum.* Ibid.
* 67. *An ipſe eſſet Chriſtus interrogatur,* Ibid. *Si dixero vobis, non credetis.* Ibid.
* 69. *Abhinc erit filius hominis ſedens ad dexteram virtutis Dei.* 879.
* 70. *Ergo (inquiunt) tu Dei filius es?* Ibid. *Et reſpondit: Vos dicitis quia ego ſum.* Ibidem.

Luc. 23.
* 3. *Perductum illum ad Pilatum, onerare cœperunt quod ſe regem diceret.* 880.
* 4. *Pilato interrogāti: Tu es Chriſtus, proinde: Tu dicis, reſpondit.* 880.
* 7. *miſſus ad Herodem à Pilato.* 685.880.
* 8. *Delectatus eſt Herodes viſo Ieſu.* Ibid.
* 9. *nec vocem vllam ab eo audiuit.* Ibid.
23. *Deridetur, fœdis veſtitur.* 234.
* 25 *Barrabas nocētiſſimus vita donatur, Chriſtus verò morti expoſtulatur.* 880.
* 32. *Sed & duo ſceleſti circumfiguntur illi, vt inter iniquos deputaretur.* Ibid.
* 34. *Milites veſtitum eius diuiſerunt, ſortes cōcedentes.* Ibid.
* 44. *Erat autem ferè hora ſexta.* Ibid. *Occidit ſol meridie.* Ibid.
* 45. *Ecce autem & elementa cōcutiuntur.* Ibid. *Sciſſum eſt templi velum.* Ibid.
* 46. *Vociferatur ad patrem, vt Prophetas adimpleret; hoc dicto exſpirauit.* 880.1028.
* 51. *Ioſeph qui non conſenſerat in ſcelere Iudæis.* Ibidem.
* 52. *Poſtulauit à Pilato corpus Ieſu.* 880.
53. *Detractum de patibulo ſindone inuoluit, et in ſepulcro nouo condidit.* Ibid.

Luc. 24.
* 1. *Mulieres ante lucem conuenerunt ad ſepulcrum cum odorum paratura.* 880.
* 2. *Et inuenerunt lapidem reuolutum à ſepulcro, & ingreſſa non inuenerūt corpus Domini.* 881.
* 4. *Et ecce duo angeli apparuerunt.* Ibid.
* 6. *Rememoramini quæ locutus ſit vobis in Galilæa, dicēs: Quod oportet tradi filiū hominis, & crucifigi, & tertia die reſurgere.* 881.
8. *Et recordatæ ſunt verborum eius.* 880.
9. *Et regreſſæ à ſepulcro.* 881.
11. *Et viſa ſunt ante illos ſicut deliramēta verba iſta.* 881.
* 13. *quum duo iter agerent.* Ibid.
* 15. *& Dominus eis adhæſiſſet.* Ibid.
* 16. & ſeq. *non comparens quòd ipſe eſſet, etiam diſſimulans de conſcientia rei geſtæ.* Ibid.
* 21. *Nos autem putabamus ipſum eſſe redēptorem Iſraëlis.*
* 25. *Et ipſe inuectus in illos, dixit: O inſenſati & tardi corde in non credendo omnibus quæ locutus eſt ad vos.* 394.881.
* 37. *Hæſitantibus eis ne phantaſma eſſet, immò phantaſma credentibus.* Ibid.
* 38. *Quid turbati eſtis (inquit) & quid cogitationes ſubeunt in corda veſtra?* Ibid.
39. *Videte manus meas & pedes, quia ego ſum, quia ſpiritus oſſa non habet, ſicut me videtis habere.* 651.881.
* 41. *Adhuc eis non credētibus propterea cibum deſiderauit.* 881.1067.
47. *Apoſtolos miſit ad prædicandum vniuerſis Nationibus.* 62.881.1029.
* 51. *Et ferebatur in cœlum.* 62.

EX IOANNE.

* V. 1. *IN primordio (ſiue principio) erat ſermo, & ſermo apud Deum, & Deus erat ſermo.* 60.392.494.495.656.1015.1016.1019.1021.1022.1023.1024.1029.1242.1259. Ioan. 1.
* 3. *Omnia per ipſum facta ſunt, ſine quo factū eſt nihil.* 495.502.679.961.1016.1019.1022.1023.1024.1241.1242.1244.1250.1252.1260.
4 *Vita manifeſtata eſt.* 656.
9 *Erat lux vera quæ illuminat hominem venientem in hunc mundum.* 1019.
10. *Mundus per ipſum factus eſt, & mundus eum non cognouit.* 1242.
11. *In ſua venit, & ſui eū non receperūt.* 1243.
* 12. *Qui in eum crediderant, dedit eis poteſtatem vt filij Dei vocentur.* 211.
* 13. *Non ex ſanguine, neque ex volūtate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo natus eſt.* 659.661.
* 14. *Verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis, & vidimus gloriā eius tamquā vnigeniti à patre.* 392.577.658.784.1016.1021.1024.1028.1199.1207.1240.1242.1243.1244.1246.1247.1248.1253.1254.
* 18. *Deum nemo vidit vnquam; vnigenitus filius qui eſt in ſinu patris, ipſe diſſeruit.* 1021.1024.
* 21. *Tu es Helias?* 590.
* 27. *Qui poſt me venit, ante me factus eſt.* 1243.
29. *Ioannes agnum Dei demonſtrat.* 168.462.1024.
* 32. *Vidi ſpiritum deſcendētem quaſi columbam de cœlo, & manſit ſuper eum.* 650.1058.
* 48. *quia dixi, vidi te ſub ficu.* 1024.
* 49. *Reſpondit Nathanaël, & ait: Rabbi, tu es filius Dei.* 1024.1027.
* 2. *Ieſus apud nuptias cœnat.* 577.1142. Ioan. 2.
* 8. *Rudimēta poteſtatis ſuæ vocatus ad nuptias in aqua auſpicatur.* 462.577.1051.
* 16. *Templum ædem patris ſui appellat.* 1024.
* 19. *Diruite templum iſtud, & ego illud triduo reſuſcitabo.* 684.1207.1244.
* 5. *Niſi quis naſcatur ex aqua et ſpiritu, nō introibit in regnū Dei: ſeu, Niſi natus ex aqua quis erit,* Ioan. 3.

erit, non habet vitam. 463.592.
* 6. Quod in carne natum eſt, caro eſt, & quod de ſpiritu, ſpiritus eſt. 659.1030.1061.
* 11. Quia quod ſcimus loquimur, & quod vidimus teſtamur. 687.1243.1244.
* 13. Et nemo aſcendit in cælum, niſi qui deſcendit de cælo. 1031.1242.
* 14. Sicut Moſes exaltauit ſerpentem in deſerto, ita exaltari oportet filium hominis. 402.
* 16. Ita dilexit Deus mundum, vt filium ſuum vnicum dederit, in quem omnis qui crediderit, non pereat, ſed habeat vitam æternam. 1024.
30. Illũ augeri oportet, ſe verò diminui. 211.
31. Qui de terra eſt, de terra loquitur; qui de ſupernis venit, ſuper omnes eſt. 462.
34. Nõ enim ad menſurā dat filio pater. 1244.
* 35. Pater diligit filium, & omnia tradidit in manu eius. 1022.1024.1244.
36. Qui credit in filium, habet vitam æternam; qui non crediderit in filio Dei, nõ videbit Deum, ſed ira Dei manebit ſuper eum.
Ioan. 4. * 2. Is tamen non tingebat, ſed diſcipuli eius. 462.
* 6. Apud puteum vires reſumit. 462.
7. Ieſus ſitit ſub Samaritide. 654.1029.
* 12. Ne tu maior ſis. 873.
* 17. & 18. Samaritana maritum negat, vt adulterum oſtendat numeroſum maritũ. 1142.1203.
* 20. Patres noſtri in iſto monte adorauerunt, & vos dicitis quia Hieroſolymis oportet adorare. 873.
21. Veniet hora, quum neque in mõte iſto, neque in Hieruſalem adorabitis patrem. 1237.
24. Deus ſpiritus eſt. 695. 774. 1030. & eos qui adorant, in ſpiritu & veritate adorare oportet. 1237.1238.
* 25. Meßias qui dicitur Chriſtus. 1024.
32. Ego cibum habeo manducare quem vos neſcitis. 1275.
* 34. Meus cibus eſt vt faciam voluntatem eius qui miſit me. 1024.1275.
Ioan. 5. * 2. De piſcina Bethſaida. 173.461.
* 17. Pater meus vſque modò operatur, & ego operor. 1025.1245.1256.
* 19. Amen amen dico vobis: Non poteſt filius à ſe facere quidquam, niſi quod viderit patrem facientem. 395.1014.1022.1025. quæ enim ille facit, eadem & filius facit. 1025.1243.1244.
20. Pater enim diligit filium, & omnia demõſtrauit illi quæ ille facit, & maiora iſtis opera demonſtrauit illi, vt vos miremini. 1025.
21. Quomodo enim ſuſcitat mortuos, & viuificat, ita & filius quos vult viuificat. 1025.1027.
* 22. Pater non iudicat quemquam, ſed omne iudicium dedit filio. 1022.1025.1241. vt omnes honorificent filium ſicut honorificant patrem. 1025.
23. Qui non honorat filium, nõ honorat patrem, qui filium miſit. 1025.
* 24. Qui audit ſermones meos, & credit in eum qui me miſit, habet vitam æternam, & in iudicium non veniet, ſed tranſit de morte in vitam. 694.1025.1243.
* 25. Veniet hora quum mortui audient vocẽ filij Dei, & qui audierint, viuent. 694.1025.
* 26. Sicut pater habet vitam in ſemetipſo. 1025.
27. Sic dedit & filio habere vitam in ſemetipſo. 1025.
* 28. Ne miremini quòd veniet hora, in qua omnes qui in monumentis ſunt, audient vocem filij Dei. 694.
* 29. Et procedent qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ; qui verò mala egerunt, in reſurrectionem iudicij. 194.392.694.701.
31. Ipſe Dominus de ſe teſtimonium non dixit. 395.
35. Ille erat lucerna ardens & lucens. 168.
* 36. Ego autem habeo maius quàm Ioannis teſtimonium. Opera quæ pater mihi dedit conſummare, illa ipſa de me teſtimoniũ perhibent, quod me pater miſerit. 1025.
37. * Et qui me miſit pater, ipſe teſtimonium dixit ad me. Neque vocem eius audiſtis vmquam, neque formam eius vidiſtis. 1022.1024.
* 39. Scrutamini ſcripturas. 391.
* 43. Ego veni in patris mei nomine, & non me recepiſtis. 1024.
15. Regem fieri conſcius ſui regni refugit. 289. Ioan. 6.
26. Quæritis me, nõ quia ſigna vidiſtis, ſed quia manducaſtis de panibus meis, & ſaturati eſtis. 1275.
27. Operamini eſcam quæ permanet in vitam æternam. 1275.
* 28. Quid faciem⁹ vt operemur opera Dei? 1025.
* 29. Reſpondit: vt credatis in eum quem Deus miſit. 394.1025.
35. Omnis qui videt & credit in me, non morietur in æternum. 1025.1251.
* 38. Quia deſcendi de cælo, non vt faciam volũtatem meam, ſed eius qui miſit me. 212.692.1025.1244.1248.
39. Omne quod pater mihi dedit, nõ perdam ex eo quidquam. 693.
40 Hæc eſt voluntas patris, vt omnis qui videt filium, & credit in eum, habeat vitam æternam, & ſuſcitem illum noviſsima die. 692.694.401.1025.1243.
* 44. Nemo ad me venit, niſi quem pater adduxit. 1025.1027.
* 46. Patrem Deum nemo vidit vmquā, niſi qui eſt à Deo; hic vidit Deum. 1025.
* 48. Ego ſum panis vitæ, qui de cælo deſcendi. 212.1025.1243.
* 51. Panis quem ego dedero pro ſalute mundi, caro mea eſt. 656.
60. Durus eſt hic ſermo, & quis poteſt eum audire? 694.
62. Quid ſi videritis filium hominis aſcendentẽ illuc vbi antè erat. 1025.1243.
* 63. Spiritus eſt qui viuificat. 694.702. Caro nihil prodeſt. 694. Verba quæ locutus ſum vobis, ſpiritus & vita ſunt. Ibid.
* 66. Ex hoc multi diſcipulorum abierunt retrò. 390.1025.

* 67. *Dixit ergo Ieſus: Numquid & vos vultis abire?* 390.1025.
* 68. *Reſpondit ei Simon Petrus: Domine ad quẽ ibimus, verba vitæ æternæ habes?* 390. 1025.
Ioan. 7. * 5. *Fratres Domini non crediderunt in illum.* 653.
24. *Quod iuſtum eſt, iudicate.*
* 28. *Neque me ſcitis vnde ſim, & non veni à meipſo, ſed eſt verus qui me miſit, quem vos non noſtis.* 1025.
* 29. *Ego noui illum quia ab illo ſum, & ille me miſit.* 1025.
* 33. *Modicum adhuc temporis vobiſcũ ſum, & vado ad eum qui me miſit.* 1025.
* 37. *Siquis ſitiat, veniat ad me, & bibat.* 462.
Ioan. 8. 14. *Etſi ego de me teſtificor, verum eſt teſtimonium meum. Quia ſcio vnde venerim, & quò eam. Vos ignoratis vnde veniam, & quò eam.*
15. *Vos ſecundum carnem iudicatis.* 1025.
* 16. *Quia ſolus non ſum, ſed ego, & qui me miſit pater.* 1025.
* 17. *Duorum hominum teſtimonium verum eſt.* 1025.1248.
* 18. *Ego teſtimonium dico de me, & teſtimoniũ dicit de me qui me miſit pater.* 1025. 1248.
* 19. *Dixerunt ergo ei: Vbi eſt pater tuus? Reſpõdit Ieſus: Neque me ſcitis neque patrem meum. ſi me ſciretis, forſitan & patrem meum ſciretis.* 394.1025.
* 23. *Vos ex inferioribus eſtis, ego de ſurſum ſum; vos de hoc mundo eſtis, ego non ſum de hoc mundo.* 1025.1250.
* 26. *Qui me miſit, verax eſt, & ego quæ de eo audiui, ea & loquor in mundum.* 1016. 1025.
* 27. *Non cognouerunt quòd de patre dixiſſet.* 1025.
* 28. *Tunc cognoſcetis quòd ego ſim, et à memetipſo nihil loquar, ſed ſicut me docuit, ita & loquor.* 1025.
* 29. *quia & qui miſit me, mecum eſt.* 1025.
* 38. *Ego quæ vidi penes patrem meum loquor, & vos quæ audiſtis penes patrem veſtrũ, id facitis.* 1026.
40. *Et nunc vultis occidere hominem veritatem ad vos locutum, quam audiui à patre.* 657.
* 42. *Et ſi Deus eſſet pater veſter, dilexiſſetis me, ego enim à Deo exiui, et veni.* 1026.1027.
44. *Vos ex patre diabolo eſtis.* 576.
* 49. *Ego dæmonium non habeo, ſed honoro patrẽ meum.* 1026.
* 51. *Si quis verbum meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum.*
* 54. *Etſi ego meipſum glorificem, nihil eſt gloria mea. Eſt qui me glorificet pater, quem vos dicitis Deum eſſe veſtrum.* 1026.
* 55. *Nec noſtis eum, quia ego noui eum. Et ſi dicam, non noui, ero ſimilis veſtri mendax. Sed noui illum, & ſermonem eius ſeruo.* 1026.
* 56. *Abraham diem meum vidit, & lætatus eſt.* 1026.
* 58. *Ante Abrahã ego ſum.* 1026. 1250.1254.
* 4. *Me oportet operari opera patris mei.* 1026. Ioan. 9.
* 35. *Tu credis in filium Dei?* 394.1026.
* 36. *Reſpondit ille, & dixit: Quis eſt Domine vt credam in eum?* 394.1026.
* 37. *Et dixit ei Ieſus: Et vidiſti eum, & qui loquitur tecum, ipſe eſt.* 394.1060.1026.
3. *De oue & paſtore.* 1026. Ioan. 10.
11. *Chriſtus etiam bonus dictus eſt.*1026.1162. 1199.
* 12. *Malus paſtor viſo lupo fugit.* 1026. 1062. 1163.
* 15. *Sicut nouit me pater, & ego agnoſco patrem.* 1026.
* 17. *Propterea me diligit pater, quia ego pono animam meam.* 1026.
18. *Poteſtatem habeo animam meam ponendi, & rurſus recipere eam.* 1016. 1144.
24. *Si tu es Chriſtus, dic nobis palàm.* 1026.
25. * *Reſpondit eis Ieſus: Loquor vobis, & non creditis; opera quæ ego facio in nomine patris mei, ipſa de me teſtimonium dicunt.* 772.1026.
28. *Non rapiet eas quiſquam de manu mea.* 1026.
* 29. *Pater enim quod mihi dedit, maius eſt omnibus.* 1026.
* 30. *Ego & pater vnum ſumus.* 211.1016.1026. 1027. 1242. 1248. 1250.
* 32. *Multa bona opera oſtẽdi vobis ex patre meo, propter quod eorum opus me lapidatis?* 1026.1249.1251.
* 33. *Propter opera Iudæi dicebant ſe Chriſtum nõ lapidare.* 169. *ſed propter blaſphemiã, & quia tu quum homo ſis, facis te Deũ.* 1026.1149.
* 34. *Ego dixi, Dei eſtis.* 1026.
35. *& non poteſt ſolui ſcriptura.* 1026.
* 36. *Quem pater ſanctificauit, & miſit in mũdum, vos dicitis quia blaſphemas, quia dixi: Filius Dei ſum?* 1026.1149.1250.
* 37. *Si non facio opera patris mei, nolite credere.* 772.1026.
* 38. *Si verò facio, & mihi credere non vultis, vel propter opera credite; & ſcitote quòd ego in patre ſim, & pater in me.* 772. 1026.
* 11. *De Lazaro ſuſcitato.* 656.694.703. Ioan. 11. 1026.
33. *Ieſus lacrymatus ſuper Lazarum.* 654. 1029.
* 41. *Pater gratias ago tibi quòd me ſemper exaudias.* 1026.1148.
* 42. *Propter turbas iſtas circumſtantes dixi, vt credant quòd tu me miſeris.* 1026.
* 27. *Et quid dicam? Pater, ſaluum me fac ex iſta hora. Atqui propter hoc veni in iſtam horam.* 1026. Ioan. 12.
* 28. *Verùm, pater, clarifica nomen tuum. Venit ergo vox de cœlo dicens: Et glorificaui, & glorificabo.* 1026.1027.1248.
30. *Non propter me iſta vox venit, ſed propter vos.* 1027.
* 44. *Qui credit in me, non in me credit, ſed*

in eum credit qui me miſit. 1027.

* 49. A meipſo non ſum locutus, ſed qui me miſit pater, ipſe mihi mandatum dedit quid dicam, & quid loquar. 1027.

* 50. Sicut mihi pater dixit, ita & loquor. 1027.

Ioan. 13. * 1. Ante ſollemnitatem Paſchæ. 1027.

2. Quum diabolus iam immiſiſſet in cor Iudæ. 174.804.1027.

* 3. Sciens Ieſus omnia ſibi tradita eſſe à patre, & ſe ex Deo eſſe, ad Deum vadere. 1027.

* 4. Diſcipulorum lauandis pedibus miniſtrauit. 233.289.462.

5. Peluim diſcipulorum pedibus offert. 344.

* 6. Qui ſemel lauit, non habet neceſſe rurſum. 463.

* 31. Nunc glorificatus eſt filius hominis, & Deus glorificatus eſt in illo. 1027.

Ioan. 14. * 2. In domo patris mei multæ manſiones ſunt. 696.993.

* 5. Dicit ei Thomas: Non ſcimus quò eas, & quomodo viam nouimus. 1027.

* 6. Et Ieſus: Ego ſum via, veritas, & vita. Nemo venit ad patrem niſi per me. 365. 1027.

* 7. Si cognouiſſetis me, cognouiſſetis & patrem; ſed abhinc noſtis illum, & vidiſtis illum. 396.1027.1256.

8. Domine, oſtende nobis patrem, & ſufficit nobis. 1027.

* 9. Et Dominus: Philippe, tanto tempore vobiſcum ſum, & non cognouiſtis me? Qui videt me, videt et patrẽ. 1024.1027.1256.

* 10. Non creditis quia ego in patre, & pater in me eſt? Verba quæ ego loquor vobis, non ſunt mea, vtique quia patris. Pater autem manens in me, facit opera. 1016.1024. 1027.1028.

* 11. Non creditis quia ego in patre & pater in me, ſi quominus vel propter opera credite. 1028.

12. Qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipſe * faciet, & maiora his faciet, quia ego ad patrem vado. 1028.1256.

15. Si diligitis me, præcepta mea ſeruate. 1028. 1256.

* 16. Rogabo enim patrem meum, & alium aduocatum dabit vobis. 396.1017.1028. 1256.1257.

* 17. Spiritum veritatis. 1017.1028.1257.

* 23. Siquis me diligit, ſermonem meum cuſtodiet, & pater meus diliget illum, & ad eum veniemus, & manſionem apud eum faciemus. 696.1256.

* 26. Aduocatus autem ille Spiritus ſanctus, quem miſſurus eſt Pater, ille vos docebit, & commemorabit omnia quæcumque dixero. 1256.1257.

* 28. Si diligeretis me, gauderetis, quia eo ad patrem; quia pater maior me eſt. 1017.1021. 1256.

Ioan. 15. * 1. Ego ſum vitis vera, & pater meus agricola. 1028.1257.

2. Omne ſarmentum in me non adferens fructum, tollit illud, & omne fructiferum purgat, vt fructum ampliorẽ ferat. 1257.

* 6. Mittetur foras ſicut palmes, & areſcet. 771.

* 9. Sicut dilexit me pater, & ego dilexi vos; manete in mea caritate. 1257.

* 10. Si mandata mea ſeruaueritis, manebitis in mea caritate. Sicut ego mandata patris ſeruaui, & maneo in eius caritate. 1257.

* 15. Dixi autem vos amicos, quia omnia quæ audiui à patre meo, nota feci vobis. 1257.

* 21. Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia ignorant eum qui me miſit. 1257.

* 26. Quum venerit aduocatus ille, quem ego miſſurus ſum vobis à patre meo ſpiritum veritatis, qui de patre meo procedit. 1257.

* 7. Si enim non abiero, paracletus non veniet ad vos; ſi autem ego abiero, mittam illum ad vos. 462.1251. Ioan. 16.

12. Adhuc multa habeo loqui vobis; ſed nondum poteſtis ea baiulare (ſiue ſuſtinere.) 366.395.1138.

* 13. Quum venerit ille ſpiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem. Non enim à ſe loquetur, ſed quæ mandantur à Chriſto. 342.366.391.396.1013.1138.1146.

* 14. Et de meo accipiet.

* 15. Omnia patris mea ſunt. 1023.

* 20. Seculum gaudebit, vos triſtes eritis. 258. 286.346.

* 23. Petite & accipietis. 213.

* 27. Ego ex Deo prodij, & veni. 1250.

* 28. Exiui à patre, & veni. 1250.

* 3. Hæc eſt autem vita æterna, vt ſciant te vnum & verum Deum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum. 1241.1248.1251. Ioan. 17.

4. Ego te honorificaui ſuper terram, opus perfeci quod dediſti mihi.

* 5. Et nunc Pater honorifica me gloria, quam habebam apud te, prius quàm mundus eſſet. 1028.1242.1248.1251.

* 6. Nomen tuum manifeſtaui hominibus. 211. 1022.

9. Chriſtus diſcipulos ſuos patri tradidit. 1028.

21. Dixit ergo Ieſus: Mitte gladium tuum in vaginam. 234. Ioan. 18.

2. Chriſtus fœdioribus coronatur. 234. Ioan. 19.

9. Ieſus Pilato interrogante nihil locutus eſt. 173.

12. Si hunc dimiſeris, non es amicus Cæſaris. 166.

17. Chriſtus lignum humeris ſuis portauit. 173.

* 26. Chriſtus loco ſuo filium Ioannem Mariæ demandauit. 394.

* 34. Sed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuò ſanguis & aqua exiuit. 345. 462.464.593.1060.1214.1240.1259.

* 37. Et videbunt, & agnoſcent qui eum confixerunt. 661.688.702.

* 17. Ne contigeris me, nondum aſcendi ad patrem meum; vade autem ad fratres meos, & dices eis: Aſcendo ad patrem meum & patrem veſtrum, Deum meum & Deũ veſtrum. 1028.1030.1248. Ioan. 20.

* 21. Sicut miſit me pater, et ego mitto vos. 1245.

* 22. Accipite Spiritum ſanctum. 1257.
* 23. Quorum remiſeritis peccata, erunt remiſſa, & quorum retinueritis, erunt retenta. 1257.
24. & ſeq. Ipſe auditus & viſus, & ne phantaſma crederetur, etiam contrectatus. 577.1021.
27. Dicit Thomæ: Infer digitum tuum huc. 1242.
28. Dominus meus & Deus meus. 1242.1259. 1260.
* 31. Propter quid hæc ſcripta: niſi vt credatis Ieſum Christum filium Dei? 1028.1260.
Ioan. 21. 20. Ioannes dilectiſſimus Domino, qui pectori eius incubabat. 394.
* 23. De morte Ioannis. 597.

EX ACTIS APOSTOLORVM.

Act. 1. v. 3. CVm diſcipulis apud Galilæam Iudææ ad quadraginta dies egit, docens eis quæ docerent. 62.
* 10. Ecce duo viri aſtiterunt illis in veſtibus albis. 687.
* 11. Angeli dixerunt ſic venturum, quemadmodum in cælos conſcendit. 465.661.702. 1031.
* 22. Ieſum Nazarenum virum vobis à Deo deſtinatum. 657.
* 26. Et cecidit ſors ſuper Matthiam. 394.
Act. 2. * 2. Christum miſiſſe vicariam vim Spiritus ſancti. 392.394.395.
4. Et repleti ſunt omnes Spiritu ſancto. 1031. 1258.
* 9.10. & 11. Parthi, Medi, Elamitæ, & qui habitant Meſopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, & incolentes Pontum, & Aſiam & Pamphyliam, immorantes Ægyptum, & regionem Africæ quæ eſt trans Cyrenen inhabitantes, Romani & incolæ: tum & in Hieruſalem Iudæi, & ceteræ gentes. 164.
* 13. Reſurrectio Domini inter diſcipulos frequentata, & gratia Sancti ſpiritus dedicata. 465.
15. Non enim ſicut vos æſtimatis, hi ebrij ſunt, quum ſit hora dies tertia.
* 17. Effundam de ſpiritu meo in omnem carnem, in ſeruos, ancillas. 708.947.1257.
* 22. Viri Iſraëlitæ, auribus mandate quæ dico, Ieſum Nazarenum virum vobis à Deo deſtinatum. 657.1213.
* 30. Christus ex fructu lumborum Dauid deſtinatur. 874.
* 36. Certiſſimè ſciat omnis domus Iſraël, quia & Dominum eum & Christum fecit Deus hunc Ieſum quem vos crucifixiſtis. 809.1023.
Act. 3. * 1. Petrus & Ioannes aſcendebant in templum ad horam orationis nonam. 1179.
* 19. Pœniteat vos, & reſipiſcite ad abolenda delicta veſtra. 687.
Act. 4. 2. Apoſtoli neminem verebantur. 396.
* 19. Si iuſtum eſt in conſpectu Dei vos potius audire quàm Deum, iudicate. 812.
* 26. Collecti ſunt vniuerſi aduerſum ſanctum filium tuum quem vnxiſti. 461.809. 1030.
34. 35. Adferebant pretia eorum quæ vendebant, & ponebant ante pedes Diſcipulorum,
2. Prædiorum pretia ad pedes Apoſtolorum depoſita. 1164. Act. 5.
* 5. Percuſſus Ananias morte. 1213.
18. Et poſuerunt eos in cuſtodia publica.
40. Apoſtoli flagella perpeſſi. 997.1000. 1164.
1. Stephanus Apoſtolis Domini in perſecutione ſuccurrit. 1164. Act. 6.
* 3. Septem Diaconi electi ſunt. 402.
12. Et concurrentes rapuerunt eum, & adduxerunt in Concilium. 1164.
* 15. Et viderunt faciem eius tamquam faciem angeli. 705.
* 55. Stephanus vidit gloriam Dei, & Ieſum ſtantem ad dexteram Dei. 1031.
* 59. Et lapidabant Stephanum. 238.1000.
60. Poſitis autem genibus, veniam hoſtibus ſuis poſtulat. 238.705.
* 10. Simon auſus eſt ſe dicere ſummam virtutem. 401. Act. 8.
* 18. Simon pecuniam Apoſtolis obtulit pro ſpiritu Christi. 1164.
* 20. Pecunia tua ſit tecum in perditionem. 284. 398.401.
21. Non eſt tibi pars neque ſors. 284.
38. De Eunucho baptizato. 464.
* 1. & ſeq. Paulus perſecutor. 395.938.958.999. Act. 9.
5. Ego ſum Ieſus quem tu perſequeris. 809.
* 6. Exſurge, & intros Damaſcum; illic tibi demonſtrabitur quid debeas agere. 463.
* 8. Cum periculo luminis viſus eſt Dominus Paulo. 1022.
* 15. Omnia ſacramēta cognouerat vas electionis, Doctor Nationum. 687.1026.
* 18. Paulus tinctus eſt. 463.465.
* 25. Per murum demiſerunt eum. 1161.
* 4. Ieiunia Cornelij Cēturionis exaudita. 1175. 1178. Act. 10.
* 9. & 10. Petrus hora ſexta capiendi cibi cauſſa prius in ſuperiora ad orandum aſcendit. 1179.
* 34. Petrus Centurionem catechizat, & admittit ad lauacrum. 345.
* 38. Quomodo vnxit eum Dominus Spiritu ſancto & virtute. 809.
8. Elymas reſiſtit Apoſtolis. 601. Act. 13.
11. Elymas cæcitate percuſſus. 601.1213.
23. Nauigarunt Apoſtoli. 344.
28. Omnis ſynagoga filiorum Iſraël Christum interfecit, dicentes ad Pilatum, quum eum vellet dimittere: Sanguis huius. 166.
* 46. Vobis oportet in primis ſermonem Dei tradi; ſed quoniam repuliſtis eum, nec dignos vos æterna vita exiſtimaſtis, ecce conuertimus nos ad nationes. 813.1161.
* 5. Circumcidi non oportere. 939. Act. 15.
10. Nunc ergo quid tentatis Deum vt imponatur iugum ſuper ceruices diſcipulorum, quod nec patres ſuſtinere valuerūt. 940. 1140.1213.
* 28. Viſum eſt ſpiritui & nobis nullum amplius vobis adiicere pōdus, quàm eorum à quibus

quibus neceſſum eſt abſtinere, à ſacrificiis (ſiue idolothytis) & ſanguine, & ſuffocatis, & fornicationibus. 43.254.290. 940.1140.1175.1203.
Act. 16. * 3. Et adſumtum Timotheum circumcidit. 395.1145.1209.
Act. 17. * 16. Paulus fuerat Athenis. 391.
* 23. Inuenio planè ignotis Deis aras proſtitutas. 743.
* 24. Qui non habitat in manufactis. 1022.
* 32. Deridebant Athenienſes Paulum, quum audirent eum de reſurrectione. 695.
Act. 18. 2. Aquila ſuccurrit Apoſtolis in perſecutione. 1164.
Act. 19. * 4. Qui Ioannis baptiſmum habebant, non acceperunt Spiritum ſanctum. 462.
Act. 21. 11. De Agabo vincula Paulo inijciente. 1000. 1161.
* 13. Quid facitis lacrymantes & conturbantes (ſiue fletis & conturbatis) cor meum. At ego non modò vincula Hieroſolymis pati optauerim, verumetiam mori pro nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti. 1000.1161.
14. Atque ita ceſſerunt dicendo: Fiat voluntas Domini. 1000.1162.1164.
26. Tunc Paulus adſumtis viris poſtera die purificatus cum illis, & raſis, intrauit in templum. 1145.
40. Apoſtolus factus prædicator. 395.
Act. 23. * 6. Viri fratres, ego Phariſæus ſum, filius Phariſæorum, de ſpe nunc & de reſurrectione iudicor apud vos. 695.
Act. 24. 27. Felix Præſes ſperabat ſe pecunias accepturum à Paulo. 1164.
Act. 26. * 22. Apud Agrippam nihil ait ſe proferre citra quàm Prophetæ adnuntiaſſent. 695.
Act. 18. * 3. Fides ſcorpios patitur. 989.

EX EPISTOLA AD ROMANOS.

Rom. 1. * v. 1. PAulus Apoſtolus. 1206.
* 3. Qui factus eſt ex ſemine Dauid. 660. 1029.1241.
* 4. Ieſus Chriſtus Dominus nominatur. 1020.
* 8. Gratias ago Deo per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, quia fides veſtra adnuntiatur in vniuerſo mundo. 396.1030.
* 16. Non me pudet Euangelij. Virtus enim Dei eſt in ſalutem omni credenti, Iudæo & Græco. 953.
* 17. quia iuſtitia Dei in eo reuelatur ex fide in fidem. 953.
* 18. Ira Dei reuelatur de cœlo ſuper impietatem & iniuſtitiam hominum, qui veritatem in iniuſtitia detinent. 953.1260.
* 20. Inuiſibilia Dei per ea quæ facta ſunt, intellectu conſpiciuntur. 502.579.861. 1235.
* 25. Seruierunt creaturæ potius quàm creatori. 689.832.
Rom. 2. * 2. Scimus iudicium Dei ſecundum veritatem eſſe. 953.
* 11. Non eſt perſonarum acceptio apud Deum. Quicumque ſine lege peccauerunt, ſine lege peribunt. 954.1126.
* 12. & quicumque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur. 954.1126.
* 13. Non auditores legis iuſtificabuntur à Deo, ſed factores. 954.1126.
* 14. Legem ignorant, & natura faciunt quæ ſunt legis. 343.954.
* 16. In die iudicabit Dominus occulta hominum, ſecundum Euangelium per Chriſtum. 954.
* 21. Doces non furari, & furaris. 954.
* 24. Nomen Dei blaſphematur per vos inter gẽtes. 215.954.
* 28. Non enim qui in manifeſto Iudæus, ſed in occulto. 689.954.
* 29. Circumciſio cordis, non carnis. 954. ſpiritus, non littera. ibid.
* 20. Tunc lex. 954. Rom. 3.
* 21. nunc iuſtitia Dei per fidem Chriſti. 954.
* 29. Non Iudæorum Deus tantùm, ſed & gentium. 159.
* 30. Quoniam quidem vnus eſt Deus. 1259.
* 3. Credidit Abraham Deo, & deputatum eſt ei iuſtitia. 941. Rom. 4.
* 1. Iuſtificati fide pacem habemus, pacem habeamus ad Deum. 954. Rom. 5.
* 3. Non ſolùm autem, veriùm etiàm in preſſuris, certi quòd preſſura tolerantiam perficit. 999.
* 4. Tolerantia verò probationem, probatio autem ſpem. 999.
* 5. Spes verò non confundit. 999.
* 12. In omnes homines mors pertranſiit. 704.
* 14. Mors regnauit ab Adam vſque ad Chriſtum. 592.
* 20. Lex ſuperintroiuit vt abundaret delictum: vbi delictum abundauerit, illic gratiam ſuperabundaſſe. 692.700.954.
* 21. Vt ſicut regnauit in morte delictum, ita & gratia regnet in iuſtitia in vitam ſempiternam per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum. 699.954.
* 1. Quid ergo dicemus? perſeuerabimus in delinquentia, vt ſuperet gratia? Abſit. 699. 1208. Rom. 6.
* 2. Qui mortui ſumus delinquentia, quomodo viuemus in ea adhuc? 699.1208.
* 3. An ignoratis quòd qui tincti ſumus in Chriſto Ieſu, in mortem eius ſumus tincti? 463.685.699.1208.
* 4. Conſepulti ergo illi ſumus per baptiſmum in mortem, vt ſicut Chriſtus reſurrexit à mortuis, ita & nos in nouitate vitæ incedamus. 699.954.1208.
* 5. Si enim cõſati ſumus ſimulacro mortis eius, ſed & reſurrectionis erimus. 699.1208.
6. Hoc ſcientes, quia vetus homo noſter ſimul confixus eſt illi. 699.1208.
7. Si autem mortui ſumus cum Chriſto, credimus quòd & conuiuemus cum illo. 1208.
9. Scientes quòd Chriſtus ſuſcitatus à mortuis iam non moriatur, mors iam non dominetur eius. 1208.
10. Quòd enim mortuus eſt delinquentiæ, mortuus eſt ſemel; quòd autem viuit, viuit Deo. 2208.

11. *Ita & reputate voſmetipſos mortuos quidem delinquentiæ, viuentes autem Deo per Chriſtum Ieſum.* 699.1208.

* 12. *Ne ergo regnauerit in corpore veſtro mortali delinquentia ad obaudiĕdum illi.* 699. 1208.

* 13. *& ad exhibendum membra veſtra arma iniuſtitiæ delinquentiæ, ſed exhibete voſmetipſos Deo velut ex mortuis viuos, non velut viuos, ſed velut ex mortuis viuos, & membra veſtra arma iuſtitiæ.* 699. 1208.

* 19. *Sicut exhibuiſtis membra veſtra famula immunditiæ, & iniquitati ad iniquitatem, ita & nunc exhibete membra veſtra famula iuſtitiæ in ſanctificium.* 699. 1208.

* 20. *Quum enim ſerui eſſetis delinquentiæ, liberi eratis iuſtitiæ.* 699.

* 21. *Quem ergo fructum habebatis ſuper his, de quibus nunc confundimini; finis enim illorum mors.* 699.

* 22. *Nunc vero liberi facti à delinquentia, famulati autem Deo, habetis fructum veſtrum in ſanctificium, finem autem vitam æternam.* 699.

* 23. *Stipendia enim delinquentiæ mors, donatiuum autem Dei, vita æterna in Chriſto Ieſu Domino noſtro.* 699.

Rom. 7. * 2. *Quæ autem ſub viro eſt mulier, viuente viro vincta eſt; ſi autem obierit, euacuata eſt à lege viri.* 1145.

* 3. *Nempè ergo viuente viro adulterare putabitur, ſi iuncta fuerit alteri viro. Si verò obierit vir, liberata eſt à lege, quòd non ſit adultera facta alij viro* 1145.

4. *Itaque fratres mortificamini & vos legi per corpus Chriſti, vt efficiamini alteri, ei ſcilicet qui à mortuis reſurrexit vti fructum feramus Deo.*

5. *Quum enim eramus in carne, paßiones delictorum quæ per legem efficiebantur in membris noſtris ad fructum ferendum morti.* 699.

6. *Nunc autem euacuati ſumus à lege mortis in qua tenebamur ad ſeruiendum Deo in nouitate ſpiritus, & non in vetuſtate litteræ.* 702.

* 7. *Quid ergo dicemus? quia lex peccatum. Abſit. Sed ego delictum non ſcio, niſi per legem.* 954.

* *Legem ergo euacuamus per fidem? Abſit.* 954.1198.

* 11. *Non ergo lex ſeduxit, ſed peccatum, per peccati occaſionem.* 954.

* 12. *Lex ſancta, & præceptum eius iuſtum & bonum.* 954.1198.

14. *Scimus autem quòd lex ſpiritualis eſt.* 954. 1237.1272.1273.

18. *Scio enim quòd non habitat in me, hoc eſt in carne mea bonum.*

* 20. *Sed quod habitat in me peccatum.* 699.

* 23. *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ.* 699.702.

Rom. 8. * 2. *Lex enim ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu manumiſit me à lege delinquĕtiæ & mortis.* 699.1208.

* 3. *Quod enim inualidum erat legis in quo infirmabatur per carnem, miſſo Deus filio ſuo in ſimulacro carnis delinquentiæ, & per delinquentiam damnauit delinquentiam in carne.* 657.699.954.1209.

4. *Vt ius legis impleretur in nobis, qui non ſecundum carnem, ſed ſecundum ſpiritum incedimus.* 1209.

5. *Qui enim ſecundum carnem incedunt, ea quæ carnis ſunt ſapiunt, & qui ſecundum ſpiritum, ea quæ ſunt ſpiritus.* 1209.

6. *Nam ſapere ſecundum carnem mors eſt, ſecundum ſpiritū verò ſapere vita æterna.* 699.

* 8. *Qui in carne ſunt, Deo placere non poſſunt.* 681.698.950.1183.

9. *Vos autem in carne non eſtis, ſed in ſpiritu. Qui ſpiritum Chriſti non habet, hic non eſt eius.* 698.701.955.1258.

* 10. *Corpus mortuum propter delinquentiam, ſpiritus autem viuit propter iuſtitiam.* 698.955.

* 11. *Quòd ſi ſpiritus eius qui ſuſcitauit, ſeu excitauit, Ieſum à mortuis, habitat in vobis qui ſuſcitauit Ieſum à mortuis, viuificabit & mortalia corpora veſtra, propter inhabitantem ſpiritum eius in vobis.* 698. 955.1030.

13. *Si enim ſecundum carnem vixeritis, futurum eſt vt moriamini: ſi verò ſpiritu actus carnis mortificaueritis, viuetis.* 699.

* 17. *Quòd ſi filij & hæredes; hæredes quidē Dei, cohæredes verò Chriſti. Siquidē cōpatimur, vti & cū illo conglorificemur.* 695.999.

* 18. *Reputo enim paßiones huius temporis non eſſe dignas ad gloriam, quæ in nos habeat reuelari.* 695.999.

* 19. *Quum reuelatio filiorum Dei redemerit cōditionem à malo vtique vanitati ſubiectam.* 491.

* 20. *Inuita creatura ſuccidit vanis plurimum vſibus.* 343.344.391.

* 32. *Si Deus filio ſuo non pepercit, ſed pro nobis tradidit illum, quomodo non & cum illo omnia condonauit nobis?* 1031.1164.

* 35. *Quis ſeparabit nos à dilectione Chriſti? preſſura? an anguſtia? an fames, an nuditas, an periculum, an machæra, ſecundum quod ſcriptum eſt?* 286.999.

* 36. *Tui cauſſa mortificamur tota die, deputati ſumus vt pecora iugulationis.* 999.

* 37. *Sed in omnibus iſtis ſupervincimus pro eo qui nos dilexit.* 999.

* 38. *Perſuaſum enim habemus, quòd neque mors, neque vita, neque virtus,* 999.

* 39. *neque ſublimitas, neque profunditas, neque alia conditio, poterit nos à dilectione Dei ſeparare, quæ eſt in Chriſto Ieſu Domino noſtro.* 999.1127.

* 4. *Iudæis prior in adoptione.* 1200. Rom. 9.

* 5. *Quorum patres, ex quibus eſt Chriſtus, ſecūdum carnem, qui eſt ſuper omnia benedictus in æuum omne.* 286.1020. 1021. 1242.

1242.1259.
* 20. Numquid dicet figmentum ei, qui ſe finxit. 680.
* 23. Vt oſtenderet diuitias gloriæ in vaſa miſericordiæ. 344.
Rom. 10. * 2. Zelum Dei habent, non tamen per ſcientiã. 955.
3. Deum enim ignorantes, & ſuam iuſtitiam ſiſtere quærentes, non ſubiecerunt ſe iuſtitiæ Dei. 1274.
4. Finis legis Chriſtus in iuſtitia omni credenti. 1274.
8. Propè eſt verbũ in ore tuo, & in corde tuo. 1274.
10. Corde creditur ad iuſtitiam. 575.
* 13. Omnis qui inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit. 1243.
Rom. 11. 5. Sic ergo & hoc tempore, reliquiæ ſecundum electionem gratiæ Dei ſaluæ factæ ſunt. 949.1200.
* 17. Iudæi in quorum oleaſtro inſiti ſumus. 148.
* 33. O profundum diuitiarum & ſophiæ Dei, vt ininuentibilia iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius. 302.771.955.1239.
* 34. Quis cognouit ſenſũ Dei, aut quis cõſiliarius eius fuit? 493.502.771.955.959.994.
* 35. Quis porrexit (ſiue tradidit) & retribuetur illi? 493.955.
* 36. Quoniam ex ipſo, & per ipſum, & in ipſo ſunt omnia. 493.1235.
Rom. 12. 1. Exhibete corpora veſtra hoſtiam viuam, ſanctam, placabilem Deo. 700.
* 9. odio habentes malum, & bono adhærentes. 955.
* 10. Amore fraternitatis inuicem adfectuoſi. 955.
* 12. Preſſuram ſuſtinentes, ſpe gaudentes. 955.
* 14. Benedicite, & nolite maledicere. 255. 956.
15. Gaudete cum gaudentibus, & lugete cum lugentibus. 286.1181.
* 16. Non altum ſapientes, ſed humilibus adſentientes, ne ſitis apud vos ſapientes. 390. 956.
* 17. Malum pro malo non rependẽtes. 237.956. 1126.
* 18. Pacem cum hominibus habentes. 956.
* 19. Nec voſmetipſos vlciſcentes. Mihi vindictam, & ego vindicabo. 956.
20. Carbones aceruabis ſuper caput ipſius.
Rom. 13. * 1. Omnibus poteſtatibus ſubiici, quia non ſit poteſtas niſi à Deo. 287.1000.
* 3. Principes enim non ſunt timori bono operi, ſed malo. 1000.
* 4. quia non ſine cauſſa gladium geſtet, & quia miniſtra ſit Dei, ſed & vltrix in iram ei, qui malum fecerit. 588.1000.
* 9. Diligas proximum tuũ tamquam teipſum. 255.956.
13. Sic vt in die honeſtè ambulemus, non in comeſſationibus & ebrietatibus, nec in cubilibus & libidinibus. 1179.1183.1209.
Rom. 14. * 2. Quidam credit omnia manducãda eſſe, quidam autem infirmus olere veſcitur. 1162. 1182.
3. qui manducat, ne nullificet non manducantem. 1182.
4. Tu quis es qui alienum ſeruum iudicas? Domino ſuo ſtat vel cadit. 1182.1196.
6. Et qui manducat, & qui non manducat, Deo agit gratias. 1182.
* 10. Omnes enim ſtabimus ante tribunal Chriſti. 956.
* 17. Non enim eſt eſca & potus regnum Dei, ſed iuſtitia, pax, & gaudium. 1182. 1274.
* 20. Ne propter pabulum ſolueritis opus Dei. 1182.
4. Omnia dicta Domini omnibus poſita ſunt. Rom. 15. 391.
* 14. Quoniam & ipſi eſtis pleni dilectione, repleti omni ſcientia. 396.1000.

EX I. EPISTOLA AD CORINTHIOS.

* 3. GRatia vobis & pax à Deo patre noſtro, & Domino Ieſu. 943. 1. Cor. 1.
* 10. Obſecro vt idipſum & vnum loquantur omnes, & non ſint ſchiſmata. 396. 464.
* 14. Gratias ago Deo, quòd neminem veſtrum tinxerim, niſi Criſpum & Gaium. 464. 1205.
* 15. Ne quis dicat quòd in nomine meo tinxerim. 1205.
* 16. Tinxi & Stephanæ domum. 464.
17. Nõ enim ad tinguẽdum Chriſtus me miſit. 464.
* 18. Verbum enim crucis ſtultitia eſt perituris, virtus autem & ſapientia Dei ſalutem conſecuturis. 943.
* 19. Scriptum eſt enim: Perdam ſapientiam ſapientium, & prudentiam prudentium irritam faciam. 943.
* 20. Vbi ſapiens, ibi litterator, vbi conquiſitor huius æui. Nónne infatuauit Deus ſapientiam huius ſæculi? 284.943.
* 21. Quoniam in Dei ſapientia non intellexit mundus, per ſapientiam Deum bonũ duxit Deus, per ſtultitiam prædicationis ſaluos facere credentes. 771.943.
22. Quoniam Iudæi ſigna deſiderant, & Græci ſapientiam quærunt.
* 23. Nos autem prædicamus Chriſtũ crucifixum, Iudæis quidem ſcandalum, gentibus autem ſtultitiam. 169.810.943.
24. Ipſis autem vocatis Iudæis atque Græcis Chriſtum Dei virtutem & Dei ſapientiam. 1201.
* 25. Stultum Dei ſapientius hominibus, & inualidum Dei validius hominibus. 771. ſeu, infirmum Dei, fortius homine. 944.
* 27. Infirma (ſiue ſtulta) mundi elegit Deus, vt
28. confundat ſapientiam ſeu fortia, & inhoneſta, & minima, & contemptibilia quæ nõ ſunt, vt confundat quæ ſunt. 390. 460. 651. 671. 706. 944. 962. 1017. 1159.

* 29. *Ne glorietur omnis caro.* 944.

* 31. *Vt quemadmodum ſcriptum eſt: Qui gloriatur, in Domino glorietur.* 944.

1. Cor. 2. * 2. *Non enim iudicaui me ſcire aliquid in vobis quàm Ieſum Chriſtum, & hunc crucifixum.* 1205.

* 6. *Sapientiam loquimur inter perfectos.* 944.

* 7. *Loquimur Dei ſapientiam in occulto.* 944.

* *Propoſita vero in propoſito Dei ante ſæcula, propoſuit gloriam noſtram.* 944.

* 8. *Ceterùm ſi ſciſſent, numquam Dominum gloriæ crucifixiſſent.* 802.944.

9. *Quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderunt.* 689. *quæ præparauit Deus diligentibus ſe.* 1237.1057.

* 11. *Quis ſcit quæ ſunt in Deo, ſiue Dei) niſi ſpiritus qui in ipſo eſt?* 493.771.1016.1023.

12. *Non enim ſpiritum mundi accepimus, ſed ſpiritum qui ex Deo eſt.* 1258.

* 14. *Homo animalis non recipit quæ ſunt ſpiritus.* 771.1209.

* 16. *Quis cognouit cenſum Dni, aut quis illi conſiliarius fuit, qui eum inſtruat, aut omnia intelligentia quis demonſtrauit illi?* 493.771.945.959.994.

1. Cor. 3. * 2. *Lac vobis dedi, non eſcam.* 396.837.1144.

6. *Ego plantaui, Apollo rigauit, ſed Deus incrementum dedit.* 1249.

7. *Itaque neque qui plantat, eſt quidquam, neque qui rigat, ſed qui incrementum dat, Deus.* Ibidem.

8. *Qui autem plantat, & qui rigat, vnum ſunt.* Ibidem.

* 11. *Fundamentum enim aliud nemo poteſt ponere, præter id quod poſitum eſt, quod eſt Chriſtus Ieſus.* 945.

* 12. *Si quis autem ſuperædificat ſuper fundamentum hoc aurum, argentum, lapides precioſos, ligna, fœnum, ſtipulam.* 945.

* 13. *Vniuſcuiuſque opus manifeſtum erit. Dies enim Domini declarabit, quia in igne reuelabitur, & vniuſcuiuſque opus quale ſit ignis probabit.* 945.

* 16. *Neſcitis quia templum Dei ſitis, & in vobis inhabites ſpiritus Dei.* 311.344.681.945.1207.1158.

* 17. *Si quis templum Dei violauerit, à Deo violabitur.* 332.945.1207.1210.

Templum enim Dei ſanctum eſt quod eſtis vos. 945.1207.

* 18. *Nemo ſeducat ſemetipſum. Stulti eſtote vt ſitis ſapientes.* 651.945.1207.

* 19. *Sapientia mundi ſtultitia eſt penes Deum.* 390.651.771.945.

Scriptum eſt: Deprehendes ſapientes in nequitia eorum. 945.

* 20. *Et rurſum: Dominus ſcit cogitationes ſapientium quòd ſint ſuperuacuæ.* 945.

* 21. *Nemo glorietur in homine.* 945.

* 22. *Omnia veſtra ſunt, ſiue Paulus, ſiue Apollo, ſiue Cephas, ſiue mundus, ſiue vita, ſiue mors, ſiue præſentia, ſiue futura.* 707.946.

1. Cor. 4. * 3. *Mihi in modico eſt vt à vobis interroger, aut ab humano die.* 1205.

* 4. *neque enim mihi conſcius ſum.* 1205.

* 5. *Occulta tenebrarũ illuminabit Chriſtus.* 945.

6. *Chriſtum deſcendiſſe cauſſa peccatorum liberandorum.* 282.

* 7. *Quis enim te diſcernit? Quid gloriaris, quaſi non acceperis? Si verò non accepiſti, quid habes quod datum tibi nõ eſt?* 372.1205.

* 8. *Iam ditati eſtis, iam ſaturati eſtis, iam regnatis.* 1205.

* 9. *Puto nos Apoſtolos nouiſſimos Deus elegit velut beſtiarios, quoniam ſpectaculum facti ſumus huic mundo, & angelis, & hominibus.* 945.1205.

14. *Et purgamenta huius mundi facti ſumus omnium peripſema.* 1205.

* 15. *Nam in Chriſto Ieſu per Euangelium ego vos genui.* 945.947.1140.

* 18. *Quaſi non ſim venturus ad vos, inflati ſunt quidam.* 1205.

19. *Veniam autem citiùs ſi permiſerit Dominus, & cognoſcam non ſermonem eorum qui inflati ſunt, ſed virtutem.* 1205.

20. *Non enim in ſermone eſt regnum Dei, ſed in virtute.* 1205.

* 21. *Et quid vultis veniã ad vos in virga, an in ſpiritu lenitatis.* 1205.

* 1. *Omninò auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec in gentibus, vt vxorem patris ſui quis habeat.* 1205.1206. 1. Cor. 5.

* 2. *Et vos inflati eſtis, & non luxiſtis potius, vt tollatur de medio veſtrum qui hoc opus fecit.* 945.1196.1204.1205.1206.

* 3.4. *Damnat huiuſmodi hominem dedendum Satanæ.* 945.1196.1204.1205.1212.

* 5. *In interitum carnis vt ſpiritus ſaluus fiat in die Domini.* 945.1204.

* 6. *Neſcitis quia modicum fermentum totam deſipit conſperſionem.* 741.1058.

* 7. *Expurgate vetus fermentum, vt ſitis noua conſperſio, ſicut eſtis azymi. Etenim paſcha noſtrũ immolatus eſt Chriſtus.* 945.1058.

* 9. *Scripſi vobis non commiſceri fornicatoribus.* 945.1209.

* 10. *Non vtique fornicatoribus huius mundi, ceterùm oportebat nos exire de mundo.* 286.589.945.1209.

* 11. *Nunc autem ſcribo vobis, ſi quis frater nominabitur in vobis fornicator, aut idololatres, aut fraudator, cum talibus ne quidem cibum ſumere.* 332.841.1209.1210.

* 12. *Vt quid mihi eſt quis foris ſunt, iudicare, aut ab humano die: neque enim conſcius mihi ſum.* 1210.

* 13. *Auferte malum ex vobis ipſis.* 491.

* 1. *Increpat quòd fratres non apud ſanctos iudicarentur.* 1196. 1. Cor. 6.

* 2. *An neſcitis quoniam & ſancti de hoc mũdo iudicabunt.*

* 3. *Neſcitis quoniam angelos iudicabimus.* 303.775.1163.1205.

* 6. *Sed frater cum fratre iudicio contẽdit.* 345.

* 8. *Dico autem nuptis & viduis, vti nubant, ſi continere non poſſunt.* 1144.

* 10.

* 10. *Neque mœchi neque fornicatores, neque molles, neque maſculorum concubitores, regnum Dei conſequentur.* 1207.

* 11. *Sed hæc quidem fuiſtis, ſed abluti eſtis, ſed ſanctificati eſtis in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, & in ſpiritu Dei noſtri.* 580. 1163.1207.

12. *Omnia mihi licent, ſed non omnia conducunt (ſiue expediunt.)* 464.1126.

* 13. *Cibi ventri & venter cibis, Deus & hunc & illos conficit (ſiue euacuabit): corpus autem non fornicationi, ſed Domino & Dominus corpori.* 1207.1274.

* 14. *Quem Dominus ſuſcitauit, & nos ſuſcitabit per virtutem ſuam.* 946.1207.

* 15. *Neſcitis corpora veſtra membra eſſe Chriſti. Auferens membra Chriſti faciam membra fornicariæ.* 871.946.1199.1207.

* 16. *Non ſcitis quòd qui adglutinatur fornicariæ, vnũ corpus efficitur. Erunt enim duo in carnem vnam.* 1207.

17. *Qui autem adglutinatur Domino, vnus ſpiritus eſt.* 1207.

18. *Fugite fornicationem. Omne enim delictum quod admiſerit homo, extra corpus eſt: qui autem adulteratur, in corpus ſuum delinquit.* 332.1141.1027.

* 19. *Vos eſtis templum Dei viui, & iam non eſtis veſtri.* 1199.1207.1258.

* 20. *Empti enim eſtis pretio magno. Glorificate, & tollite Deum in corpore veſtro.* 332. 650.684.946.1164.1165.1199.

1\. Cor. 7.

* 1. *De quibus autem ſcribitis, bonum eſt homini mulierem non contingere.* 946.1127. 1138.1144.1207.

* 2. *Propter fornicationem autem vnuſquiſque vxorem ſuam habeat.* 1126.1144.1207.

* 3. *Vir vxori, et vxor viro debitũ reddat.* 1207.

* 6. *Hoc autem dico ſecundum indulgentiam, non ſecundum imperium.* 1124.

* 7. *Volo autem vos omnes eſſe ſicut meipſum.* 323.1207.

* 8. *Dico autẽ innuptis & viduis, bonũ eſſe illis, ſi ſic permãſerint ſicut ego.* 331.1144. 1207.

* 9. *Si verò deficiant, nubant; quia præeſt nubere quàm vri.* 323.1138.1195.1207.

* 10. *Nuptis autem denuncio, non ego, ſed Dominus; mulierem à viro non diſcedere.* 946. 1108.

* 11. *Aut ſi diſceſſerit, manere innuptam, aut reconciliari viro.* 946.1208.

* 12. *Si quis frater infidelem habet vxorem, & illa matrimonio conſentit, ne dimittat eã.* 331.1144.

* 13. *Similiter mulier fidelis, infideli nupta, ſi cõſentaneum maritum experitur, ne dimiſerit eum.* 331.1144.

* 14. *Sãctificatur enim infidelis vir à fideli vxore, & infidelis vxor à fideli marito: ceterùm immundi eſſent filij veſtri.* 331.333.1144.

15. *In pace autem vocauit vos Deus.*

* 20. *Vt quiſque fuerit inuentus, ita & perſeueret.* 282.

* 21. *Qui in Domino vocatus eſt ſeruus, libertus eſt Domini.* 346.1144.

22. *Tunc liber homini eras redemptus à Chriſto, & nunc ſeruus es Chriſti, licet manumiſſus ab homine.* 346.

* 25. *Præceptũ Dei nõ habeo, ſed conſilium do, quaſi miſericordiam cõſecutus fidelis eſſe.* 1144.

* 27. *Iunctus es vxori, noli quærere ſolutionem. Solutus es ab vxore, ne quæſieris vxorem.* 325.1124.1144.1208.

* 28. *Quod ſi duxeris vxorem, & ſi nupſerit virgo, nõ peccat. Veruntamen preſſuram carnis habebunt huiuſmodi, parco autem vobis.* 323.1125.1144.1208.

* 29. *Tempus in collecto eſt.* 324.946.947.1125. 1138.1139.1144.1208. *Supereſt, & qui habent vxores, ſic ſint quaſi non habeant.* 324.754.1141.1208.

* 31. *Et qui vtuntur hoc mundo, tamquam non vtantur; præterit enim habitus huius mundi.* 314.679.1207.

* 32. *Oſtendit quid nos velit eſſe.* 1145.

33. *Maritus hoc in ſollicitudinem habet, quo modo ſibi placeat.* 367.1126.

* 34. *Diuiſa eſt mulier, et virgo innupta de Dominicis cogitat, vti corpore et ſpiritu ſacta ſit. Nupta verò ſollicita eſt, quomodo coniugi ſuo placeat.* 323.367.1138.1144.1208.

* 38. *Qui matrimonio iungit virginem, benè facit, & qui non iungit, melius facit.* 323.367. 1144.1208.

* 39. *Mulier vincta eſt in quantum tẽporis viuit vir eius; ſi autẽ mortuus fuerit, libera eſt; cui vult nubat, tantùm in Domino.* 331. 346.946.1125.1141.1143.1144.

* 40. *Puto autem quòd & ego ſpiritum Dei habeam.* 1125.1258.

* 2. *Si quis ſe putat ſcire, nondum ſcit quẽadmodum eum oporteat ſcire.* 396.1205. 1. Cor. 8.

* 4. *De eſcis quæ idolis immolantur, ſcimus quòd idolum nihil ſit.* 254.345.946.

* 5. *Nam etſi ſunt qui dicuntur Dei, ſiue in cælo ſiue in terra.* 489.808.946.

* 6. *Nobis tamen vnus Deus Pater, ex quo omnia & nos in illo.* 489.946.1259.

* 10. *Quidam in conſcientia vſque nunc idolothytum edunt.* 1182.1205.

12. *Sic autem delinquentes, percutiendo conſciẽtias fratrum infirmas, in Chriſtum delinquent.* 1182.

* 1. *Non ſum liber, non ſũ Apoſtolus, non Chriſtũ Ieſũ Dominũ noſtrũ vidi.* 1021.1205. 1. Cor. 9.

4. *Non enim poteſtatem habemus manducandi & bibendi?* 1142.

* 5. *& mulieres circumducendi, ſicut & ceteri Apoſtoli.* 1126.1142.1205.

6. *Aut ego ſolus & Barnabas non habemus hoc operandi poteſtatem.* 1212.

* 7. & 8. *Militum ruſticorum & paſtorum exemplo vnumquemque docet viuere.* 946.

* 9. *De bubus terentibus ore libero.* 779.802. 856.946. *Numquid de bubus pertinet ad Dominum.* 946.

* 10. *Propter nos enim ſcriptum eſt,*

* 12. *Et ſi alij de poteſtate veſtra conſequuntur, non magis nos?* 1205.

* 14. *Dominus de Euangelio viuentibus patroci-*

μ

natur.
* 15. Paulus noluit uti legis poteſtate. 946.
* gloriam meam nemo inaniet. 946.1205.
* 20. Factus Iudæis Iudæus, ut Iudæos lucrifaceret. 395.748.940.
* 22. Omnibus omnia factus ſum, ut omnes lucrarer. 836.940.1145.
* 25. Et illi quidem ut corruptibilem coronam conſequantur, nos æternam conſecuturi. 225.
1.Cor.10. * 4. Bibebant autem de conſequente eos petra, petra autem erat Chriſtus. 168.462.802. 809.873.946.
* 6. Hæc autem exempla nobis ſunt facta. 283. 344.946.
* 7. Manducauerat enim populus, & biberat, & ſurrexit ludere. 946.
* 8. Neque fornicemur, ſicut quidam ex ipſis fornicati ſunt, & ceciderunt una die viginti tria millia. 946.991.
* 11. Hæc autem quemadmodum euenerunt illis, ſcripta ſunt ad nos cōmonendos, in quos fines æuorum decucurrerunt. 946.1022.
12. Qui ſe putat ſtare, videat ne cadat. 1205.
14. Fugite idololatriam.
* 19. Non quaſi aliquid ſit idolum. 254.343.
* 21 Non poſſumus Dei cœnam edere, & cœnam dæmoniorum. 254.
* 23. Omnia mihi licent, ſed nō omnia ædificāt. 315.464.
* 25. Omne quod in macello venit, manducate. 1175.1182.1274.
* 28. Si quis autē dixerit, hoc eſt idolothytum, non contigeris. 345.
33. Ego per omnia omnibus placeo. 286.
1. Cor. 11. * 3 Viri caput Chriſtus eſt. 347.947. Caput mulieris vir. 369.960. Caput Chriſti Deus. 1021.1142.
— 4. Omnis vir orans, aut prophanans velato capite, deturpat caput ſuum. 369. 947.
* 5. Omnis mulier orans aut prophanans non velato capite deturpat caput ſuum. 214. 342.343.367.369.370.
6. Turpe eſt mulieri radi. 369.
7. Gloria viri eſt mulier. 369.
* 8. Non enim vir ex muliere eſt, ſed mulier ex viro. 369.947.
* 10. Mulier debet poteſtatem habere in capite. 312.369.373.947.
* nec nuda capite debet videri propter angelos. 312.347.367.369.947.
14. Nec natura vos docet. 343.
15. Mulier ſi comam nutriat, gloria eſt illi. 369.
* 16. Si quis contentioſus videtur, nos talem conſuetudinem non habemus, neque Eccleſia Dei. 1205.
* 19. Oportet hæreſes eſſe, vt electi manifeſtentur, & reprobi detegantur. 390.397. 389. 399.400.488.525.569.947.1018.
* 29. Qui enim manducat & bibit indignè, iudicium ſibi manducat & bibit. 947.
1.Cor.12. * 1. Nunc de ſpiritalibus dico. 947.
3. In ſpiritu poſitus, nemo vnquam dicit Anathema Ieſum. 1258.
* 8. Alij datur per ſpiritum ſermo ſapientiæ, alij ſermo ſcientiæ. 947.
* 9. Alij fides in eodem ſpiritu, alij donum curationum. 947.
* 10. Alij virtutum, alij prophetia, alij genera linguarum, alij interpretatio linguarum. 947.1258.
* 12. Sicut enim corpus vnum eſt, & membra habet multa, omnia autem membra corporis cùm ſint multa, vnum tantum corpus ſunt, ita & Chriſtus. 947.
* 23. Inhoneſtioribus maiorem circumdamus honorem. 681.
27. Vos autem eſtis corpus Chriſti, & membra de membro. 1199.
* 31. Meliorum donationū ſectatores ſimus. 323.
* 1. Omnibus chariſmatibus dilectionē præponi. 1.Cor.13.
& ſeq. 389.947
* 3. Si tradidero corpus ad vrendum, caritatem autem non habeam, nihil mihi prodeſt.
* 4. Dilectio benefica eſt, non inflatur, magnanimus eſt. 238.
5. Non æmulatur, non protervum ſapit, non inflatur, nec ſua requirit, Ibidem.
7. Suffert ſua, omnia ſuſtinet, omnia tolerat. Ibidem.
* 8. Nunquam excidet, ſiue prophetia euacuabuntur, ſiue ſcientia conſummabuntur, ſiue linguæ exhaurientur. ibidem.
* 11. Quum paruulus eſſem, tamquam paruulus loquebar. At vbi vir ſum factus, quæ paruuli fuerant, euacuaui. 1195.
* 12. Nunc videmus tamquam per ſpeculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. 1021.
13. Permanent, fides, ſpes, dilectio. 238.
* 20. Mulieres in Eccleſiis taceant; non enim permittitur eis loqui, ſed viros ſuos conſulant. 370.464. 1.Cor.14.
20. Repueraſcere nos iubet ſecundum Deum, vt malitia infantes per ſimplicitatem, ita demum ſapientes ſenſibus ſimus. 524.
* 21. In lege enim ſcriptum eſt: Quoniam in aliis linguis et labiis aliis loquar populo huic. 948.
* 26. Ædat aliquem Pſalmum, aliquam viſionē, aliquam orationē in ecſtaſi, ſi qua linguæ interpretatio acceſſit. 948.
* 32 Et ſpiritus Prophetarum Prophetis ſubditi ſunt. 837.1258.
33. Non enim euerſionis ſunt, ſed pacis. Ibidem.
* 3. Tradidi enim vobis imprimis, quòd Chriſtus mortuus ſit pro peccatis noſtris ſecundum ſcripturas. 804.1022.1030.1031. 1.Cor. 15.
* 11. Siue ego, ſiue illi, ſic prædicamus. 748.837. 1210.
* 12. Si autem Chriſtus prædicatur quòd à mortuis reſurrexit, quomodo quidam dicunt in vobis, reſurrectionem mortuorum non eſſe? 700.948.
* 13. quæ ſi non eſt, nec Chriſtus reſurrexit. 700.
* 14. Si autem Chriſtus non reſurrexit, inanis eſt prædicatio

prædicatio noſtra: vacua eſt & fides veſtra. 398.700.805.
15. Inuenimur autem falſi teſtes Dei, qui teſtimonium diximus aduerſus Deũ, quòd reſuſcitauerit Chriſtum, quem non reſuſcitauit. 700.
16. Nam ſi mortui non reſurgunt, nec Chriſtus reſurrexit. 700.
* 17. Si Chriſtus non reſurrexit, vana eſt fides veſtra, quia adhuc in delictis veſtris eſtis. 700.
18. Et qui in Chriſto dormierũt, perierũt. 700.
* 19. Si in hac vita tantum in Chriſto ſperantes ſumus, miſerabiliores ſumus omnibus hominibus. 683.
* 21. Quia per hominem mors & per hominem reſurrectio. 700.948.
* 22. Et ſicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Chriſto omnes viuificabuntur. 700.
23. Vnuſquiſque autem in ſuo ordine. 700.
* 24. Quũ tradiderit regnũ Deo & Patri. 1015.
* 25. Oportet enim regnare, donec ponat inimicos eius ſub pedes eius. 948.1015.
* 28. Tunc & ipſe filius ſubiectus erit ei, qui eum ſubiecit ſibi omnia. 772.1015.1023.
* 29. Quid facient ij qui pro mortuis baptizantur, ſi non qui baptizantur, corpora reſurgunt? 700.949.
* 30. Quid & nos omni hora periclitamur. 700.
* 31. Quotidie morior. 700.
* 32. Ad beſtias pugnaui Epheſi. 700. Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. 701.1147.1183.
* 33. Bonos corrumpunt mores congreſſus mali (alias confabulationes malæ.) 325.332.
* 35. Sed dicunt quidam: Quomodo reſurgunt mortui? quali autem corpore venient? 701.949.
* 36. Stulte quod ſeminas, non viuificabitur, niſi mortuum fuerit. 702.
* 37. Et quid ſeminas? non corpus quod futurum eſt, ſeminas, ſed nudum granum, ſi fortè frumenti, aut alicuius eiuſmodi. 703.949.
* 38. Deus autem dat illi corpus ſicut vult. 703.949.
* 39. Non omnis caro eadem caro, ſed alia caro hominum, alia pecudum, & volucrum, alia piſcium. 703.949.
* 40. Et corpora cœleſtia atque terrena. 703.949.
* 41. Et alia gloria ſolis, & alia lunæ, & ſtellarum alia. 703.950.
* 42. Stella à ſtella differt in gloria. 703.950.963.993.
* 43. Seminatur ſeu ſeritur in corruptela, reſurgit in incorruptela. Seminatur in dedecoratione, reſurgit in gloria. Seminatur in infirmitate, reſurgit in virtute. 703.950.
* 44. Seminatur corpus animale, reſurgit ſpiritale. Si eſt corpus animale, eſt & ſpiritale, ſicut ſcriptum eſt. 703.704.950.
* 45. Factus eſt homo primus in animam viuam, nouiſſimus Adam in ſpiritum viuificantem. 661.658.702.704.950.
* 46. Non prius quod ſpiritale. 950.
* 47. Primus homo de terra limo ſeu terra choicus, ſecundus homo de cœlo. 654.658.701.704.950.1060.
* 48. Qualis choicus, tales & choici: qualis cœleſtis, tales & cœleſtes. 701.950.
* 49. Portemus & imaginem ſupercœleſtis, portauimus enim imaginem choici. 701.
* 50. Caro & ſanguis regnum Dei conſequi non poſſunt. 700.701.702.950.955. Ita nec corruptela incorruptelam hæreditati habebit. Ibid. vbique
* 51. Omnes quidem reſurgemus, ſed non omnes demutabimur. 696.785.930.
* 52. in atomo, in oculi momentaneo motu, in nouiſſima tuba mortui reſurgẽt incorrupti. 696.702.706.815.950.953.
* 53. Oportet autem corruptiuum ſiue corruptibile hoc induere incorruptelam ſeu incorruptionem, & mortale iſtud induere immortalitatem. 693.696.702.704.705.706.707.951.
* 54. & 55. Quum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet verbum quod ſcriptum eſt: Vbi eſt mors victoria (vel contentio) tua? vbi eſt mors aculeus tuus? 700.702.705.706.707.950.
56. Virtus autem delinquentia lex. 702.
* 57. Deo autẽ gratias, qui præſtare dignatus eſt nobis victoriam per Ieſum Chriſtum. 951.
* 22. Si quis non amat Dominum Ieſum, ſit Anathema Maranatha. 1205. 1. Cor. 16.

EX II. EPISTOLA AD CORINTHIOS.

* 3. Benedictus Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti, pater miſericordiarum. 951. 2. Cor. 1.
* 8. Nolumus vos ignorare fratres de preſſura noſtra apud Aſiam, quod ſuper quã grauati ſumus ſupra vires, vti de vita hæſitaremus. 700.
* 22. pignus promiſſæ hæreditatis. 1258.
5. Si quis autem contriſtauit, non me contriſtauit, ſed ex parte, nè vos onerẽ omnes. 1203. 2. Cor. 2.
* 6. Sufficit eiuſmodi homini increpatio iſta, quæ à multis fit. 1203.1205.
* 7. Ne fortè abundãtiori triſtitia abſorbeatur, qui eiuſmodi eſt. 1203.
* 8. Propter quod rogo vos, vt cõſtituatis in eum dilectionem. 1203.1204.
9. In hoc enim & ſcripſi, vti cognoſcam probationem veſtram, quod in omnibus obaudiatis mihi. 1203.
* 10. & 11. Si cui autẽ donaueritis, et ego. Nam & ego ſi quid donaui, donaui in perſona Chriſti, ne fraudemur à Satana, quoniam non ignoramus iniectiones eius. 1203.1204.
* 3. etſi non littera, at ſpiritu eius. 951.1206. 2. Cor. 3.
* 6. Littera occidit, ſpiritus verò viuificat. 951.
* 7. & ſeq. De velamine Moſis, quo faciem tegebat incontemplabilem filiis Iſraël, vt claritatem maiorem defenderet noui Teſtamenti, quod manet in gloria, quàm veteris, quod euacuari habebat. 705.951.

* 14. *Sed obtuſi ſunt ſenſus mundi. Ad hodiernum velamen idipſum in corde eorum.* 951.
* 16. *Quum verò conuerterit ad Deum, auferetur velamen.* 951.
* 17. *Vbi ſpiritus Domini, ibi libertas.* 1258.
* 18. *Nos iam aperta facie contemplantes Chriſtum, eadem imagine transfiguramur à gloria in gloriam, tanquam à Domino ſpirituum.* 951.
2.Cor.4. * 1. *Propterea habentes miniſtrationem iſtam, ſecundum quod miſericordiam conſecuti ſumus, non deficimus.* 952.1206.
* 2. *Sed abdicamus occulta dedecoru.* 952.1206.
* 4. *In quibus Deus aui huius excæcauit mentes infidelium.* 952. *qui eſt imago Dei.* Ibidem.
* 6. *Quoniam Deus eſt, qui iuſſit è tenebris lucem illuceſcere, reluxit in cordibus noſtris ad illuminationem agnitionis ſuæ in perſona Chriſti.* 697.952.
* 7. *Habemus theſaurum hunc in teſtaceis vaſculis, cuius vaſa eminentiam virtutis Dei ſapiunt.* 680.697.952.
* 8. *In omnibus tribulamur, ſed non coanguſtamur; indigemus, ſed non ſuperindigemus.* 697.999.
9. *Perſecutionibus agitamur, ſed non derelinquimur, deiicimur, & non perimus.* 999.
10. *Semper mortificationem Chriſti in corpore noſtro circumferentes.* Ibid. 697.952.999.
* 11. *Semper enim nos qui viuimus, in mortem tradimur propter Ieſum, vt & vita Ieſu manifeſtetur in corpore noſtro mortali.* 697.
* 13. *Habentes eundem ſpiritum ſicut ſcriptum eſt: Credidi, propter quod locutus ſum, & nos credimus, ideo loquimur.* 1257.
* 14. *Scientes quod qui ſuſcitauit Ieſum, & nos ſuſcitabit cum ipſo, qui iam reſurrexit à mortuis.* 698.
* 16. *Sed etſi exterior homo noſter vitiatur vi perſecutionum, ſed interior renouatur de die & die.* 695.952.999.
* 17. *Quod ad præſens eſt temporale & leue preſſuræ noſtræ, per ſupergreſſum æternum gloriæ pondus perficiet in nobis.* 695.999.
* 18. *Non intuentibus quæ videntur, ſed quæ non videntur.* 695.999.
2.Cor.5. * 1. *Scimus enim quoniam etſi terrena domus noſtra huius tabernaculi diſſoluatur, habemus domum nõ manufactam æternam in cælis.* 696.952.
* 2. *Ingemiſcimus qui ſumus in tabernaculo corporis terreni, quod de cælo eſt ſuperindui cupientes.* 531.696.952.
* 3. *Siquidem & deſpoliati non inueniemur nudi (ſeu exuti, non nudi inueniamur.)* 697 952.
* 4. *Etenim qui ſumus in iſto tabernaculo corporis, ingemimus quòd grauemur, nolentes mortem experiri, ſed vita præuenire, vti deuoretur mortale hoc à vita.* 696.704.952.953.
* 5. *Qui autem efficit in hoc ipſum, Deus, qui dedit nobis arrabonem ſpiritus.* 702.953.
* 6. *Audientes igitur ſemper, & ſcientes quoniã dum ſumus in hoc corpore, peregrinamur à Domino.* 697.953.
* 7. *Per fidem enim incedimus, non per ſpeciem.* 697.
* 8. *Fidentes autem & bonum ducentes, audientes autem & bonam voluntatem, habemus magis peregrinari à corpore, & immorari ſeu præſentes eſſe ad Dominum.* 697.953.
* 9. *Et ideo geſtimus ſiue peregrinantes, ſiue immorantes, placabiles illi eſſe.* 697.
* 10. *Omnes enim nos manifeſtari oportet pro tribunali (ſiue ante tribunal) Chriſti, vti vnuſquiſque reportet per corpus ſecũdum quæ geſſit, bonum ſiue malum.* 697.707.953.
* 17. *Vetera tranſierunt, noua oriuntur.* 835.844.870.941.952.962.
5. *In plagis, in carceribus, in ſeditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis.* 1206. 2.Cor.6.
* 6. *In caſtitate.* 1206.
* 14. *Nolite iugum ducere cum infidelibus.* 258.333.960.
* 15. *Nihil communionis eſt lumini & tenebris, vitæ & morti quæ communio Chriſti & Belia?* 258.286.303.345.804.1206.
* 16. *Aut quis conſenſus Dei & idolis?* 1206. *Vos eſtis templum Dei viui.* 1199.1206.1258. *dicit enim: Inhabitabo in vobis, & inambulabo, & ero Deus illorum, & illi erunt mihi populus.* 1206.
* 17. *Propter quod diſcedite de medio eorum, & ſeparamini, & immundum ne attigeritis.* 960.1206.1209.
* 1. *Habentes igitur promiſſionem iſtam, emundemus nos ab omni inquinamento carnis & ſpiritus, perficientes caſtimoniam in Dei timore.* 953.1206. 2.Cor.7.
* 5. *Quum veniſſemus Macedoniam, nullam remiſſionem habuit caro noſtra: in omnibus compreſſi, extrinſecus pugnæ, intrinſecus timor.* 695.804.
7. *Non ex triſtitia, aut ex neceſſitate.* 332. 2.Cor.9.
* 2. *Deſpondi enim vos vni viro virginem caſtam exhibere Chriſto.* 953. 2.Cor.11.
* 13. *Pſeudoapoſtoli operarij doloſi, transfiguratores ſui.* 390.837.953.
* 14. *Ipſe enim Satanas transfigurat ſe in angelum lucis.* 390.601.705.953.
* 23. *In laboribus abundantius, in carceribus plurimùm, in mortibus ſæpius.* 999.
* 24. *A Iudæis quinquies quadragenas citra vnam accepi.* 999.
* 25. *Ter virgis cæſus, ſemel lapidatus.* 999.
* 27. *In labore, in ærumna, in vigiliis multis, in fame & ſiti, in ieiuniis multis.* 1179.
* 2. *Paulum ereptum in tertium vſque cælum.* 390.953.1067. 2.Cor.12.
* 4. *& delatum in paradiſum audiſſe arcana.* Ibid.953.998.

* 7.

* 7. *Datus eſt mihi ſudes carnis meæ angelus Satanæ, qui me colaphiZet.* 953.1160.1204.
* 8. *Propter quod ter Dominum rogaui vt diſcederet à me.* 953.1160.
* 9. *Et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur.* 681. 700.746.754.953.1159.1160.1204.
10. *Propter quod bene duco in infirmitatibus, in iniuriis, in neceſsitatibus, in perſecutionibus, in anguſtiis pro Chriſto.* 999.1178.
* 21. *Ne rurſus cum venero, humiliet me Deus, & lugeam multos eorum, qui antè deliquerunt, & pœnitentiam non egerunt ſuper immunditia quam admiſerunt, fornicatione, & vilitate.* 1207.
2. Cor. 13. * 1. *In tribus teſtibus ſtabit omne verbũ.* 572. 953.
* 2. *Prædixi enim & prædico, vt præſens vobis, & non abſens iis, qui antè peccauerunt, & ceteris omnibus, quoniã ſi venero, iterum non parcam.* 953.
* 10. *Durius agendi in præſentia poteſtatem à Domino datam adfirmat. Non in deſtructionem, ſed in ædificationem.* 341.953.

EX EPISTOLA AD GALATAS.

Gal. 1. * v. 1. *Non ab hominibus, neque per hominem, ſed per Ieſum Chriſtum Apoſtolum conſtitutum.* 395.938.1030. 1242.
* 6. *Miror vos tam citò transferri ab eo qui vos vocauit in gratiam ad aliud Euangelium.* 396.749.939.
* 7. *Sunt aliqui qui vos conturbant, & volunt peruertere Euangelium Chriſti.* 837.
* 8. *Etiamſi angelus ex cœlo aliter euangeliZauerit quam nos, ſeu prædicauerit vobis Euangelium præter id quod prædicauimus vobis, anathema ſit.* 390. 396. 661. 837. 939.1057.
* 10. *Si hominibus vellem placere, Chriſti ſeruus non eſſem.* 286.
* 13. *Paulus de perſequutore factus Apoſtolus.* 395.939.
14. *Æmulator exiſtens paternarum traditionum.* 702 1195.
* 16. *Statim non retuli ad carnem & ſanguinem.* 702.
Gal. 2. * 1. & ſeq. *Poſt annos quatuordecim aſcendi Hieroſolymam, vt conferrem cum illis de Euangelij regula, ne in vacuum tot annis currerem aut cucurriſſem.* 395.836.940.
* 3. *Nec Titus qui mecum erat, quum eſſet Græcus, coactus eſt circumcidi.* 940.1057.
* 4. *Propter falſos ſuperinductitios fratres, qui ſubintrauerant ad ſpeculandam libertatem noſtram quam habemus in Chriſto Ieſu, vt nos ſubigerent ſeruituti.* 940. 1157.
* 5. *Nec ad horam ceſsimus ſubiectioni.* 940.
* 9. *Dextras Paulo iunxerunt ſive dederunt Petrus & Iacobus & Ioannes.* 395. 748. *& de officij diſtributione pepigerunt, vti nos in nationes, illi in circumciſionem.* 940.
* 10. *tantùm vt meminiſſemus egenorum.* 940.
* 11. *Paulus reprehendit Petrum non recto pede incedentem ad Euangelij veritatem.* 395. 940.
* 12. *Priùs quàm venirent quidam à Iacobo, cum gentibus edebat; quum autem veniſſent, ſubtrahebat ſe, timens eos qui erant ex circumciſione.* 836.940.
* 14. *Sed quum viderem quòd non recto pede incederent ad veritatem Euangelij.* 836. 940.
* 1. *O inſenſati Galatæ, quis vos faſcinauit?* 396. Gal. 3.
* 6. *Abraham Deo credidit, & deputatum eſt ei iuſtitia.* 235.941.1140.
7. *Cognoſcite ergo quia qui ex fide ſunt, filij ſunt Abrahæ.* 940.1140.
* 8. *Quia ex fide iuſtificat gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ, quia in ſemine tuo benedicentur omnes Nationes.* 661.941.
9. *Igitur qui ex fide ſunt, benedicentur cum fideli Abraham.* 941.
* 10. *Quicumque enim ex operibus legis ſunt, ſub maledicto ſunt.* 160.941.1031.
* 11. *Iuſtus ex fide viuet.* 941.
* 13. *Maledictus omnis qui pependerit in ligno.* 169.236.941.
15. *Secundum hominem dico; tamen teſtamentum hominis nemo ſpernit, aut ſuperordinat.* 941.
* 16. *Abrahæ dictæ ſunt promiſsiones & ſemini eius. Non dixit: ſeminibus, quaſi pluribus, ſed ſemini, tamquam vni, quod Chriſtus eſt.* 661.941.
* 17. *Poſt quadringentos & triginta annos data eſt lex.* 160.
* 20. *Mediator autem vnius non eſt, Deus autem vnus eſt.* 941.1259.
22. *Sed concluſerat omnia lex creatoris ſub delictum, & totum mundum deduxerat in reatum, & omne os obſtruxerat, ne quis gloriaretur per illam.* 941.954.
26. *Omnes enim filij eſtis fidei.* 941.
* 27. *Quotquot enim in Chriſto tincti eſtis, Chriſtum induiſtis.* 689.807.1199.
28. *Non eſt ſeruus, neque liber.* 346.
* 3 *Adhuc ſecundum hominem dico dum eſſemus paruuli, ſub elementis mundi eramus poſiti ad deſeruiendum eis.* 398.941. 1057. Gal. 4.
* 4. *Quum autem euenit impleri tempus, miſit Deus filium ſuum factum ex muliere, factum ſub lege.* 368. 369.941. 947. 1241.
* 5. *Vt eos qui ſub lege erant, redimeret, vt adoptionem filiorum reciperemus.* 941.
* 6. *Vt certum eſſet nos filios Dei eſſe, miſit ſpiritum ſuum in corda noſtra, clamantem Abba Pater.* 941.
* 8. *Si ergo his, qui non naturâ ſunt Dei, ſeruitis.* 942.

* 9. *Poſt has itaque diuitias non erat reuertendum ad infirma & mendica elementa.* 398.836.941.

* 10. *Dies obſeruatis, & menſes, & tempora, & annos.* 749.942.1175.1181.

19. *Filÿ mei, quos parturio rurſus, donec formetur Chriſtus in vobis.* 947.1145.

20. *Vos autem non ſic didiciſtis Chriſtum.* 947.

* 22. *Abraham duos liberos habuit, vnum ex ancilla, & vnum ex libera.* 942.

* 23. *Sed qui de ancilla, carnaliter natus eſt; qui verò ex libera, per repromiſſionem: quæ duo argumenta allegoricè cucurriſſe conſtat.* 802.942.1144.

* 24. *Hæc enim ſunt duo teſtamenta, vnum à Syna monte generans in ſeruitutem.* 802.942.1063.

* 26. *Aliam generans, ſeu Hieroſalem, quæ ſurſum eſt, quæ eſt mater noſtra.* 814.942.956.

* 31. *Propter quod fratres non ſumus ancillæ filÿ, ſed liberæ, qua libertate Chriſtus nos manumiſit.* 942.

Gal. 5. * 1. *State & nolite iterum iugo ſeruitutis contineri.* 942.

* 2. *Inuehitur in obſeruatores circumciſionis.* 398.749.836.942.1195.

5. *Nos enim ſpiritu ex fide ſpem iuſtitiæ exſpectamus.* 687.

* 6. *Nam in Chriſto Ieſu neque circumciſio aliquid valet, neque præputium, ſed fides per dilectionem perficitur.* 942.

7. *Currebatis benè, quis vos impediuit veritati non obedire?* 396.

* 10. *Qui autem turbat vos, iudicium feret.* 942.

* 12. *Vtinam abſcindantur ſeu præcidantur qui vos conturbant ſiue ſubuertunt.* 376.

* 14. *Tota enim lex in vobis adimpleta eſt: Diliges proximum tuum tamquam te.* 942.

* 17. *Caro aduerſus ſpiritum concupiſcit, & ſpiritus aduerſus carnem.* 681.1137.

* 19. *Manifeſta ſunt opera carnis, fornicatio, immunditia, laſciuia.* 390.592.698.950.1208.1209.1258.

* 21. *quæ prædico vobis quoniam qui talia agũt, regnum Dei non ſunt conſecuturi hæreditate.* 701.1208.

Gal. 6. * 2. *Onera veſtra inuicem ſuſtinete, & ſic adimplebitis legem Chriſti.* 942.

7. *Erratis, Deus non deridetur; quæ enim ſeminauerit homo, hæc & metet.* 705.942.943.1196.

* 9. *Bonum enim facientes non fatigemur, ſeu benè facientes ne tædeat. Tempore enim ſuo metemus.* 687.943.

10. *Dum habemus tempus, operemur bonum.* 943.

* 12. *Quicumque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi.* 303.395.

* 14. *Mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo.* 943.

* 16. *Et quicumque hanc regulam ſecuti fuerint, pax ſuper illos & miſericordia.* 837.

* 17. *Ego enim ſtigmata Domini Ieſu in corpore meo geſto.* 681.943.

EX EPISTOLA AD EPHESIOS.

v. * 9. *DEum propoſuiſſe in ſemetipſo in ſacramento voluntatis ſuæ.* 958.1139. Epheſ. 1.

* 10. *ad diſpẽſationem adimpletionis temporũ recapitulare omnia in Chriſtum, quæ in cælis, & quæ in terris.* 958.1139.

* 12. *Vt ſimus in laudem gloriæ illius nos qui proſperauimus in Chriſtum, in quo & vos quum audiſſetis ſermonem veritatis Euangelium.* 958.

* 13. *In quo credidiſtis, & ſignati eſtis ſpiritu promiſſionis eius ſancto.* 958.

* 15. *Et ego audiens fidem veſtram quæ eſt in Chriſto Ieſu, & dilectionem in omnes ſanctos.* 396.

16. *non ceſſo gratias agens.* Ibid.

* 17. *Pater gloriæ det vobis ſpiritum ſapientiæ & agnitionis.* 958.1030.

* 18. *Illuminatos cordis oculos, vt ſciatis quæ ſit ſpes vocationis eius, & quæ diuitiæ.* 958.

* 20. *Qui inoperatus eſt in Chriſtum valentiam ſuam, ſuſcitando eum à mortuis, & collocando eum ad dexteram ſuam, & ſubÿciendo omnia.* 958.

* 1. *Quum eſſetis mortui delictis.* 958. Epheſ. 2.

* 2. *in quibus ingreſſi eratis ſecundum æuum mundi huius, ſecundum principem poteſtatis aëris, qui operatur in filiis incredulitatis.* 958.

* 3. *In quibus & nos omnes conuerſati ſumus, facientes concupiſcentias & voluptates carnis, & ſumus naturâ filÿ iracundiæ.* 576.580. *ſicut & ceteri.* 952.958.1209.

* 10. *Ipſius ſumus factura conditi in Chriſto.* 958.1246.

* 11. *Memores eſtote vos aliquando nationes in carne fuiſſe, qui appellamini præputium ab ea quæ dicitur circumciſio in carne manufacta.* 958.959.

* 12. *quod eſſetis illo in tempore ſine Chriſto alienati à conuerſatione Iſraëlis, & peregrini teſtamentorum & promiſſionis eorum ſpem non habentes, & ſine Deo in mũdo.* 959.

* 13 *At nunc in Chriſto vos, qui eratis longè, facti eſtis propè in ſanguine eius.* 959.1139.

* 14. *Ipſe eſt pax noſtra, qui fecit duo vnum, ſoluto medio pariete inimicitiæ in carne ſua.* 959.

* 15. *Legem præceptorum ſententiis vacuam faciens, vt duos conderet in ſemetipſo.* 959.

* 16. *Vt reconciliet ambos Deo in vno corpore, interficiens inimicitiam in eo per crucem.* 959.

* 17. *Adnuntiauit pacem eis qui propè.* 959.

* 18. *Et eis qui longè acceſſum conſecuti ſimul ad patrem.* 959.

* 19. *Iam non eſtis peregrini nec aduenæ, ſed ciues ſanctorum & domeſtici Dei.* 959.

* 20. *Superædificati ſuper fundamentum Apoſtolorum & Prophetarum ipſo ſummo angulari lapide Chriſto Ieſu.* 877.919.

Epheſ. 3. * 8. *Data eſt mihi gratia nouiſſimo omnium.* 959.

* 9. *Illuminandi omnes, quæ diſpenſatio ſacramenti occulti ab æuis in Deo qui omnia condidit.* 959.

* 10. *Vt nota fiat principatibus & poteſtatibus in ſupercæleſtibus per Eccleſiam multifaria ſapientia Dei.* 919.

17. *Per fidem & in cordibus veſtris.* 695.

Epheſ. 4. * 5. *Vnus Dominus, vnus baptiſmus, vna Eccleſia in cælis.* 464.949 1259.

* 8. *Aſcendens in ſublimitatem, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona filiis hominum.* 947.960.

* 9. *Nec antè aſcendit in ſublimiora cælorum, quàm deſcendit in inferiora terrarū.* 599.

* 10. *Qui deſcendit, ipſe eſt qui aſcendit ſuper omnes cælos, vt impleret omnia.* 1253.

* 15. *Caput noſtrum Chriſtus eſt.* 960.1165.

* 22. *Deponere veterem hominem qui corrumpitur per concupiſcentiam ſeductionis.* 698.

* 23. *Renouamini autem ſpiritu ſenſus.* 698.

* 24. *Et induite nouum hominem qui ſecundum Deum conditus eſt, in iuſtitia & religione veritatis.* 698.

* 25. *Deponentes mendacium loquimini veritatem vnuſquiſque ad proximū ſuum, quoniam membra alterutrum ſumus.* 698. 960.

* 26. *Iraſcimini, & nolite delinquere, ſol non recipiat ſuper iracundiam veſtram.* 213. 238.698.960.1211.

* 27. *Nolite locum dare malo.* 1162.

* 30. *Nolite contriſtare Spiritum ſanctum.* 223. 255.

* 32. *Donantes inuicem, ſicut & Chriſtus donauit nobis.* 1196.

Epheſ. 5. * 3. *Fornicatio autem, immunditia omnis ne nominetur quidem inter vos, ſicut decet ſanctos.* 1209.

* 5. *Hoc ſcientes quòd omnis fornicator aut immundus non habeat Dei regnum.* 1209.

* 6. *Nemo vos ſeducat inanibus verbis. Propter hoc venit ira Dei in filios incredulitatis.* 12 9.

* 7. *Nolite participes eſſe eorum.* 1209.

8. *Eratis et vos aliquādo tenebræ.* 580.1209.

* 11. *Nolite communicare operibus infructuoſis tenebrarum, immò & reuincite ea.* 960. 1162.1209.1210.1213.

12. *Quæ enim in occulto ab eis fiunt, turpe eſt edicere.* 1209.

16. *Redimentes tempus, quia dies nequam ſunt.* 1162.

* 18. *Nolite inebriari vino in quo eſt luxuria.* 960.1209.

* 19. *Loquentes vobiſmetipſis in pſalmis & hymnis.* 960.

* 22. *Mulieres viris ſubditæ ſint.* 960.

* 23. *Chriſtus caput eſt Eccleſiæ.* 960.

* 25. *Carnem ſuam diligit qui vxorem diligit, ſicut & Chriſtus Eccleſiam, & ſeipſum tradidit pro ea.* 960.

* 29. *Nemo carnem ſuam odio habet, ſed & nutrit, & fouet eam, ſicuti & Chriſtus Eccleſiam.* 960.

* 32. *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & erunt duo in carnem vnam. Magnum ſacramentum in Eccleſiam & Chriſtum.* 532.574.580. 802.960.1125. 1140.1175.

* 1. *Obaudiant parentibus filij.* 960. Epheſ. 6.

* 2. *Hoc eſt primum in promiſſione præceptum: Honora patrem & matrem.* 960.

* 4. *Parentes enutrite filios in diſciplina & correptione Domini.* 960.

* 11. *Induite armaturam, in qua ſtetis ad machinationes diaboli.* 960.1163.

* 12. *Non eſt nobis luctatio aduerſus carnem & ſanguinem, ſed aduerſus poteſtates & mundi tenentes tenebrarum harum, aduerſus hoſtes ſpiritales nequitiæ in cælis.* 399.400.687.808.860.960.1159. 1183.1272.

* 14. *State lumbis accincti.* 341.960.1163.

* 15. *Et calciati pedes in præparationē Euangelij pacis.* 341.1163.

* 16. *Ignea iacula Diaboli.* 960.1160.

* 17. *Enſis ille, id eſt, Dei ſermo diuinus.* 167.808.

* 19. *Qui in catenis iam conſtitutus ob libertatem prædicationis, conſtantiam manifeſtandi ſacramenti in apertione oris, expoſtulare à Deo mandabat.* 961.

EX EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

* 3. 5. *GRatias ago Deo meo in omni memoria veſtri ſuper cōmunicatione veſtra in Euangelio Chriſti.* 396. Philipp. 1.

* 14. *Quòd alij ex fiducia vinculorum eius audentius ſermonem enunciarent.* 962.

* 15. *Nonnulli per inuidiam & contentionem, quidam vero & per ſermonis exiſtimationem.* 962

* 16. *Plerique ex dilectione.* 962

* 17. *Nonnulli ex æmulatione, iam aliqui & ſimultate Chriſtum prædicant.* 962.

* 18. *Nihil mea ſiue cauſatione ſiue veritate Chriſtus adnuncietur.* 962.

* 20. *Et nunc magnificabitur Chriſtus in corpore meo.* 315.

* 23. *Cupio recipi, & eſſe cum Chriſto.* 237.258. 324.

* 29. *Beati quibus donatū eſt nō tantū credere in Chriſtum, ſed etiam pati pro ipſo.* 999.

* 30. *Eundem agonem habentes quem in me vidiſtis, & nunc auditis.* 999.

* 6. *Qui quum in effigie Dei eſſet conſtitutus, non rapinam exiſtimauit ſeu arbitratus eſt æqualem ſe Deo eſſe ſiue parari Deo.* 383.962.1016.1245. Philipp. 2.

* 7. *ſed exhauſit ſemetipſum accepta effigie ſerui, in veritate & ſimilitudine hominum factus, & figura inuentus vt homo.* 778. 783.962.1245.

* 8. *Humiliauit ſe obediens factus vſque ad mortem, mortem autem crucis.* 650.962. 1164.1245.

* 9. *Propterea Deus illũ ſuperexaltauit, & dedit illi nomen quod eſt ſuper omne nomen.* 1243.1245.

10. *Vt in nomine Ieſu omne genu flectatur cæleſtium, terreſtrium & infernorum.* 1243. 1245.

11. *Et omnis lingua confiteatur, quia Dominus noſter Ieſus Chriſtus in gloria eſt Dei patris.* 1243.1244.

* 15. *In quo lucetis ſicut luminaria in mũdo.* 344.

* 17. *Nam & ſi libor ſuper ſacrificium, gaudeo & congaudeo omnibus vobis.* 999.

* 18. *Perinde & vos gaudete, & congaudete mihi.* 999.

Philip.3. * 2. *Videte canes, videte malos operarios.* 290.

* 3. *Nos ſimus circumciſio.* 314.

* 7. *Quæ autem retro lucri duxeram, hæc modò detrimento mihi deputo.* 962.

* 8. *Hæc ac ſi ſtercora exiſtimo præ comparatione agnitionis Chriſti.* 963.

9. *Habens iuſtitiam non meam iam quæ ex lege, ſed quæ per ipſum.*

* 11. *Si qua concurram in reſurrectionem quæ eſt à mortuis.* 687.

12. *Non quia iam accepi aut cõſummatus ſum.* 687.

13. *Vnum autem (quæ quidem retrò ſunt obliuiſcens, ad ea vero quæ ſunt priora, extendens meipſum.)* 323.687.1198.

* 14. *Ad deſtinatum perſequor, ad brabium ſupernæ vocationis Dei in Chriſto Ieſu.* 687. 1272.

* 15. *Siquid ignoratis, Deus vobis reuelabit.* 342. 1179.

* 20. *Municipatus noſter in cælis eſt.* 346.814. 963. *vnde & ſalutificatorem noſtrum exſpectamus Ieſum Chriſtum.* 700.

* 21. *Qui transfigurabit corpus noſtræ humilitatis conformale corpori claritatis ſeu gloriæ ſuæ.* 700.705.963.

Philip.4. * 3. *Quorum nomina ſunt in libro vitæ.* 346.

* 5. *Probum veſtrum coram hominibus appareat.* 316.

EX EPISTOLA AD COLOSSENSES.

Coloſſ.1. * v. 5. *De ſpe repoſita in cælis, quã audiſtis in ſermone veritatis Euangelij.* 961.

* 6. *Quod peruenit ad vos, ſicut & per totum mundum.* 961.

* 15. *Qui eſt imago Dei inuiſibilis, primogenitus conditionis omnis creaturæ.* 961.962. 1015.1244.1245.1253.1256.1260.

* 16. *Quoniam in ipſo condita ſunt vniuerſa in cælis & in terris viſibilia & inuiſibilia, ſiue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates, cuncta per illum & in illo ſunt condita.* 747.961.1242. 1243.1245.1260.

* 19. *Quia bonũ duxit omnem plenitudinem in ſemetipſo habitare.* 961.

* 20. *In ſemetipſum reconciliari omnia pacem faciens per crucis ſuæ ſanguinem conditis in Chriſto in cælis & in terris.* 961.

* 21. & 22. *Ita & nos quondam alienatos & inimicos ſenſu in malis operibus creatori redigit in gratiam.* 961.

* 24. *Adimpleo reliqua preſſurarum Chriſti in carne pro corpore eius quod eſt Eccleſia.* 961.

Coloſſ. 2. 2. *Damnat eos qui non putarent Ieſum eſſe filium Dei.* 398.

* 8. *Videte ne quis vos circumueniat per Philoſophiam & inanem ſeductionem, quæ ſit ſecundum elementa mundi (ſiue traditionem hominum.)* 390.391.569.961.

* 9. *Quia in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter.* 1158.

* 11. *In quo & circumciſi eſtis, circumciſione non manufacta in expoliatione corporis carnis.* 680.

* 12. *Conſepulti ei in baptiſmo, & conreſuſcitati in eo per fidem efficaciæ Dei, qui illum ſuſcitauit à mortuis.* 687.

* 13. *Et vos quum mortui eſſetis in delictis & præputiatione carnis veſtræ, viuificauit cum eo donatis vobis omnibus delictis.* 687.962.

* 14. *Liberans hominem per lauacrum, donato ei chirographo mortis.* 1211.

* 15. *Chriſtus exutus carnem, poteſtates dehoneſtauit palàm, triumphans illis in ſemetipſo.* 1244.

* 16. *Nemo vos iudicet in cibo & potu, & in parte diei feſti, & neomenia, & Sabbati.* 962.1275.

* 17. *Quæ eſt vmbra futurorum, corpus autem Chriſti.* 962.

* 18. *Taxat eos qui ex viſionibus angelicis dicebant, cibis abſtinendum, ne attigeritis, ne guſtaueritis, volentes in humilitate ſenſus incedere.* 962.

* 19. *non tenentes caput, ex quo omne corpus per nexum concatenatum, & fibula caritatis membris mutuis innexum atque concretum creſcit in Deum.* 962.

* 20. *Si cum Chriſto mortui eſtis ab elementis mundi, quomodo quaſi quidam viuentes in mundo ſententiam fertis.* 687.699.

* 22. *Secundum præcepta & doctrinam hominũ.* 962.

Coloſſ. 3. * 1. *Si reſurrexiſtis cum Chriſto, ea quæ ſurſum ſunt quærite, vbi eſt Chriſtus in dextera Dei reſidens.* 687.

* 2. *Ea quæ ſurſum ſunt ſapite, non quæ deorſum.* 687.

* 3. *Mortui enim eſtis, & vita veſtra abſcondita eſt cum Chriſto in Deo.* 687.

5. *Mortificate membra veſtra quæ ſunt ſuper terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiſcentiam malam, & turpiloquium.* 1209.

EX

EX I. AD THESSALONICENSES.

1.Theſſ.1. * V. 9. *Qualiter conuerſi ſitis ab idolis ad ſeruiendum viuo & vero Deo.* 687.

10. *Et exſpectandum è cœlis filium eius, quem ſuſcitauit ex mortuis Ieſum.* 687.

1.Theſſ.2. * 3. *Aduocatio noſtra non ex ſeductione, nec in immunditia.* 1208.

* 15. *Dominum interfecerunt & Prophetas ſuos Iudæi.* 956.

* 19. *Quæ ſpes noſtra vel gaudium vel exultationis corona, quam & vos coram Domino noſtro Ieſu Chriſto in aduentu ipſius?* 687.

1.Theſſ.3. 5. *Propterea & ego amplius non ſuſtinẽs miſi ad cognoſcendam fidem veſtram, ne fortè tentauerit vos is qui tentat.* 213.

* 13. *Coram Deo & patre noſtro, in aduẽtu Domini noſtri Ieſu Chriſti cũ vniuerſis ſanctis eius.* 687.

1.Theſſ.4. * 3. *Et hæc eſt voluntas Dei, ſanctimonia veſtra, vt abſtineatis à ſtupro.* 956. 1123. 1182. 1208.

* 4. *Vt ſciat vnuſquiſque veſtrum vas ſuum tractare in ſanctificatione & honore.* 683. 956. 1108.

5. *Non in libidine concupiſcentiæ, ſicut gentes quæ Deum ignorant.* 1208.

11. *Et operemini manibus veſtris.* 282.

* 13. *Ceterùm nolo vos ignorare de his qui obdormierunt, ne contriſtemini dormitione cuiuſquam, ſicut nationes quæ ſpe carent.* 236. 687. 956.

* 14. *Si enim credimus quòd Ieſus mortuus ſit & reſurrexerit, ſic & Deus eos qui dormierunt per Ieſum, adducet cum ipſo.* 687. 956.

* 15. *Hoc enim dicimus vobis in ſermone Domini, quòd nos qui viuimus, qui remanemus in aduentum Domini noſtri, non præueniemus eos qui dormierunt.* 687. 696. 956.

* 16. *Quoniam ipſe Dominus in iuſſu & in voce archangeli & tuba Dei deſcendet de cœlo, & mortui in Chriſto primi reſurgent.* 687. 696.

* 17. *Deinde nos qui viuimus, ſimul cum illis tollemur in nubibus, obuiam Domino in aerem, & ita ſemper cum Domino erimus.* 314. 687. 696. 815. 956.

1.Theſſ.5. * 1. *De temporibus autem & temporum ſpatiis non eſt neceſſitas ſcribendi vobis.* 688.

* 2. *Ipſi enim certiſſimè ſcitis quòd dies Domini, quaſi fur nocte ita adueniet.* 688.

* 3. *Quum dicent, pax & tuta ſunt omnia, tunc illis repentinus inſiſtet interitus.* 688.

* 14. *Suſtinete infirmos, conſolamini puſillanimes.* 1162.

* 19. *Spiritum ne extinguatis.* 956.

* 20. *Prophetas nolite nihil haberi.* 956.

* 21. *Omnia examinate, quod bonum eſt tenete.* 390.

* 23. *Ipſe autem Deus pacis ſanctificet vos totos, & integrum corpus veſtrum, & anima, & ſpiritus ſine querela conſeruentur in præſentia Domini.* 700. 957.

EX II. AD THESSALONICENSES.

* V. 4. *Vt glorientur in vobis in Eccleſiis Dei pro tolerantia veſtra in fide, in omnibus perſecutionibus & preſſuris, quibus ſuſtinetis oſtentamẽ iuſti iudicij Dei.* 999. 2. Theſſ.1.

* 5. *Vt digni habeamini regno eius, pro quo & patimini.* 999.

* 6. *Iuſtum eſt adflictatoribus noſtris rependi adflictationem.* 957.

* 7. *& nobis qui affligimur, requietem, & in reuelatione Domini Ieſu venientis à cœlo cum angelis virtutis ſuæ.* 957.

* 8. *& in flammam ignis dantis vltionem ad exigentiam de eis, qui Deum ignorent, & qui non obaudiunt Euangelio.* 957.

* 9. *Qui pœnam luent exitialem æternam à facie Domini, & à gloria valentiæ eius.* 957.

* 1. *Obſecro autem vos, fratres, per aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti, & congregationem noſtram ad illum.* 688. 2.Theſſ.2.

* 2. *Ne citò commoueamini animo, neque turbemini, neque per ſpiritum, neque per ſermonem, neque per Epiſtolam, ac ſi per noſtrã, quaſi inſiſtat dies Domini.* 394. 688.

* 3. *Ne quis vos ſeducat vllo modo, quoniã niſi veniat abſceſſio primò, & reueletur delinquentiæ homo filius perditionis.* 74. 152. 688. 957.

* 4. *Quia aduerſatur & ſuperextollitur in omne quod Deus dicitur, vel religio, vti ſedeat in templo Dei, adfirmans Deum ſe.* 601. 688. 957.

5. *Nónne meminiſtis quòd quum apud vos eſſem, hæc dicebam vobis?* 688.

* 6. *Et nunc quid detineat ſcitis, ad reuelãdum eum in ſuo tempore.* Ibid. 957.

7. *Iam enim arcanũ iniquitatis agitatur; tãtùm qui nunc tenet teneat, donec de medio fiat.* Ibid. & 74.

* 8. *Et tunc reuelabitur iniquus, quem Dominus Ieſus interficiet ſpiritu oris ſui, & euacuabit apparentia aduentus ſui.* Ibid. 957.

* 9. *Cuius eſt aduentus ſecundum operationem Satanæ in omni virtute & ſignis atque portentis mendacij.* Ibid. 957.

* 10. *& in omni ſeductione iniuſtitiæ eis qui pereunt.* Ibid. 957.

* 14. *Qui autem non obaudit ſermoni noſtro, per Epiſtolam hunc notate; ne commiſceamini illi, vti reuereatur.* 957. 1204. 1209. 2.Theſſ.3.

* 15. *Non quaſi inimicum deputantes, ſed quaſi fratrem obiurgantes.* 957. 1204. 1209.

EX I. EPIST. AD TIMOTH.

* V. 4. *Neque intenderent fabulis & genealogiis indeterminatis.* 391. 524. 1.Timot.1.

569. 744.
15. *Chriſtus venit in hunc mundum, ut peccatores ſaluos faceret, quorum primus ſum ego.* 1210.
16. *Sed miſericordiam ſum conſecutus, quoniã ignorans feci, in incredulitate.*
* 17. *Regi autem ſeculorũ immortali, inuiſibili, ſoli Deo.* 1021. 1235.
* 18. *Hanc denuntiationem commendo apud te, filiole Timothee.* 395.
* 20. *Hymenæum & Alexãdrum Satanæ tradidi, ut emendarentur non blaſphemare.* 1160. 1204.
1. Tim. 2. * 2. *Nos pro ſalute Imperatorum Deum inuocamus æternum.* 72. 74. 152.
* 5. *Mediator Dei & hominum homo Chriſtus Ieſus.* 657. 702. 1030. 1243. 1244. 1246.
* 7 *Paulus Apoſtolus doctor nationum.* 1206.
* 9. *Similiter & mulieres in habitu ornato cũ verecundia & ſobrietate.* 347. 370.
* 12. *Docere autem mulierem non permitto* 370.
* 15. *Salua tamen fiet per generationem liberorũ.*
1. Tim. 3. 1. *Siquis Epiſcopatum concupiſcit, bonum opus concupiſcit.* 576.
* 3. *Oportet Epiſcopum eſſe unius uxoris virum, ſobrium, benè moratum, ornatum, hoſpitalem, docibilem.* 1126. 1141. 1143 1144. 1145.
4. *non vino deditum, non manu promptũ, non cædentem, non pugnacem, non pecuniæ amantem.* Ibid.
5. *Sed domum regentem, & filiorum curantem diſciplinam, & ab extraneis bonam famam ſectantem.* Ibid.
1. Tim. 4. * 1. *Spiritus manifeſtè dicit, quòd in nouiſſimis diebus recedent quidam à fide, adtendentes ſpiritibus ſeductoribus, doctrinis dæmoniorum.* 390. 1258.
2. *In hypocriſi mẽdaciloquorum, cauteriatam habentium conſcientiam ſuam.* Ibid.
3. *Prohibentium nubere, & abſtinere à cibis, quos Deus creauit, ad perficiendum cum gratiarum actione fidelibus & his qui cognouerunt Deum.* 1146. 1175.
* 4. *Omnis creatura bona Dei, & nihil reiiciẽdum, quod cum gratiarum actione percipitur.* 1146. 1274. 1275.
* 5. *Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem.* 1146. 1274.
* 10. *Saluificator omnium hominum, & maximè fidelium.* 1146. 1196.
* 22. *Nuptiarum interdictores ſuggillat.* 398.
1. Tim. 5. * 9. *Vidua eligatur non minus ſexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor.* 325. 370.
* 14. *Volo iuuenculas nubere, filios ſuſcipere, matres familiæ agere.* 398. 1145.
* 17. *Presbyteri qui benè præſunt, duplici honore digni habeantur.* 1183.
* 22. *Manus nemini citò imponas, neque communices (ſiue particeps aliena delicta) delictis alienis.* 464 1209.
23. *Modico vino utere propter ſtomachum & frequentes infirmitates.* 344. 1179.
8. *Habentes victum & veſtitum, his contẽti ſumus.* 1275. 1. Tim. 6.
10. *Radix omnium malorum auaritia.* 236.
* 13. *Denũtio tibi ante Deum qui viuificat omnia, & Ieſum Chriſtum, qui teſtificatus eſt ſub Pontio Pilato bonam confeſſionem.* 395.
* 14. *Vt cuſtodias præceptum.* 395. *immaculatũ, irreprehenſibile, in apparentiam Domini Ieſu Chriſti.* 687.
15. *Quam ſuis temporibus oſtẽdet beatus & ſolus potentator, & Rex regnantium, & Dominus dominantium.* Ibid. 393.
* 16. *Qui ſolus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inacceſſibilem, quem nemo vidit hominum, nec videre poteſt.* 1021. 1022. 1253. 1259.

EX II. EPIST. AD TIMOTHEVM.

V. 7. *NOn enim dedit nobis Dominus ſpiritum timiditatis, ſed virtutis, & dilectionis, & ſanæ mentis.* 1000. 2. Tim. 1.
12. *Depoſitum cuſtodi.* 395.
14. *Bonum depoſitum cuſtodi.* Ibid.
* 15. *Phigellus & Hermogenes auerſi à Domino.* 390. 688.
16. *Oneſiphorus in perſecutione Paulo ſuccurrit.* 1164.
* 18. *Det illi Dominus inuenire miſericordiam,*
& 19. *quia catenam meam non erubuit.* 687.
* 2. *De non alia admittẽda doctrina præter eã, quam audierat coram multis teſtibus.* 395. 2. Tim. 2.
* 4. *Qui vult omnes homines ſaluos fieri.* 398.
* 11. *Si enim commortui ſumus Chriſto, & conuiuemus.* 1000.
12. *Si ſuſferimus, & conregnabimus; ſi negauerimus, & ille nos negabit.* 1000.
* 13. *Si non credimus, ille fidelis eſt, negare ſe nõ poteſt.* 1000.
* 17. *Sermo eorum ut cancer ſerpit.* 391. *ex quibus eſt Hymenæus & Philetus.* 390. 391. 688.
19. *Cognoſcit Dominus qui ſunt eius.* 390.
* 4. *Coaceruabunt ſibi magiſtros prurientes auribus* 390. 2. Tim. 4.
* 6. *Ego iam libor, & tempus deuerſionis inſtat.* 1000.
* 7. *Agonem bonum certaui, curſum conſummaui, fidem cuſtodiui.* 347. 1000.
* 8. *Supereſt corona, quam mihi Dominus illa die reddet.* 1000.
13. *Penulam quam reliqui Troade apud Carpũ, veniens adfer tecum.* 214. 344.

EX EPISTOLA AD TITVM.

* V. 6. *VNius uxoris vir.* 1142. 1143. 1144. Tit. 1.
12. *Mendaces Cretæ ſemper.* 580.
* 15. *Omnia munda mundis.* 344. 1274.
* 5. *Secundum ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritusſancti.* 1258. Tit. 3.
* 9.

* 9. *Stultas autem quæſtiones et genealogias & contentiones legis deuita.* 391.398.
* 10. *Hæreticum hominem poſt vnam & ſecundam correptionem deuita, ſciens quòd peruerſus ſit eiuſmodi, & delinquat, & à ſemetipſo damnatus.* 390.393.

EX EPISTOLA AD HEBRÆOS.

Hebr. 1. V. 1. *VErbum Dei in Prophetis ſemper auditum.* 392.
* 3. *Sedet ad dexteram maieſtatis in excelſis.* 1248.
4. *Tanto melior angelis effectus, quanto differentiùs præ illis nomen hæreditauit.* 774.1252.
* 7. *Qui facit ſpiritus angelos, & apparitores flammam ignis.* 774.775.
8. & 10. *Chriſtus melior, maior, & antiquior ipſis angelis.* 1243.
14. *Nónne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus?* 775.
Hebr. 2. 8. *Omnia ſubiecisti ſub pedibus eius.* 1243.
Hebr. 6. * 4. *Impoßibile eſt eos qui ſemel illuminati ſunt, & donum cœleſte guſtauerunt, & participauerunt ſpiritum ſanctum.* 1212.
5. *Et verbum Dei dulce guſtauerunt, occidẽte iam æuo cùm exciderint.* 1212.
6. *Rurſus renouari in pœnitentiam, refigentes cruci in ſemetipſos filium Dei, & dedecorantes.* 1212.
–. *Terra enim quæ bibit ſæpius deuenientem in ſe humorem, & peperit herbam, aptã his, propter quos & colitur, benedictionẽ Dei conſequitur.* 1212.
8. *Proferens autem ſpinas, reproba, & maledictioni proxima, cuius finis in exuſtionem.* 1212.
Hebr. 7. * 1. *Melchiſedech Sacerdos Dei ſummi.* 160.274.949.
Hebr. 9. * 6. *Solis ſacerdotibus ſacrariũ adire licitũ.* 53.
Hebr. 11. * 37. *Lapidati ſunt, ſecti ſunt, tentati ſunt.* 994.1064.
Hebr. 13. 12. *Extra ciuitatem crucifixus eſt.* 174.

EX EPISTOLA D. IACOBI.

Iac. 1. * V. 13. *NEmo quum tentatur, dicat, quoniam à Deo tentatur; Deus enim intentator malorum eſt.* 213.
Iac. 2. * 23. *Abraham amicus Dei deputatus eſt.* 160.

EX EPISTOLA PRIORIS D. PETRI AD PONTICOS.

1. Petr. 1. V. 11. *DEmonſtratur gloria Chriſti.* 224.
12. *Deus Prophetas inſtruxit, & per hos filium ſuum Chriſtum repromiſit.* 1238.
1. Petr. 2. * 4. & ſeq. *Petra & lapis Chriſtus.* 959.
* 8. *Poſitus in lapidem offendiculi, & in petram ſcandali.* 803.846.
13. *Regem honorandum.* 1000.
* 20. *Quanta enim gloria, ſi non vt delinquentes puniamini, ſuſtinetis.* 998.
* 22. *Qui dolum de ore ſuo locutus non eſt.* 169.
8. *Dilectio operit multitudinem delictorum.* 994. 1. Petr. 4.
* 12. *Dilecti, ne expaueſcatis vſtionem quæ agitur in vobis in tentationem, quaſi nouum accidat vobis.* 998.
* 13. *Etenim ſecundum quod communicatis paſſionibus Chriſti, gaudete, vti & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes.* 998.
* 14. *Si dedecoramini nomine Chriſti, beati eſtis, quoniam gloria & Dei ſpiritus requieſcit in vobis.* 998.
* 15. *Dum nequis veſtrum patiatur vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alieni ſpeculator.* 998.
* 16. *Si autem vt Chriſtianus, ne erubeſcat; glorificet autem Dominum in nomine iſto.* 998.

EX II. EPIST. D. PETRI.

* 12. *AD ignem diem iudicij mũdus iſte feſtinat.* 1238. 2. Pet. 3.

EX I. EPIST. D. IOANNIS.

* V. 1. *QVod vidimus, quod audiuimus, oculis noſtris vidimus, & manus noſtræ contrectauerunt de ſermone vitæ.* 577.1067.1021. 1. Ioan. 1.
* 5. *Quoniam Deus lux eſt, & tenebræ in eo nõ ſunt.* 1211.1237.
* 6. *Et mentimur, ſi dicamus nos communicationem habere cum eo, & in tenebris incedamus.* 1211.
* 7. *communionem cum eo habebimus, & ſanguis Ieſu Chriſti Domini noſtri emundat nos ab omni delicto.* 1210.
* 8. *Si dicamus nos delictum non habere, ſeducimus noſmetipſos, & veritas non eſt in nobis.* 1211.
* 9. *Si confiteamur delicta noſtra, fidelis & iuſtus eſt, vt dimittat ea nobis, & emundet nos ab omni iniuſtitia.* 1211.
* 10. *Si dicamus nos non deliquiſſe, mendacem facimus illum, & ſermo eius non eſt in nobis.* 1211.
* 1. *Filioli mei, hæc ſcripſi vobis ne delinquatis, & ſi deliqueritis, aduocatum habemus apud Deum patrem Ieſum Chriſtum iuſtum.* 1211. 1. Ioan. 2.
* 2. *& ipſe placatio eſt pro delictis noſtris.* 1211.
6. *Qui dicit ſe in Chriſto manere, debet ſicut ille ambulauit, & ipſe ambulare.* 1138.
* 16. *Omne quod eſt in mundo, aut concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorũ, & ſuperbia vitæ.* 255.324.
* 18. *Sunt multi Antichriſti, qui negant Chriſtum in carne veniſſe.* 390.804.1031.
* 19. *E nobis prodierunt, ſed non fuerunt ex nobis.* 390.399.
* 22. *Mendax eſt is, qui negat quoniam Ieſus non eſt Chriſtus; Hic eſt Antichriſtus, qui*

negat patrem & filium. 1030. 1180.

1. *Ioan. 3.* 2. *Et nondum manifeſtum eſt quid futuri ſimus.* 687.

3. *Omnis qui ſpem in iſto habet, caſtigat ſe, ſicut ipſe caſtus eſt.* 1138.1211.

4. *Omnis qui facit delictum, & iniquitatem facit, & delictum eſt iniquitas.* 1211.

5. *Et ſcitis quòd ille manifeſtatus ſit, vt auferat delicta.* 1211.

* 6. *Omnis qui manet in illo, nõ delinquit. Omnis qui delinquit, neque vidit, neque cognouit eum.* 1211.

7. *Filioli mei, nemo vos ſeducat. Omnis qui facit iuſtitiam, iuſtus eſt, ſicut & ille iuſtus eſt.* 1211.

8. *Qui facit delictum, ex diabolo eſt, quòd diabolus à primordio delinquit In hoc enim manifeſtatus eſt filius Dei, vt ſoluat opera Diaboli.* 1211.

9. *Omnis qui ex Deo naſcitur, non facit delictum, quia ſemen Dei in eo manet, & nõ poteſt delinquere, quia ex Deo natus eſt.* 1030.1.11.

10. *In hoc manifeſti ſunt filij Dei, & filij Diaboli.* 1211.

Qui non eſt iuſtus, ex Deo non eſt. 1211.

15. *Omnis qui oderit fratrem ſuum, homicida eſt.* 281.

* 16. *Animas noſtras pro fratribus noſtris ponere oportet.* 998.1163.1165.

* 21. *Si cor noſtrum non reprehenderit nos.* 575.

1. *Ioan. 4.* * 1. *Multi iã Antichriſti proceſſerunt in mundum.* 661.804.

* 2. *Præcurſores Antichriſti ſpiritus, negantes Chriſtum in carne veniſſe.* 661.804. 957.

* 3. *& ſoluentes Ieſum.* 661.804.

* 8. *Deus caritas eſt.*

* 12. *Quem nemo vidit hominum, nec videre poteſt.* 1253.

15. *Qui confeſſus fuerit Chriſtum filium Dei, Deus in illo manet, & ipſe in Deo.* 1031.

18. *Perfecta enim dilectio foras abiicit timorẽ, quoniam timor pœnam habet, & qui timet, non eſt perfectus in dilectione* 998. 999 1163.1166.1 37.

1. *Ioan. 5.* * 1. *Omnis qui credit quoniam Ieſus eſt Chriſtus, ex Deo natus eſt.* 1030.

* 8. *Sanguis & aqua.* 464.

11. *Nos credimus teſtimonium Dei, quoniam vitam æternam dedit nobis.* 392.1031.

* 12. *Qui filium non habet, nec vitam habet.* 1031.

* 13. *Hæc ſcribo vobis, vt ſciatis quoniam vitam habetis æternam, qui creditis in nomine filij Dei.* 1211.

* 16. *Siquis ſcit fratrem ſuum delinquere delictũ non ad mortem, dabitur vita ei, quia non ad mortem deliquit. Eſt delictum ad mortem, non pro illo dico vt quis poſtulet.* 1196.1211.

* 21. *Filioli, cuſtodite vos ab idolis.* 345.

EX II. EPIST. S. IOANNIS.

2. *Ioan. 1.* * *V.* 7. *ANtichriſtos vocat, qui Chriſtum negant in carne veniſſe.* 398.661.

* 10. *Nec aue ei dixeritis.* 392.

EX EPISTOLA S. IVDÆ.

* *V.* 14. *ENoch in teſtimonium.* 304. *Iud. 1.*

EX APOCALYPSI D. IOANNIS.

* *V.* 6. *FEcit nos reges & ſacerdotes Deo.* 347. 1126.1141.1145. *Apoc. 1.*

* 8. *Ego Dominus qui eſt, & qui fuit, & venit, omnipotens.* 1023.

* 10. *Fui in ſpiritu in Dominica die.* 572.

* 16. *Enſis ex ore Dei prodit bis acutus.* 167. 808.

* 1.8.12.18. *Eccleſia alumna.* 837. *Apoc. 2.*

3. *Laodicenos fidentes diuitiis obiurgat.* 197.

4. *Deſertam dilectionem Epheſiis imputat.* 197.

* 6. *Quia hoc tenes, odiſti doctrinam Nicolaitarum.* 402.

* 7. *Vincenti dabo edere de ligno vitæ.* 693.

* 9. *Sardos non plenorum operum incuſat.* 197.

* 10. *Ecce diabolus ex numero tuo cõiciet in carcerem, vt tentemini diebus decem. Eſto fidelis ad mortem vſque, & dabo tibi vitæ coronam.* 347.999.1159.

12. & 13. *Ad Pergamenorum de Antipa fideliſſimo interfecto in habitatione Satanæ.* 999.

14. *Docentes peruerſa Pergamenos reprehendit.* 197.

17. *Latens manna, cum calculo candido.* 999.

* 20. *Sed habeo aduerſus te pauca, quia permittis mulierem IeZabel, quæ ſe dicit Propheten, docere & ſeducere ſeruos meos ad fornicandũ & edendum de idolothytis.* 1210.

21. *Et largitus ſum illi temporis ſpatiũ, vt pœnitentiam iniret, nec vult eam inire nomine fornicationis* 1210.

* 22. *Ecce dabo eam in lectum, & mœchos eius cum ipſa in maximam preſſuram, niſi pœnitentiam egerint operum eius.* 197.398. *Apoc. 3.*

* 1. 7. & 14 *Eccleſia alumna.* 857.

* 4. *Hi ſunt qui veſtimenta ſua non coinquinauerunt cum mulieribus.* 689.

* 5. & 12. *Albam veſtiri, nec deleri de libro vitæ, & columnam fieri in Dei templo in nomine Dei & Domini & Hieruſalem cæleſtis inſcriptum.* 689 999.1159.

10. *à tentatione vltima liberabitur, qui nomen Domini non negauerit.* 999.

* 4. *Et ſuper thronos viginti quatuor ſeniores.* 347. *Apoc. 4.*

* 6. *Et in conſpectu ſedis tamquam mare vitreũ ſimile cryſtallo, & in medio ſedis, & in circuitu ſedis quatuor animalia plena oculis antè & retrò.* 1238.

* 8. *Sanctus, Sanctus, Sanctus.* 211.

* 13. *Agno ſit honor, gloria, claritas, dignitas, poteſtas, nunc & in ſecula ſeculorum.* 323. *Apoc. 5.*

2. *Accipit angelus coronam procedens in albo equo.* 347. *Apoc. 6.*

* 9.

* 9. Sub altari Martyrum animæ placidū quieſcunt, & fiducia vltionis candidam claritatis vſurpant, donec & alij conſortium illarum gloria impleant. 688. 572. 999.
Vidi ſubtus altare animas interſectorum. 572. 599. 6[illegible]4.
10. Et clamant: Quonam vſque non vlciſceris Domine ſanguinem noſtrum de incolis terræ. 112. 688.
* 11. Et data ſunt illis ſingulæ ſtolæ albæ. 316.
12. Et vidi mortuos magnos & puſillos ſtantes in conſpectu throni. 572.
* 13. Et ſtellæ de cælo ruēt ſicuti ſici arbor, quum valido commota vento acerba ſua amittit. 499.
14. Et omnis mons & inſulæ de locis ſuis motæ ſunt. 499.
Apoc. 7. * 13. Agno ſit honor, gloria, claritas, dignitas, poteſtas, nunc & in ſecula ſeculorum. 323.
14. Hi ſunt qui veniunt ex illa preſſura magna, & lauerunt veſtimenta ſua, & candidauerunt ipſa in ſanguine agni. 999.
* 18. Et delebit Deus omnem lacrymam ab oculis eorum. 706.
Apoc. 9. 1. Et quintus angelus tuba cecinit.
Apoc. 10. * 1. Et iris in capite eius. 347.
Apoc. 11. * 3. Enoch & Helias morituri reſeruantur. 597.
Apoc. 12. * 10. Hic eſt accuſator fratrum noſtrorum. 590.
Apoc. 13. * 8. Quorum non ſunt ſcripta nomina in libro vitæ agni. 346.
Apoc. 14. * 4 Hi ſunt qui cum mulieribus non ſunt coinquinati. 689.
14 Filius hominis ſupra nubem micat. 347.
Apoc. 15. * 7. Et vnum de quatuor animalibus dedit ſeptem angelis ſeptem phialas aureas plenas iracundiæ Dei. 688.
Apoc. 16. * 1. & ſeq. De pateris angelorum. 688.
* 5. Babylon. 167. 807. Apoc. 17.
* 6. Babylon ebria ſanctorum cruore. 999.
* 9. Illa ciuitas valida, quæ ſuper ſeptem mon-
& 18. tes. 315. 688.
* 4. Exite ab illa populus meus, vt ne participes ſitis delictorum eius. 346. 687. Apoc. 18.
* 15. Et de ore eius procedit gladius ex vtraque parte acutus. 808. Apoc. 19.
* 19. Beſtia Antichriſtus cum ſuo pſeudopropheta certamen Eccleſiæ Dei infert. 688.
21. Et ceteri occiſi ſunt gladio, ſedentes ſuper equum.
* 3. Et miſit eum in abyſſum, in puteum abyſſi. 491. 688. Apoc. 20.
4. Et regnauerunt cum Chriſto mille annis. 814. 815.
* 13. Et dedit mare mortuos qui in eo erant. 691.
* 1. Cælum primum & terra prima abierunt, & locus non eſt inuentus illis. 499. Apoc. 21.
* 2. Vidi Hieruſalem nouam deſcendentem de cælo. 814.
* 4. Deus delebit omnem lacrymam ab oculis eorum. 706.
* 8. Timidis dehinc cæteris, particula in ſtagno ignis & ſulfuris, quod eſt mors ſecunda. 999. 1162. 1163. 1210.
* 13. Ego ſum Alpha & ω. 1139. Apoc. 22.
* 14. Beati qui ex præceptis agunt, vt in lignum vitæ habeant poteſtatem, & in portas ad introëundum in ſanctam ciuitatem. 1210.
* 15. Canes venefici fornicatoris, homicidæ foras. 771. 1210.
18. Siquis appoſuerit ad hæc, apponet ſuper illum Dominus plagas ſcriptas in libro iſto.
19. Et ſiquis diminuerit de verbis libri Prophetiæ, auferet Deus partem eius de libro vitæ. 495.

IN TERTVLLIANICVM OPVS, RERVM, PHRASEON, VOCVM'QVE INDEX GENERALIS, CVM PRÆMISSO AVCTORUM ab eo citatorum Indice; in quibus prior numerus paginarum eſt, poſterior interlinearis; T. Tertulliani contextum, P. Adnotationes Pamelij indicat.

AVCTORVM A TERTVLLIANO CITATORVM, corúmque ad quos adludit, Catalogus.

SACRORVM.

AMOS *citatur frequenter, de quo vide Indicem ſcripturarum.*

Arithmi ſiue Numeri, 859.359.T. 909.359.P.866.460. T.916.460.P. 991.27.T.1004.27.P.

*Barnaba titulo citatur Epiſtola ad Hebræos, quam apud Eccleſias receptam pronuntiat.*1212.174.T.1228.174.P.*eandem à Luca vel Clemente in Græcum tranſlatam quidam volunt, & Apoſtoli Pauli plerique Patres,* Ibid.P.

Baruch citatur Hieremiæ nomine, 995.57.T.1006.57.P.

Baſiliarum, id eſt Regum, Libri quatuor, 812.153.T.828.153.P.847.177.T.895.177.P.856.301.T.904.301.P.*qui etiam Regum Annales vocãtur,*992.30.T.1004.30.P.

*Critarum, ſeu Iudicũ Annales,*991.29.30.T.1004.29.30.P.

*Danielis hebdomadæ explicantur,*164.53.165.55.& ſequ.166.80.*vſqu* 94. T.179.53.54. & *ſequ.*180.57. & *ſequ.*181.68.& *ſequ.*182.78.& *ſequ.*183.85.*vſque* 94.P.*nempè anni quadringẽti triginta ſeptem menſes ſex, conficientes ſexaginta duas hebdomadas & dimidiam in diem natiuitatis Christi,*165.78.T.181.70.P. & *alia ſeptem & dimidia hebdomades, id eſt, anni quinquaginta duo menſes ſex vſque ad debellationem Iudæorum per Veſpaſianum,*166.79.& 90.T.183.90.P.*eius hiſtoria Suſannæ citatur,*342.43.44.T. 1067.20.T. *etiam in materia fidei, Ibid.*45.T. *vnde & ex aliis Patribus eam conſtat eſſe authenticam,* 353.43.P. *Citatur etiam ab eodem Hymnus trium puerorum,* 502.152.T.514.152.P. *item hiſtoria de Bele & Dracone,* 288.138.T. *denique quòd Habacuc ieiunanti Danieli per angelum ſublatus, prandium procurauit,* 1178.45.T.1187.45.P.

Enoch Libri verba citãtur, 282.15.16.T.292.15.16.P. 287.119.T.304.30.*vſque* 35.T 307.30.&c.308.34.P. *an armarium Iudaicum non admittitur, Ibid.* 32.*vtrobiq. apud Iudam Apoſtolum teſtimonium poſſidet, Ibid. vtrobiq.* 315.59 T.

*Eſdras omne inſtrumẽtum Iudaicæ litteraturæ reſtaurauit,*304.33.T.308.33.P.1067.22.T. 1070.22.P.*quædam etiam ex quarto libro Eſdræ citantur,* 850.216.T. 897.216.P.

Ezechiel citatur frequenter, de quo vide Indicem ſcripturarum.

Habacuc citatur frequenter, de quo vide Indicem ſcripturarum.

Hermas, cuius ſcriptura Paſtor inſcribitur, 214.48.T. 221.48.P. *cuius auctoritas non ſatis probata, Ibid. frater Pij Pontificis Romani,* 1068.29.T.1070.29.P. *ab omni concilio Eccleſiarum inter Apocrypha & falſa iudicatur,* 1202.84.T.1221.84.P.1212.176.T.1228.176.P.

*Hieremiæ olim adſcriptũ, quidquid hodie libro Baruch continetur,*995.57.T.1006.57.P.

Iacobus. vide Indicem ſcripturarum.

*Ioannis Apocalypſis, & Epiſtola prima & ſecunda eiuſdem Auctoris,*398.195.196.T. *Nempè Ioãnis Apoſtoli & Euangeliſtæ, atque adeo authẽtica ſcriptura,* 429.195.P.*eius Euangelium ante Marcionem editum,*653.68.T.666.68.P. *Ioannis Apoſtolo tribuitur Apocalypſis,* 808.102.T.823.102.P.*Vt Apoſtolus Euangelio ſuo fidem nobis inſinuat,* 835.16.T.882.16.P. *Etſi Apocalypſin eius Marcion reſpuit, ordo tamen Epiſcoporum ad originem recenſus, in Ioannem ſtabit Auctorem,* 837.41.42.T.884.41.885.42.P.998.92.T.1009.92.P. *Eidẽ rurſus auctori Ioãnni adſcribitur Euangelium & Apocalypſis,*1073.12.T.1076.12.P.*quam de Inſulis ad Eccleſias ſcripſit,*1162.61.T.1169.61.P.1163.67.T.1170.67.P.

Iob citatur frequenter, de quo vide Indicem ſcripturarum.

Ioel citatur frequenter, de quo vide Indicem ſcripturarum.

Ionas citatur frequenter, de quo vide Indicem ſcripturarum.

Iſaias citatur frequenter, de quo vide Indicem ſcripturarum.

Iudas. vide Indicem ſcripturarum.

Iudith ex libro quædam citantur, 742.50.T.1147.127.T.1156.127.P.

*Lucæ ſectatoris Apoſtoli Pauli ex Apoſtolicis Acta Apoſtolorum, ſcriptura authentica,*395.136.T.422.136.P.395.138.139.P.422.139.P.1179.61.T. *eiuſdem Euãgelij digeſtum,* 836.16.19.20.*vſq.*23.T.883.16.19.20.21.22.

21. 22. P. quod & Paulò adſcribere ſolent, 837.46.47.T. 883.20.885.46.47. P. Actorum Apoſtolicorum ſcripturam confirmat Paulus Epiſtola ad Galatas, quæ proinde malè reſpuuntur à Marcione, 939.20.21. 22.T.964. 20. 21. 22. P.

Machabæorum Libri citantur à Tertulliano, 162.17. T. vnde conſtat pro canonica ſcriptura habitos. 176.17. P.

Malachias citatur frequenter, de quo vide Indicem ſcripturarum.

Marcus Apoſtolicus Euãgelio ſuo fidem nobis inſtaurat, 836.16.T.882.16.P. licet & Marcus quod edidit, Petri adfirmetur, cuius interpres Marcus, 837.46.T.885. 46.P.

Matthæus fideliſſimus Euangelij commentator, vt comes Domini, 660. 167. T. vt Apoſtolus fidem nobis facit, 835.16.T.882.16.P.

Michæas citatur frequenter, de quo vide Indicem ſcripturarum.

Moyſes Auctor Iudaici Inſtrumenti, Argiuo Inacho par ætate, quadringentis penè annis, (nam & ſeptem minus Danaum præuenit) mille circiter cladem Priami antecedit, quingentis amplius & Homerum, 57 278.279. 280.281.T.119.278.279.280.281.P. Eius originale Inſtrumentum Geneſis, 494. 64. T. 508.64 P. antiquior Saturno nongentis circiter annis, 585. 359.T.628.359. P. Pentateuchi Auctor, 744.60.T.759.60.P. ante Lycurgos & Solonas omnes, 779.108.T.792.108. P.

Nahum citatur frequenter, de quo vide Indicem ſcripturarum.

Oſee citatur frequenter, de quo vide Indicem ſcripturarum.

Pauli Epiſtolis plurimùm vti hæreticos ad quæſtiones adnotauit Tertullianus, 395. 139. T.422.139.P. Eius Apocalypſis improbatur, 395. 146. T.422.146.P. item eius & Tecla actus ſiue periodi. 464.118.T. 483.118. P. Ibid. 119. T. P. Eius Epiſtolas de numero mutilauit Marcion, 939. 13.T. vtpotè omiſſis Epiſtolis ad Timotheum & ad Titum, qui & alias eius Epiſtolas ſententiis mutilauit, 939.13.T.964.13. P. quarum ea quæ ad Galatas eſt, principalis eſt aduerſus Iudaiſmum Epiſtola, 939.14. T.964. 14 P. quam nos ad Epheſios præſcriptam habemus, hæretici ad Laodicenos, 952. 187. T. 977. 187. P. 957. 258. 259.T.982.258.259.P. maximè de vinculis ſcriptæ ſunt, 1162. 61.T.1169.61.P.

Petrus Epiſtola ad Ponticos, quam primam hodie vocamus, 998.87.88.89.90.T.1008.87. 88.&c. P. & alibi frequenter, item à Nouatiano Epiſtola ſecunda, 1238. 39.T.1263.39.P.

Salomonis nomine citatur, præter Prouerbia, Eccleſiaſten, & Cantica Canticorum, etiam Liber Sapientiæ, 391. 51. 52. T. 412. 51. 52. P. item Eccleſiaſticus, 747. 111. 773. 32. T.

Septuaginta duo Interpretes iuſſu Ptolemæi Philadelphi Hebræarum litterarum Inſtrumentum Iudaicum in Græcum ſtilum tranſtulerunt, quorum ſententiæ communionem ſuſpexit Menedemus Philoſophus, adſirmauit hæc Ariſtæus, 56. 264. & 57. 268. 269. 270. T. 119. 264. 267.268.269.270. P. quorum tranſlatio apud Serapæum Ptolemæi Bibliotheca cum ipſis Hebraicis litteris exhibetur, Ibid. 271. T. P.

Sophonias citatur frequenter, de quo vide Indicem ſcripturarum.

Symmachi editionem aliquando ſequitur Tertull. 853. 266. T. 901. 266. P.

Teſtamenti veteris volumina viginti quatuor, 1074. 15. T. 1076. 15. P.

Theodotionis editionem ſequitur nonnunquam Tertullianus, 179.54.P.180.59. & 62 P.

Zacharias citatur frequenter, de quo vide Indice ſcripturarum.

ECCLESIASTICORVM.

APOLLONII *Librum adu. Montanum impugnauit Tertull.* 1115.T.1115.1116.P.

Apologeticorum aduerſus Gentes ſcriptores, 146.2.T. nempe, Ariſtides, Iuſtinus Martyr, Anaxagoras, Quadratus, Melito, Theophilus Antiochenus, Apollinarius, Tatianus, Irenæus, Agrippa, Clemens Alexandrinus, & Miltiades, 149.2.P.

Ariſtidem cõtra Gentes imitatur Tertullianus, 21.P.

Athenagoræ Librum adu. Gentes imitatur Tertull. 103.90.& 105.121.P. 108.162. P.112.205.& 113. 216. & 117.252.123.338. & 125.368.P.

Clementem Alexandr. imitatur Tertull. 118.264.& 119. 278. 281. 283. & 120. 287. 289. 292. 293. & 136.505.& 142.509.174.55.180 57.602.1.P.

Clementem Romanum in Conſt. Apoſt. imitatur 715. 104. P.

Dionyſium Areopagitã imitatur Tertull. 318.32.P.

Irenæum ad verbum imitatur Tertull. lib. adu. Valent. 517.P & citat 525. 43 T. 538. 43 P. & deinceps pleraque eius verba deſcribit vſque ad libri finem adu. Valent. 533.399.T.563 399 P. quem vocat omnium doctrinarum curioſiſſ. exploratorem, Ibid. 43. T. P. rurſum in lib. de Anima, 602.1.P. item in lib. adu. hæreſ. 640.556. 641. 562. P.

Iudam in hebdomadas Danielis imitatur. 1171.97.P.

Iuſtini Martyris Apologias adu. Gentes imitatur per omnia Tertullian. Apologetico, 21.& 95.2.98.36 P.103. 90.P.105.121.P. 106.140.P. Ibid.145.P. 109.174. & 112.199. 205. & 113.216. & 114. 237.238. & 117. 252.& 118.264.273.& 122.322. & 123.333.338. & 125.368.373.374.& 131.497. & 142.590.P. Eius librum de Monarchia, 117. 252.P. Philoſophum etiam vocat, alludens ad librum eius contra omnes Gentes, 525. 41. T.537. 41. P.602.1.P. Imitatur & Apologiam eius ſecundam, 825.120.P. & lib. adu. Tryphone, 825.126.826. 130.133.134.135.136.137.827.140.142.143.144.146. 828.149.150.151.156.161.P.

Melitonem ſcribit Tertullianus à pleriſque Prophetam putari, 1114.T.

Miltiades Eccleſiarum Sophiſta, 525. 42. T. adu. Valentin. 538.43.P.

Proculus adhuc Catholicus aduerſ. Valentin. quem vocat Chriſtianæ eloquentiæ dignitatem, 525. 44. T. 538. 44. P.

Tatiani librum adu. Gentes imitatur Tertull. 112.205. & 118.273. P.

Theophilum Antiochenum imitatur Tertull. 119. 283. P.

HÆRETICORVM.

ÆSCHINES, 404.327.T.455.327 hær.21 P.

Alexander Ærarius, 447.300.P.

Alexander Valentinianus, 670.127. P.657.130.131. 658.133.T. 670.130.132.133.P.

Apelles, 390.35.T.409.35.P.392.70.T.397.173.174. 175.T. 425. 173.174. 175.P. qui Phaneroſeis conſcripſit,

Ibid.176.T.P.398.192.T.Ibid. 199.T.399.222.T. & libros Syllogiſmorum,404.324.T.581.298.T.623.298. P 590.431.T.633.431.P 649 9.T.662.9.P. 652.53.T. 665.52.53.P.677.14.T. 710.12.13.14.P. 678. 46.T. 712.46.P.806.73 T.821.73.P.1110.& 1111.T.P.

Apelletiani,654.77.78.79.vſq.84.T.667.77.vſq. 84.P.1110.& 1111.T.P.

Axionicus, 515.34.T.537.34.P.

Baſilides, 401.304.T.449. 404.hær.4.P.677.14. T.710.12.13.14.P.1053.25.T.

Blaſtus, 404.328 329.T.456.328.329.hær.21.P.

Caiani, 398.196.T. 429.196.P. 459.7.T. 472. 7.P.

Cainei, 402 308 T 450.308 hær 7.P.

Carpocrates,403.310.T.450 310.311. hær 9.P. 581. 297.T 613.297.P.589.415.vſq.590. 429.T.632. 415. vſq.633 429 P.

Cataphrygas, 404.327.T 455.327.hær.21.P.

Cerdon, 404 320.321.T.453 320.321 hær.16 P.812. 157.T.828.157.P.1052.20.T.1068. 28.T.1070 28.P.

Cerinthus, 403.312.T.451.312 hær.10.P.

Colorbaſus, 404.318.319.T.453.318.319.hær.15.P.

Diotrephes. 447.300.P.

Doſitheus Samaritanus, 401.296 T 447.296.P.

Gnoſtici, 989.1.T. 001.1.P.

Hebion, 368.46.T.392.70.T.398.192.T.Ibid.196. T.657.117.T.669.117.P.1053.27.T.

Heracleon, 404.317.T. 452.317. hær.14.P. 525.30 T.537.30.P.

Hermogenes Africanus, 411 43 P.397.177.T 425. 177.P.398.194 T.488 1.T.503.1.1 et ſeq 581.279.T. T.581.311.T.624.311.P.582.313.T.625.323.P.

Hermogenes Apoſtolicus,390 19.T.407.19. P.488. 9.T.504. 9.P. 688.199.T.721 199.P.1109.T.1110.P. 2146 118.T.1156.118.P.1160.29.T.

Herodiani, 401.299.T.447.299.P.

Hymenaus, 390.19.T 407.19.P.

Lucanus, 404.323.T.454.323.hær.18.P.677.22.T. 710.22.P.

Marcion, 391.40 T.410.40.P.392.70 T 396.163. 164.T. 424.164.P. 397.165.166. 167. 168. 169 170. 171.172.T. 424.165.166. 167.425. 168.169.170.171. 172.P.Ibid. 176.T.398.192.T.Ibid. 196. 199.T. 399. 222.T.399.228.T.400.174.T.404. 332.T.454. 332. hær.17.P.281.279.T. 649.8.T. 662.8. P.662.11. P. in quadam Epiſtola,649.22.T.663.22.P. 650.35.T. 651. 38. 40.41.48.T.662.14.663.23.664. 30.41. 677. 14. T.710.11.13.14.P.705.394.T. 735.394 P. 740.2. vſq. 987.322.T.P.in Epiſtolis,740.2 .T.757.21.P.in Antithesibus, 748.132.T. 764.132.P. 784.193.vſq. 785. 208.T.in lib.Apoſtolico,802.24.T. 817.24.P.in Euãgelio,810.123.T.825.123.P. in Antithesibus ex Euangelio,834.3.vſq.881.713.T.861.3. vſq 936. 713.P. ex libro Apoſtolico,938.1.vſq 963.322 T.965. vſq.987.322. P. 1068.29.T.1070.29.P.

Marcus, 404.318.319.T.453.318.319 hær.15.P. Magus, 525.32.T.537.32.P. 678. 45.T.711.45.P.1053. 26.T.

Menander, 401. 302 T 448 302.hær. 2.P. Magus Samaritanus, 397. 556.T.640.556.P.678 45.T. 712.45.P

Monarchiani, 1017.65.66 T.1037.65.66.P.

Montanus, 404.327.T.455 327.hær 21.P.

Nicolaus & Nicolaita,398.195.T.402.305.T.449. 305.hær.5.P.754.197.T.767.197.P.

Nigidius, 397.177.T.425.177.P.

Ophitæ, 402.307.T.450.307.P.

Phariſæi, 401.298.T. 447.298.P.

Philetus, 390.19.T.407.19.P.

Phygellus, 390.19.T.407.19.P.688.199.T.721. 199.P.1160.29.T.

Praxeas, 405.332.T.457.332.hær.25.P.1013.1.vſq. 1031.185.T.1032.1.vſq.1044.185.P.

Proclus ſeu Proculus, 404. 327.T.455. 327. hæreſ. 21.P.

Prodicus, 1001.1.P.1000. 119.T.1011.119. P. Ibid. 120.T.P.1014 37.T.1035.37.P.

Ptolomaus, 403.316.T.452 316. hær.13. P.525. 29. T.536.29 P. 526. 91.T.541. 91.P. in Miſcellanea, 528. 143.T.545.143.P.

Quintilla, 459.2.T.471.2.P.Ibid.10.T.P.

Sabellius à Nouatiano citatus,1141.63.T.1265.63 P.

Sadducai,398.192.T.401.297.T.447.297.P.649. 3.T.662.3.P.677.11.T.709.11.P.693.263.T. 726.263. P.875.612.T.927.612.P.

Saturninus,401.303.T.448.303.hær.3.P. 581.296. T.623.296. P.662.11 P.

Scorpianus, 1001.1.P.

Secundus, 403.316.T. 452.316.hær.13. P.525.31.T. 537.31 P 533 389.T.563.389.P.

Settoita, 403.309.T.450.309. hær.8.P.

Simon Magus, 391.70.P.398.197.T.430.P. 401. 301.T. 447.301.hær.1.P.589.410.vſq 415.T.631.410. vſq. 632. 415.P.

Tatianus, 404. 326.T.455.326.hær. 20.P. 537. 32.P.

Theodotus Byzantius, 405.330.T.456.330. hæret. 23.P.

Theodotus Coriarius, 405.331.T.457.331.P.

Theotimus, 525 32.T.537.32.P.

Valentinus, 391.39.T.410.39.P.391.44 45.T.411. 45.P 392.70.T 396.164.165.166.167. T Ibid. 176.T. 398.192.T.Ibid.199.T.399.222.T.399. 228.T.400. 274.T.403.314.315.T.451.314 315.hær 12.P. 524.1.2. 11.15.T.534.1.535.2.P. &c vſque ad libri finem adu. Valentinianos,533.398.T.563 398.P.Eius libri Sophia, 524. 15 T.534.1.536.15 P Euangelium, 403. 315.T. 452. 315. hær 12 P.534.1.P Pſalmi,452.315.hær.12.P. 659.153 T. 671.1.3.P.Epiſtola,535.1. P.649. 10.T.662. 10.P. 657. 121.T.669.1.1.P.658.133.134.T.670.134.P.677. 14.T. 710.12.13 14.P.705.394.T.735.394.P. 742. 40.T. 758.40.P.843.116.T. 850. 116.P. 996.65.66. 67. 68. T.1007.65.66.67.68 P.1000.119.T.1021.119.P.1014. 37.T.1035.37.P. 1016. 55. 57.T.1036. 55.57.P. 1029. 162.T.1043.162 P.1053.23.T.

Valentiniani,524.1.2.11.T. 534.1.535.2.3.4.P.eorũ commentarij, Ibid T.P.525.33.T.537.33.P.581.299.T. 624 299.P.707.416.T.736.416.P.

Victorinus, 405.332 T.457.331.hær.25.P.

Eorum qui de Deo & Deis ſcripſerunt, cóque pertinentibus.

ABAMO diuinarum Ægyptius commentator, 617.199.P.

Anebo Ægyptius diuinarũ commentator,617.199.P.

Anciphon de ſomniis, 595.520.T.638 520.P.

Artemon de ſomniis, 595.519.T.638.519.P.

Callimachus de Coronis, 343.70.T.355.70.P.Ibid. 74.75.T.P.

Claudius

Claudius Saturninus de Coronis liber, origines, cauſſas, ſpecies & ſollemnitates earum edisſerens, 343. 85. 86. T. 356. 85 86. P. 345. 121. T. 347. 121. P. 346. 150. T. 347. 187. T.
Cratippus de Somniis, 595 525. T. 639. 525. P.
Diodorus, 343. 67. T. 354 67. P.
Dionyſius Rhodius de Somniis, 595. 526. T. 639. 526. P.
Epicharmus de Somniis, 595. 523. 527. T. 639. 523. P. 596. 543. T. 640. 543. P.
Harpocration, 343. 78. T. 355. 78. P.
Hermateles ſiue Termateles de Circenſibus ludis, 252. 75. T. 266. 75. P.
Hermippus Beritenſis omnem hiſtoriam ſomniorum cum ſuis originibus, ritibus, & relatoribus quinione voluminum ſatiatiſſimè exhibuit, 598. 527. 535. T. 639. 527. P.
Hiſtrionum littera, 52. 219. T.
Homerus in Iliade, 112. 206. P.
Leo Ægyptius de Coronis, 343. 83. 84. T. 356. 83. 84. P.
Mercurius Triſmegiſtus Ægyptius diuinarum commentator, 617. 199 P.
Muſaus, 569. 27. T. 604 27. P.
Nicander de Oraculis, 601. 642. T. 646. 642. P.
Numa Pompilius, 400. 250. T. in libris Superſtitionum, 439. 210. P.
Orpheus, 121. 310. P. 112. 322. P. 123. 333. T. Lib. ad Muſaum filium, Ibid. 27. T. 604. 27. P. 576. 200. T. 617. 200. P.
Pherecydes de Saturno. 343. 66. T. 354. 66. P.
Philochorus Athenienſis, 595. 522. 527. T. 639. 522. P.
Pindarus, 51. 209. T, 112. 209. P. 343. 74. T. 355. 74. P.
Piſo de Ludis, 252. 46. T. 264. 46. 49. P.
Serapion de Somniis, 595. 524. T. 639. 524. P.
Steſichorus de Ludis, 253 83. T. 267. 83. P.
Strato Lampſacenus, 595. 521. T. 639. 521. P.
Timæus de Ludorum origine, 251. 26. T. 263. 26. P.
Varro Atacinus, 263. 29. P.
Varro Romanus Cynicus, 52. 214. T. 113. 214. P. 251. 29. T. 263. 29. P. de Deis ſelectis, 615. P.

MAGORVM.

BERENICE, 600. 632. T. 646. 632 P.
Damigeron, 600. 630. T. 646. 630. P.
Dardanus, 600. 629. T. 646. 629 P.
Nectabis, 600. 631. T. 646. 631. P.
Oſthanes, 123. 344. P. 600. 627. T. 646 627 P.
Thyphon, 600. 628. T. 646. 628. P.

MEDICORVM, Mathematicorum, & Phyſicorum.

ANdreas, 575 179. T. 616. 179. P.
Apollodorus, 576. 202 T 618. 202. P. 1002 5. P.
Apollophanes, 575. 169. T. 615. 169 P.
Archimedes, 575. 174. T. 615. 174. P. qui organum hydraulicum confecit, Ibid. T. P.
Aſclepiades, 575. 180. T. 616. 180. P. 576. 203. T. 583. 333. T. 591. 442. T. 634. 442. P.
Chryſippus, 576. 203. T. 618. 203. P.
Diocles, 575. 184. T. 616. 184. P. 576. 216. T. 619. 216. P.
Eraſiſtratus, 575. 183. T. 576. 196. T. 617. 196. P. 583. 333. T.
Harpocration, 343. 78. 79. 80. T. 355. 77. 78. 79. 80. P.
Herophilus, qui ſexcentos excæcauit vt naturam ſcrutaretur, 573. 130. T. 612. 130. P. 575. 183. T. 576. 194. T. 617. 194. P. 583. 333. T.
Hiceſius, 583. 329. T. 625. 329. P. 583. 333. T.
Hippocrates, 575. 184. T. 576. 193. T. 617. 193. P. 583. 333. T.
Mercurius Triſmegiſtus, magiſter omnium Phyſicorũ, 528. 185. 186. T. 549 185. 186 P.
Nicander lib de Venenatis beſtiis, 989. 5. T. 1002. 5. P.
Praxagoras, 618. 201. P.
Soranus Methodica medicinæ inſtructiſſimus auctor, pleniſſimè ſuper Anima cõmentatus quatuor voluminibus, 571. 84. 85. T. 609. 84. 85. P. 575. 167. T. 615. 167. P. 575. 184. T. 583. 333. T. 594. 484. T. 637 484. P.
Strato Phyſicus, 576. 195. T. 617. 195. P.

PHILOSOPHORVM.

ÆNeſidemus de Anima, 572. 117. T. 611. 117. P. 575. 175. T. 583. 327. T.
Albinus Platonicus, 585. 358. T. 627. 358. P. 586. 371. T. 629. 371. P.
Anacharſis, 25. 15. T. 97. 15. P.
Anaxagoras de Deo, 574. 150. vſq. 155. T. 614. 150. vſq. 155. P. de Somno, 593. 471. T. 636. 471. P.
Anaximander, 5. 19. T. 12. 19. P. 745. 76. T. 760. 76. P.
Anaximenes de Anima, 572. 118. T. 611. 118. P. 745. 76. T. 760. 76. P.
Apollophanes de Anima, 575. 169. T. 615. 169. P.
Ariſtodemus, 595. 501. T. 638. 501. P.
Ariſtophon, 595. 501. T. 638. 501. P.
Ariſtoteles in Dialectica, 391. 46. T. 412. 46. P. de Anima, 569. 47. T. 606. 47. P. 570. 62. T. 607. 62. P. 574. 152. 153. 154. T. 614. 152. 153. 154. P. 575. 158. T. 615. 158. P. in Phyſicis, 575. 166. 173. T. 615. 166. 173. P. in Ethicis, & de Anima, 575. 183. T. 616. 183. P. 579. 249. T. 621. 249. P. de Somno, 593. 473. T. 636. 473. P. de Diuinatione per ſomnia, 595. 494. T. 637. 494. P. 596. 550. T. in Metaphyſicis, 677. 23. T. 710. 23. P.
Arius, 599. 597. 609. T. 643. 597. P.
Callinicus in Orationibus, 95. 633. T. 144. 633. P.
Cebes in Pinace, 400. 233. T. 435. 233. P. de Anima, 568. 19. T. 604. 19. P.
Chryſippus de Diuinatione, 147. 11. T. 150. 11. P de Anima, 570. 77. T. 609. 77. P. 575. 168. T. 615. 168. P.
Cleanthes, 60. 312. T. 121. 312. P. de Anima, 570. 75. T. 608. 75. P. 583. 343. T. 626. 343. P.
Cratippus, 595. 525. T. 639. 525. P.
Critias de Anima, 570. 70. T. 608. 70. P.
Critolaus Athenienſis de Anima, 570. 59. T. 607. 59. P.
Critolaus Peripateticus, 570. 72. T. 608. 72. P.
Democritus de Anima, 574. 155. T. 614. 155 P. 575. 181. T. de Somno, 593. 472. T.
Dicæarchus Meſſenius de Anima libris tribus, 575.

r

178. T. 616.178. P.

Diogenes Cynicus, 81. 508. 509. T.136. 509. P. *de morte*, 95.631. T.144.631. P.

Diogenes Cyrenaus, ſeu Smyrnaus, 52. 213. T. 113 213. P.

Empedocles de Anima, 569. 50. T. 607. 50. P.570. 69. T. 608. 69. P. *de Amicitia & inimicitia*, 571. 101. T. 610. 101. P.575.181. T.576.200. T. 617.200. P.576. 217. T.619. 217. P.587.384. *uſq.* 388. T. 630. 384. *uſq.* 388. P. *de ſomno*, 593.472. T.636.472. P.599. 594. T.643.594. P.677.5. T.709.5. P.

Epicharmus. 595.523. T.639.523. P.

Epicurus, 9.99. T.19.99. P.79.496. T.87.569. T. 140.569. P.391.41. T.411.41. P. 526.61. T.539.61. P. *de vacuo & inani*, 528.161. T. 546.161. P. *de Anima*, 569.48. T.606.48. P. 570.71. T.608.71. P.575.181. T.576.198. T.617.198. P. *in Epiſtola ad Menecaum*, 592. 464. T.635.464. P. *de ſomniis*, 594. 492. T. 637. 492. P.677.4. T.752.177. T.766.177. P.848.193. T.896. 193. P.961.303. T.986.303. P.1143.78. T.1153.78. P.

Eubulus de Anima, 570.58. T.607.58. P.

Heraclides Ponticus de Anima, 572. 120. T. 611. 120. P.

Heraclitus de Igneo Deo, 391.44. T. 411. 44. P. *Lib. de Natura*, 569. 32. T.605. 32. P.569. 49. T. 606.49. P. 570.66. T.608.66. P.572.119. T.611.119. P. 575.175. T. 576.189. T.617. 189. P. 576. 216. T. 619. 216. P.745. 76. T.760.76. P.784.195. T.798.195. P.

Hipparchus de Anima, 570.65. T.608.65. P.

Hippon de Anima, 570.67. T.608.67. P.

Menedemus prouidentia vindex de editione, 70. 57. 268. T.118.268. P.

Mercurius Ægyptius, 568.23. T.604.23. P. *Idem qui Triſmegiſtus, Ibid. in Pimandro*, 617.199. P.585. 358. T. 627. 358. P. *in Aſclepio*, 588.404. T.631.404. P.

Moſchion, 576.190. T. 617.190. P.

Nigidius, 397.177. T.425.177. P.

Panetius, de Anima, 575.166. T.615.166. P.

Parmenides de Somno, 593.472. T.636.472. P.

Pherecydes Pythagora magiſter, 569.28. T. 605. 28. P.

Phado, 568.19. T.604.19. P.

Plato, 5.19. T. 12. 19. P. 6. 24. & 25. T. *in Timao*, 13. 24. & 25. P.63.343. T. *in Sympoſio*, 123.343. P.67. 368. T. 125. 368. P. 68. 374. T. 125. 374. P. *in Timao*, 82. 528. T. 138. 528. P. 82. 532. T. 138. 532. P. *in Socrate*, 88. 575. T.141. 575. P. *in Timao*, 89. 577. T.141.577. P. *in Socrate*, 89. 578. T.141. 578. P. *in Phadone*, 568. 4. *uſq.* 20. T. 603. 4. *uſq.* 604. 20. P. *in Phadro*, 569. 29. T. 604. 24. P. 569. 45. T. 606. 45. P. 570. 54. T. 607. 54. P. *in Sophiſta, Ibid.* 57. T. P. *in Phadro, Hipparcho, Lachete, Protagora, Sympoſio, Alcibiade, Gorgia, Critone, & Timao*, 570. 61. T. 607. 61. P. *in Phadro*, 572. 110. T. 611. 110. P. *in Timao*, 573. 126. T. 612.126. P. 574. 148. T. 614.148. P. *in Phadro*, 575. 164. T. 615. 164. P.575. 181. 182. T. 616. 182. P. *in Timao*, 576. 191. T. 617. 191. P. *de Repub.* 576. 205. 206. T. 618. 205. 206. P. *in Timao & Phadone*, 576. 218. T. 619. 218. P. *in Phadro*, 577. 229. 231. T. 619. 229. 620. 231. P. *in Theateto*, 577. 230. T. 620. 230. P. *in Phadone*, 578. 235. T. 620. 235. P. *Ibid.* 237. T. P. *in Parmenide & Timao de Ideis*, 578. 238. T. 620. 238. P. 579. 247. T. 621. 247. P. *in Timao*, 580. 264. T. 622. 264. P. *in Legibus, Ibid.* 265. T. P. *in Phadone*, 581. 300. 301. T. 624. 300. 301. P. *in Timao*, 581. 301. 303. 304. 305. T. 624. 302. 303, 304. 305. P. *in Phadone*, 581. 306. 307. 308. 309. T. 624. 306. 307. 308. 309. P. *in Philebo*, 581. 312. T. 625. 312. P. *in Phadone*, 582. 321. T. 625. 321. P. *in Phadro*, 582. 322. T. 625. 322. P. *in Parmenide*, 582. 324. T. 625. 324. P. 583. 328. T.625. 328. P. 583. 339. T. 626. 339. P. *in Legibus*, 583. 342. T. 626. 342. P. *de Repub. & in Phadro*, 586. 376. T. 629. 376. P. 631. 403. P. 590. 430. T. 633. 430. P. *in Phadone & de Repub.* 594. 480. T. 637. 480. P. 596. 545. T. *in Phadone & in Politia*, 597. 569. T. 642. 569. P. *in Phadone*, 599. 594. T. 643. 594. P. *in Phadro & Timao*, 599. 596. *Ibidem*. T. P. *in Phadone*, 599. 599. T. 644. 599. P. 677. 5. T. 678. 27. T. 711. 27. P. 745. 76. T. 760. 76. P.

Poſidonius de Anima, 575.171. T.615.171. P.

Protagoras, 576.201. T.618.201. P.

Pyrrhon, 95.632. T.144.632. P.

Pythagoras, 91.606. T.143. 606. P. *Samius Sophiſta*, 585. 358. 360. T.627. 358. 658. 360. P.699.594. T.643. 594. P.677.5. T.709.5. P.

Socrates, 63.340. T.123.340. P.

Strato Phyſicus, 575.175. T.616. 176. P.575. 181. T. 576.197. T.617.197. P. *de Somno*, 593.472. T.745.76. T.760.76. P.

Thales de Anima, 570. 68. T. 608. 68. P. 745. 76. T. 760. 76. P.

Theophraſti ad aureolum de nuptiis librum adludit Tertull. 1128. 61. T. 1135. 61. P.

Xenocrates de Anima, 570. 60. T. 607. 60. P. 576. 192. T. 617. 192. P.

Xenophanes de Somno, 593.471. T.636.471. P.

Zenon Citticus, 9.99. T.19. 99. P.60. 311. T. 121. 311. P. 391 43. T. 411. 43. P. *de Anima*, 569. 46. T. 606. 46. P. 575. 165. T. 615. 165. P. 745. 76. T. 760. 76. P.

HISTORICORVM.

ÆGYPTIORVM, *Chaldaorum, Phœnicum archiua*, 57.285. T.120.285. P.

Alexander Polyhiſtor, 7.52. T.15.52. P.

Appion, ſiue Appion, 57.292. T. *in hiſt. Ægyptiaca*, 120. 292. P.

Apitij de Condiendis cibis lib. 20. 110. P.

Apollonius Molonis, 113.235. P.

Ariſtaus de 70. Interpretibus, 57.270. T.118. 270. P. *idem qui Ariſtaus*, 118.270. P.

Beroſus Chaldaus, 57.287. T. *in hiſt. Chaldaor.* 120. 287. P.

Calliſthenes, 595.507. T.638.507. P.

Caßius Seuerus, 46.156. T.107.156. P.

Charon Lampſacenus Herodoto prior, 595. 498. T. *in Perſicis*, 637.498. P.

Cornelius Nepos, 46.157. T.107. 157. P.

Cornelius Tacitus in Commentariis, 35. 59. T. 100. 59. P.53.235. T.114.235. P. *in hiſtoria Romana Lib.* 5. *mẽdaciorum loquaciſſimus*, *Ibidem.*

Cteſias, 44.141. T.106.141. P.

Demetrius Phalereus Bibliotheca Ptolemai prafectus, 57. 266. T. 118. 266. *Grammaticorum probatiſſimus, Ibid.* 57.290. T. *in Antiquitatibus*, 118.266. P.

Diodorus

Diodorus Siculus, 46.154.*T.* 107.154.*P.* 343.67.68.69.*T.*354.67.68.69.*P.*
Dionyſius Afer, 7.52.*T.*15.52.*P.*
Egeſippum imitatur Tertull. 1220.71.*P.*
Ephorus, 595.502.*T.*638.502.*P.*
Euphorion, 595.505.*T.*638.505.*P.*
Feneſtella in Annalibus, 533.374.*T.*561.374.*P.*
Græcorum Annales, 57.293.*T.*120.293.*P.*
Heraclides, 595.504.*T.*638.504.*P.*601.639.*T.*
Hermotimus; 569.26.*T.*604.26.*P.*
*Herodotus,*43.131.*T.*105.131.*P.in Clio,*65.354.*T.in hiſtoriis,*595.497.*T.*637.497.*P.*595.510.511.512.*T.*638.510.511.512.*P. in Melpomene,* 596.550.*T.*640.550.*P.*601.640.*T.*646.640.*P.*
*Hieronymus Phœnix Tyri rex,*57.288.*T.in Antiquitat.Phœnic.* 120.288.*P.*
*Ioſephum in Libris contra Apionem imitatur Tertullianus,*114.235.*P.*119.278.*&* 120.285.286.287.288.290.292.293.*P.& citat* 57.291.*T.item in Antiquitatum libris,* 1220.70.*P.*
Iuba Rex, 57.291.*T. de Aſſyriis,* 120.291.*P.*
Manethon Ægyptius, 57.286.*T.in Ægyptiacis,*120.286.*P.*
Menander Epheſius, 52.290.*T. in hiſtoria Regum,* 120.290.*P.*
Neſtor in Coceto, 528.142.*T.*545.142.*P.*
Nymphodorus, 601.640.*T.*646.640.*P.*
*Phlegon,lib.*14.*Olymp.* 122.324.*P.*
*P.Pilatus Epiſtola ad Tiberium,*35.57.*&* 58.*T.*100.57.*&* 58.*P.*62.329.*T.*122.329.*P.*
Piſiſtratus Bibliothecarum ſtudioſus. 56.265.*T.*118.265.*P.*
Plinij Secundi naturalem hiſtoriam penè ad verbũ imitatur Tertullianus, 15.47.49.*&* 19.101.102.103.104.105.106.107.108.*P.*102.81.82.83.*P.*132.456.*P.*306.8.9.10.11.12.13.308.45.49.309.50.52.57.58.61.*P.*320.59.321.80.84.*P.*354.55.*P.*355.71.72.73.*P. Ibid.* 81.82.*T.P. Ibid.* 86.*T.P.* 359.148.150.151.360.152.157.159.160.361.165.166.167.173.182.362.187.188.195.202.*P.*616.179.180.184.617.193.194.196.618.203.*P.*594.485.*T.*637.485.*P.*638.500.*P.*
Plinius Secundus in Epiſt.ad Traianum, 97.24.*P.*
*Plutarchum de Placitis Philoſophorum imitatur Tertull.*617.193.*vſq.*618.204.*T.*625.326.*P. in Alexandro,* 595.499.*T.*638.499.*P.*638.513.*P.*
Poſidonius, 1.3.235.*P.*
Ptolemæus Mendeſius, 57.289.*T. in hiſt. Ægypt.* 120.289.*P.*
*Ptolemæus Philadelphus eruditiſſ. ſtudio Bibliothecarum Piſiſtratum æmulatus,*70. *Interpretibus transferenda in linguam Græcam Biblia tradidit,* 56.264.265.*T.*118.264.*P.Bibliotheca eius apud Serapæum,* 57.271.*T.*118.271.*P.*
Salluſtius, 580.*T. in hiſtoriarum libris,* 622.266.*P.*
Scriptor incertus, 9.98.*T.*10.114.*T.*20.114.*P.*
*Silenus Phryx,*5.19.*T.*12.19.*P.*496.85.*T.*509.85.*P.*569.25.*T.*604.15.*P.*
Strabo, 595.506.*T.*638.506.*P.*
*Suetonius Tranquillus,*35.59.*T.in Vitis Cæſarum,*100.59.*P.eum imitatur Tertullianus,* 132.457.*P.*252.50.*T.*264.50.*P. in Nerone.* 594.485.*T.*1000.116.*T.*1011.116.*P.*
Thallus, 46.155.*T.*107.155.*P.*57.292.*T.*
*Theopompus Chius,*57.281.*T.in quadrag.tertio Philippic.*119.281.*P.*496.86.*T.*509.86.*P. in variis hiſtoriis,* 594.484.*T.*637.484.*P.*
Traiani reſcriptum ad Plinium, 27.24.*T.*97.24.*P.*
Varro, 113.214.*P.eum imitatur Tertull.* 308.37.*P.*
Vitellius in Commentariis, 595.508.*T.*638.508.*P.*
Zeno Eleates, 94.625.*T.*144.625.*P.*

ORATORVM, Poëtarum, & Grammaticorum.

ÆSOPVS *in Fabulis,* 528.139.*T.*545.139.*P.*
Aratus in Phænomenis, 996.69.*T.*1007.69.*P.*
Ariſtarchus Grammaticorum princeps, 32.44.*T.*98.44.*P.*
Cato ſenior, 7.58.*&* 59.*T.*16.59.*P.*
Catullus Mimographus in Laureolo. 528.180.*T.*548.180.*P.*
Cebetis Pinax ex Virgilio, 400.233.*T.*435.233.*P.*
Cicero ſeu M.Tullius, 9.100.*T.*9.101.*T.*19.101.*P.in Tuſculanis,*95.630.*T.*575.157.*T.*614.157.*P.de Oratore,* 581.313.*T.*625.312.*P. in Tuſculanis,* 1163.74.*T.*1170.74.*P.*
Comicus incertus, 8.85.*T.*580.265.*T.*
Demetrius Phalereus Grammaticorum probatiſſimus. 57.266.*T.*118.266 *P.*
Demoſthenis Græcus verſiculus, 1163.71.72.*T.*1170.72 *P.*57.290.*T.*
Diogenes Comicus, 52.213.*T.*113.213.*P.*
Ennius, 124.351.*P.*525.50.32.*T.*538.80.52.*P.*533.386.*T.*562.386.*P.*588.407.*T.*631.407.*P.*
Epicharmus Comicus, 578.236.*T.*620.236.*P.*
Heſiodus de Pandora, 343.64.*T.*354.64.*P. &* 65.*T. Poëticus Paſtor appellatus, Ibid.* 65.*T.P.* 528.140.*T.*545.140.*P.*
Homerus, 7.65.*T. in Odyſſea,* 16.64.*P.* 112.206 *P.*347.187.*T.* 525.51.*T.in Iliad.* 539.51.*P. in Odyſſ.* 595.493.*T.* 637.493.*P. in Iliad.* 599.615.600.616.*T.*645.615.616.*P.*
Homerocentones, 400.234.*T.*434.231.434.234.*P.*
Hoſtilius Comicus, 52.217.*T.*113.217.*P. in Fabulis,* *Ibid.*
*Laberius Mimographus,*5.16.*T.*12.16.*P.*91.605.*T.*143.605.*P.*
Lentulus Mimographus in Catinienſibus, 8.76.*T.*17.76.*P.* 52.217.*T.*113.217.*P. in Fabulis,* *Ibid.*
*Lucianus in Iudicio Paridis,*113.223.*P.in Hæreſi,*133.468.*P.de morte Peregrini,* 230.51.*P.*
Lucretius Lib. 1. *de rerum natura,*570.78.*T.*609.78.*P.*840.82.*T.*888.82.*P.*
Macrobius in Somnium Scipionis, 572.120.*T.caſtigatus,* 611.120.*P.*
Menander Comicus in Fullonibus, 8.76.*T.*17.76.*P.*
Neoptolemus Tragœdus, 595.517.*T.*638.517.*P.*
Nouius Comicus in Fullonibus, 8.76 *T.*17.76.*P.*
Ouidius Geta in Medea Tragœdia ex Virgilio, 400.232.*T.*435.232.*P. in Metamorphoſibus,* 527.131.*T.*544.131.*P.*
Pacuuius, 6.49.*T.*15.49.*P.*
*Phoſphorus Rhetor,*526.88.89.*T.*541.88.89.*P.*
*Poëta incertus,*69.405.*T.*128.405.*P.*76.470.*T. in*

Tragœdia Cerberi, 343.74.T.355.74.P.575.157.T.614.157.P.
Seneca, 49.183 T.*ex lib. de Superſtitione,* 109.183.P.*in Fortuitis,* 95.630.T.580.261.P.*quem ſæpè noſtrum appellat,* Ibid.T.P.*in Fortuitis,* 593.465.T.636.465.P.677.4.T.709.4.P.
Sophocles Tragicus. 595.516.T.638.516.P.
Theopompus Comicus, 496.86.T.509.86.P.
Tragœdia Oedipus, 44.142.T.106.142.P.
Virgilius in Æneide, 12.17.P.104.101.P.128.405.P.597.561.T.641.561.P. *eum imitatur ad verbum in Eclog.* 5.1094.5.T.1095.5.P. *Maronis nomine citatur in Æneide,* 1100.5.T.1101.5.P.
Virgiliocentones, 399.231.T.*Pōponij Poëtæ,* 434.231.P.

IN OPVS TERTVLLIANICVM
RERVM, PHRASEON, VOCVM'QVE
INDEX GENERALIS.

A – & ω.404.319.T. *duas Græciæ litteras haſce ſummam & vltimam ſibi induit Dominus,* 1139.27.T.1149.27.P.
Aarō de veſtibus libri Tertull. mētio, 1108.T.P. *quæ octo erant numero,* Ibid.P.
Abaſcantus Æon Valentini, 996.67.T.1007.67.P.
Abdicare, 399.223.T.434.223.P.
Abdicere, 850.214 T.897.214.P.
Abel populum Chriſtianum demonſtrabat, 162.19.T. *Deo placens occiditur,* 994.54.T.1006.54.P.
Ablutio, 680.72.T.713.72.P.
Aborigines, 586.373.T.629.373.P.
Abraham cur circumciſus, 160.9.T.176.9.P. *nomen eius mutatū ſyllabā adiiciendo.* 846.162.T.894.164.P.
Abraxas Deus Baſilidis hæretici, 401.304.T.449.304.hær.4.P.
Abſoleſcit, pro abſolefacit, 1125.33.T.1131.33.P.
Abſolutè quædam verba pronuntiantur, 7.50.T.14.46 ac 15.50.P.742.50.T.759.50.P.
Abſtruere, 864.436.T.914.436.P.
Abuti cum Accuſatiuo, 66.365.T.125.365.P.
Ἀκακία, 313.32.T.318.32 P.
Academia, 146.4.T.149.4.P.577.228.T.
Academici fidem quinque ſenſuum durius damnant, 576.215.T.619.215 P.577.228.T.
Acataleptos Æon Valentinianorum, 512.P.533.377.T.562.377.P.
Acatos, 938.5.T.969.5.P.
Acceptio ferre, 51.198.T.
Acci patina, 528.141.T.545.141.P.
Acerba, pro acerbè, 240.3.P.
Acerba, pro immatura, 371.90.T.379.90.P.
Acerra, 44.139.T.106.139.P.753.190.T.767.190.P.
Achaia, 399.209.T.431.209.P.1128.69.T.
Achamoth, Æon Valētini, 403.315.T. *quæ et Enthymeſis* 519.P.528.157.158.T.546.157.158.P. *& Sophia ſecunda,* Ibid. 528.172.T.547.172.P. *& Spiritusſanctus,* Ibid.173 T.P. *terra, & mater,* 519.P.530.251.T. *& Hieruſalem,* 553.251.P.
Achilles nomē ſumpſit, quòd vberū guſtu caruerit, ferarum medullis educatus, à Chirone monſtrorum eruditore, à matre effœminatus, ſicuti apud Sigæum ſtatua mōſtrat, poſtea neceßitate miles ab Vlyſſe euocatus contra ſalutem propriam, 7.64. & 65.T.16.64.P. *ab eo curatus in ſomnis Cleonymus Pyctes,* 595.515.T.638.515.P.
Achiuorum Deorum cum Troianis pugna, 51.206.T.112.206.P. *ipſorum quoque inter ſe bella,* 69.397.T.
Acinetos Æon Valentini, 518.15.P.526.81.T.541.81.P.996.67.T.1007.67.P.
Aconitum, 6.42.T 14.42.P.
Acta apud Præfectos, 340.9.T.348.9.P. *Profeßio apud acta, in qua nemo ſibi profeſſor & teſtis eſt; alius ſcribit, alius ſubſcribit, alius obſignat, alius actis refert,* 938.8.T.963.8.P.
Actores, 867.478.T.917.478.P.1170.78.P.
Actus iudicum, 86.562.T.
Adam & Eua exciderunt de immortalitate faciendo contra præceptum Dei, 160.7.T. *exomologeſi reſtitutus in paradiſum,* 199.79.T.209.79.P. *in paradiſo nondū maritus,* 234.33.T.242.33.P. *ante peccatum innocens,* 235.36.T.242.36.P. *virgo, quum ex illo ſumpta eſt Eua,* 368.42.T. *eius delictum etiam hæreſis dici poteſt, quod per electionē ſuæ potius quàm diuinæ ſentētiæ admiſit,* 771.12.T.786.12.P. *extra paradiſum Dei natus,* 775.67.T.790.67.P. *eodem Chriſtus paſſus quo ille cecidit,* 1059.9.T.1062.9.P. *ſepultus in Golgotha monte ab eius Caluaria dicto,* 1060.12.T.1062.9.12.P.
Adcognoſcere, 333.40.T.337.40.P.
Addicere, pro vēdere, voce præconis ſub haſta, et adnotatione quæſtoris, 50.194.T.111.194.P.72.436.T.196.33.T.204.33.P.286.96.T.297.96.P.1166.113.T.1173.113.P.
Adfectati, 233.6.T.240.6.P.525.39.T.537.39.P.
Adflictatio, 957.250.T.982.250.P. *Adflictator,* Ibid.T.P.
Ad hanc ſpeciem, 24.5.T.96.24.P.
Adiectiua cū Genitiuis, 5.3.T.11.3.P.8.79.T.83.539.T.250.7.T.261.7.P.312.10.T.317.10.P.325.49.T.329.49.P.493.54.T.507.54.P.528.159.T.546.159.P.946.120.T.972.120.P.
Adiectiua cum Datiuo, 400.253.T.440.253.P.501.144.T.503.144.P.
Adiectiua cū Accuſatiuo, 5.10.T.11.10.P.7.50.T.15.50.P.7.65.T.
Adiurare, 74.453.T.132.453.P.399.223.T.434.T.224.P.
Adlectio, 401.282.T.444.282.P. *Adlegi,* 680.71.713.71.P.
Admeto Regi ſeruit Apollo, 51.208.T.112.208.P.
Adnotatio, 50.194.T.111.194.P.
Adolationes, 70.410.T.129.410.P.
Adorant Chriſtiani Deum verū, 83 536.T.213.40.T. *manus non tantùm adtollentes, ſed etiam expandentes, & Dominica paßione modulātes.* 214.41.T.221.41.P. *manibus tēperatè ac probè elatis, nec vultu in audaciā erecto, ſed humiliato atq; deiecto, ſono vocis non tam claro, vt proximis obſtrepamus,* 214.51.52.53.T.221.51.52.P.283.30.T.293.30.P.
Adorare gentibus vſitatum, 84.543.T. *ſedendo,* 214.49.T.221.49.P.
Adſentator, pro eo qui conſentit, 491.37.T.506.37.P.
Adſertor, 325.52.T.329.52.P.751.161.T.765 161.P.
Adſeſſores, 155.26.T.

Adſi-

Adtinere cum Accuſatiuo, 238.76.T.244.76.P.

Aduerſatio, 992.36.T.1004.36.P.

Adulterium non ſolùm in oſculis, amplexibus, & carnis congreſſione cenſendum, ſed etiam ſi oculum quis impegerit libidinoſè, & animam commouerit impudicè, 281.6.T. *tunc eſt, quum quoque modo disiunctis duobus alia caro, immo aliena miſcetur,* 1142.72.T.1152.72.P.

Adulteriũ, pro adulteratione, 852.251 T.900 251.P.

Aduocare, pro conſolari, 848.187.T.896.187.P. *eodem ſignificatu aduocatio,* 849.201.T.897.201.P.

Aduocati, 153.16. 29.T.

Aduocatio mercenaria, 26.20.T.237.74.T.244.74.P.747.110.T.762.110.P.

Ædifex, 285.84 T.297.84.P.

Ædilitas, 89.583.T.141 583.P.

Ægion oppidum Achaia, 325.41 T.328.41.P.

Ægyptiorum hiſtoria, 7.51.T. *Dei, aues & beſtiæ capite damnatis, qui aliquem huiuſmodi Deum occiderit,* 68.376 378.T. 126.378.P. *ad Chriſtum conuerſi,* 164.36.T.178.36.P.

Ægypti Reges, Pharao, 164.46.T. *Alexander Magnus, qui regnauit annis xij. Soter annis xxxv. Philadelphus, annis xxxix. Euergetes an. xxv Philopator an. xvij. Epiphanes an. xxiiij. alias Euergetes an. xxix. Soter alius, an. xxxviij Ptolemæus an. xxxviij. Cleopatra an. xx. mẽſ. vj. eadem ſub Auguſto an. xiij. Auguſtus alias annis xliij.* 165.72.73.74.75 76.77.T.181.72. *& ſequ.* P.

Ægyptus nonnumquam totus orbis intelligitur, 167.105.T.184.105.P.251.20.T.262.20.P. *inde enim omnis ſuperſtitio,* 253.75.T.807.97.T.823.97.P.

Æmulari cum Datiuo, 239.108.T.247.108.P. *Æmulatio pro aduerſatione,* 855.289.T. 904.289.P.

Æmulamenta, 1071.1.T.1075.1.P.

Æmulum in bonam partem, 369.50.T.377.50.P. *Æmulatio, pro imitatione,* 836.30.T.884.30.P.

Æneadarum vrbs, 41.126.T. *Roma,* 105.126.P.69.405.T.

Æneas penè interfectus à Diomede, 51.206.T.

Αἰῶνες *ſiue Æones, & forma neſcio quæ, & Trinitas hominis apud Valentinum, Platonicum hæreticũ,* 391.39 T 410.39.P.398.193.194.T.429.193 194.P.403.314.T. *triginta numero,* 403.315.316.T. *eorum ſeu Deorum Valentini, immo criminum potius quàm numinum, aliorúmque eò pertinentium nomina Græcè & Latinè ex Tertull Irenæo & Epiphanio,* 517. *vſq.* 522.P. *Æonum ſchema, quibus ſingulæ Æonum poteſtates collocabantur à Valentino,* 522.P. *vniuerſa Æonum genealogia ſecundũ arces ſuas,* 523.P. *eorum coniugia, geminina, exitus, euentus, felicitates, infelicitates, diſperſa atque conciſa diuinitates, non aliud quàm fabulæ & genealogiæ indeterminata, quas Apoſtolus damnare præuenit,* 524.24.T.536.24.P. *aliorum Æonum Ogdoas ſiue Tetras duplex ante Bythum,* 533.377.T.562 377.P. *hæc ſemina Gnoſticorum & Valentinianorũ ex Ideis Platonicis,* 578 239.241.T.620.239.241.P. *Deos omnes appellabãt,* 742.40.T.758.40.P.843.116 T.890.116.P.1016.55.T.1036.55.57.P.

Αἰὼν τέλειος, 518.P.526.57.T.539.57.P.

Æquanimitas, 237 71 T.244 71.P.

Æſculapius Africæ Deus, cuius ſacerdotes pallio vtebantur, 5.6.T.11.6.P.9 92.T.18 92.P. *& crepidis cretatis, Ibid. auaritiæ merito, qua medicinam nocenter exercebat, fulmine vindicatus,* 51.209 T.122.209.P. *medicinarum demõſtrator, aliàs nutrituris ſcordij & dinarij & Aſclepiadoti ſubminiſtrator,* 66.361.362.363 T.125.361.362.363.P. *ſtantes ei miniſtrabant ſacerdotes,* 147.9.T. *illi reddi iuſſit gallinaceum Socrates,* 568.16.T.604.16.P. *ob honorem patris eius, Apollinis nempè,* Ibid.

Æſopus hiſtrio, ex auibus ſexcentorum milium patinã conflauit, 9 108.T. 20.108.P. *filius eius, margarita debauſit,* 9.109.T. *Clodius nomine,* 20.109.P.

Æſtiua hyberna, 84.541.T.139.541 P.

Ætas hominis octoginta annorum, 600.620.T.645.620.P. *quinque eius ætates, infantia, pueritia, adoleſcẽtia, iuuentus, ſenecta, Ibid.* 622.T.P. *earum officia, ſtudere ab infantia pueritia delegata; militare ab adoleſcentia iuuẽta excitata, cenſere, agrum vrgere, nauigare, litigare, nubere, laborare, ægritudines obire, à iuuenta ſenecta ponderata, Ibid.* T.P.

Æthalides, 585.361.T.628.361.P.

Æthiopia omnis gens vocatur quæ peccatrix eſt, 251.20.T.261.20.P.

Æthnei ignes, 94.621.T.

Affectatio, 233.6.T.240 6.P.

Africæ Principes Carthaginienſes, 5.2.T.11.2.P. *in ea terræmotus & vorago,* 6 28.T.13.28.P. *in eam Phœnices eructant,* 6.35.T.14.35.P. *eius Dei,* 66.360.361.T.125.360.361.P.68.383.T.127.383.P. *Regio eius, quæ eſt trãs Cyrenen, facta primum Chriſtiana,* 164.37.T.178.37.P. *apud Africam quoque celebrati agones, & ſuperſtitioſa certamina Græcarum religionũ & voluptatũ,* 993.40.T.1005.40.P.

Agape, Æõ Valẽtini, 519.24.P.526.84.T.541.84.P.

Agape, ἀγάπη, *cœna Chriſtianorum, dilectio penes Græcos eſt,* 81.517.T.136.517.P.224.23.T.228.23.P.462.69.T.

Agaue inſana in filiis beſtias vidit, 577.228.T.619.228.P.

Agennetos, Æon Valentinianorum, 522.P.533.377.T.562.377.P.

Ageratos, 518.11.P.526.79.T.540.79.P.

Agere alteri, 859.348.T.908.348.P.

Agina, 501.142.T.513.142.P.

Agones & ſacri & funebres, quorũ illi Deis, hi mortuis fiũt, 254.106.T.269.106.P. *ſicuti & illorũ tituli,* 254.107.108.109.110 T.270.107.108 109.110.P. *apparatus quoque eorum idololatria conſpurcat,* 254.111.T.270.111.P *ibi enim Olympius Iupiter, Nemæus Hercules, miſellus Archemorus, & Antinous infelix in Chriſtiano aguntur,* 346.183.184.185.T.361.183.P. *Græca certamina,* 993 40.T. *in quibus committuntur artes, corporũ & vocũ præſtantia expẽditur præmio iudice, prælia agũtur & vulnera pugni quaſſant, calces arietant, caſtus dilaniant, flagella dilacerant; quarum iniuriarum merces, corona, gloria & dos, priuilegia publica, ſtipendia ciuica, imagines, ſtatua,* Ibid. 41.T.

Agonothetes, 224.42.T.230.42.P.269.106.P. *Agonis Præſes,* 993 41.T.

Ahori, 600.615.T. *præcoci morte præuẽti,* 645.625.P.

Aiax inſanus Vlyſſem in armento vidit, 577.227.T.619.227.P.

Ainus, 519.25.P.526.85.T.541.85.P.

Albarius tector, 283.36.T.294.36.P. *Albarium opus,* Ibid.

Albini ſiue Albiniani, ab Albino Cæſare, qui in Seuerũ Imperat. conſpirauerãt, 76.473.T.133.473.P. *partiũ eius ſocij & eorũ ſuperſtites,* 77.478.479 T.134.478.479.P. *idem ipſi qui per genios eorũ in pridie vſque iurauerãt, qui Chriſtianos ſæpè damnauerãt,* 152.8. & 9.T.151.8.P. *inopinatos natalibus, dignitatibus, corporibus, extus retulerunt,* 225.63.T.231.63.P.

Alburnus Deus, 35.56.T.100.56.P.748.123.T.763.123.P.

Alcinoi pometum. 6.43.T.14.43.P.

Alemona Dea, 590.436.T.633.436.P.

Alexāder Magnus, Rex Macedo, delitiis Perſicis emollitus, 8.80.81.T.18.80.81.P. *Eius ſublimitas*, 48.173.T. *Aſiā & ceteras regiones poſteaquàm deuicerat, nūquam tenuit*, 164.49.T.179.49.P. *regnauit annis xij. etiam Medis & Perſis, & in Alexandria regnum ſuum firmauit, nomine ſuo eam adpellans*, 165.72.T.181.72.P.

Aliena ſumuntur dominio, precario, aut vi, ſiue iure, beneficio, impetu, 490.33.34.T.506.33.34.P.

Aliquanta, pro aliquot, 805.70.T.821.70.P.

Aliqui, pro aliquis, 49.182.T.109.182.P.Ibid.183.P.66.358.T.124.358.P.

Allegorizare, 852.250.T.900.250.P.

Allophyli, 161.18.T. *pro Philiſthijm & Græcis*, 167.18.P.875.598.T.926.598.P.

Alpes aëris rigidi, 583.337.T.

Alphabetica Marci hæreſis ex Græcorum Alphabeto, 404.319.T.453.319.hær.15.P.

Altare, 126.376.P.

Alteri, pro alij, 312.12.T.317.12.P.

Alterius, pro alius, 655.101.T.668.101.P.

Aluearia, 532.334.T. *pro vaſe piſtorio, in quo ſit ſarinæ conſperſio*, – 559.334.P.

Amazones, 70.419.T. *Amazonia militare malebāt quàm nubere*, 740.14.T.756.14.P.

Ambitio dicta, quòd concupiſcentia apud animum ambiente naſcatur ad gloriæ votum, 305.70 T.

Ambroſius Tertullianum imitatur, 308.41.P.

Amentare, pro iaculari, 869.521.T.920.521.P.

Amomum, 1087.11.T.1091.11.P.

Amphiarai oraculum, 595.529.T.639 529.P.

Amphilochi oraculum, 595.530.T.639.530.P.

Amphitheatrum, 254.126.T.271.126.P.256.159.T.274.159.P. *varia Romæ exſtructa*, Ibid.

Ἀναβιβάζων, 747.116.T.762.116.P.

Anacharſis regno Scythiæ Philoſophiam prævertit, 9.95.T.19.95.P.

Ἀναμνήσεις. 581.306.T.624.306.P.

Anaxagoras depoſitum hoſtibus denegauit, 89.584.T.142.584.P.

Anaxarchus quum pilo contunderetur, Tunde, tunde, aiebat, Anaxarchi follem, 94.621.T.144 621.P.

Ancaria Dea Aſculanorum, 68.387.T.127.387.P.

Anennoëtos Æon Valentinianorum, 522.P.533.377.T.561.377.P.

Anfractus, 251.19.T. *Theatri totius circuitus flexuoſus*, 262.19.P.

Angelos etiam Plato non negauit, 63.343.T.123.343.P. *eius nominis teſtes vel Magi*, 63.344.T.123.344.P. *de quibuſdam ſua ſponte corruptis gens dæmonum euaſit damnata à Deo cum principe Satana*, 64.344.T *quid vbique geratur, tam facilè ſciunt, quàm enūtiant*, 65.348.T. *eo nomine appellātur quos miniſtros ſuæ virtutis Deus præfecit*, 168.118 T. *nonnunquam apparebant vxoribus Chriſtianis terrori viris gentilibus*, 333.45.T. *diuinæ voluntatis miniſtri animas hominum modulantur*, 590.435.436.T.633.435.P. *ſtatim à natiuitate*, Ibid. *qui etiam morituris apparent*, 699.591.592.T.643.591.P. *an ante omnem creaturam, an ſimul creati, variæ ſententiæ*, 1234.9.T.1262.9.P.

Anima à Deo, 73.439.T. *alij diuinam & æternam, alij diſſolubilem contendebant*, 90.595.T.142.595.P. *eas in corpora reciprocandas ſentiebat Pythagoras*, 91.606 607.T.143.606.P. *alij de cælo excipi dicebant, alij de terra concipi; alij numeris, alij atomis concinnabant; alij cum corpore incipere, alij poſt corpus induci; in hoc conueniebant, quod hominem faciat animal rationale*, 146.3.T.149.3.P. *eam qui diuinam confitentur, Deum confiteantur neceſſe eſt*, 1477.T. *manet poſt vitæ diſpunctionem, próque meritis aut cruciatui deſtinatur, aut refrigerio, vtrique ſempiterno*, Ibid. 13.14.T.150.13.14.P. *ea opinio Chriſtiana, honeſtior Pythagorica, quæ eam in beſtias transfert, plenior Platonica, quæ eam adſignat corporibus diuerſis, Epicurea grauior, quæ eam ab interitu non defendit*, Ibid. 15.16.17.T.P. *diſcipula naturæ magiſtra, & ſic etiam Dei magiſtri naturæ*, 148.23.T *à Deo data eadem canit quæ Deus ſuis dedit noſſe*, Ibidem. *prior quàm littera*, Ibidem, 24.T.151.24.P. *nobis omnia eſt, ſine qua nec viuere poſſumus, nec mori*, 149.17.T. *adflatu Dei conſummata*, 194.12.T.202.12.P. *animas aut nullas aut non in priſtina corpora venturas adfirmabant Philoſophi*, 259.213.T.278.213.P. *mortalis apud Valentinianos, niſi quæ ſalutem fide inuenerit*, 532.349.T.560.349.P. *de anima qui ſcripſerint*, 602.1.P. *de eius immortalitate non à Socrate qui eam vindicauit, ſed à Deo diſcenda eſt*, 568.2. vſq. 20.T.602.1. vſq. 604.20.P. *etſi enim quædam rectè ſenſerint Philoſophi, aut natura, aut ex noſtris litteris, ea tamen veſtiunt argumentationibus contrariis fidei*, 568.20. vſq. 569.35.T.604.20. vſq. 605.35.P *à quibus etiam hæretici ſuas de anima hæreſes mutuarunt*, 569.35. vſq. 53.T.605. vſq. 607.53.P. *quorum alij immortalem negant animam, alij pluſquam immortalem adfirmant; alij de ſubſtantia, alij de forma, alij de vnaquaque diſpoſitione animæ diſceptant; hi ſtatum eius aliunde ducunt, hi exitum alíorſum abducunt*, Ibid. 308. vſq. 45.T.P. *Anima nata & facta*, 569.53 vſq. 570.58 T.607.53. vſq. 58.P. *cui plures Philoſophi corpus vindicarunt*, 570.58. vſq. 79.T.607.58. vſq. 609.79.P. *at Platonici multis animā incorporalem probant*, 570.79. vſq 92.571.99. vſq. 571.109.T.609.79 &c. 610.99. &c. P. *à quibus tamen diſſentiens errat*, 571.92. vſq. 99.572.107. &c. T.610.92. vſq. 99.611.107. vſq. 612.125.P. *qui etiam vnum eſſe vult animam & ſpiritum; animam & animum, & quòd circa animam non animum ſit principalitas*, 573.125 vſq. 575.161. T.612.125. vſq. 615.161.P. *eſt autem indiuiſibilis anima præterquàm in potentias diuerſas, vt immortalis*, 575.161. vſq. 177.T.615.161. vſq. 616.177.P. *de eius Hegemonico an ſit, vel vbi ſit, opiniones variæ*, 575.177. vſq. 576.204.T.616.177. vſq. 618.204.P. *Eſt illud ad fidem pertinens, quod Plato biſariam partitur animam per rationalem & irrationalem*, 576.204. vſq. 214.T.618.204. vſq. 619.214.P. *qui duo genera ſubdiuidit ex irrationali, indignatiuum & concupiſcentiuum, quæ tamen apud nos non ſemper ex irrationali cenſenda ſunt*, Ibid. 208.209.210.T.P. *ad animam etiam contingit quinque ſenſuum quæſtio*, 576.214. vſq. 578.235.T.619.214. vſq. 620.234.P. *apud quam non ſeparantur ſenſualia & intellectualia; quippè quæ ſentiat, dum intelligit, & econtrariò*, 578.234. vſq. 579.248.T.620.234. vſq. 621.248.P. *in quo ante mortem cōſenſit Plato*, Ibid. 235.T.P. *animæ intellectus ſemper ineſt, & cetera naturalia*, 579.148. vſq. 580.268.T.621.248. vſq. 622.268.P. *Eam definit Tertull.*

Tertull. Dei flatu natam, immortalem, ſubſtantia ſimplicem, de ſuo patientem, variè procedētem, liberam arbitrij, accidentis obnoxiam, per ingenia mutabilem, rationalem, dominatricem, diuinatricem, ex vna redundantem, 581. 281.*vſq*.295.*T*.623. 281.*vſq*.295.*P*. *Malè itaque hæretici animam de cœlis deueniſſe credunt*, 581.295.*vſq*.308.*T*.623.295.*vſq*.624.308.*P*. *ſicut & Plato, dum diſcentias animæ reminiſcentias appellat, eorum nempè quæ retrò norit de exemplaribus recenſere*, Ibid. 306.307. *T*. *P*. 581.308. *vſq*. 582.325.*T*. 624. 308. *vſq*.625.325.*P*. *item qui poſt partum corpori animam inducunt ex reſpiratione infantis, aut frigido aëre circumfuſo*, 582.325.*vſq*. 584.349.*T*.625.325.*vſq*. 627.349.*P*. *quod probare nituntur, quòd vocabulum animæ penes Græcos* ψυχὴ, *de refrigeratione reſpondeat; verùm ſi ita eſſet, extra Germanias nemo deberet naſci, quum tamen populi frequentiores ſint apud Orientalem & Meridionalem temperaturam: vnde & Romanæ gentes animam cognominauerunt, ab animando nempè*, 583.334. *vſq*.338.*T*. 626.334. *vſq*. 338.*P*. *Tertull. putauit animam ſimul cum corpore concipi, confici, & perſici*, 584. 349. *vſq*.585.357.*T*. 627.349. *vſq*.357. *P*. *Abſurdiſſimus autem eſt Platonis ſermo de animarum reciproco diſcurſu, quo hinc abeuntes, eāt illuc, & rurſus huc veniant & viuant, & dehinc è vita abeant, rurſus ex mortuis efficiantur viui*, 585. 357. *vſq*. 587.384.*T*.627.357.*vſq*.630.384.*P*. *ſicuti etiam Metempſychoſis & Metenſomatoſis Pythagoræ & Empedoclis*, 587. 382.*vſq*. 589.410.*T*. 629.377.380.382. 630. 384.*vſq*. 631.410. *P*. *item & Simonis Magi de ſua Helena*, 589.410.*vſq*.415.*T*.631.410.*vſq*.632. 415.*P*. *denique Carpocratis hæreſis de animarum recorporatione*, 589. 415.*vſq*.590.429.*T*. 632.415.*vſq*. 633.429.*P*. *de anima paradoxa quædam*, 590. 429. *vſq*.591. 441.*T*. 633. 429.*vſq*.634.441.*P*. *animam aliqua vtique poteſtas diuinæ voluntatis miniſtra modulatur*, 590. 435. *T*. 633. 435.*P*. *quæ officia diuina angelos credimus*, Ibid. 436.*T*. *minime verò propterea mortalis dicenda, quòd cibis quodammodò ſuſtentetur, & ad pubertatem procedat*, 591. 441.*vſq*.445.*T*.634.441. *vſq*.445.*P*. *nulla penè anima ſine dæmonio, vtique ethnicorum*, 591.445.*vſq*.592.453. *T*.634.445.*vſq*.635.453.*P*. *Anima quomodo peccatrix dicatur mala & bona*, 592.453.*vſq*.463. *T*. 635.453. *vſq*.463.*P*. *cui etiam ſine effectibus imputari ſolent ſenſus delictorum*, 592.457.*T*.635.457.*P*. *quæ quum morte opera ſua conſummet, de ea etiam agendum*, 592.463. *vſq*.593. 467.*T*.635.463. *vſq*.636. 467.*P*. *dummodò priùs de ſomno mortis ſpeculo diſputet*, 593. 467. *vſq*. 594.487.*P*.636.467.*vſq*.637.487.*P*. *item de ſomniis, quomodo ea patiatur anima, & vnde eueniāt*. 594.487. *vſq*.596.554.*T*.637.487.*vſq*.640.554.*P*. *Atqui mors, à qua falſò Menander per ſuum baptiſma diſcipulos ſuos eximit, diſcretio eſt corporis & animæ; quare fruſtrà quidā volunt credi etiam poſt mortem animas quaſdam adhærere corporibus*, 596.554.*vſq*.598.584.*T*.640.554.*vſque* 643.584. *P*. *varij modi ſeu cauſſæ exceſſus animarum è corpore*, 598.584.*vſq*.699.593.*T*.643.584.*vſq*. 593.*P*. *non alio modo quàm quo aurigam defeciſſe præſumitur, quum vires equorum defatigatio denegauit; auriga enim corporis ſpiritus animalis*, 598.586. *T*.643.586.*P*. *poſt exceſſum è corpore, aut in cœlum aut ad inferos animæ deducuntur*, 599.593.*vſq*.614.*T*.643.593.*vſq*.645.614. *P*. *animæ enim immortalitatem agnoſcunt etiam Pythagoras, Empedocles, Plato, & Stoici*, 699. 594.595. 596. 597.598. *T*. *quamquam illi, ſupernas quidem manſiones agnouerint, & inferos, non tamen cœlum aut paradiſum*, Ibid.*T*.& 643.593.&c.*P*. *apud Platonem enim ſublimabantur animæ ſapientes in ætherem, apud Ariū in aërem, apud Stoicos ſub lunam*, 599.596.597.598.606.*T*. 643. 596.597.598. 643.609. *P*. *Non itaque hic detinentur poſt mortem, aut huc animæ ab inferis commeant imperio dæmonum per magicam*, 599.614.*vſq*.601.644.*T*.645. 614.*vſq*.647.644.P. *ſed apud inferos puniuntur, aut in refrigerio fouētur*, 601.644.*vſq*.602.652.*T*.647.644. *vſq*.652.P. *poſſunt enim ſicuti recreari, ita & puniri animæ ſine carne*, 602.650.651.*T*. 647.645.650.*P*. *ſunt enim immortales*, 692.253.*T*. *eius cenſus ſiue origo non ex materia Deo coæterna, ſed ex Dei flatu; quippè quæ longè Deo inferior ſit, nata, paſſibilis, exorbitationis capax, & inde etiam obliuionis affinis, ſicuti latiùs deduxit Tertull. lib. de Cenſu animæ adu. Hermogenem*, 1109. *T*. 1110. *P*. 1146.118.119.*T*.1156.118.119.*P*. & 120. Ibid. *T*. *P*.

Animaduerti, 154.45.T.157.45.*P*.

Animalibus abſtinendum putabat Pythagoras, ne fortè bubulam de aliquo proauo ſuo obſonet, 91.606.T. *animalia non omnia reſpirare quidam volunt, eo quòd non habeāt organa ſpiritus, pulmones, et arterias, inter quæ culices, formicæ, tineæ*, 573.127.128. 129. *vſq*.136.T. 612. 127. *vſq*. 613. 136.*P*. *cuius contrarium nititur probare Tertull*. T. P. *quædam igni contraria, colubri, ſtelliones, ſalamandræ, & aquatilia; alia aquæ, vt: locuſtæ, papiliunculi, chamæleontes: & ſanguini contraria, cochleæ, vermiculi, & maior piſcium ſenſus; ſpiritui contraria, quæ ſpirare non videntur, vt iam dicta; aëri contraria, quæ ſemper ſubterraneum & ſubaquaneum viuentia, carent hauſto eius, res magis quàm nomina noueris; lumini denique contraria, quæ cæca in totum vel ſolis tenebris habent oculos, talpæ, veſpertugines, noctuæ*, 587. 390. *vſq*. 395. T. 630.390. *vſque* 395.*P*. *animalia etiam minutiora ingeniis aut viribus valent, cuius exempla, apis ædificia, formicæ ſtabula, araneæ retia, bombycis ſtamina; item lectuli & tegetis beſtiarum, cantharidis venena, muſcæ ſpicula, culicis tuba & lancea*, 746.90.91.T.761.90.91.P.

Animum quidam vniuerſitatis motatorem decernebant, 574.147.T.614.147.P.

Annibal apud Cannas Romanos annulos modio metiebatur, 83.537.T.139.537.P.

Anni tempora, hyems, æſtas, vernum, autumnum, 253. 90.91.92.93.T.

Annulus pronubus aureus, 36. 79.T. *antea ferreus*, 102.79.P.304.43.T.308.43. P. *eorum vſus maximè in ſiniſtra*, 305.76.T.310.76.P.

Anonomaſtos Æon Valentinianorum, 522.P.533.377. T.562.377.P.

Anteceſſiuum. 367.30.T.376.30.P.

Anteceſſor, pro eo qui auctoritate antecedit, 366.12.T. 375.12.P.

Anteceſſores, pro deceſſoribus, 366.15.T.375.12.P.

Antelij dæmones, 287.118.T.298.118.P.

Antiæ, 8.73.T.17.73.P.

Antichriſti præcurſores, & Antichriſti Marcionitæ, 957. 253.T. 982. 253. P. *ſicuti & alij hæretici*, 1031. 185.T.1044.185.P.1180.72.T.1189.72.P.

Antichriſtus iam inſtare putabatur, 1165.97.T.1172. 97.P.

Antinous Cynædus Deus, 51.202.T.112.202.P. *infelix*, 346.185.T.362.185.P.748.124.T.763.124.P.

Antiſtare, 73.439.T.131.439.P.1128.66.T.1135.66. P.1160.34.T.

Antiſtites, 24.2.T.95.2.P.

Antitheſes, id eſt, contrariæ oppoſitiones, quæ conan-

tur diſcordiam Euangelij cum lege committere, opus Marcionis, 854.3.T.881.3.P.
Anubis mæchus, 52.218.T.113.218.P. *Vide Cynocephalus.*
Anytus accuſator Socratis, 568.9.T.603.9.P
Aoratos, Æon Valentinianorum, 533.377.T.562.377.P. *ſiue inuiſibilis,* Ibidem.
Apaturia Dionyſia, myſteria Attica, 81.515.T.136.515.P.
Apelles ſignis & præſtigiis Philumenes inductus, nouam hæreſim induxit, 390.35.T.409.35.P. 397.175.T.425.175.P. *Marcionis diſcipulus, ſed lapſus in fœminam, ab oculis eius Alexandriam ſeceſsit, inde in alteram fœminam impegit, illam virginem Philumenen, poſtea immane proſtibulum,* 397.173.174.T. 425.173.174.P. *deſertor Marcionis,* 806.73.T. 821.73.P. *eius diuerſæ hæreſes,* 440.324.T.455. *hær.* 19.324.P. 1110.111.P. *eiuſdem acta, Ibid.* P. *cuius diſcipuli adhuc ſuperfuerunt ætate Tertulliani, Apelletiani nuncupati,* ibid.P.
Apex, apices, 9.93.T.
Apicij in cibis exceſſus, 10.110.T. *condimenta,* 588.405.T.631.405.P.
Apocartereſis, 746.99.T.762.99.P.
Apollinares ludi, 252.53.T.264.53.P. *in illis tinguebãtur,* 460.34.T. *ſaltem in quis mithra. Apollinis dicabãtur,* 475.34.P.
Apologetici Græci Tertu. fragmẽta, 1102. *vſq.* 1105.T.P.
Apollo Admeti Regis pecora paſcit, 51.208.T.112.208.P. *illi lyra conſecrata,* 253.103.104.T. 269.103.104.P. *apud Delphos eius ſacerdotes nubere neſciunt.* 325.42.T. 329.42.P. *ibi colitur ob interfectum draconem Delphicum,* 343.75.T. *laurea coronabatur,* 343.75.T.355.75.P. 346.148.T.359.148.P. *vt Deus telorum, Ibid.* 149.T.P. *atrox appellatus apud Delphos, vbi eius virgines,* 1128.70.T.1135.70.P. *& Pythius.* 1147.131.T.
Aporiatio, 403.315.T.
Apoſtata, 400.266.T.442.266.P.
Apoſtoli diſcipuli Chriſti diffuſi per orbem Euangeliũ prædicarũt, 62.329.T.394.117. *vſq.* 123.T. 420.117. *vſq.* 123.P. *quos hæc appellatio miſſos interpretatur, ibi.* 117.T.P.
Apparere, pro miniſtrare, 51.198.T.112.198.P.256.151.T.273.151.P. *hinc Apparitores, Ibid. vtrobique.* 288.130.T. *inde Apparitio,* 401.284.T.444.284.P.680.68.T.713.68.P.
Apulia, 256.166.T.275.166.P.
Aquana, pro aquea, 654.86.T.667.86.P.
Aquarum auctoritas in primordio mũdi, in baptiſmo, & apud nationes, 460.16 *vſq.* 461.44.T 473.16. *vſque* 476.44.P. *quarum his totas vrbes, aſpergine circumlata aquæ expiabant,* 460.33.T.475.33.P. *quiſquis etiam ſe homicidio infecerat, purgatrice aqua ſe expiabat,* 460.35.T.475.35.P. *in immundis ſpiritus incubãt, in fontibus, riuis, piſcinis, euripis, ciſternis, & puteis, qui rapere dicuntur per vim ſpiritus nocentis, & ſubinde necant,* 461.36.37.38.T.475.36.37.38.P. *aut amentia vel formidine exercens, Ibid.* 39.T.P. *etiam alia patrocinia naturæ, priuilegia gratiæ, ſollemnia diſciplinæ, figuræ, præſtructiones, precationes, religionem aquæ ordinauerunt,* 462.62. *vſq.* 72.T.479.62 P. *quædam ſalſæ, aliæ dulces, calidæ item et frigidæ, bituminoſæ quoque ferruginantes et ſulphurantes; vtique & venenatæ,* 528.190.T.540.190.P. *pleraque earum genera miranda,* 597.556.T.
Aquarioli, 86 559.T.140.559.P.
Aquila Paulo in perſecutione ſuccurrit, 1164.93.T. 1172.93 P.
Aquilæ vngues, 199.77.T.209.77.P. *oculi ſolem ita ſuſtinent, vt natorum ſuorum generoſitatem de pupillarum audacia iudicent,* 572.105.T.610.105.P.
Aquilex, 139.542.P.802.21.T.817.21.P.
Aquilitia Ioui immolabantur pro imbribus impetrandis, 84.542.T.139.542.P.
Ara, 68.376.T.126.376.P.
Arabia loca aquarum egentiſsima, 53.235.T. *eorum Deus,* 68.380.T.126.380.P. *ibi thus,* 73.442.T.131.442.P. 85.553.T. *fœminæ non caput modo, ſed & faciem totam tegebant,* 373.129.T.381.129 P. *Arabia deputabatur olim Damaſcus,* 807.94.T.823.94.P.
Arbiter, 1140.38.T.1150.38.P.
Arbores coronariæ, laurea, vitis, populus, oleaſter, apiũ, hedera, 343.63.70.71.72.73.79.T.354.63.70,71.72.73.79.P. *myrtus,* 346.151.T.359.151.P. *roſa centenaria, vtraque lilia, & omnes violæ, & illuſtriores quoque frondes,* 347.195.T.362.195.P. *arbores viuere, nec tamen ſapere ſcribit Ariſtoteles,* 579.249.T.621.249 P.
Arbuſtiores, pro ferociores, 785 208.T.798.208.P.
Arcadiæ Nonacris aqua venenata, 597.559.T.641.559.P.
Archemorus miſellus, 346.184.T.361.184.P.
Archetypa, 525.38.T.537 38.P.
Ἀρχὴ, 494.67.T.508 67.P.
Ἀρχὴ. *Æon Valentin.* 518.P.526.57.T.539.57.P. Ἀρχὴ, *aliter Æon Valentinianorum,* 522.P.533.377.T.562.377.P.
Ἀρχὴ *pro materia philoſophica.* 531.279.T.554.279.P.
Archias dux Corinthiorum muniuit Syracuſas, 6.40.T.14.40.P.
Archigallus, 69.401.T.128.401.P.683.122.T.716.122.P.
Archiua, 57.285.T.120.285.P.
Ἄρχων, 344.98.T.356.98.P.
Ἄρχοντες, *ſiue Archontes,* 167.104.T.494.68.T.508.68.P.807.85.T.823.85.P. 813.168.T.829.168.P.
Arenarij, 257.171.T. *vide Harenarij.*
Argæi montes aëris rigidi, 583 337.T.626.337.P.
Argi Iunonis ſacrum oppidum, 343.70.T.
Ariadnæ ſertum, poſt & ſidus, 343.69.T.354.69.P.996.69.T.1007.69.P.
Aries reciprocicornis, lanicutis, & teſtitrahus, 5.16.T.12.16.P.
Aries, trabes, machina quæ muros frangere militat, Carthagini primum armata, 5.16.T.12.16.P.
Ariſtidis iuſtitia, 48.173.T.
Ariſtippus in purpura, 8.82.T.18.82.P.89.587.T.142.587 P.
Ariſtoteles Hermiam familiarem ſuum interfecit. 89.585.T.142.585.P. *turpiter Alexandro regendo adulatur.* Ibid.T.
Armamaxa, 252.64.T.265.64.P.
Armenia iam Chriſtiana, 164.32.T.177.32.P.
Arnobius Tertullianum imitatur, 142.592.593.594. *emendatus,* 171.125.P.
Arrhetos, Æon Valentinianorum, 522.P.533 377.T.562.377.P.
Artorij, Medici Caij Cæſaris viſio, 395.509.T.638.509.P.
Aruſpex et Deorũ et mortuorũ, 51.198.T.112.198.P. *Magus cõparatur, et ariolus,* 86.559.T.253.97.T.268.97.P.
Aſclepiadoton aliàs morituris pharmacum, ab Æſculapio dictum, 66.361.362.363.T.125.363.P.
Aſculani in Italia, 68.387.T.127.387.P.
Aſdrubalis vxor Carthagine cum filiis ſuis in incendium

dium patria deuolauit, 225.53.T.231.53.P.

Aſia, 6.25. T. in ea ſoli ingluuies, 6. 28.T.13.28.P. Ex Aſia exotica munditia in Lybiam & Europam tranſlata, 7.62.T.16.62.P. in ea perſecutio, 154.47.T.157.47.P. vtpotè iam Chriſtiana, 164.35.T.177.35.P. eam antea deuicerat Alexander Macedo, 164.49.T. ex ea Lydi in Hetruriam tranſuena, 251.25.T.263.25.P.

Aſia minor, 399.211.T.431.211.P. eam occupãt Athenienſes, 586.373.T.629.373.P.

Aſininum caput pro Deo Chriſtianos coluiſſe quidam ſomniarunt, 53.234.T. Poſidonius & Apollonius Molonis, 114.235.P. & Cornelius Tacitus, 53.235.T. Ibid.P. inde dicti Chriſtiani, 53.237.T. quum ipſi potius aſinos colerent pro diis, 114.237.P.

Aſinius Celer mulli vnius obſonium ſeſtertiis ſex emit, 9.107.T. id eſt ſex milibus nummûm, 20.107.P.

Aſinius Gallus pro menſa citrea bis quingenta millia nummûm numerat, 9.101.T.19.101.P.

Aſſyriorum Rex primus Ninus, 6.31.T.13.31.P.

Aſtartes Syria Dea, 68.379.T.126.379.P.

Aſtris nihil imputandum, 26.17.T.97.17.P.

Aſtrologus ſtellarum conſectat, 10.116.T. 20.116.P. eorum artes, ſicuti & aruſpicum & augurum & magorum, ab angelis deſertoribus prodita, à Deo interdicta ſūt, 77.480.T.134.480.P. 283.45. vſque 254.61.T. 294. 44. vſque 295.61.P. præſumentes ſtellarum nos immutabili arbitrio agi, 284.47.T. 294.47. P. expulſi Vrbe & Italia, Ibid. vtrobique, 51. vſque ad Euangelium dumtaxat hæc ſcientia conceſſa, 284.54.T. 294.54. P. Magis comparantur, 401.278.T. 444.278. P. veteres Aſtrologi genituram hominis ab initio conceptus digerebant, 583.344.T.628.344.P. in Chriſto nihil de Septentrionibus & Vergiliis & Suculis emendicatum, 654. 87.88.89.T.667 87.88.89.P. apud illos vſitata ἀναβιβάζων, hora fatalis, Saturnus quadratus, Mars trigonus, 747.115. 116.118. T.762.115.116.763.117.118.P.

Aſtronomus volaticam ſpectat, 10.116.T.20.116.P.

Aſtyages Medorũ regnator, ſomnio præuidit Aſiæ occupationem per Cyrum, 595.497.498.T.637.497.498.P.

Atellanus geſticulator, 255.147.T.273.147.P.

Athamas inſanus in filiis beſtias vidit, 577.228. T. 619.228.P.

Athenienſes magiſtratus aureis coronis inſignes, 346. 166. T. eorum cicadæ, 370.80.T.379.80.P. ſapiendi dicendique acutiſſimi, vbi pueros Colytium pueri menſe citius eloquuntur, 580.263.T.622.263.P. Siquidem et Plato in Timæo ſcribit, nihil aliud Mineruam quàm regionis naturam proſpexiſſe, talia ingenia pollicitam, Ibid. 264. T. P. Aſiam occupant, 586.373.T.629.373.P. in arce Athenis corona aurea, 595.516.T.638.516.P.

Atlantes, Lybica gens, an aliquãdo ſomnient, 596.550. 552.T.640.550.P. ſi non, fit id vi dæmonum, qui in illo climate dominantur; nam & Ariſtoteles talem quendam heroem Sardiniæ dæmonem notat, incubatores fani ſui viſionibus priuantem, 596.550.T.640.550.P.

Atomi Epicuri, 587.395.T.630.395.P.

Atquin, 27.23.T.97.23.P.41.108.T.104.108.P.84. 544.T.233.16.T.241.16.P.

Attica meretrix, 94.624.T.144.624.P.225.56.T. 231.56.P.

Atys caſtratus, 53.224.T.113.221.P. ex Peſſinunte 53. 225.T. 113.225.P.

Auctores, 399.223T.413.223.P

Auctores pleroſque etiam deos exiſtimauit antiquitas, hinc ſacras eorum vocabant litteras, 568, 22 vſque 29. T.604.22. vſque 605.29.P.

Auctorata 341.23.T. pro auctentica, 349.23.P.

Aucupari orbitates, 239.111.T.247.111.P

Audientes, pro Catechumenis, 196.39.T.205.39.P.

Auditores, pro Catechumenis, 196. 39.T.205.39.P.

Auditus quomodo fallatur, quum cœleſte murmur putamus, & plauſtrum eſt, vel tonitru meditante, de plauſtro credimus ſonitum, 576.220.577.223. T.619.220. 223.P.

Auenæ, pro Zizaniis, 576.213.T.619.213.P.1013.13. T.1033.13.P.

Aufidius Lurco primus ſaginare corpora in cibum ordinauit, 9.106.T.20.106.P.

Auguſtinus, 376.32.P.

Auguſtus ne Dominum quidem dici ſe volebat, 75. 457.T.132.457.P.458. Ibid. ante imperium Iulius Octauius appellatus, 595.508.T.638.508.P. eius cenſus per totum orbem, 839.67.T.887.67. P. per Sentium Saturninum, 854.276. T. Præſide Cyrino ſeu Quirino, 902.276. P. ſiue per vtrumque, Ibid.P.

Aurigarum Circenſium colores, albus, ruſſeus, praſinus, venetus, 253.90.91:92.93.T.268.90.91.92.93.P.

Aurum, terra glorioſior, ſicut & argentum, de tormẽtis in ornamenta mutatur, ferro & ære nihilo generoſior, quæ operas plures & neceſſariores exhibeant rebus humanis, 304.38. vſque 45.T.308.38. vſque 45.P. apud barbaros quibus vernaculum eſt, auro vinctos in ergaſtulis habent, 305.54.55.T.309.54. 55.P.315.56.T. erant aurum & argentum illuſtriũ tantum, 315.58.T.320.58.P.

Auſpex in nuptiis ex parte viri, 1128.64.T. 1135. 64.P.

Auſpicari, 341.11.T.349.11.P.

Auſpicata paſſiuè, 64.345.T.123.345.P.234.31. T. 241.32.P.

Autem, fibula eſt coniunctiuæ particula ad connexum narrationi appoſita, 496.90.T.510.90.P.

Αὐτεξούσιον, 580.279.T.623.279.P.

Authentica littera, 399.208.T,431.208.P.

Autophyes, Æon Valentini, 518.13.P.526.80.T. 54.80.P.

Autoramentum, 81.517.T.

Autorare, 225.60.T.231.60.P.

Autorati, 152.4 T.154.4.P.

Autores, 1163.78.T.1170.78.P.

Axis, qui cœlum torquet, 997.76.T. qui polus arcticus dicitur, aut totius cœli axis, 1008.76.P.

Azyma familiariora Deo, 868.496.T.918. 496.P.

B

BAal idolum colebant etiam filij Iſraël, 159.5.T.

Babylon Romana vrbs, inquantum ſanctorum debellatrix, 167. 106.T. non verò Romana Eccleſia, 184. 106.P.

Babyloniorũ reges, Darius primus, 164.46.T. Nabuchodonoſor cum ſuis regulis, qui ab India vſque Æthiopiam habuit regni ſui terminos, 164.48.T.179.48.P. Darius Aſſueri filius, qui regnauit annis nouendecim; Artaxerxes, qui annis quadraginta; Ochus, qui & Syrus, annis xxiij. Argus anno.j. Darius, qui & Melas, annis xxij. 165.70.71.T.181.70.71.P. ab iis intexebantur Babylonica veſtes, 303.11.T.306.11.P.

Bacchanalium furia, 78.485.T.134.485.P.

Bachantium indumenta cymbala, 8.83.T.18.83.P.

Bacchus Deus,poſtea Italicus, 38.89.T.

Battea, 7.55.T.15 55.P.

Balaam Prophetes, 866.460.T.916.460.P.

Balarides Illyricus à Moloßis vſque Macedoniam ex ſomnio dominatus, 595.507.T.638.507.P,

Balnearum Dei, 287.120.T.298.110.P.

Balnearum fures, ſeu lauantium prædones, 26. 565.T. 140.565.P.282 21.T.292.21.P.1165.107.T.1172.107.P.

Balſamum, 8.71.T.

Baltea quibus theatrum concludebatur binis cardinibus, 251.18.T.262.18.P.

*Baptiſmatis ceremonia, pactum fidei,*152.3. T 154 3. P.*in aquis baptiZatio ſanctificatis baptiſmo Chriſti,* 165. 79.T 182.79. P *in eo à profundo erroris liberamur,* 173. 155.T.*omni modo in aqua abolitio delictorum,* 196.36. T 205.36.P.*per aſpergimem nonnunquam fiebat,* 196. 37.T.205.37.P.*ſymbolum mortis Chriſti,*196. 38.T. 205.38.P.*lauacrum illud obſignatio eſt fidei.*196.40.T. 205 40.P.*repeti non poteſt,* 197 45.T.205.45.P.*in eo ſeculo renunciamus,* 224.20.T.228. 20 P.*in ſacramenti verba reſpondemus,*224 32.T 229 32 P *diabolo,pompa,& angelis eius renunciaſſe nos conteſtamur,*251.21.T. 262.21.P.252. 59.T. 2,7.184.185.T 276.184 185. P.*ſignaculum fidei,Ibid vtrobique.Dei patris & Domini reconciliatio,criminum venia,* 258.204.T.278 204.P. *ſacramentum in quo diabolo repudium dicimus,* 283 24. T 292 24.P.*præmittitur exſufflatio & exorciſmus dæmonum,*285.81.T.296.81.P. *item fidei obſignatio,* 285. 83 T.197 83.P *ſacramentum diuinum, ſignum Chriſti,* 289 148.T.300.148.P.*aquam adituri,Ibidem; ſed & aliquanto prius,in Eccleſia ſub antiſtitis manu, conteſtamur nos renunciare diabolo,pompa,& angelis eius;dehinc ter mergitamur,amplius aliquid reſpondentes quàm Dominus in Euangelio determinauit; inde ſuſcepti lactis & mellis concordiam deguſtamus, éxque ea die lauacro quotidiano per totam hebdomadam abſtinemus,*341 30. T. 350.30.P.*diuinum ſacramentum, vbi in Chriſtum reſpondemus,*345 125. T.358 123.P.*idolis renunciamus,* 345.130.T.358.130.P *pompam Diaboli & angelorum eius in ſacramenti teſtatione eieramus,* 347 186 T.362. 186.P.*lauacri ſacramentum appellatur,*366.17.T.375. 17.P.*aquis ſignans,*399.2 6.T.433.216.P. *baptiſmi teſtimonia vel ex ipſo Tertulliano; eius celebratio in Paſcha & Pentecoſte,miniſter, ſponſores, catechiZatio catechumenorum Competentium per ſeptem ſcrutinia, nominum baptiZandorum recitatio, renunciatio diabolo,pompa, & angelis eius,exſufflatio,exorciZatio,ſignaculum in fronte, ſalis deguſtatio, ſymboli Apoſtolici reſponſio,narium & aurium de ſputo tactus, pectoris & ſcapularum oleo perunctio, conſecratio fontis, in nomine ſanctæ trinitatis, trina ſubmerſione baptiZatio ſiue perfuſio,ſacro chriſmate capitis perunctio, myſticum velamen, albarum veſtium indumentum, luminis in manus baptiZatorum traditio, ad ſacramentum Euchariſtiæ admißio, lactis & mellis deguſtatio, vini quoque & lactis,lotio pedum, & ex ea die per totam hebdomadam lauacri quotidiani abſtinẽtia,* 466.1.vſque 471.2 P.*fælix eſt aqua ſacramentum,*459. 3.T.471.3.P.*quo ablutis delictis in vitam æternam liberamur,*459.4.5.T.472.4.5. P.*nihil nos deterrere debet à baptiſmo eius ſimplicitas,immo tanto magis amplectendum,*454.11 vſque 460 16.T.473.11.vſque 16.P *inter pauca enim verba tinctis, lauacro mors diluitur, Ibidem.* 13.T.P.*aqua huius auctoritatem confirmat, quæ in primordio mundi huic elemento data eſt auctoritas,* 160 16. vſque 23.T.473.16.vſque 25.P.*hæc a Spirituſancto inuocato Deo ſanctificata,etiam ipſa ſanctificat,* 460.23.vſq. 28.T.473.23 vſq.474.28.P.*ſi nationes lauacro ſe initiãtes purgari ſe putabãt,multo id magis baptiſmi aqua efficiunt,deleta morte per ablutione delictorũ, exempto reatu, exẽpta & pœna,* 460.28.vſq.461.44.T.474.28. vſq. 476.44.P.*Sicuti enim immundi ſpiritus aquis incubant, ita & angelus Dei ſanctus, aquis in ſalute hominis,operandis adeſt, cuius rei figura Bethſaida piſcina,* 461.36. vſque 44.T.475.36. vſque 476.44. P.*in quo ſpiritum Dei recipimus, Ibidem.*43.44. T.P.*quem impetrat cum ablutione delictorum fides obſignata in Patre & Filio & Spiritu ſancto,vbi neceſſario adicitur Eccleſiæ mẽtio,*461. 43.44.vſque 48.T.476.43. 44.vſque 477. 48.P.*exinde egreßi de lauacro, perungimur benedictã vnctione, chriſmate, vnde Chriſtus dicitur,* 461.48.vſque 54.T. 477.48. vſque 478.54.P. *Differt à Ioannis baptiſmo,* 462.72.vſque 83. T. 480.72. vſque 83.P. *prædicabat enim ille baptiſmum pœnitentiæ in futuram remißionem delictorum,*462.80.T.480.80.P.*Chriſtus, ſi non per ſe, mandato ſuo per Apoſtolos tinxit,*462.83. vſque 463. 88.T.480.83. vſque 481.88.P.*Apoſtoli etiam baptiZati fuiſſe videntur,*463.88.vſque 94.T.481.88. vſque 94.P.*eo quod præſcribatur nemini ſine baptiſmo competere ſalutem,*463.89.T.481.89.P.*certè poſt paßionẽ Chriſti baptiſmus neceſſarius eſt:lex enim tinguendi impoſita eſt, & forma præſcripta,* 463.94.vſque 464. 100.T. 481.94.vſque 482.100.P.*vnde & Apoſtolus quoſdam etiam tinxit,* 464.100.T.482.100.P.*Vnum tamen eſt aquæ baptiſmum,*464.101.vſque 110.T.482.101. vſq. 110.P.*Eſt etiam nobis ſecundum lauacrum ſanguinis vnum & ipſum,* 482.110.vſque 114.T.482.110.vſque 483.114.P.*miniſter baptiſmi Epiſcopus,dehinc presbyteri & diaconi, & in neceßitate laici,*464.114. vſque 121. T.483.114.vſque 121.P.*non temerè tamen dandus,*464. 121. vſque 465.131.P.483.121.vſque 484.131.P.*Hinc ſponſores adſumuntur,*465.127.T. 484.127.P.*dies baptiſmo ſollemniores,Paſcha & Pentecoſte,* 465.131.vſque 135 T 484.131.vſque 485 135 P. *Ingreſſuros denique baptiſmum,orationibus,ieiuniis,geniculationibus & peruigiliis exercebant, cum confeßione omnium retrò delictorum,*465.135.136.137.T.485.135.136.137.P. *In hac regeneratione noſtra omnia inquinamenta ſanctificãtur,*660. 157.T 672.157.P.*caro abluitur, vt anima immaculetur, caro vnguitur, vt anima conſacretur,caro ſignatur,vt & anima muniatur,*680.72.73 74.T.713.72.73.74.P.*per regenerationem reſtitutioni inauguramur,*699 335.T.*BaptiZari pro mortuis,præſumtio, qua putabant alij etiam carni vicarium baptiſma profuturum ad ſpem reſurrectionis,*700 347.T.732.347.P.*anima enim non lauatione,ſed reſponſione ſanctificatur,*700.348.T.732.348. P. *per eum in Deo naſcimur,* 708.432.T.737.43..P. *aqua abluimur,oleo vngimur,mellis & lactis ſocietas nos infantat,*746 93.94.95.T.761.93. 94.95.P.*in aqua Deo tinguimur,*751.164.T.*fides eſt ſacramentum, remißio delictorum,abſolutio mortis,conſecutio ſpiritusſancti;cui iteratio non competit,* 753.192.T.767.192.P.*ſignat, lauat, carnem mergit in ſalutem, imponit ſanctitatem, ſanctificat ſubſtantiam,remunerat ſalutem, mercedem operis rependens,etiam carnis ſalutem, Ibid* 194.T.P.*Fruſtrà igitur Marcion tingui nolebat,niſi virgines & cælibes,*754. 195.T.767 19 .P *vnum lauacrum Chriſtus repræſentauit,*841.101.T. 889 101.P.949.154.T. 975.154.P.*pro mortuis non probatur,*949.151.152.T. 974 151.152. P.*in eo ſignamus, adiuramus, & vnguimus beſtiæ calce,*989. 8.T.1002.8. P.*nec ſemel, ſed ter ad ſingula nomina in perſonas*

perſonas ſingulas tinguimur, 1029.158.T.1043.158.P. hæretici quidā bis docuerunt tingui, ſemel in aqua, ſemel in igne, 1053.24 T.1055.24.P. de baptiſmo libri Græci, in quo tractatur de baptiſmo hæreticorū, quantū apparet, ſub Agrippino ſcripti mētio, 1106.T.P. aquas Chriſtus mūditias ſuas tradidit, 1199.49.T.1218.49.P. in baptiſmo fides pactionē interrogati obſignamus, atque ita exinde opimitate dominici corporis veſcimur, 1201. 77. 78.T.1221. 77. 78.P. denuò ablui nō licet, 1207.132.T.1225.132.P.

Barbarorum crobyli, 370.79.T.378.79.P.

Barbaries, 164.51.T. pro regionibus barbaris, 179.51.P. 366.14.T.375.14.P. Barbaria, 807.86.T.822.86.P.

Baſilius Tertullianum imitatur, 349.27.P.

Baxea Tyria, 8.82.T. crepida philoſophica, 18.82.P. purpurea, Ibidem.

Bebrycius cruor, 1096.2.T.

BeelZebul, 863 427.T.913.427.P.

Belenus Deus Norici, 68.382.T.126.381.382.P.

Belias, 303.27.T. diaboli nomen, 307.27.P.

Bellona Dea initiatorum tenebrica veſtis, & tetricum ſuper caput vellus, 8.92.T.18.92.P. in eius ſacris ſanguis de femore proſciſſo in palmulā exceptus, ſuis datur ſignatis, 43.134.T.106.134.P.

Beluentinus Deus Cruſtuminienſium, 68.385.T.127. 385.P.

Benedicti & Benedictæ, epitheton martyrum, 223.3. T. 226.3.P.224.41.T.230.41.P.397.167.T.424.167. P.

Benedictio ſummum diſciplinæ & conuerſationis Chriſtianæ ſacramentum, 147.6.T.149. 6.P. Benedictionum Eccleſiaſticarum varia genera, Ibid.

Beneficiarij, 1165.103.T.1172.103.P.

Berenices reginæ delicium leo, 582.316.T.625.316.P.

Beſtiæ adplicabantur Libero, Cybele, & Cereri, 49.181. T. colebantur pro Diis, 53.237.T.114.237.P.

Beſtiarij, 41.127.T.105.127.P. eorum ſchola, 76.467. T.133.467.P.

Biæothanati, 600.625.T. violenta morte necati, 645. 625.P.

Bibliothecarū exercitatio, 1463. T. Ptolemæi regis in iis Piſiſtrati æmulatio, 56.264.265.T.118.264.265. P. eius præfectus Demetrius Phalereus, 57.266.T.118.266. P. in ea apud Serapæum ſeptuaginta interpretum monimenta cum ipſis Hebraicis litteris exhibebantur, 57.267.271.T. 118.267.271.P.

Bigas lunæ dicauerant, 253 85.T.267.85.P. quam primum iunxit Phrygum natio, 267.86.T.

Bitumen in mari mortuo ſolum inuenitur, 1098.10. T. 1099.10.P.

Bœotiæ oraculum Trophonij, 595.532.T.639.532.P.

Bombix, 7.57.T.15.57.P.

Bona fide, 491.36.T.506.36.P.

Boni ducere, 943.69.T.968. 69.P.953.195.T. 978. 175.P.961.299.T.986.299.P.

Bos Deus Ægyptiorum, 991.26.T.1004.26.P.

Botuli, 43.138.T.1175.6.T.1184.6.P.

Brachmanæ, 85.546.T.139.546.P.

Britannorum inacceſſa Romanis loca, Chriſto ſubdita, 164.43.T.178.43.P. intra oceani ambitum cōcluſi, 164. 50.T.

Britonum ſtigmata, 370.82.T.379.82.P.

Bruma, ſiue Brumalia, 284.65.T.287.107.T.297. 107.P.

Brutus & Caßius, perduelles Caij Cæſaris, 595.509. T.638.509.P.

Buccina, 6.24.T. concha minores. 13.24.P.

Bulla puerorum, 315.56.T.320.56.P.

Buſta, 147.20.T.150.19.& 20.P.

Buſyridis buſtuaria altaria, 8.68.T. 17.68.P. Ægypti Regis, Ibidem. eius ara, 1095.2.T.

Bythius, Æon Valentini, 518.9.P.526.78.T.540. 78.P.

Bu̇θos, ſiue Bythos, Æon Valentini, 403.315.T.518. P.526.58.T.539. 58.P. Ibid. 59.T.P. qui & pater, 518.1. P.526.95.T.574.149.T.614.149.P.

ByZantinum excitium, 153.20.T.156.20.P.

C

CAcabaceus, 501.141.T.513.141.P.

Cacabulus, 50.189.T.111.189.P.

Cactus, 6.42.T.14.42.P.

Cadauer inſepulti cuiuſdam ſine vlla labe ſeruatum longo tempore, 597.569.T.642.569.P. crementa vnguiū & comarum in ſepulturis, Ibid. 570.T.P.

Cæcina Seuerus ſenatuſconſultum fecit, ne matrona ſine ſtola in publico procedat, 8.88.T.18.88.P.

Cæcum bonum, 370.76.T.378.76.P.

Cæſarem præter, alium dicere & audire capitale iudicabatur, 68.374.T. maiore formidine eius maieſtatem obſeruabant quàm Deos, reſpectu poteſtatis, 72.432. 433. 434.T. citius per omnes Deos quàm per vnum genium Cæſaris peierabant, 72. 434. T. Cæſarū aliquis Romæ inter duas laurus obſeſſus, 76.474.T.133.474.P.

C. Cæſaris lōga in Africa mora, 51.12.T.11.12.P. in prælium perduellium Bruti & Caßij Philippis ager delatus, Artorij Medici viſione euaſit, 595.509.T.638. 509. P.

Cain populum Iſraël, & eius ſacrificia demonſtrabat, 162.19.T. primus homicida, 235.38.T.

Caius, 31.37.T.98.37.P.91. 607.T.143.607.P. 532. 354.T.560.354.P.

Calceorum genera, puri. mulleoli, 8.91.T. vncipedes, perones, 9.96.T.18.91.P. cothurni, 257.180.T.276. 180.P. baxea ſeu baxa Philoſophorum aurata, 8.82.T.18.82.P. 283.42.T.294.42.P. ſoccus deauratus, 283.42.T. comœdis vſitatus, 294.42.P.

Calices vſitati, qui frangi poterant, vtpotè vitrei, depicti, 1199.51.T.1219.51.P. vbi videtur alludere ad ſtatutum Zephyrini papæ, 1219.51.P.

Caliendrum, 8.90.T. capitis operimentum, 18.90.P.

Caliga militaris, 1100.4.T.1101.4.P.

Calliblepharum, 315.59.T.320.59.P.

Calloſitas, 148.26.T.151.26.P.

Caluiniſtæ confutantur, 204.27.P.352.38.39. 40.P.

Camenas interpretabātur aquas, 746.84.T.761.84.P.

Campania, 6.27.T.13.27.P.83.534.T.

Candida, 341.14.T.349.14.P.839.76.T.888.76.P. 962.316.T.987.316.P.

Candidati, 211.10.T.219. 10.P. à toga candida, 288. 138.T.299.138.P.333.46.T.337.46.P.

Caniculæ ardor, 748.129.T.763.129.P. 990. 11.T. 1002.11.P.

Cannenſis cædes Romanorum, 83.537.T.139.537.P.

Cantabra, 54.245.T.116.245.P.

Cantharus, 746.91.T.761.91.P.

Cantherij pro Diis colebantur, 53.237.T.114.237.P.

Cantores, qui hodie Acolyti, 443.269.P.

Cantus Chriſtianis vſitatus, 27.24.T.97.24.P.333. 41.42.T.337.32.P.334.64.T.1127.52.T.1134.52.P.

Caphareæ ſaxa naufragiis frequentia, 598.583.T.643. 583.P.

Capit, pro capax eſt, 55. 254. T. 117. 254. P. 251. 19. T. 262. 19. P. 303. 25. T 307. 25. P. 401. 292. T. 246. 192. P. 494. 63. T. 508. 63 P. 950. 160. T. 975. 160. P.

Capitis minutio, 257. 173. T. 275. 173. P.

Capitolium, 37. 87. T. 50. 191. T. 111. 192. P. 69. 404. T. *nullum adhuc tempore Numæ*, 69 406. T. 83 538. & 84. 542. T. *à quo Capitolini ludi*, 252. 46. T. 264. 46. P. *Illud ſacrificandi aut adorandi gratia adire non licebat*, 253. 80. T. *Capitolinis celebrabantur etiam agones adinſtar olympiorum*, 254. 108 T. 270. 108. P. *omnium dæmonum templum*, 254. 127. T. 271 127. P. *ex capite Toli ſic appellatum*, Ibidem.

Capitula beſtiarum immolabant, 51. 203. T. 112 203. P.

Cappadocia, 153. 18. T. 156. 18. P. *iam Chriſtiana*, Ibidem. & 164. 34. T. 177. 34. P.

Captiuitatis notæ agri tributo onuſti, hominum capita ſtipendio cenſa, 50. 194. T.

Capulus pro receptaculo, 680. 67. T. 713. 67 P. *pro ſepulcro*, 691. 244. T. 715. 244. P.

Cardea Dea, 287. 114. T. 298. 114. P.

Caro manu Dei expreſſa, cuius & anima tanta communio, vt pariter in vitam aut iudicium ſuſcitentur, qui pariter deliquerint, aut innocenter egerint, 194. 12. T. *quid aliud quàm terra conuerſa in figuras ſuas? quæ habet muſculos vt glebas, oſſa vt ſaxa, circum papillas calculos, quoſdam neruorum connexus, vt traduces radicum, venarum ramoſos diſcurſus, vt ambages riuorum, lanugines vt muſcos, comam vt ceſpitem, & ipſos medullarum in abdito theſauros, vt metalla*, 654. 86. T. *eam de limo figulatam etiam ad fabulas nationum veritas tranſmiſit*, Ibidem. T. 667. 68. P.

Carpocrates Simonis diſcipulus, pariter Magus, pariter fornicarius, 589. 416. 417. T.

Carthago à Scipione Africano deleta, à G. Graccho iterũ readificata, 11. 2. & 11. P. *mœnia rurſum illi impoſita à Statilio Tauro ſollemnia, enarrante Sentio Saturnino*, 5. 13. T. 11. 13. P. *idque iuſſu Auguſti Cæſaris*, 11. 13. P *ſtudiis aſperrima belli*, 5. 17. T. 12. 17. P *à Phœnicibus primum condita*, 14. 35. P. *vrbs Punica Romæ æmula*, 69. 405. T. *eius conditrix rogo ſe dedit*, 94. 622. T. *Dido nempè*, 144. 622. P. *Prouincia Carthago*, 154. 51. T. 158. 51. P. *Proconſularis*, 227. 16. T. *eius ſchola Rhetorices*, 526. 88. T. 541. 88. P. *in vtraque lingua*, Ibidem. P. *ibi Odei fundamentum*, 696. 300. 301. T. 729. 300. 301. P. *Carthago donata Pythico agone*, 993. 41. T. 1005. 41. P.

Carthaginenſes Principes Africæ, vetuſtate nobiles, nouitate felices, 5 2 T. 11. 2. P. *eorum habitus olim tunica in fœminis*, 3. 4. & 5 T. 11. 4. & 5. P. *in viris pallium*. 5. 6. T. 11. 6. P. *toga illis primum vſitata poſt excidium à Romanis*, 5. 13. T. 11. 13. P.

Caßiani, ſiue Caßij, conſpiratores in mortem Cæſarum, 76 473. T. 133. 473. P. 152. 8. T. 155. 8. P.

Caßiodorus emendatus, 271. 116. P. 276. 176. P.

Caſſus, pro priuatione, 122. 325 P.

Caſta ſiue caſtum, Iſidis, 1100 3 T. 1101. 3. P. *Apis item & magnæ matris*, 1175. 18. T. 1185. 18. P. *etiã Cybeles*, 1183. 104 T. 1193. 104. P.

Caſtor animal, 740. 17. T. 756. 17. P.

Caſtorum Deorum phantaſmata, 65. 354. T. 124 354. P. *illos ouo editos credebant de Cygno Ioue*, 252. 71. T. 266. 71. P *Caſtori nempè & Polluci, quibus equis à Mercurio diſtributis fecerunt vt illis deputarentur equeſtres ludi*, 253. 83. T. 267. 83. P. *Caſtor filius Iouis*, 842. 115. T. 890. 115. P.

Catabolici ſpiritus. 585. 367. T. 628. 367. P.

Catachreſis, 808. 107 T. 824. 107. P.

Catacliſta, 6. 45. T. 14. 45. P.

Catacliſmus diluuium orbis, 82 531. T. 138. 531. P. 153. 13. T. 155. 13 P. 165. 64 T. 10, 1 4. T.

Cataphracte, 6. 80. T. *thorax militaris*, 18. 81. P.

Catechizare, 285. 72. T. 296. 72. P.

Catechumeni, 341. 21. T. *eorum & fidelium nulla apud hæreticos diſtinctio, vbi pariter orant*, 400. 256. T. 440. 256 P *Ibid*. 59. T. P.

Catholicum, 396. 156. T. 423. 116. P. 778 102. T. 791. 102. P. 1160. 31. T. 1167 31. P *quicquid aduer. catholicã veritatem fit, nouum deputatur*, 1137. 9. 10. T. 1148. 9 10 P.

Catilina, 43. 132. T. *ſanguinem vino permixtum in ſignum fœderis ſuis propinabat*, 43 132. T. 106. 132 P.

Catonis grauitas & ſapientia, 48. 173 T *cenſor Romanus, qui vxorem amicis communicabat*, 80 508. T. 136. 508. P.

Cantaſorum cruces, 740. 11. T. 756. 11. P. *Ibidem*. 15. T. P.

Caudices, 346. 171. T. 361. 172. P.

Cauea, 53. 224. T 113. 224 P. *in ea ſuper ſanguinem humanum & inquinamenta pœnarum Dei ſaltabant*, *Ibid. etiam harena dicta* 79. 495. T. *duplex*, 159 218 T. *Theatri & Amphitheatri*, 279. 218. P.

Cauere, 237 65 T. 243. 65. P. 290. 164. T. *pro cautionem præſtare*, 301. 164. P.

Cauillare, pro cauere, 345. 138. T. 359 138 P.

Cauſſas elatrare, 9 98. T.

Cedo, 198. 65. T. 208. 65 P.

Celtæ apud virorum fortium buſta abnoctantes, oracula captabant, 601. 641. T. 646. 641. P.

Cenſeri, 49. 182. T. 109. 182. P.

Cenſoria intentio, 8 85. T.

Cenſorum officium, 109. 182. P. *Hominum capita ſtipendio cenſere*, 50. 194. T.

Cenſus, 38 93. T. 109. 182. P. 367. 31. T. 376. 31. P. 397. 184 T. 427. 184. P. 651. 49. T 664. 49. P. 749. 149. T 765. 149. P. 879. 670. T. 933. 670. P. 1139. 20. T. 1149. 20. P.

Cenſuales, 57. 293 T. 110. 293. P.

Centaurorum ſanguis ab Hercule effuſus, 8 70. T. 17. 70. P.

Centenaria cœna à centenis ſeſtertiis dicta, 36. 75. T. 102. 75. P.

Centonarius mos, 400. 234. T. 435. 234. P.

Cepheus inter ſidera delineatus, 996. 69. T. 1007. 69. P.

Cerberus triceps, 17. 69. P. *Cerberi tragœdia*, 343 74. T. 355 74. P.

Cereales ludi, 252. 54. T. 264. 54. P.

Cereri Deæ initiatorũ cultus omnia candidatus, vittæ & galeri priuilegium, 8. 92. T. 18 92. P. 147. 9. T. 150. 9. P. *in Africa colebatur*, 321. 43. T *alio nomine Cœleſtis appellata*, 329. 43. P. *eius fœminæ ſponte abdicato matrimonio adſeneſcunt; exinde adempto contactu maſculorum vſque ad oſcula filiorũ*. 1128. 71. T. 1135. 71. P. 1147. 131. T.

Ceres fruges demonſtrauit, non inuenit, 47. 167. T. 108. 167. P. *illi beſtiæ conſecratæ*, 49. 181. T. *ſerpentes allati*, *Ibid*. 182. *farrea appellata*, 54. 240. T. 115. 240. P.

Cernere, pro cribrare, 1159. 24. T. 1167. 14 P.

Ceruix, 6. 48. T. 15 48. P.

Ceterum, 24. 8. T. 96. 8. P.

Chaldæum ſemen in Ægyptum, inde in Iudæam, 6. 37. T. 14. 37. P.

Chamæleon, 6. 49. T. 15. 49. P. 587. 387. T.

Charis, Æon Valentini, 518. P. 526. 63. T. 539. 63. P.

Charites

Charites Deæ, 343.64.T.354.64.P.

Chelidonia, 199.75.T.209.75.P.

Choreus, 530.272.T. 554.272. P. 701. 353. T. 732. 353. P.

Chreſtianus perperàm pronunciabatur Chriſtianus, 32. 40.T.98.40.P.*de ſuauitate vel benignitate compoſitum nomen,* Ibidem.

Chriſma regale in captiuitate confici non licebat, 172. 150.T.187.150.P. *poſt bap iſmum eo vnguuntur fideles,* 461.48. *vſq.* 54. T.477. 48. *vſque* 478. 54.P. *vnde Chriſtus dicitur,* Ibidem.50.T.P.

Choreb in monte lex Moyſi ſecundo data, 160.8 T.

Chriſtianorum cœtus antelucani ad cauendum Chriſto & Deo, 27.24.T. *eos exiſtimabant gentes omnium ſcelerum reos; Deorum, Imperatorum, legum, morum, naturæ totius inimicos,* 29. 31. T. *Nomen de vnctione deducitur,* 32.39.T. *nomen Chriſtianum tempore Tiberij in ſeculum introiuit,* 35.57.T.100. 57.P.38. 93. T.*illud ipſe detulit ad Senatum cum prærogatiua ſuffragij ſui, ſed ille quia non in ſe probauerat, reſpuit,* 35.58.T. 100. 57.& 58 P.*eam Iudaicam ſuperſtitionem appellabant,* 101.64.P. *dicebantur ſceleratiſſimi de ſacramento infanticidij, & pabulo inde, & poſt conuiuium inceſto, homicidæ, ſacrilegi, inceſti,* 27. 21. 22. & 23. T. 38. 90. 91. 92. T. 103. 90. 91. 92. P. *quòd euerſores luminum canes, inuerecundia procurabant,* 27.23.& 38.93.T. 103.93.P. *eorum hoſtes Iudæi milites domeſtici,* Ibid. *in ipſis cœtibus & congregationibus opprimebantur,* Ibidem. *falſo eos accuſari dictorum facinorum,* 38. 39. 40. 41.42. 43. pag. T. *ne animalium quidem ſanguinem in epulis eſculentis habebant, & propterea ſuffocatis & morticinis abſtinebant; hinc inter tentamenta botulos cruore diſtentos illis admouebant,* 43.138 T.106. 138. P. *eorum diligentiſſima & fideliſſima caſtitas, ab ſtupris & omni poſt matrimonium exceſſu,* 44.146.T. *Chriſtiana religio antiquiſſimis Iudæorum inſtrumentis ſuffulta,* 58. 302. T. *ita tamen vt neque de victus exceptionibus, neque de ſollemnitatibus dierum, neque de ſimulacro corporis, neque de conſortio nominis, cum Iudæis communicemus,* 58. 302. 303. T.121. 302. 303. P. *eis imputabant crimen læſæ Romanæ religionis, cuius contrarium patet, quod nulla apud illos religio eſſet, quod in ipſos potius reſultabat, qui veram Dei veri religionem negligebant, & expugnabant,* 67.372.T.125.372.P. *Dementiam exiſtimabant, quod quum poſſent Chriſtiani ſacrificare, & illæſi abire manente apud animum propoſito, non facerent,* 71. 424. T. *etiam licitarum factionum nomine non rectè appellari Chriſtianos,* 79.493.T. 134. 493 P. 82. 521.T. *iniuriarum titulo etiam poſtulabantur tamquam infructuoſi,* 85.545.T.139.545.P. *de illis conquerebantur lenones, magi, & eiuſmodi genus hominum,* 86. 557. T. *magnum detrimentum Reip. ex morte tot Chriſtianorum,* 86.562.T.140.562.P.*ſoli innocentes,* 87.567.T.141.567.P.*æquè licentia diſciplinæ gaudere debent atque Philoſophi,* 86. 572. T. 141. 572. P. *præſumptiones in Chriſtianis vocantur, quæ in Philoſophis & Poëtis ſummæ ſcientiæ,* 93. 615.T.143.615. P. *infamabantur falſo circa maieſtatem Imperatoris,* 152. 7. T. *Colunt enim Imperatorem Chriſtiani, vt hominem à Deo ſecundum,* 152. 10. T. *& ſacrificant pro ſalute Imperatoris Deo, & orant,* 152.11.T.*eorum innocẽtia,* 153.22 T.155.22.P.154.40.T.*dicti Elamitæ,* 164. 30.T.*ab Elam filio Sem,* 177.30.P.*eorum officia initio Eccleſiæ, ſtationes, ieiunia, proceſſiones, viſitationes fratrum, conuocationes nocturnæ, ſollemnia Paſchæ, Dominicum conuiuiũ, conſolatio Martyrũ, exoſculationes fratrũ, ablutio pedum, ſignum crucis, communio Euchariſtiæ, eius priuatim ante omnem cibum deguſtatio, ſacra cantillatio,* 332. 24. *vſque* 333.42.T. 336.25.&c. *vſque* 337.42.P.

Chriſtum iam ſciebat vulgus vt aliquem hominum, qualem Iudæi iudicauerunt, quo facilius nos hominis cultores exiſtimamur, verum etiam Deum præſumimus, 59. 303. 304. T. 121. 304. P *filius Dei,* 59. 306. 308. & 60. 313. 315. T. *qui ad reformandas & illuminandas gentes venturus Deo praenuntiabatur,* 59. 306. T. *eius mater non de impudicitia,* 59. 308.T. *ipſe logos, ſermo atque ratio, qua mundi hanc vniuerſitatem Deus molitus eſt,* 60.310. T. 121. 310. P. *hunc Zeno determinat factitatorem, fatum, Deum, & animum Iouis, & neceſſitatem omnium rerum,* Ibidem. 311. T. P. *Cleanthes ſpiritum permeatorem vniuerſitatis,* Ibid. 312. T.P. *hunc ex Deo prolatum didicimus, & prolatione generatum, & idcirco filium Dei, & Deum ex vnitate ſubſtantiæ,* Ibidem. 313. T. *Hic de Deo Deus, lumen de lumine, & vnus ambo,* Ibidem 315. T. P. *Iſte Dei radius delapſus in virginem, in vtero eius caro figurata naſcitur,* Ibidem. 316. T. *Caro ſpiritu inſtructa nutritur, adoleſcit, affatur, docet, operatur,* Ibidem. 317. T. *Sciebant & Iudæi venturum eſſe ex Prophetis; nam & nunc aduentum eius exſpectant, nec alia magis inter illos & nos compulſatio eſt, quam quod iam veniſſe non credunt,* 71. 318. 319. T. *Duo enim aduentus eius, primus in humilitate, ſecundus in ſublimitate,* Ibidem. 320. T. 122. P. *Magum æſtimabant de poteſtate,* 61. 321. T 122. 321. P. *verbum Dei illud primordiale primogenitum, qui verbo omnia facit; & fecit,* Ibidem, 322. 323. T. P. *ad doctrinam eius quare vincebantur magiſtri Iudæorum, ita exaſperabantur, vt in crucem dedi ſibi extorſerint; prædixerat ipſe ita facturos, & Prophetæ etiam,* Ibid. *tamen mortis ſuæ multa oſtendit inſignia, ſpiritum cum verbo ſponte dimiſit, dies medium orbem ſignante ſole ſubducta eſt,* Ibidem. *ſepulchro conditus die tertia reſurrexit,* 61. 325. 326. T. *cum diſcipulis apud Galilæam ad quadraginta dies egit, dehinc ordinatis eis ad officium prædicandi per orbem, in cœlis eſt receptus,* 62 327. T. *eum etiam vt hominem colimus,* 63. 332. T *& adoramus,* 123. 332. P. *diuinitatem etiam eius agnoſcentes,* 63. 336. T. *nunc in cœlis eſt, non penes inferos, vbi poſt mortem fuit, inde venturus cum totius mundi motu; Dei virtus, ſermo, ſapientia, ratio, filius, omnem animam reſtituto corpore iudicaturus,* 67. 366. 367. T *Nouæ legis lator, qui venturus adnuntiabatur, non venturus ſperatur, ſed iam venit, iis temporibus quibus venturum Prophetæ cecinerant, in quem nos gentes crediturі adnuntiabamur,* 163. 26. 27. & 164. 28. 29. 30. 31. T. 177. 27. P. *cuius regnum æternum prænuntiatum fuit,* 164. 45. T. 178. 41. P. *cuius nomen vbique regnat, vbique adoratur,* 164 52. T. *natus quadrag. primo anno Imperij Auguſti,* 165. 78.T.182. 78. P.*eo baptizato, omnis plenitudo ſpiritalium chriſmatum veterum ceſſit, quum aduẽtu ſuo prophetias omnes adimpleuerit,* 165.79.T *paſſio eius perfecta ſub Tiberio Cæſare, Rubellio Gemino & Rufio Gemino Coſſ. menſe Martio, temporibus Paſchæ, octauo Kal. Aprilis, die prima azymorũ,* 166.91 92.93 T.183.92.93.P.*Eius natiuitas probatur ex prophetis,* 166.94.*vſq ad* 169.123.T.183.94.*vſq.* 185.123.P.*cur angelus vocatus,* 168.117. T. *Ieſus cur appellatus,* 168.118.T.*ex virgine natus,* 166.100.167.101.

T.168.119. T.ex ſemine David,Ibid.ex ſtirpe Ieſſe, de patria Bethlehem,Ibid.Signa operatum etiam Iudæi confitebãtur,169.122.T.paſſio crucis eius prædicata à Prophetis, 169.123.vſq.170.139.T.185.123.vſq.186.139.P. obumbrata à Patriarchis,169.127.& ſeq.T.gentiũ claritas illi promiſſa,171.145.146.147.T.187.145.146.147.P.de ipſo Prophetiæ omnes adimpletæ,171.148.vſq.174.161.T. 187.148.vſq.188. 161.P.duo eius aduentus à Prophetis demõſtrati,vnus in humilitate,alter in ſublimitate,174. 161.vſq.ad finem libri,188.161. &c. Chriſtus ſophia Dei & ſermo, 494.69.vſq. 495.73.T. 508. 69. vſq.73. P. formæ humanæ motus apud inferos functus, non antè aſcendit in ſublimiora cælorum, quàm deſcendit in inferiora terrarum; vt illic Patriarchas & Prophetas compotes ſui faceret, 599.603. 604.T.644.603. 604.P.Chriſti carnis veritatem negarũt quatuor hæreſes,eædem quæ ſidẽ reſurrectionis ſtudebãt inquietare,649.1.vſq.14.T.662. 1. vſq.14.P. ex traditione autem imprimis,eius natiuitas aduerſus Marcionem comprobatur,649.14.vſq. 651.52. T.662.14. vſque 665.52. T.vtpotè quæ neque impoſſibilis,neque inconueniens Deo, Ibid.23.vſque 30.T.P.neque etiam indigna Deo, neque ſtulta,Ibid. 30.vſque 41.T.P. & non minus vera fuerit eius natiuitas atque paſſionis, Ibidem.41.vſque 52.T.P. probatur etiam non mutuatus carnem ex ſideribus aduerſus Apellem, 651. 52. vſque 652.63.T.665.52.vſque 666.63.P.vera natiuitati Chriſti nihil præiudicat illud: Quæ mihi mater & qui mihi fratres, 652. 63.vſque 654. 77.P. 666.63. &c. P. rurſum de ſideribus ab igneo Deo iuxta Apelletianos probatur non compoſita Chriſti caro, quin potius conſtat veram in illo carnem fuiſſe, 654. 77.vſque 92. T. 667. 77. vſque 668. 93. P. neque caro eius animalis, neque anima carnalis, ſed anima & caro diuerſæ in eo ſubſtantiæ, 654. 93. vſque 656. 110. T. 668. 93. vſque 110. P. neque carnis ſolius, ſed etiam animæ noſtræ liberandæ cauſſa Chriſtus ſalutificator venit,655.95.96.T. 668. 95. 96. P. quare & hominem induit, non angelum, 656. 110. vſque 657. 121. T. 668. 110. vſque 669. 121. P. non tamen nudus homo eſt, quod voluit Hebion, ſed & Dei filius, 657.117.T. 669. 117. P. minime verò caro eius ſpiritalis eſt,etiamſi neque peccatrix, neque ex ſemine, quod ei non competebat vt filio Dei, ſed quam ex virgine ſumpſit, contra quàm volebant Valentinus & Alexander eius diſcipulus, 657. 121. vſque 659. 145. T.669.121. vſque 671.145. P. qui illud Euangelij Ioannis adulterarunt, non ex ſanguine, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo natus eſt, pro eo quod eſt: nati ſunt, 659. 145. vſque 152. 671. 145. vſque 152. P. etiam contra ſcripturam: non ex virgine, ſed per virginem natum Chriſtum volentes, 403. 315. T. 452. hæreſ. 12 315. P. 531. 295.296. T. 555. 295. 556. 296. P. 659. 152. vſque 661. 170. T. 671. 152. vſque 672. 170. P. ſicuti ex ſcripturis manifeſtè probatur, Ibidem. T. P. 661. 170. vſque 177. T. 672. 170. vſque 673. 177. P. quæ etiam Antichriſtos nuncupant, qui negant Chriſtum in carne veniſſe, 661. 181. T. 673. 181. P. quod etiam in eos competit, qui adfirmant carnem Chriſti in cælis vacuam ſenſu, vt vaginam, exempto Chriſto ſedere, aut tantummodò animam, non verò carnem, 661. 187. T. 673. 187. P. in Chriſto nouam & hoſpitem diuinitatem reuelatam Marcion adſeruit, 741. 30. T. 757. 30. P. ſuſpectum eſt de Chriſto Marcionis, quòd tam ſubitò venerit antequàm pater de eo teſtaretur, 800. 4. vſque 801. 6. T. 816. 4. 5. P. nec enim ſatis Chriſtum Dei filiũ probant ſola ſignorum virtutes, 801.6.vſq.12.T.816.6.vſq.12.P. debebat proinde Chriſtus Marcionis, non antè, ſed poſt Chriſtum creatoris venire, 801. 12.13.T.816.12. 13.P.Chriſtum ignoratum iri à Iudæis, atque adeò & Marcionitis eodem errore ſociatis per ſcripturas prænuntiatum eſt, 802.25.vſque 803. 43.T.817. 25.vſque 819. 43. P. idque quòd duos Chriſti habitus, & totidem aduentus eius à Prophetis demonſtratos non intelligerent, 803.43.vſque 804.53.T.819.43.&c.P ſi Chriſtus, quod volebat Marcion, in phantaſmate, non in vera carne venerit, etiam verè mortuus non eſt, neque reſurrexit pro peccatis noſtris, 804.53.vſque 805. 60.T.820.53.vſque 60. P. neque illi ſuffragantur angeli creatoris, qui Abraham & Loth apparuerunt, 805,60.vſque 69.T.820. 60.vſq. 69. P. Si autem caro in Chriſto negetur, tamquam indigna, etiam carnis imago in illis dedignanda, 805.69. &c. T. 820. 69. P. Veram autem in Chriſto fuiſſe natiuitatem neceſſe eſt; alioqui mendacium Deo non veritas tribueretur, 806.72.vſque 80. T.821.72.vſque 80.P.Emmanuel autem fuit Chriſtus ſignificatione, & ſi non ſono nominis, 806.80.vſque 807.83.T.821.80.81.82.P.ſic & bellator dicitur, non niſi ſpiritualiter, tam apud Iſaiam, quàm in Pſalm. 807.83.vſque 808.105.T.821.83.vſque 824.105.P. nomen Chriſti, id eſt vncti, à chriſmate ſic dicti, Chriſto Marcionis non competit, nec etiam Ieſu, 808.105.vſq.809.119.T.824.105.vſq.825.119.P.Atqui habitum Chriſti ignobilẽ, eiuſque paſſionem crucis prædictam habemus, & in Pẽtateucho, et in Pſalmis, & Prophetis, 809.119. vſque 811.146.T. 825.119. vſque 827. 146. P. poſt eius paſſionem completa nationum conuerſio, quæ in Dauidem competere non potuit, in Pſalmis & aliis ſcripturis prædicta, item & Apoſtolorum prædicatio non alterius, ſed eiuſdem Dei, in nationes, qui etiam ad exemplar Chriſti, à Iudæis perſecutionem paſſi ſint, 811.146. vſque 813. 178. T. 827.146.vſque 830. 178. P. ob quam impietatem in Chriſtum, prædictum Iudæorum exitium, iam completum eſt: nã reſtitutio terræ Iudææ, quæ alibi prædicitur, allegoricè eſt interpretãda, 813. 178 vſq. 815. 201. T. 830. 178. 831. 187. &c. P. Chriſtum conſtat Dei creatoris Prophetias repræſentaſſe, atque adeò eiuſdem eſt Dei nouum & vetus Teſtamentum, qua præſcriptione ex ipſo Marcionis Euãgelio, id eſt Lucæ corrupto, latiſſimè eum conuincit Tertull. 838.52.vſq. 881. 713.T. 886.52.vſq. 936.713.P. Non alius itaque eſt Chriſtus, qui Tiberianis temporibus à Deo quondam ignoto quondã reuelatus ſit, in ſalutem omnium gẽtium, alius vero (quod cum Iudæis conſtituebat Marciõ) qui à Deo creatore in reſtitutionem Iudaici ſtatus ſit deſtinatus quãdoque venturus, Ibid. T. P. nobis omnes ſcriptura & veteres Chriſtum Dei, & noua filiũ Dei præfiniũt, 1027.141.142.T.1042. 141.142.P. non tam nomen eſt Chriſtus, quàm appellatio, vnctus enim ſignificatur, 1030. 171. 172. T. 1043. 172. P. infernum petiit, 1081.17.T.1082.17.P. Chriſtus ſpado, 1138.12.T.1148.12. P. innuptus, 1140.28.T. & tamen ratione Eccleſiæ monogamus, 1140.29.T.1150.29.P. Chriſtus Deus etiam ab hæreticis agnoſcitur, 1246.86.vſ. 90. T.1266.86.vſq. 90.P. & ex ſcripturis probatur, 1249. 100.vſq.1256.123.T.1267.100.vſq.1267.123.P.

Chriſtus, Æon Valentini, 403.315.T.519.315.P.527. 123.T.544.123.P.

Chylõ Spartanus præ gaudio ſpiritũ exhalauit, dũ victorẽ Olympiæ filium amplectitur, 598.579.T.642.579.P.

Ciborũ deliciæ, murenæ, pauus, ſaginata corpora, mullus, aues pretioſæ, margaritæ, 9.104.105.106.107.108.109. T.19.104.105.ac 20.106.107.108.109.P. altilium

enormis

enormis ſagina, 198.66.T.

Cicercula, 745.64.T.760.64.P.

Cicuria ingenia, 533 386 T 562.386.P.

*Cilicia Mopſi habebat oraculum,*595.533.T.639.533.P.

Cinerarij. 333.58.T.

*Cippus,*9.97.T.*loculus quo veſtes recōdūtur,*19.97.P.

*Circe Solis, vt volunt, filia venefica,*252.69.T.266 69. P.*hinc Circæa pocula,* 1096.2.T.

Circenſes ludi, eorūmque apparatus, locus & artificium, 252.60.*vſque* 253.94.T.265.60.*vſque* 268.94.P.*in iis curſus tempora, meta, ſocietatis ſignum, tuba palma denique,* 258.206.T.278.206.P.

*Circulatores,*401.277.T.444.277.P.651.51.T. 665. 51.P.

Circumciſio in ſignum data ſpiritalis circumciſionis, 160.8.9 T.176 9.P.*vnde Iſraël in nouiſſimo tempore dinoſceretur, quo in Hieruſalem admitti prohiberetur,* 161. 9.T.*de Circumciſione quæſtionū in Tertu.citatio.*1108.T.P.

*Circumſcriptio, & circumſcribere,*235.35.T.242.35. P.*circūſcriptor,*753.184.T.766.184.P.774.43.T.788. 43.P.

*Circumſpectū,*529.194.T.*pro circūſpectu,*549.194 P.

Circus, 9.495.T.*Circi Maximi deſcriptio ad pa.* 261. P.*in eo ara defoſſa ad primas metas ſub terra cum in criptione, Conſus conſilio, Mars duello, Lares comitio potentes, apud quā ſacrificabant Nonis Iulii,* 252.39.42.*& duodecimo Kal. Sept. Ibidem.*43.263.39.42.264.43.P 253. 77.T.*Soli principaliter conſecratur, quod ſpectaculum primum à Circe habent Solis filia, à qua & Circi appellationem argumentātur,* 252. 68. 69.T. 265 68. 266. 69. P.*eius ornamenta,* 252. 69. *vſque* 253.79. T. 266. 70. *vſque* 267.79.P.*eius furores,*255.140.*vſque* 146.T.272. 140. *vſque* 273. 146. P.*in eo etiam gradus & apulia,* 256.165.166.T.275.165 166.P.

Citrus, 9.101.T.*arbor ex qua menſa Ciceroniana,* 19. 101.P.*in Mauritania,* 9.101.T.

Ciuitatibus ſine fuit aliquando genus hominum, 70. 413.T.129.413 P.

Clades publica, ſi Tiberis aſcenderit mœnia, Nilus in arma, cœlum ſteterit, terra mouit, fames, lues, etiam ante Chriſti aduentum, orbem & vrbem ceciderunt, 82.522.523. &c.T.137.522.P.*immo leuiora nūc accidūt, ex quo Chriſtianos orbis accepit,* 84 540. T.*qui deprecatores Dei eſſe cœperunt, Ibid. quibus etſi cū cultoribus Deorum clades cōmunes ſint, non læduntur, quia non aliud cupiunt, quam de hoc æuo celeriter excedere,* 84.543.544.T.

*Clariſſimi viri & clariſſima fœmina,*153. 57.T. 157. 37. P.

Claues cuſtodiendæ vxoribus committebantur, 1127.58. T.1134.58.P.

Cleomachus pugil, 8.75.T.17.75.P.

Cleonymus Pyctes ab Achille curatur in ſomnis, 595. 515.T.638.515.P.

Cleopatra aſpides ſerpētes ſibi immiſit, ne in manus inimici perueniret, 225 55.T.231.55.P.

Clibanus, 868.497.T.418.497.P.

*Clidemus Athenienſis præ gloria obiit, dum ab hiſtrionibus ob præſtantiam auro coronatur,*598.580. T.642. 580. P.

Climacterica, 284 95.T.295.59.P.

*Clinia,*580. 265.T.*interlocutor dialogorum Platonis de legibus,* 622.265.P.

*Cloacina Dea,*8.82.T.*eadem quæ Cluacina,*18.84. P. 748,122.T.763 122.P.

Cludere, 48.173.T.801.10.T.816.10.P.

Cluet, 7.55.T.15.55.P.

Coætaneare, 698.321.T.730.321.P.

Coccinum, 198.64.T.208.64.P.

Coretum, 528.142.T.545.142.P.

Coci ab Apitio nuncupati, 32.45.T.98.45.P.

Cœleſtis Dea Africa, virgo pluuiarū pollicitatrix, 66. 360.T.125.360.P.68.383.T.127.383.P.329.43 P.

Cœlum pro Dea, 253.93.T.

Cœlum pro aëre craſſo, 224 39.T.229.39.P.

Cœlorum ſeptemplex ſcena, 530.243.T.552.243.P.

Cœna Chriſtianorum poſt conuentum, agape pauperum, 81.508.517.T.82.518.T.136.517.P.

Cœnacula, ſuperiora domus, 525.52.T.539.52 P.

*Cœtus Chriſtianorum,*27.24.T.97.24.P.*congregationes,*38 93.T.*corpus vnum religionis & diſciplina, vt ad Deum precationibus ambiamus; oramus ibi pro Imperatoribus, miniſtris eorum, ſtatu ſeculi, rerū quiete, mora finis; ibi diuinarum litterarum commemoratio, exhortationes, caſtigationes & cēſura diuina,* 80.498.499.500.501. 502. T.135.498.499.500.501.502.P. *poſt agapen aqua manuali vtebantur & luminibus, deinde cātu ex ſcripturis ſanctis, & per noctem adorabant Deum,* 82. 518.519. 520 T 137.519.520.P.

Colchorum amores, 740.10.T.756.10.P.

Colebat alius Iouem; alius ſupplices manus tendebat, ad aram Fidei, 68.374 375. 376.T.*Chriſtianus verò Deum colit, ad cœlum ſupplices manus tēdit, ſuam animam Deo ſuo vouet,* Ibidem.

Collecta eleemoſynarum, 80.504.T.135.504 P.

Collegia, 252. 64.T.270. 111. P.*Collegiarij miniſtri,* 254.111.T.270.111.P.*artium muſicarum, Mineralium & Apollinariū; etiam Martialium per duellum et tubā, Ibid Romæ nonnumquam ſublata omiſſa, & iterum reſtituta,* 270.111.P.

*Colligere, pro Dominica ſollemnia celebrare,*1165.110.T. 1173.110.P.

Collyrides, 313.36.T.318.36.P.

*Colophonis ſcaturigo dæmonica lymphaticos efficit,*597. 558.T. 641.558.P.

*Colores, albus, praſinus, ruſſeus, venetus,*253.90.91.92. 93.T.268.90.91.92.93.P.*hi quatuor in Circenſibus viſitati,* 257.176.T. 276. 176. P.*lenonibus competunt,* 257. 176.T.276. 176.P.*croceus, qui & flammeus & flauus,* 313 27.T.318.27.P.

*Coluber excantatur aut effumigatur,*224.10. T. 226. 10. P.

Colūba, animal ſimplicitatis & innocentiæ, felle carens, 461.59.T.479.59.P.*auis etiam pudica,*1142.63. T.1152. 63.P.

Colytum apud Athenas, 580 263.T.622.263.P.

Comitia 79.493.T.*cāpo Martio.*252.41 T.263.41. P.

Comitiali morbo ſanguinem humanum mederi putabāt, 43.135.T.106.135.P.

Commatrona, 333.54.T.338.54.P.

*Commeatus,*89.576.T.196.32 T.204.32.P.1013 19. T.1034.19.P.1162.65.T.1169.65.P.

*Cōmemorari, pro mētionē facere,*1163.69.T.1170 69.P.

Commentari, pro mentiri, 1000.115.T.1011.115.P.

*Committere, pro ad certamen prouocare,*224.11.T.227. 11.P.395.143.T.422.143 P.

Committere, pro delinquere, 341.22.T.349.22.P.

Committi, pro imperari, 699.335.T.731.335.P.

*Commodus Imperator faucibus expreſſis interfectus,*76. 475.T.133.475.P.

Commune, pro omne, 70.421.T.130.421.P.

Communicari, pro contaminari, 236.59.T.243.59.P.

Comparatiuus cum Datiuo 72.433.T.130.433.P.

Compaſsio ſententiarum, 678.32.T.711.32.P.

Compendiatum, 835.9.T.882.9.P.

Compenſato reddere, 6.32.T.

Compertus eſt, pro comperit, 497.95.T.510.95.P.

Compulſare, 58.276.T.61.319.T.122.319.P.

Conari, 83 534.T.138.534.P.90.591.T.

Concharum genera, conchilium, 6 45. T.304.49. T. *oſtrea, peloris, margaritũ, Ibid.* 50.51. T.309.50.51.P. *de mari Britannico aut Indico, Ibid.* 49. *vtrobiq. leui cute vel cortice ſepta, vel criſpa, aut duplice compagine clauſa,* 1098.9.T.

Concilia per Græcias agebantur certis in locis ex vniuerſis Eccleſiis, 1181.80.T.1189.80.P. *enumeratio earundem quæ ad Tertullianum vſque contigerunt, Ibid.* P. *quibus ieiunia ſolent præmittere,* 1181.81.T.1190.81.P.

Cõciones in ſacrificiis munerariis, 254.124.T.271.124.P.

Concluſio, pro conflictatione, ſeu preſſura, 686. 172. T. 719.172.P.

Concubina pro ſecundariis vxoribus Patriarcharum, 323.14.T.327.14.P.

Concuſsio, 153.28.T.

Concuſſor, 1164.91.T.1172.91.P *miles, delator vel inimicus,* 1165 98.T.

Concuſſura, 1165.100.T.1172.100.P.

Condicere, pro idem dicere, 1000.112. T. 1010.112. P. 1022.104.T.1039.104.P.1199.54 T.1219.54.P.

Condicere, 345 139.T. *pro ex pacto polliceri,* 345.139.T. 359.139.P 491.44 T.506.44.P.748.138.T.464 138.P.

Conditio, pro creatura, 343.59.T.354.59.P. 491.43. T.506.43 P.677 16.T.710.16.P.953 198.T.978.198. P.961.:97 T.985 297.P.

Conditionalis, 285.86.T *pro ædifice,* 297.86.P.

Confeſsio, vide Pœnitentia.

Confeſſores, qui olim dicebantur, 226.1.P 341.21. T *à martyribus diſtinguebantur,* Ibid. T 349.21.P.

Cõfirmatio ſancto ſpiritu veſtit, 399 216.T.433.216.P. *poſt baptiſmũ olim adhibebatur manus impoſitio, per benedictionem aduocans et inuitans Spiritumſanctũ,* 461.54. *vſq* 461.62.T.478.54 *vſq.* 479.62.P. *et chriſma diuinũ prorſus vnguentũ,* 478 54.P *ſacramentũ,* 400.239. 243.T.438.243.P. *in eo caro manu impoſitione adumbratur, vt anima ſpiritu illuminetur,* 680.75.T.713.75.P.

Conſtabellare ſcintillas, 257.187.T.276.187.P.

Conſœderare, 27.24.T.97.24.P.

Conformalis, 700 339.T.731.339.P.

Congiarium diuidere, 76.469.T.133.469.P.

Conſciuit, 344.101.T. *pro communi ſententia ſtatuit,* 356.101.P.

Conſcripti, 346.170.T.361.170.P.

Conſecraneus, 54 239.T.115.239.P.

Conſecrationes idolorum, 48.176.T.109.176.P.254. 130.T.272.130.P.282.16.T.292.16.P.344.104.T.356. 104.P.743.53.T.759.53.P.

Conſecutio, 465.130.T. 484.130.P.

Conſparſio, 860.365 T.909.365.P.

Conſtitutio, pro conflictione, 393.101.T.418.1 1.P.

Conſtitutum, pro conſtitutione, 687.178.T.720 178 P.

Conſtrictare, 778.96.T.791.96.P.

Conſualia, ludi initio in honorem Neptuni, inde & Romuli, quod ea Conſo Deo dicauerit, cũ Sabinarum virginũ rapinam excogitauerit, 252.33.34.36.T 263.33.34.36.P.

Conſuetudo etiam in ciuilibus rebus pro lege ſuſcipitur, quum deficit lex, nec differt ſcriptura an oratione conſiſtat, 342 46.T.353.46.P. *ſicuti & Eccleſiarum conſuetudines, quibus veritas ſuffragatur,* 365.2.3.T.374.2.P.

Conſulta maiorum, 36.72.T.

Conſueſtatus eſt, pro conſueuit, 493.57.T.507.57.P.

Conſus Deus conſilij, 252.36.39.T.263.36.37.39.P. 748 121.T.763.121.P.

Contamen, 1050.7.T.1054 7.P.

Contemperare, 698.321.T 730.321.P.

Contenebrare, 27.23.T.97.23.P.

Conteſſeratio, 394.125.T.421.125.P.

Continentia virgine, quidam ſenes puri, 44.147.T.166. 147.P. *voluntarij ſpadones,* 238.87.T.245.87.P.314.51. T.319.51.P. *fuerunt & Chriſtianæ fœminæ continentiam gentilium ſecutæ,* 324.36.T.328.36.P. *ſunt etiam qui ſtatim à lauacro carnem ſuam obſignant, ſunt qui conſenſu pari inter ſe matrimonij debitum tollunt,* 324.37.38.39. T.328.37.38.39.P.370.75.83.84.T.378.75.83.84.P. 465.129.T.484.129.P.680.81.T.714.81.P.751.172.T. 766.172.P.946.109.T.971.109.P.956.244.T.981. 244.P. *continentia virorum etiam gentilibus vſitata,* 1128.70.T.1135.70.P.

Continere, pro mordicus tenere, 1123.12.T.1129.12.P.

Conuenientia, 238.77.T.244.77.P.

Conuenire, pro inuenire, 345.116.T.357.116.P.779.107. T.792.107.P.

Conuenire, pro paciſci, 838.55.T.886.55 P.

Conuenire in crimen, 74.447.T.

Conuentus prouinciarum iuridici, 155. 25. P. *quos referunt hodie oppida Epiſcopiis inſignia,* Ibidem.

Conuertibilium natura ea lege eſt, ne permaneant in eo quod conuertitur in eis, & ita non permanendo pereãt, dũ perdunt conuertendo quod fuerunt, 65:.25.T.663.25.P.

Corinthij muniunt Syracuſas, 6.40.T.14.40.P *in Achaia,* 399.209.T.431.209.P.

Corona fœminis vſitata, 8.70.T. *capiti Chriſtiani non admouebant, ſed naribus,* 85.553.T.140.553.P. *hinc improbantur in ſpectaculorũ apparatibus,* 252.64.254.110. 123.T. *in ſacrificiis quoque idolorum,* 283.43.T. *in ſcholis quoque feſto Saturnalium,* 284 65.T. *in militia etiã,* 340. 1 T.348.1.P *eáque laurea,* 340.4.T.348 4.P.346.147. T.359.147.148.P. *item ex myrto,* 346.151.152 T.359.151. 360.152.P. *quin et ex olea,* 346.153.154.T.360.153.154. P. *quas omnes vulgata diſciplina Chriſtianorũ reſpuebat,* 340.5.T.348.5.P *omnes ita obſeruabant à catechumenis vſque ad confeſſores & martyres, atque adeò & pro delicto habebatur coronam capite noſſe,* 341.21. *vſq.* 27.T.349. 21. *vſq.* 27.P. *natura etiam ipſa præſcribit coronã ex floribus capiti non conuenire, quæ legis Dei auctoritatem obtinet,* 342 50. *vſq.* 3;3.62.T.354.50. *vſq.* 62.P. *at ſubſtãtia propria coronarii flores, & inſerti et innexi, et in filo, et in ſcirpo, vt corona non ſit aliud quã faſcis florũ per ſeriem cõprehenſorum,* 342.53.54.55.T.354.53.54.55.P. *coronarij diffiteri nõ poſſunt reliquarũ coronarũ originem idololatricam eſſe,* 343.62.&c. *vſq.* 344.88.T.354.62. *vſ.* 356. 88.P. *ſic Pãdoræ caput coronatũ à Charitib⁹, Saturnus ante omnes coronatus, Iupiter poſt deuictos Titanas; Priapo, ſænia, Ariadnæ ſertũ ex auro & Indicis gẽmis adſcribitur; Iuno viti coronata; Hercules populũ capite præfert oleaſtrũ aut apiũ, Apollo interfecto Delphico dracone lauream induit, Liber nunc hederatus ſcribitur, nunc princeps corona aurea, in qua ex Indis triumphauit; Iſis repertas ſpicas capite circumtulit,* 343. Ibidem. T. P. *coronabantur etiam ſupplices,* 343.76.T. *id eſt qui Deis ſupplicabant,* 355. 76. P. *nullum florem, nullam frondem, nullum ceſpitem aut palmitem, non alicui capiti inuenies conſecratum,* 343. 86. T. 356. 86.P. *nemo coronatus in ſcripturis inuenitur*

tur, nec ipſum Dei templũ aut eò pertinentia, 344.97.98. 99.100.T.356.97.98.99.P. *ſolus Chriſtus ſpinea corona coronatus, quem in hoc imitari licet,* 344.100.101.T.347.194.T. *alioqui quũ mortuorũ aut idolorũ corona ſit, Chriſtianos nõ decet,* 344 102.vſ.345.122.T.356.102.vſ.357.122. *apud illa fores, hoſtia, ara, miniſtri, & ſacerdotes omniũ collegiorũ coronabantur,* 345.117.118.119.120.121.T.357.117.118.119.120.P. *ipſa etiam coronarum cauſſa contra Chriſtianos faciunt,* 346.147.vſq.347.193.T.359.147.vſq.362.193.P. *votorum nuncupatio annua,* 346.155.T.360.155.P. *donatiui diſpenſatio,* 346.156.T.360.156.P. *triumphus, in quo laurea folius ſtruitur, adornatur lemniſcus, inauratur lamelis, vnguẽtis delibutur,* 346.157.158.159.160.T.360.157.158.159.160.P. *in quo etiã vſitata caſtrenſes corona & munifica ſollemniũ Cæſareanorum,* 346.163.164.T.360.163.361.164.P. *Eodem pertinent lauree publicorũ ordinum, magiſtratuum aurea, Hetruſca etiam, quas gemmis & folius ex auro quercinis ad deducendas tenſas, cum palmatis togis ſumebant, & prouinciales aurea,* 346.165.166.167.168.T.361.165.166.167.168.P. *item equorum publicorum & vulgi nunc in principalibus, nunc in municipalibus ſollẽnitatibus, etiam ſponſo nuptiarum & libertorum,* 346.173,176.178.181.T.361.173.176.178.181.P. *agoniſticas cauſſas ſtatim tituli ſui damnant & ſacras & funebres,* 346.182.183.T.361.182.183.P. *etiam illam ob quas coronabãtur lupanaria, latrina, piſtrina, carcer, ludus, amphitheatra, ſpoliaria, & libitina,* 347.188.189.190.191.T.362.188.189.190.191.P. *eodẽ ſpectant quæ fiunt ex cẽtenariis roſis, vtriſque liliis, & omnibus violis, etiam gemmis & auro,* 347.195.T. *earum variæ appellationes, ſerta,* 348.1.P.354.55.P. *ſtrophiola,* 348 1.P.347.202.T.362.202.P. *dracõtaria,* 347.202.T.362.202 P. *quin potius à Chriſto corona exſpectãda,* 347.197.& 1.T.362.197.& c.363.203.& 1.P.

Corporalitas, 500.127.T.512.127.P.

Corpus, pro collegio, 80.498.T.135.498.P.

Corpus hominis Platonica ſententia animæ carcer, cæterum Apoſtolica Dei templum, quum in Chriſto eſt, 598.589 T.643.589.P. *animam interim conſepto ſuo obſcurat, & concretione carnis infecat, Ibid. In eo ſpelunca oris, dentium ſtatio, gulæ lapſus, compitum ſtomachi, alui gurges, inteſtinorum perplexa proceritas,* 707.418.T.

Corybantia æra, 69.404.T.128.404.P.

Craſſi copia, 48.173.T.

Crates, 9.97.T. *Philoſophus Cynicus,* 19.97.P.

Credimus in Chriſto Domino, 67.371.T.125.371.P.

Crepidulum, ſeu crepitulum, 8.90.T. *capitis ornamentum,* 18.90.P.

Crepitacillum, 166.100.T.184.100.P.

Cretã Iouis patriam & tumulũ fabulabantur, 69.404.T.128.404.P. *hinc illud Prouerbium: Cretenſes ſemper mendaces, Ibidem.* 580.266.T. *in ea multæ herbæ medicabiles,* 1087.11.T.1091.11.P.

Crocodilus Deus, 777.86.T.791.86.P.

Crœſus ambiguitate oraculorum deceptus à Pythio Apolline, 65.350.352.T.124.350.P. *Lydia Rex, Ibid. Thaletis familiaris,* 89.576.T.

Crobyli, 370.79.T.378.79.P.

Cruciarius, 389.6.T.406.6.P.

Crucis religioſi Chriſtiani, 54.238.T.114.238.P. *eam agnouerunt etiam gentes, quum lignum aliquod propitiabatur, quum ſine effigie rudi palo & informi ligno proſtrabant Deorum imagines, quæ à plaſtis de cruce inducebantur, par crucis erat omne robur quod erecta ſtatione erigebatur, in tropæis cruces ſunt, religio Romanorum caſtrenſis ſigna venerabatur, iurabat, & omnibus Deis proponebat, quæ monilia crucium ſunt, ſicut etiam Sypara illa vexillorum & labarorum ſtola crucium,* 54.239.240.241.242.243.244.245.T.115.240.241.& 116.242.243.244.245.P. *crucis imagines iam tum vſitatas fuiſſe apud Chriſtianos, & earum cultum etiam cum crucifixi effigie, Ibidem.* 238.292.23.P. *eam ſignificabat decuſſationis forma, quæ litteram X. præferebat apud Platonem,* 114.238.P. *eius figura,* 169.128.131.T.186.131.P. *crucis pars in antenna nauis, Ibidem. eam figurabat ſerpens æneus ligno impoſitus pendentis habitu,* 169.132.T. *item ſignum Tau,* 171.142.T.187.142.P. *cruce lectulum & corpuſculum ſignabant Chriſtiani, quum aliquid immundum flatu expuerent,* 333.34.T.336.34.P. *ad omnem etiam progreſſum atque promotum; ad omnem aditum & exitum, ad veſtitum, & calceatum, ad lauacra, ad menſas, ad lumina, ad cubilia, ad ſedilia, quæcumque eos conuerſatio exercebat, frontem crucis ſignaculo terebant,* 342.40.T.352.40.P. *crucis figura & religio,* 810.126.vſq.811.146.T.825.126.vſque 827.146.P.

Cruſtuminienſes in Italia, 68.385.T.127.385.P.

Cum maxime, 875.599.T.926.599.P.

Curare, cum Datiuo, 89.575.T.141.575.P.257.182.T.276.182.P.

Curia, locus Iuri dicundo, 9.98.T.19.98.P.346.169.T.361.169.P.

Curia pro loco curarum, 9.98.T.137.521.P.

Curia pro Senatu, 82.521.T.137.521.P.257.174.T.275.174.P.

Curia pro tribubus, 79.493.T. *triginta numero apud Romanos,* 136.511.P.

Curioſi, 1165.104.T.1172.104.P.

Curis pater Faliſcorum Deus, 68.391.T.127.391.P. *à quo accepit nomen Curetis Iuno,* Ibid.T.P.

Curius aleator, 10.112.T.20.112.P.

Currus auctor Trochilus, 253.87.T.267.87.P.

Curtij, 148.22.T.151.22.P.

Cuſtodia, 44.139.T.106.139.P.

Cuſtodiarium, 224.17.T.227.17.P.

Cybele Deæ beſtiæ adplicabãtur, 49.181.T. *leones, Ibid. paſtorẽ ſuſpirat faſtidioſum,* 52.221.T.113.222.P. *Atym illum Deum ex Peſſinunte,* 53.224.T.113.225.ac 226.P. *Romæ etiam culta,* 69.397.398.399.T.128.397.P.

Cyclopes 38.94.T.103.94.P.

Cylindri, 305.58.T.309.58.P.

Cymatia diſtendere, 283.38.T.294.38.P.

Cynnama, 1087.11.T.1091.11.P.

Cynocephalus Deus, 37.87.T.103.87.P. *Anubis,* 103.87.P. *illi comparatur perſecutor Chriſtianorum.* 990.11.T.1002.11.P.

Cynophanes, 40.106.T.104.106.P.

Cyprianus Tertullianũ imitatur, 106.140.P.107.150.152.159.P.108.164 & 109.178.P.112.209.& 113.226.ac 233.121.306.308.310.P.123.337.P.123.338.340.343.344.& 124.349.P.126.377.& 127.384.P.149.5.P.154.7.155.12.156.22.157.45.P.175.5.P.208.68.69.70.P.210.P.218.2.& *ſeq. vſque ad libri finem* P.223.P.226.1.2.3.4.9.227.11.12.16.18.19.228.20.22.23.229.31.230.41.43.46.231.60.P.240.3.5.6.7.8.9.11.12.13.241.18.21.25.28.242.40.43.44.45.47.243.54.61.64.67.244.73.76.80.245.81.85.90.246.96.97.99.101.247.106.113.P.249.P.260.P.262.15.21.22.23.263.31.36.37.P.274.154.156,159.162.& 276.174.177.180.182.P.291.1.292.11.14.

25.293.31.32.33.P.306.5.11.14.17.19.308.39.40.309.55.64.310.74.75.76.P.316.2.3.4.5.6.317.9.19.20.23.318.25.27.32.33.37.319.43.46.50.51.320.63.65.321.72.73.P.348.5.350.32.35.352.40.P.374.2.375.18.376.24.27.28.378.69.379.94.380.110.381.119.123.382.133.P.1002.14.1003.17.21.23.24.1004.28.29.P.1005.39.43.44.45.46.1006.52.53.54.58.59.1007.61.62.64.1008.70.71.87.1009.89.90.95.99.1001.1002.1010.107.P.

Cyrenaica regio Chriſtiana, 164.37.T.*à quinque ciuitatibus Pentapolis appellata*, 178.37.P.

Cyrus Aſtyagis filius Aſiam preſſit, 595.498.T.637.498.P.*in illo viſi cicatrices ornamenta iuuentutis*, 602.649.T.647.649.P.

D

D*Aci ad fidem conuerſi*, 164.44.T.178.44.P.

Dæmones idonei teſtes Chriſti ipſi illi, quos adorabant, 63.330.T.122.330.P.*ſub nominibus & imaginibus mortuorum quibuſdam ſignis, miraculis & oraculis fidem diuinitatis aucupantur*, 63.337.T.*ſunt ſubſtantiæ quædam ſpiritales, nec nomen nouum eſt; ſciunt eos Philoſophi, dehortatorium à bono omnes ſciunt poëtæ, etiam vulgus indoctum in vſum maledicti frequentat*, Ibid.338.339.341.342.T.123.338.339.341.342.P.*eius nominis vel Magi teſtes*, Ibid.344.T.123.344.P.*operatio eorum hominis euerſio à primordio, corporibus valetudines infligunt, & caſus acerbos, animæ repentinos & extraordinarios exceſſus; ſuppetit illis ad hoc ſubtilitas & tenuitas ſua, fruges etiam conuulnerant, & aërs peſtilentes hauſtus offundunt; mentes furoribus & amentiis aut ſæuis libidinibus cum erroribus variis vexant*, 64.344.345.346.T.*pabula propria nidoris & ſanguinis ſimulachris procurant, & hominem à cogitatu veræ diuinitatis præſtigiis falſis auertit*, Ibid.347.348.T.*momento vbique ſunt, totus orbis illis locus vnus eſt; quid vbique geratur, tam facilè ſciunt quàm enuntiãt, quorum auctores videri volunt, et ſunt malorum nonnunquam, bonorũ nũquam; diuinationem furantur ex Prophetis concionantibus, et lectionibus reſonantibus*, 65.348.349.T.124.349.P.*humanorum ſacrificiorum auctores*, 64.346.347.T.124.346.P.*habent de incolatu aëris, vicinia ſyderum, & commercio nubium, vt & pluuias quas iam ſentiunt, repromittant; lædunt primò, dehinc remedia præcipiunt ad miraculum noua ſiue contraria, poſt quæ deſinunt lædere, & curaſſe creduntur; ſunt illis & alia ingenia ac vires fallaciæ ſpiritalis, vt numina lapides credantur*, 65.353.354.T.*eadem phantaſmata operandi poteſtatem habent, quam magis præſtant*, 65.356.T.*angeli vocantur, vtpotè qui ſua ſponte corrupti gens dæmonum euaſerint, damnata à Deo cum ſuo principe*, 63.344.T.65.348.356.T.*iubentur à quolibet Chriſtiano loqui*, 66.338.T.*immundos eſſe ſpiritus vel ex pabulis illorum ſanguine & fumo, & putidis rogis pecorum, & impuratiſſimis linguis vatum ipſorum intelligi debet, prædamnati in iudicij diem cum omnibus cultoribus & operatoribus ſuis*, 67.368.369.T.*ab illis humanorum nominum conſecratio, perſecutionem contra Chriſtianos agitant, nunc aſtutia ſuadendi, nunc duritia ſæuiendi; noſtri ob diuortium æmuli, & ob Dei gratiam inuidi de mentibus noſtris aduerſus nos præliantur*, 71.424.T.*eiuſmodi ſpiritus nequam lædere geſtiunt quos verentur, & tamen adprehenſi ſubiguntur*, 71.426.T.*Chriſtiana diſciplina fabulas emittũt, vt quis ideo putet Chriſtianis non credendum*, 91.598.T.*eos & reuincimus, & traducimus, & de hominibus expellimus*, 152.11.T.*per Chriſtianos à dæmone liberati perſecutoris cuiuſdam notarius propinquus, & puerulus, ac multi alij*, 153.29.30.T.*ipſi materias occultas & artes non benè reuelatas ſeculo prodiderunt, vt metallorum opera, incantationum vires, ſtellarum interpretationes*, 303.18.19.20.21.22.T.306.18.19.20.307.21.22.P.*fœminarum etiam omnium curioſitatem*, Ibidem.

Dæmonia vox diminutiua à dæmonibus, 74.450.T.132.451.P.*dæmonium vocabant etiam gentes hominem immunditia, malitia, inſolentia, aut quacumque adfectum macula*, 147.12.T.

Dæmoniaci de Deo pati exiſtimabantur, ſe tamen dæmones confitebantur, Chriſtiano mentiri non audentes, 66.358.363.T.124.358.P.*aris inhalantes, numen de nidore concipiebant, ructando curabantur, anhelando præfabantur*, 66.359.T.124.359.P.

Dalmatæ feroces à Salluſtio appellantur, 580.266.T.622.266.P.

Damaſcus Arabiæ retrò deputabatur, antequàm trãſcripta eſſet in Syrophœnice ex diſtinctione Syriarum, 167.104.T.807.94.T.823.94.P.

Danaidis amator Iupiter in auro conuerſus, 59.308.T.121.308.P.

Darius Babylonis & Parthis regnauit, 164.46.T.*eius nominis primus*, 179.46.P.*Darius filius Aſſueri ex ſemine Medorum, Rex Chaldæorum*, 164.53.T.*Nothus aut Longimanus*, 181.69.70.P.

Dauid exagitatur, 994.54.T.*etiam per ſanguinem nuptias ſibi ingeſſit*, 1140.35.T.

Debitum in ſcripturis pro delicto, 212.29.T.220.29.P.

Debuccinare, 371.110.T.380.110.P.

Decalogus breuibus explicatur, 1197.32.T.1217.32.P.*vbi coniungitur interdicta alienorum Deorum ſuperſtitio, ipſorumque idolorum fabricatio*, 1197.32.T.1217.32.P.*contra quam quidam inde duo præcepta diuidunt*, Ibidem P.

Decimare, 154.50.T.158.50.P.

Decima Dea, quòd legitima natiuitas fermè decimi menſis ingreſſus ſit, 590.436.T.633.436.P.

De comperto, 25.11.T.96.11.P.

Decumanus fluctus, 6.22.T.12.22.P.598.583.T.

Decucurrerunt, 314.53.T.320.53.P.

Decurſa, 78.490.T.81.511.T.

Decuriatus numerus, pro decimo, eiúſque perfectio, 591.439.T.634.439.P.

Dedicari, 35.59.T.49.178.T.109.178.P.193.8.T.202.8.P.

Dedim, pro dederim, 684.133.T.717.133.P.

Dediticij, 8.87.T.

Defarinatum, 532.334.T.559.334.P.

Defenſa, ſubſtantiuè pro defenſione, 779.112.T.792.112.P.

Defrutum, 802.19.T.817.19.P.

Defunctus, pro eo qui ab opere cœpto defungitur, 297.84.P.

Deierare, 51.211.T.*ad honorem Deorum iurare*, 74.453.T.132.353.P.

Deierandi formula gentibus vſitata; Nolo mihi Iouem propitium, Me conuerniat Ianus iratus ex qua velit fronte, 71.430.431.T.130.431.P.*Me Hercule, Me Dius fidius*, 289.156.157.T.300.156.157.P.

Delatura, pro delatione, 961.290.T.985.290.P.

Delegare, 233.8.T.240.8.P.

Deliberare, & deliberatum, & deliberatio, 236.55.T.243.55.P.531.312.T.557.312.P.780.126.T.793.126.P.857.313.T.905.313.P.

Delictum

Delictum, pro omni genere peccati, etiam grauiori, 235. 40.T.242.40.P.

Delinquentia, 698.326.T.730.326.P.

Delphica inſcriptio, 577.229.T. *Noſce teipſum,* 620. 229.P. *ibi virgines Apollinis,* 1128.70.T.

Delphini in Circo, 252.72.T.266.72.P.

Demandare, pro allegare, 802.15.T.817.15.P.

Dementire, 66.357.T.124.357.P.

Demiurgus, Æon Valentini, 528.188.529.123.T.551. 218.P. *quem & patrem appellabant, & regem vniuerſorum, & Metropatora,* Ibid. & 226.T.P.

Democritus excæcauit ſemetipſum, quòd mulieres ſine concupiſcentia aſpicere non poſſet, 89. 581. T. *cuius aliam cauſſam alij recenſent,* 141.581.P.

Demoſthenis eloquentia, 48.173.T.

Denatium aliàs mocituris medicina, 66.363. T.

Denotare, pro oſtendere, 25.12.T.96.12.P.31.37.T.233. 18.T.241.18.P.316.79.T.321.79.P.

Denotare, pro arguere, 949.153.T.975.153 P.

Denotatus, 8.86.T.18.86.P.

Drocas vic iuſtus, 588.408.T.631. 408.P.

Depalare, pro propalare, 497.98.T.510.98.P.

Depalator, 945.89.T.969.89.P.

Depallari, 7.63.T.16. 63.P.

Deprecari, 24.7.T.36.7.P.

Depeciari, 742.45.T.758.45.P.

Depungere, pro diſpungere, 774.44.T.788.44.P.

Deriuare, pro eius inſtar deſtuere, 59.305.T.121.305.P.

Deſcrobare, 680.66.T.713.66.P.

Deſignati, 223.4.T.226.4.P.

Deſignator, 253.97.T.268.97.P.525.25.T.536.25.P.

Deſpectatores, 333.50.T.337.50.P.

Deſpector, 315.61.T. *pro diſpectore,* 320.61.P.

Deſtinare, pro deputare, 194.15.T. 203.15. P.524.10. T.535.10.P.

Deſultrix, 533.391.T.563.391.P.

Detractatus, pro tractatus, 251.16.T.262.16.P.332.16. T.335.16.P.370.62.T.378.62.P.

Deuerſatus, pro verſatus, 532.330.T.558.330.P.

Deuertere, pro diuertere, 679.307.T.729.307.P.

Deum ſublimiorem eſſe aliis Deis neceſſe eſt, 47.164.T. *à primordio enim & pluuiæ de cælo ruiſſe, & ſidera radiaſſe, & lumina floruiſſe, & tonitrua mugiſſe etiam ante Saturnum & Iouem,* 47.165.T. *item omnem frugem ante Liberum, Cererem & Mineruam, de terra exuberaſſe,* 47.167.T.108.167.P. *quem colimus vnus eſt, inuiſibilis, incomprehenſibilis, ineſtimabilis, verus, immenſus,* 55.252.253.T. *& hæc eſt ſumma delicti, non recognoſcere quem ignorare non poſſunt,* 55. 255.T. *ex operibus ſuis cognoſcitur, quibus continemur, ſuſtinemur, oblectamur, exterremur,* 56.255.T. *Deum colimus per Chriſtum,* 63. 331.T. *Eum verè Deum & vnicum etiam dæmones & Dei confitentur, proinde ita credendus colendúſque, vt fides & diſciplina Chriſtianorum facit,* 66. 366.T. *etiam Gentes ſublimiorem aliquem Deum concedebant, & ſummæ dominationis imperium penes vnum Deum fatebantur,* 67.373.T.125.373.P. *omnium itaque Deus eſt, cuius velimus nolimus, omnes ſumus, præter quem apud Gentes quodius colere ius erat,* 68.391.T. *qui regna diſpenſat, ante omne tempus fuit, & ſeculum corpus temporum fecit,* 70.412.T. *eius cælum eſt & omnes creatura,* 73. 439.T. *æqualis eſt ſuper omne genus hominum indulgens & increpitans, vt omnes & lenitatem eius, & ſeueritatem experiremur; quare non præcipitat iudicium ante ſæculi finem,* 84.543.544.T. *Factitatorem vniuerſitatis neque inueniri facilem, & inuentum enarrari difficilem adfirmat Plato,* 89. 577. T. 141. 577. P. *Deum inuentum alij incorporalem adſeuerabant, alij corporalem; alij ex atomis, alij ex numeris, alij ex igne; alij curantem rerum, alij otioſum; poſitum extra mundum alij, intra mundum alij,* 90.592. 593.T.142. 592 593. P. *Deus vnicus, à quo omnia, ſub quo vniuerſa,* 146. 5.T. *bonus eſt,* 146.5.T. *cum etſi quidam non negent, diſpectorem, arbitrum, & iudicem non putant,* 147. 6.T. *Deus, & eius bonitas vbique,* 149. 29.T. *vnum colimus quem omnes naturaliter norunt, ad cuius fulgura & tonitrua contremiſcunt, ad cuius beneficia gaudent,* 152.6.T. *Iudex animæ & carnis,* 194.12.T. *cum nemo negat vniuerſitatis conditorem, cámque homini mancipatam,* 250.10.T. 261.10.P. *à damnatione decreto ſuæ volũtatis neminem creauit,* 251.14.T.262.14.P. *Deum ſecundum naturam nominis bonum præſumentes, & iudicem inuocantes,* 343.58.T.354.58.P. *duos Deos Marcion adtulit, creatorem, id eſt noſtrum, quem malum nuncupat, & quem probare non potuit ſuum, quem bonum dicit,* 740. 24. vſq.741. 32.T. 757. 24.&c.P. *verùm Deus ſi vnus non eſt, non eſt, eo quòd ſummus magnus ſit, cui nihil adæquari poteſt,* 741.32.vſq.36.T.758.32.vſq.36.P. *duo enim ſumma magna conſiſtere nõ poſſunt; & ſi duo, etiam plura admittere oportebit,* 741.36.vſq.742.42.T.758. 36.vſq. 42.P. *neque vero etiam diſpares duo Dij admitti poſſunt,* 742.42.vſque 46.T. 758. 42. vſq.46.P. *alia enim ſignificatione etiam in alios permiſſum in ſcripturis nomen Dei,* Ibid.46.vſq.52.T.P. *nouitas Dei Marcionitarum refutatur ex eo quòd Deus æternus ſit, & proinde ignotus & incertus eſſe non potuerit, vtpotè notus etiam ethnicorum conſcientia,* 743. 52.vſq.744.62.T.759. 52.vſq. 62.P. *etiam ex eo quod ſine cauſſa eſſet Deus, ſi rem nullã habeat, quum res cauſſa ſit, vt ſit aliquid,* 745. 68.vſq.71.T.760. 68.vſq.71.P. *mundum itaque opus eſſe Deo dignum, ſicut & minutiora animalia,* 745.71. vſq.746.100.T.760.71.vſq.762.100.P. *ſi etiam Deo Marcionis ſuum cælum & ſuum mundum adtribuamus, nouem Deos oportebit conſtituere, quis etiam inuiſibilium creator dici nequit,* 746.100.vſq.747.112.T. 762.100. vſq.112.P. *quare Deus Marcionis dignè reuelatus negatur, neque natura, neque doctrina, neque in Chriſto Ieſu,* 747.114.vſq. 748 133.T.762.114.vſq. 763.133.P. *Fruſtrà autem ſe iactitat Marcion ſe recuraſſe adulteratam regulam, ex reprehenſione Petri; quæ de Deo facta non eſt, ſed de diſciplina dumtaxat,* 748. 133.vſq.749.151.T. 764.133.vſq.765.151.P. *Certè Deus eius, neque naturaliter bonus eſſe poteſt, neque rationabiliter, neque perfectè,* 749.151.vſque 752.175.T.765.151.vſque 766.175.P. *neque verò Deus verus, de ſola bonitate cenſendus eſt, quia & iudex eſt in damnationem; alioqui peccatores ſine timore peccarent, & fruſtrà exigeretur baptiſma fidei ſacramentum,* 752.175.vſq.754.195.T.766.175.vſq.767. 195.P. *atqui etiam Deum creatorem bonum eſſe ex conditione hominis & mundi, ac lege quam homini præſcripſit, comprobatur,* 771.14.vſq.772.25.T.786.14. vſq.25.P. *nec enim lapſus hominis illi imputandus, ſed libero arbitrio, quod bonitas Dei, & ratio homini concedi requirebat, grauitas quoque, fides, & patientia Dei; prorſus itaque homini delictum imputandum, quem ad benè viuendum produxerat Deus,* 772.25 vſq.774.49 T.786.15.vſq. 788.49.P. *nihil enim à Deo mali euenire potuit,* Ibid. 39.T.P. *proinde neque propterea imputandum Deo delictum, quòd adflatus Dei ſit anima, neque quòd diabolum creauerit, ſeductorem hominis, qui bonus ab eo creatus eſt,*

774.49.vſq.776.69.T.788.49.vſq.790.69.P. ſi poſt delictum hominis Deus ſeuerus fuerit, ad iuſtitiam eius id pertinet, quæ cum bonitate Dei perpetuò coniunctá fuit, immò etiam ad eius bonitatē ſpectat, 776.69.vſq.777.82.T.790.69.vſq.82.P. ſi quando Deus condere mala dicatur, hoc de malis pœnæ, non culpæ intelligēdum, 777.82.vſq.778.101.T.790.82.vſq.791.101.P. & ſeueritas quæ in illo videtur, iuſtitia eſt, Ibid.T.P. neque enim quoniam in homine corruptoriæ conditionis habentur paſſiones, idcirco & in Deo eiuſdem ſtatus exiſtimātur; nam & dexteram, & oculos, & pedes Dei legimus, nec ideò tamen humanis comparabuntur, 778.98.99.100.T.791.98.99.100.P. Sunt & diſciplinæ & doctrinæ Dei bonitati eius conſentaneæ, 778.101.vſq.779.110.T.791.101.vſq.792.110.P. etiam illæ quæ ſunt, de pœna talionis, ciborum immundorum prohibitione, & ſacrificiorum onere, de quibus Marcion Antitheſeis compoſuit, 779.110.vſq.120.T.792.110.vſq.120.P. Confirmatur eadem ex legalibus eius diſciplinis, 779.120.vſq.780.127.T.792.120.vſq.793.127.P. contra etiam Antitheſeis Marcionis tamquam de Deo malo, aut ſibi ipſi contrario, defenditur direptio Ægypti per filios Iſraël tamquam iuſta, 780.127.vſq.134.T.793.127.vſq.134.P. circumlatio arcæ in Sabbato, vt præcepto Dei non contraria, 780.134.vſq.781.139.T.793.134.vſque 794.139.P. effigies ſerpentis ænei, aut Cherubin, aut Seraphin, non magis contraria legi ſimilitudinem vetanti, quàm ſacrificiorum præcepto, earundem poſtea reprobatio, 781.139.vſq.150.T.794.139.vſq.150.P. Deo etiam tamquam bono iudici conuenit, reiectio quarumdā perſonarum, quas priùs probauerat, quam pœnitentiam Dei appellatam prauè Marcion interpretatur, 781.150.vſq.782.166.T.794.150.vſq.796.166.P. ſicuti etiam perperàm interpretatur verba Dei: Adam vbi es, vbi eſt Abel frater tuus, deſcendens videbo, iurauit Deus per ſemetipſum, & ad Moyſen: Sine me, &c. 782.167.vſq.783.183.T.796.167.vſq.797.183.P. reliquæ etiam Dei creatoris quas vocat puſillitates, non tantæ ſunt, quantas in Chriſto etiam ſuo agnoſcūt Marcionitæ, 783.183.vſq.784.193.T.797.183.&c.P. quas proinde tamquā Antitheſeis eius Antitheſibus contrarias obiicit Tertullianus, 784.193.vſq.785.208.T.798.193.vſq.208.P. nihil ſine origine niſi ſolus Deus, 938.1.T. Non eſt bonæ & ſolidæ fidei ſic omnia ad voluntatem Dei referre, dicendo nihil fieri ſine iuſſione eius, vt non intelligamus aliquid eſſe in nobis ipſis; ſic enim excuſaretur omne delictum, 1123.11.T.1129.11.P. Dei iracundiæ, indignationes & odia, non intelligenda ad humanorum exempla vitiorum, 1236.21.&c.T.1262.21.vſq.1263.25.P. ſic nec oculi Dei, nares, digitus, manus, os, auris, pedes, brachium, lingua, ad humanam formam intelligenda, 1237.25.vſq.30.T.1263.25.vſq.30.P. nullis autem propriis appellationibus Deus explicari poteſt, 1237.30.vſq.1238.34.T.1263.30.vſq.34.P.

Deorum ſacra, quibus homines immolabantur, Saturni penes Africam, Mercurij apud Gallos, Dianæ Tauricæ apud Scythas, & Iouis Latiaris Romæ, 41.122.124.125.126.T.105.122.123.124.125.126.P. ea interdicta ciuibus Romanis ſub Auguſto, & ceſſare iuſſa toto orbe principatu Hadriani, præterquàm Iouis Latiaris, 105.123.P. Deos non fuiſſe quos colebant Gentiles, ſed homines, 46.151.T.106.150. teſtimonium perhibentibus ciuitatibus in quibus nati ſunt, regionibus in quibus veſtigia reliquerūt, in quibus etiam ſepulti demonſtrantur, 46.152.T.107.152.P. noui, veteres, barbari, Græci, Romani, peregrini, captiui, adoptiui, proprij, communes, maſculi, fœminæ, ruſtici, vrbani, nautici, & militares, 46.153.T.107.153.P. triginta eorum millia, Ibidem. homines poſt mortem Deos factos vanum eſt, 47.c.11.T.108.c.11.P. Neceſſe enim eſſe aliquem ſublimiorem Deum, qui Deos faceret, Ibid. dicūtur inueniſſe neceſſaria iſtā vitæ, non inſtituiſſe; non ergo ei deputabuntur qui inuenit, ſed qui inſtituit. 47.167.T. inçæſti, adulteri, virginum raptores, puerorum contaminatores, qui occidunt, & furantur, & decipiunt, 47.171.T.108.171.P. nomina ſolummodò mortuorum, & Fabulæ, & ſacra de Fabulis, 48.174 T. ipſi cōtra Deos ſuos, impij, ſacrilegi, irreligioſi, 50.186.T. quia domeſticos Deos domeſtica poteſtate tractabant pignerando, venditādo, demutando, Ibid.188.&189.T.111.188.&189.P. publicos publico iure fœdabāt, vectigales habebant, vendebant, & conducebant, 50.191.194.T.111.191.194.P. tributarij erant, quæſtuarij, mendicantes, exigentes mercedem, venales, non licebat eos noſſe gratis, 50.194.&195.T.111.195.P. ad honorandos eos nihil faciebat quod non etiam mortuis, 51.195.T. ædes, aras, habitus, & inſignia in ſtatibus ſimilia, Ibid. non ſolùm Imperatoribus defunctis honorem diuinitatis dicabant, ſed & ſcortis magis ac cynædis, 51.198.199.200.202.T.112.199.200.202.P. nobiliores Dei veteres, 51.202.T. eorum ludibria. 51.205.T. quæ Poëtæ & Philoſophi de illis conſcripſerunt, 112.205.P. eorum perſonas famoſi, impuri, & effœminatione ad iſtam artem producti, induunt, & repræſentant, 52.223.T.113.213.P. in templis eorum adulteria componebantur, inter aras lenocinia tractabantur, in ipſis æditnorum & ſacerdotū tabernaculis ſub iiſdem vittis & apicibus, & purpuris thure flagrante, 53.230.T.113.230.P. Ibid.231. numina quædam apud eos canino & leonino capite, de capro & de ariete, & à lumbis hircos, à cruribus ſerpentes, & planta vel tergo alites, 55.251.T.117.251.P. Deos templa non faciunt, qui alibi Dei non dicuntur, 66.356.T. eorum ac dæmonum vna nominis qualitas; idem enim quem dæmone agi conſtat, tam ſe dæmonem confitebitur verè, quàm alibi Deum falsò, 66.358.T. Chriſtianis ſubiecta eorum diuinitas, 66.358.363.364 T. vnicuique prouinciæ & ciuitati ſuus Deus erat, 68.378.T. Deos non feciſſe vt pro merito religioſitatis orbem occuparint Romani, 68.392.T. peregrinos enim Deos coluerunt non minus quàm patrios, Ibid.395. plures Deos regnaſſe certū eſt, 69.405.T. ergo illorum non eſt regnum dare, quia regnabatur multo antequàm Dei inciderentur, 69.406.T. ab hoſtibus ſuis ſe ſuſtinent adorari, & illis imperium ſine fine decernunt, quorum iniurias patiuntur, tam impunè læduntur qui nihil ſentiunt, 70.409.T. Deorum miniſtri pontifices, Salij, Luperci, Veſtales, 70.416.418.419.420.T.127.416.418.419.420.P. ſuas ſtatuas, ædes & templa tueri nequeunt, in Cæſaris ſunt poteſtate, cuius toti ſunt, 72.436.T. Dei negantur eſſe, dum ſuis vocabulis nuncupantur, Saturnus, Iupiter, Mars, Minerua, 146.5.T. ab ipſis cultoribus ſuis deridentur & contemnuntur omnes, 152.7.T. deuehebantur eorum imagines, ſacra ſacrificia, collegia, ſacerdotia, in pompa Circenſium, 252.62.T.265.62.P. Dei magni, potentes, valentes, 252.39.40.41.73.T.263.40.41.266.74.P. Deos pronunciare lex prohibet, 284.70.T.296.70.P erant & incerti Dei, 743.57.T.759.57.P. vanæ ſunt autem cauſſæ, ob quas error orbis Deos præſumpſit, quoniam aliquid ab iis proſpectum videtur vtilitatibus & commodis vitæ, 744.63.T.759.63.P.

Diabolus, Æon Valentini, 521.P.530.261.T.553.261.P.

Diabolus, id eſt delator, nempè falſum deferendi de Deo,

Deo,775.60.61.vſq.69.T.789.60.vſq.790.69.P.961. 290.T.985.290.P.

Diaconus, 389.12.T.400.268.T.442.268.P.

Dialecticam Ariſtoteles inſtituit, 391. 46. T. 412. 46. P.

Διαμαστίγωσις, id eſt flagellatio, apud Lacedæmonas ſollemnitas maxima, 225.57.T.231.57.P.

Diana Dea,51.199.T.flagellata,52. 218. T.113. 218.P. Scytharum hominũ victima placabatur,994.51.T.1006. 51. P.eius virgines, 1128.70.T.1125.70.P.1147.131.T.

Dicibula puerilia, 530.247.T.552.247.P.in mari poma naſci,& in arbore piſces, Ibid. T.

Dictamnus, 199.74.T.209. 74.P.

Dictata, 213.8 T.226.8.P.

Dido ignes contemſit, 225.52.T. 231. 52.P. 588. 408. T.ne ſecundas experiretur nuptias, 1128.71.T.1135. 71.P. 1147.128.T.1157. 128.P.

Dies ſolis Chriſtianis Dominicus dicitur, dies Saturni Sabbatum Iudæorum, 55.148. T.117. 248.P. Dominicus dies ab Apoſtolorum tempore obſeruatus,Ibid. 287.109. T.298. 109.P. qui & octauus nuncupatur, Ibid. vtrobique,110.Die Dominico ieiunium nefas ducimus,vel de geniculis adorare,341. 38.T.351 38. P. 345.129.T. 358. 129. P.

Digeſtum, 459.6.T.472.6.P.

Digitorum ſupputarij geſticuli,57.284.T.120.284.P.

Dignitatum inſignia,36.74.T. Conſularia, Senatoria, Quæſtoria,& Equeſtria, 102.74.P.

Dilectio inimicorum præcepta à Chriſto, 78. 483.T. 134. 483.P.

Diogenes canicula de dolio latrauit, cænulentis pedibus thoros Platonicos calcauit, 8.83.T.18. 83. P. 89. 582. T. 141.582.P.neſcio quid in Herculem luſit, 52. 213. T. 112. 213.P. Phryne eius meretrix, 89.579.T.141.579.P.hominem inuenire cupiebat, lucernam meridie circumferens, 740.19.T.756.19.P.

Diomedes Glaucus ab Hercule ſuperatus, 8. 67. T. 17. 67.P.eius cruenta præſepia, Ibid.

Diomedes Achiuus Æneam penè interfecit,51.206 T.

Dionyſia,myſteria Baccho ſacra, 81.515.T. 136. 515.P. à Libero inſtituta penes Græcos, 253.102.T.269.102.P.

Dionyſij Siciliæ tyrannidem Hymerea quædam ſomniauit, 595.503 T.638.503.P.

Diſares, Arabia Deus, 68.380.T.126.380.P.

Diſcentes,pro diſcipulis,234.19.T.141.19.P.259.216. T.394.115.T.

Diſcidium, 397.170.T.425.170.P.685.141.T.718. 141. P.

Diſciplina, 524.4.T.535.4.P.

Diſpargere, 993.38 T.

Diſperare, 107.151.P.

Diſpungere, 56.262.T.118.262.P.147.13.T.150.13.P. 168.121.T.185. 121.P.858.338.T. 907. 338.P.953.197. T.978.197.P.1097.6.T.

Diſtulit, 40.103.T.104.103.P.

Diuinatio in bonam partẽ,58.299.300.T.121.299.P.

Diuinitas ſuperior omni poteſtate; nõ ergo dæmones Dij, cùm eadem faciant quæ Magi, 65.356.T.

Diuitibus væ,ob cauſſas quibus offenſus eſt Chriſtus, ſuperbiam,gloriam,ſæculi ſtudia, & Dei inemriam; non verò iis per quos opera iuſtitiæ & dilectionis adminiſtrantur, 849.199.200.T.896.199.200.P.

Diuortium, pro ſeceſſione, 78.491.T.134.491.P.

Diuortium coniugij prohibitum, 870.534.vſq. 871. 548.P.921.534.vſq.922.548.P.per annos ferme ſexcentos ab vrbe condita, nullum,36. 84.T. 102.84.P.1143. 73.T.1152. 73.P. permiſſum apud ſeculum concordia nomine, 1146.111.T.1155.111.P.

Doctores in Eccleſia, 389.12.T. 393.93.T.417.93.P.

Dominus,Dei cognomen eſt, vnus eſt, omnipotens,Deus æternus, 75.458.T.132.458.P.

Domitianus Imperator, occiſus à Stephano & Parthenio, 76.477.T.134.477.P.

Domitius Ænobarbus, 65.354.T.124.354.P.

Donatiuum, 340.2.341.14.T.348.2.4.6.P.

Dotalia, 1143.86.T. 1153. 86.P.

Draco de longinquo ſpiritu abſorbet alites, 345.112.T. 357.112.P.quod alij baſiliſco tribuunt, Ibid.P.

Druſillanus ſeruus Claudij quinquagenariam promulſidem ædificat,9.103.T.19.103.P.36.76.T.102.76.P.

Ducatio, 346.145.T.359.145.P.

Ducator, 172.151.T.

Duellum,pro bello, 252.40.T.263.40.P.

Duriores,pro firmiores, 678.47.T.712.47.P.

E.

EArinæ oues,305.64.T.id eſt virides, 309.64.P.

Ebullare, 6.23.T.12.23.P.

Eccleſia, Æon Valentini, 403.315.T. 518.8. P.526. 71.T.540.71.P.

Eccleſia mater,211.7.T.219 7.P.223.5.T.226.5.P.Domina, Ibidem. Eccleſia per Græciam & quaſdam barbarias eius, & ſub hoc cælo,366. 14.15.T.nempe in Põto & Europa, 375. 13. 14. 15. P. quas & ipſi & Apoſtoli vel Apoſtolici viri condiderunt, Ibid. T. P. quibus idem ius pacis & nomen fraternitatis, vna fides,vnus Deus,idem Chriſtus,eadem ſpes,eadem lauacri ſacramentum,& proinde vna Eccleſia, 366.16.17. 18.T.375.16.17.18.P.Eccleſias quidem Apoſtoli apud vnamquamque ciuitatem condiderunt; à quibus ſemina fidei, cetera exinde Eccleſiæ mutuata ſunt, & quotidie mutuantur vt Eccleſiæ fiant; ſed tot ac tanta Eccleſia, vna eſt illa ab Apoſtolis prima,ex qua omnes, ſic omnes prima, & omnes Apoſtolica,dum vnam omnes probant vnitatem,394.120. vſq. 123.T.420.120.vſq.123.P. Eccleſia Apoſtolicæ Corinthus, Philippi,Theſſalonicenſes,Epheſus,Roma,vnde nobis auctoritas præſto eſt, 399.209.210.211.212.T.431. 209. 210.211.212.P. Galata quoq; & Ioannis alũna,837.38. 39.40.T.884.38.39.P.Smyrnea,Pergamena, Thyatirenſis, Sardenſis,Philadelphienſis, & Laodicena,Ibid. 40.P. Eccleſia tamen vna eſt,464.105.T. 482. 105.P. faciunt Eccleſias & Marcionitæ,ſed ſicut fauos veſpa,837.44.T. 885. 44. P.

Eccleſia Dei ad ſacrificia, 258.188.T. 283.29.T.293. 29.P.334.63.T.339.63.P.371.108.109.T. ad Orientem, 524.20. 21.T.536.20.21.P. 572.112.T. 611.112.P.1160. 33.T.1167.33.P.

Eccleſiaſticus, Æon Valentini,519. 27. P.526. 86.T. 541.86.P.

Ecſtaſis variæ ſignificationes, 1114.& 1115.P.

Ectroma Valentini, 391.44.45.T.411.45.P.

Edicere, 849.204.T.897.204.P.

Edicta Prætorum,34.51.T.99.51.P.etiam in ſpectaculis munerariis vſitata, 254.124.T. plerumque contra Chriſtianos,271.124.P.ad edictum inducere, 847. 170. T. 895.170.P. edictum proponere, & quidem peremptoriũ; cui adſcribi non poterit bonum factum, 1195.4.7.T.1215. 4.7.P.

Educare,pro educere, 6.37. T. 14. 37. P.371.103. T. 380.103.P.

Effricare, 845.141.T.892.141.P.
Eierare, 257.185 T.276.185 P.289.157.T.300.157.P.345.114.T.358.124.P.398.190.T.429 190.P.
Εἶδος *Græce formam ſonat; ab eo per diminutionem* εἴδωλον *deductum*, 282.11.T.292.11.P.
Εἰς αἰῶνας. 258.191.T.277.191.P.
Elaon, pro Oliueti monte, 878 648.T 930.648.P.
Elamitæ Chriſtiani, 164.30. T. *ab Elam filio Sem*, 177.30.P.
Electrum, 496.84.T.509.84.P.1029.167.T.1043.167.P.
Eleuſinia ſacra, 39.98.T.104.98.P 524.5.*vſq*.10.T.535.5.*vſq*.1 .P.
Elogium, 27.22.T.97.22.P.*criminum*, 86.563 T.140.563.P.148.22.T.151.22.P.153.28.T.156.28.P.577.228.T.678.35.T.711.35 P.1000.114.T.1 10.114.P.1053.29.T.1056.29.P.
Elpis, Æon Valentini, 519.22.P.526.83.T.541.83.P.
Elymas Magus, 601.637.T.646.637.P.
Ἐμβρυορήκτη, *ſiue* ἐμβρυοσπάκτη, *ſiue* ἐμβρυοθλάστη, 583.333.T.626.333.P.
Emmanuel, ſonus Hebraicus ſignificans Nobiſcũ Deus, 166.98.T.184.99.P.
Empedocles vt ſe cœliteme deliraret, in ignem Æthnei montis inſiluit, 8.83.T.18.83.P.94 621.T.225 50.T.
Endromis, 8.78.T.17.78.P.
Enecte, 461.37.T.475.37.P.1177.36.T.1186.36.P.
Energema, 397.175.T.424.175.P.
Ἔννοια, *ſiue Ennœa, Æon Valentini*, 518.P.526.62.T.539 62.P *ſiue cogitatio*, 532.369.T.561.369.P.574.149.T.614.149.P.
Enoch necdum mortem guſtauit, 160.8.T.176.8.P.597.564 T.641.564.P. *moriturus reſeruatur vt Antichriſtum ſanguine ſuo extinguat*, *Ibid*.565.T.P.706.407.T.736.407.P.1063.3.T.
Entelechia Ariſtotelis, 607.62.608.72.P.587.396.T.630 369.P.
Enthymeſis Valentini, 391.45.T.411.45.P.
Enubilare, 707.479.T.874.591.T.926.591.P.
Ἐπαγόμενος. 859.347.T.908.347.P.861.397.T.
Epheſus, oppidum Aſiæ minoris, 399.211.T.431.211.P.
Epicurei, 32.42.T.98.42.P.79.496.T.135.496.P. *eorum de Deo otioſo opinio*, 90.592.T. *de Anima mortali*, 391.41.T.411.41.P. *rurſum de Deo ſtupido*, 526.61.T.539.61.P. *de quinque ſenſibus*, 577.221.T.619.221.P. *de ſomno diminutione ſpiritus animalis*, 593.470.T. 36.470.P.
Epimenidis ſomnus, 584.485.T.637.485.P.
Epiphanius Tertull. imitatur, 517.P *ad intellectum facit Tertulliani in hæreſi Marcionis*, 886.57. *& deinceps vſque ad finem libri* 5. *aduerſ Mar*. T.P.
Epiſchynium, 8.85.T. *ſupercilium*, 18.85.P.
Epiſcopus, 344 98.T. . 2.T.378.72.P.389.12 T.400.267.T.442.267.P. *Epiſcoporum ſucceſſio ſuas Eccleſias probat Apoſtolicas*, 397.183.T.426.183.P.837.42.T.885.42.P. *eorum poteſtas indicendorum ieiuniorum & Conciliorum*, 1181.78.79.80.81.T.1189.78.79 80.81.P.
Epiſtates, 224.44.T.230.42.P.269.106.P.
Ἐπιθυμητικὸν *animæ, ſiue concupiſcentiuũ*, .209.T.619.209.P.
Eques, 257.1 4.T.27 .174.P.
Equeſtres ludi, 253.82.83.84.85. & que 94.T.26 82. v que 2 8.94.P.
Equi publici, 346.173.T.361.173.P.
Equiria, Ludi, 252.35.T.263.35.P.
Eraſmus notatus, 10.1.P.108.173.P.140.549.P.374.1.P.
Ergaſtula, 71.427.T.
Erichthonius Mineruæ & Vulcani filius, portentũ dæmonicum, 253.86.T.267.86.P.
Eridanus, 1097.5.T.1098.5.P.
Erigone inter ſidera, 996.69.T.1007.69.P.
Erogare, 389.7.T.406.7.P.
Errare, 392.72.T.414.72.P.
Eruditus, pro eruditione, 531.316.T.557.316.P.
Eruere, 27.23.T.97.23.P.38.93.T.
Eſau populum Iſraël præfigurabat, 161.10.T.
Eua in paradiſo adhuc virgo, 367.33.T.376.33.P. *mater mentium cognominatur*, 368.44.T.377.44.P.
Euacuare, pro vana facere, 595.495.T.637.495.P.
Euangelica inſtrumenta Apoſtolos Auctores habent, Ioannem & Matthæum; aut Apoſtolicos, Lucam & Marcum; in quibus ſi narratio diſpoſitionum variauit, de capite fidei conuenit, 835.15.16.836.17.T.882.15.16.883.17.P. *ex quibus Euangelium Lucæ conſtat antiquius eſſe quàm Marcionis, quod ab illo adulteratum & interpolatum ſit, & vitiatum*, 836.28.*vſq*.837.37.T.883.28.*vſq*.884.37.P. *d & Ioannis, Matthæi ac Marci Euangelia auctoritatem habent ab Eccleſiis Apoſtolicis, & ordine Epiſcoporum ad originem recenſo*, 837.37.*vſq*.838.52.T.884.37.*vſq*.886.52.P. *Euangelia quatuor*, 1057.3.4.T.
Euaporare, 993.38.T.
Euchariſtia in Azymo pane conſtituta, 183 93.P. *corpus Chriſti*, 170.134.T.186.134.P.212.23.T.219.23.P.214.58.59 60.T.222.60.P.283.31.32.33.34.T.293.30, &c. P. *In manus accipiebatur à ſacerdotibus*, 283.31.32.T.293.31.32.P.333.41.T.337.41.P. *conuiuium dominicum*, 332.28.T.336.28.P. *ſecreto ante omnem cibum guſtabatur*, 333.36.T.337.36.P. *panis non ille creditur eſſe qui dicitur*. 333.37 T.337.37.P. *Euchariſtiæ ſacramẽtum & in tempore victus, & omnibus mandatũ à Domino etiam antelucanis cœtibus; nec de aliorum manu quàm præſidentium ſumimus*, 341.31.32.33.34.35.T.350.31.32.33.34.35.P. *Eius calicis aut panis, ſicut & communis aliquid decuti in terram anxie patimur*, 341.39.T.352 39 P. *Paſcit*. 399.216.T. *ad benedicendũ Euchariſtica ma rpentem introducunt Ophitæ*, 402.307.T *Sanguis Chriſti conſecratus*, 577.232.T.620.232.P. *caro corpore & ſanguine Chriſti veſcitur, vt anima ſaginetur* 68 6.T.713.76.P.746.96.T.761.96.P.811.141.T. 27.141 P.879.6 1.*vſq*.672.T.931.661.*vſq*.935.672.P.1072.6. 75.6.P.1080.13.T.1 82. 3.P.1101.78.T . P. *buccella Euchariſtiæ dabantur calice domum ferendæ*. 1143.85.T.1153.85. . *etiamſi de calice identidem communicabant laici, vſitata tamen etiam fuit communio ſub altera duntaxat ſpecie*, 1211.86.P.
Euhodea procurator, 153.34.T *ſiue Euhode*, 157.34.P. εὐοδία 157.34.P.
E goratus, 8.71.T.
Eiurare, 1128.67.T.1135.67.P.
Euphorbus, 585 62.T.628.362.P. *Troianus qui Delphis clypeum con ecrauerat*, 585.364.369.T.589.410.T. *in Pythagoram mutatus dicebatur*, 677.7.T.709.7.P.
Euripus in Circo, 253.77.T.267.77.P. *eius ſtatua*, *Ibid*.T.P.498.106.T.510.106.P.
Europa, 7.62.T.
Euſebius caſtigatus, 107.155.P. *Tertullianum imitatur*, 142.

142.590.591.P. *iterum emendatus,* 267.87.P.
Exauctorare, 801.7.T. 816.7.P.
Exceſſus, 323.8. T. *pro morte,* 328. 8. P. 532.363. T. 560.363.P.
Exceſſus, pro indulgentia, 1125.22.T.1130.22.P.
Excetra, 235.41.T. *id eſt hydra,* 242.41.P.
Excludere auium, 527.123.T.544.123.P. *ſic excludere pro enucleare,* 1201.66.T.1220.66.P.
Excommunicatio, cenſura diuina qua iudicatur magno cum pondere, quæ ſummum futuri iudicij præiudicium eſt, qua à communicatione orationis, & conuentus, & omnis ſancti commercij relegatur, ſiquis ita deliquerit per ſeniores præſides, 80.502.503.T.135. 502. 503.P. *ab Eccleſia ſeparatio,* 285.80.T. 296.80.P. *ab omni etiã communicatione fraternitatis,* 332.19.T. 335.19.P. *ſemel & iterum, & tertiò in perpetuum diſcidium ab Eccleſia relegabantur hæretici,* 397. 170. T. 425. 170. P. *vocatur communicationis interdictum, & prohibitio, ne in Eccleſiam recipiantur,* 860 378. 379.380.381. 382. T.910. 378.379.38.381 382.P *anathema,* 990.10.T.1002.10. P. *quo cõmunicatione depelluntur,* 1146.116.T.1156.116. P.1175.13.T.1184.13.P *non modò à limine, verùm omni Eccleſiæ tecto,* 1197.30.T.1217.30.P. 1205. 119. T. *ſacramẽto benedictionis exautorãtur, et ab Eccleſia eierãtur,* Ib. 119.T. P. *aqua abſoluere hoc modo effert Tert. poſtliminiũ largiri Eccleſiaſticæ pacis, recipere in communicationem, in Eccleſiam reuocare, concorporare rurſus Eccleſiæ,* 1206. 124.&c.T. 1224.119.P.
Excuſſare, 369.53.T.377.53.P.
Exemplarium, 500.135.T.513.135.P.
Exequi, pro punire, 753.188.T.766.188.P.
Exertus, 78.487.T.134.487.P.331.10.T.335.10 P.
Exhæredare, 399.223.T.434.223.P.
Exhibitio, 283.25.T. *pro victu,* 292. 25.P. 1146.121 T. 1156. 121. P.
Exitus, pro exitio, 153.20.T.156.20.P.527.106.T.543. 106. P.
Exodoratus, 8.71.T.
Exomologeſis proſternendi & humilificandi hominis diſciplina, 198.54.55.56.57. T.206.53.P. *nonnunquam pro delictorum confeſſione accipitur,* 212. 28. T. 220. 28. P.
Exorciſmis de corporibus imperio Chriſtianorum excedunt dæmones inuiti & dolentes, Chriſtum timentes, in Deo, & Deum in Chriſto, repræſentatione ignis illius de contractu & adflatu noſtro, 67.370.T. 125. 370.P.78. 492.T.86 561.T.140.561.P.88.574. T. *eius exemplũ,* 258. 193. 277. 193. P. *in eo exſufflatio dæmonum,* 285. 81.T.296.81.P. *per exorciſmos,* 345.132.T. 358.132.P. 601.635.T.646.635.P.
Exorciſtæ, 443.269.P.
Exornata, pro ornatu ſpoliata, 314.45.T.319.45.P.
Exoticum, 7.62.T.
Expeditio, 1159.17.T.1167.17.P.
Expingere, 312.8.T.317.8.P.
Exponere, pro fœtum abiicere, 527.105.109.T.543. 109. P.
Expumicare, 529.209.T.550.209.P.
Expungere, 29 31.T.98.31.P.53.230.T.113.230.P. 58.301.T.121.3 01. P.162.15.T.176.15.P.171. 144.T. 340.4.T.348.4.P.
Exſtare, 316.77.T.321.77.P.
Exſtructio, 332.22.T. *pro exornatione,* 335.22.P.
Exſtruere, pro adſtruere, 692.256.T.725.256.P.
Exterminare, 333.48.T.337.48.P.
Extima, 59.306 T.
Extremiſsimi, 57.283.T. 119.283.P.

F.

F*Abius presbyter, ad quem ſcriptus liber de Fuga in perſecut.* 1158 2.T.1166.2.P.
Facere cum Datiuo, pro conſentire, 234. 29.T. 241. 29. P.344.92.T.356.92.P.
Factiones, 79.493.T.134.493.P *in bonam partem,* 79. 497.T.134.493 P.
Factitator, 60.311. T.122. 311.P. *factitatio,* 498.108.T. 511.108.P.
Faliſci in Italia, 68.391.T.127.391.P.
Fama malum, quia velox index & plurimum mẽdax, non niſi quum mentitur perſeuerat; ſiquidem vbi probauit, ceſſat eſſe, 39.101.T.
Famoſitas, 257.175.T.
Famulare, actiuè, 61.322.T.122.322 P.
Famularis, 61.327.T.122.327.P.
Faſces magiſtratuum, 288.141. T.299. 141.P. *Conſulum duodecim,* 529.205.T.550.205.P.
Faſciæ ſacerdotum idolorum, 254.123. T.271. 123.P.
Faſcinum, 372.120.T.381.120.P.
Faſti municipales, 252.58.T.265.58.P.
Fatum, 26.17.T. *illi nihil imputandum,* 97.17.P.580. 266 267 T.622.267.P. *vltima die infãtibus fata inſcribunda aduocabantur,* 592.449.T.634.449.P.
Fatum neceſsitas, 706.404.T.735.404.P. *De Fato libri Tertull mentio, & fragmentum,* 1107.T.P.
Febris inter ceteros mortiferos exitus, erogando homini deputata, 389.5.T.
Fœminarum cultus ſtolam fundere, comam ſtruere, cutem fingere, ſpeculum conſulere, collum demulcere, aurem foratum effœminare, 7. 65. T. *balſamo aut Telino inungi, pectine crines infarcire, ceruicem eneruare, pectus nudare, aut ventilante ſerico tegere, lenocinia factitare,* 8.71 72. 81 89.T. *epiſiynia diſpergere,* 8. 85.T. *inter matronas & lupas nullum diſcrimen,* 8.90.T.36 78.T. *acu vtuntur crinibus diſtinguendis, puluere dentibus elimandis, biſulco ferri, vel æris vnguibus repaſtinandis, aliquid ficti nitoris coacti ruboris in labia aut genas vrgent,* 198.65.66. T. 108.66 P *is cultus in viris maledictus à Deo,* 288. 126 T. *angelorum deſertorum inuentum niger puluis, quo oculorum exordia producuntur,* 303.22.T. *immũdum muliebrem conuenit dici, qui in cura capilli, & cutis & earum partium corporis, quæ oculos trahunt, conſiſtit.* 304. 37.T.308.37.P. *his pudicitia contrariatur,* 311 2. *vſque* 312.9.T.316.2. *vſque* 317. 9.P *ſtudium enim placendi per decorem de integra conſcientia non venit,* 312. 9. *vſq.* 17. T.317.9. *vſq.* 17. P. *prohibetur, cùm in carne gloriandum non ſit,* 312.17.&c.T.317. 17.P. *nec mariti quidem cauſſa componere ſe mulier debet,* 313.20.21.T.317.20.21.P. *maximè delinquunt quæ cutem medicaminibus vnguunt, genas rubore maculant, oculos fuligine collinunt,* 313.22. *vſq.* 25 T.317.22. &c.P. *aut capillum croco vertunt,* 313. 25. *vſq* 33.T. 318. 25. *vſq.* 33.P. *aut capillamentis adſutitiis vtuntur galeri in modum collyridas quaſdam ceruicibus adſtruentes,* 313.33. *vſq.* 314.38.T.318.33.&c.P. *aut atrũ ex albo conantur facere, quas pœnituit ad ſenectam vſque vixiſſe,* 313. 30. T. *aut quæ geſtiunt in cincinnis crines coërcere, aut vt vagi & volucres elabantur relaxare,* 313. 33. T. *quæ etiam ceruſſa & purpuriſſo faciem expingunt,* 314.38.T. 318.38. P. *quæ formæ lenocinia publicarum libidinum, victimis competunt,* 315. 69. &c. T. 321. 69.

vſq.74.P. quas leges à matronalibus decoramentis coërcebat, 315 71.T.321.71.P. quod eſt capitis fœminæ corona, quã formæ lena, propterea nec crinium artificio coronabitur, 347. 194. T. increpantur itaque vertentes capillũ, & in acu laſciuiore comam ſibi inferentes, crinibus à fronte diuiſis; iam & conſilium formæ à ſpeculo petentes, faciem moroſiorem lauacro macerantes, forſitan & aliqua eam medicamine interpolantes, 371.103. 104. T. item quæ mitris & lanis non velant caput, ſed conligant; à fronte quidem protecta, quà propriè autem caput eſt nudæ; quæue modicè linteolis nec ad aures vſque demiſſis, cerebro tenus operiuntur, 373 128. T.381.128. P. quæque fimbriam aut villum, aut quodlibet filum cerebro in Eccleſia ſuperponunt, & tectas ſe opinantur, etiam illæ quæ ita capite ſuo abutuntur, vt beſtia quædam magis quàm auis (nempè ſtruthiocamelus) licet pennata, breui capite protracta ceruice, cetera altegradia, 373. 138. 139. T. 382. 138. 139. P. quod palmam, id eſt velum palmatum nuncupant, Ibid. P.

Feretrum, 239.95.T.246.95.P.

Feriæ ſcholarum, 284.68.T.296.68.P.

Feritas, pro fertilitate, à ferendo, 1098.7.T.1099.7.P.

Feſtiuitas, à feſtino, 525. 49.T.538.49.P.

Fidamen, pro fiducia, 1101.6.T.P.

Fideicommiſſum, 323.6.T.326.6.P.399.223.T.434. 223.P.

Fides Deæ ara, 68.376.T.126.376.P.

Fidem Cæſaris, 528.177.T.548.177.P.

Fides Chriſtiana omnia iam impleuerat, vrbes, inſulas, caſtella, municipia, conciliabula, caſtra, tribus, decurias, palatium, ſenatum, forum, 78 490.T.134. 490 P. Cappadociam, 153.18.T.155.18.P. Byzantium, 153.20. T.156. 20.P. Adrumetum, 153. 21. T.156. 21 P. Thiſtrum, 153. 24.T. in Myſia inferiori, 156.24.P. Legionem, 154. 43. T. 157.43.P. Mauritaniam, 154. 44. T. 157. 44.P. Aſiam 154.47.T.157.47.P. Prouinciam Carthaginienſem, 154. 49.51 T.158.49.51 P. eam amplexi erant Parthi, Medi, Elamitæ, & qui inhabitabant Meſopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Pontum, Aſiam, Pamphiliam, Ægyptum, ac regionem Africæ, quæ eſt trans Cyrenen, & Romani, 164.30.31. 32.33.34.35. 36.37. 38.T. 177.30.31. 32.33.34.35.& 178.36.37.3 .P. item Getuli, Hiſpaniarum omnes termini, Galliarum diuerſæ nationes, Britannorum inacceſſa Romanis loca, Sarmatæ, Daci, Germani, Scythæ, & abditæ multæ gentes Prouinciæque & Inſulæ multæ nobis ignotæ, 164.39.40.41.42. 43.44.T.178. 39 40.41.42.43.44.P. totum iam orbem occupauerat, 171.146.T. ea laudatur quæ antè credit obſeruandum eſſe quàm didicit, 341.25. T. 349. 25.P. etiam apud barbaros iam tum Chriſtus, 346.161.T.360.161.P. quæ fidei ſunt, non intelliguntur niſi credantur, 462.74.T. 480.74.P. 856.292 T.904.292.P.

Fiduciati ſub pignoribus, 290 163.T 301. 163.P.

Figi, pro crucifigi, 234 21.T.241.21.P.

Figulatio, 530.269.T.554.269.P.654.86.T.667. 86.P.

Figura, pro ſignificatione, 213.29 T.22 .29 P.

Fingere, pro formare, 529.221.T 551.221.P.

Flabellari, 8 80. .18.81 P.

Flamines Deorum ſacerdotes, quirinalis, 252. 42. T. 264 42.P a quibus flamina ſacerdotia, 254. 122.T.271. 122. P.

Flaminica & ædiles ſacrificabant Cereri, 284 66 67. T.296.66. 67.P non niſi vniuiræ, 1128. 65. T.1 35. 65. P.1147.131.T.1157.131.P.

Florales ludi, 252.57.T.264.54.P.

Fluſtra, 6.22.T.12.22.P.

Fluuij, Iordanis Paleſtinæ finium arbiter, 6.26.T.

Foculus in ſacris gentilium, 44.139.T.106.139.P.

Fœnoris fructus interdictus à Chriſto, 851. 235. vſque 852.242.T.899.235.&c.P.

Follicans, 7.49.T.15.49.P.

Forculus Deus, 287.115.T.298.115.P.

Formam dare, in quam velis agi tecum, 286. 96. T. 297.96.P.

Fornicatio inter maxima delicta deputatur, 1196.13.T. 1216.13.P. & mœchiæ comparatur, 1197. 27. vſq.1198. 39.T. interdicta in concilio Apoſtolorum, 1203. 92. vſq. 95.T.1222.92.vſq.95.P. aduerſus eandem multi alij Apoſtoli loci, 1206.124. vſq.1209.148.T. 1224.124. vſque 1126. 148.P.

Fors, 331.13.T. pro fortè, 335.13.P.

Fortunæ muliebri coronam non imponit niſi vniuira, 147.129.T.157.129.P.

Forum, 50.193.T.111.193.P olitorium, Ibidem.

Forum, pro loco vbi cauſſæ agebantur, 9.98.T.78.490. T.236.51.T.243.51.P.

Fraternitas, pro Eccleſia, 219. 29.P. 394. 124.T. 420.124. P.

Fratres, Chriſtiani, 80. 505. T. 135. 505. P. inter quos omnia indiſcreta erant præter vxores, 80. 506. T. 136. 506 P. 224.23.T.229.23.P, 371.109.T.380.108. P.

Frictrices, 8.90.T.18.90.P.

Fruges ante Liberum, Cererem, & Mineruam, 47.167. T.108.167.P.

Fruor, cum Accuſatiuo, 233.2.T.240.2.P.

Fruticare, 495.76.T.509.76 P fructum proferre, 878. 643.T.930.643.P.1013.12.T.1033.12.P.

Frutices primùm inoculantur, hinc folia formantur, germina inſtantur, floſculi inornantur, & ſucci condiuntur, 579.252.T. 611.252.P.

Fuga in perſecutione probatur, 238.88.T.245.88 P. ab illo Tertulliano ante hæreſim, & à B. Cypriano, Athanaſio, Hieron. Auguſtino, Nicephoro, 1158 P. non licet tamẽ periculum nummis redimere, 1161.41.T.1168 41 P.1164. 85.vſq.1165.99.T.117 .85.vſq.1172.99.P. alioqui præceptum eſt Chriſti fugere de ciuitate in ciuitatem, 1161. 41.43.T.1168.42.43 P. Paulus etiam ſe per murum cõceſſit expediri de perſecutione, 1161. 49. T. 1168. 49. P. Fugit etiam Chriſtus, 1162.55.T.1169 55.P. duces tamen Eccleſiæ fugere non oportet, niſi grege fugiente, aut præpoſitum non deſiderante, 1163.77.vſq.1164.85.T.1170.77. vſq.1171.85.P.

Fulmina diu ante ipſum Iouem, & tonitrua, 47.166. T.108.166.P.

Fungi aurium. 157.183.T.276.183.P.

Fungi, cum Accuſatiuo, 1029.169.T.1043.169.P.

G.

GAbinius Conſul, 37.88.T.103.88.P.

Galaſius in Irenæum notatur, 787.32.P.

Galba alienos ſeruos non manumiſit, 942.55.T.

Galli ſacerdotes genitalia ſibi proſecabant, lacertos lancinabant, 66.357.T.69.401.T.128. 401.P.

Galliarum diuerſæ nationes Chriſtum amplexæ, 164. 42.T.178. 42. P. Gallæ mulieres croceo capillo, 313. 26. T.318 26.P.

Gallici vultus, 324.28.T.327.28.P.

Gallinæ de ſuo paris, 527.106.T.

Gara-

Garamantum penna, 370.78.T.378.78.P.

Gehennæ inſtar, quæ eſt ignis arcani ſubterraneus ad pœnam theſaurus, Pyriphlegeton mortuorum amnis, 91.600.T.142.600.P.199.71.72.T. *perpetua,* 199.73.T. *eius deſcriptio poetica,* 1089.13 T.

Gemmarum genera, margarita, ceraunia, 303.12.13.T.306.12.13.P. *& quidquid de mari Britannico aut Indico ambitio piſcatur, margaritum vocatur,* 304.49.51.T.308.49.309.51.P. *dracontites,* 304 52.T.309.52 P. *in piſcium cerebris lapidoſitas quadam,* 304.52.T. *apud barbaros faſtidio ſunt, apud quos latent in cingulis ſmaragdi, in vagina cylindri, in peronibus uniones,* 305.56.57.58.59.T.309.56 57.58.59.P. *Indica,* 343.69.T. *ceraunica gēma, & Berylli,* 572.121.122 T.612.121.122 P. *Scythica & Indica, & rubentis maris grana candentia,* 680.65.T. *Sardius, Topazius, Smaragdus, Carbunculus, Saphyrus, Iaſpis, Ligurius, Achates, Amethyſtus, Chryſolithus, Beryllus, Onychinus,* 775.64.T.789.64.P *praſinus,* 1087.10.T.1095.110.P.1093.3.T.1095.3.P.

Geneſis prima quatuor capita carmine expreſſa, 1092.1. *vſque* 1094.7.T.

Geniculationibus Chriſtianorum ſiccitates depulſa, 153.39.T.

Genij, 8.73.T. *dæmones,* 74.451.T.132.451.P.592.451.T.635.451.P.

Genitura, 233.10.T.240.10.P.859 346 T.908.346.P.1096 2.T.

Gentiles ſacrilegi plerumque, 53.232.T *ſi qua in illis pudicitia credi poteſt, imperfecta eſt,* 312.7.T.317.7.P. *eorum ſcelerata de Chriſtianis opinio,* 313 21.T.317.21.P.

Gentiliter, pro gentiliter, 7.58.T.16.58.P.

Gentium redundantium tranſmigrationes, Scytharum in Perſas, Phœnicum in Africam, Phrygum in Romanos, Chaldæorum in Ægyptum, & inde in Iudæam, Herculea poſteritatis in Peloponneſum, Ionum in Aſiam, & Corinthiorum Syracuſas, 6.33 34.35.36.37.38.39. & 40.T.13.33 & 14.34.35 36.37.38.39. & 40.P. *earum vocatio ſcripturis prædicta,* 59.306.T. *ad gratiam & legem Dei admittendi,* 159.1.T.175.1.P.171.145.146.147.T. *immò iam admiſſi,* 175.164.T.

Genuinus, 8.73.T.17.73.P.

Gerion ter vnus, 8.68.T. *Hiſpaniæ tribus regnis præfectus,* 17.69.P.531.280.T.555.280.P.

Germanica in expeditione M. Aurelij ſitis, diſcuſſa impetrato imbri precationibus militum Chriſtianorum, 36.64.T.101.64.P.153.39 T.157 39.P. *ad fidem conuerſi,* 164 44.T.178.44.P. *vſque ad id temporis limites trāſgredi non ſinebantur,* 164.50.T.179.50 P. *Germanæ mulieres croceo capillo,* 313.26.T.318.26.P. *Germanici baiuli,* 324 29.T.327.29.P. *eorum cirri,* 370 81 T.379.81.P. *apud Germanias rigor aëris,* 583.337.T 626.337.P.

Getulorum varietates ad fidem conuerſa, 164.39.T.178.39.P. *à Romanis obſidebantur, ne regionum ſuarum fines excederent,* 164.51.T.

Gigantum crates adhuc viuunt, 696.298.T.

Gladiatores, 223.7.T.226.7.P. *eorum magiſtri & præpoſiti, eorūmque dictata, Ibidem. &* 8. *maledicuntur à Chriſto,* 234.20.T.241.20.P.236.52.T.243.52.P. *innocentes in ludum veniunt, vt publicæ voluptatis hoſtiæ fiant,* 256 162.T.274.162.P. *ad homicidium flagellis & virgis compellebantur,* 257.168.T.275.168.P. *carnifices vocantur,* 683.123.T.717.123.P. *Gnoſtici,* 533.399.T.663.399.P. *ex Valentinianis, Ibidem.* 398.399.T.P.578.239.T.620.239.P.1001.1.P. *Menandriani etiam ſic vocabantur, & Caiani, Ibid.* P. *& omnes martyriorum refragatores, Ibid.* 8.T.P.

Golgotha, locus in quo caluaria Adæ quondam ſepulta, 1060.12 T.1062.12 P.

Gomphij, 47.180.T.109.180.P.

G. Gracchus Trib pleb. 3.11.T.11.11.P.

Græcatim, & Græcati, 7.63. & 8.82 & 9.92.T.16.63.P.

Græcia nominis, 7.49 T.15 49.P.

Græcia Phrygia debellatrix, à Romanis ſubacta, 69 398.T. *per eam & quaſdam barbarias eius, plures Eccleſiæ,* 366.14.T.375.13.14.P.

Græciſmus, reprobari habens, 873.578.T, 925.578.P.

Græcos pellendos vrbe cenſebat Cato, 7.58.T.16.59.P. *ab illis Palæſtræ ſtudia ad Romanos tranſlata,* 7.61.T.16 61.P. *eorum ingenia fingendis ſimulacris,* 69.407.T.129.407.P.

Grama & pituita, oculorum vitia, 530.268.T.554.268.P.

Grammatici ab Ariſtarcho nuncupati, 32.44.T.98.44.P.

Gregorius Nyſſenus, lib. de Anima Tertull. imitatur, 618.204. *vſque* 620.234.P.621.243.257.623.295.624 308.625.325.P.

Gula, pro intemperantia, 250.12.T.261.12.P.779.116.T.792.116.P.

Guſtus quomodo eadem vina poſteriore vſu depreciet, 576.220.577.224.T.619.220.224 P.

Gymnaſia, 159.215.T.278.215.P.

Gymnicæ artes, 254 113.T.207.113.P. *eas Caſtorum & Herculum, & Mercuriorum diſciplinæ prodiderunt,* 254. *Ibidem.*

Gymnoſophiſtæ Indorū ſyluicolæ, 85.547.T.139 547.P. *ab aliis collocātur in Æthiopia, Ibi.* 745.81.T.760.81.P.

Γυνὴ *penes Græcos mulieres ſignificat, & vxores,* 1142.59.T.1152.59.P.

H

Habere odiſſe, 78.484.T.134.484.P. *Græcorum phraſis,* *Ibidem.*

Hactenus, pro non vltra, 1123.9.T.1129.9 P.

Hadrianus Imper. curioſitatum omnium explorator, 36.68 T.101.68.P.

Hæc, pro hæ, 860.372.T.910.372.P.

Hæretici ex philoſophorum ſemine, 90.596 T. *ex quorum ingeniis omnis hæreſis animatur,* 142.596.P.490.32.T.505.32.P. *eorum enim Patriarchæ philoſophi,* 142.596.P. *ſectam mētiuntur Chriſtianam,* 154.39.T. *mirari de illis non oportet,* 389.3.4.T.405.3.4.P. *ſed vt malos deuitare,* 389 5. *vſque* 9.T.405.5.P. *quia apud eos multum valent quæ in fide non valent,* 389.8.T. *quare ſcandalizari non debemus, ſi quidam etiam prudentiſſimi ab hæreſi capiantur,* 389.9. *vſq.* 390.20.T.406.9. *vſque* 407.20 P. *aut ad partem eorum tranſeant, Ibid.* 11.T. *ita eam appellant veteres, non Eccleſiam,* 406.11.P. *hæreſes à Domino & Apoſtolis prænuntiatæ & fugiendas eſſe præfinitum,* 390.20. *vſque* 25.T 407.20. *vſq.* 408.25.P. *à quibus vocantur, lupi rapaces, Pſeudoprophetæ, Pſeudoapoſtoli, Antichriſti, Ibidem.* T.P. *non modò enim diſſenſiones & ſchiſmata, ſed & hæreſes Apoſtolus increpat,* 390.25. *vſque* 36.T.408.25. *vſque* 409.36.P. *ita dictas Græca voce ex interpretatione electionis, qua quis ſiue ad inſtituendas, ſiue ad ſuſci-*

piendas eas vtitur, 390.32.34.T.408.32.409.34.P.hæ à Philoſophia ſubornantur, 391.36.38.vſq.53.T.409.36.vſq.412.53.P.qua curioſitate Chriſtianis nõ eſt opus, 391.53.vſq.64.T.412.53.vſq. 413.64.P. nihil enim quærẽdũ eſt vltra quàm credimus, 391.64.vſq.392.68.T. 413.64.&c.P.392.68.vſq 77.T.414.68.&c.P.ſi Chriſtianis quærendum, non apud hæreticos, ſed apud noſtros, 392.77.vſq.81 T.415.77.vſq.81.P.vbi regula fidei nobis traditur, 392.81.etc.T.415.81.vſq. 417.82.P.quæ nullas habet quæſtiones, niſi quas hæreſes inferũt, & quæ hæreticos faciunt; quia ſicut videtur, vel ambiguitate pẽdere, vel obſcuritate obũbrari, eſt frater aliquis doctor, gratia ſcientiæ donatus, 393.92 vſq.98.T.417.92.vſq. 98.P.proinde nõ ſunt admittẽdi hæretici ad ſcripturarũ diſputationẽ, 393.98 99.T.417.98.418.99.P.quòd id Apoſtolus cẽſuerit, 393.100.vſq.104.T 418.100. vſq.104.P.deinde quòd nihil proficiat cõgreſſus ſcripturarũ, quarũ quaſdã hæreſis nõ recipit, & ſi quas recipit, adiectionibus, & detractionibus interuertit, et nõ recipit integras, & ſi aliquatenus integras præſtat, diuerſas expoſitiones cõmentatur, & pariter adducunt quæ ex falſo cõpoſuerunt, 393.104.vſq.107. T. 418.104.vſq.419 107.P quòd etiã faciat ad ſubuerſionẽ audientiũ incertorũ de pari altercatione negãdi & defendẽdi, 393.107.vſq 110.T 419 107.vſq.110.P. proinde nõ alia debet cũ eis iniri diſputatio, niſi an Chriſtiani ſint; vbi enim apparuerit eſſe veritatẽ fidei Chriſtianæ, illic veritas ſcripturarum & expoſitionũ, 393.110.394.111.112.T.419.110.vſq.113.P per Chriſtũ enim Apoſtolis, per illos Eccleſiis Apoſtolicis fides eſt tradita, 394.113.vſq 127.T.419.113.vſq 421.127 P.proinde non alia accipienda doctrina, quàm ab Apoſtolis viua voce, quã per Epiſtolas poſtea, & eam quã Eccleſia à matricibus Eccleſiis Apoſtolicis, Apoſtoli à Chriſto, Chriſtus à Deo ſuſcepit, 394.127.vſq.131. T.421.127.vſq.131.P Apoſtoli enim nihil ignorarũt, & proinde nihil non docuerũt, quod ad ſalutẽ noſtrã pertinet, 394.131.vſq.395 138.T.421.131.vſ.422.138.P.nec obſtat Petri per Paulũ reprehenſio, quæ non prædicationis fuit, ſed cõuerſationis, pro temporibus & cauſis, 395.138.vſq 147. T.422.138 vſq.423 147. P.non aliud etiã docuerũt Apoſtoli in occulto, quã in publico, 395 147.vſq.396.151.T. 423 147.vſq.151 P.quãquã interim hoc cauebant ne religionis myſteria propalarẽtur apud ethnicos, 396.151.vſq. 150.T.423.151.P.vna etiam fuit Apoſtolis Eccleſiarũ inſtitutio, tam earum quas corripit, quam quas commendat, 396 158.vſq.161.T.423.158.vſq.424.161.P. quod autẽ apud multos vnũ inuenitur, non eſt erratũ, ſed traditum, 396.161.T.424.161.P.proinde hæretici potius in errorem impegerunt, vtpotè vera doctrina poſteriores, 396 162.vſq. 397.183.T.424.162.vſq 426.183.P.qui ſi veritatis adulteri nõ ſint, oſtendãt ex qua auctoritate prodierũt, probent ſe nouos Apoſtolos eſſe, eadem ſigna edẽdo quæ Chriſtus; ſic enim Apoſtoli facere ſolẽt, quorum illi de mortuis viuos faciebãt, iſti de viuis mortuos faciũt, 397.177.178. T.425.178. 426.179.P.edant origines Eccleſiarum ſuarũ, euoluant ordinem Epiſcoporum ſuorum, ita per ſucceſſiones ab initio decurrentem, vt primus ille Epiſcopus aliquem ab Apoſtolis vel Apoſtolicis viris, qui tamen cum Apoſtolis perſeuerauerint, habuerint auctorem & anteceſſorem, 397.183.vſq.398.189.T.426.183 vſq.429 189.P.non modo enim probare non poſſunt ſuas Eccleſias Apoſtolicas, ſed nec recipiuntur in pace ab Eccleſiis Apoſtolicis, 398.187.188.T.418.187.188 P ſed ex hæreſibus quas Apoſtoli damnarunt, omnes exortæ ſunt, & imprimis illas etiã reliquæ poſteriores prædamnatæ ſunt, 398.189. vſq 203. T.429.189.vſq.430.203.P.hæretica verò dici nõ poſſunt Eccleſiæ Apoſtolicæ, quia nihil enim hæreſibus habent commune, 398. 203.vſq.206.T.430.203. P.illa proinde ſola Eccleſia vera fuit, quæ Romanæ, aliarumque Eccleſiarũ Apoſtolicarũ fidem ſequuntur, 398.206.vſq.399.219. T.430.206.vſq.433.219.P.quũ hæretici itaque Chriſtiani nõ ſint, & proinde ſcriptura illis aliena, non eſt ex illis cum iis diſputandum, 399.219.vſq.224.T.433.219.etc. P.maximè cùm ſcripturarum & expoſitionum adulteratio illis vſitata ſit, quas detractione vel adiectione aut trãſmutatione interpolant, 299.224.225.226.vſq.229.T.434.224.vſq.229.P.in quo Virgiliocentonas, & Homerocẽtonas imitantur, 399.229. vſq.400.238.T.434.229.vſq. 436.238. P.ita enim diabolus ſacras ſcripturas hæreſibus adtemperat, ſicuti res diuinorum ſacramentorũ æmulatur, 400.238.vſq.255.T.436.238.vſq.440.255.P.nihil itaque ab idololatria diſtant hæreſes, quũ Auctoris & operis eiuſdem ſint, 400.254.T.440.254.P.nulla etiã eſt apud eos vitæ, ſexus, ordinis, in myſteriis eorum diſtinctio, 400.255.vſq.272.T.440.255.vſq.443.272.P.omnes ſcientiã pollicẽtur, 400.258.T. inde Gnoſtici appellati, 441.258.P.in verbi quoque adminiſtratione ob mutuam diſcordiam nihil proficiunt, 400.272.T.&c. 443 272.&c. P.plerique nec Eccleſias habent, Ibid 275.T.P.notata ſunt etiam cõmercia eorũ, quo magis, aliiſque eius generis hominibus, qui diſciplina neglectus, index eſt peruerſæ doctrinæ, 401 276.vſq 286.T.444.276. vſ.445.286.P.Ab hæreſibus itaque deterrere nos debet metus futuri iudicij, vtpotè qui ſtuprẽt adulterio hæretico virginẽ traditã à Chriſto, 401.286.vſq.293.T.445.286.vſq 446 293.P.hæreticorum catalogus, qui cõtinet 25.hæreſes, 401.293.vſq. 405.330.&c.T.446.293.vſq 457.331 &c.P. illis ferè mos eſt, ſimplicia quæque torquere, 494.65.T.508.65.P. illis competunt argutiæ & ſubtilitates, ſimplicitatẽ communium verborũ torquentes in quæſtionẽ, 497.92.T.ferè ad noſtra exempla proſiliũt, inde ſumẽtes præſidia quo pugnent, 597.566.T.Cõtra eos præſcribitur, quòd neque Prophetæ ſint, neq; Apoſtoli, neque Apoſtolici, immò nec Chriſtiani, 649.19.20.21.T. 663.19. 20 21. P.interfectores veritatis, qui deſtruunt neceſſarium decus fidei, 651.45.T. 664 45.P.ſcripturæ adulteratores, 659.146.T.671.146. P.ineũda cũ illis diſceptatio extraordinaria, ordine à principalibus deducto, 677.18.T.710.18.P.eorũ myſteria arcana, 685.144.T.718.144 P hæreticus, qui deſerto quod prius fuerat, id poſtea ſibi elegerit, quod retrò non erat, 740.22.T.757.22 P.cum illis interdum admittenda congreſſio, ne compẽdium præſcriptionis vbique aduocatũ diffidentiæ deputetur, 740.23.T 757.23.P.alioquin id verius præſcribitur quod prius eſt, & ab initio & ab Apoſtolis, 837.38.T.884.38.P hæretici dũ ſemper emẽdare ſcripturas volunt, vitiant, 837.35.T.884 35.P.838.49.T.886.49 P.credentes contraria quæque ſententiæ ſuæ, cõpetẽtia reſeruantes, 838.54.T.886.54.P.inter mala tamẽ hæreſes apud Apoſtolũ vt bonũ ponũtur, vt probabiles manifeſtẽtur, 947.123 T.972.123.P.hæreticos nihilominus ad officium compelli, non illicò dignum eſt; duritia vincenda eſt, non ſuadenda; adinſtar idololatriæ, quæ ita vitanda præcipitur à Deo, vt loca exterminari et idololatras interfici iuſſerit, 990.15.vſ.992.35.T.1002.15.vſq.1004.35.P. hæc eſt peruerſitas fidei, probata nõ credere, nõ probata præſumere, 998.85.T.1008. 85.P.hæretici de emendatione chirographum dabant, 1013.16.T.1033 16.P. quia hæreſis quibuſdã vocib' vtitur, quas ex veritate accepit, nõ ideò nõ vtetur veritas, 1016.54 T.1036.54.P.hæretici verbis idola fabricãtur: quare rectè idololatriæ cõparãtur, 1023.110. T.1040.110.P.propriũ illorũ pauca aduerſ' plura defẽdere, poſteriora aduerſus priora ſuſcipere, 1024 118.T.1040. 118.P.fugiendi

fugiendi obturatis auribus, ne ſermone ſuo maculent innoxia corda, 1075.17.T. quos dum cum eis diſceptantes vincimus, vix mūdā linguā ſermonis culpa reſeruat, 1077 2.T. 1081.2.P. Quaqua ex parte ideò anathema audire debent, 1175.13.T.1184.13.P. era etiam tumore, æmulatione, quod denique ſæpè fit, dedignatione caſtigationis, abrūpūt, 1200.56.T.1219.56.P. ſicut hiſtriones alia longè à præſenti & fabula, & ſcena, & perſona exprimuntur: ſic & hæretici eaſdem parabolas quò volunt tribuunt, non quò debēt, aptiſſimè excludunt, ſoliti à regula veritatis, 1201.65.66. T.1220.65.66.P. hoc illis ſollene alicuius capituli ancipitis occaſione aduerſus exercitum ſententiarum inſtrumēti totius armari, 1208.137.T.1225.137.P. firmū interim eſt gen⁹ probationis, quod etiā ab illis ſumitur, vt veritas etiā ab ipſis inimicis veritatis probetur, 1246.86.T. 1266.86. P. quibuſdā itaque permitti, qui norint ſingula quaque probare, et decernere, libri hæreticorū poſſunt, aliis nō itē, ibi.P.

Hammon ouium paſtor, 7.53.T. Iouis Hammonis templum conſtruxit, 15.33.P.

Hamaxobij in plauſtris habitabāt, 740.12.T.756.12.P.

Harenarij, 10.115.T.20.115.P.257.171.T. Vide Arenarij.

Harpocrates Deus, 37.87.T.103.87.P.

Haſtarium, 50.191.T.111.191.P. haſta, Ibidem.194.

Hebræi, retro qui nunc Iudæi, eorum littera Hebræa & eloquium, à 70. Interpretibus in Græcum ſtylum trāſlata, 57.266.267.270.T.18.267.P.

Hederæ ſtatim ad ſuperna conantur, & nullo præeunte ſuſpenduntur, parietibus inuectis textili ſilua, 579.255.T.

Hedone, Æon Valētini, 518.14.P.526.80.T.541.80.P.

Ἡγεμονικὸν anima, 575.171.177. vſque 576.T. 616.177. vſque 618.204.P. in corde hominis, 683.117.T.716.117.P.

Helena Tyria libidinis publicæ, ſcortum Simonis Magi, quam ille eandem dicebat cum Helena exitioſiſſima Priamo, mille nauibus decennij prælio à Menelao recuperata, 589 412. vſque 415.T.631.412.414.P.

Heliæ mors dilata eſt, vt Antichriſtū ſanguine ſuo extinguat, 597 564.565.T.641.564.565 P. 706.407.T. 736.407.P. noui Teſtamenti conſummator, 857.321.T. atque adeò cum Enoch venturus ad iudicium, 906.322. P.1066 13. T.

Heliſæus detinuit pluuias iterato tempore duplo, 1066.14.T.1070.14.P.

Helueo liberare cerebrum hederæ natura, 343.80.T.355.80. P.

Hen, ſiue Vnio, Æon Valentinianorum, 522.P.533 387.388.T.563.587.588.P.

Henoſis, Æon Valentini, 518.12. P. 526. 79. T. 540.79. P.

Henotes, ſiue vnitas, 521.P.533. 387. 388.T.563.387.388. P.

Heraclito, Deus ex igne, 90.592.T.142. 592. P. ſe bubulo ſtercore oblitum excuſſit, 225. 49 T.130.49 P. tenebroſus appellatus, 569.32.T.65.32.P.

Hercules in Omphale Lydia proſtitutus, 8 66.71. et 74. T 16.66.P. Alcmenæ filius, Diomedem ſuperauit, Buſyridem, Gerionem ter vnum ſeu Cerberū, Hydram & Centauros, & Leonem Nemæum, 8.67.68.69.70.71.T.16.67.& 17.68.69.70.71.P ſex alia eius certamina, 17.71. P. famelici tres, 52.218.T.113.218.P. viuus concrematus, 53.226.T.113.226.P. coronatus populo, oleaſtro, apio, 343.71.72.73.T.355.71.72.73.P

Herculis Dei decima, 51. 202. T.112 202. P. 81. 513.T. 136. 513. P. ex Ioue natum tradunt fabulæ, 842. 115.T. 890.115.P.

Herculea poſteritas Peloponneſum occuparunt, 6.38. T. 14.38.P. Heraclidæ & Menidæ, Ibid.

Hermaphroditus, 533.373.T.561 373.P.

Hermione, oppidum & oraculum in Macedonia, 595.534.T.639.534.P.

Hermotimum ſe retrò fuiſſe Pythagoras ſcripſit, 585.364. T.628.364.P. anima in ſomno carebat, vxor hoc prodidit, inimici dormientem nacti pro defuncto cremauerunt; ciues Clazomenii cum templo conſolantur, quod mulier non adit ob notam vxoris, 594 482. vſq. 484. T. 637.482.P.

Heroes dæmones, qui in aliquo climate dominantur, 596. 550.T.

Hetruria prima ritus ſuperſtitionum religionis nominè inſtituit, 251.25.26.T.263.25.P.

Hieremias lapidatur, 994.54.T.1006.54.P.

Hiericho ſeptimi diei circuitu peracto debellata, 162.16.T.

Hieroboam populum ad idololatriam induxit, 159.5. T. 167.104.T.

Hieronymus Tertullianū imitatur, 142. 589. P. 159.P. 179.53.&c 180.57.&c.181.68. &c.181.78.&c.183. 85. vſq.94.P.192. P.205.19. & 209.74.75.P.223. P. 306.7. 309. 54.P. 318.26.17. 34.319. 42 P.327. 28. 329.42.53.55.P.349 27.351.58.353 45.P. 459.P.472. 7.P.487.P.605.32 37.P. eius aliquot loci caſtigati, 329. 41. P.

Hierophantæ, Ægyptiorū Sophiſtæ, 745.80.T.760.80.P.

Hieruſalem inhabitantes quidam Iudæi, Chriſtiani facti, 164.38.T.178.38.P.

Higinius emendatus, 267.87.P.

Hilarius librum citat de Oratione, 210.P.

Himeraa mulier, 595.503.T.638.503.P.

Hippias dū ciuitati inſidias diſponit, occiditur, 89. 588. T.142.588.P.

Ἵππιος Neptunus appellatus, 253.84. T.267.84.P.

Hippona Dea, 53 237.T.114.237.P.

Hiſpaniarum omnes termini in Chriſtum credebant, 164.41 T.178.41.P.

Holofernes rex, 742.50.T.

Homerus pauum ſe meminit, Ennio ſomniante, 588. 4 7.T.631 407.P.589 410.T.677.7.T.

Homicidium eſt liberos frigori, fami & canibus exponi, 42.128.T. etiam conceptum vtero diſſoluere & prohibere naſci, Ibid.130.T.105.128.& 130.P. nō in ſola ſanguinis profuſione & animæ ereptione reputandum, ſed etiam in verbo maledicti, vel conuitij, & odio, 281.7.T.291.7.P.

Homo, Æon Valentini, 403.315.T.518.7.P.526.71.T. 540.71.P.

Homo alter, Æon Valentini, 530.264. T.554.264.P.

Homo vel Pythiæ teſtimonio Dominus omniū morientiū & reſurgentium, 92.611.T. 143.611. P nullus hominū apud ethnicos carebat dæmonio, 591.445. vſq.592. 453.T. 634.445. vſq.635.453 P.600.634.T.646.634.P.

Homo pro viro, 807.85 T.822.85.P.

Hor 1, Æon Valentini, 403.315.T.519.P. 527.102.T. 542.102.P. quem & Crucem appellant, & Lytroten, & Carpiſtē, 519.P 527.103.104.T.542.103.104.P. & Metagogea, id eſt circūductorem, et Horotheten, 519.P. 527.117.T.544.117.P.

Horrentia, ſiue abhorrentia, 860.378.T.918.378.P.

Hortenſius Orator primus pauum cibi cauſſa occidit, 9.105.T.19.105.P.

Hoſtia, 283.27.T. 293.27.P.

Hrabanus quadā trāſſcripſit ex Tertulliano, 210.P.265. 67.&c.267. 81.&c. eius videtur eſſe liber qui de mem-

bris Dei inſcribatur, inter opera S. Hieronymi, 791.100.P.

Hyæna, 6.47.T.15.47.P.

Hydra ab Hercule ſuperata, 8.70.T.17.70.P.

Hydrophobi, 461.39.T.475.39.P.

Hypodiaconus, 442.269.P.

Hypogeum, 585.365.T.628.365.P.

I

IAcob populum Chriſtianum ſignificabat, 161.10.T.

Iacobi Pamelij Lucubrationes, Sancti Cypriani operum recognitio, 2. P. Adnotat. in eundem, 10. 1. 11. 2. & alibi frequentiſſ. P. Leiturgica Latinorum, 215.2.325.65. 1221. 85. & alibi ſæpè, P. Adſertio communionis ſub altera ſpecie, 216. 1. P. De non admittendis diuerſis Religionibus in vna aliqua Republ. ad ordines Belgij Relatio, 1003.15.1040. 110.1185.13. P. Libri apud eundem manuſcripti, Hrabani Mauri Commentarius in Regulam S. Benedicti, 11. 1. P. eiuſdem lib. de Naturis rerum, 14. 34. P. Item liber de Symbolo & Regula fidei, 417. 93. P. Commentarij eiuſdem in omnes penè ſcripturas, 1003. 20. P. & alia eius ſcripta alibi. Hugonis Floriacenſis hiſtoriarum libri, 97.24. P. Iſidori opera MS. 99.52. P. Euſebij Chronicon, 267.87. P. Bernardi, quãtum apparet, Cluniacenſis de Virginitate liber, 374.1.P.

Ialdabaoth, 402.307.T.

Ianai, 1165.106.T.1172.106.P.

Ianuariæ ſeu Kalendæ Ianuariæ, 286. 102. T. 297. 102. P. in quibus Strenæ commeant, 287.106.108.T.

Ianus Deus bifrons, 71.431.T.130.431.P.287.116.T. 298.116.P.

Ianus, Rex Italiæ, vel Ianes, vt Salij volunt, 46. 159. T.107.159.P.

Ias, Valentinis vſitata vox, 403.315.T.528. 175. 178. T.547.175.548.178.P.

Ibis Dea, 777.86.T.791.86.P.

Idæum antrum tumulus Iouis, 69.404.T.128.404.P.

Ideæ Platonis formæ exemplares inuiſibiles, incorporales, ſupermundiales, diuinæ & æternæ, 578.238.T.620. 238. P. Inde ortæ Æones & Genealogia Valentini, Ibid. 241. T. P. 582.314.T.625.314.P.582.324.T.625.324.P.

Idem, pro iidem, 45.248.T. 106.148.P. 51.195.T. 77. 482.T.134.482.P.152.9.T.155.9.P.

Idola etiam plateas, forum, balneas, ſtabula & domos replebant, 253.79 T.267.79.P. vnde dicta, 282.11.T. 291. 11. P. tam fieri quàm coli prohibita, 282. 13. vſque 19. P. 292.13. vſque 19. P. neque artifices excuſat opertos, 282. 19. vſque 283.24.T.292.19. vſque 24.P. illis in baptiſmo renunciauimus, 283.24.T. 292. 24.P. Zelus etiam fidei idipſum prohibet, 283.28.vſq.35.T.293.28.&c.P.

Idololatria Samariæ nomine notata, 167.104.T. principale crimen humani generis, quòd in ea crimen omne & in omni crimine idololatria deprehendatur, 281. 1. vſque 5.T.291.1.2.4.P. neque his ſolis modis ſiquis incendat aut immolet, aut polluceat, aut ſacris aliquibus aut ſacerdotiis obligetur, ſed etiam aliis modis, 281.5. vſque 8.T. 291.5.6.P. eius origo non omninò antiqua, 281.8.9.T.291. 8.9.P. nec intereſt an plaſtes effingat, an cælator exſculpat, an Phrygio detexat, nec an gypſo, coloribus, lapide, ære, argento, an filo formetur idolum; quando etiam ſine idolo idololatria fiet, 282.10.T.291.10.P. ad eã pertinet idolorũ templa, aras, ædiculas, aut inſignia fabricare, aut exornare, 283.35. vſque 44.T.294.35.vſq.44. P. cui etiã obnoxij Aſtrologi & Magi, 283.44.vſq.284.61.T.294.44.vſq. 295. 61. P. ludimagiſtri etiam & ceteri profeſſores litterarũ ad fines erant multimodæ idololatriæ, honorificè explicando Deorum nomina, genealogias, fabulas, ornamenta, tum ſollẽnia, feſtáque eorũdẽ obſeruãdo, 284.61.vſq.285. 74.T.295.61.vſq.296.74.P. Ad eam etiam pertinet negotiatio mercium, quæ idolis ſacrificantur, 285.75.vſq.82. T.296.74.vſ.82.P. neque etiam hîc prætexenda vitæ neceſſitates, 285.82.vſq.286.89.T.296.82.P. Ad eandem referenda ſacrificia, ſacerdotia, ſpectacula, feſti dies, & alia extraordinaria ſollemnitates idolorum, 286.89.vſq. 97. T.297.89.vſq.97.P. & vtrobique 97.vſq.111. Nec enim cõmunicare poſſumus nationibus in idolicis rebus ſiue habitu, ſiue victu, vel quo alio genere lætitiæ, 286 91.92. T. 297.91.P. nec enim in iis complacendũ eſt ethnicis, ne nomen blaſphemetur, Ibid. vtrobique. Eodẽ pertinent ſollemnia Cæſarũ, 287.111.&c.T. 298.111.&c. P. omnis idololatria in homines cultura eſt, quum ipſos Deos homines fuiſſe conſtet, 287.112.T.298.112.P. quidquid vltra humani honoris modũ adinſtar diuinæ ſublimitatis extollitur, 287.123.T.298.123.P. cui non ſunt obnoxia priuatæ ſollemnitates, niſi quis earum occaſione ſacrificiis interſit, 288.124.vſq.129.T.298.124.vſq.299.129.P. quod neq; ſeruus, neque officialibus licet, 288.129.vſq.135. T. 299. 129.vſq.135.P. poteſt tamen ſeruus Dei alicuius dignitatis aut poteſtatis adminiſtrationem apud ethnicos capere, ſi ab omni ſpecie idololatriæ aut gratia, aut aſtutia intactum ſe præſtare queat, 288.131.T.299.131.P. neque ſacrificet, neque iis auctoritatem ſuam accõmodet, non hoſtias locet, non curas templorum deleget, non vectigalia eorum procuret, non ſpectacula edat, nihil ſollẽne pronũtiet, vel edicat, aut iuret, neque iudicet de capite alicuius, vel pudore, aut recludat, aut torqueat, ſi hæc credibile eſt fieri poſſe, 288.133. & 134.T.299.133.134.P. nec veſtium ornatus licitus, qui cum idololatria commune quid habet, 288.135.vſq. 289. 146.T.299.135.vſ.300.146.P. neque etiã militia, in qua ſit neceſſitas immolationum, vel capitalium iudiciorũ contra Chriſtianos, 289.146.vſq.151.T.300. 146.P. etiam verbis abſtinendũ ab idololatria, 289.151.&c.T.300.151. &c.P. vt exẽpli gratia, Me Hercule, Me Dius fidius, 289. 156.T.300.156.P. ſiue per idola iures, ſiue per alios adiuratus acquieſcas, 289.158.T.301.158.P. immò neque benedici per Deos nationũ ſuſtinere debet Chriſtianus, 290.159. vſq.162.T.301.159. P. negat enim quicumque diſſimulat, 290.161.T.301. 161.P. denique neque ſcripto per Deos iurare licet, 290.162.vſque 168.T.301.162. 165.P.

Idolothyta, pro eo quod idolis ſacratum eſt, 286.95.T. 297.95.P.

Idolothyta pro cibis idolis ĩmolatis, 255.132.T.272.132.P.

Idonius, 7.57.T.15.57.P.

Ieiuniis aridi Chriſtiani ab omni vitæ fruge, in ſacco & cinere volutantes miſericordiã Dei extorquent, 84.542.T. ieiunationibus ſiccitates depulſæ, 153.39.T ſacrificiorũ orationibus & cõmunione non interrũpũtur, nec deuotũ Deo obſequiũ Euchariſtia reſoluit, 214.58.59.T.222.58.59.P. quidã vino abſtinẽtes, et animalibus exſulãtes, humilitatẽ animæ ſuæ Deo ĩmolabãt, 314.52.T.320.52.P.332.24. T. Deo grata ieiunia, et ſeræ ac aridæ eſcæ, 680.78.T.713. 78.P. non ſolũ Tertulliano teſte lib. de Ieiuniis, ſed & aliis Patribus, 1175.P. in quo adfert imprimis obiectiones adu. ieiunia, 1175. 14.vſq. 24.T. 1185.14. vſq.24.P. Deinde probat auctoritatem eorũ à primordio, 1175.24.vſq. 1176. 28.T 1185 24.vſq 28.P. omnes quidem cibos addens permiſſos à Deo, vt quoſdam poſtea demeret immundorum nẽpè animalium, 1176.28.vſq.34.T.1185.28.vſq.1186.34. P. item ante pabulum & potum nos eſſe diuinis tractandis aptiores, 1176.34.vſq.1177.39.T.1186.34.vſq.39. P. alia deinde adfert exempla ieiuniorum tam Veteris quàm nouæ legis, 1177.39. vſque 1178.49.T.1186.39. vſque 1187.

1187.49.P. item 1178.49.vſq.1180.69.T.1187.49.vſ. 1189.69.P quærũ quum quædam imperata ſint, quædam per vota expuncta, noua non ſunt, & multum fructus adferunt, 1180.69. vſq.77. T. 1189. 69.vſq.77.P. etiam præter Quadrageſimam Epiſcopi ieiunia mandare adſolent, maxime tempore Conciliorum, 1181.77.vſque 82. T.1189 77.vſq. 1190.82.P. Apoſtolus autem ad Galatas obſeruationem temporum, dierum, & menſium improbans, loquitur de Iudaicis ceremoniis, 942. 49.T. 967. 49.P. 1181 82. T. 1190. 82. P. quare non Galaticamur, quum ſtationibus quartam & ſextam Sabbati, & ieiuniis Paraſceuen ſiue Sabbatum dicamus, 1181. 86.87. T. 1190. 86.87.P. Apoſtolus etiam ad Timotheum, reprobans eos qui debebant cibis abſtinere, aduerſus Marcionem agit & Tatianũ de Pythagora hæreticos, 1182.89.T.1191. 89.P ad ſimiles Apoſtoli locos, & Iſaia contra ieiunia facilis eſt reſponſio, 1182.92.vſque 96. T.1192.92.vſque 96 P. Quum itaque Deo diſpliceat gulæ incontinentia, & ieiunia placeant, etiãſi Iudæi et gentiles in Caſto Iſidis & Cybeles ea obſeruent, minimè contẽnenda ſunt, 1182. 96. vſq.1183. 107.T.1192.96.vſque 1193.107.P.

Iepthe peccati votum, 1065.10.T.1069.10.P.

Ieſus Æon Valentini, qui & Soter, & Chriſtus, & Sermo, 519.P.528.136.T.

Ieſus Naue Sabbatum non obſeruauit, 162 .16. T. antea Auſes dictus, vocatus Ieſus, figura Ieſu Chriſti, 168.113. T.184. 113.P. 809 114. 115.T.824.115.P.vſque 119.T P. 846. 163.T.894.163. P. ſecundus Moſes populi ſecundi, 1140. 39.T. 1150. 39. P.

Ignis inferni æternus, habens ex ipſa natura ſubminiſtrationem incorruptibilitatis, quem Philoſophi arcanum vocant, & comparant montibus ſemper ardentibus, 93. 612.613.614.T.143.613.614.P.

Illuſtres, 315.58.T.320.58.P.

Imaginum vſus in Eccleſia antiquus, quibus malè adaptãt quidam quod de imaginibus Deorum habet Tertullianus, quum alibi picturas, calicum & crucis Chriſti agnoſcat ſuo tempore vſitatas, 109.184.P.292.22.P. Similitudinem vetans fieri Deus, oſtendit & cauſſas idololatriæ, ſcilicet ſubſtantiam cohibentes; ſubiicit enim: Non adorabitis ea, neque ſeruietis illis. Serpentes autem æneæ effigies, poſtea præcepta Moyſi a Domino, ad idololatriæ titulum non pertinebat, ſed ad remediandos eos, qui à ſerpentibus infeſtabantur; ſic & Cherubin & Seraphin aurea, non videntur ſimilitudinum prohibitarum legi refragari, non in eo ſimilitudinis ſtatu deprehenſa, ob quem ſimilitudo prohibetur, 781.139.vſq.145.T.794.139.vſq.145.P.810. 135.T.826 135.P. erant in vſu pictura calicum, 1199.51. T.1219. 51.P.1202.85.T.1221.85.P.

Imbonitas, 224.36.T.229 36.P.

Impedimenta, 303.15.T.306.15.P.

Impendi, 256.161.T.274.161.P.

Imperatoribus defunctis honorem diuinitatis dicabant, 51.198.T. Imperatorum liberalitas in donatiuo militibus dando, 340.2.3.T.348.2.3.4.6.P.

Impetigo, 9.100.T. pro vitio, 19.100.P.

Impre[illegible]nus, 56.258.T.655.103.T.668.103.P.804. 57. T.820. 57.P.

Impurati[illegible]imus, 67.369.T.125.369.P.

In albo [illegible]cribi, 938.4.T.963.4.P.

Inalterare, 367.28.T.376.28.P.

Inanimale, 500.127. T.512. 127. P. 502. 152. T. 514. 152. P.

Inceſtum, 27.23.T.97.23.P.38.92.T.103.92.P. 40. 105.T. 44.143.T.

Includere, 196.30.T.204 30.P.

Incola, pro aduena, 164.38 T.178.38.P.

Incontinentia, 66.366.T.125.366.P.390.26.T.408. 26. P.

Incorporabilis, 809.121.T.825.121.P.

Increpuit, pro increpauit, 839.75.T.887.75.P.

Incubare, 193.4.T.202.4.P.237.67.T.243.67.P.

Incubonis morbus & oppoſita valetudo, 594.484.T. 637.484.P.

Inculcare, pro conculcare, 197.43.T.205.43.P.

Inculcare, pro frequenter proponere, 290.173. T. 301. 174. P.

Incunabula pro primis exordiis, 235.39.T 242.39.P.

Indefectus, 7 49.T.15.49 P.

Indigitare preces, 1182.101.T.1193.101.P.

Indorum Brachmanæ & Gymnoſophiſtæ ſyluicolæ, 85. 546.547. T.139. 546. 547. P. Philoſophi, 587.383.T. 630.383.P.

Inducere conſultationem, 1160.36.T.1168.36.P.

Indulgentiarũ vſum ſpectat, pax illa quam lapſi à Martyribus in carcere exorabant, 227.12.P.

In expedito, 234.27.T.241.27.P.

Infantes exponere homicidio proximum, 42. 128. & 44.145.T.

Inferiæ, 254.117.T.270.117.P.

Infernas pœnas agnoſcebãt etiã gentes impiis deſtinatas, 47.170.T. ibi tamen reliquerunt Socratem, Ariſtidem, Themiſtoclem, Alexãdrũ, Polycratẽ, Demoſthenẽ, Catonẽ, Scipionem, Pompeium, Syllam, Craſſum, & Tulliũ, 48.173. T.108.173.P. ibi mittuntur prophani in ignem perpetem, 56.261.T.118.261.P cruciatus ſempiterni, 87.570.T.

Inferos deſcribit Plato velut gremium terræ, quo omnes labes mundialium ſordium confluendo aerem ſtipent, nobis inferi non nuda cauoſitas, nec ſubdiualis mundi ſentina, ſed in foſſa terræ vaſtitas, & in ipſis viſceribus eius abſtruſa profũditas ſubterranea, 599.599.600.601. 602.603 604. 605. T.644.599.600.vſque 606.P.

Ingratia, 193.4.T.202.4.P.

Ingratus, 33.48.T.71.428.T. 130.428.P.531.290.T. 555.190.P.

Inimmentibilia, 502.160.T.514.160.P.

Initiare, pro baptizare, 1141 54.T.1151.54.P.

Initiari, 40. 105. & 41.108.T. 524. 6. T. 535.6.P.

Initiationes etiam impiæ arcebant profanos, 39.100.T. 104.100.P.

Inludia, 683.124.T.717.124 P.

In manu eſſe, 313.24.T.317.14.P.

Innuptus, pro ſpadone, ſeu virgine, 1140.29. T.1150. 29. P.

Inorari, 683.125.T.717.125.P.

Inquiſitio fit in conſcios & ſocios, qualitatem facti, numerum, locum, tempus, 27.22.T.28.26.T.

Inquit, pro inquiunt, 26.16.T.97.16.P.

Inrecogitatio, 1125.22.T.1130.22.P.

Inſcientia, 955.234.T.980.234.P.

Inſcriptura, 532.323.T.558.323.P.

Inſpeciata, 527.120.T.544.120.P.

Inſtantia, 237.66.T.243.66.P.

Inſtita, 5.5.T.11.5.P.

Inſtructus, pro conſtructione, 579.251.T.621.251.P.

Inſtrumentum litteraturæ Iudaicæ, 56. 258. T. palàm lectitatur ſabbatis omnibus, primam illi auctoritatem ſumma antiquitas vindicat; omnes enim ſubſtantias, origines, gentes, orbes, hiſtoriarum cauſſas, memoriarum, effigies litterarum, Deos, templa, oracula, & ſacra ſeculo

aliquot vincit; in eo collocatus theſaurus totius Iudaici ſacramenti, & inde etiam Chriſtiani, 56.272.273.274. 275.276.277.T.118.272 273.274.275.276.277.P.

Inſulæ, Delos iam nulla, 6.25.T.13 25.P *Samos harena, Ibid. Platonica in Atlantico Lybiam & Aſiam adæquans, Ibid Sicilia Italiæ quondam latus, Hadria, Tyrrhenóque quaſſantibus medio tenus interceptum, Ibid.* 81. 526.528.530.T.137.526.& 138. 528. 530.P. *Hierapolis & Rhodos & Coo peſſum abierunt,* 82. 525. 526. 527.T.137. 525.527.P. *multæ nobis ignotæ,* 164. 44.T. *dicta Platonica inſula, noſtro ſeculo inuenta, noua Hiſpania appellatur,* 138.528.T. *quam Inſulam Feliculam vocat Tertullian.* 539.55.P.

Intercalare, 954 220.T.980 220.P.

Intercedere, 526.96.T *pro obſtare,* 542. 96.P. 740.6. T.756.6.P.7–4.41.T.78:.41.P.939.22.T.965.22.P.

Interpolare, 399.226.T.434.226.P.834.2.T. 881.2 P.

Interuenire, 237.72.T. 244.72.P.

Intimare, 1304.44.T. *pro inſerere,* 308. 44.P. 529. 217.T.551 217.P.695.284.T.727.284.P.990.10.T. 1002.10.P.

Inſtinctio, pro baptiſmo, 193.9.T.202.9.P.196.31.T. 204.31.P.197.45.T.205.45.P.

Inuadere, 193.10 T.202 10.P.

Inueſtis, 7.50.T.369.60.T.378.60.P.

Innxora virginitas, 1127.49.T.1134.49.P.

Ioannes Apoſtolus Romæ poſtquàm in oleum igneū demerſus, nihil paſſus eſt, in Inſulam relegatus, 399. 215. T. 423. 215. P. *obiit, quem in aduentum Domini remanſurum fruſtrà fuerat ſpes,* 597. 566.T.642 566.P.

Iob patientia, qui inter cætera erumpentes beſtiolas, inde in eoſdem ſpecus & paſtus foraminoſa carnis ludendo reuocabat, 249. 94. *vſque* 99.T.:46 94.97.98 P.

Iones ex Athenis in Aſia Ioniam conſiderunt, 6. 39. T.14.39 P.

Ioſedech ſacerdos nūquam ſacerdotali munere priuatus, 174. 163.T.

Ioſeph Chriſti figura, 169.127.128.129.T.186.129.P. *vniiugus,* 1140.37.T.1150.37 P.

Ira omnis ab initio interdicta, 213.38.T.221.38.P.

Irrudiri, 366.10 T. 375.10.P.

Iſaac Chriſti figura, quū lignum ſibi ipſe portaret, 169. 127.T.186.127.P. *Monogamus,* 1140. 34.T. 1150.34.P.

Iſaias ſecatus eſt, 238. 92.T. 246.92.P. 994. 54.T. 1006.54.P 1066 16.T.

Iſidis Deæ ſpicea corona, 343.84.T.356.84. P. *eius ara euerſa à Piſone & Gabinio Coſſ.* 37. 87. & 88.T.103. 87.& 88.P. *ſacerdotes eius linteati,* 147.9 T. 150 9.P. *barba raſa,* 257.178.T.276.178.P. *per lauacrum initiabantur,* 460.29 30.T. 474.29 30.P *eius ſacerdotibus vſitata, tunicæ muliebres, mutatus ſexus, laceratio corporis, fuſio cruoris, caluities, pedes Gallicana papyro redimiti, cum ſiſtro facies canina,* 1100. 2. 3. 4. T.1101. 2. 3. 4. P.

Iſidorus Hiſpalenſis quædam ex Tertull deſcripſit, 265. 67.P. 267. 21.&c. P. *emendatus,* 270.113.P.353.46.P.

Iſrael, cum Deo inualeſcens interpretatur, 877. 628. T.929.628 P.

Iſter fluuius, quem Danubium alibi vocamus, 740.15. T.756.15.P.

Iſthic, 600.617.T. *pro hic,* 645.617 P.

Iſthmia Neptuno ſacra, 254.110.T.270.110.P.

Italia, 6.25 T. 399. 212.T.431. 212.P. *primùm Oenotria, hinc Saturnia cognominata,* 46.160.T.107.160.P.

eam Phryges occupant, 586 373.T.629 373.P.

Iudæa lacus medius, ante Chriſtū, 597. 560.T.641. 560.P.

Iudaicum bellum deſcribit ab origine gentis Cornelius Tacitus, 53.235.T.114. 235 P. *eos ſcribit Ægypto extorres in vaſtis Arabiæ locis, cum ſiti macerarentur, onagris iudicibus fontibus vſos, ob eam gratiam conſimilis beſtiæ ſuperficiem conſecraſſe,* 53.235.T.114. 235. P. *eorum religionis propinqui Chriſtiani, eidem ſimulacro initiari ſomniantur, ibidem Eis erat apud Deū gratia, iuſtitiæ ſignū & fides, originalium Auctorum regni ſublimitas & felicitas. Sed quanta deliquerint, etſi ipſi non confiterentur, probaret exitus hodiernus; diſperſi, palabundi, cæli & ſoli ſui extorres vagantur per orbem ſine homine, ſine Deo Rege, quibus nec aduenarum iure terram patriam ſaltem veſtigio ſalutare conceditur,* 59.304. 305. 306. T.121.306.P. *eorum Deum victimis, templum donis, gentem fœderibus Romani honorarunt, numquam dominaturi, ſi illi non deliquiſſent in Chriſtum,* 70. 422.T.130.422 P. *In Hieruſalem quidam Chriſtiani facti,* 164 38.T.178.38.P. *debellati à Veſpaſiano anno primo Imperij ſui, apud quos poſtea ceſſauerunt libamina, ſacrificia, & vnctio,* 166. 89.91.T.183.89. P. *poſt paſſionem Domini eorum clades prænunciata,* 170.139. *vſque* 171.145 T.186.139. *vſque* 187.145.P. *interdictum ne in cōfinio ipſius regionis demoretur quiſquam Iudæorum,* 172.149.T. *à primordio diſtincti erant per tribus, populos, familias, & domos,* 874.588.T.925.588.P. *Iudaici faſti, Sabbata, cœna pura, ieiunia, & dies magni, improbantur ab Apoſtolo Epiſt. ad Galatas,* 942. 49. 50.51.T. 967.49.50 51.P. *Iudæa vſurpata iam pridem Pompeij Magni manu,* 1201.70.T.1220.70.P. *atque Luculli,* Ibid.71.T.P.

Iudam proditorem defendunt Cainei, ſicut & Cain, 402.308.T.

Iudex officio iuriſdictionis ſuæ fungi poteſt, & humanitatis meminiſſe, quia & ipſe ſub gladio eſt, 153.22.T.

Iudicium Dei eludebant Poetæ & Philoſophi, per tribunal apud inferos, 91.599.T.142.599.P.

Iumenta pro Diis colebantur, 53.237.T.114.237.P.

Iuno Dea, 51.199.T *à paſtore iudicatur,* 52. 223. T.113. 223.P. *Curetis dicta,* 68 391.T.127.391.P. *Samia, Punicam vrbem Carthaginem dilexit, coniunx Iouis & ſoror, eam tamen defendere non valuit,* 69. 405. T. 128. 405. P. *in aere exorabatur,* 147. 9. T. *Athaa apud Ægium oppidum colebatur,* 325.41.T.328.41.P. *vite coronabatur,* 343.70.T.355.70.P. *ita & Argis ſignum eius, ſubiecto pedibus eius corio leonino de exuuiis vtriuſque priuigni,* 343 70.T. *Bacchi ſcilicet & Herculis,* 355. 70.P. *poſt partum per totam hebdomadam ei menſa proponebatur,* 592.448.T.634.448.P. *Iunonem interpretabantur aërem, ſecundum ſonum Græci vocabuli,* 746. 82. T. 760. 82. P. *eius virgines apud Achaiæ ganeum,* 1128. 69. T. 1135.69.P.1147.131.T.

Iupiter Deus Latiaris, quem humano proluunt ſanguine Æneadæ, 41.126.T.105.126.P.994 54.T. *inceſtus,* 44. 140.T.106.140.P. *Saturni filius,* 41.127.T. 47.162.T. *fulmina quæ in manu eius imponunt, timuit,* 47.166.T. 108.166.P. *adulter, virginū, & puerorū raptor, et ſæuus,* 108.171.P. *Iouis epulū,* 51.196. *opera cuiuſdam mōſtri liberatus,* 51.206.T.112.206.P. *Iupiteres trecentos ſine capitibus introducit Varro,* 52.215.T.113.215.P. *eius mortui teſtamētum,* 52.218 T.113.218.P. *eius elogia cātabantur,* 52.222.T. *id eſt criminū tituli,* 113.222.P. *infamis de ſororis inceſto, ſtupro filiæ, coniugis alienæ patrem paſſus,*

ſqua-

ſquamatus, aut cornutus, aut plumatus amator, aut in auro conuerſus Danaidis, 59.308.T.121. 308.P. *Iouem magnum in cælo comitatum exercitu Deorum & dæmonum deſcribit Plato,* 68.374.T. *Cretenſem fuiſſe teſtantur antrum Idæum & æra Corybantia,* 69.404.T.128. 404.P. *Ibi eius tumulum figebant, Ibidem. in Olympo colebatur,* 72.433.T.130. 433.P.*Feretrio ludi inſtituti in Tarpeio,* 252.45.T.264. 45.P.*eidem qui Capitolinus dicitur, Ibid. eum poſt deuictos Titanas coronatum fabulantur,* 343.67.T.354.67.P.*illi quercus ſacra,* 346.167.T.*taurus factus legitur aut cygnus,* 651.40.T.664.40.P.*Ioue interpretabantur ſubſtantiam feruidam ſecundum Græci vocabuli ſonum,* 746.82.T.760.82.P.

Iura conturbare, 9.98.T.

Iurare per ſalutem Cæſarum, 74.450.T.*prohibitum legibus Francorum,* 132. 450.P. *per genios Cæſarum,* 72. 454.T.74 449.T.152.9.T.

Iuridicina, locus in quo Ius dicebatur: eiuſmodi forum, campus, curia, roſtra, prætoria, cancelli, ſubſellia, 9.98.T. 19.98.P.

Iurulentia, 41.109.T.104.109.P.

Ius ciuile citat Tertullianus, 333.49.51.52.T.337.49. 338.51.52.P.334.62.T.339.62.P.342.46.T.353.46. P.*Ius trium liberorum,* 529.218.219.T.551. 219.P. 571. 91.T.609.91.P.591.442.T.634.442.P.

Iuſtini Martyris diſcipulus Tatianus, 404.325.T.

Iuſtitium, 681.101.T.715.101.P.1182.102.T.1193. 102.P.

Iuuenire, 1126.35.T.1131.35.P.

Iʼχθὺς *vocatus Ieſus Chriſtus,* 459.9.T.*cuius voces Græcæ ſingulis huius vocis litteris indicantur,* 473.9.P.

K

K*alendæ Februariæ,* 949.152.T.974.152.P.*fortaſſis in locum baptiſmi pro mortuis olim obſeruatæ, ſicuti hodie dies Purificatæ Mariæ cum cereis,* Ibid.P.

Kalendarium, 305.75.T.310.75.P.

Κατὰ *Æſchinem,* κατὰ *Proclum,* κατὰ *Phrygas, Montaniſtarum varia ſecta,* 404.327.T.

Κύριε χαῖρε, 529.207.T.550.207.P.

L

L*acedæmonij primi penulam ludis excogitarunt,* 36. 77.T.

Laciniosa veſtis, 314.44.T.319. 44.P.*lacinioſa onera,* 835.10.T.882.10. P.*lacinioſa vita,* 866.474.T.917. 474.P.

Laconum conſtantia, 94.626 T.144.626.P.*ab iis emendatæ Lycurgi leges,* 89.584.T.*in Laconica oraculum Paſiphaæ,* 595.535.T.639.535.P.

Lactantius Tertullianum imitatus, 105.122.125.128.& 106.134.145.& 107.152.153.154.159.P. 108.162.171. P.112.211.& 113.218.233.149.5.P.

Lactes piſcium, 678.39.T.711.39.P.

Læſuræ, 236.49.T.242.49.P.775. 66.T.789. 66.P.

Lais ſcortum, 51.199.T.

Lamnulæ, 346.160.T.360.160.P.

Lanceare, 807.88.T.822.88.P.

Lances Syllanæ centenarij ponderis, 9.102.T.19. 102. P.*quinquagenarij, Ibid. vtrobique,* 103.36.76.T.102.76. P.283.43.T.294.45.P.588.405.T.

Lancinare, 807.88.T.822.88.P.

Laniſta, 8.87.T *gladiator,* 18.87 P.285.79.T.

Laomedonti Regi operas ſtructorias locat Neptunus, 51. 208.T.112.208.P.

Lapathi, 587.388.T.630 388.P.

Larentina Dea, 51.199.T.112.199.P.68.395.& 69. 405.T.128.395.P.

Lares Dei conuitio potentes, 252.41.T.263. 41.P *in quorum honorem celebrabātur Compitalitij ludi,* 263.41. P.*domi colebantur,* 353.38.T.337.38.P.

Lariſſæus heros Achilles, 7.64.T.16.64.P.

Laterculum, 532.319.T.557.319.P.

Latiares ludi, 252.56.T.264 56.P.

Latuſclauus, 288.141.T.299.141.P.346.171.T.

Lauacrum mortuorum apud Chriſtianos, 85.551.T.140. 551.P.*lauacra quotidiana apud Iudæos,* 464.109.110.T. 482.109.P.

Lauretum, ſiue inter duas lauros, 76 474.T.*locus vrbis Romæ,* 133.474.P.

Lecticæ, 8.90.T.18.90.P.

Lector, 400.269.T.442.269.P.

Legalis vita, 862.406.T.912.406.P.

Legatum prælegare, 322.4.T.326.4.P.

Legio, 154.43.T.157.43.P.

Lemniſci, 346.159.T.360.159.P.

Lenocinium, 8.89 T.239.110.T.247.110.P.

Lentulus augur pœnam ſtupri conſtituit matronæ ſine ſtola in publico procedenti, 8.89.T.18.89.P.

Leonina ſtima & iuba, & genuini, 8.71.72.73.T.17. 72.73.P.*capilli incuria,* 199.77.T.209.77.P. *leones in amphitheatrū qui primi produxerint & Pantherarum,* 261.6.P.*leones delicium reginarum, quibus languentibus, loco theriacæ ſimiæ laſciuia in rabiem agens, qui & gallum formidant,* 582.316.517.318.T.625.316.317.318.P.

Leo ſemel pater eſt, 595.500.T.638.500.P.

Lepidi violenta ludibria in Africa, 5.12.T.11.12.P.

Lex naturalis lege Moſi antiquior, qua vigente neque Sabbatum, neque circumciſio obſeruata ſunt, 159.6.T. 175.6.P.*Adæ & Euæ data in qua omnia præcepta condita recognoſcuntur,* 160.6.7.T.*non ſcripta, quæ naturaliter intelligebatur, & à patribus cuſtodiebatur,* 160. 7.P.*legem Dei obtinet,* 342.56.*vſque* 343.62.T.354.56. 57.58.P.

Lex Moyſi primum in Sina, deinde in Choreb lata, 160. 8.T.175 8.P.*iam oblitterata, & abolita,* 161.11.T.

Lex pro Traditione ſeniorum, 864.439.T.914.439.P.

Lex noua prædicta in lege Moyſi, 163.25.T.177.25.P. *eius legiſlator Chriſtus iam venit, non venturus ſperatur,* 163.26.27.T.177.27.P *ſicuti de eo omnes prophetæ præcanuerunt,* 164.27.28.29.T.*per alios etiam Prophetas prædicta,* 834.1.*vſque* 835.15.T.881.1.*vſque* 882.15.P.

Leges aduerſus Chriſtianos impiæ, 35.59.& 60.T.36. 65.P.*quia lex nulla vetat diſcuti quod prohibet admitti, quia neque iudex iuſtè vlciſcitur, niſi cognoſcat admiſſum, neque ciuis fideliter legi obſequitur, legem ignorans,* 34.54.T.*Suſpecta eſt quæ probari ſe non vult, improba ſi non probata dominetur,* Ibidem.

Leges ad innocentiam pertinentes, de diuina lege mutuatæ, 87.567.T.

Leges poſteriores derogant prioribus. Veteres principal. reſcriptis, & Prætorum edictis abrogatæ, 34.51.T.*Multa etiam abrogandæ, quas neque annorum numerus, neque conditorum dignitas commendat,* 34.53.T.

Leges de Deis, ne quis ab Imperatore conſecraretur, niſi à Senatu probatus, 35.55.T.100.55.P.*vt Serapis, Iſis, & Harpocrates, cum ſuo Cynocephalo Capitolium non inſe-*

rantur, 37. 87.T.103.88. P. & Liber Pater ne colatur, 37.86.T.103.86 P.

Leges Papia, quæ liberos ſuſcipi cogunt, à Seuero principe excluſa, 34.52.T.99.52.P.328.31.P.1128.60.T. 1135.60.P. eadem & Iulia, Ibidem. 52.T.P. 1146. 123. 1147.124.T.1156.123.124.P.

Leges Sumtuaria, 36.73. T.102. 73.P. Licinia, Ibidem. quæ & Centenſis, Ibid. Cenſoria, Ibid. Fannia, ibidem. de Theatris prohibitis, Ibidem.

Lex de ambitu, 36.73.T. Calphurnia, 102.73.P.

Lex Caina, 532.342.T.559.342.P.

Lex de conſuetudine, quòd pro lege ſuſcipiatur, quum deficit lex, 342.46.T.353.46.P.

Lex de fœminis vino abſtinendis, 36.80.83.T.

Lex quæ fœminas à duodecim annis, maſculum. vero à duobus amplius ad negotia mittit, 371.100.T.380. 100. P.591.442.T.634.442.P.

Lex de filiis familiæ, quod ſine conſenſu patrum ritè non nubant, 334.62.T.339.62.P.

Lex Iulia de adulteriis, & de vi publica ſeu priuata, 532.341.T.559.341.P.

Lex Iulia cogens matrimonium contrahi, 34.52.T 99. & 100.51.P.

Lex de iudicatis in partes ſecandis à creditoribus in bonorum proſcriptionem mutata, 34. 53.T.100.53 P.

Lex contra Mathematicos, 284.47.T.294.47.P Ne quis inauditus damnetur, 24.9.T. 26.21.T. Seueri & Antonini, 97.21.T.

Lex Rhodia de iactu, 802.27.T,817.27.P.

Lex Scantinia, 1145.101.T.1154.101.P.

De ſeruis foras nubere interdictis, 333.51.T.338.51.P.

De ſeruitute vindicandis fœminis, quæ cum alieno ſeruo poſt dominorum denuntiationem in conſuetudine perſeuerauerunt, 333.52.T. ex S.C Claudiano, 338.52.P.

Leges Lycurgi à Lacedæmoniis emendatæ, 33.50.T. 99. 50.P.

Liare ciſternam, 283 37.T.294.37.P.

Libacunculus, ſeu Limacunculus, 258. 198. T. 277. 198.P.

Libanus, mons thuris vocabulo eſt penes Græcos, 844. 130. T.891.130.P.

Liber Deus cum myſteriis ſuis vrbe & vniuerſa Italia eliminatus, 37.86. T. 103. 86. P. vitem demonſtrauit, 47.167 T.108.167.P.253 32.T. Tigribus vehebatur, 49. 182.T. Libero & Veneri conuenit, Deis ebrietatis & libidinis, 253.101.T. barba raſa pingebatur, 257.178.T.276. 178.P. eius munus ſertum Ariadnæ, 343. 69.T.354.69. P. idem quis Oſiris apud Ægyptios, 343.77.T.355. 77. P. de Indis triumphauit, vnde dies in illum ſollemnes magna corona appellantur, 343.81.82.T 355.81.356.82.P. princeps laurea corona, 343.81.T.355. 81.P.346.148.T. 359. 148.P vt Deus triumphorum, 346. 150. T. 359. 150 P. recenſetur inter eos qui excecto matris vtero viui aërem hauſerunt, 583.338.T.626.338.P.

Liberalia ſacra, 85. 552.T.140.552.P. ludi, 252. 31. T. 263.31.P. ſcenici, 25 .102 T.269.102.P.

Liberorum orbitatiam à gentilium prophanis vitabantur, legibus lecabantur, 324 31.T.328.31 P.

Libertatis ſeruorum inſignia, veſtis albæ nitor, aurei anuli honor, & patroni nomen, tribus, ac menſa, 706. 401.T.735.401.P.

Libertini, 8.87.T.

Liberum arbitrium, 580.266.273. vſque 581.281. T. 622.268. vſque 623.281.P. ſubiacent gratiæ diuinæ, quod τὸ αὐτεξούσιον dicitur, Ibidem.279.T.P. liberi arbitrij à Deo inſtitutus homo & ſua poteſtatis 772. 31. T. 786.30.31.P. ſed & in poſterum legibus pi ponuntur ante hominem, bonum & malum, vita & mors, 77 32.T. atque adeo etiam poſt peccatum manſit hominis liberum arbitrium, 787 32.P. alioquin nec boni nec mali merces iure penſaretur ei, qui aut bonus aut malus neceſſitate fuiſſet inuentus, non voluntate, 773 38.T 788.38.P. certaminis enim dedit ſpatium Deus, vt & homo eadem arbitrij libertate elideret inimicum quæ ſucciderat illi, & ita ſalutem digne per victoriam recuperaret, 776.68.T. 790. 68.P.1253.7.T.1262.7.P.

Libido, pro appetitu & inclinatione, 500.128.T.512. 128. P.

Libitina, 347 91.T.361.291.P.

Librare, 236.60.T.243.60.P.

Libripens, 773.36.T.787.36 P.

Libri vitæ, 346.171.T 361.171.P.

Licebit, pro liquebit, 196.34.T.204.34.P.500. 129.T. 512.129.P.

Licentia, 568.21.T.604.21.P. Poëtica, Pictoria & hæretica, 741 33.T.758.33.P.

Lignaee, 993.38.T.

Limentinus Deus, 287.115.T.298.115.P.

Lingua Græca & Latina propinquæ inter ſe, 149. 29. T.151. 29.P. aliarum gentium omnium varia vox varius ſonus, propria quæque gentis loquela, 149.29 T.

Liquuit, pro claruit, 658.136 T.670. 136.P.954. 225. T.980.225.P.993.40.994 51.T.

Litigaee, 345.126.T.358.126.P.

Litterarum inuentor Saturnus dicitur à quibuſdam, 46. 160.T.108.160.P. ab aliis Mercurius, 148.25.T. Ægyptius nempè, 151.25.P. verior eorum ſententia, qui Aſſyriis earum inuentum tribuunt, 119.276 & 151 25.P. ad eos enim ab Hebræis poſt diluuium tranſlata ſunt, Ibid. neceſſariæ commercij rebus, & noſtris erga Deum ſtudiis, 344. 90.T.356.90.P.

Litterator, & litteratura, 284.58.T.295 58.P.

Localitee, 6.24.T.

Loculi, 36 81.T. pro promptuariis, 102 81 P.

Λογικὸν anima, 575.171.576.204. vſque 214.T. 615. 171.618.204. vſque 619 214.P.

Λόγος, filius Dei, 1015 44 45.T.1035.44.45.P.

Loth frater Abrahæ, pro meritis iuſtitiæ de Sodomitarum incendio liberatus, 1 .8 T. cuius vxoris ſtatua durabat adhuc ætate Tertulliani, 1097.6 T.1099.6.P.

Lucanus vrſus, 677.24.T.710.24.P.

Lucar, 994.56.T.1006.56.P.

Lucina Dea, quæ producat in lucem, 590 436.T 633. 436.P. cui in partu eiulatur, 592. 447.T. 634.447.P. eadem quæ Iuno, Ibid. 448. T.P. & à quibuſdam etiam Diana, Ibidem. T.P.

Lucius, Titius, 31.37.T.98.37.P.

Lucretia, 225. 47. T. 230.47. P. 1128. 71. T. 1135. 71. P.

Lucri ducere, 952 315.T 387.315.P.

Luctatus, 258.208 T.278.208.P.

Lucullus primus ceraſa ex Ponto Italiæ promulgauit, 47.168.T.1 8.168.P. Iudæam vſurpauit L. Licinius Lucullus, 1201.71.T.1220.71.P.

Ludorum originem Auctores multi commentariis ſuis ediderunt, 251.23. T. 262.23.24. P. è quibus à Lactantio citatur Siſinnius Capito, Ibidem. eorum origo & nomen à Lydis, 251.25.26 27. 28.T. 262. 25.263. 26.27.28. etſi Varro à ludo, id eſt luſu interpretetur, 262 29 P. varia eorum genera, 252.30. vſque 60.T.262.23. vſque 264. 51.P.

51. P. eorum tituli, 252. 51. vſque 60. T. 264. 51. vſque 265. 60. P. eorumdem apparatus, 252. 60. vſque 67. T. 265. 60. vſque 67. P. loci, 252. 67. vſque 253. 82. T. 265. 67. vſque 267. 81. P. artes, 253. 81. vſque 94. T. 267. 81. vſque 268. 94. P. ſacri & ſunebres, id eſt Deis nationum & mortuis, 252. 59. T. 265. 59 P.

Luna maſculus Deus, 113. 218. P. 253. 85. T. 267. 85. P.

Luna modulationibus menſtruis variat, 5. 21. T. 12. 21. P.

Lunenſes, 533. 372. T. 561. 372. P.

Lunchus 345. 133. T. 358. 133. P.

Luperci, 70. 419. T. 129. 419. P. *Luperci ludi*, 252. 30. T. 263. 30. P.

Lurconiana condimenta, 588. 405. T.

Luxuria, pro libidine, 779. 116. T. 792. 116. P.

Lybia pro Africa, 6. 25. T. 7. 53. T. 7. 62. T. 16. 62. P. *in ea Atlantes*, 596. 550. T. *Hinc Lybica paleſtra*, 1096. 2. T.

Lycurgus apocarteresin optauit, quòd leges eius Latones emendaſſent, 33. 50. T. 99. 50. P. 89. 584. T. 141. 584. P

Lydia, 65 353. T.

Lydi, 5. 14. T. 12. 14. P. *ludorum inuentores*, 12. 14. P. 252. 25. T. 28. *Ibidem*. 263. 28. P. *ex Aſia tranſuecta in Hetruria conſederunt, duce Tyrrheno, vnde Romani artifices mutuati ſunt tempus & enuntiationem*, 251. 25. 26. 27. T. 263. 25. 27. P.

Lymphati, 461. 38. T. 475. 38. P. *ſiue Lymphatici*, 597. 558. T.

Lynceſtarum aqua ebrios efficit, 528. 190. T. 597. 557. T. 641. 557. P.

M

M*Acaria, ſiue fortunata, Æon Valentini*, 518. 18. P. 526. 82. T. 541. 82. P.

Macariotes, Æon Valentini, 519. 27. P. 526. 86. T. 541. 86. P.

Macedonia, 399. 210. T. 431. 210. P. *vſque ad eam dominatus Balarides*, 595. 507. T. 638. 507. P. *in ea oraculum Hermiona*, 595. 534. T. 639. 534. P.

Machabæi Sabbatis pugnando legem paternam ad priſtinum reuocauerunt, 162. 17. T.

Machara, 399. 228. T. 434. 228. P.

Mæandrico fluxu veſtis, 8. 85. T. 18. 85. P.

Macenius vxorem impunè trucidauit, quæ vinum attigerat, 36. 82. T. 102. 82. P.

Magdenburgenſes Centuriatores notati, 10. 1. P. 109. 184. P. 114. 238. P. 131. 441. P. 142. 596. P. 204. 26. P. 210. P. 219. 23. P. 222. 58. P. 350. 30. 34. 36. P. 352. 40. P. 374. 1. P. 431. 212. P. 474 27. P. 787. 32. P. 1132. 42. P.

Magi pro incantatoribus, 63. 344. T. 123. 344. P. *phantaſmata edunt defunctorum, inclamant animas, pueros in eloquium oraculi eliciunt, multa miracula circulatoriis præſtigiis ludunt, ſomnia emittunt, habentes ſemel inuitatorum dæmonum adſiſtentem ſibi poteſtatem, per quos & capra & menſa diuinare conſueuerunt*, 65. 355. 356. T. 124. 355. 356. P. *Magicis deuinctionibus homicidium perpetratur*, 250. 11. T. 261. 11. P. *miraculis quomodo operetur circulatoria ſecta*, 284. 55. 56. T. 295. 55. 56. P. *appellantur Sophiſtæ, Chaldæi, incantatores, coniectores*, 284. 57. T. *circulatores aſtrologi*, 401. 276. 277. 278. T. 444. 276. 277. 278. P. *eliciunt explorandis occultis per catabolicos, paredros, & Pythonicos ſpiritus*, 585. 366. 367. 368. 369. T. 628. 366. & c. P. *animas euocaturos ſe ab inferûm incolatu pollicentur, ſed dæmones operantur ſub obtentu magiæ, quam omnes penè fallacem vouent*. 600. 633. 634. 635. T. 646. 633. P. *Magicarum virgarum dracones, & Samuelis euocatio, Simonis quoque & Elymæ Magorum ſigna, præſtigiæ*, 601. 636. vſq. 639. T. 646. 636. vſque 639 P.

Magi Reges Orientis, qui Chriſtum muneribus affecerunt, Arabes, 167. 104. T. 284. 32. T. 295. 52. P. *Perſarum Sophiſtæ*, 745. 79. T. 760. 79. P.

Magica, pro Magia, 600. 626. T. 645. 626. P.

Magiſtratum ambientes, quas non ignobilitates veſtium adſectabant, quæ non atria nocturnis & crudis ſalutationibus occupabant? 198. 68. T. 208. 68. P. *propter vnius anni volaticum gaudium*, 198. 69. T. 208. 69. P. *omnis dignitas adminiſtrationis eo nomine ſignificatur*, 254. 121. 122. T. 271. 121. P.

Magnam matrem interpretabantur terram, 746. 85. T. 761. 85. P. *Vide Mater magna*.

Magnes ferrum adtrahit, 502. 151. T. 514. 151. P.

Malitia etiam apud Græcos interdum pro vexationibus accipiuntur, non pro malignitatibus, 782. 162. T. 795. 162. P.

Mali naturalia, timor, pudor, tergiuerſatio, pænitentia, deploratio, 26. 18. T. *malè velle, facere, dicere, cogitare, ex æquo vetamur*, 77. 482. T.

Mallum oppidum, 595. 530. T. 639. 530. P.

Malus pro diabolo, 195. 15. T. 204. 25. P. 237. 70. 71. T. 244. 70. P. 313. 24. T. 318. 24. P.

Mammona nummus, 869. 520. T. 920.. 520. P.

Mancipes, 47. 164. T. 108. 164. P. 254. 104. T. 269. 104. P. 281. 4. T. 291. 4. P.

Mandane Aſtyagis Medi filia, 595. 497. T.

Mandare, 341 33. T. *pro agendum committere*, 350. 33. P. *mandator*, 800. 5. T. 816. 5. P.

Manere, pro exſpectare, 167. 102. T. 184. 102. P.

Manticularius, 86. 564. T. 140. 564. P.

Manuſtretia, 283. 41. T. 294. 41. P.

Marcionis Deus melior de tranquillitate à Stoicis venerat, 391. 40. T. 410. 40. P. *Ponticus Nauclerus appellatus, quem conſtat Antonini ferè principatu fuiſſe, & in Catholicam primò doctrinam credidiſſe, apud Eccleſiam Romanenſem, donec ſub Epiſcopatu Eleutherij, ſemel & iterum eiectus, cum ducentis ſeſtertiis quæ Eccleſiæ intulerat, in perpetuum diſcidium relegatus, venena ſua diſſeminauit; poſtmodum pænitentiam confeſſus, ita pacem recepturus, ſi ceteros quoque quos perditioni erudiſſet, Eccleſiæ reſtitueret, morte præuentus eſt*, 396. 163. vſque 397. 173. T. 424. 163. vſque 424. 173. P. *continentiæ iactitator*, 397. 174. T. 424. 174. P. *Ponticus genere*, 404. 322. T. *diſcipulus Cerdonis, qui eadem quæ ille hæreticus antè dixerat, Ibid* T. 454 *hær*. 17. 322. P. 740. 2. 4. 16. T. 755. 2. P. *eius ſcripta: Euangelium, Epiſtola, Antitheſeis, Apoſtolicum inſtrumẽtum, Ibid*. P. *eius hæreſeis, quòd nuptias abſtulit, Euangelia correxit, Deum quem inuenerat, amiſit*, 740. 17. 18. 19. T. 756 17. 18 19 P *aduerſus quem antea quidem ſcripſerat, ſed iam plenius*, 740. 3. T. 755. 3. P *ſub Antonino maiore floruit, ſed quoto anno incertum; de hoc conſtat, quòd Antoninianus hæreticus ſit, ſub Pio impius*, 748. 128. 129. 130. T. 763. 128. 129. 130. P. *librum primum aduerſus eum ſcripſit Tertull. de Deo vnico*, 740. 2. T. 755. 1. P. *librum ſecundum de Deo iuſto, & tamen optimo*, 770. 1. T. 785. 1. P. *vtpotè qui Deum de arbitrio ſenſus ſui penſitaret*, 770. 5. T. 785. 5. P. *tertium librum adu. Marc. ſcripſit de Chriſto*, 801. T. 816. 1. P. *librum quartum de Antitheſibus eius ex Euangelio*, 834. 1. 2. 3. T. 881. 3. P.

quod ex Luca Euangelio interpolato adulterauit, 835.15. 836.19.20.T.882.15.19. P. cum aliquando in Catholicam Eccleſiam credidiſſe, quum & pecuniam contulit, ex Epiſtola eius conſtat, 837.31 32. T.884. 31.32. P. librum quintum aduerſus eum ſcripſit ex Epiſtolis Pauli, 938.1. 2.3.T.963.1.2.3.4.P. in quo contra eum oſtendit Paulum Apoſtolum & teſtimonium habere à Deo creatore, & conuenire cum veteri Teſtamento, Ibid. vſque 988. T. P. ſaltem ex illis quas ipſe agnouit epiſtolis; nam quaſdã mutilauit de numero, 939. 13.T. 964. 13.P. Antoninianus hæreticus, 961.295.T.985.295. P. ætate interim Tertulliani maior pars erat omnibus in locis ſententiæ Catholicæ quàm hæreticæ, 962. 312.T.987.312.P.

Marcomanni hoſtes Romanorum, 78.489.T.

Marcus Æmilius Deũ Alburnum conſecrauit, 35.56. T.100.56.P.

Marcus Aurelius Imp. apud Syrmium interemptus, 16.Kal.April. 69.400.T.120.400.P.

M. Tullius quingentis milibus nũmũm orbem Citri emit, 9 101.T.19.101.P. menſam citriam, Ibidem. eius elloquentia, 48.173.T. hinc menſa Ciceroniana, 588.405. T. Iulium Octauium puerulum adhuc, & ſibi ignotum iam & Auguſtum & ciuilium turbinum ſepultorem de ſomnio norat, 595.508.T.638 .508.P. eius dignitatẽ paruuli etiam nunc gerula iam ſua inſpexerat, 595. 513. T. 638. 513.P.

Mappam mittere in Circenſibus, 255. 142.143.T.272. 142.143.P.

Marcus Iureconſultorum vox, 532.354.T.560.354.P.

Mare pro Deo habebant, 253.93.T.268. 93.P.

Margarita ipſo nomine pretioſa, 9.109.T.

Margo qualibet, 9.100.T.19.100.P.

Maria, Atlanticum, Hadria, Tyrrhenum, 6.25.T. mortuum, 6.27.T.13.26.P.82.528.T.138.328.P. Corinthium, 82.529.T.138.529.P. Erythræum, 161.13.T. idẽ quod rubrum, 176.13.P. Oceanus, 499.122.T.512.122.P.

Maria virgo licet Hebræis reſiſtat, etiam mulier appellatur, 368.45.46. 47.T.377.45.46.47.P.

Mars Deus tredecim menſibus in vinculis penè conſumptus, 51.206.T.112.206.P. et Romulus Equiria inſtituit, vtpote eius filius, qui duello potens appellabatur; eidem Numa Pompilius ludos inſtituit, 252. 35.38.40. 47.T. 263.35. 38.402.64. 47. P. ipſe enim per Iliam & Romulos Romanus, 346.152.T.360.153.P.

Mars homicida, 108.172 P.

Martyres omnem veniam à Deo compenſatione ſanguinis ſui expediunt, omnia huic operi delicta donantur, 95. 634.T.145.634.P. ita appellati non modò qui iam toleratis ſuppliciis pro Chriſto mortem obierant, ſed & qui in confeſſione nil tormentorum atrocitate moti firmiter perſtiterant, aut carcere detenti, aut iam dimiſſi, ſiue etiam qui vt torquerentur, incluſi erant, 226. 1. P. qui propriè martyres deſignati appellentur, 223.4. T. 226. 4.P. 341. 21.T. in carcerem coniectis diabolum in domo ſua conculcant, 224 8.T. ab eis quidem pacem in Eccleſia non habentes exorare conſueuerunt, 224. 12.T.227.12.P. eorum curam gerebat Eccleſia, 224. 22. T. tam viuentium per eleemoſynas & commemorationem in ſacrificio, quàm iam defunctorum in ſacrificiis & commemorationibus dierum quibus exceſſerant, 228. 22.P. ex quibus commemorationibus orti dies feſti martyrum, Ibidem. quorum nomine etiam recitabantur in ſacrificio, Ibidem. animari debent exemplis eorum, qui famæ & gloriæ ſolius cauſſa multa perpeſſi ſunt, 225.45.&c.T.230.45.&c.P. exemplis etiã eorum qui affectatione quadam omnia tormenta conculcant, Ibid. & 232.59.& 60. denique conditionis humanæ contemplatione, 225.61.62.63.T.231.61.62.63.P. ad oſculanda martyrum vincula carcere incluſorum reptabant Chriſtiani, 332.29.T.336.29.P. vnde & orta reliquiarum Sanctorum veneratio, Ibidem. P. eorundem natalitia celebrata, 341.37.T.351.37.P. faſti quoque obſeruati, Ibid. P.346.177.T. propriè enim illis nihil iam reputari poteſt, 994.45.T.1005.45.P.

Martyrium, pro teſtimonio, 344.99 T.356.99.P.

Martyrium, ſecunda intinctio, 238.89.T. 245. 89.P. 293. 44.T.1005. 44 P. baptiſmus ſanguinis, Ibidem. T.P ſtatim ad ipſum diuinæ ſedis aſcenſum perducit, 238. 90.T.245.90.P. eius neceſſitatem illudebant Valentiniani, 532.321.T.558.321.P. item Gnoſtici, contra quos Scorpiacon ſcripſit de bono Martyrij, 989.3.T.1001.3.P primò bonum Martyrij commendans, quòd idololatriam ita vitandam præcipiat Dominus, vt & loca exterminari, & idololatras interfici iuſſerit; quòdque vindicata ſit à Deo in populum Iſraël, quæ martyriis patrocinantur, 990. 14. vſque 992.35.T.1002.14. vſque 1004.35.P. deinde quòd etſi periculoſum ac durum, vtiles tamen dolores non ſecus atque medicina adfert, 992.35. vſque 993.39. T. 1004.35.&c.P. quòd etiã certaminis nomine Deus nobis martyria proponat, pro quorum meritis mercedem accipiemus, 993.39. vſque 994. 46. T.1005 39. vſque 46. P. quòd etiam fidei ſint examinatoria, 994 46. vſq. 52.T. 1005.46. vſque 1006. 52.P. quòd etiam martyriorum à primordio & in lege exempla inuenire ſit, 994.52. vſque 995.59.T.1006.52 vſque 59.P. quòd etiã in nouo Chriſtianiſmo Chriſtus ad martyria hortatus ſit, 995 59. vſq. 996.65.T.1006.59. vſq. 1007.59.P. eáque in hac vita, non verò in cælis, quod volebant Valentiniani, 996.65. vſque 997.82 T.1007. 65. vſque 1008.82.P. & quòd aliis verbis ea Chriſtus adprobauit, 997.82. vſque 998. 86.T.1008.82. vſque 86.P. approbantur etiam martyria ex Epiſtolis, SS. Petri & Ioannis, ac huius Apocalypſi, 998.86. vſque 999.99.T.1008.86. vſque 1009.99.P. ex Pauli quoque Epiſtolis, 999. 99. vſque 100 . 113. T. 1009.99. vſque 1010.113. . denique ex Actis Apoſtolorum & martyriorum hiſtoriis, 1000. 113. &c.T. 1010. 113. vſque 1011.120.P.

Marucini, 959.272.T.983.272.P.

Maſſagetæ parentum cadauera vorabant, 740.6.13.T. 756.13.P.

Maſſalis ſumma, 853.257.T.901.257.P.

Maſſaliter, 529.211.T. 550.211.P.1165.101.T.1172. 101.P.

Mater familiæ, 371.100.T.

Mater magna Deûm, 253.76.T.266.76.P. ipſam lauationibus efferebant, 460.32.T.475.32.P. terra, 746.85. T.761.85.P.

Materiam Deo coæternam primus aſſeruit Hermogenes pictor hæreticus, 488.2. vſque 12.T. 503. 2. vſque 504. 12.P. Stoicos in hoc imitatus, 488.10. 11.T. 504. 10.11. P prætexens Deum neque ex ſeipſo cuncta facere potuiſſe, neque ex nihilo, & Deum ſemper Deum etiam ſemper Dominum fuiſſe: fuiſſe itaque materiam ſemper cuius Dominus fuerit, 488.12.13.14.T.504.12.13.14.P. ſed ex ſcripturis probatur, tum primum Dominum fuiſſe, quum creaturam cui dominaretur, condidit, 488.14 vſq. 489. 21.T.504.14. vſque 505. 21. P. materia itaque Deo coæterna eſſe non poteſt; alioqui Deus eſſet, cùm minor & inferior Deo eſſe nequeat ſi æterna ſit, 489. 21. vſque 490. 30.T.505.21. vſque 30.P. quid, quod præponitur illa Deo, ſi ex materia cuncta fecerit, 490.30.T. 505.30.P. quippè

qui

qui id dominio facere non potuerit, ſed precario aut vi; proinde etiã mali auctor, aut adſertor dici debeat, 490.33. *vſ.* 491.39.*T*.506.33.*vſque* 39.P.*malam enim dicebat Hermogenes materiam, qualis tamen eſſe non poteſt, ſi æterna ſit*, 491.39.*vſque* 492.49.T.506.39.*vſque* 507.49.P. *oportuit igitur illam boni & mali capacem eſſe, & proinde Deum materiæ deſeruiſſe*, 492.49.*vſque* 52.*T*.507.49.*vſque* 52.P.*aut Deo itaque adſcribendum bonum & malum, aut materia, aut alterum alteri*, 493.53.*vſque* 56.*T*.507.53 *vſque* 56 P.*repugnat hæc hæreſis cum vnici Dei ſtatu qui fecit omnia ſimul; nemo enim cooperari Deo potuit, niſi ſophia eius, & ſermo, id eſt filius Dei*, 493.56.*vſque* 494.64.*T*.507.56.*vſque* 508.64.P. *nec pro illa facit illud Geneſis: In principio fecit Deus cœlum & terram*, 494.64.*vſque* 495 73.*T*.508.64.*vſque* 73.P. *quia ex nihilo omnia factis ſcriptura indicat, dum non addit, ex quo facta ſint; quum enim quid ex aliquo fit, refert, vnde fiat*, 495.73.*vſque* 80.T.508.73.*vſque* 509.80. P.*nihil etiam pro illo facit illud: Terra autem erat inuiſibilis & incompoſita*, 495.75.*vſque* 498.103.*T*.509.80.*vſque* 510.103. P.*neque etiam illud: Et tenebræ ſuper abyſſum*, 498.103 *vſque* 499.116.*T*.510.103. *vſque* 511.116.P.*omnia ex nihilo conſtiterunt, quia in nihilum redigenda ſunt*, 499.116.*vſque* 123.T.511.116. *vſque* 512.123. P *materia autem neque corporalis eſt, neque incorporalis*, 499.123.*vſque* 500.130.T.512.123. *vſque* 130.P. *nec bona nec mala*, 500.130.*vſque* 132.*T*.512.130.131.P. *nec ſitum habere, nec definitiua eſſe poteſt, nec in melius reformata dici aut moueri*, 500.132.*vſque* 502.148. T. 512.132.*vſque* 513.148.P *proinde, cum ex materia Deum operatũ tradit, & à Philoſophis recedit, & à Prophetis at ab Apoſtolis*, 502.148.&c.T.513.148. 249 150. 514. 251.&c. P.*eam etiam innatam voluerunt Stoici, Pythagorici, & Plato ipſe*, 528.183.*T*.548.283.P.

Mathematici Magis comparantur, 86.559.*T*.284.50. 51.53.*T.maximè Genethliaci*, 295 50.51.53.*T.de Chriſto matheſis irridetur, Ibidem. ſicuti etiam quod Saturni & Martis ſtellas obſeruent & climacterica, Ibidem. &* 56. 59.*vtrobique*. 747.115.116.117.118.119.T.763.115.216. 217.118.119.P.

Μαθήσεις, 581 306 *T*.624.306.P.

Matrimonium cum ethnicis diſiungebatur, 238.78.*T*. 244.78.P.*coniunctio viri & fœminæ benedicta à Domino*, 323.12. T.*apud Patriarchas etiam pluriſariam matrimoniis vti fas fuit, Ibidem*.13.14 T.327.13.14.P *matrimonium etſi bonum, continentia tamen melior*, 323.15. *vſque* 21.T.327.15.*vſque* 21.P.*quòd neque carnis, neque ſeculi neceſſitas ad nuptias cogat*, 323.21.*T.vſq*.324.30.*T*. 327. 21. P. *nec liberorum procreatio neceſſaria eſſet*, 324.30.*vſque* 35.T.328.30.*vſque* 35.P.*ſaltem cum gentilibus non contrahendum*, 331.1.T. 334 1.P.*quòd in Domino tantũ, id eſt Chriſtiano, nubendũ præcipiat Apoſtolus*, 331 2.*vſ*.11.T.334.2.*vſ*.335.11.P. *nec ſibi cõtrariatur, quum de viro infideli & vxore fideli agit, quia deſignat eos qui in matrimonio gentili inuenti fuerũt*, 331.11.*vſq*. 332.17.T.335.11.*vſque* 23.P.*Deo ſatisfacere gentili nupta non poteſt; quare arcenda à communicatione fraternitatis*, 332.17.*vſque* 31.T.335.17.&c.336.26.*vſq*.31. P.*ſtupri enim rea eſt*, 332.18.T. 335.18. P. *& gentiles noſtra noſſe non expedit*, 332.31.*vſque* 333.38.T.336.31.32.33.P *nec poterit euadere vxor, vt gentilium ſollemnia prohibita non obſeruet*, 333.38.*vſque* 45.T.337.38.*vſque* 45.P.*ratum tamen eſt matrimonium cum gentili ante fidem contractum*, 333.45.*vſque* 49.T.337.45.*vſque* 49.P.*poſt fidem verò etiam de iure ratum non eſt*, 333.49. *vſque* 59. *T*.337.49.*vſque* 338.59.P. *at felix illud matrimonium quod Eccleſia conciliat, confirmat oblatio, obſignatum angeli renunciãt, pater rato habet, iugum duorum fidelium*, 334 60.61.62.T 338.60.61 339.62.P *ne nubamus ethnicis, habemus legem à Patriarchis & Apoſtolo*, 346.180. T.361.180.P.*ſacramentum*, 400.248.T. 439.248.P. 532.328.T.558.328.P.580 270.*T*.622. 270.P. 960. 285.*T*.984.285.P.1140. 19. T.*ſtatus benedictus apud Deum, in quo concubitum libido, non conditio fœdat*, 584 352.*T*.627.352.P *quare male à Marcione ſpurcitiæ nomine accuſatur & damnatur; nos verò ſanctitatem ſine nuptiarum damnatione ſectamur, & præferimus, vt bonum melius, quum Deus coniugium benedixerit*, 754.195.*vſque* 204.T.767.195.*vſque* 204.P.*quia ſi nuptiæ non erunt, ſanctitas nulla eſt; iam verò ſementem generis humani compeſcere totum, optimo Deo congruere non videtur, Ibidem*.204.205.T. P.844. 131 132 *T*.891.131. 132.P.8.9.351 352.T 908.351.352. P.871.539.T.922. 539.P.*etſi Apoſtolus bonum continentia præfert, tamen & coniugium contrahi permittit*, 946.109.T.971.109. P.1078.5.*T*.1081.5.P.*vetat tamen cum ethnico contrahi, ſicuti & aliæ ſcripturæ*, 946.112.113 T.971.112.113 P. *hæretici qui nuptias auferunt*, 1137.1 T 1147.1 P.*Domino, id eſt, non ethnico*, 1141.46.*T*.1151.46.P.*matrimonium eſt, quum Deus iungit duos in vnam carnem, aut iunctos in eadem carne deprehendens, coniunctionẽ ſignauit*, 1142 71 *T*.1152.71.P.*ex voluntate*, 1143.82.T.1153.82.P. *poſtulabatur id ab Epiſcopis, presbyteris, diaconis, & viduis, & coniungebantur in Eccleſia*, 1143.84.T. 1153 84.P.

Matrix, 160.7.T.368. 41.T.377.41.P.394. 129.T. 421.129.P. *hinc matrices, libri Cæſares fiſci*, 1165.102.*T*. 1172.102.P.

Matronales, 287.108.T.298.108 P.

Mattea, 147.20.*T*.150 20.P.

Maturare, 193.7.*T*.201.7 P.

Matutæ matri Deæ coronam non imponit niſi vniuira, 1147.130.T.1157.130 P.

Mauilus Adrumeticus ad beſtias damnatus, 153 21.T.

Mauri hoſtes Romanorum, 78.489. T.134.489 P *eorum multi fines ad fidem conuerſi*, 164.40.T.178.40.P. *à Romanis obſidebantur, ne regionum fines ſuarum excederent*, 164.51.T.179 51.P.*vani à Salluſtio appellantur*, 580.266.*T*.622.266.P.

Mauritania, 68.384.T.127.384.P.154.44.T.157. 44.P.

Medea maga, 597.563.*T*.641.563.P.

Medica gens, 8.80.T.*Pro Perſis*, 18.80.P.264.30. T. 177.30.P.*Romæ viſi*, 305.56.T.*in triumpho Seueri*, 309. 56.P.

Medicare, 700.338.T.731.338.P.*medicater*, 810.125. T.825.125.P.

Medici ab Eraſiſtrato nuncupati, 32.43.*T*.98.43 P.

Medicinas ſibi diuinitùs adtributas agnoſcunt animalia irrationales, ceruus dictamnum, hirundo chelidoniam, 199.74.75.T.209.74.75.P. *primus illas Æſculapius exploraſſe dicitur*, 344.93.T.356.93.P.*Iſaias etiam Ezechiæ languenti aliquid medicinale mandauit*, 344.94.*T*. 356.94.P.*ſcit & Paulus ſtomacho vinum modicum prodeſſe, Ibidem*.T.*medicina ſoror Philoſophiæ*, 569.31.T. 605.31.P.*medicorum inſtrumenta ad educendos, & nonnumquam perimendos infantes in vtero matrum, hebes vncus, æneũ ſpiculũ*, 583.331.332.333.T.626.331.332.333, P.*varias adlegant mortis cauſſas, vtpotè quæ ſit euerſio aut materiarum, vt fellis, vt ſanguinis; aut regionum, vt*

cordis, ut iecoris; aut viarum, ut venarum, ut arteriarum, 598.585.T.643.585.P. *medicina non euitanda, etiam ſi ferramenta eius ſecent, inurant, amputent & conſtrictẽt; quando ſine inſtrumento artis medicus eſſe non poßit,* 778.96.T. *eſt planè ſæuitia de ſcalpello, de cauterio, de ſinapis incendio; nõ tamen ſecari, inuri, morderíque malũ, quia dolores utiles adfert,* 992.37.T.1004.37.P *medicum quoque miraberis in illo, quod fermè pares adhibet qualitates medelarum, aduerſus qualitates querelarum, nam & calores caloribus amplius onerando compeſcit, & ardores ſiti potius macerando reſtringit, & fellis exceſſus, amaris quibuſque potionibus colligit, & ſanguinis fluxus deſuſa inſuper venula reuocat,* Ibidem. 38.T.P.

Megalenſes ludi, 252.52.T.264.52.P.

Megarenſes obſonant quaſi cras morituri, ædificant quaſi nunquam morituri, 81.509.T.136.509.P.

Megillus interlocutor dialogorum Platonis, de legibus, 580.265.T.622.265.P.

Melampi initiationes Argis, 63.334.T.123.334.P.

Melchiſedech ſacerdos Dei ſummi, 160.7.T.

Melitus accuſator Socratis, 568.9.T.603.9.P.

Memoria, ſenſuum & intellectuum ſalus, theſaurus omnium ſtudiorum, 581.312.313.T.625.312.313.P.

Memoria, 159.4.T. *pro ſcripturis,* 175.4.P.

Menelaus deuicta Troia Helenam recuperauit, 589.414.T.

Menidæ Peloponneſum occuparunt, 586.373.T.629.373.P.

Mens, Æon Valentini, 403.315.T.

Menſtruum, 1233.5.T.1262.5.P.

Mentiri pro ſimulare, de Abraham accipitur, 312.16.T.317.16.P.

Meracior, 373.132.T.381.131.P.

Merces operũ à Deo remuneratore, 77.482.T.194.9.T. *perennis vitæ,* 196.33.T.196.39.T. *præmium, corona æternitatis, brabiũ,* 224.20.43.T.230.43.P.237.73.238.75.T.244.73.75.P.303.1.T 312.19.T.317.19.P.325.54.T.329.54.P.347.197.etc T.362.197.T.362.197.P.371.111.T.380.111.P.680.77.T.713.77.P.683.114 T.716.114.P.780.125.T.793.125.P. *retributio pro meritis fit à Deo iudice, & diſpunctore,* 852.248.T.900.248.P.856.309.T.905.309.P.860.373.T.910.373.P.862.408.T.912.408.P.953.197.T.978.197.P.993.43.T.1005.43.P.1052.17.T.1055.17.P.1123.13.T.1129.13.P.1143.80.T.1153.80.P.1253.7.T.1262.7.P.

Mercurius Ægyptius tempore Oſyridis, lanitij & veſtis auctor, 7.53.T.15.53.P. *primus litteras enarrauit,* 148.25.T.151.25.P.344.89.T.356.89.P

Mercurio Deo apud Gallos humana hoſtia cædebatur, 41.124.T. *quem Eſonem & Teuthantem alij vocant,* 105.124.125.P.994.51.T.P. *fur & nebulo,* 108.172.P. *mortuos cauterio examinare ſcribitur,* 53.228.T.113.228.P. *illi modi & organa conſecrata,* 253.103.104.T.269.103.104.P. *quod neruos primus in ſonum ſtrinxerit,* 344.91.T.356 91.P. *apud Poëtas euocator animarum,* 699.592.T.643.592.P.

Meridiani gladiatores, 53.227.T.113.227.P.

Merita operum bonorum, 56.262.T.118.262.P.84.543.T.91.608.T.93.612.T.143.612.P.147.14.T.160.8.T.193.5 T.202.5.P.238.82.T.245.82.P.371.111.T.380.111.P.683.120.T.716.120.P.745.69.T.760.69.T.773.38.T.788.38.P.950.167.T.976.167.P.

Meritorium, pro taberna meritoria, 526.54.T.539.54.P.

Meropes, 5.19.T.

Meſopotamia fidem amplexa, 164.31.T.177.31.P.

Meßiæ columnæ, 252.73.T. *à Meßia Dea,* 266.73.P.

Metæ in Circo, 252.39.T.263.39.P.253.77.T.258.202.206.T. *ſeptem numero,* 277.202.P.

Metallo dari, 7.50.T.15.50.P. *Metallorum opera prodiderunt angeli deſertores,* 303.19.T.306 19.P. *eorum ferales officinæ,* 304.39.T.308.39.P.

Metatio, 5.20.T.12.20.P.373.133.T.381.133.P. *Metator,* 743.54.T.759.54.P.

Metẽpſychoſis, Μετεμψύχωσις *Pythagoræ,* 387.382. *vſque* 589.411.T.629.377.380.382.630.384. *vſq.* 631.410.P.

Μετενσωμάτωσις, *Metenſomatoſis Empedoclis,* 587.382. *vſque* 589.411.T.629.377.380.382.630.384. *vſq.* 631.410.P.

Μετοικίαι, *ſollennes migrationes, quibus conſilio exoneranda popularitatis in alios fines examina gentis eructant,* 586.373.374.T.629.373.374.P.

Μηθεομαχεῖν, 153.22.T.

Metricos, Æon Valentini, 519.23.P.526.84.T.541.84.P.

Midas Rex, 5.19.T.12.19.P.496.85.T.509.85.P. *eius roſetum,* 6.43.T.14.43.P.347.195.T.

Mileſii, 7.54.T.15.54.P.303.7.T.306.7.P.

Militarior, 48.173.T.

Militia etiam Chriſtianis vſitata, 85.549.T.140.549.P. *ea excepta quæ cum idololatria commune quid habet,* 289.146. *vſque* 151.T.300.146.P. *multi enim fratres, id eſt Chriſtiani commilitones illi qui coronato capite recuſauit,* 341.15.T.349.15.P. *dummodò idololatriæ non ſeruiat,* 345.122. *vſque* 346.147.T.357.122.358.123. *vſque* 359.147.P. *milites ad lauacrum Ioannes admittebat, centuriones etiam fidelißimi quos Chriſtus probabat, & Petrus catechizabat,* 345.136.137.T.359.136.137.P. *cauendum tamen ne quid aduerſus Deum committatur.* 345.138.T.359.138.P.

Militum exercitia in papilionibus expeditis & ſubſtrictis; etiam in pace in armis deambulando, campum decurrendo, foſſam moliendo, teſtudinem deſecando; in bello verò, de vmbra ad ſolem, & ſole ad cælum, de tunica ad loricam, de ſilentio ad clamorem, de quieto ad tumultũ, 224.35.37.38.39.40.T.229.35.37.38.39.230.40.P. *eorum penula, ſpeculatoria caliga, gladius, calcei, corrigia, arma,* 340.10.341.12.13.T.349.10.12.13.P. *Lũchus, vexillũ, tuba, & alia caſtrenſia munia,* 345.133.134.135.T. *erat & militia regiarũ familiarũ,* 346.162.T.360.162.P.

Millenarium æuum a Platone mutuatũ de itinere mille annorum, 586.376.T.629.376.P.

Mimicæ ineptiæ, 255.148.T.273.148.P.

Mimus, 347.208.T.363.208.P.

Minare, 167.111.T.

Minerualia, 284.63.T.296.63.P.

Minerua Dea lanitij diſpenſationem ſtructurámque telarum quidam adtribuunt, 7.53.T.15.53.P. *fruges demonſtrauit, non inuenit,* 47.167.T.108.167.P. *à paſtore iudicatur,* 51.223.T.113.223.P *galea inſtar vellere furuo caput tegebant eius miniſtri,* 147.9.T.150.9.P. *illi dicata modi, organa, & lyra,* 253.103.104.T.269.103.104.P. *non ſolùm artium, ſed armorum quoque Dea, quæ pacem iniit cum Neptuno, olea coronata,* 346.154.T.360.154.P. *Athenas moliita eſt,* 580.264.T.622.264.P. *eius virgines,* 1128.70.T.1135.70.P.

Miniſtrare, cum Accuſatiuo, 29.29.T.97.29.P.331.7.T.334.7.P.

Minos

Minos Iudex inferorum, 67.368.T.125. 368.P. 259. 214.T.

Minotaurus bicornis, 169.130.T.186.130.P.

Minutalia, 304. 46.T. 308. 46.P.741.38.T.758. 38.P.

Minutius Felix Tertulliani Apolog. ad verbum ferè imitatur, 103. 91. & 104. 105. 106. 120. P. 105. 122. 124. 125.126.128.130. & 106.132.134.135. 136. 138. 141.145. P. 106. 133. 134. 135. 136. 138. 141.145. P. 107.153.155.156. 157. 159.160.P. 108. 161. 162.166. P. 109.176.177. P. & 112. 208. 209. & 113.216. & 114.213.& 117.252.et 119.276.& 123.338.et 129.415. & 142.590.P.149.5.P.

Miriones, 389.10.T.406.10.P.

Miſsilia fulgura, 6.21.T.12.21.P.

Mithræ miles quum initiatur in ſpelæo, coronam interpoſito gladio ſibi oblatam, dehinc capiti ſuo accommodatam monetur obuia manu capite depellere, & in humerum transferre, dicens mithram eſſe coronam ſuam, quod in ſignum habet ad probationem ſui, 347.206.207.T.363. 206.207.P. *in his myſteriis diabolus ipſas res ſacramentorum diuinorum æmulatur, tingit, ſignat in frontibus, celebrat panis oblationem, imaginem reſurrectionis inducit, & ſub gladio redimit coronam*, 400. 239 vſq. 247. T 456.239. vſque 438.247. P.460.31.T.475.31.P. *leones illi philoſophabantur*, 746.87.T.761.87.P.

Mithridates ex ſomnio Ponto potitus, 595.506.T. 638. 506.P.

Mixis, Æon Valẽtini, 518.10.P.526.78.T.540.78.P.

Modulari, 461.55. T.479.55.P.

Mœchiæ & fornicationis nomine intelliguntur in ſcripturis omnia libidinum genera, & comparantur Idololatriæ ac homicidio, 1197.27. vſque 1198.39.T.1117. 27. vſq. 1218. 39.P.

Molinum ſaxum, 872.559.T.923.559.P.

Moloſsi populi, quorum rex Balarides, 595.507.T. 638. 507.P.

Momi reprehenſio, quòd pectoribus natura non obduxeris ſpeculum ad tranſlucendum, 76.468.T.133.468.P.

Monachorum veterum veſtitus diuerſus à reliquo hominum genere, idem cum eo quo hodie vtuntur, 10.1.P.

Monarchia, Μοναρχία, 1014.31.32.33.T.1034.31. 32.33.P.

Monas, ſiue ſolitas, Æon Valentinianorum, 522. P.533. 387.388.T.363.387.388.P.

Monela, 236.56.T.243.56.P.872.556.T.923 556.P.

Monogamiam ſuaſit initio Tertullianus, 322.2.vſque 323.12.T.326.2.vſque 12.P. *non delinquis tamen in renubendo*, 325. 45.T.319.45.P. *Pontificem Maximum, regem ſeculi rurſus nubere nefas erat*, 325.48.T.329.48.P. *quum poſt matrimonium vnum interceptum, exinde ſexus renũtiatur, ſanctificatio eſt, & modeſtiæ laus*, 1123.8.9.T.1129. 8.P. *quæ ab Apoſtolo probatur*, 1124.15.vſque 1125.26.T. 1129.15.vſque 1130. 26.P. *ſic & vna Adami vxor in figuram vnius Chriſti & vnius Eccleſiæ*, 1125. 26. vſque 30.T.1130.26.vſq.30.P. *eius exempla multa apud ethnicos*, 1128. 63.vſque 72. T.1135. 63. vſque 72. P. *item apud ſacerdotes veteris legis & filiam ſacerdotis*, 1140.40.vſq. 1141.52.T.1150.40.vſque 1151.52.P. *item in Zacharia, Simeone, Anna vidua, Petro Apoſtolo*, 1141.52.vſq. 1142. 66.T.1131.52.vſque 1152.66.P. *eadem præſcripta illis qui ſunt in clero*, 1144.98.T.1154.98.P.

Monogenes, Æon Valentini, 518.P.526.66.T.539.67. P.574.149.T.614.149.P.

Monogenes alter, Æon Valentini, 518.17.P.526.82.T. 541. 82. P.

Monotes, Æon Valentinianorum, 522.P.533.387.T. 563. 387.P.

Monſtra, 58.298.T.121.298.P.

Monumenta poſt mortem, litteratura opera, laus morum vel ſepulcrorum ambitio, 148.22.T.

Mopſi oraculum, 595.533.T.639.533.P.

Morbi ſomno contrarij, freneticus, cardiacus, 593.475. T.636.475.P. *quibus contrarius letargus, Ibid.* 476.T.P.

Moroſitas, 872.567.T.914.567.P.

Mortis genera, gladius, 35.59.T. *inedia*, 33.30.T. *eadem quæ apocartereſis*, 99. 50.P.36.81. T. *beſtia, metalla*, 86. 565.T. *Mors non aliud, quàm corporis animæque diſiunctio*, 584.350.T. 627. 350. P. *mortis debitum negabat ad nos pertinere Epicurus; multo coactius Seneca: poſt mortem ait omnia finiunt etiam ipſa*, 592. 464. 593. 465. T. 635. 464. 636. 465. 677. 4. T. 709. 4. P. *mors finis omnium quæſtionum, publica totius generis humani ſententia, naturæ debitum*, 596. 555.T.640. 555. P. *diſcretio ſiue ſeparatio, corporis & animæ*, 597.568.598. 577.T.642. 568.P. *ex culpa mors omnis non ordinaria, aut naturalis, niſi ex accidẽtia*, 598.577.vſq.584.T.642. 577. vſq. 643. 584. *etſi varij enim exitus mortis nullus ita lenis, vt non vi agatur, quia etſi præ gaudio quis ſpiritũ exhalet, etſi præ gloria, etſi per ſomnum, etſi per riſum, violenta tamen mors eſt, quæ tunc mori adfert, quum iocũdius viuere eſt, Ibid.* 59. 580.581.582. T.P. *rapidæ mortis genera, ceruicum meſsis, ſemel tantam ianuam pandens, ruina vis, ſemel omnia vitalia elidẽs apoplexis interior ruina*, 598.587.T.643. 587.P. *moriturus ſollicitior obtuſus, & extraordinaria loquacitas, enũcians quæ videt, quæ audit, quæ incipit noſſe: illis velut per cœnẽũ ſpecular obſoletior lux rerum eſt, tunc & exultat aut trepidat, prout paraturam deuerſori ſuo ſentit, de ipſius ſtatim angeli facie euocatoris animarum, Ibid.* 588. 589.590 591.T.P. *poſt mortem agnituri ſumus, tam noſmetipſos quàm noſtros*, 1143.79.T.1153.79.P.

Mortuorum buſta extra portam, 147.19.T.150.19.P. *ibi obſoniis & maſtatis parentabant, Ibid.* 20. T. P. *hoſtium cineri penes inferos tormentum imprecabantur, amicorum oſsibus refrigerium comprecabantur, & vt benè requieſcãt apud inferos*, 147.21.T. *pro defunctis oblationes Chriſtianorum*, 341.36.T.350.36.P. *cremabantur ex diſciplina caſtrenſi*, 345.135.T.359.135.P. *pro ſpiritu eorũ poſtulatio & oblationes animæ, quæ offeruntur & commemorantur per ſacerdotes*, 1127.56.T.1134.56. P. *& pro animabus eorũ orat vidua, refrigerium eis adpoſtulans, & offerens annuis diebus dormitionis eorum*, 1143.77.T.1153.77.P.

Moſes Chriſti figura in extenſione manuum, 169.132.T. *dominicam crucẽ notabat æneo ſerpente ligno impoſito pendentis habitu*, 169.132. T. *gloria ſua oculos percutiebat filiorum Iſraëlis*, 858.344. T. *vt exiſtimarent cornutam eius faciem*, 908.344.P.951.179.T.976.179.P. *Monogamus*, 1140.38.T.1150.38.P.

Moueri, pro iraſci, 869.507.T.919.507.P.

Mula, 333.57.T.338.57.P.

Muliebribus veſtiri prohibitum viro, 257.182.T. 276. 182.P.

Mulieris nomine etiam virgo accipitur, 367. 25. vſque 369.57.370. 64. vſque 74.T.376. 25. vſque 377.57. 378.64. vſque 74. P. *naturalis enim vocabuli generale nomen eſt*, 367.29.T.376. 29.P. *nam & Græci, qui magis vocabulo mulieris in vxore vtuntur, alia habent propria vocabula vxoris*, 368. 38. 39. T.376. 38. 39.P. *præſcripta etiam diſciplina Eccleſiaſtica de muliere in*

π

virginem ſpectant, non loqui in Eccleſia, nec tinguere, nec offerre, nec vllius ſacerdotalis officij ſortem ſibi vendicare, 370.64.65.66.67.68.T.378.64.vſque 69.P. vocabantur apud Chriſtianos mater, ſoror, filia, 372.125. T.381.125. P. hæretica audebant docere, contendere, exorciſmos agere, curationes repromittere, forſitan & tinguere, 400.260.vſque 264.T.441.260.&c.441.263.P.

Mulierum habitus, corona, theriſtrum, endromidis ſolox, multitia ſyntheſis, Mæandrico fluxu medicata veſtis, ſtola, ſupparum, crepidulum, caliendrum, ſericum, monilia, armillæ, purus aut mulleolus calceus, & crepidæ, 8.70.74.78.85.88.90.91.& 92. T.17.74.78.ac 18.83.85.90.& 91.P. iuxta maiorum inſtituta aurum nulla norat præter pronubum annulum, 36.79. T. 102. 79.P. at nunc in fœminis præ auro nullum eſt membrum, 36.84. T. vino vſqueadeò abſtinere iubebantur, vt ſi vinum adtigiſſent, necarentur, 36. 80. 81. & 82.T. 102. 81. 82. P. idcircò & oſcula propinquis offerre neceſſitas erat, vt ſpiritu iudicarentur, 36.83. T.102. 83.P. lugere potius quàm ornari mulier debet, 303.1. vſque 16. T. 306.1.P. angelis deſertoribus debetur, 303.16.vſque. 304.35. T.306.16. vſque 308. 35.P. à quibus inuenta lumina lapillorum, quibus monilia variantur, circuli ex auro, quibus brachia arctantur, & medicamenta ex fuco, quibus lanæ colorantur, Ibidem. 22. T. mundus item muliebris, qui in auro, argento, gemmis, & veſtibus deputatur, 304. 37. T. 308. 37.P. quæ omnia ad ambitionem pertinent, 305.70.&c.T.310.70.&c P. vno enim lino decies ſeſtertiûm inſeritur, ſaltus & inſulas tenera ceruix fert, graciles aurium cutes calẽdarium expendunt, & ſiniſtra per ſingulos digitos de ſaxis ſingulis ludit, Ibid. vtrobique prohibetur veſtitus pompa, 314.43. vſque 54. T.319 43.&c.P. quòd earum colores à deſertoribus angelis monſtrati ſint, vti & grana quæ auribus inſerunt, aurum & argentum, & vellerum tinctura, 314.54. vſque 315 64.T. 320. 54. vſque 64. P. quódque nulla ſit cauſſa ornatiùs prodeundi, 315.64.vſque 69.T.320.64.vſq.321. 69.P. maximè perſecutionis temporibus, 315.74.vſq. 316. 84.T.321.74.&c P. ſi quas vel diuitiarum vel natalium vel dignitatum ratio compellit pompaticas progredi, temperare ſaltem ab huiuſmodi curent, 314.46.T.319. 46. P. veſtem de conchilio, lunulas, botronatum, reprobat Iſaias, 315.60.T. 320. 60.P. ſicuti etiam pallium extrinſecus iactantes, calceum ſtipantes multiformem, 371.105. 106.T. 380.105.106.P.

Muliercitas, 371.104.T.380.104.P.

Multitia, 8.78.T.17.78.P.

Mundo habitum vertere ſollemne eſt, 5.19. T. 12. 19. P. plures putat Anaximander & Silenus, Ibidem. Plato ex diuerſis ſubſtantiis conſtituit, Ibi. aliquãdo totus aquis obſitus, 6.24. T. hinc adhuc maris concha peregrinantur in montibus, ibi. eiuſdẽ natales in diuinis litteris legimus, 6.31.T. innatum & infectum dicebat Pythagoras, natum & factũ Plato, 47.165.T.108.165. P. in ornamento maieſtatis ſuæ factus à Deo, 55.252.T. natus innatuſue ſit, deceſſuſus manſuriſue, variant Philoſophi, 90.594.T.142. 594.P. Mundum ſi dixeris, illic intelligitur & cœlum, & quæ in eo, ſol, luna, ſidera, & aſtra; & terra; & freta, & omnis cenſus elementorum, 367.30.31.T. Sileni orbis alius, 496.85.T.509.85.P. mundo apud Græcos ornamẽti nomen eſt, 745.74.T.760.74.P. eius elementa Deos pronuntiauerunt Philoſophi, & eius conſiderando magnitudinem, vim, decorem, initium ac finem mundo dare, formidarunt Phyſici, 745.74.&c.T.760.74 vſq.82.P. mundi etiam elementis vtitur idololatria ad fabulas Deorum ſuorum, 746.82.vſq.87.T.760.82.vſque 87.P.

Mundorum & immundorum animalium interpretatio Tertulliani citatur, 1107.T.1108.P. latè etiã tractatur à Nouatiano Epiſt. de cibis Iudaicis, ſicuti ex argumento videre eſt, 1271.P.1272 1.vſq.1276. 23.T.1276.1. vſque 1277.23.P. Munda autem dicebantur animalia, quæ ruminatione ruminant, & vngulas findunt; immunda, quæ neutrum vel alterum faciunt; ſic in piſcibus munda, quæ cooperta ſquamis, & armata remigiis; cetera immunda, alitum quoque diſcrimen induxit, 1273.6 T.1276.6.P. inter quæ allegoricè explicat hæc quæ ſequuntur, camelũ, ſuẽ, muſtelam, lacertam, ſtellionem, coruum, paſſerem, noctuam, cygnum, charadrium, veſpertilionem, ex ſingulis ſingulorũ proprietatibus, 1274.10.vſque 14.T.1276.10. vſq 14.P.

Municipales ſollemnitates, 346.176.T.

Municipatus, 346.177.T.361.177.P.963. 318.T.987. 318. P.

Munus gladiatorũ in harena, 43.135.T.106.135.P. quo etiam homines feris diſcerpendi obiiciebantur, 43. 136. T. 106.136. P. inde dicti Munerarij, qui ad id & beſtias ſaginabant, & noxiorum greges paſcebant, 86. 565. T. officium mortuis hoc facere ſe veteres arbitrabantur, quoniam animas illorum humano ſanguine propitiari creditum erat; ad quod olim captiuos, vel malo ingenio ſeruos mercati, in exequiis immolabant, poſtea impietatem voluptate adumbrabant, 254 114. 115. 116. T. 270. 114. 115. 116. P. paulatim etiam prouecti ad maiorem crudelitatem, & feris humana corpora diſſipanda tradebantur, 254.118. T. 271. 118. P. tranſiit hoc genus ad honores viuentium, 254.119. 120.T. 271.120.P. apparatus eius ad pompam diaboli pertinet, 254. 123. 124. 125.T.271.123.124.125.P. Mars & Diana, vtriuſque ludi præſides, 254.128.T.271.128.P.

Munerum dies, idolothyta, ſollemnia, 286. 94. 95. T. à muneribus dandis, 297.94.95.P.

Murena, beſtia exedentula, exunguis & excornis, de piſcibus, 9.104.T.19.104 P.

Murtia Dea, cuius ædes in Circo, 253.78.T.267.78.P.

Mus Ponticus, 740.18.T.758.18.P.

Muſæ initiationes Athenis, 63.333.T.123.333.P.

Muſis lyra attribuuntur, vox, modi, & organa, 253. 103.104.T.269.103.104.P.

Muſſitare, 341.17.T 349.17.P.

Mutinus Deus, 68.394.T.128.394.P.

Mutius dexteram ſuam libens in ara reliquit, 94.621. T.144.621.P.225.48.T.601.647 T.

Myſteriis omnibus ſilentij fides debetur, 39.96.T.104. 96. P.

N

NÆ, 532. 361. T. 560. 361. P. 873.572.T.924. 572. P.

Narnienſes in Italia, 68.386.T.127.386.P.

Naſammonum propria oracula apud parentum ſepulcra, 601.639.T.646.639.P.

Natales, pro origine, 234.30.T.241.30.P.

Natales Deorum, 284.68.T.

Natalium honeſtorum inſignia, 36.74.T. non temerè, nec impunè vſurpari ſinebant, Ibidem.

Nationes quædam ſanguinem ex alterutro deguſtatum fœderi comparabant, 43. 131. T. 105. 131. P. pro gentilibus, 391. 60. T. 413. 60. P. quædam ſub feruentiſſimo axe cenſentur, colorem quoque excoctæ, 583. 336.T.626.336.P.

Natiuitas legitima fermè decimi menſis ingreſſus eſt, ſeptimo interim menſe natiuitas facilius plena eſt quàm octauo, 590.438.591.439.T.634.438.P.

Naturale quodammodò, & naturale proprium, 592. 459.T.635.459.P.

Nauis inuentrix putabatur Minerua, 344.94.T.

Nauter, 489.16.T.504.16.P.

Neceſſarior, 147.13.T.150.13.P. 237.69.T.244. 69.P.

Necrothyta, 255.132.T.272.132.P.

Negotiandi quæſtus cauſſa iuſtitia parum ſecura de cupiditatis & mendacij obſeruatione, non tamen hoc modo omnibus negotiationibus controuerſia fieri debet, ſed pro magnitudine periculi diligentia obſeruationis adhibenda, 285.75.78.T.296.76.P.*alioqui licita mercimonia*, 324. 32.T.

Nemæi leonis à ſe ſuperati exuuias Hercules induebatur, 8.71.T.17.71.P.*inde Nemæa dicti agones, qui Herculi exhibebantur,* 254.109.T.270.109.P.

Neophyti, 400.264.T.442.264.P.

Neoptolemus Tragœdus apud Rhetеum Troiæ ſepulcrum Aiacis monitus in ſomnis, à ruina liberatur, & quum lapidum ſemta deponit, diues inde auro redit, 595.517.T. 638.517.P.

Neptunus Laomedonti muros ſtruit, 51.208.T.112.208. P.*eum tamquam Deum Conſum ludis honorabant*, 252. 34.T.263.34.P.*ab eo Neptunales ludi*, 252.55.T.264.55. P.*illi Delphini ſacri*, 252.72.T.266.72.P.*etiam equeſtris erat*, 255.84.T.267.84.P.*cum quo pacem Minerua iniit,* 346.154.T.

Nero Imper. impurus & mollis, 8.79.T.18.79.P. *in cœnis ſumptuoſior*, 10.110.T.20.110.P. *numquam ſomniaſſe putatur, niſi in vltimo exitu poſt pauores*, 594. 485.T.637.485.P.596.551.T.640.551.P.

Nerſia Dea Volſinienſium, 68.388.T.127.388.P.

Neruus ſupplicij genus, 224.29.T.229.29.P.

Neſtoris mella facundiæ, 587.383.T.

Nicephorus caſtigatus, 101.59.ac 64.P.

Nidores, dæmonum pabula, 64.347.348.T.124. 347.348.P.*& vtrobique* 359. 285. 26.T.293. 26.P.

Nigriani ſiue Nigri, à Nigro tyranno Romano, 76.473. T.133.473.P.152.8.T.155.8.P.

Nileus Ionum dux in Aſiam, 6.39.T.14.39.P.

Ninus Rex Aſſyriorum, Beli progenies, 6.30.& 31.T. 13.31.P.*non regnauit primus, Ibidem. ſed ante eum Seſoſtres Ægypti & Tanais Scythæ Reges,* 13.31.P.

Niſi ſi, 32.39.T.98.39.P.

Nocentia, 83.540.T.139.540.P.777.79.T.790. 79.P.

Noctuæ oculi ſolem neſciunt, 572.104.T.610. 104.P.

Noë iuſtus inuentus, 160.7.T.

Noeri cœli, 530.245.T.552.245.P.

Nomen proprietatis appellatio, 808.106.T.824.106.P.

Nomen, pro nomine Chriſtiano, 27.21.T.28.26.T.30. 33.T.31.37.T.32.38.& 39.& 40.T.34.54.T.154.44. T.233.11.T.240.11.P.680.83.T.714.83.P.990.10.T. 1002.10.P.

Nominalium ſollemnitas, qua nomen imponebatur, 288. 126.T.299.126.P.

Non, pro nónne, 846.154.T.893.154.P.1164.92.T. 1172.92.P.

Nona Dea, 590.436.T.633.436.P.

Nonacris Arcadiæ aqua Alexandrum occidit, 528. 190.T.549.190.P.597.559.T.641.559.P.

Noricum, 68.381.T.*Germanis olim contributi*, 126. 381.P.

Nortia Dea Sutrinorum, 68.390.T.127.390.P.

Noſce teipſum, 92.611.T.143.611.P.

Notarius, 153.29.T.

Nouatianus Romanæ vrbis Presbyter in lecto baptiZatus, quum poſtea ſacramentum chriſmatis non accepiſſet, ex Catholico in hæreſim lapſus eſt, à Nouato B. Cypriani presbytero ſchiſmatico & hæretico ſeductus; cuius etiam factione, contra S. Cornelium legitimum Romanum Pontificem, ſe contrarium & adulterum caput conſtituit, vt côſecratus à tribus Epiſcopis; & ita deinceps Romæ & alibi hæreſim ſuam diſſeminauit, qua ad pœnitentiam quidem admittebat, ſed à ſolo Deo, non verò ab Eccleſia pacem poſſe tribui contendebat; proinde etiam ſi verum eſſet (quod quidam ſcribunt) occiſum illum ſub Valeriano, quum extra Eccleſiam fuerit, nihil potuit prodeſſe martyriũ, 1261.1.P. *ab hoc adhuc Catholico ſcriptus liber de Trinitate, qui etiã iam olim Tertulliano & Cypriano adſcriptus fuit, ſed falſo, ſicuti Origenes, Hieron. & Rufinus adnotarunt; quod vel ex eo confirmatur, quòd Sabellianorum meminit, quum multo poſt Tertullianum exortus ſit Sabellius; in quo etiam errores quidam reperiuntur de Spiritu ſancto, qua de cauſſa à Macedonianis fuit editus titulo S. Cypriani*, 1231. & 1232. et 1233.P.*in quo interim reliqua magnoperè faciunt, ad confirmandam perſonarũ Trinitatem in vna deitate, ſicuti ex argumento latius patet*, Ibid. *Eius ſectatores Nouatiani præter errorem prædictum, quem poſtmodùm incurrit, etiam chriſmate non vnguebãtur, ſecundas damnabant nuptias, & Catharos ſe nuncupabant; contra quos multi Patres ex profeſſo ſcripſerunt*, 1261.1.P.*Epiſtolas Nouatiani in ſeceſſu ſcriptas tempore perſecutionis Decianæ aduerſus Iudæos de vera Circumciſione, de vero Sabbato, & de Cibis Iudaicis, agnouerunt Hieron. Sophronius, & Honorius, & priorum duarum ipſe Nouatianus meminit Epiſtola de Cibis Iudaicis*, 1271.P.1278.T.P.*in quo quæ tractentur, inueniet lector in argumento*, 1271.P. *Non illi autem, ſed S. Cypriano inſcribendus liber de Spectaculis, etiãſi ſimilem habeat ſalutandi formulam*, 1276.1.P. *Seceſſus eius non ipſe modò, ſed & Euſebius, ac Pacianus*, 1272.3. T.1276.3.P.

Nouitioli, 195.29.T.204.29.P.

Noxa, 26.29.T.

Nudipedalia populo denuntiabantur pro imbribus impetrandis, 84.542.T.139.542.P.

Nullificamen, & nullificatio, 848.189.T.896.189.P.

Numerorum harenarius, 10.115.T.20.115.P. *numeri militares*, 78.488.T.134.488.P.*numeri Pythagoræ*, 587. 395.T.630.395.P.

Numidæ etiam equis cæſariati, 7.62.T.16.62.P.

Numus imagine ſignatus à Saturno, 46.160.T.180 160.P.*examinari ſolet ne ſculptus ſit, raſus, aut adulter,* 196.13.T.

Nuptiarum fax & flammeum, 532.359.T.560.359.P. *de nuptiarum anguſtiis ad amicum Philoſophum Tertulliani libri notulæ,* 1106.T.1107.P.

Νοῦς *Deus Baſilidis*, 402.304.T.449.304.*hær*.4.P. *Æon Valentini,* 518.P.526.66.67.T.539.67.P.

Νοῦς *apud Græcos animus*, 574.146.T.614.146.P.

Nymphõ, Æon Valẽtini, 517.P.531.356.T.560.356.P.

O

Obæmulari, 869.510.T.919.510.P.

Obaudire, 960.286.T.985.286.P.

π ij

Obba, 51.197.T.111.197.P.

*Obducere,*88.572.*T*.141.572.P.94.618.T.143.618.P.500.134.T.512.134.P.659.147.T.671.147.P.677.17.T.710.17.P.749.150.T.765.150.P.

Obeliſci enormitas ſoli proſtituta, ſcriptura eius, & ſenſus de Ægypto, 252.75.T.266.75.P.498.106.T.511.106.P.

*Obire,pro obambulare,*198.68.*T*.208.68.P.*pro exequi,* 1142.61.*T*.1152.61.P.*hinc obitus, pro officio,* 1158.8.T.1166.8.P.

Oblaqueare, 680.66.T.713.66.P.

*Obloqui,pro in contrariam partem loqui,*1158.5.*T*.1166.5.P.

Obnexus, 875.600.T. *vox compoſita à nexus,* 926.600.P.

*Obſequij ratio in ſimilitudine animorum conſtituta,*195.21.*T*.

*Obſignare,pro teſtimonium dicere,*284.69.T.296.69.P.285.83.T.297.83.P.

Obſolefacta,pro robuſtior facta, 371.96.T.380.96.P.

Obſoletare, 53.229.T.113.229.P.

Obſtinatio in bonam partem, 250.4.T.261.4.P.

Obſtipui, 1099.1.T.1101.1.P.

Obtentus, 693.264.T.726.264.P.

*Obtunſus,*740.28.P.757.25.P.*Obtundere,*876.618.T.928.618.P.938.9.T.964.9.P.

Obuenientia, 531.314.T.557.314.P.

Obumbrare, 1161.40.*T*.1168.40.P.

*Occupare,*83.538.T.*pro opprimere,* 139.538.P.

Ocriculani in Italia, 68.389.T.127.389.P.

Oculare, 63.337.*T*.123.337.P.199.75.T.209.75.P.

Odeum, 696.301.T.729.301.P.

ὦ δειλοὶ, εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνοὺς ἢ βρόχους ἔχετε, 154.48.T.158.48.P.

Odiri, 32.41.T.98.41.P.

Odoratus quomodo poſteriore vſu vnguenta depreciet, 576.220.577.224.T.619.220.224.P.

Oedipi inceſtus, 44.142.T.106.142.P.

Oenophora, 1178.52.T.1187.52.P.

Oenotria Italia, 46.160.*T*.107.159.P.

Offerentia, 860.367.T.909.367.P.

Officia, 345.115.*T*.357.115.P.529.203.T.550.203.P.1166.111.T.1173.111.P.

Officiales, 288.130.*T*.299.130.P.

Offocare, 290.171.T.301.171.P.

Ogdoas Valent. 517.P.526.71.*T*.540.74.P.

Ὀικονομία. 1014.23.30.T.1034.23.P.

Olea,pacis ſignum, 346.154.T.

Oleaſter, 399.217.*T*.433.218.P.

Oleo curabant Chriſtiani, 153.35.*T*.157.35.P.

*Olympia,*8.75.T *Iouis ſacra,* 254.108.T.270.108.P. *certamina,* 598.579.T.

Omina, 5.11.*T*.11.11.P.

Omne totum eſt, & integrum, & nulla ſui parte defectum, 369.59.T.

Omphale ſcortum Herculis, 8.69.& 74.T.16.66.P.

*Oneſimus,*532.358.T.*pro vtili ſeruo,* 360.358.P.

Oneſiphorus Paulo refrigeria ſubminiſtrauit, 1164.93.T.1172.93.P.

Ononichytes appellabatur Deus Chriſtianorum,auribus aſininis,altero pede vngulatus, librũ geſtans & togatus, 55.249.*T*.117.249.P.

Onus auertere, 938.6.T.963.6.P.

Opera,pro operario, 285.86.T.297.86.P.

Opera,pro opere, 193.9.*T*.202.9.P.139.107.*T*.247.107.P.683.115.T.716.115.P.

Operari,& operatus,cum Datiuo, 24.6.*T*.96.6.P.

*Operari,pro eleemoſynam facere,*290.167.*T*.301.167.P.

Opiti, 1014.33.*T*.1035.33.P.

Oppaſſum, 53.236.T.114.236.P.

Optimus,pro bono, 874.585.*T*.925.585.P.

*Orabant Chriſtiani ad regionem Orientis,*54.247.T.117.247.P.*pro ſalute Imperatorum inuocabant Deum æternum,Deum verum,Deum viuum,* 72.437.438.T.131.437.438.P.*in cælum ſuſpicientes,manibus expanſis,capite nudo, de pectore,de carne pudica,de anima innocenti,*73.440.441.*T*.131.441.P.*pro inimicis & perſecutoribus orare præceptum,* 74.446.*T*.131.446.P.*item pro Imperatoribus,quia cum illis concutitur Imperium,* 74.448.T.131.448.P.80.500.T.135.500.P.*genibus poſitis, manibus cadentibus pectus,facie humi voluta,*169.132.T.

Oratio accipitur à Tertull.tum pro oratione in genere & oratione Dominica, tum pro oratione myſtica, ſeu ſacrificio Miſſæ, 215.1.P.*in oratione ad cælum ſe expandebant, alij verò, pœnitentes nempè, Deo ſe ſternebant,* 751.165.166.T.765.165.166.P.810.133.134.T.826.133.134.P.*alij expãſis manibus,alij in rebus attonitis genibus poſitis, manibus tadentibus pectus,& facie humi volutante,Ibid.* T.P.

*Oracula,*63.337.T.*in iis quo ingenio dæmones ambiguitates temperent in euentus, ſciunt Crœſi & Pyrrhi,* 65.349.350.351.T.124.350.351.P.*nonnumquam tamquam diplomata conſignata ad abſentes mitti ſolent,* 69.403.*T*.128.403.P. *Dæmonis Pythij verba ipſa,* 214.53.T.222.53.P. *diuerſorum diuerſis in locis,* 595.528.T.639.528.P *quæ omnia quid aliud quã dæmonica, etiam per beneficia fallentia,* 595.537.538.T.639.537.538.P.*apud quæ quum incubaturis ieiunium indicitur,ſuperſtitio eſt,*596.546.T.640.546.P.

ὄρχιος τῷ χάλλει, 167.107.T.184.108.T.

*Oratio Dominica à Chriſto determinata,*211.2.T.218.2.P.*non tantùm in relationem Dei aut hominis petitionem, ſed omnem penè ſermonem Domini, omnem commemorationem diſciplinæ, complexa, vt reuera breuiarium totius Euangelij dici poßit,* 211.3.T.*eius verborum omnium explicatio,*211.4.&c.212.213.*vſq*.34.T.218.219.220.*à* 4.*vſq*.34.P.*in qua etiam mater Eccleſia in patre Deo recognoſcitur,*211.7.*T*.219.7.P.*compẽdiis paucorum verborũ adtinguntur edicta Prophetarum,Euangeliorũ,Apoſtolorum,ſermones Domini,Parabolæ,exẽpla,præcepta,* 213.34.T.*Legitima eſt et ordinaria oratio,quæ præmiſſa,ius eſt ſuperſtruendi & alias petitiones,Ibid.*35.T.*cum memoria tamen præcepti,ne altare aſcendamus, diſcordes cũ fratribus,* 213.36.37.*T*.220.36.37.P.*eius altera explicatio,*862.409.*vſq*.863.418.T.912.409.*vſque* 913.418.P.*oratio legitima,* 1159.25.T.1167.25.P.

*Ordo Eccleſiaſticus,*283.33.T.293.33.P.*ſacramẽtũ,*400.239.247.T.*in illo Epiſcopus, presbyter, diaconus, lector,* 400.266.268.269.270.T.439.248.442.267.268.269.443.270.P.*differentiam inter ordinem & plebem conſtituit Eccleſiæ auctoritas, & honor per ordinis conſeſſum ſanctificatus à Deo,*1126.39.T.1132.39.P.*etiam ſubdiaconi tunc in Eccleſia,oſtiarij,exorciſtæ,et acolyti; nõ ſoli diaconi,presbyteri,& Epiſcopi,* 1163.79.T.1171.79.P.

*Oreſtes inſanus matrem in ſorore vidit,*577.226.T.619.226.P.

Origenes Tertullianum imitatur, 349.27.P.

Orion ſidus, 997.77.T.1008.77.P.

*Ornatus & cultus,cõfundũtur ab Auctore,*304.37.*T*.308.37.P.

37.P.311.1.T.316.1.P.

Oropus oppidum, 595.529.T.639.529.P.

Oroſius caſtigatus, 98.40.P.

Orphei initiationes, ſiue Orgia Pieria, 63.333. T.123. 333.P.

Ortygometra, 863.421.T.913.421.P.

Oſcillum, 5.18.T.12.18.P.574.151.T.614.151.P.

Oſculum inter Chriſtianos in fraternitate vſitatum, 372. 117.T. 381.117.P.

Oſtenta quædam, 597.573.574.576.T.642.573.574. 576.P.

Oſtentamen, 999.100.T.1009.100.P.

Oſtiarij, 443.269.P.

Oſtiorum Dei Cardea, Forculus, Limentinus, Ianus, Apollo θυραῖος, & Antelij, balneorúmque, 287.113. 114. 115. 116. 117. 118. 120. T.298.113.114.115. 116. 117.118.120.P.347.192.T. 362.192.P.997.70.T. 1008.70.P.

Oſyris Rex Ægyptiorum, 7.33.T.15.53.P.idem qui Liber Deus, 343.77.T.355.77.P.eius ſacerdotum veſtis linea, 344.95.T.356.95.P.Oſyrin Deum interpretabantur reciprocarum frugum fidem, 746.86.T.761. 86.P.

Oua in Circo, 252.70.T.266.70.P.

Ouecula, 7 53.T.

Ouilia Mileſia, Selgica, Altina, Tarentina, & Betica, 7.54.& 55.T.15.54.& 55.P.303.7.T.306.7.P.

P

PAciſci cum delatore, vel milite, vel furunculo aliquo præſide, furtiuo, 1164.89.T.1171.89.P.

Pædagogia aulica, 51.201.T.112 201.P.

Pædagogium, 526.93.T.342.93.P.

Paganorum, id eſt ethnicorum fides, 345.139.142.T. 339.142.P.

Paganus, pro non milite, 345.142.T.359.142.P.

Pala, 390.17.T.407.17.P.

Palatium, 78.490.T.

Paleſtina, 6.26.T.

Paleſtræ ſtudia, lutea vnctio, puluerea volutatio, & arida ſaginatio, 7.61.T.

Paliurus, 1094.3.T.1095.5.P.

Palliatus ſermo, 10.113.T.

Pallij deſcriptio, 5.6.T.10.1.P. 11.6.P.Chriſtianis vſitatum, 10.1.P. 9.95.& 10.117.T. Græco magis, ſed lingua etiam Latium; palliatus enim habitus Græcorum, 7 58 & 59.T.duplex Cratetis vſitatum, 9.97.T.19.97. P.Philoſophiæ habitus, 10.114.T.ſub cuius recogitatu mores erubeſcunt, Eo veſtiuntur primus informator litterarum, primus edomator vocis, primus numerorum harenarius, Grammaticus, Rhetor, Sophiſta, Medicus, Poëta, qui muſicam pulſat, qui ſtellarem conſectat, qui volaticam ſpectat, & omnis liberalitas ſtudiorum, 10.114. 115.& 116.T.20.115.116.P. Romanis etiam Equiſes, Ibid. quatuor angulis tegitur, Ibidem.

Palmata veſtis, 94.620.T.144.620.P.288.137.T. 299.137.P.346.167.T.

Pamphilia ad Chriſtum conuerſa, 164.35.T.177. 35.P.

Pancarpia, 528.145.T.546.145.P.

Pandora, 343.64.T.354.64.P.

Pangere, 6.33.T.13.33.P.7.55.T.44.146.T.

Pantomimus, 255.149.T.273.149.P.

Papauer, pro ſemine ſeu grano, 399.218.T.433. 218.P.

Papiliones, 224.35.T.pro tentoriis, 229.35.P.

Par, cum Geniſino, 47.162.T.108.162.P.239. 109.T.247.109.P.650.26.T.663.26.P.876.621. T.928.621.P.

Paracletus Æon Valentini, 519.19.P.526.83.T.541. 83.P.

Paradigma, 595.480.T.637.480.P.exemplar, Ibid. T.P.

Paradiſi fidem Elyſii campi occupauerunt, 91.601. 602.T.eius poëtica deſcriptio, 1087.9.vſq.1088.12.T. de eo Libri Tertull. paradoxi argumentum, 1111.1112.T. 1112.P.terreſtris interim illi paradiſus etiam agnitus, ſicuti & ab aliis patribus, quem in Oriente conſtitutum referunt; vbi verò ſit paradiſus, ad fidem non pertinet, Ibidem.P.

Paraſceue, pro Sabbato, 1181.87.T.1191.87.P.

Paratura, 7.58.T.16.58.P.238.91.T.246.91.P.529. 212.T.550.212.P.531.284.T.555.284.P 997.80.T. 1008.80.P.

Paredri ſpiritus, 585.368.T.628.368.P.

Parentatio quæ mortuis litabatur, 142.20.T.150. 20.P.254.119.T.271.119.P.idololatria, 254.119.T. 254.130.131.T.272.131.P.676.2.T.709. 2.P.

Parentes, pro quibuſlibet cognatis, 224.14.T.227. 14.P.

Pariare, 866.472.T.917.472.P.962.314.T.987. 317.P.

Parricidium homicidio intereſt, 42.127.T.

Parthenius interfector Domitiani, 76.477.T.134. 477.P.

Parthi Romanorum hoſtes, 78.489.T.134.489.P. Chriſtiani, 164.30.T.177.30.P.eorum regnum, 164. 46.T.iidem qui Perſæ, 179.46.P.Romæ viſi à Tertulliano, 305.56.T.309.36.P.grana quædam auribus bullarum vice inſerebant, 315.55.36.T.idem qui Perſæ, 629.373 P.

Partula Dea, quæ partum gubernet, 590.436.T.633. 436.P.

Paſcha Domini paßio Chriſti, 170.138.T.186.138.P. 214.57.T.222 57.P.eius ſollemnia, 332.27.T.336.27. P.id celebramus annuo circulo in menſe primo, & quinquaginta exinde diebus in omni exultatione decurrimus, 1181.84.83.T.1190.84.83.P.

Paſiphaæ oraculum, 595 535.T.639.535.P.

Paßionalis, 147.14.T.150.14.P.

Paßiones, pro perſecutiones, 999.104.T.1010. 104.P.

Paßiuitas, 8.86.T.18.86.P.44.144.T.106. 144.P.344.96.T.336.96.P.501.143.T.513.143. P.532.325.T.558.325.P.570.56.T.607.56.P.851. 230.T.898.230.P.

Paßiuitus, 7.58.T.16.58.P.

Paſſiuum, 323.14.T.327.14.P.525.39.T.537. 39.P.742.47.T.758.47.P.1140.31.T.1150. 31.P.

Patagium, 6.45.T.14.45.P.

Patientia Philoſophorum adfectata, 233.3.4.6.7.T. 240.1.6.7.P. Deus ipſe veræ patientiæ exemplum, 233.3.&c.T.240.5.&c.P.Chriſtus quoque, 233. 12.&c.234.19.vſque 23.T.240.12.13.14.241. 15.vſq.23.P.Patientiã itaque obſequij viciſsim Deo debemus, 234.13.&c.T.241.23.&c.P.eius contrarium impatientia in diabolo, 234.28.T.& in eius aſſeclis, 235.

35.&c.T.241.28.29.30.31.242.32.vſque 43.P. Adam & Eua, Cain, & filiis Iſraël, Ibid. patientia verò fidem & antecedit & ſubſequitur in Abraham, 235. 43. vſque 47. T. 242. 43. vſque 47. P. contemptum etiam ſeculi operatur, 235. 47. vſque 236. 54. T. 242. 47. vſque 243. 54. P. iniurias lenit, 236. 54. vſque 61. T. 243. 54. vſque 61. P. luctum item temperat, 236. 61. vſque 237.64 T.243. 61.P. vltionis quoque libidinē excludit, 237.64. vſque 68.T.243.64.P. præterquàm quòd reliqua illudat mali ſpiritus incitamenta, etiam pro mercede æternam felicitatem recipit, 237.68. vſque 238.76. T.244.68.73.74.75.P. paci quoque, dilectioni & pœnitentiæ miniſtrat, 238.76. vſque 81.T.244.76. P. non tātum in animo conſtituta, ſed & corpore, in ieiuniis, continentia ac martyriis, 238.81. vſque 92.T.245.81. vſq. 91.P. eius exempla Eſaias, Stephanus, Iob, 238.92. vſq. 239.99. T.246.92. vſq 99.P. omnibus Dei mandatis interuenit, 239.99. vſq.103.T.246.99.101.102.P. eius effigies, 239.103.T. 246.103. P. hanc diabolus in ethnicis æmulatur, 239.106.&c.T.246.106.107.P.

Patitur ſanitatem, 56.257.T.117.257.P.

Patresfamiliæ, 315.62.T.320.62.P.

Patricos, Æon Valentini, 519.21.P. 526.83.T. 541.83.P.

Patrocinia contumelioſa, 239.112.T.247.112.P.

Pacroclus Homericus funus in ſomnis de Achille flagitauit, quaſi non aliàs adire inferos poſſet, arcentibus eum longè animabus ſepultorum, 599. 615. T. 645. 615. P.

Paulus Apoſtolus Romæ per Neronis ſæuitiam ſanguinem Chriſtianum ſeminauit, 62.329. T. continens fuit non coniugatus, 323. 20. T. 327. 20. P. 331. 15. T. 1078. 5. T. 1125. 24. T. 1130. 24. P 1138. 13. T. 1148. 13. P. 1142. 59. 60. T. Ioannis exitu coronatus, 399. 214. T. 432. 214. P. nempè gladio ſicuti Ioannes baptiſta, Ibidem P. eius omnes Epiſtolæ communem & eundem titulum habent, gratiam & pacem, 943. 65. T. 968. 65. P. Romæ ciuitatis Romanæ conſequitur natiuitatem per martyrium, 1000. 117. T. 1011. 117. P.

Paupertina, 746.92.T.761.92.P.

Pauus, 6.45.T.14.45.P.

Pax orbis, 5. 13. T. ſub Auguſto Cæſare, 11. 13. P. Pacis ius communicabatur per Eccleſias, 366. 16. T. 375. 16. P. 394. 123. T. 420. 124. P. 398. 187. T. quam hæreticò paßim cum omnibus miſcent, 400. 257. T. 440. 257. P. Epiſcopi Romani dabant & reuocabant, 1013. 7. 10. T. 1031. 7. 1033. 10. P. quæ pœnitentibus dabatur, 224. 12. T. 227. 12. P. 397. 172. T. 425. 172. P. à Martyribus, Ibidem. 1230. 192. P.

Peccatum actuale niſi malum factum dici non meretur, 194. 9. T. eorum quædam carnalia, quædam ſpiritalia, 194. 11. vſque 14. T. 202. 11. 12. 203. 13. P. corporalia in facto, ſpiritalia in animo, 194. 12. T. voluntas enim facti origo; non enim niſi voluntate delinquitur, 194. 13. T. 203. 13. P. quæ principalis eſt ad culpam; & ne tunc quidem liberatur, quum aliqua difficultas perpetrationem eius intercipit, Ibidem. excuſantur ſiqua caſu aut neceßitate contingant, Ibidem. non autem ignorantia, Ibidem. & 195. 23. T. 203. 23. 204. 24. P. nec licet ſaluo metu & fide peccare, 195.27.T.

Peccatum originale, quo homo in mortem datus, exinde totum genus de ſuo ſemine infectum ſuæ damnationis traducem fecit, 147. 12. T. 234. 34. T. 235. 35. T. 242. 34. P. de Eua tractum, 303.3.T.306.3.P.

Peccata media quædam, & alia modica, 1196. 13. T. 1216. 13. P. iraſci, aut verecundia aut neceßitate mentiri, 1211. 170. T. 1228. 170. P.

Peccata principalia, homicidium, odium, auaritia, adulterium, 235. 39. 40. T. 242. 40. P. mortem adferentia eadem ipſa, & idololatria, ſtuprum, fraus, ebrietates, eáque exitioſa, & deuoratoria ſalutis, 281. 1. 2. 3. 4. T. capitalia etiam, idololatria, blaſphemia, falſum teſtimonium, 841. 100. T. 889. 100. P. punit ea Deus paterna in nepotibus, peccata patrum ſequentibus, 1071. 4. T. ea etiam dicuntur maxima, & quæ culmen criminum teneant, inter quæ etiam fornicatio, 1196. 13. T. 1216. 13. P. negatio, & omnis violatio templi Dei, 1211. 171. T. 1228. 171. P.

Pecudes omnes colebantur pro Diis, 53. 237. T. 114. 237. P.

Pecus pro oue, 999.102.T.1009.102.P.

Pelaſgi, 5.14.T.12.14.P.

Peloponneſum occupauit Herculea poſteritas, 6.38.T.14. 38.P. Menidæ, 586.373.T.629.373.P.

Peluſiis ludis tinguebantur, 460.34.T. qui celebrabantur Iſidi, 475.34.P.

Pendere ſententiam, 684.134.T.717.134.P.

Pentecoſte, 287.110.T.298.110.P. pro toto tempore Paſchali, Ibid. à die Paſchæ in Pentecoſten immunitate gaudemus ieiunij, & de geniculis adorationis, 341.38.T.351. 38.P.

Pænula, 36.77.T.102.77.P.

Pepli, 9.93.T.

Per caſſum, pro in caſſum, 1209.150.T.1226.150.P.

Perductores, 86.558.T. 140. 558.P. lenonum famuli, Ibidem.

Peregrinus ſe rogo immiſit, 225.51.T. Philoſophus apud Piſas anno Imperij M. Antonini Veri V. 230.51.P.

Perennare, 195. 21. T. 203. 21. P. 696. 302. T. 729. 302. P.

Pergula, 526.53.T.539.53.P.

Periclitatur, 495.74.T.508.74.P.584.354.T.

Periſcelis, ſiue periſcelium, 316.81.T.321.81.P.

Περιςερὰ 404.319 T.

Perpes, 56.261.T.118.261.P.

Perpetrabile, 331.8.T. in bonam partem, 335.8.P.

Perpetua Martyr fortißima, 599. 612. T. 645. 612. P.

Perſæ ex Scythis, 6.34.T.14.34. P. Iidem cum Parthis, Ibid. cum matribus miſcebantur, 44. 141. T. 106. 141. P. ſolem adorant ipſum vbique habentes in ſuo clypeo, 54. 246. T. 117. 246. P.

Perſecutio Chriſtianorum initium ſortita à domeſticorum tormentis, 14. 6. T. 96. 6. P. per Antiſtites Romanos ſub Seuero 24. 2. T. 95. 2. P. eius dedicator primus Cæſariano gladio ferociens Nero, 35. 59. T. 101. 59. P. tentauit & Domitianus, ſed cœptum repreßit reſtituens quos relegauerat, 35. 60. T. 101. 60. P. tales ſemper iniuſti, impij, turpes, Ibidem. truces, vani, dementes, 36. 65. T. eam Traianus ex parte fruſtratus eſt, vetando inquiri Chriſtianos, 27. 24. & 36. 66. T. 101. 66. P. eam nullus Veſpaſianus, nullus Pius, neque etiam initio Imperij Seueri impreßit, 36. 67. 69. 70. 71. T. 100. 67. 69. P. 71. P. eam M. Aurelius Imp. poſt Germanicam ſitim Chriſtianorum militū precationibus impetrato imbri diſcuſſam palam diſperſit, 36. 64. T. 101. 64. P. ſicuti etiam antea Tiberius comminatus periculum accuſatoribus, 35. 58. T. 100. 58. P. Iudæi primi diſcipulos inſecuti ſunt, 62. 329. T. nulli magis depoſtulatores Chriſtianorum quàm vulgus, 76. 471. T. 133. 471. P. quod Chriſtianos inuadit lapidibus

pidibus & incendiis, nec mortuis parcit, de requie ſepultura auellit, diſſecat, diſtrahit, 78.484.485.486. T.aduerſus ſanguinem innocentium conclamabant, 82. 522.T.Chriſtianos ad leonem, 82.523.T. quum ſub diſcrimine capitis pro veritate certamus, ea victoria gloriã habet placendi Deo, & prædam viuendi in æternum, 94. 617.T.143.617.P.plures efficiuntur quo plures occidunt; ſemen eſt ſanguis Chriſtianorum, 95. 629. T.144.629. P.ſententiis acceptis gratias agebant, 95.634.T. Scapula perſecutor fidei, 152.1.T.154.1. P.Carthagini, 154. 49. T.158.49.P. nulla ciuitas impunè latura Chriſtiani ſanguinis effuſionem, 153.12.T.155.12.P.quod probat exemplis Hilariani præſidis, 153.13.T.155.13.P.& ſignis variis, 153.13.14.15.T.155.13.14.15.P. Vigellij item Saturnini, qui primus in Africa perſecutor lumina amiſit, 153.17. P.155.17.P.Claudij Herminiani in Cappadocia vaſtati peſte, quum viuus vermibus ebulliſſet, qui cognito errore ſuo penè Chriſtianus deceſſit, 153.18.19.T.155.18.P.Cæcilij Capellæ in exitio Byzãtino, 153.20.T.156.20.P.Præſides conſtãtiores diſsimulauerũt ab huiuſmodi cauſsis, 153. 22.T.vt Cincius Seuerus, 153.23.T.156.23.P.Veſpronius Cãdidus, 153.25.T.156.25.P.Aſper, 153.26.T.156.26.P. Pudens, 153.27.T.156.27.P.ipſe etiã Seuerus pater Antonini, 153.32.T.156.32.P. & Antoninus, 153.36.T. 157.36.P.& 38.Ibidem. Marcus quoque Aurelius, 153. 39.T.157.39.P.cremabantur in Africa Chriſtiani, 154. 41.T 157.41.P.à Præſide Legionis & Mauritaniæ vexabantur gladio tenus, ſicut à primordio mandatum eſt animaduerti in huiuſmodi, 154.43.44.45.T.157.43.44. 45.P.Arrius quoque Antoninus in Aſia perſecutionem moderatus eſt, 154.47 48.T.157.47.P. Chriſtianis parcens ob nimiam multitudinem, Ibidem. quotidiani in illos leones expoſtulabantur, 258.196.T.277.196. P perſecutores Dominici nominis præſides, 259.212.T.278. 212 P.& populus clamans Chriſtianos ad leonem, 687. 177.T.720.177.P.in Africa non magna perſecutio viuente Seuero, 990.12.T.1002.12.P.

Perſeruare, 234.32.T.242.32.P.

Perſeus inter ſidera deliniatus, 996.69.T.1007. 69.P.

Perſonarum opus, 257.181.T.276.181.P.

Pertendere, pro extendere, 167.103.T.184.103.P.

Pertinax Imperator ab armatis palatium irrumpentibus occiſus, 76.476.T.133.476.P.

Pertractus vitæ, 212.20.T.219.20.P.

Peſsinuns, 53.225.T.113.225.P.

Petrus Apoſtolus Romæ per Neronis ſæuitiam ſanguinem Chriſtianum ſeminauit, 62.329.T.Petrus ædificandæ Eccleſiæ petra, 394.134.T.421.134.P.Romæ paſsioni Dominicæ adæquatus, 399.214.T.432.214.P.in Tiberi tinxit, 460.26.T.474.26.P.à Paulo reprehenſus, non de fidei prædicatione, ſed conuerſationis modo cum Iudæis, 395.138.vſque 147.T.422.138.vſque 423.147.P.748. 133 vſque 140.T.764.133.vſque 140.P.836.23.vſque 28.T.883.23.vſque 28.P.940.28.29.T.965.28. 29.P.illi Petro nomen mutatum de Simone ob vigorem fidei, 846.162.T.894.161.P.quódque adſectauit Chriſtus de figuris ſuis, illi peculiariter nomen communicauit, Ibidem.164.T pro omnibus reſpondit: Tu es Chriſtus, 856 302.T.905.302.P.ei & Eccleſia per eum claues cœli reliquit Dominus, 997.73.T.1008.73.P. Romæ cruci aſtringitur, 1000.117.T.1011.117.P.ſuper illum ædificata Eccleſia, 1141.58.T.1151.58.P.

Phaneroſeis, 397.176.T.425.176.P.404.322.T.

Phantaſmata Caſtorum, & aqua cribro geſtata, nauis cingulo promota, barba tactu rufata, 65.354.T.

Pharus, 199.78.T.209.78.P.

Φεῦ, 526.90.T.541.90.P.

Philippi Macedonis de Olympiade vxore ſomnium, 595. 499.T.638.499.P.

Philippi, Macedoniæ ciuitas, 399.210.T.431.210.P. 595.509.T.

Philoſophia multipartita in ſuas hæreſeis, varietate ſectarum, inuicem repugnantium, ex qua hæreſeis ſubornantur, 391.38.vſque 53.T.409.36.vſque 412.53.P. pulſabat ſalutem, licet non adeat veritatem, 677.9.T. eius nomine ab Apoſtolo omnes damnantur hæreſeis, 961. 302.T.986.302.P.

Philoſophus in purpura, 8.82.T.Ariſtippus, 18.82.P. ſericatus, & crepidam auratus, 8.83.T.Empedocles, 18.83. P.Philoſophi contumelioſi in Deos, 51.212.T.profitentur innocentiam, iuſtitiam, patientiam, ſobrietatem, pudicitiam, 88.572.T.inimicè adfectant veritatem, & adfectando corrumpunt gloriam captantes, 89.575.T.Græciæ diſcipuli, famæ negotiatores, veritatis interpolatores, 90. 589.T.142.589.P.electi ſunt à Thebanis, Spartiatis & Argiuis, 90.591.T.142.591.P.

Philumene virgo, cuius ſignis & præſtigiis Apelles inductus nouam hæreſim induxit, 390.35.T.409.35.P. 590.431.T.633.431.P.652.53.54.T.665.54.P.806.73. T.811.73.P.

Phœnices in Africam, 6.35.T.14 35.P.586.373.T.629. 373.P.

Phœnix, ales Orientis peculiaris ex Arabia, de ſingularitate famoſus, de poſteritate monſtruoſus; qui ſemetipſum libenter funerans renouat, natali fine decedens atque ſuccedẽs iterum, 682.104.105.106.T.715.104.105.106. P.1086.5.T.1091.5.P.

Phryges Romanos pariunt, 6.36.T.14.36.P.eorum debellatrix Græcia, 69.398.T.Chriſtiani facti, 164.33.T. 177.33.P.pictas veſtes inſuebant, 303.10.T.306.10 P. tamquam timidos Comici illudunt, 580.265.T.Italiam occupant, 586.373.T.629.373.P.

Phryne, ſcortum Diogenis, 51.199.T.89.579.T.141. 579.P.

Philyra, 7.53.T.18.53.P.

Phyſcon, 8.79.T.Ptolemæus Ægypti Rex ſenior, 17. 79.P.

Pigmentatæ, 316.84.T.321.84.P.

Pileus libertatis ſeruorum inſigne, 234.24.T.241.24.P. 257.169 T.275.169.P.

Pipiare, 529.192.T.549.192.P.1147.125.T.1156. 125.P.

Piſces, ſanctior cibus, 746.98.T.761.98.P.

Piſo Conſul, 37.88.T.103.88.P.

Piſtis, Æon Valentini, 519.20.P.526.83.T.541. 83.P.

Placibilis, 700.340.T.731.340.P.

Plagiator, 751.161.T.765.162.P.

Planus, pro impoſtore, 803.42.T.819.42.P.

Plaſtica, 256.157.T.274.157.P.312.15.T.317.15.P.

Plato à Dionyſio ventris gratia venditatur, 89.586.T. 142.586 P.in Timæo aliter tranſlatus quàm hodie, 622. 264.P.omnium hæreticorum condimentarium, 581.300. T.624.300.P.facundia inſignis, 587.383.T.630.383. P.cygnus in ſomnis apparuit Socrati demulcens homines, 595.514.T.638.514.P.per ſomniũ vita exceſsit, 598.581. T.643.582.P.

Platonici, 32.42.T.98.42.P.eorũ de Deo opiniones, 90. 592.593.T.142.593.P.eorum formæ, 391.39.T.410.39.P.

Pleroma Valentini, 403. 315. T. vniuerſitas, 526. 70. T. 540. 70. P. 578. 241. T. 620. 241. P.

Plinius caſtigatus, 19. 101. P. 98. 40. P. 348. 1. P. 354. 55. P. 616 179. T.

Plurimùm, pro vtplurimùm, 860. 364. T. 909. 364. P.

Pluto Iouis frater, gladiatorum mortuorum cadauera cum malleo deducere ſcribitur, 53. 228. T. 113. 228. P.

Pluuia, ſidera, & lumina, ante Saturnum & Saturniam gentem, 47. 165. T.

Πνοὴ, 788. 50. P. adflatum ſignificat, 774. 50. 51. T. 788. 50. 51. P.

Pœnæ Martyrum, crux, ſtipes, patibulum, vngulæ, beſtiæ, ignes, metalla, in inſulas relegatio, 49. 177. & 178. 179. 180. 181. 182. T. 109. 177. P. 73. 445. T. 131. 445. P. lapides, 78. 484. T. ad lenonem, ad leonem, 95. 628. T. et exquiſitior quæuis crudelitas, Ibi. 629. T. ignes, 154. 41. gladius, Ibidem, 45. T. Ibidem 48. T. 225. 46. T. 230. 46. P. fuſtes, in carcere eſuries, 990. 12. T. 1002. 12. P. ad probationem ſeruorum Dei infliguntur, 1159. 10. T. 1166. 10. P. aut ad coronam, aut ad præmia conſequenda agonis inſtar, 1159. 15. 16. T. 1167. 15. 16. P. non ergo ſupplicia ſunt peccatorum, 1166. 10. P.

Pœnale, 304. 40. T. 308. 40. P.

Pœnicum, pro Carthaginienſi, 5. 19. T.

Pœnitentiæ adſertores adu. Montanum & Nouatian. 199 1. P. quam quum vnicam poſt baptiſmum ſcribunt, de publica pœnitentia loquuntur, Ibidem. alioqui frequentem pœnitentiam agnoſcentes etiam culparum mortalium, Ibidem. etiam confeſſionem ſecretam, ſecundam pœnitētiæ partē, neceſſariam adſerentes, 200. 1. P. quam pœnitentiam publicā quibus oporteat infligere, tractant libri Pœnitentiales Theodori, Bedæ, Hrabani apud Latinos, & Græcorum SS. Baſilij & Petri Alexandrini, Ibidem. ad quod presbyter Pœnitentialis conſtituebatur, quem, non verò confeſſionem priuatam, abrogauit Nectarius, Ibidem. remanſit tamen eius veſtigium in initio quadrageſimæ multis in Eccleſiis, 201 1. P. Pœnitentiam gentes appellabant paßionem animi, quæ veniat de offenſa ſententiæ prioris, etiam in benefactis eam agnoſcentes, 193. 2. 3. 4. T. 202. 2. P. ſed vera pœnitentia malorum & delictorum, 193. 5 T. 202. 5. P. quæ timorem Domini coniunctum habet, 193. 6. T. quem vocamus contritionem, vtpotè primam pœnitentiæ partem, 202 6. P. eam Deus dedicauit in Adam, 193. 8. T. eius baptiſmum præire iußit in Ioanne baptiZatore, eius bonum ſalus hominis & criminum abolitio, 193. 9. T. tam ſpiritualium quàm carnalium, 194 11. &c. T. 202. 11. P. tam voluntatis quàm facti, Ibidem quibus omnibus Deus veniam per pœnitentiam ſpopondit, ſicuti ex ſcripturis probatur, 194 14. & ſeq. 195. 18. &c. T. 203. 14. & ſequ. P. ad quam obtinendam omnia & ſingula grauiora peccata confiteentur, 203. 14. P. quam amplexamur vt naufragus alicuius tabulæ fidem, 195. 19. T. 203. 19. P. eam Deus non præcipit tantùm, ſed etiam hortatur, 195. 21. T. poſt eam peccata non iteranda, 195. 12. &c. T. 203. 22. &c. P. per eam Domino ſatisfacimus, 195. 26. T. 204. 26. P. quibus verbis ſatisfactio tertia pœnitentiæ pars probatur, Ibidem. eorum pœnitentia non fidelis, qui dicunt ſatis Deum habere, ſi corde & animo ſuſcipiatur, licet actu minus fiat, 195 27 T. 204. 27 P quam etiam Audientes, id eſt Catechumeni agere debent, 195. 28. 29. 196. 30. &c. T. 204. 28. &c. 205. 36. vſque 47. P. etiam ſecunda pœnitentia mentio, 196. 41. 197. 42. & ſequ. T. 205. 41. vſque 47. P. iterata enim valetudinis iteranda medicina, 197. 46. T. ad eam ſub cōminationibus monet Deus, 197. 47. &c T. 205. 47. vſque 52. P. etiam publicè actus pœnitentiæ adminiſtrandus, 197. 52. T. & ſequ. qui Græco vocabulo exomologeſis eſt, 198. 53. T. 206. 53. P. qua delictum Domino primùm confitemur, 198. 54. T. 206. 54. P. ſacco & cineri incubamus, 198. 56. T. 206. 56. P. animum mœroribus deiicimus, 198. 57. T. 207. 57. P. inde presbyteris aduoluimur & adgeniculamur, 198. 58. T. 207. 58. P. à quibus abſoluimur, 198. 62. T. 208. 62. P. qui hanc publicationem ſui ſuffugiunt, aut de die in diem differunt, cum erubeſcentia ſua pereunt, 198. 59. T. 207. 59. P. nam etſi quid humanæ notitiæ ſubduxerimus, non tamen Deum celabimus, 198. 61. T. Miſerum quidem pœnitentiæ ſatisfactione ſecari, & quaſi pulueris alicuius mordacitate cruciari, ſed ea per inſuauitatem medentur, 198. 62. T. Nullis itaque corporis incommodis deterreri debemus à pœnitentia, 198. 63. &c. T. 208. 63. &c. P multo minus in delicijs perſeuerare debemus, Ibidem. Omnia hæc metus gehēnæ æternæ ſuperare debet, 199. 71. &c. T. 208. 71. etc. P. maximè quū à Domino inſtituta ſit, 199. 76. T. 209. 76. P. delictū omni ſatisfactionis habitu expiandum, 303. 4. T. 306. 4. P. nobis gratulādum, ſi non publicè confitemur iniquitates noſtras; ſimul et de priſtinis ſatisfacimus, cōflictatione carnis & ſpiritus, 465. 136. 137. 138. T. 485. 136. 137. 138. P. Pœnitētia omnis confeßio eſt delicti, quia locum non habet niſi in delicto, 654. 83. T. 667. 83. P. ſacramentum, 400. 239. 241. T. 437. 241. P appendices huius officij ſordes, 680. 79. T. 713. 79 P. in Græco ſono μετάνοια pœnitentiæ nomen, non ex delicti confeßione, ſed ex animi demutatione compoſitum eſt, quā & apud Deum agnoſcimus, 781. 165. 166. T. 795. 165. 166. P. Sacramentum, 400. 239. 241. T. 437. 241. P. ad pœnitentiam etiam pertinet lauacri abſtinentia, & aridus victus, 1175. 12. T. 1184. 12. P.

Poëtæ dedecoratores Deorum, 51. 207. T. Lyrici, Ibidem. Tragici & Comici, Ibidem. 210. T. 112. 210. P. ærumnas vel errores alicuius Dei præfantur, 51 Ibidem. T.

Pollinctor, 51. 197. T. 112. 198. P. 994. 51. T.

Pollinctores Herculanarum decimarum, 81 513. T. à polluecendo, 136. 513. P. 281. 6. T. 291. 6. P.

Polycarpus Smyrnæorum Epiſcopus ab Ioanne collocatus, 397. 185. T. 427. 185. P.

Polycrates Samius de felicitate celebratur, 48. 173. T. eò filia crucem proſpicit, de ſolis vnguine & lauacro Iouis, 595. 510. T. 638. 510. 511. 512. P.

Pompa propriè nomen vnde acceperit, 252. 61. T. 265. 61. P. 285. 78. T.

Pompaticus ſuggeſtus, 252. 61. T. 265. 61. P.

Pompei, ciuitas Campaniæ deuſta, 6. 27. T. 13. 27. P. 83. 536. T. 138. 536. P.

Pompeij trina ara in Africa, 5. 12. T. 11. 12. P. eius ſublimitas, 48 173. T. quum Hieruſalem cepiſſet, templumque adiiſſet ſpeculandis Iudaicæ religionis arcanis, nullum illic reperit ſimulacrum, 53. 235. T. 114. 235. P. neque Licinius Craſſus, neque Titus Cæſar, Ibid. Iudæam vſurpauit, 1201. 70. T. 1220. 70. P.

Ponti incolæ Chriſtiani, 164. 35. T. 177. 35. P. eius potitus Mithridates, 595. 506. T. 638. 506. P. Euxinus vocatur, quum tamen inhoſpitalis ſit; eā gentes ferociſſimæ in plauſtro inhabitant, ſedes incerta, vita cruda, libido promiſcua, & plurimùm nuda; parentum cadauera cum pecudibus cæſa conuorāt; fœminæ vbera excludunt, penſum ſecuribus faciunt, malunt militare quàm nubere. Duritia de cœlo quoque, dies nunquam patens, ſol nunquam liber, vnus aer, nebula, totus annus hybernum, omne quod flauerit, aquilo eſt, 740. 4. vſq. 9. T. 755. 4. 5. 756. 6. 7. 8. P.

Pontifices gentilium, 70. 416. T. 129. 416. P. Summum Pontificem in vnis nuptiis ſtatuebant, 400. 247. 248. T. id eſt Flaminem dialem, 438. 247. P. 1128. 65. T. 1135. 65. P. 1147. 131. T. 1157. 131. P.

Popularitas, 586. 374. T.

Porrò, ſeu prô Quirites, 528. 176. T. 548. 176. P.

Portare Græci etiam pro eo ſolent ponere quod eſt tollere, 840. 85. T. 888. 85. P.

Portenta, 58. 298. T. 121. 298. P.

Porticus Attica, 146. 4. T. 149. 4. P. Stoa nuncupata, 412. 51. P. 961. 303. T. 986. 303. P.

Portionale, 367. 30. T. 376. 30. P. 706. 397. T. 735. 397. P. 1178. 50. T. 1187. 50. P.

Poſſeſsionum diſtributionem Deus ordinauit, 305. 69. T. 310. 69. P.

Poſthumare, 57. 282. T. 119. 282. P. 698. 319. T. 730. 319. P.

Poſthumus, 1141. 43. T. 1151. 43. P.

Poſtremiſsimus, 311 3. T. 316. 3. P.

Præcipitare, 64 346. T. 123. 346. P.

Præconis vox, 50. 194. T. 111. 194. P.

Præcoquum, 804. 54. T. 820. 54. P.

Prædicare, pro prædicere, 1161. 45. T. 1168. 45. P. 1164. 94. T. 1172. 94. P.

Prægnantes ſibi nonnunquam videntur mulierculæ, aut ſanguinis tributo, aut aliqua valetudine inflatæ, 806. 77. T. 821. 77. P.

Prægnatus, pro imprægnatione, 167. 101. T. 184. 101. P. 649. 12. P. 662. 12. P.

Præiudicari adulterij, 1145. 106. T. 1155. 106. P.

Præmeditatorium, 1177. 35. T. 1186. 35. P.

Præmia obſeruantibus præcepta Dei, vita æterna retributio, 56. 260. T. 118. 260. P.

Præparatura, 853. 257. T. 901. 257. P.

Præputiatio, 942. 58. T. 967. 58. P.

Præſcriptio, 234. 27. T. 241. 27. P. 389. 1. T. 405. 1. P.

Præſides Eccleſiæ Epiſcopi, 80. 503. T. 135. 503. P. 325. 46. T. 329. 46. P.

Præſtans, pro liberali, 860. 374. T. 910. 374. P.

Præſtantia in malam partem, 195. 18. T. 203. 18. P.

Præſtructim, 7. 50. T. Præſtruere, 492. 52. T. 507. 53. P. 678. 34. T. 711. 34. P.

Præſumere, 28. 27. T. 97. 27. P.

Præſumptio, impedimentum timoris, & proinde ſalutis, 312. 10. T.

Præter, pro præterquàm, 36. 79. T. 102. 79. P. 529. 222. T. 551. 222. P.

Prætexta, 288. 136. T. 299. 137. P. Ibidem, vtrobique. 140. & 141.

Prætorium, 9. 98. T. 19. 98. P. 153. 19. T. 156. 19. P.

Prætor in Circenſibus mappam mittebat ſignum, vt è carceribus exirent, 255. 142. 143. T. 272. 142. 143. P.

Praxeas de iactatione Martyrij inflatus, primus ex Aſia hoc genus peruerſitatis intulit Romanæ humo, vt diceret ipſum Deum patrem eſſe Ieſum Chriſtum; quod quum etiam in Africa ſuperſeminaſſet, traductus deinde cauerat de emendatione ſua, exinde ſilentium, ita aliquandiu per hypocriſin latitauit, ſed poſtea denuò erupit, 1032. 1. P. 1013. 5. 6. 13. 14. 16. 17. T. 1032. 5. 6 13. 14. 15. 16. 17. P.

Precario vti, 858. 332. T. 907. 332. P.

Presbyterorum ordini contingati adſcripti, ſed illis numquam permiſſum ne apud Græcos quidem vxorem ducere, 326. 1. P. eorum ſacerdotalia munia etiam laicis hæretici iniungunt. 1131. 39. P.

Priami clades, 57. 280. T. Troianum excidium, 119. 280. P. 589. 414. T. 632. 414. P.

Priapus taniis coronabatur, 343. 68. T. ex iis quæ erant hortenſia, 354. 68. P.

Prienenſes, 89. 583. T. 141. 583. P.

Primatus, 584. 351. T. 627. 351. P.

Principales perſonæ, 154. 50. T. ſollemnitates, 346. 176. T. 361. 176. P. 857. 321. T. 906. 321. P.

Principalia reſcripta, 34. 51. T. 99. 51. P.

Principalitas, 397. 180. T. 426. 180. P.

Principibus ſuis lingua Romana in ſpectaculis ſuis non parcebat, 76. 466. 467. T. 133. 467. P. 255. 144. T. 273. 144. P.

Principium inceptionis initium, 494. 66. T. 508. 66. P. Ibid. 69. 70. 72. T. P.

Principium, pro principatu, 494. 67. T. 508. 67. P.

Principum mandata, 29. 30. T. 97. 30. P.

Priſcilla & Maximilla Montani ſectatrices, 1013. 7. 8. T. 1033. 7. 8. T. 1175. 7. T. 1184. 7. P.

Priſtinus nondum Chriſtianus in martyriis defecit, 1181. 76. T. 1189. 76. P.

Pro auſpice, 996. 63. T. 1007. 63. P.

Προαρχὴ. 518. P. 526. 57. T. 539. 57. P.

Proarche, alter Æon Valentini, 522. P. 533. 377. T. 562. 377. P. item alius Æon Valentinianorum, qui & Monotes, 522. P. 533. 387. T. ſiue ſingularitas, Ibidem. T. 562. 385. 387. P.

Probari, pro approbari, 533. 384. T. 562. 384. P.

Probolæ, 402. 304. T. 449. 304. hær. 4. P. prolationes ſiue emiſsiones, 517. P. 526. 68. 69. T. 540. 68. 69. P. 1016. 55. 57. T. 1036. 55. 57. P.

Procedere, 315. 64. T. 320. 64. P.

Proceſsiones, 287. 122. T. 298. 122. P. 332. 25. T. 335. 25. P. 401. 285. T. 444. 285. T.

Procliuum, 331. 5. T. 334. 5 P.

Proconſul, 224 16. T. 227. 16. P.

Proculus Romulum Deum mentitus eſt, 62. 328. T. 122. 328. P. 838. 61. T. 886. 61. P.

Proculus Torpation Chriſtianus, qui Seuerum Imperatorem per oleum aliquando curauit, 153. 33. 34. 35. T. 157. 33. 34. 35. P.

Procurare, cum Datiuo, 153. 34. T. 157. 34. P. 276. 182. P. 530. 258. T 553. 258. P. 684. 136. T. 717. 136. P.

Prodigia, orbis totus aquis obſitus, Delos merſa, Samos ex mari arena, inſula Platonis in Atlantico euanuit, Sicilia inſula ex continente, Sodoma & Gomorra cinis omnia, Vulſinij Tuſciæ de cælo deuſta, Pompei Campaniæ oppidum ex montium incendio, Aſia etiam non ſecura de ſoli ingluuie, & Africa ſemel voraginem paſſa, 6. 14. & 24. 25. 26. 27. 28. ac 29. T. 13. 24. 25 26. 28. P. terræ vorant vrbes, inſulas maria fraudant, externa atque interna bella dilaniant: fames & lues & locales quæque clades & frequentia mortium vaſtant, officia temporum & elementorum munia exorbitant, monſtris & portentis naturaliũ forma turbatur, 58. 296. 297. 298. T. 121. 296. 297. 298. P. deliquium ſolis in morte Domini, relatum in archiuis gentium, 61. 324. 325. T. 122. 324. 325. P. Tiberis aſcenſus in mœnia, Nilus in arua: ſi cælum ſtetit, ſi terra mouit, fames, lues, 82. 522. 523. T. Hierapolis, Delos, Rhodos, & Coo inſulæ multis cum millibus hominum peſſum abierũt, 82. 525. 526. 517. T. 137. 525 526. 527. P. maior inſula Aſia & Africa Atlantico mari erepta, 82. 528. T. eadem quam nunc Orbem nouum appellamus, iam denuò inuẽta, 138. 528. P. mare Corinthium terræmotus ebibit, & vis vndarum Lucaniam Italiæ abſciſſam in Siciliæ nomen relegauit, 82. 529. 530. T. 138. 529. 530. P. totum orbem di-

luuium aboleuit, Sodoma & Gomorra igneus imber excuſſit, ſicuti etiam Volſinios & Pompeios, 82. 531. & 83. 532.533. 534.535. 536.T.138. 531.533.534. 535.536.P. cataclyſmus orbis, 153.13.T.155.13.P. meſſes in Africa nõ fuerunt, ibidem. T. ignes ſuper mœnia Carthaginis pependerunt per noctem, 153.14.T.155.14.P. ſol in conuentu Vticenſi, extincto penè lumine, non potuit ex ordinario deliquio hoc pati, poſitus in ſuo hypſomate & domicilio, Ibid. 15. 16. T. P. fumariola quadam tales flammarum ictus ſuſcitantes, vt proxima vrbes, aut iam nulla exſtent, aut idem ſibi de Deo ſperent, 199.72. T. 209.72. P. montes ignis intrinſecus fæti, Ibidem. 73. in Orientali expeditione, ethnicis quoque teſtibus, in Iudæa per dies quadraginta, matutinis momentis ciuitas de cœlo pependit, omni mœniorum habitu euaneſcente, de profectu dies, 814. 193. T. 831.193.P.

Profitebantur Veteres apud acta ſibi natos eſſe filios, item merces pro vectigalibus, 85.556.T.140 556.P.

Profligare, 953.206.T.979.206.P.

Prema, 332 30.T.336.30.P.

Prometheus verus Deus, qui ſeculum certis temporum diſpoſitionibus ordinauit, 117. 259. P. 740. 16. T. 756. 16.P.

Promotio, 401.283.T.444.283.P.

Pronuba vniuira, 1128.64.T.1135.64.P.

Pronuntiatio, Æon Heracleonis Valentiniani, 404. 317. T.

Propheta de officio præfandi vocantur, voces eorum & virtutes ad fidem diuinitatis in theſauris litterarum manent, 56.263.T.118.263.P. extremiſſimi eorum non retroſiores primoribus ſapientibus, & legiferis, & hiſtoricis, 57.283.T.119.283.P. Propheticus modus futura prædicit, 368.36.T.376.36.P.

Proſelytus, 159.1.T, 175.1.P.

Proſpex, 148.23.T.

Proſtibula, pro meretricibus, 255.149.T.

Protclare, 195. 20. T. 203. 20. P. 856. 300. T. 904. 300.P.

Protogenes, Æon Valentini, 518.P. 526.67.T.

Protoſedere, 347.200.T.362.200.P.

Prouinciam nouam adire, 530.240.T.552.240.P.

Prudentius Tertull. imitatur, 246.99.103.P.

Pſalmi penè omnes Chriſti perſonam ſuſtinent, filium ad patrem verba facientem repræſentant, 1018.71.T.1037. 71. P.

Pſeuſippus de Platonis ſchola in adulterio periit, 89. 580.T. 142.580.P.

Ψυχὴ apud Græcos anima, 614. 146. P. 583. 334. T. 626.334.P. à refrigeratione dicta, Ibidem. 334. T. P. 584. 353. T.

Pſychici, id eſt animales, 857.325.T. 906.325.P. 1013. 17. T. 1034.17.P. 1137.1.3.4.T. 1147.1.3. 4. P. 1143.87. 1144.95.T. 1154.95.P. 1146.120.T. 1146.120.P. 1174.2. T. 1183. 2. P. 1195. 8. T. 1216. 8. P. 1202. 85. T. 1221. 83. P.

Pubertas à quarto decimo ferè anno, unde & iura ciuilia abhinc agendis rebus adtemperant, 591.442.T.634. 442. P.

Publicari, 1163.70.T.1170.70.P.

P. Craſſus per riſum mortuus eſt, 598, 582. T, 643. 582. P.

Pudicitia flos morum, honor corporum, decor ſexuum, integritas ſanguinis, fides generis, fundamentum ſanctitatis, præiudicium omnis bonæ mentis; quamquam rara, nec facilè perfecta, vixque perpetua; tamen aliquatenus haberi poteſt, ſi natura præſtruxerit, ſi diſciplina perſuaſerit, ſi cenſura compreſſerit, 1195. 2. T. 1214. 2. P. Sæculi autem pudicitia, quia vana, non prodeſt apud Deum, Ibidem. 3. 4. T. P.

Pugillatus, 258.208.T.278.208.P.

Purgatorius ignis, in quo modica deliĉta mora reſurrectionis expenduntur, 590. 414. T. 632. 424. P. vbi opus per ignem probabitur, 945.93. T. 970.93. P. 994.45. T. 1005.45.P.

Purpura de mari, vellus ex conchis, 7. 56. T. 15. 56. P. purpura ſacerdotum idolorum, 254.123.T.271.123.P. inſigne dignitatis apud Ægyptios & Babylonios, 288.132. 136.T. 299. 132. 136. P. ſicut ingenuitatis apud barbaros, 288.139.T.299.139.P.

Puſillitas, 492.51.T.507.51.P.

Puto, pro æſtimo ita eſſe, 686.163.T.719.163.P.

Pyctes, 595.515.T.638.515.P. 993.41. T.1005.41.P.

Pyrrhus piſcator, 585.363.T.628.363.P.

Pyrrhum decepit ambiguitate oraculi Apollo Pythius, 65.351.T.124.351.353.P.

Pythagoras apud Tyrios tyrannidem adfectas, 141. 583. P. Deus illi ex numeris, 90.592.T. eius ſententia: hominem fieri ex mulo, colubrum ex muliere, 91.606. T. 143. 606. P. & rurſum in beſtias reformari, Ibidem. vt reſidiuatum animarum probaret, mortem ſimulauit, ſubterraneo latuit ſeptennio, illic ſe patientia damnans, vnica matre conſcia, & vbi ſatis viſus eſt corpulentiam interpolaſſe, de adytis fallacia emerſit, vt ab inferis redditus crederetur, dicens ſe primò fuiſſe Æthalidem, inde Euphorbum, Pyrrhum piſcatorem, & Hermotimum, 585.360. vſque 366. T. 628. 360. vſque 366. P. tam imbellis, vt prælia Græcia vitans Italiæ maluerit quietem, Geometriæ, & Aſtrologiæ, & Muſicæ deuotus, 586. 379. T. ab animalibus abſtinebat, ne per fabalia quidem tranſeundum, diſcipulis ſuis tradidit, 586.380.381. T.629. 380. 381. P. hinc & Pythagorici fabam reſpuunt, 596.546.T.640.546.T.

Pythagorici, 32.42.T.98.42.P.

Pythius, 65. 352. T. Apollo Delphicus, 124. 350.351. 353.P. 214.53.T. 222.53.P. dæmon, 568.14. T. 603.14.P. illi conſecrati Pythici agones, 993.41.T.1005.41.P.

Pythonici ſpiritus, 585.369.T. 628.369.P. 602.638.T. 646.638.P. ventriloqui, 861.395.T.911.395.P.

Q

Quadrigarij, 257.171.T.

Quadrigas primus Erichthonius iunxit, 253. 85. 86.T.267.85.86.P.

Quæſtoris adnotatio, 50.194.T.111.194.P.

Quæſtuarius, 259.216.T.278.216.P.

Quæſtura, 254.120.T.271.120.P.

Quàm, pro magis quàm, 196.32.T.224.15.T.227.15.P. 373.130.T.381.130.P.492.51.T.507.51.P.

Quanti, pro quot, 153.30.T.156.30.P.696.298.T.729. 298.P.

Qui, pro quis, 331.14.T.335.14.P.

Quietem ſummam atque vnicam voluptatem vocarunt Epicuri, & Zenones, 9.99.T.19.99.P.

Quindecimuiri, 70.417.T. ſacrorum, 129.417.P. antea Decemuiri, & olim Duumuiri, 129.417.P.

Quinquatria, 284.62.T.295.62.P.

Quirinus Deus Romulus poſt obitum, 263.37.P. 253. 89.T.268.89.P. inde flamen Quirinalis, 252.44.T.264. 44.P.

Quirites Romani, 76.466.T.133.466.P.

Quiuis,

Quiuis, pro quantuſcumque, 236.57.T.243.57.P.
Quo, pro ad quem vſum, 707.418.T.736.418.P.
Quotiens, 78.484.T.134.484.P.

R

Radamanthus, Iudex apud inferos, 67.368.T.125.168.P.259.214.T.
Radius aſtrologo abutitur ſuo, 284.60.T.295.60.P.
Raptus virginum, neque apud ipſos Romanos licitus, 252.37.T.263 37.P.
Rebecca ex vtero duæ gentes proceſſerunt, Iudæorum & Gentium, 159.2.T.
Recapitulare, 958.261.T.983.261.P.
Recidiuatus, 677.8.T.709.8.P.
Reconſueuit, 314.48.T.319.48.P.
Recordatus, pro recordatione, 678.36.T.711.36.P.
Recumbere in lectulo, pro diſcumbere, 344.94.T.
Refrigerare, pro innare, 1012.101.T.1039.101.P.
Refrigerium, pro eleemoſyna, 81.517.T.370.71.T.378.71.P.
Refuga, 304.42.T.308.42.P.1050.5.T.1054.5.P.
Regnorum vices à Nino, 6.30.T. *Hebræorum, Aſſyriorum, Sycioniorum, Ægyptiorum, Argiuorum, Atheniensium, Mycænarum, Latinorum, Lacedæmoniorum, Corinthiorum, Medorum, Macedonum, Lydorum, Romanorum, Perſarum, rurſus Athenienſium, Lydorum, Ægyptiorum, denique Romanorum,* 13.30.P. *Babyloniorum, Medorum, Ægyptiorum, Aſſyriorum, Amazonum, Romanorum, Iudæorum,* 70.415.416.417.418.419.420.T.129.415.417.P.
Reguli Dei Mauritaniæ, 68.384.T.127.384 P.
Regulus ne vnus pro multis hoſtibus vinceret, toto corpore cruces patitur, 94.622.T.148.22.T.151.22.P.225.54.T.231.54.P.
Religionem ſuam nulli mentiri fas, 63.331.T.123.331.P. *an ad aliquam quis cogi poſsit,* 71.429.430.T.130.430.P.154.7.P. *non ſufficit ſi eam corde & animo quis retineat, & actu non fiat,* 204.27.P. *quia ſalua erga Deum metu & honore eam ſimulare non licet,* 250.3.T.261.3.P.
Reliquatio, 600.618.T.645.618.P.
Remediati, 153.31.T.156.31.P.
Remiſſa, 853.263.T.901.263.P.
Renuntiare, pro adtribuere, 576.199.T.617.199.P.
Renuntiare, pro recuſare, 323.9.T.326.9.P.813.168.T.829.168.P.
Repaſtinare, 314.47.T.319.47.P.779.112.T.792.112.P. *repaſtinatio,* 1125.34.T.1131.34.P.
Repræſentaneum, 72.434.T.130.434.P.
Repræſentare, pro præſens reddere, 212.19.T.233.17.T.241.17.P.259.217.T.682.112.T.716.112.P.708.430.T.737.430.P.746.96.T.761.96.P.806.71.T.821.71.P.841.101.T.889.101.P.842.107.T.890.107.P.850.220.T.898.220.P.859 353 T.908.353.P.1027.144.T.1042.144.P.1198.45.T.1218.45.P.
Repudium per annos ferè ſexcentos ab vrbe condita nullum interceſsit, 36.84.T.102.84.P.
Rerum materiæ per ſingulas quaſque terras à Deo diſtributæ ſunt, inuicem ſibi peregrinæ apud exteros mutuò rara, 305.68.T. *res omnes vt Dei munda, & communes vſui, ſed ipſius vſus adminiſtratio intereſt,* 345.106.T.
Reſignaculum, 775 63.T.789.63.P.
Reſignare, 36.81.T.102.81.P. *reſignatus,* 753.194.T.767.194.P.
Reſurrectio mortuorum, 56.262.T.91.604. &c. T.143.604.608.P.92.610.611. et 93.612.T. *ab omnibus philoſophis negatur,* 391.42.T.411.42.P. *eam tamen vel euigilatio ex ſomno adfirmat,* 594.481 T. *eam etiam Gentiles Platonici, ac Pythagorici agnoſcunt,* 676.1.vſq.677.10.T.709.1.vſque 10.P. *quo magis mirandum ab hæreticis non agnoſci, Sadducæis, Marcione, Baſilide, Valentino, Apelle, & Lucano,* 677.10.&c.T.709.10.710.12.&c.P. *& omnibus aliis alterius diuinitatis hæreticis,* 677.13.T. *Simone nempè, Menandro, Saturnino, Ophitis, Carpocrate, Cerintho, Ptolomæo, Secundo, & Heracleone, Cerdone & Tatiano,* 710.13.P. *aliiſque qui dimidiam agnoſcebant reſurrectionem, Marco nempè, & Colorbaſo,* 677.12.T.710.12.P. *rectius Plato & conſcientia populi etiam ethnica: quare malè cum vulgo eam negant,* 678.26.vſq.33.T.711.26.vſque 33.P. *neque obſtat carnis quam prætendunt ignobilitas, & reſurrectionis impoſsibilitas,* 678.33.vſque 43.T.711.33. vſque 43.P. *cuius tamen dignitatem confirmat, quòd à Deo facta & manu Dei, limus in carnem mutatus ſit, & reformatus; apud Chriſtianos magna eius prærogatiua ſit, quòd Chriſtus eam amet, etſi infirmam; quòd denique multis aliis ſcripturis illuſtretur,* 678.43.vſq.681.97.T.711.43.vſq.714.97.P. *poſsibilis etiam probatur vel ex eo, quod eius exempla ſint dies ac noctes, & quatuor anni temporum vices, tum etiam Phœnix,* 681.97.vſque 682.108.T.714.97.vſque 715.108.P. *quæ & neceſſaria comprobatur ex iudicio Dei integro: quod quū operarum inter ſe ſocietatem habeant anima & caro, etiam ſimul mercedem accipere debeant,* 682.108.vſque 683.119.T.715.108.vſque 716.119.P, *ſimul coronari aut inhonorari, etiam ſi vas animæ corpus dicatur, vtpotè quod, non verò ſola anima etiam pati debeat,* 683.119.vſque 684.135.T.617.119. vſque 717.135.P. *in ſcripturis ſacris edictum Dei pendet reſurrectio mortuorum,* 684.135.vſque 140.T.717.135.vſque 718.140.P. *quam perperam quidam in imaginariam ſignificationem diſtorquent, quòd non omnia in Prophetis aut Euangeliis allegoricè aut figuratè interpretanda ſint, & illud edictum ſpiritaliter intelligi nequeat,* 685.140.vſque 686.164.T.718.140.vſque 719.164.P. *nec ſi non ſcriptura, vt dicatur reſurrectionem hìc fieri, aut ſtatim ab exceſſu vitæ,* 686.164.vſque 687.182.T.719.164. vſque 720.182.P. *etſi enim Apoſtolus ſpiritualiter nos reſuſcitatos dicat, alibi tamen corporaliter reſurrecturos adfirmat,* 687.182.vſque 688.203.T.720.182. vſque 722.203 P. *etiam in Apocalypſi Ioannis ordo temporum reſurrectionis inuenitur, & tam dictis quàm factis prophetata,* 688.203.vſque 691.246.T.722.203.vſque 725.246 P *maximè apud Ezechielem, Ibidem.* 230.vſque 236.T P. *in qua reſurgent etiam inſepulta cadauera,* 678.37.vſque 42 T.711.37.vſque 42.P.691.241.vſque 246.T 725.241.vſq.246.P. *ex Euangeliis quoque, vbi non omnia parabolæ ſunt, reſurrectio probatur, quam & Chriſtus non dictis modò, ſed & factis adprobauit, mortuos reſuſcitando,* 691.246.vſque 694.274.T.725.246.vſque 727.274.P. *quare nihil hæreticis ſuffragatur illud: Caro nihil prodeſt, Ibidem.* 267.vſque 272.T.P. *reſurrectionem Apoſtolica quoque Acta teſtantur,* 694.274.vſque 695.279.T.727.274.vſque 279. *per totum etiam penè inſtrumentum Apoſtolicum eius fit mentio,* 695 2-8 vſq.705.293.T.727.278.vſque.735.393.P *quare fruſtra pro hæreticis citatur interior & exterior homo apud Apoſtolum, Ibidem.* 279.vſque 289.T.P. *neque etiam veteris & noui hominis apud illum diſtinctio, Ibid* 317.vſq.323.T.P. *qui carnem damnans, opera carnis intelligit, vtpotè qui*

Romanorum Reges, Romulus, 36. 81. T. 62. 328. T. 122. 328. P. 252. 36. 37. 38. 45. T. 263. 36. 37. 38. 264. 45. P. *Pompilius Numa, qui Romanos ſuperſtitionibus onerauit*, 63. 336. T. 123. 336. P. 252. 47. T. 264. 47. P. *Tullus Hoſtilius*, 252. 48. T. 264. 48. P. *Ancus Martius, & cæteri*, 252. 49. T. 264. 49. P. *Seruius Tullius, & Tarquinius Superbus*, *Ibidem*.

Romanitas, 7. 60. T. 16. 60. P.

Romulus, aſcenſus ſui in cœlum habuit Proculum adfirmatorem, 858. 61. T. 886. 61. P.

Roſtra, 19. 98. T. 257. 174. T. 275. 174. P.

Rubrica, 305. 62. T. 309 62. P.

Rudem petra, 257. 169. T. 275. 169. P.

Rufi in cœnis ſumptuoſitas, 10. 110. T.

Ruga veſtium, 9. 96. T. 19. 96. P.

Ruma alitum, 678. 38. T. 711. 38. P.

Runcare, 6. 33. T. 13 33. P.

Runcina, 49. 179. T. 109. 179. P.

Rupex, 7. 64. T. 8. 87. T. 18. 87. P. 63. 336. T. 571. 86. T. 609. 86. P.

Ruſpare, 6. 33. T. 13. 33. P.

Rutilius martyr, 1161. 41. T. 1168. 41. P.

S

SAbæorum merces, thura, 85. 554. T.

Sabbatum non obſeruandum, quia in præteritum iuſti non Sabbatizarunt, 160. 8. T. *illius obſeruatio temporalis duntaxat, vnde nos intelligimus Sabbatizare nos debere ab omni opere ſeruili*, 162. 14. T. 176. 14. P. *non obſeruatum à Ioſue, neque à Machabæis*, 162. 17. 18. T. 176. 17. P.

Sabelliana hæreſis eundem faciebat patrem & filium, 1241. 63. T. 1265 63. P. *contra quam diſputat Nouatianus*, 1248. 94 *vſque* 1249. 100. 1256. 123. *vſque* 1257. 128. T. 1267. 94 *vſque* 100. 1269. 123. *vſque* 128. P.

Sabinarum raptus in matrimonia, 252. 36. T. 263. 36. P.

Sacci, 305. 76. T *pecuniarij*, 310. 76. P. 532. 352. T. 560. 352. P.

Sacerdotes idolorum, publici, flamen quirinalis, virgines, 252. 42. 44. T. 263. 42. 264. 44. P. *inter eos ſacerdotales præſides & collegia*, 254. 111. T. 270. 111. P.

Sacerdotibus Iudæorum ſolis in ſacrarium olim adire licitum apud Iudæos, velo oppaſſo à conſpectu cæterorum, 53. 236. T. 114. 236. P.

Sacerdotes Chriſtianorum quotidie admouebant manus corpori Domini, 283. 31 34. T. 293. 31. 34. P. *ab eorum manibus accipitur Euchariſtia*, Ibid. 32. T. P. *vnius tantum matrimonij in veteri & noua lege*, 1126. 36. *vſq*. 41. T. 1131. 36. *vſq*. 1132. 41. P. *quadam ratione etiam laici ſacerdotes dicuntur, eadem qua Reges*, 1126. 39. T. 1131. 39. P. *nunquã tam ſacerdotibus nubere licuit*, 1126. 41 42 45. T. 1132. 41. 41. P. *quòd quibus quotidie oratio neceſſaria, vtique & continentia*, 1127. 51. *vſq*. 55. T. 1134. 51. *vſq*. 55. P. *e Apoſtolis etiam ſolus Petrus inuenitur maritus*, 1141. 57. T. 1151. 57. P. *cæteri quum mariti non inueniũtur, haud ſpadones intelligantur neceſſe eſt, aut continentes*, 1142. 58. T. *nec enim ſi penes Græcos communi vocabulo cenſentur mulieres & vxores, ideò Paulũ ſic interpretabimur, quaſi demonſtret vxores Apoſtolos habuiſſe*, Ibidem. 59. T. P.

Sacramenta militaria, 345. 123. T. *ad eius inſtar ſacramentum conteſtationis in baptiſmo*, 394. 126. T. 421. 126. P. 398. 188. T. 428. 188. P. 992. 34. T. 1004 34. P.

Sacramenta noſtra magis credenda, quorum imagines quoque fidem inueniunt, 91. 603. T. *diuina, ſancta, Chriſtiana, quorum ipſas res diabolus in idolorum myſteriis æmulatur*, 400. 238. *vſque* 254. T. 436. 239. *vſq*. 440. 254. P. *variæ vocis ſacramenti ſignificationes, & ſacramentorum nouæ legis definitiones aliquot*, 436. 239. P. *ſeptem eorundem ſacramentorum mentio, ibi. baptiſmi ſiue tinctionis, expiationis delictorum ſeu Pœnitentiæ, ſigni in frontibus ſiue confirmationis, oblationis ſiue Euchariſtiæ, pontificatus ſummi ſeu ſacrorum ordinum, Nuptiarum*, 400. 240. 241. 243. 244. 247. 248 T. 437. 240. 241. 438. 243. 244. 247. 439. 248. P. *& curationis per unctionem ſiue extremæ vnctionis*, 400. 262. T. 440. 262. P. *eorum duo ad fidem initiatoria ſunt, baptiſma & Euchariſtia*, 871. 538 T. 921 538. P.

Sacrificiũ Chriſtianorum pro ſalute Imperatoris, 152 11. T. 155. 11. P. *præoſtẽſum in ſacrificio Abel*, 162. 19. T *prædictum à Malachia*, 163. 21. 22. T. 177. 22. P. *Miſſæ nomine appellatũ, aut à dimittẽdis catechumenis, aut à dimiſſa plebe poſt tranſacta ſollẽnia, aut ab Hebræa voce Miſſah*, 215. 1. P. *quam Tertull. variis appellationibus circumſcribit, etiã ſacrificij frequenter*, Ibid. *qui etiã Eccleſiæ, altare, luminaria, & calices ad vſum ſacrificij agnoſcit*, Ibid. *Item per ſacerdotẽ offerri debere ſacrificia*, 216. 1. P. *Cantus etiam ante & poſt ſacrificiũ meminit, precationũ, quas Collectas vocamus, lectionis ſcripturarũ, adlocutionis ſiue concionis, inuocationis Dei, ſeu ſymboli fidei, oblationũque*, Ibid. *Veteribus etiam vſitata Kyrie eleyſon, Gloria in excelſis, & Alleluya*, Ibid. *Gratiarum actionis, à quibus Miſſam fidelium auſpicamur, cõmemorat etiam Tertull. & ipſa verba Præfationis S. Cyprianus, aliáque alij Patres*, Ibid. *Prolationem etiam verborum in Sanctum ſiue conſecrationis, quã alius quoque verbis effert*, 217. P. *Meminit & adorationis, ſacrificij, oblationis & manuũ expanſionis, item orationis Dominicæ, oſculi pacis, & populi communionis*, Ibid. *Sanctorum quoque & defunctorum cõmemoratio ex aliis Patribus adfertur*, Ibid. *Meminit etiam conſuetudinem, quibus & in manus tradebatur Euchariſtia, & domum deferebatur, quæ pro cõſeruatione corporis Domini faciũt*, 218. 1. P. *præterea agapes pauperũ poſt ſacrificiũ, et quòd ante omnẽ cibum guſtare oporteat corpus & ſanguinem Domini, ac ab ira & omni animi cõfuſione animum liberũ eſſe debere*, Ibid. *etiã Sanctus, Sanctus, Sãctus vſitatum ſignificat*, 211. 19. T. *ad illud lauacrũ totius corporis non neceſſarium*, 213. 40. T. 221. 40 P. *manualem aquam tamen Tertull. agnoſcit*, Ibid. *In eo omittenda ſi quæ ſuperſtitioni deputantur, quod gentilibus adæquent, vt eſt, poſitis penulis orationem facere, & ſedere ſub conſpectu Dei, angelo orationis adſiſtẽte*, 214. 45. 46. 47. 48. 49. 50. T. 221. *iiſdem num*. P. *non tamen contra ſcripturam fecerit, ſi quis in cathedra aut ſubſellio ſederit*, 214. 47. T. 221. 47 P *quod Epiſcopis & cantoribus vſitatum eſt*, Ibid. *in illo oſculum pacis ſignaculum eſt orationis, quale enim ſacrificium eſt, à quo ſine pace receditur*, 214. 54. 55. 56. T. 222. 54. 55. 56. P. *quod tamen meritò reponitur in die Paſchæ, id eſt paßionis*, 214. 57. T. 222. 5[illegible] P. *neque ieiuniũ ſoluitur accepto corpore Domini, quo accepto & reſeruato, ſalua eſt & participatio ſacrificij, & executio officij*, 214. 59. 60. T 222. 59. 60. P. *in eo poſt Symbolũ, & mutuam pacis conſalutationẽ, nomina olim piè defunctorum recitabantur*, 228. 22. P *manus ad Dominũ extendebãtur, Amẽ in Sanctũ proferebatur*, εἰς αἰῶνας *dicebatur*, 258. 190. 191. T. 277. 190. 191. P *oblatio ſacrificij vocatur*, 315. 65. T. *aliæ eiuſdẽ circũlocutiones*, 320. 65. P. *Dei cœna, in qua cãt⁹, Dei mẽtio, Chriſti inuocatio, ſcriptur. interlectio, diuina benedictio*, 333. 41. 42. 43. T. 337. 42. 43. P. 334. 64 T. 339. 64 P. *pro defunctis, pro natalitiis*, 341. 36. 37. T. 350. 36. 351. 37. P. *annua die*, Ibi. *vtrobique. Inter dominica ſollẽnia ſcripturæ legũtur, aut Pſalmi canuntur, aut adlocutiones proferuntur, aut petitiones*

delegantur, poſt tranſacta ſollemnia dimiſſa plebe, 572. 113. 114. 115. T. 611. 113. 114. 115. P. ſacrificium in ſepultura defunctis, 597. 573. T. 642. 573. P. in ſacrificio Deo ſuper panem gratiarum actionibus fungimur, 751. 167. T. 765. 167. P. Offerre, ſacerdotalis eſt officij, 1126. 39. T. 1132. 39. P. per quos etiam offeruntur oblationes annua pro ſpiritu defunctorũ, 1127. 56. T. 1134. 56. P. omnis dies etiam ſtationum ſeu ieiuniorum vulgata conſecratione celebrabatur, 1181. 88. T. 1191. 88. P.

Sacrificiis Deorum enecta & tabidoſa, & ſcabioſa quaeque mactabant, & de opimis ac integris capitula & ungulas, 51. 202. 203. T. 112. 203. P. de decima Herculis, nec tertiam partem in ara imponebant, 51. 204. T. offerebant grana thuris unius aſſis, meri guttas duas, ſanguinem reprobi hominis, 73. 442. 443. 444. T. 131. 442. 443. 444. P. quum hoſtia probabantur, praecordia potius victimarum quàm ſacrificantium examinabantur, Ibidem. T. celebrabantur in adſumptione togae & ſponſalibus, nuptialibus & nominalibus ſollemnitatibus, 288. 125. 126. 127. T. quorum ſpectatores eſſe non prohibetur, Ibidem. 128. T. 299. 127. P.

Sacrificia Iudaeorum terrenarum oblationum figura ſpiritalium, 162. 19. T. 176. 19. P. etiam à primordio praeoſtenſa in ſacrificio Cain, ibidem. reprobata à Deo per Iſaiam & Malachiam, 163. 22. 23. 24. T. eorum moroſitatem diabolus per Numa Pompilij ſuperſtitiones imitatus eſt, 400. 251. T. 439. 251. P. à Deo inſtituta, ut illos auocaret à ſeculi ſuperſtitione, 779. 119. T. 792. 119. P. 781. 145. vſq. 150. T.

Sacrificia ſpiritalia in gentibus praedicta à Moſe, 163. 22. T.

Sacrilegi, qui templa diſpoliant, etiam apud gentes, 152. 7. T.

Saguina, 1073. 9. T. 1075. 9. P.

Salij, 46. 159. T. 70. 418. T. 129. 418. P. 81. 512. T. ab iis 136. 512. P.

Saliares dapes,

Salmacis aqua, 529. 191. T. 549. 191. P.

Salomon regnauit in finibus Iudae tantùm à Berſabee vſque Dan, 164. 45. T. etiam quam habuit in Deo gloriam amiſit, 949. 148. T. 974. 148. P. etiam uxoribus diues, 1140. 36. T. 1150. 36. P.

Salteica puella, 994. 56. T. 1006. 56. P.

Saluianus caſtigatus, 127. 383. P.

Salutificator, 656. 113. T. 669. 113. P. 700. 339. T. 731. 339 P.

Sameas homo Dei, 1182. 97. 98. T. 1192. 97. 98. P.

Samia vaſa, 69. 406. T.

Samiae placenta, 802. 20. T. 817. 20. P.

Samos, 69 405. T.

Samothracia, 39. 97. T. 104. 97. P. à Samothracibus Deis, 252. 74. T. 266. 74. P.

Sancire, pro ſanctificare, 848. 190. T. 896. 190. P. 1182. 100. T. 1192. 100. P.

Sancta Sanctorum ingredi non licebat, niſi circumciſo, in qua Chriſtus ad docendum admiſſus, 839. 68. 69. T. 887. 68. 69 P.

Sanctificatio triplex, virginitatis à natiuitate, caſtitatis à lauacro aquae in matrimonio, & viduitatis ſeu Monogamia, 1123. 2. vſque 10. T. 1128. 2. 1129. 3. vſque 10. P.

Sancti, pro Chriſtianis, 331. 3. T. 334. 3. P.

Sapa, 802 19. T. 817. 19. P.

Sapor, pro ſapientia, 695. 282. T. 727. 282. P. 779. 113. T. 792. 113. P.

Saporata, 258. 197. T. 277. 197. P.

Sara nomen mutatum, ſyllabam adiiciendo, 846. 164. T. 894. 164. P.

Sarabara Medica veſtis, 8. 80. 81. T. 18 81. P. 706. 406. T. 735. 406. P.

Sardanapalus, 8. 79. T.

Sardinia, 596. 550. T.

Sarmatae ad fidem conuerſi, 164. 44. T. 178. 44. P. aeris rigidi 583. 337. T. 626. 337. P.

Sarmenticij Chriſtiani, 94. 619. T. 144. 619. P.

Sarpedonis caſum flens Iupiter. 51. 206. T. 112. 206. P. eius oraculum in Troade, 595. 531. T. 639. 531. P.

Satanas malitiae angelus, totius erroris artifex, totius ſeculi interpolator, per quem homo à primordio circumuentus eſt, 147. 12. T. Satanam pronuntiabant gentes in omni auerſatione, & aſpernatione, & deteſtatione, Ibidem. hoſtis interpretatur, 812. 125. T. 828. 125. P.

Satiare plagam, pro plene infligere, 990. 10. T. 1002. 10. P.

Satis agentes, 322. 3. T. pro ſatagentes, 326. 3. P.

Saturnalia ſacra, 85. 550. T. 140. 550. P. feſta, 284. 65. T. 296 64. P. 286. 101. T. 297. 101. P. 287. 106. T. dona, quae & Saturnalitia, 1165. 109. T. 1172. 109. P.

Saturnia ciuitas, 46. 160. T. 107. 160. P.

Saturnia gens, 47. 165. T.

Saturnia Italia cognominata, 46. 160. T. 107. 160. P.

Saturnius mons, 46. 160. T. 107. 160. P. in quo capitolium, Ibidem.

Saturnus propriis filiis non pepercit, 41. 125. T. ſolus eius filius Iupiter, Ibidem. 127. hominem litterae docent, qui apud Italiam poſt multas expeditiones, póſtque Attica hoſpitia conſedit, exceptus à Iano; ab ipſo primum tabula, & imagine ſignatus numerus, 46. 157. 158. 159. 160. T. 107. 159. 160. P. ex homine natus, Ibidem. 161. T. cui Vranio nomen, 108. 161. P. caeli filius dictus, quod pater ignotus eſſet, 47. 161. T. 108. 162. P. ante omnes coronatus, 343. 66. T.

Saturno Deo initiatorum veſtis purpurea & galatica ruboris, 8. 92. T. 18. 92. P. infantes penes Africam immolabantur vſque ad Proconſulatum Tiberij, qui eius ſacerdotes crucibus expoſuit, 41. 122. T. 105. 122. & 123. P. 994. 51. T. aerario praeſidet, 46. 160. T. pallio utebantur coccineo eius ſacerdotes, 147. 9. T. 150. 9. P. barba raſa pingebatur, 257. 178. T. 276. 178. P. eius antiquitas ex nouo titulo conſecrationis, 743. 53. T. 759. 53. P.

Saul liuore poſtea euertitur, 389. 11. T.

Scandalum non bona res, ſed mala exemplum eſt, aedificans ad delictum, 367. 22. T. 376. 22. P.

Scapula montium, 6. 23. T. 12. 23. P.

Scauri impuritas, 10. 111. T. Mamercus Scaurorum ultimus is fuit, 20. 111. P.

Scelera ſeu peccata mortalia, homicidium, adulterium, fraus, perfidia, 27. 24 T.

Scena pro theatro, 253. 94. T. 268. 94. P. Scenicarum artium apparatus etiam incipiebant à templis & aris, in quo inter tibias & tubas ibatur, duobus arbitris deſignatore & aruſpice, 253. 94. 95. 96. 97. 98. T. 268. 95. 96. 97. 98. P. eſt in illis Liberi & Veneris patrocinium, 253. 102. T. 269. 102. P. etiam Deos mancipes habent, quae voce, modis, organis & lyris tranſfiguntur, daemones ſcilicet, 253. 103. 104. 105. T. 269. 103. 104. 105. P. in ea vſitata littera, verſus, ſententiae, cantica, voces, fabula, & ſtropha, 258. 207. T. 278. 207. P.

Scenici, 257. 171. T.

Scapodes,

Sciapodes, 40.107.T.104..107.P.

Scipio Africanus Carthaginem exſcidit, 5. 9. T. 11.11. P. *eius iuſtitia & ars militaris,* 48.173. P. *execto matris vtero natus,* 583. 338. T. *hinc primus Cæſar appellatus,* 626. 338. P.

Sciſmata Apoſtolus increpat, 390.25.T.408. 25 P.

Scobina, 49.179.T.109.179.P.

Scordium, 66.363. *aliàs prodeſt morituris, Ibidem.* T. 125.363.P.

Scorpij deſcriptio elegans & latiſſima, 989.4. *vſque* 990.14. T. 1001. 4. *vſque* 1002. 14. P. *à quo Scorpiacon pro pharmaco aduerſus Scorpios,* 988. P 989.2.T. 1001.2. 1002.13. P. *Scorpius etiam vocatur bellica machina,* 989. 6.T.1002. 6. P. *remedia quædam naturalia contra Scorpium,* Ibidem. 7.T P.

Scortea veſtes, 776.72.T.790.72.P.

Scribæ apud ſubſellia, 780. 131. T. *pro aduocatis,* 793. 131. P.

Scriblita, 1079.12.T.1081.12.P.

Scripturas emigrare, 341.17.T.

Scriptura ſacra arcana non omnium noſſe, 7. 51. T. 15. 51. P. *eis auctoritatem ſumma antiquitas vindicat,* 57. 273. T. 118. 273 P. *maieſtas earum probatur, quòd diuina ſint; quidquid enim agitur, ita prænunciatur,* 58. 295. T. *Dei voces quas plerique v ſus ad extraneos transferunt,* 74.446. T. *earum commemoratio in congregatione Chriſtianorũ,* 80.501.T 135.501. P. *nemo n͂on l'oetarũ antephiloſophorum de Prophetarum fonte potauit,* 90 590 T. 142. 590. P. *vetus inſtrumentum ingenia Philoſophorum interuerterunt, & hæretici adulterauerunt,* 90.595.T. *multo ſecularibus litteris non modica tantũ ætate antecedunt,* 57.274.T.119.274 P.148. 26. T. 151.26. P. *illis non nouum figuratè vti tranſlatione nominum ex comparatione criminum,* 167 104. T. *latè ſecundum præſentis rei ſenſum explicari poſſunt,* 251 17 T. *nam & ſpecialiter quædam pronuntiata generaliter ſapiunt,* 251.20. T. 262. 20. P. *etiam quædam econtrariò à genere ad ſpeciem, Ibid. à Iudæis in inſtrumentum redacta, per Eſdram poſtea reſtaurata,* 304 32. 3. T. 307 32.308.33 P. *non ad præſentem tantùm materiam, ſed ad omnem vtilitatis occaſionem dirigi poſſunt,* 312.13. T. *expoſtulantes ſcripturæ ſanctæ patrocinium in parte diuerſa, dicentes vbi ſcriptum eſt, præiudicant, ſuæ quoque parti ſcripturæ patrocinium adeſſe debere, qua prohibetur quod non permiſſum eſt,* 341 26. T *omnia quidem dicta Domini omnibus poſita ſunt; ſed pleraque in perſonas directa, non proprietatem admonitionis nobis conſtituerunt, ſed exemplum,* 391.63 T. *nulla vox diuina ita diſſoluta eſt, vt verba tantùm defendantur, & ratio verborum non conſtituatur,* 391. 65. T. 413. 65. P. *ratio vero dictorum, in tribus conſiſtit, re, tempore, modo,* 392. 68. T. 414. 68. P. *fœcunda eſt diuina litteratura ad facultatem cuiuſque naturæ, ſic ex Dei voluntate diſpoſita, vt hæreticis materias ſubminiſtrent,* 400. 236. 237. T. 435. 236. 436. 237. P. *ſufficit initio in genere id quod continet nominare, poſtea etiam contenta,* 498. 105. T. 510.105. P. *earũ multa originalia inſtrumẽta delere Marcion auſus eſt,* 649.18 T. 663. 18. P. 653.66. T. 666.66. P *ſicuti & ceteri hæretici,* 660. 165. T. *non omnia in prophetis aut Euangeliis allegoricè aut figuratè interpretanda,* 685. 145. *vſque* 686. 160. T. 718. 145. *vſque* 719.160. P. *& temporalia enim & localia, & perſonalia Dei decreta atque iudicia in vrbes & gẽtes, & reges aperta Prophetia ſaculata eſt,* 686 162. T. 719. 162. P *ſic & in Euangelio non omnia parabola,* 691.246 *vſque* 692. 251. T. 725. 246. *vſque* 250. P. *ſi non perperàm ſcripturæ intelligi poſſent, hæreſes non eſſent,* 695. 280. T. 727. 280. P *priſtina enim inſtrumenta, quaſdam materias illis videntur ſubminiſtraſſe, & ipſas tamen eiſdem litteris reuincibiles,* 709. 435. T. 737. 435. P. *Propheticarum ſcripturarum intelligentia duplex agnoſcenda: vna qua futura interdum pro iam tranſactis enuntiantur, alia, qua pleraque figuratè portenduntur per ænigmata, allegorias, & parabolas, aliter intelligenda quam ſcripta ſunt,* 802. 14. *vſque* 15. T. 816. 14. *vſque* 817.25. P. *eius abſcondita per Prophetias, parabolas, viſiones, & rerum, verborum vel nominum argumenta per allegorias & figuras vel ænigmata ſunt obumbrata,* 861.390. T. 911.390. P. *ab initio ſolum in libros diſtincta fuerunt; hinc varia olim & nunc capitulorum diſtinctio,* 991. 20. T. 1003. 20. P. *ſcriptura verba non ſono ſolo ſapiunt, ſed & ſenſu,* 994. 50. T. *vt allegoria, parabola, ænigmata,* 998.84.T.1008.84.P.

Scrophæ fœcunditas, 742 40.T.758.40.P.

Scrupea ſibola, 7.64.T.16 64.P.

Scythæ exuberant in Perſas, 6.34.T.14.34 P. *apud quoſdam eorum gentiles aiunt defunctum quemque à ſuis comedi,* 43. 133. T. 106. 133. P. *Chriſti.ni facti,* 164. 44 T. 178.44. P. *apud eos rigor aëris,* 583 337. T. *Parthicas terras occupant,* 586.373.T.629.373.P. *olim Philoſophabantur,* 587.383.T.630.383. P. *alioqui tetri,* 740. 12.T.756.12.P.

Scythaloſagittipelliger Hercules, 7. 66. T. 16. 66 P.

Secta in bonam partem, 10. 117.T.20. 117.P.24 6. T. 32.46.T.88.572.T.152.3.T.250.8.T.261.8.P.1165.96. T.1171.96.P.

Seculares ſortes, 5. 9. T. 11 9. P *Ludi quarti,* 11.9 P.

Secularis litteratura, ſine qua diuina non poſſunt intelligi, Chriſtianis non vitanda, 284.68.T.

Secundatus, 584.351.T.

Secures magiſtratibus præferebantur, 198.70.T. 208. 70. P.

Seffora vxor Moyſi, 161.8.T.

Seius, 31.37 T.98.37.P.

Seleuco regnum Aſiæ Laodice mater nondum eum enixa præuidit, 595.505.T.638.505.P.

Selgici, 7.54.T.15.54.P.

Sella, 333.56.T.338.56.P.

Semaxij Chriſtiani, quia ad ſtipitem dimidij axis reuincti, ſarmentorum ambitu exurebantur, 94. 619.T. 144.619.P.

Senatuſconſulta, 29.30.T.97.30.P.

Senatus Romanus, 35.55.T.78.490.T.257.174.T.275. 174.P.

Senones capitolium occuparunt, 83.538.T *nempè Galli Belgici,* 239 538 P.

Sentius Saturninus augur, 5.13.T.11.13 P.

Seps, 1050.8.T.1054.8.P.

Septemtriones, 654. 87.T. 667. 87. P. *quas Vrſas alij vocant,* 997.78.T.1008.78 P.

Septimontium, 284.65.T.296.65 P.

Septuaginta diſcipuli Domini, 860.363.T.909.363.P.

Septuaginta editio recognita, 179. 55 180 62. & 67. P. *ab illis aliquando differt Tertullianus,* 180. 60. 63. 65.67.P. 183. 98.185. 117. 120.122 P. 186. 132.133 136. 137. P. 186.140.T.187.141.142. P *à Iudæis corrupta,* 186. 133. P.

Sepultura aſylum mortis, 78.486. T.134. 486. P. *in eius violatores pœna, Ibidem. in ſepeliendis Chriſtianis thus vſitatum,* 85. 554. T. 140. 554. P. *ſepulturarum areas prohibebant præſides,* 253. 13. T. 155.

13 P. *Ignibus funerandum non eſt*, 597.571. T.642. 571. P. *morante ſepultura quum corpus quoddam oratione presbyteri componeretur, manus a lateribus dimotas in habitum ſupplicem conformauit, rurſúmque condita pace ſitus ſuo reddidit*, 597.573. T.642.573. P. *eſt & alia relatio, in Cœmiterio corpus corpori iuxta collocando ſpatium receſſu cõmunicaſſe*, Ibid. 574. T. P. *credebant poetæ inſepultos nõ antè ad inferos redigi, quàm iuſta percepiſſet*, 599.615. T. 645.615. P. *Carthagini quingentorum ferè annorũ adhuc ſuccida, et capillos olentes populus exhorruit*, 696.300. 301. T.729.300.301. P. *conſtat autem non tantũ oſſa durare, verũ & dentes incorruptos perennare*, Ibid 302. T. P.

Sequeſter, 239.100. T.246.100. P.

Sequeſtrare, 694.273. T.726.273. P.

Sequeſtratorium, 703.379. T.734 379. P.

Serapæum Ptolemæi Bibliotheca, 57. 271. T. 118. 271. P. *iuxta Serapæum templum*, 253.80. T.

Serapis Deus, 37.87. T.105. 87. P. *Romanus poſtea factus*, 38.89. T. *Serapica cæna ab illo dicta*, 81.516. T. *Ægyptiorum antea Soropis dictus*, 136.516. P. *in eius ſacris Sparteoli vſitati*, 136.516 P.

Seres arbores nebant, 303.8. T.306.8. P.

Sermo, Æon Valentini, 518. P.526. 69. T. 540. 69. P.

Sermo, medicamen ſapientiſsimum, 10.114. T. *Græca hæc phraſis eſt*, 20.114. P.

Serpens, 6. 46. T 14. 46. P. *Serpentum genera, viperæ, aſpides, reguli, arida & inaquoſa ſectantur*, 459. 8. T. 472.8. P.

Seruum libertate mutare, 196.35 T.204 35. P. *poſt notas, Ibidem qui libertus factus coronabatur*, 346. 181. T. 361.181. P. *regum nominibus ſubinde gloriantur*, 742. 50. T. 759.50. P.

Seſsiæ columna, 252.73. T. *à Seſsia Dea*, 266.73. P.

Seſtertia ſex, 9 107. T. *idem quod ſex milia nummûm*, 20.107. P. *decies ſeſtertiũm*, 305.73. T 310.73. P. *ducenta ſeſtertia*, 397.169. T.425.168. P.

Sibyna, 812.162. T.828.162. P.

Sicariorum ſupplicia ad feras, vltimus gladius, ignis, patibula, vmicõburia, culles, vnci, ſcopuli, & ſepulturæ priuatio, 86.561 T.538.406. T.631.406 P.

Siccauerit, abſolutè, 530.267. T.554.267. P.

Siciliæ Tyrannus Dionyſius, 595.503. T.638.503. P.

Siderum diſtincta confuſio interdum deiicit quid, interdum reſuſcitat, 5.21. T.

Si fortè, 67.168. T. *pro fortè*, 751.170. T.766 170. P.

Sigæum, 7.65. T *ſepulcrum Achillis*, 16.64. P.

Sigillaria, 214 49. T.221.49. P. 283.39. T 294.39. P. 528.146 T.546 146. P.

Signa caſtrenſia cum imaginum ſuggeſtu, vexilla, labara, cantabra, 54. 241. 242. 243 244. 245. T. *aquilæ*, 116.242. 243. 244. 245. P. *eorum effigies ex Numis veteribus*, Ibidem.

Silentij officium attentè cuſtoditur in Eleuſinius ſacris, 524.7. T.535.7. P.

Silentium ſiue Sige, Æon Valentini, 403. 315. T. 518. P.526.64. T. 539 64. P. *quæ & Mater*, 518.2. P.526. 96. T.

Silicernium, 51.196. T.111.196. P.

Simon Magus, ſtatua & inſcriptione ſancti Dei inauguratus, 51.200. T.112.200. P *à Petro Apoſtolo damnatus*, 398.197. T.401.301. T.

Simplicitas, in bonam partem, 1015. 45. T. 1035. 45. P.

Simpulum, & Simpuuium, 51.197. T.111.197. P.

Simul, pro ſimulac, 621.251. P.

Simulacra Deorũ materia vaſculorũ inſtrumentorũque cõmunium, vel ex iiſdem quaſi fatum cõſecratione mutãtia, licentia artis transfigurante, & contumelioſiſsimè, & in ipſo opere ſacrilege, 48.174. T.109.175. & 176. P. *iiſdem ſupplicijs afficiuntur, quibus Chriſtiani*, Ibidem. *ſtatuæ frigidæ mortuorum ſuorum ſimillimæ non adorandæ, quas milui, mures, & araneæ intelligunt*, 49.184. & 185. T.111.185 P. *nulla Romæ tempore Numæ*, 69.406. 407. T.129.406. 407. P. *Græci atque Tuſci eorum fingendorum Auctores*, Ibidem. T. P. *captiuorum Deorum manubiæ & triumphi apud Romanos*, 70.409. T.129. 409. P.

Sina in monte lex Moyſi primùm data, 160.8. T.

Singillarius, 529.225. T.551.225. P.

Singularitas, pro vita ſingulari, ſine fœmina. 1123.2. T. 1128. 2. P.

Siparia, 524 8. T.535.8. P 528.156. T.546.156. P.

Si quis, pro ſi quis, 32.46. T.98.46 P.56.258. T.

Sirenes, 18 94. T.103.94. P.

Smyrnæi, 397.185. T.

Socratis ſapientia, 48.173. T. *quercum, & hircum & canem deierabat; propterea damnatus, quia Deos deſtruebat, cuius tamen imaginem auream cum pœnitentia ſententiæ Athenienſes in templo collocarunt, adſtrictis poſtea eius criminatoribus*, 51. 211. & 212. T. 112. 211. & 212. P. *uxorem amicis communicabat*, 80. 507. T. 136. 507. P. *ſapientia Attica, leno tamen*, Ibidem. *eius vox: Si dæmonium permittat; Deos negans, Æſculapio tamen gallinaceum proſecari iubebat*, 88. 575. T.141. 575. P. *cum Apollo ſapientiſsimum omnium cecinit*, Ibidem. *ſententia Attica in eum lata tamquam corruptorem adoleſcentium*, 89. 578. T. *eius diſceptatio de animæ ſtatu in carcere iam ſacro nauigio regreſſo, iam cicutiæ damnationis exhauſtæ; eiúſque conſtans ad lacrymas coniugis reſponſum*, 568. 4. vſque 11. T. 603. 4. vſque 11. P. *cui aiunt dæmonium à puero adhæſiſſe, quique ſapientiſsimus iudicatus eſt à Pythio dæmone*, Ibidem 12. 13. 14. T. P. *qui quum Æſculapio gallinaceum reddi iuſſerit iam moriens, accuſatus eſt tamen tamquam noua inferret dæmonia, & adoleſcentiam vitiaret*, 568.16.17.18. 19. T.604.16.17.18. P.

Sodalitia, 333.39. T.337.39. P.

Sodoma & Gomorra cinis, omnia, 6.27. T. 13.26. P. *olet adhuc incendio terra, & arborum poma, oculis tenus, contacta cineraſcunt*, 83. 533. 534. T. 138. 533. 534. P. *eorum euerſionis hiſtoria carmine deſcripta*, 1095.1. vſque 1098. 12. T. *hinc orta fabula de Phaëtonte ſolis progenie*, 1097. 5. T. 1098. 5. P. *illic autumnis conantur opes, ſed indice tacta ſoluuntur in cinerem, nec mare viuit ibi, quod etiam nequit proferre aliquos piſces, ſolum illic propria mentitur fruge bitumen, exuſti fuligo maris, &c. cuncta illic immiſſa natant*, 1098.8.9. 10.11. 12. T.1099 8.9.10.11.12. P.

Sol ſtationibus annuis variat, 5. 21. T. 12. 21. P. *eum credebant eſſe Deum Chriſtianorum, quòd ad orientis regionem precarentur*, 54. 245. 247. T. 117. 247. P. *ipſi vero potius ſolem adorabant, ad eius ortum labia vibrantes*, 54. 247. T. *præſertim verſæ habentes ipſum ſemper in ſuo clypeo*, 54. 246. T. 117. 246. P. *non poteſt deliquium pati poſitus in ſuo hypſomate & domicilio ſecundum Aſtrologos*, 153. 15. 16. T. 155. 16. P. *etiam à Romanis Deus habitus*, 252. 68.69.75. T. 265. 68.266.69.75. P.

Solidum teſtamento capere, 322.5. T.326.5. P.

Sollemnia Cæſarum, 75.461. T.132.461. P. *in eis vſitatũ*

focos

focos & thoros in publicum educere, vicatim epulari, vino lutum cogere, cateruatim curſitare ad iniurias, impudentias libidinis illecebras; laureis poſtes obumbrare, lucernis diem infringere, 76. 462. 463. 464. T. 133. 462. 463. 464. P. in iis adclamabatur: De noſtris annis tibi Iupiter augeat annos, 76. 470. T. 133. 470. P. 287. 111. & c. T. 298. 111. P. ſeruabantur incipiente anno, incipiente menſe cum nidore thuris, & ianuis laureatis & lucernatis, & ſodalitiis, 333. 38 39. T. 337. 38. 39 P.

Solox, 8. 78. T. 17. 78. P.

Solutim, id eſt, vno circumiectu, 9. 97. T.

Somnium mulieris, cui oſtenſum linteum ſiue mappa, eius diei nocte, qua tragœdum audierat cum exprobratione, quæ vltra quintum diem in ſeculo non fuit, 258. 193. T.

Somnia non modicæ iactationes animæ, quæ ſemper negotioſa eſt, ſed vacuæ; actu enim fiunt, effectu non fiunt, 594. 487. T. 637. 487. P. in illis & bona facta gratuita ſunt, & delicta ſecura, 594. 489. 490. T. 637. 489. 490. P. non tamen in totum vana eſſe, multis exemplis probatur, 594. 491. vſque 596. 539. T. 637. 491. vſque 639. 539. P. ex variis commentatoribus qui de ſomniis ſcripſerunt, 595. 518. vſque 536. T. 638. 518. & c. vſque 639. 528. P. ea plerumque Chriſtianis à Dæmonio aut Deo immittuntur, 526. 539. vſque 544. T 639. 539. vſque 640. 544. P. certiora ſomniarij adfirmant ſub extimis & verno tempore, & ex quietis ſitu, 596. 544. 545. T. 640. 544. 545. P. ſed ingenioſe magis quàm conſtanter hæc probantur, Ibidem. 545. T. P. etiam infantes & omnis omninò gens ſomnia patiuntur, 596. 549. vſque 554. T. 640. 549. vſq. 554. P.

Somnus, mortis ſpeculum, nō vtique extranaturale, 593. 466. 467. T. 636. 467. 468. P. eius variæ definitiones variorum Philoſophorum, 593. 469. vſque 474. T. 636. 469. vſ. 474. P. his tam aptus, tā vtilis, tā neceſſarius, vt ſit recreator corporum, redintegrator viriū, probator valetudinum, pacator operum, medicus laborum, 593. 474. T. 636. 474. P. quem & medici naturalem præiudicauerūt, Ibidem. 475. 476. T. P. eſt & in tibiis plurima ſomni paratura, Ibid. 477. T. P.

Sophia, Æon Valētini, 519. 30. P. 526. 87. T. 541. 87. P.

Sophocles Tragœdus coronam auream, quum ex arce Athenæ perdidiſſent, ſomniando redinuenit, 595. 516. T. 638. 516. P.

Sordidi, 303. 24. T. pro auaris, 307. 24. P.

Sorores, pro Chriſtianis, 324. 24 T. 327. 24. P.

Sortiri, 27. 26. T. 97. 26. P.

Sortium vrna, 5. 9. T. per illas immittebantur in Circum aurigæ, 11. 9. P. 255. 142. 143. T. 272. 142. 143. P.

Sparteoli, 81. 516. T. 136. 516. P.

Spathæ, 316. 82. T. 321. 82. P.

Spathalium, 316. 80. T. 321. 80. P.

Spetiatum, 501. 139. T. 513. 139. P.

Spectacula interdicta Chriſtianis, 79. 494. T. 135. 494. P. quatuor eorum genera, inſania Circi, impudicitia Theatri, atrocitas harenæ, Xyſti vanitas, 79. 495. T. eodem pertinēt clamores, atrocitas, furor, & impudicitia ſpectaculorum, 224. 26. T. quæ quatuor genera variis periphraſibus expreſſit Auctor, 259. 260. 261. 1. P. generatim autem vocantur ſubinde ludi Certaminum, & eodem pertinet quidquid tractat de Ludorum origine, titulis, apparatibus, artibus & locis, 259. 1. P. è quibus gladiatorios ludos à Conſtantino interdictos fuiſſe, ſed nondum in totum ſublatos conſtat, niſi ab Honorio Imper. 260. 1. P. qui tamen iterum irrepſerunt ſub Zenone Imp. Conſtātinopoli, 261. 1. P. reliqua tria permiſſa videntur à Cæſaribus Chriſtianis, quantumuis repugnantibus Epiſcopis, qui hoc ſolum impetrarunt, vt Dominicis & feſtis diebus interdicerentur, 260. 261. 1. P. Ad tria pro ſpectaculis ethnicorū argumēta reſponſio, 250. 2. vſ. 251. 15. T. 261. 2. vſ. 262. 15. P. omnia etſi non expreſſe, tacitè ſaltē ſcripturis prohibita, 251. 15. vſ. 21. T. 262. 15. vſq. 21. P. quibus in baptiſmo renuntiauimus diabolo & pōpæ & angelis eius renuntiantes, quia omniū illorum mater idololatria, 251. 21. vſq. 23. T. 262. 21. 22. P. & deinceps vſque ad libri finem. Dæmones enim ſpectaculorum auctores, 254. 105. T. ab omnibus itaque illis tāquam idololatria abſtinendum, 254. 129. vſq. 255. 133. T. 272. 129. vſq. 133. P. etiam concupiſcentiæ generali nomine interdicta, 255. 135. T. 272. 133. 134. 135. P. ſimiliter furoris, bilis, iræ, doloris nomine, 255. 136. vſq. 146. T. 272. vſque 140. P. maximè vſitatorum in Circenſibus, 255. 140. vſq. 146. T. 272. 140. vſq. 273. 146. P. impudicitiæ quoque nomine theatrica prohibita, 255. 146. vſq. 256. 152. T. 273. 146 vſ. 152. P. item vanitatis, tragœdiæ, comœdiæ, luſoriæ, vel agoniſticæ ſcenæ, & paleſtritæ, 256. 152. vſq. 159. T. 273. 152. vſq. 274. 159. P. ſæuitiæ quoque, impietatis & ſeueritatis nomine amphitheatrum prohibetur, 256. 159. vſq. 163. T. 274. 159. vſq. 163. P. etſi Deus illa ſpectat de cœlo, aliam longè hominis eſſe rationem, 256. 163. vſq. 167. T. in iis bonum ethnicos dicere, quod alibi malum fatētur, 256. 167. vſq. 257. 170. T. 275. 167. P. capitis diminutione damnati ſpectaculorum editores, & arcebantur honoribus omnibus ac ornamētis, 257. 170. vſq. 175 T. 275. 170. vſq. 175. P. multo magis diuina iuſtitia in ſpectaculorū artifices animaduertit, 257. 175. vſq. 184. T. 276. 175 vſq. 184. P. in baptiſmo illa eierauimus, & Chriſtiani agnoſcimur de eorundem repudio, 257. 184. vſq. 186. T. 276. 184. P. de Deo cogitare non poteſt in ſpectaculis poſitus, 257. 186. vſ. 258. 192. T. 276. 186. vſq. 277. 192. P. ea adeuntes dæmoniis penetrabiles fiunt, quod exemplo mulieris confirmatur, 258. 192. T. 277. 192. P. odiſſe itaque illa debent Chriſtiani, 258. 195. vſq. 199. T. 277. 195. vſq. 199. P. maximè enim à Chriſtianis nulla debeat in hoc ſeculo concupiſci voluptas, 258. 199. vſq. 203. T. 277. 199. vſque 199. P. & longe maiores voluptates à Deo contributas habeamus, 258. 203. vſq. 259. 210. P. 278. 203. vſq. 210. P. et multo ampliora ſpectacula ſint Chriſtianis iudicij die expectanda, 259. 210. T. & c. 278. 210. & c. P non ideò probanda, quia Deus equum, Pantherā & vocē homini dedit, quia non ideò impunè idololatriā faciet Chriſtianus, quia Dei conditio eſt, thus, merum, ignis, animalia quæ victimæ fiunt, 305. 66. 67. T. de Spectaculis libri Græci Tertull. mentio, 1105. T. P.

Spectantes, 159. 1. T. pro ſpectatoribus, 175. 1. P.

Speculo tantùm mentiri licet, 303. 14. T. 306. 14. P. nemo ſe tamen apud tonſorem pro homine murum inſpexit, 501. 139. T. 513. 139. P.

Sperare, pro timere, 312. 11. T. 317. 11. P.

Spiritales ſe nuncupabant Montaniſtæ, 1137. 4. T. 1147. 4. P.

Spiritus angeli & dæmones, 65. 348. T.

Spirituſſanctus, Æon Valētini, 519. P. 527. 123. T. 544. 123. P.

Spongiæ Retiariorum, 258. 188. T. 277. 188. P.

Sponſiones in Circenſibus, 255. 141. T. 272. 141. P.

Stabula pro diuerſoriis, 85. 548. T. 140. 548. P.

Stadia, in quibus agones fiebant, 254. 112. T. 270. 112. P. 256. 154. T. 274. 154. P. in eo videre erat pugnos, calces, colaphos, curſus, iaculatus, ſaltus & paleſtritæ, 256. 154. 155. 156. 157. T. 274. 155. 157. P. 257. 179. T. 276. 179. P.

Stadia, porticus opaca, 224. 28. T. 229. 28. P. 342. 44. T. 253. 44. P.

Staticula, pro ſtatus, 990. 18. 22. T. 991. 18. T. 1003. 18. 22. P.

Statilius Taurus Africæ Proconſul, 5. 13. T. 11. 13. P.

Statio militaris, 27. 26. T. 97. 26. P. Deorum, 47. 169. T. 108. 169. P. à militari exemplo ſtationum dies, id eſt ieiuniorum nomẽ acceperant, 214. 58. 60. T. 222. 58. P. ita vocabantur ſtatuti ieiuniorum dies, quæ in veſperam producebantur, 221. 58. P. etiam inde deriuantur ſtationes in certis baſilicis martyrum, 332. 24. T. 335. 24. P. ſtationes ieiuniorum die Dominico prohibita, 345. 129. T. 358. 129. P. ſtatio credendi, 392. 70. T. 414. 70. P. ſtatio trium hebdomadarum, pro ieiunio arido, 596. 548. T. 640. 548. P. 1159. 18. T. 1167. 18. P. 1175. 10. T. 1184. 10. P. ſtationum non modò ad nonam, ſed ad veſperam vſque exempla, 1179. 58. vſque 1180. 69. T. 1188. 58. &c. P. nam milites numquam immemores ſacramenti ſtationibus parent, Ibidem. 65. T. P.

Statuæ Deæ ſacrum, prima conſtitutio infantis ſuper terram, 592. 450. T. 635. 450. P.

Statua, quas mortuis defundebant, quibus imagines inſcribebant, & titulos incidebant in æternitatem, monumenta erant reſurrectionis mortuorum, 94. 627. T.

Statum facere, 341. 29. T. 350. 29. P. ſtatus controuerſiæ ſcripti & voluntatis, 845. 143. T. 893. 143. P.

Stephanus interfector Domitiani Imperat. 76. 477. T. 134. 477. P.

Stephanus, ſeu potius Stephana, Paulo in perſecutione ſuccurrit, 1164. 93. T. 1162. 93. P.

Sterceia, 526. 94. T. 542. 94. P.

Sterculius Deus, 68. 393. T. ſiue Sterrutius, 127. 393. P.

Steſichorus excæcatus ob conuicium carminis in Helenam Troianam, dehinc reluminatus, 589. 414. T. 632. 414. P.

Stipare, 746. 105. T. 762. 105. P.

Stipes, quæ Deis iactabantur mendicantibus, 85. 554. 555. T. 140. 555. P. matris Deûm, 255. 150. T. 273. 150. P. primam noui diſcipuli ſtipem Mineruæ honori & nomini conſecrabant ludimagiſtri, 284. 63. T. Mineruæl appellatam, 295. 62. P.

Stiria leonina, 8. 72. T. 17. 72. P.

Stoici, 32. 42. T. 98. 42. P. eorum de Deo opiniones, 90. 592. 593. T. 391. 40. T. 410. 40. P. & de duobus hominum generibus, Ibidem. P. de mundi creatione ex materia, 502. 149. T. 513. 149. P. de anima, 570. 73. T. 608. 73. P. de quinque ſenſibus, 577. 221. T. 619. 221. P. de anima ex aëris rigore, 583. 327. T. 625. 327. P. de ſomno reſolutione ſenſualis vigoris, 593. 469. T. 636. 470. P.

Stola muliebris veſtis, 8. 88. 89. & 90. T. 18. 90. P. 288. 140. T. 299. 140. P.

Strena in Saturnalibus, 284. 64. T. 296. 64. P. in Ianuariis, Brumis, & Matronalibus, 287. 106. 107. 108. T.

Stropha, 585. 365. T. 805. 70. T. 821. 70. P.

Structus & ſtructio, 234. 22. T. 241. 22. P. 315. 64. T. 533. 380. T. 362. 380. P.

Strues, 528. 184. T pro ſtructura, 548. 184. P.

Stupor, 147. 18. T. 233. 7. T. 240. 7. P. 304. 48. T. 308. 48. P. inde ſtuporata, 312. 18. T. 317. 18. P. 743. 52. T. 759. 52. P.

Stygiæ paludes mortem diluentes, 579. 561. T. 641. 561. P.

Stylus, 399. 228. T. 434. 228. P.

Suauiludius, 256. 164. T. 274. 164. P.

Subciſiua, 746. 104. T. 762. 104. P.

Subfundi, 366. 20. T. 375. 20. P.

Subiectiuum, 367. 30. T. 376. 30. P.

Subici, pro decipi, 41. 108. T. 104. 108. P.

Subleuare, pro eleuare, & verbis minuere, 1126. 46. T. 1133. 46. P.

Sublimantia, 530. 242. T. 552. 242. P.

Submiſſus, pro ſubmiſſione, 957. 255. T. 982. 255. P.

Subnixus, 234. 25. T. 241. 25. P.

Subornari, pro ornari, 391. 38. T. 410. 38. P.

Subradiare, 690. 231. T. 724. 231. P.

Subſignare, pro fauere, 233. 4. T. 240. 4. P. 753. 187. T. 766. 187. P.

Subſtantia animalis, pro potentia, 579. 250. T. 621. 250. P.

Subſtillum, 6. 21. T. 12. 21. P.

Subtemen, 5. 5. T.

Subuerbuſti, 8. 87. T. 18. 87. P.

Succidere, 235. 37. T. 242. 37. P. 343. 60. T. 354. 60. P.

Sucula, 654. 89. T. 667. 89. P.

Suffectura, 753. 193. T. 767. 193. P.

Sufferentia, 848. 196. T. 896. 196. P.

Suffragia, 340. 8. T. 348. 8. P.

Suffundere, 78. 492. T. 134. 492. P.

Suggeſtus, 9. 93. T. 252. 61. T. 265. 61. P. 288. 135. T. 299. 135. P. 312. 14. T. 317. 14. P. 493. 55. T. 507. 55. P. 568. 3. T. 603. 3. P. 1097. 6. T.

Suggillatio, 991. 25. T. 1004. 25. P.

Sui, pro eorum, 239. 114. T. 247. 114. P.

Summum bonum Epicurus decernebat voluptatem, quam interpretabantur Epicurei animi æquitatem, 79. 496. T. 135. 496. P.

Superfruticare, 533. 398. T. 563. 398. P.

Supparare, 314. 37. T. 318. 37. P. 583. 342. T. 1141. 43. T. 1151. 43. P.

Supparum muliebre, 8. 90. T. interula, 18. 90. P.

Supplicamentum, pro ſupplicio, 1163. 68. T. 1170. 68. P.

Surculus, 771. 19. T. 786. 19. P.

Suſpecti, pro ſuſpicaces, 61. 326. T. 122. 326. P.

Sutrini, Italiæ municipium, 68. 390. T. 127. 390. P.

Sylla lances centenarij ponderis, 9. 102. T. 19. 102. P. eius felicitas, 48. 173. T.

Symbola notarum, 528. 134. T. 545. 134. P.

Symbolum fidei Apoſtolicum regula veritatis, quæ venit à Chriſto, tranſmiſſa per comites ipſius, 91. 597. T. vna omnino ſola irreformabilis, 365. 5. T. 375. 5. P. quâ creditur vnum omnino Deum eſſe; & verbum filium eius; delatum ex ſpiritu Dei patris in virginem Mariam, carnem factum in vtero eius, & ex ea natum hominem Ieſum Chriſtum, fixum cruci; tertia die reſurrexiſſe; in cælos ereptum, ſedere ad dexteram patris; miſiſſe vicariam vim Spiritusſancti; venturum cum claritate ad ſumendos ſanctos facta carnis reſurrectione in vita æternæ fructum, 392. 81. &c. T. 415. 81 vſque 417. 92. P. id Eccleſia ab Apoſtolis, Apoſtoli à Chriſto, Chriſtus à Deo ſuſcepit, 394. 130. T. 421. 130. P. 399. 219. T. 433. 219. P. ab initio Euangelij decucurrit, 1014. 25. T. 1034. 25. P. eius explicatio, 1233. 3. & deinceps, T. 1262. 3. &c. P.

συμ-

συμμισύμενος, id eſt, credibilis, 841. 96. T. 889. 96. P.
Symplegades, 74 .25.T.757.25.P.
Syncraſis, Æon Valentini, 518.16. P.526. 81. T.541. 81. P.
Syneſis, Æon Valentini, 519. 26. P. 526. 85. T. 541. 85. P.
συλλαλαίπωρος, id eſt, commiſero, 841.96.T.889. 96. P.
Syntheſis, 8.78.T.17.78.P.
Syntrophi, 526.94.T.542.94.P.
Sypara, 54. 244. T. 116. 244. P. ſtolæ vexillorum, Ibidem.
Syracuſa muniuntur à Corinthiis, 6.40.T.14. 40. P. in Achaia. 399.209.T.431.209.P.
Syria Palæſtinæ, 35.57.T. eius Deus, 68. 379. T. 126. 379. P.
Syrina, 6.45.T.
Syrophœnice ex diſtinctione Syriarum, 807. 94.T.823. 94. P.
Syzygiæ Valentini, 403. 315. T. ſiue coniugationes, 517. P.526. 72. T. 540. 72. P. ſeu connubia, Ibidem. 73. T. P.

T

Tabella iudiciaria, de qua recitabant Chriſtiani, 31. 34.T.98.34.P. naturalium ſponſalium & nuptiarũ, 371.102.T.380.102.P.
Tabernarij, 1165.105.T.1172.105.P.
Tabula ludere, 653 71.T.666.71.P.
Tabula litterarum à Saturno, 46. 160. T. 108. 160. P.
Tabulæ nuptiales, 332.20.T.335.20.P.1196.14.T.1216. 14.P. dotales, Ibidem.14.T.P.
Tabula veſtium, 9.96.& 97.T.19.96.P. tabulatum, Ibidem.
Tabularia idolorum, 284.62.T.295.62.P.
Tabularij ſumptuum ſupputatores, 81. 513. T. 136. 514. P.
Tacitus caſtigatus, 98.41.P.
Tactus cur eadem pauimenta manibus aſperiora, pedibus leuiora credantur, & in lauacris idem calidus lacus feruentiſſimus primò, dehinc temperatiſſimus renuntietur, 576. 220. 577. 224. 225. T. 619. 220. 224. 225. P.
Tænia, 343.68.T.354.68.P.
Tanti quanti, 25.12.T.96.12.P.
Tarentum, 7.55.T.15.55.P.
Tarpeij ludi, 252.46.T.264.46.P.
Tartarus, carcer pœnarum infernarum vocatus à gentibus, quò abſtrudi ſolent impij, 4 170.T.
Tau ſignum, 171.142. T.187.142. P. ipſa littera illa littera Græcorum, noſtra autem T. ſpecies crucis eſt, quam portendebat Propheta futuram in frontibus noſtris apud veram & Catholicam Hieruſalem, 813.174.T. 82 .174. P. numerum tercentenum exprimit, 1065.8. T.1069.8. .
Taurica fabula, 41. 125. T. quod apud Tauros Dianæ hoſpites immolarentur, 105.125. P. taurorum ſacrificia, 740.9.T. 56.9.P.
Tauri Ægyptij antiſtites continuentes viri, 1128.70.T. 1147.132. T.11 7. 2.P.
Tecla virgo martyr, .464.119.T.483.119.P.
Tecta denſare, 304.4 .T.308.47.P.
Teges, 746.90.T.761.90.P.
Teletus, Æon Valentini, 519. 29. P. 526. 87. T.541. 87.P. quem Philetum vocat, 519.2 P.526. 98. T.542. 98.P.996.67.T.100 .6 .P.
Telinum & Phyllinum vnguenta, 8. T. 17. 71. P.
Telmeſſenſes ſomniis plurimum dediti, 5 5 495 T 637.495.P.
Themenus dux Herculeæ poſteritatis in Peloponeſum, 6. 38.T.14.38.P.
Temperari cum Genitiuo, 29.31.T.98.3 .P.
Tempeſtiuitas, & tempeſtiuus, 167.108.T.184.108 P.804.49.T.819.49.P.
Templa Idolorum Chriſtiani adorare prohibiti & ingredi, 53. 233. T. ſaltem tempore idololatriæ, 11 . 233. P. nondum fuerunt apud Romanos ſub Numa, ſed de ceſpite altaria, 69. 406. T. 128. 406. P. eorum & mœnium eadem ſtrages, 70. 408. T.129. 408. P. adiri poſſunt ſine periculo, vrgente cauſſa ſimplici duntaxat, quæ non pertineat ad proprium eius loci negotium vel officium, 253. 78. T. loca enim non contaminari per ſe, ſed quæ in locis fiunt, 53. 80. T. templi Iudæorum duplex dedicatio; in eo arca teſtamenti, tabernaculum martyrij, altare, candelabrum, vaſa, 344. 99. 100. T. 356. 99. P. hoc nomen illis tribuitur, Eccleſiarum verò Chriſtianis, 1135.59.P.
Terræmotus, 6. 28. & 29. T. 13. 28. & 29. P.
Terram matrem pro Dea colebant, 253.93. T.268. 93. vide Mater magna Deum.
Tertulliani Scriptorum in quinque Tomos diſtinctio, 2. P. Tomi primi Librorum ordo, Ibidem. P. Liber de Pallio ſcriptus anno circiter tertio Imperij Seueri, 3.P. initio ſuſceptæ fidei, Ibidem. Citatur tacitè à Hieron. & Vincent. Lirinenſi, 4. P. ſub triplici Imperio, 6. 41. T. Seueri, Antonini, & Albini, 14. 41. P. Apologeticus ſcriptus anno circiter 7. Seueri Imperatoris 20. P. Eius meminerunt Lactantius & Beatus Hieronymus, 21. P. Euſebius quoque, Auguſtinus, Vincentius Lirinenſis, Nicephorus, Hugo Floriacenſis, & Vincentius Belloacen. 23. P. Citatur ab ipſo Auctore lib. de Teſtim. Animæ, 118. 273. P. Proinde liber hic illo poſterior, qui citatur à Beato Hieronymo & ipſo Auctore, 145. P. Liber ad Scapulam ſcriptus ſub initiis quintæ perſecutionis, 151. P. ad eum alludit S. Hieron. & imitatur S. Cyprian. 152. P. miſſus, non porrectus, 154. 5. P. Poſt lib. de Pallio & Apologeticus ſcriptus, 155. 8. à iam Presbytero, 155. 11. P. Liber aduerſus Iudæos ſcriptus ante bellum Britannicum; eum imitantur S. Cyprian. libris duobus prioribus ad Quirinum aduerſus Iudæos & Iulianus Pomerius lib. 3. contra Iudæos. Tranſcripta ſunt etiam ex illo quædam ab eodem ac Euſebio, & Sanct. Hieronymo; meminit etiam Vincentius Lirinenſ. & alij, 158. & 159. P. citant etiam & imitantur Hugo in Gloſſa ordinaria. & Proſpero adſcriptum opus de Promiſſ. & Prædiction. 179. 53. P. Tomi ſecundi Librorum ordo 1 . Librum de Pœnitentia citat, & multa inde deſumpſit S. Pacianus libro de Pœnitentia aduerſus Nouatianos. Imitantur etiam SS. Cyprianus, Hieronymus, Ambroſius, 192. P. citat & ipſe Tertullianus, 1194. & 1216. 9. P. Librum de Oratione citat S. Hilarius, imitatur S. Cyprianus Libro de Oratione Domin. & quædam tranſcripſit Hrabanus,

210. P. imitatur etiam Fortunatus lib. de Orat. Domin. 218. 4. & ſequent. P. Librum ad Martyras imitantur, & quædam ad verbum tranſſcripſerunt SS. Cyprian. & Hieron. qui ſcriptus eſt in ipſis quintæ perſecutionis Chriſtianorum ſub Seuero initiis, 222. ac 223 P. eodem pene conſcriptum quo Apologeticus, 231. 63. P. ex lib. de Patientia multa tranſſcripſit S. Cyprianus libro de Bono Patientiæ, 232. P. Liber de Spectaculis ſcriptus duodecimo anno Seueri, ſub tempus Ludorum ſecularium, quos ille Octauos Romæ indixit, & celebrauit, 247. P. citat eum Tertull. libris de Habitu mulieb. & de Coron. milit. ex quo etiam Græce ſcriptum conſtat; ex eodem etiam multa deſcripſerunt S. Iſidorus & Hrabanus, 149. P. in quo tam Catechumenos alloquitur quàm baptizatos, 261. 2. P. Liber de idololatria ſcriptus poſt librum de Spectaculis, cuius etiam meminit, & eundem imitatur S. Cyprian. lib. de Idolo. vanit. ac verba quædam tranſſcripſit S. Iſidorus, 279. & 280. P. Librum de Habitu muliebri imitantur SS. Cyprian. & Hieron. in quo meminit lib. de Spectac. 302. P. Librum de Cultu fœminarum, ad verbum imitatur S. Cyprian. & in eo eadem quædam repetuntur quæ lib. præcedenti, 311. P. Ex lib. 1. ad Vxor. multa deſcripſit B. Hieron. 322. P ſicuti etiam ex ſecundo 330. P. Liber de Corona militis Romæ ſcriptus poſt ludos Seculares in votis decennalibus Cæſarum, 339. P. in eo lib. citat de Spectaculis, etiam Græcum, & multa repetit ex Apologet. & lib. de Idololatria Imitantur eundem SS. Hieron. & Baſilius, & quædam tranſſcripſit B. Iſidorus, 340. P. qui ſcriptus eſt ante lib. de veland Virg. 342. 42. T. 353. 42. P. In libro de Virginibus velandis, quē Græcè & Latinè ſcripſit, ſe Septimium Tertullianum vocat, & eundem imitatur S. Cyprian. 364. & 365. P. Tomi Tertij librorum ordo, 384. P. Ad lib. de Præſcrip. aduerſus hæret. alludit frequenter Tertull. & nominatim bis citat, qui olim in duos diuidebatur; quòd ſi quis facere volet, poterit poſterior pars inſcribi: Hæreticorum Catalogus, 388. P. 446. 293. vſque 457. 231. &c. P. Librum de Baptiſmo citat, & ex eo quædam deſcripſit B. Hieron. & Hrabanus noſter, qui ante omnem hæreſim aduerſus Quintillam conſcriptus, 459. P. etiam Græcè, in quo de Hæreticorum baptiſmo tractat, 464. 106. 107. T. 482. 106. 107. P. in hoc libro Tertullianum peccatorem ſe nuncupat, 465 142. T. 485. 141 P. Librum aduerſus Hermogenem ipſe citat; meminit eiuſdem Vincentius Lirinenſis, & ex eo ad verbum quædam citat B. Hieronym. 487. P. In libro aduerſus Valentinianos citat lib. aduerſus Hermogenem, & eius meminerunt Optatus Mileuitan. ac Vincentius Lirinen. 517. P. Libri de Anima meminit Tertull. & quædam ex eo ad verbum citarunt SS. Hieron. & Auguſt. 567. P. librum de Carne Chriſti citat Tertull. 648. P. in quo agit contra quatuor hæreſes, 649. 1. vſque 14. T. 662. 1. vſque 14. P. Libri de Reſurr. carnis Tertullianus nominatim meminit, & in eo citat libros de Anima, de Carne Chriſti, & ſecundum ac tertium aduerſus Marcionem, 676. P. Libros aduerſus Marcionem, non modo citant Optat. Mileuitan. Rufinus, & Vincentius Lirin ſed ipſe Tertull. non ſemel, 739. P. 769. P. 770. P. 800. P. 834. P. 937. P. Scorpiaci aduerſus Gnoſticos præter Cyprianum, Hieronym. & Vincentium Lirinenſ. citatur etiam ab ipſo Tertull. 988. & 989. P. adlegatur etiam a Sophronio Hieroſolymitano de certaminibus Petri & Pauli, 1011. 116. P. Librum aduerſus Praxeam agnouerunt Optat Mileuit. & Vincent. Lirin ac citat B. Hieron. 1013. P. Quarti Tomi librorum & fragmentorum ordo, 1048. P. Librorum quinque aduerſus Marcionem carmine meminiſſe videtur ipſe Tertull. 1049. P. quorum primus eſt de Deo vnico, 1 5 1 T. 1054. 1. P. Secundus de concordia veteris & nouæ legis, 1056. 1. T. Liber tertius de concordia patrum veteris & noui Teſtamenti, 1063. 1. T Quartus de Marcionis Antitheſibus, 1071. 1. T. Quintus de variis eius hæreſibus, 1076. 1. T. in cuius initium reliquorum etiam quatuor librorum argumenta indicat, Ibidem. T. P. Libri de Indicio Domini meminit ipſe Tertull. 1083. P. Geneſis, Sodoma, & libri ad Senatorem eundem auctorem ex ſtilo eſſe conſtat, qui magis Tertullianicus eſt quam Cyprianicus, 1091. P. 1095. P. 1099. P. Apologetici ex Latino in Græcum conuerſi meminerunt Euſeb. & Nicephor. cuius hic fragmenta ſunt edita Græcolatina, 1102. vſque 1105. T. P. Libri de Spectaculis Græci ipſe Auctor meminit, 1105. T. P. ſicuti etiam de Virgin. veland Græci, Ibidem. T. P. & de Baptiſmo libri Græci, 1106. T. P. Libri de Anguſtiis nuptiarum ab adhuc adoleſcente conſcripti mentionem facit B. Hieron. Ibidem. T. 1107. P. De ſato ipſe Tertull. cuius etiam fragmentum citat Fulgentius Placiades, & alludit B. Hieron. 1107. T. P. qui etiam meminit Quæſtionum de mundis ac immundis animalibus, & de Circumciſione, item librorum de Veſtibus Aaron, & de Trinitate, 1107. 1108. & 1109. T. P. Libri aduerſ. Hermogenem de Cenſu animæ argumentum & fragmentum, 1109. T. 1110. P. ex ipſo Tertull. Ibidem. T. ſicuti etiam libri aduerſus Apelletianos citatio, 1110. T. 1110. 1111. P. & libri de Paradiſo paradoxi argumentum, 1111. 1112. T. 1112. P. Libri quoque paradoxi de Spe fidelium, 1112. 1113. T. 1113. P. cuius verba etiam quædam citantur à B. Hieron. & Gennadio, Ibidem. T. P. Librorum etiam aduerſus Eccleſiam pro Montano ſcriptorum, ſex, de Ecſtaſi, & ſeptimi aduerſus Apollonium mentio & fragmenta ex B. Hieron. & Nicephoro, 1114. 1115. 1116. T. P. qui Græcè potius videntur editi quàm Latinè, Ibidem. P. Operum denique Septimij Tertulliani Indicis mentio, 1108. T. P. 1116. P. ex quo multo plura eum ſcripſiſſe conſtat, ſicuti & ex B. Hieron. ac Nicephoro & Vincentio Lirinenſi, Ibidem. T. P. cuius non ſunt libri de vera Circumciſione ad amicum ægrotum, & de definitionibus fidei, 1117. P. Tomi Quincti librorum ordo, 1120. P. qui in hæreſi aduerſus Eccleſiam conſcripti ſunt, Ibidem. Librum de Exhortatione caſtitatis inter illos recenſet Nicephorus, quem tamen imitatur Hieron. & ipſius Tertulliani eſſe ex libri clauſula conſtat, 1122. P. Libri de Monogamia meminit ipſe Tertull. ſed contra Eccleſiam ſcriptum tradunt B. Hieron. Auguſt. Nicephorus, 1137. P. Librum de Fuga in perſecutione ad Fabium, ſcribunt contr. Eccleſiam ſcriptum Hieron. & Nicephorus, 1158. P. Librum de Ieiuniis citat ipſe Tertull titulo aduerſus Pſychicos, quem contra Eccleſiam etiam ſcriptum tradunt Hieron. & Nicephorus, 1174. P. & tamen imitatur B. Hieron. ferè ad verbum lib. 2 aduerſus Iouinian. hoſtem ieiuniorum, Ibidem. P. Librum de Pudicitia aduerſus Pœnitentiam citant Hieron. & Pacianus, ſcribentes eũ veterem ſententiam (quam nempè adhuc catholicus libro de Pœnitentia ediderat) noua opinione diſſoluiſſe, quod & ipſe Tertullianus fatetur, 1194. P.

Tertulliani patria Carthago, 5. 18. T. eius conuerſio ad Chriſtianiſmum, 9. 93. & 1 . 17. T. 19. 93. P. à toga ad pallium tranſiuit, 9. 94. T. cauſſas egit in foro, 9. 98. T. 19. 98. P. prius ethnicus, poſtea Chriſtianus, 56. 261. T. teſtimonio Deorum qui ſe dæmones eſſe confitebantur, 67. 371. T. 125. 371. P. Presbyter deinde, 155. 11. P. Carthagini habitauit, 155. 14. & 258. 19. P. ſcripturarum ſubinde peculiari

peculiari editione vtitur, & vnam pro altera citat, 187. 143. P. peccatorem ſe nuncupat, 195. 17. T. 203. 18. P. Prathos & Medos Roma vidit, 305. 56. T. 309 56. P. in triumpho Seueri de Parthis & Medis, Ibidem vxorem iam presbyter pari inter ſe conſenſu continentia à ſe ſeparauit, 322. P. 326. 1. P. Septimium Tertullianum ſe vocat, 373. 140. T. 382. 140. P. maris fuit accola, 545. 133. P. Græciſmis frequenter vtitur, 528. 163. 179. T. 547. 163. 548. 179. P. Scripſit librum primum aduerſus Marc. ad decimum quintum annum Seueri Imper. 746 103. T. 762. 103. P. Tertullianum ſe nuncupat, 1128. 74. T. 1136. 74. P Vixit, & ſcripſit librum de Monogamia annis circiter centum ſexaginta productis à ſcripta Apoſtoli Epiſtola ad Corinthios prima, 1139. 17. T. 1149. 7. P. anathema in eum iam Montaniſtante prolatum videtur, 1175. 13. T. 1185. 13. P.

Teſtamento cauere, 399 223. T. 434 223. P.

Teſtamentum vetus & nouum ſacrarum ſcripturarum magis vſus eſt dicere, quàm inſtrumentum, 834 4. T. 882. 4. P.

Teſtimonium animæ de anima, quòd immortalis ſit, cui nempè penes inferos tormentum aut refrigerium optat, quæ mortem timet tamquam aliquid paſſura poſt illam, quæ memoria poſt mortem frequentandæ ſtudet, 148. 21. T. quæ iampridem defunctum tamquam viuum requirit, 148. 22. T quæ de mortuis iudicat, 149 27. T.

Teſtimonium animæ de Dæmone, 63. 342. T. 123. 342. P. Dæmonium vocabant hominem immundum malum, inſolentem, aut quem odio habebant; Satanam in omni auerſatione & aſpernatione & deteſtatione pronuntiabant, 147. 12. T. 150. 12. P. 149. 27. T.

Teſtimonium animæ adhuc ethnicæ de Deo: Quòd Deus dederit, Deus inter nos iudicabit, Deus videt, Deo commendo, Deus mihi reddet, quæ pronuntians, ad cælum reſpicit, 56. 256. 257. T. 117. 256. P. 146. 5. & 147. 6. 7. T. 149. 5. P. Si Deus voluerit, Deus bonus eſt, Deus benefecit, Benedicat te Deus, Deus videt omnia, Ibidem. ad cælum conteſtatur, & ad terram deteſtatur, 149. 27. T.

Teſtudo animæ, 6 49. T.

Teſtudo, bellicum inſtrumentum, 224. 38. T. 229. 38. P.

Tetraon, 746. 88. T 761. 88 P.

Tetras Valentini, 517 P 526 71 74. T.

Thales, princeps Phyſicorum, de diuinitate ſciſcitanti Crœſo nihil certum renunciauit, 89. 576. T. 141. 576. P.

Thammus Deus à Iudæis cultus, 172. 140. T. idem qui Adonis, 186. 140. P.

Thamnus, 587. 386. 388. T. 630. 386. 388 P.

Theatra ſtuprandis moribus apta, 36. 63. T. 79. 495. T. in iis primi Lacedæmonij penulam excogitauerunt, 36. 77. T. 102 77. P Veneris ſacraria ſunt, quæ Cenſores renaſcentia ſæpè deſtruxerunt moribus conſulentes; quare Pompeius magnus quum illam arcem omnium turpitudinũ extruxiſſet, Veneris ædem ſuperpoſuit, 253. 98. 99. 100. 101. T. 268. 98. 99. 269. 100 101. P.

Thebis hebetes & brutos naſci relatum eſt, 580. 262. T. 622. 262 P. nempè Bœotia, Ibid. P.

Theleſis, altera coniux Bythi, Æonis Valentini, 521. P. ſiue voluntas, 532. 369. T. 561. 369. P.

Themiſtocles militia inſignis, 48. 173. T.

Thenſa, 252. 63. T. 265. 63. P. Iouis plauſtrum, 252. 66. T. 265. 66. P. 346. 167. T.

Theriaca, 582. 317. T.

Theriſtrum, 8. 74. T. 17. 74. P.

Theſeus, 1100. 5. T 1101 5. P.

Theſſalonicenſes in Macedonia, 199 210. T.

Thetis filium planxit, 597. 561. T. 642 561 P.

Thraſymedes numquam ſomniaſſe legitur, 594. 485. T. 637. 485. P. 596 552. T. 640 552. P.

Thus Arabicæ arboris lacryma, 73. 442 T. 131. 442. P. 85 543. 544. T. 345. 108. T. apud Sabæos, Ibidem. Chriſtianis ſepeliendis profligabatur, 85. 554. T 140. 554. P. 283. 78. T. etiam ad pigmenta medicinalia vſus, Ibidem.

Θυμικὸς anima, ſiue indignatiuum, 576. 209. T. 619. 209. P.

Θυραῖος Apollo, 287. 117. T. 298. 117 P.

Thyrij, 89. 583. T. iidem Thyrrheni, 141. 583. P. purpuram tinguebant, 303 9. T. 306 9. P.

Tiara, 706. 405 T.

Tiberis, 76 466. T.

Tyberij Proconſulatus Africa, 41. 123. T. 18, 121 P.

Tibia, 253. 96. T. earum inuentor, 268 96 P.

Tilia arbor, ſeu Thya, ad idola conficienda olim vſitata, 283. 40. T. 294. 40. P.

Tilia veſtium, 9. 96. T.

Timor fundamentum ſalutis, 312. 10. T.

Tingui, pro baptiZari, 233. 14. T. 240 14. P.

Titanes à Ioue deuicti, 343. 67. T. 354. 67. P.

Titulus, 25. 9. T.

Tituli, 9 93. T.

Τὸ δοκεῖν, 649 13. T. 662. 13. P.

Toga à Pelaſgis ad Lydos, à Lydis ad Romanos, inde ad Carthaginienſes tranſmigrauit, 5. 14. T. 12. 14 P eius deſcriptio, 9. 96. T. 19. 96. P onuſtum potius reddit quam indutum, 9. 96. T. eius tormentum calces, Ibidem plus læſerunt Remp. quàm lorica, 9. 100. T ea veſtiuntur Cerdones, & omnis gladiatorum ignominia, 10. 116. T. toga pura ſollemnitas, 288. 125. T. 299. 125. P. toga candida, 288. 138. T. 299 138 P.

Tonſorum inſtrumenta, culter, reſina, volſella, 7. 62 T. 16 62. P. ex Aſia in Siciliam, inde anno vrbis Cond 454. Romam primùm euocati, Ibidem. etiam nouacula vultus mutabant, 257. 177. T. 276. 177 P.

Tormenta adhibentur ad confitendum, 28. 26. T. apud tyrannos etiam pro pœna adhibentur, 29 . T.

Totum, pro pleroque, 859 352. T. 908. 352 P.

Trabea, 258. 137 141 T 299. 137. 141 P.

Traditiones tranſmiſſa à diſcipulis Chriſti, 91. 597. T. 142. 597. P. 15 . 24 P. 148 26. T. 221. 43. P etiam non ſcriptæ recipi debent, 341. 27. vſque 342. 21. T 349. 27. vſque 352 41 P. 342. 41 vſque 50. T. 352 41 vſque 353. 50. P. vbi apparuerit eſſe veritatem fidei Chriſtianæ, illic veritas omnium traditionum Chriſtianarum, 394. 112. T. credere oportet Chriſtianum quod traditum eſt, 649. 20. T. 663. 20. P. 749. 148. T. 765 148. P. 838. 51. T 886. 51. P.

Traducere, 398 191 T 419. 91. P.

Traductiones, 395 137. T 422. 137. P.

Tradux, 394. 121. T 420. 121 P.

Tragœdi cothurnis vtebantur, 257. 180. T 276. 180. P.

Traianus Imperator inquiſitionem in Chriſtianos fieri prohibuit, 17. 24 T 97 24. P.

Tramittere, 838. 50. T 886. 50. P. 953. 206. T. 979. 206. P.

Transfiguratio (quam tranſſubſtantiationem dicimus) interemptio eſt priſtini; omne enim quod transfiguratur in aliud, deſinit eſſe quod fuerat, & incipit eſſe quod non erat, 1029. 164. T. 1043. 164. P.

Tranſſunctorium, 525. 48. *T.* 538. 48. *P.* 75. 185. T 766. 185. P.

Tranſitena, 1096. 3. *T.*

Tribunus militum, 340. 6. T. 348. 6. *P.*

Tribus, 78. 490. *T.* 81. 511. *T.*

Tricha, 528. 181. T.

Trinitatem perſonarum Patris, Filij & Spiritusſancti in diuinitate defendit Tertull. *libro aduerſus Praxean*, 1013. 2. *T.* 1032. 2. *P. hanc regula ſiue ſymbolum fidei agnoſcit, quod vnitatem in trinitatem diſponit*, 1013. 22. *vſq.* 1014. 30. T. 1034. 21. *vſque* 30. P. *quare non ſequitur, etiamſi monarchiam Dei non ſolùm Oeconomiam admitteremus, patrem ſe ſibi filium feciſſe, quod volebant Monarchiani*, 1014. 30. *vſque* 38. T. 1034. 30. *vſque* 1035. 38. P. *Patrem vero filium & ſpiritum ſanctũ agnoſcunt Epiſtolæ Apoſtolicæ*, 1014. 38. *vſque* 1015. 42. T. 1035. 38. *vſq.* 42. *P. diuerſos etiam eſſe Patrem & filium inde conſtat, quod filius in ſcripturis appelletur* λόγος, *Sophia & ſermo*, 1015. 42. *vſque* 1016. 54. T. 1035. 42. *vſque* 1036. 54. *P. in iis* προβολὴν *agnoſci, etiamſi eam vocem in ſuis Æonibus vſurpauerit Valentinus*, 1016. 54. *vſque* 1017. 61. T. 1036. 54. *vſque* 61. *P. ſic filius ex patre, ſpiritusſanctus à Deo & filio*, 1017. 59. 60. *T.* 1036. 60. P. *Alius itaque dicitur pater, alius filius, alius ſpiritusſanctus, non tamen aliud*, 1017. 61. *vſque* 64. T. 1037. 61. *vſque* 64. P. *aduerſus Monarchianos quoque probatur, non potuiſſe patrem ſeipſum feciſſe filium; quod correlatiua ſint pater & filius, quod in ſcripturis diſtinctè pronuntientur, quódque in creatione hominis pluraliter Deus loquatur*, 1017. 64. *vſq.* 1019. 75. *T.* 1037. 64. *vſq.* 1038. 75. P. *quódque ſubinde in ſcripturis bis Deus legitur, & nomen Dominus in duobus; quòd pater inuiſibilis, filius verò viſibilis ſcribatur, quod denique nomina patris: Deus omnipotẽs, altiſſimus, Dominus virtutum, Rex Iſraëlis, etiam filio competant*, 1019. 75. *vſq.* 1023. 106. *T.* 1038. 75. *vſque* 1040. 106. *P. nec obſtant ſcripturæ de vnico Deo vel ſolo; quia filium non excludunt, ſed plures Deos*, 1023. 106. *vſque* 1024. 117. T. 1040. 106. *vſque* 117. P. *nihil etiam pro Monarchianis facit Euangelium Ioãnis, quia in eo vbique diſtinguuntur, pater & filius*, 1024. 117. *vſque* 1029. 155. *T.* 1040. 117. *vſque* 1043. 155. P. *Idipſum & ex aliis Euangeliſtis probatur*, 1028. 155. *vſque* 1029. 159. *T.* 1043. 155. *vſque* 159. *P. contra Praxeanos inſuper & Monarchianos facit, quod patrem ſpiritum dicerent, filium carnem, patrem Chriſtum filium Ieſum*, 1029. 159. *vſque* 1030. 178. T. 1043. 159. *vſque* 1045. 178. *P. Obmuteſcat itaque iſta blaſphemia, ſufficiat Chriſtum filium Dei mortuum dicere ſecundum humanam ſubſtantiam: patrem verò ne compaſſum quidem*, 1030. 178. *vſque* 1031. 18[illegible] *T.* 1044. 178. *vſque* 180. P. & 180. *vſq.* 184. *T.* P. *ad Iudaicam enim fidem pertinet ſic vnum Deũ credere, vt filium ei nolis adnumerare*, 1031. 184. 185. T 1044. 184. 185. P. *de Trinitate libri maioris quàm ſit Nouatiani a Tertulliano conſcripti*. 11[illegible]9. *T.* P. *De Trinitate alij etiam ſcriptores recenſentur*, 1261. 2. *P. inter quos Nouatiani liber de* Trinitate, *in quo pleraque iam dicta repetuntur, ſicuti ex argumento, quo Lectorem breuitatis gratia remittimus, latius videre eſt*, 123[illegible]. 1232. P. 12[illegible]. 2. *vſque* 1261. 144. T. 1261. 1. *vſq.* [illegible]27. 144. 1.

Tripto[illegible]us, [illegible]45. 64. T. *primus ſerendi modum tradidit*, 760. 64. P.

Triumphanti *Imperatori in illo ſublimi[illegible]mo curru ſuggeritur a tergo Reſpice poſt te, hominem memento te*, 54[illegible]. T. 132. 456 P.

[illegible]chilus *Ægiſium curruum Iunoni dedicauit*, 253. 87. 88. T. 267. 87. 88. P.

Troianorum & *Achiuorum Deorum pugna*, 51. 206. T. 112. 206. *P. inter ipſos bella*, 69. 397. *T. eorum generis memoria vrbi Romanæ*, *Ibidem. Troia mille nauibus obſeſſa & deuicta*, 589. 414. T. *in Troade Oraculum Sarpedonis*, 595. 531. *T.* 6[illegible]. 531. *P.*

Tropæa, 54. 241. T. 115. 241. P. *eorum deſcriptio ex Numo veteri,* *Ibidem.*

Trophonij *oraculum & initiationes Bœotiæ*, 63. 335. *T.* 123. 335. *P.* 595 532. T. 639. 532. *P.*

Trulla, 50. 189. *T.* 112. 189. P.

Tuba, 253 96. T. 268. 96. P.

Tunica, 5. 4. T. 11. 4. P. *eiuſdem deſcriptio*, 5. 14. T. *cingulo correpta*, 9. 96. T.

Tunica, pro cute, 651. 50. *T.* 665. 50. P.

Tuſcia, 6. 27. T. *Tuſcorum ingenia fingendis ſimulacris*, 70. 407. *T.* 129. 407. P.

Tutelinæ columna a Tutelina *Dea*, 252. 73. T. 266. 73. P.

Tyrinthius, 8. 75. *T.* 17. 75. P.

Tyrius color, inde Tyrium, 198. 64. *T.* 208. 64. P.

Tyrrhenus *dux Lydorum in Hetruriam tranſuenarum, qui fratri ſuo ceſſerat regni cõtentione*, 251. 26. *T.* 263. 25. P.

V

V*Acatio, pro inanitate,* 92. 610. [illegible].

Vacuerat & vacuiſſet, 7. 64. T. 16. 64. P. 47. 168. T. *Vacare*, 391. 63. T. 413. 63. *P.* 527. 112. T. 543. 112. P. 651. 44. *T.* 664. 44. P. 681. 90. T. 414. 90. *P.*

Valentia, pro robore, 167. 104. T. 184 104. P. 502. 157. *T.* 514. 157. *P.*

Valentia, Vericulanorum Dea, 68. 389. T. 127. 389. P.

Valentinus Platonicæ ſectator, fuit Antonini ferè Principatu, & in Catholicam primo doctrinam credidit, apud Romanenſem Eccleſiam, donec ſub Epiſcopatu Eleutherij, ſemel & iterum eiectus, nouiſſimè in perpetuum diſcidiũ relegatus, venena ſua diſſeminauit, 396. 164. *vſque* 397. 171. T. 424. 165. *vſque* 425. 171. P. *eius patria, ætas qua vixit, hæreſeis, & libri*, 534 1. *P. ſperauerat Epiſcopatum, ſed alium ex martyrij prærogatiua loci potitum indignatus de Eccleſia abrupit*, 524. 26. 27. *T.* 536. 26. 27. *P.*

Valentiniani frequentiſſimum collegium inter hæreticos, 524. 3. T. 535. 3. P. *hæreſim ſuam occultare cupiunt*, 524. 4 *vſque* 14. *T.* 535. 2. & c. P. *à quibus Catholici, etſi ſimplices vocentur, omnia tamen eorum norunt, quæ ſerpentis in morem abſcondere nituntur*, 524. 14. *vſque* 525. 26 *T.* 53[illegible]. 14. *vſque* 26. *P. eorum origo à Valentino ex cuiuſdam hæreſis veteris Baſilidis nempe ſemine: inter quos Ptolomæus, Heracleon, Secundus, Marcus Magus, & eo tempore [illegible]ionicus*, 525. 26. *vſque* 38. *T.* 536. 26. 537. 30. *vſque* 38. *P. cum quibus tanquam principalibus magiſtris diſceptat Tertullianus ex Iuſtino, Miltiade, Irenæo, & Proclo, ipſorum hæreſiarcharum contemporalibus*, 525. 38. *vſque* 45. T. 537. 38. *vſque* 538. 45. P. *plurimum Græcè & Latinè Æonum nomina ſug[illegible]illans & ridens*, 525. 45. *vſque* 50. *T.* 538. 45. *vſque* 50. P. *primo Æonum ipſorum Ogdoada ſeu Tetrada duplicem*, 525. 50. *vſque* 526. 74. T. [illegible]8. 50. *vſque* 540. 74. P. *deinde ex illa Ogdoade decada & duodecada, atque adeò tricenarium Æonum*, 526. 74. *vſque* 95. *T.* 54[illegible]. 74. *vſque* 542. 95. *P. hinc Enchymeſin abortiuo partu procreatam a Sophia vigeſimo [illegible]ne & Horon cuſtodem pleromatis*, 526. 95. *vſque* 527. [illegible]21. T. 542. 95. *vſq.* 544. 121. *P.* [illegible]*item nouam generationem*

rationem Chriſti & Spiritusſancti, 527. 121. vſque 128. T. 544. 121. vſque 128. P. nouum etiam fructum ex omnibus compactum, quem Ieſum vocabant; & angelos ſatellites, 527. 128. vſque 528. 148. T. 544. 128. vſq. 546. 148. P. item Enthymeſis, ſiue Achamoth paßiones, ex quibus materia mundi originem traxerit, animalis quoque ſubſtantia & ſpiritalis, 528. 157. vſque 529. 218. T. 546. 157. vſque 551. 218. P. Demiurgum etiam per Achamoth ex animali ſubſtantia productum, qui tria genera creaturarum produxerit, ſpiritualium, materialium, & animalium, 529. 218. vſque 530. 259. T. 551. 218. vſque 553. 259. P. Diaboli etiam originem partim ex Achamoth, partim ex Demiurgo, 530. 255. 256. T. 553. 255. 256. P. quem & Munditenentem vocant, 530. 257. T. 553. 257. P. ſingularium deinde poteſtatum arces ſiue ſedes, 520. P. 530. 259. vſque 264. T. 553. 259. vſque 264. P. hominis fabricationem, eiúſque quadruplicem ſubſtantiam, & tria genera, 530. 264. vſque 531. 292. T. 554. 264. vſque 555. 292. P. Chriſtum Demiurgi filium, 531. 292. vſque 305. T. 555. 292. vſque 556. 305. P. animas denique meliores in Prophetas, reges & ſacerdotes adlectas, tripartitas adinſtar Adæ poſteritatis, Cain, Abel, & Seth, 531. 305. vſque 532. 320. T. 556. 305. vſq. 557. 320. P. ideóque ſibi operationes neceſſarias non exiſtimant tanquam ſpiritualibus, ſed nobis tanquam animalibus, martyrij quoque eludentes neceßitatem, 532. 320. vſque 332. T. 557. 320. vſque 558. 332. P. poſtremò ridiculam conſummationem & diſpenſationem mercedis, 532. 332. vſque 366. T. 558. 332. vſque 561. 366. P. inſuper varias alias Æonum productiones per emendatores Ptolomæi, 532. 366. vſque 533. 399. T. 561. 366. vſque 563. 399. P. in ſcripturis ſuggillati, 661. 177. 178. 179. 180. T. 673. 177. 178. 179. 180. P.

Valetudo, pro inualetudine, 461. 40. T. 475. 40. P.

Valerius Maximus caſtigatus, 638. 503. P.

Varro caſtigatus, 299. 126. P.

Vas capacitatis nomine dictum, 683. 128. T. hoc enim ſonat vox σκεῦος, 717. 128. P.

Vaſit, 7. 53. T. 15. 53 P.

Vedius, ſeu Atedius Pollio, ſeruos murenis inuadendos obiectabat, 9. 104. T. 19. 104. P. 711. 40. P.

Vehi, pro inuehi, 954. 214. T. 979. 214. P.

Vela Tyria, Hyacinthina, & Regia, operoſe transfigurata, 305. 61. T quæ & Attalica vocantur, 309. 61. P.

Velamen capitis tam ſollemne fœminis apud Iudæos, vt inde noſcãtur, quod in virginibus requirit Apoſtolus, 342. 42. T. 353. 42. P. 347. 193. T. 367. 25. vſq. 369. 57. T. 376. 25. vſ. 377. 57. P. Malè itaque facere virgines Dei, quæ quũ foris velari ſoleant, in Eccleſia oſtentationis gratia caput nudãt, 373. 1. P. in Eccleſiis enim per Græciam Apoſtolicis, & quaſdam Barbarias virgines velantur, 366. 13. vſq. 21. T. 375. 13. 14. 15. P. Carthagini liberum erat antea tegi vel non tegi, 366. 21. vſq. 367. 25. T. 375. 21. P. at mulierem velari iubens Apoſtolus, etiam virgines intelligit, 367. 25. vſq. 369. 57. T. 376. 25. vſq. 378. 74. P. rationes enim Apoſtoli etiam in virgines competũt, 369. 49. vſq. 57. T. 377. 49. vſque 57. P. à quo velamen, poteſtas vocatur, 369. 51. T. 377. 51. P. Corinthij virgines ſuas velantes, quid docuerint, Apoſtoli indicant, 370. 63. T. 378. 63. P. non enim magis fœminæ quàm viri notam virginitatis ſuæ præferre debent, 370. 74. vſq. 85. T. 378. 74. 75. 379. 83. 84. P. Debet ergo velari virgo ex quo ſe intelligere incipit, et ſenſum naturæ ſuæ, 370. 85. vſq. 371. 101. T. 379. 85. vſque 380. 101. P. idque Rebeccæ exemplo, 371. 91. 92. T. 379. 91. P. etiam apud ethnicos velata ad virum ducũtur, 371. 98. T. 380. 98. P. capitis nuditas oſtentatur ab illis virginibus, quæ reliquo habitu mulieritatem produnt, 371. 101. vſque 108. T. 380. 101. P. virgines verò Dei ſicuti foris, ita & in Eccleſia velari debent, 371. 108. vſque 372. 104. T. 380. 108. P. alioqui publicatione ſui periclitantur, dum percutiuntur oculis incertis & multis, dum digitis demonſtrantium titillantur, dum inter amplexus & oſcula aßidua concaleſcunt, 372. 116. 117. T. 381. 117. P ſed vera & tota & pura virginitas nihil magis timet quã ſemetipſam, etiam fœminarum oculos pati non vult; confugit ad velamen capitis, quaſi ad galeam, quaſi ad clypeum, aduerſus ictus tẽtationum, aduerſus iacula ſcandalorum; aduerſus ſuſpiciones, & ſuſurros, & æmulationem, ipſum quoque liuorem, 372. 118. 119. T. 381. 118. 119. P. eius ſcriptura legem condit, natura conteſtatur, diſciplina exigit, 372. 122. 123. T. 381. 122. 123. P. nec virginibus modo, ſed & nuptis mulieribus cõuenit velaminis diſciplina, 373. 127. & c. T. 381. 127. & c. P. Iudicabunt enim illas Arabiæ fœminæ ethnicæ, quæ faciem ita totam tegunt, vt vno oculo liberato, contentæ ſint dimidiam frui lucem, quàm totam faciem proſtituere, 373. 129. 130. T. 381. 129. 130. P. Eodem pertinet quod propterea infelicißimas ait fœminas Romana quadã regina, quòd adamare magis, quàm adamari poßint, 373. 131. T. 381. 131. P. quantam denique caſtigationẽ merebuntur illæ, quæ inter Pſalmos, vel in quacunque Dei mentione, & oratione ipſa retecta perſeuerant, 373. 134. 135. 136. T. 381. 134. 135. 136. P. de Velandis virgin. libri Græci notula, 1105. T. P.

Velificare, 290. 169. T. 301. 169. P. 989. 6. T. 1002. 6. P. 1098. 12. T. 1099. 12. P.

Venæ ſtili, 57. 274. T. 119. 274. P.

Venenarius calix, 683. 121. T. 716. 121. P. venenari, 1198. 37. T. 1218. 37. P.

Veneria ſutrina, effœminata, 9. 96. T.

Venia, 370. 69. T. pro gratia ſeu indulgentia, 378. 69. P. 1159. 25. T. 1167. 25. P.

Venti, Auſter & Aphricus, 989. 6. T. 1002. 6. P.

Venus humana ſagitta ſauciata, 51. 206. T. 112. 206. P. à paſtore iudicatur, 52. 223. T. 113. 223. P. Mater Æneæ, cui myrtus ſacra, 346. 151. 152. T. 359. 151. P.

Veneris templum ſuperpoſitum theatro, 253. 98. T. 268. 98. 169. 101. P. Venus & liber dæmonia conſpirata ebrietatis & libidinis, 253. 101. T.

Verba actiua paßiuè ſeu neutraliter accepta, 7. 50. & 57. T. 14. 46. & 15. 57. P. 527. 100. T. 542. 100. P. 531. 344. T. 559. 344. P.

Verba cum Ablatiuo, 346. 146. T. 359. 146. P.

Verba cum Datiuo, 59. 296. T. 121. 296. P.

Verba cum Accuſatiuo, 8. 79. T. 32. 39. T. 233. 3. T. 240. 3. P.

Verbum, Æon Valentini, 403. 315. T.

Vergiliæ, 654. 88. T. 667. 88. P.

Veritas, Æon Valentini, 403. 315. T. 518. P. 526. 67. T. 539. 67. P. quæ & Aletheia, 518. 4. P. 527. 130. T. 544. 130. P.

Veritas ſemper odio eſt, 51. 211. T.

Verna & autumna, 682. 102. T. 715. 102. P.

Verſura, 6. 32. T.

Veruccina, 878. 655. T. 931. 655. P.

Veſparum fauis comparantur Eccleſiæ hæreticorum, 837. 44. T. 885. 44. P.

Veſpaſianus Iudæorum debellator, 36. 69. T. cum Tito filio, 101. 69 P.

Veſpillo, 8. 87. T.

Veſtam interpretabantur ignem, 746. 83. T. 761. 83. P.

Veſtales virgines Tuſcia & Claudia, earúmque phantaſmata, 124. 354. P. 70. 420. T. 130. 420. P. 325. 40. P. 328. 40. P. aliæ quoque, 1128. 68. T. 1135. 68. P. 1147. 131. T.

Veſtificina, 7. 58. T.

Veſtium colores adulterini, 305. 60. vſque 68. T. 309. 60. vſque 310. 68. P. in illis patrimonium grande diſsipatur, 305. 72. &c. T. 310. 72. &c. P.

Veterna, 9. 100. T. pro vitiis, 19. 100. P. 993. 38. T.

Veternoſum, pro veteri, 590. 430. T. 633. 430. P.

Victoriatus, 371. 112. T. 380. 112. P.

Videlicet, pro ſcilicet, 997. 74 T. 1008. 74. P.

Viderit, 194. 13. T. 203. 13. P. 239. 113. T. 247. 113. P. 290. 174. T. 301. 174. P. 1097. 5. T.

Viduarum continentia, 238. 85. T. 245. 85. P. etiam apud gentiles ſacerdotum Africanæ Cereris, 325. 43. T 329. 43. P. honoratæ ſunt à Deo, 325. 50. &c. T. 327. 50. etc. P. olim ordinabantur in miniſterium Eccleſiæ, 325. 47. T. 329. 47. P. Poterit virgo felicior haberi, at vidua laborioſior, 325. 53. T. 329. 53. P. ad viduatum, id eſt viduarum ordinem præter annos ſexaginta non admittebantur, 370. 70. 73. T. 378. 70. 73. P. viduitas de bonis carnis Deo adoletur, 680. 80. T. 714. 80. P. quæ perſeueras ex arbitrio, ſanctificatio, 1123. 7. T. 1129. 7. P. etiam vſitata apud ethnicos, 1128. 67. T. 1135. 67. P. quadam viduæ in Eccleſiis ordinari ſolent, quæ Deo nubere maluerunt, 1128. 72. 73. T. 1135. 72. 1136. 73. P.

Vindex, 149 28. T. 151. 28. P.

Vini ſenectutem deſecari, 198. 67. T. 208. 67. P.

Virgæ magiſtratibus præferebantur, 198. 70. T. 208. 70. P. 288. 141. T. 299. 141. P. 346. 172. T.

Virginari, 371. 107. T. 380. 107. P.

Virginum continentia, 238. 86. T. 245. 86. P. quæ malunt Deo nubere, 324. 25. T. 327. 25. P. ea dura eſſe non debet Chriſtianis, quum gentiles ſatanæ virginitatis ſacerdotia perferant, Romæ Veſtales, apud Ægium Achææ Iunonis, & quæ Delphis inſaniunt, 325. 39. 40. 41. 42. T. 328. 40. 41. 329. 42. P. quadam conſecrata & profeſſa, etiam habitum mutabant ex voto, 374. 1. P. ô ſacrilegæ manus, quæ dicatum Deo habitum detrahere potuerunt, 367. 24. T. id eſt velamen ſacrum, 376. 24. P. earum ornatus proprius, vt concumulatæ in verticem, ipſam capitis arcem ambitu crinium contegat, 369. 56 T. 377. 56. P. virgo etiam vir vocatur, 369. 61 T. 378. 61. P. virgines Deo oblationem offerebant corporis & ſpiritus ſui, ipſámque naturam conſecrabant, 371. 112. T. non curandum an in Eccleſia multæ virgines, ſed an veræ virgines, 372. 114. vſque 118. T. 380. 114. P. non debet itaque illis gloria eſſe in cauſſa; vbi enim gloria, illic ſollicitatio; vbi ſollicitatio, illic coactio; vbi coactio, illic neceſsitas; vbi neceſsitas, illic infirmitas, 372. 114. T. 380. 114. P. at virgines Dei nupſerunt Chriſto, illi tradiderunt carnem ſuam, illi ſponſarunt maturitatem ſuam, 373. 126. T. 381. 126. P. habebant etiam gentiles virgines & continentes, 400. 249. T. 439. 249. P. virginitas Deo grata de bonis carnis illi adoletur, 680. 80. T. 714. 80. P. à natiuitate ſanctificatio, 1123. 4. T. 1129. 4. P. obſeruata etiam in ethnicis, 1128. 67. T. 1135. 67. 68. P. Ibid. 68. 69. 70. T. P.

Viria, 8. 77. T. 17. 77. P.

Viridianus Narnienſium Deus, 68. 386. T. 127. 386. P.

Virioſa, 8. 77. T. 17. 77. P.

Virorum veſtitus muliebris maledictus à Deo, 288. 126. T. quibus etiam non conuenit barbam acrius cædere et interuellere, capillum circumdare, colorare canitiẽ, primã quamque ſubducere lanuginem, pigmento quoque muliebria diſtinguere, cætera puluetis cuiuſdã aſperitudine leuigare, tũ ſpeculũ omni occaſione conſulere, 314. 40. 41. 42. T. 319. 40. 41. 42. P. viri ſub nomine etiam puerum complectitur ſcriptura, 369. 58. T. 377. 58. P. vir appellatur etiam ante nuptiarum congreſſum, 369. 59. T. 377. 59. P.

Viſiones variæ, 258. 193. T. 287. 121. T. 298. 121. P.

Viſus quomodo fallatur, quum remos in aqua inflexos vel infractos adſeueret, turrem quadrangulatam de longinquo rotundam perſuadeat, æqualiſsimam porticum anguſtiorem in vltimo infamet, cælum mari iungat, 576. 219. 577. 222. T. 619. 219. 222. P.

Vita, Æon Valentini, 403. 315. T. 518. P. 526. 69. T. 540. 69. P. qua & Zoe, 518. 6. P. 527. 130. T. 544. 130. P.

Vitis tenera & impubes ſine arundine, ſine cerno, ſi quid adtigerit, vltrò amabit; & virioſius amplexabitur de ſuo ingenio, quàm de ruſtica diſciplina, 579. 253. 254. 255. T.

Vitta, 254. 123. T. 271. 123. P. ſacerdotum idolorum, Ibidem.

Vlpianus caſtigatus, 127. 383. P.

Vlyſſes, 577. 227. T. 619. 227. P.

Vmbonis figmentum in veſtibus, 9. 96. T. 19. 96. P.

Vnare, pro adunare, 1029. 161. T. 1043. 161. P.

Vnctio athletarum ad ſolem, 807. 87. T. 822. 87. P.

Vnctio extrema curat infirmos, 441. 262. P ſacramentum, Ibidem.

Vndique, pro vndecumque, 525. 40. T. 537. 40. P.

Vnio, pro vnitate, 677. 21. T. 710. 21. P.

Vocatus, pro vocatione, 288. 128. T. 299. 128. P.

Volaticum, 198. 69. T. 208. 69. P. 324. 26. T. 327. 26. P.

Voluptatem concupiſcere non licet, nec ſapientes ſunt Philoſophi, qui hoc nomen quieti & tranquillitati dederunt, 258. 200. 201. T. 277. 200. 201. P.

Vota Cæſarum annua prima in principiis, ſecunda in capitoliis, his verbis: Hunc tibi Iupiter bouem cornibus auro decoratis vouemus eſſe futurum, 346. 155. T. 360. 155. P.

Votum continentiæ, 314. 51. T. 319. 51. P. 324. 37. T. 328. 37. P. 324. 25. T. 327. 25. P. 371. 94. T. 379. 94. P. 859. 360. T. 909. 360. P. 1128. 73. T. 1136. 73. P. votum ieiunij, 1179. 57. T. 1188. 57. P. votum autem quum à Deo acceptatum eſt, legem in poſterum facit, 1180. 70. T. 1189. 70. P.

Vrna ſortium, 5. 9. T. 11. 9. P. 255. 142. 143. T. 272. 142. 143. P.

Vſtricula, 7. 65. T. 16. 65. P.

Vſurpare, 235. 38. T. 242. 38. P.

Vthinenſes, 2145. 101. T. 1154. 101. P.

Vti cum Accuſatiuo, 1127. 48. T. 1134. 48. P.

Vtica ſoror ciuitas Carthaginis, 5. 7. T. 11. 7. P. Romana præcoqua adpulſum Scipionem ſalutauit, 5. 9. T. 11. 7. P. conuentus prouinciæ Carthaginienſis, 153. 15. T. 155. 15. P.

Vulcani opus ſertum Ariadnæ, 343. 69. T. 354. 69. P.

Vulſinij deuſta, 6. 27. T. 13. 27. P. Iidem Volſinienſes, 68. 388. T. 127. 388. P. 83. 535. T. 138. 535. P.

Vultures fœminas tantùm parere aiunt, 527. 107. T. 543. 107. P.

Vxorum

Vxorum communicatio Chriſtianis interdicta,80.506. T.136.506. P.*pluralitas quomodo Patriarchis permiſſa*, 1125.30.31.T.1130.30.1131.31.P.*vocabulum proprium habet etiam penes Græcos*, 1142.59.T.1152.59.P.

X

X*Erophagia*,1175.11.T.1184.11.P.*earum & abſtinentia vini exempla*,1178.49.*vſque* 1179.58.T.1187.49.*vſque* 1188.58.P.*in hoc peccabant Montaniſtæ & Tertullianus, quòd duas in anno ſeruabant hebdomadas Xerophagiarum*, 1182.90.T.1191.90.P.

Xyſtarches, 224.42.T.230.42.P.269.106.P.

Xyſtici gladiatores, 16.62.P. *à Xyſto*, 79.495.T.257. 171.T.

Z

Z*Acharias inter altare & ædem trucidatur, perennes cruoris ſui maculas ſilicibus adſignans*, 994.55.T.1006.55.P.

Zeno apud Priennenſes tyrannidem adfectat, 89.583.T.141.583.P. *Eleates à Dionyſio tyranno occiſus, quòd contemptum mortis prædicaret*, 94 625.T.144.625.P. *materiam cum Deo æquauit*,391.43.T.411.43.P.602.648.T.

Zephyrus notatus,109.184.P.111.184.P.115.238.P.123.344.P.125.371.P.

Zephyri pro Deis habiti, 253.92.T.268.91.P.

Zodiacus tauros & leones continet, 997.79.T.1008.79.P.

Zona cæli, 997.75.T.1008.75.P.

INDICIS GENERALIS FINIS.

EXTRAICT DV PRIVILEGE DV ROY.

IL eſt permis à Michel Sonnius, Libraire iuré en l'Vniuerſité de Paris, d'imprimer, & expoſer en vente ce preſent liure intitulé, *Q. Septimij Florentis Tertulliani Carthaginienſis Presbyteri Opera, quæ hactenus reperiri potuerunt omnia: iam poſtremùm ad exemplaria manuſcripta collatione facta, quàm accuratiſſ. recognita, aliquot etiam libris auctiora, &c. in quinque Tomos diſtincta: Cum Iacobi Pamelij Brugenſis, Theologi, Archidiaconi Audomaropolitani Argumentis & Adnotationibus, &c.* Et ſont faictes defenſes à tous Libraires, Imprimeurs, & autres perſonnes de ce Royaume, de l'imprimer, vendre, ou diſtribuer, ſi n'eſt du conſentement dudict Sonnius; & ce iuſques apres le tẽps & terme de ſix ans, à compter du iour & datte de la premiere impreſſion qui en ſera faicte: à peine de confiſcation deſdicts liures, & d'amende arbitraire. Outre ce a ledit Seigneur voulu, qu'en inſerant le contenu dudit Priuilege, ou extraict d'iceluy, à la fin ou au commencement des liures qui ſ'en imprimeront, cela ſerue de ſignification, tout ainſi que ſi l'original eſtoit particulierement ſignifié à vn chacun, comme appert plus amplement par les lettres dudit Seigneur ſur ce donnees à Paris, le vingtieſme iour de Iuillet, L'an de grace Mil cinq cens quatre vingts trois.

Par le Roy en ſon Conſeil,

De Villoutreys.

Acheué d'imprimer au mois de Iuillet, 1583.

EXTRAICT DV PRIVILEGE DV ROY

Philippes, par la grace de Dieu, Roy de Caſtille, Leon, Aragon, &c.

PAR lettres du Roy donnees le ſeptieſme iour de Iuillet, 1582. & priuilege obtenu
par meſſire Iaques de Pamele, Preſtre, Licencié en Theologie, & Archidiacre
de l'Egliſe Cathedrale de ſainct Aumer: Il eſt permis à Michel Sonnius, Libraire
Iuré en l'Vniuerſité de Paris, d'imprimer, faire imprimer, & vendre le liure intitulé,
Q. Septimij Florentis Tertulliani Carthaginienſis Presbyteri Opera, quæ hactenus reperiri potuerunt om-
nia: Iam poſtremùm, ad exemplaria manuſcripta collatione facta, quàm accuratiſſ. recognita, aliquot
etiam libris auctiora: nunc primùm in capita, & certo ordine, habita quantum fieri potuit temporum
ratione, in quinque Tomos diſtincta: Cum Iacobi Pamely Brugenſis, Theologi, Archidiaconi Audema-
ropolitani Argumentis & Adnotationibus toti operi interiectis, &c. Auec inhibitions & defenſes à
tous Imprimeurs, Libraires & Marchans, de quelque qualité & condition qu'ils ſoient,
de non imprimer, vendre ne diſtribuer és pays, terres & ſeigneuries de ſon obeiſſance, le-
dict liure, en ſorte que ce ſoit, le tout, ou en partie, meſme le texte à part corrigé par ledict
de Pamele, ou bien auec ſes Annotations: de ſix ans entiers & accomplis à compter du
iour de la premiere impreſſion paracheuee par ledict Sonnius, ſi ce n'eſt de ſon contente-
ment. Sur peine de confiſcatiō des liures imprimez: & en outre, de la valeur d'iceux liures,
applicable moictié au profit dudit Sieur Roy, moictié dudict ſuppliant; comme plus am-
plement eſt declaré par leſdictes lettres ſur ce donnees à Tournay les an & iour que deſſus,
ſignees & ſeellees du ſeel dudict Seigneur.

Par le Roy en ſon Conſeil,

A. le Comte.

Acheué d'imprimer au mois de Iuillet, 1583.

TERTVLLIANI EFFIGIES.

TVllius Auſoniæ columénque, decúſque; Superba
Tertulliano eſt Africa.
Illi verborum fœlicia flumina manant,
Et melle ſermo purior.
Hic grauis, & rerum diuino pondere maior,
Minor licet facundia.
Hic Chriſtum ſonat; ille Deos, & nomina caſſa
Diuinitatis indiga.
Res potior verbis, præcellunt ſacra prophanis,
Quantum fauillis ſydera.
Ergo Sidonio cedat licet aureus ore,
Tertulliano Tullius;
Tullius ille ſiet Romanis; dummodò nobis
Legatur hic ter Tullius.

P. Bacherius.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTVLLIANI
CARTHAGINIENSIS
OPERVM,

TOMVS PRIMVS.

QVO CONTINENTVR LIBRI ADVERSVS GENTES ET IVDÆOS, NOVIS ARGVMENTIS & Adnotationibus illuſtrati.

De Pallio,	pagina 5.
Apologeticus aduerſus Gentes pro Chriſtianis, cum Paraphraſi F. Zephyri,	pag. 24.
De Teſtimonio animæ aduerſus Gentes,	pag. 146.
Ad Scapulam,	pag. 152.
Aduerſus Iudæos,	pag. 159.

IACOBI PAMELII AD LECTOREM PRÆFATIO DE TOTIVS OPERIS ET LIBRORVM TOMI HVIVS ORDINE.

ORDINEM à nobis immutatum Epiſtolarum B. Cypriani, etſi initio quidam non probarent, quòd non tam facilè reperire daretur locos ipſius à Neotericis ſcriptoribus iuxta editiones veteres citatos: tandem tamen calculo ſuo confirmarunt omnes, vbi penitiùs aduerterunt Catalogum earũdem editionum poſt vitam Auctoris ſimul additum: quod adeò vt ne quis ignoraret, in Pariſienſis editionis frontiſpicio eius rei Lectorem admonendum putaui. Si idipſum faciam in Tertulliano noſtro, minus mirabitur quiſpiam, quippè cuius Libri nullo ordine certo aut editi aut citati deprehenduntur. Nos itaque imprimis in quinque Tomos illum diſtinximus: quorum primo continentur ſcripta ADVERSVS GENTES ET IVDÆOS, ſecundo PARÆNETICA, tertio ADVERSVS HÆRESES, quarto POEMATA, ET EORVM QVÆ DESIDERANTVR FRAGMENTA, quinto denique QVÆ ADVERSVS ECCLESIAM IN HÆRESI SCRIPSIT ET ALIENA. Qua in digeſtione, præterquàm quòd ex parte ſim imitatus B. Poſſidium Indiculo Operum B. Auguſtini, etiã id obſeruaui, vt priori loco collocentur, quæ initio ſuſceptæ fidei conſcripſit, deinde quæ Presbyter, tum quæ iam prouectior, poſtremò (interiectis quæ recreandi animi gratia ſcripſiſſe videtur Poëmatibus) quæ ſub finem vitæ in lucem dedit. Porrò inter eos qui primo Tomo continentur libros, quin primo omnium Carthagini peroratus ſit DE PALLIO LIBER, nemo dubitare poteſt, qui occaſionem ſcribendi eam ſolam animaduertit, quòd iam Chriſtianus factus habitu pro more immutato, à Toga tranſiſſet ad Pallium. APOLOGETICVS ADVERSVS GENTES aliquot pòſt annis, vbi primũ cœpit quinta ſub Seuero Imperatore Eccleſiæ perſecutio, Romam ad Romani Imperij Antiſtites miſſus extitit, ſi fortè eorum animus calumniis dilutis, emolliri poſſit. Quo ſcripti genere quum ſe parum videret proficere, in conuertendis ad fidem ethnicis, alia id via tentans, DE TESTIMONIO ANIMÆ ADVERSVS IDOLA LIBRVM edidit, in quo etiam diſertis verbis c. 5. ad Apologeticum adludit, vtpotè in quo ſacras litteras ſæcularibus antiquiores c. 19. comprobauerat. Eodem ferè tempore, quum iam etiam Carthagini perſecutio atrocior in Chriſtianos fieret quàm alibi, ad SCAPVLAM LIBRVM edidit, Prouinciæ Africæ Præſidem ſeu Proconſulem. Poſtremò, ad LIBRVM ADVERSVS IVDÆOS quod adtinet, etſi non omninò conſtet quo tempore, tamen antequàm Presbyter eſſet, publicatum fuiſſe ab Auctore, ipſum Libri auſpicium ſatis indicat, quum diſputationis meminit inter Chriſtianum (de ſe hauddubiè locutus) & Proſelytum Iudæum. Atque adeò etiam ante Librum ad Scapulam collocari oportebat, niſi alterius eſſet argumenti. His vale in Chriſto, Candide Lector, ęqui boníque labores hos noſtros conſulens.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTVLLIANI CARTHAGINIENSIS,
LIBRI ADVERSVS GENTES ET IVDÆOS;
initio ſuſceptæ fidei plerique conſcripti.

Argumentum libri de Pallio per Iacobum Pamelium.

CVM Tertullianus anno circiter quinto imperij (vti latius in vi-
ta Auctoris) L. Septimij Seueri, Antonini eius filij, & Clodij
Albini, trium Auggg. poſt deuictos Arabas, Parthos, &
Adiabenos eradicato omni hoſtilitatis aconito; Chriſto nomen
dediſſet, & toga reiecta pallio veſtiretur, vt ſimplicitati religionis
reſponderet cultus ſimplicitas; à quodam inconſtátiæ notatus ora-
tione hac facti ſui rationem reddit; quam videtur in publico Car- I.
thagini peroraſſe. [Imprimis vero, à vetuſtate pallium com-
mendat; quippe quod non Carthaginienſibus modo, ſed & Vticæ
ſorori ciuitati, & toti Africæ vſitatum initio fuerit, dum tunicis ſtrictioribus pallij habitus
fibulæ morſu ceruicibus ſoleret ſuperindui, vti etiam Æſculapij ſacerdotibus: toga vero, quæ
à Pelaſgis ad Lydos, ab his ad Romanos, tranſlata eſt, non niſi cùm patriæ tempora vlti-
marent, in vſum fuerit recepta. [Addit deinde non mirum videri debere, quod habitum II.
verterit, quum non modo mundus, diluuij aquis iam olim obrutus, quotidiana etiam tem-
porum viciſſitudine mutationi ſit obnoxius; ſed & cælum, ſol, luna, ſidera, tum ſolſtitiis an-
nuis, tum menſtruis modulationibus varient; maria inſuper & tellus, inſularum à continenti
diſcidio aut coniunctione, ſoli hiatu, & imbribus ignium quaſi vices fœderent; regna denique
& populi variis gentium examinibus hincinde tranſducantur & tranſuolent. [Quid? III.
quod etiam animantia pro veſte formam mutant? exẽpli gratia, pauus, ſerpens, hyena, cha-
melæon; homo denique ipſe varias indumẽtorum formas indies promulgat. qui primum
nudus & inueſtis, ficulneis inde foliis circumdatus, pellitus hinc pro neceſſitate orbi oblatus,
nunc etiam ambitione ſuccedente ornando potius quam tegendo corpori ſtudet. [prôinde ha- IIII.
bitum transferre honori eſſe, ſi Religioni dei deferatur, & ita demum probro eſſe, ſi non con-
ſuetudo ſed natura mutetur: quale quid merito illis exprobrat de heröe Laryſſæo in virgi-
nem, Hercule in feminam, Cleomacho in cinædum mutatis, Phyſcone item, Sardanapalo,
Nerone, & aliis Cæſaribus, Empedocle, viſpillonibus denique, lenonibus, & laniſtis; ſicuti
etiam improbat matronarum cultum indecentem. [Poſthæc vti calumniatori ſatisfaciat, V.
qui forte fortuna obuius factus, Itane, inquit, à toga ad pallium? *ac ſi diceret,* ab equis ad
aſinos? *pallij ſimplicitatem & facilitatem commendat: quod etiam ſi duplex ſit in Cratetis*
aliorumque morem Philoſophorum ſolutim, id eſt, vnico circumiectu corpus operiat; nec arti
fice ſit opus, qui pridie rugas formet, & inde deducat in tilias; addens quod togæ plus læſerint

remp. quam loricæ, & è contrario pallio nihil aliud curæ ſit, quam ne curet: vtpote quæ nihil
foro, nihil campo, nihil curiæ debeat; nulla roſtra præoccupet; nulla prætoria obſeruet; cancellos
non adoret; ſubſellia non contundat; iura non conturbet; cauſas non elatret; non iudicet; non
militet; non regnet; ſed ſecedat de populo (quibus verbis etiam vitæ forenſis, quaſi aliud agens,
mutationem in ſe deſignat) nullius etiam vitiis aduletur, ſed adigat cauterem tum ambitioni
tum gulæ: cuius prodigioſa quædam exempla, tacens Nerones, Apicios, & Rufos, comme-
VI. morat. [Poſtremo non modo Philoſophiam docet pallio veſtiri; ſed etiam artes alias: vti
ſunt; primus Numerorum harenarius, Grammaticus, Rhetor, Sophiſta, Medicus,
Poëta, Muſici, Mathematici, omnes denique ſtudiorum liberalium aſſeclæ: vbi contra cer-
donum & omnis gladiatorum ignominia togata producitur. denique etiam diuinæ ſectæ ac
diſciplinæ commercium pallio conferri; quum illud melior philoſophia dignata ſit, ex quo
Chriſtianum veſtire cœpit.

Ceterum ad hunc de Pallio librum alludit D. Hieronymus epiſtola ad Magnum Oratorem, ac Vincentius Lirinenſis, mentione facta plurium librorum Tertulliani aduerſus Gentes ſiue Gentiles. meminerunt etiam, priuſquam excuſus eſſet, Trithemius Catalogo Scriptorum & Politianus epiſtolis ac Miſcellaneis, & P. Crinitus de honeſta diſciplina. exſtabat denique in Hirgaugienſi, Paterniacenſi, ac Gorzienſi, quibus vſus fuit Rhenanus, codicibus: & nunc poſtremum ad tria Vaticana exemplaria manuſcripta collatus & caſtigatus eſt.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE [1]PALLIO, LIBER.

A [2]PRINCIPES ſemper Africæ, viri Carthaginienſes, vetuſtate nobiles, nouitate felices, [3]gaudeo vos tam proſperos temporum, cum ita vacat ac iuuat, habitus denotare pacis. hæc & annona & ocia ab imperio & à cælo. bene eſt. [4]tamen & vobis habitus aliter olim tunicæ fuere, [5]& quidem in fama de ſubteminis ſtudio, & luminis conſilio, & menſuræ temperamento, quod neque trans crura prodigæ, nec intra genua inuerecundæ, nec brachiis parcæ, nec manibus artæ, ſed nec cingulo ſinus diuidente, expeditæ atque quadratæ inſtita: [6]in viris autem pallij extrinſecus habitus & ipſe quadrangulus, ab vtroque laterum regeſtus, & ceruicibus circunſtructus, in fibulæ morſu humeris adquieſcebat. inſtar eius, hodie Æſculapio iam veſtro ſacerdotium eſt. [7]Sic & in proximo ſoror ciuitas veſtiebat, & [8]ſicubi alibi in Africa, Tyros. [9]At cum ſæcularium ſortium variauit vrna, & Romanis deus maluit: ſoror quidē ciuitas ſuopte arbitrio mutare properauit, vt adpulſum Scipionē ante iā de habitu ſalutaret, Romana præcoqua. [10]Vobis vero poſt iniuriæ beneficium, vt ſenium non faſtigium exemtis, poſt [11]Gracchi obſcœna omina, & [12]Lepidi violenta ludibria, poſt trinas Pompeij aras & lōgas Cæſaris moras, [13]vbi mœnia Statilius Taurus impoſuit, ſollemnia Sentius Saturninus enarrauit, cum concordia iuuat, toga oblata eſt. Pro quantū circummeauit, à [14]Pelaſgis ad Lydos, à Lydis ad Romanos, vt ab humeris ſublimioris populi Caathaginienſes complecteretur. exinde tunicam longiorem cinctu arbitrāte ſuſpenditis, & pallij iam teretis redundantiam tabulata congregatione fulcitis, & ſi quid præterea cōdicio vel dignitas, vel temporalitas [15]veſtit. pallium tamen generaliter veſtrum immemores etiam denotatis. Et quidem haud miror præ documento ſuperiore. nam & [16]arietem (non quem Laberius reciprocicornem & lanicutem & teſtitrahum, ſed trabes machina eſt, quæ muros frangere militat) nemini vmquam adhuc libratum, illa dicitur Carthago [17]*ſtudiis aſperrima belli*, prima omnium armaſſe in [18]oſcillum penduli impetus, commentata vim tormenti de bile pecoris capite vindicantis. Cum tamen vltimarent tempora patrię, & aries iam Romanus in muros quondam ſuos auderet, ſtupuere illico Carthaginienſes vt nouum extraneum ingenium.

Tantum æui longinqua valet mutare vetuſtas.

Sic denique pallium agnoſcitur. [[19]Sit nunc aliunde res, ne Pœnicum inter Romanos aut erubeſcat aut doleat, certe habitum vertere naturæ totius ſollemne munus eſt, fungitur & ipſe mūdus interim iſte quem incumbimus. Viderit Anaximander ſi plures putat; viderit ſi quis vſpiā alius ad Meropas, vt Silenus penes aures Midæ blattit, aptas ſane grandioribus fabulis. Sed & ſi quem Plato æſtimat, cuius imago hic ſit; etiam ille habeat neceſſe eſt proinde mutare: quippe ſi mundus; ex diuerſis ſubſtantiis officiiſque conſtabit, ad formam eius quod mundus hic eſt. neque enim mundus, ſi non vt mundus. proinde diuerſa in vnum, ex demutatione diuerſa ſunt. denique diuerſitatis diſcordiam vices fœderant. ita mutādo erit mundus omnis, qui & diuerſitatibus corporatus & uicibus temperatus. Noſtra [20]certè mutatio (quod clauſis, vel in totum Homericis oculis liquet) totū verſiforme eſt; dies & nox inuicem vertunt; [21]ſol ſtitionibus annuis, luna modulationibus menſtruis variat; ſiderum diſtincta confuſio interdum deijcit quid, interdū reſuſcitat; cæli ambitus nunc ſub diuo ſplendidus, nunc nubilo ſordidus; aut imbres ruunt, & ſi qua

Cap. I.

B

C

II.

miſſilia cum imbribus, dehinc ſubſtillum, & denuò ſudum. ſic & mari fides infamis, dum D
& flabris æque mutantibus de tranquillo probum, de [22] fluſtris temperatum, & extemplò
de decumanis inquierat. [23] Sic & terram, ſi recenſeas, temporâtim veſtiri amantem, prope
ſis eandem negare, memor viridem cum conſpicis flauam, mox viſurus & canam. ceteri
quóque eius ornatus, quid? non aliud ex alio mutant, & montium ſcapulæ decurrendo, &
Gen. 7.8. 9. fontium venæ ebullando, & fluminum viæ obumbrando. [24] Mutauit & totus orbis, aliquando aquis omnibus obſitus: adhuc maris conchæ & buccinæ peregrinantur in montibus, cupientes Platoni probare etiam ardua fluitaſſe, ſed & enatando rurſus infima mutauit, rurſus orbis alius, idem mutat & nunc localiter habitus; cum ſitus læditur; cum inter inſulas [25] nulla iam Delos, harenæ Samos, & (ſi ille non mendax,) Æon, in Arlantico, Libyam aut Aſiam adæquans quæritur nunc; Italie quondam latus, Hadria Tyrrhenóque quaſſantibus medio tenus interceptum reliquias Siciliam facit, cum tota illa plaga diſcidij, contentioſos æquorum coitus anguſtiis retorquens, nomen vitij mari induit, non ex-
Gen. 18. & 19. ſpuentis naufragia, ſed deuorantis. [26] Patitur & continens de cælo aut de ſuo. Aſpice ad Palæſtinam, qua Iordanis amnis finium arbiter; vaſtitas ingens, & orba regio, & fruſtra ager eſt, & vrbes retro, & populi frequentes, [27] & ſolus audiebat. dehinc vt deus cenſor eſſet, impietas ignium meruit imbres: hactenus Sodoma, & nulla Gomorra, & cinis omnia, & propinquitas maris iuxta cum ſolo mortem bibit. Ex huiuſcemodi nubilo & Tuſcia Vulſinios priſtinos deuſta, quo magis de montibus ſuis Campania ſperet, erepta Pompeios. Sed abſit. [28] Vtinam & Aſia ſecura iam ſit de ſoli ingluuie: vtinam & Africa ſemel voraginem pauerit; [29] vnicis caſtris fraudatis expiata. Multa & alia huiuſmodi detrimenta ha- E
bitum orbis nouauere, ſitúſque mouere. Bellis quoque plurimum licuit. Sed piget triſtia non minus quàm [30] Regnorum vices recẽſere, quotiens & iſta mutauerint iam inde à Nino Beli progenie: ſi [31] tamen Ninus regnauit primus, vt autumat ſuperiorum prophanitas, (fermè apud vos, vltra ſtilus non ſolet) ab Aſſyriis, ſi fortè æui hiſtoriæ pateſcunt. Qui vero diuinas lectitamus, ab ipſius mundi natalibus compotes ſumus: ſed læta iam malo,
Gen. 1. quippe & læta mutant. Denique ſi quid mare diluit, cælum texit, terra ſubduxit, gladius detotondit, aliàs [32] verſura compenſato redit. [33] Nam & primitus maiore ambitu terra caſſa, & vacans hominum, & ſicubi aliqua gens occuparat, ſibimet ſoli erat. Itaque cogitans omnia ſibi domum, intelligens alibi ſtipantem copiam, alibi deſerentem, runcare atque ruſpare conſuluit, vt inde velut ex ſurculis & propaginibus populi de po-
Gen. 47. Pſal. 113. pulis, vrbes de vrbibus, per vbique orbis pangerentur. Trãſuolauere redundantium gentium examina; [34] Scythæ exuberant in Perſas, [35] Phœnices in Africam eructant, [36] Romanos Phryges pariunt, [37] Chaldæum ſemen in Ægyptũ educatur. dehinc cum inde tranſducitur Iudæa gens eſt. Sic [38] & Herculea poſteritas, qui Temeno pariter Peloponeſum occupando producunt. Sic & [39] Iones Nilei comites Aſiam nouis vrbibus inſtruunt, [40] ſic & Corinthũ cum Archia muniunt Syracuſas. Sed vanum iam antiquitas, quando curricula noſtra coram. Quantum reformauit orbis ſeculum iſtud? [41] quantum vrbium aut produxit, aut auxit, aut reddidit præſentis Imperij triplex virtus, Deo tot Auguſtis in vnũ fa-
uente? quot cenſus tranſſcripti? quot populi propaginati? quot ordines illuſtrati? quot bar- F
bari excluſi? Reuera orbis cultiſſimum huius Imperij rus eſt, [42] eradicato omni aconito hoſtilitatis, & cacto & rubo ſubdolæ familiaritatis, conſitum & amœnum ſuper [43] Alcinoi pometum, & Midæ roſetum. Laudans igitur orbem mutantem, quid denotas homi-
III. nem? [44] [Mutant & beſtiæ pro veſte formam. [45] Quamquam & pauo pluma veſtis, & quidem de cataclitis; imo omni conchylio depreſſior, qua colla florent; & omni patagio inauratior, qua terga fulgent; & omni ſyrmate ſolutior, qua caudæ iacent, multicolor, & diſcolor, & verſicolor, numquam ipſa, ſemper alia, & ſi ſemper ipſa quando alia, totiens denique mutanda, quotiens mouenda. [46] Nominandus eſt & ſerpens licet ponè pauum. nam & iſte quod ſortitus eſt conuertit corium & æuum. ſiquidem vt ſenium perſenſit, in anguſta ſe ſtipat, paritérque ſpecum ingrediens & cute egrediens, ab ipſo ſtatim limine eraſus, exuuiis ibidem relictis nouum ſe explicat, cum ſquamis & anni recurantur. [47] Hyæna, ſi obſerues, ſexus annalis eſt, marem & feminam alternat. [48] taceo ceruum, quod & ipſe ætatis ſuæ arbiter, ſerpente paſtus, veneno langueſcit in iuuentutem. [49] eſt &, *quadrupes, tardigrada, agreſtis, humilis, aſpera*. teſtudinem Pacuuianam putas. non eſt; capit & alia beſtiola verſiculum, de mediocribus oppido, ſed nomen grande: chamæleontem qui audieris, haud antè gnarus, iam timebis aliquid amplius cum leone. at cum offenderis apud

vineam

A vineam fermè ſub pampino totum; ridebis illico audaciam & Græciam nominis: quippe
nec ſuccus eſt corpori, qui minutionibus multo licet. chamæleon pellicula viuit, capitu-
lum ſtatim à dorſo: nam deficit ceruix. itaque durum reflecti, ſed circumſpectu emiſſitij
ocelli, imò luminis puncta vertiginant. hebes, feſſus, vix ſe à terra ſuſpendit: molitur inceſ-
ſum ſtupens, & promouet, gradum magis demonſtrat quàm explicat, ieiunus ſcilicet ſem-
per & indefectus: oſcitans veſcitur, follicans ruminat, de vento cibus, tamen & chamæ-
leon mutare totus, nec aliud valet. nam cum illi coloris proprietas vna ſit, vt quid acceſſit,
inde ſuffunditur: hoc ſoli chamæleonti datum, quod vulgo dictum eſt, de corio ſuo lude-
re. " Multa dicendum fuit, vt ad hominem præſtructim perueniretur: hunc quoquo pri-
mordio accipitis, nudus certè & inueſtis figulo ſuo conſtitit, poſt demum ſapiētiam haud Gen. 2.
dum licitam, præreptam potitur. ibidem quod in nouo corpore indebitum adhuc pudori
erat, protegere feſtinans, ficulneis foliis interim circumdat. dehinc cum de originis loco
exterminat, quippe deliquerat, pellitus orbi. vt metallo datur: " ſed arcana iſta, nec om- Gen. 3.
nium noſſe. Cedo iam de veſtro, quod Ægyptij narrant, & " Alexander digerit & Afer le- Ibidem.
git, " ea tempeſtate Oſiridis qua ad illum ex Libya Hammon vaſit ouium diues. denique
cum ipſis Mercurium autumant fortè palpati arietis mollitie delectatum, diglubaſſe oue-
culam: dúmque pertentat quod facilitas materiæ ſuadebat, tractu proſequente filum eli-
quaſſe, & in veſtis priſtinæ modum quam philyra tenui vinxerat, texuiſſe. Sed vos omnem
lanitij diſpenſationem ſtructurámque telarum Mineruæ maluiſtis; cum penes Arachnen
diligentior officina, exinde materia. " nec de ouibus dico Mileſiis & Selgicis & Altinis,
B aut " quis Tarentũ, vel Bætica cluet, natura colorante. Sed quoniam & arbuſta veſtiunt, &
lini herbida poſt virorem lauacro niueſcunt: nec fuit ſatis tunicam pangere & ſerere, ni
etiam piſcari veſtitum contigiſſet. nam & " de mari vellera, quæ muſcoſæ lanoſitatis lau-
tiores conchæ comant. " Prorſus haud latet, bombycem (vermiculi genus eſt) quæ per aë-
rem aliquando araneorum more ſcopis idonius ſe diſtendit, dehinc deuorat, mox æque
reddere, proinde ſi necaueris, animata iam ſtamine aluo. " Tantam igitur paraturam ma-
teriarum ingenia quoque veſtificinæ proſecuta, primum tegendo homini qua neceſſitas
præceſſit, dehinc & ornando imò & inflando, qua ambitio ſucceſſit, varias indumentorum
formas promulgauere. quarum pars gentilitus inhabitantur, ceteris incommunes. pars
veró paſſiuitus omnibus vtiles, vt hoc pallium, & ſi Græcum magis, ſed lingua iam penes
Latiũ eſt. cum voce veſtis intrauit. atque adeò ipſe, qui Græcos pellendos vrbe cenſebat,
litteras eorum vocémque ſenex iam eruditus, " idem Cato iuridicinæ ſuæ in tempore hu-
merum exſertus, haud minus palliato habitu Græcis fauit. [" Quid nunc? ſi eſt Roma- 1111.
nitas omnis alia, nec veſtis; tamen admodum Græci eſtis. Annè ita eſt? " Vnde gentium
in prouinciis melius exercitis, quas natura agro potius eluctando commodauit, ſtudia pa-
leſtræ malè ſeneſcētia & incaſſum laborantia, & lutea vnctio, & puluerea volutario, & ari-
da ſaginatio? vnde " apud aliquos Numidas etiam equis cæſariatos, iuxta cutem tonſor,
& cultri vertex ſolus immunis? vnde apud hirtos & hirſutos tam rapax ab ala reſina, tam
furax à mento volſella? Prodigiũ eſt, hæc ſine pallio fieri. illius eſt hæc tota res Aſiæ. Quid
C tibi Libya & Europa cum exoticis mundiciis, quas veſtire non noſti? Reuera enim quale
eſt " Græcatìm depallari magis quàm amiciri? habitum transferre ita demum cultus pro-
brum eſt, ſi non conſuetudo, ſed natura mutetur. ſat refert inter honorem temporis, & re-
ligionem dei: conſuetudo fidem tempori, natura deo. " Naturam itàque concuſſit Lariſ-
ſæus Heros in virginem mutando ille ferarum medullis educatus, vnde & nominis con-
ſilium, quandoquidem labiis vacuërat ab vberum guſtu: ille apud rupicem & ſiluicolam &
monſtrorum eruditorem ſcrupea ſchola eruditus. Feras in puero matris ſollicitudinem.
" patiens certè iam vſtriculas, certè iam virum alicuius clanculo functus, adhuc ſuſtinet
ſtolam fundere, comam ſtruere, cutem fingere, ſpeculum conſulere, collum demulcere,
aurem quoque foratu effeminatus, quod illi apud Sigæum ſtatua ſeruat. planè poſtea mi-
les eſt. neceſſitas enim reddidit ſexum. de prælio ſonuerat. nec arma longe. *Ipſum* (inquit)
ferrum virum attrahit. Ceterum ſi poſt incentiuum quoque puella perſeueraſſet, potuit &
nubere. ecce itàque mutatio; monſtrum equidem geminum, de viro femina, mox de fe-
mina vir, quando neque veritas negari debuiſſet, neque fallacia confiteri. Vtérque ha-
bitus mutandi malus, alter aduerſus naturam, alter contra ſalutem. " Turpius adhuc li-
bido virum cultu transfigurauit, quàm aliqua materna formido; tametſi adoratur à vobis,
qui erubeſcendus eſt, Scytaloſagittipelliger ille, qui totam epitheti ſui ſortem cum mulie-

bri cultu compenſauit. Tantum Lydiæ clanculariç licuit vt Hercules in Omphale,& Om- D
phale in Hercule proſtitueretur.[67] vbi Diomedes & cruenta præſepia?[68] vbi Buſiris & bu-
ſtuaria altaria?[69] vbi Gerion ter vnus? Cerebris adhuc eorum claua fœtere malebat, cum
vnguentis offenderetur.[70] Vetus iam Hydræ Centaurorúmque ſanguis in ſagittis, pumi-
ce ſpeculi excludebatur, inſultante luxuria, vt, poſt monſtra trāfixa coronam forſitan ſue-
rent.[71] Ne ſobriæ mulieris quidem aut vitaginis alicuius ſcapulæ, ſub exuuias beſtiæ tan-
tæ introire potuiſſent, niſi diu mollitas & euigoratas & exodoratas, quod apud Ompha-
len balſamo aut telino ſpero factum. credo & iubas pectinem paſſas, ne ceruicem eneruem
inureret[72] ſtiria leonina; hiatus crinibus infarſos,[73] genuinos inter antias adumbratos ne
tota oris contumelia mugiret. Si poſſet, Nemæa certe, ſi quis loci Genius, ingemebat, tūc
enim ſe circumſpexit leonem perdidiſſe.[74] Qualis ille Hercules in theriſtro Omphales fue
rit, iam Omphale in Herculis ſcorto deſignata deſcripſit.[75] Sed & qui arte Tyrinthium ac-
ceſſerat pugil Cleomachus, poſt Olympia cum incredibili mutatu de maſculo fluxiſſet, in-
ter cutem cæſus & vltra inter[76] fullones iam Nouianos coronādus, meritóque mimogra-
pho Lentulo in Catinienſibus commemoratus;[77] vtique ſicut faſtigia cæſtuum violſa oc-
cupauit,[78] ita & endromidis ſolocem aliqua multicia ſyntheſi exſtruxit.[79] Phyſconem &
Sardanapalum tacendum eſt, qui niſi inſignes libidinum, aliás reges nemo noſſet. tacen-
dum autem ne quid & illi de Cæſaribus quibuſdam veſtris obmuſſitent, pariter propu-
dioſis: nec magnæ forte conſtantiæ mandatum ſit, impuriorem Phyſcone, molliorem Sar- E
danapalo Cæſarem deſignare, & quidem ſub Nerone.[80] Nec tepidior vis vanæ quoque
gloriæ mutandis in dubiis, etiam vero ſaluo. calor eſt omnis affectus: verum cum in affe-
ctationem flabellatur, iam de incendio gloriæ ardor eſt. Habes igitur ex iſto fomite æſtuā-
tem magnum regem, ſola gloria minorem. vicerat Medicam gentem, & victus eſt Medi-
ca veſte. triumphalem cataphracten amolitus, in captiua[81] Sarabara deceſſit: pectus ſqua-
marum ſignaculis diſculptum, textu pellucido tegendo nudauit, anhelum adhuc ab ope-
re belli, & vt mollius ventilante ſerico exſtinxit. Non erat ſatis animi tumens Macedo ni
illum etiam veſtis inflatior delectaſſet.[82] Niſi quod & philoſophi puto ipſi aliquid eiuſmo-
di affectant. audio enim & in purpura philoſophatum. Si philoſophus in purpura; cur non
& in baxea tyria calciare, niſi aurum minime Græcatos decet.[83] atquin alius & ſericatus &
crepidam æratus inceſſit: digne quidem vt Bacchantibus indumentis aliquid ſubtinniret,
cymbalo inceſſit. Quod ſi iam tunc locorum Diogenes de dolio latraret, non cœnulentis
pedibus vt thori Platonici ſciunt, ſed omnino totum Empedoclen in[84] adyta Cloacina-
rum detuliſſet; vt qui ſe cœlitem delirarat, ſorores prius ſuas, dehinc homines deas ſaluta-
ret. Tales igitur habitus qui de natura & modeſtia transferunt, & acie figere, & digito de-
ſtinare, & nutu tradere, merito ſit.[85] Prorſus ſi quis Mæandrico fluxu delicatam veſtem
humi protrahat, audiat ponè ſe quod & Comicus, *Qualem demens iſte chlamydem diſperdit?* F
Enimuerò iam dubium cenſoriæ intentionis epiſcynio diſperſo,[86] quantum denotatui
paſſiuitas offert,[87] libertinos in equeſtribus, ſubuerbuſtos in liberalibus, dedititios in in-
genuis, rupices in vrbanis, ſcurras in forenſibus, paganos in militaribus. Viſpillo, leno, la-
niſta, tecum veſtiuntur. Conuerte & ad feminas. Habes ſpectare quod[88] Cecina Seuerus
grauiter ſenatui impreſſit, *matrona ſine ſtola in publico*. denique[89] Lentuli Auguris conſultis,
quæ ita ſeſe exautoraſſet, pro ſtupro erat pœna: quoniamquidem indices cuſtodéſque di-
gnitatis habitus, vt lenocinij factitandi impedimenta, ſedulo quædam deſueſecerant. at
nunc in ſemetipſas lenocinando quo planitus adeantur, &[90] ſtolam, & ſupparum, & crepi-
dulum, & caliendrum, ipſas quoque iam lecticas & ſellas quis in publico quoque dome-
ſtice ac ſecrete habebantur, eierauere. Sed alius exſtinguit ſua lumina, alius non ſua accen-
dit. Adſpice lupas popularium libidinum nundinas, ipſas quoque frictrices. Et, ſi præſtat
oculos abducere ab eiuſmodi propudiis occiſæ in publico caſtitatis, adſpice tamen vel
ſublimis iam; matronas videbis, cum latrinarum antiſtes ſericum ventilat, & immundio-
rem loco ceruicem monilibus conſolatur, & armillis, quas ex virorum fortium donis ipſæ
quoque matronæ temere vſurpaſſent, omnium pudendorum conſcias manus inſerit, im-
puro cruri[91] purim aut mulleolum inducit calceum. Cur iſtas non ſpectas?[92] vel illos item
habitus, qui nouitate veſtitus religionem mentiuntur; cum ob cultum omnia cādidatum,
& ob notam vitæ, & priuilegium galeri, Cereri initiantur; cum ob diuerſam affectionem
tenebricæ veſtis, & tetrici ſuper caput velleris in Bellonæ montes fugantur; cum latioris
purpuræ ambitio, & galatici ruboris ſuperiectio Saturnum commendat; cum ipſum hoc
pallium

A pallium moroſius ordinatum, & crepidæ, cretatæ Græcatim Æſculapio adulantur. Quãto tunc magis arguas illud? & vrges oculis etiam ſimplicis & inaffectatę tamen ſuperſt itionis reum. [91] Enimucro cum hanc primum ſapientiam veſtit, quæ vaniſſimis ſuperſtitionibus renuit; tũc certiſſime pallium ſuper omnes exuuias & peplos auguſta veſtis, ſupérq; omnes apices & titulos ſacer ſuggeſtus deducit oculos. ſuadeo reuerere habitũ, vnius interim erroris tui renunciatorẽ. [[92] Tamen, inquis: *ita à toga ad Pallium*: Quid enim ſi & à diademate v.
& à ſceptro? [93] An aliter mutauit Anacharſis, cũ regno Scythię philoſophiã præuertit? Nulla in melius tranſgreſſus ſint ſigna; eſt habitus iſte quod faciat. Prius etiam ad ſimplicẽ ſpectaculam eius; nullo tædio conſtat. adeo [94] nec artifice neceſſe eſt, qui pridie rugas ab exordio formet, & inde deducat in tilias, totúmque cõtracti vmbonis figmentum cuſtodibus forcipibus aſſignet; dehinc diluculo (tunica prius cingulo correpta, quam præſtabat moderatiorem texuiſſe) recognito rurſus vmbone & ſi quid exorbitauit reformato, partem quidem de læuo promittat, ambitum vero eius ex quo ſinus naſcitur iam deficientibus tabulis retrahat à ſcapulis, & excluſa dextera in læuam adhuc congerat cum alio pari tabulato in tergo deuoto, atque ita hominem ſarcina veſtiat. Cõſcientiam denique tuam perrogabo, quid te prius in toga ſentias, indutum ne an onuſtum? habere veſtem, an baiulare? Si negabis: domũ conſequar, videbo quid ſtatim à limine properes: nullius profecto alterius
B indumenti expoſitio quàm togæ gratulatur. calceos nihil dicimus, proprium togæ tormẽtum, immũdiſſimã pedum tutelam, verum & falſam. quam enim non expediat in algore & ardore rigere nudipedem, quàm in calceo vncipedẽ. magnum inceſſui munimentum ſutrinæ Veneriæ proſpexere, perones effeminatos. At enim pallio nihil expeditius, [95] etiam ſi duplex, quod Cratetis more nuſquam veſtiendo componitur. quippe tota molitio eius operire eſt ſolutim, id eſt, vno circumiectu, licet equidem nuſquam inhumano; ita omnia hominis ſimul contegit. Humerum velans exponit, vel includit, cetero qua in humerum adhæret nihil circũfulcit, nihil circumſtringit, nihil de tabularum fide laborat, facile ſeſe regit, facile reficit. etiam cum reponitur, nulli cippo in craſtinum demandatur. ſi quid interulæ ſupereſt, vacat zonæ tormentum; ſi quid calceatus inducitur, mundiſſimum opus eſt, aut pedes nudi magis, certè viriles magis quàm in calceis. Hęc pro Pallio interim, quãtum nomine concitaſti. Iam vero & de negocio prouocat. [96] Ego, inquit, nihil foro, nihil campo, nihil curiæ debeo; nihil officio aduigilo, nulla roſtra præoccupo, nulla prætoria obſeruo, cancellos nõ adoro, ſubſellia non contundo, iura non conturbo, cauſas non elatro, non iudico, non milito, non regno; ſeceſſi de populo. imò vnicum negocium mihi eſt, nec aliud nũc curo quàm ne curẽ. Vita meliore magis in ſeceſſu fruare quàm in promptu. ſed ignaua infamíque ſcilicet patriæ, & imperio reíque pub. viuendum eſt. Errat olim iſta ſententia; Nemo alij naſcitur, moriturus ſibi. [97] Certe cum ad Epicuros & Zenonas vẽtum eſt; ſapientes vocas totum quietis magiſterium, qui eam ſummæ atque vnicæ voluptatis nomine conſeruauere. Tamen propemodum mihi quoque licebit in publicum prodeſſe. [100] Solco de qualibet margine vel ara medicinas moribus dicere, quæ felicius publicis re-
C bus & ciuitatibus & imperiis bonas valetudines conferent, quàm tuæ operæ. Quippe ſi pergam ad acuta tecum, plus togæ læſere rempub. quàm loricæ. Atquin nullis vitiis adulor, nullis veternis parco, nulli impetigini adulor; adigo cauterẽ ambitioni, qua [101] M. Tullius quingentis millibus nummûm orbem citri emit, qua bis tantum Aſinius Gallus pro mẽſa eiuſdẽ Mauritaniæ numerat. Hem, quantis facultatibus æſtimauere ligneas maculas? [102] item qua lances centenarij põderis Sulla molitur. Vereor ſanè ne parua ſit iſta trutina, cum [103] Druſillanus, equidem ſeruus Claudij, quingenariam promulſidem ædificat, ſuprascriptis fortaſſe menſis neceſſariam; cui ſi officina exſtructa eſt, debuit & triclinium. Immergo æque ſcalpellum acerbitati ei, qua [104] Vedius Pollio ſeruos murænis inuadendos obiectabat, noua ſcilicet ſæuitia delectatio, terrenæ beſtiæ exedentulæ & exunguis & excornis: de piſcibus placuit feras cogere, vtique ſtatim coquendis, vt in viſceribus earum aliquid de ſeruorum ſuorum corporibus & ipſe guſtaret. Præcidam gulam; qua [105] Hortenſius orator primus pauum cibi cauſa potuit occidere; qua [106] Aufidius Lurco primus ſagina corpora vitiauit, & coactis alimentis in adulterinum prouexit ſaporem; qua [107] Aſinius Celer mulli vnius obſoniũ VI. HS. detulit; qua [108] Æſopus hiſtrio ex auibus eiuſdem precioſitatis vt canoris & loquacibus. quibuſque ſexcentorum millium patinam conflauit; [109] qua filius eius poſt tale pulpamentum potuit aliquid ſumptuoſius eſurire; margarita namque vel ipſo nomine precioſa dehauſit, credo ne mendicius patre cœnaſſet. Taceo·

ſcapulare.in cuius Comentario Hrabanus noſter,quē MS. habemus,pro nobis citat verba SS.Baſilij & Iſidori.

CAP. I.

2. Principes ſemper Africæ viri Carthaginienſes,&c.] Faciunt ad loci huius intelligentiam,tum quæ de Africæ primatu & imperio in 6.prouincias diſtributo,ad epiſt. D. Cypriani XLV. & XLIX. tum quæ de Carthaginis origine,nobilitate,internecione & noua reſtauratione adnotauimus in Præfatione Concilij ſub eodem Cypriano Carthaginienſis; quam etiam eſſe veriorem lectionem ibidem diximus. Vide Africæ deſcriptionē apud Salluſt.in bello Iugurth.

3. gaudeo vos tam proſperos temporum, &c.] Voces phraſeſque Tertull.hic adnotatu dignæ: proſperos temporū, vt & infra;inſignes libidinū;denotare, hic et infra,pro;notare:ſicuti paulopóſt;denotatui, pro; reprehenſioni. Pacis autem habitus,pallium vocat, quod neque cauſidicis neque militibus vſitatum fuerit.

4. Tamen & vobis habitus aliter olim Tunicæ fuere.] Huc pertinet illud Nonij Marcelli: Ennius, probro Carthaginieſium Tunicatā iuuentutem voluit dicere, & quòd Pœnum autem nuncupet Plautus in Pœnulo, ob manicas alarum inſtar vtrinque penſiles. Nam & Romæ probro verti ſolere manicatas tunicas (quales hic pulcrè deſcribuntur) teſtatur A. Gellius,quippe cùm tunica Romanorum breuior eſſet & ſine manicis.

5. & quidem in fama, de ſubteminis ſtudio,&c.] Ac ſi dicat:famæ celebres,vtpotè picturata, vel auri (vti apud Verg. Æneid.3.) vel potius luminis,id eſt, coloris alicuius luminoſi,qualis eſt puniceus & coccineus. Ludouicus tamē Carrio IC. Clariſſ. & doctiſſimus legi volebat, & quidem in fœmina,eo quod ſequatur: in viros autem. iudicet Lector. Turnebus paulopoſt emendauit lib.7.c.20. quod iuſtas caſtigationes totius huius libri continet, nec brachiis parcè,pro: pare. Ego vero etiam legendum conijcio: expeditæ atque quadratæ inſtita,præſertim quū vnus Vaticanorum codicum legat: quadratæ; vt ſignificet, tunicas illas ſubſutas fuiſſe & quadratas inſtita; quæ faſciola erat tenuiſſima,qua veſtes ſubſuebantur, iuxta illud Horatij: Quarum ſubſuta talos tegit inſtita veſte.quamquam ſic adhuc imperfecta ſit oratio, quales affectare ſolet hic Auctor;niſi fortè quis ſic emendandum exiſtimet hunc locum,vt pro aduerbiis adiectiua cum diphthongis hæc ſubſtituantur: prodigæ,inuerecundæ, parcæ, artæ. quam coniecturam confirmare videntur duo Vaticani codices, qui legūt: pares. Facit autem ad intellectum huius loci quod ſcribit Hrabanus noſter de rerū naturis lib. 21.cap.8. Pallam eſſe quadrum pallium muliebre deductum vſque ad veſtigia,adfixis in ordinē gemmis circa huius indumenti finem.

6. In viris autem pallij extrinſecus habitus,&c.] Pulcrè tum hic, tū poſtea pallij formā deſcribit.hinc quia ſupra tunicas induebatur,ortum prouerbium: tunica pallio propior. Æſculapius autem peculiariter colebatur in Africa, quòd matre Pœna crederetur genitus, vnde Pœnigena vocatur iuxta Seruium apud Verg. Æneid.7.

7. Sic & in proximo ſoror ciuitas, &c.] Vticam intelligi rectè diuinauit Rhenanus.cauſſam vero eius nuncupationis eſſe exiſtimo,quod & in codē ſinu,& à Tyriis æque ac Carthago fuerit cōdita,vti latius in Adn.noſtris ad dict.Concil.Carthag.ſent.89.vbi plura de hac ciuitate;quæ etiam infra vocatur Romana præcoqua;quod, cùm vltro ſe dedidiſſet,Romanorum fuerit receptaculum.

8. & ſicubi alibi in Africa,Tyros,&c.] Aut ita diſtinguendum eſt hoc membrum, vt ante Tyros, comma ponatur,cùm ea non in Africa, ſed in Phœnice Aſiæ maioris ſita fuerit; aut (quod magis placet) ex margine vox Tyros,in contextum erupit (iuxta quod cenſet vir eruditiſſ.Latinus Latinius in ſuis ad me miſſis obſeruationibus) à ſciolo fortaſſis quopiā adpoſita,qui putauit per ſororē ciuitatem, Tyrum intelligi,quæ potius parens dici deberet.

9. At cum ſæcularium ſortium variauit vrna &c.] Hanc Turnebi coniecturam, pro eo quod erat: ſortiū domina fortuna, omnino confirmant Vaticani codices tres,quorum duo quamproximè accedūt, tertius vero manifeſtè ſic legit. Putabat tamē doct.Petr.Pithœus ſcribi poſſe: At cum ſecularium ſortiū dominia fortunare Romanis Deus maluit. Metaphora autē ſūta eſt à ſortibus ſolitis in vrnā mitti, verſari, & educi,iuxta illud Salomonis: Sortes mittūtur in vrnā, & à Domino diſponūtur. Vide Robertellū in Ciceronē, vbi latiſſimè proſequitur modū ſortes mittendi, & quibus in rebus ſortes adhibebātur. Fortaſſis etiā alludit ad Sæculares ludos, quartos qui primo anno 3.belli Punici celebrati ſunt iuxta Varronē et Liuiū; quippe quū ſortibus in vrna volutatis emitterentur in Circum Aurigæ,vti patet l.de Spect.c.16.n.141.

10. vobis vero poſt iniuriæ beneficium & ſenium non faſtigium, exemptis, &c.] Ex Vatic. codicib. faſtigium, pro: faſtidium legimus. Phraſi autem ſua dixit Tertullian.exemptis ſenium,ſicuti infra deuſta Vulſinios,erepta Pompeios; & iterum c. 4.crepidam æratus.

11. poſt Gracchi obſcœna omina, &c.] Hiſtoria ad quā alludit,ſic ſe habet. Carthago XXII. anno poſtquam per Scipionem Africanum iuniorem funditus exciſa fuerat, in veſtigiis magnæ Carthaginis beneficio Populi Romani readificari iuſſa eſt, & à G.Graccho Tribuno plebis deductis eò colonis Romanorum (teſte Solino) Iunonia cognominata, ſed non ſine prodigio aut omine, vti Auctor loquitur. Nam menſores (inquit Oroſius l.5.c.12. & ante eum Appianus Alex.ſub ſinem libri de bello Libyco) ad limitandum Carthaginienſium agrum miſſi, ſtipites terminorum indices fixos, nocte à lupis reuulſos morſicíſque corroſos repererunt.

12. Poſt Lepidi violenta ludibria, poſt trinas Pompeij aras,& longas Cæſaris moras,&c.] Videtur agere de variis expeditionibus in Africa, tum Lepidi qui Sylla defuncto Marianæ partis violentus adſertor extitit; tum Pompeij qui magnam ſtragem apud Vticam Carthaginis vicinam, cæſis CIↃ. IↃCCCC. edidit. vti refert Oroſius; tum Cæſaris qui in bello Africano aduerſus Iubam regem à XIIII. Kal. Ianuar. ad Idus vſque Iunias (Hirtio teſte) moras longas fecit. Per aras autem trinas Pompeij, illud intelligi coniicio, quod ab Aris Philænorum fratrum iuxta Hyppi promontorium, ad aras vſque Neptuni inter Hipponem & Vticam, Africam bello peruagatus ſit. niſi eius ſorte Carrioni aſſentiri libet,per tres aras, triplicem Pompeij triumphum intelligebat.

13 vbi mœnia Statilius Taurus impoſuit,&c.] Rectè adnotauit Turnebus ius togæ Carthaginienſibus datum,tum cùm à Statilio Tauro (Africa nempe II. Proconſule, antea II. Conſule) iterum deductis Roma colonis muro nouo cincta eſt Carthago. Æ.io ſeu potius Sentio Saturnino vel Augure vel Pontifice (qui poſtea etiā II. Conſul fuit) eam inaugurante & ſolemne carmen effante, idque tum,cum iuuares (iuuat,enim, pro Iubæ, ipſi & Vaticani codices legunt) concordia; pax, inquam, toto terrarum orbe Iano clauſo III. aut IIII. ſub Auguſto Cæſare. nam & iuſſu Auguſti Carthaginem denuo ædificatā teſtatur Appianus vbi ſuprà. Atque Togam pulcrè

deſcribit Petrus Crinitus de hon. diſc. lib. 3. c. 7.

14. à Pelaſgis ad Lydos, à Lydis ad Romanos, &c.] *Graci (inquit Turnebus) quendam Tebenum Arcadem toga Romana inuentorem prædicant, qui primus id genus veſtis geſſerit, & ſinum Ionicum naui ingreſſus in Italiam venerit, & veſtimentum propagarit, unde & togam* τήβεννον *appellatam fuiſſe ſcribunt de inuentoris nomine. Quum autem Arcadia olim* Pelaſgos *dicta ſit, videtur alia Auctoris ſententia, vt nempè non per Arcadem aliquem Euandri Regis comitem, ſed potius per Lydos qui Tyrreno duce Etruriā occuparunt, in Italiā* toga *introducta ſit; eoſdē Lydos, à quibus ludos dictos & inſtitutos concedit infra lib. de Spect. T. 2. Porrò phraſes hic adnotāda:* cinctu arbitrante, &: tabulata cōgregatione.

15. vel tempotalitas veſtit.] *Turn. cenſet legēdum:* vertit. *ſed mihi magis placet prior, & Vaticanorum codicum lectio, e quibus paulopoſt ſubſtituo:* & quidem, *pro:* equidem.

16. Nam & Arietem non quem Laberius, &c.] *De* Laberio *Mimographo latius infra in Apologetico, ad cuius verba plerunque duriora alludit Auctor, quibus* Arietē reciprocicornē & lanicutē *nominat, eo quod (interprete Crinito lib. 19. de hon. diſc. c. 5.) id animal reciproca & obtorta cornua habeat. qui quidē legit:* ſed trabitextum. *& haud abſimiliter Vaticani duo cod.* textitrabū, *pro eo quod eſt:* & teſtitrahum; *ſed magis placet hac lectio, tū quod teſtes trahere videatur* Aries *animal, tum quod ſequatur in eadem Parentheſi:* ſed trabes, &c. *conſentiente mecum etiam Turnebo, niſi malis quis legere cum Vatic. cod. vno* textitrahum: *quòd trahat lanas quibus texitur alia materies. ad quod accedit lectio Scaligeri in Varronem:* veſtitrahum. *Atqui pulcrè locum hunc interpretatur Turn. Aduerſ. lib. 23. c. 30. & l. 29. c. 18. & præſertim vbi ſupra.* Arietem, *inquit, machinam oppugnatoriam Plinius quidem dicit bello Troiano, ab Epeo inuentam, cui primum equus nomen fuerit: ſed cum Auctore conſentiunt Pauſanias & Vitruuius eius interpres in hac verba: Carthaginienſes ad Gades oppugnandas caſtris poſitis, cùm caſtellū ante cepiſſent, nec haberēt ferramenta ad eius demolitionē, ſumſerunt tignum, idque manibus ſuſtinētes, capiteque eius ſummū murum continēter pulſantes, ſummi ordinis lapides deiiciebāt, atque ita gradatim totam munitionem diſſipauerūt. Poſtea faber quidā Tyrius, nomine Pephaſmenos, hac ratione et inuentione inductus, malo ſtatuto, ex eo alterū tranſuerſum vti trutinam ſuſpendit, & reducendo & impellendo vehementibus plagis deiecit, atq; hoc eſt quod addit Auctor noſter ſane perleganter:* in oſcillum penduli impetus.

17. *Quēadmodū hemiſtichiū eſt Virgilianū, Æneid. 1.* ſtudiis aſperrima belli, *ita etiā illud ex eiuſd. Æneid. 3.*

Tantum æui longinqua valet mutare vetuſtas.

Porrò vox vetus & phraſis adnotatu digna: vltimarent, *ac:* frangere militat.

18. in oſcillum pēduli impetus, &c] *Nā quamuis* oſcilla *ſint parua ſigilla in effigiem humanam arte ſimulata, vt ſcribit Macrobius, & imagūcula qua infantibus præbentur ad luſum; tamen* oſcilla *etiā dicebantur qua* αἰώραι *Heſychio, id eſt, penſiles quadam geſtationes de arboribus ſuſpenſa, in quibus pueri diebus feſtis apud Athenienſes per luſum iactabantur, atque ea iactatio Oſcillatio dicebatur, qua ſeſe iactātes impoſiti tranſuerſo tigno de arbore ſuſpenſo, alternis ſe mutuoque ſubiectabant deprimebántque. Quod etiam genus luſus per ſex Latinarum feriarum dies celebrari ſolebat in memoriā & imaginem vita humana, in qua altiſſima interdum in infimum deiiciuntur, infima in altum efferuntur & extolluntur. Feſtus autem, è quo pleraque hic deſcripta ſunt, inde dictum putat, quod oſcillent, id eſt inclinent præcipiteſque in os ferātur. Vbi vide Adnot. tum aliorū, tum Scaligeri, & huius eiuſdē in Auſoniū. Virgilius ad ſimilē Oſcillationē in Liberalibus fieri ſolitā alludit hoc verſu Georg. 2.*

Oſcilla ex alta ſuſpendunt mollia quercu;

quem etſi alij aliter interpretētur, ita debere intelligi, confirmatur ex dictorum Athenienſiū more, quo in Bacchanalibus αἰώρας *celebrabant. Eodem autē modo mundū ex axe pendente,* Oſcillum *vocat Tertullianus infra lib. de Anima.*

CAP. II.

19. Sit nunc aliunde res, &c.] *Hic ſecundum huius libri caput non abſurdè quis auſpicetur, quo oſtendit,* non debere videri nouam veſtis mutationē ex rerum omnium, imò & mundi ipſius mutatione, *quē* fungi, *id eſt paulatim interire dicit (neque enim placet quod vnus codex Vaticanus:* ſtringitur, *legit, pro:* fungitur) *ſiue quis cum* Anaximandro *plures mundos faciat, ſiue cum* Sileno *ſentiat, qui de alio orbe* Midæ *regi apud Meropes* blatire, *id eſt, inconditè loqui non ſit veritus, ſiue denique cum* Platone, *qui ex diuerſis ſubſtātiis mundum conficit. Atqui* Platonis *opera paſſim exſtant. De* Sileni *hac ſententia latius infra T. 3. lib. aduerſus Hermogenem, & de* Anaximandro *in Apologetico; hoc vno hic addito, quòd præter has* Anaximandri *&* Platonis *ſententias Theodoret. l. 4. de Græc. affect. curat. Legimus verò cum Gagnæo & Gelenio:* Sed & ſi quem, *pro eo quod alij:* Sed & ipſi quē: *& ex Vatic. cod. 3. emendauimus:* & diuerſitatibus, *pro:* ex. *Adnotanda etiā hic Tertull. voces et phraſes:* viderit *(de qua in Adn. noſtris in Cyprianum ſæpius)* vices fœderāt, & corporatus.

20. Noſtra certè metatio, &c.] *De Metaphora hac, qua mundum ſublunarem intelligit Tertullianus, ſæpius vſitata, vide Adn. noſtras in Cyprianū, epiſt. 22. Eleganter etiam* oculos Homericos, *id eſt cæcos nuncupat, quippe quum ille ea de cauſa id nominis ſortitus fuerit.*

21. Sol ſtitionibus annuis, Luna, &c.] *Ita diſtinguēdam hanc periodum rectè adnotauit Latinius.* Miſſilia *verò fulgura intelligit.* Subſtillū *interpretatur Paulus apud Feſtum, tempus ante pluuiam iam penè vuidū, & poſt pluuiam nō perſiccum, quod iam ſtillet, aut nondū deſierit. Atqui videtur hic imitatus Auctor Varronem de lingua Latina lib. 8. vbi ſimiliter comprobat nō abſurdam eſſe vocum mutationem, quum & cælum & terra & aër & mare ſæpe varient.*

22. de fluſtris temperatū & extemplo de decumanis, &c.] Fluſtra *dicūtur, inquit Feſtus, cum in mari fluctus nō mouentur:* Decumani *vero fluctus dicuntur, qui maximi (vti adnotauit Rhenanus.) nam & ouum decimū maius naſcitur, inquit Feſtus. Politianus vero Miſcell. c. 86. addit etiam ſinta ampliſſima* decumana *nūcupari, &* decumanam *in caſtris portam, qua ab hoſte auerſa eſt, ac* decumanū *in agro limitem, qui ab oriēte eſt ad occaſū: citans de fluctu* decumano *Ouid. 1. Triſt. & 11. Metam. Silium Italicū l. 14. Senec. in Trag. Agamemnone, Lucan. 5. l. Pharſal. & Val. Flaccū 2. l. Argonaut.*

23. Sic & terram ſi recenſeas, temporatim veſtiri amantem, prope ſis, &c.] *Turnebus legendum cenſet:* verti variatem, prope poſſis; *ſed placet prior lectio, magis Tertullianica, maxime conſentientibus Vatic. exemplaribus. Paulopòſt ex emendatione Latinij confirmata iiſdem codic. repoſuimus :* montium ſcapulæ; *pro:* ſcopulæ. *Eſt verò noue dictum:* ebullando.

24. Muta-

24. Mutauit & totus orbis, *&c.*] Mutauit, *&* *infra*, Mutat, *ac ad uerſ. Valentinianos*, mutabit; *abſolutè accipi Annotat Rhenanus; addens:* buccinas *in mare eſſe conchas quas buccina vocat Plinius, ad ſimilitudinem eius buccini quo ſonus editur, vnde ex rotunditate oris in margine inciſa illi nomen eſt; verbis mutuatis ex libro 9. nat. hiſt. cap. 36. Tacitè autem pungit Auctor Platonem, tamquam qui non crediderit arduа fluitaſſe. Quod repetit in Apologetico cap. 40. vbi de eo latius. Atqui vnus cod. Vatic.* in forma mutauit, *pro;* infirma; *ſed placet quod Latinius legit:* infima. *agit autem de diluuio.*

25. Nulla iam Delos, Rhene, Samos; & illa, ſi non mendax Plato, in Atlantico Lybiam & Aſiam adæquans quæritur nunc, *&c.*] *ita hunc locum reſtituit Iunebus partim ex coniectura, partim ex Apologetico Tertull. infra pro eo quod erat:* & Sybilla non mendax, Æon in Atlantico. *nam & Plato (inquit) in Timæo ſcribit, in mari* Athlantico *inſulam ingentem ſubmerſam, & inſulam exiguam* Delo *vicinam commemorat Stephanus, cui nomen* Rhene. *Ego verò malim retinere:* hi renæ Samos: *eò quod hæc inſula Plinio teſte repente è mari emerſerit; & veriorem puto lectionem:* &, ſi ille non mendax. *(Plato nempe cuius paulo ante facta eſt mentio)* Æon, *vt ironicè alludat ad Æonas Valentinianorum figmentis plenos è ſchola Platonis profectos. Pro quo facere videtur illud Tertulliani infra Tom. 3. lib. adu. Valentin.* inſulam Feliculam credas, tanta tabulata cælorum, neſcio vbi. *Atqui de harum aliarumque inſularum interitu ac Sicilia inſula ex continente, latius infra in Apolog. ad cap. 40. vbi iiſdem penè verbis Tertullianus vtitur. Et vero:* nomen vitij quod plaga illa diſcidij mari induit, *aut, vt Vatic. cod.* imbuit, *intelligo Rhegium, quippe quod Græcè obrutum ſignificet. Fretum nempe inter Siciliam & Italiam ita dictum; quod, quam antea coniuncta eſſent, medium illud ſpatium aquis obrutum eſſet, & per anguſtiam ſciſſum, ſicuti ex Salluſtio citat Iſidor. Etym. lib. 4. in voce: Sicilia, à Seruio mutuatus.*

26. Patitur & cōtinēs, de cœlo, aut de ſuo, *&c.*] De cœlo *exempla profert, mare mortuum in Paleſtina iuxta Iordanem, ortum ex conflagratione cæleſti Sodomæ & Gomorrhæ, ac* Vulſinios *Tuſciæ;* de ſuo *vero, id eſt ex montium incendio* Pompeios *Campaniæ oppidum, de quibus latius infra in Apologetico.*

27. Et ſolus audiebat,] *Videtur ſimilis phraſis qualis paulo poſt:* & ſicubi aliqua gens occuparat, ſibimet ſoli erat, *& infra Tom 3. Lib. adu. Hermo. cap. 3.* Nam Deus ſibi erat. *niſi malit quis ex coniectura Carrionis legere,* & ſol ſua videbat.

28. Vtinam & Aſia, & Africa, &c.] *Subindicat contigiſſe eiuſmodi conflagrationes, non ſolum in Europa ſed & in* Aſia *& in* Africa, *duabus reliquis orbis partibus. De illa ſcribit Plin. hiſt. nat. lib 2. cap. 86. Tiberij Cæſaris principatu* XII. *(imò ſecundum Euſeb. Chron.* XIII. *) Aſiæ vrbes vna nocte proſtratas, maximo (inquit) memoria hominum terræ motu; quem eundem fuiſſe qui in paſsione Domini contigit rectè ſentit Oroſ. lib. 7. cap. 4. qui poſt Euſebium etiam ſub Traiano Cæſare 4. Aſiæ ciuitates ſubuerſas narrat, Græciæ duas, & Galatiæ tres. De Africa & Thracia terræ motibus alicubi meminit D. Auguſtinus; Euſeb anno Traiani 16. addit Antiochenum terræ motum in Syria qua Africa contribuitur, & ſub Hadriano Nicopolis ac Cæſarea. Vide autem plura orbis detrimenta quibus ſitus mutati ſunt dicto lib. nat. hiſt. apud Plinium.*

29. Vnicis caſtris fraudatis expiata,) *Edit. 1.* Thunicis caſtris. *ſed prior lectio confirmatur ex manuſcripto. Videtur alludere ad Plin. lib. 2. nat. hiſt. cap. 86.* Creberrimus *inquit*, Punico bello, *intra eundem annum ſeptiei atque quinquagies nunciatur Romam terræ motus. Quo quidem anno ad Thraſimenum lacum dimicātes, maximum motum neque Pœni ſenſere neque Romani. Quod ipſum repetit latius Oroſ. lib. 4. c. 15.*

30. Regnorum vices, *&c.*) Regnorum vices iam inde à Nino Beli Progenie vltra quem ſtilus non ſolet ſcriptorum *extendi (qua vox aut ſimilis hic ſuppleri debet vt perfecta ſit oratio) videre eſt apud Euſebium in chronicis. qui præter Hæbræorum regnum quod ab ipſis mundi natalibus cœpiſſe conſtat, ab Aſſyriorum, Sycioniorum, & Ægyptiorum regnis auſpicatur; Argiuorum deinde Athenienſiumque adijciens reges, & Argiuis deficientibus Mycenæorum, inde Latinorum; Sycionijs Lacedæmoniorum regna ſubijciens; & Corinthiorum dynaſtias coniungens; deinceps Medorum deuictis Aſſyrijs & poſt Lacedæmonios Macedonum; ac deficientibus regibus, Corinthijs Lydorum, Latiniſque Romanorum, ac Medis deuictis Perſarum, imperia per Olympiades proſequitur. Poſt hæc, Athenienſium primo, deinde Lydorum inde Ægypti regnorum occaſu indicato & regibus expulſis ad Conſules Romæ redacta Rep. rurſum renatam. Aegyptiorum ſiue Alexandrinorum dynaſtiam proſequitur, deinde tranſlatum imperium caſo Dario a Perſis ad Macedones & per Alexandri Magni obitum diſperſum in regna varia Aegypti, Syriæ, & Aſiæ, tandemque ſub Auguſto Cæſare vni Romano Imperio omnia regna ceßiſſe perquàm eleganter demonſtrat. Nec minus egregiè D. Auguſt. toto lib. 18. de Ciuit. Dei, & ſuus in illum Annotat. Ludo. Viues.*

31. ſi tamen Ninus regnauit primus,) *Quod Ninus primus non regnauerit alias latior dicendi ſe campus offeret. hoc vnum hic adijciam quod Iuſtinus hiſt. lib. 1. antiquiores Nino fuiſſe dicit Seſoſtrim Aegypti & Tanaim Scythiæ reges, & Scythis Aſiam per mille quingentos annos vectigalem fuiſſe, donec tributi Ninus Aſſyriorum rex finem fecit. Vat. autem cod. legunt:* ſi fortè cui hiſtoriæ pateſcunt, *pro eo quod alij:* ſi forte æui.

32. alias verſuta compenſato redit, *&c.*) *Quomodo Delos de qua ſupra & Rhodos de qua in Apologetico, aliæque multæ inſulæ ſemel abſorptæ aut nunquam antea conſpectæ, apparuerint denuo, aut recens enatæ ſint, latè proſequitur Plinius dicto lib. 2. nat. hiſt. deinde per eam quam proſequitur gentium tranſmigrationem* verſutam *illam* compenſatam *ſatis probat. quo fit vt omnino confirmem coniecturam Turn. qui* conſequenter *legit.*

33. Nam & primitijs, *(ſeu potius iuxta 3. Vati. cod.* primitus *)* maiore ambitu terra caſſa,] *pro eo quod erat:* Iam & primitijs maiorem ambitum. *Atqui:* runcare, *euellere eſt*, ruſpare *quærere Nonio, crebrò quærere Feſto; iuxta illud Gloſſarij: vt latebras* ruſpans *rimer maritimas. acſi dicat Auctor, ibi truncatam copiam vbi abundabat, & nouas ſedes quæſitas vbi deſerta erat populo regio; qui eleganter dixit:* per vbique orbis; *ac,* vrbes ex vrbibus pangerentur. *quod clarius dixit Auctor infra Tom. 3. lib. de Anima:* Inuenimus *(inquit)* apud commentarios humanarum antiquitatum paulatim humanum genus exuberaſſe, dum Aborigines vel vagi, vel exſortes, vel glorioſi quique occupant terras *&c.* dum ſollemnes etiam migrationes quas μετοικίας appellant, conſilio exonerandæ popularitatis in alios fines examina gentis eructant, *&c. ne prolixiores ſimus hoc vno addito, quod*

ſimiliter ibi dixerit: ſaxa panguntur.

34. Scythæ exuberant in Perſas,) Ex coniectura Turnebi adiect: in. Vatic. cod. & 1. edit. legunt: Maſchitæ, pro quo ſi ſubſtituatur: Maſſagetæ, tolerari poterit. De Scytharum vero examinibus in Perſas tranſlatis nominatim hactenus non licuit quid reperire. Videtur igitur cum D. Epiphanio, Iuſtino, & Plinio Auctor ſentire, quorum hic hiſtor. nat. lib. 6. cap. 17. Scythas omnium hominum primos facit; Epiph. omnes eos qui poſt diluuium à Noë filiis proceſſerant, ad Babylonica vſque turris ædificationem, Scythas dicit appellatos. Iuſtinus cauſſam etiam addit, quod editior ſit terris omnibus Scythia, & proinde poſt diluuium prius aquis detecta. quod vel inde confirmatur quod D. Hieronymus montes Ararath in quibus arca quieuit interpretetur montem Caucaſum qui eſt in Scythiæ finibus, & quod, Hrabanus dict. oper. de nat. rer. lib. 12. cap. 3. dicat Nembroth gigantem in Perſidem abiiſſe poſt linguarum cõfuſionem: ibique Perſas ignem colere docuiſſe. Aut certè Perſarum nomine Parthos intelligit; quippe quod ita dictos autumat Iuſtinus hiſt. lib. 42. eo quod exſules Scytharum fuerint, & lib. 1. à Scythis condita adfirmat Parthicum & Bactrianum imperia. Quam coniecturam probabilem magis reddit quod Hrabanus lib. & cap. ſupracitatis ſub Parthico regno Perſidem comprehendit. & vero poſterius hoc indicat ipſe Auctor loco citato, vbi ſubiungit exempli gratia: vt Scythæ in Parthicas, terras nempè. Ludouicus tamen Carrio dicebat ex corrupt. ſcriptura librorum Vaticanorum legendum videri: Macetæ: pro; Macedonibus. de quo iudicet lector.

35. Phœnices in Africam eructant,] De Carthagine à Phœnicibus in Africa condita loquitur. quod iiſdem verbis repetit Auctor infra lib. de Anima.

36. Romanos Phryges patiunt,] Nota eſt hiſtoria de Romanorum origine ex Phrygibus Troianorum nempe reliquiis, Aenea & poſteris.

37. Chaldæum ſemen in Ægyptum educatur, &c.) Turneb. ex coniectura educitur pro; educatur; nec multum diſſentit quod Vatic. 1. cod. legit; adducitur. verum educari pro educi familiare eſt Auctori lib. de Vel. virg. Atqui ſacris litteris plus ſatis hoc innotuit, quod non niſi poſt exitum ex Aegypto Iudæa gens cognominatus ſit populus ſeu filii Iſrael. alludit interim ad illud Pſalmi 113. In exitu Iſraël de Aegypto, domus Iacob de populo barbaro, facta eſt Iudæa ſanctificatio eius.

38. Sic & Herculea poſteritas, qui Temeno pariter, &c.] Adnotanit Turneb. malle ſe legere: Tiſameno pulſo; quia regnante Oreſtis filio Tiſameno, Pauſania & Euſebio in chron. teſtibus, Heraclidarum in Peloponeſum deſcenſus contigit. Sed refragatur idem Pauſanias, quippe qui lib. 3. quem Laconica inſcripſit, dicit regnũ factione quadam diuiſum, idque à Meſſeniis Temeno, ab Argiuis Creſſonti delatum. Rectè proinde Tertullian. Temeno pariter id eſt, cum Temeno Peloponeſum occupando producunt. Qui interim loco ſupracitato lib. de Anima, Menidas, vocat quos hic Herculeam poſteritatem. de quo ibi latius.

39. Sic & Iones Nilei comites Aſiam, &c.] Ionum ab Athenis emigrationem, quos proinde Auctor nuncupat Athenienſes, qui antea eo confugerant factam ſcribit Euſeb. in chron. anno 100. poſt Troia captiuitatem inter quos & Homerum ſecundũ ſententiam Ariſtarchi; ſecundum Philochorum vero anno 180. Ab his Ionia cognominata regio Aſiæ minoris, quæ eſt inter Cariam & Aeoliam, in qua inter ceteras vrbes collocat Epheſum & Smyrnam Plinius lib. 5. cap. 29.

40. ſic & Corinthii cum Archia muniunt Syracuſas,) De conditis Syracuſis in Sicilia ab Archia, vide Diodorum Siculum, & Siciliam Huberti Goltzii.

41. Quantum vrbium aut produxit, aut auxit aut reddidit præſentis Imperii triplex virtus, &c.] Rhenani coniecturam de triplici Imperii virtute, tribus (inquam) Auguſtis Seuero, Nigro, & Albino ſatis ſuperque refellit Peſcennii Nigri interfectio, iam ante initum imperium à Seuero; quin potius intelligi debere Seuerum Imper. & Antoninũ eius filium ac Albinum Cæſares, latius in vita Auctoris noſtri deduximus, ad quam lectorem remittimus. Rectè interim hinc colligit Rhen. ſcriptum eſſe hunc ante librum ad Scapulam, & proinde etiam ante Apologeticum, in quibus Albinianorum meminit, tanquam qui cum Albino in Seuerum Imperatorem conſpiraſſent.

42. eradicato omni aconito, &c.] Pulchra metaphora. de Aconito, vide Plinium lib. 27. cap. 2. cactus autem quam cum rubo coniungit Auctor herba eſt aculeata, quæ vt adnotat Turn. Plinio teſte in Sicilia naſcitur, cuius etiam meminerunt Theocritus in quodam Eidillio, Theophraſtus & Athenæus.

43. ſuper Alcinoi pometum & Midæ roſetum, &c.] Pomaria Alcinoi regis in Corcyra inſula celebrantur à Plinio lib. 19. cap. 4. meminit etiam Homerus lib. 7. Odiſſ. cuius ipſa verba citantur à Iuſtin. mart. Adu. gentes ad ſimilitudinem paradiſi exprimendam. Videtur autem Midas rex in Phrygia celebre habuiſſe, roſetum; quippe quum etiam infra Tom. 2. lib. de Coron. milit. cap. 14. dicat Auctor: centenariis roſis ex horto Midæ lectis.

Cap. III.

44. Mutant & beſtiæ pro veſte formam, &c.] Tertium, qui ita volet diſtinguere, libri huius caput hic merito collocabit, in quo inſtitutum ſuum Auctor probat, tum quod animantia quædã formam ſuam mutẽt, tum quod non modo primus generis humani parens veſtem non ſemel mutarit pro neceſſitate, ſed paulatim pro mollicie & ornatu variæ indumentorum formæ, inter quas & Pallium, promulgatæ fuerint.

45. Quamquam & Pauo, &c.] Pauum eleganter deſcribit; vt pote quod illi veſtis pluma, & quidem de cataclitis (id eſt mea quidem ſententia apta conficiundis accubitis, quibus, inquam, ad accumbendum vtebantur, quæ molli pluma replebantur, veluti ex Heliogabali vita patere ſcribit Turn.) omni conchylio depreſſior; omni patagio, id eſt aureo clauo iuxta Nonium qui veſti immitti ſolet, femininis vſitato, ad inſtar lati claui virorum; (clauum autem interpretatur in Varronem Scaliger plagulam quæ ab humeris in pectus demittebatur clauis quibuſdam conſita) inauratior; & omni ſyrmate ſolutior. facit autem ad intellectum huius loci Plin. lib. 10. nat hiſt. cap. 20.

46. Nominandus eſt & ſerpens, &c.] Quod hic de ſerpente, Ouid. 7. metam. de dracone refert mutare eos pellem in ſenecta. Iſidorus in Etymol. & Hraban. de nat. rer. lib. 8. cap. 3. Tertulliano conſentiunt. Hinc natum prouerbium: pellem mutare. Atqui quemadmodum ex coniectura Latinii legimus: in anguſta ſe ſtipat; prò in anguſtias ſtipat; ita etiã Turn. ſequuti: nouum ſe explicat; pro: nouus explicat. Etſi Carrioni videbantur priſca ſcriptura retinenda, & vbique ita accipienda, vt ſupra voces illa mutat, veſtit. & infra; ſuſpendit,

exterminat: *aliaque voces Tertullianofamiliares. Emendauimus etiam cum Latinio* recurantur; *pro eo quod erat in quibuſdam cod.* recurſantur; *in alijs*. recuſantur.

47. Hiæna, ſi obſerues, ſexus annalis eſt, *&c.*] *Ita emendauimus ex 2. Vatic. cod. pro:* Hienam. *atqui hanc opinionem vulgi eſſe adſerit Plinius lib. 8. cap. 30. ſed negari ab Ariſtotele, idque l. 3. περὶ ζώων γενέσεως. Hanc tamen ſententiam ſequuntur Ouid. metam. 15. Orus Apollo, & Ælianus, qui* Hienæ *ſerpentes id adtribuunt.*

48. Taceo ceruum, *&c.*] *Huc pertinet illud Hrabani de nat. rer. lib. 7. cap. 8.* Cerui *ſerpentum inimici, cum ſeſe grauatos infirmitate* (*quod Tertull. in ſenectute dicit*) *perſenſerint, ſpiritu narium eos extrahũt de cauernis & ſuperata pernicie veneni, eorum pabulo reparantur.*

49. Eſt & quadrupes tardigrada, &c.] *Pulcherrima & admodum grandiloqua puſilli* Chamæleontis *deſcriptio. verſiculus autem cuius capax eſt hæc beſtiola, Pacuuianus eſt, et a Cicerone l. de diuinatione* (*iuxta quod adnotat recte Rhenan.*) *cum alijs duobus ſic refertur.*

Sanguine caſſa domiporta, terrigena traditur;
Quadrupes, tardigrada, agreſtis, humilis, aſpera;
Capite breui, ceruice anguina, aſpectu truci.

Addit Crinitus de hon. diſc. l. 11. c. 7.

Euiscerata inanimaq́ cum animali ſono, facit etiam ad intellectum huius loci quod habet Plin. nat. hiſt. l. 8. c. 33. de Chamæleonte, *cuius inter cetera hæc ſunt verba:* figura & magnitudine lacertæ erat, niſi crura eſſent recta & excelſiora, motus tardior vt teſtudini, corpus aſperum vt crocodilo, oculi in receſſu caui tenui diſcrimine prægrandes, & corpori concolores: nunquam eos operit, nec pupilla mouet ſed totius oculi verſatione ſemper adſpicit. Solus animalium nec cibo, nec potu, neque alio quã aëris aliměto nutritur. & coloris natura mirabilior: mutat namque eum ſubinde & oculis & cauda, & toto corpore: redditque ſemper quěcumque proxime attigerit, præter rubrum candidumque. *Hoc eſt enim quod obſcure dicit Auctor:* vt quid accelsit, inde ſuffunditur. *Eodem pertinet quod Rex Theodoricus Oſtrogottus epiſt. per Caſſiodor. citata ad Abundantiũ dicit:* colores ſuos multifaria qualitate commutat, vt modo Veneta, modo blattea, modo Praſina, modo poſſit Cyanea reperiri. *Atqui ex coniectura Iud. Carrionis emendauimus:* & Græciã nominibus: *pro* & Græci iã nominis *aut* gratiam nominis *vel castigauit Turneb. & addidimus:* ſe, *vbi nũc legitur:* Vide a terra ſuſpědit. *Vaticani codices paulo poſt rectè legunt:* indefectus; *pro* indefeſſus. *Contrario enim ſenſu Auctor adiectiua voce:* defectus *nõ ſemel vtitur. Exempli gratia l. de Vel. Virg. c. 8.* & nulla ſui parte defectũ. *Idem:* Stillicans, *pro:* follicans; *ſed placet magis vulgata lectio, præſertim quum D. Hieron. vt rectè adnotat Rhen. caligas follicantes, id eſt, diſtentas nominet ad Euſtoch. de cuſt. virg. Porro Prouerbium illud:* de corio ſuo ludere; *traditur* (*inquit Crinitus de honeſt. diſc. l. 18. c. vlt.*) *de iis hominibus qui ad omnia commodè atque aptiſsimè ſe habent, quod in Athenienſem Alcibiadem relatum eſt.*

50. Multa dicendum fuit, vt ad hominem præſtructum perueniret.] *Phraſis vetus Tertulliano familiaris, vti &:* potitur *cum accuſatiuo, ac:* exterminat, *ab* eliciet. *Hominis autem primi Adami eam mutationem adſerit quod primum inueſtis creatus ſit, deinde* poſt ſapientiam *ſaudium ſcitam, id eſt, poſt ſcientiam boni & mali,* ficulneis foliis circundatus, *denique quum paradiſo pelleretur ob delictum.* pellitus orbi vt metallo, *id eſt, ad inſtar eorum qui ad metalla damnantur,* datus ſit.

51. Sed arcana iſta nec omnium noſſ.] *Locus inſignis veteribus vſitatiſſ. de ſacris ſcripturis non cuiuis propalandis.*

52. Et Alexander digerit & Afer legit, &c.] *Vat. 2. cod.* mater *pro:* Afer. Alexandrũ *videtur mihi intelligere Polyhiſtorem, & Dionyſium* Afrum.

53. Ea tempeſtate Oſiridis, &c.) *Apis Argiuorũ rex 111. poſt diluuium ſub Ogyge teſte Euſeb. in chron. Iouis ex Niobe Inachi filia filius, poſtquam fratri Ægialeo id regni reliquiſſet, in Ægyptum profectus etiam* Oſiris *nuncupatus eſt, & poſt obitum Serapis. hac igitur tempeſtate ſentit Tertull. quum ad illum venit Ammon ouium paſtor, idem qui Iouis Hammoni templum cõſtruxit.* Mercurium *lanificij ſeu* lanitij *auctorem fuiſſe, quod confirmat Plin. nat. hiſt. l. 7. c. 56. dum Ægyptiis textilia Arachnæ linũ & retia adtribuit. alij Mineruæ. Hinc factum vt Ouid. fabuletur 6. Metam. de certamine Mineruæ & Arachnes. Atqui:* Vaſit. *vox eſt antiqua, pro* euaſit. *pro.* deglubaſſe ouecculam: *coniicio legendum Turn.* delibaſſe: *& videtur eodem alludere quod habent Vat. cod.* dilabaſſe: *verum malui retinere cũ Latinio:* diglubaſſe, *eo quod hic ſacrificij nulla mentio, ſed hoc duntaxat quod ad vſum veſtis* ouecculam diglubarit. *Vat. autem cod. legunt paulo poſt:* Philyra tenui iunxerat *pro* vinxerat. *vbi impropriè accipitur,* Philyra *ad ſimilitudinem bractearum ex Philira cõfectarum ſiue lemniſcorum, de quibus infra lib. de cor. milit. c. 12.*

54. Nec de ouibus dico Mileſiis & Selgicis & altinis.] Mileſia vellera *tũ a Virgilio Georg. 3. tũ ab Horatio alicubi celebrantur.* Selga *vt adnotat Rhen. Piſidarũ vrbs eſt qua Liciæ Ciliciaque cõterminæ ſunt.* Altinates *lanas laudat Columella l. 7. c. 2. eaſdem & Tarentinas in Apulia ſiue Calabria: quibus infra Martialis hoc diſticho:*

Velleribus primis Apulia, Parma ſecundis
Nobilis, Altinum tertia laudat ouis

Vide Adn. in lib. de hab. Virg. Tom. 2. in ...

55. Aut quîs Tarentum vel Bœtica cluet, &c.] *Ex coniectura lego.* quîs *pro* quibus; *vt conſtet ſenſus, ac ſi dicat.* quibus Tarentum & Bœtica cluet, *id eſt, celebratur ac pollet, nam ita accipitur vt recte adnotauit. Fabricius in Poet. Chriſt. apud Auitum & Prudentium: cuius eſt illud:* prædiuite cultu, Illuſtrata cluis. *De alia eius ſignificatione infra latius, vbi de* Cluacina *dea erit ſermo.* Tarětũ *in Calabria eſt;* Bœtica *Hiſpaniæ regio, vnde etiamnum lanæ natura coloratæ aduehuntur.*

56. Nam & de mari vellera quæ, &c.] *Turnebus cenſet legědum:* queîs, *ſed placet vulgata lectio. Atqui de purpura quomodo inuenta ſit à Tyro nympha, cuius amore captus fuerit Hercules, ex Nonno Græc. poeta & Polluce lib. 1. ad Commodum, pulchrè deducit Politianus miſcel. cap. 12.*

57. Prorſus haud latet bombycem] *facit ad huius loci intellectum quod habet Clem. Alexand. Pædag. lib. 2. Eſt inquit,* bombyx *primum vermis, deinde aſpera: ex eo naſcitur eruca; poſt quam in tertia metamorphoſi innouatur papilio, quem nonnulli Græci appellãt* νεκύδαλον; *ex quo longum ſtamen naſcitur. quod clarius etiam narrat Plin. lib. 11. nat. hiſt. cap. 22. atquin* diſtendit *neutraliter accipitur, pro; diſtenditur; & iuxta quod adnotauit Gagnæus;* idonius, *aduerbialiter. Turneb. autem cenſet legendum:* animata iam ſtamina euolues, *& Vat. cod. legunt:* volues, *pro eo quod eſt:* animata iam ſtami-

ne aliud *ſed placet vulgata lectio. Emendauimus vero iuxta phraſim Tertulliani ait*: proinde, *pro*: perinde.

58. Tantam igitur paratur [illegible] materiarum, *&c.*] *Ita reſtituit hunc* [illegible] *primus Rhenanus ex codice Gorzienſi, adnotans has voces Tertullianicas*: paratũra; gentilitus, *id eſt ſecundum gentes ſuum quaeque morem.* palliatus: *pro*; paſſim, *& paulopoſt*; planitus, *pro*; de plano. *his adde* incommunes, *pro*: peculiares.

59. Idem Cato, *&c.*] *De Catone maiore loquitur. nam quantum oderat* (inquit Viues ad cap. 23. lib. 1. D. Aug. de Ciuit. Dei.) *Graecos proauus M. Porcius Cato, tantum dilexit eius pronepos Cato minor Vticenſis cognominatus.*

CAPVT IIII.

60. Quid nunc? ſi eſt Romanitas omnis alia, nec veſtis, tamen admodum Graeci eſtis. Anne ita eſt?] *Caput quartum recte hunc* [illegible] *quia hic collocarat; quo docet probre verti non* [illegible] *habitus mutationem ſed natura & recta diſciplina; pulchre pudenda ethnicorum facta commemorans. Atqui cum & prima editio, tum haec per*[illegible]*do tum ſic: ita alibi eſſet mendoſ*[illegible] *plus debent* [illegible] *ſi S*[illegible] *mendo Gelenio, quam quis opinetur; quod monuiſſe* [illegible] *ſi quis conferre volet primam Tertulliani editionem anni 1521. cum ſecunda editione anno 1539. Pulchre itaque, exempli gratia, & hunc locum reſtituit pro eo quod erat*; Quid nunc ſi & Romanitas omnium ſalus tamẽ admodis Gratis eſtis, *ego tamen aliter paulo diſtinxi hunc locum: &* pro; At non ita eſt; *ſubſtitui*; Anne, *eo quod tum 1. edit. tum* [illegible] *cod. legant*; Aut ne *notatu autem digna vox* Romanitas.

61. Vnde gentium, *&c.*] *At ſi dicat? Numquid à Graecis ſtudia paleſtrae ad prouinciam veſtram antea melius exercitam tranſmearunt? Verum de his latius Tom. 2. lib. de Spectaculis. Ex Vat. cod. reſtituit*: incaſſum laborantia: *pro*; caſſum.

62. Vnde apud aliquos Numidas, *&c.*] *Molliciem* [illegible] *tat, quod cum olim caſariati fuerint etiam equi* [illegible] *iam comam & barbam radant, & ſic etiam in Europam & Africa* [illegible] *ruperint.* Alex mundiciae exoticae. *ſiue* (vt vnus Vat. cod.) Xyſticae, *vt alludat ad gladiatores qui etiam totum corpus radebant. nam* [illegible] *in* [illegible] *cap. 47. Xyſticorum concertationes gladiatorias vocat. ſat it autem ad huius loci intellectum & alter. us infra Tom. 2. de cultu femin. vbi etiam de vnoris barbae* [illegible] *quod habet Iunius Comm. de Coma. cap 2.* [illegible] *ſuiſſe obſ*[illegible] *ab antiquis modos, quibus crinium ſiluam tollent* [illegible] *nam aut tundebant* [illegible]*ſicula; aut radebant nouacula* [illegible] *quibus hic dicitur*; iuxta cutem tonſor & c[illegible] vertex. *aut depilbratorijs medicamentis e*[illegible] *bant; aut pice reſinaue hinc illud*; rapax ab ala reſina *extirpabant; aut denique vol*[illegible] (*vnc*; furax à mente volſella) *eradicabant. Vbi etiam videre eſt quom do ex Aſia mollities haec emanarit cum narrat ex* [illegible] *Perſis ad Alexandrum magnum, inde eadem pene aetate Romanorum virtute in Aſiaticam luxuriam degenerante teſte* [illegible] *Varrone lib. 3. de re Ruſt. & Plinio lib. 7. nat. hiſt. cap 59.)* [illegible] *anno ab vrbe condita primum R* [illegible] *ex Sicilia* [illegible] *eſſes* [illegible].

63. Graecatim depallari. [illegible] *phra*[illegible] *ſicuti &* [illegible] *a.* [illegible] Graecatos minime decet [illegible] crepidae Graecatae *ſeu potius*, cretatae Graecatim Aeſculapio adulantur. *Videtur autem* Graecatim *ac* [illegible] *pro*: Gra[illegible] *&* depallari *quod legendum puto pro eo quod erat*: depallari *idem* [illegible] *quod antea dixit* ſine pallio fieri, *ac ſi dicat: cur potius Graecos imitamini in denudando capillis corpore quam in amiciendo.*

64. Naturam itaque concuſſit Lariſſaeus heros, *&c.*] *Achillem intel igit, vti recte Rhenanus, oſtenditque vna etymologiam nominis. Aiunt enim appellatum Achillem* διὰ τὸ μὴ ψαῦσαι χείλεσι χιλῆς, ὅ ἐστι τροφῆς, *hoc eſt, ob id quod labijs non mentum non attigerit nam illi lactis alimonia defuit, a Chirone medullis tantum ceruinis enutrito. Proinde Myrmidones hoc eum nomine vocarunt, vt auctor eſt Euphorion. Atque hoc eſt quod Tertullianus dicit illum* vacuiſſe labijs ab vberum guſtu, *id eſt non ſuxiſſe lac nutricis, nam vſurpat*, vacuerat, *more ſuo, pro*; vacauerat *quod tamen legit Vatic. 1. & Latinius. Atqui* Scrupeam ſcholam, *ſaxeum Antrum Chironis intelligit. hiſtoria, quam hic attingit ex varijs auctoribus haec colligitur. Cum mater Thetis a Proteo vate audiſſet, in expeditione Troiana periturum ſi eo cum Graecis proficiſceretur; tam adultum inter filias regis Lycomedis in Scyro Agai mari inſula puellari habitu furtim occuluit. atque* hactenus ferenda (*inquit Tertull.*) matris ſollicitudo; *at illud vituperio dignum, quod etiam poſtquam clanculum Deidamiam hoſpitis ſui filiã vitiaſſet & ex ea Pyrrhum ſuſcepiſſet, adhuc & ſtolam muliebrem & reliqua formae lenocinia (quae eiſdem penè verbis enarrat Auctor lib. de cultu feminar.* adhuc contra naturam vſurparis, *vti ſtatua eius apud Sigaeum, vbi ſepultus eſt, ſatis indicat: & nihilominus ex femina iterum vir factus ſit quum accepto oraculo Troiam ſine Achille vinci non poſſe, Vlyſſes inter merces femineas galeam ſcutum* [illegible] *adiumque immiſiſſet, ipſe ad arma proſiliens*; ferrum (*inquit Tertull. teſte*) virum attrahit; *quod contra ſalutem feciſſe eum conſtat. nam ſagitta a Paride in Apollinis Tymbraei templo interfectus eſt. Eſt autem, vt monuit Caeſio, Homeri hemiſtichium* ὀδυσ. π *in oratione Vlyſſis ad Telemachum* αὐτὸς γὰρ ἐφέλκεται ἄνδρα σίδηρος. *quod ipſum ſic exprepſit Va. ſla* [illegible]*m: Iamque virum trahit ipſe chalybs.*

65. Patiens iam vſtriculus, *&c.*] *Placet haec Rhenani & Gelenij lectio, eo quod Achilles iam adultus virginem ſe ſimularit, quae, quum ea* [illegible] *creſcer, erumpentem malarum lanuginem* Vſtriculis aduri paſſus ſit. ma[illegible] *nquam* [illegible] *cederet, quam quod Adis. lib. 7. cap. 20. & lib. 11. cap. 22.* [illegible] *legendum cenſet.* Patiens certe iam ſtriculus; *eo ſignificatu quo Arnobius grandiuſculum puerum a ſtri*[illegible] *quadam corporis ſoliditate* [illegible] *vocat, dum leuigari dicit in ſpeciem habitũ non-*[illegible] *duri & ſtriculi puſionis. ma vero cum & 1. editio*: vſtriculus *legat* [illegible] *Vat. cod. eodem accedant etſi corrupti.* [illegible] *vnum* [illegible] *conſentit, & alter habet*: iam viſtriculus, *ex qua ego conformiter Turn. prima facie coniectabam legendum*: Patiens iam vim ſtriculus; *ſed contrarium ſuaſit tum ſupra dicta ratio, tum id quod ſequitur.*

66. Turpius adhuc libido, *&c.*] *Vbi Herculis turpem libidinem cum dicta materna formidine confert. Atqui mirabili compoſitione*: Scytaloſagittipelliger, *dicitur, eo quod* (*inquit Rhen.*) *clauam ſagittas & pellem geſtaret. nam* σκυτάλη *Graecè etiam baculum ſignificat. Non eſt diſſimilis compoſitionis vocabulum illud, par etiam* [illegible]*llabarum numero, quo Cyclops in Epigrammate* [illegible] *Graecis* θηροζυγοχαμψαύχενος *appellatur,* [illegible] *fronte & flexiunga frontis. Turpem autem hanc* [illegible] *pro Deo colebant, ſeruitutem, qua ſeruiuit* Omphalae *Lydiae meretrici, gentibus etiam improperant* [illegible] *lib. 3. & 7. contra Celſum, Lact. de falſ. relig. lib. 1. cap. 9. & Arnobius alicubi.*

67. Vbi Diomedes & cruenta praeſepia,] *Celebrantur*

brantur 12. certamina Herculis Alcmenæ filij, (nam plures fuiſſe Hercules adnotauimus ad librum D. Cypriani de Idolol. num. 6.) tum à poetis ethnicis, tum etiam à Clemente Alexandrino lib. 5. ſtrom. Euſebio de præparatione Euang. lib. 3. cap. 4. ac D. Aug. lib. 18. de ciuit. Dei cap. 12. & omnium apertiſſimè à Boëtio de conſ. philoſ. lib. 4. metr. 7. quædam etiam à Minutio, Arnobio, & Lactantio. inter ea vnum eſt quod hic adfert Auctor, de ſuperato Glauco Diomede, qui corporibus humanis equos ſuos paſcebat, quem viciſſim illis deuorandum dederit.

68. Vbi Buſyris & buſtuaria altaria] Hoc certamen cum Buſyride Ægypti rege, qui etiam humano diis ſuis litabat ſanguine, Auguſt. inter 12. numerat, loco cuius alij luctam cum Antæo in Mauritania ponunt; quam Auguſtinus cum Euſebio in Chron. mauult adtribui Herculi Ægyptio. certè nec Virgilius hanc Herculi Italico dat.

69. Vbi Geryon ter vnus cerebris adhuc eorum, &c.) Caſtigauit ita hunc locum Rhenanus ex Gorzienſi cod. pro eo quod erat: Vbi Gereon, vbi Cerberus? Vt vt eſt, & Gerionem tricipitem, id eſt (interprete Seruio in Virg.) Hiſpaniæ tribus regnis præfectum, hiſtoria; & Cerberum tricipitem poeta, immo ipſe quoque Boetius, ab Hercule interfectum narrant. ſi retineatur illa lectio; metaphoricas de claua Herculis loquitur, cerebris dictorum regum aſperſa.

70. Vetus iam Hydræ Centaurorumque ſanguis, &c.] En quartum & quintum Herculis certamen cũ Hydra, feliciter (inquit Minutius in Octauio) vulneribus renaſcente, & cum Centauris, equis (inquit idem) ſuis hominibus implexis. Atqui vide lib. de cor. mil. infra Tom. 2. ad intellectum huius loci de coronis Herculis.

71. Ne ſobriæ mulieris, &c. ſub exuuias beſtiæ, &c.] Hic de pelle agit leonis Nemeæ, quo ſexto certamine deuicto veſtiebatur Hercules. cuius etiam Lactantius meminit. Apud Boetium habes præterea ſex alia Herculis huius certamina, nempe cum Harpyis auibus, quas (inquit Lactant.) ſagittis deiecit, cum dracone malorum aureorum cuſtode; cum Achelöo, cum Caco; cum Apro Calydonio, de quo etiam Lactant. cum Cælo denique: quod fabulantur eum & Athlantem humeris ſuſtinuiſſe. Tatianus aduerſus gentes ei etiam improperat, quod Hercules Theſpij (ſeu potius Theſtij, vti corrigendus eſt locus ex Arnobio) filias 50. vna nocte violarit. Rectè autem diuinauit Rhenanus legendum: telino; aut; phyllino: pro eo quod eſt in 1. edit. & Vatic. pelino, cum illa ſint vnguentorum nomina apud Plinium lib. 13. cap. 1. faciunt ad hunc locum, vt etiam adnotat Rhenanus, quæ apud Senecam in Tragœdia leguntur, nempe hæc:

Fortem vocemus cuius ex humeris leo
Donum puellæ factus, & claua, excidit
Fulſitque pictum veſte Sidonia latus.
Fortem vocemus, cuius horrentes comæ
Maduerũt nardo. Laudemus qui ignotas manus
Ad non virilem tympani mouit ſonum,
Mitra ferocem Barbara frontem premens.

72. Stiria leonina, &c.] Vat. cod. Sciria. quantum apparet, non malè, pro σκιῤῥὸς aut σκιῤῥώμα. quæ duritiem Græcè ſignificant. Lud. tamen Carrio ſtiria, retinendũ omnino exiſtimabat. idque elegantiſſimè dictũ eſſe contendebat. ſic enim & Claudianum dixiſſe de leone, quamuis alia in re flauentes adſtringit ſtiria ſetas.

73. Genuinos inter antias adumbratos] Antias (inquit Rhenan.) vocat capillos anteriores à fronte pendentes; genuinos vero dentes leonis. addidi autẽ voculam, ne, vt ſenſus conſtaret.

74. Qualis ille Hercules in theriſtro, &c.] Ita legit Rhen. pro: in ſerico. Eſt autem theriſtum θερινὸν ἱμάτιον. hoc eſt æſtiua veſtis, cuius meminit Iul. Pollux lib. 7. D. Hieronymus in comment. in Iſaiam: Habent (inquit) mulieres & Theriſtra, quæ nos palliola poſſumus appellare: quibus obuoluta eſt & Rebecca, & hodie quoque Arabia & Meſopotamia operiuntur feminæ, quæ dicuntur Græcè Theriſtra ab eo quod in θέρει, hoc eſt in æſtate et caumate corpora protegant feminarum. Hactenus ille. Quam autem decebat Herculi Theriſtrum veſtis tenuiſſimæ, tam ornabat Omphalen Leonina pellis. nam hoc eſt quod Tertullianus vult dicere.

75. Sed & qui arte Tyrinthium acceſſerat pugil Cleomachus, &c.] Vat. cod. legunt: ante. Atqui, Cleomachus hic, Magneſius fuit (inquit idem) qui cum in amorem cuiuſdam cinedi incidiſſet, & orationem & mores cinædorum imitatus eſt. De Olympus agonibus alibi lacius. Lego paulopoſt: inter cutem ex cod. Vatic. pro: intercutem.

76. Nouianos fullones] Sic à Nouio poëta dictos (vt adnotauit Turnebus) quia fabulam a ſe editam, fullones, inſcripſit, quo in verbo inſit nefanda obſcœnitas. De Lentulo Mimographo latius in Apolog. infra.

77. Vtique ſicut faſtigia ceſtuum virus occupauit) ita hunc locum reſtituo partim ex cod. Vat. partim ex prima edit. pro eo quod erat: Veſtigia ceſtuum viria. niſi quis malit: virilia, aut potius: viratia, immo virioſa, id eſt magnarũ virium ſicuti interpretatur Nonius Marcellus. Nã ſic infra tom. 1. Auctor aduerſus, Valent. exercitata viria & vſu virioſa dixit. niſi quis Carrioni aſſentiatur, legens faſtigia, aut, veſtigia ceſtuum viria occupauit. Magiſtri veteres interpretãtur virias, & viriolas. χλιαρία. ψέλια. περιχείρια. βραχιόλια γυναικῶν. armillas muliebres. tralatione, inquit Carrio, pulcherrima & huic loco aptiſſima.

78. Ita & endromidis ſolocem aliqua multitia ſyntheſi exſtruxit] placet magis exſtruxit: quam extruſit. Endromis (vti rectè adnotauit Rhenanus) veſtis erat hirſuta & villi longioris, qua in balneis & gymnaſiis præcipuè ſolebant vti veteres: ſic dicta quod apta curſui foret. nam δρόμον Græci curſum vocant. Conuenit autem hic Endromis pugili & curſori Cleomacho. Porrò Solox lanam craſſam ſignificat, auctore Feſto. Multitia autem erant veſtimenta ſubtiliſſimis filis contexta. Syntheſim domeſticam veſtem fuiſſe conſtat, breuem & expeditam, ac ex diuerſis lanarũ coloribus compoſitam, quod nomen ipſum arguit, qua non indecorum erat vti ſenatores quoque & equites Romanos, ſubinde precioſiori vt in diebus feſtis, ſubinde viliori vt in Saturnalibus & balneis. Hic Multitiam ſyntheſim adiectiuè videtur vſurpare, pro ſubtili veſte.

79. Phyſconem & Sardanapalum, &c.] De Sardanapali mollicie nota eſt hiſtoria. de Phyſcone non perinde, eo quod varient hiſtoria in Regibus Ægypti Ptolomæis quibus cognomentũ Phyſcon. nam Ioſephus Ptolomæi Epiphanis filium minorem natu ita nuncupatum ſcribit Antiq. lib. 12. cap. 6. fratrem Ptolomæi; cui videtur conſentire Strabo dum Philometoris ſucceſſorem, quem alij Euergetem, ipſe Phyſconem nominat, & eum quem Euſebius Phyſconem ipſe Lachurum, ſicut Ioſephus etiã lib. 13. cap. 17. eundem nempe, qui a matre Cleopatra expulſus ſit. Iuſtinus ſimpliciter de Ptolomæis loquens, poſt Philopatorẽ nihil etiã lucis addit. Cum autẽ Neronem cum Phyſcone comparet, mihi maximè placet vt intel-

ligatur ſenior ille Ptolemæus Straboni & Ioſepho dictus Phyſcon, maritus Cleopatra ſuæ ſororis, cuius & crudelitatem & vitæ impuritatem Iuſtinus lib. 38. ſimilem deſcribit illi, quam Suetonius Neroni appingit. pro quo facit illius hæc deſcriptio: Sagina ventris non homini ſed belluæ ſimilis. nã φύσκων ventricoſum ſignificat.

80. Nec tepidior vis vanæ quoque gloriæ, &c.] Ad Alexandri magni delitias & mollitiem Perſicam (nam Darius Medus etiam Perſa à quibuſdam vocatur) alludit, qua ille captiui Regis habitu ſe induit.

81. Sarabara] namque, vti adnotat Rhenanus, veſtis eſt Perſica ſiue Medica (vti Turnebus) fluxa. fit einſdem mentio Danielis 3. quod ea veſtitus fuerit Daniel, & tres pueri ſaltem iuxta lect. lib. de Trin. Tom. 5. infra & Auctoris T. 3. lib. de Reſurr. carnis ac lib. de Orat. Tom. 2. Notandæ autem hic voces: flabellatur. &: Cataphractem triumphalem. ſecundum quod legit 1. Vatic. cod. pro: Cataphractem. Vegetius ita nuncupat thoracem militarem, quod paulòpoſt dicit: pectus ſquamarum ſignaculis deſculptum.

82. Niſi quod & philoſophi, &c.] de Ariſtippo id apertius narrat Auctor, infra in Apolog. Atqui baxea Tyria pro: baxa, ſubſtituimus ex Turnebi coniectura; qui adnotauit quod, Baxea, crepida ſit Philoſophica; quam, ſi purpuratus erat Philoſophus, etiam Tyriam id eſt purpuream, eſſe oportuit.

83. Atquin alius & ſericatus & crepidam æratus, &c.] de Empedocle loquitur, ſicut etiam lib. ad Martyr. Tom. 2. ac de Anima. Tom. 3. Porrò quod, thori Platonici ſint; latius infra in Apolog. cap. 47. Hoc tradit (inquit Rhenanus) & Laertius in vita Empedoclis, ſolitum illum ære calceari. Indicauit etiam hunc in ignes Ætnæi montis inſiluiſſe, ex crepidulis altera, vi flammarum ad exteriora reiecta: quo ſe coniecerat latenter abſque arbitris, vt deus factus putaretur, dum mortuus ignoratur. Hinc ridet illum Tertullianus, quod contemta hominum ſorte diuinitatem impudenter affectarit; dignum aſſerens qui à Diogene illo libertino Philoſopho, non lutulentis pedibus impetatur, ſed in ipſa adyta Deæ impuriſſimæ Cloacinæ & mulierum & ſeruientium, rapiatur. Alludit deinde Auctor ad cymbala quæ Bachantium indumentis ſubſuebantur.

84. in adyta Cloacinarum.] De Cloacina Dea vide Adnot. noſtras in Cypr. lib. de Idol. vanit. numero 24. Hoc vnum addam Tertull. Cypr. Lactantium ac DD. Prudentium & Auguſtinum Cloacinam vocaſſe à cloaca loci gratia; ſed olim etiam Venerem Cluacinam dictam iuxta Plin. lib. 15. cap. 19. nat. hiſt. Cluere, enim (inquit) antiqui purgare dicebant. probat vtrúmque Turnebus Adu. lib. 23. cap. 12. dicens ab eodem verbo eadem ſignificatione etiam cloacas dictas, quod ſubterraneis cuniculis oppidorum ſordes perpurgarent.

85. Prorſus ſi quis mæandrico fluxu, &c.] Vulg. lectio erat: Mænadrico. Vat. cod. Mænandrico; è qua veram lectionem conieci: mæandrico. Iuxta illud Virg. Æneid. 5.

Victori chlamydem auratam, cui plurima circum
Purpura, Mæandro duplici Melibœa cucurrit.

Hoc eſt, interprete Seruio, flexuoſa purpura in modũ Mæandri fluminis. epiſchynium autem rectè Turneb. interpretatur, ſupercilium.

86. quantum denotatui paſſiuitas offert.] paſſiuitas (vt rectè adnotauit Rhen.) promiſcuam frequentiam hic ſignificat. Ita dixit infra in Apolog. ſuppeditante materias paſſiuitate luxuriæ.

87. libertinos in equeſtribus ſubuerbuſtos in liberalibus, &c.] Varia veſtium genera pro qualitate perſonarum & feſtorum dierum ſignificat Auctor. Sicuti enim pulchrè adnotauit Petrus Faber Semeſtr. l. 2. quũ ſerui atris & pullatis veſtibus ſiue lacernis plerúmque vterentur, ingenui albati incederẽt; quibuſdam diebus & præſertim Saturnalibus permittebatur vt ſerui ingenuorum & liberti dominorum ſuorum veſtibus vterẽtur. citat ad hoc Horatium, Dionem, Lampridiũ & Plautum. Porrò: ſubuerbuſtos interpretatur Turnebus Adu. lib. 14. cap. 1. ſub verberibus vſtos, tanquam vox ſit licẽtia Comica, quales ſupra, è multis vocibus coagmentata. Carrioni videbatur eſſe quaſi ſub veru vſtus. vt veru ſit ipſum ſtigma, & ſubuerbuſtus ſtigmatia. eo quod, inquit, Feſtus ſcribat, ſubuerbuſtam veribus vſtã ſignificat Plautus cum ait: Vlceroſam, compeditam, ſubuerbuſtam, ſordidam. Rupices, Auct. lib. de Anim. interpretatur Barbaros; & iterum ea voce vtitur eo ſignificatu in Apolog. Supra autem per Rupicem videtur intelligere qui in Rupibus agit. Quod autem dicit: veſpillo, leno, laniſta tecum veſtiuntur,] infra ſub finem libri apertius ſic effert: omnis gladiatorum ignominia togata producitur.

88. Cæcina Seuerus, &c.] Cæcina (inquit Varro de ling. Lat. lib. 9.), Perperna & Spurina, figura muliebria dicuntur habere nomina, non mulierum. Vide Rom. hiſt. de Cæcina Seuero.

89. Lentuli auguris.] Cn. Corn. Lentulus Augur, conſul fuit anno vrbis C. IↃ CCXXXIX. cum M. Licinio Craſſo ſub Auguſto Cæſare.

90. & ſtolam & ſupparum & crepidulum & caliendrum, &c.] Turnebus crepidulam legit. ſed magis placet vulgata lectio. nam crepitulum Feſto ſignificat ornamentum capitis, quod in capitis motu crepitum facit. De ſtola & ſupparo & interula cuius cap. ſequ. meminit, vide Nonium; caliendrum (inquit Turnebus) operimẽtum capitis ſignificat à Græco χαλύντρον; vſurpatum etiam ab Arnobio lib. 6. Aduerſum gentes. De lecticis ac lecticarijs vide tom. 2. lib. 1. ad vxorem. Ego vero vt conſtet ſenſus ſcripſi: ſellas quîs, pro; quibus, &, eiectauere, retinuimus, eo quod eadem voce vtatur lib. de Spect. tom. 2. frictrices (iuxta Rhenanum) τὰς τριβάδας intelligit, quarum obſcœniſſimam fœditatem quamlibet ſcurrilis Lucian. explicare ſuperſedet. Paulopoſt: &, expunxi eo loco: cum latrinarum antiſtes &c. & cum Turn. lego; armillis: pro; armillas.

91. Purum aut mulleolum inducit calceũ, &c.] Calceorum varia genera Tertulliano. hic, puri, & mulleoli; at infra; vnguipedes, ſeu potius iuxta vat. cod. vncipedes ac perones. de quibus ſic pulchrè in Feſtũ Ioſ. Scaliger. Catonis verba ita legẽda ſunt: Qui magiſtratũ curulẽ cœpiſſet, calceos mulleos, alij vncinatos, cæteri perones. magiſtratu enim functi, mulleos, milites fulminatos, cæteri perones καὶ ἀμαρβύροους. Talia autem fuiſſe omnia genera calceorum apud Romanos, qualia Turcarum crure mediotenus ex hoc loco Tertulliani colligit Scaliger.

92. Vel illos item habitus, qui nouitate veſtitus religionem, &c.] Agit de vario veſtitu eorum qui aut, Cereri, initiantur, aut Bellonæ, aut Saturno, aut denique Æſculapio. quorum primus, cultum omnia candidatum vittæ & galeri priuilegium; ſecundus, tenebricæ veſtis & tetrici velleris; tertius, purpurei & galatici (de quibus Plinius lib. 9. cap. 41.) ruboris ſuperiectionem, poſtremus, pallium & crepidas cretatas (quod pro Græcatas ſubſtituit Turnebus) id eſt, can-

didas

didas dat ſicuti Cicero ad Atticum faſcias tratatas dixit.

93. Enimuero cum hanc primum Sapientiam veſtit,&c.] tacitè adtingit ſuam ad Chriſtianiſmum cõuerſionem.

CAP. V.

94. Tamen, inquis: Ita à Toga ad Palliũ, &c.] Capite hoc moleſtiam togæ & e contrario tum ſimplicitatem ac facilitatem, tum innocentiam pallij pulchrè deducit.

95. An aliter mutauit Anacharſys, &c.] Anacharſyn ex Rege Scythiæ Philoſophum ſolum ex Barbaris extitiſſe cenſet Lact. lib. 3. cap. 24. qui (inquit) Philoſophiam ne ſomniaſſet quidem, niſi & linguam & litteras Græcas ante didiciſſet. Habes eiuſdem Apophtegma infra 2. cap. Apologetici.

96. Adeo nec artifice neceſſe eſt, &c.] Neceſſe eſt, pro: opus eſt. Pulchrè autem deſcribit Togam: in qua deſcriptione notandæ ſunt phraſes metaphoricæ: rugas formare, deducere in tilias, contracti vmbonis figmentum; vmbonem recognoſcere & reformare; tabulis deficientibus; tabulato in terga deuoto. Porro ex Vatic. cod. & Latinio ſubſtituimus: indutum ne an onuſtum; pro eo quod erat: indutum an ne onuſtum notanda etiam phraſis: domum conſequar, pro: in domum.

97. Etiam ſi duplex quod Crateris more, &c.] Duplex erat (inquit Turnebus) Cynicis Pallium, vt Crateti & Diogeni iuxta Laertium. vnde & Horatius ſcripſit.

Contra quam duplici panno patientia velat.

Cynicorum enim profeſſio, patientia & æquanimitas. rurſum metaphorice infra; cippus; pro loculo accipitur quo veſtes reconduntur.

98. Ego, inquit, nihil foro, &c.] Vel hinc patet iureconſultum fuiſſe Tertullianum antequam Chriſto nomen daret, vbi pulchrè diſtinguit tanquam pallio interloquẽte varia loca vbi ius dicebatur ſeu comitia habebantur, nempè: forũ, campum, curiam, roſtra, prætoria, cancellos, ſubſellia. de quibus non nihil videre licet apud Varronẽ lib. 4. de ling. lat. vbi loca deſcribit vrbis Romæ.

99. Certè cum ad Epicuros & Zenonas vetum eſt, &c.] De Epicuro & Zenone latius tom. 3. lib. de Anima. hic autem illis attribuit quod quietem pro ſummo bono habuerint; ad quorum inſtar meliorem contendit vitam Tertull. in ſeceſſu, quam in promptu, id eſt, in publico; addens pulchrum epiphonema: Nemo alij naſcitur, moriturus ſibi.

100. Soleo de qualibet margine vel ara, &c.] Turnebus cenſet legendum imagine. ſed magis placet: margine, præſertim quum Vat. cod. id legant, & Iuuenalis etiam dixerit ſem. genere: plena iam margine libri. Metaphoricè autem vſurpat: veternos, &; impetiginem, pro vitijs.

101. qua M. Tullius quingentis milibus nummûm orbem citri emit, &c.] Rectè Iunius Animadu. lib. 5. cap. 10. (vbi reliquam penè huius capitis partem egregiè explicat,) & poſt eum Turnebus legunt; nummûm, pro: non vnum, nam ſic erat in 1. edit. ad marg. Qui etiam legit; cedri, pro; citri; idque (inquit ipſe) Plinij auctoritate, vnde iſta Auctor mutuatus eſt; ſicuti & alia quamplurima. ſed mihi magis placet; citri; tum quod Plinius non vno in loco cedrum & citrum arbores coniungit, tanquam ſimiles; tum quod etiam Dioſcorides citrum in Mauritania, & circa Hammonis templum frequentem dicat: vti adnotauit Calcagninus lib. 12. vbi etiam de menſis agit citreis M. Ciceronis & Gallij Aſinij: tum denique quod apud Tullium Ciceronem Orat. 6. in Verrem legatur; menſa citrea. quo fit vt etiam Plinium lib. 13. cap. 15. ſic reſtituendum cenſeam: Athlas (inquit) mons peculiari proditur ſilua; de qua diximus. Confines ei Mauri, quibus plurima arbor Citri (ſic lego pro; cedri) & menſarum inſania, quas feminæ viris cõtra margaritas regerunt. Extat hodie M. Ciceronis in illa paupertate; & quod magis mirum eſt illo æuo, emta HS. vndecim. cũ hac memoratur & Galli Aſinij HS. vndecim. Quia autem in pretio longè diſſident Plinius & Tertullianus putat legendum Turnebus; quindenis: & Latinius; quinquagenis, pro, quingentis. ſed etiam in hoc diſcrimen eſt, quod hic tantum impendiſſe Aſinium refert; niſi quod latifundij taxationem menſarum illarum pretia ſuperaſſe dicit Plinius; non enim eſſet tum quingentorum millium precium (vti rectè adnotauit Latinius) à rei veritate alienum, vt menſa conſtiterit XV. M. aureorum. Eodem pertinet illud Tertull. lib. de Anima infra tom. 3. quod menſis Ciceronianis infertur.

102. Item qua lances centenarij ponderis Sylla molitur] de hoc ſic Plinius l. 33. cap. 11. Quæ omnia expiauit bellum Syllanũ. paulo enim ante factæ ſunt lances è centenis libris argenti. Hinc illud Auctoris l. dict. de Anima: quod lancibus ſplendidiſſimis Syllanis effertur.

103. Cum Druſillanus equidem ſeruus Claudij, &c.] ex Iun. & Vat. cod. lego: equidem, pro, & quidem. Res nota ex Plinij loco citato. Noſtra ætas (inquit) fortior fuit Claudij principatu. Seruus eius Druſillanus nomine Rotundus, diſpenſator Hiſpaniæ citerioris quinquagenarium lancem habuit, cui fabricandæ officina prius exædificata fuerat. Vocat autem ille lancem (inquit Rhenanus) quam Tertullianus promulſidẽ, qua videtur ſignificare ipſum promulſidarium, hoc eſt vas quo promulſis continetur. Legimus etiam cum Iunio: in menſis, pro, an. & ex Plin. reſtituit Rhenanus Druſillanus pro: Ruſillianus. Eodem ſpectat illud Auctoris infra Apol. cap. 6. num. 76. Et in lances (parum eſt, ſi ſenatorum, & non libertinorum, vel adhuc flagra rumpentium) argentaria metalla producta.

104. Qua Vedius Pollio, &c.] de hoc (teſte Rhen.) ſic ſcribit Plin. lib. 9. cap. 83. Inuenit (inquit) in hoc animali documenta Vedius Pollio eques Rom. ex amicis Auguſti, viuariis earum immergẽs damnata mancipia, non tanquam ad hoc feris terrarum non ſufficientibus, ſed quia in alio genere totum pariter hominem diſtrahi ſpectare non poterat. Vide Seneca lib. de Ira ad Nouatum, eiuſque verba apud Crinit. citata lib. 6. de hon. diſcipl. cap. 10. qui primus hunc locum illuſtrauit. idem autem hic Vedius apud Plinium, Senecam, alios aliquando Atedius nominatur. apud Cornelium Tacitum vno & eodem loco Vedij & Atedij mentio eſt: dubium vt ſit quo nomine appellari debeat. & alioqui in veteribus inſcriptionibus Atedij Pollionis mentionẽ reperiri monuit L. Carrio. Ceterum (vt adnotat Turnebus) non conuenit Tertulliano cum aliis ſcriptoribus in murena. nam alij dentatam & truculenti morſus, ipſe vero edentulam dicit. quo loco etiam cum Turnebo repoſui: delectato; conſentientibus Vat. cod. pro; delectatus.

105. Qua Hortenſius orator, &c.] Pauonem (inquit Rhenanus) cibi gratia Romæ primus occidit orator

Hortenſius *adicialı cena ſacerdotij. Plinius* l.10.c.20.

106. qua Aufidius Lurco, &c.] *Saginare (inquit idem) primus inſtituit circa nouiſſimum* piraticum *bellum* M. Auf. Lurco *exque eo quaſtu reditus ſeſtertium* L X. M. *habuit. Plinius l. & c. eodem. Reſtituimus autem ex coniectura Io. Herriſij Angli* : in adulrerinum ſaporem, *pro* : adulterium.

107. qua Aſinius Celer mulli vnius obſonium ſex H-S. detulit,] *Sic rectè ex coniectura Rhenani. Seſtertia enim ſex idem conſtituunt quod ſex milia nummûm. Sanè de hac re non conuenit apud Auctores. nam octo millibus emptum ſcribit Plinius, Macrobius ſeptem. Iuuenalis vero Sat. quarta ait:*

—Mullum ſex millibus emit,
Æquantem ſane paribus ſeſtertia libris:
Vt perhibent qui de magnis maiora loquuntur.

Vide Adnot. noſtras ad epiſt. 60. n. 5. D. Cypr. de ſeſtertijs.

108. qua Æſopus hiſtrio, &c. ſexcentorum millium patinam conflauit.] *Rectè ex Plinio* : ſexcentorum, *repoſuit Iunius. pro* ; centum, *qui huius rei (vti etiam Rhenanus adnotauit) lib. 10. cap. 51. in hac verba meminit* Maximè tamen inſignis eſt in hac memoria Claudij Æſopi tragœdi hiſtrionis patina ſexcentis ſeſtertijs taxata; in qua poſuit aues cantu aliquo aut humano ſermone vocales milibus ſex ſingulas coemptas. *ex eiuſdem coniectura legimus:* conflauit; *pro*; confiſcauit.

109. qua eius filius, &c.] *De Clodio Æſopi tragœdi filio id habet ibidem Plinius, & lib. 9. cap. 35.*

110. Taceo Nerones, Apicios, & Rufos, &c.] *De* Nerone *ſcribit Suetonius cap. 27. indixiſſe eum familiaribus cœnas; quorum vni mellita quadragies H-S. conſtiterunt. Iura* Apicij *celebrat D. Hieronymus lib. 1. aduerſus Iouin. exſtâtque libri, ſi tamē illius ſunt, de condiendis cibis.*

111. Dabo catharticum impuritati Scauri] *καθάρτικον Græcè ſignificat, id quod purgandi vim habet. Opinatur autem eum loqui Rhenanus*, de M. Æmilio Scauro, *quem Salluſtius auctor eſt, hominem fuiſſe nobilem, impigrum, factioſum, audacem, & qui ſciret vitia ſua callide occultare. ſed grauiter errat Rhenanus; inquit Carrio. fuit enim hic Scaurus, vti me monuit clariſſimus doctiſſimuſque vir Nicolaus Faber Senator regius, vltimus ex familia Scaurorū, teſte Seneca Patre ſuaſoria prima: vixitque imperante Tiberio; ſub quo à Seruilio Corneliſque & (eodem teſtante Seneca) Thuſco oratore accuſatus, damnationem morte præuenit. verba Taciti de eo Annaliū lib.* VI *A. V. C.* IↃ CCXXCVII. *ſunt hæc.* Mamercus dein Scaurus rurſum poſtulatur, inſignis nobilitate & orādis cauſſis; vita probroſus. nihil hunc amicitia Seiani, ſed labefecit haut minus validum ad exitia Macronis odium, qui eaſdem artes occultius exercebat: detuleratque argumentum tragœdiæ à Scauro ſcriptæ additis verſibus qui in Tiberium flecterentur. Verum ab Seruilio & Cornelio accuſatoribus, adulterium Liuiæ, magorum ſacra obiectabantur. Scaurus, vt dignum veteribus Æmylijs, damnationem anteit, hortante Sextia vxore, quæ incitamentum mortis & particeps fuit. *Adde quod illi Scauro, quem Salluſtius ſenatus principem fuiſſe dicit; nuſquam obijciatur impuritas. at huic manifeſte Seneca filius lib. de beneficijs* IIII *cap.* XXXI. *ita imponit.* Quid tu cum Mamercum Scaurum conſulem faceres, ignorabas ancillarum ſuarum menſtruum ore illum hiante exceptare? Nunquid enim ipſe diſſimulabat? Nonquid purus videri volebat? Referam dictum eius in ſe quod circumferri memini, & ipſo præſente laudari: Pollioni Aſinio iacenti, obſcœno verbo vſus, dixerat ſe facturum id quòd pati malebat. & cum Pollionis attractiorem vidiſſet frontem: Quidquid, inquit, male dixi, mihi & capiti meo. Hoc dictum ſuum ipſe narrabat. Hominem tam palàm obſcœnum ad faſces & ad tribunal admiſiſti? Nempè dum veterem illum Scaurum ſenatus principem cogitas, indigne fers ſobolem eius iacere. *hæc Carrio.*

112. & aleæ Curij, &c.] *Aſconius Pedianus (vti poſt Crinitum obſeruauit Rhenanus) in commentarijs in orationem M. Tullij Ciceronis, quam aduerſus C. Antonium & L. Catilinam habuit, adnotauit*, Q. Curium *notiſſimum aleatorem fuiſſe, & poſtea damnatum, celebratumque à Caluo poëta huiuſmodi verſiculo*; Et talis Curius pereruditus.

113. & vinolentiæ Antonij,] *ita* vinolentum Aotonij *furorem dixit Cicero lib. 12. familiar. epiſt. 55. eodem etiam alludit. lib. 14. ad Att. epiſt. 4.*

CAP. VI.

114. Sermone (inquit) me ſuaſiſti, &c.] *in commendationem* pallij *poſtremò hoc capite adſert, quod, vel ſolo occurſu palliati philoſophi, improbi mores erubeſcant; quódque illo omnes artes veſtiantur & philoſophia chriſtiana, cum toga vtantur cerdones & gladiatorum turba. Atqui*, inquis, *lego ex coniectura, pro*; inquit. *quia ſupra initio cap. 5. ſic legitur. Græcam autem eſſe phraſin adnotauit Gagnæus, hanc nempè*: λόγῳ μεπείσης φαρμάκῳ σοφωτάτῳ.

115. numerorum harenarius] *id eſt, qui (vti interpretatur Turnebus) in ſchola tamquam in harena numeros exercet & docet, à Circenſi harena tranſlatione ſumpta. niſi potius quis putet ratiocinatorem ita vocari, quadam veri ſuperlatione, quaſi harenam numerare poßit, iuxta illud Horatij:*

Te maris & terræ numeróque carentis harenæ
Menſorem.

116. & qui ſtellarem coniectat, & qui volaricam ſpectat,] *Sicuti prius ad incertas coniecturas Aſtrologiæ, ita poſterius ad certam notitiam ſtellarum curſus, Aſtronomiam nempè, pertinere videtur.*

117. At ego iam illi etiam diuinæ ſectæ, &c.] *De* ſecta *in bonam partem vide Adnot. noſtras in epiſt. 23. D. Cypr. num. 14. Vtitur ſimiliter Auctor infra lib. de Teſtim. Animæ & in Apolog. & de fuga in perſec. & lib. ad Scapulam cap. 4. & lib. de Cor. mil. cap. 7.*

ARGVMENTVM APOLOGETICI ADVERSVS GENTES, PER IACOBVM PAMELIVM.

TERTVLLIANVS, *quo tempore Seuerus Imperator cum Antonino filio, annum circiter ſeptimum res Romanas adminiſtrabat, cum videret Chriſtianum dogma, cui iam erat initiatus per Sacrorum Pontifices initio quintæ Perſecutionis exagitari diuexarique per orbem; ita vt Chriſtiani indicta cauſſa necarentur diuerſis ſuppliciorum generibus; nec poſſet palam illis patrocinari,*

quod de ſolo nomine, & ex præiudicio damnatio irrogaretur: Chriſtianam religionem, hac Apologetica oratione ad Antiſtites Romanos miſſa, qua poteſt ratione, defendit. imitatus eſt quidem (vt verbis Bap. Egnatÿ vtar) Iuſtinum maximè & Ariſtidem, qui in hoc genere præcipuũ ſunt nomen adſecuti; ſed ita, vt vtrumque & acumine & eruditione facile ſuperet. quantus enim contra Gentes inſurgit? quàm conſtans puritatem noſtræ fidei tuetur? quos ille Auctores non legit? quas eorum diſciplinas non adigit? vt vel vnicus hic liber ad conuincendam gentium pertinaciam ſatis eſſe potuerit. Quod certè veriſſimum eſſe Lactantius quoque cõfitetur lib. 5. Inſtit. c. 4. dum dicit, Tertullianũ hanc cauſſam plenè peroraſſe. His adde, quod ſi de aliquo alio huius Auctoris ſcripto, de hoc locutus videatur D. Hieronymus Epiſt. ad Magnum: Apologeticus (inquit) eius, & Aduerſus Gentes libri, cunctam ſeculi continent diſciplinam.

I. *Principio autem, quia palam id non licebat, occulta litterarum via, captata beneuolentia à perſona iudicum, attentioneque conciliata, quod nihil de cauſſa ſua deprecaretur, ſed hoc ſolum ageret, ne inaudita damnetur; ab odio Nominis diſputationem ſuam exorditur: quippe quod præcipuam perſecutionis anſam dederit; vel inde bonam eſſe vel malam Chriſtianorum ſectam comprobãs, quod latere Chriſtiani non geſtiant, ſed interrogati vltrò confiteantur.*

II. *Deinde quod Nomen potius quam crimen in Chriſtianis damnetur, latè proſequitur; ex Iudicum peruerſitate in damnandis Chriſtianis, quibus ſolis ad negandum tormenta adhibebantur; aliis autem ad confitendum; obiter impugnans decretum Traiani Cæſaris, de non inquirendis, puniendis tamen, qui ſe offerrent Chriſtianis.*

III. *Confirmans iam dicta, quod bonum alioqui teſtimonium ferentes, admiſceant ſolius nominis exprobrationem; quum tamen nihil maledicum aut impudicum ſonet, & nouum non ſit, quod aliqua diſciplina de magiſtro cognomentum ſectatoribus ſuis inducit.*

IIII. *Exinde, ne fortè Legum aduerſus veritatem adſtruatur auctoritas; eas errare potuiſſe, vt pote ab homine conceptas, & proinde recognoſci poſſe, pulchrè deducit; exemplis tum Lacedæmoniorum tum Romanorum, immo ipſius Seueri, qui Papias vaniſſimas de ſuſcipiendis liberis leges heri excluſerit.*

V. *Iniquitatem legum aduerſus Chriſtianos, ab earum origine retractans, quod primum Cæſariano gladio in hanc ſectam ferocierit, iniuſtus, impius, turpis Nero; quem quidem imitatus in crudelitate ſit Domitianus; ſed cœptum repreſſerit, & deinceps difficile ſit reperire aliquem Chriſtianorum debellatorem.*

VI. *Adiciens pro huius propoſitionis coronide, quod à Legibus ſuorum inſtitutorum multum exorbitarint Romanorum mores.*

VII. *Porro propius ad inſtitutum veniens, latiſſimè proſequitur, quod quantumuis de grauiſſimis criminibus, infanticidio, ſanguinis humani pabulo, ac incœſto, accuſarentur Chriſtiani, nunquam tamen conuicti fuerint; niſi fortè de ſola fama quæ plurimum mendax.*

VIII. *Immo non modo falſa eſſe ea crimina, ſed & non credenda ac aduerſus naturæ fidem.*

IX. *Quid? quod in ipſos qui obiiciebant flagitia dicta retorquet?*

X. *Poſthæc alteram obiectionem, quod Deos Chriſtiani non colerent, ex eo refellit; quod homines illos fuiſſe non deos ipſa gentium conſcientia infiicias ire nequeat.*

XI. *Et vero, cur poſt mortem dÿ facti adſeuerentur, cauſſas eſſe vaniſſimas, præſertim cum crimino ſiſſimos quoſque ἀποθεώσει dignati ſint; dignioribus apud inferos relictis.*

XII. *Quin potius, aut nomina eſſe vana mortuorum quæ ab his coluntur, aut ſimulacra ex communi vaſculorum materia, quaſi fatum conſecratione mutant, idem paſſa vt fiant quod patiuntur Chriſtiani.*

XIII. *Tacitam autem obiectionem, qua reſpondebant,* Sed nobis Dÿ ſunt, *pulchrè confutat, proprius ipſorum ludibriis in Deos, tum domeſticos, tum publicos.*

XIIII. *Quæ potiſſimum reperire ſit apud Poëtas & Philoſophos.*

XV. *Quæ denique Mimographos in theatris ac ſcena repræſentare non pudeat & impune liceat.*

XVI. *Deinceps ad tertiam cauillationem de capite aſinino ac Onochite tanquam Chriſtianorum diũ, Crucis religione, & Solis cultu, reſpondet, duo illa meras eſſe calumnias, & in eos retorquet: Crucem vero non nouam eſſe, ſed & ab ipſis gentibus vſurpatam, tum in deorum ſimulacris, tum in tropæis; inſuper & venerationi eſſe in ſignis, vexillis, ac labaris caſtrorum; Solem autem à Chriſtianis minime adorari, ſed hinc ortum cauillum, quod diem ſolis obſeruent, & ad Orientem precentur.*

XVII. *Porro dilutis criminibus quæ falſo obiiciebantur, quod Deus verus vnus ſit, partim ex operibus diuinis, partim ex Animæ teſtimonio etiam apud deorum cultores (de quo latius in eiuſdem argumenti libro ſequenti) comprobat.*

XVIII. *Addens, vt hoc ipſum impreſſius & plenius noſſemus, ſacræ litteraturæ inſtrumentum adiectum à deo, nec ipſis incognitum; quippe cùm Ptolomæus Philadelphus Ægypti Rex litteras eas ſacras in Græcum ſermonem interpretari iuſſerit.*

XIX. *Iiſdem autem auctoritatem vindicari ſumma antiquitate: cum Moyſes omnes origines, gentes etiam*

pleráſque & vrbes, ipſos denique Deos gentium aliquot ſæculis anteceſſerit.

XX. *Tum etiam earum Maieſtate & diuinitate, vtpote quibus non modo mundi exordium & exitus, ſed & quicquid agitur prænuntiatum fuerit.*

XXI. *Neque tamen, quia Iudæorum inſtrumentis antiquiſſimis religio Chriſtiana ſuffulta eſt, eandē eſſe cum ſecta Iudæorū; qui iam cæli & ſoli ſui extorres per orbē vagātur, ſed, iuxta prædictiones, ex omni gente & populo & loco iam delectos eſſe Dei cultores, ex quo Chriſtus Dei filius, verus deus, verus homo, λόγος ſeu ſermo atque ratio, vniuerſitatis artifex, ex virgine natus, & ſub Pontio Pilato paſſus, poſt reſurrectionem a mortuis, ordinatis ad officium per orbem prædicandi diſcipulis, in cælos aſcendit. neque mirum quod deus per Chriſtum colatur; cum & Iudæi & Græci & Romani ab hominibus dei cultū acceperint:*

XXII. *His adiicit de dæmonibus diſputatiunculam; quos & philoſophi nouerint, & poetæ, & vulgus indoctum, & Magi; Socrates denique & Plato; qui hoc vnum agunt, vt numina lapides credantur, & Deus vnus non quæratur.*

XXIII. *Proinde, cum Magi eadem cum illis edant phantaſmata, habentes adſiſtentem eorum poteſtatem; & eadem dæmones quæ dij gentium operentur, præſumendum, ipſos eſſe qui ſe deos faciunt, quum eadem edant quæ deos faciunt credi, præſertim, cum ſe dæmones eſſe non deos profiteantur, à Chriſtianis adiurati.*

XXIIII. *Et vt conſtaret illos deos eſſe; non inuidere illos debere Chriſtianis, qui ſummum deum principem maieſtatis colant, notum etiam Platoni; præſertim, cum non modo Romanis, ſed & vnicuique prouinciæ ac ciuitati ſuus deus fuerit.*

XXV. *Quoniam autem Romani nominis mētio incidit, magnam apud eos præſumptionem fuiſſe, quod ob cultum deorum imperium occupaſſent; apud quos non niſi poſt Reges exactos, aut ſimulacra aut templa dijs erecta fuerint.*

XXVI. *Quin potius, illum regna diſpenſare verum Deum, cuius eſt orbis qui regnatur; quod vel ex iis Imperiis patet, quæ ante Romanum floruiſſe conſtat.*

XXVII. *Atque hæc omnia ſufficere, ad diluendum crimen leſæ diuinitatis; neque id etiam incurrere Chriſtianos quod ſacrificare diis nolint; quippe quos dæmones non deos norint, à quibus iſta ſuggeruntur.*

XXVIII. *Veniens deinde ad ſecundum titulum læſæ Imperatoriæ maieſtatis; primum illis improperat, quod eo ipſo in deos ſuos irreligioſi eſſent, quod plus honoris Imperatoribus quam Ioui aut ceteris diis exhiberent.*

XXIX. *Deinde dicit, conſtare debere, an iſti quibus ſacrificari volunt poſſint ſalutem impertiri Imperatoribus; præſertim cum ſuas ipſi ſtatuas & ædes non niſi Cæſarum excubiis tueri poſſint.*

XXX. *Rectius itaque Chriſtianos pro illorum ſalute deum æternum inuocare verum & viuum; quem & ipſi præ ceteris propitium ſibi malunt. Illum (inquam) Chriſtianos, manibus expanſis, capite nudo, de pectore precari pro Imperatoribus.*

XXXI. *Quod ſi non credunt: in promptu eſſe diuinas litteras, quibus præceptum eſt, etiam pro inimicis orare, & nominatim pro Regibus & Romano Imperio; præſertim cum clauſulam ſeculi commeatu & longæuitate illius Imperij retardari ſciant.*

XXXII. *Iurare etiam illos per ſalutem Imperatorum, quæ auguſtior ſit omnibus Geniis, id eſt, dæmonibus, quos adiurare ipſi ſolent.*

XXXIII. *Neque vero Imperatorem a Chriſtianis, deum appellari, quod in ipſis triumphis illis à tergo ſuggeratur: Hominem te memento.*

XXXIIII. *Immo nec dominum, niſi more communi; ad inſtar Auguſti Cæſaris, qui ne Dominum quidem ſe dici paſſus eſt.*

XXXV. *Non rectè itaque publicos hoſtes Chriſtianos dici, quod Imperatorum ſollemnia cum laſciuia non celebrent; quippe qui ea obſeruent maiori cum modeſtia, verecundia, pudicitia, quam Quirites; quorum vernacula plebs nulli Cæſari ſua, Romana parcat lingua, etiam ipſa hora qua adclamant: De noſtris annis tibi Iupiter augeat annos; immo ſub ipſis ſacris in Cæſarem conſpiraſſe Caſſios, Nigros, & Albinos.*

XXXVI. *A Chriſtianis autem nihil hoſtile in Imperatores ſtatui; qui etiam male velle, male cogitare de aliquo vetentur.*

XXXVII. *Præſertim cum etiam læſi vicem referre prohibeantur; quo fit, vt aduerſus tot iniurias ad mortē vſque de conſpiratione tamen ne cogitarint vmquam, quamſumuis ingentes ſint numero.*

XXXVIII. *Proindè falſam eſſe calumniam de ſecta hac tanquam de illicita aliqua factione; cum illis nulla res aliena ſit magis quam publica; qui proinde etiam ſpectaculis publicis, in quibus maximè vigent æmulæ ſtudiorum cōmpulſationes, tanquam de ſuperſtitione conceptu renuntiarint.*

XXXIX. *Quod vt magis probetur, ipſe negotia Chriſtianæ factionis edis, Coire (inquam) eos in cœtum; tum ad orationem pro Imperatoribus, tum ad litterarum diuinarum commemorationem, ibidem fieri exhortationes, caſtigationes, & cenſuram diuinam, qua à communicatione ſtationis & conuentus quis ob delicta relegatur; auctoritate ſeniorum & presbyterorum qui præſident. illic etiam depoſita pietatis offerri,*

eaque non epulis ſed egenis & in inſulas relegatis diſpenſari. fratres vero vocari, non modo iure naturæ matris omnium ſicuti cum gentibus; ſed quod & vnum Deum patrem agnouerint, & etiam ſubſtantia familiari fratres ſint, excepto ſolo matrimonio. cœnas autem eorum tales eſſe, quales Megarenſium; quaſi craſtina die ſint morituri, (quod vel ipſum nomen ἀγάπη ſatis indicat) in quibus non prius diſcumbitur quam oratio præmittatur, cum omni ſobrietate; vt pote quibus de nocte Deus ad orandus.

Illis itaque potius factionum nomen accommodandum, qui innocentium conclamant ſanguinem; prætexentes omnis publicæ calamitatis cauſſam eſſe Chriſtianos: cum tamen ante Chriſti aduentum clades maiores & vrbem & orbem ceciderint, & in ipſo deorum cultu Capitolium Senones occuparint, denique ſi quid vrbibus aduerſi accidit, id cum deorum templis commune ſit. XL.

Quinimmo, ipſos potius publicorum incommodorum reos eſſe, apud quos deus ſpernitur, ſtatuæ deorum adorantur; maximè cum dij etiam cultores ſuos lædant: neque vero id in Chriſtianorum deum retorqueri poſſe; quippe qui non diſtinguat inter bonos & malos ante ſæculi finem, & Chriſtianos non lædat, quibus nihil curæ magis quam celeriter hinc excedere. XLI.

Poſtremo, ad alium titulum reſpondet, quo infructuoſos dicebant Chriſtianos; iniuriam eam confutans experientia contraria. quod non ſiluicolæ eſſent Chriſtiani, ſed eiuſdem cum illis victus, habitus, inſtructus, opera quoque ſua vſui omnium publicent, & vectigalia nullo fruſtrent mendacio, in ſolis differentes ceremoniis, ita tamen, vt ſimiles actus alio oportuno tempore celebrent, exempli gratia, thura diis non adoleri, ſed Chriſtianis ſepeliendis merces has profligari. XLII.

Nullos itaque de illis alios conqueri poſſe, quam lenones, perductores, aquariolos, ſicarios, ariolos, magos, & huiuſmodi; cum vel in hoc fructuoſi ſint, quod dæmonia eiiciant. XLIII.

E contrario vero grande detrimentum eſſe reip. cum tot Chriſtiani innocentes erogantur. XLIIII.

Solos igitur Chriſtianos innocentes eſſe, qui innocentiam a deo edocti ſint; gentibus vero eam aut humana æſtimatio tradiderit aut dominatio imperauerit. XLV.

Atqui cum, qui æquiores videbantur, non diuinam eſſe ſectam Chriſtianam adfirmarent, ſed philoſophiæ quoddam genus; inde colligit, non magis igitur Chriſtianos debere cogi ad ſacrificandum aut deierandum, quam philoſophos, qui deos ſuis commentariis deſtruunt, & plerique in principes latrant: antitheſim interim quandam adiiciens inter philoſophos & Chriſtianos. XLVI.

Deinde iterum veritatem Chriſtianæ religionis ex antiquitate ſacrarũ litterarum deducit; quippe è quarum fontibus nemo non poëtarum aut philoſophorum potauerit; quanquam de deo & rebus diuinis non vt inuenerant diſputauerint. quos imitati quidem ſint in hac nouitiola paratura adulteri quidam ſcripturarum, hæretici nempe; aduerſus quos ſe præſcribere regulam veritatis, quæ a Chriſto veniat, per comites eius tranſmiſſa: & nihilominus ab iis fabulas quaſdam immiſtas eſſe; vt quis ideo putet Chriſtianis non credendum, quia nec philoſophis, nec poëtis: exempli gratia, irrideri prædicantes iudicium, gehennam, & paradiſum, quod apud illos ſimilia inueniantur. XLVII.

Atque hac occaſione ad diſputationem de reſtauratione corporum delabitur; eam adprobans, non tanquam μετεμψύχωσιν Pythagoræ, ſed vti reditum ad eandem ſubſtantiam. XLVIII.

Sicuti & ignis æterni ſupplicia vel ex ipſis philoſophorum dictis: quas ſententias mirum eſſe in Chriſtianis præſumptiones nuncupari, quæ in philoſophis ſummæ ſcientiæ vocentur: quæ ipſa etſi falſa eſſent, attamen neceſſaria; inepta, attamen vtilia, quod meliores metu fieri cogant; etſi falſa & inepta, nulli tamen noxia; & proinde quamuis fortaſſis irriſioni obnoxia, non tamen tot ſuppliciorum generibus adiudicanda. XLIX.

Quamquam interim Chriſtianorum victoria in iis conſiſtat ſuppliciis, ob quæ Sarmentitij & Semaxij appellantur, & commendetur etiam apud Gentes eiuſmodi ſublimitas animi, denique exquiſitior iudicum crudelitas ſectæ Chriſtianæ ſit illecebra, & ſanguis ſemen ſit Chriſtianorum. L.

CETERVM *Apologetici Tertulliani aduerſus gentes meminerunt inter veteres Lactantius Diuin. Inſtit. lib. 5. cap. 1. & 4. Euſeb. Eccl. hiſt. diuerſis locis infra adnotatis Tom. v. inter fragmenta Græcorum operum quæ deſiderantur, ac in Chronicis ad ann. domini 38. &* III. *D. Hieron. loc. ſupracitatis. D. Auguſt. (quantum apparet) lib. 7. de Ciuit. dei cap. 11. Vincentius Lirinenſis dum ſcripta aduerſus Gentiles memorat. Niceph. lib. 4 hiſt. Eccl. cap. 12. Hugo Floriacenſis hiſt. Rom. lib. 9. cap. 3. Vincent. denique Bellouacenſ. ſpec. hiſt lib. 11. addens plura ſe ex hoc libro locis congruis inſeruiſſe. Noſtro autem ſæculo antequam excuderetur, Petrus Crinitus de hon. diſc. non vno in loco, & Angelus Politianus meminerunt. nam apud Trithemium neſcio quo caſu omiſſus eſt. Eum autem primus reſtituit Bap. Egnatius an. domini* CIↃ. IↃ. XV. *cuius editionem recuderunt heredes Aldi cum Lactantio anno* XXXV. *Venetijs. poſt quem B. Rhenanus 1. edit. ex Hirſaugienſi & Paterniacenſi; ac. 2. edit. ex cod. Gorzienſi eundem repurgauit, additis argumento & Adnotationibus; quæ cum alibi vbique deſiderentur, exſtant in edit. Io. Gagnæi Pariſienſi deinde etiam Franciſcus Zephyrus adiectis epiſtola nuncupatoria, Argu-*

mento, & Paraphraſi: quam poſtremam (omiſſis reliquis tamquam ſuperfluis) pauciſſimis immutatis retinuimus. Nunc denique ad manuſcripta D. Bauonis ac Elnonenſe ſiue D. Amandi, item Leodienſe Reuerenſſ. D. Læuini Torrentij exemplaria Belgica; præterea Romanos manuſcriptos Vaticanos tres codices, ac veteres excuſos collatus, caſtigatior deo auſpice in publicum prodit, adiectis etiam Argumento & Adnotationibus noſtris. Poſtremo Lud. Carrio I. C. Lutetiæ Pariſiorum eundem cum clariſſimi humaniſſimique viri Cl. Puteani Senatoris in ſuprema curia regij libro antiquiſſimo comparauit: ſcripturarumque varietates appoſuit. A

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTVLLIANI APOLOGETICVS
ADVERSVS GENTES [a] PRO CHRISTIANIS.

CAP. I. SI NON licet vobis Romani imperij antiſtites [b] in aperto & ædito ipſo ferè vertice ciuitatis præſidētibus ad iudicandum, [c] palam diſpicere, & coram examinare, quid ſit liquidò in cauſa Chriſtianorum: [d] ſi ad hanc ſolam ſpeciem auctoritas veſtra de iuſtitiæ diligentia in publico aut timet, aut erubeſcit inquirere: ſi denique (quod proximè accidit) [e] domeſticis indiciis nimis operata ſectæ huius infeſtatio obſtruit viam defenſioni, liceat veritati vel occulta via tacitarum litterarum ad aures veſtras peruenire. B

Paraphraſis Franciſci Zephyri.

Ideo, inquit Tertullianus, duabus de cauſis Chriſtianos damnari indicta cauſa: primum quia vobis, iudices, aliter fieri per leges non liceat, cúmque in vertice ſummáque arce Capitolina ad ius dicendum præſideatis (qui locus eſt vrbis celeberrimus) in operto & procul à populi teſtimonio vobiſcum agi, etiam ſi velitis, non licet. Deinde quia cauſa Chriſtianorum tantis videtur eſſe præiudiciis damnata, tantiſque pſeudofratrum indiciis oppreſſa, vt ſuper eam quiſque iam timeat, & erubeſcat quodammodo palam diligentior haberi: atque id ex omnibus aliis cauſarum generibus ſolum videtur, quod oblatum nulla quæſtione ſeruata de ſubito damnari poteſt. Cum itáque res ſe ita habeat Chriſtianorum, vt vndique à manifeſto patrocinio excludatur, liceat ſaltem in occulto veritatem examinare, & quas ad vos litteras damus legere non dedignemini.

[f] Nihil illa de cauſa ſua deprecatur, quia nec de conditione miratur. ſcit ſe peregrinam in terris agere, inter extraneos facile inimicos inuenire. [g] Ceterû genus, ſedem, ſpem, gratiam, dignitatem in cœlis habere: vnum geſtit interdum, ne ignorata damnetur.

Veriſimile eſt quiſquis reus iudicum attentionem implorat, illud maximè intendere, vt conditionem ſuam deprecando releuet, & quibus poteſt modis ſe ſuámque cauſam commendans miſericordiá moueat. Quæ res in aliorum omnium cauſis tralatitia erat, Chriſtianis verò penitus negabatur, tum quia iudices nullas eorum preces admittebant, tum quod Chriſtiani ad pœnam pleno gradu incedebāt. Tertullianus igitur, ne iudices ſi crederent litteras nihil aliud quàm veniam reatus expoſcere, lectionem ob eam cauſam negligerent: ex auribus illorum hunc in primis ſcrupulum eximere contendit. Ea vis eſt, inquit, Chriſtianæ ſectæ, vt nihil ſollicita ſit, quomodo vobis ſatisfaciens aliquid de ſua cauſa imminui contendat, quo minus damnationem mereri videatur. Cum enim tota eius ratio, atque ſpes omnis à cœlo pendeat, cœleſtia verò oppoſita ſint omnia terrenis, quid mirum, ſi diuerſa quoque eſt eius conditio, alitérque tractetur apud externos quàm æquum ſit atque legitimum? Sed hoc vnum eſt quamobrem attentionem veſtram requirat, quia vehementer exoptat: vt quid ea ſit, & in quo nitatur, cognoſcatur prius à vobis quàm damnetur. Quæ ſanè petitio & honeſta eſt, & à iudicib. recuſari non poteſt. DEPRECARI verò eſt pro reo à iudice vel pro amico à principe viro veniam precari. Cicer. ad Pontif. Amici illi tui te vno amico tecti, &c. Quibus autem verbis deprecatio fiat, idem Cicero pro Ligario docet, Ignoſcite iudices, errauit, lapſus eſt, non putauit, ſi vnquam poſthac, &c. C

[h] Quid hic deperit legibus in ſuo regno dominantibus, ſi audiatur? An hoc magis gloriabitur poteſtas earum, quo etiam inauditam damnabūt veritatem? Ceterum inauditam ſi damnent, præter inuidiam iniquitatis, etiam ſuſpicionem merebuntur alicuius cōſcientiæ, nolentes audire, quod auditum damnare non poſsint.

Ratio quamobrem homines aliquid expetant triplex eſt, honeſtum, vtile, & iucundum: cur fugiant his contraria faciunt, turpe, inutile, atque moleſtum. Tertullianus itaque vt facilius Chriſtiani exorēt iudices vt audiantur, antequam ad tabellam deueniant, oſtendit nihil eſſe in ea petitione quamobrem reiici mereantur: nihil enim ab ea timeri poſſe, quod legibus inutile ſit, præſertim vbi ad libidinē ſuam omnia trahere poſſint, imò quod iocundum ſit ſperari poſſe. Námque poſt dictam cauſam, id eſt, de

more damnare reos meritò gloriari poterunt. Quid? & honeſti ipſius auctoritas ita ſe melius tuebitur. Omnis enim inuidia hoc modo ſubterfugitur, quam leges alioqui apud multos tanquam iniuſtæ commouere videotur, cum ob eam cauſam nolle iudices audire Chriſtianum ſuſpicentur, quia expurgatum abſoluere non cogantur. Si igitur quod honeſtum, iucundum, & vtile eſt reſpicere iudices velint, Chriſtianis dicendæ cauſæ poteſtatem faciant.

Hanc itáque primam cauſam apud vos collocamus, iniquitatis odium erga nomen Chriſtianum. Quam iniquitatem idem titulus & onerat & reuincit, qui videtur excuſare, ignorantia ſcilicet. Quid enim iniquius, quàm vt oderint homines quod ignorant? etiam ſi res mereretur odium? Tunc etenim meretur cum cognoſcitur an mereatur. Vacante autem meriti notitia, vnde odij iuſtitia defenditur? quæ non de euentu, ſed de conſcientia probanda eſt. Cum ergo propterea oderint homines, quia ignorant quale ſit quod oderunt, cur non liceat eiuſmodi illud eſſe, quod non debeant odiſſe?

Altera proœmij pars, quæ commune odium in Chriſtianos multiplici ratione oſtendit eſſe iniquum. Iudices enim atque omnes ferè gentes, vti Iudas in ſua epiſtola inquit, ita ſe habebant, vt quæ neſcirent vituperarent, in illis vero rebus quas naturaliter veluti bruta animalia cognoſcerent diſtabeſcerent. Illud igitur eſt, inquit Tertullianus, quod primum in iudicium veſtrum venire, & à vobis cognoſci velim, iniquitas ſcilicet odij in Chriſtianum nomen: quam ſi excuſare conamini, quòd publicum rumorem ſecuti, nihil vnquam de hac cauſa certi cognoueritis, dico hanc veſtram rationem ignorantiæ non modo non releuare vos aut aliquo modo liberare, ſed magis onerare obligaréque fidem veſtram. Tota hæc argumentatio ex eo eſt axiomate, quod & ab Ariſtotele ponitur. At verò benè quiſquis iudicat ea quæ cognoſcit, & ipſorum verus eſt iudex, &c. Si quod igitur eſt incognitum oobis, bonum malúmve eſſe aſſeueramus, puerile hoc eſt iudicium & temerarium: odium enim & amorem non caſus facit, ſed ex certa ſcientia ſuboriri ſolent, cum notitia meriti non vacat, ſed ſuum locum occupauerit: & pro comperto dignitatem habemus, indignitatémque rei, præſertim cum nihil obſtet, quamobrem bonum eſſe poſſit quod ignoratur.

Ita vtrúmque ex alterutro redarguimus, & ignorare illos dum oderunt, & iniuſte odiſſe dum ignorant. Teſtimonium ignorantiæ eſt, quæ iniquitatem dum excuſat, condemnat. Cum omnes " qui retro oderant, quia ignorabant quale eſſet quod oderant, ſimul vt deſinunt ignorare, ceſſent & odiſſe. Ex his fiunt Chriſtiani, " vtique de cõperto, & incipiunt odiſſe quod fuerãt, & profiteri quod oderãt: " & ſunt tanti quãti & " denotamur. Obſeſſam vociferantur ciuitatem, in agris, in caſtellis, in inſulis Chriſtianos, omnem ſexũ, ætatem, conditionem, etiam dignitatem tranſgredi ad hoc nomen quaſi detrimento mærent.

Inferens ex ſuperioribus ab vtrouis enthymemate demonſtrat vtrumque refelli: quia ſcilicet ignorant gentes ipſos Chriſtianos, ideo iniuſte odiſſe, & odiſſe quia ignoreot: vt quod de vno exiſtimatur, ſatis ſit ad alterius conſtitutioné. ex eo igitur quod ſequitur, ſi quid ego ignorans odi, iniuſtum eſt odium, cum bonum eſſe poſſit quod ignoro: & ſi iniuſtum eſt, fit vtique ab ignorantia: ita odium ex ignorantia iniuſtum eſſe concedendum. Quod autem ex hac cauſa ſuboriatur odium demonſtratur (huic enim propoſitioni occurrere gentes poterant, ſe quidem de comperta re odiſſe Chriſtianos) ex eo quod efficitur, ſi remoueatur. Quicunque enim, inquit, inſtituta noſtra patienter cognouerit, tantum abeſt vt odio proſequatur, vt poſteà mirifice comprobet illa & amplectatur. hinc indies magis pullulant Chriſtiani, neque eſt locus in terris qui eius natioois omnino ſit expers. Qui igitur teſtatur ignorantiam vt odium excuſet ſe magis condemnat.

Nec tamen hoc ipſo modo ad æſtimationem " alicuius latentis boni promouent animos, non licet rectius ſuſpicari, non licet propius experiri. Hic tantum humana curioſitas torpeſcit, amant ignorare, cum alij gaudeant cognouiſſe; quanto magis hos " Anacharſys denotaſſet imprudentes, de prudentibus iudicantes, quàm immuſicos de muſicis.

Iudicium conſenſúſque multitudinis in eadem re nunquam eſt à ſapientibus improbatus, imò pro vero ſemper accipi ſolet, tanquam comperta res & definita ratione. Cum itáque Romani ſua voce fateretur a nullo genere hominum Chriſtianos non laudari, ſi rationi non odio obſequerentur, debuerant ex ea multitudine moneri, non fieri quidem temerè, ſi quanto magis à Chriſto deterrerent homines, tanto illum libentius conſectarentur, ſed ex aliqua cauſa, quam ſi animaduertere velint, in æſtimationem alicuius latentis booi venirent. Verum tanta odij oubes prætenditur, vt quæ cunctis hominibus naturalia ſunt obliuiſcantur, nec melius aliquid ex ijs conijcere volunt, neque de proximo certius experimentum facere. Et quæ eſt vrbanorum præcipua curioſitas, vt vnumquódque velint diligentius perſcrutari, in hac tantum cauſa negligentiores inueniantur, & quæ omnibus iniucunda eſſe ſolet ignorantia, delectentur. Quàm ſit hoc abſurdum, ex auctoritate ſimul & comparatione ratiocinatur. Nam ſi Anacharſys, inquit, philoſophus ignorantes muſicam deridebat de muſicis ferre iudicium, quanto magis imprudentes damnaſſet, ſi de prudentibus vidiſſet iudicare: quàm multo magis importuna ſit imprudentia quàm amuſia.

" Malunt neſcire, quia iam oderunt. adeò quod neſciunt præiudicant id eſſe, quod ſi ſciant, odiſſe non poterant; quando ſi nullum odij debitum deprehendatur, optimum vtique ſit deſinere iniuſte odiſſe: ſi vero de merito cõſtet, non modo nihil odij detrahatur, ſed amplius acquiratur ad perſeuerantiam, etiam iuſtitiæ ipſius auctoritate. D

Sapientis eſt mutare conſilium, non nulli tamen ita ceruicoſi ſunt, quales plerunque potentiores, vt ſi quem ſemel vel immeritò læſerint aut oderint, perpetuis calumnijs perſequantur. nam ſi peccatum ſuum fateantur, minus iam prudentes haberi credunt: igitur ne fateantur, aut verum diſſimulant, aut rei ipſius certiores fieri nolunt: id quod Chriſtianis eueniebat apud Romanos aliáſque gentes. nam cum illi hanc ſectam ſemel odiſſent, ac illud temerè ſuſcepiſſe viderentur, ſine quæſtione odiſſe perſeuerare malebant, conſcij iam ſibi ac proſpicientes, ſi rem Chriſtianam diligentius diſcuterent, eiuſmodi eſſe quæ odij finem faceret. Quod autem hoc conſcientiæ præiudicium impediat veritatem, manifeſtum eſt, cum in tali quæſtione nihil ſit quod illos offendere debeat: nam ſi nulla cauſa deprehendatur odij, æquum ſanè foret odio renunciare: ſi vero ita mereri Chriſtianos pateat, multo æquius in eo odio perſeuerarent cum auctoritate ipſius iuſtitiæ ſubniterentur. Prius enim quàm res examinata erat odiſſe, aberat à iuſtitia: cum vero examinata, ſceleri obnoxia iudicatur, ipſa iam exigit iuſtitia, vt non modo odio, ſed pœna quoque digna mulctentur.

Sed non ideo, inquit, bonum quia multos conuertit. Quanti enim ad malum præformantur, quanti transfugæ in peruerſum? Quis negat? tamen quod verè malum eſt, ne ipſi quidem quos rapit defendere pro bono audent. Omne malum aut timore aut pudore natura perfudit. Denique malefici geſtiunt latere, deuitant apparere, trepidant deprehenſi, E negant accuſati, ne torti quidem facile aut ſemper confitentur: certe damnati mœrent: dinumerant in ſemetipſos mentis malæ impetus " vel fato vel aſtris imputant. nolunt enim ſuum eſſe, quia malum agnoſcunt. " Chriſtianus vero quid ſimile? neminem pudet, neminem pœnitet, niſi planè retro non fuiſſe. Si denotatur, gloriatur: ſi accuſatur, non defendit; interrogatus, vel vltrò cõfitetur, damnatus gratias agit. Quid hoc mali eſt, quod naturalia mali non habet? timorem; pudorem, tergiuerſationem, pœnitentiam, deplorationẽ. Quid hoc mali eſt: cuius reus gaudet? cuius accuſatio votũ eſt, & pœna felicitas?

Anthypophora hæc & obiectio tacita aduerſariorum, quam affatim Tertullian. vehementérque refellit. nam cum bonitatem Chriſtianæ ſectæ ex multorum hominum confluxu probaſſet, ídque probabile videri poſſet, non autem ſemper verum, ne ſibi contradictio confidat, certiores notas veriorà que affert argumenta, quibus malum à bono, vitiúmque à virtute dignoſci poſſit. Fateor enim, inquit, multos homines, quos noſtra lex ad ſe conuertit, apoſtatas fieri abutique præceptis. Quid mirum: in poteſtate ſiquidem noſtra eſt, & benè & malè agere. vnde non eſt ex actionib. noſtris elicere certius, quid bonum ſit aut ſecus. Sed hoc ipſi nos natura prudens omnium rerum magiſtra docet manifeſtis indiciis de neceſſitate conſequentibus. Quicquid enim malum eſt, cogit nos etiam ſi nequam ſumus, malum eſſe fateri, trepidationem & pudorem voluit comites eſſe mali: odit enim lucem qui malè agit, timétque ne deprehendatur, & deprehenſus pudore confunditur. pœnitet & negátque quantum poteſt cauſam in ſe eſſe talis facinoris. Quæ omnia indicia naturalia, & vera ſi in Chriſtianis apparent, nulli dubium eſt quin illi mali ſceleſtique ſint, à contrario, ſi neque illos nominis pudet, ſed interrogati ſintne F Chriſtiani vltro fatentur, neque accuſationem eius cauſæ timent. non enim ſe defendunt, tantúmque abeſt vt ſe huius ſectæ pœniteat, vt ægrè ferant, prius multo in eius cognitionem non veniſſe, palam profitentes verum dei cultum per Chriſtum fieri in ſpiritu & veritate. Quid eſt cur non bonum illud dicatur, in quo hæc nulla ſint illa liquido inueniantur.

Non potes dementiam dicere, qui reuinceris ignorare.

Alia anthypophora, quæ vno ictu exponitur, licet ea quidem vulgaris eſſet & penè recepta. Cum enim aliquis accuſationem, paupertatem, exilium, eiuſmodíque mala non timet, nec ipſa quidem morte deterretur, vir fortis eſſe poteſt & elati animi. Quod ſi quis hæc non modo non timeat, ſed exoptet atque in eis felicitatem eſſe credat, is profectò demens iudicabitur: tantũ à naturali ſenſu abhorrebit. id quod & ſi in Chriſtiano homine minimè mirum videri debet, qui lorica ſpei certe indutus, clypeo fidei omnia proculcat ſempiternis rebus addictus: nulla tamẽ alia ratione Tertullianus iudicium hoc plebis Romanæ defendit de dementia Chriſtianorum, quàm quòd temerarium illud eſſe probat, & à certis rebus penitus excluſum: quando ipſi iam profeſſi ſint rem Chriſtianam ignorare. At quod aliquis ignorat, id ſapiens ne an ſtultum, bonum an malum, quomodo intelligere poteſt?

Cap. II. " Si certum eſt denique nos nocentiſſimos eſſe, cur à vobiſipſis aliter tractamur, quàm pares noſtri, id eſt ceteri nocentes? cum eiuſdem noxæ eadem tractatio deberet interuenire. " Quodcunque dicimur, cum alij dicuntur, & proprio ore & mercenaria aduocatione vtuntur ad innocentiæ ſuæ commendationem. Reſpondendi, altercandi facultas patet, " quando nec liceat indefenſos & inauditos omnino damnari. Sed Chriſtianis ſolis

nihil

A nihil permittitur loqui, quod cauſam purget, quod veritatem defendat, quod iudicem non faciat iniuſtum.

Dictum eſt hoc per conceſſionem, vnde maior inuidia iudicum exaggeratur. Eſto, inquit, liberum omnibus iudicium, & qua quiſque velit mente feratur in Chriſtianos, concedatúrque etiam illos eſſe ſontes, cur tamen quod lege communiter præſcriptum eſt, in illis tantum priuilegium exiſtit. Non liber quidem tu es in eo quod lege cautum eſt. Rex tibi & dominus ſunt leges, quibus ſtatuitur nullũ reum indicta cauſa damnari debere. Dicimur inceſti, dicimur homicidæ & hoſtes publici: concedo. cur non legitima queſtio ex quolibet crimine peragitur? Sed audito hoc ſolo, Chriſtanus eſt, damnationem pronunciatis? Alij cum dicuntur, & audiunt idem quod nos, & in eodem quo nos crimine denotentur, vti lege conceſſum eſt, & ſua ſe & aliorum opera defendi: merito quidem, cum aliter verum explicari non poſſit, ac iudex probare æquitatem ſuam. At vide in re ſimili quàm diſſimilis ſit cõditio Chriſtianorum. nec illud quidem iudices exaudite volunt, quod eos iuſtos redderet atque laudandos.

Sed illud ſolum expectatur, quod odio publico neceſſarium eſt, confeſſio nominis, & non examinatio criminis. quando ſi de alio nocente cognoſcitis, non ſtatim confeſſo eo nomen homicidæ, vel ſacrilegi, vel inceſti, vel publici hoſtis (vt de " veſtris elogiis loquar) contenti ſitis ad pronunciandum, niſi & conſequentia exigatis, qualitatem facti, numerum, locum, tempus, conſcios ſocios.

Poſt diem reo dictum conſequens erat examinatio legitima nominis, ex qua qualitas facti, & quo nomine appellari conueniret excludebatur. accidentia præter hæc, tempus ſcilicet, locus & alia id genus,
B quibus verum fieret manifeſtum, diligentius quærebatur. Non enim ſi ſtatim confeſſus reus eſſet, nomen criminis, homicidæ (verbi cauſa) aut adulteri, contenti erant iudices ad pronunciandam ſententiam. In Chriſtianis tamen non quod iuris eſſet inquirebatur, neque ſibi iudices neque legibus ſatisfacere curabant, ſed plebi tantummodo. Si quis enim ſe Chriſtianum profiteretur, eo ſolo nomine nulla facta queſtione, neque de maieſtatis crimine, qua potiſſimum cauſa Chriſtiani poſtulabantur, vt in ſequentibus videbimus, neque de homicidio pœna ſtatim irrogabatur.

De nobis nihil tale, cum æque extorquere oporteret quodcúnque falſo iactatur, quot quiſque iam infanticidia deguſtaſſet, quot inceſta " contenebraſſet, qui coci, qui canes affuiſſent. O quanta illius præſidis gloria ſi eruiſſet aliquem qui centum iam infantes comediſſet.

Poterant iudices, aut pro iudicibus populus reſpondere, nihil iſthac opus eſt quæſtione in Chriſtianos, hoc ſolum nomen crimen facit ad pœnam. Si ita res ſe habet, inquit Tertullianus, iam dictum eſt quàm hoc temerarium ſit, aliquid præiudicare ſine cauſa rationéue aliqua introducta, hoc tantum contenti eſſemus: cum vero prætextum odio veſtro adſtruentes, nefarium & impudens genus Chriſtianorum dictitetis, vt qui in ſuis ſacris illis arcanis infantes mactent, & inceſta luminibus extinctis frequentent, quid eſt cur quæſtio non ſit tempeſtiua neceſſariáque in his tantum facinoribus? vt tandem eruatis qui canes affuerint luminum enerſores, & qui, quãdo, quomodo coxerint, &c. Vnde gloriam ſibi ambitioſi iudices gratiámque apud plebem mirificam compararent.

Atquin inuenimus inquiſitionem quóque in nos prohibitam. " Plinius enim Secun-
C dus cum prouinciam regeret damnatis quibuſdam Chriſtianis, quibuſdam gradu pulſis, ipſa tamen multitudine perturbatus, quid de cætero ageret, conſuluit tunc Traianum imperatorem, allegans præter obſtinationem non ſacrificandi, nihil aliud ſe de ſacris eorum comperiſſe, quàm cœtus antelucanos ad canendum Chriſto & deo, & ad confederandam diſciplinam, homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam, & cætera ſcelera prohibentes. Tunc Traianus reſcripſit, hoc genus inquirendos quidem non eſſe, oblatos vero puniri oportere.

Hyſteron proteron ad maiorem energiam, de inquiſitione nunc agit, quæ ſemper quæſtioni præcedit, vt vndecúnque colligat, cum Chriſtianis agi extra ordinem ex illiberali odio, quod quanto inſolentius effertur, tanto magis arguit innocẽtiam Chriſtianorum. Et quid inſolentius, quàm de iis ſupplicium ſumere, quorum etiam inquiſitio quandoque ſublata ſit? neque id quidem negligentia, ſed imperatorum edicto. Non omnes enim imperatores, vt patebit inferius, Chriſtianum nomen perſecuti ſunt, quod natura malum non eſſe redarguit. Quod enim malum eſt, ab omnibus quoquomodo profligatur damnatúrque. Traianus ita imperator Plinio de Chriſtianis conſulenti, iis quæ recitat verbis reſpondiſſet, inquiſitionem certe ſubſtulit. Imperatoris enim verba & ſcripta, edicta ſunt ac leges.

O ſententiam neceſſitate confuſam. negat inquirendos vt innocentes, & mandat " puniendos vt nocentes. Parcit & ſæuit, diſſimulat & animaduertit. Quid temetipſum cenſura circumuenis? ſi dãnas, cur non inquiris? ſi nõ inquiris, cur nõ & abſoluis? Latronibus veſtigandis per vniuerſas prouincias " militaris ſtatio ſortitur, in reos maieſtatis &

publicos hoſtes omnis homo miles eſt, ad ſocios, ad conſcios vſque inquiſitio extendi- D
tur. Solum Chriſtianum inquiri non licet, offerri licet, quaſi aliud eſſet actura inquiſitio,
quam oblatio. Damnatis ergo oblatum, quem nemo voluit requiſitum, qui puto iam non
ideo meruit pœnam, quia nocens eſt, ſed quia non requirendus inuentus eſt.

Traianus dum inuidiæ ſimul & iuri cauiſſe voluit, cum oblatos quidem Chriſtianos ſi præteriſſet, gratiam populorum offendere videret: ſi vero quos teſtimonio ſui proconſuli defendebantur, temere damnaſſet contra ius iuſtitiámque decernere, ſuis his verbis ſeoteotiam de Chriſtianis adeò coofudit, vt quid ſibi ea velit, quantum ad probandam deſtruendámque illorum ſectam pertinet, parum conſtet. Damnat enim & abſoluit. Alteram quidem ex his diſiunctiuis neceſſe eſt veram eſſe, aut nocentes eſſe Chriſtianos, aut innocentes: ſi nocentes publicíque hoſtes, proculdubio inquirendi, & inquiſiti puniendi: ſi vero innocentes, etiã ſi caſu vel ex maleuolentia iudici offerantur, iure damnari non poſſunt. Quod ſi dicas inquiſitionem ideo prohiberi, quia in alium finem tendat: hoc, inquit, oon video, cum omnis inquiſitio nihil aliud quàm oblationem faciat. Sed ſi quaſi finis merito permittitur, multo magis deberẽt ea quæ ſunt ad finem: niſi fortè opera quæ daretur inquirendo redderet innocentes, quos nulla alia cauſa, niſi quod occurrerunt alicui damnandos facit. Seipſum itáque imperator irretiuit, & quaſi incidit in cenſuram vt emendatione dignus. Præterea ne inquiſitionem ipſam prohibitam diceret, quia noua & inſolita cauſa Chriſtianorum, ſtationes militum affert vbíque diſpoſitas, nullam aliam ob rem, quàm vt ea ſcelera quorum rei fiunt Chriſtiani extermioentur. Igitur diſſimulatione & negligentia tantum non Chriſtiani arguuntur inſontes.

Itáque nec in illo ex forma malorum iudicandorum agitis erga nos, quod cæteris ne-
gantibus adhibetis tormenta ad confitendum, ſolis Chriſtianis ad negandum. cum ſi ma- E
lum eſſet, nos quidem negaremus, vos vero confiteri tormentis compelleretis.

Iniuria alia aliam ſequitur facile, ſi quis iudex ea quę ante iudicium requiruntur inuertit, quæ etiam ipſi iudiciu competunt, conturbabit. Habet ſuas quæcúnque actio formulas, ſecundum quas neceſſe eſt aut de cauſis cadamus, aut ſuperiores diſcedamus. Quod ſi rite formulæ non ſeruentur iudicium irritum fit atque ridiculum. Cum antè tribunal itaque ſiſterentur Chriſtiani extra ordinem, iudices etiam iudicando maline eſſent nec ne, à cõmuni formula iudiciorum recedebant. Reus enim (verbi cauſa) maieſtatis eculeo fidibúſque torquetur, vt quod negat quia malum confiteatur. Chriſtianis vero tormenta adhibentur, vt quod ſponte confitentur, quia bonum, negent. Si contrariorum igitur eadem eſt diſciplina, ſi malum eſt quod negatur, quod fatemur bonum eſt. Iudices igitur ſuo ſe gladio conficiebant, Chriſtianos quaſi homicidas damnaotes, cum tamen accuſatos à confeſſione deterrerent, id eſt à vero.

Neque enim ideo putaretis non requirenda quæſtionibus ſcelera, quia certi eſſetis admitti ea ex nominis cõfeſſione, qui hodie de cõfeſſo homicida ſcientes homicidiũ quod ſit, nihilominus ordinẽ extorquetis admiſſi: quo peruerſius, cum preſumatis de ſceleribus noſtris ex nominis confeſſione, cogitis tormentis de cofeſſione decedere, vt negãtes nomen, pariter vtiq, negemus & ſcelera, de quibus ex cofeſſione nominis " pręſumpſeratis.

Per argumentum à legitima quaſi conſuetudine iudicij tacitæ obiectioni reſpondet, nulla, inquitis
opus eſt maiori quæſtione ad eruenda flagitia, ſatis eſt ſi quis Chriſtianus eſſe fateatur, ſub eo nomine, F
omnia iſthæc vitia latent, Eſto, inquit Septimius, Sed ſi morem veſtrum iudicando recordamini nec quicquam vobis ſatis eſſe videtur homicidæ alicuius confeſſi homicidium quale ſit tenere, ſed iuris eſſe cenſetis ordinem ſceleris quoque extorquere, quando ſcilicet, vbi, quomodo, & quibus ſocus. Quapropter hanc veſtram obiectionem peruerſius reddere iudicium veſtrum non videtis? nam ſi confeſſo oomine Chriſtiano, ſimul etiam confiteri ſceleta temere præſumitis, vrgenda vehementius erat, non temittenda confeſſio, vt vos iuſtiores, nos ſceleſti magis videremur.

Sed opinor non vultis nos perire, quos peſſimos creditis (ſic enim ſoletis dicere) homicidas.

Ironia, At, inquit, miſericordia forte veſtra erga nos fit, vt confeſſionem ſupprimatis, ne ex ea damnatio irrogetur iis quos viuere velitis. Lachrymæ crocodili nimirum, quibus vos adeò bene cupitis, peſſimos eſſe dicitis, & creditis bomicidas. ita veſtra hæc caritas beneuolentiáque tantum abeſt vt crimina diſsimulet, vt quæ nulla ſint inſimulet. quo iuſtius vexari videamur.

Negatis laniari iubere ſacrilegum, ſi confiteri perſeuerauerit. Si non ita agitis circa nos nocentes, ergo nos innocentiſſimos iudicatis, cum quaſi innocentiſſimos non vultis in ea confeſſione perſeuerare, quam neceſſitate non iuſtitia damnandam à vobis ſciatis. Vociferatur homo, Chriſtianus ſum, quod eſt dicit, tu vis audire quod non eſt: veritatis extorquendæ præſides de nobis ſolis mendacium elaboratis audire. Hoc ſum, inquit, quod quæris an ſim. Quid me torques in peruerſum? confiteor, & torques: quid faceres, ſi negarem? Plane aliis negantibus non facile fidem accommodatis: nobis, ſi negauerimus, ſtatim creditis.

A Locus à ſimili,ex quo concluditur , ex peruerſa hac iudicum quæſtione Chriſtianos inſontes declarari. Sacrilegus(exempli gratia)& Chriſtianus vterque,vt creditur,nocens accuſatur:alter ſi fateatur ingenuè ſacra ſublegiſſe,non opus eiſſe videtur,neque ipſi iudices iubent lancinari atque torqueri, ſatis ea eſt confeſſio ad irrogandam pœnam. Alter verò ſi crimen quoque ſuum fateatur, Chriſti ſcilicet ſectam legémque colere & amplecti,ſtatim iubetur miris modis cruciari : & quanto magis in confitendo crimine perſeuerer, tanto plura tormentorum genera intentantur. At ſanè hoc demonſtrat, crimen hoc nominis non putari crimen , quod iure damnari poſſit. Quid enim amplius vexatur , quando crimen fuerit extortum? Quippe ne contra ius ferri iudices neceſſitate improbæ legis cogerentur , auertere homines Chriſtianos ab ea confeſſione quibuſcunque modis conabantur & mentiri deſiderabant Si itaq; crimen noſtrum odio quodam violenti non iure punitur,innocentes profectò ſumus,vos iniuſti.

[18] Suſpecta ſit nobis iſta peruerſitas ne qua vis lateat in occulto,quæ [19] vos aduerſus formam,aduerſus naturam iudicandi, contra ipſas quoque leges miniſtre t, Niſi enim fallor, leges malos erui iubent,non abſcondi : confeſſos damnari præſcribunt , non abſolui.hoc [20] ſenatuſconſulta , hoc principum mandata definiunt , hoc imperium , cuius miniſtri eſtis.

Admonitio qua mentes iudicum excitat,vt cognoſcere certius velint,quàmobrem perperam agant, & immutato ordinè iudiciorum contra Chriſtianos,cùm non ſine ſuſpicione alicuius violentiæ id fieri poſſit:nam ſi,inquit,quas populus leges ſciuit, quarum vos miniſtri eſtis,ſi decreta ſenatus,ſi principum edicta, vnum omnia vobis propoſitum præſcribunt, vt malos proferatis in lucem,confeſſóſque damnetis:atque hanc formam in omni ſcelerum genere ſeruatis,præterquam in Chriſtianis : quos neque per-
B quiritis,& oblatos abſcondere,& confitentes abſoluere conamini:debuerat hæc iudicij repugnantia ſuſpicionem iampridem vobis iniceiſſe , non poſſe tam aperte deturbari leges,niſi aliqua neceſſitate impellente. Ea verò eſt ipſa veritas , quàm quiſquis impugnare velit, incredibile eſt , quantum omnia peruertantur.

[21] Ciuilis non tyrannica dominatio veſtra eſt. Apud tyrannos enim tormenta etiam pro pœna adhibentur : apud vos ſoli quæſtioni temperatur. veſtram illis ſeruire legem vſque ad confeſſionem neceſſarium : & ſi confeſſione præueniantur, vacabunt ſentētia opus eſt. debito pœnæ nocens expungendus eſt, non eximendus.

Exaggerat iudicum iniquitatem , iudiciorum formas & inſtituta laudans : quæ quum ciuilia ſint & ſuis legibus vtantur, non autem ad vnius libidinem conturbentur , contra reos nequaquam abuti deberent tormentis, ſed quoties illi negauerint, ſuppreſſerintue reatum. Leges enim ideo tormenta excogitaſſe videntur,vt obſtinata flagitioſorū negatio expugnaretur. Nam ſi vltro fatentur,præueniátque confeſſio quæſtionem,nihil ea opus eſt,ſed vacat. Quod ſi adhibenda tamen reo ſit ad veritatem eruendam,quandiu negabit,adhibebitur:ſimulac confitebitur,illa vacabit ceſſabítque:atque ita omnis forma materiáque quæſtionis ſecundum confeſſionem moderabitur. Quod ſi quis iudex in quæſtione ſæuiat atque tormentis,vbi locum non habent,id eſt cum ſponte ſua reus cūcta fateatur,qualis eſt Chriſtianus: iam hoc non ciuile eſt ſed tyrannorum,qui non contenti irrogatione pœnæ,longa hominum laceratione ſatiari explerique voluntenim poſt deprehenſum manifeſtius crimen ſententia debitam ſemel pœnam pronunciare debeat,qua nocentes conuincantur,non abſoluantur.

C Denique illum nemo geſtit abſoluere , non licet hoc velle , ideo nec cogitur quiſquam negare . Chriſtianum hominem omnium ſcelerum reum , deorum , imperatorum, legum , morum , naturæ totius inimicum exiſtimas , & cogis negare , vt abſoluas, quem non poteris abſoluere , niſi negauerit . Præuaricaris in leges . Vis ergo neget ſe nocentem , vt eum facias innocentem , & quidem inuitum iam , nec de præterito reum.

Maius eſt hoc indicium omnibus aliis,quod pro innocentia Chriſtianorum Tertullianus de iudicibus affert. Nam quæ ab externis cauſis pendent actiones noſtræ facile in vtramuis partem ſe tutari poſſunt,in quibus verò ſola hominis voluntas requiritur, verum illa de ſe iudicium facere videtur. Poterat qua Chriſtianum nomen & nouum erat,& vt illi dicebant contrarium moribus & naturæ , non videri ab re ſi noua etiam forma iudiciorum diſtraheretur. Quid ſi volūtas iudicum Chriſtianos proculdubio innocentes arguat? abſoluere nimirum illos cupiunt, quod ipſum patet , quia omnibus modis negationem eius nominis prætendunt, facile in aliis noxis conniuentes, quia homines ſub falſo prætextu condemnari pro comperto habent,cum ſi vel minimam criminum partem veram comperiſſent,& nollent, & non liceret abſoluere, etiam ſi à Chriſto deſciſcerent. Quanquam illud non modo nouum,ſed illegitimum eſt,vt per coactam negationem criminis abſolutio fiat. Tales profectò iudices legum præuaricatores appellari merito poſſunt,cum dicenda taceant : breuiterque attingant quæ inculcanda repetendáque eſſent,vnde facinoroſis(vt dicunt)hominibus non via tantum aperitur vt euadant, ſed tormentis omnibus illam capeſſere cogunt. Nam cum præuaricator is propriè ſit(vt Pedianus inquit) qui reum ita

accuſet vt abſoluatur, ſic iudex cum exiſtimet Chriſtianum diis hominibúſque infenſum non poſſe alia D ratione elabi, niſi per negationem: nullo pacto ſi præuaricari nolit, mentionem negationis facere deberet. At etiam cogit inuitos & qoos ex ea abſolutione declaraturus eſt, de quacúnque re præterita reos amplius non eſſe futuros, ſed falſo ex calumnia laboraſſe.

Vnde iſta peruerſitas? vt etiam illud non recogitetis, ſponte confeſſo magis credēdum eſſe, quàm per vim neganti? vel ne compulſus negare, non ex fide negarit? & abſolutus ibidem poſt tribunal de veſtra rideat æmulatione, [12] iterum Chriſtianus.

Excitat interrogatio iudices quaſi dormientes & ita obcæcatos mala conſuetudine iudiciorum, vt quę luce ſint clariora oon videant. Nam & conſcientiam hominum venire in quæſtionem volunt, & liberum mentis arbitrium terminare. Quod ſane iniquum ſimul eſt atque ridiculū. Quid enim ad forum? ſi mihi conſcius ſim Epicureo oб Stoico, & Chriſtiano non ethnico, ecquid hoc ſimulare diſſimularéue pro tempore non licet? Sed & coacta confeſſio vel negatio nonne in contrariam partem interpretanda? quamobrem conſiderandum, inquit, vobis iudices fuerat, fruſtra vobis in hanc quoque partem laborem quæſtionis ſuſcipi duabus potiſſimum cauſis, quia verum hominis ſenſum & conſcientiam eruere ab inuito non liceat & ſi videatur licere, non erit id ex fide veréque aſſeuerandum. Ad præſens enim aliquis vobis aſſentietur, ſimulac vero recedat à tribunali ad ſuum ipſe propoſitum repedabit: id quod eo tempore ſæpius eueniſſe credibile eſt, iis Chriſtianis qui adhuc infirmi facile tormentis cedentes, munia tamen Chriſtianorū paulo mox obibant ridentes quodāmodo fefelliſſe, tam accuſatores quā iudices, qui Chriſtianos iam inſectari noo ex iuſta cauſa, ſed æmulatione & ſtudio ſuæ tuendæ opinionis præ ſe ferebant inuidia concertationes ſuſcitante. Quanquam enim Apoſtolus confitendum eſſe moneat, ore quidem ad ſalutem, corde vero ad iuſtitiam conſequendam, eiuſmodi tamen lapſos eccleſia non repudiabat E ſicuti Lactantius in quinto ratiocinatur, & Euſebius libro ſexto ſacræ hiſtoriæ.

[13] Cum igitur in omnibus in nos aliter diſponitis quàm in cæteros nocentes, id vnū contendendo, vt de eo nomine excludamur (excludimur enim ſi facimus quæ faciunt non Chriſtiani) intelligere poteſtis non ſcelus aliquod in cauſa eſſe, ſed nomen, quod quædam ratio æmulæ operationis inſequitur.

Elegans enthymema & de neceſſitate verum. Nam ſi, inquit, in quæſtione criminum, quibus rei Chriſtiani fiunt, negligentiores ſolito iudices videantur, neque eaſdem formas ſeruare in iiſdem criminibus curent, & excluſio ſola negatióque Chriſtiani faciat odium aliorum ſcelerum veniam & abſolutiooem, ſequitur vt crimina cætera nulla ſint, & de ſolo nomine Chriſtiani condemnentur. Nam ſi cum nomioe pariter crimina tenerentur, nequaquam pœnitentia oominis ſatis eſſet ad reliqua crimina diluenda: & iurati iudices rebus magis facinoroſis, quàm opinione, quæ ſua cuíque eſt, mouerentur. Colligendum igitur nomen tantummodo eſſe in cauſa non flagitium aliquod, & quidem id nomen quod non per ſe odium debeat concitare, ſed quod æmulationis quædam vis temeraria, dum alius alium imitari ſtudet, delere & ſtudio ſui ſupprimere contendat. Interpoſito verò. Excludimur ſi facimus, &c. Irritum quoque iudicum laborem demonſtrat, dum homines ex albo Chriſtianorum eximere tanto ſtudio conantur, cum fides noménque Chriſtianum ea qua virtus ratiooe probetur, ſi in actus ſcilicet exeat laudandos & in recte facta. Quoties enim cúoqne Chriſtianus homo contra præcepta Chriſti patrarit, illico ſine vi aliqua nullis tormentis adhibitis excluditur à Chriſto, nec iam F Chriſtianus appellari merito poteſt.

Hoc primum agentes vt homines nolint ſcire pro certo quod ſe neſcire pro certo ſciũt. Ideo & credũt de nobis quæ non probantur: & nolunt inquiri ne probentur non eſſe. Quæ malunt crediddiſſe, vt Nomen illius æmulationis inimicum præſumptis non probatis criminibus de ſua ſola confeſſione damnetur.

Verum illud eſt verbum quo Cęſar apud Salluſtium vtitur, Omnes homines qui de rebus conſultant, ab odio, amicitia, ira, atque miſericordia vacuos eſſe decet. Animus enim ooſter perturbatione aliqua irretitus, quid verum ſit liquido diiudicare oon poteſt, à quo malo veluti exordio plurima manant iniuſta & extraordinaria: quod cum multis aliis locis, tum hoc Chriſtianorum exemplo perſpicuum eſt. Quos cum Romani aliæque gentes odio & æmulatione ſectareotur, talibus decepti affectibus, quod ſemel ignorauerant ſemper ignorare iuuabat, ne quomodo veritatē cognoſcentes, ſuorum ſe dictorum factorúmque pœnitere cogerentur: vnde facile de Chriſtianis falſa credebant, & quæſtio certior oegligebatur, vt cauſam ſemper habere viderentur, quamobrem inimicos ſuos damnarent. in qua re duo præcipue abſurda concurrebant, vt inimicus eſſet non ex deprehenſis criminibus, ſed ex temeraria criminum opinione, atque ex ſola eius confeſſione damnatio irrogaretur.

Ideo torquemur confitentes, & punimur perſeuerantes, & abſoluimur negantes, quia nominis prælium eſt.

Totius peruerſæ rationis iudiciorum de Chriſtianis cauſam recitat cum maxima aſſeueratiooe, quaſi proclamans, hinc eſt Romani qnod contra morem nos ſi confitemur torqueamur, & oegantes præter morem aliorum reorum abſoluimur, quia non crimen aliquod in cauſa, ſed tantummodo nomen.

14 Deni-

A [14] Denique quid de tabella recitatis illum Chriſtianum, cur non & homicidam? Si homicida Chriſtianus, cur non & inceſtus? vel quodcunque aliud nos eſſe creditis? [15] In nobis ſolis pudet aut piget ipſis nominibus ſcelerum pronunciare? Chriſtianus ſi nullius criminis reus eſt; Nomen valdè infeſtum ſi ſolius nominis crimen eſt.

Argumentum pro Chriſtianorum innocentia validiſſimum in extrema parte reſeruauit, quod ab auctoritate eſt, quæ non longe repetatur, aut ex obſcuro loco, ſed qua iudices ipſi ſuo ſe quaſi gladio confodiant. Patet, inquit, inſontes eſſe Chriſtianos ex eulogiis iis quæ in tabella ſua iudices in damnatione proponunt: nam cum in ea notentur cauſæ quamobrem rei damnari meruerint, ſi quæ de Chriſtianis proferuntur, perlegantur, nullum aliud denotatum crimen inuenietur, quàm quòd Chriſtiani. Quod ſi illi homicidium, inceſtumue commiſerint, aut maieſtatem læſerint, quæ vulgaris opinio eſt, cur tanta crimina iudices in pronunciatione ſententiæ diſſimularēt? quando ſibi & aliis, ita melius ſatisfacere poſſent? an id ſcilicet quia cauiſſe volunt Chriſtianis, quos tanto amore aut reuerentia proſequantur, aut occulere cupiant illorum facinora? vide potius in quos tanto ferantur odio, falſa citius confingant quam diſſimulent vera. Quum itaque luce clarius ſit Chriſtianos nullo criminum nomine reos fieri: neque enim adulteri neque venefici ſunt omnino, quotidiè tamen accuſentur, vexentur, damnentúrque ex eo tantùm quod Chriſtiani dicātur, nimirū neceſſe eſt hoc nomen nimis quidem odioſum eſſe infeſtúmque omnibus, quādo per ſe crimen ſolùm faciat. Quod iam certius cōprobare aggreditur.

[16] Quid? quod ita plerique clauſis oculis in odium eius impingunt, vt bonum alicui teſtimonium ferentes admiſceant nominis exprobrationem. [17] Bonus vir Caius Seius, ſed B malus tantum quod Chriſtianus. Item alius. Ego Lucium ſapientem virum repentè factum Chriſtianum defero, nemo retractat: ne ideo bonus Caius, & prudens Lucius, quia Chriſtianus: aut ideo Chriſtianus, quia prudens & bonus. Laudant quæ ſciunt, vituperant quæ ignorant. & id quod ſciunt, eo quod ignorant corrumpunt. Cum ſit iuſtius occulta de manifeſtis præiudicare, quàm manifeſta de occultis prædamnare. Alij quos retro ante hoc nomen vagos, viles, improbos nouerant, ex ipſo denotant, [18] quo laudant cæcitate odij in ſuffragium impingunt. Quæ mulier? quàm laſciua, quàm feſtiua. Qui iuuenis? qui Lucius, quàm amaſius, facti ſunt Chriſtiani. Ita nomen emēdationi imputatur. III.

Quatuor quaſi teſtimoniorum genera adducit, quibus palàm fiat quantum fuerit odium huiuſce orbis in Chriſtianos, ne quis fortè miretur ſi ſolùm id nomen, exilium, pauperiem, ſæuámque mortem apportaret. Illud profectò erat odium, vt quæcunque virtus, aut etiam vtilitas in Chriſtiano continebatur, ab iis quaſi tetro abſinthio condita reiiceretur. Nonnulli igitur in circulo (vt fit) ſi de aliquo Chriſtiano, verbi cauſa, Caio mentio oriretur, laudare ſuo teſtimonio quòd bonus eſſet, & vituperare quia Chriſtianus, tanta odij cæcitate tranſuecti, vt non viderent impingere offenderéque in duo ſimul contraria, quæ eſſe non poſſunt. Alius item alio tramite in idem concurrebat abſurdum. Affero, inquit, vobis nouum, Lucius ſapiens ille vir de ſubito ad Chriſtianos transfugit, quaſi quod à ſapienti viro factum eſſet damnari poſſet. Sed hæc audientes veluti cautiores, de vtroque verbum nullum neque tetractabant, agitabántque prolixius rationem eius facti, ne alterum confiteri cogerentur, aut bonitatem Caij, & prudentiam Lucij eſſe à Chriſto, aut ideo factos eſſe Chriſtianos, quia bonus ſit alter, alter meC rito ſapiens. Dum itáque eiuſmodi homines manifeſtæ bonitati ſapientiæque Chriſtianum nomen adiungerent in conuicio, contraria ratione vtebantur ab aliis prudentioribus. Qui mentes hominum ab externis rebus metiri iudicaréque ſolent, & incerta laudare damnarève, prout iudicari poſſunt, quæcunque appatent. Alij quos maius odium caligabat, dum in nonnullis qui antequam Chriſtiani eſſent male audiebant, vituperare id nomen contenderent, inconſtantiores erant: eodem tempore fauorem ſuffragiúmque illi imprudenter afferentes, cum dicerent, quæ mulier, quàm me hercules laſciua, quàm feſtiua Chriſtiana facta eſt, id eſt laſciuiam feſtiuitatémque omnium depoſuit & emendauit? atque ita nomen culpabile videri timere volebant, quod vitia exterminaret. Hæc de honeſtis. ſequitur quartum de vtili.

Nonnulli etiam de vtilitatibus ſuis cum odio iſto paciſcuntur contenti iniuria, dum ne domi habeant quod oderunt, vxorem iam pudicam maritus iam non zelotypus, filium ſubiectum pater retro patiens abdicauit, ſeruum iam fidelem dominus olim mitis ab oculis relegauit: vt quiſque hoc nomine emendatur, offendit. Tanti non eſt bonum, quanti eſt odium Chriſtianorum.

Quicunque verè Chriſtianus eſt, id eſt quiſquis præcepta Chriſti ſeruauerit, vir ille ſit ſiue fœmina, ſeruus, vel liber, pauper aut diues, priuatamque aut publicam perſonam gerat, omnem de ſe aliis honeſtatem vtilitatémque præſtabit, quæ à quouis hominum genere expectari poſſit, vtpote qui ſibi ante oculos deum ſemper conſcium proponat ſuarum actionum, nec alteri minus quàm ſibi cupiat. Nulla vtique vxor ſanctius iura coniugij ſeruabit, nullus magis filius parentibus auſcultabit, nullus erit vtilior ſeruus quàm Chriſtianus: ita maritus omni ſuſpicione zelotypiáque liberatur, parentibus nulla opus eſt in liberos patientia. Dominus non de furto, non de fuga ſerui ſollicitabitur. Attamen gentes

(quòd ſemel temere conſtiterant)nihil inde boni prouenire poſſe putantes,tanto odio flagrabant, vt in D id pactum conuentionémque venirent. quàm omnibus ſuis commodis renunciarent,modo Chriſtianus non interuenitet maritus(verbi cauſa)de pudicitia vxoris ſollicitus omnibus modis occurrere, quaſi felicem ſe fore putans,ſi tanta ſuſpicione liberaretur.Conuertebat illa ſe ad Chriſtum,atque eo duce omnem culpam exuta ita pudicé viuebat , vt viro nullum zelotypiæ locum relinqueret : quia tamen Chriſtiana , ſtatim abdicabatur & de contubernio expellebatur. Ita ſe pater habebat in filium emendatum, ita dominus aduerſus fidelem ſeruum,magis eo quiſque nomine offendebatur, quàm cum priori crimine laborabat,nec tanti emendatio,quanti odium æſtimabatur.

Nunc igitur ſi nominis odium eſt, quis nominum reatus? Quæ accuſatio vocabulorum,[39] niſi ſi aut barbarum ſonat aliqua vox nominis, aut infauſtum, aut maledicum,aut impudicum: Chriſtianus vero quantum interpretatio eſt de vnctione deducitur. [40] Sed & cum perperam Chreſtianus pronunciatur à vobis (nam nec nominis certa eſt notitia penes vos) de ſuauitate vel benignitate compoſitum eſt. [41] Oditur ergo in hominibus innocuis etiam nomen innocuum.

Satis iam declarauit Tertullianus ſuo tantum nomine Chriſtianos vexari damnarique. Qui reatus nominis & ſi grauior odioſiórque eſt quàm eſſe aut videri poteſt , iuſta tamē cauſa non eſt quamobrem tam miſerabiliter homines torqueantur.Sed ſi comprobetur, etiam ne ipſum quidem nomen aliquid in ſe continere, quod graue ſit, odióue dignum? nonne licebit merito conqueri , quod innocentium hominum innocuum quoque nomen conuellatur? Quod itaque nomen hoc Chriſtianus nullo modo debeat odium in ſe merito concitare ex ipſius nota & argumento , à debita diuiſione ſuadet. Nomen enim,inquit,& vocabulum aliquod quatuor de cauſis abhorrere homines ſolent, quarum nullam in ſe E habet Chriſtianus. Barbarum quidem non eſt, quoniam Græcum. nihil habet in ſe infelicitatis aut ominis quod malum aliquod minitetur, nulli etiam maledicit , atque ab omni turpitudine ſeiungitur. Siue enim per iota ſcribitur orthographice , vnctionem illam regiam præ ſe fert, ſiue per ita , quemadmodum vulgò inepte Chreſtianus deriuat, benignitatem refert. Chriſtus enim vnctus eſt,Chreſtus autem bonus.

At enim ſecta oditur in nomine vtique ſui auctoris. Quid noui ſi aliqua diſciplina de magiſtro cognomentum ſectatoribus ſuis inducit? nónne philoſophi de auctoribus ſuis nuncupantur [42] Platonici, Epicurei, Pythagorici? etiam à locis conuenticulorum & ſtationum ſuarum Stoici, Academici? [43] Æque medici ab Eraſiſtrato , [44] & grammatici ab Ariſtarcho, [45] coci etiam ab Apicio? nec tamen quenquam offendit profeſſio nominis, cum inſtitutione tranſmiſſa ab inſtitutore. [46] Plane ſi qui probat malam ſectam , & ita malum etiam autorem, is probabit & nomen malum dignum odio de reatu ſectæ & authoris. Ideóque ante odium nominis competebat prius de auctore ſectam recognoſcere , vel auctorem de ſecta. At nunc vtriuſque inquiſitione & agnitione neglecta nomen detinetur, nomen expugnatur, & ignotam ſectam, ignotum & auctorem vox ſola prædamnat, quia nominantur, non quia reuincuntur.

Anthypophora.poterat enim aliquis dicere, haud infenſum nomen, id eſt néque ſecta per ſe, ſed propter auctorem. Hoc ſi ita eſt, inquit, cognoſcendum prius fuerat vtrum auctor eius Chriſtus malus eſſet habendus necne.Si enim probabili ſaltem ratiocinio hominem fuiſſe nequam flagitioſúmque per- F ſuadeatur, merito à tali principio & quaſi capite nomen ipſum cum ſecta, quamuis belle ſonaret, omnibus modis profligandum fuiſſet.Sed illud moleſtum iniquum eſt,vt nomen aliquod arripiatur & expugnetur, diuexeturque propter ſectam vel auctorem, cuius tota vita propoſitúmque ignoretur,atque id non quia reuincatur refellatúrque quaſi falſum & impudens , ſed quia ſic nominetur. Antea verò quàm reſpondeat obiectioni, emollite exemplis ceruicem obiicientis pertentat (ſi qua ſi hoc nouum eſſet & viitatum vehementius vrgeret) aliarum ſectarum adducens exempla non philoſophorum tantum, ſed cocorum etiam , qui cum traditam ſibi à præceptore diſciplinam amplexentur nomine eius vſurpato, nullam cuiquam offenſionem aut odium commouerunt, ita vt amantes ſui detineant , à quibus verò reiiciantur, vim nullam perpeſſi valere permittantur.

IIII. [47] Atque adeo quaſi præfatus hæc ad ſuggillandam odij erga nos publici iniquitatem, iam de cauſa innocentiæ conſiſtam , nec tantum refutabo , quæ nobis obiiciuntur, ſed etiam in ipſos retorquebo [48] qui obiiciunt: vt ex hoc quoque ſciant homines in Chriſtianis non eſſe quæ in ſe neſciunt eſſe, ſimul vti erubeſcant accuſantes non dico peſſimi optimos, ſed iam vt volunt compares ſuos. Reſpondebimus ad ſingula quæ in occulto admittere dicimur,quæ illos palam admittentes inuenimus, in quibus ſceleſti, in quibus vani, in quibus damnandi, in quibus irridendi deputamur.

Propoſitum (vt diximus) huius orationis innocentia eſt Chriſtianorum, de qua nihil adhuc ſeorſum diximus. Nam quæ hactenus inſinuauit Tertullianus loco quaſi præfationis exactè neceſſarióque

producta

A producta fuerunt. Expugnandum ſiquidem fuerat odium, quo omnis attentio perturbatur, atque eius iniuſtitia damnanda ſuggillandáque priuſquam ad ipſum innocentiæ ſtatum conſiſterer. Quo loco attentionem ſibi concilians pollicetur, non modo quæ Chriſtianis impntantur diluere, ſed etiam illa ipſa ita in accuſatores reiicere atque retorqoere, vt quæ aliis falſo adſctibunt, in ſe reueta eſſe agnoſcant, videántque io iiſdem ſe criminibus impune volutari, quorum alios facere reos conantur. Præterea quod multo impudenrius eſt, ea omnia facinora quæ in operto Chriſtiani operari dicuntur, & vnde ſceleſti, vani, irridendíque exiſtimantur, probabit eadem palam fieri ab calumniatotibus nulla habita ratione.

Sed quoniam cum ad omnia occurrit veritas noſtra, poſtremo legum adſtruatur autoritas aduerſus eàm, vt aut nihil dicatur retractandum eſſe poſt leges, aut ingratis neceſſitas obſequij præferatur veritati: de legibus prius concurram vobiſcum vt cum tutoribus legum.

Non poterat oratio quæ pro Chriſtianis dicebatur eodem curſu deduci quo aliæ cauſæ libere ferebantur. Primum enim conciliandi erant auditores, non vt attentius audirent, ſed vt (quod ordinarium ceteris erat) audire vellent: deinde exoratis iudicibus vt audiant, maior vtrinque difficultas occurrebat. Leges & edicta quæ Chriſtianos indicta cauſa damnari iubebant. Nam iudices audimus te inquiuot, Tertulliane libenter pro Chriſtianis dicentem, ſed vterque noſtrum operam ludit. nam & ſi probabilia veráque afferas, legum tamen auctoritati deſeruire cogimur, quæ ſemel de ſola nominis confeſſione Chriſtianos male mulctandos eſſe præſcribunt, ita vt nihil aliter rerractandum ſit, ingratiſque & quaſi per vim oeceſſarium hoc legis obſequium deferendum nobis eſt, pluriſque æſtimandum B quàm veritas ipſa. Nos enim iurari in verba legum, rutores fideléſque legum miniſtri eſſe debemus. Hac itaque excuſatione cum videter Septimius iudices vti contra veritatem, de iure prius legum cum illis diſputandum eſſe cooſtituit, vt probata poſtmodum innocentia Chriſtianorum, liberet illorum fidem & religionem, ſi innocentes penitus abſoluant.

Iam primum cum dure definitis dicendo, non licet eſſe vos, & hoc ſine vllo retractatu humaniore præſcribitis, uim profitemini: & iniquam exercetis dominationem: ſi ideo negatis licere, quia vultis, non quia debuit non licere.

Ius ipſum atque vis de eodem loco viciſſim excluduntur, & in qua ciuitate tribunalia ſunt, vires, vt quibus omois iuſtitia inuertitur, comprimuntur exturbantúrque omnib. modis, nihílque magis abſurdum illegitimúmque videtur, quàm cum vires pro legibus & pro ipſo iute haberi volunt. Quod Chriſtianis præcipuè eueniebar apud Romanos iudices, qui vires ſæuitiámque tyrannicam qua Chriſtianos perdebant legitimam videri volebant iuréque perlatam. Neceſſatium itaque eſt de ſtatu hoc legitimo diſſerere, oe ſe hoc illi legum prætextu tuentes, Chriſtianos iure damnare videantur: iis quidem ad manus ſemper erat illa vox, Non licet eſſe Chriſtiaoos. Quæ definitio determinatióque legis dura quidem eſt & peoitus inhumaoa. Nam cur ita abſoluta fertur, neque eius ratio aliter retractari recognoſcíque permittitur ora quodammodo compeſcens, diſputatiónum. nimirum ſi hoc ita eſt, quia ſic vobis placeat noo quia ſic debeat, præ ſe fert illa quidem vim maximam, & quia ratio nulla dominatur, non iudices ſedere in Capitolio, ſed tyrannos demonſtrat, quotum proprium illud eſt ſic volo, ſic iubeo, ſit pro ratione voluntas, nullo habito reſpectu ad id quod permitti debeat aut non debeat. viribus igi-
C rur Chriſtiani ſuccumbunt, oon legitimè ſuperantur.

Quod ſi quia non debet, ideo non vultis licere, ſine dubio " id non debet licere quod male fit, & vtique hoc ipſo præiudicatur licere quod bene fit. Si bonum inuenero eſſe quod lex tua prohibuit, nonne, ex illo præiudicio prohibere me non poteſt, quod ſi malum eſſet, iure prohiberet?

Altera pars dilemmatis. Non licet enim eſſe Chriſtianos, aur quia non vultis, aut quia permitti non debeat. prius tyranoicũ eſt, vt diximus, alterum temeritate ſua & iniquitate idem peccat. nam cum omnium legumlatotum ſcopus ille ſit & propoſitum, vt ciues euitatis vitiis virtutem capeſſant, qua felicem beatámque vitam viuant, profecto illud licere voluerũt quod bene fit, quod aotem malum, oeqoaquam. Igitur ſectam Chriſtianam per vos eſſe non licet, quia nequam eſſe præiudicatis. At natura alicuius rei non eſt præiudicio temerè damnanda. poteſt enim & nomen & res eius bona deprehẽdi: quod ſi paticoter audiamur explicabitur, atque ita prohiberi legitime oon poterit. Cum leges itaque mala perſequantur, noo quæ ſunt bona, nulla veſtra eſt iſthæc lex per vim lata aut ex errore, quæ extra ordinem commune tefigit bonum, & quod proprium eius eſt abrogat.

Si lex tua errauit, puto ab homine concepta eſt. neque enim de cœlo ruit. Miramini hominem aut errare potuiſſe in lege condenda, aut reſipuiſſe in reprobanda? " Nónne & ipſius Lycurgi leges à Lacedæmoniis emendatæ, tantum auctori ſuo doloris incuſſerunt, vt in ſeceſſu inedia de ſemetipſo iudicarit.

Legem aduerſus Chriſtianos poſſe ex errore eſſe inductam à veriſimili primum confirmat, deinde

ab exemplo. Quid enim facilius eſt hominibus quàm errare, præſertim in his inferioribus rebus, quarum principia cum aliter ſe habere poſſint, ita nullam de ſe certam ſcientiam faciunt, vt ſæpe quæ noxia videantur, ſalutaria fiant: quæ verò bona, experiantur mala. Cum itaque lex contra Chriſtianos ab hominibus concepta conditáque ſit, neque de cœlo ceciderit, ſua autoritate non debet quod bonum eſt quaſi malum contumaciter perſequi, imò aut abroganda eſſet aut emendanda, quales pleræque aliæ leges tam apud alias gentes quàm apud Romanos. Nam & Lycurgi leges, qui omnium legiſlatorum facile princeps à Pythia deus appellatus eſt, Spartiatis duriores viſæ ſunt, & in commodiorem vſum redactæ. Ex qua re Lycurgus cum ne hilum quidem aberraſſe exiſtimaret, recipere ſeſe ab eo rigore noluit, vt aliquid remitteret & improbaret, ſed tantum ex eo doloris concepit, vt in Criſſam tranſuectus ſeipſum inediæ condemnarit. D

Nónne & vos quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis totam illam veterem & ſqualentem ſiluam legum nouis " Principalium reſcriptorum & edictorum ſecuribus truncatis & cæditis?" Nónne vaniſſimas Papias leges quæ ante liberos ſuſcipi cogunt, quàm Iuliæ matrimonium contrahi, poſt tantæ autoritatis ſenectutem, heri Seuerus conſtantiſſimus principum excluſit?" Sed & iudicatos in partes ſecari a creditoribus leges erant: conſenſu tamen publico crudelitas poſtea eraſa eſt; & in pudoris notam capitis pœna conuerſa eſt, bonorum adhibita proſcriptione, ſuffundere maluit hominis ſanguinem quàm effundere.

A notiori propiorique exemplo iudices monet, malignitatem rei vel bonitatem non eſſe legum autoritate defendendam, quando pleræque non veritatem, ſed commoda potius ſui imperij reſpicientes, quæ pro temporum qualitate mutantur, facile aberrare poſſunt, vt ex multis patet, quæ experientia duce omnia illuſtrante per reſcripta mandatáque principum edictorúmque ſecuribus, id eſt autoritate conſulari prætoriáque vel antiquantur vel emendantur. Ex illa verò legum infinita congerie, quam meritò ſyluam ſqualentem & incultam appellat, à Iuſtiniano ſequenti tempore conciſam, duas potiſſimum elegit, quarum alteram Papiam Poppæam ſuo ſcilicet tempore Seuerus abrogauerat, altera de nexu iampridem refrixerat. E

Quot adhuc vobis repurgandæ leges latent, quas neque annorum numerus, neque conditorum dignitas commendat, ſed æquitas ſola? & ideo cum iniquæ recognoſcuntur, merito damnantur. licet " damnent cum iniquas dicimus, imò ſi Nomen puniunt, etiam ſtultas.

A ſpecie deſcendit ad genus. Longum enim fuiſſet & importunum quæcunque leges oblitteratæ fuerunt recenſere. Quamplures igitur, inquit, iudices latent adhuc leges quæ à vobis, populóque Romano, retractandæ corrigendæque erunt. Nam cum propoſitum omnium legum, ſit ipſum æquum, quæcunque ab eo quaſi ſigno diſcedunt, nulla dignitate legiſlatoris, nulla autoritate antiquitatis commendantur. Eóque etiam ipſo tempore, quo vires ſuas exercent, hominéſque condemnant, iniquæ dicuntur, & habentur. Quod ſi nomen aliquod ſolum perſequantur, quales ſunt in Chriſtianos, ſtultæ etiam temerariæque videri poſſunt.

Si verò facta, cur de ſolo nomine puniunt facta, quæ in aliis de admiſſo, non de nomine probata defendunt? inceſtus ſum, cur non requirunt? infanticida, cur non extorquent? in deos, in Cæſares aliquid committo, cur non audior qui habeo quo purger? nulla lex vetat diſcuti, quod prohibet admitti: quia neque iudex iuſte ulciſcitur, niſi cognoſcat admiſſum eſſe quod non licet: neque ciuis fideliter legi obſequitur ignorans quale ſit quod vlciſcitur lex. Nulla lex ſibi ſoli conſcientiam iuſtitiæ ſuæ debet, ſed eis à quibus obſequium expectat. Ceterum ſuſpecta lex eſt quæ probari ſe non vult, improba autem, ſi non probata dominetur. F

Leges facile labi & iniquas fieri poſſe, ſatis eſt declaratum, nunc ipſam legem de Chriſtianis examinat, qua ratione iniqua ſit & ab æquo longius abſit. Nam ſi, inquit, facta puniunt ipſæ leges, quamobrem de Chriſtianis nomen tantum quaſi factum inſectantur? ſiquis enim Chriſtianus infanticida vel ſacrilegus deferatur, prætermiſſa quæſtione, perinde ac eſſet reuera ſacrilegus pœna mulctatur. Ea igitur facta quæ in aliis probata examinatáque fuerint, haud equidem de nomine quia vulgo ſic feratur, ſed de admiſſo, id eſt quia patrata fuerint defenduntur tuentúrque à legibus pro veris, ſi in Chriſtianis modo nominentur, damnantur vtique: neque enim verus reatus ſit necne quæritur, nec teſtes adducere, neque ſe purgare permittitur Chriſtiano contra omnium legum conſtitutiones. Nulla ſi quidem lex id quód prohibet, vetat quin diſcutiatur. Iudex vero niſi veritatem comperit qui recte iudicare poteſt? Præterea ciuis erit nullus qui obtemperare legib. poſſit, ſi quod illæ vindicant, ita inuoluatur vt ignoret. haud enim ſatis eſt legem ſibi conſciã eſſe iuſtitiæ ſuæ, ſed ij etiã quibus ſeruãda eſt, iuſta videri cognoſcíque debet. Quanquã ex hoc ipſo quod examen lex refugit, in ſuſpicionem cadit iniuſtitiæ, quæ enim iuſta eſt quãobrem aliquid prohibeat, vt diſcutiatur, non curat. Sed non iniuſta modo creditur, ſed

improba

A improba & violenta, quæ dominari velit & timeri etiam ſi non probetur, qualis lex de Chriſtianis Igitur à circunſtantibus omnibus quaſi iniuſta & improba damnatur.

" Vt de origine aliquid retractemus eiuſmodi legũ. Vetus erat decretum, ne qui deus ab imperatore conſecraretur, niſi à ſenatu probatus, vt " M. Æmilius de deo ſuo Alburno. Facit & hoc ad cauſam noſtrã, quod apud vos de humano arbitratu diuinitas penſitatur. Niſi homini deus placuerit, deus non erit, homo iam deo propitius eſſe debebit. Cap. V.

Multum profectò intereſt, ex quo quidque fonte manet, & vnde originem ducat, cum in omnibus rebus, tum in iis quæ vitam humanam reſpiciunt. Cuiuſmodi ſunt ipſæ leges, quæ ſi autorem habuerint qui ſapiens iuſtùſque fuerit, & iuſtæ & ſapientes ipſæ putantur, nec facile ſuam autoritatem amittunt: quales Lycurgi, Numæ, Solonis: contrà fit ſi legis lator impius fuerit atque tyrannus. Tertullianus igitur, vt leges quæ contra Chriſtianos latæ fuerant nullam habere partem non modo æquitatis ſed ne autoritatis quidem oſtendat, earum originem recenſet altius repetito principio Chriſtiani dogmatis. Quod cum imperante Tiberio ſit reuelatum, non prius tamen vexatum fuit, quàm ſub Nerone eiúſque ſimilibus tyrannis. Senſus verò huius proœmij eſt. Sed vt certius temeritas legum in Chriſtianos cognoſcatur, de origine illarum diſquirendum. Ea enim à Nerone eſt. Nam Tiberius, cuius memoria hoc nomen diuulgari cœpit, tantum abfuit vt perſequeretur Chriſtum, vt inter deos illum adnumerare voluerit: quia tamen lege cautum erat peregrinas ceremonias non poſſe inconſulto ſenatu in vrbem introduci, neque ille conſilium perſuaſiſſet, à conſecratione deſtitit. Chriſtianos tamen ſuo edicto tutatus eſt, atque ita vſque ad Neronem ſecuram vitam traduxerunt. Interea decretum ſenatus de religione irridet, quo diuinitas alicui acquiritur, ex arbitrio ſcilicet hominum. Quaſi verò numem viſque illa dei fautoribus indigeat, neque per ſe ſatis ſit probando perſuadendoque omnibus, inuito etiam ſenatu, quod & colenda ſit & pietate proſequenda. Sed vt verus deus etiam non probatus ab hominibus, ſibiipſi probatio eſt: ita qui ſit ab homine probatus, haud ideo colendus erit. Stat itaque ſenatuſconſultum pro cauſa noſtra, apud quos diuinitas vna eſt & vera, quæ iudicium hominis non reformidat aut requirit: quæ verò apud vos habentur numina, ex hominum vel ſtulta perſuaſione vel adulatione templa ſibi poſuerunt.

B

" Tiberius ergo, cuius tempore nomen Chriſtiarum in ſeculum introiuit, annunciatum ſibi ex Syria Palæſtina " quod illic veritatem illius diuinitatis reuelauerat, detulit ad ſenatum cum prærogatiua ſuffragij ſui. Senatus quia non in ſe probauerat, reſpuit. Cęſar in ſententia manſit, comminatus periculum accuſatoribus Chriſtianorum. Luc. 3.

Ordo & ſenſus eſt. Tiberius, cuius tempore floruit in Iudæa & cruci affixus eſt Ieſus, nomen Chriſtianum & Chriſtum eius autorem annunciatum, ſibi per litteras præfectorum Paleſtinæ Iudææ (vbi aperuit ille veritatem ſuæ diuinitatis) ad ſenatum retulit, non vt ex eorum ſententia quid ſibi faciundum ſuper hac re eſſet videret, ſed vt ſuæ illi ſententiæ ſubſcriberent & aſſentirentur. Ipſe enim ius omne ſuæ prærogatiuæ iam in dedicationem contulerat. Tot tantáque erant miracula quæ ad illum ex Iudæa deferebantur de Chriſto: quæ & ſi vel malignitate, vel adulatione, à ſcriptoribus ſupprimebantur, qui nihil niſi Cæſarum geſta admirari videri volebant, multa tamen, ſi faſtorum libri, ſi acta ſenatus & commentaria Cæſarum extarent, apud hoſtes eius nominis legerentur.

C " Conſulite commentarios veſtros. illic reperietis primum Neronem in hanc ſectam tum maximè Romæ orientem, Cæſariano gladio ferociſſe. ſed tali dedicatore damnationis noſtræ etiam gloriamur. Qui enim ſcit illum, intelligere poteſt non niſi grande aliquod bonum a Nerone damnatum. " Tentauerat & Domitianus, portio Neronis de crudelitate " ſed qua & homo, facilè cœptum repreſſit, reſtitutis etiam quos relegauerat. Tales ſemper nobis inſecutores, iniuſti, impij, turpes: " quos & ipſi damnare conſueſtis, & à quibus damnatos reſtituere ſoliti eſtis.

Tacitus autor eſt, itémque Suetonius, Neronem ex Cæſaribus primum in Chriſtianos diſtrinxiſſe gladium, principéſque eius familiæ interfeciſſe. Cum verò ferox illud ingenium non clariſſimis ciuium, non conſanguineis, non præceptori, non denique matri perperciſſet, nihilque ille amaret niſi quod ſcurrile, impium, turpeque eſſet, eiuſmodi damnationis autore gloriari debent. Quicunque illi moleſti fuerunt, tali nimirum teſtimonio graues piíque & homines probantur. Longo poſt interuallo ſecutus eſt Domitianus, qui non tam ingenij ſui ſæuitia, quàm vt plebi gratificaretur, facta Neronis amplexus, eadem cæde tentauit vrbem commaculare: quia tamen non omnem exuerat humanitatem, neque dignos exilio aut alia mulcta Chriſtianos videret, repreſſit impetum, & quos iam in inſulas aliáque paſſim loca relegarat, idem ipſe reſtituit: atque ita fides Chriſtiana eos ſemper habuit hoſtes, qui aliis virtutibus inſenſi, veſtro etiam conſenſu ſceleſti habiti ſunt & fuerunt. Qui verò ex imperatoribus laudantur, aut noſtris hominibus pepercerunt, aut legum iudicium diſſimularunt: atque id eſt quod à Tertulliano in clauſula adiungitur.

" Ceterum de tot exinde Principibus, vſque ad hodiernũ, diuinũ humanúmque ſapiẽtibus; edite aliquem debellatorem Chriſtianorum. At nos è contrario edimus protectorẽ.

ſi litteræ M. [64] Aurelij grauiſſimi Imperatoris requirantur, quibus illam Germanicam ſitim, Chriſtianorum fortè militum precationibus impetrato imbri, diſcuſſam conteſtatur. Qui ſicut palàm ab eiuſmodi hominibus pœnam dimouit, ita alio modo palam diſperſit, adiecta etiam accuſatoribus damnatione, & quidem tetriore.

Si quot fuère deinceps principes ſapientes recéſeatis vſque ad eum qui hodiè nobis imperat, Seuerum ſcilicet, qui ſi ingenium eius reſpicitis, diuinus meritò dici poteſt, ſi benignitatem, humanus: nullum proferetis qui Chriſtianum nomen deturbauerit, imò adducere poſſumus qui illud defenderit, tutatúſque ſit. Marcus videlicet Aurelius Imperator, cuius quum in bello aduerſus Germanos exercitus omni humore deſtitueretur, precibus Chriſtianorum retulit acceptum quod ſiti non conficeretur, qui pluuiam à Deo exorauerunt. Huius beneficij memor Imperator tum omnes Chriſtianos omni metu liberauit, tum quùm delatores etiam damnarit Chriſtianorum, voluit vt omnes palàm liberéque ferrentur ac diſſeminarentur vbíque. A rei igitur iudicio, quum quod plures ſapientes conſtituant, id probandum eſſe videatur, Chriſtianum dogma bonum eſſe conuincitur.

[65] Quales ergo leges iſtæ, quas aduerſus nos ſoli exercent impij, iniuſti, turpes, truces, vani, dementes? Quas [66] Traianus ex parte fruſtratus eſt vetando inquiri Chriſtianos: quas nullus [67] Hadrianus, quanquam [68] curioſitatum omnium explorator; nullus [69] Veſpaſianus, quanquam Iudæorum debellator, nullus [70] Pius, nullus [71] Seuerus impreſſit. Facilius itaque peſſimi ab optimis quibuſque, vt ab æmulis, quàm à ſuis ſocijs eradicandi iudicarentur.

Concluſio ex antedictis, quæ ſecum probationem affert. Facile, inquit, eſt de huiuſmodi legibus contra Chriſtianos iudicare, quales illæ ſint, ſi hominum ingenia à quibus exercentur diſſimulantúrve, cognoſcantur. Nam ſi virtus vitio contraria, boni Imperatores, quales Veſpaſianus, Traianus, Hadrianus, Pius, Ælius Verus, ſuſtinere placita Chriſtianorum nequiuiſſent, ſi quid in eis turpe aut noxium comperiſſent. Et genus quidem bonitatis eorum non eiuſmodi erat, vt hæc & alia id genus negligeret. namque Hadrianus curioſiſſimus principum fuit, vt ex hiſtoricis videre eſt. Veſpaſianus autem Iudæam gentem quæ cum Chriſtiano dogmate plurimum conſentit, diſturbauit à ſedibus atque diſperdidit. Quòd ſi ab ijs tantum qui omni genere nequitiæ flagrarunt, diuexatum eſt, certè ſuis illud moribus non quadraſſe intelligitur, vt quod vitia damnet, neque vllam in factis dictíſque turpitudinem admittat.

CAP. VI. [72] Nunc religioſiſſimi legum & paternorum inſtitutorum protectores & vltores reſpondeant velim de ſua fide, & honore, & obſequio, erga maiorum conſulta, ſi à nullo deſciuerunt? ſi in nullo exorbitauerunt? ſi non neceſſaria & aptiſſima quæque diſciplinæ oblitterauerunt? [73] Quónam illæ leges abierunt, ſumptum & ambitionem comprimentes, quæ centum æra non amplius in cœnam ſubſcribi iubebant? nec amplius quàm vnam inferri gallinam, & eam non ſaginatam? quæ patricium, quod decem pondo argenti habuiſſet, pro magno titulo ambitionis ſenatu ſummouebant? quæ theatra ſtuprandis moribus orientia ſtatim deſtruebant? quæ [74] dignitatum & honeſtorum natalium inſignia non temerè nec impunè vſurpari ſinebant? [75] Video enim & centenarias cœnas, à centenis iam ſeſtertijs dicendas, [76] & in lances (parũ eſt enim ſi ſenatorum & non libertinorum vel adhuc flagra rumpentium) argentaria metalla producta. Video & theatra nec ſingula ſatis eſſe, nec nuda. Nam ne vel hieme voluptas impudica frigeret, [77] primi Lacedæmonij penulam ludis excogitauerunt. [78] Video & inter matronas atque proſtibulas nullum de habitu diſcrimen relictum. Circa feminas quidem etiam illa maiorum inſtituta ciciderunt quæ modeſtiæ, quæ ſobrietati patrocinabantur: [79] Cum aurum nulla norat præter vnico digito quem ſponſus oppignoraſſet pronubo annulo: [80] Cum mulieres vſqueadeò vino abſtinerentur, [81] vt matronam ob reſignatos cellæ vinariæ loculos ſui inedia necarint; ſub Romulo verò quæ vinum attigerat, impunè à [82] Mæcenio marito trucidata ſit. [83] Idcírco & oſcula propinquis offerre etiam neceſſitas erat, vt ſpiritu indicarentur. Vbi eſt illa felicitas matrimoniorum de moribus vtique proſperata, [84] qua per annos fermè ſexcentos ab vrbe condita, nulla repudium domus ſcripſit? At nunc in feminis præ auro nullum leue eſt membrum, præ vino nullum liberum eſt oſculum: repudium verò iam & votum eſt, quaſi matrimonij fructus.

Hic certius occurrit quàm temerè oratio hæc in tot capita fuerit diſſipata. nam ſi quis locus, hic maximè ſuo capite diſtinguendus erat, quando ad aliam ſententiam tranſeat Tertullianus. Neque enim ſatis erat perſuaſiſſe leges aberrare poſſe, & quæ præcipuè erant in Chriſtianos demonſtraſſe iniuſtas, niſi obiectioni, qua iudices ſe adhuc defendere poterant, occurriſſet. Quid enim, inquit, ad nos, ſi quas populus Romanus leges ſciuit, inutiles iniuſtæque deprehenduntur, munus noſtrum eſt & officium,

non de

A non de legibus iudicare, ſed de iis qui leges non ſeruauerint. Contra igitur hoſce legum religioſiſſimos defenſores Tertullianus oon ſine ironia infertur, obiiciens hanc legum ſuperſtirioſam curam, non ex animi recta ſententia fieri, ſed à libidine manare, quæ prout aliis vel fauet vel aduerſatur, ita ſe in iudicus intendit, aut remittit. Nam cùm (verbi cauta) gulæ libenter obſequatur, facilè in ſumptuariam legem conniuet.quia vero Chriſtianos perpetuo quodam odio proſequitur, ſeuera eſt & exacta legum exactrix. quod ſi ratione iudices ducerentur, facilè intelligerent, ſi vllis vnquam, Chriſtianis maximè indulgendum fuiſſe. Nulla igitur excuſatio accipienda,ideo ſæuiſſimos eſſe iudices in Chriſtianos, quia tutari ſeruaréque maximè cupiant leges, quæ aptiſſimæ ſint & neceſſariæ cooſeruando imperio Romano: nam & aliæ quamplures eius generis leges contemnuntur. Quæ enim lex magis eſt neceſſaria in ciuitatibus, quàm quæ luxuriam comprimit, qualis Licinia quæ centuſſis etiam dicebatur, quòd in cœnam centum tantum aſſes ſubſcribi iubebat. qualis etiam Cenſoria quæ nobiliſſimo cuique ſenatori libras decem argenti in ſuppellectili habere non concedebat. quod ſi à cenſoribus ea ſumma deprehenderetur, è ſenatorum albo eradebatur. Quin (vt Plutarchus retulit) Cornelius Ruffinus vir conſularis, quia cauati æris plus decem libras contra legem poſſidebat, ſenatu motus eſt à cenſoribus. qui cùm mores illegitimos ciuitatis taxareot, tum laſciuiam theatralem ex lege maxima cura comprimebant, ignari quantum moribus ciuium obeſſet publica illa ſpectaculorum immodeſta licentia. Nec minor erat illis eius legis cura, quæ ingenuos quibuſdam inſignibus ab aliis ſegregabat, qualis erat bulla, prætexta, vitta, ſtola: quæ ornamenta ſi quis obſcuro genere vſurpaſſet, grauiter mulctabatur. Has igitur,de multis quatuor leges non minus ciuitati neceſſarias quàm boneſtas paſſim negligi Tertullianus exponit. Nam pro centum aſſibus in cœnam centum ſeſtertia profunduntur. & in ſuppellectili, non dico ſenatorum, id enim ferendum aliquo modo foret, ſed libertorum qui nuper empti de cataſta compedes excuſſere,non modo argenti libræ decem cenſentur,ſed integræ raotum non fodinæ metallo-
B rum exponuntur. In theatris autem pro ſingulis ſpectaculis plurima exhibentur, nudatis etiam corporibus tam in hyeme quàm per æſtatem. nam exemplo Lacedæmoniorum in ipſis etiam ludis penula ad iniurias cœli vitandas introducta eſt. Quantum verò ad inſignia nulla amplius ſeruantur,nec inter matronas quidem ac meretrices, quo nihil videtur eſſe turpius in maieſtate tantæ vrbis. Quanquam ſi paulo ſuperius maiorum iuſtituta repetere volumus, omnem fœminarum modeſtiam, quæ tam cultum corporis quàm victum tuebatur, concidiſſe videbimus: nam quò illa matrimonij ſanctitas abiit, quæ tantos habuit de ſuis morib. ſucceſſus rerum & filiorum:tantáque charitate deuincta erat, vt ſexcentis paulominus annis nullo facto diuortio ſit diſſoluta.Poſtea verò quàm primus Carbilius Spurius repudium fecit, ea leuitas in animis ionata eſt & inconſtantia ex negligentia veſtra, vt nulla intercedente cauſa legitima ſterilitatis, adulterij, male adminiſtratæ rei domeſticæ, vel abſentibus repudium temirtant: neque iam ob aliam videantur cauſam nupſiſſe, niſi vt diuortia facere poſſint, licet Auguſtus aliíque de numero diuortiorum legibus ſæpè cauiſſent.

" Etiam circa ipſos Deos veſtros quæ proſpectè decreuerant partes veſtri, iidem vos obſequentiſſimi reſcidiſtis. " Liberum patrem cum myſteriis ſuis Conſules ſenatus autoritate non modo vrbe, ſed vniuerſa Italia eliminauerunt. " Serapidem & Iſidem & Harpocratem cum ſuo cynocephalo Capitolio prohibitos inferri, id eſt curia deorum pulſos, " Piſo & Gabinius conſules non vtique Chriſtiani,euerſis etiam aris eorum abdicauerunt, turpium & ocioſarum ſuperſtitionum vitia cohibentes: his vos reſtitutis ſummam maieſtatem contuliſtis.

C Maius boc eſt & pro cauſa Chriſtianorum magis fauorabile. noo enim à ſimili argumentatur, ſed in eodem res vertitur.nam ſi iudices obiectione illata dicerent, ſuperiores leges de hominibus non debere per homines perinde ſeuerè tractari, ac ſi ad religiooem pertinerent: qualis eſt ea quæ Chriſtianos eſſe prohibet, ne deorum cultus adulteretur:Septimius iudices de ſuis etiam ipſis diis negligere perſpectas conſideratáſque leges,& antiquæ autoritatis oſtendit.nam cùm olim ſenatus Orgia Bacchi exterminaſſent,authore Liuio, & Piſo deinde Gabiniúſque Ægyptiam ſuperſtitionem Iſidis, Serapidis,& Harpocratis, qui & ſi à Capitolio arcerentur, paulatim tamen in vrbe aras ſacelláque inuenerant, ſubmouiſſent, vobis nihilominus omnia hæc obſtare non potuerunt, quin contra omnia maiorum inſtituta,contra leges,iiſdem illis dijs quaſi poſtliminio reuerſis ædes in vrbe refici pateremini.

Vbi religio? vbi veneratio maioribus debita à vobis? habitu, victu, inſtructu, ſenſu, " ipſo denique ſermone proauis renunciaſtis. Laudatis ſemper antiquitatem, & nouè de die viuitis. Per quod oſtenditur, dum à bonis maiorum inſtitutis decediti s,ea vos retinere & cuſtodire quæ non debuiſtis, cùm quæ debuiſtis non cuſtodiſtis.

Epilogus breuis & grauis, quo ſanè colligit iudices atque eos homines qui ſe moueri dicebant autoritate patriorum morum obſeruandiſſimíque videri volebaot,ſuarum legum non modo veterum religioni nuncium remiſiſſe, ſed ab omni eius ſpecie ita exorbitaſſe, vt ne eundem quidem ſenſum atque ſententiam oeque ſermonem præ ſe ferant, vt qui iam omnes Epicurei eſſent.Ex quo ratiocinari facile eſt, quicunque ea quæ probat, non ſeruat, io illis ipſum verſari quæ ſunt vituperanda. Nullus igitur veſtrum dicat, amore ſtudióque ſuarum iuſtitutionum perſequi Chriſtanos, ſed odio potius & quadam libidine temeraria.

Adhuc quod videmini fideliſſimè tueri à patribus traditum, in quo principaliter reos D tranſgreſſionis Chriſtianos deſtinatis, ſtudium dico deorum colendorum (de quo maximè errauit antiquitas) licet Serapidi iam Romano aras reſtruxeritis, licet Baccho iam Italico furias veſtras immolaritis, ſuo loco oſtendam proinde deſpici & negligi & deſtrui à vobis aduerſus maiorum autoritatem. Nunc enim ad illam occultorum facinorum infamiam reſpondebo, vt iam inde ad manifeſtiora pergam.

Ritus ceremoniæque ſacrorum à Numa primum inſtitutæ, pontificum deinde autoritate diu ſeruatæ, quomodo, quando, quibus hoſtiis adire templa deorum oporteret, maximè erat pars totius religionis: quam cùm Chriſtiani non tam quia ſuperſtitioſa erat, quam non vero deo exhiberetur, præcipuè refugiebant: in hâc parte accuſatores enixiſſimè incumbebāt, quod religio omnis cultúſque deorum ab illis negligeretur derideretúrque, quod templa deinde intrare nollent, quod ſacris interesse, quæ pro ſalute principis aut totius populi ſuſciperērnt, abhorrerent: omnia hæc feliciter alio loco Tertullianus ita regerit in aduerſarios, vt eos criminis eiuſdē reos magis eſſe demonſtret, vt qui perinde ſimiliter illa omnia deſpiciant contra ſuorum maiorum autoritatem, qui iam cum veteribus noua ſacra admiſerant. Commodius quippe viſum eſt quædam arcana crimina examinare priuſquam in his apertioribus longius immorari, quæ paulò poſt reſumet ex eo loco. Deos, inquitis, non colitis, &c.

VII. " Dicimur ſceleratiſſimi, " de ſacramento infanticidij, & pabulo indè; & poſt conuiuium " inceſto, " quod euerſores luminum canes, lenones ſcilicet tenebrarum & libidinum impiarum inuerecundia procurent. Dicimur tamen ſemper, nec vos quod tam diu dicimur eruere curatis. Ergo aut eruite, ſi creditis, aut nolite credere, qui non eruiſtis. E de veſtra vobis diſſimulatione præſcribitur, non eſſe, quod nec ipſi audetis eruere. Longè aliud munus carnifici in Chriſtianos imperatis, non vt dicant quæ faciunt, ſed vt negent quod ſunt.

Dominica cœna à noſtris maioribus eadem ferè hora qua Chriſtus cum diſcipulis nouiſſimè cœnanit, ex eius monitis celebrabatur. Noctu itaque dominici diei apud aliquem ex Chriſtianis, qui domi ſuæ ſynagogam eccleſiàmque cogeret, precationibus, lectionibúſque peruigiles incumbebant, aderat & ſenior, vel epiſcopus, qui ſcripturas myſteriáque ſanctæ fidei interpretaretur & habita concione mores ſemper in melius conformaret, qui panem & vinum dominica benedictione Chriſti corpus efficiens conuiuis impertiret. Accedebant ad hæc (vt ait Euſebius in quarto hiſtoriæ eccleſiaſticæ) Carpocratis cuiuſdam pſeudochriſtiani, & aliorum qui Simonem Magum ſectabantur myſteria quædam magicis obſcenitatibus inſignia, quibus cæteri Chriſtiani inſimularentur. Aduerſarij igitur falſam hiſtoriam cum iis quæ reſciuerant confundentes, multa in his vigiliis patrari ſcelera commentabantur, qualia in myſticis ſuorum deorum ſacris ſub religionis prætextu committi quandoque audierant: præcipuè verò eos inſimulabant: quod infante Chriſtiani facerent; quod eius carne veſcerentur & ſanguine; & quod à cæna ſeſe viri ac mulieres promiſcuè inceſtarent, luminibus per canes, extinctis, ne qua illi verecundia offenderentur. Quæ ſuſpicio potiſſimum inualuit, etiam ex eo quod in Chriſtiano dogmate haberi audiebant, Caro mea verè eſt cibus, & ſanguis meus verè eſt potus. Quúmque tormenta Chriſti tenebráſque illas in memoriam eius Chriſtiani repræſentarent, facilè perſuaſum eſt maleuolis myſterium panis non intelligentib. vt illi ſe ferinis eiuſmodi ritibus contaminarent. His igitur calumniis facilius quàm aliis omnibus, quæ in cauſa Chriſtianorum verſantur Tertullianus per F ſtatum coniecturalem reſpondet, primum omninò non eſſe, & ſi ſint non minora patrari ab accuſatoribus. Solo enim incertóque rumore inniti demonſtrat, quando ſi vera illa eſſent, fieri quidem non poſſe, quin interſtitio tam multorum annorum inter tot inimicos & exploratores prodita iam & comperta fuiſſent. Quod verò calumniam maximè arguit, illud eſt, quod quum hæc nobis obiiciantur, nullam vos adhibetis curam diligentiámve in eruendis expiſcandíſque eiuſmodi flagitiis. Alterum certè ex altero eſſe debebat, ſi creditis, vt quæreretis: ſi non quærendum putatis, vt non credatis. Licet diſſimulatio veſtra apertè doceat ſententiam vobis diſſonare à verbis: aliud enim dicitis, aliud reuera ſentitis. nam ſi hæc nefaria ſacra aliquo modo vera eſſe ſuſpicaremini, carnifici imperaretis, vt tormentis adhibitis omnia ad vnguem extorqueret, non vt cogeret negare quod profiteatur.

Luc. 3. Cenſus iſtius diſciplinæ, vt iam edidimus, à Tiberio eſt, cum odio ſui cœpit ſimul veritas atque apparuit inimica eſſe. Tot hoſtes eius, quot extranei; & quidem proprij ex æmulatione Iudæi, ex concuſſione milites, ex natura ipſi etiam domeſtici noſtri. Quotidie obſidemur, quotidie prodimur, in ipſis plurimum cœtibus & congregationibus noſtris opprimimur. Quis vnquam taliter vagienti infanti ſuperuenit? quis cruenta vt inuenerat " Cyclopum & Sirenum ora iudici reſerauit.

Nihil eſt quod non reuelet dies, prouerbium in iis rebus vſurpatum, quas quiſque ſolus in operto facit, vt deprehendi non poſſe putet. Qui verò cum multis aliquid ſæpè peccare dicitur, quo loco vis ſemper maleuolorum irrumpere poteſt, neque tamen deprehenditur, liberandus vtique is eſt tali crimi-

nis

A nis ſuſpicioo e.in eiuſmodi cauſa erant Chriſtiani.nam cùm cenſus & profeſſio talis religionis iampridem imperante Tiberio trecentis paulò minus annis elapſis exordium ſumpſerit, oec prius veritas ipſa apparuerit, quam vniuerſus ferè orbis coniuraſſet in illam ex odio quod ſemper ſequitur illam, mirum ſi nullum adhuc tantæ immanitatis veſtigiū deprehenſum ſit, præſertim inter hoſtes & numeto & genete ram multos. præter enim extraneas gentes, quæ communiter Chriſtianos oderunt. propriè & peculiariter inimici ſunt Iudæi ex æmulatione ſuorum præceptorum, quæ quoridie magis infringi per fidem noſtram vident. Milites etiam qui vexare magis minúſve conſueuerunt, perinde atque intelligunt ſuos imperatores aut fauore aut odio ferri in aliquos, videntes Chriſtianos ſæpius concuti diſturbaríque palàm à magiſtratibus, nos quaſi neglectos libenter obiurgant, exagitant, & in iudicium rapiunt. Quin & domeſtici familiaréſque noſtri duce quadam naturali ſimultate oobis continuò inſidiantur: quo fit vt vndique obſideamur, neque vllum nobis vſquam aſylum ſit, quo confugere poſſimus. Quod ſi ſtatus accuſatoris eſt coniecturalis, cùm alias veriſimiles certáſque coniecturas afferre debebat, tum verò quæ ab adiunctis ducuntur, ſi vagitus infantis fuerit vnquam exauditus à quopiam in noſtris eccleſiis, ſi tabo ora conuiuarum infecta animaduerterit, quaſi Cyclopum & Sirenûm, quæ delatos ad ſe occidiſſe, & deuotaſſe finguntur. Neque adeò obiici poteſt, ideo non deprendi, quia penettare adyta ſacrarij noo liceat, nam in ipſa ſynagoga & in operando ſæpius à cohortibus, à plebe opprimimur & deturbamur.

Quis vel in vxoribus aliqua immunda veſtigia deprehendit? quis talia facinora cùm inueniſſet, cælauit? aut vendidit ipſos" trahens homines? Si ſemper latemus, quando proditum eſt quod admittimus? Imò à quibus prodi potuit: ab ipſis enim reis non vtique
B " cùm vel ex forma omnibus myſteriis ſilentij fides debeatur." Samothracia &" Eleuſinia reticentur; quanto magis talia, quæ prodita" interim etiam humanam animaduerſionem prouocabant, dum diuina ſeruantur. Si ergo non ipſi proditores ſui, ſequitur vt extranei, & vnde extraneis notitia?" cùm ſemper etiam impiæ initiationes arceant profanos & arbitros caueant, niſi ſi impij minus metuunt.

Sed neque, inquit, inceſti certa vnquam extitit coniectura. Quis etenim vir veſtigium aliquod & indicium immundum in vxore deprehendit, quo concubitus indicari poteſt? Ecquis hoc vir ſuſpicans in vxore tolerare poteſt, vt ſagaciter oon inquirat? & ſi deprehenderit, celare velit? quod ſi corrumpi dicas, animum illius vel libidine aliqua, vel accepta pecunia, hoc oullo modo veriſimile ſit, vt crimen vendat is, quem Chriſtianos ſemper homines in iudicium trahere iuuet, neque prius eis parcat, quam in carnificum manus tradiderit. Si ſemper latemus, &c. Enthymemate hypothetico refutatur pertinacia accuſatorum. Qui obiicere adhuc poterant poſſe homines ſi velint latere, neque ideo crimina non eſſe vera, quia latuerint. Si quod igitur, inquit, ſemper latuit, id nunquam proditum eſt, quod ſi nunquam proditum, vnde hæc vobis notitia, vnde tam certa vobis ſcientia, niſi à rumore qoodam incertáque & incoonſtaoti fama, cui quantum credi oporteat, paulò poſt edocebimus, ſi prius examinetur hæc à oullis prodi indicaríque potuiſſe. Nam vel à conſcus dum rei ſunt vel ab extraneis: at conſcij & initiari duabus de cauſis illa indicaſſe, nullo pacto potuerũt. & quia formula conſtitutióque omnium myſteriorum exigit vt omninò reticeantur, & pro taciturnitate fides obligatur, qualia Samothracia ſunt apud vos & Eleuſinia, quæ initiatus prius quàm detegat emori velit. & quod maximum eſt, habet hic pro comperto, talia ſi detegat, morte plecti debere, quando eo etiam tempore quo reticentur, & quaſi diuina ſeruantur, inuitent homines ad vltionem. Extranei verò ſi velint reuelare, non poſ-
C ſunt, quod ignorant. Neque de ignorãtia dubitandum, cùm omnes initiationes, quibus ad myſteria cognoſcenda inſtituimur, procul arceant profanos, arbitros teſtéſque refugiant, præcipuè quæ Chriſtianis attribuuntur, quæ quum impiæ habentur, multò magis animaduertendum, ne in lucem exeant, neque in pœnam,

" Natura famæ omnibus nota eſt. Veſtrum eſt; ***Fama malum, quo non aliud velocius vllum.*** Cur fama malum? quia velox? quia index? an quia plurimũ mendax? quæ ne tunc quidem quũ aliquid veri affert, ſine mendacij vitio eſt, detrahens, adiiciens, demutans de veritate. Quid? quod ea illi conditio eſt, vt non niſi quum mentitur, perſeueret, & tamdiu viuit, quamdiu non probat. Siquidem vbi probauit, ceſſat eſſe, & quaſi officio nunciandi functa, rem tradit: exinde res tenetur, res nominatur. Nec quiſquam dicit (verbi gratia)" hoc Romæ aiunt factum: aut fama eſt, illum prouinciam ſortitum: ſed ſortitus eſt ille prouinciam, & hoc factum eſt Romæ. Fama nomen incerti, locum non habet, vbi certum eſt. An verò famæ credat, niſi inconſideratus? quia ſapiens, non credit incerto.

Si nullum noſtrorum facinorum indicium à oullo vnquam reo extorqueri potuit, nec diuturni temporis longinquitate reuelari, néqoe vllo alio modo venire in lucem, quæ nimirum iactãtur in Chriſtianos neceſſe eſt ex quadam fama in animos hominum irrepſiſſe, quæ facilè inter ioimicos admittitur & conſeruatur, ſed quod ſit eius teſtimonium, & quanti eius fides apud omnes cuique veſtrum, vel ex carminibus Maronis, quæ in ore ſunt omnium, patet, qui famam malum eſſe decantauit, non ab aliam prorſus cauſam niſi quia ita mendacio gaudeat, vt plerunque falſa prædicans, ſi quando tamen vera

apportet, ea mendacio ſemper inuoluere iuuet. Præterea eius tota ratio ex incerto pendet, imò nomen ipſum eſt incerti, atque vbi aliquid certum eſt, locum habere non poteſt. Quicunque igitur ſapiens eſt, famæ id eſt incerto non credet. Sapientia enim nihil magis eſt quàm ſcientia, ſcientia porrò nulla eſt de rebus incertis, igitur qui adducuntur vt famæ credant, temerarij ſunt, & inconſiderati, quorum nulla ratio habenda. D

Omnium eſt æſtimare quantacunque illa ambitione diffuſa ſit, quantacunque aſſeueratione conſtructa, quod ab vno aliquando principe exorta ſit: neceſſe eſt exinde in traduces linguarum & aurium ſerpat: & ita modici ſeminis vitium cetera rumoris obſcura:, vt nemo recogitet num primum illud os mendacium ſeminauerit, quod ſæpè fit aut ingenio æmulationis, aut arbitrio ſuſpicionis, aut non noua ſed ingenita quibuſdam mentiendi voluptate.

Quo facilius iudices videant temeritatem ſuam, qui famæ adhibeant aures atque fidem, tenue eius exordium tanti progreſſus deſcribit. Cuique enim facile iudicare eſt famam ab vno aliquando, qui princeps, id eſt primus & autor fuerit, exortam. nam & ſi illa quidem multa ambitione & inani quodam apparatu hiſtoriæ diuulgatur, maximáque aſſeueratione ac rerum confirmatione quas adducit, inſtruitur, quantæcunque tamen ei quaſi dotes acceſſerint, facere non poſſunt quin ab vno & illo quidem ſuſpecto principium ſumpſerit. Sed cùm eundo (vt inquit poeta) vires acquirat, & in plures veluti traduces propagineſque linguarum per traditionem diſſipetur, principium eius & vitioſum quaſi ſemen tanto iam rumore obruitur, vt agnoſcere recogitaréque homines non curent, vtrum primum illud os, vnde hæc auſpicium habuerint, mentitum ſit necne: quod cùm facile in omnes, tum maxime Chriſtianos facillimum fuit, quibus nullus eſt angulus non inimicus. Ad hæc libera cuique ſuſpicio eſt, & innata quædam æmulatio, quibus veluti calcaribus non mentiri modo, ſed contra veritatem ferri ſolemus, præterquam quod eo ingenio omnes ſumus, vt facile in inuentionibus mentiamur. Ratio igitur famæ, ſi quod eſt ante eius rem, ſi quod in ipſa re conſideres, ſi præterea conſequens, tota futilis inuenietur, & nullius auctoritatis. E

Bene autem quod omnia tempus reuelat, teſtibus etiam veſtris prouerbiis atque ſententiis, ex diſpoſitione naturæ, quæ ita ordinauit, vt nihil diu lateat, etiam quod fama non [103] diſtulit. Meritó igitur fama tamdiu ſola conſcia eſt ſcelerum Chriſtianorum. hanc indicem aduerſus nos profertis, quæ quod aliquando iactauit, tantóque ſpatio in opinionem corrobotauit, vſque adhuc probare non valuit.

Aduerſatiorum armis ſuam cauſam Tertullianus defendit. Bene eſt, inquit, χαλῶς ἔχει, benè ſe habet ſtátque pro nobis prouerbium illud veſtrum, quo Seneca ſcilicet aliíque Romani homines paſſim vtuntur: Quod omnia reuelat dies, neque eſt quodcunque tam occultum, quod temporum vices aliquando non explicent, ita rerum ſeries natura reuolnit. Cùm igitur tanti temporis ſpatium elapſum ſit, nec tamen eo maiora indicia noſtræ immanitatis prodierint, pro comperto habendum, ſi veſtris verbis credendum eſt, nullam penitus eſſe. Sola ergo fama poſt tot annos incerta adhuc & inexplorata, quaſi conſcia adducitur teſtis, cuius autoritate Chriſtiani impunè damnari poſſunt.

[104] Vt fidem naturæ ipſius appellem aduerſus eos qui talia credenda eſſe præſumunt, ecce proponimus horum facinorum mercedem, vitam æternam reptomittunt, credite interim: de hoc enim quæro, an & qui credideris, tanti habeas ad eam tali conſcientia peruenire? Veni demerge ferrum in infantem nullius inimicum, nullius reum, omnium filium, vel ſi alterius officium eſt, tu modò aſſiſte morienti homini antequam vixit: fugientem animam nouam [105] exſpecta, excipe rudem ſanguinem, eo panem tuum ſatia, veſcere libenter. Interea diſcumbens dinumera loca vbi mater, vbi ſoror, nota diligenter, vt quum tenebræ ceciderint caninæ, non erres, piaculum enim admiſeris, niſi inceſtum feceris. Talia initiatus & conſignatus viuis in æuum. Cupio reſpondeas, ſit tanti æternitas, aut ſi non, ideo nec credenda? etiam ſi credideris, nego te uelle: etiamſi volueris, nego te poſſe. Cur ergo alij poſſunt, ſi vos non poteſtis? cur non poſſitis ſi alij poſſunt? Alia nos, opinor, natura, [106] Cynophanes aut [107] Sciapodes: alij ordines dentium, alij ad inceſtam libidinem nerui. Qui iſta credis de homine, potes & facere. Tu homo es & ipſe quod & Chriſtianus. qui non potes facere, non debes credere. homo eſt enim & Chriſtianus, & quod & tu. F

Argumentum à natura, quod tanto aliis eſt validius, quanto vis ipſius naturæ cæteris præſtat: quæ ea profectò eſt hominis, vt quæcunque in ſuis penetralibus Chriſtiani perpetrare dicuntur, penitus abhorreat. Nulla enim conditione adduci quiſquam poterit, vt humana carne veſcatur, & panem tepido ſanguine madefactum ori admoueat, nec minus matrem ſororémque cognoſcat. Iſthæc tam ſenſus animi quàm corporis dedignantur atque refugiunt. Quid ergo, inquit Tertullianus, vobiſcum

que

A iudices amplius agam de coniectura famáque noſtræ feritatis? iam vos ipſos conſulam, fidem auxiliúmque naturæ cuiuſque veſtrum implorabo. Si quis ex vobis catechumenus fiat, & initietur Chriſtianus, myſtes patérque ſacrorum dicat, tibi quidem inprimis vel mactandus eſt infans, qui filius omnium meritò dicitur, quando (vt vultis) de communi adulterio naſcitur, vel mactantibus aliis intereſſe oportet: deinde caro deuotanda, & panis ſanguine maceratus comedendus, poſtremò cum matre vel ſorore luminibus extinctis concumbere neceſſe eſt. Hæc ſi feceris, vitam viues æternam. Rogo vos, nec nunc de mercede hac diſputo credenda ſit necne. Credite interim, ac ſi repromittant, cautionémque dent: non enim in hoc quæſtio eſt. rogo itaque vos, tanti ſit ea merces, vt obliuiſci hominem poſſitis, & cóſenſu ſtomachóque accedaris, vt iis ſtudioſè aſſentiamini? quanquam nec ipſa merces, quæ hoc modo comparetur credibilis eſſe poteſt, neque ſi credatis ſimul & velitis, dico vos illud os habuiſſe à natura, guſtum ſtomachúmque quæ id omninò grauiori nauſea reiciiant. A ſimili igitur, ſi Chriſtiani perinde homines ſunt atque vos, cur quod penitus natura veſtra abhorret, illi tanto ſtudio ſectari poterunt, niſi fortè nos aliud genus hominum ſumus; quales, Cynophanes capire canino, quos Plinius refert, venatu & aucupio veſci, & quales Sciapodes, qui in Libya ſunt, ad oceanum ea appellatione homines, quod ſibi latiſſima planta pedum reſupini ſolem feruentiſſimum defendant. His fortè & id genus hominibus alia ſunt inſtrumenta mandibularum, alij quoque neruorum genitalium tentigines, vt quodcunque manducare, & in quamcunque arrigere poſſint.

[108] Sed ignorantibus ſubiicitur & imponitur. nihil enim tale de Chriſtianis aſſeuerari ſciebant, obſeruandum vtique ſibi & omni vigilantia inueſtigandum. Atquin volentibus initiari moris eſt, opinor, prius patrem illum ſacrorum adire, quæ præparanda ſint deſcri-
B bere. Tum ille: infans tibi neceſſarius adhuc tener, qui neſciat mortem, qui ſub cultro tuo rideat. Item panis, quo ſanguinis [109] iurulentiam colligas. [110] Præterea candelabra, & lucernę, & canes aliqui, & offulæ, quæ illos ad euerſionem luminum extendant. Ante omnia cum matre & ſorore tua venire debebis: quid ſi noluerint, vel nullæ fuerint? quid denique ſingulares Chriſtiani? non erit, opinior, legitimus Chriſtianus, niſi frater aut filius. quid tum? & ſi iſta omnia ignaris præparantur, certè poſtea cognoſcunt & ſuſtinent & ignoſcunt. Timent plecti ſi proclament, qui defendi merebuntur. Quin etiam vltrò perire malint, quam ſub tali conſcientia viuere. Age nunc timeant, cur etiam perſeuerant? Sequitur enim ne vltra velis id te eſſe, quod ſi prius ſciſſes, non fuiſſes.

Omnes ex auribus ſcrupulos, & quæcunque fieri poſſent, obiectiones eximit. Dicat enim aliquis, ita profectò eſt, vt natura humana penitus hæc reiiciat, ſi proponantur, & allicitis vobis homines, & in penetralia iſthæc truditis antequam reſciſcant, quid ſibi agendũ ſit, aut non agendum: atque ita ignorantes præter ſuam opinionem non prius id ſentiunt, quàm in talibus flagitiis irretiantur. His igitur reſpondetur, primum debuiſſe quidem illos omnia prius debita vigilantia inueſtigaſſe, quàm in aliam ſectam transfugerent: deinde eum eſſe morem initiandi, vt omnia neceſſe habeat hierophantes tyronem monere quæ ad imitationem pertinent, priuſquam deſcendat in opus. Sed eſto ſemel iſta ignaris præparentur, quamobrem reticent in poſterum, & patiuntur iterum atque iterum? certè pœnas non metuunt, quum ſi tanta flagitia in publicum deferunt ij qui deceptos ſe fuiſſe dicant, non modo non plectentur, ſed defendentur ab omnibus. Quanquam plerique, ſi ex hac ſibi cauſa moriundum ſit, libentius mor-
C tem oppetant, quàm ſub conſcientia talis inceſti viuere velint. Amplius fac timeant indicare, cur tamen in eo dogmate perſiſtunt, vt plerique omnes malint miſerabiliter torqueri (vt quotidie videtis) quàm eius videri ſectæ parum fideles? Quum itaque hæc, etiam ſi plura vobis concedantur non concedenda, ex intrepida natura veri, nec vera, nec veriſimilia ſunt, ergo, &c.

[111] Hæc quo magis refutauerim, à vobis fieri oſtendam partim in aperto, partim in oc- IX.
culto, per quod forſitan & de nobis crediſtis. [112] Infantes penes Africam Saturno immolabantur palàm [113] vſque ad proconſulatum Tiberij, qui eoſdem ſacerdotes in eiſdem arboribus templi ſui obumbratricibus ſcelerum votiuis crucibus expoſuit, teſte militia patriæ noſtræ, quæ id ipſum munus illi proconſuli functa eſt. Sed & nunc in occulto perſeuerat hoc ſacrum facinus. non ſoli vos contemnunt Chriſtiani, nec vllum ſcelus in perpetuum eradicatur, aut mores ſuos aliqui deus mutat. Cùm propriis filiis Saturnus non pepercit, extraneis vtique non parcendo perſeuerabat, quos quidem ipſi parentes ſui offerebant, & libentes exponebant, & infantibus blandiebantur, ne lacrymantes immolarentur: & tamen multum homicidio parricidium differt. [114] Maior ætas apud Gallos Mercurio proſecatur. [115] Remitto Tauricas fabulas theatris ſuis. [116] Ecce in illa religioſiſſima vrbe Æneadarum piorum eſt Iupiter quidam, quem ludis ſuis humano proluunt ſanguine. ſed [117] beſtiarij, inquitis. Hoc, opinor, minus quam hominis. an hoc turpius, quod mali hominis? certè tamen de homicidio funditur. O Iouem Chriſtianum, & ſolum patris filium de crudelitate.

Miſera erat flagitiorum calumnia, qua Chriſtiani laborabant, ſed longè miſerrimum ab iis accuſari damnaríque qui non minora ſcelera & eiuſdem generis perpetrarent. qualia de humana hoſtia & de ſanguine hauſto: de inceſtu ſuperius diximus: quæ ſanè facinora cum multis rationibus Tertullianus collegiſſet, nullo modo veriſimilia eſſe, memor ſuorum promiſſorum, hæc ipſa nunc regerit in aduerſarios, qui quæ tantopere damnent in Chriſtianis, ea patrare deprehenduntur. Quo maximè loco patet, non tantum cum Romanis rem eſſe Septimio, ſed cum omnibus gentibus, quæ idololatræ dicerentur, quæ quidem cùm multos ſibi deos commentatæ eſſent, omnes inſurgentes quibus poterant modis, Chriſtianos vt religionis inſectatores deturbant, eos facilè credentes admittere quæ à ſuis fieri quandoque cognouerant. Nam quæ de infanticidio falſa diuulgabant de Chriſtianis, plurimis locis à ſua illa ſuperſtitione operari ſciebant. Ex hiſtoria igitur ſuper hanc rem locuplete tria ſibi teſtimonia Tertullianus decerpens, fidem facit ea quibus falsò damnantur Chriſtiani, eadem à damnatoribus verè & impunè tam in aperto tractari quam in operto. D

Primum eſt quaſi patrium, & quod in Africa fieri deſcribit, vbi in luco quodam ij qui eandem religionem colerent, quæ Chriſtianis aduerſatur, Saturno faciebant infante. quod ne quis commenticium ſuſpicetur, & locum, & tempus, & teſtes citat oculatos: quando ſcilicet Tiberius eis prouinciæ proconſul principes talis impietatis crucibus quaſi ex voto affixerit in ipſis luci arboribus, qui tantum ſceleris ſuis ramis contexerant. Et ne quis obiiciat hac pœna idololatras perterritos morem impium obliteraſſe, aſſeuerat durare adhuc haud ita palam tales cerimonias, & perinde non commoueri tormentis atque Chriſtiani dicuntur. Licet id mirum non adeò videri poteſt, cùm nullum vnquam malum radicitus extirpetur: & Saturnus ipſe immortalis (vt ipſi volunt) & immutabilis à ſuis inſtitutis diſcrepare non poſſit, quæ multis ante ſeculis a partu ſuorum filiorum fuerat auſpicatus. Atque id Africanum ſacrum taoto eſt nequius eo quod Chriſtianis imputatur, quanto parricidium, id eſt cædes proximorum, differt ab homicidio. Chriſtiani ſiquidem contenti eſſe dicuntur quocunque inſante. Afri verò admittunt eos qui à ſuis tantum parentibus offeruntur. E

Alterum exemplum à Gallis eſt, qui non infantes, ſed virilem ætatem, non Chriſto, ſed Mercurio iugulant. de quo more Plinius libro octauo, capite vigeſimoſecundo, & Iuuenal. Tanquam rhetor dicturus ad aram.

Tertium verò ſumit ex ipſa Roma, quam diaſyrticos Æneadarum vrbem vocat, vt pietatem illam Aneæ authoris eius gentis immeritò ab illis vendicari demonſtret. nam quæ paſſim in tragœdiis recitant, vtpote fabulas prætermittit, licet ex voluptate illa theatrali, ab eiuſmodi factis præ ſe ferant gentes, non abhorrere: quale eſt illud ab Euripide decantatum in Taurica Cherſoneſo, vbi decreto totius exercitus Græcorum virgo Polyxena ad tumulum Achillis eſt iugulata Neoptolemo faciente. non diſſimile ab eo quod de Iphianaſſa in Aulide decantatur. Sed Romanus ritus, quanquam ipſo nomine differre à ſuperioribus videatur, re ipſa non diſtat. Nam in ludis iis qui Ioui fiunt tanta ſuperſtitione, vt quacunque de cauſa leuiuſculi ominis inſtaurari ſoleant, ſanguis etiam humanus largè effunditur. Damnatos enim iudicio homines beſtiis obiiciunt, vt miſerabiliter lacerentur: qui ex ea re beſtiarij dicebantur. Quod ſi dicas noxios hos eſſe, & morte nihilominus mulctati, non fieri tamen poſſit quin homines non ſint, tanto quidem magis a voto ſacro arcendi, quanto aliis deteriores ſunt, & flagitioſiores iudicati.

Sed quoniam de infanticidio nihil intereſt, ſacro an arbitrio perpetretur (licet parricidium homicidio interſit) conuertar ad populum. Quot vultis ex his circunſtantibus & in Chriſtianorum ſanguinem hiantibus, ex ipſis etiam vobis iuſtiſſimis & ſeueriſſimis in nos præſidibus, apud conſcientias pulſem, [18] qui natos ſibi liberos enecent? ſiquidem & de genere necis differt, vtique crudelius in aqua ſpiritum extorquetis, aut frigori & F fami & canibus exponitis: [19] ferro enim mori ætas quoque maior optauit. Nobis vero homicidio ſemel interdicto, etiam conceptum vtero, dum adhuc ſanguis in hominem delibatur, diſſoluere non licet. [20] Homicidij feſtinatio eſt, prohibere naſci: nec refert natam quis eripiat animam, an naſcentem diſturbet: homo eſt, & qui eſt futurus, & fructus omnis iam in ſemine eſt.

A publico inſtituto, quo ſinguli propter maiorum ſuorum reuerentiam excuſare ſe aliquo modo poterant, ad priuatum morem tranſit, quo ſuæ quiſque domi infanticidium facere, idololatras exponit. Tam enim apud Græcos quam apud Romanos receptum erat vt ſuo quiſque arbitrio, & pro facultatibus aleret aut perderet quod ſibi ex vxore naſcebatur. vnde ſæpius factum eſt, vt parentes, ne ſuo ſe ſanguine polluere viderentur, liberos aut in flumen immergendos, aut exponendos mandarent, vbi vel fame, vel iniuria tempeſtatis, vel morſu ferarum perirent, niſi prius ab aliquo ſuſciperentur, vt in ſeruitium vel ad lupanar alerentur; vnde tam neſarium erat (vt inquit Lactantius) exponere quàm necare. Cùm igitur id ſceleris ſiue propter ſacrum aliquid committatur, ſiue ad arbitrium fiat, ſemper eſt infanticidium (niſi potius hoc domeſticum peiori nota inſigne, & homicidium appellari mereatur) licet iam mihi, inquit Tertullianus, ad populum conuerſo conſcientiam multorum ſciſcitari, an quod in nos tam ſeueriſſimè damnent, in ſe quandoque admiſerint. Profectò id ipſum grauius, ſi circumſtantias conſideremus, inuenietur, quanto ſcilicet ſæuius eſt in frigida aqua feruidum ſpiritum animi ſuffocare, aut frigore faméque confici, quàm ferro, quod genus mortis plerique iam adultæ ætatis vti mitius exoptarunt, ex libero ſanguinis profluuio. Sed facilè videre eſt qui ſint huius facinoris accuſandi,

A ſandi, ex cuiúſque præſcripto. Geores enim (vt diximus) aliæ infantes paſſim occidere non curant, nobis vero inter principalia præcepta traditur, vt ab omni nos homicidio ſeruemus impollutos. vnde nó modo in lucem iam editis hominibus, ſed ipſis etiá embrionibus diligenter cauiſſe volumus, oon minus criminis in perdendo ſemine, à quo omnis eſt fructus, credentes admitti, quam in eo quod natum eſt: neque leuius eſſe putamus natales impedire, quàm interimere natum.

De ſanguinis pabulo & eiuſmodi tragicis ferculis legite necubi relatum ſit (eſt apud Herodotum opinor) diffuſum brachiis ſanguiné, ex alterutro deguſtatum nationes quaſdam fœderi comparaſſe. " Neſcio quid & ſub Catilina deguſtatum eſt. " Aiunt & apud quoſdam gentiles Scytharum defunctum quemque a ſuis comedi. Longè excurro: " Hodie iſthic Bellonæ ſacratus ſanguis de femore proſciſſo in palmulam exceptus ſuis datur ſignatis; " item illis, qui munere in arena noxiorum iugulatorum ſanguinem recentem de iugulo decurrentem exceptum, auida ſiti comitiali morbo medentes hauſerũt. " Vbi ſunt item illi qui de arena feris obſoniis cœnant? qui de apro, qui de ceruo petunt? Aper ille quem cruentauit, colluctando deterſit. Ceruus ille in gladiatoris ſanguine iactauit. Ipſorum Vrſorum aluei appetuntur cruditantes adhuc de viſceribus humanis. Ructatur proinde ab homine caro paſta de homine. Hæc qui editis, quantum abeſtis a conuiuiis Chriſtianorum?

Alterum retorquet in aduerſarios de ſecretis facinoribus, quod impudenter & maiori verborum apparatu gentes Chriſtianis obiiciebant vt impium vt ferinum & inauditum: quod ſcilicet ab infanticidio ſanguinem humanum ebiberent, & quaſi Thyeſteas ſibi epulas, quales in tragicis ferculis confiogun- B tur apponerent. Sex potiſſimum exmplis exponit Tertullianus ab idololatris manaſſe tam ferum morem, atque adhuc apud illos perſeuerare eius rei manifeſta indicia. Primum igitur relegat iudices alióſque eiuſdem ſuperſtitionis ad hiſtorias, vbi legere eſt, præſertim apud Plinium libro ſeptimo, & in Herodoto de Scytharum fœderibus libro quarto: Qui ſoliti ſint ſangoinem mittere de brachiis, quem in feriẽdo fœdere deguſtẽt: quod perinde natura abhorrere deberet, ac ſi in ſacrificio operaretur. Cuiuſmodi etiam deuotione Catilinam, Sal. eſt autor, coniurationis conſcios obſtrinxiſſe. Tertio loco affert Scytharum conſuetudinem, non omnium ſané, ſed quorundam, quibus gentile eſt defunctos ſuos comedere, quaſi digniſſimus ſit aliorum loculus humanum corpus atque cognatum. Mox ad propiora deuenit, & quæ non in Barbaria fiant, ſed in mediis vrbibus, Græcis & Latinis, & quæ ad ſacra quoque pertineant: ſed quia Bellonæ deæ ea ſint non Chriſti, permittuntur. Nam quid apud vos eios deæ ſacerdotes in ſacris faciunt, manifeſtum eſt. diſſectis enim humeris, & vtráque manu diſtrictos gladios exerentes, non alieno cruore, ſed ſuo oumeo ipſum placare creduntur. Qui etiam in ſuis initiandis ex aperto femore ſanguinem haurientes eius collegij hominibus lancinatis & ſtygmaticis propinant. Deinde ex medio amphitheatro profertur exemplum contra eos præſertim qui ſtomachantes ex nauſea ſanguinei potus Chriſtianos impudentes immundóſque canes vocitabant, cùm in gladiatorio munere & in venationibus, quæ frequentes edebantur, viderent ſui generis homines non minus ſpurca ingratáque ſectari. nam qui comitiali morbo laborabant, exiſtimantes hauſtu humani ſanguinis dum teperet, tam infauſto malo mederi, ſimul quis à fera iugulatus fuiſſet aut à mirmillone, animaduertere vt ſanguinem eius acceptum potarent. Multi etiam vt palato inſeruirent, de iis ipſis feris epulas ſibi comparabant, quæ ſe humano ſanguine infeciſſent, quaſi iucundiores ex eo fierent. Quin & vrſorum aluei humana caroe referti expe- C tebantur in ganeam, vt ſapidiores delicatioréſque. quocirca eueniebat vt helluones eiuſmodi carnem eructarent animantis quæ hominem deuoraſſet. Quæ omnia ſi ſuo quiſque animo reuoluat, multò improbiora fuerint, quàm quæ Chriſtianis imputantur.

" Minus autem & illi faciunt qui libidine fera humanis membris inhiant, quia viuos vorant? minus humano ſanguine ad ſpurcitiam conſecrantur, quia futurum ſanguinem lambunt? non edunt infantes planè, ſed magis puberes.

Grauis hæc eſt ironia, & cuius pudere gentes maximè deberet, quę tetras ſanguineáſque dapes Chriſtianis obiectant. Vtrúmque enim in ſe deteſtabile ſcelus hoc irrumationis quod Tertullianus memorat, cótinet, impietatem ſcilicet fœditatémque exhorrendam. ná & viuos homines appetunt atque vorant, multóque magis hoc ſibi ſpurcitia per homanum ſanguinem conſecrat, qoia nó ſanguinem, ſed quod fœdius eſt, & futurum ſanguinem lambunt, neq; infantibus ſed puberibus inhiant: quo flagitio quantum gentes omnes Leſbij in primis Græciq; omnes & Romani laborarint, teſtes ſunt cuiuſq; ętatis illorũ ſcriptores.

Erubeſcat error veſter Chriſtianis, " qui ne animalium quidem ſanguinem in epulis eſculentis babemus, qui propterea quoque ſuffocatis & morticinis abſtinemus, ne quo modo ſanguine contaminemur, vel intra viſcera ſepulto. Denique inter tentamenta Chriſtianorum botulos etiam cruore diſtentos admouetis certiſſimi ſcilicet, illicitum eſſe penes illos, per quod exorbitare eos vultis. Porrò quale eſt, vt quos

ſanguinem pecoris horrere confiditis, humano inhiare credatis? niſi fortè ſuauiorem eum experti. D

Argumentum à minori, quod ex more eius temporis Chriſtianorum ſumitur (quem Iudæi etiãnum ſeruãt) Cùm nullis veſcerentur animalibus niſi iugulatis, ita vt morticinis carnibus abſtinerent, eorum ſcilicet animalium quæ nulla externa vi per ſe exſpirarent, aut ex ſuffocatione perirent: vtrobique enim ſanguis exhalare effundíque non poteſt. Cùm itaque caueant Chriſtiani ne quo modo ſanguinem pecudum eſculentum habeant, quanto magis humanum putandum eſt abhorrere? nonne ideo error veſter ita iam turpis exiſtit, vt eum Chriſtianorum pudere debuerit? Cùm præſertim vos ipſos habeam eius abſtinentiæ teſtes, qui talis rei conſcij ſoletis botulos Chriſtianis apponere prætentantes patientiam ſuorum præceptorum.

Quem quidem & ipſum proinde examinatorem Chriſtianorum adhiberi [139] vt foculum, vt acerram oportebat. proinde enim probarentur ſanguinem humanum appetendo, quemadmodum ſacrificium reſpuendo: alioquin negandi ſi non guſtaſſent, quemadmodum ſi immolaſſent. & vtique non deeſſet vobis in auditione cuſtodiarum & damnatione ſanguis humanus.

Irriſoria admonitio ex qua latenter elicitur id quod de ſanguinis potu gentes contra Chriſtianos effutiebant, iudices Romanos non credere. nam quum accuſationis nullam non occaſionem exquirerent, vt innocentes homines iure damnare viderentur, omninò hanc ſanguinis non prætermitterent. Ex qua duo ſibi commoda procuderent, & faciliorem Chriſtianorum deprehenſionem, quoties cuſtodiæ, E id eſt è carcere producti examinarentur, & damnationem magis legitimam concinnarent, cùm ſanguinis quoque crimen interueniret. Nam ſi, inquit, cùm periculum facitis Chriſtianus aliquis ſit nec ne, inter foculum & acerram ſanguis humanus à vobis proponeretur, illum facile qui Chriſtianus eſt tanquam rem ſacram & conuenientem ſibi appeteret vt thura in ſacrificium aduerſatur, atque ita duobus indiciis ex affectibus contrariis contrariæ etiam mentes probarentur, cognoſcerentúrque & eorum qui in Chriſtianorum cenſu adnumerandi, & qui forent ab ea familia abnegandi reiiciendíque.

[140] Proinde inceſti qui magis, quàm quos ipſe Iupiter docuit? [141] Perſas cum ſuis matribus miſceri Cteſias refert: ſed & Macedones ſuſpecti, quia quum primum [142] Oedipum tragœdiam audiſſent, ridentes inceſti dolorem, [143] ἤμει dicebant εἰς τὴν μητέρα.

Eclypſis cum pronunciatione & ſupercilio adiuuanda. Idcirco ſequitur vt inceſti dicamur. Iuuenalis, Minimè corruptor, & idem inceſtus. Et de ſecretis criminibus tertium refudit, in accuſatores multo quidem facilius quàm cætera. nam veriſimile eſt gentes mutuo ſe magis polluere inceſto quàm Chriſtianos, cum eius rei maximum deorum authorem habeant. Teſtes enim ſibimet ipſi ſunt & ſcripto & ritu Iouem vxorem habere Iunonem ſuam ſororem. Cicero in Clodium, Sed vide ne tu debeas Iouem dicere, quod tu iure eandem vxorem & ſororem appellare poſſis. Cteſis etiam Cnidius qui Perſica vndecim voluminibus complexus eſt, narrat eius gentis homines cum matribus ipſis concumbere. Sed hi Barbari, idololatræ tamen. Quid Macedones? nonne ſuo dicterio admittere facinus probaréque videntur. Cùm enim dolere tantopere Oedipum propter inceſtum riderent illatum Iocaſtæ matri, in Sophoclis tragœdia ἤμει dixerunt εἰς τὴν μητέρα, id eſt in matrem euomebat excreabátque, quid eſt cur tantum ſe conficiat? F

Iam nunc recogitate quantum liceat erroribus ad inceſta miſcenda [144] ſuppeditante materias paſſiuitate luxuriæ. In [145] primis filios exponitis ſuſcipiendos ab aliqua prætereunte miſericordiæ extraneæ vel adoptandos melioribus parentibus emancipatis. Alienati generis neceſſe eſt quandóque memoriam diſſipari, & ſimul error impegerit, exinde iam tradux proficiet inceſti, ſerpente genere cum ſcelere. Tunc deinde quocúnque in loco domi, peregrè, trans freta, comes eſt libido: cuius [146] vbique ſaltus facile poſſunt alicubi ignaris filios pangere vel ex aliqua ſeminis portione; vti aſperſum genus per commercia humana concurrat in memorias ſuas, neque eas cœtus inceſti ſanguinis agnoſcat. Nos ab iſto euentu diligentiſſima & fideliſſima caſtitas ſepſit, quantúmque ab ſtupris & ab omni poſt matrimonium exceſſu, tantum & ab inceſti caſu tuti ſumus. [147] Quidam multò ſecuriores totam vim huius erroris virgine continentia depellunt, ſenes, pueri.

Duo ſuper eadem re commemorat, quibus fateri neceſſe eſt gentes omnes multiplici inceſtu pollui & implicari. Primum eſt alienatio filiorum: alterum, quod latius patet, communis intemperantia.

Nam

A Nam liberi duobus modis ab alienati, per expoſitionem, cùm (vt ſuperius dictum eſt) in ſolitudinibus infantes aut noctu exponerentur in triuiis, & ab aliqua prætereunte ſuſciperentur, qui ſuccedente tempore adulti facile cum patre miſceri aut fratribus cognatiſque nubere poterant. Item quum per adoptionem in aliam familiam emancipari, & patria poteſtate liberi tranſibant, cum quibus paulò poſt tanquam cum extraneis agebatur. Facile enim memoria generis diſſipatur & euaneſcit: quo errore ſemel impacto proueniunt inde traduces propagationéſque perpetui inceſti, & genus cum ſcelere longius ſerpit: poſſunt itáque errores hi maximam ſuppeditare ſyluam ad miſcenda inceſta, præſertim inuitante vbique luxuria huius ſeculi, quæ libidinis eſt fomentum: ſed multò magis quæ ſequitur incontinentia. Cum enim gentes omnes voluptate plerúnque bonum metirentur, veluti pecora quam maximè poſſent in re venerea occupabantur, nullus erat illis virginitatis odor, nullum caſtitatis precium, nulla coniugij fides, aut ratio fornicationis, vbique, ſemper, dum licebat ſemen, in quodcunque incitarentur, profundebant, ita vt quandóque eas facile inirent, quæ à ſuis patribus compreſſæ aut genitæ fuerant, aut liberos procrearent, qui vt commercio hominum fit, ſequenti tempore pro vxore vel nutu, vel pellice haberentur. Nam qui fieri poterat vt in tam vacuo ſaltu ſpacioſóque campo libidinis homines non occurrerent iis, qui ſi non ex omni, aliqua tamen ex parte, ſuo de ſemine eſſent. Chriſtianis verò cùm præſcriptum ſit in caſtitate cœlibatus viuere, aut coniugij metas non tranſcendere, in eiuſmodi erroris euentum non offendunt. atque vt in prima iuuentute cauent à ſtupris, ita poſt contractas nuptias ne quo modo fidem eius ſacramenti excedant. pleríque etiam omnis ætatis perpetuæ ſe virginitati propter Chriſtum deuouent. vnde eſt, vt nec in fortuitum inceſtum neque in voluntarium incurrant.

Hæc in vobis eſſe ſi conſideraretis, proinde in Chriſtianis non eſſe perſpiceretis. "' Idem oculi renunciaſſent vtránque. ſed cæcitatis duæ ſpecies facile concurrunt, vt qui nō
B
vident quæ ſunt, videre videantur quæ non ſunt. "' Sic per omnia oſtendam.

Rationem Tertullianus quaſi corollarium de ſecretis calumniis adiungit, quamobrem gentes tam nequiter ſentiant de Chriſtianis. Fit hoc, inquit, ex cæcitate ignorantiáque ſuiipſius. Qui enim ſe ignorat, facile cæcutiet in aliis. quod certè quàm fugiendum ſit, & quàm multa emergant incommoda ex ea re, aureum illud præceptum monere videtur, γνῶθι σ' αυτόν. Quum itaque in ſemet ipſis gentes, quæ ſuperius ſcelera dicta ſunt, non agnoſcerent, in aliis ſibi contraria ineſſe putabant: contrà eueniret ſi ſeipſos cognoſcerent. Nam alterum ex contrariis ex altero ſtatim deprehenditur, atque idem refert arguítque vtrúmque, idque eo facilius perſuaderi poterit, ſi cæcitatis duæ ſpecies, altera corporis quæ non videt ea quæ ſunt, altera mentis quæ videre ſibi videatur quæ non ſunt, quàm ſe facile ſequantur, conſiderabitur.

"' Nunc de manifeſtioribus dicam. Deos, inquitis, non colitis, & pro imperatoribus ſa- X.
crificia non impenditis, Sequitur vt eadem ratione pro aliis non ſacrificemus, quia nec pro nobiſipſis, ſemel deos non colendo. Itaque ſacrilegij & maieſtatis rei conuenimur. Summa hæc cauſa, imò tota eſt: & vtique digna cognoſci, ſi non præſumptio aut iniquitas iudicet, altera quæ "' deſperat altera quæ recuſat veritatem.

Auditorum animos breuiter reficit, quum ad alia dicat ſe tranſiturum, ſeriémque & ſtructuram totius orationis componat in animis iudicum. Primum enim contra odium pugnauit, quo potiſſimum homines reuocantur à iuſtitia, vt admitteretur, deinde contra leges vt audiretur, tertio loco contra cri-
C
mina vt abſolueretur. Quæ cùm partim arcana iactarentur, partim manifeſta, prius de ſecretis conflixit, tanquam de iis quæ apud aduerſarios firmiſſima eſſent, ex ſuſpicione quæ in animis hominum ex incerto rumore inſederat. Reſtabant manifeſta, quorum præcipua erant crimen læſæ religionis & maieſtatis. Quum enim Chriſtiani ſemel decreuiſſent & quaſi plebiſcito ſanxiſſent, deos omninò præter vnum verum & viuum non eſſe colendos, à ſacris aliarum gentium maximè abhorrebant, vnde ſacrilegi & totius religionis contemptores audiebant. Quúmque moris eſſet quotannis, ad minus quarto Nonas Ianuarias vt pro ſalute Imperatoris publicè vota ſuſciperet ante aras deorum ſupplex populus Romanus cunctáque Italia ſimul & omnes prouinciæ, nullibi vnquam intereſſe Chriſtiani ſacris eiuſmodi volebant. Quapropter Cæſaris hoſtes & rei maieſtatis conueniebantur. atque hic quaſi principalis ſtatus cauſæ, & vbi ſumma totius accuſationis verſetur, meritò itaque examinari cognoſcíque diligentius debet, vt quid in vtrámque partem afferatur, appareat. Fuerit hoc facile, ſi præſumptio, inquit, aut iniquitas iudicum non impediat. ægrè enim ex animis hominum quæ præſumpta fuerit opinio conuellitur, ita vt aliter de aliquo credere poſſit, quàm ſua velut informatione corripuerit. Non deſperent, inquit Tertullianus, animi veſtri iudices de ſua præſumptione, quin in hac re poſſint pro Chriſtianis ſtare rationes: & omnis iniquitas interim excludatur, quæ veritatem recuſare ſolet. Nam ſi liberi eiuſmodi affectibus quaſi nouo conſilio adſitis, admittetis proculdubio quæ dicentur à nobis. Vnde hoc ſit, & quàm ſit eius rei noſtra ſententia vera piáque facile intelligetis. quanquam illud inuidioſè dictum eſt, & pro Imperatoribus ſacrificia non impenditis. Nam quod nobis vniuerſale eſt, in eam partem reuocare vultis, quæ ſua vi nos opprimat. verius diceretis pro nullis, quibus verbis mitigatur iam ambitioſum illud crimen maieſtatis.

Deos veſtros colere deſinimus ex quo illos non eſſe cognoſcimus. Hoc igitur exi- D gere debetis, vti probemus non eſſe illos deos, & idcirco non colendos, quia tunc demum coli debuiſſent, ſi dij fuiſſent. Tunc & Chriſtiani puniendi, ſi quos non colerent, quia putarent non eſſe,, conſtaret illos deos eſſe. Sed nobis, inquitis, dij ſunt. Appellamus & prouocamus à vobis ad conſcientiam veſtram, illa nós iudicet, illa nos damnet, ſi poterit negare omnes iſtos deos veſtros homines fuiſſe. Sed & ipſa inficias ſi ierit, de ſuis antiquitatum inſtrumentis reuincetur, de quibus eos didicit teſtimonium perhibentibus ad hodiernum, & [112] ciuitatibus in quibus nati ſunt, & regionibus in quibus aliquid operati veſtigia reliquerunt, in quibus etiam ſepulti demonſtrãtur. Nec ego per ſingulos decurram, tot ac tantos, nouos, [113] veteres, Barbaros, Græcos, Romanos, peregrinos, captiuos, adoptiuos, proprios, communes, maſculos, fœminas, ruſticos, vrbanos, nauticos, militares (ocioſum eſt etiam titulos perſequi) vt colligam in compendium, & hoc non quo cognoſcatis, ſed recognoſcatis: certè enim oblitos agitis. Ante Saturnum deus penes vos nemo eſt, ab illo cenſus totius vel potioris vel notioris diuinitatis. Itaque quod de origine conſtiterit, id de poſteritate conueniet. Saturnum itaque quantum litteræ docẽt, neque [114] Diodorus Græcus, aut [115] Thallus, neque [116] Caſſius Seuerus aut [117] Cornelius Nepos, neque vllus commentator eiuſcemodi antiquitatũ aliud quàm hominem promulgauerunt. Si quæras rerum argumenta, nuſquam inuenio fideliora, quam apud ipſam Italiam, in qua Saturnus poſt multas expeditiones, [118] póſtque Atti- E ca hoſpitia conſedit, [119] exceptus à Iano, vel Iane, vt Salij volunt. [120] Mons quem incoluerat Saturnius dictus, ciuitas quam depalauerat Saturnia vſque nunc eſt. Tota denique Italia, poſt Oenotriam, Saturnia cognominabatur. Ab ipſo primum tabulæ, & imagine ſignatus numus, & inde ærario præſidet. [121] Tamen ſi homo Saturnus, vtique ex homine, & quia ab homine, non vtique de cœlo & terra.

Longior hæc eſt purgatio ſacrilegij & læſæ deorum maieſtatis. extenditur enim vſque ad illud, Ventum eſt igitur vſque ad ſecundum titulum læſæ auguſtioris maieſtatis, &c. In hoc enim & gentium ritus ſuperſtitioſi, & Chriſtianorum vera religio recenſeatur neceſſe eſt, vt ex cõparatione oppoſitorum veritas magis eluceſcat. Primum igitur, inquit, non rectè ſentitis de Chriſtianis, neque veré pronunciatis, cùm deos non colere illos dicitis. dicendum erat, Chriſtianos non colere quos Deos non eſſe ſciunt, colere verò quem deum eſſe pro comperto habent. Quare autem veſtra gentiumque numina dij neque ſunt, neque haberi debent, multis rationibus patet. Nam ſi deus eſt mens perfectæ rationis, actúſue purus qui ortum obitumque neſciat, neque humana ſpecie circunſcribatur, nemini dubium eſt quin Saturnus, Iupiter, Hercules, Bacchus, Iuno, omneſque eiuſdem cenſus apud vos (quorum tantus eſt numerus, vt ſi quis tantum ſymbola, tituloſque colligere velit, ocioſus nimium ſit oportet) dij proculdubio non ſunt, ne apud conſcientiam quidem veſtram, quando cum illis quaſi cum imaginibus agitis irreuerenter: quod ſi tamen negatis, ecce adſunt antiquitatis monumenta quæ ita eſſe perhibent, plurimáque adhuc eius veſtigia reſtant in pluribus locis. Nam ſi theologi veſtri legantur Or- F pheus, Heſiodus, Euhemerus, Ennius, Cicero etiam, aut fabuloſam originem deorum, aut humanam cognoſcetis. In Creta crepundia adhuc Iouis ſepulchrúmque oſtenditur. In dicto enim eius inſulæ promontorio natus, in antro Ídes enutritus eſt à Corybantibus Pyrrhicam ſaltantibus: ita, vt Caſtoris, & Pollucis in Lacedæmone. necnon palma Deli ab Apollinis ætate conſpicitur: quæ quia per ſe notiſſima ſunt, non eſt cur ſingulatim de omnibus diſputem, ſatis eſt ſi qui princeps & autor deorum habetur, oſtendam vobis quidem non earum rerum ignaris, ſed qui oblitorum perſonam agitis, diſſimulatiſque talem notionem, mortalem fuiſſe, & ex homine. Nam ſi genus de ſpecie prædicatur, quæcunque de genere dicentur, in ſpeciem quoque concurrunt, & totum eius agmen à mortali exordio ductum, mortale erit, ſimile ſui primordij. Is verò Saturnus eſſe dicitur, namque ante ipſum nulla eſt notior diuinitas, & ſi nota eſt, nulla tamen potior auguſtiórque à uobis habetur. ab eo enim Iupiter, Iuno, Neptunus, Plutóque exorti, &c. Quod igitur Saturnus homo fuerit, duobus maximè argumentis perſpicuum eſt. Primum autoritate non poetarum, ſed hiſtoriographorum tam apud Græcos quam apud Latinos celeberrimorum, qui traditiones monumentáque antiquitatum perſcrutati, Saturnum ex Cœlo homine, Cœlum ex Ophione natum ſcripſerunt, & in terris omnia mortalitatis obiiſſe munia. Deinde ex multis locorum veſtigiis, præcipuè verò in Italia. ſiue enim à filio ex Creta fugatum, ſiue per expeditionem conſediſſe in Latio ferunt ex Attica regione, à cuius rei memoria Saturnius mons quem incoluit, dictus eſt, & vrbs quam condidit, exceptus à Iano Saturnia dicta, & Latium denique totum, quia ibi latuerit. Qui etiam quod primus nummum imagine ſignauit, ærarium Romani in templo eius condiderunt, vti longius à Macrobio recenſetur hiſtoria, & de aliis omnibus diis à Lactantio. Nec mirum à Saliis Ianum vocari Ianem: nam priſco illi vocabula in ſuis carminibus retinebant, iampridem exoleta: nam & orcula doloſi eſo, pro oſcula dolori ero, Mamuriam veterem, pro memoriam, & manos pro bonos, & alia cantitabant.

A Sed cuius parentes ignoti erant, facile fuit eorum filium dici quorum & omnes poſſumus videri. Quis enim non Cœlum & terram matrem & patrem venerationis & honoris gratia appellet, vel ex conſuetudine humana, [62] qua ignoti, vel ex inopinato apparentes, de cœlo ſuperueniſſe dicuntur? Proinde Saturno repentino aduentu vbique cœlitem contigit dici. Nam & Terræ filios vulgus vocat, quorum genus incertum eſt. Taceo quod ita rudes adhuc homines agebant, vt cuiuslibet noui viri aſpectu quaſi diuino commouerentur. Quum hodie iam politi, quos ante paucos dies luctu publico mortuos ſint confeſſi, in deos conſecrent. Satis iam de Saturno, licet paucis etiam Iouem oſtendimus tam hominem quàm ex homine, & deinceps totum generis examen tam mortale quàm ſeminis ſui par.

Confutat vulgarem famam, qua receptum iamdudum fuerat: Saturnum Cœli fuiſſe & Opis, id eſt Terræ filium. At hoc de omnibus, inquit, dici ſolet, præſertim quorum cauſa propinqua ſit ignota. Cœlum námque & terra communes ſunt quodammodo omnium parentes, & ſolem dicimus & hominem, generare hominem. Item quorum natalia ſunt obſcura, Terræ filios fratréſque Gigantum dicimus, aut è cœlo cecidiſſe. quod æquiuocè dictũ, rudes præſertim homines in ætherei Cœli Terræque puerperium tranſtulere. Et pro deo habitus eſt Saturnus, nec mirum ſi qua potentia aut ſapientia cæteris præſtiterit, cùm hodie quando homines politiores ſunt & elegantiori ingenio, ſuos Cæſares, quorum funera celebrarunt, in numerum deorum relatos haberi volunt.

B [63] Et quoniam ſicut illos homines fuiſſe nõ audetis negare, ita poſt mortem deos factos XI.
inſtituiſtis aſſeuerare, cauſas quæ hoc exegerint tetractemus. In primis quidem neceſſe eſt concedatis eſſe aliquem ſubliniorem Deum, & [64] mancipem quendam diuinitatis, qui ex hominibus deos fecerit. nam neque ſibi illi potuiſſent ſumere diuinitatem, quam non habebant, nec alius præſtare eam non habentibus, niſi qui propriè poſſidebat. Cæterum ſi nemo eſſet qui deos faceret, fruſtra præſumitis deos factos auferendo factorem. Certé quidem ſi ipſi ſe facere potuiſſent, nunquam homines fuiſſent, poſſidẽtes ſcilicet melioris conditionis poteſtatem. Igitur ſi eſt qui faciat deos, reuertor ad cauſas examinandas faciendorum ex hominibus deorum, nec vllas inuenio, niſi ſi miniſteria & auxilia officiis diuinis deſiderauit ille magnus deus. Primò indignum eſt vt alicuius opera indigeret, & quidem mortui, quum dignius ab initio Deum aliquem feciſſet, qui mortui erat operam deſideraturus. Sed nec operæ locum video. [65] Totum enim hoc mundi corpus ſiue innatum & infectum ſecundum Pythagoram, ſiue natum & factum ſecundum Platonem, ſemel vtique in hac conſtructione diſpoſitum, & inſtructum, & ordinatum cum omni rationis gubernaculo inuentum eſt. Imperfectum non potuit eſſe quod perfecit omnia. Nihil Saturnum & Saturniam gentem expectabat. Vani erunt homines, niſi certi ſint, à primordio & pluuias de cœlo ruiſſe, & ſidera radiaſſe, & lumina floruiſſe, & tonitrua mugiſſe [66] & ipſum Iouem, quæ in manu eius imponitis fulmina timuiſſe. [67] Item omnem frugem ante Liberum & Cererem & Mineruam, imò ante illum aliquem prin-
C cipem hominem de terra exuberaſſe, quia nihil continendo & ſuſtinendo homini proſpectum poſt hominem potuit inferri. Denique inueniſſe dicuntur neceſſaria iſta vitæ, non inſtituiſſe: quod autem inuenitur, fuit: & quod fuit, non eius deputabitur qui inuenit, ſed eius qui inſtituit. Erat enim ante quàm inueniretur. Cæterum ſi propterea Liber deus, quod vitem demonſtrauit, [68] malè cum Lucullo actum eſt, qui primus ceraſa ex Ponto Italiæ promulgauit, quod non eſt propterea conſecratus, ut nouæ frugis autor, quia inuentor & oſtenſor. Quamobrem ſi ab initio & inſtructa & certis exercendorum officiorum ſuorum rationibus diſpenſata vniuerſitas conſtitit, vacat ex hac parte cauſa allegendæ humanitatis in diuinitatem: quia [69] quas illis ſtationes & poteſtates diſtribuiſtis, tam fuerunt ab initio, quàm & fuiſſent etiam ſi deos iſtos non creaſſetis. Sed conuertimini ad cauſam aliam, reſpondentes collationem diuinitatis meritorum remunerandorum fuiſſe rationem. [70] Et hinc concedetis, opinor, illum deum deificum iuſtitia præcellere, qui nec temerè, nec indignè, nec prodigè tantum præmium diſpenſarit. Volo igitur merita recenſere, an eiuſmodi ſint vt illos in cœlum extulerint, & non potius in imum tartarum merſerint, quem carcerem pœnarum infernarum, cum vultis, affirmatis. Illuc enim abſtrudi ſolent impij, [71] quique in parentes & in ſorores inceſti, & maritarum adulteri, & virginum raptores & puerorum cõtaminatores, & qui ſæuiunt, & [72] qui occidunt, & qui furantur, & qui decipiunt, & quicúnque ſimiles ſunt alicuius Dei veſtri.

Quem neminem integrum à crimine, aut vitio probare poteritis, niſi hominem negaue- D
ritis. At quin vt illos homines fuiſſe nō poſſitis negare, etiam iſtæ notæ accedunt, quæ nec
deos poſtea factos credi permittunt. Si enim talibus vos puniendis præſidetis, ſi commer-
cium, colloquium, conuictum malorum, & turpium probi quique reſpuitis, horum autem
pares deus ille maieſtatis ſuæ conſortio aſciuit, quid ergo damnatis quorum collegas ado-
ratis? Suggillatio eſt in cœlo veſtra iuſtitia. Deos facitis crimino ſiſſimos quóſque, vt pla-
ceatis diis veſtris, illorum eſt honor conſecratio coæqualium. Sed vt omittam huius indi-
gnitatis rettactatum, probi, & integri, & boni fuerint.''' Quot tamen potiores viros apud
inferos reliquiſtis: aliquem de ſapientia Socratē, de iuſtitia Ariſtidem, de militia Themiſto-
clem, de ſublimitate Alexandrum, de felicitate Polycratem, de eloquentia Demoſthe-
nem. Quis ex illis diis veſtris grauior & ſapientior Catone? Iuſtior & militarior Scipione?
Quis ſublimior Pompeio? felicior Sylla? copioſior Craſſo? eloquentior Tullio? Quanto di-
gnius iſtos deos ille aſſumendos expectaſſet, pręſcius vtique potiorum. Properauit, opinor,
& cœlum ſemel clusit, & nunc vtique melioribus apud inferos muſſitantibus erubeſcit.

Quæ hactenus de diis dicta ſunt à Septimio, ex abundantia quodammodo rei affluxere potius, quàm
contra ſententiam aduerſariorum ſteterint. Gentes enim ſuos ipſæ deos dum agerent io terris homines
putauerunt, colebant autem, quia poſt mortem deos eſſe factos autumabant. Id igitur ipſum quam ridi-
culum ſit, apertiſſimè nunc exponit, examinando cauſas quamobrem apotheoſin mereri potuerint. Nam
ſi, inquit, dij facti ſunt, confectorem certè intelligere neceſſe eſt per quem illi fieri potuerint, tantæ au-
toritatis, vt manceps ſit verúſque dominus diuinitatis, quando eius vſum alijs præſtet. Præterea neque E
temerè aut imprudenter quicquam feciſſe veriſimile eſt, ſed ex certa ratione atque cauſa. Allegiſſe igitur
in conſortium immortalitatis eiuſmodi homines duabus potiſſimum de cauſis videtur, aut quia alicuius
opera indigeret, aut quia talem ſua illorum merita mercedem expoſcebant. Vtrúmque dilemma ſi pa-
rum diligentius conſideretur, non modo noo probabile, ſed ne veriſimile eſt. Quid enim tunc deeſſe
potuit tanto deo, aut quid à mortuo ſperare? Viui potius erant accerſendi laborum ſocij: quanquam
non video quid illi faciundum reſtaret, poſt obitum talium virorum, quod prætermiſſum aut infectum
fuiſſet. nam cùm ipſi viuere ſub hoc cœlo tot annos potuerint, ita vt regnaſſe dicantur, nimirū quod ho-
minis conſeruationem propagationémque continet, antea proſpectum fuerat, nec tantæ huius orbis
machinæ aliquid abeſſe poterat, licet in vſum quædam non veniſſent, quæ ab his deinde reperta aut in-
uenta in ſecretis naturæ, authoritatem quaſi illa coodidiſſent, ſibi falſam veodicaoere. Quantum verò ad
merita pertinet, ſi modo deus ille ſummus iuſtus eſt atque prudens, talia dico fuiſſe quæ tantū abfuerunt,
vt cœlo digna viderentur, vt vel in unum tartarum detrudi meruerint: nam & vos io ſenteotiam quoque
aliorum venitis, quod ad inferos ij detrudantur, qui patrarunt ea quæ ab aliquo veſtrorum deorum, à
Ioue (verbi cauſa) commiſſa fuiſſe conceditis. Quod ſi integrum à crimine illum fuiſſe dicitis, id fieri non
poteſt, vt aliquis homo ea virtute præcellat, qua deus haberi poſſit: ſin verò exuiſſe hominem Iouem
obiicitis, argumēta indiciáque iamdudum expoſita demonſtrant, deum fieri non potuiſſe. ergo vt homo
etiamnum: id quòd à minori probatur. nam ſi vos, inquit, iudices ſceleſtos iure punitis, conſortiúmque
vitioſorum reſpuitis, quanto magis deus ille qui iuſtitia eſt & ipſa virtus? Atqui iſta vos iuſtitia cœlum
ſuggillatis vituperatiſque, cum quos veſtra iura damnant, deum probaſſe credatis. E contrario vobis iu-
dicandum fuerat, vt diis veſtris à ſimili placeretis. Crimino ſiſſimi quique non damnandi erant, ſed co-
lendi, maximus ita illis honor haberetur, gratiſſimáque foret æqualium conſecratio. Sed videte quàm F
ſecurè in hac re vobiſcum ago. Concedo probos fuiſſe & booos, neque ideo tamen eſſe deos putandum,
alioqui multa eſſent abſurda ridiculaque concedenda. Nam ſi tantum numeo ex vitæ probitate, vel ex
magnitudine fortunæ, vel ex rebus geſtis, vel ex opibus comparatur, vel à ſcientia multos vobis adducam
in his omnibus præſtantiores, qui indignè præteriti nec dij ſunt, nec habentur: qualis Socrates, Ariſtides,
Cato, &c. an credendū ſummum illum Deum aut rationem perſonarū habere, aut imprudenter eligere,
aut occluſiſſe ſemel cœlum, vt potiores apud inferos quàm apud ſe cenſerentur.

XII. ''' Ceſſo iam de iſtis, vt qui ſciam me ex ipſa veritate demonſtraturum quid non ſint,
quum oſtēdero quid ſint. Quantum igitur de diis veſtris, nomina ſolummodo video quo-
rundam veterum mortuorum & fabulas audio, & ſacra de fabulis recognoſco. Quantum
autem de ſimulachris ipſis, nihil aliud deprehendo, quàm materias ''' ſorores eſſe vaſcu-
lorum inſtrumentorumque communium, vel ex iiſdem vaſculis & inſtrumentis, ''' quaſi
fatum cōſecratione mutantes, licentia artis transfigurante, & quidem contumelioſiſſimè,
& in ipſo opere ſacrilege, vt reuera nobis maximè, qui propter deos ipſos plectimur, ſolatiū
pœnarum eſſe poſſit, quod eadem & ipſi patiuntur vt fiant.

Sed hæc, inquit, miſſa facio, faciliorem viam ingrediens, & breuiorem rationem, vt oſtendam Satur-
num, Iouem, alios gentium dæmonas non eſſe deos. Locus ab affirmatione, vnde negatio vera infertur.
Nam ſi hoc ego lignum eſſe demōſtro, patebit ſanè non eſſe ferrum, neque lapidem, neque aliud præter
ſe quicquam, cùm quod eſt ſpeciei vnius propriæ, ad aliam transferri non poſſit: ſic de diis veſtris, ſi quid
ſunt,

A ſunt, exponam, per ſe patebit quid non ſint. Sunt autem mera nomina quorundam priſcorum mortuorum, & maiori ex parte fabellæ, quæ ſibi ſacrorum ritus concinnauerunt. nam ſi ij quos ſibi gentes pro diis colunt, vnde exorti ſunt, & vbi vixere, quo loco ſepulti ex hiſtoriis monumentiſque didicimus, quid illi iam ſunt niſi mortuorum nomina? Præterea ſi Rheam (ſiue Opem illam dicas) occultare filios video Corybantum tinnitu, ne à Saturno deuorentur, ſi alios de ooo natos, hunc de genitalibus ſectis, illum in femore patris coaluiſſe, Virbium de Hippolyto, Thyonianũ de Dionyſio reformatum, atque alia id genus infinita, nónne ſunt hæ anicularum fabellę? Ad hæc ſi huic noctu magis quàm interdiu ſacra operantur, ſi his ioſtrumentis magis quàm illis, hac pecude potius quàm alia, ſi denique ſua cuiuſque dei ſacrificia, ſi ceremoniarum rationem exquiras, nónne tibi fabuloſa ridiculáque videantur? Cùm itaque tales ipſi ſiot, dij profecto eſſe non poſſunt. Deus eoim æternus eſt, omnium genitor, ipſe oon geoitus, opifex & cauſa mundi, principio antiquior, fine diuturnior. Quod ſi mihi in ſtatuis ſimulachriſque quibus ſupplicatis, diuinitatem aſſumere deo vultis, quaſi faciant illa numen, in hac ego parte nihil deprehendere aut coniicere poſſum quàm materias eſſe, nihil ab his diſſimiles quibus vaſa vtenſiliáque conflantur cælentúrve, niſi contra idola ñon ex maſſa metallorũ, ſed ex vaſis per artem transformantur in talem effigiem. Sed tantundem. Neque enim per ſe hæc materia, neque per artem aſſequi poteſt, quod deo proximum exiſtimari poſſit. Totum enim hoc artificium deorum eſt contumelioſum & impium. Quo loco maximè Tertullianus deridet ſuperſtitionem gentium, quæ in ſimulachris neſcio quid numinis meſſe volebant. ad ea enim Chriſtiani trahebantur, vt in illa tanquam in verum deum ſuſpicientes thura incenderent. Neque mirum videri debet ſi in hac re longior videatur eſſe Tertullianus, quæ per ſe nimium manifeſta eſt. Nam & Seneca in libro De ſuperſtitione, Pudebit, inquit, publicatæ dementiæ. alius horas Ioui nunciat, alius lictor eſt, alius vnctor. Sunt quæ Iunoni & Mineruæ capillos diſponant longè à templo, noo tantum à ſimulachro ſtantes, digitos moueot ornantium modo: B ſunt quæ ſpeculum teneant, ſunt quæ ad vadimonia ſua deos aduocent, ſunt libellos qui offerant, & illos cauſam ſuam doceant.

[166] Crucibus & ſtipitibus imponitis Chriſtianos, quod ſimulachrum non prius argilla deformat cruci & ſtipiti ſuperſtructa? in patibulo primum corpus Dei veſtri [178] dedicatur. Vngulis deraditis latera Chriſtianorum, at in deos veſtros per omnia membra validius incumbunt [179] aſciæ & runcinæ, & ſcobinæ. Ceruices ponimus ante plumbum & glutinum & [180] gomphos: ſine capite ſunt dij veſtri. [181] Ad beſtias impellimur, certè quas Libero, & Cybele, & Cereri applicatis. Ignibus vrimur: hoc & illi à prima quidem maſſa. In metalla damnamur: inde [182] cenſentur dij veſtri. In inſulis relegamur: ſolet & in inſulis aliquis deus veſter aut naſci, aut mori. Si per hæc conſtat diuinitas aliqua, ergo qui puniuntur conſecrantur: & numina erunt dicenda ſupplicia. Sed planè non ſentiunt has iniurias & contumelias ſuæ fabrificationis dij veſtri, ſicut nec obſequia.

Quum itaque nihil dij ſint magis quàm animæ cæterorum hominum, & ſimulachra colantur pro nominibus, reſtat, vt ex opificio diuinitatem concipere credantur. Fabricam igitur hanc idolorum ita deſcribit, vt oon tantum ab hominibus fieri demonſtret, ſed iis etiam rationibus & inſtrumentis, quibus in puniendis ſceleſtis, quales Chriſtianos putabant, in carnificina vtantur, tantum abeſt vt ex eorum ſtructura religio emergat, aut cæleſtis poteſtas inſpiretur. Ex quo non parum ſolatij Chriſtiani capiunt, ſi quibus ipſi tormentis diuexantur, eadem in fabricandis diis, qoorum gratia cruciantur, infligi videãt. nam ſi crucibus ſtipitibúſque infiguntur, ab eiuſmodi quoque plaſtes ſuſpendit argillam, ex qua ſimu- C lachrum alicuius dei conformat. quod ſi faber ligneum faciat, validioribus armis dedolatur, quàm ſint vngulæ illæ ferreæ quibus latera Chriſtianorum lacinantor, neque ab hac re eſt, ſi capite nos truncatis: nam plumbo, aut glutino, aut gomphis, id eſt maioribus clauis capita deorum compaginatis, alioqui ſine capite ſunt, & beſtiæ, quibus inſpectante populo exponimur, oon abhorreot à veſtris diis. nam Bacchus ille veſter curru inuehitur à tigribus tracto, Cybele leones iungit, Ceres cum Triptolemo alatos ſerpentes: ignes etiam in conflatione ſicuti nos dij veſtri experiuntur, & à metallis ad quæ fodienda ſæpe damnamur, originem trahuot. ſi vero relegamur in inſula, & in Delo Latona fit puerpera, & in Creta Iupiter eſt ſepultus.

O impiæ voces, ô ſacrilega conuicia, infrendite, inſpumate, iidem eſtis [183] qui Senecam aliquem pluribus & maioribus de veſtra ſuperſtitione perorantem reprehendiſtis. [184] Igitur ſi ſtatuas & imagines frigidas mortuorum ſuorum ſimillimas non adoramus, [185] quas milui & mûres & araneæ intelligunt, nónne laudem magis quàm pœnam merebatur repudium agniti erroris? Poſſumus enim videri lædere eos, quos certi ſumus omninò non eſſe? Quod non eſt, nihil ab vllo patitur, quia non eſt.

Sunt hæc gentium vociferationes, quibus inſultabant Chriſtianis aſſeuerantibus deos eſſe nullos. Ad hæc Tertullianus, Vt lubet exclamate, & iraſcimini. Neque enim oouum hoc eſt, cùm etiam Senecam qui de veſtra ſuperſtitione librum compoſuerit, dãnare auſi eſtis, contra manifeſta indicia. nam vel auiculæ & araneæ, dum liberè inſidunt in iis, manifeſté ſentiunt, ſentire oihil tales imagines.

XIII. [[186] Sed nobis dei ſunt, inquitis. Et quomodò vos ccontrario impij, & ſacrilegi, & irreligioſi erga deos veſtros deprehendimini? qui quos præſumitis eſſe, negligitis: quos D timetis, deſtruitis: quos etiam vindicatis, illuditis. Recognoſcite ſi mentiar. Primo quia cum alij alios colitis, vtique quos non colitis, offenditis: prælatio alterius ſine contumelia alterius non poteſt procedere, quia [187] nec electio ſine reprobatione. Iam ergo contemnitis quos reprobatis, quos reprobando offendere non timetis. Nam vt ſuprà præſtruximus, ſtatus dei cuiuſque in ſenatus æſtimatione pendebat. Deus non erat quem homo conſultus noluiſſet, & nolendo damnaſſet. [188] Domeſticos deos quos lares dicitis, domeſtica poteſtate tractatis pignerando, venditando, demutando aliquando in [189] cacabulum de Saturno, aliquando in trullam de Minerua, vt quiſque contritus atque contuſus eſt, dum diu colitur, [190]. vt quiſque dominus ſanctiorem expertus eſt domeſticam neceſſitatem. [191] Publicos æquè publico iure fœdatis, quos in haſtario vectigales habetis: ſi [192] capitolium, ſi [193] olitorium forum petitur, ſub [194] eadem voce præconis, ſub eadem haſta, ſub eadem annotatione quæſtoris, diuinitas addicta conducitur.

Ex hoc loco regerit more ſuo Tertullianus totum hoc impietatis crimen in aduerſarios, ſuis illos armis ita confodiens, vt fateri cogantur aliod ſanè dicere, aliud ſentire de dijs. Nam ſi actiones, verba, ſcriptáque ſunt animi noſtri manifeſta indicia, plerique omnes Romani Epicuri ſectam amplexabantur. Cuius etiam imaginem, quum multis in locis, tum in anulis geſtabant. Huic nullus fuit reſpectus deorum: ne tamen maiorum inſtituta ritúſque, quibus imperij autoritas apud plebem maiori E ex parte conſeruatur, prodere viderentur, in iudicijs de re ſacra triſtes, & religioſi videri volebant, illud identidem quiritantes, At hi nobis dij ſunt, & quomodocunque maieſtas illorum tuenda nobis eſt, contra omnes qui capite velint illos diminuere. Ad hæc Septimius, Aut iſta, inquit, ex animo dicitis, aut cum ſimulatione. Si ſimulatè, ſententia veſtra nobiſcum conuenit. Neque enim colendi qui non ſunt. Sin ex animo, plurimis oſtendam argumentis, vos multò magis eſſe in illos impios, quàm Chriſtianos. Aut igitur oobiſcum puniendi eſſetis, aut nos abſoluendi vobiſcum. Primum enim aut ex affectu, aut ex vtilitate pendet omnis veſter deorum cultus, non à religione aliqua vel pietate. Mercator enim ex vobis aliquis Mercurium facere ſibi propitium ſtudet: amantes Veneri ſatisfaciunt, milites Bellonam tantum & Martem colunt, poetæ Apollinem aut Bacchum, veneficæ in Proſerpinam totæ incumbunt, alijs dijs neglectis. At ſi, vt diximus, ſenatus alios etiam voluit vobis eſſe deos, cur à vobis omnes non coluntur? hæc nimirum electio offendat neceſſe eſt præteritos: cùm verò id vos non moueat, illos profectò non creditis: ſi mouet, iam nobiſcum impij cenſemini. Sed & eos ipſos quos ſeorſum colitis, quánam religione demeretis? Nam dij vobis ſunt (vt identidē noſtis auribus inculcatis) eiuſmodi ſimulachra, quid eſt quod ij quos lares dicitis, quaſi in ſuppellectilis ratione computantur, vt perinde à vobis aut oppignerentur, aut venditentur, atque cætera inſtrumenta domeſtica inſtante neceſſitate? erant potius exoranda vobis eorum numina, vt vrgentem inopiam defenderent, aut verenda ne propterea indignata miſerias conduplicarent. Quod ſi tales dixeris impios, vt eſt hominum genus, cum ſanctis, inquam, dominis pijs quæ patribus familiàs multò peius agunt: qui cùm ex frequentiori cultura illos contriuerint, diffingere deinde ſolent, vt id quod prius fuerat illis Saturnus aut Minerua, vas conflatum culinæ inſeruiat. At erant hæc aliquo modo ferenda, priuata enim ſunt minúſque manifeſta, præterea neceſſitas egeſtatis nulla lege circunſcribitur. Eſto, quid ſi eadem ratione publici dei tractantur? Video enim vectigales tributariáſque gentes cùm præſentem pecuniam quandoque non F habeant, publicanis aut quæſtoribus aureos argenteóſque deos addicere, vt ſæpenumero haſtario venditionique auctionariæ per præconem veneant, & inter manubias captiui dij veneunt, vt pecunia ærarium aut fiſcus conſtipetur.

Sed enim agri tributo onuſti, viliores: hominum capita ſtipendio cenſa, ignobiliora. Nam hæ ſunt notæ captiuitatis. Dij verò qui magis tributarij, magis ſancti; imò qui magis ſancti, magis tributarij: maieſtas quæſtuaria efficitur. [195] Circuit cauponas religio mendicans, exigitis mercedem pro ſolo templi, pro aditu ſacri: non licet deos noſſe gratis, venales ſunt.

Amplificatio irriſoria. Nihil enim veri illi Chriſtiani ſuperiorum temporum abhorrebant magis, nihil vehementius deteſtabantur, quàm ex ſacris rebus quæſtum quoquomodo facere. Gentes verò in quibus nulla erat ſpiritus ſancti gratia, tam de ſacris rebus quàm de prophanis, opes ſibi vndecunque comparabant. Et cuius dei nomen ſanctius habebatur, magis erat antiſtitibus quæſtuoſum. Eo enim nomine ſtipes ad inſtaurationem templi exigebant, aditúſque quotidianos venditabant, contraria quidem ratione autoritatem dijs conſeruantes. nam ſtipendiariæ res, quemadmodum homines & agri, multò viliores ſunt, vt qui ex eo tributo captiuos eſſe & prouinciales indicent. Nam municipales & coloni, quia immunes à tributo quod in ſtipendium militare perſoluitur, pluris meritò æſtimari ſolent.

Quid

A Quid omninò ad honorandos eos facitis, quod non etiam mortuis veſtris conferatis? ædes proinde, aras proinde, idem habitus & inſignia in ſtatuis. vt ætas, vt ars, vt negocium mortui fuit, ita deus eſt. quo differt ab epulo Iouis [196] ſilicernium? à [197] ſimpulo obba? ab aruſpice pollinctor? [198] nam & aruſpex mortuis apparet.

Collatio hæc euidentiſſimè demonſtrat gentes, vel quos deos credunt, aut credere ſimulant, omninò negligere, quando eximiam illam excellentémque dei naturam non aliis proſequantur honoribus, quàm quibus defunctis hominibus parentari ſoleant: denique in cultu nihil differat à mortuo deus. nam ſi ædes Ioui (verbi cauſa) dicata eſt, in qua epulum celebretur, ſi aræ vbi in ſimpuuio vaſe vinum libatur, ſi aruſpex qui hoſtiarum inteſtina perſcrutetur, & mortuis non diſſimilia attribuuntur. Præter enim templa & aras cum flaminibus dicatas Cæſaribus, vbique videre eſt ſilicernium apparatum, id eſt funebre conuiuium à cognatis defuncti hominis, nihil differens ab eo quod viri epulones Ioui inſtaurare ſolent, vbi pro ſimpuuio obba poculum eſt haud ab eo diſſimile, & pollinctor miniſter cadaueribus curandis apparet, præſtóque eſt. Nec minus in defunctorum ſtatuis & imaginibus eadem ſunt ornamenta pro ætate muniiſque cuiuſque, quæ ſpectantur in diis. At pudere vos huius patilitatis debebat, aut eſſe argumento, deos perinde fuiſſe homines atque alios defunctos, qui à vobis quotidie eodem honore impertiuntur.

Sed dignè imperatoribus defunctis honorem diuinitatis dicatis, quibus & viuentibus eum addicitis. accepto ferent dij veſtri, imò gratulabuntur, quòd pares ei fiant domini ſui. ſed quum [199] Larentinam publicum ſcortum, velim ſaltem Laidem aut Phrynen, B inter Iunones & Cereres ac Dianas adoratis, cùm [200] Simonem Magum ſtatua & inſcriptione ſancti dei inauguratis, quum de [201] pædagogiis aulicis [202] neſcio quem cinædum deum facitis, licet non nobiliores dij veteres, tamen contumeliam à vobis deputabunt hoc, & aliis licuiſſe, quod ſolis antiquitas contulit.

Maxima hæc ex opportuna correctione exaggeratio irriſionis Romanorum in ſuos deos, quum in cenſum deorum & ad parem diuinitatem non imperatores tantum admittant, qui ſi res iuſto examine expendatur, tanquam deorum domini magis legitimo cultu venerari merentur. Quos enim volunt deos faciunt, & viuentes diui auguſtíque nominantur: Sed ſcorta etiam & magos & cinædos non pro dignitate quidem perſonarum, ſed ex adulatione. Nam ſi meretrix aliqua adoranda, multo decentius Lais illa famoſiſſima, aut Phryne nobile Athenarum ſcortum, quæ Xenocratis tamen continentiam ſuis illecebris expugnare non potuiſſe dicitur, adorabitur, quàm Romuli ruſtica Larentia nutrix. Tam bene etiam de deliciis & exoletis Hyla aut Sarmentus aliquis & de ſeruis Narciſſus, quàm Antinous, qui nuper in gratiam Hadriani diuinos honores promeruit. quanquam ſi cuncta quæ ad deos de antiquitate commendatos pertinent exquirantur, neotericis non inuenientur nobiliores, nec meliores,

Volo & ritus veſtros recenſere: non dico quales ſitis in ſacrificando, cùm enecta & tabidoſa & ſcabioſa quæque mactatis, cùm de opimis & integris ſuperuacua quæque truncatis [203] capitula & vngulas, quæ domi quoque pueris vel canibus deſtinaſſetis. Quum de [204] decima Herculis nec tertiam partem in aram eius imponitis. Laudabo magis ſapientiam, quòd de perdito aliquid eripitis. [[205] Sed conuerſus ad lite- XIIII.
C ras veſtras, quibus informamini ad prudentiam, & ad liberalia officia, quanta inuenio ludibria? [206] Deos inter ſe propter Troianos & Achiuos vt gladiatorum paria congreſſos depugnaſſe: Venerem humana ſagitta ſauciatam, quòd filium ſuum Ænean penè interfectum ab eodem Diomede rapere vellet. Martem tredecim menſibus in vinculis penè conſumptum. Iouem ne eandem vim à cæteris cœlitibus experiretur, opera cuiuſdam monſtri liberatum, & nunc flentem Sarpedonis caſum, nunc fœdè ſubantem in ſororem ſub commemoratione non ita dilectarum iampridem amicarum. Exinde quis non poeta ex autoritate principis ſui [207] dedecorator inuenitur deorum? Hic [208] Apollinem Admeto regi paſcendis pecoribus addicit, ille Neptuni ſtructorias operas Laomedonti locat. Eſt & ille de lyricis ([209] Pindarum dico) qui Æſculapium canit auaritiæ merito, qua medicinam nocenter exercebat, fulmine vindicatum. Malus Iupiter, ſi fulmen illius eſt, impius in nepotem, inuidus in artificem. Hæc neque vera prodi, neque falſa confingi apud religioſiſſimos oportebat. [210] Nec Tragici quidem aut Comici parcunt, vt non ærumnas vel errores domus alicuius dei præfentur. [211] Taceo de philoſophis, Socrate contentus, qui in contumeliam deorum quercum & hircum & canem deierabat. Sed propterea damnatus eſt Socrates, quia deos deſtruebat. Planè olim, id eſt ſemper, veritas odio eſt. [212] Ta-

men cum pœnitentia ſententiæ Athenienſes criminatores Socratis poſtea afflixerint, & imaginem eius aurcam in templo collocarint, reſciſſa damnatio teſtimonium Socrati reddidit.[213] Sed & Diogenes neſcio quid in Herculem ludit, & [214] Romanus Cynicus Varro [215] trecentos Ioues ſiue Iupiteres dicendum, ſine capiribus introducit. D

Damnationis Chriſtianorum cauſa omnium iuſtiſſima videbatur (vt diximos) & quam iudices potiſſimum ubiiciebant, quod contemptores eſſeot religioois, & diis ſemper maledicerent: non mirum igitur ſi hoc loco longior ſe Tertullianus effundat, dum manifeſtè iuuat variis argumeotis exponere, multò magis gentes eadem cauſa damnari debere, quia oon minus ſuorum deorum maledici ſunt & vituperatores, & ab omni prorſus religione diſiuncti. Quod priuſquam citatis teſtibus comprobet (ſunt enim hæc à ritibus tracta, vnde omnis cultus deurum religióque pendet & examinatur) per præoccupatiooem malignitatem eorum taxat in operatione holocauſtorum, cùm ne extremas quidem hoſtiarum partes dijs adolere patiantor, atque ita defraudent ſuſcepta vota, quaſi cum ſtupidis fatuiſque tota res agatur. Sed hæc illi ſapienter. Tanto enim minus de ſuu diſperdeot. Quid verò religioſis viris contrarium magis eſſe videtur, quàm dei ſacruſanctum nomen, cuius ſemper cum præfatione ſummi honoris meminiſſe debemus, per nefarias turpitudines traducere, purámque eius ac ſapientem naturam cum ſordidis ludibriis commaculare? At hoc ipſum Chriſtiani non peccant. Quos enim non credunt, non eſt quod maledicant. Gentes verò tanta religione præditæ, vt cum diis tanquam cum lenonibus, cum ſceleſtis, cum lurconibus adoleſcant, primis ſuæ ætatis temporibus ad eos ſe ſcriptores conferunt, eos addiſcunt, & nocturna verſant manu verſántque diurna, qui de diis tanquam de infimo genere homioum loquuntur. Ferunt hoc domi patresfamiliàs, foris per omnia theatra publicæ perſonæ patiuntur, denique in ſuo regno Imperatores vt de ſuis diis riſus voluptáſque carminibus coocilietur: quamquam non hoc ſola ſibi licentia poetarum vendicat, & qui philoſophi fuere, ab eiuſmodi deriſione non abſtinuerunt. Nam cùm Socrates per canem & anſerem, per hircum & quercum & platanum iurabat, tantundem hoc cauillo volebat oſtendere Iouem quàm canem peieraſſe. E

XV. [[216] Cetera laſciuiæ ingenia etiam voluptatibus veſtris per deorum dedecus operātur.[217] Diſpicite Lentulorum & Hoſtiliorum venuſtates, vtrum mimos an deos veſtros, in iocis & ſtrophis rideatis.[218] Mœchum Anubim, & maſculum Lunam, & Dianam flagellatam, & Iouis mortui teſtamentum recitatum, & tres Hercules famelicos irriſos.

Ceteræ laſciuiæ ingenia, &c. Vrget hoc vehementius aduerſarios. Superiora eoim à grauibus introducta viris, plura in ſuis illis deorum apologis habere poſſe videntur epimythia, quæ vtramque partem philoſophiæ allegoricè prælibent. Hæc verò quæ mimographi ludere ſolent, ingenia ad laſciuiam nata, ſiue hypocritarum ſtrophia ſtrutheáque & omnia eiuſmodi inſignia reſpicias, ſiue verba reíque totius figmentum, nihil aliud ſpectant, quàm vt riſum & delectationē concitent, ex ea plerumqoe materia quæ deorum aliquem quaſi impudicum ſcurram & improbum helluonem repræſentet. Nam & Valerius, Mimorum, inquit, argumeota maiori ex parte ſtuprorum continent actus. Genus autem eiuſmodi poematis nullum quod ſciam noſtris temporibus extat: quamquam plures in eo ſtudio excelluerint, vt Cornelius Nepos, Laberius, Marullus, Lentulus & Hoſtilius, de quibus nunc Tertullianus meminit. Quæ fuerint eorum hypotheſes, facile ex his quæ hoc loco denotat, apparet. Dianam enim ex aliquo commiſſo vapulantem, Lunam tribada in ſuum forte Endymiona (licet & Lunus idem legatur apud Spartianum in Caracalla) Herculem voraciſſimum vernam & id genus alia peragebant, ita à faceto poeta diſpoſita, vt in recitando cum morum taxatione riſum per cuneos excitarent. F

[219] Sed & hiſtrionum litteræ omnem fœditatem eorum deſignant.[220] Luget ſol filium iactatum de cœlo lætantibus vobis,[221] & Cybele paſtorem ſuſpirat faſtidioſum, non erubeſcentibus vobis. [222] Et ſuſtinetis Iouis elogia cantari, & [223] Iunonem, Venerem, Mineruam à paſtore iudicari.

Triplex eſt in eadem re deorum irriſio: vna eſt quam diximus à perſona poetarum, alteræ ex partibus hiſtriunum. qui ſuis lateribus geſticulationéque & gannitu dum agerent deos, omnes turpiores muliebréſque affectus exprimebant, quo nihil in contemptum religionis nequius fieri poteſt. De Cybele verò & Aty, qui adoleſcens à matre deorum adamatus ſtudio muliebri, à ſe ipſe caſtratus Atte factus eſt: cuius myſterium Galli ſacerdotes digladiātes imitabantur vſque ad Almunem fluuium extra vrbem: Item de Phaetonte & iudicio Paridis, omnibus dramata notiſſima ſunt.

Quid quod imago dei veſtri ignominioſiſſimum caput & famoſum veſtit? quod corpus impurum & ad iſtam artem effœminatione productum Mineruam aliquā vel Herculem repræſentat? nónne violatur maieſtas, & diuinitas conſtupratur laudantibus vobis?

Alter hic eſt ab hiſtrionibus contemptus deorum, quod ſcilicet ij qui deorum perſonam induunt in ſcena, ignominioſum genus eſt hominum & aliorum famoſiſſimum. Mimæ enim mulieres & pantomimi tam malè audiebant, vt quemadmodum Tacitus teſtatur, ſenatoribus olim vetitum ſit ingredi tabernas eorum: at quanto minus maieſtati deorum patere debebant?

[224] Pla-

A [224] Planè religioſiores eſtis in cauea, vbi ſuper ſanguinē humanum, ſuper inquinamenta pœnarum proinde ſaltāt dij veſtri, argumenta & hiſtorias noxiis miniſtrantes, niſi quod & ipſos deos veſtros ſæpe noxij induunt. Vidimus aliquando caſtratum Atyn illum deum ex [225] Peſſinunte, & [226] qui viuus ardebat, Herculem induerat. Riſimus & inter ludicras [227] meridianorum crudelitates [228] Mercurium mortuos cauterio examinantem. Vidimus & Iouis fratrem gladiatorum cadauera cum malleo deducentem. Singula iſta quæque adhuc quis poſſet inueſtigare, ſi honorem inquietant diuinitatis, ſi maieſtatis veſtigia [229] obſoletant, de contemptu vtique cenſentur, tam eorum qui eiuſmodi factitant, quàm eorum quibus factitant. Sed ludicra iſta ſunt.

De ſcena in arenam deſcendit, cum ironia demonſtrās multò illic magis eſſe gentes impias minúſque religioſas. Nā præter ea quæ ſuperius dicta ſunt, adiūgitur deos ſub hiſtrionū perſona pollui humano, ſanguine ſæuioribuſque inquināmentis, inter ſeſe ſaltitātes. nā vt Martialis aliique quāplures teſtantur, in peragendis fabulis, ſi cædes intercedebat, deſtinabantur in eam rem damnati, vt non ex ingenio, ſed ex rebus ipſis populo vera exhiberetur. Quū itaque caſtratio Atys (eleganter à Catullo deplorata) in gratiam ſuæ Cybeles ex Peſſinunte oppido Phrygiæ repræſentanda erat, damnatus homo agebat Atyn, veréq̄ue euirabatur. Eadem ratione ſi Hercules in Oeta monte cremabūdus introducebatur, in vicē eius homo exurebatur ex dānatis. Si cū Mercurio res erat aut cū Plutone, vt ille candēti cauterio mortuos pręrentaret, ille malleo & incude cōfirmaret, præſtò erant cadauera gladiatorū. Quæ omnia ſimul cū alijs id genus quando honorem deorū perturbent, maieſtatémque imminuant, & quaſi obſoletā faciant, vtpote ridicula & fabuloſa, nemini dubium eſt quin ex cōtemptu fiant, tam actorū quā ſpectatorū aduerſus deos.

B Sed ludicra iſta ſint. Ceterum ſi adiiciam quæ non minus conſcientiæ omnium recognoſcent, [230] in tēplis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari, in ipſis plerumque ædit
uorum & ſacerdotum tabernaculis, ſub iiſdem [231] vittis & apicibus & purpuris thure flagrante libidinē [232] expungi: neſcio plús ne de vobis dij veſtri quàm de Chriſtianis querantur. Certè ſacrilegi de veſtris ſemper apprehenduntur. [233] Chriſtiani enim templa nec interdiu norunt, ſpoliarent forſitan ea & ipſi, ſi & ipſi ea adorarent.

Romanorum religionem, ſi quis hiſtorias accuratius recognoſcat, vnà cum iure publico periiſſe cōperiet, ita vt eius ſpeciem aliquam Cęſares vix retinuerint, ex ambitione tamē ac metu rerum nouarum: ex quo factum eſt vt iudices prætoréſque, dum ſuo adulari cauerèque volunt imperatori, Chriſtianis enixiſſimè reſtiterint. nam ſuos illos deos tantum aberat, vt eſſe crederent, vt omnibus modis contaminarent, templáque deorum perinde ac profana loca haberentur. Quoties enim legimus amores in templis conciliatos, Camillóſque inter ſacrificandum conſtupratos à pontificibus: flaminéſque vittatos pileatóſque in ſacrariis libidinē expreſſiſſe? Nimirum, inquit Tertullianus, multò magis de vobis dii ſi ſunt, conqueri poſſunt, quàm de Chriſtianis. qui ſi eos non colunt, mille tamen probris non dedecorant: manifeſtum eſt etiam tam multos ſacrilegos, qui à vobis quotidie mulctantur, veſtrates eſſe. Conuenit enim vobiſcum Chriſtianos templa deorum nunquam adire. Atque ita inceſti crimen & ſacrilegij in aduerſarios recuditur.

Quid ergo colunt, qui talia non colunt? Iam quidem intelligi ſubiacet veritatis eſſe cultores, qui mendacij non ſint: nec errare amplius in eo in quo erraſſe ſe recognoſcendo
C ceſſauerūt. Hoc prius capite, & omnem hinc ſacramenti noſtri ordinem haurite, repercuſſis ante tamen opinionibus falſis. [[234] Nam vt quidam, ſomniaſtis caput aſininum eſſe deum noſtrum. Hanc [235] Cornelius Tacitus ſuſpicionem eiuſmodi inſeruit. Is enim in XVI.
quinto Hiſtoriarum ſuarum bellum Iudaicum exorſus ab origine gētis, etiam de ipſa tam origine, quàm de nomine & religione gentis quæ voluit argumentatus, Iudæos refert Ægypto expeditos, ſiue, vt putauit, extorres, in vaſtis Arabiæ locis aquarū egentiſſimis, cum ſiti macerarentur, onagris qui forte de paſtu potum petituri æſtimabātur indicibus, fontibus vſos: ob eam gratiam conſimilis beſtiæ ſuperficiem conſecraſſe. Atque ita inde, opinor, præſumptū, nos quoque vt Iudaicæ religionis propinquos, eidem ſimulachro initiari. At enim idem Cornelius Tacitus ſane ille mendaciorum loquaciſſimus, in eadem hiſtoria refert Cneum Pompeium cum Hieruſalem cepiſſet, proptereáque templum adiiſſet ſpeculandis Iudaicæ religionis arcanis, nullum illic reperiſſe ſimulachrum. Et vtique ſi id colebatur quod aliqua effigie repræſentabatur, nuſquam magis quàm in ſacrario ſuo exhiberetur, eo magis quia verebatur extraneos arbitros vana cultura. [236] Solis enim ſacerdo- Exod. 26.
tibus adire licitum, & conſpectus cęterorum velo oppaſſo interdicebatur. Vos tamen non negabitis & [237] iumenta omnia, & totos cantherios cum ſua Hippona colijā vobis. Hoc forſitan improbandum, quod inter cultores omnium pecudum, beſtiarúmque aſinarij tantum ſumus.

Tempeſtiua addubitatio, & neceſſaria apologiæ, quæ Chriſtianos non modo non contemptores eſſe D
religionis perſuadeat, ſed etiam amatores aſſeueret, maximéque omnium religioſos, vt qui à falſo cultu
ſe vendicauerint, & verum pro viribus amplecti conentur. In primis igitur, inquit, capite tenetéque hoc
quod per ſe patet ſymperaſma. Chriſtiani non colunt deos quos eſſe falſos docuimus, colunt autem ali-
quod numen, ergo verum colunt. Quis ille ſit audietis breuiter à nobis, cum primum nonnulla quæ fal-
ſo de Chriſtiana religione circunferuntur, ex animis veſtris eximemus. Ita enim attentiores ſibi cõparat
auditores ad eam rem, & maiorem fidem conciliabit, cum nihil illa famam extimeſcere aut diſſimulare
demonſtretur. Quæ vero contra vulgarem opinionem redarguit à teſtimonio, & à loco qui eſt à ſimili,
quatuor ſunt. Effigiem aſini non eſſe deum Chriſtianorum, non mirum ſi crucem venerentur, ſolem
pro deo non adorari: poſtremo non ea forma eſſe Chriſtianis deum, qua productus eſt à quodam in ta-
bula. Et quoniam rumores interdum non ſine certa cauſa in vulgus manare ſolent, vnde hæc aſini ſuſ-
picio inuaſerit animos gẽtium edocet. Nam cum noua Chriſtianorum religio non multum ab antiqua
Iudæorum diſcreparet, & autore Tacito Iudæi, qui Moſe duce à ſiti per onagros reſpiraſſent, aſini effi-
giem ſacraſſe dicerentur, facile receptum eſt apud maleuolos eandem Chriſtianos aſinariam ſuperſtitio-
nem admiſiſſe, vnde & aſinarij appellarentur, licet contra veram ſignificationem: nam qui aſinos agit, a-
ſinarius dictus eſt, vt mulio qui mulos. Hoc facile refellitur. Autori enim eius rumoris Cornelio
non eſt credendum: primum quia ignarum veræ hiſtoriæ multa falſa ridiculáque inſeruiſſe, quili-
bet aperte deprehendit, qui totum eius qui citatur locum perlegat: deinde quia ipſe ſibi aduerſatur, cum
in ea hiſtoria quam ad veritatem accepiſſe à ſuis veriſimilius eſt, Pompeium dicat nullum in penetrali-
bus templi Hieroſolomytani ſimulachrum inueniſſe: at ſicubi ſtabat, illic certe dicatum eſſe debebat,
quanquã neque hoc gentes irridere deberent, apud quas non tantum pegaſus ille, nec caput tantummo-
do equinum, ſed toti cantherij, id eſt caſtrati equi in honorem Hipponæ deæ dicantur, quæ & ipſa ab e-
quis nomen ſuum detraxit. Mitto ſerpentes Æſculapij, bouem Apis, Hammonis arietinum caput, aliáque
eiuſmodi plura, quæ gentes ſuperſtitioſe venerantur: vt ſi vnius aſini effigies nobis quoque reuera colere- E
tur, id ſane vitio aut infamiæ verti non debeat, magis quam vobis, qui cum tot alijs vbique beſtiis ſuppli-
catis, non tantum aſinarij, ſed ſerpentarii, boarij, equinariique appellari poteſtis.

[238] Sed & qui crucis nos religioſos putat, [239] cõſecraneus erit noſter, cum lignũ aliquod
propitiatur. viderit habitus dum materiæ qualitas eadem ſit: viderit forma dum idipſum
dei corpus ſit, & tamẽ [240] quanto diſtinguitur à crucis ſtipite Pallas Attica? & Ceres farrea,
quę ſine effigie rudi palo & informi ligno proſtant? Pars crucis eſt omne robur, quod cre-
cta ſtatione defigitur, nos ſi forte integrũ & totum Deũ colimus. Diximus originẽ deorum
veſtrorum à plaſtis de cruce induci. [241] Sed & victorias adoratis, cum in tropæis cruces in-
teſtina ſint tropæorum. Religio Romanorum tota caſtrenſis ſigna veneratur, ſigna iurat,
[242] ſigna omnibus diis pręponit. [243] Omnes illi imaginum ſuggeſtus inſignes, monilia cru-
*Labarorũ. cium ſunt. [244] Sypara illa vexillorum & [245] Cantabrorum * ſtolæ crucium ſunt. Laudo dili-
gentiam, noluiſtis nudas & incultas cruces conſecrare.

Paulo poſt commodius exponet qoamobrem Chriſtiani crucem venerẽtur: hoc loco ſatis eſt, ſi quod
abſurdum de cruce videbatur, apud gentes aliquo modo commitigaret, exemploque eorum appareat
nec nouũ neque adeo temerariũ videri poſſe. De ipſius itaque rei ſubiecto, & ea definitione probat Ro-
manos præcipue in hac parte conſectaneos eſſe, & eiuſdem cum Chriſtianis hæreſeos, cum materiam & F
ipſi adorent, ligneáque deorum ſimulachra. Si enim rei ſubſtantia, non habitus nec forma perpenditur,
quid enim ſi recta magis ſe habeant, ſiue tranſuerſa minus, aut aliam de ſe ſpeciem faciant decentiorem
quàm aliam? ſint modo lignea diuerſa figura & deus veſter & crux, vtrique eandem materiam colimus.
Quamquam de diis optime ſcalpello elaboratis expolitiſque diſtantior collatio videtur. at vero cum
ſudes apud vos & informe lignum expoſitum in limitibus, in hortis pro Cerere ac pro Priapo habean-
tur, parum mehercule iſthæc à cruce noſtra diſcedunt. Quod ſi dicas partem eſſe crucis eiuſmodi ſimu-
lachrum, quid tum? nos forte melius, qui tota totum deum repræſentamus. Sed & illa quæ io conforma-
tione deorum veſtrorum ſuperius diximus, ad hunc locum faciunt, cum plaſtas, id eſt eos qui ex luto fin-
gunt, diceremus ſuper patibulum ſtipitémve argillam aſtruere in effigiem deorum: in iis igitur veluti
inteſtina cruces ſunt, quemadmodum & in victoriarum ſimulachris. Sed & ſigna illa imperatorum in
caſtris, quæ milites omnibus præferunt diis, feſtis diebus vnguento etiam perungentes, nónne ita con-
ſtructa ſunt, vt ſoggeſtus crepidinéſque illorum videantur cruces exornare monilibus? Sypara etiam ve-
láque illa è longioribus haſtis dependentia vexillorum, in quibus præter alias imagines & nomen impe-
ratoris adſcribitor, per quod ſolennius quàm per Iouem iurare ſoletis, nónne ſunt quaſi ſtolæ cru-
cium? id tantummodo intereſt, quod nos nudas in altaribus cruces ſtatuimus, vos exornatas & excultas
vbique dicatis.

Alij plane humanius & veriſimilius ſolem credunt deũ noſtrũ. [246] Ad Perſas ſi forte de-
putabimur (licet ſolem non in linteo depictum adoremus) habentes ipſum vbique in ſuo
clypeo. denique inde ſuſpicio, quod innotuerit nos [247] ad orientis regionẽ precari. Sed &
plerique veſtrũ in affectatione aliquando vt cœleſtia adorandi ad ſolis ortũ labia vibra-
tis.

A tis.[248] Æque ſi diem ſolis lætitiæ indulgemus, alia longe ratione quàm religione ſolis ſecundo loco ab eis ſumus, qui diem Saturni ocio & victui decernunt, exorbitantes & ipſi à Iudaico more, quem ignorant.

Tertia hæc eſt opinio nonnullorum à conſequentibus, veriſimilior tamen, qui duabus coniecturis inducebantur, quod ſol à Chriſtianis adoraretur, quia preces ad orientẽ verſi fundebant, quodque diem ſolis, qui dominicus dictus eſt, lætum ac feſtũ celebrarent: at hoc etiãſi verum ſit, damnare nos, inquit, impietatis nũ debebat. nam etſi depictum ſolem in clypeis, vt Perſæ, non adoramus, tamen in eorum ſuperſtitione facile cenſeri poſſimus, quando & Romæ etiam multi ſint, qui tædio ſimulachrorum affectantes aliquando cœleſte aliquid venerari, labia ad orientẽ ſolem (nihil enim eo præſtantius vident) precando moueant. Quod autem ad diem ſolis attinet, vt paulo inferius patebit, alia ratio eſt à cultu ſolis, quæ nos eum diem qui eſt à Saturni ſecundus, & à Iudæis ſuperſtitioſe obſeruatur, celebrare perſuadet. nam & illi neſciunt ſuam legem exploſam iam & exoletam refrixiſſe.

Sed noua iam Dei noſtri in iſta ciuitate proxime æditio publicata eſt, ex quo quidem in fruſtrandis beſtiis mercenarius noxius picturã propoſuit cum eiuſmodi inſcriprione, Deus Chriſtianorũ [249] ononychites. Is erat auribus aſininis, altero pede vngulatus, librũ geſtans, & togatus. Riſimus & nomen & formã. Sed illi debebãt adorare ſtatim biforme [250] numẽ, quia [251] & canino & leonino capite cõmiſtos, & de capro & de ariete cornutos, & à lũbis hircos, & à cruribus ſerpentes, & planta vel tergo alites deos receperunt. Hæc ex abundanti, ne quid rumoris irrepercuſſum, quaſi de conſcientia præteriſſemus. Quæ omnia, conuerſi iam ad demonſtrationem religionis noſtræ, repurgauimus.

B Nulla fuit vnquã ſecta quæ tot tantiſque hinc inde modis diuexaretur quàm Chriſtiana. Vires, ingenia, odia omniũ ordinum coniurarunt ad excidiũ eius, vt inter alia maxime mirũ videatur, contra tantas hoſtiũ iniurias pullulari potuiſſe: ſemper tormenta & irriſiones præſtò erant, illa à principibus viris, eæ plerunque ab infima plebe, quę principibus adulabatur. Quale hoc eſt quod nunc à Tertulliano refertur. Homo enim mercenarius noxiúſque gladiator, vt puto, qui ſuis noxis ad beſtias dãnandus, illas à ſui corporis paſtu, vel ſuo corporis robore, vel iniquitate iudicũ defraudabat, tanquã glorioſus miles tabulã in apertum producere auſus eſt, in qua quod erat monſtrum depictũ, Chriſtũ eſſe dicebat, & à forma Ononychiten appellabat, quaſi aſinũgularium: quod tantũ à forma vera abhorrebat, quam Chriſtiani venerabantur, vt tabulã intuentes non poſſent non ridere & ignorantiã & imprudẽtiam hominum, qui dum alios ridere volunt, ſuam ipſi ſtultitiam detegunt. nam quibus id biforme portentum pro deo conueniat magis, quàm iis qui Iouem Hammonium colunt arietis capite, Panáque & Satyros, Eumenidáſque & alia id genus monſtra innumerabilia, quæ ab Ouidio lib. præſertim quinto Metamorph. recenſentur? Sed hæc omnia diligentius diluentur, vt diximus, in exponenda vera Chriſtianorum religione, ad quam nunc opportune Septimius tranſit.

[[252] Quod colimus nos, deus vnus eſt; qui totã molem iſtã cum omni inſtrumẽto elementorum, corporũ, ſpirituum, verbo, quo iuſſit; ratione, qua diſpoſuit; virtute, qua potuit, de nihilo expreſſit, in ornamentum maieſtatis ſuæ: [253] vnde & Græci nomen mundo κόσμον accommodauerunt. Inuiſibilis eſt, etſi videatur; incomprehenſibilis, etſi per gratiam repræſentetur; inæſtimabilis, etſi humanis ſenſibus æſtimetur, adeo verus & tantus eſt. Ceterum quod videri communiter, quod comprehendi, quod æſtimari poteſt, minus eſt & oculis quibus occupatur, & manibus quibus contaminatur, & ſenſibus quibus inuenitur. Quod vero immenſum eſt, ſoli ſibi notum eſt: hoc quod eſt, deum æſtimari facit, dũ æſtimari non [254] capit. [255] Ita eum vis magnitudinis & notum hominibus obiecit & ignotum. Et hæc eſt ſumma delicti nolentium recognoſcere, quem ignorare non poſſunt.

XVII. Deut. 6. Iſai. 40.

C

Nullibi Atticiſmos Tertulliani vberior apparet. ex medio theologiæ theſauro illa de deo prompſit, quę maieſtate tanti numinis ſeruata, tamen ab humano intellectu ita percipiantur, vt amplecti etiam neceſſe ſit, & Chriſtianos nos eſſe non pœniteat. Quod igitur, inquit, nos colimus, ne vos Chriſtianos ſine deo, ſine religione arbitremini, vnus eſt deus, non ea quæ apud vos eſt incondita turba deorum: neque is eſt qui natales ortúmque ex aliqua inſula traxerit, ſed qui totam hanc molem naturæ, totúmque mundum, quem à nomine ornamenti κόσμον Græci dixerunt, condidit: in qua ſi fabricam, ſi ordinem, ſi cauſam admiraris, talis eſt eius virtus, talis ratio & verbum, vt ex nihilo facile omnia de ſeſe potuerit excludere, ob eam cauſam, vt ſua maieſtas ex tanto opere condecoraretur, innoteſcerétque naturæ. Cúmque ea ſit eius ſubſtantia, vt eam ſua magnitudine animus noſter capere nequeat, ac multo minus exprimere verbis (nam in quærendo deo more Academico per negationem incedentes, cum non ſit hoc, neque hoc, nec illud, in aliquam cognitionem commodius veniemus) ita tamen facile videtur intelligiturque per ſenſus, vt negari non poſſit. Atque id eſt maximum dei argumentum, quod intelligatur adeſſe, quomodo aut quantus non intelligatur, alioqui intra ingenium noſtrum contineretur: nihilóque maiorem de ſe nobis opinionem faceret, quàm quæ multa ſunt in natura cognita à ſapientioribus, ſi omnium rerum certiſſimus, non videretur ſimilis incerto. Merito igitur Septimius loco maximi ſummique delicti ponit, id quod etiam Paulus Apoſtolus ad Romanos, Quod quum tota natura gloriam

dei præ ſe ferat, gentes creatore neglecto creatis diuinum honorem attribuerint. E

Vultis & ex operibus ipſius tot ac talibus quibus continemur, quibus ſuſtinemur, qui-
bus oblectamur, etiam quibus exterremur: vultis ex [256] Animæ ipſius Teſtimonio com-
probemus? Quę licet carcere corporis preſſa, licet inſtitutionibus prauis circumſcripta, li-
cet libidinibus & concupiſcentiis euigorata, licet falſis diis exancillata, cum tamen reſipi-
ſcit, vt ex crapula, vt ex ſomno, vt ex aliqua valetudine, [257] & ſanitatem ſuam patitur, deum
nominat, hoc ſolo quia proprie verus hic vnus deus, bonus & magnus. Et quod deus dede-
rit, omniũ vox eſt. Iudicẽ quoque cõteſtatur illum, Deus videt, & Deo cõmendo, & Deus
mihi reddet. O teſtimoniũ animę naturaliter Chriſtianę. Denique pronũcians hæc, nõ ad
Capitolium, ſed ad cœlum reſpicit. Nouit enim ſedem dei viui; ab illo, & inde deſcendit.

Electio hæc oblata iudicibus & copiam & fiduciam habet perſuaſionis. Tam multa ſunt in natura
ſuo quæque tempore procedentia, viciſsímque ſubuenientia ad ſolam hominis conſeruatiónem con-
templationémque propoſita, vt ſi quis vel mediocri ingenio ordioem eorum, ſi finem contempletur, vis
dei quædam in tota natura latens manifeſte deprehendatur: nec etiam minus eſt argumentum quod ab
animis noſtris ſumitur. Licet enim noſter animus multis inquinamentis abducatur à ſuo naturali pro-
poſito, frequens tamen illuc recurrit, vt exprimat innatos veritatis igniculos. Paſſim itaque videre eſt, cu-
iuſque hæreſeos homines, vel Epicureos (vt de Caſſio refert Plutarchus) quandocunque vel à vitio, vel
ab inſtituto imprudenter remittantur, aliquid ſtatim proferre, quo & immortalitatem animorum, & di-
uinum numen profiteantur. nam quid hoc eſt, quod ſæpius in cœlum conuerſi deum appellemus? oempe
ob eam cauſam, quod illic vnus de quo loquimur, proprie verus eſt deus bonus & magnus: cui etiam F
benignitatem facultatémqoe omnium rerum quotidie acceptam referimus, cum illa frequenter ver-
ba ſuſpendimus aut aſſeueramus, dicentes, Deus dedit, deus abſtulit: cum vero, Deus videbit, aut Deo
commendo, tam frequenter vſurpamus, nóone iudicem eſſe conteſtamur confirmamúſque? Quæ om-
nia præ ſe ferunt oaturale, id eſt certum animi teſtimonium de deo, fidémque Chriſtianam id mirum
perficere, qood oatura exorditur in nobis.

XVIII. [[258] Sed quò plenius & impreſſius tam ipſum quàm diſpoſitiones eius, & voluntates adi-
remus, inſtrumentum adiecit litteraturæ, ſi qui velit de deo inquirere, & inquiſitum inue-
nire, & inuento credere, & credito deſeruire. Viros enim iuſtitia & innocẽtia dignos deum
noſſe & oſtendere à primordio in ſeculum ęmiſit ſpiritu diuino inundatos, quo prædica-
rent deum vnicum eſſe, qui vniuerſa condiderit, qui hominem de humo ſtruxerit ([259] hic
enim eſt verus Prometheus, qui ſeculum certis temporum diſpoſitionibus & exitibus or-
Gen.1. dinauit) exinde quæ ſigna maieſtatis ſuæ iudicantis ædiderit per imbres, per ignes, quas
Gen.8. demerendo ſibi diſciplinas determinauerit, quæ ignoratis & deſeritis. [260] Sed & obſer-
Gen.19. uantibus quæ præmia deſtinarit, vt qui producto æuo iſto iudicaturus ſit ſuos cultores in
Math.24. vitæ æternę retributionem: profanos [261] in ignem æque perpetem & iugem, ſuſcitatis om-
nibus ab initio defunctis, & reformatis, & recenſitis ad vtriuſque meriti [262] diſpunctionẽ.
Hęc & nos riſimus aliquando. De veſtris fuimus, fiunt non naſcuntur Chriſtiani.

Poterant ea quæ in natura fiunt, ex ipſa conſuetudine haud ita quibuſdam admiranda videri, neqoe ita
eximia vt in his emicet deus. Talibus igitur qui monitore egebat noluit deeſſe deus, ſimul vt alius ſe ple-
oius informaret. Addidit enim monumeota litterarum ſacrarum, ex quibus certã omoium rerum notitiã G
decerperemus ab orbe cũdito. A primordio enim ſeculi homines qui ſe innocẽtes ab iniuſtitia ſeruabãt,
vri dignos quibus ſe reuelaret allegit, ſuoque ſpiritu ſancto afflatos ita inſtruxit, vt per traditiones & ſcri-
pturas poſteris conditoré ſe naturæ totius inſinuare poſſent, hominíſque plaſtem (qui à fabuloſa Græcia
Prometheus eſt dictus) prædicarent, itémque ſequenti tẽpore teſtarentur, quo pacto maieſtas ipſius ſon-
tes hominum vindicarit aquarũ diluuio, & ſceleratos populos deiecto igne combuſſerit. Quas deiode le-
ges in reconciliationẽ impoſuerit, quæ pœnæ maneant refractarios, & quibos præmiis obſequentes affi-
cere deſtinarit. Quando exacto hoc æuo venturus ſit ad iudicandũ, & qui mortui ſunt, & qui viuimus pro
vtriuſque meriti diſtinctione. Excitatis enim defunctis omoibus reformatíſque in iotegrũ, vitam ſuis cul-
toribus perpetuã rependet cum ſummo honore, profanos autem igni ſimiliter perpetuo addicet. Quam
rerum ſeriem & nos olim vobiſcum ridebamus quaſi cómentitiam: cum vero meliori examine perpendi-
mus, libenter in talem ſenteotiam conuolauimus. Non enim Chriſtianum dogma natura nobis cócíliat:
totum ab hæreſi noſtra eſt, quæ de certa potioris cognitione exoritur. Neqoe vero leuis exiſtimanda
eſt eius cauſæ vis, quæ naturalibus affectibus moribúſque renuncians nos ad amplectenda cogit, qui-
bus vniuerſus orbis aduerſatur.

[263] Quos diximus prædicatores, prophetæ de officio præfandi vocantur. Voces eo-
rum itémque virtutes quas ad fidem diuinitatis ædebant, in theſauris litterarum manent:
nec iſtæ nunc latent. [264] Ptolemæorum erudítiſſimus (quem Philadelphum ſupernomi-
nant) & omnis litteraturæ ſagaciſſimus, cum ſtudio bibliothecarum [265] Piſiſtratum (vt
opinor) æmularetur, inter cætera memoriarum, quibus aut vetuſtas, aut curioſitas ali-
qua

A qua ad famam patrocinabatur, ex ſuggeſtu [266] Demetrij Phalerei grammaticorum tunc probatiſſimi, cui præfecturam mandauerat, libros à Iudæis quoque poſtulauit, proprias ſcilicet atque vernaculas litteras, quas ſoli habebant. Ex ipſis enim & ad ipſos ſemper prophetæ perorauerant, ſcilicet ad domeſticam dei gentem ex patrum gratia. Hebræi retro, qui nunc Iudæi. igitur & litteræ Hebrææ, & eloquium. Sed ne notitia vacaret, hoc quoque Ptolemæo à Iudæis ſubſcriptum eſt, [267] ſeptuaginta duobus interpretibus indultis: quos [268] Menedemus quoque philoſophus prouidentiæ vindex [269] de ſententiæ communione ſuſpexit. Affirmauit hæc vobis etiam [270] Ariſtæas, ita in Græcum ſtylum ex aperto monumenta reliquit. Hodie [271] apud Serapæum Ptolemæi bibliothecæ cum ipſis Hebraicis litteris exhibentur. Sed & Iudæi palam lectitant, [272] vectigalis libertas vulgo aditur, ſabbatis omnibus: qui audierit, inueniet deum: qui etiam ſtuduerit intelligere, cogetur & credere.

Quum Inſtrumentum veteris legis ſtrictim breuitérque Tertullianus procurrens, illic theſaurum eſſe totius naturæ innuiſſet, non ſatis auditoribus feciſſe videri poterat, niſi quænam hæc eſſent ſcripta, vbi reperiantur, à quibus cognita, certo teſtimonio indicaret. Fidem igitur autoritatémque illis obiter comparans ex iis argumentis quæ ad cognitionem iudicum iamdudum veniſſe poterant, primum autores ſcripturæ nominat: qui à vaticinando prophetæ dicti ſunt. ij enim cum oracula eáſque virtutes æderent, quæ finem metámque diuinitatis viderentur attingere, iis litteris mandata fuere, quæ Hebraicæ dicuntur adhuc ſuperſtites: ſed indigenæ quidem apud Iudæos, qui olim Hebræi dicti ſunt (quorum patres cùm deo maxime grati eſſent, apud ſe aliquem ſemper prophetam habuerunt) &
B aduenæ apud Græcos opera ſanè Ptolemæi cognomento Philadelphi, qui cùm ad imitationem Piſiſtrati Atheniensium tyranni bibliothecam omnibus refertam ſcriptorum generibus in Serapio dedicare vellet, præfecit ei negocio Demetrium Phalereum, cuius adhuc ſcientiæ fama ſupereſt, atque inter alia quæ vndique comparabat monumenta, acciuit etiam ex ſuggeſtione monitiſque eiuſdem Phalerei ſacra volumina ab Hebræis, quæ apud alias gentes non reperiebantur. Iudæi verò non modò in ſcriptis ſuis regi gratificati ſunt, ſed ne notitia eorum deſideraretur, cumulatè eius voluntati ſubſcripſerunt, fauerúntque duobus & ſeptuaginta viris primæ eruditionis miſſis, qui myſteria eius ſcripturæ interpretantes in Græcum ſermonem transferrent. Quod ne fortè commentitium putaretur, triplici corroborat teſtimonio: Menedemi primum philoſophi, qui adeò prouidentiam tutatus eſt, vt vindex eius meritò dicatur: ſua is quoque ſententia laudauit, admiratúſque eſt talem diſciplinam. Ariſtæas præterea eius rei monumentum reliquit ſtylo Græco exaratum. Ad hæc videri legíque hæc omnia poſſunt hoc tempore in ipſo Serapidis templo. Sed cui hæc longinquiora videantur, præſtò aderit Romæ ſabbatis omnibus, vnde hæc eadem ex Iudæis cognoſcere poſſit. cuique enim pater eorum ſynagoga, dummodo hanc illi ſuam libertatem ſolutis fiſco tributis conſeruent.

[[271] Primam inſtrumentis iſtis autoritatem ſumma antiquitas vendicat. Apud vos XIX.
quoque religionis eſt inſtar, fidem de temporibus aſſerere. Omnes itaque ſubſtantias, omnéſque materias, origines, ordines, [274] venas veterani cuiuſque ſtyli veſtri, gentes etiam pleraſque & vrbes inſignes, [275] hiſtoriarum cauſas & memoriarum, ipſas denique [276] effigies litterarum, indices cuſtodéſque rerum, & (puto adhuc minus dicimus) ipſos [277] inquam deos veſtros, ipſa templa, & oracula, & ſacra vnius interim prophetæ
C ſcrinium ſeculis vincit, in quo videtur theſaurus collocatus totius Iudaici ſacramenti, & inde etiam noſtri. Si [278] quem audiſtis interim Moyſen, Argiuo Inacho par eſt ætate; [279] quadringentis penè annis: nam & ſeptem minus, Danaum, & ipſum apud vos vetuſtiſſimum, præuenit; [280] mille circiter cladem Priami antecedit. [281] Poſſem etiam dicere, quingentis amplius & Homerum; habens quos ſequar. Ceteri quoque prophetæ, etſi Moyſi [282] poſtumant, [283] extremiſſimi tamen eorum non retroſiores deprehenduntur primoribus veſtris ſapientibus & legiferis & hiſtoricis. Hæc quibus ordinibus probari poſſint, non tam difficile eſt nobis exponere quàm enorme, nec arduum, ſed interim longum. multis inſtrumentis [284] cum digitorum ſupputariis geſticulis aſſidendum eſt. reſeranda antiquiſſimarum etiam gentiũ [285] archiua, Ægyptiorum, Chaldæorum, Phœnicum: aduocandi etiam municipes, per quos notitia ſubminiſtrata eſt, aliqui, [286] Manethon Ægyptius, & [287] Beroſus Chaldæus: ſed & [288] Hieronymus Phœnix Tyri rex: ſectatores quoque eorum [289] Mendeſius Ptolemæus, & [290] Menander Epheſius, & Demetrius Phalereus, & [291] rex Iuba, & [292] Appion, & Thallus, & qui iſtos aut probat, aut reuincit, Iudæus Ioſephus antiquitatũ Iudaicarũ vernaculus vindex. [293] Græcorum etiam cenſuales conferendi, & quæ quando ſint geſta, vt concatenationes temporum aperiantur, per quæ luceant Annalium numeri. Peregrinandum eſt in hiſtorias & litteras orbis. & tamen quaſi partem iam probationis intulimus, quum per quæ probari poſſint, aſperſi-

mus. Verùm differre præſtat, ne vel minus perſequamur feſtinando, vel diutius eua- D
gemur perſequendo.

Legitimo ordine incedit oratio, quæ cum ſacra ſcripta Chriſtianorum indicaoerit, cuius eſſent notæ, argumenta deinde proſequitur quibus fidem eorum fulciat. parum enim fuerit monſtraſſe literas, niſi aliqua autoritate apud adeuntes communirent. Duobus itaque locis demonſtrantur eſſe veræ ex antiquitate originis earum, & ex ſuo quotidiano teſtimonio, quorum neutrum impugnare Romani præſertim poſſunt, cum & ipſi loco ab autoritate vtantur, ad inſiouaodam ſuarum rerum autoritatem, neque id iniuriâ. nam cùm omnia reuelet dies, quo quidque diutius durat, magis etiam probetur neceſſe eſt. At Pentateuchus ipſe à Moſe conditus theſaurus ſacrorum omnium multis ſeculis ſuperat, non modò memorias, & quicquid primum ponitur in veſtris monumentis, ſed veſtros ipſos deos & oracula. Nam cùm ante Danaum veſtræ gẽtis oolla ſit memoria, Moyſes ipſe qui traditiooes ſuorum maiorum litteris commendauit, floruit, quo tempore regnabat Inachus Argis: ſed & aliorum prophetarum oouiſſimi, antiquiores antiquiſſimis veſtris conditoribus computantur: id quod vobis iudices certius probate nunc mihi parum eſt tempeſtiuum, oon quod hoc difficile ſit & arduum: ſed quia enorme & immenſum foret, & longioris temporis vſuram deſideraret, quàm mihi ſit per clepſydram cooceſſum ad dicendum: ſatis eſt monſtraſſe locos, vnde materia abundè ſuppeditaret. Is enim cenſus omnium gentium ex autoritate ſcriptorum fieret, ſi in patentiorem temporis campum res differretur, vt Hebræorum gens & ſcripta longè aliis omnibus vetuſtiora colligerentur.

XX. [[294] Plus iam offerimus pro iſta dilatione; [295] maieſtatem ſcripturarum, ſi non vetuſtatem, diuinas probamus, ſi dubitatur antiquas; nec hoc tardius aut aliunde diſcendum; co-
Math.25. ram ſunt quæ docebunt, mundus, & ſeculum, & exitus. Quicquid agitur, prænunciabatur; quicquid videtur, audiebatur. [296] Quod terræ vorant vrbes, quod inſulas maria fraudant, quod externa atque interna bella dilaniant, quod regnis regna compulſant, quod E
fames, & lues, & locales quæque clades & frequentiæ plerunque [297] mortium vaſtant; quod humiles ſublimitate, ſublimes humilitate mutantur; quòd iuſtitia rareſcit, & iniquitas increbreſcit, bonarum omnium diſciplinarum cura torpeſcit; quod etiam officia temporum, & elementorum munia exorbitant; quod & [298] monſtris & portentis naturalium forma turbatur, prouidenter ſcripta ſunt. Dum patimur, leguntur; dum recognoſcimus, probantur. Idoneum, opinor, teſtimonium diuinitatis, veritas [299] diuinationis. Hinc igitur apud nos futurorum quoque fides tuta eſt, iam ſcilicet probatorum, quia cum illis quæ quotidie probantur, prædicebantur. [300] Eadem voces ſonant, eadem litteræ notant, idem ſpiritus pulſat. Vnum tempus eſt diuinationi futura præfanti apud homines, ſi fortè diſtinguitur dum [301] expungitur, dum ex futuro præſens, dehinc ex præſenti præteritum deputatur. Quid delinquimus (oro vos) futura quoque credentes, qui iam didicimus illis per duos gradus credere?

Quàm aptiſſimos tranſitus ad ſecundam rationem: quaſi dicat, Etſi maximè ſtabat pro cauſa noſtra elicere ex arcanis ſeculis ſcriptorum quibus ſtudemus autoritatem, vnde diuinitas eorum probaretur, quia tamen opportuniori loco reſeruandum hoc eſt, potuit inijcere ſuſpicionem, ne vetuſtas aliunde accerſita ſera nimis teſtimonia afferret. Sed heus vos, ecce quod maius eſt, pro iſta dilatione adduco. Mundus ipſe, ætates ſeculorum exitúſque rerum coram vos docere moneréque poſſunt, quanto numine ſint exarata. nihil enim memorabile poſtea interuenit, aut nunc accidit, aut in poſterum adueniet F
quod in his non prædicatur, ſicuti audire eſt ex iis qui ſpiritus ſancti gratia myſteriorum interpretationem adipiſcuntur. Nam quod omnia interna pariter & externa bellis deſæuiant, quod frequentiis cœtibúſque populorum demortuis loca deuaſtentur, quod nulla iam Delos, nulla Samos inter inſulas, quod elementa maligniora videantur, quod eccleſia Chriſtianorum tantopere exagitetur, omnia hæc iampridem deounciata fuere, quorum teſtata fides facit, vt quæcunque futura ſuperſint, pro certis habeantur: quia ſimul cum his rebus, quas quotidie experientia docet eſſe veras, prædicta ſunt eodem tenore ſpiritus, cui omnia præſentia ſunt, & quaſi vnum & idem tempus, licet apud omnes homines ex eo quod aliquid efficitur exprimitúrque, diſtingui ſoleat præteritum, & ex futuro præſens colligatur. Non igitur ex hac religione ſcripturæ dignos eſſe puto Chriſtianos damnatione, quando haud temerè futuris credatur ab iis qui per præteritorum præſentiúmque gradus incedant ad perſuadendum.

XXI. [[302] Sed quoniam ædidimus antiquiſſimis Iudæorum inſtrumẽtis ſectam iſtam eſſe ſuf-
Luc.3. fultam, quam aliquanto nouellam, vt Tiberiani temporis plerique ſciunt, profitentibus vobis quoque fortaſſe: an hoc nomine de ſtatu eius retractetur, quaſi ſub vmbraculo inſigniſſimæ religionis, certæ licentiæ aliquid, & propriæ præſumptionis abſcondat? vel quia præter ætatem, neque de victus exceptionibus, neque de [303] ſolennitatibus dierum, neque de ipſo ſignaculo corporis, neque de conſortio nominis cum

Iudæis

A Iudæis agimus, quod vtique oporteret, ſi eidem deo manciparemur? Sed & vulgus iam ſcit Chriſtum, vt aliquem hominum, qualem Iudæi iudicauerunt,[304] quo facilius quis nos hominis cultores exiſtimauerit. Verùm neque de Chriſto erubeſcimus, quum ſub nomine eius deputari & damnari iuuat, neque de deo aliter præſumimus. Neceſſe eſt igitur pauca de Chriſto, vt de deo totum.

Quum eam partem Chriſtianorum dogmatum quæ cum Iudæis communis eſt, pertractaſſet Tertullianus, alteram noui Inſtrumenti, in qua tota cauſa, χαὶ τὸ χεινόμδρον verſatur, nunc exponit; ita vt exponendo defendat. Nam quum Chriſtianus ſit Iudæus emendatus, quicunque hanc legis emendationem, quæ auctore Chriſto irrogata eſt, ignorabant, Iudæi præſertim in Chriſtianos quoquo modo inuehebantur, quaſi in eos qui omninò ab eis tanquam ab alijs diuerſi eſſent. Tribus potiſſimum, inquit, cauſis ſubornati: Primum quia longis poſt ſeculis introductum eſt hoc noſtrum nomen, vt quod Tiberio imperante diuulgari cœperit (quomodo nos in libro contra Marcionem fatemur) non ſine hypocriſi ferri dicunt, quaſi ſub vmbraculo atque prætextu Hebraicæ religionis multa licentia abutatur. Deinde quod quum nos eidem deo deuotos eſſe profiteamur, præter temporis diuerſitatem alios ritus nouámque hæreſim inducamus, quum nihil ſit non commune nobis in cibis, nulla ſabbata colamus, non circumſecemur, neque ſub eodem nomine cenſeri velimus, ſed vt vulgo iam patet, quendam Chriſtum tanquam deum venerantes (quæ tertia eſt cauſa cur damnemur) nouum eius nomen nobis adoptemus. Quum igitur his nominibus, id eſt de cauſis ſecta Chriſtianorum fortè in retractationem poſtulationemque veniat (nam ex his quæ hacteous de religione dei dicta ſunt, neceſſe erat damnari Chriſtianos aut ſeruari cum Iudæis) operæprecium videtur eſſe noua hæc qualia ſint patefacere, obitérque tueri; quæ quoniam ſub Chriſto cuncta continentur, de eo ſeorſum pauca prælibaſſe neceſ-
B ſarium eſt, ſimul quo facilius totum id quod ad hanc de cultu dei rationem pertinet intelligatur. Chriſti verò tantum abeſt vt Chriſtianos pœniteat, vt ei ſe toti deuoueant, pro comperto habentes deum niſi in ſolo Chriſto videre neminem poſſe: neque ideo eſt, vt quum de Chriſto non erubeſcant, de ſummo deo aliquid à Iudæis diſſentiant.

Iudæis erat apud deum gratia, vbi & inſignis iuſtitia, & fides originalium auctorum, vnde illis & generis magnitudo, & regni ſublimitas floruit, & tanta felicitas, vt dei vocibus quibus edocebantur, de promerendo deo, & non offendendo præmonerentur. [305] Sed quanta dereliquerint, fiducia patrum inflati ad declinandum, deriuantes à diſciplina in profanum modum; & ſi ipſi non confiterentur, probaret exitus hodiernus ipſorum. [306] diſperſi palabundi, & cœli & ſoli ſui extorres vagantur per orbem ſine homine, ſine deo rege, quibus nec aduenatum iure terram patriam ſaltem veſtigio ſalutare conceditur. Cùm hæc illis ſanctę voces præminarentur, eadem fere ſemper omnes ingerebant fore, vti ſub extimis curriculis ſeculi ex omni iam gente, & populo, & loco cultores ſibi adlegeret deus multò fideliores, in quos gratiam transferret pleniorem quidem ob diſciplinæ auctoris capacitatem. Venit igitur qui ad reformandam & illuminandam eam venturus à deo prænunciabatur Chriſtus ille filius dei.

Narratio breuis de Chriſto, quæ Iudæis aliiſque hominibus conuenit, qui eius rei expertes, velut infantes lac appetentes, robuſtiores cibos reiiciant. Cum vero duo in hac re potiſſimum pertractanda viderentur, primum quis is eſſet Chriſtus de quo loquimur, deinde quæ cauſa fuerit eius aduentus: hyſte-
C ron proteron eſſe idoneum magis ad perſuadeodum ratus, à poſteriori fidem commodius priori conciliat. Altius itaque cauſam breuiter repetit cur neceſſaria fuerit & deſideraretur præſentia Chriſti, præſertim ab Hebræis, quæ gens merito dei dicebatur, quod penes illos verus dei cultus inueniretur cum inſigni fide, mirificáque iuſtitia, quo præcipue tempore Abraam, Iſaac, Iacob, Thobias, aliíque eius proſapiæ principes floruerunt. Quorum quidem virtute factum eſt, vt angeli verſari cum illis non dedignarentur, ſuáque voce deus præcepta promulgaret, quibus ſua erga illos gratia ſeruaretur ſimul cum imperio opibúſque multis. Quarum rerum fiducia poſteriores nimium freti, mox etiam negligentes, paulo poſt etiam ingrati ita à maiorum ſuorum diſciplina & à diuina inſtitutione, veluti plerique mortalium deſciuerunt, vt iuſtitiam dei in ſe triſtiorem prouocarint, ſicut olim benigniorem indulgentiam ſenſerant, non tamen ſine certa prædictione adoptionis aliarum gentium. Extremo itaque tempore quod diuini conſilij impenetrabilis altitudo à principio deſtinarat, Chriſtus filius dei venit in terras, vt pleniore gratia amplioréque diſciplina ore ſuo mores hominum informatos ſummo patri deo reconciliaret, ex nullis non gentibus fideliores ſibi homines comparans quàm Iudæos expertus eſſet. Aliter enim de veritate ſimul & de virtute actum fuiſſet apud homines.

Huius igitur gratiæ diſciplinæque arbiter & magiſter, illuminator atque deductor generis humani filius dei annunciabatur, non quidē ita genitus, vt erubeſcat in filij nomine, aut de patris ſemine, non de ſororis [307] inceſto, nec de ſtupro filiæ, aut cōiugis alienę dcū patrem paſſus eſt,[308] ſquamatum aut cornutū aut plumatum amatorē aut in auro conuerſum Danaidis. Iouis iſta ſunt & numina veſtra. Ceterū dei filius nullam de [309] impudicitia

habet matrem, etiam quam videtur habere non nupſerat. Sed prius ſubſtantiam ediſſe- E
ram,& ita natiuitatis qualitas intelligetur.

Aſſigoata cauſa quamobren. Chriſtum terræ maxime deſiderarent, nunc vnde profectus ſit exponit. Cúmque ſuperius in appellando Chriſto, ille filius Dei adiunxiſſet, ex præoccupatione, infert merito ex eo loco, alium quippe neminem prędixiſſe vates, qui arbitrium iúſque haberet emendandæ legis, infundendæque largioris gratiæ, quique illuminaret ac veluti manu deduceret in portum veritatis humanum genus tamdiu aberrans, quàm filium dei: filium vtique ea ratione quæ ſuperet omnem naturam, non vt de Iouis, ioquit, filiis veſtris numinibus, impudenter fateri ſoletis vndecunque pudendis: neque illi pater contigit is qui ſtimulante libidine in mille ſe formas commutarit, vt Ouidius in ſexto præcipue ſuarum Transformationum commemorat: veſtris hæ genealogiæ deorum fabulis conueniunt. Qui vero à nobis filius dei dicitur, mulierem quidem illam habuit, quæ matris per eum nomen adepta virum oon cognouit. Quod & ſi naturæ repugnet, mirum minus vobis videbitur, ſi quod eſt re ipſa & velut ex definitione cognoſceris, quid ſit filius dei. oam quod ex muliere natus eſt & appellatus Chriſtus, ex adiectione eſt, quæ ſubſtantiæ fundamento percepto minus fuerit admiranda.

Gen. 1. Iam ediximus deum vniuerſitatem hanc mundi verbo & ratione & virtute molitum.
Ioan. 1. [110] Apud veſtros quoq; ſapientes λόγον, id eſt ſermonem atque rationem conſtat artificem videri vniuerſitatis. [111] Hunc enim Zeno determinat factitatorem, qui cuncta in diſpoſitione formauerit, eundem & fatum vocari, & deum & animum Iouis, & neceſſitatem omnium rerum. Hæc [112] Cleanthes in ſpiritum congerit, quem permeatorem vniuerſitatis affirmat: & nos etiam ſermoni atque rationi, itémque virtuti, per quæ om- F
nia molitum deum ediximus, propriam ſubſtantiam [113] ſpiritum inſcribimus, cui & ſermo inſit pronuncianti, & ratio adſit diſponenti, & virtus præſit perficienti. Hunc ex deo prolatum didicimus, & prolatione generatum, & idcirco filium dei & deum dictum ex vnitate ſubſtantiæ: nam & deus ſpiritus. Etiam cum radius ex ſole porrigitur, portio ex ſumma, ſed ſol erit in radio, quia ſolis eſt radius, nec ſeparatur ſubſtantia, ſed extenditur. [114] Ita de ſpiritu ſpiritus, & de [115] deo deus. vt lumen de lumine accenſum, manet integra & indefecta materiæ matrix, & ſi plures inde traduces qualitatis mutueris: ita & quod de deo profectum eſt, deus eſt & dei filius, & vnus ambo. Ita de ſpiritu ſpiritus, & de deo deus modulo alternum numerum [116] gradu non ſtatu fecit, & à matrice non receſſit, ſed exceſſit.

Altiſſimum Trinitatis myſterium Chriſtianis tantummodo reuelatum, homo qui velit optime explicare, deum optime cognoſcere neceſſe habet. At hoc certe minus multo fieri poteſt quàm Iſthmum fodere. Tertullianus itaque cum apud homines eius myſterij penitus igoaros Trinitatē afferre pro cognitione filij dei cogeretur, omiſſis diſputationibus his calumnioſis atque perarduis, in quibus noſtri deinde theologi inſudarunt, ſimplici gradu quibuſdámque rerum ſimulachris ingreditur, vt gentes Chriſtum filium dei & deum perſuadeat: ſed verbis etiam certis propriiſque indigemus, quibus id quod de deo noſter animus coocipit, ſatis explicare poſſit, metaphora ſemper vtimur. Sic & filium & patrem in diuinis perſonis ponimus, quæ cum animo noſtro ſatis non faciant, pluribus aliíſque nominibus opus eſt: meliúſque ac certius filium à deo inexplicabiliter procedentem exprimere videmur, cum illum logon, id eſt verbum ſermonémque dicimus, aut rationem aut virtutem dei, cuius opificio deum ſuperius G
diximus omnia condidiſſe. Neque id mirum, inquit, vobis videri debet aut nouum. nam & apud vos docti ſapientéſque duce natura in eandem ſententiam ferè conuenere. Zeno enim admiratus rerum ordinem, logon hooc, quem eundem & fatum, & deum, & animum Iouis, ac neceſſitatem appellat, cuncta factitaſſe dicebat. Sed & ſpiritus etiam ille, quo omnia hæc congeſta Cleanthes aſſerebat, cuncta penetrante alentéque nobiſcum facit: eidem enim verbo propriam ſpiritus ſubſtātiam attribuimus iiſdem circunſtantiis, vt ſiue logos, vt Zeooni placuit, ſiue ſpiritus, vt Cleanthi, dicatur, quia is prolatus eſt ex deo, & ex prolatione deriuationéque illa quodammodo generatus, idcirco à Chriſtianis filius dei dicitur. idem vero qoia eſt eiuſdem particeps ſubſtantiæ, deus quoque merito appellatur. Atque hoc vobis à radio ſolis diſcere eſt, qui cum eiuſdem ſit cum ſole ſubſtantiæ, quia tamen à ſole tanquam portio ex aliqua ſumma deriuatur, idem & ſol & filius quodammodo ſolis appellari poteſt. Ita filius dei Chriſtus de deo extenditur, producitúrque ex eadem ſubſtantia, neque ideo minus deus eſt pater, quod ex ſe alium genuerit: neque filius, quod in alium ſtatum defluxerit, cum & lumen ſi lumeo aliud inflammat, in ſua ſeipſum matrice origineque indeficiens ſeruet, poſsitque in varias propagines traduci. Ita vnúmque & idem ambo ſunt, & alternus hic oumerus vt duo videantur & vnum ſint, & quod adeſt alteri, alteri quoque moduletur; diuerſa ioquam videantur, oon ſtatu, id eſt, conditione & ſubſtantia; ſed gradu generationis æternæ, qua ab origine illa patris filius exceſſit propagatúſque eſt, perpetuo quodam ductu, oon autem receſſit quaſi diuulſus.

Iſte igitur dei radius vt retro ſemper prædicabatur, delapſus in virginem quandam, & in vtero eius caro figurata naſcitur [117] homo deo miſtus. Caro ſpiritu inſtructa nutritur,
adoleſcit,

A adoleſcit, affatur, docet, operatur & Chriſtus eſt. Recipite interim hanc fabulam, ſimilis eſt veſtris, dum oſtendimus quomodo Chriſtus probetur, & [118] qui penes vos eiuſmodi fabulas æmulas ad deſtructioné veritatis iſtiuſmodi præminiſtrauerint. Sciebant & Iudæi venturum eſſe Chriſtum, ſcilicet quibus prophetæ loquebantur: nam & nunc aduentum eius expectant. nec alia magis inter nos & illos [119] compulſatio eſt, quàm quod iam veniſſe non credunt. [120] Duobus enim aduentibus eius ſignificatis; primo, qui iam expunctus eſt in humilitate conditionis humanæ; ſecundo, qui concludendo ſeculo imminet in ſublimitate diuinitatis exertæ: primum non intelligendo, ſecundum quem manifeſtius prædicatum ſperant, vnum exiſtimauerunt. Ne enim intelligerent priſtinum, credituri ſi intellexiſſent, & conſecuturi ſalutem ſi credidiſſent, meritum fuit delictorum. Ipſi legunt, ita ſcriptum, mulctatos ſe ſapientia & intelligentia, & oculorum & aurium fruge. *Math. 2.* *Iſa. 5.*

Tres ſunt temporum ſtatus de Chriſto conſiderandi, vt pleniorem eius notitiam habeant ignorantes. Prior is ante luciferum aduſque Auguſti tempora productus eſt, in quo purus filius dei ſimplexque verbum, qui nunc Chriſtus eſt, in cœlis proxime patrem intelligebatur. Alter tertio & trigeſimo deinceps anno ferè abſolutus, in quo idem verbum mortalem hominis naturam indutus, duplicem ſubſtantiam ſub vna perſona ſuſtinuit, ac degit in terris Ieſus Chriſtus appellatus. Tertius à reſurrectione ſua núc eſt, & durabit in æternum, poſtquam ſublatus in cœlum corpore diuinitate illuſtrato, dextera patrem aſſidet iudicaturus omne humanum genus. De primo igitur cum ſatis iam dixiſſet, nunc ſecundum Tertullianus inſinuat, ſimplicem nudámque narrationem non refugiens hoc tempore de deo, B qui præter omnis huius naturæ leges factus homo ſit, vt tenui hoc inducto principio ad maiora feſtinet argumenta (ex his enim hoc eſt, quod à conſequentibus fidem ſibi conciliat) præſertim cum ſperet hanc quam gentes fabellam dictitabant, quod in virginem radius ipſe filiuſque dei delapſus corpus aſſumpſerit humanum, ab iis meritò recipi poſſe, quod de ſuis illi diis haud diſſimiles mythologias placidis auribus perciperent. Quam ob rem de tali Chriſti myſterio mentionem faciens, quod ſibi procul eſt vt leuiora dicat, fabulam appellare non veretur, dummodo hac blanditione verbi Chriſtus doceatur, & illi ſimul qui in omnes gentes Apoſtoli eiuſmodi Euangelium diuulgarunt, in deſtructioné (vt gentes dicere ſolent) æmulationémque veritatis recipiantur. Verùm myſterium hoc humano corpori deum copolatum haud inopinum accidiſſe, neque fuiſſe præter ſpem eorum qui vaticinia intelligebant, teſtimonio comprobat totius Iudaici populi, qui promiſſum à ſuis vatibus talem redemptorem etiamnum expectant, ignari iamdudum veniſſe. Quæ maxima eſt inter Chriſtianos Iudæóſque conflictatio. atque hoc illis euenit, quod ſcripta diſcernere neſciunt, confundúntque ſimul in vnum duos Chriſti aduentus, qui à ſuis prophetis prædicuntur. Nam cum prior humilis atque ita abiectus deſcribatur, vt infirmitates, iniurias, crucem denique interiret (qui iam totus in Chriſto cruci affixo expunctus exactúſque eſt) alter vero potens, ſublimis & in ea maieſtate quam præ ſe feret exerta explicatáque & diſtincta diuinitas, quo tempore tota hæc naturæ facies commutabitur, Iudæi nihil de poſterioris magnificentia factũ fuiſſe videntes, priori fidem non adhibent. Sed neque hæc eorum cæcitas in ſcripturis de priſtino prioríque aduentu ſine ratione eſt. ita enim promeruit illorum delictum, inſignéſque iniuriæ contra omnes prophetas, contra deum ipſum, vt oculorum auriúmque vſu deſtituerentur, ſicuti teſtantur ſua quæ quotidie vaticinia legunt. Vnde non iniuria protomartyr, Dura, inquit, ceruice, & incircuncisi corde & auribus, vos ſemper ſpiritui ſancto reſtitiſtis: quales & patres veſtri, vos itidem.

C Quem igitur ſolum hominem modo præſumpſerant de humilitate, ſequebatur vti [121] magum æſtimarent de poteſtate. Cum ille verbo dæmonia de hominibus excuteret, cæcos reluminaret, leproſos purgaret, paralyticos reſtringeret, mortuos denique verbo redderet vitæ, [122] elementa ipſa famularet, compeſcens procellas & freta ingrediens, oſtendens ſeſe verbum dei, [123] id eſt, λόγον, illud primordiale primogenitum virtute & ratione comitatum, & ſpiritu inſtructum, eundem qui verbo omnia & faceret & feciſſet. Ad doctrinam vero eius qua reuincebantur magiſtri primoréſque Iudæorum, ita exaſperabantur, maxime quod ad eum ingens multitudo deflecteret, vt poſtremo oblatum Pontio Pilato Syriam tunc ex parte Romana procuranti, violentia ſuffragiorum in crucem Ieſum dedi ſibi extorſerint. Prædixerat & ipſe ita facturos. Parum hoc, ſi non & prophetæ retro etiam. Tamen ſuffixus multa mortis illius propria oſtendit inſignia. Nam ſpiritum cum verbo ſponte dimiſit præuento carnificis officio. Eodem momento dies, medium orbem ſignante ſole, ſubducta eſt. [124] Deliquium vtique putauerunt, qui id quoque ſuper Chriſto prædicatum non ſcierunt. [125] Et tamen eum mundi caſum relatum in archiuis veſtris habetis. Túc Iudæi detractum & ſepulchro conditum, magna etiam militari manu cuſtodiæ diligentia circumſederunt, ne quia prædixerat tertia die reſurrecturum ſe à morte, diſcipuli furto amoliti cadauer [126] fallerent ſuſpectos. Sed ecce die tertia concuſſa repente terra, & mole reuoluta quæ obſtruxerat ſepulchrum, & cuſtodia pauore diſiecta, nullis *Math. 4. & 9.* *Math. 27.* *Math. 28.*

apparentibus diſcipulis, nihil in ſepulchro repertum eſt præterquam exuuiæ ſepulti. Nihilominus tamen primores, quorum intererat & ſcelus diuulgare, & populum vectigalem & [327] famularem ſibi ad fidem reuocare, ſurreptum à diſcipulis iactitauerunt. Nam nec ille ſe in vulgus eduxit, ne impij errore liberarentur, vt & fides non mediocri præmio deſtinata difficultate conſtaret. Cum diſcipulis autem quibuſdam apud Galilæam Iudææ regionem ad quadraginta dies egit, docens eos quæ docerent. Dehinc ordinatis eis ad officium prædicandi per orbem, circumfuſa nube in cœlum eſt receptus, multo verius quàm apud vos aſſeuerare de [328] Romulo Proculi ſolent. D

Marc. 16. Luc. 24. Act. 1.

En hominum cæcitatem, qui hominem tantum illum eſſe putabant, quem ita manifeſtis argumentis diuina præditum poteſtate videbant, vt cum ea diſſimulare non poſſent, magorum cabaliſtarúmque cõmentis ſupprimere conarentur, liceat fortè magis vt ad tempus euincere naturam poſſe videãtur: at quæ à Chriſto ſuo iure facta ſunt, non locorum, non perſonarum, non temporum teſtimonia debilitarunt, à quantauis priuatione fiebant, ad habitum, neque aliter is naturæ imperitabat, quàm vt qui eam condidiſſet. Sæpius enim elemẽta eam ipſius virtutem, rationem & ſpiritum agnouerunt, à quo facta fuerãt. Adde his doctrinæ rationem, quam non in chartis, ſed in cordibus hominum ita imprimeret, vt non minora in animis miracula æderentur, quàm in corporibus: quod facile videat quicunque philoſophorum diſciplinas conſiderauerit. nam cum illi probabilibus rationibus mirificóque artificio de virtute diſceptauerint, cuique officium ſuum aſſcribentes: ita tamen pauci & longo interiecto tempore ſtudioſi extitere, vt dicere auſi ſint, Doctrina politiora quidem, ſed non meliora ingenia fiunt: quandoquidem ſolida virtus naſcitur magis quàm fingitur. Et Ariſtoteles, Non in omnibus, inquit, præcepta vires habent, & qui perturbationibus inſeruiũt, quales plærique plebei, quî fit vt verbis obtemperare poſſint? Legibus opus eſt & pœnis, vt in ordine cõtineantur. Quàm hoc falſum ſit apud Chriſtianos, quotidie experiẽtia docet. E quamplures enim videmus ex peſſimo quantumuis habitu derepentè frugi ſtudioſóſque fieri ſimulac Chriſtum amplexantur. Quas ob res facile apud ambitioſos ſacerdotes emergere cauſa potuit, quę ex inuidia genus id mortis quod à prophetis primum decantatum eſt, mox ab eodem ſæpius prædictum ſubornauit. quo etiam tempore haud minora ſecuta ſunt eius diuinitatis oſtenta. nam tantæ mortis caſum, quod in natura potiſſimum eſt, ſol ipſe miſeratus eſt, ſéque in meridie terris abſcondit, quando nullus lunæ coitus eſſet. Cum enim treis horas à ſexta ad nonam illa ſoli prætenderit, totidem tamen horis eius diei per diametrum ſoli aduerſa viſa eſt à mortalibus contra motus ſui leges, ſtatóſque naturæ meatus. Quod cum Dionyſius Areopagites, ſophiſtáque Apollophanes, qui eo tempore in Heliopoli Ægyptiacę philoſophiæ ſtudioſi verſabantur, contemplarentur, dixit Apollophanes: ὦ καλὲ διονύσιε, ἀμοιβαὶ τῶν θείων πραγμάτων. Sunt, inquit, hæ optime Dionyſi vices diuinarum rerum. haud ignarus lunam non potuiſſe ſuo iure hinc illuc tam paruo tẽporis interſtitio curſitare. Dionyſius verò horrore quoque tenebrarum motúque terræ commotus, ἢ τὸ θεῖον, inquit, πάσχει, ἢ τῷ πάσχοντι συμπάσχει, id eſt, aut ipſe deus patitur, aut patienti condolet. Sed ne hoc deliquium dubitationem afferret iudicibus, Et Romani, inquit Tertullianus, pontifices in ſuis faſtis idipſum tunc temporis annotauerunt. Vitæ verò necíſque ſuæ Chriſtum poteſtatem habuiſſe palam facit, tũ quòd à maximo ſtatim clamore expirauit, prius quàm à carnifice ſua perfringerentur crura, tum quòd tertio ſuæ mortis die, antequam corpus putreſceret, reſurrexit: quod ea œconomia geſtum eſt, quæ omnem dubitationem tolleret ſeruata tantæ perſonæ autoritate. Erat totum collegium diſcipulorum diſiectum perterritúmque, corpus Chriſti nouo ſepulchro conditum, cuius hoſtium de more Iudaico ingenti lapide occludebatur. põtifices Iudæorum cum de reſurrectione rumorem ſubaudiſſent, cuſtodias militum appoſuerant. Hi verò ſummo tertij diei mane, nouo terræmotu quo lapis eſt reuolutus, perculſi, cum in monumento nihil præter ſindonem qua cadauer F inuolutum fuerat inueniretur, pontificibus rem omnem detulerunt. Quare illi cum autoritatem ſuam apud populum periclitari ſimul cum opibus viderent, pecunia ſtatim ſtationem militum ſubornarunt, qui dicerent diſcipulos impetu facto ſurripuiſſe corpus: quibus rebus effectum eſt vt fides, quæ tanta præmia proponit, aliqua difficultate inuolueretur, vt Ieſum à mortuis excitatum videre non meruerint, quemadmodum diſcipuli eius vel quadraginta dies. Quo tempore cum confirmaſſet illos, monens docénſque Euangelium quod per orbem terrarum annunciarent, videntibus illis in cœlum cum nimbo ſublatus eſt: habuítque hæc res plures fidelioréſque teſtes quàm apotheoſis veſtri Romuli, qui ex relatione vnius Proculi creditur in cœlum fuiſſe receptus.

[319] Ea omnia ſuper Chriſto Pilatus & ipſe iam pro ſua conſcientia Chriſtianus Cæſari tum Tiberio nunciauit. Sed & Cæſares crediddiſſent ſuper Chriſto, ſi aut Cæſares non eſſent ſeculo neceſſarij, aut ſi & Chriſtiani potuiſſent eſſe Cæſares. Diſcipuli quoque diffuſi per orbem, ex præcepto magiſtri dei paruerunt: qui & ipſi à Iudæis inſequentibus multa perpeſſi vtique pro fiducia veritatis libenter, Romæ poſtremo per Neronis ſæuitiam ſanguinem Chriſtianum ſeminauerunt.

Marc. 16.

Graue hoc eſt huius narrationis teſtimonium. Quando Pontius Pilatus, qui ſub auſpicio Romani imperij Syriam tunc temporis procurabat, ita omnia hæc de Chriſto noua & admiranda putauit, vt non duxerit ab re Tiberium imperatorem de omnibus his certiorem facere: quibus, vt dictum eſt, credidit Tiberius, ſed ſenatus ſententia deſtitutus eſt. Credidiſſent & alij Cæſares Apoſtolorum monitis, ſi Chri-

A ſi Chriſtianus & ſeculum inter ſe conueniſſent: ita enim tunc ſe humanæ res habebant, vt Cæſarum dominationis egerent: & ſeculo & Chriſtiano male conſulium videbatur, ſi Cæſar idem & Chriſtianus fuiſſet. Princeps verò Chriſtianorum ſectáque ſimul omnis quàm crudeliter accepta fuerit ſub Nerone, Tacitus Tranquillúſque teſtes.

Sed demonſtrabimus vobis idoneos teſtes Chriſti, [110] ipſos illos quos adoratis. Multum eſt, ſi eos adhibeam vt credatis Chriſtianis. Interim hic eſt ordo noſtræ inſtitutionis: hunc ædidimus & ſectæ & nominis cenſum cum ſuo authore. Nemo iam infamiam incutiat, nemo aliud exiſtimet, [111] quia nec fas eſt vlli de ſua religione mentiri. Ex eo enim quod aliud à ſe coli dicit quàm colit, negat quod colit, & culturam & honorem in alterum transfert, & transferendo iam non colit quod negauit. Dicimus, & palam dicimus, & vobis torquentibus lacerati & cruenti vociferamur: Deum colimus per Chriſtum. [112] Illum hominem putate, per eum & in eo ſe cognoſci vult deus & coli. Vt autē Iudæis reſpondeamus, & ipſi deum per hominem Moyſen colere didicerunt: [113] Vt Græcis occurram, Orpheus Pieriæ, Muſæus Athenis, [114] Melampus Argis, [115] Trophonius Bœotiæ initiationibus homines obligauerunt. Vt ad vos quoque dominatores gentium adſpiciam, homo fuit [116] Pompilius Numa, qui Romanos operoſiſſimis ſuperſtitionibus onerauit. Licuerit & Chriſto commentari diuinitatem rem propriam; non qui rupices & adhuc feros homines multitudine tot numinum demerendorum attonitos efficiendo ad
B humanitatem temperaret, quod Numa; ſed qui iam expolitos & ipſa vrbanitate deceptos in [117] agnitionem veritatis ocularet.

Ad exactam Chriſtianæ religionis cognitionem neceſſaria quoque reſtat angelorum notitia bonorum malorúmque, quos dæmonas vocant: in qua diſceptatione Tertullianus pollicetur id quod in cauſa exoptatiſſimum videtur, vt quibus ſcilicet argumentis aduerſarij maxime innituntur, ea pro nobis ſtare oſtendantur, ita vt ſuo gladio de cauſa cadant quicunque Chriſtianos impugnent. Cum enim gentes propter deos oderint Chriſtianos, illis ipſis teſtibus quos colunt demonſtrabitur & Chriſtum verum eſſe dei filium, & illorum deos non alios eſſe quàm malos dæmonas, atque ita crimen læſæ maieſtatis reiicitur in aduerſarios. quod tamen ipſum priuſquam aggrediatur, inſtitutionem initiationémque noſtræ religionis per Chriſtum ita ſe habere ſicut expoſuit confirmat: mox à ſimili perſuadet iniuſtum eſſe odium, & pœnas quibus ſupprimitur extra ordinem prorſus indignas. Nam ſi, inquit, ſub hac religione latere adhuc aliquid veremini, igitur nos mendaces: at hoc in religione aliqua veriſimile non ſit. Ita enim quod colitur negaretur, temeréque in alium cultus transferretur. Sed tantum abeſt vt nos confeſſionem noſtram inuoluamus, vt lacerati cruentique in ipſa carnificina vociferemur deum per Chriſtum colere, neque alios religionis ritus admittere, quàm quos Chriſtus inſtituit. Quòd ſi Chriſtus ipſe deus eſt, vtpote filius dei, quid mirum? ſin à vobis exiſtimatur homo, neque id vobis nouum videri debet, autorem nos hominem religionis habere, cum apud alias quoque nationes idem impune factitatum ſit. Iudæis enim Moyſes præcepta legémque tulit religionis, Orpheus apud Græcos in Pieria monte, qui Libethris imminet, eius patriæ homines initiabat, ſicut & diſcipulus eius Muſæus Athenis. Et Melampoda vatem ſimul & myſten Argiui venerabantur: ita Bœotij Trophonium, cuius antrum in Lebadia oraculo ſerpentis memorabile fuit. Sed & qui
C tantæ ſuperſtitioni tótque numinibus promerendis Romanos addixit, homo fuit Pompilius Numa. Cum igitur iis omnibus nulli fraudi fuit docere religionem homines ruſticos & indoctos qui facile decipi poſſent, cur non etiam Chriſto iure ſuo licuerit idem apud eos, qui longo æuo edocti liberalitérque eruditi atque omni vrbanitate expoliti, iam dudum nihil temerè comprobarent? Miſeratus eſt ille genus humanum, quod cum ſuo ingenio ſurſum deorſúmque pererrans veritatem inuenire non poſſe videret, manum gratiæ ſuæ porrexit adueniens, qua mortalibus viſum reſtituit, oculauítque quos culpa diabolúſque exoculauerant.

Quærite ergo ſi vera eſt iſta diuinitas Chriſti. Si ea eſt, qua cognita ad bonum quis reformatur, ſequitur vt falſæ renuncietur; comperta imprimis illa omni ratione, quæ deliteſcens ſub nominibus & imaginibus mortuorum, quibuſdam ſignis & miraculis & oraculis fidem diuinitatis operatur. [[138] Atque adeò dicimus, eſſe ſubſtantias quaſ- XXII.
dam ſpiritales; nec nomen nouum eſt. [139] Sciunt dæmonas philoſophi, [140] Socrate ipſo ad dæmonij arbitrium expectante. Quid ni? cum & ipſi dæmonium adhæſiſſe à pueritia dicatur. [141] Dehortatorium plane à bono omnes ſciunt poëtæ. [142] Etiam vulgus indoctum in vſum maledicti frequentat. Nam & Satanam principem huius mali generis proinde de propria conſcientia anima eadem ex ſacramenti voce pronunciat. [143] Angelos quoque, etiam Plato non negauit. [144] Vtriuſque nominis teſtes eſſe vel Magos aſſerunt. Sed quomodo de angelis quibuſdam ſua ſponte corruptis corru-

ptior gens dæmonum euaſerit, damnata à deo cum generis autoribus, & cum eo quem E diximus principe; apud litteras ſanctas ordine cognoſcitur. Nunc de operatione eorum ſatis erit exponere.

Hoc eſt quod ſemper dolet Tertullianus, vt Chriſtus damnetur à gentibus, & Chriſtiani crudeliter trucidentur indicta cauſa, nulla adhibita quæſtione, certus non improbatum iri ſi audiantur. Quærite ergo iudices. Quòd ſi vera deprehenditur Chriſti diuinitas, ac per eam mali quique habitus ad virtutem reformantur, conſentaneum eſt vt quæcunque alia falſa ſit, & vt falſa eliminetur, præſertim quod tota illa ratio & prætextus, quo ſibi idololatrarum religio fidem interpollat ſub nominibus mortuorum, quales dij veſtri ſunt, deliteſcens comperta fuerit, pateátque vnde ſua illa ſigna habuerit, & oracula. Omnia enim hæc à ſubſtantiis quibuſdam propter tenuitatem ſuam, ſpiritalibus appellatis, emanaſſe pro comperto nobis eſt. Dæmonia per diminutionem à dæmone dicuntur. Eiuſmodi ſiquidem ſpiritus noxij, veri dei calumniatores, vnde etiam diaboli dicuntur, ſuis præſtigiis apud aras, præſertim in extis precibúſque mortales à vera religione reuocarunt, inuidentes hominibus cœlum, à quo ſua ſuperbia deciderunt: quæ omnis hiſtoria, quia apud ſacras literas ad amuſſim cognoſcitur, relegat illuc auditores. Sed ne dæmoniorum nomen quibuſdam ridiculum aut nouum videatur, quatuor affert ſuper eam rem aliarum gentium autoritates. Nam celeberrimi philoſophorum dæmonas in natura introduxere (vt affatim teſtatur Plutarchus in ea ratione, in qua cauſas quærit quamobrem oracula deſierint) Plato præcipuè & ipſe Socrates, cui à pueritia dæmon adhæſiſſe dicitur, cuius auſpicio res ſuas adminiſtraret obirétque negocia. Præterea vim hanc dæmonum, cuius peculiare eſt homines à bono dehortari, calumniíſque diſſeminatis concitare rixas, omnes ferè poetæ poſuerunt, dum ſuis illi ſtimulis Eumenidum abutuntur. Quod ipſum comprobat etiam vulgaris quædam hominum vox, quam nunquam ſapientes contempſerunt (φήμη δ' οὔτις πάμπαν F ἀπόλλυται ἥντινα πολλοὶ φημίζουσι) Illi enim & cum aliis maledicunt, & ſibi in præſtando iure fidem faciunt, non alias ſibi maleficas vires quàm ſatanæ imprecantur, ita ſibi dictante conſcientia. Quando & Magi Perſarum omnium optimi, qui & philoſophi & philothei dicti ſunt, in religionem ſuam dicuntur dæmonas introduxiſſe. Quid igitur mirum, eadem ſi Chriſtiani cenſent, cum de his omnibus certiora quotidie videant indicia?

Operatio eorum eſt hominis euerſio, ſic malitia ſpiritalis à primordio [145] auſpicata eſt in hominis exitium. Itaque corporibus quidem & valetudines infligunt & aliquos caſus acerbos, animæ verò repentinos & extraordinarios per vim exceſſus. Suppetit illis ad vtramque ſubſtantiam hominis adeundam ſubtilitas & tenuitas ſua; multum ſpiritalibus viribus licet, vt inuiſibiles & inſenſibiles in effectu potius quàm in actu ſuo appareant: ſi poma, ſi fruges, neſcio quod auræ latens vitium in flore [146] præcipitat, in germine exanimat, in pubertate conuulnerat, ac ſi cæca ratione tentatus aer peſtilentes hauſtus ſuos offundit. Eadem igitur obſcuritate contagionis adſpiratio dæmonum & angelorum mentis quoque corruptelas agit furoribus & amentiis fœdis, aut ſæuis libidinibus cum erroribus variis; quorum iſte potiſſimus, quod eos ipſos captis & circunſcriptis hominum mentibus comedat, vt & ſibi [147] pabula propria nidoris & ſanguinis procuret ſimulachris imaginibus oblata; & quæ illi [148] accuratior paſcua eſt, hominem à cogitatu veræ diuinitatis auertat præſtigiis falſis, quas & ipſas quomodo operetur expediam.

Inductis dæmoniis videndum eſt nunc, ſi ad cauſam eos accommodare velimus, quid, vnde, & G quomodo agant, vt ex illorum poteſtate cognoſcatur eoſdem eſſe dæmonas, & deos gentium. Propoſitum igitur, inquit, totius eorum actionis ſpectat ad euerſionem generis humani, partim inuidia bonorum noſtrorum, partim odio dei optimi maximi, quod in protoplaſticis parentibus è veſtigio oſtenderunt. Cúmque ſit illis natura adeò tenuis & exilis, ſed tamen violenta & præſtantibus viribus, quales omnes ſpiritus, vt facile animos & corpora hominum inuadere poſſint, vtriſque pariter magna ſæpe mala impingunt, valetudines, aduerſos caſus, effrenatáſque libidines, atque ea quibus & corpus male afficitur & animus obſtupeſcit, ita vt in furorem homines adacti, ſæpius in altos puteos, & ex turribus præcipites ſe dedant. Lactantius tales ecſtaſes etiam deſcribit: Ecce aliquis, inquit, inſtinctu dæmonis percitus dementit, effertur, inſanit: quæ omnia certius ex effectu poſtremo videntur, quàm cum primum in actu ipſo verſantur, perinde ac in aliis naturæ occultis inſenſilibúſque poteſtatibus euenire ſentimus. auræ enim illæ veneficæ, quibus afflantur ſæpe fruges & carbunculantur, & peſtilens aer non priùs ſentitur à nobis; quàm corpus infecerit. Sed inter eos errores, quibus circumſcribunt decipiúntque hominum mentes, potiſſimus ille eſt, quod ita eos ipſos errores ſua arte commendant apud homines, vt ex ea re non honorem tantum diuinum per ſacrificia, ſed & pabula ſibi comparent (nam vt tota Magia teſtatur, ſpiritus nidore & ſanguine delectantur, quod cum alij, tum Homerus in ſuis necyomantiis non abs re ſeruauit) ac (quod illis maxime optabile eſt, & paſcua ſylua) vt ſuis præſtigiis ſuperſtitionibúſque homines à cultu veræ religionis reuocent.

Omnis

A Omnis ſpiritus ales eſt. hoc angeli & dæmones. Igitur momento vbique ſunt. Totus orbis illis locus vnus eſt; quid vbique geratur tam facile ſciunt, quam enunciant. velocitas, diuinitas creditur; quia ſubſtantia ignoratur. Sic & auctores interdum videri volunt eorum quæ annunciant; & ſunt plane malorum nonnunquam, bonorum tamen nunquam. [149] Diſpoſitiones etiam dei, & nunc prophetis concionantibus excerpunt, & nunc lectionibus reſonantibus carpunt. Ita & hinc ſumentes quaſdam temporum ſortes, æmulantur diuinitatem; dum furantur diuinationem. In oraculis autem quo ingenio ambiguitates temperent in euentus; ſciunt [150] Crœſi, ſciunt [151] Pyrrhi. Ceterum [152] teſtudinem decoqui cum carnibus pecudis, Pythius eo modo renunciauit, quo ſupra diximus; [153] momento apud Lydiam fuerat. habent de incolatu aeris, & de vicinia ſiderum, & de commercio nubium cœleſtes ſapere paraturas; vt & pluuias quas iam ſentiunt repromittant. benefici plane & circa curas valetudinum. Lædunt enim primo, dehinc remedia præcipiunt ad miraculum noua, ſiue contraria: poſt quæ deſinunt lædere, & curaſſe creduntur. Quid ergo de ceteris ingeniis vel etiam viribus fallaciæ ſpiritalis ediſſeram? phantaſmata [154] Caſtorum, & aquam cribro geſtatam, & nauem cingulo promotam, & barbam tactu irrufatam; vt numina lapides crederentur, & deus verus non quæreretur.

Diximus quæ operantur dæmones, atque vnde illis hæc facilis ſuppeditet facultas: reſtat qua ratione ea conentur explicare. præſtigiis enim quibuſdam vtuntur, quæ ſi natura eorum cognoſcatur, B facillima illis eſſe putabimus. Nam cum omnis ſpiritus tanquam ales volucriſque ſit, momentóque temporis huc illuc veluti flabra ventorum permeet, quî fiat illis arduum? ſi ſua hac celeritate captare ſibi diuinitatem velint apud eos maxime qui talem naturam ignorantes, facile credunt celeritatem hanc qua cuncta præcipere poſſunt humana, diuinitatem eſſe? Cum enim δαίμονες dicantur à ſcientia rerúmque peritia, qua à primordio inſigniti fuerunt, ex præteritis præſentibúſque rebus facile conijcere valent; quando etiam ab his qui ſpiritu ſancto imbuti vaticinantur concionando, aut lectiones ſcriptorum interpretantur, multa excipere poſſint. Quæ vero captare non poſſunt ſua celeritate (vt dictum eſt) cum facta ſunt, anteuertunt annunciantes, quale eſt de teſtudine relatum à Pythia, quam domi ſuæ Crœſus cum agnina carne clanculum coxerat, vt in ſua Clio commemorat Herodotus: at quæ ambigua per ſe ſunt ac penitus incognita, qualia ex oraculis petere ſolerent homines, ea callidi tanta amphibologia inuoluunt, vt in quamcunque partem exitus cadat, defendi poſſint. Ita Pyrrhus Epirotarum rex eſt deceptus. Aio te, inquit, Romanos vincere poſſe. Denique nullum eſt oſtentum, quod non facile factum ſit in his. hac ratione Caſtorum phantaſmata dicuntur Macedonici belli victoriam eadem hora Romanis annunciaſſe, virginéſque Veſtales, altera nomine Tucia cribro continuit aquam, altera Claudia nauem magnæ Matris vado Tiberino inhęrentem cingulo ſuo ducere potuit, & Domitij fuſca barba ſolo Caſtorum tactu ruffa enituit, ad fidem dictorum faciendam, vnde Ænobarborum gens in vrbe admodum nobilis. quę omnia cum aliis quamplurimis ab hiſtoricis paſſim relata ob eam cauſam à dæmonibus ſub deorum nomine edebantur, vt homines auerſos à deo detinerent. Tempeſtates enim & quoſcunque aëris affectus facillime prędicere poſſunt, quia cum in natura nihil derepente fiat, continuóque in ſuperiore regione verſentur, colligere omnia primi, & denunciare poſſunt, neque ideo mirum ſi veneficiorum peritiſſimi remedia C quoque teneant morborum omnium.

[[155] Porrò ſi & Magi phantaſmata ædunt, & [156] iam defunctorum inclamant animas; XXIII.
ſi pueros in eloquium oraculi eliciunt; ſi multa miracula circulatoriis præſtigiis ludunt; ſi & ſomnia immittunt habentes ſemel inuitatorum angelorum & dæmonum aſsiſtentem ſibi poteſtatem, per quos & capræ & menſæ diuinare conſueuerunt; quanto magis illa poteſtas de ſuo arbitrio & pro ſuo negocio ſtudeat totis viribus operari, quod alienæ præſtat negociationi?

Locus eſt, ſine quo minus, &c. quo vires dæmonum comprobat, & teſtificatur eſſe quales adducuntur. Nam ſi, inquit, magi in necromantiis animas defunctorum dæmonum potentia concitas percontantur, ſi in hydromantiis ædunt per pueros oracula, ſi ſomnia immittunt, ſi præſtringunt in multis rebus oculos noſtros, ita vt non modo boues, capræque loquantur, ſed & menſæ apud gymnoſophiſtas, quas Apollonius ille Thyaneus vidiſſe Philoſtrato teſtatur, quanto maiora audebit libera hæc ſibi poteſtas, & quanta patrabit?

Aut ſi eadem & angeli & dæmones operantur quę & dij veſtri; vbi eſt ergo pręcellentia diuinitatis, quam vtique ſuperiorem omni poteſtate credendum eſt? Non ergo dignius pręſumetur, ipſos eſſe qui ſe deos faciant, cum eadem ædant quæ faciant deos credi, quàm pares angelis & dæmonibus deos eſſe? Locorum differentia diſtinguitur

(opinor)vt à templis deos exiſtimetis, quos alibi deos non dicitis; vt aliter [357] dementire D videatur, qui ſacras turres peruolat, aliter qui tecta viciniæ tranſilit; & alia vis pronuncietur in eo qui genitalia vel lacertos, alia qui ſibi gulam proſecat. Compar exitus furoris; & vna ratio eſt inſtigationis.

Ex obiectione tacita infert comparationem, ex qua propoſitum elicit. Nam ſi, inqnit, dicatis hæc quæ ſunt à magicis, fieri per angelos ſiue dæmonas, ſuperiora verò à numine deorum, ita vobis quoque concedendum erit dæmonas atque deos pari inter ſe poteſtate præditos eſſe: quod maxime abſurdum eſt, cum deorum poteſtas omnibus debeat excellere: magis profectò rationi conſentaneum eſt, vt ipſos dæmonas ita deos ſe facere credamus, quàm diis illi adæquentur. niſi vero locorum differentia (quod ridiculum ſanè eſt) dæmonas diſtinguat à diis, & eum qui furore panico percitus ſe præcipitem dedat ex aliqua ſacra turri, melioribus diris vexari credatis, quàm qui ex prophanis tectis præcipites: & ſi Gallus ſacerdos genitalia ſibi proſecet, lancinétque lacertos, furori Matris deûm imputetur: alium vero ſi gulam ſibi diſſecet, aut laqueo pendeat, malo dæmoni adiudicetis. at eadem vis eſt inſtigationis, quæ eoſdem exitus comparat.

Sed hactenus verba, iam hinc demonſtratio rei ipſius, qua oſtendemus vnam eſſe vtriuſque nominis qualitatem. [358] Ædatur hic aliquis ſub tribunalibus veſtris quem dæmone agi conſtet. Iuſſus à quolibet Chriſtiano loqui ſpiritus ille, tam ſe dæmonem confitebitur de vero, quàm alibi deum de falſo. Æque producatur aliquis ex iis qui de deo pati exiſtimantur, [359] qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt, qui ructando curantur, qui anhelando præfantur. Iſta [360] ipſa virgo cœleſtis pluuiarum pollicitatrix, iſte ipſe [361] Æſculapius medicinarum demonſtrator, aliàs demorituris [363] ſcordij & dena- E tij & Aſclepiadoti ſumminiſtrator, niſi ſe dæmones confeſſi fuerint Chriſtiano mentiri non audentes, ibidem illius Chriſtiani procaciſſimi ſanguinem fundite. Quid iſto opere manifeſtius? quid hac probatione fidelius? ſimplicitas veritatis in medio eſt. virtus illi ſua aſſiſtit, nihil ſuſpicari licebit, magia aut aliqua eiuſmodi fallacia fieri. Dictis non ſtetis, ſi oculi veſtri & aures permiſerint vobis. Quid autem inniti poteſt aduerſus id quod oſtenditur nuda ſinceritate?

Maximum hoc eſt, & quod in iudicium rato producitur; & ſi producatur, nihil eſt iudicibus optabilius. Quid enim ad veritatem eruendam certius, quàm ea quæ verbis & coniectura perſuadere conabamur, in periculum atque experientiam deducere? Si igitur, inquit, quæ diximus, haud ſatis probabilia videntur, quamobrem deos iſtos veſtros nihil aliud eſſe quàm dæmonas iudicetis, periculum iam fiat in hac re, & ad tribunalia veſtra duo ex phanaticis ſiſtantur, quorum alter malo dæmone vexari, alter deo plenus in fumantibus ſacris numen exhauſiſſe credatur à vobis, qui etiam pluuias ſîdúmve repromittat, aut quaſi Æſculapius remedia morborum oſtendat. hi igitur interrogati à Chriſtiano qui ſint, niſi dæmonas ſe fateantur, de nobis quas velitis ſumite pœnas procacitatis. Quid eſt quod hic deſideretur? Veritas ſimplex eſt & nuda, nec magicis artibus hoc agitur à Chriſtiano.: nulla alia vi cogitur dæmon præterquam Chriſti, & qui dictis acquieſcere nolit, licet oculatus eſſe huius rei teſtis quandocunque libeat.

Si [364] altera parte vere Dei ſunt, cur ſeſe dæmonia mentiuntur? an vt nobis obſequantur? Iam ergo ſubiecta eſt Chriſtianis diuinitas veſtra, nec diuinitas deputanda eſt F quæ ſubdita eſt homini, & ſi quid ad dedecus facit æmulis ſuis. Si altera parte dæmones ſunt vel angeli, cur ſe alibi pro diis agere reſpondent? Nam ſicut illi qui dij habentur, dæmones ſe dicere noluiſſent, ſi vere dij eſſent, ſcilicet ne de maieſtate ſe deponerent: Ita & iſti, quos directo dæmones noſtis, non auderent alibi pro diis agere, ſi aliqui omnino dij eſſent, quorum nominibus vtuntur. [365] Vererentur enim abuti maieſtatem ſuperiorem ſine dubio, & timendorum: adeò nulla eſt diuinitas iſta quam tenetis; quia ſi eſſet, neque à dæmoniis affectaretur in confeſſione, neque à deis negaretur. Cum ergo vtraque pars concurrit in confeſſionem deos eſſe negans, agnoſcite vnum genus eſſe, id eſt dæmonas. Verùm vtrobique iam Deos quærite. Quos enim præſumpſeratis, dæmonas eſſe cognoſcitis. Eadem vero opera noſtra ab eiſdem diis veſtris non tantum hoc detegentibus, quod neque ipſi Dei ſint, neque vlli alij. Etiam illud [366] incontinenti cognoſcitis, qui ſit vere deus, & an ille, & an vnicus quem Chriſtiani profitemur, & an ita credendus colendúſque, vt fides, vt diſciplina diſpoſita eſt Chriſtianorum.

Dubitando veritatem illuſtrat. forte enim aliquis dicat: Fieri quidem poteſt, vt qui reuera deus ſit nobis, apud Chriſtianos ſe dæmonem faciat, quaſi pro tempore mentiens aut obſequens illis. At hoc, inquit, & turpe eſt, & parum veriſimile. Ita enim diuinitas maieſtate ſua diminueretur, dúmque ſtuderet obſequi,

A obſequi, duo præcipue peccaret, & quod homini ſubiici poſſe præ ſe ferret, & quod ſectarores ſuos conturbaret. Nec minus is qui à vobis malus habetut dæmon, quique Chriſtiano oon modo ſe dæmonem, ſed falſo deum alibi agere reſpondet, nequaquam ſe aut Apollinem aut Æſculapiuin appellaret, ſi in iis nominibus numen aliquod eſſe cognoſceret, veritus omnino, licet improbus, eius autoritatis vſurpationem. Cum pateat igitur ex his dæmonas deóſque veſtros vnum idémque genus eſſe, atque ita nullum vobis eſſe verum deum, agnoſcite iam quæ vera religio ſit, nam vna (vt aiunt) mercede duas res aſſequimini; eadem ſcilicet hac opera noſtra non tantum ex ipſis deprenditis dæmoniis oon eſſe deos, ſed etiam verum eſſe & vnicum, quem per Chriſtum oos colimus & veneramur.

Dicent ibidem, ecquis ille Chriſtus cum ſua fabula: ſi homo communis conditionis, ſi magus, ſi poſt mortem de ſepulchro à diſcipulis ſurreptus, ſi nunc denique penes inferos, ſi non in cœlis potius, & inde venturus cum totius mundi motu, cum horrore orbis, cum planctu omnium, ſi [167] non Chriſtianorum, vt dei virtus & dei ſpiritus & ſermo & ſapientia & ratio & dei filius. Quodcunque ridetis, rideant & illi vobiſcum: negent Chriſtum, omnem ob æuo animam reſtituto corpore iudicaturum. Dicant hoc pro tribunali (ſi [168] forte) Minoen & Radamanthum ſecundum conſenſum Platonis & poetarum hoc eſſe ſortitos: ſuæ ſaltem ignominiæ & damnationis notam refutent. Renuncient ſe immundos ſpiritus eſſe, quod vel ex pabulis eorũ ſanguine & fumo & putidis rogis pecorũ & [169] impuratiſſimis linguis ipſorum vatum intelligi debuerit. Renuant ob malitiam prædamnatos ſe in eundem iudicij diem cum omnibus cultoribus, & operatoribus ſuis. [170]
B Atquin omnis hæc noſtra in illis dominatio & poteſtas de nominatione Chriſti valet, & de commemoratione eorum quæ ſibi à deo per arbitrum Chriſtum imminentia expectant. Chriſtum timentes in deo, & deum in Chriſto, ſubiiciuntur ſeruis dei & Chriſti. Ita de contactu déque afflatu noſtro contemplatione & repræſentatione ignis illius correpti, etiam de corporibus noſtro imperio excedunt inuiti & dolentes, & vobis præſentibus erubeſcentes. Credite illis cum verum de ſe loquuntur, qui mentiẽtibus creditis. Nemo ad ſuum dedecus mẽtitur, quin potius ad honorem. Magis fides prona eſt in aduerſus ſemetipſos confitentes, quàm pro ſemetipſis negantes. Hæc denique teſtimonia deorum veſtrorum Chriſtianos facere conſueuerunt, [171] quia plurimum illis credẽdo, in Chriſto domino credimus. Ipſi litterarum noſtrarum fidem accendunt, ipſi ſpei noſtræ fidentiam ædificant. At colitis illos quod ſciam etiam de ſanguine Chriſtianorum. Nollent itaque vos tam fructuoſos, tam officioſos ſibi amittere, vel ne à vobis quandoque Chriſtianis fugentur, ſi illis ſub Chriſtiano volente vobis veritatem probare mentiri liceret.

Quod ſi, inquit, à dæmonibus propiora adhuc requiritis ac certiora, ecce interrogati de Chriſto, illum non hominem, non magum, non à ſuis ſubreptum de ſepulchro profitentur, ſed filium eſſe dei & in cœlis, qui iterum venturus eſt iudicare mortales in ea maieſtate quæ filio dei conueniat, neque illi contemoere poſſunt quod vos ceu fabulam ridere ſoletis. Sed eſto, dicant, iudicium reſeruati neſcio cui Radamantho, tria tamen hæc nunquam diſſimulare poterunt. Primum, quin à deo damnati igoominiuſe fuerint. Deinde quin ſint immundi ſpiritus, ſicut ex iis etiam patet quibus delectantur mactationibus impuríſque carminibus. Tertio non poſſunt non profiteri ſe expectare ob nequitiam ſuam damnationem perpetui ignis vnà cum ſuis ſectatoribus. Cum vero ita nobis ſubiiciantur, non ob aliam cauſam
C quàm per inuocationem Chriſti, ſolóque oostro contactu afflatúve inuiti de corporibus expellãtur, quid eſt cur de Chriſto illis ipſis teſtibus non credant? nulla poteſt eſſe ſuſpicio mentiendi in ea re, quæ profitenti dedecori eſſe poteſt: inclinátque ſemper potius fides in eos qui contra ſe aliquid confiteantur, quàm ſi negauerint, vnde maior in ſingulos dies Chriſtianorum numerus fit. Inuitantur enim gentes ſuorum deorum teſtimonio credere, & credentes per eoſdem cõfirmantur, cum quæ in ſacris litteris cognoſcunt & ſpetant, hac fiant ratione certiora. Illud etiam oon mediocre eſt argumentum, ſpiritus hoſce ſub Chriſtianis, quando maximè de veritate agitur, mentiri non poſſe coactos maiori poteſtate, qui cum à vobis tam laute accipiantur, vt non modo pecudum ſanguine, ſed & Chriſtianorum ſatientur, vellent ſi liceret hæc ſibi pabula conſeruare, gnari ſi ad Chriſtum confugeritis, ooo modo priuari tantis officiis, ſed etiam à vobis aliò fugari poſſe.

[[172] Omnis iſta confeſſio illorum qua ſe deos negant eſſe, quáque non alium deum reſ- XXIIII.
pondent præter vnum, cui nos mancipamur, ſatis idonea eſt ad depellendum crimen læſæ maximè Romanæ religionis. Si enim nõ ſunt dei pro certo, nec religio pro certo eſt: ſi religio non eſt, quia nec dij, nec pro certo rei ſumus læſæ religionis. At econtrario in vos exprobratio reſultauit, qui mendacium colentes, veram religionem veri dei non modo negligẽdo, quin inſuper expugnando deum verum, committitis crimen veræ irreligioſitatis. [173] Nunc vt conſtaret illos deos eſſe, nónne conceditis de æſtimatione communi aliquem eſſe ſublimiorem & potentiorem velut principem mundi, perfectæ peritiæ & maieſtatis? nam & ſic plerique diſponunt diuinitatem, vt imperium ſummæ dominatio-

nis eſſe penes vnum, officia eius penes multos velint. Vt[174] Plato Iouem magnum in cœlo comitatum exercitu deſcribit deorum pariter & dæmonũ. Itaque oportere & procurãtes & præfectos & præſides pariter ſuſpici. & tamẽ quod facinus admittit qui magis ad Cęſarem promerendum & operam & ſpem ſuam transfert, nec appellationem dei ita vt imperatoris in aliquo principum confitetur, cum capitale eſſe iudicetur alium præter Cæſarem & dicere & audire. D

Ex duobus criminibus, quibus maxime Chriſtianos diximus impugnari, alterum erat reatus læſæ religionis, quamobrem omnis hæc diſputatio de deo, de Chriſto, & de angelis producta eſt. Hanc itaque nunc Tertullianus accommodat à conſequentibus. Nam ſi dæmones cum de deo vero interrogantur à nobis, vnum quem colimus reſpondentes comprobant, poteſt hæc confeſsio omni nos crimine impietatis liberare. Si enim illi dij non ſunt, nec vlla religio deorum eſt: ſi religio nulla, nullum etiam crimen læſæ religionis, & nos extra crimen, iam vos in crimine, qui falſam religionem amplexantes, veram oppugnatis. Sed videte quę vobis concedã, ſint illi veſtri dæmones pro comperto dij, à crimine tamen eiuſmodi ſeiungimur, ſicuti ex lemmate communis opinionis demonſtratur. Nam cum aliquod eſſe numen alijs omnibus excellentius concedatis, cur eius nos cultores autoritatis facitis reos? cum qui ſe totum ad Cæſarem transfert promerendum, magis ſibi & iuſtitiæ conſulere videatur, quàm qui procuratoribus inſeruit, neque ipſum nomen imperatoris in nullis præterquam in Cæſare velit agnoſcere.

[175] Colat alius deum, alius Iouem, alius ad cœlum ſupplices manus tendat, [176] alius ad aram fidei, alius, ſi hoc putatis, nubes numeret orans, alius lacunaria, alius ſuam animam deo ſuo voueat, alius hirci. Videte enim ne & hoc ad irreligioſitatis elogium concurrat, adimere libertatem religionis, & interdicere optionem diuinitatis, vt nõ liceat mihi colere quẽ velim, ſed cogar colere quem nolim. Nemo ſe ab inuito coli vellet, ne homo quidẽ, E [177] atque adeo & Ægyptiis permiſſa eſt tam vanæ ſuperſtitionis poteſtas auibus & beſtiis conſecrandis, & capite damnãdis, [178] qui aliquem huiuſmodi deum occiderit. Vnicuique etiam prouinciæ & ciuitati ſuus deus eſt, vt [179] Syriæ Aſtartes, vt Arabiæ [180] Diſares, vt [181] Norici [182] Belenus, vt Africæ [183] Cœleſtis, vt [184] Mauritaniæ reguli ſui. Romanas (vt opinor) prouincias ædidi, nec tamen Romanos Deos earum, quia Romæ non magis coluntur quàm qui per ipſam quoque Italiam municipali conſecratione cenſentur: [185] Cruſtuminienſium Beluentinus, [186] Narnienſium Viridianus, [187] Aſculanorum Ancaria, [188] Volſinienſium Nerſia, [189] Ocriculanorum Valentia, [190] Sutrinorum Nortia, [191] Faliſcotum in honore eſt pater Curis, vnde accepit cognomen Iuno. Sed nos ſoli arcemur à religionis proprietate. Lædimus Romanos, nec Romani habemur, quia non Romanorum deum colimus. Bene quod omnium deus eſt, cuius velimus aut nolimus omnes ſumus. Sed apud vos quoduis colete ius eſt, præter verum deum, quaſi non hic magis omnium ſit deus, cuius omnes ſumus.

Ex τοῦ ἧττον ἀποδείκνυσι τὸ μᾶλλον, impietatem regerens in aduerſarios. Nam ſi libera voluntas omnia ſolet officia commendare, atque illa nobis gratia grata eſt quæ non ab inuito animo proficiſcitur, quanto magis in ipſa pietate religionis, & in his quæ ad deum pertinent, quem lateat nihil, neceſſarium videtur vt aliquis ſponte agatur? ea nempè maxima in deum contumelia exiſtimanda eſt, cum trahitur ad aras aliquis inuitus, à quo ne de neceſsitate deus adorandus. Quæ res, inquit Tertullianus, cum à vobis F iudices committitur, nónne ad irreligioſitatis titulum pertinet? Pronunciatione vero adiuuanda eſt cõfeſsio illa, Colat alius deum, alius Iouem: quæ ex collatione vehementior inſurgit. nam colere deum, ſupplices manus in cœlum tendere, & vt nonnulli irridentes dictitabãt, numerare nubes, animámque deo vouere Chriſtianorum eſt: colere vero Iouem, manus ad aram fidei admouere, lacunaria tholúmq; templi ſuſpicere, hircum aut aliquod aliud animal dijs mactare, gentium aliarum. Sed quomodocunque ſit, nemini fraudi eſſe deberet, ſi quis magis hoc quàm illo ritu afficiatur. Et à ſimili probare licet, quàm inique agitur cum Chriſtianis in hac re. nam cum non regiones modo, ſed ſingula etiam oppida ſua numina priuatóſque ſuos habeant deos, ſolis Chriſtianis præter ordinem negatur deum illum colere, qui omnium verus eſt deus, & cuius ſunt omnia.

XXV. [[192] Satis mihi quidem videor probaſſe de falſa & vera diuinitate, cum demonſtraui quemadmodum probatio conſiſtat, non modo diſputationibus nec argumentationibus, ſed ipſorum etiam teſtimoniis, quos deos creditis, vt nihil iam ad hanc cauſam ſit retractandum: quoniam tamen Romani nominis proprie mentio occurrit, non omittam congreſſionem quam prouocat illa præſumptio dicentium Romanos pro merito religioſitatis diligentiſſime in tantum ſublimitatis elatos, vt orbem occuparint, & adeo deos eſſe, vt præter ceteros floreant, qui illis officium præter ceteros faciant. Si iſta merces Romanis à diis pro gratia expenſa eſt, [193] Sterculius, & [194] Mutinus, & [195] Larentina prouexit imperium. Peregrinos enim deos non putem extraneæ genti magis

fau-

fautum voluiſſe quàm ſuæ, & [396] patrium ſolium, in quo nati, adulti, nobilitati, ſepultique A ſunt, transfretanis dediſſe.

Cum religionem Chriſtianam Septimius non modo argumentis, ſed etiam aduerſariorum teſtimonio ſatis iam defendiſſet, locus exigebat vt alteri crimini læſæ maieſtatis reſponderet: ſed opinione quadam Romanorum propria impeditur, per quam ſibi illi eblandientes volebant veluti experientia duce veros eſſe deos quos colerent, propterea quod dum illis præter morem aliorum ſupplicant, potentiores etiam præter cæteros extiterint. Huius igitur obiectionis diſceptationem, quia iam apud pleroſque præualebat, ne videatur Tertullianus refugere, hoc loco inſerit, quatuor illam rationibus diſſoluens. Primum ex lemmate probabili, quia eius imperij magnitudinẽ veriſimile ſit à proprus potius dus quàm ab alienis proceſſiſſe. Sterculius igitur & Mucunius & Larentia meretrix in cauſa fuerint tanti imperij: indigetes enim ſunt & proprij Romanorum, ſed quàm ridiculi ſint nomine ipſo arguuntur. Deinde non fuiſſe tales eius regni autores, neque penes ipſos imperia oſtendit. Tertio non poſſe hoc pietariis officiis Romanorum attribui. Poſtremo quis ille ſit cui reuera omnium regnorum diſtributio debeatur exponit.

[397] Viderit Cybele ſi vrbem Romanam vt memoriam Troiani generis adamauit, vernaculi ſui ſcilicet aduerſus Achiuorum arma protecti, ſi [398] ad eos vltra tranſire proſpexit, quos ſciebat Græciam Phrygiæ debellatricem ſubacturos? Itaque [399] maieſtatis ſuæ in vrbem collatæ grande documentum noſtræ etiam ætati propoſuit, cum Marco Aurelio [400] apud Syrmium reipublicæ exempto, die decimo ſexto Kalendarum Aprilium [401] Archigallus ille ſanctiſſimus, die nono Kalend. earundem, quo ſanguinem impurum, [402] B lacertos quoque caſtrando libabat pro ſalute imperatoris Marci iam interempti ſolita æque imperia mandauit. O nuncios tardos, ô [403] ſomniculoſa diplomata, quorum vitio exceſſum imperatoris non ante Cybele cognouit. Næ Deam talem riderent Chriſtiani. Sed [404] non ſtatim & Iupiter Cretam ſuam Romanis facibus illum concuti ſineret, oblitus antrum illud Idæum, & æra Corybantia, & iucundiſſimum illic nutricis ſui odorem. Nónne omni Capitolio tumulum ſuum præpoſuiſſet, vt ea potius orbi terra præcelleret, quæ cineres Iouis texit? Vellet [405] Iuno Punicam vrbem poſthabita Samo dilectam ab Æneadarum vtique genere deleri? Quod ſi, *hic illius arma, Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus eſſe Si qua fata ſinant, iam tum tenditque fouétque*: miſera illa coniunx Iouis & ſoror aduerſus fata non valuit. plane *fato ſtat Iupiter ipſe*. nec tantum tamen honoris Romani dicauerunt fatis dedentibus ſibi Carthaginem aduerſus deſtinatum votúmque Iunonis, quantũ proſtitutiſſimę Lupæ Larentinæ.

Ad externorum deorum rationem tranſit, quos inter Cybele ex Peſſinunte Phrygiæ Romam aduecta maxime à Romanis veneſabatur, vt quæ ex eo loco fuiſſet, vnde autor ſui generis erat oriundus Æneas, quem vtpote ſuum alumnum ſicut in incendio Ilij ſeruauit, ita poſteris fauere ad eius memoriam credebatur. Si igitur, inquit Tertullianus, tanto illa ſtudio ſuorum flagrabat, cur potius non prouidit, ne Paris adulter cum Helena tranſueherent in Troiam, vnde à coniuncta Græcia totum illud imperium cum Peſſinunte diruendum erat? nimirum ita illa hæc nouerat aut prouidere poterat, vt nuper Marci Aurelij mortem cognouit, cui ſeptimo die poſt obitum eius apud Syrmium inferioris C Pannoniæ vrbem Archigallus princepſque ſacerdotum eius deæ tanquam viuenti vota perſoluebat. Præterea ſi Iupiter, aut eius ſoror & coniunx Iuno cuipiam ex gentibus imperium dare potuiſſent, nónne ille in Cretenſes, hæc in Samios aut Carthaginenſes potius ſtudium omne ſuum contuliſſet? Sed fatis impediebantur. Ergo Iupiter ſeriem hanc rerum neceſſariam ſibi quoque experitur, & fata ſuperſunt. Ipſis tamen fatis excellentioribus (vt par erat) nulla ex iis obſequia præſtitere, quibus vel ſcortum Larentiam promerentur.

Plures deos veſtros regnaſſe certum eſt. Igitur ſi conferendi imperij tenent poteſtatem, cum ipſi regnarent, à quibus acceperant eam gratiam? quem coluerat Saturnus & Iupiter? aliquem opinor Sterculium, ſed Romę poſtea cum indigenis ſuis: etiam ſi qui non regnarunt, tamen regnabatur ab aliis nondum cultoribus ſuis, vt qui nondum dij habebantur. Ergo aliorum eſt regnum dare, quia regnabatur multo [406] ante quàm iſti dij inciderentur. Sed quàm vanum eſt faſtigium Romani nominis religioſitatis meritis deputare, cum poſt imperium ſiue adhuc regnum religio profecerit? Age iam rebus religio profecerit: nam etſi à Numa concepta eſt curioſitas ſuperſtitioſa, nondum tamen aut ſimulachris aut templis res diuina apud Romanos conſtabat: frugi religio & pauperes ritus, & nulla Capitolia certantia cœlo, ſed temeraria de ceſpite altaria, & vaſa adhuc Samia, & nidor ex illis, & deus ipſe nuſquam. nondum enim tunc [407] ingenia Græcorum

atque Tuſcorum fingendis ſimulacris vrbem inundauerant. Ergo non ante religioſi Romani, quàm magni: ideóque non ob hoc magni, quia religioſi. D

Secundum argumentum, quo demonſtratur imperia non à diis gentium, ſed alia de cauſa pendere. Cauſam quidem non præcedit effectus. quod ſi deos facias regnãdi cauſam, fieri non poteſt vt ante illos quiſquam regnarit. Cum vero non modo mortales reges ante veſtros deos fuerint, ſed plerique deorum veſtrorum regnum quandoque tenuerint, manifeſtum eſt eiuſmodi gratiam altius habuiſſe principium, per quam Saturnus in Latio, Iupiter in Creta regnarit. Quanquam ſi rerum ſeriem contemplamur, quàm vanum hoc ſit arguetur, cum religio ipſa, à qua tantum imperium creditur exortum, poſt imperij propagationem, vel certe cum imperio profecerit. Numa enim autor eius ſuperſtitionis Romulo ſucceſſit, & quæ ab eo inſtituta erant, tam diu frugi populus tenuíſque libauit, quam diu intra breues fines continebatur. Aurea ſiquidem vaſa pro Samiis teſtis, & aurea templorum faſtigia, & aras pro ceſpitibus ac ſtatuis, quibus maximè religionem creditis adaugeri, non prius in ſacris dicata fuere, quàm manubiis opes tum publicę tũ priuatæ ſubcreuerunt. At in his quæ ſimul adſunt, non eſt aliquid alio prius aut poſterius.

Atquin quomodo ob religionem magni, quibus magnitudo de religioſitate prouenit? Ni fallor enim, omne regnum vel imperium bellis quæritur, & victoriis propagatur. Porrò bella & victoriæ captis & euerſis plurimum vrbibus conſtant. id negocium ſine deorum iniuria non eſt. [408] Eædem ſtrages mœnium & templorum, pares cædes ciuium & ſacerdotum, nec diſſimiles rapinę ſacrarum diuitiarum & profanarum. Tot igitur ſacrilegia Romanorum, quot trophæa: tot de diis quot de gentibus triũphi: tot manubię, quot manent adhuc ſimulachra [409] captiuorum deorum. & ab hoſtibus ergo ſuis ſuſtinent adorari, & illis imperium ſine fine decernunt, quorum magis iniurias quam [410] adolationes remuneraſſe debuerant. Sed qui nihil ſentiunt, tam impune lęduntur, quàm fruſtra coluntur. Certe non poteſt fidei conuenire, vt religionis meritis excreuiſſe videantur, qui vt ſuggeſſimus, religionem aut lædendo creuerunt, aut creſcendo lęſerunt. Etiam illi [411] quorum regna conflata ſunt in imperij Romani ſummam, cum ea amitterent, ſine religionibus non fuerunt. E

Sententiam aduerſariorum in contrariam partem deducit per ſoritas: imperium enim ex victoriis propagatur. victoria eſt à bello, bellum porrò vrbium euerſiones importat, quas templorum ruinæ ſacrilegiáque ſequuntur. Quid eſt igitur cur Romanorum potentia, à profanis potius geſtis, quàm à ſacris operationibus vires aſſumpſiſſe negetur: aut quis vnquam credere poſſit, eos beneficio religionis opes regni adauxiſſe, qui vel per offenſiones religioſiores euaſerunt, vel dum creſcerent, iniuſtiores? Diruta ſiquidem Carthagine, exciſa Corintho, vnáque illarum templis deiectis creuit imperium Romanum. aut igitur deos pugnare inter ſe, aut nihil potius ſentire putandum eſt.

XXVI. [Videte [412] igitur ne ille regna diſpẽſet, cuius eſt & orbis qui regnatur, & homo ipſe qui regnat, ne ille vices dominationum ipſis temporibus in ſeculo ordinarit, qui ante omne tempus fuit & ſeculum corpus temporum fecit, ne ille ciuitates extollat aut deprimat, ſub [413] quo fuit, aliquando ſine ciuitatibus genus hominum. Quid erratis? [414] prior eſt quibuſdam Diis ſuis ſylueſtris Roma: ante regnauit, quàm tantum ambitum Capitolij extrueretur. [415] Regnauerunt & Babylonij ante [416] pontifices, & Medi ante [417] Quindecimviros, F & Ægyptij ante [418] Salios, & Aſſyrij ante [419] Lupercos, & Amazones ante [420] virgines Veſtales: poſtremo ſi Romanæ religiones regna prꝗſtant, nunquam retro Iudęa regnaſſet deſpectrix [421] communium iſtarum diuinitatum. Cuius [422] & deum victimis, & templum donis, & gentem fœderibus aliquamdiu Romani honoraſtis, nunquam dominaturi eius, ſi deo non deliquiſſet vltimo in Chriſtum.

Quo magis falſum redarguatur, tertio loco ponit, vnde verum elici poſſit. Nam cum in regnis tempus, locus, & perſonæ requirantur: homines enim in terris per temporum vices imperitant: veriſimile videtur vt omnium harum rerum ſit ille œconomus qui ante hæc omnia fuerit: qui ſeculum, id eſt ætatem illam incertam, in qua nihil prius aut poſterius dignoſcebatur, in ordinem certum vicéſque redegit conditis luminaribus: qui omnia denique crearit, & in cuius poteſtate ſunt omnia: mirum profecto eſt tanto hoc errore mentes nonnullorum inuolui, vt à Romana religione imperia diſtribui opinentur: quaſi vero nulli ante eius apparatũ regnarint in terris. Nónne ante creatos Romæ pontifices, ante Quindecimviros Sybillinos, ante Salios, ante Lupercos Perſæ, Ægyptij regnarunt, & Aſſyrij, & ante Veſtales ipſæ Amazonas apud Thermodoonta flumen? ſed ipſa Roma non prius quoſdam ſuos deos coluit, quàm regnare cœpit: nec Capitolium dedicauit, quàm reges expulerit. Verum hæc omnia dicas ex eodem fonte manare. quid Iudæa contraria penitus & aduerſata ritus veſtros, nónne opulentia ſui regni floruit, vt & fœdus cum illa percuſſeritis? Templúmque illud celeberrimum admirati veſtri imperatores victimis doníſque plurimis exornarunt. Admonet ea gens mortales deum patrem & Chriſtum dare & adimere regna, ita vt omnibus exemplo eſſe poſſit.

[423 Satis

A [[423] Satis hæc aduerſus intentionem læſæ diuinitatis, quod non videamur lædere eam XXVII.
quam oſtendimus non eſſe. Igitur prouocati ad ſacrificandum,[424] obſtruimus gradum pro fide conſcientiæ noſtræ, qua certi ſumus ad quos iſta perueniant officia, ſub imaginum proſtitutione, & humanorum nominum conſecratione. Sed quidam dementiam exiſtimant, quod cum poſſimus & ſacrificare in præſenti, & illæſi abire manente apud animum propoſito, obſtinationem ſaluti præferamus. Datis ſcilicet conſilium quo vobis abutamur. Sed agnoſcimus vnde talia ſuggerantur quis totum hoc agitet, & quomodo nunc aſtutia ſuadendi, nunc duritia ſæuiendi, ad conſtantiam noſtram deiiciendam operetur. Ille ſcilicet ſpiritus dęmoniacæ & angelicę paraturæ, qui noſter ob diuortium ęmulus, & ob dei gratiam inuidus, de mentibus veſtris aduerſus nos præliatur, occulta inſpiratione, modulatis & ſubornatis ad omnem [425] quam in primordio exorſi ſumus & iudicandi peruerſitatem & ſæuiendi iniquitatem.

Breuiſſimo epilogo longam de religionis crimine diſceptationem concludit. non enim eſſe Chriſtianos, inquit, impios & religionis aduerſarios, quia negligũt eam quam conſcij ſunt omnino nullam eſſe. Quo poſito multa quæ quaſi parepomena accidebant, de quibus à principio dixerat, carpuni repetendo defendit & examinat. Tria potiſſimum ea ſunt, abſtinentia Chriſtianorum à ſacris: iudicum modo indulgentia, modo ſæuitia: & peruerſitas iniquitáſque quæſtionum. Quid igitur, inquit, mirum, ſi cum à vobis prouocamur ad ſacrificandum, conſcientia noſtra talem perfidiam non admittit? pro comperto enim habet illa dæmonis officia eiuſmodi præſtari ſub expoſitis imaginibus hominúmque conſecratione: & licet Chriſtum diſſimulare poſſimus, dum thura foculo imponerentur, nolumus tamen hac ra-
B tione ſubterfugere pœnas, atque abuti conſilio veſtro, quo nobis à quibuſdam ceremoniis immunitatem pollicemini. conſcij enim ſumus omnia hæc eſſe téchnas illius dæmoniaci ſpiritus ſatan, qui noſtram in Chriſto conſtantiam conatur quomodocunque infringere. inſinuat ille ſe in animum mentémque veſtram, ac modo ſuadela vtitur, modo ſæuitiam nobis proponit, atque ita modulatur & mentes veſtras & rei huiuſmodi rationem, vt præter morem veſtri iuris non pudeat pigeátque vos de Chriſtianis iudicare.

Nam licet ſubiecta ſit nobis tota vis dæmonum & [426] eiuſmodi ſpirituum, vt nequam tamen ſerui metui nonnunquam contumaciam miſcent, & lædere geſtiunt quos aliàs verẽtur: odium enim etiam timor ſpirat: præterquam & deſperata conditio eorum ex prædamnatione ſolatium reputat, fruendæ interim malignitatis de pœnæ mora. & tamen apprehenſi ſubiguntur, & conditioni ſuæ ſuccidunt: & quos de longinquo oppugnant, de proximo obſecrant. Itaque cùm [427] vice rebellantium ergaſtulorum, ſiue carcerum, vel metallorum, vel hoc genus pœnalis ſeruitutis erumpunt aduerſum nos, in quorum poteſtate ſunt (certi & impares ſe eſſe, & hoc magis perditos)[428] ingratis reſiſtimus vt æquales, & repugnamus perſeuerantes in eo quod oppugnant, & illos nũquam magis detriumphamus,
quàm quum pro fidei obſtinatione damnamur. [[429] Quoniam autem facile iniquum vi- XXVIII.
detur, liberos homines inuitos vrgeri ad ſacrificandum([430] nam & aliàs diuinæ rei faciundæ libens animus indicitur) certè ineptum exiſtimaretur, ſi quis ab alio cogeretur ad honorem deorum, quos vltrò ſui cauſa placare deberet, ne præ manu eſſet iure libertatis di-
C cere, Nolo mihi Iouem propitium. Tu qui es? me conueniat [431] Ianus iratus ex qua velit fronte. quid tibi mecum eſt? [432] Formati eſtis ab iiſdem vtique ſpiritibus, vt nos pro ſalute Imperatoris ſacrificare cogatis. Et impoſita eſt tam vobis neceſſitas cogendi, quàm nobis obligatio periclitandi.

Tacitæ obiectioni occurrit, ex his quę videri contraria poſsint emergenti. Cùm enim, dicat aliquis, ſpiritus eiuſmodi dæmonáſque Chriſtianis ſubiectos eſſe paulò ante ſuaſeris, vnde eſt vt illos nũc vobis tot infligere mala dicatis? At hoc, inquit Tertull. minimè abſurdum, & fieri quidem poteſt quatuor de cauſis. Serui enim nequam cum metu contumaciam coniũgunt, lædere conantes, quos alioqui verentur. præterea timor eiuſmodi ſeruilis odium plerumque parit. Ad hęc cùm ſe ſciant pœnas ęternas iudicij die manere, in lucro ſolátióque ponunt frui ſua malignitate, quandiu pœna ſuperſedeat, inuidentes penitus noſtrorum bonorum. Quarto loco poſſe hęc illos aduerſus nos dicimus de ſententia voluntatéq; noſtra. nã cũ eorũ inſtigatione, modò pro ſeruis fugitiuis in ergaſtula detrudimur, modò in carcerẽ cõiicimur, modò ad metallorum ſodinas damnamur, & ad cloacarum purgationes, ad munitiones viarum vicorúmque, & id genus plurima (quanquam illi hęc longè à nobis remoti: nam cum propius nos accedunt, ſubiguntur, fatentúrque, & quaſi ſubſcribunt ſuę conditioni) vires noſtras diſsimulantes cum illis dedita opera, tanquam cum paribus congredimur reſiſtimúſque, ſcientes nihil ingratius illis quam à patientia noſtra oppugnari. Captiuos enim illos in triumphum maximè ducimus, cùm pro fidei obſtinatione damnamur. Longè verò pernicioſiſsima eſt eorum malitia, cùm ad rem ſacram venitur. Eos enim ſtimulos admouent ad eam operationem, vt alterutra pars cogatur aut facere, aut periclitari: nam libens animus & voluntas in his quæ ad deum pertinent, maximè exigitur. Homines enim exigere

operas ſolent, deus verò ſolam expendit voluntatem, vt nullius ſit apud illum hecatombe ab inuito: ridiculum ſanè & ineptum videtur, ſi quem cogimus vt ſibi deos proprios faciat, atqoe inuitum (vt aiũt) ſeruare velimus. Cur enim iure ſuæ liberæ voluntatis præ manu & in promptu illa ſibi non adſint? heus tu, quid tua? ſi iratum Iouem non curo, neque bifrontis Iani neutrum ſupercilium extimeſco? Vt igitur aliquid hæc res legitimi continere videatur, fecerunt dæmones vt cum diis hominum poteſtas copularetur. ita neceſſario exigi poſſent operationes, cùm ſcilicet omnes pro ſalute Imperatoris vota apud aras ſuſcipere teneantur. Qui locus opportunus admodum iam eſſe videtur, vt alteri ex manifeſtis criminibus more noſtro reſpondeamus. neque enim lædimus maieſtatem Cæſarum, aut ſi lædimus, nihilo minus eſt veſtrum quàm crimen noſtrum. cuius duo præcipuè erant capita, alterum quod Chriſtiani ſalutem Cæſarum à diis expoſcere dedignarentur, alterum quod feſtos eius dies celebrare abhorrerent, vnde populus nolebat inter Romanos cenſere Chriſtianum. E

Ventum eſt igitur ad ſecundum titulum læſæ auguſtioris maieſtatis: ſiquidem maiore formidine & callidiore timiditate Cæſarem obſeruatis, quam ipſum de [411] Olympo Iouem, & meritò ſi ſciatis. Quis enim ex viuentibus non cuilibet mortuo potior? Sed nec hoc vos ratione facitis potius quàm reſpectu [414] repræſentaneæ poteſtatis, adeò & in iſto irreligioſi erga deos veſtros deprehẽdemini, cùm plus timoris humano dominio dicatis. citius denique apud vos per omnes deos, quàm per vnum genium Cæſaris peieratur.

In expoſitione huius criminis Cæſarij mirum quanta in primis arte beneuolentiam ſibi captet Tertullianus, & fidem detrahat aduerſariis: hanc partem religionis in Cæſares in ſola ambitioſa adulatione verſari demonſtrans, ita vt in tota denique impij proculdubio deprehendantur. Nam cùm auguſtior ſanctiórque Cæſaris maieſtas habeatur apud vos, quàm deorum, triſtiúſque expietur qui deliquerit in Cæſarem, quàm qui in ipſum Iouem, ac maiori cum fiducia in peierando abutantur omnes deorum nominibus, quàm Imperatorum, Fitne hoc, inquit, à vobis cum ratione, aut alia de cauſa? Si igitur cũ ratione: vt ex viuentibus aliquis non ſolum Imperator potior vobis ſit quàm quilibet demortuus, quales dij veſtri, laudo vos: mirum tamen cùm de diis ita ſentiatis, adeò in nos eandem ob cauſam deſæuire. Quod ſi alia eſt cauſa, quæ tantum vobis homini præſtare honoris perſuadeat, præſentia ſcilicet Cæſaris & religio ſeruilis, videte quantum diis ipſis detrahatis, maleque dicatis. nimirum multo maior eſt impietas veſtra quàm Chriſtianorum, quibus ſi nihil eſt cum diis, nihil illos penitus eſſe profitentur. F

XXIX. [[415] Conſtet igitur prius, ſi iſti quibus ſacrificatur, ſalutem Imperatoribus vel cuilibet homini impertiri poſſunt, & ita [416] nos crimini maieſtatis addicite. Si angeli aut dæmones ſubſtantia peſſimi ſpiritus beneficium aliquod operantur, ſi perditi conſeruant, ſi damnati liberant, ſi denique (quod in conſcientia veſtra eſt) mortui viuos tuentur, iam vtique ſuas primò ſtatuas, & imagines, & ædes tuerentur. quæ (vt opinor) Cęſarum milites excubiis ſuis ſalua præſtant. Puto autem hæ ipſæ materiæ de metallis Cęſarum veniunt, & tota templa de nutu Cęſaris conſtant: multi denique dij habuerunt Cæſarem iratum. Facit ad cauſam, ſi & propitium, cùm illis aliquid liberalitatis aut priuilegij confert. ita qui ſunt in Cæſaris poteſtate, cuius & toti ſunt, quomodo habebunt ſalutem Cæſaris in poteſtate? vt eam præſtare poſſe videantur, quàm facilius ipſi à Cæſare conſequuntur.

Totum quod hoc loco ab aduerſariis ſtabat, erat eiuſmodi: Omnes qui diis non ſupplicant pro ſalute Imperatoris, in reatum læſæ maieſtatis offendũt: Chriſtiani non ſupplicant, ergo rei, puniendi igitur. Pro Chriſtianis contra Tertullianus ſic conſtituit, Nos deo ſupplicamus pro Imperatore, ergo non rei. Controuerſia igitur omnis de deo eſt, vter ex his decipiatur in eo nomine. Conſtet igitur, inquit in primis & pro comperto ſit, qui dij exorandi ſint ſalutem Cæſaris, verè dij ſint nécne. nam ſi eorum numen eſt, digni ſumus fateor, vt crimini nos addicatis: ſin autem nulli ſunt, neque aliud quàm animæ defunctorum aut maligni ſpiritus, tantum abeſt vt damnari mereamur, vt laudandi etiam ſimus: vos contra irridendi vituperandique, qui ſalutem tanti Imperatoris ab his extorquere conamini, qui longè minores Imperatore nihil præſtare de ſe poſſunt præterquam malum. & quidem ſi perditi illi ſunt exuléſque miſeri (vt in ſuperioribus dicebamus) ſi damnati, qui poſſunt aliis ſalutem impendere, ſi denique quorum memorias colitis, mortui ſunt, ſicut veſtra nouit conſcientia, quomodo viuos tueantur? nimirum ſi qua poteſtate præſtarent, in ſe primum ſuiſque rebus experirentur. Eſt enim gratia ſtationibus militum habenda, ſi ſtatuæ, ſi templa illorum non penitus expilantur. Præterea ſi effectus non poteſt eſſe nobilior ſua cauſa, veſtri ipſi dij qui à metallis ſupercilióque Cæſarum toti plerunque pendent, atqoe ita venerantur deſpiciuntúrve prout animus ipſius imperatoris ſeſe in illos habebit, nequaquam beneficium aliquod in manibus habere poſſunt, præſertim eius qui veluti cauſa maior illis eſt atque ſuperior. G

Ideo ergo committimus in maieſtatem imperatorum, quia illos non ſubiicimus rebus ſuis? quia non ludimus de officio ſalutis eorum, qui eam non putamus in manibus eſſe plumbatis? Sed vos irreligioſi qui eam quæritis vbi non eſt, petitis à quibus dari non poteſt, præterito eo in cuius poteſtate eſt. Inſuper eos debellatis qui eam ſciunt petere, qui etiam poſſunt impetrare, dum ſciunt petere. [[417] Nos

XXX. 1.Tim.2. enim pro ſalute imperatorum deum inuocamus æternum, [418] deum verum, deum viuum

A viunm, quem & ipſi imperatores propitium ſibi præter ceteros malunt. Sciunt quis illis
dederit imperium, ſciunt [439] qua homines, quis & animam: ſentiunt eum deum eſſe ſolum,
in cuius ſolius poteſtate ſunt, à quo ſunt ſecundi, poſt quem primi, ante omnes & ſuper om-
nes deos. Quidni? cum ſuper omnes homines, qui vtique viuunt & mortuis antiſtant. Re-
cogitant quouſque vires imperij ſui valeant, & ita deum intelligunt, aduerſus quem valere
non poſſunt, per eum ſe valere cognoſcunt. Cœlum denique debellet imperator, cœlum
captiuum triumpho ſuo inuehat, cœlo mittat excubias, cœlo vectigalia imponat. Non po-
teſt: ideo magnus eſt, quia cœlo minor eſt. Illius enim eſt ipſe', cuius & cœlum eſt & omnis
creatura. Inde eſt imperator, vnde eſt & homo antequam imperator, inde poteſtas illi, vn-
de & ſpiritus.

Ex his quæ dicta ſunt, iofert cum diaſyrtica interrogatione, id quod apud omnes abſurdom iniquúm-
que videri poteſt, vt pietas vera damnetur, laudetur falſa & honeſtetur. Quis enim magis pius in Cæſa-
res, aut quis eorum autoritatem vehemenóus tuetur quàm Chriſtianus? qui præcipue cauet ne tanta il-
lorum maieſtas minuatur, ſubiiciatúrque rebus poſſeſſionibúſque ſuis: dum ab iis quos diximus in eius
eſſe poteſtate, & qui mortui ſunt, habéntque manus pedéſque ex materia compactili, petere ſalutem cu-
iuſquam imperij, nolint, neque io tanto officio ludere quaſi cum laruis. Attamen ea eſt animorum per-
uerſitas & ignorantia, vt is qui laudandus eſt, perinde ac impius in Cæſares damnetur ab iis qui in am-
bitioſis nugis occupari, religioſi amatores dicuntur Cæſarianæ ſalutis: cum nihil alioqui operētur à quo
ea operari poſſit. Sed vt pateat omnibus quanta in hac re veritate ſimul & pietate Chriſtianus vtatur, vi-
dete à quo, & quomodo, & quid pro imperatore exoptet. Primum enim Deum aduocat is, qui æternus,
B verus & viuus eſt, vnde omne eſt imperium, & omnes qui continentur in illo homines, & quæcunque
alia viuunt. neque id iam aduerſus voluntatem imperatorum facere poteſt, quando illi ipſi Iouem opti-
mum maximom appellantes ſentiont ſolum eſſe verum deum, à quo gaudent eſſe ſecundi: nam aliis diis
non ipſe tantum imperator, ſed quilibet viuens homo viribus præſtat, tum quod numen illud & ſedem
illius intelligunt expugnari noo poſſe, imò illinc & corpus & ſpiritum ducere. Quomodo verò & quid
velint imperatoribus Chriſtiani deinceps exponit.

[440] Illuc ſuſpicientes Chriſtiani manibus expanſis, quia innocuis, capite nudo, quia non
erubeſcimus, denique ſine monitore, quia de pectore oramus, precantes ſumus ſemper
pro omnibus imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium ſecurum, domum tutam,
exercitus fortes, ſenatum fidelem, populum probum, orbem quietum, quæcunque ho-
minis & Cæſaris vota ſunt. Hæc ab alio orare non poſſum, quàm à quo me ſcio conſecu-
turum, quoniam & ipſe eſt qui ſolus præſtat, & ego ſum cui impetrare debetur, famulus
eius, qui eum ſolum obſeruo, qui propter diſciplinam eius occidor, [441] qui ei offero opi-
mam & maiorem hoſtiam, quam ipſe mandauit, orationem de carne pudica, de anima in-
nocēti, de ſpiritu ſancto profectam. [442] Nō grana thuris vnius aſſis, Arabicæ arboris lacry-
mas, nec [443] duas meri guttas, nec [444] ſanguinē reprobi hominis mori optātis, & poſt om-
nia inquinamenta etiam conſcientiam ſpurcam: vt mirer cùm hoſtiæ probātur penes vos
à vitioſiſſimis ſacerdotibus, cur præcordia potius victimarum, quàm ipſorum ſacrificantiū
examinātur? Sic itaque nos ad deum expanſos [445] vngulæ fodiāt, cruces ſuſpendant, ignes
C lambant, gladij guttura detruncent, beſtiæ inſiliant, paratus eſt ad omne ſupplicium ipſe
habitus orantis Chriſtiani. Hoc agite boni præſides, extorquete animam deo ſupplican-
tem pro Imperatore. Hic erit crimen vbi veritas & dei deuotio eſt.

Qoodcunque verum eſt, conſeotanea omnia fiunt. Cerimoniæ ratióque Chriſtianorum in fundēdis
precibus talis quippe eſt, vt ſola veritatem ſpectare videatur. Noo enim, inquit, vt idololatræ ſummiſſo
vultu Chriſtiani, precamur deum, ſed in cœlum oculos mentémque conuertimus, non tenentes mani-
bus aras, aot adductam rogam, ſed expanſis brachiis & manibus, vt quæ innocentiam explicent, nec ve-
lato capite, ſed nudo, quia liberi non erubeſcimus: denique dictatas à ſacrificulo preces nō coocipimus,
ſed ex ipſa ſede animi ſpiritúſqoe noſtri cum ſuſpiriis gemitúque non vnus aut alter ambitioſe, ſed in
vna veluti conſpiratione cœtus omnis Chriſtianorum vota pro omnibus Imperatoribus expooimus, nō
quæ ad vtilitatem ooſtram priuatim reſpiciant, ſed qualia ipſe ſibi proponit exoptanda & homo & Cę-
ſar: exponimus, inquam, ei tantum, qoem ſcimus vnum deom ſolúmque bonorum præbitorem maxima
quidem fiducia. nam cum nos illius ſerui ſumus, opimam quam ipſe præcepit hoſtiam offerentes (verba
ea ſont de caſto corpore & inoocenti animo prolata) debetur nobis impetratio molto citius quàm vo-
bis; qui ſpurcā coinquinatámque conſcientiam habeotes, ſuffitu tantulę ſtactę tenuíque libatione & ſan-
guine pecudis damnatíve hominis placare deorum oomioa autumatis. Videte quid vobis Chriſtianus
interſit, vt quis pro Imp. deum magis exorare debeat, intelligatis. Maxima veſtra diligentia eſt, vt ho-
ſtias puras eſſe probetis: ex equimelio acceptas bidentes, aut ſi de armento indomitas, cauda non aculea-
ta, quibus lingua nigra non ſit, nec auris bifida, aliter non litaretur. A quibos verò flaminibus deo mi-
niſtrētur ſacra, nullo examine perpenditur: ſint illi adulteri, rapaces, helluones, factioſi, nihil refert. Cōtra

Chriſtianis euenit: probant illi ſeſe, atque ita à vitiis extricati, ſimpliciori ritu deo ſatisfacere credunt D Nónne igitur hæc eſt vobis etiam iudicibus vera animi noſtri deuotio in deum & grauſſimæ preces quaſi tamen hoc ſit maximum crimen, nullo non genere tormentorum contenditis nos à veritate deterrere, vt falſa ridiculáque vobiſcum cooſectemur.

XXXI. [[446] Adulati nunc ſumus Imperatori, & mentiti vota quæ diximus ad euadendam ſci-
licet vim. Planè proficit iſta fallacia. Admittitis enim nos probare quodcunque defen-
dimus. Qui ergo putas nihil nos de ſalute Cæſarum curare, inſpice dei voces, literas no-
ſtras, quas neque ipſi ſupprimimus, & plerique caſus ad extraneos trãſferunt. Scito ex illis
Matth. 6. pręceptũ eſſe nobis, ad redundantiã benignitatis etiam pro inimicis Deum orare, & perſe-
cutoribus noſtris bona precari. Qui magis inimici & perſecutores Chriſtianorũ, quam de
XXXII. quorũ maieſtate [447] conuenimur in crimẽ? [[448] Sed etiã nominatim atq; manifeſte: Orate
1. Tim. 2. inquit, pro regibus, & pro principibus, & poteſtatibus, vt omnia tranquilla ſint. Vobiſcum
enim concutitur imperium, concuſsis etiam ceteris membris eius: vtique & nos (licet ex-
tranei à turbis æſtimemur) in aliquo loco caſus inuenimur.

Quæ à Chriſtianis de ſuis pro Imperatore precibus adducebaotur, eiuſmodi erant, vt noo ſolum noo impugnarentur à iudicibus, ſed etiam abſolutionem facerent (leuior enim prætextus innocenti reo veniam ſubminiſtrat) poterant tamen in ſuſpicionem veoire, ne à Chriſtianis quæ in haoc partem cadunt, ſimulata mente pronunciarentur in iudicio ad euitanda ſupplicia, & vt Imperatoribus adularentur. Septimius igitur vt omni ſuſpicione animos iudicum liberet, duas adnectit cauſas, quibus neceſſariũ quodammodo Chriſtianis eſſe teſtatur, vt quæ de Imperatorum ſalute loquantur, ea ſentiant & operentur. E Prima eſt à lege diuina. Sicuti ſcripta, inquit, noſtra teſtaotur, quæ neſcio quomodo ad extraneos etiam circũſetãtur. monet enim ſuos ſectatores Chriſtus, vt ſint inimicorum quoque deprecatores apud deum, nominatimq; pro regibus principibúſq; totius orbis effundere preces iniungit, vt qua poſſumus hic vti pace, ooo defraudemur cum aliis. nam & ſi purgamenta ſumus apud gentes, & ſi oullo cenſu, caſus tamẽ & nobis aliquem in terris locum circumſcripſit, vt vtriuſque fortunæ non participes eſſe oequeamus.

Eſt & alia maior neceſſitas nobis orandi pro Imperatoribus, etiam pro omni ſtatu im-
perij rebúſque Romanis, quod vim maximam vniuerſo orbi imminentem, [449] ipſamque
clauſulam ſeculi acerbitates horrendas comminantem, Romani imperij commeatu ſci-
mus retardari. Itaque nolumus experiri, & dum precamur differri, Romanæ diuturnitati
2. Theſ. 2. fauemus.

Quando ſecundus aduentus domini, quæ clauſura erit & finis humanæ huius viciſſitudinis, quum vniuerſum genus hominum à triumphante Chriſto iudicabitur, futurus eſſet, maxima erat inter primos Chriſtiaoos ſollicitudo & diſceptatio perterritos afflictationibus illis miſeris & horrendis, quæ tempus illud præcedent: donec literis Pauli apoſtoli ad Coloſſenſes moniti crediderunt, non prius hoc fore quàm de medio impedimentum auferretur, Romanum ſcilicet imperium. nam quemadmodum Medorum dominatum Babylonij peſſundedere, Babyloniorum verò Perſæ, Perſarum rurſus Macedooes, Macedonum porrò Romani, ita Romanorum imperium Antichriſtus, & Antichriſti poſtremò dominus noſter. Igitur Chriſtiani vt illi tempeſtati non intereſſent, euitaréntque vexationes tam acerbi temporis, deum quoties conueoiebant, precabantur pro Romani imperij incolumitate. quamdiu enim impedimentum illud commearet procederétque, ſecuri ſibi videbantur tantæ perturbationis. F

Sed & iuramus, ſicut non per genios Cæſarum, ita [450] per ſalutem eorum, quæ eſt auguſtior omnibus geniis. Neſcitis [451] genios dęmonas dici, & inde diminutiua voce dæmonia? Nos iudicium dei ſuſpicimus in Imperatoribus qui gentibus illos præfecit. id in eis ſcimus eſſe, quod deus voluit: [452] ideóque & ſaluum volumus eſſe quod Deus voluit, & pro magno id iuramento habemus. Ceterũ [453] dæmonas, id eſt genios adiurare conſueuimus, vt illos de hominibus exigamus, nõ deierare, vt illis honorem diuinitatis cõferamus.

Ad exaggerandam inuidiam contra Chriſtianos in hoc maieſtatis crimine maleuoli illud etiam adiungebant, ex eo etiam certius apparere Chriſtianos deſpicere obſtinato animo maieſtatem Cæſarum, quod nullo modo cogi poſſent, vti per genios eorum adiurent, aut eos velint deos appellare. Vt tunque facile refellit Tertullianus ex officio iuſtitiæ, demonſtrans Chriſtianos omnibus id quod conuenit attribuere. Quum enim genij iſti nihil aliud quàm dæmonas ſonent, ſtolidum eſſet, & præter religionem, ſi iuriſiurãdi autoritatẽ venerentur, cùm alioqui à oobis per eius vim ſacramẽti longius ab hominibus abigantur. Verum quum in conuentionibus ſic aliquid aſſeueramus, Ita nobis ſaluus ſit Cæſar, ita incolumis regnet, nónne id auguſtius ſanctiúſque eſt? profectò non ex geniis metimur tanti Imperatoris maieſtatem, ſed à deo ſuſpicientes admirantéſque iudicium eius, quod ita voluit talem hominem extollere, vt aliis omnibus præeſſet, hoc nos maximi facimus, hoc nobis eſt loco maximæ in iurando ęſtimationis.

XXXIII. [Sed [454] quid ego amplius de religione atque pietate Chriſtiana in Imperatorem? quem
neceſſe eſt ſuſpiciamus, vt eum quem dominus noſter elegit: vt merito dixerim, noſter
eſt

A eſt magis Cæſar, vt à noſtro deo conſtitutus, itaque vt meo plus ego illi operor in ſalutem. Siquidem non ſolum ab eo poſtulo, eam qui poteſt præſtare, aut quod talis poſtulo qui merear impetrare, ſed etiam quod temperans maieſtatem Cæſaris infra deum magis illum commendo deo, cui ſoli ſubiicio: ſubiicio autem cui non adæquo. Non enim deum Imperatorem dicam, vel quia mentiri neſcio, vel quia illum deridere non audeo, vel quia nec ipſe ſe deum volet dici, ſi homo ſit. [455] intereſt homini deo cedere. Satis habeat appellari Imperator. grande & hoc nomen eſt quod à deo traditur. negat illum Imperatorem qui deum dicit: niſi homo ſit, non eſt Imperator. [456] Hominem ſe eſſe etiam triumphans in illo ſublimiſſimo curru admonetur. Suggeritur enim ei à tergo, Reſpice poſt te, hominem memento te. Et vtiquè hoc magis gaudet tanta ſe gloria coruſcare, vt illi admonitio conditionis ſuæ ſit neceſſaria. Minor erat, ſi tunc deus diceretur, quia non verè diceretur. Maior eſt qui reuocatur, ne ſe deum exiſtimet.

Obliqua ratione inſinuat Imperatorem non debere à quoquam deum appellari: nam quum odioſum populo videretur, non potuit aduerſo ſtatim congreſſu impugnari. Prius igitur ſummam ſibi beneuolentiam ex ea parte conciliat, ratiocinans Chriſtianorum eſſe potius quàm aliarum gentium colere venerarique Cæſares. nam qui verum ſuúmque deum conditorem credunt, & ſeruatorem omnium, in maxima veneratione habeant neceſſe eſt poteſtates & imperia, vt ab eo non ſine ratione facta, & ex omni alia mortalium copia ſelecta. Tanto igitur ſtudioſiores ſunt imperatoris, quanto magis alijs omnibus illum agnoſcunt, vt à deo præpoſitum rebus humanis cuſtodem patronúmque ſuum. Cùm itaque cogantur Chriſtiani bene cupere Cæſaribus, non odio fit aut dedignatione aliqua ſi eos nolint appellare
B deos, ſed quatuor potiſſimum rationibus: primùm quo illi deum magis propitium habeant, alioqui indignabundum ſi ad mortales numen ſuum traduci videat: deinde quum homines illi ſint, alter enim Imperatores non eſſent, ſicuti in curru illo triumphali libenter audire ſolent, mentiar ſi deos appellem. nulla enim comparatio dei & hominis, mentiri igitur nolo. Tertiò quia hæc tam improba videtur aſſentatio, vt eo nomine illos deridere viderer, quod profectò non auſim. Præterea quia hoc ſibi vſurpare minimè velint, quum de quo deo nobis agatur, intelligant: imò ſua hominum intereſſe putabunt, iuſtum piúmque eſſe cedere deo, ſatis habentes in tanta gloria verſari, vt quandoque admonendi ſint de conditione ſua.

[[457] Auguſtus imperij formator, ne dominum quidem dici ſe volebat. & hoc [458] enim XXXIIII.
Dei eſt cognomen. Dicam planè Imperatorem dominum, ſed more communi, ſed quando non cogor vt dominum Dei vice dicam. Ceterum liber ſum illi: dominus enim meus vnus eſt, omnipotens deus æternus, idem qui & ipſius. Qui pater patriæ eſt, quomodo dominus eſt? Sed & gratius eſt nomen pietatis quàm poteſtatis: etiam familiæ magis patres quàm domini vocantur. Tanto autem abeſt vt Imperator deus debeat dici, quod non poteſt credi niſi turpiſsima & pernicioſiſſima adulatione, tamquam ſi habens Imperatorem alterum appelles: nónne maximam & inexorabilem offenſam contrahes eius quem habuiſti, etiam ipſi timendam quem appellaſti? Eſto religioſus in deum, qui vis illum propitium Imperatori. Deſine alium deum colere vel credere, atque ita & hunc deum dicere, cui deo opus eſt. Si nō de mendacio erubeſcit adulatio, ejuſmodi hominem deum appel-
C lans, timeat ſaltem de infauſto. [459] Maledictum eſt ante apotheoſin deum Cæſarem nuncupari.

A maiori propoſitum confirmat. Nam ſi autores præcipuè rerum dij vocari ſolent, id Auguſto cognomen maximè competebat: ille verò tantum abfuit vt deus appellaretur, vt ne nomen quidem domini voluerit audire: quanquam & hoc etiam dei cognomen proprium eſt, neque tu credas, cùm dominū Imperatorem voco, ita à me intelligi vt dominum Ieſum Chriſtum, vulgari vtor abuſione. Cùm enim dominus ex eo genere ſit vt dicatur ad aliquid, ſimul ſeruum me facio, ſi quem meum appello dominum. Ego verò Chriſtum agnoſco dominum, qui me magno quidem redemit, prætereà neminem. Sed vos ita ſtudium tenet adulationis, vt contraria ſimul & ingrata euomatis. Si enim Imperator pater meritò patriæ eſt & dicitur, qua ratione dominus quoque vocabitur? aut quo magis cognomento gaudebit, eóne quod ſua pietate celebratur ab omnibus, an quod apud omnes odioſum eſt? Sed & pernicioſam eſſe & infauſtam totam hanc adulationem patet exemplo: nam ſi viuente tibi Imperatore alterum eodem nomine ſalutares, vtrique tam ſalutato quàm ſalutanti noxæ foret. Quid igitur de deo exiſtimandum, quum immortalem ſuam tantíque numinis appellationem ad mortales & ephemerios transferri viderit, nimirum quem vos propitium Imperatori exoptatis, in perniciem ſui capitis prouocatis. Deus enim is eſt qui honorē ſuum nemini commodat. Porrò quam infauſtum ſit & ab omni religione damnatum, aliquem vocare deum ante apotheoſin, id eſt antequam de more relatus ſit poſt mortem inter deos, nullus non ſacrificulus videt: blaſphemia hæc eſt impia, quàm quæ maximè.

[[460] Propterea igitur publici hoſtes Chriſtiani, quia Imperatoribus neque vanos, neque XXXV.
mentientes, neque temerarios honores dicant, quia veræ religionis homines etiam [461] ſo-

lennia eorum conſcientia potius quàm laſciuia celebrant. Grande videlicet officium [462] focos & thoros in publicum educere, vicatim epulari, [463] ciuitatem tabernæ habitu aboleſacere, vino lutum cogere, cateruatim curſitare ad iniurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. Siccine exprimitur publicum gaudium per publicum dedecus? Hæccine ſolennes dies principum decent, quæ alios dies non decent? Qui obſeruant diſciplinam de Cęſaris reſpectu, ij eam propter Cæſarem deſerunt, & malorum morũ licentia pietas erit: occaſio luxuriæ religio deputabitur? O nos meritò damnandos: cur enim vota & gaudia Cæſarum caſti & ſobrij & probi expungimus? [464] cur die læto nõ laureis poſtes obumbramus? nec lucernis diem infringimus? Honeſta res eſt ſolennitate publica exigẽnte induere domui tuæ habitum alicuius noui lupanaris. D

Ad alterum caput læſæ maieſtatis impugnandum cum graui ironia deſcendit. Cùm iam, inquit, ſatis à nobis declaratũ ſit, vbi pro ſalute Cæſarum agitur cũ deo, nullo modo Chriſtianos accuſari poſſe, reſtat vt publici hoſtes habeãtur, propterea quia dicatos Cęſaribus dies ea vanitatẽ temeritateq; non celebrẽt, qua paſſim in huiuſmodi feſtis alij abutuntur, & quia veræ religionis homines, Chriſtiani ſcilicet, natales eorũ & id genus alios ſolennes dies pura obeant conſcientia potius quàm temulenta laſciuia: quod ſanè nihil aliud eſt quàm in honorem Cæſarum nolint amplecti vitia, & odiſſe virtutem. Quid enim obſecro officij eſt, aut honeſtæ obſeruãtiæ, in veſtris iſtis lectiſterniis per vrbẽ omnia quæ in tabernis, fornicibus, ac lupanaribus fieri damnarique ſolent, repræſentãtur. At ſi religioſi dicantur ij dies, homines puto cõtinentiores eſſe oportebat, ſanctiores honeſtioréſque, & in tota morum diſciplina diligentiores, quales eſſe ac videri volunt ipſi Chriſtiani: dehoneſtare verò vrbẽ, luxurioſa licentia debacchari, & contra imperatorium decus eſt, & aduerſus deos. E

Velim tamen in hac quoque religione ſecundæ maieſtatis, de qua in ſecundum ſacrilegium conuenimur Chriſtiani, non celebrando vobiſcum ſolennia Cæſarum, quo more celebrari nec modeſtia, nec verecundia, nec pudicitia permittunt, ſed occaſio voluptatis magis quàm digna ratio perſuaſit, fidem & [465] veritatem veſtram demonſtrare, ne fortè & iſthic deteriores Chriſtianis deprehendantur, qui nos nolunt Romanos haberi, ſed hoſtes principum Romanorum. [466] Ipſos Quirites, ipſam vernaculam ſeptem collium plebem conuenio, an alicui Cæſari ſuo parcat illa lingua Romana? Teſtis & Tiberis, & [467] ſcholæ beſtiarum. [468] Iam ſi pectoribus ad tranſlucendum quandam ſpecularem materiam natura obduxiſſet, cuius non præcordia inſculpta apparerent noui ac noui Cęſaris ſcenam in [469] congiario diuidundo pręſidentis? etiam illa hora qua acclamant, [470] *De noſtris annis tibi Iupiter augeat annos*. Hęc Chriſtianus tam enunciare non nouit, quàm de nouo Cęſare optare. Sed vulgus, inquis, vt vulgus. Tamen Romani, nec vlli magis [471] depoſtulatores Chriſtianorum, quàm vulgus. [472] Plane ceteri ordines pro auctoritate religioſi, ex fide nihil hoſticum de ipſo ſenatu, de equite, de caſtris, de palatiis iſtis ſpirant. [473] Vnde Caſſij, & Nigri, & Albini? [474] vnde qui inter duas lauros obſidẽt Cęſarem? [475] vnde qui faucibus eius exprimendis palęſtricam exercent? [476] vnde qui armati palatium irrumpunt, [477] omnibus Stephanis atque Partheniis audaciores? de Romanis, ni fallor, id eſt de nõ Chriſtianis. Atque adeo omnes illi ſub ipſa vſque impietatis eruptione & ſacrafaciebant pro ſalute imperatoris, & genium eius deierabant, alij foris, alii intus, & vtique publicorum hoſtium nomen Chriſtianis dabant. F

Ab apologia regerit more ſuo crimen in aduerſarium. Patet, inquit, populum Rom. feſtos Cæſaris dies non religionis cauſa celebrare, ſed voluptatis: eam nempe occaſionem nacti totos pandunt luxuriæ ſinus, vt qui magis illorum deliret, ſtudioſior principis iudicetur: inſtat tamẽ adhuc plebs & vrget Chriſtianos: Non vos, inquit, conſcientia mouet, non deterret licentia, ſed odium quoddam & inſita in vobis Chriſtianis contra Cæſares ipſos ſimultas. Eſto, inquit Tertullianus, Quid ſi & vos ex eadem (vt dicitur) fidelia Cæſarem dealbatis? Totum enim hoc beneuolentiæ ſtudium in Cæſares & mirifica obſeruantia lucello noui congiarij venalis eſt vobis. Nã ſi quis circa Tiberim maxime regiones vrbis perambulet, quam partẽ plebs iſta tã vehemens in Chriſtianos rabula colit, inaudiet quantas euomat in imperatorem ſuum execrationes, quanto ſubinde voto nouos ac nouos exoptet Cęſares, vt nouam experiatur liberalitatem. Solebant enim Cæſares, vt plauſum ſibi popularem conciliarent, in ipſis plerunque auſpiciis imperij nummos populo diuidere, & in caritate annonæ triticum diuidere, aut vini oleíve congios diſtribuere. Quoties igitur popellus ab aliqua re laboraret, cui Cæſar eſſe præſto non poterat, aut nollet, præſentem (vt plerunque aſſolet) rerum ſtatum oderat: & pro ipſo plauſu & acclamationibus, quibus imperatorem per vrbem aut in theatrum ingredientem proſequebatur, longe aliter illis animus exoptabat, quàm illa verba ſonarent, De noſtris annis, &c. Facile enim ſi per diaphanon materiam ita à natura comparatum eſſet, vt præcordia hominum inſpici dignoſcique poſſent, in animis vtique populi appareret veluti ſcena quædam noui deinceps ac noui Cæſaris, qui ſibi ſtatim poſt diuiſum congiarium ſubinde ſuccederent. Tantiſper enim obſeruat Cæſarem plebs, quam diu vtilis eſt, omniſque

illa

A illa adulatio à commodis extorquetur, non à vera proficiſcitur obſeruantia. Chriſtianus autem vt men-
tiri adulando neſcit, ita præſentibus ſemper rebus acquieſcit. Nec aliquis mihi obiiciat, inquit, hanc eſ-
ſe vulgi incōſtantiam vilitatemque plebis, quæ ad id quod præſens eſt quaſi pecus commouetur, licet hoc
ad cauſam nihil. Romani ſiquidem nihilominus ſunt, & id maxime genus hominum quod Chriſtianos
maxime vexet. nam & ceteri ordines, ſi facta ſunt potiora dictis, multo inuenientur infideliores, magiſ-
que formidoloſi imperatoribus ſuis quàm plebes, licet in ſua illa autoritate & fide religioſiores videri
velint. Plures enim inuenire eſt de ſenatu, de ordine equeſtri, de præfecturis caſtrorū & prætorianis cō-
plures annos & in ipſo coniurationis tempore vota pro imperatore ſuſceperint, illum paulo poſt aut do-
lo circumuenerunt, aut armis ſubuertere ſunt conati. Noſtra ſiquidem tempeſtate occiſus eſt irrumpen-
tibus prætorianis iuxta ianitrices illas lauros & pro foribus ipſius palatij miſerabili quidē & periculoſo
exemplo Pertinax optimus imperator: cumque Romano imperio ab Illyricis ſuccurriſſet vir cordatus ſi-
mul & ſtrenuus, & qui à ſenatu factus eſſet legitimus imperator Seuerus, nonne proconſul Syriæ Niger
vir conſularis totum in illum concitauit orientem? nec minus occidentem Albinus vir patricius & Bri-
tanniæ proconſul? quid Aufidius Caſſius paulo ante princeps inter Romanos proceres, nonne imperato-
rem Antiochiæ ſe appellauit, vt M. Antonio imperiū extorqueret? Quin & Ælius Lætus caſtrorum præ-
fectus per Narciſſum tanquam paleſtritam contortis faucibus Commodum Imperatorem ſtrangula-
uit? Quid alios referam Parthenios & Stephanos libertos, qui Domitianū oppreſſere, crudeliores in Cæ-
ſares: nimirum ſi animum aduertis, Romani iſti ſunt omnes, & principes viri, Cæſares ipſos vſque ad ſu-
perſtitionem colentes, non modo non Chriſtiani, ſed qui Chriſtianos hoſtium loco haberent.

[478] Sed & qui nunc ſcelestarum partium ſocij aut plauſores quotidie reuelantur, [479] poſt
vindemiam parricidarum racematio ſuperſtes quàm recentiſſimis & ramoſiſſimis laureis
B poſtes præſtruebant? quàm elatiſſimis & clariſſimis lucernis veſtibula enubilabant? quàm
cultiſſimis & ſuperbiſſimis thoris forū ſibi diuidebant? non vt gaudia publica celebrarent,
ſed vt vota propria iam ediſcerēt, & in aliena ſolennitate exemplum atque imaginem ſpei
ſuæ inaugurarent, & nomen principis in corde mutantes. Eadem officia dependunt & qui
[480] aſtrologos, & aruſpices, & augures, & magos de Cæſarum capite conſultant. quas artes
vt ab angelis deſertoribus proditas, & à deo interdictas, ne ſuis quidem cauſis adhibent
Chriſtiani. Cui autem opus eſt perſcrutari ſuper Cæſaris ſalute, niſi à quo aliquid aduerſus
illam cogitatur vel optatur? aut poſt illam ſperatur & ſuſtinetur? nō enim ea mente de cha-
ris conſulitur, qua de dominis. Aliter curioſa eſt ſollicitudo ſanguinis, aliter ſeruitutis,

Non eſſe credendum ambitioſis ceremoniis, quæ à ciuibus exhibentur Imperatori, certius adhuc à Ter-
tulliano comprobatur. Tam enim illi qui in ea re curioſiores videntur, hoſtes eſſe poſſunt, quàm qui ne-
gligentiores erga Cæſares, beneuoli. Nam factioſi ciues quo facilius omnem de ſe ſuſpicionē conuellāt,
nihil de rebus extrinſecis facere prætermittunt quæ ad diſſimulationem odij pertineant, vt in perſequē-
dis Albini Nigríque partibus quondie intelligebatur. Herodiano ſiquidem teſte, poſteaquam Seuerus
autores vtriuſque factionis deleuit, quos metaphoricè Tertullianus vindemiam parricidarum cogno-
minat, vt qui contra patrem patriæ coniuraſſent, ad reliquas opprimendas, quaſi ad racemationē ſe con-
uertit. Et in quæſtionibus ij ſæpius conſpiraſſe deprehendebantur, qui in Cæſaris cultu diligentiores fuiſ-
ſent. nam & in ludis ſecularibus, quos ille maximo ſtudio celebrauit, & quotānis natali die, & in triūphis
præcipuè omnem lætitiæ locum explebant. Domos ſuas feſta fronde exornare, in veſtibulis ardentes ly-
C chnos ſuſpendere, & in lectiſterniis per vrbem lectos omnium magnificentiſſimos parare, non ſine pecu-
liari quodam gaudio. Ita enim auſpicia imperij captare videbantur, & in eo quaſi præludio imperij per-
ſonam ſibi & nomen Cæſaris accommodabant. Quo etiam modo officioſos eſſe illos exiſtimandū, qui
magos Chaldæoſque de vita ac ſalute Cæſaris conſulunt. Iſthæc enim ſuperſtitio nihil aliud ſpectat
quàm commoda cuiuſque ſua, quibus poſt Imperatoris dominíque ſui obitum perfrui ſperat, impa-
tiens illa moræ, ita ſuam cupiditatem iactat. Nec eſt cur mihi dicas, conſulimus de Cæſare tanquam do
iis qui nobis chari iucundíque ſunt, ratio quippe diuerſa. aliter enim de cognatis natura cogit cogna-
tos eſſe ſollicitos quàm de dominis ſuis ſeruos. illi enim neceſſitudinem amplectuntur, hi neceſſitatem
detrectant.

[Si [481] hæc ita ſunt, vt hoſtes deprehendantur qui Romani vocabantur, cur nos qui ho- XXXVI.
ſtes exiſtimamur, [482] Romani negamur? non poſſumus & Romani non eſſe, & hoſtes eſſe,
cūm hoſtes reperiantur qui Romani habebantur? adeo pietas & religio & fides imperato-
ribus dedita nō in huiuſmodi officiis conſiſtit, quibus & hoſtilitas magis ad velamentum
ſui poteſt fungi: ſed in iis moribus quibus diuinitas imperat, tam verè quam circa omnes
neceſſe habet exhiberi. neque enim hæc opera bonæ mentis ſolis Imperatoribus deben-
tur à nobis. Nullum bonum ſub exceptione perſonarum adminiſtramus, quia nobis præ-
ſtamus qui non ab homine aut laudis, aut præmii expenſum captamus, ſed à deo exactore
& remuneratore indifferentis benignitatis. Idem ſumus Imperatoribus qui & vicinis no-
ſtris. Male enim velle, malè facere, malè dicere, malè cogitare de quoquam ex æquo ve-

tamur. Quodcūque nō licet in Imperatorem, id nec in quenquam, quod in neminem, eo D
XXXVII. forſitan magis nec in ipſum qui per deum tantus eſt. [Si [483] inimicos (vt ſuprà diximus) iu-
Matth. 6. bemur diligere, quem [484] habemus odiſſe? item ſi læſi vicem referre prohibemur, ne de fa-
cto pares ſimus, quem poſſumus lædere?

Romani omnes & quibus ius Quiritium impertiebatur, multis gaudebant priuilegiis, & in iudiciis præſertim non vbique neque ſimili modo diuexabantur. Populus itaque Rom. vt in Chriſtianos ſæuire omnibus modis poſſet, illos tanquam non cenſos, hoſtes humani generis appellabat, cum multis (vt dictitabant) de cauſis, tum quia malè de Imperatore ſuo ſentirēt: id quod à ſimili iniquum eſſe Tertull. oſtendit. nam ſi plures alij (vt dicebamus) Imperatoris hoſtes, idem & Romani appellantur à vobis, cur & nobis & hoſtes & Ro. eſſe ob eandem cauſam non licet? præſertim cùm eiuſmodi omnes circunſtantiæ nulla ratione, ſed furioſa quadā aſſentatione penſentur. Quid enim pietatis eſt aut religionis in iſtis officiis, quibus omnes vt Albinus & Niger aliique ſimulata mente ita abuti poſſunt, vt eo prætextu maximè nocere poſſint? In illis profectò moribus ſtat fides omnis atque religio, quibus Chriſtiani conformantur. Iubet enim illis deus vt verè & omnibus ſemper bene velint, neque alicuius gratia moueantur. id quod libenter etiam exhibent, propterea quod operas eius officij deus exiget, verus omnium remunerator. nolunt enim vt homines illis aliquid expendant in præmium aut in laudem, ſed vt ſuam illi dilectionem gratis acceptam referant. Cum itaque ita ſibi præſcripſerint ex diuino iuſſu Chriſtiani, vt nemini malè cupiant, quanto minus de Imperatore, quem per deum agnoſcunt in tanta dignitate conſtitutum, malè ſentire poſſunt? Quo loco vt certior vobis fiat Chriſtiana benignitas, repetite animo quæ in priori actione de dogmate noſtro diſſeruimus, quum nobis ſæpius præceptum eſſe dicebamus à Chriſto, vt inimicos etiam diligamus, & omnem ſibi vindictam reſeruemus. Qua ſanctione neminem iam odiſſe aut lædere poſſumus. E

Nam de iſto ipſi recognoſcite. Quotiens enim in Chriſtianos deſæuitis, partim animis propriis, partim legibus obſequentes? Quotiens etiam præteritis vobis ſuo iure nos inimicum vulgus inuadit lapidibus & incendiis? [485] Ipſis Bacchanalium furiis nec mortuis parcunt Chriſtianis, quin illos de [486] requie ſepulturæ, de aſylo quodam mortis iam alios, iam nec totos auellant, diſſecent, diſtrahant. quid tamen de tam conſpiratis vnquam denotatis, de tam animatis ad mortem vſque pro iniuria repenſatis? quando vel vna nox pauculis faculis largitatem vltionis poſſet operari, ſi malum malo diſpungi penes nos liceret. Sed abſit vt aut igni humano vindicetur diuina ſecta, aut doleat pati, in quo probatur. Si [487] enim & hoſtes exertos non tantum vindices occultos agere vellemus, deeſſet nobis [488] vis numerorum & copiarum? Plures nimirum [489] Mauri & Marcomanni, ipſique Parthi, vel quantæcunque vnius tamen loci, & ſuorum finium gentes, quā totius orbis? [490] externi ſumus & veſtra omnia impleuimus, vrbes, inſulas, caſtella, municipia, conciliabula, caſtra ipſa, tribus, decurias, palatium, ſenatum, forum. Sola vobis relinquimus templa. Cui bello non idonei, nō prompti fuiſſemus, etiā impares copiis, qui tam libenter trucidamur? ſi non apud iſtā diſciplinā magis occidi liceret quā occidere. Potuimus & inermes nec rebelles, ſed tantummodo diſcordes ſolius [491] diuortij inuidia aduerſus vos dimicaſſe. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remotiſſimum abrupiſſemus à vobis, [492] ſuffudiſſet vtique dominationem veſtram tot qualiumcunque amiſſio ciuium. imò etiam & ipſa F deſtitutione puniſſet, procul dubio expauiſſetis ad ſolitudinem veſtram, ad ſilentium rerū & ſtuporē quendā quaſi mortuæ vrbis quæſiſſetis, quibus in ea imperaſſetis. Plures hoſtes quā ciues vobis remanſiſſent. nunc enim pauciores hoſtes habetis præ multitudine Chriſtianorum penè omnium ciuium, penè omnes ciues Chriſtianos habendo. Sed hoſtes maluiſtis vocare generis humani potius quam erroris humani. Quis autem vos ab illis occultis & vſquequaque vaſtantibus mentes & valetudines veſtras hoſtibus raperet? à dæmoniorum incurſibus dico, quæ de vobis ſine præmio, ſine mercede depellimus. Suffeciſſet hoc ſolum noſtræ vltioni, quod vacua exinde poſſeſſio immundis ſpiritibus pateret. Porrò nec tāti præſidij compenſationem cogitantes, non modò non moleſtum vobis genus, verùm etiam neceſſarium, hoſtes iudicare maluiſtis: qui ſumus planè non generis humani tamen, ſed potius erroris.

Beneuolentia Chriſtianorum in ſuos inimicos vltionis negligentia tantum abeſt à communi mortalium vſu, atque ita naturæ repugnare videtur, vt Tertulliano hoc loco iudices non crederent, niſi rem ipſam ſuis circunſtantiis ac teſtibus comprobaret. Teſtes itaque nullos alios citat, quam iudices ipſos, vt qui certius omnibus aliis videre poſſint, quanta vtantur patientia Chriſtiani, in omnes qui de ſe peſſimè mereantur, ita vt cum facilè vicem rependere valeant, nolint: nam vos, inquit, nō præterit quā crudeliter tractemur quotidie vel à veſtris legibus, vel ad libidinem animi veſtri: nullum genus eſt tormenti quod in nobis non deſæuierit, dum vos patientiam deuotionemque animi noſtri admirari ſoleatis, cùm ne verbū

quidem

quidem euomatur, quod non placidum ſit, quod non honeſtum. Præterea ſi cui accidat ex nobis, vt præ-
A tereat iudicium veſtrum, quantis ipſius plebis iniuriis exponitur, præſertim ipſis non dico feſtis, ſed furiis dictum Bacchanalium? Tanta eſt aliquando ferocitas vulgi, vt cadauera ipſa Chriſtianorum etiam ſemiputrefacta de ſepulchris (quod tandem aſylum eſſe debuit) eruant diſſiciántque: attamen in tanto contumeliarum tumulo, quem vnquam de noſtris, quos inter ſe dicitis veluti fœdere quodam in genus humanum coniuraſſe, notaſtis illatæ iniuriæ retributionem fieri? neque eſt vt obiiciatis, Ideo iniurias diſſimulam, quia ſuarum virium pœnitet, nam ſi minus apertè, clam dolóve quicunque lædere poteſt. quid enim facilius, ſi malo malum compenſandũ eſt, quàm noctu ſubditis facibus vrbem incendio deuaſtare? quanquam ſi per ſpeciem hoſtium vt deputamur agere velimus, non deſit nobis militum copia, maior etiam illarum gentium quæ quotidie contra vos arma mouent. Mauri enim & Parthi atque id genus Barbari, vna eſt gens ſuis præſcripta finibus, Chriſtianorum verò infinita eſt vbique multitudo: non modò enim vllus eſt locus, ſed ne ordo quidem in quo Chriſtiani non reperiantur, vt ſi eorũ diſciplina armis inniteretur, nulla vnquam fuiſſet contra Rom. imperii conſpiratio maior aut formidoloſior, ſiue ad copias, ſiue ad deuotionem animorum reſpiciatis. Erat etiam facilior vindictæ ratio, ſi iniurias quibus à deo probamur, aufugere libeat, vt ſemel vna coacti alio proficiſceremur à vobis. Eiuſmodi nempe diuortium ſatis ſupérque vltionis afferret. tanta enim eſſet horum ciuium colonia, vt ipſam metropolim omninò reliquiarum ſuarum pœniteret, puderétque ſuæ in ciues improbitatis. Cùm enim Chriſtiani diligant omnes, in quibus plures ſunt locis, pauciores hoſtes continentur, non ſine maxima vtilitate, tùm in multis rebus, tum in expellendis dæmonibus, qui mentes corporáque occulto meatu occupantes, dumos ſæpe conturbant. vnde ciuitatibus Chriſtiana natio non grauis aut moleſta videri debet, ſed neceſſaria potius & gratioſa, neque appellari hoſtis humani generis, ſed erroris humani.

[493] Proinde nec paulò lenius inter licitas factiones ſectam iſtam deputari oportebat, à XXXVIII.
B qua nihil tale cõmittitur, quale de illicitis factionibus timeri ſolet. niſi fallor enim, prohibendarum factionũ cauſa de prouidentia conſtat ac modeſtia publica, ne ciuitas in partes ſcinderetur, quę res facile comitia, concilia, curias, cõciones, ſpectacula etiam æmulis ſtudiorum compulſationibus inquietaret, cùm iã & in quæſtu habere cœpiſſent venalem & mercenariam homines violentiæ ſuæ operam. At enim nobis ab omni gloriæ & dignitatis ardore frigentibus, nulla eſt neceſſitas cœtus, nec vlla magis res aliena, quam publica. Vnam omnium rempub. agnoſcimus mundum, [494] æque ſpectaculis veſtris in tantum renunciamus, in quantum originibus eorum: quas ſcimus de ſuperſtitione conceptas, [495] cum & ipſis rebus, de quibus tranſiguntur prærerſumus, nihil eſt nobis dictu, viſu, auditu, cum inſania circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenæ, cum xyſti vanitate. Quo vos offendimus, ſi alias præſumimus voluptates? ſi oblectari nouiſſe nolumus, noſtra iniuria eſt, ſi forte noſtra non veſtra. Sed reprobamus quæ placent vobis, nec vos noſtra delectant. Sed [496] licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem, id eſt animi æquitatem & ampla negocia.

Concluſio, quam à cauſa rei deinde confirmat. Explicatum longius eſt Chriſtianos non modo infanticidii, inceſti, impietatis, atque omni maieſtatis crimine vacare, ſed etiam ciuibus ſuis prodeſſe: proinde, inquit, iudices multo vehementius libentiúſque ſectam Chriſtianam admittere debebatis, & inter honeſtas à vobis factiones recenſere, cum nihil in ſe contineat, quod vrbis aliquam partem conturbare poſſit. Sectarum ſiquidem collegia à prouidenti conſilio inhiberi ſolent, quando ciuitates
C in contrarias partes diuidant, vbi maximè homines, vt cuique maior vis eſt opum, conduci poſſunt in contentionem ſuæ hæreſeos. At vero Chriſtiana res, cum nulla auaritia nullaque ambitione exæſtuet, reſtat vt ab ea nihil timeri poſſit. quis enim aut in ſenatu, aut in concione tumultuabit, cum nullam aliam publicam rem agnoſcat, quam mundum: neque alios ciues, quam omnes homines? Sed & multo minus ſpectacula, quibus tantopere populus oblectatur, conturbabit, quando nec res ipſæ quibus continentur, nihil ſua putet intereſſe, atque omnis origo eorum à ſuperſtitione deriuetur: imò nihil odit magis quam id genus voluptatis, quo ſenſus omnes corrumpuntur. Quid enim inſanius videri poteſt, quã currentes in tanto diſcrimine quadrigæ in circo? quid turpius audiri, quam quæ recitantur in theatro? quid ſæuius intueri, quam ferarum & gladiatorum commiſſiones in arena & amphitheatro? quid denique magis vanum, quam in xyſtis gymnaſiiſve præludia, quaſi ludorum per totum diem exercere? labentne hæc tantum momento, ve merito nos genus eſſe hominum triſte agreſtéque dictitemur, quaſi duri ſtipites nulla voluptate delectemur, vitantes ſpectacula, ludos, choreas, nec niſi quod naturæ aduerſatur ſectari? nihil eſt hoc etiam loco in quo vos offendamus. Nónne præterea libera cuique voluntas eſt eligendi quamcunque libeat voluptatem, ſicuti docemur à vobis & ab exemplo Epicureorum monemur, qui cum ab autore ſuo didiciſſent ſummum bonum eſſe voluptatem, nulli ſibi fraudi eſt, ſi eam intellexiſſe volunt, non quæ in eiuſmodi ludicris eſt, ſed quæ prodeat ex æquitate & ex maximis rebus præclariſque geſtis?

[497] Edam iam nunc ego ipſe negocia Chriſtianæ factionis, vt qui mala refutauerim, bona oſtendam. XXXIX.

Hactenus criminibus reſponſum eſt, ita vt non diluta modo ſint, ſed etiam in aduerſarios reiecta, vbi D
ea de Chriſto réque Chriſtiana dicta ſunt, quæ pro re nata neceſſaria videbantur. Nunc vero quoniam
oratoris eſt non ſolum depulſione criminis, ſed etiam à propoſitæ rei natura ſuadere, Tertullianus vni-
uerſam rem Chriſtianam ante oculos iudicum exponere aggreditur, vt vide ea ſit, & cuius gratia, per
quos fiat, & quomodo, cognoſcentes facilius ſuam agnoſcant iniquitatem. quibus quidem locis quæ-
cunque etiam Chriſtianis obiiciebantur, commodius audientur, excidentúrque.

[498] Corpus ſumus de conſcientia religionis & diſciplinæ vnitate & ſpei fœdere. [499] Coi-
mus in cœtum & cógregationem, vt ad deum quaſi manu facta precationibus ambiamus
orantes. Hæc vis deo grata eſt. [500] Oramus etiam pro imperatoribus, pro miniſtris eorum
& poteſtatibus, pro ſtatu ſeculi, pro rerum quiete, pro mora finis. [501] Cogimur ad diuina-
rum litterarum commemorationem, ſi quid præſentium temporum qualitas aut præmo-
nere cogit, aut recognoſcere. Certè fidem ſanctis vocibus paſcimus, ſpem erigimus, fidu-
ciam figimus, diſciplinam præceptorum nihilominus inculcationibus denſamus: ibidem
etiam exhortationes, caſtigationes, & [502] cenſura diuina. nam & iudicatur magno cum
pondere, vt apud certos de Dei conſpectu: ſummúmque futuri iudicij præiudicium eſt,
ſi quis ita deliquerit, vt à communicatione orationis & conuentus & omnis ſancti com-
mercij relegetur.

Quid ſint Chriſtiani, breuiter ab efficiente cauſa definit. Quum enim mutua inter ſe charitate deuin-
ciantur, ſyſtema eorum corpus quoddam meritò dicitur: cuius caput Chriſtus eſt. Conciliantur autem
hæc inter ſe membra, non vt aliarum hæreſium cœtus, ſed quia conſcij ſunt, veram dei religionem per E
Chriſtum operari, veram eius eſſe doctrinam, & præmiorum ſpem certam, quo veluti fœdere continen-
tur in ordine. Cúmque in eccleſiam, id eſt in cœtum cogimur, nullum aliud nobis propoſitum eſt,
quàm vt multiplicibus ex vno veluti impetu precibus Deum nobis alijſque propitium reddamus, vt quę
vaſa ſunt indignationis, fiant vaſa miſericordiæ. Præterea vt temporum tranquillitate perfruamur, &
horrendum dei iudicium differatur. Leguntur etiam diuinæ litteræ, quibus maximè prædicta recogno-
ſcere poſſimus ad confirmationem fidei, ſpémque certiorem faciendam. Nec pauciora ſunt præcepta
quæ præter litterarum diſciplinam afferuntur, vbi pro rerum qualitate alij exhortantur, alij puniuntur
exacto quidem examine, vt qui certum habeamus hæc omnia coram deo ſemper tractari. Quod ſi quis
ceruicoſus ſit aut improbus, communione aliorum interdicitur: quod quaſi præiudicium eſt, venturi iu-
dicij, in quo deus malos à ſe procul excludet & à ſuis.

[503] Præſident probati quique ſeniores honorem iſtum non pretio, ſed teſtimonio ade-
pti. neque enim pretio vlla res dei cóſtat. [504] etiam ſi quod arcæ genus eſt, nō de ordinaria
ſumma, quaſi redemptæ religionis congregatur: modicam vnuſquiſque ſtipem menſtrua
die, vel quum velit, & ſi modo velit & ſi modò poſſit, apponit: nam nemo compellitur, ſed
ſponte confert. Hæc quaſi depoſita pietatis ſunt. nam inde non epulis, nec potaculis, nec
ingratis voratrinis diſpenſatur, ſed egenis alendis humandiſque, & pueris ac puellis re ac
parentibus deſtitutis, iamque domeſticis ſenibus, item naufragis, & ſi qui in metallis, & ſi
qui in inſulis, vel in cuſtodiis, duntaxat ex cauſa dei ſectæ, alumni confeſſionis ſuæ fiunt.
Sed eiuſmodi vel maximè dilectionis operatio notam nobis inurit penes quoſdam. Vide,
inquiunt, vt inuicem ſe diligant. ipſi enim inuicem oderunt. & vt pro alterutro mori ſint F
parati. ipſi enim ad occidendum alterutrum paratiores erunt. Sed & [505] quod fratres nos
vocamus, non alias, opinor, infamant, quam quod apud ipſos omne ſanguinis nomen de
affectatione ſimulatum eſt. Fratres autem etiam veſtri ſumus, iure naturæ matris vnius, etſi
vos parum homines, quia mali fratres. At quanto dignius fratres & dicuntur & habentur,
qui vnum patrem deum agnouerunt, qui vnum ſpiritum biberunt ſanctitatis, qui de vno
vtero ignorantiæ eiuſdem ad vnam lucem expauerint veritatis. Sed eo fortaſſe minus le-
gitimi exiſtimamur, quia nulla de noſtra fraternitate tragœdia exclamat, vel quia ex ſub-
ſtantia familiari fratres ſumus, quæ penes vos ferè dirimit fraternitatem. Itaque quia ani-
mo animáque miſcemur, nihil de rei communicatione dubitamus. [506] omnia indiſcreta
ſunt apud nos præter vxores: in iſto loco conſortium ſoluimus, in quo ſolo ceteri homines
conſortium exercent. qui non amicorum ſolummodo matrimonia vſurpant, ſed & ſua
amicis patientiſſimè ſubminiſtrant, ex illa (credo) maiorum & ſapientiſſimorum diſciplina
[507] Græci Socratis & [508] Romani Catonis, qui vxores ſuas amicis communicauerunt,
quas in matrimonium duxerant liberorum cauſa, & alibi creandorum, neſcio quidem an
inuitas. Quid enim de caſtitate curàrent, quam mariti tam facile donauerant? O ſapien-
tiæ Atticæ, ò Romanæ grauitatis exemplum, Leno eſt philoſophus & cenſor. quid ergo
mirum ſi tanta charitas conuiuiatur?

Sed

A Sed ne tumultuarius quidam cœtus is eſſe credatur, præſunt, inquit, omnibus ij qui à Græcis preſbyteri, à nobis ſeniores dicuntur, non omnes, ſed qui communi omnium teſtimonio probantur, nullo ambitu intercedēte. nihil enim ſacrum apud nos precio comparatur delegatúrve, minimè de pecuniaria re ſollicitos. ſi quid tamen in arcula noſtra nummorum tenetur, ex collatione ſingulo quoque menſe collectorum, non quod onus hoc & tributum quaſi pro adepta vera religione imponatur (quando enim quiſque velit aut poſſit, confert) quicquid id eſt, non in palati gratiam, ſed totum in pietatis officia erogatur. Sepeliuntur, aluntúrve pauperes, pupilli, imbecilles, ſenes, naufragi, & qui profitentes Chriſtum in inſulis, aut in fodienda metalla, aut in carceribus macerantur, tanquam veræ fidei alumni. quam extraordinariam charitatem gentes aliæ videntes non poſſunt non admirari, ſed vt qui ſe inuicem odiſſe & interimere quoque ſolent, ſuo nos modulo metientes, omnia ſemper in peius diſtrahunt, diſſimulántque hoc, & damnare etiam volunt, præſertim quod Chriſtiani ſeſe fratres ex dilectione appellent: quam nominis vſurpationem facile nobis eſt, inquit, defendere apud vos, etiam quibus nullus eſt conſanguineus, niſi ambitione verborum. facta ſiquidem veſtra declarant, nulla non commoda præferri neceſſitudinibus, vt incredibile videatur nomen hoc alicui eccleſiæ conuenire poſſe. Si ergo à natura, à moribus, à ſimili ſuaderi poteſt aliquid, omnia congruere in nomine hoc, neque temerè impoſitum eſſe videbitis. Nam ſi ad communem omnium parentem naturam reſpiciatis, quid eſt cur nō modo eiuſdem ſectæ homines, ſed vniuerſi mortales fratres inter ſe meritò appellari non poſſint? licet vos hanc ita naturæ legem antiquaſtis, vt non modo non fratres, ſed ne homines quidem dici mereamini. Quod ſi communiter omnibus, præcipuè tamen Chriſtianis conuenit, qui vnum patrem vnúmque verum deum agnoſcentes, eadem ſancti ſpiritus hæreditate fruuntur, qui ex eodem ignorantiæ vtero prodeuntes, veritatis aura refrigerantur: niſi fortè minus ideo fratres dicendi, aut quia in fraterna ſummáque pace viuimus, nec de nobis aliqua ſumitur materia digna theatro, quales in Phœ-
B niſſis de Eteocle & Polynice: qualis etiam Romulus veſtri generis autor in fratrem: aut quia in rebus domeſticis legem fraternam exercere non videtis, vt ſuam quiſque portionem rerum auferat, alteŕque ſuccedat alteri, quæ cauſa frequens eſt apud vos, vt omnia iura violentur. Quàm multi enim ſunt, qui vt ſoli hæreditates inuadant, fratres de medio tollunt? At nos qui vna omnes anima & communi animo viuimus, rem quoque quæ multo minoris eſt, communicare inter nos volumus: denique omnia Chriſtianorum communia, præter vxores: hic tantummodo conſortium omne communionémque penitus caſtitatis amore diſſoluimus, vbi ceteri turpiter labuntur. Quid enim ſi ſapiens ille Socrates apud Græcos, vxorem ſuam tanquam armenti matricem amico ſuo ad propagandam ſobolem conceſſiſſet, & Cato apud Romanos Marciam ſuam Hortenſio flagitanti, de coniugus aliorum ſperandum?

Nam & cœnulas noſtras præterquam ſceleris infames, vt prodigas quoque ſuggillatis. de nobis ſcilicet Diogenis dictum eſt, [509] Megarenſes obſonant, quaſi craſtina die morituri, ædificant vero quaſi numquam morituri. [510] Sed ſtipulam quis in alieno oculo facilius perſpicit, quàm in ſuo trabem. Tot [511] tribubus, & curiis, & decuriis ructantibus aceſcit aer. [512] Saliis cœnaturis creditor erit neceſſarius. [513] Herculanarum decimarum & pollu-ctorum ſumtus tabularij ſupputabunt: [515] Apaturiis, Dionyſiis myſteriis Atticis, coquorum delectus indicentur, ad [516] fumum cœnæ Serapicæ ſparteoli excitabuntur, de ſolo triclinio Chriſtianorum retractatur.

Cœna Chriſtianorum quòd infanticidij inceſtíque ſcelere taxetur, dictum eſt in ſuperioribus: cum verò luxus etiam factioniſque nomine damnaretur, hoc loco Tertullianus cuiuſmodi ea foret, aper-
C tius narrat, dolens primò iniquitatem hominum, qui tanta odij cęcitate feruntur, vt quo illi maximè crimine laborant, in Chriſtianos effutiant. quaſi vero ſecuri gulæ perinde atque alij indulgere poſſint, neque continuo mors eorum ceruicibus immineret, ita vt quod in Megarenſium voracitatem Diogenes luſit, ex parte Chriſtianis conueniat. Sed quod ingenium hominum eſt, aliorum errata ante oculos nobis proponimus, crimina vero noſtra à tergo mantica ſeruat. Nam ſi luxutia epularum in ſacris debet in inuidiam crimẽnque vocari, omnes aliæ gentes rectius accuſari poſſe videntur quam Chriſtiani. Si enim cuiuſque tribus conuiuia quæ Romæ parantur in curiis à ſuis curionibus, ſi quæ cœnæ in decuriis iudicum quotidie fiunt inſpicias, ex cruditate tot hominum eructantium, ipſum quidem aëra tantum non aceſcere ſenties. Quid Salij? nónne ſuas cœnas tanto inſtruunt ſumptu, vt principibus publicanorum decumanis, Herculis decimas locare cogantur? vnde & opiparæ lautioréſque epulæ Saliares vulgò vocantur. In funerum quoque locatione quam multa pollinctores ingurgitent, ex ſupputatione cognoſcitur ſtabularij & cauponis. Nec apud Græcos minor eſt inſania gulæ: nam & apud Athenienſes ſacra Liberi patris, quæ Apaturia dicuntur, tanto ſtudio Phratriarum curantur, vt coquorum etiam delectus habeatur. Ægyptiorum quoque culinæ in ſacris Serapidos quanto luxu frequentantur, admonet vis illa ſparteolorum & fiſcellarum, quæ vndique concurrunt. Attamen cum ita res apud alias gentes habeat, Chriſtianorum tantummodo menſa examinatur, quæ nihil habet in ſe quod non honeſtum, quod non ſanctum videatur, vt ex hoc loco docebimus.

[517] Cœna noſtra de nomine rationem ſui oſtēdit. vocatur enim ἀγάπη, id quod dilectio penes Græcos eſt. Quantiſcunque ſumptibus conſtet, lucrum eſt pietatis nomine facere ſumptum. ſiquidem inopes quoque refrigerio iſto iuuamus, non qua penes vos paraſiti affectant, ad gloriam famulandæ libertatis, ſub autoramento ventris inter contumelias

ſaginandi, ſed qua penes deum maior eſt contemplatio mediocrium. Si honeſta cauſa eſt conuiuij, reliquum [118] ordinem diſciplinæ de cauſſa æſtimate, quid ſit de religionis officio. nihil vilitatis, nihil immodeſtiæ admittit. non prius diſcumbitur quàm oratio ad deum præguſtetur. editur quantum eſurientes capiunt. bibitur quantum pudicis eſt vtile: ita ſaturantur, vt qui meminerint etiam per noctem adorandum deum ſibi eſſe: ita fabulantur, vt qui ſciant dominum audire. [119] Poſt aquam manualem & lumina vt quiſque de ſcripturis ſanctis, vel de proprio ingenio poteſt, [120] prouocatur in medium deo canere: hinc probatur quomodo biberit. Æque oratio conuiuium dirimit: inde diſceditur non in cateruas cæſionum, neque in claſſes diſcurſationum, nec in eruptiones laſciuiarum, ſed ad eandem curam modeſtiæ & pudicitiæ, vt qui non tam cœnam cœnauerint, quàm diſciplinam. D

Ονομαστικὸς ὅρος, qui cum aliis locis negocio adiunctis oſtendit conuiuium Chriſtianorum, ſi partes eius, ſi euentus conſiderentur, penitus eſſe diſſimile ab aliorum compotationibus, contrariúmque ab opinione & calumnia aduerſariorum. nam cum agape dilectio charitáſque ſignificet, nomináque ſemper à primarum partium rebus imponantur, ſatis conſtat maius illic momentum dilectionis eſſe, non ſumptus: vbi ſane ditiores nihil ſibi præter modum apponentes ſuis epulis indigentiores refrigerant, non quaſi paraſitos gnatonéſque, qui cum liberi ſint, gloriæ loco ponunt ſeruitutem & contumelias, ob eam ſanè mercedem & autoramentum vt ventri ſatisfaciant: ſed quia tenuiorum curationem gratiſſimam eſſe deo exiſtimant. A minori igitur, ſi ipſa cœna tam honeſtam cauſam habet, nec ſine religionis officio perſungitur, quid de reliqua Chriſtianorum diſciplina dicendum? nimirum cætera, vbi maior religio deſideratur, maiori etiam pietate tractantur, quando ea pars vitæ maxime à ſacris aliena tam ſanctè exigatur, vt nihil vile aut ſordidum ibidem appareat. De die verò cœnaſſe antiquos omnes litteræ docent, ita vt ſecunda menſa ad tenebras vſque extenderetur, quo tempore lotis manibus & inflammatis lychnis aut talis operam ludebant, aut ſaltationibus cantilenísque, ſæpe etiam in propinationibus vino efferueſcentes aut inter ſe rixabantur, aut ebrij per vrbem diſcurrentes cateruatim, obuium quemque cæſionibus verberibúſque accipiebant, niſi in turpes laſciuias prorumperent; quæ omnia ita Chriſtiana norma emendauerat, vt non vitia tantum fugaret, ſed optimos etiam mores reponeret, nec maior vbique corporis ratio haberetur, quàm ipſius animi. E

Hæc coitio Chriſtianorum meritò ſanè illicita, ſi illicitis par: meritò damnanda, ſi quis de ea queritur eo titulo quo de factionibus querela eſt. In cuius perniciem aliquando conuenimus? Hoc ſumus congregati, quod & diſperſi, hoc vniuerſi, quod & ſinguli: neminem lædentes, neminem contriſtantes, quum probi, cùm boni coeunt, xl. quum pij, cùm caſti congregantur, [121] non eſt factio dicenda, ſed curia. [At [122]ècontrario illis nomen factionis accommodandum eſt, qui in odium bonorum & proborum conſpirant, qui aduerſum ſanguinem innocentium conclamant, prætexentes ſanè ad odij defenſionem illam, quoque vanitatem, quod exiſtiment omnis publicæ cladis, omnis popularis incommodi Chriſtianos eſſe cauſſam. Si Tiberis aſcendit in mœnia, ſi Nilus non aſcendit in arua, ſi [123] cœlum ſtetit, ſi terra mouit, ſi fames, ſi lues, ſtatim Chriſtianos ad leonem. [124]. Tantos ad vnum?

Factionis calumniam, qua conuentus cœnáque Chriſtianorum laborabat, per locum à partium enumeratione diluit. Concedo enim, inquit, ſi noſtra hæc coitio ſimilis eſt illicitis prohibitíſque collegiis, veluti de Bacchanalib. quandoque cautum eſt, vt noſtra quoque damnetur: ſi præterea habet in ſe eas partes cauſáſque quibus factioſi conueniunt in iudicium, nihil moror quin meritis pœnis afficiatur. Verùm cum ratio diuerſa ſit, neque in vllius perniciem conueniamus, neque in diuerſa ſtudia propter imperij cupiditaté diſcedamus: ſemper enim & vbique Chriſtianus idē eſt, idémque ſentit ſolus quod in cœtu, nequaquam factio dicenda noſtra eccleſia eſt, curia potius, vt quæ omnia bene curet. Veſtra verò iudices collegia videte ne quæcunque ſunt factioſos contineant. Conſpirāt enim in perniciem innocentium ſub prætextu publicæ charitatis: odio quidem maligno quæcunque naturæ iniuria accidunt, vt ſi cœlum pluuiam denegat, ſi concutiuntur inundantúrve vrbes, Chriſtianis imputantes, & ad pœnas vocantes immaniſſimas, & vt leonibus obiiciantur. F

Orò vos, ante Tiberium, id eſt ante Chriſti aduentum, quantæ clades orbem & vrbem ceciderunt? Legimus [125] Hierapolim, & [126] Delon, & Rhodon, & [127] Coon inſulas multis cum milibus hominum peſſum abiiſſe. [128] Memorat & Plato maiorem Aſiæ & Africæ terram Atlantico mari ereptam. [129] Sed & mare Corinthium terræmotus ebibit. & [130] vis vndarum Lucaniam Italiæ abſciſam in Siciliæ nomen relegauit. Hæc vtique non ſine iniuria incolentium accidere potuerunt. Vbi verò tunc non dicam deorum veſtrorum contemptores Chriſtiani, ſed ipſi dij veſtri, cùm totum orbem [131] cataclyſmus aboleuit? vel [132] vt Plato putauit, campeſtre ſolummodo? Poſteriores enim illos clade diluuij conteſtantur

ipſæ

A ipſæ vrbes in quibus nati mortuique ſunt, etiam quas condiderunt. Neque enim aliàs in hodiernum manerent, niſi & ipſæ poſthumæ cladis illius. Nondum Iudæum ab Ægypto examen Palæſtina ſuſceperat, nec iam illic Chriſtianę ſectę origo conſederat, quum regiones ac fines eius Sodoma & Gomorra igneus imber exuſſit. Olet [513] adhuc incendio terra, & ſi [514] qua illic arborum poma conantur, oculis tenus, ceterum contacta cineraſcũt. Sed nec Tuſcia atque Campania de Chriſtianis querebatur, quum [515] Volſinios de cœlo, [516] Pompeios de ſuo monte perfudit ignis. Nemo adhuc Romæ deum verum adorabat, cum [517] Annibal apud Cannas per Romanos annulos cædes ſuas modio metiebatur. Omnes dij veſtri ab omnibus colebantur, cum [518] ipſum Capitolium Senones occupauerunt. Et [519] bene quod ſi quid aduerſi accidit vrbibus, eædem clades templorum quæ & mœnium fuerunt: vt iam hoc reuincam, non à deis euenire, quia & ipſis euenit.

Sæpius obiecerunt Chriſtianis calamitates ſuas aliæ gentes, temerario (vt diximus) odio ſimultatis magis, quam quòd crederent indignati deos noua religione. nam ante id temporis incendium vrbis à Nerone in Chriſtianos reiectum eſt. multis deinde poſt annis vltimam vrbis deuaſtationem eadem cauſa accidiſſe plerique hominum dictitabant: in qua re diluenda diuus Auguſtinus ſuam Ciuitatem maiori ex parte condidit. Tertullianus autem breuiter more ſuo calumniam eiuſmodi ridiculam eſſe per rationem temporum ac teſtes ab ipſis aduerſarijs reuincit: & in enumeratione maiorum calamitatum (nulla enim iam Samos eſt, nulla Delos inter inſulas) quæ ante Chriſtum obuenere, magis ſemper aduerſarios vrget, communibus omnium gentium infortunijs prouinciales vicinóſque adiungens. Pompeij ſiquidem oppidum in Campania, & Volſinium Tuſciæ. Vltimo loco ad propria ipſorum Ro-
B manorum deuenit: tantùmque abeſt, inquit, vt ira vel ope veſtrorum deorum eiuſmodi iniuriæ inferantur, vt plurimæ humano generi acciderint priuſquam naſcerentur. Saturnia enim & Ianiculum oppida à Saturno Ianúque condita nullus non confitetur, & ab alijs alia quamplurima poſt cataclyſmum vniuerſaléque diluuium, alioqui nulla eorum monumenta teſtarent. Cum itaque tanta generis humani internecio præceſſerit veſtros deos vt poſthumi ſint illius, concedendum aliam habuiſſe cauſam. Atqui quando eſt tanta iam ſuperſtitione, à vobis venerati periuri Annibalis cauſam aut impiorum Gallorum partes potius quàm veſtras ſuſcepiſſe credendum, ſi qua fuiſſent vnqoam poteſtate præſtantes. Ex quo illud etiam obiter cognoſcitur, quàm bene ſit & opportune, vt nulla vnquam oppida expugnentur, quin & templa deorum ſimili damno mulctentur. certius enim colligitur aliunde pendere tantorum cauſam malorum.

Semper humana gens male de deo meruit. primo quidem vt inofficioſa eius, quem cum intelligeret ex parte, non requiſiuit, ſed & alios inſuper ſibi commentata eſt quos coleret: dehinc quod non inquirendo innocentiæ magiſtrum, & [540] nocentiæ iudicem & exactorem, omnibus vitiis & criminibus inoleuit. Ceterum ſi requiſiſſet, ſequeretur vt cognoſceret & recognoſceret requiſitum, & recognitum obſeruaret, & obſeruatum magis propitium experiretur quàm iratum. Eũdem ergo nunc quoque ſcire debet iratum, quem & retro ſemper priuſquam Chriſtiani nominarentur. Cuius bonis vtebatur ante editis, quàm deos ſibi fingeret: cur non ab eo etiam mala intelligat euenire, cuius bona eſſe non ſenſit? Illius rea eſt, cuius & ingrata.

C

Diſiecta falſæ cauſæ opinione, veram ſubſtituit, deum oſtendens, qui ante omnia & per quem omnia, tribus iuſtis de cauſis humano generi veluti iratum, iuſtitiæ legibus vti & malè de ſe merentes malè aliquando tractare. Prima eſt, quod homines licet indocti reos ſe diuinæ maieſtatis fecerunt, quod quem deum aliqua ex parte intelligerent (nam per ea quidem quæ videmus, facile in cognitionem venimus eorum quæ non videntur à nobis. Cœli ſiquidem enarrant gloriam dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum) neglexerunt: doctiores vero quod pro comperto habentes, quicquid moueatur, ab alio moueri, neque infinitum eſſe proceſſum: aliquid tandem immobile confiteri debuerint, qui deus eſt: præterea cum nihil à ſeipſo generetur, ad eam denique cauſam deuenire, quæ increata & immobilis alia omnia moueat & generet. Per hos itaque naturæ igniculos cum aliqua deum intelligerent, tantum abfuit vt ſtudio eius cognitionem augerent aut indagarent, vt alios ſibi deos temere fingerent, & creatis (vt inquit Apoſtolus) diuinum honorem tribuerent creatore neglecto. vnde ſecundæ cauſæ aditus eſt factus, vt virtutis ſcilicet autore & duce repudiato, omni genere vitiorum contaminati merito plectantur: id quod in contrarium recidiſſet, ſi prælucentibus naturæ facibus, verum deum requiſiſſent. tantam enim illius numinis maieſtatem vímque cognouiſſent, vt pro ſuis quiſque viribus ipſum coluiſſent, maximáque pietate proſecuti eſſent, atque ita ſemper propitium (vt pridem quandoque) ſenſiſſent, quem nunc iratum experiuntur, expertíque ſæpenumero fuere multo ante ſectam Chriſtianam. ex quibus tertia exorta eſt cauſa ingratitudinis. Cum enim iam à principio mortales fructum bonorum quæ parauerat edideratque deus ceperint, & immemores aut nullam gratiam habuerint, aut in indignos tranſtulerint, quid mirum, ſi cuius bona ſentire noluerunt, mala tandem experiantur?

Et tamen ſi priſtinas clades comparemus, leuiora nunc accidunt, ex quo Chriſtianos à D deo orbis accepit. Ex eo enim & innocentia ſeculi iniquitates temperauit, & deprecatores dei eſſe cœperunt. Denique [141] cum ab imbribus æſtiua hyberna ſuſpendunt, & annus in cura eſt, vos quidem, quotidie paſti ſtatimque pranſuri, balneis & cauponis & lupanaribus operati, [142] Aquilicia Ioui immolatis, nudipedalia populo denunciatis, cœlũ apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis, auerſi ab ipſo & deo & cœlo. Nos vero ieiuniis aridi, & omni continentia expreſſi, ab omni vitæ fruge dilati, in ſacco & cinere volutantes, inuidia cœlum tundimus, deum tangimus, & cum miſericordiam extor-
XLI. ſerimus, Iupiter honoratur. [141] [Vos igitur importuni rebus humanis, vos rei publicorum incommodorũ, vos malorum illices ſemper, apud quos deus ſpernitur, ſtatuæ adorantur. Etenim credibilius haberi debet eum iraſci qui negligatur, quam qui coluntur. aut næ illi iniquiſſimi, ſi propter Chriſtianos, etiam cultores ſuos lædunt, quos ſeparare deberent à meritis Chriſtianorum.

A collatione. Amplius, inquit, tantum abeſt vt Chriſtiani ſint in cauſa calamitatum, quibus orbis terrarum affligitur, vt affirmare proculdubiò poſſim, ex quo talis diſciplina introducta eſt, multo minores incubuiſſe clades. Si enim deus tangitur ira, & precib. mortalium conciliatur, gratiórque eſt illi continentia quàm libido atque luxuria, Chriſtianos nimirum deprecatores magis quàm alios accipiet. nam in cõparatione inſtitutionũ, quibus in eiuſmodi caſibus vtitur vterque noſtrum, liquidò apparet quanta cum virtute preces nos fundimus, tanta vos impietate contendere. Si enim ſudum ſit, & tamdiu ſerenus aer deneget imbres, vt æſtiua continuentur cum hybernis, & maxima ſollicitudine torqueãtur eius anni E homines, vos nullum intemperantiæ genus remittentes, pedibus tantum nudis procedentes, creditis nouo genere ſacrificij, aquiliciis ſcilicet ex ipſis laquearibus Capitolij deſcendere nubes. Nos verò eo tempore quo magis miſericordiam dei exoremus, continentiam geminamus, & in omnia humilitatis genera deſcendimus. Ieiuniis, ſacco, cinere voluntates quidem noſtras contundentes caſtigantéſque, cœlum vero ipſum in inuidiam pene & in crimen vocantes, quod tam mœſtis afflictíſque hominibus pluuiam deneget: cúmque noſtra deinde opera propitius deus pluat, vos Iouem Capitolinum quaſi eius muneris autorem veneramini. Vnde iuſtioribus de cauſis inferre poſſimus, in vos omnes eadem merito dici poſſe quæ Chriſtianis imputantur. Nam ſi quis dei cultus eſt, & ſtatuis id mortalium dedicetis, nónne in terras iram dei allicitis, vt vobiſcum omnes alij plectantur? profecto quicunque liber eſt ab odio, iudicabit vos equidem inter homines importunos eſſe & noxios, & quibus incommoda publica aſcribi debeant. Quod ſi dij veſtri quos tanto ſtudio colitis, benigni ſunt, calamitates tamen non defendant, reſtat vt ab alio quod negligitis numine proueniant: alioquin ſi poſſint illi auertere, nec velint, iniqui ſunt, & nulla benemerentium gratia mouentur, quoniam inſontes vos à nocentibus non ſegregent.

Hoc, inquitis, & in deum veſtrum repercutere eſt. Siquidem & ipſe patiatur propter prophanos etiam cultores ſuos lædi, admittite prius diſpoſitiones eius, & non retorquebitis. qui enim ſemel æternum iudicium deſtinauit poſt ſeculi finem, non præcipitat diſcretionem, quæ eſt conditio iudicij, ante ſeculi finem. Æqualis eſt interim ſuper omne hominum genus & [144] indulgens & increpitans. communia voluit eſſe & commoda profanis, & incommoda ſuis, vt pari conſortio omnes & lenitatem eius & ſeueritatem expe- F riremur. quia æquitatem didicimus apud ipſum, diligimus lenitatem, metuimus ſeueritatem: vos contra vtramque deſpicitis: & ſequitur vt omnes ſeculi plagæ nobis ſi fortè in admonitionem, vobis in caſtigationem à Deo obueniant. Atquin nos nullo modo lædimur: in primis quia nihil noſtra refert in hoc æuo, niſi de eo quàm celeriter excedere: dehinc, quia ſi quid aduerſi infligitur, veſtris meritis deputatur. ſed & ſi aliqua nos quoque perſtringunt vt vobis cohærentes, lætamur magis recognitione diuinarum prædicationum, confirmantium ſcilicet fiduciam & fidem ſpei noſtræ. Sin verò ab eis quos colitis, omnia vobis mala eueniunt noſtri cauſa, quid colere perſeueratis tam ingratos, tam iniuſtos? qui magis vos in dolore Chriſtianorum iuuare & aſſerere debuerant, quos ſeparare deberent à meritis Chriſtianorum.

Quam Tertullianus anſam aduerſariis dediſſe videbatur, è manibus nunc aufert, ignorantiæ addiscens. Cùm enim miſericordiæ iuſtitiæque diuinæ participes omnes homines eodem tempore fiant, & gentes aliæ cum Chriſtianis, & Chriſtiani cum aliis plectantur, à quocunque id numine eueniat, iniquum videbatur iis qui tem ipſam de proximo intuerentur. Chriſtiani verò homines prouidentiæ œconomiæque dei conſcij, æquo omnia ferentes animo, ab eo ordine ſerieque rerum quam à principio deſtinauit in nobis nimirum recedere arbitrantur. Cùm enim conſtituerit deus in clauſula ſeculorum iudicare omnes homines, nimium inuidioſè videretur aut improbè, ſi quos ad arbitrium ſuum in terris viuere voluerit, ſub iiſdem conditionib. ante ſtatutum tempus, & quaſi indicta cauſa viribus iudicij exer-

eerentur

A cerentur diſtinguerentúrque mortales. Sed & quos amat deus tanquam filios ſtatim corrigit,ita vt bo-
norum hic animos leniter expurget, malos in grauiores pœnas reſeruet. Timentibus enim deum omnia
cooperantur in bonum.ſeueritate ſiquidem diuina admonentur,à qua cæteri puniuntur. Sed quantum-
uis ab iniuriis conflictentur Chriſtiani,tribus potiſſimum cauſis perſuadentur nullo vnquam affici detri-
mento. primo quia cùm ſe peregrinos in terris agere credant, quo citius vitam cum morte commutan-
tes,ad veram patriam peruenerint,eo magis ſecum feliciter autumant, vt qui ad mortem cruciatúſque
diſtracti canere ſolent.Reſpice anima mea in requiẽ tuã, quoniam deus benefecit tibi. Deinde quicquid
interea perpetiuntur,aſſcribitur illis à deo inter vera certáque merita. Poſtremò in his malis tã tum abeſt
vt Chriſtiani perturbentur,vt ex his fiduciam maiorem & quaſi arrabona accipiant promiſſorum bono-
rum,cum eadẽ recognoſcant à ſacris vatibus tanto prius tempore prædicta. vnde veſtra ſunt omnia hæc
mala.Si verò (vt dictitatis) noſtra culpa ſæuiant dij,admiror patientiam veſtram, qui tam ingratos cola-
tis & iniquos. debuerant illi egregiam erga vos operam nauare, & beneficientiores eſſe, vos iamdudum
ſibi, quaſi ſuos aſſerentes comprehendentéſque, vt inuidia ſimul & dolore deſtituti Chriſtiani diſrum-
perentur,nedum ſeorſum ab illis vos ſeiungere, expertéſque facere noſtrorum demeritorum.

[145] Sed alio quoque iniuriarum titulo poſtulamur;& infructuoſi in negotiis dicimur.quo XLII.
pacto homines vobiſcũ degentes, eiuſdẽ victus, habitus, inſtructus,eiuſdẽ ad vitam nece-
ſſitatis? neque enim [146] Brachmanæ,aut [147] Indorũ gymnoſophiſtę ſumus,ſyluicolæ & exu-
les vitæ.Meminimus gratiam nos debere domino Deo creatori,nullum fructum operum
eius repudiamus.planè temperamus, ne vltra modum aut perperam vtamur. Itaque non
ſine foro, non ſine macello, non ſine balneis, tabernis,officinis, [148] ſtabulis, nundinis ve-
B ſtris, cæteriſque commerciis cohabitamus in hoc ſeculo. nauigamus & nos vobiſcum &
[149] militamus, & ruſticamur, & mercamur, proinde miſcemus artes, opera noſtra publi-
camus vſui veſtro. Quomodo infructuoſi videamur negociis veſtris, cum quibus, & de
quibus viuimus, non ſcio. Sed ſi cerimonias tuas non frequento,attamen & illa die homo
ſum. non lauor diluculo [150] Saturnalibus, ne & noctem & diem perdam: attamen lauor
honeſta hora & ſalubri, quæ mihi & calorem & ſanguinem ſeruet. [151] rigere & pallere
poſt lauacrum mortuus poſſum. [152] Non in publico liberalibus diſcumbo, quod beſtiariis
ſuprema cœnantibus mos eſt: attamen vbi vbi de copiis tuis cœno. [153] non emo capiti co-
ronam. quid tua intereſt, emptis nihilo minus floribus quomodo vtar? puro gratius eſſe
liberis, & ſolutis, & vndique vagis. Sed & ſi in coronam coactis, nos coronam naribus
nouimus, viderint qui per capillum odorantur. Spectaculis non conuenimus: quæ tamen
apud illos cœtus venditantur, ſi deſideraucro liberius de propriis locis ſumantur. Thura
planè non emimus. Si Arabiæ queruntur, [154] ſciant Sabæi pluris & carioris ſuas merces
Chriſtianis ſepeliendis profligari, quàm diis fumigandis. Certè, iniquitis, templorum ve-
ctigalia quotidie decoquunt, ſtipes quotuſquiſque iam iactat. non enim ſufficimus & ho-
minibus & [155] Deis veſtris mendicantibus opem ferre,nec putamus aliis quam petentibus
impertiendum. Denique porrigat manum Iupiter, & accipiat, cùm interim plus noſtra
miſericordia inſumit vicatim, quàm veſtra religio templatim. Sed cætera vectigalia gra-
tias Chriſtianis agunt ex fide dependentibus debitum, qua alieno fraudando abſtinemus:
C vt ſi ineatur quantum vectigalibus pereat fraude & [156] mendacio veſtrarũ profeſſionum,
facile ratio haberi poſſit, vnius ſpeciei querela compenſata pro commodo cæterarum
rationum.

Contra maximas huc vſque calumnias diſputatum eſt à Septimio, læſæ & diuinæ & humanæ maie-
ſtatis, quorum reatus morte mulctari ſolet. quæ reſtant vulgares penitus ſunt, & ex odij abundantia ab
infima indigentíque plebe in Chriſtianos profuſæ.deriuantur ſanè ex eodem fonte immutatę religionis.
nam cum Chriſtiana lex ita componat animos hominum,vt omnia cum virtute peragant, neceſſe erat
vt eius ſectatores in multis rebus aliorum viuendi ratione diſſentirent. cum itaque Chriſtiani homines
immodeſtos quoſdam mores exuti haud ita frequentes tabernis,balneis officiníſque vterentur, iudicio-
rúmque cõtentiones ſummopere deuitarent, factum eſt vt apud multitudinem genus hominum appel-
larentur non modo extraneum,ſed inutile quidem & nullius inter homines vſus,vt à quibus nihil com-
pendij aut lucri ſperari poſſet.Quæ maxima quidem iniuria eſt contra ciues.Nati enim ea cõditione ſu-
mus omnes,vt non modo nobis,ſed aliis etiam prodeſſe debeamus.Tertull.igitur vt ab hac quoque ca-
lumnia Chriſtianos liberet,quam immeritò talia de Chriſtianis iactentur oſtendit à ſimili potiſſimum,
& à diſſimili reprobans auaritiam ſimul & ineptias plebis.Nam ſi,inquit, Chriſtiani aliquã oceani inſu-
lã quomodo gens illa ſuperſtitioſſima Brachmanarũ incolerent ſeorſum ab aliis hominibus,aut in ſyluis
velut Indorum philoſophi gymnoſophiſtæ relegati viuerent,poterant aliquo modo infructuoſitatis ac-
cerſiri: verum cùm eadem loca,eundẽ cultũ, eaſdem vitæ neceſſitates proſequantur, vobiſcum eadem
munia obeuntes,non video cur eius nominis inſimulari poſſint, niſi fortè in epularum balneorúmque
ratione modum tempúſque legitimum ſeruare,vitaréque luxuriam,reponatur in culpa. Quid ergo mi-

nus ego merear vocari ciuis, ſi aut crudus aor temerè nolim quacunque hora vobiſcum in balneum deſcendere, à quo facilè & pallere rigeréque poſſim? nanque hoc mihi mortuo licebit. Si verò in ludis liberalib. in publico conuiuari non placet, quid hoc ego magis importunus ſio rebus humanis? damnãdus hic mos potius erat. nam & qui beſtiis damnantur, ita palam ad nouiſſimas epulas diſcumbunt. Præterea ſi mihi flores emo, vt manibus tantummodo geſtare iuuet, aut ſpargere potius dum cœno, quam capita corollis adumbrare, nónne magis ratiooi cooſentaneum, vt odorati ſuauéque colorati flores narib. potius admoueantor & oculis, quam inutiliter capiti? at ſi ad cœtus ouodináſque non venio ad merces emendas, ſed potius in ſua quemque taberna opificẽ inſtitorémque conuenio, nónne ciuitas de meo facit eundem quæſtum? ſed ne mercatores quidem exotici conquerẽ de Chriſtianis meritò poſſunt. nam ſi odores Arabicos ad ſuffitus deorum noo emimus, in ſepeliendis tamen cadaueribus maiorem copiam thuris abſumimus. Quod ſi templorum æditui clamitent, ex quo Chriſtiani ſunt, corbonas fieri indies maligniores, neque ideo nos minus vtiles hominibus; aut in deos magis impios credaot, quum pauperiores eleemoſynis noſtris ſubleuentur, ita vt multó plus per ſingulos vicos hominibus petentibus ſtipem impeodamus, quàm vos diis veſtris per templa offeratis. Cæterum tantum abeſt vt inutiles nos ciuitates exiſtiment, vt maiorem à nobis in ſuis vectigalibus prouentum experiantur, qua compenſatione omnis eiuſmodi querela facilè tolli poteſt. neſciunt enim Chriſtiani fallere, ſummóque ſtudio cauent ne fraudem aliquam committant, tributorum vectigaliúmque debita ſemper ex fide dependentes, quæ alij omnes minus ſemper quàm inferant profitendo, defraudare geſtiont. Igitur cum diſſimiles omnia degamus ab iis qui infructuoſi habentur, neque adèò noſtra viuendi ratio ſit à veſtris vſibus aliena, quamobrem dicimur io negociis inutiles, & in homines minus officioſi? D

XLIII. [157] Planè confitebor qui conqueruntur. nam ſi qui fortè verè de ſterilitate Chriſtianorũ conqueri poſſint primi erunt lenones, [158] perductores, [159] aquarioli, tum ſicarij, venenarij, magi: item arioli, aruſpices, mathematici. his infructuoſos eſſe magnus fructus eſt: & tamen quodcunque [160] diſpendium eſt rei veſtræ per hãc ſectam cum aliquo præſidio compenſari poteſt. quantos habetis, non dico [161] qui iam de vobis dæmonia excutiant, non dico iam qui pro vobis quoque vero deo preces ſternant, quia fortè non creditis, ſed à quibus nihil timere poſſitis. E

Quæcunque dicuntur ad perſuadeodum, duabus præcipuè rebus, aut ratione, aut perſonarum autoritate communiri ſolent: ita fit vt modo ratio in oratione examinanda ſit, vtrum neceſſariò aut probabiliter concludat, modo de perſonarum qualitate diſceptari cooueoiat, ſi eiuſmodi ſint vt fidem facere poſſint. non enim quicquid a quoquam dicitur probandum: neque ſi prodigus nimium perparcè fieri ſumptus queratur, idcirco aſſentiendum. Cùm igitur Tertullianus rationes eorum qui Chriſtianos dicerent, detrimento ciuitatibus eſſe confutaſſet, à qualitate nunc perſonarum oſtendit, non modo non accipiendas eſſe talium querelas, ſed lucro potius gratiæque pooendas. Sunt enim tria hominum genera qui de Chriſtianis potiſſimum cooqueruntur, ciuitatibus omnibus maximè importuni. Qui enim magis animis hominum inſidiantur, quàm lenones, internuncij, & aquarioli, id eſt impudicarum mulierum (vt inquit Feſtus) ſordidi adſeclæ? Quænam feræ in corpora mortalium tam atrociter ſæuiunt, quàm ſicarij, veoenarij, veneficíque homines? qui portò rebus maiori fraude inſidiantur, quàm aruſpices, Chaldæi, mathematicique illi omoes, qui prædicere omnia profitentur? nimirum eiuſmodi homines à ſecta Chriſtiana deprehenſi, meritóque damnati lamentantur maligniores nuoc eſſe quæſtus, cum quod illis deperit inhoneſtis, addatur ingenuis, & magnus ſit prouentus aliis illorum detrimentum. Sed videte quàm multa vero conſonant. Eſto accipiant vrbes aliquod à Chriſtianis damnum, tantum adeſt ex alia parte boni, vt cumulatè compenſatum æquius ferri poſſit. nam (vt omittam à vobis expelli per Chriſtianos infeſtos dæmonas, & pro vobis verum deum quotidie deprecari) quotquot Chriſtianos habent ciuitates, totidem homines habent à quibus nihil timentes ſperare omnia bona poſſunt. Ea enim noſtra lex eſt, quæ omnibus beoefacientes, nullis eſſe detrimento præcipiat. F

XLIIII. [162] At enim illud detrimentum Reipublicæ tam grande quàm verum nemo circumſpicit, illam iniuriam ciuitatis nullus expendit, cùm tot iuſti impendimur, quum tot innocentes erogamur. Veſtros enim iam conteſtamur actus, qui quotidie iudicandis cuſtodiis præſidetis, [163] qui ſententiis elogia diſpungitis: tot à vobis nocentes variis criminum elogiis recenſentur, quis illic ſicarius? [164] quis manticularius? quis ſacrilegus, aut corruptor, [165] aut lauantium prædo? quis ex illis etiam Chriſtianus aſſcribitur? aut cùm Chriſtiani ſuo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis, quales tot nocentes. de veſtris ſemper æſtuat carcer, de veſtris ſemper metalla ſuſpirant, de veſtris ſemper beſtiæ ſaginantur, de veſtris ſemper munerarij noxiorum greges paſcunt. nemo illic Chriſtianus, [166] niſi planè tantum Chriſtianus, aut ſi & aliud iam non Chriſtianus.

Quemadmodum polyaodria, id eſt multitudo ciuium maximè optanda eſt cuique Reipublicæ, neque ab alia aliqua re maiora commoda expectare debet vlla ciuitas, quàm à ſuorum ciuium frequentia, vnde leges de maritandis ordinibus prodierunt, iúſque trium liberorum: ita nulla perniciosior-

Reipu-

A Reipoblicæ calamitas accidere poteſt, quàm amiſſio ciuium & ſolitudo, quod ex offenſione belli, aut aliqua peſtilentia intelligi poteſt, aut quacunque ciuili diſcordia, vbi optimi ciues aut periclitantur, aut tolluntur è medio: perinde ac omnibus locis eueniebat, in quibus Chriſtiani exagitabantur. quam rem ſecum Tertull. reputans: Veſtra, inquit, Romani ridicula charitas eſt in Rempublicam, quæ minimo damno infimæ plebis commota, quod maximum eſt & verum detrimentum negligit, damnatio ſcilicet & diuexatio optimorum virorum, quam quoties Chriſtianos damnatis exercetis. Tunc enim Rempublicam iuſtis optimiſque ciuibus orbatis, quod facilè vobis per inductionem perſuaderi poteſt, quam de veſtris actibus eruam á veſtris iudices ſenteotijs, quibus elogia tituliſque nocentum quos in cuſtodiis contmetis, definitis atque vltimam manum imponitis. Si igitur quum à vobis ſceleſti recenſentur, neque Chriſtianos inter ſicarios & homicidas, neque inter manticularios & fures crumenarúmque attrectatores, oeque inter ſacrilegos, neque inter id genus facinoroſos homines deprecheoditis (tales enim inter nos non admittimus) patet nos eſſe innocentes, atque adeò iniuſtè & cum maximo Reipublicæ damno damnari. Quod ſi tamen inter ſceleſtos veſtri generis homines, quorum ea multitudo eſt, vt refertus carcer æſtuare videatur, & fodinæ metallorum ſuſpirare, de quibus etiam beſtiæ ſaginantur: & munerarij, id eſt ciues illi qui ſpectacula populo ædunt, greges ſibi parant ad eiuſmodi munera: Chriſtiani quoque homines annumerantur, ij nullo alio titulo damnantur, quàm quod Chriſtiani ſunt. nam ſi quo præterea eulogio inſignirentur, vt furti, & homicidij, iam Chriſtiani oon ſunt, neque eiuſmodi homines in talem amplius ſectam recenſentur.

[167] Nos ergò ſoli innocêntes. Quid mirum ſi neceſſe eſt? Enimuero neceſſe eſt, in- XLV.
nocentiam a deo edocti, & perfectè eam nouimus, vt à perfecto magiſtro reuelatam, &
fideliter cuſtodimus, vt ab incontemptibili diſpectore mandatam. Vobis autem huma-
B na æſtimatio innocentiam tradidit, humana item dominatio imperauit, inde nec ple-
næ, nec adeò timendæ eſtis diſciplinæ ad innocentiæ veritatem. Tanta eſt prudentia
hominis ad demonſtrandum bonum, quanta autoritas ad exigendum; tam illa falli fa-
cilis, quàm iſta contemni. Atque adeò quid plenius, dicere non occides? an docere ne Math.5.
iraſcaris quidem? Quid perfectius, prohibere adulterium, an etiam ab oculorum ſolitaria
concupiſcentia arcere? Quid eruditius, de maleficio, an & de maliloquio interdicere?
Quid inſtructius, iniuriam non permittere, an nec vicem iniuriæ ſinere? dum tamen ſcia-
tis ipſas quoque leges veſtras quæ videntur ad innocentiam pergere de diuina lege vt an-
tiquioris formæ mutuatas. [168] Diximus iam de Moſi ætate. Sed quanta autoritas legum
humanarum? quum illas etſi euadere homini contingat, & plerunque in admiſſis deli-
teſcere, & aliquando contemnere ex voluntate uel neceſſitate delinquendi, recogitata
etiam breuitate ſupplicij cuiuſlibet, non tamen vltra mortem remanſuri? [169] Sic & Epicu-
rus omnem cruciatum dolorémque depreciat, modicum quidem contemptibilem pro-
nunciando, magnum verò non diuturnum. Enimvero nos qui ſub deo omnium ſpecula-
tore diſpungimur, quique æternam ab eo pœnam prouidemus, meritò ſoli innocētiæ oc-
currimus, & [170] pro ſcientiæ plenitudine, & pro latebrarum difficultate, & pro magnitu-
dine cruciatus non diuturni, verùm ſempiterni, cum timentes quem timere debebit &
ipſe, qui timentes iudicat, deum non proconſulem timentes.

C Symperaſma ſanè probabile. nam ſi qui carent ſcelere, ſunt innocentes, Chriſtiani vr ex veſtris actibus probatum eſt, ſceleribus carent; ſunt ergo innocentes: id quod nemini mirum videri debet, imò aliter fieri non poſſe, ſi autorem innocentiæ noſtræ diſciplinæque rationem contemplatus cum aliarum gentium legiſlatoribus conferat. Deus enim præceptor noſter eſt, qui quum olim alloquutus ſit maiores noſtros per prophetas, nouiſſimè loquutus eſt nobis in filio. qui ſanè talis eſt, vt à diſcipulis ſectatoribúſqoe ſuis duo illa, quæ potiſſimùm in vnaquáque methodo deſiderantur, de ſe maximè probet, vt perfecta ſcilicet ſint & vera quæ doceat. Nihil enim non perfectum à deo manat, ac eius autoritatis vt contemni non poſſit. Quid enim aut latere deum poteſt, aut viribus eius reſiſtere? vobis autem leges innocentiæ præſcripſerunt homines, quorum iudicium & autoritas ea eſt, vt illud facilè falli poſſit, hæc autem negligi. Sed verba nuoc noſtrorum dogmatum perpendantur, quæ Chriſtus oon in tabulis lapideis cerati ſve, ſed in pectoribus noſtris inuſſit tanta virtute prædita, ve commenta omnia bumana, quibus philoſophia mores animorum concinnari ſtudeat, longè ſuperauerit. Fingunt illa quidem ſtudioſum hominum, Chriſtus verò præſtat. oon modo enim ille facinora damoat, aut voluntatem in ſcelera pronam, ſed motus ipſos naturales non neceſſarios ſtatim reſecar, ita vt homo per Chriſtum renatus, ſeipſum abneget. Veſtris ſiquidem legibus cauetur, ne bomicidium committatur, Chriſtianis verò præceptis, vt ne iraſcamur quidem. At quid plenius abſolutiúſque eſt dicere, oon occides, an ne iraſcaris quidem? nimirum & illud perfectius, oculos à ſua voluptate continere, quàm adulterium cohibere? atque ita de ſingulis. Sed & vos obiter illud recognoſcite, quaſcunque leges innocentiæ ſanxiſtis, ab exemplari diuinæ legis eſſe mutuatas: vt quum de Moſe agebamus, intelligi potuit: nunc verò pœna oeglectæ legis vtrinque expendatur, cuius ſanè metu continentur homines plerúnque in ordine. Leges enim humanæ earúmque miniſtri paucos ex his qui eas non ſeruent

deprehendunt, & deprehenſos puniunt: & facilè plerúnque eſt aut deliteſcere aut euadere. Et ſi voluntas vehemens vrgeat aut neceſſitas, etiam contemnere. Recogitatis enim nullum poſt mortem ſcelera manere ſupplicium, & quamdiu vixerit aliquis, dilemma quod in ſuis Cyriadoxis poſuit Epicurus, ſatis oſtendit omnem eſſe dolorem negligendum. At nos quum legiſlatorem habeamus, qui noſtra quoque pectora penetret, & ab eo diiudicemur, qui docuit æternam animis pœnam aut præmium conſtitutum, cuius plena & perfecta ſcientia eſt, quem, vt diximus, nullus latere poteſt, quid mirum ſi ſoli innocentiam amplectamur, timentes illum, quem is aliquando etiam timebit, qui reſpectum magis habens ad homines quàm ad deum, damnat timentes deum, abſoluit autem proconſulem prætorémve timentes.

XLVI. [171] Conſtitimus, vt opinor, aduerſus omnium criminum intentionem, quæ Chriſtianorum ſanguinem flagitat. Oſtendimus totum ſtatum noſtrum, & quibus modis probare poſſimus ita eſſe ſicut oſtendimus, ex fide ſcilicet & antiquitate diuinarum litterarum. item ex confeſſione ſpiritualium poteſtatum. Quis nos reuincere audebit non arte verborum, ſed eadem forma qua probationem conſtituimus de veritate? Sed dum vnicuiqve manifeſtatur veritas noſtra, interim incredulitas [172] dum de bono ſectæ huius obducitur (quod vſui iam & de commercio innotuit) non vtique diuinum negocium exiſtimat, ſed magis philoſophiæ genus: eadem, inquit, & philoſophi monent & profitentur, innocentiam, iuſtitiam, patientiam, ſobrietatem, pudicitiam. Cur ergo quibus comparamur de diſciplina, proinde illis non adæquamur ad licentiam impunitatémque diſciplinæ? vel cur & illi vt pares noſtri non vrgentur ad officia, quæ nos non obeuntes periclitamur? quis enim philoſophum ſacrificare, aut deierare. [173] aut lucernas meridie vanas proferre compellit? [174] Quinimmo & deos veſtros palàm deſtruunt, & ſuperſtitiones veſtras commentariis quoque accuſant, laudantibus vobis. Plerique etiam in principes latrant ſuſtinentibus vobis. Et facilius ſtatuis & ſalutariis remunerantur, quàm ad beſtias pronunciantur. Sed meritò. philoſophi enim non Chriſtiani cognominantur. Nomen hoc Philoſophorũ dæmonia non fugat. quidni? quùm ſecundũ deos philoſophi dæmonas deputant. [175] Socratis vox eſt, Si dæmonium permittat. Idem & quum aliquid de veritate ſapiebat, deos negans, Æſculapio tamen gallinaceũ proſecari iam in fine iubebat. Credo ob honorem patris eius, quia Socratem Apollo ſapientiſſimum omnium cecinit. O Apollinem incõſideratum: ſapientiæ teſtimonium reddidit ei viro, qui negabat deos eſſe. E

Cùm longior in dicendo Tertullianus fuiſſet, breui epilogo iudicum animos reficit, duo præcipuè illis, quæ totius orationis maxima ſunt capita ac veluti ſcopi, commemorans: quod ſcilicet criminum calumniam diſiecerit, quibus Chriſtiani damnantur, atque eius ſectæ ſtatum eſſe à deo oſtenderit, iis quidem rationibus, quas haud ſanè quiſquam reuincere poterit: ſi modo ſophiſtarum commentis relictis, nihil enim eſt quod verbo redargui non poſſit, in rei ſimplicitate verſetur, quomodo ſcilicet nos formam veritatis conſtituimus. Atque ex hoc loco perorandum fuiſſet, niſi nonullorum contumacia conſtaret, nobis aliud ex incredulitate negocium faceſſens. Nam cùm ipſi ex diuturno iam commercio cum Chriſtianis perſuadeantur, & vi quodammodo cogantur confiteri talem ſectam bonam eſſe, & bonorum ſtudioſam, attamen quale eſt incredulitatis ingenium, gloriam eius rei ad alios autores retorquere conantur: neque alia per Chriſtum decerni, quàm quæ olim à philoſophis inuenta diſputatáque ſint, oblatrant. reſtat igitur vt collationem eorum faciamus, quò certius appareat Chriſtianum dogma non ab homine pendere, neque ex homine propagatum, ſi tamen illud prius quæramus, Cùr ſi Chriſtianorum diſciplina eadem eſt, quæ & philoſophorum, non eodem quoque modo accipiatur. Debebat enim comparationis argumentum paria vtriſque facere: & qua licentia philoſophi vtuntur in docendis ſuis placitis, permittere quoque Chriſtianis: rurſus quæcúnque iubentur Chriſtiani philoſophos non excludere, vt illi quoque & ſacrificare, & per genium Cæſaris deierare cogerentur. quod ſi per feſtos Cæſarum dies pro foribus exornatis lucernas in meridie, quando lucente vera face ſolis, nullo opus eſt lumine, non inflammarent, fraudi perinde illis eſſet atque Chriſtianis: nimirùm lex illa iniqua quæ de æqualibus non æquabiliter promeretur. Quod ſi philoſophos dicas, ob eam cauſam impunè quæcúnque fari, quia deos veſtros non impugnant, neque Cæſarum maieſtatem lædunt, falſa penitus hæc eſt obiectio atque ridicula. nam quam vos potiſſimum ſectam probatis, multis ſuis ſcriptis & Latinis & Græcis omnem deorum cenſum penitus tollit, atque ea verborum libertate ſemper illi vtuntur, vt ne principibus quidem parcant in dicteriis cauillíſque ſuis: vos tamen tantum abeſt vt beſtiis, quomodo Chriſtianos, obiiciatis, vt ſalariis quoque aut conducatis, aut alatis, & poſitis ſtatuis famam illorum propagetis. Sed totum hoc odium (vt à principio dicebamus) nominis eſt non rei, quod à contraria ratione ſumitur. nam illud potius amandum fuerat quod maioris eſſet autoritatis & emolumenti. Per Chriſti ſiquidem nomen malos vobis dæmonas expellimus, quod per nullius philoſophorum non licet. neque id mirum, quum illi dæmonas pro diis habeant & venerentur: quod quum alij quamplurimi, tum Socrates ille teſtimonio Pythij Apollinis ſapiens iudicatus duobus comprobat argumentis. Nam quum dæmone quodam vteretur, nihil de ſe niſi ſecundum illam exceptionem promitte- F

A mittebat. Si per genium licebit. & in carcere gallinaceo fecit Æſculapio. In qua te non poſſum ſatis admirari & hominis & eius dei inconſtantiam: ille quum deos nullos eſſe diceret, Æſculapio tamen ſacrificauit: hic ſapientem iudicauit, qui ſua negatet numina.

In quantum odio flagrat veritas, in tantum qui eam ex fide præſtat, offendit. Qui autem adultetat & affectat, hoc maximè nomine gratiam pangit apud inſectatores veritatis, quia illuſores & corruptores. Mimicè philoſophi affectant veritatem, & affectando corrumpunt, vt qui gloriam captant. Chriſtiani eam neceſſario appetunt, & integrè præſtant, vt qui ſaluti ſuæ curant, adeò neque de conſcientia, neque de diſciplina, vt putatis, æquamur.

De eadem fidelia (vt aiunt) duos nunc Tertullianus parietes dealbat. Dum enim opponit, quæ ſit inter Chriſtianos & philoſophos differentia, rationem quoque aſſignat, quamobtem alteros gentes ament, alteros tanto odio perſequantur. Vetus quippe adagium eſt, Veritas odium parit: ita à contrario hypocriſis beneuolentiam, apud eos maximè qui voluptatibus implicati veritatem inſectantur. Hanc itaque Chriſtiani quum neceſſariò inquirant, ac pro viribus fideliter præſtent, id eſt ὑπέχωσι, neque diſſimulent vllo modo, vt qui ex ea ſalutem ſibi finem propoſuerint: Philoſophi contra veritatem tantiſper curent, quantum ad gloriam aſſequendam faciat, quo fine propoſito neceſſe habent a veritatis tenore in gratiam hominum d[illegible]are: manifeſtum fit, quamobrem Chriſtianos plerique hominum fugitent. Accedit etiam talem e[illegible] onem philoſophorum, vt quum videantur affectare veritatem, eo nomine & cauſa maiorem ſibi gratiam concilient apud homines, quàm ij qui liberè illudunt atque corrumpunt. Veritati igitur illi nomine abutentes, veluti mimi aliter re ipſa ſe habent. Quocirca alia

B eſt conſcientia Chriſtiano, alia philoſopho: & quum in fine vterque maximè differat, diſtare quoque diſciplinam neceſſe eſt.

176 Quid enim Thales ille princeps phyſicorum ſciſcitanti Crœſo de diuinitate certum renunciauit, commeatus deliberandi ſæpe fruſtratus? Deum quilibet opifex Chriſtianus & inuenit, & oſtendit, & exinde totum quod à Deo quæritur, re quoque aſſignat: 177 licet Plato affirmet factitatorem vniuerſitatis, neque inueniri facilem, & inuentum enarrari in omnes difficilem. 178 Cæterum ſi de pudicitia prouocemus, lego partem ſententiæ Atticæ in Socratem cotruptotem adoleſcentium pronunciatam. Sexum nec fœmineum mutat Chriſtianus. 179 Noui & Phrynen meretricem Diogenis ſupra recubantis ardorem ſubantem. 180 Audio & quendam Speuſippum de Platonis ſchola in adulterio periiſſe. Chriſtianus vxori ſuæ ſoli maſculus naſcitur. 181 Democritus excæcando ſemetipſum, quod mulieres ſine concupiſcentia aſpicere non poſſet, & doleret, ſi non eſſet potitus, incontinentiam emendatione profitetur. At Chriſtianus ſaluis oculis fœminam videt, animo aduerſus libidinem cæcus eſt. Si de probitate defendam, ecce lutulentis pedibus 182 Diogenes ſuperbos Platonis thoros alia ſuperbia deculcat: Chriſtianus nec in pauperem ſuperbit. Si de modeſtia certem, 183 ecce Pythagoras apud Thyrios, Zeno apud Prienenſes tyrannidem affectant: Chriſtianus vero nec ædilitatem. Si de æquanimitate congrediar, 184 Lycurgus apocartereſin optauit, quod leges eius Lacones

C emendaſſent: Chriſtianus etiam damnatus gratias agit. Si de fide comparem, Anaxagoras depoſitum hoſtibus denegauit: Chriſtianus etiam extra fidelis vocatur. Si de ſimplicitate conſiſtam, 185 Ariſtoteles familiarem ſuum Hermiam turpiter loco excedere fecit: Chriſtianus nec inimicum ſuum lædit. Idem Ariſtoteles tam turpiter Alexandro regendo potius adulatur, quàm 186 Plato à Dionyſio ventris gratia venditatur. 187 Ariſtippus in purpura ſub magna grauitatis ſuperficie nepotatur. & 188 Hippias dum ciuitati inſidias diſponit, occiditur. hoc pro ſuis omni atrocitate diſſipatis, nemo vnquam Chriſtianus tentauit.

Poſt totius ſummæ breuem comparationem ad partes deſcendit. & quid primò differat in theologia, quæ totius philoſophiæ ſcopus eſt & finis, diſciplina philoſophorum à Chriſtiana exemplo Thaletis demonſtrat. nihil enim philoſophi de deo certi proferre auſi ſunt, vix per negationem edocentes quod cum affirmatione vulgaris quilibet Chriſtianus commonſtrare poteſt. Deinde partes eius philoſophiæ, quæ ad mores pertinet, examinans, exemplis per virtutis capita productis admonet, quam negligentiores ſemper illi fuerint & incontinentiores, quam Chriſtiani, qui multò arctioribus circunſtantiis virtutem circumſcribentes ſibi melius imperare, atque affectus omnes ſedare didicerunt.

189 Sed dicet aliquis, etiam de noſtris excedere quoſdam à regula diſciplinæ, deſinunt tum Chriſtiani haberi penes nos, philoſophi vero illi cum talibus factis in nomine & in honore ſapientiæ perſeuerant. Quid adeo ſimile philoſophus & Chriſtianus, Græ-

ciæ? diſcipulus & Cœli? famæ negociator & vitæ? verborum & factorum operator? rerum D
ædificator & deſtructor? amicus & inimicus erroris? veritatis interpolator & integra-
XLVII. tor? furator eius & cuſtos. [[590] Antiquior omnibus ni fallor? & hoc mihi proficit antiqui-
tas præſtructa diuinæ litteraturæ, quo facilè credatur theſaurum eam fuiſſe poſteriori cui-
que ſapientiæ. Et ſi non onus iam voluminis temperarem, etiam excurrerem in hanc quo-
que probationem. Quis poëtarum, quis ſophiſtarum, qui non omninò de prophetarum
fonte potauerit? inde igitur philoſophi ſitim ingenij ſui rigauerunt, vt quæ de noſtris ha-
bent, ea nos cõparent illis. [591] inde opinor & à quibuſdã philoſophia quoque eiecta eſt,
à Thebanis dico, à Spartiatis, & Argiuis, dum noſtra conantur, & homines gloriæ (vt dixi-
mus) & eloquentiæ ſolius libidinoſi, ſi quid in ſanctis ſcripturis offenderunt digeſtis,
pro inſtituto curioſitatis ad propria opera verterunt, neque ſatis credentes diuina eſſe,
quo minus interpolarent, neque ſatis intelligentes, vt adhuc tunc ſubnubila, etiam ipſis
Iudæis obumbrata quorum propria videbantur. Nam & ſi qua ſimplicitas erat veritatis,
eo magis ſcrupuloſitas humana fidem aſpernata mutabat, per quod incertum miſcuerunt
etiam quod inuenerant certum. Inuentum enim ſolummodo Deum non vt inuene-
rant, diſputauerunt, [592] vt & de qualitate & de natura eius & de ſede diſceptent. Alij in-
corporalem aſſeuerant, alij corporalem vt tam Platonici quàm Stoici: alij ex atomis, alij
ex numeris, ſicut Epicurus & Pythagoras, alij ex igne, qualiter Heracleto viſum eſt. Et
[593] platonici quidem curantem rerum; contra Epicurei ocioſum & inexercitum, & vt ita
dixerim, neminem humanis rebus; poſitum vero extra mundum Stoici, qui figuli modo E
extrinſecus torqueat molem hanc; intra mundum Platonici, qui gubernatoris exemplo
intra illud maneat, quod regat. [594] Sic & de ipſo mundo natus innatúſve ſit, deceſſurus
manſurúſve ſit, variant. [595] Sic & de animæ ſtatu, quam alij diuinam & æternam, alij diſ-
ſolubilem contendunt, vt quis ſenſit, ita intulit aut reformauit. Nec mirum ſi vetus in-
ſtrumentum ingenia philoſophorum interuerterunt. Ex [596] horum ſemine & noſtram
hanc nouitiolam paraturam viri quidam ſuis opinionibus ad philoſophicas ſententias
adulterauerunt, & de vna via obliquos multos tramites & inextricabiles ſciderunt. Quod
ideo ſuggeſſerim, ne cui nota varietas ſectæ huius, in hoc quoque nos philoſophis adæ-
quare videatur & ex varietate defenſionum iudicet veritatem.

Ex neceſſaria anthypophora propoſitum magis ſuum corroborat; nam obiicere ſtatim aliquis po-
terat, non ideo diſſimilem eſſe philoſophum à Chriſtiano, quia nonnulli ex philoſophis temperantiam
aut probitatem quam tradunt ſeruare nequiuerint: nam & hoc ipſum in ſecta etiam Chriſtiana euenit,
vt fiant apoſtatæ. Verum hoc, inquit, eſt, ſed ratio diuerſa ſuccedit. Philoſophus enim licet aberrarit,
eius nominis autoritatem non amittit. Diogenes enim Zeno & Ariſtoteles inter principes philoſopho-
rum nihilominus habentur, Chriſtianus vero ſimulac à diſciplina declinat, ex albo Chriſtianorum era-
ditur: neque vllo modo eo dignatur nomine aut cenſu. Sed definitas rei partes percurramus, iam pro-
fecto parebit, quàm non poſſint inter ſe comparari. Diſcipulus nempe Græciæ & hominum philoſo-
phus eſt, at Chriſtianus cœli & dei philoſophus totum ſe ad famam comparandam dirigit, Chriſtia-
nus vt honeſtè viuat: ille verbo tenus laudabilis, hic etiam factis: ille ſuis placitis religione ſublata ne-
ſciens principibus ſeruire coniurat contra res humanas diſſipátque concilia, huic nihil eſt antiquius F
quàm mutua charitate omnia ſimul deuincta conſeruare. alter porrò quum in vniuerſa natura proui-
dentiam videat, ſuis tamen ſophiſmatis in errore verſari contendit, alter ſua ſimplicitate errorem quàm
maximè poteſt abigit à ſe: alter interpolat fucoque veritatem commendat, id eſt elegantia tantum ver-
borum & ſyllogiſmis, alter exprimit ipſa re. Præter hæc tantum philoſopus à Chriſtiano differt, quan-
tum is qui furatur & veritatem quaſi precario tenet, ab eo qui ſuo antiquo iure ac mancipio ſemper
poſſedit. Omnia ſiquidem Moſeos geſta & ſcripta, aliorum monumentis præcedunt, vt nemini du-
bium ſit, illa fuiſſe fontem, vnde poſteriores naturali diſcendi ſtudio ſatisfacientes præcepta ſapientiæ
elicerent. Quam rem ſi longius, non tam apologia quàm volumen ipſum ad iuſtam magnitudinem
congeſtum euagari poſſet, facilè comprobarem. Præoccupatione tamen hac ſummatim percurrit eam
rem Tertullianus. Quis enim eſt, inquit, poëtarum ſophiſtarúmve qui prophetarum noſtrorum com-
mentaria non legerit? quanto magis philoſophi, qui pro rerum inueſtigatione totum orbem terra-
rum peragrarunt antiquiſſima omnium monumenta perſcrutati. Atqui vnde originem mundi, cogni-
tionem dei animorúmque & aliarum rerum notitiam commodius accipere potuerunt, quàm ex He-
bræa gente? ita nimirum hoc illi ſibi vſurparunt, vt iam comparatio quæcunque ea ſit, non aliun-
de prodeat, quàm quòd noſtra recognoſcuntur in illis, qui dum crederent de ſtercore gemmas ſi-
bi eruere, erutas potius gemmas ſuo lenocinio deturparunt, ita vt nonnulli populi videntes tali phi-
loſophia homines, à cultu deorum, id eſt à fundamento omnium virtutum auerti, ſcholas illorum eie-
cerint, neque id mirum, ſi eorum rationem ſecum quiſque reuoluat. Homines enim ij fuerunt, quorum
pleriqque gloriæ tantum ſtudentes ſatis ſibi feciſſe videbantur, ſi quæ alioqui ſacra, ſed ab inconcinna
quadam

A quadam & indiligenti curioſitate digeſta, ſua elegantia veluti mangones oblinirent, quando nec illa ſatis crederent, neque intelligerent, vt quæ ſublimia eo quoque tempore eſſent, vt nunc vel ipſis Iudæis, quibus ſcripta viderentur obſcura. Fecit etiam vt homines curioſi illa maiori ex parte commutarent ſimplicitas quædam, qua tota ſacraſcriptura deducitur, ignari omnia illic à ſpiritu ſancto dictata referri & quidem rethorica lex præſcribit, vt in dictatis recitandis puta ſit ſimpléxque oratio, neque vllum figuræ genus interponatur: licet ſimpliciter etiam de Deo tanquam manifeſto loquatur, de condito orbe, & de animorum immortalitate, in quibus philoſophi non contenti quod ſit quicque nouiſſe, dum volunt propter quid illud inueſtigare, mentes omnium perturbant: quemadmodum videre eſt in his opinionibus rerum quæ diuinum quid præ ſe ferunt: tam illæ diuerſæ ſunt inter ſe, quàm incertæ & inutiles. quod à ſimili quoque confirmatur. Quid enim, inquit, mirũ tam longo intercedente tempore, ſi homines ſuis commentis vetus inſtrumentum confuderunt, quum & noſtra hac tempeſtate illud quod nouum nobis parauimus ſuis ſophiſmatis in plures hæreſes ſcindere conentur, dum de carne Chriſti diſputant, an ægritudinibus obnoxia, an phantaſma fuerit: num illi cum patre æqua poteſtas, atque alia eiuſmodi, quæ inſtigante diabolo homines humanæ ſapientiæ proponunt, vt his diſceptationibus permixta veritatis ſimplicitas inter fabuloſa ſcripta connumeretur, & fides infringatur.

Expeditè autem præſcribimus adulteris noſtris, illam eſſe regulam veritatis quæ veniat a Chriſto, [597] tranſmiſſa per comites ipſius, quibus aliquanto poſteriores diuerſi iſti commentatores probabuntur. Omnia aduerſus veritatem de ipſa veritate conſtructa ſunt, operantibus æmulationem iſtam ſpiritibus erroris. Ab iis adulteria huiuſmodi ſalutaris diſciplinæ ſuborta, ab his quædam etiam fabulæ immiſſæ, quæ diſſimilitudine fi-
B dem infirmarent veritatis, [598] vel eam ſibi potius euincerent: vt quis ideo non putet Chriſtianis credendum, quia nec poetis, nec philoſophis. Vel ideo magis poëtis & philoſophis exiſtimet credendum, quia non Chriſtianis. Itaque & ridemur Deum prædicantes iudicaturum. Sic enim & poetæ & philoſophi [599] tribunal apud inferos po- *Math. 25*
nunt. Si gehennam comminemur, quæ eſt ignis arcani ſubterraneus ad pœnam the- *Math. 5.*
ſaurus, proinde decachinnamur. [600] Sic enim & Pyriphlegethon apud mortuos amnis *Gen 2.*
eſt. Et ſi [601] paradiſum nominemus, locum diuinæ amœnitatis recipiendis ſanctorum ſpiritibus deſtinatum, maceria quadam igneæ illius Zonæ à notitia orbis communis ſegregatum, [602] Elyſij campi fidem occupauerunt. Vnde hæc ([603] oro vos) philoſophis aut poëtis tam conſimilia? non niſi de noſtris ſacramentis. ſi de noſtris ſacramentis vt de prioribus. Ergo fideliora ſunt noſtra, magiſque credenda, quorum imagines quoque fidem inueniunt. Si de ſuis ſenſibus, iam erga ſacramenta noſtra imagines poſteriorum habebuntur, quod rerum forma non ſuſtinet. nunquam enim corpus vmbra, aut veritatem imago præcedit. [[604] Age iam ſi qui philoſophus affirmet, vt ait [605] Laberius, de ſen- XLVIII.
tentia [606] Pythagoræ, hominem fieri ex mulo, colubrum ex muliere, & in eam opinionem omnia argumenta eloquij virtute diſtorſerit, nonne conſenſum mouebit, & fidem infiget etiam ab animalibus abſtinendi? propterea perſuaſum quis hoc habeat, ne fortè bubulam de aliquo proauo ſuo obſonet. At enim Chriſtianus ſi de homine hominem, [607] ipſumq;
C de Caio Caium reducere repromittat, lapidibus magis, nec ſaltem cædibus a populo exigetur. Si quæcunque ratio præeſt animarum humanarum reciprocandarum in corpora, cur non in eandem ſubſtantiam redeant, quum hoc ſit reſtitui, id eſſe quod fuerat? Iam non ipſæ ſunt quæ fuerant, quia non potuerunt eſſe quod non erant, niſi deſinant eſſe quod fuerant. Multis etiam locis ex ocio opus erit, ſi velimus ad hanc partem laſciuire. Quis inquam beſtiam reformari vidit? Sed de noſtra magis defenſione, qui proponimus, multo vtique dignius, credi hominem ex homine reditutum, quemlibet pro quolibet, dum hominem. [608] Vt eadem qualitas animę in eandem reſtauretur conditionem, & ſi non effigiem. Certe quia ratio reſtitutionis deſtinatio iudicij eſt, eo quod omnino de iudicio dei pati debent, neceſſario idem ipſe qui fuerat exhibebitur, vt boni ſeu contrarij meriti iudicium à deo referat. Ideóque repręſentabuntur, & corpora, [609] quia neque pati quicquam poteſt anima ſola ſine ſtabili materia, id eſt carne: & quod omnino de iudicio Dei pati debent animæ non ſine carne meruerunt, intra quam omnia egerunt.

Edictum omnibus eccleſiis proponendum. Sed ne quis, inquit, hac in varietate veritatis adulteratæ confiſus verè ſibi videatur ſuas inſtructiones defendere, illud pro comperto habeat, Chriſtianorum eccleſiam nullam aliam regulam veritatis admittere, quàm quæ à Chriſto nobis eſt per ſuos diſcipulos tradita, à quibus iſtos hæreſiarchas & tempore & ſcientia poſteriores aberrare docebimus, cum aduerſus Marcionem, Hermogenẽ, Praxeam, & alios ſtylum perſtringemus. VEL IDEO magis poëtis.

Correctio. Laborat ſpiritus erroris, vt in quibus poëtæ, philoſophi Chriſtianíque conueniunt, eadem D æſtimatione accipiantur. Succedit hoc cumulate, tanto pleríque odio in Chriſtianos feruntur, quilibet ſcriptor modo Chriſtianus non ſit, magis probatur, quàm ſi Chriſtianus eadem ratione referat probabiliori. Nam ſi de vniuerſali illo iudicio, quando iudicabit Chriſtus humanum genus, meminerimus: ſi infernum ignis fornacem, in quo ſcelerati diſtorquentur, prædicemus: ſi contra paradiſum locum beatis ſanctiſque deſtinatum, ignea ſpe munitum proferamus in medium, multo omnia hæc derident cachinnanturque gentes, magis quàm id genus multa quæ apud alios auctores lectitantes decantant: quaſi hæc de ſuis ſenſibus philoſophi habeant tanquam priores, nos vero tanquam poſteriores imitemur illos, verum quanto noſtra monumenta antiquiora ſunt illis, tanto maiorem fidem cuique facere deberent. niſi forte ita ſeſe res habeat, vt vmbra potius quàm corpus eſſe poſſit, & exemplaria præſtent veris rebus. Sed præcipue mortuorum reſurrectionem ſubſannant, quaſi tale myſterium penitus inauditum ſit, neque id vllo modo natura permittat. At vero metempſychoſis illa Pythagoreorum, quam Laberius veſter tanto verborum apparatu exornat, affirmans homines ex mulo aut ex boue fieri, & è contra, ita vt cauendum ſit, ne dum quis animalium carne veſcatur, de proauo ſuo comedat, nonne magis à vero diſtare videtur, quam quemadmodum Chriſtiani dicunt, hominem repuni ex homine? Et de Caio, verbi cauſa, eundem Caium refici? ideo tamen Pythagorici celebrantur, Chriſtiani lapidibus (ſi non etiam cædibus) expetuntur. At ſi animas hinc illuc reciprocare libenter auditis, nunne facilius concedere debetis, vt in eadem ſubſtantiam reſtituantur? id verò cur in corporibus magis abſurdum videri poteſt, quàm in ipſis animis, quas qui conſiderat, quid ipſæ nunc ſint, videbit iam non eſſe id quod fuerant. nam quum omnis motus deturbandi vim habeat, expellatur neceſſe eſt quod ante erat, quum noua forma inducitur. & quod ſemel factum concedimus, iterum fieri quid mirum? Sed ſi velimus totam hanc ſententiam Pythagoræ luxuriante oratione explicare, quàm falſum ſit vt quis E poſſit in aliquam temere beſtiam transformari, multis argumentorum locis maiorique ocio opus ſit. Sed hæc alij, nos de noſtris placitis, vt verioribus & quæ magis conuenientia repromittant. Nam quum ad thronum dei omnes cogendi ſint, vt ratione quiſque ſuarum actionum reddita mercedem ſuam recipiat, ratio videtur exigere, vt corporum reſurrectio præcedat, vt in quo velut inſtrumento operata eſt anima iudicetur. Altera eſt etiam cauſa, à poſterioribus theologis damnata, merito fortaſſe, ſed idcirco Tertulliani ſcripta refugienda non cenſeo, tanquam ab orthodoxa fide aliena. Eo ſiquidem tempore quum fides Chriſtiana ita exagitaretur, vt radices altius adigere non poſſet, in his tantum quæ maxima erant occupabatur, neque ſe vndique expolire, aut omnes ſuas partes perſcrutari poterat: vnde ſæpius factum eſt, vt cum his quæ pro certis non erant determinata, naturalem philoſophiam coniungere non vereretur. Quæ quum animam expertem ponat iniuriarum, & pœna ſceleribus puniendis conſtituta ſit, neceſſarium videbatur, vt ſuæ illa priori materiæ copularetur ad ſenſum doloris reſumendum.

Sed quo modo, inquis, diſſoluta materia exhiberi poteſt? Conſidera temetipſum ô homo, & fidem rei inuenies. Recogita quid fueris, antequam eſſes, vtique nihil. meminiſſes enim ſi quid fuiſſes. Qui ergo nihil fueras prius quàm eſſes, [610] idem nihil factus quum eſſe deſieris: cur non poſſis eſſe rurſus de nihilo eiuſdem authoris voluntate, qui te voluit eſſe de nihilo? Quid noui tibi eueniet? qui non eras, factus es: quum iterum non eris, fies. Redde ſi potes rationem qua factus es, & tunc require qua fies. Et tamen facilius vtique fies, quod fuiſti aliquando, quia æque non difficile factus es quod nunquam fuiſti aliquando. F Dubitatur credo de dei viribus, qui tantum corpus hoc mundi de eo quod non fuerat non minus quam de morte vacationis & inanitatis impoſuit animatum ſpiritu omnium animarum animatore, ſignatum & ipſum humanæ reſurrectionis exemplum in teſtimonium vobis. Lux quotidie interfecta reſplendet, & tenebræ pari vice decedendo ſuccedunt, ſidera defuncta viueſcunt, tempora vbi finiuntur, incipiunt, fructus conſummantur & redeunt. Certè ſemina non niſi corrupta & diſſoluta fœcundius ſurgunt, omnia pereundo ſeruantur, omnia de interitu reformantur. Tu homo tantum nomen, [611] ſi intelligas te, vel de titulo Pythiæ diſcens, dominus omnium morientium & reſurgentium, ad hoc morieris, vt pereas? Vbicunque reſolutus fueris, quæcunque te materia deſtruxerit, hauſerit, aboleuerit, in nihilum prodegerit, reddet te. Eius eſt nihilum ipſum, cuius & totum.

Argumenta hæc à naturalibus rebus ſumpta, quibus inſinuare corporum reſtitutionem Tertullianus conatur, videbuntur iis qui in fidei Chriſtianæ baſi iam reſideot, aut nulla eſſe aut friuola: ſed ij meminerint quibus cùm res agitur, eſſe gentes pleráſque Epicureas, quæ tantum aberant vt robuſtiſſimum cibum conficerent, vt vix fidei noſtræ lac exugerent. paulatim itaque procedendum fuit, & quæ comparari alioqui non poſſunt, in comparationem committere, vt fides apud ignaros myſteriorum dei, aliquo rationis inuolucro protenderetur. Si ergo, inquit, tuam priorem conditionem animaduertas, mecúmque tecum reuoluas, nihil fuiſſe prius quàm factus es, multo facilius eſſe putabis, poſtquam reſolutus es, iterum vt prodeas in vitam. Neque tu mihi obiicias, Sol & homo faciunt hominem, &c. nam qua tu es, non à proximis cauſis ſumo, ſed ad primum autorem te reuoco, qui & ſolem & hominum

A minum ſeminarium fecit, & naturæ chaos illud almo ſuo ſpiritu non tantùm ab inanitate vindicauit, ſed & animauit etiam: poſtremo ſuo tempore mortuus ipſum ſibi corpus excitauit ad vitam, vt propoſito nobis tali teſtimonio, ſpem certam ex tantis mortuorum primitiis amplecteremur, habitum ex priuatione poſſe reponi. Quòd ſi de veſtri Epicuri ſententia ſolem ignéſque cœleſtes quotidiè extingui & accendi naturali quodam concurſu putatis? quid adeò mirum, ſi idem nobis quoque euenturum ex volũtate authoris ipſius naturæ dicamus, apud quam multò quidem minoris ſunt fructus, quos per anni tẽpeſtates terra ex corruptione ſeminis excitat pulchriores, quàm cuius cauſa illi ſunt: homo qui quùm vel teſtimonio veſtri Apollinis dominus omnium ſit, haud veriſimile eſt, vt ille hac prærogatiua defraudetur, atque ita pereat, vt non ſuo tempore reſurgat.

Ergo, inquitis, ſemper moriendum erit, & ſemper reſurgendum. Si ita rerum dominus deſtinaſſet, ingratis experireris conditionis tuæ legem. At nunc non aliter deſtinauit quàm prædicauit. Quæ ratio vniuerſitatem ex diuerſitate compoſuit, vt omnia æmulis ſubſtantiis ſub vnitate conſtarent ex vacuo & ſolido, ex animali & inanimali, ex comprehenſibili & incomprehenſibili, ex luce & tenebris, ex ipſa vita & morte: eadem æuum quoque ita deſtinata ac diſtincta conditione conſeruit, vt prima hæc pars ab exordio rerum quam incolimus, temporali ætate ad finem defluat: ſequens verò quam expectamus, in infinitam æternitatem propagetur. Quùm ergo finis & limes medius, qui interhiat adfuerit, vt etiam mundi ipſius ſpecies transferatur æquè temporalis, quæ illi diſpoſitioni æternitatis aulæi vice oppanſa eſt: tunc reſtituetur omne humanum genus ad expungendum quod in iſto æuo boni ſeu mali meruit, & exinde pendendum im-
B menſam æternitatis perpetuitatem. Ideóque nec mors iam, nec rurſus ac rurſus reſurrectio, ſed erimus iidem qui nunc, nec alij poſt. Dei quidem cultores apud Deum ſemper, ſuperinduti ſubſtantia propria æternitatis. Profani verò & qui non integri ad Deum, in pœna æquè iugis ignis, habentis ex ipſa natura eius diuinam ſcilicet ſubminiſtrationem incorruptibilitatis. Nouerunt & philoſophi diuerſitatem arcani & publici ignis: ita longè alius eſt qui vſui humano, alius qui iudicio Dei apparet, ſiue de cœlo fulmina ſtringens, ſiue de terra per vertices montium eructans. Non enim abſumit quod exurit, ſed dum erogat, reparat: adeò manent montes ſemper ardentes, & qui de cœlo tangitur, ſaluus eſt, vt nullo iam igni decinereſcat. & hoc erit teſtimonium ignis æterni, hoc exemplum iugis iudicij, pœnam nutrientis: Montes vruntur & durant, quid nocentes & Dei hoſtes?

Hæc adiungit, ne quis exemplis ſuperioribus perſuaſus, vices quoque perpetuas in hominibus eſſe putaret, præſertim neſcius œconomiæ noſtri Dei, qui ſolus eſt in his rerum conſtitutionibus conſulendus. Nam ſi libuiſſet ei, vt tu quoque totidem vices obires, ne tu tibi ſapias, velis nolis experireris. Sed ex alto ſuo conſilio, quod à ſeculo abſconditum, hoc tempore nobis per filium ſuum reuelauit, ſemel hoc in homine fore decreuit. Ea etenim ratio & logos, quod alij verbum & ſermonem vocant, quæ ex voluntate patris hoc vnum veluti corpus ſyſtemáque naturæ ex elementis inter ſe quaſi de primis ſemper partibus decertantibus condidit, eadem æuum æternitatis menſuram ita diſtinxit, vt
C tota ea pars quæ iudicium præceſſerit, tempore certo delata claudatur, reliqua perpetuo ſemper ſtatu gaudeat. Quando igitur id quod ſupereſt, prioris fuerit exantlatum, & cœlum ipſum totáque hæc natura exuta vices fluxuſque temporarios, ſpeciem induet æternitatis, & humanum genus ad æternitatem quoque inſtauratum liberum ab omnibus, quibus nunc conficitur ægritudinibus, aut perpetuò cum Chriſto gaudebit in excelſis, aut cum malis dæmonibus torquebitur apud inferos in gehenna, cui non defore materiam & philoſophorum rationes, & plurima incendia in natura vobis probare poſſunt.

Hæ ſunt quæ in nobis ſolis præſumptiones vocantur, in philoſophis & poëtis ſum- XLIX.
mæ ſcientiæ & inſignia ingenia. Illi prudentes, nos inepti. Illi honorandi, nos irridendi, immò eò amplius & puniendi. Falſa nunc ſint quæ tuemur, & meritò præſumptiones, attamen neceſſaria: inepta, attamen vtilia: ſiquidem meliores fieri coguntur qui eis credunt metu æterni ſupplicij & ſpe æterni refrigerij. Itaque non expedit falſa dici, nec inepta haberi, & expedit vera præſumi: nullo titullo damnari licet, quæ proſunt omninò. In vobis itaque præſumptio eſt hæc ipſa, quę damnat vtilia, proinde nec inepta eſſe poſſunt. Certè & ſi falſa & inepta, nulli tamen noxia. nam & multis aliis ſimilia, quibus nullas pœnas irrogatis, vanis & fabuloſis inaccuſatis & impunitis, vt innoxiis. Sed in eiuſmodi error ſi vtique irriſioni iudicandum eſt, non gladiis & ignibus, & crucibus, & beſtiis. De qua iniquitate ſæuitiæ non modò cæcum hoc vulgus exultat & inſultat, ſed & quidam veſtrûm, qui-

bus fauor vulgi de iniquitate captatur,gloriantur. quaſi non totum quod in nos poteſtis, D
noſtrum ſit arbitrium.Certè ſi velim Chriſtianus ſum,tunc ergo me damnabis, ſi damnanari velim. quum verò quod in me potes, niſi velim, non potes, iam meæ voluntatis eſt quod potes, non tuæ poteſtatis. Proinde & vulgus vanè de noſtra vexatione gaudet,proinde & noſtrum eſt gaudium, quod ſibi vindicant,qui malumus damnari quàm à deo excidere.contrà illi qui nos oderunt, dolere non gaudere debebant, conſecutis nobis quod eligimus.

Quum multis hactenus argumentis,tum in hoc comparationis loco veriſſimum illud eſſe cognouimus, ἑνὸς ἀτόπου δοθέντος, τἆλλα συμβαίνει. Quum enim aliquid homines ſemel oderint, nulla aliqua ratione coacti,nulla iam hoc ex parte commendare poſſe videotur,licet ab aliis non diuerſum imò eiuſdem notæ. Si philoſophus,ſi poëta aliquis de conſtitutione mundi,de animis, de inferis meminerit,mirum quàm hæc penſitentur celebrentúrque,quaſi à certa ratione proficiſcantur.Si verò Chriſtianus eadem pertentet ex εὐδοκίας τε καὶ οἰκονομίας. Dei, inanes conceptus habentur & inepti. quum tamen ſi quid à fine commendandum eſt,vtilia hæc & neceſſaria ſint hominibus,vt quæ duo calcaria,ſpem ſcilicet & metum exacuant.Sed vide iniquitatem.Eſto,ſint falſa, & inepta, quia tamen innoxia, nullis eſſe fraudi debebant,quomodo cum aliis de iiſdem rebus ſæpius actum eſt, quorum nullus reus, nullus factus eſt noxius.Amplius inepta irrideantur,non ſæuiſſimis carnificinis expendantur.In qua re haud ego amplius vulgus inſipiens,ſed vos iudices ſatis mirari non poſſum. nullo quidem iure,ſed graui quadam ambitione perculſos,ita de noſtris tormentis gloriari, quaſi eius rei cauſa à vobis tota ſit, & in manibus veſtris:an neſcitis in voluntate cuiuſque poſitum ſectari Chriſtum,aut negligere:atque ita iudicium veſtrum aut ſubire aut declinare poſſe? Euenit nobis quod optamus dum cruciamur.quòd ſi nos inimicorum loco cenſetis,gloria hæc veſtra & gaudiũ,dedecus potius vobis & ingens dolor habendus eſt,quando veſtra opera votorum ſuorum compotes fiant inimici veſtri.

[617] Ergo,inquiris,cur quærimini quod vos inſequamur,ſi pati vultis,cùm diligere debeatis per quos patimini quod vultis. planè volumus pati : verùm eo more quo & bellum miles. Nemo quippe libens patitur, cùm & trepidare & periclitari ſit neceſſe, tamen & præliatur omnibus viribus,& vincens in prælio gaudet,qui de prælio querebatur, quia & gloriam conſequitur & prædam. Prælium eſt nobis quod prouocamur ad tribunalia,vt illic ſub diſcrimine capitis pro veritate certemus. Victoria eſt autem pro quo certaueris obtinere. Ea victoria habet & gloriam placendi deo,& prædam viuendi in æternum. [618] Sed obducimur certè cùm obtinuimus : ergo vicimus, cùm occidimur : denique euadimus,cùm obducimur. Licet nunc [619] ſarmenticios & ſemarios appelletis, quia ad ſtipitem dimidij axis reuincti ſarmentorum ambitu exurimur.Hic eſt habitus victoriæ noſtræ, [620] hæc palmata veſtis,tali curru triumphamus.meritò itaque victis non placemus.propterea enim deſperati & perditi exiſtimamur.ſed hæc deſperatio & perditio penes vos in cauſa gloriæ & famæ, vexillum virtutis extollunt. [621] Mutius dextram ſuam libens in ara reliquit.O ſublimitas animi.Empedocles totum ſeſe Catanenſium Etneis incendiis donauit, ô vigor mentis. [622] Aliqua Carthaginis conditrix rogo ſe ſecundum matrimonium dedit,ô præconium caſtitatis. Regulus ne vnus pro multis hoſtibus viueret toto corpore cruces F
patitur.ô virum fortem,& in captiuitate victorem. [623] Anaxarchus quùm in exitium ptiſſanæ pilo contunderetur,Tunde,tunde,aiebat,Anaxarchi follem.Anaxarchum enim non tundis.ô philoſophi magnanimitatem, qui tali de ſuo exitu etiam iocabatur. Omitto eos qui cum gladio proprio alióue genere mortis mitiore de laude pepigerunt. Ecce enim & tormentorum certamina coronantur à vobis. [624] Attica meretrix carnifice iam fatigato, poſtremò linguam ſuam comeſtam in faciem tyranni ſæuientis expuit, vt expueret & vocem,ne coniuratos confiteri poſſet, ſi etiam victa voluiſſet. [625] Zeno Eleates conſultus à Dioniiſio,quidnam philoſophia præſtaret,quum reſpondiſſet,contemptum mortis impaſſibilis flagellis tyranni obiectus ſententiam ſuam ad mortem vſque ſignabat. [626] Certè Laconum flagella ſub oculis etiam hortantium propinquorum acerbata tantum honorem tolerantiæ domui conferunt,quantum ſanguinis fuderint. O gloriam licitam,quia humanam,cui nec præſumptio perdita, nec perſuaſio deſperata reputatur, in contemptu mortis,& atrocitatis omnimodæ, cui tantum pro patria, pro imperio, pro amicitia pati permiſſum eſt,quantum pro Deo non licet. & tamen illis omnibus & [627] ſtatuas defunditis,& imagines inſcribitis,& titulos inciditis in æternitatem, quantum de monumentis poteſtis:ſcilicet præſtatis & ipſi quodammodo mortuis reſurrectionem.hanc qui veram à Deo ſperat,ſi pro Deo patiatur,inſanus eſt.

Obie-

A Obiectioni reſpondet, qua gentes continuo Chriſtianis inſultabant, & totum huius apologiæ propoſitum diruebatur. Nam ſi per nos, inquiunt, voti compotes eſtis, quid tu tanto verborum apparatu vicem Chriſtianorum dolens de noſtra ſemper iniquitate quereris? ad quos Tertullianus, Homines, inquit, ſumus, atque eo ſenſu qui tormenta ſi fieri poſſit, naturaliter & quaſi milites ſtrenui refugiamus, qui ſi poſſint ſine puluere & ſudore pace potiri velint, alioqui iniurias propulſantes, pro Imperatore ſi ſit opus, vitam cum morte commutant. Quanquam ratio diuerſa eſt aliorum à noſtro prælio victoriáque. Alij enim eo conſilio militant, vt gloriam ſibi & patriæ comparent. noſtra verò gloria eſt placere deo, illi ex victoria ſpolia opéſque ſibi prædantur, nos vt in æternum viuamus. præterea illi abiguntur trahuntúrque captiui, ſi victoriam non obtinuerint, nos cùm obtinuimus: illi etiam victi occiduntur, nos victores, ac maximè tunc effugimus hoſtium manus cùm captiui circumducimur. Omnis verò veſter apparatus in tormenta, triumphum nobis ex victoria ſubornat, tantum abeſt vt veſtris conuiciis aut opinione moueamur, nos cum ſarmentarios ſemiſſarióſque & perditos homines deſperatíque conſilij dictitatis. Sed mirum quam iudicij examen ab amore & odio inuertatur. Putat amans decora vitia in amica, & vt ait ille, Cæſia Palladion eſt, næuoſa & lignea Dorcas, Paruula pumilio, &c. Contra in odioſo vitia vocantur, quæ in aliis maximæ virtutes. Vos itaque deuotionem animi & patientiam in tormentis, pro Deo vituperantes in Chriſtianis, in aliis quacunque de cauſa mirificè extollitis, vt quæ à fortitudine omnium excellentiſſima proficiſcantur: ita ſublimes animos non Romanorum tantum, ſed Græcorum, nec virorum ſolummodo, ſed etiam mulierum admirantes, & in ſermone laudatis, & memoriæ commendari curatis.

Sed hoc agite boni præſides, meliores multo apud populum, ſi illis Chriſtianos immolaueritis. Cruciate, torquete, damnate, atterite nos. probatio eſt enim innocentiæ noſtræ
B iniquitas veſtra. Ideo nos hæc pati, deus patitur. nam & proximè ad [608] lenonem damnando Chriſtianam potius quàm ad leonem, confeſſi eſtis labem pudicitiæ apud nos atrociorem omni pœna & omni morte reputari, nec [609] quicquam tamen proficit exquiſitior quæque crudelitas veſtra, illecebra eſt magis ſectæ. plures efficimur quoties metimur à vobis, ſemen eſt ſanguis Chriſtianorum. Multi apud vos ad tollerantiam doloris & mortis hortantur, vt [610] Cicero in Tuſculanis, vt Seneca in Fortuitis, vt [611] Dio genes, vt [612] Pyrrhon, vt Callinicus. [613] Nec tamen tantos inueniunt verba diſcipulos, quantos Chriſtiani factis docendo. Illa ipſa obſtinatio, quam exprobratis, magiſtra eſt. Quis enim non contemplatione eius concutitur, ad requirendum, quid intus in re ſit? Quis non vbi requiſiuit, accedit? vbi acceſſit, pati exoptat? vt totam dei gratiam redimat, vt [614] omnem veniam ab eo cōpenſatione ſanguinis ſui expediat? omnia enim huic operi delicta donātur. Inde eſt quod ibidem ſententiis veſtris gratias agimus vt eſt æmulatio diuinæ rei & humanæ, cùm damnamur à vobis, à Deo abſoluimur.

Conuerſio hæc vltimò loco ad antiſtites eo artificio referta eſt, vt nullibi ceſſet vllum verbum, ſed quod illis permittere videtur, ſua ironia deiiciat atque deturbet, dum cauſam quamobrem illi Chriſtianos damnent adducit, & ex ea re proferat effectus in contrariam partem: quæ omnia ſi quis rationis exiguæ particeps expendat, non modo iniquam Chriſtianorum vexationem videbit, ſed intempeſtiuam & à propoſito Imperatoris penitus alienam. potiſſima enim cauſa eſt, cur Chriſtiani damnentur, quia populo iudices ſatisfacere cupiunt, Succeſſus verò rei ſtare id pro Chriſtianis manifeſtè declarat. nam quo
C ſæuius cruciantur, eo probantur meliores: quantóque plures intereunt, tanto maior ſeges exereſcit. Admirātes ſiquidem homines patientiam eorum in tormentis (illecebra enim & delicium carnificina videtur talis ſectæ hominibus) cauſam eius rei requirunt, & requiſitam ita plerúnque amplectuntur, vt in eorum ſententiam conuolent, præſertim edocti humana hæc cum diuinis nequaquam congruere. Sed ea inter ſe veluti æmulatione pugnare, vt quod altera pars damnet, abſoluatur ab altera: atque ita oritur occaſio incrementi, ea ratio quę in exitium iuſtitiæ eſt comparata, vt ſatius ſit contra ſtimulum non calcitrare.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN

APOLOGETICVM.

1. PRo Chriſtianis.] *Iſtud in titulo huius libri adiecimus ex 1. Vatic. cod. præſertim conſentientibus Euſebio, Nicephoro, & Cedreno hiſt. Eccl. locis infra adductis T. 4. inter fragmenta Tertulliani, qui hunc citantes,* ἀπολογίαν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν *inſcribunt.*

CAP. I.

2. Si non licet vobis Romani Imperij Antiſtites.] *Caput hoc 1. pleríque MS. et exc. cod. inſcribunt:* De ignorantia in Chriſto Ieſu. *ſed Vatic. cod. alter clarius:* Quod religio Chriſtiana damnanda non ſit, niſi qualis ſit prius intelligatur. *Imitatur autem in hac veluti præfatione & poſtea frequenter Iuſtini Martyris Apologiam ad Antonin. Pium.* Antiſtites *verò appellat (inquit Franciſcus Zephyrus in ſuis quæ noſtris coniunximus ſcholiis) ipſos Pontifices, quorum auctoritas rem ſacram, ceremonias, omnem denique religionem admini-*

ſtrabat, in quibus interpretandis ſumma Reip. verſabatur, vnde & principes publici conſilij à Cicerone appellantur, & deorum immortalium antiſtites. Atqui inter hos etiam ipſos imperatores fuiſſe conſtat ex inſcriptionibus antiquis in quibus Pont. Max. vocantur.

3. In aperto & ædito.] Adſcripſit: ædito, Rhenanus 2. edit. ex Gorzienſi cod. vti teſtatur in ſcholiis, cui conſentiunt cateri omnes MS. codices,

4. Palam diſpicere.] Egnatius & 1. Vat. cod. deſpicere. Rhen. vbi ſupra & alter Vat. cod. deſcribere. ſed placet vulgata & aliorum MS. lectio.

5. Si ad hanc ſolam ſpeciem.] Iuriſconſ. ſermo (inquit Rhenanus) In aliis (inquit Zephyrus) iudiciorum formis, ne dicam ſpeciebus (quod etiam Cicero abhorruit) ſtudioſa eſt auctoritas veſtra in perſcrutanda iuſtitia norma, ne quis inſons opprimatur, neque plebis teſtimonium veretur. Sola hac qua ad Chriſtianos pertinet, neglecta penitus temere condemnatur à vobis. Dictum vero hoc eſt ex eadem figura qua Terent. Ad eam rem, inquit, ſi quis magiſtrum cepit improbum, id eſt ſuper eam rem.

6. Domeſticis indiciis nimis operata.] Pro: onerata, inquit Rhen. cui conſentiunt S. Banonis, Elnon. Puteani & 1. Vatic. MS. codices, debet ſcribi: operata. Nam quemadmodum auctores dicere ſolent operari ſacris, vocabant etiam operationes ipſa ſacrificia veteres, Acrone Grammatico teſte: ſic Tertullianus operari ſubinde cum datiuo conſtruit, pro inſiſtere & vacare. ita cap. 15. Cetera laſciuiæ ingenia, inquit, etiam voluptatibus veſtris per deorum dedecus operantur. Rurſum cap. 40. Balneis, inquit, & cauponis, & lupanaribus operati. Hic autem locus indicat Ethnicos conatos ab his qui familiariter cum Chriſtianis verſabantur, à famulis (inquam) & ancillis, inueſtigare & deprehendere crimina, de quibus noſtri infamabantur vulgo, vt in ipſas etiam eorum domos, in ipſas baſilicas & conuenticula nec opinantibus illis irruerent. Sed nihil vnquam deprehenſum eſt. hoc idem queritur cap. 7. Etiam domeſticis noſtris obſidemur, quotidie prodimur, in ipſis plurimum cœtibus & congregationibus noſtris opprimimur. Atqui de tormentis adhibitis vt flagitia illa de Chriſtianis ſerui comminiſcerentur vide Iuſtinum Martyrem Apol. 1. ad Senat. Roman. in Puteani etiam libro eſt; operata inſeſtatio ſectæ huius vocum ordine mutato vti ſupra domeſticis iudiciis, non indiciis, & infra, obſtruit veritati, omiſſa voce illa, viam. quam ineptos homines de ſuo adieciſſe iudicat Carrio. eſt enim obſtruere alicui phraſis Ictorum propria: & alioquo eadem vox tam iam repetitur.

7. Nihil illa, de cauſa ſua deprecatur.] Primus Zephyrus ſubſtituit: deprecaretur; ſed reſtituimus quod habent tam MS. omnes quam primi excuſi codices. Deprecari vero (inquit ille) eſt pro reo à iudice vel pro amico à principe viro veniam precari. Cicero ad Pontif. Amici illi eius te vno amico tecti, &c. Quibus autem verbis deprecatio fiat idem Cicero pro Ligario docet: Ignoſcite iudices, errauit, lapſus eſt, non putauit. ſi autem poſt hac, &c. Vox, illa, abeſt à libro manuſcripto omnium antiquiſſimo, qui apud Clariſſ. virum CL. Puteanum eſt.

8. Ceterum genus.] Ceterum (inquit Zephyrus) idem quod: vero, ſignificat differunt tantum conſtructione, illud enim ſemper præponitur hoc contra: perinde ac apud Græcos.

9. Qoid hic deperit legibus.] Sic MS. omnes & exc. ante Zephyr. qui legit: Quid hinc. Ex iiſdem MS. vocem Tertullianicam: quo, ſubſtituimus, pro, quod. Odium erga. Liber Puteani; odij. quod aperte verum cenſet Carrio. non enim cauſam odij reddit, ſed cauſam iniquitatis odij. item Chriſtianorum non Chriſtianum, habet idem liber. Mereretur.) ita repoſuimus ex Rhenano, omnes tamen libri, meretur. quod probat Carrio. vt ſit aduerſarij interrogantis an ſit iniquum odiſſe quod ignoretur, etiamſi res meretur odium: & antea ita diſtinguatur: etiamſi res meretur odium? vt in libro Puteani eſt. propterea oderint.) liber Puteani; oderunt. eleganter.

10. Qui retro oderant.] id eſt, antea & retroactis temporibus. In qua ſignificatione (inquit Zephyr.) apud ſuperiores latinos raro vſurpatum eſt. neque ideo minus eſt doctior qui ſuorum temporum verbis vtitur, cum aliis temporibus alia videmus in omni dialecto vſurpari. Sic Cicero nunquam dixit alioqui, pro quo interdum vſus eſt cæteroqui, num poſteri apud quos illud eſt frequens, ideo explodendi? Is qui toties alibi vſus eſt: antea, etiam hoc loco repetere poterat, ſed ſua tempeſtate retro occurrebat paſſimque audiebatur. Nec tamen auctoritate caret. nam multo ſuperior Papinius in ſua Soteria, Genus ipſe, inquit, ſuis præmiſſáque retro nobilitas, nec origo latet, &c.

11. Vtique de comperto.] Cum adſeueratione (inquit idem) legendum, quaſi dicat, non temerè neque de repente, ſed è re comperta ſibique perſpicua Chriſtiani ſiunt. Neque hac figura dicendi noua eſt, nam & Lucretius: de ſubito, Cicero de reliquo; deſcripto, frequenter vſus eſt. In illo quidem nimia temporum negligentia animaduertitur, ſi, remiſſius, legatur. Simul vt deſinunt, (vocem, vt, expungit Carrio: quod nec in libro Puteani ſit, & antiquiſſima locutio ſimul pro ſimul ac, vt apud Horatium Carminū lib. 1. od. 4. quo ſimul mearis, &c. exempla apud Plautum, Virgilium, Lucretium, Horatiū, & ipſum Ciceronem frequentia ſunt. ceſſent &c. liber Puteani; ceſſant & odiſſe.

12. Et ſunt tanti quāti.] Videtur (inquit idē) ſignificatū continuo ad numerū retuliſſe, qui per tot quot referri ſolet. Sed cum multitudinem ingētem qui ad Chriſtianiſmum quotidie magis confluebant exprimere ſignificantius vellet, quaſi ſtolos & agmina; non contentus diſcretis relationibus, continuis coniunctiſque vti voluit: quibus etiam ſumma multarum rerum concipitur. vt Cicero, Vnquam nullam vidi tantam concionem, quanta nunc veſtra eſt. Et: Quid eſt in terris commune tantum tantulúmue conſilium, quod non de meis rebus geſtis pulcherrimè iudicarit? Tanti igitur ſunt, perinde ac ſi dixiſſet, tanta eſt, eorum multitudo, quantam vos non præterit, ſed notatis, ac deploramini multa proclamatione dolentes ſub prætextu iuſtitiæ, & quaſi accepto detrimento obſideri orbem hac Chriſtiana religione, & ad hoc nomen omnes homines confugere, vt merito de Eccleſia Horatianum illud decantari poſſet:

Merſes profundo, pulcrior euenit;
Luctere, multa proruet integrum Cum laude victorem.

13. Denotamur.] Sic è MS. omnibus pro: denotantur, & paulò pòſt: hoc ipſo modo.) ipſo, abeſt à libro Puteani. mærent, pro mœrent. in Puteani eſt, merent.

14. Alicuius latentis boni.] Sic ex MS. & exc. cod. ante Zephyrum poſt quem perperam vbique: labentis, legitur. Ex iiſdem vtrobique licet, pro: libet etſi in Puteani poſterius eſt, liber. & : Hic tantum, pro: Sic. Ex MS. item omnibus humana curioſitas, pro: vrbana, ac

inmu-

inmuſicos, vocem Tertullianicam pro: non muſicos.

15. Anacharſis.] Laertius in eius vita: θαυμάζειν δὲ ἔφη πῶς τοῖς ἕλλησι ἀγωνίζονται μὲν οἱ τεχνῖται κρίνουσι δὲ οἱ μὴ τεχνῖται. Hoc eſt interprete Rhenano: Mirari autem ſe dixit quomodo apud Græcos artifices quidem certarent, verum iudicarent qui non eſſent artifices. Vide ſupra l. de Pall. num. 95.

16. Malunt neſcire.] Similiter ex MS. & excuſis prioribus reſtituι: Malunt, pro: malint, & proxima periodo: præformantur, pro: performantur. &: damnati, pro condemnati. Atqui: inquit, pro, inquiunt, Tertulliano vſitatum eſſe alicubi adnotat Rhenanus.

17. Vel fato vel aſtris imputant.] De aſtrologis latius Tom. 2. lib. de Idolol. vbi de illis ne loquendum quidem dicit. fato autem & aſtris nihil imputandum prolixe proſequuntur DD. Auguſt. de Ciuitat. Dei lib. 5. ab initio vſque ad c. 12. Chryſoſt. de prouid. Orat. 2. 3. 4. 5. & 6. Ambroſius hexam. l. 9. c. 4 Gregor. Nyſſ. Philoſ. l. 6. & latiſſimè omnium Euſebius de præpar. Euang. l. 6. c. 5. 6. 7. 8. & 9. vbi multa aduerſus fatum adfert teſtimonia tum ethnicorũ Oenomai l. de mal. artib. Diogeniani aduerſus Chryſippum & Alexandri Aphrodiſæi l. de fato; tum ſcriptorum Eccleſiaſticorum, Bardeſanis Syri dial. de fato ad Anton. Imperat. & Origenis in Geneſim. Qui idipſum paucis tractat. hom. 3 in Hierem. Quemadmodum etiam DD. Proſper lib. 1. de vocat. gentium. Hieron. in Iſai. c. 38. Prudent. aduerſus Symmachum l. 2. Epiphan. in Phariſ. & Iuſtinus Mart. Apolog. ad Anton. Cæſarem, ac Orat. aduerſus gentes: Minutius denique in Octauio. Ipſius etiam Tertull. fragmentum ex lib. de fato habes infra Tomo. 4.

18. Chriſtianus vero.] Ita MS. cod. & olim ex Gorzienſi cod. Rhen. pro eo quod poſtea iterum irrepſit: Chriſtianis. quemadmodum & paulopoſt: interrogatus, ex iiſdem MS. lego: naturalia mali: pro: naturam. etſi codex Puteani habet; natura alia mali. vt infra; quod hoc malum eſt cuius reis pro vulgato; quid hoc mali.

CAP. II.

19. Si certum eſt denique &c.] Caput 2. inſcribitur a pleriſque: contra inquiſitionem; ſed rectius in alt. Vat. cod. Peruerſitas quæ in damnandis & abſoluendis Chriſtianis obſeruatur, Atque etiam hoc argumentum ex Iuſtino ſumpſit.

20. Quodcunque dicimur.] Repoſuimus hoc ex MS. & priorib. exc. cod. pro; dicimus.

21. Quando nec liceat indefenſos & inauditos damnari.] Alludit haud dubiè (vti rectè adnotauit Reuar. l. 1. Var. c. 7.) ad l. 1. ff. de requir. reis, quæ dicitur lata (iuxta cod. emendatores) à diuis Seuero & Antonino quod adeo factum oportuit paulo antequam liber hic in lucem prodiit. cognoſcitis.) Puteani liber; quando ſi de aliquo nocente cognoſcatis.

22. Vt de veſtris elogiis loquar.] Ex 1. Vat. cod. legimus: veſtris, pro eo quod alij manuſcripti omnes noſtris; quia de ethnicis hic loquitur. elogiis, vero legi debere id eſt accuſationum titulis cum Rhenano; non: eclogiis, vt poſt Zephyrum exc. cod. ant: eulogiis, vti MS. omnes & exc. vet. patet: tum ex eo quod infra legitur lib. ad Scapulam, Chriſtianum in elogio concuſſione eius intellecta dimiſit, ſciſſo elogio, & ſub finem Scorpiaci infra T. 3. tribunorum elogia, & c. 5. l. de Cor. Milit. elogiũ ſacrilegij tum quod vox prior in eadem ſignificatione Iureconſultis ſit peculiaris & à Spartiano quoque in vita dicti Seueri Imperatoris hac eadem ætate vſurpata. vti ad priorem librum latius ex Rhenano. Addidimus autem paulopoſt ex Rhen. & MS. omnibus numerum. De nobis.) hic liber Puteani ponit caput ſecundum; contra inquiſitionem: & pro, extorquere, lege extorqueri.

23. Quot inceſta contenebraſſet.] Id iterum reſtituimus ex MS. omnibus, quod antea Rhen. ex Gorz. cod. caſtigauerat, pro: concelebraſſet, nam in tenebris (inquit ille) peragi mentiebantur gentiles, de quo aliiſque huc pertinentibus latius infra c. 7. 8. et 9. Similiter: eruiſſet; pro: inueniſſet. Eruendi enim (inquit idem) verbum Tertull. frequens eſt. Sic infra: Niſi enim fallor leges malos erui iubent id eſt manifeſtari. Ex MS. deinde vocem Tertullianicam: Atquin pro; Atqui.

24. Plinius enim ſecundus, &c.] Eſt locus hic vnus ex illis qui infra Tom. 4. Græcè editur ex Euſebij Eccleſ. hiſt. l. 3. c. 32. ſeu 27. repetitus à Hieron. in addit. ad Euſebij Chronicon. Niceph. eccl. hiſt. l. 3. c. 17. Hugone Floriacenſi Rom. hiſt. l. 9. c. 3. Oroſ. l. 7. c. 12. & Paulo Diacono; Et reperiuntur Epiſtola Plinij ex Prouincia (vti adnotat Zeph.) Bythinia, ſeu potius Aſia ad Traianum & Traiani ad Plinium Secundum inter huius Epiſtolas l. 10. epiſt. 103. & 104. E quibus & MS. tum Tertulliani tũ Euſebij codicibus adiecimus iterum voculã: tunc, & repoſuimus: ad confœderandam diſciplinam: pro eo quod erat ſubſtitutum: conferẽdam; tum quod ad illud magis accedat Græca vox: διαφυλάσσειν quod conſeruare rectè vertit Langius in Niceph. tum illud ipſius Plinij Secundi ſacramento obſtringere. Atqui MS. cod. Elnonenſis Puteani S. Bau. & 1. Vatic. legunt: de ſacramentis eorum pro: ſacris. De quibus ſicuti & de tanto Eccleſiaſtico infra latius c. 39.

25. Mandat puniendos.] Hoc etiã ex MS. & Rhen. reſtituimus, pro: puniri, & ex iiſdem ſic legimus: ſi non inquiris, cur non & abſoluis; vbi verba erant tranſpoſita, Item: veſtigandis, & paulopoſt: oblatio; pro: oblationem, & in Puteani libro eſt, oblationem: & poſtea: de confeſſione decedere. pro, temetipſum, in Puteani erat, temetipſam.

26. Militaris Statio ſortitur] Id eſt (Rhen. interprete) per ſortitionem adſignatur. Sortior verò (inquit Zeph.) à verbo ſortio contrarij affectus ſignificationem gerere, Nonius ex auctoritate Varronis commemorat. Hinc autem Stationarij milites nuncupabantur. Damnatis ergo. Puteani liber, damnatis itaque.

27. Præſumpſeratis.] Præſumere (inquit idem) προλαμβάνειν, & quaſi animo aliquid præoccupare. Plin. hanc ego vitam voto & cogitatione præſumo. Item: Rerum quas aſſequi cupias præſumptio ipſa iucunda eſt. Negatis laniari.) dicere, homicidas. Puteani, homicidæ Carrio legendum putabat, negate laniari iubere ſacrilegum ſi confiteri perſeuerauerit: ſi non ita agitis circa nos nocentes. Sic enim liber Puteani; niſi quod habet, nega, pro negate quamquam frequenter in iſtis Apologeticis numeri mutantur, vt inquit pro: inquiunt. ſicut apud Arnobium ſæpiſſimè.

28. Suſpecta ſit vobis.] Priores ext. cod. Suſpecta ſit nobis. Vtraque lectio commoda. Puteani liber; ſuſpecta ſit nobis.

29. Vos miniſtret.] Id eſt, vt interpretatur Latinius: vobis miniſtris vtatur, qui addit Plinij & Ciceronis teſtimonia à Zeph. citata nihil ad rem facere.

30. Hoc ſenatuſconſulta, hoc Principum mandata.] Rurſum voces Iureconſultis vſitatæ, quorum illa à Senatu hæc auctoritate Principum conſtituuntur. D. lib. 1. de orig. Iur. l. 2. § ita.

31. Ciuilis non tyrannica dominatio veſtra eſt.] Iterum ex MS. cod. ſic legimus pro: damnatio, & cum Rhenan. ex iiſdem: apud vos ſoli quæſtioni temperatur; pro eo quod Zephyr. ſtyli quæſtionis temperantur. Item vocem Tertullianicam: expungendus, pro: expugnandus. Expungitur enim debito pœna nocens (inquit Rhenan.) cum deincum pœna perſoluit. Ciuilis non) liber Puteani; hoc imperium, cuius miniſtri eſtis, ciuilis non tyrannica dominatio eſt. quod probat Carrio. adhibentur) Puteani; adhibebantur. vti infra pro: veſtram illis, &c. habet veſtram illis ſeruate legem vſque ad confeſſionem neceſſariam. etiamſi confeſſione præueniantur vacabunt.

32. Iterum Chriſtianus.] MS. cod. & antea Rhen. inter Chriſtianos. eligat lector quam velit. priorem ſcripturam agnoſcit Puteani.

33. Cum igitur in omnibus in nos aliter diſponitis quam in ceteros nocentes.] Ita cæteris melius mea quidem ſententia Rhenan. Licet codex Puteani habeat: cum igitur in omnibus nos aliter diſpoſitis quam cæteros nocentes, ad vnum contendendo vt de eo nomine excludamur. item; ſi faciamus; pro, ſi facimus. Item paulopoſt: Hoc primum agentes, etſi liber Puteani habet agens cui etiam magis placet deinceps: æmulationis inimicum, quod habebat Gorzienſis cod. quam quod reliqui MS. & ext. æmulæ rationis.

34. Denique quid de tabella recitatis] Olim (inquit Rhen.) ſententia animaduerſionis capitalis de tabella recitabatur. Quod confirmatur ex Vita D. Cypriani per Pontium & Paulum Diaconũ; adeo vt exiſtimem etiam in Sermone D. Aug. ſic legi debere pro eo quod eſt: ex libello, niſi quis pro eodem libellum accipiat.

35. Si & homicida.] hoc etiam ex MS. omnibus, ſicuti & illud: Chriſtianus ſi nullius criminis reus eſt, nomen valde infeſtum. etſi Puteani liber habet. Chriſtianus ſi nullius criminis nomen reus eſt, valde inceſtum &c.

CAP. III.

36. Quid quod ita plærique clauſis oculis.] Cap. 3. De nominis exprobratione inſcribitur plerũque. in altero vero Vat. cod. De odioſo Chriſtianitatis titulo. Multa autem etiam in hoc cap. ex Iuſtino & Athenagora deſumta videntur.

37. Bonus vir Caius Seius] Caius ſiue Gaius (vti MS. legunt) Seius & Lucius Titius (quod ſemel hic legunt MS.) Iureconſultis ſunt frequentiſſima, vbi exẽpli gratia aliquid inculcare volunt de perſonis in genere. Simile eſt illud (vt adnotat Latinius) Opt. Mileuit lib. 3. & 6. adu. Parmen. Cai Sei, aut Caia Seia. Reuar. in 12. Tab. cap. 21. adfert ex Plutarcho quod boni illud ominis cauſſa frequentabant nubentes: Vbi tu Gaius, ego Gaia, exiſtimans id ortum ab vxore Priſci Tarquinij quæ primo Tanaquil poſtea Caia Cæcilia appellata ſit; ad quam etiam alludit Cicero Orat. pro Murena. Cui conſentit Onuphr. lib. de Antiq. nominib. vbi de mulierum nominibus agit. Sed malus tantum) liber Puteani delet voces illas, Sed malus & legit, Bonus vir C. Seius tantum quod Chriſtianus. itẽ abeſt vox defero: &, irrumpunt pro: corrumpunt.

38. ex ipſo denotant quo laudant.] Ita ex Rhen. ſcholiis; præſertim quum MS. omnes legant: quod laudant. pro eo quod perperam legebatur: collaudant, ſicuti paulopoſt iterum: vxorem iam pudicam; & ſeruum fidelem dominus; priori loco adiicientes, & poſteriori auferentes voculam: iam. filium ſubiectum) filium abeſt à Puteani: & infra, eſt: quanti odium Chriſtianorum.

39. Niſi ſi aut barbarum.] Legendum omnino ita eſt (inquit Zeph.) vt vet. cod. habet, neque (vt à nonnullis creditur) ſi, vacat. Græci πλὴν ἐὰν dicunt, id eſt præterquam. Iſocrates, πλὴν ἐὰν ὁμοίως συμφέρει τὰς πράξεις σιωπᾶσθαι σοί τε τῷ λέγοντι, καὶ κοινοῖς τοῖς ἀκούουσιν, Ouid. in quinto ſuæ Metamorphoſeos Niſi ſi crudelis id ipſum Exigis vt pereat. Plin. lib. 6. licet qui videtur diligentiſſime proſecutus hæc, omiſit in hoc tractu (niſi ſi exemplarium vitiatum eſt) Berenicen alteram. Plaut. in Mænechm. Quin nos hinc domum redimus, niſi ſi hiſtoriam ſcripturi ſumus.

40. Sed & cum perperam Chreſtianus.] Ita cum Pithoeo & Latinio reſtituimus hunc locum ex MS. omnibus pro: Chriſtianus. quod etiam in ſua Paraphraſi, confirmat Zephyrus, præſertim quum ita loquatur Lactantius lib. 4. cap. 7. Ignari rerum noſtrarum Chriſtum Chreſtum, & Chriſtianos Chreſtianos vocabant. χρηστὸς autem bonus & commodus dicitur; Et Suetonius in vita Claudij Chriſtum Chreſtum nuncupet, ſicut & Iudæi quidam in Hebraica hiſtoria. Proinde etiam ſic verti debere exiſtimo illud Iuſtini Martyris: Chreſtiani enim eſſe deferimur; atqui χρηστὸν id eſt commodum & bonum odiſſe, iniuſtum eſt. Nec minus apud Tacitum lib. 15. & Oroſium lib. 7. cap. 6. & fortaſſis etiam apud Plinium ſecundum epiſt. 109. ad Traianũ ac eius reſponſo. Certa eſt notitia) vocem, certa, ex libro Puteani addidit Carrio.

41. Oditur ergo.] Priſcis verbis (inquit Zephyr.) delectatur Tertullianus. Odiri verbum apud antiquos fuiſſe, oſus adhuc, vt Feſtus docet, & peroſus demonſtrant. in Puteani eſt; oditur itaque non ergo.

42. Platonici, Epicurei, &c.] Sectas præcipuas Philoſophorum enumerat; quorum quidam ab auctoribus, vtpote: Platonici, Epicurei, Pythagorici; alij à locis conuenticulorum nuncupentur vt Stoici, Academici; de quorum omnium ſententiis latè diſputat D. Auguſt. de Ciuitat. Dei lib. 8. & de iiſdem eorumque Auctoribus ſingulis infra latius ad cap. 47. ac lib. de Anima.

43. Æque Medici ab Eraſiſtrato.] Ita MS. cod. pro: Atque. Eraſiſtrati vero & aliorum medicorum ſit mentio etiam lib. de Anima infra Tom. 3. vbi de illis latius.

44. Et Grammatici ab Ariſtarcho.] Is tam caſtigato iudicio fuit vt tradat Ælianus Homeri verſus non putatos niſi quos ipſe probaret: vſqueadeo vt tum apud Horatium in Arte Poetica, & apud Ciceronem epiſtol. 9. lib. 1. ad Atticum tum ab aliis Ariſtarchus nominetur, quiſquis ſcriptorum bonus cenſor eſt. Ariſtarchum inter antiquiſſ. qui de Homero ſcripſerunt Grammaticos enumerat Tatianus Orat. contra Græc. citatus etiam ab Euſeb. de præp. Euang. lib. 10. c. vlt. Certe Sueton. de claris Gramm. Cratetem, quem primum enumerat, Ariſtarcho æqualem dicit. Plinius interim l. 36. c. 17. Taberium Erotem Grammaticæ conditorem dicit.

45. Coci etiam ab Apicio.] De Apicio (inquit Zeph.) qui à Plinio nepotum omnium altiſſimus gurges appellatur, cum plures alij, tum Seneca ad Elbiam matrem meminit. Vide Suidæ hiſtorica.

46. Planè ſi qui probat] Ita pro: probauit ex MS.

&

& Rhen. qui adnotat phraſin Tertullianicam ſi qui, *pro:* ſi quis. *in Puteani tamen eſt;* probarit.

Cap. IIII.

47. Atque adeo quaſi præfatus hæc ad ſuggillandam, &c.] *Cap. 4. a pleriſque inſcribitur:* De illicitis legibus; *ab altero Vat.* Quod leges Principum & Senatuſconſulta nonnumquam errare poſſunt atque adeo repurgari. *MS. 2. Vat. cod. habent:.* ſigillandam. *Odij erga nos.) hinc apparet, inquit Carr. o, rectè ſupe rius emendatum eſſe,* odij, *pro,* odium.

48. Qui obiiciunt.] *Iterum hoc repoſui ex MS. omnibus pro :* quæ, *qui legant etiam.* homines; *pro:* omnes. *Ex iiſdem paulo poſt:* occurrit, *&* de legibus, *pro quo irrepſerat :* de quibus; *pro* aſtenatur *Puteani habet.* obſtruitur. *Non male autem interpretatur Zeph. vocem:* ingratis, *quaſi per vim, de qua latius infra ex Rhen l. 3. ad lib. aduerſ. Valentin. Item non multo poſt legimus cum Rhen.* exercetis dominationem *pro:* ex arce. *malebat tamen Carrio illud,* ex arce, *conſentientibus omnibus veteribus libris retinere. Notum enim eſt ut illi qui arces & ſumma ciuitatum loca occupant, de dominatu & tyrannide ſuſpecti ſint. hiſtoria de optimo conſule editiore loco ædificante nota eſt.* Iam primum.] *hic libet Puteani ponit caput quartum de illicito.*

49. Sine dubio id non debet licere quod male fit.] *Etiam hoc ex prioribus exc. & MS. omnibus reſtituimus, pro:* id quod non debet licere fit. *At deinde ex Rhen. & MS. omnibus:* nonne ex illo præiudicio prohibere me non poteſt; *pro eo quod priores exc.* minime, &c. prohibere me poteſt. *ac Zeph.* nomen, ex illo prohibere, &c. *Et rurſum* Miramini hominem aut errare potuiſſe in lege condenda aut reſipuiſſe, *pro:* recepiſſe ſe: *quod interim vnus Vat. legit.*

50. Nonne & ipſius Lycurgi leges, &c.] *hac eſt (inquit Rhenan.) illa* ἀπο(γ)ραφὴ *Lycurgi, de qua infra c. 47 & vt ubique in Paraphraſi Zephyrus. Iuſtinus hiſtor. lib 3 in Creta inſula interiiſſe* Lycurgum *ſcribit. ſoctaſſis itaque apud Auguſt. quoque ita legendum pro:* Critiâ.

51. Principalium Reſcriptorum, & Edictorum.] *Rurſum Iureconſultorum phraſis. D. l. 1. de Orig. Iur. l. 2. de qua ſic Zephyrus :* Reſcripta Principalia, *mandata Principis dicebantur, quibus ſponte ſua vel precibus exoratus imperator, alicui priuatæ perſonæ vel communitati aliquid aut concedebat aut excludebat : quæ ex eo nomen traxerunt, quia vt Tacitus ſcribit, moris fuit Principem quamquam præſentem ſcripto adire, quæ ſcripta libelli ſupplices à Martiale dicuntur, noſtra tempeſtate, ſupplicationes. Ad ea igitur ſcripta quod Imperator reſcribebat,* reſcriptum *proprie appellabatur, nomen deinde latius patere cœpit, ad quæcunque præcipua mandata feciſſet: nam* edicta *omnem in omnibus auctoritatem magiſtratuum præ ſe ferunt.*

52. Nonne vaniſſimas Papias leges quæ ante liberos ſuſcipi cogunt, quam Iuliæ matrimonium contrahi.] *Ad eaſdem alludit Auctor infra Tom. 2. Ad vxorem lib. 1. cap. 5. in hac verba :* Nimirum neceſſaria eſt ſoboles, quærenda nobis onera ſunt quæ legibus locantur. *vnde Rhenanus,] rectè in ſchol. eius loci adnotat, varias eſſe leges de priuilegiis eorum qui liberos ſuſtuliſſent, & pœnis eorum qui in cœlibatu permanerent, vbi etiam aliquot eiuſmodi leges adnotauimus. n. 31. Et rurſum Tom. 5. l. De exhortat. Caſtit.* Ad quos *(inquit)* ſuſcipiendos homines legibus compelluntur, *ad quem locum idem Rhenan. (propius ad inſtitutum noſtrum) intelligi illic dicit,* legem Papiam Poppœam *de pœnis cœlibum, & exponi quodammodo eum locum verbis modo citatis ex Apologetico. Demum etiam pœnam dicta lege inter cetera adiectam his verbis indicat Auctor dicto Tom. 5. lib. de Monog.* Legibus *(inquit)* Iuliis agi credũt, & exiſtimant cœlibes & orbos ex teſtamento Dei ſolidum non poſſe capere. *De qua interim pœna illic latius. Meminerunt etiam* legis Papiæ Poppææ *Sueton. in Claud. Cæſar. cap. 19. ac 23. Auſonius alicubi, Tacitus denique latiſſime Annal. lib. 3. & varia commentati ſunt in Sueton. B. Egnatius ac Glareanus, & ante eos in Tacitum Sabellicus, Ber. aldus, Rhenanus, & Æmilius Ferretus, et ad annum vrb. cond. 761. Cuſpinianus comment. in Caſsiod. Conſules, in hunc denique locum Zephyrus, ſed tota aberrantes via. Nos partim ex Faſtis Conſularibus Onuphrij, & Goltzij, partem ex Tacito ipſo, Suetonio, & Dione, denique ex Iſidoro ac Zozomeno (nam Sigonium de Iure vet. Rom. hactenus videre non contigit) verum huius loci intellectum nactos deo fauente putamus. Imprimis itaque* Iuliæ leges de matrimoniis, *quæ etſi ab Auguſto Imperatore edita in honorem tamen Iulij Cæſaris Iuliæ ab eo ſunt nuncupata, certam ætatem præſcripſerunt (fortaſsis iuxta Platonis leges) annorum xxv. qua ad contrahendum matrimonium cogerentur. Eam (vt Suetonij verbis vtar Octauij cap. 34.) de maritandis ordinibus inſcriptam Auguſtus poſtea ſeuerius emendauit. De Papiis vero l gib. ſic habet Iſid. Etymol. l. 5. c. 15. prout citatur etiam à Gratiano Diſt. 2. c. 7. ſub Octauiano Cæſare ſuffecti Conſules Papius & Poppæus (iuxta quod legimus ex MS. pro eo quod antea Pompeius) Mconquam, Papius M. F. M. N. Mutilus, & Q. Poppæus Q. F. Q. N. Secundinus, Conſules ſuffecti ex Cal. Iulias, legem tulerunt, quæ à nominibus eorum appellatur* Papia Poppæa *(ſic iterum ex MS.) continens Patrum præmia pro ſuſcipiendis liberis. Atque hoc ipſum eſt quod refert Dio, cœlibes à maritis Auguſtũ multa decreuiſſe. Item illud Taciti iuxta emendatiores codices, quod* legem Papiam Poppæam *ſenior Auguſtus poſt* Iulias *rogationes, incitandorum cœlibum pœnis & augendo ærario ſanxerit, (nam poſt horum Conſulatum quinquennio non toto ſuperuixit) Et quod* lege Papia Poppæa *præmiis inducti eſſent ne ſi à priuilegiis parentum ceſſaretur, velut parens omnium populus vacantia bona teneret. Lex enim hac inter cætera Zozomeno teſte lib. hiſt. Eccl. 1. c. 9. ac Ruſi. Trip. hiſt. etiam l. 1. c. 9.) vetuit cœlibes ſi annum ætatis xxv. præteriiſſent (en Papiam legem quæ cogit ante liberos ſuſcipi quam Iulia matrimonium contrahi) paribus cum his qui nuptias contraxiſſent priuilegiis frui; etiam vt nihil commodi etiamſi genere propinqui eſſent, ex teſtamento ſuorum caperent, ſaltem niſi intra centum dies cœlebs legi pareret. vt habet Vlp. in fragmen. 17. de caducis legatis. Quinetiam eos qui nullos habebant liberos dimidiata (aut ſaltem vt alij decima) bonorum parte multauit. Idque (inquit) eo conſilio, vt non vrbem Romam ſolum ſed etiam ceteram ditionem ſuam hominum multitudine complerent; quandoquidem haud longo tempore ante latam hanc legem quam plurimos bellis inteſtinis ac ciuilibus amiſerant. Verum cauſam hanc vaniſſimam fuiſſe, atque adeo rectè* vaniſſimas leges Papias *dici, vel ipſe Tacitus iam ſub Tiberio Auguſti ſucceſſore conqueritur; dicens relatum fuiſſe de moderanda* lege Papia Poppæa; *quod non ideo coniugia & educationes liberorum frequentarentur, ſed quod hac occaſione præualida orbitas ſecuta fuerit atque adeo multorum fuiſſent extiſi ſta-*

tus ui Tiberius ſtatuendo remedio, quinque Conſularium, quinque è Prætoriis, totidem è cetero ſenatu ſorte duxiſſet, apud quos exſoluti plerique legis nexu. Quod autem remedium ille adhibuerit, non ita conſtat; niſi quod apud Sueton. in Claudio cap. 23. ſubobſcurè ſic legatur: Capiti Poppææ legis à Tiberio Cæſare quaſi ſexagenarij generare non poſſent, edito, abrogauit. Ex quo loco conſtat, etiam à Claudio aliquid immutatum in dicta lege, præſertim cum cap. 19. apud eundem hoc legatur: Conſtituit pro conditione cuiuſque ciuis vacationem legis Papiæ Poppææ. Porrò ſi & à Tiberio & à Claudio Imperatoribus aut ex parte aut in totum vacatio ſepedictæ legis conſtituta ſit; quidni etiam credendum Tertulliano, qui addit: poſt tantæ ſeueritatis auctoritatem, heri, id eſt iam a paucis diebus, conſtantiſſimus Cæſarum Seuerus excluſit. quid inquam obſtet quominus ipſe Seuerus Imp. dictam Papiam legem excluſerit, relictis aliis contra cœlibatum legibus, iam initio conditæ urbis latis; quas poſtea Conſtantinus Cæſar teſtibus Euſeb. vitæ eius lib. 4. cap. 26. Zozom. loco citato, ac Niceph. lib. 7. c. 46 abrogauerit. Aut ſi etiam illam iuxta Zozomen. ſuſtulerit, potuit iterum introducta fuiſſe illa poſt Seueri obitum, ſicuti Conſtantini abrogationem non multo poſt tempore viguiſſe patet vel ex eo quod iterum longo poſt tempore Honorius & Arcadius coacti fuerint ſimilem conſtitutionem edere. quæ etiamnum exſtat tit. de infirmandis pœnis cœlibum. Si denique verum ſit quod refert Zephyrus, dicta Papia Poppæa (nam ſic etiam ille reſtituendis lege etiam præmiis affectos, qui ex concubitu illicito liberos ſuſtuliſſent; (quod veriſimile facit locus Iuuenalis infra citatus lib de Monogamia, de lege ſimili quam caducam etiam vocat Vlpian. in fragment. Iuſt. tit. 16.) certè prohibitos à Seuero illicitos concubitus, ex legibus ab eo editis manifeſtum eſt. Exempli gratia D. L. 48. Tit. 5. l. 13. iuxta emendatiores codices exſtat Lex Seueri & Antonini de ſponſa, quod iuxta legem Iuliam adulterij accuſari poterit. Qui locus facit ad intellectum illius Tertull. noſtri quod habet adu. Valentin. Credas vti de loco in locum tranſmigratur, leges quoque Iulias interuenire, quemadmodum ibi latius.

53. Sed & iudicatos in partes ſecari ac creditoribus leges erant.] Alludit Auctor (vt clarius dicamus quod Zephyrus paulo obſcurius) ad legem 12. Tabularum c. 8. de Nexis, in qua ſic legitur: Tertiis nundinis capite pœnas luito, aut trans Tyberim peregre ito. Aſt ſi plures erunt rei (id eſt vt interpretatur A. Gellius lib. 20. c. 1 ſi plures ſint quibus reus adiudicatus eſt) Tertiis nundinis partes ſecanto, ſi plus minúſue ſecuerunt, ſine fraude eſto. Tum etiam ad legem Conſularem, qua (non ſola deſuetudine vt opinatur Zephyrus) expreſſe Lex illa Decemuiralis abrogata eſt anno ab Vrbe cõdita 630. L. Papirio Mugellano Curſore & C. Pætelio II. Conſſ. & (vt rectè ex hoc loco Tertull. obſeruauit Contius) poena capitis in bonorum proſcriptionem conuerſa eſt. Hæc ex Roeuardo noſtro in LL. 12. Tabularum. bonorũ proſcriptione.) liber Puteani; bonorum proſciptis.

54. Licet damnant cum iniquas dicimus.] Hic iterum ex MS. cod. pro eo quod Rhen. ſubſtituerat: damnẽtur. pro, cum iniquas, liber Puteani; quomodo iniquas. Qui etiam pauloposſt cum MS. legit: inceſtum cur non requirunt, infanticidia cur, &c. ſed quia ſequitur: in Cæſares aliquid committo; placet magis vulgata lectio: inceſtus, ſeu inceſtuoſus ſum: & infanticida. Lego interim cum illis ac prioribus excuſis: quo purger; pro quod purgem.

Cap. 5.

55. Vt de origine aliquid retractemus. [Cap. 5. in quo etiam Iuſt. Mart. imitatur pleruumq; inſcribitur: Cõtra idola, in altero Vatic. cod. Quod erronea fuit lex definiens non licere Chriſtianum eſſe, & ideo abroganda. In exc. vero antiquis rectius: Quod Romani Imperatores Chriſtianum nomen probauerint, & qui oderint. Atqui: Vt, pro eo quod poſt Zephyrum At, legebatur: habent non modo MS. & exc. priores codices omnes, ſed etiam Euſeb. Eccleſ. hiſt. lib. 2. cap. 2. etiam Græce legens οὕτως. & Niceph. lib. 2. cap. 8. apud quos hunc locum Græcè (ſicuti infra quoque Tom. 4. inter fragmenta) & Latinè reperire eſt. Ex quibus etiam & MS. ac excuſis prioribus repoſui: ne qui Deus, phraſi Tertullianica de qua ſupra item: niſi à Senatu probatus.] Decretum autem iſtud exſtat apud Crinitum de hon. diſcipl. lib. 10. cap. 3. ex Pontificum libris in hæc verba: Separatim nemo ſit habens deos nouos ſiue aduenas. Niſi publicè adſcitos priuatim colunto.

56. Vt M. Æmilius de Deo ſuo fecit Alburna. Facit & hoc:] Ita hunc locum reſtituimus, partim ex MS. & prioribus excuſis ac interpretibus Euſebij & Nicephori variis, qui omnes legunt; Facit & hoc: partim ex Græco Euſebio, qui primo loco habet: πεποίηκεν, & poſtea repetit: πεποίηται. Atqui de Deo Alburno latius infra Tom. 3. lib. 1. aduerſus Marc. vbi pro: Metellus, legendum haud dubiè M. Æmilius, nam & Græcè eſt: Μαρκὸς Αἰμύλιος apud Euſeb.; & Latinè apud eius & Nicephori Interpretes omnes. Liber Puteani eleganter; Scit M. Æmilius de deo ſuo Alburno. facit & hoc, &c.

57. Tiberius ergo cuius tempore nomen Chriſtianum in ſeculum introiuit.] Sic infra cap. 7. Cenſus iſtius diſciplinæ à Tiberio eſt. Atqui etiam hũc locum Græcè apud Euſebium ac infra Tom. 4. item Latinè apud eius ac Nicephori Interpretes omnes vbi ſupra ad verbum reperire eſt, ac eandem hiſtoriam de Chriſti reſurrectione adnunciata Tiberio per Pilatum Syriæ Paleſtinæ præſidem latius apud eoſdem ac Euſeb. in Chronic. Oroſ. lib. 7. cap. 4. & Cedrenum Græcè ac Latinè. poſteriores denique hiſtoricos omnes. Quibus fidem non adhibere tam probatis ſcriptoribus vanum foret. Etſi enim Act. 4. nominetur Pilatus cum Herode inter perſecutores Apoſtolorum; nihil tamen obſtat, quominus potuerit Cæſarem Tiberium certiorem facere de iis quæ in prouincia ſibi commiſſa contigerant. Nec contrariatur quod Act. 11. primum dicantur Antiochiæ diſcipuli cognominati Chriſtiani, quia qui Hieroſolymis & in Samaria iam ante crediderant, in Chriſtum cui dubium, quin à Chriſto etiam Chriſtiani nuncuparentur, vt veriſimile ſit Lucam loqui de primis Chriſtianis inter gentes.

58. Quod illic veritatem illius diuinitatis reuelauerat.] MS. omnes & Chriſtophorſonus in verſione Euſebij ac prius excuſi legunt: quæ, pro: quod; ſed hoc magis placet, vt referatur ad nomẽ Chriſtianum. Clarius ex Græco vertit Langius apud Nicephorum: & adnuntiatam ſibi ex Paleſtina veritatem dogmatis iſtius, ibi enim prima initia ſumpſerat, ad Senatum retulit, &c. Atqui reuelationem diuinitatis eam intelligo, quæ per reſurrectionem Chriſti facta eſt.

59. Conſulite commentarios veſtros.] Rurſum voce Iureconſultorum vtitur. Alludit ad Annal. Cornelij Taciti qui diſertis verbis id habet lib. 15. aut potius ad Suetonium in Nerone; nam in fine Scorpiaci infra T. 3. his

verbis

id ipſum explicat: vitas Cæſarum legimus, orientem fidem Romæ primus Nero cruentauit. *Atqui etiam hunc locum ad verbum ediderunt Græcè Euſebius hiſtor. Eccl. l. 2. c. 24. & Nicephorus l. 2. c. 37. Et certè D. Auguſt. l. 18. de Ciui. Dei c. 52. Seuerus, Euſebius, Oroſius, Sulpitius, ac Beda cæterique omnes in Chronicis, primã gentiũ ſub Nerone Chriſtianorum per gentiles perſecutionẽ collocant; nam illa quæ in Iudæa & Samaria Act. 8. recenſetur, particularis erat nec admodum atrox & à Iudæis nõ à gentibus facta eſt.* Dedicatorem, *vero pro inceptore accipi phraſi Tertullianica, rectè adnotauit Rhenanus. Hoc obiter hic adnotandum aut in Nicephoro periodum integram eſſe tranſpoſitæ, aut quæ præterea illic habet de DD. Petri & Pauli martyrio, deſumpta eſſe ex lib. de præſcript. aduerſ. hæret. vel ex Scorpiaco Tertulliani.*

60. Tentauerat & Domitianus portio Neronis de crudelitate.] *hanc lectionem ex MS. cod. ac prioribus excuſis reſtituimus, pro eo quod Zephyrus duntaxat:* Domitianus prænomine Neronis, *præſertim cum confirmetur lectione Græca apud Euſeb. eccleſ. hiſt. vbi ſupra & lib. 3. cap. 20. ſeu 15. ac Niceph. l. 3. cap. 10. vbi legitur:* μέρος ὤν τῆς τοῦ Νέρωνος ὠμότητος. *Et certè ſecundam perſecutionem veteres omnes ſub hoc Domitiano collocant.*

61. Sed qua & homo, facile cœptum repreſſit.] *hoc etiam ex MS. cod. & prioribus exc. phraſi Tertull. pro:* quia, *& pro eo quod mendoſe irrepſerat:* receptum. *Atqui reuocatos ab exſilio & propinquos Chriſti & Chriſtianos à Domitiano, teſtantur vbi ſupra Euſeb. & Niceph.*

62. Quos & ipſi damnare conſueſtis, &c.] *Neronis iniuſtitia, impietas & turpitudo plus ſatis nota eſt, et late à Suet. Tacit. aliiſque deſcribitur, qui ipſum crudelitatis damnarunt. Sicut etiam de Domitiani actis reſciſſis per Senatum & Neruam eius ſucceſſorem, tum ex iiſdẽ, tum ex Euſeb. & Niceph. in Eccleſ. hiſt. Quid quod Nerua (ſi Dioni creditur) omnes qui rei erant impietatis in Deos, Chriſtianos ſcilicet, abſolui voluit.*

63. Ceterum de tot exinde Principibus, vſque ad hodiernum, diuinum humanumque ſapientibus.] *Magis placet hæc Rhen. & priorum editionum diſtinctio, cum ſit hæc aduerſatiua, qua,* Principes diuinum humanúmque ſapientes *opponit impiis iniuſtis turpibus; quàm vt referamus cum Zephyro* ad hodiernum diuinum humanúmque *principem Seuerum. Quod ſic vacaret particula:* ſapientibus; *& non ſit credibile diuinum appellari à Tertulliano qui deũ non noſſet.*

64. Si litteræ Marci Aurelij requirantur.] *Extant etiamnũ hæ litteræ, tũ in Appendice Apolog. Iuſtini Martyris Græcè, & Latinè ex triplici verſione, Perionij Geleuij, ac Langij, tum in comment. Onuphrij in faſt. Roman. l. 2. ex exemplari vaticano. Meminit eiuſdem victoriæ in Marcomannorum finibus per Chriſtianorum preces Auctor, paucis infra ad Scapulam, citatus etiam tum Apollinari ab Euſeb. l. 5. hiſt. Eccleſ. c. 5. & in Chron. vbi hæc ipſa verba reperire eſt. Et latè Niceph. Eccleſ. hiſt. l. 4, c. 12. citans tum verba prolixiſſima Euſebij tanquam ex Apologia quadam ad Senatum Romanum (quam perperam, niſi mendoſus ſit codex, vti apparet, Tertulliano adſcribit,) tum ipſa hæc verba ex Tertulliani Apologetico nominatim. Ad quem locum Langius in margine præterea adnotauit verba Oroſii l. 7. c. 15. Iulij Capitolini, (quanquam ille hoc potius ipſi Imperatori tribuat vt rectè adnotat dictus Auctor apud Niceph. quia Chriſtianum nomen oderat) Dionis item, qui vnam legionem imbrem impetraſſe ſcribit, quæ* Κεραυνόβολος *id eſt fulminatrix dicta ſit; & Eutropij ſeu potius Pauli Diaconi l. 10. Atqui damnatio tetrior in accuſatores erat, vt viui comburerẽtur. Eodẽ pertinet Reſcriptũ L. Generaliter. §. fin. D. de Decur. Eis qui Iudaicam (ita vocant Chriſtianam quod à Iudæis orta) ſuperſtitionem ſequuntur, Diui Verus & Antoninus honores adipiſci permiſerunt, ſed & neceſſitatem eis impoſuerunt qui ſuperſtitionem eorum læderent.* Germanicam ſitim] *addidit vocem,* illam, *Carrio ex optimo libro Puteani in quo etiam erat:* ſicut non palam.

65. Quales ergo leges iſtæ, &c.] *Etiam hunc locum ibidem Nicephorus penè ad verbum citat (vbi ex MS. cod. & exc. prior. reſtituimus:* vani, *pro:* varij.) *præterquã quod iuxta ordinem quo imperarunt Veſpaſianum ante Traianum collocet, & Veri mentionem non faciat. Hic autem liber Puteani ponit caput ſextum de legibus.*

66. Quas Traianus ex parte fruſtratus ſit.] *Eleganter id quidem de Traiano, quippe qui tertiam quidem in Chriſtianos perſecutionem mouerit, ſed poſt acceptas Plinij litteras de quibus ſupra 2. c. Chriſtianos inquiri vetuerit.*

67. Quas nullus Hadrianus, &c.] *Procul abeſt vt* Hadrianus *Imperator Chriſtianos perſecutus ſit, quin potius per Apologias Quadrati & Ariſtidis ac Serenum Granium legatum admonitus, pœnam talionis iniuſtis accuſatoribus conſtituit, Reſcripto edito ad Minutium Fundanũ quod exſtat in calce dictæ Apologiæ Iuſtini Mart. apud Euſeb. l. 4. c. 9. Niceph. l. 3. c. 28. & Paulum Diac. l. 10. & inſuper (ſicut ex Ælio Lampridio ad Conſtant. Imper. adnotauit Crinitus de honeſt. diſc. l. 10. c. 5.) de adorando Chriſto cogitauit, eidemque templa inchoauit, ſed ab inſtituto deſtitit à præfectis ſacrorum ſeductus, veritus ne cetera templa deſererẽtur. Quare non placet quod ſolus Seu. Sulpitius ſub iſto quartam perſecutionem collocat.*

68. Quanquam curioſitatum omnium explorator.] *Iſte (inquit Paulus Diaconus) facundiſſimus latino ſermone, Græcis litteris eruditiſſ. fuit, peritus etiam & in ceteris diſciplinis canendi, pſallendi, medendique ſcientia; Muſicus, Geometra, pictor, fictorque ex ære et marmore; vt elegantius nunquam quicquam res humanæ expertæ ſint, &c. prolixitatis gratia prætermittimus.*

69. Nullus Veſpaſianus quamquam Iudæorum debellator.] *Notior eſt hiſtoria belli Iudaici partim à Veſpaſiano partim eius auſpiciis à Tito filio confecti, ad deſtructionem vſque Hieroſolymæ, quàm vt pluribus ſit opus. Videat Lector Ioſeph. lib. 3. 4. 5. 6. & 7. de bello Iudaico. ac Egeſippum de excidio Hieroſol.*

70. Nullus Pius.] *Etiam de Antonino* Pio, *ad quẽ dictam Apologiam ſcripſit Iuſtinus Mart. verum eſt hoc teſtimonium; quippe qui in contrarium Conſtitutionem ediderit, pro Chriſtianis, quæ exſtat apud Euſeb. Eccl. hiſt. lib. 4. cap. 13. Niceph. lib. 3. cap. 28. ac Paulum Diaconum dicto l. 10.*

71. Nullus Verus.] *Hoc opus, hic labor eſt diſquirere quomodo nullas leges* Verus *aduerſus Chriſtianos impreſſerit, quippe quum Euſeb. Eccl. hiſt. l. 4. cap. 15. 16. & 17. ac poſt eum Niceph. l. 3. c. 32. 33. 34. 35. & 36. Martyria enumerent DD. Policarpi & Iuſtini aliorũque plurimorum martyrum in Aſia, quæ contigiſſe ſcribit ſub M. Aurelio Vero Antonini Pij filio & Lucio, præſertim cum etiam Eutropius ac poſt eum Paulus Diaconus & M. Aurelio & Lucio cognomen* Veri *adtribuat. quibus conſentit Iul. Capitol. in vita M. Aurelij, dicens quod M. Annius Verus 18. anno ætatis adoptatus fuerit ab Antonino Pio Conſulatu eius II. & pro Annio*

Aurelius cœperit uocari, & cum eo L. Verus ſimul adoptatus ambo Cæſares appellati ſint; at Dion & Ælius Spartianus in vita Hadriani, qui ſcribant eoſdem illos mortuo Pio pariter imperaſſe Diuos fratres appellatos. Itaque dicendum L. Verum Imperatorem (iuxta quod videtur ſentire Niceph. l. 3. cap. 34.) defunctum antequam perſecutio quarta cœpiſſet; cui fauere videtur Apologia pro Chriſtianis D. Athenagoræ, non ad M. Aurelium & L. Verum ſed ad M. Aurelium & L. Commodum eius filium, quem poſt fratris obitum Cæſarem declarauit: & proinde Tertulliano non alium fuiſſe notum Verum, quam L. Verum, ad diſtinctionem M. Aurelij; pro qua ſententia etiam faciunt D. Auguſt. Oroſ. Seuer. Sulpit. locis ſupra citatis ac Martyrologium Romanum (in feſto D. Policarpi) qui omnes quartam perſecutionem ponunt ſub Aurelio Antonino, quam tamen poſtmodum moderatus ſit vt ſupra diximus, tum præſertim Paulus Diaconus, qui disertis verbis dicit, poſt obitum L. Veri ſui fratris ab eo perſequi cœptos Chriſtianos. Si id non placet aut dicendum, quod loco perſecutionis hanc non habuerit Tertullianus, quia ſolum Aſiam & Galliã, nõ vero Africam peruagata ſit; quod confirmatur ex eo quod D. Cyprianus longo poſt hunc tempore primus Epiſcoporum in Africa ſacerdotales infulas ſanguine ſuo decorarit, vt in vita eius à me dictum eſt. Aut quod nullæ leges à Vero aduerſus Chriſtianos ſint editæ. Aut denique (quod magis probo) legendum eſt cum 1. Vatic. & Leodienſi cod. Nullus Seuerus; quippe qui hactenus cum ſcriberetur Apologeticus nullas leges in Chriſtianos edidiſſet, quinimo, ſi Tertull. ad Scapulam credendum eſt, clariſſimas quaſdã feminas & clariſſ. viros ſciens huius ſectæ eſſe, non modò non læſerit, verum & teſtimonio exornauerit & populo furenti in os teſtiterit. Niceph. hunc locum citans Veri nullam facit mẽtionem, ſed in Pio finit periodũ, fortaſsis ex propoſito hoc comma prætermittens. Facilius itaq;) liber Puteani: facilius vtique.

Cap. VI.

72. Nunc religioſiſſimi legum, &c.] Inſcribitur caput hoc 6. vbique in MS. codicibus. De legibus, ſed quia nimis generale hoc eſt, placet magis Tit. veterum excuſorum codicum: Quantum à pietate & maiorum ſuorum legibus Romani deſciuerint. Atque ex MS. omnibus ſubſtituimus: vltores pro: cultores; &: in nullo exorbitauerunt, pro: in illo.

73. Quonam illæ leges abierunt ſumptum & ambitionem comprimentes] Alludit ad Leges Sumptuarias & de ambitu, quas partim retractaſſe, partim ex integro ſanxiſſe Auguſtum Imperatorem: teſtis eſt Suetonius in Octauio cap. 34. E quibus de Licinia ſiue centuſſi ſatis aptè Zephyr. in ſua Paraphraſi: ſicut & de Cenſoria quæ ex cenſura Fabricij Luciniis iuxta Valer. Max. l. 2. c. 4. 10 argenti libras Senatori dũtaxat concedebat; & ea qua ſpectacula interdicta ſunt; ac de dignitatum ingenuorũmque inſignibus; vt pluribus non ſit opus quod ad eas 4. leges attinet. Præterquam quod de iis & earum Auctoribus ad Gellium & Macrobium, Paulum denique Manutium de legibus Romanorum, lectorem remittamus, & Legem Fanniam his adiiciamus ex Crinito lib. 14. de hon. diſc. c. 6 Ludis, inquit, Romanis, Plebeis & Saturnalibus, & aliis quibuſdam diebus, æra centena in dies ſingulos impenduntο, & aliis diebus x. in ſingulis menſibus trigenos ſunto. Si quis plus faxit, dicta pœna damnatus eſto. Calphurniæ etiã legis de ambitu meminit in ſua Præfatione Zephyrus. quonã illæ. liber Puteani, quomodo illę.

74. Quæ dignitatum.] Caſtigationem hanc Rhen. pro: dignitatem, confirmant Vaticani codices. etſi in Puteani eſt, dignitatem. Erant enim apud Veteres Romanos non modo ingenuorum quæ enumerat Zephyr. ſed etiã Cõſularia, Senatoria, Quæſtoria, & Equeſtria inſignia, de quibus latè tractat Pet. Faber Præſes Toloſanus Semeſtrium l. 2. c. 6. ac 22. vſq; ad 129. et præſertim de annulis aureis quos iã à tẽpore Auguſti Libertinis concedi cœptos tradit.

75. Video enim & centenarias cœnas.] Adfert ſimilem phraſim dicto loco Crinitus ex C. Plinio de centenariis porticibus, ac centenariis argenteis ſculptis, ex Lampridio.

76. Et in lances.] De lancibus centenarij ponderis Syllæ, & Druſillani ſerui Claudij promulſide quinquagenaria (ad quas hic alludit) vide ſupra l. de Pallio c. 5. num. 102. & 103.

77. Primi Lacedemonij penulam ludis excogitauerunt.] Reſtituimus: ludis, pro: nudis, ex MS. omnibus & exc. prioribus, Atqui. penula, quæ & lacerna (inquit Rhen. alicubi) veſtimenti genus itinerarium & arcendæ pluuiæ accommodatum apud veteres, teſte Ælio Lampridio.

78. Video & inter matronas atque proſtibulas.] Etiam hunc locum latius tractat ſupra lib. de Pallio c. 4.

79. Quum autum nulla notat præter vnico digito.] Iterum ex MS. omnibus & exc. lectionem hanc reſtituimus (vt iuxta Rhenan. ſicuti etiam alibi accipiatur: præter, pro: præterquam more Græco qui ita τὸ πλὴν vſurpant) pro eo quod quaſi elegantius ſubſtituerat Zephyr. nulla membra notant præter vnicum digitum. Atque quod addit: quem ſponſus oppignorauerat pronubo annulo, Videtur ſic intelligendum, vt pro ferreo annulo, qui teſte Plinio hiſt. nat. l. 37. ſponſæ mittebatur aureum annulum poſtea daro conſueuerit ſponſus & ſic illam quaſi oppĩgnorare.

80. Cum mulieres vſqueadeo vino abſtinerentur.] hanc vocem Tertullianicam pro: abſtinerent; ſubſtituimus ex MS. omnibus.

81. Vt matronã ob reſignatos cellæ vinariæ loculos] Intellexit (inquit Rhenan.) promptuaria quibus ſigna etiam imprimebantur, quæ dum auellerentur reſignari, dicebantur. Sic in Exhort. caſt. reſignandos loculos dixit, lib de habitu Mulieb. arboris illius reſignatrix; lib. de Vel. Virgin. cum virginitatem reſignaſſet, & ibidem c. 11. per quæ primum reſignauerunt pudorem ſpiritu. Vox ſicuti & hiſtoria ad verbum pene deſumpta ex Plinio nat. hiſt. lib. 14. c. 13. qui id adfert ex Fabio Pictore, præterquã quod legat reſignatos loculos in quibus erant claues cellæ vinariæ.

82. Impune à Mœcenio marito trucidata ſit.] Ita ex 4. MS. cod. pro: eſt qui etiam legunt: Metennio, ſed prior lectio legitima eſt, quum Plinius ibidem Mæcenij legat, qui vxorem fuſte cum interfeciſſet quod vinũ bibiſſet, à Romulo abſolutus eſt.

83. Idcirco & oſcula propinquis offerre etiam neceſſitas erat.] Ad eximus: etiam, ex MS. omnibus. Cato (inquit ibidem Plinius) ideo propinquis feminis oſculum dare inſtituit, vt ſcirent an temetũ olerent, hoc tum nomen vino erat, vnde & temulentia appellata, ſpiritu indicarentur. Puteani; iudicarentur.

84. Qua per annos ferme ſexcentos ab vrbe cõdita, &c.] Repudium (inquit Val. Max. l. 2. c. 1.) inter vxorem & virum, à condita Vrbe uſque ad viceſimum & quingenteſimum annum nullum interceſſit. Primus autẽ ſicuti etiam adnotauit Zephyr. in Paraphr. vxorem ſterilitatis cauſa dimiſit Carbilius Spurius.

85. Etiam circa ipſos Deos veſtros quæ proſpectè.] Ex MS. omnibus id ſubſtituimus pro: perfectè.

86. Liberum patrem cum myſteriis ſuis.] Ex iiſdem adiecimus: ſuis. Liberi Bacchique ſacra ſublata fuiſſe Sp. Poſtumio Albino & Q. Martio Philippo Coſſ. anno Vrbis D. LXVIII. Auctor eſt Liu. 4. dec. lib. 9. Idipſum repetit D. Auguſt. lib. 6. de ciuit. Dei cap. 9.

87. Serapidem & Iſidem & Harpocratem cum ſuo Cynocephalo, &c.] De his adfert Zephyr. carmen Lucani huic inſtituto optimè conueniens.

Nos in templa tuam Romana accepimus Iſim
Semideoſque canes, & ſiſtra iubentia luctus.

Et certe Serapis & Iſis Ægyptiorum dij omnibus probè noti ſunt. De Harpocrate ſilentij Deo latè tractat, hunc quoque locum citans Politian. Miſcell. cap. 83. ex Catullo, Plutarchi libro de Iſide & Oſiride Abammone Aegyptio ad Porphyr. ſiue Iamblicho, Lucil. Epigr. ad Dionyſ. Varrone lib. 3. de lingua Latina, Plin. nat. hiſt. lib. 33. cap. 41. & Ouid. 9. Metamorph. qui omnes Serapidi (ſiue Oſiridi) & Iſidi Harpocratem coniungunt tanquam illorum filium. D. Auguſtin. denique lib. 18. cap. 5. de ciuit. Dei in hæc verba: Quando (inquit) ferè in omnibus templis vbi colebantur Iſis & Serapis, erat ſimulacrum quod digito labiis impreſſo admonere videretur vt ſilentium fieret; Hoc ſignificare Varro ſignificat, vt homines eos fuiſſe tacerent. Vbi latiſſime & D. Auguſt. & Ludouic. Viues in ſchol. integram hiſtoriam & fabulas inde ortas horum Deorum Aegyptiorum proſequuntur. Cynocephali id eſt caninis capitis Dei ibidem meminit D. Aug. lib. 2. cap. 13. & explicat Viues in commentario, dicens eundem eſſe, de de quo Virg. Aeneid. 8. Et latrator Anubis; putans eam effigiem ortam, quod eiuſcemodi inſignia geſtarit Anubis Oſiridis filius Aegypti Rex, de quo plura in Adn. noſtris in D. Cypr. lib. ad Demetrianum num. 32.

88. Piſo & Gabinius conſules.] Conſulatum geſſerunt L. Calphurnius L. F. L. N. Piſo Cæſoninus, & A. Gabinius A. F. Nepos, anno ab Vrbe Cond. D. C. X C V. Quod autem illi cœperūt, aras dictorū Deorū euerſis; perfectio videtur anno poſt hunc octauo V. C. D C C. III. à L. Aemilio Paulo conſule, qui, cum (teſte Val. Max. lib. 1. cap. 4.) Senatus Iſidis & Serapis phana diruenda cenſuiſſet, eaque nemo opificum adtingere auderet; poſita prætexta ſecurim arripuit, templique eius foribus inflixit, de quo infrà latius cap. 9. num. 123.

89. Ipſo denique ſermone proauis renuntiaſtis.] Subindicat, ſua ætate iam corruptam ſermonis Romani latiniique elegantiam, quod manifeſtius eſt quam vt comprobatione ſit opus. Notanda interim phraſis: nouè de die viuere, pro: indies. Et ex MS. omnibus ſubſtituimus: cuſtodiſtis, pro: cuſtoditis, & è contrario pauloþoſt ex Belg. MS. 2. deſtinatis, pro: deſtinaſtis. ac ex iiſdem MS. & Vaticanis, tū hic tum poſtea frequenter: proinde, pro: perinde. vt iam inde ad manifeſtiora pergam.) eleganter liber Puteani; vt viam mihi ad manifeſtiora purgem.

CAPVT VII.

90. Dicimur ſceleratiſſimi.] MS. partim hoc caput inſcribunt: De infanticidio, partim: De fama inceſtus. Vatic. 1. hoc modo: Inanis eſt fama quæ Chriſtianis obiicitur. qui etiam multò poſt hoc caput incipiunt; ſed maximè placet hæc duorum capitum in vnum compoſita Rhen. cum aliis exc. inſcriptio: Quod de grauiſſimis ſceleribus accuſati Chriſtiani, numquam tamen conuicti ſunt, niſi de fama ſola cui non credendum. Secutus eſt autem hic vel maximè Iuſtinum martyrem & Anaxagoram. Rem ipſam ſatis explicat Zephyrus in ſua paraphraſi, & latius Suffridus noſter in Anaxagoram. Nos itaque nihil aliud quam de ſingulis calumniis locos etiam aliorum Scriptorum indicabimus, quibus illa tractantur. Ad quas certe iam ab ipſis Chriſtianæ fidei incunabulis alludit D. Petrus 1. Epiſt. cap. 2. in hæc verba: Conuerſationem veſtram inter gentes habentes bonam, vt in eo quod detractant de vobis tamquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos conſiderantes, glorificent Deum in die viſitationis: & paulo poſt: Quia ſic eſt voluntas dei, vt benefacientes obmuteſcere faciatis imprudentium hominum ignorantiam. Auctor etiam ſuprà non ſemel cœpit hoc argumentum adtingere nempè cap. 1. vbi de domeſticis indicus agit; cap. 2. cum bis terue repetit Chriſtianis obiici nomen homicidæ, ſacrilegi, inceſti; & nominatim infanticidiorum, inceſtorum, cocorum, canum, & comeſorum infantium. meminit: & cap. 3. cum dicit: ſingula quæ in occulto admittere dicimur in ipſos retorquebo qui obiciunt: & iterum: inceſti & infanticidæ mentionem facit & rurſum in calce præced. cap.

91. De ſacramento infanticidij & pabulo inde.] Iterum repoſuimus cum Rhen. ex MS. cod. omnibus: inde, id eſt ex ſacramento infanticidij, pro eo quod tamquam elegantius (vti alias ex coniectura frequenter, quod ſemel adnotaſſe ſufficiat) ſubſtituit Zephyrus: crudæ. Præterquam enim quod Iuſtinus, Anaxagoras, Tatianus, in ſuis Apologiis aduerſus gentes, Theophylus ad Autolycum lib. 3. Minutius felix in ſuo Octauio aut Euſeb. Eccl. hiſt. lib. 4. cap. 8. hanc calumniam tractantes, nuſquam crudæ carnis meminerint; & Thieſteæ epulæ quas Chriſtianis falsò adſcribebant lautiſſimè coctæ fuerint ab Atreo illius fratre, certè Auctor ſupra cap. 2. cocorum meminit. Cauſam porrò huius ſuſpicionis dediſſe exiſtimat Euſebius illa tum Simonis Magi, tum Menandri, Saturnini, Baſilidis, Carpocratis & eius diſcipulorum cruenta & funeſta ſacrificia; de quibus præterea ſcripſerint D. Clemens Rom. in vita D. Petri, & Niceph. lib. 2. Eccl. hiſt. cap. 14. Qualia etiam de Cataphrygibus & Pepuzianis referunt Epiph. ac D. Auguſt. de hæreſibus.

92. & poſt conuiuium inceſto.] Sicuti antea & poſtea vbique ita hic: inceſtum neutro genere vſurpatur; vt & à Minutio felice; & Anaxagoras qui præ aliis ſupracitatis etiam hoc argumentum latius tractant.

93. quod euerſores luminum canes, &c.] Iam ante me adnotauit G. Canterus, non rectè canes tum ſupra cap. 2. tum hic interpretari Zephyrum lenones impudentes aut qui canum more humanas carnes vorarent; quin potius proprij nominis canes intelligendos, patet vel ex eo, quod ſequ. cap. habet auctor: prætetea candelabra & lucernæ & canes aliqui, & offulæ quæ illos ad euerſionem luminum extendant. Atqui: eruiſtis, pro: eruitis, iterum ex MS. omnibus repoſuimus, ac pauloþoſt: & quidē proprij, nempè hoſtes, pro: propriè, ex prioribus &c. licet manuſcripti habeant; propriè. tenebrarum & libidinimini. putabat Carrio copulam, & elegantius omitti poſſe. idque probante Puteani libro.

94. Quis cruenta &c. Cyclopū & Sirenûm ora iudici reſeruauit.] Ita hunc locum ex Vat. 1. cod. caſtigauimus, pro: Syrenarum ora iudicium reſeruauit. Nota eſt fabula Poliphemi & Cyclopum hoſpites ſuos deuorantium in Sicilia & Italia, vel Plinio teſte nat. hiſt. lib. 7. cap. 2. Sirenes vero aues erant, teſte Dione, quæ vbi

homines cantu demul'ſiſſent, ſomno deinde grauatos lacerabant, vt eſt apud Plinium lib. 10. *nat. hiſt. cap.* 49. *Hinc Zephyrus etiam ad* Sirenes *refert quod delatos ad ſe occidiſſe & delibaſſe ſingantur. Tert. infrà T.*3. *l.*3. *adu. Marcionem vocat* Sirenes monſtruoſas fabuloſáſque cantatrices. *Liber Puteani*; Cyclopũ & ſirenum ora iudici reſeruauit.

95. ipſos trahens homines.] *Ita ex MS. cod. & prior. exc. pro eo quod mendoſè irrepſerat*: ipſos vendens; *præſertim cum ſic etiam interpretetur in ſua paraphraſi Zephyrus & ante eum Rhen.* trahens *nempè* ad *Præſidem ſiue in iudicium.*

96. cum vel ex forma omnibus myſteriis ſilentij fides debeatur.] *Id indicaſſe Harpocratis ſtatuam ſupradiximus cap. praced. ex D. Aug. & Varrone.*

97. Samothracia.] *In Samothrace inſula* (*inquit Zephyr.*) *initiationes quædam fuiſſe dicuntur ad remedia nonnullarum periclitationum; vbi & Corybantium myſteria & Hecates ſacra celebrabantur, cui canes ad antrum Zerinthum immolabant. Lact. lib.* 1. *cap.*15. & 17. *in Samo etiam Iunonis Sacra ſcribit celebrata.*

98. & Eleuſinia reticentur.] *Haud abſimiliter Auctor infrà tom.*3. *aduerſ. Valent.* Eleuſinia Valentiniana fecerunt lenocinia ſancta ſilentio magno, ſola taciturnitate cæleſtia. *Quare etiam hic ex MS. reſtituimus*: Eleuſinia, *pro*: Eleuſina. *Meminerunt eorundem & turpiſſima fuiſſe declarant Athenagoras initio Apolog. Arnob. aduerſ. gent. lib. Minutius in Octauio. Clemens Alexand. exhort. ad Græcos, Lact. lib.* 1. *cap.*21. *Euſeb. præpar. Euang. lib.* 2. *cap.* 3. *Gregor. Nazianz. in ſerm. Epiph. D. Auguſt. de ciuit. Dei lib.* 7. *cap.* 20. & *Theodoret. de affect. Græcorum. Vide Suffridum in Athenag. & Viuem in D. Auguſt. qui Cereri & Proſerpinæ dicata fuiſſe hæc ſacra memorant, & in Eleuſi pago Atticæ à Muſæo inſtituta.*

99. Interim etiam humanam. &c.] *Hoc ſimiliter ex MS. & vet. exc. reſtituimus, pro eo quod primus Zephyr.* interiment, iam *&c. qui non malè tamen explicat illud*: dum diuina, *id eſt, ſecreta*, ſeruantur. *Puteani liber optime*; prouocabunt. *pro*; prouocabant.

100. Cum etiam impiæ initiationes arceant prophanos.] *Ipſis verbis veterum ethnicorum vtitur, qui ſolos* initiatos & *Romanos ad Cereris myſteria* Eleuſinia *admittebant, vnde ortum illud Poëtæ*:

Procul ô procul eſte prophani. & *illud*:

Odi prophanum vulgus & arceo.

101. Natura famæ omnibus nota eſt. Veſtrum eſt. Fama malum, &c. Cur fama malum?

Ita iterum diſtinximus ex MS. omnibus & Rhen. pro eo quod irrepſerat: omnibus nota eſt, veſtrum Eſt, fama malum. *Eſt autem etiam verſus Maronis ex* 4. *Aeneidos, quem pulcerrime explicat. Imitatur etiam hunc locum ad verbum ferè Minutius in Octauio. Ab hoc autem loco liber Puteani orditur caput ſeptimum de infanticidio.*

102. Hoc Romæ aiunt factum.] *Etiam hoc ex MS. reſtituimus, pro eo quod erat*: fama eſt hoc Romæ factum. & *paulopoſt adiecimus*: eſt. *Ac rurſum*: Omnium eſt æſtimare, *pro*: exiſtimare. & *addidimus*: illa. *Item*: obſcurat, *pro*: obſcurant. *in libro Puteani alia longè eſt diſtinctio & ſcriptura*: ab vno aliquando principe exorta ſit neceſſe eſt. exinde in traduces linguarum & aurium ſerpit. & *ita &c.*

103. etiam quod fama non diſtulit.] *Id eſt* (*inquit Rhen.* diſſipauit. *Sic etiam loquitur Tacitus.*

Cap. VIII.

104. Vt fidem naturæ ipſius appellem.] *Præ ceteris huius capitis titulis arridet iſte Vatic.* 1. *cod.* flagitia quibus infamantur, nedum falſa ſunt, ſed de Chriſtianis incredibilia. *Imitatur etiã hic Athenagoræ apologiã ſub finem, Ironicè autẽ loquitur dum dicit*: Ecce proponimus horum facinorum mercedẽ, vitam æternam repromittimus; *reliqua ſatis explicat Zephyr. in paraphraſi quibus pauca quædam adijcimus.*

Ecce proponimus.] *liber Puteani ponit caput octauum de fama inceſti. & certè ſuperiora illa*, vt fidem naturæ, &c. *præcedentibus cohærere neque ab iis auelli poſſe cenſebat Carrio.*

105. Fugientem nouam animam exſpecta.] *Iterum repoſuimus ex MS. ac exc. prioribus, pro*: ſpecta. & *infra* ſi tanti æternitas, *pro*: ſit. *faciunt autem ad intellectum huius loci quæ apud Minutium in Octauio Chriſtianis falsò obiicit Cæcilius ex caſtigatione Fr. Balduini*: Iam de initiandis (*inquit*) tyrunculis fabula tam deteſtanda quam nota eſt. Infans, farre contectus vt decipiat incautos, apponitur ei qui ſacris imbuatur. Is infans, à tirunculo, farris ſuperficie quaſi ad innoxios ictus prouocato, cæcis occultíſque vulneribus occiditur. Huius (pro nefas) ſanguinem lambunt, huius certatim membra diſpertiunt, hac federantur hoſtia, hac conſcientia ſceleris ad ſilentium mutuum pignerantur; Hæc ſacra ſacrilegiis omnibus tetriora. *Benè eſt autem quod ille etiam fabulam vocet. Reſpõdet interim illi Octauius iiſdem penè verbis quibus hic Auctor.* Illum iam velim (*inquit*) conuenire; qui initiari nos dicit aut credit de cęde infantis & ſanguine. Putas poſſe fieri vt tam molle tam paruulũ corpus fata vulnerũ capiat, vt quiſquam rudem illum ſanguinem nouelli & vixdum hominis cædat, fundat, exhauriat? Nemo hoc poteſt credere, niſi qui poſſit audere.

106. Cynophanes.] *Ita rectè primus Zephyr. pro eo quod Vet. exc. & MS. Eln. S. Bauon. Puteani ac* 2. *Vatic.* Cynopennæ, *ac Rhen.* 1. *edit.* Cyclopes; *dicens*, Cynophanes *capite canino quos Plinius refert venatu & aucupio veſci & loquitur quidẽ de talibus Indiæ populis Plin. lib.*7. *cap.*2. *ſed nullo adſcripto nomine; in fine interim capitis* Cynocephalos *collocat in Africæ ſolitudinibus; & Gell. lib.*9. *cap.*4. Cynocephalos *nuncupat vti & Cicer.* 6. *ad Attic.*

107. Aut Sciapodes.] *Conſentanea Zephyro de his tradit Plinius ibidem, ſed lõgè eos à Troglodytis abeſſe ſcribit, quantum apparet in India, non in Lybia.*

108. Sed ignorantibus ſubiicitur.] *Suppoſita, inquit Zephyr, imperſonaliter eam gerunt ſignificationem, quam apud Græcos* τὸ ὑποβάλλεσθαι καὶ ὑποθέσθαι, *id eſt, fraudem facere & decipere, vnde ſubijci teſtamentum & impoſtores, De qua plura ad Epiſtolam* 2. *Cypriani ad Donatum num.*40, *Repoſuimus autem*: aſſeuerari; & *ex MS. omnibus vocem Tertullianicam*: Atquin.

109. Itẽ panis quo ſanguinis iurulentiã colligas.] *Ita nunc primum ex MS. quinque pro eo quod Rhen. & antea excuſi*: qui ſanguinis virulentiam colligat.

120. Præterea candelabra, &c.] *Multum etiam illuſtrare poſſit hunc locum diſputatio Cæcilij & Octauij apud Minutium ſicuti edita eſt à Fr. Balduino. Quorum ille*: Et de conuiuio, *inquit*, notum eſt, paſſim omnes loquũtur, id etiã Cirtẽſis noſtri teſtatur oratio: Ad epulas ſollemni die coeunt, cum omnibus liberis, ſororibus, matribus, ſexus omnis homines & omnis ętatis. Illic, poſt multas epulas, vbi conuiuiũ calu-

luit,

uit, & ioceſtæ libidinis ebrietate feruot exarſit; canis qui candelabro nexus eſt, iactu offulæ vltra ſpatium lineæ qua vinctus eſt, ad impetum & ſaltum prouocatur. Sic eoerſo & exſtincto conſcio lumine, impudentibus tenebris nexus infaodæ cupiditatis inuoluunt per incertum ſortis; etſi non omnes opera, conſcieotia tamen pariter inceſti. *E contrario Octauius*: Et de inceſto, *inquit*, conuiuio fabulam grandem aduerſus nos dæmooum concio mentita eſt, vt gloriam pudicitiæ, deformis infamiæ auerſione, macularet; vt ante exploratam veritatem homines à nobis terrore infandæ opinionis auerteret. Sic de iſto & tuus Fronto, non vt affirmator teſtimonium fecit, ſed coouicium vt orator aſperſit. Hæc enim potius de veſtris gentibus nara ſunt. *& cetera quæ e ſequenti capite etiam penè ad verbum deſumpta ſunt.* Quid tum etſi.) *Puteani*; quid nunc etſi iſta.

Cap. ix.

121. Hæc quo magis, refutauerim.] *Huius capitis inſcriptionem partim ex excuſis deſumpſi, quandoquidem MS. hic diſtinctionem nullam faciāt. Hanc nempe:* Quod quæ Chriſtianis obiiciuntur in ſacris ipſorum gentilium tum in aperto, tum in publico committantur. *Atque etiam hic Iuſtinum martyrem & Athenagoram imitatur, ipſum vero penè ad verbum Minutius in Octauio.*

122. Infantes penes Africam Saturno immolabantur, &c.] *Eodem modo Octauius apud Minutium*: Quia Saturnus filios ſuos expoſuit nó vorauit; merito ei in nonnullis Africæ partibus à pariẽtibus infantes immolabantur, blanditiis & oſculo comprimente vagitum, ne flebilis hoſtia immoletur: *Idipſum paucis ſed in genere iam antea Iuſtinus Martyr. Apolog. 1. ad Senat. Rom. Lactant. latius lib. 1. diuin. Inſtit. cap. 21. de eodem ſacrificij genere tum in Latio quod ſublatum ſit ab Hercule, tum Carthagini ex Peſcenio feſto. D. Auguſt. denique lib. 7. de ciuit. Dei cap. 19. & ibi latiſſime Viues in ſuis Adnotat. citans præterea Oroſ. lib. 4. c. 6. Trogum, Platonem in Minoe Dionem Halicarnaſſæum, Theod. Cyrenſem in ſacrif. Euſeb. præpar. Euang. Diodorum bibliotheca lib. 20. & hunc Tertulliani locum. Atqui* penes Africam (*inquit Zephyrus*) *dixit in ſecretiorė Africæ parte; qua ſignificatione vtitur frequenter Liuius. Omnis penes militesnoxa erat, id eſt tacita inerat militibus.*

123. Vſque ad Proconſulatum Tiberij.] *Quod hic Tertull.* Tiberio *tribuit de ſacerdotibus Saturni in cinerem actis, referunt Ioſeph. Antiquit. Iudic. lib. 18. cap. 4. ſeu. 7. & Hugo Floriacenſis hiſt. Rom. lib. 7. cap. 14. de ſacerdotibus Iſidis & templo eius deſtructo ac ſtatua in Tiberim merſa. Plin. lib. 30. cap. 1. Tiberio etiam adſcribit quod Gallis Druidibus humanas victimas interdixerit, quod Suetonius Claudio tribuit. Videtur ſimile quid feciſſe Tiberius in Africa cum ibi Proconſulatum ageret ante Imperium. Porrò huiuſcemodi ſacra iam antea ſub Auguſto ciuibus Romanis interdicta fuerunt, tā & toto orbe ceſſarunt principatu Adriani, præterquam Iouis Latiaris de quo infra. Nos autem cum Rhen. ex MS. cod. reſtituimus phraſim Tertull.* aliqui Deus, *pro*: aliquis. Perſeuetat hoc ſacrū.] *Puteani liber*; perſeuetatur. *vtique infra*; libentes reſpondebar; *pro*; exponebant.

124. Maiot ætas apud Gallos Mercurio proſecatur.] *Haud abſimiliter Minutius:* Mercurio Gallos humanas vel inhumanas hoſtias cædere; *& de maioribus D. Aug. vbi ſupra; præterquā quod etiam Saturno ſacra hæc adtribuit, niſi mendoſi ſunt codices. Alij vt Plinius vbi ſupra, Solinus, Mela, Cæſar, Lucanus, & Lactantius vbi ſupra, Eſo & Theutanti ea adtribuunt; ſed rectè adnotat illic Viues. eundem Theutantem eſſe quem Mercurium, (ad quem lectorem remitto.) quia Hugo Floriacenſis apud me MS. hiſt. Treuirorum ſeu Gallorum lib. 1. cap. 14. diſertis verbis ſcribit, eiuſcemodi ſacrificia Mercurio à Druidibus immolata.*

125. Remitto Tauricas fabulas.] Tauris (*inquit Minutius*) *Ponticis & Ægyptio Buſiridi, ritus fuit hoſpites immolare. Et Lactantius: Erat lex apud Tauros vti Dianæ hoſpites immolarentur. Et ante eos Athenagoras: Diana quæ apud Tauros colitur, hoſpites cadit. Similiter Tertull. infra tom. 3. Lib. 1. adu. Marcion.* Nihil illic niſi feritas calet, illa ſcilicet quæ fabulas ſcenis dedit, de ſacrificiis Taurorū, &c. *ac latius in Scorpiaco*: Sed enim, *inquit*, Scytharum Dianam aut Gallorum Mercurium, aut Afrorum Saturnum; hominum victima placari apud ſæculum licuit. Et Latio in hodiernum Ioui media in vrbe humanus ſanguis inguſtatur. *Atque hoc eſt quod ſequitur.*

126. Ecce in religioſiſſima vrbe, &c.] *Hodieq́; (inquit ſimiliter Minutius) à Romanis Latiaris Iupiter homicidio colitur, & quod Saturni filio dignum eſt, malo & noxij hominis ſanguine ſaginatur. Quod iiſdem penè verbis repetit Lactantius etiam tum in Latio fieri, immo adhuc ætate ſua Euſebium id ſcribere, aſtruit Viues vbi ſupra. Quare & apud Plinium lib. 8. cap. 22. vbi idipſum de Arcadibus refert, cenſeo legendum Iouis Latio, pro Lyceo.*

127. Sed beſtiarij.] *Rhen. in ſchol.* beſtiariorum; *ſed magis placet hæc etiam MS. lectio, quod ſequatur.* mali hominis. *Interpretatur ille* beſtiarios *viliſſimos homines, qui cum beſtiis ſpectante populo depugnabant addens* beſtiarij *cuiuſdam qui, Germanus fuit meminiſſe Senecam. Rectius Zephyrus damnatos ad beſtias. Cum quo ex MS. & Vet. exc. iterum legimus*: ſolum patris filium de crudelitate.

128. Qui natos ſibi liberos enecent.] *Vos enim video (inquit Minutius) procreatos filios nunc feris & auibus exponere, nunc ad ſtrangulatos miſero mortis genere elidere; & multo latius Lactant. lib. 6. cap. 20. cuius verba quædam adfert Zephyrus.*

129. Ferro enim mori ætas quoque maior optauit.] *Repetitio eſt eius quod antea dixit*: Maior ætas apud Gallos Mercurio proſecatur. *in libro Puteani eleganter*; optauerit. *vti infra*; deliberatur; *pro*; delibetur.

130. Homicidij feſtinatio eſt prohibere naſci.] *Sic iterum ex MS. & prioribus exc. &*: an naſcentem diſturbet, *pro*: naſcentium. *ac*: fructus omnis, *pro*: hominis. *Sunt (inquit Minutius) quæ in ipſis viſceribus, medicaminibus epotis originem futuri hominis extinguunt, & parricidium faciunt antequam pariant. in Puteani*; etiam fructus.

131. (Eſt apud Herodotum opinor) *Mirum eſt cur hanc periodum omiſerit Zephyrus, niſi putarit eſſe ex margine contextui additam; verum eandem habent non modo Vet. exc. ſed & MS. Belgici, Gallici, & Vaticani omnes, & ipſe Zephyr. locum Herodoti citat lib. 9. de Scytharum fœderibus ſicuti etiam Plin. lib. 7. verum ibi fœderum talium nullam mentionem reperio.* Diffuſum ſanguinem.] *Puteani*; defuſum. *quod elegantius videtur Carrioni.*

132. Neſcio quid & ſub Catilina deguſtatū eſt.]

Haud aliter Minutius: Ipſum credo nempè Saturnum, docuiſſe ſanguinis fœdere coniurare Catilinam. De quo ſic Salluſtius: fuere ea tempeſtate qui dicerent, Catilina oratione habita, cum ad iuſiurandum popularis ſceleris ſui adigeret, humani corporis ſanguinem vino permixtum in pateris circumtuliſſe. ſic eum locum emendauit Carrio.

133. Aiunt apud quoſdam gentiles Scytharum, &c.] *Latè agit P.in.dicto lib.7.cap. 2. de Scythis, Cyclopibus, Leſtrigonibus, & aliis tum trans Alpes tum ad Septemtrionem* ἀνθρωποφάγοις *quorum quoſdam addit ſupra boriſthenem oſsibus inimanorum capitum bibere, cutibuſque cum capillo pro balteis ante pectora vti. Hinc illa Prouerbia apud Tertull. lib.1.adu. Marc. infra tom. 3.* Scytha tetrior, Maſſageta inhumanior.

134. Hodie iſtluc Bellonæ ſacratus ſanguis de femore proſciſſo in palmulam exceptus ſuis datur ſignatis.] *Ita demum ex MS. omnibus ac prioribus. exc. pro:* in parmulam. *Porrò haud abſimiliter Minutius: & Bellonam, inquit, ſeruam ſuum hauſtu humani cruoris imbuere. De quo latius Zephyr. in paraph. verbis mutuatis ex Lact. lib.1.cap.20. in libro Puteani;* in palmulam exceptus & ſui datus ſignat.

135. Item illis qui munere, &c.] *MS. & vet. exc.* illi. *Intelligit autem (Rhen. interprete) gladiatorium munus. Minucius paucis ita expreſsit hunc locum: & comitialem morbum, hominis ſanguine, id eſt, morbo grauiore ſanare. Reſtituimus vero:* hauſerunt, *ex MS. pro:* auferũt.

136. Vbi ſunt item illi qui de harena] *Etiam hoc his verbis repetit Minutius: non diſsimiles, qui de harena feras deuorant illitas & infectas cruore, vel membris hominis & viſcere ſaginatas. Atqui iterum repoſuimus ex MS.* colluctando, *pro:* conculcando, *&:* iactauit, *pro:* iacuit, *licet in Puteani libro ſic;* iacuit. Ipſorum vrſorum aluei; *pro:* alui. *Item:* Ructatur proinde: *pro:* deinde. *pro:* cruditantes, *liber Puteani;* cruditantibus.

137. Minus autem & illi faciont,] *Ironicè loqui rectè adnotauit Zephyr. & Gagneius ad Marg.* τοὺς λεσβιάζοντας *negat; cum quo rurſum legimus:* ad ſpurcitiam conſecrantur: *pro:* à ſpurcitia.

138. Chriſtianis, qoi ne animalium quidem ſanguinem, &c.] *Nobis (inquit Octauius apud Minutium) homicidium nec videre fas nec audire; tantumque ab humano ſanguine cauemus, vt nec edulium, pecorum ſanguinem in cibis nouerimus. Porrò (vt adnotat Rhen.) non ita diu eſt, quod Chriſtiani veſcimur ſuffocato & morticina carne. Nam Betanus (ſeu Beda) presbyter & Hrabanus in Pænitentiario, ſed & quotquot de hac re ſupra CCCC, annos ſcripſerunt, certum pænitentiæ tempus præſcribunt ſiquis Apoſtolicam hanc legem fuerit præuaricatus quæ in Actis exſtat Apoſt. (nempè cap. 15.) vbi ſtatuitur vt abſtineant ſe à ſanguine & ſuffocatis. Atqui ex MS. legimus:* ne quo modo ſanguine contaminemur; *& iterum adiecimus integrum orationis comma ex MS. & priorib. exc.* certiſſimi ſcilicet, illicitum eſſe penes illos, per quod exorbitare eos vultis. *Item:* ipſum proinde examinatorem *ac poſtea:* alioquin.

139. Vt foculum & acerram.] Acerra *hic accipitur iuxta ſecũdam interpretationem Feſti, pro arcula thuraria in qua thus reponebatur.* cuſtodias *autem nuncupat captiuos ipſos, vti adnotat Rhen.* Alioquin negandi) *putabat Carrio vitio admodum familiari legendum;* alioquin necandi.

140. Proinde incœſti qui magis, quam qoos ipſe Iupiter docuit.] *Similis locus eſt apud Cyprian. epiſt. 2. ad Donatum. vbi videas lector adnot. noſtras num. 33. Idem gentibus improperat Iuſt. Apol. 2 ad Senat. Rom. & apertius de* Ioue *Athenagoras. Qui, inquit, ex matre Rhea & ex filia puella prolem ſuſcepit, & propria ſorore pro coniuge abuſus eſt. Et Arn. lib. 5. Etiamne in matrem, etiamne in filiam efferati pectoris appetitionibus adhinniuit? &c. Immo etiam Octauius apud Minutium, & Lactan. lib. 1. cap. 10.*

141. Perſas cum matribus miſceri Cteſias refert.] *Similiter Minutius: Ius eſt apud Perſas miſceri cũ matribus. Vide Zephyri Paraphraſin. Exſtãt quedã huius* Cteſiæ *Cnidij fragmenta edita Græcè ab Henrico Stephano.*

142. Cum primum Oedipum Tragædiam.] *Hinc Athenagoras concubitus quos Chriſtianis obiiciebant Oedipodeos appellat, quod* Oedipus *matrem Iocaſtam neſcius vxorem duxerit; ſic & Lact. vbi infra.*

143. ἔμεινεν εἰς τὴν ὑστέραν.] *Priores editiones habebant duntaxat:* ἔμεινε. *pro quo ſubſtituit Rhen.* μέμηνε *à* μαίνομαι. *id eſt, inſaniit, ac ſi dicat Oedipum viſum Macedonibus inſanire, qui tantopere de inceſtu doleret. Eln. & S. Bauon. & Puteani. MS. cod.* ἔμεινεν εἰς τὴν ἀλλοτρίαν. *Placet magis prima lectio quam Zephyro acceptam debemus; vt* ἔμεινεν *ab* ἐμέω *id eſt euomo accipiatur. Præſertim cum Vat. cod. idem habuiſſe coniiciam, quod 4. amanuenſes qui illa contulerunt nullam hic diuerſitatem adnotarint, alioquin diligentiſsimi præſertim in Græcis phraſibus.*

144. Suppeditante materias paſſiuitate luxuriæ.] *Hanc Rhen. reſtitutionem confirmant quinque MS. cod. quare iterum repoſuimus, præſertim cum* paſſiuitas *vox ſit Tertullianica de qua ſupra lib. de Pallio. n. 86.*

145. Imprimis filios exponitis ſuſcipiendos ab aliqua prætereunte miſericordiæ extraneæ.] *Ita hunc locum reſtituimus partim ex MS. & exc. prioribus qui omnes habent:* miſericordia extranea; *partim ex his Minutij verbis: dum etiam domi natos aliena miſericordia frequenter exponitis. Quem eundem abuſum illis improperat Iuſt. Mart. Apol. 2. ad Anton. Pium. & Lact. lib. 6. cap. 20. Manifeſtum dicens illum fieri exemplo dicti Oedipodis duplici ſcelere confuſum, quod nempè expoſitio ipſius adhuc infantis materiam ſubminiſtraret inceſti.*

146. Cuius vbique ſaltus facilè poſſunt alicubi ignaris filios pangere. *Rurſum etiam hoc reſtituimus ex MS. cod. pro eo quod irrepſerat:* ſaltu: *&* ignari. *Iterumque paulopòſt adiecimus:* & fideliſſimi.

147. Quidam multo ſecuriores totam vim huius erroris virgine continẽtia.] *Sic etiam ex MS. omnibus, pro:* virginea. *Locus inſignis pro Chriſtianorũ primorum etiam virorum perpetua continentia, aduerſus eos qui omnes ad matrimonium volunt adigere; de quo alibi latius.*

148. idem oculi renuntiaſſent vtrũque.] *Etiã hoc ex MS. & priorib. exc. pro:* idem renuntiaſſet; *vt:* idem: *accipiatur more veteri pro:* iidem.

149. Sic per omnia oſtendam.] *Priores exc. duntaxat habebant:* Sic per omnia. *Zephyrus contextu nihil tale, ſed tamen interpretari videtur in paraphraſi lectionem hanc MS. quinque codicum, addendo illud:* conſiderabitur. *Quia tamen adhuc locus obſcurus eſt, coniicio legi potius debere;* Sic per omnia offendunt.

Capvt x.

150. Nunc de manifeſtioribus dicam. Deos, inquitis, non colitis.] *Caput hoc x. inſcribitur ferè in MS. cod.* De non colendis idolis. *ſed inſcriptio placet,*

aut

aut quam habent exc.cod. Deos quos colunt,non eſſe deos.*cum ſimilem titulum, libro ſuo Cyprianus eiuſdem argumenti inſcripſerit, aut illa* 1. *Vat. cod.*Quod Saturnus, Iupiter, & alij Dij , homines fuerint , & non verè Dij.*Liber Puteani ab eo,* Deos inquitis, *& incipit caput* 1 x. *de non colendo idola.* non impenditis , *liber Puteani*; non penditis.

151. Altera quæ deſperat , altera quæ recuſat.] *Sic iterum & MS.ac priorib. ext. pro*: deſperet,*ac*: recuſet. *Item:*deſinimus,*pro:*deſiimus. *In Puteani libro eſt*; diſperat. *quod rectum putat Carrio pro eo quod eſt , ſeparat aut potius cauſam diuidit. mutabant enim in compoſitis a in e. vt à paco repero.& ſimilia. ſic infra ſemper, ſepero , pro, ſeparo.*

152. Et de ciuitatibus in quibus nati ſunt. &c.] *Hoc & quod de ſepulchris ſubiungit ad Iouem refertur, cuius Antrum(Cypriano teſte vbi ſupra) in Creta viſitur & ſepulchrum, de quibus illic latius in Adnot. noſtris num.* 8. *Quod vero de regionibus habet in quibus veſtigia ſunt relicta;ad Saturnum,de quo mox latius. Athenag. pro Chriſtian. Deos omnes genitos, ex Orpheo & Homero demonſtrat;latiſſimè id etiã Arnob. lib.* 1. *& frequenter Lactant. D. Auguſt. denique lib.* 7. *de ciuitate Dei cap.*18. nec ego;]*liber Puteani;Nunc ergo.*

153. Nouos, veteres,Barbaros, Græcos, Romanos, &c.]*Varia Deorum appellationes quorum* 30.*milia cenſeri ab Heſiodo teſtis eſt Euſeb. lib.*5. *de præpar. Euang. cap.*15.*Lactant. lib.*1. *cap.* 1. *&* 16. *eo quod maſculi ſint dij & feminæ, quum quotidie noui Dij naſcantur Deorum innumerabilium plena dicit omnia. Atqui* Deos Nouos *videtur intelligere qui dicebantur Minorum gentium, quales Caſtor & Pollux vel Amphiaraus.* Veteres, *maiorum gentium, quales Saturnus,Iupiter, Apollo, Vulcanus, Mercurius.* Barbaros *qui à gentibus Barbaris colebantur.* Græcos & Romanos, *habes diſtinctim apud Cyprian.vbi ſupra, & Minutium in Octauio.* Peregrinos, *qui aliunde accerſebantur, quales Iſis & Serapis.* Captiuos,*ſicuti Penates Troia adductos , quique in triumpho primum aduecti etiam venerationi eſſe cœperunt.* Adoptiuos, *qualis Antinous.* Proprios , *id eſt cuique genti peculiares de quibus infra cap.*24.Communes, *tam Græcis quam Romanis.* Maſculos feminas, *vt Iouem & Iunonem.*Ruſticos, *Faunos nempè & Satyros.* Vrbanos , *qui in vrbibus colebantur.* Nauticos, *vt Leucotheam & Palemona.*Militares, *vt Martem & Bellonam. Ante Saturnum.*] *liber Puteani caput decimum ponit; de Saturno & Ioue.* Quantum litteræ.] *liber Puteani;*ſi quantum litteræ.*vt infra;*ſi quantum rerum argumenta, *pro*; ſi quæras rerum argumenta.

154. Neque Diodorus Græcus.] *Etiam hic locus ex MS. Elnon. Puteani & S.Bauonis ac exc.priorib. reſtitutus eſt , pro eo quod neſcio vnde Zephyr. ſubſtituerit:* Theodorus. *Quemadmodum Carrio in ſuis Antiquis lectionibus rectè emendauit. præſertim cum priori lectioni conſentiat iiſdem penè verbis Lact. lib.* 1. *cap.* 13. *Omnes, inquit, non tantum Poëtæ, ſed hiſtoriarum quoque ac rerum antiquarum ſcriptores , hominem fuiſſe Saturnum, conſentiunt,qui res eius in Italia geſtas memoriæ prodiderunt; Græci,* Diodorus *&* Thallus ; *Latini ,* Nepos, *&* Caſſius *&* Varro *verbis mutuatis à Minutio Felici in Octauio. Intelligit autem Diodorum Siculum, de quo in hæc verba Iuſt.Mart, Orat.ad.gent.* Et qui apud vos hiſtoricorum omnium illuſtriſſimus eſt Diodorus, qui Bibliothecas in compendium redegit , & 30. totis annis, quemadmodum ipſe ſcriptum reliquit, Aſiam & Europam propter exquiſitam diligentiam peragrauit , ſpectatorque rerum plurimarum fuit , quadraginta integris editis hiſtoriæ ſuæ libris. *Meminit eiuſdem Bibliotheca Afric. apud Euſeb.lib.*10. *de præp. Euang. cap. vlt. Eiuſdem hiſt. lib.* 1. *de Aegyptiorum Theologia magnam partem , cum laude citat Euſeb. de præpar. Euang. lib.*2. *cap.* 1. *vbi hæc de Saturno verba reperire eſt ad quæ Tertull. alludit:* Deos, *inquit. mortales homines fuiſſe adſerunt Aegyptij ſed virtute ac beneficiis immortalitatem conſecutos, quorum nonnulli Reges fuere. Et paulopòſt: Solem aiunt primum omnium apud Aegyptum regnaſſe. Solo cæleſti cognomine; quamuis nonnulli ſacerdotum Vulcanum contendunt primum igne inuento regnum obtinuiſſe ; deinde Saturnum, qui ſorore Cybele in vxorem ducta, Oſirim & Iſim genuit, aut vt plurimi dicunt Iouem & Iunonem. Hos vniuerſum orbem imperio ſubiugaſſe & quinque Deos procreaſſe aiunt , Oſirim , Iſim Typhona, Apollinem, ac Venerem; Oſirim Dionyſium, Iſim Cererem eſſe annumant. Exſtat dictus Diodori,lib.*1.*Poggio Florentino interprete & Græci lib. eius* 15.*ex* 40. *Vixiſſe autem ſe teſtatur lib.*6. *ſub Auguſto Cæſare.*

155. Aut Thallus.] *Etiam hoc & infra cap.* 19. *ex MS. Belgicis ac Lactantio pro* Tallus,*præſertim cum conſentiat Iuſt.Mart.vbi ſuprà. Et proinde ita etiam caſtigandus Africanus apud Euſ.de præp.Euang. lib.* 10. *cap. vlt.vt è* Diodori,Thalli, *Caſtoris, Polybij, Pſlegetontiſque hiſtoriis patet. Nam paulopoſt ſequitur : Caſtor &* Thallus, *in hoc conueniunt qui Syriacam hiſtoriam diligenter tractarunt.*

156. Neque Caſſius Seuerus.] Caſſij *meminerunt etiam Lactant. vbi ſupra & ante eum Minutius. Plin. lib.* 35.*multa ſe deſumpſiſſe tradit ex* Caſſio Seuero, *& Seneca alicubi* Caſſij Seueri *Rhetoris meminit qui multas lucubrationes ſcripſerit.*

157. Neque Cornelius Nepos.]*Etiam huius meminerunt alicubi Minutius,& Lactant. vbi ſuprà,& quãplurima ex illo citantur à Plinio in omnibus penè libris hiſt. Natur. Atqui ex MS. reſtitui* : eiuſcemodi antiquitatum;*&*:promulgauerunt.

158. Poſtquè Attica hoſpitia.] *MS. legunt:* poſtquam.*Verum illud magis placet : præſertim cum ita ſit in Puteani.*

159. Exceptus à Iano vel Iane vt Salij dicunt, &c.) *Hæc eadem tractant iiſdem penè verbis Minutius in Octauio, & Lactant. lib.*1. *cap.* 3. *Vide etiam paraph. Zephyri, ac Adnot.noſtras in D.Cyprian.lib.de idol. vanit.num.*9.10.11.12.13.*&* 14. *Atqui ex MS.cod. omnibus reſtituimus*: incoluerat, *&*:depalauerat, *pro:* debellauerat, *& addidimus quæ neſcio quo caſu prætermiſſa erant in editione Zephyri & deinceps*: vſque nunc eſt. Tota denique Italia poſt Oenotriam Saturnia cognominabatur. Oenotriam *vero dictam tradit Stephanus aut ab* Oenotrio Arcade, *aut à bonitate vini, vt οἰνώτρια ſcribatur.*

160. Mons quem incoluerat Saturnius dictus eſt.) *Hunc locum videtur deſumpſiſſe ex Varrone lib.* 4. *de ling. Lat.citatum etiam à D. Auguſt. lib,*7.*de ciuitate Dei cap.*2.Mons,*inquit,* in quo Capitolium eſt ante Tarpeius dictus eſt. *Hunc antea* montem Saturnium *appellatum prodiderunt, & ab eo latè* Saturniam *terram vt etiam Ennius appellat. Antiquum oppidum in hoc fuiſſe* Saturnium *ſcribitur. Eius veſtigia etiam nunc manent tria;quod Saturni fanum in faucibus; quod*

Saturnia poëta quam Innius ſcribit quam nunc vocant Pandanam, *quod poſt ædem Saturni in ædificiorum legibus, parietes, poſtici, muri, ſunt ſcripti. In quem locum adfert Scaliger ipſos Ennij & ſimiles Maronis verſus de Ianiculo. facit etiam ad huius loci intellectum quod habet Minutius, docuiſſe Saturnum litteras imprimere, & inſtrumenta conficere; hoc eſt enim quod dicit Auctor*; Ab ipſo primum tabulæ.

161 Tamen ſi homo Saturnus, vtique ex homine.] *Lact. cap. 11. lib. 1. docet ex Triſmegiſto natum fuiſſe Saturnum ex eo homine cui Vranio nomen fuit.*

162. qua ignoti &c. de cælo ſuperueniſſe dicuntur, &c.] *Imitatur Athenagoram qui ex Sybilla hos verſus adfert*:

Ætas humani generis cum dena vigeret
Ex quo diluuio gentes periere priores;
Saturnus, Titan, regnabant Iapetúſque
Quos homines cœli ſobolem terræque vocantes
Eximiam, cœlo nomen terræque dederunt,
Quod virtute forent reliquis præſtabiliores.

Ipſum autem de verbo ad verbum penè Minutius felix in Octauio & Prudent. lib. 1. adu. Symm. Lactantius vero lib. 1. cap. 11. poſtquã verba Felicis citauit addit & aliam rationem: Potuit, inquit, & ſic argumentari. Saturnum cum potentiſſimus Rex eſſet, ad retinendam parentum ſuorum memoriam, nomina illorum cælo terræque indidiſſe, cum hæc prius alijs vocabulis appellarentur; qua ratione & montibus & fluminibus nomina ſcimus impoſita. D. Aug. de ciuit. Dei lib. 7. cap. 19. fortius argumentatur. Sed ecce, inquit. Saturnus, *ſi Cæli eſt filius, Iouis eſt filius, Cælum enim eſſe Iouem innumerabiliter & diligenter adfirmant. Ita iſta quæ à veritate non veniunt, plerumque & nullo impellente, ſeipſa ſubuertunt.* Repentino aduentu.] *à libro Puteani abeſt vox*, aduentu. *& infra legit*; oſtendemus *pro*, oſtendimus. *Atqui caſtigauimus ex 2. Vatic.* cælitem contingit dici, *& ſi in Puteani & alijs eſt*; contingit. *Et adnotat Rhenan. Tertull. vſitatum eſſe ſeminis ſui par, cum genitiuo, ſicut etiam infra*: quorum pares deos; *ac infra tom. 2. lib. de Patientia*: magnitudinis par, *ac alias ſæpenumero.*

CAP. XI.

163. Et quoniam ſicut illos homines fuiſſe, &c.] *Caput hoc partim ex cod. exc. partim ex argumento ſic inſcripſimus*: Cur cum homines eſſent, facti ſint ab hominibus Dij; cauſſas eſſe vaniſſimas.

164. Mancipem quendam diuinitatis.] *Venuſtè (inquit Rhen.)* mancipem diuinitatis *vocat Deum illum ſuperiorem ac potiorem, qui reliquis diuinitatem communicarit, ſicuti ſutrinæ magiſtrum Plinius* mancipem *vocat, & in qualibet re qui ſummi ſunt* mancipes *dicuntur. Vide Adnot. noſtras in Epiſt. 69. D. Cypr. num. 21. Paulopòſt iterum ex MS. reſtituimus & prioribus excuſis*: nec alius præſtare &c. niſi qui propriè poſſidebat: *& poſtea*: miniſteria, *pro*; myſteria.

165. Totum enim hoc mundi corpus. &c.] *De mundo varias Pythagoræ Platonis & ceterorum philoſophorum ſententias videre eſt apud Theodoretum lib. 4. de Græc. affect. curat. vbi lectorem remittit ad Commentarios Xenophontis, Aëtij philoſophorum Placita eorundem Plutarchi compendium & Porphyrij Philoſophorum hiſtoriam. Platonis autem ipſiſſima verba de mundo genito adfert ibidem ex Tymæo, & lib. de Rep. ac Politico. Atqui legimus ex MS. paulopòſt*: perfecit, *& ad eo niti*: ſint.

166. Et ipſum Iouem quæ in manu eius impoſitis fulmina timuiſſe.] *Hoc iterum adiecimus ex MS. & priorib. exc. Similiter Minutius in Octauio: illic* Iouis, *inquit*, fulmen *cum Æneæ armis in incude fabricatur, cum cælum & fulmina & fulgura longè ante fuerint quam Iupiter in Creta naſceretur, & flammas veri fulminis nec Cyclops potuerit imitari, nec ipſe Iupiter non vereri.*

167. Item omnem frugem ante Liberum, Cererem, & Mineruam.] *Aut alludit ad ætatem Saturni, quem ſcribit Macrobius in Latio primum agriculturam docuiſſe, & vini quoque vſum demonſtraſſe Seruius in 8. Æneid. Virg. aut certè ad hiſtoriam Geneſeos vbi cap. 3. dicitur: Emiſſus Adam de paradiſo voluptatis vt operaretur terram, & cap. 2. Abel paſtor ouium fuiſſe dicitur & Cayn agricola; cui conſentiens Ioſeph. 1. Antiquit. Iudaic. addit, Cain agri fructus Deo obtuliſſe; & cap. 9. poſt diluuium Noë vir agricola cœpiſſe excolere terram, & plantaſſe vineam, cuius filius Iapetus cum (vt ſupra dictum eſt) tempore Saturni vixerit non potuit Liber vitis inuentor eſſe ſed potius* oſtenſor nouæ frugis, *vt paulopòſt Auctor adfirmat & ſimiliter Lact. lib. 1. cap. 13.*

168. Male cum Lucullo actum eſt, &c.] *Non minus lepidè quam verè id iſſum D. Hieronymus ad Marcellam. (Plin. hauddubiè ſecutus lib. 15. natur. hiſt. cap. 25.) Accepimus, inquit, & caniſtrum ceraſis refertum talibus & tam virginali verecundia rubentibus, vt ea nunc à* Lucullo *delata exiſtimarem. Siquidem hoc genus pomi, Ponto & Armenia (bello nempè Mithridatico anno vrb. cond. 680.) ſubiugatis, de Ceraſunte primus Romam pertulit, vnde & de patria arbor nomen accepit.* Oſtenſor & inuentor. *à Puteani libro abſunt illa*; & inuentor *& rectè.*

169. quas illis ſtationes & poteſtates diſtribuiſtis. *Alludit ad ſtationes & officia militaria quæ variè diſtribuuntur ab Imperatoribus.*

170. Et hinc concedetis opinor,] *Reſtituimus cũ Rhen.* hinc, *pro*: hic. *ex MS. omnibus & prioribus exc. Item paulopoſt*; cum vultis, *pro*: cum multis.

171. Quique in parentes & ſorores inceſti. &c.] *In Iouem qui Opt. Max. dicebatur competere inceſtum ſupra diximus cap. 9. num. 140. De adulteriis eius, raptu virginum & pueri Ganimedis latè tractatur à Lactant. lib. 1. cap. 10. ſicuti & de ſæuitia eius in patrem, quem regno expulit.*

172. Et qui occidunt & qui furantur, & qui decipiunt.] *Homicidã Martem & furem ac nebulonem Mercurium (vt cum Lactant. ibidem loquar) hic intelligit Auctor. Atqui reſtituimus ex MS. cod. cum Rhen.* Quem neminem *pro*: hominem, *ſine interrogationis nota. &*: Atquin vt. *Item ex Puteani & Vat. 1. cod.* aſciuit, *pro*: acciuit. *& ex eodem Vaticano*; Deos facitis, *pro*: facite. *ac*: Sed vt omittam.

173. Quot autem potiores viros apud inferos reliquiſtis.] *Locus adnotatu dignus aduerſus Eraſmum & alios qui tantum non inferis excludunt Socratem, Tullium, ac alios viros inſignes tam Græcos quam Latinos quorum hic fit mentio; quorum ferè omnium excellentia in prouerbium venit, de quibus adeo latius inter Prouerbiales formulas. Hic adnotatu dignè voces Tertullianæ*: militarior, *ac*. cluſit, *pro*: clauſit.

CAP. XII.

174. Ceſſo iam de iſtis.] *Cap. hoc. 12. paucis ſic inſcribunt exc. priores codices*: Quam vana deorum ſimulacra. *Vat. 1. cod. non abſimiliter*: Simulacro colere

alienum eſt protſus ab omni tatione. Puteani liber ponit caput vndecimum de ſimulacris. Imitatur autem hic Iuſt. Mart. Apolog. 2. Vide Zephyrum in Paraphraſi ac omnes aduerſus gentes Apologias.

175. Quam materias ſorores eſſe vaſculorum.] Adiecimus iterum ſorores, ex MS. omnibus & prioribus exc. acſi dicat, ex eadem materia fieri deorum ſimulacra & vaſcula domeſtica, immo (vt cap. ſeqn.) in vaſa nonnunquam commutantur, vbi iam contrita & concuſſi ſunt. Quare & magis placeret lectio 2. edit. mattes & ſorores eſſe vaſculorum, niſi MS. omnes legerent: materias.

176. Quaſi fatum conſecratione mutantes, &c.] Sic etiam Minutius in Oct. Imagines conſecratas vulgus dicit publicè colere, dum opinio & mens imperitorum artis concinnitate decipitur, auri fulgore perſtringitur, argenti nitore & candore eboris hebetatur. Et non multo poſt: Nondum, inquit, Deus ſaxum eſt lignum vel argentum. Ecce ornatur, conſecratur, oratur, tunc poſtremò Deus eſt, cum homo illi voluit & dedicauit. In conſecratione autem (teſte Cicer. pro Domo ſua) ſtatuebantur aræ quæ religionem afferrent, & fiebant conſecrationes à Pontificibus aut à Tribunis plebis. Atqui repoſuimus iterum: contumelioſiſſime. ex MS. & exc. prioribus.

177. Crucibus & ſtipitibus imponitis Chriſtianos.] Pulchrè deducit, iiſdem ſuppliciis affici ab illis Deos ſuos, quibus in Chriſtianos animaduertebant, quæ erant Cruces, Stipites, vngula, capitis pœna, beſtiæ, ignes, & in metalla ac inſulas relegatio. Imitatur autẽ etiã hic per omnia Tertullianum Minutius, diſtinguens interim inter ſimulacra; vt in ligneum competat ſuſpendi, cædi, dolari, runcinari, fabricari, conſtrui; in æreum vel argenteum conflari, fundi, plumbari, tundi malleis, & incudibus figurari; in lapideũ denique cædi, ſculpi, leuigari, & erigi. Atqui illud: argilla deformat cruci & ſtipiti ſuperſtructa, ita explicat Ioſeph. Scaliger in Feſtum, vt alludit Auctor ad deriuationem ſtipitis à ſtipa, quæ propriè crux eſt cui argillam imponunt plaſtæ.

178. Dedicatur.] Sic ſupra Neronem dixit dedicatorem damnationis Chriſtianorum, accipiens, dedicare, pro incipere, in quo illum imitatur etiam D. Cyprian. vti adnotauimus ad epiſt. eius 33. num. 9.

179. Aſciæ, runcinæ, ſcobinæ.] Inſtrumenta ſunt fabrilia penè eadem. Aſciæ, quibus ligna dolantur. runcinæ, quibus leuigantur. ſcobinæ à ſcobe quibus limantur. Vide Varronem de Ling. Lat. lib. 5. & 6.

180. Ante plumbum & glutinum & gomphos.] Zephyrus: gomphos, magnos clauos interpretatur, Græca enim vox γόμφος, clauum ſignificat.

181. Ad beſtias, &c. quos Libero & Cybele & Cereri.] MS. quinque Cæleſti, & quidem eadem quæ alibi Ceres, in Africa Cæleſtis dicebatur, vt infra latius cap. 24. Cetera requirat lector in Paraph. Zephyri.

182. Inde cenſentur dij veſtri.] Eadem ſignificatione ſupra dixit cap. 7. Cenſus iſtius diſciplinæ à Tiberio eſt. & cap. 10. ab illo (Saturno nempè) cenſus totius vel potioris diuinitatis eſt. & in lib. de Monog. iuxta MS. cod. Cenſus noſter transfertur in Chriſtum. at pauloantè: ſecundum initium quod tibi & in Adam cenſetur, & in Abraham recenſetur. nec abſimiliter Arnobius non ſemel Deorum cenſum dixit. Alludit autem ad morem Romanorum apud quos lex erat (Cicerone teſte 3. de Leg.) Cenſores populi æuitates ſoboles familias pecunia cenſento. Solet in inſulis.) Liber Puteani: ſolet & in inſula, aliqui Deus veſter, more Tertulliani inquit Carrio.

183. Qui Senecam aliquem,] Sic ſupra (inquit Rhen.) dixit aliquem de ſapientia Socratem. Ac ſi dicat (vt adnotauit Latinius) non quemlibet ſed egregium & inſignem. Sic enim ſolet Tertull. vocem hanc, aliqui, vſurpare. Quemadmodum lib. 4. adu. Marc. Sed erat vnus aliqui deputandus. & initio lib. 5. nouus aliqui diſcipulus. Senecæ autem librum de ſuperſtitione citari adnotauit Gagnæus in margine ab Aur. Auguſt. nempè lib. 6. de ciuit. Dei cap. 10. vbi non modo quæ in Paraph. Zephyrus ſed multo plura ex eodem libro (qui deperiit) alleguntur tam huic loco conuenientia, vt non dubium ſit Auctorem hunc illius etiam verba quædam imitatum eſſe. Similem vero locum ex libris Senecæ Moralibus etiam adferre Lactant. lib. 2. cap. 2. vbi multa in hanc ſententiam etiam cap. 3. & 4. proſequitur.

184. Igitur ſi ſtatuas & imagines frigidas mortuorum ſuorum ſimillimas non adoramus.] Quia locum hunc Magdeburgenſes detorquent aduerſus vſum imaginum in Eccleſia vſitatum; poſſim id ipſum vno verbo reſpondere, quod Patres Synod. 7. General. Nicen. 2. Act. 6. reſponderunt ad falſam Synod. contra imagines editam: Ea quæ diuini viri contra idola locuti ſunt, hæc iſti homines, etiam poſt cognitionẽ veritatis & confeſſionis ſynceræ, detorquent in imagines ſacras. Verum quia etiam Zephyrus cenſet eius temporis Chriſtianos nihil item; lis habuiſſe præter Crucis inſigne ſuper aram ad Orientem (de quo infra latius cap. 16.) operæpretium fuerit hic antiquitatem Apoſtolicæ traditionis etiam aliarum imaginum quanto fieri poterit compendio, commonſtrare, remittentes Lectorem pro latiori huius argumenti intellectu ad totam dictam Synodum 7. Damaſcen. & Ionæ Aurelianenſis de imaginibus libros, & Reuerẽdiſſimi Epiſcopi Vltraiectini Frederici Schenckij, Sanderi Angli, & Ioan. Molani, eadem de re tractatus peculiares, aliόſque omnes quotquot hac tempeſtate hæreticos oppugnarunt. Alani denique Copi Dial. 4. & 5. contra Magd. & adnotat. Feuardentij in Iren. lib. 1. cap. 25. n. 3. Imprimis autem Tertull. non dicit, Chriſtianos (vti calumniantur Magdenburgenſes) odiſſe ſtatuas & imagines, ſed non adorare; quod certè (vti frequentiſſimè inculcant Patres dictæ 7. Synod. ac Damaſcen. & Ionas) nemo vnquam noſtrum tentauit; ſi de adoratione Latria intelligatur, quæ ſoli Deo debetur, quæ inter gentes vſurpabatur; ſecus ſi ſermo ſit de ea adoratione quæ ſalutationem ſignificat, & in ſcripturis eſt frequentiſſima, quali nempè Abraham & Dauid etiam homines & angelos proſecuti ſunt; nihil enim obſtat quominus ita imagines Chriſti & ſanctorum atque homines ipſos veneremur. Deinde de illis duntaxat agit ſtatuis & imaginibus quæ mortuorum ſimillimæ ſunt; nempè quæ Deos referunt, qui reuera non ſunt; atqui Deus viuorum eſt non mortuorum, & precioſa in conſpectu Domini mors ſanctorum eius. Ad rem nunc veniamus, oſtendamúſque iam à Chriſti Apoſtolorumque temporibus, Chriſti ipſius Deiparæque virginis & Apoſtolorum imagines, in vſu ac veneratione fuiſſe & proinde etiam Tertulliani ætate. Hoc ſatis conſtat; tum ex lib. de Pudicitia vbi Calicum picturas recenſet in quibus paſtor Chriſtus cum oue perdita depingebatur, tum ex cap. 16. infra, vbi Chriſtianos Crucis religioſos non diffitetur; quemadmodum ibi latius, tum deni que ex lib. 2. adu. Marc. vbi pulcerrimè explicat interdictas lege Moyſi non alias imagines quam idololatriæ ſubſtantiam continentes. Eodem pertinet quod recenſet D. Irenæus lib. 1. aduerſ. hæreſ. cap. 24. de Encratitis, imaginibus Ieſu & Pauli abutentibus; & poſt eum Epiph. hær. 22. eadem verba citans.

ac Theodor.lib.1. hæret. fab. Item quod Spartianus refert de Alexãdro Seuero quod imaginem Ieſu in Larario ſuo habuerit. Encratitæ enim paulò ante Tertull. vixerunt, Alexander vero pauloposť aut cum illo. Illud vero quod ab ætate Apoſtolorum imagines vſitatæ fuerint, vel inde imprimis conuincitur, quod in actionibus omnibus & ſingulis 7. Synod. Nicen. ſecundæ aduerſus Eiconoclaſtas frequentiſsimè dicatur eſſe veterem Eccleſiæ legiſlationem & Apoſtolicam Traditionem imaginum vſum in Eccleſia, quæue octingentos annos iam obtinuerat; vti videre eſt. tom.3. Concil. pag. 53. 54.65.67.68.73.74.75.80.81.82.83.103. 111.113.120. 123.127.138.139.142.144.150.154.170.172. 182.187. Latiſsimè autem in Epiſt. S. Gregorij Papæ ad S. Germanum Conſtantinopolitanum, Adriani Papæ primi ad Imperatores Conſtantinum & Irenem & ad Synodum, Tharaſi Patriarchæ ad Patriarchas Antiochenum Alexandrinum & Hieroſolymitanum, ac eorundem reſponſis duobus; ac ipſius Tharaſij & Synodi ad Imperatores; in concluſione denique vltima Actionis vbi exclamant Patres omnes in hæc verba: Hæc eſt fides Apoſtolorum, hæc eſt fides Patrum, hæc eſt fides orthodoxorum, hæc fides orbem terrarum confirmauit. Nos antiquæ Eccleſiæ legiſlationi inſiſtimus, nos decreta Patrum cuſtodimus. Quam huius Concilij ſententiam etiam diſertis verbis recenſet Photius Patriarcha epiſt. ad Michaëlem Bulgarum, de 7. Synod. Ad eundem modum loquitur frequenter idem Adrianus Papa I. de imaginibus, aduerſus Pſeudocarolinum librum, qui exſtat eodem T. 3. Concil. p. 199. & ſequ. citans etiam ſuos prædeceſſores Gregorium vtrumque, Zachariam, Stephanum vtrumque, & Paulum Romanos Pontifices, ac celebrata duo Romana Concilia contra Eiconoclaſtas, tum ſub Gregorio 2. tum ſub Stephano II. Neque vero nudam hanc adfirmationem faciunt, ſed citant imprimis Act. 1. in dictorum ſuorum confirmationem, Canonem Apoſtolorum in Synodo Antiochena in hæc verba: Seruatos non debere amplius ad idola aberrare, ſed certandum eſſe ante manuſcriptam colũnam Dei, hominiſque Ieſu Christi. Quod ſignificantiùs Græcè legitur: χειροποίητον στήλην. Quem germanum eſſe & legitimum comprobat Turrian. lib.1. pro Can. Apoſt. cap. 25. ex verbis D. Baſilij Epiſt. ad Iulianum Imperatorẽ dict. Syn. Act. 2. ab Adriano Papa citatis: Hiſtorias (inquit) imaginum illorum (nempè Chriſti, Deiparæ, Apoſtolorum, Prophetarum & Martyrum) honoro & palam adoro, hoc enim nobis traditum à ſanctis Apoſtolis, non eſt prohibendum, ſed in omnibus noſtris Eccleſiis hiſtorias eorum erigimus. Item ex Pamphylo martyre. Deinde pluribus locis citant hiſtoriam quam narrat Euſebius lib.7. cap.8. aut 14. de Chriſti ſtatua in Paneade erecta ab Hemorroiſſa, ad cuius fimbrias veſtimenti creuerit herba, quæ omnes morbos curaret; cuius præterea mentionem faciunt Theodorus martyr. in Actis paſsionis ſuæ ſub Diocletiano & Martiano apud Surtũ 8. Iulij. Ioan. Antioch. & Damaſc. de imaginibus, Niceph. lib. Eccleſ. hiſtor. 6. cap. 15. Zozom lib. 5. cap. 20. Antipater Boſtrenſis Orat. de mult. lab. D. Gregor. ad Germ. Conſtantinop. Theophyl. in cap. 9. Matth. Rurſum ad idem inſtitutum citant hiſtoriam imagines Chriſti ad Abagarum miſſæ quam vidiſſe ſe Ediſſe ea ætate in ea ipſa Synodo Leo Lector Conſtantinopolitanus confitetur. Cuius præterea mentionem faciunt Damaſc. lib.4. de Orthodoxa fide cap. 17. Enarr. lib. 4. hiſt: cap. 26. Nicephor. lib. 2. cap.7. & Conſtantinus Polphyrogenitus Roman. Imperat. Oratione quæ exſtat apud Surium 16. Adferunt præterea p.96. D. Athanaſij hiſtoriam imaginis Chriſti à Nicodemi facta è qua per Iudæos confoſſa, ſanguis & aqua Beryti effluxit, quæ miſſus eſt per Aſiam, Africam, & Europam, cuiuſque feſtum Græci celebrant 9. Nouembris. Quibus addere licet imaginem Chriſti per D. Thomam miſſam iuxta Nicephorum. Item illã quam Regi Perſarum miſſam tradit Nicephor. lib. 2. cap. 43. lib. 6. cap.16. & lib.14. cap. 2. Omitto effigiem Chriſti, quam Veronica in ſudario dediſſe traditio eſt, quæ etiamnum Romæ exſtat, tanta in Veneratione vt de illa dubitare poſthac non modò miracula non permittant, ſed nec aſpectus ipſe, cuius interim fit mentio olim apud Albericum in ſuo dictionario ante annis ab hinc ferè trecentos, anno Domini 1350. & exſtat in Bibliotheca Vatican. eius imaginis Romam ſub Tiberio aduecta hiſtoria grauiter conſcripta, & antiquiſs. charact. MS. quam totam perlegiſſe ſe mihi retulit Clariſſ. Theol. Thomas Stapletonus Anglus. Eodem pertinet quod deſcribatur imago Chriſti qualis ad viuum fuerit (taceo de Epiſtola Lentuli ne fortè à quibuſdam reiiciatur) à Niceph. Eccl. hiſt. lib. vnico qui excuſus eſt olim cum Tripartita hiſtoria, & à Nicephor. Caliſto hiſt. Eccl. l. 1. cap. vlt. Præterea de imagine Deiparæ virginis à D. Luca depicta, mentionem faciunt Theodor. Lector initio Comment. in Lucam & Niceph. Caliſtus Eccl. hiſt. lib. 2. cap. 43. lib. 6. cap.15. lib.14. cap.2. ac lib.15. cap.14. cuius etiam feſtum à Græcis celebrari ſolet, & exſtant etiamnum Romæ & Cameraci duæ, quas ab illo delineatas traditur; quo pertinet etiam D. Virginis forma & ſtatura quam ex Epiphanio adfert Niceph. lib. 2. cap. 23. Apoſtolorum denique, præſertim Petri & Pauli; imagines, ab initio depictas vel illud teſtatur, quod formam illorum diſertis verbis ad viuum exprimat Nicephorus Caliſtus hiſt. Eccl. lib. 2. cap. 37. dicens eas etiam à D. Luca depictas l.b.1. cap.43. & lib. 6. cap.15. Quarum etiam vſum fuiſſe non ita multo poſt Tertullianum, teſtis eſt in hiſtoria ſua conuerſionis ad religionem Chriſtianam Conſtantinus Cæſar, citata à dicta 7. Syn. Act. 2. in Epiſt. Adriani Papæ 1. ad Auguſtos quæ exſtat T. 1. Concil. p. 330. Earundem etiam ſua ætate meminerunt Euſeb. Eccl. hiſt. (vbi antiquas fuiſſe dicit) lib. 7. cap. 14. & D. Auguſt. lib.1. de conſ. Euang. cap. 10. & lib.22. contra Fauſtum cap.70. His adiiciantur Patrum loci qui imaginum ſacrarum mentionem faciunt ad ætatem vſque Tertulliani, D. Dionyſij Areopagitæ de angelorum imaginibus. Cæleſt. Hierarch. cap.1. & 2. quem citat Adr. 1. libro aduerſus Pſeudocarolinũ ad Car. Magn. Irenei vt ſupra l.1.c.24. & aliorũ qui infra citantur de crucis imagine. Vt vero etiã Zephyro ſatisfiat; cum, quid ante Conſtantinũ obſeruatũ ſit non ita conſtet, eo quod pauciſſimæ ad eũ vſque diem ob perſecutiones x. Cæſarum ethnicorũ Eccleſiæ ædificatæ fuerint; certè hoc cõſtat, Conſtantinũ in ædificatis à ſe tẽplis, non modo ſignũ crucis erexiſſe, ſed & alias imagines collocaſſe, locuples eius rei teſtis eſt Damaſus in Pontificali de S. Silueſtro Pontifice, vbi dicit Conſtantinum in Baſilica Conſtantiniana hæc dona dediſſe, faſtigium argẽteum habens in fronte Saluatorem ſedentẽ in ſella & 12. Apoſtolos cum coronis, item à tergo in abſide reſpicientem ſaluatorem ſedẽtem in throno, & angelos quatuor ex argento puriſſimo; Candelabra denique ex aurichalco numero 7. interclusa ſigillis prophetarum cum ornatu ex argento. Et rurſum in labro fontis vbi baptizatus eſt, agnum ex auro puriſſimo, ac ad dexterã agni ſaluatorẽ ex argento puriſſimo, ac in læua agni B. Ioannẽ Baptiſtam ex argẽto tenentem titulum ſcriptum: Ecce agnus Dei ecce qui tollit peccata mũdi. Quem adeo ipſum locũ citat Adrian. 1. ep. ſupradicta ad Auguſtos. Idipſum patet ex multis patrũ teſtimoniis citatis in ſæpe dicta Syn. 7. & Adrian. papa I. de imagin. ad Carolũ Magn. de S. Põtificibus Romanis qui quinque Synodis Generales approbarũt Silueſtro, Damaſo, Celeſtino, Leone, Vigilio; quibus adiungere licet ipſius 6. Syn.

in Tullo

in Trullo can. 82. citatum à Tharaſio dicta Syn. 7. Act. 3. Et nominatim ex Baſilio ad Iulianũ Imperatorẽ, Athanaſ. ad interrog. Antioch. Euſeb. Cæſar. hiſt. l. 7. c. 14. Prudentio de Martyrio Caßiani, Hippolyti et aliorũ, Greg. Niſſ. in Theodor. mart. Helladio Baſilij ſucceſſore in Eutychij vita qui 5. Syn. interfuit apud Surin 6. Aprilis. Paulino Nolano epiſt. 11. & 12. ad Seuerũ, & Nat. Fel. 8. 9. & 10. qui nõ modo D. Martini ac aliorũ Sanctorum, ſed & totius Vet. & Noui Teſtamẽti hiſtoria iconibus pictas celebrat Eccleſias. Vt pateat vel in illo hallucinatum Zephyrum; quod dicat, multitudinẽ imaginũ hodie cẽſurã prouocare, quæ tamẽ iã tũ vſitata fuit. Eodẽ pertinẽt quæ Act. 6. Syn. 7. reperiuntur prolata de ætate Cõſtantini Imp. Per illa tẽpora (inquit Epiphanius diaconus) Chriſtianorũ cœtus diuina æmulatione ducti, tẽpla conſtruxerũt partim Chriſti nomine, partim Sanctorũ martyrũ. Atque illi quidẽ hiſtoriã humanæ Chriſti diſpenſationis in iis pinxerũt, hi vero martyrũ geſtis effigiãdis operã collocarũt, alij id tabulis expreſſere etc. Et ſane euidenter hæc ad noſtra vſque, inquit, tẽpora oſtẽduntur. Hæc hoc loco ſufficere putaui, dũmodo hoc adiiciã, primos Iconoclaſtas fuiſſe Iulianũ Apoſtatam; Samaritas hæreticos aduerſus quos citatur Act. 5. dicta Syn. 7. Epiſt. S. Simeonis Stilitæ ad Iuſtinũ Imp. deinde Saracenos; item Xenũ & Philoxenũ Manichæos, quorum ibidẽ fit mentio; ite Arrianos, Theopaſchitas, Seuerũ (qui tructẽ teſte Epiph. Tyrio in 5. Synodo lapidauit; & Petrũ fullonem hæreticos ea de cauſſa Chriſti imagines repudiaſſe, quod eum verum hominẽ negarent; ſicuti narratur eiuſd. Syn. Act. 6. p. 167. ad quod alluditur etiam in Epiſt. Tharaſij ac totius Concilij quæ exſtat Act. 7. Iam antea quidem leguntur Donatiſtæ apud Optatũ & D. Aug. variis in locis, & Arriani apud Athanaſium imagines confregiſſe; ſed illi etiam ipſas Eccleſias deſtruebant. En quales (vt phraſi Tertullianica loquar) dedicatores damnationis ſuæ imagines Chriſti & Sanctorum nacta ſunt.

185. Quas milui & mures & araneæ intelligũt.] Explicatius hæc Minutius: Quanta, inquit, de Diis veſtris animalia muta naturaliter iudicãt; mures, hirundines milui; nõ ſentire eos ſciunt, rodunt, inculcant, inſident, ac niſi abigatis, in ipſo Dei veſtri ore nidificant. Araneæ vero faciem eius intexunt & de ipſo capite, ſua fila ſuſpendunt.

CAP. XIII.

186. Sed nobis dei ſunt inquitis.] Caput hoc ſic rectè inſcribitur in altero Vatic. cod. De ludibrio in Deos tum lares, id eſt; domeſticos, tum publicos. Atque ſcripſi. præſtruximus, pro: præſtrinximus ex Vat. cod. Vide infra lib. 4. aduerſ. Marcionem. vbi vtrumque explicat Rhen. Alludit autem Auctor ad initium cap. 5. pro; inquitis: liber Puteani; inquis. more Apologetico ſollemni mutandi numeros: & infra; ſi mentior: pro; ſi mentiat.

187. Quia nec electio ſine reprobatione.] Si non ad hunc neſcio quem locum alludat D. Aug. his verbis lib. 7. de Ciuit. Dei cap. 1. Quia in re non dico, inquit, quod facetius ait Tertullianus fortaſſe quam verius: Si Dij eliguntur, vt bulbi, vtique ceteri reprobi iudicantur.

188. Domeſticos Deos quos Lares dicitis.] Lares non modo dici Domeſticos illos genios, ex nympha quam Lar dicebant Mercurióque genitos, ſed omnes Deos quos domi ſuæ quiſque coleret, rectè adnotauit Zephyrus. De iiſdẽ latius ex Nigidio & Varrone Arnobius lib. 3. aduerſ. gentes; & Lact. matrem Larium mutam Deam etiam vocatam adſerit lib. 1. cap. 20. Paulò aliter Lares accipit D. Aug. lib. 19. de ciuit. Dei cap. 11. vbi inter Lares & Larua diſtinguit ex Apuleio, ſed de illis latius infra vbi de Dæmonibus & Geniis agitur cap. 22. & lib. de Spect. cap. 5. num. 42. hic autem liber Puteani ponit caput duodecimum; de Laribus.

189. in cacabulũ de Saturno, aliquãdo in trullam de Minerua.) Ita rurſum locus hic mutilus aliòquin reſtitutus eſt ex MS. & prioribus excuſis ante Zephyrũ; etiam ex editione Gagnei; qui adnotauit in marg. cacabulum diminutiuũ eſſe a cacabo; & eodẽ modo Varro l. 4. de ling. Lat. Trullã à Trua deducit, vt illa magna ſit, hæc parua, ita à traiciendo dictam, quod per eam aqua traiciatur.

190, Vt quiſque dominus ſanctiorem expertus eſt domeſticam neceſſitatem. Etiam hanc veterem lectionem ex MS. omnibus reſtituimus, pro: dominum ſanctiorem expertus eſt & dom. neceſſ.

191. Publicos æquè publico iure fœdatis.) Publicos Deos interpretatur Zephyrus gentis alicuius aut ciuitatis Deos qui inter manubias captiui veneunt. Rhen. in Scholiis Publicas Deorum ſtatuas; qui etiam adnotat Haſtario locum auctionis intelligi.

192. ſi Capitolium.] Capitolium, (inquit Varro lib. 4. de ling. Lat.) ſic dictum, quod hic cum fundamenta foderentur ædis Iouis, caput humanum inuentum dicitur. addit Arnobius; hominem Tolum vocatum fuiſſe.

193. ſi Olitorium forum.] Quo conferrent (inquit non ita multo poſt Varro) ſuas controuerſias, & quæ venderr vellent. & quo quæque ferrent; forum appellarũt. forũ vero Olitoriũ erat antiquũ Macellũ vbi olerũ copia.

194. Sub eadem voce præconis, ſub eadem haſta, ſub eadem adnotatione quæſtoris.) Sic Cicero offic. 1. dixit, haſtam in foro ponere, & bona ciuium voci ſubiecere præconis; cui addit Tertull. adnotationem Quæſtoris, Nã Quæſtor (inquit Rhen.) aut illud inſcribebat Cõmentario ſuo, aut rei elocatæ aut venditæ ſyngraphã dabat; Cui addit, Adnotationis vocabulum ſacris ſcriniis Cæſarum non fuiſſe incognitum. Liber enim cui titulus Notitia Orientis & Occidẽtis, indicat, Magiſtrũ memoriæ ſolitum adnotationes omnes dictare & emittere, & precibus reſpondere. Verum hoc huc non pertinet.

195. Circuit cauponas religio mendicans, &c.] Alludit ad mendicantes: pro matris Deorum ſimulacro, de quibus Clemẽs Alexand. Oration. ad Gentes in hæc verba: Menander certè Comicus in auriga, in Actu qui dicitur Suppoſititius inquit: Nullus mihi placet Deus foris ambulans, cum vetula neque in domos ingrediens In tabula Metragyrtes. Tales enim erant Metragyrtæ. Vnde eis mẽdicantibus merito dicebat Antiſthenes: Non alo matrem Deorum, quam Dij alunt. Pulchrè vero totam amplificationem hanc irriſoriam explicat in Paraphraſi Zephyrus. Atque iterum hũc locũ ex MS. & prioribus reſtituimus, vt legatur ædes proinde, aras proinde: idẽ habitus. &c. vt ætas, vt ars, vt negotiũ mortui fuerit; ita Deus eſt.) Scribitur autem etiam hic: idem, plurali numero.

196. Quo differt ab epulo Iouis ſilicernium.) Silicernium rectè interpretatur Zephyr. quantum apparet ex Nonio conuiuium funebre; de quo latius Ioſeph. Scaliger in Feſtum, ex Gloſſario, vt dicatur quaſi ſelucerniũ quod lucernæ in conuiuiis talibus non adhiberentur, quæ Natali die in vſu erant. Alij dictum malunt quod cum ſilentio cernerentur conuiuium celebrare.

197. A ſimpulo obba,] pro: ſimpuuio. quod primus legit Zephyrus reſtituimus ex MS. cod. quod habebant antea excuſi: ſimpulo, quia ſic Varro l. 4. de ling. Lat. Quo vinũ dabãt vt minutatim funderẽt a gutto guttũ appellarunt; & quo ſumebant minutatim a ſumendo ſimpulũ nominauere. In huiuſce locũ in conuiuiis è Græcia ſucceßit

Epichyſis & Cyathus, in ſacrificiis remanſit guttum & ſimpulum. Cicero etiam prouerbialiter dixit. Fluctus ſimpulo excitare. Eadem ſignificatione Plin. lib. 35. cap. 12. in ſacris, ſimpulis prolibari dixit. Cum autem etiam apud Feſtum & in Gloſſario ſimpulum legatur & Nonius Varronem citet; videtur & apud Nonium legi debere: ſimpulum, non: ſimpuuium. Quamquam interim Iuuen. Sat. 6. Simpuuium Numæ celebret.

198. Nam & aruſpex mortuis apparet.] His verbis explicat quo ſoleat officio pollinctor fungi vt pote, mortuorum curator. Apparere, pro: miniſtrare, tum hic tum lib. de Reſurrectione Carnis; ac; apparitio, pro: miniſterio, lib. de Præſcript. adu. hæret. tom. 3. Tertulliano familiaria ſunt, vti rectè adnotauit Rhen. id ex Aſconio cõfirmans. Vnde Apparitores dici vult viatores qui iudicibus præſto ſunt, & miniſtrant. Paulopòſt reſtituimus vet. exc. lectionem ex MS. & viuentibus eum addicitis pro: adiicitis; præſertim cum ſequ. cap. priori voce vtatur.

199 Larentinam publicum ſcortum, &c.] De eadem infra cap. 25. Fuit autem (inquit Lactant. l. 1. cap. 20.) Fauſtuli vxor, nutrix Romuli, & propter vulgati corporis vilitatem Lupa inter paſtores, id eſt, meretrix nuncupata eſt. MS. cod. omnes & hic & infra legunt: Larentinam. & Lactant. ibidem, Larentinalia ſacra eiuſcemodi nuncupat. Vide Adnotationes noſtras in D. Cypr. lib. de Idolol. van. num. 26. & Viuem in D. Auguſt. lib. 6. de Ciuit. Dei cap. 7. vbi etiam Laurentina vocatur iuxta MS. cod. (nam excuſi male habent: Laurentinã) Quare omiſimus vulgatam lectionẽ quæ habebat: Larentiã. Atqui Laidẽ celebrarũt ſcriptores omnes Phrynen Auctor infra c. 47.

200. Simonem Magum ſtatua & inſcriptione ſancti Dei inauguratis.] Sicuti alia multa ita etiam hoc ex Iuſt. Mart. Apol. 2. deſumptum; qui etiam locus citatur ab Euſeb. Eccl. hiſt. lib. 2. cap. 13. ſeu. 12. ac Niceph. lib. 2. cap. 14. ſicuti & Irenæi ex lib. 1. Adu. hæreſ. cap. 20. ſuper quo loco citat præterea Feu-ardentius in ſuis Adn. n. 2. Cyrill. Hieroſ. cath. 6. ac Theodor. l. 1. hæret. fab.

201. De Pœdagogiis aulicis.] Orientis (inquit Rhen.) ac occidentis Notitia teſtatur ſub diſtributione Caſtrenſi fuiſſe Pædagogia. Vtitur eadem voce Tertull. infra tom. 3. aduerſ. Valent. vbi addit Rhen. ſub Caſtrenſi ſacri palatij illa fuiſſe, & inde fieri mentionem Pædagogianorum apud Ammian. Marcell.

202. Neſcio quem cynedum.] Antinoũ (inquit idẽ) Adriani Cæſaris delicias; cuius etiam meminerunt Iuſt. Mart. Apol. 2. Athenag. in Apol. Hier. in Iſaiã c. 2. Prudẽtius l. 1. adu. Symmach. Epiph. in Epit. cath. fid. et Ancorato. Euſeb. Chron. ad annum Domini 132. & Niceph. l. 7. c. 26. ac 10. c. 36. liber tamen Puteani habet; ſynhodi Deum. qui idem liber ab iis verbis, Volo & ritus, ordi tur caput decimumtertium; de ſacrificando.

203. Capitula & vngulas.] Capitulum pro paruo capite etiam Plauto vſitatum in Curcul. & Terent. in Eunuch. & ipſi Tertull. ſupra lib. de Pallio. Elegantiſſimè autem, vt ante me adnotauit Ioſ. Scaliger, circumloquitur, quæ Feſtus & antiqui vocant Ablegmina id eſt partes quæ Diis porriciebantur.

204. de decima Herculis.] Vide infra c. 39. n. 513. Hic ſufficiat illud Ciceronis l. 3. de Nat. Deor. Neque Herculi decumam quiſquam vouit vnquam, ſi ſapiens factus eſſet. Ad quod fortaſſis alludit, dum adiicit Laudabo magis ſapientiam; quod iterum ex MS. reſtituimus.

Cap. XIIII.

205. Sed cõuerſus ad litteras veſtras.] Maximè placet hæc huius cap. inſcriptio, partim ex exc. antiquis cod. partim ex ipſo cõtextu: Quæ Poetæ & Philiſophi de diis ludibria conſcripſerint. Imitatur autem Athenagoram, Iuſtinum, Tatianum in Apol.

206. Deos inter ſe propter Troianos & Achiuos. &c.] Ad Homerum haud dubiè alludit qui deorum pugnas latè proſequitur in Iliade. Quas etiam gẽtilibus improperant Cic. de Nat. Deor. l. 2. Iuſt. Mart. Orat. ad gent. & latè Auctorẽ imitatus Minutius vbi ſupra: Has fabulas, inquit, & errores ab ipſis ſtudiis et diſciplinis elaboramus, carminibus præcipuè Poetarũ. Et Plato ideo præclarè Homerũ illũ inclitũ, laudatũ, & coronatũ, de ciuitate quã in ſermone inſtituebat eiecit. Hic enim præcipuus bello Troico, deos veſtros etſi ludos facit, tamẽ in hominũ rebus & actibus miſcuit. Hic (en ipſa penè Tertull. verba) eorũ paria cõpoſuit. Venerẽ ſauciauit; Martẽ vinxit, vulnerauit, fugauit; Iouem narrat à Briario liberatum, ne à Diis ceteris ligaretur; & Sarpedonẽ filiũ quoniam morti non poterat eripere cruentis imbribus fleuiſſe: & ceſto Veneris illectum flagrantius quàm in adulteras ſoleat, cum Iunone vxore cõcubuiſſe.

207. dedecorator. Planè & hoc reſtituimus cum MS. pro, eo quod irrepſerat in editione Zephyri & deinceps: decorator.

208. Hic Apollinẽ, &c. ille Neptuni &c.] Latè de hoc loco etiã ex Lact. in Adn. noſt. ad lib. D. Cypr. de idol. Vanit. num. 7. Nec aliter Minutius: Alibi, inquit, Apollo Admeto pecus paſcit; Laomedõti vero muros Neptunus inſtituit, nec mercedem operis infelix accipit.

209. Pindarum dico, qui Æſculapium. &c.] Similia eſt videre apud D. Cypr. & Min. vbi ſupra, de quibus latius in Adnot. illic noſtris n. 5. Hoc vnum adiicia, quod non ſolum Lact. ſed & Cic. lib. 3 de Nat. Deor. vno loco Apollinis filium dixerit; quanquam eodem lib. dum tres diſtinguit Aeſculapios faciat eum qui fulmine interiit filium ſecundi Mercurij. Atqui Pindari verba ad quæ alludit hæc reperiuntur in Athenag. ex verſione Langij:

Sed quæſtu etiam ſapientia obſtringitur;
Mouit namque illum mercede ſplendida
Coruſcans aurum in manibus.
Ergo & manu Saturnius iaciens vtraque
Spiritum è pectore exemit ilico,
Fulménque coruſcum intulit necem.

Atqui de fulmine Iouis vide ſupra cap. 11. n. 185. pro; qui medicinam: liber Puteani: quia medicinam. &c. pro: vindicatum, habet iudicatum.

210. Tragici aut Comici.] De Tragedis & Comicis, Tragedia ac Comedia, vide Adnot. Viuis in 2. lib. D. Aug. de ciuit. Dei cap. 8. vbi idem argumẽtum tractatur, & infra latius ſequ. cap. Atqui MS. omnes legunt: præſentur, pro: præ ſe ferant.

211. Taceo de Philoſophis, Socrate contentus.] Quod damnatus ſit Socrates quia Deos deſtruebat, obiiciunt etiam gentibus Iuſt. Mart. Apol. 1. & 2. Lact. lib. 5. cap. 14. Euſeb. de præp. Euang. l. 3. c. 14. Lact. etiam deierationis meminit per canem & anſerem, & ante hos omnes Ioſeph. contra Apionem lib. 2. aut potius tertio: Cuius, inquit, rei gratia Socrates mortuus eſt. Reſpondet autem. Quia noua iuramenta iurauit, & quoddam dæmonium ſignificaſſe referebat, ſerio ſiue ludens ſicut quidam dicũt: propter hoc cicutæ poculo morte multatus eſt.

212. Tamen cum pœnitentia ſententiæ] Vide D. Aug. lib. 8. de ciuit. Dei c. 3. & Viuis ibidem Adnot.

203. Sed & Diogenes neſcio quid in Herculẽ luſit.] Cod. Leodienſis: ludit vide Zephyrum in hæc verba; Diogenes in herculem quid luſerit nondum occurrit.

Dia-

Diagoras vero Melius quum in diuerſorio quodam nulla ſibi eſſet materia ad coquendam cœnam præter Herculis idolum. Age (inquit) Hercules certamen nobis obeas decimumtertium, & excoquito lentem. Aut itaque legendum: Diagoras. Aut loquitur de Diogene comico qui Tragœdiam ſcripſit inſcriptam: Incredibilia teſte Epiphan. hær. 33. Aut de Diogene Smyrnæo ſeu Cyrenæo qui cum Diagora Deos non eſſe aſſeruit.

214. Et Romanis Cynicus Varro.] Liberè (inquit Rhen.) Varro locutus eſt de Diis gentium; id quod vel ea ſententia ſatis arguat, quæ citari ſolet de Extiſpicis: Non ſolum otioſos ſed ſordidiſſimos fuiſſe Deos, ſi in iecorum & viſcerum ſterquilinio ſua occuluerunt conſilia, hominibus ab inſanis ſacerdotibus manifeſtanda Idem Satyras ſuas Menippeas à Cynico agnominauit.

215. Trecentos Ioues (ſiue Iupiteres dicendum) ſine capitibus introducit.] Sic ex MS. omnibus, pro: introduxit, qui etiam legunt: Iupiteros & Puteani, Iupitros. Sed vulgata lectio magis placet, eo quod apud Priſcianum legatur, Iupiter Iupitris vel Iupiteris. Locus autem Varronis quem citat, hodie non exſtat, ſed qui varia Iouis nomina eaque numeroſa videre cupit, conſulat Adu. Viuis in D. Aug. de ciuit. Dei lib. 7. cap. 11. Videtur autem huc alludere Minutius dum dicit: Et ne longius multos Ioues obeam, tot ſunt Iouis monſtra quot nomina.

CAPVT XV.

216. Cetera laſciuiæ genera.] Optimè mihi placet hæc exc. cod. huius cap. inſcriptio: Quam ſint fœda quæ in theatris ac Scena de Diis repreſentantur. liber Puteani ponit caput XIIII. de fabulis & minus deorum & fœditatibus. Imitatur autẽ etiam his Iuſt. & Athenagoram. Ipſum vero Minutius in Octauio, Arnob. lib. 4. & alicubi Lactantius.

217. Diſpicite Lentulorum & Hoſtiliorum venuſtates, &c. vtrum mimos an deos veſtros in iocis & ſtrophis rideatis.] Hic modo iterum locum hunc ex MS. reſtituimus & ſuppleuimus. Rhen. in ſchol. & Vatic. 1. legunt: vetuſtates, ſed magis placet: venuſtates; eo quod vt rectè adnotauit ad marg. Gagnæus Lentulus & Hoſtilius Mimographi fuerint. Meminit autem Lentuli ſupra lib. de Pallio cap. 4. & eius fabulæ quam Catinenſes inſcripſit à Catina Siciliæ vrbe, qui à mollicie malè audiebant tanquam qui pumice ſe leues & glabros redderent. hinc illud Iuuenalis: Attritus Catinenſi pumice lumbum. liber Puteani; deſpicite.

218. Mœchum Anubim, &c.] Vide ſupra cap. 6. num. 86. de Cynocephalo. Eundem enim eſſe patet ex lib. 6. adu. gent. Arnobij verbis iſtis: Anubis canina cum facie. Sunt autem hæ fabularum inſcriptiones de quibus loquitur: Mœchus Anubis, Maſculus Luna: Diana flagellata; Iouis teſtamentum, Hercules Famelicus. quas cum illi compoſuiſſe videantur in Deorum deriſum, fruſtra quis ſingularum cauſſam inquirere nitatur; vide Paraphraſin Zephyri. Lact. lib. 1. cap. 21. cur ſacra Herculis famelici cum riſu & execratione celebrentur, latè explicat.

219. Sed & hiſtrionũ litteræ.] Ex MS. iterum reſtituimus: litteræ, ſicuti habebant priores excuſi, pro: latera.

220. Luget Sol filium. Phaëtonta intelligi rectè ſenſit Zephyrus.

221. Et Cybele paſtorem ſuſpirat faſtidioſum, non erubeſcentibus vobis.] Adiecimus hæc iterum ex MS. cod. omiſſa citra editionem Zephyri incuria impreſſoris, nam ipſe in paraphraſi explicat. Paulopòſt vero hoc explicat Auctor cum dicit: Vidimus aliquãdo caſtratum Atten illum deum ex Peſſinunte. Et latius Minutius: De Cybele, inquit, Dyndimena pudet dicere, quæ adulterium ſuum infeliciter placitum, quoniam & ipſa deformis & vetula & multorum Deorum mater, ad ſtuprum illicere non poterat, exſecuit, vt Deum ſcilicet faceret eunuchum. Tractat idipſum D. Aug. De ciuit. Dei lib. 6. cap. 7. & lib. 7. cap. 25. & 26.

222. Et ſuſtinetis Iouis elogia cantari.] Acſi dicat Iouis criminum titulos, nam id ſignificare elogia ſupra diximus. cap. 2. num. 22.

223. Et Iunonem, Venerem, Mineruam à paſtore iudicari.] Etiam Paridis iudicium ſatis notum eſt, vel ex Luciani Dialogis. Quod ſequitur autem aliàs Tertullianus apertius ſic dicit: ipſos Deos veſtros ſepè noxij perſonas induunt; quo etiam pertinet locus ille Apulei: Dei dignati pedibus humanis incedere prodeunt; de ſacrorum pompa loquens in qua ſepè etiam noxij perſonas Deorum induebant. pro; ignominioſiſſimum liber Puteani; ignominioſum.

224. Planè religioſiores eſtis in cauea.] De cauea, circo, & ſcena, latius infra tom. 2. lib. de ſpect.

225. Ex Peſſinunte.] Veterem hanc lectionem iterum ex MS. omnibus reſtituimus, pro: Peſſimunte. Confirmatur enim illa tum ex Strabone lib. 12. & Ptolomæo lib. 5. cap. 4. tum vel ex illo Ciceronis de Aruſp. reſp. Lege Tribunitia Matris Deûm Peſſinuntius ſacerdos expulſus & ſpoliatus ſacerdotio eſt.

226. Et qui viuus ardebat, Herculem induerat.] Alludit ad Herculis concremationem in Oeteis montibus, de qua plura in Adnot. noſtris in D. Cypr. lib. de Idol. vanit. num. 8.

227. Inter ludicras meridianorum crudelitates.] Similiter Suetonius in Claudio cap. 34. beſtiariis meridianiſque adeo delectabatur, vt etiam prima luce ad ſpectaculum deſcenderet, & meridie dimiſſo ad prandium populo præſideret, vtpote; Gladiatorum genus intelligens qui hora meridiana digladiabantur.

228. Mercurium &c. & Iouis fratrem, &c.] Fabulam explicat Zephyrus de Mercurio Cauterio examinante, ac Plutone malleo & incude confirmante mortuorum cadauera.

229. obſoletãt.] Hoc eſt, inquit Rhen, obſoleta reddũt.

230. in templis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari.] Iiſdem penè verbis hæc proſequitur Minutius: in Octauio. Exemplum autem reperire eſt apud Suetonium in Tiberio cap. 44.

231. Sub iiſdem vittis, apicibus, purpuris.] Vittæ, & purpuræ ornamenta erant capitis flaminum quibus in ſacris Deorum vtebantur. Sine apice vero nec ſub diuo eſſe fas erat, vt conſtat ex lege flaminica quam citat Ioſeph. Scaliger in Feſtum.

232. Libidinem expungi] Expungi (inquit Zeph.) extingui & exprimi dixit, quo verbo vſi ſunt frequenter Doctiores. Plautus in Amphitryone: Vt metuo ne victis hoſtibus dipartitam expungat gloriam. Et qui ex albo iudicum vel ex claſſe eximebantur, expuncti dicebantur. Sic Perſius & Martialis. Confirmatur id tum aliis multis Tertull. locis, tum illo Minutij libido defungitur.

233. Chriſtiani templa nec interdiu norunt.] Similiter eadem penè ætate loquuntur Minutius. D. Cyprianus, Arnobius, Lactantius, non ſemel, nec tamen inde colligere eſt templa Chriſtianis interdicta ſed dumtaxat ingreſſum templorum Idolorum, maximè eo tempore quo hic celebrabatur Idololatria. Nam (vti Auctor inquit lib. de Spect. cap. 18.) etiam templa ipſa ſine

periculo diſciplinæ adire ſeruus Dei poteſt, vrgente cauſa ſimplici domtaxat, quæ noo pertinent ad proprium eius loci negotium vel officium.

CAP. XVI.

234. Nam vt quidam ſomniaſtis caput aſininum, &c.] *Caput hoc ferè & in MS. & in exc. ſic inſcribitur:* De capite aſinino & ceteris inſignibus quæ videntur colere Chriſtiani. *Alter cod. Vat. hoc pacto:* Quod Chriſtiani non caput aſininum. (*his adde:* aut Solem) adorent, vt eis impingebant, ſed verum deum & ſignum crucis. *Imitatur autem Tertullianum in hoc capite Minutius in Octauio. Puteani liber cum priore inſcriptione ponit caput* XV.

235. Hanc Cornelius Tacitus, &c.] *Tam latè exordium libri quinti hiſtoriæ Cornelij Taciti quemadmodum nunc prodiit caſtigatus à Lipſio explicat, vt pluribus non ſit opus; præterquam quod Tacitus dicat ab Occhore Rege Aegypti id genus hominum alias in terras exſulare iuſſum, quodque aſinos agreſtes dicat, quos Tertull.* onagros; *quod denique effigiem eius animalis penetrali ſacrauerint. Cui proindè rectè opponit quod paulopòſt in eadem hiſtoria poſt vnam atque alteram paginam refert Tacitus; Cum Cn. Pompeius templum iure victoriæ ingreſſus eſſet, inde vulgatum, nulla intus Deûm effigies, vacuam ſedem & inania arcana. Et proinde rectè* mendaciorum loquaciſſimum *nuncupat Auctor, quia mera ſunt mendacia quæ de Iudæorum origine, nomine, & religione, latiſſimè dicto libro deſcribit. Neque interim nouam eſſe hanc Taciti ſuſpicionem rectè adnotauit F. Balduinus in Minutij Octauium quod ad eandem idem reſponderit Ioſeph. lib. 2. contra Apionem, quod Tertull. Mentitos enim eſſe Poſidonium & Apollonium Molonis, qui commenti erant in ſacrario aſini caput collocaſſe Iudæos eumque coluiſſe donec Antiochus Epiphanes ſpoliato templo tale ex auro compoſitum caput inueniſſet; vel inde conuincit, quod cum legibus ſemper vtantur iiſdem; & Pompeium magnum, & Licinium Craſſum, & Titum Cæſarem nihil huiuſcemodi reperiſſe conſtet, pro;* qointo; *rectè liber Putean:* quinta. *Atque ex 4. MS. reſtituimus:* refert, *pro:* infert *&:* locis aquarum egenuſſimis; *Item ex iiſdem & prior. exc. ſuppleuimus:* Iudaicæ religionis propinquos; *&:* proptereaque. quia verebatur. *rectè Putean.* ; quia nec verebatur.

236. Solis enim ſacerdotibus adire licitum, & conſpectus ceterorum velo oppaiſo intercidebatur. *Ita ex MS. pro:* velo oppanſo intercidebatur. *Scripturas vero ad quas alludit, tum hic tum alibi poſthac; ad marginem adnotauimus, vt ne prolixiores ſint adnotationes noſtræ.*

237. Et iumenta omnia & totos cantherios cum ſua Hippona, &c.] *Idem ſic expreſſit Minutius: niſi quod vos & totos aſinos in ſtabulis cum veſtra* Hippona *conſecratis, & eoſdem aſinos cum Iſide religioſè deuoratis, nec Aegyptiorum ſacra damnatis inſtituta ſerpentibus crocodilis, beluis ceteriſque, & auibus & piſcibus quorum aliquem Deûm ſi quis occiderit etiam capite punitur. qui de aſinis refert quod Tertull. de* cantherius. *Quo pertinere videtur illud Plauti:* Cãtherino ritu adſtans ſomoiat. Hipponæ *autem ſtabulorum Dea meminit etiam Apul. lib. 3. de Aſino aur. & Iuuen. Satyra 8. hoc verſu:* Hippooam, & facies olida ad præſepia pictas. *Iuſtin. Mart. Apol. 2. & aſinum Libero patri adſignat quem in eius ſacris circum ducere ſoleant, & Bellerophontẽ memorat cum equo Pegaſo. Puteani liber,* ſua Epóna. *quod rectius putat Carrio. maximè cum apud Iuuenalẽ legatur;* ſolam Eponã. *item vt apud Prudẽtium. qui tamẽ locus illic etiamnũ corruptus mãſit. & alibi ſexcenties.*

238. Sed & qui crucis religioſos nos putat.] *Vtcumque intelligatur locus iſte; certè facit pro religione crucis quod lib. de cor. milit. infra tom. 2. habet Auctor ex traditione Eccleſiaſtica:* ad omnem, *inquit,* progreſſum, &c. quæcumque nos conuerſatio exercet frontem crucis ſignaculo terimus; *Quod ſi quis de ſigno crucis dictum velit dumtaxat, certè quæ habet latiſſimè de figuris crucis ex Vet. Teſtam. infra lib. aduerſ. Iud. & tom. 3. lib. 3. aduerſ. Marcionem & lib. de idolol. non poſſunt non de imagine crucis intelligi, præſertim cum dicat ſerpentem illum æneum, à Moyſe erectum poſt interdictam omnis rei ſimilitudinẽ crucis vim in dæmones ſignificaſſe & Adu. Marc. lib. 3. vbi figuram crucis ad inſtar litteræ T. deſcribit. Et vero* crucis imaginem *iam ab ætate Apoſtolorum vſitatam fuiſſe apud Chriſtianos & proinde etiam ætate Tertulliani, vel ipſa obiectio ad quam reſpondet ſatis indicat; ſicuti etiã illud quod Cæcilius Octauio apud Minutiũ Cruces ligna feralia obiiciebat. Super quo reſpondens Octauius prima quidem facie videtur fauere Magdeburgenſibus Centuriatoribus dum negat Cruces à Chriſtianis aut coli aut adorari. Sed ſi de adoratione & cultu latriæ intelligatur vt ſupra c. 12. n. 184. Tertullianũ explicuimus, nihil pro illis facit. Et genuinum eum eſſe intellectum vel hinc patet quod paulo prius neget Chriſtianos hominem ſummo ſupplicio punitũ colere, cum tamen etiam cultu latriæ Chriſtus à nobis colatur, etiam inquantũ homo propter adiunctã diuinitatem. Sobriè enim primi illos ſcriptores oportuit de arcanis Chriſtianæ religionis diſſerere, ne occaſionem darent ethnicis in ſua idololatria permanendi. Quod vſque adeo verum eſt, vt etiam Tertull. infra c. 21. non auſus fuerit dicere Chriſtum Chriſtianos colere, ſed Deũ per Chriſtũ. Ne tamen quis hic hærere pergat, inprimis huc pertinent quæcumque ſupra dicto c. 12. de Imaginum Apoſtolica traditione diximus. Quibus licet adiicere figuras Crucis Veteri Teſtamento præſignatas, de quibus modo hunc ipſum Auctorẽ allegauimus, & aliqua diximus Adn. noſtris ad l. 3. Teſt. D. Cypriani adu. Iud. n. 104. et 105. vbi Tertull. imitatur. Itẽ prædictionẽ Chriſti de futuro iudicio: Tunc apparebit ſignũ filij hominis; quod omnes Veteres de ſigno crucis interpretãtur. Deinde Abdiam hiſt. Apoſt. l. 1. 3. 8. & 10. vbi de SS. Apoſtolis agit Petro, Andrea, Bartholomæo, & Philippo. Apoſtolorũ quoque diſcipulus Martialis Epiſt. ad Burdegal. c. 8. vult fideles Cruce Domini ſemper non ſoliũ in mente & in ore, ſed & in ſigno habere. Iuſtin. martyr aduerſ. Tryphonẽ à Tertull. non diſſentit, qui inter ceteras crucis figuras iiſdem penè verbis æneum ſerpentem & veru in quo aſſus fuit agnus Paſchalis à Iudæis, & cornu vnicornium cõmemorat; poſtquàm multa alia ligni crucis ſymbola ex Vet. inſtrumento adtuliſſet. maximè autem per hæc verba: Infidelibus autem hoc idem ſignum (ſiue hac figura, vt tranſtulit Ghelenius) in excidium & condemnationem oſtenditur. Et rurſum Apol. 2. eadem penè verba adfert quæ paulopoſt Tertull. addens, ſe etiam figura ea (crucis nempè quæ palam cernitur) Imperatores ad placabilitatem adhortatum; & paulopoſt citans Platonem. Ad hunc, inquit, modum hiſce lectis (nempè dicta hiſtoria ſigni crucis in eremo à Moyſe erecti) ſcripſit Plato. Verum quod non certo noſſet neque intelligeret Crucis eſſe figuram, ſed decuſſationis formam quæ litteram X. refert intelligentia complecteretur; eam quæ ſecundum Principem Deum eſt virtutem, decuſſatam eſſe in vniuerſo dixit. Verba Græca Platonis & ſicuti à Cicerone tranſlata ſunt lib. de*

Vniu.

Vnus.habes in Adn.apud Io.Langum ad eum locum; qui ibidem pulchrè explicat decuſſare tamquam ad decuſsis ſignum redigere ut inter ſe littera x. ſpeciem præbeant. Addens ex Euſeb.l.1.de Vita Conſtantini,in vexillo cruce inſignito litteram P.per litterum x. in medio fuiſſe decuſſatam, unde & maiores noſtros ſic nomen Chriſti ſcripſiſſe X̅P̅C̅. *his addantur, quæ ſcribit Ireneus de quadripartito Crucis habitu l. 2.c.42. Item Origenes paulopoſt Tertullianum lib.6.in Epiſt. ad Romanos; ubi vim crucis ante oculos poſita extollit. Et Severianus Gabalonenſis in ſerm. de S. Cruce citato ab Adr. Fr. adverſus Pſeudocarolinum. Eodem pertinet Lactantio illud adſcriptum carmen:*

Quiſquis ades mediique ſubis in limina templi
Siſte parum;inſonteq; tuo pro crimine paſſum
Reſpice me,&c. *& paulopoſt:*
Cerne manus clavis fixas tinctoſque lacertos,
Atque ingens lateri vulnus,cerne inde cruorem
Sanguineum,foſſoſque pedes,artuſq; cruentos.

Item quæ recenſentur in paſſione S. Procopij Mart. ſub Diocletiano auctore Metaphraſte,citata a Syn.7. Vbi imprimis (ſicuti poſtea Conſtantino Cæſari) narratur illi apparuiſſe Crux cryſtallo ſimilis cum Chriſti effigie, & proinde crucem ſimilem illius iuſſu confectam ex auro & argento, quam ſecum deferens adverſus Saracenos victoriam obtinuerit. Quæ præterea de Conſtantini cruce ſcribunt Euſeb. & de cruce patrum poſt eum Teſtimonia brevitatis gratia omitto; remittens Lectorem ad Democharis de Sacrificio lib.4.c.28. Multa etiam citantur in ſepedicta 7.Syn.pro Imaginibus. Certè vel Iuliani Apoſtata obiectio in Chriſtianos huic loco deberet ſufficere,qua dicit: O miſeros mortales qui crucis lignum adoratis, imaginem illius in fronte & ante domos pingentes. Super quo reſpondet.Cyrill.l.6.Ligni illius picturam ad recordationem omnis virtutis fieri.Reſtat itaque hoc dumtaxat adverſus Rhenanum & Zephyr. adſerere; etiam id temporis non nudam crucem ſemper ſolere depingi, ſed Crucifixi effigiem pictam aut ſculptam ſubinde cruci addi ſolitam.Vt itaq; omittam dicta Lactãtij & Procopij manifeſta teſtimonia, ipſe Tertull.l.3. adu.Marc. cõparans ſerpẽtem æneum cum Cruce dominica,illum pendentis habitu *& l.de Idolol. c.5.*ſuſpenſi in modum *dicit in ſpectaculum ſalutare propoſitum.Et ante eum D. Iuſtin. Mart. haud abſimiliter,ubi agit de figura Agni paſchalis loco ſupra citato. Minutius etiam diſertis verbis ubi hunc locum imitatur, dicit:tropæa victricia non tantum ſimplicis crucis faciem verum & adfixi hominis imitari. Eodem pertinet quod in Miſſa ſua Chryſoſtomus quam* [redacted] *Latinam fecit, meminit imaginis Chriſti,ad quam converſus ſacerdos caput inflectit portans Evangelium; loqui autem de Chriſti imagine in cruce vel hinc patet, quod idem Chryſoſt. lib. quod Deus ſit Chriſtus,dicat,in mẽſa ſacra crucem* Chriſti *fulgere. Item quod* Chryſoſt.*hom.55. in Matth. poſtquam de cruce multa dixit, ſubiunxit: Si ergo gentilium quiſpiam tibi dixerit:Crucifixum ne adores;noli dubitare clara voce & læta facie dicere: Et adoro;& adorandi nunquam finem faciam. Et illud Ambr. ſerm. 56. (ubi ad infraſcripta Tertull. & Minutij verba alludit:) figura enim ſacramenti crucis quædam eſt velum à nautis in arbore ſuſpenſum, quaſi Chriſtus ſit exaltatus in cruce. Illud quoque D. Hieron. de S.Paula: Proſtrataque ante crucem,quaſi pendentem dominum cerneret,adorabat. Et expreſſius id adſerit* Anctor *l.2.de Viſit.infirmorum qui eidem adſcribitur: Adiicitur,inquit,ſuper crucem quædam hominis patientis imago,per quod ſalutifera Ieſu Chriſti nobis renovatur paſſio,illud addens:*

Nec Deus eſt nec homo,præſens quam cerno figura
Sed Deus eſt & homo quem ſignat ſacra figura.
Item illud Sedulij l.1.Carm.
En ſigno ſacrata crucis vexilla coruſcant:
En Regis pia fata micant.

Denique Lex Theodoſii Imperat. Tit, 8. l.1.c.1.noſtram ſententiam confirmat qua ſtatuit Nemini licere ſignũ Salvatoris Chriſti humi vel in ſilice vel in marmore ſculpere aut pingere; & conforme decretum Patrum 6. Syn. c.73.Quæ de cruce effigie Chriſti *inſignita intelligi debere ipſa docet nunc in hunc uſque diem Eccleſiæ obſervatio, qua videmus quidem in veteribus monumentis humi cruces depictas ſed nuſquam Chriſti in cruce figuram.*

239. Conſecraneus erit noſter.] *Veterem vocem:* conſecraneus,*iterum reſtituimus ex MS. omnibus, pro eo quod ſubſtituerat Zephyrus :* conſectaneus. *Simili enim modo Maximinus Imperator apud Iul.*Capitol.*milites ſuos vocat* conſecraneos *commilitones.*

240 Quanto diſtinguitur à crucis ſtipite Pallas Attica aut Ceres farrea, &c.] *Palladem ſive Minervam &* Cererem *inter Ruſticorum* 12. *Deos numerat Varro initio lib.1. de re Ruſtica.Quorũ ſimulacra plerumque ſolent ſine effigie in ſude quapiam aut informi ligno, tum in domorum limitibus, cum in agris erigere, & ut Deos adorare,iuxta illud Lucani l.3.*

Simulacraque mœſta Deorum
Arte carent cæſiſque exſtant informia truncis.

Palladem *autem* Atticam *vocat quod Athenis peculiariter coleretur;* Cererem farream *quod farris feratur eſſe inventrix.etſi in libro Puteani eſt;*Ceres faria.*Caſtigavimus autem ex 1.Vat.cod.*proſtant *pro:*proſtat.*Item* Pars crucis;*ex MS.et prioribus exc.omnibus, pro eo quod vitio typographico in editionem Zephyri (quippe qui illud interpretatur) irrepſerat:* Par crucis.*ſic enim legendum conſtat vel ex his verbis Minutij: Vos plane qui ligneos Deos conſecratis,cruces ligneas ut Deorum veſtrorum partes forſitan adoratis.Quemadmodum ſupra etiam locutus eſt Auctor t.12.Cum iiſdem omnibus iterum legimus:*ſi forte,*tum hic tum paulopoſt pro:*ſic fortè;*nam & alibi illud Tertull.familiare eſt.*

241. Sed & victorias adoratis, &c.] *Hunc locum his verbis imitatur Minutius in Octavio:Trophæa veſtra victricia,non tantum ſimplicis crucis faciem, verum & adfixi hominis imitantur. Quod aptiſſimè ab illo dictum eſt,quia Nonio teſte:ſpolia capta in ſtipitibus fixa,trophæa dicebantur, quod tum è picturis antiquis tum ex faſtis Goltzij manifeſtum eſt,præſertim vero ex nummis veteris inſcriptione his adiuncta.*

L. SEPT. SEVE. PERT. AVG. IMP. V.

242. Signa veneratur, ſigna iurat, ſigna omnibus diis præponit.] *Iterum ex MS.cod.adiecimus:* Signa. *Adorabatur vero à militibus præſertim Labarum quod Imperatori præferri ſolebat, de quo paulopoſt latius.*

243. Omnes illi imaginum ſuggeſtus, monilia crucium ſunt.] *MS. omnes & hic & paulopoſt* crucum;*exc.*crucium. *Aquilas vero intelligit Rhen. vultus Imperatorum & genios, quorum imagines in ſignis caſtrenſibus depingi ſollenne erat. vnde & ſigna dicuntur. Quod manifeſtius fit ex altera nummi veteris inſcriptione paulopoſt adiuncta.*

244. Sipara illa vexillorum.] *Imitatur Iuſt. Mart. hæc verba Apol. 2. ad Antonin. Pium: Quin, inquit, & ſigna veſtra figuræ huius vim præferunt & declarant, per quæ progreſſus à vobis in publicum quouis locorũ fiũt, imperij & poteſtatis iudicia in hiſce oſtendentibus; licet hoc non intelligẽtes faciatis. Locũ etiã hunc his verbis expreßit Minutius: Nã & ſigna ipſa & cantabra & vexilla caſtrorũ, quid aliud quã inaurata cruces ſunt & ornatæ? Itẽ dẽ D. Hiero. Epiſt. ad Lætam de Inſt. filiæ: Vexilla militũ, Crucis inſignia ſunt, atque ardentis diadematum coronas patibuli Saluatoris pictura condecorat. Atqui* Sipara *interpretatur Rhen. eadem eſſe quæ ſiparia, de quibus infra l. aduerſ. Valentin. T. 3. Sed rectius meo iudicio Ioſeph. Scaliger:* Sipara *dici putat eadem ſignificatione, qua Nonius, Lucanus & Seneca Suppara vela quædam nauium appellant et Feſtus* Supparos *ſiue* Suppara *vela linea in crucem expanſa. Etſi in libro Puteani eſt;* ſiſara.

245. Er Cantabrorum.] *Ante editionem Zephyri, excuſi omnes* labarorum; *poſt quam quantum mihi apparet, incuria typographica:* & candelabrorum. *Et proinde Scaliger Caſtigationibus in Feſtum, coniecit legendum:* & candes labarorum, *eo quod ex antenna* labarorum *pendebat cãdis quod eſt genus paludamenti Barbarici, quemadmodum viſitur in veteribus monumentis* labarum *depictum; vt candes idem ſit quod Græce* κάνδυς *Quæ quidem coniectura plauſibilior eſſet; ſi aut excuſi veteres aut MS. legerent:* candelabrorũ. *Verum cum MS. Elu. S. Bauon. Leodienſis, Puteani & Vatic. 2. habeant non obſcure:* canrabrorum *& Minutius vt ſupra:* cantabra, *certè in Minutio dicta diuinatio locum habere non poteſt. Non dubito itaque veram lectionem eſſe:* cantabrorum, *Quia tamen nuſquam alibi eo ſignificatu (nam Cantabrum furfur eſt Apicio & Celſo) hactenus eam vocem reperire datum eſt, ad marginẽ adpoſui:* labarorum *cum Rhenan. ex tribus MS. Gelenio ex cod. britannico. Turnebo Aduerſ. l. 15. c. 16. ac Onuphrio, qui etiam in Minutio legendum putant* labara *pro* Canrabra; *an rectè, iudicent alij. Hanc lectionem confirmat quod iam ante ætatem Tertulliani non modo ſub Hadriano ſed & ſub Auguſto* labara *in vſu fuiſſe conſtat, ex variis numiſmatibus antiquis apud Hubertum GolTzium M. Antonij & Hadriani imperatoris. E quibus confirmatur Onuphrij. Panuinij ſententia; quatuor apud Veteres Romanos poſt oppreſſam rempublicam fuiſſe in caſtris ſignarum genera. Nam, inquit, manipulorum & equitum, vexilla; cohortium, ſigna; legionum, Aquilæ; totius vero exercitus ſiue Imperatoris labarum vocabatur; quorum omnium & ſingulorum exemplaria videre eſt in nummis veteribus tum Hadriani Cæſaris, & M. Antonij iam dictis tum ipſis Conſtantini, quæ ad maiorem intellectum mecum communicata ab Huberto GolTzio hic ſubiecimus.*

HADRIANI.

ANTONII.

CONSTANTINI. MAX.

Ex quibus videre licet lectori quomodo non tantum tempore Conſtantini ſed etiam iam longè antea omnia ſigna militaria formam quandam crucis habuerint; & vela illa ſiue ſipara *ab antenna dependentia* ſtolæ *ſeu ornamenta quædam* crucium *fuerint: prorſus eadem forma qua hodie vexillis cruces ornantur in Eccleſia præſertim à Paſcha in Pentecoſten. De quo qui plura deſideret, videat Comment. Onuphrii in l. 2. faſtorum. Latè etiam de* labari, *Conſtantini exemplari, tractant Euſeb.. Eccl. hiſt. l. 9. c. 9. iuxta verſionem ſeu potius Paraphraſin Rufini, ac de Vita Conſtantini l. 1. c. 24. & 25. Socrates hiſt. Eccl. l. 1. c. 1. SoZomenus l. 1. c. 4. Niceph. l. 7. c. 29. qui omnes dicunt vexilli id genus à Romanis* labarum *nuncupatum. Latina ergo vox videtur non Græca.* Labari *quoque mentionem videre eſt apud D. Prudent. l. 1. adu. Symmach. & D. Amb. epiſt. 29. ad Theodoſium Imperat. quorum ipſa quidem verba citantur apud Rhen. in ſcholiis ſed cõpendij gratia prætermittimus, remittentes lectorem ad Onuphriũ loco citato, aut ad fontes ipſos. Quinetiam cod. lib. 12. tit. 18. Lex exſtat de Præpoſitis* labarorum, *ſicuti primus Alciatus rectè reſtituit, pro eo quod corruptè legebatur:* laborum. *Quæ olim Auguſto inſcribebatur, nunc vero Impp. Honorio & Theodoſio Auguſtis. Data III. Idus Nou.*

Theodo-

Theodoſio A. VII. & Palladio Coſſ.

246. Ad Perſas ſi fortè deputamur.] Perſas *Solem & ignem adoraſſe affirmatur Sept. Syn. Act. 6.*

247. Nos ad orientis regionem precari.] *Hanc conſuetudinem qua Chriſtiani ad Orientem verſus precantur, pulchre explicat ſiue D. Iuſt. Martyr ſiue alius Auctor reſponſ. ad Orthodoxos quæſt. 118. oſtendens eam à Sanctis Apoſtolis acceptam in Eccleſia, non quod habitaculum diuinum exiſtiment ſolis clima, ſed quod Oriens præſtabilior ſit hominum opinione ceteris mundi partibus. Meminit eiuſdem Orig. hom. 5. in Numer. & Epiph. adu. Oſſen. hæreſin inter Elxai hæretici errores poſuit, quod ad Orientem orare ſuos ſectatores prohibuerit. Si quis hic coniectura locus, exiſtimo eam introductam, vt differens à Iudæis, qui ad occidentem precabantur, ſi Celio Rhodigino credendum qui id adſerit lib. 12. antiqu. lect. c. 9. Alia hæc cauſa probabilior videtur quod Chriſtus ſol oriens iuſtitiæ eiuſque Aduentus ſplendor aduenientis in ſcripturis nuncupetur Pſal. 71. & 84. Iſai. 60. Mat. 4. & Iſai. 62. & Abacuc 3. Deinde vocatur ipſe Chriſtus, Oriẽs Zach. 3. & Luc. 1. quo alludit Auctor infra T. 3. l. adu. Valent. c. 3. his verbis.* Amat orientem Chriſti figurã, *vti illic adnotauimus n. 21. Pro,* in affectatione: *longè rectius liber Puteani:* plerique veſtrum aliquando affectatione & cæleſtia adorandi.

248. Æque ſi diem ſolis lætitiæ indulgemus, &c. Diem ſolis *rectè interpretatur in ſchol. ad marg. Gagnæus* Diem dominicum, *quem Chriſtianos celebrare tradit Auctor D. Iuſt. Mart. imitatus in fine Apol. 2. vt diſtinguantur à Iudæis qui* diem Saturni, *id eſt,* Sabbathum *ſolemniter etiamnum otio decernunt. Atqui de Dierum tum veteri tum noua nomenclatura, latiſſimè & exactiſſimè tractat Briſſonius Obſeru. diu. & hum. Iur. l. 1. ſub initium, ad quem lectorem compendij gratia remittimus; & de Die Dominico videantur Adu. noſtra in Epiſt. 33. D. Cypr. num. 7. Hic adiicimus, meminiſſe præter veteres ibi citatos Dominici diei. D. Ignat. ad Magneſ. Dionyſ. Corinth. apud Euſeb. l. 4. Eccl. hiſt. c. 17. eũdem Euſ. l. 3. Eccl. hiſt. c. 27. vbi de Ebionæis agit. D. Auguſt. Epiſt. 119. ad Ianuar. Gaudẽtium in ſermonibus & Zozomenum alicubi. & ipſum Tertull. nominatim infra T. 2. de Coron. milit.* Die dominico (*inquit traditiones recenſens Apoſtolicas*) ieiunium nefas ducimus; vel, de geniculis adorare.

249. Deus Chriſtianorum Ononychites.] *Quod pictura huius monſtri ſimillima alibi mentio non reperiatur, haud mirum: cum non niſi Carthagini edita ſit à Gladiatore in contumeliam Chriſti.* Ononychitis *vero vox ficticia eſt, compoſita ab* ὄνος *quod aſinum &* ὀνοχίτης *quod vngulatum ſignificat, eo quod pingeretur auribus aſininis, & altero pede vngulatus; quare non placet quod habent MS. Belgici: & Gallici,* onochoitis, *neque quod Vaticani:* onochoeſitis.

250. Biforme numen.] *Huic lectioni Rhenan. ex Gorz. cod. conſentiunt MS. omnes, pro eo quod irrepſerat:* nomen.

251. Et canino & leonino capite commixtos, &c.] *Hunc locum ſic reddidit Minutius: Item boum capita, & capita veruecum & immolatis & colitis; de capro etiam & homine mixtos Deos, & leonum & canum vultu deos dedicatis. Nonne & Apim bouem cum Ægyptiis adoratis & paſcitis? Alludit etiam ad hæc Deorum monſtra Prud. lib. 1. adu. Symmach. his verſibus:*

Quos penes omne ſacrum eſt, quicquid formido tremendum
Suaſerit; horrificos quos prodigialia cogunt
Credere monſtra Deos.

Atqui de Cynocephalo *ſupra c. 7. diximus. Albricus etiam lib. de Deorum imaginibus, ſub pedibus Apollinis depingi ſolere ſcribit monſtrum terrificum, cuius corpus ſerpentinum, tria habens capita caninum, lupinum, & leoninum; Pana idem deſcribit cornutum, pedibus & cruribus caprinis; Mercurium vero capite (quod Tertull.* de tergo *adſerit) & talis alatum Satyros denique cornutos. Haud aliter adnotat Zephyr. in Paraphraſi Iouem Ammonem arietino capite, de aliis remittit ad Ouid. 5. l. Metam. D. quoq; Hieronymus in vita Pauli Eremitæ Faunos deſcribit homunculos fronte cornibus aſperata, cuius extrema pars corporis in caprarum pedes deſinebat. Porrò ex MS. iterum reſtituimus:* irrepercuſſum *pro:* impercuſſum; *& MS. S. Bauon.* repurgauimus, *pro:* repurgabimus.

Cap. XVII.

252. Quod colimus nos, Deus vnus eſt.] *Huius capitis titulum tres MS. habent:* De Deo; *ſed magis placet alterius. Vat. MS. lectio & excuſorum veterũ:* Quod deus vnus ſit, multis argumentis probari poſſe. *liber Puteani ponit caput XVI. de Deo. Atqui addidimus iterum:* nos *ex MS. Vat. id aliis veteribus abeſt. Imitatur autem Iuſtin. Mart. vtraque Apol. ac præſertim de Monarchia; qui plurimas adfert Ethnicorum in hanc rem ſententias; & Athenagoram pro Chriſtian. Ipſum autem imitantur Minutius in Octauio latiſſimè D. Cypr. l. de vanit. idol & Lactant. Iuſt. diuin. l, 1. c. 2. 3. 4. 5.*

253. Vnde & Græci nomen mundo κόσμον.] *Vide infra T. 3. l. 1. ad Marc. & l. adu. Hermogenem.* adeo verus. *) liber Puteani;* ideo verus.

254. Dum æſtimari non capit.] *Rectè adnotauit in margine Gagn. accipi:* capit, *pro:* ἐντέχεται; *imperſonaliter nempè pro:* capax non eſt. *ſicuti etiam frequenter adnotauit Rhen. præſertim ſub finem lib. de Præſcript. adu. hæret. lib. 1. c. 2. 3. & 4. adu. Marc. & lib. de reſur. carn.*

255 Ita cum vis magnitudinis.] *Ita legimus ex MS. omnibus pro:* enim; *& paulopoſt repoſuimus quod habebant Vet. exc.* eſt, *prætermiſimus quoque:* &, *& addidimus iterum:* quibus ſuſtinemur. *pro;* obiecit. *liber Puteani;* obiicit.

256. Ex animæ ipſius teſtimonio.] *Quia peculiarem librum conſcripſit Auctor de Teſtimonio animæ aduerſus idola quod vnus ſit Deus, vbi latius hæc tractantur, ad eum differimus quæ hic erant adnotanda.*

257. Et ſanitatem ſuam patitur, Deum nominat.] *Latinius coniicit legendum:* potitur; *pro:* patitur. *Zephyr. vero communem exc. & MS. cod. Lectionem ſic interpretantur ac ſi dicat: afficitur ſanitate mutuata ſignificatione à Græcis qui* παθεῖν *&* πάσχειν *tam in bonũ quam in malum accipiunt. Secundum autem MS. omnes prætermiſimus:* & *ante illud:* Deum nominat.

Cap. XVIII.

258 Sed quo plenius & impreſſius. &c.] *Caput hoc quod rectius hic quam poſtea incipitur, inſcribitur variè; maximè autem placet iſta:* De ſcripturis Dominicis, *ſiue* diuinis, *aut:* ſacris, quæ opera Ptolomæi Philadelphi in Græcam linguam tralatæ ſunt. *Atqui iterum cum exc. legimus:* ſiqui; *pro* ſiquid; *Item* ſpiritu diuino, *rurſum:* eſt, *in eo quod ſequitur.*

259 Hic enim eſt verus Prometheus. *Eodẽ modo loquimur l. 1. adu. Marc. & ad idem alludit lib. de car. Chriſti, infra T. 3. vbi ex Rhen. latius.*

260. Sed & obſeruantibos præmia deſtinauerit.] Ita etiam ex MS. pro: obſeruationibus. Quocunque autem modo legas, locus eſt inſignis pro meritis & premiis operum quales complures videre eſt tum in D. Cypr. tum in huius Auctoris indicibus.

261. In ignem æquè perpetem.] Perpetem (inquit Zephyr.) perpetuum continuumque ſignificare, vel ille Plautinus Soſia teſtatur: Neque ego inquit, hac nocte longiorem me vidiſſe cenſeo, niſi item vnam verberatus quam pependi perpetem; reperitur autē id in Amphytrione. Atqui de ignis inferni perpetuitate infra latius cap. 48.

262. Ad vtriuſque meriti diſpunctionem.] Vat. 1. diſpoſitionem, ſed illa vox Tertullianica eſt. de veſtris fuimus,) Puteani; de veſtris ſumus. Quos diximus.) hic liber Puteani ponit caput xvij. de prophetis.

263. Prophetæ de officio præfandi dicuntur.] Rurſum ita legimus cum Rhen. ex cod. Gorzienſi & Belgicis 2. cod. MS. & Puteani pro: prophetandi; nā (vt rectè adnotauit ſuis ad me miſſis obſeruationibus Io. Harriſius.) etiam infra in fine c. 20. ſic loquitur: vnum tempus eſt diuinationi, futura præfari, iuxta veriorem lectionem vt ibi latius. Sic, vbi legitur: ad fidē diuinitatis, errorem Typographicum ita caſtigauimus, qui iterum irrepſerat: finem; cum tamen iam antea Rhen. in ſchol. ita legendum indicaſſet, hoc ſenſu; vt diuina crederentur.

264 Ptolomæorum eruditiſſimus quem Philadelphum ſupernominant.] Supernominant (inquit Rhen.) pro: cognominant, phraſi Græca ἐπονομάζουσι. fuit is tertius poſt Alexandrum Ægypti Rex Lagi filius. Rem autem totam de Edit. lxx. proſequuntur ante Tertullianum. Iuſt. in Parenet. ad Gentes & Apol. 2. Iren. l. 3. adu. hæ. c. 25. Clem. Alexand. 1. ſtromat. Philo Iudæus l. 2. de vita Moyſi. Ioſephus Antiqu. l. 12. c. 2. ac contra Apion. l. 2. & Ariſtæas hic citatus libro ex profeſſo de illis edito. Poſt eius obitum, Hilar. præfat. in Pſalmos & in Pſalm. 2. Epiph. de pond. & menſ. Theodor. præfat. in pſal. D. Auguſt. de doctrin. Chriſt. l. 2. c. 15. epiſtolis ad D. Hieron. & aliis locis citatis ab Eugypio lib. Theſaur. D. Auguſt. c. 328. & ſequ. Theodorus Antioch. in 1. c. Sophon. propheta. Cyrill. Hieroſol. catech. 4. Euſeb. præpar. Euang. lib. 8. c. 1. Chryſoſt. in 1. c. Matth. Homil. 5. ac in 1. c. Geneſ. hom. 4. Procop. Gazeus in c. 1. Geneſ. Iuſtinian. Imp. Nouell. conſtit. 146. Latiſſimè denique totam hiſtoriam proſequuntur Auguſt. Iuſtinian. libro peculiari de Interpret. LXX. & D. Hiero. ac Leo Caſtrenſis ſuis prolegomenis de tranſl. ſacr. ſcriptura in Iſaiam, ad quos duos lectorem breuitatis gratia remittimus.

265 Cum ſtudio bibliothecarum Piſiſtratum, opinor, æmularetur.] Piſiſtratus primus omnium in Græcia Athenis publicam Bibliothecam inſtituiſſe legitur quam Athenienſes accuratius auxerunt, eandem a Xerxe in Perſas aſportatam Seleucus Nicanor Athenas referri curauit. propria ſcilicet.) ſcilicet, deeſt Puteani libro.

266. Ex ſuggeſtu Demetrij Phalerei.] Diſertis verbis hoc habent etiam Ioſephus & ante illum ni fallor Ariſteas locis ſupracitatis; Viues in D. Auguſt. de ciuit. Dei, addit, Demetrium hunc Athenis antea maximis dignitatibus functum, ciuium inuidia pulſum, à Ptolomæo fuiſſe ſuſceptum, & bibliothecæ præfectum; quod ex Diogene Laertio ſumpſit in vita eiuſdem Demetrij, vbi librum ab eo etiam conſcriptum dicit qui Ptolomæus inſcribebatur, & alterum de Rhetorica; qui fortaſſis occaſionem dedit Tertull. vt voces eum Grammaticorum tunc probatiſſimum; quem interim tanquam Antiquitatum ſcriptorem citat infra cap. ſequ. Igitur.) hic Puteani ponit caput xviij. de ſcripturis dominicis.

267. Septuaginta duobus Interpretibus indultis.] Tot fuiſſe editionis illius veteris interpretes conſtat vel ex numero 12. tribuum, quippe cum ex ſingulis tribubus ſex miſſi adſtruantur ab ipſo Ioſepho; quo fit vt & apud ipſum legi oporteat LXXII. pro: LXX. Vulgo tamen duntaxat LXX. nuncupari adnotat vbi ſupra Viues, vt breuius atque expeditius loquamur quemadmodum Iudices illi Romani qui ad haſtam de rebus minoribus iudicabant, Centumuiri appellabantur:) cum tamen eſſent centum & quinque, terni nempe ex ſingulis tribubus.

268. Quos Menedemus quoque Philoſophus prouidentiæ vindex,] Vnus vat. cod. pro prouinciæ iudex, ſed illam lectionem confirmat iiſdem penè verbis, ad quæ alludere videtur, Ioſephus: Quos ſermones (inquit, loquens de quæſtionibus, vti ipſe interpretatur in menſa habitis) cum non ſolum Rex admiratus eſſet, ſed Menedemus etiam Philoſophus fateretur omnia gubernare prouidentiam, eoque facilius tueri hanc ſententiam; finis eſt huic quæſtioni impoſitus. Meminit eiuſdem & Ariſtæas. Eum vero inter Cynicos enumerat Diog. Laertius. l. 6.

269. De ſententiæ commonione ſuſpexit.) facit hic locus pro D. Auguſt. ſententia, de 70. cellulis ſiue locis ſeparatis, quas Iuſtin. Martyr in Pharo ſe vidiſſe refert & diſertis etiam verbis meminerunt Philo Iudæus D. Irenæus, Hilarius, Euſebius, Chryſoſtomus, & Theodoretus, locis ſupra citatis.

270. Affirmauit hæc vobis etiam Ariſtæas.) Citat hunc eundem Ioſeph. loco citato vbi ad verbum ex eo multa deſumpſit, & Philo etſi non nominet verbis tamen eius vtitur, Euſeb. de Præpar. Euang. l. 9. c. 1. ac vlt. multa ex eodem adfert, ipſe quoque D. Hieron. Præfat. in Pentateuchum, vbi ipſum ὑπερασπιστὴν id eſt, ſatellitem Ptolomæi regis nuncupat, ſicuti & ipſe Ariſtæas non obſcurè ſubindicat. Quorum & Tertulliani auctoritas mihi pluris eſt, quam L. Viuis vbi ſupra, qui putat eum qui extat librum Ariſtææ de LXX. Interpretibus à recentiore quoquam confectum. Eundem cum Sigiſm. Gelenius in Ioſepho & Euſebius Ariſtæum nuncupet, videtur idem Auctor qui Ptolomæi Philadelphi geſta & Orbis mirabilia ac fabularum librum conſcripſit, Eiuſdem Iudaicam hiſtoriam de Iob citat Euſeb. de præpar. Euang. l. 9. c. vlt. certe in libro Puteani apertè Ariſtæus nominatur.

271. Hodie apud Serapæum, Ptolomæi bibliothecæ, &c.) locum apparet fuiſſe Alexandriæ vicinum, forte Serapidis templo vicinum quo bibliotheca ſeruabatur Ptolomæi, quam & Ioſephus & ante eum Ariſtæas 200. milia librorum habuiſſe ſcribunt iam ante euocatas ſacras litteras, & Demetrium Phalereum Regi addidiſſe ad 500. vſque milia.

272. Veſtigalis libertas vulgo additur.] Hoc eſt (inquit Rhen.) pecunia redimitur libertas, id eſt, liberum eſt vt adeas ſi numerauerit pecuniam.

Cap. xix.

273. Primam inſtrumentis iſtis auctoritatem ſumma antiquitas, &c.) Caput hoc ſic rectè inſcribitur in vno Vatic. cod. Quod antiquitas ſcripturarum poſſit ex Moyſis ætate, & ſupputatione temporum facile probari. Imitatur etiam hic Ioſeph. inprimis: deinde D. Iuſt. Martyrem & Tatianum eius diſcipulum. Atqui cum vet. exc. iterum ex MS. adiecimus: iſtis. Hoc hic præterea adnotandum citari hunc locum ſub finem libri ſe-

bri ſequ. De Teſtimonio animæ aduerſus idola, & proinde hunc illo prius conſcriptum.

274. Venas veterani cuiuſque ſtyli veſtri.] Iterum adiecimus ex MS. Venas, nam ſic explicat etiam Zephyr. Venas (inquit) cuiuſque ſtyli metaphoricè fontes vocat & origines ſcripturæ. Sic enim Valerius: Aſinius Pollio non minima pars ſtyli Romani.

275. Hiſtoriarum cauſſas & memoriarum.] Similiter Iuſtin. martyr Orat. ad Gentes: Vt intelligatis, omnibus veſtris ſiue ſapientibus, ſiue Poetis, ſiue hiſtoricis, ſiue Philoſophis & Legiſlatoribus multo antiquiorem fuiſſe primum religionis noſtræ doctorem Moſen; ſicuti nobis Græcæ declarant hiſtoriæ. Quod ipſum iam antea etiam Ioſeph. de Solone & Lycurgo tradit lib. 2. ſeu potius 3. adu. Apionem.

276. Ipſas denique effigies litterarum.] Hoc ſecundùm eam ſententiam dicit, qua ſupradixit c. 10. à Saturno primùm tabulas ſiue litteras (vt habet Minutius) inuentas. Eodem pertinet quod Plinius l. 7. c. 56. Aſſyrias litteras ſemper fuiſſe arbitratur, eo quod Ægyptiæ litteræ quæ antiquiſſimæ habentur, longè poſt Aſſyrias fuerint. Et confirmatur ex eo, quod Phœnicas ex Ægypto litterarũ inuentum intuliſſe Græciæ, refert Corn. Tacitus lib. 1. hiſt. Aug. Quæ ipſa latius proſequitur Ioſeph. contra Apionem lib. 1.

277. Ipſos inquam Deos veſtros.] Ad eũdẽ modum Euſeb. præfat. ſua in Chronicon: Nam Moſes (inquit) quos Græci antiquiſſimos putãt, ſenior deprehenditur, Homero ſcilicet & Heſiodo, Troianoq; bello; at multo ſuperior Hercule, Muſæo, Lino, Orpheo, Caſtore, Polluce, Æſculapio, Libero, Mercurio, Apolline, & ceteris Dijs Gentiũ ſacriſque, vel vatibus; ipſius quoque Iouis geſtis, quem Græcia in arce diuinitatis collocauit, etiam ſi Cecropis tempore vixiſſe putetur. Cui ſimilia etiam habet l. 10. de præpar. Euang. c. 3. vbi priorem locum citat, & latius Clemens Alexãdr. Strom. l. 1.

278. Si quem audiſtis interim Moyſen, Argiuo Inacho par eſt ætate.] Sic locũ antea corruptũ ex MS. 4. reſtituimus, pro eo quod erat: Siquidem audiſtis, &c. Inacho parẽ. ab hoc autẽ loco liber Puteani incipit c. xix de Moyſe propheta in quo etiã eſt, Argiuo Inacho pariter ætate eſt. Porro non ſolus Tertullianus Inacho parẽ facit Moyſen, ſed ante illum (iuxta quod citãtur diſertis verbis ab Euſebio præfat. Chronic. & de præpar. Euang. l. 10. c. 3. Iudas iuſtus hiſt. Iudaic. & Ioſeph. l. 1. contra Apionem, Porphyrius adu. Chriſtian. l. 4. Africanus Annal. l. 5. Clemens Alexandr. l. 1. Strom. & Tatianus Orat. aduerſus Græcos. Quibus adde illius magiſtrum D. Iuſtinum Martyrem oratione aduerſus gentes. Caſianum. l. 1. Exeget. à Clemente citatum, & Epiphan. initio operis Panarij. Quamquam interim, vt ingenuè fatear, ipſe Euſebius magis probet, & magis cum hiſtor. conueniat vt iuxta calculum quem in Chronicis ſequitur, primum dicatur floruiſſe Moyſes tempore Cecropis 300. circiter annis poſt Inachum, quem ſequitur etiam D. Auguſt. l. 18. de ciuitat. Dei c. 8. Non poſſumus tamen non retinere hanc Tertulliani ſententiam, præſertim cùm ab Euſebio, Africano, Ioſepho, & Tatiano at Clemente citentur idem Auctores ethnici paulo poſt ab Auctore nominati, vbi de ſingulis latius.

279. Quadringentis penè annis, nam & ſeptem minus, Danaum, & ipſum, &c.] Locum hunc corruptiſſimum, ita vt vix mederi liceret, ex MS. Eluon. S. Baronis Leodienſi, Puteani, & 2. Vaticanis caſtigauimus, pro eo quod antea legebatur: octingentis penè annis ante vrbem conditã. & deinde noua periodo: Nam & centum ſeptuaginta Danaum ipſum. Secundum quam lectionem quomodo ſibi conſtabit (vti iam nuper ad me ſcripſit F. Balduinus) hiſtoria; cum mox ſequatur, mille circiter annis Priami cladem anteceſſiſſe Moyſen? An igitur Roma ducentis annis fuit condita, antequam Troia euerteretur? Quod cùm ſit abſurdiſſimum; nimis libera fuit Egnatij coniectura, qui primus hunc librum edidit, qua addendum putauit contra MS. cod. fidem: ante vrbem conditam: & non minor Zephyri dormitantia, qui pro eo quod vt ne contrarietatem verba implicarent, excuſum erat: trecentos circiter cladem Priami, ipſe ſecundum MS. omnes. rectè quidem ſubſtituit: mille; ſed tamen retinuit illud: ante vrbem conditam. Veriſſimã autem eſſe MS. cod. noſtrorũ lectionem Ioſephus loco citato ſatis indicat verbis iſtis: hæc quidem Manethon. Palam vero eſt ex prædictis annis tempore computato, quod qui vocabantur Paſtores, id eſt, noſtri progenitores ex Ægypto liberati, ante tres & nonaginta atque trecentos annos hanc prouinciam (nempe Ægyptum) inhabitauere, quàm Danaus ad Argos accederet. Nemini enim dubium quin 393. anni, ſeptem minus quam quadringentos annos conſtituant.

280. Mille circiter cladem Priami antecedit.] Etſi etiam hoc cum veritate hiſtoriarum non per omnia conſentiat: tamen veram eam eſſe lectionem, patet ex Ioſepho vbi ſupra; qui adfirmat Iudaorum egreſſum ex Ægypto ita antiquiſſimum, vt penè mille annis bellum præcedat Iliacum. Cui aſtipulatur ſatis Lactant. l. 4. c. 5. dicens Moſen annis nongentis Troiano excidio ſuperiorem fuiſſe, & ante eum Theophyl. l. 3. ad Autolycum. Quare non placet quod ante Zephyrum excuſi habebant: trecentos circiter; cùm, qui vel minimum quadringentos annos numerent ab Inacho vſque ad Troianum excidium.

281. Poſſem dicere quingentis amplius & Homerum, habens quos ſequar.] Euſeb. de Præpar. Euãg. l. 10. c. 3. & Tatianus vbi ſupra hunc locum pulcrè explicant; Cum enim (vt illi referunt) Homerum poſt bellum Troianum Crates anno dumtaxat octogeſimo conſtituat, Eratoſthenes centeſimo, Ariſtarchus 140. Philochorus 180. Apollodorus 240. & nonnulli Olympiade prima anno 400. alij (inquiunt) Archilochi æqualem fuiſſe contendunt, qui fuit Olympiade 23. temporibus Gigæ Regis Lydorum. Et apertius Clemens Alexandr. 1. Strom. iiſdem penè opinionibus narratis. Quinetiam (inquit) Theopompus in 43. Philippicarum rerum refert, Homerum fuiſſe quingentis annis poſt eos qui in Ilio militarunt.

282. Etſi Moyſi poſtumant.] hoc eſt. (inquit Rhenan. in ſchol.) poſteriores ſunt Moyſe. Sic etiam infra T. 3. l. de Reſurr. carn. etſi ordine poſtumat, effectu anticipiat. A poſtumo voce deriuata, quæ ſignificat, eum qui poſt mortem patris naſcitur.

283. Extremiſſimi tamen eorum non retroſiores, &c.] Ex MS. iterum adiecimus voculam: non, planè neceſſariam. Extremiſſimi vero (inquit Zephyr.) priſcorum more, quo maximè delectatur, locutus eſt, qui & poſtremiſſimi dixerunt. Similis vox eſt: retroſiores. Atque rem ipſam de Prophetis vltimis quod eiuſdem ætatis fuerint cum primoribus Philoſophis, legiferis & hiſtoricis gentium, latiſſimè proſequitur Clemens Alexandr. l. 1. Strom. & ex Chronic. Euſebij ſatis patet. Theophyl. vero Antioch. l. 3. ad Autolycum paucis id declarat, eo quod Zacharias qui nouiſſimus eſt Prophetarum, tempore Darij

fuerit, qua ætate etiam Solon primus legiſlatoe vixerit, & à quo inceperint ferè ſuas hiſtocias Græci Herodotus, Thucidides. Xenophon. & legiferis.) *vocem, &, addidit Carrio ex libro. Puteani. Paulopoſt cenſebat legendum Harriſme:* Hæc quibus originibus probari poſſint, *ſed quia MS. repugnant retinuimus:* ordinibus. *ab iis ante verbis incepit liber Puteani caput xx. de ſtatio temporum.*

284. Cum digitorum ſupputariis geſticulis adſidendum eſt.] *Veteres (inquit Rhen.) auctore Donato plicatis aut ſubductis digitis numerabant. hic eſt digitorum geſtus; quos* geſticulos *Tertull. nuncupat. Scripſit autem Ven. Beda librum de loquela per geſtum digitorum, qui exſtat Oper. ipſius T, 1. cum ſcholiis ad quem lectoreno remittimus.*

285. Archiua, Ægyptiorum, Chaldęorum Phœnicum.] Archiua *(inquit Rhen.) Grammatophylacia ſiue Chartophylacia quæ latinè Tabularia ac Tablina dicuntur quod magis placet quam quod infra c. 21. Zephyrus* Archiua, *armaria interpretatur in quibus libri adſeruabantur. Vel hinc autem patet, quod ſequatur Tertull. Ioſephum loco citato penè ad verbum, nam & ille eadem* archiua, *(ſiue vt 1. Vat. cod.* arcana) *citat & eoſdem Auctores quorum nomina ſequuntur; quos recte vocat hic* eorum municipes *(ſicuti ex MS. iterum legimus pro:* etiam) *id eſt, ciues vt interpretatur Rhen.*

286. Aliqui Manethon Ægyptius.] *Hunc præterquam quod citet Ant. l. 1. c. 3. ſeu 8. ita deſcribit Ioſephus l. 1. adu. Apion.* Manethon *genere* Ægyptius. *Græca diſciplina eruditus, ſicuti palam eſt; ſcripſit enim Græco ſermone paternæ religionis hiſtoriam, ex ſacris ſicuti ipſe ait interpretatus libris; frequenter arguit Herodotum in Ægyptiacis ignoratione mentitum. Is in 2. Aegyptiacorum de nobis ſcripſit; Meminit eiuſdem & Theophylus ad Autolycum l. 3. tamquam qui blaſphemam linguam in Moſen & Hebræos ſoluerit, quem etiam pluribus confutat Ioſephus, quemadmodum etiam Euſeb. de præparat. Euang. l. 9. c. 4. Et in Chronico anno mundi circiter* 3530. *Exſtat quidem inter Antiquitates Annij* Manethonis *liber ſed in quo non reperiuntur quæ allegat Ioſephus. liber Puteani legit;* alioquin Manethon, &c.

287. Beroſus Chaldæus.] *De hoc quoque l. 2. contra Apionem ita Ioſephus: Teſtis autem horum eſt* beroſus, *vir genere quidem* Chaldæus, *notus autem iis qui doctrinæ eruditionique congaudent, quoniam de Aſtronomia & Chaldæorum Philoſophia ipſe Græcas conſcriptiones edidit. Itaque* Beroſus *antiquiſſimas ſecutus hiſtorias de facto diluuio & hominum in eo corruptione, ſicuti Moſes, ita conſcripſit. Quando autem vixerit, narrat Tatianus Orat. contra Græcos:* Beroſus, *inquit, Babylonius belli in Babylone ſacerdos, qui Alexandri ætate vixit, & Antiocho poſt* Alexandrum *tertio* Chaldæorum *hiſtoriam tribus libris perſcripſit, & Regum geſta expoſuit. Eidem Plin. nat. hiſt. l. 7. c.* 38. *ſcribit ſtatuam inaurata lingua erectam ab* Athenienſibus, *ob* Aſtrologiæ *ſcientiã. Citatur etiã ab eodem ibidẽ c.* 56. *Rurſum à Ioſepho* Antiq. *Iud. l. 1. c. 3. ſiue 5. & 8. de diluuio & de* Abrahamo *cap. 7. ſeu 5. Quorum prior locus ad verbum hodie reperitur in* Beroſi Antiquitatibus *quæ exſtant ab* Annio *edita, 2. & 3. non item: quare & ego ſentio non eſſe germanum illius opus; præſertim cũ etiã Moſis ibi nulla mentio in contextu, ſed dumtaxat in Annij commentario, & quod Ioſephus illum dicat ſcribere Babylonem à Semiramide non ædificatam, quod tamen habet* Beroſus *qui nunc exſtat.*

288. Hieronymus Phœnix Tyri Rex.] *Citatur hic apud Ioſephum l. Antiqu. 1. locis modo citatis* Hieronymus Ægyptius, *qui antiquitates* Phœnicum *cõſcripſit; & contra Apion. l. 2.* Hieronymus *qui de ſucceſſoribus Ptolomæi Lagi ſcripſit hiſtoriã ipſo tempore quo Hecatæus fuit, Qui an idẽ ſit an vero priorẽ dũtaxat intelligat Tertull. Lectoris iudicium relinquo. Nuſquam interim nuncupatur ab illo* Tyri Rex, *fortaſſis falſus eſt nominis ſimilitudine Tertull. eo quod Hirã cui familiaris fuit Salomõ, Teophilo l. 3. ad Antol. Hieromenus appelletur ſi caſtigatus ſit locus.*

289. Mendeſius Ptolomæus.] *De hoc in hæc verba Clem. Alex. Strõ. l. 1.* Meodeſius Ptolomæus *fuit quidẽ ſacerdos: Regũ autẽ Ægypti res geſtas tribus libris exponens, dicit tempore Amoſis Ægypti Regis Moſe duce Iudæos exiiſſe ex Ægypto, quæ eadem penè verba reperire, eſt etiam apud Tatianum Orat. contra Græcos, niſi quod ipſe Amaſim vocet Regem illum Ægypti, ſicuti etiam ipſius magiſter D. Iuſt. Mart. vbi ſupra. quos locos citat Euſeb. de præpar. Euang. l. 10. c. 3.*

290. Menander Epheſius.] *Ioſeph. lib. 1. contra Apion. ſic hunc deſcribit: Perducam* Menandrum *quoque* Epheſium. *Is enim ſingulorum Regum actus conſcripſit apud Græcos & Barbaros, ſtudens ex prouincialibus vniuſcuiuſque loci litteris hiſtoriæ veritatem pandere. Citat vero eum de his qui in Tyro regnauere, tum Ioſephus tum Theophilactus Antioch. l. 3. ad Autolycum.*

291. Et Rex Iuba.] *Huius in hæc verba meminit Tatianus vbi ſupra: Beroſum certo, inquit, locupletiſſimum eſſe teſtem vel ex* Iubæ *de Aſſyriis ſcripta conſtat hiſtoria (duobus lib. ſecundum quoſdam conſcripta) quam ſe ab illo accepiſſe fatetur. Multa ex eodem tranſcripſit Plin. nat. hiſt. l. 5. 6 8. 13. 14. 15. 28. 36 & 37. & ex* Iuba *qui neſcio an idem ſit, l. 10. 25. 26. & 32. De aliis eiuſdem ſcriptis videatur* ἰόβας *apud Suidam qui facit eum Lybiæ & Mauruſiæ Regem, & Epitome Bibl. Geſneri.*

292. Et Appion.] Appion *ſiue* Appion *(inquit Tatianus) Grammaticus vir celeberrimus l. 4. hiſt. Ægyptiaca (ſcripſit enim quinque libros) inter cetera, inquit, quod Amaſis rex ſub Enacho vixerit. Similia habet Cle. Alexandr. à quo dicitur cognominatus* πλειστονίκης, *id eſt, ſæpe victor, quo pacto eum etiam nuncupat Plin. hiſt. nat. lib. 36. Conſentiunt D. Iuſtin. Martyr & Africanus 3. Annalium (ſic enim lego apud Euſeb. de præpar. Euangel. lib. 10. cap. 3.) qui Poſſidonij filium nuncupant. & præterea meminerunt commentarij eius aduerſus Iudæos. Cui reſpondet latiſſimè Ioſeph. l. duobus qui exſtant aut potius libro ſecundo contra Apionem; nam ſi verum dicere liceat, tres ſunt Ioſephi libri Apologetici pro Iudæis aduerſus Græcos, primus contra Manethonem & alios, ſecundus peculiariter contra Apionem, & tertius qui hactenus cum ſecundo coniungitur aduerſus Apollonium et Liſimachum. Pro quo facit quod Tertull. ſubiicit de* Ioſepho & qui iſtos probat aut reuincitur. *Hunc autẽ eũdem Apionem ſcribit Ioſephus Antiqu. lib. 18. cap. 10. ſeu 15. ſub Caio Imperatore Romam miſſum pro Græcis Alexandrinis, & Philonem pro Iudæis. De qua eadem legatione citatur ab Euſeb. hiſt. Eccleſ. lib. 2. cap. 5. lib. Philonis, qui etiamnum exſtat inter eius opera. in libro Puteani eſt;* & ſiquis iſtos probat.

293. Græcorum etiam cenſuales conferendi, &c.] *Pulchrè ante Tertullianum hæc collatio Græcorum Auctorũ facta eſt à prædictis Auctoribus, Ioſepho, Africano, Iuſtino, Tatiano, Theophylo Antiocheno, Clemente imprimis Alexandrino, locis ſupra citatis.* Cenſuales *autem libros à cenſu annotatum dixit phraſi Iureconſulto-*

rum

rum Pauli & Vlpiani D. de cenſibus l. forma, apud quos forma cenſualis pro: Lex cenſualis, & vincula cenſualia leguntur à cenſu fortunarum & tributum. Atque pro eo quod legitur: quaſi partem probationis legunt MS. omnes tam Vaticani quàm Belgici: & Puteanus patrem; & pro: aſperſimus, Vat. cod. 1. aſpeximus; ſed excuſorum lectio placet magis.

CAP. XX.

294. Plus iam offerimus, &c.] Caput hoc rectè inſcribitur: De maieſtate & diuinitate ſcripturarũ ex rerum euentu quas prædicunt

295. Maieſtatem ſcripturarum, ſi non vetuſtatem; diuinas probamus ſi dubitatur antiquas; nec hoc tardius, &c.] Hoc pacto locum hũc reſtituimus iuxta vet. exc. & MS. omnes codices, pro eo quod legebatur: Maieſtatem ſcripturarum ſi non vetuſtate diuinas probamus, ſi dubitatur antiquitas; nec hoc tardius. Etſi ita habet Puteani.

296. Quod terræ vorant vrbes, quod inſulas maria fraudant.] De his aliquid adtigit Auctor ſupra c. 2. l. de Pallio, & infra latiſſimè c. 40. vbi videas lector noſtras Adnotationes, de aliis quæ hic recenſentur aduerſis infra c. 41. Cõpulſant vero cum Datiuo phraſis Tertullianica.

297. Et frequentiæ plærumque mortium vaſtant.] Hunc quoque locum ſic caſtigauimus, ex MS. omnibus, pro eo quod Ædit. Egnatij & 1. Rhen. frequentium montium; 2. Rhen. edit. efferueſcentium montium; Zephyrus vero: frequentiæ mortuæ.

298. Monſtris & portentis.] Monſtra inter animantia ſiue homines ſiue bruta reperiri eſt, portenta, in rebus inanimatis.

299. Teſtimonium diuinitatis, veritas diuinationis.] Etiam hoc ex MS. pro: veritatem; eſt autem elegans alluſio diuinationis ad diuinitatem, & diuinatio hic in bonam partem accipitur pro prophetia, nam mox ſubiungitur vnum tempus eſt diuinationi, futura præfari, ſaltem iuxta vet. exc. Diuinationum autem ſacrarum & prophanarum differentiam videre eſt quæſt. & reſp. 2. earum quæ D. Iuſtino inſcribuntur; & apud D. Auguſt. l. de diu. dæm. c. 6. qui etiam alicubi Prophetiam Caiphæ de Chriſto diuinationem vocat.

300. Eadẽ voces ſonant eadem literæ notant.] Ex MS. Belgicis & Gallicis ſic legimus pro: eædẽ. vtrobique.

301. Dum expungitur.] hoc eſt: completur (inquit Rhen.) vox eſt ſæpiſſimè Tertulliano vſitata.

CAP. XXI

302. Sed quoniam edidimus, &c.] Maximè placet hæc veterum excuſorum capitis huius inſcriptio: Quid differant Chriſtiani à Iudæis, & quiſnam Chriſtus. MS. etiam Belgici & Gallici non malè: De Iudæis & Chriſto. Atque ex MS. omnibus emendauimus: aliquanto pro: aliquando, & ex Vatic. 1. vobis, pro nobis. Illud autem: præter ætatem, ſic explicat Rhenan. quod Iudæorum ſecta vetuſta ſit, Chriſtianorum recẽtior. Certæ licentiæ aliquid & propriæ.) Liber Puteani; certe licitè aliquid propria &c.

303. Neque de ſollemnitatibus dierum.] Illud interpretatur Zephyrus de obſeruatione Sabbatorũ; quinimmo etiamſi de ceteris Iudaicis feſtis intelligatur; nihil facere contra obſeruationem ſollemnium quæ Chriſti obſeruat Eccleſia, vel ex lib. de Coron. milit. infra T. a intelligere eſt quemadmodum ibi latius. Signaculum autem corporis, rectè interpretatur vterque de Circumciſione.

304. Quo facilius quis nos hominis cultores exiſtimauerit.] Pulcer locus contra eos qui Chriſti corpus adorandum negant. Legimus autem paulopòſt ex MS. iterum cum Vet. exc. neq; de deo aliter præſumimus.

305. Sed quanta deliquerint.] MS. omnes: dereliquerint, & ad declinandum deriuantes à diſciplina; cum Vet. exc. vti & Rhen. qui interpretatur: deriuãtes inſtar riui defluentes; pro eo quod Zephyrus duntaxat: declinantes à diſciplina: Nos priorem lectionem retinuimus, ſecundam reiecimus.

306. Diſperſi, palabundi & ſoli ac cæli ſui extorres, &c.] Hunc locum ad verbum deſcripſit D. Cypr. lib. de vanit. idol. haud procul à fine. Adiecimus autem ex Vat. paulopòſt: ferè, & legimus: adlegeret; & iterum repoſuimus ex MS. ob diſciplinæ Auctoris capacitatem pro eo quod ex coniectura Rhen. altioris, & Zephyr. auctioris, quæ poſtrema vox diſertim in lib. Puteani eſt.

307. Non de ſororis inceſto, nec de ſtupro filiæ aut coniugis alienæ.] Ad Iouis inceſta alludit, de quo ſupra c. 8. Inceſti qui magis quàm quos ipſe Iupiter docuit, vbi vide Adn. noſtras.

308. Squamatum aut cornutum aut plumatum amatorem aut in auro conuerſum Danaidis.] Sic MS. pro eo quod vet. exc. Danaes; quod hactenus poſt Zephyrum prætermiſſum eſt. Alludit vero (inquit Rhenan.) ad fabulas Iouis in ſerpentem taurum & arietem, cygnũ & aquilam, etiam in aurum conuerſi dum amoribus obſequitur. De quibus latius D. Cypr. epiſt. 2. ad Donatum, & aliquid etiam in Adnot. ibidem noſtris n. 32. & 33. Hunc Iouem appellat D. Auguſt. epiſt. 5. ad Marcel. plurĩu ſtuprorum & auctorem & perpetratorem. in libro Puteani eſt; Danaidis Iouis iſta ſunt numina veſtra.

309. Ceterum dei filius nullam de impudicitia habet matrem.] Mirum eſt vnde irrepſerit: de pudicitia, cum Vet. exc. cum MS. legant: impudicitia; vt iam non ſit opus legere cum Latinio vocem nouam: de pudicitia. Addidimus ex iiſdem: & ita.

310. Apud veſtros quoque ſapientes λόγον, id eſt, ſermonẽ atque rationem.] Imitatur etiam hic D. Iuſtinum Mart. Apol. 2. ad Antonin. Pium & Athenagoram. Hunc vero locum ſic explicat Lactantius Inſtit. diuin. l. 4. c. 9. Sed melius (inquit) Græci λόγον, dicunt, quam nos verbum ſiue ſermonem. λόγος enim & ſermonem ſignificat & rationem, quia ille & vox eſt & ſapientia Dei hunc ſermonẽ diuinum ne Philoſophi quidem ignorarunt. Adfert autem & de λόγῳ, teſtimonium ex Orpheo D. Iuſtinus Martyr Orat. ad gentes; & ſimiliter D. Cypr. de idol vanit. Chriſtum virtutem & rationem & ſermonem Dei nuncupat.

311. Hunc enim zeno determinat factitatorem.] Vocabulo hoc factitatoris (inquit Rhen.) vtitur aduerſus Hermogenem aduerſus Valentin. & in aliis etiam libris. Pro intellectu autem huius loci facit vbi ſupra Lactant. Siquidem inquit, Zenon rerum naturæ diſpoſitorem atque opificem vniuerſitatis λόγον prædicat, quem, & fatum, & neceſſitatem rerum, & Deum, & animum Iouis nũcupat; ea ſcilicet cõſuetudine, qua ſolent Iouem pro Deo accipere, Sed nihil obſtant verba, cum ſententia congruat veritati. Eſt enim ſpiritus Dei, quem ille animum Iouis nominat. Claruit Zenon tempore Regis Antigoni, quemadmodum mutuæ illorum epiſtolæ teſtantur, quæ etiamnum exſtant apud Diog. Laertium l. 7.

312 Hęc Cleanthes in ſpiritũ congerit, &c.) Sic ex MS. cũ prioribus excuſis pro: in ſpiritu, & paulopòſt: autem pro: etiam fuit hic diſcipulus Zenonis ſub eodem Antiocho.

313 Propriam ſubſtantiã ſpiritum iuſcribimus] Etiam hic repoſuimus cum MS. ſpiritum pro, ſpiritus, ſenſu id exigente. Sicuti, paulopòſt : dtdicimus pro : dicimus; ac : filium dei & Deum cum Rhenano Iam olim.

314. Ita de ſpiritu ſpiritus.] De hac veterum loquendi formula etiam Lactantio vſitata præſertim l. 4.c. 12. qua filius Dei Chriſtus ſpiritus nuncupatur, quantum apparet ex. D. Hieronymo in 4.c. Epiſt. ad Gal. ex ignorantia ſcripturarum. Vide Adn. noſtr. ad lib. D. Cypr. de Vanit. idol. n. 71. & latius inter Tertulliani errores in noſtris Prolegomenis.

315. De Deo Deus vt lumen de lumine.] Hinc apparet ſumptũ illud Symboli Niceni quod in Miſſa miſterio decantatur : Deũ de Deo, lumẽ de lumine. Atqui cum Rhen. ex MS. cod. iterum emendauimus: etſi plures inde traduces qualitatis mutueris: ita & quod.

316. Modulo alternum numerum gradu nõ ſtatu fecit, &c.] Zephyrus contra ſic legit: non gradu ſed ſtatu, & interpretatur hoc pacto: Alternus hic numerus vt Deus & Dei filius duo videantur & vnum ſint & quod adeſt alteri, alteri quoque moduletur; non gradu ſit aut excellentia, ſed ſtatu pſituraque ea loci, qua ab origine illa patris filius exceſſit propagatuſque eſt perpetuo quodam ductu, nõ autem receſſit quaſi diuulſus. Quæ certè interpretatio alioqui commoda eſt, tamen non placet quod de gradu & ſtatu dicit, lectione quantum apparet mendoſa ſiue codicis falſus. Si cum MS. & vet. exc. legamus: gradu non ſtatu, hunc videtur habere ſenſum: gradu ſit hic alternus uumerus vtpote Deus de Deo; non ſtatu, quia ſtatu ſiue conditione & ſubſtantia nihil differt à Deo Patre Deus filius. Veram autem hanc eſſe lectionem confirmatur ex eo quod alibi ſic loquatur Auctor: Tres ſunt nou ſtatu ſed gradu, uon ſubſtantia ſed forma, nec poteſtate ſed ſpecie, vnius autem ſubſtantiæ, & vnius ſtatus, & vnius poteſtatis. Quare ne quis erret etiam Zephyri Paraphraſim in ſanum ſenſum mutauimus. De his autem loquendi formulis latius inter errores Tertulliani.

317. Homo Deo miſtus.] Totidem verbis dixit. D. Cypr. de vanit. idol. vbi multa hinc deſumpſit: Deus cũ homine miſcetur. Et phraſim hanc explicat D. Aug. Epiſt 3. ad Voluſ. dicens ſimilem eſſe miſturam qua Deus homini permiſtus dicitur, vt vna fieret perſona Chriſti, ſicuti miſcetur anima corpori, vt vna fiat perſona hominis.

318. Qui penes vos haud diſſimiles fabulas.] fortaſſis alludit ad fabulam de Deo Ioue auri ſpecie delapſo in ſinum virginis Danaei ſiue Danaidis, de qua paulò ſuperius n. 308.

319 Nec alia magis inter nos & illos compulſatio eſt.] Sic cap. præced. quod regnis regna compulſant, Metaphora ſumpta à fluctuum in mari compulſatione, cuius meminit Columella l. 1. cap. 18.

320. Duobus enim aduentibus eius ſignificatis.] De duplici Chriſti aduẽtu latius Auctor infra l. adu. Iudæos, ac li. 3. contrà Marc. infra T. 3. Hunc vero locum imitatur per omnia D. Cypr. l. de Vanit. idol. Atqui paulopòſt, cum MS. deleuimus: &; legimus etiam cum MS. & Vet. exc. prædicatum cum D. Cypr. vbi ſupra ac cũ Rhenano: meritum fuit delictorum, pro : delictũ eorum libri tamen manuſcripti; delictum eorum.

321. Vti magùm æſtimarent de poteſtate.] MS. omnes & prima editio: magnum, ſed Rhen. & D. Cypr. vbi ſupra, ac MS. cod. ſecuti retinuimus: magùm; præſertim quod c. 23. infra: Dicent ibidem (inquit Auctor) ecquis ille Chriſtus cum ſua fabula, ſi homo communis conditionis, ſi magus; Et eadem ſignificatione l. 3. adu. Marc. T. 3. planum id eſt impoſtorem à iudæis exiſtimatum dicit. Certè Chriſtum tanquam præſtigiatorem à quibuſdam habitum, ſatis patet ex Euſ. l. 3. de demonſtr. Euang. c. 8. vbi latiſſimè eam calumniam refutat ſicuti & Epiſt. 5. ad Marcell. D. Auguſt. Legimus autem ex S. Bauonis & vno Vatic. cod. cæcos reluminaret, pro: illuminaret. Addit antẽ D. Cyprianus claudis greſsũ daret. Seſe verbum.) liber Puteani, ſe eſſe verbum.

322. Verbum dei, id eſt λογὸν, illud primordiale primogenitum.] Adiecimus iterum ex MS. omnibus: primordiale, omiſſum à Zephyro, Alludere autem videtur ad Iuſt. Martyr. tum orat. contra Græcos vbi hunc adducit Orphei verſiculum:

Vocem iuro patris primum quam prodidit ore.

Tum Apolog. 2. ad Antonin. Pium, quum λογὸν Dei primogenitum nuncupat, & rurſum, Chriſtum primogenitum Dei affirmat pro eo autem quod eſt : ſpiritu inſtructum, Belgici & Vat. 1. Cod. & Puteani; legunt: ſuffultum, & alter Vatic. cod. ſanctum.

323. Elementa ipſa famularet.) In actiua (inquit Zephyrus) ſignificatione ſicuti Papinius in ſuo Herculæ Surrentino : Pacatus mitiſque bonis nec turbidus ira, nec famulare timens. Legimus autem qua reuincebantur, pro: quia iterum adiecimus vocem Ieſum paulopòſt. Parum hoc, hoc abeſt à libro Puteani: in eodem paulopòſt legitur; & prophetæ retro & tamen ſuffixus.

324. Deliquium vtique putauerunt.] Rectè id dicit Tertullianus, nam non fuiſſe veram Solis Eclypſin oſtendit viua ratione D. Aug. l. 3. de Ciuit. Dei c. 15. & Epiſt. 80. ad Heſich. Porrò præter D. Dionyſ. Areop. Epiſt. ad Polycarpum (quem citat in Paraphraſi Zephyrus meminit huius Solis Deliquij teſte Origene Pſlegon 14. Olympiadarum libro ſicuti etiam in chronicis ſub Tiberio Cæſare eius verba ipſa adfert Euſebius. Refert etiam Oroſ. l. 7. c. 4. aliquantos Græcorũ libros idipſum adteſtari. A Sybilla quoque prædictas eas tenebras tradit Lactat. l. 4. c. 19. Addit hic Tertull. etiam in archiua relatas à Romanis.

325. Et tamen eum mundi caſum relatum in archiuis veſtris habetis.] Vat. 1. cod. & alter quo vſus fuit Zephyrus legunt: caſſum, vt priuatio (inquit ipſe) illa Solis intelligatur; qua Analogia : tunſus vſurpauit Plautus, pro tonſura, & Ouid. in Metamorph. narratum pro: narratione, Archiuis verò etiam hic vt ſupra latius cap. 19. n. 285. retinuus, pro eo quod MS. quinque legunt: arcanis, quorum 1. Vatic. legit paulopoſt : circumſepſerunt, alij: circumſederunt.

326. Fallerent ſuſpectos.] Suſpectos (inquit Rhenan.) pro ſuſpicaces Iudæos nempe ipſos. Sic lib. de cultu fem. infra. T. 2. Quid geſtis aut ſuſpecto aut non deſideranti placere? & T. 3. adu. Valent. ſaltem ſuſpectus de aliquo factitatore.

327. Populum vectigalem & famularem ſibi ad fidem reuocare.) Sic iterũ cum Rhen. pro: à fide. Quod tamen libri manuſcripti habent. Atqui Vat. 2. legit: familiarem, ſed placet vox: famularem; ac ſi dicat, famulitio ſibi adſtrictam. Sic enim & Statius 2. Achil. turbam famularem dixit.

328. De Romulo Proculi ſolent.] Proculi dixit interpretibus Rhen. & Zephyro) numero multitudinis, conuerſa figura diaſyrtica; vt veſtri iſti Platones & Epicuri. Hoc ipſum autem narrat infra Tom. 3. l. 4. adu. Marc. vbi de eo latius.

329. Ea ipſa ſuper Chriſto Pilatus.] Exſtat Epiſt. Pilati

ad Tiberium de Chriſto inter opera D. Dionyſ. Areop. Coloniæ excuſa cum commentariis Dion. Carth. p. 757. citata iam antea tum ab Euſebio & aliis qui ſupra citantur c. 5. tum Gregorio Turon. in Chron. & Hugone Floriacenſi apud nos manuſcripto Antiq. l. 3. c. 8. 9.

330. Ipſos illos quos adoratis.] *Dæmonas intelligit quos in ſimulacris adorabant vt rectè adnotauit Rhenan. qui Chriſto teſtimonium perhibebãt cum a Chriſtianis adiurarẽtur et exercerentur.* Vt credatis Chriſtianis *addit liber Puteani hæc verba,* propter quos non creditis Chriſtianis. *quæ huic loco planè neceſſaria credit Carrio* Interim hic eſt. *Hic liber Puteani ponit caput xxii. de de Deo omnipotente & Chriſto.*

331. Quia nec fas eſt ulli de ſua religione mentiri, &c. *Locus inſignis aduerſus noſtri temporis hæreticos quoſdam, qui putant licitum de religione quam colunt mendacium.*

332. illum hominem putate, &c *Rurſus locus pro adoratione humanæ naturæ in Chriſto. Addidimus:* autem, *paulopoſt ex cod. S. Bauonis.*

333. Vt Græcis occurram, Orpheus. Pieriæ, &c.] *Satis dilucide locum hunc interpretatur in Paraphraſi Zephyrus. De* Orpheo *interim &* Muſæo *ſic ſcripſit D. Iuſt. Martyr. Orat. ad Gent.* Orpheus *ſane* πολυϑεότητος *primus Auctor, qualia poſterius, ad filium ſuum* Muſæum *et reliquos germanos veroſque auditores, de vno eodemq; ſolo Deo prædicauerit, &c. Athenagoras in Apolog. etiam Orgia* Orphei *recenſet; de quibus apertius Lact. l. 1. c. 24. Sacra Liberi patris primus* Orpheus *induxit in Græciam, primuſque celebrauit in monte Bœotiæ Thebis vbi Liber natus eſt proximo, & fuit per eadem tempora quibus Faunus. Quin etiam ipſe Tertull. l. de Anima infra T. 3.* Orpheum & Muſæum *inter Deos relatos ſcribit.*

334. Melampus Argis.] *De hoc Euſeb. de Præpar. Euang. l. 2. c. 5. Quidam, inquit, aiunt* Melampodem *Amytharonis filium ab Ægypto in Græcia luctum Cereris ſollemniter celebratum reportaſſe.*

335. Trophonius Bœotiæ.] *MS. quidem omnes:* Boetiæ *ſed veram eſſe vulgatam lectionem patet vel ex ipſo Auctore lib. de Anima ſupradicto, vbi inter cetera etiam* Oraculum *recenſet* Trophonij in Beotia; *vbi de illo latius, vt proinde ſimiliter caſtigandus Euſebius de præpar. Euang. l. 5. c. 8. vbi Oraculi meminit in Lebadia Boetiæ ſeu potius Bœotiæ.*

336. Homo fuit Pompilius Numa.] *De* Numæ Pompilij *ſuperſtitionibus latius infra T. 3. l. de præſcript. hæret. c. 40.*

337. In agnitionem veritatis ocularet.] *Tandem id verbis repetiit lib. de idol. vanit. D. Cyprian. Phraſis eſt Tertullianica vſitata etiam in fine lib. de Panit. infra T. 2. Paulopòſt ex MS. reſtituimus:* reformatur *&.* renuncietur.

CAP. XXII.

338. Atque adeo dicimus eſſe ſubſtantias quaſdam ſpiritales. *Rectè in exc. cod. hic titulus exprimitur huius capitis* De Dæmonibus eorumque viribus & actionibus *imitatur autem etiam hic D. Iuſtin. Martyrem Orat. ad Gent. & præſertim Athenag. Apolog. Ipſum vero locum ad verbum penè deſcripſerunt Minutius Felix in Octau. & D. Cypr. lib. de idol. vanit. Lact. lib. 1. c. 8. & l. 2. c. 14. 15. & 16. D. denique Auguſt. l. 8. de ciuit. Dei c. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. & lib. 9. c. 1. 2. 3. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. & 23. & lib. de diuin. dæm. latiſſimè totam hanc materiam pertractat; ſicut & Euſeb. de præpar. Euang. l. 4. toto l. 5. & 7. quatuor primis capitibus.*

339. Sciunt dæmonas Philoſophi.] Philoſophos *aliquot citat D. Aug. l. 18. de ciuit. Dei c. 14. & Plutarchum nominatim Euſeb. de præpar. Euang. l. 5. c. 4.*

340. Socrate ipſo ad dæmonij arbitrium exſpectante. *Vide Adn. noſtras in D. Cypr. citatum n. 52 et latius infra c. 46. vbi ipſa verba Socratis reperire eſt; item initium libri de Anima ac ibi Adnot noſtras.*

341. Dehortatorium planè a bono omnes ſciũt Poetæ.] *De hoc quoq; vide Adn. noſtras vbi ſupra n. 51.*

342. Etiam vulgus indoctum, &c.] *Latius hæc infra l. de Teſt. animæ. Atque ex MS. iterum adiecimus:* nam &. *Item legimus:* frequentat *ſingulari numero. in Puteani eſt;* in vſu maledictis.

343. Angelos quoque etiam Plato nõ negauit.] *Locum hunc ſic Minutius exprimit: Quid* Plato, *inquit, qui inuenire Deum negotium credidit? nonne & angelos ſine negotio narrat & dæmonas? & in Sympoſio etiã ſuo naturam dæmonum exprimere conititur? Vult enim eſſe ſubſtantiam inter mortalem immortalemque id eſt corpus & animam mediam, &c. Verba ipſa Platonis clariora ſunt. Reſpondet enim apud illum Socrati Diotima; interpretari dæmones. vel vectare humana ad Deos, diuina ad nos, ab hominibus quidẽ preces & ſacrificia, a Deis vero præcepta & mercedem pro ſacrificiis. & paulopòſt: Per Dæmones omne eſt commercium omnis collocutio Deis cum hominibus & vigilantibus & dormientibus. Vbi interim nominatim nuſquam eos* angelos *nominat ſed officium tantum* angelorum *id eſt, nunciorum tribuit, quod ſuperis noſtra nuncient acta. Quare id intelligens quantum apparet vbi ſupra D. Cypr. veluti huius loci interpres quidam: In quo & Plato, inquit, pari ratione conſenſit; & vnum Deum ſeruans, ceteros* angelos *vel dæmonas dicit. Nõ defuiſſe interim paganos, qui eos* angelos *nuncuparent in quibus & Labeo, diſertis verbis tradit D. Aug. l. 9. de ciuit. Dei c. 19. Ad quem locũ citat in hãc rem Viues Euripidem in Ephigenia, Triſmegiſtum, & Martianum Capellam.*

344. Vtriuſque nominis teſtes eſſe vel Magos adſerunt.] *Zephyrus Iſtud de* magis *Perſarum interpretatur. Verum in genere loqui Autorem patet tum ex cap. ſequenti, tum ex Minutio & D. Cypriano. Quorum hic: Et* magis, *inquit, inde eſt ad pernicioſa vel ludrica potentatus; quorum tamen præcipuus Hoſthanes & formam Dei veri negat cõſpici poſſe, et angelos veros ſedi eius dicit adſiſtere. Ille vero:* magi *quoque non tantum ſciunt dæmonas, ſed etiã quicquid miraculi ludũt, per dæmones faciũt, &c. Eorum* magorum *& eloquio & negotio primus Hoſthanes, & verum Deum merita maieſtate proſequitur, & angelos id eſt, miniſtros & nuncios Dei ſed veri, eius venerationi nouit adſiſtere, &c. idem etiam dæmonas prodidit terrenos, vagos humanitatis inimicos. pro* magos aſſerunt, *liber Puteani,* magi adſunt, *item pro,* ordine, *idem liber,* ordo cognoſcitur.

345. Auſpicata eſt in hominis exitium.] Auſpicata *inquit Rhenan.) paſſiuè vt & in lib. præced. ſæpè. Alludit autem ad primi hominis Adami exitium. Atqui pro:* ad vtramque ſubſtantiam hominis adeundam *cenſet legendum Rhenan.* lædendam, *ſed repugnant MS. cod.*

346. Præcipitat.] *Ita dixit. inquit Zephyrus) ex vera verbi deriuatione, qua aliquid temere præcipere, & quaſi præoccupare ſignificat. Nos:* exanimat, *iterum ex MS. repoſuimus pro:* examinat. *Dixit etiam:* Cæca ta-

tione, *id eſt (interprete Rhen.) quæ non videtur ſed latet & ignoratur.* Et: tentatus aër, *hoc eſt, uti Zephyrus, læſus et male affectus ſicut dicimus vino tentari caput. Pro:* effundit, *MS. Belgici & Gallici cod. legunt:* offundit; *& paulopoſt:* aut, *pro:* ac. *Paulopoſt pro eo quod eſt:* quod eos ipſos captis & circumſcriptis mentibus hominum commendat, *MS. Belgici & Vatic. 1. Puteani ac Vet. exc.* comedat, *quod placet ob hæc Plinij verba Nat. hiſt. lib. 30. cap. 1. Hominem occidere religioſiſſimum, mandi vero ſaluberrimum narrauit Hoſthanes.*

347. Pabula propria nidoris & ſanguinis.] *Vt tota (inquit Zephyr.) Magia teſtatur. ſpiritus mali* nidore & ſanguine *delectantur, quod cum alij tum Homerus in ſuis Necyomantiis non abs re ſeruauit. Latius idipſum videre eſt apud D. Auguſt. l. 1 . de ciuit. Dei c. 11. ex Porphyrij epiſt. ad Anebuntem, ac libro reſponſorum.*

348. Et quæ illi accuratior paſcua eſt.] *In hoc conſentiunt MS. cum vet. exc. pro eo quod tanquam elegantius ſubſtitutum erat:* accuratiora paſcua ſunt; *Auctor itaque vſurpat ſingulari numero:* paſcua. quam enuntiant] *liber Puteani;* adnunciant *uti infra idem verbum repetit.*

349. Diſpoſitiones etiam Dei, &c.] *Similia videre eſt (uti recte ad marg. Gagneus adnotauit) apud D. Auguſt. potiſſimum vero locis ſupracitatis & nominatim l. 3. 4. 5. & 6. de diuin. dæmon. ac lib. 2. ſupra Gen. ad litteram c. 17. & Lactant. l. 2. c. 15. D. Cyprianum denique & Minutium ubi ſupra.*

350. Sciunt Cræſi.] *Euſeb. l. 5. de Præpar. Euang. c. 10. ubi late tractat de falſitate oraculorum ex Oenomai euſdem tituli libro, etiam hæc recenſet tamquam Apollinem alloquentis verba:* Cræſus, *inquit, imperium Lydiæ à maioribus ſucceſſione ſuſceptum pietate in Deos maiores ſuos ſtatuens ſuperare, ut eorum patrocinio tutior eſſet; te Apollo maxime coluit, templumque tuum Delphice auro atque argento ita ornauit, vt ditiſſimum templorum omnium & ſit & videatur. unde iure tua beneuolentia fretus aduerſus Perſas arma mouere ſtatuit, neque id abſque conſilio tuo. Tu enim ea de re interroganti ſic reſpondiſti.*

Intrepidus ſi Cræſus Halym tranſmiſerit amnē,
Imperium perdet magnū, regnumq; ſuperbum.

Hac reſponſi ambiguitate, tui numinis cultorem, qui te ſuis opibus ditauit, euertiſti, & regnum Lydiæ, quod longiſſima ſucceſſionis ſerie in eum deuenerat, in Perſas tranſtuliſti. Non ſpōte opinor. Non enim tam pium religioſumq; Regem, & præcipuè tibi amicum decipere vnquam voluiſſes, ſed futurorum ignorantia id factum arbitror. Nam ſi tamquam Deus futura cognoſceres, non latuiſſet te non intellecturum oraculi ambigua Crœſum.

351. Sciunt Pyrrhi.] *Hunc locu latius explicat Minutius: De Pyrrho, inquit, Ennius Apollinis Pythij reſponſa confinxit (alludens ad illud.* A io te Æacida Romanos vincere poſſe. *) cum iam Apollo verſus facere deſiiſſet, cuius tunc cautum illud & ambiguum defecit oraculum, cum & politiores homines & minus creduli eſſe cœperunt. Et Demoſthenes quod ſciret reſponſa ſimulata* φιλιππίζειν *Pythium querebatur. Similia videre eſt apud C c. 2. de diuin. et D. Aug. de ciu. Dei l. 3. c. 17. Erat autem idem* Apollo Pythius *qui Delphicus ita dictus ſi Vius creditur in D. Auguſt. l. 4. de ciuit. Dei c. 11. à ſacerdote virgine ſeu matrona Pythia quæ reſpōſa dabat ex tripode. Pythia autem oracula defeciſſe poſt Chriſtum, comprobat Euſeb. l. 5. de Præpar. Euang. c. 8. ex Porphyrio & Plutarcho de oraculorum ſilentio.*

352. Ceterum teſtudinem decoqui.] *Satis hoc explicat in Paraphraſi Zephyrus.*

353. Momento apud Lydiam fuerat.] *Niſi dicat eo ipſo momento quo teſtudo a Cræſo decoquebatur in Lydia fuerat, quo id Pyrrhus renuntiabat. Atqui ſicuti adnotat in ſua Paraphraſi Zephyrus* Habent, &c. ſapere paraturas, *Græca dicendi figura eſt quam noſtri etiam nō refugiunt; vt: habeo multa dicere, id eſt ſcio multa; Et Cicero ad Lentulū. De Alexandrina re cauſaque regia tantū habeo polliceri, me tibi abſenti, &c.* Paratura *vero nomē nōdum memini apud alios legiſſe, ex analogia tamen eadem dicitur, qua ſciſſura, comminctura, & a Plinio diuiſura dictum eſt, & volatura pro volatu, quod non minus nouum videri poteſt. Sic etiam infra c. 47.* nouitiolam paraturam.

354. Fantaſmata Caſtorum, &c.] *Etiam has fallacias* Caſtorum *victorias prænuntiantium &* Veſtalium *Tuſciæ ac Claudiæ & Domitij fauum recte explicat Zephyrus. Rhen. addit eaſdem narrari a Valer. Maximo l. 8. de Veſtalibus, & à Suetonio Tranquillo de Domitio. Certè etiam D. Auguſt. l. 10. de ciuit. Dei cap. 16. utriuſque Veſtalis exempla adfert. Minutius vero eadem penè ad verbum.*

CAP. XXIII.

355. Porrò ſi et Magi phantaſmata edunt, &c.] *Inſcribitur ferè hoc caput tum in MS. tum in exc. cod.* De phantaſmatibus Magiæ & dæmonibus. *Pulchrè autem locum hunc quampauciſſimis interpretatur Zephyrus in ſua Paraphraſi.*

356. Iam defunctorum inclamant animas.] *Latius hanc Magiæ ſpeciem tractat & impugnat Auctor l. de Anim. c. penult. infra T. 3. ubi & nos latius, ſicuti etiam & de* ſomniis *quæ videtur Magi immittere.* De circulatoriis præſtigiis *aliquid habet D. Aug. l. 10. de ciuit. Dei. c. 16, & ibidem latius Viues;* de Capris ad *diuinationem præparatis mentionem facit Euſeb. l. 2. de præpar. Euang. c. 5. Porro MS. cod. quinque legunt:* infament. *pro:* inclamant; *&:* elidunt, *pro:* eliciunt; *ſed magis placet vulgata lectio.*

357. Vt aliter dementire, &c.] *Ex MS. cod. iterum illud reſtituimus, pro:* dementare; *præſertim cum Zephyrus id interpretetur quaſi de mente exire, addens verbum eſſe Magicum, quo utitur Apuleius & hoc hemiſtichio Lucretius:*

Dementit enim deliraque fatur.

Cetera ſatis explicat Zephyrus in Paraphraſi, *& latius infra c. ſeq. de* Archigallo. *Atqui pro* proſecat *liber Puteani habet;* proſectam: *& pro,* compar exitus furoris, *MS. Belgici Gallici et 1. Vatic. legūt:* compara exitus; *alter Vat. & vet. exc.* cum par; *eligat lector quam volet, nos plurium lectionem edidimus, præſertim cum ad eam etiam Zephyrus alludat. Cum quo etiam et Rhen. ex MS. repoſuimus* inſtigationis, *pro:* inueſtigationis. *maxime cum ſimiliter penè Minutius dicat: par & in illis* inſtigatio *dæmonis, ſed argumentum diſpar furoris.*

358. Edatur hic aliquis, &c.] *Pulcra comparatio eius quem dæmone agi conſtet, & eius quem dicebant de Deo aliquid pati; uti latius explicat Zephyrus in Paraphraſi. eleganter autem liber Puteani;* edatur hic aliqui ibidem ſub tribunalibus *& poſtea;* dominum, *pro,* deum. *ſed poſterius placet.*

359. Qui aris inhalantes numen de nidore cōcipiunt.] *Aliquid de nidore ſanguinis in aris immolato dæmonibus grato c. præced. diximus; quare magis placet*

hac

hæc lectio MS. quàm vulgata: aëris maleficum numen. Ex quibus etiam caſtigauimus: præfantur, pro: profantur; nam & ſupra eadem voce non ſemel vtitur.

360. Iſta ipſa virgo cæleſtis pluuiarum pollicitatrix.] Sic partim ex Rhenan. Gorzienſi cod. partim ex MS. noſtris, qui omnes conſtanter legunt: virgo Cæleſtis, pro eo quod Zephyrus: vis Cæleſtis. Ego vero exiſtimo eum loqui de Cæleſti dea quam colebant Afri, apud quos ſcribebat Tertullianus (vti ante me etiam adnotauit Pithoeus) de qua latiùs i. ſequ.

361. Æſculapius medicinarum demonſtrator.] Similiter l. de coron. Milit. infra T. 2. Primus medelas Aeſculapius explorauerit. Vide Adnot. noſtras ſupra c. 14. n. 209.

362. Alias demorituris.] Ex veteri exc. hoc iterum adiecimus maximè cùm alludat MS. cod. & Belgici quidem tres legant: alia die morituris. Vatic. vero: alia de morituris. Leodienſis: alia demorituris.

363 Scordij & denarij & aſclepiadori ſubminiſtrator.] MS. omnes ſocordio & denario & aſclepiadoto ſubminiſtratur; ſed magis illud placet eo quod præcedit: demonſtrator; tum quòd medicis notum ſit Scordium, non: ſocordium; quod inter Mythridatica deſcribit Plinius nat. hiſt. l. 25. c. 6. & 10. Quemadmodum etiam Panacem ſiue Aſclepiō eiuſdem l. c. 4. in hæc verba: Panaces ipſo nomine omnium morborum remedia promittit, numeroſum & Diis inuentoribus adſcriptum. Vnum quippe Aſclepion cognominatur, quoniam is illam Panacem appellauit, &c. Alludens haud dubiè ad Aeſculapium, quippe qui Græcè ἀσκληπιὸς vocetur; à quo proinde etiam nouā vocem deriuauit ſuo more Aſclepiadotum Tertull. tamquam dicas ab Aſclepio datum ſiue traditum. Vocatur eadem à Theoph. l. 9. c. 6. hiſt. plantarum ἀσκληπίειον πάνακες. Reperitur & aliud herbæ genus Aſclepias apud Plin. l. 27. c. 6. aduerſus ſerpentū ictus præſentaneum; quod ſi etiam ab Aſclepio dicatur, etiam hic poteſt intelligi; & magis accedit vox Aſclepiadotō. Iterum autem ex MS. quod habebant vet. exc. reſtituimus: niſi ſe dæmones confeſſi ſint, Chriſtiano mentiri non audentes, quod ſingulari numero expreſſum erat in recentioribus &: magia, pro: Magica. Paulopoſt pro eo quod eſt: inniti MS. Belgici & Gallici: iniici, Vat. 1. incipi, ſed placet prius quod vet. exc. legant: niti, pro; dictis non diſtis: liber Puteani; dictis non diceris.

364. Si altera parte verè dei ſunt.] Sicuti hic excuſi omnes legunt: dei, plurali numero, non: dij; ita vbiq; MS. tum antea tum poſtea legunt, ſicut etiam; deis, pro: diis; quod ſemel adnotaſſe ſufficiat. Similiter autem effert l. 1. adu. Marc. Inuenio planè ignotis deis aras proſtitutas. Paulopoſt vet. exc. lectionem iterum repoſuimus ex MS. dæmones ſe dicere, pro: dici.

365. Vererentur enim abuti maieſtatē ſuperiorem.] Etiam hoc pro ſubſtitutis ablatiuis, eo quod non ſemel vti & abuti cum accuſatiuo vſurpet, exempli gratia l. de coron. milit. infra T. 2. qui ſecundum idolorū ornatum quid vtuntur. Item legimus. neq; à dæmoniis adfectaretur in confeſſione, neque à Deis negaretur. ac vtrobique iā Deos quærite. &. quod neq; ipſi Dei ſint, neq; vlli alij. Etiam illod; omiſſo: Sed.

366. In continenti.] De phraſi hac Tertullianica & Cyprianica vide Adn. noſtras in epiſt. eius 82. n. 2.

367. Si non Chriſtianorum.] Hic quoque lectionem Rhen. cum MS. ſequimur phraſi Tertullianica, pro: ſed; quod habent alij excuſi & liber manuſcriptus doctiſſimi Puteani.

368. Si fortè Minoem & Rhadamantum ſecundum conſenſum Platonis & Poëtarum.] Non minus etiam hoc pro: ſecundum ſenſum. Nam Poetis in hoc conſentire Platonem, in hæc verba recenſet D. Iuſtin. Mart. Apol. 2. Plato, inquit, Rhadamanthum & Minoem itidem iniuſtos ad ſe venientes plexurum eſſe dixit, nos autem idipſum factum iri dicimus, ſed à Chriſto. Addit Orat. pro Chriſt. Athenag. Nos autem ſiue Minos ſiue Rhadamanthus ſit ſiue aliquis horum pater, ne enim quidem ipſum effugiturum eſſe iudicium Dei dicimus.

369. Et imputatiſſimis linguis.] Rurſum ſic ex MS. cum vet. exc. pro eo quod Zephyrus: impuriſſimis; nam et Terentius in Phorm. ſic loquitur: Impuratus me ille, vt etiam irrideat? pro, diluerit, habet liber Puteani; debuit. Item cum Rhen. & MS. operatoribus ſuis, pro: operationibus legimus: etſi in Puteani erat; operatrionibus.

370. Atquin omnis hæc noſtra in illis dominatio, &c.] Hoc quoque ex iiſdem in Puteani eſt; in illos & paulopoſt addidimus: Verum. Pulchrè autem locum hūc imitatur Prudent. in Apoth. contra Iud. Alludit ad Exorciſmos quibus etiamnum vtitur Eccleſia, de quibus latius infra l. ad Scapulam & de bapt. ſmo. Atqui MS. deinde legunt: Magis fides proxima eſt, pro: prona; ſed hoc placet.

371. Quia plurimum illis credendo, in Chriſto Domino noſtro credimus. Imprimis miror hic omiſſam particulam: in; à Zephyro & poſterioribus, cum eam more loquendi Eccleſiaſtico habeant non modo vet. exc. ſed MS. ad vnum omnes. Vt non dubitem iam tum eam formulam vſitatam fuiſſe qua profitemur nos credere in Deo, ſiue vt Rufinus in Symb. & D. Auguſt. in Deū, non vero credere Deo vel Deum. Venit hic præterea adnotandum, quod videatur hinc Tertullianus ad fidem conuerſus, ex teſtimoniis Deorum, qui dum Dæmonas ſe cōfiterentur Chriſtianos facere conſueuerunt. Atqui pro: fiduciam, ex MS. quatuor ſubſtituimus: fidentiam, vocem Tertullianicā, pro, prona eſt; liber Puteani; proxima eſt.

Cap. XXIIII.

372. Omnis iſta confeſſio, &c.] Ob prolixitatē hic caput nouum cōſtituimus præſertim cum veluti Epilogus ſit totius diſputationis de Deorum cultu. Poteſt autem inſcribi: Quod Chriſtiani non incurrant crimen læſæ religionis, etſi variant in cultu veri Dei, ſed ipſi potius, qui Deos colunt longè diuerſiſſimes. Hæc autē in codice Puteani longè elegantius ita leguntur: ſi religio non eſt: quia nec dei pro certo: nec nos pro certo rei ſumus læſæ religionis. Notanda autem non ita multo poſt vox: irreligioſitatis. Porrò imitatur hunc locum Euſeb. ſub finē orationis de Laudibus Conſtantini.

373. Nūc vt conſtaret, &c.] Sic ex MS. pro Nam. Atqui de ſublimiore & principe Deo à gentibus conceſſo imitatur Iuſtin. Mart. Orat. ad Gent. & Athenag. Orat. pro Chriſt. Lactant. verò latiſſ. idipſum proſequitur Inſt. diuin. l. 1. c. 5. ex Orpheo, qui Deum verum & magnum & πρωτόγονον appellat: Antiſthene, qui ſumma totius artificem, Virgilio; qui Magnum; Ariſtotele, qui ſummum; Cicerone, qui ſupremum; & Seneca, qui Deorum omnium Deum nuncupat.

374. Vt Plato Iouem Magnum in cœlo comitatum exercitu, &c.] Hunc Platonis locum ſic recenſet Athenag. Magnus ille Dux in cœlo Iupiter, volucrem regens currum (quæ ipſa verba citat Orat. ad Gentil. D. Iuſt.) exornans, ornans, & curans omnia. Hunc autem conſe-

quitur exercitus Deorũ atq; Dæmonũ. Illud vero, inquit, nõ ad eũ qui Saturni filius eſſe dicitur, pertinet Iouẽ; nomine nãque ipſo cõditor rerũ vniuerſarum deſignatur. Declarat id ipſe Plato. Nam cum non (ſic lego) haberet aliud quo eum ſignificanter appellaret, vulgari & vſitato, minimè autem proprio Dei nomine; euidentioris deſignationis gratia eſt vſus, adiecto inſuper verbo Magnus vt diſcerneret cæleſtem à terreno, ingenitum à genito. Paucis idem repetitur ab Arnob. l. 1. adu. gentes, vel ex appellatione qua Iupiter Opt. Max. dicitur & habetur. Atqui paulopoſt pro: ſuſpici, legunt Vat. 1. & vet. exc. ſuſcipi; at pro: operã, MS. omnes: opera. Eligat Lector quod volet.

375. Colat alius Deum, alius Iouem, &c.] Pulcrè has Antitheſes explicat Zephyrus in Paraphraſi. quibus contrariam tradit religionem gentium, Chriſtianæ religioni; & latiùs infra de ceremoniis cultus diuini externis c. 30.

376. Alius ad aram fidei.] Huc pertinet illud D. Auguſt. lib. 4. de Ciuit. Dei c. 20. Sed cur & fides Dea credita eſt, & accepit etiam ipſa templum & altare? Vbi latè de hac Dea Viues in Adn. Sufficiat hoc loco quod iuxta Plin. l. 35. & Cic. 3. Offic. Capitolio ædes fidei vicina fuerit: nam quis eam primus conſecrarit, variant opiniones, quidam Attilio Calatino id adſcribũt. alij Numæ, alij denique Æneæ ante Romulum & Remum. Atqui ara & altare iuxta Seruium in hoc differunt, quod aræ eſſent & inferis & ſuperis Diis conſecratæ, altaria vero ſuperis diis duntaxat. Quorum hoc ab altitudine dictum putat, aram verò quaſi anſam commutatione litterarum interpretatur Varro.

377. Atque adeo & Ægyptiis, &c.] De Ægyptiorum Deorum portentis vide Adn. noſtras in D. Cyprian. lib. ad Demetr. n. 32. Meminerunt præter Auctores ibi citatos Lactant. l. 2. cap. 13. & lib. 5. c. 20 Euſeb. de præpar. Euang. l. 3. c. 2. ex Porphyrio; D. Aug. denique l. 2. de ciuit. Dei c. 22.

378. Et capite damnãdi qui aliquẽ huiuſmodi deum occiderit.] Neſcio vnde irrepſerit: & pice dãnandis, ac; occiderint; cũ illud legant nõ modo MS. omnes ſed & exc. priores. Maximè cũ correſpõdeat illud Minutij: Nec eorum ſacra damnatis inſtituta ſerpentibus, crocodilis, beluis ceteris & auibus, & piſcibus; quorum aliquem Deûm ſi quis occiderit etiam capite punitur.

379. Syriæ Aſtartes.] Deam hanc fuiſſe conſtat vel ex 3. lib. Reg. cap. 21. vbi ſic legitur: Sed colebat Salomon Aſtarten Deam Sydoniorum, & ſub finem. Et quod dereliquerit me & adorauerit Aſtarten Deam Sydoniorum. Eodem pertinet quod eſt 4. Reg. 23. de Ioſia Rege: Excelſa quoque quæ erant in Hieruſalem ad dexteram partẽ montis offenſionis, quæ ædificauerat Rex Iſrael Aſtaroth ſiue vt 70. legũt ἀστάρτῃ idolo Ægyptiorum. Et quod frequenter repetitur Iud. 2. 3. 10. ac 1. Reg. 7. & 12 Idolis Balaam ſiue Baal & Aſtaroth. Eo autem nomine (ſi Calcagnino creditur lib. 5. obſeru.) Venerem colebant Sydonij cuius adeo vim atque poteſtatem ſecum admiretur Plaucina Periſtrata. Ponit etiam inter principes Deorum Varro de ling. Lat. l. 4. Tu autem et Aſtarten apud Phœnices, nec aliter Euſeb. de Præpar. Euang. lib. 1. c. 7. Reperitur interim apud Petrum Crinitum l. 14. de hon. diſc. c. 8. Syriorum Dea Adagartis ſed quia MS. omnes cum excuſis legunt: Aſtartes & ipſe quoque Minutius in Octauio; malim illud retinere; maximè cum Phœnicia Syriæ pars ſit. Syria enim (inquit Beda l. de locis Act. Apoſt.) quæ hebraicè Aram dicitur, regio eſt inter flumen Euphratem & mare magnum vſque ad Aegyptum pertingens, habens maximas prouincias Comagenam, Phœniciam, & Paleſtinã abſque Saracenis & Nabathæis, quorum gentes ſunt duodecim.

380. Arabiæ Dyſares.] Sic ex MS. omnibus pro: Diaſares eo quod apud Euſebium vbi ſupra ſic legatur: Arabes item Duſarim quendam & Obdum pro Deo colebant, Arabiæ vero regio (inquit Ven. Beda vbi ſupra) inter ſinum maris rubri qui Perſicus, & eum qui Arabicus dicitur, habet gentes multas Moabitas, Ammonitas, Idumæos, Saracenos, alioſque quamplurimos. Cum autem Origen. lib. 5. contra Celſum dicat Arabes Liberum tantum & Vraniam Deos coluiſſe, oportet vt alter illorum lingua Arabica Diaſares vocatus ſit aut potius Dyſares vt habẽt MS. Si quid diuinare liceat, liber ita ab eis eſt cognominatus, nam דורש Daſares Hebraicè & Chaldaicè, quibus linguis haud abſimilis eſt Arabica, interprete Munſtero Iſai. 19. ſignificat eum qui volutatur vt ebrius; iam vero ebrietas Liberum habet patronum.

381. Norici.] Noricum (inquit Ptolom. lib. 2. cap. 14 ad Tab. 5. Europ.) terminatur ab Occaſu Aeno fluuio; à ſeptentrione Danubij parte, quæ eſt ab Aeno vſque ad Cetium montem; ab ortu vero Solis ipſo monte Cætio, à meridie vero parte Pannoniæ ſuperioris quæ ſub dicto monte eſt, & quod inde eſt ſuper Iſtriam, eo monte qui Caruancas appellatur. Similia Oroſ. lib. 1. cap. 26. & Paulus Diac. l. 3. cap. 25. Ex quo patet (inquit Franciſcus Irenicus Germ. Exeg. lib. 1. c. 20.) Noricam regionem non fuiſſe olim Bauariam vbi nunc collocatur, vltra enim Danubium porrigebatur vbi adhuc veſtigium nominis eſt Norkeij. Eodem pertinet quod collocetur ſecundum Strabonem non procul à mari Adriatico iuxta Alpes & ſecundum Plinium apud Aquilegiam. Recenſet autem coniecturam ſuam vir longè eruditiſſimus Pithoeus hunc locum caſtigans Adu. l. 1. c. 3. & 4. acſi legendum Aremorici, eo quod, vt mox dicetur Belenum, Deum faciat Auſonius gentis Aremoricæ, ſed ſi Gallorum fuit Deus ille, potuit eſſe etiam Noricorum immo & omnium Germanorum; quippe qui olim etiam Gallis, Galathis & Celtis contributi fuerunt, vti latè deducit Franc. Iren. lib. ſupradicto c. 12. maximè cum ex eiuſdem lib. 2. cap. 4. conſtet Germanicos (vel Cæſ. teſte lib. 6.) Solem coluiſſe, immo Munſterus in Chronogr. Auguſtæ Vindelicorum qui Noricis vicini erant, cultum fuiſſe ſcribit olim Apollinem Cranium, quidni etiam Belenum.

382. Belenus.] Antea exc. Tibelenus, quod Rhen. ad marg. confirmare videtur ſua 1. adit. his verbis: Tibelenus Noricorum Deus der Teuffel, & totidem penè verbis repetit Althamerus Comm. in Taciti Germ. comment. Memorat, inquit; Tertullianus in Apologetico aduerſus gentes Noricos Tibelenum Deum coluiſſe id eſt, den Tufel. Verum, donec certius quid Germani de ſuo Teuffel ſiue diabolo adtulerunt, magis placet lectio Pithoei à Fr. Balduino etiam ſuis litteris ad me comprobat, vti legatur Belenus, præſertim cum duo MS. Belgici & vnus Vatic. & Puteani legant: Nori cibelenus aut potius ſi dictiones vti oportet diſtinguamus: Norici Belenus. Certè ex Auſonio ſatis ſuperque didicimus (inquit ille) Apollinem belenum, eius vero miniſtros ſiue ſacerdotes Pateras dictos. Verſus Auſonij hi ſunt:

Tu Baiocaſſi ſtirpe Druidarum ſatus
Si fama non fallit fidem
Beleni ſacratum ducis è templo genus. & alibi;
Nec reticebo ſenem nomine Phœbicium
Qui beleni æditūus, Stirpe ſatus Druidum
Gentis Aremoricæ.

Dictum

Dictum autem exiſtimat Belenum à iactu ſiue emiſſione radiorum, unde Apollinis quoque nomen deductũ Plato ſcripſit: certè apud quoſdam Poëtas Sagittipotens eadem ratione dici videtur. Scaliger Lect. Auſon. lib. 1. addit, de Beleno etiam mentionem fieri apud Herodianum quem βελὶν vocat, unde & Galli herbam qua ſagittas inungebant Belenium vocabant. Apud eundem quoque fit mentio Abellionis Lucanorum Dei.

383. Africæ Cæleſtis.] Etiam hanc emendationem partim Turnebo Adu. lib. 22. cap. 24. partim Pithoeo vbi ſupra, acceptam debeo, pro eo quod irrepſerat: Cæleſtus. Quæ ſimiliter cenſet caſtiganda, Vlpiani fragmentum, & Capitolinum, & infra ipſum quoque Tertullianum lib. de Virg. vel. tom. 2. & Exhort. ad Caſt. tom. 5. vbi Cereris Africanæ fit mentio. Teſtimoniis eandem comprobans Spartiani in 30. Tyran. de Celſo ab Afris imperatore appellato peplo Deæ Cæleſtis ornato, & Amm. Marcell. lib. 21. de Deæ Cæleſti argenteo breui figmento, & Apuleio Florid. lib. 4. Quæ autem Dea hoc nomine nuncupata fuerit nondum ſatis conſtat, Turnebus Vraniam intelligit, Philaſtrius Brixienſis Cat. hæret. fortunam cæli quam Iudæi Cæli reginam vocabant. Magis placet, vt aut Ceres intelligatur ſi modò recta ſit Pithoei coniectura de locis dictis Tertull. aut Venus quam Mitram Perſæ nuncupant iuxta D. Ambroſ. contra Symmachum & Herodotum loco per Nannium citato; aut peculiaris Dea aliis ignota, eo quod cap. præced. virgo Cæleſtis pluuiarum pollicitatrix nuncupetur. Rectè proinde meo iudicio etiã in Saluianum de Proui d. Dei cap. 8. ſit caſtigandum ex MS. adnotauit ille, vt legatur: Habent quippe intra muros patrios inteſtinum ſcelus cæleſtem illam ſcilicet Afrorum dæmonem dico; cui ideo reor veteres Paganis tam ſpecioſæ appellationis titulum dederunt, vt quia in ea non erat numen, vel nomen aliquod eſſet. Et paulopòſt. Quis non eorum qui Chriſtiani appellantur cæleſtem illam aut poſt Chriſtum adorauit, aut quod peius eſt multo antequam Chriſtum? Videtur itaque cultus huius Deæ etiam ad Saluiani vſque tempora ex Africa nondum exterminatus; Nam & apud D. Auguſt. comperi huius Deæ mentionem fieri lib. 2. de ciuit. Dei. cap. 4. vbi de ludis turpiſſimis ſcenicis agit, qui Cæleſti virgini exhibebantur.

384. Mauritaniæ Reguli ſui.] Eodem modo dixit D. Cyprianus lib. de idol. vanit. Mauri vero manifeſtè Reges ſuos colunt. Atqui ex MS. omnibus lego paulopòſt; Romanos Deos earum quia pro: dominos; & : qui.

385. Cruſtuminienſium Beluentinus.] MS. omnes: Caſianenſium, ſeu: caſianienſum, Deluentinus aut: Dementinus, permitto liberam lectionem Lectori, tum quod Deus ille ignotus ſit, tum quod & Cruſtuminus ager veteris oppidi nomine & haud procul Roma Cruſtumerium in latio apud Plinium reperiantur lib. 3. cap. 5. & itidem apud eundem lib. 5. cap. 1. Silium lib. 12. ac Varr. de ling. Lat. lib. 6. Caſinum, Samnitum qui à Sabinis orti, oppidum; ſaltem iuxta caſtigationem Scaligeri, cum antea legeretur Caſſinum. Quia interim magis Romæ vicinum Cruſtuminum, priorem retinuimus.

386. Narnienſium Viridianus.] Quod MS. quinque legunt: Viſidianus eodem recidit; eo quod, antiqui Sabini S. pro R. efferrent, vti pluribus locis ex Varrone comprobare eſt. Atqui Narnia eorundem Sabinorum olim, nunc Vmbriæ oppidum, collocatur à Ptolem. ad Europ. Tab. 5. lib. 2. Meminit & Strabo lib. 5. & Sol. lib. 8. ita dicta à Nar fluuio qui præterlabitur. Leodienſis cod. peculiariter legit Viridiana.

387. Aſculanorum Ancaria.] Placet hæc coniectura Turn. Adu. lib. 17. cap. 24. pro: Æſculanorum; eo quod Aſculum Apuliæ oppidum Plutarcho notum ſit clade Pyrrhi inſigne, & Barri Aſculani fiat mẽtio apud Cicer. de claris Orat. Maximè cum ſic etiam legat Leodienſis cod. MS. Ab Ancaria vero dictum putat apud Lucilium eum qui Ancarius vocatur, vt de furioſo loquatur, tamquam Dea Ancariæ furore capto, aut quod magis placet ex familia Ancariæ ſacra MS. legunt conſtanter omnes: Ancharia.

388. Volſinienſium Nerſia.] De Volſiniis ſupra aliquid diximus ad lib. de Pallio & infra cap. 40. Variè autem hæc Dea nuncupatur, in MS. Belg. Nerſia, in Vat. cod. & Leodienſi. Nercia, in vet. exc. Narcia. in Puteani; Norcia.

389. Ocriculanorum Valentia.] Sic ex MS. Belgicis, Gallicis & Vat. pro: Ocriculanorum, ſeu: Orriculanorum. quia Ptol. vbi ſupra in Vmbria Ocriculum collocat. Hodiè tamen vocatur: Otriculi.

390. Sutrinorum Nortia.] Sutrium in Tuſcia periiſſe ſcribit Ptol. Alij adhuc exſtare volunt XXIIII. mil. paſſ. Roma diſtans; certè apud Silium lib. 8. Sutria tecta leguntur; fortaſſis itaque melius legeretur: Sutriorum. in Puteani eſt; Norcia.

391. Faliſcorum in honore eſt pater Curis vnde accepit cognomen Iuno.] Faliſcos Seruius in 7. Æneid. Virg. populos facit Hetruriæ; meminit & Coloniæ faliſcæ Plinius, & ferentiæ faliſcorum Ptolem. Hodie vocatur monte fiaſcone. Atqui Curetin, inquit, Peſtus Iunonem appellabant & curiales menſas in quibus illi immolabatur; vti ipſe quidem conicit à Curi haſta Sabinorum, unde & Romulus Quirinus dictus; ſed potius iuxta Tertullianum Curi patre quem vt Deum colebant Faliſci. in Puteani tamen libro eſt; in honore patris Curis. & accepit cognomen Iuno. Ceterum paulopòſt iterum ex Veter. exc. cum MS. legimus: Velimus aut nolumus. in Puteani eſt; velimus ac nolimus.

CAPVT XXV.

392. Satis mihi quidem &c.] Caput hoc inſcribitur tum in exc. vet. tum in MS. De religioſitate ſeu religione Romanorum. Liber Puteani ponit caput XXIV. de religioſitate Romanorum. Expreſſior eſt hæc Vat. inſcriptio: Quod magna fuit præſumptio Romanorum, credentium ob religionem Deorum ſuorum mundi ſe imperium occupaſſe. paulopòſt verò iterum addidimus vocem: probatio; ex MS. Si iſta merces.) Liber Puteani; Scilicet iſta merces à Romanis deis pro gratia expenſa eſt. Sterculus & Muthunus & Larentina prouexit imperium.

393. Sterculius.] Et hic & cap. ſequ. MS. Sterculus, eligat Lector quod volet, ſic enim etiam variant MS. Lact. cod. qui hunc locum imitatur lib. 1. cap. 20. Sterculius, inquit, qui ſtercorandi agri primus rationem inuenit. Magis interim accedit ad priorem lectionem quod à D. Auguſt. ſtercutius vocetur lib. 8. de ciuit. Dei. cap. 15. in hæc verba: Pici patrem Stercen potius fuiſſe adſeuerant; à quo, peritiſſimo agricola inuentum ferunt, vt fimo animalium agri fœcundarẽtur quod ab eius nomine ſtercus dictum eſt, vnde & hunc quidam ſtercutium vocatum ferunt. Plin. lib. 17. cap. 9. Stercutum vocat faciens eundem Fauni filium. Ego verò puto, loci gratia à Tertull. & Lactant. Sterculium ſeu Sterculum nominari à Stercore.

394. Et Mutinus.] *Ex variis lectionem hanc amplexus ſum quam habent vet. exc. & Vat. 1. pro eo quod ſubſtituerat Zephyrus:* Mucunius, *tamquam à* Mucore *dictus, tum quod Lactantius loco citato ſic ſcribat:* Et Mutinus *in cuius ſinu pudendo nubentes præſident, vt illarum pudicitiã prior deus delibaſſe videatur; tum quod apud Feſtum legatur:* Mutini Titini *ſacellum quod manſerit ab vrbe condita ad Principatum Auguſti, & adicula eiuſdem ad ſextum & vigeſimum vſque lapidem extra vrbem vbi mulieres togis prætextis velatæ illi ſacrificabant. Nolo tamen improbare lectionem MS. Belgicorum qui:* Mutunus *legunt; maximè cum Arnob. lib. 4. adu. gent. duobus in locis ſic legat, ac D. quoque Aug. de ciuit. Dei lib. 4. cap. 11. quem ex dicto Feſti loco ſic reſtituendum puto: Ipſe ſit* Mutunus Turunus *qui eſt apud Græcos* Priapus.

395. Et Larentina] *Ita legunt MS. omnes pro eo quod exc.* Larentia, *vide latius ſupra cap. 12.*

396. Et patrium ſolium.] *Sic melius meo iudicio MS. S. Bauonis quam alij; veteres* ſolum; *iura agit de imperio Romanis conceſſo, vt patet ex ſequentibus, venit autem adnotanda vox Tertullianica* transfretaois.

397. Viderit Cybele, &c.] *Satis hunc locum explicat in Paraphraſi Zephyrus; reſtituimus autem ex MS.* vrbẽ Romanorum *pro:* Romam, *&:* Achiuorum *pro eo quod irrepſerat,* Archiuorum; *maximè cum alter Vat. cod. legat:* Argiuorum.

398. Si ad eos vltra tranſite proſpexit quos ſciebat Græciam Phrigiæ debellarricem ſubacturos.] *Vat. 1.* ſi adulatores, *excuſi ferè omnes:* adulteros; *& eos etiam interpretatur Zephyrus Paridẽ & Helenam; ſed cum illi* Græciam Phrygiæ debellatricem *non ſubegerint, magis placet hac Rhen. in 2. edit. ac Gagnai lectio; vt intelligatur* Cybele *proſpexiſſe Æneæ aliorumque Phrygum ſeu Troianorum tranſitum ad Romanos, quos ſciebat Græciam à qua prius debellati fuerant ſubacturos poſtmodum. Liber Puteani habet;* ſi adultores tranſite proſpexit: quo ſciebat Græciam Phrygiæ debellatorem ſubacturos.

399. Itaque maieſtatis ſuæ in vrbem collatæ, &c.] *De* Cybele *& M. Aurelio (inquit Zephyrus) Herodianus accuratiſſimè meminit. Atqui de* Cybele *quidem latè tractat lib. 1. cuius & ſimulacri inuentum & Orgia apud Peßinuntem, & tranſlationem Romanam (ad quem locum Lectorem compendij gratia remitto) & obitum M. Aurelij in Pannonia paucis proſequitur; verum* Oraculi *quod hic adfert Tertullianus nulla ibi mentio, fallitur idem Zephyrus cum Caracallam M. Aurelium nuncupat, vt etiam Latinius adnotauit. Onuphrius lib. 2. Faſtorum, quod hic Tertullianus, etiam à Dione narrari ſcribit, certò verò id compertum fuiſſe narrat Xyphilinus in Dionis Epitome, addens M. Aurelium medicorum fraude in gratiam Commodi peremptum. Quare etiam magis placet quod paulopoſt legẽdum cenſuit Rhen.* intetempti; *quàm quod legunt MS.* intercepti. *pro,* noſtræ ætati, *liber Puteani:* noſtra ætate.

400. Apud Sirmium.] Sirmium *in Pannonia inferiori collocatur à Ptolomæo; Latinius* Vennebonam *etiam dici adnotauit libro Puteani* ſexmium *vocatur. Legimus autem cum MS.* die decimo ſexto Kalendarum Aprilium; *ac paulopòſt:* die nono, *quam veram lectionem patet eſſe vel ex eo quod in omnibus etiam exc. legitur:* quo, *non:* qua, *in Puteani libro eſt;* ſextodecimo Kalend. Aprilium. *quomodo veteres loqui ſolitos in Cenſorinum annotauit Carrio.*

401. Archigallus ille ſanctiſſimus.] *ἱερωτικῶς inquit Rhen. Addens,* Archigallum *principem fuiſſe Gallorum ſiue exectorum ſacerdotum Cybeles, cuius etiam meminit lib. de Reſurr. infra T. 3. & Iulius Firmicus alicubi.* Gallos *autẽ dictos tradit Herodianus vbi ſupra, à Gallo fluuio, apud quem Orgia celebrabant eiurati Deæ ſacerdotes.*

402. Lacertos quoque caſttando.] *De hoc ritu in hac verba Prudentius Periſteph. hymn. 10. in Rom. Antioch. ſub finem, vti ante me quoque adnotauit Latinius:*

Sunt ſacra, quando voſmet ipſi exſcidiris,
Votiuus & cum membra detruncat dolor,
Cultrum io Lacettos exerit fanaticus
Sectiſque matrẽ Brachiis placat Deũ: *&c. quæ breuitatis gratia omitto.* Marci iam intereuou. *Puteani;* iam intercepti.

403. O ſomniculoſa diplomata. *Oracula ipſa intelligit quibus nuntiabantur ſolita imperia; quæ etiam in ſcriptis obſignatiſque codicillis nonnumquam dari ſolita, patet ex Macrob. lib. 1. Saturn. Conſulant, inquit, hunc Deum, & abſentes miſſis* diplomatibus *conſignatis; reſcribitque ordine ad ea, quæ conſultatione abdita continentur. Niſi mauis Auctorem loqui metaphoricῶs de dæmonum quaſi* diplomatibus *quibuſdam quibus obitus Imperatoris ſerius nunciabant. Omnino autem cum MS. & vet. exc. legere oportet:* Deam talem; *pro eo quod irrepſit:* Deum *cum de Cybele loquatur. pro;* næ Chriſtiani: *liber Puteani;* ne Chtiſtiaoi.

404. Sed nou ſtatim & Iupiter. &c.] *Vide ſupra cap. 10. Paraphraſin Zephyri & Adn. noſtras tum ibi tum in D. Cypr. de idol. vanit. num. 8. Politianum item Miſcel. cap. 31. Vbi citat ex Lactant. Euhemeri verba ab Ennio verſa in ſacra hiſt. item Sextũ Empir. 4. lib. Pyrrh. ac Timonem Phliaſium, item Poëtam Callimachum, vnde prouerbium illud eiuſdem & Epimenidis ortum putat:* Cretenſes ſemper mendaces, *ob hanc de Iouis ſepulchro hiſtoriam ſeu vti illi exiſtimant mendacium. Atqui cũ MS. Vat. 2. & Puteani; prætermiſimus:* ſuis; *nam* faſces *Romani, dici non poſſunt* faſces *Iouis, & ex iiſdem adiecimus paulopòſt:* illum. *in Puteani libro eſt;* facibus *non* faſcibus.

405. Vellet Iuno Punicam vrbem, &c.] *Locum hunc in hac verba imitatur Lactant.*

Videlicet nil tunc accedit Romanis

Fatis Iunonis iniquæ,

Cum Annibal duos exercitus populi Romani & aſtu & virtute confecit. Nam Iuno audere non poterat aut Carthaginem defendere, vbi arma eius & currus fuit, *aut Romanis nocere, quia:*

Progeoiem Troiano à ſanguine duci
Audierat, Tyrias olim quæ verterat arces.

Sunt autem etiam hic verſus Virgiliani aliquot ex Aeneid. lib. 1. ſub initium, quos adeò diuerſo charactere excudi iuſſimus vt quoſcumque alios alibi; quod ſemel dixiſſe ſufficiat. Certè etiam Poëta cuiuſpiam hemiſtichium illud eſt:

Fato ſtat Iupiter ipſe.

Atque de fato *ſupra latius cap. 1. num. 17. pro,* genere, *liber Puteani;* genti. *Iterum autem repoſuimus:* Larentinæ, *pro:* Larentiæ. Plures Deos. *Liber Puteani ponit hic caput* x x v, de tegno deorum.

406. Multo antequam iſti dij inciderentur. *Alludit ad ſtatuas & ſimulacra Deorum de quibus paulopòſt:* nondum tamen templis aut ſimulacris res diuina

apud

apud Romanos conſtabat. *Certè confirmatur hoc Tertulliani dictum, his Plinij verbis lib. 34 cap. 4. Romæ, inquit, ſimulacrum ex ære factum Cereris primum reperio ex peculio Sp. Caſſij, quem Regnum affectantem pater ipſius interemerat. Et apertius ex Plutarcho in vita* Numę, *qui dicit ex illius præcepto annis* CLXX. *ab vrb. condit. nullam in templis Romanorum imaginem neque fictam neque pictam fuiſſe conſpectam. Accedit huc etiam de tem*plis *D. Auguſt. lib. 3. de ciuit. Dei cap. 12. cum inquit: Nec his factis tamen Roma dignata eſt eſſe contenta, quæ tam multa illic Pompilius ſtatuerat, nam ipſius ſummum templum nondum habebat Iouis, Rex quippe Tarquinius ibi Capitolium fabricauit.*

407. ingenia Græcorum atque Tuſcorum.] *Fuiſſe* Tuſcos *&* Græcos *inſignes ſtatuarios ſatis conſtat. Certè* Græcos *picturæ, plaſtica & ſtatuariæ artis inuentores recenſet latè Athen. ig. Orat. pro Chriſt. Saurum Samium, Cratonem Sycionium, Cleanthem Corinthium, Core Corinthiam, Dædalum, Theodorum Mileſium, artifices præterea inſignes Endyum Dædali diſcipulum, Theodorũ, Teleclem, Idictaum, Angelionem, Emilidem, Phidiam, & Praxitelem. Plures alios vide apud Plinium dicto lib. 34. & Lactant. lib. 2. diuin Inſti.* Tuſca *quoque ſigna Plin. ibidem cap. 7. per terras diſperſa dicit, quæ in Hetruria factitata non ſit dubium. Paulopoſt ex MS. reſtituimus:* Atquin, *&c.* de religioſitare, *pro:* ob religioſitatem. *in libro Puteani erat; de vera irreligioſitate, quam veram ſcripturam putat Cartio eo quod ſic concludat:* religionem aut lædendo creuerunt, aut creſcendo læſerunt.

408. Eædem ſtrages mœnium & templorum.] *Exempla Dionyſij Tyranni & Antiochi Ziziceni videre eſt apud Clem. Alexandr. Adhort. ad gentes, eiuſdem, & Phalaridis. tum etiam Verem, in quem Cicero Orationem conſcripſit, apud Lactant. lib. 2. De eodem more latius D. Auguſt. lib. de ciuit. Dei cap. 2. 3. 4. 5. & 6. & nominatim de Romanorum cap. 5. ex Saluſti, de Cæſare & Catilina.*

409. Captiuorum Deorum.] *De his ſupra aliquid adtigimus cap. 1 . num. 153. Latius D. Auguſt. ibidem cap. 3.*

410. Quàm adolationes.] *Sic ex MS. Belgicis 2. pro;* adulationes; *tum quod Scaliger in Feſtum ann tauit ſic vbique legere MS. cod. eadem etiam ſignificatione, tum quod putem alio intellectu vocem hanc veterem Tertullianicam* adolationes *deriuatam ab adolendo id eſt colendo: iuxta illud Virg. hemiſtichium de Dijs penatibus:*

Flammis adolere Penates.

Idque magis, eo quod præcedat adorari, *& mox ſequatur:* coluntur. *Certè illi duo MS. cod. vbique legunt:* adolari.

411. Quorum regna conflata ſunt in Romani Imperij ſummam] *Prouinciales intelligit (inquit Rhen.) id eſt, Regna in Prouincias redacta à Romanis, quæ reperire eſt in libro qui inſcribitur: Notitia Orientis & Occidentis.*

Cap. XXVI.

412. Videte igitur ne ille regna diſpenſet.] *Caput hoc 26. inſcribitur plærumque in MS. & exc. omnibus:* De regno Dei, *dubitatius vero in altero Vat. cod.* Quod ſolus Deus, cuius eſt orbis terrarum, regna contulit. *Atqui cum prima editione legimus.* ille regna, *pro eo quod irrepſerat:* illa, *dumtaxat. Liber Puteani;* illa regna. *Eleganter autem* ſæculum, corpus temporum *dixit.*

413. Sub quo fuit aliquando ſine ciuitatibus genus hominum.] *Quum ſic legant MS. omnes cum prioribus exc. non placet quod elegantiæ gratia ſubſtitutum fuit* genus humanũ. *Liber Puteani habet;* gens hominũ. *fuiſſe vero illud* ſine ciuitatibus; *vel ex lib. Geneſ. cap. 4. manifeſtum eſt, vbi Cayn primus legitur ciuitatem ædificaſſe quam de ſuo nomine Enoch appellauit; ſicuti poſt Diluuium primus Aſſur Niniuem Gen. 10. Poſteriores his multo quibus alij id inuentum tribuunt, Cecrops teſte Plinio in Attica; Phoroneus teſte Strabone & Homero apud Pelaſgos, & Aegyptij apud quos prima Dioſpolis.*

414. Prior eſt quibuſdam Dijs ſuis ſilueſtris Roma.] *Omnino ſic lege cum MS. & vet. exc. pro eo quod irrepſit:* diſcipulis ſuis. *Patet autem id vel ex Numæ prima ſuperſtitionum curioſitate de qua ſupra, qui D. Auguſt. teſte lib. 3. de ciuit. Dei cap. 11. & 12. cum vereretur ne Troiani Dij Romanos iuuare poſſent, Sabinis ſuperatis & Samnitibus, etiam eorum Deos Romam introduxit, & poſt eum alij multo plures etiam exteros.*

415. Regnauerunt & Babylonij. &c.] *Iiſdem propè verbis hunc locum expreſſit Minutius in Octauio. Deo diſpenſante diu regna tenuerunt Aſſyrij, Medi, Perſæ, Græci etiam & Aegyptij; cum Pontifices & Arua**les, & Salios, Veſtales & Augures non haberent. Hoc autem indicat Florus, e omnia imperia illa, priuſquam Roma* Numa Pompilius *Rex ſecundus præter Deorum 60. ſacerdotes à Romulo inſtitutos. Curiones, flamines, tribunum celerum, augures, Virgines 4. Veſtales, Salios Palatinos 12. Marti G adiuos, feciales cum patre patrato, Pontificem denique maximum ex patritiis inſtitueret. Quod quam verum ſit poterit Lector deprehendere tum ex Euſebij chronico & D. Auguſt. de ciuit. Dei lib. 18. tum Adn. noſtris in D. Cypr. lib. de Idol. varijs num. 39. & 40. ac ſupra ad lib. de Pallio num. 30. Immo verò & Amazones ante captam Troiam claruiſſe manifeſtum eſt. Liber* Puteani; regnauerant.

416. Pontifices.] Pontifices, *dicti (inquit Varro de ling. Lat. lib. 4. vt Q. Scæuola Pontifex Maximus dicebat, à poſſe & facere;* Pontifices, *ego a ponte arbitror: nam ab his ſublicius pons factus eſt primum & reſtitutus ſæpè, quod eo ſacra &* vls *&* cis *Tiberim fiunt. In quem locum vide Turnebi adnot. & latius Onuphrium in 5. lib. Faſt. de* Pontificatu Maximo.

417. Ante Quindecimuiros.] *D. Auguſt. lib. 6. de ciuit. Dei cap. 4. inter quadraginta & vnum Varronis Antiquitatum libros, enumerat tres qui ad homines pertineant, vt primus ſit de* Pontificibus, *ſecundus de Auguribus, tertius de* Quindecimuiris ſacrorum, *ad quos haud dubiè Tertullianus hic alludit. Super quo loco Viues; Quum libros (inquit) Sibyllinos emiſſet Tarquinius Superbus, duos viros illis inſpiciendis præfecit, qui illis eos adirent cum eſſet opus: dictique ſunt* Duumviri ſacrorum. *Poſt aucto numero facti* Decemuiri ſacrorum. *Lege* Sextilia Licinia *in contentione ordinũ accepta duobus annis antequam Conſulatus plebi communicaretur; multo deinde poſt additi quinque, qui numerus poſtea manſit.*

418. Ante Salios.] Salij *(inquit vbi ſupra Varro) à* ſaliendo *dicti, quod facere in Comitio quotannis in ſacris & ſolent & debẽt. Super quo loco videatur Turnebi Adnotatio tum de Quinquatribus menſe Martio in foro vbi Comitium erat, tum de ipſorum veſtitu peculiari ex Dionyſio.*

419. Ante Lupercos.] Luperci *(inquit eodem loco Varro) quod Lupercalibus in* Lupercali *idque nudi in*

honorem Panos ſacra faciat. De quibus Adn.ſuis Turnebus conſulendos dicit Liuium, Dionyſium, Plutarchum; eorumque agmina in vrbe purgaſſe plura fuiſſe, quorum quidam Fabiani, alij Quintiliani, à Fabio & Quintilio præpoſitis ſuis, vocabantur. Ad Varronem vero in vtraque hac dictione alludit Virgil.8. Æneid.

Hic exultantes Salios, nudoſque Lupercos.

420. Ante virgines Veſtales.] *De* Veſtalibus, *ſic ſcribit lib.1.ad Vxorem Tertullianus infra T. 2.* Romæ quidem, *inquit*, quæ ignis illius inextinguibilis imaginem tractant, auſpicia pœnæ cum ipſo dracone curátes, de virginitate cenſentur. *Nec abſimiliter D. Auguſt. Ignis etiam templo Veſtæ ſuæ familiariſſimo non pepercit, vbi ei veluti vitam perpetuã diligentiſſima ſubſtitutione lignorũ, non tam honoratæ quam damnatæ virgines donare conſueuerunt. Hinc & Tertull.lib.1.adu. Marcion.infra T. 3.* Veſtam in ignem figurans; *quo accedit etiam illud Ouid. Nil aliud Veſtam quam viuam intellige flammam; & Cicero focum vrbis perennem* Veſtam *interpretatur lib.2.de legib. Aliequi etiam* Veſta *dicebatur Deûm mater, cui ignis ille perpetuus dicatus erat, ignem vero hunc illius filium fabulabantur.*

421. Communium iſtarum diuinitatum.] *Vatic. 1. legit;* omnium, *quo fit vt accipi putem hic* communes diuinitates, *pro: vniuerſas; ſicuti Cicero Orat. 4. in Verrem, communem Siciliam dixit, & Orat. in eandem 3. commune, pro: vniuerſitate, ſeu collegio.*

422. Cuius & Deum victimis, & templum donis & gentem fœderibus aliquamdiu Romani honoraſtis.] *De* fœderibus Romanorum *cum Iudæa gente videre eſt lib.Machab.1.cap. 8. ac.lib.2. cap.11. & Ioſeph. Antiqu.lib.12.cap. 17. ſub Iuda Machabæo. Item lib.Mach.1. cap. 12. ac Ioſeph. Antiqu.lib.13.cap. 8. ſeu 9. ſub Ionatha; & Machab. 1. cap. 15. ac Ioſeph. Antiqu. lib.13.cap.12. ſeu. 9. ſub Simone illorum fratre. Rurſum apud eundem Ioſeph. Antiqu. lib. 14. cap. 16. ſeu 17. ac 17. ſeu 19. reperiuntur Senatuſconſulta Romanorum de amicitia Iudæorum ſub Iulio Cæſare, & Ioanne Hircano (quorum fit mentio etiam lib.2.aduerſ. Apionem) ac ibidem & cap.22. ſeu 20. M. Antonij litteræ ad eundem Hircanum, ac litteræ P.Dolabellæ ad eundem. De victimis vero Romanorum aut donariis templo Hieroſolymitano factis, quia nihil hactenus reperire licuit, Lectori diligenti id inquirendum relinquo.*

Cap. XXVII.

423. Satis hæc aduerſus intentionem læſæ diuinitatis.] *Caput hoc 27. inſcribitur communiter:* De ſpiritu dęmoniaco, *expreſſius vero in altero Vatic.cod.MS.* Quod dæmones incitent contra nos gentes; quia, licet Chriſtianis ſubiiciantur, ſunt tamen ſerui contumaces. *Atqui MS. Belgici & Gallici hic & infra initio cap. 46. legunt:* intentationem. *ſed placet aliorum lectio:* intentionem. *eo quod Quintiliano lib.3. cap.11. & Ciceroni lib. 1.de Inuent. vſurpetur vox:* Intentio, *pro oratione crimen alicui obiiciente. pro,* quod non) *liber Puteani;* quo non. Igitur prouocati.] *liber Puteani ab his verbis incipit caput* XXVII. de ſpiritu Dæmoniaco.

424. Obſtruimus gradum pro fide conſcientiæ noſtræ.] *Sic iterum legimus cum vet. exc. & Vatic. 1. cod. MS. & altero Puteani: pro eo quod ſubſtitutum erat:* obſtruimus gradum perfidiæ. *De formula illa autem prouerbiali videat lector* Prolegomena.

425. Quam in primordio exorſi ſumus.] *Alludit ad 1. & 2. cap. huius Apolog. quibus latiſſime Romanorum & iudicandi peruerſitatem & ſæuiendi iniquitatem proſequitur.*

426. Et eiuſmodi ſpirituum.] *Recte ſic MS. pro eo quod excuſi:* ſpiritus; *item paulopoſt:* ſuccidunt, *cum priori exc. pro:* ſuccinunt. *item liber Puteani habet:* vt nequam & ſerui. *copula adiecta.*

427. Vice rebellantium ergaſtulorum.] Vice, *pro viciſſitudine.* ergaſtula *vero explicant quæ ſequuntur voces* carcerum & metallorum; *quæ* rebellantia *nuncupat, quod inuiti & vincti opus facere cogerentur* certi impares, *libri omnes manuſcripti;* certi & impares.

428. Ingratis reſiſtimus,] Ingratis, *pro inuitis; nam ſic etiam Donatus interpretatur illud Terentij in Eunucho Ingratiis vt dormiam, quemadmodum Rhen. adnotauit ad lib. adu. Valentin. vbi eadem ſignificatione:* ingratis *aduerbialiter accipitur.*

Cap. XXVIII.

329. Quoniam autem facile iniquum videtur, &c.] *Cap. hoc MS. Belgici & Gallici inſcribunt:* De Genio Imperatoris; *Vat. 1.* Quod gentes propriam religionem paruipendant, timentes magis Imperatorem quam Ioué. *Veteres exc. non abſimiliter:* Quod plus honoris Imperatoribus ſuis exhibeant quam Deis. *Etſi autem latius tractetur hic titulus læſæ Auguſtioris maieſtatis tam hoc cum ſequ. cap. vſque ad 38. quam infra lib. ad Scapulam, Lectorem tamen illuc remittendum putaui in multis, ne hic ſim prolixior. pro,* videtur, *Liber Puteani;* videretur.

430. Nam & alias diuinæ rei faciundæ libens animus indicitur.] *De phraſi illa tam ethnicorum quam Iudæorum & Chriſti ipſius, qua* facere *pro ſatisficare accipitur; videat lector Adnot. noſtras in D. Cypr. epiſt. 63. ad Cæcil. num. 44. & Liturgica noſtra Latinorum T.1.p.25.26.27. & 28. Neque vero eſt quod quis hunc locum detorqueat pro libertate religionum, quam quidam hodie vrgent; quia adfert hic aduerſariorum ſententiam, ſuam vero contrariam ſatis indicat his verbis initio Scorpiaci infra T. 3.* Ad officium hæreticos compelli, non illici, dignum eſt; duritia vincenda eſt, non ſuadenda, *vbi de hoc latius. paucula etiam videre eſt Adnot. noſtris in D.Cypr.lib.de Exhort. Mart.num.27. Porrò:* indicitur, *vet. lectionem, ex MS. iterum reſtituimus, pro:* inducitur, *&:* faciundæ *ex MS. legimus.*

431. Ianus iratus ex qua velit fronte.] *Nam bifrons pingebatur, inquit Rhen. vide Adnot. noſtras in D.Cypr.de idol.vanit.num.10.13. & 14.*

432. Formati eſtis.] *Etiam hoc ex MS. repoſuimus, pro eo quod Zephyrus tanquam elegantius:* Informati. *nam illud etiam alibi Tertull. vſitatum eſt eadem ſignificatione.*

433. Quam de Olympo Iouem.] *De* Ioue & Olympo, *ſic Lact. lib. 1. Inſtit. diuin. cap. 11. Poteſt & mons* Olympus *figuram Poëtis dediſſe, vt* Iouem *dicerent cæli regnum eſſe ſortitum, quod* Olympus *ambiguum nomen eſt & montis & cæli. In* Olympo *autem Iouem habitaſſe docet hiſtoria eadem nempe Ennij ſacra.*

434. repreſentaneæ poteſtatis.] *Magis placet hæc Vat.cod. lectio quam vulgata & aliorum omnium manuſcriptorum:* præſentaneæ; *vt ſignificet eam poteſtatem magis timeri, quæ ſe coram repreſentat. Paulopoſt vero ponitur comparatiuus.* potior, *cum datiuo, quemadmodum, iuxta quod Rhen. adnotat Plinius alicubi dicit:* inferius nulli. *Ex MS. vero reſtituimus:* deprehendemini; & humano dominio.

Cap.

CAP. XXIX.

435. Conſtet igitur prius,&c.] *MS. Belgici, Gallici & Vat. 1. cum vet. exc. ſic inſcribunt hoc cap. 29.* An poſſint prodeſſe idola; *apertius vero alter Vat. cod.* Dij nec Cæſarem nec alium iuuare poſſunt, quare merito Cæſar magis honorandus quam illi. *pro,* impertiri, *liber Puteani;* impertire.

436. Et ita nos crimini maieſtatis addicite.] *Cum Rhen. ex MS. iterum legimus:* maieſtatis, *& paulopòſt:* in cóſcientia veſtra; *ac deinceps ex Vat. 1.* excubiis ſuis. *Item ex MS. omnibus:* facit & ad cauſſam ſi & propitium, cum illis. *Et poſt aliquot lineas cum Rhen.* Sed vos irreligioſi: *ac,* poſſunt impetrare. Ideo ergo. *Liber Puteani hic ponit caput XXX. de poteſtate Imperatorum.*

CAPVT XXX.

437. Nos enim pro ſalute Imperatorum. &c.] *MS. inſcribunt cap. hoc 30.* de poteſtate Imperatorum, *ſed placet exc. vet. inſcriptio:* Imperatores à Deo eſſe, quorum ſalutem Chriſtiani à Deo vero ſupplices petant qui eam dare eſt ſolitus.

438. Deum verum, deum viuum.] *Cum MS. expunximus:* &; *intermedium, eo quod accedat illud magis ad communes Eccleſiæ Orationes & Exorciſmos.*

439. Sciunt, qua homines, quis & animam.] *Nempè dederit, atque ita hunc locum reſtituimus ex MS. pro:* quis homines quis & animas; *& ex iiſdem:* ſentiunt eum eſſe Deum ſolum. *Item ex MS. & vet. exc. paulopòſt:* ſuper omnes Deos. Quidni? cum ſuper omnes homines, qui vtique viuunt & mortuis antiſtant. Recogitant. *Atqui* antiſtare (*inquit Rhen.*) *pro: præcellere, ſicuti etiam lib. de Virg. vel infra T. 2. & alibi ſæpius. Addidimus autem ex MS.* ſui, *& deinceps, quod vet. exc. habebant:* cælo mittat excubias, cælo vectigalia imponat. *Et poſtea legimus:* cuius & cælum eſt; *ac:* vnde eſt & homo.

440. Illuc ſuſpicientes Chriſtiani manibus expanſis &c.] *Locus inſignis aduerſus contemptores cæremoniarum Eccleſiaſticarum in Oratione, cum quadam earundem explicatione; quod oremus expanſis manibus, nudo capite, & de pectore; de quibus interim latius lib. de Orat. T. 2. Paulopòſt autem repoſui ex MS.* ſcio, *pro:* ſciã, *& addidi ex. MS. quod habebant etiam vet. exc.* qui propter diſciplinam eius occidor.

441. Qui ei offero opimam & maiorem hoſtiam, &c.] *Cum locum hunc detorqueant Magdenburgenſes aduerſus ſacrificium altaris, requirebat de eo tractatum latiorem; ſed remittimus Lectorem ad lib. ad Scapulam infra, quem etiam perperam pro ſe allegant; quippè qui nominatim voce ſacrificamus ibidem vtatur.*

442. Non grana thuris vnius aſſis, Arabicæ arboris lacrymas. &c.] *Etiam hic veterem lectionem ſecuti ſecundum MS. omiſimus:* non, *intermedium; cum* grana thuris *ſint* Arabicæ arboris lacrimæ. *Sic enim Plinius lib. 11, cap. 14.* Thura *præter* Arabiam *nullis, at ne Arabia quidem vniuerſa ac paulopòſt: Regio eorum thurifera Saba appellatur. Attingunt & Mines pagus alius, qui primi commercium thuris faciunt maximèque exercent. Nec præterea Arabum alij thuris arborem vident, & cetera quæ compendij gratia prætermittimus. Remittentes lectorem ad lib. Arnob. 7. adu. gentes, vbi lacis. deducit nouellam rem eſſe thuris vſum in ſacrificiis Deorum, neque Heroicis temporibus, neque Hetruriæ, Albanis, Romuli aut Numæ fuiſſe cognitum. Neque interim improbat hic locus conſuetudinem Eccleſiæ quæ thure vtitur, quia imprimis non adhibetur Diis fumigandis (vt infra loquitur cap. 43.) ſed Chriſtianis ſepeliendis proſtigatur, & ſi quando in Sacrificio Miſſæ adhibetur ex inſtitutione Apoſtolica (vti conſtat ex Can. Apoſt. 3. ſeu 4. & Miſſa S. Iacobi ac Dionyſ. Areopag. Eccleſ. hierarch. cap. 3.) imprimis non eodem ritu incenditur* nec eodem habitu (*vt loquitur Tertullian. infra T. 2. lib. de Cor. milit.*) nec eodem appataru quo agitur apud idola; *deinde thure non ſacrificatur Deo, ſed dumtaxat ad certam quandam ſignificationem adhibetur; quæ petitur, vt ſicut incenſum in aërem ita in cælos oratio penetret, iuxta illud Pſalmi: Dirigatur ad te oratio mea ſicut incenſum in conſpectu tuo. Atqui:* aſſis, *quanti ſit pretij latiſs. Budæus lib. de* Aſſe.

443. Nec duas meri guttas.] *Simile eſt illud Arnobij lib. 7. adu. Gentes: & quæ grauior (inquit) infligi contumelia diis poteſt, quàm ſi eos credas accepto* mero *propitios fieri, aut honorem exiſtimes habitum his magnum, ſi modo* vini exigui rorem *ſuper viuidam ieceris atque inſtillaueris pruinam? Atqui & verba in fundendo vino vſitata recenſeris: Operæpretium eſt (inquit) etiam verba ipſa depromere, quibus cum vinum datur, vti ac ſupplicare conſuetudo eſt:* Mactus hoc vino inferio eſto. Inferio *inquit Trebatius verbum eo de cauſſa additum, eaque ratione profertur, ne vinum omne omnino quod in cellis atque apothecis eſt conditum, ex quibus illud quod effunditur promptum eſt, eſſe ſacrum incipiat, & ex vſibus eripiatur humanis. Quem ipſum pluribus irridet morem immò ipſius* meri *vſum, tum antè tum poſt ea verba, quæ poteſt ex illo petere diligens Lector, ne æquò prolixiores ſimus.*

444. Nec ſanguinem reprobi hominis.] *MS. omnes:* reprobi bouis; *ſed quia ſequitur:* mortem optantis, *quod in bouem non competit, magis placet illa lectio; maximè quum conſtet etiam ſanguine humano Diis ſacrificatum fuiſſe, vti ſupra latius cap. 9.*

445. Vngulæ fodiant. &c.] *Diuerſa tormentorum genera enumerat,* vngulas, *cruces, ignes, gladios, beſtias; de quibus etiam latius lib. ad Scapulam & ſupra cap. 12. num. 177.*

CAP. XXXI.

446. Adulati nunc ſumus Imperatori, &c.] *Cap. hoc 31. inſcribitur* De oratione pro inimicis. *Legimus cum MS. cod. ſicuti hebebant Vet. exc.* ad euadendam ſcilicet vim; *ac paulopòſt:* Scito, *pro:* Scitote, *quia præcedit:* putas, *ſeu vt MS. omnes legunt:* putaueris. *ſed Puteani;* Scitote, *propter eam, de qua dictum eſt, numerorum variationem.*

447. Conuenimur in crimen.] *Phraſis Iureconſultorum vti etiam ante me adnotauit Rhen.*

CAP. XXXII.

448. Sed etiam nominatim atque manifeſtè: Orate inquit.) *Cap. hoc 32. quod hic merito præoccupandum videtur, ſic inſcribitur in exc.* Quare etiam pro ſalute Romani Imperij Chriſtiani orent, *at rectius in MS. Vat. 1.* Quod Chriſtiani pro Imperatoribus præcantur, dum orant ſæculi clauſulam retardari. *Quia vero idem hoc argumentum non modo infra cap. 39. ſed & lib. ad Scapulam tractatur, eodem lectorem remittimus.* Eſt & alia.) *Puteani hic incipit caput* XXXII. *Item pro* Imperio & poteſtate Imperatoris.

449. Ipſamque clauſulam ſæculi, &c. Romani imperij commeatu ſcimus retardari.) *Ita rurſum ex MS. pro:* clauſuram. *De voce autem* Commeatus, *non modo Tertulliano ſed & D. Cypriano vſitata, videas le-*

ctor Adn. noſtras in Epiſt. illius 34. num. 2. & 52. num. 38. & l. de Mort. num 32. Accipit autem hic pro liberatione ab interitu ſiue diuturnitate vt mox loquitur ſicut patet ex illis verbis lib. ad Scapulam: pro Romano imperio quouſque ſæculum ſtabit, tamdiu enim ſtabit, ſicuti & alibi commeatum vitæ dixit.

450. per ſalutem eorum.] Quemadmodum initio Chriſtianæ religionis fuit interdictum per genios Imperatorum deierare, ita permiſſum iuramentum per ſalutem eorum; quod tamen ipſum à Regibus Francorum Chriſtianis prohibitum legibus, adnotauit Rhen. tum hoc loco tum lib. ad Scapulam. Certè inter leges Francorum antiquas Chlodonis, Childeberti, & Chlotarij (quas MS. penes me habeo) cap. 6. ſic legitur: Vt nullus præſumat per Vitam Regis & filiorum eius iurare.

451. Neſcitis genios dæmonas dici & inde diminitiua voce dæmonia.] Pulchra dæmonij à dæmone deductio. Repetit vero eandem ſententiam lib. de Anima infra T. 3. præterquam quod ibi peculiariter agat de hominis vniuſcuiuſque genio id eſt, dæmone, de quo ibi latius. Haud abſimiliter vero Lanctant. lib. 2. cap. 14. Hi ſpiritus contaminati ac perditi per omnem terram vagantur, & ſolatium perditionis ſuæ perdendis hominibus operantur, itaque omnia inſidiis, fraudibus, dolis, erroribus complent. Adhærent enim ſingulis hominibus, & omnes hoſtiatim domos occupant, ac ſibi geniorum nomen adſumunt, ſic enim latino ſermone dæmonas interpretantur. Quo magis repudianda à Chriſtianis illa Caſtalionis Bibliorum verſio: quæ angelos vbique genios tranſtulit.

452: Ideoque & ſaluum volumus eſſe quod Deus voluit.] Comma hoc integrum recens ex MS. S. Bauonis Puteani & Eluonenſi codicibus adiecimus, alludit autem ad Iuramentum per ſalutem Imperatorum.

453. Dæmonas id eſt genios adiurare cõſueuimus &c. nõ deierare.] Antitheſis pulchra inter adiurare, & deierare; de deieratione latius l. de idol. infra T. 2. de adiuratione vero videat Lector Adn. noſtras in Epiſt. 76. D. Cypr. n. 54 & in lib. de vanit. idol. n. 35. & 36.

CAP. XXXIII.

454. Sed quid ego amplius. &c.] Rectè hoc Cap. 33. in vet. exc. ſic inſcribitur Imperatorem hominẽ eſſe, nõ Deum. Liber Puteani, ponit caput XXXIII. etiam pro Imperatore Atqui ex MS. legimus: elegit, pro: elegerit. & repoſui quod habebant etiam vet. exc. eam qui poteſt præſtare aut quod talis poſtulo.

455. Intereſt homini.] Etiam hoc reſtituimus, pro eo quod tanquam elegantius ſubſtituerat Zephyrus: hominis; nam phraſim illam Tertull. vſitatam adnotauit ante me Rhen. tum hic tum alibi, cum datiuo.

456. Hominem ſe eſſe etiam triumphans in illo ſublimiſſimo curru, &c.] Facit hic locus ad intellectum eius quod habet Plin. nat. hiſt. lib. 28. cap. 4. (vti me ſuis obſeruat. monuit Latinius) vbi de curru triumphantium agit: Similis medicina linguæ vt ſit exorata à tergo fortuna, gloriæ carnifex. In ipſo enim Imperatoris curru (inquit Onuphrius lib. 5. Faſt. de Triumpho maximè ex Zonara) penè triumphantem, quidam publicus miniſter id eſt (vt habet Iſid. Etym. l. 18. c. 2.) carnifex, vehebatur, coronam auream gemmis diſtinctam ſuper eius caput tenens, qui à tergo ſæpè illud inſuſurrabat: Reſpice poſt te, hominem memento te; ne illa felicitate elatus, humanæ conditionis obliuiſceretur, & reliquæ vitæ curſum præuideret, nec eo honore elatus ſuperbiret. Rectè autem currum ſublimiſſimum nuncupat triumphi curulis quia neque bellicis erat ſimilis, neque iis quorum in Circenſibus vſus erat, ſed inſtar turris rotũdæ confectus, quemadmodum ex antiquis nummis cognoſci poteſt. Reliqua huc pertinentia videat ſtudioſus Antiquitatum apud Onuphrium vbi ſupra, ex Dionyſ. lib. 5. in triumpho Poplicolæ, Plutarcho in vita Pauli Æmilij, Ioſeph. l. 7. de Bello Iudaic. cap. 24. de triumpho Veſpaſiani & Titi; & dicto Ioanne Zonara hiſt. Tom. 2. de triumpho Camilli. Porrò legimus ex MS. Et vtique hoc magis.

CAP. XXXIIII.

457. Auguſtus Imperij formator ne Dominum quidem dici ſe volebat.] Cap. hoc 34. optimè in vet. exc. ſic inſcribitur: Nec Dominum niſi more communi Imperatorem appellandum. in Puteani vero; de Auguſto Imperatore. Atqui idipſum de Auguſto teſtatur Suetonius Octauij cap. 53. Domini (inquit) appellationem, vt maledictum & opprobrium ſemper exhorruit. Cum ſpectante eo Ludos, pronuntiatum eſſet à Mimo: O Dominum æquum & bonum, & vniuerſi quaſi de ipſo dictum exſultantes comprobaſſent; ſtatim manu vultuque indecoras adulationes repreßit, & inſequenti die, grauißimo corripuit edicto, Dominumque ſe poſthac appellari ne à liberis quidem aut nepotibus ſuis vel ſerio vel ioco paſſus eſt.

458. Et hoc enim Dei eſt cognomen.] Huc alludere videtur Oroſ. hiſt. lib. 6. cap. 21. cum inquit: Eodem tempore hic ad quem rerum omnium ſumma conceſſerat Dominum ſe hominum appellari paſſus non eſt, immò non auſus, quo verus Dominus totius generis humani inter homines natus eſt. Paulopòſt autem repoſuimus: Sed & gratius eſt nomen; & ex Belgicis & Puteani MS. Tanto autem abeſt; & Vat. 1. pernicioſiſſima; ac ex cod. MS. S. Bauonis: Deſine alium Deum colere vel credere. in Puteani eſt; elegantißimè; non modo turpiſſima ſed & pernicioſa adulatione. à qua etiam abeſt illud; vel colere.

459. Maledictum eſt, ante ἀποθεώσιν Deum Cæſarem nuncupare.] De cauſis allegendæ humanitatis in diuinitatem ſupra latè tractauit Auctor & impugnauit cap. 11. Ἀποθέωσις vero Latinè Rhen interprete relatio erat inter Diuos ſiue in Deorum Catalogum; quæ quibus ceremoniis apud Romanos fieri ſoleat, eleganter deſcribit Herodianus princip. lib. 4. de Seuero Imperatore; narrans poſt plurimam ſumptuoſiſſimamque pompam à ſupremo tabernaculo turris in modum Phari ædificatæ, in campo Martio tamquam è faſtigio quodam, ſimul cum ſubiecto igni aquilam dimitti ſolitam, quæ in cælum crederetur ipſam Principis animam deferre, ſicuti etiam latißimè deſcribit Onuphrius Panu. Faſt. lib. 2. MS. autem omnes legunt: nuncupari.

CAP. XXXV.

460. Propterea igitur publici hoſtes &c.] Cap. hoc 35. inſcribitur in MS. & vet. exc. De ſolemnibus Cæſarum; at placet magis 1. Vat. cod. MS. Quod Chriſtiani maiores & veriores honores exhibent Imperatoribus quàm Gentiles.

461. Sollemnia eorum.] Sollemnia Cæſarum interpretatur Zephyrus Natales eorum & ad genus alios ſollemnes dies ad honorem ipſorum inſtitutos; his addere licet tum triumphos tum Vota publica ſuſcepta, Decennalia, Vicennalia, Tricennalia, quæ paßim in nummis veteribus & Faſtis Conſularibus reperiuntur. Certè inter nummos veteres Huberti Goltzij noſtri reperire eſt has inſcriptiones vna ex parte IMP. CÆS. L. SEPT.

SEV.

SEV. PERT. AVG. I. II. III. IIII. V. VI. COSS. *& ex altera:* VOTA PVBLICA SVSCEPTA. *ad quæ ſollemnia videtur alludere Auctor. Quin & illa intelligit* Sollemnia, *quæ fiebãt (vt loquutur l. 2. ad Vxorem infra T. 2.)* incipiente anno, incipiente menſe.

462. Focos & thoros.] *Vet. exc. ac Vat. MS. 1.* choros. *ſed illud magis placet, quia ſequitur:* vicatim epulari, *& infra hoc eodem cap.* cultiſſimis & ſupetbiſſimis thotis forum ſibi diuidebant. *Atque adeò rectè* thotos *interpretatur Zephyrus lectiſternia, in quibus epulabãtur; quo etiam ſignificatu Auctor ſupra lib. de Pallio cap. 4. & infra cap. 47.* ſuperbos Platonis thotos *dixit.*

463. Ciuitatem tabernæ habitu abolefacere.] *Sic legimus cũ vet. exc. & MS. cod. pro eo quod alij:* obolefacere, *vt ſit vox compoſita ab* abolere *pro* abluere, *quemadmodum vtitur Virgil. Georg. 4. his verſibus:*

—Nec viſcera quiſquam
Aut vndas abolete poteſt, aut vincere flamma.

Paulo pòſt autem item repoſuimus malorum motum licentia *ex MS. & vet. exc.*

464. Cur die læto non laureis poſtes obumbramus, &c.] *Similiter l. 2. ad Vxorem:* Procedit de ianua laureata & lucernata, vt de nouo conſiſtorio publicarum libidinũ; *& infra hoc ipſo cap.* recẽtiſſimis & ramoſiſſ. laureis poſtes pręſtruebant, ac clariſſ. & clariſſ. lucernis veſtibula enubilabãt; *ac lib. de Idol.* At nunc lucent tabernæ ac ianuæ noſtræ, plures iã ethnicorum fores ſine lucernis & laureis quàm Chriſtianorum. *ac de Cor. militis:* At enim Chriſtianus nec ianuam ſuam lauris infamabit. *Die autem Natali potiſſimum accendebantur lucernæ, vti adnotat Scaliger in Feſtum. Et de* Lauro *ſic ſcribit Plin. lib. 15. cap. 30.* Laurus *triumphis propriè dicatur, vel gratiſſima domibus, ianitrix Cæſarum Pontificũmque; quæ ſola & domos exornat, & ante limina excubat. Quare magis placet vet. exc. & MS. lectio:* obumbramus *quàm Zephyri:* adumbramus; *ſicuti mox* induere *cum Rhen. quàm:* inducere. *deinde Puteani habet;* vti hoſtes. *adiecta vna voce.*

465. Fidem & veritatem veſtram.] *Ironicè loqui rectè adnotauit Rhen.*

466. Ipſos Quirites, ipſam vernaculam ſeptem collium plebem.] *Romanos & Romam ipſam alloquitur.* Quirites *vero dici notat Varro lib. de ling. Lat. à Curetibus qui cum Tatio Rege in ſocietatem venerant, donati ciuitate. Idem ibidem l. 4. Roma (inquit) ſeptemmontium demiſſior infimus locus. & lib. 5. Dies Septimontium nominatus ab his ſeptem montibus, in queis ſita vrbs eſt. De quo latius l. de Idol. vbi etiam Septimontium inter idolorũ feſta Auctor enumerat.* Teſtis & Thyberis: *Puteani;* Teſtis eſt Tyberis.

467. Et ſcholę beſtiarum.] *In quibus nempè beſtiarij (inquit Rhen.) cum pugnare diſcebant, tum alebantur. Eos ſua cæde ſpectantium oculos, exhibentibus aliquod munus Imperatoribus, oblectaturos; veriſimile eſt, propriam fortẽ deplorantes a conuitiis in ipſos Imperatores non abſtinuiſſe. Vide librum de Spectaculis cap. 16. num. 144.*

468. Iam ſi pectoribus ad tranſlucendum quandam ſpecularem materiam.] *Iuxta (inquit idẽ Rhen.) Momi ſententiam. Alludit autem ad illud Luciani Dial. de hæreſ. vbi refert, Momum, præter alia, illud in hominis opificio notaſſe, quod artifex non in pectore feneſtras aut oſtiola quædam addidiſſet, quo perſpici poſſet quid in corde lateret; quod ille ſpecioſum aliquis multiſque receſſibus ſinuoſum finxiſſet. Atqui pro eo quod eſt;* apparerẽt noui ac noui Cæſaris ſcena, *rectius meo iudicio MS.* apparatent ſcenã; *hoc eſt conuitia aliquot in ſcena proferri ſolita. Liber tamen Puteani;* cuius non præcordia inſculta apparent noui ac noui Cæſatis ſcenam congiario diuidundo præſidentes.

469. In congiario diuidundo præſidentis.] *Sic ex MS. & vet. exc. pro:* præſentis. Congiarium *vero munus appellabatur, quod per Principes quaſi per cõgios, id eſt liberaliter diſtribuebatur. cuius diuiſi indicium in Nummis veteribus erat hæc inſcriptio:* LIBERALITAS AVGG. *vti patet ex iis qui Seuero Impp. inſcribuntur Cõſulatu* I. II. III. IIII. V. *&* VI.

470. De noſtris annis tibi Iupiter augeat annos.] *Vt ſibi carmen conſtet, ſic ex coniectura Harriſij lego. Videtur id vſitatum fuiſſe in Fauſtis Imperatorum adclamationibus; cuius vero ſit Poeta, inquirat Lector curioſus. Legimus vero ex MS. & vet. exc.* Chriſtianus tam enũtiare non nouit.

471. Depoſtulatores Chriſtianorum] *Depoſtulabat (inquit Rhen.) vulgus Chriſtianos ad ſupplicium, acclamando:* Chriſtianos ad leonem, *vti patet infra cap. 40. & vlt. & ex D. Cypr. epiſt. 15. & 55.*

472. Planè ceteri otdines, &c.] *Etiam hic Ironiam eſſe rectè adnotauit Rhen. Enumerat autem ceteros ordines Romanorum Senatum, Equites, milites, palatinos.*

473. Vnde Caſſij & Nigri & Albini.] *De his latius infra lib. ad Scapulam & in vita Auctoris noſtra. Mutat autem numerum (inquit Rhen.) venuſtatis cauſſa more ſuo.*

474. Vnde qui inter duas lauros obſident Cæſarẽ.] *Interpretatur hoc in ſua Paraphraſi Zephyrus de Pertinace Imperatore ab irrumpentibus prætorianis occiſo, pro foribus ipſius palatij, inter ianitrices illas lauros; quod confirmare videtur verbis his paulo poſt ſequentibus:* quam recentiſſimis & ramoſiſſimis laureis poſtes præſtruebant. *Verùm mihi id nõ ſatisfacit, eo quod illis verbis:* inter duas lauros, *locum quempiam vrbis Romæ mihi videatur potius ſignificare. Certè* Lauretum *vrbis Romæ vicum celebrat Plinius l. 15. cap. 30. & Varro de ling. Lat. Inde (inquit) Lauretum ab eo quod ibi ſepultus eſt T. Tatius Rex, qui à* Laurentibus *interfectus eſt, ab ſilua laurea quod ibi excisa & ædificatus vicus, Idque eo magis, quod de Pertinacis cæde poſtea loqui videatur, vt mox dicemus, quódque in Martyrologiis legatur expreſſis verbis vndecima Auguſti: Roma inter duas lauros natale S. Tyburtij Martyris. In Puteani eſt more antiquo;* duas laurus.

475. Vnde qui faucibus eius exprimẽdis paleſtricam exercent.] *Intelligit (vti rectè adnotauit Rhen.) Commodum Antoninum, cui inita ad occidendum eum coniuratione, Ælius Lætus præfectus (ſeu potius Ælius Lætus cubicularius & Electus præfectus) & Martia concubina primum venenum dederunt; quod quum minus operaretur, per Narciſſum athletam cum quo exerceri ſolebat, eum ſtrangulauerunt. Auctor Ælius Spartianus.*

476. Vnde qui palatiũ armati irrũpunt.) *Rhen. iſtud refert ad Plautianũ, quẽ vita Seueri et filij eius Antonini Cæſarum inſidiatum cõſtat ex Herodoti l. 3. Verũ quod (vt mox dicemus) ex ſequentibus vindicatur liber iſte conſcriptus non vſqueadeò diu poſt interfectum Albinũ, fortaſſis etiam ante coniugium Antonini cum filia Plautiani, & Conſulatum illius ſecundum, non placet. Multò vero minus quod Zephyrus ad Domitianum hoc refert; quia planè conſtat Auctorem de aliis loqui hîc quam* Stephanis & Partheniis. *Malim itaque de Pertinace hũc locum intelligi, quem cõſtat tũ ex Herodoti l. 2. tũ ex Spartiano,*

Dione & aliis, in foribus Palatij ſui ab armatis prætorianis militibus irrumpentibus interfectum.

477. Omnibus Stephanis & Partheniis audaciores.] *Hic alludit quidem ad* Stephanum *&* Parthenium *oppreſſores Cæſaris Domitiani ſecundum Suetonium, Spartianum, Sextum Aureliū & alios; ſed dum dicit hos illis* audaciores, *haud dubiè de aliis loquitur. In Puteani libro eſt;* Tot Sigexiis & Partheniis. *Cetera quæ ſequuntur, reperiuntur infra lib. ad Stapulam.*

478. Sed & qui nunc ſceleſtarum partium ſocij aut plauſores quotidie reuelantur.] *Vel hinc profectò patet, ſcriptum hunc non multis annis poſt cædem Albini in prælio, quæ accidit ſecundum Faſtos emendatiores Goltzij noſtri, vti latius in vita Auctoris, quinto anno Imperij Seueri, Laterano & Rufino Conſulibus. Scribit enim Herodianus Seuerum Albini amicos vbicumque perquiſitos ſupplicio affeciſſe; ad quod videtur Auctor alludere, cum dicit* ſceleſtarum partium ſocios quotidie, *adhuc tum hæc ſcriberet,* reuelari.

479. Poſt vindemiam parricidarum racematio ſuperſtes, &c.] *Elegantiſſima (inquit Rhen.) tranſlatio ſeu Metaphora; vtpote quæ ſignificat eos qui in Pertinacis Cæſaris & ipſius Seueri necem coniurauerant: qui tamen fauſtiſſimis auſpiciis Natalem Imperij Seueri concelebrauerãt; quos deprehenſos ſcribit Herodianus ex arcanis quibuſdam Epiſtolis, quas apud Albinum ſepoſitas repeririſſet. Pro* enubilabant, *in Puteani eſt,* nebulabant. *Paulo poſt caſtigauimus ex MS. omnibus:* nomẽ Principis in corde mutantes, *pro:* imitantes.

480. Qui Aſtrologos & aruſpices, & augures & magos conſulunt.] *De his omnibus latius infra T. 2. lib. de ido. ol. & lib. de Anima, Tom. 3.*

Cap. xxxvi.

481. Si hæc ita ſunt, vt hoſtes deprehendantur. &c.] *Cap. hoc 36. inſcribitur optimè in 1. Vat. MS. cod. cui ſatis conſentiunt vet. exc.* Quod Chriſtiani tenentur diligere non ſolum Imperatores, ſed & omnes homines. *In Puteani;* de perſonarũ omniũ æqualitate. *Quia vero idem argumentum tractatur infra lib. ad Scapulam, paucis expediemus hoc & ſequens capita.*

481. Romani negamur.] *Sic ex MS. & vet. exc. ſicuti etiam ex MS.* & hoſtes eſſe, *item:* Romani habebãtur; *& ex vtriſque:* fides Imperatoribus dedita *pro:* debita; *ac deinceps:* neceſſe habet exhiberi, *phraſi Tertullianica, de qua mox latius, & non ita multo pòſt:* indifferentis benignitatis, *pro:* in differentiis, *denique ex MS.* Idem ſumus, *pro:* iidem, *nam & ſupra illud Tertullianicum eſſe adnotauimus.*

Cap. xxxvii.

483. Si inimicos vt ſupra diximus.] *Alludit ad c. 31. Atqui cap. hoc 37. ferè ſic inſcribitur:* Ne malum cõtra malum; *ſed apertius ſæpedictus Vat. MS. cod.* Quod ad Chriſtianos ſpectat neminẽ lædere, quamquàm pro multitudine poſſent ſe vindicare.

484. Quem habemus odiſſe.] *Sic ex MS. quinque, pro* habebimus. *Eodem autem modo dixit l. adu. Valent. infra T. 3.* habens ſuperuolare, *& D. Cypr. epiſt. 27.* reſcribere habeam. *Atque hæc Græcorum phraſis (vti adnotauit Pith. Adu. l. 2. c. 11.) exemplis aliis multis defendi poteſt. Hinc Vlpianus:* habere laborare, *Marcell.* habere operari. *Cicero deniq. lib. 2. ad Att. epiſt. 38. De Rep. nihil habeo ad te ſcribere. Accipitur autem* habeo *hoc ſignificatu, pro poſſum vel debeo. Paulopòſt ex iiſdem MS. hic legimus:* Quotiens *pro:* Quoties, *quia illud etiã alibi vſurpat Auctor; & ex MS. at vet. exc.* præteritis vobis, *pro eo quod ſubſtituit Zephyrus:* præteritos à vobis.

485. Ipſis Bacchanalium furiis.] *Alludit ad deſcriptionem Bacchi, quem poëta (inquit B. Iuſt. Mart. lib. de Monarch.) furentem vocat. De* Bacchi *verò ſacris quam turpia, quam* furiis *plena, videat Lector D. Aug. lib. 7. de Ciuit. Dei cap. 21. & ibidem Adnotat. Viuis. Quid? quod ea de cauſſa ſublata teſtetur Auctor Liberi ſacra, ſupra cap. 6. In eo autem differebant* Bacchanalia *à Liberaulibus, quod illa ſingulis menſibus, hæc verò non fierent niſi* xvi. *Kal. Aprilcis.*

486. De requie ſepulturæ tamquã de aſylo quodam mortis.] *Locus inſignis, aduerſus noſtræ tempeſtatis Donatiſtarum aſſeclas hæreticos, qui ſepulta Chriſtianorum, immo Regum corpora effoderunt; quum tamen* aſylũ mortis ſepultura *rectè à Tertulliano vocetur. Et certè grauiſſimæ pœnæ in ſepulcrorum violatores, vel ab ipſis Ethnicis Imperatoribus iam olim ſtatutæ ſunt.*

487. Si enim & hoſtes exertos.] *Ita ex MS. quatuor, at ſi dicat hoſtes apertos, quia ſequitur* occultos, *pro eo quod alij:* exortes. *Nam vox* exertos *Tertulliano familiariſſima eſt. Pro,* vindices, *liber Puteani;* iudices.

488. Vis numerorum & copiarum.] *Intelligit (inquit Rhen.) de* numeris *militaribus. Eadem ſignificatione Plin. epiſt. 8. lib. 3.* in numeros *referre dixit.*

489. Mauri & Marcomanni & ipſi Parthi.] *Hos populos potiſſimum enumerat, quia recens à Seuero victi, populo Romano nomen dederant, ſicuti latius in vita Auctoris.*

490. Externi ſumus & veſtra omnia repleuimus.] Externos *vocat Chriſtianos, quod ex Iudæa primum ſint orti; deinde adnotanda tam breui temporis ſpatio, tanta quam hic recenſet Chriſtianiſmi dilatatio. Liber Puteani,* Heſterni: *quod etiam cõtemnendum eſt: & pro;* relinquimus: *idem* reliquimus.

491. Solius diuortij inuidia.] *Rhen. rationem adfert: quia, inquit, nos reſecimus; ſed verior interpretatio eſt, vt* diuortium *pro* ſeceſſione in aliquem, *vti ſequitur,* remoti orbis locum, *accipiatur.*

492. Suffudiſſet vtique dominationem veſtrã.] *Rectè ſic MS. quatuor pro:* damnationem; *& mox:* deſtitutione *pro:* inſtitutione. *Rhen. adnotat* ſuffudiſſet *capi pro:* pudefeciſſet. *Paulopoſt item caſtigauimus ex MS. Vat. 1.* quaſi mortuæ vrbis quæſiſſetis quibus in ea imperaſſetis. *Rurſum paulopoſt ex MS. & vet. exc. addidimus:* penè omnes ciues Chriſtianos habẽdo. *& deinceps ex MS.* potius quàm erroris humani. *Denique:* raperet, *pro:* eripiet, *ſecundum exc. vet.*

Capvt xxxviii.

493. Proinde nec paulò lenius inter licitas factiones.] *Cap. hoc 38. ferè inſcribitur:* De cœtu, *ſed apertius Vatic. ille cod. MS.* Quod Chriſtianorum cœtus nullam poteſt proditionis generare ſuſpicionem. *Atqui* factio *&* factioſus *(inquit Feſtus) initio honeſta vocabula erant, vnde adhuc* factiones *hiſtrionum & quadrigarum dicũtur; modò autem nomine* factionis *ſeditio & arma vocãtur. Hinc fit vt Auctor ad diſtinctionem* licitas factiones *dicat. Quare cum ſimpliciter initio ſequ. cap.* Chriſtianæ factionis *meminit, ex perſona aduerſariorum loqui vel inde patet, quod in fine eiuſdem cap. dicat:* non factio dicenda, ſed curia. *& quod mox c. 40.* factionũ nomẽ *in malam partem accipit. Atqui pro:* lenius *vet. exc. & Vat. 1.* leuius; *ſed illud placet. Paulopòſt ex MS. legimus:* ab omni. *& mox cũ Rhen.* vnam omnium Remp. agnoſcimus mundũ. *pro:* ac modeſtia:

ſtia publica, liber Puteani habet; modeſtiæ publicæ.

494. Æquè ſpectaculis veſtris, &c.] De his habes librum integrum infra T. 2. ad quem Lectorē remittimus.

495. Cum ipſis rebus de quibus tranſiguntur prӕterſumus.] Cum ita ex cod. Gorg. legeret Rhen. addens eſſe: præterſumus verbum nouum ſiue noue compoſitum; mirum eſt vnde iterum irrepſerit: prӕterimus. Addidimus autem rurſum ex MS. quod habebāt exc. dictu, viſu, auditu: & cum MS. legimus: oblectari nouiſſe nolumus, & ex 1. Vat. ſi fortè noſtra nō veſtra.

496. Sed licuit Epicureis, &c.) Pulcrè hunc locum ex Cicer. lib. 1. de Fin. explicat in Paraphraſi Zephyrus, vt pluribus non ſit opus.

CAP. XXXIX.

497. Edam iam nunc ipſe ego negotia Chriſtianæ factionis, &c.) Rectè hoc cap. 39. ab omnibus penè inſcribitur; De diſciplina Chriſtianorum; in quo haud dubiè non ſemel D. Iuſtinum Martyrem imitatur in fine Apol. 2. atque adeo, vti ex Leiturgicis meis Latinorum ſatis patet, partim hic, partim lib. de Orat. Miſſam Africanam ſicuti tum celebrabatur deſcribit. Illuc itaque Lectorem, ne hic prolixius ſimus, remittimus.

498. Corpus ſumus de conſcientia religionis.] Corpus (inquit Rhen.) pro Collegio vſurpat, ſicuti & ſupra c. 26. ſæculum corpus temporum fecit, & lib. de præſcript. adu. hæreſ. T. 3. infra: quibus incunabulis inſtitutum eſt corpus. Quo fit etiam, vt magis placeat, quod habent MS. diſciplinæ vnitate, quam quod alij: veritate.

499. Coimus in cœtum, &c.] Similiter ferè ante Tertullianum D. Iuſt. Martyr: Nos autem, inquit, credentem iam & nobis aſcitum ad fratres qui dicūtur, eò adducimus vbi illi cōgregati ſunt, ad communes preces & ſupplicationes, tum pro ſeipſis, tum pro illuminato & aliis vbique gentium omnibus animo intētо peragendas; vt digni idoneique ſimus, qui veritate agnita per opera etiam ipſa boni atque officioſi rerum adminiſtratores, & datorum nobis mandatorum cuſtodes, inueniamur, atque vt ſalute ſaluemur ſempiterna. Quæ ſimilia habet Arnob. adu. Gent. lib. 1. Et vero iam ab Apoſtolis vſitatum hūc cœtum Chriſtianorum patet, vel ex illo Apoſtoli 1. Cor. 11. Conuenientibus vobis in vnum & pluribus aliis: Act. Apoſt. ac veterum Patrum locis, quæ videre eſt 1. Tom. noſt. Leiturgicōn, vbi Miſſa Apoſtolorum latè deſcribitur; latius infra lib. de Orat. num. 1. & aliquid diximus Adnot. in Epiſt. 63. D. Cypr. ad Cæcil. n. 49.

500. Oramus etiam pro Imperatoribus, &c.] Vide infra lib. ad Scapulam, ex quo confirmatur omnino lectio MS. & vet. exc. pro ſtatu ſæculi; quia ibi dicitur: quamdiu ſæculum ſtabit, imperium ſaluum fore; & eodem pertinet illud: pro mora finis, vt idem velit quod ſupra dixit c. 32. dum clauſulā ſæculi precamur differri, Romanæ diuturnitati fauemus. Verum de hoc infra latius. Alibi haud abſimiliter lib. de Anima infra T. 2. moram finis vitæ cuiuſque dixit.

501. Cogimur ad Diuinarum litterarum commemorationem.) Sic iterum cum Rhen. & MS. Vat. 1. cod. pro: Coimus. nam cogere etiam in vnum colligere eſt. Atqui quod Diuinarum ſcripturarum commemoratio initio ſacrificij Chriſtiani vſitata fuerit; repetitur his verbis infra T. 2. lib. 2. ad Vxorem, vbi fomenta fidei de ſcripturarum interlectione; & ſupra etiam adludebatur cap. 22. & nunc etiam Lectionibus reſonantibus. & confirmatur tum ex verbis hiſce D. Iuſtini: Et commentaria (inquit) Apoſtolorum aut ſcripta Prophetarum quoad tempus fert leguntur; tum ex noſtris Leiturg. Latin. T. 1. p. 72. & 73. 90. 98. 118. 124. 126. 177. & 195. vbi in hanc rem adſeruntur teſtimonia, ex Can. Apoſt. 9. ſeu 10. Conſtit. Apoſt. D. Clem. lib. 7. c. 61. & 63. ac l. 8. c. 4. & 22. D. Iacobi Apoſtoli Leiturg. Albino de Diuin. offic. & Hrab. de Inſtitut. cler. l. 1. c. 32. Philone de Therapeutis; item ex D. Dionyſ. Areop. Eccleſ. Hierarch. c. 3. & 9. Hippol. Port. Orat. de Antichriſto. D. Cypr. epiſt. 24. 33. & 34. D. Optat. adu. Parmen. l. 6. D. Ambroſ. epiſt. 33. ad Marcell. ſoror. Eodem & D. Auguſt. ac Maximo Fulgētio, Petro Chryſol. in multis ſermonibus. His addantur Græcorum quoque teſtimonia Dionyſij Corinthij apud Euſeb. l. 4. Eccl. hiſt. cap. 23. & Niceph. lib. 4. c. 8. Leiturgia denique SS. Baſilij & Chryſoſtomi. Quum autem flacceſcente prima illa fidelium deuotione Miſſa prolixior videretur, loco integri alicuius libri veteris ac noui Teſtamenti, cœperunt dumtaxat quædam Lectiones Epiſtolarum & Euangeliorū in vſu eſſe; quas olim à D. Hieron. in librum, quem Comitem inſcripſit, qui extat 2. Tom. noſtr. Leiturgicōn, iuſſu D. Damaſi collectas, in hunc vſque diem Eccleſia frequentat.

502. Et Cenſura diuina, &c.] Locus inſignis aduerſus contemptores Excommunicationis Eccleſiaſticæ à Chriſto inſtituta, & à primis Apoſtolorum temporibus vſitata, de qua legas Lector Adnot. noſtras in Epiſt. 38. D. Cypr. num. 10. ac epiſt. 62. ad Pomponium, n. 15. Pulcrè autem eam circumloquitur Auctor, quod ea quis relegetur à communicatione orationis & conuentus & omnis ſancti cōmercij, quibus verbis etiam Sacrificij Chriſtiani periphraſis haud dubiè continetur, vti infra latius adu. Magd. lib. ad Scapulam.

503. Præſident probati quique ſeniores, &c.] Quandoquidem etiam ipſi Magdenburgenſes hunc locū citant pro ſumma Epiſcoporum (non presbyterorum dūtaxat vti Zephyrus) auctoritate etiā excommunicandi, nolumus diutius immorari, præſertim cum latè hāc materiā tractauerimus Adn. noſtris in D. Cypr. ad epiſt. 55. n. 8. & 29. ac ad epiſt. 72. n. 13. & 15. D. Iuſtinus Præpoſitos vocat.

504. Etiam ſiquod arcæ genus eſt, &c.] Veterem hanc conſuetudinem eleemoſynæ colligendæ, etiam Apoſtolorum ætate vſitatam, conſtat ex illo Apoſt. 1. Cor. 16. De Collectis, inquit, quæ fiunt in ſanctos, ſicuti ordinaui Eccleſiis Galatiæ, ita & vos facite. Per vnam Sabbati vnuſquiſque veſtrum apud ſe ſeponat, recondens quod ei benè placuerit. Iterum autem cum vet. exc. & MS. legimus: congregatur; item addidimus ex MS. & ſi modo velit; quia haud abſimiliter D. Iuſtinus vti ſupra, quem ad verbum ferè imitatur. Ceterū, inquit, qui copioſiores ſunt & volunt, pro arbitrio quiſque ſuo quod viſum eſt contribuunt, & quod ita colligitur, apud Præpoſitum deponitur. Atque ille inde opitulatur pupillis & viduis, & his qui propter morbum aut aliam cauſſam egēt, quique in vinculis ſunt; & peregrè aduenientibus hoſpitibus; &, vt ſimpliciter dicam, indigentium is omnium curator eſt. Atqui pro: oneraria ſumma, Vatic. 1. cod. MS. ordinaria. Puteani; honoraria. Item pro ætatéque domitis ſenibus; MS. quinque, iāque domeſticis: ac ſi dicat domi manere coactis; quod adeo tamquam elegantius retinendum duximus. Sicuti & paulo pòſt cum Rhen. ex MS. & vt pro alterutro mori ſint parati.

505. Sed & quod fratres nos vocamus, &c.] Etiam hoc ex MS. pro, infamant, liber Puteani; inſaniunt. ac paulopòſt: fratres autem etiam veſtri ſumus. & cum vet. exc. ad vnam lucem expauerint veritatis; pro: expirauerunt. & poſt aliquot lineas: Itaque quia, ac

deinceps: in iſto loco. Porrò Fratrum appellationem inter Chriſtianos, tum ex Euangelio, tum ex Epiſtolis Paulinis ortam conſtat, cuius nominis Etymologiam pulcrè & latè Auctor hic explicat. Certè D. Iuſtinus vbi ſupra, & Athenag. Orat. pro Chriſtianis, eius quoque mentionem faciunt, quorum iſte tamen aliam rationem reddit. Quamobrem fit, inquit, vt pro ætatum gradu alios quidem filios & filias agnoſcamus, alios autem fratrum & ſororum loco habeamus, tum autem ætate prouectioribus patrum matrúmque tribuamus honorem. Eodem pertinet quod habet Clemens Alexandr. lib. 5. Stromat. Fratres nos eſſe vtpote vnius Dei & vnius magiſtri, alicubi Plato dicere videtur hoc modo: Qui in ciuitate eſtis, omninò fratres eſtis. Minutius in Octauio proponit eandem Cæcilij calumniam, ſed & reſpondet iiſdem penè verbis quibus Tertullianus: Fratres vocamur, vt vnius Dei parentis homines, vt conſortes fidei, vt ſpei cohæredes. Similes ſunt loci lib. de Cor. milit. cap. 1. ceteris conſtantior fratribus; ac: inter tot fratres commilitones ſolus Chriſtianus. Item lib. 3. adu. Marc. tunc fratris, dehinc apoſtatæ.

506. Omnia indiſcreta ſunt inter nos, præter vxores.] Athenagoras haud abſimiliter: In quibus fratrum, inquit, aut ſororum nomina eſſe nouimus, nihil nobis eſt, quam vt eorũ ab omni iniuria & cõtumelia libera & incorrupta permaneant corpora, prius & antiquius. Ac mox: Vxorem namque ſuam vnuſquiſque noſtrũ eam eſſe reputat, quam legibus noſtris duxit, atque illam quidem ad proliſſitationis præſcriptum. Loci elegantes, aduerſus promiſcuam Anabaptiſtarum quorundam libidinem.

507. Græci Socratis.] Socratis factum Zephyrus paucis explicat; Lactant. verò Inſtit. diuin. l. 3. cap. 21. & 22. hanc ſententiam Socratis de vxorum communione etiam Platoni adſcribit, ſicuti etiam Theodor. lib. de Græc. affect. curat.

508. Et Romani Catonis.] Diſſentire (inquit Zephyrus) videtur Auctor à Plutarcho, qui hoc de Vticenſi, non de Cenſorio Catone refert. D. Auguſt. etſi lib. de Fide & Oper. cap. 7. ſimpliciter id Catoni adſcribat; lib. de bon. coniug. c. 19. etiam Catonẽ Romanũ vti Auctor vocat; Zephyrus factum ipſum narrat in Paraphraſi.

509. Megarenſes obſonant quaſi craſtina die morituri, ædificant verò quaſi numquam morituri.] Poſterius hoc membrum, recens ex 4. MS. adiect. Diogenem vero fit luſiſſe in Megarenſium voracitatem & luxum adnotauit Zephyrus; quod confirmatur ex illo Diogenis Laërtij in vita Diogenis: Ad eum qui pretioſa parabat obſonia, inquit, Nate mihi haud longæuus eris.

510. Sed ſtipulam quis in alieno oculo. &c.] Vide Prolegomena inter Prouerbiales formulas.

511. Tot tribubus & curiis, & decuriis ructãtibus aceſcit aër.] Elegans (inquit Rhen.) Hyperbole. Curias autẽ interpretatur Turneb. Aduerſar. l. 1 a. c. 13. Curiales, qui cum rem diuinam facerent, hilariter operabantur, quorum epulas deſcribunt Dionyſ. l. 2. & Athenæus l. 5. Mihi magis placet, eo quod de tribubus quoq; agat & decuriis, vt intelligantur Curiæ, in quas 30. numero populum Romanum à Romulo diſtinctum eſſe ſcribit Feſtus.

512. Saliis cænaturis, &c.] De Saliis ſupra diximus cap. 10. & 26. quorum luxus ad quem hic alludit, prouerbio occaſionem dedit: Saliares cænæ ſiue dapes.

513. Herculanarum decimarum pollucторum ſumtus. Ita ex coniectura Rhen. & Latinij, pro eo quod alij: pollinctorum. Loquitur enim (inquit ille) de diuitibus, qui decimam partem bonorum ſuorum Herculi pollucebant epulo votiuo: cuius lautitiam impenſarum arguit magnitudo. Putabatur ea res homines fortunatos reddere. Proinde L. Sylla, M. Craſſus, & L. Lucullus patrimonia ſua polluxerunt. Confirmat autem hanc lectionem Varro de ling. Lat. lib. 4. agens de Decuma Herculis. Polluctum (inquit iuxta caſtigationem Turnebi) quod à porriciendo eſt factum; cum enim ex mercibus libamenta porrecta ſunt Herculi in ara, tum polluctum eſt. Et apertius Plautus in Rudẽte: Vt decumam partem ex voto Herculi polluceam.

514. Tabularij ſupputabunt.] Etiã hoc ex Rhen. & Latinij caſtigatione, pro: Stabularij. cũ liber Puteani habeat expreſſe, tabularij. In huiuſmodi enim (inquit Rhen.) Herculanarum decimarum ſacrificio epulóque, ſupra quam dici poſſit lauto, maximis ſumtibus opus erat; quos Tabularij, id eſt, qui erant à Tabulis domeſticis, cuiuſque in diarium domini ſui referebant ad expenſi titulum ſupputabántque. Confirmatur ea à Latinio tum ex illo Senecæ epiſt. 13. cuius patrimonium Tabularios laſſat, tum quod Arcad. D. de mun. & honor. & Theod. cod. lib. 8. cap. vnico de Tabulariis holographis, id eſt cenſualibus ſcribis ſcribant. Item Theod. cod. lib. 12. tit. 6. cap. 2. & lib. 10. tit. 24. cap. 1.

515. Apaturiis Dionyſiis myſteriis Atticis.] Apaturia (inquit Rhen.) Dionyſij ſacra quatuor diebus continuis durabant, quibus ſacrificabant & epulabantur Athenienſes publicè & priuatim; nomine deducto ab ἀπάτη, quod fraudem ſignificat, quam paſſi ſunt Athenienſes à Bœotiis.

516. Ad fumum cænæ Serapicæ ſparteoli excitabuntur.] Refert hoc Zephyrus ad Serapidis Ægyptiæ ſacra, quæ quanto, inquit, luxu frequententur, admonet vis illa Sparteolorum & Fiſcellarum quæ vndique concurrunt. MS. omnes: Sarapiacæ, non malè, quia à Græcis vti ex Suida patet, Sarapis dicebatur Ægyptiorũ Deus, primò tamen dictus Sorapis. Nominis autẽ huius (inquit D. Aug. l. 18. de ciuit. Dei c. 5.) cur Rex Argiuorũ Apis poſt mortem non Apis, ſed Serapis appellatus ſit, faciliſmam rationem Varro reddidit. Quia enim arca in qua mortuus ponitur, quod omnes iam σαρκόφαγον vocant, σορὸς dicitur Græcè, & ibi eum venerari ſepultum cœperunt, priuſquam templum eius eſſet extructum; velut, Soroſapis Sorapis primò, deinde vna littera vti fieri aſſolet cõmutata, Serapis dicta eſt. Eodẽ verò pertinere puto quod Sparteoli & Fiſcellæ in arcæ formam his ſacris frequentes in vſu eſſent; immò quantum ex hoc loco apparet, igni contraderentur, atque adeò fumũ excitarent. Vide plura in Adnot. Lud. Viuis in eum D. Auguſt. librum.

517. Cæna noſtra de nomine rationem ſui oſtendit, vocatur enim ἀγάπη.] Legimus ex MS. ſui, pro: ſuam. De Agape autem pauperum videas Lector Adn. noſtras in D. Cypr. Teſtim. l. 3. n. 12. & infra in l. ad Mart. T. a. Hoc vnum hic dicam, non dubie ſignificare Tertullianum hoc loco Cænam iſtam aliam fuiſſe (contra quã videntur ſentire Magdenburgenſes, & in lib. de Corona milit. Rhenan.) à ſacrificio quod initio huius capitis, & expreſſius lib. de Orat. infra T. 2. deſcribitur. In illo enim cœtum dicit fieri ad orationẽ, ſacrarum litterarum cõmemorationẽ, exhortationes, caſtigationes, & cẽſuram diuinam, ad communicationem denique orationis & omnis ſancti cõmercij. Itẽ l. 2. ad Vxor. conuiuium Dominicum & ſacrificia nũcupat, vbi Chriſti inuocatio, vbi diuina benedictio. Nec diſſimiliter l. de Cultu femin. Lib. de Orat. Stationẽ ad aram

Dei

Dei in qua Dominus adoratur & ſacrificiorum orationes fiunt. Itē lib. 1. adu. Marc. Gratiarum actiones, ac l. 3. Munditias Sacrificiorum, & lib. de Cor. milit. ſic deſcribit, quod in eo Euchariſtia etiam antelucanis cœtibus de manu præſidentium ſumatur. Hanc vero Cænam l. ad Mart. Agapen fratrum nuncupat, & hic refrigerium inopum, conuiuium denique in quo editur quantum eſurientes capiunt, bibitur quantū pudicis eſt vtile & ita ſaturantur, vt meminerint etiam per noctem adorādum Deum: Quæ vel ipſa poſtrema verba differentiam indicant; vtpote quod Deus in hac cæna; vti in ſacrificiis tū nocturnis tum diurnis, non adoretur, ſed inuocetur & laudetur dūtaxat. pro, inopes quoſq. liber Puteani; inopes quoſq.

518. Ordinem diſciplinæ de cauſſa æſtimate.] Addidimus denuo ex MS. & vet. exc. de cauſſa, &: admittit; legimus cum Rhen. pro: admittitur.

519. Poſt manualem aquam.] Manualem (inquit Zephyrus) dixit, quæ manibus abluendis effundebatur, ad diſcrimen balinearum quibus ante cænam vtebantur; qua forma manualē quoque obediētiā Iureconſulti dicunt & manuarium argētum à Gellio ex eodē nomine deriuatum.

520. Prouocatur in medium Deo canere.] Iſtud aut ad Lucernales orationes & Pſalmos ſeu matutinos hymnos ab Apoſtolis inſtitutos referri debet, quorum meminit Epiph. ſub finē lib. 3. adu. hæreſ. aut certè ad antelucanos cœtus, quorum Auctor infra T. 2. ſub finem lib. de Vel. Virgin. & lib. de cor. milit. & ſupra cap. 2. huius Apologetici meminit, in quibus vel Plinio ſecundo teſte epiſt. 2. lib. 10. canebant Deo & Chriſto. Quod cum ille, & ipſe ethnicus ſcripſerit diſertis verbis ad Traianum Imperatorem; iam ſæculo amplius ante Tertullianum; mera eſt calumnia Magdenburgenſium, dum adſerunt hac tempeſtate Pſalmodiam primam inſtitutam, fortè (vti loquuntur) à Nepote Epiſcopo Ægyptio iuxta Euſeb. lib. 7. c. 22. Meminiſſe eos oportebat, (vt omittam interpretationem D. Chriſ. & Hilarij in illud Matt. 26. ac Marc. 14. de Chriſto: Et hymno dicto exiit foras) quid Euſeb. hiſt. l. 2. c. 16. de hymnis & canticis trimetri generis Therapeutarum ex Philone deſcripſerit; quidve idem l. 5. c. 28. ex libro adducat incerti Auctoris aduerſus Artemonem hæreticum de Pſalmis & cāticis quæ ab initio à fidelibus conſcripta ſint. Qui plura deſiderat, cōſulat Adn. noſtras in D. Cypr. Tractatu de Orat. Dom. n. 6. & Liturgica noſtra Latinorum T. 1. p. 70. 71. 72. 90. 93. 94. 95. 124. 126. 133. vbi reperire eſt Veterum teſtimonia qui ante Tertullianum in Eccleſia floruerunt, mediæ item ætatis p. 139. 141. 177. 179. 224. 237. 250. 251. 252. 258. 259. 260. 273. 274. & 275. idque non modo Romanorum Pōtificum quos hac in re exerſiſſe calumniantur Magdeburgenſes auctoritate ſed vel maximè D. Hilarij in Galliis, ac D. Ambroſij apud Mediolanum; quo ex partibus Orientalibus Hymnorum & Pſalmorum cāntum tranſlatum eſſe, ipſe D. Aug. Conf. l. 9. c. 6. & 7. narrat. Recentiora ibidem reperiet etiam ſtudioſus Lector ne hic prolixiores ſimus. Græcorum item aliquot eadem de re exempla à nobis omiſſa indicaſſe ſufficiat; nempè D. Ignat. epiſt. 12. ad Romanos, D. Baſilij apud Rufinum l. 2. hiſt. Eccl. c. 9. D. Athanaſij; tum in Apol. tum apud Socratem l. 2. cap. 11. & Theod. l. 2. cap. 13. S. Publiæ & virginum Antiochenſium apud Theodor. lib. 3. c. 19. D. Chryſoſtomi apud Socratem lib. 6. cap. 8. Theodoſij Imperat. apud Socratem l. 7. cap. 22. ac 23. & Niceph. lib. 14. cap. 46. Flauiani Antioch. apud eundem Niceph. lib. 18. cap. 51. at Gennadij Conſtantinop. apud eundem l. 15. c. 23. Huc licet addere D. Gregorium Nazianzenum in fin. orat. ad ſanctum Lauacr. & D. Baſilium epiſt. 63. ad clerum Neocæſ. & ipſas Liturgias DD. Iacobi, Baſilij, & Chryſoſtomi; in quibus expreſſa earum fit mentio.

521. Non eſt factio dicenda ſed curia.] Curia paulo alia ſignificatione hic accipi videtur; quàm aut paulò prius vbi pro tribuant etiam ſupra l. de Pallio, vbi pro loco in quo curas publicas gerebant, accipitur; nempè pro Senatu; nam id quoque Curiam ſignificare adnotauit iam olim Cicero lib. 3. de Oratore.

CAP. XL.

522. At è contrario illis nomen factionis accommodandum. &c.] Cap. 40. hic ſectim auſpicantur MS. cod. quam exc. infra eo loco: Et benè quod ſiquid aduerti &c. quia hic incipit Tractatus, qui tam in exc. quā MS. intitulatur: De aduerſis vrbium; quem titulum paulò magis expreſſit t. Vat. cod. Quod poſt Chriſti aduentū pauciores clades deo parcēte euenerint. Quo in argumento (quo etiam tractat infra lib. ad Scapulam) ſecuti ſunt Tertullianum tum D. Cypr. l. ad Demetr. (Arnob. iniitio l. 1. adu. gent. & tribus verbis Origen. Tract. 28. in Matth.) tum D. Aug. libris 20. de ciuit. Dei, et Oroſius hiſt. libris 7. multo copioſius, ad ſuam quiſque ætatem vſque. in Puteani libro hic eſt initium capitis XL. Etiam contra Ethnicam rationem. Atqui magis placet MS. quinque lectio: factionis, quam excuſ. factionum. Ex iiſdem & vet. exc. legimus: conclamant, item: Chriſtianos eſſe cauſſam. etſi in Puteani eſt; in cauſam.

523. Si cælum ſtetit.] Eodem modo (vti rectè adnotauit ſuis ad me miſſis Scholiis Harriſius) dixit lib. de Ieiun. cū ſtupet cælum Stare itaque & ſtupere cælum, idem valere videntur, quod dicit paulò poſt Tertull. ab imbribribus æſtiua hiberna ſuſpendunt, & poſt eum D. Cypr. apertius & planius extulit: Imbres & pluuias ſerena longa ſuſpendunt.

524. Tantos ad vnum?] Diaſyrtica (inquit Zephyrus) exclamatio cū admiratione pronūcianda, quaſi dicat: Quæ veſtra mens eſt, vt vni leoni tanta Chriſtianorum multitudo obiiciatur? temerarium dictum qui fieri poterit vt conficiantur? proindè alia ratio vobis ineunda, quæ odij cæcitate depoſita, veſtra melius iniquitati conſulat. in Puteani libro eſt, adclamatur: Tantos ad vnum?

525. Hierapolim.] MS. Belgici & Gallici Hierannapean; Vat. 1. Hieramapeam, alter: Hieramiapæan. Sed retinuimus: Hierapolim, eo quod iuxta Euſebij chronicon & Oroſ. lib. 7. cap. 7. tres vrbes Aſiæ anno Neronis 3 nempè Hierapolis, Laodicia & Coloſſe terræmotu conciderint; quamquam interim illud ſcrupulum moueat quod loqui videatur Auctor ſolum de cladibus quæ ante Tiberium & Chriſti aduentum contigere.

526. Et Delon & Rhodon.] Aliquando peſſum abiiſſe has inſulas & poſtea denuo alibi apparuiſſe, vel ex Plinio conſtat l. 2. 88. & 89. in hæc verba. Naſcuntur & alio modo terræ ac repentè in aliquo mari emergunt, veluti paria ſecum faciente natura, quæque hauſerit hiatus alio loco reddente. Claræ iampridem inſulæ Delos & Rhodos memoriæ produntur enatæ. Atque de Delo idipſum teſtatur Ariſtoteles alicubi cum dicit ita dictam eo quod cum merſa eſſet, ſubitò apparuerit. De Rhodo in hæc verba ſcribit Oroſ. lib. 4. c. 13. & Paulus Diaconus hiſt. lib. 3. Anno, inquit, ab Vrbe condita D.XVII. magno terræ motu Caria & Rhodus inſulæ adeò concuſſa ſunt, vt labentibus vulgò tectis ingens quoque ille coloſſus rueret.

527. Et Coon.] Sic ex MS. Vat. 1. cod. pro eò quod exc. Con; et ceteri MS. Cho. nā teſte Euſ. in chron. anno Aug. Cæſaris 38. in inſula Coo terræmotu plurima conciderūt.

528 Memorat & Plato maiorem Aſiæ & Africæ terram Atlantico mari ereptam.] Similiter ſupra lib. de Pallio c. 2. &c, (ſi ille non mendax.) Æon in Atlantico &c. Quæritur nunc. Meminit etiam his verbis Arnob. l. 1. adu. Gent. Vt ante (inquit) milia annorum decem, ab inſula quæ perhibetur Atlantica Neptuni, ſicut Plato demonſtrat, magna erumperet vis hominum vt innumeras funditus deleret atque extirparet nationes, nos fuimus cauſſa? Et Plinius nat. hiſt. lib. 2. cap. 92. In totum abſtulit mare terras, primum omnium, vbi Atlanticum mare eſt, ſi Platoni credimus, in medio ſpacio. Platonis verò in Timæo verba ſunt iſta ad Athenienſes. Traditur veſtra ciuitas reſtitiſſe olim innumeris hoſtium copiis, quæ eo Atlantico mari profecta propè iam cunctam Europam Aſiamque obſederant. Tunc enim erat fretum illud columnarum Herculis nauigabile, habens in ore & quaſi veſtibulo eius inſulam Lybia ſimul & Aſia maiorem; per quam ad alias proximas inſulas patebat aditus, atque ex illis ad omnem continentem e conſpectu iacentem vero mari vicinam. Pelagus illud verum mare, terra quoque illa verè erat continens. Verùm poſthac ingenti terræ motu iugique vnius diei noctiſque illuuione factum eſt, vt terra dehiſcens omnes illos veſtros bellicoſos homines abſorberet, & Atlantis inſula ſub vaſto gurgite mergeretur. Quamobrem innauigabile, pelagus illud propter abſorpta inſula limum relictum fuit. Hactenus ille. Eodem pertinet quod Ariſtoteles alicubi Oceanum Atlanticum nauigationi ineptum dicat, putans inſulam ſubmerſam maris vadoſi cauſſas dediſſe. Quam narrationem partim veram eſſe partim fabulam, ſicuti ipſa verba Platonis ſatis indicare videntur, noſtra ætate didicimus. Chriſtophorus enim Columbus anno Domini 1492. 3. Non. Auguſt. ex Hiſpaniis ſoluens, etſi in mari illo per iter directum aliquot tantam graminis vbertatem claſſi occurentem inuenerit, vt tandem tota circumſepta, tamquam in pratis herba virentibus nauigare viderentur; nullos tamen ſcopulos aut vada offendit, vt nulla videatur vnquam ſubmerſa fuiſſe illic inſula. Sed mare illud gramineum tandem ſuperans, poſt multa pericula, duram famem paſſus, non niſi 12. die in incognitum Orbem quem nouum vocant adpulſus eſt. Cuius orbis cum immenſa ab vno ad alterum polum ſpatia necdum penitus ſint explorata, ſemper ſe noua aliqua regione prodente, Patet ſaltem illud verum eſſe, quod de Inſula Atlantica magnitudine non modo Plato ſed & poſt eum Auctor libri Mirabilium Auditionum qui perperam Ariſtoteli adſcribitur; ac Diodorus Siculus, memoriæ prodiderunt. Quorum prior eam longa multorum dierum nauigatione tandem à Carthaginienſibus inuentam tradit, Diodorus vero priſcis incognitam, à Phœnicibus primò inuentam. Tyrrhenos itaque fama tantæ regionis illectos Coloniam eo deducere molitos eſſe, verum Carthaginienſes obſtitiſſe; partim ne ſui eo ciues commigrarent, partim vt in irreparabili aliqua clade refugium haberent, in quo locorum ignorantia à potentiorum vi ſua tuerentur. Hæc paulò latius, ad noui ſeu potius antiqui ſed incogniti orbis notitiam maiorem; quæ interim pro maiori parte Hugoni Blotio in Orat. Quotl. & I. Breano Orig. Antuerp. lib. 3. accepta referimus. Siquis coniecturæ locus, potius crediderim diſciſſum hunc nouum orbem à reliqua Europa, quam inſulam fuiſſe intermediam. Porrò MS. legunt: vel Africæ, ſed cum conſtet nouum hunc orbem æqualem eſſe magnitudine & Aſiæ, & Africæ, malui retinere: &c.

529. Sed & mare Corinthium terræmotus ebibit.] Plinius lib. 2. cap. 4. Videmus, inquit, hodie mirſam Acarnaniam Ambracio ſinu Achaiam Corinthio. Et cap. 94. Helicen & Buram ſinus Corinthius abſtulit, quarum in alto veſtigia apparent. Quod etiam narrat Euſeb. Olymp. 100. & Oroſ. lib. 3. cap. 3. qui terræmotus expreſſam mentionem faciūt. An ad illum hic adludat Tretullianus neſcio quippè qui potius videtur de tali terræmotu loqui qui ipſum mare abſorbuit.

530. Et vis vndarum Lucaniam Italiæ abſciſſam in Siciliæ nomen relegauit.] Sicilia (inquit Plinius) lib. 3. cap. 8. quondam Brutio agro cohærens mox interfuſo mari auulſa XII. milium in longitudinem freto. Hinc autem dictam Siciliam quaſi Sicilitam id eſt abſectam, cum alij recentiores tum diſertis verbis indicat Suidas in voce σικελίζειν. Lucaniam vero prius dictā vt Auctor adſerit vel hinc fit veriſimilè, quod ſcribat Strabo lib. 6. Brutios à quibus Sicilia abſciſa eſt Lucanorum fuiſſe transfugas, & Iuſtinus hiſt. lib. 23. Lucanos Bruttiorum auctores dicat.

531. Cataclyſmus.] Similiter Varro de re ruſtica lib. 1. κατακλυσμὸν Ogygi dixit pro diluuio quod tempore Ogygis contingit.

532. Vel vt Plato putauit campeſtre ſolummodo.] Eodem pertinet illud lib. de Pallio cap. 2. Cupientes Platoni probare etiam ardua fluitaſſe. Adludit etiam D. Auguſt. lib. 12. de ciuit. Dei cap. 11. cum dicit illos (Platonem interprete Vtue & Ariſtotelē intelligens) putaſſe alluuiones incendiaque terrarum toto prorſus orbe contigere pro; ac fines eius liber Puteani; ad fines eius.

533. Olet adhuc incendio terra &c.] Simile eſt illud ſupra l. de Pallio c. 2 Hactenus Sodoma & nulla, Gomorrha & ciuis omnia, & propinquitas maris iuxta cum ſolo mortem bibit.

534. Et ſiqua illic arborum poma conantur.] Ita recens legimus ex 2. Belgicis & Vat. 1. pro eo quod exc. oriantur, & Vat. alter: cernantur; maximè cum etiam carmine de Sodoma (quod etſi in D. Cypriani edit. noſtra exſtat, Tertulliani tamen eſſe cenſetur) ſimilitre loquatur in hæc verba.

Tota rogus regio eſt hinc atro horrore fauillæ,
Hincque ſitu cauo cineris incendia ſignant.
Semiperempta etiam ſiqua illic iugera lætas
Autumni conantur opes, facilè optima quæque
Promittunt oculis, pira, perſica, & omnia mala,
Donec carpantur; nam protinus indice tactum
Soluitur in cinerem, fit vana fauillaque pomum.

Deſumpta ſunt autem hæc ex Ioſeph. de Bell. Iudai. lib. 5. cap. 5. & repetuntur à D. Auguſt. de ciuit. Dei lib. 21. cap. 8. Idem ſcribunt Iulius Solinus cap. 48. Tacitus lib. 8. & Ægeſippus lib. 4. Sed nec Tuſcia.) addit Puteani; Sed nec Tuſcia iam tunc atque Campania de Chriſtianis querebantur.

535. Vulſinios de cælo.] Ita hanc cladem deſcribit Iulius Obſequens lib. de Prodig. C. Valerio & M. Herennio conſulibus, Vulſiniis, inquit, prima luce flamma cælo emicare viſa, cum in conum coiſſet os flammæ ferrugineum oſtendit, cælum viſum deſcendere, cuius hiatu flammæ vertices apparuerunt. Eodem pertinet quod eſt & ſupra lib. de Pallio: deuſta Vulſinios; quod oppidum Tuſciæ fuiſſe notius eſt quam vt pluribus ſit opus.

536. Pompeios de ſuo mòre perfudit. ignis.] Sic ex MS. loco: profudit. Atqui Pompeios Campaniæ oppidū fuiſſe conſtat ex Pomponio Mela l. 2. quod quo tempore incendio ſuo perierit, hactenus reperire non potui. Eodem pertinet illud lib. de Pallio ſupra: erepta Pompeios.

Cum

537 Cum Annibal apud Cannas.&c.) *Latè hanc deſcribunt pugnam D. Auguſt.l.3. de ciuit. Dei c.19. & Oroſ.l.4. hiſt.c.16. & poſt eum Paulus Diaconus, & in in D. Auguſt. Viues. Contigit ea clades anno ab Vrbe condita* VXL. L. *Æmilio Paulo & P. Terentio Varrone Coſſ.* apud Cannas *Apuliæ vicum; & Annibal in teſtimonium victoriæ ſuæ tres (inquiunt illi) modios annulorum aureorum Carthaginem miſit. Eodem pertinet quod Plinius l.39. promiſcuum fuiſſe ſcribit annulorum vſum ſecundo bello Punico: nam alioqui (inquit) non potuiſſent trimodia illa annulorum Carthaginem mitti ab Annibale. Liuius interim famam veriorem eſſe adfirmat de vnico modio. Auctor noſter ita hoc loco ambiguè loquitur, vt neutri contradicat ſententiæ.*

538. Cum ipſum capitolium Senones occuparunt.] *Etiam hanc cladem gentibus obiiciunt D. Auguſt.lib. 2. de ciuit. Dei cap. 22. & Oroſ. lib. 2. cap. 19. quorum ille interim* Capitolium *quo minus caperetur anſeres impediuiſſe ſcribit; hic obſidione concluſam quidem in monte* Capitolino *vniuerſam reliquam iuuentutem, ſed mille libris auri diſceſſionis pracium pactos Romanos. oportet itaq; vt* occupare *hic accipiatur ab Auctore pro præuenire ſiue non opinantem opprimere phraſi Plautina, qui dixit in Rudẽte:* occupas præloqui; *quale eſt & illud Varronis Ephebo apud Nonium:* li Actæõ occupaſſet, *& Curtij l.3. Cum Darium Regem* occupare *ſtatuiſſet. facit autem ad laudem Belgij quod Paulus Diaconus l. 1. hanc recenſens Romanam cladem: Dehinc, inquit, irruptio* Belgicorum, Gallorum *& incẽdiũ Vrbis ſequitur; ita explicans, ciuitates fuerint Galli illi Senones, qui duce Brenno Romam occuparunt. Pro quo etiam facit, quod Suidas in voce:* χελτοὶ, *nuncupet Senones Rheni accolas: ſic & Plutarchus in vita ni fallor Camilli illos Senones* celtas *vocat.*

539. Et bene,&c.] *Hic Puteani ponit caput* XLI. de aduerſis vrbium. *Sic iterum ex MS. & prioribus exc. pro:* Eſt; *ex quibus cum Rhenan. in Schol. etiam legimus:* inofficioſa eius, quem, cum intelligetet ex parte non requiſiuit; *pro eo quod citra Zephyri editionem legebatur:* in officia eius quemcuoque intelligeret. *Pro:* commentata eſt, *legunt quidem MS. codices:* commenta, *ſed perinde eſt.*

540. Nocentiæ iudicem & exactorum, &c.] Nocentiæ *vocabulum (inquit Rhen.) vſurpat etiam l.3. Adu. Marc.* Exactorem *punitorem nuncupat. Legimus vero cum MS.* omnibus vitiis & criminibus iooleuit, *pro eo quod erat:* omnibus ſe vitiis & ceremoniis inuoluit. *Et:* ceterum ſi requiſiſſet *(id enim deſiderabatur)* ſequeretur vt cognoſceret. *breuius & elegantius Puteani.* ſi requiſiſſet ſequebatur vt cognoſceret requiſitum & recognitum obſeruaret. *Notanda autem phraſis:* cuius ingrata, *pro:* cui.

541. Cum ab imbribus æſtiua, hyberna ſuſpendunt,&c.] *Sic dicit hic:* æſtiua hyberna *(inquit Rhen.) quemadmodũ de Reſurr. carn.* Verna & autumna. *Subauditur tempora.* Reuoluũrur, *inquit*, hyemes & æſtates & verna, & autumna, cũ ſuis viribus, moribus, & fructibos. *Sic et l. de Spect. c. 9.* verno *et* autumno *neutro genere. Imitatus autem hunc locum D. Cypr. lib. ad Demetr. & de Mortalit. Cum eodem Rhen. iterum legimus:* cauponis & lopanaribus operati, *pro eo quod alij:* caponis & lupanaribus operantibus. *Liber Puteani,* cauponiis *&* lupanaribus operantibus *et ſupra;* pranſuri, *pro* pranſi.

542. Aquiliria Ioui immolatis.] Aquilicia (*inquit Rhenan.) dicta ab aquis eliciendis, quod fiebat in magna ſiccitate, Aquilices ſiue Aquileges ſcrutãdorũ fontium artifices, ab elicibus dicti, qui ſunt capita fontium et ſcaturigines. Seneca l.3. Nat. quæſt. Sæpè colligitur, inquit, roris modo, tenuis & diſperſus liquor, qui ex multis in vnum locis confluit, ſudorem aquileges vocant.* Nudipedalia *autem nuncupat, quod nudis pedibus iuberetur in publicis ſupplicationibus pluuiam inuocare populus Alludens, fortaſſis ad ſacra* Nudipedalia *Iudæorum apud Ioſeph. l. 2. de bello Iudaic. ſed quæ in honorem Dei fiebant non idolorum, ſicuti & apud Chriſtianos nonnunquam in vſu ſunt. Atqui pro:* inuidia cælum tuodiinus, *adnotata eſt in prima editione ad marginem alia lectio:* ioedia; *ſed magis placet vulgata cum MS. conſentiens, fortè autem ſic dictum (inquit Rhen) vt illud de fuga in perſecut.* Malo inuidiam ei facere per voluntatem ipſius pereundo, quam bilem per meam euadendo.

CAP. XLI.

543. Vos igitur importuni, &c.] *Optima eſt hæc MS. Vatic. cod. inſcriptio:* Quod merito Deus in genus humanum iraſci debuit, cum ſpernatur, & ſtatuæ adorentur. *Liber Puteani ponit caput xlii. quod Deus ſpernitur & ſtatuæ adorantur.*

544. Et indulgens & increpitans,&c.] *Vatic. cod. 2. & Puteani,* increpans, *eligat Lector quod volet. Ex iiſdem & aliis MS. & vet exc. legimus mox:* quia æquitatem *pro:* qui, *etſi liber Puteani habet,* quia hæc ira didicimus, *&:* vtramque, *pro:* vtrumque; *& pro:* etiã. Atquin *pro:* Atqui; veſtris meritis *pro:* veris. *Addidimus item denuo:* quoqoe; *& reſtituimus:* prædicationum, *pro eo quod Zephyrus tamquam elegantius:* prædictiooum, *ac:* Sio vero, *pro:* Si, in dolore, *pro* dolorem *Itemque:* quos ſeparare deberent, *pro eo quod mendoſiſſime ſubſtitutum erat:* quàm nos.

CAP. XLII.

545. Sed alio quoque iniuriarum titulo poſtulamur,&c.] *Placet maxime excuſorum veterum huius 42. cap. inſcriptio:* Cootra eos qui infructuoſos dicebant Chriſtianos; *maximè cum alia MS. in idem recidant inſcriptiones. Iterum autem repoſuimus ex MS. quod habebant illi:* infructuoſi io oegotiis, *pro:* oegotio.

546. Brachmanæ.] *Philoſophorum Indæorum qui* Brachmanæ *dicebantur, vitam & inſtituta deſcribunt Philoſtratus in vita Apollonij. Strabo in Indiæ deſcriptione, & Q. Curtius, aliique qui res geſtas Alexandri Magni memoriæ prodiderunt. Quos licet Strabo in Vrbibus ſubinde verſari ſcribat, in ſyluis tamen pernoctabant, vnde rectè:* ſylui colæ *hic nuncupantur.*

547. Indorum Gymnoſophiſtæ.] *Eorundem fit mentio infra T. 3. l. 1. adu. Marcionem. De iiſdem in hæc verba D. Auguſt. l. 14 de ciuit. Dei cap. 16. Per opacas quoque Indiæ ſolitudines, cum quidam nudi philoſophentur, vnde* Gymnoſophiſtæ *nominantur, adhibent tamẽ genitalibus tegumenta, quibus per cetera membrorum carent. Super quo loco late de his Lud. Viues concordes faciens Diodorũ Siculũ l. 4.* Philoſtratũ *loco citato, & D. Hieronymum epiſt. ad Paulinum, qui in Æthiopia* Gymnoſophiſtas *repertos ſcribunt; &* Plinium, Solinum, Strabonem, *ac* Porphyrium *(quibus adiicere eſt noſtrum hunc Auctorem & D. Auguſt.) qui in India illos collocant, quod origo quidem illorum fit Indica, ſed cum reliquis accolis Indi fluminis in Æthiopiam poſtea commigrarint, ibique iuxta Nilum ſedibus poſitis eam quoque regionem Indiam nuncuparint.*

548 Stabulis] Stabula,*pro diuerſoriis accipi, & hic & Luc.11.ac apud D.Cypr.diximus in Adnot.noſtris ad Epiſt.eius 67.n.14.*

549. Et miliiamus.] *Adnotandus hic locus contra Eraſmum, & Rhenanum ad lib.de coron.milit. (vbi de hoc latius) qui omnem militiam illicitam Chriſtianis contendunt.*

550. Saturnalibus.]Saturnalia *diebus quinque, aut ſeptem iuxta alios,celebrabantur Decembri menſe; quibus frequens lotio in vſu fuiſſe videtur. Atqui:* calorem,*lego ex MS. Belgico Puteani & 1.Vat.pro eo quod alij:* colorem.

551. Rigere & pallere poſt lauacrum mortuus poſſum.]*Interpretatur hoc Rhen.de more Chriſtianorum quo lauantur defunctorum corpora, de quo aliquid etiam diximus Adn.noſtris in D.Cyprianum.*

552. Non in publico liberalibus diſcumbo,&c.] *Infra T.2.lib.de Spect.* Liberalia *Appellat ludos quoſdam Scenicos; hic accipi videntur, pro die* Libero *ſacro qui celebrabatur xvj.Kal.Aprilis.De quibus vide Varronem lib.5.de ling. Lat. & Feſtum. Atqui placet coniectura Latinij,vt.legatur:* attamen vbi vbi de copiis tuis cœno;*Imitatur autem hunc locum Minutius in fine Octauij. De* beſtiariis *vero ſatis dictum eſt ſupra c. 9. n.127. Lego autem:* ſuprema cœnantibus,*ſecundum Vatic.1.cod.ſtylo Tertullianico,pro:* ſupremam.7. *Puteani* ſub primam.

553. Non emo capiti coronam,&c.]*Sic ex MS.& vet.exc.pro:*capite;*& mox ex Vat.2.& Puteani* coronam naribus nouimus,*pro eo quod alij:*admouemus *Reliqua quæ de* corona *hic adferri poſſent, differimus ad lib.de Cor.militis infra T.2.ſicuti &* de ſpectaculis *ad eiuſdem argumenti librum; hoc vno addito, quod magis placet lectio MS.*Liberius de propriis locis ſumantur; *quam Rhenani:*ſumo.*Atqui de* Thuri vſu *vide ſupra Adnot.noſtras in c.30.n.442.*

554. Sciant Sabæi pluris & carioris ſuas merces ſepeliendis Chriſtianis profligari.] *Sic ex MS. & vet.exc.pro:* carius. *Atqui ritus is mortuos aromatibus condendi,ab Ægyptiis per Patriarcham Ioſeph Gen. 50. ad Iudæos tranſlatus eſt, deinde à Chriſto adprobatus, qui id de ſe futurum prædixit, his verbis: Bonum opus operata eſt in me. Mittens enim hoc vnguentum in corpus meum ad ſepeliendum me fecit. Matth. 26. Marc. 14. Luc. 21. Ioan. 11. Atque iam inde à Chriſtianis obſeruatus, maximè in ſepeliendis ſanctorum virorum corporibus.*

555. Deis veſtris mendicantibus,&c.] *Ad intellectum huius faciunt quæ diximus ſupra c.13. n.195. Quibus adde quod habet Varro ſub finē l.4. de ling. Lat. Diis cum theſaureis aſſes dant, ſtipem dicunt, vbi pulcre deducitur à ſtipādo* ſtipem *dici,& latius in coniecturis Turnebi & Ioſephi Scaligeri.*

556. Mendacio veſtrarum profeſſionum.] *De* Profeſſionibus *mercium rectè hoc interpretatur Rhen. quæ fiebant apud Acta quorum etiam meminit Auctor initio l.b. 5. adu. Marc. vbi latius ex eiuſdem Adnotationibus.*

CAP. XLIII.

557. Planè confitebor qui conqueruntur,&c.] *Omnium optima hæc eſt huius cap.43.inſcriptio:* Qui de Chriſtianis conquerantur.*Ex MS.vero legimus:*poſſiot *pro:*poſſunt;*&:*erunt *pro:*ſunt. *In Puteani eſt caput xliij. de lenocinio.*

558. Perductores.] *Intelligit Rhen. in Scholiis puellarum* productores *& ſtuprorum & adulteriorum conciliatores.*

559. Aquarioli.) *Lenonum famuli (eodem interprete ex Feſto) dicebantur* aquarij *nomen adepti ab aqua petenda ad balneum neceſſaria. Hinc Lampridius de Commodo: Aquam, inquit, geſſit, vt lenonum miniſter; hinc & illud Iuuenalis: Veniet conductus aquarius.* Aquarioli *autē(vt adnotauit Turneb, Aduerſar. l.14. c.12.) per diminutionem,ad cōtemptum, tamquam omnium viliſſimi dicuntur.*

560. Diſpendium.]*Vatic.cod.1.*diſperdium quantos habetis *liber Puteani caput xlv.de exorciſmate &;* quanti *pro:* quantos.

561. Qui iam de vobis dæmooia excutiāt.] *Alludit ad Exorciſmos Eccleſiaſticos, de quibus in Adnot. noſtris ad epiſt. D.Cypr. ad Donatum n.19.& latius ad Epiſt.76.ad Magnum n.55.*

CAP. XLIIII.

562. At enim illud detrimentum,&c.] *Præ aliis placet etiam hic Vet. exc. cod. hæc inſcriptio:* Quantum incommodi Reſpub. patiatur ex morte innocentium Chriſtianorum *liber Puteani ponit xlvi de cuſtodiis ethnicorum. Atqui:*impendi & rogari,*pro iiſdem, vti ſæpè alias,accipit Tertull.nempè pro:* occidi.

563. Qui ſententiis elogia diſpungitis] *Vel ex hoc loco confirmatur noſtra opinio ſupra c.1.quod* elogiis *legendum ſit, non:*eulogiis *aut:*eclogis.

564. quis manticularius?] Manticulari(*vt adnotat Rhen.) ſcribit Feſtus Pōpeius eſſe doloſe agere,deductū à manticulis quæ peras ſignificent,quas quidam adtrectāt vt furentur. Ergo* Manticularius *fur erit aut nebulo. Vide Ioſeph.Scalig.in Feſtum.*

565. Aut lauantium prædo.) *Furem balnearum intelligit idem Rhen. eo quod ita loquatur Auctor lib. de fuga in perſecut. infra.T.5.* Inter tabernarios & fures balnearū & aleones, & lenooes *vbi additur a Rhen. huiuſmodi furibus grauiorem inſligi pœnam legibus, cuius ipſius cauſſam reddit Ariſtoteles in Problematibus.*

566. Niſi plane tantum Chriſtianus.] *Acſi dicat, niſi inquantum Chriſtianus, vti rectè interpretatur in paraphraſi Zephyrus.*

CAP. XLV.

567. Nos ergo ſoli innocentes,&c.]*Optima hæc eſt vnius Vatic.cod.huius cap.45.inſcriptio:* Quod innocentia ſolum io chriſtianis reperiri poteſt. *Puteani,caput xlvj.de innocentia Chriſtianorū. Atqui pro:* diſpenſatore *legunt MS.Belgici et Vatic. 1.& Puteani* diſpectore; *è quibus etiam repoſuimus quod habebant vet.exc.* æſtimatio *pro:*exiſtimatio; *& paulopoſt:* ab occulorum ſolitaria coocupiſceotia arcere,*ex MS. pro eo quod ex coniectura Rhen.legebatur:* ab oculis ſolitariam concupiſcentiam. *Cum quo & 1.Vatic.cod. legimus deinde:*de diuina lege, vt antiquioris formæ, *pro:* antiquiore forma. *Quod tamen habent manuſcripti.*

568. Diximus iam de Moyſi ætate.] *Alludit ad. c.19.ſupra. Repoſuimus autem ex MS.*Moyſi,*pro:* Moſis. *& partim ex Rhen.partim ex 2.Vat.cod.ſuppleuimus.* illas etſi euadere homini contiogat. *Reliqua ſatis explicat Zephyrus in Paraphraſi.*

569. Sic & Epicurus omnem cruciatum doloremque depreciat.] *Huc pertinet illud* Epicuri *Diog. Laertij l.10.ſub finem: Nō moratur diutius in carne quod dolet,ſed* ſummus dolor minimum durat. Depreciare *autem(inquit Zephyrus) pro negligere atque in nullo*

precio

precio habere. Verbum nouum eſt; quod à Ciceronianis noſtris non admitteretur. Similiter tamen dixit Auctor l. 4. adu. Marc. infra T. 3. Et non erit iam depreciator operum creatoris.

570. Et pro ſcientiæ plenitudine.] *MS. Belgici, Gallici & Vatic. 1.* & proſpicientiæ; *verum quia hic adhuc in eadem periodo:* pro, *ponitur, vulgata lectio placet magis. Vox autē* plenitudine *(vt adnotat Zephyrus) etſi pleriſque doctioribus noua fugiendáque videatur, non ea tamen forma eſt quæ à Plinio repudietur. Ille enim l. 6. Homo, inquit, creſcit in longitudinem ad annos vſque ter ſextenos, tum deinde ad* plenitudinem.

CAP. XLVI.

571. Conſtitimus vt opinor aduerſus omnium criminum intentationem.] *Etſi ab initio cap. præcedentis ad finem vſque, & exc. vet. & MS. nullam amplius diſtinctionem capitum faciant; nos pro maiori intellectu, & vt Hyperbaton quoddam euitetur, in capita ſex vnicum caput diſſecuimus; maximè cū (vti ex noſtris inſcriptionibus colligere non eſt difficile) varia in iis materia tractentur. Hoc itaque caput 46. hoc modo inſcribimus:* Quod Chriſtiani debeant licentia diſciplinæ Philoſophis adæquari, maximè cum illi veritatem integrè præſtent, quam hi Mimicè affectant. *Ex MS. autem Belgicis, Gallicis & 1. Vatic. legimus:* poſſimus, *pro:* poſſumus. *Imitatur autem Athenagoram Orat. pro Chriſt. Libri manuſcripti*, intentationem, *pro*, intentionem. *quo etiam ſupra varia adnotauimus.*

572. Dum de bono ſectæ huius obducitur, &c.] Obduci *pro cōuinci (vt adnotat in Schol. Rhen.) ſepiſſimè vtitur. Sic & infra T. 3. lib. de carn. Chriſti.* quum adulteratores eius obduxero; *& de Reſurr. carn.* obducti dehinc de Deo carnis auctore. *Rurſum etiam hic:* ſecta *in bonam partem. Cum eodem ex MS. Belgicis & Puteani, iterum repoſuimus:* vſui, *ac vocem Tertullianicam:* proinde; *ac addidimus:* nos.

573. Aut lucernas meridie vanas proferre?] *Alludit ad id quod ſupra dixit c. 35.* nec lucernis diem infringimus. *Vbi latius in Adn. noſtris n. 464.*

574. Quinimmo & Deos veſtros, &c.] Quinimmo, vt plurimum, intantum *(inquit Zephyrus) & alia id genus, ſunt qui dicant à ſacris noſtris Doctoribus in latinitatem inculcata, parum cautè. quandoquidem in lectionibus antiquorum eiuſmodi lectio, eiuſmodi dictiones occurrant, ſi modo Plinius auctor iis videtur claſſicus. Ille igitur lib. 16:* Quinimmo *melior & copioſior fructu in plures diſperſa ramis. Idem de oleo. Tribus bonitatibus* vt plurimum *diſtat.* Intantum *vero, & intotum, &:* in integrum, *ita paſſim occurrūt, vt in re manifeſta vterer teſtibus non neceſſariis, ſi Ciceronis & aliorum auctoritatem concitarem. Atqui quæ hic adfert de contumeliis Philoſophorum in Deos, ſatis ſupra probauit c. 14. Quod vero ait,* in Principes latrant, *videātur Plutarchus & Diogenes Laertius, pro quo Vatic. 1. non male legit:* Principes lacerant.

575. Socratis vox eſt: Si dæmonium permittat, &c.] *Vide ſupra Adnot. noſtras c. 14. n. 211. & c. 22. n. 340. & ipſum Tertull. latiſſimè initio libri de Anima, ac ibidem Adn. noſtras. Atqui pro eo quod mox ſequitur:* odio flagrat veritas, *MS. Belgici & Puteani legunt* odium. *eligat Lector quod volet. Notat etiā Rhen. phraſim Tertullianicam, qua vſurpat* curare *&* procurare *cum datiuo, ex verbis hiſce:* qui ſaluti ſuæ curant, *cum quo iterum legimus ex MS.* neque de diſciplina; *quorum quidam habent:* ſcientia, *pro:* conſcientia, *ſed iſtud placet.*

576 Quid enim Thales ille princeps Phyſicorum, &c.] Thales *Mileſius* princeps Phyſicorū *vocatur, quod primus (iuxta Lact. l. 3. c. 14.) de natura rerum diſputaſſe traditur; & Cræſi eum vixiſſe temporibus teſtatur Diog. Laertius. De voce autem:* commeatus, *alibi latius. Rhen. adnotat hic intelligi conceſſas dilationes.* Fruſtratus, *vero, magis placet, quam quod habet MS. S. Ban.* fruſtratur. A Deo. *Puteani; in* Deum.

577. Licet Plato affirmet, factitatorem vniuerſitatis.] *Verba Platonis (quæ etiam vt Socratis apud D. Iuſtinum Mart. recenſentur Orat. ad gentil.) in Timæo hæc ſunt. Parentem & Opificem vniuerſorum neque inuenire facile, neque inuentum in vulgus promulgare tutum eſt, quæ etiam videre eſt ſub nomine Platonis tum apud Ciceronem Lib. de Vniuerſo, tum apud Lact. l. 1. Inſtitut. diuinar.*

578. Ceterum ſi de pudicitia prouocemus.] *Sic ex MS. pro:* prouocemur. *Atque de ſententia in Socratem lata videantur Adn. noſtræ infra Tom. 3. ad initium lib. de Anima.*

579. Noui & Phrynen meretricem Diogenis, &c.] Phrynen Diogeni *familiarem fuiſſe vel inde cōſtat, quod Laertius ſcribat auream Venerem Delphis ab illa oblatam ab eo inſcriptam: ex intemperantia Græcorum. Ex quo confirmatur illud Arnobij lib. 6. adu. Gentes:* Phryne *illa Theſpiaca cum in acumine ipſo eſſet pulcritudinis, exemplum fuiſſe perhibetur cunctarum Venerum.*

580. Audio & quendam Pſeuſippum de Platonis ſchola, &c.] Pſeuſippum *D. Auguſt. l. 8. de ciuit. Dei c. 11. Platonis ſororis filium dicit: aliud interim eius mortis genus recenſet Laertius.*

581. Democritus excæcando ſemetipſum, &c.] *Vt certius (inquit idem Laertius) ſubtiliúſque ſecreta naturæ inquireret, ſeipſum occæcauit.*

582. Diogenes ſuperbos Platonis thoros, &c.] *De hoc ſic idem Laertius. Calcans aliquādo Platonis ſtratum, dixit: Calco Platonis inane ſtudium; ad quem Plato: Quanto, inquit, ô Diogenes, faſtu tumes, dum ſuperbiam te calcare putas.*

583. Ecce Pythagoras apud Thyrios, Zeno apud Priennenſes, &c.] *Sic ex MS. pro:* Thurios, *maximè cum Laertio teſte Thyrrenum fuiſſe tradat Ariſtoxenus; qui etiam addit, à Crotoniatis tyrannidis ſuſpitione in domo Milonis incenſum periſſe; quo pertinet etiā illud D. Athenagoræ. Pythagoras vna cum aliis 30. (vt legendū putat Lāgus) viuus igne vſtulatus eſt. Quod vero* Zeno *(ſeu vt MS. legunt:* Zenon) apud Priennenſes *tyrannidem affectarit, reperire hactenus nō licuit. Apud Laertium reperiuntur duo* Zenones *Philoſophi, Citticus & Eleatis, de quorum iſto infra latius c. 50. Erat autem* Priene *Thebanorū colonia Laertio teſte in Bione. Atqui pro:* Ædilitatem *(quæ vox Ciceronis etiam vſitata eſt, pro Ædilium magiſtratu) legebant vet. exc. & vnus Vatic.* ciuitatem.

584. Lycurgus ἀποκαρτερεῖν optauit.] *Eodem modo dixit l. 1. adu. Marc. vt* ἀποκαρτερήσει *probes te; & quid ſibi velit ſupra c. 4. explicat Auctor his verbis:* Nónne & ipſius Lycurgi leges à Lacedæmoniis emendatæ tantum auctori ſuo doloris incuſſerunt, vt in ſeceſſu inedia de ſemetipſo iudicarit? *Alibi (vt adtigit etiam poſt Rhen. Zephyrus)* ἀποκαρτερεῖν *&* ἀποκαρτέρησις *non ſolum de eo intelliguntur qui*

inedia, ſed & de eo qui laqueo vitam finit, maxime apud Suidam & Quintil. Inſtit. Orat. l. 9. Atqui quod Anaxagoras depoſitum hoſtibus denegauerit, etiã apud Laertium non inuenitur: an alibi neſcio.

585. Ariſtoteles familiarem ſuum Hermiam, &c.] Sic ex MS. & vet. exc. pro Herniam, quia illud legitur apud Laertium: vbi latius videre eſt, quomodo Hermiam Acarnenſium tyrannum Eunuchum prætextu familiaritatis interfecerit, tum adeo poſtea accuſatus, ſeipſũ aconito confecerit.

586. Plato à Dionyſio ventris gratia venditatur.] De Platone vendito à Dionyſio tyranno etiam videatur Laertius, & Lact. l. 3. Diuin. inſtit. c. 24.

587. Ariſtippus in purpura.] Etiam Ariſtippi purpuram & luxum celebrat Laertius, & improperat quoque Tertull. ſupra lib. de Pallio c. 4. ac Lact. Inſtit. diuin. l. 3. c. 15. de Laide ipſius ſcorto.

588. Et Hippias, &c.] MS. Belgici legunt: Iethydias, Vat. 1. & Hidias, alter: Ichtidias, vti & Puteani. Verum illud ſeruaui, eo quod Ciceroni et Quintiliano notus fuerit Hippias Eleus Philoſophus; quorum tamen Cicero lib. 9. epiſt. ad Attic. 181. Hippiæ Piſiſtrati filio adſcribit arma in patriam.

589. Deſinunt tum Chriſtiani haberi penes nos.] Ex MS. addidimus: haberi; & ex uſdē: veritatis interpolator & integrator, pro: & expreſſor. Puteani; & integrator & expreſſor. Atqui locum hunc imitatur D. Hieronym. dum Philoſophum vocat gloriæ animal & venale rumorum mancipium, epiſt. ad Pammach. de obitu Paulinæ, ac conſol. ad Iulian.

CAP. XLVII.

590. Antiquior omnibus veritas ni fallor, &c.] Hoc caput ita ex rei argumento inſcribendum duximus: Quod nemo non Poetarum & Sophiſtarum de diuinæ litteraturæ fonte potauerit. Atqui hic ex MS. ſuppleuimus vocem: veritas. Imitatur autem Iuſt. Mart. Orat. ad Gentiles, ac Clem. Alexandr. 1. & 5. Stromatum. Auctorem vero ſimiliter D. Auguſt. lib. 8. de ciuitate Dei cap. 11. & Euſeb. de præpar. Euang. initio lib. 11. & latiſſimè de Platone, toto lib. 12. ac ad verbum fere Minutius in Octauio.

591. Inde opinor à quibuſdã quoque Philoſophia eiecta eſt, &c.] De Philoſophia à Thebanis ſeu Thebæis, vt habent MS. Spartiatis, & Arguis eiecta locus inſignis. Certè etiam Roma bis pulſi ſunt cũ Mathematicis Philoſophi (Euſeb. teſte in Chro.) à Domitiano Cæſare. Puteani liber; Thebæis, Sparciacis & Argiuis. Ex MS. autem & partim cum Rhen. in Schol. legimus: noſtra conantur; pro: contaminãtur, etſi in lib. Puteani eſt; ad noſtra conantur, & in eodem; digeſtis ex pro inſtituto, pro quo in aliis eſt; ex inſtituto. & mox: ad propria opera verterunt, adiecta voce: opera ex MS. è quibus etiam ſubnubila pro: ſublimia.

592. Vt & de qualitate & de natura eius & de ſede diſceptent.] Ex iiſdem MS. & vet. exc. addidimus iterum: & de ſede; nam hic non ſolum recenſet opiniones varias Philoſophorum de Dei qualitate & natura, ſed etiam de ſede eius extra aut intra mundum. Imitatur autem D. Iuſtinum Mart. Apol. 2. adu. gentiles, & Iren. lib. 2. cap. 19. Eodem etiam pertinet illud Auctoris lib. 1. adu. Marc. Indignas ſubſtantias Deum (ita lego pro: Deos) pronunciauerunt, vt Thales aquam, vt Heraclitus ignẽ, vt Anaximenes aerem, vt Anaximander vniuerſa cæleſtia, vt Strato cælum & terram, vt Zen'o aerem & ætherem, vt Plato ſidera. Tertullianum imitantur Arnob. lib. 2. aduerſ. gentes, Lact. l. 1. Diuin. inſtit. cap. 5. Euſeb. de præpar. Euang. l. 14. cap. 6. Pro, ſicut Epicurus, liber Puteani; quã Epicurus, voce Tertullianica. & infra; alius ex igni.

593. Platonici quidem curantem rerum, &c.] Idipſum his verbis repetiit Arnob. Alij, inquit, Deos exiſtere neque humana curare (quod etiam Epicuro adſcribit Lact. Inſt. diuin. l. 3. c. 17.) immo alij perhibent (quod Platonicis hic adtribuitur) & rebus intereſſe mortalium, & terrenas adminiſtrare rationes.

594. Sic & de ipſo mundo natus innatúſve ſit, &c.] Similiter lib. de reſurrect. carn. infra Tom. 3. Planè apud Philoſophos habes, qui mundum hunc innatum infectúmque defendant; cui ſimilia Arnob. vbi ſupra: Mundum, inquit, quidam ex ſapientibus exiſtimant neque eſſe natum, neque vllo eſſe in tempore periturum: immortalem nonnulli, quamuis eum conſcribant eſſe natum & genitum; tertiis vero collibitum eſt dicere, & eſſe natum & genitum, & ordinaria neceſſitate periturum.

595. Sic & animæ ſtatu, &c.] Varias de anima Philoſophorum opiniones tractat latius Auctor, tum l. hunc ſequente de Teſtimonio animæ adu. idola, tum l. de Anima T. 3.

596. Ex horum ſemine & noſtram hanc nouitiolam paraturam, &c.] Sic alibi dixit Auctor: de Philoſophorum ingeniis omnem hæreſin animari; & adu. Herm. Hæreticorum Patriarchæ Philoſophi; vbi latius hac de re aduerſus Magdenburgenſes. Legimus autem ex MS. Belgicis & Puteani: iudicet veritatem pro: vindicet.

597. Tranſmiſſa per comites eius, &c.] Locus pro traditionibus Apoſtolicis; de quibus vide Adnot. noſtras in l. de Cor. milit. infra T. 2. c. 3. Pro, ſuborta elegantiſſ. liber Puteani; ſubornata. Item: de ſimilitudine. pro; diſſimilitudine.

598. Vel eam ſibi potius euincerent.] Sic iterum ex Gorz. & noſtris MS. codicibus, pro: vel etiamſi poſſent; quia illud requirit membrum huius periodi ſecundum: vel ideo magis, &c. Pro, & Philoſophis; Puteanus: nec Philoſophis.

599. Tribunal apud inferos ponunt.] Alludit ad Minoem, Aeacum & Rhadamantum, de quibus pulcrè ex Platone, Euſeb. de præpar. Euang. lib. 12. cap. 3. & Lact. quoque l. 7. c. 22. quo pertinet etiam illud eiuſdem Lact. de Socrate: Timuit ne apud Rhadamantum receptorem viti reus fieret ab Æſculapio.

600. Sic enim & Pyriphlegeton, &c.] Igneũ inferni fluuium intelligit, de quo multa fabulantur Poetæ, & tractat etiam Minutius Fœlix verbis infra citatis num. 614.

601. Paradiſum, &c. recipiendis ſanctorum ſpiritibus deſtinatũ.] De hoc Tertull. errore, quẽ etiã latius deducit lib. de Anima infra T. 3. inter Prolegomena. Legimus autem iterum: maceria igneæ illius zonæ, cum MS. & Rhen. pro: materia; agit enim de flammeo gladio Cherubin quem collocauit ante paradiſum Deus, quem zonam igneam vocat ad ſimilitudinem zonæ flãmeæ ceu torridæ cali.

602. Eliſij campi.] Notiora ſunt quæ de Eliſiis campis fabulantur Poetæ, quam vt repetitione ſit opus.

603. Oro vos.] Phraſis Tertullianica: atqui ex MS. Belgicis & Puteani adiecimus, ſi de noſtris ſacramentis.

CAP.

CAP. XLVIII.

604. Age iam ſiquis Philoſophus, &c.] Caput hoc inſcripſimus: De reſurrectione ſeu reſtauratione corporum, quæ materia cum peculiari libro tractetur infra T. 3. De reſurrect. carnis, breues eſſe nos hîc oportuit. Tertull. autem ad verbum ferè imitatur Minutium in Octauio.

605. Vt ait Laberius.] Laberius Poeta fuit Mimographus, cuius meminit Auctor etiã ſupra l. de Pallio c. 1. & Macrob. Satur. l. 2. ac Gell. l. 11. c. 9. de quo plura apud Crinitum in Decio Laberio. Alludit ad eundem Minutius his verbis. Mimi officio digna iſta ſententia eſt. Atqui locum ipſum Laberij his verbis expreſſit idem Crinitus de honeſt. diſcipl. l. 11. c. 3.

Et audio mala multa etiam ex bonis;
Par illud, vt nos olim mutant philoſophi.
Et oune de mulo hominem, de muliere colubrũ
Faciunt, & ex diuerſis diuerſa alia.

606. De ſententia Pythagoræ &c.] Ad Metempſychoſin Pythagoræ alludit, de qua latius & ex propoſito lib. de Anima, infra T. 3. ad quem Lectorem remittimus. Pro, colubrũ habet liber Puteani; colubram. Porrò ex MS. legimus: diſtorſerit, pro: detorſerit; ac: conſenſum mouebit, pro: coöſeſſum, & omiſimus cum iiſdem ac vet. exc. & prandeat.

607. ipſumque de Caio Caium. De hac Iureconſultorũ phraſi vide ſupra c. 3. n. 37. Legimus autẽ: Multis etiam locis ex ocio, cum MS. & Rhen. in ſchol. pro: & ocio. Item: inquam, pro: voquã, ex MS. & vet. exc. Pro vidit, Puteani; quis in quam beſtiam reformari videretur.

608. Vt eadem qualitas animæ in eandem reſtauretur conditionem, etſi non effigiem.] Etiam de hoc inter Tertull. errores, quod videatur animæ effigiem adtribuere, aut ſi de hominis effigie agat, etiam caute legendum ſit, ac ſi videatur non ſatis intellexiſſe eundem hominem in eadem effigie reſurrecturum. Seipſum autem explicat paulopòſt dum dicit: ſed erimus iidem qui & nunc, neo alij poſt. Eo quod omnino de iudicio Dei pati debent, hæc verba abſunt à libro Puteani.

609. Quia neque pati quicquam debet anima ſola ſine ſtabili materia, id eſt, carne.] Manifeſtũ n etiam hic eſſe errorem rectè adnotauit Zephyrus: quare et de hoc in Prolegomenis latius; maximè cum & Magdenburgenſes non inter errores, ſed inter dogmata Tertulliani contra diſertam aliorum Patrum ſententiam collocent. Iterum autem legimus ex MS. quod habebant vet. exc. & quod omnino de iudicio Dei pati debent animæ, nõ ſine carne meruerũt, &c. & paulopòſt: ô homo.

610. Idem nihil factus eum eſſe dicitis.] Cautè etiam legi hic debet & Auctor & Minutius; neque enim nihil ſimus aut eſſe deſinimus poſt obitum, ſed ad illud videtur alludere quod mortuus homo non ſit homo. Legimus autem bis cum Minutio: de nihilo, ac: eiuſdem ipſius; ſuppleuimus etiam quod omiſſum erat citra editionem Zephyri: Redde ſi potes rationem qua factus es, & tunc require qua fies; & rurſus legimus: omnium animatum animatore; pro: animantum: item ex MS. repoſuimus: in teſtimonium vobis, pro: nobis.

611. Si intelligas te vel de titulo Pythiæ diſcẽs.] Sic iterum ex MS. & Rhen. Qui autem hic Pythia, initio lib. de Anima, Pythius dæmon, & ſupra c. 46. Apollo vocatur. Apud alios Apollo, Pythius, & vates Apollinis apud Delphos in tripode Pythia nuncupatur, eo quod fœmina eſſet. quæ quidem (vt adnotat Viues in c. 11. l. 4. de ciuit. Dei D. Auguſt.) initio virgo fuerit, ſed poſtea vna illarum violata, quæcunque mulier non minor natu annis 50. in virginali habitu. Idque à Pythio dracone qui (Clem. Alexandr. teſte Orat. ad gent.) in Pythone celebratur. Atqui quod Rhen. refert ad illud γνῶθι σεαυτὸν, rectius Zephyrus ad illud oraculum refert, quo homo pronunciatus eſt ab Apolline Dominus omnium morientium & reſurgentium.

612. Ad expungendum quod in iſto æuo boni ſeu mali meruit.] Rectè adnotauit Rhen. hanc veram eſſe lectionem, pro eo quod priores exc. & poſtea iterum Zephyrus: perſoluendum; nam vox illa eſt Tertullianica expungere, pro: perſoluere. Sic legimus ſecundum eundem ex Gorz. & noſtris MS. pendendum, pro eo quod vet. exc. deprehendendum, ac Zephyrus, tametſi elegantius: prehendendum. Eſt autem hic locus adnotandus pro meritis operum, quales multos in Indice tum huius Auctoris, tum D. Cypriani noſtri reperiet Lector. Paulopòſt ex MS. legimus: & qui non integri. Puteani; integrè.

613. Nouerunt & Philoſophi, &c.] Iiſdem penè verbis Minutius. Et tamen admonentur, inquit, doctiſſimorum hominum libris illius ignei fluminis, & de Stygia palude ſepius ambientis ardoris, quæ cruciatibus æternis præparata, &c. quæ compendij gratia omittimus. Atqui: apparet, interpretatur rectè Rhen. miniſtrat. Vox eſt Tertullianica.

614. Non enim abſumit, &c.] Ex MS. iterum illud reſtituimus iuxta Rhen. cod. pro: adſumit. Nam confirmatur etiam his Minutij verbis: Illic ſapiens ignis membra vrit & reficit, carpit et nutrit; ſicut ignes fulminum corpora tantum tangũt, nec abſumunt, ſicut ignes Ætnæ montis & Veſuuij & ardentium vbique terrarum flagrant nec erogantur; ita pœnale illud incendium nõ damnis ardentium paſcitur, ſed inexeſa corporum laceratione nutritur. Quæ latius deſcripſimus, quod locum hunc pulcre explicent; ſicuti etiam Lact. l. 7. c. 21. & Pacianus de Pœnit. p. 188. vti ante me quoque adnotauit Latinius.

CAP. XLIX.

615. Hæc ſunt quæ in nobis ſolis, &c.] Caput hoc pro rei materia inſcripſimus: Quod in Chriſtianis præſumptiones vocentur, quæ in Philoſophis ſummæ ſciẽtiæ. In Puteani eſt; hæ ſunt quæ tuentur, & præſumtio.

616. Sed in eiuſmodi error, ſi vtique, irriſioni iudicandum eſt, non gladiis, &c.] Sic hunc locum reſtituimus, partim ex exc. partim ex MS. (omiſſa voce vindicandus, quã ſuperflue adiecisse videtur Zephyrus) pro eo quod erat: adiudicandus eſt; vt cum Datiuo conſtruatur iudicandi vox, more Tertullianico. liber Puteani; ſed in eiuſmodi enim ſi vtique irriſui iudicandum eſt. & ; elegimus: pro, eligimus.

CAP. L.

617. Ergo inquitis, cur quærimini, &c.] Poſtremo capiti huic titulum dedimus: De victoria Chriſtianorum in ſuppliciis, quam etiam paucis proſequitur Minutius in calce ſui Octauij. Nemo quippe: liber Puteani; nemo quidem.

618. Sed obducimur, &c.] Rhen. obducimur, hoc eſt vincimur, quum videlicet pro nomine Chriſti trucidamur. Zephyrus in Paraph. ſic. Illi abigũtur trahuntúrque captiui, ſi victoriam non obtinuerint, nos cum obtinuimus. Neuter interim mihi ſatisfacit, eo quod ſequitur: denique euadimus, cum obducimur. Magis itaque placet ea Rhen. interpretatio quam habet in lib. de carn. Chriſti,

quæ obducere interpretatur inter cetera, pro profligare atque delere, ac ſi dicat: profligamur & delemur cum obtinuimus; & rurſum euadimus, in tælum nempe, cum profligamur.

619. Sarmentitios & ſemaxios.] Cur ita vocarentur Chriſtiani, explicat verbis ſequentibus: quia ad ſtipitem dimidij axis reuincti ſarmentorum ambitu exurimur. Ita enim conſtanter legunt MS. omnes tam Belgici, Gallici, quam Vaticani, & acceßit ex coniectura quamproximè Latinius legendum putans: ſemiaxarios, & : axis; pro eo quod hactenus exc. ſemiſſarios, & Crinitus iam olim de hon. diſc. l. 1. c. 13. ſemiſſios, ac vterque dimidij aſſis. Cõfirmat noſtram lectionem Latinius, tum his verbis Scorpia. infra T. 3. & eculeus, axis, & apertioribus ſub finem l. de Pudicit. T. 5. puta in axe iam incẽdio adſtricto. Quare non eſt recurrendum ad interpretationem Criniti de S. miſſibus hominibus ex Cicer. ad Vatinium. Vti etiam non placet quod ille legit ſarmentarios; ita memoria dignum quod adnotat de ſimili ſupplicij genere loqui Euſebium ac D. Auguſt. Certè de D. Polycarpo tale quid reperitur hiſt. illius Eccleſ. l. 4. c. 15. ſeu 14. tum de ſarmentis in eius combuſtionem coacervatis, & adparatu clauorum quibus adfigeretur, cui dubium quin ſtipiti alicui.

620. Hæc palmata veſtis.] Palmata tunica ita dicta, quod palma illi eſſent intexta: quæ etiam Liuio l. 10. nota eſt, in triumphis.

621. Mutius, &c.] Eadem penè omnia reperire eſt exẽpla lib. ad Mart. quæ hic recenſet Ethnicorum virorum et mulierum. Iiſdem penè verbis etiam Minutius: Vos ipſi calamitoſos viros fertis in cælum. Mutium Scæuolam, qui cum errasſet in Regem, periſſet in hoſtibus niſi dexteram perdidiſſet. Et quot ex noſtris non dexteram, ſed totum corpus vri pertulerunt? Viros cum Mutio vel cum Attilio Regulo (de quo paulopòſt etiam Auctor) comparo. Pueri & mulierculæ noſtræ omnes ſuppliciorum terricula inſpirata patientia doloris illudunt. Nulla autem eſt hiſtoria (inquit Zephyrus) quæ Scæuolæ dexteram Reguliquè cruciatus non celebret. De Empedocle vide ſupra Adn. noſtras in lib. de Pallio c. 4. n. 83.

622. Aliqua Carthaginis conditrix, &c. ſecundum matrimonium, &c.] Figura (inquit Rhe.) Græca, qui & exclamationes hic omnes rectè Ironicῶs interpretandas cenſet. Hiſtoriam ipſam his verbis explicat Tertull. infra T. 5. l. de Monoga. Regina Carthaginis profuga, & in alieno ſolo & tantæ ciuitatis cum maximè formatrix, cum regis nuptias vltro optare debuiſſet, ne tamen ſecundas eas experiretur, maluit ecõtrario vri quàm nubere. Exſtant etiam (teſte Zephyro) in laudem Didonis Epigrammata, quæ, ne Hiarbæ coniungeretur, ſe ſuo gladio confecit. Fabulas itaque de ea texuit Virgil. 4. Æneid.

623. Anaxarchus, &c.] Anaxarchi (inquit idem Zephyrus) patientiam, cum à Nicocreonte tyranno in Cyprum mala fortuna delatus, piſtillis in mortario tunderetur, mirantur omnes; & celebrat eandem Laertius iiſdem penè verbis quibus Auctor. Ex quo etiam intelligitur ad quod alludat Auctor cum dicit: cum priſſanæ, (quod vet. excuſ. magis placet quam Zephyri, ptiſanæ) pilo tunderetur. Pro eo enim quod habet Auctor: Tunde, tunde Anaxarchi follem, id eſt vtrem; Græcè eſt πτίσσε πτίσσε, &c.

624. Attica meretrix, &c.] Etiam hoc repetitur infra T. 2. l. ad Mart. & narratur Zephyro teſte à Valerio Maximo, ac Cicerone in Tuſcul. Rhen. in ſchol. hæc adfert ex Plin. hiſt. nat. l. 34. Et Iphicratis (inquit) leæna celebratur. Scortum hæc lyræ cantu familiaris Harmodio & Ariſtogitoni, conſilia eorum de tyrannicidio, ad mortem vſque excruciata à tyrannis, non prodidit. Quamobrem Athenienſes eam in honore habere volentes, ne tamen ſcortum celebraſſe viderentur, animal nominis eius fecere; atque vt intelligeretur cauſſa honoris, in opere linguam addi ab artifice vetuerunt. Hippiam autem tyrannum vocat Zephyrus. Pro comeſtam, liber Puteani; comeſam, elegantius & vetuſtius item; expellit, pro expuit. Sic etiam apud Martialem expulit veteres libros habere; pro: expuit, monuit Carrio. Expulit vnà duos tuſſis & vna duos.

625. Zeno Eleates.] Quid Zeno Eleates in tyrannum Dionyſium auſus ſit, Zephyro teſte, etiam videre eſt apud eoſdem. Quibus adde & Laertium, qui interim non Dionyſij, ſed Nearchi, ſeu vt alij, Diomedontis tyranni meminit, & ſimile prorſus præcedenti de lingua præciſa exẽplum illius adfert. Cicero Tuſcul. qu. l. 5. non aliud habet, quã quod perpeſſus ſit omnia potius quam conſcios delendæ tyrannidis indicaret. Legimus autẽ ex MS. impaſſibilis; pro eo quod habebant vet. excuſi, impaſſibilibus, quod omiſerat Zephyrus.

626. Certè Laconum flagella, &c.] Vide de hoc latius dictum l. ad Martyras, & noſtras ibidem Adnotationes. Pro acerbata putat Latinius legendum: aceruata; ſed placet vulgata lectio ob illud Claud. l. 1. Et exiguũ ſtimulando vulnus acerbat; vt accipiatur acerbata pro atrocius inflicta; Maximè cum etiam MS. omnes cod. apud D. Cypr. epiſt. 42. ad Cornel. acerbationibus legant, pro eo quod ante exc. aceruationibus.

627. Statuas defunditis, &c.] Sic ex MS. pro: diffunditis, vt loquatur de ſtatuis fuſilibus. Ex iiſdem cum Rhen. & Latinio: præſtatis & ipſi, pro: ipſis.

628. Ad lenonem damnandò Chriſtianam.] Rhen. ex Gorz. cod. clamando, ſed illud aliorum MS. & exc. magis placet, eo quod Præſides alloquitur.

629. Nec quicquam tamen proficit exquiſitior, &c.] Etiam hoc ex MS. pro: profuit. Similia autem videre eſt & apud DD. Hilarium & Hieron. alicubi, & infra l. ad Scapulam; latiſſimè, vero apud D. Iuſtin. Mart. l. de Verit. relig. Chriſt. vt veriſſimum ſit illud Epiphonema Auctoris noſtri: Semen eſt ſanguis Chriſtianorum.

630. Cicero in Tuſculanis, &c.] Ciceronis Tuſculanæ & Senecæ liber ad Gallionem de remediis fortuitorum paſſim exſtant.

631. Diogenes.] Diogenicam tolerantiam interprete Rhen. ſub nomine caninæ æquanimitatis celebrat etiam Auctor initio lib. de Patient. infra T. 2. & latius Laertius in eius vita, qui etiam conſcriptum refert ab eo librum de morte.

632. Pyrrhon.] Pyrrho (qui Græcè πυρρὼν) Cicer. teſte Acad. qu. l. 2. ne ſentire quidem ea ſenſit ſapientem quæ ἀπαθῆ nominantur. Fuit autem is Philoſophus primò pictor, deinde Anaxarchi diſcipulus, quem Clemens Alexandr. Strom. lib. 7. contentioſum nuncupat; à quo Pyrrhonij quos Scepticos nuncupant, quibus inquit idem Clemens Stromat. lib. 8. nihil eſt firmum aut ſtabile. Citatur autem Pyrrhon iſte Elienſis ab Athenæo & Suida.

633. Callinicus.] Celebratur à Suida Sophiſtes Petreius, qui inter cetera ſcripſit Orationes aliquot, inter quas vti hinc colligitur, vna ad tolerantiam doloris & mortis adhortatoria.

634. Vt

634. vt omnem veniam ab eo compenſatione ſanguinis ſui expediat.] *Simile eſt illud D. Cypr. epiſt. 52. ad Antonian. vbi Martyres dicit ſtatim ad gloriam peruenire, fidei ſtatim & virtutis accipere mercede, ſtatim à Domino coronari. Atque adeò hic locus aduotandus eſt contra eorum errorem, qui coronam iuſtitiæ, atque adeò & martyrij, ad diem vſque iudicij differendam dicere non verentur.*

LIBRI DE TESTIMONIO ANIMÆ ADVERSVS GENTES ARGVMENTVM, PER IACOBVM Pamelium.

QVVM videret Tertullianus opuſculis, quamquam probatiſsimis atque lectiſsimis, pro Chriſtianæ fidei defenſione editis, fidem non inclinare humanam de incredulitate duritiam: nouum Teſtimonium Animæ aduerſus Gentes aduocat; latiùs proſequutus, quod Apologetici cap. XVII. *paucis adtigerat.*

Imprimis per proſopopœiam ab anima adhuc rudi, impolita & idiotica Chriſtianorum nomine teſti- I.
monium flagitans.

Deinde plures loquendi formulas in medium adducit, quæ omnibus in ore ſunt etiam non Chriſtianis. II.
exempli gratia: Quod Deus dederit; Si Deus voluerit; Deus bonus eſt; Deus benefacit; Benedicat te Deus; Deus videt omnia; Deo commendo; Deus reddet; Deus inter nos iudicabit. *quibus manifeſtè Deum vnicum & ſolum, confitentur.*

Porrò & dæmonia, quamuis Chryſippi aliquis aſſentator illudat, eſſe ea tamen, & abominationem ſu- III.
ſtinere, exſecrationes publicas teſtatum facere; per quas & dæmonium & ſatanam pronunciare ſolent.

Quin etiam animæ ſtatum, poſt vitæ diſpunctionem vel inde agnoſci; quod quoſdam miſellos, alios IIII.
ſecuros nuncupent, dum alicuius defuncti recordantur; quòd defunctis parentent; quòd cineri terram grauem & penes inferos tormentum imprecentur; aut econtrariò refrigerium comprecentur, & vt benè apud inferos requieſcãt; quòd poſtumam famam poſt mortem affectent; quòd denique de iampridem defunctis occurrat dicere: Abiit iam & reuerti debet.

Atque omnis animæ Teſtimonia tanto communia, quanto naturalia; quanto naturalia, tanto diuina; V.
friuola cuiquam non debere videri; cùm ſit natura magiſtra, anima diſcipula, maximè cùm prior anima quã littera, ſermo quã liber, ſenſus quàm ſtylus, & homo quàm philoſophus aut poëta: & ſi hæc eloquia de litteris vſurparit, anima potius de diuinis quàm ſecularibus; quippè quæ has ætate aliqua antecedant, vt ſuo loco edocuit Auctor, nempè Apologet. cap. xix.

Credendum itaq; animæ, atque adeò naturæ & Dei ipſius teſtimonio; eámq; conueniendam cùm Chri- VI.
ſtianus quis timet fieri; præſertim cùm omniũ gentiũ nomẽ ſit vnus homo, vna ſit anima; varia vox, vnus ſpiritus; varius ſonus, ſed loquelæ communis mater. Deus & Dei bonitas vbique; dæmonium & maledictio eius vbique; atque adeò animæ in die iudicij exprobrandum fore: Deum prædicabas, & non requirebas; dæmonia abominabaris, & illa adorabas; iudicium Dei appellabas, nec eſſe credebas; Chriſtianum nomen ſapiebas, & perſequebaris.

Ceterùm primus hunc librum edidit Gagnæus anno 1545. *cum titulo dumtaxat:* DE TESTIMONIO ANIMÆ, *qui quum ſatis obſcurus eſſet, adieci,* ADVERSVS GENTES. *Eundem deinde caſtigauit compluribus in locis Gelenius, ad Britannicum Lælandi exemplar. Tertulliani autem eſſe tum ſtylus difficilis ac ſententiis creber, tum dictum Libri argumentum ſatis conuincunt; ita vt demirer quoſdam alioqui eruditos viros contrariam de ſtylo tenere ſententiam: præſertim quum D. Hieronymus plures libros aduerſus Gentes conſcriptos memoret Epiſtola ad Magnum; quorum vnum, hunc eſſe cenſeo. His adde verba ipſius Auctoris libro de carne Chriſti, infra Tom. 3.* Plenius hæc proſequitur libellus, quem ſcripſimus de Teſtimonio Animæ. *Vtinam ſuppetiſſet exemplar MS. vt licuiſſet emendatiorem in lucem emittere. ſed nolui ex ſolis coniecturis, niſi iis locis, quos Latinus Latinius indicauit, quicquam caſtigare; è cuius notis non parum etiam confirmatur mea de hoc libro tanquam Tertullianico cenſura. Nos autem nunc primùm Adnotationes addimus.*

Q. SEPTIMII FLOREN-TIS TERTVLLIANI DE TESTI-MONIO ANIMÆ LIBER ADVER-ſus Gentes. E

Cap. I. MAGNA [1] curioſitate & maiore longè memoria opus eſt ad ſtuden-
dum, ſi quis velit ex litteris receptiſſimis quibuſque philoſopho-
rum vel poëtarum vel quorumlibet doctrina ſapientiæ ſecularis
magiſtrorum teſtimonia excerpere Chriſtianæ veritatis; vt æmuli
perſecutoréſque eius de ſuo proprio inſtrumento, & erroris in ſe,
& iniquitatis in nos rei reuincantur. [2] Nonnulli quidem, quibus
de priſtina litteratura & curioſitatis labor & memoriæ tenor perſe-
uerauit, ad eum modum opuſcula penes nos condiderunt, com-
memorantes & conteſtificantes in ſuggillationem & originem &
traditionem & ſententiarum argumenta, per quæ recognoſci poſſit, nihil nos aut nouum
aut portentoſum ſuſcepiſſe; de quo non etiam communes & publicæ litteræ ad ſuffragium
nobis patrocinentur, ſi quid aut erroris eiecimus, aut æquitatis admiſimus. Sed ne ſuis qui- F
dem magiſtris, aliàs probatiſſimis atque lectiſſimis, fidem inclinauit humana de incredu-
litate duritia, ſicubi in argumenta Chriſtianæ defenſionis impingunt: tunc vani poëtæ,
cùm deos humanis paſſionibus & fabulis deſignant: tunc philoſophi duri, cùm veritatis
fores pulſant. Hactenus ſapiens & prudens habebitur, qui propè Chriſtianum pronun-
ciarit, cùm ſi quid prudentiæ aut ſapientiæ affectauerit, ſeu ceremonias deſpuens, ſeu ſe-
culum reuincens, pro Chriſtiano denotetur. Iam igitur nihil nobis erit cum litteris & do-
ctrina peruerſæ felicitatis, cui in falſo potius creditur, quàm in vero. Viderint ſi qui de
vnico & ſolo Deo pronunciauerunt. Imò nihil omninò relatum ſit, quod agnoſcat Chri-
ſtianus, ne exprobrare poſſit. Nam & quod relatum eſt, neque omnes ſciunt: neque qui
ſciunt, conſtare confidunt. Tanto abeſt vt noſtris litteris annuant homines, ad quas nemo
venit niſi iam Chriſtianus. Nouum teſtimonium aduoco, imò omni litteratura notius,
omni doctrina agitatius, omni editione vulgatius, toto homine maius, id eſt totum quod
eſt hominis. [3] Conſiſte in medio anima, ſeu diuina & æterna res es ſecundum plures phi-
loſophos, eo magis non mentiens: Seu minimè diuina, quoniam quidem mortalis, vt
Epicuro ſoli videtur, eo magis mentiri non debebis, ſeu de cœlo exciperis, ſeu de terra
conciperis, ſeu numeris, ſeu atomis concinnaris, ſeu cum corpore incœperis, ſeu
poſt corpus induceris, vnde vnde & quoquo modo hominem facis animal rationale,
ſenſus & ſcientiæ capaciſſimum. Sed non eam te aduoco, quæ ſcholis formata, bi-
bliothecis exercitata, [4] academiis & porticibus Atticis partam ſapientiam ructas. Te G
ſimplicem & rudem & impolitam & idioticam compello, qualem habent qui te ſolam
habent, illam ipſam de compito, de triuio, de textrino totam. Imperitia tua mihi opus
eſt, quoniam aliquantulæ peritiæ tuæ nemo credit. Ea expoſtulo, quæ tecum in hominẽ
infers, quæ aut ex temetipſa, aut ex quocunque auctore tuo ſentire didiciſti. Non es,
quod ſciam, Chriſtiana. fieri enim, non naſci ſolet Chriſtiana. Tamen nunc à te teſtimo-
nium flagitant Chriſtiani, ab extranea aduerſus tuos, vt vel tibi erubeſcant, quòd nos ob
II. ea oderint & irrideant, quæ te nunc conſciam detineant. [[5] Non placemus, Dominum
prędicantes hoc nomine vnico vnicum, à quo omnia, & ſub quo vniuerſa. Dic teſtimoniũ
ſi ita ſcis. Nam te quoque palam & tota libertate, qua non licet nobis, domi ac foris audi-
mus ita pronunciare, Quod Deus dederit, & Si Deus voluerit. ea voce & aliquem eſſe ſi-
gnificas, & omnem illi confiteris poteſtatem, ad cuius ſpectas voluntatem, ſimul & cete-
ros negas deos eſſe, dum ſuis vocabulis nuncupas, Saturnum, Iouem, Martem, Mineruam.
Nam ſolum Deum confirmas, quem tantum Deum nominas, vt & cùm illos interdum
deos appellas, de alieno & quaſi pro mutuo vſa videaris. De natura quoque Dei quem
prædicamus, nec te latet: Deus bonus eſt, Deus benefacit, tua vox eſt. Planè ea dicis, ſed
homo malus ſcilicet, contraria propoſitione obliquè & figuraliter exprobrans, ideò ma-
lum hominem, quia à Deo bono abſceſſerit. Etiam quòd penes Deum bonitatis & be-
nigni-

A nignitatis [6] omnis benedictio inter nos ſummũ ſit diſciplinę & conuerſationis ſacramentum, Benedicat te Deus, tam facilè pronuncias, quàm Chriſtiano neceſſe eſt. At cùm id maledictum conuertis in benedictionem Dei, perinde dicto omnem ſuper nos poteſtatem eius conſiſtere ſecundum nos confiteris. Sunt qui etſi Deum non negent, diſpectorem planè & arbitrum, & iudicem non putent: in quo vtique nos maximè reiiciunt, quòd iſtam diſciplinam metu prædicati iudicij tranſuolamus: ſic Deum honorantes, dum curis obſeruationis, & moleſtiis animaduerſionis abſoluunt, [7] cui ne iram quidem adſcribunt. Nam ſi Deus (inquiunt) iraſcitur, corruptibilis & paſſionalis eſt. Porrò quod patitur, quódque corrumpitur, etiam interitum poteſt capere, quem Deus non capit. At idem alibi animam diuinam & à Deo conlatam confitentes, cadunt in teſtimonium ipſius animæ retorquendum aduerſus opinionem ſuperiorem. Si enim anima aut diuina aut à Deo data eſt, ſine dubio datorem ſuum nouit. Et ſi nouit, vtique & timet, vt tantum poſtremò auctorem. An non timet, quem magis propitium velit quàm iratum? Vnde igitur naturalis timor animæ in Deum, ſi Deus non nouit iraſci? Quomodo timetur, qui neſcit offendi? Quid timetur, niſi ira? Vnde ira, niſi ex animaduerſione? Vnde animaduerſio, niſi de Dei iudicio? Vnde iudiciũ, niſi de poteſtate? Cuius poteſtas ſumma, niſi Dei ſolius? Hinc ergo tibi anima de conſcientia ſuppetit domi ac foris, nullo irridente vel prohibente prædicare, Deus videt omnia, & Deo commendo, & Deus reddet, & Deus inter nos iudicabit. [8] Vnde hoc tibi non Chriſtiana? Atque id plerun-
B que & [9] vitta Cereris redimita, & pallio Saturni coccinata, & deæ Iſidis linteata. In ipſis denique templis Deum iudicem imploras, ſub Æſculapio ſtans, Iunonem in aëre exorans, Mineruæ calceans furuis galeam formis, & neminem de præſentibus deis conteſtaris; in tuo foro aliunde iudicem appellas, in tuis templis alium deum pateris. O teſtimonium veritatis, quæ apud ipſa dæmonia teſtem efficit Chriſtianorum. [[10] Enimuero cur dæmonia adfirmamus eſſe? ſanè quaſi non & probemus, qui ea ſoli de corporibus exigimus. [11] Aliqui Chryſippi adſentator inludit ea, & eſſe, & abominationem ſuſtinere, execrationes tuæ reſpondent. [12] Dæmonium vocas, hominem aut immunditia, aut malitia, aut inſolentia, aut quacunque macula, quàm nos dæmoniis deputamus, aut ad neceſſitatem odij opportunã. Satanã deniq; in omni auerſatione & aſpernatione & deteſtatione pronuncias, quem nos dicimus malitiæ angelum, totius erroris artificem, totius ſeculi interpolatorem, per quem homo à primordio circumuentus, vt præceptum Dei excederet, & propterea in mortem datus, exinde totum genus de ſuo ſemine infectum, ſuæ etiam damnationis traducem fecit. Sentis igitur perditorem tuum. Et licet ſoli illum nouerint Chriſtiani, vel quæcunque apud dominum ſecta, & tu tamen eum noſti dum odiſti. [[13] Iam nunc quod ad neceſſariorem ſententiam tuam ſpectet, quãtum & ad ipſum ſtatum tuum tendit, affirmamus te manere poſt vitæ diſpunctionem, & expectare diem iudicij, [14] próque meritis aut cruciatui deſtinari, aut refrigerio, vtro-
C que ſempiterno. Quibus ſuſtinendis neceſſariò tibi ſubſtantiam priſtinam, eiuſdémque hominis materiam, & memoriam reuerſuram, quòd & nihil mali ac boni ſentire poſſis ſine carnis paſſionalis facultate, & nulla ratio ſit iudicij ſine ipſius exhibitione, qui meruit iudicij paſſionem. Ea opinio Chriſtiana etſi [15] honeſtior multo Pythagorica, quæ te non in beſtias transfert, etſi [16] plenior Platonica, quæ tibi etiam dotem corporis reddit, etſi [17] Epicurea gratior, quæ te ab interitu defendit: [18] tamen propter ſuum nomen ſoli vanitati & ſtupori, & vt dicitur, præſumptioni deputatur. Sed non erubeſcimus, ſi tecum erit noſtra præſumptio. Primò enim cùm alicuius defuncti recordaris, miſellum vocas eum: non vtique quòd de bono vitæ ereptum, ſed vt pœnæ & iudicio iam aſſcriptum. Ceterùm aliàs ſecuros vocas defunctos. Profiteris & vitæ incommodum, & mortis beneficium. Vocas porrò ſecuros, ſi [19] quando extra portam cum [20] obſoniis & mattæis tibi potius parentans ad buſta recedis, aut à buſtis dilutior redis. At ego ſobriam tuam ſententiam exigo: miſellos vocas mortuos, cùm de tuo loqueris, cùm ab eis longè es. Nam in conuiuio eorum quaſi præſentibus & conrecumbentibus ſortem ſuam exprobrare non poſſis, debes adulari propter quod lætius viuis. Miſellum ergo vocas qui nihil ſentit, quid quòd vt ſentienti maledicis, cuius memoriam cum alicuius offenſæ morſu facis. [21] Terram grauem imprecaris, & cineri penes inferos tormentum: æquè ex bona parte, cui gratiam debes, oſſibus & cineribus eius refrigerium comprecaris, & vt benè requieſcat apud inferos cupis.

Si nihil paſſionis eſt tibi poſt mortem, ſi nulla ſenſus perſeuerantia, ſi denique nihil es ipſa E
vbi corpus reliquiſti: cur mentiris in te, quaſi aliquid vltra pati poſſis? Imò cur in totum ti-
mes mortem, ſi nihil eſt tibi timendum poſt mortem, quâ nec experiũdum poſt mortem?
Nam etſi dicere potes, ideò mortem timeri, non vt aliquid minantem, ſed vt commo-
dum vitæ amputantem: atquin cùm & incommoda longè plura vitæ pariter excedas, &
lucratione grauioris partis metum diluis, nec iam timenda eſt amiſſio bonorum, quæ al-
tero bono, id eſt incommodorum pace, penſatur. Non eſt timendum quod nos liberat ab
omni timendo. Si times vita decedere, quia optimam noſti: certè mortem timere non
debes, quam malam neſcis. At cùm times, ſcis malam. Non ſcires autem malam, quia
nec timeres, ſi non ſcires aliquid eſſe poſt mortem, quod eam malam faciat, vt timeas.
Omittamus nunc naturalem formam timendi mortem. Nemo timeat quod euadere non
poteſt. Ex altera parte congredior lætioris ſpei poſt mortem. Nam omnibus ferè inge-
nita eſt famæ poſt mortem cupido. [22] Longum eſt retexere Curtios & Regulos, vel Græ-
cos viros, quorum innumera elogia ſunt contemptæ mortis propter poſtumam famam.
Quis non hodie memoriæ poſt mortem frequentandæ iſta ſtudet, vt vel litteraturæ ope-
ribus, vel ſimplici laude morum, vel ipſorum ſepulchrorum ambitione nomen ſuum ſer-
uet? Vnde anima hodie affectaret aliquid, quod velit poſt mortem, & tantoperè præpa-
raret quo ſit vſura poſt obitum, ſi nihil de poſtero ſciret? Sed forſitan de ſenſu poſt ex-
ceſſum tui certior es, quàm de reſurrectione quandoque, cuius nos præſumptores deno-
tamur. Atquin hoc quoque ab anima prædicatur. Nam ſi de aliquo iampridem defuncto F
tanquam viuo quis requirat, præ manu occurrit dicere, Abüt iam, & reuerti debet.

V. [[23] Hæc teſtimonia animæ quanto vera, tanto ſimplicia: quanto ſimplicia, tanto vul-
garia: quanto vulgaria, tanto communia: quanto communia, tanto naturalia: quanto
naturalia, tanto diuina. non putem cuiquam friuolum & frigidum videri poſſe, ſi re-
cogitet naturæ maieſtatem, ex qua cenſetur auctoritas animæ. Quantum dederis magi-
ſtræ, tantum adiudicabis diſcipulæ. Magiſtra natura, anima diſcipula. Quicquid aut
illa edocuit, aut iſta perdidicit, à Deo traditum eſt, magiſtro ſcilicet ipſius magiſtræ.
Quid anima poſſit de principali inſtitutore præſumere, in te eſt æſtimare de ea quæ in te
eſt. Senti illam, quæ vt ſentias efficit: recogita in præſagiis vatem, in omnibus augurem,
in euentibus proſpicem. Mirum ſi à Deo data homini nouit diuinare. Tam mirum, ſi
eum à quo data eſt, nouit. Etiam circumuenta ab aduerſario meminit ſui auctoris, & bo-
nitatis, & decreti eius, & exitus ſui, & aduerſarij ipſius. Sic mirum, ſi à Deo data, ea-
dem canit, quæ Deus ſuis dedit noſſe. Sed qui eiuſmodi eruptiones animæ non putauit
doctrinam eſſe naturæ & congenitæ & ingenitæ conſcientiæ tacita commiſſa, dicet po-
tius de ventilatis in vulgus opinionibus publicatarum litterarum vſum iam & quaſi vi-
tium corroboratum taliter ſermocinandi. [24] Certè prior anima quàm littera, & prior ſer-
mo quàm liber, & prior ſenſus quàm ſtylus, & prior homo ipſe quàm philoſophus &
poëta. Nunquid ergo credendum eſt ante litteraturam & diuulgationem eius mutos abſ-
que huiuſmodi pronunciationibus homines vixiſſe? Nemo Deum & bonitatem eius, ne-
mo mortem, nemo inferos loquebatur: mendicabat ſermo, opinor, immò nec vl- G
lus eſſe poterat, ceſſantibus etiam tunc, ſine quibus hodie iam beatior, & locupletior, &
prudentior eſſe non poteſt, ſi ea quæ tam facilia, tam aſſidua, tam proxima hodie ſunt, in
ipſis quodammodò labiis parta, retrò non fuerunt, antequam litteræ in ſeculo germinaſ-
ſent, [25] antequàm Mercurius (opinor) natus fuiſſet. Et vnde ordo ipſis litteris contigit,
noſſe, & in vſum loquelæ diſſeminare, quæ nulla vnquam mens conceperat, aut lingua
Rom. 11. protulerat, aut auris exceperat? At enim cùm diuinæ ſcripturæ, quæ penes nos vel Iu-
dæos ſunt, in quorum oleaſtro inſiti ſumus, multo ſecularibus litteris non modica tantùm
ætate aliqua antecedant, [26] vt loco ſuo edocuimus, ad fidem earum demonſtrandam: & ſi
hæc eloquia de litteris vſurpauit anima, vtique de noſtris credendum erit, non de veſtris:
quia potiora ſunt ad inſtruendam animam priora, quàm poſtera, quæ & ipſa à prioribus
inſtrui ſuſtinebant; cùm etſi de veſtris inſtructam concedamus, ad originem tamen prin-
cipalem traditio pertineat, noſtrúmque omninò ſit, quodcunque de noſtris ſumpſiſſe &
tradidiſſe contigit vobis. Quod cùm ita ſit, non multum refert, an à Deo formata ſit ani-
mæ conſcientia, an litteris Dei. Quid igitur vis homo, de humanis ſententiis litterarum
VI. tuarum exiſſe hæc in vſus communis calloſitatem? [[27] Crede itaque tuis, & de commen-
tariis noſtris tanto magis crede diuinis, ſed de animæ ipſius arbitrio perinde crede natu-

ræ

A ræ. Elige quam ex his fideliùs ſororẽ obſerues veritatis. Si de tuis litteris dubitas; neque Deus, neque natura mentitur: vt & naturæ & Deo credas; crede animæ, ita fiet vt & tibi credas. Illa certè eſt, quã tanti facis, quãtũ illa te facit, cuius es totus; quæ tibi omnia eſt; ſine qua nec viuere potes nec mori; propter quã Deũ negligis. cùm enim times fieri Chriſtianus; eã cõueni: cur aliũ colens, Deũ nominat? cur, cùm maledicẽdos ſpiritus denotat, dæmonia pronũtiat? cur ad cœlũ conteſtatur, & ad terrã deteſtatur? [28] cur alibi ſeruit, alibi vindicẽ conuenit? cur de mortuis iudicat? cur verba habet Chriſtianorũ, quos ne auditos viſóſq; vult? cur aut nobis dedit ea verba, aut accepit à nobis? cur aut docuit, aut didicit? Suſpectã habe cõuenientiã prædicationis in tãta diſcõueniẽtia cõuerſationis. Vanus es, ſi huic linguæ ſoli aut Græcæ, [29] quæ propinquæ inter ſe habentur, reputabis eiuſmodi; vt neges naturæ vniuerſitatem. Non Latinis nec Argiuis ſolis anima de cœlo cadit. omniũ gentiũ vnus homo nomen eſt; vna anima, varia vox; vnus ſpiritus, varius ſonus; propria cuiq; genti loquela, ſed loquelæ materia cõmunis. Deus vbique, & bonitas Dei vbique; dæmoniũ vbique, & maledictio dæmonij vbique; iudicij diuini inuocatio vbique, mors vbique, & cõſcientia mortis vbique, & teſtimoniũ vbique. omnis anima ſuo iure proclamat, quæ nobis ne mutire cõceditur. Meritò igitur omnis anima rea & teſtis eſt; intantũ & rea erroris, inquantũ teſtis veritatis; & ſtabit ante aulas Dei die iudicij, nihil habens dicere. Deũ prædicabas, & non requirebas; dæmonia abominabaris, & illa adorabas; iudicium Dei appellabas, nec eſſe credebas; inferna ſupplicia præſumebas, & non præcauebas; Chriſtianum nomen ſapiebas, & Chriſtianum perſequebaris.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM DE TESTIMONIO ANIMÆ.

Cap. I.

1. Magna curioſitate, &c.] Poßis inſcribi caput hoc primum: Præfatio. neque enim aliud quàm beneuolẽtia captata, totius libri argumentum paucis complectitur. Atqui adnotandæ ſunt phraſes voceſq; Tertullianica: de ſuo proprio inſtrumento, ac: reuincantur, pro: conuincantur.

2. Nonnulli quidẽ, &c.] Alludit ad eos, qui ante ſe aduerſus Gentes ſcripſerũt, Græcos præſertim (nam ſecundus ab Apollonio Latinorum ſcriptorũ à D. Hier. in Catalogo recenſetur.) Quadratũ dico, Ariſtidẽ, Iuſtinũ Philoſophum, Anaxagoram, Melitonẽ, Theophilum Antiochenũ, Apollinariũ, Tatianum, Irenæum, Clemẽtem Alexandrinum, & Miltiadẽ: quorũ quædã ad verbum penè ſuo Apologetico inſperſit, ad quæ tacito nomine etiam hic videtur alludere. Adnotatu autem dignæ hic Tertullianicæ phraſes: priſtina litteratura; conteſtificãtes, in ſuggillationem; ſiquid erroris eiecimus; fidem inclinauit; humana de incredulitate duritia; propè pronunciarit; pro Chriſtiano denotetur; viderint ſiqui; neque conſtare confidunt: pro, credũt; Tanto abeſt; & omni editione vulgatius.

3. Cõſiſte in medio anima, &c.] Proſopopœia ad Animam, à qua teſtimonium aduerſus Gẽtes depoſcit; in qua perſiſtit ad finem vſque capitis quarti. Varias autem, de quibus hic paucis, Epicuri alsorúmque Philoſophorum de Anima opiniones latißimè recenſet infrà Tom. 3. libro de Anima. Hoc vnum hic dicam: nondum, quum hæc ſcriberet, fuiſſe Auctorem in errore de Anima traduce aut corporea: quem poſtea incurrit, vti in Prolegomenis noſtris latiùs, maximè quũ ſub finem dicat: anima de cœlo cadit.

4. Academiis & porticibus Atticis, &c.] Ita caſtigauit Latinius, pro Academicis, ex iam dicto libro de Anima, vbi iiſdem prorſus verbis vtitur, quò proinde etiã Lectorẽ ad Adnotationes noſtras remittimus. Rurſum autẽ vide phraſin Auctoris: de compito, de triuio, de textrino (voce Ciceroniana) totam; & iiſdẽ verbis quibus in dicto Apologetico: fieri enim non naſci ſolet Chriſtiana. Item: vt vel tibi erubeſcant, quemadmodum & Q. Curtius l. 5. erubeſcere fortunæ.

Cap. II.

5. Nõ placemus, Dominũ (ſeu potius meo iudicio: Deũ) prædicantes, &c.] Inſcribi meritò debet hoc caput: De vnico & ſolo iudice Deo. Certe vel hinc patet hunc eſſe germanũ Tertulliani fœtum, quãdoquidẽ & ſuprà Apolog. c. 17. & infrà T. 3. l. aduerſus Marcionem, & de Reſ. carn. iiſdem verbis, quãquam paucioribus, idem inculcet, & idipſum faciens l. de Carne Chriſti, nominatim, vt ſuprà in Argumẽto, hunc librum citet. Imitantur autem Auctorem & Minutius in Octauio, & D. Cypr. l. Quod idola non ſint Dij, & Lactant. cum l. 2. c. 1. ſcribit Ethnicos Deum potius quàm Iouẽ iuraſſe. Eſt vero etiam dura vox: figuraliter, pro: figuratè.

6. omnis benedictio inter nos ſummum ſit diſciplinæ & conuerſationis ſacramentũ, &c.] Eodem modo dixit l. de Pudicitia: vt ſacramento benedictionis exauctoraretur, de quo ibi latiùs. Sufficiat addidiſſe ibi loqui videri Auctorem de Euchariſtiæ Sacramẽto, hic verò de omnis generis benedictionibus, quibus Eccleſia vtitur. Locus proinde notandus aduerſus eos, qui eas calumniantur, quum eas hic appellet ſummum diſciplinæ Chriſtianæ ſacramẽtum. Neque verò de benedictione loqui, quæ laus Dei eſt, patet ex verbis illic adiũctis: Benedicat te Deus, quæ aut ad hominẽ aut ad creaturas quæ benedicũtur, referre neceſſe eſt, et (vti liquet ex T. 2. noſtrorũ Luturgicõr Latinorũ in l. Sacra. D. Gregorij, à p. 259. vſque ad 264. & lib. Sacram. Grimoldi Aobatis c. 1. & à c. 102. vſque ad finẽ) aut eadẽ ipſa aut ſimilia benedictionibus Eccleſiaſticis continentur. Neque etiã recentioribus dũtaxat ſeculis in vſum venerunt, ſed & ante legẽ, et in lege Moyſi (vt natura ethnicis inditã omittã, cuius hic quoque fit mentio) & noui Teſtamenti tẽpore ſemper vſitata fuerũt. Exẽpli gratia: Sic benedixerunt Abrahæ Melchiſedech. Gen. 14. Hebr. 7. Pharaoni Iacob, Gen. 47. Aaron plebi, Leu. 9. Dauid Berſillas Galadite, 2. Reg. 19. Simeon Mariæ & Ioſeph, Lucæ 2. in cuius locum ſucceßit Epiſcopalis benedictio. Sic Noe, Iſaac, Iacob, & Mathatias iam morituri filiis ſuis, Gen. 14. 47. 48. Hebr. 11. & 1. Machab. 2. item Moſes, Aaron, filij eius, & Ioſue populo Iſrael, poſt completas hoſtias, Leuit. 9. etiã formula præſcripta, Num. 6.

& ante obitum, Deut. 28. Ioſue 8. Dauid & Salomon cùm compleſſent ſacrificium eidem populo, 2. Reg. 6. & 3. Reg. 8. Chriſtus denique eleuatis manibus benedicens diſcipulos ſuos, in cœlum ferebatur, Marc. 19. Luc. 24. Act. 1. ad quorũ exemplum ſub finem ſacrificij iam inde ab ætate Apoſtolorũ datur benedictio. Sic ſponſæ Iſaac, & Tobiæ, Rebecca & Saræ, parentes benedictionem impertiti ſunt, Gen. 24. Tob. 7. & 9. vnde mutuata nuptiarũ, quas etiã Chriſtus ſua præſentia benedixit in Cana Galileæ, benedictio. Sic benedixit Elcanæ & vxori, filióque Samuelis Heli ſacerdos, 1. Reg. 2. et pueros Chriſtus complexãs, imponénſque manus ſuper illos, benedicebat eos, Math. 19. Luc. 10. ex quo orta infantiũ in baptiſmo benedictio. Sic Chriſtus panem & piſces benedixit, Math. 14. Marc. 6. Ioan. 6. ac Math. 15. Marc. 8. quem morem Eccleſia imitatur in benedictione panis, quẽ benedictum nũcupant, de quo in Liturgicis, ac ante cibi aut potus ſumptionem, Apoſtolo teſte, qua ſanctificari dicit creaturam per verbum & orationẽ, 1. Tim. 4. de quo vide Adn. noſtras in D. Cyprian. epiſt. 63. ad Cæcilium, n. 39. Sic aqua aſperſionis, quæ iuxta Alexandri PP. 1. inſtitutionem benedicitur, ſucceſſit in aſperſionem ſanguinis & aquæ, qua tũ Aaron & filij eius tum veſtimenta ſacerdotalia & tabernaculum, altare & ſanctuarium aſperſit Moſes, Leuit. 7. 16. & Exod. 24. Sic fit cineris benedictio feria quarta in capite quadrageſimæ ad imitationem Moſis, qui cinere vitulæ aſperſo omnem ſanctificauit cõgregationẽ Iſraël, Leuit. 16. Heb. 9. De reliquis quoque Eccleſiaſticis benedictionibus, ne hîc ſim prolixior, idẽ eſſe iudiciũ, vel orationes ipſæ, quibus cerei, palmæ, oleum, chriſma benedicũtur, quas in Ordine Romano reperire eſt, & dicto Liturgicorũ noſtrorum T. 2. teſtatum faciunt. De benedictionibus item ſacramentorum, vtpotè aquæ in baptiſmo, chriſmatis in confirmatione, panis & vini in Euchariſtia, perſonarum per manuum impoſitionem, & aliâs, in Pœnitẽtiæ, Ordinis, & Matrimonij, olei denique extremæ vnctionis Sacramẽtis, alibi latius. Lego autem rurſus ex 1. edit. Gagnæi diſpectorem, pro eo quod Gelenius: deſpectorem, eo quòd adiũgatur: arbitrum & iudicem, quibuſcum magis conuenit diſpector, qui diligenter in omnem partem omnia videat & conſideret, quàm deſpector qui deorſum videat, maximè cum ſequatur: ſic Deum honorantes, dũ curis obſeruationis, & moleſtiis animaduerſionis abſoluunt. Malo etiam legi, At idem, vti erat prius, quàm iidem: quia etiam alibi idem plurali numero vſurpat.

7. Cui ne iram quidem adſcribunt, &c.] Fortaſſis hoc ad errorem Tertulliani vergit, qui Deum corporeũ alicubi facit, et proinde paſſionibus obnoxium, vti latius in Prolegomenis, niſi iram Dei impropriè accipiamus, ſicuti alij Patres, pro vindicta Dei. Ad quod videtur ſpectare illud: vnde ira niſi ex animaduerſione? vnde animaduerſio niſi de Dei iudicio?

8. Vnde hoc tibi non Chriſtiana?] Ita caſtigauit Latinius, pro Chriſtiane. alloquitur enim animam, & manifeſtè id conuincunt quæ ſequuntur.

9. & vitta Cereris, &c.] Vel hinc patet librum hunc Tertulliani eſſe. Nam ſicuti lib. de Pall. c. 4. vittã Cereris, Pallium coccineum Saturni ſacerdotibus adtribuit; et quod ibi dixit de tenebrica veſte, et capite tetrici velleris Bellonæ, hîc Mineruam (inquit) calceas furuis galeam formis. Illud explicari poteſt ex Clem. Alexandrino adu. Gentes, qui ex quinque Mineruis (ſicuti & Arnob. l. 3.) vltimã facit filiã Pallantis & Titanidis, filiæ Oceani, quæ patre impiè ab ipſa ſacrificato, ornata fuit patris pelle tanquã vellere. Iſtud obſcurius eſt, niſi ex mea coniectura legas, Mineruæ calceans furuis galeã formis: vt calceare accipiatur ſicut illud Act. 12. Calcea te caligas tuas; pro, induere; & alludat ad vellus furuũ ſiue tenebricoſum, quo tanquam galea caput tegebant Mineruæ ſacrorum miniſtri.

CAP. III.

10. Enimuerò cur dæmonia, &c.] Inſcripſimus caput hoc: De dæmoniis, quod eiuſdem plane eſt argumẽti cũ 22. & 23. c. Apologetici, ad quæ Lectorẽ remittimus, hoc addito, quod ex iiſdẽ aliquot verbis vtrobique patet Tertull. eſſe hũc librũ. Vide eadem apud D. Auguſt. l. 9. de Ciuit. Dei c. 19.

11. Aliqui Chryſippi adſentator inludit ea. At eſſe, &c.] Sic rectè Gelenius. eſt vero planè Tertullianicũ, Aliqui, pro, aliquis. Videtur autem Chryſippus Philoſophus (de quo latius lib. de Anima, infrà Tom. 3.) dæmonia illuſiſſe, libro, quantum apparet, de diuinatione, quem citat Lactantius lib. 1.

12. Dæmonium vocas, hominẽ, &c.] Oratio imperfecta, quia dicere oporteret: hominẽ affectũ immũditia, aut ſimile quid. Repoſuimus etiam ex margine editionis Gagnæi, auerſatione; pro, vexatione. Et adnotanda vox phraſiſque Tertullianicæ: interpolatorẽ, ac dãnationis traducẽ: nam ſimiliter l. de Reſurr. car. ſubſtantiæ traducem dixit, vti etiam adnotauit Latinius: & ſecta in bonam partem.

CAP. IIII.

13. Iam nunc quod ad neceſſariorẽ ſententiã, &c.] Caput hoc De ſtatu animæ poſt mortẽ tractatum continet. Neceſſariorem ſimiliter infrà T. 2. l. de habitu muliebri (quod nõ reticuit etiam Latinius) operas neceſſariores dixit: & T. 3. l. de car. Chriſti: neceſſarius aliquid. Itẽ: diſpunctio vitæ; pro, morte. Auctori frequentiſſima eſt, vt alibi latius.

14. próque meritis, &c.] Locus pro operũ meritis, quales alibi complures. En vero rurſus vocem obſoletam: paſſionalis, pro, paſſioni obnoxiæ.

15. etſi honeſtior multo Pythagorica, &c.] De hac opinione Pythagoræ latius ſuprà Apolog. c. 48. num. 606. & infrà T. 3. lib. de Reſurr. carn. ac lib. de Anima.

16 etſi plenior Platonica, &c.] De hac ſic apertiùs initio l. de Reſurr. carn. Platonici (inquit) immortalem animam econtrario reclamant, immò adhuc proximè etiam in corpora remeabilem.

17. etſi Epicurea gratior, &c.] Nihil enim eſſe poſt mortẽ (inquit ibidem) Epicuri ſchola eſt. Et proinde magis placet, gratior, quod ex margine in contextũ inſeruit Gelenius, quàm, grauior, vt habebat 1. editio.

18. tamen propter ſuum nomen, &c.] Reſurrectionis nomen intelligit Gentibus non nouum modò, ſed & ridiculum, vti videre eſt Act. 17. cùm Epicurei & Stoici Philoſophi cum Paulo differentes, Nouorum (inquiebant) dæmoniorum videtur hic adnunciator eſſe; quia Ieſum & reſurrectionem adnuntiabat eis.

19. ſiquando extra portam.] Adnotanda conſuetudo extra portam buſta, ſeu ſepulchra condendi, primum apud Ethnicos, deinde apud Iudæos, vti patet ex Chriſti ſepulchro. Io. 19. & mortuo elato adoleſcẽte extra ciuitatem Naim, Luc. 7. Quæ etiamnum ſeruatur multis in locis apud Gallias: vbi cœmiteria extra ciuitates plerumque videre eſt.

20. cum obſoniis & mattæis tibi potius parentãs ad buſta. &c.] Similiter initio l. de Reſur. car. Et tamẽ (inquit) defunctis parẽtant, & quidẽ impenſiſſ. officio, &c. At ego magis ridebo vulgus, tunc quoque cũ ipſos defunctos atrociſſ. exurit (hinc buſta appellata) quos poſtmodũ guloſiſſ. nutrit. Mattæa enim (Athenæo interprete) dicta pretioſa edulia omnia. hinc Matteolicus Cadorino guloſus dicitur. Improbãt autem eã cõſuetudinem adhuc ad id vſque temporis in Africa, etiã Chriſtianis vſitatã, DD. Ambroſius in illud Lucæ: Sine mortuos ſepelire mortuos ſuos,

ac Aug.l.6.Conf.c.2.De mor.Eccl.cathol.l.1.c.34.Epiſt.64.ad Aurelium,Conc.1.in Pſal.48. Hodie in locum illarum epularum apud ſepulchra ſucceßit Agape ſeu menſa pauperum.

21. Terram grauem imprecaris,&c.] De prouerbiali hac formula: Sit tibi terra grauis: & altera ſub huius capitis finem: Abiit iam, & reuerti debet. quæ etiamnum vulgo quoque Teutonico in ore eſt, vide noſtra Prolegomena. Sunt autem Tretullianica: qua nec; atquin,cógredior, lætioris ſpei.

22. Longũ eſt retexere Curtios & Regulos,&c.] Notior eſt Curtiorũ et Reguli,qui pro patria mortẽ oppetierunt,hiſtoria, quã vt pluribus ſit opus. Meminit autem Auctor Reguli,tũ vlt.c.Apol.ſuprà,tũ T.2.l.ad Mart. Atque quid Auctori Elogia,partim ſuprà diximus c.2. Apol.n.22.& mox ex Rhen.latius l.ſeq.ad Scapulã. Poſtumã famã vero Metaphoricos dixit,eã quæ poſt mortem perdurat.

CAP. V.

23. Hæc teſtimonia animæ,&c.] Titulum dedimus huic capiti: De auctoritate teſtimoniorũ Animæ. Vide aute rurſus phraſin vocéſque Auctoris: tanto,quãto; proſpicem;prouidum:ac exitus ſui aduerſarij ipſius: quãmquam ibi mendum ſubeſſe videatur, vt legendum ſit & aduerſarij, vt referatur exitus ſui ad ſtatum animæ poſt mortem, et aduerſarius ad Sathanam, vti ſuprà latius cap.2.

24. Certè prior anima quã littera, &c.] Locus iſte, quandoquidẽ paulopòſt hãc animæ loquelã, Traditionẽ nũcupat,optimè poßit adaptari ad Traditionũ Eccl.auctoritatẽ;quippè quæ libris omnibus et ſtylo,id eſt, litteratura omni priores ſunt. Quæ voces etiam ſunt Tretullianica.

25. antequàm Mercurius (opinor) natus fuiſſet.] Mirũ eßet,quod hic & l.de Cor.mil.c.8.Mercuriũ litterarũ inuentorẽ faciat, cum Apol.c.10. Saturno id inuentũ videatur adſcribere,ſicuti et:ã Minutius in Octauio,& D. Cypr.de Idol.van.(vbi aliquid hac de re adnotauimus,nu.10.)niſi etiã ſcriptores Ethnici ea in re variarent.Hyginus enim fab.c.277.variis auctoribus varias adſcribit litteras, vti & Plinius ſub finẽ l.7.nat.hiſt. Diodorus interim l.1. Mercuriũ eas in Ægyptũ intuliſſe ſcribit:eũmq; Ægyptiũ quintũ eius nominis fuiſſe,Cicero l.3.de nat.Deorũ,& poſt eũ Arn.l.3.cõmemorãt, quam ſuã ide Diodorus paulopoſt Ægyptiis primũ tribuit earũ inuentum. Verũ eorum veriſimilior eſt(vti Apol.c.19.n.276. diximus) ſententia, qui cũ Plinio Aſſyrias primas arbitrantur litteras, & ab iis ad Phœnices & in Ægyptũ delatas,à Phœnicibus verò in Græciam, à Pelaſgis in Latium. Quod ipſum de Hebræis intelligitur in Syria etiã ante diluuium vſitatas. Scribit enim Ioſephus Antiq.l.1.à liberis Seth duabus columnis inſcriptã fuiſſe diſciplinã rerum cœleſtiũ, quarum eam quæ lapidea fuit, ad ætatẽ vſque ſuã in Syria pṛeduraſſe adfirmat. Euſ.deniq; de Præpar.Euang l.10.c.2.multis cõprobat ab Hebræis primum litterarum tradita elementa.

26. vt ſuo loco edocuimus.] Alludit haudduibè ad c.19.Apol.quo Lectorẽ ad Adnot.noſtras remittimus. Eſt vero etiã Tertullianicũ multo ſæcularibus litteris antecedãt: quod vt cõtradictionẽ in ſe non includat, videtur legi debere: non modica tantum ætate: pro, vel modica. calloſitatem autem pro vetuſtate accipit, nõ aliter atque Cicero l.3.Tuſc.qu.callum vetuſtatis dixit.

CAP. VI.

27. Crede itaque tuis,&c.] Caput hoc meritò Epilogus inſcribitur. Atqui pulcra eſt paulopòſt Antitheſis: Cur ad cœlum cõteſtatur, & ad terram deteſtatur? Ac ſi dicat: Deum in cœlum ſuſpiciens teſtem aduocat, & vultu in terram depreſſo dæmonia execratur.

28. cur alibi ſeruit,alibi vindicẽ conuenit?] Alludit ad id quod ſuprà cap.2.dixit: In ipſis denique templis Deum iudicem imploras; præterquàm quod hic nõ ſolùm vt iudicem, ſed & vt vindicem inuocari ab ipſis Deum inſinuat, id eſt, vt redemptorem & adſertorem, quemadmodum ad leges 12.Tabul. hunc locum citans latius interpretatur Raynardus noſter cap.8.& 9.

29. quæ propinquæ inter ſe habẽtur, &c.] Veteres enim Græcas litteras eaſdẽ penè fuiſſe,quæ nunc Latinæ ſunt,indicio eſſe ſcribit Plinius, vbi ſuprà, Delphicã tabulã æneam quæ Romæ in palatio Mineruæ adhuc conſpiciebatur eius tẽporibus. Deinde de conuenientia Latinæ & Græcæ linguæ complures ſcripſerunt, nominatim verò Adolphus Mekerchus noſter,l.1.de vet.& recta pronunc. linguæ Græcæ.

ARGVMENTVM LIBRI AD SCAPVLAM
PER IACOBVM PAMELIVM.

QVVM ſub ipſis initiis adhuc quintæ perſecutionis,ſuo Apologetico Romam miſſo vſque adeò nihil ſe profeciſſe videret Tertullianus,vt Scapula Prouinciæ Africæ Præſes,Carthagini ceteris crudeliùs in Chriſtianos graſſaretur,hunc libellum velut deprecatorium ad illum miſit.

Non quòd Chriſtiani tormenta expaueſcerent, qui magis damnati gaudeant quàm abſoluti, I.
ſed quòd ipſis timerent qui ſe perſequebantur,quos diligere,& pro quibus orare iubentur.

Quare (principio & ſub finem)paucis inculcat ſuorum innocentiam,quam latè proſecutus eſt dicto Apo- II.
logetico à c.28.ad vſque 46. quippè quum nullius hoſtes ſint, nedum Imperatoris, quem ſcientes à Deo ſuo conſtitui,ſaluum velint cum toto Romano Imperio,quouſque ſæculum ſtabit: tam diu enim ſtabit;pro cuius ſalute Deo ſuo & ipſius Imperatoris non orent modò,ſed & ſacrificent.

Verùm dolere ſe,quòd neque ipſe Scapula,neque vlla ciuitas impunè latura ſit ſanguinis noſtri effuſionem; III.
maximè quum ſigna imminentis iræ Dei portenta aliquot præceßiſſent, tum meßis nulla, & imber nimius, tum ignes qui ſuper mœnia Carthaginis proximè pependerant, & ſolis penè lumen extinctum in conuentu Vticenſi; inſuper etiam quorundam Præſidum, qui Chriſtianos vexaſſent, vitæ exitus id adteſtarentur.

Proinde monet eum μὴ θεομαχεῖν, qui poßit & officio iuriſdictionis ſuæ fungi,& humanitatis memi- IIII.

niſſe, ad inſtar aliorum multorũ, & nominatim ipſius Seueri Imperatoris, patris Antonini; qui Proculum D
Chriſtianum, qui ſe per oleum aliquando curauerat; quem & Antoninus Chriſtiano lacte educatus optimè
nouerat, in palatio ſuo vſque ad mortem eius habuerit, ac clariſſimas fœminas & viros ſciens huius ſectæ eſſe,
teſtimonio exornarit, & populo furenti in os reſtiterit.

V. *Illorum igitur exemplum ſecutus, parcat Carthagini, quæ alioqui decimãda foret; parcat propinquis ſuis,*
& propinquorum amicis; parcat denique Prouinciæ, quæ obnoxia iam facta erit concuſſionibus militum,
maximè quum tunc ædificetur magis hæc Chriſtianorum ſecta, cùm cædi videtur.

Ceterùm hic vnus etiam eorum eſt librorum Tertulliani, quos plures D. Hieronymus Epiſt. ad Magnum aduerſus Gentes commemorat; & eundem imitatur D. Cyprianus ad Demetrianum, Africæ itidem Proconſulem. Recenſent eundem Trithemius Abbas ſcript. Catalogo, & Politianus antequàm in lucem ederetur: neque quiſquam vnquam, quin huius ſit Auctoris, dubitauit. Editus eſt autem primùm à Rhenano, repurgatus ab eodem ex cod. Gorzienſi, additis ſecunda vice Adnotationibus, & deinde ad exemplar Anglicũ caſtigatus à Gelenio: à nobis denique ad Romana tria Vaticana recognitus, & Adnotationibus auctus.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI [1] AD SCAPVLAM LIBER.

CAP. I. NOS [2] quidẽ neque expaueſcimus, neque pertimeſcimus ea quæ ab igno-
rantibus patimur: [3] cùm ad hãc ſectam vtique ſuſcepta cõditione eius, pa- E
cti venerimus, vt etiã [4] animas noſtras autorati in has pugnas accedamus,
ea quæ Deus repromittit, conſequi optantes, & ea quæ diuerſæ vitæ com-
minatur, pati timentes. Denique cum omni ſæuitia veſtra concertamus,
etiam vltrò erũpentes: magíſque dãnati quàm abſoluti gaudemus. Itaque
hunc libellũ non nobis timentes miſimus, ſed vobis & omnibus inimicis
noſtris, nedũ amicis: Ita enim diſciplina iubemur diligere inimicos quoque, & orare pro eis
qui nos perſequuntur: vt hæc ſit perfecta & propria bonitas noſtra, non communis. Amicos
enim diligere omniũ eſt, inimicos autem ſolorum Chriſtianorũ. Qui ergo dolemus de igno-
rantia veſtra, & miſeremur erroris humani, & futura proſpicimus, & ſigna eorum cottidie in-
tentari videmus, neceſſe eſt vel hoc modo erũpere ad proponenda vobis ea, [5] quæ palã non
II. vultis audire. [[6] Nos vnum Deum colimus, quẽ omnes naturaliter noſtis: ad cuius fulgura
Deut. 6. & tonitrua contremiſcitis, ad cuius beneficia gaudetis. Ceteros & ipſi putatis deos eſſe, quos
Pſal. 113. nos dæmonas ſcimus. Tamen humani iuris & naturalis poteſtatis eſt vnicuique quod puta-
uerit colere: nec alij obeſt, aut prodeſt alterius religio. [7] Sed nec religionis eſt cogere reli-
gionẽ, quæ ſponte ſuſcipi debeat, non vi: cùm & hoſtiæ ab animo libenti expoſtulentur. Ita
etſi nos compuleritis ad ſacrificãdum, nihil præſtabitis dijs veſtris: ab inuitis enim ſacrificia
non deſiderabunt, niſi ſi contentioſi ſunt. contentioſus autem Deus non eſt. Denique qui
eſt verus, omnia ſua ex æquo, & prophanis, & ſuis præſtat. Ideóque & iudiciũ conſtituit æter-
num de gratis & ingratis. Tamen nos, quos ſacrilegos exiſtimatis, nec in furto vnquã depre- F
hendiſtis, nedum in ſacrilegio. Omnes autẽ qui templa deſpoliãt, & per deos iurant, & eoſdẽ
colunt, & Chriſtiani non ſunt, & ſacrilegi tamen deprehendũtur. Longum eſt, ſi retexamus
quibus aliis modis & derideantur & contemnantur omnes dij ab ipſis cultoribus ſuis. Sic &
circa maieſtatẽ Imperatoris infamamur, tamen [8] nunquã Albiniani, nec Nigriani, vel Caſ-
ſiani inueniri potuerunt Chriſtiani: ſed [9] idem ipſi, qui per Genios eorum in pridie vſque iu-
rauerant, qui pro ſalute eorũ hoſtias & fecerant & vouerant, qui Chriſtianos ſæpè dãnaue-
rant, hoſtes eorũ ſunt reperti. Chriſtianus nullius eſt hoſtis, nedum Imperatoris: quẽ ſciens
à Deo ſuo conſtitui, neceſſe eſt vt & ipſum diligat, & revereatur, & honoret, & ſaluũ velit, cũ
2. Theſſ. toto Romano Imperio, quouſque ſeculũ ſtabit: [10] tãdiu enim ſtabit. Colimus ergo & Impera-
2. torẽ ſic, quomodo & nobis licet, & ipſi expedit, vt hominẽ à Deo ſecundũ, & quicquid eſt, à
Deo conſecutũ, & ſolo Deo minorẽ. Hoc & ipſe volet. Sic enim omnibus maior eſt, dũ ſolo
1. Tim. 2. vero Deo minor eſt. Sic & ipſis diis maior eſt, dũ & ipſi in poteſtate ſunt eius. [11] Itaq; & ſacri-
ficamus pro ſalute Imperatoris, ſed Deo noſtro & ipſius: ſed quomodo præcepit Deus, pura
prece. Nõ enim eget Deus cõditor vniuerſitatis odoris, aut ſanguinis alicuius. Hęc enim dę-
moniorũ pabula ſunt. Dęmones autẽ non tantùm reſpuimus, verũ & reuincimus, & cottidie
traducimus, & de hominibus expellimus, ſicut plurimis notũ eſt. Ita nos magis oramus pro
ſalute Imperatoris, ab eo eã poſtulantes, qui præſtare poteſt. Et vtique ex diſciplina patien-
tiæ

A tiæ diuinæ agere nos ſatis manifeſtum eſſe vobis poteſt, cùm tanta hominum multitudo pars penè maior ciuitatis cuiuſque in ſilentio & modeſtia agimus, ſinguli fortè noti magis quàm omnes, nec aliundè noſcibiles quàm de emendatione vitiorum priſtinorum. Abſit enim vt indignè feramus ea nos pati quæ optamus, aut vltionem à nobis aliquã machinemur, quam à Deo expectamus. [[12] Tamen (ſicut ſuprà diximus) doleamus neceſſe III.
eſt, quòd nulla ciuitas impunè latura ſit ſanguinis noſtri effuſionem: Sicut & ſub [13] Hilariano Præſide, cùm de areis ſepulturarum noſtrarum adclamaſſent: Areæ non ſint: areæ ipſorum non fuerunt. Meſſes enim ſuas non egerunt. Ceterùm & imbre anni præteriti, quid commeruerit genus humanum, apparuit, cataclyſmum ſcilicet & retrò fuiſſe propter incredulitates & iniquitates hominum: & [14] ignes qui ſuper mœnia Carthaginis proximè pependerunt per noctem quid minati ſint, ſciunt qui viderunt, & priſtina tonitrua quid ſonauerint, ſciunt qui obduruerunt. Omnia hæc ſigna ſunt imminentis iræ Dei, quam neceſſe eſt quoquo modo poſſumus, vt & annunciemus, & prædicemus, & deprecemur, interim localem eſſe. Vniuerſalem enim & ſupremam ſuo tempore ſentient, qui exempla eius aliter interpretantur. [15] Nam & ſol ille in cõuentu Vticẽſi extincto penè lumine adeò portentum fuit, vt non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati [16] poſitus in ſuo hypſomate & domicilio. Habetis Aſtrologos. Poſſumus æquè & exitus quorundam Præſidum tibi proponere, qui in fine vitæ ſuæ recordati ſunt deliquiſſe quòd vexaſſent Chriſtianos. [17] Vigellius Saturninus qui primus hic gladiũ in nos egit, lumina amiſit. [18] Claudius Her-
B minianus in Cappadocia, cùm indignè ferens vxorem ſuam ad hanc ſectam tranſiſſe, Chriſtianos crudeliter tractaſſet, ſolúſque in [19] prætorio ſuo vaſtatus peſte cum viuus vermibus ebuliſſet: Nemo ſciat, aiebat, ne ſpe gaudeant Chriſtiani. Poſtea cognito errore ſuo, quòd tormentis quoſdam à propoſito ſuo excidere feciſſet, penè Chriſtianus deceſſit. [20] Cæcilius Capella in illo exitu Byzantino, Chriſtiani gaudete, exclamauit. Sed & qui vidẽtur ſibi impunè tuliſſe, venient in diem diuini iudicij. Tibi quoque optamus admonitionem ſolam fuiſſe, quod cùm [21] Adrumeticum Mauilum ad beſtias damnaſſes, & ſtatim hęc vexatio ſubſecuta eſt, & nunc ex eadem cauſa interpellatio ſanguinis. Sed memento de cetero. [[22] Nõ te terremus, qui nec timemus: ſed velim vt omnes ſaluos facere poſſimus IIII.
monendo, μὴ θεομαχεῖν. Potes & officio iuriſdictionis tuæ fungi, & humanitatis meminiſſe: vel quia & vos ſub gladio eſtis. Quid enim amplius tibi mandatur, quàm nocentes confeſſos damnare, negantes autem ad tormenta reuocare? Videtis ergo quomodo ipſi vos contra mandata faciatis, vt confeſſos negare cogatis. Adeò confitemini innocentes eſſe nos, quos damnare ſtatim ex confeſſione non vultis. Si autem contenditis ad elidendos nos, iam ergo innocentiam expugnatis. Quanti autem Præſides & conſtantiores & crudeliores, diſſimulauerunt ab huiuſmodi cauſis? vt [23] Cincius Seuerus, qui [24] Thiſtri ipſe dedit remedium quomodo reſponderent Chriſtiani vt dimitti poſſent: vt [25] Veſpronius Candidus, qui Chriſtianum quaſi tumultuoſum ciuibus ſuis ſatisfacere dimiſit: vt [26] Aſper qui modicè vexatum hominem, & ſtatim deiectum, nec ſacrificium compulit facere, antè
C profeſſus inter Aduocatos & Adſeſſores, dolere ſe incidiſſe in hanc cauſam. [27] Pudens etiam miſſum ad ſe Chriſtianum, in [28] elogio concuſſione eius intellecta, dimiſit, ſciſſo eodem elogio, ſine accuſatore negans ſe auditurum hominem, [29] ſecundum mandatum. Hæc omnia tibi & de officio ſuggeri poſſunt, & ab eiſdem Aduocatis, qui & ipſi beneficia habent Chriſtianorum, licet adclament quæ volunt. Nam & cuiuſdam Notarius cùm à dæmone præcipitaretur, liberatus eſt: & quorundam propinquus & puerulus. Et [10] quanti honeſti viri (de vulgaribus enim non dicimus) aut à dæmoniis, aut valetudinibus [11] remediati ſunt. Ipſe [12] etiam Seuerus pater Antonini, Chriſtianorum memor fuit. Nam & [13] Proculum Chriſtianum, qui Torpacion cognominabatur, [14] Euhodeæ procuratorem, qui [15] eum per oleum aliquando curauerat, requiſiuit, & in palatio ſuo habuit vſque ad mortẽ eius: [16] quẽ & Antoninus optimè nouerat, lacte Chriſtiano educatus. [17] Sed & Clariſſimas fœminas, & Clariſſimos viros [18] Seuerus ſciens huius ſectæ eſſe, non modò non læſit, verùm & teſtimonio exornauit, & populo furenti in os palàm reſtitit. [19] Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione Chriſtianorum militum orationibus ad Deum factis, imbres in ſiti illa impetrauit. Quando non geniculationibus & ieiunationibus noſtris etiam ſiccitates ſunt depulſæ? Tunc & populus adclamans Deo deorum, Et qui ſolus potens, in Iouis nomine Deo noſtro teſtimonium reddidit. Præter hæc, Depoſitum non abnegamus, Matrimonium nullius adulteramus, Pupillos piè tractamus, Indi-

gentibus refrigeramus, Nulli malum pro malo reddimus. Viderint qui ſectam mentiuntur, quos & ipſi recuſamus. Quis denique de nobis alio nomine queritur? Quod aliud negotium patitur Chriſtianus, niſi ſuæ ſectæ? [40] quam incœſtam, quam crudelem, tanto tempore nemo probauit. Pro tanta innocentia, pro tanta probitate, pro iuſtitia, pro pudicitia, pro fide, pro veritate, pro Deo viuo, [41] cremamur. quod nec ſacrilegi, nec [42] hoſtes publici veri, nec tot maieſtatis rei pati ſolent. [43] Nam & nunc à Præſide Legionis, & à [44] Præſide Mauritaniæ vexatur hoc nomen, ſed [45] gladiotenus, ſicut & à primordio mandatum eſt animaduerti in huiuſmodi. Sed maiora certamina, maiora ſequuntur præmia. [[46] Crudelitas veſtra gloria eſt noſtra. Vide tantùm ne hoc ipſo, quod talia ſuſtinemus, ad hoc ſolùm videamur erumpere, vt hoc ipſum probemus, nos hæc non timere, ſed vltrò vocare. [47] Arrius Antoninus in Aſia cùm perſequeretur inſtanter, omnes illius ciuitatis Chriſtiani ante tribunalia eius ſe manu facta obtulerunt: cùm ille paucis duci iuſſis, reliquis ait, [48] ὦ δειλοί, εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνοὺς ἢ βρόχους ἔχετε. Hoc ſi placuerit & hîc fieri, quid facies de tantis millibus hominum, tot viris ac fœminis, omnis ſexùs, omnis ætatis, omnis dignitatis, offerentibus ſe tibi? Quantis ignibus, quantis gladiis opus erit? [49] Quid ipſa Carthago paſſura eſt [50] decimanda à te, cùm propinquos, cùm contubernales ſuos illic vnuſquiſque cognouerit, cùm viderit illic fortaſſe & tui ordinis viros & matronas, & Principales quaſque perſonas, & amicorum tuorum vel propinquos vel amicos? Parce ergo tibi, ſi nô nobis. Parce Carthagini, ſi non tibi. [51] Parce Prouinciæ, quæ viſa intentione tua obnoxia facta eſt concuſſionibus & militum & inimicorum ſuorum cuiuſque. Magiſtrum neminem habemus, niſi Deum ſolum. Hic ante te eſt, nec abſcondi poteſt, ſed cui nihil facere poſſis. Ceterùm quos putas tibi magiſtros, homines ſunt & ipſi morituri quandoque. [52] Nec tamen deficiet hæc ſecta, quam tunc magis ædificari ſcias, cùm cædi videtur. Quiſque enim tantam tolerantiam ſpectans, vt aliquo ſcrupulo percuſſus, & inquirere accenditur, quid ſit in cauſa, & vbi cognouerit veritatem, & ipſe ſtatim ſequitur.

D E

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM AD SCAPVLAM.

1. Ad Scapulam.] *Hunc de genere Patricio ex familia Corneliorum Scipionum fuiſſe conſtat. Anno enim vrb. cond.* CCCXII. *& rurſum* CDIII *P. Cornelius Scipio Scapula primum rei gerendæ cauſſa cum Appio Claudio Dictatore, deinde comitiorum habendorum cauſſa cum Lucio Camillo Dictatore Magiſter Equitum creatus Anno v. c.* CDXXI *primus antequàm ſellam curulem ſediſſet Pontifex Maximus iuxta Liuium, denique anno v. c.* CDXXV *Conſulatum geſſit cum Plautio Proculo; Liuio & Caſſiodoro teſtibus, quibus faſti conſulares conſentiunt tam Onuphrij quàm Goltzij.*

CAP. I.

2. Nos quidem neque expaueſcimus, &c.] *Caput hoc nihil aliud quàm* Præfatio *eſt.*

3. Cùm ad ſectam hanc, &c. pacti venerimus, &c.] *Alludit ad pacta in baptiſmo, de quibus latiùs infrà Tom. ſequenti, libro de Corona militis.*

4. Animas noſtras autorati.] *Ac ſi dicat, obligati, quemadmodum libro ad Martyres:* Ad ignes quidam ſe autorauerunt: *vnde (vt illic adnotauit Rhen.)* Autoramentum. *& milites* autorati.

5. Quæ palam non vultis audire.] *Hinc patet non porrectum hunc librum ſupplicem, ſed miſſum potius. Eſt autem ſimilis locus de dilectione inimicorum, tum Apolog. 31. tum apud Athenag. orat. pro Chriſtianis.*

CAP. II.

6. Nos vnum Deum colimus, &c.] *Caput hoc inſcripſimus:* De Chriſtianorum innocentia: *quippè quam hic proponit iiſdem penè verbis, quibus latiſſ. eandem proſecutus eſt Apologetici capitibus, in Argumento noſtro ſuprà citatis.*

7. Sed nec religionis eſt cogere religionem, &c.] *Ne quis fortè locum hunc detorqueat ad ſectarum licentiam, adnotanda venit Auctoris ſententia earundem libertati prorſus contraria initio Scorpiaci Tom. 3. infrà* Ad officium hæreticos compelli, non illici, dignum eſt. Duritia vincenda eſt, non ſuadenda. *Neque verò nudè eam proponit, ſed ſcripturis iiſdem confirmat, quibus probat D. Cypr. De exhortat. Mart. c. 5.* Quod ſic idololatriæ indignetur Deus, vt præceperit eos etiam interfici, qui ſacrificare & ſeruire idolis ſuaſerint. *Quo loco vide Adnot. noſtras num. 27. & latiùs in Epiſt. eiuſdem 52. ad Antonianum n. 78. Videtur itaque ita Auctor hîc intelligendus, quemadmodum loquuntur Doctores Scholaſtici, dum docent Iudæos aut Turcas ad ſuſcipiendam religionem Chriſtianam violenter & directè cogendos non eſſe, conſtanter interim aſſerentes, hæreticos ad officium debere compelli, & ſimiliter Apoſtatas ad Iudaiſmum aut Mahometiſmũ declinantes, nô ſecus atque religionis ſuæ deſertores. Eodem certè pertinent hæc verba Auctoris, vbi ſuprà:* Nec putem (*inquit*) diſceptandum, an dignè Deus quos ab errore ſuperſtitionis auulſerit, rurſus in Ægyptum regredi nolit, an dignè à ſe non patiatur abſiſtere, quos ſibi elegit. Ita nec illud expectabit retractari à nobis, an obſeruari voluerit diſciplinam quam voluit inſtituere, & an meritò vl-

ciſcatur

F

ciſcatur deſertam, quam voluit obſeruatam, quãdo fruſtrà inſtituiſſet, ſi obſeruari eã noluiſſet, & fruſtrà obſeruari voluiſſet, ſi vindicare noluiſſet. *Atqui paulopòſt, ſiue legamus*: deſpoliant *cum exc.* & *vno Vaticano, ſiue* diſpoliant *cum* 2. *Vat. perinde eſt.*

8. Numquam Albiniani, nec Nigriani, vel Caſſiani, &c.] *Similiter Apolog. c.* 35. Vnde Caſſij, & Nigri, & Albini. *Atqui (quemadmodũ adnotauit Rhen. partim ad hunc, partim ad librum de Pallio) hinc patet & Apologeticum, & hunc Tractatum poſteriorem eſſe libro de Pallio, cùm illic c. 2. plurium Auguſtorum, quorũ Clodius Albinus vnus fuit, concordia celebretur. Qui poſtea Spartiano teſte, aduerſus Seuerum Imperatorem rebellis in Gallia victus eſt die vndecimo Kal. Mart. apud Tiuurtium, & cadauer ante domum eius propriam iam diuiſum, in Rhodanum fluuium abiectum eſt. Non diſsimili fato Peſcennius Niger à Syriacis legionibus Imperator appellatus contra Seuerum, tandem apud Cyzicum ab eodem eſt interemptus. At Auidius Caſsius ex familia Caſsiorum, qui in C. Iulium conſpirauerant, L. Vero Imperatori inſidias ſtruxit, occiſus tandem non iubente illo, ſed tamen non vetante. Hinc* Albianos, Nigrianos, & Caſſianos *vocat Tertullianus, defenſionum iſtorum conſcios. Plura de his in vita Auctoris, ne hîc prolixiores ſimus.*

9. Sed idem ipſi, qui per Genios eorum iurauerant, &c.] *Ex MS. aterum*, idem *legimus cum vet. exc. pro* iidem. *De iuramento verò per* Genios Cæſarum, *latiùs Apolog. c.* 32. *n.* 450.

10. Tamdiu enim ſtabit.] *Hoc colligitur (inquit Rhen.) ex verbis illis Apoſtoli, 2. Theſſ. 2. Qui tenet, nunc teneat, donec de medio fiat. Non aliter autem dixit Auctor Apolog. c.* 32. Eſt & alia neceſſitas nobis orandi pro Imperatoribus, etiam pro omni ſtatu Imperij rebúſque Romanis, quòd vim maximam vniuerſo orbi imminentem, ipſámque clauſulam ſeculi acerbitates horrendas comminantem Romani Imperij commeatu ſcimus retardari. *Et Lactantius l. 7. c. 25. Incolumi Roma nihil videtur metuendum: at verò cùm caput illud orbis occiderit, & ῥύμη eſſe cœperit, quod Sybillæ fore aiunt, quis dubitet veniſſe iam finem rebus humanis orbíque terrarum? Quod miror ab Antonio Rauelenſi inter errores deridendos adnotatum. Neque enim ipſe tam de vrbe quàm de Romano Imperio loquitur, & dictam ſcripturam ſic interpretantur tũ Græci omnes, & D. Ambroſ. in Comment. tum etiam DD. Hieron. qu. 11. ad Algaſiam, & Auguſt. c. 19. l. 20. de ciuit. Dei. Legimus autem ex MS.* & ſolo Deo minorem.

11. Itaque & ſacrificamus pro ſalute imperatoris, &c.] *Cum Apolog. c. 30. non niſi* inuocationis & orationis *meminerit, hic verò etiam* ſacrificij pro Imperatoribus, *videtur hunc librũ ſcribens Presbyter fuiſſe; quantumuis hunc locum contra Miſſæ ſacrificium detorqueant Magdenburgenſes ob verba adiuncta:* ſed quomodo Deus præcepit pura prece: *inde colligentes non niſi precum ſacrificium debere intelligi. Verùm quid ſibi velit, ſatis colligitur ex eo quod addit:* Non enim eget Deus conditor vniuerſitatis (*ſeu* immenſitatis, *vt habent 3. Vat. MS.*) odoris aut ſanguinis alicuius. *Opponit enim precem puram odori aut ſanguini; & vero nos Deo non ſacrificamus aut odore aut ſanguine, ſed prece pura. nam* ſacrificium *non niſi per preces & per inuocationem ſacrificatur aut offertur. Verùm de hoc latius tum lib. ſequ. de Iudæis, & lib. 3. aduerſus Marcionem, T. 3. vbi ſimiles loci ab illis in calumniam rapiuntur; tum potiſsimùm l. de Cultu fœmin. c. 11. vbi verbis diſertis:* aut ſacrificium offertur (*inquit*) aut Dei verbũ adminiſtratur. & *l. de Orat. Tom. 2. qui totam rationem Miſſæ, vti celebrabatur in Africa, continet, in quo ter quatérve nomine* ſacrificij *nominatim vtitur.*

CAP. III.

12. Tamen (ſicut ſupra diximus) doleamus, &c.] *Inſcriptionem huic capiti dedimus:* Quòd nulla ciuitas impunè latura ſit Chriſtiani ſanguinis effuſionẽ. *Quam ipſam ſententiam iiſdem penè verbis proſequitur D. Cypr. ad Demetrianum, vt adnotauit quoq; Rhenanus.*

13. Sub Hilariano Præſide, cùm de areis ſepulturarum noſtrarum, &c.] Hilarianus Præſes *Africæ videtur fuiſſe vnus deceſſorum Scapulæ: De* areis *verò* ſepulturarũ, *ſeu cœmiteriis Chriſtianorum, vide Adn. noſtras in D. Cypr. epiſt. 68. n. 25.* Cataclyſmus *autem & ſuprà in Apolog. & infrà de hab. virg. accipitur pro generali diluuio: & exſtat libellus de* Cataclyſmo *inter D. Auguſt. opera, T. 9.*

14. Ignes qui ſuper mœnia Carthaginis, &c.] *Portentum ſimile deſcribitur à Ioſepho ante excidiũ Hieroſolymitanum, de bello Iudaico l. 7. c. 12. Hinc etiam conſtat* Carthagini *habitaſſe Tertullianum.*

15. Nam & ſol ille in conuentu Vticenſi, &c.] *De Vtica Africæ oppido Carthagini vicino vide Adn. noſtras in Concil. Carthag. ſub D. Cypriano, ad ſent. 41. Apparet autem (inquit Rhen.) diſtinctũ fuiſſe in* conuentus, *inſtar Hiſpaniæ. Quam citeriorẽ in* conuentus *ſeptem diuiſam fuiſſe Plinius auctor eſt, ſicut Bæticam in quatuor. Eos idem vocat Iuridicos, quòd illic ſuo quique oppido finitimi diſceptarent. Iſtiuſmodi* conuentus *hodie referunt apud Chriſtianos oppida Epiſcopiis inſignia, quantum ad cauſas attinet Eccleſiaſticas. Igitur* conuentum Vticenſem *accipe pro toto tractu, qui Iuriſdictioni* Vticenſium *ſubiectus erat. Quæ Rhenani interpretatio confirmatur his verbis Oroſij lib. 1. c. 2. Zeugis prius non vnius* conuentus, *ſed totius Prouinciæ nomen fuiſſe inuenitur, vbi Carthago magna. Vnde patet Prouinciæ Africæ, ſeu Carthaginis,* conuentum Vticenſem *fuiſſe.*

16. Poſitus in ſuo hypſomate, &c.] *Vtitur (inquit idem Rhen.) vocabulis aſtrologorum, loquẽs de Eclipſi quadam ſolis non ordinaria, ſed prodigioſa. Vulgus aſtrologorum hodie vocat altitudinem & dominum. Si autem certi quid ex aliis ſcriptoribus aut Ephemeridibus haberi poſſet de hoc prodigio, certiùs liceret iudicare de tempore quo ſcriptus eſt hic liber.*

17. Vigellius Saturninus.] *Vaticani tres codices,* M. Gellius. *Ego ex coniectura, quam tamen nolui in textum inducere* Valgius Saturninus. *Quum enim ſub Auguſto, anno vrbis conditæ 741. Conſul Romæ fuerit in locum Meſſalæ ſubſtitutus* C. Valgius. *C. F. Q. N.* Saturninus *Rufus (cuius etiam A. Gellius meminit) quidni alter aliquis* Saturninus *ex eadẽ familia potuerit Carthagini Præſidem agere, qui primus illic perſecutionem mouerit? Certè anno Seueri Cæſaris VI. anno Vrb. Cond.* 950. *Conſul fuit* T. Haterius Saturninus, *qui an alius, an idem, aliis diſputandum relinquo.*

18. Claudius Herminianus in Cappadocia, &c.] *Veteres exc.* Lucius Hieronimianus. 3. *Vaticani,* Lucius Gerominianus. *Sed placet,* Herminianus, *aut potius,* Herminius: *quòd* Herminia *familia Romæ Conſularis fuerit. Vide alicubi hac de re Franc. Balduinum, quippè qui ſuis ad me litteris meminerit ſe ſcripſiſſe ali-*

quando de Claudio Herminiano, *quem locum hactenus reperire non licuit. Colligitur autem hinc iam tum fidem Chriſtianam in Cappadoci a viguiſſe: de quo latiùs lib. ſequenti Aduerſus Iudæos.*

19. in prætorio.] Prætorium (*inquit Rhenan.*) *villa eſt vrbana, quæ differt à ruſtica, propter elegantiam & nitorem. Suetonius in Caio Cæſare; In exſtructionibus* (*inquit*) *villarũ &* prætoriorum, *omni ratione poſthabita nihil tam efficere cupiebat, quàm quod effici poſſe negaretur. Proinde D. Hieronymus dolium illud verſatile Diogenis eleganter* prætorium *vocat, aduerſus Iouinianum lib. 2. Quinque, inquit, ſe contorqueret in dolio, volubilem ſe habere domum iocabatur, & ſe cum temporibus immutantem. Frigore enim, dolij os vertebat in meridiem; æſtate, ad ſeptentrionem; & vtcunque ſol ſe inclinauerat, Diogenis ſimul* prætorium *vertebatur. Porro res iſta accidit ruri; alioqui latere non potuiſſet. Addidi autem ex cod. Vat. MS.* ſpe, *ad illud:* ne ſpe gaudeant.

20. Cæcilius Capella in illo exitu Byzantino, &c.] Cæcilius Capella *in Faſtis Conſularibus non reperitur: fortaſſis fuit de familia C.* Cæcilij *Q. F. Q. N. Metelli Caprarij Conſulis, anno vrb. cond. 638. Quiſquis tandem fuerit, Præſes fuit* Byzantij, *& Chriſtianorum perſecutor,* in Byzantino exitu, *id eſt, exitio* (*ſicuti viciſſim, teſte Feſto*) *olim exitium vſurparũt pro exitu. Quod ipſum ille in vindictam fieri interpretatus:* Chriſtiani gaudete, exclamauit. *Contigiſſe id ſcribũt Herodianus, Michael Glycas, & Cuſpinianus, regnante Seuero Imperatore poſt triennij obſidionem, eo quod partes ſouiſſet Peſcennij Nigri, mœnibus dirutis, & iuribus ademptis, denique loco ipſo iuriſdictioni Perinthiorum adſignato. Vnde deinceps* (*inquit Glycas*) *vſus obtinuit, vt Epiſcopi* Byzãtini *cõfirmatio ad Heracliæ ſeu Perinthi ſpectaret* Antiſtitem. *Addens Conſtantinum Magnum, inſtaurato caſtro, quod olim à Byzo Thracum Rege exſtructum fuerat, magnum loci ſpacium adieciſſe, vrbique cognomentum Nouæ Romæ dediſſe. Hæc ciuitatis ac Imperij Conſtantinopolitani initia etiam Nicephorus commemorat Eccl. hiſt. l. 7. c. 47. qui etiam lib. 8. c. 6. recenſet omnes Epiſcopos* Byzantinos *à D. Andrea Apoſtolo ad Conſtantinum vſque, quorum primi xi. propter infidelium incurſiones in oratorio quodam ſynaxes celebrarint, vt nõ mirum ſit, perſecutionem ibi quoque deſæuiiſſe in Chriſtianos.*

21. Adrumeticum Mauilum.] *Vatic. 3. MS. cod.* Adrymeticum Mauilium, *ſed magis illud placet. Rationem habes in Adnot. noſtris ad Concil. Carthag. ſub D. Cypr. Sent. 16. Atqui* interpellatio ſanguinis *pro perſecutione ponitur.*

CAP. IIII.

22. Non te terremus, &c.] *Huic capiti titulum damus:* Quòd poſſit Iudex officio iuridictionis ſuæ fungi, & humanitatis meminiſſe. *Porrò de Prouerbiali formula, μὴ θεομαχεῖν, vide noſtra Prolegomena. Quod verò ait,* Confeſſos negare, *hoc amplius* (*inquit Rhen.*) *Tertullianus deplorat in Apologetico, & Cyprianus martyr aduerſus Demetrianum, Si crimen eſt* (*inquit*) *cur non interficis confitentem? Si crimen non eſt, quid perſequeris innocentem? Torqueri enim debui, ſi negarem, &c.*

23. Cincius Seuerus.] *Vat. 1.* Cicius. *ſed illud placet, eo quòd reperiatur apud Romanos familia* Cincia *plebeia. fortaſſe idem fuit* Cn. Claudius Seuerus, *qui Seueri præceptor & Philoſophus Conſulatum geſſit anno vrb. cond. 925.*

24. Thiſtri.] *Vat. 1.* Thriſti. *vnde colligere mihi videor veram huius loci lectionem* Tiriſtri, *aut* Tiriſti. *nam apud Ptolomæum Tab. 9. Europæ, in Myſia inferiori reperitur, &* Tiriſtre, *Græcè* Τιρίστρη, *promontorium, &* Tiriſti *ciuitas, Græcè* Τιριστὶ πόλις, *de qua interim Lectoris cenſuram relinquo.*

25. Veſpronius Candidus.] *Anno v. c. 931. cum Imperatore Commodo hic Conſulatu functus legitur, cognomento* Verus, *cuius etiam Spartianus meminit in Iuliano, ac Caſſiodorus, Faſti Græci & Lampridius in Commodo; quemadmodum ante me adnotauit Onuphrius in ſecundum lib. Faſtorum.*

26. Aſper.] *Veriſimile eſt hunc fuiſſe alterum duorum, qui poſtea anno vrb. cond. 964. primo poſt obitum Seueri, Cõſules memorantur à Caſſiodoro, Faſtis Græcis & Latinis: ad quos addit Onuphrius, vbi ſuprà, hanc inſcriptionẽ:* M. Pompeio M. F. Ani. ASPRO. 7. leg. xv. Apollin. 7. Coſ. 111. PR. primog. l. 111. CYREN. Pręf. Caſtr. leg. xx. Victr. Alimotus Libertus Pullarius fecit. *Atqui* deiectum *rectè interpretatur Rhenan.* deiecto *animo.*

27. Pudens.] *Seruilius* Pudens *Conſul fuit in bello Marcomannico, ſub Cæſaribus Antonino & Vero. Anno vrb. cond. 917. & 918. vti patet ex Caſſiodoro, & Faſtis Græcis ac Latinis.*

28. In elogio, &c.] Elogium (*inquit idem Rhen.*) *teſtificationem de aliquo ſignificat. hic accipit pro charta, quæ huiuſmodi teſtimonium continetur. ſicut & Suet. in Caligula: Et cuſtodiarum* (*inquit*) *ſeriem recognoſcens, nullius inſpecto* elogio, *ſtans tantummodò intra porticum mediam, à caluo ad caluum duci imperauit. Spartianus in Seuero: Fuſtibus eũ ſub* elogio *eiuſdem præconis cecidit. Legatum P. R. homo plebeius temere amplecti noli. Senſus eſt, E x litteris quas ſimul cum Chriſtiano captiuo acceperat, intellexiſſe Præſidem quòd ille priùs à delatore ſiue milite fuiſſet ſpoliatus; & ſic miſericordia motum, dimiſiſſe hominem, velut antea ſatis afflictum. Hoc iuriſcõſulti vocant, cum* elogio *mittere reum, quemadmodũ Martianus in l. diuus, De cuſtodia & exhibitione reorum. De quo etiam aliquid diximus Apolog. c. 2. n. 22.*

29. Secundum mandatum.] *Hoc eſt* (*inquit Rhenan.*) *ſecũdum reſcriptũ Imperiale. Vt antè,* Quid enim amplius tibi mandatur; *&:* Videtis ergo quomodo ipſi vos contra mandata faciatis. *Atqui pro,* eiſdem aduocatis, &c. *Vatic. 3.* eiuſdem. *ſed quia antea non niſi ſub* Aſpro *Aduocatorum facta eſt mentio, illud placet magis. Notatu autem digna miracula de Notario & puerulo.*

30. & quanti viri, &c.] Quanti, *pro, quot* (*inquit idem*) *&* honeſti, *pro honoratis. Sic paulo antè,* Quanti autem præſides & conſtantiores & crudeliores. *Item infrà:* Quantis ignibus, quantis gladiis opus erit?

31. remediati ſunt.] *Hoc verbo* (*inquit idem*) *vſus eſt & in de Reſurr. car.* Vitiorum (*inquit*) à domino remediatorũ. *Itẽ in Præſcriptionibus.* Vel tranſmutatione remediaremur. *Hinc illud Hieronymi in vita Hilarionis: Igitur poſt annum doctus ab Æſculapij vatibus, non* remediantis *animas, ſed perdentis. Eodem vtitur rurſus in Iouinianum. Quibus adde illud l. 2. adu. Marcion. T. 3.* ad remediandos eos. *& l. de bapt. c. 10.* Item aqua remediatur; *&,* aquas baptiſmi ex ſeſe remedians.

32. ipſe etiam Seuerus.] Seuerus *Imperator intelligitur, cui ad diſtinctionem* Cincij Seueri, *addit,* Antonini pater, *quem eundem vocat Apolog. c. 4.* Cõſtantiſ-

ſtantiſſimum Principum. Hinc autem confirmatur lectio noſtra ibidem c.5. nullus Seuerus. quippè qui initio ſui Imperij Chriſtianos non ſit perſecutus, vti ex Oroſio & aliis latiùs in vita Auctoris.

33. Proculum Chriſtianum, qui Torpacion cognominabatur, &c.] Proculus iſte haud dubiè alius eſt, quàm ille cuius meminit initio libri adu. Valent. infrà Tom. 3. quemadmodum ibi latius: quo fit vt illius cognomen Torpacion hic adiiciatur. In Martyrologiis fit mẽtio Kalendis Decembribus. Ciuitate Narnia S. Proculi presbyteri, quod oppidum haud procul Roma diſtat, & à Seuero frequentatum, quemadmodum ex quibuſdam inſcriptionibus patet. an idem ſit neſcio. Videtur interim ex curatione per oleum presbyter etiam iſte Proculus fuiſſe.

34. euhodex procuratorem.] Quum neque Ptolomeo, neque alicui Geographo nota ſit aliqua prouincia aut ciuitas hoc nomine euhodex, coniicio Græcè ſcriptum fuiſſe à Tertulliano εὐοδίας, aut potius in datiuo εὐοδίῃ, aut ſi mauis ſecundum dialecton Atticam (vti legiſſe adnotat euhode, cod. Gorzienſem Rhenan.) εὐοδῆ. Significat enim εὐοδία, & proſperum iter, & proſperitatem. Vnde illud Eſdr. 8. ζητῆσαι εὐοδίαν: pro quo noſter interpres vertit, petere viam rectam. Quare non placet coniectura in margine. 1. edit. qua legitur, euboex. maximè propter phraſin Auctoris peculiarem, qua etiam alibi frequenter vtitur vocibus: procuratio, procurare, procurari, & procurans in datiuo: ac ſi dicat, procuratorem proſperitati, quippè qui Seuero proſperitatem procurarit, reddita per oleum ſanitate. Adnotat eiuſmodi Rhenanus: homini procurat, lib. 1. adu. Marc. cui procurant: & procurantis Euangelio, lib. 4. adu. Marc. cui procurent, de Reſurr. car. Tom. 3. & de Coron. milit. T. 2. ſibi procurauerunt. & de Cult. fœm. affectioni procurans ac l. 1. ad uxor. cap. 8. quæ pudori procurat, & lib. adu. Valent. non ſemel, ac alibi frequentiſſimè.

35. qui eum per oleum aliquando curauerat.] Moris huius Chriſtianorum, qui morbos oleo curabant, meminit etiam B. Hieronymus in vita B. Hilarionis, quòd Agricolæ à ſerpentibus & venenatis animalibus percuſſi, accepto oleo ab illo benedicto vulnera ſua vngẽtes, priſtinæ ſanitati fuerint reſtituti. Idem refert Ruffinus hiſt. Eccleſ. lib. 2. cap. 4. de diſcipulis B. Antonij, & Sulpitius Seuerus in vita S. Martini, de muta & paralytica oleo benedicto ab eo curatis, & Palladius de duobus Macariis ſimilia. Vt prætermittam plures alios, quorum miracula per oleum recenſentur 6. Voluminibus Vitarum Sanctorum Surij, quos ex Indicibus licebit petere.

36. quem & Antoninus optimè nouerat lacte Chriſtiano educatus.] Quum plures fuerint Antonini Cæſares (de quibus latè lib. obs. Reynardus noſter Var. lib. 3. cap. 10.) loquitur hic, vti & Rhenanus ad marginem adnotauit, de Antonino Caracalla Seueri filio, de quo plura in vita Auctoris. Peculiare autem eſt Auctori, quod cum ſcribat lacte Chriſtiano, id eſt à nutrice Chriſtiana educatum. Hinc adeò factum puto, vt mitior in Chriſtianos fuerit, quum econtrariò Neroni tanta crudelitas adſcribatur à quibuſdam, quòd eam à nutrice hauſerit.

37. Sed & Clariſſ. fœminas, & Clariſſ. viros.] Clariſſimorum virorum (inquit Rhenanus) vxores clariſſimæ erant: nam fœmina nupta mariti dignitate cenſentur, vt eſt apud Vlpian. Iureconſul. Senatores quibuſdam clariſſimi [illegible]erunt. Nonnullis hic ordo diſponitur, Illuſtrium, Spectabilium, Clariſſimorum, & Perfectiſſimorum. Vide autem formulã Clariſſimatus apud Caſſiodorum, Variarum l. 7. epiſt. 63.

38. Seuerus ſciens huius ſectæ eſſe, non modò non læſit, &c.] De hac Seueri in Chriſtianos initio ſui Imperij indulgentia latius in vita Auctoris. Atqui pro, & populo furenti in os palàm reſtitit, legunt 3. MS. Vatic. populo furenti in nos, non male. Eligat Lector quod volet. vnus eorum, reſiſtit, ſed illud magis placet.

39. Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione.] Vide hac de re Adnot. noſtras in Apologet. cap. 5. n. 64. Quibus adde, quòd hæc hiſtoria contigerit Piſone & Iuliano Coſſ. anno Vrb. Cond. 926. aut iuxta alios, anno 927. Gallo & Flacco Coſſ.

40. quam inceſtam, quam crudelem, &c.] Inceſtam (inquit Rhenan.) propter mendacium Gentilium de promiſcuo cum matribus & ſororibus concubitu; crudelem, propter infanticidium, de quo etiam Chriſtiani calumniabantur. Verùm de hoc latius Apolog. c. 1. 7. et 8.

41. cremamur, &c.] De ſuppliciis Chriſtianorũ variis, & nominatim ſumma ignium pœna, vide infrà lib. ad Martyr. c. 4. & Adn. ibidem noſtras n. 46. item & Apolog. c. vlt. n. 619.

42. nec hoſtes publici veri.] Intelligit (inquit Rhenan.) hoſtes Imperatorum Romanorum & populi Romani, qui inſidiarentur ſaluti eorum. Nam vulgus ipſos quoque Chriſtianos appellabat hoſtes publicos: ſed hi veri hoſtes non erant, immò potius amici.

43. Nam & nunc à Præſide Legionis.] De Legionis regno in Hiſpaniis quam latè ſe olim extenderit, vide Adnot. noſtras in Epiſt. B. Cypriani. 68. n. 2. Addit autem lib. adu. Iudæos ſuprà, Hiſpaniarum omnes terminos iam tum ad Chriſtum conuerſos. Neque mirum, quum ante Auctorem B. Irenæus l. 1. c. 3. celebret Eccleſias quæ in Hiberia ſunt; vbi vide in eandem ſententiã Adn. Feuardentij noſtri, c. 4. et noſtras in ſupradictum l. n. 41.

44. & à Præſide Mauritaniæ.] Quòd Maurorũ etiã multi fines iam tum fidem Chriſti ſuſceperant, teſtatus eſt Auctor vbi ſuprà: quo loco vide Adnot. noſtras n. 40. Adnotandum autem, quod Præſides vocantur Legionis & Mauritaniæ, quum Africæ Præfecti & aliarum Prouinciarum Proconſules, nuncuparentur.

45. ſed gladiotenus, &c.] Eadem phraſi dixit infra T. 2. lib. de velam. virg. c. vlt. cerebrotenus. Atqui quòd gladio mandatum fuerit à primordio animaduerti in Chriſtianos, ſaltem in Africa, patet & ex vita B. Cypriani. De voce autem, animaduerti, pro morte puniri, Iureconſ. vſit[illegible], vide Adnot. noſtras in eiuſdem Cypr. Epiſt. 69. n. 25. Quod ipſum patet ex epiſt. eiuſdem 82. ad Succeſſum, vbi legis: Xiſtum in cœmiterio animaduerſum ſciatis. qui quum crucis ſupplicio martyrium paſſus ſit, patet generale eſſe animaduerſionis nomen, quod eo loco mihi in mentem quum non veniſſet, putaui potiùs crucem pro omni ſupplicio accipiendam.

Cap. V.

46. Crudelitas veſtra gloria eſt noſtra, &c.] Titulum huic poſtremo capiti dedimus: Quod Chriſtianis parcendum vel ob nimiam multitudinẽ. Paucis autem hoc hic deprecatur Auctor; quod latiùs fuit proſecutus Apolog. c. 44. & 50.

47. Arrius Antoninus in Aſia.] Fortaſſis hic idem fuit, qui à Lampridio Ar[illegible]us Præſens, ab aliis Bruttius Præſens appellatur, Conſu. Romanus anno vrb. cond. [illegible]2. Atqui ibi, manu facta, manus pro multitudine accipitur: & ibi, paucis duci iuſſis, duci, pro ab duci: alludens

fortaßis ad illud Actorum 12. inquiſitione facta de cuſtodibus, iuſſit eos duci.

48. ὦ δειλοὶ, εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνοὺς ἢ βρόχους ἔχετε.] Ad verbum ſonant hæc Latine: O miſeri, ſi cupitis perire, præcipitia aut reſtes habetis. MS. autem 3. Vatic. legunt, ὦ λοιποὶ; quod quum ſonet ô reſidui, etiam retineri poſſet. Rhenano magis placuit ὦ δειλοὶ, eo quòd Præſes quaſi miſerans (non dico inſaniam, uti ille: neque enim Chriſtianæ fidei Zelus inſania eſt) vulgi nimiam multitudinem hoc dixerit. Græcè autem dicere maluit, vtpotè Græcis Aſiaticis.

49. Quid ipſa Carthago.] Vel hinc patet Carthagini egiſſe Tertullianum, & Scapulam Carthagini fuiſſe præfectum, vtpotè Prouinciæ Carthaginienſis Proconſulem: nam mox ſequitur) Parce Carthagini, ſi non tibi. Parce Prouinciæ. De Carthagine porro vide lib. de Pall. n. 1. D

50. Decimanda à te.] Quid ſit decimare, indicat his verbis Liuius l. 2. ab vrb. condita 254. Cetera (inquit) multitudo, fortè decimus quiſque ad ſupplicium lectus.

51. Parce Prouinciæ.] De Prouincia Proconſulari haud dubiè loquitur, de qua & B. Cypr. epiſt. 45. Sed quoniam latius diffuſa eſt Prouincia noſtra, vti plura de prouinciis ſex Africæ Adno noſtris n. 7.

52. Nec tamen deficiet hęc ſecta, &c.] Latius idipſum hoc tractauit ſuprà c. vlt. Apologetici.

ARGVMENTVM LIBRI ADVERSVS IVDÆOS, PER IACOBVM PAMELIVM.

DISPVTATIONE habita inter Chriſtianum & proſelytum Iudæum (de ſe, quantum apparet, in tertia perſona ſermonem faciens) Tertullianus, quod per conentum obſtrepentium ſpectatorum minus plenè potuit dilucidari, ſtylo retractat, pugnans aduerſus Iudæos ſolidiſſ. rationibus, & ex ſacræ ſcripturæ fundamentis: idque pace Eccleſiæ adhuc durante ante bellum Britannicum, eo tempore quo Mauri à Romanis obſidebantur. E

I Primùm autem etiam Gentibus gratiam Dei vindicat, poſſe eas ad Dei legem admitti comprobans.

II Quippè quum lex primordialis matrix omnium præceptorum Adæ & Euæ in paradyſo data ſit; ac legem Moyſi ſcriptam, legis naturalis iuſtitia in Noë & Abraham, quin & ſacerdotium in Melchiſedech, præceſſerit.

III Et datam quidem Abrahæ circuncisionem carnalem ad tempus, ſed in ſignum, vnde Iſraël in nouiſſ. tempore dinoſceretur, quando ſecundum ſua merita in ſanctam ciuitatem ingredi prohiberetur; nunc verò ſpiritalem circuncisionem in ſalutem eſſe populo obedienti.

IIII Sabbati quoque obſeruationẽ temporalem fuiſſe, Sabbati æterni figuram; vtpotè quòd neque à prædictis Patriarchis ante legem Moyſi, neque poſt eandem ab omnibus perpetuò obſeruatam, exemplis conſtet Ieſu Naue & Machabæorum.

V Quidquòd etiam ipſa ſacrificia terrenarum oblationum Abel & Cain, in Leuitico conſcripta, ſpiritalium ſacrificiorum prædicta fuiſſe ex Malachia & Pſalmis manifeſtum ſit.

VI Atque adeò ex prædictis concludi, legem nouam superuenturam; id itaque quærendum, an exſpectetur nouæ legis lator, an verò iam venerit.

VII Veniſſe autem, primùm ex prophetiis commonſtrari de regno eius ſuper Gentes, eóque æterno. F

VIII Deinde ex temporibus natiuitatis, Ducis Chriſti, & Paſsionis, & exterminij Hieruſalem à Daniele prædictis.

IX Quinetiam prædictionibus variis, quibus à Prophetis nunciata eſt Chriſti natiuitas.

X Item ex iis quæ de Paſsione Chriſti in cruce prædicta ſunt & figuris eiuſdem.

XI Rurſum ex cladis Hieruſalem prædictione, non modò per Danielem, ſed & per Ezechielem prophetam.

XII Inſuper & repetitione quorundam ſcripturæ ſacræ locorum de Gentium ad Chriſtum conuerſione.

XIII Denique præſcriptione aliarum ſcripturarum, è quibus iam veniſſe conuincitur.

XIIII Poſtremò ex abundantia errorũ Iudæorum communi, ex ſecundo Chriſti aduentu in ſublimitate poſt priorem illum in humilitate, circa quem illi decepti ſunt, quia non in ſublimitate venerit, dum ignorant in humilitate fuiſſe venturum.

Ceterùm præterquàm quòd libro tertio aduerſus Marcionem iiſdem penè verbis repetit Tertullianus nõnihil fuſiùs, quæ hic contractiùs tractet, vnde eiuſdem vtrumque Auctoris nemo dubitare poſsit, & quod B. Cypr. libris duobus prioribus Teſtimoniorũ ad Quirinũ aduerſus Iudæos, hunc ita ſit imitatus librum, vt multa decerpſerit; ſimiliter Iulianus Pomerius lib. tribus contra Iudæos. Certè Euſebius in Chronico ſententiã Tertulliani de Natiuitate Chriſti ex hoc libro nominatim recenſet, & Pomerius in librum ſuũ pri-

A *primum, ac B. Hieronymus bonam 9. capitis partem ſuo in Danielem Commentario tranſcripſerunt. Diſertis item verbis ſcripti huius meminerunt Vincentius Lirinenſis, Abbas Trithemius, & Politianus, locis ſuprà citatis, antequàm prælo committeretur à Rhenano. Qui & ſecundam caſtigatiorem edidit ex Gorzienſi codice, additis aliquot ſcholiis; verùm quod quum in Britannico codice Lelandi non haberetur, à Gelenio non ſit recognitus, nondum priſtinam faciem receperat. Quare & nobis in eo recurando laborandum fuit, ad quod ſubſidio fuerunt MS. Vaticanum vnum libri iſtius, & duo libri tertij aduerſus Marcionem exemplaria; item dictus B. Hieronymi Commentarius, & loci aliquot à Latinio vtrobique obſeruati; vti ex noſtris Adnotationibus videre eſt.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI ADVERSVS IVDÆOS LIBER.

PRoxime [1] accidit, diſputatio habita eſt Chriſtiano & proſelyto Iu- CAP. I.
dæo. Alternis vicibus contentioſo fune vterque diem in veſperam tra-
B xerunt. Obſtrepentibus etiam quibuſdam ſpectantibus ſingulorum,
nubilo quodam veritas obumbrabatur. Placuit ergo quod per con-
centum diſputationis minus plenè potuit dilucidari, inſpici curioſiùs,
& lectionis ſtylo quæſtiones retractatas terminare. Nam occaſio qui-
dem defendendi etiam gentibus ſibi diuinam gratiam, habuit hinc
prærogatiuam, quòd ſibi [2] vindicare Dei legem inſtituerit homo ex gentibus, nec de
proſapia Iſraëlitûm Iudæus. Hoc enim ſat eſſe, poſſe gentes admitti ad Dei legem, ne *Rom. 3.*
Iſraël adhuc ſuperbiat, quòd gentes velut ſtillicidium ſitulæ, aut puluis ex area deputen- *Iſai. 40.*
tur. Quanquam habeamus ipſum Deum idoneum pollicitatorem, & fidelem ſponſorem,
qui Abrahæ promiſerat, quòd in ſemine eius benedicerentur nationes terræ, & quòd ex *Gen. 22.*
vtero Rebeccæ duo populi & duæ gentes eſſent proceſſuræ: vtique Iudæorum, id eſt Iſ- *Gen. 25.*
raël; & gentium, id eſt noſter. Vterque ergo populus & gens eſt appellatus, ne de nomi-
nis appellatione priuilegium gratiæ ſibi quis audeat defendere. Duos etenim populos &
duas gentes proceſſuras ex vnius fœminæ vtero Deus deſtinauit, nec diſcreuit gratiam in
nominis appellatione, ſed in partus editione: vt qui prior eſſet de vtero proceſſurus, mino-
ri ſubijceretur, id eſt poſteriori. Sic namque ad Rebeccam Deus locutus eſt, dicens: Duæ *Ibid.*
gentes in vtero tuo ſunt, & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum ſu-
perabit, & maior ſeruiet minori. Itaque cùm populus ſeu gens Iudæorum anterior ſit tem-
pore, & maior per gratiam primæ dignationis in lege, noſter verò minor ætate tempo-
C rũ de Rebecca, [3] de duobus populis, intelligitur id poſſe in vltimo ſeculi ſpatio adeptus no
titiam diuinæ miſerationis, proculdubiò ſecundum edictũ diuinæ locutionis, prior maior
populus, id eſt Iudaicus, ſeruiat neceſſe eſt minori, & minor populus, id eſt Chriſtianus, ſu-
peret maiorem. [4] Nam & ſecundum memorias populus Iudæorum, id eſt antiquior, de-
relicto Deo, idolis ſeruiuit, & diuinitate abrelicta ſimulachris fuit deditus, dicente po-
pulo ad Aaron: Fac nobis deos qui nos antecedant. Quod cùm ex monilibus fœmi- *Exod. 32.*
narum & [5] anulis virorum aurum fuiſſet igne conflatum, & proceſſiſſet eis bubulum ca-
put, huic figmento vniuerſus Iſraël abrelicto Deo honorem dederunt, dicentes: Hi ſunt
Dei qui nos eiecerunt de terra Ægypti. Sic namque poſterioribus temporibus, quibus *3. Reg. 12.*
reges eis imperabant, & cum Hieroboam vaccas aureas & lucos colebant, & Bahali ſe *Iudic. 2.*
mancipabant: vnde probatur eos ſemper idololatriæ crimine reos deſignatos ex inſtru-
mento diuinarum ſcripturarum. Noſter verò populus minor, id eſt poſterior, reli-
ctis idolis quibus antè deſeruiebat, ad eundem Deum conuerſus eſt, à quo Iſraël, vt ſuprà
memorauimus, abſceſſerat. ſic namque populus minor, id eſt poſterior, populũ maiorẽ ſu-
perauit, dum gratiã diuinæ dignationis conſequitur, à qua Iſraël eſt repudiatus. [[6] Igitur 11.
gradũ conferamus, & ſummam quæſtionis ipſius certis lineis determinemus. Cur etenim „
Deus vniuerſitatis conditor, mundi totius gubernator, hominis plaſmator, vniuerſarum „
gentium ſator, legem per Moyſen vni populo dediſſe credatur, & non omnibus gentibus „

„ attribuiſſe dicatur? Niſi enim omnibus eam dediſſet, nullo pacto ad eam etiam proſelytos D
ex gentibus acceſſum habere permitteret. ſed vt congruit bonitati Dei & æquitati ipſius,
vtpotè plaſmatoris generis humani, omnibus gentibus eandem legem dedit, quam certis & ſtatutis temporibus obſeruari præcepit, quando voluit, & per quos voluit, & ſi-
Gen. 2. cut voluit. Namque in principio mundi, ipſi Adæ & Euæ legem dedit, ne de fructu arboris plantatæ in medio paradiſi ederent: quod ſi contrà feciſſent, morte morerentur. quæ
lex eis ſufficeret, ſi eſſet cuſtodita. In hac enim lege Adæ data, omnia præcepta condita recognoſcimus, quæ poſtea pullulauerunt data per Moyſen, id eſt, Diliges dominum Deum
Deut. 6. tuum de toto corde tuo, & ex tota anima tua. &, [7] Diliges proximum tibi tanquam te. &,
Leuit. 19. Non occides, non mœchaberis, non fraudaueris, falſum teſtimonium non dices. Honora
Exod. 20. patrem tuum & matrem, & alienum non concupiſces. Primordialis lex eſt enim data Adæ
Gen. 2. & Euæ in paradiſo, quaſi matrix omnium pręceptorum Dei. Denique ſi dominum Deum
Gen. 3. ſuum dilexiſſent, contra præceptum eius non feciſſent: ſi proximum diligerent, id eſt ſemetipſos, perſuaſioni ſerpentis non credidiſſent, atque ita in ſemetipſos homicidium non commiſiſſent, excidendo de immortalitate, faciẽdo contra Dei præceptum. à furto quoque abſtinuiſſent, & de fructu arboris clàm non deguſtaſſent, nec à conſpectu domini Dei noſtri ſub arbore deliteſcere geſtiſſent. Nec falſum aſſeueranti diabolo participes efficerentur, credendo ei quòd ſimiles Deo eſſent futuri. Atque ita nec Deum offendiſſent vt patrem, qui eos de limo terræ quaſi ex vtero matris figurauerat. Si alienum non concupiſſent, de fructu illicito non guſtaſſent. Igitur hac generali & primordiali Dei lege, quam E
in arboris fructu obſeruari Deus ſanxerat, omnia præcepta legis poſterioris ſpecialiter indita fuiſſe cognoſcimus, quæ ſuis temporibus ædita germinauerunt? Eiuſdem eſt enim poſtea docere legem, qui antè præmiſerat præceptum: quoniam & ipſius eſt erudire poſtea, qui antè iuſtos formare inſtituerat. Quid enim mirum, ſi is auget diſciplinam qui inſtituit, ſi is perficit qui cœpit? Denique ante legem Moyſi ſcriptam in tabulis lapideis, legem fuiſſe contendo non ſcriptam, quæ naturaliter intelligebatur, & à patribus cuſtodiebatur.
Gen. 6. Nam vnde Noe iuſtus inuentus, ſi non illum naturalis legis iuſtitia præcedebat? vnde A-
Iac. 2. braham amicus Dei deputatus, ſi non de æquitate & iuſtitia legis naturalis? vnde Melchi-
Gen. 14. et ſedech ſacerdos Dei ſummi nuncupatus, ſi non ante Leuiticæ legis ſacerdotium Leuitæ
Hebr. 9. fuerunt, qui ſacrificia Deo offerebant? ſic enim poſt ſupraſcriptos patriarchas data lex eſt
Exod. 20. Moyſi, eo tempore poſteaquam ab Ægypto exceſſerunt, poſt interuallum multorum
Gal. 3. temporum & ſpacia. Denique poſt quadringentos & triginta annos Abrahæ data eſt
lex. Vnde intelligimus Dei legem etiam ante Moyſen, [8] nec in Choreb tantùm, aut in
Exod. 33. Sina & in eremo primùm, ſed antiquiorem primùm in paradiſo, pòſt patriarchis, atque ita
Exod. 20. & Iudæis certis temporibus reformatam; vt non iam ad Moyſi legem ita attẽdamus, quaſi ad principalem legem, ſed ad ſubſequentem, quam certo tempore Deus & gentibus exhibuit, & repromiſſam per prophetas in melius reformauit, & præmonuit futuram, vt ſicuti certo tempore data eſt lex per Moyſen, ita temporaliter obſeruata & cuſtodita credatur. Nec adimamus hanc Dei poteſtatem pro temporum conditione legis præcepta re- F
„ formantem, in hominis ſalutem. Denique, qui contendit & ſabbatum adhuc obſeruandũ
„ quaſi ſalutis medelam, & circuncidionem octaui diei propter mortis comminationem; doceat in pręteritum iuſtos ſabbatizaſſe, aut circuncidiſſe, & ſic amicos Dei effectos. Nam ſi circuncidio purgat hominem, Deus Adam incircunciſum cùm faceret, cur eum non circuncidit, vel poſtea quàm deliquit, ſi purgat circuncidio? Certè in paradiſo conſtituens eũ incircunciſum, colonum paradiſi præfecit. Igitur cùm neque circunciſum, neque ſabbati-
Gen. 3. zantem Deus Adam inſtituerit; conſequenter quoque ſobolem eius Abel offerentem ſibi
Gen. 4. ſacrificia, incircunciſum, nec ſabbatizantem laudauit, accepto ferens quæ offerebat in ſimplicitate cordis, & reprobans ſacrificium fratris Cain, eius qui quod offerebat, non re-
Gen. 6. 7. & 8. ctè diuidebat. Noë quoque incircunciſum Deus, ſed & non ſabbatizantem de diluuio liberauit. nam & Enoch iuſtiſſimum non circunciſum, nec ſabbatizantem de hoc mundo
Gen. 5. tranſtulit, qui necdum mortem guſtauit, vt æternitatis candidatus, iam nobis oſtenderet,
Gen. 14. nos quoque ſine legis onere Moyſi, Deo poſſe placere. Melchiſedech quoque ſummi Dei
Gen. 19. ſacerdos incircunciſus, & non ſabbatizans, ad ſacerdotium Dei allectus eſt. Et probatus Loth frater Abrahæ, quòd pro meritis iuſtitiæ ſine legis obſeruatione de Sodomitarum
III. incendio ſit liberatus. [[9] Sed Abraham, inquit, circunciſus eſt. Sed antè Deo placuit
Gen. 17. quàm circuncideretur, nec tamen ſabbatizauit. Acceperat enim circunſionem, ſed quæ
eſſet

A eſſet in ſignum temporis illius, non in ſalutis prærogatiuã. Denique ſequentes patriarchæ
incircuncisi fuerunt, vt Melchiſedech, vt qui ipſi Abrahæ iam circunciſo reuertenti de *Gen.14.*
prælio, panem & vinum obtulit incircunciſus. Sed & filius, inquit, Moyſi tum ab angelo *Exod.4.*
præfocatus fuiſſet, ſi non Seffora mater eius calculo præputium infantis circuncidiſſet. "
Vnde, inquit, circunciſionis maximum periculum eſt, ſi præputium carnis quis non circũ- "
ciderit. Et ideò ſi ſalutem circunciſio omni modo adfert, etiam ipſe Moyſes in filio ſuo "
non intermiſiſſet, quo minus octaua die circunciderer eum, quando conſtet Sefforam co-
actã ab angelo id feciſſe in itinere. Conſideremus itaque quòd non potuerit vnius infantis
coacta circunciſio omni populo præſcribere, & quaſi legem huius præcepti condere in ſa-
lutem. Nam prouidens Deus quòd hãc circunciſionem in ſignum, nõ in ſalutem eſſet da-
turus populo Iſraël, idcircò filium Moyſi ducis futuri inſtigat circuncidi, vt quum cœpiſ-
ſet per eum populo dare præceptum circunciſionis, non aſpernaretur populus, vidẽs exẽ-
plum iſtud in ducis filium iam celebratum. Dari enim habebat circunciſio, ſed in ſignum
vnde Iſraël in nouiſſimo tempore dinoſci haberet, quando ſecundum ſua merita in ſan-
ctam ciuitatem ingredi prohiberetur, ſecundum verba prophetarum dicentium: Terra *Iſai.1.*
veſtra deſerta, ciuitates veſtræ igni exuſtę, regionem veſtram in conſpectu veſtro alieni co-
medent, & deſerta & ſubuerſa à populis extraneis, derelinquetur filia Sion ſicut caſa in vi-
nea, & ſicut cuſtodiarium in cucumerario, & quaſi ciuitas quæ expugnatur. Et ideò ſubſe-
quens ſermo prophetæ exprobrat eis dicens: Filios generaui, & exaltaui, ipſi autem ſpre- *Ibid.*
B uerunt me. Et iterum: Et ſi extenderitis manus, auertam faciem meã à vobis; & ſi multipli- *Ibid.*
caueritis preces, non exaudiã vos. Manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt. Et iterum: Væ *Ibid.*
gens peccatrix, populus plenus peccatis, filij ſcelerati, dereliquiſtis Deum, & in indigna-
tionem miſiſtis ſanctum Iſraël. Hæc igitur Dei prouidentia fuit, dandi circunciſionem Iſ-
raël in ſignum, vnde dinoſci poſſet, cùm adueniret tempus, quo meritis ſuis ſuprà dictis in
Hieruſalem admitti prohiberetur: quod & quia futurum erat, nunciabatur, & quia factum
videmus, recognoſcimus. Sicut ergo circunciſio carnalis, quę temporalis erat, imbuta eſt
in ſignum populo contumaci, ita ſpiritalis circunciſio eſt in ſalutem populo obaudienti,
dicente propheta Hieremia: Innouate vobis nouitatem, & nolite ſeminare in ſpinis. Cir- *Hierem.4.*
cuncidimini Deo, & circuncidite pręputium cordis veſtri.[10] Et alio loco dicit: Ecce enim
dies veniunt, dicit Dominus, & diſponam domui Iudæ, & domui Iacob teſtamentum
nouum, non tale quale iam dedi patribus eorum, in die quo eos eduxi de terra Ægypti.
Vnde intelligimus & priorem circunciſionem tunc datam ceſſaturam, & nouam legem
non talem qualem iam dederat patribus proceſſuram, annunciari, ſicut Eſaias prædicauit,
dicens: Quod in nouiſſimis diebus manifeſtus futurus eſſet mons Domini, & domus Dei *Iſai.2.*
[11] ſuper vertices montium: & exaltabitur, inquit, ſuper colles, & venient ſuper illum om-
nes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite aſcendamus in montem Domini, & in
domum Dei Iacob; non in Eſau prioris filij, ſed in Iacob ſequentis, id eſt populi noſtri, cu-
ius mons Chriſtus eſt ſine manibus concidentium pręciſus, implens omnem terram, apud
C Danielem oſtenſus. Denique ex hac domo Dei Iacob, etiam legem nouam proceſſuram *Daniel.2.*
ſequentibus verbis annunciat Eſaias dicens: De Sion enim exiet lex, & verbum Domini *Iſai.2.*
ex Hieruſalem, & iudicabit inter gentes, id eſt inter eos qui ex gentibus ſumus vocati:
& concident, inquit, gladios ſuos in aratra, & lanceas ſuas in falces, & non accipiet
gens ſuper gentem gladium, & iam non diſcent præliari. Igitur intelliguntur alij quàm
nos, qui noua lege edocti iſta obſeruamus, oblitterata veteri lege, cuius abolitionem
futuram actus ipſe demonſtrat? Nam vetus lex [illegible]tione gladij ſe vindicabat, & oculum
pro oculo eruebat, & vindictam iniuriæ retribuebat. Noua autem lex clementiam de- *Leu.24.*
ſignabat, & priſtinam ferocitatem gladiorum & lancearum ad tranquillitatem conuer-
tebat, & belli priſtina in æmulos legis, & [12] hoſtis executionem in pacificos actus aran-
dæ & colendæ terræ reformabat. Igitur, ſicut ſuprà oſtendimus, quòd vetus lex &
circunciſio carnalis ceſſatura pronunciata eſt, ita & nouæ legis, & ſpiritalis circunci- *Pſal.17.*
ſionis obſeruantia, in pacis obſequia eluxit. Populus enim, inquit, quem non noueram,
ſeruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi, prophetæ annunciauerunt. Quis autem po-
pulus qui Deum ignorabat, niſi noſter, qui retrò Deum neſciebamus? & quis in audi-
tu auris obediuit ei, niſi nos, qui relictis idolis ad Deum conuerſi ſumus? Nam Iſraël
qui Deo fuerat cognitus, quique ab eo in Ægypto exaltatus fuerat, & [13] per Erythræum *Exod.14.*
pelagum tranſuectus eſt, quique in eremo manna cibatus quadraginta annis, ad inſtar æ- *Exod.16.*

Pſal.77. ternitatis redactus, nec humanis paſſionibus contaminatus, aut ſeculi huius cibis paſtus, D
ſed angelorum panibus manna cibatus, ſatiſque beneficiis Deo obligatus, Domini & Dei
Exod.32. ſui oblitus eſt, dicens ad Aaron: Fac nobis deos qui nos pręcedant. Moyſes enim ille, qui
nos eiecit de terra Ægypti, dereliquit nos, & quid illi acciderit, neſcimus. Et ideò nós,
qui non populus Dei retrò, facti ſumus populus eius, accipiendo nouam legem ſuprà di-
IIII. ctam, & nouam circuncisionem antè prædictam. [[14] Sequitur itaque, vt quatenus cir-
cuncisionis carnalis, & legis veteris abolitio [15] expuncta ſuis temporibus demonſtratur,
ita ſabbati quoque obſeruatio temporalis fuiſſe demonſtretur. Dicunt enim Iudæi, quòd
Gen.2. à primordio ſanctificauerit Deus diem ſeptimum, requieſcendo in eo ab omnibus operi-
Exod.20. bus ſuis quæ fecit, & inde etiã Moyſen dixiſſe ad populum: Mementore diem ſabbatorum
„ ſanctificare eum. Omne opus ſeruile non facietis in eo, præterquam quod ad animam per-
„ tinet. Vnde nos intelligimus magis ſabbatizare nos ab omni opere ſeruili ſemper debere,
& non tantùm ſeptimo quoque die, ſed per omne tempus. Ac per hoc quærendum nobis,
quod ſabbatum nos Deus vellet cuſtodire. Nam ſabbatum æternum, & ſabbatum tempo-
rale ſcripturæ deſignant. Dicit enim Eſaias propheta: Sabbata veſtra odit anima mea. Et
Iſai.1. alio loco dicit: Sabbata mea profanaſtis. Vnde dinoſcimus, ſabbatum temporale eſſe hu-
Ezech.22. manum, & ſabbatum æternum cenſeri diuinum, de quo per Eſaiam prædicat: Et erit, in-
Iſai.66. quit, menſis ex menſe, & dies de die, & ſabbatum de ſabbato, & veniet omnis caro adora-
re in Hieruſalem, dicit Dominus. Quod intelligimus adimpletum temporibus Chriſti,
quando omnis caro, id eſt omnis gens, adorare in Hieruſalem venit Deum patrem, per E
Iſai.52. Ieſum Chriſtum filium eius, [16] ſicut per Prophetam prædicatum eſt: Ecce proſelyti per
me ad te ibunt. Sic igitur ante hoc ſabbatum temporale, erat & ſabbatum æternum præ-
oſtenſum & prædictum, quomodo & ante circuncisionem carnalem fuit & ſpiritalis cir-
cuncisio præoſtenſa. Denique doceant, ſicuti iam præloquuti ſumus, Adam ſabbatizaſſe,
Gen.4. aut Abel hoſtiam Deo ſanctam offerentem, ſabbati religione placuiſſe, aut Enoch tranſla-
Gen.5. tum, ſabbati cultorem fuiſſe, aut Noë arcæ fabricatorem propter diluuiũ immenſum, ſab-
Gen.6. batum obſeruaſſe, aut Abraham in obſeruatione ſabbati, Iſaac filium ſuum obtuliſſe, aut
Gen.22. Melchiſedech in ſuo ſacerdotio legem ſabbati accepiſſe. Sed dicturi ſunt Iudæi, ex quo
Gen.14. hoc præceptum datum eſt per Moyſen, exinde obſeruandũ fuiſſe. Manifeſtũ eſt itaque nõ
æternũ, nec ſpiritale, ſed tẽporale fuiſſe pręceptum, quod quandoque ceſſaret. Deniq; a-
deò non in vacatione ſabbati, id eſt, diei ſeptimi, hæc ſolennitas celebranda eſt, vt Ieſus
Ioſue 6. Naue ſuo tempore, quo Hiericho ciuitatem debellabat, præceptum ſibi à Deo diceret, vti
populo mandaret, vt ſacerdotes arcam teſtamenti Dei ſeptem diebus circunferrent in
circuitu ciuitatis: atque ita ſeptimi diei circuitu peracto, ſpõte ruerẽt muri ciuitatis. Quod
ita factum eſt, & finito ſpatio diei ſeptimi, ſicut prædictum erat, ruerunt muri ciuitatis. Ex
quo manifeſtè oſtenditur, in numero iſtorum dierum ſeptem incurriſſe diem ſabbati. Se-
ptem enim dies vndecunque initium acceperint, ſabbati diem ſecum concludant neceſſe
eſt, quo die non tantùm ſacerdotes ſint operati, ſed & in ore gladij præda facta ſit ciuitas
ab omni populo Iſraël. Nec dubium eſt opus ſeruile eos operatos, cùm prædas belli age- F
1. Mach.2. rent ex Dei præcepto. [17] Nam & temporibus Machabæorum ſabbatis pugnando fortiter
fecerunt, & [18] hoſtes Allophylos expugnauerunt, legémque paternam ad priſtinum vitæ
ſtatum pugnando ſabbatis reuocauerunt. Nec putem aliam legem eos defendiſſe, niſi in
qua de die ſabbatorum meminerant eſſe præſcriptum. Vnde manifeſtum eſt ad tempus &
præſentis cauſæ neceſſitatem conualuiſſe, vt nõ ad perpetui temporis obſeruationem hu-
V. iuſmodi legem eis Deus antè dediſſet. [[19] Sic & ſacrificia terrenarum oblationum, &
ſpiritalium ſacrificiorum pędicta oſtendimus. Et quidem à primordio maioris filij, id eſt
Iſraël, terrena fuiſſe in Cain præoſtenſa ſacrificia: & minoris filij Abel, id eſt populi noſtri,
ſacrificia diuerſa demonſtrata. Namque maior natu Cain de fructu terræ obtulit munera
Gen.4. Deo: minor verò filius Abel de fructu ouium ſuarum. Reſpexit Deus in Abel & in mune-
ra eius; in Cain autem & in munera eius non reſpexit. & dixit Deus ad Cain: Quare conci-
dit vultus tuus, quoniam ſi rectè quidem offeras, non rectè autem diuidas, peccaſti, quieſ-
ce. Ad te enim conuerſio eius, & tu dominaberis eius. Et tunc dixit Cain ad Abel fra-
trem ſuum: Eamus in cãpum. & abiit cum eo illic, & interfecit eum. Et tunc dixit Ieſus ad
Cain: Vbi eſt Abel frater tuus? Et dixit: Neſcio. Nunquid cuſtos fratris mei ſum ego? Et di-
xit ei Deus: Vox ſanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Propter quod maledicta terra
quę aperuit os ſuũ ad excipiendũ ſanguinẽ fratris tui. [20] Gemẽs & tremens eris ſuper terrã,

Et

A Et dixit Cain ad Dominum: Maius delictum meum, quàm vt remittatur mihi, & eicies me
hodie à facie terræ, & à facie tua abſcondar, & ero gemens & tremens ſuper terram, & om-
nis qui me inuenerit, occidet. Ex hoc igitur duplicia duorum populorum ſacrificia præo-
ſtenſa iam nunc à primordio animaduertimus. [21] Denique quum per Moyſen in Leuitico *Deut.12.*
lex ſacerdotalis conſcriberetur, inuenimus præſcriptum populo Iſraëli, vt ſacrificia nullo
in loco offerrentur Deo, quàm in terra repromiſſionis, quã dominus Deus daturus eſſet
populo Iſraëli & patribus eorum: Et introducto Iſraël, illic celebrarentur ſacrificia & ho-
locauſta tam pro peccatis quàm pro animabus, & nuſquam alibi niſi in terra ſancta. Cur
itaque poſtea per prophetas prædicat ſpiritus futurum, vt in omni terra, aut in omni loco
offerantur ſacrificia Deo, ſicuti ipſe per Malachiã angelum vnum ex duodecim prophetis *Malach.1.*
dicit: Non recipiam ſacrificium de manibus veſtris, quoniam ab oriente ſole vſque ad oc-
cidentem nomen meum clarificatum eſt in omnibus gentibus, dicit Dominus omnipo-
tens. [22] Et in omni loco offeruntur ſacrificia munda nomini meo. Item in Pſalmis Dauid
dicit: Adferte Deo patriæ gentium: Indubitatè quòd in omni terra exire habebat prædi- *Pſal. 95.*
catio Apoſtolorum. Adferte Deo claritatem & honorem, adferte Deo ſacrificia nominis
eius. Tollite hoſtias, & introite in atria eius. Nanque quòd non terrenis ſacrificiis, ſed ſpi-
ritalibus Deo litandum ſit, ita legimus vt ſcriptum eſt: Cor contribulatum hoſtia eſt Dei. *Pſal. 50.*
Et alibi: Sacrifica Deo ſacrificium laudis, & redde altiſſimo vota tua. Sic itaque ſacrificia *Pſal.49.*
ſpiritalia laudis deſignantur, & cor contribulatum acceptabile ſacrificium Deo demon-
B ſtratur. Itaque quomodo carnalia ſacrificia reprobata intelliguntur, de quibus & Eſaias
loquitur, dicens: Quò mihi multitudinem ſacrificiorum veſtrorum, dicit Dominus? Ita *Iſai.1.*
ſacrificia ſpiritalia accepta prædicantur, vt prophetæ annunciant: [23] Quoniam etſi adtu- *Ibid.*
leritis, inquit, mihi ſimilam, vanum eſt: incenſum abominatio eſt mihi. Et alibi dicit: Ho- *Ibid.*
locauſtomata & ſacrificia veſtra, & adipẽ hircorum, & ſanguinẽ raurorum nolo. [24] nec ſi
veniatis videri mihi. quis enim exquiſiuit hęc de manibus veſtris? Spiritalia verò ſacrificia
de quibus prædictum eſt, & ſicut ſuprà dicit: Non eſt mihi voluntas in vobis, dicit Domi-
nus. Sacrificia non accipiam de manibus veſtris: quoniã ab oriente ſole vſque in occiden-
tem nomen meum clarificatum eſt in omnibus gentibus, dicit Dominus. De ſpiritalibus
verò ſacrificiis, addit dicens: Et in omni loco ſacrificia munda offerentur nomini meo,
dicit Dominus. [[25] Igitur cùm manifeſtum ſit, & ſabbatum temporale oſtenſum, & ſab- VI. *De Sab-*
batum æternum prædicatum: circunciſionem carnalem prædictam, & circunciſionẽ ſpi- *batho &*
ritalem prærindicatã: legem quoque temporalem, & legem æternalem denunciatam: ſa- *circunci-*
crificia carnalia, & ſacrificia ſpiritalia præoſtẽſa: ſequitur, vt præcedenti tempori datis om- *ſione, &*
nibus iſtis præceptis carnaliter populo Iſraël, ſuperueniret tempus, quo legis antiquæ & *legis ve-*
ceremoniarum veterum præcepta ceſſarent, & nouæ legis promiſſio, & ſpiritalium ſacri- *teris &*
ficiorum agnitio, & noui Teſtamenti pollicitatio ſuperueniret, fulgente nobis lumine ex *nouæ ob-*
alto, qui ſedebamus in tenebris, & in vmbra mortis detinebamur. Itaque neceſſitas nobis *ſeruatio-*
incumbit, vt quoniam prædicatam nouam legem à prophetis prædiximus, & non talem *ne.* *Luc.1.*
C qualis iam data eſſet patribus eorum, eo tempore quo eos de terra Ægypti produxit;
oſtendere & probare debeamus, tam legem illam veterem ceſſaſſe, quàm legem nouam
promiſſam nunc operari. Et quidem in primis quærẽdum, an expectetur nouæ legis lator,
& noui teſtamenti hæres, & nouorum ſacrificiorum ſacerdos, & nouæ circũciſionis pur-
gator, & æterni ſabbati cultor: qui legem veterem compeſcat, & nouum teſtamentum
ſtatuat, noua ſacrificia offerat, & ceremonias antiquas reprimat, & circunciſionem vete-
rem cum ſuo ſibi ſabbato compeſcat, & nouum regnum quod non corrumpatur, adnun-
ciet. [26] Nã etiam nouæ legis lator, ſabbati ſpiritalis cultor, ſacrificiorum æternorum anti-
ſtes, regni æterni æternus dominator, quærendum an iam venerit, nécne. Et ſi iam venit,
ſeruiendum eſt illi: ſi necdum venit, ſuſtinendus eſt, dummodò manifeſtus ſit aduentus
eius, comprimere legis veteris præcepta, & operari debere nouæ legis exordia: & in pri-
mis definiendum eſt non potuiſſe ceſſare legem antiquam & prophetas, niſi veniſſet is,
qui per eandem legem, & per eoſdem prophetas venturus annunciabatur. [[27] Igitur in VII.
iſto gradum conferamus, an, qui venturus Chriſtus annunciabatur, iam venerit, an
venturus adhuc ſperetur. quod ipſum vt probari poſſit, etiam tempora ſunt nobis requi-
renda, quando venturum Chriſtum prophetæ annunciauerunt: vt ſi in iſta tempora reco-
gnouerimus veniſſe eum, ſine dubio ipſum eſſe credamus, quem venturum prophetæ ca-
nebant, in quem nos gentes ſcilicet crediturì annunciabamur: & cùm conſtiterit veniſſe,

O iiij

indubitatè etiam legem nouam ab ipſo datam eſſe credamus, & Teſtamentum nouum ab D
ipſo, & per ipſum nobis diſpoſitũ non diffiteamur. Venturũ enim Chriſtum nec Iudæos
refutare ſcimus, vtpotè qui in aduentum eius ſpem ſuam porrigant. Nec de iſto pluribus
Iſai. 45. quærendum, cùm retrò omnes Prophetæ de eo præcanuerint, vt Eſaias dicit: [27] Sic dicit
Dominus Deus Chriſto meo Domino, cuius tenui dexteram, vt exaudiant illum gentes:
fortitudines regum diſrumpam, aperiam ante illum portas, & ciuitates non claudẽtur illi.
Quod ipſum adimpletum videmus. [29] Cui enim dexteram tenet pater Deus, niſi Chriſto
filio ſuo? quem exaudierunt omnes gentes, id eſt cui omnes gentes crediderunt; cuius &
Pſal. 18. prædicatores Apoſtoli in Pſalmis Dauid oſtenduntur; In vniuerſa, inquit, terra exiit ſonus
eorum, & vſque ad terminos terræ verba eorum. In quem enim alium vniuerſæ gen-
Act. 2. tes crediderunt, niſi in Chriſtum qui iam venit? Cui enim & aliæ gentes crediderunt; [10]
Parthi, Medi, Elamitæ; & [11] qui inhabitant Meſopotamiam, [12] Armeniam, [13] Phrygiam,
[14] Cappadociam, & incolentes Pontũ, & [15] Aſiam & Pamphyliam; [16] immorantes Ægy-
ptum, [17] & regionem Africæ quæ eſt trans Cyrenen inhabitantes; [18] Romani & incolæ;
tunc & in Hieruſalem Iudęi, & ceteræ gentes, [19] vt iam Getulorum varietates, & [40] Mau-
rorum multi fines; [41] Hiſpaniarum omnes termini, & [42] Galliarum diuerſę nationes, &
[43] Britannorum inacceſſa Romanis loca, Chriſto verò ſubdita; & [44] Sarmatarum, & Da-
corum, & Germanorum, & Scytharum; & abditarum multarum gentium; & prouinciarũ
& inſularum multarum nobis ignotarum, & quæ enumerare minus poſſumus? In quibus
omnibus locis Chriſti nomen, qui iam venit, regnat: vtpotè ante quem omniũ ciuitatum E
portæ ſunt apertę, & cui nullæ ſunt clauſæ: ante quem ſeræ ferreæ ſunt comminutæ, & val-
uæ æreæ ſunt apertæ. quanquam & iſta ſpiritaliter ſint intelligenda, quo præcordia ſingu-
lorum variis modis à diabolo obſeſſa, fide Chriſti ſint reſerata: attamen perſpicuè ſunt ad-
Dan. 7. impleta, vtpotè in quibus omnibus locis populus nominis Chriſti inhabitet. Quis enim
omnibus regnare potuiſſet, niſi Chriſtus Dei filius? qui [45] omnibus in æternum gentibus
De regno regnaturus nunciabatur. Nam ſi Salomon regnauit, ſed in finibus Iudæ tantùm, à Berſa-
Chriſti æ- beę vſque Dan termini eius regni ſignantur. Si verò [46] Babyloniis & Parthis regnauit Da-
terno. rius, non habuit poteſtatem vlterius, vltra fines regni ſui: non habuit in omnibus gentibus
3. Reg. 4. poteſtatem. Si Ægyptiis Pharao, [47] vel quiſque ei in hæreditate regni ſucceſſit: illic tãtùm
potitus eſt regni ſui dominiũ. Si Nabuchodonoſor cum ſuis regulis ab [48] India vſque Æ-
thiopiam habuit regni ſui terminos. Si [49] Alexander Macedo nunquam Aſiam vniuerſam
& ceteras regiones poſtea quã deuicerat, tenuit. Si [50] Germani adhuc vſque limites trãſ-
gredi non ſinuntur. Britanniæ intra Oceani ambitum concluſæ ſunt. [51] Maurorum gens,
& Getulorũ barbaries à Rom. obſidentur, ne regionum ſuarum fines excedant. Quid de
Rom. dicam, qui de legionum ſuarũ præſidiis imperium ſuum muniunt, [52] nec trans iſtas
gentes porrigere vires regni ſui poſſunt? Chriſti autem regnum & nomen vbique porri-
gitur, vbique creditur, ab omnibus gentibus ſuprà enumeratis colitur, vbique regnat, vbi-
que adoratur, omnibus vbique tribuitur æqualiter; nõ regis apud illum maior gratia, non
Barbari alicuius imperioſi lætitia, non dignitatum aut natalium cuiuſquam diſcreta meri- F
ta, omnibus æqualis, omnibus rex, omnibus iudex, omnibus Deus & Dominus eſt. Nec
VIII. dubites credere quod aſſeueres, cùm videamus fieri. [[53] Itaque requirenda tempora
prædicta & futuræ natiuitatis Chriſti, & paſſionis eius, & exterminij ciuitatis Hieruſalem,
De Paſ- id eſt, vaſtationis eius. Dicit enim Daniel: & ciuitatẽ ſanctam, & ſanctum terminari cum
ſione Chriſti, & duce venturo, & deſtrui pinnaculum vſque ad interitũ. Venturi itaque Chriſti ducis ſunt
vaſtatio- tempora requirenda, quæ inueſtigauimus in Daniele, quibus computatis probabimus ve-
ne Hieru- niſſe eum, etiam ex temporibus præſcriptis, & ex ſignis competentibus, & ex operationi-
ſalem. bus eius. Quæ probamus, & ex conſequentibus quæ poſt aduentum eius futura adnun-
Dan. 9. ciabantur, vt tam adimpleta omnia, quàm perſpecta credamus. Sic igitur de eo Daniel
prædicauit, vt & quando, & quo in tempore gentes eſſet liberaturus, oſtenderet, & quo-
Ibidem. niam poſt paſſionem Chriſti iſta ciuitas exterminari haberet. Dicit enim ſic: In primo an-
no ſub Dario filio Aſſueri ex ſemine Medorum, qui regnauit ſuper regnum Chaldæorum,
ego Daniel intellexi in libris numerũ annorum. Et adhuc me loquente in oratione, ecce
vir Gabriel quem vidi in viſione in principio, volans, & tetigit me, quaſi hora ſacrificij ve-
ſpertini, & intelligere fecit me, & locutus eſt mecũ, & dixit: Daniel, nunc exiui imbuere
te intelligentia, [54] in principio obſecrationis tuæ exiuit ſermo. Et ego veni vt adnunciem
tibi, quia vir deſideriorũ tu es, & cogita in verbo & intellige in viſione. L x x hebdomadæ
breuiatæ

A breuiatæ ſunt ſuper plebem tuam, & ſuper ciuitatem ſanctam, [55] quoaduſque inueteretur
delictum, & ſignentur peccata, & exorentur iniuſtitiæ, & inducatur iuſtitia æterna, & vt
[56] ſignetur viſio & prophetes, & vt vngatur ſanctus ſanctorum. Et ſcies & perſpicies & in-
telliges à profectione ſermonis, [57] integrando & reædificãdo Hieruſalem vſque ad Chri-
ſtum ducem, hebdomadas ſeptem & dimidiam, & L X I I. & dimidiam. & [59] conuertet &
ædificabitur in [60] lætitiam, & [61] conuallationẽ, & [62] innouabuntur tempora. & poſt heb-
domadas has L X I I & exterminabitur vnctio, & [63] non erit, & [64] ciuitatem & ſanctũ ex-
terminabit cum duce adueniente, & concidentur quomodo in cataclyſmo vſque [65] ad fi-
nem belli, quod concidetur vſque ad interitum. Et [66] confirmabit teſtamentum multis.
Hebdomada vna, & dimidia hebdomadis [67] auferetur meum ſacrificium & libatio, & in
ſancto execratio vaſtationis, & vſque ad finem temporis conſummatio dabitur ſuper hac
vaſtatione. Animaduertamus igitur terminum, quomodo in verbo quas dixit L X X heb-
domadas futuras, in quibus ſi receperint eum, ædificabitur in latitudinem, & in longitu-
dinem, & innouabuntur tempora. Prouidẽs autem Deus quid eſſet futurum, & quoniam
non tantùm non recipient eum, verùm & inſequentur, & tradent eum morti, & recapi-
tulauit, & dixit: In [68] ſexaginta duabus hebdomadibus naſci illum, & vngi ſanctum ſan-
ctorum. Hebdomades autem V I I & dimidia cùm implerentur, pati habere, & ciuitatem
exterminari poſt vnam & dimidiam hebdomadam, quo ſcilicet ſeptem & dimidia heb-
domadæ completæ ſunt. Dicit enim ſic: Et ciuitatem & ſanctum exterminari cum duce
B venturo, & concidentur ſicut in cataclyſmo, & deſtruet pinnaculum vſque ad interitum.
Vnde igitur oſtendimus quoniam venit Chriſtus intra L X I I & dimidiam hebdomadas?
Numerabimus autem à primo anno Darij, quomodo in ipſo tempore oſtenditur Danieli
viſio ipſa. Dicit enim: Et intellige, & coniice à profectione ſermonis, reſpondere me tibi
hæc. Vnde [69] à primo anno Darij debemus computare, quando hanc viſionem vidit Da-
niel. Videamus igitur anni quoniam impleantur vſque ad aduentum Chriſti. [70] Darius
enim regnauit annis X I X. Artaxerxes regnauit annis X L. Deinde rex Ochus, qui & Cy-
rus, regnauit an. X X I I I I. [71] Argus anno vno. Alius Darius, qui & Melas nominatus eſt,
annis X X I I. [72] Alexander Macedo annis duodecim. Deinde poſt Alexandrum, qui &
Medis & Perſis regnarat, quos reuicerat, & in Alexandria regnum ſuum firmauerat, quan-
do & nomine ſuo eã appellauit. Poſt eum regnauit illic in Alexandria Soter annis X X X V.
[73] cui ſuccedens Philadelphus, regnauit annis triginta nouem. Huic ſuccedit Euergetes,
annis X X V. Deinde Philopator annis X V I I. Poſt hunc Epiphanes, annis X X I I I I. Item
[74] alius Euergetes, an. X X I X. Soter [75] an. X X X V I I I. [76] Ptolemæus an. X X X V I I I. Cleo-
patra annis X X. [77] mẽſibus V I. Itẽ adhuc Cleopatra conregnauit ſub Auguſto annis X I I I.
Poſt Cleopatram Auguſtus aliis annis X L I I I. Nam omnes anni imperij Auguſti, fuerunt
anni L V I. [78] Videmus autem quoniam quadrageſimo & primo anno imperij Auguſti,
quo poſt mortem Cleopatræ imperauit, naſcitur Chriſtus. Et ſuperuixit idem Auguſtus,
ex quo naſcitur Chriſtus, annis X V. Et erunt reliqua tempora annorum in diem natiuita-
C tis Chriſti & in annum Auguſti X L I. poſt mortem Cleopatræ, anni C C C C X X X V I I. mẽſes
V I. Vnde adimplentur L X I I. hebdomadæ & dimidia, quę efficiunt annos C C C C X X X V I I.
menſes V I. in diem natiuitatis Chriſti. Et manifeſtata eſt iuſtitia æterna, & vnctus eſt ſan-
ctus ſanctorum, id eſt, Chriſtus, & ſignata eſt viſio & prophetes, & dimiſſa ſunt peccata,
quæ per fidem nominis Chriſti, omnibus in eum credentibus remittũtur. Quid eſt autem
quod dicit, ſignari viſum & prophetiam? Quoniam omnes prophetæ nunciabant de ipſo,
quòd eſſet venturus, & pati haberet: igitur quoniam adimpleta eſt prophetia per aduen-
tum eius, propterea ſignari viſionem & prophetiam dicebat, quoniam ipſe eſt ſignaculum
omnium prophetarum, adimplens omnia quæ retrò de eo prophetæ nunciauerant. Poſt
enim aduentum Chriſti & paſſionem ipſius, iam non viſio, neque prophetes eſt, qui Chri-
ſtum nunciet venturum. Denique hoc ſi non ita eſt, exhibeant Iudæi prophetarum poſt
Chriſtum aliqua volumina, angelorum aliquorum viſibilia miracula, quæ retrò patriar-
chæ viderunt vſque ad aduentum Chriſti, qui iam venit, ex quo ſignata eſt viſio & pro-
phetia, id eſt, ſtatuta. Et meritò Euangeliſta: Lex & prophetæ vſque ad Ioannem baptiza-
torem. Baptizato enim Chriſto, id eſt, [79] ſanctificante aquas in ſuo baptiſmate, omnis *Matth.11.*
plenitudo ſpiritalium retrò chariſmatum in Chriſto ceſſerunt, ſignante viſionem & pro-
phetias omnes, quas aduentu ſuo adimpleuit. Vnde firmiſſimè dicit aduẽtum eius ſignare
viſum & prophetas. Itaque oſtendentes & numerum annorum & tempus, L X duarum &

dimidiæ hebdomadarum adimpletarum, tunc veniſſe Chriſtum, id eſt, natum; videamus D
aliæ VII. & dimidia hebdomades, quæ ſunt ſubdiuiſæ, in abſciſione priorum hebdoma-
darum, in quo actu ſint adimpletæ. [80] Poſt enim Auguſtum, qui ſuperuixit poſt natiuita-
tem Chriſti, anni XV efficiuntur. [81] cui ſucceſſit Tiberius Cæſar, & imperium habuit an-
nis XXII, menſibus ſeptem, diebus viginti. [82] huius quintodecimo anno imperij paſſus eſt
Chriſtus, annos habens quaſi XXX. quũ pateretur. [83] & [84] Itẽ Caius Cęſar, qui & Caligula,
annis III, menſibus VIII, diebus XIII. [85] Nero Cæſar annis IX, menſibus IX, diebus
XIII. [86] Galba menſibus VII, diebus VI. Otho [87] menſibus III, diebus V. [88] Vitellius mẽ-
ſibus VIII, diebus X. [89] Veſpaſianus anno primo imperij ſui debellauit Iudæos, [90] & fiunt
anni numero quinquaginta duo, menſes VI. [91] Nam imperauit annis nouem: atque ita
in diem expugnationis ſuæ Iudæi impleuerunt hebdomadas LXX, prædictas à Daniele.
Igitur expletis his quoque temporibus; & debellatis Iudæis, poſtea ceſſauerunt illic liba-
mina & ſacrificia, quæ exinde illic celebrari non potuerunt. Nam & vnctio illic extermi-
nata eſt poſt paſſionem Chriſti. Erat enim prædictum exterminari illic vnctionem, ſicut
Pſal. 21. eſt in Pſalmis prophetatum: Exterminauerunt manus meas & pedes. Quę paſſio huius ex-
Matth. 26. terminij intra tempora LXX hebdomadarum perfecta eſt ſub Tiberio Cæſare COSS.
Marc. 14. Rubellio Gemino, & [92] Ruſio Gemino, menſe Martio, temporibus Paſchæ, die [93] VIII
Exod. 12. Calendarum Aprilium, die prima azymorum, quo agnum vt occiderent ad veſperam, à
Moyſe fuerat præceptum. Itaque omnis ſynagoga filiorum Iſraël eum interfecit, dicen-
Matth. 27. tes ad Pilatum, quum vellet eum dimittere: Sãguis huius ſuper nos, & ſuper filios noſtros. E
Ioan. 19. &, Si hũc dimiſeris, non es amicus Cæſaris: vt adimpleri poſſent omnia quæ de eo fuerant
Act. 13. ſcripta. [[94] Incipiamus igitur probare natiuitatem Chriſti, à prophetis eſſe nunciatam.
IX. Sic Eſaias dicit: Audite domus Dauid, [95] non puſillum vobis certamen cum hominibus,
Itẽ probatio Natiuitatis Chriſti ex Prophetis. [96] quoniam Deus præſtat certamen; propter hoc ipſe Deus dabit vobis ſignum: [97] Ecce
virgo concipiet in vtero, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel, quod in-
terpretatur, Nobiſcum Deus. Butytum & mel manducabit. [98] Quoniam prius quàm co-
gnoſcat infans vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damaſci, & ſpolia Samariæ
Iſai. 7. aduerſus regem Aſſyriorũ. Itaque dicunt Iudæi, Prouocemus iſtam prædicationem Eſaię,
& faciamus comparationem, an Chriſto qui iam venit, comperat illi primò nomen quod
Eſaias prædicauit, & inſignia eius quæ de eo nunciauit. Equidẽ Eſaias prædicat eum Em-
manuelem vocari oportere, dehinc virtutem ſumpturum Damaſci, & ſpolia Samariæ ad-
uerſus regem Aſſyriorum. Porrò, inquiunt, iſte qui venit, neque ſub eiuſmodi nomine eſt
dictus, neque re bellica functus. At nos econtrariò, admonẽdos eos exiſtimauimus, vti co-
hærenria quoque huius capituli recognoſcant: ſubiuncta eſt enim & interpretatio Emma-
nuel, Nobiſcum Deus, vti non ſolùm ſonum nominis expectes, ſed & ſenſum. [99] Sonus e-
nim Hebraicus, quod eſt Emmanuel, ſuæ gentis eſt. Senſus autem eius, quod eſt, Deus
nobiſcum, ex interpretatione communis eſt. Quæro ergo an iſta vox, Nobiſcum Deus,
quod eſt Emmanuel, exinde quo Chriſtus inluxit, agitetur in Chriſto: & puto ex toto non
negabis. Nam qui ex Iudaiſmo credunt Chriſto, ex quo in eum credunt, Emmanuel cùm F
volent dicere, nobiſcum Deum eſſe ſignificant. Atque ita conſtar iam veniſſe illum, qui
prædicabarur Emmanuel, quia quod ſignificat Emmanuel, venit, id eſt Nobiſcum Deus.
Æquè & ſono nominis inducuntur, cùm virtutem Damaſci & ſpolia Samariæ aduerſus
regem Aſſyriorum, ſic accipiunt, quaſi bellatorem portendant Chriſtum, non animad-
uertentes quid ſcriptura præmittat: quoniam prius quàm cognoſcat puer vocare patrem
aut marrem, accipiet virtutem Damaſci, & ſpolia Samariæ aduerſus regem Aſſyriorum.
Antè eſt enim inſpicias æratis demonſtrationem, an virum iam Chriſtum exhibere iſta æ-
tas poſſit, nedum Imperatorem. Scilicet vagitu ad arma eſſet conuocaturus infans, & ſi-
gnum belli nõ tuba, ſed [100] crepitacillo daturus: nec ex equo vel de muro, ſed de nutricis
& gerulæ ſuæ dorſo ſiue collo hoſtem deſignaturus; atque ita Damaſcum & Samariam pro
mammis ſubacturus. Aliud eſt, ſi penes vos infanres in prælium erumpunt, credo ad ſolem
vncti priùs, dehinc pannis armati, & butyro ſtipendiati, qui antè norint lanceare quàm
lancinare. Enimuerò ſi nuſquam hoc natura concedir, antè milirare quàm virum facere,
anrè virtutem Damaſci ſumere quàm patrem noſſe, ſequitur vt figuratè pronunciatum
videatur. Sed & virginem, inquiunt, parere natura non patitur, & tamen credendum eſt
prophetæ. Er meritò. Præſtruxit enim fidem incredibili rei, dicendo, quòd ſignum eſſet
futurum: Propterea, inquit, dabitur vobis ſignum, Ecce virgo concipiet in vtero, & pariet
filium.

A filium. Signum autem à Deo, niſi nouitas aliqua monſtruoſa fuiſſet, ſignum nô videretur.
Denique ſi quando ad deiiciendos aliquos ab hac diuina prædicatione, vel conuertere
ſingulos ſimplices quoſque geſtitis, mentiri audetis quaſi non virginem, ſed iuuenculam
concepturam & parituram ſcriptura contineat. Hinc quoque reuincimini, quòd nihil ſi-
gni videri poſſit res quotidiana,[101] iuuenculæ ſcilicet pręgnatus & partus. In ſignum ergo
nobis poſita virgo mater meritò creditur, infans verò bellator non æquè. Non enim &
hîc ſigni ratio verſatur, ſed ſigno natiuitatis nouæ adſcripto, exinde poſt ſignum alius iam
ordo infantis edicitur, mel & butyrum manducaturi. Nec hoc vtique in ſignum eſt, & hoc
enim infantiæ eſt; ſed accepturum virtutem Damaſci, & ſpolia Samariæ aduerſus regem
Aſſyriorum, hoc eſt mirabile ſignum. Seruate modum ætatis, & quærite ſenſum prædica-
tionis: immò reddite veritati, quæ credere non vultis, & tam intelligitur prophetia, quàm
renuntiatur expuncta. Accepit Chriſtus infans virtutem Damaſci, & ſpolia Samariæ.
[102] Maneant enim orientales illi Magi infantiam Chriſti, vt regem auro, thure, & myrrha
remunerantes, & accepit infans virtutem Damaſci ſine prælio & armis. Nam prætet quod
omnibus notum eſt, Oriētis virtutem, id eſt vires, auro & odoribus pollere ſolitam, certè
eſt creatoris, & ex diuinis ſcripturis virtutem quoque ceterarum gentium aurum conſti-
tuere. Sicut per Zachariam dicit: [103] Et Iudas pertendet Hieruſalem, & congregabit om- *Zach.14.*
nem [104] valentiam populorum per circuitum aurum & argentum. Nam de hoc auri mu-
nere etiam Dauid dixit: Et dabitur illi de auro Arabiæ. Et iterum: Reges Arabum & Saba *Pſal.71.*
B munera affetent illi. Nam & Magos reges ferè habuit Oriens, & Damaſcus Arabiæ retrò *Ibidem.*
deputabatut, antequàm trāſſcripta eſſet in Syrophœnicen ex diſtinctione Syriarum, cuius
tunc virtutem Chriſtus accepit, accipiendo inſignia eius, autum ſcilicet & odores: ſpolia
autem Samariæ, ipſos Magos, qui cùm illum cognouiſſent, & muneribus honoraſſent, &
genu poſito adoraſſent, quaſi Deum & tegem ſub teſtimonio indicis & ducis ſtellæ ſpolia
ſunt facti Samariæ, id eſt, idololatriæ, credentes videlicet in Chriſto. Idololatriam enim
Samariæ nomine notauit, vt ignominioſæ ob idololatriam, qua deſciuerat tunc à Deo
ſub rege Hieroboam. nec hoc enim nouum ſcripturis diuinis, figuratè vti tranſlatione
nominum ex comparatione criminum. Nam & ἄρχοντας Sodomorum appellat archontas *Iſai.1.*
veſtros, & populum veſtrum populum Gomorræ vocat: cùm iam olim eſſent ciuitates iſtæ
extinctæ. Et alibi per prophetam ad populum Iſraël dicit: Pater, inquit, tuus Amorreus, *Ezech.16.*
& mater tua Cethea. Quorum ex genere procreati non ſunt, ſed ob conſimilem impieta-
tem: quos aliquando etiam filios ſuos dixerat pet Eſaiam prophetam: Filios generaui & *Iſai.1.*
exaltaui. [105] Sic & Ægyptus nonnunquam totus orbis intelligitur apud illum, ſuperſti- *Iſai.19.*
tionis & maledictionis elogio. [106] Sic & Babylon apud Ioannem noſtrum, Romanæ vr- *Apoc.17.*
bis figuram portat, proinde & magnæ, & regno ſuperbæ, & ſanctorum debellatricis. Hoc
itaque modo Magos quoque Samaritanorum appellatione titulauit, & deſpoliatos quod
habuerant cum Samaritis, vt diximus, idololatriam. Aduerſus regem autem Aſſyriorum,
aduerſus diabolum, qui ad hoc ſe regnare putat, ſi ſanctos à religione Dei deturbat. Adiu-
C uabitur autem hæc noſtra interpretatio, dum & alibi bellatorem Chriſtum ſcripturæ de-
ſignant, ob armorum quorundam vocabula & eiuſmodi verba. Sed ex reliquorum ſen-
ſuū comparatione conuincentur Iudæi: [107] Accingete, inquit Dauid, enſem ſupra femur. *Pſal.44.*
Sed quid ſuprà legis de Chriſto, ὡραῖος τῷ κάλλει, [108] Tempeſtiuus decore ſuper filios ho-
minum, diffuſa eſt gratia in labiis tuis. Valde autem abſurdum eſt, ſi quem ad bellum enſe
cingebat, ei de tempeſtiuitate decoris, & labiorū gratia blandiebatur, de quo ſubiungens,
dicebat: Extende, & proſperare, propera & regna. Et adiecit: Propter lenitatem & iuſti-
tiam tuam. Quis enſem accingitur, & non contraria lenitati & iuſtitiæ exercet? id eſt, do-
lum & aſperitatem & iniuſtitiam, propria ſcilicet negocia præliorum. Videamus ergo an *Apoc.1.*
alius ſit enſis ille, cuius eſt alius actus, [109] id eſt Dei ſermo diuinus, bis acutus duobus te-
ſtamentis, legis antiquæ, & legis nouæ; acutus ſapientiæ ſuæ æquitate, reddens vnicuique
ſecundum actum ſuū. Licuit ergo & Chriſto Dei in Pſalmis ſine bellicis rebus enſem ſer-
monis Dei pręcingi figuratò, cui prædicta tempeſtiuitas congruat cū gratia labiorum, quē
tunc cingebatur ſuper femur apud Dauid, quando venturus in terras ex Dei patris decre-
to nūciabatur: [110] Et deducet, inquit, te magnitudo dexteræ tuæ, virtus ſcilicet gratiæ ſpi-
ritalis, de qua Chriſti agnitio deducitur. [111] Sagittæ tuæ, inquit, acutæ, per volātia vbique *Epheſ.6.*
Dei præcepta, minantes traductionem vniuſcuiuſque cordis, compungentes & transfi-
gentes conſcientiam quamque; populi ſub te cadent, vtique adorantes. Sic bellipo-

tens & armiger Chriſtus accipiet ſpolia non ſolius Samariæ, verùm & omnium gentium. D
Agnoſce & ſpolia figurata,cuius & arma allegorica didiciſti. Atque ita in tantum Chriſtus
qui venit,non fuit bellator, quia non talis ab Eſaia prædicabatur. Sed ſi Chriſtus,inquiũt,
qui venturus creditur à Iudæis & dicitur, non eſt Ieſus, quare is qui venit, Ieſus Chriſtus
appellatur? [112] Conſtabit autem vtrunque nomen in Chriſto Dei,in quo inuenitur etiam
Ieſus appellatus. Diſce erroris tui morem. Dum Moyſi ſucceſſor deſtinaretur Auſes filius
Num.13. Naue, transfertur certè de priſtino nomine, & [113] incipit vocari Ieſus? Certè,inquis. Hâc
priùs dicimus figuram futuri fuiſſe. Nam quia Ieſus Chriſtus ſecundum populum, quòd
ſumus nos nationes in ſæculi deſerto commorantes antea, introducturus eſſet in terram
repromiſſionis, melle & lacte manantem, id eſt, in vitæ æternæ poſſeſſionem, qua nihil
dulcius: idque non per Moyſen, id eſt, non per legis diſciplinam, ſed per Ieſum, id eſt, per
nouæ legis gratiam prouenire habebat circũciſis nobis petrina acie, id eſt, Chriſti præce-
1. Cor. 10. ptis (petra enim Chriſtus multis modis & figuris prædicatus eſt) ideò is vir qui in huius
ſacramenti imagine parabatur, etiam nominis dominici inauguratus eſt figura, vt Ieſus
Exod. 3. 4. nominaretur. [114] Nam qui ad Moyſen loquebatur, ipſe erat Dei filius, [115] qui & ſem-
6. & ſequ. per videbatur. Deum enim patrem nemo vidit vnquam, & vixit: & ideò conſtat ipſum
& Leuit. 1. Dei filium Moyſi eſſe locutũ, & dixiſſe ad populum: Ecce ego [116] mitto angelum meum
& ſequ. ante faciem tuam, id eſt, populi, qui te cuſtodiat in itinere, & introducat in terram quam
Num. 1. & ſequ. præparaui tibi: Intende illi, & audi eum, & ne inobediens fueris ei: [117] non enim cæla-
Exod. 33. uit te, quoniam nomen meum ſuper illum eſt. Populum enim introducturus erat Ieſus in E
Exod. 23. terram repromiſſionis, non Moyſes. Angelum quidem dixit eum ob magnitudinem vir-
Ioſ. 3. 6. 10. tutum, quas erat æditurus (quas virtutes fecit Ieſus Naue, & ipſi legitis) & officium pro-
phetæ, nunciantis ſcilicet diuinam voluntatem, ſicuti & præcurſorem Chriſti Ioannem,
Malach. 3. futurum angelum appellat, per prophetam ſpiritus dicens, ex perſona patris: [118] Ecce ego
Matth. 11. mitto angelum meum ante faciem tuam, id eſt, Chriſti, qui præparabit viam tuam ante
Marc. 1. te. Nec nouum eſt ſpiritui ſancto, angelos appellare eos, quos miniſtros ſuæ virtutis Deus
Luc. 7. præfecit. Idem enim Ioannes non tantùm angelus Chriſti vocatus eſt, ſed & lucerna lu-
Pſal. 103. cens ante Chriſtum. Paraui enim, inquit, lucernam Chriſto meo, Dauid prædicat: quare
Pſal. 131. ipſe Chriſtus veniens adimplere prophetas, dicit ad Iudæos: Ille fuit, inquit, lucerna ar-
Ioan. 5. dens & lucens: vtpotè, qui non tantùm vias eius parabat in eremo, ſed & agnum Dei
Ioan. 1. demonſtrando, illuminabat mentes hominum, præconio ſuo; vt eum eſſe intelligerent
Exod. 12. agnum, quem Moyſes paſſurũ nominabat. Sic & Ieſus ob nominis ſui futurum ſacramen-
Num. 13. tum: id enim nomen ſuum confirmauit, quod ipſe ei indiderat, quia non angelũ, nec Au-
ſen, ſed Ieſum eum iuſſerat exinde vocari. Sic igitur vtrunque nomen competit Chriſto
Dei, vt & Ieſus appellaretur. Et quoniam ex ſemine Dauid, genus trahere deberet virgo,
ex qua naſci oportuit Chriſtum, vt ſuprà memorauimus, euidenter Eſaias propheta in ſe-
Iſai. 11. quentibus dixit: Et naſcetur, inquit, virga de radice Ieſſe, quod eſt Maria, & [119] flos de
radice eius aſcendet. Et requieſcet ſuper illum ſpiritus Dei, & ſpiritus ſapientiæ & intelle-
ctus, ſpiritus conſilij & virtutis, ſpiritus agnitionis & pietatis, ſpiritus Dei timoris imple-
bit illum. Neque enim vlli hominum vniuerſitas ſpiritalium documentorum compete-
bat, niſi in Chriſtum, flori quidem ob gratiam adæquatum, ex ſtirpe autem Ieſſe deputa-
tum, per Mariam ſcilicet inde cenſendum. Fuit enim de patria Bethlehem & de domo
Dauid, ſicut apud Romanos in cenſu deſcripta eſt Maria, ex qua naſcitur Chriſtus. Ex-
poſtulo etiam & quia à prophetis prædicabatur ex Ieſſe genere venturus, & omnem humi-
litatem & patientiam, & tranquillitatem eſſet exhibiturus, an venerit, atque ita is homo
Iſai. 53. qui talis oſtenditur, ipſe erit Chriſtus, qui venit. De hoc enim propheta Eſaias dicit: Ho-
mo in plaga poſitus, & ſciens ferre imbecillitatem: qui tanquam ouis ad victimam ductus
Iſai. 41. eſt, & ſicut agnus coram tondente ſe, non aperuit os ſuum. Sic neque contendit, neque
Matth. 12. clamauit, neque audita eſt foris vox eius, [120] qui arundinem contuſam, id eſt quaſſam Iſ-
raëlis fidem, non comminuit: qui linum ardens, id eſt, momentaneum ardorem gentium
non extinxit, ſed lucernam magis fecit ortu luminis ſui. Non poteſt alius eſſe quàm qui
prædicebatur. Oportet itaque actum Chriſti eius qui venit, ad ſcripturarum regulam re-
cognoſci. Duplici enim, niſi fallor, operatione diſtinctum eum legimus, prædicationis &
virtutis, ſed de vtroque titulo ſic diſponam: itaque ſpecialiter [121] diſpungamus ordinẽ cœ-
Iſai. 58. ptum, docentes prædicatorem adnunciatum Chriſtum, vt per Eſaiam dixit: Exclama, in-
quit, in vigore, & ne peperceris; exalta vt tuba vocem tuam, adnuncia plebi meæ facinora
ipſorum,

A ipſorum, & domui Iacob delicta eorum. Me de die in diem quærunt, & cognoſcere vias
meas cupiunt. Quaſi populus qui iuſtitiam fecerit, & iudicium Dei nõ dereliquerit, & re-
liqua. Virtutes autem facturum à patre, Eſaias dicit: [122] Ecce Deus noſter iudicium retri- *Iſai. 35.*
buit, ipſe veniet, & ſaluos faciet nos. Tunc infirmi curabuntur, & oculi cęcorum videbũt,
& aures ſurdorum audient, & claudus ſaliet velut ceruus, & multorum linguæ ſoluenrur,
& cetera quæ operatum Chriſtum nec vos diffitemini, vtpotè qui dicebatis, quòd pro- *Ioan. 5.*
pter opera eum non lapidaretis, ſed quoniam iſta ſabbatis faciebat. [[123] De exitu planè *x.*
paſſionis eius ambigitis, negãtes paſſionem crucis in Chriſtum prædicatam, & argumen- Item ne-
tantes inſuper non eſſe credendum, vt ad id genus mortis expoſuerit Deus filium ſuum, gãtes Iu-
quòd ipſe dixit: Maledictus omnis homo qui pependit in ligno. Sed huius maledictionis dæi paſ-
ſenſum antecedit rerum probatio. Dicit enim in Deuteronomio: [124] Si autẽ fuerit in ali- ſionem
quo delicto, ita vt iudicium mortis ſit, & morietur, & ſuſpendetis eum in ligno. Sed & ſe- Chriſti. *Deut. 21.*
pultura ſepelietis eum ipſa die: quoniam maledictus à Deo eſt omnis qui ſuſpẽſus fuerit in *Gal. 3.*
ligno, & non inquinabitis terram quam dominus Deus tuus dabit tibi in ſorte. Igitur non
in hanc paſſionem Chriſtum maledixit, ſed diſtinctionem fecit, vt qui in aliquo delicto iu-
dicium mortis habuiſſet, & moreretur ſuſpenſus in ligno, hic maledictus à Deo eſſet, quia
propter merita delictorum ſuorum ſuſpenderetur in ligno. Alioquin Chriſtus, qui dolum *1. Pet. 2.*
de ore ſuo locutus non eſt, quique omnem iuſtitiã & humilitatem exhibuit; & vt ſuprà de *Matth. 3.*
eo prædictum memorauimus, non pro meritis ſuis in id genus mortis expoſitus eſt: ſed
B vt ea quæ prædicta ſunt à prophetis, per vos ei obuentura implerẽtur, ſicut in Pſalmis ipſe
ſpiritus Chriſti iam canebat, dicens: Retribuebãt mihi mala pro bonis; & [125] Quæ non ra- *Pſal. 34.*
pueram, tunc exſoluebam. Exterminauerunt manus meas & pedes; &: Miſerunt in potum *Pſal. 68.*
meum fel, & in ſiti mea potauerunt me aceto; &: Super veſtem meam miſerunt ſortem: *Pſal. 21.* *Pſal. 68.*
ſicuti cetera quæ in illum commiſſuri eſſetis, prædicta ſunt. Quæ quidem omnia iſta per- *Pſal. 21.*
peſſus, non pro actu ſuo aliquo malo paſſus eſt, ſed vt ſcripturæ implerentur de ore pro- *Matth. 26.*
phetarum. Et vtique ſacramentum paſſionis ipſius figurari in prædicationibus oportue-
rat: quantóque incredibile, tantò magis ſcandalum futurum, ſi nudè prædicaretur: quan- *1. Cor. 1.*
tóque magnificum, tanto magis obumbrandum, vt difficultas intellectus gratiam Dei
quæreret. [[127] Itaque in primis Iſaac quum à patre hoſtia duceretur, & lignum ipſe ſibi [126] Itẽ pa-
portaret, Chriſti exitum iam tunc denotabat, in victimam conceſſi à patre, lignum paſ- triarchæ
ſionis ſuæ baiulantis. Ioſeph & ipſe Chriſtum figuratus, vel hoc ſolo, ne curſum demo- oſtẽdunt
rer ipſe, quòd perſequutionem à fratribus paſſus eſt, & venundatus eſt in Ægyptum, ob figuram
Dei gratiam, ſicut & Chriſtus à Iudæis carnalibus fratribus venundatus, à Iuda quum tra- crucis. *Gen. 22.*
ditur. [128] Nam & benedicitur in hæc verba Ioſeph: Tauri decor eius, cornua vnicornis *Gen. 37.*
cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad ſummum vſque terræ. Nõ vtique [129] rhi- *Deut. 33.*
noceros deſtinabatur vnicornis, vel [130] minotaurus bicornis, ſed Chriſtus in illo ſignifi-
cabatur; taurus ob vtranque diſpoſirionem, aliis fetus vt iudex, aliis manſuetus vt ſalua-
tor: [131] cuius cornua eſſent crucis extima. Nã & in antemna nauis, quæ crucis pars eſt, hoc
C extremitates huius cornua vocantur: vnicornis autem media ſtipitis palus. Hac denique
virtute crucis, & hoc more cornutus, vniuerſas gentes & nunc ventilat per fidẽ, auferens
à terra in cœlum, & tunc ventilabit per iudicium, deiiciens de cœlo in terram. Idem erit &
alibi taurus apud eandem ſcripturam, cùm Iacob Simeon & Leui exporrigit benedictio- *Gen. 49.*
nem, de ſcribis & phariſæis prophetat: ex illis enim deducitur cenſus illorũ. Interpretatur
enim ſpiritaliter ſic, [132] Simeon & Leui perfecerunt iniquitatem ex ſua ſecta, qua ſcilicet
Chriſtum ſunt perſecuti. In concilium eorũ ne venerit anima mea, & in ſtationem eorũ ne
incubuerint iecora mea: quoniam in indignatione ſua interfecerunt homines, id eſt, pro-
phetas, in concupiſcentia ſua ſubneruauerunt taurũ, id eſt, Chriſtum, quem poſt necẽ pro-
phetarum interfecerunt, & neruos eius ſuffigendo clauis deſæuierunt. Ceterùm vanum, ſi
poſt homicidium iam ab eis commiſſum alicuius bouis ipſis exprobrat carnificinam. Iam
verò Moyſes, quid vtique tunc tãtum quum Ieſus aduerſus Amalech præliabatur, exten- *Exod. 17.*
ſis manibus orabat reſidens; quando in rebus tã attonitis magis vtique genibus poſitis, &
manibus cædentibus pectus, & facie humi volutata, orationem commendare debuiſſet?
niſi quia illic vbi nomen Ieſu dimicabat, dimicaturi quandoque aduerſus diabolum, cru-
cis habitus quoque erat neceſſarius, per quam Ieſus victoriam eſſet relaturus. Idem rur-
ſus Moyſes poſt interdictam omnis rei ſimilitudinem, cur æneum ſerpentem ligno im- *Num. 21.*
poſitum, pendentis habitu in ſpectaculum Iſraëli ſalutare propoſuit, eo tempore quo à

ſerpentibus poſt idololatriam exterminabantur? niſi quòd hic dominicam crucem inten- D
tabat, qua ſerpens diabolus publicabatur, & læſo cuique ab eiuſmodi colubris, id eſt, angelis eius, à delictorum peccantia ad Chriſti crucis ſacramenta intento, ſalus efficiebatur. Nam qui in illam tunc reſpiciebat, à morſu ſerpentium liberabatur. Age nunc, ſi legiſti pe-
Psal. 95. nes prophetam in Pſalmis, [113] Dominus regnauit à ligno; expecto quid intelligas, ne fortè lignarium aliquem regem ſignificari putetis, & non Chriſtum, qui exinde à paſſione Chri-
Isai. 9. ſti ſuperata morte regnauit. Proinde & Eſaias: Quoniam puer, inquit, natus eſt nobis, & datus eſt nobis filius. Quid nouum, ſi non de filio Dei dicit? & natus eſt nobis, cuius imperium factum eſt ſuper humerum ipſius. Quis omninò regum inſigne poteſtati ſuæ humero præfert, & non aut capite diadema, aut in manu ſceptrum, aut aliquam propriæ veſtis notam? Sed ſolus nouus rex ſeculorum, Chriſtus Ieſus nouæ gloriæ & poteſtatem & ſublimitatem ſuam in humero extulit, crucem ſcilicet, vt ſecundum ſuperiorem prophetiam exinde Dominus regnaret à ligno. De hoc enim ligno etiam Deus inſinuat per
Hier. 11. Hieremiam quòd eſſetis dicturi: Venite, mittamus in panem eius lignum, & conteramus eum à terra viuorum, & nomen illius non memorabitur amplius. Vtique in corpus eius lignum miſſum eſt. Sic enim Chriſtus reuelauit, [114] panem corpus ſuum appellans, cuius retrò corpus in pane prophetes figurauit. Si adhuc quæres dominicæ crucis prædicationem, ſatis iam poterit tibi facere XXI Pſalmus totam Chriſti cōtinens paſſionem, canen-
Psal. 21. tis iam tunc gloriam ſuam, [115] Foderunt, inquit, manus meas & pedes: quæ propria eſt
Ibidem. atrocitas crucis. Et rurſus cùm auxilium patris imploraret: Saluum me fac, inquit, ex ore E
leonis, vtique mortis, & de cornibus vnicornuorum humilitatem meam: de apicibus ſcilicet Chriſti crucis, vt ſuprà oſtendimus: quam crucem nec ipſe Dauid paſſus eſt, nec vllus regum Iudæorum, ne putetis alterius prophetari paſſionem, quàm eius qui ſolus à populo tam inſigniter crucifixus eſt. Nunc & ſi omnes interpretationes iſtas reſpuerit, & inriſerit duritia cordis veſtri, probauimus ſufficere poſſe mortem Chriſti prophetatam, vt ex hoc quòd non eſſet edita qualitas mortis, intelligatur per crucem eueniſſe, nec alij deputandam fuiſſe paſſionem crucis, quàm cuius mors prædicabatur. Nam mortem eius & paſ-
Isai. 53. ſionem eius, & ſepulturam vna voce Eſaias dicit: A facinoribus, inquit, populi mei perductus eſt ad mortem, & dabo malos pro ſepultura eius, & diuites pro morte eius: quia ſcelus non fecit, nec dolus in ore eius inuentus eſt, & [116] Deus voluit eximere à morte animam eius, &c. Dicit etiam adhuc: Sepultura eius ſublata eſt è medio, nec ſepultus enim eſt niſi mortuus, nec ſepultura eius ſublata eſt è medio, niſi per reſurrectionem. Quomodo niſi per reſurrectionem? Denique ſubiungit idem Eſaias: Propterea ipſe multos in hæreditatem habebit, & multorum diuidet ſpolia. Quis enim alius, niſi qui natus eſt, vt ſuprà oſtendimus, pro eo quòd tradita eſt in mortem anima eius? Oſtenſa enim cauſa gratiæ eius, pro iniuria ſcilicet mortis repenſandæ, pariter oſtenſum eſt hæc illum propter mortem conſecuturum: poſt mortem vtique per reſurrectionem conſecuturum. Nam quod in
Amos 8. paſſione eius accidit, vt media dies tenebreſceret, Amos propheta annunciat, dicens: Et erit, inquit, in die illa, dicit Dominus, occidet ſol media die, [117] tenebreſcet ſuper terram F
dies luminis, & conuertam dies feſtos veſtros in luctum, & omnia cātica veſtra in lamentationem, & imponam ſuper lumbos veſtros ſaccum, & ſuper omne caput caluitium, & ponam eum quaſi luctum dilecti, & eos qui cum illo quaſi diem mœroris. Hoc enim &
Exod. 12. Moyſes initio primi mēſis nouorum facturos vos prophetauit, cùm omne vulgus filiorum Iſraël ad veſperam agnum eſſet immolaturum: & hanc ſolennitatem diei huius, id eſt, Paſchæ azymorum, cum amaritudine manducaturos præcanebat: & adiecit [118] Paſcha
Matth. 26. eſſe Domini, id eſt, paſſionem Chriſti. Quod ita quoque adimpletum eſt, vt prima die azymorum interficeretis Chriſtum, & vt prophetiæ adimplerentur, properauit dies veſperam facere, id eſt, tenebras efficere: quę media die factæ ſunt: atque ita dies feſtos veſtros conuertit Deus in luctum, & cantica veſtra in lamentationem. Poſt paſſionem enim Chri-
XI. ſti etiam captiuitas vobis & diſperſio obuenit, prædicata per ſpiritum ſanctum. [Nam
[119] De vaſtatione Hieruſalē poſt paſſionem Chriſti. & pro iſtis meritis veſtris, cladem veſtram futuram Ezechiel nunciat: & non ſolùm in iſto ſeculo quæ iam euenit, ſed in die tribulationis quæ ſubſequetur. Qua clade nemo liberabitur, niſi qui paſſione Chriſti, quam reſpuiſtis, fuerit obſignatus. Sic enim ſcriptum eſt: Et dixit Dominus ad me, Fili hominis, vidiſti quæ ſeniores Iſraël faciunt vnuſquiſque eorum in tenebris, vnuſquiſque in cubiculo abſconſo. quoniam dixerunt: Non videt nos
Ezech. 8. Dominus, dereliquit Dominus terram. & dixit ad me: Adhuc conuerſus videbis facinora maiora

A ra maiora quæ iſti faciunt. Et introduxit me ad limina ianuæ domus Domini quæ aſpicit
ad Aquilonem, & ecce illic mulieres ſedentes & [140] plangentes Thāmus. & dixit Domi-
nus ad me: Fili hominis, vidiſti? Nunquid modica domus Iuda, vt faciant facinora quæ fe-
cerunt: & adhuc viſurus es adfectiones maiotes eorum. Et introduxit me in ædem domus
Domini interiorē, & ecce in luninibus templi Domini intet mediū elam & inter medium
altaris, quaſi vigintiquinque viri poſteriora ſua dederunt ad templum Domini, & facies
ſuas contra orientem, hi adorabant ſolem. & dixit ad me: Vides fili hominis? Nunquid pu-
ſilla domus Iuda, vt faciant facinora quæ fecerunt hîc? Quoniam impleuerunt impietates
ſuas, & ecce ipſi quaſi ſubſannantes. Ego faciam cum indignatione mea, non parcet ocu-
lus meus, neque miſerebor. Er exclamabunt ad aures meas voce magna, non exaudiam
eos, ſed neque miſerebor. [141] Et clamauit in aures meas voce magna dicens: Adproxima- *Ezech. 9.*
uit vindicta ciuitatis huius, & vnuſquiſque habuit vaſa exterminij in manu ſua. Et ecce ſex
viri veniebant à via portæ altæ, quæ reſpiciebat ad Aquilonem, & vniuſcuiuſque bipennis
diſperſionis erat in manu eius. Et vnus vir in medio eorum indutus podere, & zona ſaphiri
in lumbis eius. Et introierunt, & ſteterunt in proximis altaris ærei, & claritas Dei Iſrael a-
ſcendit à Cherubin, quæ fuit ſuper eam in ſubdiual domus. Et vocauit hominem qui in-
dutus erat podere, qui habuit ſuper lumbos ſuos zonā, & dixit ad eum Dominus: [142] Trāſi
mediam Hieruſalem, & ſcribe ſignum Tau in frontibus virorum qui gemunt, & dolent
ſuper omnia facinora quæ fiunt in medio eorum. Et in his dixit ad audiētem: Ite poſt eum
B in ciuitatem & concidite, & nolite parcere oculis veſtris, & ne miſereamini ſenioris aut
iuuenis, aut virginis, & paruulos & mulieres interficite omnes, vt perdeleantur. Omnes
autem ſuper quos eſt Tau ſignum, ne acceſſeritis. Et à ſanctis meis incipite. Huius autem
ſigni ſacramentum variis modis prædicatum eſt, in quo vita hominibus præſtruebatur, in
quod Iudæi non eſſent credituri. [143] Sicut Moyſes antè nunciabat in Exodo dicens: Eii- *Deut. 28.*
ciemini de terra in quam introibitis, & in nationibus illis non eritis in requiem. Et non
erit ſtabilitas veſtigio pedis tui, & dabit tibi Deus cor tædians, & tabeſcentem animam,
& oculos deficientes, vt non videant, & erit vita tua pendens in ligno ante oculos tuos,
& non credes vitæ tuæ. Itaque quoniam impleta eſt prophetia per aduentum eius, id eſt,
per natiuitatem, quam ſuprà memorauimus, & paſſionem quam euidenter ediximus, pro-
pterea & Daniel ſignari viſionem, & prophetem dicebat, quoniam Chriſtus eſt ſignacu- *Dan. 9.*
lum omnium prophetarum, adimplens omnia quæ retrò erant de eo nunciata: poſt enim
aduentum eius & paſſionem ipſius iam non viſio, neque prophetes. Vnde firmiſſimè di-
cit aduentum eius ſignare viſum & prophetiam. Itaque oſtendentes & numetum anno-
rum, & tempus LXII. & dimidiæ hebdomadarum adimpletarū, probauimus tunc veniſſe
Chriſtum, id eſt, natum: [144] & ſeptem & dimidiæ hebdomadarum, quæ ſunt ſubdiuiſæ in
abſciſionem priorum hebdomadarum, intra quæ tempora paſſum oſtendimus Chriſtum:
atque ita LXX hebdomadibus concluſis, & ciuitate exterminata, & ſacrificium & vnctio-
nem exinde ceſſare. Sufficit huc vſque de his interim ordinem Chriſti decucurriſſe, quo
C talis probatur qualis adnunciabatur, non alius haberi debeat quàm qui illic adnunciaba-
tur, etiam ex iſta conſonantia ſcripturarum, qua ex præiudicio maioris partis aduerſum
Iudæos, elocuti ſumus. Neque enim in dubium deducant vel negent, quæ ſcripta profe-
rimus: vt ex hoc quoque paria eſſe ſcripturis diuinis negare non poſſint: vt quæ poſt Chri-
ſtum futura præcanebantur, adimpleta cognoſcantur. Neque enim diſpoſitio expuncta
inueniretur, niſi ille veniſſet poſt quem habebant expungi, quæ nunciabantur, quæ com-
pleta eſſe etiam probarentur. [[145] Aſpice vniuerſas nationes, de voragine erroris huma- XII.
ni exinde emergentes ad dominum Deum creatotem, [146] & ad Deum Chriſtum eius. Et *Item de claritate Gentium in Chriſto Ieſu.*
ſi audes, nega prophetatum, ſtatim tibi promiſſio patris occurrit in Pſalmis dicens: Filius
meus es tu, ego hodie genui te. Pete à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam & poſ-
ſeſſionem tuam terminos terræ. Nec poteris eum magis Dauid filium dicere, quàm
Chriſtum: aut terminos terræ Dauid potius promiſſos, qui intra vnicam Iudæam re- *Pſal. 2.*
gnauit, quàm Chriſto, qui totum iam orbem Euangelij ſui fide cepit, ſicut per E-
ſaiam dicit: [147] Ecce dedi te in diſpoſitionem generis mei in lucem gentium, aperi- *Iſai. 42.*
re oculos cæcorum, vtique errantium, exſoluere de vinculis vinctos, id eſt, de delictis
liberare, & de domo carceris, id eſt, mortis, ſedentes in tenebris, ignorantiæ ſcilicet.
Quæ ſi per Chriſtum eueniunt, non in alium erunt prophetata quàm per quem expuncta
cōſideramus. [[148] Igitur quoniam filij Iſraël adfirmāt nos errare recipiendo Chriſtum, XIII.

qui iam venit: præſcribamus eis ex ipſis ſcripturis, iam veniſſe Chriſtũ qui prædicabatur. D
Quanuis ex temporibus Danielis prædicantis probauerimus iam veniſſe Chriſtum, qui
nunciabatur. Naſci enim eum oportuit in Bethlehem Iudæ. ſic enim ſcriptum eſt in pro-
Mich. 5. pheta: Et [149] tu Bethlehem non minima es in ducibus Iuda. Ex te enim exiet dux qui pa-
Matth. 2. ſcat populum meum Iſraël. Si autem adhuc natus nõ eſt qui proceſſurus dux de tribu Iuda
ex Bethlehem nunciabatur, oportet enim eum de tribu Iuda & à Bethlehem procedere:
animaduertimus autem tunc neminem de genere Iſraël in ciuitate Bethlehẽ remanſiſſe,
& exinde quod interdictum eſt, ne in cõfinio ipſius regionis demoretur quiſquam Iudæo-
Iſai. 1. rum, vt hoc quoque eſſet adimpletum per prophetam: Terra veſtra deſerta, ciuitates ve-
ſtræ igni exuſtæ, id eſt, quod belli tempore eis euenerit, regionem veſtram in conſpectu
veſtro exteri comedẽt, & deſerta & ſubuerſa erit à populis alienis. Et alio loco ſic per pro-
Iſai. 33. phetam dicitur: Regem cum claritate videbitis, id eſt, Chriſtum facientem virtutes in
gloria Dei patris, & oculi veſtri videbunt terram de longinquo: quod vobis pro meritis
veſtris poſt expugnationem Hieruſalem, prohibitis ingredi in terram veſtram, de longin-
quo eam oculis tantùm videre permiſſum eſt. Anima, inquit, veſtra meditabitur timorem,
ſcilicet quo tempore excidium ſui paſſi ſunt. Quomodo igitur naſcetur dux de Iudæa, &
quatenus procedet de Bethlehem, ſicuti diuina prophetarum volumina nunciant, cùm
nullus omninò ſit illic in hodiernum derelictus ex Iſraël, cuius ex ſtirpe poſſit naſci Chri-
ſtus? Secundum Iudæos adhuc non venit: Cùm venire cœperit, vnde vngetur? [150] Lex e-
nim præcepit, in captiuitate non licere vnctionem chriſmatis regalis confici. Si autem iam E
Dan. 9. nec vnctio eſt illis, vt Daniel prophetauit: dicit enim; exterminabitur vnctio: ergo iam nõ
3. Reg. 1. eſt illic vnctio; quia [151] nec templum, vbi erat cornu de quo reges vngebantur. Si ergo
non eſt vnctio, vnde vngetur dux qui naſcetur in Bethlehem? aut quomodo procedet de
Bethlehem, cùm de germine Iſraël nullus omninò ſit in Bethlehem? Iterato denique oſtẽ-
dimus, & veniſſe iam Chriſtum ſecundũ prophetas, & paſſum, & in cœlis iam receptum,
& inde venturum ſecundum prædicationes prophetarum. Nam poſt aduentum eius ſe-
cundum Danielem, quòd ipſa ciuitas exterminari haberet legimus, & ita factum recogno-
ſcimus. Dicit enim ſcriptura: Sic & ciuitatem & ſanctum ſimul exterminari cum duce, in-
dubitatè, qui de Bethlehem & de tribu Iuda eſſet proceſſurus. Vnde & manifeſtũ eſt quòd
ciuitas ſimul eo tempore exterminari deberet, cùm ducator eius in ea pati haberet,
Iſai. 65. [152] ſecundum ſcripturas prophetarum dicentium: Expandi manus meas tota die ad po-
pulum contumacem contradicentem mihi. Qui ambulat viam non bonam, ſed poſt pec-
Pſal. 21. cata ſua. Et in Pſalmis dicit: Exterminauerunt manus meas & pedes, dinumerauerunt om-
Pſal. 68. nia oſſa mea. Ipſi autem contemplati ſunt & viderunt me; & : In ſiti mea potauerunt me a-
ceto. Hæc Dauid paſſus non eſt, vt de ſe meritò dixiſſe videatur, ſed Chriſtus qui cruci-
fixus eſt. Manus autem & pedes non exterminantur, niſi eius qui à ligno ſuſpenditur. Vn-
Pſal. 95. de & ipſe Dauid regnaturum ex ligno Dominum dicebat: nam & alibi propheta ligni hu-
Pſal. 66. ius fructum prædicat dicens: Terra dedit benedictiones ſuas. Vtique illa terra virgo non-
Gen. 2. dum pluuiis rigata, nec imbribus fœcundata, ex qua homo tunc primùm plaſmatus eſt, ex F
Ioel. 2. qua nunc Chriſtus ſecundum carnem ex virgine natus eſt. Et lignum, inquit, attulit fru-
Gen. 2. & 3. ctum ſuum. Non illud lignum in paradiſo, quod mortem dedit protoplaſtis, ſed lignum
Deut. 28. paſſionis Chriſti, vnde vita pendens à vobis credita non eſt: Hoc enim lignum tunc in ſa-
Exod. 15. cramento erat, quo Moyſes aquam amaram indulcauit: vnde populus qui ſiti peribat in
eremo, bibendo reuixit: ſicuti nos qui de ſeculi calamitatibus extracti, in quo commo-
rabamur ſiti pereuntes, id eſt, verbo diuino propinati, ligno paſſionis Chriſti aquam
baptiſmatis potantes, fide quæ eſt in eum reuiximus, à qua fide Iſrael excidit, ſecundum
Hier. 2. Hieremiam dicentem: [153] Mittite, & interrogate nimis, ſi facta ſunt talia. Si mutabunt
gentes deos ſuos, & iſti non ſunt dij. Populus autem meus mutauit gloriam ſuam, ex
quo nihil proderit eis. Expauit cœlum ſuper iſto. Et quomodo & quando expauit?
Amos. 8. Indubitatè quando paſſus eſt Chriſtus. Et horruit, inquit, plurimum nimis, & ſol me-
Matth. 27. dia die tenebricauit. Et quando horruit nimis, niſi in paſſione Chriſti, cùm terra quo-
Hier. 2. que contremuit, & velum templi ſciſſum eſt, & monumenta dirupta ſunt? Quoniam
duo hæc mala fecit populus. Me, inquit, dereliquerunt fontem aquæ vitæ, & fode-
runt ſibi lacus contritos, qui non poterant aquam continere. indubitatè non recipien-
do Chriſtum, fontem aquæ vitæ, lacus contribulatos cœperunt habere, id eſt, ſynagogas
in diſperſiones gentium, in quibus iam ſpiritus ſanctus non immoratur, vt in præteritum
in templo

A in templo commorabatur ante aduentum Chriſti, qui eſt verum Dei templum. Nam &
iſtam ſitim diuini ſpiritus eos paſſuros dixerat propheta Eſaias dicens: Ecce qui ſeruiunt *Iſai. 65.*
mihi, manducabunt, vos autem eſurietis. Seruientes mihi potabuntur, vos autem ſitietis,
& à contribulatione ſpiritus vlulabitis. [154] Remittetis enim nomen veſtrum, in ſatieta-
tem electis meis, vos autem interficiet Dominus. Eis autẽ qui ſeruiunt mihi, nomẽ nomi-
nabitur nouum, quod benedicetur in terris. Adhuc huius ligni ſacramentũ in Regnorum
legimus celebratum. Nam cùm filij prophetarum ſuper flumen Iordanem lignum ſecuri- *4. Reg. 6.*
bus cæderent, exiliit ferrum, & merſum eſt in flumine, atque ita Heliſeo propheta ſuper-
ueniente petunt ab eo filij prophetarum, vti ferrum flumini quod merſum fuerat erueret.
Atque ita Heliſeus accepto ligno, & miſſo in eum locum vbi ſubmerſum fuerat ferrum,
ſtatim ſupernatauit, & [155] lignum merſum eſt, quod receperunt filij prophetarum. Ex quo
intellexerunt quòd Heliæ ſpiritus in eum ſit repræſentatus. Quid manifeſtius huius ligni *2. Reg. 6.*
ſacramento? quòd duritia huius ſeculi merſa in profundo erroris, & à ligno Chriſti, id eſt
paſſionis eius, in baptiſmo liberatur, vt quod perierat olim per lignum in Adam, id reſti-
tueretur per lignum Chriſti. Nobis igitur qui ſucceſſimus in loco prophetarum, ea ſuſti-
nentibus hodie in ſeculo quæ ſemper paſſi ſunt prophetæ propter diuinam religionem.
Alios enim lapidauerunt, alios fugauerunt, plures verò ad mortis necem tradiderũt, quod *Matth. 21.*
negare non poſſunt. Hoc lignum ſibi & Iſaac filius Abrahæ ad ſacrificium ipſe portabat, *Gen. 22.*
cùm ſibi eum Deus hoſtiam fieri præcepiſſet. [156] Sed quoniam hæc fuerant ſacramenta,
B quæ temporibus Chriſti perficienda ſeruabantur: & Iſaac cum ligno reſeruatus eſt, ariete
oblato in vepre cornibus hærente: & Chriſtus ſuis temporibus lignum humeris ſuis por- *Ioan. 19.*
tauit, inhęrens cornibus crucis corona ſpinea in capite eius circundata. Hunc enim opor-
tebat pro omnibus gentibus fieri ſacrificium, qui tanquam ouis ad victimam ductus eſt, & *Iſai. 53.*
velut agnus coram tondente ſe ſine voce, ſic nõ aperuit os ſuum. Hic enim Pilato interro- *Ioan. 19.*
gante nihil locutus eſt: in humilitate enim iudicium eius ſublatum eſt. [157] Natiuitatem au- *Iſai. 53.*
tem eius quis enarrabit? quia nullus omninò hominum natiuitatis Chriſti fuit conſcius, in
conceptu, quum virgo Maria verbo Dei prægnans inueniretur. Et quia tolleretur à terra *Ibidem.*
vita eius. Cùm vtique poſt reſurrectionem eius à mortuis, quæ die tertia effecta eſt, cœli *Matt. 27.*
eum receperunt, [158] ſecundum prophetiam Oſee emiſſam huiuſmodi: Ante lucem ſurgẽt *Oſee 6.*
ad me dicentes, Eamus & reuertamur ad Dominum Deum, quoniam ipſe eripiet, & libe-
rabit nos. Poſt biduum, die tertia, quæ eſt reſurrectio eius glorioſa, de terra in cœlos eum
recepit; vnde & venerat ipſe ſpiritus ad virginem: cuius neque natiuitatem, neque paſſio- *Luc. 2.*
nem Iudæi agnouerunt. [159] Igitur quoniam adhuc contendunt Iudæi, necdum veniſſe
Chriſtum eorum quem tot modis adprobauimus veniſſe, recognoſcãt Iudæi exitum ſuũ,
quem poſt aduentum Chriſti relaturi præcinebantur ob impietatem, qua eum & deſpexe-
runt, & interfecerunt. Primò enim ex qua die, ſecundum illud dictum Eſaiæ, proiecit ho- *Iſai. 2.*
mo abominamenta ſua aurea & argentea, quæ fecerunt adorandis [160] vanis & noctuis: id
eſt, ex quo gentes nos dilucidata per Chriſtum veritate, proiecimus idola (videant Iudæi)
C & quod ſequitur, expunctum eſt. Tulit enim Dominus ſabbaoth à Iudæis, & ab Hieruſa- *Iſai. 3.*
lem, inter cetera, & ſapientem architectum, qui ædificat eccleſiam Dei templum, & ciui-
tatem ſanctam & domũm Domini. Nam exinde deſtitit apud illos Dei gratia. Et manda-
rum eſt nubibus ne pluerent imbrem [161] ſuper vineã Sorech, id eſt, cœleſtibus beneficiis, *Iſai. 5.*
ne prouenirent domui Iſraël. Fecerat enim ſpinas, ex quibus Chriſtum coronauerat: & nõ *Matth. 27.*
iuſtitiam, ſed clamorem, quo in crucem eum extorſerat: & ita ſubtractis chariſmatis prio- *Matth. 11.*
ribus, lex & prophetæ vſque ad Ioannem fuerunt: & piſcina Bethſaida vſque ad aduen- *Ioan. 5.*
tum Chriſti, curando inualitudines ab Iſraël, deſijt à beneficiis deinde, ex perſeuerantia
furoris ſui nomen Domini per ipſos blaſphemaretur. Sicut ſcriprum eſt: Propter vos no- *Iſai. 52.*
men Dei blaſphematur in gentibus. Ab illis enim incepit infamia, & tempus medium à
Tiberio vſque ad Veſpaſianum. Quæ cùm ita commiſiſſent, nec intellexiſſent Chri- *Luc. 3.*
ſtum in tempore ſuæ viſitationis inueniendum, facta eſt rerra eorum deſerta, & ciuita-
tes eorum igni exuſtæ. Regionem ipſorum in conſpectu eorum extranei deuorantes: *Iſai. 1.*
derelicta eſt filia Sion tanquam ſpecula in vinea velut in cucumerario caſula: ex quo
ſcilicet Iſraël Dominum non cognouit, & populus eum non intellexit, ſed dereliquit
magis, & ad indignationem prouocauit ſanctum Iſraël. Sic & machæræ conditiona-
lis comminatio: Si nolueritis, nec obaudieritis, gladius vos comedet. probauit Chriſtum
fuiſſe, quem non audiendo perierunt. Qui & in Pſalmo diſperſionem eius poſtulat à

Pſal. 58. patre dicens: Diſperge illos in virtute tua. Qui & rurſum per Eſaiam exuſtionem eorum D
Iſai. 50. orat: Propter me, inquit, hæc facta ſunt vobis, in anxietate dormietis. Hæc igitur cùm pa-
ti prædicarentur Iudæi propter Chriſtum, & paſſos eos eſſe inueniamus, & in diſperſionē
demorari cernamus, manifeſtum eſt propter Chriſtum Iudæis iſta accidiſſe, conſpirante
ſenſu ſcripturarum cum exitu rerum, & ordinis temporum. Aut ſi nōdum venit Chriſtus,
propter quem hæc paſſuri prædicabantur, quum venerit ergo, patientur. Et vbi tunc filia
Sion relinquenda, quæ nulla hodie eſt? vbi ciuitates exurendæ, quæ iam in tumulis exu-
ſtæ ſunt? vbi diſperſio gentis, quæ iam extorris? Redde ſtatum Iudææ quem Chriſtus in-
XIIII. ueniat, & alium cōtende venire. [Diſcite [161] nunc ex abūdantia erroris veſtri ducatum.
Duos dicimus Chriſti habitus à prophetis demonſtratos, totidem aduentus eius præ-
notaſſe. Vnum in humilitate vtique primum, cùm tanquam ouis ad victimam duci habe-
Iſai. 53. bat, & tanquam agnus ante tondentem ſine voce, ſic non aperuit os ſuum. Nec [162] aſpe-
ctu quidem honeſtus. Annunciauimus enim, inquit, de illo, ſicut puerulus, ſicut radix in
terra ſitienti, & non erat ei ſpecies, neque gloria. Et vidimus eum, & non habebat ſpeciem
neque decorem, ſed ſpecies eius inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in pla-
Iſai. 28. ga, & ſciens ferre infirmitatem: ſcilicet vt poſitus à patre in lapidem offenſionis; & mino-
Pſal. 8. ratus ab eo modicum citra angelos: vermem ſe pronūciat, & non hominem, ignominiam
Pſal. 21. hominis, & abiectionem populi. Quæ ignobilitatis argumenta, primo aduentui compe-
Iſai. 28. tunt: ſicut ſublimitatis ſecundo; cùm fiet, iam non lapis offenſionis, nec petra ſcandali;
Pſal. 118. ſed lapis ſummus angularis, poſt reprobationem adſumptus, & ſublimatus in conſumma- E
Dan. 2. tionem: & petra ſanè illa apud Danielem de monte præciſa, quæ imaginem ſecularium re-
Dan. 7. gnorum comminuet & conteret. De quo ſecundo aduentu idē Daniel dixit: Et ecce cum
nubibus cœli tanquam filius hominis veniens, venit vſque ad veterem dierum, & aderat
in conſpectu eius. Et qui adſiſtebāt, adduxerunt illum, & data eſt ei poteſtas regia, & om-
nes nationes terræ ſecundum genus, & omnis gloria ſeruient illi, & poteſtas illius æterna,
quæ non auferetur, & regnum eius quod nō corrumpetur. Tunc ſcilicet ſpeciem honora-
bilem, & decorem habiturus eſt indeficientem ſupra filios hominum: tempeſtiuus enim
Pſal. 44. decore citra filios hominum. Effuſa eſt gratia, inquit, in labiis tuis, propterea benedixit te
Pſal. 8. Deus in ſecula. Accingere enſem tuū circa femur tuum potens tempeſtiuitate & pulchri-
tudine tua. cùm & pater poſtea cùm diminuit illum modicum quid citra angelos, gloria
& honore coronauit illum, & ſubiecit omnia ſub pedibus eius. Et tunc cognoſcent eum
Zach. 12. quem pupugerunt. Et cædent pectora ſua tribus ad tribum, vtique quod retrò non agno-
uerint eum, in humilitate conditionis humanæ conſtitutū. Hieremias inquit: [163] Et homo
Hier. 17. eſt, & quis cognoſcet illum? quia & Natiuitatem eius, inquit Eſaias, quis enarrabit? Sic &
Iſai. 55. apud Zachar. in perſona ipſius, imò & in ipſius nominis ſacramento, verus ſummus ſacer-
Zach. 3. dos patris Chriſtus Ieſus duplici habitu in duos aductus deliniatur. Primò ſordidis indu-
Ioan. 13. tus eſt, id eſt, carnis paſſibilis & mortalis indignitate, cùm & diabolus aduerſabatur ei, au-
Matth. 4. tor ſcilicet Iudæ traditoris, qui eum etiam poſt baptiſmum tentauerat. Dehinc ſpoliatus F
priſtinas ſordes, exornatus podere & mitra, & cidari munda, id eſt, ſecundi aduentus: quo-
niam gloriam & honorem adeptus demonſtratur. Nec poteritis eum Ioſedech filiū dice-
re, qui nulla omninò veſte ſordida, ſed ſemper ſacerdotali fuit exornatus, nec vnquam ſa-
cerdotali munere priuatus. Sed Ieſus iſte Chriſtus Dei patris ſummus ſacerdos, qui primo
Hebr. 7. aduentu ſuo humana forma & paſſibilis venit in humilitate vſque ad paſſionem; ipſe etiam
Ezech. 9. effectus hoſtia per omnia pro omnibus nobis; qui poſt reſurrectionem ſuam indutus po-
Pſal. 109. dere, ſacerdos in æternum Dei patris nuncupatus eſt. Sic enim & duorum hircorum, qui
Leuit. 16. ieiunio offerebantur, faciam interpretationem. Nónne & illi vtrunque ordinem nominis
Chriſti qui iam venit, oſtendunt? pares quidem atque conſimiles, propter eundē Domini
conſpectum, quia non in alia venturus eſt forma, vt qui agnoſci habet à quibus & læſus eſt.
Vnus autem eorum circundatus coccino, maledictus & conſputatus, & conuulſus, & com-
punctus, à populo extra ciuitatem abiiciebatur in perditionem, manifeſtis notatus inſi-
Matth. 26. gnibus Chriſti paſſionis; qui coccinea circundatus veſte, & conſputatus, & omnibus con-
Hebr. 13. tumeliis afflictus; extra ciuitatem crucifixus eſt. Alter verò pro delictis oblatus, & ſacer-
doribus tantùm templi in pabulum datus, ſecundæ repræſentationis argumenta ſigna-
bat: qua delictis omnibus expiatus, ſacerdotes templi ſpiritalis, id eſt, eccleſiæ, domini-
cæ gratiæ [164] quaſi viſceratione quadā fruerentur, ieiunātibus ceteris à ſalute. Igitur quo-
niam primus aduentus & plurimis figuris obſcuratus, & [165] omni inhoneſtate proſtratus
canebatur,

A canebatur, ſecundus verò & manifeſtus & Deo condignus: idcircò quem facilè & intelligere & credere potuerunt, eum ſolum intuentes, id eſt, ſecundum qui eſt in honore & gloria, non immeritò decepti ſunt circa indigniorem, certè obſcuriorem, id eſt, primum. Atque ita in hodiernum negant veniſſe Chriſtum ſuum, quia non in ſublimitate venerit, dum ignorant in humilitate primò fuiſſe venturum. Sufficit huc vſque de his, interim ordinem Chriſti decucurriſſe, quo talis probatur, qualis annunciabatur: vt iam ex iſta conſonantia ſcripturarum diuinarum intelligamus, & quæ poſt Chriſtum futura prædicabatur, ex diſpoſitione diuina credantur expuncta. Niſi enim ille veniſſet poſt quem habebant expungi, nullo modo eueniſſent quæ in aduentum eius futura prædicabantur. Igitur ſi vniuerſas nationes de profundo erroris humani exinde emergentes ad Deum creatorẽ & Chriſtum eius cernitis, prophetatum non audetis negare: quia etſi negaretis, ſtatim vobis in pſalmis, ſicuti iam prælocuti ſumus, promiſſio patris occurreret, dicẽtis: Filius meus Pſal. 2.
es tu, ego hodie genui te, Pete à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuam terminos terræ: nec poteritis in iſtam prædicationem magis Dauid filium Salomonem vindicare, quàm Chriſtum Dei filium dicere: nec terminos terræ, Dauid filio promiſſos, qui intra vnicam Iudæam regnauit, quàm Chriſto filio Dei, qui totum iam orbem Euãgelij ſui radijs illuminauit. Denique & thronus in æuum magis Chriſto Dei filio competit, quàm Salomoni, temporali ſcilicet regi, qui ſoli Iſraël regnauit. Chriſtum enim hodie inuocãt nationes, quæ eum non ſciebant, & populi hodie ad Chriſtum confugiunt, Pſal. 44. Iſai. 55.
B quem retrò ignorabant. non potes futurum contendere, quod vides fieri. Hæc autem prophetata nega, quum coràm videntur, aut adimpleta quum leguntur: aut ſi non negas vtrumque, in eo erunt adimpleta, in quem ſunt prophetata.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM ADVERSVS IVDÆOS.

Cap. I.

1. Proximè accidit, diſputatio habita eſt Chriſtiano & proſelyto Iudæo.] *Caput primum inſcripſimus (vt omittamus initium quod Prologum cõtinet)* De Gentibus ad gratiam & legem Dei admittendis. *quod imitatur B. Cyprian. l. 1. Teſtim. aduerſus Iudæos, c. 1. & 19. Atqui* προσήλυτος *apud Iudæos nuncupabatur* ex gentibus, nec de proſapia Iſraëlitarum Iudæus, *id eſt, qui ex gentibus ad ipſorum legem acceßiſſet; voce etiam ſcripturis vſitata, 1. Paral. 22. & 2. Paral. 2. ac 3. Tob. 1. Iſai. 52. ſicuti iuxta 70. infrà citatur Ezechiel. 14. Matth. 23. & Act. 2. De prouerbiali autem formula:* contentioſo fune diem in veſperum trahere, *videat Lector noſtra Prolegomena.* ſpectantes *denique; pro ſpectatoribus accipi, ad marginem adnotauit Rhen. Ego verò ex Vaticano cod. lego* lectionis ſtylo, *pro:* lectionibus.

2. ſibi vindicare Dei legem.] *Vatic. cod.* vendicare *perinde eſt. nam &* vindicare, *quod à vindiciis deriuatur, eſt rem controuerſam ſibi adſerere. Ex quo etiam repoſuimus paulopòſt:* Iſraël, *pro:* Iſraëlis, *& adiecimus:* dicens.

3. de duobus populis intelligitur, &c.] *Hyperbaton eſt locus iſte, aut corruptus, cui ex MS. mederi non licuit. Siue autem legamus* edictum, *ſiue* dictum, *vt habebat 1. editio, non refert.*

4. Nam & ſecundum memorias, &c.] Memorias *vſurpat pro ſcripturis ſacris, &:* abtelicta *(vti adnotauit Rhen.) hic & poſtea, pro:* derelicta. *Paulopòſt MS. legit:* deſeruiuit, *pro:* ſeruiuit, *quorum vtrumque placet.*

5. & anulis virorum, &c.] *Similiter B. Ambroſ. epiſt. 56. ad Romulum: Coactus igitur Aaron petit* anulos *eorum, & inaures mulierum. Quum autem iſtud neque Græcè hodie legatur, neque Latinè in editione B. Hieronymi reperiatur, oportet diuerſam fuiſſe 70. editionem quibuſdam in locis, ab ea quæ nunc exſtat; quod confirmatur ex verbis quæ mox ab Auctore citantur:* Hij ſunt dij qui nos eiecerunt de terra Ægypti, *pro eo quod alibi eſt:* Dij tui qui te, &c. *quod ſemel adnotaſſe ſufficiat, quando id ex Indice ſcripturarum colligere poßit Lector. Porrò etiam B. Cyprianus loco priori citato vſurpat:* eicere, *pro:* educere. *Nos verò ex Vatic. cod. reſtituimus:* probatur, *pro:* putabatur, *& addidimus paulopòſt:* Deum.

Cap. II.

6. Igitur gradum cõferamus, & ſummam quæſtionis ipſius certis lineis determinemus.] *Secũdum hunc capiti titulum impoſuimus:* Quòd lex naturalis lege Moſi ſit antiquior, qua vigente neque Sabbatum neque circumciſio obſeruata ſunt. *Atqui de duabus hic formulis prouerbialibus, vide noſtra ſupracitata Prolegomena. Legit verò MS. cod.* terminemus: *ſed illud placet.*

7. Diliges proximum tibi.] *In MS. eſt:* tuum, *quẽadmodum & in communi edit. 70. ſed illud:* tibi, *ad mutationem eſt eius quod Græcè eſt:* τὸν πλησίον σοῦ. *Legimus autem ex MS.* non concupiſſent, *pro:* concupiſcerent.

8. nec in Choreb tantùm.] *Ita hunc locum reſtituimus, pro:* Oreb. *ex veſtigiis cod. MS. qui habebat:* Chores, *quum 70. legant conſtanter Græcè* Χωρὴβ, *n Hebraicum* χ. *Græco exprimentes. Rectè autem addit Auctor* aut in Syna & in eremo primùm, *quia priores legis tabulæ Moſi traditæ ſunt in monte Syna, poſte-*

viores, vti conſtat Exod. 33. in monte Choreb, de quo lacius B. Hieronyms lib. de 42. manſionibus. Ex eodem legimus: futuram, pro: futurum. Et paulopòſt ex MS. adiecimus: eius. De Enoch vide Adnot. noſtras ad lib. de Reſurr. carn. vbi ſicut hic, ipſum & Heliam æternitatis candidatos nominat.

CAP. III.

9. Sed Abraham, inquit, circumciſus eſt, &c.] Titulum huic capiti dedimus: Quòd circumciſio in ſignum data ſit ſpiritalis circumciſionis, ſeu vt B. Cyprianum imitemur lib. 1. ſupracitato c. 8. Quòd circumciſio prima carnalis euacuata ſit, & ſecunda ſpiritalis repromiſſa. Tertullianus, dum cap. præcedenti negat circumciſione hominem purgari, & hic in ſignum datam dicit, non in ſalutis prærogatiuam, differentiam inſinuat inter circumciſionem & baptiſmum, aliáque noua legis ſacramenta, quòd quãquam in circũciſione dabatur ſalus, et remittebatur originale peccatum, non tamen per circumciſionem ſicuti per baptiſmum, ſed ſolùm ex vi pacti à Deo cum Iudæis initi. Atque adeò intelligendus Auctor adinſtar illius ad quod alludit Apoſtolus Rom. 4. Et ſignum accepit circũciſionis, ſignaculum iuſtitiæ fidei, quæ eſt in præputio. Atqui illud: inquit, hic & poſtea refertur ad Iudæum proſelytum. Legimus autem: ipſi Abrahæ ex MS. ac paulopòſt: in ducis filium, cum 1. editione, pro: iudicis. Perinde verò eſt, ſiue legatur: ſcelerati, vt excuſi, ſiue: ſceleſti, vti B. Cyprianus & MS.

10. Et alio loco dicit, &c.] Nẽpè ſcriptura. Interim hoc ex MS. recens adiecimus, nam alibi reperitur quod ſequitur: Ecce dies veniunt. quod ipſum & Hebræo & Græco textui, ac B. Cyprian. vbi ſuprà c. 11. conforme eſt, pro quo malè excuſi: venient.

11. ſuper vertices montium.] MS. verticem: ſed quia infrà lib. 3. aduerſ. Marcionem trãsfert ſuper ſummos montes, magis illud placet, maximè quum Græca Regia Dn. Ariæ Montani Bibliorum editio ἄκρων legat, quamquam interim hoc reſpondeat Hebrææ, & editioni Græcæ Argentoratenſi, quæ ἄκρου habet. Atqui rectè Rhen. caſtigauit ex Gorzienſi cod. prioris filij, pro: populi, ac: dicent, pro: dicentur, denique: abolitionem, pro: obolitionem. Addidimus autem: Lex, ex MS.

12. & hoſtis executionem.] Executionem, inquit Rhenan. pro perſecutione, ſicut lib. 1. adu. Marc. Quid denique adulantius quàm delicta non exequi, id eſt, non perſequi. & ibidem pauloantè: executione mali, ac poſtea: executore delicti, id eſt, iudice. Qui addit in illius loci commentario; non aliter Pomponium Iureconſultum D. lib. 48. tit. de accuſ. & inſcript. dixiſſe: mortem exequi, pro, inſtituere actionem de parricidio perpetrato.

13. per Erythræum pelagum.] Plinium, vti ſolet, imitatur, qui Erythræum mare nuncupat lib. 6. c. 23. quod nos Rubrum dicimus, ſicuti & Dionyſ. de ſitu orbis, ἐρυθραῖον πέλαγος.

CAP. IIII.

14. Sequitur itaque, &c.] Inſcriptionem huic capiti dedimus: Quòd & Sabbati obſeruatio temporalis fuerit. Tractatur autem idem argumentum iiſdem penè verbis lib. 3. & 4. aduerſ. Marc. T. 3.

15. expuncta.] Id eſt (inquit Rhenan.) præſtita, perfecta, adimpleta. Sic infrà: renuntiatur expuncta. item: expuncta conſideramus. rurſum: quod ſequitur expunctum eſt. Similiter T. 2. lib. de Patientia: omnem patientiæ ſpeciem expunxit. & lib. ad Mart. expuncti contumelia. Item T. 3. lib. de Reſurr. carnis: iudiciũ reſurrectio expunget. l. 3. ad Marc. iam expunctum. & expungendam putauit. lib 4. adu. eundem: inueniatur expũcta. ac lib. 5. aduerſ. eundem: expunxerimus. Metaphoram denique expreſſit T. 2. l. de Cor. militis, quum dicit: Expungebantur in caſtris milites. de qua latius Adnot. noſtris in Epiſt 38. B. Cyprian. n. 5. hoc vno addito ex Rhen. in dictum locum l. de Patient. quòd veteres in Calendariis, quæ cera vt plurimùm conſtabant, verſo ſtylo expungebant nomina ſeu debita diſſoluta. Addidimus autem paulopòſt ex MS. ab.

16. ſicut per prophetam prædicatum eſt: Ecce proſelyti per me ad te ibunt.] Ex MS. vocem Tertullianicam: prædicatum, ſubſtituimus, pro: dictum. Citat autem eandem ſcripturam infrà dicto l. 3. adu. Marc. & paulolatius explicat, nominatim Iſaiæ adſcribens, apud quem reperiri iuxta 70. cap. 52. adnotarunt quidam, ſed ibidem hactenus non reperi. Legimus autẽ paulopòſt: Sabbati religione, pro: religionem.

71. Nam & temporibus Machabæorum, &c.] Quandoquidem Machabæorum hic hiſtoriam citet in re fidei, non dubium quin illam pro Canonica ſcriptura cognouerit. verùm de hoc latiùs Adn. noſtris in B. Cypriani c. 18. l. 3. Teſtimoniorũ. quibus adde, quòd non ſit mirum, ſi in Canone Hebræorum libri illi non habeantur, quandoquidem pluſquam ſeculo poſt illum ab Eſdra editum conſcripti ſint. Nam inter Cyrum Darij ſucceſſorem, ſub quo Eſdras claruit, & Antiochum Epiphanem, ſub quo Machabæi, anni interceſſerunt vt minimum 180.

18. & hoſtes Allophylos.] Ἀλλοφύλους Græci Bibliorum interpretes (inquit B. Hieron. in Iſaia c. 2) ſunt interpretati, pro Philiſtiim, quæ eſt hodie gens Palæſtina: quod ipſum comprobatur & in editione Latina 70. ex titulo Pſal. 55. Verùm hic id refert Tertullianus ad Græcos, contra quos Machabæi dimicabant, eo quòd vox Græca alienigenas ſignificet in genere.

CAP. V.

19. Sic & ſacrificia, &c.] Iſtud caput hoc titulo inſignimus: Quòd & ſacrificia terrenarum oblationum figuræ fuerint ſpiritalium. Cui reſpondet inſcriptio, qua Auctorem imitatur c. 16. l. 1. Teſtim. B. Cypr. Quòd ſacrificium vetus euacuaretur, & nouum celebraretur. Atqui cum MS. legimus cõformiter Hebraico, Græco, & Latino exemplaribus: Vbi eſt Abel frater tuus? & numquid cuſtos fratris mei ſum ego?

20. Gemens & tremẽs eris ſuper terrã, & omnis qui te inuenerit occidet.] Secũdum ſcripturæ veritatem non ſunt hæc Dei verba: quinpotius ille poſito in Cain ſigno cauet, vt non occidat eum omnis qui inuenerit eum; cui correſpondet & Ioſephus Antiquit. l. 1. c. 3. quin & ipſe Tertull. infrà T. 3. l. 2. aduerſ. Marc. in hæc verba: Cain & maledixit, & cupidum morte luere delictũ mori interim vetuit. Videtur itaque mutilus iſte locus vitio librariorum, qui inter bis repetitum Gemens & tremens ſuper terram, media tranſilierunt, atque adeò ſic ſupplendus & emendandus: Gemens, & tremens eris ſuper terram. Et dixit Cain ad Dominum: Maius delictum meum, quàm vt remittatur mihi, & eicies me hodie à facie terræ, & à facie tua abſcondar, & ero gemens & tremens ſuper terram, & omnis qui me inuenerit, occidet.

21. Denique quum per Moyſen in Leuitico, &c.] Vel ex hoc loco patet ſubinde memoria lapſum Auctorem in citandis ſcripturarum locis, quum hoc præſcriptum

ptum nuſquam in Leuitico *reperiatur, ſed Deuter.13. Eodem pertinet quod ſuprà c.3.dixit:* Et ideò ſubſequens ſermo prophetæ, &c. *quum præcedat ea ſcriptura illã quæ priùs citata eſt, non ſubſequatur: & infrà:* Et alibi dicit, *quum eodem capite contineatur. quod ſemel adnotaſſe ſufficiat contra ſciolos quoſdam, qui nolunt admittere in Patribus* ἁμάρτημα μνημονικόν. *Reſtituimus autem ex MS.* repromiſſionis, *pro:* promiſſionis; *&* terra ſancta, *pro:* terram ſanctam.

22. Et in omni loco offeruntur, &c.] *Sic ex MS. & hic, & ſub finem capitis, conformiter Latino, Græco, & Hebraico textu, pro:* offerentur, *maximè quum ſic legat etiã B. Cyprianus vbi ſuprà, & ipſe Auctor infrà Tom. 3. lib. 3. aduerſus Marc. vbi paulo latiùs explicat* ſacrificia munda, *ſeu* ſpiritalia, *non modo vt intelligãtur quemadmodum hic loquitur,* ſacrificia laudis, *&:* cor contribulatum, *ſed etiam* Gloriæ relatio, & benedictio, & laus, & hymni; *denique:* Eccleſiarum ſacramenta, & munditiæ ſacrificiorum. *Quare valeãt Magdenburgenſes, qui ex hoc Tertulliani loco & ſimili, ſub initium l.4. aduerſ. Marc. argumentum ſumunt aduerſus Eccleſiæ ſacrificium, quum illud maximè ab Auctore confirmetur verbis illis modo citatis. Vt omittam locos, de quibus ſuprà l. ad Scapulam, c.2.n.11. & infrà latius lib. de Orat. n. 1. vbi diſertis verbis ſacrificij Eccleſiæ meminit. Certe ex Liturg. Latin. noſtris T.1.pag. 9. & ſequ. videre eſt conformem Patrum loci huius Malachiæ intellectum de Eccleſiæ ſacrificio: & nominatim SS. Iuſtini Mart. Irenæi, Cypriani, Euſebij Cæſarienſis, Chryſoſt. Hieron. Auguſt. Theodoreti, & Damaſceni.*

23. Quoniam etſi adtuleritis mihi ſimilam.] *Sic vertit quod Græcè eſt* σεμίδαλιν. *pro qua Latinus interpres:* ſacrificium *tranſtulit.*

24. nec ſi veniatis videri mihi.] Videri *pro:* apparere. *quod legit dicta Latina editio 70. & haud abſimiliter vertit noſter interpres ex Hebræo:* cùm veneritis ante conſpectum meum.

CAP. VI.

25. De Sabbato & circumciſione, & legis veteris & nouæ obſeruatione.] *Quemadmodum haud dubiè titulus hic ex margine (ſicuti & ſequentes aliquot) in textum irrepſerunt; ita putaui iterum in marginem reiiciendum, idque eo magis, quòd cùm hoc caput quædam ſit concluſio ex præcedentibus, hic potius titulus conueniat:* Ex præcedentibus concludi legem nouam ſuperuenturam, atque adeò quærendum, an iam nouæ legis lator venerit nécne. *Legimus autem:* præcedenti tempori, *pro:* tempore; *& iuxta MS. cod. omiſimus illud:* orirétur lumen, *vtpote ſuperfluum, quandoquidem præcedat:* fulgente nobis lumine.

26. De natiuitate Chriſti, & aduentu primo.] *Hunc titulum ne quidem ad marginem tranſcripſimus, quòd huic loco non conueniat. Reſtituimus etiam quod habebat prima editio:* Nam etiam, *phraſi Tertullianica, pro eo quod tãquam elegantius ſubſtitutum fuit:* Hic inquam, *& omiſimus:* an, *vbi legebatur:* an necne.

CAP. VII.

27. Igitur in iſto gradum conferamus, an, qui venturus Chriſtus adnunciabatur, iam venerit.] *Ita ex MS. & 1. edit. pro eo quod erat:* an qui venturus eſt Chriſtus. *Titulum autem huic capiti dedimus:* Quòd nouæ legis lator non exſpectetur, ſed iam venerit, ex Prophetiis de regno eius inter Gentes æterno manifeſtum fieri. *Atque de Prouerbiali formula:* Gradum conferre, *videantur noſtra Prolegomena. Legimus verò ex MS.* præcanuerint *vocem Tertullianicam, pro:* præcinuerint.

28. Sic dicit Dominus Deus Chriſto meo Domino.] *De erronea hac lectione, & tamen iam olim inueterata, vide Adn. noſtras in S. Cyprian. lib. 1. Teſtim. adu. Iud. c.21. n.60.*

29. Cui enim dexteram tenet pater, &c.] *Alludit haudubiè ad locum ſcripturæ præcedẽtem, ſicuti etiã in illo:* quem exaudierunt omnes gentes.

30. Parthi, Medi, Elamitæ.] *Comprobans Auctor, quòd iam tum omnes Gentes in Chriſtum crediderant, primùm vtitur verbis ſcripturæ Act.2. de iis qui, vbi in feſto Pentecoſtes audierant Apoſtolos ſuis quibuſque linguis loquentes, ad Chriſtum conuerſi ſunt. Vbi ex inſtituto videntur coniuncti* Parthi, Medi, *&* Elamitæ, *(non* Ælamitæ) *id eſt Perſæ, ſic ab Elam filio Sem (teſte Ioſepho Antiqu. l.1. c.7. nuncupati, eo quod ſibi inuicem vicini ſint. Atqui confirmatur Auctoris ſententia a B. Sophronio Catal. Græcor. vir. Illuſtrium inter opera Hieronymi, qui B. Thomam Apoſtolum prædicaſſe dicit Euangelium Chriſti,* Parthis, Medis, *& Perſis; Carmanis quoque, Hircanis, Bactris, & Magis; Indis denique, apud quos in ciuitate Calamina martyrium paſſus ſit.*

31. Et qui inhabitant Meſopotamiam.] *Apud* Meſopotamiam *primi Doctores recenſentur ab Epiphanio Archelaus & Marcellus; quam tamen ſua cœpit hæreſi inficere Bardeſanes Valentini ſectator, etiam ante Tertullianum.*

32. Armeniam.] *Huius quidem in Actis Apoſtolorum prouinciæ non fit mentio: ſed iam tum etiam Chriſti fidem apud eos viguiſſe vel inde manifeſtum eſt, quòd nõ ita multò poſt* Armenij *bellum Maximino tyranno indixerint, antea ſocij Romanorum, Chriſtianæ fidei & religionis ergò, à qua illos ad idololatriam conabatur abducere. Teſtis eſt eius rei Niceph. Eccl. hiſt. l.7. c.28.*

33. Phrygiam.] *Quum* Phrygia *Aſiæ minoris ſit prouincia, rectius Act.2. coniungitur cum Aſia et Pamphylia, quippè quã, vt eſt Act.16. & 18. etiam peragrauerit B. Apoſtolus Paulus. Hierapoli autem* Phrygiæ *oppido ſepultus fuit, teſte Sophronio, vbi ſuprà, B. Philippus Apoſtolus cum filiabus. Inſuper eadem hac ferè ætate celebrata narrant Iconij & Synadæ Concilia de baptiſmo hæreticorum, Firmilianus, de quo infra Epiſt. lxv. quam edidimus inter B. Cypr. opera, & Dionyſ. Alexandr. Epiſcopus ad Philemonem apud Euſeb. l. 7. c. 6. & Niceph. l.3. c.9.*

34. Cappadociã, & incolentes Pontũ.] *Ad electos aduenas diſperſionis* Põti, *Galatiæ,* Cappadociæ, Aſiæ, *& Bithyniæ ſuam priorem ſcripſit Epiſtolam Canonicam B. Petrus Apoſtolorum princeps. Deinde perſecutionis Chriſtianorum in* Cappadocia *meminit ſuprà Auctor lib. ad Scapulam c.3. Cuius ſedes Epiſcopales, Cæſarea, in qua dictus Firmilianus paulopòſt Epiſcopus; Amaſia, in qua quondam Phedimus & Larandus, iuxta Euſebium et Niceph. qui etiam Miconij mentionem faciunt.*

35. Aſiam & Pamphyliam.] *In* Aſia *Apoſtolicas Eccleſias recenſet latè Auctor noſter lib. de Præſcript. hæretic. Claruerunt autem in ea præter BB. Paulum & Barnabam Apoſtolos, qui* Aſiam *&* Pamphyliam *peragrarunt Act.13.14.15. & 27. ſcriptores Eccleſiaſtici iuxta B. Hieron. Catal. vir. Illuſtrium, iam ante Tertullianum Apollinaris & Papias* Hierapolitani, *Quadratus & Ariſtides* Athenienſes, *Melito* Sardenſis, *Dionyſius & Bacchilus* Corinthij, *Rhodon* Aſianus, *ac Polycrates Epheſius.*

36. immorantes Ægyptum.] Vel ſola Alexandrinæ Ægypti metropolis Eccleſia à B. Marco Euangeliſta inſtitutio, de qua latius in noſtris Liturgicis Latin. pag. 88. & ſequent. omnibus, vſqueadeo nota eſt, vt pluribus non ſit opus. His adde antiquiores Hermopolitanam, Nili, Arſenoiten, & Tingitanam.

37. Et regionem Africæ, quæ eſt trans Cyrenem.] Pentapolim Cyrenaicam (de qua Plin. lib. 5. c. 5. Pompon. Mela lib. 1. Strabo lib. 17. & Amm. Marcell. lib. 22.) ita periphraſi quadam poſt B. Lucam delineauit Auctor, cuius Epiſcopi plures etiam antiquitùs celebrantur. Erant autem in ea ciuitates quinque, Berenice, Apollonia, Ptolemais, quæ & Barce, Arſinoe, & ipſa à qua denominatio Cyrene.

38, Romani & incolæ, tunc & in Hieruſalem Iudæi.] Ita prorſus diſtinguo, vt incolæ iidem ſint Auctori qui Act. 2. aduenæ, quandoquidem & Cicero lib. Offic. eadem ſignificatione dixerit: Peregrini atque incolæ officium eſt nihil præter ſuum negotium agere. Addit autem: tunc, vt indicet id temporis quidem Iudæos credidiſſe, ſed non ſua ætate. Porrò de Romana Eccleſia vide Adnot. noſtras in B. Cypr. epiſt. 45. n. 6. & 55. n. 90 ac 91. & in Symbolum n. 17. infra quoque T. 3. ad libros Auctoris de Præſcript. adu. hæreticos.

39. vt iam Getulorum varietates.] Getuli, qui & Libyes, Africæ populi prope tractum inhabitabilem iuxta Melam Pomponium, qui primi omnium (teſte Saluſtio in Iugurtha) eã regione tenuerunt, aſperi incultíque, quibus cibus caro ferina atq; humi pabulũ vti pecoribus, qui neque moribus neque lege neque imperio cuiuſquam regebantur, et vagi palantes quo nox coëgerat, ſedes habebant. Vnde & paulò pòſt Auctor, Getulorum barbaries dixit.

40. & Maurorum multi fines.] Mauritaniæ Eccleſiarum perſecutioni meminit Auctor ſuprà l. ad Scapulam c. 4. Atque Maurorum multi fines, id eſt: Gẽtes multæ, à Plinio recenſentur hiſt. natur. l. 5. c. 2. & 3. & de Mauritaniis duabus aliquid diximus Adn. noſtris in B. Cypr. epiſt. 45. n. 7. & 8.

41. Hiſpaniarum omnes termini.] Videntur hinc Hiſpaniæ regna omnia iam tum Chriſti fidem ſuſcepiſſe, inter quæ Præſes Legionis Chriſtianorum hoſtis recẽſetur à Tertulliano loco citato, & eiuſdem ac Aſturitæ B. Cyprian. Epiſt. 68. vbi vide Adn. noſtras n. 2. Atqui Hiſpaniarum Apoſtolus celebratur iuxta B. Iſidorum B. Iacobus maior. Teſtis eſt etiam B. Ioã. Chryſoſt. profectionis B. Pauli Apoſtoli in Hiſpanias, vbi locum tractat 2. Tim. 4. cui ſatis conſentit B. Hieron. loco ſupracitato, dum ſcribit poſt primam ſub Nerone captiuitatem prædicaſſe illum in partibus Occidentis. Et expreſſe adteſtantur Dorotheus in Synopſi, Athanaſ. ad Dracont. & Epiphan. alicubi.

42. Galliarum diuerſæ nationes.] Vt ne ſim prolixior in commemorandis Galliarum diuerſis nationibus, Lectori ſufficiat hoc loco, quòd primus Galatarũ (vti patet ex Epiſt. ad Titum c. 4.) atque adeò Gallorum, præſertim Viennenſium, Apoſtolus fuerit B. Creſcens, B. Pauli Apoſtoli diſcipulus, deinde B. Martialis Lemonicẽſiũ, Burdegalenſiũ, Agenenſiũ, Cadurcorũ, Ruthenenſiũ, Aniciẽſium, Engoliſmenſium & Mimitenſium, Saturninus Toloſatum, Auſtromonius Aruernenſium, Paulus Narbonenſium, Fronto Petragoricorum, Eutropius Xantienſium, Gatianus Turonenſium, Iulianus Cenomannorum, Benignus Lingonenſium, BB. Dionyſius Areopagita Parriſiorum, Aphrodiſius & Vrſinus Biturigium, Sauinianus & Potentianus Senonenſium, Clemens Metenſium, & Belgarum, Valerius Treuirenſium, Maternus Colonienſiũ & Tungrorum, Regulus ac Trophimus Arelatenſium, & Sanctinus Carnotenſium, Meldenſium & Virdunenſium Epiſcopi. Sicuti latè deducit primo Centenario ſuo Iſengrenius, & multorum meminit B. Petrus Cluniacenſis adu. hæreſ. de templis, de quorum adeo Liturgiis teſtimonia reperire eſt inter noſtra Latinorum Liturgica, pag. 93. & ſequentibus.

43. & Britannorum inaceſſa Romanis loca, Chriſto verò ſubdita.] Geſſerunt quidem cum Britannis bella Iulius Cæſar & Claudius Imperator, teſte Beda hiſt. Angl. l. 1. c. 2. & inde Britannicus dictus; ſed & plurimam Inſulæ partem occuparunt. Deinde & Veſpaſianus, aliíque Romani præfecti eam adminiſtrarunt. Quinetiam Adrianus, Pertinax, & Albinus Imperatores in eam tranſmiſerunt, teſte Polydoro Vergilio Angl. hiſt. l. 2. Nemo tamen ante Seuerum integrã inſulam obtinuit, & Pictones ab eo primum in montana compulſi ſunt, vſqueadeò vt verè aſſeras Polydorus ad Septentrionales Britanniæ partes priores Cæſares non perueniſſe. Atqui adeò rectè Romanis inacceſſa loca nuncupat Auctor, vtpotè quum liber iſte diu ante expeditionem Seueri Britannicam, ſub finem vitæ ab eo ſuſceptam, in qua etiam periit, ſcriptus ſit. Et tamen (quod illa aduerſatiua particula: verò, ſubindicat) Chriſto ſubdita, quippè quum (iuxta Bedam & Polydorum) ſub Marco Antonino Vero Britannia omnium Prouinciarum prima, rogatu Lucij Regis, & auſpiciis Eleutherij Papæ Romani, opera SS. Fugatij & Damiani, publicè tota Euangelium receperit. Imo ſi Polydoro creditur, iam antea illis fidei fundamenta iacta fuerint à B. Ioſepho ab Arimathia: quod confirmat Gildas Britãnus, aſſerens iam inde ab ortu Euãgelij Britannos Chriſti Religionem ſuſcepiſſe; quare non placet lectio MS. cod. in acceſſa Romanorum loca Chriſto vero ſubdita.

44. & Sarmatarum, & Dacorum, & Germanorum, & Scytharum.] De his in hæc verba Plin. vbi ſuprà l. 4. c. 12. Ab eo in plenum quidem omnes Scythæ, variè tamen littori appoſita tenuere; aliâs Getæ, Daci Romanis dicti; alias Sarmatæ Græcis Sauromatæ, &c. Superiora verò inter Danubium & Hercynium ſaltum vſque ad Pannonica Hyberna Carnunti; Germanorúmque ibi confinium campos & plana Iazyges Sarmatæ, montes vero pulſi ab his Daci. Quare rectè Auctor tum hîc, tum libro de Anima infrà T. 3. Gentes has coniungit, eaſdem paulopòſt vno Germanorum nomine comprehendens. Et de parte aliqua ſingularum harum Prouinciarum intelligendum Auctorem non malè adnotauit Rhenanus. Atqui Titum profectum in Dalmatiam teſtis eſt ipſe B. Paulus ſua 2. ad Tim. Epiſt. c. 4. Deinde traditur B. Apollinaris B. Petri Apoſtoli diſcipulus, primus Rauennæ Epiſcopus, etiam Dalmatis & dicti Danubij accolis Euangeliũ prædicaſſe. Sũt qui & B. Thomam Germanorum Apoſtolum faciunt. Scythis autem, Sogdianis & Saccis fidem Chriſti tradidiſſe B. Andream Apoſtolum ſcribit, vbi ſupra, Sophronius; inde profectum in Sebaſtopolim magnam, vbi interiores incolunt Æthiopes. Ad quos fortaſſis alludit Auctor adiiciens: & abditarum multarum gentium. Ceterùm legimus paulòpòſt cum MS. populus nominis Chriſti inhabitet, pro: Chriſtiani habitet.

45. qui omnibus in æternum gentibus regnaturus nũciabatur.] Addidimus: gẽtibus, ex MS. quia alludere eum ad aliquod ſcripturæ teſtimonium de regno

Chri-

Chriſti æterno in omnibus gentibus patet ex aduerſatiua illa de regno Salomonis. Sed in finibus Iudæ (ſic enim lego, pro: Iudææ) tantùm, & ſimilibus aliquot, maximè autem illa: non habuit in omnibus gentibus poteſtatem. Videtur autem alludere ad illud Danielis 7. quod infrà citatur c. vlt. & l. 4. adu. Marc. T. 3. Et data eſt ei poteſtas regia, & omnes nationes terræ ſecundum genus, & omnis gloria ſeruient ei, & poteſtas illius æterna, &c. Atqui etiam hic illud: De regno Chriſti æterno, ad marginem reiecimus.

46. Si Babyloniis & Parthis regnauit Darius.] Agit de Dario primo, qui occupauit Babylonem, & interfecit Balthaſar regem, qui quum rex Perſarum fuerit, confirmatur noſtra ſententia in cap. 2. l. de Pallio, quod Parthi Auctori noſtro iidem ſint qui Perſæ, & econtrariò.

47. vel quiſque.] Quiſque pro: quiſquis, familiare eſſe Tertulliano etiam alibi adnotauimus.

48. ab India vſque Æthiopiam.] Huc pertinet imprimis illud Plinij lib. 6. c. 26. Babylon Chaldaicarum gentium caput diu ſummam claritatem obtinuit in toto orbe, propter quam reliqua pars Meſopotamiæ Aſſyriæque Babylonia appellata eſt. Item quod habet 24. capit. Plura ſunt ſegmenta mundi, quæ noſtri circulos appellauere, Græci parallelos. Principium habet Indiæ pars verſa ad auſtrum. Patet vſque Arabiam & rubri maris incolas. Continentur Gedroſi, Perſæ, Carmani, Elymæi, (qui ſuprà Elamitæ) Parthyæi, Aria, Suſiana, Meſopotamia, Seleucia cognominata Babylonia, Arabia ad Petram vſque, Syria Cœle, Peluſium Ægypti. Quibus poſterioribus prouinciis à Meſopotamia ad Peluſium vſque, & poſt debellatam Ægyptum ad Æthiopes vſque Ægypto conterminos Nabuchodonoſor cum ſuis Regulis habuit regni ſui terminos. Deinde etiam ſub ſecundo circulo poſt excidium Hieroſolymitanum amplectebatur (vt eiuſdem verbis vtar) Babylonem, Idumæam, Samariam, Hieroſolymam, & reliquas Syriæ prouincias ac oppida. Si autem Aſſyriã coniungas, quæ Sogdianos & Sacas complectitur, à meridie terminatur India intra Gangem parte Imai montis, quæ ſub illa eſt. Vide de his Tabulam apud Ptolomæum Aſiæ 4. 5. & 10.

49. Alexander Macedo, &c.] Vide Q. Curtium.

50. Si Germani, adhuc vſque limites tranſgredi non ſinuntur.] Germani à Romanis potius bellum in ætatem vſque Tertulliani paſſi ſunt quàm intulerunt, quòd metuerent illi ne fines ſuos tranſgrederentur, vtpotè vaticinantes, quanta poſtea mala Italiæ intulerint Longobardi, Gotthi, Hunni, Vandali, Squadi, & id genus Germani.

51. Maurorum gens, & Getulorum barbaries, &c.] Barbaries & Barbariæ & Barbaria pro regione ſeu regionibus Barbaris vſurpata Tertulliano, tum hic, tum Tom. 2. de Vel. virg. & Tom. 3. lib. 1. aduerſ. Marcion. & alibi.

52. nec trans iſtas gentes porrigere vires regni ſui poſſunt.] Cauſam huius rei tradit Ioſephus oratione ſua ad Iudæos, l. 6. de bello Iudaico c. 11. Quid Romanos effugit, niſi quod propter æſtus & frigora eſſet inutile? Paulopòſt verò rectè caſtigauit Rhen. ex GorZienſi codice: Barbati, pro: Barbara.

CAP. VIII.

53. Itaque requirenda tempora, &c.] Titulus huius capitis, quem ad marginem etiam reiecimus, hactenus excuſus erat: DE PASSIONE CHRISTI, & vaſtatione Hieruſalem. ſed iſte Auctori magis conformis eſt: De temporibus aduentus ac paſſionis Chriſti, & exterminij ciuitatis Hieruſalem. Reſtituimus autem ex MS. operationibus, vocem Tertullianã, pro: operibus. Citant porrò Auctor Gloſſæ ordinariæ, Hugo, ac B. Hieron. Comment. in Danielem, magnam huius capitis partem ab eo loco qui incipit: Vnde ergo oſtendimus, &c. vſque ad illud: Igitur expletis his. Hieronymum autem citat, & hunc locum imitatur B. Proſper, aut quiſquis eſt Auctor librorum de Promiſſ. & Prædict. Dei, part. 2. c. 35. Imitatur etiam Iulianus Pomerius cõtra Iud. l. 1. editus in Bibl. SS. Patrum T. 5. imò nominatim citat, cuius verba ipſa adferimus, quia multum lucis adferunt: Alij (inquit) à primo Darij anno, quando & Daniel hãc viſionem vidit, vſque ad aduentum Chriſti euolutas fuiſſe ſexaginta duas & dimidiam hebdomadas docuerunt, pro eo quod & in ipſa Prophetia Danielis ſic ſubdiuiſæ monſtrantur. Reliquas autem ſeptem hebdomadas & dimidiam in Paſſione Chriſti, & expugnatione Iudæorũ, qua per Veſpaſianum deuicti ſunt, completas eſſe definiunt. Aliam vtpotè ordinem regnorum (ſic lego, pro: regnum) & ſupputationem ſequentes annorum, quàm illi quos præmiſimus, tenuerunt. Sicut Tertullianus in libro quem contra Iudæos ſcripſit, præloquitur, cuius iam breuiter verba ponend[ſunt]. Sic enim ait: Vnde igitur oſtendimus, &c. Si ergo ſecundum Tertullianum has hebdomadas ſupputare velitis, in earum euolutione & natiuitatem, & Paſſionem Chriſti, excidiumque Hieroſolymorum (ſicut à Propheta prædictum eſt) completum fuiſſe videbitis. Atqui ſcio (vt B. Hieron. verbis vtar, qui diuerſas adfert ſententias Africani, Euſebij, Clementis Alexandr. Apollinarij & Hebræorum) de hac quæſtione variè ab eruditiſſ. viris diſputatum, & vnũquemque pro captu ingenij ſui dixiſſe quod ſenſerat. Sed quia periculoſum eſt de Magiſtrorum Eccleſiæ iudicare ſententiis, & alteram præferre alteri, Lectoris arbitrio derelinquo, cuius expoſitionem ſequi debeat; dummodò (iuxta veteres omnes) aduentui Chriſti adaptemus tempora à Daniele prædicta, & perſpicua ſit Auctoris noſtri, prima facie ſubobſcura, ſententia; in qua non parum nos laboraſſe, ex Adnot. noſtris ſequentibus colligi poterit.

54. In principio obſecrationis tuæ.] Sic reſtitui hunc locum, pro: obſeruationis, ex originalibus fontibus huius ſcripturæ Danielis, non ſolùm Hebræis, ſed & Græcis, ſi non 70. ſaltem Theodotionis editione. Græcè enim eſt ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς δεήσεώς σου. quæ vox deprecationem vel obſecrationem ſignificat.

55. quoadulque inueteretur delictum, & ſignẽtur peccata, & exorentur iniuſtitiæ.] Tria etiam membra hæc dumtaxat reperire eſt in Africano apud B. Hieron. ſimiliter & apud B. Proſperum locis citatis; neque verò etiam plura in editione Latina B. Hieron. ex Hebræo. Clemens tamen Alexandrinus Strom. l. 1. quartum membrum interponit: & deleat iniquitates. & Græcè item additur: καὶ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας, quod Latinè tranſlatum eſt: & ad delendum iniquitates. Verùm videtur id aliquando ex margine in textum irrepſiſſe ad interpretationem ſecundi membri, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίας. quod vt ſignentur peccata, veteres omnes verterunt, phraſi ſcripturæ, quæ ſignari ſeu obſignari accipit, pro adimpleri, finem accipere, & proinde etiam deleri.

56. & vt ſignetur viſio & prophetes.] Id eſt, adimpleatur, quod B. Proſper tranſtulit, & B. Hieron. ex Hebræo, iuxta illud: Lex & prophetæ vſque ad Ioannem, quemadmodum etiam infrà interpretatur ipſe Auctor.

Quum autem etiam varient Græci cod. legentes aut: προφήτην, aut: προφητείαν, & illud etiam diſertis verbis Africanus & Clemens; perinde eſt, ſiue hic legatur: Prophetes, ſiue: Prophetia, maximè quum poſtea Auctor tā in MS. cod. quàm apud Iulianū Pomerium & alios, modò hoc, modò illud legat. Idē etiam eſt ſiue legas hic & poſtea: à profectione ſermonis, quod Græco et Hebræo textui magis cōforme eſt, ſiue: prophetatione, ſicuti legūt MS. & Iulianus. Lego verò ex MS. & vt vngatur.

57. integrando & reædificando.] Quum paulopòſt hæc verba repetens vertat iſtud hoc modo: reſpondere me tibi, ad verbum ex Græco: τοῦ ἀποκριθῆναι, puto legi debere in reſpondendo, maximè quum Africanus, Clemens, Euſebius, Proſper conſtanter legant: vt reſpondeatur, ſeu: vt reſpondeas, ſiue: in reſpondēdo. Nolui tamen in textu immutare ob nimiam litterarum diſtantiam; eo quòd MS. etiam illud legat. Interpretatur autem illud Gloſſa interlinearis, intelliges, à profectione ſermonis, quo reſpondebitur vt ædificetur Hieruſalem, computationem incipi debere hebdomadarum. Auctor verò noſter paulò aliter, ac ſi dicat angelus, ab exitu ſermonis quo tibi reſpondeo.

58. Hebdomadas ſeptem & dimidiam & LXII. & dimidiam.] Illud ſeptem & dimidiam adiecimus, tum quòd hoc diſertis verbis interpretetur & hoc capite, & iterum ſub finē 11. c. tum quod illud: hebdomadas ſeptem legant Hebræi, Græci & Latini codices, & Patres omnes; immò Gloſſa interlinearis, vbi apud vulgatum interpretem Latinū paulopoſt habetur: Et poſt lxxij. hebd. occidetur Chriſtus, addit: & ſeptem, ſicuti etiam Lyranus. Neque verò obſtat quòd primùm interpretetur ſeorſum lxxij. hebdom. & dimidiam, & poſtea: ſeptem & dimidiam, vt ſupradictum eſt n. 53. quia etſi plerīq; Patrum priùs putent adimpletas ſeptem, et poſtea lxxij. certè Hebræi, etſi in reliquo abſurdè, poſtremo tamen etiā loco ſeptē hebdom. complendas ſentiūt, addentes (apud B. Hier. in comment.) Nec moueat quòd primū numeretur, vij hebdom. et poſtea lxxij. & rurſum vna quæ in duas partes diuiditur. Eſt enim hoc idioma ſermonis Hebraici & antiquorum ſermonis Latini, vt antè minorem numerum ſupputent, & poſtea maiorem; vt verbi gratia: Abraham vixit annos quinque & ſeptuaginta & cētum.

59. & conuertet & ædificabitur.] Clemens Alexandr. conuertetur. ſed magis illud placet, eo quòd Græcè ſit: ἐπιστρέψει. quare etiam ille ſic caſtigandus videtur. Quod Periphraſticῶς ſic vertit vetus interpres edit. 70. (ſeu Theodotionis, ſecundum cuius editionem editum ſcribit hunc librum B. Hieron.) & rurſum ędificabitur, ſicut & Latina ex Hebraica editione.

60. in lætitiam.] Certè ſi vſquam alibi, tum ex præcedent. tum ex ſequentibus in hoc capite, conſtat verum eſſe quod ſcribit B. Ambroſ. & in vita Auctoris à nobis citatum eſt, etiam ipſos Græcos diuerſos habuiſſe ſcripturæ ſacræ codices, atque hinc quæ in Latinis reprehenduntur, inueniri tamen poſita à Tertulliano, Victorino, & Cypriano. Eſt enim prorſus peculiaris hæc lectio, & quæ cum Græca voce πλατεῖα, quam legunt Patres reliqui, & interpretantur ex Hebræo Latini, minimè conueniat, vſqueadeo vt legiſſe debeat εἰς τὴν πλατεῖαν, hoc eſt, vti paulopòſt tranſtulit: in latitudinem; quo ſit vt ſuſpicarer nouam vocem hîc legendam: latitiam, non: lætitiam, niſi ex Varrone ſcirem lib. 5. de Lat. ling. etiam à latitudine lętitiam dici. Lætari enim (inquit) ab eo quod latius gaudium propter magni boni opinionem diffuſum.

61. & conuallationem.] Hoc viciſſim Græcæ voci περίτειχος magis correſpondet, quàm quod alij murum vertunt: quandoquidem Iſai. 16. vertatur: circummurale.

62. & innouabuntur tempora.] Sic etiam Clemens Alexandrinus, pro eo quod Græcè eſt in edit. Baſilienſi, καὶ ἐκκενωθήσονται οἱ καιροί. quæ adeò lectio magis placet, quàm illa edit. Complut. & Regiæ: ἐν στενοχωρίᾳ τῶν χρόνων, mutuata quātum apparet ex Hebraico Latina cautione, quæ habet: in anguſtia temporum, maximè quum eadem etiam in hoc mendoſa ſit quod habet: καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας ἑξήκοντα τέσσαρας, id eſt: ſexaginta quatuor, ſicuti vitioſa eſt etiā Latina interpretatio, pro eo quod omninò legendum eſt cum Patribus omnibus, tam Græcis quàm Latinis, ſicuti habet edit. Baſil. ξϐ. id eſt ſexaginta duas.

63. & non erit.] Etiam hîc variat ab omnibus aliis, quū Græcè ſit καὶ κρίμα οὐκ ἔσται ἐν αὐτῷ. quod verterunt: & iudiciū nō eſt in eo. & Latini ex Hebræo: & non erit eius populus qui eum negaturus eſt.

64. & ciuitatem & ſanctum.] Omninò ſic legendum, non autem: ciuitatem ſanctam, patet tum ex iiſdem verbis ſuprà, & infrà, quæ etiam ſic olim leguntur à B. Hieron. Pomerio, & Gloſſa ordinaria, tum ex cod. Græcis, Hebræis, & Latinis omnibus. Et ſanctum pro templo accipitur. Quod autem hic dicit: cum duce adueniente, ſicut & Clem. Alexandr. antea & poſtea dicit conformius Græco & Hebræo textui: venturo. Latinè etiam expreſſit vocem Græcam: κατακλυσμῷ, pro eo quod alij: diluuio.

65. vſque ad finem belli, &c.] Variam etiam lectionem Græcorum codicum commonſtrat, quum hic vertit vſque ad finem belli, quod concidetur, iuxta id quod Græcè nunc eſt: ἕως τέλους πολέμου συντετμημένου, huius verò c. initio ac infrà verbis bis ſuprà citatis: & deſtrui pinnaculum, ac ſi legerit: πτερυγίου, pro: πολέμου. Paraphraſticῶς etiam extulit: vſque ad interitum, initio & hoc loco Græcum illud: τάξει ἐπὶ ἀφανισμοῖς, ſeu ἀφανισμῷ. quod ipſum repetitum poſteà à Daniele vertit paulopoſt: dabitur ſuper vaſtatione. Nec mirum, quum etiam ibi variet Græcorum lectio, quam vtramque, vt mox dicemus, habet editio Baſilienſis.

66. Et confirmabit teſtamentum multis.] Omiſimus: in, vti legebatur: in multis. quod neutra illa lectio neque Hebræa id habeat, neque illi veteres aut Græci aut Latini interpretes.

67. auferetur meum ſacrificium & libatio, & in ſancto execratio vaſtationis, & vſque ad finem temporis conſummatio dabitur ſuper vaſtatione.] Illud: meum, habet etiam Clemens Alexandr. Ad verbum autem reliqua transfert, ſicuti Græcè eſt in Complut. & Regia edit. & Baſilienſi poſteriori loco: ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδὴ, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων ἔσται, καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. Cui etiam conforme eſt quod legit Latina communis titulo 70. & primo loco Clemens Alexandr. Verùm in edit. Baſilienſi primo loco habetur hæc lectio: καταπαύσει θυσιαστήριον καὶ θυσίας. Quod vertit in Chro. Euſebij, & Com. in Daniel. B. Hier. ceſſabit hoſtia & ſacrificiū: & ad verbū eſt: ceſſare faciet, ſeu deſtruet altare & ſacrificiū; deinde ſequitur καὶ πτερυγίου ἀπὸ ἀφανισμοῦ καὶ ἕως συντελείας. id eſt (ad quod, vti modo dictū eſt, alluſit Auctor) & pinnaculū, nempè deſtruet, vſque ad interitū & vſque ad finē ſeu conſummationem; καὶ τοῦ δῆς τάξει

τάξει ἐπὶ ἀφανισμῷ *quod vertere licet:* & ordinabit ſuper interitu ſeu deſolatione. *Atqui Clemēs Alexandrinus poſteriori loco addit lectionem hanc nonnihil à præcedentibus diuerſam:* καὶ ἥμισυ ἑβδομάδος καταπαύσει θυμίαμα θυσίας, καὶ πτερυγίῳ ἀφανισμοῦ ἕως συντελείας, καὶ σπονδῆς δίκην ἀφανισμοῦ. *quam ſic interpretatur eius interpres.* In medio hebdomadæ ceſſare faciet thymiama ſacrificij, & expanſio deſtructionis vſque ad conſummationem, & inſtar deſtructionis libaminis. *Atqui vel hinc patet veriſsimū eſſe quod præfat. in Cōment. Danielis aſſerit B. Hiero. tres fuiſſe editiones huius Prophetæ, nempè Aquilæ, Theodotionis, ac Symmachi, ſed tamen iuxta Theodotionem Eccleſias legere.*

68. in ſexaginta duabus hebdomadibus.] *Mendum apertiſsimū ita correximus, quo legebatur, contra & ſcripturæ ſacræ, & Auctoris ſententiam,* L X X I I. *Siue autem legas:* oſtendimus, *ſicut exc. hactenus, Pomerius & Gloſſa Ordin. ſiue:* oſtenderemus, *vti B. Hieron. perinde eſt, & ſimiliter, an legas:* Numerabimus, *vti vulgò, an* Numeremus, *quod habet Pomerius. Sed legimus paulopòſt n. 69. cum B. Hieron. Pomerio & Gloſſa:* quoniam, *pro:* quomodo. *Legit deinde Pomerius:* Intellige prophetationes ſermonis huius. *ſed placet vulgata lectio:* Et intellige & coniice à profectione; *ſeu:* Prophetatione (*quod legunt B. Hieron. & Gloſſa*) ſermonis.

69. Vnde à primo anno Darij debemus cōputare, &c.] *Cuius* Darij *annum primū intelligat, explicat mox, cùm adiungit:* Darius enim regnauit annis XIX. *quod propter Reges Perſarū ſeu Medoru ſequentes non poteſt niſi de* Dario Notho, *aut ſaltem* Longimano *intelligi. Fuit itaque ipſe in ea ſententia, quòd ſub hoc* Dario hanc viſioné vidit Daniel. *Quod etſi ſit contra omnium aliorū ſententiā, & ſub nomine Porphyrij impugnet eam B. Hieron. initio huius Prophetiæ; confirmatur tamen ab Abben Eſra. qu. in c. 1. Danielis. dicit enim hunc vixiſſe admodū ſene tēporibus Eſter. Videamus ergo an ne aliquo modo cū hiſtoria poßit conſiſtere, quòd vſque ad hunc* Darium *vixerit Daniel. Imprimus autē (vt hoc ſemel admoneamus, diuerſam hanc 70. hebdomadarū computationē prouenire, partim ex 4. prophetiis de reædificatione Hieruſalē, Hierem. 25. Hierem. 29. Daniel 9. & 1. Eſdr. 5. ac 6. partim ex diuerſitate Regum, qui* Darij *cognominati ſunt, & maximè annorum quibus regnarūt, immò etiam prædictione angeli, 4. Eſdr. 7. de reuelatione Ieſu poſt annos 400. & morte Chriſti poſt tempus illud.) Danielis 1. & 13. conſtat, anno 1. Nabuchodonoſor tranſlatum eum in Babylonem (iuxta quoſdam, annorum 12. aut ad ſummum 15.) puerū anno 3. Regni Ioakim Regis Iudæ, anno 11. ante euerſionem templi Hieroſolymæ, quæ contigit anno Nabuchodonoſor 12. Porrò à captiuitate Ioachim filij Ioakim eodem anno, aut ſaltem ab euerſione vrbis, vſque ad reditum è captiuitate ſub Cyro, anni 70. Ab illo, vſque ad* Dariū Nothū *(quem confundūt Hebræi cū* Longimano*) iuxta calculum Genebrardi anni 50. Si itaque id ipſum ſenſerit Auctor, fuerit Daniel annorū circiter 140. aut ad ſummū 150. Quod ipſum quidni perſuaſum potuerit eſſe Tertulliano, quū Philo Ieſu filio Ioſedech attribuat annos ætatis centū triginta, & Neemiæ Turnault lib. 3. de dog. Eccl. annos 140. & alij quidā, Genebrardo teſte, aſſerant Eſrā & Neemiam ad Alexandrū vſque Magnū vixiſſe? Ergo Danielem vixiſſe annos 140. aut circiter dici poßit. Videtur autem in hanc opinionem Auctor & Porphyrius incidiſſe ex eo, quòd alibi apud Danielem fiat mentio* Darij Medi: *hoc loco autē:* Darij filij Aſſueri. *& verò* Lōgimanus Aſſueri filius *ab omnibus ſcribitur. Si id Lectori nō placet, meminerit etiam hîc commiſſi* μνημονικὸν ἁμάρτημα *ab Auctore noſtro; ſicut & in numeris annorū Regū ſequentiū diſſentit longè ab aliis Auctoribus.*

70. Darius enim, &c.] *Quandoquidē* hebdomadæ L X I I. & dimidia, efficiunt (*vt infrà dicit Auctor*) anoos quadringentos triginta ſeptem & menſes ſex, *conſtat numerū decem annorum Regibus qui ſequuntur, aliquot in locis, qui à nobis adnotantur, neceſſario ſupplendum eſſe, ex B. Hieron. Pomerio, & Gloſſa ordinaria, quum antea nō computarētur in vulgatis codicibus plures quàm* C C C C X X V I I. *anni. Anni autē* CCCCXXXVII. *menſes* V I. *vt ſemel id hîc dicam, ſic conficiuntur. Inprimis* Anni Darij X I X. Artaxerxis X L. Ochi XXIIII. Argi I. & alterius Darij X X I I. *conficiunt annos* C V I. *Deinde* Alexandri X I I. Soteris X X X V. Philadelphi XXXIX. & Euergetis X X V. *fiunt ſimul anni* CXI. *Item* Anni Philopatoris X V I I. Epiphanis XXIIII. Euergetis X X I X. ac Soteris XXXVIII. *faciūt annos* C V I I I. *Denique* Anni Ptolomęi X X X V I I I. Cleopatræ ſolius X X. & menſes V I. Eiuſdē cum Auguſto X I I I. & Auguſti XLI. *computum reddunt annorū* C X I I. *Porrò ex his omnibus cōficitur ſumma annorū* CCCCXXXVII. *menſium ſex.*

71. Argus anno vno.] *Ab Euſebio nuncupatur iſte:* Arſes, *à Sulpit.* Arſe. *cui interim ab illis aut 4. aut 3. anni tribuuntur, Dario 6. duntaxat.*

72. Alexander Macedo annis duodecim.] *Ita haud dubiè legendum ex B. Hieron. in 11. cap. Daniel. Beroſo & Sulpitio Seuero hiſt. ſacra l. 2. & Gloſſa ordinaria, pro eo quod antea & hîc & apud Pomeriū:* decem. *Et poſſunt concordari cū Euſebij annis ſex duntaxat, quia ille ſucceſſori Ptolomæo Lago (qui hîc & Ioſepho Antiqu. l. 12. c. 1.* Soter *vocatur) attribuit annos 40. Auctor verò duntaxat 35. ita vt ſolùm in vno anno differant. Atqui legimus ex tribus illis:* poſt eum, *pro:* Poſtea.

73. Cui ſuccedens Philadelphus regnanit anois triginta nouem.] *Etiam hoc ex Pomerio & Gloſſa, pro eo quod erat:* cui ſuccedit Philadelphus, & regnauit an. triginta octo. *Atque adeò etiam apud B. Hieron. caſtigandus hic annorum numerus, qui legit non malè:* cui ſucceſſit regnans. *Atqui omnibus his Ptolomæi nomen fuiſſe, quos hîc ſuo cognomine appellat, patet ex Ioſephi lib. 2. cōtra Apionē, & maximè Euſebij Chronico ſub initiū.*

74. Item alius Euergetes annis viginti nouē.] *Sic rectiùs B. Hieron. & Gloſſa ordinaria, quàm vulgati codices:* viginti ſeptem. *quare etiam ſic legendum apud Pomerium, & ibidem bis reponendus:* Euergetes, *pro eo quod eſt ex librariorum negligentia:* Eſeptebas.

75. Soter annis triginta octo.] *In hoc tres illi conſentiunt, pro eo quod mendoſiſſ. erat:* triginta quatuor *duntaxat. Atqui pro iſto vno recenſentur duo apud Euſebium, Ptolomæus Phyſcon, & Ptolomæus Alexander.*

76. Ptolomæus annis X X X V I I I.] *Omninò ſic caſtigandus hic locus etiam apud tres prædictos Auctores, pro:* X X X V I I. *vt conſtet numerus annorū* CCCCXXXVII, *maximè quū Euſebius Ptolomæo Cleopatræ filio (ſi mēdoſus non ſit codex) octo, & Ptolomæo Dionyſio triginta annos attribuat, quos duos pro vno & eodē alij cōnumerant.*

77. meoſibus ſex.] *Ita etiam omnino ex Gloſſa ordinaria, pro eo quod alij* quinque, *tum hîc, tum poſtea, & ex tribus illis, de Auguſto:* annis quadraginta tribus, *pro:* quadraginta octo. *nam* X I I I. *annis cum Cleopatra &* X L I I I. *poſt illum* fuerunt (*vt inquit Auctor*)

anni quinquaginta ſex.

78. Videmus autem quoniã quadrageſimo & primo anno imperij Auguſti, &c. naſcitur Chriſtus.] *Magis etiam illud placet Pomerij, quàm quod alij:* videamus; *maximè cùm Gloſſa ordinaria habeat:* Scimus. *Atqui quamquam alij plerique 42. Auguſti anno Chriſtum natũ ſcribant (ſicuti Euſeb. Eccl. hiſt. l. 1. c. 5. & Epiph. hær. 51. in Ancoratu, & lib. de pond. & mẽſur.) cum Tertulliano ſentit Irenæus l. 3. c. 25. qui aſſerit natum Chriſtum circa annũ Auguſti 41. & vtramque ſententiam refert Clemens Alexandr. 1. Stromatum, vbi dixit Chriſtum natum anno Auguſti 28. poſt deuictam Cleopatrã (quæ victoria contigit anno imperij eius 13. conſenſu omniũ) & deinde addit aliorũ ſententiam, qui ſubtilius (inquit) Natali Domini non ſolum annũ, ſed & diem adduns, quem dicunt XXIX. anno Auguſti (ſic enim legendum pro eo quod mẽdoſe iterum eſt 28.) in 25. menſis Pachon (quem nos Decembrem dicimus) natum. Deinde ſi diligenter excutiatur Epiphanius, ex eo quòd natum dicat Conſulatu Auguſti & Siluani, patet eandem fuiſſe illius ſententiã. Anno enim vrb. cond. 751. Imperij Auguſti 42. Conſules fuerunt Imp. Cæſar Diui F. C. N. Auguſtus XIII. & M. Plautius M. F. M. N. Siluanus; qui, ſi cõputemus ab ipſa occiſione Iulij Cæſaris, quæ contigit Idibus Martij, quadrageſimus ſecundus; ſin verò ab anni ſequentis initio, dum v. Kal. Decẽbris Triumuir Reip. capeſſendæ cõſtitutus fuit cũ Lepido & M. Antonio, quadrageſimus primus duntaxat. Quare rectè Oroſius natũ dicit Chriſtum, anno XLI. (ſic enim hauddubiè caſtigãdus eſt) ferè emenſo, iã ineunte nempè anno 42. De quo plura vide in Feuardentij Adnotat. n. 26. in S. Irenæum. Verùm quod hîc et paulòpòſt habet Auctor:* poſt mortẽ Cleopatræ, *certè ad lapſum memoriæ pertinet, & tamen genuinum eſſe vel inde patet, quòd cõputatione ſequenti annorum* CCCCXXXVII. *cõputet & annos Cleopatræ ſub Auguſto* XIII. *& præterea Auguſti* XLI. *quum reuera ſolùm debuiſſet computare (vti Clemens Alexandrinus) annos Auguſti poſt Cleopatrã* XXIX. *Atque adeò rurſum hallucinatur, quum dicit ſuperuixiſſe Auguſtum poſt natũ Chriſtum annos* XV. *qui alioqui ſecundum priorẽ eius cõputũ non potuit vixiſſe poſt Cleopatra an. 13. & ſuos 41. quàm annos duos; quippè quẽ fatetur iuxta cõmunem omniũ ſententiam imperaſſe dũtaxat annos numero* LVI. *vbi etiã hoc loco, additur vox:* numero, *ex lectione Pomerij, B. Hieronymi ac Gloſſa ordinaria, qui etiam legunt:* & erũt reliqua tẽpora annorũ in diem natiuitatis Chriſti & in annum Auguſti XLI. poſt mortem Cleopatræ anni CCCCXXXVII. mẽſes ſex. *rectiùs meo iudicio, quàm vulgati cod.* in diẽ natiuitatis Chriſti anni XLI. Efficiuntur autem anni CCCCXXXVII. menſes v. *Sicuti etiã quod habet Pomerius:* remittuntur, *magis placet quàm quod erat:* tribuuntur. *quia impropriè dicerentur* tribui peccata, *pro:* dimitti. *Item:* ipſo, *pro:* illo. *ex iiſdem legimus*, ipſe eſt ſignaculum. *Perinde eſt autem ſiue legas:* neque Prophetes eſt qui, *ſiue:* neque Prophetia eſt quæ.

79. ſanctificante aquas in ſuo baptiſmate.] *Simile eſt illud B. Cypriani Sermon. de Baptiſmo Chriſti: Veniebat Chriſtus ad baptiſmum, non egens lauacro, in quo peccatum non erat, ſed vt ſacramento perennis daretur auctoritas. Loci adnotãdi contra Caluinum & alios, qui negant aquam in baptiſmo neceſſariam; qualis etiã eſt Epiſt. 2. B. Cypriani ad Donatum, ad quam Adnot. noſtras videat Lector n. 8. & infrà latiùs lib. de baptiſ. num. 3. Ex iiſdem autem Auctoribus, & maximè Pomerio, legimus:* videamus (*omiſſo:* quid *ſuperfluo*) aliæ ſeptem & dimidia hebdomadæ, *pro eo quod legebatur:* dimidiæ. *& retinuimus:* quæ ſunt ſubdiuiſæ, *pro eo quod Gloſſa ordin.* quæ ſuperſunt diuiſæ: *quod illud legant B. Hier. & bis Pomerius.*

80. Poſt enim Auguſtum, &c. anni xv. efficiuntur.] *Similiter Clemens Alexandrinus diſertis verbis Stromat. 1. & confirmatur hæc ſententia, atque adeò quòd 41. anno Auguſti natus ſit, quia Conſulatu duorum Sextorum, iuxta Epiphanium & ſecũdum Faſtos Cõſulares Goltzij,* ANNO AB VRBE COND. DCCLXVI. AD XIV. K. SEPTEMBR. IMP. CAESAR DIVI F. AVGVSTVS MORTVVS EST. *ac* TIBERIVS IVLIVS AVG. F. DIVI NEPOS CÆSAR COGNOMEN AVGVSTI CVM IMPERIO ACCEPIT. *Atqui à ſupradicto anno vrb. cond. 751. vſque ad 766. ſunt anni* XV. *Atqui videtur legi debere,* Primũ Auguſti, *pro:* Poſt enim Auguſtũ: *quia iſti anni* XV. *ipſius ſunt Auguſti.*

81. Cui ſucceſſit (*ita ex Pomerio, pro: ſuccedit*) Tiberius Cæſar, & imperium habuit annis XXII. mẽſibus VII. diebus XX.] *Annos* XXII. Tiberio *adſcribit & Clemẽs Alexandrinus, addens tamẽ aliorum ſententiam de annis 26. Euſ. verò annos 24. Epiph. lib. de mẽſ. & ponder. 23. Quare tametſi B. Hieron. Pomerius & Gloſſa ordin. legunt* XXVIII. *placet tamen vulgata lectio, maximè quum dies Auctor non computet. Nam vti eſt in dictis Faſtis Conſularibus,* ANNO AB VRB. C. DCCLXXXIX AD XVII. KAL. APRIL. TIB. CÆSAR DIVI AVG. F. DIVI IVLII NEPOS AVGVSTVS MORTVVS EST. *A mẽſe autem Auguſto ſupradicto anni V. C. 766. ad menſem vſque Martium anni 789 ſunt duntaxat anni* XXII. *menſes* VII.

82. Huius quintodecimo anno Imperij paſſus eſt Chriſtus, annos habens quaſi xxx. quum pateretur.] *Gloſſa ordin. legit* baptizatus eſt, *omittens etiam illud:* quum pateretur; *quantum apparet, exiſtimans Auctorem conſentire cum communi ſententia, quòd anno* XV. *Tiberij baptizatus ſit Chriſtus quaſi annorũ 30. &* XVIII. *paſſus. Verùm præterquam quòd correſpõdeat iuxta dictos Faſtos Cõſulatus duorum Geminorum, ſub quo paſſionem Chriſti contigiſſe mox addit Auctor; & B. Hier. & Pomerius illud conſtanter legũt. Deinde ipſe Auctor lib. 1. aduerſus Marc. infrà Tom. 3. aſſerit;* Dominum à XII. Tiberij Cæſaris anno reuelatum, *hoc eſt prædicationem ſuam cœpiſſe: cui ſi addãtur tres prædicationis eius anni, perueniunt ad* XV. *Denique Euſeb. in Chron. diſertis verbis: Tertullianus (inquit) in eo libro quem cõtra Iudæos ſcripſit,* affirmat Chriſtum 41. anno Auguſti natum, 15. Tiberij paſſum eſſe. *Verùm de hac erronea eius ſententia ſcripturæ contraria Luc. 3. latius inter Auctoris errores, noſtris in Prolegomenis.*

83. Itẽ Caius Cæſar, qui & Caligula, annis III. menſibus VIII. diebus XIII.] *Ita Tertullianici codices omnes. Clem. Alexandr. ſua quidem ſententia* IIII, *aliorum autem (quæ eſt & Euſebij)* III. annos *adſcribit* menſ. x. dies VIII. *& comprobatur poſterior ſententia his verbis Faſtorũ Conſularium:* AN. V. C. DCCXCIII. AD IX. K. FEBR. C. CÆSAR AVGVSTVS GERMANICVS OCCISVS EST. *Nam à mẽſe Martij anni 789. vſque ad menſem Ianuarium an. 793. non poſſunt cõputari* IIII. *ſed dũtaxat* tres anni x. menſes VII. dies; *à quibus nonnihil diſſentit hic Auctor. Porrò illud:* Tiberius Claudius annis XIII. menſibus VII. diebus XX.

xx. deſideratur apud B. Hier. Pomer. & Gloſſ. ordin. & verò omitti debet, vt conſtet ſententia Auctoris de annis duntaxat LII. mēſibus VI. Videre itaque eſt vel hinc, pariū ipſum curioſum fuiſſe hiſtoriæ, fortaſſis imitatus in hoc Matthæum Euangeliſtā, qui in libro Generationis Chriſti, tres generationes prætermiſit, vt (interprete B. Hieron.) tres teſſaradecades non excederet. Conſentit interim ſatis numerus annorū cum Clem. Alexandr. & Faſtis, quippè qui regnare cœperit menſe Ianuario anni V. C. 793. & obierit menſe Septembri anni 806.

85. Nero Cæſar annis nouem, menſibus IX. diebus XIII.] Sic ex B. Hieronymo & Pomerio, pro eo quod erat: annis vndecim. neque enim plures requiruntur ad perficiendum LII. annorum VI. menſium numerum. quid? quòd & dierum omnes numeri ſint ſuperflui. Atque adeò qui integrum imperium omiſit Claudij, quatuor annos prætermittit Neronis, fortè quia poſtremis illis annis perſecutionem in Chriſtianos mouit, ſicuti B. Matthæus Euangeliſta tres impios Reges de ſanguine Ieſabelis præteriuit. Imperauit enim Nero à 3. Idus Octobres dicti anni 806. ad 4. Idus Iunias anni 820. annis XIII. menſibus VIII. die I. quem etiam numerum annorū allegat Clemēs Alexand. vbi ſuprà, & accedunt quāproximè Euſeb. & Epiph. vno ſolo menſe differentes. Qui autem XIIII. illi annos attribuunt, vt ipſe Clemens & Martyrol. integrum annum pro maiori parte anni computant.

86. Galba menſibus VII. diebus ſex.] Illi tres, & I. editio: diebus viginti octo. ſed illud placet, quia imperauit duntaxat VII. mēſibus & diebus paucißimis, nempè à IIII. Idus Iunias, vſque ad XVIII. KAL. Febr. Et conſentit Clemens Alexandrinus in ſecundo ſuo computo, nec diſſentit vbi ſuprà Epiphan. in menſibus.

87. Otho menſibus tribus, diebus quinque.] Imperiū occupauit M. Saluius Otho Cæſar à dicto die XVIII. Kal. Febr. vſque ad XII. Kal. Maias, quod tempus tres fere menſes continet. quare non rectè ſecundo loco Clemens, (ſi emendatus ſit codex) quinque mēſes numerat. Cum Tertull. conſentit Epiphan.

88. Vitellius menſibus octo, diebus decem.] A. Vitellius imperauit à dicto die 12. Kal. Maias vſque ad 9. Kal. Ianuar. quo die occiſus eſt, & illi ſucceßit Veſpaſianus, nēpè menſibus octo & diebus aliquot. quare magis placet etiā illud: decē, quàm quod alij: XXVIII. maximè quū conſentiant cum eo numero Epiph. & Clemens.

89. Veſpaſianus anno primo Imperij ſui debellauit Iudæos.] Quum Ioſeph. de bell. Iudaic. l. 7. c. 18. diſertis verbis tradat captā Hieroſolymam ſecūdo anno Veſpaſiani, 8. Septembris: Auctor iſtud refert ad debellatam Iudæam præter ſolam Hieroſolymam.

90. Et fiunt anni numero quinquaginta duo menſes ſex.] Antea legebatur corruptiſſ. quadraginta duo, quia hebdomadæ ſeptem, annos LII. mēſes ſex conſtituunt. Et verò ſic legunt conſtanter B. Hieron. Pomerius & Gloſſa ordin. Ex quibus iterum addidimus: numero, & legimus: à Daniele, pro: in. Porrò anni quinquaginta duo menſes ſex ſic colliguntur. Auguſti poſt natiuitatem Chriſti anni XV. Tiberij anni XXII. mēſes 7. Caij anni III. menſes VIII. Neronis anni IX. menſes IX. Galbæ menſes VII. Othonis menſes III. Vitellij menſes VIII. Veſpaſiani an. I.

91. Nā imperauit annis vndecim.] Ita conſtāter B. Hieronymus, Pomerius & Gloſſa ordin. ſed videtur legi tantū debere: nouē. Neque enim amplius quàm noué anni & menſes quinque aut circiter reperiri poſſunt à IX. Kal. Ian. anni V. C. DCCXXI. quo die occiſus fuit Vitellius, vſque ad VIII. Kal. Iulij anni DCCXXXI. quū Veſpaſianus mortuus eſt: & ad ſummū, ſi computemus initiū à tēpore quo in Iudæa Imperator appellatus, anni IX. menſes X. & dies aliquot, quemadmodum illi attribuit Euſeb. in Chronicis.

92. & Rufio Gemino.] In Faſtis Cōſularibus Goltzij vocatur C. Fuſius Geminus. Seuerus Sulpitius Fuſiū nūcupat, hiſt. ſacræ l. 2. vbi Auctoris hāc ſententiā ſequitur.

93. die VIII. Kal. Aprilium, die prima azymorū, quo agnum vt occiderent ad veſperā, à Moſe fuerat præceptum.] Hinc imprimis confirmatur eorū Patrum ſententia, qui eodē die, nempè VIII. Kal. April. paſſum ſcribunt Chriſtū, quo B. Virgini annūciatum. deinde Latinorū omniū conformis expoſitio Euangeliſtarum triū Matth. 26. Marc. 14. & Luc. 22. quod XIIII. luna primo azymorum die iam veſperi incipiente, celebrarit Paſcha Chriſtus cum diſcipulis, & eo ipſo die ipſe tamquam verū Paſcha immolatus & paſſus ſit; cōtra Euthymij & recētiorum Græcorum opinionem non probabilem, quæ volunt Chriſtū Paſcha anticipaſſe. de qua difficultate videas Lector, ne hîc prolixiores ſimus, D. Cornelij Ianſenij Gandauenſis piæ memoriæ Epiſcopi Comment. ad Concord. Euāg. Ex quo comprobatur etiam receptiſſ. Eccleſiæ Romanæ dogma, quod in pane azymo Euchariſtiæ ſacramētum Chriſtus inſtituerit, quippè quum Exod. 12. quiſquis iis diebus fermentatū panem manducaſſet, peritura diceretur anima illa de Iſrael; qua de re exſtat inſignis tractatus B. Anſelmi Cantuarienſis contra Græcos.

Cap. IX.

94. Incipiamus igitur probare, &c.] Titulus huius capitis, quem iterum ad marginem adiecimus, eſt iſte: ITEM PROBATIO NATIVITATIS CHRISTI, cui addimus: EX PROPHETIS. Atque magnam huius capitis partem ab eo loco: Porrò (inquiunt) iſte qui venit, &c. poſt paginas aliquot penè ad finē vſque, paucis omißis, & quibuſdā lineis ſubinde interpoſitis, deſcripſit Auctor, infra T. 3. adu. Marc. lib. 3. Et eum imitatus eſt B. Cyp. Teſt. l. 2. adu. Iudæos c. 9. 10. 12. & 13.

95. non puſillum vobis certamē cum hominibus.] Vide Adnot. noſtras dicto loco in B. Cyprian. n. 48.

96. quoniam Deus præſtat certamen.] B. Cypr. legit: agonem, tum ibi, tum epiſt. 9. de Mappalico, quo loco vide Adnot. noſtras n. 15.

97. Ecce virgo cōcipiet in vtero, & pariet filiū.] Sic cōſtanter vbique Tertull. tum paulopoſt & loco citato, tum etiam Tom. 3. l. de carn. Chriſti. quare addidimus: in vtero, maximè quum legatur etiā à B. Cypriano vtroque loco mox citato, de quo latius ibidem in Adn. noſtris ad Epiſt. 9. n. 16. & l. 2. adu. Iud. n. 49. Sicut & de lectione tum Tertullianica: & vocabitis nomen eius, tum Cyprianica ac 70. & vocabis, tum denique Chryſoſt. & vocabitur. Reſtituimus etiam ex dicto lib. 3. adu. Marcionem hîc & vbique poſtea: Emmanuel, iuxta Græcos & Hebræos codices, pro: Emanuel.

98. Quoniam priuſquā, &c.] Periodum hîc nouā neceſſariò diſtinximus, quia hæc non Iſai. 7. vti præcedētia, ſed habentur Iſai. 8. cap. Ad verbum autem pro eo quod eſt Græcè apud 70. λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ, trāſtulit: accipiet virtutem Damaſci, pro eo quod tranſtulit B. Hieron. auferetur fortitudo Damaſci, & Hector Pintus ex Hebræo: auferet virtutē Damaſci. Verùm quādoquidē hîc & infrà ſæpius, & l. 3. adu. Marc. legit conſtanter: aduerſus Regē Samariæ, videtur legiſſe ἐναντίον, pro eo quod ibidem Græcè legitur: ἔναντι, & Latinè corā, ſiue, in conſpectu, ſicuti legit Auctor Oper. Imperfect. hom. 2. in Matth. B. Chryſ. adſcripti, qui interim ibidē legit: accipiet fortitudinē Damaſci, cōformiter Auctoris; cuius etiam interpretationem ſequitur, intelligens per

virtutem Damaſci, Magos illos Orientales Arabas. Verũ de hoc et aliis omnibus quæ infrà repetuntur, latius in Adn. noſtris in dictum 3. lib. adu. Marc. ne fortè hîc prolixiores ſimus, adnotatis interim locis, quos ſubinde caſtigauimus.

99. Sonus enim Hebraicus, quod eſt Emmanuel, ſuæ gentis eſt, &c.] Prætermiſimus quod in medio interiiciebatur: id eſt, Nobiſcum Deus. eo quod ſequatur: Sẽſus autem eius, quod eſt: Nobiſcũ Deus, &c. maximè quũ lib. 3. adu. Marc. nõ habeatur, & quod adiectum eſſe ex editione Paterniac. adnotârit Rhenanus. Alludit verò ad illud Matth. 1. Et vocabunt oomen eius Emmanuel, quod eſt interpretatum: Nobiſcũ Deus. Legimus autẽ ex MS. Quæro, pro: Quære; ac: Æquè &c. Item repetimus ex præcedentibus ac ſequentibus: aduerſus Regem Aſſyriorum, pro: & regnum.

100. crepitacillo.] Crepitacillũ (inquit Rhenan.) ex ludicris puerilibus eſt, forma diminutiua à Crepitaculo deductum, ſicut à ſpeculo ſpecillum. Aptè verò diminutiuo vtitur, de infantulo loquens.

101. iuuenculæ ſcilicet prægnatus.] Sicut adnotat Rhen. prægnatus pro impregnatione. Legimus autem ex lib. 3. adu. Marc. Nõ enim & hîc ſigni ratio verſatur, pro: & hîc enim; Itẽ: Nec hoc vtique in ſignũ eſt, & hoc enim infantiæ eſt; pro: Et hoc vtique in ſignũ eſt infantiæ. Rurſum cũ MS. & tam intelligitur prophetia, quàm renuntiatur expuncta.

102. Maneãt enim Oriẽtales illi Magi infantiam Chriſti.] Maneant, pro: exſpectent quo ſignificatu Terẽtius Phorm. manſurus patruum dixit. Emẽdauimus autem ex eodem: creatoris, pro: creatori, ac: ceterarum gentium, pro: certarum.

103. Et Iudas pertendet Hieruſalẽ, &c.] Sic ex lib. 3. adu. Marc. pro: prætendet, eo quod Græcè ſit παρατάξεται. quod quum propriè ſignificet: in acie ſtabit, ſeu: pugnabit, vt habet Latina editio 70. magis conuenit illud. Pertendere enim, non item: prætendere, inter alia ſignificat contẽdere. Sic Cicero pro Corn. Balbo: cũ fœderibus pertendemus. Item: obſtinatè agere, Propertio l. 2. Eg'og. et Varrone de ling. Lat. initio lib. 4. cùm pertinaciam à pertendendo ſcribit deduci. Imò fortaßis Auctor ipſam vocẽ Græcã ſic interpretatur, pro: extendet, eo quod παρατατικὸν Grãmaticis dicatur Præteritum imperfectũ, ac ſi dicãt extenſiuũ in rem quæ agebatur nondũ perfectã. Quod confirmatur ex eo, quòd omiſſa vbique præpoſitione: in (quod 70. etiam habent) legat: periendet Hieruſalem, pro: exteodet, ſeu: dilatabit, maximè quum inſtituto magis illud conueniat.

104. valentiam populorum.] Eſt ea vox noua valentia, pro: robur, quod habent Lat. edit. 70. alludens fortaßis ad illud Solini c. 2. qui Romã, Græcè ῥώμην, Latinè Valeotiam, ab Euandro nuncupatã ſcribit, ab vrbis nimirum & iuuentutis Latinæ robore, quod etiam ipſa vox Græca ῥώμη ſignificat. Paulopòſt autem reſtituimus ex libro ſæpè citato: Deum & Regem, pro: Dominũ Regem: Item: qua deſciuerat, pro: quæ.

105. Sic & Ægyptus nonnumquam totus orbis iotelligitur apud illũ.] Alludit fortaſſe ad Iſai. c. 19. in quo quum pleraque ad Ægyptũ pertineãt, quædam tamen non ſolum veteres, ſed & Iudæi, interpretantur de mundo Ægyptiis tenebris inuoluto, & nominatim illud de Eccleſia per totum mũdum diſperſa: In illa die erit altare Domini in medio terræ Ægypti.

106. Sic & Babylon, &c.] Expungẽda quæ ad marginem adſcripta fuit adnotatio: Babylon Roma. quòd hauddubiè ab hoſtibus Romanæ Eccleſiæ adiecta ſit, quippè quum hunc locũ contra eam detorquere non vereãtur, qui tamẽ non de Eccleſia, ſed de vrbe Roma agit, eáque eo tempore, quo ſanctorum debellatrix in Chriſtianos perſecutionem mouebat per ſuos Antiſtitos ſeu Idolorũ Põtifices, ſicuti ſupra initio Apologetici Auctoris allegauimus Adn. noſtris n. 2. Verùm de hoc latius infrà ad dictum l. 3. adu. Marc. vbi idem ſcholion adiectum eſt. In eo autem quod ſequitur: deſpoliatos quod habuerãt, Synecdochen adnotauit Rhen. Omiſimus verò quod infra omittitur: aduerſus Dñm, cùm omnis idololatria ſit aduerſus Dominum.

107. Accingere (inquit Dauid) enſem ſupra femur.] Magis placet: eoſem, quàm quod alibi habet: eoſe, eo quod Græcè ſit: τὴν ῥομφαίαν. Placet etiam vt legatur: ſupra, pro eo quod eſt alibi: ſuper. nam vox: ἐπὶ etiam ſupra ſignificat, vnde eſt illud Homeri Iliad. β. πέτονται ἐπ' ἄνθεσι.

108. Tempeſtiuus decore, ſuper filios hominũ.] Videtur Græcum illud expreßiſſe ὡραῖος τῷ κάλλει, vt probetur ſua ad verbum verſio: Tẽpeſtiuus decore, pro eo quod alij. decorus ſpecie, ſeu ſpecioſus forma; vnde et ex Græco etiam tranſtulit vocem antiquam: Tempeſtiuitate, vſitatã etiã Ciceron. lib. de Senectute. De qua aliquid etiam diximus Adnot. noſtris ad B. Cypr. l. 2. adu. Iud. c. 29. n. 134. Atque quod hîc eſt: ſuper filios hominis, infra legit: præter, &: ſuper. vtrumque ſignificat dictio παρὰ, quod alij plerique vertunt: præ filiis. Correximus autem ex eo loco: labus tuis, pro: eius, quod erat contra omnium codicum fidem. Legimus etiam vti illic: & proſperare, &: propera, magis conſonum voci Græcæ κατευοδοῦ, quod alij rectè verterunt: proſperè procede.

109. id eſt Dei ſermo diuinus bis acutus.] Loco ſæpiß. citato interſerit ipſam ſcripturam Apocalypſios Apoſtoli Ioannis, ad quam hîc alludit, Apoc. 1. Iuxta quem etiam omiſſa voce: vt ſuperflua, legimus: bis acutus duobus teſtamentis.

110. Et deducet te magnitudo dexteræ tuæ.] Sic ex MS. 1. huius lib. & 2. l. 3. adu. Marc. pro: deducit. nã præterquàm quod præmittit: vẽturus nuntiabatur, etiã Græcè eſt: καὶ ὁδηγήσει σε. Et illic quod legit conformiter cum editionibus omnibus: Mirificè dextera tua, propria eſt Auctoris Pſalmorũ editio ab aliis diuerſa, ſicuti etiam alibi aduotauimus.

111. Sagittæ tuæ acutæ, per volantia vbique Dei præcepta.] Sic omninò legendum tum hîc, tum alibi, pro: peruolantia. Placet autem magis quod hîc eſt: minãtes traductionem vniuſcuiuſque cordis & compungentes & transfigentes, quàm quod ibi eſt, & minæ, & traductiones cordis compungentes & transfigeotes (vnde interim lego: conſcientiam quamque) pro eo quod hîc erat: conſcientiá. Namque. Dixit enim & Lucanus l. 1. triſte minantes.

112. Conſtabit autem vtrumque, &c.] Hæc iterũ paucis interpoſitis repetit Auctor dicto lib. 3. adu. Marcion. præterquàm quòd ibi Chriſtũ creatoris, hîc verò: Chriſtum Dei nominat.

113. & incipit vocari Ieſus.] Ita ex MS. et prædicto loco. Alludit autẽ ad id quod habetur Num. 13. iuxta editiones Latinas, 12. verò iuxta Græcã quæ hodie exſtat: καὶ ἐπωνόμασε Μωυσῆς τὸν Αὐσὴ υἱὸν Ναυὴ Ἰησοῦν, quod tranſtulit B. Auguſt. l. 16. contra Fauſtum c. 19. & cognominauit Moyſes Auſen filium Naue, Ieſum. pro quo proinde malè editio Lat. adſcripta 70. interpretibus: Oſee filium Noo Ioſue; Eſt enim hæc vulgata B. Hieron. ex Hebræo lectio. Caſtigauimus autem: in ſeculi deſerto, pro: ſeculo; & ex MS. vtrobique: in ſacramẽti huius imagine, pro: imagines.

114. Nam

114. Nā qui ad Moyſē loquebatur, ipſe erat filius Dei, &c.] *Iſtud nō repetitur infrà l. 3. adu. Marc. Sed ſimiliter l. 2 adu. Iud. c. 5. habet hunc titulū B. Cyp.* Quòd idē angelus & Deus Chriſtus, *idipſum ſcripturis iiſdē confirmans. Vbi vide Adnot. noſtras n. 22. & 23.*

115. qui & ſemper videbatur.] *Videtur hoc pertinere etiā ad errores Tertull. quaſi ſenſerit idē quod Maximinus Arrianus:* filiū Dei ſemper viſum eſſe hominibus, *contra quē latè diſputat B. Aug. l. 3. c. 26. Verùm de hoc latiùs inter eius errores. Porrò quod ſequitur,* Deū enim Patrē nemo vidit vmquam, & vixit, *ſimiliter etiam prorſus l. adu. Praxeam, vbi latiſſ. hoc argumētū tractat, ad quem adeò Lectorem remittimus, ſicuti & ad lib. de Trinitat. Tomo 5.*

116. Ecce ego mitto angelum meum, &c.] *Adiecimus:* ego *ex MS. tum hic, tum poſtea. nam legitur in pleriſque Græcis, Hebræis, Latiniſque codicibus. Retinemus verò:* Intende illi, & audi eum, & ne inobediēs fueris ei. *quæ omnia plurali numero efferuntur l. 3. adu. Marc. quia illud Græco textui 70. conforme eſt, imò & Hebræo & Latino.*

117. non enim celauit te.] *Græcè eſt:* οὐ γὰρ μὴ ὑποστείληταί σε. *quare rectius hic* celauit, *quā adu. Marc.* celaui. *& ſimiliter legitur Act. 20.* οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων, *quòd vertit interpres Latinus: nihil ſubterfugi vtiliū. Quare patet Latinum interpretem 70. legiſſe* ὑποστείληται, *aut ſimile quid, quum ſic vertit: Non enim dimittet te, ac B. Cypr. aliud, quippe qui legit: Et non deerit tibi. Ita hinc iterum probatur Græcorum codicum varietas.*

118. Ecce ego mitto angelum meum ante faciē tuam, qui præparabit viam tuam ante te.] *Citat teſtimonium hic Malachiæ, ſicut ab Euangeliſtis Matthæo, Marco, & Luca. Nam apud Prophetam Græcè eſt* πρὸ προσώπου μου, *id eſt:* ante faciem meam. *Paulopoſt autem legimus ex MS.* Quare ipſe Chriſtus, *pro eo quod corruptiſſ. legebatur:* quem.

119. & flos de radice eius aſcendet, & requieſcet ſuper illū, &c.] *Sic locū hunc Iſaiæ 11. mutilum ex l. adu. Marc. ſuppleuimus cōformiter editionibus omnibus. Trāſpoſuimus etiam cū iiſdem, vti oportet, verba illa:* ſpiritus conſilij & virtutis, ſpiritus agnitionis & pietatis; *vbi ex MS. correximus illud:* virtutis, *pro eo quod erat malè:* veritatis; *nam & lib. 3. adu. Marc. tranſtulit:* vigoris; *& lib. 5. legit:* valentiæ. *Vulgata etiam ex Latino editio:* fortitudinis; *quæ omnia in idem recidunt cum eo quod Græcè eſt:* ἰσχύος. *Legimus autem vti illic eſt:* flori quidem ob gratiam adæquatum, *pro eo quod erat:* floridum quidem ob gloriam, ob gratiam, adæquatum. *videtur namque illud:* ob gloriam *ad marginem pro varia primùm lectione adnotatum, poſtea in textum irrepſiſſe. Siue autem mox:* dicit lex, *ſiue:* dixit, *ſecundum MS. cod. perinde eſt.*

120. qui arundinem contuſam, id eſt, quaſſam Iſraëlis fidem, &c.] *MS.* concuſſam. *verùm vox Græca Iſai. 42.* συντεθλασμένον, contuſam *ſignificat. Auctor etiam interim Latinè reddit & interpretatur:* quaſſam, *quod Græcè eſt Matth. 12.* συντετριμμένον. *quare ex lib. aduer. Marc. id adiecimus. Legit etiam ſecūdum 70.* οὐ συντρίψει, *id eſt:* comminuet, *pro eo quod Matth.* οὐ κατεάξει, *et redditur per Latinum interpretē:* non confringet. *Item apud Iſaiam eſt:* λίνον καπνιζόμενον *apud Matth.* τυφόμενον, *quod vtrumque reddi poteſt:* ardens *ſiue accenſum, &:* fumigās. *Sequitur interim initio huius ſcripturæ Matth. qui habet:* οὐκ ἐρίσει οὐδὲ κραυγάσει, *id eſt:* non contendet neque clamabit, *quum Iſai. habeat ſaltem hodie* οὐ κεκράξεται οὐδὲ ἀνήσει, *quod interpretatur Lat. 70. interpret:* non clamabit neque dimittet. *Atqui παραφραστικῶς interpretatur illud:* ἀναλάμψει, *id eſt:* iplēdebit, *quum addit:* ſed lucernā magis fecit ortū luminis tui. *Legimus autē ex l. 3. adu. Marc.* de vtroq; titulo ſic diſponam, *pro eo quod erat:* de vtroque populo ſic diſpoſitam. *Eodem autem modo hanc ſcripturam interpretatur B. Hieronym. in ſuo Commentario.*

121. diſpungamus.] *Rhenanus interpretatur:* abſoluamus, *& rectè, quemadmodum adnotauimus ad Epiſt. 38. B. Cyprian. num. 5. & in carm. de Sodoma, num. 23. quod tunc quidem B. Cyprian. adſcripſimus, ſed interea Tertulliani eſſe deprehendimus. Similis phraſis eſt Tom. 2. lib. de Patientia:* eodem exitu diſpungetur, *vbi idem Rhen. illud Vlpiani citat:* Diſpūgere eſt *conferre accepta & data. ff. de verb. ſignific. ſumpta tranſlatione à ceratis tabulis, in quibus quæ diſſoluta ſunt nomina, graphio* diſpunguntur. *Verùm magis placet diſtinctio Cælij Calcagnini lib. de verb. ſignif. vbi dicit illud propriè dici:* expungere *(ſicut & nos ſuprà adnotauimus c. 4. n. 15.) ſed* diſpungere *maiorem, inquit, vim habet. inde dictum: quòd rationibus puncta præfigebantur, quæ deinde in dati & accepti computatione, quum ſubtraherentur,* diſpungi *dicebantur. Nam fuit mos veterū, vt iis quæ ſibi conſtabant, puncta adſcriberent. Sic milites præſcriptis punctis in albo ſignabantur, qui ſiquādo exauctorarentur,* expuncti *dicebantur. Sic ſuffragatores, Cādidatis quibus fauebant, puncta præfigebant: vnde Horatianum illud in prouerbiū abiit, de iis quibus fæliciter cuncta proueniunt:*

Omne tulit punctum qui miſcuit vtile dulci.

122. Ecce Deus noſter iudicium retribuit, &c.] *Rurſum hic variat Auctor ab editione vulgata 70. Græca & Latina: nā imprimis omittit quod ſuperfluè illic repeti videtur:* καὶ ἀνταποδώσει; & retribuet. *Deinde addit:* infirmi curabantur, *quod ibi non exſtat. Tranſpoſuimus cōformiter 70.* & claudus ſaliet velut ceruus, & multorum linguæ ſoluentur, &c.

CAP. X.

123. De exitu planè paſſionis, &c] *Caput hoc inſcribebatur his verbis, quæ ad marginē reſecimus:* ITEM NEGANTES IVDÆI paſſionem Chriſti in cruce; *& poſtea in ſubdiuiſione eiuſdem cap. vti in margine etiam reperire eſt.* ITEM PATRIARCHÆ oſtendunt figuram crucis. *Sed quum non placerent, maluī hunc titulum præfigere:* De paſſionis Chriſti prædictione, ac crucis figura. *Atqui etiam iſtud caput paucis interpoſitis, & quibuſdam omiſſis, deſcripſit iterū Tertull. ferè ad verbū dicto l. 3. adu. Marc. ex quo multa caſtigauimus. Imitantur autem B. Cypr. ſæpedicto Teſt. l. 2. adu. Iud. c. 13. 14. 15. 20. 21. 22. & 23. Item Iulian. Pomerius l. ſupradicto, & B. Proſper de prædict. & promiſſ.*

124. Si autē fuerit in aliquo delicto.] *Ita ex MS. pro:* delictum. *eo quòd poſtea illud iterum legatur. Addidimus ex eodem:* cum, *& legimus:* in ſorte, *quod Græcè eſt, pro eo quod* in ſortē. *Item:* quia propter, *pro:* qui. *Hæc autem non habentur infrà vſque ad illum locum:* Et vtique ſacramentum.

125. et: Quæ non rapueram, &c.] *Locum hunc ita diſtinximus per varias coniunctiones, eo quòd ex diuerſis, non autem vno Pſalmo deſumpta ſint, quemadmodum ad marginem adnotauimus. de quibus latiùs infra c. 13.*

126 Item Patriarchæ, &c.] *Si iſte titulus, & reliqui*

præcedentes & ſequentes eſſent Tertullianici, haberentur etiã infrà l. 3. adu. Marc. atque adeò mea confirmatur opinio, quod ex margine in textũ irrepſerunt vti ſuprà dixi.

127. Itaque imprimis Iſaac, &c.] Hunc locum ex illo caſtigantes, legimus: & lignum ipſe ſibi portaret, pro: portans; item conformiter MS. Chriſtum figuratus, pro: figurauit, phraſi Tertullianica; denique: à Iudæis carnalibus fratribus, pro: ab Iſrael à fratribus.

128. Nam & benedicitur in hæc verba Ioſeph: Tauri decor, &c.] Prætermiſimus: à patre. Neque enim hæc eſt patris ſuper Ioſeph benedictio, ſed Moyſi, Deut. 33. qua benedixit tribus Ioſeph. Tranſtulit autem ventilabit, pro κερατιεῖ. quod magis propriè vertit Latinus 70. interpres: cornu petet.

129. rhinoceros vnicornis.] De hoc ita Plin. Nat. hiſt. l. 8. c. 20. Iiſdem ludis (nẽpè Pompeij Magni) et Rhinoceros vnius in nare cornu, qualis ſæpe viſus. Alter hic genitus hoſtis Elephanto, longitudo ei par, crura multo breuiora, color buxeus. Ego vero hunc Auctorem citãdum duxi, contra eorum opinionem, qui putant Rhinocerotem vnico cornu nuſquam in rerum natura fuiſſe, quum aliquot eorum cornua extent inſignia apud S. Dionyſium iuxta Pariſios in theſauris Regis.

130. vel Minotaurus bicornis.] Fabulam tractat Diodorus Siculus l. 5. c. 13.

131. cuius cornua eſſent crucis extima.] De figura, imò & imagine crucis, Lector videat ſupra Adn. noſtras ad c. 16. Apol. n. 238. Atqui partim ex MS. tũ hic, tum l. 3. adu. Marc. partim ex exc. caſtigauimus: crucis extima ſiue extrema, pro: æſtimata; & ſuppleuimus: cornua vocãtur; item legimus: ſtipitis, pro: ſtipite; & deiiciens de cælo, pro: deſcendens.

132. Simeon & Leui perfecerunt iniquitatem ex ſua ſecta, &c.] Ad verbum tranſtulit illud quod Græcè eſt ἐξ αἱρέσεως αὐτῶν, pro eo quod Latina 70. editio: ſui propoſiti. Legimus etiam ex MS. hic & exc. infrà: In concilium eorũ ne venerit anima mea, &c. pro: veniat, eo quod ſequatur vtrobique: & in ſtationẽ (Græcè ἐπὶ τῇ συστάσει) eorum ne incubuerint iecora mea, quod malo, quàm: viſcera, eo quòd Græcè ſit τὰ ἥπατά μȣ. Legimus etiam inde paulopòſt: alicuius bonus ipſis exprobrat carnificinam, pro eo quod erat: aliis & non ipſis, ac: tunc tantùm, &: vbi nomen Ieſu dimicabat, pro: dicebatur. Item: diabolus publicabatur, pro: deſignabatur. Siue autẽ legas: facie humi volutata, vti hic; ſiue: volutãte, ſicuti infrà, perinde eſt.

133. Dominus regnauit à ligno.] Sic ex MS. hic & ex exc. infrà, pro: regnabit. nã illud legitur Græcè & Latinè. Sicuti etiam illud: à ligno, rectè additur ab Auctore tum hic, & iterum c. 13. tum lib. 3. adu. Marc. non modo in editione Romana, ex qua verſus ille Paſchalis in Eccleſia decantatur, ſed etiam Gallica, ſaltem iuxta emendatiores codices Latinos, & inter ceteros Donatianicum Bibliorum MS. quem Aureum vocat [illegible], ob aureas capitales literas. Et alij veteres idipſum legunt nominatim, inter Græcos Iuſtinus Martyr contra Tryphonem; & ex Latinis Auctor l. de Monte Syna & Syon inter opera B. Cyp. Arnobius in Pſal. &c. Theodul. car. de paſſion. in hæc verba:

Dauid fideli carmine, dicens:
In nationibus regnauit à ligno Deus.

Quomodo legit MS. hoc loco nempè: Deus, ſed illud: Dominus, retinuimus. Vſqueadeò vt non poſſim adſentiri Iac. Fabro Cõment. in quintuplex Pſalteriũ, qui putat paraphraſticũs tantum eſſe adiectũ pro pia alicuius deuotione: ſed econtrario ſentio genuinã eſſe lectionẽ, maximè quũ etiã ipſe eã lectionẽ agnoſcat in veteri Pſal. editione ante B. Hier. ætatem: Nec quid obſtat quòd in Hebræis codicibus nõ legatur, quia potuit à Iudæis expungi ſicuti multa alia, quemadmodum latiùs proſequitur Reuerendiſſ. longéque eruditiſſ. D. Guil. Lindanus Epiſcopus Ruremundenſis. Atqui legimus ex MS. & exc. infrà: aliquam propriæ veſtis notã, pro: aliqua proprietate vſus noua; et: nouæ gloriæ, pro: nouam gloriam; item: ſuperiorẽ prophetiam, pro: priorem. Denique: in corpus eius, pro: corpore, quod habet Lugdun. editio.

134. panẽ corpus ſuũ appellans.] Videtur alludere ad verba illa Euãgeliſtarũ & B. Pauli: Accepit Ieſus panẽ, &c. et ait: Accipite & comedite. Hoc eſt corpus meum. Quare magis vera eſſet marginalis adnotatio iſta: panem corpus ſuum appellat, quàm quæ neſcio à quo irrepſit: corpus in panem; maximè quum illud: in panem, meritò dubitet quis an genuinum ſit, quin potius legi debeat in pane, ſeu vti MS. infrà l. 3. adu. Marc. pani; ex quo correximus: figurauit, pro: nunciauit: Vbi etiam plura de hoc loco, hoc addito, quòd confirmet dictis verbis veritatem corporis Domini in Euchariſtia. Legimus autem paulopòſt, ſicut infrà, prædicationẽ, pro: prędicationes.

135. Foderũt (inquit) manus meas & pedes.] Latinius cenſet legendũ ſicuti ſuprà c. 8. & hoc ipſo c. & infrà c. 13. Exterminauerunt. Verũ quia MS. & exc. omnes tum hîc, tũ l. 3. adu. Marc. conſtanter legunt: Foderũt, retinuimus, eò quòd videatur modò hoc, modo illud legiſſe, fortaſsis (vti idẽ Latinius adnotauit) quòd in quibuſdã exemplaribus legiſſet ὤρυξαν, quod eſt: foderunt, & in aliis ἐξώλισαν, id eſt exterminauerunt, maximè quum etiam B. Cyprian. l. 2. Teſtim. adu. Iud. c. 20. legat: Effoderunt. Legimus etiam ex MS. de cornibus vnicornuorum, ſecundum editionem Romanam, eo quòd alibi videar mihi meminiſſe ſimilis Tertull. lectionis, pro eo quod erat elegantius: vnicorniũ: & infrà l. 3. adu. Marc. vnicornis. Alludit autem ad id quod ſuprà dixit: extremitates cornua vocantur, vnicornis autem media ſtipitis palus.

136. & Deus voluit à morte eximere animã eius, &c.] Iſtud Paraphraſticũs tranſtulit ex iis quæ ſequũtur. nã primũ habetur Græcè & Latinè apud 70. & Dominus vult mundare eum à plaga. et paulopòſt: Et vult Dominus in manu eius cõferre dolore animã eius. Plagã itaq; & dolorẽ, mortẽ interpretatur. Atqui paulopòſt ſuppleuimus ex MS. Sic & ex exc. infrà: Nec ſepultus enim eſt niſi mortuus, nec ſepultura eius ſublata eſt è medio niſi per reſurrectionẽ. quas duas voces vltimas iterũ paulopòſt legimus, nẽpè per reſurrectionẽ, p: poſt.

137. & tenebreſcet ſuper terram dies luminis.] Videtur legiſſe: ἡ ἡμέρα φωτὸς, eo quod hodie legitur: ἐν ἡμέρᾳ φωτὸς ſicuti & Latina 70. trãſlatio legit: in die luminis, qui interim malè omittit: ſuper terram.

138. Paſcha eſſe Domini, id eſt paſſionẽ Chriſti.] Videtur Paſcha interpretari à πάσχειν id eſt: pati. Alij malũt ex Hebræo Phaſe deriuatum, vti latiùs proſequitur Reuer. D. Ianſenius in Cõment. Concord. Euang. Legimus autem paulopòſt ex 1. edit. & MS. & vt (pro: vt &) prophetiæ implerentur, properauit, &c.

CAP. XI.

139. DE VASTATIONE HIERVSALEM poſt paſſionem Chriſti.] Verum hunc huius cap. titulum ad marginem cum præcedẽtibus reiecimus, incipientes ab eo loco: Nam & pro meritis, &c.

140. & plangẽtes Thãmus.] Ita & Græcè eſt, pro quo Latinus ex Hebr. interpres vulgatus vertit: Adonidem. Videtur autem bis legiſſe, quum in Græcis hodie exemplaribus ſemel dũtaxat reperiatur. Deinde hic & paulopòſt

vbi

vbi legitur: Numquid modica(ſeu, vt mox loquitur, puſilla, Græcè μὴ μικρὰ) domui Iudæ; quum Græcè legatur, maluι ſequi lectionem MS. domus; qui etiam conſtanter legit, Iuda, hic, pro eo quod ſemel hic erat: Iudæ, et Græcè eſt: ἰσραὴλ. Porrò etiam illud ex Græco ad verbū: inter medium αἴλαμ, pro eo quod B. Hier. veſtibulum. Legimus etiam ſecundum 70. & 1. edit. viginti quinque viri, pro viginti; nam & Hebraicæ veritati reſpondet. Item: quæ fecerunt hic. Quoniam impleuerunt, pro eo quod erat: quæ fecerunt hi? & in MS. quæ fecerunt hic quoque. Impleuerunt. Denique: & exclamabunt. At qui neque in fontibus exſtat illud: ſed neque miſerebor.

141. Et clamauit in aures, &c.] Continuatio quidē eſt verborum Ezechielis prophetæ, ſed noui capitis initiū. Rectius autem transfertur ab Auctore: bipennis, pro: πέλυξ, ſed hodie Græcè nō exſtat, diſperſiunis, ſeu quod vertit Latinus 70. interpres: exterminationis, & B. Hieron. ex Hebræo: interfectionis. Legimus autem vtrobique cum Græcis & MS. podere, pro: poderem, &: in ſubdiual, pro: ſubdiuali, eo quòd Græcè eſt εἰς τὸ αἴθριον. Cherubin autem videtur fœminino genere, vſurpare, ſi vera ſit lectio: ſuper eam.

142. Trāſi mediam Hieruſalem.] Citat etiam ſcripturam illam de ſigno Tau infrà lib. 3. adu. Marc. vbi de illo latius, quomodo & ſuprà Adn. noſtr. in Apolog. citatis cap. præcedent. & imitatur in eodem illum B. Cypr. l. 2. Teſtim. adu. Iud. c. 22. hoc titulo: Quòd in hoc ſigno crucis ſalus ſit omnibus qui in frontibus notantur. Quo loco vide Adnot. noſtras n. 105. Cum Cypr. autem, MS. & Græca edit. 70. maluimus legere duntaxat: Tranſi mediam Hieruſalem, omiſſa voce: per, quàm quod habet infrà adu. Marc. Pertranſi in medio portæ, in medio Hieruſalem. Illud verò Tau habent MS. vnus hic, & 2. infrà, ſicuti & excuſi omnes. De vera etiam ſequētium verborum lectione vide Adnot. noſtras in lib. eiuſdem Cypr. ad Demetr. n. 52. & 53.

143. Sicut Moſes antè nuntiabat in Exodo.] Quum non in Exodo, ſed Deuteron. 28. habeantur ſcripturæ verba quæ citat, etiam hic lapſus eſt memoria Tertullian. aut legendum contra codicum omnium fidem: in Deuteronomio. Certè legimus: veſtigio, pro: veſtigij, quòd illud Græcè ſit. Mirum etiam quòd legant: in ligno MS. & excuſi codices, quum in fontibus nuſquam neque apud B. Cypr. l. 2. Teſtim. adu. Iud. c. 20. aut apud B. Auguſt. l. 16. cōtra Fauſtū c. 22. illud legatur; genuinum tamen eſſe videtur ex eo quòd dicit Auctor infrà c. 13. ſed lignum paſſionis Chriſti, vnde vita pendens à vobis credita non eſt.

144. & ſeptem & dimidiæ hebdomadarum.] Nempè tempus. Ita verò neceſſariò legendum, nō & quatuor, ſicuti corruptiſſimè legebatur, plus ſatis manifeſtū ſit ſuprà c. 8. non ſemel: ſecundum quod etiam legimus cōformiter MS. in abſciſione, pro: abſciſionem. Itē paulopoſt ex l. 3. adu. Marc. & calce huius libri, vbi iiſdem verbis penè ea repetuntur, quæ ſequuntur, ſuppleuimus: quo talis probatur qualis adnuntiabatur, nō alius haberi debeat quàm qui illic adnuntiabatur, pro eo quod erat duntaxat: quo talis probatur qualis adnuntiabatur. & iterum: Neque enim diſpoſitio expuncta inueniretur, niſi ille veniſſet. Caſtigauimus etiam: quæ completa eſſe probarentur, pro: quæ completa ſunt.

CAP. XII.

145. Aſpice vniuerſas nationes, &c.] Rectè hoc caput inſcribitur hoc titulo in marginem reiecto (nam genuinum non eſſe conſtat ex ſæpedicto 3. l. adu. Marc.) ITEM DE CLARITATE GENTIVM IN CHRISTO IESV, quam iuam hic paucisſ. duntaxat id tractet, quod initio & rurſum c. ſeqn. multa habeat eodē pertinentia, ſicut & latiſſimè B. Cypr. Teſt. l. 1. adu. Iud. c. 21. hoc titulo: Quòd gentes magis in Chriſtū credituræ eſſent.

146. & ad Deum Chriſtum eius.] Sic ex ſæpedicto lib. 3. adu. Marc. pro eo quod erat dūtaxat: & Chriſtum eius. Porrò de Chriſto quòd Deus fuerit, aut illic aut alibi dabitur latius tractandi occaſio contra quoſdam noſtræ tempeſtatis ſectarios, qui id negare non verentur. Inde etiam legimus: & ſi audes, nega prophetatum, pro: negare. Quod autem paulopòſt hic & ibi dūtaxat dicit: Dauid filium, in calce libri Salomonem exprimit.

147. Ecce dedi te in diſpoſitionem gentiū, &c.] In eandem ſententiam ex Iſai. c. 42. priora hæc verba allegarunt BB. Paulus & Barnabas Act. 13. Conformiter ſequentibus Græco more legimus: aperire oculos cæcorum, ſicuti loco citato, pro: vt aperias.

CAP. XIII.

148. Igitur quoniā filij Iſraël, &c.] Caput hoc rectè ſic intitulauimus: Quòd omnes prædictę Prophetarū prædictiones iā adimpletæ ſint. Eſt enim quaſi Epilogus quidam præcedentium iā inde a ſexto capite. Multis autem eaſdem ſcripturas hunc Auctorem imitatus tranſcripſit B. Cypr. in lib. Teſt. 2. adu. Iud. locis mox citandis.

149. Et tu Bethleem non minima es in ducibus Iuda.] Sic ex MS. & Græcis B. Matth. fontibus, pro: Iudę, quemadmodum etiam: paſcat, pro: paſcet. Græcè enim eſt ποιμανεῖ. Quod quum vertat Latinus vet. interpres regat, illic, & eandem vocem idem Ioannes vltimo, ſicuti hic Auctor; patet antiquitus acceptam à Patribus: paſcere, pro regere. Quod adnotatu dignū contra eos, qui omnem regendi poteſtatem ab Eccleſia tolli volunt. Videtur autem in eo quod ſequitur Hyperbatō. Siue autem: exteri, legas paulopoſt, vt excuſi, ſiue externi, vt MS. perinde eſt. ſuprà enim vertit; alieni.

150. Lex enim præcepit, in captiuitate non licere vnctionem chriſmatis regalis confici.] Neſcio ad quem locum alludat, niſi fortè ad cap. 28. Deuteronomij, vt Paraphraſticωs ex aliquot commatis hanc ſententiam de more ſuo decerpſerit, aut fortaſſis alia etiam editione aut Aquilæ aut Theodotionis ſit vſus, quo caſu oporteret accipi: præcepit, pro: prædixit. Illic legitur: et oleo non vngeris, quia defluet oliua tua, Græcè καὶ ἔλαιον οὐ χρίσῃ, ὅτι ἐκρυήσεται ἡ ἐλαία σου. & deinde ſubiungitur: Filios & filias generabis, & non erūt tibi. Ducentur enim in captiuitatem. Videtur itaque legiſſe Auctor: Et oleo non vngeris, quia defluet vnctio tua, quia in captiuitatem ducentur. Verùm hoc coniectura eſt. Siquis alius melius ſentiat, per me licet. Niſi malit quis locum hunc per ſequentia interpretari. Quod quum in captiuitate non fuerit templum, atque adeò nec cornu olei quod in tabernaculo adſeruari ſolebat, non licuiſſe proinde vnctionem chriſmatis regalis confici, quia non ſupererat cornu quo continebatur, nec permiſſum erat aliud oleum conſecrari, quàm Moyſes conſecrauerat, Leuit. 8. Eſt autem elegantiſſ. locus de vnctione Regali apud Lact. l. 4. c. 7. Erat (inquit) Iudæis antè præceptum, vt ſacrum conficerent vnguentum, quo perungi poſſent ij qui vocabantur ad Sacerdotium, vel ad Regnum. Et ſicut nunc Romanis indumentum purpuræ inſigne eſt Regiæ dignitatis adſumptæ; ſic illis Vnctio ſacri vnguenti nomen ac poteſta-

tem regiam conferebat. Ob eam cauſam nos eum Chriſtum appellamus, id eſt vnctum, qui Hebraicè Meſsias dicitur.

151. nec templum, vbi erat cornu de quo vngebantur Reges.] Alludit ad illud 3. Reg. 21. Súpſitq; Sadoc ſacerdos cornu olei de tabernaculo, & vnxit Salomonem; vnde colligitur in templo obſeruatum fuiſſe. Atqui ducator vertitur, pro: dux, iuxta vocem Græcam: ἡγούμενος.

152. ſecundum ſcripturas Prophetarum, &c.] Rurſum ſcripturas adfert, quibus prædictum eſt (vti B. Cyprian. hunc locum imicatus ſcribit l. 2. adu. Iud. c. 20.) Quòd cruci illum fixuri eſſent Iudæi. Paulopòſt autem ex MS. correximus: à ligno, pro: in ligno, eo quod magis ſcriptura quam citat, correſpondeat. Item: à vobis credita non eſt, pro: credi non eſt.

153. Mittite, & interrogate, &c.] Quum Græcè ſit νοήσατε, quod rectè vertit Lat. 70. interpres: conſiderate; videtur hic etiam aliam vocem Auctor legiſſe. Illud autem (quod inter verba Hierem interſerit: Et ſol media die tenebricauit; ita enim legimus ex MS. pro: tenebrificauit) reperitur Amos 8. Quamquam obiter etiam hoc citauerit ſuprà c. 10. ſicuti & B. Cypr. l. dicto c. 23. Legimus etiam ex MS. conformiter ipſis fontibus: duo mala fecit, pro: malè. De illa autem lectione: qui non poterant continere aquam, vide Adn. noſtras in B. Cypr. l. 1. adu. Iudæos c. 3.

154. Remittetis enim nomen veſtrum, &c.] Remittetis vſurpat, pro: Dimittetis, ſeu derelinquetis, quia Græcè eſt: Καταλείψατε. Legit etiã: in terris, pro eo quod eſt: ἐπὶ τῆς γῆς, id eſt, in terra.

155. & lignum merſum eſt.] Paraphraſticõs hoc addidit Auctor, ex eo quod habeatur: ſupernatauit ferrum; alioquin apud 70. et Hebræos non legitur, ſicut & illud: quod receperunt filij Prophetarum, quum ſolium vnius ex illis fiat mentio.

156. Sed quoniam hæc fuerãt ſacramenta, &c.] Similiter hanc ſcripturam paucis interpretatur B. Cypr. & ipſe infrà T. 2. Tertull. lib. de Patientia.

157. Natiniratem autem eius quis enarrabit?] Non dubium quin ita legendum ſit iuxta editiones Iſaiæ omnes, non autem: enarrauit, maximè quum illud etiam legat B. Cypr. l. 2. adu. Iud. c. 15. & infrà l. 3. adu. Marc. Tertull.

158. ſecundum Prophetiam Oſee.] Iſtud econtrariò contra omnium codicum fidem legimus, pro: Iſaiæ, propter vocis ſimilitudinem, quia non apud Iſaiam, ſed apud Oſee prophetam inuenitur.

159. Igitur quoniam contendunt, &c.] Sequentia etiam deſcripſit infrà l. 3. adu. Marc. paucis interpoſitis, ex quo legimus: Chriſtum eorum, & paulopòſt n. 160. dilucidata per Chriſtum veritate, pro: dilucidata pectora per Chriſti veritatem.

160. adorandis vanis & noctuis.] Ex eodem caſtigauimus: adorandis, pro: adorare, & ex edit. 70. noctuis, pro: nocius; quod corruptiſſ. legebatur mutato t in i. nam & Græcè eſt: νυκτερίοι, quod veſpertiliones ſignificat, quas Auctor noctuas nuncupat, quaſi nocturnas, eo quod Lucifuga nocte volitet, quemadmodum etiam B. Hieron. hunc locum interpretatur in Comment.

161. ſuper vineam Sorech.] Sic caſtigauimus ex 2. MS. infrà l. 3. adu. Marc. pro: Soteth; nam & Hebraicè & Græcè illud legitur, pro quo B. Hieron. tranſtulit: vineam electã. Illa interim vox amplius ſignificat, nempè vitem optimam, cuius vuæ non habent acinos. Caſtigauimus autem ex MS. chariſmatis prioribus, pro: chariſmatum roribus, & legimus: ex perſeuerantia, ac non multo pòſt: Regionem, pro: Regiones; ac: derelicta eſt. Rurſum: Sic & machæræ conditionalis comminatio, &c. probauit Chriſtum fuiſſe, pro: Sicut, &c. ex quo probamus machæram Chriſtum fuiſſe. Denique, prædicarentur, pro: prædicerentur. Item: Et vbi tunc filia Syon.

CAP. XIIII.

161. Diſcite nunc ex abundantia erroris veſtri ducatum.] Id eſt, interprete Rhenano, quid vos in errorem inducat. Caput hoc autem hinc incipi debere patet ex ſæpedicto l. 3. adu. Marc. multo ante ea quæ priùs allegauimus haud procul à principio, vbi iterum iiſdem pene verbis idipſum repetit, ad quem locum præcipua quæque diſtulimus. Atqui inſcribitur titulo, quẽ cum aliis ad marginem reiecimus: DE SECVNDO ADVENTV CHRISTI, quippè qui ex illo errorem Iudæorum conuincat. Imitatur B. Cypr. ſæpedicto lib. 2. adu. Iud. c. 10. 13. 26. 28. 29. & 30. Legimus autem inde: prænotaſſe, pro: prænotatos; & ex MS. os ſuum.

162. Nec aſpectu quidem honeſtus.] Ita etiam ex MS. pro: Ne. ſunt autem verba Auctoris, quæ comprobat ſcriptura ſequente: Annunciauimus enim de illo, ſicut puerulus, &c. In quo ſiue legas: citra filios hominum, vt hic, ſiue: ſupra, vt paulopòſt, ſiue: circa, vt MS. l. 3. adu. Marc. ſiue: præter, vt B. Cypr. l. 2. adu. Iud. c. 13. (vbi vide Adn. noſtras n. 62.) perinde eſt; omnia enim illa ſignificat παρὰ vox Græca. Legimus autem ex MS. hic & infrà. De quo ſecundo aduentu idẽ Daniel, pro: eiuſdem, eo quòd præceſsit: apud Danielem.

163. Et homo eſt, & quis cognoſcit illum?] Sic ex ſæpedicto lib. infrà, cum quòd ita ſic apud 70. cum quod ſimiliter legat B. Cypr. l. 2. adu. Iud. c. 10. Qui eodem modo hũc locum interpretatur, ſicuti Lact. etiam l. 4. c. 13. Ambroſ. Inſtit. virg. c. 16. & Auguſt. l. 3. cõtra Fauſtum c. 11. Rurſum autem caſtigauimus: Natiuitatem eius quis enarrabit? pro: enarrauit. Item: verus ſummus ſacerdos, pro: veriſſ. ſacerdos; et Chriſtus Ieſus, pro: Chriſtus ipſius; ac: ſordidis indutus, pro: ſordibus. & rurſum: Dei ſummus ſacerdos, pro: ſummi. Item nõ multopòſt: manifeſtis notatus inſignibus, pro; notis.

164. quaſi viſceratione quadam.] Viſceratio (vti ad marginem adnotauit Rhenanus) diſtributio erat carnis, quæ fieri ſolebat, vel in ſollemnis ſacrificio, vel in funere excellentis alicuius.

165. & omni inhoneſtate.] Inhoneſtatem (inquit tum hic, tum infrà l. 3. adu. Marc. Rhen.) accepit pro deformitate, ſicuti paulò priùs honeſtus pro formoſo. Supra autem lib. ad Scapulam quum dixit: quanti honeſti viri, honoratos viros intelligi ibidem ibi adnotauit. Suppleuimus verò ex MS. Chriſtum ſuum, & legimus poſtea: nullo modo eueniſſent, pro: veniſsẽt; & omiſimus: quod, ſuperfluum, ſecuti ipſum Auctorem ſupra ſub finem cap. 11. ad quod alludit his verbis: ſicuti iam prælocuti ſumus.

FINIS TOMI PRIMI OPERVM Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI Carthaginienſis.

Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTVLLIANI CARTHAGINIENSIS PRESBYTERI OPERVM

TOMVS SECVNDVS.

IN QVO HABENTVR LIBRI PARÆNETICI SIVE ADMONITORII AD CHRISTIANOS, ARGVMENTIS etiam nouis & Adnotationibus aucti.

De Pœnitentia.	pagina 193.
De Oratione.	pag. 211.
Ad Martyras.	pag. 223.
De Patientia.	pag. 233.
De Spectaculis.	pag. 250.
De Idololatria.	pag. 281.
De Habitu muliebri.	pag. 303.
De Cultu fœminarum.	pag. 311.
Ad Vxorem liber primus.	pag. 322.
Ad Vxorem liber ſecundus.	pag. 331.
De Corona militis.	pag. 340.
De Velandis virginibus.	pag. 365.

IACOBI PAMELII DE SECVNDI TOMI LIBRORVM ORDINE AD LECTOREM PRÆFATIO.

QV ò, pro inſtituto noſtro, etiam huius SECVNDI TOMI Librorum Ordinis rationẽ reddã, primo loco collocati ſunt octo numero, quos ante hæreſim, immò errorem omnem, conſcriptos conſtat. Quorum quum de quatuor prioribus quis altero priùs ſit editus, certò dici nequeat; in paria duo, vtpotè ſimilis argumenti diſtinximus. Priores ſunt, LIBRI DE POENITENTIA & DE ORATIONE, quippè qui Sacramenti Pœnitentiæ & Euchariſtiæ ſacrificij quis vſus tum in Africa fuerit, non obſcurè ſignificent. Hos ſequuntur AD MARTYRAS & DE PATIENTIA LIBRI, initio quintæ perſecutionis ſub Seuero publicati. Deinde quos DE SPECTACVLIS & DE IDOLOLATRIA lucubrauit, quantum adparet, anno circiter XII. Seueri, quum iam indicti eſſent Ludi ſæculares octaui; quorum prior, poſteriori citatur libro c. XIII. Quum etiam eiuſdem de Spectaculis opuſculi mentionem faciat LIBER DE HABITV MVLIEBRI, poſt illum meritò ſubiicitur, atque adeò etiam alter eiuſdem prorſus materiæ DE CVLTV FOEMINARVM. Poſt quos, quatuor, qui Romæ ſcripti videntur, à nobis digeſti ſunt. Et primò AD VXOREM LIBRI DVO, quòd etſi ſecundas nuptias in iis diſſuadeat, nondum tamen omninò damnare videatur, dummodò in Domino, id eſt, cum Chriſtianis contrahant. Deinde qui etiam libri de Spectaculis Græcè conſcripti meminit LIBER DE CORONA MILITIS, quòd de fuga in perſecutione & Paracleto ſobriè magis loquatur, quàm in eo quem poſtremum poſuimus, DE VIRGINIBVS VELANDIS LIBRO; quem germanum eſſe fœtum (quod ipſum de prioribus profitemur) ipſe Auctor hoc Epiphonemate ſignificat, CVM SEPTIMIO TERTVLLIANO, cuius hoc opuſculum eſt. Ceterùm ad intellectum Auctoris hunc Ordinem facere non parum, ſat ſcio, mecum iudicabis, Lector ſtudioſe. Vale itaque, & ſiquid profeceris, Deo Opt. Max. vnà mecum gratias agito.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTVLLIANI CARTHAGINIENSIS
PRESBYTERI LIBRI PARÆNETICI SEV admonitorij, ad Chriſtianos.

ARGVMENTVM LIBRI DE POENITENTIA, PER IACOBVM PAMELIVM.

PACE Eccleſiæ adhuc vigente ante perſecutionem ſub Seuero, quum talentum ſibi à Domino concreditum nollet abſcondere Tertullianus in terram, ſed fructum facere, ipſe (vti loquitur ſub finem) peccator, ac proinde nulli rei niſi Pœnitentiæ natus, ſuper illa tacere nolens, hunc Librum de POENITENTIA edidit, paræneticorum quantum apparet primum.

Principio autem eam definitionem Pœnitentiæ legitimam eſſe negat, qua definie- I.
bant Gentiles, paſſionem animi quandam, quæ veniat de offenſa ſententiæ prioris,
quam etiam in bonis factu ſuis adhibeant.

Verùm eam veram eſſe Pœnitentiam, quæ malorum ſit & delictorum ex metu Dei ad ſalutem; vtpotè II.
quam Deus in ſemetipſo dedicarit, reſciſſa ſententia irarum priſtinarum, & Ioannes per intinctionem
in Pœnitentiam præminiſtrarit; cuius Deus acceptator & remunerator; quum bonum factum Deum ha-
beat debitorem ſicut & malum.

Pœnitentiæ proinde deputanda eſſe delicta, non carnalia modò ſiue quæ facto, ſed et ſpiritalia, ac quæ III.
animo ſeu voluntate fiunt. Siquidem & caro & ſpiritus, alia manu eius expreſſa, alia adflatu eius con-
ſummata; ac proinde quodcumque eorum deliquerit; ex pari Dominũ offendat. Quid? quòd voluntas vſ-
queadeò facti origo ſit, vt præter ea quæ caſui aut neceſſitati aut ignorantiæ imputantur, non niſi volun-
tate delinquatur.

Amplexetur itaque peccator Pœnitentiam, vt naufragus alicuius tabulæ fidem; maximè quum non IIII.
præcipiat tantùm Deus, ſed etiam præmio ad eam inuitet.

Pœnitentia autem delictorum functus, non ſe rurſus in delicta reſtituat; quum enim ignorantes, Do- V.
minum nulla exceptio tueatur à culpa, cognita deſpici periculoſum eſſe. Neque verò ſatis Deum habere, ſi
corde & animo ſuſcipiatur, licet actu minus fiat; atque adeò qui ſaluo metu & fide peccare ſe dicunt, ſalua
venia in gehennam detrudendos.

Etſi denique inituris aquam intinctionis ſeu baptiſmi omni modo ſaluum ſit beneficium abolitionis de- VI.
lictorum; non tamen ob id Audientes ſeu Catechumenos Pœnitentiam renuere debere; quòd peccator ante
veniam deflere ſe debeat, antequàm tantam mercedem, perennis ſcilicet vitæ, concedat.

Abſit autem vt Pœnitentiam ſecundam poſt baptiſmum tabulam ita aliquis interpretetur, quaſi eo ſi- VII.
bi pateat ad delinquendum locus, quia & ad pœnitendum; & nemo idcircò deterior ſit, quia Deus melior,
totiens delinquendo quotiens ignoſcitur.

Quippè qui hanc clementiæ ſuæ profuſionem multis ſcripturæ teſtimoniis demonſtrauerit. VIII.

Porrò actum Pœnitentiæ, qui magis Græco vocabulo ἐξομολόγησις exprimitur, proſternendi & hu- IX.
milificandi hominis diſciplinam eſſe; quæ mandet ſacco et cineri incubare, corpus ſordibus obſcurare, ani-
mum mœroribus deiicere, illa quæ peccauit triſti tractatione mutare; plerumque verò ieiuniis preces alere,
ingemiſcere, lacrymari, presbyteris aduolui, caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes depreca-
tionis ſuæ mittere.

Neque verò publicationem ſui ſuffugere, aut de die in diem differri debere, ne velut illi qui in partibus X.

verecundioribus corporis contracta vexatione conſcientiam medentium vitant, ita cum erubeſcentia ſua pereant.

XI. *Multo minus reformidanda corporis incommoda, quum neque pigeat neque pudeat illos, qui ambitus obeunt capeſſendi magiſtratus, propter vnius anni volaticum gaudium, omnibus etiam contumeliis eniti.*

XII. *Poſtremò ſi de Exomologeſi retractet aliquis, gehennam in corde ſuo conſideret, & pœnæ magnitudinem imaginetur ignis æterni. Immò & ceruum & hirundinem imitando, medicinam ſibi diuinitus adtributam in tempore agnoſcat, adinſtar Regis Babylonij, quem Pœnitentia in regnum reſtituit.*

Ceterùm præterquàm quòd librum hunc cum ceteris iam olim MS. reperit Trithemius, antequàm prælo committeretur, diſertis verbis eius meminit in hæc verba: B. Pacianus Barcinonenſis Epiſcopus Ad Sympronianum contra Nouatianos: Tertullianus (inquit) poſt hæreſim veſter eſt; nam multa inde ſumpſiſtis. Ipſum Epiſtola ſua (Epiſtolas vocat, ſicuti veteres, Tractatus omnes, & nominatim quoque B. Cypr. Librum de lapſis, & ea ipſa quam Catholicus edidit) audies confitentem: poſſe Eccleſiam peccata dimittere. Quid? quod lib. de Pœnitent. & Confeſſ. (quem illic etiam Epiſtolam vocat) & lib. 2. ad eundem Sympron. locis infrà citandis (iuxta quod me monuerunt Latinus Latinius & Ioannes Harriſius) ipſa verba Tertulliani tranſcripſit. Sicuti etiam illud de ceruo & hirundine ſuprà allegatum B. Hieron. in c. 7. Eccleſiaſtæ, ac de ſecunda poſt naufragium tabula, Epiſtolis ad Euſtoch. de Virg. & ad Saluin. de Viduit. ſicuti etiam Ambroſ. ad virg. lapſ. Denique B. Cyprian. ſub finem l. de Lapſ. Actum Pœnitentiæ hinc decerpſit, eundem etiam ibi in reliquis imitatus. Quæ loca ſi animaduertiſſent Eraſmus & Rhenanus, nullam habuiſſent dubitandi cauſſam, quin germanus ſit iſte Tertulliani fœtus, maximè quum ipſe Rhenanus plures hic phraſes vocéſque Tertullianicas (de quibus infrà) adnotauerit, quàm vſquam alibi; qui eundem ſecunda editione ex Gorzienſi cod. & Paterniacenſi non paucis in locis emendauit. Certè Tertulliani titulo agnoſcunt MS. tres Vaticani codices, ad quos à me iam poſtremum emendatus prodit; cum Antidoto ad eiuſdem Rhenani Adnotationes, & quibuſdam noſtris.

Q.

A

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE [1]POENITENTIA LIBER.

POENITENTIAM, [2] hoc genus hominum, quod & ipſi retrò Cap. I.
fuimus, cæci, ſine Domini lumine, natura tenus, norunt, paſſio-
nē animi quandam eſſe, quæ veniat de offenſa ſententiæ prio-
ris. Ceterùm à ratione eius tantū abſunt, quantum ab ipſo ra-
tionis auctore: [3] quippè res Dei ratio. Quia Deus omnium cō- RATIO.
B ditor, nihil non ratione prouidit, diſpoſuit, ordinauit; nihil nō
ratione tractari intelligique voluit. Igitur ignorantes quique
Deū, rem quoque eius ignorēt neceſſe eſt; quia nullus omninò
theſaurus extraneis patet. Itaq; vniuerſam vitæ conuerſationē
ſine gubernaculo rationis transfretantes, imminentem ſeculo
procellam vitare non norunt. Quàm autē in pœnitentiæ actu
irrationabiliter deuerſentur, vel vno iſto ſatis erit expedire, cùm illā etiam in bonis factis
ſuis adhibent. Pœnitet fidei, amoris, ſimplicitatis, patientiæ, miſericordiæ, [4] prout quid in
ingratiam cecidit; Semetipſos execrantur, quia benefecerint; eámque maximè pœniten-
tiæ ſpeciem quæ optimis operibus irrogatur, in corde figunt: meminiſſe curantes ne quid
boni rurſus pręſtent; contra pœnitentiam malorum leuiùs incubant. Denique faciliùs per
eandem delinquunt, quàm per eandem rectè faciunt. [[5] Quòd ſi Dei ac per hoc ratio- II.
nis quoque compotes agerent, merita primò pœnitentię expenderent, nec vmquam eam
ad augmentum peruerſæ emendationis adhiberent; modum denique pœnitendi tempe-
rarent, quia & delinquendi tenerent, [6] timentes Dominum ſcilicet. Sed vbi metus nullus,
emendatio proinde nulla, vbi emendatio nulla, pœnitentia neceſſariò vana; quia caret fru-
ctu ſuo, cui eam Deus ſeuit, id eſt, hominis ſaluti. Nam Deus poſt tot ac tāta delicta huma-
næ temeritatis à principe generis Adam auſpicata, poſt condemnatum hominem cum ſe- *Gen.3.*
C culi dote, poſt eiectum paradiſo, mortique ſubiectum, quum rurſus [7] ad ſuam miſericordiā
maturauiſſet; iam inde in ſemetipſo [8] pœnitentiam dedicauit, reſciſſa ſententia irarum pri- *Ibidem* 8.
ſtinarū ignoſcere pactus operi & imagini ſuę. Itaque & populū ſibi congregauit, & multis *&.9.*
bonitatis ſuæ largitionibus fouit, & ingratiſſimum totiens expertus, ad pœnitentiam ſem- *Ibid.12.*
per hortatus eſt, & prophetando, vniuerſorum prophetarum emiſit ora: mox gratiam pol-
licitus, quam in extremitatibus temporum per ſpiritum ſuum vniuerſo orbi illuminaturus
eſſet; [9] præire intinctionem pœnitentiæ iuſſit, vt quos per gratiam vocaret ad promiſſionē
ſemini Abraham deſtinatam, per pœnitentiæ ſubſignationem antè componeret. Non ta-
cet Ioannes: Pœnitentiam inite dicens; iam enim ſalus nationibus appropinquabit, Do *Matth.3.*
minus ſcilicet afferens, ſecundū Dei promiſſum. Cui præminiſtrans, pœnitentiam deſtina-
bat purgandis mētibus præpoſitam; vti quicquid error vetus inquinaſſet, quicquid in cor-
de hominis ignorantia contaminaſſet, id pœnitentia verrens & radens, & foras abiiciens,
mundam pectoris domum ſuperuenturo ſpiritui ſancto paret, quo ſe ille cum cœleſtibus
bonis libens inferat. Horum bonorum vnus eſt titulus, ſalus hominis, criminum priſtino-
rum abolitione pręmiſſa. Hæc pœnitentiæ cauſa: hæc opera negotium diuinæ miſericor-
diæ curans: quod homini proficit, Deo ſeruit. Ceterùm ratio eius quam cognito Domino
diſcimus, certam formā tenet, ne bonis vmquam factis cogitatíſve, quaſi violentia aliqua,
manus iniiciatur. Deus enim reprobationem bonorum ratam nō habens, vtpotè ſuorum;
quorum quū auctor & defenſor ſit, neceſſe eſt proinde & acceptator. Si acceptator, etiam

remunerator. Viderit ergo ingratia hominũ, ſi etiam bonis factis pœnitẽtiã cogit. Viderit D
& gratia, ſi captatio eius ad benefaciendum incitamento eſt. Terrena, mortalis vtraque.
Quantulum enim compendij, ſi grato benefeceris? vel diſpendij, ſi ingrato? Bonum fa-
ctum Deum habet debitorem, ſicut & malũ; quia iudex omnis remunerator eſt cauſæ. At
cùm iudex Deus iuſtitiæ chariſſimæ ſibi exigendæ tuendæque præſideat, & in eam, omnẽ
ſummã diſciplinæ ſuæ ſanciat; dubitandũ eſt, ſicut in vniuerſis actibus noſtris, ita in pœni-
tentiæ quoque cauſa iuſtitiam Deo præſtandam eſſe? quod quidem ita impleri licebit, ſi
peccatis ſolummodò adhibeatur. Porrò peccatum, niſi malum factum dici non meretur,
nec quiſquam benefaciendo delinquit; quòd ſi non delinquit, [10] cur pœnitentiam inuadit
delinquentium? priuatum cur malitiæ officium bonitati ſuæ imponit? Ita euenit, vt cùm
III. aliquid vbi non oportet, adhibetur, illic vbi oportet, negligatur. [[11] Quotum ergo pœ-
nitẽtia iuſta & debita videatur, id eſt, quæ delicto deputanda ſint, locus quidem expoſtulat
denotare, ſed otioſum videri poteſt. Domino enim cognito, vltrò ſpiritus à ſuo auctore
reſpectus, emergit ad notitiam veritatis, & admiſſus ad dominica præcepta, ex ipſis ſtatim
eruditur; id peccato deputandum, à quo Deus arceat. Quoniam cùm Deum grande
quid boni conſtet eſſe; vtique bono niſi malum non diſpliceret, quòd inter contraria ſibi
nulla amicitia eſt. Perſtringere tamen non pigebit, delictorum quædam eſſe carnalia, id
eſt, corporalia, quædam verò ſpiritalia. Nam cùm ex hac duplicis ſubſtantiæ congrega-
tione confectus homo ſit, non aliundè delinquit, quàm vnde conſtat. Sed non eo inter
ſe differunt, quòd corpus & ſpiritus duo ſunt: alioqui eo magis paria ſunt, quia duo v-
num efficiunt: ne quis pro diuerſitate materiarum peccata eorum diſcernat, vt alterum E
Gen. 2. altero leuius aut grauius exiſtimet. Siquidem & caro, & ſpiritus, Dei res: [12] alia manu
eius expreſſa, alia adflatu eius conſummata. Cùm ergo ex pari ad Dominum pertineant,
quodcunque eorũ deliquerit, ex pari Dominum offendit. An tu diſcernas actus carnis &
ſpiritus? quorum & in vita, & in morte, & in reſurrectione, tantum communionis atque
Ioan. 5. conſortij eſt; vt pariter tunc aut in vitam, aut in iudicium ſuſcitentur: quia ſcilicet pariter
aut deliquerint, aut innocenter egerint. Hoc eo præmiſerimus, vt nõ minorem alteri quã
vtique parti, ſi quid deliquerit, pœnitentiæ, neceſſitatem intelligamus impendere. Com-
munis reátus amborum eſt, communis & iudex, Deus ſcilicet: communis igitur & pœni-
tentiæ medela. Exinde ſpiritalia & corporalia nominantur, quòd delictum omne, aut agi-
tur, aut cogitatur: Vt corporale ſit quod in facto eſt; quia factum, vt corpus & videri &
contingi habet: Spiritale verò, quod in animo eſt, quia ſpiritus neque videtur, neque te-
netur. Per quod oſtenditur, non facti ſolùm, verùm & voluntatis delicta vitanda, &
pœnitentia purganda eſſe. Neque enim ſi mediocritas humana factis ſolùm iudicat, quia
voluntatis latebris par non eſt; idcircò crimina eius etiam ſub Deo negligamus. Deus in
omnia ſufficit. Nihil à conſpectu eius remotum, vnde omninò delinquitur. Quia non
ignorat, nec omittit, quominus in iudicium decernat. Diſſimulator & præuaricator per-
ſpicaciæ ſuæ non eſt. Quid? quòd voluntas facti origo eſt? [13] Viderint enim, ſi qua caſui,
aut neceſſitati, aut ignorantiç imputantur; quibus exceptis, iam non niſi voluntate delin-
quitur. Cùm ergo facti origo eſt, non tanto potior ad pœnam eſt, quanto principalis F
ad culpam? quæ ne tunc quidem liberatur, cùm aliqua difficultas perpetrationem eius
intercipit. Ipſa enim ſibi imputatur, nec excuſari poterit per illam perficiendi infæli-
citatem, operata quod ſuum fuerat. Denique Dominus, quemadmodum ſe adiectio-
Matth. 5. nem legis ſuperſtruere demonſtrat, niſi & voluntatis interdicendo delicta? quum adul-
terum, non eum ſolum definit, qui cominus in alienũ matrimonium cecidiſſet, verùm
etiam illum, qui aſpectus concupiſcentia contaminaſſet: adeò quod prohibetur admini-
ſtrare, ſatis periculoſè animus ſibi repræſentat, & temerè per voluntatem expungit effe-
ctum. Cuius voluntatis cùm vis tanta ſit, cur non, ſolatium ſui ſaturans, pro facto ce-
dat? pro facto ergo plectetur. Vaniſſimum eſt dicere: volui, nec tamen feci. Atquin
perficere debes, quia vis, aut nec velle, quia nec perficis. Sed ipſe conſcientiç tuç con-
feſſione pronuncias. Nam ſi bonum concupiſceres, perficere geſtiſſes; porrò ſicut malum
non perficis, nec concupiſcere debueras. Quáque te conſtitueris, crimine aſtringeris;
IIII. quia aut malum volueris, aut bonum non adimpleueris. [[14] Omnibus ergo delictis, ſeu
carne, ſeu ſpiritu, ſeu facto, ſeu voluntate commiſſis, [15] qui pœnam per iudicium deſti-
Ezech. 18. nauit, idem & veniam per pœnitentiam ſpopondit, dicens ad populum: [16] Pœnitere, &
ſaluum faciam te. Et iterum: Viuo, inquit, Dominus, &: [17] Pœnitentiam malo quàm
mor-

A mortem. Ergo pœnitentia vita eſt, quum præponitur morti. Eam tu peccator, mei ſi-
milis (imò me minor; [18] ego enim præſtantiam in delictis meam agnoſco) ita inuade, ita
amplexare, [19] vt naufragus alicuius tabulæ fidem. Hæc te peccatorum fluctibus merſum
perlauabit, & in portum diuinæ clementię [20] protelabit. Rape occaſionem inopinatæ fœ-
licitatis: vt ille tu, nihil quondam penes Deum, niſi ſtilla ſitulæ, & areæ puluis, & vaſcu- *Iſa. 40.*
lum figuli; arbor exinde fias illa quæ penes aquas ſeritur, & [21] in foliis perennat, & tem- *Dan. 2.*
pore ſuo fructus agit; quæ non ignem, non ſecurim videbit. Pœniteat errorum reperta ve- *Pſal. 1.*
ritate, pœniteat amaſſe quæ Deus non amat; quando ne nos quidem ipſi, ſeruulis noſtris *Hier. 19.*
ea quibus offendimur, non odiſſe permittimus. Obſequij enim ratio in ſimilitudine ani- *Matth. 3.*
morum conſtituta eſt. De bono pœnitentiæ enumerando, diffuſa & per hoc magno elo-
quio committenda materia eſt. Nos verò pro noſtris anguſtiis vnum inculcamus, bonum
atque optimum eſſe quod Deus præcipit. Audaciam exiſtimo de bono diuini præcepti
diſputare. Neque enim quia bonum eſt, idcircò auſcultare debemus, ſed quia Deus præ-
cepit. Ad exhibitionem obſequij, prior eſt maieſtas diuinæ poteſtatis. Prior eſt auctori-
tas imperantis, quàm vtilitas ſeruientis. Bonum eſt pœnitere, an non? Quid reuoluis,
Deus præcipit. At enim ille non præcipit tantùm, ſed etiam hortatur. Inuitat præmio ſa-
lutem; iurans, etiam: Viuo, dicens, cupit credi ſibi. O beatos nos, quorum cauſa Deus *Ezech. 33.*
iurat. O miſerrimos, ſi nec iuranti Domino credimus. Quod igitur Deus tantoperè com-
mendat, quod etiam humano more ſub deieratione teſtatur, ſumma vtique grauitate &
B aggredi & cuſtodire debemus; vt in aſſeueratione diuinæ gratiæ permanentes, in fructu
quoque eius & emolumento proinde perſeuerare poſſimus. [[22] Hoc enim dico, pœni- V.
tentiam quæ per Dei gratiam oſtenſa & indicta nobis, in gratiam nos Domino reuocat,
ſemel cognitam atque ſuſceptam, nunquam poſthac iteratione delicti reſignari oporte-
re. Iam quidem [23] nullum ignorantiæ prætextū tibi patrocinatur; quòd Domino agnito
præceptiſque eius admiſſis, denique pœnitentia delictorum functus, rurſus te in delicta
reſtituis. Ita, inquantum ignorantia ſegregaris, intantum contumaciæ adglutinaris. Nam
ſi idcircò te deliquiſſe pœnituerat, quia Dominum cœperas timere; cur quod metus gra-
tia geſſiſti, reſcindere maluiſti, niſi quia metuere deſiiſti? Neque enim timorem alia res
quàm contumacia ſubuertit. [24] Cùm etiam ignorantes Dominum nulla exceptio tuea-
tur à pœna (quia Deum in aperto conſtitutum, & vel ex ipſis cœleſtibus bonis compre-
henſibilem ignorari non licet) quanto cognitum deſpici periculoſum eſt? Deſpicit por-
rò qui bonorum ac malorum intellectum ab illo conſecutus, quod intelligit fugiendum,
quódque iam fugit, reſumens, intellectui ſuo, id eſt, Dei dono contumeliam facit: re-
ſpuit datorem, cùm datum deſerit; negat beneficium, quum beneficium non honorat.
Quemadmodum ei poteſt placere, cuius munus ſibi diſplicet? Ita in Dominum non mo-
dò contumax, ſed etiam ingratus apparet. Ceterùm non leuiter in Dominum peccat,
qui quum æmulo eius diabolo pœnitentia renunciaſſet, & hoc nomine illum Domino
ſubieciſſet, rurſus eundem regreſſu ſuo erigit, & exultationem eius ſeipſum facit; [25] vt
C denuò Malus, recuperata præda ſua aduerſus Dominum, gaudeat. Nónne, quod dicere
quoque periculoſum eſt, ſed ad ædificationem proferendum eſt, diabolum Domino pre-
ponit? Comparationem enim videtur egiſſe, qui vtrunque cognouerit; & iudicatò pro-
nunciaſſe, eum meliorem cuius ſe rurſus eſſe maluerit. [26] Ita, qui per delictorum pœni-
tentiam inſtituerat Domino ſatisfacere, diabolo per aliam pœnitentiæ pœnitentiam ſa-
tisfaciet; eritque tanto magis peroſus Deo, quanto æmulo eius acceptus. [27] Sed aiunt
quidam: Satis Deum habere, ſi corde & animo ſuſpiciatur, licet actu minus fiat. Itaque,
ſe ſaluo metu & fide peccare; hoc eſt, ſalua caſtitate, matrimonia violare; ſalua pietate,
parenti venenum temperare. Sic ergo & ipſi, ſalua venia, in gehennam detrudentur; dum
ſaluo metu peccant. Primum exemplum peruerſitatis; quia timent, delinquunt; opinor
non delinquerent, ſi non timerent. Igitur qui Deum nolit offenſum, nec reuereatur om-
ninò, ſi timor offendendi patrocinium eſt. Sed iſta ingenia de ſemine hypocritarum pul-
lulare conſuerunt, quorum inuidia cum diabolo amicitia eſt, quorum pœnitentia nun-
quam fidelis. [[28] Quicquid ergo mediocritas noſtra ad pœnitentiam ſemel capeſſen- VI.
dam & perpetuò continendam ſuggerere conata eſt, omnes quidem deditos Domino
ſpectat, vt omnis ſalutis in promerēdo Deo petitores; ſed præcipuè [29] nouitiolis iſtis im-
minet, qui, cùm maximè incipiunt diuinis ſermonibus aures rigare, quique catuli infantiæ
adhuc recentis, nec perfectis luminibus incerta reptant; & dicunt quidem priſtinis renun-

ciare, & pœnitentiam aſſumunt, ſed [30] includere eam negligunt. Interpellat enim illos D
ad deſiderandum ex priſtinis aliquid, ipſe finis deſiderandi: velut poma, cùm iam in aco-
rem vel amaritudinem ſeneſcere incipiunt, ex parte aliqua tamen adhuc ipſi gratiæ ſuæ
adulantur. Omne præterea cunctationis & tergiuerſationis erga pœnitentiam vitium,
[31] præſumptio intinctionis importat. Certi enim indubitatæ veniæ delictorum, medium
tempus interim furantur; & [32] commeatum ſibi faciunt delinquendi, quàm eruditionem
non delinquendi. Quàm porrò ineptum; quàm pœnitentiam non adimplere, & veniam
delictorum ſuſtinere? hoc eſt, pretium non exhibere, ad mercem manum emittere. Hoc
enim pretio Dominus [33] veniam addicere inſtituit; hac pœnitentiæ compenſatione re-
dimendam proponit impunitatem. Si ergo qui venditant, priùs nummum quo paciſcun-
tur examinant, ne ſcalptus, néve raſus, ne adulter: etiam Dominum credimus, pœnitentiæ
probationem priùs inire; tantam nobis mercedem, perennis ſcilicet vitæ, conceſſurum.
Sed differamus tantiſper pœnitentiæ veritatem. [34] Tunc opinor emẽdatos liquebit, cùm
abſoluimur. Nullo pacto. Sed cum pendente venia, pœna proſpicitur: cùm adhuc liberari
nõ meremur, vt poſſimus mereri: cùm Deus cõminatur, non cùm ignoſcit. Quis enim ſer-
uus, [35] poſtea quàm libertate mutatus eſt, furta ſua & fugas ſibi imputat? Quis miles, poſt-
quam caſtris ſuis emiſſus, pro notis ſuis ſatagit? Peccator ante veniam deflere ſe debet; quia
tempus pœnitentiæ, idem quod periculi & timoris. Neque ego renuo, diuinum benefi-
cium, id eſt, [36] abolitionem delictorum, inituris aquam omni modo ſaluum eſſe; ſed vt
eò peruenire contingat, elaborandum eſt. Quis enim tibi tam infidæ pœnitentiæ viro, E
[37] aſperginem vnam cuiuſlibet aquæ commodabit? Furto quidem aggredi, & propoſitum
huius rei aſſeuerationibus tuis circumduci facile eſt. Sed Deus Theſauro ſuo prouidet,
Luc. 8. nec ſinit obrepere indignos. Quid denique ait? Nihil occultum quod non reuelabitur.
Quantaſcunque tenebras factis tuis ſuperſtruxeris, Deus lumen eſt. Quidam autem ſic
opinantur, quaſi Deus neceſſe habeat præſtare etiam indignis, quod ſpopondit, & libe-
ralitatem eius faciunt ſeruitutem. Quod ſi neceſſitate nobis [38] ſymbolum mortis indul-
get, ergo inuitus facit. Quis enim permittit permanſurum, id quod tribuerit inuitus? non
enim multi poſtea excidunt? non à multis donum illud aufertur? Hi ſunt ſcilicet, qui ob-
repunt; qui pœnitentiæ fidem aggreſſi, ſuper arenas domum ruituram collocant. Nemo
ergo ſibi aduletur, quia [39] inter Auditorum tyrocinia deputatur, quaſi eo etiam nunc ſibi
delinquere liceat. Dominũ ſimul cognoueris, timeas ſimul inſpexeris, reuerearis. Ceterùm
quid te cognouiſſe intereſt, cùm iiſdem incubas quibus retrò ignarus? Quid autẽ te à per-
fecto Dei ſeruo ſeparat? An alius eſt intinctis Chriſtus, alius Audientibus? Num ſpes alia,
vel merces; alia formido iudicij alia neceſſitas pœnitentiæ? [40] Lauacrum illud obſignatio
eſt fidei; quæ fides à pœnitentiæ fide incipitur & commendatur. Non ideò abluimur, vt
delinquere deſinamus; ſed quia deſiimus, quoniam iam corde loti ſumus. Hæc enim
prima Audientis intinctio eſt, metus integer. Exinde quoad Dominum ſenſeris, fides ſa-
na conſcientia ſemel pœnitentiam amplexata. Ceterùm ſi ab aquis peccare deſiſtimus;
neceſſitate, non ſponte innocentiam induimus. Quis ergo in bonitate præcellens? cui non F
licet, an cui diſplicet malo eſſe? qui iubetur, an qui delectatur à crimine vacare? Ergo nec à
furto manus auertamus, niſi clauſtrorum duritia repugnet; nec oculos à ſtupri concupi-
ſcentiis refrenemus, niſi à cuſtodibus corporũ obſtructi: ſi nemo Domino deditus delin-
quere deſinet, niſi intinctione alligatus. Quòd ſi qui ita ſenſerit, neſcio an intinctus ma-
gis contriſtetur, quòd peccare deſierit, quàm lætetur quòd euaſerit. Itaque Audientes,
optare intinctionem, non præſumere, oportet. Qui enim optat, honorat; qui præſu-
mit, ſuperbit. In illo verecundia, in iſto petulantia apparet. Ille ſatagit, hic negligit. Ille
mereri cupit, at hic vt debitum ſibi repromittit. Ille ſumit, hic inuadit. Quem cenſeas di-
gniorem, niſi emendatiorem? quem emendatiorem, niſi timidiorem, & idcircò vera pœni-
tentia functum? Timuit enim adhuc delinquere, ne non mereretur accipere. At ille præ-
ſumptor, cùm ſibi repromitteret, ſecurus ſcilicet, timere non potuit: ſic nec pœnitentiam
impleuit, quia inſtrumento pœnitentiæ, id eſt, metu caruit. Præſumptio inuerecundiæ
portio eſt, inflat petitorem, deſpicit datorem. Itaque decipit nonnunquam. Antè enim
VII. quàm debeatur repromittit, quo ſemper is qui eſt præſtaturus, offenditur. [[41] Hucuſ-
que Chriſte Domine, de pœnitentiæ diſciplina ſeruis tuis dicere vel audire contingat,
quouſque etiam delinquere non oportet Audientibus; vel nihil iam de pœnitentia
nouerint, nihil eius requirant. Piget ſecundæ, imò iam vltimæ ſpei ſubtexere men-
tionem;

A tionem;ne retractantes de reſiduo auxilio pœnitendi,ſpacium adhuc delinquendi demō-
ſtrare videamur. Abſit vt aliquis ita interpretetur, quaſi eo ſibi etiam nūc pateat ad delin-
quendum,quia patet ad pœnitendum; & redundantia clementiæ cœleſtis, libidinem fa-
ciat humanæ temeritatis. Nemo idcircò deterior ſit, quia Deus melior eſt, totiens delin-
quendo, quotiens ignoſcitur. Ceterùm finem vtique euadendi habebit, cùm offenden-
di non habebit. Euaſimus ſemel, hactenus periculoſis noſmetipſos inferamus, etſi iterum
euaſuri videmur. Plerique naufragio liberati exinde [42] repudium & naui & mari dicunt;
& Dei beneficium, ſalutem ſuam ſcilicet, memoria periculi honorant. Laudo timorem,
diligo verecundiam; nolunt iterum diuinæ miſericordiæ oneri eſſe; [43] formidant videri
inculcare, quod conſecuti ſunt;bona certè ſollicitudine iterum experiri vitant, quod ſe-
mel didicerunt timere. Ita modus temeritatis, teſtatio eſt timoris. Timor autem hominis,
Dei honor eſt. Sed enim peruicaciſſimus hoſtis ille, nunquam malitiæ ſuæ otium facit.
Atquin tunc maximè ſæuit, cùm hominem plenè ſentit liberatum;tunc plurimum accē-
ditur, dum extinguitur. Doleat & ingemiſcat neceſſe eſt, venia peccatorum permiſſa, tot
in homine mortis opera diruta, tot titulos damnationis retrò ſuæ eraſos. Dolet, quòd ip-
ſum & angelos eius, Chriſti ſeruus ille peccator iudicaturus eſt. Itaque obſeruat, oppu-
gnat, obſidet, ſi quâ poſſit aut oculos concupiſcentia carnali ferire, aut animum illecebris
ſecularibus irretire, aut fidem terrenæ poteſtatis formidine euertere; aut à via certa [44] per-
uerſis traditionibus detorquere: non ſcandalis, non tentationibus deficit. Hæc igitur ve-
B nena eius prouidens Deus, clauſa licet ignoſcentiæ ianua, & [45] intinctionis ſera obſtructa,
aliquid adhuc permiſit patere. Collocauit in veſtibulo pœnitentiam ſecundam, quæ pul-
ſantibus patefaciat, ſed iam ſemel, quia iam ſecundo; ſed amplius nunquam, quia proxi-
mè fruſtra. Non enim & hoc ſemel ſatis eſt? Habes quod iam non merebaris; amiſiſti e-
nim quod acceperas. Si tibi indulgentia Domini accommodat vnde reſtituas quod ami-
ſeras, iterato beneficio gratus eſto, nedum ampliato: maius eſt enim reſtituere, quàm dare;
quoniam miſerius eſt perdidiſſe, quàm omninò non accepiſſe. Verùm non ſtatim ſucci-
dendus ac ſubruendus eſt animus deſperatione, ſi ſecundæ quis pœnitentiæ debitor fue-
rit: pigeat ſanè peccare ruiſus, ſed rurſus pœnitere nō pigeat; pigeat iterum periclitari, ſed
non iterum liberari. Neminem pudeat. [46] Iteratæ valetudinis, iteranda medicina eſt. Gra-
tus in Dominum extiteris, ſi quod tibi Dominus offert, non recuſaueris. Offendiſti, ſed
reconciliari adhuc potes. Habes cui ſatisfacias, & quidem volentem. [Id ſi [47] dubitas, VIII.
euolue quæ ſpiritus eccleſiis dicat: Deſertam dilectionem Epheſiis imputat; Stuprum & *Apoc. 1.2.*
idolothytorum eſum Thyatirenis exprobrat; Sardos non plenorum operum incuſat; *3.*
Pergamenos docentes peruerſa reprehendit; Laodicenos fidentes diuitiis obiurgat: &
tamen omnes ad pœnitentiam commonet, ſub comminationibus quidem. Non commi-
naretur autem non pœnitenti, ſi non ignoſceret pœnitenti. Dubium, ſi non & alibi hanc
clementiæ ſuæ profuſionem demonſtraſſet. Non [48] ait, qui ceciderit, reſurget, & qui a- *Hier. 8.*
uerſatus fuerit, conuertetur? Ille eſt ſcilicet, ille eſt [49] qui miſericordiam mauult quàm *Oſee 6. &*
C ſacrificium. [50] Lætantur cœli, & qui illic angeli, pœnitentia hominis. Heus tu peccator *Matth. 9.*
bono animo ſis; vides vbi de tuo reditu gaudeatur. Quid illa ſimilitudinum Dominica-
rum argumenta nobis volunt? Quòd mulier drachmam perdidit, & requirit, & repperit,
& amicas ad gaudium inuitat; nonne teſtituti peccatoris exemplum eſt? Errat & vna pa-
ſtoris ouicula, ſed grex vna carior non erat; vna illa conquiritur, vna pro omnibus deſide-
ratur, & tandem inuenitur, & humeris paſtoris ipſius refertur; multum enim errando
laborauerat. Illum etiam mitiſſimum patrem non tacebo; qui prodigum filium reuocat,
& [51] poſt inopiam pœnitentem libens ſuſcipit, immolat vitulum præopimum, conuiuio
gaudium ſuum exornat. Quidni? filium enim inuenerat quem amiſerat, cariorem ſen-
ſerat quem lucrifecerat. Quis ille nobis intelligendus patet? Deus ſcilicet. Tam pater
nemo; tam pius nemo. Is ergo te filium ſuum, etſi acceptum ab eo prodegeris, etſi nu-
dus redieris, recipiet, quia rediſti: magiſque de regreſſu tuo quàm de alterius ſobrieta-
te lætabitur. Sed ſi pœniteat ex animo, ſi famem tuam cum ſaturitate mercenariorum pa-
ternorum compares, ſi porcos immundum relinquas pecus, ſi patrem repetas vel offen-
ſum: Deliqui, dicens, pater, nec dignus ego iam vocari tuus. Tantum releuat confeſſio
delictorum, quantum diſſimulatio exaggerat. Confeſſio enim ſatisfactionis conſi-
lium eſt, diſſimulatio contumaciæ. [[52] Huius igitur pœnitentiæ ſecundæ & vnius, IX.
quanto in arto negotium eſt, tanto operoſior probatio eſt; vt non ſola cōſcientia præfera-

tur,ſed aliquo etiam actu adminiſtretur. Is actus qui magis Græco vocabulo exprimitur D
& frequentatur, [53] exomologeſis eſt, [54] qua delictum Domino noſtrum confitemur;non
quidem vt ignaro,ſed quatenus ſatisfactio confeſſione diſponitur, confeſſione pœniten-
tia naſcitur, pœnitentia Deus mitigatur. Itaque exomologeſis proſternendi & humilifi-
candi hominis diſciplina eſt, conuerſationem iniungens miſericordiæ illicem. De [55] ipſo
quoque habitu atque victu mandat, [56] ſacco & cineri incubare, corpus ſordibus obſcura-
re, [57] animũ mœroribus deiicere,illa quæ peccauit triſti tractatione mutare: ceterùm, pa-
ſtum & potum pura noſſe,non ventris ſcilicet, ſed animæ cauſa: plerunque verò ieiuniis
preces alere, ingemiſcere, lacrymari, & mugire dies noctéſque ad Dominũ Deum tuum,
[58] presbyteris aduolui,& caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes depreca-
tionis ſuæ iniungere. Hæc omnia exomologeſis, vt pœnitentiam commendet, vt de pe-
riculi timore Dominum honoret, vt in peccatorem ipſa pronuncians pro Dei indigna-
tione fungatur, & temporali afflictatione æterna ſupplicia non dicam fruſtretur, ſed ex-
pungat. Cùm igitur prouoluit hominem, magis releuat: cùm ſqualidũ facit, magis mun-
datum reddit:cùm accuſat, excuſat:cùm condemnat,abſoluit. In quantum non peperce-
X. ris tibi,intantum tibi Deus,crede,parcet. [[59] Pleroſque tamen hoc opus vt publicatio-
nem ſui aut ſuffugere,aut de die in diem differre,præſumo,pudoris magis memores quàm
ſalutis: velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione, cõſcien-
tiam medentium vitant, & ita cum erubeſcentia ſua pereunt. Intolerandum ſcilicet pu-
dori, Domino offenſo ſatisfacere, ſaluti prodactæ reformari. Næ tu verecundia bonus, E
ad delinquendum expandens frontem, ad deprecandum verò ſubducens. Ego rubori lo-
cum non facio,cùm plus de detrimento eius acquiro, cùm ipſe hominem quodammodò
exhortatur:Ne me reſpexeris dicens, pro te mihi melius eſt perire. Certè periculum eius
tunc ſi fortè onroſum eſt, cùm penes inſultaturos in riſiloquio conſiſtit, vbi de alrerius
ruina alter attollitur, vbi proſtrato ſuperſcenditur. Ceterùm inter fratres atque conſer-
uos, vbi communis ſpecies, metus, gaudium, dolor, paſſio (quia communis ſpiritus de
communi Domino & patre) quid tuos aliud quàm te opinaris? [60] Quid cõſortes caſuum
tuorum, vt plauſores fugis? Non poteſt corpus de vnius membri vexatione lætum agere:
condoleat vniuerſum, & ad remedium conlaboret, neceſſe eſt. In vno & altero Eccleſia
eſt,Eccleſia verò Chriſtus. Ergo cùm te ad fratrum genua protendis, Chriſtum contre-
ctas, Chriſtum exoras. Æquè illi cùm ſuper te lacrymas agunt, Chriſtus patitur,Chriſtus
patrem deprecatur. Facilè impetratur ſemper,quod filius poſtulat. [61] Grande planè emo-
lumentum verecundiæ, occultatio delicti pollicetur. Videlicet ſi quid humanæ notitiæ
ſubduxerimus, proinde & Deum cælabimus. Adeóne exiſtimatio hominum & Dei con-
ſcientia comparantur? An melius eſt damnatum latere, [62] quàm palàm abſolui? Miſerum
eſt ſic ad exomologeſin peruenire. Malo enim ad miſeriam peruenitur: ſed vbi pœniten-
dum eſt, deſinit miſerum, quia factum eſt ſalutare. Miſerum eſt ſecari & cauterio exuri,
& pulueris alicuius mordacitate cruciari: Tamen quæ per inſuauitatem medẽtur, & emo-
lumento curationis offenſam ſui excuſant, & præſentem iniuriam ſuperuenturæ vtilitatis F
XI. gratia commendant. [[63] Quid ſi præter pudorem quem potiorem putant, etiam in-
commoda corporis reformident, quòd inlotos, quòd ſordulentos, quòd extra lætitiam
oportet deuerſari, in aſperitudine ſacci, & horrore cineris, & oris de ieiunio vanitate?
Num ergo in [64] Coccino, & [65] Tyrio pro delictis ſupplicare nos condecet? Cedò acum
crinibus diſtinguendis, & puluerem dentibus elimandis, & biſulcum aliquid ferri vel æ-
ris vnguibus repaſtinandis: [66] ſi quid ficti nitoris, ſi quid coacti ruboris, in labia aut ge-
nas vrgeat: præterea exquirito balneas lætiores hortulani maritimíve ſeceſſus: adiicito ad
ſumptum: conquirito altilium enormem ſaginam, [67] defæcato ſenectutem vini: quúm-
que quis interrogarit, cur anim[æ] largiaris: Deliqui dicito in Deum, & periclitor in æter-
num perire: itaque nunc pendeo, & maceror, & excrucior, vt Deum reconciliem mihi
quem delinquendo læſi. [68] Sed enim illos qui ambitu obeunt capeſſendi magiſtratus, ne-
que pudet, neque piget incommodis animæ & corporis, nec incommodis tantùm, ve-
rùm & contumeliis omnibus eniti in cauſa votorum ſuorum. Quas non ignobilitates ve-
ſtium affectant? quæ non atria nocturnis & crudis ſalutationibus occupant? ad omnem
occurſum maioris cuiuſque perſonæ decreſcentes, nullis conuiuiis celebres, nullis co-
meſſationibus congreges, ſed exules à libertatis & lętitiæ fœlicitate·idque totũ [69] propter
vnius anni volaticum gaudium. Nos quòd [70] ſecurium virgarúmve petitio ſuſtinet, in pe-
riculo

A riculo æternitatis tolerare dubitamus? & caſtigationem victus atque cultus offenſo Do-
mino præſtare ceſſabimus, quæ Gentiles nemine omninò læſo ſibi irrogant? Hi ſunt
de quibus ſcriptura commemorat: Væ illis qui delicta ſua velut procero fune nectunt.
[[71] Si de exomologeſi retractas, gehennam in corde conſidera, quam tibi exomolo- Cap. xii.
geſis extinguet: & pœnæ priùs magnitudinem imaginare, vt de remedij adeptione non
dubites. Quid illum theſaurum ignis æterni æſtimamus, quum [72] fumariola quædam
eius tales flammarum ictus ſuſcitent, vt proximæ vrbes aut iam nullæ extent, aut idem ſibi
de die ſperent. Diſſiliunt ſuperbiſſimi montes [73] ignis intrinſecus fœta. Et quod nobis iu-
dicij perpetuitatem probat, cùm diſſiliant, cùm deuorentur, nunquam tamen finiun-
tur. Quis hæc ſupplicia interim montium non iudicij minantis exemplaria deputabit?
quis ſcintillas tales non magni alicuius & inæſtimabilis foci miſſilia quædam & exerci-
toria iacula conſentiet? Igitur cùm ſcias aduerſus gehennam poſt prima illa intinctio-
nis Dominicæ monimenta, eſſe adhuc in exomologeſi ſecunda ſubſidia, cur ſalutem tuam
deſeris? Cur ceſſas aggredi, quod ſcias mederi tibi? Mutæ quidem animæ & irrationa-
les, medicinas ſibi diuinitùs attributas in tempore agnoſcunt. [74] Ceruus ſagitta trans-
fixus vt ferrum & irreuocabiles moras eius de vulnere expellat, ſcit ſibi dictamno me-
dendum. Hirundo ſi excæcauerit pullos, [75] nouit illos oculare rurſus de ſua chelido-
B nia. Peccator reſtituendo ſibi [76] inſtitutam à Domino exomologeſin ſciens, præteribit
illam, quæ Babylonium regem in regna reſtituit? Diu enim Pœnitentiam Domino im- Dan. 4.
molarat, ſeptenni ſqualore exomologeſin operatus, [77] vnguium aquilinum in morem
efferatione, & capilli incuria horrorem leoninum præferente. Prò malæ tractationis!
Quem homines perhorrebant, Deus recipiebat. Contrà autem Ægyptius Imperator, Exod. 14.
qui populum Dei aliquando afflictum diu Domino ſuo denegatum perſecutus, in præ-
lium irruit, poſt tot documenta plagarum, diſcidio maris, quod ſoli populo peruium li-
cebat, reuolutis fluctibus perit. Pœnitentiam enim & miniſterium eius exomologeſin
abiecerat. Quid ego vltra de [78] iſtis duobus humanæ ſalutis quaſi Pharis, ſtili potius ne-
gotium quàm officium conſcientiæ meæ curans? Peccator enim omnium notarum cùm
ſim, nec vlli rei niſi pœnitentiæ natus, non facilè poſſum ſuper illa tacere, quam ipſe quo-
que & ſtirpis humanæ & offenſæ in Dominum princeps [79] Adam, exomologeſi reſtitu-
tus in paradiſum ſuum, non tacet.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN

Librvm de Poenitentia.

1. De Poenitentia.] *Scripſerunt* de Pœnitentia *aduerſus Montanum hunc librum Tertullianus; contra Nouatian. verò B. Cyprian. Epiſtolam ad Antonian. ac libros de Lapſis & ad Nouatianum, item Pacianus lib. & duas Epiſtolas ad Sympronianum, ac de Pœnit. & confeſſ. ſeu Paræn. ad Pœnitentiam, & B. Ambroſ. lib. 2. de Pœnit. Chryſoſt. homilias 10. & ſermonem de Pœnit. Ephrem lib. & ſerm. de Pœnit. Fulgentius lib. 2. de remiſſ. peccatorum ad Euthymium, Gregorius Nyſſenus Orationem de Pœnitentia, Baſilius hom. vnam poſtremam Variarum. Denique inſignem etiam librum de pœnit. medicina B. Auguſt. quem etſi alibi id neget germanum eſſe illius, confitetur Eraſmus, vbi loco vltimo eum edidit inter Homil. 50. Qui omnes ad libri huius intellectum faciunt. Etſi autem in genere agat de Pœnitentia ſub initium ferè ad cap. 8. vſque, certè poſtmodum agit* de Pœnitentia publica, *quam Exomologeſin vocat. Atque adeo fallitur Rhenanus in argumento, dum errorem non ipſi modo, ſed & permultis veteribus adſcribit, immò & ipſi B. Auguſt. de vnica poſt Baptiſmum Pœnitentia. Fateor equidem has Auctoris ſententias*: ſemel cognitum atque ſuſceptum; ſecundæ, immò iam vltimæ ſpei; ſed iam ſemel, quia iam ſecundò, ſed amplius numquam, quia proxime fruſtrà; *Item*: ſecundæ & vnius Pœnitentiæ. *Verùm loquitur eum de publica Pœnitentia & infrà patebit cap. 10. & iam nuper adtigimus Adnot. noſtris in B. Cyprian. lib. de Lapſ. num. 99. Atqui ſemel dumtaxat vnicuique permiſſam pœnitentiam publicam teſtantur diſertis verbis Orig. homil. 15. in 25. cap. Leuit. ac BB. Ambroſ. lib. 2. de Pœnit. cap. 10. & Auguſtin. epiſt. 54. ad Macedonium Præſidem. Qui etiam cauſſa illius ſtatuti addita, nihilominus deſperandum adhuc de illis negat, in hæc verba: Quamuis (inquit ſimili aſſertioni Macedonij reſpondens) cautè & ſalubriter prouiſum ſit, vt locus illius humillimæ pœnitentiæ ſemel in Eccleſia concedatur, ne medicina vilis minus vtilis eſſet ægrotis, quæ tanto magis vtilis eſt, quanto minus contemptibilis fuerit, quis tamen audeat Deo dicere: Quare huic homini, qui poſt pœnitentiam primam rurſus ſe laqueis iniquitatis obſtringit, adhuc iterum parcis? Alioqui certè non Origenes modò, Ambroſius & Auguſtinus frequentem pœnitentiam agnoſcunt etiam in culpa mortali (vt verbis Origenis vtar) quæ in ſermo-*

nu vel morum vitio conſiſtit, ſed & ipſe Tertullianus hiſce verbis 8. cap. quæ & Pacianus tranſſcripſit: Nemo idcircò deterior ſit, quia Deus melior eſt; totiens delinquendo, quotiens ignoſcitur. Porrò indigebat quidem Antidoto Rhenani illa in eodem Argumento adnotatio (qua, uti ipſe diuinauit, multum fallitur) dum Confeſſionem ſecretam ex publica illa originem ſumpſiſſe exiſtimat. Verùm tam late contrarium docuimus dictis Adnotat. noſtris in lib. B. Cyprian. de Lapſ. num. 98. & 99. quod nempè publica pœnitentia confeſſionem priuatam coniunctam habuerit, ut foret actum agere: quare illuc Lectorem remittimus. Itaque hoc loco ſufficiant hæc ipſa Rhenani verba: Confeſſionem ſecretam rem (inquit Admonit. de Tertull. dogmatis) antiquiſſimam, qua hodie conſcientiam noſtram ſacerdoti detegimus, uſque ad circumſtantiarum omnium minutias, ſaluberrimam eſſe nemo poteſt inficiari, ſi moroſitatem & ſcrupuloſitatem nimiam auferas. Quid enim per Deum immortalem, utilius habere poßit Eccleſia ad continendam diſciplinam, quid commodius quàm priuatam iſtam confeſſionem ad populum in neceſſariis erudiendum? ubi horulæ ſpatio plus proficit laicus quàm triduana concione. Nam dum è ſuggeſtu declamat ſacerdos, perpauci diligenter auſcultant, multi alioſum cogitando diſtrahuntur, quidam iuxta prouerb. ὅσοι λύρας, vel propter obtuſitatem ingenij, vel ob materiæ ſublimitatem, cuius non ſunt capaces, etiamſi curioſe auſcultent, non tamen percipiunt quod dicitur. At hîc cùm res ipſius, tum ſacerdotis reuerentia adtentum reddit hominem. Et doctrina quam illic cum petente communicat, ad eius captum adtemperatur. Quòd ſi in ludis litterariis fruſtrà præceptor ſcholaſticis prælegit, niſi illud idem paulopòſt ex eis exigat, & ut reddant cogat: haud aliter quantumcunque publicis concionibus inſtituatur populus, niſi iſto pacto examinetur, longè minus proficient auditores. Itaque quod D. Cyprianus Diſciplinæ encomium pronuntiat, mihi libet accommodare confeßioni, ut dicam eam, retinaculum fidei, ducem itineris ſalutaris, fomitem ac nutrimentum bonæ indolis, magiſtram virtutis. Enimuero non probauerim quòd tanta res iuuenibus quibuslibet committitur, neceßitatem ſemper excipio. Quin potius moribus & ætate grauis Theologus ad hoc officium in ſingulis Eccleſiis paulo celebrioribus, quarum hodie tanti ſunt reditus & obuentiones, deputari deberet; id quod Lutetiæ Pariſiorum fieri vidimus aliquando apud Noſtræ Dominæ (ſic enim vulgò vocant) in æde nunc Archiepiſcopali, ubi ſtatis rei diuinæ horis, ſenex quidam venerabilis, Pœnitentiarium ipſi nominant, ſemper praſtò erat. Quod autem apud illum deinde ſequitur de libro Pœnitentiali, quem ut ſacerdotes probè calleant, ſeuerè iubent ſuis Legibus, Pipinus, Carolus Magnus, Ludouicus & Lotharius, eò pertinet, uti ſcirent presbyteri quam deberent inſligere pœnitentiam publicam pro delictorum qualitate. Quod ex verbis Venerab. Bedæ, quæ deinceps allegat, manifeſtum eſt. Per idem tempus (inquit ille in Chronicis) id eſt ſub Dagoberto rege, Theodorus Archiepiſcopus & Abbas Adrianus doctiſſ. à Vitelliano Papa miſſi ſunt in Britanniam, plurimáſque Eccleſias Anglorum doctrina Eccleſiaſtica fruge fœcundarunt. E quibus Theodorus Archiepiſcopus peccantium iudicia, quantis ſcilicet annis pro unoquoque peccato quis pœnitere debeat, mirabili & diſcreta ratione deſcribit. Neque enim aliquot annorum pœnitentia aliis quàm publicè pœnitentibus umquam fuit inflicta. Eodem pertinent, quorum partim etiam meminit Rhenanus, ſimiles multóque antiquiores BB. Baſilij Cæſarienſis & Petri Alexandrini, aliorúmque Græcorum, qui apud Balſamonem exſtant Canones. Item Betani, ſeu potius eiuſdem Bedæ, Hrabani & aliorum veterum in ſimili argumento lucubrationes, quæ paßim exſtant MS. in antiquis Bibliothecis, non indigna (vel ipſo Rhenano teſte) quæ legantur, præſertim ab eis qui ſunt curioſi vetuſtatis indagatores. E quibus nunc exſtat excuſus liber Pœnitentialis Bedæ, operum eius Tom. 8. & penes me MS. habentur plures Hrabani eiuſdem argumenti, ac nominatim tres illi, quos Anonymos citat Rhenanus, & commendat, ubi de erroribus agit Tertulliani, quorum primus de Pœnitentia & pœnitentibus, criminibus, atque iudiciis, ſecundus de accuſatis & accuſatoribus ac teſtibus, tertius de ſacerdotum ordinibus, quos deperiiſſe iniuria temporum & hominum ille conqueritur præter Præfationem ſolam, quam in meis MS. cod. quum deſideraretur, ex illo adiciendam cenſui. Eiuſdem ſunt argumenti etiam Conſtitutiones aliquot tunc ab eodem deſideratæ, nunc autem editæ, Concilij Moguntini ſub eodem Hrabano, fortaßis ex eodem quem ille vidit codice, quia etiam non integræ, quales nec ego reperire potui. Neque interim confirmant illi Rhenani opinionem, tamquam publicæ illi pœnitentiæ primùm ſucceſſerit ſecreta confeßio, quæ fit hodie ſacerdoti; ſed potius contrariam noſtram, quod adnexa hæc fuerit illi ſollenni. Præterquàm enim quod omnes illi (vel ipſo Rhenano teſte) non Deo ſolum, ſed & ſacerdoti confeßionem fieri iubeant, quippe qui alioqui non potuiſſet pro peccatorum modulo pœnitentiam publicam imponere, etiam ſecretò fieri ſolitam fatetur infrà Rhenanus, & ipſum Nectarij factum quod allegat, conuincit, nempè de abrogato Pœnitentiali presbytero, non autem (uti ille falſo interpretatur) de abrogata confeßione, quemadmodum pulcherrimè deducit libello ad hoc unum conſcripto Ioannes Haſſelius, à me quoque apud B. Cyprianum citatus. Quod ipſe Rhenanus animaduertiſſet, ſi æquè priora atque poſteriora in medium eius hiſtoriæ verba protuliſſet. Quæ (ne quid deſideret Lector) ſic habent. Ab illo tempore (inquit Socrates Eccleſiaſt. hiſt. lib. 5. cap. 19.) quo Nouatiani ſe ab Eccleſia feiunxerant, Eccleſiarum Epiſcopi Canoni (nempè Pœnitentiali) adiunxerunt, ut in ſingulis Eccleſiis presbyter quidam præeſſet, ut qui poſt Baptiſmum lapſi fuiſſent, coram presbytero ad eam rem deſignato (ſecretorum tenace, ut addit Zozom. lib. 7. cap. 16.) peccata ſua confiterentur. Epiſcopi verò (addit poſtea) qui iam præſunt, quamuis ad longinquum tempore ſpatium hoc tenerent inſtitutum, tamen temporibus Nectarij immutarunt, propter eiuſmodi facinus, quod tum fortè fortuna in Eccleſia admiſſum eſt. Mulier quædam nobilis ad presbyterum Pœnitentiarium accedit; peccata quæ poſt Baptiſmum admiſerat particulatim (vide hîc etiam particularem confeßionem) confitetur. Presbyter mulieri mandatum dat ut ieiuniis & precibus ſe dederet. Mulier diutiùs eam ob cauſam in templo morata (uti apertius iterum Zozomenus) ſe à Diacono conſtupratam prodidit. Ob quod facinus hoc modo patefactum, Diacono ab Eccleſia eiecto, tumultus populi concitatus eſt. Nam indignabantur, non ſolùm de commiſſo facinore, verùm etiam quòd inde grauis nota Eccleſiæ inuſta eſſet.

Itaque

Itaq; [illegible] clamor [illegible] Eccleſia [illegible] pœnitentiarium [illegible] dedit, præsbyterum pœnitentiarium [illegible]. Quamquam interim [illegible] Zomenus & Socrates adtexuntur, quòd antea innotuerint perpetrata peccata, tum ob verecundiam, tum ob ſeueritatem eorum qui iudices erant conſtituti, quippe qui peccata ſi ſibi priuatim confeſſa populo publicare ſuerint ſoliti, & ſic cogere ad publicam pœnitentiam; quæ, ſublato pœnitentiali presbytero, eadem opera ſimul ſublata videtur. [illegible] hoc eſt (inquit idem Rhenan. Ad ion. de Tertull. dogmatis, ſub finem ſuæ editionis, vbi eam ſententiam mitigat) quod nonum caput Agathenſis Concilij præcipit, & refertur etiam a Gratiano diſt. 5. Eſt autem tale. In capite Quadrageſimæ omnes publice pœnitentes, qui publicam ſuſcipiunt aut ſuſceperunt pœnitentiam, ante fores Eccleſiæ [illegible] Epiſcopo ciuitatis, ſacco induti, nudis pedibus, vultibus in terram proſtratis, reos ſe eſſe ipſo habitu & vultu proclamantes. Ibi adeſſe debent Decani, id eſt, Archipresbyteri, presbyteri parœciarum, & presbyter pœnitentium, qui eorum conuerſationem diligenter inſpicere debent, & ſecundum modum culpæ pœnitentiam per præfixos gradus iniungant. Poſt hæc Epiſcopus in Eccleſiam eos [illegible] ducat, & cum omni clero [illegible] in pœnitentia [illegible] in terram proſtratus, cum [illegible] pro eorum abſolutione decantet. Tunc reſurgens ab oratione, iuxta quod Canones iubent, manus eis imponat, aquam ſuper eis benedictam ſpargat, cinerem prius mittat, deinde cilicio capita eorum cooperiat, & cum gemitu & crebris ſuſpiriis eis denunciet, quod ſicut Adam proiectus eſt de paradiſo, ita & ipſi ab Eccleſia pro peccatis ſuis abiiciuntur. Poſt hæc iubeat miniſtris, vt eos extra ianuas Eccleſiæ expellant. Clerus vero proſequatur eos cum Reſponſorio: In ſudore vultus tui veſceris, &c. vt videntes ſanctam Eccleſiam pro facinoribus ſuis tremefactam atque commotam, non paruipendant pœnitentiam. In ſacra autem Domini cœna rurſum ab eorum Decanis & presbyteris [illegible] liminibus [illegible] repræſententur. Hactenus Decretum Agathenſis Concilij retulimus. Porrò [illegible] ne [illegible] De [illegible]: Si quis pro aliquo [illegible] pœnitentiam a [illegible] opportet nos, imperiuitatem ad liquidum interrogando diſcutere. deinde ſi fidem rectam [illegible] ſideliter pronunciet, id eſt: Pater noſter, &c. Credo in Deum, quam ſtatim nobis memoriter tenere compellatur. Et [illegible] eſt qui non intelligit, neque etiam illam bene memoriter teneat, exponemus illi prout tunc neceſſe eſt; & vt melius [illegible] die reddat præcipiemus. Præterea [illegible] perſcrutandum, an diuerſis erroribus ſit implicitus, [illegible] quidam incredulitate [illegible] lucos, arbores & huiuſmodi vanitates [illegible] Eccleſia venerantur, & vani [illegible] phantaſiæ deceptionis illuſionem in ſomnis obſeruant. Inquirendum etiam ab eo, ſi velit pro Chriſti amore iracundiam dimittere illi cui inimicus eſt. Aut ſi habeat [illegible] aliquid aduerſus eum, vnde reconciliari debeat, [illegible] Dominus in Euangelio dicit: Si ergo offers munus tuum ad altare, &c. Et alibi ait. Sic & pater meus [illegible] non remiſeritis, &c. Et ideo in oratione [illegible] mus: Dimitte nobis debita noſtra ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris. Et de alio [illegible] quantum [illegible] dederit poſſe, deinceps [illegible] emendatum [illegible] cum omni deuotione ante abidem [illegible] quadrageſimam. Atque [illegible] quidem eſt Vormacienſe Decretum [illegible] in capite Quadrageſimæ fieri [illegible] reperi, cuius Synodi ſit neſcio, [illegible] eſtque huiuſmodi. Presbyteri admonere debent plebem ſibi ſubiectam, vt omnis qui ſe ſentit mortifero [illegible] vulnere ſauciatum, feria quarta ante Quadrageſimam, cum omni feſtinatione recurrat ad viuificatricem matrem Eccleſiam; vbi quod malè commiſit, cum omni humilitate & contritione cordis ſimpliciter confeſſus, [illegible] pias remedia pœnitentiæ ſecundum modum canonica authoritate præfixum. Non ſolum autem ille [illegible] tale aliquid commiſit, ſed etiam omnis homo, [illegible] que ſe recognoſcit immaculatam Chriſti tunicam, quam in Baptiſmo accepit, peccati macula [illegible], ad proprium ſacerdotem feſtinet venire; cum puritate mentis omnes tranſgreſſiones, omnia peccata, quibus Dei offenſam ſe incurriſſe meminit, humiliter confiteatur, & quicquid à ſacerdote fuerit iniunctum, ac ſi [illegible] omnipotentis Dei ore eſſet prolatum, ita diligenter adimpleat, & cautiſſimè obſeruet. Conſentit cum his quod in Pœnitentiario Romano legitur in hunc modum: Hebdomada priore ante ieiunium Quadrageſimæ, presbyteri plebeium ad ſe conuocent populum, & diſcordantes canonica authoritate reconcilient, & omnia iurgia ſedent. Et tunc primum confitentibus peccata dent pœnitentiam, ita vt antequam caput ieiunij veniat, omnes [illegible] pœnitentiam acceptam habeant, vt liberius dicere poſſint: Dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris. Hucuſque ex Pœnitentiario. Ceterùm non ſolum apud Tertullianum, ſed etiam apud eos qui multis ſeculis poſt vixerunt, fit mentio de Exomologeſi, id eſt actu pœnitentiæ, quam confeſſio criminum neceſſariò præcedebat, ſiue publice fieret de publicis flagitiis, ſiue priuatim de priuatis. De Exomologeſi complures etiam [illegible] antiſſimi [illegible] extant [illegible] ij illius Arelatenſis, inter quos continet ille, cuius initium, Quotieſcumque, &c. Quin ipſe Ioannes Chryſoſtomus, quamquam pluribus locis ſuam de exomologeſi & pœnitentia ſententiam indicat, vix tamen alibi id vel magis ingenuè vel apertius [illegible] quam in [illegible] cui titulus eſt περὶ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως. quem ego nuper inter [illegible] verſa reperi, vbi ſic [illegible] de exomologeſi. Νῦν δὲ οὐκ ἀνάγκη παρόντων μαρτύρων ἐξομολογεῖσθαι [illegible] τοῖς λογισμοῖς γινέσθω τῶν πεπλημμελημένων ἡ ἐξέτασις. ἀμάρτυρον ἔστω τὸ δικαστήριον. ὁ θεὸς [illegible] μόνος ἐξομολογουμένου [illegible]. Ἐνταῦθα ἀμάρτυρόν ἐστι δικαστήριον, καὶ αὐτὸς δικάζεις ὁ ἡμαρτηκώς. Porrò tametſi in [illegible] llaneis quibuſdam Græcis multa compererim de exomologeſi & pœnitentia, partim ex Veteribus Baſilio, Chryſoſtomo, Maximoque, partim e [illegible] iunioribus N[illegible] mace, Iſaaco, & Thalaſſio monachis de [illegible] [illegible] runt tamen in promptu, quæ nuper [illegible] veteri exceſſi, in libello de Medicina [illegible] [illegible] no in [illegible] itur, & aliunde etiam [illegible] in [illegible] piam ſubieci. Nam a Gratiano [illegible] lis citantur, ad quem librum Lectorem [illegible] res ſimus, remittimus. Atque [illegible] tam & [illegible] poſtea in [illegible], immò etiam [illegible] ſatis commonſtrauimus dict. Adn [illegible] B. C[illegible] de Lapſis, & infra cap. 9. [illegible] ndemus ad [illegible] que ex Patribus hic in argumento [illegible],

de confeſſione ſolo Deo facienda, & conſilio dumtaxat a ſacerdotibus petendo. Idque ad verba illa cap. 9. Exomologeſis eſt, &c. aduolui presbyteris, caris Dei adgeniculari, &, quæ eodem pertinent: Cum igitur prouoluit hominem, magis releuat, cùm accuſat, excuſat; cùm condemnat, abſoluit. & illud cap. 10. Videlicet ſiquid humanæ notitiæ ſubduxerimus, proinde & Deum celabimus. An melius damnatum latere, quàm palam abſolui? Quæ pro noſtra ſententia facere quis dubitet?

Cap. I.

2. Pœnitentiam, hoc genus hominum, &c.] Caput hoc primum inſcripſimus: Quòd de bonis factis non ſit pœnitentia. Atqui, vti adnotat Rhenanus, Gentiles hic intelligit, iuxta quod & in Apolog. dixit: & de veſtris fuimus. Sicut autem hic: naturatenus, ſic & alibi aduerſ. Marc. dixit: ſcilicet animatenus ſaluos.

3. quippè res Dei ratio, &c.] De ratione Dei (inquit Rhenan.) quod videlicet omnia quæ Deus facit, ſint naturalia, habes in ſuperioribus libris ſæpenumero. Vt aduerſ. Marc. lib. 2. Bonitas Dei & ratio eius, huic quoque inſtituto patrocinabuntur, in omnibus conſpirantes apud Deum noſtrum. Nec ratio enim ſine bonitate ratio eſt, nec bonitas ſine ratione bonitas. Item: & hoc bonum ſine dubio & rationale. Legimus autem ex MS. 2. nihilque non. Metaphoram verò eſſe adnotauit Rhenan. à nauigante ſumptam, vbi legitur: ſine gubernaculo rationis transfretantes. Ego vero legi paulopòſt: deuerſentur, pro: diuerſentur, tum quod infrà legatur, tum quòd phraſis ſit Tertullianica, de qua latiùs lib. aduerſ. Valentin.

4. prout quid in ingratiam cecidit. [Nos (inquit Rhenan.) attento quod alibi etiam ingratiæ vocabulo vtitur pro ingratitudine, ſcripſimus, prout quid in ingratiam cecidit. Sic infrà in hoc ipſo libro: viderit ergo ingratia hominum, ſi etiam bonis factis pœnitentiam cogit. Viderit & gratia, ſi captatio eius ad benefaciendum incitamento eſt. Vbi vides ingratiam opponi gratiæ. Quis etiam repoſuit recte: pœnitentiæ ſpeciem, pro: patientiæ ſpectem, ex G[or]zienſi cod. quamtumuis legant: patientiæ MS. 3. cod. neque enim hic vlla patientia mentio. Eidem etiam acceptum debemus contra pœnitentiam malorum, pro: patientiæ malum. Incubandi autem verbo (inquit [Rhenan.]) & in præced. & in ſequ. vtitur, de quo videat Lector ad lib. de Patientia Adnotationes noſtras.

Cap. II.

5. Quòd ſi Dei, &c.] Titulum capiti huic dedimus: De vera delictorum pœnitentia. Atqui adnotandum hic illud: m[...] pœnitent[...]. Item: Si acceptator, etiam remunerator, denique: Bonum factum Deum habet debitorem, ſicut & malum; qui iudex omnis remunerator eſt cauſæ. Item illud cap. 6. mercedem perennis vitæ, ac vt poſſimus mereri; idque contra negantes operum bonorum merita, de quo loco communi [...] lib[...] ad Mart. & de Patientia. Hî ſufficiat illud Paciani l[...] cum hunc imitantis ad Sympronianum contra Nouatianos Pœnitentium venia, meritum confitentis

6. t[i]m[en]tes Do[m]inu[m] f[i]li[...] et [...] Per [...] hoc ad primam Pœnite[n]tiæ pa[rt]em quæ eſt contritio, cuius initium timor Domini, ſicuti [...] et d[i]ſertis verbi[s] & B. Au[gu]ſt. [...] de [...]. contra quam [s]entiunt no[ſtr]i ad[uerſ]arij, [...] Lu[the]r[an]us, primam pœnitentiam e[ſſe] nouam vitam neque vlla contritione opus eſſe, aut [...] Melanchthon [...] niſi ſeruili quodam tim[o]re qui [...] incutiat. [...] neceſſario continetur [...] ex [...] Iſai. 26. ſecundum 70. A timore tuo Domine concepimus, & quaſi parturiuimus, & peperimus ſpiritum ſalutis.

7. ad ſuam miſericordiam maturauiſſet. [Hic eſt (inquit Rhenan.) maturè ſe recepiſſet & in tempore. Sic Cyprianus gratiam maturantem eleganter ad Donatum dixit: Accipe (inquit) quod ſentitur antequàm diſcitur, nec per moras temporum longa agnitione colligitur, ſed compendio gratiæ maturantis hauritur.

8. pœnitentiam dedicauit. [Dedicandi verbo (eodem Rhenano teſte) libenter vtitur Tertullianus, de nouis rebus loquens, vt aduerſ. Marc. lib. 1. vt imperio eius diuina bonitas in terris dedicaretur, & lib. de Carn. reſurrectione: De materia potius ſubiacenti volunt ab illo vniuerſitatem dedicatam. Cyprianus de Aurelio: Interim (inquit) vobis hac die auſpicatus eſt pacem, dum dedicat lectionem. Vide & Adnotat. noſtras in B. Cypr. Epiſt. 53. num. 9.

9. præire intinctionem pœnitentiæ.] Intinctionem vocat Baptiſmum (inquit Rhenan.) vt infra: Erga pœnitentiam vitium, præſumptio intinctionis importat. Item: Hæc eni[m] prima audientis intinctio eſt, metus integer. Sic aduerſus Praxeam: Et nouiſſimè mandans vt tingerent in patrem & filium & ſpiritum ſanctum, non in vnum. Nam non ſemel, ſed ter, ad ſingula nomina in perſonas ſingulas tingimur. Ita loquitur & Cyprianus. Expone (inquit Rhenan.) præire pœnitentiæ, hoc eſt præcedere pœnitentiam. Quis ex Gorzienſi cod. caſtigauit: antè componeret, pro: anteponeret, & ibi: Dominus ſcilicet afferens, ſubaudit: ſalutem. Eſt autem ſignificantius quod legitur: pœnitentia vertens & radens quam quod habet 1. editio, & MS. auertens & tradens; [I]tem placet: foras, quod habent excuſi, magis quam: foris, quod MS. Atqui opera (inquit rectè Rhenan.) pro labore. Legimus denique cum Latinio & MS. ne bonis vnquam factis, pro: ne nobis.

10. cur pœnitentiam inuadit delinquentium? priuatum.] [Sic] diſtinximus iuxta Latinij notas. Atqui inuadere (ait Rhenan.) verbum vſurpatum ſæpe Tertulliano ad Vxorem lib. De cibo, de poculo inuadere deſiderare, in mente habere? & in hoc lib. infra. Eam tu peccator, mei ſimilis ita inuade.

Ca[p]. III.

11. Quorum ergo pœnitentia iuſta, &c.] Huius capitis inſcriptio hæc eſt ex verbis ipſis Auctoris: Quòd etiam carnalium delictorum pœnitentia iuſta ſit qui hanc materiam latiùs tractat, ne quis fortè in calumniam vertat quod præmiſit: Peccatum, ni[ſi] malum factum dici non meretur. Legimus autem paulopòſt cum [M]S. peccata eorum diſcernat, pro: earum. nam de corpore & ſpiritu loquitur.

12. alia m[a]nu eius expreſſa, alia adflatu eius conſummata. [Alludit ad illud Geneſ. 2. ſecundum [70]. Formauit Deus hominem, puluerem accipiens de terra; & adflauit in faciem eius ſpiritu vitæ. Pertinere interim videtur quod carne formata paraphraſticus adiicit,

manu

manu Dei, ad errorem eius, quo corporeum Deum putauit, ac quod de ſpiritu dicit adflato ſpiritu Dei, ad eius opinionem alteram paradoxam, quòd animæ omnes ex prima illa traducuntur; de quibus latius inter errores in noſtris Prolegomenis.

13. Viderint enim ſiqua caſui, &c.] Simile eſt iſtud illi quod alicubi habet B. Auguſtinus, peccatum adeò debere eſſe voluntarium, vt niſi voluntarium, peccatum non ſit. Rectè autem dicit: Viderint, tamquam definire nolens, an ſicuti caſus & neceſſitas, ita & ignorantia à peccato excuſet. nam hoc eodem libro contrarium ſuſtinet de ignorantia cap. 5. Atqui adnotat rurſus phraſes Tertullianicas Rhenanus: quanto principalis, tum hîc, tum antea, & mox: quemadmodum, pro: Quomodo, interrogatiuè; qui etiam ex Gorzienſi collatione primus legit: adulterum eum, pro: ad vltimum reum, &: cur non, ſolatium ſui ſaturans, pro facto cedat, ex coniectura quæ mihi placet, pro: vt non eis, ſine interrogatione.

Cap. IIII.

14. Omnibus ergo delictis, &c.] Aliud nihil hoc capite tractatur, quàm Ad pœnitentiam ex ſcripturis adhortatio. quod imitatur Cyprian. lib. 3. Teſtimon. cap. 114. hoc titulo: Dum in carne eſt quis, exomologeſin facere debere. Quum autem prius dixerit, non facti ſolùm, ſed & voluntatis delicta pœnitentia purganda eſſe, & hîc repetat: Omnibus delictis ſeu carne, ſeu ſpiritu, ſeu facto, ſeu voluntate commiſſis; faciunt hi loci pro particulari pœnitentia, atque adeò & confeſſione omnium & ſingulorum peccatorum grauiorum. Quò pertinet etiam locus B. Cypriani lib. de Lapſis: Videt Deus corda & pectora ſingulorum, & iudicaturus eſt non tantùm de factis, ſed & de verbis & de cogitationibus noſtris, &c. Quanto itaque fide maiores & timore meliores ſunt, &c. qui quoniam de hoc vel cogitauerunt, hoc ipſum apud ſacerdotes Dei dolenter & ſimpliciter confitentur. Similiter Origenes lib. 3. in cap. 16. Leuit. Pronunciet, inquit, peccatum quod peccauit, etiam de cogitationum ſecretis. Et expreſſiùs B. Chryſoſt. homil. 46. ad pop. Antiochenum: Dic tua per ſpecies peccata. Ac homil. 9. in Epiſt. ad Hebr. Si dicat, peccator ſum, non autem ad peccatorum ſpecies deſcendat, dicens quia hoc & hoc peccaui, numquam, &c. D. verò Auguſt. etiam circumſtantias conſiderandas monet lib. de Vera & falſa pœnitentia cap. 14. Conſideret (inquit) qualitatem criminis, in loco, in tempore, in perſeuerantia, in varietate perſonæ, & quali hoc fecerit tentatione, & de ipſius vitij multiplici executione. Non malè ergo & B. Thomas Aquinas ſimilia docet, quantumuis repugnet Rhenanus in huius libri argumento.

15. qui pœnam per iudicium deſtinauit.] Deſtinare hîc propriè accipitur, pro: deputare, cuius & alteram ſignificationem habes infrà lib. aduerſ. Valentin.

16. Pœnitere, & ſaluum faciam te.] Hanc ſcripturam hoc modo citatam nuſquam reperire potui, ſed eius loco apud B. Cyprian. epiſt. 28. & lib. de Lapſis hanc: Cùm conuerſus gemueris, tunc ſaluaberis, & ſcies vbi fueris. Similiter B. Hieron. epiſt. ad Sabinian. ac Ruſticum, & B. Auguſtin. de Pœnitent. medicin. quemadmodum adnotauimus illic Adnotat. noſtris ad priorem locum num. 2. & ad poſteriorem num. 110. Aſſerentes etiam illic, locum hunc deſumptum ex Ezechiele, partim 18. partim 33. cap. Similiter Cæſarius Arel. lib. 50. de Latan. & Ambroſ. in Pſal. 37. Pacianus verò ad Sympron. contra Nouat. Iſaiæ illud ipſum adſcribit, alludens fortaſſis ad illud cap. 43. Dic tu prior iniquitates tuas, vt iuſtificeris. Hanc autem lectionem nuſquam quidem reperi, ſed magis accedit ad illud Ezechiel. 18. Conuertimini, & viuetis. Atqui Pœnitere, pro pœnitentiam age, noua vox eſt, ſicuti etiam apud vulgatum interpretem Pœnitemini, Marc. 1. & Act. 3.

17. & pœnitentiam malo quàm mortem.] Etiam hoc paucioribus verbis contraxit Auctor. nam Ezechiel. 33. pluribus idipſum habetur. Imitati ſunt autem illum B. Pacianus vbi ſuprà, & B. Cyprian. dicto lib. 3. Teſtim. cum lib. de Bono patient. legat: Nolo mortem morientis, quantum vt conuertatur & viuat. Et lib. ad Nouatian. Nolo mortem peccatoris, ſed deſidero vt auertatur à via ſua peſſima, & viuat.

18. ego enim præſtantiam in delictis meis agnoſco.] Similiter ſub finem: peccator enim omnium notatum quum ſim. vnde videtur nondum presbyter fuiſſe cùm hunc librum ſcriberet, & eodem tempore ſcriptus liber de Baptiſmo, vbi ſub finem: Tertulliani, inquit, peccatoris memineritis. Atqui adnotat Rhenanus præſtantiam hîc in malam partem accipi.

19. vt naufragus alicuius tabulæ fidem.] Ambroſius (inquit Rhenan.) ad Virginem lapſam. Sed tu quæ iam ingreſſa es agonem pœnitentiæ, inſiſte miſera fortiter, inhære tamquam naufragus tabulæ. Hieronymus ad Demetriadem de Pœnitentia loquens: Illa, inquit, quaſi ſecunda poſt naufragium miſeris tabula. quod ipſum repetit in cap. 3. Eſaiæ. Ambo ſunt hunc locum imitati. Quibus adiice Paciani verba infrà citata cap. 8. vbi de hoc latius etiam Auctor. Legimus autem ex 2. MS. perlauabit, pro eo quod erat: proleuabit, maximè cum 3. codex legat: prolauabit.

20. protelabit.] Hoc eſt (vt interpretatur Rhenan.) ad portum vſque quamlibet diſtantem producet. Aduerſ. Marc. lib. 4. dixit: Nec quinque circiter, ſed ſexcenta millia hominum protelauit, pro eo quod eſt, vitam eorum exhibito victu produxit ſuſtentauitque.

21. & in foliis perennat.] Perennat (inquit Rhenan.) pro perenniter durat. Aliter dixit Suetonius, non perennauit, pro eo quod eſt, non vixit anno integro. Alludit autem ad verba Pſalmi primi. Adnotauerat idem ad lib. de Reſurr. carn. vbi legitur: dentes incorruptos perennare. Mirum verò quòd 3. MS. legant: ſecurem, pro: ſecurim; qui etiam legunt: pro hoc, vbi eſt: per hoc. ſed priorem lectionem vtrobique retinuimus.

Cap. V.

22. Hoc enim dico, &c.] Titulum huic capiti impoſuimus: De peccato poſt pœnitentiam non iterando, & iis qui ſaluo metu & fide peccare ſe dicunt. Meminerit autem Lector eum de pœnitentia publica loqui, vti initio diximus.

23. nullum ignorantiæ prætextum.] Quemadmodum adnotat Rhenan. vſurpat prætextum neutro genere, ſicut in Valentinianis: Sed enim, inquit, ſub prætexto dilectionis in patrem, æmulatio ſuperabat. & infrà lib. de Cult. fœm. prætexto neceſſitatis.

24. Cùm etiam ignorantes Dominum nulla exceptio tueatur à culpa.] Facit locus iſte contra nouos iſtos Euangelicos, qui ab Apoſtolorum tempore maiores noſtros in ignorantia perpetua vixiſſe dicunt, & tamen à culpa excuſatos. Imprimis autem pro ſententia Auctoris faciunt frequentiſſ. illa ſacrificia, immolari iuſſa pro peccatis ignorantiæ, Leuit. 4. & 5. ac Num. 15. de quibus & Hebr. 9. Deinde & in nouo Teſtamento Act. 2. B. Petrus ad illos, quos ſciebat per ignorantiam peccaſſe: Pœnitemini, inquit, & conuertimini, vt deleantur peccata veſtra. Hinc Patrum omnium conformis eſt ſententia, quod ignorantia, quam craſſam moderni Theologi vocant, neminem à culpa excuſet, qualis illa hauddubiè fuiſſet, ſi verum illi dicerent.

25. vt denuò Malus.] Rectè ad marginem adnotauit Rhenan. Malus diabolus, tum hîc, tum lib. de Patient. non ſemel. Similiter Patres quidam interpretantur illud Orat. Dominicæ: Sed libera nos à malo. ad quod alludere videtur Auctor.

26. Ita, qui per delictorum pœnitentiam ſtatuerat Domino ſatisfacere.] Similiter Auctor infrà ſub finem cap. 7. Habes cui ſatisfacias. cap. 8. Confeſſio ſatisfactionis conſiliũ eſt. & cap. 9. Sed quatenus ſatisfactio confeſſione diſponitur, confeſſione pœnitentia; Deus mitigatur. & cap. 10. Domino offenſo ſatisfacere. Loci adnotatu certè digniſſ. pro ſatisfactione peccatorum, quæ tertia eſt Pœnitentiæ pars, quam hîc agitatam à Tertulliano Magdenburgenſes Centuriatores negare non audent, ſed vti calumniantur, à Montaniſante. Verùm redarguit eos loco in arg. ſuprà citato B. Pacianus, qui ante hæreſim conſcriptum hunc librum aſſerit. Deinde B. Cyprianus Tertulliani errores nuſquam ſecutus, certè in hoc loquendi genere ipſum imitatur frequentiſſimè Epiſtolis, nempè 8. 9. 10. 11. 12. 26. 27. 40. 52. 55. 59. 64. 65. & 69. item libris de Lapſis, de Vnitate Eccleſiæ, ac de Oper. & eleemoſynis, quibus locis non ſemel ſatisfactionis etiam neceſſitatem vrget. Nec abſimiliter B. Pacianus Paræn. ad Pœn. ac Epiſt. ad Sympron. ac lib. aduerſ. Nouatian. & poſt eos BB. Baſilius Orat. 1. de ieiunio, Ambroſ. ad Virg. lapſ. cap. 8. & in Pſalm. 37. Auguſt. Enchirid. cap. 70. & hom. 50. cap. 11. ac 15. Leo item Papa Epiſt. 91. Quin quod locum illum Matth. 3. Facite fructus dignos pœnitẽtiæ, de ſatisfactione interpretantur Chryſ. & Hieron. in Comment. at Baſil. Reg. breuiorum cap. 288. Quò pertinet etiam quod ſuprà cap. 2. dixit Auctor: Bonum factũ Deum habet debitorem, ſicuti & malũ; quia iudex omnis remunerator eſt cauſæ. Et pulcherrima illa c. ſequ. comparatio inter emptorem & venditorem, precium & mercem, ac Deum & pœnitentem, veniam & pœnitentiam. Denique illud Epiphonema B. Cyprian. lib. de Lapſ. Qui ſic, inquit, Deo ſatisfecerit, &c. non eam ſolam Dei veniam merebitur, ſed coronam. Neque verò hæc ſatisfactio peccatorum quicquam repugnat ſatisfactioni Chriſti. Quia (Baſilio teſte dict. Reg. breu. qu. 2.) Deus, pro remiſſione peccatorum noſtrorum demiſſo vnigenito ſuo, quantum in ſe eſt, ea iam antea omnibus condonauit. Quoniam autem miſericordiam & iudicium ſanctus vir canit, & teſtatur Deum miſericordem eſſe & iuſtum, neceſſe eſt vt quæ à Prophetis & Apoſtolis de Pœnitentia dicta ſunt, ea à nobis præſtentur.

27. Sed aiunt quidam, &c.] Adnotatu dignus etiam iſte locus aduerſ. nouam quorumdam hæreſim (à qua nec Caluiniſtæ abhorrent) qui ſibi ſufficere arbitrantur, ſi corde & animo ſuam religionem retineant, quamuis Catholicorum contrariæ ſibi religionis exercitiis ac myſteriis ſe immiſceant, immo & communicẽt. Sed iſta (inquit Auctor) ingenia de ſemine hypocritarum pullulare conſuerunt.

CAP. VI.

28. Quicquid ergo mediocritas noſtra, &c.] Inſcripſimus hoc caput: Quòd etiam Audientes ſeu Catechumeni pœnitentiam agere debeant. Idipſum autem inculcant Auctor infrà lib. de Baptiſmo, Auguſt. epiſt. 48. & 118. ac homil. 39. & 50. & latius de Vtilit. pœnitent. libro, Chryſoſt. in illud ſuprà dictum Matth. 3. Facite fructus dignos pœnitentiæ, & illis antiquior Origenes homil. 2. in Leuit. addentes interim multo fuiſſe grauiorem & luctuoſiorem eorum, qui poſt Baptiſmum peccarunt, pœnitentiam. Legimus autem ex MS. omnis ſalutis, pro: omnes.

29. nouitiolis iſtis.] Catechumenos intelligi adnotauit Rhen. & ſimili appellatione vocari Nouitios fratres initio ſuæ conuerſionis non malè diuinauit. Eſt autem pulcherrima Metaphora, quæ eos vocat catulos infantiæ recentis, qui necdum perfectis luminibus incerta reptant (vbi Helleniſmus eſt) alludens (vti ille adnotauit) ad prouerbium: Canis feſtinans cæcos parit catulos.

30. ſed includere eam negligunt.] Tranſlatio (inquit ille) à rebus, quas ſi non includas, ſtatim amittas.

31. præſumptio intinctionis.] Intinctionem Latinè expreſſit Auctor, quod Græci βαπτισμὸν vocant, ſicuti & paulopòſt: intinctos, pro: Baptizatos. Vide ſuprà num. 9.

32. & commeatum ſibi faciunt delinquendi.] Commeatus (inquit Rhen.) eſt venia quæ militi datur, vt poſſit ad tempus abeſſe à caſtris, vel negotiorum vel valetudinis cauſa. Adnotauimus plus ſemel. Cyprianus in Epiſt. quadam Ad martyres & confeſſores; Hac (inquit) lætior accepto poſt gloriam commeatu, in Eccleſia laude florere. Idem de Mortalitate: Quum quidam de collegis & conſacerdotibus noſtris iam infirmitate defeſſus, & de appropinquante morte ſolicitus, commeatum ſibi precaretur. Vtitur etiam eadem voce B. Cypr. Epiſt. 34. vbi vide Adnotat. noſtras num. 2. Accipitur etiam illud: quàm eruditionem, pro: potius quàm. Item mercem ſingulari numero, pro: merces.

33. veniam addicere inſtituit.] Addicere (inquit idem) venditoris eſt, verbum Iuris.

34. Tunc opinor emendatos licebit.] Opinor (adnotauit idem Rhenan.) & hic licebit, dictum pro: liquebit, fallente fortaſſis pronuntiatione. Nam lib. de Carne Chriſti, indicauimus in vetuſtis exemplaribus licuit ſcriptum pro: liquuit, à liquet: Quamquam licuit iam & de nomine hominis, de ſtatu qualitatis, & de ſenſu tractationis, & de exitu paſſionis humanam conſtitiſſe. Ita, ni fallor, hoc loco licebit, pro liquebit poſitum. Infrà habes: diſcidio maris, quod ſoli populo peruium licebat.

35. poſtquàm libertate mutatus eſt.] Mutare (inquit idem) libertate; Tertullianicum eſt. Sic & lib. de Reſurr. carn. Oro te, ſi famulum tuum libertate donaueris. Notatum verò nomine, ignominias intelligit. & non ita multo pòſt: circumduci vſurpat, pro: fallacias obtegi. Legimus autem ex MS. quia

tempus

tempus pœnitentiæ idem, pro: id eſt.

36. abolitionem delictorum omni modo initiis aquam, &c.] Quòd baptiſmus omni modo abolitio ſit delictorum, habet etiam B. Cyprian. dum ab omni fæce contagionis antiquæ, lauacri vitalis ſanctificatione purgari nos dicit, lib. de Diſc. & hab. virg. & Epiſt. 2. ad Donatum vocat baptiſmum, mortem criminum. Vbi latius contra Lutheranos hanc eſſe & aliorum veterum ſententiam comprobauimus Adnot. noſtr. n. 8. & 14. & infrà aliquid dicemus lib. de Baptiſmo. Eodem pertinet quod habet: cùm hominem ſentit plenè liberatum, &; tot in homine mortis opera diruta, tot titulos damnationis eraſos.

37. aſperginem vnam, &c.] Videtur alludere ad baptiſmum qui per aſperſionem fiebat, quem etiam verum eſſe B. Cypr. indicat Epiſt. 76. ad Magnum, vbi videat Lector Adnot. noſtras n. 44. Etſi autem in qualibet aqua celebrari poßit baptiſmus in neceßitate, aquam tamē prius conſecrari oportere non ſemel idem B. Cyprian. docet, & nominatim etiam in concil. Carthag. Sedatus Epiſcopus: Aqua (inquit) ſacerdotis prece in Eccleſia ſanctificata, abluit delicta.

38. ſymbolum mortis.] Baptiſma intellige rectè adnotauit Latinius: in eo enim Chriſto cōmorimur (Apoſtolo teſte) & conſepelimur.

39. inter Auditorum tyrocinia.] Eleganter dictū probè adnotauit Rhenan. Nam Auditores, & vti mox appellantur Audientes (quos ea ætas vocabat Catechumenos) nihil aliud erant quàm tyrones fidei Chriſtianæ. Similiter B. Cypr. Epiſt. 13. & 24. de quo vide Adnot. noſtras, priori loco num. 4. & poſteriori n. 7. quibus adde ex Rhenano, quod ſicut Audientium doctorem Optatum Cyp. ſic Demetrius Epiſcopus Origenem Adamantium conſtituit Magiſtrum Catechumenorum apud Alexandriam. Quo officio primus poſt Apoſtolos apud Alexādriam Pantænus, ſecundus per ordinem Clemens, tertius functus eſt Origenes Clementis diſcipulus. Auctor Euſeb. Eccl. hiſt l. 6. c. 3. Legimus autem cum MS. 3. Quid autem te à perfecto Dei verbo ſeparat, pro: Dei ſeruo.

40. Lauacrum illud obſignatio eſt fidei.] Econtrariò infrà ſi mendoſi nō ſint codices lib. de Baptiſmo: Fides (inquit) obſignatio baptiſmi, & baptiſmus veſtimentum fidei. de quo ibi Latinius. Legimus autem mox cum Latinio: an cui diſplicet, pro: aut. Atqui pro eo quod excuſi legunt, à cuſtodibus corporum obſtructi (qua paraphraſi intelligit Eunuchos, qui etiamnum apud Italos & Hiſpanos matronas cuſtodiunt) legunt MS. 2. abſtracti, & vnus: abſtructi, ſed illud placet.

CAP. VII.

41. Huc vſque Chriſte Domine, &c.] Proſopopœia hæc ad Chriſtum, initium eſto huius capitis, cuius titulus: De ſecunda poſt baptiſmum pœnitentia. Quod imitantur BB. Pacianus epiſt. 1. ad Sympron. vbi de pœnitentia tractare incipit, & Auguſt. hom. 27. qui dicit Paganorum fuiſſe eam obiectionem quam proponit, quaſi pateat ad delinquendum locus, quia patet ad pœnitendum. Ironia autem videtur illud: Euaſimus ſemel, hactenus periculoſis (ſeu quod malim, periculis) noſmetipſos inferamus.

42. repudium & naui & mari dicunt.] Nam (inquit Rhen.) vt eſt apud Publium Mimographum: Improbè Neptunum accuſat, qui iterum naufragium facit. Venuſtus vero ſermo, cùm inquit: Repudium & naui & mari dicere, tranſlatione ſumpta ab his qui vxori libellum repudij mittunt. Similiter infrà lib. de Habitu mul. cap. 4. repudium cæli dixit.

43. Formidant videri inculcare.] Aliter hîc: inculcare accipit, quàm ſuprà c. 4. cùm diceret: Nos verò pro noſtris anguſtiis vnum inculcamus. Ibi enim propriè, hîc verò pro: conculcare, aut proculcare. Similiter dixit etiam Pacianus aduerſ. Nouatian. ad Sympron. Vides non inculcari à nobis ſententiam Domini, ſed probari. Eſt autem phraſis Tertullianica, qua & lib. de Patientia dixit: tentationes inculcat: imò & Cyprianica, quemadmodum adnotauimus lib. ad Demetrian. num. 3.

44. peruerſis traditionibus.] MS. tres: conditionibus. Illud tamen magis placet, vt agat contra Montaniſtas, qui peruerſis traditionibus ſuis de nulla poſt baptiſmum pœnitentia, à via certa fideles deterrebant. Eo autem quòd addit peruerſis, patet non omnes ab Auctore Traditiones impugnari. Verùm de his latius infrà lib. de Cor. militis, vbi multas Eccleſiæ Traditiones probat.

45. intinctionis ſera obſtructa.] Pulcrè: nam baptiſmum iterari non licere. Verùm de hoc latius lib. de Baptiſmo contra Anabaptiſtas. Atqui non multo poſt, vbi legitur: pigeat iterum periclitari, ſed non iterum liberari, Pacianus vbi ſupra, qui verba præcedentia & hæc imitatur, ſic legit: pudeat periclitari, ſed non pudeat liberari; nos tamen illud cum MS. retinuimus.

46. Iteratæ valetudinis iteranda medicina eſt] Adnotauit Latinius: valetudinem pro morbo accipi.

CAP. VIII.

47. Id ſi dubitas, euolue quæ ſpiritus Eccleſiis dicat, &c.] Caput hoc titulo inſigniuimus: Quòd ad veniam propenſus ſit Deus. Imitatur autem & hunc locum Pacianus, tum ad verbum dicta epiſt. 1. ad Sympron. tum etiam Parænesi de Pœnitent. & partim contra Nouatian. ad eundem Sympron. qui vbique ſcripturam eandem Apocalypſeos citat, & proinde poſtremo loco caſtigandus, ſicuti alibi & verè legit: age pœnitentiam, pro eo quod eſt: patientiam. Item priori ſupracitato loco debet legi: Pergamenos docentes peruerſa, pro: diuerſa. Et econtrario cum Paciano lego hic: Sardos, pro: Sardios, quum illud Græcè & Latinè legatur.

48 Non ait, qui ceciderit, reſurget, &c.] B. Pacianus 2. prioribus locis iam dictis legit: Nónne. B. Cyprianus: Numquid, lib. Teſtimon. 3. c. 114. & idipſum ſignificat Hebræa & Græca vox apud Hieremiam. Sed meminerit Lector Tertull. vſurpare ſolere: Nō, pro: Nónne. Sic infrà Exhort. caſtit. Tom. 5. Non illud dicendum erit? Atqui ſi vera eſt lectio: auerſatus, quod legit hic Auctor & Pacianus Paræn. ad pœnit. oportet vt Actiuum paßiuè accipiatur more Tertullianico, pro: auerſus, quod altero loco legunt Pacianus & B. Cyprian. et editiones Latinæ omnes: nam Græcè eſt ὁ ἀποςρ.φων. Quod ipſum Cypriano non infrequens eſſe adnotauimus ad lib. 1. Teſtim. aduerſ. Iudæos n. 15.

49. qui miſericordiam mauult quàm ſacrificium.] Sic ex 3. MS. pro: ſacrificia. nā illud & Oſee 6. & Matth. 9. in omnibus editionibus legitur.

50. Lætantur cæli, &c.] Hunc quoque Luc. 16. locum latiſſ. Auctorem imitatus proſequitur B. Pacianus, tum Parænesi ad pœniten. tum epiſt. 1. ad Sympron. qui priori loco legit: vides vbi de tuo reditu gaudeatur. quare & hic adiecimus reditu.

51. poſt inopiam.] Latiùs Pacianus ad Sympron. poſt prodacta omnia bona, & cum meretricibus & ſornicatus nepotata; quod paucioribus Euangeliſta (vt etiam adnotauit Rhenan.) δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα. nam luxus comes ſolet eſſe inopiæ. MS. autem cod. 3. legunt hîc: vitulum præoptimum, ſed magis correſpondet contextus: præopimum. Legimus autem iterum cum 3. MS. Tantum releuat confeſſio delictorum, pro eo quod ſubſtituerat Rhen. delictum.

CAP. IX.

52. Huius igitur pœnitentiæ ſecundæ, &c.] Caput hoc pertractat De pœnitentiæ actu publico, quod ipſum ad verbum imitantur & B. Cyprian. ſub finem lib. de Lapſ. & B. Pacianus Parænesi ad pœnit. ſeu libro de Pœnit. & confeſſ.

53. Exomologeſis eſt, &c.] Hoc diligenter (inquit Rhenan.) obſeruandum quod hic dicit, Exomologeſin actum eſſe, quo pœnitentia adminiſtratur, & miniſterium pœnitentiæ, quemadmodum infrà docebit. Id quod rectè intellectum, multum conferet ad capiendam mentem veterum Eccleſiæ ſcriptorum. Hinc illud Cypriani epiſt. ad Antonianum; Apud inferos dum confeſſio non eſt, nec exomologeſis illic fieri poteſt. Diſcimus autem ex eiuſdem ſanctiſſimi martyris ſcriptis hunc olim in Eccleſia ſeruatum ordinem, vt primum fieret confeſſio criminum apud ſacerdotes Dei: hanc ſequebatur pœnitentia, quæ & præceſſerat. Pœnitentiam excipiebat exomologeſis, quam ſubſequebatur impoſitio manus Epiſcopi aut cleri. Hac facta, dabatur Euchariſtia ſic reconciliato. Atque hoc eſt quod Cyprian. epiſt. 14. tertij libri (iuxta nouam editionem n. x.) dicit: Nondum pœnitentia facta, nondum exomologeſi finita (vbi vides apertam diſtinctionem) nondum manu eis ab Epiſcopo aut clero impoſita, Euchariſtia illis datur. Et præcedit: Quum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam iuſto tempore, & ſecundum diſciplinæ ordinem ad exomologeſin veniant, & per manus impoſitionem Epiſcopi aut cleri ius communicationis accipiant. Hæc ille. Ergo exomologeſis actus ipſe pœnitentiæ fuit illis coniunctus. Idem epiſt. 16. lib. 3. (ſeu iuxta nouam editionẽ n. XII.) Nam quum in minoribus (inquit) delictis quæ non in Deum committuntur, pœnitentia agatur iuſto tempore, & exomologeſis fiat, inſpecta vita eius qui agit pœnitentiam, nec ad cõmunicationem quis venire poſſit, niſi prius illi ab Epiſcopo aut clero manus fuerit impoſita. Et reliqua. Itẽ in ſermone (ſeu potius libro) de Lapſ. Denique, inquit, quanto & fide maiore & timore meliore ſunt, qui quamuis nullo ſacrificij aut libelli facinore conſtricti, quoniam tamen de hoc cogitauerunt, hoc ipſum apud ſacerdotes Dei dolenter & ſimpliciter confitentur; exomologeſin conſcientiæ faciunt, animi ſui pondus exponunt, ſalutarem medelam paruis licet & modicis vulneribus exquirunt. Enimuerò liquere poteſt ex citatis Cypriani locis, occultorum ſcelerum exomologeſin etiam fuiſſe ſecretam, quam etiamnum retinet Eccleſia, dum ſacerdos pro modo delicti, certum ieiunium, eleemoſynam, aut precationes confitenti iniungit. Vnde & in Eccleſiis præſertim Occidentis antiquitas confeſſionis ſecretæ ſtabiliatur, quæ diſciplinæ Eccleſiaſticæ columen eſt, ſi anxietatem demas, & reſtituas libertatem. Amiſſa autem diſciplina, corruant omnia neceſſe eſt. Habemus de diſciplina Romanæ Eccleſiæ valde inſignem epiſtolam presbyterorum & diaconorum vrbis Romæ, ad Cyprianum, cuius initium: Quamquam bene ſibi conſcius animus. l. 2. quæ nunc eſt, n. 31. Rectè quidem meo iudicio, quemadmodum latius Adnot. noſtris in B. Cyprianum l. de Lapſ. num. 99. vbi etiam interim adnotaui ſubinde aliter exomologeſin accipi, & propriè, pro omni confeſſione pœnitentiali. Bene autem habet quod etiam Rhenan. hic fateatur primum in Actu ſolemnis pœnitentiæ confeſſionem apud ſacerdotes Dei etiam ſecretè fieri ſolitam, idque poſt pœnitentiam quæ præceſſerat, quã nos contritionem vocamus, de qua mox latius, vt non ſit neceſſe pluribus eius opinionem conuellere, de qua ſuprà num. 1. niſi eatenus, quatenus ſentire videtur ſacerdotes ſolum in conſilium adhiberi, de quo c. ſequ. latius, remittentes interim Lectorem ad meas Adnot. n. 98. in lib. B. Cypr. de Lapſis. hoc vno hic addito, quod diſertis verbis confeſſionem ſecretorũ peccatorũ agnoſcat lib. de baptiſmo, infra in hæc verba: Impreſſuros baptiſmũ orationibus crebris, ieiuniis & geniculationibus, & peruigiliis orare oportet, & cum confeſſione omniũ retro delictorum, &c. Nobis gratulandum eſt, ſi non publicè confitemur iniquitates aut turpitudines noſtras.

54. qua delictum Domino noſtrum confitemur.] Pertinet hoc ad primam confeſſionem, quæ Deo fit antequam ſacerdotes accedamus, dum conterimur de peccatis commiſſis: verum hanc nõ ſolam ſufficere ex ſequentibus manifeſtius eſt, quàm vt pluribus ſit opus. Itaque eodem modo intelligendi ſunt loci B. Chryſoſt. in argumento citati, quos perperã adducit Rhenanus, vt probet ſoli Deo confitendum (cui tamen hîc contradicit, comprobans etiam ſacerdoti, vti modò dictum, iam fieri ſolitam) neque enim vſpiam addit vocem: ſoli. & vbi dicit: Non dico vt confitearis conſeruo tuo, addit: vt exprobret. Deinde de pœnitẽtia publica illum agere, quæ iam à prædeceſſore ſuo Nectario ſublata erat, patet ex his verbis: Nec apud alios accuſa, vt te prodas in publicum, & ſimilia. Et verò contrarios locos Chryſoſtomi partim in Cypr. adnotauimus, partim ſequenti capite, quibus expreſſiſſ. docet (& maximè lib. 3. de ſacerdot.) etiam ſacerdotibus cõfitendum. De Ambroſio (quamquam ille locum non adferat) eadem eſt ratio. Bedam denique & Heſichium etiam de publica pœnitentia loqui manifeſtum eſt, quæ eorum ætate ſolis hæreticis & ſchiſmaticis infligebatur, non aliis, quantumuis graviſſ. peccatoribus. Pulcher eſt hac de re Auguſt. locus hom. 49. Nemo ſibi dicat: Occultè ago pœnitentiam, apud Deũ ago, in corde ago. Ergo ſine cauſa dictum eſt? Quæ ſolueritis, &c.

55. De ipſo quoque habitu atque victu mandat, &c.] Deerat hîc (inquit Rhen.) verbum mandat, quod nos repoſuimus ex Gorzienſi collatione. De ipſo quoque habitu atque victu mandat, ſacco & cineri incubare, ſubaudi Exomologeſis. Nam cùm exomologeſis ſit actus pœnitentiæ, & diſciplina hominis humilificandi, conuerſationem iniungens miſericordiæ illicem; exponit, quidnam ſit illud, aut quanã conuerſatio, quæ Dei miſericordiam & Eccleſiæ illiciat inuitetque.

56. Sacco & cineri incubare, &c.] Rurſum hîc habes (inquit idem) verbum incubare, vt paulo antè: Cum iiſdem incubas quibus retrò ignarus? In libro de Patientia: Quòd ſi hic patientiæ incubabo. Hieronymus ad Demetriadẽ: Meliúſque eſt hoc facere, quàm repoſitis opibus incubare. Porrò ſimilia exomologeſeos opera deſcribit nobis Cyprianus in ſermone (ſeu libro) de Lapſis: Orare, inquit, oportet impenſius, & rogare, diem luctu tranſigere, vigiliis noctes ac fletibus ducere, tempus omne lacrymoſis lamentationibus occupare, ſtratos ſolo,

tus ſolo, adhærere cineri, *in cilicio volutari & ſordibus poſt indumentum Chriſti perditum nullum iam velle veſtitum, poſt diaboli cibum malle ieiunium, iuſtis operibus incumbere quibus peccata purgentur, eleemoſynis frequenter inſiſtere quibus à morte animæ liberētur. Atqui iiſdem pene verbis Pacianus loco mox citato: Cilicio corpus inuoluere,* cineri incubare, *ieiunia ſera meditari, perditam vitam ſordida veſte lugere.*

57. animum mœroribus deiicere, &c.] *Idipſum mox latius dixit:* ingemiſcere, lacrymari, & mugire dies noctéſque ad Dominũ Deum tuum. *Similiter & Pacianus: Flere in conſpectu Eccleſiæ & lugere. & B. Cyp. præter verba paulo antè citata eodē l. de Lapſ. Pœnitētiam criminis veris doloribus exprimentes, Dei miſericordiam deprecemini. Illi ſe anima proſternat, illi mæſtitia ſatisfaciat. Reuertimini, inquit, ad me ex toto corde veſtro, ſimúlque & ieiunio & fletu & planctu. Iram eius igitur & offenſam ieiuniis, fletibus & planctibus, ſicut admonet ipſa, placemus. Quæ omnia quum fiant ob peccata commiſſa, cui dubium hæc ad Contritionem pertinere, primam pœnitentiæ partem, maximè quum addat Auctor* animum deiicere, *& proinde non ſolum exteriori habitu, ſed ex animo velit iſta fieri? Certè præterquàm quòd fundamentum ſit huius doctrinæ illud Pſalm. 50. Cor contritum & humiliatum Deus non deſpicies; manifeſtè dolorem illum ob commiſſa peccata ad pœnitentiam neceſſariũ eſſe docent Patres omnium ſæculorum, tum in Comment. eius loci, tum etiam alibi, plerumque etiam vtentes contritionis voce aut compunctionis, & ad eam rem comprobandam ſcripturis Pſalm. 6. 37. 55. ac 118. Hierem. 31. Ioel. 2. 1. Corinth. 2. & 2. Corinth. 7. Nominatim verò BB. Baſil. hom. in Martyr. Iulittam, ac Regul. breu. qu. 22. & 288. Chryſoſt. homil. 5. de Pœnit. ac 34. in c. 12. ad Hebræos, & 46. ad popul. Antioch. item Parænesi ad Theodor. Monach. ac lib. duobus de compunct. cord. Ephrem ſimilibus eodem titulo libris duobus. Ambroſ. in Pſal. 37. & conc. 17. in Pſalm. 118. Aug. Enchirid. c. 65. ac ſerm. 1. 2. 3. de Nat. Domini, ac de nat. boni contra Manich. c. vlt. Theodoretus denique Epit. diu. decret. c. de Pœnitentia. Eodem etiã pertinere adnotauit Illuſtriſſ. Eruditiſſimúſque Cardinalis noſtri ſæculi Staniſl. Hoſius Confeſſion. Polonicæ c. 46. illud Auctoris infra lib. 2. adu. Mart.* Nam & in Græco ſono (*nempè μετανοίας*) Pœnitentiæ nomen non ex delicti confeſſione, ſed ex animi dẽmutatione cõpoſitum eſt. *Quæ autem (inquit ille) poteſt eſſe* animi demutatio, *vbi ea quæ priùs placuerunt, non diſplicent?*

58. preſbyteris aduolui, caris Dei adgeniculari.] *Sic hunc locum reſtituit ex 3. M[illegible]aticanis codicibus, qui conſtanter legunt:* caris Dei, *pro eo quod excuſi hactenus:* aris Dei; *qua adeò lectione Rhen. colligebat ſuis Adnotat. & ego ſimiliter in Liturgicis Latinorum meis, ad aras ſiue ad altare Dei adgeniculationes iam tum vſitatas fuiſſe: verùm quod huic loco non conueniat, remittimus eius rei tractatum ad illum lib. de Orat.* ſi ad aram Dei ſteteris. *Hic enim re penitius examinata, legi non poteſt:* aris Dei. *nam Pœnitentes ne ad Paſtophoria quidem virorum aut mulierum, nedum nimus intra ſepta cleri, aut ad aras vſque venire permittebantur, ſed ante fores Eccleſiæ illis locus aſſignabatur, ſicuti patet ex iis quæ ſuprà de publica pœnitentiæ ritibus ex Rhenano deſcripſimus. Quibus adiicere licet illud, quod in argumento huius libri habet idem Rhenanus. Ex tripartita, inquit, hiſtoria (quæ habet id ex Zozomeno loco ſupracitato) veterem Pœnitentium ritum libet referre, quando cõferet id ad Tertullianum intelligendum, quamquam nonnihil diuerſum fuiſſe puto. Sunt autem hæc verba: Stant enim rei, & velut in Lamẽtationibus conſtituti. Dum enim ſacra celebratio fuerit adimpleta, illi communionem non percipientes, cum gemitu & lamentatione ſemetipſos in terram proſternunt. Ad quos concurrens Epiſcopus, & ipſe cum lacrymis & gemitu ſpirituali proſternitur, & omnis Eccleſiæ plebs fletibus inundatur. Poſt hoc autem prior ſurgit Epiſcopus, & eleuat iacentes à terra. Tunc competenter pro pœnitentibus facta oratione, dimittit omnes. At illi afflictionibus ſponte vacantes aut ieiuniis, ab abſtinentia lauacri, aut ſuſpenſione ciborum, aut rebus aliis quæ iubentur, expectant communionis tempus, quod decernit Epiſcopus. Conſtituto verò tempore, velut quoddam debitum exſoluentes, afflictione peccatorum curati cum populo communione participantur. Hactenus illius hiſtoriæ verba retulimus. Hic mos adhuc obſeruatur in quibuſdam Eccleſiis in die Dominica cœna, haud dubiè natus ab illa exomologeſi, id eſt, actu pœnitẽtia, cuius Tertullianus meminit; immò fieri poteſt, vt ab illius ætate quaſi per manus in hæc vſque tempora ſit traditus, pauculis ceremoniis adiectis. Exomologeſin Fabiolæ D. Hieronymus his verbis deſcribit: Quis (inquit) hoc crederet, vt poſt mortem ſecundi viri, in ſemet reuerſa (quo tempore ſolent viduæ negligentes, iugo ſeruitutis excuſſo agere ſe liberiùs, adire balneas, volitare per plateas, vultus circumferre meretricis) ſaccum indueret, & errorẽ publicè fateretur, vt tota vrbe ſpectante Romana ante diem Paſchæ in baſilica quondam Laterani, qui Cæſariano truncatus eſt gladio, ſtaret in ordine pœnitentium, Epiſcopo, preſbyteris, & omni populo collacrymantibus, ſparſum crinem, ora lurida, & ſqualidas manus, ſordida colla ſubmitteret? Quæ peccata fletus iſte non purget? Quas inueteratas maculas hæc lamenta non abluant? Hæc Hieronymus. Et verò quod* aduolui, *ſeu prouolui, ſeu proſterni* preſbyteris, & caris Dei adgeniculari *ſoleant confitentes, iam ab Apoſtolicis temporibus patet, ex Epiſtola B. Dionyſij Areopagitæ ad Demophilum, Epiſt. 8. vbi illum increpat, quod ſacerdotem ad ſacerdotis genua procidentem calce abiecſſet. Eodem pertinet quod B. Auguſt. dict. homil. 49. contra eos agit, qui erubeſcebant genu flectere ſub benedictione Dei, ita illic abſolutionem nuncupans, eò quòd ſacerdos abſoluens, benedictione quadam vtatur, vti infrà latius c. ſeqn. Atqui c[illegible]a & hic voces ſunt Tertullianicæ:* expungit, & [illegible]ratur.

Cap. x.

59. Pleroſque tamen hoc opus, &c.] *Inſcripſimus hoc caput* De iis quos pudor à Pœnitentia deterret. *Imitatur autem etiam hîc Tertullianum penè ad verbum Pacianus Parænesi ad Pœnit. Prudentes, inquit, ægri medicos nõ verentur, ne in occultis quidem corporum partibus etiam ſecaturos, &c. Similiter vulnerum apertioni confeſſionem comparare ſolent alij Veteres, & nominatim Origenes & Ambroſius locis infrà citatis, Baſil. Reg. Breu. qu. 229. & Chryſoſt. hom. 3. ad populum Antioch. Quum autem qui curari cupit ſua vulnera, neceſſe ſit vt omnia & ſingula medico ſeu chirurgo patefaciat, certè facit & iſta comparatio pro particulari peccatorum confeſſione, de qua ſuprà initio cap. 4. Eſt etiam Tertullianicum:* ſaluti prodactæ, *pro:* profligatæ, & Næ, *Græcum adfirmandi aduerbium. Item:* oſtenſam ſui.

60. Quid conſortes caſuum tuorum, &c.] *Locum hunc ſic expreſſit B. Pacianus:* Conſortes caſuum *veſtrorum timere nolite. Nullum corpus membrorum ſuorũ vexatione lætatur, immò pariter dolet, & ad remediũ collaborat. In vno & altero Eccleſia eſt, Eccleſia verò Chriſtus. Atqui adeò qui fratribus peccata ſua non tacet, Ec-*

eleſia lacrymis adiutus, Chriſti precibus abſoluitur.

61. Grande planè emolumentum, &c.] Ironiam eſſe rectè adnotauit Latinius: nam id patet ex eo quod ſequitur, videlicet (quod vſurpat pro Scilicet) impetratur, &c.

62. quam palàm abſolui.] Quandoquidem qui à Deo ſolo abſolueretur, non poſſet dici: palàm abſolui, facit iſtud magnoperè ad abſolutionem Pœnitentis in Eccleſia per ſacerdotes. De qua ſic pulcrè B. Cyprian. de Lapſ. Confiteantur ſinguli quæſo delictum ſuum, dum adhuc qui deliquit in ſæculo eſt, dum admitti confeſſio eius poteſt, dum ſatisfactio & remiſſio facta per ſacerdotes apud Dominum grata eſt. Et expreſſius epiſt. 52. ad Anton. contra Nouatianos, Per ſacerdotes eius pacem poſſe concedi. Itē epiſt. 54. ad Cornel. Quando permiſerit ipſe qui legem dedit, vt ligata in terris, etiam in cælis ligata eſſent, ſolui autem poſſent illic, quæ hic in Eccleſia ſoluerentur. Neque vero aliter illam ſcripturam Matth. 18. & aliam ſimilem Ioan. 20. interpretantur (præter eos quos adnotauimus ad epiſt. iam dictam 52. n. 86. & ad epiſt. 54. n. 17.) B. Cyril. in c. 12. Ioan. tractat. 56. Leo Papa epiſt. 91. Auguſt. de verbis Domini ſer. 11. ac de Ciuit. Dei l. 20. c. 19. Hier. Comment. in 16. c. Matth. Ambroſ. in Pſal. 38. & l. de Pœnit. 2. c. 2. Chryſ. hom. 5. de verbis Iſaiæ, Vidi Dominū. Baſil. conſtit. Monaſt. c. 23. & epiſt 3. ad Amphil. c. 73. Athanaſ. denique ſermon. in illud: Profecti in pagum. Ex quibus omnibus patet non ſolum conſilij gratia adiri ſolitos ſacerdotes à Pœnitentibus, ſed potius abſolutionis gratia, cuius vel ipſam formam expreſſit Ambroſ. l. de Spiritu ſancto c. 19. Non in ſuo, inquiens, ſed in Patris & Filij & Spiritusſancti nomine ſacerdotes peccata dimittere. Quo pertinet adeò etiam illud quod ſuprà ex Auguſt. adduximus, vbi Benedictione Dei appellat hic ſacramentū. Plerique etiam Veterum interpretantur ſic illud Ioan. 11. de Lazaro, vbi Apoſtolis Chriſtus dixit: Soluite eum, & ſinite abire. Denique quòd ipſi ſacerdotes peccata remittant, expreſſ. verbis præterea reperire eſt apud Chryſoſt. lib. tribus de ſacerd. & Origenem hom. 2. in Pſalm. 37. & hom. 2. in Leuit. B. autem Pacianus epiſt. 1. ad Sympron. etiam argumentis aduerſariorum noſtrorum reſpōdet in hæc verba: Solus hoc, inquies, Deus poterit. Sed & quod per ſacerdotes ſuos facit, ipſius [illegible]tas eſt. Nam quid eſt illud quod Apoſtolis dicit: [illegible]ueritis in terris, &c. Cur hoc, ſi ligare aut ſoluere hominibus non licebat? An tantum hoc ſolis Apoſtolis licet? Ergo & baptizare ſolis licet, & Spiritum ſanctum dare ſolis, & ſolis gentium peccata purgare, quia totum hoc non aliis quàm Apoſtolis imperatum eſt, &c. Denique & Epiſcopi Apoſtoli nominantur, ſicut de Epaphrodito Paulus edisſerit: Fratrem & commilitonem, inquit, meum, veſtrum autem Apoſtolum. Si ergo & lauacri & chriſmatis poteſtas maiorum longè chariſmatum ad Epiſcopos inde deſcendit, & ligandi quoque ius adfert & ſoluendi. Quod & ſi nos id ob noſtra peccata temerariè vindicamus, Deus tamen illud vt ſanctis & Apoſtolorum cathedram tenentibus non negabit. Cui ſimilia habet etiam Anaſtaſius Nicenus qu. 6. in ſcript. hoc titulo. Sit ne bonum confiteri peccata viris ſpiritalibus: vbi latiſſ. tractat quidquid huc pertinet. Quæ verba eo lubentius adduximus, tum quòd rarus ſit liber, tum vt eadem opera reſpondeatur ſimilibus argumentis, quæ infrà iam Montaniſans adfert Auctor mutata priori ſententia Catholica, lib. de Pudicitia c. 5. Atqui paulopoſt pro eo quod erat: pulueris alicuius mordacitate anxiari, ſubſtituimus ex 3. MS. c. cruciari.

CAP. XI.

63. Quid ſi præter pudorem, &c.] Agit i. iſtud: De iis qui corporis incommodis deterrentur à Pœnitentia. In quo eūdem imitatur tum B. Cyprian. ſub finem lib. de Lapſ. Lamentari eum putamus ex toto corde, &c. Item B. Pacianus dicta Parænesi ad pœnit. Quid dicitis (inquit) Pœnitentes? Vbi eſt veſtra carnis interitus? An quod in ipſa pœnitentia, &c. reliqua vtrinſque loci omittentes, ne fortè prolixiores ſimus. Sunt autem iterum hic Tertullianicæ voces & phraſes: deuerſari; oris de ieiunio vanitate.

64. in coccino.] Per coccinum (inquit Rhenanus) intelligit veſtem cocco infectam. Martialis:

Coccina formoſæ donas & Ianthina mœchæ.

Coccum vulgo granum vocant, Latinè reddentes Græcum τῆς κόκκȣ vocabulum. Apud Hieronymum ad Fabiolam de veſte ſacerdotali, Coccus igni &ætheri deputatur.

65. & Tyrio.] Tyrium (inquit idem) appellat veſtimentum ex purpura Tyria conſtans. Ouidius:

Siue erit in Tyriis, Tyrios laudabis amictus.

Qui etiam adnotat Cedo hîc accipi pro: da, aut: date.

66. Siquid ficti nitoris, &c.] Ad hunc fucum (inquit Rhen.) mulieres ceruſſa vtuntur, coactum vero ruborem purpuriſſo efficiunt; vſum autem explicat clarius B. Pacianus: Siquid (inquit) ferrugines pulueris in ſupercilio fulguret, aut ficti nitoris in genas rutilet, aut coacti ruboris in labia deſudet. Verum de his latius infrà lib. de hab. muliebri.

67. defæcato ſenectutem vini.] Similiter B. Pacianus: Et exquiſitius vinum & defæcatio ſenectutis. Veteres enim vt vinum defæcarēt, & liquidius redderent, minúſque nocens fractis viribus, ante quàm biberent, ſolo tranſmittebant, vti ante me adnotauit Turnebus Adverſ. l. 11. c. 28.

68. Sed enim illos qui ambitu obeunt capeſſendi magiſtratus, &c.] Obire (inquit Rhen.) abſolutè pro obambulare, quod Cicero obire comitia dixit. Moleſtiæ autem & labores eorum qui Conſulatum vrbis Romæ vel alios magiſtratus quondam ambiebant, graphicè hîc depinguntur. Sed eandem rem elegantiſſimè deſcribit Cypr. ad Donatum: Quis amictu clariore conſpicuus fulgere ſibi videtur in purpura, quibus hoc ſordibus emit vt fulgeat? quos arrogantium faſtus priùs non pertulit? quas ſuperbas fores matutinus ſalutator obſedit: quot tumentium contumelioſa veſtigia ſtipatus clientium cuneis antè præceſſit; vt ipſum etiam ſal[illegible]tantem comes poſtmodùm pompa præcederet, obnoxia n[illegible]mini, ſed poteſtati ſet reliqua. Atqui per vocem decreſcentes ſignificat geſtum ſeſe demittentis in reuerentiam alterius, iuxta quod idem adnotauit; & voce congreges vtitur, propter ſchema quod eſt in vocibus celebres & exules.

69. propter vnius anni volaticum gaudium.] Nam Conſulatus (inquit idem Rhenan.) erat magiſtratus annuus. Item alia quadam functiones annua Cyprianus: Eant nunc magiſtratus, & Conſules ſiue Proconſules annua dignitatis inſignibus, & duodecim faſcibus glorientur. Eſt verò antiqua vox volaticum, pro inconſtante, etiam Ciceroni vſitata l. 3. ad Attic. & de Aruſp. c. 43.

70. ſecurium virgarúmve.] Secures & virgæ præferebantur Conſulibus in publicum prodeuntibus, quas vno faſcium nomine comprehendit dicta Epiſt. ad Donatum B. Cyprianus.

CAP. XII.

71. Si de Exomologeſi retractas, &c.] Capiti huic

titulum

titulum dedimus: Quòd omnia hæc metus gehennæ æternæ ſuperare debeat.] Imitatur etiam hunc locum B. Pacianus iiſdem penè verbis vbi ſuprà, ex quo & MS. 3. correximus: exomologeſis extinguet, pro: extinguit. Ex cenſura item Ioan. Harriſij legimus: adeptione, pro: adoptione.

72. quum fumariola quædam.] Alludit (inquit Rhen.) ad Veſuuium Campaniæ mõtem. Quod autem deinde adiungit, apertiùs exponit l. de Pallio, quum inquit, Ex huiuſmodi nubilo & Tuſcia Vulſinios priſtinos deuſta, quo magis de montibus ſuis Campania ſperet erepta Pompeios. Vbi vtrobique figura Græca vtitur: nam oppidorũ nomina ſunt. In altero loco etiã ſperet, pro timeat poſuit, ſicut & hîc ſperẽt, pro timeãt. Idẽ narrat in Apologetico his verbis: Sed nec Tuſcia iam tunc atque Campania de Chriſtianis querebãtur, quum Vulſinios de cœlo, Pompeios de ſuo mõte profudit ignis. Similiter Pacianus: Æſtuant indefeſſis flammarum globis Æthna & Ianiculus (ſic enim lego) & Veſuuius Campanus.

73. ignis intrinſecus fœta.] Figura (vti adnotauit Rhenan.) Græca, hoc eſt ſecundum eas partes quæ igni fœtæ ſunt, ſiue fœtæ ignis, vt ipſe loquitur, per genitiuum.

74. Ceruus ſagitta transfixus, &c.] Imitantur iiſdem penè verbis & hunc locum B. Pacianus, vbi ſuprà, & B. Hieronym. in c. 7. Eccleſiaſtæ. verùm Capræ, ſeu potius Capreæ, illi tribuunt, quod Auctor Ceruo tribuit. Cui conſentit Plin. lib. 8. in hæc verba (vti etiam Rhen. citat.) Dictamnum herbam extrahendis ſagittis ceruī demonſtrauere, percuſſi eo telo, paſtúque eius herbæ eiecto. Auctor Plin. l. 8. c. 27. Mentionem eius herbæ facit Virgil. lib. Æneid. 12.

Tum Venus indigno nati concuſſa dolore
Dictamnum genitrix Cretæa carpit ab Ida,
Puberibus caulam foliis & flore comantem
Purpureo. Non illa feris incognita capris
Gramina, quum tergo volucres hæſere ſagittæ.

Irreuocabiles moras verò interpretatur idem Rhen. difficulter reuocabiles: nam ferrum teli facilè eximi non poteſt.

75. nouit illos oculare rurſus, &c.] Hîc habes (inquit Rhenan.) oculare, cuius contrarium exoculare triſtius verbum. De Chelidonia Plinius: Chelidoniam, inquit, viſui ſaluberrimam hirundines monſtrauere, vexatis pullorum oculis illa medentes. Vtitur autem eadem voce & Pacianus & Hieronymus.

76. inſtitutam à Domino Exomologeſin ſciẽs.] Rectè etiã hîc Rhenanus adnotat, Traditum à Domino & inſtitutum iſtum pœnitentiæ actum & miniſterium, qui adeò quum etiam confeſſionem vel ipſo teſte (vti ſupradiximus cap. 9.) coniunctam habuerit, neceſſe eſt vt & illam à Domino inſtitutam credamus, maximè illis verbis ſupracitatis c. 10. Quorum retinueritis peccata, &c. atque adeò malè rurſum hîc adnotat ſecretam confeſſionem ex publica exortam. Benè interim habet, quòd nolit abrogari, ſed emendari adhibitis ſacerdotibus (iuxta B. Cyprian.) ætate & fide integris, ſacra lectione inſtructis.

77. vnguium aquilinum in morem efferatione, & capilli incuria horrorem leoninum præferente.] Ita hunc locum caſtigauimus ex Paciano, qui eũ imitatus ad verbum, ferè ſic habet: Leonum in illo iubas impexa cæſaries, & barbarum horrorem exuperat, & longè incuruos vnguibus manus horrentes aquilas mentiuntur. Antea erat vnguium leoninum in morem, &: horrorem aquilinum. Verùm repugnat etiam ipſa aquilæ & leonis effigies, quorum ille vnguibus, hic verò capillis horret. Ex MS. autem tribus legimus, vti verè legendum eſt: Pro, pro: Proh. Itẽm: diſcidio maris, pro: diſſidio, quam etiam lectionem comprobauimus in Cyprian. Adnotat. noſtris ad epiſt. 44. n. 4.

78. de iſtis duobus humanæ ſalutis quaſi Pharis.] Alludit ad turrim Pharon, quæ in inſula Pharo inter orbis miracula (quibus comparat Reges duos Nabuchodonoſor & Pharaonem: quo fit vt legamus cum MS. cod. duobus, pro: duabus) à Plin. lib. 36. cap. 13. & Strabone lib. 17. recenſetur.

79. Adã exomologeſi reſtitutus in Paradiſum.] Hoc contra Tatianum hæreticum, cuius erat hæreſis, Adã ſalutem conſequi non potuiſſe, vti patet ex l. de Præſcript. adu. hæreſ. infrà T. 3. vbi de hoc latius.

ARGVMENTVM IACOBI PAMELII IN LIBRVM DE ORATIONE.

ORATIONEM Dominicam explicaturus Tertullianus, eadem opera Orationibus ſacrificiorum quomodo intereſſe debeamus explicat.

Principio, tum ab auctore Chriſto, qui eam Diſcipulis noui Teſtamenti determinauit, commendat, tum etiam quòd ea Breuiariũ quoddam totius Euãgelij diſciplinæ comprehendatur. I.

Præfatiuncula autem illa: Pater noſter qui in cœlis es, Deum orari docet, & fidem commendari. II.

Petitionem primam hoc continere, vt ſanctificetur in nobis nomen Domini. III.

Secundam, vt fiat voluntas Dei per omnia in nobis tam ſpiritu quàm carne, & vt ſalui ſimus & in cœlis & in terris. IIII.

Tertiam, vt adueniat nobis regnum Dei, & cum illo regnemus. V.

Quartam, tum vt terrenis quoque noſtris neceſſitatibus prouideat Deus, tum vt corpori VI.

Domini, quòd illis verbis: Hoc eſt corpus meum, in pane cenſetur, communicemus.

VII. *Quintam eſſe Exomologeſin delicti, & veniæ petitionem, vti euadamus iudicium exactionis ad ſoluendum nouiſſ. quadrantem.*

VIII. *Sextam, vt non de remittendis tantùm, ſed & de auertendis delictis ſupplicaremus, petendo ne nos induci patiatur in tentationem, ſed vti indicat interpretans clauſula, nos euehat à malo.*

IX. *Porrò addit, ex eo quod dixit Dominus: Petite & accipietis, etiam ius nobis eſſe ſuperſtruendi & alias petitiones, quas, ſub finem, ſacrificiorum Orationes nuncupat, nos Collectas Miſſarum dicimus.*

X. *Ita tamen vt præceptorum Dei memores, non priùs ad Dei altare accedamus, quàm omni & ira & animi confuſione vacui: neque enim agnoſci poterit à ſpiritu ſancto ſpiritus inquinatus.*

XI. *Alioqui rationi non eſſe conſonum, manibus ablutis, ſpiritu verò ſordente, orationẽ obire, (improbans quibuſdam vſitatum morem lauandi totius corporis) quas, inquit, non adtollimus tantùm, ſed etiam expandimus Dominica paſſione modulantes.*

XII. *Deinde & alia quædam denotat, quæ non religioni, ſed ſuperſtitioni deputanda ſunt; vel eo coërcenda, quòd gentilibus adæquent; vti ſunt depoſitis penulis orationem facere, & adſignata oratione aſſidendi mos: ſiquidem irreuerens ſit aſſidere ſub conſpectu Dei viui, angelo adhuc orationis aſtante.*

XIII. *Atqui & cum modeſtia & humilitate adorandum, manibus temperatè ac probè elatis, nec vultu in audaciam erecto, neque clariore voce, ne proximis obſtrepamus.*

XIIII. *Denique eos item reprehendit, qui ieiunantes, præterquàm ſub Paſcha, habita oratione cum fratribus oſculum ſubtrahunt; quale enim ſacrificium, à quo ſine pace receditur. Item illos qui ſtationem ſeu ieiunium ſolui putabant accepto corpore Domini: accepto enim corpore Domini & reſeruato, vtrumque ſaluum eſſe, & participationem ſacrificij, & executionem officij.*

Ceterùm meminit huius libri S. Hilarius in Matth. can. 5. De Orationis autem ſacramenti neceſſitate cõmentãdi (ita lego, pro: commendandi) Cyprianus vir ſanctæ memoriæ nos liberauit; quamquam & Tertullianus huic volumen aptiſſ. ſcripſerit; ſed conſequens error hominis detraxit ſcriptis probabilibus auctoritatem. Quæ eius verba adduximus, vt agnoſcat vel ipſo adteſtante Lector, quòd ante hæreſin Liber hic conſcriptus ſit, vt ne quis (quod facere ſolent Magdenburgenſes) quæ hîc de ſacrificio & corpore Domini tam luculenter expreſſit, ad errorem Montaniſtarum referat. Intelligit autem Librum S. Cypriani de Oratione Dominica, in quo ad verbum ferè, vti ſolet, hunc imitatur, & verba etiam quædam ex vltimo capite, de quibus infrà, tranſſcripſit Hrabanus noſter lib. de Inſtit cler. 2.c.3. Quorum duorum teſtimonia, etſi vel ſola ſufficere debeant, certè non modò Ioan. Gagnæus, qui primus in editione Pariſienſi edidit, ſed & Lælandus MS hunc librum vidiſſe ſe teſtatur, atque adeò ad MS. Anglicanum exemplar Gelenius caſtigauit. Ego, quum quod optaſſem, nullum nanciſci potuerim, ſaltem Adnotationibus, quæ ad confirmationem Chriſtiani ſacrificij faciunt, illuſtraui.

A Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE ORATIONE LIBER.

DEI [*] ſpiritus,& Dei ſermo,& Dei ratio, ſermo rationis, & ratio ſermo- CAP. I.
nis & ſpiritus. Vtrumque Ieſus Chriſtus Dominus noſter nouis diſcipu *Math. 6.*
lis noui Teſtamenti nouam orationis formam determinauit. Oporte- *& Luc. 11.*
bat enim in hac quoque ſpecie nouum vinum nouis vtribus recondi, & *Math. 9.*
nouam plagulam nouo aſſui veſtimento.[1] Ceterùm quicquid retrò fue-
rat,aut demutatum eſt, vt circuncisio:aut ſuppletum,vt reliqua lex:aut
impletum,vt prophetia:aut perfectum,vt fides ipſa. Omnia de carnali-
bus in ſpiritalia renouauit noua Dei gratia ſuperducto Euangelio expunctore totius re-
trò vetuſtatis. In quo & Dei ſpiritus, & Dei ſermo, & Dei ratio approbatus eſt Dominus
noſter Ieſus Chriſtus: Spiritus quo valuit, ſermo quo docuit, ratio quo venit. Sic oratio à
Chriſto conſtituta ex tribus conſtituta eſt. Ex ſermone, quo enunciatur: ex ſpiritu, quo ta-
tum poteſt: ex ratione, qua docetur: Docuerat & Ioannes diſcipulos ſuos adorare. ſed om-
B nia Ioannis Chriſto præſtruebantur, donec ipſo aucto (ſicut idem Ioannes prænuntiabat, *Ioan. 3.*
illum augeri oportere, ſe verò deminui) totum præminiſtri opus cum ipſo ſpiritu tranſiret
ad Dominum. Ideò nec extat in quæ verba docuerit Ioannes adorare, quod terrena cœ-
leſtibus ceſſerint. Qui de terra eſt, inquit, terrena fatur; & qui de cœlis adeſt, quæ vidit, ea
loquitur. Et quid non cœleſte, quod Domini Chriſti eſt? vt hæc quoque orandi diſciplina.
Conſideremus itaque benedicti cœleſtem eius ſophiam, in primis de præcepto ſecretè *Math. 6.*
adorãdi: quo & fidem hominis exigebat, vt Dei omnipotẽtis & conſpectum & auditũ ſub
tectis & in abditis etiam adeſſe confideret: & modeſtum fidei deſiderabat, vt quem vbi-
que audire & videre fideret, ei ſoli religionem ſuam offerret. Sequente ſophia in ſequenti
præcepto proinde pertineat ad fidem & modeſtiam fidei, ſi non agmine verborum ad-
eundum putemus ad Dominum, quem vltrò ſuis proſpicere certi ſumus. Et tamen breui-
tas iſtà, quòd ad tertium ſophiæ gradum faciat, magnæ ac beatæ interpretationis ſubſtan-
tia fulta eſt: quantúmque ſubſtringitur verbis, tantum diffunditur ſenſibus. Neque enim
propria tantùm orationis officia complexa eſt, venerationem Dei, aut hominis petitionẽ,
ſed omnem penè ſermonem Domini, omnem commemorationem diſciplinæ, vt reuera
in oratione breuiarium totius Euangelij comprehendatur. [[4] Incipit à teſtimonio Dei CAP. II.
& merito fidei, quum dicimus, *Pater qui in cœlis es.* Nam & Deum oramus, & fidem com-
mendamus, cuius meritum eſt hæc appellatio. Scriptum eſt, Qui in eum crediderint, de- *Ioan. 1.*
C dit eis poteſtatem vt filij Dei vocentur. Quanquam [5] frequentiſſimè Dominus patrem *Matt. 6. 7.*
nobis pronunciauit Deum. Immò & præcepit, ne quem in terris patrem vocemus, niſi quẽ *10. 16. 21.*
habemus in cœlis. Itaque ſic adorantes etiam præceptum obimus. Fœlices qui patrem a- *Math. 23.*
gnoſcunt. Hoc eſt quod Iſraëli exprobratur, quod cœlum ac terram ſpiritus conteſtatur,
[6] Filios dicens genui, & illi me non agnouerunt. Dicendo autem patrem, Deum quoque *Iſai. 1.*
cognominamus. Appellatio iſta & pietatis & poteſtatis eſt. Item in patre filius inuo-
catur. Ego enim, inquit, & pater vnum ſumus. [7] Ne mater quidem Eccleſia præteri- *Ioan. 10.*
tur. Siquidem in filio & patre mater recognoſcitur, de qua conſtat & patris & filij no-
men. Vno igitur genere aut vocabulo & Deum cum ſuis honoramus, & præcepti me-
minimus, & oblitos patris denotamus. [[8] Nomen Dei patris nemini proditum fue- CAP. III.
rat: etiam qui de ipſo interrogauerat Moyſes, aliud quidem nomen audierat. Nobis re- *Gen. 32.*
uelatum eſt in filio.[9] Iam enim filius nouum patris nomen eſt. Et apertiùs, *Nomen tuum* *Exod. 3.*
manifeſtaui hominibus. id ergo vt *ſanctificetur* poſtulamus. Non quòd deceat homines *Math. 11.*
benè Deo optare, quaſi ſit & aliud de quo ei poſſit optari, aut laboret niſi optemus. Plane *Ioan. 17.*
benedici Deum omni loco ac tempore condecet ob debitam ſemper memoriam benefi- *Pſal. 34.*
ciorum eius ab omni homine. Sed & hoc benedictionis vice fungitur. Ceterùm quando
non ſanctum & ſanctificatum eſt per ſemetipſum nomen Dei, cùm ceteros ſanctificet ex
ſemetipſo? Cui illa angelorum circumſtantia non ceſſat dicere Sanctus, Sanctus, Sanctus. *Iſai. 6. &*
Proinde igitur & nos [10] angelorum ſi meruerimus candidati iam hinc cœleſtem illam in *Apoc. 4.*

Deum vocem,& officium futuræ claritatis ediſcimus. Hoc quãtum ad gloriam Dei. Alio- D
quin quantum ad noſtram petitionem,cum dicimus, Sanctificetur nomẽ tuum,id peti-
mus vt ſanctificetur in nobis, qui in illo ſumus: ſimul & in ceteris quos adhuc gratia Dei
Matth.5. expectat,vt & huic præcepto pareamus,[11] orãdo pro omnibus,etiam pro inimicis noſtris.
Ideóque ſuſpenſa enunciatione non dicentes, Sãctificetur in nobis,in omnibus dicimus.
Cap. IIII. [[12] Secundum hanc formam ſubiungimus;[13] *Fiat voluntas tua in cœlis & in terra*, non quod
aliquis obſiſtat quo minus voluntas Dei fiat,& ei ſucceſſum voluntatis ſuæ oremus, ſed in
omnibus petimus fieri voluntatem eius. [14] Ex interpretatione enim figurata carnis & ſpi-
ritus nos ſumus cœlum & terra. Quanquam etſi ſimpliciter intelligendum eſt: idem tamẽ
eſt ſenſus petitionis,vt in nobis fiat voluntas Dei in terris,vt [15] poſſit ſcilicet fieri & in cœ-
lis. Quid autem Deus vult quàm incedere nos ſecundum ſuam diſciplinam? Petimus er-
go ſubſtantiam & facultatem voluntatis ſuæ ſubminiſtret nobis, vt ſalui ſimus & in cœlis
& in terris,quia ſumma eſt voluntatis eius ſalus eorum quos adoptauit. Eſt [16] & illa Dei
voluntas,quam Dominus adminiſtrauit prædicando,operando,ſuſtinendo. Sic enim ip-
Ioan.6. ſe pronunciauit,non ſuam,ſed patris facere ſe voluntatẽ: ſine dubio quæ faciebat,ea erant
voluntas patris,ad quæ nunc nos velut ad exemplaria prouocamur, vt & prædicemus,
& operemur,& ſuſtineamus ad mortem vſque. Quæ vt implere poſſimus,opus eſt Dei vo-
luntate. Itẽ dicentes, Fiat voluntas tua, vel eo nobis benè optamus, quod nihil ſit mali in
Dei voluntate,etiam ſi quid pro meritis cuiuſque ſecus inrogatur. Iam hoc dicto ad ſuffe-
rẽtiã noſmetipſos pręmonemus. Dominus quoque cùm ſubſtantia paſſionis infirmitatem
Luc.22. carnis demonſtrare iam in ſua carne voluiſſet,[17] Pater,inquit, transfer poculum iſtud. Et E
recordatus,niſi quod mea non,ſed tua fiat voluntas. Ipſe erat voluntas & poteſtas patris,
Cap. V. & tamen ad demonſtrationem ſufferentiæ debitæ voluntati ſe patris tradidit. [[18] *Veniat*
quoque *regnum tuum*,ad id pertinet quòd & fiat voluntas tua,in nobis ſcilicet. Nam Deus
Prou.21. quando non regnat,in cuius manu cor omnium regnum eſt? Sed quicquid nobis opta-
mus,in illum auguramur,& illi deputamus quod ab illo expectamus. Itaque ſi ad Dei vo-
luntatem & [19] ad noſtram ſuſpenſionem pertinet regni dominici repræſentatio, [20] quo-
modo quidam pertractum quendam in ſeculo poſtulant? cum regnum Dei,quod vt ad-
ueniat oramus,ad conſummationem ſeculi tendat,optamus maturiùs regnare,& nõ diu-
tius ſeruire. Etiam ſi præfinitum in oratione non eſſet, de poſtulando regni aduentu,vltrò
eam vocem poſtulaſſemus,feſtinantes ad ſpei noſtræ complexum. Clamãt ad Dominum
Apocal.6. in viſu animæ martyrum ſub altari: Quonam vſque nõ vlciſceris, Domine,ſanguinem no-
ſtrum de incolis terræ?[21] Nam vtique vltio illorum a ſeculi fine dirigitur. Immo quàm ce-
leriter veniat Domine regnum tuum. Votum Chriſtianorum, confuſio nationum, exul-
Cap. VI. tatio angelorũ,propter quod conflictamur,immo potius propter quod oramus. [[22] Sed
quam eleganter diuina ſapientia ordinem orationis inſtruxit? vt poſt cœleſtia, id eſt poſt
Dei nomen,Dei voluntatem,& Dei regnum terrenis quoque neceſſitatibus petitioni lo-
Matth.6. cum faceret? nam & edixerat Dominus: Quærite prius regnum, & tunc vobis etiam hæc
adiicientur. Quanquam *Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie*, ſpiritaliter potius intelli-
Ioan.6. gamus. Chriſtus enim panis noſter eſt,quia vita Chriſtus,& vita panis. Ego ſum,inquit,pa- F
nis vitæ. Et paulo ſupra: Panis eſt ſermo Dei viui, qui deſcendit de cœlis. [23] Tum quòd &
corpus eius in pane cenſetur: Hoc eſt corpus meum. Itaq; petendo panem quotidianum,
perpetuitatem poſtulamus in Chriſto,& indiuiduitatem à corpore eius. Sed & quia carna-
liter admittitur iſta vox,non ſine religione poteſt fieri & ſpiritalis diſciplinæ. Panem enim
peti mandat,[24] quod ſolum fidelibus neceſſarium eſt: cetera enim nationes requirunt. Ita
Matth.6. & exemplis inculcat,& parabolis retractat,cùm dicit, Numquid panem filiis pater aufert,
Matth.15. & canibus tradit? Item, Numquid filio panem poſcenti lapidem tradit? Oſtendit enim quid
Matth.7. à patre filij expectent. Sed & nocturnus ille pulſator,panem pulſabat. Meritò autem adie-
Luc.11. cit; Da nobis hodie,vt qui præmiſerat: Nolite de craſtino cogitare quid edatis. Cui rei pa-
Matth.6. rabolam quoque accommodauit illius hominis,qui prouenientibus fructibus ampliatio-
Luc.12. nem horreorum & longæ ſecuritatis ſpatia cogitauit, is ipſa nocte moritur. [[25] Conſe-
Cap. VII. quens erat,vt obſeruata Dei liberalitate,etiam clementiam eius precaremur. Quid enim
alimenta proderunt,ſi illis reputamur reuera quaſi taurus ad victimam?[26] Sciebat Domi-
nus ſe ſolum ſine delicto eſſe. Docet itaque,*petamus* [27] *dimitti nobis debita noſtra.* [28] Exomo-
Ezech.33. logeſis eſt petitio veniæ,quia qui petit veniam,delictum confitetur. Sic & pœnitentia de-
mõſtratur acceptabilis Deo,quia vult eam quàm mortem peccatoris.[29] Debitum autem
in

A in ſcripturis delicti figura eſt,quòd perinde iudicio debeatur, & ab eo exigatur, nec eua-
dat iuſtitiã exactionis,niſi donetur exactio, ſicut illi ſeruo dominus debitum remiſit.Huc *Matth.18.*
enim ſpectat exemplum parabolæ totius.Nam & quod idẽ ſeruus à domino liberatus, nõ
perinde parcit debitori ſuo, ac propterea delatus penes dominum tortori delegatur ad
ſoluendum[30] nouiſſimum quadrantem,id eſt modicum vſque delictũ,eò competit, quod *Matth.5.*
remittere nos quoq; profitemur debitoribus noſtris.Iam & alibi ex hac ſpecie orationis:
Remittite,inquit,&[31] remittetur vobis.Et cùm interrogaſſet Petrus, ſi ſepties remittẽdũ *Luc.6.*
eſſet fratri:Immò,inquit,ſeptuagies ſepties,vt legẽ in melius reformaret, quòd in Geneſi *Math.18.*
de Cain ſepties,de Lamech autẽ ſeptuagies ſepties vltio reputata eſt. [[32] Adiecit ad ple- *Gen.4.* CAP.VIII.
nitudinem tam expeditæ orationis,vt non de remittendis tantùm, ſed etiam de auerten-
dis in totũ delictis ſupplicaremus, *Ne nos inducas in tentationem*,id eſt,ne nos patiaris induci,
ab eo vtique qui tẽtat. Ceterùm abſit vt Dominus tentare videatur,quaſi aut ignoret fidẽ *1. Theſſ. 3.*
cuiuſque,aut deiicere ſit conſentiẽs.Diaboli eſt & infirmitas & malitia.Nam & Abraham *Iacob.1.*
non tentandæ fidei gratia ſacrificare de filio iuſſerat,ſed probãdæ,vt per eũ faceret exẽplũ *Gen.22.*
præcepto ſuo, quo mox præcepturus erat, neque pignora Deo chariora habenda.Ipſe à
Diabolo tentatus præſidem & artificem tentationis demonſtrauit.Hunc locum poſterio- *Matth. 4.*
ribus confirmat: Orate dicens,ne tentemini.Adeò tentati ſunt Dominum deſerendo,qui *Ibid. 26.*
ſomnò potius indulſerant quàm orationi.Eò reſpondet clauſula interpretans quid ſit,Ne
B nos deducas in tentationem.Hoc eſt enim,[33] *Sed euche nos à malo.* [[34] Compẽdiis pauco- CAP.IX.
rum verborum,quot attinguntur edicta Prophetarum,Euangeliorum,Apoſtolorum,ſer-
mones Domini,parabolæ,exempla,præcepta,quot ſimul expunguntur officia Dei,honor
in patre,fides,teſtimonium in nomine,oblatio obſequij in volũtate, commemoratio ſpei
in regno,petitio vitæ in pane,exomologeſis debitorum in deprecatione,ſollicitudo tẽta-
tionum in poſtulatione tutelæ.Quid mirum? Deus ſolus docere potuit,vt ſe vellet orari.
Ab[35] ipſo igitur ordinata religio orationis,& de ſpiritu ipſius iam tunc cùm ex ore diuino
ferretur,animata ſuo priuilegio aſcendit in cœlum commendans patri quæ filius docuit.
Quoniam tamen Dominus proſpector humanarum neceſſitatum ſeorſum poſt traditam
orandi diſciplinam,Petite,inquit,& accipietis,& ſunt quæ petantur pro circunſtantia cu- *Ioan.16.*
iuſque,præmiſſa legitima & ordinaria oratione quaſi fundamento,accidentium ius eſt de-
ſideriorum,ius eſt ſuperſtruendi extrinſecus petitiones. [[36] Cum memoria tamen præ- CAP.X.
ceptorũ,ne quantũ à præceptis,tãtũ ab auribus Dei longè ſimus.Memoria præceptorum
viam orationibus ſternit ad cœlum, quorum præcipuum eſt: Ne priùs aſcendamus ad Dei
altare,quàm ſi[37] quid diſcordiæ vel offenſæ cũ fratribus cõtraxerimus,reſoluamus.Quid
eſt enim ad pacem Dei accedere ſine pace? ad remiſſionem debitorum cum retentione?
Quomodo placabit patrem iratus in fratrem,[38] cùm omnis ira ab initio interdicta ſit no-
bis? Nam & Ioſeph dimittens fratres ſuos ad perducendum patrem, Et ne, inquit,iraſca- *Gen.4.*
mini in via,nos ſcilicet monuit.Aliàs enim via cognominatur diſciplina noſtra. Tũ ne in *Gen.45.*
via orationis conſtituti ad patrem cum ira incedamus. Exinde apertè Dominus amplians *Pſal.118.*
legem, iram in fratrem homicidio ſuperponit,ne verbo quidem malo permittit expungi; *Matth.5.*
C etiam ſi iraſcendum eſt,non vltra ſolis receptum,vt Apoſtolus admonet.Quàm autem te- *Epheſ. 4.*
merariũ eſt aut diem ſine oratione tranſigere,dum ceſſas fratri ſatisfacere, aut orationem
perſeuerante iracundia perdere. Nec ab ira ſolummodò, ſed omni omninò confuſione
animi libera debet eſſe orationis intentio,de tali ſpiritu emiſſa,qualis eſt ſpiritus ad quem
mittitur.[39] Neque enim agnoſci poterit à ſpiritu ſancto ſpiritus inquinatus,aut triſtis à læ- *Sap.1.*
ro,aut impeditus à libero.Nemo aduerſarium recipit,nemo niſi comparem ſuum admit-
tit. [[40] Ceterùm quæ ratio eſt manibus quidem ablutis,ſpiritu verò ſordente orationem CAP.XI.
obire? quando & ipſis manibus ſpiritales munditiæ ſint neceſſariæ, vt à falſo,à cæde,à ſæ-
uitia,à veneficiis,ab idololatria,ceteriſque maculis quæ ſpiritu conceptæ manuum opera
tranſiguntur,puræ alleuentur. Hæ ſunt veræ munditiæ, non quas plerique ſuperſtitioſè
curãt,ad omnem orationem etiam cum lauacro totius corporis aquam ſumentes.Id cùm
ſcrupuloſè percontarer & rationem requirerem, comperi commemorationem eſſe in
Domini deditionem.Nos Dominum adoramus,nõ dedimus,imò & aduerſari debemus
deditoris exemplo,nec propterea manus abluere, niſi quòd conuerſationis humanæ in-
quinamentum conſcientiæ cauſa lauemus. Ceterùm ſatis mundæ ſunt manus,quas cum
toto corpore in Chriſto ſemel lauimus.Omnibus licet membris lauet quotidie Iſraël,nũ- *Iſai 1.*
quam tamen mundus eſt.Certè manus eius ſemper immundæ ſanguine Prophetarum &

ipſius Domini cruentatæ in æternum. Et ideò [41] conſcientia patrum hæreditarij rei nec D
attollere eas ad Dominum audent, ne exclamet aliquis Eſaias, ne exhorreat Chriſtus. Nos
vero non attollimus tantùm, ſed etiam expandimus, & dominica paſſione modulantes, &
CAP. XII. orantes confitemur Chriſto. [[42] Sed quoniàm vnum aliquod attigimus vacuæ obſerua-
tionis, non pigebit cetera quoque denotare, quibus meritò vanitas exprobranda eſt, [43] ſi-
quidem ſine vllius aut Dominici aut Apoſtolici præcepti auctoritate fiunt. huiuſmodi
enim nõ religioni, ſed ſuperſtitioni deputãtur, affectata & coacta & curioſi potius quàm ra-
tionalis officij, certè vel [44] eò coërcenda quòd gentilibus adæquent. Vt eſt quorundam [45]
poſitis penulis orationem facere: ſic enim adeunt ad idola nationes. Quod vtique ſi fieri
1. Cor. 11. oporteret, Apoſtoli qui de habitu orandi docent, comprehẽdiſſent, niſi ſi qui putant Pau-
2. Tim. 4. lum penulam ſuam in oratione penes Carpum reliquiſſe. Deus ſcilicet non audiat penu-
Dan. 3. latos; qui tres ſanctos in fornace Babylonij regis orantes [46] cum ſarabaris & tyaris ſuis ex-
audiuit. Item quòd adſignata oratione [47] aſſidendi mos eſt quibuſdã, non perſpicio ratio-
nem, niſi ſi [48] Hermas ille, cuius ſcriptura ferè Paſtor inſcribitur, tranſacta oratione non
ſuper lectum aſſediſſet, verùm aliud quid feciſſet, id quoque ad obſeruationem vindicare-
mus. Vtique non. Simpliciter enim & nũc poſitum, Cùm adoraſſem & aſſediſſem ſuper le-
ctum, ad ordinem narrationis, non ad inſtar diſciplinæ. Alioquin nuſquam erit adorãdum
niſi vbi fuerit lectus. Imò contra ſcripturã fecerit, ſi quis in cathedra, aut ſubſellio ſederit.
Porrò cùm perinde faciãt nationes [49] adoratis ſigillaribus ſuis reſidendo, vel propterea in
nobis reprehendi meretur quod apud idola celebratur. Eò apponitur & irreuerẽtiæ crimẽ,
etiam ipſis nationibus, ſi quid ſaperent, intelligendũ. Siquidem irreuerens eſt aſſidere ſub E
conſpectu cõtràque conſpectum eius, quem cum maximè reuerearis ac venereris: quanto
Luc. 1. magis ſub conſpectu Dei viui [50] angelo adhuc orationis aſtante factum iſtud irreligioſiſſi-
CAP. XIII. mum eſt, niſi exprobramus Deo quod nos oratio fatigauerit. [[51] Atqui cum modeſtia &
humilitate adorantes magis commendamus Deo preces noſtras, ne ipſis quidem manibus
ſublimiùs elatis, ſed temperatè ac probè elatis. Ne vultu quidem in audaciam erecto. Nam
Luc. 18. ille publicanus, qui non tantùm prece, ſed & vultu humiliatus atque deiectus orabat, iuſti-
ficatior phariſæo procaciſſimo diſceſſit. [52] Sonos etiam vocis ſubiectos eſſe oportet, aut
quantis arteriis opus eſt ſi pro ſono audiamur? Deus autem non vocis, ſed cordis auditor
eſt ſicut conſpector. [53] Dæmonium oraculi Pythij: Et mutum, inquit, intelligo, & non lo-
Ion. 2. quentem exaudio. Dei aures ſonum expectant? Quomodo ergo oratio Ionæ de vẽtre ce-
ti per tantæ beſtiæ viſcera ab ipſis abyſſis per tantam æquoris molem ad cœlum potuit e-
uadere? Quid amplius referent iſti qui clariùs adorãt, niſi quòd proximis obſtrepunt? Imò
CAP. XIIII prodendo petitiones ſuas, quid minus faciunt quàm ſi in publico orent? [[54] Alia iã con-
ſuetudo inualuit, ieiunantes habita oratione cum fratribus ſubtrahunt [55] oſculum pacis,
quod eſt ſignaculum orationis. Quando autem magis conferenda cum fratribus pax eſt,
niſi cùm oratione commendabilior aſcendit, vt ipſi de noſtra operatione participent, quã
auderent de ſua pace fratri trãſigere? Quæ oratio cum diuortio ſancti oſculi integra, quem
Domino officiũ facientem impedit pax? [56] Quale ſacrificiũ eſt, à quo ſine pace receditur?
Quæcunque ratio ſit, non erit potior præcepti obſeruatione, quo iubemur ieiunia noſtra F
celare. Iam enim de abſtinentia oſculi agnoſcimur ieiunantes. Sed & ſi qua ratio eſt ne ta-
men huic præceptor tu ſis, potes domi forte inter quos latere ieiunium in totum non da-
tur, differre pacem. Vbicunque autem alibi operationem tuam abſcondere potes, debes
meminiſſe præcepti: ita & diſciplinæ foris, & conſuetudini domi ſatisfacies. Sic [57] & die
Paſchæ quo cõmunis & quaſi publica ieiunij religio eſt, meritò deponimus oſculum, nihil
curantes de oſculando quod cum omnibus faciamus. [58] Similiter de ſtationum diebus,
non putant plerique ſacrificiorum orationibus interueniendum, quòd ſtatio ſoluenda ſit
accepto corpore Domini. [59] Ergo deuotum Deo obſequium euchariſtia reſoluit, an ma-
gis Deo obligat? Nónne ſolẽnior erit ſtatio tua, ſi & ad aram Dei ſteteris? [60] Accepto cor-
pore Domini & reſeruato vtrunque ſaluum eſt, & participatio ſacrificij, & executio officij.
Si ſtatio de militari exemplo nomen accipit (nam & militia Dei ſumus) vtique nulla læti-
tia ſiue triſtitia obueniens caſtris, ſtationes militum reſcindit. Nam lætitia libentiùs, triſti-
tia ſollicitiùs adminiſtrabit diſciplinam.

AD-

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM DE ORATIONE.

1. *DE* ORATIONE.] *Etſi initio* Orationis *vox à Tertulliano accipiatur in genere, poſt nihilominus explicationem Orationis Dominicæ ferè vſurpatur pro Oratione myſtica, ſeu ſacrificio Chriſtiano, vt illi ſint idem* Oratio *&* Sacrificium; *quare exiſtimaui huic loco potius conuenire quæ Rhenanus adnotauit in lib. de Coron. militis, de Sacrificij ſeu Miſſæ Chriſtianæ per ipſum Chriſtum inſtitutione, & vſu continuo iam inde ab Apoſtolis ad noſtram ætatem vſque. Quam antiquitatem quum vndè ferè ille proponat, nos etiam Tertulliani teſtimonio comprobabimus, vt non ſit difficile hinc intelligere, qualis tum Miſſa Africana fuerit, idque verbis quàm poterit fieri paucioribus, remittentes Lectorem ad Liturgica noſtra Latinorum pag. 161. & ſequ. vbi locos ipſos, ſicuti ſe habent, reperire eſt, & ex aliis Patribus ſimilia licet colligere.*

Miſſam (*inquit Rhenan. Adnotat. in 3. lib. adu. Marc. idipſum paucis repetens vbi ſuprà*) *dixit ea ætas pro miſſione. Vnde Sacrificio id vocabulum accommodatum ex hac occaſione. Catechumeni in templo manebant donec Euangelium expoſuiſſet Epiſcopus, ſimiliter Energumeni, Illuminandi, & Pœnitentes. Tum clamabat Leuita (iuxta B. Dionyſ. Areopag. lib. de Hierarch. Eccleſ. & Clement. Rom. de conſt. Apoſtol. Tertull. quoque de præſcript. aduerſ. hæret.) poſt benedictionem ſingulorum ab Epiſcopo factam: Catechumeni (& ſic de reliquis) exeunto in pace. Ab hac itaque dimiſſione, non vulgus modò (vti ille) ſed & Ambroſ. epiſt. 35. & B. Auguſt. ſerm. 227. de tempor.* Miſſæ *appellationem ſacro tribuerunt. Hoc antiquitatis myſterium in Iſidori Lexico legitur. Alij* Miſſam *deriuãt à dimiſſione populi in fine ſacri. quum (non hodie duntaxat, vti ille, ſed iam ab initio) Diaconus pronunciat, Ite Miſſa eſt. Quò alludere adnotauimus B. Cyprian. lib. de Spectat. Adnot. noſtris num. 7. quum dicit: Qui feſtinans ad ſpectaculum dimiſſus, & adhuc gerens ſecum, vt adſolet, Euchariſtiam. Eodem etiam pertinet quod habet Auctor Tom. ſequ. l. de Anima.* Poſt tranſacta ſollemnia dimiſſa plebe. *Hinc duplicem fuiſſe* Miſſam, *aliam Catechumenorum, aliam fidelis populi rectè adnotauit Claudius de Sanctes Præfat. in Liturgiis Græcorum, cui interim magis placet, vt ab Hebræa voce Miſſah deriuationem accipiat vox* Miſſæ: *quam ſententiam & nos probabilem adnotauimus dict. Liturg. noſtrorum pag. 36. Tertullianus interim (ſicut & de aliis Patribus tam Græcis quàm Latinis adnotauimus in Epiſt. S. Cyprian. ad Cæcil. num. 49.) aliis appellationibus diuerſis* Miſſam *circumſcribit. Apologetici enim cap. 39. vocatur* coitio Chriſtianorum, cõmunicatio orationis & conuentus & omnis ſancti commercij: *& plurali numero*: cœtus & congregationes. *ac:* myſteria & diuina *eiuſdem lib. cap. 6. ac lib. de Coron. militis*: antelucani cœtus. *Item l. 2. ad Vxorem*: nocturnæ conuocationes, ſollemnia, conuiuium Dominicum, *&*: Dei cœna. conuentus *etiam &* ſollemnia, *ac*: Orationes diuinæ, *lib. de Anima & de Ieiun. Denique lib. dicto ad vxorem de Monog. & de Cor. militis, ac hic ſub finem*: oblatio, *ſeu*: oblationes, *ac de Caſt.* oblatio per ſacerdotem. *Immò verò hoc libro*: ſacrificium, ſacrificij participatio, ſacrificiorum orationes, *ac lib. ad Vxorem 2.* ſacrificia ſine ſcrupulo. *Eodem pertinent quæ habet in Apolog.* coire in cœtum & congregationem, vt ad Deum precationibus ambiamus orantes. *& lib. de Fuga in perſecut.* Colligere & collectas facere, *ac infra hoc libro*: Habere orationem cum fratribus, de oratione & operatione participare; ac ſacrificiorum orationibus interuenire. *Item*: Oblationes reddere, offerre, & commemorare per ſacerdotem, *lib. de Exhort. caſt.* Per noctem Deum adorare, orare, precari. *In Apolog. Et quæ reſpectiuè officia ſunt*: Epiſcopi, Presbyteri, Diaconi, *libro hoc infra*: Adſignare & tranſigere Orationem, Dominicum officium facere. *In Apolog.* Deum inuocare æternum, Deum verum, Deum viuum. *l. de Cor. milit. & de Vel. virg.* Offerre & Oblationes facere. *Ad Scapulam*: ſacrificare quomodo præcepit Deus pura prece. *lib. de Monogam.* corpus Domini initiare. *denique imperſonaliter de Cult. fœmin.* Sacrificium offerri, *& l. 1. adu. Marc. carmine conſcripto*: offerri calicem. *Quæ omnia eo latiùs adduximus contra Magdenburgenſes, qui ex Tertulliano ſacrificium Eccleſiæ oppugnare nituntur, ſed perperam, ſiquis omnes has eius phraſeis diligentiùs perpedat, vti ſupra etiam adnotauimus in lib. ad Scapulam.*

Porrò in Eccleſiis Miſſæ ſacrificiũ, *aut locis ad eam rẽ deputatis fieri conſueuiſſe, rectè ex illo Hieron. aduerſ. Iouinian. quare non ingrediuntur Eccleſias, colligit idem Rhenan. vbi ſuprà, immò & ex illo Apoſtoli 1. Cor. 11. An Eccleſiam Dei cõtemnitis; nam interpretationem veterum talem reperire eſt & in noſtris Liturgicis pag. 55. & ſequent. Neque id ſolùm in die Paſchæ, ſeu Cœnæ Domini (vti ille) ſed quando per tyrannos licebat ſingulis diebus Dominicis, vti latiùs adnotauimus ad l. B. Cypr. de Opere & Eleemoſynis n. 32. Quibus adde Tertulliani locum l. de Spectaculis*: Quale eſt de Eccleſia Dei ad diaboli Eccleſiam tendere? *& illud aduerſ. Valentinian.* Noſtræ, *inquit*, columbæ domus, ſimplex etiam in æditis ſemper & apertis ad lucem; amat enim figuram Spiritusſancti, & Orientem Chriſti figuram. *Alios item ſimiles locos reperire eſt in Adn. noſtris ad lib. de Idolol. c. 7. n. 29.*

Atqui etiam ad altare (*quod omiſit Rhenanus*) *celebratum* ſacrificium, *vt omittam quæ adduxi teſtimonia Liturg. noſtrorum p. 66. & deinceps, certè etiam Tertullianus agnouit, tum hoc libro c. 11.* ne priùs (*inquiens*) aſcendamus ad altare, &c. *& 14. c.* ſi ad aram Dei ſteteris, *tum etiam Exhort. caſtit.* quomodo audebit orationem dicere ad altare.

Videtur etiam ad vſum luminariorum pertinere illud Apologetici: poſt aquam manualem & lumina.

Vaſorum *item* ſacrorum *vſum*, calicum *&* patenarum, *antiquum indicat lib. de Pudicitia.* Præcedant ipſæ picturæ calicum veſtrorum. *Quos ipſos et vitreos fuiſſe ex eo quod ſequitur ibidem*: At ego paſtoris eius picturam haurio, quæ non poteſt frangi. *Cui conſentit Zepherinus Papa, qui teſtibus Damaſo, Vualafrido & Radulpho, in patenis vitreis Miſſas celebrari*

conſtituit, vſqueadeò vt veriſsimum ſit quod habet vbi ſuprà Rhenanus: Sed & vaſorum, quibus in ſacrificando vtimur, magnam reperio fuiſſe diuerſitatem, dū primùm ligneis, mox vitreis, tandem argenteis & aureis locus factus eſt.

Rurſum quòd non oporteat per laicum, ſed per ſacerdotem offerri ſacrificia, præter locum illum ſupradictum Exhort. ad caſtit. diſertis verbis id ſignificat Auctor, vbi l. de Præſcript. hær. de illis conqueritur, & laicis ſacerdotalia munera iniungunt, & quòd alius illis Epiſcopus hodie, cras alius, hodie Diaconus qui cras Lector, hodie Presbyter qui cras Laicus. Quò etiam pertinet illud Apolog. Præſident probati quique ſeniores, & illud lib. de Cor. milit. Euchariſtiam, &c. nec niſi de manu præſidentium ſumimus. vti rectè etiam adnotauit Rhenan. eo loci addens, & illud ex lib. de Caſtit. Eccleſiæ auctoritatem conſtituiſſe differētiam inter ordinem & plebem & honorē per ordinis conſenſum ſanctificatum à Deo. De quo plura lib. de Cor. milit. c. 3. n. 35. & dict. libr. de Præſcript. adu. hær.

Fallitur autem Rhenanus, dum pro diuerſitate narrat, quòd alij lac vini loco offerebant, alij vuas tantùm, quibus plebem communicabant, alij pannum lineum muſto intinctum per totum annum reſeruabant, & in tempore ſacrificij cum aliqua parte eius lauabant, & ſic offerebant. Quidam denique intinctam Euchariſtiam populo dabant, fortaſsis propter intinctam illam buccellam quam Iudæ Chriſtus tradidit. Nam ad ſacrificij abuſum ſpectās illa, non vſum: atque adeò variis Conciliis damnata, ſicuti alibi dicendi erit locus in Aſſertione Communionis ſub altera ſpecie. Et noſtris Adnot. in epiſt. S. Cyp. ad Cæcil. n. 2. oſtendimus, in calice ſanctificando & populo offerendo non poſſe nos vti niſi vino aqua mixto.

De cantu autem & ante & poſt ſacrificium vſitato, præter ea quæ reperiet Lector in Liturgicis noſtris pag. 71. & frequenter poſtea, admonuit quidem etiam Rhenanus ex Tertulliani l. 2. ad Vxorem. Verùm fallitur, quòd nō niſi in menſa cōmuni illum agnoſcat, & vel de piorum fœlicitate, vel impiorum cruciatibus duntaxat; quum etiam ad Pſalmorum & hymnorum cantum referri debere oſtenderim illud Auctoris: prouocatur aliquid in medium canere, Adnotat. noſtris in cap. 39. Apolog. num. 520. Certè aut cantum aut lectionem Pſalmorum initio ſacrificij vſitatum fuiſſe conuincit vel illud Apoſtoli 1. Cor. 14. Cùm conuenitis vnuſquiſque veſtrum, Pſalmum habet, &c. vti adnotauimus in lib. de Orat. Dominic. B. Cyprian. num. 6. In quorum locum breuitatis ergò poſtmodum ex Pſalmis illis, qui integri canebantur, verſus aliquot (vti etiam Rhenan. adnotauit) cātari cœperunt tempori congruentes ad Introitum, Graduale, Offertorium, & Communionem, vti poſteriores ſcriptores nuncupant. Eodem pertinet quod legitur Tom. ſequ. lib. de Anima: aut Pſalmi canuntur.

Iam verò ad Precationes ex vetuſtate relictas, quas vulgò Collectas vocant, eo quòd populo collecto recitentur, rectè adnotauit pertinere illud ex Apolog. Tertull. Oramus pro Imperatoribus, pro miniſtris eorum & poteſtatibus, pro ſtatu ſeculi, pro rerum quiete, & mora finis. de quo vide etiam Adn. illis noſtras n. 449. & 500. De iiſdem eſt illud Auctoris l. de Anima: aut petitiones delegantur.

Legebatur ne (inquit ibidem Rhen.) aliquid ex ſacris litteris in congregatione Chriſtianorum? Etiam. Siquidem pergit Tertullianus: Coimus (ſeu potius, vti caſtigauimus: cogimur) ad litterarum diuinarum cōmemorationem, &c. in quorum locum ibidem latius Adnot. noſtris num. 51. oſtendimus ſucceſsiſſe quæ hodie cantantur, Epiſtolam & Euangelium. Pertinent eodem hæc verba libri ſupracitati de Anima: prout ſcripturę leguntur.

Ex iis autem quæ ſunt intermedia: Kyrie eleiſon, &c. Græci addiderunt (vti idem Rhenan. adnotauit:) ſiquidem hi ſacra ſua à Kyrie eleiſon ſolebant auſpicari, qui mos adhuc obſeruatur in feriis Paſchalibus. Hymnus: Gloria in excelſis, non ab illis, vti opinatur, ſed à Teleſphoro Papa eſt additus, initio ſumpto ex Euangelio Luc. 1. nam apud Græcos non reperitur, vti videre licet in noſtris Liturgicis pag. 142. Alleluya ab Eccleſia Hieroſolymitana mutuati ſumus.

De Sermone ad populum Miſſæ tempore, intelligitur illud Auctoris, dicto libro de Anima: aut adlocutiones proferuntur.

Poſt Euangelij lectionem & Concionem (inquit idē Rhenan.) foras miſsis Catechumenis Symbolum legebatur. Initio quidem Symbolum Apoſtolicum, vt ex Miſſa S. Iacobi patet, quod paulatim auctum fuit: quo pertinere videtur quod ſuprà ex Apolog. cap. 39. adduximus: Deum inuocamus, Deum verum, Deum viuum, &c. ex quo proinde etiam ſumptum videtur illud Symboli Conſtantinopolitani: Deum verum de Deo vero, ſicuti etiam Apolog. cap. 2. Deum de Deo, lumen de lumine.

Et mox (addit idem) fiebat variarum rerum oblatio, quas ſacerdos benedicebat non tam in priuatum cuiuſque vſum, quàm in communem pauperum refocillationem. Quod ex parte verum eſt de nummis qui offerebantur in arcam: nam huc pertinet illud Apolog. cap. 39. Modicam quiſque ſtipem menſtrua die, vel cùm velit, & ſi modo velit, & ſi modò poſſit apponit; nam nemo compellitur. hæc quaſi depoſita pietatis ſunt; nam inde diſpenſatur egenis alendis, &c. Verumtamen & alia offerri ſolere ad ſacrificium neceſſaria, immò & quædam ſolius benedictionis ergo, latè demonſtrauimus Adnot. noſtris ad lib. B. Cypr. de Opere & eleemoſ. num. 33. Quemadmodum etiam in eo fallitur quòd ad eiuſmodi oblationes refert illud Tertull. lib. de Cult. fœmin. aut ſacrificium offertur, quum ita intelligi eum locum prohibeat quod ſubiungitur: aut verbum Dei prædicatur. Vnde & mos (inquit idem) aquam & ſalem benedicendi nobis etiamnum durat, ſed extra ſacrificium, quin potius à prima inſtitutione per Alexandrum Papam ante ſacrificium.

Deinceps adnotandum ex Rhenano illud quod primo ferè loco ponitur, ſed hìc magis quadrat: Euchariſtiam (inquit) quā quidam bonam gratiam interpretātur (cui & ego conſentire me indicaui Adnot. in B. Cyprian. de Lapſ. n. 94) videtur Tertull. à gratiarum actione dictam putauiſſe, quòd dicat 1. l. adu. Marc. ſuper alienum panem alij Deo gratiarum actionibus fungitur. Vnde & ſacerdos conſecraturus, Chriſtum imitādo, dicit: Gratias agamus Domino Deo noſtro, & mox: Verè dignum & iuſtum eſt, æquum & ſalutare, nos tibi ſemper & vbique gratias agere, Domine ſācte pater omnipotens, æterne Deus. Per Chriſtum Dominum noſtrum. Quibus verbis quidam putant (quod & nos verum eſſe comprobauimus Adn. in l. B. Cypr. de Orat. Domin. n. 85.) Apoſtolos et antiquos λειτουργίαν auſpicari conſueſſe, quam nos Miſſam vocamus, quaſi præmonito populo per præcedentem exhortationem: Surſum

ſum

ſum corda. Quale illud olim in Romanorum ſacrificiis ſollemne: Hoc age, ſi modò licet ſacris prophana comparare. Et arbitrantur quidem illi Miſſam (eam nempè quæ fidelium dicebatur) incepiſſe dicente ſacerdote: Dominus vobiſcum (cuius etiam meminimus Adnotat. noſtris in B. Cyprian. lib. de Exhortat. Mart. num. 32.) & mox: Surſum corda, deinde: Gratias agamus, &c. vti ſuprà. Poſt quæ verba putant illum ſtatim ſubdidiſſe: Qui pridie quàm pateretur, &c. Nam Canonem: Te igitur, &c. à quodam conſcriptum aiunt, cui Scholaſtico cognomē, & indicat D. Gregorius hoc paulo ante ſuam ætatem factum, & alium habet Ambroſius. Id quod verum arbitror (inquit ille, & rectè mea quidem ſententia) quoad priorem illius partem. Nam poſteriores inuocationis & benedictionis partes, ipſiſſ. antiquitatem præ ſe ferunt, & admirabilem ſpirant ſanctitatem.

Enimuerò (inquit idem Rhenan. & rectè) Inuocationis in gratiarum actione, ſic enim Euchariſtia conſecrationem vocat, obiter meminit Irenæus (loco nempè ab Epiphan. citato hær. 32.) & in Æonas Æonum, id eſt in ſecula ſeculorum, in eum qui in Gratiarum actionibus eſt, panem & calicem, ab orthodoxis dici tradit, id eſt adhuc obſeruat Eccleſia. Huic ſimile eſt illud Tertullian. lib. de Spectaculis: Ex ore quo Amen in ſanctum protuleris, gladiatori teſtimonium reddere; εἰς αἰῶνας, alij omninò dicere niſi Deo & Chriſto. Qui notanter addit illud: in Sanctum, eo quòd antiquitùs poſt verba conſecrationis populus reſpondebat: Amen; niſi fortè illic in ipſum ſacerdotem ſtomachetur. nam illud: in ſecula ſeculorum non repperi vſquam à populo reſponſum.

Quoniam verò (pergit idem Rhenan.) Pontifex quidam Romanus (Sixtus 1.) inſtituit ante conſecrationem Sanctus Sanctus Sanctus à populo cantari (ad quod alludit etiam Auctor hoc lib. cap. 3.) fuit opus aliquid Præfationis (quam agnouit etiam B. Cyprian. de nomine vbi ſuprà) addere, quod quaſi viam pararet, & ad quod reſponderet canticum illud. In hoc itaque poſt verba illa: Per Chriſtum Dominum noſtrum, adiectum volunt: Per quem maieſtatem tuam, & quæ ſequuntur. hactenus ille.

Quibus adiungendum (præter varias periphraſes Conſecrationis, quas commemorauimus in ſæpedictam 63. epiſt. B. Cyprian. ad Cæcil. num. 39.) quod Tertulliano hac in re non modò nota ſit vox ſupracitata: gratiarum actionis, pro conſecratione, ſed etiam nuncupetur lib. 2. ad Vxorem: Chriſti inuocatio, diuina benedictio, & lib. de Pudicit. Sacramentum benedictionis, denique lib. de Ieiunio, conſecratio, in hæc verba: Nobis omnis dies etiam vulgata, conſecratione celebratur.

Neque verò hìc prætermittenda tum fidelium aſtantium, tum ſacerdotis, quæ poſt conſecrationem fit Adoratio. Huc enim pertinere non dubito, quod toties in hoc libro eius fiat mentio: nos compēdij gratia illud adferimus cap. 11. Nos Dominum adoramus. Item vbi etiam modum indicat: Atqui cum modeſtia & humilitate adorantes magis commendamus Deo preces noſtras, ne ipſis quidem manibus ſublimiùs elatis, ſed temperate & probè elatis. Item illud Apologet. vbi ſuprà: vt qui meminerint etiam per noctem adorandum Deum ſibi eſſe. Denique quod habet lib. de Idolol. attollere ad Deum patrem manus, matres idolorum his manibus adorare. Genicul ari autem in adorando, quod vocat Tertull. cap. 3. de Coron. milit. de geniculis adorare, adnotat Rhenanus pœnitentis eſſe. Qui ſtans autem (inquit) aderat, tamquam iam veniam conſecutus gratias agit.

Iam verò ſequitur ipſum ſacrificium, quod interpretātur illis verbis fieri Officiorū Eccleſiaſticorum ſcriptores, vbi dicitur: Vnde & memores, &c. offerimus præclaræ maieſtati tuæ, &c. Quò pertinent quæcunque initio de oblatione & ſacrificio ac Sacrificiorum orationibus, ex hoc Auctore adduximus. Item & illud lib. 3. aduer. Marc. vbi prophetam Malachiam explicat: ſacrificium mundum gloriæ ſcilicet relatio & benedictio & laus & hymni. De qua re etiam aliquid diximus in eandem epiſt. B. Cyprian. ad Cæcil. Quin quod Tertullianus ceremoniam, qua ſacerdos offerens ad imitationem Chriſti in cruce vtitur, his verbis hìc explicat: Nos verò manus non tantùm attollimus, ſed etiam expandimus diuina paſſione modulantes. Ad quod etiam alludit l. 1. adu. Marc. Ad alienum (inquit) cœlum alij Deo expanditur, in aliena terra alij Deò ſternitur. et l. de ſpect. Illas (inquit) manus quas ad laudandum Dominum extuleris.

De Sanctorum & defunctorum commemoratione videantur Miſſa & Liturgia SS. Iacobi, Clementis Romani, Dionyſij Areopagitæ, Baſilij & Chryſoſtomi, aliáque Patrum teſtimonia in noſtris Liturgicis pag. 77. 78. ac 79. de defunctis nominatim, ex inſtitutione Apoſtolica.

Redeamus ad Rhenanum. Poſt conſecrationem (inquit) dicebatur Oratio Dominica, quā Chriſtus (Auctore Hieronymo lib. 3. adu. Pelag.) docuit vt ea in corporis illius ſacrificio quotidie vterentur. Ad id alludere etiam videtur Auctor infrà c. 9. his verbis: præmiſſa legitima & ordinaria Oratione quaſi fundamento, accidentium ius eſt deſideriorum, ius eſt ſuperſtruendi extrinſecus petitiones.

Hîc interferendum Oſculum pacis, quod Rhenano excidit, de quo ante communionē vſitato latè infrà Auctor cap. 14. cuius hæc verba hîc ſufficiant: Quæ oratio cum diuortio ſancti Oſculi integra? quem Domino officium facientem impedit pax? Quale ſacrificium eſt, à quo ſine pace receditur?

Addit Rhenanus: Deinde populus communicabat, vnde adhuc in hunc vſque diem vltimo cantico Communionis nomen manſit; dum enim communicaret populus, verſus aliquot è Pſalmis Dauidicis cantabantur. Quorum vtrumque ex Liturgicis ſcriptoribus notius eſt, quam quod probatione indigeat. Nos hîc dumtaxat adſeremus, quod variè videatur Tertulliani ætate communicatum: Nonnumquam ſub vtraque ſpecie, quò pertinent illa lib. 2. ad Vxorem: De cibo, de poculo inuadere, & De cuius manu deſiderabit? de cuius poculo participabit? Nonnumquam etiam ſub altera ſpecie, quò illud ſpectat eiuſdem libri: Non ſciet maritus, quid ſecretò ante omnem cibum guſtes, & ſi ſciuerit, panem non illum credit eſſe qui dicitur. Item illud lib. de Monog. Et illi planè dabunt viros & vxores, quomodo buccellas. & illud huius lib. vlt. c. quòd ſtatio ſoluenda ſit accepto corpore Domini. Item accepto corpore Domini & reſeruato. De qua re aliquid diximus in Epiſt. Cyprian. ad Cæcil. num. 2. & Deo fauente latius dicta Aſſertione Communionis ſub altera ſpecie iam nuper à nobis promiſſa; ad quem etiam Tractatum differimus, quæ habet Rhenanus de cantu

ſeu fiſtulis argenteis, quibus ſolent laici haurire ſanguinem Domini, & quæ de Oblatione intincta adfert ex Cõcilio Turonenſi.

Hic occaſione illius: de cibo, de poculo inuadere; *& illius:* accepto corpore Domini & reſeruato, *obiter facienda eſt mentio conſuetudinis Eccleſiæ antiquioris, ſublatæ in Concil. Rotomagenſi, quæ in manus tradebatur Euchariſtia, de qua tractauimus Adnot. in lib. B. Cyprian. de Lapſ. num.* 82. *& alterius, quæ domum deferebatur, cuius meminit & Rhenanus, & nos ibidem n.* 92. *& in l. de Spect. n.* 7. *Quæ adeò poſterior conſeruandi corporis Domini conſuetudo contra eos facit, qui ſolum in vſu huius ſacramenti corpus Domini agnoſcunt, atque adeò conſeruari nefas putant. Mitius paulo ſentit Rhenanus, qui abuſus taxans, vſum tamen comprobat, Canone Conc. Turonenſis, qui exſtat apud Burchardum (Vuormatiẽſem, non ſicuti malè habent libri excuſi, Borbotomagenſem) qui ſic habet: Vt omnis presbyter habeat pixidem, & vas tanto ſacramento dignum,* vbi corpus Dominicum *diligenter recondatur ad viaticum recedentibus à ſæculo. Et paulopòſt: Semperque ſit obſerata ſub altari propter mures et nefarios homines. Et de ſeptimo in ſeptimum diẽ ſemper mutetur, id eſt, à presbytero illa ſumatur, & alia quæ eodem die conſecrata eſt, in locum eius ſubrogetur, ne fortè diutius obſerata, muſcida, quod abſit, fiat. Quanquã interim adhuc variet anceps ſuã ſententiam, dũ ait, quòd vetuſtiſſimus Clemẽtis Pontificis Canon apud eundẽ Burchardum, prohibeat veterem Euchariſtiã adſeruari; quare & illius ſenſus genuinus à nobis hîc explicãdus eſt, differendo confirmationẽ huius conſuetudinis vſque ad dicti libelli noſtri Deoſauenſe editionẽ. Inprimis autem grauiter hallucinatur ille hoc aſſerens, quum Magdenburgẽſes ea potiſſ. de cauſſa Epiſt. S. Clementis Romani ad Orthod. reiiciant, quòd reliquias* corporis Dominici *aſſeruari velit. Et certè id priora illa verba à Rhenano citata indicãt: Cũ timore clerici reliquias* corporis Dominici *debẽt cuſtodire fragmentorum, ne qua putrede in ſacrario inueniatur, ne quũ negligenter agitur, (quod neſcio an ſciens ille omiſit) portioni* Corporis Dominici *grauis inferatur iniuria. Et ſi negligẽter agendo pro portione* corporis Domini *noſtri Ieſu Chriſti, presbyter minora non curat admouere officia, grauis anathemate percuſſus digna humiliationis plaga feriatur. Cui ſimile eſt illud Conſtit. Apoſtol. lib.* 8. *Poſtquàm omnes communicauerint, inferant Diaconi reliquias quæ ſuperſunt, in* παςοφόριον *(quod nos appellamus tabernaculum.) Si dixiſſet Rhenanus Clementem vetuiſſe diu reſeruari, non eſſet reprehenſione dignus. Nam hoc eſt quod apud illum ſubiicitur: Certè tanta in altario holocauſta offerãtur, quanta populo ſufficere debeant: quòd ſi remanſerint, in craſtinũ nõ reſeruentur, ſed cum timore & tremore clericorum diligentia cõſumantur. Qui antẽ reſidua* corporis Domini *(ergo etiam extra vſum) quæ in ſacrario relicta ſunt, conſumunt, non ſtatim ad communes accipiendos cibos conueniant, ne putent ſanctæ portioni cõmiſcere cibum, qui per aqualiculũ digeſtus in ſeceſſum funditur. Et tamẽ reliquias non omnes conſumi ſolere, ſed quaſdam relinqui in ſacrario disertis verbis indicat, dum iterum poſtea repetit: A principio Epiſtolæ hunc locum de ſacramentis delegani bene intuendum, vbi non murium ſtercora inter fragmenta* Dominicæ portionis *appareant, neque putrida per negligentiam remaneant clericorum, & conuenientes (pro quo fortè legendum communicantes) qui accipere ſibi medicinam deſiderant, putrida cùm viderint, magis cum faſtidio videantur accipere.*

Denique poſt hæc omnia celebrabatur Agape pauperum, quam diſtinctam fuiſſe (contra quàm ſentit Rhenanus) ab ipſo ſacrificio, oſtendimus ſæpedicto Apolog. 39. cap. num. 517.

His addendum ex eodem Rhenano, ſolere à ieiunis Euchariſtiam ſumi, excepto vno anniuerſario die Cœnæ Domini, quod & poſtea ſublatum apud Chriſtianos. Intellige cõiunium illud in die Cœnæ Domini, vti adnotauimus ad Epiſtolam illam ſæpedictam B. Cypriani ad Cæcil. n. 45. *etiam ex illo Tertull. ſupracitato lib. ad Vxorem:* quid ſecreto ante omnem cibum guſtes. *quibus adde quæ hîc habet de ieiunantibus cap. vlt. pulcrè etiam oſtendens* corpore Domini *non ſolui ieiunium: nam id Stationis nomine intelligit. Quod adeò mirè facit ad aſtruendam veritatem* corporis & ſanguinis Domini *in Euchariſtia, de qua latiùs infrà cap.* 6. *& lib.* 3. *adn. Marc. ſicuti & multi loci hîc citati eandem confirmant.*

Deinde etiam hîc adnotandum, quòd c. 9. *huius libri docet Auctor* & ab ira & ab omni animi confuſione animum debere eſſe liberum: *quippè quo cõfirmetur catholicorũ ſententia de præmittenda confeſſione ante Euchariſtiã: de qua aliquid etiam diximus ad l. de Lapſ. B. Cypriani n.* 64.

Poſtremò quod hic adfert ex Concilio Triburienſi Rhenanus de Miſſarum numero, latius tractauimus in Epiſt. B. Cypriani ad Cæcil. n. 48. *Quid verò ſentiendum de illis qui Euchariſtiam mortuis in os inſerebant, quod prohibetur Concil. Carth. can.* 6. *alibi erit dicendi locus, dum & de Baptiſmo mortuorum agemus, ibidem (vti adnotat Rhenan.) prohibito initio libri de baptiſmo.*

CAP. I.

2. Dei ſpiritus & Dei ſermo, &c.] *Caput hoc inſcripſimus:* De orationis Dominicæ auctoritate & ſubſtantia. *Notò autem & hîc & paulopòſt,* Chriſtus Dei ſpiritus *dicitur, quod videtur pertinere ad errorem Veterum, qui etiam Spiritum ſanctum illum vocabant, de quo latiùs in Prolegomenis. Imitatur autem finem huius cap. ad verbum ferè Cypr. lib. de Oratione Dominica ante expoſitionem eiuſdem. Lego autem:* nouis, *pro:* nobis.

3. Ceterùm quidquid retrò fuerat, &c.] *Pulcherrimè diſtinguit legem nouam à vetere, quòd per hanc* Circumciſio mutata, Lex ſuppleta, Prophetia impleta, & fides perfecta ſit. *Atqui paulopoſt vbi dicitur:* Ex ſermone, quo enunciatur: ex ſpiritu, quo tantum poteſt, *deſideratur hauddubiè tertium membrum:* ex ratione, qua docetur: *quare & in contextu id addẽdum putauimus. Pertinent autem ad phraſin Tertullianicam* Benedicti, *item:* modeſtum fidei breuiarium, *pro compendio.*

CAP. II.

4. Incipit à teſtimonio Dei & merito fidei, &c.] *Tractat cap. hoc:* De interpretatione illius, Pater noſter qui in cœlis es. *In quo rurſum eum imitatur B. Cyprian. item & Venantius Fortunatus de Orat. Domin. iiſdem penè verbis, quum dicit: In hac cõfeſſione &* Deum veneramur, *& mandata ſequimur,* & fidem noſtram exponimus, *& eos qui patrem in cœlis abnegant, refutamus.*

5. frequentiſſ. Dominus Patrem nobis pronunciauit Deum.] *Loci quibus Chriſtus* Dominus patrẽ noſtrum pronunciauit Deum, *ſunt Matth.* 5. 6. 7. 10. 16. *&* 23. *Luc.* 12. *& Ioan.* 8.

6. filios genui.] *Siue ſic legas, ſiue:* generaui, *vti legitur ſuprà lib. adu. Iud. & lib.* 3. *adu. Marc. infrà, perinde eſt. Quod autem alibi legit S. Cypr.* ſpreuerunt, *ſeu* reiecerunt

cerunt, *hic transfert*, non agnouerunt, *paraphaſticῶs.*

7. Ne mater quidem Eccleſia prætεritur.] *Sic cum Gagnæo, pro eo quod irrepſerat:* Eccleſiā, *in editione ſaltem Lugdunenſi. Atqui alludere videtur ad hunc locum B. Cyprian. lib. de Vnitate Eccleſ. quum dicit: Deum habere non poteſt patrem qui Eccleſiam non vult habere matrem. Vide ſimilem locum infrà l. ad. Mart. c. 1. n. 5.*

C A P. I I I.

8. Nomen Dei Patris, &c.] *Iſtud cap. hoc titulo inſigniuimus :* De ſanctificatione Dei nominis in nobis. *Et verò etiam hoc imitatur B. Cypr. & Venantius Fortunatus vbi ſuprà.*

9. Iam enim filius nouum Patris nomen eſt.] *Gagnæus habebat :* non , *ſed iſtud rectiùs Gelenius ex Anglico cod. Explicatur enim quid velit his verbis à B. Cypr. Quod* nomen (Filij *inquam*) *nemo noſtrum in Oratione auderet attingere, niſi ipſe nobis ſic permiſiſſet orare.*

10. angelorum ſi meruerimus cādidati.] *Iterum ſic lego cum Gagnæo, pro eo quod Gelenius ſubſtituerat:* ſi meminerimus. *neque enim hoc vllum ſenſum habet, & illud optimè conuenit:* cādidati angelorum ſi meruerimus: *quippè qui alioqui ad angelorum honorem, quem (vti candidati apud Romanos Conſulatus) petimus, peruenire non poſſimus niſi mereamur, quemadmodum rectè interpretatur Rhenanus illud :* candidatus æternitatis, *ac* reſtitutionis candidatos, *l. 2. adu. Marc. Simili etiā phraſi à contrario ſenſu dixit Auctor:* candidatis diaboli, *lib. de Cor. militis, &* candidatus timoris, *lib. de Fuga in perſecut.*

11. orando pro omnibus, &c.] *Fortunatus hunc locum imitatus paulò clarius. Quia ipſa oratione non continetur expreſſum*: in nobis ſanctificetur nomen tuū, *iubemur (ſic enim lego, pro:* videmur) *non tantummodò pro nobis optare, ſed & pro illis, qui necdum ad baptiſmi meruere gratiam peruenire; nam in Chriſti pleniſſ. caritate docemur etiam pro inimicis orare.*

C A P. I I I I.

12. Secundum hanc formam ſubiūgimus, &c.] *Inſcripſimus hoc caput,* De verbis: Fiat voluntas tua in cœlis & in terra. *In quo etiam imitantur hunc B. Cypr. & Fortunatus, præterquam quòd iuxta ordinem Orationis Dominicæ, ſecūdam petitionem:* Veniat regnum tuū, *huic præponat. Auctor videtur ea de cauſſa ordinem mutaſſe, quòd eodem ferè pertineat quò præcedens, quemadmodum etiam illis verbis indicat :* Secundum hanc formam.

13. Fiat voluntas tua in cœlis & in terra.] *Etſi codices omnes Græci & Latini qui hodie exſtant, addant:* ſicut, *quia tamen in contextu nulla illius comparationis explicatæ mentio, retinuimus hanc lectionem ; quod in B. Cypr. non fecimus, quia diſertis verbis ibidem illud:* ſicut *explicat.*

14. Ex interpretatione enim figurata, &c.] *Clariùs ſic B. Cypr. Vt in vtroque, id eſt, corpore & ſpiritu voluntas Dei fiat, oramus.*

15. vt poſſit ſcilicet fieri & in cœlis.] *Quod obſcurè dicit, poteſt ſic explicari, vt dum voluntatem Dei facimus in terris, eandem & poſtea faciamus in cœlis.*

16. Eſt & illa Dei voluntas, &c.] *Iſtud ſic explicat Fortunatus : Fiat volūtas tua. Patris voluntas erat, quod filius prædicauit, quod paſſus & mortuus eſt, & reſurrexit, ſicut ait: Non veni, &c. Ergo orandum eſt vt nos ſimiliter mereamur dicere (ſic lego, pro: ducere) agere, ſuſtinere, & in ipſo reſurgere, vt poſſimus cum ipſo regnare.*

17. Pater, inquit, transfer poculum iſtud.] *Latinè dixit, quod Græcè eſt Luc. 22.* τὸ ποτήριον τοῦτο. *pro quo noſter interpres: calicē iſtum. &* niſi quid, *iuxta quod Latinius adnotauit, pro:* πλὴν ἀλλά.

C A P. V.

18. Veniat quoque regnum tuum, &c.] *Titulus huius cap.* De illo : Veniat regnum tuū, *In quo etiam Auctorem ſequuntur B. Cypr. & Venantius Fortunatus, quorum ille iiſdem verbis : Regnum etiam nobis Dei* repræſentari *petimus, id eſt, præſens facere, ſicuti & alibi diximus.*

19. & ad noſtram ſuſpenſionem, &c.] Suſpenſionem *accipi pro: ſuſpenſa exſpectatione, vel ex eo patet quod præcedit:* quod ab illo exſpectamus. *Quod ſic expreſſit Fortunatus, qui omnem ſpem in futuri regni facultate plantamus.*

20. quomodo quidam pertractum, &c.] *Et hîc nouè* pertractum *pro prolongatione accipit, ſicuti & Plin.* pertrahere *vitam dixit l. 28. c. 1. Clarius ſic reddidit Fortunatus: Agnoſcitur his verbis eas increpare perſonas, qui ſæculi iſtam vitam diutius volunt* protrahere.

21. Nam vtique vltio illorum à ſeculi fine dirigitur.] *Malim legere* ad ſeculi finem ; *ſed etiam illud non diſplicet. Eodem autem modo explicat iſtud Apocal. S. Cypr. vt differatur vltio ad conſummationem vſque temporum, lib. de Bono patient.*

C A P. V I.

22. Sed quàm eleganter diuina ſapientia, &c.] *Caput hoc tractat* De petitione: Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie. *In quo etiā illum imitantur qui ſuprà, quorum vterque ad quotidianam iſtud communionem refert, de qua latius Adnot. noſtris in B. Cypr. lib. de Orat. Dominic. n.* 48.

23. Tum quod & corpus eius in pane cēſetur: Hoc eſt corpus meum.] *Librum hūc vel ipſi Magdenburgenſes adferunt, vt doceant in Sacramento Euchariſtiæ corpus & ſanguinem Chriſti, verè & ſubſtantialiter diſtribui. Pro quo facit tum locus iſte, & quod mox ſubiungit* : indiuiduitatem à corpore eius, *tum ſub finem apertiores*: accepto corpore Domini., & : Accepto corpore Domini & reſeruato. *Item illud ex lib. adu. Iud.* Sic enim Chriſtus reuelauit panem corpus ſuū appellans. *Et ex lib. 4. adu. Marc.* acceptum panem & diſtributum diſcipulis corpus ſuum illum fecit. *& quod ibidem paulopòſt ſequitur :* Ita & nunc ſanguinem ſuum in vino conſecrauit. *Ne quis interim calumnietur, non ignoro ibidem legi :* Hoc eſt corpus meū, dicendo, id eſt figura corporis mei. *ſed eius loci interpretationem illuc reiecimus, ne hîc prolixiores ſimus. Certè id etiam Magdenburgenſes à dicta ſententia ſua non auertit, maximè quum legiſſent & alium locum apertiorem lib. de Pudicitia :* atque ita exinde opimitate Dominici corporis veſcitur, Euchariſtia ſcilicet. *Exſtat etiam omnium apertiſſ. quem illi non videntur animaduertiſſe lib. de Reſurr. carn.* Caro corpore & ſanguine Domini veſcitur, vt & anima de Deo ſaginetur. *Verùm hîc vnus reſtat ſcrupulus, quòd fatentur quidem illi veritatem corporis & ſanguinis Domini in diſtributione , verùm ſub pane (inquiunt) & vino; allegantes ad hoc tum hunc locum quem tractamus, tum in quibus panis ſit mentio, aliquot iam adducta teſtimonia. Verùm alia illa teſtimonia, vbi panis nulla mentio, tam ſunt aperta, vt non videatur alium ſenſum locus ille accipere poſſe, quàm* in pane cenſetur, *hoc eſt ſub ſpecie panis . Alioqui enim non dixiſſet,* panem

corpus ſuum fecit, *ſed in pane, vel ſub pane: item cùm dicit:* opimitate corporis Domini, *addit* Euchariſtia *ſcilicet, non autem pane. Certè quòd non maneat communis panis in Euchariſtia, aperte indicat l. 2. ad Vxorem:* Non ſciet maritus, quid ſecretò ante omnem cibum guſtes, & ſi ſciuerit panem, non illum credit eſſe qui ſumitur. *Nec obſtat quòd addat loco ſupradicto:* panem corpus ſuum appellans, *quia ſi id intelligas vti debes:* panem appellans corpus, *non mirum: quia* panem corpus ſuum fecit, *imò vero etiamſi accipias vt illi:* corpus appellans panem, *interpretantur ſimilem Apoſtoli locum 1. Cor. 11. vbi panem Euchariſtiam vocant SS. Ambr. & Auguſt. quia initio panis fuit, ſicuti in Exodo, virga in ſerpentem mutata adhuc virga vocatur. Deinde loquuntur Patres iuxta morē ſcripturarum, quæ res quales apparent, ſolet appellare: vti Gen. 18. viri appellantur angeli in ſpecie virorum apparentes. Denique quia panis cœleſtis eſt, ſicuti eum vocat S. Cypr. quum pene iiſdem verbis locum hunc interpretatur. Qui ſi dumtaxat in pane, vel ſub pane intellexiſſet corpus Domini contineri, non dixiſſet ibidem:* Qui corpus eius contigimus, *&c:* à Chriſti corpore ſeparemur, *ac:* dum quis abſtētus ſeparatur à Chriſti corpore, *& iterum:* qui corpus eius adtingunt, & Euchariſtiam iure communicationis accipiūt, *quemadmodū paucis ibidem adnotauimus num. 47. 48. 49. & in Epiſt. eius ad Cæcil. plura, num. 12. Reperiet etiam locos ſimiles innumeros Lector in noſtris Liturgicis Latinorum, qui non ſolum ad veritatem corporis & ſanguinis Domini, ſed etiam ad Tranſſubſtantiationem pertinent: quo pertinere videtur & Auctoris illud ſupracitatum* acceptum panem, *&c.* corpus ſuum fecit. *Si enim corpus ſuum fecit, ergo iam non amplius panis eſt. Apertior eſt locus ſerm. De Cœna Domini inter S. Cypr. opera. Panis iſte, quem Dominus diſcipulis ſuis porrigebat,* non effigie, ſed natura mutatus, omnipotentia verbi factus eſt caro, &c. *Qua voce:* mutationis *vtuntur etiam SS. Gregor. Nyſſ. Oratione Catechetica, & de Vita Moyſ. Chryſoſt. in Liturgia, & hom. de prod. Iudæ, Ambr. de iis qui myſt. init. cap. 9. ac Damaſc. lib. 4. cap. 14. Similiter dixit S. Cyrill. Hieroſ. Catech. myſtag. 4.* ὅτον μεταβάλλειν εἰς αἷμα, *quod transmutare rectè vertit interpres. Transformationem item transfigurationem, tranſitum, ſeu conuerſionem agnoſcunt Theophil. in c. 26. Matth. & 14. Marc. Ambr. lib. 4. de fide ad Gratianum cap. 5. Euſeb. Emiſen. hom. 5. de Paſcha, Iſid. lib. 1. de offic. & lib. de ſacram. corp. Domini. Fulbertus Epiſt. ad Deodatum, & Algerus de hoc ſacramento. Denique Concil. Lateranenſe ſub Innocentio 3. etiam Tranſſubſtantiationem agnoſcit, ſicuti & poſtea Concil. Florent. tract. de Sacram. & Tridentinum, vtpotè qua clarius exprimitur vnius ſubſtantiæ in alteram ſubſtantiam transmutatio, ſicuti iam olim & Trinitatis & Homouſij voces in Eccleſiam introduxere Veteres aduerſus Arrianos. Porrò antiqua vox eſt:* indiuiduitas, *pro perpetua adhæſione; ſic autem hunc locum explicat S. Cypr. ne dum abſtenti, & non communicantes, à cœleſti pane prohibeamur, à Chriſti corpore ſeparemur.*

24. Quod ſolum fidelibus neceſſarium eſt.] *Alludit ad illud quod prius dixit: Quærite primum regnum Dei, & reliqua adiicientur vobis. Nam cùm Dei ſint omnia (inquit S. Cypr.) habenti Deum nihil deerit, ſi ipſe Deo non deſit: quod ipſum latius & exēplis & ſcripturis explicat.*

CAP. VII.

25. Conſequens erat.] *Huius cap. inſcriptio hæc à nobis poſita eſt:* De peccatorum remiſſione. *nec verò minus his illi duo Tertullianum imitantur.*

26. Sciebat Dominus ſe ſolū ſine delicto eſſe.] *Sanè intelligendus locus, ſicuti & ſimiles ſcripturæ ſacræ loci, vti alicubi adnotauit S. Auguſt. ne excludatur beata Virgo Deipara, quam ſine omni delicto vixiſſe ille aſſerit.*

27. dimitti.] *Similiter lib. 4. aduerſ. Marc.* Quis mihi delicta dimittet? *quod adnotandum pro veteri noſtro interprete contra Eraſmū, qui contendit debere legi:* Remitte; *ſicuti etiam adnotauimus ad ſupradictum lib. B. Cypr. de Orat. Domin. num. 16.*

28. Exomologeſis eſt petitio veniæ, &c.] *Hîc pro ipſa Confeſſione delictorum* Exomologeſis, *ſuprà pro toto actu pœnitentiæ accipiebatur, lib. eiuſdem argumenti.*

29. Debitum autem in ſcripturis delicti figura eſt.] Figura *hîc pro ſignificatione accipitur. Addit autem:* in ſcripturis, *quia ſic accipitur* debitum *pro delicto, Matth. 6. & 18. non autem apud ſcriptores prophanos. Rationem autem etiam reddit Fortunatus, hunc locum explicans: Quia & debentur peccata, & requirenda ſunt. Nam ſicut debitor à creditore requiritur, ita peccatum à Deo in die iudicij neceſſe eſt exigatur.*

30. nouiſſimum quadrantem.] *Alludit ad locum Matth. 5. De quo latius Adnot. noſtris in B. Cypr. Epiſt. ad Antonian. num. 59. & in lib. de laude Mart. num. 31. & infra lib. de Anima.*

31. & remittetur vobis.] *Etiam hîc videtur aliā verſionem ſecutus. Nam Græcè hodie habetur:* καὶ ἀπολυθήσεσθε, *id eſt,* & dimittemini.

CAP. VIII.

32. Adiecit ad plenitudinem, &c.] *Tractat hoc caput:* De petitione illa: Et ne nos inducas in tentationem, ſed libera nos à malo. *In qua etiam illum imitatur S. Cyprian. in eo quòd omnia hæc pro eadem petitione habeat, qui interim vel Auguſt. teſte legit:* & ne nos patiatis induci, *quemadmodum ibi adnotauimus num. 17.*

33. Sed euehe nos à malo.] *Gagnæus:* deuehe, *ſed Græcæ voci* ῥῦσαι *magis illud conuenit.*

CAP. IX.

34. Compendiis paucorum verborum, &c.] *Inſcribitur hoc c. in excuſis codicibus:* Ἀνακεφαλαίωσις. *ſed quum multa ſequantur in hoc libro, niſi adiiciamus* Orationis Dominicæ, *minus conuenit. Interim magis placet alter titulus quaſi noui capitis:* Poſſe nos ſuperadiicere & alias Orationes; *quem vtrumque, vti & ſequentes, ſicuti ex margine in textum irrepſerunt, iterum ad marginem reiecimus, & aliam diſtinctionem quàm in excuſis erat, ſecuti ſumus.*

35. Ab ipſo igitur, &c. de ſpiritu ipſius iā tunc cùm ex ore diuino, &c.] *Quamquam initio, vti diximus, etiam Chriſtum ſpiritum Dei dicat, hîc certè pro diſtinctis poſuit:* Ab ipſo, *nempè patre;* de ſpiritu ipſius, *ſancto equidem, vti cap. ſequ. dicit: &,* ex ore diuino, *Chriſti. Atque adeò facit hic locus pro Trinitate perſonarum.*

CAP. X.

36. Cum memoria tamen præceptorum, &c.] *Titulum huius capitis ex duorum excuſorum codicum in vnum ſic contraximus:* Orantes ab omni ira & animi confuſione vacuos eſſe debere. *Atqui vel ex*

hoc

hoc contextu: Quorum præcipuum eſt, ne priùs aſcendamus ad Dei altare, &c. *patet titulum illum intermedium:* Ne orans patrem fratri iraſcaris, *ex margine in textum irrepſiſſe. Atque latiùs multo iſtud proſequitur B. Cypr. explicans illud:* ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris.

37. Siquid diſcordiæ vel offenſæ cum fratribus contraxerimus, reſoluamus.] *Paraphraſticè interpretatur illud: Si frater tuus habet aliquid aduerſum te, vade reconciliari, &c.*

38. cùm omnis ira ab initio interdicta ſit.] *Alludit ad illud Gen. 4. Quare iratus es, &c. ſed ſub te erit appetitus tuus, & tu dominaberis illius.*

39. Neque enim agnoſci poterit à ſpiritu ſancto ſpiritus inquinatus.] *Hic hauddubiè alluſit ad illud Sapientiæ 1. Spiritus ſanctus diſciplinæ effugiet fictum: atque adeò confirmatur eiuſdem libri auctoritas. verùm de ea latiùs lib. 3. adu. Marc.*

CAP. XI.

40. Ceterùm quæ ratio eſt, &c.] *Hoc caput inſcripſimus cum hactenus excuſis:* De lauatione manuum. *In quo non ſimpliciter illam improbat, ſed quòd* manibus ablutis, ſpiritu verò ſordente orationem obirent. *Item quòd eam facere ſe dicerent tamquam* commemorationē in Domini deditionem, *vtpotè quum Pilatus Chriſtum dedens Iudæis, manus priùs lauerit;* neque enim (*inquit*) Chriſtum dedimus, ſed adoramus. *Alioqui permittit* manus abluere, dummodò & conuerſationis humanæ inquinamentum conſcientiæ cauſſa lauemus, *improbans maximè* totius corporis lauacrum ad omnem orationem. *Certè in cœtu Chriſtianorum* manualem aquam *agnoſcit Auctor Apolog. 39. cap.*

41. conſcientia Patrum hæreditarij rei.] *Iudæos ita circumſcribit, quos reprehendit quòd manus non attollant in ſuis ſacrificiis; quippè qui in terram proni orare plerumque ſoleant, ſaltem in hac ſua excæcatione citra Chriſti paſſionem. De more autem Chriſtianorum latiùs ipſe Auctor infrà cap. 13.*

CAP. XII.

42. Sed quoniam vnū aliquod attigimus, &c.] *Huius capitis optima erit ea inſcriptio:* De aliis aliquot obſeruationibus ſuperſtitioſis.

43. ſiquidem ſine vllius aut Dominici aut Apoſtolici præcepti auctoritate, &c.] *Cautè legendus hic locus, ne contra Traditiones Eccleſiaſticas facere videatur, quas ita defendit Auctor lib. de Cor. milit. vt pluribus non ſit opus; hoc vno addito, non recipiendas quidem obſeruationes ſine* præcepto aut Dominico aut Apoſtolico; *ſed & Traditiones non aliud eſſe quàm* Apoſtolica præcepta, *viua voce ab iis edita, iuxta illud S. Auguſt. epiſt. 118. Siquid vniuerſa celebrat Eccleſia, ab Apoſtolis ortum habuiſſe credendum eſt.*

44. vel eo coërcenda quòd Gentilibus adæquent.] *Iſtud contra eos facit, qui omnium penè ceremoniarum Eccleſiaſticarum à Gentiliſmo deriuant originem.*

45. poſitis penulis, &c.] *Haud abſimiliter infrà lib. de Cor. milit.* grauiſſimas penulas poſuit. *hîc agit de conſuetudine* ponendi penulas, *quum* adeunt ad idola nationes.

46. cum ſarabaris & tiaris.] *Quum lib. de Reſurrect. carn. infrà Tom. 3. eadem voces ex Daniele citentur, illuc earum tractatum diſtulimus, quamquam & de* Sarabara *aliquid dixerimus ſuprà Tom. 1. lib. de Pallio, cap. 4. num. 81. Illic etiam aliquid dicturi ſumus de auctoritate huius hiſtoriæ trium puerorum in fornacem miſſorum.*

47. aſſidendi mos, &c.] *Quem impugnet hic morem, non perinde conſtat, maximè ob verba illa:* aſſignata ſeu tranſacta oratione, *& illa:* cùm adoraſſem & ſediſſem. *quæ videntur indicare loqui eum de fine ſacrificij; & aliis verbis quæ videntur ſignificare ſeſſionem ipſius ſacrificij tempore, quum dicit:* irreuerens eſſe, ſedere ſub conſpectu Dei viui, angelo orationis adhuc aſtante. *Abuſum itaque peculiarem quendam ſuæ Eccleſiæ ſignificet oportet, alibi non vſitatum, maximè cùm non improbet:* ſiquis in cathedra aut ſubſellio ſederit, *ſicuti iam olim Epiſcopi & Cantores in Eccleſiis cathedralibus.*

48. Hermas ille, cuius ſcriptura ferè Paſtor inſcribitur.] *Confirmat hic locus lectionem noſtram in Symbolo Rufini inter opera S. Cypr. quā Adnot. noſtrarum num. 158. comprobami, quod* Hermas *auctor fuerit libri Paſtoris, non* Hermes: *vbi etiam de eius libri auctoritate non ſatis probata latiùs. Atque verba illa:* Cùm adoraſſem & ſediſſem ſuper lectum, *deſumpta ſunt ex proœmio lib. 2.* Hermæ, *qui* Paſtor *inſcribitur, vbi interim hodie paulò aliter legitur:* Cùm oraſſem domi, & conſediſſem ſuper lectum. *Prior eiuſdem liber Eccleſia inſcribitur, poſterior Similitudinum, & exſtat in Orthodoxographia.*

49. adoratis ſigillaribus ſuis, &c.] Sigillaria *dicebantur paruæ imagines fictilibus deſcriptæ, tamquam parua ſigna, de quibus vetus quidam Auctor: Quinimo Deos eſſe* ſigillaria *ipſa cenſetis; nomen nunc non occurrit. Vtitur autem Ironicè eadem voce ſingulari numero lib. adu. Valentinian.* vt autem (*inquit, de factitio ipſorum Deo, vti Rhenan. illic adnotauit, loquens*) tantum ſigillarium intrinſecus quoque exornaſſent. *Atqui adorationis ritum, quo vtebantur Gentiles, explicat Plin. nat. hiſt. lib. 28. cap. 2. In adorando* (*inquit*) *dexteram ad oſculum referimus, totúmque corpus circumagimus, quod ad læuam feciſſe Galliæ religioſius credunt. Illud autem* adoratis ſigillaribus reſidendo, *confirmatur ex Plutarcho, qui Numæ Pompilio adſcribit: vt Deos adoraturi ſedeant. quod & vice Prouerbij vſurpatur.*

50. angelo adhuc orationis aſtante.] *Alludit quidem ad illud Luc. 1. Apparuit illi angelus ſtans ad dexteram altaris incenſi; verùm referri poteſt etiam (vt indefinitè loqui ſentiatur) quemadmodum Patres SS. Ambroſ. Auguſtinus, & Chryſoſtomus, dum ex eo loco colligunt ſacrificio noſtro Chriſtiano intereſſe angelorum frequētiam. Immò verò hinc confirmatur ea pars Canonis, quâ poſt conſecrationem petimus: Supplices te rogamus omnipotens Deus, iube hæc perferri* per manus ſancti angeli tui in ſublime altare tuum, &c. *quod pluraliter expreſſit in ſuæ Miſſæ Canone Ambroſ. per manus angelorum tuorum, lib. 4. de Sacram. cap. 6.*

CAP. XIII.

51. Atqui cum modeſtia, &c.] *Loco trium diuerſarum inſcriptionū vnicam hanc ſubſtituimus:* De modo adoratioois Chriſtianorum. *De quo adcò plura reperiet Lector Adnot. noſtris ad Apolog. hæc verba:* Illuc in cœlum ſuſpicientes Chriſtiani, manibus expanſis, quia innocuis, capite nudo, quia non erubeſcimus; denique ſine monitore, quia ex pectore. *item ad ſimilia verba B. Cypr. lib. de Orat. Dominic. num. 6. 7. & 9.*

52, Sonos etiā vocis ſubiectos eſſe oportet, &c.]

Ad verbum etiam hæc tranſſcripſit loco dicto B. Cypr. verùm ibidem mentem vtriuſque indicauimus, loqui eos de oratione fidelium priuata in ſacrificio, non autem de oratione publica, quam clara voce pronunciatam, immo & decantatam ibidem oſtendimus num. 6. & Apolog. cap. 39. num 520.

53. Dæmonium oraculi Pythij, &c.] De Pythij dæmonis oraculis vide initium lib. de Anima infra Tom. 3. Cur etiam Pythius dictus idem, qui Delphicus, diximus Adnot. noſtris in Apolog. c. 22. num. 351.

Cap. XIIII.

54. Alia iam cõſuetudo inualuit, &c.] Inſcriptionem hanc habet cap. iſtud: De oſculo pacis & communione corporis Domini non omittendis à ieiunantibus.

55. oſculum pacis, &c.] Iſtud obſeruatum fuiſſe iã ab ipſis Apoſtolorum temporibus manifeſtius eſt ex noſtris Latinorũ & Græcorũ Liturgicis, quàm vt confirmatione ſit opus: quare illuc Lectorem remittimus.

56. Quale ſacrificium, &c.] Initio huius capitis plures adduximus Tertulliani locos de ſacrificio.

57. Sic & die Paſchæ.] Quum ipſo Dominico die Paſchæ, immo nec tota Pentecoſte ieiunare permiſſum fuerit, oportet vt diem Paſchæ, diem paſſionis Domini hìc intelligat, iuxta quod ſupra lib. adu. Iudæos: Paſcha enim paſſio Domini eſt. ac lib. 4. adu. Marc. Quo pateretur Paſchæ diem elegit Dominus. Eo enim die communis & publica eſt ieiunij religio, & meritò oſculum deponimus. cuius poſtremæ ceremoniæ omiſſæ rationem reddunt, qui de diuinis ſcribunt officiis (eo quòd oſculo Chriſtum tradiderit Iudas.) Si quis velit & ad feriam quintam referre, qua die inſtitutum eſt ſacrificium, oportet vt eo tempore nondum introducta fuerit in Africa conſuetudo, qua poſt cœnam communicabant, de qua latius egimus in Epiſt. B. Cypr. ad Cæcil. n. 45. & 48. vbi & generalem Eccleſiæ contrariam conſuetudinem, quod etiam eo die ieiunij communicarent fideles, commonſtrauimus.

58. Similiter de ſtationum diebus, &c.] Stationes longè aliter accipiuntur ab Auctore, tum hìc, tum lib. de Cor. milit. & de Ieiunio adu. Pſychicos, quàm à B. Cypriano; ille enim accipit pro conuentu Eccleſiaſtico (vti adnotauimus ad epiſt. 41. n. 10.) Auctor vero (quantum re diligentiùs quam tunc examinata ex Hrabano noſtro nunc tandem deprehendo) pro ſtatis ieiuniorum diebus. Eò enim pertinet illud: quòd ſtatio ſoluenda ſit. Deinde illud lib. de Cor. milit. Stationes aut alij magis faciet quàm Chriſto, aut & Dominico die, quando nec Chriſto. Nam Dominico die ieiunia non permittebantur, quemadmodum illic dicemus latiùs. Denique apertiùs lib. de Ieiunio: Quartæ (inquit) ſextæque feriæ Stationes. Agnoſcunt & hanc ſignificationem hoc loco Magdenburgenſes, ſed peculiarem illam appellationem dicunt ieiuniorum Montaniſtarum. Si id verum eſt, ergo Montaniſta fuit Hermas Apoſtoli Pauli diſcipulus (quē certè in hoc imitatus eſt Tertullian.) apud quem lib. 3. cap. 5. interrogat Paſtor: Quid eſt Statio? & reſpondet ipſe: Ieiunium. Montaniſta fuit & S. Ambroſ. qui etiam rationem nominis explicat Serm. 25. in hæc verba: Stationes vocantur (inquit) ieiunia, quòd ſtantes & commorantes in eis inimicos inſidiantes repellimus; vbi quum loquatur diſertè de indicto à Chriſto Quadrageſimæ ieiunio, quod reſoluere (voce Tertullianica vtens) non liceat (neque enim hoc genus dæmoniorum eiicitur niſi in ieiunio & oratione) atque adeò id comparet ad 42. manſiones filiorum Iſraël, ſtationum inſtar, confirmatur noſtra iam dicta ſententia, quòd quum prius ſimpliciter de ieiunantibus, hìc de ieiuniorum ſtatis diebus Auctor loquatur. Sicuti etiam iam olim diſtinguendum putauit Hrabanus noſter (minimè etiam Montaniſta) de Inſtit. cleric. lib. 2. cap. 18. Ieiunium (inquit) & ſtatio dicitur. Statio autem de militari exemplo, &c. quæ ad verbum ſumpſit ex hoc ipſo loco. Diſcernunt autem quidam (inquit idem Hrabanus) inter ieiunium & Stationem. Nam ieiunium indifferenter cuiuſlibet diei eſt abſtinentia, non per legem, ſed ſecundum propriam voluntatem: Statio, obſeruatio ſtatutorum dierum vel temporum; dierum, vt quartæ & ſextæ feriæ, de qua ſtatione in Euangelio dixit ille: Ieiuno bis in ſabbato; temporum autem, vt ieiunium quarti, quinti, ſeptimi & decimi, vel ſicut in Euangelio dies illi in quibus ablatus eſt ſponſus, vel ſicut obſeruatio Quadrageſimæ, quæ in vniuerſo orbe inſtitutione Apoſtolica obſeruatur. Neque verò etiam illud pro Magdenburgenſibus facit, quòd videatur loqui hìc de ſtationibus ſeu ieiuniis quæ in veſperam producebantur; quia neque S. Hieronym. epiſt. ad Marcellum, neque Philaſtrius, Auguſtinus, Theodoretus, Damaſcenus, libris de hæreſibus, inter errores Montani illum morem recenſent, vtpotè qui ſcirent iam ab initio Eccleſiæ vbique ferè & ad ſua vſque tempora vſitatum illum etiam apud Catholicos, quemadmodum ex Paulino patet Nolano, Natali 7. Felicis, & latius infrà T. 5. ſupradicto libro de Ieiuniis. His adde, quòd, vti ſub finem Argumenti diximus, teſte Hilario, ante hæreſin hic liber ſcriptus ſit.

59. Ergo deuotum Deo obſequium, &c.] Adnotanda eſt hæc ieiunij paraphraſis contra illius obtrectatores; de quo etiam latiùs vbi ſuprà.

60. Accepto corpore & reſeruato.] Confirmatur hoc loco Reſeruatio corporis Domini, de qua latè huius libri initio num. 1.

ARGVMENTVM LIBRI AD MARTYRAS,

Per Iacobvm Pamelivm.

AD Martyras in carcere conſtitutos in ipſis Perſecutionis quintæ Chriſtianorũ ſub Seuero initiis librum hunc miſit Tertullianus, beneuolentiam captans ab exemplo idiotarũ, quorum dictata etiam perfectiſſ. gladiatoribus ſubinde profuerint.

1. *Imprimis verò ad pacem & concordiam adhortatur, vtpotè quam ipſam quidam in Eccleſia non habentes à Martyribus exorare conſueuerint.*

Deinde

Deinde vt non eos conſeruet, quòd ſegreggati ſunt à mundo; quippè qui carcer ſit grauior, quique iudicia non Proconſulis, ſed Dei ſuſtineat; cúique etiam extra carcerem Chriſtianus renunciauit, in quo etiam caro non amittit quæ iuſta ſunt per Agapen fratrum, & quòd hoc illis carcer præſtet, quod eremus Prophetis. II.

III. *Etſi autem moleſtus ſit, vocatos eſſe nos ad militiam Dei viui, cùm in ſacramenti, baptiſmi nempè, verba reſpondimus. Militum itaque exemplo agoneni ſubeant, in quo Agonothetes Deus, Xyſtarches Spirituſſanctus, corona æternitatis brabium, Epiſtates Chriſtus Jeſus, qui eos ſpiritu vnxerit, & ad hoc ſcamma produxerit.*

IIII. *Neque ſibi blandiantur, quia caro infirma eſt. addidit enim Dominus ſpiritum promptum eſſe debere; qui proinde, timeat licet caro, gladium, crucem, rabiem beſtiarum, & ſummam ignium pœnam, contraponat ſibi, acerba licet iſta, à multis tamen nec viris tantùm, ſed & fœminis æquo anima accepta, immò & vltrò appetita famæ & gloriæ cauſſa; exempli gratia, Lucretiæ, Mutij, Heracliti, Empedoclis, Peregrini, Didonis, vxoris Haſdrubalis, Reguli, Cleopatræ meretricis Athenienſis & Lacedæmonúm.*

V. *Jmmò & affectationis morbo à gladiatoribus omnia ſæuitiæ & cruciatus certamina conculcari, qui Chriſtianos confundent in die iudicij, ſi reformident pati pro veritate in ſalutem.*

VI. *Denique conuertantur ad ipſam conditionis humanæ contemplationem, in qua conſtanter adeunda ſunt, quæ etiam inuitis accidere ſolent, incendij, ferarum, latronum pericula; maximè iis ipſis temporibus, quibus hominis (nempè Imperatoris) cauſſa, inopinatos natalibus, dignitatibus & ætatibus exitus multi referebant.*

Ceterùm librum hunc more ſuo imitatus eſt B. Cyprianus Epiſtolis ad Martyras & Confeſſores varios 7. 9. 16. 25. 56. 77. & 81. tum libris de Exhortatione & de Laude Martyrij. Jmmò verba quædam tranſſcripſerunt ex v. capite, & B. Cypr. Epiſt. 2. ad Donatum, & S. Hieronymus Epiſtolis ad Demetriadem de Virginit. ac ad Saluinam de Viduit. atque ad Heliodorum verba cap. 3. & 4. & alibi alia, vti infrà latiùs. Denique iam olim tamquam Tertulliani viſus & lectus eſt à Trithemio & Politiano, & editus à Rhenano ex Paterniacenſi ac Gorzienſi primùm cod. cum Scholiis, deinde & Adnotationibus. Quibus nunc & noſtras adiecimus, & ex tribus exemplaribus Vaticanis poſtremùm caſtigauimus.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI AD [1] MARTYRAS LIBER.

INTER [2] carnis alimenta [3] benedicti [4] Martyres deſignati, quæ vobis & [5] domina mater Eccleſia de vberibus ſuis, & ſingula fratres [6] de operibus ſuis propriis in carcerem ſubminiſtrant, capite aliquid & à nobis, quod faciat ad ſpiritum quoque educandum. Carnem enim ſaginari, & ſpiritum eſurire non prodeſt. Imò ſi quod infirmum eſt, curatur: æquè quod infirmius eſt, negligi non debet. Nec tantus ego ſum, vt vos alloquar. Veruntamen & [7] Gladiatores perfectiſſimos non tantùm magiſtri & præpoſiti ſui, ſed etiam idiotæ, & ſuperuacuè quique adhortantur de longinquo, vt ſæpè de ipſo populo [8] dictata ſuggeſta profuerint. In primis ergo benedicti, nolite contriſtare Spiritum ſanctum, qui vobiſcum introiit carcerem. Si enim non vobiſcum nunc introiſſet, nec vos illic hodie fuiſſetis. Et ideò date operam, vt illic vobiſcum perſeueret: ita vos inde perdu- CAP. I. Epheſ. 4.

cat ad Dominum. Domus quidem diaboli eſt & carcer, in qua familiam ſuã continet. Sed D
vos ideò in carcerem perueniſtis, vt illum etiam in domo ſua conculcetis. Iam enim foris
congreſſi conculcaueratis. Non ergo dicat: In meo ſunt, tentabo illos vilibus [9] odiis, affe-
ctionibus, aut inter ſe diſſenſionibus. Fugiat conſpectum veſtrum, & [10] in ima ſua delite-
ſcat, contractus & torpens, tanquam coluber excantatus, aut effumigatus. Nec illi tam
benè ſit in ſuo regno, vt [11] vos committat: ſed inueniat munitos, & concordia armãtos:
quia pax veſtra bellum eſt illi. Quam pacem quidam in eccleſia non habentes, à [12] marty-
ribus in carcere exorare conſueuerunt. Et ideò eam etiam propterea in vobis habere, &
CAP. II. fouere, & cuſtodire debetis: vt ſi fortè & aliis præſtare poſſitis. [[13] Cetera æquè animi
impedimenta vſque ad limen carceris deduxerint vos, quouſque & [14] parentes veſtri. Ex-
inde ſegregati eſtis ab ipſo mundo. Quanto magis à ſeculo rebúſque eius? Nec hoc vos
conſternet, quòd ſegregati eſtis à mundo. Si enim recogitemus ipſum magis mundũ car-
cerem eſſe, exiſſe [15] vos è carcere, quàm in carcerem introiſſe intelligemus. Maiores tene-
bras habet mundus, quæ hominum præcordia excæcant. Grauiores catenas induit mun-
dus, quæ ipſas animas hominum conſtringunt. Peiores immunditias expirat mundus, li-
bidines hominum. Plures poſtremò mundus reos continet, ſcilicet vniuerſum hominum
genus. Iudicia denique non [16] Proconſulis, ſed Dei ſuſtinet. Quo vos benedicti de car-
cere in [17] cuſtodiarium ſi fortè tranſlatos exiſtimetis. [18] Habet tenebras, ſed lumen eſtis
ipſi. Habet vincula, ſed vos ſoluti Deo eſtis. [19] Triſte illic expirat, ſed vos odor eſtis ſua- E
Sap. 3. uitatis. Iudex expectatur de iudicibus, ſed vos eſtis de iudicibus ipſis iudicaturi. Contri-
ſtetur illic, qui fructum ſeculi ſuſpirat. [20] Chriſtianus etiam extra carcerem ſeculo renun-
ciauit, in carcere autem etiam carceri. Nihil intereſt vbi ſitis in ſeculo, qui extra ſeculum
eſtis. Et ſi aliqua amiſiſtis vitæ gaudia, negotiatio eſt aliquid amittere vt maiora lucreris.
Nihil adhuc dico de præmio, ad quod Deus martyres inuitat. Ipſam interim conuerſatio-
nem ſeculi & carceris comparemus, ſi [21] non plus in carcere ſpiritus acquirit, quàm caro
amittit; imò & quæ iuſta ſunt, caro non amittit [22] per curam Eccleſiæ, & [23] agapen fratrũ:
& inſuper quæ ſemper vtilia fidei, ſpiritus adipiſcitur. [24] Non vides alienos Deos, non
imaginibus eorum incurris, [25] non ſolennes Nationum dies ipſa commixtione participas,
non nidoribus ſpurcis verberaris, non [26] clamoribus ſpectaculorum, atrocitate, vel fu-
rore, vel impudicitia celebrantium cæderis: [27] non in loca libidinum publicarum oculi
tui impingunt: vacas à ſcandalis, à tentationibus, à recordationibus malis, iam & à per-
Marc. 1. ſecutione. Hoc præſtat carcer Chriſtiano, quod eremus Prophetis. Ipſe Dominus in
Luc. 4. ſeceſſu frequentiùs agebat, vt liberiùs oraret, vt ſeculo cederet. Gloriam denique ſuam
Matth. 17. diſcipulis in ſolitudine demonſtrauit. Auferamus carceris nomen, ſeceſſum vocemus.
Marc. 9. Etſi corpus includitur, etſi caro detinetur, omnia ſpiritui patent. Vagare ſpiritu, ſpatiare
Luc. 2.
1. Pet. 1. ſpiritu, & non ſtadia [28] opaca aut porticus longas proponens tibi, ſed illam viam quæ ad
Deum ducit. Quotiens eam ſpiritu deambulaueris, totiens in carcere non eris. Nihil
[29] crus ſentit in neruo, quum animus in cœlo eſt. Totum hominem animus circumfert, F
Matth. 6. & quò velit transfert. Vbi [30] autem erit cor tuũm, illic erit & theſaurus tuus. Ibi ergo ſit
CAP. III. cor noſtrum, vbi volumus habere theſaurum. [Sit [31] nunc benedicti carcer etiam Chri-
ſtianis moleſtus. Vocati ſumus ad militiam Dei viui, iam tunc, cùm [32] in ſacramenti ver-
ba reſpondimus. [33] Nemo miles ad bellum cũ deliciis venit, [34] nec de cubiculo ad aciem
procedit, ſed de [35] papilionibus expeditis & ſubſtrictis: vbi omnis duritia, & [36] imboni-
tas, & inſuauitas conſtitit. Etiam in pace, labore & incommodis bellum pati iam ediſcũt:
in [37] armis deambulando, campum decurrendo, foſſam moliendo, [38] teſtudinem deſic-
cando. Sudore omnia conſtant, ne corpora atque animi expaueſcant: De vmbra ad ſo-
lem, & ſole [39] ad cœlum, de [40] tunica ad loricam, de ſilentio ad clamorem, de quiete
ad tumultum. [41] Proinde vos Benedictæ, quodcunque hoc durum eſt, ad exercitationem
virtutem animi & corporis deputate. Bonum agonem ſubituræ eſtis, in quo [42] Agono-
thetes Deus viuus eſt: Xyſtarches Spiritus ſanctus: [43] corona æterniratis, brabium, an-
gelicæ ſubſtantiæ politia in cœlis, [44] gloria in ſecula ſeculorum. Itaque Epiſtates veſter
Pſal. 83. Chriſtus Ieſus, qui vos ſpiritu vnxit, & ad hoc ſcamma produxit, voluit vos ante diem a-
gonis ad duriorem tractationem à liberiore conditione ſeponere, vt vires corroboraren-
tur in vobis. Nempè enim & athletæ ſegregantur ad ſtrictiorem diſciplinam, vt robori æ-
dificando vacent: continentur à luxuria, à cibis lætioribus, à potu iucundiore. Coguntur,
cruciantur, fatigantur; quanto plus in exercitationibus laborauerint, tanto plus de victo-
ria

A ria ſperant. Et illi, inquit Apoſtolus, vt coronam corruptibilem conſequantur. Nos æter- 1.Cor. 9.
nam cõſecuturi, carcerem nobis pro palæſtra interpretemur, vt ad ſtadium tribunalis be-
nè exercitati incommodis omnibus producamur: quia virtus duritia extruitur, mollitia
verò deſtruitur. [[45] Scimus ex Dominico præcepto, quòd caro infirma ſit, ſpiritus Cap. IIII.
promptus. Non ergo nobis blandiamur, quia Dominus conſenſit, carnem infirmã eſſe.
Propterea enim prædixit ſpiritum promptum eſſe, vt oſtenderet quid cui debeat eſſe ſub-
iectum, ſcilicet, vt caro ſeruiat ſpiritui, infirmior fortiori, vt ab eo etiam ipſa fortitudi-
nem aſſumat. Colloquatur ſpiritus cum carne, de communi ſalute, nec iam de incommo-
dis carceris, ſed ipſo agone & prælio cogitãs. [46] Timebit forſitan caro gladium grauem,
& crucem excelſam, & rabiem beſtiarum, & ſummam ignium pœnam, & omne carnificis
ingenium in tormentis. Sed ſpiritus contraponat ſibi & carni, acerba licet iſta, à multis
tamen æquo animo excepta, imò & vltrò appetita, famæ & gloriæ cauſa, nec à viris tan-
tùm, ſed etiam à fœminis, vt vos quoque benedictæ ſexui veſtro reſpondeatis. Longum
eſt ſi enumerem ſingulos qui ſe gladio confecerint, animo ſuo ducti. De fœminis ad ma-
num eſt [47] Lucretia, quæ vim ſtupri paſſa, cultrum ſibi adegit in conſpectu propinquo-
rum, vt gloriam caſtitati ſuæ pareret. [48] Mutius manum ſuam dexteram in ara cremauit,
vt hoc factum eius fama haberet. Minus fecerunt Philoſophi, [49] Heraclitus, qui ſe bu-
bulo ſtercore oblitum exuſſit. Item [50] Empedocles, qui in ignes Ætnæi montis diſſiluit,
B & [51] Peregrinus qui non olim ſe rogo immiſit: cùm fœminæ quoque contempſerint
ignes. [52] Dido, cùm poſt virum dilectiſſimum nubere cogeretur: Item [53] Aſdrubalis vxor,
quæ iam ardente Carthagine maritum ſuum ſupplicem Scipionis videret, cum filiis ſuis
in incendium patriæ deuolauit. [54] Regulus dux Ro. captus à Carthaginenſibus, cùm ſe
vnum pro multis captiuis Carthaginenſibus compenſari noluiſſet, maluit hoſtibus reddi,
& in arcæ genus ſtipatus, vndique extrinſecus clauis transfixus, tot cruces ſenſit. Beſtias
fœmina libens appetiit, & vtique horridiores aſpides ſerpentes, tauro, vel vrſo, quas
[55] Cleopatra immiſit ſibi, ne in manus inimici perueniret. Sed mortis metus non tantus
eſt, quantus tormentorum. Itaque ceſſit carnifici [56] meretrix Athenienſis, quæ conſcia
coniurationis cùm propterea torqueretur à tyranno, & non prodidit coniuratos, & no-
uiſſimè linguam ſuam comeſtam in faciem tyranni expuit: vt nihil agere ſe ſcirent tormē-
ta, etſi vltrà perſeuerarent. [57] Nam quæ hodie apud Lacedęmonas ſolennitas maxima eſt
διαμαστίγωσις, id eſt flagellatio, non latet. In quo ſacro ante aram nobiles quique adole-
ſcentes flagellis affliguntur aſtantibus parentibus, & propinquis, & vti perſeuerent ad-
hortantibus. Ornamentum enim & gloria deputabitur maiore quidem titulo, ſi anima
potius ceſſerit plagis, quàm corpus. Igitur ſi tantum terrenæ gloriæ licet de corporis &
animi vigore, vt gladium, ignem, crucem, beſtias, tormenta contemnant ſub præmio
laudis humanæ, poſſum dicere, modicæ ſunt iſtæ paſſiones ad conſecutionem gloriæ cœ-
leſtis & diuinę mercedis. [58] Tanti vitreum? quanti verum margaritum? Quis ergo non li-
bentiſſimè tantum pro vero habeat erogare, quantum alij pro falſo? [[59] Omitto nunc Cap. V.
C gloriæ cauſam. Eadem omnia ſæuitiæ & cruciatus certamina, iam apud homines affecta-
tio quoque & morbus quidam animi conculcauit. Quot ociosos affectatio armorum ad
gladium locat? Certè ad feras ipſas affectatione deſcendunt, & de morſibus & de cicatrici-
bus formoſiores ſibi videntur. [60] Iam & ad ignes quidam ſe autorauerunt, vt certum ſpa-
tium in tunica ardente conficerent. Alij inter venatorum taureas ſcapulis patientiſſimis
inambulauerunt. Hæc benedicti non ſine cauſa Dominus in ſeculum admiſit, ſed ad nos
& nunc exhortandos, & in illo die confundendos, ſi reformidauerimus pati pro veritate
in ſalutem, quæ alij affectauerunt pro vanitate in perditionem. [[61] Sed hæc exempla Cap. VI.
conſtantiæ omittamus de affectatione venientis. Conuertamur ad ipſam conditionis hu-
manæ contemplationem, vt & illa nos inſtruant, ſi quâ conſtanter adeunda ſint, quæ &
inuitis euenire conſueuerunt. Quotiens enim incendia viuos cremauerunt? quotiens fe-
ræ & in ſyluis ſuis & in [62] mediis ciuitatibus elapſæ caueis, homines deuorauerũt? quot à
latronibus ferro, ab hoſtibus etiam cruce extincti ſunt, torti priùs, imò & omni contume-
lia expuncti? Nemo non etiam hominis cauſa pati poteſt, quod in cauſa Dei pati dubitat.
Ad hoc quidem vel præſentia nobis tempora documenta ſint, [63] quantæ qualéſque per-
ſonæ inopinatos natalibus, & dignitatibus, & corporibus, & ætatibus ſuis, exitus referunt,
hominis cauſa: aut ab ipſo, ſi cõtra eum fecerint, aut ab aduerſariis eius, ſi pro eo ſteterint.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM AD MARTYRAS.

1. AD MARTYRAS.] Sic legimus ex tribus Vaticanis codicibus, pro eo quod erat MARTYRES. Porrò non iis ſolis (inquit Rhenanus in Argumento huius libri) Martyrum appellationem accommodabat ea ætas, qui iam toleratis ſupplicijs pro Chriſto mortem obierant, ſed & illis qui in confeſſione nil tormẽtorum atrocitate moti firmiter perſtiterant, etiam ſi adhuc in carcere detinerentur; de quibus intelligit Cyprianus, quum ſcribit: Fecerunt ad nos de quibuſdam beati Martyres litteras. Item: Si qui libello à Martyribus accepto à ſeculo excederent. Sicque non modo Cyprianus Martyras appellare ſolet, ſed & Tertullianus hoc loci. Veriùm ſcitè addit, deſignati. Quin eos etiam hoc nomine ſolitos vocari indicat, qui dimiſſi fuiſſent; vt quum de Valentino inquit: Sed alium ex Martyrij prærogatiua loci potitum indignatus. & de Praxea: Inſuper de iactatione martyrij inflatus, ob ſolum & ſimplex & breue carceris tædium. Nec aliter Cyprianus dixit in Epiſtola, qua Celerinum in ordinem cleri ſignificat adſcitum: Commeatũ dando nobis confeſſoribus ſuis et Martyribus glorioſis. vbi commeatum accipit pro liberatione & dilatione, qua vita captiuo & mori parato conceditur. Equidem in ſanctis quibuſdam, vt ipſe alibi ſcribit, nequaquam fuit minor confeſſionis virtus, ſine teſtimonio paſſionis. Neque enim in confeſſoribus Chriſti dilata Martyria meritum confeſſionis minuere, ſed magnalia diuinæ protectionis oſtendere, docet ad Luc. Romanum Pont. ſcribens. Confeſſoris nomen in iſta ſignificatione quam expoſuimus, Cypriano familiare, recentior ætas etiã nec carcerem nec tormenta perpeſſis attribuit. Ille vero ad Moſen & Maximum presbyteros ſcribens: Beatũ, inquit, facit prima & vna confeſſio. Vos totiens confitemini, quotiens rogati vt de carcere recedatis, carcerem fide & virtute prælegitis. Hactenus Rhenanus. Cuius ſententiæ nos quoque accedere quod ad Martyras attinet, de Confeſſoribus non item, latius commonſtrauimus Adnot. noſtris in S. Cypr. Epiſt. 9. quæ Martyribus & Confeſſoribus inſcribitur num. 8. In Epiſt. quoque 30. num. 7. Et veriſſima eſt illa mea interpretatio quoad S. Cyprianum: verùm vel ex ſolo iſto titulo patet Martyras appellari Tertulliano, non ſolùm eos qui aut tormentis eſſent & tormenta perpeſſi, ſiue viui, ſiue defuncti, ſed & eos, qui vt torquerentur, incluſi erant, quos peculiariter S. Cyprianus Confeſſores nuncupat. Neque enim toto hoc libro vlla tormentorum iam perpeſſorum mentio, ſed dumtaxat carceris & metus pœnarum.

CAP. I.

2. Inter carnis alimenta, &c.] Caput hoc primum poſt captatam beneuolentiam Martyrum, non aliud eſt quàm: Ad pacem & concordiam exhortatio, in qua imitatur Auctorem S. Cypr. ſub finem Epiſt. 7. ad Rogatianum & alios Confeſſores, & inſuper alibi locis infrà citatis. Ad intellectum autem huius loci facere adnotauit Rhenanus in Adnotationibus quod inferiùs dicit: Imò & quæ iuſta ſunt, caro non amittit per curam Eccleſiæ, & agapen fratrum. Sanè D. Cyprianus epiſt. 37. ſeu 6. lib. 3. admonet presbyteros & diaconos, vt glorioſa voce Domino confeſſis, omnis diligentia præbeatur. Ibidem mox Tertullum quendam ab hoc pio officio laudat, quòd videlicet circa curam corporum captiuos Chriſtianis non deſit.

3. benedicti.] id eſt laudandi (inquit Rhenan.) His Epitheto Martyres ornat Tertullianus, vt paulopòſt: Imprimis, ergo benedicti. Et infrà ad mulieres: Proinde vos benedictæ. Quod Eleutherio Pont. Rom. & martyri iam defuncto lib. de præſcr. adu. hæreſ. cap. 30 etiã attribuit. Cyprianus Fortiſſimos & beatiſſimos ſubinde vocare ſolet, quodam loco Fortiſſimos & fideliſſimos.

4. Martyres deſignati.] Deſignati (inquit idem) id eſt, futuri martyres. Metaphora ab electis magiſtratibus ſumpta, qui deſignati dicuntur, quum eliguntur. Suetonius in vita Claudij Cæſaris in fine: Nam & quũ Conſules deſignaret, neminem vltra menſem, quo obiit, deſignauit. Porrò quos alloquitur Tertullianus, nondum Martyrium tulerant, ſiue ſecurant, vt Cyprianus loquitur, ſed exſpectabant, vt eſt apud eundem, quotidie læti profectionis ſuæ ſalutarem diem, & iam iamque de ſæculo receſſuri ad Martyrum munera & domicilia diuina properabant.

5. & domina mater Eccleſia.] Obſerua (vt ibidem Rhenan.) quod matrem Eccleſiam pulcrè dominam vocat. Addit verò: de vberibus ſuis. nam præceſſit: mater; quibus ſignificat theſauros Eccleſiæ. Vide ſuprà l. de Orat. c. 2. num. 7.

6. de operibus ſuis propriis.] Docet enim (inquit idem) Paulus ad Epheſios ſcribens, etiam propriis manibus laborandum, vt habeas quod indigenti communices. Ergo piſtor panem miſſitabat, calcearius calceos, telam textor, hanc fullo gratis curabat, conſuebat veſtiarius. Alius pecuniam mittebat, diurno labore collectam. Vide autem quantum priſci Martyribus tribuerint.

7. Gladiatores, &c.] Quod hîc habet tam de Gladiatoribus, quàm eorum Magiſtris & Præpoſitis, diſtulimus vſque ad librum de Spectaculis.

8. dictata.] Dictata (eodem interprete) non ſolùm ludi magiſtrorum ſunt litteras docentium. Sic & Suetonius in vita Iulij Cæſaris, de gladiatoribus loquens: Tyrones, inquit, neque in ludo, neque per laniſtas, ſed in domibus per equites Romanos, ac etiam per Senatores armorum peritos erudiebat, precibus enitens, quod epiſtolis eius oſtẽditur, vt diſciplinam ſingulorum ſuſciperent, ipſique dictata exercentibus darent. Et Iuuenalis:

- Donec peragat dictata magiſtri
Omnia. -

9. tentabo eos vilibus odiis, affectionibus, &c.] Ita ex MS. 2. Vaticanis, pro eo quod erat: vilibus inediis, defectionibus, quæ ſubſtituta videntur ab illis qui putabant non poſſe competere in Martyras odia; verùm quandoquidem ſequitur: aut inter ſe diſſenſionibus, illud magis conuenit, maximè quum etiam S. Cypriano contẽtiones, æmulationes, conuitia & maledicta in confeſſoribus reprehendat, vbi ſuprà.

10. & in ima ſua deliteſcat.] Non diſſimilis eſt (vt adnotat Rhen.) ſententia eis quæ in Valentinianis legitur. Abſcondat ſe itaque ſerpens quantum poteſt, totámque prudentiam in latebrarum ambagibus torqueat, altè habitet, in cæca detrudatur, &c. Alludit autem Auctor ad Serpentes, qui excantationibus fugari ſolent aut ſuffumigationibus; atque hoc eſt quod dicit: excantatus vel effumigatus. Nam Plinio teſte

ſteſte lib.8.cap.32. accenſis cornibus cerui odore fugantur, & maximè ſtiracis, vti eſt apud eundem lib.10.c.70. Incantationis autem aſpidis fit mentio Pſal.57.

11. vt vos committat.] *Sæpè (inquit Rhenan.) iam diximus* committendi *verbum ad contentionem & certamen referri, vnde gladiatores propriè* committuntur. *Metaphoricῶs Iuuenalis:* Committit *vates. Cypr. epiſt.14. lib.3. (quæ eſt in noſtra editione x.) Et glorioſos ſeruos Dei cum Dei ſacerdote* committunt. *Eſt autem hac etiam Iureconſultorum vox:* committere, *pro: ad certamen prouocare. Hinc Vlpianus ad legem Aquiliam Digeſt. lib. 9. Planè, inquit, ſi cædentem vulnerauit, erit Aquiliæ locus, niſi domino* committente *hoc factum ſit. Aliam remotiorem huius vocis ſignificationem etiam Iureconſultorum habes infrà lib. de Cor. militis cap. 2. num. 22. De vtraque eodem loco infrà Tom.3. lib. de Præſcrip. adu. hær. cap.24. num.193.*

12. à martyribus in carcere exorare conſueuerunt.] *Alludit (inquit idem Rhenan.) ad conſuetudinem eius temporis, quæ etiam ætate Cypriani in vſu fuit, quemadmodum ex eius viri ſcriptis colligitur. Siquidem lapſi, id eſt, qui ſacrificauerant idolis, aut neceßitatem ſacrificandi pecunia apud magiſtratum redemerant, accepta ſecuritatis ſyngrapha, quò reciperentur in Eccleſiam ante confeßionem exomologesinque & pœnitentiam, ante impoſitionem manus Epiſcopi & cleri, ſolebant à* Martyribus & Confeſſoribus in carcere conſtitutis libellum extorquere deprecatorium, *per quem in Eccleſiam recipi iuberentur. Sic enim lapſi quidam importunius precibus Martyres & Confeſſores fatigabant, corrumpebántque. Vocabant autem veteres:* Dare pacem, *recipere in ius communicationis. In hunc igitur ſenſum accipi debet quod hîc Tertullianus ſcribit:* Quam pacem quidam in Eccleſia non habentes. *Item:* vt ſi fortè & aliis præſtare poſſitis. *Vide quanta fuerit olim Martyrum etiam dum viuentium auctoritas. Sanè Cyprianus epiſt.15. lib.3. (quæ eſt in noſtra editione x1.) in libello quorundam Martyrum pro lapſis ſcripto hoc inſertum paulo incautius fuiſſe teſtatur: Communicet ille cum ſuis. Nam addi debebat qui nam ſint. Proinde idem ſanctißimus vir ſcribit ſub anteceſſoribus ſuis id ſemper obſeruatum, vt Diaconi ad carcerem commeantes, martyrum deſideria conſiliis ſuis & ſcripturarum præceptis gubernarent: his enim illic verbis vtitur. Nos ad dictam* x1. *epiſt. S. Cypr. quæ Confeſſoribus & Martyribus inſcribitur, addidimus; pertinere iſtam* pacem, quam lapſi à Martyribus in carcere exorabant, *ad vſum Indulgentiarum in Eccleſia iam tum cœptum, immò & ab Apoſtolo Paulo in Corinthium illum, idque integris illic Adnotationibus noſtris.*

Cap. II.

13. Cetera æquè animi impedimenta, &c.] *Caput hoc inſcripſimus:* De comparatione carceris cum mundo. *In quo etiam locos infrà citatos imitatur S. Cyprianus.*

14. parentes veſtri.] Parentum *(inquit Rhenan.) vocabulo, ni fallor, quoslibet cognatos intelligit, quemadmodum & hodie vulgus Italorum & Gallorum loquitur. Planè autem ita eſſe patet ex lib. de Carne Chriſti, vbi de matre & fratribus ſic loquitur:* cùm indignatio parentes non neget, ſed obiurget.

15. exiſſe vos è carcere, quàm in carcerem introiſſe.] *Simile ſermonis (inquit Rhenan.) ſchema eſt in Valentinianis:* Vbi ſuperindui potuit quàm deſpoliari. *Inſpice quod illic adnotauimus. Fauſtus Manichæus apud Aurel. Auguſtinum: Ex Iordane nobis erit factus Ieſus Dei filius,* quàm *natus ex vtero mulieris. Ammian. Marcellinus lib.27. de ingratitudine populi in Symmachum præfectum vrbi ſub Valentiniano & Gratiano Aug. loquens: Quidam plebeius (inquit) finxerat illum dixiſſe ſine indice vllo vel teſte, libenter ſe viuo proprio calcarias extincturum,* quàm *id venditurum pretiis quibus ſperabatur. Item alibi Ambroſius in lib. de Viduis: Vicem facilis tondere* quàm *premere. Tametſi aduerbium Magis quod præcedit, hîc repeti poteſt, id quod in hoc ſcriptore nouum non eſt, vt plus ſemel monuimus. Atqui pro:* grauiores cathenas induit mundus, *MS. tres legunt:* imbuit. *ſed illud placet.*

16. Proconſulis.] *Ex hoc loco (inquit idem Rhen.) licet animaduertere Martyres iſtos, ad quos ſcribit Tertullianus, vel in ipſa Carthagine, vel aliquo oppido vicino captiuos fuiſſe detentos, certè in prouincia Carthaginienſi. Nam Carthagine* Proconſulem *fuiſſe declarat Pontius Diaconus in vita B. Cypriani martyris, cùm inquit: Denique comprehenſus à miniſtris Paterni* Proconſulis *Carthaginienſis. Et Paternus* Proconſul *dixit. Item Galerius* Proconſul *dixit. is mortuo Paterno ſucceſſerat. Erátque* Proconſulum *magiſtratus olim annuus. Vnde illud Cypriani: Eant (inquit) nunc magiſtratus & Conſules ſiue* Proconſules *annuæ dignitatis inſignibus, & duodecim faſcibus glorientur. Neminem verò lateat adminiſtrationes Prouinciarum ſubinde mutatas fuiſſe pro libidine Cæſarum. Equidem in libro, cui titulus Notitia Occidentis, nominatim fit mentio* Proconſulis Africæ, *ſub cuius diſpoſitione fuerit Prouincia Conſularis, & legati eius duo. Is, vt videtur, apud Carthaginem tamquam Metropolim habitabat. Vnde & Carthaginienſis Africa dicitur eodem libro. Atqui ex his probatur eſſe verißimum, quod S. Auguſt. tradit (ni fallor lib. de Grammatica) tam veteribus vſitatam fuiſſe vocem:* Proconſul, *atque* Pro conſule. *Eius verba ſunt: Ab E littera vocali nullum Latinum, niſi iuncta præpoſitione, Maſculinum inuenitur, vt* Pro conſule, *Pro Prætore. Ergo iuncta præpoſitione fiunt Latina, vt dixi: Pro Prætore, Pro Quæſtore. Nam veteres Nominatiuo caſu:* Proconſul *dicebant, attendentes nullum nomen Latinum exire in E litteram, Nominatiuo caſu generis Maſculini.*

17. in cuſtodiarium.] *Eodem modo legit lib. adu. Iud. cap.4. illud Iſaiæ 1.* ſicut cuſtodiarium in cucumerario, *quod ibidem cap. 13. vertit:* caſula, *ſeu:* ſpecula; *à cuſtodia illud deriuans.*

18. Habet tenebras, &c.] *Rectè adnotauit ſimiles locos Rhenanus ex S. Cypriani Epiſt. 81. ad Rogatianum iuniorem & ceteros Confeſſores, ac 16. ad Moyſem, Maximum & ceteros Confeſſores: O beatum carcerem (inquit) quem illuſtrauit veſtra præſentia. O beatum carcerem, qui homines Dei mittit ad cœlum. O tenebras lucidiores ſole ipſo, & luce hac mundi clariores, vbi modò conſtituta ſunt Dei templa, & ſanctificata diuinis confeßionibus membra veſtra. Et alibi: Illuminabat mundum ſol oriens & luna decurrens, ſed vobis idem qui ſolem fecit & lunam, maius in carcere lumen fuit, & in corde ac mentibus veſtris Chriſti claritudo reſplendens, horribiles carceris atque funeſtas pœnalis loci tenebras æterna illa & candida luce radiauit.*

19. Triſte illic exſpirat.] Triſte *(inquit Rhenan.) id eſt res triſtis, graueolentia videlicet,* illic exſpirat,

ſi accipias verbum exſpirat, *vt ſit abſolutum. Atque quod ſequitur:* de iudicibus ipſis iudicaturi, *etiam omittitur S. Cypr. epiſt.* 81.

20. Chriſtianus etiam extra carcerem ſeculo renunciauit.] *Veriſſima eſt (inquit idem Rhenan.) Cypriani ſententia de Habitu virginum: Ceterum quæcunque terrena ſunt, in ſæculo accepta, & hîc cum ſæculo remanſura, tam contemni debent, quàm mundus ipſe contemnitur; cuius pompis & delicijs iam tunc* renunciauimus, *quum meliore tranſgreſſu ad Dominum venimus. Verum de hac* renunciatione *in Baptiſmo facta, latiùs infrà T.3.lib. de Baptiſmo.*

21. ſi non plus, &c.] *Emendauimus (inquit Rhenanus) ex Gorzienſi,* ſi non plus in carcere ſpiritus acquirit, quam caro amittit. Si acquirit, *pro: An acquirat. Similem locutionem habes in Apologetico:* Cōſtet igitur prius, ſi iſti, quibus ſacrificatur, ſalutem Imperatoribus vel cuilibet homini impertiri poſſunt. *pro: An iſti poſſint.*

22. per curam Eccleſiæ, &c.] *Meminit huius cōſuetudinis Origenes hom. 11. in Leuiticum. Extat etiam hac de re Epiſt. S. Cypr. 37. hoc titulo: Ad clerum, vt Confeſſoribus in carcere conſiſtentibus omnis humanitas præbeatur. Cui conſentiunt quæ hîc adnotat Rhenan. partim ex eadem epiſtola in hæc verba: Veteres non ſolùm externam curam corporibus Martyrum impendebant, ſed & ſpiritum eorum & ſanctum animi propoſitum precibus adiuuabant, quum publicè in ſacrificio, quam nos hodie Miſſam dicimus, tum priuatim in ſeceſſu Deum comprecantes. Sic enim D. Cyprianus epiſt. 16. ad Confeſſores & Martyres captiuos ſcribit: Et nos quidem (inquit) veſtri diebus ac noctibus memores, & quando in ſacrificiis preces cum pluribus facimus, & quum in ſeceſſu priuatis precibus oramus, coronis ac laudibus veſtris plenam Domini fauentiam poſtulamus. Hactenus ille. Verum non tantùm vt adhuc in carne conſtituti Martyres veteribus illis Chriſtianis curæ erant, ſic nec defunctos negligebant. Diebus enim quibus exceſſerant, commemorationes eorum inter memorias Martyrum celebrabant; nec id ſemel, ſed ſingulis quibuſque annis factitabant, cùm videlicet is dies recurriſſet, aut ſtatum commemorandarum paſſionum tempus adueniſſet. Hoc nos docet Sanctiſſ. Cyprianus epiſt. 6. num. 7. nunc. 37. in hunc modum ſcribens: Denique & dies eorum (inquit) quibus excedunt adnotate, vt commemorationes eorum inter memorias Martyrum celebrare poſſimus. Quanquam Tertullus fideliſſimus & deuotiſſimus frater noſter inter cetera ſolicitudinem & curam ſuam cum fratribus in omni obſequio operationis impartit; qui nec illic circa curam corporum deeſt (ſic enim eam periodum legendam arbitror) ſcribat ac ſignificet mihi dies, quibus in carcere beati fratres noſtri ad immortalitatem glorioſæ mortis exitu tranſeunt, vt & celebrentur hîc à nobis Oblationes & ſacrificia ob commemorationes eorum, quæ citò vobiſcum Domino protegente celebrabimus. Rurſum epiſtola 34. hoc idem adteſtatur: Sacrificia pro eis (inquit) ſemper vt meminiſtis, offerimus, quoties Martyrum paſſiones & dies anniuerſaria commemoratione celebramus. Hæc ille. Ceterum quod dicit ſacrificia pro Martyribus offerri, ſic accipiendum, ni fallor, vt pro eis, idem valeat quod pro commemoratione eorum (nam id prioris loci mox citati verba apertè continent.) veluti paſſione ſiue commemoratione paſſionis occaſionem oblationibus & ſacrificiis dante. Quæ res inde nata videtur, quòd in ſacrificio iuxta ritum veteris Eccleſiæ (quemadmodum in Adnotationibus libri de Cor. milit. ex Magno Dionyſio obiter indicauimus) poſt Symbolum decantatum, & mutuam pacis conſalutationem, nomina piè defunctorum conſcripta in ſcheda, quam in altari ponebant, recitabantur, non ſine laude & præconio virtutum quæ in viuentibus eluxerant. Quo honore, bone Deus, qui digniores, quàm qui pro Chriſto ſanguinem ſuum fudiſſent? Hanc Eccleſiæ conſuetudinem indicat Aur. Auguſt. lib. de Virgin. Perhibet enim (inquit) præclariſſimum teſtimonium Eccleſiaſtica auctoritas, in qua fidelibus notum eſt, quo loco Martyres, & quo defunctæ Sanctimoniales ad altaris Sacramenta recitentur. Hactenus ille. Gratulatoriæ ergo preces erant potius, quibus quum Deo gratias agebant, qui Martyribus eam gratiam & tantum dignationis contuliſſet; tum ſimile donum cœlitùs ſibi dari concordibus votis flagitabant, ceu adhuc canit Eccleſia, Gaudeamus in Domino, & reliqua. Id confirmat idem Aur. Auguſt. Tractatu 84. in Euangelium Ioannis, de Martyribus & altari diſputans, his verbis: Ideò quippè ad ipſam (inquit) menſam, non ſic eos commemoramus, quemadmodum alios qui in pace requieſcunt, vt etiam pro eis oremus, ſed magis vt orent ipſi pro nobis, vt eorum veſtigiis adhæreamus. Hæc Auguſt. Aliter pro Lapſis qui iam reconciliati eſſent, offerebatur, qui poſt confeſſionem criminis & factam pœnitentiam, exomologeſinque finitam, poſt manus impoſitionem Epiſcopi & cleri hoc conſequebantur, vt facta pro eis oblatione & precatione Euchariſtiam acciperent. Id ea ætas etiam vocabat Offerre nomen alicuius, fortaſſe quòd eius nomen recitaretur commendandum communibus Eccleſiæ precibus, deſcriptum in ſcheda, atque in altari poſitum. Quod monere libuit, vt locum Cypriani intelligas in epiſt. 10. lib. 3. cùm dicit: Ad communicationem admittuntur, & offertur nomen eorum. Porrò huiuſmodi memoriæ Martyrum ſiue commemorationes pepererunt nobis poſtea feſtos dies pleroſque, quibus hodie Chriſtiani feriantur. Sanè ipſum Commemorationis vocabulum Eccleſia retinuit, ſacrificiis noſtris non ignotum. Nos verò eadem adnotauimus, & multo plura, tum ſecundò loco ad epiſt. 37. de Commemoratione Martyrum quotidiana in Martyrologio, num. 7. tum tertio quoque ad Epiſt. 34. de ſacrificiis in anniuerſariis Martyrum, ac quotidiana eorundem commemoratione in ſacrificio, num. 12. & 13. tum denique ad epiſt. x. quarto loco hîc citatam de ſacris* διπτύχοις, *n. 9. ad quos locos cōpendij gratia Lectorem remittimus.*

23. & agapen fratrum.] *Intelligit (inquit Rhen.) eleemoſynam, quod ex caritate cum egente debeat fieri communicatio. Hinc legimus apud Cyprianum lib. 3. ad Quirinum:* Agapen *& dilectionem fraternam religioſè & firmiter exercendam. Vtitur Latino vocabulo Tertullianus, adu. Marc. lib. 1.* De alienis bonis *(inquit)* ob alium Deum nomine eleemoſynæ & dilectionis operatur. *Hieron. ad Euſtochium, loquens de illis qui laudem humanam eleemoſynis largiendis venantur: Cum manum (inquit) egenti porrexerint, buccinant; quum ad* agapen *vocauerint, præco conducitur. Huiuſmodi* Agapen *Germani* Spendam *vocant. Erat & cœna genus pro pauperibus reſocillandis, qualis apud Gentiles ſportula, à qua ſportulantes fratres dixit Cyprianus nouo verbo. Tertullianus Apolog. cap.* 39. Cœna noſtra *(inquit)* de nomine rationem ſuam oſtendit. Vocatur Agape id quod dilectio penes Græcos eſt. quantiſcunque ſumptibus conſtet, lucrum eſt pietatis nomine facere ſumptū. Siquidem inopes

quoſque

quoſque refrigerio iſto iuuamus. Et reliqua. Porrò fratrum nomine Chriſtianos intellige ſæpe iam monuimus. Tertull. in Apolog.cap. mox citato de Chriſtianis loquens: Quanto dignius (inquit) fratres & dicuntur & habentur, qui vnum patrem Deum agnouerunt, qui vnum ſpiritum biberunt ſanctitatis, qui de vno vtero ignorantiæ eiuſdem ad vnam lucem expauerint veritatis. Vnde fraternitas pro collegio fratrum ſiue Eccleſia, Cypriano, Hieron. Ambr. & etiam noſtro Tertulliano. Videas autem Lector eadem quoque de re Adnot. noſtras ad lib. 3. Teſtimon. num. 11. et Apolog. 39. cap. num. 517.

24. Non vides alienos Deos.] Nam (vt etiam adnotauit Rhen.) ætate Tertulliani adhuc vigebat Paganiſmus.

25. non ſollemnes Nationum dies.] Hîc etiam rectè adnotat, qui dies ſollemnes Nationum vocantur, hoc pacto deſcribi l. de Cor. milit. Sollemnitates, poſtulatrices, falſa vota; vbi de his latius. quemadmodum etiã Apologetici cap. 35. num. 461. Hîc ſufficiat quod Rhenanus adnotat aptè dici ab Auctore: nõ nidoribus ſpurcis verberaris, eo quòd in ſollemnibus Cæſarum Gentiles (vti eſt loco dicto Apolog.) focos & choros in publicum educebant, vicatim epulabantur, ciuitatem tabernæ habitu abolefaciebant. Huc facit quod ad Vxorem l. 2. de diſpari coniugio loquens, vbi videlicet mulier Chriſtiana Gentili marito nupta eſt; Moratur (inquit) Dei ancilla cum laribus alienis. Et inter illos, omnibus honoribus dæmonum, omnibus ſollemnibus Regum, incipiente anno, incipiente menſe, nidore thuris agitabitur.

26. non clamoribus ſpectaculorum, &c.] Etiã ea quæ hîc adnotauit Rhenanus, ad lib. de Spectaculis adiecimus.

27. non in loca libidinum publicarum.] Similiter (adnotante Rhenan.) Hieronymus ad Gerontiam: Vt in eo ſe putet eſſe laudabilem, ſi ſcorto melior ſit, ſi publicarum libidinum victimas ſuperet. Tertull. lib. de Pallio: Lupas popularium libidinum nundinas vorat.

28. ſtadia opaca aut porticus, &c.] Stadia (vti rectè adnotauit Rhen.) hoc eſt exercitij loca domeſtica ad geſtationem, curſum, & deambulationem apta, reddebãt opaca ſyluæ, quæ inter porticus in ædificiis veterũ conſita erant; nempe nunc platanones, nunc daphnones, hoc eſt plataneta & laureta, in quibus etiam prodeambulare ſolebant veteres. Eràtque ſtadium viridario coniunctum. De huiuſmodi ſtadio ſenſit Tertullianus lib. de Cor. mulit. cùm ait: Suſannam in ſtadio mariti non velatam deambulaſſe. Quo loco de ſtadiatis porticibus Vitruuium facere mentionem ſcripſit lib. 5.

29. Nihil crus ſentit in neruo.] Similiter S. Cyprianus dicta epiſt. 81. Poſitus in neruo, ac ferro fuit, ſed ſolutus ac liber ſpiritus manſit. vbi & quid neruus, tractauimus in Adn. num. 7.

30. Vbi autem erit cor tuum, &c.] Auctor verba Euangeliſtæ tranſponit, vti melius inſtituto ſeruiant. nam apud Matthæum eſt: Vbi theſaurus tuus, ibi & cor tuum.

CAP. III.

31. Sit nunc Benedicti, &c.] Capiti huic titulum dedimus: De carceris moleſtiis æquanimiter ſuſtinendis coronæ æternitatis ergò. In quo etiam illum S. Cyprianus imitatur locis mox citatis. Atqui (vti adnotat Rhen.) illud: Sit, hic concedentis eſt, non imprecantis, Vt illud lib. de Car. Chriſti: Sit planè ſtultum, ſi de noſtro ſenſu iudicemus Deum.

32. cùm in Sacramenti verba reſpondimus.] De reſponſo ad verba Sacramenti Baptiſmi, ſeu Sacramento, id eſt, iureiurando in eodem præſtito, tractatum ad lib. de Baptiſ. Tom. 3. differimus.

33. Nemo miles ad bellum, &c.] Hunc totum locum (vti adnotat Rhenan.) imitatus eſt B. Hieronymus, cùm epiſtolam illam ad Heliodorum ſcriberet. Inquit enim: Quid facis in paterna domo delicate miles? vbi vallum? vbi foſſa? vbi hyems acta ſub pellibus?

34. nec de cubiculo in aciem.] Hieronymus ibidem: Et tu mihi de cubiculo ad aciem, tu de vmbra egrederis ad ſolem.

35. ſed de papilionibus expeditis & ſubſtrictis.] Expediuntur (inquit Rhenan.) tentoria inuoluta, quum in caſtris extenduntur, & funiculis ad palos terræ infixos ſubſtringuntur, alligantùrque, ne vento diſturbante corruant.

36. & imbonitas.] Imbonitatis (inquit Rhenan.) vocabulo rurſus vtitur in libro de Exhort. caſtit. Alioquin res (inquit) & viris & fœminis eadem imbonitate ad matrimonium & ſtuprum commixtio carnis licitandum. Porrò eadem forma dixit imbonitatem, qua inalienum, pro non alieno, l. 4. adu. Marc. Rectè autem paulopòſt reſtituit idem ex Gorzienſi cod. Etiam in pace, labore & incommodis.

37. in armis deambulando.] Vegetius (ſecũdum quod idem citat) penult. c. l. 1. Præterea vetus (inquit) conſuetudo permanſit, & Diui Auguſti atque Adriani conſtitutionibus præcauetur, vt in menſe tam equites quàm pedites educantur ambulatum. Hoc enim verbo hoc exercitij genus nominant, & decem millia paſſuum armati inſtructique omnibus telis pedites militari gradu ire ac redire iubebantur in caſtra, ita vt aliquam itineris partem curſu alacriore conficerent. Rurſum lib. ſecũdo: Iuniores quidem (inquit) & noui milites manè ac poſt meridiem ad omne genus exercebãtur armorum. Veteres autem & eruditi, ſine intermiſſione ſemel in die exercebantur in armis. Ibidem docet tempeſtate vel ventis aëre turbato milites ſub tecto, quod ex cannis, vlna, vel culmo conſtabat, armis erudiri ſolitos. Ceterum autem & hybernis diebus ſi niues pluuiæque ceſſarent, exerceri cogebantur in campo; ne intermiſſa conſuetudine, animi militum debilitarentur & corpora. Syluam cædere, onera portare, foſſas tranſilire, in mari vel in fluminibus natare, gradu pleno ambulare, vel etiam armatos cum ſarcinis ſuis currere frequentiſſimè conuenit, vt quotidianus vſus laboris in pace, difficilis non videatur in bello.

38. teſtudinem deſiccando.] Rectè quidem Rhen. De materia (inquit) ac tabulatis teſtudo cõtexitur, quæ ne exuratur incendio, coriis vel ciliciis, centonibúſque veſtitur. Auctor Vegetius. Robuſtiora fiunt ligna, diu exſiccantur. Sed hic adiiciendum, quòd Teſtudo inſtrumentum fuerit bellicum ſimile penè arieti, de quo libro de Pallio, dicta à ſimilitudine reptilis, quod Teſtudinem dicimus, eo quòd trabem funiculis ſuſpenſam, quæ falx ducebatur modò, ſicut ſuum caput reptile, nunc exerat, nunc reducat. Addunt autem MS. 3. deſudando. ſed videtur loco huic non conuenire.

39. & ſole ad cœlum.] Adnotat Rhenan. accipi hîc cœlum pro vento ſeu aëre frigidiore; alioqui (inquit) poſſit etiam legi: gelu. Ego verò magis crediderim accipi pro aëre craſſo ſeu obſcuro, iuxta illud Ciceronis l. 2. de Diuin. De cœlo aëris craſſitudo; & quod

apertius idem habet Tuſcul. qu. lib.1. Cœlom *hoc, in quo nubes, imbres, ventique aguntur, quod & humidum & caliginoſum eſt propter exhalationes terræ. Quò pertinere videtur & illud Virgilij Æneid. 9.*

- Cœlúmque *ſerenat.*

40. de tunica ad loricam.] *Hieron. (vti ab eodem citatur) ad Heliodorum: Corpus adſuetum* tunicis, loricæ *onus non fert. Atqui de* Tunica *vide lib. de Pallio cap.1. & ibidem Adnot. noſtras num. 4.*

41. Proinde vos Benedictæ.] *Inter captiuos (inquit Rhenan.) iſtos Chriſtianos erant & mulieres, quas nunc compellat,* benedictas *vocando. Eodem fœminas vocabulo ornat lib. de Cultu fœmin.c.4.5.9.et 13.Sic Cyprianus in epiſtola quadam ad Martyres: Beatas autem fœminas (inquit) ſaluto, quæ vobiſcum ſunt in eadem confeſſionis gloria conſtitutæ; & reliqua Idem in ſermone de Lapſis: Cum triumphantibus viris (inquit) & fœminæ veniunt, quæ cum ſeculo dimicantes ſexum quoque vicerunt.*

42. Agonothetes Deus viuus, &c.] *Vel ex eo quod hîc &* Deum viuum *agnoſcit, Patrem nempè, & mox* Spiritum ſanctum, *& deinde* Chriſtum Ieſum, *atque adeò tres in Trinitate perſonas, patet hunc librum conſcriptum priuſquam in Montani hæreſim laberetur, quippè qui Hieron. teſte contrarium ſenſerit, vti lib. de Trinitate latius infra Tom. 5. Atqui quid officij habuerint* Agonothetes, Xyſtarches, *&* Epiſtates, *ex Rhenano & aliis infrà latius lib. de Spectaculis. Sicut & de* Brabio, *&* Athletarum *tum* vnctione, *tum* ſtrictiori diſciplina. *Huic loco ſufficiunt ſimiles S. Hieronymi loci, alter ad Lucinum: Non eſt mendax* Agonotheta *noſter. alter lib. ad Pammach. contra errores Ioannis Hieroſolymitani: Cur ergo iſta quæruntur (inquit) cur tu omiſſis ſuper quibus pugna eſt, de* ſcammate *& loco certaminis egrediens, in peregrinis & longè alienis diſputationibus immoraris?*

43. corona æternitatis, brabium, &c.] *Siue* brabium *legas ad imitationem Græcæ vocis, ſiue* brauium, *vti habent 3. MS. perinde eſt. Similiter autem S. Cyprian. epiſt. 9. ad Martyres & Confeſſores de Mappalito, explicans illud Pſalm. 115. Pretioſa eſt in conſpectu Domini mors iuſtorum eius. Pretioſa (inquit) mors hæc eſt, quæ emit immortalitatem pretio ſanguinis ſui, quæ accepit* coronam *de conſummatione virtutis. Et ſub finem eiuſdem Epiſtolæ: Sed & ipſe (Dominus nempè) luctatur in nobis, ipſe congreditur, ipſe in certamine agonis noſtri &, coronat pariter & coronatur. Latius autem idipſum repetit Tertull. ſub finem lib. de Coron. milit. allegans & ſcripturas, quæ* coronam *vitæ promittunt & repræſentant, Apocalypſ. 3. 4. 6. 10. ac 2. Tim. 4. Loci adnotandi contra modernos aduerſarios, qui vitam æternam non niſi gratiam eſſe volunt, non* coronam *aut mercedem. Item contra eos qui merita ſanctorum Martyrum negant, quia correlatiua ſunt merita & merces, certamen legitimum &* corona, *quemadmodum adtigimus lib. de Pœnit. & latius tractabimus lib. ſequenti de Patientia.*

44. gloria in ſæcula ſæculorum.] *Alludit ad illud Pſal. 83. In ſæcula ſæculorum laudabunt te.*

CAP. IIII.

45. Scimus ex Dominico præcepto, &c.] *Inſcriptionem huius capitis fecimus:* Quòd animari debeant Martyres exemplis eorum, qui famæ & gloriæ ſolius cauſſa multa perpeſſi ſunt. *in quo multa eadem repetit, quæ ſuprà videre eſt Apologetici cap. vlt. Atqui ex MS. 3. legimus:* ſpiritum promptum eſſe, *& ex coniectura Ioannis Hæreſij:* nec iam de incommodis carceris. *Vbi* eſſe, *& et* de, *recèns adiecimus.*

46. Timebit forſitan caro gladium grauē, &c.] *Cyprianus (inquit Rhenan.) aduerſus Demetrianum genera tormentorumque enumerans, quibus ille Chriſtianos affligeret: Innoxios (inquit) iuſtos, Deo caros, domo priuas, patrimonio ſpolias, cathenis premis, carcere includis,* gladio, *beſtiis, ignibus, punis. Rurſum lib. de Lapſis: Sed cùm duriſſimi roditis retrudeſcente ſæuitia, iam fatigatum nunc flagella ſcinderent, nunc contunderent fuſtes, nunc equuleus extenderet, nunc vngula effoderet, nunc flamma torreret, caro me in colluctatione deſeruit, infirmitas viſcerum ceſſit. Idem aliis multis locis ſupplicia Chriſtianorum commemorat. Videat ibidem Lector Adnot. noſtras ad poſteriorem librum num. 52. item in Tertull. Apolog. alicubi, vbi & vlt. cap. etiam ſupplicij meminit, ob quod* Sarmentitij *ac* Semaxij *dicebantur, eo quod ad* ſtipitem dimidij axis reuincti Sarmentorum ambitu exurerentur. *Qui lib. ad Scapulam cap. vlt. indicat primùm duntaxat* gladiotenus animaduerſum in Chriſtianos, *quamquam ab illo etiam cremarentur.*

47. Lucretia.] *Exemplum hoc notius quàm vt explicari debeat. Repetit idipſum ſub finem lib. de Caſtit.*

48. Mutius.] *De hoc vide Adnot. noſtras in Apolog. cap. vlt num. 621.*

49. Heraclitus.] *Is (vti adnotat Rhenan.) laborabat morbo aquæ intercutis, & cùm obſcuris ſermonibus aſſuetus homo, quærendum è medicis iuſſiſſet; Num ex imbre ſiccitatem facere poſſent, & ab illis ludi ſe putantibus fuiſſet neglectus, tandem ipſi ſibi ſubuenire volens, bubulis excrementis oblitus corpus ſuum inflatum, fecit. Eſt apud Laërtium.*

50. Empedocles.] *De hoc vide Adnot. noſtras in lib. de Pallio cap. 4. num. 83. Meminit item euſdem infrà Tom. 3. lib. de Anima.*

51. Peregrinus, &c.] *Hæc lectio (inquit Rhenan.) mihi non diſplicet. Nam auctor eſt Euſebius Cæſarienſis in Chronicis, quæ nobis vertit Hieronymus, anno Imperij Marci Antonini Veri quinto, ſi non fallit numerus,* Peregrinum *Philoſophum apud Piſas, rogo quem ex lignis compoſuerat incenſo, ſemet ſuperieciſſe. Rectè ergo Tertullianus dixit:* non olim, *ad antiqua exempla, quæ præmiſit, reſpiciens; cùm ipſe vixerit ſub Seuero, qui poſt Marcum Antoninum annis 33. regnare cœpit.* Peregrini *vitam deſcripſit Lucianus in libello cui titulus: De morte* Peregrini. *Qui ſe teſtatur interfuiſſe ſpectaculo, cùm in ignem ſe Proteus inſereret, hoc pacto gloriam aucupaturus; id enim vocabuli ſibi indiderat impoſtor ille. Ammianus Marcellin. lib. 29. loquens de crudelitate Valentis Auguſti; Ducti vniuerſi (inquit) flebiliter iugulantur præter Simonidem, quem ſolum ſæuus ille ſententiæ lator, efferatus ob conſtantiam grauem, iuſſerat flammis exuri; qui vitam vt dominam fugitans rabidam, ridens ſubitas momentorū ruinas, immobilis conflagrauit,* Peregrinum *illum imitatus Protea cognomine Philoſophum clarum, qui cùm mundo digredi ſtatuiſſet, Olympiæ quinquennali certamine ſub Græciæ conſpectu totius, aſcenſo rogo quem ipſe conſtruxit, flammis abſumptus eſt. A. Gellius Noct. Attic. lib. 12. Philoſophum (inquit) nomine* Peregrinum, *cui poſtea cognomentum* Proteus *factum eſt; virum*

grauem

grauem atque conſtantem vidimus, cùm Athenis eſſemus, diuerſantem in quodam tugurio extra vrbem, & reliqua.

52. Dido.] *Vide de hac Adnot. noſtras in vlt. cap. Apolog. n. 622.*

53. Aſdrubalis vxor.] *Refert hoc Liuius lib. 51. ad* vxorem Aſdrubalis *illius, qui tertio bello Punico à Scipione Æmiliano victus eſt.*

54. Regulus.] *Carthaginienſes Attilium* Regulum *(vti adnotat Rhenan.) palpebris reſectis dolio incluſum, quo vndique acutiſsimi uli eminebant, necauerunt. Ex Valerio Max. L. Florus de* Regulo: *Nec vltimo ſiue carceris ſeu crucis ſupplicio deformata maieſtas. Seneca compluribus locis crucem* Reguli *commemorat.*

55. Cleopatra.] *Hæc hiſtoria notior eſt quàm vt commentario ſit opus. De regno eius cum Auguſto vide lib. adu. Iud. c. 8. Adnotat autem Iſidorus Etymol. l. 12. c. 5. quòd perierit Cleopatra genere aſpidis qua Ipalis dicitur, eo quòd ſomno necet, atque adeo quòd in mortem quaſi ſomno ſoluta ſit.*

56. meretrix Athenienſis.] *Exemplum hoc* meretricis Atticæ *habes etiam ſuprà, Apolog. c. vlt. & in Adnot. noſtris ibidem n. 624.*

57. Nam quæ hodie apud Lacedæmonas, &c.] *Sic ex MS. pro:* Nam quod. *Atqui (vti adnotauit ad c. vlt. Apolog. hic citatum à Rhenano Franciſcus Zephyrus) διαμαστίγωσιν illam Spartanorum puerorum celebrauit Cicero in Tuſculanis. Alludit ad eandem illud Stratonis Apophthegma apud Athenæum: Quod ſiquis horum (inquit) delinquat, plagis afficiatur* Lacedæmonij. *Cui addit Euſtathius interpres. Hoc obiter dictum ſeſtiuius eſt, ob διαμαστίγωσιν Spartanis ſollemnibus etiã feſtis celebrem.*

58. Tanti vitreum, quanti verum margaritũ?] *Prouerbij huius explicationem ad Prolegomena noſtra differimus, ne hic prolixiores ſimus.*

CAP. V.

59. Omitto nunc gloriæ cauſſam, &c.] *Hoc caput inſcripſimus.* De exemplis illorum qui affectatione quadam omnia tormenta conculcant. *quod quum de Gladiatoribus agat, id etiam differimus ad librum de Spectaculis.*

60. Iam & ad ignes quidam ſe autorauerunt.] Autorare *(vti rectè adnotauit Rhen.) obligare eſt, vnde* autoramentum, *& milites* autorati. *Atqui alludere videtur ad Herculem, de quo S. Cyprian. lib. Quòd idola non ſint Dij, ſic loquitur: Hercules vt hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur. Quod cõfirmatur etiam Feſti teſtimonio, qui cum dicit aſtrologum eo die ſe flammis inieciſſe, quo ſolis erat obſcuritas futura. Quod quum fecerit, vt opinio ſua diuinitatis confirmaretur, rectè* adfectationi *tribuit Auctor. Qui præterea iſtud recenſeant, citatis Adnotat. noſtris in dictum locum n. 6. & exſtat eius rei hiſtoria apud Philoſtratum in Heroicis c. 16. Planè autem ad loci huius intellectum facit, quod ſuprà habet Auctor Apol. c. 16.* & qui viuus ardebat, Herculem induerat.

CAP. VI.

61. Sed hæc exempla, &c.] *Vltimum hoc caput inſcripſimus:* De conditionis humanæ contemplatione. *Quem etiam locum alicubi imitatur S. Cyprianus.*

62. & in mediis ciuitatibus elapſæ caueis.] *Hîc venit mihi (inquit Rhen.) in mentem duarum ſæuarum Vrſarum, quas Valentinianus Auguſtus alebat, earum* caueas *iuxta cubiculum ſuum locare ſolitus. Alteri Micæ aureæ nomen erat, alteri Innocentiæ. Multos illæ mortales laniarunt, ridente & hac ſæuitia delectato principe. Auctor Ammian. Marcellinus l. 39.*

63. quantæ qualéſque perſonæ, &c.] *Rectè illud* hominis cauſſa *interpretatur Rhenanus de Imperatore: nam alludit ad* exitus, *ſeu occiſiones eorum, qui contrarijs partibus Seueri Imperatoris fuerant, de quibus in hæc verba Apolog. c. 35.* Sed & qui nunc ſceleſtarum partium ſocij aut plauſores quotidie reuelantur, poſt vindemiam parricidarum racematio ſuperſtes. *de quibus ibidem latiùs n. 478. & 479. Hoc vnũ hîc aduciam, hinc apparere eodem ferè tempore ſcriptum hunc librum, quo Apologeticus.*

ARGVMENTVM IACOBI PAMELII IN LIBRVM DE PATIENTIA.

PATIENTIÆ *encomium deſcripturus Tertullianus, poſt captatam Lectoris beneuolentiam, non aliis modò, ſed ſibi potiſſimum eam exoptans, ſuſpirans & inuocans.*

Primùm deducit, etiam eos qui cæca viuunt Philoſophos, omnem ſapientiæ oſtentationem de Patientia præ ſe ferre. I.

Deinde Deum ipſum Patientiæ nobis exemplum eſſe debere, vſqueadeò vt plures Dominum idcircò non credant, quia ſæculo iratum tamdiu neſciunt. II.

Item & Chriſtum Dominum inter homines in terris, qui etſi homo, nihil tamen de impatientia hominis imitatus eſt. III.

Quid? quòd & obſequij diſciplina, quam nobis alij exhibent, quámque nos Deo debemus, commendationem & præſcriptionem Patientiæ in ſe contineat. IIII.

V. *Imò quantum ſit bonum Patientiæ, ex contrario impatientiæ malo magis illuminari; cuius natales in ipſo diabolo deprehenduntur, qui quia patienter hominem non tulerat, angelus perditionis factus eſt, & eundem hominem primò conuenta & infecta muliere in crimen aduocauit. Qui antea innocens vbi ſemel impatientiæ ſuccidit, deſiuit Deo ſapere, ex qua proinde matrix facta eſt in omne delictum.*

VI. *Porrò Patiētiam eam eſſe, quæ fidem antecedat & ſubſequatur, exemplo Abrahæ comprobat, & Chriſti, quum gratiam legi ſuperduxit, fidem Patientia ira prohibita compoſuit.*

VII. *Atque adeò contemptum diuitiarum, & cupiditatum detruncationem, Patientiæ exercitationem eſſe.*

VIII. *Eadem quoque fieri, vt minoribus delictis, vtpotè maledicti, & linguæ amaritudinis non lædamur, quum æquanimiter iniuriam patimur.*

IX. *In amiſſione item noſtrorum Patientia dolorem temperari.*

X. *Vltionis item libidinem aut gloriæ aut malitiæ cauſſa, numquam non Domino odioſam, qui ſibi vindictam arrogat, Patientia excludi.*

XI. *Multiplicia prætereà mali ſpiritus incitamenta & domi & foris noſtra æquanimitate eludi, & inſuper eius officij dignam eſſe mercedem, fœlicitatem ſcilicet regni cœlorum.*

XII. *Quum prætereà omnem ſpeciem ſalutaris diſciplinæ gubernet Patientia, etiam pacis & pœnitentiæ miniſtram eſſe, ſolitæ lapſis ſubuenire; item fidei, ſpei & dilectionis.*

XIII. *Neque verò in animo tantùm conſtitutam Patientiam, ſed & in corpore demerendo Domino multipliciter adlaborare, tum afflictatione corporis per ieiunia, tum continentia carnis, in viduis, virginibus, voluntariis ſpadonibus, tum denique in perſecutionibus, ſeu fuga vrgeat, ſeu carcer præueniat, ſeu denique verbera, ignem, crucem, beſtias, gladium conſtantiſſ. tulerit.*

XIIII. *Exemplo eſſe, qui hîc Patientiæ viribus ſubnixi ſunt, Iſaiam, Stephanum, & fœliciſſ. illum Iob, qui omnem Patientiæ ſpeciem aduerſus omnem diaboli vim expunxit.*

XV. *Denique Patientiam Deum habere debitorem, quòd omnibus eius mandatis interueniat, & fidelem delectet, Gentilem inuitet, in omni ætate, in omni ſexu formoſa ſit, vti vel ex effigie habitúque Patientiæ, quam paulo latiùs proſequitur, comprehendere eſt.*

XVI. *Ita tamen vt de cœleſti, vera, Chriſtiana Patientia hæc omnia intelligantur; non de Patientia Gentium falſa & probroſa, quam diabolus æmulatus & ſuos docuit.*

Ceterùm prȩterquàm quòd nemo de hoc libro Tertulliani vmquam dubitauerit, pro more ſuo ad inſtar huius S. Cyprianus librum ſcripſit: De bono Patientiæ, in quem multa etiā ipſe verba tranſſcripſit. Viderunt etiam Manuſcriptum Trithemius & Politianus ante omnem editionem, quæ multo pòſt facta eſt per Rhenanum, ex Paterniacenſi primùm, deinde & Gorzienſi codice, & initio ſcholiis, poſtea & Adnotationibus egregiè aucta, vt non magnoperè nouo commentatio ſit opus. Nos interim aliquot additis noſtris Adnotationibus, iterum ex tribus Vaticanis codicibus MS. hunc librum repurgauimus.

A Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI PRESBYTERI, DE PATIENTIA, LIBER.

CONFITEOR [1] ad Dominum Deum ſatis temerè me, ſi nõ etiam im- Cap. I.
pudenter, de patientia componere auſum, cui præſtandæ idoneus
omninò non ſim, vt homo nullius boni: quando oporteat demon-
ſtrationem & commendationem alicuius rei adortos, ipſos priùs in
adminiſtratione eius rei deprehendi, & conſtantiam commonendi
propriꝭ conuerſationis auctoritate dirigere, ne dicta factis deficienti-
bus erubeſcant. Atque vtinam erubeſcere iſtud remedium ferat, vti
pudor non exhibendi, quod aliis ſuggeſtum imus, exhibendi fiat magiſterium: niſi quod
bonorum quorundam ſicuti & malorum, intolerabilis magnitudo eſt: vt ad capienda &
præſtanda ea, ſola gratia diuinæ inſpirationis operetur. Nam quod maximè bonum, id
maximè penes Deum, nec alius id quàm qui poſſidet diſpenſat, vt cuique dignatur. Ita-
que velut ſolatium erit diſputare ſuper eo [2] quod frui non datur, vice languentium, qui
B cùm vacent à ſanitate, de bonis eius tacere non norunt. Ita miſerrimus ego, ſemper æger
caloribus impatientiæ, quam non obtineo, patientiæ ſanitatem, & ſuſpirem & inuocem
& perorem neceſſe eſt, cùm recordor, & in meæ imbecillitatis cõtemplatione digero, bo-
nam fidei valetudinem, & dominicæ diſciplinæ ſanitatem, non facilè cuiquam, niſi pa-
tientia adſideat, prouenire. Ita propoſita Dei rebus eſt, vt nullum præceptum obire quis,
nullum opus Domino complacitum perpetrare extraneus à patientia poſſit, bonum eius,
etiam [3] qui cæca viuunt, ſummæ virtutis appellatione honorent. Philoſophi quidem, qui
alicuius ſapientiæ animalia deputantur, [4] tantum illi ſubſignant, vt cùm inter ſeſe variis
ſectarum libidinibus & ſententiarum æmulationibus diſcordent, ſolius tamen patientiæ
in commune memores, huic vni ſtudiorum ſuorum commiſerint pacem. In eam conſpi-
rant, in eam fœderantur, illi in adfectatione virtutis vnanimiter ſtudent, omnem ſapien-
tiæ oſtentationem de patientia præferunt. Grande teſtimonium eius eſt, cùm etiam vanas
ſeculi diſciplinas ad laudem & gloriam promouet. Aut nunquid potius iniuria cum diui-
na res in ſecularibus artibus volutatur? Sed viderint illi, quos mox ſapientiæ ſuæ cum ſe-
culo deſtuctæ ac dedecoratæ pudebit. [[5] Nobis exercendæ patientiæ auctoritatem, nõ Cap. II.
[6] affectatio humana caninæ æquanimitatis [7] ſtupore formata, [8] ſed viuæ ac cœleſtis diſci-
plinæ diuina diſpoſitio delegat, Deum ipſum oſtendens patientiæ exemplum: iam primũ
qui [9] florem lucis huius ſuper iuſtos & iniuſtos æqualiter ſpargit: qui temporum officia, *Matth.5.*
elementorum ſeruitia, [10] totius geniture tributa dignis ſimul & indignis patitur ſimul
occurrere, ſuſtinens ingratiſſimas nationes, ludibria artium & opera manuum ſuarum
C adorantes, [11] nomen cùm familia ipſius perſequentes, luxuriam, auaritiam, iniquitatem,
malignitatem quotidie inſoleſcentem, vt ſua ſibi patientia detrahat: plures enim Domi-
num idcircò non credunt, quia ſeculo iratum tamdiu neſciunt. [Et [12] hæc quidem diui- Cap. III.
næ patientiæ ſpecies quaſi de longinquo, fors vt de ſupernis æſtimetur. Quid illa autem
quæ inter homines palàm in terris quodammodò manu apprehenſa eſt? [13] Naſci ſe Deus
in vtero patitur matris, & expectat, natus adoleſcere ſuſtinet, & adultus non geſtit agno-
ſci, ſed cõtumelioſus inſuper ſibi eſt, & à [14] ſeruo ſuo tinguitur, & tentatoris congreſſus ſo-
lis verbis repellit. Cùm de domino fit magiſter, docens hominem euadere mortem, ob
ſalutem [15] ſcilicet venire offenſa patientia eruditus, non contendit, non reclamauit, nec *Iſai.42.*
quiſquam in plateis vocem eius audiuit, arundinem quaſſatam non fregit, linum fumigãs
non reſtinxit. Nec enim mentitus fuerat Propheta, imò ipſius Dei conteſtatio, ſpiritum
ſuum in filio cum tota patientia collocantis. Nullum volentem ſibi adhærere non ſuſce- *Ioan.13.*
pit: nullius menſam tectúmve deſpexit. [16] Atquin ipſe lauandis diſcipulorum pedibus mi- *Matth.9.*
niſtrauit. Non peccatores, non publicanos aſpernatus eſt. Non illi ſaltem ciuitati quæ *Luc.9.*
eum recipere noluerat iratus eſt, cùm etiam diſcipuli tam contumelioſo oppido [17] cœ- *Luc.17.*
leſtes ignes repræſentari voluiſſent. Ingratos curauit, inſidiatoribus ceſſit. [18] Parum hoc, *Matth.14.* *Math.26.*
ſi non etiam proditorem ſuum ſecum habuit, nec conſtanter denotauit. Cùm verò tradi- *Iſai.53.*
tur, cùm adducitur, vt pecus ad victimam (ſic enim non magis aperit os, quàm agnus ſub *Matth.26.*

Ioan.18. tondentis poteſtate) ille cui legiones angelorum , ſi voluiſſet , vno dicto de cœlis af- D
Matth.26. fuiſſent , [19] ne vnius quidem diſcentis gladium in vltorem probauit:patientia Domini in
Malcho vulnerata eſt.[20] Itaq; & gladij opera maledixit in poſterũ, & ſanitatis reſtitutione
Matt. 27. ei,quem non ipſe vexauerat,ſatisfecit per patientiam,miſericordiæ matrẽ. Taceo [21] quod
Marc. 15. figitur. in hoc enim venerat. Nunquid tamen ſubeundæ morti etiam contumeliis opus
Luc. 23. fuerat?Sed ſaginari voluptate patientiæ diſceſſurus volebat. Deſpuitur,verberatur, deri-
Ioan.19. detur,fœdis veſtitur,fœdioribus coronatur.Mira æquanimitatis fides.Qui in hominis fi-
gura propoſuerat latere,nihil de impatientia hominis imitatus eſt. Hinc vel maximè Pha-
riſæi Dominum agnoſcere debuiſtis,patientiam huiuſmodi nemo hominum perpetraret.
Talia tantáque documenta,quorum magnitudo penes nationes quidem detrectatio fidei
eſt,[22] penes nos verò ratio & ſtructio,ſatis apertè non ſermonibus modò in præcipiendo,
ſed etiam paſſionibus Domini ſuſtinendo probant his quibus credere datum eſt ,patien-
Cap. IIII. tiam Dei eſſe naturam effectam , & præſtantiam ingenitæ cuiuſdam proprietatis. [[23] Igi-
tur ſi probos quoſque ſeruos & bonæ mentis,pro ingenio dominico conuerſari videmus
(ſiquidem artificium promerendi,obſequium eſt:obſequij verò diſciplina, morigera ſub-
iectio eſt)quantò magis nos ſecundum Dominũ moratos inueniri oportet?Seruos ſcilicet
Dei viui,cuius iudiciũ in ſuos,[24] non in compede,aut pileo vertitur,ſed in æternitate aut
pœnæ,aut ſalutis.Cui ſeueritati declinandæ,vel liberalitati inuitandæ,tanta obſequij dili-
gentia opus eſt,quãta ſunt ipſa,quæ aut ſeueritas comminatur,aut liberalitas pollicetur.Et
tamẽ nos nõ de hominibus modò [25] ſeruitute ſubnixis,vel quolibet alio iure debitoribus E
obſequij,verùm etiam de pecudibus , etiam de beſtiis obedientiam exprimimus , intelli-
Gen. 1. & gentes vſibus [26] noſtris eas à Domino prouiſas traditáſque. Meliora ergo nobis erunt in
9. obſequij diſciplina,quæ nobis Deus ſubdit?agnoſcũt deniq; quæ obediũt.nos cui ſoli ſub-
diti ſumus,Domino ſcilicet,auſcultare dubitamus?At quàm iniuſtũ eſt,quã etiã ingratum
quod per alterius indulgentiã de aliis cõſequaris,idẽ illi per quẽ conſequeris,de temetipſo
non rependere? Nec pluribus de obſequij exhibitione debita à nobis Domino Deo.Satis
enim agnitio Dei quid ſibi incũbat,intelligit.Ne tamẽ vt extraneũ de obſequio videamur
interieciſſe,ipſum quoq; obſequiũ de patientia trahitur.Nũquã impatiẽs obſequitur, aut
patiens quis obluctatur.Quàm ergo Dominus omniũ bonorum & demonſtrator & acce-
ptor,Deus in ſemetipſo circũtulit , quis de bono eius latere retractet? cui item dubium ſit
omne bonum,quia ad Deum pertineat,pertinentibus ad Deum tota mente ſectandũ?Per
quæ in [27] expedito & quaſi in præſcriptionis cõpendio & commendatio & exhortatio de
Cap. V. patientia conſtituta eſt. [[28] Verumtamẽ procedere diſputationem de neceſſariis fidei nõ
eſt otioſum,quia nec infructuoſum. Loquacitas in ædificatione nulla turpis,ſi quãdo tur-
pis.Itaque ſi de aliquo bono ſermo eſt,res poſtulat contrariũ quoque boni receſere.Quid
enim ſectãdũ ſit,magis illuminabis,ſi quod vitandũ ſit proinde digeſſeris. Conſideremus
igitur de impatientia:an ſicut patientia in Deo,ita aduerſaria eius in aduerſario noſtro na-
ta atq; cõperta ſit:vt ex iſto appareat , quàm principaliter fidei aduerſetur.Nam quod ab
æmulo Dei conceptũ eſt,vtique non eſt amicum Dei rebus.Eadem diſcordia eſt rerũ quæ F
& auctorũ. Porrò cùm Deus optimus, diabolus ecõtrariò peſſimus,ipſa ſui diuerſitate te-
ſtantur [29] neutrum alteri facere,vt nobis non magis à malo aliquid boni,quàm à bono ali-
quid mali editũ videri poſſit.Igitur [30] natales impatientiæ in ipſo diabolo deprehendo,iã
Gen.1. tunc cùm dominum Deum vniuerſa opera quæ feciſſet,imagini ſuæ,id eſt, homini ſubie-
ciſſe impatienter tulit.Nec enim doluiſſet,ſi ſuſtinuiſſet:nec inuidiſſet homini , ſi non do-
luiſſet.Adeò decepit eum,quia inuiderat.Inuiderat autẽ,quia doluerat.Doluerat, quia pa
tienter vtique non tulerat. Quid primùm fuerit ille angelus perditionis , malus an impa-
tiens,contemno quærere:palàm cùm ſit , impatientiam cum malitia , aut malitiam [31] ab
impatientia auſpicatam;deinde inter ſe conſpiraſſe , & indiuiduas in vno patris ſinu ado-
Gen.3. leuiſſe.At enim quam primus ſenſerat,per quam delinquere intrauerit,de ſuo experimen-
to quid ad peccandum adiutaret ſtructus,eandem impingendo in crimen homini aduo-
cauit.conuenta ſtatim illi mulier,non temerè dixerim per colloquium ipſum eius afflata
eſt ſpiritu impatientia infecto. vſqueadeò nunquam omninò peccaſſet , ſi diuino [32] in-
terdicto patientiam perſeruaſſet.Quid quòd non ſuſtinuit ſola conuenta,ſed [33] apud Adã
nondum maritum , nondum aures ſibi debentem , impatiens etiam tacendi eſt?ac [34] tra-
ducem illum eius quod à malo hauſerat,facit. Perit igitur & alius homo per impatien-
tiam alterius : perit mox & ipſe per impatientiam ſuam vtrobique commiſſam , & circa
Dei

A Dei præmonitionem,& circa [35] diaboli circumſcriptionem : illam ſeruare, hanc refutare
non ſuſtinens. Hinc prima iudicij , vnde delicti origo:hinc Deus iraſci exorſus,vnde of-
fendere homo inductus.Inde in Deo prima patientia , vnde indignatio prima. Qui tunc
maledictione ſola contentus,ab animaduerſionis impetu in diabolo tẽperauit.Aut quod
crimen ante iſtud impatientiæ admiſſum homini imputatur?[36] Innocens erat,& Deo de
proximo amicus,& paradiſi colonus.[37] At vbi ſemel ſuccidit impatientiæ,deſiuit Deo ſa-
pere,deſiuit cœleſtia ſuſtinere poſſe.Exinde homo terræ datus , & ab oculis Dei eiectus,
facilè [38] vſurpari ab impatientia cœpit in omne quod Deum offenderet. Nam ſtatim illa
ſemine diaboli concepta, malitiæ fœcũditate iram filium procreauit : editum ſuis artibus
erudiit.Quod enim ipſum Adam & Euam morti immerſerat,docuit & filium ab homici-
dio incipere.Fruſtrà iſtud impatientiæ adſcripſerim,ſi Cain ille primus homicida , & pri- *Gen.4.*
mus fratricida,oblationes ſuas à Domino recuſatas æquanimiter nec impatienter tulit : ſi
iratus fratri ſuo non eſt,ſi neminem denique interemit. Cùm ergo nec occidere potuerit
niſi iratus,nec iraſci niſi impatiens,demonſtrat quod per iram geſſit,ad eam referendum,
à qua ira ſuggeſta eſt,per hæc [39] impatientię tunc infantis quodammodò incunabula.Ce-
terùm quanta mox incrementa?nec mirum.Nam ſi prima deliquit,conſequens eſt vt quia
prima,idcircò & ſola ſit matrix in omne delictum,defundens de ſuo fonte varias criminũ
venas.De homicidio quidem dictum eſt.Sed ira editum à primordio, etiam quaſcunque
poſt[illegible]a cauſas ſibi inuenit,ad impatientiam vt ad originem ſui confert. Siue enim quis ini-
micitiis,ſiue prædæ gratia id ſcelus conficit,prius eſt vt aut odij aut auaritiæ fiat impatiẽs.
B Quicquid compellit,ſine impatientia ſui non eſt,vt perfici poſſit.Quis adulterium ſine li-
bidinis impatientia ſubiit? Quòd & ſi pretio in fœminis cogitur venditio illa pudicitiæ,
vtique impatientia contemnendi lucri ordinatur.[40] Hæc vt principalia penes Dominum
delicta.Nam vt compendio dictum ſit,omne peccatum impatientiæ aſcribendum. Malũ
impatientia eſt boni.Nemo impudicus non impatiens pudicitiæ,& improbus probitatis,
& impius pietatis, & inquietus quietis. Vt malus vnuſquiſque fiat , bonus peſeuerare non
poterit.Talis igitur excetra [41] delictorũ:cur non Dominum offendat improbatorem ma-
lorum?An non ipſum quoque Iſraël per impatientiam ſemper in Deum deliquiſſe mani- *Exod.16.*
feſtum eſt?exinde quũ oblitus brachij cœleſtis quò Ægyptiis afflictationibus fuerat ex-
tractus,de Aaron ſibi Deos duces poſtulat,quum in idolum auri ſui collationes defundit:
tam neceſſarias enim Moyſi cum Domino congredientis impatienter exceperat moras.
Poſt [42] mannæ eſcatilẽ pluuiam,poſt petræ aquatilem ſequelam deſperant de Domino, *Exod.17.*
tridui ſitim non ſuſtinendo. nam hæc quoque illis impatientia à Domino exprobratur.
Ac ne ſinguia peruagemur,nunquam non per impatientiam delinquendo perierũt.Quo- *Act.8.*
modo autem prophetis manus intulerunt,niſi per impatientiam audiẽdi? Domino autem *Sap 2.*
ipſi,per impatientiã etiã videndi. Quòd ſi patientiã iniſſent,liberarẽtur. [Ipſa [43] adeò eſt, CAP. VI.
quæ fidẽ & ſubſequitur,& antecedit.Deniq; Abraham Deo credidit,[44] & iuſtitiæ deputa- *Gen.15.*
tus ab illo eſt: ſed fidẽ eius patientia probauit,quũ filium immolare iuſſus eſt, ad fidei non *Gen.22.*
tentationẽ dixerim,ſed typicam cõteſtationem.Ceterùm Deus quem iuſtitiæ deputaſſet,
C ſciebat. Tam graue præceptũ quod nec Domino perfici placebat,patienter & audiuit , &
ſi Deus voluiſſet,impleſſet.Meritò ergo benedictus , quia & fidelis:meritò fidelis , quia &
patiens. Ita fides patientia illuminata, quũ in nationes ſeminaretur , per ſemen Abrahæ, *Gal.3.*
quod eſt Chriſtus,& gratiã legi ſuperduceret,ampliandæ adimplendæq; legi adiutricem
ſuam patiẽtiã præfecit,quòd ea ſola ad iuſtitiæ doctrinã retrò defuiſſet. Nam olim & ocu- *Exod.21.*
lum pro oculo,& dentẽ pro dente repetebant,& malũ malo fœnerabant:nondũ enim pa- *Deut.19.*
tientia in terris,quia nec fides:ſcilicet interim impatientia occaſionibus legis fruebatur.
Facile erat abſente domino patiẽtiæ & magiſtro. Qui poſtquàm ſuperuenit,& gratiã fidei
patiẽtia compoſuit,iam nec verbo quidẽ laceſſere, nec fatue quidem dicere [45] ſine iudicij *Matth.5.*
periculo licet.Prohibita ira,reſtricti animi,compreſſa petulantia manus, exemptũ linguæ
venenum plus lex quàm amiſit,inuenit: dicẽte Chriſto: Diligite inimicos veſtros,& male-
dicentibus benedicite:& orate pro perſecutoribus veſtris,vt filij ſitis patris veſtri cœleſtis.
Vides quem nobis patrem patientia acquirat? Hoc principali præcepto vniuerſa patiẽtiæ
diſciplina ſuccincta eſt,[46] quando ne linguæ quidem malefacere conceſſũ eſt. [Iã [47] verò CAP. VII.
percurrentibus nobis cauſas impatientiæ,cetera quoque præcepta ſuis locis reſpondebũt.
Si detrimento rei familiaris animus concitatur , omni penè in loco de contemnendo ſe-
culo ſcripturis dominicis commonetur:nec maior ad pecuniæ contemptum exhortatio

ſubiacet,quàm quòd ipſe Dominus in nullis diuitiis inuenitur. Semper pauperes iuſtifi- D
cat,diuites prædamnat. [48] Ita detrimentum patientiæ, faſtidium opulentiæ præminiſtra-
uit,demonſtrans per abiectionem diuitiarum, [49] læſuras quoque earum computandas nõ
eſſe.Quod ergo nobis appetere minimè opus eſt,quia nec Dominus appetiuit,detrunca-
tum vel etiam ademptum non ægrè ſuſtinere debemus. Cupiditatem omnium malorum
radicem ſpiritus Domini per Apoſtolum pronunciauit.Eam non in concupiſcentia alieni
tantùm conſtitutam interpretemur : nam & quod noſtrum videtur, alienum eſt : ni-
hil enim noſtrum , quoniam Dei omnia , cuius ipſi quoque nos. [50] Itaque ſi damno af-
fecti impatienter ſenſerimus , non de noſtro amiſſum dolẽtes,adfines cupiditatis depre-
hendemur.Alienum quærimus,quum alienum amiſſum dolentes ægrè ſuſtinemus. Qui
damni impatientia concitatur,terrena cœleſtibus anteponendo,de proximo in Deũ pec-
cat. Spiritum enim quem à Domino ſumpſit , ſecularis rei gratia concutit. Libentes igi-
tur terrena amittamus,cœleſtia tueamur. Totum licet ſeculum pereat , dum patientiam
lucrifaciam. Iam qui minutum ſibi aliquid aut furto , aut vi , aut etiam ignauia , non
conſtanter ſuſtinere conſtituit : neſcio an facilè , vel ex animo ipſe rei ſuæ manum infer-
re poſſet in cauſa eleemoſynæ. Quis enim ab alio ſecari omninò non ſuſtinens , ipſe fer-
rum in corpore ſuo ducit ? Patientia in detrimentis exercitatio eſt largiendi & commu-
nicandi.Non piget donare eum,qui non timet perdere.Alioquin quomodo duas habens
Matth.5. tunicas,alteram earum nudo dabit,niſi idem ſit,qui auferendi tunicam,etiam pallium of- E
Luc.16. ferre poſſit?Quomodo amicos de mammona fabricabimus nobis,ſi eum in tantum ama-
uerimus , vt amiſſum non ſufferamus ? Peribimus cum perdito. Quid hîc inuenimus , vbi
habemus amittere? Gentilium eſt omnibus detrimentis impatientiam adhibere , qui rem
pecuniariam furtaſſe animæ anteponant. Nam & faciunt cùm lucri cupiditatibus quæ-
ſtuoſa pericula mercimoniorum in mari exercent:cùm pecuniæ cauſa [51] etiam in foro ni-
hil damnationi timendum aggredi dubitant : [52] cùm denique ludo & caſtris ſeſe locant,
cùm per viam in mores [53] beſtiarum latrocinantur. Nos verò ſecundũ diuerſitatem , qua
cum illis ſumus,non animam pro pecunia, ſed pecuniam pro anima deponere conuenit;
CAP. VIII. ſeu ſponte in largiendo,ſeu patientet in amittendo. [[54] Ipſam animam , ipſumque cor-
pus in ſeculo iſto expoſitum omnibus ad iniuriam gerimus,eiúſque iniuriæ patientiam ſu-
bimus:[55] minotum delibetatione lædemur?Abſit à ſeruo Chriſti tale inquinamentum , vt
patientia maioribus tentarionibus præparata in friuolis excidat.Si manu quis tentauerit
Matth.5. prouocare,præſtò eſt Dominica [56] monela,Verberanti te,inquit,in faciem,etiam alteram
genam obuerte.Fatigetur improbitas,patientia tua.[57] Quiuis ictus ille ſit dolore & con-
tumelia conſtrictus,grauius à Domino vapulat. Plus improbum illum cædis ſuſtinendo.
Ab eo enim vapulabit,cuius gratia ſuſtines.Si linguæ amaritudo, maledicto ſiue conuicio
Matth.5. eruperit,reſpice dictum:Quum vos maledixerint , gaudete. [58] Dominus ipſe maledictus
Deut.21. in lege eſt,& tamen ſolus eſt benedictus.Igitur dominum ſerui conſequamur , & maledi-
Gal.3. camur patienter,vt benedicti eſſe poſſimus. Si patum æquanimiter audiam dictum ali- F
quod in me protetuum aut nequam , reddam & ipſe amaritudinis vicem neceſſe eſt , aut
cruciabor impatientia muta.Quum ergo percuſſero maledicto , quomodo ſecutus inue-
Marc.7. niar doctrinam Domini qua traditum eſt, [59] non vaſculotum inquinamentis , ſed eorum
Matth.12. quæ ex ore promuntur,hominem communicari. Item : Manere nos omnis vani & ſuper-
uacui dicti reatum?Sequitur ergo vt à quo nos Dominus atcet,idem ab alio æquanimiter
pati admoneat, hic iam de parientiæ voluntate.Nam omnis iniuria,ſeu lingua , ſeu manu
incuſſa , cùm patientiam offenderit , eodem exitu diſpungetur , quo [60] telum aliquod in
petra conſtantiſſimæ duritiæ libratum & obtuſum.Concidet enim ibidem irrita opera &
infructuoſa,& nonnunquam repercuſſum in eum qui emiſit,reciproco impetu ſęuiet.Nẽ-
pè Idcircò quis te lædit vt doleas : quia fructus lædentis in dolore læſi eſt. Ergo cùm fru-
ctum eius euerteris non dolendo,ipſe doleat neceſſe eſt amiſſione fructus ſui:tunc tu non
modò illæſus ibis,quod etiam ſolum tibi ſufficit,ſed inſuper aduerſarij tui & fruſtratione
CAP. IX. oblectatus,& dolore defenſus.Hæc eſt patientiæ vtilitas & voluntas. [[61] Ne illa quidem
impatientiæ ſpecies excuſatur in amiſſione noſtrotum,vbi aliqua doloris patrocinatur aſ-
1. Theſſ. 4. ſertio.Præponendus eſt enim reſpectus denunciationis Apoſtoli,qui ait:Ne contriſtemi-
ni dormitione cuiuſquam,ſicut nationes quę ſpe carent.Et meritò.[62] Credentes enim re-
ſurrectionem Chriſti,in noſtram quoque credimus , ptopter quos ille & obiit & reſurre-
xit.Ergo cùm conſtet de reſurrectione mottuorũ,vacat dolor mortis , vacat & impatiẽtia
dolo-

A doloris. Cur enim doleas, ſi periiſſe non credis? Cur impatienter feras ſubductum interim, quem credis reuerſurum? Profectio eſt quam putas mortem. Non eſt lugendus qui antecedit, ſed planè deſiderandus. Id quoque deſiderium patientia temperandum. Cur enim immoderatè feras abiſſe, quem mox ſubſequeris? Ceterùm impatientia in huiuſmodi, & ſpei noſtræ malè ominatur, & fidem præuaricatur. Et Chriſtum lædimus, cùm euocatos quoſque ab illo, quaſi miſerandos non æquanimiter accipimus. [63] Cupio, inquit Apoſtolus, recipi iam, & eſſe cum Chriſto. quantò melius oſtendit votum Chriſtianorum. Ergo votum ſi alios conſequutos impatienter dolemus, ipſi conſequi nolumus. *Philip.1.*

[[64] Eſt & alius ſummus impatientiæ ſtimulus, vltionis libido, negotium curans aut gloriæ aut malitiæ. Sed & gloria vbique vna, & malitia nunquam non Domino odioſa, hoc quidem loco maximè, quum ab alterius malitia prouocata, ſuperiorem ſe in exequenda vltione conſtituit, & remunerans nequam duplicat quod ſemel factum eſt. Vltio penes errorem ſolatium videtur doloris, penes veritatem certam redarguitur malignitatis. Quid enim refert inter prouocantem & prouocatum, niſi quòd ille prior in maleficio deprehenditur, at ille poſterior? Tamen vterque læſi hominis Domino reus eſt: quì omnem nequam & prohibet & damnat. Nulla in maleficio ordinis ratio eſt: nec locus ſecernit, quod ſimilitudo coniungit. Abſolutè itaque præcipitur malum malo non rependendum. Par factum, par habet meritum. Quomodo id obſeruabimus, ſi faſtidientes in faſtidio vltionis non erimus? Quem autem honorem litabimus domino Deo, ſi nobis B arbitrium defenſionis arrogauerimus? Nos putres vaſa fictilia, ſeruulis noſtris aſſumentibus ſibi de conſeruis vltionem, grauiter offendimur: eóſque qui nobis patientiam obtulerint ſuam, vt memores humilitatis, ſeruitutis, ius dominici honoris diligentes, non probamus modò, ſed ampliorem quàm ipſi ſibi præſumpſiſſent, ſatisfactionem facimus. Id nobis in Domino tam iuſto ad æſtimandum, tam potenti ad perficiendum periclitatur? Quid ergo credimus iudicem illum, ſi non & vltorem? Hoc ſe nobis repromittit, dicens: Vindictam mihi, & ego vindicabo. id eſt, Patientiam mihi, & ego patientiam remunerabo. Cùm enim dicit, Nolite iudicare, ne iudicemini, nónne patientiam flagitat? Quis enim non iudicabit alium, niſi qui patiens erit non defendendi? quis idcircò iudicat, vt ignoſcat? Ac ſi ignoſcet, tamen iudicantis [65] impatientiam cauit, & honorem vnici iudicis, id eſt, Dei abſtulit. Quantos verò caſus huiuſmodi impatientia incurſare conſueuerat? Quotiens pœnituit defenſionem? [66] quotiens inſtantia eius deterior facta eſt cauſis ſuis? Quoniam nihil impatientia ſuſceptum, ſine impetu tranſigi nouit: nihil impetu actum, aut non offendit, aut corruit, aut præceps abiit. Iam ſi leuiùs defendaris, inſanies: ſi vberiùs, oneraberis. Quid mihi cum vltione, cuius modum regere non poſſum per impatientiam doloris? [67] Quòd ſi patientiæ incubabo, non dolebo: ſi non dolebo, vlciſci non deſiderabo. *Cap. x.* *Rom.12.* *Deut.32.* *Matth. 7.*

[Poſt [68] has principales impatientiæ materias, vt potuimus regeſtas, quid inter ceteras euagemur, quæ domi, quæ foris? Lata atque diffuſa eſt operatio mali. Multiplicia ſpiritus incitamenta iaculantis, & modò paruula, modò C maxima. Sed paruula de ſua mediocritate contemnas, maximis pro ſua exuberantia cedas. Vbi minor iniuria, ibi nulla neceſſitas impatientiæ. At vbi maior iniuria, ibi [69] neceſſarior iniuriæ, medela patientiæ. Certemus igitur [70] quæ à Malo infliguntur ſuſtinere, vt hoſtis ſtudium, æmulatio noſtræ [71] æquanimitatis eludat. Si verò quædam ipſi in nos, aut imprudentia, aut ſponte etiam ſuperducimus, æquè patienter obeamus, quæ nobis imputamus. Quòd ſi à Domino nonnulla credimus incuti, cui magis patientiam quàm Domino præbeamus? Quin inſuper gratulari & gaudere nos docet, dignatione diuinæ caſtigationis. Ego, inquit, quos diligo, caſtigo. O ſeruum illum beatum, cuius emendationi Dominus inſtat! cui dignatur iraſci, quem admonendi diſſimulatione non decipit. Vndique igitur adſtricti ſumus officio patientiæ adminiſtrandæ. Quia qua ex parte, aut erroribus noſtris, aut Mali inſidiis, aut admonitionibus Domini [72] interuenimus, [73] eius officij magna merces, fœlicitas ſcilicet. Quos enim fœlices Dominus niſi patientes nuncupauit dicendo: Beati pauperes ſpiritu, illorum eſt enim regnum cœlorum. Nullus profectò ſpiritu pauper, niſi humilis. Quis enim humilis niſi patiens? quia nemo ſubiicere ſeſe poteſt, ſine prima patientia ſubiectionis ipſius. Beati, inquit, flentes atque lugentes. Quis talia ſine patientia tolerat? [74] Itaque talibus & aduocatio & riſus promittitur. Beati mites. Hoc quidem vocabulo: impatientes non licet omninò cenſeri. Item quum pacificos eodem titulo fœlicitatis notat, & filios Dei nuncupat, nunquid *Cap.xi.* *Matth.5.* *Ibidem.* *Luc.6.* *Matth.5.*

impatientes pacis affines? Stultus hæc ſenſerit. Quum verò gaudete & exultate dicit, quo- D
tiens vos maledicent & perſequentur: [75] merces enim veſtra plurima in cœlo: id vtique
non exultationis impatiētiæ pollicetur: quia nemo in aduerſis exultabit, niſi antè ea con-
CAP.XII. tempſerit: nemo contemnet, niſi patientiam geſſerit. [[76] Quod pacis gratiſſimæ Deo
Matth.18. adtinet diſciplinam, quis omninò impatientiæ natus, vel ſemel ignoſcet fratri ſuo? non
Matth.5. dicam ſepties, ſed ſeptuagies ſepties? Quis ad iudicem cum aduerſario ſuo dirigens, ne-
gotium [77] conuenientia ſoluet? niſi priùs iam doleret, duriciam, amaritudinem, venena
Luc.6. ſcilicet impatiētiæ amputaret? Quo modo remittes, & remittetur tibi, ſi tenax iniuriæ per
Matth.5. abſentiam patientiæ fueris? Nemo conuulſus animum in fratrem ſuum, munus apud alta-
re perficiet, niſi priùs reconciliando fratri reuerſus ad patiētiam fuerit. Sol ſuper iram no-
Epheſ.4. ſtram ſi occiderit, periclitamur. Non licet nobis vna die ſine patiētia manere. Atenim cùm
omnem ſpeciem ſalutaris diſciplinæ gubernet, quid mirum quod etiam pœnitentiæ mi-
niſtrat, ſolitæ lapſis ſubuenire, [78] cùm diſiuncto matrimonio, ex ea tamen cauſa, qua li-
cet ſeu viro, ſeu fœminæ ad viduitatis perſeuerantiam ſuſtineri, hæc expectat, hæc exo-
ptat, [79] hæc exorat pœnitentiam, quandoque inituris ſalutem. Quantum boni vtrique
confert, alterum adulterum nõ facit, alterum emendat. Sic & illis dominicarum ſimilitu-
Luc.15. dinum exemplis de patientia ſanctis adeſt. Erroneam ouem patientia paſtoris requirit &
inuenit. Nam impatientia vnam facilè contemneret. Sed laborem inquiſitionis patientia
ſuſcipit, & humeris inſuper aduehit baiulus patiens peccatricem derelictam. Illum quo- E
Ibidem. que prodigum filium patientia patris & recipit, & veſtit, & paſcit, & apud impatientiam
irati fratris excuſat. Saluus eſt igitur qui perierat, quia pœnitentiam iniit. Pœnitentia
non perit, quia patientiam inuenit. Nam dilectio ſummum fidei ſacramentum, Chriſtia-
ni nominis theſaurus, quam Apoſtolus totis viribus ſancti ſpiritus commendat, cuius
1.Cor.13. niſi patientiæ diſciplinis eruditur? Dilectio, [80] inquit, magnanimis eſt: ita patientiam
ſumit. Benefica eſt: malum patientia non facit. Non æmulatur: id quidem patientiæ pro-
prium eſt. Nec proteruum ſapit: modeſtiam de patientia traxit. Non inflatur, non proter-
uit: non enim ad patientiam pertinet. Nec ſua requirit, ſuffert ſua, dum alteri proſit: nec
incitatur. Ceterùm quid impatientiæ reliquiſſet? Ideò, inquit, dilectio omnia ſuſtinet,
omnia tolerat. vtique quia patiens. Meritò ergo nunquam excidet: nam cetera eua-
cuabuntur, conſummabuntur. Exhauriuntur linguæ, ſcientiæ, prophetiæ: permanent
fides, ſpes, dilectio. Fides, quam Chriſti patientia induxit: ſpes, quam hominis patientia
CAP.XIII. expectat: dilectio, quam Deo magiſtro patientia comitatur. [[81] Vſque huc de patientia
tandem ſimplici & vniformi, & tantùm in animo conſtituta: quum eadem etiam in cor-
pore, [82] demerendo Domino multipliciter [83] adlaboret: [84] vtpotè quæ ab ipſo Domino in
corporis quoque virtute edita eſt, ſiquidem rector animus facilè communicat ſpiritus in-
uecta cum habitaculo ſuo. Quæ igitur negotiatio patientiæ in corpore? In primis adflicta-
tio carnis hoſtia Domino placatoria per humiliationis ſacrificium, quum ſordes cum an-
guſtia victus Domino libat, contenta ſimplici pabulo puróque aquæ potu, quum ieiunia
coniungit, quum cineri & ſacco inoleſcit. Hæc patientia corporis precationes cõmendat, F
deprecationes affirmat: hæc aures Chriſti Dei aperit, ſeueritatem diſpergit, clementiam
Dan.4. elicit. Sic ille rex Babylonius offenſo Domino cùm ſqualore & pædore ſeptenni ab hu-
mana forma exulaſſet, immolata patientia corporis ſui, & regnum recuperauit, & quod
optabilius homini eſt, ſatis Deo fecit. Iam ſi altiores & fœliciores gradus corporalis pa-
Matth.19. tientiæ digeramus, eadem ſanctitati quoque procurat continentiam carnis. [85] Hæc &
viduam tenet, & [86] virginem adſignat, & [87] voluntarium ſpadonem ad regna cœli leuat.
Quod de virtute animi venit, in carne perficitur, carnis patientia in perſequutionibus de-
nique præliatur. Si fuga [88] vrgeat, incommoda fugæ caro militat. Si & carcer præueniat,
caro in vinculis, caro in ligno, caro in ſolo, & in illa paupertate lucis, & in illa patientia
mundi. Quum verò producitur, ad experimentum fœlicitatis, ad [89] occaſionem ſecundæ
intinctionis, [90] ad ipſum diuinæ ſedis aſcenſum, nulla plus illic quàm patientia corporis.
Matth.26. ſi ſpiritus promptus, ſed caro ſine patiētia infirma, vbi ſalus ſpiritus & carnis ipſius. At quũ
hoc Dominus de carne dicit infirmam pronuncians, quid ei firmandæ opus ſit oſtendit,
patientia ſcilicet [91] aduerſus omnem ſubuertendæ fidei, vel puniendæ paraturã, vt verbe-
ra, vt ignem, vt crucem, beſtias, gladium conſtantiſſimè toleret, quæ Prophetę, quæ Apo-
CAP.XIIII ſtoli ſuſtinẽdo vicerunt. [[92] His patientiæ viribus ſecatur Eſaias, & de Domino nõ tacet.
Act.7. [93] Lapidatur Stephanus, & veniam hoſtibus ſuis poſtulat. [94] O fœliciſſimum illum quo-
que,

A que, qui omnem patientiæ ſpeciem aduerſus omnem diaboli vim expunxit. Quem non abacti greges, non illæ in pecore diuitiæ, non filij vno ruinæ impetu adempti, non ipſius *Iob.1.* denique corporis in vulnere cruciatus, à patientia (fide Domino dedita) excluſit, quẽ diabolus totis viribus fruſtrà cæcidit. Neque enim à reſpectu Dei tot doloribus auocatus ille eſt, ſed conſtitit nobis in exemplum & teſtimonium, tam ſpiritu quàm carne, tam animo quàm corpore, patientiæ perpetrandæ: vt neque damnis ſecularium, nec amiſſionibus chariſſimorum, nec corporis quidem conflictationibus ſuccidamus. [95] Quale in illo viro feretrum Deus de diabolo extruxit? Quale vexillum de inimico gloriæ ſuæ extulit, quum ille homo ad omnem acerbum nuntium nihil ex ore promeret, niſi Deo gratias, cùm *Iob. 2.* vxorem iam malis delaſſatam, & ad praua remedia ſuadentem execraretur? Quid? ridebat Deus: quid? diſſecabatur Malus, quum Iob immundam vlceris ſui redundantiam magna æquanimitate [96] diſtringeret, [97] cùm erumpentes beſtiolas inde, in eoſdem ſpecus, & paſtus foraminoſæ carnis ludendo reuocaret. Itaque operarius ille victoriæ Dei, retuſis *Iob.17.* omnibus iaculis tentationum, lorica clypeóque patientiæ, & integritatem mox corporis à Deo recuperauit, & quæ amiſerat reduplicata poſſedit. [98] Et ſi filios quoque reſtitui vo- *Iob vlt.* luiſſet, pater iterum vocaretur. Sed maluit in illo die reddi ſibi tantum gaudij: ſecurus ſic de Domino, diſtulit. Suſtinuit tam voluntariam orbitatem, ne ſine aliqua patientia viueret. [[99] Adeò ſatis idoneus [100] patientiæ ſequeſter Deus. Si iniuriam depoſueris penes CAP. XV.

B eum, vltor eſt: ſi damnũ, reſtitutor eſt: ſi dolorem, medicus eſt: ſi mortem, reſuſcitator eſt. Quantum patientiæ licet, vt Deum habeat debitorem? Nec immeritò. Omnia enim placita eius tuetur: [101] omnibus mandatis eius interuenit. Fidem munit, pacem gubernat, dilectionem adiuuat, humilitatem inſtruit, pœnitentiam expectat, exomologeſin adſignat, carnem regit, ſpiritum ſeruat, linguam frænat, manum continet, tentationes inculcat, ſcãdala pellit, martyria conſummat: pauperem conſolatur, diuitem temperat, [102] infirmum non extendit, valentem non conſumit, fidelem delectat, gentilem inuitat, ſeruum domino, dominum Deo commendat, fœminam exornat, virum approbat: amatur in puero, laudatur in iuuene, ſuſpicitur in ſene: in omni ſexu, in omni ætate formoſa eſt. [103] Age iam ſi & effigiem, habitúmque eius comprehendamus. Vultus illi tranquillus & placidus, frons pura, nulla mœroris aut iræ rugoſitate contracta: remiſſa æquè in lætum modum ſupercilia, oculis humilitate, non infœlicitate deiectis. Os taciturnitatis honore ſignatum. Color qualis ſecuris & innoxiis. Motus frequens capitis in diabolum, & minax riſus. Ceterùm amictus circum pectora candidus, & corpori impreſſus: vt qui nec inflatur, nec inquietatur. Sedet enim in throno Spiritus eius mitiſſimi & manſuetiſſimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo liuet, ſed eſt teneræ ſerenitatis, apertus & ſimplex, quem [104] tertiò vidit Helias. *Matth.17.* Nam vbi Deus, ibidem & alumna eius, patiẽtia ſcilicet. Cùm ergo ſpiritus Dei deſcendit, indiuidua patientia comitatur eum. Si [105] nos cum ſpiritu admiſerimus, in nobis motabitur ſemper: imò neſcio an diutius perſeueret ſine ſua comite ac miniſtra. Omni loco ac tempore tangatur neceſſe eſt: quodcunque inimicus eius inflixerit, ſolus ſuſtinere

C non poterit, carens inſtrumento ſuſtinendi. [[106] Hæc patientiæ ratio, hæc diſciplina, hęc CAP. XVI. [107] opera cœleſtis & vera, ſcilicet Chriſtiana, non vt illa patientia gentium tetræ, falſa, probroſa. Nam vt in iſto quoque Domino [108] diabolus æmularetur, quaſi planè ex pari (niſi quòd ipſa diuerſitas mali & boni æqualiter [109] magnitudinis par eſt) docuit & ſuos patientiam propriam: illam dico, quæ maritos dote venales, aut [110] lenociniis nẽgotiantes vxorum poteſtatibus ſubiicit. [111] Quæ aucupandis orbitatibus omnem coacti obſequij laborem mentitis adfectionibus tolerat: [112] quæ ventris operarios, contumelioſis patrociniis ſubiectione libertatis, gulæ addicit. Talia Nationes patientiæ ſtudia nouerunt: & tanti boni nomen, fœdis operationibus occupant: patientes riualium & diuitum & inuitatorum, impatientes ſolius Dei viuunt. [113] Sed viderint ſuam ſui [114] Præſides, [115] quam patientia ſubter ignis expectat. Ceterùm nos amemus patientiam Dei, patientiam Chriſti: rependamus illi, [116] quam pro nobis ipſe dependit. Offeramus patientiam ſpiritus, patientiam carnis, qui in reſurrectionem carnis & ſpiritus credimus.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM DE PATIENTIA.

CAP. I.

1. Confiteor ad Dominum Deum, &c.] *Præter Præfatiunculam quandam caput hoc tractat, ſicuti & inſcripſimus:* De affectata Philoſophorum Patientia. *De qua adeò etiam S. Cyprianus lib. de Bono Patientiæ c. 1. & ipſe Auctor rurſum vlt. cap. Eſt autem Tertullianicum:* Confiteor ad Dominum, *pro:* Confiteor Domino. *Item:* ſuggeſtum imus. *Legimus verò paulopoſt ex tribus MS. Vaticanis cod.* non ſim, *pro:* non ſum.

2. quod frui non datur.] *Dicimus (inquit Rhenanus) vtrumque, &* fruor *hanc rem, &* fruor *hac re. Tertulliano etiam non ſatis eſt dicere:* Vacent ſanitate, *niſi præpoſitionem* à *addat, quod perpetuò ferè facit.*

3. etiam qui cæca viuunt.] *Hîc (vt adnotat idem Rhenanus) elegantiam Græcam affectat: nam ſolent illi aduerbia pluratiuè nominum inſtar vſurpare. Expone ergo* cæca, *pro:* cæcè. *Non prorſus diſsimilis apud Cyprianum locutio eſt, quum inquit, de bono Patientiæ: Qui non loquimur magna, ſed viuimus. Simile eſt Lucretianum illud: Acerba tuens, pro acerbè. Quum autem hîc nominatim* bonum patientiæ *appellet, hinc natus titulus libri citati S. Cypriani.*

4. tantum illi ſubſignant.] *Hoc eſt (inquit Rhenanus) tanti Patientiam faciunt, tantum ei tribuunt.* Subſignare, *pro ſubſcribere & fauere. Aduerſus Marcion. lib. 1.* In vobis eſt, ſi velitis, illi obſequium ſubſignare.

CAP. II.

5. Nobis exercendæ Patientiæ, &c.] *Capiti huic titulum dedimus:* De Dei Patientia. *quam etiam celebrat iiſdem penè verbis S. Cyprian. dicti libri cap. 2.*

6. non affectatio humana, &c.] *Sic ex 3. MS. pro:* affectio; *nam haud abſimiliter S. Cyprian. etiam citante Rhenano: Apparet (inquit) non eſſe illic veram patientiam, vbi ſit inſolens* affectatæ *libertatis audacia, & exerti ac ſeminudi pectoris inuerecunda iactantia. qui etiam rectè interpretatur* caninam æquanimitatem, *de Cynica ſeu Diogenica tolerantia.*

7. ſtupore.] *Pro arrogantia, vti hîc, accipi videtur S. Cypriano vox eſt familiaris, vti adnotauimus ad Epiſtol. eius 41. num. 21. & ad lib. de Vnitat. Eccleſ. num. 56.*

8. ſed viuæ ac cœleſtis diſciplinæ diuina diſpoſitio delegat.] *Legimus cum Latinio ex 3. MS.* viuæ, *pro:* viua. *Atqui (inquit Rhenanus) pro:* diligat, *quod prima habebat editio, putauimus aliquando nobis ſcribendum eſſe,* dirigat. *Nunc in:* delegat *mutauimus, non malè, vt putamus. Eſt* delegare, *iniungere ſeu committere aliquid. Sic lib. 2. aduerſ. Marc.* Nec cautionem eius delegaſſet ſub metu mortis. *Porrò* cœleſtem diſciplinam *vocat à Chriſto miſſo cœlitùs inſtitutam. Quam magiſteriis cœleſtibus diſcimus, inquit Cyprianus lib. de Bono Patientiæ, veluti declarans quod hîc dixit Tertullianus:* Cœleſtis diſciplinæ diuina diſpoſitio.

9. qui florem lucis huius, &c.] *Et hunc locum (inquit Rhenanus) ſuauiter ediſſerens Cyprianus: Qualis verò in Deo (inquit) & quanta patientia, quæ in contumeliam ſuæ maieſtatis & honoris inſtituta ab hominibus profana templa, & terrena figmenta & ſacra ſacrilega patientiſſimè ſuſtinens, ſuper bonos & malos æqualiter facit diem naſci, & lumen ſolis oboriri; & cùm imbribus terram rigat, nemo à beneficiis eius excluditur, quo minus iuſtis ſimiliter & iniuſtis indiſcretas pluuias largiatur? Videmus inſeparabili æqualitate patientiæ nocentibus & innoxiis, religioſis & impiis, gratias agentibus & ingratis, Dei nutu tempora obſequi, elementa famulari, ſpirare ventos, fontes fluere, grandeſcere copias meſsium, fructus miteſcere vinearum, exuberare pomis arbuſta, nemora frondeſcere, prata florere, &c. Quæ etiam Rhenanus rectè explicat:* temporum officia, *quia ver ſuo tempore fruges prolicit, æſtas calore concoquit;* elementorum ſeruitia. *refrigerat enim aer, calefacit ignis, irrigat aqua, terra fructificat.*

10. totius genituræ tributa.] *Per* tributa genituræ *(inquit idem Rhenanus) conceptum, nutricationémque fœtus in vtero & partum ipſum intelligit. Animalium, inquam, omnium, non ſolius hominis. Nam* genitura *Auctori natiuitas eſt. Quod ipſum ab eo repetitur, ad illud de Reſurrectione carnis:* à benedictione genituræ, *& ibidem ad illud:* concubitus genituram, *& ad illud lib. 4. aduerſ. Marc.* genitura peruerſa eſt. *Quamquam paulò aliter accipiatur lib. aduerſ. Valentin. quemadmodum ibi latiùs. Atqui hîc ex MS. 3. legimus:* patitur, *pro eo quod malè legebatur:* patiatur.

11. nomen cum familia ipſius perſequentes.] *Ita tres MS. pro eo quod erat:* nomen, familiam. *Sic autem accipit:* nomen *(vti rectè adnotauit Rhenan.) vt in lib. de Reſurrect. carn.* cùm pro nominis fide in medium extracta; *& Lactantius lib. 5. de Philoſopho quodam loquens: Tres (inquit) libros euomuit contra religionem nomenque Chriſtianum. Cyprianus: Illos* nominis *ſui ſemper inimicos. Nempè pro profeſsione Chriſtiana, vti ad marginem eius libri idem Rhenanus adnotauit, & nos quoque in illud S. Cypriani Epiſtol. 52. etſi occiſus propter* nomen *poſtmodum fuerit, num. 50. Similiter etiam Auctor libro ſecundo ad Vxorem c. 5.* obiectione nominis, *& l. de Cor. milit. c. 1. infrà:* nomini negotium fecerit.

CAP. III.

12. Et hæc quidem diuinæ patientiæ, &c.] *Inſcripſimus caput hoc:* De Chriſti patientia. *quam etiam iiſdem penè verbis inculcat Sanctus Cyprianus vbi ſuprà cap. 3. Addidimus autem:* quidem *ex 3. Manuſcriptis.* fors *verò pro fortè accipitur aduerbialiter.*

13. Naſci ſe Deus, &c.] *Hæc (eodem Rhenano adnotante) Cyprianus copioſè explicat: Omnes denique actus eius ab ipſo ſtatim aduentu patientia comite ſignantur. Quòd primum de illa ſublimitate cœleſti ad terrena deſcendens, non aſpernatur Dei filius carnem hominis induere.*

14. & à ſeruo ſuo tinguitur.] *Sic ex MS. pro* tin-

tingitur: *nam Tertulliani phraſin eſſe patet vel ex illo lib. aduerſ. Marc. 1. vbi ſimiliter dixit:* oleum quo ſuos vnguit; *maximè quod etiam Plinius, quem libenter imitatur, dixerit lib. 35. cap. 6. cum purpuris pariter* tinguitur. *Atqui hoc ſic expreßit loco citato S. Cyprianus: Dominus baptizatur à ſeruo; ſicuti & id quod ſequitur his verbis: Cum diabolo tentante congreditur, & inimicum tantùm viciſſe contentus, nil vltra verba conatur.*

15. abſolutè ſcilicet veniam offenſæ patientiæ eruditus.] *Interpretatur Rhenanus, quã videlicet offenſa patientia dare ſolet, hoc eſt ignoſcentiam. Verum hîc ſcholio opus non erit, ſi legamus cum tribus MS.* ob ſalutem ſcilicet venire offenſa patientia eruditus. *Quæ etiam lectio magis placet. nam ita loqui ſolet Tertullianus:* venire eruditùs.

16. Atquin.] Atquin *(inquit Rhenan.) vſurpat perpetuò, pro:* atqui. *quod ſemel adnotaſſe ſufficiat. Talia multa Librarij vetuſtis exemplaribus inuexerunt. Sic &* alioquin *recepit vſus, pro:* alioqui.

17. cœleſtes ignes repræſentari.] *Vide infrà lib. primum aduerſ. Marcion. ad illa verba:* panem quo ipſum corpus ſuum repræſentat.

18. Parum hoc, ſi non etiam proditorem, &c.] *Cyprianus (adnotante Rhenano) his verbis ſententiam iſtam circumloquitur: Nec mirandum (inquit) quòd circa obedientes talis exſtiterit, qui Iudam potuit vſque ad extremum longa patientia ſuſtinere, cibum cum inimico ſumere, hoſtem domeſticum ſcire, nec palàm oſtendere. Ergo quod Tertullianus dicit:* denotare, *id velut explicans Cyprianus dixit:* oſtendere. *Qua ipſa ſignificatione dixit infrà lib. de Vel. virg. cap. 9.* in Eccleſia denotaretur. *Alibi ferè pro:* arguere *ab Auctore accipitur, vti patet lib. de Pall. ſuprà n. 3.*

19. ne vnius quidem diſcentis.] Diſcentem *(inquit Rhenan.) vocat diſcipulum compluribus locis, ſicut* audientes, *auditores, in l. de Pœnitentia, & lib. de Vera carne Chriſti.* Sed quid iam *(inquit)* diſcentes Pontici illius. *In lib. de Præſcript. adu. hæreticos: c. 3.* Nónne ab ipſo Domino quidam diſcẽtium ſcandalizati deuerterunt. *c. 20.* ſiue diſcentibus ſeorſum, *c. 22.* Diſcẽtibus miſſum. *Et,* Diſcentibus *(inquit)* meis eadẽ ad vos prædicare mandaueram. *Intelligit autem hic Petrum. Eodem item libro:* Etiam proprij *(inquit)* diſcentes & ſucceſſores eorum. *Sic etiam l. adu. Marc. 4.* tres de diſcentibus.

20. Itaque & gladij opera maledixit in poſterum.] *Quum frequentiſſimè (vti lib. de Spectaculis n. 1. latiùs) gladiatores impugnet, contra eos propriè hoc dictũ videtur; de quo interim latiùs lib. de Corona Milit.*

21. Taceo quod figitur, &c.] Figitur *accipit Auctor pro:* cruci figitur. *Atqui pro:* ſubeundæ morti, *MS. 3.* ſubiẽdæ, *quod neſcio ſi ita antiquitus vſurpatum ſit. Paulò autem latiùs S. Cyprianus hoc proſequitur, additis pulcherrimis antithetis ab eo loco: Sub ipſa autem paßione, &c.*

22. penes nos verò ratio & ſtructio.] *Alludit ad illud 1. Cor. 1. Verbum enim crucis pereuntibus quidem ſeu gentibus ſtultitia, nobis autẽ Dei virtus eſt. Etſi autem MS. 3. legant:* inſtructio, *magis tamen placet* ſtructio. *Nam (ſicut Rhenanus adnotat)* ſtructionem *vſurpat, pro:* inſtructione, *vt l. de Cult. fœm. c. 11.* ſtructius *comparatiuum, pro:* inſtructius; *&:* ſtructus, *pro:* inſtructus, *vt in hoc libro paulò poſt:* De ſuo experimento *(inquit)* quid ad peccatum adiutaret ſtructus: *in libro de Reſurr. carn.* Quot ſteriles, *inquit,* vtriuſque naturæ infructuoſis genitalibus ſtructi.

CAP. IIII.

23. Igitur ſi probos quoſque ſeruos, &c.] *Inſcriptionem capiti huic dedimus:* De patientia obſequij, quàm viciſſim Deo debemus. *Accipit autem* ingenium dominicum, *pro:* ingenio dominorum. *Legũt autem MS. 3.* ſecundum Dominum morigeros, *pro eo quod excuſi:* moratos. *quod adeò in textum repoſui, quia nuſquam repperi* moratos, *pro:* morigeros.

24. non in compede, aut pileo.] *Prius illud (vti rectè adnotauit Rhenan.) ſeruitutem & pœnam, poſterius manumißionem libertatémque reſpicit. Virgilij interpres Seruius auctor eſt, ſeruos in Feroniæ templo olim raſo capite* pileum *accipere ſolitos. Erat enim inſigne libertatis* pileum. *Hinc illud.* Ad pileum *vocare ſeruos, paßim apud Auctores obuium. Eodem pertinet numiſma Bruti,* pileo *duobúſque pugionibus inſignitum; nam ex his (inquit Dion hiſtor. lib. 47.) Brutus ſignificabat à ſe & Caßio patriam ſeruitute liberatam. De aliis quoque libertatis inſignibus vide T. 3. l. de Præſcript. aduerſ. hæreſes.*

25. ſeruitute ſubnixis.] *Sic Cyprianus alicubi (citante Rhenan.) de Lucifero loquens lib. de Zelo & liuore. Ille (inquit) dudum angelica maieſtate* ſubnixus, *ille Deo acceptus & carus. Quamquam ibi aliter videatur accipi, nempè pro eo qui nitebatur maieſtate, & nimium ea ſibi confidebat; hic verò pro:* ſubiectis.

26. vſibus noſtris eas à Domino prouiſas.] *Alludit ad illud Gen. 1. Dominamini piſcibus maris, &c. item quod eſt Geneſ. 9. Terror & tremor veſter ſit ſuper omnia animantia, &c. Atqui pro eo quod ſequitur non ita multo pòſt:* quis de bono eius latere retractet, *MS. 3. legunt:* tractet. *ſed non placet, quia videtur propriè hìs:* retractet *accipi, non ſicuti alibi, pro* tractare, *quemadmodum lib. adu. Praxeam T. 3. latiùs.*

27. in expedito.] *Phraſis Iureconſultorum* in expedito eſſe. *Hinc illud Vlpiani l. Si dubitet. ff. De fideiuſſ. quum numeratio totius debiti non ſit* in expedito. *Similiter & illud:* in præſcriptionis compendio. *verùm de eo latiùs in Adnot. noſtris ad lib. de Præſcript. adu. hæreſes n. 1.*

CAP. V.

28. Verumtamen procedere diſputationem, &c.] *Titulus huius capitis haud immeritò inſcribitur:* De impatientia. *de quã non Auctor modò, ſed & S. Cypr. lib. ſuprà citato c. 7. tractant latißimè, multis iiſdem penè verbis etiam vtens.*

29. neutrum alteri facere.] *Videtur (inquit Rhenan.) dictum à Tertulliano:* Neutrum alteri facere, *pro eo quod eſt, neutrum cum altero facere, id eſt: neutrum alteri conſentire.*

30. natales impatientiæ.] *Appellat (inquit Rhenan.)* impatientiæ natales, *originem ſiue initium impatientiæ. Sic lib. 1 adu. Marc.* natales *agnitionis dixit:* Idcircò *(inquit)* à Pentateucho natales agnitionis ſupputabuntur. *Et in lib. de Pallio:* natales mundi: Ab ipſius *(inquit)* mundi natalibus compotes ſumus.

31. malitiam ab impatientia auſpicatam.] *Frequenter adnotat Tertullian. hîc participio paßiuè vti. Similiter autem infrà lib. de Cor. milit.* reuelari auſpicatus, *vbi idem:* Auſpicari *(inquit) vſurpat pro ſimpliciter incipere. Atqui pro:* quid ad peccandum adiutaret, *legunt MS. 3.* adiuuaret, *perinde eſt.*

32. ſi diuino interdicto patientiam perſeuaſſet.] *Sic ex 3. MS. pro eo quod erat:* præſeruaſſet. *De diuino autem illo* interdicto *latiùs l. de Ieiunio T. 5.*

33. apud Adam nondum maritum.] *Idem eſt quod alicubi contra Iouinian. habet Hier.* Adam *quamdiu in paradiſo fuit, virginem fuiſſe.*

34. ad traducem.] *Quamquam obſcurè, videtur tamen ad peccatum originale alludere. verum de eo latiùs l. de Baptiſ. T. 3. Latinius cenſet legendum:* ac traducem: *meo quidem iudicio rectè.*

35. & circa diaboli circumſcriptionem.] *Deceptionem (vti adnotauit & Rhenan.) intelligit, qua diabolus Euam circumuenerat. Hanc refutare debebat Adã.* Circumſcribere, *decipere ſignificat; & Ciceroni* circumſcribere *ſenatum, eſt auctoritate ſenatum priuare; tracta à fabris aut chirurgis Metaphora, qui quæ præciſuri ſunt, prius* circumſcribunt. *Et reuera primi parentes noſtri à diabolo ſunt* circumſcripti, *cuius aſtu de paradiſo ſunt eiecti, atque exſilio damnato, omni iure poſſeſſionis ſibi adempto. Eodem pertinet illud Cornificij: Ne omninò Patres Conſcripti* circumſcripti *putentur.*

36. Innocens erat.] *De Adami* innocentia *ante lapſum, pleni ſunt libri S. Auguſt. Aduerſus Pelagianos, ad quos Lectorem remittimus.*

37. At vbi ſemel ſuccidit impatientiæ.] *MS. 3.* ſuccubuit; *verùm illud placet, eo quod alibi frequenter* ſuccidere *accipiat Auctor pro:* ſuccumbere; *vt exempli gratia l. de Cor. milit.* vanitati ſuccidiſſe, *& infra huius l. cap. 14.* conflictationibus ſuccidamus.

38. vſurpari.] Vſurpant *(inquit Rhenanus) ad quos ius poſſeſſionis ſpectat. Sic impatientia veluti iam poſſidens hominem, facilè eum ad quid vis traxit, quod Deum offenderet. Eſt etiam hæc Iureconſultorum vox. Non multo autem poſt legimus ex MS. 3. cum Latinio:* ſi iratus fratri ſuo non eſt.

39. impatientiæ tunc infantis, &c. incunabula.] *Eleganter (inquit Rhenanus) vir vndequaque doctiſſimus Tertullianus* incunabula impatiẽtiæ *vocat prima exordia, ac quaſi rudimẽta. Alioqui* incunabula *pro natalibus & origine ſumere ſolent Auctores. Iuſtinus l. 12. Si non ſolùm tyrocinia, verùm etiam* incunabula, *in ipſis caſtris poſuiſſent. Idem lib. 31. Contra Romanos auitos lares &* incunabula *maiorum templáque, ac Deorum ſimulacra inexplebile deſiderium videndi tenebat. Aptè verò addit* infantis. *Similiter dixit Auctor l. de Præſcript. adu. hæreſes:* quibus incunabulis inſtitutum eſt corpus.

40. Hæc vt principalia penes Dominum delicta.] *Haud abſimiliter S. Cyprian. lib. de Bono patient. cap. 5. Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen eſt, ſuper quo aliquid diximus noſtris Adnotat. num. 36. Hoc interim hîc notandum, quod quum S. Auguſt. & alij recentiores* delicta *accipiant pro peccatis minoribus, Tertull. in genere accipiat pro omni genere peccatorum; vbi autem de grauioribus agit, addit:* principalia, capitalia, mortalia. *verùm de hoc latius lib. 4. adu. Marc.*

41. excetra delictorum.] *Magis placet hæc lectio poſtrema editionis Baſilienſis, quàm ea quam habent Lugdunenſis & alia quædam, quámque interpretatur Rhenanus,* exhedra, *eo quòd plus habeat energiæ dicere impatientiam* excetram, *id eſt:* hydram, *quàm dumtaxat:* exhedram, *id eſt ſedem delictorum. Maximè quum etiam S. Hieron. (vti iam olim ad me ſcripſit Ioan. Harriſius, hanc comprobans) epiſt. 37. ad Iulianum Diaconum, eodem ſignificatu* excetram *accipiat, & multi ſcriptores hydram ab Hercule ſuperatam, eodem appellent nomine.*

42. Poſt mannæ eſcatilem pluuiam.] *MS. 3.* manna. *verùm illud placet, tum quod ſequatur:* petræ aquatilem ſequelam, *tum quod lib. 3. aduerſ. Iud. cap. 3. ablatiuo caſu vtens dicat:* manna cibauit, *& in accuſatiuo aduerſ. Marc. lib. 4.* legi manna. *Atqui (vti adnotauit Rhenanus) hîc audis Scholaſticam phraſin eius temporis.*

Cap. VI.

43. Ipſa adeò eſt, &c.] *Vel ipſum initium huius capitis titulum indicat:* Quòd Patientia fidem antecedat & ſubſequatur. *quod ex parte etiam imitatur S. Cypr. vbi ſuprà c. 4.*

44. & iuſtitiæ deputatus eſt ab illo, &c.] *Omittenda eſt hîc marginalis ſuſpecta adnotatio, In Abraham typica fidei conteſtatio. Neque enim illud ad fidem aliam quàm viuam pertinere, ipſe Auctor hîc indicat, dum ſubiicit:* ſed fidem eius Patientia probauit; *& paulopoſt,* fides patientia illuminata. *Cui ſimilem planè habes locum apud S. Cypr. Epiſt. 63. vti & nos ibidem adnotauimus num. 13. Facit pro eodem quod paraphraſticῶs vertit illud:* & iuſtitiæ deputatus eſt ab eo, *id eſt:* iuſtus deputatus eſt, *pro eo quod legitur Gen. 12.* Et deputatum eſt ei ad iuſtitiam.

45. ſine iudicij periculo licet.] *Iſtud non tam pertinet ad illud:* nec fatue *(quod Græcè eſt μωρὲ)* quidem dicere; *quia hoc prohibet Chriſtus ſub pœna gehennæ, quàm ad id quod præcedit:* nec verbo quidem laceſſere; *quia ſic legitur Matth. 5. Quia omnis qui iraſcitur fratri ſuo, reus erit* iudicio. *Niſi dicamus* iudicium *hîc ab Auctore in genere accipi, tam pro concilio, quàm pro gehenna. Atqui in iis quæ ſequuntur, rurſus Cyprian. Auctorem imitatur ſub finem 2. cap.*

46. quando ne linguæ quidem malefacere conceſſum eſt.] *Adnotatu digna hæc ex 3. MS. reſtitutio, qua:* linguæ *legimus, pro:* dignè; *vt non ſit opus nos torquere cum Rhenano in huius ſententiæ explicatione.*

Cap. VII.

47. Iam verò percurrentibus nobis, &c.] *Capitis huius titulus rectè hîc poni poſſit:* Quòd contemptum ſæculi Patientia operetur. *In quo iterum Auctorem imitatur S. Cyprianus de Bono patient. cap. 5.*

48. Ita detrimentum patientiæ, &c.] *Obſcura (inquit Rhenanus) ſententia. Videtur ſic intelligenda diſtinguendáque.* Ita Dominus præminiſtrauit patientiæ detrimentum, *ſubaudi rei familiaris;* faſtidium opulentiæ, *hoc eſt, contemptum diuitiarum, Appoſitiuè; vt ſit ſenſus, Dominus primus oſtendit patientia tolerandum eſſe detrimentum rei familiaris, dum docet diuitias eſſe contemnendas. Sic aptè cohærebit clauſula quæ ſequitur.*

49. Læſuras quoque earum computandas nõ eſſe.] Læſuras *(interpretatur idem) vocat detrimenta ſiue diſpendia, quum aliquid de re familiari noſtra amittitur. Potuiſſet dicere, ſciſſuras; ſed placuit nouum vocabulum. Sic l. de Reſurr. carn.* Præſſuras enim & læſuras quibus corrumpitur homo exterior. *Eodem lib.*

lib. ex læſuris & animæ & carnis obueniunt.

50. Itaque ſi damno affecti impatientes ſenſerimus.] *Iterum hoc ex MS. 3 reſtituimus, quòd phraſis ſit Tertullianica, pro eo quod Rhenanus ſuum, vt fatetur, iudicium ſecutus:* impatientes erimus. *Cum quibus etiã veteres ſequimur legendo:* adfines, *pro:* affines. *& ſupplemus illud:* quum alienum amiſſum dolẽtes ægrè ſuſtinemus. *& mox* Libẽtes, *pro eo quod tanquam elegantius erat ſubſtitutum:* Libenter.

51. etiam in foro.] *Iſtud videtur referendum ad forum iudiciarium, vt agit contra aduocatos, qui pecuniæ gratia nihil damnationis timentes, quoduis adgredi dubitant.*

52. quum denique ludo & caſtris ſeſe locant.] Ludum (*inquit Rhenan.*) *gladiatorium intelligit, cuius præfectus Laniſta dicebatur; per* caſtra *militiam. de quibus latius partim lib. de Spectac. partim lib. de Cor. milit.*

53. in mores beſtiarum.] *Hoc iterum reſtituo, pro eo quod tanquam elegãtius legebatur:* more beſtiarum. *Nam ita legiſſe Tertullianum (Rhenano teſte) codex Paterniacenſis apertè oſtendit, vt ſit:* in mores, *pro:* in morem, *pro quo quidam offenſi ea lectione legebant, ſed vitioſè:* immemores.

CAP. VIII.

54. Ipſam animam, ipſumque corpus, &c.] *Quum à detrimentis temporalibus ad iniuriarum patientiam tranſeat, rectè hoc caput inſcripſimus:* De iniuriarum Patientia. *In quo partim illum imitatur S. Cypr. vbi ſuprà.*

55. minorum deliberatione lædimur, &c.] *Similiter dixit Auctor lib. adu. Marc. 4.* non decem mẽſium cruciatu deliberatus. *Ad quem locum Rhenanus,* deliberatus, *inquit, pro:* liberatus, *& mox locum hunc ſic explicat:* minorum deliberatione, *hoc eſt dum ſolliciti ſumus vt à minoribus periculis liberemur. Idẽ autẽ illud lib. adu. Valẽtinianos:* animale mediæ ſpei deliberatum, *lõgè aliter interpretatur, pro:* adiudicatum, *ac ſi diceret:* delibratũ, *citans Feſtum Pompeiũ, qui deriuat:* deliberare, *à libella qua quid perpenditur. Ego quomodo loci illi intelligendi ſint, illuc Lectorem remittens, hîc exiſtimo ſimpliciter accipi deberé pro ſimplici* deliberatione, *quæ minimùm à cogitatione differt, vt ſit ſenſus: Minorum iniuriarum deliberata cogitatione lædemur, qui ad maiores iniurias integrum corpus expoſitum gerere debemus?*

56. monela.] *Sic* monelam (*inquit Rhenanus*) *vſurpat à monendo, pro monitione, ſicut à ſequendo, ſequelam. Paulo antè:* Poſt petræ aquatilem ſequelam ſperant de Domino. *Sic lib. adu. Marc. 5.* Imò (*inquit*) noſtri monela de cœlo.

57. Quiuis ictus.] *Dixit (inquit Rhenanus)* Quiuis, *pro: Quantuſcunque.*

58. Dominus ipſe maledictus in lege eſt.] *Neceſſariò hoc referri debet ad illud Deuteron. 21. Maledictus à Deo omnis qui pendet in ligno. Item ad locum Gal. 3. vbi poſt eam ſcripturam citatam, addit: Vt in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Chriſto Ieſu. hoc eſt enim quod addit:* & tamen ſolus benedictus. *Quod quum & Patri tribuatur frequentiſſimè, ſanè debet intelligi vt pater non excludatur, ſicuti è contrariò filius non excluditur, quum de Patre dicitur: Soli Deo honor et gloria.*

59. non vaſculorum inquinamentis, &c. hominem communicari.] *Sic omninò legendum, prò:* communicare, *patet tum ex MS. Anglico cod. infrà lib. de Ieiuniis, tum ex MS. 3. Vatic. & 1. editionẽ, & excuſ. illic qui legunt:* coinquinari. *Quod adeò etiam placeret, niſi conſtaret citari ab Auctore hîc non Matthæum (vti opinatur Rhenanus) ſed Marcum cap. 7. cuius interpres hac voce:* communicare, *pro:* coinquinare *vtitur; vtpote apud quem, non verò apud Matthæũ, recenſentur à Chriſto Baptiſmata calicum; cui reſpõdet quod hîc habet Auctor:* non vaſculorum inquinamentis. *Plura illic videat Lector.*

60. telum, &c. libratum.] Librare *hîc pro magna vi conÿcere accipit, imitatus illud Virgilÿ Æneid. 9.*

Summa telum librabat *ab aure.*

Alioqui ſignificatio propria longè alia eſt, pro ponderare.

CAP. IX.

61. Ne illa quidem Impatientiæ ſpecies, &c.] *Titulus huius capitis à nobis ponitur:* Quòd patientia luctum etiam temperet. *Quod imitatur S. Cyprian. ſub finem libri de Mortalitate.*

62. Credẽtes enim Chriſti reſurrectionẽ, &c.] *Paraphraſticῶs explicat quod ſequitur apud Apoſtolum 1. Theſſ. 4. Si enim credimus quòd Ieſus mortuus eſt & reſurrexit, &c. Atqui paulopòſt legimus ex 3. MS.* Cur enim doleas, *pro:* Cur ergo.

63. Cupio, inquit Apoſtolus, recipi iam & eſſe cum Chriſto.] *Ita ex MS. 3. pro:* eſſe cum Domino. *nam Græcè* σὺν χριστῷ *legitur. Videtur autem etiam hîc aliam quàm hodie extet, editionem ſecutus: nam pro eo quod habet:* recipi, *Græcè eſt:* ἀναλῦσαι, *quod rectè vertit noſter interpres, diſſolui; & tamen eodem modo legit infrà, & lib. de Spectac. cap. 28. & lib. 1. ad Vxorem cap. 5.*

CAP. X.

64. Eſt & alius ſummus impatientiæ ſtimulus, &c.] *Hoc caput inſcribimus:* Quòd Patientia vltionis libidinem excludat. *In quo iiſdem penè verbis imitatur Auctorem S. Cyprian. de Bon. Patient. cap. vlt. multo latius, quò Lectorem remittimus compendÿ gratia.*

65. tamen iudicantis impatientiam cauit.] *Synecdochica (inquit Rhen.) locutio huic Auctori familiariſſima, vt præpoſitionem* κατὰ *ſubintelligamus, ſecundum, vel per* impatientiam. Cauere *autem iuris verbum.* Cauet *ſibi aliquis ab aliquo. Hic itaque erit ſenſus Auctoris, ac ſi dicat: Tamen per iudicantis* impatientiam de hoſte *ſuo ſibi* cauit, *id eſt (vti in verbis Iuris perſiſtamus) ſatis accepit, quod alÿ ſatisfecit dicerent. Legimus autem cum eodem Rhenano:* incurſare conſueuerat, *pro:* incuſare.

66 quotiens inſtantia eius deterior facta eſt cauſſis ſuis?] *Etiam (inquit Rhenan.)* inſtantia *Iuris vox eſt. quare miror à quo poſtea ſit ſubſtitutum:* quoties impetu eius, *nullo planè ſenſu. Reperitur enim hæc vox leg. finali, De pignorat. action.*

67. Quòd ſi patientiæ incubabo.] Incubare (*inquit Rhenan.*) *pro indormire, tranſlatione ſumpta à rebus caris, quas ne perdamus etiam cùm dormimus, nobis ſupponimus cuſtodiæ cauſa. Cypr. in lib. de Eleemoſyna: Quid diuitÿs tuis ſolus* incubas? *Sic in l. Præſcript. adu. hæreſ. Tertull.* Pectori eius (*inquit*) incubantem dixit: *& in lib. de Reſurr. car.* Et de iſto (*inquit*) cœlo, quod nobis incubat. *Nam cùm Maro cecinit:*

— Ponto nox incubat atra,

rem incommodam violentámque voluit exprimere. Sanè Plinius aliter loquitur in initio lib. 2. de Natura agens: Aut ſi vna omnes incubaret, *hoc eſt foueret, ab auibus*

ſætificantibus ſumpta Metaphora. Similem autem locum S. Hieron. adfert idem Rhenan. ad illud lib. de Pœnit. ſacco & cineri incubare, vbi dixit ad Demetriadem: repoſitis opibus incubare.

CAP. XI.

68. Poſt has principales, &c.] Inſcriptio huius capitis hæc eſt: Quòd præterquàm quòd reliqua eludat mali ſpiritus incitamenta, etiam pro mercede æternam fœlicitatem recipiat.

69. neceſſarior.] Comparatiuum (inquit Rhenan.) inuſitatum. Sic neceſſarius dixit in neutro, in lib. de Car. Chriſti. Quaſi (inquit) neceſſarius aliquid adferret, eò quod ille tum maximè agebat. Similiter autem dixit etiam lib. 4. adu. Marc. maius & neceſſarius lumen, & lib. de Habit. mulier. operas plures & neceſſariores.

70. quæ à Malo infliguntur.] Similiter ſuprà: vt nobis non magis à Malo, & infrà cap. 14. diſſecabatur Malus. Vtrobique autem (vti adnotauit Rhen.) Mali nomine diabolum intelligit. Hunc quoque malignum vocat in lib. de Fuga in perſecut. Sed erue nos (inquit) à maligno, id eſt, ne nos induxeris in tentationem, permittendo nos maligno. Sic enim πονηρὸν vertit. Paulòpòſt rurſum: Aut Mali inſidiis. Similiter infrà lib. de Cult. fœm. Chriſtianus à Malo illo. cap. 5. Et lib. 2. ad Vxorem cap. 6. à Malo immiſſa, ac cap. 7. vbique Malo ſe inferunt, item: à Malo conciliatur, denique cap. vlt. ibi & Malus non eſt.

71. æquanimitatis.] Non ſemel & antea et poſtmodùm æquanimitatem accipit Auctor pro patientia.

72. interuenimus.] Interuenimus (inquit Rhen.) erroribus noſtris aut mali inſidiis, cùm nos illis opponimus non conſentiendo, ſed euitando potius. Sic enim olim Tribunus Senatuſconſultis intercedebat: at admonitionibus Domini interuenimus, cū illis obſequimur. Sic infrà: Omnibus mandatis eius interuenit.

73. eius officij magna merces, fœlicitas ſcilicet.] Similes loci à nobis ſunt adnotati, & lib. de Pœnit. complures, & aliquot libro ad Martyras. Et imitatur hunc in hoc S. Cyprianus de Bono Patient. c. 4. in hæc verba: Tot denique Prophetæ interfecti, tot Martyres glorioſis mortibus honorati, qui omnes ad cæleſtes coronas patiētiæ laude venerunt. Neque enim poteſt accipi dolorum & paßionum corona, niſi præcedat in dolore & paßione patientia. Deinde etiam libro de Exhort. Martyriū cap. 12. cui hunc dedit titulum: Quæ ſpes & merces maneat iuſtos & Martyras poſt conflictationes huius temporis; vbi de hoc adfert complura ſcripturarū teſtimonia, & inter ceteras eā quæ hîc citatur: Merces enim veſtra copioſa eſt in cœlis. vt omittamus alios eius locos qui in Indice noſtro citantur. Quæ ipſa rùrſum ab eodem repetuntur Teſtim. l. 3. ad Quir. c. 16. & 17. Eodem pertinet quod ex perſona Dei dixit cap. præced. Ego patientiam remunerabo. & quod habet lib. 4. adu. Marc. Pro differentia mercedum, operarum quoque credenda diſtantia eſt. Quum autem merces ſit correlatiuum meriti, locus erat etiam de illo hîc aliquid tractandi: ſed de eo latiùs infrà cap. 13. contra huius tēporis ſectarios. Hîc ſufficiat hæc adnotaſſe contra eos, qui quum Catholici cenſeri velint, tamen omnes paßiones Martyrum pœnas eſſe peccatorum dicere non verentur.

74. Itaque talibus & aduocatio & riſus promittitur.] Aduocationis (inquit Rhenanus) vocabulo conſolationē accipit; nā ſic vertit Græcā dictionem παράκλησιν. Similiter dixit lib. adu. Marc. 3. aduocare languentes, pro conſolari, ſeu aduocatum languentium agere, quem paulopòſt illic vocat: aduocatorem. Atqui his verbis non modo interpretatur illud Matth. 5. Quoniā ipſi conſolabuntur, ſed & id quod habet Lucas: Beati qui nunc fletis, quia ridebitis.

75. merces enim veſtra plurima in cœlo.] Græcè eſt & apud Matth. & apud Lucam, ὁ μισθὸς ὑμῶν, pro quo Latinè ab omnibus vertitur merces. Atqui merces, teſte Varrone lib. 3. de ling. Lat. à merendo dicta. Siquid (inquit) datum pro opera aut opere, merces à merēdo. Itidem μισθὸς Græcè apud nullos vnquam Auctores reperietur alia ſignificatione quàm mercedis, ſtipendij, præmij. Quæ adnotaui diligentiùs, vt nē quiſquam euadere poßit, ſiquis vitam æternam mercedem negare auſus fuerit. Quibus addo, quòd etiam aliis locis ſcripturæ ſacræ merces vita æterna appelletur. Ruth 2. Eccleſiaſtici 11. 18. 36. ac 50. Sapient. 5. & 10. Matth. 10. 1. Corinth. 3. Hebr. 2. 2. Ioan. 1. & Apocal. 11. Item & præmium, Tob. 4. Sap. 4. Item brauium, 1. Cor. 9. Philipp. 3. Denique remuneratio, 2. Cor. 6. Hebr. 10. & 11. Græcè quoque locis citatis μισθὸς, βραβεῖον, ἀντιμισθία, μισθαποδοσία. Quæ omnia eodē pertinere perſpicuū eſt ei qui Græcè nouit. Neque obſtat quod vno loco Roman. 6. vocetur Gratia vita æterna, quia non eſſe ſimpliciter Gratiam patet ex illo 1. Ioan. Gratiam pro gratia.

CAP. XII.

76. Quod pacis gratiſſ. Deo adtinet diſciplinam, &c.] Titulum huic cap. dedimus: Quòd & paci quoque & pœnitētiæ miniſtret patientia. Imitatur hîc etiam Auctorem S. Cypr. c. 6. de Bon. Patient. Atqui (vti adnotat Rhenan.) Adtinere diſciplinam dicit, pro diſciplinæ ſeu ad diſciplinam adtinere.

77. conuenientia.] Conuenientiam (inquit idem Rhenan.) vſurpat ſubſtantiuè, pro conuentione & pacto Quæ interest. Alludit ad illud Matth. 5. Eſto citò conſentiens aduerſario tuo. ego potius puto pro: cōſenſu & beneuolentia accipi. Sic enim legit lib. de Orat. et adu. Marc. l. 3. vbi de hoc latiùs. Adnotat idem figuratam locutionē, vbi legitur: conuulſus animum, pro quo MS. 2. animi, ſed perinde eſt. L. de Orat. c. 10. ſic iſtud circumloquitur: ſiquid diſcordiæ vel offēſæ cū fratre tuo cōtraxeris.

78. cum disiuncto matrimonio.] Loqui videtur (vti rectè Rhenanus adnotauit) de Chriſtianis, ſeu viris, ſeu fœminis, qui ſe ethnicis in matrimonio cōiungunt. Hîc aliquando contingebat, vt vxor Chriſtiana marito ethnico tandem continentiam perſuaderet, quam amplexus ille ſeruabat; mulier verò pœnitentiam agebat, atque priùs factum expiabat apud Eccleſiam iuxta ritum eius temporis. Atque hoc eſt quod ſequitur: Quantum boni vtrique confert, alterum adulterū non facit, alterum emēdat. Conſentit quod infrà dicit: Pœnitentiam exſpectat, exomologeſin adſignat.

79. hæc exorat pœnitentiam.] Ita hunc locum reſtituimus, pro: exhortatur, partim ex Paterniacenſi cod. qui (iuxta quod adnotat Rhenanus) legit: exortat, & Gorzienſi qui habebat: etortat; partim verò ex MS. 3. Vatic. qui habent: & orat. Neque placet quod putat legendum Rhenan. extortat, vel: etortat, forma frequentatiua, ac ſi diceret: extorquet, quia apud alios Auctores neutrum illud reperitur.

80. Dilectio, inquit, magnanimis eſt, &c.] Paulinum (inquit Rhenanus) verbum μακροθυμεῖ vertit Tertullianus, magnanimis eſt, quod vocabulum Latinis inſolens eſt. Sed ſuo more loqui ſolet. Cyprianus æmulator Tertulliani, ſed ſtyli purioris, Caritas (inquit)

magnanima

magnanima eſt. Idem μακροθυμίαν magnanimitatem reddidit in lib. de Eleemoſyna. Alius magis placet longanimis & longanimitas. Vertit etiam: benefica, pro eo quod S. Cyprian. & alij plerique: benigna. quod poſtremum magis conuenit voci Græcæ χρηςεύεται. Illud viciſſim: Nec proteruum ſapit, correſpondet voci Græcæ περπερεύεται; nam & Eraſmus vertit: non eſt procax, & quædam Græca ſcholia eodem teſte interpretantur extolli & oſtentare ſe. Similiter Auctor vertit: proteruit, pro eo quod Græcè eſt ἀσχημονεῖ. & noſter interpres vertit: non eſt ambitioſa. Item: Nec incitatur, pro eo quod noſter interpres, nec irritatur. Nos autem id quod eſt intermedium: offert ſua, dum alteri prodeſt, pro: ſuffert ſua, quod nullo ſenſu legebatur, debemus Du. Latinio. Placeret etiam magis: Meritò ergo numquam excidit. quòd ita Græcè ſit & Latinè apud Apoſtolum; ſed noluimus immutare, eo quòd ſic legant & MS. Et proinde tum vt conſtet ſenſus, tum vt correſpondeat Apoſtolo, legimus: euacuabuntur, conſummabuntur, exhaurientur, non exhaurietur. Atqui etſi contrario ordine hîc ſubiiciãtur, tamen iuxta Apoſtolum ſic intelligendus eſt Auctor: euacuabuntur prophetiæ, conſummabuntur linguæ; nam Græcè eſt παύσονται, exhaurientur (vbi repetitur vox: καταργηθήσεται) ſcientiæ. nam plurali numero γνώσεις legiſſe videtur.

Cap. xiii.

81. Vſque huc de Patientia tandé ſimplici, &c.] Tractat hic caput & ita inſcribitur: De Patientia corporis tam in ieiuniis & continentia, quàm in ſubeundis Martyriis. De qua etiam S. Cyprian. lib. de bon. Patient. cap. penult.

82. demetendo Domino.] Similes locos adnotauimus de meritis Pœnitentia & Martyrum lib. præced. de Pœnit. & Ad Martyras, eóſque vtrobique complures; hîc habes merita ieiunij & continentia. Alibi in genere quoque: Pro meritorum nomine (inquit) ordo reſurgentium diſponetur, & lib. adu. Marc. 2. quoniam & aliâs poſitum hominem ſub iudicio Dei oporrebat iuſtum illum efficere de arbitrij ſui; id eſt liberi, meritis: ceterùm nec boni nec mali merces iure penſaretur ei, qui aut bonus aut malus neceſſitate fuiſſet inuentus, non voluntate. Denique Scorpiaco aduerſus Gnoſticos: Aut quomodò (inquit) multæ manſiones apud Patrem, ſi non pro varietate meritorum. Apud S. Cyprian. in noſtro Indice ſimiles locos reperire eſt numero XVII. vt ne hîc in citando prolixiores ſimus. Similiter merita Martyrum concelebrant SS. Chryſoſt. hom. 42. in Geneſ. 2. in Pſalm. 50. in Matth. 27. ad popul. Antioch. 77. & ea quam ſcripſit poſt reditum prioris exſilij; item lib. 3. adu. vituper. Vit. Monaſt. ac Sermone de Pœnit. & Confeſſ. Ambroſ. Serm. 91. & 93. Ephrem de laudibus SS. Mart. in fine. Auguſt. lib. qui ſuper Exod. cap. 149. lib. 16. de Ciuit. Dei cap. 36. ac lib. 18. cap. vlt. lib. item de Cura pro mort. cap. 5. & lib. 1. de conſ. Euangel. cap. 10. Paulinus Nat. 8. Felicis, Lucianus presbyt. epiſt. ad vniuerſ. Eccl. Maximus Serm. de Nazar. & Celſo, Sophron. Serm. de Aſſumpt. B. Mariæ, & Leo Papa. 1. Serm. 1. & 3. de ieiunio menſ. Sept. Neque verò etiam ſcripturæ deſunt. Inter quas occurrit imprimis illa Hebr. 13. Talibus enim hoſtiis promeretur Deus. & Eccleſiaſt. 16. Omnis miſericordia faciet locum vnicuique, ſecundum meritum ſuum. Atqui meritum correſpondere mercede ſuprà ex Varrone dictum cap. 11. num. 75. Eodem pertinet vox Græca εὑρήσεται, ſiue εὑρήσει, vbi legitur loco citato Eccleſ. 16. ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ εὑρήσει, quæ promereri ſignificat. A qua etiam deriuatur vox, qua vtitur Apoſt. Hebr. 13. τοιαύταις (inquiens) γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ θεός. Sufficiunt hæc contra eos, qui merita Martyrum aut bonorum operum negãt, quia carta deficiet, ſiquis omnia tum ſacra ſcripturæ, tum Patrum loca eò pertinentia velit producere. Quid? quòd & milites (inquit Iſidor. Etym. lib. 10.) vt ſtipendia accipiant, mereri dicuntur. Quare rectè Auctor infrà cap. 15. Quantum (inquit) patientiæ licet, vt Deum habeat debitorem.

83. adlaboret.] Adlaborãdi verbo (inquit Rhen.) Horatius quoque vſus eſt Odarum lib. 1.

Simplici myrtho nihil adlabores.

84. vtpotè quæ ab ipſo Domino, &c.] In prima editione nõ aliud legebatur quàm: vtpotè quæ ab ipſo Domino in Apoſtolis ſuſtinendo vicerit; neque etiã aliud legunt 3. MS. Vaticani codices. Verùm ex vetuſto codice quæ deerant, ſuppleuit Gagnæus ſua editione per lineas 24. quæ etiam genuina eſſe Tertulliani ſtylus ſatis indicat, tum etiam quod nullus ſit ſenſus in verbis illis prioribus, & probè conſtet ſententia quæ legitur: vtpotè quæ ab ipſo Domino in corporis quoque virtute edita eſt, & ſub finem huius Adpẽdicis iterum in hæc verba: quæ prophetæ, quæ Apoſtoli ſuſtinendo vicerunt. Sunt autem voces hæ & phraſes Tertullianica: negotiatio Patientiæ; adflictatio carnis; ſqualore ſeptenni; altiores gradus patientiæ digerere; ſanctitati procurat, virginem adſignat, incommoda militat, aliáque de quibus noſtra ſubiiciuntur Adnotationes. Eſt interim adhuc Hyperbaton, & corruptus ſeu mutilus locus, vbi legitur initio huius Adpendicis: ſiquidem rector animus facilè communicat ſpiritus inuecta cum habitaculo ſuo.

85. Hæc & viduam tenet.] De viduarum continentia infrà libris duobus ad Vxorem. S. Cypr. de Bon. Patient. cap. 9. ſic mentem Auctoris expreſſit: in viduis laborioſam caſtitatem, in virginibus tuetur beatam integritatem. Atque hoc eſt quod ſubiungitur.

86. & virginem adſignat.] Similiter infrà cap. 15. exomologeſin adſignat. Eſt autem adſignare etiam vox Iureconſultis vſitata. Sic enim adſignare libertum Modeſtinus vſurpat de Verb. ſignific. quamquam vti videtur paulò alia ſignificatione. Atqui de virginum continentia infrà lib. de Virginibus velandis.

87. voluntarium ſpadonem ad regna cœli leuat.] De continentia ſpadonum voluntariorum, ſeu virorum Eccleſiaſticorum, infrà lib. Exhortat. ad caſtit. Tom 5. & latiùs infrà lib. de Cultu fœm. c. 9. n. 51.

88. Si fuga vrgeat, &c.] Cùm hîc fugam in perſecutione non improbet, patet ſcriptum hunc librum ante hæreſin, atque adeò ante eius tituli librum, quem habemus, infrà Tom. 5. vbi ea de re latiùs.

89. ad occaſionem ſecundæ intinctionis.] Ita Baptiſmum ſanguinis ſeu Martyrium nũcupat, de quo libro de Baptiſmo Tom. 3. vbi eadem phraſi illud circumſcribit.

90. ad ipſum diuinæ ſedis aſcenſum.] Simile eſt illud S. Cypriani Epiſt. 52. ad Antonian. vbi Martyres dicit ad gloriam peruenire, ſtatim fidei & virtutis accipere mercedem, omnia peccata paſſione purgare, ſtatim à Domino coronari. Idque iuxta illud Apoſtoli ſupracitatum cap. 9. Cupio iam recipi, & eſſe cum Chriſto. Adnotatu profectò digni loci ad diluendum, quod Au-

ſtori quidam impingunt, quaſi ſenſerit animas Martyrum non ante iudicium in cælum recipi. de quo latiùs inter eius errores in noſtris Prolegomenis.

91. aduerſus omnem ſubuertendæ fidei, vel puniendæ paraturam.] *Sic omninò legendum cenſeo, pro eo quod erat:* paratum; *quòd Auctori frequentiſſima ſit vox* paratura, *pro apparatu, quemadmodum alibi latiùs.*

Cap. XIIII.

92. His patientiæ viribus ſecatur Iſaias.] *Inſcriptionem capiti hanc ipſe contextus innuit:* De exemplis patientiæ Iſaiæ, Stephani & Iob. *Atqui quòd* Iſaias ſecatus ſit, *teſtantur Epiphanius, Dorotheus, & Iſidorus de Vitis Prophetarum.*

93. Lapidatur Stephanus, &c.] *Locum hunc imitatus S. Cyprianus lib. de Bono Patient. cap. 6. ſicuti & apud Rhenan. tacito citatur nomine: Non poteris (inquit) iſta perferre, niſi tolerantiæ & patientiæ teneas firmitatem. quod factum videmus in* Stephano, *qui quum à Iudæis vo &* lapidibus necaretur, *non ſibi vindictam, ſed intercesſoribus veniam poſtulabat, dicens: Domine, ne ſtatuas illis hoc peccatum. Sic eſſe oportuit primum Martyrem Chriſti, qui Martyres ſecuturos glorioſa morte præcurrens, non tantùm Dominicæ prædicator eſſet paſſionis, ſed & patientiſſimæ lenitatis imitator.*

94. O fœliciſſ. illum quoque, &c.] *De Iob haud dubiè loquitur, vti manifeſtum eſt ex S. Cypr. vbi ſuprà.*

95. Quale in illo viro feretrum, &c.] *Inter inſtrumenta triumphi (inquit Rhenan.)* feretrum *eſt in quo pompa fertur. Intellige in quo diabolus triumpharetur, Deo trophæum ſtatuente. Nam Iob per diuinam gratiam diabolum vicit, impatientiæ neutiquam ſuccumbens; quaſi dicat: Quale trophæum de diabolo Deus erexit? Olim circumferebantur arma deuictarum gentium in pompa, mox ſuſpendebantur. Aptè ergo ſequitur:* Quale vexillum.

96. diſtringeret.] *Baſilienſ. editio:* deſtringeret. *Perinde eſt vtrum legas, quum vtrumque abradere ſignificet. Alludit enim ad illud Iob 2. quod teſta ſaniem radebat.*

97. quum erumpentes beſtiolas, &c.] *Mirum eſt vnde hoc habeat Tertullianus, nam in libro Iob. de* beſtiolis *non alia mentio, quàm quod habetur cap. 17. Putredini dixi: Pater meus es, mater mea & ſoror mea vermibus. Exiſtimo autem hoc exemplo motum S. Franciſcũ; de quo ſimile quid legitur, quale hic narrat Auctor. Atqui rectè meo iudicio reſtituit Rhenan.* foraminoſæ, *pro eo quod erat aut* refoſſæ, *aut* reforatæ; *magis enim refert phraſin Africanam.*

98. Et ſi filios qooque reſtitui voluiſſet. &c.] *Si vnquam aliàs, certè hic eſt in Auctore* ἁμάρτημα μνημονικόν, *aut non vidit extremam partem vltimi capitis, nam ibi in editione non Latina modò, ſed & Græca, & eiuſdem verſione, manifeſtè legitur fuiſſe Iob filios ſeptem & filias tres, & quòd viderit filios ſuos & filios filiorum ſuorum in quartam generationem. Verùm de hoc latiùs inter errores eius in Prolegomenis.*

Cap. XV.

99. Adeò ſatis idoneus, &c.] *Inſcripſimus hoc caput:* Quòd omnibus Dei mandatis interueniat, ac de effigie patientiæ. *In cuius priori parte Auctorem S. Cypr. imitatur cap. 9. & ſimiliter Prudentius in Pſychomachia his verbis:*

Omnibus vna comes virtutibus aſſociatur,
Auxiliúmque ſuum fortis patientia miſcet.
Nulla anceps luctamen init virtute ſine iſta:
Virtus nam vidua eſt, quã non Patiẽtia format.

100. patientiæ ſeqoeſter.] *Elegantiſſimè (inquit Rhenan.) dictum à viro vndequaque doctiſſimo.* Sequeſter *eſt, Modeſtino Iureconſulto definiente, apud quem plures eandem rem, de qua controuerſia eſt, deponunt. ſic dictus, auctore Laurino, quẽ citat Aulus Gellius, quòd eius vtraque pars fidem ſequatur. Eandẽ ſignificationem indicat etiam Auctor lib. de Reſurr. car. infrà Tom. 3.* Sequeſter *(inquit de Chriſto loquens)* Dei & hominũ appellatus, ex vtriuſque partis depoſito commiſſo ſibi.

101. omnibus mandatis eius interuenit, &c.] *Simile (inquit Rhenan.) Patientiæ Encomium non omiſit æmulator Tertulliani S. Cyprian. lib. de Bon. Patient. Patientia eſt (inquit) quæ nos Deo & commendat, & ſeruat. Atqui de vocibus:* Exomologeſi, *&* inculcat, *pro* conculcat, *vide lib. de Pœnitentia.*

102. infirmum non extendit, valentem non conſumit.] *Quum Impatientia infirmitates præ cholera ſoleat augere, & valetudinem bonam conſumere, eò certè Auctor videtur alludere: Patientia* infirmum non extendit, *hoc eſt non prorogat eius infirmitatem, &* valentem non conſumit, *id eſt, rectè* valentem non conſumit.

103. Age iam ſi & effigiem, &c.] *Locum hunc partim imitatus eſt Pſychomachia ſua Prudentius, dum in pugna Patientiæ & Iræ ſic illam deſcribit:*

Ecce *modeſta* graui ſtabat *Patientia vultu,*
Per medias immota acies, varióſque tumultus,
Vulneráque, & rigidis vitalia peruia pilis
Spectabat *defixa oculos, & lenta* manebat.

104. quem tertiò vidit Helias.] *Quandoquidem agit Metaphoricẽs de throno Patientiæ poſito,* nó in turbine aut nubilo, ſed qui ſit tenerę ſerenitatis, apertus & ſimplex, *videtur mihi alludere ad nubẽ lucidam, quæ obumbrauit Chriſtum, Moyſen & Heliam in trãſfiguratione Domini, Matth. 17. idque eo magis, quod ibi de Chriſti paſſione, qui Patientiæ primarium fuit exemplar, ſermocinarentur. Atqui* tertiò vidiſſe *nubem talem* Helias *dicitur, quia primũ* 3. *Reg. 18. legitur, puero ſuo oſtendiſſe nubeculam paruam quaſi veſtigium hominis aſcendentem de mari, deinde 4. Reg. 2. per turbinem in nubẽ ignea raptus in cælum, tertiò denique cum Chriſto in nube lucida, ſerena, aperta & ſimplici apparuit.*

105. Si nos cum ſpiritu, &c.] *Hic (inquit Rhen.) variis aliàs coniecturis diſtracti ſumus. Verùm ſimplicius videtur, ſi pro:* non, *legamus:* nos, *hoc modo:* Si nos cum ſpiritu admiſerimos, in nobis morabitur ſemper. *Aut* ſi cum ſpiritu. *Nam pro:* morabitur, *legere:* inorabitur, *pro in extremitate verſabitur, ab ora deducto verbo, prorſus durum & abſurdum videtur. quamquam in lib. de Reſurr. carn. ſic loqui videtur.* At enim & calix benè ſibi cooſcius, & de diligentia miniſterij commendatus, coronis quoque potatoris ſui inorabitur, *pro eo quod eſt, in ora ſiue extremitate cingetur, vt illic indicauimus. Vti autem illa placet reſtitutio, ita cum omnibus excuſis retineo illud:* ſolus ſuſtinere oon poterit, *eo quod ad ſpiritum id referatur, non autem (vti Rhenan. opinatur) ad patientiam, vtpotè de qua ſequitur:* carens inſtrumento ſuſtinendi.

Cap. XVI.

106. Hæc patientiæ ratio, &c.] *Caput vltimum inſigniuimus hoc titulo:* De falſa ethnicorum Patientia, *de qua & ſuprà aliquid dixit cap. 1. & latiùs etiam*

addita

additis ſcripturis tractat S. Cyprian. initio ſui libri de Bono Patientia.

107. hæc opera cœleſtis & vera.] *Hîc iterum nõ placet coniectura Rhenani, qua legendum cenſet:* veræ, *&* opera, *neutro genere in plurali accipit; quia vox vel ipſo teſte, frequenter:* opera *fœminino genere & ſingulari numero à Tertulliano pro opere accipitur, uti ipſe adnotauit ad illud lib. adu. Hermog.* Vbi & opera & operæ operator.

108. Domino diabolus æmularetur.] Æmulari (*uti rectè adnotauit Rhenan.*) *cum Datiuo conſtruit. Iuſtinus lib. 7. Siquidem amiſſo cui* æmulari *conſueuerãt, in ſegnitiem torporémque reſoluti. Sic & Fabius loquitur. Sic etiam dixit lib. de Præſcript. adu. hæreſ.* æmulæ fidei, *& lib. adu. Marc. 5.* Chriſto æmulæ, *& lib. de Coron. mil. cap. 11.* ſignum æmulum Chriſto.

109. magnitudinis par.] *Tres quidem MS. legunt:* magnitudine. *verùm (uti ante me adnotauit Rhenan.)* par *cum Genitiuo iungere ſolet. Sic in lib. de Præſcript. adu. hæret.* A diabolo, ſcilicet (*inquit*) cuius ſunt pares. *& adu. Marc. lib. 5.* Dicimus (*inquit*) circumferri ab Apoſtolo aut creatorem, aut (quod nolit Marcion) parem creatoris. *Id in pleriſque vocibus adiectiuis facit, pro Datiuo Genitiuum vſurpans. Similiter dixit lib. adu. Marc. 3.* par creatoris, *ac:* quorum & ipſe par ſit. *Item lib. 5.* parem creatoris.

110. lenociniis negotiantes.] *Etiam hæc phraſis eſt Iureconſultorum. nam teſte Vlpiano, de iis qui notantur infamia. l. Athletas:* lenocinium facit, *qui quæſtuaria mancipia habuerit, ſed & qui in liberis (adde ex ſententia Auctoris uxorem) hunc quæſtum exercet.*

111. Quæ aucupandis orbitatibus.] *Notat (inquit Rhenanus) teſtamentorum captatores, quos Satyra 12. redarguit Iuuenalis: contra quos etiam alicubi, maximè clericos, S. Hieronymus.*

112. quæ ventris operarios, &c.] *Appellat (inquit Rhenanus)* operarios ventris, *quum paraſitos & alienarum menſarum aſſeclas, quibus nihil aliud magis eſt cura, quàm ut ventri ſatisfiat; tum eos qui ſe in diuitum clientelam tradunt, quibus illi poſtea abutantur. Nã* contumelioſorum patrociniorum *nomine, patronos contumelioſos intelligit, quibus tamen ob ventrem replendum clientes, imò propudioſa mancipia, nuſquam non obſequantur. Huiuſmodi partim ſatyra quinta, partim nona notat Iuuenalis. Ordinabis ſic verba:* Quæ, *ſubaudi Patientia,* operarios ventris addicit gulæ, *hoc eſt, venundat, ſiue in nexum dat gulæ; (nam utrumque ſignificat* addicere) ſubiectione libertatis contumelioſis patrociniis, *hoc eſt ſubiiciendo libertatem contumelioſis patrociniis. Paraſitos & ventris mancipia Græci* γαστρὶ δουλεύοντας *appellant; & in Sympoſiacis Plutarchus, non minus eleganter quàm verè,* τῇ γαστρὶ, οὐ τῇ ψυχῇ συνδείπνους *vocat.*

113. Sed viderint ſuam.] *Sic ex coniectura Dn. Latinij; patientiam namque. Atqui de vſu verbi illius:* viderint, *&:* viderit, *vide Adnot. noſtras in S. Cypr. epiſt. 2. num. 53.*

114. ſui Præſides.] Sui (*inquit Rhenan.*) *dixit pro:* eorum.

115. quam patientia ſubter ignis exſpectat.] Quam (*inquit Rhenan.*) *ſubaudi patientiam Gentilium,* ſubter, *id eſt in inferno,* patientia ignis exſpectat, *id eſt, æterna damnatio.*

116. quam pro nobis ipſe dependit.] *Ex coniectura Ioannis Harriſij Angli, & Dn. Latini Latinij Itali, ſubſtituimus:* dependit, *pro:* defendit; *eo quòd alibi quoque ſic loquatur Auctor:* cùm caro & anima dependitur.

ARGVMENTVM LIBRI DE SPECTACVLIS,
PER IACOBVM PAMELIVM.

*Q*VVM *iam anno xij. Seueri Romæ indicti eſſent Ludi (de quibus latiùs in vita Auctoris) ſeculares octaui, quos & imitari ſolebant reliquæ prouinciæ, atque adeò & apud Carthaginem ſuperſtitioſa illa (quorum meminit Auctor Scorpiaco aduerſus Gnoſticos) certamina Græcarum religionum & voluptatum iam celebrari inciperent, in quibus omnis generis Spectacula exhiberi conſueuerant, ne aut ignorando aut diſſimulando quis peccaret, librum hunc ea occaſione ſcripſiſſe videtur Tertullianus.*

Primùm autem recenſet ethnicorum argumenta duo, tum quòd nihil dicebant religioni I.
obſtrepere oculorum ſolatia, cuius contrarium maximè ſe demonſtrare paratum; tum etiam quòd Chriſtianus Spectaculis erudiretur, quò faciliùs vitam contemneret, quaſi verò pigeret propter Deum mori.

Item & iis reſpondet, qui prætendebant omnia à Deo inſtituta, & bona omnia, atque II.
adeò & ea ex quibus Spectacula inſtruuntur; nempè non hoc ſolum reſpiciendum, quo omnia ſint inſtituta, ſed à quo interpolatore, diabolo nempè, in corruptelam conuerſa; alioqui omnes malorum ſpecies, quum ex operibus Dei conſtent, prohibendas non eſſe.

Iam verò & ad ſuorum argumentum reſpondet, qui per ſcripturas non nominatim de- III.
nuntiari dicebant, hanc Spectaculorum abdicationem, ad hanc ſpeciem pertinere primam illam Dauid vocem: Fœlix qui non abiit in concilium impiorum, &c.

IIII. *Nequis autem argumentari illum putet, conuertitur ad principalem auctoritatem ſignaculi noſtri, cùm aquam ingreſsi, & Chriſtianam fidem in legis ſuæ verba profeſsi, renuntiaſſe nos diabolo & pompis & angelis eius ore noſtro conteſtamur; eo quòd ex idololatria vniuerſa Spectaculorum paratura conſtet.*

V. *Quod comprobat, primùm ex Ludorum origine, qui religionis nomine inter ceteros ritus ſuperſtitionum inſtituti ſint, & diebus feſtis & templis Deorum reputabantur.*

VI. *Deinde ex eorum titulis, per quos ſignatum eſt, cui idolo & cui ſuperſtitioni vtriuſque generis Ludi notarentur, tum ſacri, tum funebres.*

VII. *Ex Apparatibus item eorundem, maximè Circenſium; præcedente pompa, de ſimulacrorum ſerie, de imaginum agmine, quos præcedant etiam, intercedant, ſuccedant ſacra & ſacrificia; in quibus moueantur collegia, ſacerdotia, officia.*

VIII. *Ex locis denique, quippè quum Circus ſoli principaliter conſecratus ſit, & ſingula ornamenta eius, ſingula templa ſint; Non quidem quòd loca nos contaminent, atque adeò extra Spectaculorum tempus adiri poſsint, ſed quæ in locis fiunt.*

IX. *Nunc ſi particulatim Circenſes ludos quis diſcutiat, Diis deputari, vel elementis; & verò etiam elementorum damnatam idololatriam.*

X. *Theatri etiam Apparatibus qui ad Scenam ſpectāt, à templis ac aris auſpicari, & Veneris ædem à Pompeio ſuperpoſitam; itaque & Liberi domum eſſe: quæ verò voce, modis, organis & lyris tranſiguntur, Apollines, Muſas, Mineruas, Mercurios habere mancipes.*

XI. *Agones & ipſos ſacros, vel funebres, aut Diis Nationum, aut mortuis fieri; apparatus item illorum idololatria conſpurcari. Stadio Circum æmulari, & Gymnicas artes Caſtorum eſſe, Herculum, Mercuriorum.*

XII. *Munus denique ab officio dictum quod mortuis faciebant, quos humano ſanguine propitiari creditum erat, quum impietatē poſtea placuit voluptate adumbrare; poſtea prouecti ad tantam crudelitatem, vt & feris humana corpora diſsiparentur, in quorum idolis dæmonia conſiſtebant. Acerbioribus item Amphitheatrum conſecrari dæmonibus.*

XIII. *Non quòd idolum ſit aliquid, ſed quòd quæ faciunt, dæmonibus faciant, atque adeò tum & mortui & Dij vnum ſint, vtraque idololatria abſtinere debere Chriſtianos.*

XIIII. *Atqui non ſolùm idololatriæ, ſed & concupiſcentiæ ſæculi nomine, interdici Spectacula.*

XV. *Deinde Spiritui lenitatis non poſſe cum Spectaculis conuenire, vbi per æmulationem, furor, bilis, ira & dolor.*

XVI. *Furorem enim maximè in Circo præſidere, populo iam de ſponſionibus concitato, vnde & in diſcordias itur.*

XVII. *Impudicitiæ etiam conſiſtorium, quam amoliri iubemur, eſſe Theatrum, in quo etiam Tragœdiæ, & Comœdiæ, ſcelerum & libidinum nutrices.*

XVIII. *Stadium etſi in ſcripturis nominetur, quæ in eo geruntur, indigna conſpectui noſtro, & diaboli negotia eſſe.*

XIX. *Amphitheatri denique repudium de ſcripturis peti, ſi ſæuitiam, impietatem, feritatem conſideremus.*

XX. *Atque ita reſponſum illis, qui abſtinentiam Spectaculorum ſpecialiter in ſcripturis non determinari argumentantur, ſicuti & illis, qui à ſole & Deo Spectacula conſpici argumentantur, nec contaminari, quum alioqui in illum ſcelus damnatum cenſeretur.*

XXI. *Aliam eſſe ethnicorum rationem, qui pro libidine interpretantur alibi bonum, quod alibi malum, & econtrariò.*

XXII. *Atque adeò ab ipſis Auctoribus Spectaculorum manifeſtè artifices damnari capitis diminutione, & arceri honoribus omnibus.*

Quanto

Quanto magis diuinæ iuſtitia in huiuſmodi artifices animaduertet, maximè quum fa- XXIII.
ciant quæ ſcripturæ fieri vetant.

Sed & præterquàm quòd in baptiſmo pompam diaboli eiurauimus, ipſorum ethnicorum XXIIII.
teſtimonio Spectacula Chriſtianis interdicta eſſe, eo quòd Chriſtianum factum intelligant
ex repudio eorundem.

Neque verò de Deo cogitare poſſe illic vbi nihil eſt de Deo, & quale eſt de Eccleſia Dei XXV.
in diaboli Eccleſiam tendere? illas manus quas ad Dominum extuleris, poſtmodùm laudãdo
hiſtrionem fatigare? ex ore quo Amen protuleris, gladiatori teſtimonium reddere? εἰς αἰῶνας
alij dicere, niſi Deo & Chriſto?

Atque adeò non mirum eſſe, ſi eiuſmodi dæmoniis penetrabiles fiant, vti duobus exem- XXVI.
plis comprobat:

Cùm illic nomen Dei blaſphemetur, illic quotidiani leones in Chriſtianos expoſtulentur, XXVII.
inde perſecutiones decernantur.

Saginentur itaque voluptatibus ethnici, lugeant Chriſtiani, quorum voluptas non in XXVIII.
ſeculo, ſed in cœlo eſſe debeat.

Neque verò etiam hic voluptatibus carere Chriſtianos multo iocundioribus; Quibus pro XXIX.
Ludis Circenſibus intueri liceat ſeculi curſum, pro ſcenica doctrina ſatis ſit canticorum, pro
pugillatu & luctatu agones quibus coronantur; ſanguis denique Chriſti, ſi ſanguinis ali-
quid velint.

Poſtremò, quale Spectaculum Aduentus Domini in proximo, cùm tanta ſæculi vetu- XXX.
ſtas vno igne haurietur, tot Reges cũ ipſo Ioue in imis tenebris congemiſcentes cernentur; itẽ
Præſides perſecutores ſæuioribus quàm ipſi ſæuierunt flammis liqueſcentes; denique qua-
lia illa, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderunt.

Ceterùm libri huius nominatim meminit ipſe Tertullianus lib. de Habitu muliebri. Nam (inquit) & omnes iſtæ prophanæ Spectaculorum ſecularium voluptates, ſicut de ipſis ſuum volumen edidimus, ipſa etiam idololatria ex rebus Dei conſtat. Non tamen ideò Circi furoribus, aut harenæ atrocitatibus, aut Scenæ turpitudinibus Chriſtianum adfici oportet; quia Deus & Equum & Pantheram, & vocem homini dedit. Sic etiam lib. de Coron. militis, non Latino modo, ſed & Græco ſtylo, ſe de Spectaculis ſcripſiſſe diſertis verbis ſignificat, quæ in Tomum quintum diſſerimus. Hinc eſt quòd Abbas Trithemius, etſi nõ vidiſſet, alioqui initium libri ſicuti aliorum deſcripturus, tamẽ inter opera Tertulliani librum hunc recenſet. Et iam olim ex illo multa deſcripſerunt B. Iſidorus Etymol. lib. 18. cap. 16. 27. 28. 29. 34. 35. 37. 42. 43. 53. ac 61. Hrabanus noſter De Naturis rerum. Quare optimè de Republ. meritus eſt Gagnæus, qui primus in editione Pariſiẽſ. in lucem edidit; quippè quum ad intellectum faciat liber iſte omnium priſcorum Auctorum, non ſacrorum modò, ſed & prophanorum, ſicubi de Spectaculorum aliquo genere mentionem faciunt. Caſtigatus fuit deinde per Sigiſmundum Gelenium multis in locis ex Lælandi Britannico codice; denique nunc poſtremùm emendatur, partim ex Iſidoro & Hrabano & coniecturis quibuſdã Latinij, in totum autem ex codice Anglico, piæ memoriæ Dn. Doct. Ioannis Clementis, viri longè eruditiſſimi: Adiectis nunc primùm & Argumento & Adnotationibus noſtris, quibus illuſtrantur obſcuriores loci quamplurimi; vſqueadeò vt aliò de Spectaculis commentario præter librum hunc poſthac non ſit opus.

Q. SEPTIMII FLORENTIS [D] TERTVLLIANI DE [1] SPECTACVLIS LIBER.

Cap. I. QVI [2] ſtatus fidei, quæ ratio veritatis, quod præſcriptum diſciplinæ inter
cetera ſecularium errorũ etiam ſpectaculorum voluptates adimat, Dei
ſerui cognoſcite, qui cummaximè ad Deũ acceditis, recognoſcite qui
iam acceſſiſſe vos teſtificati & confeſſi eſtis, ne aut ignorando aut diſſi-
mulando quis peccet. Tanta eſt enim vis voluptatum, vt & ignorãtiam
protelet in occaſionem, & cõſcientiam corrumpat in diſſimulationem,
aut vtrunque. Adhuc forſan alicui opiniones ethnicorum blandiuntur, quæ in iſta cauſa
aduerſus nos ita argumentari conſueuerunt: Nihil obſtrepere religioni in animo & con-
ſcientia tua tanta ſolatia extrinſecus oculorum vel aurium: nec verò Deum offendi oble-
ctatione hominis, qua [3] ſaluo erga Deum metu & honore, ſuo in tempore & ſuo in loco
frui ſcelus non ſit. Atquin hoc cummaximè paramus demonſtrare, quemadmodum iſt-
hæc non competant veræ religioni & vero obſequio erga Deum verum. Sunt qui exiſti-
ment Chriſtianum expeditum morti genus ad [4] hanc obſtinationem abdicatione volu-
ptatum erudiri, quo faciliùs vitam contemnant amputatis quaſi retinaculis eius, ne deſi- E
derent quam iam ſuperuacuam ſibi fecerint: vt hoc conſilio potius & humano proſpectu,
non diuino præſcripto definitum exiſtimetur. Pigebat ſcilicet etiam perſeuerantes in
tantis voluptatibus propter Deum mori. Quanquam & ſi ita eſſet, tam apto conſilio, tan-
Cap. II. tæ obſtinatio diſciplinæ debebat obſequium. [[5] Iam verò nemo eſt, qui non hoc quo-
Gen. 1. que prętendat, omnia à Deo inſtituta, & homini attributa (ſicut prædicamus) & vtique
bona omnia, vt boni auctoris: inter hæc deputari vniuerſa iſta, ex quibus ſpectacula in-
ſtruuntur, Circum verbi gratia, & [6] leonem, & vires corporis, & vocis ſuauitates. Igitur ne-
que alienum videri poſſe, [7] neque inimicum Dei, quod de conditione conſtet ipſius: ne-
que cultoribus Dei vitandum, quod Dei non ſit inimicum, quia nec alienum. Planè &
ipſæ extructiones locorũ, quòd ſaxa, quòd cæmenta, quòd marmora, quòd colũnę Dei res
ſint, qui ea ad inſtrumentum terræ dedit: ſed & ipſi actus ſub cœlo Dei tranſigũtur. Quàm
ſapiens argumentatrix ſibi videtur ignorantia humana, præſertim cũ aliquid eiuſmodi de
gaudiis & de fructibus ſeculi metuit amittere. Plures denique inuenias, quos magis peri-
culum voluptatis quàm vitæ, auocet ab [8] hac ſecta. Nam mortem etiam ſtultus vt debitã
non extimeſcit, [9] voluptatem etiam ſapiens vt tantam non contemnit, cùm alia nõ ſit &
ſtulto & ſapienti vitæ gratia, niſi voluptas. Nemo negat, quia nemo ignorat quod vltrò na-
tura ſuggerit, [10] Deum eſſe vniuerſitatis conditorem, eámque vniuerſitatem tam bonam
quàm homini mancipatã. Sed quia non penitus Deum norunt, niſi naturali iure, non etiã
familiari, de longinquo, non de proximo, neceſſe eſt ignorẽt, qualiter adminiſtrari aut iu-
beat aut prohibeat quæ inſtituit, ſimul quis ſit æmulus ex diuerſo, adulterãdis vſibus diui- F
næ conditionis, quia neque voluntatem, neque aduerſarium noueris eius, quę minus no-
ueris. Non ergo hoc ſolum reſpiciendum eſt, quo omnia ſint inſtituta, ſed à quo conuerſa.
Ita enim apparebit cuius vi ſint inſtituta, ſi appareat cuius non ſint. Multum intereſt inter
corruptelam & integritatem, quia multum eſt inter inſtitutorem & interpolatorem. Ce-
terùm omnes ſpecies malorum, quæ etiam ethnici indubitatè & prohibent & defen-
dunt, ex operibus Dei conſtant: Vis homicidium ferro, veneno, [11] magicis deuinctio-
nibus perfici. Tam ferrum Dei res eſt quàm herbæ, quàm angeli. Nunquid tamen in ho-
minis necem auctor iſta prouidit? Atquin omnem homicidij ſpeciem vno & principali
Exod. 20. præcepto interemit: Non occides. Proinde aurum, æs, argentum, ebur, lignum, & quę-
cunque fabricandis idolis materia captatur, quis in ſeculo poſuit, niſi ſeculi auctor Deus?
Nunquid tamen vt hæc aduerſus ipſum adorentur? Atquin ſumma offenſio penes illum
idololatria eſt. Quid non Dei eſt quod Deum offendit? ſed cùm offendit, Dei eſſe de-
ſiit; & cùm deſiit, offendit. Ipſe homo omnium flagitiorum actor, non tantùm opus
Dei, verumetiam imago eſt: & tamen & corpore & ſpiritu deſciuit à ſuo inſtitutore.
Neque enim oculos ad concupiſcentias ſumpſimus, neque linguam ad maliloquium, &
aures ad exceptaculum maliloquij, & [12] gulam ad gulæ crimen, & ventrem ad gulæ ſatie-
tatem

A tatem,& genitalia ad exceſſus impudicitiæ, & manus ad vim, & greſſus ad vagam vitam,
[13] aut ſpiritus idcò inſitus corpori,vt inſidiarũ, & fraudum, & iniquitatum cogitatorium
fieret,non opinor. Nam ſi omnem malignitatem, & ſi tãtam malitiam excogitatam Deus
exactor innocentiæ odit,indubitatè quæcunque condidit,non [14] in exitum operum con-
ſtat condidiſſe quæ damnat,licet eadem opera per ea quæ condidit adminiſtrentur,quan-
do hæc ſit tota ratio dãnationis peruerſa adminiſtratio conditionis à conditis. Nos igitur
qui Domino cognito etiã æmulum eius inſpicimus,qui inſtitutore comperto etiam inter-
polatorem vnà deprehẽdimus, neque mirari neque dubitare oportet,cum ipſum hominẽ
opus & imaginem Dei totius vniuerſitatis poſſeſſorẽ illa vis interpolatoris & æmulatoris
angeli ab initio de integritate deiecerit, vniuerſam ſubſtantiam eius pariter cum ipſo in
peruerſitatem demutatam aduerſus inſtitutorem: vt quã doluerat homini conceſſam non
ſibi,in ea ipſa & hominem reum Deo faceret,& ſuã dominationem conlocaret. [[15] Hac CAP. III.
conſcientia inſtructi aduerſus opiniones ethnicorum,conuertamur magis ad [16] noſtrorũ
dertactatus. Quorundã enim fides aut ſimplicior,aut ſcrupuloſior,ad hanc abdicationem
ſpectaculorum de ſcripturis auctoritatem expoſcit,& ſe in incertũ conſtituit,quòd non ſi-
gnificanter neque nominatim denuntietur ſeruis Dei abſtinentia eiuſmodi. Planè nuſquã
inuenimus quemadmodũ apertè poſitum eſt,[17] Non occides, nõ idolum coles,non adul- *Exod.20.*
terium,non fraudem admittes:ita exertè definitum, non in Circũ ibis, non in theatrum,
agonem,munus non ſpectabis. Sed inuenimus ad hanc quoque ſpeciẽ pertinere illam pri-
mam vocẽ Dauid,Fœlix,inquit, qui non abiit in concilium impiorũ,& in via peccatorum *Pſal. 1.*
B non ſtetit,& in cathedra peſtium non ſedit. Nam etſi iuſtum illũ videtur prædicaſſe,quod
in concilio & in conſeſſu Iudæorum de Deo denegando conſultantium non communica-
uit,latè tamen ſemper ſcriptura diuina diuiditur,vbicunque ſecundũ præſentis rei ſenſum
etiam diſciplina munitur,vt hic quoque non ſit aliena vox à ſpectaculorum interdictione.
Si enim pauculos tunc Iudæos impiorũ concilium vocauit, quanto magis tantũ conuen-
tum ethnici populi:ni pij ethnici, minus peccatores, minus hoſtes Chriſti,quàm tunc Iu-
dæi, quò & cetera congruunt. Nam apud ſpectacula & in via ſtatur. [18] Vias enim vocant
cardines balteorum per ambitum, & diſcrimina popularium per procliuum. [19] Cathedra
quoque nominatur ipſe in anfractu ad conſeſſũ ſitus. Itaque cõtrariò infœlix qui in quod-
cunque conciliũ impiorum abierit,& in quacũque via peccatorũ ſteterit,& in quacunque
cathedra peſtium ſederit,generaliter dictum intelligamus, cùm quid etiam ſpecialiter in-
terpretari capit.[20] Nam & ſpecialiter quædã pronunciata, generaliter ſapiunt.Cùm Deus
Iſraëlitas admonet diſciplinæ vel obiurgat, vtique ad omnes habet: cùm Ægypto & Æ- *Exod. 12.*
thiopiæ exitium comminatur,in omnem gentẽ peccatricem præiudicat. Sic omnis gens *Iſai.14.&*
vocatur Ægyptus & Æthiopia, à ſpecie ad genus. Quemadmodum etiam de origine *alibi.*
ſpectaculorum omne ſpectaculum concilium vocat impiorum, à genere ad ſpeciem.
[[21] Ne quis argumentari nos putet, ad principalem auctoritatem conuertar ipſius ſigna- CAP. IIII.
culi noſtri. Cùm aquam ingreſſi Chriſtianam fidem in legis ſuæ verba profitemur, renun-
ciaſſe nos diabolo & pompæ & angelis eius ore noſtro conteſtamur. Quid erit ſummum
C ac præcipuum, in quo diabolus & pompæ & angeli eius cenſeantur, quàm idololatria?
ex qua omnis immundus & nequam ſpiritus, vt ita dixerim, quia nec diutius de hoc.
[22] Igitur ſi ex idololatria vniuerſam ſpectaculorum paraturam conſtare conſtiterit, indu-
bitatè præiudicatum erit etiam ad ſpectacula pertinere renunciationis noſtræ teſtimo-
nium in lauacro, quæ diabolo & pompæ & angelis eius ſint mancipata, ſcilicet per ido-
lolatriã. Commemorabimus origines ſingulorum, quibus incunabulis in ſeculo adole-
uerint: exinde titulos quorumdam, quibus nominibus nuncupentur: exinde appara-
tus, quibus ſuperſtitionibus inſtruantur: tum loca, quibus Præſidibus dicentur: tum ar-
tes, quibus auctoribus deputentur. Si quid ex his non ad idolum pertinuerit, id neque
ad idololatriam, neque ad noſtram eierationem pertinebit. [[23] De originibus quidem CAP. V.
vt ſecretioribus & ignotis penes plures noſtrorum altiùs, nec aliundè inueſtigandum Vnde Lu-
fuit, quàm de inſtrumentis ethnicarum litterarum. [24] Exſtant auctores multi, qui ſu- di dicti.
per iſta re commentarios ediderunt. Ab his Ludorum origo ſic traditur. [25] Lydos ex A-
ſia tranſuenas in Hetruria conſediſſe, vt [26] Timæus refert, duce Tyrrheno, qui fratri
ſuo ceſſerat regni contentione. Igitur in Hetruria inter ceteros ritus ſuperſtitionum ſua-
rum, ſpectacula quoque religionis nomine inſtituunt. [27] Inde Romani accerſitos artifices
mutuantur,tempus,enunciationem,[28] vt ludi à Lydis vocarentur. [29] Sed & ſi Varro ludos

à ludo, id eſt à luſu interpretatur, [30] ſicut & Lupercos ludos appellabant, quòd ludendo D
diſcurrant: tamen eum luſum iuuenum & diebus feſtis, & templis, & religionibus reputat.
Nihil iam de cauſa vocabuli, cùm rei cauſa idololatria ſit. Nam & [31] cùm promiſcuè ludi
Liberalia vocarentur, honorem Liberi patris manifeſtè ſonabant. Libero enim à ruſticis
primò fiebant ob beneficium quod ei adſcribunt [32] pro demonſtrata gratia vini. [33] Exin-
de ludi Conſualia dicti, [34] qui initio Neptunum honorabant. Eundẽ enim & Conſum vo-
cabant. [35] Dehinc Equiria Marti Romulus dixit: [36] quãquam & Conſualia Romulo de-
fendunt, quòd ea Conſo dicauerit Deo, vt volunt, conſilij: eius ſcilicet, quo tunc Sabi-
narum virginum rapinam militibus ſuis in matrimonia excogitauit. Probũ planè conſiliũ,
& [37] nunc quoque apud ipſos Romanos iuſtum & licitum, ne dixerim penes Deum. Facit
etenim ad originis maculam, ne bonum exiſtimes, quod initium à Malo accepit, ab impu-
dentis violentiæ alio Deo, à [38] fratricida inſtitutore, à filio Martis: & nunc [39] ara Conſo
illi in Circo defoſſa eſt ad primas metas ſub terra, cum inſcriptione huiuſmodi, CONSVS
CONSILIO, [40] MARS DVELLO. [41] LARES COMITIO POTENTES. Sacrificant
apud eam nonis Iuliis [42] ſacerdotes publici, xij. [43] Kalen. Septembres [44] flamen Quirina-
lis, & virgines. Dehinc idem Romulus [45] Ioui Feretrio ludos inſtituit in Tarpeio, [46] quos
Tarpeios dictos & Capitolinos Piſo tradidit. [47] Poſt hunc Numa Pompilius Marti & Ro-
bigini fecit. Nam & Robiginis deam finxerunt. [48] Dehinc Tullus Hoſtilius. [49] Dehinc
Ancus Martius, & ceteri quoque per ordinem. Et quibus idolis ludos inſtituerũt, poſitum
eſt [50] apud Suetonium Tranquillum, vel à quibus Tranquillus accepit. Sed hæc ſatis erũt E
Cap. VI. De Titulis. ad originis de idololatria reatum. [[51] Accedit ad teſtimonium antiquitatis ſubſecuta
poſteritas, formam originis de titulis huius quoque temporis præferens, per quos ſigna-
tum eſt cui idolo, & cui ſuperſtitioni vtriuſque generis ludi notarentur, [52] Megalenſes &
[53] Apollinares, item [54] Cereales & [55] Neptunales, & [56] Latiares, & [57] Florales in commu-
ne celebrantur: reliqui ludorum, de natalibus & ſolennitatibus regum, & publicis proſpe-
ritatibus & [58] municipalibus, faſtis ſuperſtitionis cauſas originis habẽt. Inter quos etiam
priuatorum memoriis legatariæ editiones parentant, id quoque ſecundũ inſtitutionis an-
tiquitatem. Nã & à primordio bifariã ludi cenſebantur, [59] ſacri & funebres, id eſt diis Na-
tionũ & mortuis. Sed de idololatria nihil differt apud nos ſub quo nomine & titulo, dum
ad eoſdẽ ſpiritus perueniat, quibus renunciamus, licet mortuis, licet diis ſuis faciant. Pro-
inde mortuis ſuis vt diis faciant, vna conditio partis vtriuſque eſt, vna idololatria, vna re-
Cap. VII. De Apparatibus. nunciatio noſtra aduerſus idololatriã. [[60] Communis igitur origo ludorũ vtriuſque ge-
neris, cõmunes & tituli, vt de communibus cauſis, proinde apparatus communes habeãt
neceſſe eſt de reatu generali idololatriæ conditricis ſuæ. [61] Sed Circẽſium paulo pompa-
tior ſuggeſtus, quibus propriè hoc nomen pompa, præcedit, quorum ſit in ſemetipſa pro-
bans, de [62] ſimulacrorum ſerie, de imaginũ agmine, de [63] curribus, de thenſis, de [64] arma-
maxis, de ſedibus, de coronis, de exuuiis, quãta præterea ſacra, quanta ſacrificia præcedãt,
intercedant, ſuccedant, quot collegia, quot ſacerdotia, quot officia moueantur, ſciunt ho-
mines [65] illius vrbis in qua dæmoniorũ conuentus conſedit. Ea ſi minore cura per prouin- F
cias pro minoribus viribus adminiſtrãtur, tamen omnes vbique Circenſes illuc deputãdi,
vnde & petuntur, inde inquinantur, vnde ſumũtur. Nam & riuulus tenuis ex ſuo fonte, &
ſurculus modicus ex ſua fronde, qualitatem originis continet. Viderit ambitio ſiue fruga-
litas eius quo Deum offendit: qualiſcunque pompa Circi, & ſi pauca ſimulacra circũferat,
in vno idololatria eſt: & ſi vnam thenſam trahat, [66] Iouis tamẽ plauſtrum eſt: quæuis ido-
Cap. VIII. De Loco. lolatria ſordidè inſtructa, vel modicè locuples, ſplendida eſt cenſu criminis ſui. [[67] Vt &
de locis, ſecundum propoſitum exequar, [68] Circus Soli principaliter conſecratur: cuius
ædes medio ſpatio, & effigies de faſtigio ædis emicat, quòd non putauerint ſub tecto
conſecrandum, quem in aperto habent. [69] Quod ſpectaculum primum à Circe ha-
bent. Soli patri ſuo, vt volunt, editum adfirmant: ab ea & Circi appellationem argumen-
tantur. Planè venefica eis vtique negotium geſſit hoc, nomine quorum ſacerdos erat,
dæmoniis & angelis ſcilicet. Quot igitur in habitu loci ipſius idololatrias recognoſcis,
ſingula ornamenta Circi, ſingula templa ſunt. [70] Oua [71] honori Caſtorum adſcribunt,
qui illos ouo editos credendo de cygno Ioue non erubeſcũt. [72] Delphinos Neptuno vo-
uent, [73] columnas ſeſſias à ſementationibus, meſſias à meſſibus, tutelinas à tutelis fructuũ,
ſuſtinent. ante has tres aræ, trinis diis parent, magnis, potentibus, valentibus. Eoſ-
dem [74] Samothracas exiſtimant. [75] Obeliſci enormitas, vt Hermateles adfirmat, Soli pro-
ſtituta:

A ſtituta: ſcriptura eius, vnde & cenſus, de Ægypto ſuperſtitio eſt. Frigebat dæmonũ concilium ſine ſua [76] matre magna; ea [77] itaque illic præſidet euripo. Conſus (vt diximus) apud metas ſub terra delitеſcit. [78] Murtias quoque idolum fecit. Murtiam enim deam amoris volunt, cui in illa parte ædem vouere. Animaduerte Chriſtiane, quot nomina immunda poſſederint Circum. Aliena eſt tibi religio, quam tot diaboli ſpiritus occupauerunt. de locis quidem locus eſt retractandi ad præueniendam quorundam interrogationem. Quid enim inquis, ſi alio in tempore Circũ adiero, periclitabor de inquinamẽto? Nulla eſt præſcriptio de locis. Nam non ſola iſta conciliabula ſpectaculorum, ſed etiã templa ipſa ſine periculo diſciplinæ adire ſeruus Dei poteſt vrgẽte cauſa ſimplici dũtaxat, quæ non pertineat ad propriũ eius loci negotiũ vel officium. [79] Ceterùm & plateæ, & forũ, & balneæ, & ſtabula, & ipſæ domus noſtræ ſine idolis omninò nõ ſunt; totum ſeculũ ſatanas & angeli eius repleuerũt. Nõ tamen quod in ſeculo ſumus, à Deo excidimus, ſed ſi quid de ſeculi criminibus attigerimus. [80] Proinde ſi Capitolium, ſi Serapeum ſacrificator & adorator intrauero, à Deo excidam: quemadmodũ Circum vel theatrum ſpectator. Loca nos non cootaminãt per ſe, ſed quæ in locis fiunt, à quibus & ipſa loca cõtaminari altercati ſumus: de cootaminatis contaminamur. Propterea autem cõmemoramus quibus eiuſmodi loca dicentur, vt eorũ demonſtremus eſſe, quæ in his locis fiunt, quibus ipſa loca dicãtur.

Cap. IX. De arte Circi.

[[81] Nunc de artificio quo Circenſes exhibentur. [82] Res equeſtris retrò ſimplex de dorſo agebatur, & vtique communis vſus reus non erat. Sed cùm ad ludos coactus eſt, tranſiit à B Dei munere ad dæmoniorum officia. [83] Itaque Caſtori & Polluci deputatur hæc ſpecies, quibus equos à Mercurio diſtributos Steſichorus docet. [84] Sed & Neptunus equeſtris eſt, quẽ Græci ἵππιον appellant. De [85] iugo verò quadrigas ſoli, bigas lunæ ſanxerunt. Sed &

[86] *Primus Ericthonius currus & quatuor auſus*
Iungere equos, rapidúſque rotis inſiſtere victor.

Ericthonius Mineruæ & Vulcani filius, & quidem de caduca in terram libidine, portẽtum eſt dæmonicũ, imò diabolus ipſe, nõ coluber. Si verò [87] Trochilus Argiuus auctor eſt currus, [88] primò Iunoni id opus ſuũ dedicauit. Si Romæ Romulus quadrigã primus oſtendit, puto & ipſe inter idola conſcriptus, ſi [89] idem eſt Quirinus. Talibus auctoribus quadrigę productæ, meritò & aurigis coloribus idololatriã veſtierunt, & ab initio duo ſoli fuerunt, [90] albus & ruſſeus. Albus hyemi, ob niues candidas: ruſſeus ęſtati, ob ſolis ruborẽ voti erãt. Sed poſtea tam voluptate, quàm ſuperſtitione prouecta, [91] ruſſeum alij Marti, alij [92] albũ Zephyris conſecrauerũt: [93] Praſinum verò terræ matri vel verno: Venetum cœlo & mari, vel autumno. Cùm autẽ omnis ſpecies idololatriæ damnata ſit à Deo, vtique etiã illa damnatur, quæ elementis mundialibus profanatur.

Cap. X. De Theatro, & artibus Scenicis.

[[94] Tranſeamus ad ſcenicas res, quarũ & originẽ commuoem, & titulos pares ſecundum ipſam ab initio ludorũ appellationẽ & adminiſtrationẽ coniunctam cũ re equeſtri iam oſtendimus. Apparatus etiã ex ea parte conſortes, quæ ad ſcenam ſpectat: nam à templis & aris, & illa [95] infœlicitate thuris & ſanguinis [96] inter tibias & tubas itur, duobus inquinatiſſimis arbitris, funerũ & ſacrorum, [97] deC ſignatore & haruſpice. Ita cùm de originibus ludorum ad Circenſes tranſimus, inde nunc ad ſcenicos ludos dirigimus, à loci vitio. [98] Theatrum propriè ſacrarium Veneris eſt. Hoc denique modo id genus operis in ſeculo euaſit. [99] Nam ſæpè cenſores renaſcentia cùm maximè theatra deſtruebant, moribus cooſulentes, quorum ſcilicet periculũ ingens de laſciuia prouidebant, vt iam hinc ethnicis in teſtimonium cedat ſenteotia ipſorum nobiſcum faciens, & nobis in exaggerationẽ diſciplinæ etiam humanæ prętogatiua. [100] Itaque Pompeius Magnus ſolo theatro ſuo minor, cùm illam arcem omnium turpitudinum extruxiſſet, veritus quandoque memoriæ ſuæ cenſoriã animaduerſionem, [101] Veneris ædem ſuperpoſuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrũ, ſed Veneris templum nuncupauit, cui ſubiecimus, inquit, gradus ſpectaculorum: ita damoatum & damnandum opus templi titulo prætexuit, & diſciplinam ſuperſtitione deluſit. ſed Veneri & Libero conuenit. Duo iſta dęmonia conſpirata & coniurata inter ſe ſunt, ebrietatis & libidinis. Itaque theatrum Veneris, Liberi quoque domus eſt. Nam & alios ludos ſcenicos Liberalia propriè vocabant, præter quàm Libero deuotos, [102] quod ſunt Diooyſia penes Græcos, etiam à Libero inſtitutos. Et eſt planè in artibus quoque ſcenicis Liberi & Veneris patrocinium, quæ priuata & propria ſuot ſcenæ, de geſtu & corporis fluxu. Nam mollitiam Veneri & Libero immolant: illi per ſexum, illi per fluxum, diſſoluti. [103] Quæ verò voce & modis & organis & lyris trãſiguntur, [104] Apollines & Muſas & Mi-

neruas & Mercurios mancipes habēt.oderis Chriſtiane, quorum auctores non potes non D
odiſſe. Iam nunc volumus ſuggerere de artibus,& de his,quorum auctores in nominibus
execramur. Scimus nihil eſſe nomina mortuorum, ſicut nec ipſa ſimulacra eorum. Sed
non ignoramus, qui ſub iſtis nominibus & inſtitutis ſimulacris operentur & gaudeant, &
diuinitatem mentiantur, [105] nequam ſpiritus ſcilicet dæmones. Videmus igitur etiam
artes eorum honoribus dicatas eſſe, qui nomina incolunt auctorum earum, nec ab ido-
lolatria vacare, quarum inſtitutores etiam proprerea dij habentur. Imò quod ad artes per-
tinet, altius præſcripſiſſe debemus, dæmonas ab initio proſpicientes ſibi inter cetera
idololatriæ etiam ſpectaculorum inquinamenta, quibus hominem à Deo auocarent, &
ſuo honori obligarent, eiuſmodi quoque artium ingenia inſpiraſſe. Neque enim ab aliis
præoccupatum fuiſſet, quod ad illos peruenturum eſſet. Nec per alios tunc homines edi-
diſſent, quàm per ipſos, in quorum nominibus & imaginibus & hiſtoriis fallaciam con-
CAP. XI. ſecrationis ſibi negotium actura: conſtituerant. [[106] Vt ordo peragatur, ineamus etiam
De Agonibus. agonum retractatum. Origo iſtis de ludorum propinquitate eſt. Inde & ipſi ſacri vel fu-
nebres inſtituti, aut diis nationum aut mortuis fiunt. [107] Proinde Tituli [108] Olympia Io-
ui, quæ ſunt Romæ capitolina. Item [109] Herculi Nemæa, [110] Neptuno Iſthmia, ceteri
mortuorum varij agones. Quid ergo mirum, ſi apparatus agonum idololatria conſpurcat
de coronis profanis, de [111] ſacerdotalibus Præſidibus, de collegiariis miniſtris, de ipſo
poſtremo boum ſanguine, vt de loco ſuppleam. vt de loco communi pro collegio artium
muſicarum & minerualium, & apollinarium, etiam martialium, per duellum, per tubam, E
[112] vt ſtadio Circum æmulētur, quod vtique templum eſt, & ipſum eius idoli cuius ſolen-
nitates agit. [113] Sed & gymnicas artes Caſtorū & Herculum & Mercuriorum diſciplinæ
CAP. XII. prodiderunt. [[114] Supereſt illius inſigniſſimi ſpectaculi acceptiſſimi recognitio. Munus
De Munere. dictum eſt ab officio: [115] quoniam officium etiam Muneris nomen eſt. Officium autem
mortuis hoc ſpectaculo facere ſe veteres arbitrabantur, poſteaquàm illud humaniore a-
trocitate temperauerunt. Nam olim quoniam animas defunctorum humano ſanguine
propitiari creditum erat, [116] captiuos vel malo ingenio ſeruos mercati in exequiis im-
molabant. Poſtea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos parauerant ar-
mis, quibus tunc & qualiter poterant eruditos, tantùm vt occidi diſcerent: mox edicto
die [117] Inferiarum apud tumulos erogabant: Ita mortem homicidiis conſolabantur. Hæc
Muneris origo, ſed paulatim prouecti ad tantam gratiam, ad quantam & crudelitatem,
quia ferrum voluptati ſatis non faciebat, [118] niſi & feris humana corpora diſſiparentur.
[119] Quod ergo mortuis litabatur, vtique parentationi deputabatur. Quæ ſpecies proinde
idololatria eſt, quoniam & idololatria parentationis eſt ſpecies. Tam hæc quàm illa mor-
tuis miniſtrat. In mortuorum autem idolis dæmonia conſiſtunt, vt & titulos conſidere-
mus: licet tranſierit hoc genus editionis ab honoribus mortuorum ad honores viuen-
tium, [120] quæſturas dico & [121] magiſtratus, & [122] flaminia & ſacerdotia: cùm tamen no-
minis dignitas idololatriæ crimine teneatur, neceſſe eſt quidquid dignitatis nomine ad-
miniſtratur, communicet etiam maculas eius, à qua habet cauſas. Idem de apparatibus F
interpretabimur in ipſorum honorū ſuggeſtu deputandis, [123] quòd purpuræ, quòd faſciæ,
quòd vittæ, quòd coronæ, quòd denique [124] conciones & edicta, & [125] pultes pridianæ
ſine pompa diaboli, ſine inuitatione dæmonum non ſunt. Quid ergo de horrido loco per-
orem, quē nec periuria ſuſtinent: pluribus enim & aſperioribus nominibus [126] amphithea-
trum conſecratur, quàm [127] capitolium omnium dæmonum templum eſt. Tot illic im-
mundi ſpiritus conſidunt, quot homines capit. Vt & de artibus concludam, [128] Martem
CAP. XIII. & Dianam vtriuſque ludi Præſides nouimus. [[129] Satis, opinor, impleuimus ordinem,
quot & quibus modis ſpectacula idololatriam committant, de originibus, de titulis, de
apparatibus, de locis, de ſacrificiis, quo certi ſumus, nulla ex parte competere nobis
1. Cor. 8. ea, qui idolis renunciauimus: Non quòd idolum ſit aliquid (vt Apoſtolus ait) ſed quòd
quæ faciunt, dæmoniis faciunt, conſiſtentibus ſcilicet in [130] conſecrationibus idolorum
ſiue mortuorum, ſiue (vt putant) Deorum. Propterea igitur, quoniā vtraque ſpecies ido-
lorum conditionis vnius eſt, dum mortui & dij vnum ſunt, vtraque idololatria abſtine-
mus: nec minus templa, quàm monumenta deſpuimus: neutram aram nouimus, neutram
Act. 20. effigiem adoramus: non ſacrificamus, non parentamus, ſed neque de ſacrificato &
1. Cor. 10. [131] parentato edimus, quia non poſſumus cœnam Dei edere, & cœnam dæmoniorū.
Si ergo gulam & ventrem ab inquinamentis liberamus, quanto magis auguſtiora noſtra,

oculos

A oculos & aures ab [132] idolothytis & necrothytis voluptatibus abſtinemus, quæ non inteſtinis tranſiguntur, ſed in ipſo ſpiritu & anima digeruntur: quorum munditia magis ad Deum pertinet, quàm inteſtinorum. [[133] Nunc interpoſito noſſe de idololatria, quod ſolum ſubiectum ſufficere deberet ad abdicationem ſpectaculorum, alia iam ratione tractemus ex abundanti: propter eos maximè qui ſibi blandiuntur, quòd non nominatim abſtinentia iſta præſcripta ſit, quaſi parum etiam de ſpectaculis pronuncietur, cùm [134] concupiſcentiæ ſeculi damnantur. Nam ſicut pecuniæ, vel dignitatis, vel gulæ, vel libidinis, vel gloriæ: ita & voluptatis concupiſcentia eſt. Species autem voluptatis etiam ſpectacula (opinor) generaliter [135] nominatæ concupiſcentiæ continent in ſe & voluptates: Æquè generaliter intellectæ voluptates specialiter & in ſpectacula differuntur. Ceterùm retulimus ſuprà de locorum conditione, quòd non per ſemetipſa nos inquinent, ſed per ea quæ illic geruntur, per quæ ſimul inquinamentum combiberint, tunc & in alteros reſpuunt.

CAP. XIIII. — 1. Io. 2.

[[136] Viderit ergo, vt diximus, principalis titulus idololatriæ, reliquas rerum ipſarum qualitates contrariis omnes feramus. [137] Deus præcepit ſpiritum ſanctum, vtpotè pro naturæ ſuæ bono tenerum & delicatum, tranquillitate & lenitate, & quiete & pace tractare, non furore, non bile, non ira, non dolore inquietare. Huic quomodo cum ſpectaculis poterit conuenire? Omne enim ſpectaculum ſine concuſſione ſpiritus non eſt. Vbi enim voluptas, ibi & ſtudium, per quod ſcilicet voluptas ſapit. Vbi ſtudium, ibi & æmulatio, per quam ſtudium ſapit. Porrò & vbi æmulatio, ibi & furor & bilis, & ira & [138] dolor, & cetera ex his quæ cum his non competunt diſciplinæ. Nam & ſi qui mode-
B ſtè & probè ſpectaculis fruitur, pro dignitatis vel ætatis, vel etiam naturæ ſuæ conditione: non tamen immobilis animi eſt ſine tacita ſpiritus paſſione. Nemo ad voluptatem venit ſine adfectu, nemo adfectum ſine caſibus ſuis patitur. Ipſi [139] caſus incitamenta ſunt adfectus. Ceterùm ſi ceſſat adfectus, nulla eſt voluptas, & eſt reus iam ille vanitatis eò conueniens, vbi nihil conſequitur. Puto autem etiam vanitas extranea eſt nobis. Quid quòd & ipſe ſe iudicat inter eos poſitus, quorum ſe ſimilem nolens vtique deteſtatorem confitetur? Nobis ſatis non eſt, ſi ipſi nihil tale faciamus, niſi & talia facientibus nõ conferamur. Si furem, inquit, videbas, concurrebas cum eo. Vtinam ne in ſeculo quidem ſimul cum illis moraremur: ſed tamen in ſecularibus ſeparamur, quia ſeculum Dei eſt, ſecularia autem diaboli.

CAP. XV. — Epheſ. 4. — Pſal. 49.

[[140] Cùm ergo furor interdicitur nobis, ab omni ſpectaculo auferimur, etiam à Circo, vbi propriè furor præſidet. Aſpice populum ad id ſpectaculum iam cum furore venientem, iam tumultuoſum, iam cæcum, [141] iam de ſponſionibus concitatum. [142] Tardus eſt illi Prætor, ſemper oculi in vrna eius cum ſortibus voluntantur. Dehinc ad ſignum anxij pendent, vnius dementiæ vna vox eſt. Cognoſce dementiam de vanitate: Miſit [143] dicunt, & nunciant inuicem quod ſimul ab omnibus viſum eſt. Teneo teſtimonium cæcitatis, non vident miſſum quid ſit, mappam putant: ſed eſt diaboli ab alto præcipitati figura. Ex eo itaque itur in furias & animos & diſcordias, & quidquid non licet ſacerdotibus pacis. Inde maledicta, conuicia ſine iuſtitia, odij etiam ſuffragia ſine merito amoris. Quid enim conſecuturi ſuum illic agunt, qui ſui non ſunt? niſi fortè
C hoc ſolum, per quod ſui non ſunt: de aliena infœlicitate contriſtantur, de aliena fœlicitate lætantur. Quidquid optant, quidquid abominantur, extraneum ab illis eſt. ita & amor apud illos ocioſus, & odium iniuſtum. Et forſitan ſine cauſa amare liceat, quàm ſine cauſa odiſſe. Deus certè etiam cum cauſa prohibet odiſſe, qui inimicos diligi iubet. Deus etiam cum cauſa maledicere non ſinit, qui maledicentes benedici præcipit. Sed Circo quid amarius, vbi ne [144] principibus quidem aut ciuibus ſuis parcunt? Si quid horum quibus Circus furit, [145] alibi competit ſanctis, etiam in Circo licebit. Si verò nuſquam, ideò nec in Circo.

CAP. XVI. — Matth. 5. — Marc. 7. — Rom. 13.

[[146] Similiter impudicitiam omnem amoliri iubemur. Hoc igitur modo etiam à theatro ſeparamur, quod eſt priuatum conſiſtorium impudicitiæ, vbi nihil probatur, quàm quod alibi non probatur. Ita ſumma gratia eius de ſpurcitia plurimùm concinnata eſt, [147] quam Atellanus geſticulator, [148] quam Mimus etiam per mulieres repræſentat ſexum pudoris exterminans, vt faciliùs domi quàm in ſcena erubeſcant. Quam [149] denique Pantomimus à pueritia patitur in corpore, vt artifex eſſe poſſit. Ipſa etiã proſtibula publicæ libidinis hoſtiæ in ſcena proferuntur, plus miſeræ in præſentia fœminarum, quibus ſolis latebant, pérque omnis ætatis, omnis dignitatis ora tranſducuntur, locus, [150] ſtipes, elogium, etiam quibus opus non eſt, prædicatur. Taceo de reliquis, ea quæ in tenebris & in ſpeluncis ſuis deliteſcere decebat, ne diem cõtaminarent. Erubeſcat

CAP. XVII.

ſenatus, erubeſcant ordines omnes. Ipſæ illæ pudoris ſui interemptrices de geſtibus ſuis D
ad lucem & populum expaueſcentes ſemel anno erubeſcunt. Quòd ſi nobis omnis impu-
dicitia execranda eſt, cur liceat audire quæ loqui non licet? Cùm etiam ſcurrilitatem &
omne vanum verbum iudicatum à Deo ſciamus, cur æquè liceat videre, quæ facere fla-
gitium eſt? Cur quæ ore prolata communicant hominem, ea per oculos & aures admiſſa
non videantur hominem communicare: [151] cùm ſpiritui appareant aures & oculi, nec
poſſit mundus præſtari, cuius apparitores inquinantur? Habes igitur & theatri interdi-
ctionem, de interdictione impudicitiæ. [[152] Sin & doctrinam ſecularis litteraturæ vt
CA.XVIII. ſtultitiæ apud Deum deputatam aſpernamur, ſatis præſcribitur nobis & de illis ſpeciebus
ſpectaculorum, quæ ſeculari litteratura [153] luſoriam vel agoniſticam ſcenam diſpungunt:
quòd ſint tragœdiæ & comœdiæ ſcelerum & libidinum auctrices, cruentæ & laſciuæ, im-
piæ & prodigæ. Nullius rei aut atrocis, aut vilis commemoratio melior eſt: quod in fa-
cto reiicitur, etiam in dicto non eſt recipiendum. [154] Quòd ſi & ſtadium contendas in
ſcripturis nominari, ſanè obtinebis. Sed quæ in ſtadio geruntur, indigna conſpectui tuo
non negabis, pugnos & calces & colaphos & omnem petulantiam manus, & quamcun-
que humanioris, id eſt, diuinæ imaginis depugnationem. [155] Non probabis vſquam va-
nos curſus & iaculatus & ſaltus vaniores, nuſquam tibi vires aut iniurioſæ aut vanæ pla-
cebunt, ſed nec cura factitij corporis, [156] vt plaſticam Dei ſupergreſſæ propter ocium
Gen.3. Græciæ altiles homines oderis. Et [157] palæſtrica diaboli negotium eſt. [158] Primos homi-
nes diabolus eliſit. Ipſe geſtus colubrina vis eſt tenax ad occupandum, tortuoſa ad obli- E
gandum, liquida ad elabendum. Nullus tibi coronarum vſus eſt, quid de coronis volu-
CAP. XIX. ptates aucuparis? [[159] Expectabimus nunc vt & Amphitheatri repudium de ſcripturis
Gen.9. petamus. Si [160] ſæuitiam, ſi impietatem, ſi feritatem permiſſam nobis contendere poſſu-
Exod.20. mus, eamus in amphitheatrum. Si tales ſumus quales dicimur, delectemur ſanguine hu-
Matth.6. mano. Bonum eſt cùm puniuntur nocentes. Quis hoc niſi nocens negabit? Et tamen in-
nocens de ſupplicio alterius lætari non poteſt, cùm magis competat innocenti dolere,
quòd homo par eius tam nocens factus eſt, vt [161] tam crudeliter impendatur. Quis au-
tem mihi ſponſor eſt, nocentes ſemper vel ad beſtias vel ad quodcunque ſupplicium de-
cerni, vt non innocentiæ quoque inferatur, aut vltione iudicantis, aut infirmitate defen-
dentis, aut inſtantia quęſtionis? Quàm melius ergo eſt neſcire cùm mali puniuntur, ne ſciā
& quum boni pereunt, ſi tamen bonum ſapiunt. [162] Certè quidem gladiatores innocen-
tes in ludum veniunt, vt publicæ voluptatis hoſtiæ fiant. Etiam qui damnantur in ludum,
quale eſt vt de leuiore delicto in homicidas emendatione proficiant. Sed hæc ethnicis re-
ſpondi. Ceterùm abſit vt de iſtius ſpectaculi auerſione diutius diſcat Chriſtianus: quan-
quam nemo hæc omnia pleniùs exprimere poteſt, niſi qui adhuc ſpectat. malo non im-
CAP.XX. plere quàm meminiſſe. [Quàm [163] vana igitur, immò deſperata argumentatio eorum,
qui ſine dubio tergiuerſationem admittendæ voluptatis obtendunt. Nullam eius abſti-
nentiæ mentionem ſpecialiter vel localiter in ſcripturis determinari, quæ directò prohi-
beant eiuſmodi conuentibus intereſſe ſeruum Dei. Nouam proximè defenſionem [164] F.
ſuauiludij cuiuſdam audiui. Sol (inquit) imò etiam ipſe Deus de cœlo ſpectat, nec con-
taminatur. Planè ſol & in cloacam radios ſuos defert, nec inquinatur. Vtinam autem
Deus nulla flagitia hominum ſpectaret, vt omnes iudicium euaderemus. Sed ſpectat &
latrocinia, ſpectat & falſa, & adulteria, & fraudes, & idololatrias, & ſpectacula ipſa. Idcir-
cò ergo nos non ſpectabimus, ne videamur ab illo qui omnia ſpectat. Compares homo
reum & iudicem: reum, qui quia videtur, reus eſt: iudicem, qui quia videt, iudex eſt.
Nunquid ergo & extra limites circi furori ſtudemus, & extra cardines theatri impudicitiæ
intendimus, & inſolentiæ extra ſtadium, & immiſericordiæ extra amphitheatrum, quòd
Deus etiam extra cameras, & [165] gradus, & [166] apulias oculos habet. Erramus, nuſquam
& nunquam excuſatur quod Deus damnat. Nuſquam & nunquam licet, quod ſemper &
vbique non licet. Hæc eſt veritatis integritas, & quæ ei debetur diſciplinæ plenitudo &
æqualitas timoris, & fides obſequij, non immutare ſententiam, nec variare iudicium.
Non poteſt aliud eſſe, quod verè quidem eſt bonum ſeu malum. Omnia autem penes ve-
CAP. XXI. ritatem Dei fixa ſunt. [[167] Ethnici, quos penes nulla eſt veritatis plenitudo, quia nec
doctor veritatis Deus, malum ac bonum pro arbitrio ac libidine interpretātur, alibi bo-
num quod alibi malum, & alibi malum quod alibi bonum. Sic ergo euenit, vt qui in pu-
blico vix neceſſitate veſicæ tunicam leuet: idem in circo aliter non exultet, niſi totum pu-
dorem

A dorem in faciem omnium intentet. & qui filiæ virginis ab omni ſpurco verbo aures tuetur, ipſe eam in theatrum ad illas voces geſticulationéſque deducat, & qui in plateis litem manu agentem aut compeſcit, aut deteſtatur, idem in ſtadio grauioribus pugnis ſuffragium ferat. Et qui ad cadauer hominis communi lege defuncti exhorret, idem in amphitheatro deroſa & diſſipata, & in ſuo ſanguine ſqualentia corpora patientiſſimis oculis deſuper incumbat. Imò qui propter homicidæ pœnam probandam ad ſpectaculum veniat, idem [168] gladiatorem ad homicidium flagellis & virgis compellat inuitum. Et qui inſigniori cuique homicidæ leonem poſcit, idem gladiatori atroci [169] petat rudem, & pileum præmium conferat. Illum verò confectum etiam amoris ſpectaculo repetat, libentiùs recognoſcens de proximo, quem voluit occidere de longinquo, tanto durior ſi noluit. [[170] Quid mirum de inæquata iſta hominum miſcentium & commutantium ſta- Cap.xxii.
tum boni & mali per inconſtantiam ſenſus & iudicij varietate? [171] Etenim ipſi auctores & adminiſtratores ſpectaculorum, quadrigarios, ſcenicos, xyſticos, harenarios illos amãtiſſimos, quibus viles animas fœminæ, aut illi etiam corpora ſua ſubſternunt, propter quos in ea committunt, quæ reprehendunt, ex eadem parte quam magnifaciunt, deponunt, & deminuunt, imò [172] manifeſtè damnant ignominia & [173] capitis minutione, [174] arcẽtes curia, roſtris, ſenatu, equite, ceteriſque honoribus omnibus ſimul ac ornamentis. Quibus quanta peruerſitas. Amant quos multant, depreciant quos probant. Artem magnificant, artificem notant. Quale iudicium eſt, vt ob ea quis offuſcetur, per quæ
B promeretur? Imò quanta confeſſio eſt malæ rei, quarum auctores, quum acceptiſſimi ſint, ſine nota non ſunt. [[175] Quum igitur humana recordatio etiam obſtrepente gra- Ca.xxiii.
tia voluptatis damnandos eos cenſeat ademptis bonis dignitatum in quendam ſcopulum famoſitatis, quanto magis diuina iuſtitia in eiuſmodi artifices animaduertit? An Deo placebit auriga ille tot animarum inquietator, tot furiarum miniſter, tot ſtatuum, vt ſacerdos coronatus, vel [176] coloratus vt leno, quem curru rapiendum diabolus aduerſus Heliam exornauit? Placebit & ille, qui [177] vultus ſuos nouacula mutat infidelis erga faciem ſuam, [178] quam non contentus Saturno & Iſidi & Libero proximam facere, inſuper [179] contumeliis alaparum ſic obiicit, quaſi de præcepto Domini ludat? Docet ſcilicet & diabolus verberandam maxi'lam patienter offerre: [180] Sic & tragœdos cothurnis extulit, *Matth. 6.*
quia nemo poteſt adiicere cubitum vnum ad ſtaturam ſuam, mendacem facere vult Chri- *Luc. 12.*
ſtum. Iam [181] verò ipſum opus perſonarum, quæro an Deo placeat, qui omnem ſimilitudinem vetat fieri, quanto magis imaginis ſuæ. Non amat falſum auctor veritatis: adulterium eſt apud illum omne quod fingitur. *Exod. 20.* Proinde vocem ſexus, ætates mentientem, amores, iras, gemitus, lacrymas adſeuerantem non probabit, qui omnem hypocriſin damnat. Ceterùm cùm in lege præſcribit, [182] maledictum eſſe qui muliebribus veſtietur, *Deut. 22.*
quid de Pantomimo iudicabit, qui etiam muliebribus curatur? Sanè & ille artifex pugnorum impunitus ibit? Tales enim cicatrices cæſtuum, & callos pugnorum, & [183] aurium fungos à Deo cum ſuo plaſmate accepit. Ideò illi oculos Deus plaſmauit, vt vapu-
C lando deficiant. Taceo de illo, qui hominem leoni præ ſe opponit, ne parum ſit homicida, quàm qui eundem poſtmodum iugulat. [[184] Quot adhuc modis perorabimus, ni- Ca.xxiiii
hil ex his quæ ſpectaculis deputantur, placitum Deo eſſe, aut congruens Dei ſeruis, quod Domino placitum non ſit. ſi omnia propter diabolum inſtituta, & ex diaboli rebus inſtructa monſtrauimus: nihil enim non diaboli eſt, quidquid Dei non eſt, vel Deo diſplicet: hoc erit pompa diaboli, [185] aduerſus quam in ſignaculo fidei eieramus. Quod autem eieramus, neque facto, neque dicto, neque viſu, neque proſpectu participare debemus. Ceterùm nónne eieramus & reſcindimus ſignaculum, reſcindendo teſtationem eius? Nũquid ergo ſupereſt vt ab ipſis ethnicis reſponſum flagitemus? Illi iam nobis renuncient, an liceat Chriſtianis ſpectaculo vti. Atquin hinc vel maximè intelligunt factum Chriſtianum, de repudio ſpectaculorum. Itaque negat manifeſtè, qui per quod agnoſcitur, tollit. Quid autem ſpei ſupereſt in huiuſmodi homine? nemo in caſtra hoſtium tranſit, niſi proiectis armis ſuis, niſi deſtitutis ſignis & ſacramentis principis ſui, niſi pactus ſimul perire. [[186] An ille recogitabit eo tempore de Deo, poſitus illic vbi nihil eſt de Deo? pacem Cap.xxv.
opinor habebit in animo contendens pro auriga, pudicitiam ediſcet, attonitus in mimos. Imò in omni ſpectaculo nullum magis ſcandalum occurret, quàm ipſe ille mulierum & virorum accuratior cultus: ipſa conſenſio, ipſa in fauoribus aut conſpiratio aut diſſenſio inter ſe de commercio [187] ſcintillas libidinum conflabellant. Nemo denique in

ſpectaculo ineundo priùs cogitat, niſi videri & videre. Sed tragœdo vociferante exclama- D
tiones ille alicuius prophetæ retractabit. Inter effœminationis modos Pſalmũ ſecum cõ-
Matth. 5. miniſcetur, & cùm athletæ agent, ille dicturus eſt repercutiendum non eſſe; poterit & de
miſericordia moueri defixus in morſus vrſorum, & [188] ſpongias retiariorum. Auertat
Deus à ſuis tantam voluptatis exitioſæ cupiditatem. Quale eſt enim de eccleſia Dei in
diaboli eccleſiam tendere? de [189] cœlo (quod aiunt) in cœnum? illas [190] manus quas ad
Dominum extuleris, poſtmodum laudando hiſtrionem fatigare? ex [191] ore quo Amen
in ſanctum protuleris, gladiatori teſtimonium reddere, εἰς αἰῶνας alij omninò dicere ni-
CA.XXVI. ſi Deo Chriſto? [Cur [192] ergo non eiuſmodi etiam dæmoniis penetrabiles fiant? Nam
& exemplum accidit Domino teſte, eius mulieris quæ theatrum adiit, & inde cum dæ-
monio rediit. [193] Itaque in exorciſmo cùm onerarетur immundus ſpiritus, quòd auſus
eſſet fidelem adgredi: conſtanter & iuſtiſſimè quidem (inquit) feci, in meo eam inueni.
Conſtat & alij linteum in ſomnis oſtenſum eius diei nocte, qua tragœdum audierat, cum
exprobratione nominato tragœdo, nec vltra quintum diem eam mulierem in ſeculo fuiſ-
ſe. Quo vtiq; & alia documenta ceſſerunt de his qui cum diabolo apud ſpectacula cõmu-
Matth. 6. nicando à Domino exciderunt. Nemo enim poteſt duobus dominis ſeruire. Quid luci
2. Cor. 6. cum tenebris? quid [194] vitæ & morti? [[195] Odiſſe debemus iſtos conuentus & cœtus
Eccleſ. 33. ethnicorum, vel quòd illic nomen Dei blaſphematur, illic [196] quotidiani in nos leones
CA.XXVII. expoſtulantur, inde perſecutiones decernuntur, inde tentationes emittuntur. Quid fa-
cies in illo ſuffragiorum impiorum æſtuario deprehenſus, non quaſi aliquid illic pati poſ- E
ſis ab hominibus, nemo te cognoſcit Chriſtianum, ſed recogita quid de te fiat in cœlo.
• Dubitas enim illo momento, quo in diaboli eccleſia fueris, omnes angelos proſpicere de
cœlo, & ſingulos denotare, quis blaſphemiam dixerit, quis audierit, quis linguam, quis
• aures diabolo aduerſus Deum adminiſtrauerit? Non ergo fugies ſedilia hoſtium Chriſti,
Pſal. 1. illã cathedrã peſtilentiariam, ipſúmque aërem qui deſuper incubat, ſceleſtis vocibus con-
ſtupratum? Sint dulcia licet & grata & ſimplicia, etiam honeſta quædam. Nemo venenum
temperat felle & elleboro, ſed conditis pulmentis & [197] benè ſaporatis, & plurimùm dul-
cibus id mali iniicit: ita & diabolus letale quo conficit, rebus Dei gratiſſimis & acceptiſ-
ſimis imbuit. omnia illic ſeu fortia, ſeu honeſta, ſeu ſonora, ſeu canora, ſeu ſubtilia, pro-
inde habe ac ſi ſtillicidia mellis de [198] libacunculo venenato; nec tanti gulam facias vo-
C. XXVIII. luptatis, quanti periculum. [[199] Per ſuauitatem ſaginentur eiuſmodi dulcibus conuiuæ
ſui, & loca & tempora & inuitator ipſorum eſt. Noſtræ cœnæ, noſtræ nuptiæ, nondum
ſunt. non poſſum cum illis diſcumbere, quia nec illi nobiſcum. Vicibus diſpoſita res eſt.
Ioan. 16. Nunc illi lætantur, nos conflictamur. Seculum (inquit) gaudebit, vos triſtes eritis. Lu-
geamus ergo dum ethnici gaudent, vt quum lugere cœperint, gaudeamus, ne pariter
nunc gaudentes, tunc quoque pariter lugeamus. Delicatus es Chriſtiane, ſi & in ſeculo
voluptatẽ concupiſcis, immò [200] nimiũ ſtultus, ſi hoc exiſtimas voluptatem. [201] Philoſo-
phi quidẽ hoc nomen quieti & trãquillitati dederunt, in ea gaudent, in ea auocantur, in ea
etiã gloriantur. Tu mihi [202] metas & ſcenas & puluerẽ & harenas ſuſpiras. Dicas velim. Nõ F
poſſumus viuere ſine voluptate, qui mori cum voluptate debebimus? Nam quod eſt aliud
Philip. 1. votum noſtrum, quàm quod & Apoſtoli, exire de ſeculo, & recipi apud Dominum? Hæc
CAP. XXIX voluptas, vbi & votum. [[201] Iam nunc ſi putas delectamentis exigere ſpatium hoc, cur
tam ingratus es, vt tot & tales voluptates à Deo contributas tibi ſatis non habeas, neque
recognoſcas? Quid enim iocundius, quàm [204] Dei patris & Domini reconciliatio, quam
veritatis reuelatio, quàm errorum recognitio, quàm tantorum retrò criminum venia?
quæ maior voluptas, quàm faſtidium ipſius voluptatis, quàm ſeculi totius contemptus,
quàm vera libertas, quàm conſcientia integra, quàm vita ſufficiens, quàm mortis timor
nullus, [205] quòd calcas deos Nationum, quòd dæmonia expellis, quòd medicinas facis,
quòd reuelationes petis, quòd Deo viuis? Hæ voluptates, hæc ſpectacula Chriſtiano-
rum, ſancta, perpetua, gratuita: in [206] his tibi ludos Circenſes interpretare, curſus ſeculi
intuere, tempora labentia dinumera, metas conſummationis expecta, ſocietates Eccle-
ſiarum defende, ad ſignum Dei ſuſcitare, ad tubam angeli erigere, ad martyrij palmas
gloriare. Si [207] ſcenicæ doctrinæ delectant, ſatis nobis litterarum eſt, ſatis verſuum eſt,
ſatis ſententiarum, ſatis etiam canticorum, ſatis vocum, nec fabulæ, ſed veritates, nec
ſtrophæ, ſed ſimplicitates. Vis [208] & pugillatus & luctatus? præſtò ſunt, non parua, ſed
multa. Aſpice impudicitiam deiectam à caſtitate, perfidiam cæſam à fide, ſæuitiam à mi-
ſeri-

A ſericordia contuſam, petulantiam à modeſtia obumbratam, & tales ſunt apud nos agones, in quibus ipſi coronamur. Vis [209] autẽ & ſanguinis aliquid? habes Chriſti. [[210] Quale autem ſpectaculum in proximo eſt aduentus Domini iam indubitati, iam ſuperbi, iam triumphantis? Quæ illa exultatio angelorum, quæ gloria reſurgentium ſanctorum? quale [211] regnum exinde iuſtorum? qualis ciuitas noua Hieruſalem? At enim ſuperſunt alia ſpectacula, ille vltimus & perpetuus iudicij dies, ille nationibus inſperatus, ille deriſus, cùm tanta ſeculi vetuſtas, & tot eius natiuitates vno igni haurientur. Quæ tunc ſpectaculi latitudo? quid admirer? quid rideam? vbi gaudeam, vbi exultem, ſpectans tot ac tantos Reges, qui in cœlum recepti nuntiabantur, cum ipſo Ioue & ipſis ſuis teſtibus in imis tenebris congemiſcentes? item Præſides, perſecutores Dominici nominis ſæuioribus quàm ipſi flammis ſæuierunt, inſultantibus contrà Chriſtianis, liqueſcentes? quos præterea ſapientes illos Philoſophos coram diſcipulis ſuis vnà conflagrantibus erubeſcentes, quibus nihil ad Deum pertinere ſuadebant, [213] quibus animas aut nullas, aut non in priſtina corpora redituras adfirmabant, etiam poëtas [214] non ad Rhadamanti, nec ad Minois, ſed ad inopinati Chriſti tribunal palpitantes? Tunc magis tragœdi audiendi, magis ſcilicet vocales in ſua propria calamitate. Tũc hiſtriones cognoſcẽdi ſolutiores multò per ignem: tunc ſpectandus auriga, in flammea rota totus rubens: tunc xyſtici contemplandi non in [215] gymnaſiis, ſed in igne iaculati, niſi quòd nec tunc quidem illos velim viſos, vt qui malim ad eos potius conſpectum inſatiabilem conferre, qui in Dominum deſæuierũt. Cap. xxx.

B Hic [216] eſt ille (dicam) fabri aut quæſtuarij filius, ſabbati deſtructor, Samarites & dæmonium habens. Hic eſt quem à Iuda redemiſtis, hic eſt ille arũdine & colaphis diuerberatus, ſputamentis dedecoratus, felle & aceto potatus. Hic eſt quem clàm diſcentes ſubripuerunt, vt reſurrexiſſe dicatur, vel [217] hortulanus detraxit, ne lactucæ ſuæ frequentia commeantium læderentur. Vt talia ſpectes, vt talibus exultes, quis tibi Prætor aut Conſul, aut Quæſtor, aut ſacerdos de ſua liberalitate præſtabit? & tamen hæc iam quodammodò habemus per fidem ſpiritu imaginante repræſentata. Ceterùm qualia illa ſunt quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderunt? Credo, Circo & [218] vtraque cauea & omni ſtadio gratiora.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM DE SPECTACVLIS.

1. De Spectaculis.] *Vti ne ſæpius infrà eadem repetenda ſint, initio tum de iis quæ* Spectaculis *omnibus communia ſunt, tum de* Spectaculorum *variis generibus præfari viſum eſt operæpretium, quo fiet, vt reliqua ei ſiant dilucidiora, qui hæc memoriæ ſuæ inculcauerit. Imprimis autem Auctori ſunt eadem* Spectacula, Ludi, Certamina, *in genere. Deinde ad omnis generis* Spectacula *referuntur quæ cap. v. vj. vij. & viij. tractat de* Ludorum Origine, Titulis, Apparatibus, *&* Locis. *Item ad omnia generatim pertinet, quam c. xiiij. impugnat,* concupiſcentia, vel pecuniæ, vel dignitatis, vel gulæ, vel libidinis, vel gloriæ aut voluptatis. *Præterea illud cap. 15.* vbi voluptas eſt, ibi & ſtudium; vbi ſtudium, ibi & æmulatio; porrò vbi æmulatio, ibi & furor, & bilis, & ira, & dolor; denique (*vti addit cap. ſequ.*) amor otioſus, & odium iniuſtum.

Atqui quatuor genera Spectaculorum *improbantur, non à Tertulliano tantùm, ſed & à BB. Cypriano, Epiphanio, Iſidoro et Hrabano; nempè* Ludi Circenſes in Circo, Artes ſcenicæ in theatro, Agones in ſtadio, & Munera, venationes, ſeu gladiatorij Ludi in Amphitheatro. *De quibus quidem ſingulis Tertull. ſingulariter eodem ordine tractat c. ix. x. xi. & xij. & rurſum xvi. xvii. xviii. ac xix. Verùm alibi quicquid in illis quatuor fieri ſolet, vno quidem faſce & eadẽ ſerie coniungit, exceptis tribus locis, quos ad eundem ordinem reduximus, idque non modo in hoc libro, ſed & in Apologetico, & lib. ad Martyr. ac adu. Marcionem, quos hic adnotandos duximus, quia magnoperè ad intellectum totius libri faciunt. Loci ſunt iſti libri huius, c.* 2. Circũ (*inquit*) *verbi gratia,* vocis ſuauitates, vires corporis, *&* leonem. *Cap.* 3. *Non in* Circum *ibis, non in* theatrum; Agonem, munus *non ſpectabis. Cap.* 20. *Nunquid ergo* extra limites Circi furori *ſtudemus,* extra cardines theatri impudicitiæ, inſolentiæ extra ſtadium, immiſericordiæ extra Amphitheatrum? *Cap.* 21. *Sic ergo euenit,* vt in Circo totum pudorem in faciem omnium intentet, filiam in theatrum ad voces geſticulationéſque deducat; in ſtadio grauioribus pugnis ſuffragium ferat; in Amphitheatro deroſa & diſſipata, & in ſuo ſanguine ſqualentia corpora patientiſſ. oculis deſuper incumbat. *Cap.* 22. Quadrigarios ſcenicos, xyſticos, harenarios. *Cap.* 23. *An Deo placebit* Auriga curru rapiendus? *ſic &* Tragœdos cothurnis extulit; *ſanè & ille artifex* pugnorum *illæſus abibit? taceo de illo* qui hominem leoni præ ſe opponit. *Cap.* 25. *pa.em*

opinor habebit in animo contendens pro Auriga; Tragœdo vociferante *exclamationes alicuius Prophetæ retractabit*; cùm Athletæ agent, *ille dicit non eſſe repercutiendum, poterit & de miſericordia moueri* defixus in morſus vrſorum & ſpongias retiariorum. *Cap. 28. Tu mihi* Metas, ſcenas, puluerem, *&* harenas *ſuſpiras. Cap. 29. In hoc tibi* Ludos Circenſes *interpretare*; ſi Scenicæ doctrinæ *delectant*; vis pugillatus & luctatus; *vis autem &* ſanguinis aliquid? *Cap. vltimo. Tunc ſpectandus* Auriga *in flammea rompheæ totus rubens*; hiſtriones *cognoſcendi multo* ſolutiores *per ignem.* Xyſtici *contemplandi non in* gymnaſiis, *ſed in igne iaculati; nec tunc quidem illos velim viſos*, qui in Dominum deſæuierunt. *Denique ibidem in ipſa calce libri: Credo* (*inquit*) Circo *&* vtraque cauea (*theatro nempè & Amphitheatro*) & ſtadio gratiora. *Item Apologet. cap. 38. Nihil nobis eſt* (*inquit*) *cum* inſania Circi, cum impudicitia theatri, cum xyſti vanitate, cum atrocitate harenæ. *Et iiſdem penè verbis lib. 1. aduerſ. Marc. Nihil eſt nobis dictu, viſu, auditu* cum inſania Circi, &c. *vt prius. Poſtremo libro ad Martyras cap. 2. Non* clamoribus Spectaculorum, *vel* impudicitia, *vel* furore, vel atrocitate *celebrantium cæteris. Haud abſimiliter D. Cyprianus* quatuor *enumerat* Spectaculorũ *ſpecies libro quo Auctorem imitatur de Spectaculis, & de ſingulis eorum ſingula habet capita, nempè* III. IIII. V. *&* VI. *ſed alio ordine. Primùm enim reprehẽdit* cruenta Spectacula, ad quæ rabida fera nutritur in deliciis ad pœnam hominis; *deinde* Circenſia certamina, lites in coloribus, contentiones in curribus, *inde* ſcenæ ſales inuerecundos, &c. *denique* Græca certamina, *&* fœda illa luctamina. *Quorum duo* Gladiatorios *&* ſcenicos Ludos *etiam redarguit epiſt. 2. ad Donatum, & poſtremum Epiſtol. 62. ad Hiſtrionem. Nec diſſentit Epiphanius, qui ſub finem operis aduerſus hæreſes: Eccleſia* (*inquit*) *prohibet* Ludos equeſtres, Theatra, Muſicos *item &* venatores. *Eodem pertinent quæ ipſis Tertulliani verbis habet Iſidorus vbi ſuprà cap. 62. Proinde* (*inquit*) *nihil debet eſſe Chriſtiano cum* Circenſi inſania, cum impudicitia theatri, cum Amphitheatri crudelitate, cum atrocitate harenæ, cum luxuria ludi (*ſeu ſicut legendum cenſeo*, xyſti.) *Quæ ipſa cap. 16. clarius explicans*: Ludus autem (*inquit*) *aut* Circenſis *eſt, aut* Scenicus, *aut* Gymnicus, *aut* gladiatorius. *Et eadem repetit Hrabanus vbi ſuprà.*

Porrò deferuente illo priori feruore Chriſtianiſmi, quum vbique ferè vanitatem xyſti *appellet Auctor dumtaxat, & apud Græcos propter numerum Olympiacum, quæ dicebantur ab Agonibus Olympiis quinto quoque anno celebratis, tolerandum videtur tertium illud genus ſpectaculorum; poſteriores ſcriptores, Arnobius, Lactantius, Hieronymus tres tantum reliquas ſpecies impugnarunt, fortaſſis retento quarto illo, vti iuxta Apoſtolum exemplo eorum ſic currerent Chriſtiani vt apprehenderent, & meminiſſent quòd niſi legitimè certauerint, coronari non poſſint, & quòd multi currunt, vnus autem accipit brauium, maximè ſublatis vti videtur impudicis illis in* xyſto *meretricum colluctationibus. Arnobius quidem de* Amphitheatris *lib. 2. paulo poſt medium, in quibus* (*inquit*) *mundi homines cernerent & beſtiarum laniatibus diſſipari, interficere ſe alios nullum ob meriti cauſam, ſed ingratam voluptatem conſeſſorum; ipſoſque illos dies, quibus tantum committeretur nefas, in gaudiis communibus ducerent, & feſta hilaritate ſacrarent. Idem de* Circenſibus, *quum aliquid adtigiſſet lib. 4. tractat de origine eorundem latiſſimè lib. 7. aliquot ante finem paginis. Denique de* Theatralibus ludis *ſub finem lib. 4. aduerſus Gentes. Lactantius verò latiſſimè de ſingulis horum trium generum verbis infrà citandis tractat lib. 6. cap. 20. ita tractatum ſuum concludens: Et primitus quidem* venationes, quæ & Munera vocantur, *Saturno adtributa ſunt*, Ludi autem Scenici *Libero*; Circenſes *Neptuno; paulatim verò & cæteris diis idem honos tribui cœpit, ſinguliique Ludi eorum nominibus conſecrati ſunt, ſicut* Sinnius Capito in libris Spectaculorum *docet. Cui ſimilia repetuntur Epitome eiuſdem cap. 6. B. Hieronymus denique partim Tertullian. imitatus in vita Hilarionis: Non* (*inquit*) Circi furoribus, *non* theatri luxuria, *non* harenæ ſanguine *delectabatur. Et ad Marcellam: Habeat ſibi Roma ſuos tumultus*, Circus inſaniat, theatra luxurient, harena ſæuiat.

Ex quo adeò loco conſtat, etſi (*Euſebio lib. 4. de vita eiuſdem cap. 28. & Zozom. l. 1. hiſtor. Eccleſ. teſtibus*) *Conſtantinus* Gladiatorios ludos *lege lata ſuſtulerit, quæ exſtat l. 2. Cod. de Gladiatoribus, adhuc tamen Romæ non in vniuerſum abolitos fuiſſe. Quod ipſum ſatis etiam conſtat ex lib. 2. de Gladiat. Cod. Theodoſiani per Conſtantium lata, quæ* Munerarios *prohibet eſſe Auctoratos milites, aut Palatina præditos dignitate. Item ex lib. 2. de Spectacul. eiuſdem Cod. Theodoſiani, vbi inter cetera dumtaxat interdicitur Magiſtratibus per Gratianum, Valentinianum & Theodoſium, alio tempore* ferarum curſibus vacare, *quàm quo die aut nati aut Imperij ſceptra Principes ſuſceperint. Rurſum ex B. Auguſtino lib. 6. Confeſſ. cap. 8. vbi meminit Gladiatorij ludi Romæ in ſua adoleſcentia celebrati. Denique ex Prudentio ad finem lib. 2. ad Symmachum, qui Honorium Imperatorem hortatur vti illos tollat his verbis:*

> Tu mortes miſerorum hominum prohibeto litari, &c.

Quo certè tantum profecit, vt omninò Gladiatorum ludum interdixerit occaſione cuiuſdam Telemachij Monachi, qui quum Amphitheatrum ingreſſus pugnantes ſeparare niteretur, à populo lapidibus fuit obrutus, quemadmodum à Theodoreto memoriæ proditum eſt Eccleſ. hiſt. lib. 5. cap. 26.

Verùm enimuerò permiſſa ſunt reliqua duo Spectaculorum *genera à Cæſaribus, quamuis Chriſtianis, quantumuis repugnantibus Epiſcopis, ne* (*vti loquuntur Arcadius & Honorius*) *nimia triſtitia in populo generaretur, interdicta dumtaxat* Maiumæ *fœdo & obſcœno ſpectaculo, vti patet ex l. vlt. ff. de* Maiuma. *in Cod. Theodoſ. Vnde & multos ſubinde ſubortos tumultus docent hiſtoria Eccleſiaſtica Aurigarum Agitatorumque factionibus. Hinc factum vt BB. Chryſoſt. & Auguſtinus, dum frequentiſſimè aduerſus Spectacula ſcribunt, non tam aliorum meminerint quàm eorum quæ in* Circo *aut* Theatro *fiebant. Chryſoſtomus quidem* Circenſium *hom. 31. in Ioan.* Scenicorum *hom. l. 2. 6. & 69. in Matth. & vtrorumque in Pſal. 50. & hom. de Kalendis. Auguſtinus vero lib. 2. de Symbolo c. 2. & l. 2. de Ciuit. Dei c. 6.* Circenſium. *Lib. verò 1. de conſenſu Euangeliſt. c. 37. & dict. l. 2. de Ciuit. Dei cap. 4. 5. 6. 7. 8. 10. 11. 12. 13. ac 14.* Scenicorum. *Hoc interim effecerunt ſuis Declamationibus ſancti illi viri, vt ſaltem omnis* Theatrorum *atque* Circenſium *voluptas per vni-*

uerſas

i ad beſtias
erarum in-
noſa facta
, ad Mar-
aucis, ho-
e, aut ali-
nterdictum
od vtinam
plerumque
ri, nec mo-
oneſtiorum
, etiam ad

Lector
.omæ à
eapoli-
Lecto-

irco DC. in
. Vbi certè
,de quo in-
quit) vetus
Contra hoc
, permiſit-
em Seaurus
n Pompeius
X.
Deo; *nam*
uo cõſtruat,
etiã in ex-
ultoribus
r putãdũ.
n accipitur

itam non
eptus, quia
ne maiore,
m *oculorũ*
,quàm cæ-
ortatur B.

em.] *Ze-*
c de re vi-
Anaxa-
.21. qui v-
m *ſeu Ra-*
idem cita-
ſit æmula
alus, *quia*
orem, *&*

ones *acci-*
t hic verò
Auctor,
flagitio-
ed Diabo-

en *ſolum-*
tia ſeu gu-
le Ieiuniis:
Marc. co-

opinor ha
Tragœd
pheta retr
eſſe repera
defixus u
rum. *Cap*
& harer
cenſes *in*
vis pugil
aliquid? (
mea rompl
to ſolutio
gymnaſi
velim viſo:
que ibidem
vtraque (
& ſtadio
nobis eſt (
citia theai
harenæ. *E*
hil eſt nobis
&c. *vt pra*
clamoribi
furore, *ve*
ſimiliter D
lorũ *ſpecies*
& de ſingu
IIII. V. *&*
cruenta S
in delicus
certamina
curribus,
nique Græc
Quorum du
redarg ut ep
62. *ad Hiſt*
nem operis a
Ludos equ
natores. *Et*
habet Iſidor
hil debet eſſe
impudiciti
tate, cum
(*ſeu ſicut le*
rius explica
eſt, aut Sce
Et eadem re
Porrò d
quum vbiq
duntaxat,
cum, quæ
quoque anno
illud genus ſ
bus, Lactant
cies impugna
Apoſtolum
apprehendere
tauerint, cor
vnus autem
tur impudici
Arnobius q
medium, in
& beſtiarum
lius ob merit
ſorum; ipſoſ

uerſas vrbes prohibita ſit Dominicis diebus, & Feſtis Natalis, ac Epiphaniæ Domini, Paſchæ item, & per totam Pentecoſten l. Dominico. de Spectaculis. in Cod. Theodoſ. quæ data eſt Kalend. Februarij, Conſtantinopoli, Theodoſ. xi. & Valentiniano Cæſar. Coſſ. vti rectè ante me adnotauit quiſquis Auctor eſt libri Obſeruationum diuini & humani Iuris, à quo non parum hac in re me adiutum ingenuè fateor. Qui interim rectè & illud adnotauit Conſtantinopoli poſtea inoleuiſſe Ludos illos Gladiatorios, ex eo quòd exſtet lex vlt. Cod. De feriis, qua Zeno Imperator interdicit (non ſimpliciter, ſed Dominico dumtaxat die) Scenam Theatralem, Circēſe certamen, & ferarum lacrymoſa ſpectacula. Ego verò exiſtimo aut non permiſſa niſi de Maleficis, qui ad beſtias ſubinde condemnabantur, aut certè non niſi ferarum inter ſe certamina, quæ tamen ſubinde lacrymoſa facta ſunt, ſiquando (vt Tertulliani verbis vtar lib. ad Martyras) feræ in mediis ciuitatibus elapſæ caueis, homines deoorauerunt. Certè etiam Circenſe, aut aliquod aliud Spectaculum Dominico die fieri interdictum eſt 6. Synodi in Trullo celebratæ, can. 66. Quod vtinam etiamnum obſeruaretur, quum videamus plerumque Dominicis & Feſtis diebus Spectacula exhiberi, nec modò Comœdiarum aut Tragœdiarum veterū honeſtiorum dramata, ſed & lubrica ſubinde & pudenda, etiam ad mediam noctem vſque.

Ceterùm poſt abſolutas dudum huius libri Adnotationes, vti Lector æquus facilè colliget, tandem nactus Circi Maximi deſcriptionem Romæ à Bolognino Zalterio formis editam, auctore Pyrrho Ligorio Pictore Neapolitano, eandem à nobis ſubinde caſtigatam nouis formis excuſam, in Lectorum gratiam ſimul edi, & ſuperiori folio adiungi iuſsimus.

CAP. I.

2. Qui ſtatus fidei, quæ ratio veritatis, &c.] Præter Præfatiunculam quandam hoc caput hanc meretur inſcriptionem: De reſponſo ad duo ethnicorum argumenta pro Spectaculis. Atqui ſcriptum hunc librum non ad iam Chriſtianos tantum, ſed & Catechumenos, quos Auctor Audientes ſolet nuncupare, patet tum ex verbis iſtis: Dei ſerui cognoſcite, qui maximè ad Deum acceditis, quæ ad Catechumenos, tum ex illis: recognoſcite qui iam acceſſiſſe vos teſtificati & confeſſi eſtis, quod ad iam Baptizatos, qui fidei teſtificationem in Baptiſmo reddiderant, pertinet, vti infrà l. de Baptiſmo latius.

3. ſaloo erga Deum metu & honore.] Hoc ipſum argumentum in cauſa ſimili dilutum reperire eſt lib. de Pænitent. cap. 5. Quantum autem præſtiterit Gelenius, vel ex hoc loco licet deprehendere, vbi rectè legit; nec verò Deum offendi, pro: nec verbo; & qua, pro: quo. item paulopòſt: definita, pro: deſcripta.

4. ad hanc obſtinationem.] Familiaris eſt Auctori vox obſtinatio in bonam partem, pro conſtantia, ſicuti & apud Tacitum l. 19. obſtinatio fidei. quare non placet quod paulopòſt pro: obſtinatio diſciplinæ, MS. codex Anglicus habeat: obſeruatio. Atqui ex coniectura Latinij legimus: quam iam ſuperuacuam ſibi fecerint, pro: ſuperuacuom.

CAP. II.

5. Iam verò nemo eſt, &c.] Titulum ſimilem huic capiti dedimus: De tertio ethnicorum argumento, quòd ideò permiſſa ſint Spectacula, quia ex rebus conſtent à Deo inſtitutis & homini attributis. Quod in ſimili iterum ſoluit Auctor infrà l. de Habitu muliebri, haud procul à fine, quemadmodum ex verbis ſuprà in Argumento allegatis conſtat.

6. Leonem.] Auctor loco citato Pantheram recenſet, pro eo quod hîc leooem; non enim leones dumtaxat, ſed & Pantheras omnis generis in Amphitheatrum adduci ad venationem ſolitas ex Plinio manifeſtum eſt, hiſt. nat. lib. 8. cap. 16. & 17. Leonum (inquit) plurium pugnam princeps Romæ dedit Q. Scæuola P. filius in Curuli Ædilitate. Centum autem iubatorum primus omnium L. Sylla, qui poſtea Dictator fuit, in Prætura. Poſt eum Pompeius Magnus in Circo DC. in iis Iubatorum CCCXV. Cæſar Dictator DCCC. Vbi certè Circus pro Amphitheatro Pompeij accipiēdus, de quo infrà. De Pantheris verò Senatuſconſultum (inquit) vetus fuit, ne liceret Africanas in Italiam aduehere. Contra hoc tulit ad populū Cn. Aufidius Tribunus plebis, permiſitque Circenſium gratia importare. Primus autem Scaurus Ædilitate ſua varias CL. vniuerſis dedit; dein Pompeius Magnus CCCCX. Diuus Auguſtus CCCCXX.

7. inimicum Dei.] Sic ex MS. cod. pro: Deo; nam Tertullianicum eſſe, vt Adiectiua cum Genitiuo cōſtruat, adnotauimus vlt. c. l. de Patiēt. et mox idipſum etiā in excuſis legitur. Ex quo etiam reſtituo: neque cultoribus Dei vitandū, pro eo quod corrupteiſſ. legebatur putādū.

8. ab hac ſecta.] Rurſum in bonam partem accipitur ſecta pro Chriſtiana religione.

9. voluptatem etiam ſapiens vt tantam non contemnit.] Locus obſcurus & fortaſſis corruptus, quia Lactantius vbi ſuprà, tum ex Cicerone in Catone maiore, tum aliunde, adſtruit Philoſophos voluptatem oculorū ſuſtuliſſe, dicentes multo præclarius eſſe cælum, quàm cælata intueri; ad quod etiam Spectaculum adhortatur B. Cyprianus vlt. c. lib. de Spectac.

10. Deum eſſe vnioerſitatis conditorem.] Zenonis & aliorum Philoſophorum ſententias hac de re videre eſt apud Iuſtinum Martyrem, Apol. 2. & Anaxagoram eiuſdem argumenti l. Item ſuprà Apol. c. 21. qui vniuerſitatis artificem & factitatorē Deum ſeu Rationem dicunt, de quo latius Lact. l. 4. verbis ibidem citatis, n. 310. & 311. Pro eo autem quod erat: quæ ſit æmula ex diuerſo, legimus, & melius, quis ſit æmulus, quia mox ſequitur: aduerſarium, & interpolatorem, & poſtea: æmulum.

11. magicis deuinctionibus.] Deuioctiones accipi pro ligaturis, de quibus latius l. de Anima. Et hic verò pulcra eſt Gelenij caſtigatio: io hominis necē Auctor, pro: in oece eſt auctor. Ex MS. paulopòſt lego: flagitiorum actor, pro: auctor; neque enim homo, ſed Diabolus interpolator illorum eſt auctor.

12. gulam ad gulæ crimen.] Gulæ crimen ſolummodò Eccleſiaſticis notum pro gulæ intemperātia ſeu guloſitate, prophanis non item. Similiter dixit l. de Ieiuniis: Adam ſalutem gula vendidit, & l. 1. adu. Marc. co-

mitibus gulæ, libidini ſcilicet atque luxuriæ. *Sine autem legas:* gulæ ſatietatem *cum excuſis, ſiue* ſocietatem *cum MS. perinde eſt.*

13. aut ſpiritus ideò inſitus corpori.] *Videtur hoc pertinere ad eius errorem de* anima traduce, *de quo inter Prolegomena.*

14. non in exitum operũ conſtat condidiſſe quæ damnat.] *Locus adnotandus cotra Caluinum, qui Inſtit. l. 3. c. 22. 23. & 24. aſtruit, quòd Deus creauit maximã partem mundi ad damnationem & perditionem ſimplici decreto voluntatis ſuæ, quemadmodum ipſi ab Heluetiis obiectum eſt. Verum de hoc latius l. de Habitu virginũ. Hìc ſufficiat quod ſubiungit:* quando hæc ſit tota ratio damnationis, peruerſa adminiſtratio conditionis à conditis. *Legimus autem:* neq; mirari neq; dubitare, *ex coniectura Ioan. Harriſij Angli, pro:* dubitari, *& cum Gagnæo:* illa vis interpolatoris & æmulatoris angeli ab initio de integritate deiecerit, *pro eo quod irrepſerat:* illi interpolatoris, &c. deiecerint.

CAP. III.

15. Hac conſcientia inſtructi, &c.] *Caput hoc inſcripſimus.* Quòd etſi non expreſſè, tacitè ſaltem in Scripturis Spectacula prohibeantur. *In quo Auctorem imitatur B. Cypr. l. de Spect. c. 1. & Chryſoſt. hom. 62. ad popul. Antioc. vbi de Spectac. interpretatur illud Pſalmi primi.* Fœlix qui non abiit in concilium impiorum, &c.

16. ad noſtrorum detractatus.] *Similiter l. Aduxorem* 2. detractata & exerta ſententia eſt; *vbi Rhenanus: Nouus (inquit) huius verbi vſus:* detracto. *Sic & de Virgin. velandis:* Nec detractamus, quare non & puerum nominarit. *Compoſitum pro ſimplici. Atque legimus iterum cum Gagnæo:* ad hanc abdicationem ſpectaculorum, *pro:* ab hac abdicatione. *Eſt autem etiam hæc Iureconſultorum vox.*

17. Non occides, non idolum coles, &c.] *Non fuit hic ordinis curioſus Auctor; nam alioqui oporteret coniungere, ſicuti alibi facit:* Non occides, non adulterium, non fraudem facies, *& præponere illud:* Non idolum coles, *quod ipſum Paraphraſticῶs citat. Verùm de his latius alicubi adu. Marc.*

18. Vias enim vocãt cardines balteorũ per ambitũ, &c.] *Facit ad huius loci intellectum quod habet Nonius Marcellus. Neutro (inquit) genere nẽpè, Varro rerũ diuinarũ l. 11. Tragica vincula* Baltea *ſunt. Accius* Διδασκαλικῶν *lib. 8. Actoribus manuleis,* baltea, *machæras. Dicit itaque Auctor* vias vocari cardines, *id eſt quà patebat ingreſſus,* balteorum *ſiue ſingulorum è conſo his iis ornatorum (nam ita* balteum *definit idem Varro l. 4. de ling. Lat.) quibus theatrum concludebatur. Alludere autem videtur ad* Theatra duo *penſilia C. Curionis, quæ (teſte Plinio hiſt. natur. l. 36. c. 10.)* fecit ampliſſima ex *ligno* cardinum ſingulorum, *verſatili ſuſpenſa libramẽto. In quibus vtriuſque antemeridiano ludorũ ſpectaculo edito inter ſe auerſis, ne inuicẽ* obſtreperent Scenæ, *et repentè circumactis vt contra ſtarent; poſtremo iã die deſcendentibus tabulis & cornibus inter ſe coeuntibus faciebat Amphitheatrum, & Gladiatorũ Spectacula edebat; ipſum magis auctoratum populum Romanũ circumferens. Quid enim miretur quiſque in hoc primum? inuentorem, an inuentum? artificem, an auctorem? auſum aliquem hoc excogitare, an ſuſcipere? parere, an iubere? Super omnia erit populi furor, ſedere auſi tam infida inſtabilique ſede. & paulopoſt. Ecce populus Romanus vniuerſus velut duobus nauigiis impoſitus* binis cardinibus ſuſtinetur, *& ſeipſum depugnantem ſpectat, periturus, mouente aliquo laxatis machinis. Variauit (inquit paulopòſt) hanc ſuam magnificentiam feſſis turbatiſque* cardinibus, *& Amphitheatri forma cuſtodita, nouiſſimo die duabus per medium ſcenis* Athletas *edidit, raptiſque econtrariò repentè pulpitis, eodem die victores è Gladiatoribus ſuis produxit. Vide infrà cap. 8. num. 68. verba Caßiodori huc pertinentia, & totius Circi deſcriptionem Catagraphicam, quam Adnotationibus his in libri ad maiorem intellectum vnà excudi ſuprà iußimus.*

19. Cathedra quoq; nominatur ipſe in anfractu ad conſeſſum ſitus.] Anfractum, *ſiue, vt legit Varro lib. de ling. Latin.* amfractum, *intelligit theatri totius circuitum flexuoſum. Eſt autem & illa phraſis Tertullianica:* interpretari capit, *de qua latius l. 5. aduerſ. Marc.*

20. Nam & ſpecialiter quædam pronunciata, generaliter ſapiunt.] *Regula ad intellectum ſcripturæ ſacræ adprimè vtilis. Atqui quod hîc dicit, omnibus dictum quod Iſraelitis dicebatur, non vno in loco adnotauit B. Hieronymus in Prophetas; quod addit de Ægypto & Æthiopia, iiſdem penè verbis habes ſuprà l. adu. Iud. c. 9. & infrà l. 3. adu. Marc. (vbi de hoc latius) præterquàm quòd vtatur his vocibus:* omnis gens, *pro eo quod ibi:* totus orbis.

CAP. IIII.

21. Nequis argumentari, &c.] *Inſcriptio capitis huius hæc eſt:* Quòd in baptiſmo cùm Diabolo & pompæ & angelis eius renuntiauimus, etiam Spectaculis renuntiauerimus. *In quo etiam Auctorem imitatur B. Cyprian. lib. de Spectaculis. cap. 2. & idipſum repetit Auctor infrà cap. 5. & 24. Eodem pertinet quod habet Iſidorus Etymol. lib. 18. cap. 62. Deum (inquit) negat, qui talia præſumit: fidei Chriſtianæ præuaricator effectus eſt, qui id denuò appetit, cui (ita enim lego, pro:* quod*) in lauacro iampridem renuntiauit: id eſt, Diabolo, pompis, & operibus eius. De qua* renuntiatione *etiam latius infrà Tom. 3. lib. de Baptiſmo, ſicut &* de Chriſtianæ fidei in eo profeſſione.

22. Igitur ſi ex idololatria, &c. *Iiſdem penè verbis B. Cyprianus: Omnia iſta ſpectaculorum genera (inquit) damnauit, quando* idololatriam *ſuſtulit, ludorum omnium matrem, &c. quæ compendij gratia omittimus. Atqui de hac Metaphora Auctoris,* quibus incunabulis adoleuerit, *vide lib. præcedent. de Patientia, cap. 5.*

CAP. V.

23. De originibus quidem, &c.] *Veterem titulum huius capitis retinuimus, ſed ad marginẽ reiecimus:* Vnde ludi dicti, *pro quo MS. etiam non malè:* De origine ludorum. *Cuius ipſa verba pleraque repetuntur ab Iſidoro Etymol. lib. 18. c. 17. & quædam etiam à B. Cypriano cap. 2. vbi ſuprà.*

24. Exſtant Auctores multi, &c.] Auctores *qui de Spectaculis ſcripſerint, citantur hîc ab Auctore, Timæus, Varro, Piſo, Suetonius Tranquillus, Hermateles & Steſichorus, de quibus infrà latius: at verò à Lactãtio vnicus Sigiſinnius, ſeu Siſinnius Capito.*

25. Lydos ex Aſia tranſuenas in Hetruria conſediſſe, &c.] *De hoc ita Plinius l. 3. c. 5. Patet ora Liguriæ inter amnes Varũ & Macrũ CCXI. M. paſ. Adnecti-*

nectitur ſeptima, in qua eſt Hetruria ab amne Macro ipſa, mutatis ſæpè nominibus; Inde Vmbros exegere Pelaſgi, hos Lydi; à quorum Rege Tyrrheni, mox à ſacrificij ritu lingua Græcorũ Thuſci ſunt cognominati. Eodem pertinet quod habet Auctor l. de Pallio c. 1. de Toga à Pelaſgis ad Lydos, à Lydis ad Romanos, de quo ibi in Adnot. noſtris n.14.

26. vt Timæus refert.] Timæus Siculus Hiſtoricus recenſetur à Plutarcho in Nicia, & à Diodoro Siculo, & à Cicerone l.2. de Orat. et Epiſt. ad Lucceium l. epiſt. 12.

27. Inde Romani accerſitos artifices, &c.] Ludiones (inquit Liu. l. 7. Decad. 6.) ex Hetruria acciti ad tibicinum modos ſaltantes.

28. vt ludi à Lydis vocarentur.] Huc pertinet quod habet Nonius Marcellus: Ludios Romani Lydios vocabant, vt eſt in l.1. Varronis de vita populi Romani.

29. Sed etſi Varro Ludos à ludo, &c.] Quum priorem ſententiam ex modò citatis verbis videatur M. Varro ſecutus, nec etiam reperiatur hodie apud Varronẽ de ling. Latina, fortaßis non ad M. Varronem, ſed ad Varronem Atacinum, quem ſæpè citat Plinius, referẽdum, aut certè in libris Varronis de Scenicis originibus, qui non exſtant, id legebatur. Certè Varroni etiam iſtud adſcribit Iſidorus vbi ſuprà. Varro autem (inquit) dicit Ludos à Luſo vocatos, ſeu potius Luſu, quemadmodum hinc eſt caſtigandus.

30. ſicut & Lupercos ludos, &c.] Lupercalia dicta (inquit Varro de ling. Lat. l.5.) quòd in Lupercali Luperci ſacra faciunt. & paulopòſt: Nam & Lupercalia Februario, vt in Antiquitatum libris demonſtratus. Atqui in feſtis etiam ludos Lupercos exhiberi ſolitos alibi idem Varro teſtatur, in quibus nudi diſcurrebãt iuuenes, idque in honorem primum Panis, qui & Lupercus ab Arcadibus, deinde à Romanis in honorem Lupæ Romuli matris. Vide item Adnot. noſtras in Apolog. c.26. n.419.

31. & cùm promiſcuè ludi Liberalia vocarentur, &c.] Idipſum repetitur infrà c. 10. Pertinet autem eodem quod ſuprà ex Lactantio citauimus, Ludos Scenicos Libero adtributos; quod ipſum etiam repetit vbi ſuprà Iſidorus, & Alexander ab Alexandro, Genial. dier. lib. 6. cap. 19. Apertiſsimè autem B. Cyprianus: Ceterùm dum vrbem fames occupaſſet, ad aduocationem populi acquiſiti ſunt ludi Scenici, & Cereri & Libero dicati; qui per agros fiebant Athenis menſe Poſideone.

32. pro demonſtrata gratia vini.] Quòd demonſtrator vini dumtaxat Liber fuerit, non inuentor, dixit Auctor ſuprà Apo. c.11. vbi vide Adn. noſtras n.167.

33. Exinde ludi Conſualia dicti, &c.] Conſualia (inquit Varro de ling. Lat. lib. 5.) dicta à Conſo, quod tum feria publica ei Deo, & in Circo ad aram eius ab ſacerdotibus fiant Ludi illi, quibus virgines Sabinæ raptæ.

34. qui initio Neptunum honorabant, &c.] Hunc imitatus Lactantius, Neptuno adtributos ſcribit ludos Circenſes, vbi ſuprà. Nam eundem & Conſum vocatum tradunt Liuius, Dionyſ. & Plutarchus (quem infrà cap. 9. huius libri Auctor Neptunum equeſtrem dicit,) cuique fuerit templum ædificatum ab Arcadibus ante Romulum & Remum. Halicarnaſſeus interim videtur lib. 6. eam magis probare ſententiam, quòd Ludi equeſtres Neptuno fiebant, at ara conſtructa fuerit alteri Genio arcano, quem Conſum ab arcanis conſiliis nuncuparunt.

35. Dehinc Equiria Marti Romulus dixit.] Equiria (inquit Varro vbi ſuprà) ab equorum curſu. Eo enim die currunt equi in campo Martio. & iiſdem Auctoris verbis Feſtus (ex quo adeò deſumpſiſſe videtur) Equiria ludi, quos Romulus Marti inſtituit per equorum curſum, qui in campo Martio exercebantur. Ea autem (vti aduotauit Gyraldus, hiſt. Deorum ſyntag. 17.) duplicia Ouidius commemorat Martio & Aprili menſibus.

36. quamquam & Conſualia Romulo defendunt.] Præterquàm quòd apertiſsimè id habeat B. Cypr. & lib. de Idol. vanitate, & l. de Spectaculis, idipſum habent Auctores mox citati: quippè qui ſcribunt eius Dei conſilio vſum Romulum in rapiendis Sabinis. Certè etiam Arnobius lib.3. & Auguſt. l.4. de Ciuitate Dei cap.11. conſilij Deum, Conſum nuncupant, & latiſſ. hiſtoriã recenſet Liuius l.1.

37. & nunc quoque apud ipſos Romanos, &c. licitum, &c.] Ironia eſt; nam multis legibus ante Chriſtianæ fidei notitiam, raptus virginum (vel ipſo Auctore teſte alicubi) ſeuerè eſt prohibitus. Lego autem: ab impudentis violentiæ alio Deo, pro impudentia, vt correſpondeat ei, de quo priùs, Conſilij Deo, Conſo nempè, qui etiam violentiæ Deus ſit; aut loquitur de ipſo Romulo: nam & (vti inquit B. Cypr. lib. de Idol. vanitate) Romulus peierante Proculo Deus factus eſt; de quo ibi Adnot. noſtris n.19.

38. à fratricida inſtitutore, à filio Martis.] Sic Romulum nuncupat, quòd fratrem Remum interfecerit, ſicuti paßim narrant hiſtoriæ. Et teſte Quintiliano l. 3. c. 7. Romulus Martis filius, educatúſque à Lupa dicitur.

39. & nunc ara Conſo illi in Circo defoſſa eſt, &c.] Aræ Conſi fit mentio apud Varronem lib. 5. de ling. Latin. & Dionyſ. Halicarnaſſeum lib. 2. Plutarchus in Romulo, dicit repertam ab eo aram conditam ſub terra in Circo, eique Deo nomen indidiſſe Conſo, à conſilio; arámque ipſam reliquis latere temporibus, in equeſtribus verò certaminibus aperiri. Quod poſtremum videtur quidem prima facie repugnare cum eo quod dicit infrà cap. 8. Conſus, vt diximus, Deus apud Metas ſub terra delitescit; ſed quum hîc ipſam inſcriptionem Aræ recitet, quæ videri non potuit, niſi aperiretur, conſentire cum Plutarcho videtur. Atqui de Metis infrà latiùs cap. 28. Porrò habes etiam Aram Conſi conſilij Dei in Circi deſcriptione apud Metas à parte Septẽtrionali; cui etiam P. Victor adſentitur.

40. Mars dvello.] Duellum (inquit Varro l. 6. de ling. Lat.) id poſtea bellum; ab eadem cauſſa facta Duellona Bellona. Idem itaque hæc vetus inſcri- ſignificat, quod alias dicitur Mars Bellipotens.

41. Lares comitio potentes.] De Laribus vide Adnot. noſtras in Apolog. c. 13. n. 188. Atqui an propterea Comitio potentes, quòd ædes Larium ab Æmilio Regillo Prætore dedicata fuerit in campo Martio, in quo fiebant comitia, an verò legendum Compitalitio potentes; quippè in quorum honorem celebrari ſoleant Compitalitij ludi. Habes et Larium aram in Circi deſcriptione, iuxta Metas; item & Aras potentium ac valentium Deorum. De quibus, etiam infrà num. 74.

42. ſacerdotes publici.] Quod Varro vbi ſuprà ad Sacerdotes in genere refert; Auctor reſtringit ad Sacerdotes publicos. Quod veriſimile interim facit ibidem Varro, qui mox ſubiungit, quod Opeconſiua die in Dea Opeconſiua (fortè ab Ope & Conſo in vnum idolum conflata) ſacrarium præter virgines Veſtales & ſacerdo-

tem publicum introeat nemo.

43. XII. Kal. Septẽbres.] Quum Gyraldus ſcribat, vbi de Conſo agit, raptas fuiſſe Sabinas XVII. Kal. Septẽbres, fortè ita & hic legendum, niſi apud illum numerus correctione indigeat, vtpotè qui nullum Auctorem citet.

44. Flamen Quirinalis.] Flamines dicti (teſte Varrone lib. 4. de ling. Lat.) quòd licio in apice velati erant ſemper, ac caput cinctum habebant filo. Qui quum omnes ſint à ſingulis Deis cognominati (vti idem inquit l. 6.) in quibuſdam apparens Etyma, vt cur ſit Martialis, Quirinalis, &c. in aliis latent origines.

45. Ioui Feretrio ludos inſtituit, &c.] Poſt pompam triumphi (inquit Dionyſ. Halicarnaſſ. lib. 2. hiſt.) & ſacrificium, Romulus extructo templo in vertice montis Capitolini (qui & antiquitùs Tarpeius dicebatur) Ioui, quem Feretrium Romani vocant, Ceninenſium in eo Regis ſua manu interfecti ſpolia conſecrauit.

46. quos Tarpeios dictos & Capitolinos Piſo tradidit.] Ludos Capitolinos recenſet etiam Alexander ab Alexand. Genial. dier. l. 6. c. 19. L. Piſonis autem de Annalibus libros frequenter citat Plinius, ad quem alluſiſſe Auctorem eſt veriſimile vel ex loco infrà citato.

47. Poſt huoc Numa Pompilius Marti & Robigini fecit, &c.] Robigalia (inquit Varro de ling. Lat. l. 5.) dicta ab Robigo. Secundum ſegetes huic Deo ſacrificatur, ne rubigo occupet ſegetes. Atqui & fœminino genere Robiginem appellat Lactantius l. 1. c. 20. item Auguſt. de Ciuit. Dei l. 4. c. 22. Nec Dea (inquit) Robigo. Atqui Plinium hîc imitatur Auctor, qui l. 18. c. 29. Rubigalia (inquit) Numa conſtituit anno regni ſui XI. quæ nunc aguntur ad VII. Kal. Maij, quoniam tunc ferè ſegetes rubigo occupat. Iis igitur & ludos inſtitutos Auctor adfirmat.

48. Dehinc Tullus Hoſtilius.] L. Piſo (inquit Plinius l. 28. c. 2.) primo Annalium, auctor eſt Tullum Hoſtilium Regem ex Numæ libris, eodem quo illum ſacrificio, Iouem cælo deuocare tentatum, quoniam parum ritè feciſſet quædam, fulmine ictum; quod refert B. Auguſt. de Ciuit. Dei l. 3. c. 15. Attribuit autem huic etiam ludos quoſdam ad imitationem Numæ ſui prædeceſſoris.

49. Dehioc Ancus Martius, & ceteri quoque per ordinem.] Quos ludos Ancus Martius inſtituerit, nondũ reperire licuit. A Seruio Tullio verò inſtitutos Ludos Compitalitios, & poſtmodum renouatos per dictum Lucium Piſonem, auctor eſt, vbi ſuprà, Alexander ab Alexandro. Macrobius item Satur. l. 1. narrat reſtitutos fuiſſe Laribus & Maniæ ludos Compitalitios à Tarquinio Superbo ex reſponſo Apollinis, cum ſacrificio quo pueri mactabantur; quod Iunius Brutus Coſ. pulſo Tarquinio, mutarit in capita papaueris pro capitibus puerorum.

50. apud Suetonium Tranquillum.] Videtur librum peculiarem de ludis ſcripſiſſe Suetonius Tranquillus, idem cuius exſtant hiſtoriæ Cæſarum, & libri de Claris Grammaticis & Oratoribus.

Cap. VI.

51. Accedit ad teſtimonium antiquitatis, &c.] Etiam hîc titulum veterem ſeruauimus, ad marginem tamen: De titulis ludorum. Atqui dum dicit; vtriuſque generis ludi, refert ad Scenicos & Circenſes; quippè de quibus ſolis egit cap. præced.

52. Megalenſes.] Megaleſia (inquit Varro l. 5. de ling. Lat.) dicta à Græcis, quòd ex libris Sibyllinis arcerſita ab Attalo Rege Pergami Peſſinunte, vbi Megaleſion templum eius Deæ (magnæ inquam matris Deum) vnde aduecta Romam. Hinc & Ludi Megalenſes, de quibus in hæc verba B. Auguſt. de Ciuit. Dei l. 2. c. 4. Veniebamus nos etiam aliquando adoleſcentes ad ſpectacula ludibriáque ſacrilegiorum, ſpectabamus arreptitios, audiebamus ſymphoniacos, ludis turpiſſimis qui Diis Deabúſque exhibebantur, delectabamur. Cæleſti virgini & Berecynthiæ matri Deorum omnium talia per publicum cantitabantur à nequiſſ. Scenicis, qualia non dico matrem Deûm, ſed matrem quorumcumque Senatorum, vel quorumlibet honeſtorum virorum, immò verò qualia nec matrem ipſorum Scenicorum deceret audire. Liuius l. 29. dicit celebrari ſolitos pridie idus Apriles, & l. 35. primos ſcenicos hos fuiſſe ſcribit, à Marco Iunio Bruto primùm exhibitos. Alludit ad eoſdem Auctor Apolog. c. 15. his verbis: Cybele paſtorem ſuſpirat faſtidioſum, non erubeſceotibus vobis. & paulopòſt: Vidimus aliquando caſtratum Atyn illum Deum ex Peſſinunte, de quo latiùs ibi Adnotat. noſtrarum num. 221.

53. & Apollinares.] De Apollinaribus ludis infrà latiùs l. de Baptiſ.

54. item Cereales.] Cerealia (inquit Varro l. 5. de ling. Lat.) à Cerere: ita & ludi Cereales, quos factos narrat Liuius 16. anno ſecundi belli Punici ex Senatuſconſulto à Dictatore Cn. Seruilio Gemino, & Magiſtro Equitum Ælio Pæto. Deinde primus Ædilitatis initæ cauſſa eoſdem C. Memmius Ædil. Cur. fecit eos in Circo celebrari. Neque tamen propterea iidem ſunt cum Circẽſibus: in quo hallucinantur Politianus & Alexander ab Alexand. quippè multo antiquiores à Romulo primum inſtituti, & in honorem (vti infrà Auctor c. 4.) Neptuni equeſtris, non Cereris.

55. & Neptunales.] Neptunalia (inquit Varro vbi ſuprà) à Neptuno: eius enim Dei feria. Neptuoales autem ludos eoſdem eſſe exiſtimo cum Circenſibus, Neptuno equeſtri ſacris.

56. & Latiares.] Quod Latinus Rex (inquit Feſtus in Oſcillo) prælio quod ei fuit aduerſus Mezentium Caritum Regem, nuſquam apparuerit, iudicatúſque ſit Iupiter factus Latiaris; itaque per ſex eos dies feriatos, liberos ſeruóſque requirere eum, non ſolum in terris, ſed etiam quà videretur cælum poſſe adiri per oſcillationem, &c. quæ compendij gratia hîc omittentes, Lectorem remittimus ad Adnotat. noſtras in lib. de Pallio cap. 1. num. 17. Hi ergo ſex dierum Auctori ludi Latiares dicti, Macrobio verò: Latiar, quòd in honorem fierent Iouis Latiaris ſeu Latialis, vti legunt Lactantius & Minutius locis citatis Apologet. 8. cap. num. 126. vbi Auctor: Ecce in illa religioſiſſ. vrbe Æneadarum piorum eſt Iupiter quidam, quem ludis ſuis humano proluunt ſanguine. Sed beſtiarij, inquitis. Hoc opioor minus quàm hominis, &c. Ex quo loco patet fuiſſe hos Gladiatorios ludos.

57. & Florales.] De Flora (quam meretricem vocat Minutius in Octauio, & Tatianus aduerſus Gentes) florum vti loquebantur Dea, tractat Lactantius lib. 1. cap. 20. Auguſtin. de Ciuit. Dei lib. 4. cap. 8. vbi adnotat Viues quibuſdam eãdem eſſe Floram, quæ Acca Larentina, matrem Romuli. Floralia autem (teſte Plinio l. 18. c. 29.) IIII. Kal. Maias inſtituerunt, vrbis anno 516. ex Oraculis Sibyllæ, vt omnia benè deſloreſcerent. Hunc diem Varro determinat (inquit ibidem) Sole Tauri

partem.

partem quartamdecimam obtinente. Atqui de Ludis Floralibus in hac verba B. Auguſt. de conſenſ. Euangel. lib. 1. cap. 37. Cicero (inquit) ſibi Floram matrem Ludorum celebritate placandam ait. In quibus Ludis tanta turpitudo exhiberi conſueuit, vt in eorum comparatione ceteri honeſti ſint.

58. & municipalibus Faſtis ſuperſtitionis.] Sic denuo cum Gagnæo, pro eo quod erat mendoſè ſuperſtitionibúſque. Quemadmodum enim Faſtorum ſuperſtitionis Romanæ ſcripſit 12. libros (quorũ ſex perierunt) Ouidius, ſic & ſingula Municipia ſuos Faſtos habebant. Faſtos autem circa forum in albo propoſitos à Flauio ſcribit Liuius propè finem lib. 9. vt quando agi lege poſſet, ſciretur.

59. ſacri & funebres.] Sacri erant, de quibus paulo antè Magnæ matri Deûm, Apollini, Cereri, Neptuno, Latiari, Ioui, & Floræ dicati: funebres verò, de quibus infrà cap. 12.

Cap. VII.

60. Communis igitur ludorum origo vtriuſque generis, &c.] Nihil etiam hîc in titulo immutauimus, ſed caput hoc ad marginem inſcripſimus: De apparatibus Ludorum. Atqui placet magis illud excuſorum cod. de reatu generali, quã quod habet MS. genitali.

61. Sed Circenſium paulo pompatior ſuggeſtus.] Suggeſtus pro apparatibus vel ornamentis frequenter accipitur ab Auctore; eleganter autem pompatior nouam vocem formauit à pompa; nam & ſequitur: quibus propriè hoc nomen pompa præcedit. Ac ſi dicat propriè pompam dici Circenſium ludorum, ac inde etiam ad vſum communem veniſſe. Hinc Varro lib. 4. vnam reddit rationem cur Circus dicatur, quòd ibi circum Metas pompa feratur. Huc pertinet illud Ciceronis lib. 1. Offic. Cauendum ne tarditatibus vtamur in greſſu mollioribus, vt pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur: & illud Ouidij Faſtorum ſupradictorum lib. 4.

Circus erit pompa celebris.

62. de ſimulacrorum ſerie, de imaginum agmine.] Ad intellectum facit quod citatur à Gyraldo hiſt. Deorum, ſyntag. 7. ex Plutarcho de ſimulacro Apollinis Heliopolitani: Vehebatur (inquit) ferculo, veluti deuehebantur in pompa ludorum Circenſium imagines Deorum.

63. de curribus, de thenſis.] Currus, prophana, thenſæ, ſacra erant vehicula. Thenſam enim (teſte Feſto) ait vocari Sinnius (ſeu, vti legendum ex Lactantio patet, Siſinnius) Capito vehiculum, quo exuuia Deorum ludicris Circenſibus in Circum ad puluinar vehuntur, & ex ebore, vt apud Titinium in Barbato, & ex argento. Quæ ipſa Feſti verba maluimus ponere, quàm quod habebat Rhenanus partim ex illo, partim ex Pædiano in illud Tertulliani lib. de Coron. milit. quas (nempè coronas, de quibus ibi latiùs) ad deducendas thenſas cum palmatis togis ſumunt. Ex quo interim illud Ciceronis etiam adnotandum: Omnéſque Dij, qui vehiculis thenſarum ſollemnes cœtus ludorum ire iuſſiſtis.

64. de armamaxis.] ἁρμάμαξα, vehiculi genus, de quo Herod. l. 7. ἐκ τοῦ ἅρματος ἐς ἁρμάμαξαν, quod vertit interpres, ex curru in eſſedum. Valla putat eſſe virorum vehiculũ, ὡς ἀνδράμαξα. ſed pro curru, quo mulieres vehuntur, clauſis vndique tabernaculis, accipit Plutarchus in Themiſtocle. Plinius l. 34. cap. 13. narrat eſſeda, vehicula, petorita etiam argento ornari ſolere; quod ad pompam Circenſium pertinere puto.

65. illius vrbis, &c.] Rectè in margine Gagneius adnotauit Romam intelligi. Eſt autem de vinea intelligendum quod dicit: & ſurculus modicus ex ſua fronde; neque enim ex frondibus aliarum arborum, ſed ex trunco aut radice ſurculi oriuntur.

66 Iouis tamen plauſtrum eſt.] Quum Deorũ omnium exuuiæ (vti mox diximus) thenſa veherentur, maximè certè, Iouis Deûm patris ſupremi. Ceterùm ex coniectura Latinij, omiſſa particula: ſed, legimus in huius capitis calce: vel modicè locuples, ſplendida eſt cenſu criminis ſui.

Cap. VIII.

67. Vt & de locis ſecundum propoſitum exequar, &c.] Retinuimus etiam hîc titulum priorem ad marginem: De ludorum locis. Multa autem ex hoc capite deſcripſit Iſidor. l. 18. Etymol. c. 28. & poſt eum Hrabanus vbi ſuprà.

68. Circus Soli principaliter conſecratur, &c.] Primus (teſte Caſſiodoro Variarum lib. 3. Epiſt. 51.) hoc ſpectaculum apud Helidem Aſiæ ciuitatem OEnomaus fertur edidiſſe. Quod poſtea Romulus in raptu Sabinarum needum fundatis ædificiis ruraliter oſtentauit Italiæ. Deinde (Liuio teſte lib. 1.) Tarquinius Priſcus Romæ Circum primus inſtituit, in quo ludos opulentius inſtructiúſque quàm ceteri Reges fecit. Poſtea mundi dominus (inquit ibidem Caſſiodorus) ad potentiam ſuam opus extollens, mirandam etiam Romanis fabricam in vallem Martiam tetendit Auguſtus; vt immenſa moles firmiter præcincta montibus (Palatino nempè & Auentino, iuxta Pomponium Lætum de Antiquit. Rom.) contineret, vbi magnarum rerum iudicia clauderentur. Biſſena quippè oſtia ad duodecim ſigna poſuerunt. Hæc ab Hermulis, funibus demiſſis (quò alludit hauddubiè ſuprà Auctor, quum loquitur de cardinibus balteorum per ambitum) ſubita æqualitate panduntur. Quod ſic explicat ſua deſcriptione Pyrrus Lygorius, ac ſi vnico ictu oſtia duodecim panderentur. Rationem autem reddit Auctor, & poſt eum Iſidorus (cum quibus etiam conuenit Circi catagraphica ſæpè dicta deſcriptio) quòd ædes Solis medio ſpatio Circi, & effigies de faſtigio ædis emicet. In eo autem quod habet Auctor, Solem non ſub tecto fuiſſe conſecratum, ſed in aperto, imitatur Vitruuium, vbi de templorum ſitu tractat. Qui, Ioui fulguri (inquit) & cœlo & ſoli & lunæ ædificia ſub diuo hypæthráque conſtruuntur. horum enim deorum & ſpecies & effectus in aperto mundo & lucenti præſentes videmus. Quamquam tamen ille ibidem Herculi, non Soli, ædem ad Circum collocari iubeat, vbi non fuerint gymnaſia neque amphitheatra. Eſt autem Circus (teſte Iſidoro) omne illud ſpatium quod circuire equi ſolent. Atqui quum Varro lib. 4. de ling. Lat. faciat mentionem Circi maximi, Circi intimi, & Circi Flaminij: videtur primùm, iuxta quod habet Iſidorus dicti lib. c. 27. locus ille idem, qui Circus dicitur, enſibus duntaxat circundari ſolitus, deinde & balteis per ambitum concluſus (vti ſuprà c. 3. Auctor ſubindicat) poſtremùm ſpectaculis (vti Varro loquitur) circumædificatus. Et intimus Circus, id eſt interior pars ad Murtiũ vocatur, ſiue à Murcis, quòd is locus eſſet inter figulos, ſiue à Murteto, ſiue à ſacello Murtiæ Veneris, de qua paulo-pòſt Auctor. Deinde quũ amplior factus eſſet, Circus Maximus appellatus ſit. Nã (inquit Plin. l. 36. c. 15.) Circũ

Maximum à Cæſare Dictatore exſtructum longitudine ſtadiorum trium, latitudine vnius, ſed cum ædificiis iugerum quaternûm, ad ſedem CCLX. milium inter magna opera dicimus. Poſtremum & Circus Flaminius dicitur, qui ædificatus eſt circa campum Flaminium; qui an idem ſit, an alius, diſpiciant alij. Exſtant interim diuerſæ quidem vtriuſque deſcriptiones, ſed quæ in multis conſentiant.

69. Quod ſpectaculum primum à Circe habent.] Ad concordiam huius loci cum Varrone, faciunt verba hæc Iſidori vbi ſuprà. Romani (inquit) dictum putant à circuitu equorum, eo quòd ibi circum metas equi currant. Græci verò à Circe, filia Solis, quæ patri ſuo hoc genus certaminis inſtituit, aſſerunt nuncupatum, & ab ea Circi appellationem argumentantur. Fuit autem Maga & venefica & ſacerdos dæmonum, in cuius habitu & opere Magicæ artes & cultus idololatriæ recognoſcuntur. Atqui quintum hunc Solem fuiſſe, qui Colchis Æetã & Circen procreauerit, teſtatur Cicero l.2. de nat. Deorum; ad quem alludit Arnob. l.4. adu. Gentes: Quintus (inquit) Sol Scythici Regis & verſipellis habetur Circes pater nempè.

70. Oua.] Spatia curriculorum in Circo ouis notata fuiſſe ex Liuio, Dione, & Caßiodoro primus adnotauit Alciatus l.4. Parergon c. vlt. Quò etiam alludit Varro de re Ruſtica l.1. c.2. quum dicit apud illum Agrius: Non modò illud ouum ſublatum eſt, quod Ludis Circenſibus nouiſſimi curriculi finem facit quadrigis, ſed ne illud quidem ouum vidimus, quod in Cereali pompa ſolet eſſe primum. De his ita vbi ſuprà Caßiodorus: Nec illud irritum putetur, quòd Metarum circuitus ouorum erectionibus exprimatur; quando actus ipſe, multis ſuperſtitionibus grauibus, oui exemplo, geniturum ſe aliquid profitetur. Atqui ad huius loci intellectum etiam facit dicta deſcriptio. Vide etiam n.72.

71. honori Caſtorum adſcribunt.] Explicatiùs paulo Iſidorus: Caſtoris & Pollucis, quippè qui nomine Caſtorum antiquitùs vocentur. Hinc apud Trebellium Pollionem & Capitolinum, Ædes Caſtorum. Arnobius ſimiliter. Tindaridæ Caſtores (inquit) vnus equos domitare conſuetus, alter pugillator bonus. Caſtori interim ſingulari numero vſurpat etiam Auctor infrà lib. 4. aduerſ. Marc. vbi de eorum patre latiùs, & cap. ſequent. Itaque Caſtori & Polluci deputatur hæc ſpecies.

72. Delphinos Neptuno vouent.] Gagn. Delphines. Perinde eſt. Delphinos autem vocat Auctor colnmnas Delphiuis inſcriptas, de quibus citat Alciatus loco citato Dionem lib. 49. qui tradit Marcum Agrippam, quum in ἱπποδρόμῳ (quod nos Circum dicimus) videret pleroſque errantes in numero, dum duorum ſtadiorum circuitionem curſumque minus rectè obſeruarent, iuſſiſſe fieri τούς τε δελφῖνας καὶ ὠοειδῆ δημιουργήματα (pro quo interpres vertit machinas ſeu phalas in oui formam, quas Metas dicimus,) quibus viarum circuitus certius demonſtrarentur. Atque eò alludere Iuuenalem hoc verſu,

Cõſulit ante Phalas Delphinorúmque colũnas.

Atqui tum ad has, tum ad eas quæ ſequuntur colũnas, refertur illud Seueri & Antonini hac tempeſtate reſcriptum: Si columnas Circenſibus promiſiſti, & c.l.1. §. denique. de pollicit. Atqui comprobatur Auctoris ſententia, quod habet Higinus in Delphino: Qui neptuno (inquit) ſimulachrũ faciunt, Delphinum aut in manu aut ſub pede eius conſtituere videmus, quod Neptuno gratiſſ. eſſe arbitrantur. Atque adeò in dicta deſcriptione ſuper Columnas Delphino ſacras oportet ſuperius adſculpi Delphini.

73. columnas ſeſſias à ſementationibus, meſſias à meſſibus, tutelinas à tutelis fructuum.] Religione veteri conſtitutũ fuit (ſi Cælio Rhodigino Antiqu. lect. lib.1. cap.30. creditur) vt qui Salutem Semoniam, Setiam Segeſtam, Tutelinam inauſpicatò nominaſſet, is ferias obſeruaſſet. Quod habere illum ex Macrobio teſtatur Turnebus Aduer. lib.20. cap.36. vbi & citat locum Plinij ſimilem lib.18. cap.2. Seiam (inquit) à ſerendo, Segeſtam à ſegetibus appellabant, quarum ſimulachra in Circo ſunt, tertiam ex iis nominare ſub tecto religio eſt. Hanc poſtremam Macrobius lib.1. Saturn. cap.16. vocat, quemadmodũ & hîc Auctor, Tutelinã. Atque adeò quum adnotet Turnebus in MS. Plinio legi: Setiam, ego ex vicinitate litterarum puto legendum Setiam, quamquam interim Macrob. Seiam vocet; & eandem rectè adnotat Turneb. hîc vocari Seſſiam. Ego verò etiam exiſtimo eandem eſſe Plinij Segeſtam, Macrobij Segetiam, & Tertulliani Meſſiam. Quæ tria explicatius diſtinguuntur à Petro Crinito de honeſt. diſcipl. lib.25. cap.11. & B. Auguſt. de Ciuit. Dei. lib.4. cap.8. Seia (inquit) quæ ſatis frumentis opitulatur, antequam è ſolo exiſtant; Segetia, cui ſegetes ipſæ commendantur; Tutulina collectis atque reconditis, ſeu potius (vti & apud Varronem & Nonium Marcellum & omnes ſcriptores) legendum cenſeo, quòd à Tutela deriuetur, Tutelina. fuit namque ei & ara dicata, in Auentino, ad tutelam populi Romani. Habes Columnas Seſſias, Meſſias & Tutelinas etiam in dicta deſcriptione.

74. Eoſdem & Samothracas exiſtimant.] Imitatur hîc Auctor Varronem lib. 4. de ling. Lat. Terra enim (inquit) & cælum, vt Samothracum initia docent, ſunt Dei Magni, & hi quos dixi multis nominibus. Nam neque quas Samothracia (ſic enim lego, pro eo quod alij Ambratia, vel Imbraſia) duas viriles ſpecies aheneas Dei Magni, neque vt volgus putat, hi Samothracij Dij, qui Caſtor & Pollux; ſed hi mas & fœmina, & hi quos Augurum libri ſcriptos habent ſic: Diuipotes (hoc eſt enim quod addit Auctor: potentibus, valentibus) & ſunt pro illis, qui in Samothrace θεοὶ δυνατοί. Habes vbi ſuprà etiam Aras Deorum potentium & valentium, de quibus & n.41.

75. Obeliſci enormitas, vt Hermateles adfirmat, &c.] De hoc Plinius lib.36. cap.9. Is autem Obeliſcus (inquit) quem Diuus Auguſtus in Circo magno ſtatuit, excisus eſt à Rege Semneſerteo, quo regnante Pythagoras in Ægypto fuit, centum viginti quinque pedum & dodrantis præter baſim eiuſdem lapidis. Is verò qui eſt in campo Martio, nouem pedibus minor, à Seſoſtride. Inſcripti ambo, rerum naturæ interpretationẽ Ægyptiorum (atque hinc eſt quod addit Auctor: Scriptura eius, vnde & cenſus, de Ægypto ſuperſtitio eſt) opera Philoſophiæ continent. An autem legendum ſit cum Gelenio: Hermateles, an cum Gagnæo: Termateles, poterit iudicare Lector, vbi aliquid de alterutro Auctore inuenerit. Atqui Caßiodorus vbi ſuprà duos in Circo Obeliſcos ponit: Obeliſcorum (inquit) prolixitates ad cæli altitudinem ſubleuantur; ſed potior Soli, inferior Lunæ dicatus eſt. Vbi ſacra priſcorum Chaldaicis ſignis (pro eo quod Tertull. & Plinius de Ægypto) quaſi litteris indicantur. Eoſdem reperire eſt in ſupradicta deſcriptione.

76. matre magna] Ita Tellurem nuncupatam manifeſtũ eſt, ex eo quod infrà c. ſequ. Terræ matri (inquit)

quæ

qua Euripo præſidebat, ſicuti ex dicta deſcriptione conſtat, leoni inſidens, iuxta illud:

Sedibus in curru biiugos agitare leones.

77. ea itaque illic præſidet Euripo.] Plinius ſimiliter lib. 8. cap. 7. poſt Suetonium, vbi de Elephãtis agit, qui ne erumperent, circundati erant clathris, ſeu vti alij legunt, cloſtris ferreis. Qua de cauſa (inquit) Cæſar Dictator poſtea ſimile ſpectaculum editurus, Euripis harenã circundedit, quos Nero Princeps ſuſtulit. Super quo loco Hermolaus: Euripi, foſſæ in ludis circundatæ pro ſepibus, quorum loco temporaria prius cloſtra fuerunt. Eodem pertinet quod habet Spartianus in Heliogabalo: Euripis vino plenis nauales Circẽſes exhibuit. De eodem Caßiodorus in hæc verba vbi ſuprà. Euripus maris vitrei reddit imaginem, vnde illuc Delphini æquoreas aquas interfluunt.

78. Murtias quoque idolum fecit. Murtiam enim, &c.] Sic omninò legendum, non Mortiam, tum quòd præcedit Murtias, cum quod omnes veteres Auctores Murtiã, ſeu Murceã, hanc Deam nuncupẽt. Atqui quòd apud Metas coleretur, indicat illud Apuleij lib. 6. cùm dixit Metas Murtias, tum quòd P. Victor in xj. regione vrbis Ædem Murciæ cõſtituit, ſicuti & Circum. Quòd autem Murtia Dea amoris vocata ſit, patet ex Plinio lib. 15. Quin (inquit) & ara vetus fuit Veneri Myrteæ, quàm nunc Murtiam vocant. Aliunde interim deriuat eam hîc Auctor à Murtia, qui idolum primus fecerit. Plinio partim conſentit Varro de ling. Lat. l. 4. loco ſuprà citato, deriuans aut à Murteto, ſeu Myrteto, vt Plinius, in quo ſacellum erat ædificatum Murtiæ Veneri, aut à Murcis, id eſt figulis. Atqui in dicta Circi deſcriptione viſitur etiam Æd. Murtiæ.

79. Ceterùm & plateæ, & forum, & balneæ, & ſtabula, & ipſæ domus noſtræ ſine idolis nõ ſunt.] Platearum, ſiue Compitalitios Deos ſuprà cap. 5. Lares eſſe diximus. Mercurio Vitruuius in foro templum conſtrui vult. In balneis & in ſtabulis & in domibus Dij penates conſtitui ſolent. Eodem pertinent, de quibus libro ſequ. Oſtiorum dij.

80. Proinde ſi Capitolium, ſi Serapeum.] De Capitolio infrà cap. 12. num. 127. de Serapeo ſuprà Apolog. cap. 18. num. 271.

CAP. IX.

81. Nunc de artificio quo Circenſes exhibentur, &c.] Caput hoc ad marginem adnotauimus eodem titulo quo prius: De arte Circi. quod integrum ferè deſcripſerunt Iſidorus & Hrabanus vbi ſuprà.

82. Res equeſtris retrò, &c.] Hunc locum ad verbum penè tranſcripſit Iſid. lib. 18. cap. 27. de ludis Circenſibus. vbi quod Auctor retrò dicit, ipſe: antea. itẽ & vtrique cõmunis vſus hujus reatus non erat, pro: communis vſus reus nõ erat; &: trãſlatus eſt, pro eo quod Auctor: tranſiit iuxta MS. non enim rectè legebatur trãſit. Rectè autem Tertullianus; nam & ab equis Hippodromos Græcis Circus dicebatur.

83. Itaque Caſtori & Polluci deputatur hæc ſpecies.] Iſidorus: deputantur hæ ſpecies; ſed illud placet, eo quòd præcedat: res equeſtris de dorſo agebatur. Huc autem pertinet imprimis quod habet Arnobius lib. 8. Teſtes equeſtrium fratrum in lacu ſicut ſe oſtenderant, ſtatua conſecratæ, qui anheli ſpumantibus equis atque fumantibus de Perſe victoriam eadem die qua fecerant, nuntiauerunt. Ad quod alludit Prudentius adu. Symmachum his verbis:

Nocturnique equites celſæ duo Numina Romæ.

Legit etiam Iſidorus: quibus equos à Mercurio diſtributos hiſtoria docent, pro eo quod nos: Steſichorus docet; qui ſi exſtaret, aliquid hac de re adnotari poſſet. Fortaßè id habet libro quẽ ſcripſit de vituperatione Helenæ; de quo Steſichoro inquam, Poeta inſigni, Quintilian. lib. 16. cap. 1. & Horatius lib. 4. Carm.

84. Sed & Neptunus equeſtris, &c.] Vicißim hîc caſtigãdus eſt Iſidorus omiſſa voce ludus, & ita vt legatur ἵππιον, nõ Hippon. Atqui de Neptuno equeſtri latiſſ. Gyraldus hiſtor. Deorum ſyntag. 5. ex Dionyſio Halicarnaſſæo, Pauſania in Achaicis & Arcadicis, Diodoro Siculo, Valerio Probo, Feſto, Phurnuto, Artemidoro 1. Oniroticon. Qui ferè in hoc conſentiunt, quòd equitationis inuentor fuerit, vt fabulas omittamus, quódque primus equos domuerit. Atqui Iſidorus hîc addit: Sed & Marti & Ioui in ludis equi ſunt conſecrati. cui correſpõdet, quòd legatur etiam Hippius Mars, & Hippia Iuno. quare videtur apud illum potius legi debere & Iunoni, quum nuſquam Iupiter Hippius legatur aut equeſtris.

85. De iugo verò quadrigas Soli, bigas Lunæ, &c.] Iſidorus vbi ſuprà cap. 36. de equis quibus currunt: Quadrigæ (inquit) & Bigæ & trigæ, & ſeiugæ, à numero equorum & iugo dictæ. Ex quibus Quadrigas Soli, Bigas Lunæ, trigas inferis, ſeiugas Ioui, deſultores Lucifero & Heſpero ſacrauerunt. Quadrigas ideò Soli, quia per quatuor tempora annus vertitur, ver, æſtatem, autumnum, & hyemem. Bigas lunæ, quoniam (ſic enim lego, pro: quo) gemino curſu cum Sole contendit, ſiue quia nocte videtur & die; iungunt enim vnum equum nigrum, alterum candidum. Vide infrà latiùs num. 90.

86. Primus Erichtonius currus & quatuor auſus Iũgere equos, rapidiſque rotis inſiſtere victor, &c.] Ita hunc locum reſtituimus, iuxta quod admonuit Harriſius, tum ex Virgilio Georg. 3. ex quo ſumpti ſunt hi verſus, tum ex Iſidoro vbi ſuprà cap. 34. qui addit Erichtonium, quod res eſt, Athenis regnaſſe, & legit portentum dæmoniacum, pro eo quod excuſi Tertulliani cod. dæmonicum. ſed iſtud placet, eo quòd & Lactantio dæmonicæ fraudes appellentur. Atqui ad huius loci intellectum facit, quod habet in dictum Virgilij locum Seruius: Vulcanus (inquit) impetrato à Ioue Mineruæ cõiugio, illa reluctante effectum libidinis proiecit in terram. Inde natus eſt puer draconteis pedibus, qui appellatus eſt Erichtonius, quaſi de terra & luto procreatus. Hic ad tegendam pedum fœditatem iunctis equis vſus eſt curru. Porrò his conſentit etiam Plinius lib. 7. c. 56. Bigas (inquit) primum iunxit Phrygum natio, Quadrigas Erichtonius.

87. Trochilus Argiuus, &c.] Hinc ita caſtigãdus et ſupplendus Iſidorus: Si verò Trochilus Argiuus auctor eſt currus, primo (ſic enim & hîc lego, pro eo quod erat primæ) Iunoni currũ dedicauit. Lego enim iuxta emendationem Leopardi lib. 1. cap. 15. Trochilus, pro eo quod hîc antea erat Acrophilus, iuxta Gelenium & Gagneum, aut Prophilus in margine apud Gagneum. Adducitur autem auctoritate Theonis in hæc verba: οἱ δὲ μυθολόγοι τὸν ἡνίοχον λέγουσιν εἶναι εἴδωλον ἢ βελλεροφόντου, ἢ τροχίλου τῆς καλλιθέας παιδὸς, &c. Item Pauſanias in Atticis ὕστερον (inquit) δὲ τρόχιλον τὸν ἱεροφάντην φυγόντα ἐξ Ἄργους, &c. Quare eodẽ modo etiam legendum eſt apud Euſebium in Chronicis: Primus quadrigas iunxiſſe fertur Trochilus, non autem vti hactenus: Arogilus, ſeu Proclytus, & apud Higinum. Nonnulli etiam qui de ſyderibus ſcripſerunt, hũc natione Argeum, Trochilum

(non autem Orſilochum) nomine, primum inuentorem quadrigarum eſſe dixerunt, & pro inuentione ſyderum locum poſſediſſe.

88. primò Iunoni id opus ſuũ dedicauit.] An quia Argiua Iuno, an verò quòd dedicator eius currus, quo de more ad ſacra perficiunda pergebat, duobus fratribus currum ſubeuntibus, vti narrant Palephatus in Incred. hiſt. Herodotus & Valerius Maximus, ſi creditur Gyraldo vbi ſuprà ſyntag. 3.

89. ſi idem eſt Quirinus.] Vide Adnotat. noſtras in Cypr. lib. de Idol. vanit. num. 19. & ſuprà cap. 6. num. 37.

90. albus & ruſſeus.] Pro eo quod hîc, & bis poſtea: ruſſeus legitur, Gagnæus legebat & ſimiliter Iſidorus: roſeus. verùm noſtram veram eſſe lectionem patet vel ex his verbis: ruſſeus æſtati ob Solis ruborem. Quum enim duo Soli adſcribantur equi à Martiali, Xanthus & Æthon, & ξανθὸς Græcè ruſeum ſignificet flauum, & proinde etiam ruſſeum. Eodem pertinent ferè quatuor nomina equorum apud Ouidium, Pyrois, Eous, Æthon, & Phlegon, & quæ ſunt apud Fulgentium Mythol. lib. 1. Erythræus, Acteon, Lampos, & Philogeus. Nam Pyrois & Erythræus, ruſſeum etiam ſignificat, ſi Græcam deriuationem ſpectemus. Certè etiam Cato Orig. lib. 7. ruſſea facie dixit, de qua latiùs lib. de Hab. mulieb. Similiter caſtigandus Caſſiodorus lib. 3. Variarum Epiſt. 34. Colores autem in vicem temporum quadrifaria diuiſione funduntur. Praſinus virenti verno; Venetus nubila hyemi, ruſſeus æſtati flammeæ, albus pruinoſo autumno dicatus eſt.

91. ruſſeum alij Marti.] Etiam hinc confirmatur dicta lectio. Q. enim Calaber Paralip. in Homer. lib. 8. inter quatuor Martis equos, Phlogium etiã enumerat, ab igne, cuius color ruſſeus.

92. album Zephyris.] Imprimis Phœnicen Vſoum Taauto templa poſuiſſe, & illi ſacra feciſſe narrat Euſebius lib. de Præparat. Euang. vbi de Phœnica theologia tractat, ſi Gyraldo creditur, ſyntag. 5. Virgilius verò Æn. 8. inducit pecudem albam Zephyris fœlicibus immolaſſe. Reddit rationem Iſidorus vbi ſuprà cap. 42. quia ſerenus ferè Zephyrus.

93. praſinum terræ matri.] Huius rationem reddit etiam ibidem Iſidorus, quia terra viridis; & ſimiliter Veneti, quod mari tribuebatur, quia cæruleo eſt coloris.

CAP. X.

94. Tranſeamus ad Scenicas, &c.] Hîc ex tribus titulis in vnum caput coniunctis, vnicum hunc in margine adnotauimus: De Theatro & Artibus Scenicis. Imitatur autem etiam hîc, & quædam ad verbum deſcribit vbi ſuprà Iſidorus cap. 43. cuius hoc ad intellectum huius capitis & 17. facit. Scena (inquit) erat locus infra Theatrum in modum domus conſtructa cum pulpito, qui pulpitus orcheſtra dicebatur; vbi cantabant Comici, Tragici; atque ſaltabant Hiſtriones & Mimi. Dicta autem Scena, Græca appellatione, eo quòd in ſpeciem domus erat inſtructa: vnde & apud Hebræos Tabernaculorum dedicatio à ſimilitudine domiciliorum Scenopegia dicebatur. In Orcheſtra autem (vti addit c. 44.) etiam Poëtæ, Comœdi & Tragœdi ad cãtum conſcendebant, hiſque canentibus alij geſtus edebant. Officia Scenica, Tragœdi, Comœdi, Themelici, Hiſtriones, Mimi, & Saltatores.

95. infœlicitate thuris & ſanguinis.] Vide Adnotat. noſtras in Apolog. cap. 30. num. 442. & 444.

96. inter tibias & tubas.] Tibiæ (inquit Gyraldus hiſt. Deor. ſyntag. 17.) quibus in ſacris vtebantur, ex buxo fuerãt; quæ autem in ludis, ex tibiæ aſininæ oſſe, aut ex argento confecta erant. vbi etiam citat latiorem hac de re tractatum ſuum in Poëtarum hiſtoria de Scena. Deſumpſit ille id ex Plinio lib. 16. cap. 36. Qui etiam lib. 7. cap. 56. Obliquam (inquit) tibiam Midas in Phrygia, geminas tibias Marſyas in eadem gente inuenit. Vbi & paulo priùs Æneam tubam Piſæum Tyrrhenum inueniſſe tradit.

97. deſignatore & haruſpice.] Sic omninò lego, pro eo quod erat: diſſignatore. Ex eo verò quod præcedit: funerum & ſacrorum, videtur Auctor loqui de funerum deſignatore, & ſacrorum haruſpice. de hoc infrà latiùs lib. de Idololatria, & de Anima. Deſignator autem, etſi Budæo qui funebri pompæ præerat, & ab Auctore Pollinctor appellatur Apolog. cap. 13. vti ibi adnotauimus num. 198. Verùm quia ibi quo differt (inquit) ab haruſpice pollinctor, nam & haruſpex mortuis apparet; veriſimilius eſt & ad funera, & ad ſacra referri ab Auctore Deſignatorem & haruſpicem: immò & ad Ludos. Nam Vlpianus l. Athletas ff. De his qui notantur infamia. Deſignatores nominat, quos Græci βραβευτὰς appellant, qui miniſterium, non autem artem ludicram exercent. βραβευτὴς autem is erat, qui diſtribuebat βραβεῖα.

98. Theatrum propriè ſacrarium Veneris eſt.] Quum Agricultores feriatis diebus (inquit Caſſiodorus Variarum lib. 4. epiſt. 52.) ſacra diuerſis numinibus per lucos vicóſque celebrarent Athenienſes, primum agreſte principium in vrbanum ſpectaculum collegerunt. Theatrum Græco vocabulo viſorum nominantes, quòd eminus aſtantibus turba conueniens ſine aliquo impedimento videatur. Frons autem Theatri Scena dicitur, ab vmbra luci denſiſſ. vbi à paſtoribus inchoante verno diuerſis ſacris carmina cãtabantur, illic & actus muſicus & prudentiſſ. ſeculi dicta claruerunt. Theatrũ verò ἀπὸ τῦ θεᾶμαι, id eſt, à ſpectando. Clarius Tertullianum explicans Iſidor. dictis lib. cap. 42. Theatrum erat (inquit) quo Scena includebatur, ſemicirculi figuram habens, in quo ſtantes (immò poſtea etiam ſedentes) omnes inſpiciunt. Cuius forma primùm rotunda erat ſicut & Amphitheatri, poſtea ex medio Amphitheatro Theatrum factum eſt. Cur verò Veneris ſacrarium, infrà hinc & cap. 17. apparet. De theatris verò penſilibus Corionis, ſuprà ex Plinio diximus cap. 3. De Theatro M. Scauri ibidem paulo priùs: His (inquit) fecit in Ædilitate ſua opus maximum omnium quæ vnquam fuere humana manufacta, non temporaria mora, verumetiam æternitatis deſtinatione. Theatrum hoc fuit. Scena ei triplex in altitudine CCCLX. columnarum, in ea ciuitate quæ ſex Hymettias nõ tulerat ſine probro ciuis ampliſſ. Ima pars Scenæ è marmore fuit, dimidia è vitro: inaudito etiam poſtea genere luxuriæ. Summa tabulis inauratis vt diximus, imæ duodequadragenum pedum. Signa ærea inter columnas fuerunt tria millia numero. Cauea ipſa cepit LXXX. hominum millia. Meminit item idem Theatri Marcelli ab Auguſto dedicati lib. 8. cap. 17.

99. Nam ſæpè Cenſores renaſcentia cum maximè theatra deſtruebant.] Quum plures eiuſmodi Cenſorum edicta aduerſus Theatra paſſim occurrant in Liuio, de Naſica Scipione ſic ſcribit B. Auguſt. lib. 2. de Ciuitate Dei cap. 5. de ſimulacro agens, & ludis Deûm matris. Abſit (inquit) vt Senator populi Romani, ea mente præditus, quæ Theatrum ædificari in vrbe fortium

tium *virorum prohibuit, ſic colè vellet matrem ſuam, vt talibus Dea ſacris propitiaretur, qualibus matrona verbis offenderetur. Atqui videtur Auctor pro eodem habere:* in teſtimonium, *&:* in exaggerationem.

100. Itaque Pompeius Magnus ſolo theatro ſuo minor, &c.] *Tertullianum imitatus videtur his verbis vbi ſuprà Caßiodorus: Hos ritus (inquit) Romani ſicut ceteras culturas ad ſuam remp. trahentes, ædificium alta cogitatione conceptum magnanimitate mirabili condiderunt. Vnde non immeritò creditur* Pompeius *hinc potius* Magnus *fuiſſe vocitatus. De hoc etiam vbi ſuprà Plinius.* Pompeij Amphitheatri *cauea toties multiplicata vrbe, tantòque maiore populo, ſufficiat largè 22. milibus. Fortaßis fuit duplex* Theatrũ, *quale ſuprà Curionis, atque hinc à Plinio Amphitheatrũ dictum. Aut potius, quod colligi poteſt ex variis Plinij locis, tum antea, tum poſtea hoc libro citatis, patet pro eiſdem vſurpaſſe Plinium &* Circum *&* Theatrum, *&* Amphitheatrum, *vbi de variis animantibus Romæ exhibitis agit.*

101. Veneris ædem ſuperpoſuit, &c.] *Tractat latius iſtud Plutarchus in vita Pompeij, quòd iuxta Porphyrionem,* victrici Veneri ædes ſuperpoſita ſit in theatro Pompeij. *Meminit & Plinius lib.* 8. Pompeij *(inquit) altero Conſulatu* dedicatione templi Veneris victricis *pugnauere in Circo* XX. *aut vt quidam,* XVII. *elephanti, Getulis ex aduerſo iaculantibus, mirabili vnius dimicatione, qui pedibus confoßis repſit genibus in catervas, arrepta ſcuta iaciens in ſublime, quæ decidentia voluptate ſpectantibus erant in orbem circumacta, velut arte, non furore belluæ iacerentur.*

102. quod ſunt Dionyſia penes Græcos.] *De* Liberalibus *ſuprà cap.* 5. *Eadem fuiſſe appellata à Græcis* Dionyſia *vel inde patet, quòd eundem fuiſſe & Liberum, & Bacchum, manifeſtius ſit quàm quod probatione indigeat, atque Bacchum Dionyſium à Græcis appellatum tradit Euſeb. de Præparat. Euang. lib. 2. cap. 2. eo quòd ad ſpeluncam Niſes, quæ inter Phœniciam & Nilũ ſita eſt, puer à Mercurio tranſmiſſus ſit, ibidem à Nymphis educatus. Quibus addit quod huic loco maximè conuenit. Satyri (inquit) eum ſecuti dicuntur, qui ſaltando & Tragicè canendo voluptatem ei adferebant. Ab hoc primùm* Theatrum *& Muſicam fuiſſe harmoniam inuentam. Atque hîc omiſimus illud:* DE ARTIBVS SCENICIS, *& quod non ita multopòſt erat:* DE ARTIBVS, *quæ ex margine in textum irrepſerant. Deinde ex MS. & Iſidor. dicti lib. cap. 51. legimus:* quæ priuata & propria ſunt Scenæ de geſtu & corporis fluxu, *non:* flexu, *eo quòd ſequatur, iuxta quod caſtigauimus ex eodem:* Nam mollitiam (*ſeu* molliciem) Veneri & Libero immolant, illi per ſexum, illi per fluxum diſſoluti, *pro quo corruptè legebatur:* diſſolutis.

103. Quæ verò voce & modis & organis & lyris tranſiguntur.] *Ita etiam ex eodem, pro eo quod erat:* organis & litteris; *nam & Poëtæ* lyris *ſua concinebant carmina: hinc Lyrici dicti. Si interim ad* Mercurios *poſtremum illud referatur, poſſet retineri* litteris, *vtpotè quarum inuentum illi tribuit Auctor infrà de Coron. militis. Veruntamẽ ibidem:* Sed etſi neruos (*inquit*) idem in ſonum ſtrinxit, non negabo: *quorum quum vſus ſit etiam in* lyris, *placet magis hæc lectio. Coniungitur deinque ea lectio ex B. Cypriano lib. de Spect. cap. 2. vbi Auctorem imitatus; Græca (inquit) certamina vel in cantibus, vel in* fidibus, *vel in vocibus, vel in viribus præſides ſuos habent varia dæmonia.*

104. Apollines & Muſas & Mineruas & Mercurios mancipes habent.] *Vel hinc confirmatur præcedens lectio: nam &* Apollinis *ſimulacro* lyra *adiungebatur, &* Muſis *tribuebatur* lyra *ſeptichordis, quemadmodum & Muſica ab eis ita cognominata, atque adeò omnis generis & vocum modi & organa inſtrumenta reliqua. Rectè etiam &* Mineruis *&* Mercuriis *eadẽ tribuuntur, eo quòd artium omnium illi parentes tradũtur. Plura vide apud Gregorium Gyraldum de Diis Gentium, de* Apolline *&* Muſis *ſyntag.* 7. *de* Mineruis *ſyntag.* 11. *& de* Mercuriis *ſyntag.* 9. *Ex quo opere multa me paßim fateor deſcripſiſſe his in hunc librum Adnotationibus, eòque magnoperè me adiutũ, quippè qui multum lucis addere poßit ſcriptoribus omnibus. Porrò quid* mancipes dij, *vide Apolog. c.* 11. *num.* 164.

105. nequam ſpiritus ſcilicet dæmones.] *De his vide peculiariter capita integra* 22. 23. *&* 27. *Apologetici, & Adnotat. ibidem noſtras. Atqui lego in calce capitis:* conſtituerant *ex MS. pro:* conſtituerunt.

CAP. XI.

106. Vt ordo peragatur, ineamus etiam agonũ retractatum.] *De titulo priori nihil immutauimus, præterquàm quod ad marginem reiecerimus, qui eſt:* De Agonibus. *Atqui nemo exactiùs omnis generis* Agones *deſcribit quàm Auctor ipſe. Imprimis infrà in Scorpiaco:* Agonas (*inquit*) iſtos, contentioſa ſollemnia, & ſuperſtitioſa certamina Græcarum & religionum & voluptatum, quanta gratia ſæculum celebret, etiam Africæ hquit. Adhuc Carthaginem ſingulæ ciuitates gratulando inquietant, donatam Pythico agone poſt Stadij ſenectutem. Ita ab æuo (*alludens quantum apparet ad Ludos ſæculares, de quibus in Argumento*) digniſſ. creditum eſt, ſtudiorum experimentum committere artes, corporum & vocum præſtantiam expendere, præmio indice, ſpectaculo iudice, ſententia voluptate; quã nulla ſunt prælia, nonnulla ſunt vulnera, pugni quaſſant, calces arietant, cœſtus dilaniant, flagella dilacerant; nemo tamẽ Agonis Præſidem ſuggillauerit, quòd homines violentiæ obiectet. Iniuriarum actiones extra Stadium: ſed quantum liuores illi & cruores & vibices negotiantur intendit, coronas ſcilicet, & gloriam, & dotem, priuilegia publica, ſtipendia ciuica, imagines, ſtatuas, & qualẽ poteſt præſtare ſæculum de fama æternitatem, de memoria reſurrectionem. Pyctes ipſe non quæritur, dolere ſe non vult; corona præmit vulnera, palma ſanguinem obſcurat; plus victoriatum eſt quam iniuriatum. Hunc tu læſum exiſtimabis, quem vides lætum? Sed nec victus ipſe, de Agonotheta caſum ſuum exprobrabit. *Deinde Metaphoricũs Chriſtus ab Auctore cap. 3. lib. ad Martyras vocatur* Agonothetes, Xyſtarches *&* Epiſtates, *vbi rectè exponitur per Rhenanũ* Agonothetes, *qui certamen inſtruit præmiis propoſitis,* Xyſtarches, *Xyſti præſes, loci (inquam) in quo per hyemem exercebãtur, &* Epiſtates *Athletarum magiſter; addens apud Athenienſes, qui decem viris diurno præerat imperio, ἐπιστάτην dictum Demoſthenis, Metaphora accepta ab iis qui in acie ἐπιστάτας & παραστάτας apud Ælianum appellantur, quos rectè Theſſalonicenſis Gaza tranſtulit Subſtites & Aſtites. Adiicit ibidem Rhenanus apud Græcos olim luctaturos Athletas ceromate, id eſt oleo cerato perfundi ſolitos, quibus ſic unctis puluis inſpergebatur; hinc unctores* Ceromatiſtas *dictos, atque adeo Chriſtum ſuos athletas ſpiritu vngere. Deinde locum certaminis, in quo athletæ cõgrediun-*

tur, σκάμμα Gratis dictum, quòd is foſſa cingi ſoleret, παρὰ τὸ σκάπτω, atque adeò prouerbialiter dixiſſe ibidem Tertull. ad hoc Scamma produxit, de quo latius inter Prouerbiales formulas in noſtris Prolegomenis. Denique Et Athletas ad ſtrictiorem diſciplinā ſegregari ſolere, & ibidem Tertull. & Epiſt. 2. ad Donatum tradit B. Cyprianus, de quo videat ibi Lector Adnot. noſtras num. 25. & infrà quoque, vbi de Gladiatoribus agemus; nam idipſum in illos competit.

107. Proinde Tituli.] Illud: Tituli ex MS. adiecimus; nam eodem ordine & de reliquis agit, primùm ab origine, deinde à Titulis, ab apparatibus & à locis.

108. Olympia Ioui quæ ſunt Romæ Capitolina.] Hercules (inquit Plinius lib. 7. cap. 56.) Olympiæ Athleticam inſtituit, ab his quòd quinto quoque anno fierent Olympiades, de quibus ſic Euſeb. in Chronicis: Æſchyli (inquit) Iudicis Athenienſiū anno 2. prima Olympias acta, quæ erat Agon Gymnicus, in quo Chorabus Helienſis exſtitit victor. Helij enim agunt quinquennale certamen quatuor annis in medio expletis, in quibus principes annus conſtituuntur quatuor: quam Olympiadē Iphitus filius Praxonidis ſiue Hæmonis primus conſtruxit: Idque anno 3. Phaceiæ regis Iſraël. Cui correſpondet illud Pōponij Melæ: In Achaia quondam Piſa Oenomai Elis, & nomen delubrúmque Olympij Iouis, certamine Gymnico, ipſo ſimulacro, quod Phidiæ opus eſt maximè celebre.

109. Herculi Nemæa.] Nemæa (inquit Rhenanus in lib. de Cor. milit.) celebrabantur in honorem Herculis, qui in Nemæa ſylua leonem occidit. Ludi inſtituti propter Archemorum.

110. Neptuno Iſthmia.] Ludos Gymnicos (inquit vbi ſuprà Plinius) in Arcadia Lycaon, funebres Acaſtus in Iolco, poſt eum Theſeus in Iſthmo. Huic & Strabo lib. 8. In Iſthmo (inquit) Neptuni, quem Iſthmium vocant, templum eminet, picearum arborum luco circumcluſum, vbi ludos Iſthmios decertatos Corinthij celebrare ſolent. Legimus autem cum MS. ceteri mortuorum varij agones, pro eo quod erat: mortuarij.

111. de ſacerdotalibus prędidibus, de Collegiariis miniſtris.] Simuliter ſuprà dixit cap. 7. Quot collegia, quot ſacerdotia, quot officia. Atqui Sacerdotum Collegij meminit Cicero aduerſ. Verrem, & mox Auctor Collegij artium Muſicarum, Mineruialium, Apollinarium, & Martialium per duellum, per tubam. Atqui Numa Pompilius plura in ciuitate (vt Plutarchus ſcribit) Collegia conſtituit, quæ per artes ſingulas diſtinxit. Ea L. Iulio & C. Mario Coſſ. Senatuſconſulto ſunt ſublata, quum aduerſus Remp. eſſe viderentur. Poſt nouem deinde annos quàm ſublata fuerant, P. Clodius (vt eſt apud Pædianum) legem tulit de Collegiis reſtituendis, nouíſque in ciuitate inſtituendis. Vnde Cicero: Collegia (inquit) non ſolùm quæ Senatus ſuſtulerat reſtituta; ſed innumerabilia quædam ex omni fæce vrbis ac ſeruitio concitata; idque ad varios Deorum honores. Dehinc Iulius Cæſar (Suetonio teſte cap. 42.) cuncta Collegia præter antiquitùs conſtituta detraxit. Quod ipſum teſtatur etiam in Octauij cap. 31 idem refert in Claud. c. 22. quòd in cooptandis per Collegia ſacerdotibus, neminem niſi iuratus nominaueſt.

112. vt ſtadio Circum æmulentur.] ςάδιον iuxta Gell. lib. 1. cap. 1. ἀπὸ τῆς ςάσεως, id eſt à ſtatione, quod Hercules eo ſpatio vno ſpiritu confecto, conſtitiſſet. Inſtitutum quippe ab Hercule Stadium tradunt, eùmque pedibus ſuis metatum eſſe id Stadium, quod eſt Piſis apud Iouem Olympicum, feciſſéque longum pedes ſexcentos. Atqui Domitianus Romæ inter cetera etiam Stadiū exſtruxit. Hinc Iulio Firmico Stadiodromus, qui ſtadium præcurrit; itē et Plinio lib. 34. cap. 8. Leontius (inquit) fecit Stadiodromum Aſtylon, qui Olympiæ oſtenditur. Neque enim Aſtylos, loci ipſius nomen, vt quidam volunt, ſed Athletæ. Legimus verò cum MS. & ipſum eius idoli, ex quo adiecimus; eius.

113. Sed & Gymnicas artes Caſtorum, &c. diſciplinæ prodiderunt.] Sic iterum cum Gaguæo, pro eo quòd irrepſerat Gymnicæ. Gymnicus autem ludus (inquit Iſidor. vbi ſuprà cap. 17. 18. 19. 20. 21. 22. & 23.) eſt velocitatis aut virium gloria. Antea certantes cincti erāt ne nudarentur: pòſt relaxato cingulo repentè proſtratus & exanimatus eſt quidam curſor; quare ex cōſilij decreto tunc Archon, id eſt Xyſtarches, Hippomenes, vt nudi deinceps omnes exercitarentur, permiſit. Ex illo γυμνικὸς dictus eſt (ſic enim legendum ibi cenſeo, non gymnaſium, de quo priùs egerat) quòd iuuenes nudi exercebantur in campo, vbi ſola tantum pudenda operiantur. Genera autem Gymnicorum quinque, Saltus, curſus, iactus, virtus, atque luctatio. Atqui teſte Plinio lib. 7. cap. 56. ludos Gymnicos inſtituit in Arcadia Lycaon.

CAP. XII.

114. Supereſt illius inſigniſſ. ſpectaculi acceptiſſ. recognitio. Munus, &c.] Etiam hìc priorem titulum retinuimus, at in marginem reiecimus iſtum: De Munere. Quod ipſum ita pulcrè quid ſit explicat, vt cōmentario magno non ſit opus, niſi etiam adtigimus epiſt. 2. B. Cyprian. ad Donatum, num. 27. ad illud: Et ſpectaculi licet pretium largior Muneris apparatus amplificet. Eodem pertinent phraſes Iuriſconſultorum, Munus dare, l. Mortuo. & Munus edere, l. Charidemus. De pollicit. Quod autem Auctor hìc & Apolog. cap. 4. non vno in loco Cicero ſimpliciter Munus; Sueton. in Cæſar. cap. 39. Munus gladiatoriū dixit. Munerarium autem (inquit Quintilian. l. 8. cap. 3.) Auguſtus primus dixit: eodem appellat nomine & Suetonius Domitianum cap. 10. cùm ferarum ſpectaculum ſeu Gladiatorum ludum exhiberet. Cuiuſmodi, quando, & à quibus exhibiti ſint ludi, mox dicemus latius. ſuprà etiam aliquot adnotauimus n. 77. 98. & 101. Atqui B. quoque Irenæus lib. adu. hæreſ. 1. cap. 1. hæreticis inter cetera impingit, quòd non abſtinerent, quod eſt apud Deum & homines odioſum (ſic enim lego pro: otioſum) Muneris homicidiale ſpectaculū.

115. quoniam officium etiam Muneris nomen eſt.] Huc pertinet quod Veteres Officium munúſque ferè coniungere ſoleant. Hinc Cicero lib. 1. de Diuin. Officium & munus oculorum, & lib. 4. de Finibus: Officiū munúſque ſapientiæ; quamquam interim Auctor Officium accipere magis videatur pro Officio mortuorum, quod poſtremum officium Tacito lib. 5. & Q. Curtio lib. 3. dicitur.

116. captiuos vel malo ingenio ſeruos mercati in exequiis immolabant.] Habet idipſum Alexander ab Alexandro Genial. dierum lib. 6. addens apud Athenienſes vſum obtinuiſſe, vt Imperatore vita functo duodecim captiui ad ſepulchrum iugulati vna tumulentur.

117. edicto Inferiarum die apud tumulos erogabant.] Inferiæ (inquit Feſtus) ſacrificia quæ diis Manibus inferebant. Facit autem pro Auctore illud Virgilij 10. Æneid.

Viuentes rapit inferias quos immolet vmbris.

Atqui etiam huius ſecundò introductæ conſuetudinis meminit Alexander ab Alexandro, adiciens ad id certamen

tamen, non modò Gladiatores à Laniſtis eruditos produxiſſe, ſed & à Nerone exhibitos ad ferrum Senatores CCCC. & Equites DC. Et Domitiani quoque temporibus non modò Nobiles ad virtutis ſpecimen oſtẽdendum, in arenam prodiiſſe, ſed & mulierum pugnas illum commiſiſſe, donec cautum fuit, ne Equites Romani Ludo arena pollucerentur. Primum autem & Iuniũ Brutum, in honorem patriæ muneris edidiſſe Gladiatorium teſtis eſt Liuius in Perioche. Legimus autem ex MS. cod. quia ferrum voluptati ſatis non faciebat, pro eo quod erat: ferarum voluptati ſatis non fiebat; alioqui enim repetitio fieret ſupernacanea in eo quod ſubiungitur.

118. niſi & feris humana corpora diſſipatẽtur.] Valerius Max. lib. 2. tradit Appium Claudium & Fuluium Coſſ. primos in foro Boario Gladiatores cum feris cõmiſiſſe. De hoc in hæc verba Iſid. vbi ſuprà cap. 58. Ferarum pugna erat, miſſas beſtias iuuenes excipere, & pugnare aduerſus eas, vltroneo funere certare, non crimine, ſed furore.

119. Quod ergo mortuis litabatur, vtrique parentationi deputabatur.] Alludere videtur ad illud Ciceronis pro L. Flacco. Litemus igitur Lentulo, parentemus Cethego. Parentare enim primùm accipiebatur pro parentibus iuſta celebrare, deinde & ad alios translatum. Ad inſtitutum autem noſtrum pertinet illud Senecæ epiſt. 123. Mortuis certè viui parentantur.

120. Quæſturas dico.] De Quæſtoribus aliquid diximus in epiſt. 2. ad Donatum B. Cypr. num. 42. Atqui huc pertinet quod habet vbi ſuprà Alex. ab Alex. Quum antea Gladiatorij Ludi Imperatorum munus forent, Claudius princeps vt pecunia Quæſtorum fieret, cauit edicto.

121. & Magiſtratus.] Magiſtratus (teſte Feſto) qui per imperia potentiores ſunt quàm priuati. Hac itaque appellatione intelligit Auctor Ædilitatem, Præturam, Conſulatum ac Dictaturam. Nam apud Plinium lib. 8. hiſt. natur. legitur, in Ædilitate Curuli Claudij Pulcri primùm Romæ pugnaſſe Elephantos, deinde & Lucullorum, cap. 7. Leonum plurium pugnam Romæ primùm ediſſe Q. Scæuolam P. filium, cap. 16. M. Scaurum 150. Pantheras & 5. Crocodilos, cap. 17. & 26. Domitium denique Ænobarbum Vrſos Numidicos 100. & totidem venatores Æthiopas, cap. 36. In Prætura verò centum iubatorum Leonum pugnam primum omnium L. Syllam, qui poſtea Dictator fuit, cap. 16. In Conſulatu Pompeij altero Elephantos 20. & Leones 60. Cæſaris Dictatoris tertiò Elephantos etiam 20. ac Leones 400. cap. 7. & 16. Denique Dictatoris Cæſaris Ludis Circenſibus primùm viſam Camelopardalim, cap. 18.

122. Flaminia & ſacerdotia.] Fortaſsis ob Flamines & ſacerdotes, qui Munerum editionem præter morem vſurparent, Tiberio imperante, cautum fuit (vti ſcribit Alexãder vbi ſuprà) ne quis Gladiatorum munus daret, cui minus quadringentis millibus cenſus eſſet.

123. quòd purpuræ, quòd faſciæ, quòd vittæ, quòd coronæ.] Ita omnino lego, pro eo quod irrepſerat corruptiſſ. faſces. neque enim faſces in Gladiatorio munere vſurpabantur, ſed faſciæ. Vide autem de purpuris & vittis Adnotat. noſtras ad cap. 15. Apolog. nu. 231. De coronis vero, quarum hoc lib. frequentiſſ. mentio, l. de Cor. milit. penè integrum, & ibidem de tæniis ſeu faſciis. cap. 18.

124. conciones & edicta.] Similiter loquitur Liu. lib. 2. Concione (inquit) edicto fecit fidem, ne quis ciuem Romanum vinctum aut clauſum teneret. Videntur itaque ante editionem Muneris Gladiatorij aut inter ſacrificandum, aut paulopòſt, varia fuiſſe vſurpata conciones & edicta (vt cum Tacito loquar) in populum; quæ plerumque etiam edicebantur contra Chriſtianos, vti infrà lacius cap. 23.

125. & pultes pridianæ.] Pultium & liborum ſolitos Deorum victus irridet Arnob. lib. 7. dicens ſe opinari propterea illis vino opus eſſe in ſacrificiis, quo putreſcat facilius, & percoquatur cibus. Et multo antè eodem lib. Quid friilla (ſic enim lego à frit, pro ſtilla) quid frumen; quid gratilla, catumeum, conſpoliũ, cumbala, ex quibus duo quæ priora ſunt, pultium [illegible], ſed genere & qualitate diuerſa, ſeries verò quæ ſequitur liborum ſignificantias continet.

126. Amphitheatrum.] Amphitheatrum (inquit Iſidorus, vbi ſuprà, cap. 52.) locus eſt ſpectaculi, vbi pugnant Gladiatores, ita dictum, quòd ex duobus theatris ſit factum: nam rotundum eſt, theatrum verò ſemicirculi figuram habet. Huc pertinet illud Suetonij in Neron. Hos Ludos ſpectauit è Proſcenij faſtigio, munere quod in Amphitheatro dedit. Addit Caſsiodorus Var. l. 5. epiſt. Theoderici Regis ad Maximum: Oui ſpecie (ſic enim caſtigo) eius arenam concludens.

127. Capitolium omnium dæmonum templum eſt.] Capitolium non modò Romæ, ſed & aliis in locis atque ciuitatibus erectum fuiſſe ex Sidonio patet, qui & Narbonenſis, & Rauennatis, & Toloſani Capitolij meminit, in Vitis ſanctorum Apollinaris & Saturnini; atque adeò & Carthagini fuiſſe Capitolium patet ex Cypriani Epiſt. 55. & lib. de Lapſis. Atqui de Romano Capitolio clariſſ. omnium ſcribit Arnobius adu. Gentes lib. 4. Nónne (inquit) vides in Capitoliis omnibus virginales eſſe ſpecies Mineruarum? & lib. 6. Regnatoris (inquit) in populi Capitolio quis eſt hominum qui ignoret, Toli eſſe ſepulcrum Vulcentani? Quis eſt, inquam, qui non ſciat, ex fundaminum ſedibus caput hominis euolutum, non ante plurimum temporis, aut ſolum ſine partibus ceteris (hoc enim quidam ferunt) aut cum membris omnibus humationis officia ſortitum? Quod ſi planum fieri teſtimoniis poſtulatis Auctorum; Sammonicus, Granius, Valerianus vobis & Fabius indicabunt, cuius Toli filius fuerit, gentis & nationis cuius, vt à germani ſeruulo vita fueris ſpoliatus & lumine, quid de ſuis commeruerit ciuibus, vt ei ſit abnegata telluris patriæ ſepultura. Condiſcetis etiam (quamuis nolle iſtud publicare ſe fingant) quid ſit capite reſecto factum, vel in qua parte fuerit curioſa obſcuritate concluſum, vt immobilis videlicet atque fixa obſignati ominis perpetuitas ſtaret. Quod quum opprimi par eſſet, & vetuſtatis obliteratione celari, compoſitio nominis iecit in medium, & cum ſuis cauſis per data ſibi tempora inextinguibili fecit teſtificatione procedere; nec erubuit ciuitas maxima & numinum cunctorum cultrix, cùm vocabulum templo daret, ex Toli capite Capitolium, quàm ex nomine Iouis nuncupare.

128. Martem & Dianam, &c.] Vtrumque Ludum intelligit, opinor, tum eum qui per ſolos Gladiatores Marti, tum eum qui cum feris fiebat Dianæ conſecratis: Dianæ (inquam) Scythicæ, vti tradit Theodoricus Rex epiſt. ad Maximum, Variarum Caſsiodori lib. 5.

CAP. XIII.

129. Satis, opinor, impleuimus ordinem, &c.]

Titulum huic capiti dedimus: Præcedentium Epilogus; *quo nempè concluditur ab omnium 4. generum ſpectaculis, tanquam ab idololatria abſtinendum.*

130. in conſecrationibus idolorum ſiue mortuorum, ſiue (vt putant) Deorum.] *Vide Adnot. in Apolog. cap. 12. num. 176. De* conſecrationis *ritu, & quod Dij non ſint, ſed homines mortui, integris duobus capitibus tractat Auctor euſdem Apolog. cap. 10. & 11. De* idolis *etiam, quòd nihil ſint, libro ſequenti de Idololatria.*

131. de parentato edimus.] *De abuſu obſoniorum* parentantium *ad buſta, vide Adnot. noſtras ſuprà ad lib. de Teſtim. an[i]mæ, cap. 4. num. 20.*

132. ab idolothytis & necrothytis voluptatibus.] *Quemadmodum* εἰδωλόθυτα *in ſcripturis ſacris appellantur quæ idolis immolantur, ita & eadem deriuatione dixit Auctor* νεκρόθυτα, *mortuis immolata.*

Cap. XIIII.

133. Nũc interpoſito noſſe de idololatria, &c.] *Capiti huius titulus à nobis attributus eſt:* Quòd concupiſcẽtiæ nomine interdicantur Spectacula. *Legimus autem omninò:* noſſe de idololatria, *ac ſi dicat: Poſtquam* interpoſuimus notitiam de idololatria, *quòd nempè ad* idololatriam *pertineant ſpectacula. Et mox cum MS.* quaſi parum etiam de ſpectaculis pronuncietur, *pro:* de litteris.

134. cùm concupiſcentiæ ſæculi damnantur, &c.] *Alludere videtur ad illud 1. Ioan. 2. Omne quod eſt in ſæculo, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ſuperbia vitæ, quæ non eſt ex patre, ſed ex ſæculo eſt, & ſæculum tranſit, & concupiſcentia eius.*

135. nominatæ concupiſcentiæ.] *MS.* nomina concupiſcentiæ. *ſed neutrum ſatisfacit; integra periodus hæc aut mutila eſt, aut corrupta.*

Cap. XV.

136. Viderit ergo, vt diximus, principalis titulus idololatriæ, &c.] *Caput hoc inſcripſimus:* De furore, bile, ira, & dolore. *Porrò etiam hîc corruptus eſt locus, cui ſine MS. codicum plurium ope mederi non potuimus.*

137. Deus præcepit Spiritum ſanctum, &c. trãquillitate, &c. tractare, &c.] *Alludit haudubiè ad illud Epheſ. 4. Nolite contriſtare* ſpiritum ſanctum *Dei, in quo ſignati eſtis, in die redemptionis. Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blaſphemia tollatur à vobis cum omni malitia; indicans per poſteriora illa verba explicari præcedentia.*

138. & dolor.] *Inſigne huius rei exemplum recitat Plinius lib. 8. cap. 7. Vniuerſi (inquit) Pompeiani elephanti eruptionem tentauere, non ſine vexatione populi, circundati clatris ferreis. Sed amiſſa fugæ ſpe miſericordiã vulgi inenarrabili habitu quærentes, ſupplicauere, quadã ſeſe lamentatione complorantes.* Tanto populi dolore, *vt oblitus Imperatoris, ac munificentiæ honori ſuo exquiſitæ, flens vniuerſus conſurgeret,* diráſque *Pompeio quas ille mox luit,* pœnas *imprecaretur. Atqui ſiue legas* immobilis animi, *cum excuſis, ſiue:* immobili animo *cum MS. perinde eſt.*

139. Ipſi caſus incitamenta ſunt adfectus.] *Huius quoque experientiam videre eſt apud D. Auguſt. Cõfeſſ. lib. 6. cap. 8. de Alypio. Quum (inquit) auerſaretur & deteſtaretur talia, quidam eius amici & cõdiſcipuli, cùm fortè de prandio redeuntibus obuius eſſet, recuſantem vehementer & reſiſtentem, familiari violentia* duxerũt in Amphitheatrum, crudelium & funeſtorũ Ludorum diebus, *hæc dicentem: Si corpus meum in illum locum trahitis, & ibi conſtituetis, numquid & animum & oculos meos in illa ſpectacula poteſtis intendere? Adero itaque abſens, & ſic & vos & illa ſuperabo. Quibus auditis illi nihiloſecius eum abduxerunt ſecum, idipſum explorare cupientes, vtrum poſſet efficere: Quò vbi ventum eſt, &* ſedibus quibus potuerunt locati ſunt, *feruebant omnia* immaniſſimis voluptatibus. *Ille clauſis foribus oculorum, interdixit animo, ne in tanta mala procederet; atque vtinam & aures obturaſſet. Nam quodam* pugnæ caſu, *quum ingens clamor populi totius vehemẽter eum pulſaſſet, curioſitate victus, & quaſi paratus quicquid illud eſſet, etiam viſum contemnere & vincere, aperuit oculos. Et percuſſus eſt grauiore vulnere in anima, quàm ille in corpore quem videre concupiuit, cecidítque miſerabilius, quàm ille quo cadente factus eſt clamor. Porrò poſt aliquot lineas, pro eo quod excuſi legunt:* niſi & talia facientibus non conferamur, *MS.* factitantibus. *eligat alterutrum Lector.*

Cap. XVI.

140. Quũ ergo furor interdicitur nobis, &c.] *Huic capiti titulum dedimus:* De furoribus Circi. *In quo imitatur illum D. Cypr. locis ſuprà citatis, præterquàm quòd hîc pulcherrimè explicat morem Sponſionum in populo committendorum Gladiatorum, iuxta ſortes in vrna volutatas, & ſimilia, de quibus mox latius.*

141. iam de ſponſionibus concitatum.] Sponſiones *(inquit Turnebus Aduerſ. lib. 8. cap. 4.) intelligit depoſitis pignoribus aut pecunia de alicuius Gladiatoris victoria factas. Eodem pertinet illud Martialis:*

Sed cum *ſponſio* fabulæque laſſæ
De ſcarpo fuerint & incitato.

142. Tardus eſt illi Prætor, &c.] *Eodem iſtud pertinet cum eo quod mox ſequitur:* Dehinc ad ſignum anxij pendent. *Nã* Prætor *(vti adnotat Turnebus lib. Aduerſ. 18. cap. 33.)* ſignum quadrigis mittebat, *vt è carceribus exirent.* Miſſus *autem ſeu emiſſio quadrigarum ſorte mittebatur, &* Prætor *qui Ludis præerat, ex vrna eas educebat; hoc eſt enim quod habet Auctor:* Semper oculi in vrna eius cum ſortibus volutantur. *Hæc ille. His adde quod adnotat Politianus, agens de Ludis ſæcularibus in ſuis Miſcellaneis: Centum* miſſus *ſolere fieri in Circenſibus; proinde Domitiani Ludis, quò faciliùs totidem peragerentur, ſingulos à ſeptenis ſpatiis ad quina ab eo fuiſſe coerceptos. Deinde alludit huc haudubiè Auctor ſuprà lib. de Pallio cap. 1. his verbis:* At quum ſæcularium ſortium variauit vrna, *vbi aliquid de more* ſortium in vrnam *mittendorum diximus num. 9. Certè etiam in Scenicis ſpectaculis ſorte emitti ſolere citharœdos, patet ex illo Suet. de Nerone cap. 21. Nomen ſuum (inquit) in albo profitentium citharœdorum iuſſit adſcribi, ſorticuláque in vrnam demiſſa cum ceteris, intrauit ordine ſuo.*

143. Miſit dicunt, &c. non vident miſſum quid ſit, Mappam putant.] Mappam *(inquit Quintil. lib. 1. cap. 9.) vſitatum nomen Circo, Pœni ſibi vendicant. Super quo loco intelligit interpres* Mappam *victori Aurigæ à Prætore mitti ſolitam. Verùm magis placet Budæi ſententia, qui tradit ſignum fuiſſe committendorum aurigarum, quam ſequitur & Turnebus vbi ſuprà, eo quòd ſequatur:* Ex eo itur in furias & animos & diſcordias, &c. Odij etiam ſuffragia. *Si enim* mappa *victoriæ ſignum erat poſt brauium ſeu coronam datam, fruſtrà fiebant ſuffragia. Confirmatur idipſum ex Suetonio, qui de Nerone cap. 22. ita ſcribit: Vniuerſorum (inquit) ſe oculis in Circo Maximo præbuit, aliquo liberto mittente* mappam,

mappam, vnde magiſtratus ſolet. In qua ſententia Caſſiodorum fuiſſe adnotat in Suetonium Sabellicus, allegans ibidem ſimiles locos, Martialis lib. 12.

Cretatam Prætor quũ vellet mittere mappam,
Prætori mappam ſurripit Hermogenes.

& Iuuenalis Satyr. 22.

Interea Megaleſiacæ ſpectacula mappa.

Certè noſtram ſententiam veriorem eſſe conuincit dictus Caſſiodorus Variarum lib. 3. epiſt. 51. ſuprà citata ad Fauſtum Præpoſitum: Mappa (inquit) quæ ſignum dare ſolet Circenſibus, tali caſu fluxit in morem. Quum Nero prandium protenderet, & celeritatem, vt aſſolet, auidus ſpectandi populus flagitaret, ille mappam, qua tergendis manibus vtebatur, iuſſit abiici per feneſtram, vt libertatem daret certaminis poſtulati. Hinc tractum eſt, vt oſtenſa Mappa certa videatur eſſe promiſſio Circenſium futurorum. Atqui inde Prouerbium ortum indicat Auctor lib. adu. Valent. infrà Tomo ſequenti: Sed (inquit) mappa, quod aiunt, miſſa. Vbi poſtmodum eadem multa apud Rhenanum reperi. Atqui illud: ſed eſt diaboli ab alto præcipitati figura, etiam confirmat noſtram ſententiam, eo quòd poſt mappam miſſam incipiant diaboli inſtinctu furia & diſcordia, &c. Eſt autem Tertullianicum illud: quam ſine cauſſa odiſſe, pro: potius quàm.

144. vbi ne Principibus quidem ſuis aut ciuibus parcunt.] Præterquàm quod ſuprà eius rei exemplum poſuimus, certè idipſum habet ſuprà Auctor ſui Apolog. cap. 35. Ipſos (inquit) Quirites, ipſam vernaculam ſeptem collium plebem conuenio, an alicui Cæſari ſuo parcat illa lingua Romana? Teſtis eſt Tiberis & ſcholæ beſtiarum. Huc pertinet illud Suetonij in Domitiano: Patremfamiliàs quod Thracem Myrmilloni parem, munerario (Imperatori nempè) imparem dixerat, detractum è Spectaculis in harenam, canibus obiecit cum hoc titulo; Impiè locutus Parmularius. Quare & has iniurias Theodoricus Rex epiſt. 27. 30. 31. & 32. lib. 1. Variarum Caſſiodori edicto vetuit. Atque ideò (inquit epiſt. 30.) Edictali programmate definimus, vt ſi atroces iniurias in quempiam Senatorum vox iniuſta ſcripſerit, nouerit ſe à Præfecto vrbis legibus audiendum, &c. ne prolixiores ſimus. Idipſum de Scena ibidem ſubiungens, quamquam paulo obſcurius, clariùs autem B. Auguſt. de Comœdia, & Ciceronis lib. 4. de Republica, mentionem faciens de lege XII. Tabul. contraria lib. 2. de Ciuit. Dei, cap. 9. & 12.

145. aliubi.] MS. & Gagnæus: alicubi. veriùm illud placet: nam ſimiliter Plinius lib. 11. cap. 14. Aliubi (inquit) faui cera ſpectabiles gignuntur, vt in Pelignis, Sicilia; aliubi mellis copia, vt in Creta, Cypro, Africa; aliubi magnitudine, vt in Septentrionalibus.

Cap. XVII.

146. Similiter impudicitiam omnem amoliri iubemur.] Dedimus huic titulum capiti: De Theatri impudicitia. In quo illum diſertis verbis imitantur B. Cypr. epiſt. 2. & lib. de Spectaculis, cap. 5. Lactantius lib. 6. cap. 20. & Auguſt. lib. 2. de Ciuitate Dei cap. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. & 13. Alludit autem hic Auctor ad illud Marci 7. de quo reliqua citat ſub finem huius capitis: Quæ de homine exeunt, illa communicant hominem. Ab intus enim de corde hominum mala cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, &c. impudicitiæ, &c. Omnia hæc ab intus procedunt, & communicant hominem. Fortaſſis & ad illud Roman. 13. Non in cubilibus & impudicitiis.

147. Atellanus geſticulator.] Ita omninò legendum cum Latinio, pro: geſticulatur. Atella Ptolomæo & Stephano oppidum Oſcorum, vbi grande & egregium Amphitheatrum; hinc Atellani ludi, Liuio teſte lib. 7. quod genus ludorum (inquit ille) ab Oſcis acceptum tenuit iuuentus, nec ab hiſtrionibus pollui paſſa eſt.

148. quam Mimus etiam per mulieres repræſentat.] Ita omninò legendum, pro eo quod antea corruptiſſ. minus. nam iiſdem pene verbis & B. Cyprian. epiſt. 2. & Lact. & Auguſt. de Mimis loquuntur, de quibus aliquid diximus ad dictam Cyprian. epiſt. num. 30. Alludit huc etiam Iſidorus, quum dicit: Theatrum etiam lupanar vocatum & proſtibulum, eo quòd poſt ludos exactos meretrices ibi proſternerentur. Quod ipſum iam diu antea reprehendit Chryſoſt. hom. 6. in Matth.

149. Quam denique Pãtomimus.] Similiter diſtinguit Arnobius lib. 4. Quid Pantomimi veſtri, quid Hiſtriones, quid illa Mimorum atque exoleti generis multitudo? Dicebatur autem Pantomimus tamquam perſonarum omnium imitator effictórque. Hinc Caſſiodorus vbi ſuprà lib. Variar. 4. epiſt. vlt. Pantomimo (inquit) à multifaria imitatione nomẽ eſt. Idem corpus Herculem deſignat & Venerem (cui ſimilia Auctor Apolog. cap. 19.) fœminam præſentat & marem, Regem facit & militem, ſenem reddit & iuuenem, vt in vno credas eſſe multos, tam varia imitatione diſcretos.

150. Stipes, elogium.] Alludere videtur ad ludos Scenicos Matris Deum Cybeles, de quibus præcipiſſ. Auguſt. valdè obſcænis; nam edicto cauebantur (vti adnotauit Alexand. ab Alex. vbi ſuprà.) Præter Ideæ matris familiàs, eáſque iuſtis diebus ne quis ſtipem cogito. Qua ipſa de re plura videat Lector in Apolog. cap. 13. nu. 195. & 42. cap. num. 555. De elogio vero lib. ad Scapulam cap. 4. num. 26.

151. cùm ſpiritui appareant aures & oculi.] Similiter dixit lib. de Reſurr. carnis: apparere animæ, ſuper quo loco Rhenanus: Apparere (inquit) eſt miniſtrare, famulari, inſeruire: Et eſt, vt Aſconius docet, minoris ad maiorem. Vnde & Apparitores dicti viatores, qui iudicibus præſto ſunt, & iuſſa, nutúſque eorũ expectant. Quo ſenſu & hîc accipi patet vel ex eo quod de iiſdem oculis & auribus ſubiungitur: cuius apparitores inquinantur. Eodem etiam ſignificatu dixit Auctor lib. de Præſcript. adu. hæreſ. & apparitio deuota.

Cap. XVIII.

152. Sin & doctrinam ſæcularis litteraturæ.] Inſcripſimus hoc caput, De ſtadij & palęſtricæ vanitatibus. In quo imitatur Auctorem B. Cyprian. lib. de Spectac. cap. 7. & Lactantius vbi ſuprà, ac Arnob. lib. 7. Alludit autem ad illud 1. Cor. 3. Sapientia huius ſæculi ſtultitia eſt apud Deum.

153. luſoriũm vel Agoniſticam ſcenam.] Quamquã prima facie pertinere iſtud adhuc videatur ad Theatrum, certè et in Olympiis, ac quinquẽnnarum certaminibus quæ in ſtadio fiebant, more Græcorum (quò pertinet illud propter Græcia otium.) cœperunt tandem etiam Comœdiæ & Tragœdiæ celebrari. Quod imprimis indicat illud B. Cyprian. lib. de Spectat. cap. 2. Græca illa certamina, vel in cantibus, vel in fidibus, vel in vocibus, vel in viribus, præſides ſuos habent diuerſa dæmonia:

atque adeò etiam Comicas & inutiles curas, & Tragica vocis inſanias cap. 6. inter Græcia oblectamenta recenſet. Deinde Alexand. ab Alex. vbi ſuprà: Fuit præterea (inquit) quinquennale ludicrum, in quò tam verſu quàm proſa oratione Græcè Latinéque (en ſecularem, de qua hîc Auctor, litteraturam) tum Muſica per citharœdos & citharistas, tum Gymnicis ludis certabatur. Quos Nero Cæſar primum ad morem Græci certaminis ex Græcia Romam deduxiſſe, Ioniáque Capitolino dicaſſe, atque ſingulis quinquenniis magno animorum certamine celebraſſe legitur apud Suetonium, iam intermiſſos ducentis annis à Lucij Memmij triumpho, qui primus hoc Spectaculi genus in Vrbe præſtitit. C. Caligula verò horum inſtar, miſcellos Lugduni fecit, Græcæ Latinæque facundiæ experimento; in quo lege ſancitum erat, vt victi victoribus hoc præmij darent, vt ipſorum laudes tamquam obnoxij carmine celebrarent. Poſtea à Domitiano triplex inſtitutum ferunt eidem Capitolino Ioui, Muſicum, Equeſtre, & Gymnicum, in quo Publius Mimographus palmam tuliſſe fertur.

154. Quod ſi & ſtadium contendas in ſcripturis nominari.] Hunc locum imitatur B. Cyprian. lib. de Spectac. cap. 2. De ſtadiis (inquit) Apoſtolus ſumſit exempla; corona quoque collocat præmia. Cur ergo homini fideli Chriſtiano non liceat ſpectare, quod licuit diuinis litteris ſcribere? Reſpondet autem: Argumentum eſt excitandæ virtutis, non permiſſio ſiue libertas ſpectaculorum. Alludit vterque ad illud 1. Cor. 9. Neſcitis quòd ij qui in ſtadio currunt, omnes quidem currunt, ſed vnus accipit brauium? Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus ſe abſtinet; & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.

155. Non probabis vſquam vanos curſus & iaculatus, &c.] Huc pertinet illud Iſidori libri ſæpedicti cap. 26. Agonum genera, immenſitas virium, curſus celeritas, ſagittandi peritia, ſtandi patientia, ad citharam quoque vel tibias incedendi modus; de moribus quoque, de forma, de cantandi modulatione, terreſtris quoque & naualis prælij perpetiendorúmque ſuppliciorum certamina.

156. vt plaſticam Dei ſupergreſſæ propter ocium Græciæ altiles homines oderis.] Si hoc modo legatur, conſtabit aliquis ſenſus; alioqui Hyperbaton eſt, ſi legatur ſupergreſſæ propter Græciæ ocium. De Plaſtica infrà lib. de Cultu fœmin. Porrò altiles homines pulcherrima metaphora vocat Athletas, qui ad inſtar altilium, id eſt animantium, quæ incluſa aluntur vt pingueſcant, ſaginabantur. De quibus in hæc verba B. Cyprianus epiſt. 2. ad Donatum: Impletur in ſuccum cibis fortioribus corpus, & arvina toris membrorum moles robuſta pingueſcit, vt ſaginatus in pœnam carius pereat. Alebantur autem & inſtituebantur Rauennæ Gladiatores à laniſtis, Strabone teſte.

157. Et Palæſtrica diaboli negotium eſt, &c.] Palæſtram (inquit Iſidorus vbi ſuprà cap. 24.) vel ἀπὸ τῆς πάλης (ſic enim ſuppleo quod deſiderabatur) id eſt, à luctatione, vel ἀπὸ τοῦ πάλλειν, id eſt à motu ruinæ fortis, nominatam dicunt, ſcilicet quod in luctando, cùm medios arripiant, ferè quatiant, idque apud Græcos πάλλειν vocatur. Et rectè quidem ille, non ſecus atque alij qui deriuant ἀπὸ τοῦ πάλλειν, id eſt à motu vrnæ, eo quòd ducta ſorte luctabantur. Nam πάλλειν & vibrare, & concutere, & ſortiri ſignificat. Addit ibidem: Quoſdam opinari artem luctandi Vrſorum contentione monſtratam; namque inter ceteras feras eos ſolos & erigi congreſſos, & ſubſidere celeriter ac reuerti; at modò manibus tentare inuicem, modò complexu abigere (ſeu potius, vti lego, ſubigere) ſeſe more luctantium, dicunt.

158. Primos homines diabolus eliſit, &c.] Metaphoricè iſtud adaptat ad lapſum primi hominis, inſtinctu diaboli in forma colubri ſeu ſerpentis, Gen. 3. ad quod Auctor potius referre videtur luctæ originem. Quod verò Chriſtiano nullus coronarum vſus, latiſſ. tractat integro libro de Corona militis.

Cap. xix.

159. Exſpectabimus nunc, vt & Amphitheatri repudium de ſcripturis petamus.] Dedimus titulum huic capiti: De Amphitheatri ſæuitia. Imitantur autem Auctorem B. Cyprian. & Lactantius locis ſæpè citatis, ac Arnobius lib. 2. verbis initio huius libri citatis, & Theodoricus Rex epiſt. 42. ad Maximum, lib. 5. Variarum Caſſiodori, vbi diuerſiſſima hominum cum feris certamina quaſi ad oculum verbis aliquanto obſcurioribus depingit, quò Lectorem compendij gratia remittimus. Idem epiſt. 49. lib. 3. meminit ruinarum Amphitheatri Catanenſis, vnde patet etiam in aliis ciuitatibus erecta fuiſſe. Suetonius verò in Auguſto cap. 29. Theatrum ſcribit extructum à Cornelio Balbo, Amphitheatrum à Statilio Tauro. Fuiſſe & ligneum Amphitheatrum erectum, teſtis eſt Suetonius in Neron. cap. 12. Amphitheatrum autem maius Auguſtus deſtinauit, Veſpaſianus extruxit, Titus dedicauit.

160. Si ſæuitiam, ſi impietatem, ſi feritatem permiſſam nobis, &c.] Alludit ad ſcripturas interdicentes ſæuitiam, impietatem, feritatem. Quales ſunt imprimis illa Gen. 9. Quis effuderit ſanguinem hominis, pro ſanguine hominis eius effundetur. Deinde præceptum Decalogi Exodi 20. Non occides: illique correſpondet ſermo Domini in monte, Matth. 6. & complures alij. Lego autem paulopòſt: Et tamen innocens de ſupplicio alterius lætari non poteſt, pro eo quod irrepſerat citra editionem Gagnæi: nocentes &c. non oportet, eo quòd ſequatur: cùm magis competat innocenti.

161. vt tam crudeliter impendatur.] Impendi hîc accipit Auctor pro: morte conſumi.

162. Certè quidem Gladiatores innocentes in Ludum veniunt, &c.] Iiſdem penè verbis hæc repetuntur ab Auctoribus initio huius capitis allegatis, & ipſo Tertulliano ſuprà lib. ad Martyras. Gladiatorum autem genera plura ex Rhenano, libro ad Martyras recenſuimus in dictam 2. epiſt. B. Cyprian. ad Donatum num. 22. De Retiariis infrà latiùs cap. 25. Certè initio (vti ſcribit Senatui Vrbis Romæ Rex Theodoricus, Variarum Caſſiodori lib. 1. epiſt. 30.) non erant armata certamina, ſed pugnis ſe quamlibet feruidâ laceſſebat intentio; vnde & Pugnæ nomen accepit. Poſtea Belus ferreum gladium primus produxit, à quo & Bellum placuit nuncupari. Conſilium atrox, deinde crudele præſidium, ferina certatio. Non permittatis igitur à famulis veſtris fieri in ciuibus, quod adhuc debet in hoſtibus accuſari.

Cap. xx.

163. Quàm vana igitur, immò deſperata, &c.] Caput hoc inſcripſimus: Quòd alia ſit ratio hominis & Dei in adſpectu Spectaculorum. Eſt verò Tertullianeum illud: ſpecialiter vel localiter.

164. ſuauiludij cuiuſdam.] Eodem modo dixit: Suaui-

Suauiludios noſtros lib. de Coron. militis, quos rectè Rhenanus ibi interpretatur, eos qui ex Chriſtianis Spectaculorum adhuc oblectamentis, ſeu ſuauitate ludorum delectabantur. Paulopòſt MS. legit: Planè ſol & in cloacam radios ſuos deflectit; ſed placet magis quod vulgatum eſt: radios ſuos defert. Lego verò: Compares homo reum & iudicem, pro eo quod erat: Comparas.

165. extra gradus.] In Circo gradus fuiſſe patet ex Suetonio. Hinc lex illa Othonis, Liuio & Piſon. teſtibus, ne quis niſi cui 400. eſſent ſeſtertia, ex XIIII. gradibus ſpectaret: quam legem Iuliam theatralē alicubi Plinius nuncupat.

166. & apulias.] Vox eſt Græca, compoſita ex ἀ, καὶ πύλη, quæ idem ſignificat quod extra portas. Simile Ariſtophani dicitur στόμα ἀπύλωτον, pro effrenato ore, ac ſi dicas ſine foribus. Sed manu extra columnas, quum πύλη etiam columnam ſignificet, vt alludat ad Circum. Si apeleas legeretur, poſſet intelligi de locis à Sole remotis, voce compoſita ab ἀπὸ & ἥλη. Denique eodē pertinet, quod conſuſiſſ. ac ſolutiſſ. ſpectandi morem correxerit Auguſtus, vt primus ſubſelliorum ordo vacaret Senatoribus, Legati in ſecundo ſubſellio collocarentur. Militem etiam ſecreuit à populo: maritis è plebe proprios ordines adſignauit: prætextatis cuneum ſuum proximū pædagogis: fœminis, ne Gladiatores quidem niſi ex ſuperiori aliquo loco ſpectare conceſſit. Solis Veſtalibus locum in Theatro ſeparatum contra Prætoris tribunal dedit, vti patet ex Suetonij Octauio cap. 41. 42. & 43. Item quòd Nero Cæſar Circenſibus Equiti loca ſecreta à ceteris tribuiſſe legitur apud Sueton. cap. 11. Hinc confirmatur mea coniectura libri ad Stapulam, quòd ſubinde Auctor ex duabus vocibus Græcis vnam nouam componat, vbi tractauimus illud Euhode procuratorem num. 34. cap. 4. Vt vt ſit, confirmatur etiam hinc Meetkerchi de pronunt. ling. Græcæ ſententia, quòd υ Græcum Latini per V. litteram reddere ſoleant. Paulopòſt legit MS. quod verè quid eſt, pro: quidem; &: penes vos veritate defixa ſunt, pro: penes veritatem Dei fixa. ſed placet excuſorum codicum lectio.

Cap. XXI.

167. Ethnici quos penes nulla eſt veritatis plenitudo, &c.] Inſcriptionē huius capitis dedimus: Quòd Ethnicis alibi ſit malum, quod in Spectaculis bonum dicunt. Porrò qui alibi Latinis Gentes aut Gentiles plerumque, hîc & lib. de Reſurr. carn. Ethnici vocantur ſecundum Græcos. Si autem vſquam alibi, certè hîc multum valet Sigiſmundi Gelenij caſtigatio, vti ex collatione cum editione Gagnæi colligere eſt.

168. Gladiatorem ad homicidium flagellis & virgis compellat inuitum.] Huc imprimis pertinere videtur quod de Cæſare ſcribit Suetonius cap. 27. quòd Gladiatores, ſicubi infeſtis ſpectatoribus dimicarent, vi rapiendos reſeruandóſque mandauit. Certè ſentit Auctor, Gladiatores à laniſtis, ſiquando tardiores eſſent in pugna, flagellis compulſos.

169. rudem petat, & pileum præmium conferat.] Rudem petere dixit eodem ſignificatu, quo Cicero 2. Philip. Tam bonus (inquit) gladiator tam citò rudē accepiſti, id eſt, dimiſſus es à munere: quæ ceſſatio indicabatur virga rudi, quæ dimiſſis dabatur; vnde & Rudiarij dicti, eo quod tantùm Rudibus batuere (iuxta quod & Turnebus vbi ſuprà adnotauit) cogerentur. quod confirmat Lampridius in Commodo, quum eum ait Rudibus in harena inter cubicularios Gladiatores depugnaſſe. Porrò de Pileo libertatis inſigni, vide ſuprà lib. de Patient. cap. 4.

Cap. XXII.

170. Quid mirum de inæquata iſta hominum, &c. varietate, &c.] Caput hoc inſcripſimus: Quòd capitis diminutione damnati fuerint quadrigarij, Scenici, Xyſtici, & harenarij. Porrò omnino hoc modo legendum, pro eo quod erat corruptiſſ. Quid mirum, inæquata iſta, &c. varietatem. Accipitur autem: inæquata, pro: inæquali.

171. Etenim ipſi auctores & adminiſtratores.] Iterum ex MS. pro eo quod erat mendosè: actores; nam agit de Auctoribus ſeu datoribus munerum Imperatoribus, quos alij vocabant Munerarios; & inter ceteros Suetonius, loco ſupracitato num. 144. Adminiſtratores verò Prætores intelligi conſtat, tum ex c. ſuprà 16. tum ex Edicto Prætoris, ad quod mox alludit.

172. manifeſtè damnant ignominia.] Eodē pertinet quod initio cap. ſequentis, eos damnatos dicit (vti caſtigat, de quo infra, Petrus Faber) in quendam ſcopulum famoſitatis. Alludit hauddubie ad Edictum Prætoris (quem Spectaculorum Adminiſtratorem diximus) quod exſtat lib. 3. Digeſt. Tit. 2. De his qui notantur infamia. l. 1. quo inter cetera continetur: Infamia notatur, qui artis ludicræ pronunciandive cauſſa in Scenam prodierit. Ad quod Edictum lib. 6. ita reſcripſit Vlpianus ibidem l. 2. §. vlt. Eos enim qui quæſtus cauſſa in certamina deſcendunt, & omnes propter præmium in Scenam prodeuntes, famoſos eſſe Pegaſus & Nerua filius reſponderunt. Atque adeò etiam intelligi debet locus hic Tertulliani de iis, qui quæſtus gratia in Circum quadrigarij, in Scenam Scenici, in Xyſtum Xyſtici, aut in harena prodibant harenarij. Nam Miniſtros ludorum ſacrorum, qui à quibuſdam etiam appellabantur generali nomine Agitatores, Thymelici, Xyſtici, ignominioſos non haberi reſpondiſſe Sabinum & Caſſium idem Vlpianus eodem lib. tradit leg. 4. tituli ſupradicti.

173. & capitis minutione.] Hæc quoque phraſis eſt Iureconſultorum, apud quos eſt Digeſt. lib. 4. Tit. 5. De capite diminutis. Atqui quum teſte Paulo lib. 2. ad Sabinum, vti illic legitur l. vlt. Capitis diminutionis tria ſint genera, maxima, media, minima; tria enim eſſe quæ habemus, libertatem, ciuitatem, familiam; quia quum omnia amittimus, maximam eſſe capitis diminutionem; cùm etiam amittimus ciuitatem, mediam; cùm familia tantùm mutatur, minimam: Videtur hîc impropriè accipi capitis minutio ab Auctore, pro: famæ diminutione, atque hinc vocari à Caſſiodoro Variarum lib. 7. cap. 35. famā diminuti. Nā neque ciuitate pulſi ſunt niſi ad tempus ab Auguſto (vti eſt apud Suetonium Octauij cap. 41.) neque in ſeruitutem redacti, Senatu tamen moti & omnibus honoribus, vt ſequitur, quia infames.

174. arcentes curia, roſtris, Senatu, Equite, ceterı́ſque honoribus omnibus ſimul ac ornamētis. Quibus quanta peruerſitas.] ita omninò legendum, pro eo quod erat mendosè: ac ornamentis quibuſdam. Quanta peruerſitas. Quòd autem Senatu arcerentur, patet ex Suetonio in Cæſare cap. 39. Munere (inquit) in foro dimicauit A. Calpenus Senator quondam; ac ſi dicat, antea quidem Senator, at nunc minimè. Clarius item ex eiuſdem Octauio cap. 43. de Equite. Ad Scenicas (inquit) & Gladiatorias

operas, & Equitibus Romanis aliquando vſus eſt; verùm prius quàm Senatuſconſulto interdiceretur. Vnde patet ſub Auguſto tale Senatuſconſultum editum, ad quod hauddubie Auctor alludit. De quo plura apud Petrum Fabrum Præſidem Tholoſatem Semeſtrium lib. 1. cap. 20. ſi non fallit memoria. nam nunc ad manum non erat liber. Atqui de Curia vide Adnot. noſtras in Apolog.cap.39.num.511.& de Roſtris in B. Cypr. ſæpedictam Epiſt.2.num.5.Reliqua notiora ſunt.

CAP. XXIII.

175. Quum igitur humana recordatio, &c.] Titulum huic capiti dedimus: Quòd ſi humana, multo magis diuina iuſtitia in Spectaculorũ artifices animaduertat. Et comprobat idipſum aptè ſingulis ſcripturis.

176. coloratus vt leno.] De coloribus equorum in ludis Circenſibus ſuprà affatim diximus cap.9.Hîc indicat etiam Aurigas ſeu moderatores equorum (nam vtroque nomine appellantur à Caſſiodoro Variarum lib.2.cap. 9.) etiam diuerſis coloribus vſos, & à coloribus ſingulas nomen ſuum habuiſſe factiones, diuiſas in partes & populos. Huc pertinet illud eiuſdem Caſſiodori l.3. epiſt.51. Tranſit Praſinus, pars populi mæret; procedit (nam ſic lego, pro eo quod erat: præcedit) Venetus, & potior turba ciuitatis affligitur. ſimiliter de ruſſeo & albo aurigæ dicere licuit. Quin quod etiam Scenicos Pantomimos diuerſis iiſdem coloribus vſos ſignificet idem Caſſiodorus l.1.epiſt.2. 27. & 33. Partis (inquit) Praſini inſinuatione comperimus (quoniam hoc introductum eſt, vt populi de colore vocitentur) ſeditiones turbulentas (ſic enim corrigo, pro: turbulentæ) à quibuſdam ſceleratiſſ. incitari, & cauſam lætitiæ publicæ ad furoris certamina prorupiſſe. Quapropter, &c. à vobis Praſini Pãtomimus conſtituatur, &c. Eodem pertinet illud Antonini Imperatoris in vita ſua: τὸ μητὲ πράσινος, μητὲ βενετιανὸς, μητὲ παρμυλάειος: intelligens eos qui factioni fauebant Praſinæ aut Venetæ. Item Praſini agitatoris meminit Suetonius in Nerone cap. 22. & Spartianus, qui Neronem Praſinæ factioni fauiſſe tradit. Item quòd Domitianus duas Circenſibus gregum factiones aurati purpureíque panni ad quatuor priſtinas addidit; apud eundem cap.7.

177. qui vultus ſuos nouacula mutat, &c.] De his abundè lib.de Pallio ſuprà c. 44.num. 62. Quod autem addit: infidelis erga faciem ſuam, latiùs explicat B. Cyprian. de Diſc. & habit. virg. tamquam peccetur contra Dei ſimilitudinem, ad quam nos factos Gen. 1. ſcriptura dicit.

178. quamnon contentus Saturno & Iſidi & Libero proximã facere.] Significat Auctor depingi ſolere imberbes Saturnum, Iſidem, & Liberum, quod ex diuerſis Numiſmatibus Goltzij eſt animaduertere. De Saturno idipſum confirmatur à Gyraldo, libello ſuo De facie in orbe lunæ apparente, quódque caſtratus à Ioue filio tradatur, cuiuſmodi carere barba ſolent. De Iſide, quòd Dea fuerit, nihil difficultatis. Alludit fortaſſè etiam ad eius ſacerdotes, qui non barbam modò, ſed & caput ſolent raſitare. Liberi denique ſimulacrum (Macrobio teſte) partim puerili, partim iuuenili ætate pingebatur: ad quæ Auctor reſpicit: nam rariora erant barbata ſpecie.

179. inſuper contumeliis alaparum ſic obiicir, &c.] Mimi enim (vti adnotat loco ſupracitato Turnebus) in Theatralibus ſpectaculis quum dabantur, alios Mimos ad riſum excitandum alapis cædere ſolebant. Alludit autem ad præceptum Domini, ſeu monelam, vti commodiùs lib. de Patient.cap. 8. loquitur (de quo alibi latiùs.) Verberanti te in faciem etiam alteram genam tribue.

180. Sic & Tragœdos cothurnis extulit.] De cothurnis diximus aliquid in Epiſt. B. Cypriani 2. nu. 29. Formam verò eiuſmodi calceorum tradit Caſſiodorus Variarum l.4.epiſt.vlt. Tragœdia (inquit) ex vocis vaſtitate nominatur, quæ concauis repercuſſionibus roborata, talem ſonum videtur efficere, vt penè ab homine non credatur exire. Erigitur autem in hircinos pedes, quia ſi quis inter paſtores tali voce placuiſſet, capri munere donabatur.

181. Iam verò ipſum opus perſonarum, &c.] Perſona (inquit Plin. lib.12. cap.14.) adiicitur capiti, denſiusve reticulus. Huc autem pertinent quæ ſuprà dixi num. 149.

182. maledictum eſſe qui mulicbribus veſtietur.] Hunc locum imitatus eſt B. Cypr. epiſt. 61. ad Euchratium de Hiſtrione, vbi facit ad intellectum eius quod hîc dicitur: qui etiam muliebribus curatur, quòd ibi legitur; ſed & geſtus quoque turpes & molles & muliebres magiſterio impudicæ artis exprimere. quo fit vt corruptum putem illud: curatur, & legendum cenſeam: curat. nam Plautus Trinummio, curare rebus publicis dixit; deinde Auctori vſitatum procurare cum Datiuo oſtendimus lib.ad Scapulam cap.4.n.34. & curare ſimiliter, Apolog.cap.46.num. 575.

183. & aurium fungos.] Fungũ adnotat vbi ſuprà Turnebus, appellari à ſimilitudine in auribus pugilum tuber prominens ex ictibus cæſtuum.

CAP. XXIIII.

184. Quot adhuc modis perorabimus, &c.] Inſcripſimus hoc caput ſimili quo 4. cap.ſuprà titulo: Quòd in Baptiſmo Spectacula eierauimus, & Chriſtiani agnoſcamur de repudio eorundem; nam idipſum latiùs hîc repetit. quod & facit eum imitatus B. Cyprian. ſæpedicta epiſt. 2. Nos autem omninò legimus: Quot modis, pro eo quod corruptiſſ. legebatur Quod, in Lugdunenſi editione.

185. aduerſus quam in ſignaculo fidei eierare mus.] Latiùs hac de re lib.de Baptiſmo. Vox autem: eierare vſitata eſt ab Auctore, pro: abiurare; & lib. de Pallio cap. 4. & Apolog. & de Cor. militis, vbi: eierare patrem & matrem dicit. Ad quem locum rectè Rhenanus: Eierare ſiue eiurare, renuntiare eſt & abdicare. Vnde illud apud Tacitum: Eiurato magiſtratu. Sic etiam paulo inferiùs: ſemel iam in ſacramenti teſtatione eierati. Cui ſimile eſt quod hîc ſubiungit: Ceterùm nónne eieramus & reſcindimus ſignaculum, reſcindendo teſtationem eius? Quam Cóteſtationem nuncupat ſuprà cap. 4. qua renuntiaſſe nos diabolo & pompæ & angelis eius ore noſtro conteſtamur. Pertinet etiam huc illud B. Hieronymi ad Gerontiam, de Monogamia. Hierophanta apud Athenas eierat (ſeu, vt alij legunt: eiurat) virum. Qua de re vide etiam infrà Tom. 3. lib. de Præſcript. adu. hær. cap. 33.nu.185. Atqui de Prouerbialibus formulis: Proicere arma, & deſtituere ſigna & ſacramenta, vide noſtra Prolegomena.

CAP. XXV.

186. An ille recogitabit eo tẽpore de Deo, &c.] Huius capitis titulum ſcribimus: Quòd de Deo cogitare non poſſit in Spectaculis poſitus.

187. ſcintillas libidinum conflabellant.] Elegans compoſitio vocis: conflabellant, metaphora ſumpta ab iis,

ab iis, qui flabello ſcintillas quamtumuis exiguas in ignem excitant.

188. & ſpongias Retiariorum.] Spongiis (inquit Turnebus vbi ſuprà) Retiarij ad ſiccandum vulnerum ſanguinem & reprimendum vtebantur, cùm ſæpenumerò vſu veniret, vt cum Vrſis aliiſque beſtiis, aut cum Myrmillonibus depugnantes vulnerarentur, vtpote nõ ſatis aduerſus eos muniti, cùm toti in rete iaciendo intenti eſſent. Retiarius autem (Iſidoro teſte vbi ſuprà cap. 54.) ita dictus ab eo armaturæ genere, quod in Gladiatorio ludo contra alterum pugnãtes occultè ferebant, rete, quod iaculũ appellatur, vt aduerſarium cuſpide inſiſtente (ſeu potius infixo) operirent, implicitũmque viribus ſuperarent; quæ armatura pugnabat Neptuno Tridentis cauſa. Inſeruit Caius Cæſar etiam cateruas Afrorum Campanorũmque pugilum, vti eſt apud Sueton. cap. 8. Secutor verò (vti idem habet Iſidorus cap. 55.) ab inſequendo Retiarium dictus. Geſtabat enim cuſpidem & maſſam plumbeam, quæ aduerſam iaculum impediret, vt antequam ille ferirer rete, iſte ſuperaret. Hæc armatura ſacrata erat Vulcano; ignis enim ſemper inſequitur, idcòque cum Retiario componebatur, quia ignis & aqua ſemper inter ſe inimica ſunt. Atqui eundem fuiſſe cum Secutore Myrmillonem patet, ex illo Quintiliani lib. 6. cap. 3. Et Pedo (inquit) de Myrmillone qui Retiarium conſequebatur, nec feriebat, Viuum, inquit, capere vult. Thrax econtrariò videtur idem fuiſſe cum Retiario, ex illo Ciceronis de Prouinc. conſ. Rex (inquit) Ariobarzanes Conſulem veſtrum ad cædem faciendam tamquam aliquem Thracem conduceret, quippè qui occultè (vt modò diximus) ferire ſoleant. Addit autem ibidem Iſidorus (vt omnia perſtringam eadem opera Gladiatorum genera) Equeſtrem ludum cap. 53. qui Marti ob duellum ſacrabatur, quale per Theſſalos equites exhibuit Claudius apud Sueton. cap. 21. & cap. 56. Laqueatorum pugnam addit Iſidorus, quorum erat fugientes iniecto laqueo impeditos proſternere, (nam ſic lego, pro: proſtrare) amictos vmbone pelliceo. Denique c. 57. Velitum, qui vltrò citróque tela abiectabant. ſic dictorum ſiue à velitatione, ſiue à ciuitate Hetruſcorum Velite.

189. de cœlo (quod aiunt) in cœnum.] Vide inter Prouerbiales formulas Prolegomena noſtra.

190. illas manus quas ad Dominum extuleris.] De manibus ad Dominum extolli conſuetis in ſacrificio Chriſtiano, vide lib. de Orat. cap. 3. & Adnotat. noſtra ibidem num. 1. & 51.

191. ex ore quo Amen in ſanctum protuleris, &c.] Eo quod additur: εἰς αἰῶνας alij dicere quàm Chriſto, videtur loqui de Sacerdotibus, quos non pudebat Spectacula frequentare; quod etiam confirmatur ex præcedentibus verbis: exclamationes ille alicuius Prophetæ retractabit, ac: Pſalmum ſecum comminiſcetur, quæ magis in illos quàm Laicos competunt. Atqui ſimilem locum Irenæi quoque de illo εἰς αἰῶνας adnotauimus ad dictum lib. de Oratione num. 1. vbi de reliquis Miſſæ ceremoniis latiſſimè.

CAP. XXVI.

192. Cur ergo non eiuſmodi, &c.] Inſcriptionem huic capiti dedimus: Quòd dæmoniis fiant penetrabiles qui Spectacula adeunt.

193. Itaque in exorciſmo, &c.] De Exorciſmo vide infrà lib. de Baptiſmo, qui etiã præmitti iam ab initio Eccleſia conſueuit. Eſt autem exemplum, quod meritò à Spectaculis deterrere debeat, ſicuti etiam id quod ſequitur, de linteo in ſomnis oſtenſo.

194. quid vitæ & morti.] Quum iſtud non addatur apud Apoſtolum, videtur alludere ad illud Eccleſiaſtici 33. Contra mortem vita. Vide idipſum infrà lib. de Idol. cap. 13. n. 85.

CAP. XXVII.

195. Odiſſe debemus iſtos conuentus, &c.] Titulum dedimus huic capiti: Quòd odiſſe debeamus iſtos conuentus, in quibus nomen Dei blaſphematur.

196. quotidiani in nos Leones expoſtulantur.] Qua de re aliquid diximus Apolog. cap. 40. num. 524. ad illud: Chriſtianos ad leonem. Quod ipſum iiſdem verbis repetitur lib. de Reſurr. carnis. Paulopòſt lego ex MS. Sint dulcia licet, pro eo quod erat corruptè: licebit.

197. & benè ſaporatis.] Similiter alicubi Ammianus: In vita (inquit) inuicti ſunt aſperi, vt neque igni neque ſaporatis indigeant cibis, ſed radicibus herbarum agreſtium, & ſemicruda cuiuſuis pecoris carne veſcantur. Atque adeo accedit ſententia Turnebi Aduerſ. l. 28. c. 45. vt ſimiliter legi debeat apud Maronem:

Melle ſaporatam & medicatis frugibus offam.

Melle enim (vti ille rectè adnotauit) veteres in omni opere dulciario vti ſoliti, quum ſaccarum priſci non nouerant: pro quo etiam facit Auctor, eo quòd paulòpòſt ſequatur ſtillicidia mellis. Legimus autem: Ita & diabolus lethale quò conficit, pro: quod.

198. de libacunculo venenato.] Ego ſic omninò ſcribendũ exiſtimo, pro: liuacunculo; vt à libando deriuetur vox noua.

CAP. XXVIII.

199. Per ſuauitatem ſaginentur eiuſmodi, &c.] Caput hoc tali titulo inſcribimus: Quòd à Chriſtianis nulla debeat in hoc ſæculo concupiſci voluptas.

200. immò nimiũ ſtultus, ſi hoc exiſtimas voluptatem] Paulo aliter, ſed in eandem ſententiam. quãdoquidem etiam Philoſophorum auctoritate vtatur) Lactant. l. 6. c. 20. Deus (inquit) idcircò virtutem dedit, vt expugnaret ac vinceret voluptatem, eámque egredientem, fines ſibi datos infra præſcriptum coerceret; ne hominem ſuauitatibus delinitum & captum ditioni ſuæ ſubiiceret, ac ſempiterna morte mulctaret. Voluptas oculorum varia & multiplex eſt, quæ capitur ex aſpectu rerũ quæ ſunt in vſu hominum, vel natura, vel opere delectabiles. Hanc Philoſophi (Architas nempè, Cato, Cicero) rectiſſ. ſuſtulerunt. Aiunt enim multo eſſe præclarius, & homine dignius, cœlũ potius quàm cœlata intueri.

201. Philoſophi quidem hoc nomen quieti & tranquillitati, &c.] Fortaſſis alludit ad Epicureos, qui quum ſummum bonum voluptatẽ dicerent, eam interpretatur Auctor Apolog. cap. 38. animi æquitatem ex Cicer. l. 1. de Fin. bonorum. Eodem pertinet quod habet Lactantius l. 3. c. 7. Epicurus ſummum bonum è voluptate animi eſſe cenſet; item illud c. ſequ. apud eundem: Sapiens ergo non fuit, qui ſummũ bonum credidit voluptatẽ, quoniam ſine illa ſecuritas (quã Auctor quietẽ & trãquillitatem vocat) ſiue gaudium, commune eſt omnibus.

202. Metas.] Septem Metis (inquit Caſſiodor. Variarum l. 3. c. 51.) omne certamen peragitur, in ſimilitudinem hebdomadis reciprocæ. Ipſæ verò Metæ ſecundũ Zodiacos decanos ternas obtinent ſummitates, quas adinſtar Solis celeres Quadrigæ perhagantur. Ars erat proinde (vti adnotauit Viues ad D. Auguſt. l. 2. de Ciuit. Dei c. 6.) nõ parua in equis rotiſque flectendis ad finem Metarum, ne poſterior dexteritate flectendi priorẽ anteuerteret. Atque adeò huc pertinet illud Propertij:

Haud priùs infecto depoſcit præmia curſu,
Septima quàm *Metam* tulerit antè rota.

Et illud Suetonij in Domitiano cap.4. ſupracitato: Circenſium (inquit) die, quo facilius centum miſſus peragerentur, ſingulos à ſeptenis ſpatiis ad quina corripuit. Qui etiam tradit in Claudio cap.21. quod Circum Maximum marmoreis carceribus (erant carceres, quibus equi coercebantur ne longius progrederentur, Iſidoro teſte ſæpedicto lib.c. 32. iique xij. numero, vti ex ſupradicta Circi deſcriptione manifeſtum eſt) auratiſque Metis, *quæ vtraque & tophina (id eſt ex vili tophio lapide) & lignea antea fuerant, excoluerit. Quò hauddubiè ſpectat illud B. Cyprian. lib. de Spectac. cap. vlt. Quod Theatrum (inquit) humanis manibus exſtructum operibus Dei poterit comparari? Magnis licet lapidum molibus exſtruatur, cruſta ſunt montium, & auro licet tecta lacunaria refulgeant, aſtrorum fulgore vincentur. Sunt autem qui ſcribunt (& conſentit dicta deſcriptio)* Metas *exſtructas fuiſſe in formam coni, ſeu ſtruis alicuius in acutum tendentis; ita dictas, quòd in dimenſo ſpatio ſint conſtituta. Atque ſeptem hæc ſpatia circum* Metas *(teſte Iſidoro vbi ſuprà cap.37.) creta ſignabantur. Atque hoc eſt quod dicit Plinius lib. 36. cap.17. Eſt viliſſima creta, qua Circum præducere ad victoriæ notam inſtituerunt maiores. Quod quomodo factum, Caſſiodorus loco citato memorat: Alba (inquit) linea non longè ab oſtiis in vtrumque podium quaſi regula directa producitur, vt quadrigis progredientibus inde certamen oriretur, ne dum ſemper properè conantur elidere ſpectandi voluptatem, viderentur populis abrogare. Qui* Podium *vtrumque vocat locum ſpectaculis accommodatum inſtar pulpiti exporrecti, vt commodiùs ſpectare liceret.*

CAP. XXIX.

203. Iam nunc ſi putas, &c.] *Contrarium præcedenti titulum hîc poſuimus:* Quòd longè maiores voluptates à Deo contributas habeamus. *quale quid habet etiam B. Cypr. vlt. cap. l. de Spectacul. præterquàm quòd alias voluptates recenſeat, quas licet carpere ex ſæculi huius curſu longè latiùs.*

204. quàm Dei patris & Domini reconciliatio, &c.] *Iſta periodus ad beneficia Baptiſmi pertinet, de quibus omnibus latiùs lib. de Baptiſmo.*

205. quòd calcas Deos nationum; &c.] *Iſtud ad Gratiarum diuiſiones pertinet, de quibus Apoſt. 1. Cor. 12. Alij quidem datur per ſpiritum ſermo ſapientia, quo* calcat *(vt Tertull. inquit)* Deos gentium; *alij fides ſiue operatio virtutum in eodem ſpiritu, quæ* dæmonia expellit; *alij gratia ſanitatum, quæ* medicinas facit; *alij prophetia, quæ* reuelationes petit; *alij diſcretio ſpirituum, quæ* Deo viuit.

206. in his tibi ludos Circenſes, &c.] *Pulcrè hîc ad mores Chriſtianos accommodat ea quæ ad* Circēſes ludos *ſpectant,* curſus, tempora, metas, ſocietatis ſignum, tubam, & palmam denique. *de quibus omnibus alicubi ſuprà, exceptis* temporibus. *Quò pertinere videtur illud Caſſiodori Variarum lib. 3. epiſt. 51. Nec vacat (inquit) quòd viginti quatuor menſibus conditio huius certaminis expeditur, vt dies noctiſque horæ tali numero clauderentur. Quod ipſum quàm obſcurum ſit, videtur ſentire quòd ſingulis viginti quatuor menſibus renouari ſoleant* ludi Circenſes.

207. Si Scenicæ doctrinæ delectant, &c.] *De his ſuprà latè num. 153. Hîc præterea exprimit in Scenis vſitata,* litteras, verſus, ſententias, cantica, voces, fabulas, *&* ſtrophas, *& econtrariò exhortatur ad cantica Eccleſiaſtica, quemadmodum etiam B. Chryſoſt. hom. 2. in Matth. de quibus aliquid diximus initio libri de Oratione num. 1. & plura Apolog. cap. 39. num. 520. quemadmodum & de* ſacrarum litterarum commemotatione *ibidem num. 501.*

208. Vis & pugillatus & luctatus? &c.] *Plurali numero vſurpat vtrumque.* Pugillatus *autem voce vtitur & Plautus Captiuis, &* Luctatus *Plinius lib. 8. cap. 12. & lib. 32. cap. 2. Eſt autem ſimilis locus apud B. Chryſoſt. hom. 31. in Ioannem, & in Pſychomachia Prudentij, vbi* aſpicere *eſt,* impudicitiam *ſeu libidinē* a caſtitate *ſeu pudicitia* deiectam; perfidiam *ſiue idololatriam* cæſam à fide; ſæuitiam *iræ nomine* à miſericordia, *quam patientiam ille vocat,* contuſam: petulantiam *denique luxuriæ titulo,* à modeſtia, *quæ & ſobrietas,* obumbratā. *Sic enim lego prorſus pro eo quod erat:* adumbratam.

209. Vis autem & ſanguinis, &c.] Sanguinis à *Chriſto effuſi memoriā obiicit ſanguinariis voluptatibus.*

CAP. XXX.

210. Quale autem Spectaculum in proximo eſt, &c.] *Poſtremū hoc caput inſcripſimus:* Quòd multo ampliora Spectacula ſint Chriſtianis iudicij die expectanda. *Quem quomodo Tertullianus in proximo eſſe dicat, alibi, ni fallor, libris aduerſus Marcionem latiùs, ne hîc prolixiores ſimus. B. Cyprian. ſub finem libri de Spectaculis, hortatur Chriſtianos ad* Spectacula *miraculorum conditi & redempti mundi, niſi quòd etiam addat poſtremo loco, diabolum illum, qui totum* detriumphauerat *mundum, ſub pedibus Chriſti iacētem ſpectandum iri; quod hîc etiam infrà inſinuat.*

211. quale regnum exinde iuſtorum? qualis ciuitas noua Hieruſalem?] *Iſtud fortaſſis ad errorē Millenariorum pertinet, de quo latiùs inter errores Tertulliani noſtris in Prolegomenis, quemadmodum & illud quod ſubiicit:* de tot ſæculi natiuitatibus.

212. item Præſides, perſecutores Dominici nominis, &c.] *Tum ex hoc loco, tum ex ſuperiori, de quo ſuprà num. 146. patet librum hunc in ipſa perſecutione Chriſtianorum conſcriptum fuiſſe. Legimus autem ex MS.* inſultantibus contrà Chriſtianis, *pro eo quod erat corruptiſſ.* Chriſtianos.

213. quibus animas aut nullas, &c.] *De duobus his Philoſophorum erroribus latiùs lib. de Anima, & de Reſurr. carnis; aliquid etiam diximus de poſtremo, Apolog. integro capite 48.*

214. non ad Rhadamanti, nec ad Minois.] *De his etiam diximus Apolog. cap. 23. num. 368. vbi ſimilis eſt locus.*

215. non in gymnaſiis.] Gymnici ludi *locus (inquit lib. 18. ſuprà dicto Iſid. cap. 17.)* Gymnaſium *dicebatur, vbi exercebantur Athletæ, & curſorum velocitas comprobabatur: ita dictū, quòd iuuenes nudi exercerētur. Hinc accidit, vt omnium propè Artium exercitia* Gymnaſia *dicantur. Sic & Caſſiodorus Variarum lib. 5. epiſt. 23. Oſtentent (inquit) iuuenes noſtri bellis, quod in* Gymnaſio *didicere virtutis: Schola Martia mittat examina.*

216. Hic eſt ille (dicā) fabri aut quæſtuarij filius.] *Omninò ſic lego, pro:* quæſtuariæ. *Neque enim legitur vſquam Chriſtus niſi* fabri filius, *nempè Matth. 13. vbi vox Græca non modò* fabrum, *ſed &* quæſtuariū *ſignificat. Atque de* Diſcentibus, *pro diſcipulis, alibi.*

217. vel hortulanus detraxit, ne lactucæ ſuæ frequentia commeantium læderentur.] *Ironia has*

videtur

videtur irridere aliquem illorum hæreticorum, qui Chriſtum verè paſſum negant, Marcionem nempè, Cerdonem eius magiſtrum, & ante eos Baſilidem, & Simonem Magum.

218. & vtraque cauea.] *Intelligit* caueā *& Theatri, & Amphitheatri. De* cauea *Theatri Scauri meminit & Plinius l. 36. c. 17. & mediæ* caueæ *mentionem facit Sueton. in Claudio cap. 21. & Virgilius dixit: Totum* caueæ *conſeſſum. Qui omnes videntur accipere* caueam *pro altiori parte Theatri, in qua erat cōſeſſus ſpectantium; & ſimiliter Caßiodorus l. 4. Variarum epiſt. 52. his verbis;* Caueas *illas, ſaxis pendentibus abſidatas, ita iunctu[ra]s abſconditas in formas pulcherrimas conueniſſe, vt cryptas magis excelſi montis crederes, quàm aliquid fabricatum eſſe iudicares. Sic etiam Cicero lib. de Seneɩ. de eo qui in prima* cauea *ſpectat, & eo qui in vltima. Verùm Auctor hoc loco & Chryſoſt. hom. de Kalendis, item Auguſt. l. 1. de Conſenſ. Euang. c. 37.* Caueam *accipiunt pro area in medio Theatri aut Amphitheatri, ad imitationem* caueæ *ferarum vndique clauſa, primùm cloſtris ſeu clauſtris ligneis, deinde ferreis, denique & euripis, vti ſuprà diximus c. 8.*

ARGVMENTVM LIBRI DE IDOLOLATRIA

Per Iacobvm Pameliivm.

POST *librum de Spectaculis æditum (vti infrà patet cap. xiij.) quamtumuis adhuc durante perſecutione, cupiens Tertullianus etiam reliquas Idololatriæ ſpecies in vniuerſum tollere, hunc ſibi conſcribendum putauit, ne diutiùs Chriſtiani ignorantia craſſa laborarent, exiſtimantes in ſolo Idolorum cultu Idololatriam conſiſtere.*

Imprimis autem docet omnia crimina in Idololatriæ crimine, & in omnibus Idololatriam deprehendi. I.

Deinde in multas venas eam defundi, & multifariam ſeruos Dei ſubuertere. II.

Ita ad originem Idololatriæ, & interpretationem vocabuli deſcendens, Idola eſſe oſtendit habenda, non ſolùm hominis effigie conſecrata, ſed quæcumque ſimulacra. III.

Agens deinde aduerſus confectores Idolorum Chriſtianos, oſtendit tam fieri quàm coli prohibita Idola. IIII.

Neque ſe excuſare illos poſſe prætextu operationis manuum ab Apoſtolo præſcriptæ, quæ intelligitur de Artibus quas Eccleſia Dei recipit, neque à Deo ſunt prohibitæ. V.

Maximè quòd renuntiantes Diabolo & angelis eius, illis repudium dixerimus; quippè quibus plures Deos, eóſque falſos facto confiteantur, atque adeò eoſdem colant, qui faciunt vt coli poſſint. VI.

Quòd denique Zelus fidei prohibeat Chriſtianum ab Idolis in Eccleſiam venire, adtollere ad Deum Patrem manus matres Idolorum, his manibus adorare, eáſque admouere corpori Domini quæ Dæmoniis corpora conferunt; multò verò magis in Ordinem Eccleſiaſticū adlegi artifices Idolorum, quorum manus potius amputandæ, quibus quotidie corpus Chriſti laceſſunt, quibus Domini corpus ſcandalizatur. VII.

Eandem eſſe rationem fabricæ templi, aræ, ædiculæ, domus, in honorem Idolorum, ſiue expreſſionem in bractea, aut inſignibus eorundem. VIII.

Deinceps Profeſſiones Aſtrologorum, Mathematicorum, Magorum, Idololatriæ obnoxias eſſe tradit. IX.

Item & Ludimagiſtros, ceteróſque litterarum profeſſores adfines eſſe multimodæ Idololatriæ, qui eorumdem ſollemnia obſeruent, quum etiam fidelium ſit magis diſcere quàm docere litteras. X.

Quin etiam negotiationes mercium earum, quæ ad Idololatriam pertinent. XI.

Et verò neceßitates humanas minimè prædicta omnia excuſare, quòd fidei ſemel obſignatæ ſint contraria, atque adeò propter Dominum derelinquenda Apoſtolorum exemplo. XII.

XIII. *Porrò non ſolùm à ſacrificiis & ſacerdotiis Idolorum & Spectaculis (de quibus alio volumine) ſed & à feſtis illorum diebus abſtinendum, etiam extraordinariis.*

XIIII. *Neque in his placere nos ethnicis poſſe, vt eos lucrifaciamus, quòd nomen Dei blaſphemetur, quando Saturnalia, Ianuaria, ídque genus alia à Chriſtianis frequentantur; quum ipſi econtrariò non octauo quoque die Dominicum diem, non Pentecoſten, immò nullam Chriſtianorum ſollemnitatem obſeruent.*

XV. *Immò neque ſollemnibus Cæſarum tabernas, ſeu ianuas Chriſtianorum lucernis ornandas, aut laureis coronandas, tum quòd omnis Idololatria ab hominum cultura cœperit, & ipſos Deos Nationum homines retrò fuiſſe conſtet, tum quòd & Oſtiorum dij varij apud Romanos, tum denique quòd Magiſtratibus ſubditos quidem eſſe oporteat, ſed intra limites Chriſtianæ diſciplinæ.*

XVI. *Aliud eſſe iudicium de communibus aut priuatis ſollemnitatibus & ſponſalium, & nuptiarum, niſi quis interſit illorum Idolorum ſacrificiis.*

XVII. *Neque verò etiam ſeruis licere miniſtros eſſe Idololatriæ.*

XVIII. *Omnem item ſuperfluum veſtiam ornatum & honorum apparatum, maximè qui Idololatriæ dicatus ſit, ab initio in diaboli pompa damnatum eſſe.*

XIX. *Item & militiam, cui neceſſitas ſit immolationum vel capitalium iudiciorum, eámque in qua militandum ſit ſub ſigno diaboli, cui non conuenit cum ſigno Chriſti.*

XX. *Quum autem cõuerſatio diuinæ diſciplinæ etiam verbis periclitetur, ne Idola Deos vocemus interdictum; item & deierationem omnem; exempli gratia; Me Hercule, Me Dius fidius, & ſimilia.*

XXI. *Perinde etiam eſſe, ſiue iuret quis per Idola, ſiue ab alio adiuratus adquieſcat, ſiue per litem dicat, Iupiter tibi ſit iratus, ſiue reſpondeat: Immò tibi.*

XXII. *Æquè etiam benedici per Deos Nationum Chriſto initiatum non debere permittere; exẽpli gratia, ſi eleemoſynam accipiens Deos ſuos propitios ethnicus imprecetur, reſpondendum, Dei cauſſa id factum eſſe.*

XXIII. *Poſtremò neque pecuniam ab ethnicis mutuãtes Chriſtianos iuratos cauere poſſe, quum æquè ſtylo & ſcripto, etiam alio dictante, atque verbo Chriſtus negetur.*

XXIIII. *Epilogo denique breui concludit, inter hos ſcopulos, inter hæc vada & freta Idololatriæ, veliſicare debere fidem Dei tutam & ſecuram.*

Ceterùm hunc librum verè Tertullianicum eſſe, vel ex eo conſtat, quòd his verbis citet ſupradictum Spectaculorum librum c.xiij. De Spectaculis autẽ & voluptatibus eiuſmodi ſuũ iam volumẽ impleuimus. *Viderunt etiam iam olim B. Cyprian. qui adinſtar conſcripſit librum de Idolorum vanitate, & B. Iſidorus, qui Etymol. lib.8. cap. vlt. verbis ipſis vtitur c.3. huius libri, vbi agit de vocabuli Idoli interpretatione. Quòd itaque Trithemius & Politianus hunc præterierint, hinc factum, quòd nuſpiam exẽplar MS. repperint. Certè Gagnæus ſua æditione ex MS. Gallico codice illum edidit, & poſt illum ex Britannico Lælandi codice quàm accuratiſſ. per Sigiſmundum Gelenium caſtigatus eſt, vſque adeò vt vix vllus hiatus, aut corruptus ſuperſit locus. De qua eius diligẽtia tanto magis nobis congratulandum, quòd nullus etiam mihi MS. codex contingere potuerit. Noſtris interim Adnotationibus haud parum illuſtratus, Deo fauente, nunc primùm prodit.*

A Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE IDOLOLATRIA LIBER.

PRINCIPALE [1] crimen generis humani, ſummus ſeculi reatus, tota CAP. I.
cauſa iudicij, Idololatria. Nam etſi ſuam ſpeciem tenet vnumquodque
delictum, & ſi ſuo quoq; nomine iudicio deſtinatur, in Idololatriæ ta-
men crimine expungitur. Omitte titulos, operas recognoſce, Ido-
lolatres, idem homicida eſt. Quæris quem occiderit? ſi quid ad elo-
gij ambitionem facit, non extraneum nec inimicum, ſed ſeipſum.
Quibus inſidiis? erroris ſui. Quo telo? offenſa Dei. Quot plagis?
quotquot Idololatriis. Qui negat Idololatren periſſe, is negabit Idololatren homi-
cidium feciſſe. Proinde adulterium, & ſtuprum in eodem recognoſcas: nam qui falſis
deis ſeruit, ſine dubio adulter eſt veritatis, quia omne falſum adulterium eſt. Sic &
in ſtupro mergitur. Quis enim immundis ſpiritibus operatus, non conſpurcatus &
conſtupratus incedit? [2] Atque adeò ſcripturæ ſanctæ ſtupri vocabulo vtuntur in Idolo- *Ezech. 23.*
B latriæ exprobratione. Fraudis conditio ea eſt opinor, ſi quis alienum rapiat, aut alij de-
bitum deneget, & vtique erga hominem admiſſa fraus maximi criminis nomen eſt.
At enim Idololatria Deo fraudem facit, honores illi ſuos denegans, & conferens aliis, vt
fraudi etiam contumeliam coniungat. Quòd ſi tam fraus quàm ſtuprum atque adulteriũ
mortem [3] adferunt, iam in his æquè Idololatria de homicidij reatu non liberatur. Poſt ta-
lia crimina, tam exitioſa, tam deuoratoria ſalutis, cetera quoque ad aliquem modum, &
ſeorſum proinde diſpoſita, in Idololatria conditionem ſuam repræſentant. In illa & con-
cupiſcentiæ ſeculi. Quæ enim Idololatriæ ſolennitas ſine ambitione cultus & ornatus? In
illa laſciuiæ & ebrietates, cùm plurimùm victus & ventris & libidinis cauſa frequentan-
tur. In illa iniuſtitia. Quid enim iniuſtius ea, quæ iuſtitiæ patrem neſcit? In illa etiam vani-
tas, quum tota eius ratio vana ſit: in illa mendacium, quum tota ſubſtantia eius mendax
ſit. Ita fit, vt omnia in Idololatria, & in omnibus Idololatria deprehendatur. Sed & aliàs
quum vniuerſa delicta aduerſus Dominum ſapiant, nihil autem quod aduerſus Domi-
num ſapiat, non dæmoniis & immundis ſpiritibus deputetur, quibus Idola mancipan-
tur: ſine dubio Idololatriam admittit, quicunque delinquit: id enim facit quod ad Idolo-
rum [4] mancipes pertinet. [Sed [5] vniuerſa nomina criminum diſcedant in operum ſuo- CAP. II
rum proprietates, remaneat Idololatria in eo quod ipſa eſt: ſufficit ſibi tam inimi-
cum Deo nomen, tam locuples ſubſtantia criminis, quæ tot ramos porrigit, tot venas
defundit, vt de hoc cùm maximè materia ſuſcepta ſit, quot modis nobis præcauenda ſit
Idololatriæ latitudo. Quoniam multifariam ſeruos Dei nec tantùm ignorata, ſed etiam
C diſſimulata ſubuertit. Plerique Idololatriam ſimpliciter exiſtimant his ſolis modis
interpretandam, Si quis aut incendat, aut immolet, [6] aut polluceat, aut ſacris aliquibus aut
ſacerdotiis obligetur: quemadmodum ſi quis exiſtimet adulterium in oſculis, & in am-
plexibus, & in ipſa carnis congreſſione cẽſendum: aut homicidium in ſola ſanguinis pro-
fuſione, & in animæ ereptione reputandum. At enim Dominus quàm extenſiùs iſta diſ- *Matth. 5.*
ponat certi ſumus, cùm adulterium etiam in concupiſcentia deſignat, ſi oculum quis im-
pegerit libidinoſè, & animam commouerit impudicè: cùm [7] homicidium etiam in verbo *Ibidem.*
maledicti vel conuicij iudicat, & in omni impetu iræ, & in negligentia charitatis in fra-
trem. Sicut Ioannes docet homicidam eſſe qui oderit fratrem. Alioquin in modico conſi- *1. Ioan. 3.*
ſteret, & diaboli ingenium de malitia, & Dei Domini de diſciplina, qua nos aduerſus
diaboli altitudines munit, ſi in his tantùm delictis iudicaremur, quæ etiam nationes de-
creuerunt vindicanda. Quomodo abundabit iuſtitia noſtra ſuper Scribas & Phariſæos, vt *Matth. 5.*
Dominus præſcripſit, niſi abundantiam aduerſariæ eius, id eſt iniuſtitiæ perſpexerimus?
Quòd ſi caput iniuſtitiæ Idololatria eſt, prius eſt vti aduerſus abundantiam Idololatriæ
præmuniamur, dum illam non ſolùm manifeſtis recognoſcimus. [Idolum [8] aliquandiu CAP. III.
retrò non erat. Prius quàm huius monſtri artifices ebuliſſent, ſola [9] templa & vacuæ ædes
erant, ſicut in hodiernum quibuſdam locis vetuſtatis veſtigia permanent. Tamen Idolo-

latria agebatur,non in iſto nomine,ſed in iſto opere.Nam & hodie extra templum & ſine
Idolo agi poteſt.At vbi artifices ſtatuarum & imaginum,& omnis generis ſimulacrorum D
diabolus ſeculo intulit,rude illud negotium humanæ calamitatis, & nomen de Idolis cõ-
ſequutum eſt,& profectum.Exinde iam caput facta eſt Idololatriæ ars omnis quę Idolum
quoquomodò edit.Neque enim intereſt, [10] an plaſtes effingat, an cælator exſculpat, an
Phrygio detexat:quia nec de materia refert,an gypſo,an coloribus, an lapide, an ære, an
argento,an filo formetur Idolum.Quando enim & ſine Idolo Idololatria fiat:vtique cùm
adeſt Idolum,nihil intereſt quale ſit,qua de materia,qua de effigie, ne qui putet id ſolum
Idolum habendum,quod humana effigie ſit conſecratum.Ad hoc neceſſaria eſt vocabuli
interpretatio. εἶδος [11] Græcè formam ſonat; ab eo per diminutionem εἴδωλον deductum,
æquè apud nos formulam fecit. Igitur omnis forma vel formula Idolum ſe dici expoſcit.
Inde Idololatria omnis circa omne Idolum famulatus & ſeruitus. Inde & omnis Idoli ar-
tifex,eiuſdem & vnius eſt criminis:niſi parum Idololatriam populus admiſit, quia [12] ſimu-
Cap. IIII. lacrum vituli,& non hominis ſibi conſecrauit. [[13] Idolum tam fieri quàm coli Deus pro-
Exod. 32. hibet. Quanto præcedit vt fiat quod coli poſſit, tanto prius eſt ne fiat ſi coli non licet.
Propter hanc cauſam, ad eradicandam ſcilicet materiam Idololatriæ, lex diuina procla-
Ibidem 20. mat: Ne [14] feceritis Idolum. Et coniungens, Neque ſimilitudinem eorum quæ in cœlo
ſunt, & quæ in terra,& quæ in mari. Toto mundo eiuſmodi artibus interdixit ſeruis Dei.
[15] Anteceſſerat enim hoc prædicens Enoch omnia elementa, omnem mundi ſenſum,
quæ cœlo,quæ mari,quæ terra continentur,in Idololatriam verſuros dęmonas,& ſpiritus E
deſertorum angelorum,vt pro Deo aduerſus Dominum conſecrarētur. Omnia igitur co-
lit humanus error,præter ipſum omnium conditorem.Eorum imagines Idola, [16] imagi-
num conſecratio Idololatria. Quicquid Idololatra committit, in artificem quemcunque
& cuiuſcunque Idoli deputetur neceſſe eſt. Denique idem Enoch ſimul & cultores Idoli
& fabricatores in cõminatione prædamnat.Et ruſus:Iuro vobis peccatores, quòd in diē
ſanguinis perditionis pœnitentia parata eſt.Qui ſeruitis lapidibus, & qui imagines facitis
aureas,& argenteas,& ligneas,& lapideas,& fictiles, & ſeruitis phantaſmatibus, & dæmo-
niis,& ſpiritibus infamibus,& omnibus erroribus non ſecundum ſcientiam,nullum ab iis
Iſai. 44. inuenietis auxilium. Eſaias verò: Teſtes, ait, vos eſtis, ſi eſt Deus abſque me. Et non erant
tunc qui fingunt & exſculpunt, omnes vani qui faciunt libita ſibi, quæ illis non prode-
runt.Et deinceps tota illa pronunciatio,qua in artifices,qua in cultores deteſtatur, cuius
clauſula eſt, [17] Cognoſcite quòd cinis ſit cor illorum, & errant, & nemo animam ſuam li-
Pſal. 113. berare poſſit. Vbi æquè Dauid, Et [18] tales fiant,inquit,qui faciunt ea. Et quid ego modicę
memoriæ homo vltrà quid ſuggeram, quid recolam de ſcripturis, quaſi aut non ſufficiat
vox ſpiritus ſancti, aut vltrà deliberandum ſit, an maledixerit atque damnauerit Domi-
Cap. V. nus ipſos priùs artifices eorum,quorum cultores maledicit & damnat? [[19] Planè impen-
ſiùs reſpõdebimus ad excuſationes huiuſmodi artificum,quos nunquam in domũ Dei ad-
„ mitti oportet,ſi quis eã diſciplinam norit. Iam illa obiici ſolita vox: Non habeo aliud quo
„ viuam: diſtrictiùs repercuti poteſt, Viuere ergo habes. Quid tibi cũ Deo eſt? ſi tuis legibus. F
1. Cor. 7. Tum quod & de ſcripturis audent argumentari: dixiſſe Apoſtolum, vt [20] quiſque fuerit in-
uentus,ita & perſeueret: poſſumus igitur omnes in peccatis perſeuerare ex iſta interpreta-
tione. Nec enim quiſquam noſtrum non peccator inuentus eſt, cùm Chriſtus non alia ex
1. Cor. 4. cauſa deſcenderit, quàm peccatorum liberandorum. Item: eundem præcepiſſe dicunt ſe-
1. Theſſ. 4. cundum ſuum exemplum, vt manibus vnuſquiſque operetur ad victum. Si hoc præceptũ
ab omnibus manibus defendatur, credo & [21] fures balnearios manibus ſuis viuere, & i-
pſos latrones manibus agere quo viuant. Item falſarios vtique non pedibus, ſed manibus
operari malas litteras. Hiſtriones verò non manibus ſolis, ſed totis membris victum ela-
borare. Pateat igitur Eccleſia omnibus, qui manibus,& ſuo opere tolerantur, ſi nulla ex-
ceptio eſt artium quas Dei diſciplina non recipit. Sed ait quidam aduerſus ſimilitudinis
Num. 21. interdictæ propoſitionem, [22] Cur ergo Moſes in eremo ſimulacrum ſerpentis ex ære fecit?
Seorſum figuræ quæ diſpoſitioni alicui arcanæ præſtruebantur, non ad erogationem le-
gis,ſed ad exemplarium cauſæ ſuæ. Alioquin ſi hæc vt aduerſarij legis interpretemur, nun-
quid & nos, quod & Marcionitæ, inconſtantiam adſcribimus omnipotenti, quem illi hoc
modo deſtruunt vt mutabilem, dum alibi vetat, alibi mandat? Si quis autem diſſimulat il-
lam effigiem ærei ſerpentis ſuſpenſi in modum, [23] figuram deſignaſſe Dominicæ crucis à
ſerpentibus, id eſt ab angelis diaboli liberaturæ nos, dum per ſemetipſam diabolum, id eſt
ſerpen-

A ſerpentem interfectum ſuſpendit,ſiue quæ alia figuræ iſtius expoſitio dignioribus reuelata
eſt,dummodò Apoſtolus affirmet omnia tunc figuratè populo accidiſſe: benè quod idem 1.Cor.10.
Deus qui lege vetuit ſimilitudinem fieri, extraordinario præcepto ſerpentis ſimilitudinē
interdixit.Si eundem Deum obſeruas, habes legem eius, Ne feceris ſimilitudinem. Si & Exod.20.
præceptum factæ poſtea ſimilitudinis reſpicis,& tu imitare Moyſen,Ne facias aduerſus le-
gem ſimulacrum aliquod,niſi & tibi Deus iuſſerit. [[24] Si nulla lex Dei prohibuiſſet Ido- CAP.VI.
la fieri à nobis,nulla vox ſpiritus ſancti fabricatoribus Idolorum non minus quàm culto-
ribus comminaretur:de ipſo ſacramento noſtro interpretaremur nobis aduerſas eſſe fidei
eiuſmodi artes. Quomodo enim renunciauimus diabolo & angelis eius, ſi eos facimus?
Quod repudium diximus his, non dico cum quibus, ſed de quibus viuimus?Quam diſ-
cordiam ſuſcepimus in eos,quibus [25] exhibitionis noſtræ gratia obligati ſumus?Potes lin-
gua negaſſe,quod manu confiteris?Verbo deſtruere,quod facto ſtruis?Vnum Deum præ-
dicare,qui tantos efficis?Verum Deum prædicare,qui falſos facis? Facio (ait quidam) ſed
non colo.quaſi ob aliam cauſam colere non audeat, niſi ob quam & facere non debeat,
ſcilicet ob Dei offenſam vtrobique.Imò tu colis,qui facis vt coli poſſint.Colis autem non
ſpiritu [26] viliſſimi nidoris alicuius,ſed tuo proprio:nec anima pecudis impenſa, ſed anima
tua.Illis ingenium tuum immolas,illis ſudorem tuum libas,illis prudentiam tuam accen-
dis.Plus es illis quàm ſacerdos,cùm per te habeant ſacerdotem. Diligentia tua numen il-
lorum eſt.Negas te quod facis colere? Sed illi non negant, quibus hanc ſaginatiorem &
B [27] auratiorem & maiorem hoſtiam cædis,ſalutem tuam. [[28] Tota die ad hanc partem ze- CAP.VII.
lus fidei perorabit ingemens Chriſtianum ab [29] Idolis in Eccleſiam venire, de aduerſaria
officina in domum Dei venire, [30] attollere ad Deum patrem manus matres Idolorum,
his manibus adorare quæ foris aduerſus Deum adorantur,eas [31] manus admouere corpo-
ri Domini,quæ dæmoniis corpora conferunt.Nec hoc ſufficit.Parum ſit, ſi ab [32] aliis ma-
nibus accipiant quod contaminant, ſed etiam ipſæ tradunt aliis quod contaminauerunt.
[33] Adleguntur in ordinem Eccleſiaſticum artifices Idolorum. Prò ſcelus! Semel Iudæi
Chriſto manus intulerunt,iſti [34] quotidie corpus eius laceſſunt. O manus præcidendæ!
Viderint iam an per ſimilitudinem dictum ſit, Si te manus tua ſcandalizat, amputa eam.
Quæ magis amputandæ,quàm in quibus Domini corpus ſcandalizatur? [[35] Sunt & aliæ CAP.VIII.
complurium artium ſpecies,quæ etſi non contingunt Idolorum fabricationem,tamen ea
ſine quibus Idola nil poſſunt,eodem crimine expediunt.Nec enim differt, an extruas vel
exornes,ſi templum,ſi aram,ſi ædiculam eius inſtruxeris,ſi bracteam expreſſeris, aut inſi-
gnia,aut etiam domum fabricaueris.Maior eſt eiuſmodi opera,quæ non effigiem confert,
ſed auctoritatem.Si ita neceſſitas exhibitionis extenditur,habent & alias ſpecies,quæ ſine
exorbitatione diſciplinæ, id eſt, ſine Idoli confectura opem victus præſtent. Scit [36] alba-
rius tector & tecta ſarcire,& tectoria inducere, & [37] ciſternam liare, & [38] cymatia diſten-
dere,& multa alia ornamenta præter ſimulacra parietibus incruſtare.Scit & pictor & mar-
morarius,& ærarius,& quicunque cælator,latitudines ſuas vtiq; multo faciliores. [39] Nam
C qui ſignum deſcribit,quanto faciliùs abacum linit?[40] Qui de tilia Martem exſculpit, quā-
to citiùs armarium compingit? Nulla ars non alterius artis, aut mater, aut propinqua eſt.
Nihil alterius vacat.Tot ſunt artium venæ,quot hominum cōcupiſcentiæ.Sed de [41] mer-
cedibus & manuſpretiis intereſt.Proinde intereſt & de labore.Minor merces frequentio-
re actu repenſatur.Quot parietes ſigna deſiderant? Quot templa & ædes Idolis ędifican-
tur?Domus verò & prętoria & balnea & inſulę quantę? [42] Soccus & baxa quotidie deau-
rantur, Mercurius & Serapis non quotidie. Sufficiant ad quęſtum artificiorum, frequen-
tiores omni ſuperſtitione luxuria & ambitio.[43] Lances & ſcyphos faciliùs ambitio, quàm
ſuperſtitio deſiderabit.Coronas quoq; magis luxuria,quàm ſolemnitas erogat. Cùm igi-
tur ad hęc artificiorum genera cohortemur, quę Idolum quidem, & quę Idolo compe-
tunt,non attingant,ſint autem & hominibus communia ſępe quę & Idolis,hoc quoque
cauere debemus,ne quid ſcientibus nobis ab aliquibus de manibus noſtris in rem Idolo-
rum poſtuletur.Quòd ſi conceſſerimus, & non remediis tam vſitatis egerimus, non puto
nos à contagio Idololatrię vacare,quorum manus non ignorantium in officio vel in ho-
nore & vſu dæmoniorum deprehenduntur. [[44] Animaduertimus inter Artes etiam pro- CAP.IX.
feſſiones quaſdam obnoxias Idololatrię. [45] De Aſtrologis ne loquendum quidem eſt.
Sed quoniam quidam iſtis diebus prouocauit defendens ſibi perſeuerentiam profeſſio-
nis iſtius,paucis vtar.Non allego quòd Idola honoret,[46] quorum nomina cœlo inſcripſit,

quibus omnem Dei poteſtatem addixit: quòd propterea homines non putant Deum re- D
quirendum, præſumentes ſtellarum nos [47] immutabili arbitrio agi. Vnum propono, An-
Gen.6. gelos eſſe illos deſertores Dei, [48] amatores fœminarum, [49] proditores etiam huius curio-
ſitatis, propterea quoque damnatos à Deo. O diuina ſentētia vſque ad terram pertinax, cui
etiam ignorantes teſtimonium reddunt. [50] Expelluntur Mathematici ſicut angeli eorum.
[51] Vrbs & Italia interdicitur Mathematicis, ſicut cœlum & angelis eorum. Eadem pœna
eſt exilij diſcipulis & magiſtris. [52] Sed Magi & Aſtrologi ab Oriente venerunt. Scimus
Matth.2. Magiæ & Aſtrologiæ inter ſe ſocietatem. Primi igitur ſtellarum interpretes natum Chri-
ſtum annunciauerunt, primi munerauerunt. Hoc nomine Chriſtum (opinor) ſibi obliga-
uerunt. Quid tum? Ideo nunc & Mathematicis patrocinabitur illorum Magorum religio?
[53] De Chriſto ſcilicet eſt matheſis hodie, ſtellas Chriſti, non Saturni & Martis & cuiuſq;
ex eodem ordine mortuorum obſeruat & prædicat. At [54] enim ſcientia iſta vſque ad Euā-
gelium fuit conceſſa, vt Chriſto edito nemo exinde natiuitatem alicuius de cœlo inter-
pretetur. Nam & thus illud & myrrham & aurum ideò infanti tunc Domino obtulerunt,
quaſi clauſulam ſacrificationis & gloriæ ſecularis, quam Chriſtus erat ademprurus. Quod
iiſdem Magis ſomnium ſine dubio ex Dei voluntate ſuggeſſit, vt irent in ſua, ſed alia non
qua venerant via, id eſt ne priſtina ſecta ſua incederent: ne illos Herodes perſequeretur,
qui nec perſecutus eſt etiam ignorans alia via digreſſos, quoniam & qua venerant ignora-
bat. Adeò viam rectam & diſciplinam intelligere debemus. Itaque magis præceptum, ex-
inde aliter incederent. Sic [55] & aliam illam ſpeciem Magiæ quæ miraculis operatur, etiam E
Exod.7. aduerſus Moyſen æmulata, patientia Dei traxit ad Euangelium vſque. Nam exinde & Si-
Act.8. mon Magus iam fidelis, quoniam aliquid adhuc de [56] circulatoria ſecta cogitaret, vt ſci-
licet inter miracula profeſſionis ſuæ etiam ſpiritum ſanctum per manuum impoſitionē
enundinaret, maledictus ab Apoſtolis de fide eiectus eſt: & alter Magus qui cum Sergio
Ibidem 17. Paulo, quoniam iiſdem aduerſabatur Apoſtolis, luminum amiſſione multatus eſt. Hoc &
Aſtrologi retuliſſent credo, ſi quis in Apoſtolos incidiſſet. Attamen cùm Magia punitur,
cuius eſt ſpecies Aſtrologia, vtique & ſpecies in genere damnatur. Poſt Euangelium nuſ-
quam inuenias [57] aut ſophiſtas, aut Chaldæos, aut incantatores, aut coniectores, aut Ma-
1. Cor.1. gos, niſi planè punitos. Vbi ſapiens, vbi [58] litterator, vbi conquiſitor huius æui? Nónne in-
fatuauit Deus ſapientiam huius ſeculi? Nihil ſcis Mathematice, ſi neſciebas te futurum
Chriſtianum. Sin ſciebas, hoc quoque ſcire debueras nihil tibi futurum cum iſta profeſſio-
Act.8. ne. Ipſa te de periculo ſuo inſtrueret, quæ aliorū [59] climacterica præcauit, Non eſt tibi pars
neque ſors in iſta ratioue. Non poteſt regna cœlorum ſperare, [60] cuius digitus aut radius
Cap.x. abutitur cœlo. [[61] Quærendum autem eſt etiam de ludimagiſtris, ſed & ceteris profeſ-
ſoribus litterarum. Imò non dubitandum affines illos eſſe multimodæ Idololatriæ. Pri-
mùm quibus neceſſe eſt Deos Nationū prædicare, nomina, genealogias, fabulas, ornamē-
ta honorifica quæque eorum enunciare, tum ſolennia feſtáque eorundem obſeruare, vt
quibus vectigalia ſua ſuppetant. Quis ludimagiſter, ſi [62] non tabularia Idolorum, quinqua-
tria tamen frequentabit? Ipſam [63] primam noui diſcipuli ſtipem Mineruæ & honori & no- F
mini conſecrat, vt etſi non prophanatus alicui Idolo, verbotenus de Idolothyto eſſe dica-
tur, pro Idololatra vitetur. quid minus eſt inquinamenti eo quod præſtat quæſtus & nomi-
nibus & honoribus Idolo nuncupatus? [61] tam Mineruália Mineruæ, quàm [64] Saturnalia
Saturni, quæ etiam ſeruiculis ſub tempore Saturnalium celebrari neceſſe eſt. Etiam
ſtrenæ captandæ, & [65] ſeptimontium, & brumæ, & caræ cognationis honoraria exigenda
omnia, flore ſcholæ coronandæ. [66] Flaminicæ & [67] ædiles ſacrificant Cereri, [68] ſchola ho-
noratur feriis. Idem fit Idoli natali, omnis diaboli pompa frequentatur. Quis hæc com-
petere Chriſtiano exiſtimabit, niſi qui putabit conuenire etiam non magiſtro? Scimus di-
ci poſſe, Si docere litteras Dei ſeruis non licet, etiam nec diſcere licebit. Et quomodo quis
inſtitueretur ad prudentiam interim humanam, vel ad quemcunque ſenſum vel actum,
cùm inſtrumentum ſit ad omnem vitam litteratura? Quomodo repudiamus ſecularia ſtu-
dia, ſine quibus diuina non poſſunt. Videamus igitur neceſſitatem litteratoriæ eruditionis,
reſpiciamus ex parte eam admitti nō poſſe, ex parte vitari, fideles magis diſcere quàm do-
cere litteras capit. Diuerſa eſt enim ratio diſcendi & docendi. Si fidelis litteras doceat in-
ſertas Idolorum prædicatione, ſine dubio dum docet, commēdat: dum tradit, affirmat: dū
Exod. 23. commemorat, teſtimonium dicit. [69] Deos ipſos hoc nomine obſignat, [70] cum lex prohi-
Exod.20. beat (vt diximus) deos pronunciari, & [71] nomē hoc in vano collocari. Hinc prima diabolo
fides

A fides ædificatur ab initiis eruditionis. Quære an Idololatriam committat, [72] qui de Idolis
catechizat. At cùm fidelis hæc diſcit, ſi iam ſapit qui ſit, neq; recipit, neque admittit, multo
magis ſi nondum ſapit. Aut vbi cœperit ſapere, priùs ſapiat oportet quod priùs didicit, id
eſt de Deo & fide. Proinde illa reſpuet nec recipiet. Et erit tam tutus quàm qui ſciens ve-
nenum ab ignaro accipit, nec bibit. Huic neceſſitas ad excuſationem deputatur, quia ali-
ter diſcere non poteſt. Tanto autem facilius eſt litteras non docere quàm non diſcere, quã-
to & reliqua ſcholarũ de [73] publicis propriis ſolennitatibus inquinamẽta faciliùs diſcipu-
lus fidelis non adibit, quàm magiſter non frequentabit. [[74] Degenerabimus, ſi cetera deli- CAP. XI.
ctorum recogitemus, in primis cupiditatẽ radicem omnium malorũ, [75] qua quidã irretiti,
circa fidem naufragiu ſunt paſſi: quamuis & Idololatria ab eodẽ Apoſtolo dicta ſit cupidi-
tas, tũ mendaciũ cupiditatis miniſtrum. Taceo de periurio, quando ne iurare quidẽ liceat.
Negotiatio ſeruo Dei apta eſt? Ceterũ ſi cupiditas abſcedat, quæ eſt cauſa adquirendi: ceſ-
ſante cauſa adquirendi, non erit neceſſitas negotiandi. [76] Sit nunc aliqua iuſtitia quæſtus
ſecura de cupiditatis & mendacij obſeruatione, in crimẽ offendere Idololatriæ eã opinor,
quæ ad ipſam Idolorum animam & ſpiritũ pertinet, quæ omne dæmonium ſaginat. an non
illa principalis Idololatria viderint ſi eædem merces, [77] thura dico & cetera peregrinitatis
ſacrificium Idolorum. Etiam hominibus ad pigmenta medicinalia, [78] nobis quoque inſu-
per ad ſolatia ſepulturæ vſui ſunt. Certè cùm pompæ, cùm ſacerdotia, cùm ſacrificia Ido-
lorum de periculis, de damnis, de incommodis, de cogitationibus, de diſcurſibus negotia-
B tionibúſve inſtruuntur, quid aliud quàm procurator Idolorum demonſtraris? Nemo con-
tendat poſſe hoc modo omnibus negotiationibus controuerſiam fieri. Grauiora delicta
quæque pro magnitudine periculi diligentiam extendunt obſeruationis, vt non ab his tã-
tùm abſcedamus, ſed & ab iis per quæ fiunt. Licet enim ab aliis fiat, non intereſt ſi per me.
In nullo neceſſarius eſſe debeo alij, cùm facit quod mihi non licet. Ex hoc quod vetor fa-
cere, intelligere debeo curandum mihi eſſe ne fiat per me. Denique in alia cauſa non le-
uioris reatus præiudicium iſtud obſeruo. Nam quod mihi de ſtupro interdictum ſit, aliis
ad eam rem nihil aut operæ aut conſcientiæ exhibeo. Nam quòd ipſam carnem meam à
lupanaribus ſegregaui, agnoſco me neque lenocinium, neq; id genus lucrum alterius cau-
ſa exercere poſſe. Sic & homicidij interdictio oſtendit mihi [79] laniſtam quoque ab [80] Ec-
cleſia arceri: nec per ſe non faciet quod faciendum aliis ſubminiſtrat. Ecce magis proxi-
mum præiudicium. Si publicarum victimarum redemptor ad fidem accedat, permittes ei
in eo negotio permanere? Aut ſi iam fidelis id agere ſuſceperit, retinendũ in Eccleſia puta-
bis? Nõ opinor, niſi ſi quis & de thurario diſſimulabit. ſcilicet ad alios peruenit procuratio
ſanguinis, ad alios odorum. Si antequàm Idola in ſeculo eſſent, his mercibus adhuc infor-
mis Idololatria tranſigebatur, ſi & nunc fere ſine Idolo opus Idololatriæ incendiis odo-
rum perpetratur, ecquid maioris operæ & erga dæmonia thurarius: nam faciliùs ſine Ido-
lolatria quàm ſine thurarij merce. Ipſius fidei conſcientiam perrogemus, quo ore Chri-
ſtianus thurarius ſi per templa tranſibit, quo ore fumantes aras deſpuet, & [81] exſufflabit
quibus ipſe proſpexit? Qua conſtantia exorcizabit alumnos ſuos, quibus domum ſuam
C cellariam præſtat? Ille quidem ſi excluſerit dæmonium, non ſibi placeat de fide. Neque
enim inimicum excluſit. Facilè debuit de eo impetrare quem quotidie paſcit. Nulla igitur
ars, nulla profeſſio, nulla negotiatio, quæ quid aut inſtruendis aut formandis Idolis admi-
niſtrat, carere poterit titulo Idololatriæ: niſi ſi aliud omninò interpretemur, Idololatriam,
quàm famulatum Idolorum colendorum. [[82] Malè nobis de neceſſitatibus humanæ ex- CAP. XII.
hibitionis ſupplaudimus, ſi [83] poſt fidem obſignatam dicimus, Non habeo quo viuam. Iam
hîc enim pleniùs illi abruptæ propoſitioni reſpondebo, Serò dicitur. Antè enim fuit de-
liberandum ex ſimilitudine prouidentiſſimi [84] ædificis illius, qui priùs ſumptus operis
cum viribus ſuis ſupputat, ne vbi cœperit defunctus poſtea erubeſcat. Sed & nunc habes
dicta Domini exempla adimentia tibi omnem cauſationem. Quid enim dicis? Egebo. *Matth. 5.*
Sed fœlices egenos Dominus appellat. Victum non habebo: Sed [85] nolite, inquit, co- *Matth. 6.*
gitare de victu. Et veſtitus habemus exemplum lilia. Subſtantia mihi opus erat: Atquin *Ibidem.*
omnia vendenda ſunt, & egentibus diuidenda. Sed filiis & poſteritati prouidendum. *Matth. 9.*
Nemo aratro manum imponens & retrò ſpectans aptus eſt. [86] Opera & conditionalis *Luc. 9.*
eram. Nemo duobus dominis ſeruire poteſt. Si vis Domini diſcipulus eſſe, crucem tuam *Matth. 6.*
tollas, & Dominum ſequaris neceſſe eſt, id eſt, anguſtias & cruciatus tuos, [87] vel cor- *Ibidem 16.*
pus ſolum, quod in domum Chriſti eſt. Parentes, coniuges, liberi propter Deum relin- *Marc. 10.*

quendi erunt. De artibus & negotiationibus,& de profeſſionibus etiam libetorum & pa- D
rentum cauſa dubitas. Iam tunc demonſtratum eſt nobis & pignera, & artificia, & nego-
Matth.4. tia propter Dominum derelinquenda,cùm Iacobus & Ioãnes vocati à Domino & patrem
Matth. 9. nauémque derelinquunt. Cùm Matthæus de teloneo ſuſcitatur. Cùm etiam ſepeſire pa-
Matth.8. trem tardum fuit fidei.Nemo eorum quos Dominus allegit,Non habeo dixit quo viuam.
Rom.8. Fides famem non timet.Scit etiam famem non minus ſibi contemnendam propter Deũ,
quàm omne mortis genus. Didicit non reſpicere vitam, quanto magis victum? Quotuſ-
Luc. 18. quiſque hæc adimpleuit?Sed [88] quę penes homines difficilia, penes Deum facilia. Sic ta-
men nobis de manſuetudine & clementia Dei blandiamur, vt non vſque ad Idololatriæ
Ca.xiii. adfinitates neceſſitatibus largiamur. [[89] Sed omnem adflatum eius vice peſtis etiam de
longinquo deuitemus,non in his tantùm quæ præmiſimus, ſed in vniuerſa ſerie humanæ
ſuperſtitionis,ſiue deis ſuis,ſiue defunctis,ſiue regibus mancipatæ, vt ad eoſdem ſpiritus
immundos pertinentis,modò per ſacrificia & ſacerdotia, modò per ſpectacula,& hoc ge-
nus,modò per feſtos dies. Sed de ſacrificiis &de ſacerdotiis quid loquar? De [90] Spectaculis
autem & voluptatibus eiuſmodi ſuum iam volumen impleuimus. Hoc loco retractari o-
portet de feſtis diebus,& aliis extraordinariis ſolennitatibus, quas interdum laſciuiæ, in-
terdum timiditati noſtræ ſubſcribimus aduerſus fidei diſciplinam [91] communicantes na-
tionibus in Idolicis rebus. De hoc quidem primo conſiſtam,an cum ipſis quoque nationi-
Rom.12. bus communicare in huiuſmodi ſeruus Dei debeat, ſiue habitu, ſiue victu, vel quo alio
genere lætitiæ earum. Gaudere cum gaudentibus,& lugere cum lugentibus, de fratribus E
2.Cor. 6. dictum eſt ab Apoſtolo ad vnanimitatem cohortante. Ceterùm ad hæc, nihil communio-
Ioan.16. nis eſt lumini & tenebris,[92] vitæ & morti: aut ſcindimus quod eſt ſcriptum: Seculum gau-
debit,vos verò lugebitis. Si cum ſeculo gaudemus,verendum eſt ne cum ſeculo & lugea-
mus. Seculo autẽ gaudente lugeamus,& ſeculo poſtea lugente gaudebimus. Sic[93] & Laza-
Luc.16. rus apud inferos in ſinu Abrahæ refrigerium conſecutus, contrà diues in tormento ignis
conſtitutus,alternas malorum & bonorum vices æmula retributione compenſant. [94] Sũt
quidem dies munerum,quę apud alios honoris titulum,apud alios mercedis debitum ex-
pungunt. Nunc ergo,inquis, recipiam meum, vel rependam alienum: ſi hunc morem ſibi
homines de ſuperſtitione conſecrauerunt,tu extraneus ab omni eorum vanitate, [95] quid
participas Idolothyta ſolennia, quaſi tibi quoque præſcriptum ſit de die, quo minus id
quod homini debes,vel tibi ab homine debetur, citra diei obſeruationem luas, vel reci-
pias,da [96] formam in quam velis agi tecum. Cur enim & lateas, cùm ignorantia alterius
tuam conſcientiam contamines,ſi non ignoraris quòd ſis Chriſtianus, tentaris. Et contra
conſcientiam alterius agis,tanquam non Chriſtianus. Enimuerò etſi ſimulaueris,tentatus
Matth.10. addictus es. Certè ſiue hac,ſiue illac, reus es confuſionis in Deo. Qui autem confuſus ſu-
Luc. 12. per me fuerit penes homines,& ego confundar ſuper illo,inquit, penes patrem meũ, qui
Ca.xiiii. eſt in cœlis. [[97] Sed enim plerique iam induxerunt animo ignoſcendum eſſe quandoque
his quæ ethnici faciunt,ne [98] nomen blaſphemetur. Porrò blaſphemia quæ nobis omninò F
deuitanda eſt,hæc opinor eſt. Si quis noſtrum ad iuſtam blaſphemiam ethnicum deducat,
aut fraude,aut iniuria,aut contumelia,aliáve materia dignæ querelæ,in qua nomẽ meritò
percutitur, vt meritò iraſcatur & Dominus. Ceterùm ſi de omni blaſphemia dictum eſt:
veſtri [99] cauſa nomẽ meũ blaſphematur, perimus vniuerſi. cùm totus Circus ſceleſtis ſuf-
fragiis nullo merito nomẽ laceſſit,deſinamus,& non blaſphemabitur. Imò dũ ſumus,blaſ-
phemetur in obſeruatione non in exorbitatione diſciplinæ,dum probamur, non dum re-
probamur,ob blaſphemiã martyrij affinem,quæ tunc me teſtatur Chriſtianũ,cùm propter
Gal.1. eam deteſtatur. benedictio eſt nominis, maledictio cuſtoditę diſciplinæ. Si [100] hominibus
inquit,vellem placere,ſeruus Chriſti non eſſem. Sed idem alibi iubet,omnibus placere cu-
1.Cor.10. remus. Quemadmodũ ego,inquit,omnibus per omnia placeo. Nimirùm [101] Saturnalia &
[102] Kalẽdas Ianuarias celebrãs hominibus placebat,an modeſtia & patientia,an grauitate,
an humanitate,an integritate. Proinde cùm dicit, Omnia omnibus factus ſum, vt [103] om-
nes lucrifaciam,nunquid Idololatris Idololatres,nunquid ethnicis ethnicus,nunquid ſe-
cularibus ſecularis? Sed etſi non prohibet nos conuerſari cum Idololatris & adulteris
1.Cor. 5. & ceteris criminoſis dicens, Ceterùm [104] de mundo exiſſetis: non vtique eas habenas
conuerſationis immutat, vt quoniã neceſſe ſit & conuiuere nos & commiſcere cũ pecca-
toribus,ideò & cum eis peccare poſſimus. Ibi eſt commercium vitæ,quod Apoſtolus con-
cedit: hîc peccare,quod nemo permittit. Licet conuiuere cum ethnicis, commori non li-
cet.

A cet.Conuiuamus cum omnibus:cõlætemur ex communione naturæ, non ſuperſtitionis.
Pares anima ſumus,non diſciplina: compoſſeſſores mundi,nõ erroris. Quòd ſi nobis nul-
lum ius eſt communionis in eiuſmodi cum extraneis,quãto ſceleſtius eſt hæc inter fratres
frequẽtare?Quis hoc ſuſtinere aut defendere poteſt?Iudæis dies ſuos feſtos exprobrat ſpi-
ritus ſanctus.[105] Sabbata,inquit,veſtra & neomenias & ceremonias odit anima mea. No- *Iſai.1.*
bis quibus ſabbata extranea ſunt & neomenia & feriæ à Deo [106] aliquando dilectæ, Satur-
nalia,& Ianuarię,& [107] Brumæ,& [108] Matronales frequẽtantur,munera cõmeant, ſtrenæ
conſonãt,luſus,conuiuia conſtrepunt.O melior fides nationum in ſuam ſectam:quę nullã
ſolennitatem Christianorũ ſibi vindicat,[109] non Dominicũ diem,non [110] Pentecoſtẽ.etiã
ſi noſſent,nobiſcum non cõmunicaſſent;timerẽt enim ne Chriſtiani viderentur. Nos ne
ethnici pronũciemur,nõ veremur.Si quid & carni indulgẽdũ eſt, habes nõ dicã tuos dies
tantùm,ſed & plures.Nam ethnicis ſemel annuus dies quiſq; feſtus eſt:tibi octauo quoq;
die.excerpe ſingulas ſolennitates nationum, & in ordinem texe, Pentecoſten implere nõ
poterũt. [[111] Sed luceant,inquit,opera veſtra. At nunc luceant tabernæ & ianuæ noſtræ: *Cap. xv.*
plures iam inuenies ethnicorum fores ſine lucernis & laureis quàm Chriſtianorũ. De iſta *Matth.5.*
quoq; ſpecie quid videtur?Si Idoli honor eſt,ſine dubio Idoli honor Idololatria eſt. Si ho-
minis cauſa eſt,[112] recogitemus omnem Idololatriã in hominis cauſam eſſe.Recogitemus
omnẽ Idololatriã in homines eſſe culturã, cùm ipſos Deos nationum homines retrò fuiſ-
ſe,etiam apud ſuos conſtet.Itaq; nihil intereſt ſuperioris, an huius ſeculi viris ſuperſtitio
B iſta pręſtetur. Idololatria non propter perſonas quæ opponuntur, ſed propter officia iſta
dãnata eſt:quæ ad dæmones pertinẽt.Reddenda ſunt Cæſari quę ſunt Cęſaris.benè quod *Matth.22.*
appoſuit,& quæ ſunt Dei Deo.Quæ ergo ſunt Cæſaris?ſcilicet de quibus tunc conſultatio *Luc.20.*
mouebatur,præſtandúſne eſſet cenſus Cæſari,an non.Ideò & monetã oſtendi ſibi Domi-
nus poſtulauit,& de imagine euius eſſet requiſiuit.Et cùm audiſſet,Cæſaris, Reddite, ait,
quæ ſunt Cæſaris Cęſari,& quæ ſunt Dei Deo,id eſt imaginem Cæſaris Cæſari,quæ in nũ-
mo eſt,& imaginem Dei Deo,quæ in homine eſt:vt Cæſari quidem pecuniã reddas, Deo
temetipſum.Alioquin quid erit Dei,ſi omnia Cęſaris?Ergo,inquis,honor Dei eſt, lucernæ
pro foribus,& laurus in poſtibus?non vtiq; quod Dei honor eſt,ſed quod eius qui pro Deo
huiuſmodi officiis honoratur quãtũ in manifeſto eſt, ſalua operatione quæ eſt in occulto,
ad dæmonia perueniens.Certi enim eſſe debemus, ſi quos latet per ignorantiam littera-
turæ ſecularis,etiã [113] oſtiorum Deos apud Romanos, [114] Cardeam à cardinibus appella-
tam,& [115] Forculum à foribus,& Limentinum à limine,& [116] ipſum Ianum à ianua:& vti-
que ſcimus,licet nomina inania atque conficta ſint,cùm tamen in ſuperſtitionem deducũ-
tur, rapere ad ſe dæmonia & omnem ſpiritum immũdum per conſecrationis obligamẽtũ.
Alioquin dæmonia nullum habent nomen ſingulatim,ſed ibi nomen inueniunt,vbi & pi-
gnus.Etiam apud Græcos [117] Apollinẽ θυραῖον, & [118] Antelios dæmonas oſtiorum præſi-
des legimus.Hæc igitur ab initio pręuidens ſpiritus ſanctus,etiam oſtia in ſuperſtitionem
ventura pręcecinit per [119] antiquiſſimum propheten Enoch. [120] Nam & alia oſtia in bal-
C neis adorari videmus.Si autem eorum ſunt quę in oſtiis adorẽtur,ad eos & lucernę & lau-
reæ pertinebunt.Idolo feceris quicquid oſtio feceris. Hoc in loco ex auctoritate quoque
Dei conteſtor,quia nec tutum eſt ſubtrahere quodcunq; vni fuerit oſtẽſum,vtique omniũ
cauſa.Scio [121] fratrem per viſionem eadem nocte caſtigatum grauiter, quòd ianuam eius
ſubirò annunciatis gaudiis publicis ſerui coronaſſent. Et tamen non ipſe coronauerat aut
præceperat,[122] nã antè proceſſerat,& regreſſus reprehenderat factum : adeò apud Domi-
num in huiuſmodi etiam diſciplina familiæ noſtrę æſtimatur. Igitur quod attineat ad ho-
nores regum vel imperatorum, ſatis præſcriptum habemus, in omni obſequio eſſe nos
oportere,ſecundum Apoſtoli præceptum ſubditos magiſtratibus & principibus & pote- *Rom.13.*
ſtatibus.Sed intra limites diſciplinæ,quouſque ab Idololatria ſeparamur.Propterea enim
& illud exemplum trium fratrum præcucurrit, qui aliàs obſequentes erga regem Nabu- *Dan.3.*
chodonoſor,honorem imaginis eius conſtantiſſimè reſpuerint,[123] probantęs Idololatriã
eſſe quicquid vltra humani honoris modum ad inſtar diuinæ ſublimitatis extollitur.
Sic & Daniel cetera Dareio ſubnixus, tamdiu fuit in officio, quamdiu à periculo diſci- *Dan.6.*
plinæ vacaret. Nam id ne ſubiret, non magis leones regios timuit,quàm illi regios ignes.
Accendant igitur quotidie lucernas quibus lux nulla eſt,adfigant poſtibus lauros poſtmo-
dùm arſuras,quibus ignes imminent; illis competunt & teſtimonia tenebrarum, & auſpi- *Matth.5.*
cia pœnarum.Tu lumen es mundi,& arbor virens ſemper.Si templis renunciaſti, ne fece- *Pſal.1.*

ris templum ianuã tuã. Minus dixi: ſi lupanaribus renũciaſti, ne indueris domi tuæ faciem D
CA.XVI. noui lupanaris. [[124] Circa officia verò priuatarum & cõmunium ſolemnitatũ, vt [125] togæ
puræ, vt ſpõſalium, vt nuptialium, vt [126] nominalium, nullum putem periculum obſeruari
de flatu Idololatriæ quæ interuenit: cauſæ enim ſunt conſiderãdæ quibus pręſtatur officiũ.
Eas mundas eſſe opinor per ſemetipſas, quia neq; veſtitus virilis, neq; anulus aut cõiunctio
maritalis, de alicuius Idoli honore deſcendit. Nullum deniq; cultum à Deo maledictũ in-
Deut.22. uenio, niſi muliebrẽ in viro. Maledictus enim, inquit, omnis qui muliebribus induitur. To-
ga verò etiam appellatione virilis eſt. Nuptias quoq; celebrari non magis Deus prohibet
quàm nomẽ imponi. [127] Sed his accõmodantur ſacrificia. Si in [128] vocatu nec in ſacrificiis
ſit titulus officij, & operæ meę expũctio, quid tum? ſi libet. Vtinã quidẽ nec videre poſſimus
quæ facere nobis nefas eſt. Sed quoniã ita malis circũdedit ſeculũ Idololatria, licebit adeſ-
ſe in quibuſdã, quæ nos homini nõ Idolo officioſos habẽt. Planè ad ſacerdotiũ & ſacrificiũ
vocatus nõ ibo (propriũ enim Idoli officiũ eſt) ſed neq; cõſilio neq; ſumptu, aliáve opera in
eiuſmodi fungar. Si propter ſacrificiũ vocatus adſiſtã, ero particeps Idololatriæ: ſi me alia
CAP.XVII. cauſa cõiungit ſacrificãti, ero tantũ ſpectator ſacrificij. [[129] Ceterùm quid facient ſerui vel
" liberi fideles, [130] itẽ officiales ſacrificãtibus dominis vel patronis vel præſidibus ſuis adhæ-
" rentes? Sed ſi merũ quis ſacrificanti tradiderit, imò ſi verbo quoq; aliquo ſacrificio neceſ-
ſario adiuuerit, miniſter habebitur Idololatriæ. Huius regulæ memores etiam magiſtrati-
bus & poteſtatibus officium poſſumus reddere ſecundum patriarchas & ceteros maiores,
qui regibus Idololatris vſq; ad finẽ Idololatriæ apparuerunt. Hinc [131] proximè diſputatio E
ſuborta eſt, an ſeruus Dei alicuius dignitatis aut poteſtatis adminiſtrationem capiat, ſi ab
omni ſpecie Idololatriæ intactum ſe aut gratia aliqua, aut aſtutia etiã præſtare poſſit: ſecun-
Gen. 41. dũ quod & Ioſeph, & Daniel mundi ab Idololatria, & dignitatem & poteſtatẽ adminiſtra-
Dan.2. uerunt, in [132] ornamẽto & purpura extitere totius Ægypti ſiue Babyloniæ. Credamus ita-
& 7. que ſuccedere alicui poſſe vt in quoquo honore, vt in ſolo honoris nomine incedat, neq;
[133] ſacrificet, neq, ſacrificiis auctoritatem ſuam accommodet, non hoſtias locet, non curas
templorum deleget, non vectigalia eorum procuret, nõ ſpectacula edat de ſuo aut de pu-
blico, aut edendis præſit: nihil ſolemne pronunciet vel edicat, ne iuret quidem. Iam verò
quæ ſunt poteſtatis, [134] neq; iudicet de capite alicuius vel pudore (feras enim de pecunia)
neque damnet neq; prædamnet, neminem vinciat, neminẽ recludat, aut torqueat; ſi hæc
CA.XVIII. credibile eſt fieri poſſe. [Iam [135] verò de ſolo ſuggeſtu & apparatu honoris retractandum:
proprius habitus vniuſcuiuſq; eſt, tam ad vſum quotidianũ, quàm ad honorem & dignita-
tem. [136] Igitur purpura illa & aurum ceruicis ornamẽtum eodem more apud Ægyptios &
Babylonios inſignia erant dignitatis, quo more nunc prætextæ, vel trabeæ, [137] vel palma-
tæ, & coronæ aureæ ſacerdotũ prouincialiũ, ſed nõ eadẽ cõditione. Tãtum enim honoris
nomine cõferebatur his qui familiaritatem regum merebantur. Vnde & purpurati regum
vocabãtur à purpura, ſicut apud nos à [138] toga candida candidati: ſed non vt ſuggeſtus ille
ſacerdotiis quoq; aut aliquibus Idolorum officiis adſtringeretur. Nam ſi ita eſſet, vtiq; tã-
tæ ſanctitatis & conſtantiæ viri ſtatim habitus inquinatos recuſaſſent, ſtatimque apparuiſ- F
Dan.12. ſet Danielẽ Idolis non deſeruiſſe, nec Belem nec draconẽ colere, quod multo poſtea ap-
paruit. Simplex igitur purpura illa, nec iã dignitatis erat, ſed [139] ingenuitatis apud Barba-
Gen.41. ros inſigne. Quemadmodũ enim & Ioſeph qui ſeruus fuerat, & Daniel qui per captiuitatẽ
Dan.7. ſtatũ verterat, ciuitatẽ Babyloniã & Ægyptũ ſunt conſecuti per habitum barbaricæ inge-
nuitatis: ſic penes nos quoq; fideles ſi neceſſe fuerit, [140] poterit & pueris prætexta cõcedi,
& puellis ſtola, natiuitatis inſignia, non poteſtatis: generis, nõ honoris: ordinis, nõ ſuperſti-
tionis. Ceterùm purpura vel cetera inſignia dignitatũ & poteſtatũ, inſertæ dignitati & po-
teſtatibus Idololatriæ ab initio dicata, habent profanationis ſuæ maculam: cùm præterea
ipſis etiã Idolis in quantũ [141] prætextæ & trabeæ & laticlaui, faſces quoque & virgæ prę-
ferãtur, & meritò. Nam dæmonia magiſtratus ſunt ſeculi huius, vnius collegij inſignia fa-
ſces & purpuras geſtant. Quid ergo proficies, ſi ſuggeſtu quidem vtaris, opera verò eius
non adminiſtres? Nemo immundis mundus videri poteſt. Tunicam ſi induas inquinatam
per ſe, poteris forſitan illam nõ inquinare per te, ſed tu per illam mundus eſſe non poteris.
Gen.41. Iam nunc quid de Ioſeph & Daniel argumentaris, ſcito non ſemper comparanda eſſe ve-
Dan.7. tera & noua, rudia & polita, cœpta & explicita, ſeruilia & liberalia. Nam illi etiam ſerui cõ-
ditione erant: tu verò nullius ſeruus in quantum ſolius Chriſti, qui te etiam captiuitate ſe-
culi liberauit, & forma Dominica agere debebis. Ille Dominus in humilitate & ignobili-
tate

A tate inceſſit domicilio incertus: Nam filius, inquit, hominis non habet vbi [142] caput ſuum collocet, veſtitu incultus. neque enim dixiſſet, Ecce qui teneris veſtiuntur, in domibus regum ſunt. Vultu [143] denique & aſpectu inglorius, ſicut & Eſaias pronũciauerat. Si poteſtatẽ quoque nullã ne in ſuos quidẽ exercuit, quibus [144] ſordido miniſterio functus eſt: ſi regẽ ſe denique fieri, conſcius ſui regni, refugit, pleniſſimè dedit formã ſuis dirigendo omni faſtigio & ſuggeſtu tam dignitatis quàm poteſtatis. Quis enim magis his vſus fuiſſet quàm Dei filius, quales & quanti eum faſces producerent, qualis purpura de humeris eius floreret, quale aurum de capite radiaret, niſi gloriam ſeculi alienã & ſibi & ſuis iudicaſſet? Igitur quæ noluit, reiecit, quæ reiecit damnauit, quæ damnauit in pompa diaboli deputauit. Nõ enim damnaſſet, niſi non ſua: alterius autem eſſe non poſſent, niſi diaboli quæ Dei nõ ſunt. [145] Tu ſi diaboli pompam ierasti, quicquid ex ea attigeris, id ſcias eſſe Idololatriã; vel hoc te cõmonefaciat, omnes huius ſeculi poteſtates & dignitates non ſolùm alienas, verùm & inimicas Dei eſſe, quòd per illas aduerſus Dei ſeruos ſupplicia cõſulta ſunt, per illas & pœnæ ad impios paratę ignorantur. Sed & natiuitas & ſubſtantia tua moleſtę tibi ſunt aduerſus Idololatriã, ad euitandum remedia deeſſe non poſſunt; cùm etſi defuerint, ſuperſit vnicũ illud quo fœlicior factus nõ in terris magiſtratus, ſed in cœlis. [[146] Poſſet in iſto capitulo etiã de militia definitũ videri, quæ inter dignitatẽ & poteſtatem eſt. At nũc de iſto quæritur, an fidelis ad militiã conuerti poſſit, & an militia ad fidem admitti [147] etiã caligata, vel inferior quęq; cui non ſit neceſſitas immolationũ vel capitalium iudiciorũ. Non conuenit

B ſacramento diuino & humano, ſigno [148] Chriſti & ſigno diaboli, caſtris lucis & caſtris tenebrarum: nõ poteſt vna anima duobus deberi, Deo & Cæſari. Et [149] virgã portauit Moyſes; [150] fibulã & Aaron; cingitur loro & Ioannes; agmẽ agit & Ieſus Naue, bellauit & populus, ſi placet ludere. Quomodo autem bellabit, imò quomodo etiã in pace militabit, ſine gladio; quẽ Dominus abſtulit? Nã & ſi adierant milites ad Ioannem, & formã obſeruationis acceperant, ſi etiam centurio crediderat; omnẽ poſtea militẽ Dominus in Petro exarmãdo diſcinxit. nullus habitus licitus eſt apud nos illicito actui aſſcriptus. [[151] Sed enim cũ conuerſatio diuinæ diſciplinę nõ factis tantũ, verumetiam verbis periclitetur, (nã ſicut ſcriptũ eſt, [152] Ecce homo & facta eius, ita: Ex ore tuo iuſtificaberis) meminiſſe debemus etiam in verbis quoque Idololatrię incurſum pręcauendum, aut de conſuetudinis vitio, aut timiditatis. Deos Nationũ nominari lex prohibet, non vtiq; ne nomina eorum pronunciemus, quę nobis vt dicamus cõuerſatio extorquet. Nam id plerunq; dicendum eſt, In [153] tẽplo Æſculapij illum habes, & vico Iſidis habito, & ſacerdos Iouis factus eſt, & multa alia in hunc modum, quando & hominibus hoc genus nomina inducuntur. Neq; enim Saturnum honoro, ſi ita vocauero eum ſuo nomine, tã nõ honoro quã Marcũ, ſi vocauero Marcũ. ſed ait: Nomen aliorum deorũ ne cõmemoremini, neque audiatur de ore tuo. Hoc pręcepit, ne Deos vocemus illos. Nam & in prima parte legis, Nõ ſumes, inquit, nomẽ Domini Dei tui in [154] vano, id eſt Idolo. Cecidit igitur in Idololatriam, qui Idolum nomine Dei honorauerit. Quòd ſi Deos dicendum erit, adiiciendum eſt aliquid, quo appareat, quia nõ

C ego illos Deos dico. [155] Nã & ſcriptura Deos nominat; ſed adiicit ſuos, vel: nationũ. Sicut Dauid cùm Deos nominaſſet, vbi ait: Dei autem nationum dæmonia. Sed hoc mihi ad ſequentia magis præſtructum eſt: ceterùm conſuetudinis vitium eſt [156] me Hercule dicere, me Dius fidius, accedente ignorantia quorundam, qui ignorant iuſiurandũ eſſe per Herculem. [157] Porrò quid erat deieratio per eos quos ierasti, quàm præuaricatio fidei cum Idololatria? quis enim per quos deierat, non honorat? [[158] Timiditatis eſt autem, cùm te alius per Deos ſuos obligat iuratione vel aliqua teſtificatione, & tu ne intelligaris quieſcis. nam æquè quieſcendo confirmas maieſtatem eorum, cuius cauſa videberis obligatus. Quid refert Deos nationum dicendo Deos, an audiendo confirmes? iures per Idola, an ab alio adiuratus acquieſcas? Cur non agnoſcamus verſutias ſatanæ, qui quod ore noſtro perficere non poteſt, id agit vt ſuorum ore perficiat, per aures inferens nobis Idololatriam? Certè quiſquis ille eſt, aut amica aut inimica congreſſione adſtringit. Si inimica, iam ad pugnam vocaris, & ſcis tibi dimicandum eſſe. Si amica, quanto ſecuriùs in Dominum trãsferes reſponſionem tuam, vt diſſoluas obligationem eius, per quem te Malus honori Idolorum, id eſt, Idololatriæ quærebat annectere. Omnis patientia eiuſmodi Idololatria. Honoras eos, quibus impoſitis obſequium præſtitiſti. Scio quendam cui Dominus ignoſcat, quum illi in publico per litem dictum eſſet, Iupiter tibi ſit iratus, reſpondiſſe, Immò tibi. Quid aliter feciſſet ethnicus, qui Iouem deum credidit? etiamſi non

Luc. 9. Matth. 11. Iſai. 53. Ioan. 13. Ioan. 6. Cap. xix. Matth. 22. Exod. 3. Exod. 28. Matth. 3. Exod. 17. Luc. 3. Matth. 8. Matth. 26. Cap. xx. Matth. 12. Exod. 23. Vbi ſuprà. Exod. 20. Pſal. 113. Cap. xxi.

per eundem retorſiſſet maledictum, nec per vllum Iouis ſimilem, cõfirmauerat Iouẽ Deũ, D
per quem ſe maledictum indignè tuliſſe demonſtrauerat remaledicens. Ad quid enim indigneris per eum quem ſcis nihil eſſe? Nam ſi inſanis, iam eſſe confirmas, & erit Idololatriæ profeſſio timoris tui: quanto magis cùm per ipſum remaledicis, eodem Iouis honorem facis, quo & ille qui te prouocauit? fidelis autem in eiuſmodi ridere debet, non inſanire. Imò ſecundum præceptum ne per Deum quidẽ remaledicere, ſed planè benedicere per Deũ, vt & Idola deſtruas, & Deũ prædices, & adimpleas diſciplinam.

Cap.xxii. [159] Æquè benedici per Deos Nationum Chriſto initiatus non ſuſtinebit, vt ſemper reiiciat immundam benedictionem, & eam ſibi in Deum conuertens emundet. Benedici per Deos Nationum, maledici eſt per Deum. Si dedero eleemoſynam, vel aliquid præſtitero beneficij, & ille mihi Deos ſuos vel [160] coloniæ genium propicios imprecetur, iam oblatio mea vel operario Idolorum honor erit, per quæ benedictionis gratiam compenſant. Cur autem nõ ſciat me Dei cauſa feciſſe, vt & Deus potius glorificetur, & dæmonia non honorẽtur in eo quod propter Deum feci. Deus videt quoniam propter ipſum feci: pariter videt quoniam propter ipſum feciſſe me nolui oſtendere, & præceptum eius Idolothytum quodãmodò feci. Multi dicunt, Nemo ſe debet promulgare: puto autem nec negare: [161] negat enim quicũque diſſimulat in quacunque cauſa pro ethnico habitus. Et vtrique omnis negatio Idololatria eſt, ſicut omnis Idololatria negatio, ſiue in factis, ſiue in verbis.

Ca.xxiii. [162] Sed eſt quædã eiuſmodi ſpecies in facto & in verbo, bis acuta & infeſta vtrinque, licet tibi blãdiatur, quaſi vacet in vtroque dum factum non videtur, quia dictum non tenetur. pecuniam de ethnicis mutuantes ſub [163] pignoribus fiduciati, [164] iurati cauent, & ſic negant. Scire volunt ſcilicet tempus perſecutionis, & locum tribunalis, & perſonam præſidis. [165] Præſcribit Chriſtus, non eſſe iurandum. Scripſi, inquit, ſed nihil dixi; lingua, non littera occidit. Hic ergo naturam & conſcientiam aduoco: naturam, quia nihil poteſt manus ſcribere, etiamſi lingua in dictitando ceſſat immobilis & quieta, quod nõ anima dictauerit, quanquam & ipſi linguæ anima dictauerit, aut à ſe cõceptũ, aut ab alio traditum. Iam ne dicatur, alius dictauit, hîc conſcientiam appello, an quod alius dictauit anima ſuſcipiat, & ſiue comitante ſiue reſidente lingua ad manum tranſmittat. & benè quod in animo & cõſcientia delinqui Dominus dixit? Si, [166] inquit, concupiſcentia vel malitia in cor hominis aſcenderit, pro facto teneris. Cauiſti igitur quod in cor tuum planè aſcendit, quod neque ignoraſſe te contendere poteſt, neque noluiſſe. Nam cùm caueres, ſciſti: cùm ſcires, vtique voluiſti, & es tã in facto quàm cogitatu, nec potes leuiore crimine manus excludere, vt dicas falſum planè efficit cauendo quod non facis. Tamen non negaui, quia non iuraui. Imò etſi nihil tale feciſſes, tamen diceręris deierare ſi conſenſeris. Non valet tacita vox in ſtylo, & mutus in litteris ſonus. At enim Zacharias temporali vocis orbatione mulctatus, cum animo collocutus linguam irritam tranſit, manibus ſuis à corde dictat, & nomen filij ſinc ore pronunciat, loquitur in ſtylo, auditur in cera manus omni ſono clarior, littera omni ore vocalior. Quære an dixerit, qui dixiſſe compertus eſt. Dominum oremus, ne qua nos eiuſmodi contractus neceſſitas circumſiſtat. Et ſi ita euenerit, det fratribus [167] operandi copiam, vel nobis abrũpendæ omnis neceſſitatis conſtantiam, ne illæ litteræ negatrices vicariæ oris noſtri in die iudicij aduerſus nos proferantur ſignatæ ſignis, non iam aduocatorum, ſed angelorum. E

(Matth. 5. — Luc. 1. — F)

Ca.xxiiii [168] Inter hos ſcopulos & ſinus, inter hæc vada & freta Idololatriæ velificata [169] ſpiritu Dei fides nauigat, tuta ſi cauta, ſecura ſi attonita. Ceterùm inenatabile excuſſis profundũ eſt, inextricabile impactis naufragiũ eſt, [170] irreſpirabile deuoratis hypobrichium in Idololatria: [171] quicunque fluctus eius offocant, omnis vertex eius ad inferos deſorbet. Nemo dicat, quis tam tutò præcauebit? exeundum de ſeculo erit. quaſi non tanti ſit exire, quàm Idololatren in ſeculo ſtare. Nihil eſſe facilius poteſt, quàm cautio Idololatriæ, ſi timor eius in capite ſit. quæcunque neceſſitas minor eſt periculo, tanto comparata. [172] Propterea ſpiritus ſanctus conſultantibus tunc Apoſtolis vinculum & iugum nobis relaxauit, vt Idololatriæ deuitandæ vacaremus. Hæc erit lex noſtra quo expedita, hoc pleniùs adminiſtrãda, propria Chriſtianorum, per quam ab ethnicis agnoſcimur & examinamur: hæc accedentibus ad fidem proponenda, & ingredientibus in fidem [173] inculcanda eſt, vt accedentes deliberent, obſeruantes perſeuerent, non obſeruãtes renuncient ſibi. [174] Videritnus enim ſi ſecundum archetypum & coruus & miluus & lupus & canis & ſerpens in Eccleſia erit, certè Idololatres in archetypo nõ habetur. Nullum animal in Idololatren figuratum eſt: [175] quod in arca non fuit, in Eccleſia non ſit.

(Act. 15. — Iſai. 34. Matth. 7. Philip. 3. Luc. 10. Gen. 7.)

AD-

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM DE IDOLOLATRIA.

CAP. I.

1. Principale crimen generis humani, &c.] *Caput hoc primum inſcripſimus*: Quòd in Idololatria crimen omne, & in omni crimine Idololatria deprehendatur. *Atqui de* Elogio *vide Librum ad Scapulam cap. 4. num. 26. Legimus autem cum Gagnæo:* Proinde, *vocem Tertullianicam, pro eo quod ſubſtitutum erat:* Perinde. *Porrò etiam ſummum delictum Idololatriam nuncupat B. Cyprian. epiſt. 10. 11. 12. 26. ac 30. libro item de Lapſ. & de Idolor. vanit. & ſimiliter Auctore Chryſoſt. in Pſalm. 113. Nihil eſt (inquit) aliud in Idolorum feſtis quàm libido, impudicitia, intemperantia, ebrietas, crudelitas, inhumanitas, cædes.*

2. Atque adeò Scripturæ ſanctæ ſtupri vocabulo vtuntur in Idololatriæ exprobratione.] *Alludit inter cætera ad Ezech. cap. 23. vbi &* fornicationem *&* ſtupra *populo Iſraël, & in Aegypto, & ſuo tempore exprobrat; quòd de Idololatriis loquatur. Eodẽ pertinet quod Clemens Alexandr. lib. 7. Stromatum, tertiam* fornicationis ſpeciem Idololatriam *faciat.*

3. mortem adferunt.] *Ita deſcribit quæ vulgo dicuntur,* mortalia *peccata, & ipſe mox vocat:* exitioſa, *&* deuotatoria ſalutis. *Lego autem non ita multo pòſt:* frequentantur, *pro:* frequententur.

4. idolorum mancipes.] *Eodem modo dixit lib. de Spectac. cap. 10.* Apollines & Muſas, & Mineruas, & Mercurios mancipes habens. *Hic autem* dæmonia *intelligit &* immundos ſpiritus, quibus idola mancipantur. *De ſimili B. Cyprian. loco, vbi* mãcipem *pro Præfecto accipit, vide Adnot. noſtras ad Epiſt. eius 69. num. 21. & in Apolog. cap. 11. num. 164.*

CAP. II.

5. Sed vniuerſa nomina criminum, &c.] *Titulum huic capiti indidimus:* De variis Idololatriæ modis.

6. aut polluceat.] *Rectè ſic legendum adnotauit Harriſius, pro eo quod erat:* proluceat; *addens* pollucere, *ad ſacra pertinere, ac ſi dicas, vouere vel dedicare, aut, vt alij (inquit) volunt, Herculi libamenta in aram proiicere. Nam & nos cum Rhenano & Latinio ita caſtigauimus illud Apologet. cap. 39.* Herculanarum decimarum polluctorum ſumtus. *vbi plura hac de re num. 513.*

7. cùm homicidium etiam in verbo maledicti vel conuitij iudicat, &c.] *Largè interpretatur illud: Audiſtis quoniam dictum eſt antiquis, Ego autem dico vobis, quia omnis qui iraſcitur fratri ſuo, reus erit iudicij, &c. tamquam etiam* ira *&* maledictum, homicidij *ſint ſpecies. Rectè proinde Doctores Theologi in illo præcepto Decalogi: Non occides, comprehendi* iram *tradunt, &* maledictum, *aliúdque eiuſcemodi.*

CAP. III.

8. Idolum aliquamdiu retrò non erat, &c.] *Inſcriptionem huic capiti dedimus:* De origine Idolorũ. *in qua Auctorem imitantur partim B. Cypr. initio lib. de Idol. vanit. partim Iſidorus lib. 8. Etym. cap. vltimo.*

9. ſola templa & ædes vacuæ erant, &c.] *Similiter dixit Apologet. cap. 25.* Nam etſi à Numa concepta eſt curioſitas ſuperſtitionum, nondum tamen aut ſimulacris aut templis diuina res apud Romanos agebatur, &c. *de quo ibi latius num. 406. & 407. Hîc autem amplius dicit:* etiam aliquandiu ſola tẽpla ſine idolis fuiſſe. *Atque hoc eſt quod Plutarchus ibidem citatus tradit in vita Numæ Pompilij: In prioribus (inquit) centum ſeptuaginta annis* templa *quidem ædificabant, ſacráque tuguria erigebant,* ſimulacrum *verò nullum corporeum dedicabant. Quod ipſum etiam habet Dionyſ. Halicarnaſſ. addens Tarquiniũ Priſcum vanitate et ſtultitia Græcarum Religionum Hetruſcariúmque domi imbutum, Romanos docuiſſe* ſimulacra *diis ponere. Atque adeò ſic etiam intelligi debent verba Varronis ſimilia Plutarcho, à B. Auguſtino citata lib. 4. de Ciuit. Dei cap. 31. quemadmodum adnotauit ibidem Ludouic. Viues, citans in eandem ſententiam Clementem Alexandrinum & Euſebium, locis interim non indicatis, qui ibidem etiam rectè interpretatur eodem pertinere illud vbi ſuprà Tertull.* nondum enim tunc ingenia Græcorũ atque Tuſcorũ fingendis ſimulacris vrbem inundauerant. *Quos ipſos etiam hîc* artifices ſtatuarum & imaginum *appellat.*

10. an plaſtes effingat, an cælator exſculpat, an Phrygio detexat.] *Tria genera artificum hic recenſentur;* Plaſtes, qui gypſo effingit; Cælator, *qui in* lapide *aut* ære *aut* argento *illud* exſculpit; Phrygio, *qui* filo formatidolum. *Quia autem etiã addit:* an coloribus, *fortaſsis legi debet:* an Plaſtes aut pictor effingat. *Rectè autem ordine* Plaſten *præponit, quia Plinio teſte lib. 34. cap. 7. Plaſtica prior fuit quàm ſtatuaria; & quemadmodum idem tradit lib. 36. cap. 5. Ars in marmore exſculpendi vetuſtior etiam eſt, quàm ſtatuaria aut pictura. Atque hoc eſt quod Core Corinthia (vti tradit poſt Plinium lib. 35. cap. 12. Athenagoras Apolog. pro Chriſt.) eam, quæ dicitur Coroplaſtice, prima inueniſſe, traditur. Quum enim amore cuiuſdam viri teneretur, circumliniuit eius dormientis in pariete vmbram; puta deinde eius ſimilitudine nihil euariante delectata, circumſcriptionem eiuſmodi efficiam tum latè adimpleuit. Quò reſpexit & Epiphan. in principio Panar. oper. dum per figlinam ſcientiam primùm imagines effictas ſcribit. Vide vtrobique plura de primis ſtatuarum auctoribus, quorum inuentores Græcis & Tuſcis antiquiores facit Epiphan. Ægyptios, Babylonios, Phrygẽs & Phœnices, immò à Thare, qui in Cappadocia primus Aram ſui filij ante defuncti imaginem fieri iuſſerit, deducit originem: à quo non multum aberrant, qui à Nino primam Beli filij ſui ſtatuam effictam teſtantur; nam eodem vixit tempore. Iſidorus interim vbi ſuprà, ſcribit Iſmaël primum ſimulacrum de luto feciſſe: Gentiles verò id Prometheo tribuere, & apud Græcos Cecrops. Adnotanda eſt autem paulopòſt phraſis Tertullianica:* ne qui putet, *pro:* ne quis.

11. εἶδος Græcè formam ſonat, &c.] *Hunc locum quum tranſſcripſerit Iſidorus loco citato, ego eum ſic caſtigandum cenſeo:* Idolum *eſt ſimulacrum, quod quauis (pro eo quod eſt: humana) effigie factum & conſecratum eſt, iuxta vocabuli interpretationem:* εἶδος *enim* Græcè formam ſonat, & ab eo per diminutionem εἴδωλον deductum, æquè apud nos formulam facit *(quomodo etiam hîc lego, pro:* fecit.) Igitur omnis forma vel formula Idolum ſe dici expoſcit. Inde Idololatria, omnis circa omne idolum famulatus & ſeruitus. *Quidam verò Latini (nam & ſic lego pro:*

Latine) ignorantes Græcè, imperitè dicunt Idolum ex dolo ſumpſiſſe nomen, quòd diabolus creaturæ cultum (aliquid deeſt, fortè: in iniuriam) diuini nominis inuexit.

12. ſimulacrum vituli, &c.] *Patet hinc vera lectio lib. adu. Iud. cap. 1. vbi legitur:* bubulum caput; *& ſimiliter apud B. Cyprian. lib. de Patient. bono, pro eo quod quidam etiam MS. cod.* bubalum; *nam* vitulus *cenſetur habere caput* Bubulum.

CAP. IIII.

13. Idolum tam fieri quàm coli Deus prohibet, &c.] *Inſcripſimus hoc caput:* De interdicto ne fiant Idola.

14. Ne feceritis Idolom, &c.] *Ad verbum tranſtulit cũ vulgato interprete 70. quod Græcè eſt* εἴδωλον, *quemadmodum & B. Cyprian. cap. 1. lib. de Exhort. martyr. qua verſione explicatur verus huius loci ſenſus, de quo Auctor latiùs lib. 2. adu. Marc. vbi locum huius ſcripturæ interpretatur de imaginibus Idololatriæ ſubſtantiam continentibus. Vno autem verbo tranſtulit,* & quæ in mari, *pro eo quod ex Græco alij rectè transferunt: & quæcunque in aquis ſub terra.*

15. Antecellerat enim hoc prædicens Enoch.] *Rectè adnotauit Harriſius hic adijciendam vocẽ:* Enoch, *eo quòd paulopòſt ſequatur:* Denique idem Enoch, *maximè quòd ſimilem etiam eiuſdem locum infra citet cap. 15. De Oſtiorum Diis. Quum autem varij loci communes citentur à Patribus ex libro* Enoch, *certè peculiare eſt Tertulliano, quod eum citet hic, & infrà contra Idololatriam, niſi forte dicamus iſtud etiam pertinere ad comminationem iudicij Dei, de quo prophetaſſe eum teſtis eſt Apoſt. Iudas epiſt. Canonica, eo quod mox ſubiungat:* quòd in diem ſanguinis perditionis pœnitẽtia parata eſt. *De aliis eiuſdem libri* Enoch *locis, & angelis* deſertoribus, *latiùs infrà lib. de Habit. muliebri, vbi eius auctoritatem probat Auctor. Hic ſufficiat quòd prophetaſſe ſeptimum ab Adam* Enoch *tradat Apoſtolus Iudas, ad intellectum illius* hoc prædicens, *eo quod paulopòſt ſequitur:* in comminatione prædamnat; *item quod infrà legitur cap. 15.* Hæc igitur ab initio præuidens Spiritusſanctus, etiam Oſtia in ſuperſtitionem ventura præcecinit per antiquiſſ. Propheten Enoch. *Quæ omnia diligẽter adnotanda ſunt ob Ludou. Viuem in Auguſt. de Ciuit. Dei, qui ſi diis placet, de Apoſtolica veritate dubius, dicit incertum eſſe, an debeat illud eiuſdem* Enoch *à Iuda citatio huic* Enoch *adſcribi, quòd Moyſi corporis meminerit, qui illo multo fuit poſterior; quippe qui id prophetia ſpiritu ſcripſerit.*

16. imaginum conſecratio Idololatria.] *De hac aliquid adnotauimus ad illud Apolog. cap. 12.* quaſi fatum conſecratione mutantes, *num. 176. Atque pro:* ſpiritibus infamis, *putat legendum Latinius:* infamibus, *Harriſius:* inferis; *illud magis placet.*

17. Cognoſcite quod cinis ſit cor illorum, & errant.] *Sic omnino reſtituendus eſt hic locus, pro eo quod corruptiſſ. legebatur:* & terra. *nam magna dictionũ vicinitas ob eaſdẽ litteras, & Græcè eſt:* καὶ πλανῶνται.

18. Et tales fiant (*inquit*) qui faciunt ea.] *Quum repetitio alioqui eſſet eiuſdem ſupervacanea, omiſimus* factores. *nam lib. adu. Gnoſticos, non aliud legit quàm:* Similes erunt illis qui ea faciunt.

CAP. V.

19. Planè impẽſiùs reſpondebimus, &c.] *Huic capiti titulum damus:* Aduerſus eos qui idola facientes, peccare ſe non exiſtimant.

20. vt quiſque inuentus fuerit, ita & perſeueret.] *Sic tranſtulit Auctor, eo quòd interpretes alij conformes Græco textui:* vnuſquiſq; in quo vocatus eſt, in hoc permaneat. *Legimus autem:* Nec enim quiſquam noſtrum, *ſenſu hoc exigente.*

21. fures Balneatios.] *Hos præ aliis commemorat, quòd ſcribat Vlpianus* fures balneatios *extra ordinem puniendos: cuius rei cauſam adfert Ariſtoteles in Problematis, vti adnotauit Rhenanus ad illud lib. de Fuga in perſecutione:* & fures balnearum & aleones & lenones.

22. Cur ergo Moſes in eremo ſimulacrum ſerpentis ex ære fecit, &c.] *Locus obſcurus, ſed qui explicandus venit tum ex lib. adu. Iud. ſuprà cap. 10. lib. 3. adu. Marc. vbi eadem iiſdem verbis repetit, tum maximè ex lib. 2. contra Marc. vbi reſpondetur ad obiectionem Marcionis eandem, de qua hic:* Alioqui (*inquit*) ſi hæc vt aduerſarij Legis interpretemur, numquid & nos, quod Marcionitæ, inconſtantiã adſcribimus omnipotenti, &c. *Et certè plenius multo quam hic, vtpotè ad inſtitutum magis.* Proinde (*inquit*) & ſimilitudinem vetans omnium quæ in cœlo & in terra & in aquis, oſtendit & cauſſas, Idololatriæ ſcilicet ſubſtantiã cohibentes. Subijcit enim: Non adorabitis ea neque ſeruietis illis. Serpentis autem ænei effigies poſtea præcepta Moyſi à Domino, non ad Idololatriæ titulum pertinebat, ſed ad remediandos eos qui à ſerpentibus infeſtabantur. Et taceo de figura remedij. Sic & Cherubin & Seraphin aurea in arcæ figuratum exemplum, certè ſimplex ornamentum, accommodata ſuggeſtui, longe diuerſas habendo cauſſas ab Idololatriæ conditione, ob quam ſimilitudo prohibetur, non videntur ſimilitudinum prohibitarum legi refragari; non in eo ſimilitudinis ſtatu deprehenſa, ob quem ſimilitudo prohibetur. *Quare nihil facit Tertullian. pro Eiconoclaſtis, quum ſententia eius clara ſit, cur prohibitæ ſint imagines, ſicuti latius deduximus Adnot. noſtris in Apolog. cap. 12. num. 184. Sunt autem Tertullianica:* præſtruebantur, *&:* exemplarium.

23. figuram geſſiſſe Dominicæ crucis, &c.] *Latius hoc tractat lib. adu. Iud. vbi ſuprà. & lib. 3. adu. Marc. Nos etiã de* figura Dominicæ crucis *latè tractauimus Apolog. cap. 16. num. 238. Atqui paulopòſt cum Latinio legimus:* quòd idem Deus qui lege vetuit, &c. *pro eo quod erat:* & lege vetuit; *alioqui enim nullus ſenſus commodus elici poterat.*

CAP. VI.

24. Si nulla lex Dei prohibuiſſet, &c.] *Titulus huius capitis à nobis ponitur:* Quòd in Baptiſmo eiuſmodi artibus repudium dixerimus. *Atqui de renuntiatione, qua* diabolo & angelis eius renuntiauimus, *latius infrà l. de Baptiſmo, & de phraſi illa:* repudium dicere, *ſuprà lib. de Pœnit. cap. 7. num. 42.*

25. exhibitionis noſtræ gratia.] *Quod capite præcedenti* ad victum *dixit, hic ita circumloquitur; in qua ſignificatione eadem voce vtitur infrà cap. 8. & 12. Auctor, & iterum lib. de Corona milit. cap. 8. vbi dicit:* inſtrumenta humanæ exhibitionis. *& etiã B. Cyprian. dum & lib. de Orat. & Teſtim. ad Quirin. lib. 3. cap. 61. transfert ex Græco illud Apoſt. 1. Tim. 6.* Habentes exhibitionem, *pro eo quod vulgatus interpres:* Habentes victum. *Eſt autem etiam hæc vox Iureconſultorum: nam* exhibuiſſe, *pro alimẽta ſuppeditaſſe, vſurpat Paulus l. Neſennius. ff. De neg. geſt. Lego autẽ cum Latinio paucis interiectis:* quaſi ob aliam cauſſam, *pro:* ob aliquam.

26. viliſſ.

26. viliſſ. nidoris alicuius.] De nidore Dæmonibus grato vide Apolog. cap. 22. num. Adnot. noſtr. 347. & cap. 23. num. 359.

27. aurariorem & maiorem hoſtiam cædis.] Hoſtia (inquit Feſtus) dicta ab eo, quod eſt hoſtire, ferire. Alij ab Hoſtibus deriuant, quod poſt victoriam immolari ſoleant, ſicuti & ipſe Feſtus alibi. Alludit autem ad eas Hoſtias, quæ auro ornabantur; quas proinde auratas vocat: ſolent enim ſubinde boum cornua deaurari, qui immolabantur.

CAP. VII.

28. Tota dic ad hanc partem zelus fidei perorabit, &c.] Hoc caput inſignimus iſto titulo: Quòd zelus fidei idipſum prohibeat.

29. ab idolis in Eccleſiam venire, &c.] Quam hîc Eccleſiam, mox domum Dei vocat. Neque verò eſt alius apertior locus apud Tertullianum de Chriſtianorum Eccleſiis, ſiue domibus Dei; quare etiam hîc ea de re tractatus habendus. Diximus quidem aliquid in librum de Oratione, & in librum de Eleemoſynis B. Cyprian. ad illud: Quæ in Dominicum (ita appellat Domini domum) ſine ſacrificio venis, num. 32. & Veterũ, de Eccleſiis, Apoſtolorum ætate, plura teſtimonia ante Tertull. prolixiùs citata reperire eſt Liturgicon Latinorũ noſtrorum Tom. 1. pag. 55. & ſequentibus, item pag. 80. 81. 83. 84. 85. 88. 92. 93. 95. 96. 124. 139. 145. 150. 152. Poſt ipſum ſunt eadem tam frequentia, vt omnibus ſint obuia. Quibus nunc addimus, tam ab initio mundi loca cultui Dei dicata exſtitiſſe, eáque variis nominibus appellata. Sic legitur legis naturæ tempore, Gen. 8. altare ſeu θυσιαστήριον, Gen. 28. ac 35. Domus Dei, & porta cœli. Poſt legem Moyſi, Sanctuarium, Exod. 25. ac Deut. 12. οἶκος προσευχῆς, Iſai. 56. Sanctum, Daniel. 7. ac Amos 4. Dei templum, 2. Machab. 14. Templum Domini, ac: Domus Dei, ſeu Domini, vbique tam in libris omnibus Octateuchi, quàm Pſal. & Eccleſ. ac Prophetarum omnium: Tabernaculum Domini, 2. Paral. 1. & Pſal. 131. 144. Deinde à Chriſto: οἶκος τοῦ θεοῦ, καὶ οἶκος τοῦ πατρὸς, Ioan. 2. Domus orationis, Marc. 11. Denique ab Apoſtolo Paulo 1. Corinth. 11. Eccleſia Dei, quemadmodum etiam hîc ab Auctore, & infrà lib. 2. ad Vxorem cap. 9. his verbis: In Eccleſia Dei pariter. Idque per Synedochen, qua loco applicatur congregationis nomen, quomodo etiam iam antea Deut. 23. Iudith. 6. Thren. 1. Quo ferè etiam nomine appellatur plerumque tam à Latinis quàm à Græcis Patribus, vnde vox Gallica Ecclise, ſiue vti vulgò loquuntur, Egliſe. Nec abſimiliter infrà lib. de Virgin. veland. vbi cap. 3. Trahantur (inquit) virgines ſanctæ in Eccleſiam; notabilis & inſignis introëat. Denique cap. 13. Certè virginitatem ſuam in Eccleſia abſcondant, quam extra Eccleſiam cælant. ac: conſtanter audeant & in vicis virgines videri, ſicuti audent in Eccleſiis. Item lib. de Coron. milit. cap. 3. Aquam adituri ibidem, ſed & aliquanto prius in Eccleſia ſub manu Antiſtitis. Ab Auctore verò etiã Domus columbæ, his verbis initio lib. adu. Valent. Noſtræ columbæ domus, ſimplex, etiam in æditis ſemper & apertis ad lucem. Amat enim figuram ſpiritusſancti, amat Orientem Chriſti figuram. A Philone Iudæo lib. de Therapeutis, apud Euſeb. cap. 16. & 17. lib. 2. hiſt. Eccl. σεμνεῖον καὶ μοναστήριον. A quibuſdam, Oratoriũ. Ab Anacleto Papa, loca ſancta. A Græcis verò Patribus aliis quoque diuerſis nominibus. A poſterioribus denique, Concilio Gangr. ac SS. Ambroſio, Hieronymo, Auguſtino, nota etiam baſilicæ martyrum. Primus autem qui contempſit Eccleſias χειροποιήτους, id eſt manufactas, fuit Euſtathius ille, contra quem congregatum Concil. Gangrenſe can. 5. anathematizauit eum, qui domos Dei contemnendas diceret. Quem errorem poſtea renouarunt (iuxta quod ſcribit Hugo Ferrarienſis) anno Chriſti 1200. Patareni hæretici, contra quos exſtant Conſtit. Honorij Papæ III. & Frederici II. Imperatoris, Cod. de hæret. vlt. cap. 5. Gazaros, Quos imitati poſtea Valdenſes, Vvicleuiſtæ, Huſſitæ, & Taboritæ, circiter ann. 1420. Verùm in ventum, vt ita loquar, abiit interea hæc hæreſis, præterquàm apud quoſdã Anabaptiſtas, qui etſi allegare ſoleãt illud Apoſtoli Pauli ad Athenienſes, Act. 17. Deus in manufactis templis non habitat, facilis eſt ex eo ipſo loco reſponſio, ex eo quod additur: Indigens aliquo, quum ipſe det omnibus; ac ſi dicat, Sic Deo templa non cõſtitui, tamquam illis indigeret, quemadmodum haud abſimiliter Irenæus lib. 4. cap. 34. Offerimus (inquit) ei non quaſi indigenti, ſed gratias agentes. & mox: Quemadmodum enim Deus non indiget eorum quæ à nobis fiunt, ſic nos indigemus aliquid offerre ei. Non aliter enim nos quoque Eccleſiis indigemus, ad conuentus, in gratiarum actionem, tum ſacrificiorum, tum orationum, tum etiam concionum, agendos. Siqui autem Patrum vetuſtiſſimorum, vti Minutius, Arnobius, Lactantius, videantur templa nulla agnoſcere, aut de templis Idolorum expreſſè loquuntur, aut ſi ſua aduerſus Gentes defenderent, κακοζηλίας metuebant: quare admodum ſobriè illorum meminerunt; deinde Templa, vocabant Idolorum, Eccleſias, Chriſtianorum; vti patet infrà cap. 11. Chriſtianus (inquit) thurarius, ſi per templa tranſibit, quum paulò priùs dixerit, Lauiſtam ab Eccleſia arcendum. Quibus adde, quòd perdurantibus illis primis Chriſtianorum perſecutionibus, vix permiſſum fuerit Eccleſias ædificare; quò pertinent quæ de antelucanis cœtibus Apolog. 39. cap. & alibi frequẽter ab Auctore recenſentur.

30. attollere ad Deum Patrem manus matres idolorũ, his manibus adorare.] Locũ hunc pro Adoratione in ſacrificio Chriſtiano facere adnotauimus initio lib. de Orat. num. 1. Synecdochicῶs autem addit: quæ foris aduerſus Deum adorantur, eo quòd opera iis manibus facta adorentur.

31. manus admouere corpori Domini.] Pertinet hîc locus ad eam conſuetudinem, qua in manus tradebatur Euchariſtia, cuius meminimus loco mox citato, & latiùs in lib. de Lapſ. B. Cypr. num. 82.

32. ſi ab aliis manibus accipiant, &c.] Hîc iterum inſinuatur alia conſuetudo, qua (ſicuti loquitur Iuſtinus Martyr Apolog. pro Chriſtianis) Euchariſtia de manibus præſidentium ſumitur, vtpotè à ſacerdotibus corpus Domini, & à Diaconis calix Dominicus, quamdiu adminiſtrari fidelibus ſolet, quorum illud manifeſtius eſt quàm vt probatione ſit opus. Hoc verò à nobis comprobatum eſt in Epiſt. B. Cypr. 65. num. 14. & in lib. de Lapſ. num. 88.

33. Adleguntur in Ordinem Eccleſiaſticum.] Quem hîc Ordinem Eccleſiaſticum, infrà lib. de Præſcript. adu. hæreſ. ſacerdotalia munera appellat, vbi de Sacramento Ordinis; & ſingulis eius gradibus latiùs B. Cyprian. epiſt. 33. & 68. Ordinationes clericas ſeu clericorum vocat. Græci cum Apoſtolo Paulo ad Timot. & Titum χειροτονίας, ſeu manusimpoſitiones.

34. iſti quotidie corpus eius laceſſunt.] Similiter

paulopòſt: in quibus corpus Domini ſcandaliza-tur. quibus adeo locis, & eo quo præceſſit, manus admouere corpori Domini, mirè probatur veritas corporis Dominici in Euchariſtia, de qua aliquid adtigimus lib. de Oratione cap. 6. num. 23. & plura dicturi infra lib. 4. adu. Marc.

CAP. VIII.

35. Sunt & aliæ complurium artiũ ſpecies, &c.] Capiti huic inſcriptionem damus: Quòd etiam Idololatria ſit, Idolorum templa, aras, ædiculas, aut inſignia fabricare, vel exornare. Legimus autem interiectis aliquot lineis cum Latinio: ſine idoli confectura, pro eo quod erat: conficturа.

36. albarius tector.] Terra Chia (inquit Plin. lib. 35. cap. 16.) lacte diluta, tectoriorum albaria interpolantur: & lib. 36. cap. 23. Contrà in albario opere, vt macerata calx ſeu glutinum hæreat. Ex quibus locis colligitur, tecta albario opere confecta dici, quæ calce ſarciuntur, & quibus proinde tectoria induuntur: nam eadem voce vides etiam vſum Plinium.

37. & ciſternam liare.] Albarij tectoris etiam hic opificium eſſe poſteriori loco citato indicat idem Plinius: Et ciſternas (inquit) harena pura & aſpera quinque partibus calcis quàm vehementiſſimè duabus conſtrui conuenit, fragmentis ſilicis non excedentibus libras. Atqui ego quidem exiſtimo legendum prorſus: ligare, quàm liare; verum nolui immutare veterem lectionem, ſi fortè, vti multa alia, vox ſit Tertulliano peculiaris, iam obſoleta.

38. & cymatia diſtendere.] Videtur cymatia nuncupare arcus ipſos templorum ſeu tectorum, creta incruſtatos, voce deriuata à κυμάτια, id eſt illuuie aquarum, quòd illi arcus pluuiarum illuuiem impediant. Atque adeò malim legi paulopòſt: parietibus incruſtare, quàm incriſpare; quòd incruſtare parietes calce albarij tectores ſoleant. Verùm neque hic temerè aliquid immutandum putaui.

39. Nam qui ſignum deſcribit.] Signum hic vocat quid ſuprà: inſignia. Agit autem contra ſigna Deorum imaginibus inſignita, à quorum miſſione Sigillaria dies feſti Saturnalibus additi nuncupantur à Macrobio Saturn. lib. 1. cap. 10. ſeu potius quæ parietibus ſolent adfigi, eo quòd paulopòſt ſequitur: Quot parietes ſigna deſiderant?

40. Qui de tilia Martẽ exſculpit.] Quum non ex omni ligno (vti in prouerbio eſt) Mercurius aut cetera Deorum ſimulacra fieri ſoleant, ſed iuxta Pauſaniam, ex ebore, cupreſſo, cedro, quercu, ſmilace, loto, buxo, quibus Theophraſtus oleam addit, quippè quæ Plinio teſte lib. 16. cap. 40. cariem vetuſtatémque non ſentiant (quibus ipſe alicubi vitim adiicit, ex qua Iouis in Populonia ſimulacrum vetuſtiſſimum) maximè autem ex Thya arbore (ſi Gyraldo in hiſtoria Deorum creditur Syntag. 16.) quam contra vitia omnia incorruptam tradit idem Plinius lib. 13. cap. 16. ego prorſus hic legendum cenſeo de Thya; ſed neque hic coniecturæ meæ nimium tribui velim, quippè qui per Ironiam ita locutus videri poſſit, quòd Plinius lib. 16. cap. 40. tiliam inter ceteras arbores aptiſſimam dicat ſcutis faciendis: Mars verò armipotens & armiger dicatur, atque adeò etiam cum ſcuto aliquando pingatur, maximè quum ſubiungat: quanto citiùs armarium compingit. fieri enim ſolent armaria ex tilia, quòd & molliſſima ſit, & tamen tenaciſſima, Plin. ibidẽ teſte.

41. mercedibus & manuſpretiis.] Similiter hæc duo coniuncta ſunt à Varrone lib. 4. de ling. Lat. Merces (inquit) à merendo. Quod manufactura erat, & datum pro eo Manupretium, à manibus & pretio. Perinde enim eſt, ſiue Manuſpretium, ſiue Manupretium dicas.

42. Soccus & baxa quotidie deaorãtur.] Soccus (iuxta quod Rhenanus adnotauit in lib. adu. Valentinianos) Comœdorum erat calceus, ſicuti cothurnus Tragœdorum: Baxa ſeu baxea Philoſophorum, vti diximus lib. de Pall. cap. 4. num. 82. ad illud: Si Philoſophis in purpura, cur non & in baxea Tyria, niſi aurum minimè Græcatos decet. Ex quo adeò etiam conſtat deaurari baxeam ſolere, quod de ſocco hic ſcribit Auctor.

43. lances & ſcyphos faciliùs ambirio, &c.] Hauddubiè alludit ad lances centenarias & quinquagenarias, de quibus Apol. cap. 6. & lib. de Pallio cap. 5. num. 102. & 103. De coronis latiùs lib. de Coron. milit.

CAP. IX.

44. Animaduertimus inter Artes, &c.] Titulum huius capitis ſcripſimus: Quòd Aſtrologi & Magi Idololatriæ etiam ſint obnoxij.

45. De Aſtrologis ne loquendum quidem.] Eodem modo coniungit Apologetici cap. 35. Aſtrologos, aruſpices, augures & Magos. item cap. 43. ariolos, aruſpices, Mathematicos; vnde & ex ſequentibus patet, per Aſtrologos accipere Auctorem Genethliacos (non Aſtronomos, de quibus alia eſt ratio) quippè qui ſtellarum ſint interpretes, ſtellas Saturni & Martis obſeruent, & aliorum climacterica nuncient, quorum deníque digitus aut radius abutitur cœlo. de quibus ſuis quibuſque locis infrà latiùs. Porrò contra hos non ſolùm diſputant ex Chriſtianis Bardeſanes Syrus, Origenes, aliíque ab Euſebio citati contra fatum, lib. de Præpar. Euang. 6. cap. 2. Auguſt. pluribus locis: ſed ipſi etiam ethnici, Phauorinus apud Gellium lib. 14. cap. 19. aliíque philoſophi apud Euſeb. lib. citat. cap. 6. denique & Plinius ſaltem eas artes Mathematicas, quæ cum Magia coniuncta ſunt, lib. 30. cap. 1.

46. quorum nomina cœlo inſcripſit.] D. Auguſt. lib. 7. de Ciuit. Dei integro cap. 15. de ſtellis tractat (ſeptem Planetis nempè) quas Pagani Deorum ſuorum nominibus nuncuparunt. Addit Iſidorus l. 5. Etym. cap. 30. à Diis, quorum nomina Romani ſyderibus ſacrauerunt, etiam dies appellatos. Primum enim (inquit) diem à Sole appellauerunt, Secundum à Luna, Tertium à ſtella Martis, Quartum à ſtella Mercurij, Quintum à ſtella Iouis, Sextum à ſtella Veneris, Septimũ à ſtella Saturni. Quibus nomina hæc (inquit Beda lib. de rat. temporum cap. 4.) Gentilitas indidit, habere ſe credentes à Sole ſpiritum, à Luna corpus, à Marte ſanguinem, à Mercurio ingenium & linguam, à Ioue temperãtiam, à Venere voluptatem, à Saturno tarditatem.

47. immutabili arbitrio.] Ita fatum deſcribit, quod agnoſcendum non eſſe Chriſtianis adnotauimus Apolog. cap. 1. num. 17.

48. amatores fœminarum.] De hoc errore Tertulliani latiùs inter Prolegomena.

49. proditores etiam huius curioſitatis.] Diſertis verbis Dæmonum nequitia inuentam fuiſſe Aſtrologiam, aruſpicinam, augurationem, oracula, & ipſam artem Magicam, tradit Lactant. lib. 2. cap. 17. Neque obſtat illud Arnobij: Quando ſyderum motus aut ratio cœpta eſt Genethliaca ſciri, numquid poſt Theutin Ægyptium, aut poſt Atlantem, vt quidam ferunt? Nam, ſi

Vim

Viui creditur in lib.8.de Ciuit. Dei B. Auguſt.cap.26. Theut dæmonem illum vocat Phædrus in Platone. Quin etiam etſi cum Plinio lib.30.cap.1. & Epiph. initio oper. Panarij, Zoroaſtrem (qui & Ero Pamphilius) primum inuentorem faciamus Aſtrologiæ, non dubium quin inſtinctu dæmonum primùm inuenta ſit, maximè ſi Auctorem ſequamur in eo, quòd ſub finē capitis dicit: Aſtrologiam Magię ſpeciem eſſe. *Vide infrà l.de Hab.mul. cap.2. num. 22.*

50. expelluntur Mathematici.] *Etſi μάθησις pro diſciplina in bonam partem accipiatur ſubinde, à qua* Mathematicæ *diſciplinæ, Geometria, Gnomonica, Muſica, Arithmetica, Aſtronomia: tamen* Mathematici *ferè in malam partem accipiuntur pro Genethliacis, Aſtrologis ſeu Chaldæis, quomodo etiam hîc ab Auctore & paulopòſt* Matheſis: *quò pertinet etiam illud Iuuenalis ſat.14.*

Nota *Mathematicis* geneſis tua.

Atqui in eandem ſententiam B.Auguſt. lib.7.de Ciuit. Dei cap.vlt. tradit, Has artes etiam ante Saluatoris noſtri aduentum in ipſis ciuitatibus Gentium legibus ſolere prohiberi, & pœna ſeueriſſ. vindicari. Qui etſi præcipuè agat de Hydromantia & Necromantia, tamen idipſum hic de Mathematicis *videtur affirmare Auctor, niſi fortè iſtud referatur ad id quod ſequitur.*

51. Vrbs & Italia interdicitur Mathematicis.] *De hoc in hæc verba Suetonius in Vitellio cap.14. Nullis infenſior quàm vernaculis &* Mathematicis, *vt quiſq; deferretur, inauditum capite puniebat. Exacerbatus, quod poſt Edictum ſuum, quo iubebat intra Kal. Octobris* Vrbe Italiáque Mathematici excederent, *ſtatim libellus eſt propoſitus, & Chaldæos dicere, Bonum factum eſt, ne Vitellius intra eundem Kalendarum diem vſquam eſſet. Vide eadem de re Origenem hom.6.in Ioſue, & 3.in Hieremiam. Tradit etiam Tacitus à Veſpaſiano pulſos Vrbe* Mathematicos.

52. Sed Magi & Aſtrologi ab Oriente venerunt, &c.] *De iiſdem inquit ſuprà Auctor lib.adu.Iud. cap.9.* Nam & Magos Reges Oriens habuit. *alludit enim, quantum apparet, ad illud Plinij loco ſupracitato. Ita* Magia *poſſeſſis hominum ſenſibus triplici vinculo* (Magiæ *nempe, Medicinæ, & Mathematices*) *in tantum faſtigij adoleuit, vt hodie etiam in magna parte Gentium præualeat, & in* Oriente Regum Regibus *imperet.*

53. De Chriſto ſcilicet eſt Matheſis hodie, &c.] *Ironiā eſſe patet ex ipſo contextu, quare non eſt quòd quiſquam hinc opinioni ſuæ ſuffragari putet Tertullianum, ſi quis etiam Chriſti geneſim ex ſtellarum curſu metiri auſus fuerit. Legimus autem poſt num.54. omiſſa negatione* noo *ſuperflua*: ne illos Herodes perſequeretur. *Atqui de* Saturno quadrato & Marte trigono *vide infrà Tom.3.lib.1.adu.Marc.*

54. At enim ſcientia iſta vſque ad Euangelium, &c.] *Hæc cauſa fuit Conſtantino primo Chriſtiano Imperatori legem edendi contra hanc ſcientiam, Cod. lib. 9. tit.19. Nemo (inquit) Aruſpicem conſulat, aut* Mathematicum, *aut Ariolum: Augurum & Vatum praua confeſſio conticeſcat. Chaldæi & Magi, & ceteri, quos maleficos ob facinorum magnitudinem vulgus appellat, nec ad hanc partem aliquid moliantur. Sileat omnibus perpetuò* diuinandi *curioſitas; etenim ſupplicium capitis feret gladio vltore proſtratus, quicunque noſtris iuſſis obſequium denegauerit.*

55. Sic & aliam illam ſpeciem Magiæ, &c.] *Etiam hoc neceſſariò legimus, pro eo quod incongruè legebatur:* alia illa ſpecies. *Atqui de* Magia quæ miraculis operatur, *id eſt ſignis mirandis, latè tractauit Auctor ſuprà Apolog. cap.23. integro, & latiùs infrà Tom.3.lib.de Anima; & nos vtrobique Adnotationibus noſtris: Lactantius etiam loco ſupracitato latiſſimè.*

56. de circulatoria ſecta.] Circulatorias præſtigias *vocat in Apol. vbi vide Adnot. noſtras num.356.*

57. aut ſophiſtas, aut Chaldæos, aut incantatores, aut coniectores, aut Magos.] *De horum inter ſe differentia, infrà etiam latiùs lib. de Anima, ne hîc prolixiores ſimus.*

58. vbi litterator.] *Ita tranſtulit vocem Græcam* γραμματεὺς *(pro eo quod interpres vulgatus:* vbi ſcriba) *more ſuo, quum eodem ſignificatu ſit illo vſitata:* litteratura *cap.ſequenti, & lib.de Anima.* Æuum *etiam hîc, quod mox:* ſæculum, *interpretatur vocem* αἰῶνος.

59. climacterica.] Climacterica *vſurpat ſubſtantiuè, pro* climacteres, *quas Chaldæi vocant pericula vitæ, fortunarúmque hominum, quæ Marcus Varro (teſte Gellio lib.3.cap.10.) grauiſſima fieri ſeptenariis, præcipuè autem anno ætatis 63. ſcribit. Quò pertinet illud Auguſti epiſt. ad Caium nepotem ſuum, apud eundem Gell. lib. 15. cap. 7. Spero (inquit) lætum & bene valentem celebraſſe quartum & ſexageſimum Natalem meum. nam vt vides,* κλιμακτῆρα *communem ſeniorum omnium, tertium & ſexageſimum annum euaſimus. Verùm fides penes illos eſto: nouit enim Chriſtianus nihil illis tribuendum.*

60. cuius digitus aut radius abutitur cœlo.] *Quemadmodum enim de* Radio Geometrico *dixit Virgil.*

Deſcripſit *radio* totum qui gentibus orbem;

ita etiam alibi de radio Aſtrologico *dixit, deſcribere* radio cœli *meatū. Eſt autem ferreum inſtrumētum, aut æneum, quo lineas indicant aut terrarum, aut cœli.*

CAP. X.

61. Quærendum autem etiam eſt, &c.] *Inſcriptionem dedimus huic capiti:* De Iodimagiſtris Idololatris.

62. ſi non tabularia Idolorum, Quinquatria tamen frequētabit.] Tabularia *fuiſſe ſuſpicor feſtum aliquem diem, quo* tabulas litterarias *Idolis dedicabāt.* Quinquatria, *qui &* Quinquatris, *dies feſtus, ita dictus iuxta Feſtum, non à numero dierum, ſed quòd poſt diē quintum Iduum celebraretur. Mineruæ autem dicatum exiſtimant, quòd eo die ædes eius in Auentino conſecrata ſit. Varro de ling. Lat. lib.5. etiam* Quinquatrus minores *narrat, in quibus Idibus Iunijs ab ſimilitudine* maiorum *tibicines feriati per Vrbem vagabantur, & conueniebant ad ædem Mineruæ.*

63. Ipſam noui diſcipuli primam ſtipem Mineruæ, &c.] Minerual *intelligit: ita enim nuncupabāt* primam ſtipem, quam magiſtris noui diſcipuli dabant. *Hinc illud Varronis lib. 3. de re Ruſtica. Axius: Merula mi (inquit) recipe me quæſo diſcipulum, &c. Ille: Quin, ſimul ac promiſeris* Minerual, *incipiam, id eſt, cœnam. Meminit etiam B.Hieron. in Epiſt. ad Epheſios, & innuunt Horatius & Ouidius alicubi, quemadmodum primus adnotauit Politianus. Lego autem mox:* Quid minus eſt inquinamenti eo quod præſtat, *pro:* inquinamento quod. *Hoc autem:* verbotenus de Idolothyto, *confirmat illud Varronis, quòd* Minerual *ferè cœna fuerit, quam hîc proinde* verbotenus Idolothytum *nuncupat. Infrà autem latiùs c.13.de* Idolothytis.

63. tam Minerualia Mineruæ.] *Siue Minerualia plurali numero accipiamus cœnam prædictam, ſiue Mineruæ feſta, perinde eſt. Nam &* Quinquatria *Mineruæ mox diximus dicata, &* Oſchophoria *Athenis celebrabantur, quorum Plutarcho crebra mentio, in quibus pueri ingenui pubeſcentes eligebãtur, qui ferrent ὄσχας, id eſt, ramos ac palmites cum ſuis racemis, in templum Mineruæ Sciradis. Item &* Panathenæa *in Mineruæ honorem ſingulis quinque annis celebrabantur, in quibus, teſte Ariſtophane & Suida, pueri tantum certabant, & victori ex olea corona præmium dabatur.*

64. Saturnalia Saturni, quæ etiam ſeruiculis.] *De* Saturnalibus *latè infrà cap. 13. vbi particulatim agit de feſtis Idolorum, quemadmodum & de* ſtrenis *& de* Brumiis honorarus. *Hìc ſufficiat adnotatum, quòd ſicut à Latinis in* Saturnalibus, *ita & apud Græcos in Anthiſteria celebritate (vti adnotat Gyraldus hiſt. Deorũ ſynt. 17. ex quo etiam præcedentia) ſerui, quos hìc diminutiuè* ſeruiculos *dicit, conuiuiis liberalibus excipiebãtur.*

65. & ſeptimontiũ.] Septimontiũ *(inquit Feſtus) appellabant diem feſtum, quod in ſeptem locis faciebant ſacrificiũ Palatio, Veliæ, Fagutali, Suburræ, Cælio, Oppio, & Ciſpio, de quo plura Plutarchus, ſi Gyraldo creditur, in Cauſis Romanis. Quod confirmat his verbis Varro l. 5. de ling. Lat.* Dies ſeptimontium *nominatus ab his ſeptẽ montibus, in quibus ſita Vrbs eſt. Qui quidẽ l. 4. meminit etiam montium Cœlij, Ciſpij, & Oppij, item regionũ Palatinæ & Suburranæ, & luci Fagutalis & Veliarum. Quare operæpretium foret duos hos Auctores in concordiã de iſtis montibus reducere, verùm ad alia properandũ. Atqui de* ſcholis flore coronandis, *l. de Cor. milit.*

66. Flaminicæ.] *De his lib. de Monogamia ad illud:* Flaminica ſemel nubit.

67. & Ædiles.] Ædilis *(inquit Varro de ling. Lat. cap. 4.) qui ædes ſacras & priuatas procuraret, hìc verò* Ædiles *pro* Flamines *accipi videtur.*

68. ſchola honoratur feriis.] *Non importunè etiã* ferias *Idololatriæ adſcribit Auctor; nam* Feria *(inquit Feſtus) à feriendis victimis appellata. Cui addit:* Ferias *antiqui Feſtas vocabant: & aliæ erant ſine die feſto, vt nundinæ; aliæ cum feſto, vt Saturnalia. Quibus adde ad inſtitutum Auctoris,* Cerealia, *&* Idolorũ natales.

69. Deos ipſos hoc nomine obſignat.] *Accipit* obſignat, *pro eo quod immediatè dixit:* teſtimonium dicit, *metaphorâ ſumpta ab iis qui obſignatione ſua fidem faciunt. Similiter infrà num. 78.*

70. cùm prohibeat Lex (vt diximus) Deos pronuntiari.] *Haud dubiè intelligit illud Exodi 23. Et nomen alienorum Deorum non memorabitis, neque audietur ex ore veſtro, iuxta 70. pro eo quod noſter interpres ex Hebr. Per nomen externorum Deorum non iurabitis. Nam idipſum repetens infrà cap. 20. ſic reddit:* Præcepit ne Deos vocemus eos.

71. & nomen hoc in vano collocari.] *Apertiùs infrà ibidem:* Non ſumes *(inquit)* nomen Domini Dei tui in vano, id eſt, in Idolo. *Quod quum B. Cypr. accipiat de non iurando, lib. 3. Teſtim. ad Quirinũ cap. 12. pulcrè idipſum Tertull. etiam interpretatur de Iureiurando per Deos; atque adeò in idem recidit vtraque ſcripturæ præcedentis tranſlatio.*

72. qui de Idolis catechizat.] *Hinc apparet Auctoris ſententia, quòd in præcedentibus nõ loquitur de nuda Deorum ac nominum eorundem pronuntiatione, ſed catechizatione & prædicatione, ac honorifica mẽtione, vt id nemo cõtra nos detorqueat, qui fortaſsis quibuſdã videbor in his explicandis prolixior; ſed meminerit Lector me non doctis, ſed potiſſ. rudibus has Adnotationes conſcribere, vt necubi hæreant. Atqui κατηχεῖν & κατηχίζειν, inſtituere & erudire eſt; a quo tranſlatum a Chriſtianis ad eruditionem fidei, vti latiùs infrà To. 3. l. de Præſcr. hæret. ad illud:* quis catechumenus, quis fidelis, incertum eſt. *Similiter etiã & apud Antiquos, potiſſimùm in ſacris, vſitata vox ab ἠχεῖν, quod eſt voce ſonare, eo quòd apud priſcos Ægyptios moris eſſet, vt myſteria voce tantùm, non ſcripto ad poſteros transferrentur.*

73. de publicis propriis ſollemnitatibus.] *Opinor illum de illis loqui, de quibus ſuprà:* Tabulariis, Quinquatrus, *&* Minerualibus.

CAP. XI.

74. Degenerabimus, ſi cetera delictorum recogitemus.] *Titulus huius capitis ponitur à nobis:* De negotiatione mercium quæ ad Idololatriam pertinent. *Prorſus autem legimus:* Degenerabimus, *pro eo quod nullo ſenſu legebatur:* De generationibus.

75. qua quidam irretiti, circa fidem naufragium ſunt paſsi.] *Poſterius iſtud etiam legit B. Cypr. tum l. de Lapſ. (vbi aliquid diximus Adnot. noſtris n. 47.) tum libris de Orat. Domin. De oper. & eleemoſ. & Teſtim. 3. ad Quir. c. 61. Tertullianum opinor hoc libro imitatum; qui etiam paraphraſtiçõs potius & metaphoricè vertit quam de verbo, id quod Græcè eſt:* ἧς τινὲς ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, *pro quo reddidit noſter interpres,* Quam quidam appetentes errauerunt à fide, *fortaſsis alluſit ad illud cap. 1. eiuſdẽ epiſt. ad Timoth.* naufragauerũt à fide. *Lego autẽ mox:* Ceterùm ſi cupiditas abſcedat, *(omiſſo* dat *ſuperfluo)* quę eſt cauſſa adquirendi?

76. Sit nũc aliqua iuſtitia quæſtus ſecura, &c.] *Huc pertinet illud Sapientis: Non iuſtificabitur caupo à peccatis labiorum: vnde & l. de Patientia, vocat:* mercimoniorum pericula quæſtuoſa. *Non diffitetur interim aliquam negotiationem de iuſtitia ſecuram, maximè quum paulopoſt ſubdat:* Nemo contendat poſſe hoc modo omnibus negotiationibus cõtrouerſiã fieri.

77. thura dico & cetera peregrinitatis.] *De his vide ſuprà Apologet. cap. 30. num. 442. de* Pompis *verò lib. de Spectac. cap. 7. num. 61.*

78. nobis quoq; inſuper ad ſolatia ſepulturę vſui ſũt.] *Eodẽ modo dixit Apolog. c. 42.* Si Arabiæ quærũtur, ſciãt Sabæi pluris & cariùs ſuas merces Chriſtianis ſepeliẽdis profligari, quàm diis fumigãdis.

79. laniſtam.] Laniſta *(vti ex Rhenano l. ad Martyras diximus) præfectus erat Gladiatorum.*

80. ab Eccleſia arceri.] *Similiter paulopòſt dixit contrarium huius,* recipere in Eccleſia. *Quum autem faciat hoc pro Excommunicatione Eccleſiaſtica, locus erat hìc de ea tractandi, niſi id iam olim feciſſemus Adnotat. noſtris in B. Cypr. ad Epiſt. 35. n. 8. ac 29. & ad Epiſt. 72. n. 13. & 15. quemadmodum etiam ad illud Apolog. c. 39.* Præſident probati quique ſeniores, &c.

81. & exſufflabit.] *Alludit ad* exſufflationem *dæmonum, quæ fit in Exorciſmis ante baptiſmum. vnde & ſubiungit:* qua conſtantia exorcizabit alumnos ſuos. *De quibus omnibus latiùs l. de Baptiſmo infrà T. 3.*

CAP. XII.

82. Malè nobis de neceſſitatibus humanæ exhibitionis, &c.] *Tractat hoc caput:* Quòd non oporteat poſt fidẽ prætexere vitæ neceſſitates ad Idololatriam. *Quam quidem obiectionem fecit ſibi ſuprà c. 6. ſed hìc ait ſe pleniùs reſpondere.*

83. poſt

83. poſt fidem obſignatam.] *Alludit ad teſtificationem fidei, quæ fit ante Baptiſmum, de qua etiam lib. de Baptiſmo.*

84. ædificiis illius, &c.] Ædifex *pro Aedificatore, non ædium dumtaxat, ſed cuiuſuis ſtructuræ; & mox:* defunctus, *non pro mortuo, ſed pro eo qui ab opere cœpto defungitur.*

85. nolite cogitare de victu.] *Vno verbo exprimit quod alibi ad verbum ex Matthæo: Nolite cogitare de craſtino, quid edatis aut bibatis.*

86. Opera & conditionalis erā.] *Videtur* Opera *accipi pro Operario:* cōditionalis *verò pro eo, cuius officiū aliquid cōdere, quē pauloprius* Ædificē *vocauit; nā ſimili intellectu & l. de Cor. milit. & l. de Reſurr. carnis,* cōditio *ab Auctore vſurpatur, pro:* re condita *ſeu creata.*

87. vel corpus ſolū, quod in domū Chriſti eſt.] *Corruptus aut mutilus locus, cui ſine MS. cod. mederi non licuit, niſi fortè ex coniecturis parum probabilibus.*

88. Sed quæ penes homines difficilia, penes Deū facilia.] *Similiter l. de Baptiſ.* Prædifficilia penes homines, facilia penes Deū. *Ita transferens quod Græcè eſt Lucæ 18.* τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, δυνατὰ ἐστὶ παρὰ τῷ θεῷ. *pro quo vertit interpres noſter:* impoſſibilia, &: poſſibilia. *vtrique rectè.*

CAP. XIII.

89. Sed omnem adflatum eius, &c.] *Capiti huic titulū impoſuimus:* De feſtis & extraordinariis aliis ſollemnitatibus Idolorum.

90. De Spectaculis autem, &c.] *Vel hinc patet librum hunc poſterius ſcriptū libro de* Spectaculis, *et authenticum quoque eſſe, ac germanum Tertulliani fœtum.*

91. communicantes nationibus in Idolicis rebus.] *Pulcher locus, quòd ſaltē* cum nationibus communicare non poſſimus in rebus Idolicis, *id eſt quæ idolis conſecrata ſunt; & proinde quod ſubdit* de habitu, ſiue victu, vel quo alio genere lætitiæ earum, *ita intelligendum quatenus ad Idololatriā pertinent; alioqui iuxta Apoſt. Paulū, mundum exire oporteret, ſicuti infrà ipſe Auctor allegat cap. ſequenti.*

92. vitæ & morti.] *De ſimili loco vide l. de Spectac. c. 26. n. 194. vbi & ſequens ſcriptura citatur c. 27.*

93. Sic & Lazarus, &c.] *Omninò ſic lego, pro eo quod tamquā elegantius ſubſtitutū erat:* Eleazar. *nā illud & Græcè & Latinè legitur tum apud Lucā, tum apud interpretes veteres omnes, & nominatim etiam à B. Cypr. epiſt. 55. ac l. 3. Teſtim. ad Quirin. c. 61. immò ab ipſo Tertulliano infrà l. de Anima:* Et quid (*inquit*) illic Lazari nomen, ſi non in veritate res eſt?

94. Sunt quidam Munerum dies.] Munera *hîc pro donis accipit, non vt ſuprà l. de Spectac. pro ludo Gladiatorio, aut vt alibi, pro:* officio. *Alludit autē tum ad Quinquatrus minores, de quibus ſuprà n. 62. quæ* Minuſculæ (*ſeu iuxta quod Gyraldus adnotat vbi ſuprà*) *à quibuſdā* Munuſculæ *à mittēdis vltro citróq; muneribus dicebātur: itē de Strenarū diebus, de quibus ibidē et c. ſequ. in* Saturnalibus *ſeu* Ianuariis Kalendis, *aut* Brumæ tempore.

95. quid participas Idolothyta ſollénia.] Idolothyta *propriè accipit pro omni eo quod idolis ſacratū eſt; alioqui in ſcripturis ſacris & Auctoribus Chriſtianis, tam Græcis quàm Latinis, propriè ad cibos Idolis immolatos pertinet.*

96. da formā in quā velis agi tecū.] *Pertinet etiā hoc ad phraſin Iureconſultorū, & maximè quod ſequitur:* Enimuerò etſi ſimulaueris (*ita lego pro:* & diſſimulaberis) tentatus addictus es. *ac ſi dicat, quodammodò Idolis iam venditus; nā* addicere *venditionis eſt, quemadmodum rectè adnotauit Rhenanus ad illud lib. de Pœnit. cap. 6.* Hoc enim pretio Dominus veniam addicere inſtituit.

CAP. XIIII.

97. Sed enim plerique iā induxerūt animo, &c.] *Hoc caput inſcripſimus:* De iiſdem, & quòd non ſit ignoſcendum iis quæ ethnici faciunt.

98. ne nomen blaſphemetur.] *Eodem modo paulopòſt:* in qua nomē meritò percutitur. &: cùm totus Circus ſceleſtis ſuffragiis nullo merito nomen laceſſit. *Denique:* benedictio eſt nominis. *De ſignificatione autem* Nominis *vide lib. de Patient. cap. 2. n. 11. Et de clamoribus* Circi: Chriſtianum ad leonem, *lib. de Spect. cap. 27. num. 196.*

99. Veſtri cauſſa nomen meū blaſphematur.] *Sic omninò lego cum Gagnæo, pro eo quod erat:* væ cuius cauſſa. *Alludit enim ad illud Iſai. 52. Admiramini & vlulate, (hoc explicās vnica voce* væ:) *Hæc dicit Dominus: Propter vos* nomen meum *ſemper* blaſphematur *in Gentibus. Quod ipſum repetitur ab Apoſtolo Rom. 2. niſi quòd legatur ibi:* Per vos.

100. Si hominibus placere vellē.] *De hac lectione Tertulliano & B. Cypriano familiari, pro eo quod hodie legitur tam Græcè quàm Latinè:* Si hominibus placerem, *vide Adnotat. noſtras in eiuſdem Cypriani lib. de Hab. & diſcipl. virg. num. 22.*

101. Saturnalia.] *De his aliquid diximus in Apolog. c. 42. n. 550. & ſuprà hoc lib. n. 64. Quibus adde ex Varrone lib. 4. Quòd cœlū principium (ſit rerum) ab ſatu dictus eſt Saturnus, et quòd ignis ſit generationis principiū,* Saturnalibus *cerei ſuperioribus mittuntur. Hinc illud infra hoc eodem capite:* Saturnalia, *in quibus* munera commeant. *Plura vide apud Gyraldum hiſt. Deorum ſynt. 3.*

102. & Kalēdas Ianuarias.] *Mox ſimpliciter vnica voce vocantur* Ianuariæ, *in quibus* ſtrenæ conſonant; *quod ipſum quum etiam hodie à gentilitate permanſerit in conſuetudine, pluribus non eſt opus; reliquæ interim inſolentiæ, contra quas ſcripſit Chryſoſt. inter ſerm. ad pop. Antiochenum de Kalendis, iam penè interierunt.*

103. vt omnes lucrifaciam.] *Quum hoc loco habeatur 1. Cor. 9. vt omnes ſaluos faciam, Græcè enim eſt* ἵνα πάντως τινὰς σώσω: *videtur memoriælapſus, aut hîc poſuiſſe, quod bis terve repetitum fuit ibidem,* ἵνα κερδήσω.

104. Ceterùm de mundo exiſſetis.] Ceterùm *accipit, pro:* Alioquin, & exiſſetis, *pro: exiſſe debueratis; nam vulgato interpreti correſpondet veritas Græca. Legimus autem non multopòſt:* Quòd ſi nobis nullum ius eſt communionis, *cum Gagnæo.*

105. Sabbata (*inquit*) veſtra & Neomenias & ceremonias, &c.] *Quum alibi ſolùm duo legat priora Auctor, hîc etiam* ceremonias *addit, vt hinc cōſtet ſenſum dumtaxat, tum hîc, tum alibi, Prophetæ citaſſe, & breuioribus verbis. Nam Iſai. 1. ſic legitur iuxta 70.* Neomenias *veſtras &* Sabbata *& diem magnum non feram. Ieiunium & otium &* Neomenias & feſtiuitates veſtras odio habet anima mea, *pro quo noſter ſic:* & ceremonias. *Græcè eſt* τὰς ἑορτάς. *quare mirum eſt quòd non trāſtulerit aut:* feſta, *aut* ſollemnitates, *maximè quum huic loco magis fuiſſent accommoda.*

106. à Deo aliquando dilectæ.] *Præceperat enim Deus obſeruationem* Sabbati, *Exodi 20.* Neomeniarum, *Num. 28. & Ezech. 45.*

107. & Brumæ.] *De his Gyraldus ſyntag. 8. hiſt.*

Deorum. Βρῦμος, vt tradit Proclus in Heſiod. commẽt. de re Ruſtica, Dionyſius eſt, vnde Brumalia, celebritas quæ in Bruma, atque adeò mẽſe Lenæone agebatur, tum in noſtro Decembri, tum Ianuario. Huic autem celebritati videntur conuenire luſus quos hîc adnotat.

108. & Matronales.] Matronalia (inquit ibidem ſync.1.) Kalendis Martiis agebãtur, vt Horatius, Ouidius, & Acron oſtendunt, & Plutarchus & Feſtus, qui interim non niſi de Matralibus agit, Matris matutæ feſtis. De quibus ſic etiam Varro: Libum teſtuatium, quod in teſta calida coquebatur, vt etiam nunc Matralibus faciũt Matronæ. Hinc opinor et Mattonalia dicta; ad quæ adeò aptare videtur Auctor illud: cõuiuia cõſtrepũt.

109. non Dominicum diem.] Huius etiã meminit lib. de Cor. militis, dum dicit: Dominico die ieiuniũ nefas ducimus. & Apolog. c.16. eũdem intelligit, quum dicit: Æquè ſi Solis diẽ lætitiæ indulgemus, &c. vbi de eo latiùs Adnot. noſtrarum n. 248. Auctor autem paulo inferius etiam diem octauum vocat, ac B. Cypr. epiſt. 59. ad Fidum, primum poſt Sabbatum.

110. noo Peotecoſten.] Intelligere Auctorem non ſolùm Pentecoſtes feſtũ, ſed etiam (vti loquitur de Cor. milit.) tempus illud integrum à die Paſchæ in Pentecoſten, patet ex eo quod mox ſequitur: excerpe ſingulas ſollemnitates nationũ, & in ordinem texe, Pentecoſten implete oõ poterunt. Eodẽ modo & B. Hieron. libris aduerſus Montanum & Luciferianos: per omnem Pentecoſten dixit; & B. Auguſt. epiſt. 119. ad Ianuarium; Item Ireneus Orat. de Paſcha, citata à Iuſtino Martyre, quæſt. & reſponſ. ad Orthod. cap. 115. & Epiphan. in Epit. cathol. fid. Nicenum denique Concil. can. 20. & Baſil. de Spiritu ſancto, cap. 27.

CAP. XV.

111. Sed luceant (inquit) opera veſtra.] Inſcribimus huius capitis titulum: De ſollemnibus Cęſarum etiam oon obſetuandis. Neque verò hîc primùm, ſed etiam Apolog. capite integro id tractauit Auctor, quò Lectorem ad Adnotationes noſtras remittimus, potiſſ. nu. 461. 463. & 464. quo poſtremo loco tractat de lucernis tabernatum, & laureis ianuarum. Atqui etiam hîc non integra ſcripturæ verba citat, ſed id quod ad inſtitutum pertinebat; quomodo etiam lib. de Cultu fœmin. Neque enim duntaxat legitur Matth. 5. Luceãt opera veſtra, ſed ſic: Luceat lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona.

112. recogitemus omnẽ Idololatriã in homiois cauſſam eſſe, &c.] Hoc ipſum tractauit Apolog. toto c. 11. hoc titulo: Cur quum homines eſſent, facti ſint ab hominibus Dij, cauſſas vaniſſ. eſſe, et c. præced. Quòd Saturnus, Iupiter, & alij Dij, homines fuerint, & non verè Dij. Vbi vide Adnot. noſtras: item & ad illud euſdẽ l. 34. cap. Maledictũ eſt, ante ἀποθέωσιν Deum Cæſarem nuncupare. Habet etiã B. Auguſt. ſimili titulo integrũ caput l. 8. de Ciuit. Dei c. 26. Quòd omnis religio Paganorum circa homines mortuos impleta ſit. Denique B. Cyprian. qui hîc omninò Auctorem imitatur, lib. Quòd Idola non ſint Dij.

113. etiam oſtiorum Deos.] Similes loci Auctoris ſunt infrà. Prior l. de Coron. milit. At enim Chriſtianus nec ianuã ſuam laureis infamabit, ſi norit quantos Deos etiã oſtiis diabolus adfinxerit, Ianũ à ianua, Limeotinum à limine, Forçulnm & Cardã à foribus & cardinibus, & apud Græcos Thyręũ Apollinẽ & Antelios dæmonas. Alter Scorpiac. adu. Gnoſticos, T. ſequ. Quas mihi (inquit) poteſtates ianitrices adfirmas iuxta Romanã ſuperſtitionem, Cardum quendã (ſiue vti legendum puto, Cardeã quãdam) & Forculũ, & Limentinũ; quas à cãcellis ordinas poteſtãtes? De quorum ſingulis mox plura, quòd propriè ad hunc librũ pertineant, atque adeò eoſdem etiam nominet B. Cyprian. libro ſupracitato de Idolorum vanitate.

114. Cardeam à cardinibus.] De hac Adnot. noſtris in eum Cypr. lib. num. 30. Eadem autem eſt, quã alij libentius Carnam vocant.

115. Forculũ à foribus, & Limeotinũ à limioe.] Ibidẽ de his Diis n. 29. Sic Arnob. l. 4. Limentinum & Limum, cuſtodiam liminum gerere dicit, & ianitorũ officia ſuſtinere.

116. & ipſum Ianum à ianua.] Hinc (inquit Rhenan.) in lib. de Cor. milit. illud Septimij Afri, non noſtri Septimij Tertulliani, ſed Septimij poetæ:

Iane pater, Iane tuens, diue biceps, biformis,
O care rerum ſator, ô principium Deorum,
Stridula cui limina, cui cardines tumultus,
Cui reſerata mugiunt aurea clauſtra mundi.

117. Apollineum Thytæum.] Græci (inquit ibidẽ Rhenanus) θυρεῖον vocant, quicquid foribus adiacet, & extra fores eſt. Vnde & ſaxo Cyclopis, quo ſpelũcam ſuã claudebat, nomen. Siquidem θύραν illi ianuam dicunt. Faciunt autem eiuſdem mentionẽ Macrobius et Nigidius, ſi Gyraldo creditur, cuius aræ ante fores ſtatuebantur.

118. & Antelios dæmonas.] Rhenanus vbi ſuprà: Antelij Græcis Dij ſunt, qui pro foribus dedicantur. Sic enim aras, vel Deorũ ſtatuas, vocabant ſubdiuales, vt quæ ſoli forẽt expoſitæ (nempe ab ἀντὶ καὶ ἥλιος) Hinc Heſichius: Ἀντήλιοι θεοὶ οἱ πρὸ τῶν πυλῶν ἱδρυμένοι. Et rurſus: Ἀντήλιος, ὁ ἀντικρὺ ἡλίου ἱδρυμένος βωμὸς ἢ θεὸς.

119. per antiquiſſ. Prophetã Enoch.] De hoc ſuprà num. 15.

120. Nam & alia oſtia in baloeis adorari videmus.] Balneorum Deos intelligit in oſtiis balneorum inſculptos Genios aut Lares.

121. Scio frattem per viſionẽ, &c.] Similẽ viſionẽ recenſuit ſuprà l. de Spectac. c. 27. de eo cui linteum in ſomnis oſtenſum eius diei nocte, qua Tragœdum audierat; quales complures etiam apud B. Cypr. reperire eſt noſtro in illum Indice (ne hîc prolixiores ſimus.) Quod adnotandum cõtra eos, qui fabularum loco omnes viſiones exiſtimant, & ea de cauſſa Dialogos B. Gregorij Papæ calumniãtur. Recenſetur etiã altera reuelatio angeli in ſomnis mulieri facta c. vlt. l. de Velãd. virg. & l. de Anima ſic legitur: Eſt ſoror apud oos reuelationũ chariſmata ſortita, quas in Eccleſia inter Dominica ſollemnia per extaſin in ſpiritu patitur, cõuerſatur cum angelis, aliquando etiam cum Domino, & videt & audit ſacramenta, & quorumdam corda dignoſcit, & medicinas deſiderantibus ſumit.

122. nã antè proceſſerat.] An hoc ad Proceſſiones Chriſtianorum pertineat, liberum eſto Lectori; certè de illis latius lib. de Cor. milit. & libris ad Vxorem.

123. probantes Idololatriam eſſe qoiequid vltra humani honoris modum adinſtar diuinæ ſublimitatis extollitur.] A cõtrario ergo ſenſu licet omnẽ eum honorem ſanctis Dei, tam in hac vita quàm in gloria cæleſti exiſtentibus, immò & imaginibus eorũ exhibere, qui humani honoris modum non excedit.

CAP. XVI.

124. Circa officia verò priuatarũ & cõmoniũ ſollemoitatum, &c.] Tractat hoc caput: De priuatis ſollẽnitatibus, quòd Idololatriæ non ſint obnoxij, niſi quis harum occaſione ſacrificiis interſit.

125. vt

125. vt togæ puræ.] *Quam hîc intelligat, mox tum his verbis manifeſtat:* veſtitus virilis, *tunc illis:* Toga verò etiam appellatione virilis eſt; *quam nempè depoſita prætexta aſſumebant pueri anno ætatis xvij. Quæ & pura nuncupatur* (*Budæo teſte*) *quod nec picta eſſet, nec triumphalis, nec prætexta. Meminit eiuſdem Cicero l. 9. Epiſt. ad Atticum, quum ſcribit Ciceroni ſuo ſe* puram togam *dediſſe.*

126. vt nominalium.] *Eam ſollemnitatem intelligit, qua* (*vti paulopoſt dicit*) nomen imponi *conſueuit. De qua Cicero 13. Philip. Ego* (*inquit*) *eum, vt quod à patre accepi filio reddã, mea* nominatione *cooptabo. Hinc:* gentilitate nominali *dixit Varro de ling. Lat. lib. 7.* *quippè quòd* Nomen *gentis eſſet, vti pulcrè & latiſſimè deducit Onuphrius, vbi agit de Prænominibus, Nominibus, Cognominibus veterum Romanorum. Quò pertinet illud eiuſdem Varr. lib. 8. In ſerius gentilitia* (nominum *nempè*) *natura non eſt in vſu, in noſtris* nominibus, *qui ſumus in Latio & liberi, neceſſaria. Itaque ibi apparet analogia, at dicitur Terentius vir, Terentia fœmina, Terentia gens:* (*nam ſic lego, pro: Terentium genus.*) *In Prænominibus ideò non fit idem, quod hæc inſtituta ad vſum ſingularia, quibus diſcernerentur* nomina gentilitia, *vt à numero, Prima, Secũda, Tertia, Quarta, vt Quintus, Sextus, Decimus, &c. ne prolixiores ſimus.*

127. Sed his accommodantur ſacrificia.] *An de ſolis* nuptiis *loquatur, incertum, maximè quòd pueri quũ Bullas deponerent, Laribus eas ſuſpẽdere ſint ſoliti, et Toga in conſpectu Deorum aſſumi ſoleat, iuxta illud Propertij:*

Mox vbi bulla rudi demiſſa eſt aurea collo,
Matris & ante Deos *libera* ſumpta *toga.*

Certè celebrantur à Gyraldo Gamelia ſacra nuptialia, in quorum illis Iuno Gamelia colebatur menſe Ianuario. Anacalypterica item, ſed quantum apparet, ſine ſacrificio. Dies erat feſtus poſt nuptias, cùm ſponſa reuelabatur, cui tum munera exhiberi ſolent.

128. Si in vocatu.] Vocatus *pro vocatione accipit, imitatus opinor illud Ciceronis 3. de Orat. Senatus frequens,* vocatu *Druſi in curiam venit.*

CAP. XVII.

129. Ceterùm quid facient ſerui, &c.] *Titulo hoc inſigniuimus caput iſtud:* Quòd ſeruis fidelibus non liceat miniſtros eſſe Idololatriæ.

130. item Officiales.] Officialiũ coronas *ſimili phraſi dixit Auctor de Cor. milit. vbi rectè Rhenan. interpretatur eas, quæ eorum ſunt, qui in aliquo ſunt publico vel priuato officio; qua ſignificatione etiam dixit Apuleius: Iuſsit poteſtas* Officialem *ſuum magna ſeueritudine coërceri, quam ſignificationem quoque indicat Auctor, quum* ſeruos *dicit,* adhærentes dominis, liberos patronis, Officiales Præſidibus ſuis.

131. Hinc proximè diſputatio, &c.] *Definit hîc Auctor exemplo Ioſeph & Danielis,* poſſe ſeruũ Dei alicuius dignitatis aut poteſtatis adminiſtrationẽ apud ethnicos capere, ſi ab omni ſpecie Idololatriæ aut gratia aliqua aut aſtutia intactũ ſe præſtare poſſit. *Locus qui videtur hac tempeſtate aptari poſſe in iis regionibus, vbi nullũ eſt exercitiũ Catholicæ religionis.*

132. in ornamento & purpura exſtitere totius Ægypti ſiue Babyloniæ.] *Reſpectiuè, vt ita loquamur, præferendum eſt* ornamentũ, *nempè torques aureus, & ſtola byſsina cũ adminiſtratione totius Ægypti, ad Ioſeph; &* purpura *ac* Imperium Babyloniæ *ad Danielem.*

133. neque ſacrificet, &c.] *Speciem Idololatriæ hac habere tradit Auctor:* ſacrificare (*quod ſacerdotum eſt*) ſacrificiis auctoritatem (*præſentia ſua*) accõmodare (*quod ſummorum Pontificum eſt*) hoſtias locare, curas templorũ delegare, ac vectigalia eorũ procurare, (*quod æditùorũ eſt*) ſpectacula ædere, *aut* ędẽdis pręeſſe (*quod Ædilium Curulium & Prætorũ eſt*) ſollemne aliquid pronuntiare vel edicere, *quod Augurũ eſt; denique* iurare, *quod apud ethnicos non niſi in Deorũ fit omine, vti infrà latiùs cap. 20.*

134. neq; iudicet de capite alicuius vel pudore.] *Tum hinc, tũ c. 19. videtur in ea fuiſſe ſentẽtia,* Chriſtiano non fuiſſe licita capitalia iudicia, *etiãſi in poteſtate ſeu magiſtratu conſtitutus eſſet; fortaſsis ea de cauſſa, quòd cõmunia eſſent iudicia criminalia, tam in Chriſtianos quàm in ethnicos. Quò pertinere videtur illud quod habet infrà l. de Cor. mil. c. 11. n. 127.* Et vincula & carcerem, & tormenta, & ſupplicia adminiſtrabit.

CAP. XVIII.

135. Iam verò de ſolo ſuggeſtu & apparatu honoris, &c.] *Agit hoc caput, atque adeò & titulũ habet:* Quòd nec veſtiũ ornatus ſit licitus, qui cũ Idololatria cõmune quid habet. *Nã* ſuggeſtus *pro ornatu frequẽtiſſ. eſt Auctori, iuxta diſtinguit duplicẽ habitũ, &* ad vſũ quotidianũ, & ad honorem ſeu dignitatem.

136. Igitur purpura illa, &c.] Purpuræ *inuentionem tale tradit Pollux l. ad Cõmod. 1. Tyrij ferunt captũ amore Herculem Nymphæ cuiuſdã indigenæ, cui nomẽ Tyre, quẽ canis eius ſecutus irrepẽtantẽ ſcopulis* purpurã *cõſpicatus, pereſa caruncula, ſua ſibi labra puniceo cruore infecerit. Quum igitur ad puellã Hercules adiiſſet, delectata illa inſueta tinctura, quã ceu florentem in eius canis labris aſpexiſſet, affirmauit ſibi cum illo poſthac nihil fore, niſi ad ſe veſtem afferret etiam canis illius labris ſplendidiorẽ. Quocirca Hercules inuenta animãte, collectóque ſanguine, munus puellæ detulit, primus* (*vt illi dictitabant*) *puniceæ infectura auctor.*

137. vel trabeæ vel palmatæ, &c.] Trabearũ *tria genera, teſte Seruio, iuxta Suetoniũ l. de genere veſtiũ. Vnũ quod Diis ſacratur, tantùm purpura factũ; aliud Regium* (*de quo hîc*) *quod purpureũ quidẽ eſt, habet tamẽ aliquid albi; Tertiũ Augurale ex purpura & cocco miſtum. Erat autẽ veſtis togata purpurea circũdata ſubtemine puniceo, quẽ aureæ fibulæ nectebant: ita dicta, quòd trabes pannorũ haberet. De* Palmatis, *quæ triumphantiũ veſtes erant; vide Apolog. c. vlt. n. 620. De* Coronis *autem* ſacerdotum Prouincialium aureis, *l. de Cor. milit.*

138. à toga candida cãdidati.] Toga cãdida *erat, quam petitores Magiſtratuum induebant, à qua* Candidati; *ab illis ad alios traducta Metaphora, frequenter ea voce vſus eſt Tertullianus, quemadmodum adnotaſſe nos putamus alicubi.*

139. ſed ingenuitatis apud Barbaros inſigne.] *Adnotatu hoc dignũ* de purpura. *Porrò omninò legimus:* Quemadmodum enim Ioſeph, &c. *pro eo quod erat, ex litterarum vicinitate:* Quodammodo; *nã correſpondet illud:* ſic penes nos quoque, &c.

140. poterit & pueris prætexta cõcedi, & puellis ſtola.] *Paulopriùs etiam* prætextæ *ab Auctore commemoratæ ſunt, genus Togæ, ita dictæ, quòd purpura prætexerentur, qua vtebantur* (*vti ſuprà dictũ eſt*) *pueri, ad 17. annum vſque.* Stolam *Nonius Marcellus etiam virilem deſcribit, ſed poſtea ferè pro ſola muliebri Veteres vſurparunt. Quare rectè puellis* ſtola *hîc ab Auctore tribuitur; quò pertinet etiam illud lib. de Pallio c. 4.* & ſtolam & ſupparum & crepidulum.

141. Prętextę & trabeę & laticlaui, faſces quoq;

& virgę.] *De his ita Plinius l.9.c.39.* Purpurę *vſũ Romæ ſemper fuiſſe video, ſed Romulo in* trabea. *Nã* Toga prætexta & latoclauo, *Tullum Hoſtiliũ è Regibus primum fuiſſe vſum Hetruſcis deuictis ſatis conſtat. Fuiſſe autem* Latumclauum *non Senatorium modò,ſed & ſacrificum ex Silio patet; quare non malè eã Idololatriæ adtribuit Auctor. Idipſum Orat. ſiue Liuius lib.4.de* prætexta *his verbis indicat:* Prætexrati *in magiſtratibus & ſacerdotiis. De* Trabeis *idem habes ſuprà num.* 137. *De* faſcibus (*quorum mentio per nos facta Adnot. noſtris in epiſt.16.B.Cypr.n.10.*) *videtur etiam hoc Auctor ſentire. nam mox ſubiungit:* vnius collegij inſignia, faſces & purpuras geſtant; *Quanquam putem potius legi debere:*faſcias,*ſicuti lib.de Spectaculis.*

142. vbi caput ſuum collocet.] *Apud Gagnæum deſiderabatur* ſuum: *quod etſi Græcè hodie non ſit, in MS. tamẽ cod. Latinis legitur. Atqui:*collocet *vertit,pro:*reclinet,*et mox:* qui teneris veſtiũtur, *pro:*qui mollibus.

143. vultu denique & aſpectu inglorius.] *Alludit ad illud Iſai.53. ſecundum 70. Auerſa eſt facies eius, deſpecta, & non eſt reputata. Accedit autem magis ad noſtrum interpretem,qui legit: Et quaſi abſcõditus vultus eius & deſpectus.*

144. quibus ſordido miniſterio functus eſt.] *Nempè dum pedes diſcipulorum lauit.*

145. Tu ſi diaboli pompam eieraſti.] *Vide lib.de Baptiſ.infrà Tom. ſequ. de* renuntiatione pompæ diaboli, *& alicubi de* eieratione.

Cap. xix.

146. Poſſet in iſto Capitulo, &c.] *Titulus huius capitis eſt:* Neque militiam licitam, quæ aliquid cũ Idololatria commune habet. *De quo latiùs infrà lib. de Cor.milit.hìc paucula quædam adnotabimus, quorum ibi non ſit mentio.*

147. etiam caligata.] *Et hæc phraſis Iureconſultorũ eſt. Vlp.enim tit.De his qui infamia notantur; Dimiſſum (inquit) accipere debemus militẽ* caligatum. *& Venuleius, l.Militibus.Dig.de Cuſtod.et exhib. reor. Is qui exercitum acceperit, etiam ius animaduertendi in* milites caligatos *habet. Ita verè dicti milites Manipularij, à* Caliga *militum,iuxta Suetoniũ Caij Cæſ.cap.9.qui ideò dictum ſcribit Caium Cæſarem* Caligulam,*quòd inter Manipularios milites natus.*

148. ſigno Chriſti.] *De* ſigno Crucis Chriſti, *quod fronti imprimitur,vide lib.de Baptiſmo,Tom.ſequ.*

149. Et virgã portauit Moſes.] *Alludit ad Ducis militum officia,qui* virgam *præfert,qua milites in officio continet;qui ſubinde* fibulis *aureis (iuxta Liuiũ lib. 7.) eos donare conſueuit antiquitus,qui* loris *ſeu corrigiis gladios cingi ſolet, qui* agmen *agit, &* bellat, *ſeu bellum auſpicatur.*

150. fibulam & Aaron, &c.] *Vncinos aureos intelligit,quibus colligabãtur Superhumerale & Rationale, quemadmodum* lori *nomine, Ioannis Baptiſtæ Zonam pelliceam.*

Cap. xx.

151. Sed enim quum conuerſatio diuinæ diſciplinæ,&c.] *Inſcriptionem huius capitis damus:* Etiam verbis abſtinendum ab Idololatria.

152. Ecce homo & facta eius,&c.] *Scriptura hũc locum hactenus reperire non potui:quærat diligens Lector alicubi in editione 70.Habet eãdẽ B. Aug. Medit. cap. 39.ſed ſine adſcriptione loci.*

153. in templo Æſculapij, &c.] *De Æſculapio vide Adnot.noſtras ad lib.de Pallio cap.1.n.6.& Apol. cap.14. n.209.ac c.23. n.361. De* Iſide *infrà lib. de Cor. milit. De* Ioue *Apolog.c.10. n.152. De* Saturno *denique Apolog.eodem capite n.159.160.161.& 162.*

154. in vano,id eſt,idolo.] Vanum *pro:* idolo *etiam accipitur ab interprete B. Hieronymo, 1.Reg.12. Nolite declinare poſt* vana, *quæ non proderunt vobis, neque eruẽt vos, quia* vana *ſunt: pro eo quod ex Græca 70.edit. tranſtulit alter interpres: Non declinetis poſt eos qui nihil ſunt,qui perficient nihil, & non eruent,quia nihil ſunt. Et rurſum Act.14. Annunciantes vobis, ab his vanis conuerti ad Deũ viuum. vbi Græcè eſt: ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων; eadem nempè vox quæ hìc habetur. Videtur autem Auctor reſpicere ad illud 1.Corinth.8. citatum ſuprà c.13.lib. de Spect. Non quòd* idolum *ſit aliquid; pro quo vertit idẽ noſter interpres: Scimus quia* nihil eſt idolum *in mundo;de quo etiam Auctor cap.ſequenti,* per eũ quem ſcis nihil eſſe. *Porrò hoc argumentum latiſſ. tractat B.Cypr.lib. de* vanitate Idolorum, *ſiue: Quod Idola Dij nihil ſint. Et Auctor Apolog.cap.12.integro.*

155. Nam & ſcriptura Deos nominat;ſed adiicit:ſuos,vel:nationum.] *Locos ad quos alludit, videre eſt ſeparatim in Oeconomia methodica Concordantiarũ S. Scripturæ Georgij Bulloci. Neque interim ſola adiectione prædicta vtitur ſcriptura,ſed vocat* Deos *alienos, aureos, Ægypti,tuos,meos,conflatiles,Gentium, quos ignorabant patres eorum, Amorrhæorum, Syriæ, Sidonis, ac Moab, montium,terrarum, populorũ, terræ,filiorum Seir, Edom, regum Syriæ, Damaſci, patrum ſuorum, opera manuum, Iuda,quos feciſti,illorum,falſi,lignei,qui non vident, denique muti, & qui natura non ſunt Dij. Legimus autem cum Gagnæo:* Sicut Dauid; *pro:* Sic &.

156. me Hercule.] *Idem paulopòſt reddit:*me Dius fidius, *& deinde:* per Herculem. *Veriſſ. autem id eſſe patet ex his verbis Varronis lib. 4. de ling. Lat. Sub dio (inquit) &* Dius fidius. *Itaque inde eius perforatum tectum, vt videatur diuum, id eſt, cælum. Ælius Gallus* Dius fidius *dicebat, Diouis filius, vt Græci Διόσκουρον Caſtorem. Et putabant hunc eſſe Sancum ab Sabina lingua, &* Herculem *ab Græca. Super quo loco Scaliger: Dionyſius (inquit) πίστιον Græcè reddit, quod* fidius *Latinè,in quo multi errarunt, qui id non animaduerterunt, qui etiam legendum cenſet apud Ouidium,*

Quærebam Nonas,Sanco *fidione* referrem,
An tibi Semo pater.

Nam Semonem eundem cum Sanco facit T. Liuius lib. 8. quamquam interim fateatur in Inſcriptione Reatina legi: Semo patri Sanco. Atque adeò magis placet, vt ſicuti legitur: me Hercule, *ſic etiã legatur:*me Dius fidius, *pro eo quod alij:* medius fidius. *Nam etſi Feſtus ſcribat compoſitum id & videri, & ſignificare Herculem, idem tamen addit, quoſdam exiſtimare iuſiurandum eſſe per Dium (Herculis nẽpè) fidẽ. Cui accedẽs noſter Auctor, priorẽ ſententiã refutat dicens:* accedente quorundã ignorantia,qui ignorãt eſſe iuſiurandũ per Herculem.

157. Porrò quid erat deieratio per eos quos eieraſti,&c.] *Ita legimus cũ Latinio,omiſſa voce:* ſi; *alioqui enim oporteret iuxta cõiecturã Harriſij legere:*Porrò quid erat deieratio,ſi per eos deieraſti,quos eieraſti. *ſed illud magis placet. Eodẽ autem modo dixit Auctor Apolog.cap.32.*Dęmonas,*id eſt, genios,*adiurare ſolemus,nõ deierare,vt illis honorẽ diuinitatis tribuamus. *Similiter Lactãtius Socratẽ* deieraſſe *dicit per canẽ & anſerem. Ita enim acceptum antiquitùs patet etiam ex Varrone vbi ſuprà. Quidã (inquit) negant ſub tecto per hunc* (Dium fidium) deierare *oportere; & apertius*

ex Donato

ex Donato in Terentium, qui interpretatur Deierare, *per Deos iurare. Porrò de* Eieratione *vide Adnot. noſtras ſuprà lib. de Spectac. cap. 24. num. 185.*

CAP. XXI.

158. Timiditatis eſt autē, quū te alius per Deos ſuos obligat iuratione, &c.] *Huic capiti titulū dedimus:* Quòd idem ſit, ſiue iures per Idola, ſiue per alios adiuratus adquieſcas. *Atque adeò etiā iuxta editionem Gagnæi lego illud :* iures, *pro eo quod irrepſerat:* iurei. *Siue autem legas :* quanto ſecurius in Dominū transferes reſponſionē tuam, *ſiue vt Gagnæus:* ſponſionem, *perinde eſt.*

CAP. XXII.

159. Æquè benedici per Deos nationum, &c.] *Notus eſt hinc huius capitis titulus :* Quòd neque benedici per Deos nationum Chriſtianus ſuſtinere debeat. *Lego autē:* vt ſemper reiiciat immundā benedictionem, *omiſſa negatione* non, *quæ alioqui contrarium ſonabat.*

160. vel coloniæ genium.] *De* Geniis *ſic Tertull. ſuprà Apolog. c. 32.* Neſcitis genios dæmonas dici; *cui ſimilis eſt & paulo prolixior locus Lactantij l. 2. ibidem Adnot. noſtris citatus n. 451. Eos ſingulis hominibus adtitibus patet l. de Anima, vbi de iis latius. Atque quemadmodum Martianus l. 2. de nuptiis Mercurij & Philologi, dicit etiam* populi Genio *ſupplicaſſe Veteres, ita videtur hic vſurpaſſe Auctor* coloniæ Genium, *qui coloniis præſit.*

161. negat enim quicūque diſſimulat.] *Locus inſignis cōtra* ſimulatores, *& quodāmodò libellaticos huius ætatis in Belgio, qui excuſari ſe credūt, ſi loco iuramēti, quod contra fidē & religionē Catholicā exigitur,* ſimulatione *quapiā aliud præſtent, longè diſsimiles Eleazaro, qui (vt habetur 2. Machab. 6.) Non ætati noſtræ (inquit) dignum eſt* fingere, *vt multi adoleſcentes arbitrantes Eleazarum 90. annorum tranſiiſſe ad vitā alienigenarū, vt ipſi propter meam* ſimulationem, *& propter modicum corruptibilis vitæ tempus, decipiantur.*

CAP. XXIII.

162. Sed eſt quædam eiuſmodi ſpecies in facto & in verbo, &c.] *Hic tractatur :* Quòd neque ſcripto etiam iurare per Deos liceat.

163. ſub pignoribus fiduciati.] *Etiā hæc phraſis Iureconſultorū eſt.* Fiduciatos *verò appellare videtur eos, qui* pignus *ſeu* fiduciā *dederant recepturi vbi ſoluiſſent.* Fiduciā *enim accepiſſe dicitur (vti interpretatur Boëtius in Topica Ciceronis) cuicunque res aliqua ea lege mancipatur, vt mancipanti aliquando remancipet.*

164. iurati canent.] *Item & iſtud Iureconſultis familiare eſt:* cauere, *pro cautionē ſyngrapha præſtare. quod ipſum bis térve hoc capite repetit.*

165. Præſcribit Chriſtus, non eſſe iurandū.] *Nō intelligere Auctorem omni iuramento ſimpliciter abſtinendum patet vel ex Apolog. c. 32. vbi:* ſed & iuramus *(inquit)* ſicut non per Genios Cæſarū, ita per ſalutē eorū: *de qua iurandi formula ibidē latiùs n. 450. Deinde frequentiſſ.* Iureiurandi *ſeu* Sacramēti *meminit, quod in Baptiſmo præſtatur, de quo l. eiuſdem tituli latiùs Tom. ſequ. Sanè itaque ſecundum huius capitis inſtitutum intelligi iſtud debet. Videatur Chryſoſt. in cap. 5. Matth. vbi præcipuè iuramenta illa forenſia coram ethnicis magiſtratibus improbat.*

166. Si *(inquit)* concupiſcentia, &c.] *Quū ipſa hæc verba in S. Scripturis reperire hactenus non potuerim, videtur mihi in compendium contraxiſſe iſtud Eccleſiaſtici 5. Ne ſequaris in fortitudine tua* concupiſcentiam *cordis tui, & ne dixeris: Quomodo potui, aut quis me ſubiiciet propter* facta mea? *Deus enim vindicās vindicabit. Aut potius illud ſæpecitatum alludit Matth. 5. Qui viderit mulierem ad concupiſcendū eam, mœchatus eſt eam in corde ſuo.*

167. operandi copiā.] Operari *hîc accipitur pro eleemoſynam facere, quemadmodum & à B. Cypr. titulo libri:* De opere & eleemoſynis, *& alibi frequenter, de quo ibidem Adnot. noſtrarum num. 4.*

CAP. XXIIII.

168. Inter hos ſcopulos & ſinus, &c.] Epilogus totius huius libri *hoc caput inſcribitur. Videat autem Lector Prolegomena noſtra de his Prouerbialibus formulis:* Inter ſcopulos & ſinus, inter vada & freta nauigare.

169. velificata ſpiritu Dei.] *Hæc vox Auctori noſtro peculiaris, inter cetera effecit, vt Sixto Senenſi adſentiar, quod Carmina illa Geneſis & Sodoma, quæ à me poſt Morelium & Fabriciū B. Cypriano adſcripta ſunt Tom. 3. operum eius, Tertulliani ſint, vbi legitur, quamquam ſatis obſcurè;*

Qua ſpiritus igni eſt, *velificauit* apex.

Vtitur eadē voce infra Tom. 3. lib. adu. Gnoſt. c. 1. Auſtro *(inquit)* & Africo ſæuitia velificat.

170. irreſpirabile deuoratis hypobrychiū.] *Etiā de hoc latiùs inter Prouerbiales formulas, ſicuti et de mox præcedentibus:* inenatabile excuſſis profundum, *&:* inextricabilē impactis naufragiū. *Atqui vocem* hypobrychium *deriuauit à voce Græca* ὑποβρύχιος, *quod ſubmerſum ſignificat, ac ſi dicat, ipſam ſubmerſionē.*

171. quicumque fluctus eius offocant.] Offocare, *pro præfocare vſurpat etiam Florus l. 2. cap. 11. Quū* offocandas *(inquit) inuicem fauces præbuiſſent.*

172. Propterea Spiritusſanctus conſultantibus tunc Apoſtolis, &c.] *Alludit ad Conſtitutionem illā primam Apoſtolorum in Concilio Hieroſolymitano Act. 15. Viſum eſt Spirituiſancto & nobis, nihil vltrà imponere vobis oneris (quod hîc Auctor* vinculum & iugum *dixit) quàm hæc neceſſaria, vt* abſtineatis vos ab immolatis ſimulacrorum, &c. *hoc eſt enim quod addit:* vt Idololatriæ deuitandæ vacaremus.

173. inculcanda eſt.] *Hîc propriè rurſum accipitur:* inculcare, *quum aliquando accipiatur ab Auctore pro:* conculcare.

174. Viderimus enim ſi ſecūdum Archetypum & coruus, &c. in Eccleſia erit.] *Illud :* Viderimus, *Tertullianicum & Cyprianicum eſt. Quod quum Ironiā ſonet, hæc videtur Auctoris ſententia :* Sit ita vt in Eccleſia ſint ſecundum Archetypum *(Iſaiæ nempè 34.)* coruus & miluus, *id eſt mali Catholici,* & lupus & canis & ſerpens, *id eſt (iuxta ſcripturas Matth. 7. Philipp. 3. & Luc. 10.) hæretici quamdiu nondum publicati ſunt,* certè Idololatres in Archetypo non haberi. *neque enim in Eccleſiam admiſſi ſunt vmquam ethnici Idololatræ. quod explicat Auctor, dum addit :* Nullum animal in Idololatrem figuratum eſt.

175. Quod in arca non fuit, in Eccleſia non ſit.] *Epiphonema iſtud prioribus longè eſt obſcurius. Hoc interim velle videtur. Quum in arca Noë fuerint omnis generis animalia, munda ſeptena & ſeptena, immunda verò duo & duo; excluſi verò fuerint Idololatræ omnes; conſequitur vt quod in Arca nō fuit, in Eccleſia non ſit. Eam enim Eccleſiæ figuram geſſiſſe tradit Auctor lib. de Baptiſmo, infrà Tom. ſequ. vbi de ea latiùs.*

ARGVMENTVM LIBRI DE HABITV MVLIEBRI, PER IACOBVM PAMELIVM.

CONSIDERATO *exceſſu Habitus muliebris tam in cultu, quàm in ornatu, librum hunc Parӕneticum ſcripſit Tertullianus.*

I. *Primùm autem docet lugere potius, pœnitere, & omni ſatisfactionis habitu ignominiam primi Euӕ delicti expiare, debere mulierem quàm ornari, ſi ad mercedem reſpiciat quӕ exſpectatur in cœlis.*

II. *Deinde angelis deſertoribus, qui & metallorum opera nudauerint, & incantationum vires prouulgauerint, & omnem curioſitatem vſque ad ſtellarum interpretationem deſignauerint, propriè & peculiariter adtribui debere omne inſtrumentum muliebris gloriӕ, quibus tamen in lauacro renunciauimus:*

III. *Quod quum ex libro Enoch comprobetur; eam ſcripturam, etſi in armarium Iudaicum non admittatur, fortaſſe quòd non putauerint eam poſt cataclyſmum ſaluam eſſe potuiſſe, tamen à Noë illius abnepote ӕquè potuiſſe in ſpiritu reformari, atque per Eſdram omne inſtrumentum Iudaicӕ litteraturӕ reſtauratum, maximè, quum etiam de Domino prӕdicarit, & apud Iudam Apoſtolum teſtimonium poſsideat.*

IIII. *Porrò etſi illis non imputetur, rerum tamen ipſarum cultum (ſeu mundum muliebrem) qui in auro & argento, & gemmis, & veſtibus, conſiſtit, ad ambitionem pertinere; ornatum verò (quem immundum muliebrem conuenit dici) qui in cura capilli & cutis & earum partium corporis quӕ oculos trahunt (de quo ſequenti libro latiùs) ad proſtitutionem.*

V. *Auri verò & argenti, ac ferri & ӕris parem eſſe conditionem, & ex iſtis neceſſariores operas exhiberi rebus humanis.*

VI. *Gemmas item non aliud eſſe quàm aut lapillos & calculos, aut maris conchas; aut denique de frontibus draconum erui ſolitas, vt ſic etiam de ſerpente cultior fiat mulier.*

VII. *Hӕc omnia ſola raritate & peregrinitate gratiam poſsidere; quòd apud Barbaros, vbi vernaculum eſt, aurum; & apud Parthos & Medos, gemmӕ faſtidio ſint; apud Tyrios etiam vilior ſit purpura quàm rubrica.*

VIII. *Non placere quoque Deo colores, quos non ipſe produxit; atque adeò intelligi à diabolo eſſe interpolatore naturӕ, neque excuſari quòd materiӕ ipſӕ ex Deo ſint, quum etiam rebus Dei Idololatria conſtet.*

IX. *Denique ad ambitionem pertinere hӕc omnia, quӕ inde nomen habet, quòd concupiſcentia apud animum ambiente naſcatur ad gloriӕ votum.*

Ceterùm genuinum eſſe hunc Tertulliani fœtum conuincit, quòd libri de Spectaculis nominatim mentionem faciat. Imitantur autem illum ad verbum penè locis infrà adnotatis BB. Cyprianus libris de Habit. & diſcipl. Virg. ac de bono Pudicitiӕ, & Hieronymus in vita Pauli Eremitӕ & Marcellӕ, ac Epiſt. ad Lӕtam. Meminerunt etiam Trithemius & Politianus locis initio Apologetici citatis. Edidit verò primùm ex cod. MS. Hirſaugienſi & Paterniacenſi, cum Scholiis, deinde & cum Adnotationibus Rhenanus; caſtigauit rurſum ex Britannico Lӕlandi codice Gelenius. Nos denique iterum repurgauimus ex tribus Vaticanis MS. codicibus, & noſtris quoque Adnotationibus auximus.

A Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE HABITV MVLIEBRI LIBER.

SI [1] tanta in terris moraretur fides,quanta merces eius expectatut in cœ- CAP. I.
lis, nulla omninò veſtrum , Sorores dilectiſſimæ , ex quo Deum viuum
cognouiſſet,& de ſua,id eſt,de fœminæ conditione didiciſſet,lætiorem
habitum,ne dicam glorioſiorem appetiſſet, vt non [2] magis in ſordibus
ageret,& ſqualorem potius affectaret , ipſam ſe circumferens Euam lu-
gentem & pœnitentem,quo pleniùs id [3] quod de Eua trahit (ignomi-
niam dico primi delicti,& inuidiam perditionis humanæ) [4] omni ſatisfactionis habitu ex-
piaret.[5] In doloribus & anxietatibus paries mulier,& ad virum tuum conuerſio tua, & ille Gen. 3.
dominabitur tui,& Euam te eſſe neſcis? Viuit ſentẽtia Dei ſuper ſexum iſtum in hoc ſecu-
lo,viuat & reatus neceſſe eſt. Tu es diaboli ianua,tu es arboris illius reſignatrix , tu es diui-
næ legis prima deſertrix,tu es quę eum ſuaſiſti quem diabolus aggredi non valuit. Tn ima-
ginem Dei,hominem,tam facilè eliſiſti. Propter tuum meritum,id eſt, mortem,etiam fi-
B lius Dei mori habuit:& adornari tibi in mente eſt,[6] ſuper pelliceas tuas tunicas? Age nunc
ſi ab initio terum & [7] Mileſij oues tonderent, & [8] Seres arbores nerent , & [9] Tyrij tingue-
rent, & [10] Phryges inſuerent , & [11] Babylonij intexetent, & [12] Margaritæ canderent , & [13]
Ceraunia coruſcatent , ſi ipſum quoque Aurum iam de terra cum cupiditate ptodiſſet , ſi
iam & [14] Speculo tantùm mentiri liceret : hęc Eua concupiſſet , de paradiſo expulſa, iam
mortua opinor? Ergo nec nunc appetere debet,aut noſſe,ſi cupit teuiuiſcere, quæ nec ha-
buerat,nec nouerat,quãdo viuebat. Ideò omnia iſta dãnatæ & mortuæ mulieris [15] impe-
dimenta ſunt,quaſi ad pompam funeris conſtiruta. [[16] Nam & illi qui ea conſtituerunt, CAP. II.
damnati in pœnam mortis deputantur:illi [17] ſcilicet angeli,qui ad filias hominum de cœ-
lo ruerunt , vt hæc quoque ignominia fœminæ accedat. Nam cùm & materias quaſdam Gen. 6.
[18] benè occultas,& artes pleraſque non benè reuelatas,ſeculo multò magis imperito pro-
didiſſent(ſiquidem & [19] metallorum opeta nudauerant , & [20] herbarum ingenia ttaduxe-
rant,& [21] incantationum vires prouulgauerant,& omnem curioſitatem vſque [22] ad ſtella-
rum interpretationem deſignauerant)propriè & quaſi peculiariter fœminis inſtrumẽrum
iſtud muliebris gloriæ contulerunt:lumina lapillorum,quibus monilia variantur:& circu-
los ex auro,quibus brachia artantur: & medicamenta ex fuco,quibus lanæ colorantur:&
illum ipſum nigrum puluerem,quo oculorum exotdia producuntur. Hæc qualia ſint,inte-
rim iam ex Doctorum ſuorum qualitate & cõditione pronunciari poteſt , quòd nihil [23] ad
integritatem peccatores,nihil ad caſtitatem adamatores , nihil ad timorem Dei deſerto-
C res ſpiritus aut monſtrare potuerunt,aut præſtare. Si doctrinæ dicendæ ſunt: mali magiſtri
malè docuerint neceſſe eſt. Si mercedes pro libidine:nullius rei turpis,merces decora eſt.
Quid autem tanti fuit iſta monſtrare ſiue conferre? vtrúmne mulieres ſine materiis ſplen-
doris,& ſine ingeniis decoris placere non poſſent hominibus , quæ adhuc incultæ, & in-
cõpoſitę,&(vt ita dixerim)crudæ ac rudes,angelos mouerant? An'ne [24] ſordidi,& per gra-
tuitum vſum contumelioſi amatores viderentur , ſi nihil fœminis in connubium allectis
contuliſſent?[25] Sed hæc non capit æſtimare. Nihil plus deſiderare poterant quæ angelos
poſſidebant,magno ſcilicet nupſerant. Enimuerò qui vtique interdum cogitabant vnde
cecidiſſent,& poſt libidinum vaporata momenta cœlum ſuſpirabant,illud ipſum bonum
fœminarum naturalis decoris vt cauſam mali,ſic temuneraucrunt,ne eis profuiſſet fœlici-
tas ſua,ſed vt deuectæ de ſimplicitate & ſinceritate , vnà cum ipſis in offenſam Dei perue-
nirent. Certi erant [26] omnẽ & gloriã & ambitionem & affectionem per carnem placendi, Gal. 6.
Deo diſplicere. Hi ſunt nempè angeli,quos iudicaturi ſumus:hi ſunt angeli , quibus in la- 1. Cor. 6.
uacro renunciamus. Hæc ſunt vtique,pet quæ ab homine iudicari meruerunt. Quid ergo
faciunt apud iudices ſuos res eorum? Quod eſt commercium damnaturis cum damnan-
dis? opinor quod [27] Chriſto & Beliæ. Qua conſtantia tribunal illud aſcendimus,decreturi 2. Cor. 6.
aduerſus eos quorum munera appetimus? Nam & vobis eadem tunc [28] ſubſtãntia angeli- Matth. 22.
ca tepromiſſa, [29] idem ſexus qui & viris,eandem iudicandi dignationem pollicetur. Niſi

ergo hîc iam præiudicauerimus res eorum prædamnando , quas in illis tunc damnatu- D
CAP. III. ri ſumus , illi potius nos iudicabunt atque damnabunt. [[30] Scio ſcripturam Enoch,
[31] quæ hunc ordinem angelis dedit, non recipi à quibuſdam, quia [32] nec in armarium Iu-
daicum admittitur. Opinor non putauerunt illam ante cataclyſmum æditam, poſt eum
caſum orbis omnium rerum abolitorem, ſaluam eſſe potuiſſe. Si iſta ratio eſt, recordentur
pronepotem ipſius Enoch fuiſſe ſuperſtitem cataclyſmi Noë, qui vtique domeſtico nomi-
ne & hæreditaria traditione audierat & meminerat de proaui ſui penes Deum gratia, & de
omnibus prædicatis eius: cùm Enoch filio ſuo Matuſalæ nihil aliud mandauerit quàm vt
notitiam eorum poſteris ſuis traderet. Igitur ſine dubio potuit Noë in prædicationis de-
legatione ſucceſſiſſe, vel quia & aliàs non tacuiſſet, tam de Dei conſeruatoris ſui diſpoſi-
tione, quàm de ipſa domus ſuæ gloria. Hoc ſi non tam expeditè haberet, illud quoque aſ-
ſertionem ſcripturæ illius tueretur: proinde potuit abolefactam eam violentia cataclyſmi,
in ſpiritu rurſus reformare: quemadmodum & Hieroſolymis Babylonia expugnatione de-
letis, [33] omne inſtrumentum Iudaicæ litteraturæ per Eſdram conſtat reſtauratum. [34] Sed
cùm Enoch eadem ſcriptura etiam de Domino prædicarit, à nobis quidem nihil omninò
reiiciendum eſt, quod pertinet ad nos. Et legimus omnem ſcripturam ædificationi habi-
lem, diuinitùs inſpirari, à Iudæis poſtea iam videri propterea reiectam, ſicut & cetera ferè
quæ Chriſtum ſonant. Nec vtique mirum hoc, ſi ſcripturas aliquas non receperunt de eo
Iudæ.1. locutas, quem & ipſum coràm loquentem non erant recepturi. Eò accedit quòd Enoch
CAP. IIII. apud Iudam Apoſtolum teſtimonium poſſidet. [[35] Nulla nunc muliebri pompæ nota E
inuſta ſit prædamnationis de exitu auctorum. Nihil angelis illis imputetur præter repudiũ
cœli, & [36] matrimonium carnis. Rerum ipſarum qualitatẽs examinemus, vt conſilia quo-
que concupiſcentiæ earum deprehendamus. Habitus fœminæ duplicem ſpeciem circum-
fert, [37] cultum & ornatum. Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant: Ornatũ,
quem immundum muliebrem conuenit dici. Ille in auro, & argento, & gemmis, & veſti-
bus deputatur: Iſte in cura capilli, & cutis, & earum partium corporis quæ oculos trahunt.
Alteri ambitionis crimen intendimus, alteri proſtitutionis: vt iam hinc proſpicias, Dei an-
cilla, quid ex his diſciplinæ tuæ conueniat, quæ de diuerſis inſtitutis cenſearis, ſcilicet hu-
CAP. V. militatis & caſtitatis. [[38] Aurum & argentum principes materiæ cultus ſecularis aſſint
neceſſe eſt, vnde ſunt: Terra ſcilicet planè gloriosior, quoniam in maledictorũ [39] metallo-
rum feralibus officinis [40] pœnali opere deplorata nomen terræ in igni reliquit, atque ex-
inde de [41] tormentis in ornamenta, de ſuppliciis in delicias, de ignominiis in honores,
[42] metalli refuga mutatur. Sed & ferri & æris, & aliarum viliſſimarum materiarum par cõ-
ditio eſt, & terreni generis, & metallici operis: quo nihilo generoſior iudicari poſſit auri &
argenti ſubſtantia penes naturam. Quòd ſi de qualitate vſus, gloria eſt auro & argento: at-
quin magis ferro & æri: quorum ita diſpoſita eſt vtenſilitas, vt & proprias operas plures
& neceſſariores exhibeant rebus humanis, & nihilominus auri & argenti de ſua vice ac-
commodent iuſtioribus cauſis. [43] Nam & annuli ferro fiunt. quædam eſui & potui vaſcula
ex ære adhuc ſeruat memoria antiquitatis. Viderit ſi etiam ad ſpurca inſtrumenta auri & F
argenti demens copia deſeruit. Certè nec ager auri opere paratur, nec nauis argenti vigo-
re contexitur. Nullus bidens aurum demergit in terram, [44] nullus clauus argentum inti-
mat tabulis. Taceo totius vitæ neceſſitates ferro & æri innixas: cùm illæ ipſæ diuites mate-
riæ, & de metallis refodiendę, & in quocunque vſu producendæ, ſine ferri & æris operario
vigore non poſſint. Iam igitur æſtimandũ eſt vnde obueniat tanta dignitas auro & argen-
to, cùm & conſanguineis quantum ad genus, & potioribus quantum ad vtenſilitatem ma-
CAP. VI. teriis præferantur. [[45] Sed & Lapillos iſtos qui cum auro ſuperbiam iungunt, quid aliud
interpreter quàm lapillos & calculos, eiuſdem [46] terrę minutalia: nec tamen aut fundamẽ-
tis demandandis, aut parietibus moliendis, aut faſtigiis ſuſtinendis, [47] aut tectis denſandis
neceſſaria? Solum hunc [48] mulierum ſtuporem ædificare nouerunt: quia tardè teruntur vt
niteant, & ſubdolè ſubſtruuntur vt floreant, & anxiè forantur vt pendeant, & auro lenoci-
nium mutuum præſtant. [49] Sed ſi quid de mari Britannico aut Indico ambitio piſcatur,
conchæ genus eſt, non dico conchylio, aut oſtreo, ſed nec [50] peloride gratius de ſapore.
Ad hoc [51] enim conchas nouerim maris poma. Quòd ſi concha illa aliquid intrinſecus
puſtulat, vitium eius magis debet eſſe quàm gloria. Et licet margaritum vocetur, non aliud
tamen intelligendum, quàm conchæ illius aliqua dura & rotunda verruca. [52] Aiunt & de
frontibus draconum gemmas erui, ſicut & in piſcium cerebris lapidoſitas quædam eſt.
Hoc

A Hoc quoque deerit Chriſtianæ,vt de ſerpente cultior fiat.Sic calcabit diaboli caput,dum
de capite eius,ceruicibus ſuis aut ipſi capiti ornamenta ſtruit? [[53] Hæc omnia de rarita- Cap. vii.
te & peregrinitate ſola,gratiam poſſident.Denique intra terminos ſuos patrios, non tan-
ti habentur.Semper abundantia contumelioſa in ſemetipſa eſt. Apud Barbaros quoſdam,
quia [54] vernaculum eſt aurum & copioſum,[55] auro vinctos in ergaſtulis habent, & diuitiis
malos onerant,tanto locupletiores, quanto nocentiores. Aliquãdo reuera inuentum eſt,
quomodo & aurum non ametur.Gemmarum quoque nobilitatem [56] vidimus Romæ de
faſtidio Parthorum & Medorum cetérorúmque gentilium ſuorum, coram matronis eru-
beſcentem,niſi quòd nec ad oſtenſionem ferè habentur.[57] Latent in cingulis ſmaragdi, &
[58] cylindros vaginæ ſuæ ſolus gladius ſub ſinu nouit,& in [59] peronibus vniones emergere
de luto cupiunt.Denique iam gemmatum habenr quod gemmatum eſſe non debet,ſi non
comparet:aut ideò comparet,vt neglectum quoque oſtendatur. [[60] Proinde & veſtium Cap.viii.
de coloribus honorẽ,ſerui etiam eorum terunt.Sed & parietes [61] Tyriis & hyacinthinis,&
illis regiis velis,quæ vos operoſè reſoluta transfiguratis, pro pictura abutuntur. Vilior eſt
apud illos purpura,quàm [62] rubrica. Quis enim eſt veſtium honor iuſtus, de [63] adulterio
colorum iniuſtorum?Non placet Deo quod non ipſe produxit, niſi ſi non potuit [64] purpu-
reas & earinas oues naſci iubere.Si potuit,ergo iam noluit: quod Deus noluit,vtique non
licet fingi. Non ergo natura optima ſunt iſta, quæ à Deo non ſunt auctore naturæ. Sic à
diabolo eſſe intelliguntur,ab interpolatore naturæ.Alterius enim eſſe non poſſunt,ſi Dei
B non ſunt:quia æmuli ſint neceſſe eſt, quæ Dei non ſunt.alius autem præter diabolum &
angelos eius,æmulus Dei non eſt. Ceterùm [65] materiæ ex Deo ſunt. non ſtatim & huiuſ-
modi fructus latere in omnibus quæritur,& vnde ſint conchæ,& qua diſpoſitione decur-
rant,& vbi collocentur. Nam & omnes iſtæ prophanæ ſpectaculorum ſecularium volu-
ptates,[66] ſicut de ipſis ſuum volumen ædidimus,ipſa etiam Idololatria ex rebus Dei con-
ſtat;non tamen ideò Circi furoribus,aut harenæ atrocitatibus, aut ſcenæ turpitudinibus,
Chriſtianum affici oportet:quia Deus & equum,& pantheram, & [67] vocem homini de-
dit:nec ideò Idololatriam impunè faciet Chriſtianus,quia Dei conditio eſt & thus,& me-
rum,& ignis qui veſcitur,& animalia quæ victimæ fiunt, cùm & ipſa materia quæ adora-
tur,Dei ſit.Sic ergo & circa actum materiarum cenſus à Deo deſcendens,propterea excu-
ſatus.Deo extraneum vt reum ſcilicet gloriæ ſeculum. [[68] Nam vt quæque rerum, per Cap.ix.
ſingulas quaſque terras & vnamquamque regionem, materiis à Deo diſtributa ſunt, inui-
cem ſibi peregrina apud exteros,mutuò rara, apud vos,iure, ſi vtique vel appetuntur, vel
negliguntur,quia non rantus eſt in illis feruor gloriæ inter domeſticos frigidæ. Sed enim
ex [69] poſſeſſionum diſtributione,quam Deus vt voluit ordinauit, raritas & peregrinitas
apud extraneos ſemper gratiam inueniens,de ſimplici cauſa non habendi quæ Deus alibi
collocauit,concupiſcentiam concitat habendi.Ex hac vitium aliud extenditur,immode-
ratè habendi:quod & ſi fortè habendum ſit, modus tamen debetur. Hæc erit ambitio,
C [70] vnde & nomen eius interpretandũ, quòd concupiſcentia apud animum ambiente na-
ſcatur ad gloriæ votum:grande ſcilicet votum,quod (vt diximus)non natura,nec veritas,
ſed vitioſa animi paſſio cõcupiſcẽtia commendauit,& alia vitia ambitionis & gloriæ:ſic &
pretia rebus inflammauit,vt ſe quoque accenderent.[71] Non tanto maior fit concupiſcẽ-
tia,quanto magno fecit quod concupiit?[72] Breuiſſimis loculis patrimonium grande pro-
fertur.[73] Vno lino decies ſeſtertium inſeritur. [74] Saltus & inſulas tenera ceruix fert.Gra-
ciles aurium cutes [75] Kalendarium expendunt, & [76] ſiniſtra per ſingulos digitos de ſaccis
ſingulis ludit.Hæ ſunt vites ambitionis,tantarum vſurarum ſubſtantiam vno & muliebri
corpuſculo baiulare.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN

LIBRVM DE HABITV MVLIEBRI.

CAP. I.

1. Si tanta in terris, &c.] Caput hoc inſcripſimus: Quòd lugere potius quàm ornari mulier debeat. Maluimus autem legere in terris, quàm illud Trithemij, quum initium huius libri citat: in terra.

2. vt non magis in ſordibus ageret.] Deſcribit (inquit Rhenanus) exemplum hominis exomologeſin facientis, & actum pœnitentiæ exequentis; de quo latiùs ſuprà lib. de Pœnitent.

3. id quod de Eua trahit, &c.] Adnotandus locus, quòd primum delictum ſeu peccatum originale, de Eua trahi dicit; quũ quidam vſqueadeò ab Adamo illud propagatum dicant, vt ſi Adam non peccaſſet, in poſteros deriuatum non fuiſſet.

4. omni ſatisfactionis habitu.] De Satisfactione ſuprà latè tractauimus lib. de Pœnit. c. 5. n. 26.

5. In doloribus & anxietatibus paries, &c.] Quum Rhenanus ex eo quod priùs legebatur: paris, collegerit legendum: dominatur; ego econtrariò quum iuxta editiones omnes tam Hebraicas quàm Græcas & Latinas conſtet legendum cum MS. 3. Vatic. cod. dominabitur, lego etiam: paries; maximè quum ſimiliter legat B. Cyprianus, & lib. de Hab. virg. & l. Teſt. 3. c. 32. Vertit autem illud. & erit ad vitum tuum conuerſio tua ex Græco, καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου: pro quo B. Hieronymus apertius ex Hebræo: & ſub viri poteſtate eris.

6. ſuper pelliceas tuas tunicas.] Similiter B. Chryſoſtomus homil. 18. in Geneſ. ornatum veſtium hac ſcriptura impugnat.

7. Mileſij oues tonderent.] D. Hieronymus (inquit Rhenanus) enarrans Ezech. cap. 27. auctor eſt, ex Mileto lanas præcipuas ſolitas Tyrum deferri, vt non ſine cauſa libuerit interpretibus 70. apud eum Prophetam vertere, & lanas de Mileto, quum tamen Mileti vocabulum in Hebræo nuſquam inueniatur. Nos etiam hac de rē aliquid diximus ad illud lib. de Pallio: Nec de ouibus dico Mileſiis n. 54.

8. & Seres arbores nerent.] Apud Seras (teſte eodem Rhenano) Scythicam gentem in arboribus lanugo reperitur, quam aqua perfuſam depectunt. Seras lanitio ſyluarum nobiles vocat Plinius l. 6. c. 17.

9. & Tyrij tinguerent.] Idem Plinius (inquit Rhenan.) Phœnicem deſcribens: Tyrus (inquit) quondam inſula, præalto mari ſeptingentis paſſibus diuiſa, nunc verò Alexandri oppugnantis operibus continens. Olim partu clara vrbibus genitis, Lepti, Vtica, & illa Romani Imperij æmula, terrarum orbis auida, Carthagine, etiam Gadibus extra orbem conditis. Nunc omnis eius Nobilitas conchylio atque purpura conſtat.

10. & Phryges inſuerent.] Pictas (inquit idē) veſtes acu facere Idas Phryges inuenerunt, ideóque Phrygiones appellati ſunt, ex eodem Plin. Eodem pertinet quod ſuprà dixit Auctor lib. de Idolol. c. 3. an Phrygio detexat; & an filo formetur.

11. & Babylonij intexerent.] Colores (inquit Rhenan.) diuerſos picturæ intexere Babylon maximè celebrauit, & nomen impoſuit. Eiuſdem Plinij verba ſunt: Vnde Babylonicæ veſtes & ſtragulæ dictæ. Ad explicationem verò facit illud B. Cypr. l. de bono Pudic. Veſtibus aurum intexere, quaſi pretio eſt veſtes corrumpere. quid inter fila ſtaminum delicata rigida faciunt metalla?

12. & margaritæ canderent.] Et hoc (inquit Rhenan.) docente Plinio, margaritarū dos omnis, in candore, magnitudine, orbe, leuore, & pondere. Hinc placet magis hæc lectio, quàm quod habet 1. Vatic. cod. MS. margarita.

13. & Ceraunia coruſcarent.] Fulgur (inquit Rhenan.) propriè coruſcat, & à fulmine nomen habet Ceraunia gemma. Siquidem fulmen Græci κεραυνὸν appellant. De hac gemma Plinius quoque l. 37. cap. 9. Eſt (inquit) inter candidas & quæ Ceraunia vocatur, fulgorē ſyderum rapiens; ipſa cryſtallina ſplendoris cærulei in Caramania naſcens. Albam eſſe Zenothemis fatetur, ſed habere intus ſtellam concurſantem. Meminit & alterius cuiuſdam Ceruniæ, Parthorum Magis quæſita, ſed raræ admodum, quoniam non alicubi inueniatur quàm in loco fulmine icto. Flammas Cerauniis tribuit Hieronymus, quum ad Demetriadem ſcribēt: Vt taceā (inquit) de inaurium pretiis, candore margaritarum, rubri maris profunda teſtantium, Smaragdorum virore, Cerauniorum flammis, Hyacinthorum pelago. Ad quæ ardent & inſaniunt ſtudia matronarum.

14. Si iam & Speculo tantùm mentiri liceret.] Huc alludit B. Cyprian. libro citato in hæc verba: Quid poſtremò Speculum conſulitur, niſi quia ne ipſa ſit timetur?

15. impedimenta.] Impedimentorum (inquit idē Rhenan.) nomine ſarcinas accipimus. Ita rurſum libro ſequenti, Et reliqua compoſitionis veſtræ impedimēta. Item lib. ad Martyr. ſuprà c. 2. Cetera æquè animi impedimenta, & infrà l. 1. ad Vxor. c. 5. filiorum impedimenta. Alludit autem hîc ad pompam triumphalem, qua reduces Imperatores pop. Rom. rebus benè geſtis vrbem ingrediebantur variis oſtentaculis prælatis. Siue potius ad funebrem Triumphalium virorum pompam, in qua ſimilia deferebantur. Nam ſequitur: quaſi ad pompam funeris conſtituta.

CAP. II.

16. Nam & illi qui ea conſtituerunt, &c.] Titulum huic capiti dedimus: Quòd angelis deſertoribus debeatur quicquid ad inſtrumentum muliebris gloriæ pertinet.

17. illi ſcilicet angeli, qui ad filias hominum de cœlo ruerunt.] Pertinet hoc ad errorem Tertulliani, etiā Veteribus aliis, & ipſi B. Cypr. communem, de quo aliquid diximus ad lib. eius de Diſcipl. & hab. virg. num. 54. & latiùs inter Auctoris errores in noſtris Prolegomenis.

18. benè occultas.] Hoc eſt (Rhenano interprete) vtiliter occultas, vt mox: non benè reuelatas, id eſt, quas expediebat non eſſe reuelatas.

19. metallorum opera.] Intelligit (vti Rhenanus adnotauit) de fodinis auri & argenti. Id quod in ſequenti libro aliis verbis explicat. Qui (inquit) & materias eiuſ modi illecebras detexerunt. Cyprianus in Demetrianum: Minus argēti & auri opes ſuggerunt iam exhauſta metalla & pauperes venæ.

20. herbarum ingenia traduxerant.] Hoc eſt (inquit Rhenan.) herbarum vim atque naturam publicauerant.

rant. Eodem autem modo dixit lib. de Fuga in perſecutione infrà T. 5. nõ traditus autem traduci habebat: *id eſt (vti idem ibidem) exponi omnium oculis, ſeu publicari.*

21. & incantationũ vires prouulgauerant.] *MS. 3. Vatic. cod.* promulgauerant. *Perinde eſſe, indicat Feſtus his verbis:* Promulgari *leges dicuntur, quum primùm in vulgus eduntur, quaſi:* prouulgari. *At quis de incantationibus infrà, Tomo ſequenti, l. de Anima.*

22. vſque ad ſtellarum interpretationem.] *Similiter dixit Auctor ſub finem libri de Pallio:* & qui ſtellarem coniectat. *Vtrumque autem pertinere iudico non ad* Aſtronomiam, *quæ de curſu certo* ſtellarum *agit, ſed ad* Aſtrologiam, *de qua latius ſuprà lib. de Idolol. c. 9. & Adnot. ibidem noſtris. Niſi quis malit iſtud referre ad* ſtellarum *nomina, de quibus Origene teſte, homil.* 28. *in Numer. plurima in libellis, qui appellantur Enoch, ſecreta continentur & arcana, de cuius ſcriptis latiùs ſequenti capite.*

23. nihil ad integritatem peccatores.] *Quamtumuis repugnantibus MS. 3. Vatic. qui legunt:* pectoris, *aſſentiens Rhenano lego:* peccatores, *vt oratio tribus membris conſtet, maximè quod libro ſequenti legatur:* per angelos peccatores demonſtrata ſunt. *Lego interim cũ 1. edit. in marg.* iſta monſtrare ſiue conferre, *pro:* ſicut conferre.

24. An'ne ſordidi, & per gratuitum vſum contumelioſi.] *Poſterioribus verbis priora explicantur. nam (vti adnotauit etiam Rhenanus)* ſordidos *pro auaris accipit, &* gratuitum vſum *intelligit, eum qui caret præmio.*

25. Sed hæc non capit æſtimare.] *Et hîc (inquit Rhenan.) vt in aliis libris ſæpè:* non capit, *pro eo quod Græci dicunt:* οὐκ ἐνδέχεται, *hoc eſt, non licet, fieri non poteſt, vt res ſic æſtimetur. Similes loci ſunt ſuprà l. de Spectacul. c. 4.* interpretari capit. *lib. de Præſcript. hæret.* Alia capit opinari. *Item adu. Marc. l. 1.* ſi depræciari capit. *lib. 2.* capit etiam imaginem ſpiritus dicere flatum. *lib. 3.* Id enim intelligi vel non intelligi capit. *l. 4.* ſeparatio per coniunctionem capit de qua fit. *& lib. 5.* animale dici capit, *&:* abſque qua nec corpus aliud dici capit. *Denique:* Quòd ſi non capit alterius omnia iſta deputari.

26. omnem, &c. affectionem per carnem placēdi.] *Alludit haudubiè ad illud Galat. 6. Quicunque volunt placere in carne, &c. de quo latiùs lib. aduerſ. Marc. 5. Legimus autem ex 3. MS. Vatic. cod.* Quid ergo faciunt, *pro:* facient.

27. Christo & Beliæ.] *Peculiare eſt hoc Auctori tum hîc, tum lib. de* [illegible] *milit. infrà cap. 10.* Belix, *pro eo quod Græcè* βελίαρ, *& tum 2. Cor. 6. tum frequenter in veteri Teſtamento ex Hebræo interpres Latinus:* Belial. *Quod eſſe proprium diaboli etiã adnotauit Cyrillus Orat. de exitu Animæ, & à 70. interpretibus vertitur Deuter. 13.* ἄνομος, *quod iniquum ſeu peruerſum, aut* λοιμικός, *vti 1. Reg. 1. 2. 10. & 25. quod peſtilentem ſonat. B. verò Hieron. Iudic. 19. interpretatur filij* Belial, *ſine iugo.*

28. ſubſtantia angelica.] *Pertinet hic ad alterum Auctoris errorem, quo corporis ſubſtantiam angelis tribuebat; de quo etiam inter Prolegomena.*

29. idem ſexus qui & viris. *Hoc addit, quia legitur Matth. 22. Neque nubent neque nubentur, ſed ſunt ſicut angeli Dei in cœlis. de quo latiùs lib. de Reſurrect. carn. Tom. ſequent.*

Cap. III.

30. Scio ſcripturam Enoch, &c.] *Huius capitis inſcriptio ſeipſam prodit:* De ſcripturę Enoch auctoritate. *Porrò præterquàm quòd Prophetiam* Enoch *citarit Auctor ſuprà Apolog. c. 22. & lib. de Idolol. c. 4. & 15. vbi aliquid adtigimus Adnot. noſt. & infrà quoque lib. de Cultu fœminarum; hîc etiam auctoritatem eius vindicat quatuor potiſſimum rationibus. Primùm contra eos, qui non putauerunt eam poſt cataclyſmum ſaluam eſſe potuiſſe, quod pronepos* Enoch *Noe potuerit eam, ſi non ſcripto, ſaltem hæreditaria per Mathuſalem filium eius traditione poſteris ſuis prædicatione delegaſſe, aut iam abolefactam in ſpiritu rurſus reformaſſe, quemadmodum ab Eſdra inſtrumentum litteraturæ Iudaicæ reſtauratum eſt. Deinde quòd omnis ſcriptura ædificationi habilis diuinitùs inſpirata credatur; quæ ratio etiam allegari poſſit contra eos, qui hodie hagiographos libros Apocryphos cenſent, vti ſunt Tobiæ, Iudith, Sapientiæ, & Eccleſiaſtici, ac Machabæorũ libri. Item quod à Iudæis reiecta ſit, eo quòd de Domino prædicarit, quẽadmodũ & antiqui & hodierni hæretici ſcripturas multas reiecerũt, eo quòd hæreſi ſuæ cõtrarietur; de quo latiùs libris aduerſus Marcionẽ. Denique quòd apud Iudam Apoſtolum teſtimonium poſſideat. Neque mirum, quum etiam Irenæus, Iuſtinus Martyr, Clemens Alexandrinus, & Athenagoras Tertulliano antiquiores tanti fecerint dictam* Enoch *Prophetiam, vt inde errorem ſuum hauſerint (de quo in Prolegomenis noſtris latiùs) de angelis malis, qui adſumptis corporibus ex filiabus hominum Gigantes ſuſceperint, imò & poſt eum Methodius Martyr, Cyprianus, Lactãtius, Seuerus Sulpitius, Proclus denique & Pſellus, Philoſophi Chriſtiani. Verùm B. Hieron. vſqueadeò in contraria eſt ſententia, vt lib. de Eccleſ. ſcript. aſſerat, præterea Epiſtolam Iudæ à quibuſdam Eccleſiaſticis Patribus fuiſſe reiectam, quòd apocryphum librum Enoch citet. De quo tamẽ Apoſtolum Iudam excuſat in Comment. epiſt. ad Titum, quòd vti liceat parte libri, etiamſi totum librum quis non adprobet. Similiter Chryſoſt. in Comment. ad Gen. c. 6. fabulas nuncupat* Enoch *libri dictam ſententiam, & apertiùs D. Auguſt. l. 15. de Ciuit. Dei c. 23. Scripſiſſe quidem nonnulla diuina* Enoch *ſeptimum ab Adam negare non poſſumus, cùm hoc in Epiſtola canonica Apoſtolus Iudas dicat, ſed non ſunt in canone ſcripturarum. Vnde illa quæ ſub nomine eius proferuntur, & continent fabulas illas de Gigantibus, quòd non habuerint homines patres, rectè à prudentibus iudicantur non ipſius eſſe credenda. Cui ſimilia ab eodem repetuntur, ne hîc prolixiores ſimus, lib. 18. de Ciuit. Dei c. 38. Idem ſenſiſſe videtur Epiphanius, vbi agit de hæreſi Marcionis, qui quum* Enoch *mentionem feciſſet, addit: Sed nondum extabat lex ſcripta, verùm naturalis tantùm illa ex mente & traditione per ſucceſſionem patrum ad filios; quod tamen ipſum accedit ad primam rationem ſuprà ſcriptam Auctoris.*

31. quæ hunc ordinem angelis dedit.] *De hoc lib. ſequ. de Cultu fœminar.* Iidem (*inquit*) angeli, qui & materias huiuſmodi illecebras detexerunt, aurum dico & argentum illuſtrium, & opera eorum tradiderunt, etiam calliblepharum vellerúmque tincturas inter cetera docuerunt, damnati à Deo ſunt, vt Enoch refert. *Reliqua nunc diximus ex Auguſt. & reliquis Veteribus, de quibus latiùs Sixtus Senenſis, Bibliotheca ſancta l. 2. de* Henoc.

32. quia in armarium Iudaicum admittitur.] *Canonem ſcripturarum Iudaicum intelligit, qui (B. Auguſtino teſte vbi ſuprà) ſeruabatur in templo Hebræo ꝑ*

puli,ſuc ſedentium diligentia ſacerdotum. De cataclyſmo verò pro diluuio alibi aliquid diximus. Proauum item Noe fuiſſe dictum Enoch patet, quia Enoch genuit Mathuſalem, ex illo Lamech, cuius filius Noe.

33. omne inſtrumentum Iudaicæ litteraturæ per Eſdram conſtat teſtauratum.] Similiter Ireneus lib.3.adu.hæreſ.c.25. In ea (inquit) captiuitate populi, quæ facta eſt à Nabuchodonoſor corruptis ſcripturis, & poſt 70. annos Iudæis deſcendentibus in regionem ſuam, & poſt deinde temporibus Artaxerxis Perſarum Regis, inſpirauit Deus Eſdræ ſacerdoti tribus Leui præteritorum Prophetarum omnes rememorare ſermones, & reſtituere populo eam legem, quæ data eſſet per Moyſen. Hinc etiam B. Hieron. lib. aduerſus Heluidium, Eſdram reſtauratorem Pentatenchi nuncupat: et alibi ſcribit, quòd ſcripturas ſacras iam diſperſas eodẽ ſpiritu, quò antè ſcripta erant, reſtituit. Eodem pertinet illud B. Iſidori Etym. l. 6. c. 1. Hebræi (inquit) vetus Teſtamẽtum Eſdra Auctore iuxta numerum litterarum ſacrarũ in 22. libris accipiunt, diuidẽtes eos in tres ordines, Legis ſcilicet, Prophetarum, & Hagiographorum, &c.

34. Sed quum Enoch eadem ſcriptura etiam de Domino prædicarit.] Verba ipſa prædicationis Enoch de Domino reperire eſt in Teſtamento duodecim Prophetarum, quod frequenter citatur ab Origene et Procopio. In Teſtamento enim ſuo Simeon: Vidi (inquit) in charactere ſcriptura Enoch, &c. quoniam Deus corpus adſumens, & comedens cum hominibus, ſaluabit homines. Et nunc filioli mei, obedite Leui, & in Iuda liberabimini, & non efferemini ſuper duas tribus hęc, quoniam ex ipſis orietur nobis ſalutare Dei. Suſcitabit enim Dominus ex Leui principem ſacerdotum, & ex Iuda Regem Deum & hominem, ita ſaluabit omnes Gentes. Haud abſimiliter etiã Leui: Innocens (inquit) ego ſum ab omni impietate veſtra & tranſgreſſione, quam facietis in conſummatione ſeculorum, in ſaluatorem mundi impiè facientes, & ſuſcitantes ei mala magna à Domino, & inique facietis cum Iſrael, vt non ſubſiſtat Hieruſalem à facie malitia veſtra, & ſcindetur velum templi, &c. quemadmodum continet liber Enoch iuſti.

CAP. IIII.

35. Nulla nunc muliebri pompæ nota inuſta ſit, &c.] Inſcriptionem huic capiti dedimus: De cultu & ornatu muliebri.

36. & matrimonium carnis.] Etiam hoc ad ſupraſcripti c. 3. errorem pertinet.

37. cultum & ornatum, &c.] Alludere videtur Auctor ad illud Varronis: Mũdus muliebris dicitur à mũditia, Ornatus, quaſi ab ore natus. Hinc enim maximè ſumitur, quòd eam deceat. itaque ob id paratur ſpeculum; hoc eſt enim quod dicit: Ornatum in cura cutis & capilli conſiſtere, quem adeò eleganter à contrario ſenſu, immundum muliebrem vocat.

CAP. V.

38. Aurum & argentum principes materiæ cultus, &c.] Inſigniuimus caput iſtud hoc titulo: De auri & argenti qualitatibus. In quo imitatur ex parte Plin. Nat. hiſt. l. 33. Proœmium.

39. metallorum feralibus officinis.] MS. 3. ferialibus: ſed illud placet. Nam (vti rectè adnotauit Rhenanus) metallorum operibus addicebantur damnati, inque his ſæpè Chriſtiani. De quibus 25. epiſt. l. 3. quæ nunc eſt 77. Cyprianus Martyr: Non fouetur (inquit) in metallis lecto & culcitris corpus. Humi iacent feſſa laboribus viſcera. Squalent ſine balneis membra ſitu & ſorde deformia. Panis illic exiguus. Veſtis algentibus deeſt. Semitonſi capitis capillus horreſcit, & reliqua. Proinde non fruſtrà hic dicit feralibus officinis. Apud Cypr. legimus: feralibus ibis polluti, violarique.

40. pœnali opere.] Ita (inquit idem Rhenanus) B. Cyprianus horribiles carceris atque funeſtas pœnalis loci tenebras dixit. Item: Squalorẽ carceris ac receptaculi pœnalis horrorem. Et ad Donatum: Pergit pœnalibus cumulis pertinaciter adhærere.

41. de tormentis in ornamenta.] Eleganter (inquit idem) hîc coniungit contraria, quorum hoc primum membrum commendat Proſonomaſia. Hinc illud Ambroſij: Vos verò beatæ virgines, quæ talia tormẽta potius quàm ornamenta neſcitis.

42. metalli refuga.] Nam (eodem adnotante) mutat nomen. Vocatur enim armilla aut torques. Eſt autem & hæc phraſis Iureconſultorum. Vlpianus enim l. Aut damnum. D. De pœnis. Quique (inquit) refugæ ex opere metalli in metallum damnantur. Hinc & Marcellus L. Milites D. De re militari: cuſtodiæ refuga dixit. Ibi autem: & nihilominus auri & argenti, ſubaudi, operas, idque iuſtioribus, id eſt probatioribus cauſis.

43. Nam & annuli ferro fiunt.] Triumphantibus (vti adnotat Rhenanus) olim corona ex auro Hetruſca ſuſtinebatur à tergo, annulus tamen in digito ferreus erat. Hi quoque qui ob legationem acceperant aureos, in publico tantùm vtebantur; intra domos verò, ferreis. Quo argumento etiam nunc ſponſæ annulus ferreus mittitur, iſque ſine gemma. Ex Plinio. Nos aliquid etiam adtigimus in cap. 6. Apolog. n. 79. Rectè autem ex coniectura reſtituit Rhenanus: Nullus bidens, pro: videns; nã correſpondent MS. cod. 3. Vatic.

44. nullus clauus argentum intimat tabulis.] Simili Metaphora dixit lib. de Reſurrect. carnis: Siquidem Epheſiis ſcribens Apoſtolus, in interiorem hominem habitare Chriſtum, ſenſibus vtique intimandum Dominum ſignificauit. vt intimare accipiatur, pro: inſerere.

CAP. VI.

45. Sed & lapillos iſtos qui cum auro ſuperbiã iungunt, &c.] Tractat hoc caput: De gemmarum qualitatibus. De quibus latiſſ. Plinius hiſt. nat. toto libro 37 & ad inſtitutum lib. 9. c. 35. quem imitari etiam hic videtur.

46. terræ minutalia.] Minutias (inquit Rhenan.) intelligit. Minutalibus regnis dicit adu. Marc. l. 1. Adiectiue. Vulgus hodie mineralia vocat.

47. aut tectis denſandis.] Lagis aduotauit Rhenanus Auctorem de tectis Africanis & Orientalium regionum, quibus apud nos pergula ſimiles ſunt, Germani Tarras vocant, quaſi Terracium.

48. mulierum ſtuporem ædificare.] Stuporem accipi pro cultu, cuius affectum ſtupent viri. Ædificandi verò verbo (inquit Rhenanus) per tranſlationem vti ſolet. Ita in Martyribus, vt robori ædificando vacent.

49. Sed ſiquid de mari Britannico aut Indico ambitio piſcatur, conchæ genus eſt, &c. licet Margaritum vocetur, &c.] Pulcherrimè deſcribit originem margariti, quod nunc neutro genere dixit, quum 1. cap. fœminino margaritæ dixiſſet. Non dubium autem quin Plinium (vti ferè ſemper in eiuſmodi) imitetur, cuius hæc verba ad loci ampliorem intellectum ſcribenda putaui, ex lib. 9. Nat. hiſt. c. 35. Principium culmẽnque omnium rerum pretij Margaritæ tenent. Indicus maximè has mittit Oceanus. Origo atque genitura conchæ eſt haud mul-

multum oſtrearum conchis differẽs. Has vbi genitalis anni ſtimulauerit hora, pandentes ſeſe quadam oſcitatione impleri roſcido conceptu tradunt, grauidas poſtea eniti, partúmque concharum eſſe margaritas, pro qualitate roris accepti: ſi purus influxerit, candorem (hinc ſuprà dixit Auctor: margaritæ canderent) conſpici: ſi verò turbidus, eandem pallere. Sunt quidem partus multiplici conſtant cute, nõ impropriè callum (quod vocatur ab Auctore dura & rotunda verruca, & dicitur concha aliquid intrinſecus puſtulare, vti rectè caſtigabat ex hoc loco Rhen. pro poſtulare) vt exiſtimari corporis poſſit, itaque purgantur & à peritis. In Britannia quoque paruos at decolores (vniones nempè, qui pro eodem habentur; vt cap. ſequenti dicetur) naſci certum eſt, quoniam D. Iulius thoracem, quem Veneri genitrici in templo eius dicauit, ex Britannicis margaritis factum voluerit intelligi.

50. Peloride.] Inter teſtacea ſeu concharum genera (inquit Rhenan.) Peloridem quoque Plinius recenſet, & aluum emollire ſcribit, l. 32. c. 9.

51. Ad hoc enim conchas nouerim maris poma.] Senſus eſt (inquit Rhenan.) Non ad faſtum, ſed ad ſaporem & eſum nouerim conchas, veluti poma quędam maris, quibus aſſimulantur. In profundo maris enim iacentia ab vrinatoribus colliguntur, velut:

Strata iacẽt paſſim ſua quęque ſub arbore poma.

quorum figuram repræſentant.

52. Aiunt & de frontibus draconum gemmas erui, &c.] Draconites, ſiue Dracontias (vti adnotauit etiam Rhenanus, Plinio teſte l. 37. cap. 10.) è cerebro fit Draconum, ſed niſi viuentibus abſciſſo numquam gemmeſcit, inuidia animalis mori ſe ſentientis. Igitur mos eſt vt dormientibus animalibus caput amputent. Sotacus, qui viſam eam gemmam apud regem ſcripſit, bigis vehi quærentes tradit: & viſo Dracone, ſpargere ſomnifica medicamenta, atque ita præcidere. Eſſe autem candore tranſlucido, nec poſtea poliri, aut artem admittere.

Cap. VII.

53. Hęc omnia de raritate & peregrinitate ſola, &c.] Inſcriptio eſt huius capitis: Quòd apud Barbaros hæc prædicta, ſint faſtidio. Eſt autem planè ſimile id quod repetit l. ſequ. de Cultu fœmin. & imitatur Auctorem B. Cyprian. l. de Hab. virgin. quum ſub finem dicit: Sint à compedibus aureis pedes liberi.

54. vernaculum eſt aurum.] Tamquam illic natum (vti adnotat Rhenan.) Similiter Paula & Euſtochium in epiſtola ad Marcellã: Totum myſterium noſtrum iſtius prouinciæ vrbíſque vernaculum eſt.

55. auro vinctos in ergaſtulis habent.] Sic l. ſeq. Quamquam & aurum ipſum cuidam Genti ad vincula ſeruire referunt Gentium litteræ. atque adeò rectè addit: diuitiis malos onerant. quanto enim quiſque ſceleratiſſ. tanto cenſetur ex aureis vinculis ditiſſimus. Apud Aethiopes autem hunc morem fuiſſe adnotauit Theodorus Canterus Variar. Lect. l. 1. c. 5. ex Plutarcho in Erotico, & Dione Chryſoſt. in Orat. περὶ πλούτου.

56. vidimus Romæ de faſtidio Parthorum & Medorum.] Rectè adnotauit Rhenanus Parthos Romæ viſos ab Auctore, quum legatione fungerentur apud Seuerum Imperatorem, aut in eius triumpho de Parthis, Medis & Adiabenis, qui quo anno eius imperij contigerit, latiùs in vita Auctoris.

57. Latent in cingulis Smaragdi.] De Smaragdis vide Plin. l. 37. c. 5. qui tertiam ambitionem illis tribuit, & Perſicos (quibus Parthi contribuuntur, vt ſæpè dixi-mus) tradit non tranſlucidos, ſed iucundi tenoris viſum implere, quem non admittunt, felium pantherarúmque oculis ſimiles.

58. & cylindros.] De Cylindris ex Smaragdis confectis, ita ibidem Plinius: Indi (inquit) mire gaudent longitudine eorum, ſolóſque gemmarum eſſe prædicant, qui carere auro malunt, ob id perforatos Elephantorum ſetis religant. Et alios conuenit non oportere perforari, quorum ſit abſoluta bonitas, vmbilicum ſtatim ex auro capita comprehendentibus. Ideò Cylindros ex iis facere malunt, quàm gemmas, quoniam eſt ſumma commendatio in longitudine. Sunt autem Cylindri, teretes gemmæ & oblongæ inſtar Cylindri, id eſt, columna lapidea rotatiles, qua vtuntur rei ruſticæ cultores æquandis areis.

59. & in peronibus vniones.] Auctor eſt Seruius (inquit Rhenanus) peronem eſſe ruſticum calciamẽtum, quo vocabulo vſus eſt Virgilius l. 6. Aeneidos:

-Crudus tegit altera pero.

Et Iuuenalis:

Nil vetitum feciſſe valet, quem non pudet alto
Per glaciem perone tegi.-

Et quidem hîs propriè locutus eſt, de Barbaris faciens ſermonem. Meminit & peronum in lib. de Pallio, quum inquit: Magnum inceſſui munimentum ſutrinæ venereæ proſpexere perones effœminatos; vbi vide Adnotat. noſtras n. 91. Scribit autem eadem de re Plin. l. 9. c. 35. in hæc verba: Nulli duo reperiuntur indiſcreti, vnde nomen vnionum Romanæ ſcilicet impoſuere deliciæ. Nam id apud Græcos non eſt, ne apud Barbaros quidem eius inuentores aliud, quàm margaritę. Et paulopoſt: Hoc & pedibus, nec crepidarum tantum obſtragulis, ſed totis ſocculis addunt. Neque enim geſtare iam margaritas, niſi calcent, ac per vniones etiam ambulent, ſatis eſt. Legimus autem cum 2. MS. Vatic. cod. Denique iam geminatũ, pro eo quod erat: denique tantum, maximè quod 1. edit. & 1. Vatic. legant: tam.

Cap. VIII.

60. Proinde & veſtium de coloribus honorem, &c.] Ipſa hæc verba titulum huius capitis indicant: De veſtium coloribus adulterinis.

61. Tyriis & hyacinthinis, & illis regiis velis.] Per Tyria vela purpurea intelligit, quippè quum purpura illis maximè nota ſit, vti patet ex Plinio, lib. 9. cap. 36. 37. 38. 39. 40. & 41. vnde & ſubiungit: vilior eſt apud illos purpura, &c. Regia autem vela intelligit Rhen. Attalica aulæa, quæ tamen ipſa mulieres id temporis operoſè, id eſt filatim reſoluta transfigurabant, id eſt aliter retexebant. De his ita Plinius lib. 8. cap. 48. Aurum intexere in Aſia inuenit Attalus Rex, vnde nomen Attalicis.

62. rubrica.] Milton ſignificat (inquit Rhenan.) ſiue colorem rubrum. De variis autem rubricæ generibus vide Plinium l. 35. c. 6.

63. de adulterio colorum iniuſtorum.] Harriſius cenſuit legendum: inuſtorum, ſed placet: iniuſtorũ, eo quòd addat: adulterio. Imitatur autem hunc locum B. Cyprian. l. de Pudic. his verbis: Adulterium fidelis nec in coloribus nouerit.

64. purpureas & earinas oues. &c.] Huc alludit idem B. Cyprianus lib. de Diſcipl. & hab. virg. Neque enim Deus coccineas aut purpureas oues fecit, (aut herbarum ſucco, id eſt virides ſeu earinas) & conchyliis tingere & colorare lanas docuit. Vtrumque autem imitatus eſt B. Hieronym. in vita B. Marcellæ. In hunc autem locum pulcrè ſic commentatur Rhenan. Gorzienſis codex

habet: atinas: nec refert, vtrumque Græcis vernum ſignificat; quod tu hic pro viridi interpretare. Ambo vocabula coniuncta habes in illo lepidiſſimo Epigrammate de Luſcinia, quæ cicadam corripuerat, quod legitur titulo in Aues, Epigrammatum Græcorum l. 1.

τὸν ξεῖνον ἁ ξεῖνα, ἀερόν ἠαερινά.

65. materiæ ex Deo ſunt, &c.] Etiam hunc locum benè explicat his verbis Rhenan. Senſus eſt: Materiæ ex Deo ſunt, ſed tamen iſte vſus materiarum nequaquam ſecundum diuinam voluntatem, quaſi qui illic ideo lateat, quæritur, videlicet vnde ſint conchæ, hoc eſt ex quo mari, Indico, aut Britannico, & qua diſpoſitione decurrant, ſcilicet in monilibus & murenulis mulierum, & vbi collocentur.

66. ſicut de ipſis ſuum volumẽ ædidimus.] Haud dubiè librum de Spectaculis intelligit, vbi de Pantheris aliquid adnotauimus, c. 2. n. 6.

67. & vocem homini dedit, &c.] Hunc locum ad verbum ferè imitatur vbi ſuprà B. Cypr. n. 43.

CAP. IX.

68. Nam vt quæque rerum, &c.] Poſtremum hoc caput inſcripſimus: Quòd omnis iſte ornatus ad ambitionem pertineat.

69. ex poſſeſſionum diſtributione, &c.] Adnotatu dignus locus contra eos, qui poſſeſſiones omnes omnibus communes eſſe volunt, quippè quum diſtributionem earum à Deo ordinatam adſerat. Sine autem mox legas. concupiſcentiam concitat cum excuſo, ſiue excitat cum 2. MS. Vatic. cod. perinde eſt. ad poſteriorem lectionem alludit magis tertius cod. MS. legens: excutat.

70. vnde & nomen eius interpretandum, &c.] Elegans definitio ambitionis.

71. Non tanto maior, &c.] Non (inquit Rhenan.) pro: An non, ſeu Nónne. Eodem modo dixit Exhort. ad caſtit. Non dicendum erit.

72. Breuiſſ. loculis, &c.] Intelligit (inquit Rhenan.) repoſitoria, in quibus monilia magnum patrimonium æquantia ſeruantur, aut ipſa monilia, quæ vice loculorum ſunt.

73. Vno lino, &c.] Summa hæc (inquit idem) decies quinquies mille aureorum coronatorum. Hoc imitatus D. Hieron. in vita Pauli Eremitæ dixit, Qui vno filo villarũ inſuunt pretia. Atqui de Seſtertiis vide noſtras Adn. in B. Cypr. epiſt. 60. ad Epiſcopos Numidas n. 5.

74. Saltus & inſulas, &c.] Hoc eſt (inquit Rhenan.) ſaltuum & inſularum pretia. Sunt autem etiam inſulæ domus, quæ non communibus parietibus coniunguntur cum vicinis, auctore Feſto. Atqui in illo tenera ceruix, emphaſis eſt in tenera, quemadmodũ eſt in eo quod mox ſequitur: Graciles aurium cutes. Similiter autem etiam B. Cypr. lib. de Bono pudic. Mirum negotium, mulieres ad omnia delicata, ad vitiorum ſarcinas fortiores ſunt viris.

75. Kalendarium expendunt.] Kalendarium hîc (eodem adnotante) ſignificat eas tabulas domeſticas, quæ non ſingulos dies, ſed menſes ſingulos reſpiciunt. In his vſuræ perſcriptæ erant ad Kalendas exigendæ. Seneca epiſt. 88. Diuitem (inquit) illum putas, quia aurea ſupellex etiã in via eum ſequitur, quia in omnibus prouinciis arat, quia magnus Kalendarij liber voluitur. Signanter autem dixit expendunt, hoc eſt in extima auris pellicula appendunt. De pretioſis inauribus loquitur. Exponit autem ſeipſum, quum inquit: Hæ ſunt vires ambitionis, tantarũ vſurarum ſubſtantiam vno & muliebri corpuſculo baiulare. Similiter autem dixit B. Cypr. l. de Bono pudic. quorum pretia etiam ſine artibus Kalendarium cuiuſuis excedunt. vbi etiam aliquid adnotauimus n. 47.

76. & ſiniſtra per ſingulos digitos de ſaccis ſingulis ludit.] Ita ex coniectura Latinij, omiſſa voce: in, ſuperflua. Similiter B. Cypr. l. de Bono pudic. Quid quum digiti tali auro onerati nec intrare poſſũt, nec egredi? vtrum vſus expoſcitur, an patrimoniorum (quæ per ſaccos pecuniarios intelligit hic Auctor) inanis pompa monſtratur? Plin. l. 33. c. 2. vbi integram annulorum materiam latiſſ. tractat, inter cetera hæc habet, quæ ad loci huius intellectum facere putaui. Manus (inquit) & prorſus ſiniſtræ maximam auctoritatem conciliauere auro. Et pag. ſequ. Multis hoc modis vt cetera omnia luxuria variauit, gemmas addendo exquiſiti fulgoris, cenſuque opimo digitos onerando. &: Singulis primò digitis annulos gerimos erat qui ſunt minimus proximi; poſtea pollici proximo induere; deinde imo et minimo dare; Gallia Britanniaq́; in medio dicuntur vſa; hic nunc ſolus excipitur; ceteri omnes onerantur; atque etiam priuatim articuli minoribus aliis. Sunt qui tres vni minimo congerunt, iam alij põdera eorum oſtentant.

ARGVMENTVM LIBRI DE CVLTV FOEMINARVM PER IACOBVM PAMELIVM.

EIVSDEM penè argumenti eſt liber iſte cum præcedenti, præterquàm quòd hic curam capilli & cutis magis peculiariter reprobet.

I. *Primum verò pudicitiam, quæ ancillas Dei deceat, non in ſola docet conſiſtere carnis integritate, ſed & cultus ac ornatus, vt à Gentilibus differant, ſimplici munditie.*

II. *Deindè quòd ſtudium placendi per decorem non de integra conſcientia veniat, quippè quod & tentationibus viam aperiat, & ſpectatoribus ſit periculo.*

III. *Quòd item laude formæ frui ad gloriam, pertineat in carne; in qua non gloriandum, niſi quum propter Chriſtum lacerata durauerit, vt ſpiritus in ea coronetur.*

IIII. *Neque verò in maritorum gratiam id fieri debere, quum fidelis maritus formam non ſpectet, infidelis ſuſpectam habeat.*

Maxi-

Maximè autem delinquere, quæ cutem medicaminibus vnguunt, genas rubore maculant, oculos fuligine collinunt, reprehendentes artificem Deum quum emendant. v.

Eas etiam quæ croco, vti Germanæ & Gallæ, capillum vertunt, malè ſibi flammeo capite auſpicantes, & cerebro perniciem reſeruantes. vi.

Nec minus illas, quæ neſcio quas enormitates ſutilium atque textilium capillamentorum alieni capitis, nunc in galeri modum vertici adfigunt, nunc collyridas quaſdam ceruicibus aſtruunt. vii.

Magis adhuc, proprias formæ præſtigias in viris improbari, vt fœminis placeant. viii.

Quinuerò & circa veſtitum curandam eſſe impedimentorum amputationem; & ſiquas diuitiarum natalium vel dignitatum ratio compellat pompaticas progredi, ſic agant quaſi nō vtantur; non ſecus atque multi faciunt, ſpadonatui ſe adſignantes propter regnum Dei. ix.

Nimirùm à Deo non eſſe veſtium colores & officinas, aurique opera & lapillos, ſed ab angelis peccatoribus; & etiamſi Eſaias nullum cultum interdixiſſet, abſtinere tamen debere quòd non ædificet. x.

Nullam enim eſſe cauſam ſtructiùs prodeundi, quum procedendi omnis cauſſa ſit tetrica: aut enim imbecillus aliquis viſitandus, aut ſacrificium offertur, aut verbum Dei adminiſtratur; ac ſi neceſſitas Gentilium amicitiarum eas vocet, eſſe debere inter ancillas Dei & diaboli diſcrimen. xi.

Præſertim quum lenocinia formæ magis conueniāt; immò numquam non, proſtitutis corporibus coniuncta eſſe & debita ex Scripturis conſtet. xii.

Denique lucere debere opera earum, & diſcutiendas delicias, quibus fidei virtus effœminari poteſt; quum tempora Chriſtianorum, tunc vel maximè ferro tranſigerentur. xiii.

Ceterùm librum hunc Tertulliani patet eſſe, tum ex eo quòd iiſdem ſubinde verbis repetat quæ præcedenti libro, tum quòd ad verbum quædam hinc B. Cyprianus deſumpſerit lib. de Diſcipl. & habitu virgin. Quare rectè eum agnouerunt pro fœtu germano adhuc Manuſcriptum Trithemius & Politianus vbi ſuprà. Ædidit primùm ex Paterniacenſi ac Hirſaugienſi, deinde & ex Gorzienſi codicibus Frobenius; caſtigauit Sigiſmundus Gelenius ex Anglico Lælandi codice, nos denique iterum reſtituimus ex tribus libris MS. Vaticanis, auctiorem quoque noſtris, ad Rhenani adiunctis, Adnotationibus.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTVLLIANI DE CVLTV
FOEMINARVM LIBER.

ANCILLÆ[2] Dei viui, conſeruæ & ſorores meæ, quo iure deputor vobiſcum,[3] poſtremiſſimus omnium, qui de meo iure conſeruitij & fraternitatis audeo ad vos verba iſta facere, non vtique affectationi, ſed affectioni procurans in cauſa veſtræ ſalutis. Ea ſalus nec fœminarum modò, ſed etiam virorum, in exhibitione præcipuè pudicitiæ ſtatuta eſt. Cap. i.
[4] Nam cùm omnes templum ſimus Dei illato in nos & conſecrato ſpiritu ſancto, eius templi æditua & antiſtes pudicitia eſt,[5] quæ nihil immūdum nec prophanum inferri ſinat, ne Deus ille qui inhabitat, inquinatam ſedem offenſus derelinquat. Sed modò nō de pudicitia,[6] cui indicendæ & exigendæ ſufficiunt inſtantia vbique diuina præcepta, verùm de pertinentibus ad eandem, id eſt qualiter vos incedere oporteat. Pleræque enim (quod ipſum, mihi reprehendendo in omnibus reprehendere Deus permittat) aut ignorantes ſimpliciter, aut diſſimulantes audacter, ita ingrediuntur, quaſi pudicitia in ſo- 1. Cor. 3.

la carnis integritate, & ſtupri auerſione conſiſtat, nec quicquam extrinſecus opus ſit, de D
cultus dico & ornatus diſpoſitione. Sed enim perſeuerant in priſtinis ſtudiis formæ & nitoris ſui, eandem ſui circumferentes quam fœminæ Nationum, à quibus abeſt conſcientia veræ pudicitiæ: quia nihil verum in his quæ Deum neſciunt præſidem & magiſtrum veritatis.[7] Nam etſi qua in Gentilibus pudicitia credi poteſt, vſque adeò eam imperfectam & inconditam conſtat, vt licet animo aliquatenus tenax ſui agat, in habitus tamen licentia ſeſe diſſoluat propter veritatem Gentilium, ſolatium appetẽdo cuius rei deuitat effectum. Quota denique eſt quæ nec placere quidem extraneis concupiſcat, quæ non velit idcircò ſe [8] expingere, vt neget appetitum. Quanquam & hoc Gentili pudicitiæ familiare ſit, non delinquere, attamen velle vel etiam nolle, attamen non denegare, mirum: quia peruerſa ſunt omnia quæ à Deo non ſunt. Videant igitur quæ totum bonum non obtinendo, facilè & quod obtinent, malo permiſcent. Vos ab illis, vt in ceteris, inceſſu quoque deuertere

CAP. II. neceſſarium eſt: quoniam perfectæ eſſe debetis, ſicut pater veſter qui eſt in cœlis. [[9] Perfectæ autem, id eſt Chriſtianæ pudicę, appetitionem ſui non tantùm non appetendam, ſed etiam execrandam vobis ſciatis: primò quòd non de integra conſcientia venit ſtudiũ placendi per decorem, quem naturaliter inuitatorem libidinis ſcimus. Quid igitur in te excitas malũ iſtud? quid inuitas,[10] cuius te profiteris extraneã? Tum quòd tentationibus viam aperire non debemus, quæ nonnunquam (quod Deus à ſuis abigat) inſtando perficiunt, certè vel ſpiritu ſcandalum permouent. Debemus quidem ita ſanctè & tota fidei ſubſtãtia incedere, vt confeſſæ & ſecuræ ſimus de conſcientia noſtra, optantes perſeuerare id in no- E
bis, non tamen præſumere. Nam qui præſumit, minus veretur, minus præcauet, plus periclitatur. Timor, fundamentum ſalutis eſt: Præſumptio, impedimẽtum timoris. Vtilius ergo ſi [11] ſperemus nos poſſe delinquere: ſperãdo enim timebimus, timendo cauebimus, cauendo ſalui erimus: contrà ſi præſumamus neque timendo, neque cauendo, difficilè ſalui erimus. Qui ſecurus agit, non eſt ſollicitus, non poſſidet tutam & firmam ſecuritatem. At qui ſollicitus eſt, is verè poterit eſſe ſecurus. Et de ſuis quidem ſeruis Dominus pro miſericordia ſua curet: etiam præſumere illis de bono ſuo fœliciter liceat. Quid autem alteri, pe-

Matth. 5. riculo ſumus? quid illis alteri cõcupiſcentiam importamus? quam ſi Dominus ampliando legem à facto ſtupri non diſcernit in pœna, neſcio an impunè abeat qui alicui fuerit cauſa perditionis. Perit enim ille ſimul in tua forma ſi cõcupierit, & admiſit iam in animo quod concupiuit, & facta es tu gladius illi. Vt à culpa vaces, ab inuidia nõ liberaberis. Vt cùm in alicuius agro latrocinium geſtũ eſt, crimen quidẽ dominum non conſtringit: dum res tamen eius ignominia notatur, ipſe quoque infamia aſpergitur. Expingamus nos [12] vt alteri

Matth. 19. pereant: vbi eſt ergo,[13] Diliges proximum tuum ſicut teipſum? Nolite veſtra curare, ſed alterius. Nulla enunciatio ſpiritus ſancti, ad præſentem tantùm materiam, & non ad omnem vtilitatis occaſionem dirigi & ſuſcipi poteſt. Cùm igitur & noſtra & aliorũ cauſa verſetur in ſtudio periculoſiſſimi decoris, iam non tantùm confictæ &[14] elaboratæ libidinis ſuggeſtum recuſandum à vobis ſciatis, ſed etiam naturalis ſpecioſitatis oblitterãdum, diſſimulatione & incuria, vt proinde oculorum incurſibus moleſtum. Nam etſi accuſandus decor F
non eſt, vt fœlicitas corporis,[15] vt diuinæ plaſticæ acceſſio, vt animæ aliqua veſtis vrbana, timendum tamen eſt vel propter iniuriam & violentiam ſpectatorum, quæ etiam pater fi-

Gen. 12. & 20. dei Abraham in vxoris ſuæ ſpecie pertimuit, &[16] ſororem mentitus Saram, ſalutem cõtu-

CAP. III. melia redemit. [[17] Nunc non ſit timenda dignitas formæ, vt nec poſſidentibus grauis, nec appetentibus exitioſa, nec coniunctis periculoſa, nec expoſita tẽtationibus, non circũda-

1. Cor. 11. ta ſcandalis exiſtimetur: ſufficit [18] quòd angelis Dei non eſt neceſſaria. Nam vbi pudicitia, ibi vacua pulchritudo; quia propriè vſus & fructus pulchritudinis corporis, luxuria, niſi ſi quis aliàs eſſe decorem arbitratur. Ille ſibi formoſitatem & datam extendant, & non datã conquirant, quæ quòd ab illa flagitatur, ſibi quoque præſtare ſe putant, quum alteri præſtant. Dicet aliquis, Quid ergo, non eſt excluſa luxuria admiſſa caſtitate? Laude formæ ſola frui, & de bono corporis gloriari licet. Viderit quem iuuat de carne gloriari. Nobis autem nullum gloriæ ſtudium: quia gloria, exaltationis ingenium eſt. Porrò exaltatio non congruit profeſſionibus humilitatis ex præceptis Dei. Dein ſi omnis gloria vana & ſtuporata, quanto magis quæ in carne? Nobis duntaxat. Nam etſi gloriandum eſt, in ſpiritus bono, non in carnis placere velle debemus, quia ſpiritualium ſectatores ſumus. In quibus operamur, in illis & gaudemus. De his gloriã capimus, de quibus ſalutem ſperamus. Planè gloriabitur Chriſtianus in carne, ſed quum propter Chriſtum lacerata durauerit,[19] vt & ſpiri-

tus in

A tus in ea coronetur, nõ vt oculos & ſuſpiria adoleſcentium poſt ſe trahat. Ita quod ex omni
parte in vobis vacat, meritò & non habentes faſtidiatis, & habẽtes negligatis. Sancta fœ-
mina ſit naturaliter ſpecioſa, non adeò ſit occaſioni. Certè ſi fuerit, non ignorare, ſed etiam
impedire ſe debet. [[20] Quaſi Gentilibus dicam, Gentiles communionũ præceptis allo- Cap. IIII.
quens, Vos ſolis maritis veſtris placere debetis. In tantũ autẽ placebitis eis, in quãtum al-
teris placere non curaueritis. Securæ eſtote benedictæ. Vxor nulla deformis eſt marito
ſuo. Satis placuit cùm electa eſt, ſeu moribus, ſeu forma commendata. Ne quæ veſtrum
putent, ſi temperauerint à compoſitione ſui, odium & auerſionem maritorum proſecutu-
ras. Omnis maritus caſtitatis exactor eſt. Formam verò fidelis non expectat, quia non iiſ-
dem bonis quæ Gentiles putant, capimur. Infidelis contrà etiam ſuſpectam habet, vel [21]
propter illam ſceleratam in nos opinionem Gẽtilium. Cui ergo pulchritudinem tuam nu-
trias, ſi fidelis non exigit, ſi Gentilis non credit? quid geſtias aut ſuſpecto, aut non deſiderã-
ti placere? [[22] Hæc vtique non ad crudam in totum & ferinam habitudinem inſinuandã Cap. V.
vobis ſuggeruntur, nec de bono corporis ſqualorem, ſed de pudoris ſuademus, ſed de
modo & cardine, & iuſtitia corporis excolendi. Non ſupergrediendum vltrà quàm quod
ſimplices & ſufficientes munditiæ concupiſcunt, vltra quàm Domino placere. In illũ enim
delinquunt, quæ [21] cutem medicaminibus vnguunt, genas rubore maculant, oculos fuli-
gine collinunt. Diſplicet illis nimirùm plaſtica Dei: in ipſis redarguunt, reprehendunt ar-
tificem omnium. Reprehendunt enim cùm emendant, cùm adiiciunt, vtrique ab aduerſa-
B rio artifice ſumentes additamenta iſta, id eſt diabolo. Nam quis corpus monſtraret muta-
re, niſi qui & hominis ſpiritum malitia transfigurauit? ille indubitatè huiuſmodi ingenia
concinnauit, vt in nobis quodammodò manus Deo inferret. Quod naſcitur, opus Dei
eſt. Ergo quod fingitur, diaboli negotium eſt. Diuino operi, ſatanæ ingenia ſuperducere
quàm ſceleſtum eſt? Serui noſtri ab inimicis noſtris nihil mutuãtur, milites ab hoſte Impe-
ratoris ſui nihil concupiſcũt. De aduerſario enim eius in [24] cuius manu ſit, aliquid vſui po-
ſtulare tranſgreſſio eſt. Chriſtianus à Malo illo adiuuabitur? neſcio an hoc nomen ei per-
ſeueret. Erit enim eius, de cuius doctrinis inſtrui concupiſcit. Quãtum autem à noſtris di-
ſciplinis & profeſſionibus aliena ſunt, quàm indigna nomine Chriſtiano, faciem fictam ge-
ſtare, quibus ſimplicitas omnis indicitur: effigiem mentiri, quibus lingua non licet: appe-
tere quod datum non ſit, quibus alienum abſtinendum: ſpeciem exercere, quibus ſtu-
dium pudicitiæ eſt? Edite benedictæ, quomodo præcepta Dei cuſtodietis, liniamenta
non cuſtodientes? [[25] Video quaſdam & capillum croco vertere. Pudet eas etiam na- Cap. VI.
tionis ſuæ, quòd nõ [26] Germanę aut Gallæ ſint procreatæ, ita patriam capillo transferunt.
malè ac peſſimè [27] ſibi auſpicantur flãmeo capite, & decorũ putant quod inquinant. Atqui
& detrimentum crinibus medicaminũ vis inurit, & cerebro perniciẽ etiam cuiuſlibet ſyn-
ceri humoris aſſiduitas reſeruat, tũ ſolis animando ſimul & ſiccãdo capillo exoptabilis ar-
dor. Quis decor cum iniuria? quæ cum immunditiis pulchritudo? Crocum capiti ſuo mu-
lier Chriſtiana ingerit vt in aram. [28] Quodcunque enim immũdo ſpiritui exeremari ſolet,
C id niſi probis & neceſſariis & ſalubribus vſibus adhibeatur, ad quod creatura Dei eſt pro-
ſpecta, ſacrificiũ videri poteſt. Sed enim Dominus ait, Quis [29] veſtrũ poteſt capillum atrũ
ex albo facere, aut album ex atro? Hæ quæ reuincunt Deũ. Ecce, inquiunt, pro albo [10] ve-
latro, flauum facimus gratiæ faciliorẽ: quãuis & atrum ex albo conantur facere, quas pœ-
nituit ad ſenectã vſque vixiſſe. Prò temeritatem! Erubeſcit ætas exoptata votis, furtum cõ-
fitetur, adoleſcentia in qua delinquimus ſuſpiratur, occaſio prauitatis interpolatur. Abſit à
ſapientiæ filiabus ſtultitia tãta. Senectus cùm plus occultari ſtuduerit, plus detegetur. Hæc
eſt æternitas noſtra, de capitis iuuẽtute. Hanc incorruptibilẽ [11] habemus ſemper induere *Pſal. 83.*
ad domũ Domini, [12] quã ἀκμαία pollicetur. Benè properatis ad Dominũ, benè feſtinatis ex
cedere de iſto iniquiſſimo ſeculo, quib⁹ in fine appropinquare deforme eſt. [[11] Quid enim Cap. VII.
tanta ornandi capitis oneroſitas ſalutẽ ſubminiſtrat? Quid crinibus veſtris quieſcere nõ li-
cet, modò ſubſtrictis, modò relaxatis: modò ſuſcitatis, modo eliſis? Alię geſtiũt in cincinnis
coërcere, aliæ vt vagi & volucres elabantur nõ bona ſimplicitate. [14] Affigitis præterea ne-
ſcio quas enormitates ſutiliũ atq; textiliũ capillamẽtorũ, nũc in galeri modũ, quaſi vaginã
capitis & operculũ verticis, nunc in ceruicem retrò ſuggeſtũ. Mirũ quòd contra Domini
pręcepta contenditur. Ad [15] menſuram neminem ſibi adiicere poſſe pronunciatũ eſt. Vos *Matth. 6.*
planè adiicitis ad pondus, [16] collyridas quaſdam, ſcutorum vmbilicos, ceruicibus aſtruen-

do. Si non pudet enormitatis, pudeat inquinamenti: ne exuuias alieni capitis forſi- D
tan immundi, forſan nocentis & gehennæ deſtinati ſancto & Chriſtiano capiti[17] ſuppares.
Immò hanc ornatus ſeruitutem à libero capite propellite. Fruſtrà laboratis ornatæ videri,
fruſtrà peritiſſimos quoſque ſtructores capillaturæ adhibetis. Deus vos velari iubet. Cre-
do'ne quarundam capita videantur. Atque vtinam miſerrimus ego, in illo die Chriſtianæ
exultationis, vel inter calcanea veſtra caput eleuem, videre, an cum [18] ceruſſa & purpu-
riſſo, & croco, & in illo ambitu capitis reſurgatis: an taliter expictam, [19] angeli in nubila
1.Theſſ. 4. ſubleuent obuiam Chriſto. Si nunc bona & Dei ſunt, tunc quoque occurrent reſurgenti-
bus corporibus, & ſua loca agnoſcent. Sed non poteſt reſurgere niſi caro ac ſpiritus ſolus
ac purus. Damnata ſunt igitur quæ in carne & ſpiritu non reſurgunt, quia Dei non ſunt.
Ca.viii. Damnatis hodie abſtinete. Hodie vos Deus tales videat, quales tunc videbit. [[40] Videli-
cet nunc & vir & ſexu æmulus fœminas à ſuis depello. An & nobis quædam reſpectu obe-
diendæ grauitatis propter metum debitum Domino, detrahunt? Siquidem & viris pro-
pter fœminas, & fœminis propter viros vitio naturæ ingenita eſt placendi voluntas. Pro-
priáſque præſtigias formæ, & hic ſexus ſibi agnoſcit, barbam acriùs cædere, interuellere,
[41] circundare capillum, diſponere, etiam [42] colorare canitiem, primã quamque ſubducere
totius corporis lanuginem, pigmento quoque muliebri diſtinguere, cetera pulueris cuiuſ-
dam aſperitudine leuigare, tum ſpeculum omni occaſione conſulere, anxiè inſpicere: cùm
tamen cognito Deo adempta placendi voluntate, per luxuriæ vacationem, omnia illa vt
ocioſa, vt hoſtilia pudicitiæ recuſantur. Nam vbi Deus, ibi pudicitia, ibi grauitas adiutrix E
& ſocia eius. Quo ergo pacto pudicitiam ſine inſtrumento eius, id eſt ſine grauitate tracta-
bimus? Quomodo autem grauitatem adminiſtrandæ pudicitiæ adhibebimus, niſi & in fa-
Cap.ix. cie, & in cultu, & in totius hominis contemplatione, ſeueritas circunferatur? [[43] Quã-
obrem erga veſtitũ quoque & reliqua compoſitionis veſtræ impedimenta, proinde vobis
curanda eſt amputatio, & decuſſio redundantioris nitoris. Nam quid prodeſt, faciem qui-
dem frugi & expeditam & ſimplicitate condignam diuinæ diſciplinę exhibere, cetera verò
corporis, [44] lacinioſis pomparum & deliciarum ineptiis occupare? Hæ pompæ quàm de
proximo curent luxuriæ negotium, & obſtrepant pudicitiæ diſciplinis, dinoſcere in facili
eſt, quòd gratiam decoris cultus ſocietate proſtituant: adeò ſi deſint irritam & ingratam
reddunt, velut [45] exornatam & naufragam. Contrà ſi forma defecit, adminiculum nitoris
quaſi de ſuo gratiam ſupplet. Ætates denique requietas iam & in portum modeſtiæ ſub-
ductas ſplendor & dignitas cultus auocant, & ſeueritatem appetitionib. inquietant, com-
penſantibus ſcilicet habitus irritamento pro frigore ætatis. Ergo benedictæ, primò qui-
dem vt lenones & proſtitutores veſtitus & cultus ne in vos admiſeritis, tum ſi [46] quas vel
diuitiarum ſuarum vel natalium, vel retrò dignitatum ratio compellit, ita pompaticas pro-
gredi: vt ſapientiam conſecutæ, temperare ſaltem ab huiuſmodi curate, ne totis habenis
licentiam vſurpetis prætexto neceſſitatis. Quomodo etenim humilitatem quam Chriſtia-
ni profitemur, implere poterimus, non [47] repaſtinantes diuitiarum veſtrarum vel elegan-
tiarum vſum, quæ ad gloriam faciunt? Gloria autem [48] reconſueuit. [49] Non enim vtemur F
1. Cor.7. noſtris? Quis autem prohibet vti? Secundum Apoſtolum tamen, qui nos vti monet mun-
do iſto, [50] quaſi non abutamur. Præterit enim, inquit, habitus huius mundi. Et qui emunt,
inquit, ſic agant quaſi non poſſidentes. Cur ita? quoniam præmiſerat dicens: Tempus in
collecto eſt. Si ergo vxores quoque ipſas ſic habendas demonſtrat, tanquam non habean-
tur, propter anguſtias temporum, quid de vanis his inſtrumentis earum? Non enim & ita
Matth.19. multi faciunt, & ſe [51] ſpadonatui aſſignant, propter regnum Dei tam fortem & vtique per-
miſſam voluptatem ſponte ponentes? Quidam ipſam Dei creaturã ſibi interdicunt, abſti-
nentes vino, & [52] animalibus exulantes, quorũ fructus nulli periculo aut ſollicitudini adia-
cent, ſed humilitatem animæ ſuæ in victus quoque caſtigatione Deo immolant. Satis igi-
1.Cor.10. tur vſæ eſtis diuitiis atque deliciis, ſatis dotum veſtrarum fructum cæcidiſtis. Vnde notitia
ſalutarium diſciplinarum, nos ſumus in [53] quos decucurrerunt fines ſeculorum. Nos de-
ſtinati à Deo ante mundum in æſtimationem temporum, tanquam caſtigando & caſtran-
Philip 3. do (vt ita dixerim) ſeculo erudimur à Domino. Nos ſumus circunciſio omnium,
Cap. x. & ſpiritalis & carnalis, nam ſpiritu & carne ſecularia circuncidimus. [[54] Nimirùm enim
Deus demonſtrauit ſuccis herbarum & concharum alueis incoquere lanas. Exciderat
illi cùm vniuerſa naſci iuberet, purpureas & coccineas oues mandare. Deus & ipſarum
veſtium officinas commentus, quo leues & exiles, ſolo pretio graues eſſent: Deus & auri
tanta

A tanta opera produxit contemplãdis & diſtinguendis lapillis: Scrupuloſa Deus auribus vul-
nera intulit: & tanti habuit vexationem operis ſui, & cruciatus infantiæ tunc primùm do-
lentis, vt ex illis ad [55] ferrum nati corporis cicatricibus, grana neſcio quæ penderent, quæ
planè Parthi per omnia quæque ſua [56] bullarum vice inſerunt. Quanquam & aurum ip-
ſum, cuius vos gloria occupat, cuidam genti ad vincla ſeruire referunt Gentilium litteræ.
Adeò non veritate bona ſunt, ſed raritate. Per angelos autem peccatores demonſtrata *Gen. 6.*
ſunt, qui & ipſas materias prodiderũt, & [57] operoſitas cum raritate commiſſa pretioſitate,
ex ea libidine poſſidendæ pretioſitatis fœminarum. Quod iidem angeli, qui & materias
huiuſmodi illecebras detexerunt, [58] aurum dico & argentum illuſtrium, & opera eorum
tradiderunt, etiam [59] calliblepharum vellerúmque tincturas inter cetera docuerũt, dam-
nati à Deo ſunt, vt Enoch refert. Quomodo placebimus Deo, gaudentes rebus illorum
qui iram & animaduerſionem prouocauerunt? Nunc Deus iſta proſpexerit, Deus permi-
ſerit, [60] nullam de conchylio veſtem Eſaias increpet, nullas lunulas reprobet, nullum bo- *Iſai. 3.*
tronatum retundat: tamen non vt Gentiles, ita nos quoque nobis adulemur, inſtitutorem
Deum ſolummodò exiſtimantes, non etiam [61] deſpectorem inſtitutorum ſuorum. Quãto
enim melius & cautiùs egerimus, ſi præſumamus omnia quidem à Deo prouiſa tunc, & ſe-
culo poſita, vti nunc eſſet in quibus diſciplina ſeruorum eius probaretur: vti per licentiam
vtendi, continentiæ experientia procederet? Nónne ſapientes [62] patresfamiliæ de indu-
ſtria quædam ſeruis ſuis offerunt atque permittunt, vt experiantur an æqualiter permiſſis
B vtantur, ſi probè, ſi modeſtè? Quanto autem laudabilior qui abſtinuerit in totum, qui ti-
muerit etiam indulgentiam Domini? Sic igitur & Apoſtolus: [63] Omnia, inquit, licent, ſed *1. Cor. 10.*
non omnia ædificant. Quanto faciliùs illicita timebit, qui licita verebitur? [[64] Quæ au- *Cap. xi.*
tem vobis cauſa eſt ſtructiùs prodeundi, quum remotæ ſitis ab his quæ ad aliud indigent?
Nam nec templa circuitis, nec ſpectacula poſtulatis, nec feſtos dies Gentiliũ noſtis. Pro-
pter ipſum enim conuentum, & mutuum videre ac videri omnes pompæ in publicum
proferuntur, aut vt luxuria negotietur, aut gloria inſoleſcat. Vobis autem nulla proceden-
di cáuſa non tetrica. Aut imbecillis aliquis ex fratribus viſitandus, aut [65] ſacrificium offer-
tur, aut Dei verbum adminiſtratur. Quoduis horum, grauitatis & ſanctitatis negotium,
& cui opus non ſit habitu extraordinario, & [66] compoſito, & ſoluto. Ac ſi neceſſitas ami-
citiarum officiorúmque Gentilium vos vocat, cur non veſtris armis indutæ proceditis,
tanto magis, quanto ad extraneas fidei? vt ſit inter ancillas diaboli & Dei diſcrimen: vt
exemplo ſitis illis, vt ædificentur in vobis: vt (quomodo ait Apoſtolus) [67] magnificetur *Philip. 1.*
Deus in corpore veſtro. Magnificatur autem, ſi per pudicitiam, vtique & per habitum
pudicitiæ competentem. Sed enim dicitur à quibuſdam, Ne [68] blaſphemetur nomen in *Rom. 2.*
nobis, ſi quid de priſtino habitu & cultu detrahamus. Non auferamus ergo nobis & vitia
priſtina, ſimus & moribus iiſdem, ſi & ſuperficie eadem: & tunc verè non blaſphemabunt
Nationes. Grandis blaſphemia, ſi qua dicatur, ex quo facta eſt Chriſtiana, pauperiùs ince-
dere. Timebit pauperior videri, ex quo locupletior facta eſt, & ſordidior, ex quo mũdior.
C Secundum Gentilium, an ſecundum Dei placitũ incedere Chriſtianos oportet? [[69] O- *Cap. xii.*
ptemus tantummodò, ne iuſtæ blaſphemationis cauſa ſimus. Quanto autem blaſphema-
bile eſt, ſi quæ ſacerdotes pudicitiæ dicimini, impudicarum ritu procedatis cultæ, aut ex-
pictæ? Aut quid minus habent infœliciſſimæ illæ [70] publicarum libidinum victimæ? quas
ſi [71] quæ leges à matronis & matronalibus decoramentis coërcebant, iam certè ſeculi im-
probitas quotidie inſurgens honeſtiſſimis quibuſque fœminis vſque ad errorem dinoſcẽ-
di coæquauit: quanquam lenocinia formæ nunquam non proſtituto corpori coniuncta
& debita, etiam ſcripturæ ſuggerunt. Illa [72] ciuitas valida, quæ ſuper ſeptem montes & *Apoc. 17.*
plurimas aquas præſidet, quum proſtitutæ à Domino appellationem meruiſſet, quali ha-
bitu appellationi ſuæ comparata eſt? Sedet certè in purpura cum coccino, & auro, & lapi-
de pretioſo, quæ maledicta ſunt, ſine quibus non potuit maledicta & proſtituta deſcribi.
[73] Thamar illa, quia ſe expinxerat & ornauerat, idcircò Iudæ ſuſpicioni viſa eſt quæſtui *Gen. 38.*
ſedere, adeò, quia ſub velamento latebat, habitus qualitate quæſtuariam mentiente, & fe-
cit vt quæſtuariam, & voluit, & compellauit, & pactus eſt. Vnde addiſcimus aduerſus con-
greſſus etiam, & ſuſpiciones impudicas prouidendum omni modo eſſe. Quid enim caſtæ
mentis integritas in alterius ſuſpicione maculatur? quid ſperatur in me, quod auerſor? cur
non mores meos habitus pronunciat, ne ſpiritus per aures ab impudentia vulneretur? Li-
ceat videri pudicam, certè impudicam non licet. [[74] Aliqua forſan dicat: Non eſt *Cap. xiii.*

1.Reg.16. mihi neceſſarium hominibus probari: nec enim humanum teſtimonium requiro. Deus D
conſpector cordis eſt. Scimus omnes, quum tamen quid idem per Apoſtolum dixe-
Philip.4. rit recordemur: [75] Probum veſtrum coram hominibus appareat. Ad quid, niſi vt ma-
litia ad vos acceſſum omninò non habeat, & vt malis & exemplo & teſtimonio ſitis? Aut
Matth. 5. quid eſt, Luceant opera veſtra? [76] Aut quid nos Dominus lumen terræ vocauit? quid
ciuitati ſupra montem conſtitutæ comparauit, ſi non relucemus inter tenebras, & [77] ex-
tamus inter dimerſos? Si lucernam tuam ſub modium abſtruſeris, in tenebris relictæ à
multis incuſeris neceſſe eſt. Hæc ſunt quæ nos [78] luminaria mundi faciunt, bona ſcilicet
noſtra. Bonum autem duntaxat verum & plenum non amat tenebras, ſed gaudet vi-
deri, & ipſa [79] denotatione ſui exultat. Pudicitiæ Chriſtianæ ſatis non eſt eſſe, verùm &
videri. Tanta enim debet eſſe plenitudo eius, vt emanet ab animo in habitum, & eru-
ctet à conſcientia in ſuperficiem, vt & foris inſpiciat quaſi ſupellectilem ſuam, vt conue-
niat fidei continendæ in perpetuum. Diſcutiendæ enim ſunt deliciæ, quarum mollitia
& fluxu fidei virtus effœminari poteſt. Ceterùm neſcio an manus [80] ſpathalio circum-
dari ſolita, in duritia catenæ ſtupeſcere ſuſtineat. Neſcio an crus de [81] periſcelio in ner-
uum ſe patiatur artari. Timeo ceruicem, ne margaritarum & ſmaragdorum laqueis oc-
cupata, locum [82] ſpathæ non det. Quare benedictæ meditemur duriora, & non ſentie-
mus: relinquamus lætiora, & non deſiderabimus. Stemus expeditè ad omnem vim, ni-
hil habentes quod relinquere timeamus. Retinacula iſta ſunt ſpei noſtræ. Proiiciamus
Exod.32. ornamenta terrena, ſi cœleſtia optamus. Ne dilexeritis aurum, in quo prima delicta E
populi Iſraëlis denotantur. Odiſſe debetis quod Iudæos perdidit, quod derelinquen-
tes Deum, adorauerunt: Iam tunc aurum ignis eſt eſca. Ceterùm tempora Chriſtia-
norum ſemper & nunc vel maximè, non auro, ſed ferro tranſiguntur: ſtolæ [83] martyrio-
rum præparantur, Angelis baiulis ſuſtinentur. Prodite vos iam medicamentis & orna-
Apocal.6. mentis exſtructæ Apoſtolorum, ſumentes de ſimplicitate candorem, de pudicitia rubo-
rem, depictæ oculos verecundia, & ſpiritus taciturnitate, inſerentes in aures ſermonem
Dei, annectentes ceruicibus iugum Chriſti. Caput maritis ſubiicite, & ſatis ornatæ eri-
tis. Manus lanis occupate, pedes domi figite, & plus quàm in auro placebunt. Veſtite
vos ſerico probitatis, byſſino ſanctitatis, purpura pudicitiæ. [84] Taliter pigmentatæ,
Deum habebitis amatorem.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN

LIBRVM DE CVLTV FOEMINARVM.

1. De Cvltv.] *Etſi lib. præced. cap. 4. & infrà, non ſemel* cultum ab ornatu *diſtinxerit, hìc certè in titulo cõfundi ab Auctore patet, quòd* De Cvltv, *inſcripſerit hunc librum, quum tamen maximè de* ornatu, *quemadmodum ibi interpretatus eſt, agat, vtpotè de cura capilli & cutis, ſeu de fucis & capillorum tinctura. Hinc paulopòſt vtrumque coniungit:* de cultus dico & ornatus diſpoſitione. *Cap. interim 9. rurſum de veſtitu agens propriè:* quòd gratiam (*inquit*) decoris cultus ſocietate proſtituant; *ac paulopòſt:* proſtitutores veſtitus & cultus; *item cap. 11.* de priſtino habitu & cultu. *Similiter etiam* ornatum *propriè accipit cap. 7. his verbis:* tanta ornandi capitis oneroſitas; *ac cap. 12.* Thamar illa, qoia ſe expinxerat & ornauerat.

Cap. 1.

2. Ancillæ Dei viui, &c.] *Caput hoc inſcripſimus:* Quòd pudicitia etiam in cultu ornatúque conſiſtat. *In quo vel maximè imitatur Auctorẽ B. Cyprianus libro in Argumento citato de Diſc. & hab. virgin.*

3. poſtremiſſimus.] *Superlatiuum eſt (inquit Rhen.) ſuperlatiui. Significare vult pluſquam ſummã animi demiſſionem. Quo alludit his verbis B. Cyprian. vbi ſuprà, num. 16. Ad has loquimur, has adhortamur* affectione *potius quàm poteſtate. Non quòd nos extremi & minimi, & humilitatis noſtræ admodũ conſcii, &c. Hoc eſt enim quod addit Auctor:* non vtique affectationi, ſed affectioni.

4. Nam quum omnes templũ ſimus Dei, &c.] *Ex 3. MS. Vatic. cod. adiecimus:* Dei, *quippè quod habeat Apoſtolus, & B. Cypr. Auctorẽ imitatus, vbi ita loquitur: ſcientes quòd* templa Dei ſint *membra noſtra, &c. Eorum* templorum *cultores &* Antiſtites ſumus. *Similiter etiam lib. de Pudicitia Auctor. Ex quibus etiam legimus:* & conſecrato ſpirituſancto, *pro:* conſeruato. *itẽ:* æditua & Antiſtes pudicitia, *pro:* æditutus. *Quid verò ſignificet* Antiſtes, *initio Apologet. diximus num. 2. & de* Æditius, *lib. de Idolol.*

5. quæ nihil immundum, &c.] *Similiter B. Cypr. nequid* immundum *& profanũ templo Dei* inferatur, *ne* offenſus ſedem *quam* inhabitat, derelinquat.

6. cui indicendæ, &c. ſufficiunt inſtãtia vbique diuina præcepta.] *Quibus ſcripturis* indicta ſit pudicitia, *videre eſt lib. de* Pudicitia, *tum Auctoris, tum B. Cypriani. Atqui illud:* mihi reprehendẽdo, *dandi caſu dictum eſſe adnotat Rhenan. hoc eſt, digno qui reprehendar. Ego verò ex MS. 3. Vatic. lego:* Sed enim perſeuerant, *pro:* perſeuerẽt, *&:* formæ & nitoris ſui, *tum Latinis,*

Latinio, eandem *nempè formam* circumfereotes,&c.

7. Nam & ſiqua in Genrilibus pudicitia credi poteſt.] *Correctio eſt eius quod præmiſit* : oihil verum, &c. *contra eos qui virtutes in Gentilibus peccata autumant, quum hîc Auctoris ſufficiat* imperfectam pudicitiā *illis adſcribere. Adnotat autem Ironicè dictū Rhenan.* propter veritatem Gentilium. *Ego malim legere, quod in 1.edit. ad marginem adnotatur:* vanitatem, *niſi refragarentur MS. codices. Ex quorum vno lego* : deuitat effectum, *pro* : affectom ; *& iuxta 1. edit. in marg. cum Latinio* : Quota denique eſt, *pro eo quod alij* : Tota.

8. expingere.] *Eodem modo dixit capite ſequ.* Expingamus nos, *& cap.12.* Thamar illa, quia ſe expinxerat & oroauerat; *ex quo patet hac voce ornatum intelligi. De voce autem Tertullianica* : deuertere, *alibi latius.*

CAP. II.

9. Perfectæ autem, id eſt, Chriſtianæ pudicæ, &c.] *Inſcriptionem huic capiti damus.* Quòd ſtudium placendi per decorem de integra conſcientia non veniat. *In quo ſimiliter Auctorem B. Cyprian. imitatur de Diſcipl. & hab. virg. his verbis : Ceterùm ſi te ſumptuoſius comas, &c.*

10. cuius te profireris extraneam.] *Extraneus enim Gentilino, quales etiā locos tum hîc, tum alibi adnotat Rhenan. lib. de Reſurr. carnis*: extranea gloriæ, *lib. 2. adu. Marc.* Quis mali extraneus; *& lib. 5. adu. eundem*: extranei ſacramenti, *id eſt, à ſacramento.*

11. ſi ſpetemus ooo poſſe delinquere.] Sperare (*inquit idem*) *pro timere, vt hîc mox* : Sperando enim timebimus; *& in ſuperioribus libris ſæpè. Terentius: Nā quod tu* ſperas, *propulſabo facilè. Sic etiam ſuprà lib. de Pœnitent.* aut idem ſibi de die ſperent; *& lib. de Pallio*: Campania ſperet. *Legimus autem mox cum Latinio*: etiam præſumere illis, *pro* : illi. *Quis ſuperfluum putat*: illis, *ibi*: quid alteri coocupiſcentiam importamus? *Verùm Rhenanus mox non malè explicat* : illis, ſubaudi, *forma ſtudiis. Paulopòſt retinemus cum excuſ.* crimeo quidem dominum ooo conſtringit, *pro eo quod Vat. MS. 2.* crimine.

12. vt alteri pereant.] Alteri *plurali numero, pro: alij. Quemadmodum etiam infrà cap. 4.* Alteris placere. *Cui ſimiliter Cicero lib. 6. epiſt. ad Torquatum epiſt. 3.* alteri *dimicant*, alteri *victorem timent.*

13. Diliges proximum tuum ſicut teipſum.] *In MS. 3. deeſt*: tuum; *ſed legitur apud Matth. & Græcè & Latinè.*

14. elabotatæ libidinis ſuggeſtum.] *MS. 3.* cupidinis, *perinde eſt. Rectè autem Rhenan.* ſuggeſtum *interpretatur adparatum, cùm etiam alibi frequenter in ea ſignificatione vtatur Auctor.*

15. vt diuinæ plaſticæ acceſſio.] *Similiter infrà Auctor cap. 5.* Diſplicet illis oimirùm plaſtica Dei. *& B. Cyprian. lib. de Habit. virg. quòd opus Dei & factura &* plaſtica *adulterari nullo modo debeat.*

16. & ſorotem mentitus Saram.] Mentiri *hîc accipit pro ſimulare, quemadmodum & Plinius lib. 35. cap. 6. Color ille chryſocolloram* mentitur. *Neque enim ego exiſtimo aliud ſenſiſſe Auctorem, quàm Origenem hom. 6. in Gen. qui Allegoricè interpretatur, aut B. Chryſoſt. hom. 32. in Gen. qui fictionem nuncupat, aut B. Auguſt. qui latiſſ. à* mendacio *Abrahām excuſat lib. 22. adu. Fauſtum, cap. 33. 34. & 35. & lib. contra* mendac. *ad Conſent. Non enim dixit (inquit) Non eſt vxor mea, ſed dixit, Soror mea eſt; quòd erat reuera tam propinqua genere, vt ſoror non mendaciter diceretur, &c. Aliquid ergo veri tacuit, non falſi aliquid dixit, maximè quum pro eis etiam faciat, quod illud Gen. 12. Et benè mihi ſit propter te, quidam recentiores ex Hebræo vertant, In inuolutione, ſiue: in fictione tua. Latiſſ. autē de tota hac materia* mendacij *idem tractat, tum eo libro, tū præced. ad eundem Conſentium, quem de* Mendacio *inſcripſit.*

CAP. III.

17. Nunc non ſit timenda, &c.] *Titulum huic capiti dedimus* : Quòd quum in carne gloriandum non ſit, oec proinde etiam in laude formæ.

18. quòd angelis Dei oon eſt oeceſſaria.] *Videtur alludere ad illud 1. Cor. 11. Ideò debet mulier poteſtatem habere ſupra caput propter angelos. De quo latius lib. ſequ. de Vel. virg. Paulopòſt autem iuxta 1. edit. ex 3. Vat. MS. cod. legimus* : profeſſionibus humilitatis, *pro*: profeſſoribus. *Siue autem legas* : Deio *cum excuſ. ſiue*: Deinde *cum MS. perinde eſt. Eadem eſt ratio vtrum legas*: Nobis dumtaxar, *an* : vobis. *Atqui de* ſtupore, *pro ornatu, à quo deducta vox* : ſtuporata, *lib. præced. diximus.*

19. vt & ſpiritus in ea corooetur.] *Pertinet hoc ad* coronam *ſeu mercedem bonorum operum, de qua ſuprà lib. ad Martyr. cap. 3. nu. 43. Illud autem in calce huius capitis*: non ignorare, *accipitur, pro nō tantùm ignorare. Simile eſt illud B. Cyprian. Epiphonema lib. de Hab. virg. Cùm virginitas in vobis cœperit* corooari.

CAP. IIII.

20. Quaſi Gentilibus dicam, &c.] *Breui capiti breuem titulum adſcribimus*: Quòd mariti cauſſa cōpooere ſe mulier non debeat. *B. Cyprian. quaſi aliud agens, eiuſdem meminit lib. de Hab. virg. vbi num. 61. docuimus ex Ambroſ. & Auguſt. nuptias fucum excuſare non poſſe. Rectè autem interpretatur Rhenan. Ironiam eſſe in verbis illis* : vos ſolis maritis veſtris placere debetis, *& alloqui illas Auctorem, iuxta quod præmittit*: Quaſi Gentiles, *hoc eſt paulo indulgentius, oblitum diſciplinæ ſeuerioris. Vix enim vxoribus permittit vt propriis maritis placeant.*

21. vel propter illam ſceleratam, &c.] *Quòd videlicet Chriſtiani (inquit Rhenan.) cum matribus & ſororibus inceſtam exercerēt libidinem in conuenticulis ſuis, de qua latiùs Apologet. cap. 7. 8. 9. & Adnotat. noſtris ibidem.*

CAP. V.

22. Hæc vtiqoe noo ad crudam, &c.] *Inſcriptio huius capitis eſt*: De fuco quo cutem vnguuot. *Rectè autem Auctor (vti adnotat Rhenan.) nam matronas Chriſtianas decet neglecta mundicies, vt eſt apud D. Hieron.*

23. quæ cutem medicaminibus vnguunt, &c.] *Ita ex 3. MS. pro* : vngunt. *Quod autem hîc dicit* : geoas rubore maculare, *& infrà cap. 7.* cum ceruſſa & purpuriſſo, *B. Cyprian. de Hab. virg.* genas *mendacio* ruboris *inficere dixit* : *& quod hîc*: oculos fuligine collinere, *ac ſuprà lib. præced. cap. 2.* nigro puluere oculorum exordia producere ; *ibidem Cyprian.* oculos *circumducto* oigrore *fucare* ; *& rurſum* : nigro puluere vel rubore *aut quolibet denique liniamenta natiua corrumpente medicamine adulterare ; & lib. de Pudicit.* oculorum *extremitates ſuffuſcare. Qui etiam idipſum apoſtatis Angelis tribuit. De quo vide Adnot. noſtras in priorem lib. num. 55. ad poſtremum, num. 44.*

24. ooo cuius maou ſit.] *Iuris (inquit Rhenan.) ſermo*

eſt. hoc eſt, in cuius poteſtate ſit, necdum manumiſſus: tu-
ius mancipium ſit. Domini periphraſis eſt. De ſignificatione Mali, pro diabolo, vide ſuprà lib. de Patient. num. 70. Legimus autem: à noſtris diſciplinis, pro veſtris: & paulopòſt: Edite benedictæ, ex caſtigatione Harriſij, pro: Credite. Pro iiſdem denique Auctor accipit: faciem fictam geſtare, effigiem mentiri, ſpeciem exercere.

CAP. VI.

25. Video quaſdam & capillũ croco vertere.] Similis huius capitis titulus: De capillorum colore immutato. De eodem mox: crocum capiti ſuo mulier Chriſtiana ingerit; & capite ſequ. an cum croco, &c. reſurgatis. Quid autem croco fieret, paulopòſt indicat, flauum facimus. Hinc & flaui coloris meminit B. Cyprian. lib. de Hab. virg.

26. Germanæ aut Gallæ.] Equidem (inquit Rhenanus) ita ſuam Biſſulam Sueuam, puellam natam in Martiana ſylua ad Danubij fontem, celebrat Auſonius:

Sic Latiis mutata bonis, Germana maneret
Vt facies, oculos cærula, flaua comas.

Præterea D. Hieronymus de Gothis loquẽs, qui poſtea primi ex Germanis Romanorum Reges fuere: Getarum (inquit) rutilus & flauus exercitus, eccleſiarum circumfert tentoria. Idem in vita Hilarionis eremitæ, de Nobili quodam qui agebat in aula Conſtantij Aug. Rutilus (inquit) coma, & candore corporis indicans prouinciam.

27. peſſimè ſibi auſpicantur flammeo capite.] Croceus (inquit idem) color & flammeus dicitur. Alludit autem ad flammam ignis inferni. Hunc locum imitatus Cyprianus martyr dixit: Audaci conatu & ſacrilego contemptu crines tuos inficis, malo præſagio futurorum, capillos iam tibi flammeos auſpicaris. Et Hieronymus ad Lætam, de Inſtitutione filiæ: Nec caput (inquit) gemmis oneres, nec capillum irrufes, & ei aliquid de gehennæ ignibus auſpiceris.

28. Quodcumque enim immundo ſpiritui excremari ſolet, &c.] De croco hauddubiè loquitur, quẽ fortaſſis pauperiores loco thuris cremabant, ſi illud ad manus non eſſet: vt eò pertinere poſſe videatur etiam illud Arnobij lib. 7. Et odoris alicuius tuam concremet glebulam.

29. Quis veſtrum poteſt capillum atrum, &c.] Periphraſticῶs citat illud Matth. 5. Non potes vnum capillum album facere aut nigrum.

30. pro albo velatro.] Vox noua, compoſita à velando, pro velamine capillorum. Atqui illud: gratiæ faciliorem, interpretatur Rhenan. ad gratiam.

31. habemus ſemper induere.] Sic illud lib. ſequ. de Vel. virgin. Quum habet deliteſcendum; & lib. de Monogamia: decurrere habebat. Similiter B. Cypr. epiſt. 27. reſcribere habeam; quales eius item ſunt loci epiſt. 47. & ad Cæcil. item alibi etiã apud Tertullianũ.

32. quam ἀκακία pollicetur.] Videtur alludere (inquit Rhenan.) ad locum illum 83. Pſalmi: Non priuabit bonis eos qui ambulant in innocentia. Porrò probum eſt vocabulum ἀκακία, pro puritate à vitiis, & ſimplicitate. Eo vtitur etiam Dionyſius, quem Areopagitã vocant: ϗ ἰδὼ ὡς ἀκακίας ἐχόμενος ἐδικαιοῦτο. Ego vero eo quod præcedit ad domum Domini, magis puto reſpicere Auctorem ad illud Pſalmi 23. Quis aſcendet in montem Domini, aut quis ſtabit in loco ſancto eius? Innocens, &c.

CAP. VII.

33. Quid enim tanta ornandi capitis, &c.] Tractat hoc caput, De capillamentis adſutitiis: in quo etiam imitatur Auctorem B. Cyprian. lib. ſæpecitato. Mox MS. 3. cod. Vat. legunt: modò ſubſtructis. verùm magis placet: ſubſtrictis, eo quòd opponatur: relaxatis; &, Aliæ geſtiunt in cincinnis, id eſt: tortis crinibus coërcere.

34. Adfigitis præterea neſcio quas enormitates ſutilium, &c.] MS. 3. cod. Vat. legunt: ſubtilium, ſed illud placet. Galericulum autem (inquit Rhenan.) intelligit, id eſt, comam adulterinam, ſimpliciter capillamentum dictam Tranquillo in C. Caligula, Capillamento celatus. De his ſcripſit Hieronymus ad Marcellam ſcribens: Quæ capillis (inquit) alienis verticem ſtruunt. Porrò Galeri vocabulo Tertullianus capitis tegmen accipit, ſiue pileolum. Quibus adde quæ habet Iunius lib. de Coma, cap. 7. de vſu fœminis olim recepto in faſtigiando, & crinem aggeſtum in turrim quodammodò primore in capitis parte exſtruendo: cuiuſmodi ſtructurã Tutulum vocari auctor eſt Sextus Pompeius, & de lingua Latina Varro, eo quòd tuendi capilli gratia fieret. De qua etiam ibidem citantur Papinius Epithal. Violantillæ, Iuuenalis Satyr. 6. Gregorius quoque Nazianzenus hoc verſiculo:

Ne caput ædifices adſuto fœmina crine.

Apertior eſt autem Lucani illud citatum à Ioſepho Scaligero in Varronem:

Turritáque gerens frontem matrona corona.

Neque interim apud Chriſtianas quicquam profecit & Tertulliani & Gregorij Nazianzeni, & B. Hieronymi, aliorúmque Patrum reprehenſio, quippè qui videamus antiquas picturas per totum Belgium fœminarum eo capitis ornatu, & nominatim per Arteſiam, Cameraceſium, Tornaceſium, & Pontacum, quippè contra quem anno 1428. magnoperè inuectus fuerit (iuxta quod tradit Meierus in F. andriæ Annalibus) Fr. Thomas Cometa genere Brito, à quo tempore paulatim diſſueſcere cœpit.

35. Ad menſuram neminem ſibi adiicere poſſe, pronunciatum eſt.] Menſuram pro ſtatura accipere videtur; nam apud Matth. eſt, Quis poteſt adiicere ad ſtaturam ſuam cubitum vnum?

36. collyridas quaſdã, ſcutorũ vmbilicos, &c.] Verum quidem eſt quod ſcribit Rhenan. Collyris à collyra per diminutionem deductum, paruus panis eſt de farina puriore. Quidam frixam farinam eſſe putant. Nominantur collyrides, Leuitici 7. & 8. & 6. cap. lib. 2. Regum. Verùm hic alio ſignificatu metaphoricῶs accipi exiſtimo, pro ornatu capitis, qui placentæ ſeu collyridarum in morem ceruicibus aſtruebatur. Quum autem placentæ etiam ſcutorum formam rotundam habeant, eo magis aſſentior eruditiſſ. viro Dn. Latino Latinio, qui cenſuit legendum: ſcutorum vmbilicos, pro eo quod antea erat nullo ſenſu: ſputorum, quos vmbilicos vocans, indicat in medio eius ornatus lapillos quoſdam precioſos vmbilicorum inſtar, illi ornamẽto adiunctos fuiſſe. Atqui particulam: vel, adiiciunt MS. 3. Vatic. verùm omiſi tum excuſ. vt poſterior interpretatio ſit prioris clauſulæ.

37. ſuppares.] Supparandi verbum (inquit Rhen.) frequens eſt Tertull. Hinc illud in Valentinianis: Quantum lupæ fœminæ formã quotidie ſupparare ſollemne eſt, id eſt ſufficere, ſubſtituereq́. Et lib. de Reſurr. car. neque generis ſupparatura. Vbi etiam ſignificationem indicat. Nam ſupparatur genus, dum ſobolem ſubſtituimus, ſeu, vti loquitur B. Cyprian. epiſt. 2. ad Donatum, ſubicimus.

38. ceruſa & purpuriſſo.] Prius illud (inquit idẽ) cãdoris eſt, poſterius ruboris medicamentũ. Vide Adnot.

noſtras

noſtras in lib. de Pœnit. num. 66.

39. angeli in nubila ſubleuent.] Tranſtulit Auctor illud εἰς ἀέρα, in nubila. eſt enim aër ferè nubilus: addens ſubleuationem illam ſeu raptum, factum iri ab Angelis.

CAP. VIII.

40. Videlicet nunc & vir, &c.] Inſcribitur hoc caput à nobis: De ſtudio formæ in viris. Aequi pro: obediendæ grauitati conuicit Latinius legendũ: obeundæ; at placet magis illa lectio cum interpretatione Rhenani: cui obediri debeat. Legimus autem tũ 3. MS. An & nobis, &c. detrahunt, pro eo quod erat: detrahuntur.

41. circundare capillum, diſponere.] Propriè cõtra eos agere videtur, quibus adinſtar Philoſophorum quorumdam (ſicuti teſtatur Strabo lib. 15. ex auctoritate Clitarchi) moris erat μιτροῦσθαι τὰς κόμας, id eſt, implexos crines in modum tiaræ circumdare. Plura hac de re, ne prolixiores ſimus, videat Lector apud Iunium, Comment. de Coma, cap. 7. ex Lucano, Homero, Philoſtrato, & Suida. Eodem pertinere crobylos barbaricos, cicadas Athenienſium, & cirros Germanorum, infrà oſtendemus lib. ſequ. de Velandis virg.

42. etiam colorare canitiem.] Similiter Hier. lib. ad Euſtoch. de Virgin. vitari vult Comatos clericos, quibus fœmineи contra Apoſtolum crines; alludens ad illud Apoſt. 1. Cor. 11. Natura docet comam non decere virum. Vnde & Hilarionem tradit ſemel in anno ad Paſcha capillum totondiſſe.

CAP. IX.

43. Quamobrem erga veſtitum quoque, &c.] Titulum huic capiti dedimus: De veſtitus pompa. In quo vel maximè Auctorem imitatur B. Cypr. vbi ſuprà.

44. laciniofis pomparum & deliciarum ineptiis.] MS. 3. Vatic. cod. laſciuioſis; ſed magis illud placet, pro variis & redundantibus, vti interpretatur Rhenanus, eo quòd lib. ſequ. ſimili ſignificatione dixerit: ſermo laciniosus, & adu. Marc. initio lib. 4. à legis laciniosis oneribus expeditum, id eſt iis quæ homines occupationibus diſtinebant, ſicut impedit greſſum veſtis lacinioſa.

45. Velut exornatam.] Exornatam (inquit Rhenan.) vſurpat, ſicut dicimus exarmatam, hoc eſt ornatu ſpoliatam & deſtitutam. Similiter dixit Terentius in Phormione: Adeò exornatum dabo, adeò depexum, vt dum viuat, meminerit ſemper mei. Ibi autem: & in portum modeſtiæ ſubductas, Trãſlatio eſt à nauibus, quæ in tutam ſtationem ex alto mari ſubducuntur.

46. Tum ſiquas vel diuitiarum ſuarum vel natalium vel retrò dignitatum, &c.] Locũ hunc latius explicat B. Cyprian. vbi ſuprà: Locupletem (inquit) te dicis et diuitem, &c. adferẽs teſtimonia 1. Timoth. 2. & 1. Petri 3. de cultu atque ornatu iuſto fine moderando. Hoc eſt enim quod ditit Auctor: ne totis habenis licentiam vſurpetis. Verùm de hoc argumento, quibus cultus moderatior ſit licitus, aliquid ibidem diximus, num. 36. & 37.

47. repaſtinantes.] Hoc eſt (inquit Rhenan.) euellentes, repurgantes, eruentes. Metaphora ab eo ſumpta, qui ſolum futuro nouali præparat, inutilibus omnibus reſectis. In lib. de Pœnit. legimus: Et biſulcum aliquid ferri vel æris vnguibus repaſtinandis, hoc eſt refodiẽdis, perpurgandiſque.

48. reconſueuit.] Vſurpare (inquit idem) videtur, quando conſentiunt exemplaria, reconſueuit, pro: conſueuit reſpondere ſiue regerere.

49. Non enim vtemur noſtris?] Non, pro: Nónne. & ſimiliter paulopòſt: Non enim & ita multi faciunt?

50. quaſi non abutamur, &c.] Ad verbum expreſſit quòd Græcè eſt ὡς μὴ καταχρώμενοι. Quẽadmodũ enim χρῶμαι, vti, καταχρῶμαι abuti ſignificat. Eodem pertinet illud lib. de Coron. milit. cap. 10. Nobis autem abuti apud Apoſtolũ non licet, facilius non vti docentem. Accipitur autem & ab Auctore hic & infrà lib. de Pudic. Tom. 5. & à B. Cyprian. vbi ſuprà, habitus huius mundi, pro figura.

51. & ſe ſpadonatui adſignant propter regnum Dei.] Spadonatui ſe adſignare accipit pro eo quod B. Cypr. vbi ſuprà, & Hieron. ſua editione vulgata, Caſtrare verterunt. Eoſdem voluntarios ſpadones nuncupat infrà lib. 1. Ad vxorem. Similiter etiam B. Cyprian. quum alibi frequẽter, Teſtim. lib. 3. ad Quirin. locũ hunc Matth. 19. de bono virginitatis & continentia interpretatur. De his etiam in hanc ſentẽtiam B. Iuſtinus Martyr: Permulti profectò ſexus vtriuſque & 60. & 70. nati annos, qui à pueris diſciplinam Chriſti ſunt adſectati, incorrupti & cœlibes perdurant. Et Athenagoras Orat. pro Chriſt. Virginitas & Eunuchiſmus propius nos ad Deum adducit. Quos ad verbum ferè imitatus Auctor ſuprà Apolog. cap. 9. Quidam (inquit) multò ſecuriores totam vim huius erroris, virgine continentia depellunt, ſenes, pueri. Et infrà lib. ſequ. Viri (inquit) tot virgines, tot ſpadones voluntarij, &c. & paulopòſt: etiã continentiæ nomine maſculos honorari. Similia reperire eſt etiam de continentia Clericorum ab vxoribus apud Euſeb. de Demonſtr. Euang. lib. 1. cap. 9. Arelat. 2. Synod. cap. 2. & 3. Elibert. Conc. cap. 33. Hieron. lib. 1. contra Iouin. & Apol. pro iiſdem lib. & contra Vigilãt. Sixtum Pap. 3. lib. de Caſt. Ambroſ. adſcriptum comment. in Epiſt. 1. ad Timoth. cap. 3. Ipſum Ambroſium epiſt. ad Eccleſiam Vercellenſem, Origen. hom. 13. in Num. 11. cap. & lib. 8. adu. Celſum. Denique Innocent. Papam epiſt. ad Victricium cap. 9. Latiſſimè autem apud Epiphaniũ adu. hæreſim Cataph. diſertis verbis adſerentem, quòd Apoſtoli talem Eccleſiaſtici ſacerdotij Canonem conſtituerint. Similiter etiam aduerſus Catharos. Quin quòd Apoſtolus Paulus ad Titum 1. non ſolùm pudicum vult eſſe Epiſcopum, atque adeò & Presbyteros ac Diaconos, ſed etiam continentem, Græcè ἐγκρατῆ. Neque verò obſtare illud eiuſdem Apoſtoli Hebr. 13. Honorabile coniugium in omnibus; aut illud 1. Cor. 7. Si non ſe continent, nubant, pulcrè proſequitur Euſeb. vlt. lib. de Demonſtr. Euang. c. vlt. dicens ea dici de non ſacratis, aut qui ſponſionem cum Deo non fecerint. Loti adnotandi aduerſus Magdenburgenſes, qui continentiam ſacerdotum, aliorúmque Eccleſiaſticorum impugnant. Immò etiam illud: ſe ſpadonatui adſignant, & quod infrà eſt lib. 1. Ad vxorẽ: Qui ſtatim à lauacro carnem ſuam obſignant, ad votum continentiæ haudd ubiè pertinet virorum (nam de Sanctimonialibus lib. de Vel. virg. latiùs) de quo videat Lector Adnotat. noſtras in B. Cyprian. epiſt. 62. ad Pompon. nu. 16. & lib. de Diſc. & hab. virg. num. 18. Nominatim etiã Origenes lib. de Singularit. Cler. inter opera eiuſdem Cyprian. Omne (inquit) quod voti eſt, etiam in actu ſignandum eſt, ne aliud voca commẽdent, & aliud actus inſinuent. & paulopòſt: Dãtes ſimplices animos ad caſtitatis vota ſeruanda. & hom. 24. in Num. Qui in caſtitate viuit, corpus ſuum vouit Deo. Hilarius item in Pſalm. 64. Deo (inquit) ergo vouenda ſunt, contemptus corporis,

caſtitatis cuſtodia, &c. B. Auguſtini poſtremò tot ſunt loci huc pertinentes, vt pagina illis recenſendis non ſufficiat: quare ad Indicem eius operum Lectorem remittimus.

52. animalibus exulantes.] MS.3. exolentes. ſed illud magis placet, quia ſimilibus phraſibus alibi vtitur, vti (Rhenano etiam adnotante) ſuprà lib. de Pœnit. exules à libertatis & lætitiæ fœlicitate, & lib. de Reſurr. carn. Tom. 3. exules carnis. Qui etiã rectè adnotat, Trãſlationem à lignatoribus ſumptam, quum ſubiungitur: ſatis dotum veſtrarum fructum cæcidiſtis.

53. in quos decucurrerunt fines ſæculorum.] Ad verbum vertit ex Græco illud: κατήντησαν, pro eo quod noſter interpres, deuenerunt. Eſt autem decurrere eodem ſignificatu frequens Tertulliano.

Cap. x.

54. Nimirum enim Deus, &c.] Capiti huic titulum dedimus: Quòd veſtium colores non à Deo, ſed à deſertoribus angelis mõſtrati ſint. Siue autem legas: monſtrarit cum 3. MS. Vatic. ſiue: demonſtrauit cum excuſis, perinde eſt. Lectorem autem remittimus ad lib. præced. cap. 8. De veſtiũ coloribus, & eiuſdẽ cap. 7. De lapillis qui anxiè perforantur vt pendeant ab auribus, nempè quemadmodum hic latiùs, & eiuſdem cap. 2. De Angelis peccatoribus.

55. ad ferrum nati corporis.] Humanum corpus (inquit Rhenanus) intelligit, quod in illa protoplaſti Adami maledictione ad laborem & agrorum culturã, quæ ferro potiſſimùm exercetur, ipſo Deo pronuntiante ſententiam, damnatum eſt. Notus eſt locus Gen. 3. ad quem hîc alludit. Ceterùm emphaſis eſt in vocabulo: ferrum. q. d. Non ad aurum, non ad argentum. Iam quoniam hic de barbaris loquitur, & Parthorum mox fit mentio, poſsit aliquis etiam ad ferrum exponere, pro eo quod eſt ad militiam; ſed prius illud magis placet.

56. bullarum vice, &c.] Apud Romanos (inquit idem) ornamentum puerile erat bulla aurea, & prætexta purpurea. Auctor Plutarchus. Quod quum à pectore pendere ſoleret, eò alludit Auctor, quum dicit: per omnia quæque ſua.

57. & operoſitas cum raritate, &c.] Senſus eſt (inquit Rhenan.) Et operoſitas cum raritate, commiſſa eſt cum pretioſitate, id eſt promocauit & accẽdit pretium, ex ea libidine poſsidenda pretioſitatis fœminarum. Hoc eſt, cùm omnes expeterent id poſsidere quod merces & pretium fuiſſet fœminarum, quæ cum Angelis illis libidinem exercuerant. Veluti magni quid eſſet quod Angeli ſuis amaſiis contuliſſent pro mercede ſtupri.

58. aurum dico & argentum Illuſtrium.] Hoc eſt (inquit idem) aurum & argentum, quo hodie Illuſtres matronæ vtuntur; nam quemadmodum Vlpianus docet, fœmina nupta mariti dignitate cenſentur, vt illuſtribus (qui ſummus eſt dignitatis gradus) nuptæ ſint illuſtres, quæ ſpectabilibus ſpectabiles, quæ clariſsimis clariſsimæ, perfectiſsimæ quæ perfectiſsimis. Erant autem illuſtres, qui ſenatoriis ornamẽtis præditi erant. Tradit Iſidorus primos ordines ſenatorum dici illuſtres, ſecundos ſpectabiles, tertios clariſsimos. Viri illuſtris titulo primos illos veterum Francorum Reges contentos fuiſſe, tabellæ vetuſtæ quæ exſtant, abundè teſtantur. Exſtat formula Illuſtratus vacantis apud Caſsiodorum Variar. l. 6. epiſt. 11.

59. calliblepharum.] καλλιβλέφαρον (inquit Rhenan.) medicamentum eſt oculorum, præſertim palpebris venuſtandis ſeu fucandis ſeruiens. Non ſolùm autem ex foliis vſtis roſarum confici docet Plinius lib. 21. cap. 19. ſed etiam ex nucleis palmarum, lib. 27. cap. 4. ſed & ex medulla bubula calliblephara modò fuligo temperatur. Denique & ex Ampeliti, vti eſt apud eũdem lib. 35. cap. 16. De libris autem Enoch vide libri præcedentis cap. tertium.

60. nullam de conchylio veſtem Eſaias increpet.] Alludit ad verba Eſaiæ 3. quibus inter cetera mulierum ornamenta reprehendit, aut hæc: καὶ τὰ περιπόρφυρα, καὶ τὰ μεσοπόρφυρα, quæ vertit vulgatus interpres 70. interpretum: & circumpurpuream & clauatam veſtem, aut illa: καὶ τὰ βύσσινα καὶ τὰ ὑακίνθινα, καὶ κόκκινα, id eſt: & byſsina & hyacinthina & coccinea. Atque de lunulis & botronatu videat Lector Adnotat. noſtras ad ſæpedictum B. Cyprian. librum num. 49. & 51.

61. deſpectorem inſtitutorum ſuorum.] Deſpector (inquit Rhenan.) vt & antè plus ſemel, pro: diſpectore, qui curam habeat & conſiderationem inſtitutorum ſuorum. Sic & lib. de Velandis virg. Sed nec inter conſuetudines (inquit) deſpicere voluerunt illi ſanctiſſimi anteceſſores. Legimus autem cũ 3. MS. vti nunc eſſet.

62. patresfamiliæ.] Iſtud vſurpat Auctor, contra quàm ſentit Varro lib. 7. vbi dicere debuiſſet Patresfamiliâs. Eodem modo Mart. l. 1. Paterfamiliæ verus eſt Quirinalis.

63. Omnia (inquit) licent, ſed non omnia ædificant.] Similiter locum hunc citat B. Cyprian. & lib. ſæpecitato, & lib. 3. Teſtim. ad Quirin. cap. 92. Contra tamen Apoſtoli exemplar, omittitur particula: mihi, quæ Græcè & Latinè eſt vbique.

Cap. xi.

64. Quæ autem cauſa vobis eſt ſtructiùs prodeundi, &c.] Titulo hoc caput inſigniuimus: Quòd nulla ſit cauſſa ornatiùs prodeundi. hoc enim ſignificat ſtructiùs, de qua phraſi ſuprà lib. de Patient. n. 22. Sicuti de templis Idolorum Apolog. cap. 15. num. 233. & de fratribus, id eſt Chriſtianis, eiuſdem lib. cap. 39. num. 505. De Spectaculis item, toto eius argumẽti libro, & de feſtis Gentilium, integris 13. & 14. cap. libri de Idololatria. Procedere denique pro eodem accipit, quod prius prodire dixit.

65. aut ſacrificium offertur.] Siquis alius, iſte certè locus adnotãdus pro Oblatione ſacrificij Chriſtiani. De quo latiùs ſuprà l. ad Scap. num. 11. l. adu. Iudæos num. 19. & 22. lib. de Orat. num. 1. & Adnot. noſtris in B. Cyprian. epiſt. 34. num. 12. & epiſt. 63. ad Cæcil. num. 3. 44. 45. 46. 48. ac 53. Item lib. 1. Teſtim. adu. Iud. n. 44. Quibus adde Synonyma eodem pertinentia ex Patrum teſtimoniis inter noſtra Latinorum Liturgica, pag. 80. & ſequent. præter ea quæ in dictis epiſt. ad Cæcil. num. 49. recitauimus. Vocantur enim à Clemente Romano: holocauſta altaris, oblationes Domini, ſacrificatio, item ſacrificij oblatio, oblatio, Euchariſtiæ ſacrificium, myſticum ſacrificium, conſecratio, & oblatio corporis & ſanguinis Domini. A Philone de Therapeutis (vti vertit Ruffinus) ſacerdotalia officia, Orationis oblatio. A S. Potentiano: Sacrificium laudis. A B. Martiale: Sacrificium, & Oblatio munda. A B. Dionyſio Areop. myſtica hoſtia. Ab Anacleto Papa, & Marcellino & Iulio, Aniceto, Sotere, Calixto, & Eutichiano, Alexandro ac Euariſto: ſacrificium, & Oblationes. A B. Hyppolito Oblatio, & à S. Fabiano: ſacrificium, & Oblationes. A B. Cornelio & Stephano Papis & Conc. Africano, de Lapſis vtroque: ſacrificium. A B. Lucio Papa: holocauſti oblatio. A B.

Sixto

Sixto Papa 2. ſacrificium hoſtiæ puræ & immaculatæ. *A B. Laurentio*: ſacrificij oblatio. *A B. Euſeb. Papa:* ſacrificium altaris. *A Conc. Arelat.* 1. oblatio *&* ſacrificatio. *A Licinio tyranno:* oblatio hoſtiarũ, immolatio ſacrificij. *A B. Sylueſtro Papa*: oblatio incruenta, *&* ſacrificium. *A B. Optato Mileuitano:* oblatio *&* ſacrificium. *A B. Ambroſio*: ſacrificiũ, oblatio, ſacrificij celebratio, ſacrificij ad altare oblatio, Chriſti oblatio, Chriſti immolatio. *A Mario Victorino Afro:* oblatio Euchariſtica. *A B. Syricio Papa, et Conc. Romano:* ſacrificij oblatio, *&* ſacrificiũ. *A Cõc. Carthag.* 2. *Prudẽtio et Rufino*: ſacrificiũ, *&* ſacrificij celebratio. *A Cõc. Carth.* 4. *&* 5. ſacrificiũ, oblatio, oblationis cõſecratio. *A B. Hieronymo:* ſacrificiũ, ſacrificij ad altare celebratio, Chriſti immolatio, oblatio. *Ab Innocẽtio Papa:* oblatio, ſacrificiũ; *ſimiliter à Cõcilio Tolet.* 1. *A B. Paulino Nolano:* hoſtiæ immolatio, *&* celebratio, ſacra litatio. *A B. Auguſtino deniq;* ſacrificij ad altare oblatio, ſacrificia, benedictio *ſeu* cõſecratio eius quod oblatum eſt, Chriſti immolatio, ſacrificiũ laudis, eius quod oblatũ eſt diſtributio, oblatio. *Atque B. Irenæi hac de re ſententiam videat Lector ſtudioſus latè tractatam à Feu-ardentio noſtro eiuſdẽ l. 4. c. 31. n. 7. & deinceps. Item c. 33. n. 1. & c. 34. n. 1. ac deinceps. Porrò Græcorũ Patrum ſimilia Epitheta in alium locũ differimus, ne hîc prolixiores ſimus. Legimus autem cũ MS. 3. Vatic.* Quoduis horum grauitatis & ſanctitatis, *pro:* aut.

66. & compoſito.] *Sic &* cõpoſitionem (*inquit Rhenan.*) *vſurpauit antè:* Ne quæ veſtrum putent, ſi temperauerint à compoſitione ſui, odium & auerſionem maritorum proſecuturã. *Rurſum paulopòſt:* Et reliqua compoſitionis veſtræ impedimenta.

67. magnificetur Deus in corpore veſtro.] *Ad alios adplicat quod de ſe dixit Apoſtolus*: & nunc magnificabitur Chriſtus in corpore meo.

68. Ne blaſphemetur nomẽ in nobis.] *Cum* 3. *MS. omiſimus particu'am* eius, *quia non ſemel adnotauimus* nomen *ſimpliciter accipi tum ab Auctore, tũ à Cypriano, pro nomine Chriſtiano, præſertim verò ad librum de Patientia, num.* 11.

Cap. xii.

69. Optemus tantummodò, &c.] *Tractatur hoc capite,* Quòd lenocinia formæ magis proſtitutis conueniant.

70. publicarum libidinũ victimæ.] *Similiter ferè dixit l. de Pallio, vbi etiam veſtitus ornatum ſuperfluum taxat, c.* 4. Aſpice lupas popularium libidinũ nundinas, &c. *& mox:* ab eiuſmodi propudiis occiſæ in publico caſtitatis. *quare non placet quod habent* 3. *MS. Vatic.* impudicarum libidinum.

71. ſi quę leges à matronis & matronalibus decoramentis coërcebant.] *Ad eundem modum dixit Auctor Apolog. c.* 6. Video & inter matronas atque proſtibulas nullum de habitu diſcrimẽ relictum.

72. Illa ciuitas valida, &c.] *Hunc locum ad verbum ferè imitatur B. Cyprian. l. de Diſc. & hab. virgin. Sic (inquit) in ſcripturis ſanctis deſcribitur* ciuitas *meretrix, &c. & mulier illa amicta erat* Pallio purpureo & coccineo, *et adornata erat* auro & lapidibus pretioſis. *Quod ipſum iterum citat ad idem inſtitutum Teſtim. lib.* 3. *cap.* 36.

73. Thamat illa, &c. viſa eſt quæſtui (*id eſt, ad quæſtum*) ſedere, &c.] *Etiam hanc ſcripturam poſteriori loco citat B. Cypr. vt oſtendat mulierem ornari ſeculariter non debere, in hæc verba:* Thamar *cooperuit ſe pallio (quod appellat & B. Hieronymus theriſtrum) &* adornauit, *& cùm adſpexiſſet eam* Iudas, *viſum eſt ei meretricẽ eſſe. Illud autem:* & voluit, *accipere videtur Auctor, pro: concupiſcentia eius exarſit.*

Cap. xiii.

74. Aliqua forſan dicat, &c.] *Poſtremo capiti dedimus titulum*: Quòd quum lucere debeant bona opera coram hominibus, perſecutionis temporibus non conueniat ornatus.

75. Probum veſtrum coram hominibus appareat.] *Ad verbum expreſſit quod Græcè eſt* apud Apoſtolum (*quo nomine vbique S. Paulum Apoſtolum intelligit*) *Philipp.* 4. τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν, *pro quo noſter vulgatus interpres Paraphraſticũs, Modeſtia veſtra.*

76. Aut quid nos Dominus lumen terræ vocauit?] *Quum apud Matth. Græcè legatur* τὸ φῶς τοῦ κόσμου, *nuſquam autem* κόσμος *pro terra vſurpetur, etiam hîc videtur memoria lapſus Auctor, eo quod paulo antè præceſſit*: ſal terræ, *quum alioqui debuiſſet dicere*: lumen mundi, *quemadmodum mox*: luminaria mundi.

77. & exſtamus inter dimerſos.] *Exſtamus (inquit Rhen.) id eſt, eminemus, proprio verbo vſus. Atqui etſi Rhen. & 3. MS. Vatic. cod. legãt:* diuerſos, *magis placet quod Gelenius haudduabiè ex Anglico codice ſubſtituit:* dimerſos, *vt metaphoricè loquatur, cõparans Chriſtianos* ciuitati conſtitutæ ſupra montem, *quæ proinde* exſtat inter dimerſos, *ſiue* demerſos (*nam ea variatio Auctori frequens*) *hoc eſt perſiſtenti in Metaphora, inter eos qui montis comparatione videtur* dimerſi *in paludibus circumiacentibus.*

78. luminaria mundi.] *Etiam hîc variat ab Apoſtolo, qui dixit Philipp.* 2. ἐν κόσμῳ.

79. denotatione ſui.] *Quum alibi accipiat Auctor:* denotare, *pro reprehendere, hîc accipit* denotationem, *pro: oſtenſione, quemadmodum etiam ſuprà lib. de Patient. cap.* 3. proditorem ſuum nec denotauit. *de quo ibi Adnot. noſt. num.* 18.

80. manus ſpathalio circumdari ſolita.] Spathalium (*inquit Rhenan.*) *muliebre eſt ornamẽtum.* ἀπὸ τοῦ σπαθᾶν, *quod deliciari ſignificat. De eodem Plinius l.* 13. *c.* 15. *quo ad intellectum facit eius quòd* manum circumdari ſolitam *dicat Auctor. Iuba tradit circa Troglodytarum inſulas fruticẽ in alto vocari Iſidos plocamon, corallio ſimilem, ſine foliis; præciſum colore mutato in nigrum dureſcere, quum cadat, frangi. Item alium qui vocetur charitoblepharon, efficacem in amatoriis.* Spathalia *eo facere & monilia fœminæ. Alludit itaque ad armillas ex eo genere coralij nigri.*

81. de Periſcelio.] Periſcelide, *ſiue* Periſcelio (*inquit Rhenan.*) crura *vel tibiæ exornabantur.* σκέλος *Græci* crus *vocant. De* neruo *antẽ diximus lib. ad Martyras, num.* 29.

82. Spathæ.] *Vegetius de re milit. gladios maiores* ſpathas *vocari dicit. Eſt autem Græca vox* σπάθη *eodem ſignificatu.*

83. ſtolæ martyriorũ.] *Alludit ad illud Apocal.* 6. *Et data ſunt illis ſingulæ* ſtolæ *albæ.*

84. Taliter pigmentatæ.] *Metaphoricῶs* pigmentatæ *dixit, voce compoſita à pigmento, quod vnguenti genus eſſe ad venuſtandam faciem tradit Plinius lib.* 16. *cap.* 43.

ARGVMENTVM LIBRI PRIMI AD VXOREM, PER IACOBVM PAMELIVM.

I. *TERTVLLIANVS iamdudum Presbyter, ad Uxorem pari inter ſe conſenſu continentiæ ergò à ſe ſeparatam, humanæ conditionis memor, ſi fortè (perſecutione nempè Eccleſiæ adhuc durãte) de ſeculo prior euocaretur, admonitionis hoc fideicommiſſum (fortaßis Romæ) conſcripſit, quo vt poſt exceſſum ſuum nuptiis renuntiet, adhortatur.*

II. *Non abnuens cõiunctionem viri & fœminæ benedictam & permiſſam à Domino, ſed (ſua quidem ſententia, verùm erronea) vnam tantùm.*

III. *Et quamtumuis nuptias prohiberi nuſquam legamus (quod inter cetera peruerſitatũ ſuarum volebat Marcion) tamen abſtinentiam præferri ab Apoſtolo, & fœlicem illũ, qui Pauli ſimilis exſtiterit.*

IIII. *Diſiunctis enim matrimonio duas quidẽ ſpecies humanæ imbecillitatis neceſſarias nuptias facere, concupiſcentiã carnis, & concupiſcentiã ſeculi; ſed vtramque repudiandã à ſeruis Dei; exemplo earum quæ malunt Deo nubere, & in viduitate apud Deũ ſubſignata perſeuerare.*

V. *Deinde penes Chriſtianos etiam odioſas eſſe cauſſas nuptiarũ de ſollicitudine poſteritatis, & liberorum amarißima voluptate; quos quũ habemus, præmittere optamus ad Dominum.*

VI. *Quod ſi difficile videatur, recenſeri tot volũtarios ſpadones, qui ſtatim à lauacro carnem ſuam obſignant, qui conſenſu pari inter ſe matrimonij debitum tollunt, Gẽtiles etiam Satanæ ſuo & virginitatis, & viduitatis ſacerdotia perferre.*

VII. *Nobis autem continentiam à Domino demonſtratam, cuius voluntate defungitur matrimonium; maximè quum diſciplina Eccleſiæ & præſcriptum Apoſtoli digamos non ſinat præſidere, & viduam adlegi in Ordinationem, niſi vniuiram, non concedat.*

VIII. *Uiduarum denique honoribus, quibus Deus benedicit, moueatur: nam licet in virginibus tota ſit ſanctitas, de proximo viſura faciem Dei, viduã habere aliquid operoſius; in illis gratiam, in iſtis virtutem coronari.*

Ceterùm præterquàm quòd multa huius libri ad verbum ferè deſcripſerit, nõ minus continentiæ fauens, B. Hieronymus locis infrà citatis; Tertulliano iam olim adſcripſerunt, & MS. viderunt Trithemius & Politianus vbi ſuprà. Editus eſt etiam inter primos ex Paterniacenſi ac Hirſaugienſi, deinde ex Gorzienſi codicibus à Rhenano, primùm ſcholiis, poſtea & Adnotationibus illuſtratus. Nunc verò à nobis denuò caſtigatus ex tribus MS. Vaticanis, & aliquot Adnotationibus auctior.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI AD [1] VXOREM LIBER PRIMVS, DE VNIS NVPTIIS.

CAP. I. DIGNVM [2] duxi, dilectiſſima mihi in Domino conſerua, quid tibi ſectandum ſit poſt diſceſſum de ſeculo meum, ſi prior te fuero vocatus, iam hinc prouidere, vt prouiſum obſerues mandare fidei tuæ. [3] Nam ſecularibus ſatiſagentes ſumus, & vtrique noſtrum conſultum volumus. Si talibus ordinamus, cur non magis de diuinis atque cœleſtibus poſteritati noſtræ proſpicere debeamus, & [4] legatum quodammodò prælegare, admonitionem & demonſtrationem eorum, quæ ex bonis immortalibus, & de hæreditate cœlorum deputantur? Tu modò [5] vt ſolidum capere

A poſſis hoc meæ admonitionis [6] fideicommiſſum, Deus faciat, [7] cui ſit honor, gloria, *Apocal.* 5.
claritas, dignitas, poteſtas nunc & in ſecula ſeculorum, Amen. Præcipio igitur tibi, *&* 7.
quanta continentia potes, [8] poſt exceſſum noſtrum [9] renuncies nuptiis, nihil mihi iſto
nomine collatura, niſi quod tibi proderis. Ceterùm Chriſtianis ſeculo digreſſis nulla re-
ſtitutio nuptiarum in diem reſurrectionis repromittitur, [10] tranſlatis ſcilicet in angelicam *Matth.* 22.
qualitatem & ſanctitatem. Proinde ſollicitudo nulla quæ de carnis zelo. Vel Domini ſen-
tentia, illa quam ſeptem fratribus per ſucceſſionem nupſiſſe voluerunt, neminem tot ma-
ritorum reſurrectionis dic offendet, nec quiſquam [11] illam confuſurus expectat. Quæ-
ſtio Sadduceorum ceſſit ſententiæ Domini. Ne me putes ꝑopter carnis tuæ integrita-
tem mihi reſeruandam, de contumeliæ dolore ſuſpectum inſinuare iam hinc tibi conſi-
lium viduitatis: nihil tunc inter nos dedecoris voluptuoſi reſumetur. Nec enim tam fri-
uola, tam ſpurca Deus ſuis pollicetur. Sed an tibi vel cuicunque alij fœminæ ad Deum
pertinenti proficiat quod ſuademus, licet retractare. [[12] Non quidem abnuimus con- CAP. II.
iunctionem viri ac fœminæ benedictam à Domino, vt ſciremus generi humano, & re-
plendo orbi, & inſtruendo ſeculo, excogitatam, atque exinde permiſſam, vnam tamen.
Nam & Adam vnus Euæ maritus, & Eua vna vxor illius, vna mulier, vna coſta. Sanè a- *Gen.* 16.
pud veteres noſtros, ipſóſque Patriarchas, non modò nubere, ſed [13] etiam plurifariàm ma- *Gen.* 30.
trimoniis vti fas fuit. [14] Erant & concubinæ. Sed licet figura tum in Synagogam & Ec-
cleſiam ceſſerit, vt tamen ſimpliciter interpretemur, neceſſarium fuit inſtituere, quæ po-
B ſtea aut amputari, aut temperari mererentur. Superuentura enim lex erat. Oportebat le-
gis adimplendæ cauſas præcucurriſſe. Eidem mox legi ſuccurrere habebat Dei ſermo,
circuncifionem inducens ſpiritalem. Igitur per licentiam tunc paſſiuam, materiæ ſubſe-
quentium emendationum præminiſtrabantur, quas Dominus Euangelio ſuo, dehinc
Apoſtolus in extremitatibus ſeculi aut excidit redundantes, aut compoſuit inconditas.
[[15] Sed non ideò præmiſerim de libertate vetuſtatis, & poſteritatis caſtigatione, vt præ- CAP. III.
ſtruam Chriſtum ſeparãdis matrimoniis & delendis coniunctionibus aduenisſe, quaſi iam
hinc finem nubendi præſcriptã viderint, [16] qui inter cetera peruerſitatum ſuarum diſiun-
gere docent carnẽ de duobus vnam, negantes eum qui fœminã de maſculo mutuatus, duo
corpora ex eiuſdem materiæ conſortio ſumpta, turſus in ſe matrimonij cõpactione cõpe-
git. Denique prohiberi nuptias nuſquam omninò legimus, vt bonum ſcilicet. Quid tamen
bono iſto melius ſit, accipimus ab Apoſtolo, permittente quidem nubere, ſed abſtinẽtiam *1. Cor.* 7.
præfetente: illud ꝑopter inſidias tẽtationum, hoc propter anguſtias temporũ. Qua ratio-
ne vtriuſq; pronunciationis inſpecta, facilè dinoſcitur neceſſitate nobis cõceſſam eſſe nu-
bendi poteſtatẽ. quod autem neceſſitas præſtat, depreciat ipſa. Quod denique ſcriptũ eſt,
Melius eſt nubere quàm vri: quale hoc bonũ eſt, oro te, quod mali comparatio cõmendat? *Vbi ſuprà.*
vt ideò melius ſit nubere, quia deterius eſt vri. At enim quanto melius eſt neque nubere,
neque vri? [17] Sed etiã in perſecutionibus melius eſt ex permiſſu fugere de oppido in oppi-
dum, quàm cõpreſſum & diſtortũ negare. at quæ iſta beatitas eſt, ideò ne qui neget, beati
C teſtimonij confeſſione excidere? Poſſum dicere, quod permittitur, nõ eſt bonũ. Quid enim
neceſſe eſt moti mihi? ſi ploro, bonũ eſt: ſi timeo. Quod permittitur, ſuſpectam habet per-
miſſionis ſuæ cauſam: quod autem melius eſt, nemo permiſit, vt indubitatum & ſua ſince-
ritate manifeſtum. Non propterea appetenda ſunt quædam, quia non vetantur: etſi quo-
dammodò vetantur, cùm alia illis præferuntur. Prælatio enim ſuperior [18] diſſuaſio eſt infi-
morum. Non ideò quid bonũ eſt, quia malum non eſt: ideò malum non eſt, quia nõ obeſt.
Porrò planè bonum hoc antecedet, quod non modò nõ obeſt, ſed inſuper prodeſt. Itaque
malle debes quod prodeſt, quàm quod non obeſt. Ad primum enim locum certamen
omne contendit: ſecundus ſolatium habet, victoriam non habet. Quòd ſi Apoſtolo au- *Philip.* 3.
ſcultamus, obliti poſteriorum, extendamur in priora, & [19] meliorum donationum ſecta- *1. Cor.* 12.
tores ſimus. Si nobis laqueum non imponit, quid vtilitatis ſit oſtendit, dicens: Innupta de *1. Cor.* 7.
dominicis cogitat, vti corpore & ſpiritu ſancta ſit. Nupta verò ſollicita eſt quomodo con- *Ibidem.*
iugi ſuo placeat. Ceterùm nuſquam ita nuptias permittit, vt non potius ad ſuum exem- *Vbi ſuprà.*
plum nos eniti malit. [20] Fœlicẽ illum, qui Pauli ſimilis extiterit. [[21] Sed carnem legimus CAP. IIII.
infirmam, & hinc nobis adulamur impenſiùs. [22] Legimus tamen & ſpiritum firmum. Nam
in vno ſenſu vtrunque poſitum eſt. Caro terrena materia eſt, ſpiritus verò cœleſtis. Cur *Matth.* 26.
ergo ad excuſationem proniores, quæ in nobis infirma ſunt, opponimus: quæ verò for-
tiora, non tuemur? Cur cœleſtibus terrena non cedant? Si ſpiritus carne fortior, quia

& generoſior, noſtra culpa infirmiora ſectamur. Nam diſiunctis matrimonio, duæ ſpecies D
1.Ioan.2. humanæ imbecillitatis neceſſarias nuptias faciunt. Prima quidem potentiſſima, quæ ve-
nit de concupiſcentia carnis: Sequens, de concupiſcentia ſeculi. Sed vtraque repudianda
eſt à ſeruis Dei, qui & luxuriæ & ambitioni renunciamus. Carnis concupiſcentia [23] ætatis
officia defendit, decoris meſſem requirit, gaudet de contumelia ſua: dicit virum neceſſa-
rium ſexui, vt auctoritatis & ſolatij cauſa, vel vt à malis rumoribus tuta ſit. Et tu aduerſus
conſilia hæc eius, adhibe [24] ſororum noſtrarum exempla, quarum nomina penes Domi-
num, quæ nulla formæ vel ætatis occaſione preſſæ, maritis ſanctitatem anteponunt: [25] ma-
lunt enim Deo nubere. Deo ſpecioſæ, Deo ſunt puellæ: cum illo viuunt, cum illo ſermo-
cinantur: illum diebus & noctibus tractant: orationes ſuas velut dores, Domino adſi-
gnant: ab eodem dignationem velut munera maritalia quotieſcunque deſiderant, conſe-
quuntur. Sic æternum ſibi bonum Domini occupauerunt, ac iam in terris non nubendo,
Matth.22. de familia angelica deputantur. Talium exemplis fœminarum ad æmulationem te conti-
nentiæ exercens, ſpiritali affectione carnalem illam concupiſcentiam humabis, tempora-
lia & [26] volatica deſideria formæ, vel ætatis inimicantium bonorum, compenſans delen-
da. Ceterùm ſecularis concupiſcentia cauſas habet, gloriam, cupiditatem, ambitionem,
inſufficientiam, per quas neceſſitatem nubendi ſubornat: Videlicet cœleſtia repromittẽs,
dominari in aliena familia, in alienis opibus incũbere, cultum de alieno extorquere ſum-
ptu, quem non ſentias cedere in te. Hæc procul à Fidelibus, quibus nulla cura tolerandæ
Matth. 6. vitæ, niſi ſi diffidimus de promiſſis Dei, & cura, & prouidentia: qui lilia agreſtia veſtit, qui E
volatilia cœli nullo ipſorum labore paſcit, qui [27] prohibet de craſtino, victúque curari, re-
ſpondens ſcire ſe quid cuique ſeruorum ſuorum opus ſit: non quidem monilium ponde-
ra, non veſtium tædia, [28] non Gallicos vultus, nec [29] Germanicos baiulos, quæ nuptiarum
gloriam accendunt, ſed ſufficientiam, quæ modeſtiæ & pudicitiæ apta eſt. Præſume, oro
te, nihil tibi opus eſſe, ſi Domino appareas: imò omnia habere, ſi habeas Dominum: cu-
ius omnia cœleſtia recogita, & terrena deſpicies. Nihil viduitati apud Deum ſubſignatæ
CAP. V. neceſſarium eſt quàm perſeuerare. [[30] Adiiciunt quidem ſibi homines cauſas nuptiarum
de ſollicitudine poſteritatis, & liberorum amariſſima voluptate. Sed id quoque penes nos
odioſum eſt. Nam quid geſtiamus liberos ſerere, quos cùm habemus, præmittere opta-
mus, reſpectu ſcilicet imminentium anguſtiarum, cupidi & ipſi iniquiſſimo iſto ſeculo exi-
Philip.1. mi, & recipi ad Dominum? quod etiam Apoſtolo votum fuit. Nimirùm neceſſaria ſoboles
ſeruo Dei. Satis enim deſunt noſtra: ſecuri ſumus vt liberis vacemus: quærenda nobis one-
ra ſunt, quæ etiam à Gentilium prophanis vitantur, [31] quæ legibus locantur, quæ parrici-
diis expugnantur: nobis quidem plurimùm importuna, quantum fidei periculoſa. Cur e-
Matth.24. nim Dominus, Væ prægnantibus & nutricantibus, cecinit, niſi quia filiorum impedimẽ-
ta teſtatur, in illa [32] die expeditionis incommodũ futura? vtique nuptias imputaturus. Tum
autem ad viduas non pertinebit: ad primam angeli tubam expeditè proſilient. Quamcun-
que preſſuram perſecutionémque liberè perferent: nulla in vtero, nulla in vberibus, æſtuã-
te ſarcina nuptiarum. Igitur ſiue carnis, ſiue ſeculi, ſiue poſteritatis gratia nubet, nihil ex F
iſtis neceſſitatibus Dei ſeruis, vt non ſatis habeam ſemel alicui earum ſuccubuiſſe, & vno
matrimonio omnem concupiſcentiam huiuſmodi expiaſſe. Nubamus quotidie, & nu-
Gen.19. bentes à die illo deprehendamur, vt Sodoma & Gomorrha. Nam illic non vtique nu-
Matth.24. ptias & mercimonia ſolummodò agebant: ſed [31] cùm dicit, Nubebant & emebant, inſi-
gniora ipſa carnis & ſeculi vitia definit, quæ à diuinis diſciplinis plurimùm auocent: al-
terum per laſciuiendi voluptatem, alterum per acquirendi volũtatem. [34] Etenim illa tunc
cæcitas longè à finibus ſeculi habebatur. Quid ergo fiet, ſi quæ olim deteſtabilia ſunt
1.Cor.7. penes Dominum, ab his nos nunc arceat? Tempus, inquit, in collecto eſt. ſupereſt, vt
CAP. VI. qui matrimonia habent, tanquam non habentes, agant. [[35] Quòd ſi habẽtes oblitterare
debent quod habent, quãto magis non habentes prohibentur repetere quod non habẽt:
vt cuius maritus de rebus abiit, exinde quietem ſexui ſuo nubendi abſtinentia iniungat:
quam pleræque Gentilium fœminarum [36] memoriæ chariſſimorum maritorum parcant.
Cùm quid difficile videtur, difficiliora alios obeuntes recenſeamus. [37] Quot enim ſunt
qui ſtatim à lauacro carnem ſuam obſignant? [38] Quot item qui conſenſu pari inter ſe ma-
trimonij debitum tollunt? Volũtariis ſpadonibus pro cupiditate cœleſti [39] ſaluo matrimo-
nio abſtinentia toleratur, quanto magis adempto? Credo enim difficiliùs ſaluum derelin-
qui, quàm amiſſum non deſiderari. Durum planè & arduum ſatis, continentia ſancta, fœ-
minæ

A minæ poſt viri exceſſum, Dei cauſa, cùm Gentiles Satanæ ſuo & virginitatis, & viduitatis ſacerdotia perferant? [40] Romæ quidem quæ ignis illius inextinguibilis imaginem tractant, auſpicia pœnæ ſuæ cum ipſo dracone curantes, de virginitate cenſentur. [41] Achææ Iunoni apud Ægium oppidum virgo ſortitur: & [42] quæ Delphis inſaniunt, nubere neſciunt. [43] Ceterùm viduas Africanæ Cereri aſſiſtere ſcimus, duriſſima quidem obliuione matrimonij adlectas. Nam manentibus in æternum viris non modò thoro decedunt, ſed & alias eis vtique ridentibus loco ſuo inſinuant, adempto omni contactu vſque ad oſculum filiorum: & tamen durante vſu perſeuerant in tali viduitatis diſciplina, quæ pietatis etiam ſanctæ ſolatia excludit. Hæc diabolus præcipit, & auditur: prouocat nimirum Dei ſeruos continentia ſuorum, quaſi ex æquo. O continentiam gehennæ ſacerdotem. Nam inuenit quomodo homines etiam boni ſectationibus perderet: & nihil apud eum refert, alios luxuria, alios continentia occidere. [[44] Nobis continentia ad inſtrumentum æternitatis demonſtrata eſt à Domino ſalutis Deo, ad teſtimonium fidei, ad commendationem carnis iſtius exhibendæ ſuperuenturo indumento incorruptibilitatis, ad ſuſtinendam nouiſſimè voluntatem Dei. Super hæc enim recogites moneo, neminem, niſi ex Dei voluntate de ſeculo duci, ſi nec folium quidem ex arbore ſine Dei voluntate dilabitur. Idem qui nos mundo infert, idem & educat neceſſe eſt. Igitur defuncto per Dei voluntatem, etiam matrimonium Dei voluntate defungitur. Quid tu reſtaures, cui finem Deus poſuit? Quid libertatem collatam tibi, iterata matrimonij ſeruiture faſtidis? Obligatus es, inquit, matrimonio, ne quæſieris abſolutionem. Abſolutus es matrimonio, ne quæſieris obligationem. [45] Nam etſi non delinquas renubendo, carnis tamen preſſuram ſubſequi dicit. Quare facultatem continentiæ, quantum poſſumus, nō diligamus? quamprimùm obuenerit, imbibamus: vt quod in matrimonio non valemus, in viduitate ſectemur. Amplectenda occaſio eſt, quæ ademit quod neceſſitas imperabat. Quantum fidei detrahant, quantum obſtrepant ſanctitati nuptiæ ſecundæ, diſciplina Eccleſiæ & præſcriptio Apoſtoli declarat, [46] cùm digamos non ſinit præſidere, [47] cùm viduam adlegi in Ordinationem, niſi vniuiram, non concedit: aram enim Dei mundam proponi oportet. Tota illa Eccleſia, candida de ſanctitate deſcribitur. Sacerdotium viduitatis, & celibatum eſt apud Nationes pro diaboli ſcilicet æmulatione. [48] Regem ſeculi Pontificem Maximum rurſus nubere, nefas eſt. Quantum Deo ſanctitas placet, cùm illam etiam inimicus adfectat: non vtique vt [49] alicuius boni adfinis, ſed vt Dei domini placita cum contumelia adfectans? [[50] Nam de viduitatum honoribus apud Dominum vno dicto eius per Prophetam expeditum: [51] Iuſtè facite viduæ & pupillo, & venite diſputemus, dicit Dominus. Duo iſta nomina inquantum deſpectui humano, intantum diuinæ miſericordiæ expoſita, ſuſcepit tueri. Pater omnium vide quàm ex æquo habetur, qui viduæ benefecerit. Quanti eſt vidua ipſa, [52] cuius adſertor Dominus diſputabit? Non tantùm virginibus datum opinor, licet in illis integritas ſolida & tota ſanctitas de proximo viſura ſit faciem Dei. Tamen vidua habet aliquid operoſius: quia facile eſt nō appetere quod neſcias, C & auerſari quod deſideraueris nunquam. Glorioſior continentia quæ ius ſuum ſentit: quæ quid viderit, nouit. [53] Poterit virgo fœlicior haberi, at vidua laborioſior. Illa quod bonū ſemper habuit, iſta quod bonū ſibi inuenit. In illa gratia, in iſta virtus [54] coronatur. Quædā enim ſunt diuinæ liberalitatis, quædā noſtræ operationis. Quæ à Domino indulgētur, ſua gratia gubernantur: quæ ab homine captantur, ſtudio perpetrantur. Stude igitur ad virtutem continentiæ, modeſtiæ, quę pudori procurat: ſedulitati, quæ nugas non facit: frugalitati, quæ ſeculum ſpernit. [55] Conuictum atque commercia Deo digna ſectare, memor illius verſiculi, ſanctificati per Apoſtolum:

[56] *Bonos corrumpunt mores congreſſus mali.* 1. Cor. 15.

Loquaces, otioſæ, vinoſæ, curioſæ contubernales, vel maximè propoſito viduitatis officiunt. Per loquacitatem irrepunt verba pudoris inimica: per [57] otium ſe veritate deducunt: per vinolentiam quiduis mali inſinuāt: per curioſitatis æmulationem libidines conuehunt. Nulla huiuſmodi fœminarum de bono Vniuiratus loqui nouit: Deus enim illis (vt ait Apoſtolus) venter eſt, ita & quæ ventri propinqua. Hæc tibi iam hinc commendo, conſerua chariſſima, poſt Apoſtolum quidem ex abundanti retractata, ſed tibi etiam ſolatio futura, quòd meam memoriam, ſi ita euenerit, in illis frequentabis.

Cap. VII. · 1. Cor. 7. · 1. Timot. 2. · 1. Timot. 5. · Cap. VIII. · B

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM PRIMVM AD VXOREM.

1. AD VXOREM.] *Locus hic requirebat tractatum de coniugio Sacerdotum, eo quòd Tertullianus, quum Presbyter eſſet,* ad vxorem *hunc & ſequentem librum ſcripſerit: verùm differre maluimus ad lib. de Exhort. ad caſtitatem, Tom. 5. eo quod non hunc, ſed illum librum pro ſe (quamquam perperàm) allegent Magdenburgenſes. Hoc hîc ſufficiat adſerere, quòd etſi multi coniugati in ordinem Presbyterorum adlegerentur, numquam tamen, ne apud Græcos quidem, iam Presbytero permiſſum fuiſſe vxorem ducere; immò diſertis verbis interdictum Canone Apoſt. 27. Eodem pertinent quæ ſuprà lib. de Cultu fœminarum cap. 9. num. 51. de continentia Clericorum adnotauimus.*

CAP. I.

2. Dignum duxi, dilectiſſ. mihi in Domino côſerua, &c.] *Caput hoc primum non aliud eſt quàm libri totius Argumentum, quippè quo* ſuadet, vt poſt exceſſum ſuum renuntiet nuptiis: *atque adeò rectè etiã inſcribi poſſet liber hic,* De Monogamia ad Vxorê. *Aliquanto autem agit hîc modeſtius quàm in poſterioribus libris de Caſtitate & Monogamia, Tom. 5. veruntamen omninò ab errore excuſari non poteſt. Et fortaſſis ſi coniectura aliquis ſit locus, hic liber in cauſſa fuit, non ſecus atque B. Hieronymo ſimile ſcriptum quoddam, cur Roma Tertulliano diſcedendum fuerit, quòd errorem hunc mordicus vellet defendere. Verùm de eo latiùs tum dictis libris duobus, tum in Prolegomenis inter errores Tertulliani. Atqui & Trithemius & Paterniacenſis ac Hirſaugienſis codices hoc huius libri initium collocarunt:* Dilectiſſ. in Domino conſerua, &c. *Verùm ex Gorzienſi codice ſuppleui quod deerat:* Dignum duxi.

3. Nam ſecularibus ſatiſagêtes ſumus.] *Hoc eſt (vti adnotat Rhen.) in ſecularibus negotiis anxij et curioſi ſumus.* Satiſagentes, *pro: ſatagentes; quo verbo etiã alibi vtitur, imitatione Iureconſultorum, qui dicunt ſatis accipere, & ſatis præſtare, & ſatis dare. Simili phraſi mox dixit:* Si talibus ordinamus, *id eſt (inquit idê) de tam leuibus & friuolis rebus* ordinamus.

4. & legatum quodãmodò prælegare.] Prælegare *(inquit idem) pro prius legare, dum videlicet adhuc ſumus in vita. Iureconſultorum verbis vtitur, agens de hæreditate quæ morte relinquitur. Qui rectè etiam adnotauit Appoſitiuè legi debere:* admonitionem; *nam ſequitur:* hoc meæ admonitionis fideicommiſſum.

5. vt ſolidum capere poſſis.] *Alludit (inquit Rhenan.) ad hæreditatis diuiſionem in partes duodecim. Siquidem cui ex aſſe contingebat hæreditas, is* ſolidam *capiebat hæreditatem, hoc eſt totam & integram, nec vlla ſui parte diminutam. At inter hæredipetas & captatores quidam etiam dextante, hoc eſt decima parte, nonnulli deunce, hoc eſt vndecima parte hæreditatis, cogebantur eſſe contenti. Similiter dixit Tom. 5. lib. de Monogamia ſub finem:* ex teſtamento Dei ſolidum nô poſſe capere.

6. Fideicommiſſum.] Fideicommiſſum *(inquit idem) Iureconſulti vocant, vltimæ voluntatis executionê, quæ per verba deprecatoria amico iniungatur, qualia ſunt, Peto, cupio, rogo, & ſimilia. A fide hæredis cui committitur, nomen habet. Vnde* fideicommiſſarij *dicti. Hæreditas* fideicommiſſaria *etiam fiduciaria appellatur Vlpiano. De diſcrimine* fideicommiſſorum *& legatorum, prolixa apud Iureconſultos diſputatio. Libros certè tres videre eſt in Digeſtis ſeu Pandectis Iuſtiniani 30. 31. & 32. Titulo de* legatis & fideicommiſſis, *ad quos in Paratitlis adnotauit Cuiacius hãc vtriuſque differentiam: Quòd* Legatum *donatio ſit teſtamento hæredi mandata,* fideicommiſſum *verò liberalitas, quæ verbis precariis, vel alio quocumque indicio voluntatis precaria, in aliquem confertur etiam ex inteſtato.*

7. cui ſit hoоor, gloria, &c.] *Rurſum hîc more ſuo ex duobus locis Apocalypſis 5. & 7. iſtud deſumpſit. Nã priori loco legitur:* honor, gloria, poteſtas; *poſteriori:* claritas *& virtus, pro quorum poſtremo hîc legitur:* dignitas; *nam & magiſtratum vox Græca* δυνάμεις *ſignificat. Addit etiam aliũde:* nunc, *fortaſſis ex Epiſtola Iudæ, qui ſubdit;* nunc, & in ſecula ſeculorum. Amê.

8. poſt exceſſum noſtrum.] Exceſſum *rectè Rhenanus mortem interpretatur. Sic enim & infrà cap. 6.* poſt viri exceſſum; *& lib. adu. Valentin. Tom. ſequ.* vbi poſt exceſſum omninò non nubitur. *Quo loco adnotauit, etiam Suetonium ſic loqui ſolitum. Adde & B. Cyprianum epiſt. 4. ac* 31. *& lib. ad Demetr.*

9. renunties nuptiis.] *Aſconius Pedianus (inquit Rhenan.) docet* renuntiationem *eſſe recuſationem eius rei, quæ in placito & promiſſione venerat. Sic dixit Hoſpitium* renuntiare *Cicero. Hinc illud noſtrum:* Renuntiamus *diabolo & pompis eius. Et illud ipſius Auctoris infrà cap. 5. lib. de Coron. milit.* conteſtamur nos renũtiare diabolo & pompæ & angelis eius. *de quo interim latiùs infrà Tom. ſequ. lib. de Baptiſmo. ſic & infrà cap. 4.* quia & luxuriæ & ambitioni renuntiamus.

10. tranſlatis ſcilicet in angelicã qualitatê, &c.] *Ita (inquit Rhenan.) & lib. de Habitu muliebri:* Nam & vobis eadê tunc ſubſtãtia angelica repromiſſa. *Reſpicit locum qui eſt Matth. 22. cap. Integer locus ſic habet. In reſurrectione autem neque nubunt neque nubentur; pro quo dixit:* nulla reſtitutio nuptiarum in diem reſurrectionis repromittitur, *ſed erunt ſicut Angeli Dei; quò pertinet quod præmiſſum eſt. Occaſionem autem quæſtionis Sadducæorum proponit, quum dicit:* illa quam ſeptem fratribus per ſucceſſionê nupſiſſe voluerunt, *tamquam de fide eorum dubitans.*

11. illam confuſurus.] *De ſimili phraſi habes Adnot. noſtras in B. Cyprian. Epiſt. 63. n. 47. vbi tractatur illud Marci 8. Qui me* confuſus *fuerit,* confundetur eum, &c. *Porro de errore Tertulliani, quo Digamiam vocat hîc* confuſionem, *& mox cap. 4.* contumeliam, *item* dedecus voluptuoſum, *&* tam ſpurca, *in Prolegomenis noſtris inter eius errores. Eodem pertinet quod infrà cap. 5. dicit:* Nubebant & emebant, inſigniora ipſa carnis & ſeculi vitia; *item:* quæ olim deteſtabilia ſunt apud Dominum.

CAP. II.

12. Non quidem abnuimus, &c.] *Secũdo huic capiti inſcriptionem damus:* Quòd ſecundas nuptias videatur ſcriptura non adprobare; *in quo interim vel maximè Montaniztas, Monogamiæ (vel Rhenano etiam teſte) patronum agens, dum ſcribit* coniunctionê viri & fœminæ à Deo permiſſam, vnam tamen; *adſerês argumentum ex Geneſi, quòd* Adam vnus Euæ maritus, & Eua vna illius vxor, vna mulier, vna coſta; *de cuius vero & ſano intellectu latiùs libris ſupracitatis, ant in Prolegomenis.*

13. ſed

13. ſed etiam plurifariam matrimoniis vti fas fuit.] *De hoc ita B. Auguſt. l. de Bon. cõiugalis c. 15. Antiquis iuſtis nõ fuit peccatũ, quòd* pluribus fœminis vtebantur; *nec contra naturam hoc faciebant, quum non laſciuiendi cauſſa, ſed gignendi hoc facerent; nec contra morem, quia eo tempore ea fiebãt; nec contra præceptum, quia nulla lege erat prohibitum. Intelligit autem Abraham et Iacob Patriarchas.*

14. Erant & concubinæ.] *Quòd propriè* concubinæ *non fuerint, ſed ſecũdariæ vxores, Abrahæ Agar, & Iacob Bala & Zelpha, BB. Chryſoſtomus & Auguſtinus diſertis verbis comprobant, vel ex illo Geneſ. 16. Et dedit eam viro ſuo vxorem. & Gen. 30. Deditque illi Balam in coniugium. De* concubinis *Salomonis Regis alia ratio; nam in peccatum illi cas imputat B. Auguſt. l. 5. Locutionum, in illud Deuteron. 17. Non habebit Rex vxores plurimas, quæ alliciant animam eius: faciens vim in voce: plurimas, nam plures etiam David vxores habuerat. Atque* paſſiuam licentiam, *omnibus vſurpatam intelligit more ſuo, de quo latiùs infrà Tom. ſequ. ſub finem lib. de Carne Chriſti.*

CAP. III.

15. Sed non ideò præmiſerim de libertate vetuſtatis, &c.] *Titulum huius capitis ſcripſimus:* Quòd etſi bonum ſit matrimonium, continentia tamen maius ſit bonum. *Tractat autem id argumenti multo latiùs ex eadem Apoſtoli ſcriptura infrà T. 5. l. de Exhort. caſtit. quò Lectorem remittimus.*

16. qui inter cetera peruerſitatum ſuarum, &c.] *Hauddubiè Marcionem notat (vti etiam adnotauit Rhenanus.) Apud illum enim, vt ſcribit l. 1. ad eundem:* Non tinguitur caro, niſi virgo, niſi vidua, niſi cœlebs, niſi diuortio baptiſma mercata. *Vbi de nuptiis nuſquã prohibitis latiùs.*

17. Sed etiam in perſecutionibus, &c.] *Facit hoc ad initium erroris Tertulliani, de quo ſcripſit librum* De fuga in perſecutione; *ſed paulo mitiùs hìc loquitur quàm lib. de Coron. milit. vnde mihi ſit veriſimile, hunc & ſequentem librum illo priùs conſcriptos, maximè quum nulla in iſtis mentio* Paracleti. *Non malè autem Rhenan. interpretatur* compreſſum *in tormentis, &* diſtortum *in equuleo. Qui etiam rectè illud:* Quid enim neceſſe eſt mori mihi? *ſic diſtinguit, vt quaſitiuè legatur. Nam obiectio eſt fugientis in perſecutione; quaſi dicat: Chriſtus neminem ad hoc cogit vt moriatur, qui dixit: Fugite de ciuitate in ciuitatem. Quemadmodum & illud:* Si ploro, bonum eſt, ſi timeo, *ſic interpretatur:* Si *inſtãte perſecutione* deploro *propriam imbecillitatem, quòd corpus videlicet non ſufficiat tormentis ſuſtinendis,* bonũ eſt. Si timeo, *ſubaudi tormenta, ne ſcilicet propellar ad negationem,* bonum eſt. *nam vt antè dixi, priores clauſulas plerumque repetere oportet.*

18. diſſuaſio eſt infimorum.] *Ita lego ex 1. cod. MS. Vatic. pro eo quod Rhenan.* infirmorum; *ac ſi* infirma *vocet minus bona atque imperfecta. Item ex 2. Vatic.* Porrò planè bonum, *pro:* plenè, *quòd illud Auctori in eodem etiam ſignificatu magis ſit vſitatum.*

19. & meliorum donationum ſectatores ſimus.] *Contra quàm ſolet verti Latinè* donationes; *quod noſter interpres 1. Corin. 12. retenta voce Græca* chariſmata.

20. Fœlicem illum, qui ſimilis Pauli exſtiterit.] *Locus contra illos, qui Paulum Apoſtolum coniugatum fuiſſe adſerere non verentur: ſed quia apertiùs iſtud 1. Cor. 7. exponit infrà lib. de Exhort. ad caſt. eodem Lectorem remittimus, idque eo magis, vt conſtet de vera Auctoris ſententia, quod ad coniugium Sacerdotum adtinet, & maximè ad lib. de Monogamia, vbi diſertis verbis præter Petrum:* ceteros (*inquit*) Apoſtolos aut ſpadones intelligi neceſſe eſſe aut continentes.

CAP. IIII.

21. Sed carnem legimus infirmam, &c.] *Inſcriptionem huic capiti damus:* Quòd neque carnis, neque ſeculi neceſſitas ad nuptias cogat.

22. Legimus tamen & ſpiritum firmum.] Firmum *vertit Matth. 26. pro eo quod* promptum *noſter interpres, Græcè* πρόθυμον, *ad cuius ſignificationem iſte magis accedit.*

23. ætatis officia defendit.] *Sic (inquit Rhenan.) etiam alibi ſæpè loquitur, nonnunquam cum Datiuo. Vt in lib. de Reſurr. carn.* Corruptionem (*inquit*) perpetuam veteri defendat.

24. Sororum noſtrarum.] *Hoc eſt (inquit idẽ) Chriſtianarum. Similiter lib. de Anima, T. ſequ.* Soror quædam reuelationum chariſmata ſortita.

25. malunt enim Deo nubere,] *Poteſt hoc & de Viduis, & de Virginibus intelligi, quemadmodum latiùs infrà lib. de Velandis virg. n. 1.*

26. volatica deſideria.] *Similiter alibi dixit Auctor:* propter vnius anni volaticum gaudium. Cõpenſans *autem (inquit Rhenan.) veluti penſatione facta æternorum bonorum cum mundanis iſtis & tranſitoriis. Qui etiam adnotat illud;* videlicet, *ironicum eſſe, nempè pro: Scilicet. Item* tolerandæ vitæ *accipi, pro:* ſuſtinendæ, *ſeu potiùs* ſuſtentandæ.

27. qui prohibet de craſtino victúque curare.] *Paucis expreſſit illud Matth. 6. Nolite ſolliciti eſſe, dicentes: Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur: nam omnia illa* victus *nomine intelligit, tum hìc, tum ſuprà lib. de Idolol. c. 12. vbi pro:* curare, *tranſtulit:* cogitare.

28. non Gallicos vultus.] *Propter candorem (inquit Rhen.) præſertim ſi cum Græcis, Syris, Hiſpanis, aut etiam Italis hodie comparentur. D. Hieron. ad Furiam: Nec candidulus & rubicundus aſſecla adhæreat lateri tuo. Et ad Demetriadem: Eunuchorum quoque tibi (inquit) & puellarum & ſeruulorum mores magis eligantur quàm* vultuum *elegantia. Idem ex Lactantio docet:* Gallis *nomen obueniſſe Galatis à candore corporis, ad quod adluſerit Maro, cùm caneret:*

-Tum lactea colla
Auro innectuntur.-

Potuiſſet enim alioqui dicere, candida. Sed & Amm. Marcellinus: Celſioris (inquit) ſtaturæ & candidi penè Galli *ſunt omnes, & rutili, luminúmque toruitate terribiles, auidi iurgiorum, & ſublatiùs inſolentes. Intelligit itaque* Gallos *aſſeclas ſeu famulos. Prima editio in margine habebat:* mulos, *pro:* vultus, *quod magis placet, eo quòd lib. ſequ. c. 8. n. 57. legatur:* & mulabus & cineratiis peregrinæ proceritatis. *quem ſimilem huic locum eſſe Rhen. adnotauit. Nihil tamen in contextu immutaui, eo quòd 3. MS. Vatic.* vultus *legant.*

29. nec Germanicos baiulos.] *Hoc eſt (inquit idẽ) lecticarios ſeruos, qui in lectica aut ſella geſtent. Ad hanc operam ob ſtaturæ proceritatem,* Germanis *vtebantur, olim etiam Syris. vnde Iuuenalis,*

Nec quæ longorum vehitur ceruice Syrorum.

Aiunt antiquitatis periti lecticam iſtiuſmodi geſtatoriã non abſimilem ſandapilæ fuiſſe, qua mortui hodie efferuntur, ſed obductilem velis, ſi ita res poſtulaſſet, adfixis etiã

infernè ſuſtentaculis, quæ nunc ſuſpendi, nunc demitti poſſent, ſiquando baiulos interquieſcere neceſſitas coëgiſſet, denos plerumque vel duodenos, quibus etiam recentes ſuccedebant vicarij. Nam non per vrbem modo, verùm etiam per agros magna itinera huiuſmodi geſtatione conficiebantur. Seneca epiſt. 80. Idem quoque de iſtu licet omnibus dicas, quos ſupra capita hominū, ſupra quamque turbā delicatos lectica ſuſpendit. Idē alibi: No faciet (inquit) te beatū turba ſeruorum lecticam tuā per itinera vrbana aut peregrina portantium. Et rurſum alio loco: Quotiens occurrit domus ſplendida, cohors culta ſeruorum, lectica formoſis impoſita calonibus. Porro Romanus Pontifex vſum lecticæ ex antiquitate retinuit, vt alia multa, fauentibus & concedentibus hoc Imperatoribus, Flauio Conſtantino Magno, & ceteris qui hunc inſecuti ſunt. Nam de vehiculo, ſiue ſella curuli, clarum teſtimonium habemus ex Ammiano Marcellino. Denique Romæ baiulos agūt hodiéque Germani, Pontificij corporis geſtatores ex cohorte illa ſtipatorum Palatina, quam a multis iam annis Romani Pontifices alunt.

CAP. V.

30. Adiiciunt quidē ſibi homines cauſſas, &c.] Inſcripſimus hoc caput: Quòd nec liberorū procreatio neceſſaria ſit. Quamquam autem paulopòſt malit legere Rhen. ocioſum eſt, nos: odioſum retinuimus cum MS. & excuſis codicibus. Pro eo autem quod eſt: iſto ſeculo eximi, legunt MS. 3. Vat. cod. excuti. ſed pro priori lectione facit illud ſuprà lib. de Spectac. c. 28. exire de ſeculo. Ibi denique, Nimitùm neceſſaria, rurſum ironiam eſſe adnotauit Rhenanus.

31. quæ legibus locantur.] Vtitur hic (inquit Rhenan.) Metaphora locantis aliquid vt fiat, velut is facit qui domum conſtruendam alicui locat, qui conducere dicitur, & redimere. Quemadmodum verò locator conductori re perfecta pactam mercedem exoluit, ſic & leges patribus ob filios procreatos præmium conferunt, q. d. Niſi inuitaret homines propoſitum præmium, nemo liberos tolleret. Quod magis placet, quam quod Adnot. ſuis in lib. de Exhor. caſt. cenſet legendum: cogantur, eo quod illic ſimiliter dicit: ad quos ſuſcipiendos legibus compelluntur homines. Inter quas (præter eas, de quibus ſuprà Apolog. c. 4. n. 52.) erat illa xij. Tabularum: Cenſores, cœlibes eſſe prohibunto. Item illa Platonis l. 6. de Leg. quæ eos qui annis xxxv. peractis coniuges nec haberent, nec habere vellent, pecuniis & honoribus mulctauit. Vide autem etiam de pœnis cælibum infrà Tom. 5. ſub finem lib. de Monogamia.

32. in illa die expeditionis.] Dies expeditionis, vti ad marginem adnotauit Rhenanus, dies vltimi iudicij. Siue autem paulopòſt legas: poſteritatis gratia nubet, cum excuſis, ſiue: nubebit, cum MS. 3. Vatic. perinde eſt.

33. ſed quum dicit, Nubebant & emebant.] Etiā hic memoriæ lapſus videtur Auctor, dum Sodoma & Gomorrha adſcribit, quod Chriſtus narrat de diebus Noe, Matth. 24. quamquam etiam ibi non dicatur quicquam de iis qui emebant. Rectiùs lib. de Monog. T. 5. infrà ſub finem, omiſſa emptione: Nubant (inquit) huiuſmodi in finem vſque, vt in iſta confuſione carnis, ſicut Sodoma & Gomorrha & diluuij dies, ab illo vltimo exitu ſeculi deprehendantur.

34. Etenim illa tunc cæcitas, &c.] Illa (inquit Rhenan.) cæcitas, videlicet non curantium Deum, ſed nubentium & ementium, accidit ante tot ſecula, mundo adhuc propemodum recenti, in cuius finem nos incidimus. hoc vult dicere. Pertinet etiam hoc ad errores Tertulliani.

CAP. VI.

35. Quòd ſi habentes, oblitterare debent, quod habent, &c.] Huic capiti titulum facimus: Quòd imitari debeant & Chriſtianarum & Gentilium fœminarum continentiam.

36. memoriæ chariſſ. maritorum parcant.] Parcant (inquit Rhenan.) hoc eſt ſeruent, Tranſlatione ſumpta ab hominibus frugi, qui rebus ſuis parcè vtuntur, malentes quod habent ſeruare, quàm inutiliter prodigere. Ipſe cū Accuſatiuo conſtruit, vt ſit parcant, pro: comparcant, niſi malis parentant.

37. Quot enim ſunt qui ſtatim à lauacro carnem ſuam obſignant,] Siquis alius, certè hic locus, antiquiſſ. Votum continentiæ ſignificat, de quo latiùs ſuprà l. de Cultu fœminarum, c. 6. n. 51. & infrà lib. de Velan. virg. n. 1. Simile eſt illud lib. de Patientia ſuprà c. 13. Spadonem voluntarium ad regna cœli leuat.

38. Quot item qui conſenſu pari inter ſe matrimonij debitum tollunt.] Simile eſt illud infrà lib. de Veland. virg. cap. 10. Siue qui ex conſenſu contumeliam communem iam recuſauerunt. Iſtud autem pertinet ad continentiam coniugum, quam pari inter ſe conſenſu in primitiua Eccleſia vouentes, ita debitum matrimonij ſibi mutuò remittunt, & quodammodò tollunt. Atque id imprimis vſitatū fuit in iis, qui ad ſacros adlegebantur ordines, iam antea coniugati; atque adeò & de Tertulliano vti ipſum credā, facit quod ad Vxorē haud dubiè à ſe abſentem, hos duos libros ſcripſerit: maximè quum conſtet in Eccleſia Latina id iam ab ætate Apoſtolorum etiam ex præcepto obſeruatum fuiſſe. Quò pertinet imprimis illud Decretum Clement. Romani Papæ 1. Quòd ſi poſt ordinationem miniſtro altaris contingat proprium inuadere cubile vxoris, ſacrarij non terat limina. & quæ in illud commentatus eſt Franciſcus Turrianus l. 5. pro Epiſt. Pontific. c. 12. nominatim ex B. Sixto Papa 3. lib. de Caſtit. De quo vide plura ſuprà lib. de Cultu fœminar. c. 9. n. 51. vbi etiam de Spadonibus voluntariis.

39. ſaluo matrimonio.] Facit hoc pro altera Eccleſiæ ſententia, quæ etiam matrimonium ſaluum agnoſcit in B. Virgine & Ioſeph, etiamſi in abſtinentia ſeu continentia perpetua vixerint, atque adeò etiam in reliquis conſenſu pari continentibus. Ibi autem: Durum planè & arduum, Ironiam iterum adnotauit Rhenanus, qui quamquam malit legere: continentia ſanctæ fœminæ, mihi id nō placet. facit enim magis ad inſtitutum illud: continentia ſancta, fœminæ poſt viri exceſſū, Dei cauſa.

40. Romæ quidem quæ ignis illius inextinguibilis, &c.] Aliis verbis hoc expreſſit ſub finem libri de Monogamia mox citati: Sunt & quæ de tota continentia iudicent nos virgines Veſtæ, & Iunonis Achaicæ, & Apollinis Pythij. Item lib. de Exhort. caſtit. Noueram virgines Veſtę apud Achaiæ ganeum, & atrocis apud Delphos. Atqui de Veſtalibus vide ſuprà Apolog. c. 26. n. 420.

41. Acheæ Iunoni apud Ægium oppidum virgo ſortitur.] Antea erat: Aceæ (inquit Rhenan.) nos ſcripſimus: Acheæ. Nam Ægium oppidum eſt Achaiæ, vbi colebatur Iuno. Auctor Plinius & alij. Huius Iunonis ex hoc loco facit mentionem Hieronymus in Epiſt. ad Gerontiam, apud quem legitur in peruulgatis editionibus, Iunoniſque Achiuæ. Gyraldus hiſt. Deorum ſyntag. 3. legit, & probat lectionem: Acreæ Iunoni. Verùm placet

cet magis Rhenani lectio, quòd non ſolùm excuſi, ſed & MS.cod.legunt,lib.de Exhort.caſtit. Iunonis Achaicæ, ſicuti etiam apud B. Hieronymum retinendum puto: Achiuæ,pro eo quod Eraſmus legendum cenſet: Argiuæ. Idem quidem ab illo repetitur adu.Iouin. lib. 1.ſed duntaxat: Iunonis virgines vocat.

42. & quæ Dephis inſaniunt.] Antiſtites has vocat l.de Monog. Apollinis Pythij.vbi de iis latiùs.

43. Ceterùm viduas Africanæ Cereri, &c.] Similiter lib.de Exhort.caſtit.paulò clariùs: Fœminas verò Cereris Africanæ, cui etiam ſponte abdicato matrimonio,adſeneſcunt,exinde adempto contactu maſculorum,vſque ad oſcula filiorum.& paucioribus lib.de Monog. Ceteris ſacerdotes viuentibus etiam viris & conſentientibus, amica ſeparatione viduantur.Ex quo loco conſtat etiā hìc legendū: eis vtique viuentibus,pro:ridētibus.Atqui quū & hic & locus duobus modo citatis nominatim legant codices omnes Cereri,etſi non placeat coniectura eruditiſſ.D. Pithæi(de qua ſuprà Apolog.cap.24.num.383.)qua legendam cenſet:cœleſti, tamen in hoc ei aſſentior, vt Deam cœleſtem exiſtimem eandem,quæ hìc Africana Ceres nuncupatur.Sine autem legas paulopòſt: pietatis ſanctæ ſolatia cum excuſ.ſiue.ſancta cum 3.MS.Vatic. cod. perinde eſt.

Cap. VII.

44. Nobis continentia ad ſtrumentum æternitatis demonſtrata eſt, &c.] Inſcriptionem huic capiti damus: Quòd etiam Scriptura videatur dehortari ſecundas nuptias. Strumentum autem(inquit Rhenan.)pro inſtrumento, etiam alibi vſurpatum, vt ſtructus pro inſtructus,& ſtructiùs aduerbialiter,pro:inſtructiùs.

45. Nam etſi non delinquas renubendo, &c.] Hinc patet nondum omninò Montaniſtam fuiſſe Tertullianum,quum hæc ſcriberet,ſed amore continentiæ vehementiùs ſcripſiſſe: quemadmodum etiam B.Hieron.Epiſt. modò citata ad Gerontiam de Monogamia.Quamuis enim adludat ad verba Apoſtoli, tamen adſertiuè dicta verba pronuntiat,addendo de Apoſtolo:carnis tamen preſſuram ſubſequi dicit. Omninò tamen illud ab errore excuſari non poteſt quod ſubdit: Quantum fidei detrahant, quantum obſtrepant ſanctitati nuptiæ ſecundę, &c. ad quæ,aliáque eiuſcemodi reſpondebimus infrà,aut libris ſupracitatis,aut inter Prolegomena.

46. quum digamos non ſinit præſidere.] Præſidebant (inquit Rhenan.) Presbyteri & Epiſcopi: vnde Præſidentes dicti.Tertull.lib.de Coron. milit.loquens de Euchariſtia:Nec de aliorum(inquit)manu quàm Præſidentium ſumimus. Adludit autem ad locum qui eſt ad Titum c.1.Vnius vxoris vir.Vide ſimilem locū Apolog. c.34. Præſident quique probati ſeniores; vbi de auctoritate Epiſcoporum latiùs n. 503. Atqui de hoc ſcripturæ loco latiùs infrà dictis libris de Caſt.& Monogamia.

47. quum viduam adlegi in Ordinationem, &c.] Quod hic Ordinationem vocat (inquit Rhenan.) in lib.de Veland.virg.vocat ſedem. Ad quam (inquit) ſedem pręter annos ſexaginta non tātùm viuiræ, id eſt nuptæ aliquando eliguntur. Reſpicit autem locū qui exſtat ad Timoth. priore epiſt.cap.5.Quod autem hîc Ordinationem,illic:Viduatum vocat,& ſedem viduarum.Verùm de hoc etiam vbi ſuprà,lib.de Caſtit.erit dicendi locus ad illud ſub finē: Quanto igitur & quæ in Eccleſiis ordinari ſolent.

48. Regem ſeculi Pontificem Maximum,&c.] Idem repetit dicto lib.de Exhort.caſt.vbi hac de re tractabitur,& aliquid etiam dicetur Tomo ſequ.lib.de Præſcrip. adu.hæreſ.c.40.n.241.

49. vt alicuius boni adfinis.] Ita ſuprà lib.de Patientia:Numquid impatientes pacis adfines, & T. ſeq.l.adu.Hermog.boni & mali adfinem.

Cap. VIII.

50. Nam de viduitatum honoribus, &c.] Poſtremo huic capiti titulum impoſuimus: De Viduitatis honoribus.

51. Iuſtè facite viduæ & pupillo.] Vtrique adſcribit quod Iſai.ſecundo loco ponitur δικαιώσατε. nam apud illum ſic legitur: Iudicate pupillo, & iuſtificate viduā. Legimus autem mox ex 3.Vat.cod.qui viduæ benefecerit,pro:benefecit.

52. cuius adſertor Dominus.] Aſertor(inquit Rhenan.vindex eſt, qui aliquem vindicat in libertatem. Hic pro patrono, qui hominem tuendum ſuſcipit. Ita lib. 1.in Marc. talis adſertor etiam damnaretur in ſeculo, nedum plagiator.

53. Poterit virgo fœlicior haberi, at vidua laborioſior, &c.] His & præcedentibus ac ſequentibus verbis indicat, quo ſenſu infrà dicat lib. de Veland.virg.c. 10.Non enim & continentia virginitati antiſtat, &c. vbi de hoc latiùs n.83. Similis etiam locus eſt ſuprà lib.de Patient.c.13.n.85.& B.Hieronymi complures.

54. virtus coronatur.] Pertinet hoc ad coronam ſeu præmium virtutum,de qua ſuprà l.de Patient.c.11.n. 73. & 75.& lib.ad Martyras c.3.n.43.

55. Conuictum atque commercia, &c.] Similiter (vti etiam adnotat Rhenan.)B.Hieronym. ad Euſtochiū: Eas autem(inquit)virgines & viduas, quæ otioſæ & curioſæ domos circumeunt matronarum, quæ rubore frontis abſtrito, paraſitos vincūt mimorum, quaſi quaſdam peſtes abiice.Corrumpunt bonos mores confabulationes peſſimæ. Nulla illis niſi ventris cura eſt, & quæ ventri ſunt proxima.Iſtiuſmodi hortari ſolent, & dicere: Mi catella,rebus tuis vtere,& viue dum viuis,& nūquid filiis tuis ſeruas? Vinoſæ atque laſciuæ quidam mala inſinuant, ac ferreas quoque mentes ad delicias emolliunt.

56. Bonos corrumpunt mores.] Hunc Menandri verſum ſanctificatum(vti loquitur Auctor)per Apoſt. 1.Cor.15.ſic citat in Tractat.de Simpl.Prælat.ſeu de Vnitate Eccleſiæ B.Cyprian.martyr. Corrumpunt ingenia bona confabulationes peſſimæ. Et in ſequ. lib. rurſum Tertull. Bonos corrumpunt mores confabulationes malæ.

57. per otium ſe veritate deducunt.] Sic iterum legimus ex 3.MS.Vatic.ac ſi dicat:ſe à veritate deducūt, pro eo quod ſubſtituit ex collatione Gorzienſi Rhen. ſecuritatem inducunt.

ARGVMENTVM LIBRI SECVNDI AD VXOREM PER IACOBVM PAMELIVM.

SCRIPTO *ad Vxorem Libro præcedenti, reſpectu humanæ infirmitatis ad ſecunda conſilia conuerſus, hunc quoque Librum ad eam ſcripſit, quo vti ſaltem à matrimonio cum Gentilibus abſtineat, adhortatur.*

I. *Atque imprimis id ex Apoſtoli præcepto vrget, qui nubendi diſciplinam præſcribendo, non ſuadet, ſed iubet, vt tantùm in Domino nubant.*

II. *Neque verò ſibi quem quam blandiri debere de illo eiuſdem Apoſtoli: Si quis frater infidelem habet vxorem, & illa matrimonio conſentit, ne dimittat eam, &c. quia manifeſtum eſt eos fideles deſignari, qui in matrimonio Gentili à gratia Dei inuenti fuerint.*

III. *Proinde fideles Gentilium matrimonia ſubeuntes, ſtupri reos eſſe; & arcendos ab omni communicatione fraternitatis.*

IIII. *Maximè, quum Gentili iuncta fœmina Domino pro diſciplina ſatisfacere non poſſit, ſi ſtatio facienda ſit, ſi ieiunia obſeruanda, ſi procedendum erit. Quis enim coniugem ſuam nocturnis conuocationibus aut ſollemnibus Paſchæ abnoctantem ſubſtinebit? quis ad conuiuiū Domini, cùm quod infamant, ſine ſuſpicione dimittet?*

V. *Et vt aliqui noſtra ſuſtineant, hoc eſſe delictum, quòd Gentiles noſtra nouerunt? Quomodo enim latebis (inquit) cùm lectulum, cùm corpuſculum tuum ſignas, cùm etiam per noctem oratum conſurgis? Nec ſciet maritus, quid ſecretò ante omnem cibum guſtes? et ſi ſciat, panem non illum credit eſſe qui dicitur.*

VI. *Deinde, quum moretur Dei ancilla cum Laribus alienis, de cuius manu deſiderabit, de cuius poculo participabit? Quid maritus ſuus illi, aut illa quid marito ſuo cantabit? quæ Chriſti inuocatio? quæ fomenta fidei de ſcripturarum interlectione? vbi diuina benedictio?*

VII. *Aliam verò eſſe rationem, ſi hæc eis quoque euenire poſſint, quæ in matrimonio Gentilis fidem adeptæ ſunt: quia faciliùs tales lucrifiunt, eo quòd ratum ſit apud Deum matrimonium.*

VIII. *Quid? quòd etiam Iure ſerui foras nubere interdicantur; & cenſeantur ſeruituti vindicandæ, quæ cum alienis ſeruis poſt dominorum dènuntiationem in conſuetudine perſeuerauerunt.*

IX. *Fœlix econtrariò eſſe matrimonium, quod Eccleſia conciliat, confirmat oblatio, duorum fidelium; qui ſimul orant, ſimul ieiunia tranſigunt; vbi ſacrificia ſine ſcrupulo, non furtiua ſignatio, non muta benedictio.*

Ceterùm, prætcrquàm quòd præcedentis libri nominatim hîc fiat mentio, & non ſemel imitetur Auctorem, verbis penè iiſdem B. Hieronymus locis infrà citatis, etiam hunc viderunt MS. iam olim Trithemius & Politianus. Æditus verò fuit primùm cum Scholiis, deinde & Adnotationibus à Rhenano; at nunc & denuò caſtigatus ad tria MS. Uaticana exemplaria, & Adnotationibus auctus.

A Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI AD VXOREM, [1] DE MATRIMONIO CVM GENTILIBVS,

Liber ſecundus.

PROXIME [2] tibi, dilectiſſima in Domino conſerua, quid [3] fœminæ ſan- CAP. I.
ctæ, matrimonio quacunque ſorte adempto, ſectandum ſit, vt potui,
proſecutus ſum. Nunc ad ſecunda conſilia conuertamur, reſpectu hu-
manæ infirmitatis, quarundam exemplis admonentibus, quæ [4] di-
uortio, vel mariti exceſſu, oblata continentiæ occaſione, non modò
abiecerunt opportunitatem tanti boni, ſed ne in nubẽdo quidem rur-
ſum diſciplinæ meminiſſe voluerunt, vt in Domino potiſſimùm nube- 1. Cor. 7.
rent. Itaque mihi confuſus eſt animus, ne qui te nuper ad vniuiratus & viduitatis perſeue-
rantiam hortatus ſum, nùnc mentione nuptiarum, [5] procliuum tibi labendi ab altioribus
faciam. Quòd ſi integrè ſapis, certè ſcis id ſeruandum tibi eſſe, quod ſit vtilius. Quod verò
difficile eſt, & non ſine neceſſitatibus & hoc [6] maximum propoſitum vitæ ſupremi præſi-
B dij, nec mihi de iſto quoque referendi ad te cauſæ fuiſſent, niſi grauiorem meam ſollicitu-
dinem comprehendiſſem. Nam quanto grandis eſt continentia carnis, quæ [7] viduitatem
miniſtrat, tanto ſi non ſuſtineatur, ignoſcibilis videri poteſt. difficilium enim facilis eſt
venia. Quanto autẽ nubere in Domino [8] perpetrabile eſt, vti noſtræ poteſtatis, tanto cul-
pabilius eſt non obſeruare quod poſſis. Eò accedit, quod Apoſtolus de [9] viduis quidem &
innuptis, vt ita permaneãt ſuadet, cùm dicit: Cupio autem omnes meo exemplo perſeue- *vbi ſuprà*
rare. De nubendo verò in Domino, cùm dicit, Tantùm in Domino, iam non ſuadet, ſed
[10] exertè iubet. Igitur in iſta maximè ſpecie niſi hoc ſequimur, periclitamur: Quia ſuaſum
impunè quid negligas, quàm iuſſum, quòd illud de conſilio veniat, & voluntati propona-
tur: hoc autem de poteſtate deſcendat, & neceſſitate obligetur: illic libertas, hîc contuma-
cia delinquere videatur. [[11] Igitur cùm quædam iſtis diebus nuptias ſuas de Eccleſia tol- CAP. II.
leret, id eſt, Gentili coniungeretur: idque ab aliis retrò factum recordarer, miratus aut ipſa-
rum petulantiam, aut conſiliariorum præuaricationem, quòd nulla ſcriptura eius facti li-
centiam proferrent, Nunquid, inquam, de illo capitulo ſibi blandiuntur, primæ ad Corin- 1. Cor. 7.
thios, vbi ſcriptum eſt: Si [12] quis frater infidelem habet vxorem, & illa matrimonio con-
ſentit, ne dimittat eam. Similiter mulier fidelis, infideli nupta, ſi conſentaneum maritum
experitur, ne dimiſerit eum. Sanctificatur enim infidelis vir à fidei vxore, & infidelis vxor à
fideli marito: ceterùm immundi eſſent filij veſtri. [13] Hanc monitionem fors fidelibus in-
iunctis ſimpliciter intelligendam putent, etiam infidelibus nubere licere, qui ita interpre-
tantur. Abſit vt ſciens ſe circumſcribat. Ceterùm manifeſtum eſt ſcripturam iſtam eos fi-
C deles deſignare, qui in matrimonio Gentili inuenti à Dei gratia fuerunt, ſecundum verba
ipſa: Si quis inquit, fidelis vxorẽ habet infidelẽ. nõ dicit, vxorẽ ducit infidelem: oſtendit iã *Ibidem.*
in matrimonio agentem mulieris infidelis, mox gratia Dei conuerſum perſeuerare cũ vxo-
re debere: ſcilicet propterea, ne [14] qui fidem conſecutus, putaret ſibi deuertendum eſſe ab
aliena iam & extranea quodammodò fœmina. Adeò & rationem ſubiicit in pace nos vo-
cari à Domino, & poſſe infidelem à fideli per vſum matrimonij lucrifieri. Ipſa etiam clau-
ſula hoc ita intelligendum eſſe confirmat, Vt quiſque, ait, vocatur à Domino, ita perſeue- *vbi ſuprà.*
ret: vocantur autem Gentiles, opinor, nõ fideles. Quòd ſi de fideli ante matrimonium pro-
nunciaſſet abſolutè, permiſerat ſanctis vulgò nubere. Si verè permiſerat, nunquam tam
diuerſam atque contrariam permiſſui ſuo pronunciationem ſubdidiſſet, dicens: [15] Mulier
defuncto viro libera eſt, cui vult nubat, tantùm in Domino. Hîc certè nihil retractandum
eſt: nam de eo quod tractari potuiſſet, Apoſtolus cecinit: ne, quod ait, cui velit nubat, malè *Ibidem.*
vteremur, adiecit, tantùm in Domino, id eſt, in nomine Domini, quod eſt indubitatè
Chriſtiano. Ille igitur Apoſtolus ſanctus, qui viduas innuptas integritati perſeuerare ma-
uult, qui nos ad exemplum ſui hortatur, nullam aliam formam repetundarum nuptiarum
niſi in Domino præſcribit, huic ſoli conditioni continentiæ detrimenta concedit: Tan-
tùm, inquit, in Domino. Adiecit pondus legi ſuæ, Tantùm. Quo ſono & modo enuncia-

ueris dictum iſtud, onerosum eſt: & iubet & ſuadet, & præcipit & hortatut, & rogat & com- D
minatur:[16] detractata & exerta ſentẽtia eſt, & ipſa ſui breuitate fœcunda. Sic ſolet. Diuina,
vxor, ſtatim obſerues. Quis enim alius poſſit pericula multa, & vulnera fidei in huiuſmodi
nuptiis quas prohibet Apoſtolus prouidiſſe: & primò quidem carnis ſanctę in carne Gen-
tili inquinamentum præcauiſſe? Hoc loco dicet aliquis, Quid ergo refert inter eum qui in
matrimonio Gentilis à Domino allegitur, & olim, id eſt, ante nuptias fidelem, vt non
proinde carni ſuæ caueant? alter arceatur à nuptiis infidelis, alter in his perſeuerare videa-
tur: cur ſi à Gentili inquinamur, non & ille diſiungitur, quemadmodum iſte non obligatur?
Reſpondebo ſi ſpiritus dederit, ante omnia allegans Dominum magis ratum habere ma-
trimonium non contrahi, quàm omninò diſiungi: denique diuortium prohibet, niſi ſtupri
cauſa, continentiam verò commendat. Habet igitur ille perſeuerandi neceſſitatem, hic
porrò etiam non nubendi poteſtatem. Tum ſi ſecundum ſcripturam qui in matrimonio
Gentilis à fide deprehenduntur, ac propterea non inquinantur, cum ipſis alij quoque ſan-
ctificantur: ſine dubio iſti, qui ante nuptias ſanctificati ſunt, ſi extraneæ carni commiſcean-
tur, ſanctificate eam non ſint deprehenſi. Dei autem gratia illud ſanctificat, quod inuenit.
Ita quod ſanctificati non potuit, immundum eſt: quod immundum eſt, cum ſancto non
Cap. III. habet partem, niſi vt de ſuo inquinet & occidat. [[17] Hæc cùm ita ſint, fideles Gentilium
matrimonia ſubeuntes,[18] ſtupri reos eſſe conſtat, &[19] arcendos ab omni cõmunicatione
1. Cor. 5. fraternitatis, ex litteris Apoſtoli dicentis, cum eiuſmodi nec cibum ſumendum. At nun-
quid[20] tabulas nuptiales de illo apud tribunal Domini proferemus? Et matrimonium ritè E
1. Cor. 3. contractum allegabimus quod vetuit ipſe? Non adulterium eſt quod prohibetur? non ſtu-
1. Cor. 6. prum eſt extranei hominis admiſſio? Minus templum Dei violat? minus membra Chriſti
Ibidem. cum membris adulteræ commiſcet? Quod ſciam, non ſumus noſtri, ſed pretio empti: &
quali pretio? ſanguine Dei. Lædentes igitur carnem iſtam, eum ledimus. De proximo quid
ſibi voluit ille qui dixit, delictum quidem eſſe extraneo nubere, ſed minimum, cùm aliàs
depoſita carnis iniuria ad Dominum pertinentis, omne delictum voluntarium in Domi-
no grande ſit? Quanto enim poteſtas vitandi fuit, tanto contumaciæ crimen oneratur.
Recenſeamus nunc cetera pericula & vulnera, vt dixi, fidei ab Apoſtolo prouiſa, non car-
nis tantùm, verùm etiam ipſius ſpiritus, moleſtiſſima. Quis enim dubitet oblitterari quoti-
1. Cor. 15. die fidem commercio infideli? Bonos corrumpunt mores, confabulationes malæ: quanto
magis[21] coniunctus, & indiuiduus vſus. Quæuis mulier fidelis Dominum obſeruet ne-
Matth. 6. ceſſe eſt. Et quomodo poteſt duobus dominis deſeruire, Domino, & marito, adde Genti-
li? Gentilem enim obſeruando Gentilia exhibebit, formam,[22] extructionem, mundirias
ſeculares, blanditias turpiores, ipſa etiam matrimonij ſecreta maculoſa: non vt penes ſan-
ctos officia ſexus, cum honore ipſius neceſſitatis, tanquam ſub oculis Dei modeſtè & mo-
deratè tranſiguntur. [[23] Sed viderit qualiter viro officia pendat. Domino certè non po-
Cap. IIII. teſt pro diſciplina ſatisfacere habens in latere diaboli ſeruum, procuratorem Domini ſui
ad impedienda fidelium ſtudia & officia. Vt[24] ſi ſtatio facienda eſt, maritus de die condi-
cat ad balneas: ſi ieiunia obſeruãda ſunt, maritus eadem die conuiuium exerceat: ſi[25] pro- F
cedendum erit, nunquam magis familiæ occupatio adueniat. Quis enim ſinat coniugem
ſuam[26] viſitandorum fratrum gratia, vicatim aliena & quidem pauperiora quæque tugu-
ria circuire? Quis nocturnis conuocationibus, ſi ita oportuerit, à latere ſuo eximi libenter
feret? Quis denique[27] Solennibus Paſchæ abnoctantem ſecurus ſuſtinebit? Quis ad[28] cõ-
uiuium Dominicum illud, quod infamant, ſine ſua ſuſpicione dimittet? Quis in carcerem
ad[29] oſculanda vincula martyris reptare patietur? iam verò alicui fratrum ad oſculum cõ-
uenire? aquam ſanctorum pedibus offerre? de cibo, de poculo inuadere, deſiderare, in mẽ-
te habere? Si & peregrè frater adueniat, quod in aliena domo hoſpitium? Si cui largiendũ
Cap. V. erit, horreum,[30] proma, præcluſa ſunt. [[31] Sed aliqui ſuſtinent noſtra, nec obſtrepunt.
Hoc eſt igitur delictum, quòd Gentiles noſtra nouerunt, quòd ſub conſcientia iſtorum ſu-
Matth. 5. mus: quòd beneficium eorum eſt, ſi quid operamur. Non poteſt ſe dicere neſcire, qui ſuſti-
2. Cor. 9. net: aut ſi cælatur quia non ſuſtinet, timetur. Cùm autem ſcriptura vtrunque mandet; &
[32] ſine alterius conſcientia, & ſine noſtra preſſura operari Domino: nihil intereſt in qua
parte delinquas, aut in conſcientia mariti, ſi ſit vt patiens: aut in conflictatione tui, dum vi-
Matth. 7. tatur impatiens. Nolite, inquit, margarita veſtra porcis iactare, ne conculcent ea, &[33] con-
uerſi vos quoque euertant. Margarita veſtra, ſunt quotidiana cõuerſationis inſignia. Quã-
to curaueris ea occultare, tanto ſuſpectiora feceris, & magis cauenda Gentili curioſitati.

Late-

A Latebiſne tu, cùm [34] lectulum, cùm corpuſculum tuum ſignas, cùm aliquid immundum flatu expuis, cùm etiam per noctem exurgis oratum, & [35] non Magiæ aliquid videberis operari? Non ſciet maritus [36] quid ſecretò ante omnem cibum guſtes? Et [37] ſi ſciuerit, panem, non illum credit eſſe qui dicitur. Et hæc ignorans quiſque, rationem ſimpliciter ſuſtinebit, ſine gemitu, ſine ſuſpicione panis an veneni? Suſtinent quidem, ſed vt inculcent, vt inludanr huiuſmodi fœminis: quarum arcana in periculum quod credunt ſeruent, ſi fortè lædantur, ipſi ſuſtinent: quarum dotes, obiectione nominis, mercedem ſilentij faciant, ſcilicet apud arbitrum ſpiculatorem litigaturi. Quod pleræque non prouidentes, aut re excruciata, aut fide perdita recenſuerunt. [[38] Moratur Dei ancilla cum Cap. VI.
Laribus alienis, & inter illos omnibus honoribus dæmonum, omnibus ſollennibus regum incipiente anno, incipiente menſe, nidore thuris agitabitur. Et procedit de ianua laureata & lucernata, vt de nouo conſiſtorio libidinum publicarum. Diſcumbit cum marito in [39] ſodalitiis, ſæpè in popinis. Et miniſtrabit nonnunquam iniquis, ſolita quondam ſanctis miniſtrare. Et non hinc præiudiciũ damnationis ſuæ [40] adcognoſcet? Eos obſeruabit quos erat iudicatura. De [41] cuius manu deſiderabit? de cuius poculo participabit? Quid maritus ſuus illi, vel marito quid illa cantabit? Audiat ſanè, [42] audiat aliquid Dei cœna, de taberna, de gehẽna. Quæ Dei mẽtio? quæ Chriſti inuocatio? vbi [43] fomenta fidei de ſcripturarũ interlectione? vbi ſpiritus refrigeriũ? vbi diuina benedictio? Omnia extranea, omnia inimica, omnia damnata [44] adterendæ ſaluti, à Malo immiſſa. [[45] Hæc ſi eis quoque Cap. VII.
B euenire poſſint quę in matrimonio Gentilis fidẽ adeptæ morãtur, tamen excuſantur, vt in ipſis deprehenſæ à Deo, & iubentur perſeuerare, & ſanctificantur, & ſpem lucrationis accipiunt. Si ergo ratum eſt apud Deum matrimonium huiuſmodi, cur non proſperè cedat, vt & à preſſuris, & anguſtiis, & impedimentis, & inquinamentis non ita laceſſatur, iam habens ex parte diuinæ gratiæ patrocinium? Nam & ad aliquam virtutem cœleſtem documentis dignationis alicuius vocata, terrori eſt Gentili, quo minus ſibi obſtrepat, minus ſciat, minus ſpeculetur. Senſit magnalia, vidit experimenta. Scit meliorem factam; ſic & ipſe [46] candidatus eſt timoris. Ita faciliùs huiuſmodi lucrifiunt, in quos Dei gratia conſuetudinem fecit. Ceterùm aliud eſt, vltrò & ſponte in prohibita deſcendere. Quæ 1. Cor. 7.
Domino non placent, vtique Dominum offendunt, vtique Malo ſe inferunt. Hoc [47] ſigni erit vt ſolis, quòd ſolis Petitoribus placet nomen Chriſtianum, ideò inueniuntur qui tales non exhorreant, vt [48] exterminent, vt arripiant, vt à fide excludant. Habes cauſam, qua non dubites, nullum huiuſmodi matrimonium proſperè decurri. à Malo conciliatur, à Domino verò damnatur. [Ad [49] hoc quæramus an iure, quaſi reuera [50] de- Cap. VIII.
ſpectatores diuinarum ſententiarum. Nónne [51] quique domini & diſciplinæ tenaciſſimi ſeruis ſuis foras nubere interdicunt: ſcilicet ne in laſciuiam excedant, officia deſerant, dominica extraneis promant? Nónne inſuper cenſuerunt [52] ſeruituti vindicandas, quæ cum alieno ſeruo poſt dominorum denunciationem in conſuetudine perſeuerauerunt? Seueriores habebuntur terrenæ diſciplinæ cœleſtibus præſcriptis? vt Gentiles quidem extra-
C neis iunctæ, libertatem ſuam amittant: noſtræ verò diaboli ſeruos ſibi coniungant, & in ſtatu ſuo perſeuerent. [53] Scilicet negabunt ſibi à Domino per Apoſtolum eiuſdem denun- 2. Cor. 6.
ciatum. Quam huius amentiæ cauſam detineam, niſi fidei imbecillitatem pronam ſemper in concupiſcentiam ſecularium gaudiorum? Quod quidem plurimum in lautioribus deprehenſum eſt. Nã [54] quanto diues aliqua eſt commatrona nomine inflata, tanto capacem domũ oneribus ſuis requirit, campum in quo ambitio decurrat. Sordent talibus Eccleſiæ. [55] Difficilè in domo Dei diues, ac, ſi quis eſt, difficilè cœlebs. Quid ergo faciant? Vnde niſi à diabolo maritũ petant [56] bonum exhibendæ ſellæ, & [57] mulabus, & [58] cinerariis peregrinæ proceritatis? Chriſtianus iſta etiam diues fortaſſe nõ pręſtet. Quæſo te, Gentilium exẽpla proponas tibi. Pleræque & genere nobiles, & re beatæ, peſſimis de ignobilibus & mediocribus ſimul, coniunguntur, aut ad luxuriam inuentis, aut ad licentiam expetitis. Nonnullæ ſe libertis & ſeruis ſuis conferunt, omnium hominum exiſtimatione deſpecta, dum modò habeant à quibus nullum impedimentum libertatis ſuæ timeant. Chriſtianam fidelem fideli re minori nubere piget, locupletiorem futuram in viro paupere? Nam ſi pauperum ſunt regna cœlorum, quia diuitum non ſunt, plus diues in paupere in- Matth. 5.
ueniet maiore dote. Sit illa ex æquo in terris, quæ in cœlis forſitan non erit. [[59] Dubi- Cap. IX.
tandum, & inquirendum, & identidem deliberandum eſt, an ideò ſit inueſtis dotalibus cui

Deus cenſum ſuum credidit. Vnde ſufficiam ad enarrandam fœlicitatem eius matrimonij [60] quod Eccleſia conciliat, & [61] confirmat oblatio, & obſignatum angeli renunciant, pater rato habet? [62] Nam nec in terris filij ſine conſenſu patrum ritè & iure nubent. Quale iugum Fidelium duorum vnius ſpei, vnius voti, vnius diſciplinæ, eiuſdem ſeruitutis? Ambo fratres, ambo conſerui, nulla ſpiritus carnisve diſcretio. Atquin verè duo in carne vna. Vbi caro vna, vnus & ſpiritus. Simul orant, ſimul volutantur, & ſimul ieiunia tranſigunt, alterutro ducentes, alterutro hortantes. In [63] Eccleſia Dei pariter, in connubio Dei pariter. In anguſtiis, in refrigeriis, neuter alterum cælat, neuter alterum vitat, neuter alteri grauis eſt. Liberè æger viſitatur, indigens ſuſtentatur. Eleemoſynæ ſine tormento, [64] Sacrificia ſine ſcrupulo, quotidiana diligentia ſine impedimento. Non furtiua ſignatio, non trepida gratulatio, non muta benedictio: ſonant inter duos Pſalmi & Hymni, & mutuò prouocant quis melius Deo ſuo canet. Talia Chriſtus videns & audiens gaudet. His pacem ſuam mittit. Vbi duo, ibi & ipſe; vbi & ipſe, ibi & Malus non

Matth.18. eſt. Hæc ſunt quæ [65] Apoſtoli vox illa ſub benignitate intelligenda nobis, reliquit. Hęc

1. Cor.7. tibi ſuggere, ſi opus fuerit. His te ab exemplis quarundam reflecte. Non licet aliter fidelibus nubere: & ſi liceret, non expediret.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN

LIBRVM AD VXOREM SECVNDVM.

1. DE MATRIMONIO CVM GENTILIBVS.] *Iſtud titulo adiunximus, vt noris Lector libri argumentum. Cui ſimilem locum etiam habet B. Cypriani lib. Teſtimon. 3. ad Quirin. cap. 62. hoc titulo:* Matrimonium cum Gentilibus non iungendum; *vbi & adlegat eum locum 1. Corin. 7. quem hic vrget Auctor,* Tantùm in Domino, *tum & alias ſcripturas Tob. 6. Geneſ. 24. 1. Eſdræ 10. Reg. 3. cap. 11. Epiſtol. 1. & 2. Corin. 6. Qui etiam lib. de Lapſis, inter crimina collocat:* Iungerę cum infidelibus vinculum matrimonij; *ad quem locum Patrum ſimiles ſententias adnotauimus num. 21. infrà adhuc aliquot citaturi. cap. 1. & 3. aduerſus Mazdenburgenſes, qui perperàm inter errores Tertulliani collocare non verentur, quod dicat:* ſtupri reos fideles Gentilium matrimonia ſubeuntes.

CAP. I.

2. Proximè tibi, dilectiſſima in Domino conſerua, &c.] *Caput hoc primum inſcripſimus:* Quòd tantùm in Domino, id eſt Chriſtiano, nubendum præcipiat Apoſtolus. *Quem locum 1. Corin. 7. non modò ita interpretantur Tertullianus hic & infrà lib. de Monogam. & B. Cyprianus vbi ſuprà, verumetiam B. Ambroſius & reliqui Latinorum in eius loci commentariis, B. Hieronymus lib. 1. aduerſ. Iouinianum hunc locum imitatus. Vbi etiam adlegat 2. Corin. 6. Nolite iugum ducere cum infidelibus; & præter ſcripturæ loca mox citata etiam locum Malachiæ: Polluit enim ſanctum Domini, & dilexit, & habuit filiam Dei alieni. Ex eo autem quòd hoc capite Tertullianus permittit viduæ ſecundas nuptias,* dummodò in Domino, id eſt Chriſtiano, *nubat, colligunt rectè Mazdenburgenſes, quum hunc librum ſcriberet, nondum incidiſſe in hæreſim de damnata Digamia.*

3. fœminæ ſanctæ.] *Hoc eſt (inquit Rhenanus) Chriſtianæ, vt infrà cap. 2.* Permiſerat ſanctis vulgò nubere. *Item:* carnis ſanctæ in carne Gentili inquinamentum; *& in lib. præcedente: cap. 6.* durum planè & arduum continentia ſanctæ fœminæ. *Nam olim Chriſtiani vocabantur* ſancti. *Vnde* ſanctiſſimi *dicti Epiſcopi. Quem titulum ex antiquitate retinuit Pontifex Romanus. Similiter iterum infrà cap. 3.* & penes ſanctos *dixit, ac cap. 6.* ſancti ſanctis miniſtrare. *Appellatione hauddubiè deſumpta ex illo 1. Corin. 7. Alioqui filij veſtri immundi eſſent, nunc verò* ſancti *ſunt, iuxta interpretationem BB. Chryſoſt. & Ambroſij in Commentariis, quos Auctor lib. de Anima infrà Tom. ſequ.* ſanctitatis candidatos *quàm apteiſſ. appellat, vtpotè quum Apoſtolus etiam de nondum baptizatis loquatur.*

4. diuortio, vel mariti exceſſu.] *Sanè hic locus intelligendus, quippè quum ſuam ſententiam explicet infrà his verbis lib. de Monogam. Tom. 5.* Repudiatis non permitteret nubere aduerſus priſtinum præceptum. *vbi, & lib. 4. aduerſ. Marc. Tomo ſequent. hac de re latiùs, contra eos qui errorem hunc Tertulliano impingunt, quaſi ille cenſuerit licitum repudiatis nubere potiſſimùm in Domino.*

5. procliuum tibi labendi ab altioribus faciã.] Procliuum *(inquit Rhenan.) hoc eſt procliuitatẽ, id eſt, anſam ruinæ præſtem.*

6. & hoc maximum propoſitum.] *Videtur eſſe (inquit idem) figura Græca, hoc eſt, ſecundum* maximum propoſitum, *id eſt, ſpem quæ poſita eſt in matrimonio, tamquam in ſupremo præſidio vitæ commodiùs tranſigendæ, quum maritus ſit authoritatis & ſolatij cauſa mulieri neceſſarius.*

7. quæ viduitatem miniſtrat.] *Similiter dixit Apologet. c. 2.:* quæ vos aduerſus formam, &c. miniſtret.

ſtret. *vbi aliquid de hac phraſi diximus, Adnot. noſtris num. 29.*

8. perpetrabile.] *In bonam partem & propriè hîc accipitur* perpetrabile. *Nam (teſte Feſto)* Perpetrat, *qui peragit, perficit. Hinc Pacuuius in Teucro :* Perpetrare *precibus imperia.*

9. de viduis quidem & innuptis.] *Omninò ſic hoc reſtitui, tum quòd infrà c. 2. hunc ipſum locum citans dicat:* Ille igitur Apoſtolus ſanctus, qui viduas innuptas integritati perſeuerare mauult; *tum quod non modò Latinè legatur. Dico autem* non nuptis & viduis, *bonum eſt illis ſi ſic permanſerint: ſed & Græcè* τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, *maximè quũ infrà l. de Caſt. Tom. 5. etiam ſic legat. Alioqui enim nihil ad inſtitutum faceret.*

10. exertè iubet.] Exertè (*inquit Rhenan.*) *id eſt, clarè & expreſſe. Sic paulopòſt etiam c. 2.* exerta ſententia. *Qui addit eo loci:* Quia ſuaſum impunè quid negligas quàm iuſſum, *ſubaudiri: magis. Cuiuſmodi locutiones multas congeſtas ab eodem habes ſuprà lib. ad Martyras c. 2. n. 15.*

Cap. II.

11. Igitur quum quædam, &c.] *Capiti huic titulum damus :* Quid ſibi velit Apoſtolus vbi de viro agit infideli, & vxore fideli. *Quem adeò Apoſtoli locũ pulcherrimè explicat, in quo cum imitantur plerique Græcorum & Latinorum Commentarij, & B. Hieronym. lib. 1. aduerſ. Iouinian. Ignoſcit (inquit) Apoſtolus infidelium coniunctioni, quæ habentes maritos, in Chriſtum poſtea crediderunt; non his quæ quum Chriſtianæ eſſent, nupſerunt Gentilibus. Atqui* nuptias de Eccleſia tollere, *pro eodem habet ac:* Gentili coniungi, *eo quòd fidem alteri, nempè Gentili, dando, Chriſtianis eripere videamur.*

12. Siquis frater infidelem habet vxorem, &c.] *Quod hîc:* frater, *mox ab Auctore vertitur* fidelis, *de quo plura Apolog. cap. 39. Atqui ibi:* & illa matrimonio conſentit; *Paraphraſticũs reddit quod ad verbum ex Græco vertit noſter Interpres:* & hæc conſentit habitare cum illo. *cum quo magis conuenit quod mox reciprocè de viro ſubditur:* ſi conſentaneũ maritum expetitur. *Qui interim illa conformiter legit:* Similiter mulier fidelis; *vnde apparet olim etiam Græcè lectum fuiſſe,* καὶ γυνὴ πιστὴ *pro eo quod nunc duntaxat:* καὶ γυνὴ. *Accipit denique* ceterùm, *pro alioqnin, more Iureconſultorum, & nominatim Vlpiani, l. Si finita. §. poſtea. D. De damni infecto. Paulopòſt accipitur* ceterùm *propriè ab Auctore, pro:* verò, *de quo diximus ex Zephyro ſuprà ad Apologet. cap. 1.*

13. Hanc monitionem, fors fidelibus iniunctis.] Fors, *pro fortè, hîc accipitur ab Auctore. Atqui etſi 1. edit. legat:* iniunctis, *magis placet vulgata confirmata MS. cod. Vat. 3.* iniũctis, *, vt accipiatur pro:* non iunctis.

14. ne qui] *Pro:* ne quis (*inquit Rhenan.*) *quemadmodum alibi frequentiſſ.*

15. Mulier defuncto viro.] *Etiam hoc Paraphraſticũs transferens* defungi, *pro dormire, quod & Græcè & Latinè eſt apud Apoſtolum his verbis :* Quòd ſi dormierit vir eius: *familiariſſ. ſcripturæ phraſi, vti ex Concordantiis Bibliorum manifeſtiſſimum eſt.*

16. detractata & exerta ſententia eſt. *Nouus (inquit Rhenan.) huius verbi vſus* detractata. *Sic l. de Virgin. veland.* Nec detractamus, quare non & puerum nominarit. *Compoſitum pro ſimplici.*

Cap. III.

17. Hæc quum ita ſint, fideles Gentilium matrimonia ſubeuntes, &c.] *Inſcriptionem huic capiti fecimus :* Quòd arcendi ſint à communicatione fraternitatis, matrimonia cum infidelibus contrahentes.

18. ſtupri reos.] *Perperàm hoc inter errores Tertulliani recenſent Magdenburgenſes, vti etiam ſuprà adnotauimus num. 1. Nam haud abſimiliter B. Hieron. lib. 1. aduerſ. Iouinian. At nunc (inquit) pleraque contemnentes Apoſtoli iuſſionem, iunguntur Gentilibus:* & templa Chriſti idolis proſtituunt, *nec intelligunt ſe corporis eius eſſe partem, cuius & coſta ſunt. Sic etiam B. Ambroſius alicubi.*

19. & arcendos ab omni communicatione fraternitatis.] *Ita excommunicationem Eccleſiaſticam circumſcribit, de qua videat Lector Adnotat. noſtras in B. Cyprian. Epiſtol. 38. num 10. & ſuprà Apolog. cap. 39. Quæ quid præterea iniungas, addit ex* litteris Apoſtoli, *1. Cor. 5. nempè:* cum eiuſmodi nec cibum ſumere.

20. tabulas nuptiales.] *Syngraphas (inquit Rhenan.) intelligit. Sic Cicero de Oratore: Nam pro* tabulis, *&* contra tabulas, *& pro teſtibus, vel contra teſtes, vel ſeparatim dicere ſolemus, vel de genere vniuerſo. Porrò Tertullianus hîc vtitur tranſlatione actionum ſiue cauſarum forenſium. Siue autem paulopòſt legamus :* ab Apoſtolo prouiſa, *cum excuſis, ſiue :* præuiſa, *cum 3. Vatic. MS. cod. perinde eſt.*

21. coniunctus & indiuiduus vſus.] *Quum ſic legant MS. dicti cod. 2. & ipſe Rhenan. in Adnot. probet, magis placet, quàm quod ille in 1. edit. ſubſtituerat,* conuictus, &c.

22. exſtructionem.] *Sic vocat (inquit Rhenan.) exornationem, ſiue expolitionem, quam & expictionem appellare ſolet.*

Cap. IIII.

23. Sed viderit qualiter viro officia pendat, &c.] *Caput hoc inſcripſimus :* Quòd Deo ſatisfacere Gentili viro nupta non poſſit.

24. Vt ſi ſtatio facienda eſt.] Stationem *plerumque pro ſtato ieiunij die accipi ab Auctore, ſuprà ſatis oſtendimus lib. de Orat. cap. 14. num. 58. & de Cor. milit. num. 11. Hîc tamen eo quòd illi opponatur* condicere ad balneas, *videtur accipi ſicuti à Rhenano accipitur, & à B. Cyprian. epiſtol. 41. num. 10. & 42. num. 11. A militia (inquit hîc Rhenan.) Romana tractum & vſurpatum hoc vocabulum, vt alia multa, hæſit in vſu Chriſtianorũ. Faciebant* ſtationem *milites, præſidium certo loco agitantes. Vnde &* ſtationarij *dicti. Chriſtiani, nunc in hac Baſilica, nunc in alia conuenientes, nonnunquam apud Martyria, hoc eſt, Martyrum ſepulchra, Deum ſtantes & adtente precabantur.* Stationis *vocabulum in hoc ſenſu non ignotum vrbi Romanæ, ex antiquitate relictum, ipſa etiam obſeruatione veteri per manus tradita ac retenta.*

25. ſi procedendum erit.] *Similiter (quemadmodum adnotat & Rhenanus) B. Hieronym. ad Euſtochium : Martyres tibi quærantur in cubiculo tuo, nunquam cauſſa deerit* procedendi, *ſi ſemper, quando neceſſe eſt,* proceſſura *ſis. Porrò* Proceſſionum *ceremonias antiquas eſſe vel ex hoc loco colligere potes, certè non contemnendas, ſi cum adtentione animi & puritate precum peragantur. Quibus adde quod habet idem Rhenan. in argumento, quòd* proceſſiones *Eccleſiaſticæ reſe-*

runt Iudaicum populum obuiam Chriſto factum, & Apoſtolos exeuntes in mundum vniuerſum, cùm Chriſtus in cœlos aſcenderet. Hæc paulò prolixius contra Magdenburgenſes, qui Proceſſionum ritum ad Montani ceremonias referunt; quod quàm non rectè, vel inde colligere eſt, quòd fateantur alibi librum hunc ante hæreſim à Tertulliano conſcriptum, vti ſuprà adnotaui num. 2.

26. viſitandorum fratrum gratia, &c.] Similiter dixit ſuprà lib. de Cultu fœmin. cap. 11. Aut imbecillus aliquis ex fratribus viſitandus. Atqui ex vtroque loco hæc collegit Chriſtianorum veterum officia Rhenanus in lib. de Coron. milit. & hîc in argumento, Stationes; ieiunium; proceſſionem; viſitationem fratrum, hoc eſt Chriſtianorum ægrotantium; conuocationem nonnumquam nocturnam, ſollemnia Paſchæ, Dominicum conuiuium, conſolationem Martyrum in vinculis detentorum, exoſculationem fratrum, ablutionem pedum, peregrinorum ſuſceptionem, communionem Euchariſtiæ; Signum crucis, precationem nocturnam; Euchariſtiæ priuatim ante omnem cibum deguſtationem; ſacram Chriſtianorum cantillationem.

27. ſollemnibus Paſchæ.] De his vide infrà lib. de Coron. milit. cap. 3. De peruigilio verò Paſchæ adnotat hunc locum B. Hieron. in argumento Rhenan. Vnde reor (inquit) & Traditionem Apoſtolicam permanſiſſe, vt in die Vigiliarum Paſchæ ante noctem dimidiam populos dimittere non liceat, exſpectantes aduentum Chriſti (quem Iudæi tradunt media nocte venturum in ſimilitudinem Ægyptij temporis) & poſtquàm illud tempus tranſierit, ſecuritate præſumpta feſtum cunctis agentibus diem. Habet id ille Comment. in Matthæum, ni fallor, ad illud cap. 24. Neſcitis qua hora dominus veſter venturus ſit. Quod hauſiſſe videtur ex Lactant. lib. 7. cap. 13. vbi inter cetera: Et hæc eſt nox (inquit) quæ à nobis propter aduentum Regis ac Dei noſtri peruigilio celebratur. Quæ ipſa verba paucis immutatis iterum trãſcripſit B. Iſidorus Etymolog. lib. 6. cap. 16. Eiuſdem diei ſollemnis vigiliarum Paſchæ meminit Euſeb. hiſtor. Eccleſ. lib. 6. cap. 25. ac 34. à quo vocatur, ἡ μεγάλη τοῦ πάσχα διανυκτέρευσις: & ἡμέρα τῆς ὑστάτης τοῦ πάσχα παννυχίδος. Eodem pertinet quod Gregor. Nazianz. ſermone de Paſcha, & Orat. funebri in patrem, ſcribit de nocte diem feſtum Paſcha præcedente, luminibus & flammis coruſcantem. Item B. Gregor. Nyſſ. Orat. de Paſcha, & Auſonius:

Ad temet properant vigilatum conuenientes,
Nox lucem referet funalibus anteferẽdam, &c.

28. conuiuium Dominicum illud quod infamant.] De conuiuio Dominico, ſeu Miſſa Chriſtianorũm, vide ſuprà Adnotat. noſtras, lib. de Orat. num. 1. De calumniis verò, quibus illud Gentes infamabant, totis capitibus ſexto & ſeptimo Apologetici.

29. ad oſculanda vincula martyris reptare.] Quòd martyr dicebatur Auctoris etiam qui carcere adhuc includebatur, paratus ad martyrium, ſuprà oſtendimus lib. ad Martyras, num. 1. Atqui adnotanda hæc non noua Eccleſiæ ceremonia, tum de oſculandis vinculis martyrum, tum de reptatione ad eadem, vt nemo ſimiles hodie ceremonias contemnat, quæ fiunt ad reliquias martyrum. Quas etiam antiquiſsimas eſſe oſtendunt, qui earundem mentionem faciunt Patres à nobis citati Adnotat. noſtris in epiſtol. 37. B. Cypriani, num. 4. Quibus adde Theodor. de curat. Græc. affect. lib. 8. B. Cyrill. lib. 6. & 10. contra Iulianum, B. Auguſtin. epiſtol. 43. contra Max. Madaurenſem, ac lib. 20. contra Fauſtum, cap. 4. & 21. Eodem pertinent Epitheta Reliquiis Sanctorum adtributa, quibus appellantur Sancta BB. Hieronymo & Ambroſio, Suſcipienda cum omni honore & amplectenda, à Baſilio Ancyrano Syn. 7. Act. 1. Honoranda à B. Hieronymo aduerſ. Vigil. Veneranda à Rufino, Eccleſ. hiſt. lib. 2. cap. 28. Quas qui ornant, tuentur, venerantur, propinqui ſanctorum dicuntur à Gregor. Nyſſ. Orat. in S. Theodor. quas adtingere eiuſmodi donum, vt ſupremo voto nihil magis optari poſsit, eodem teſte ibidem; quáſque omnes cum ſummo gaudio circumſtant, benedici cupientes, ac ſecum referre animæ corporiſque remedia, & perinde ac viua eſſent, amplectuntur, & ore deoſculantur, ſicuti idem ibidem. Cur enim non honorent (inquit Ambroſ. ſerm. 93.) fideles, quas venerentur dæmones? Quis ergo nobis det (inquit Chryſoſt. homil. 32. in epiſtol. ad Roman.) circumfundi corpori Pauli, &c. Eadem enim poſſunt (inquit Gregorius Nazianzenus orat. contra Iulianum) tacta ſiue venerata, quæ animæ eorum ſanctæ. Quas qui contingit (Baſilio teſte in Pſal. 115.) quandam ſanctificationis ſocietatem aſſumit.

30. proma, præcluſa ſunt.] Intelligit (inquit Rhenan.) cellas promas ſiue promptuaria, in quibus eſculenta reponuntur, & vnde cùm opus eſt, per promũm condum depromuntur. Lib. de Reſurr. carnis, apud Eſaiam cap. 26. legit: Populus meus introite in cellas promas; pro quo nos in veteri Bibliorum verſione habemus: Vade populus meus, intra in cubicula tua. Eúmque locum exponens: Sepulchra (inquit) erunt cellæ promæ. & addit: Cur cellarum promarum potius vocabulo vſus eſt, & non alicuius loci receptorij, niſi quia in cellis promis caro ſalita & vſui repoſita ſeruatur, depromenda illinc ſuo tempore? Hæc ille. Vides igitur quid hic intelligat per proma.

CAP. V.

31. Sed aliqui ſuſtinent noſtra, nec obſtrepunt, &c.] Inſcriptionem huic capiti dedimus: Quòd Gentiles non expediat noſtra noſſe.

32. & ſine alterius conſcientia, & ſine noſtra preſſura operari Domino.] Prioribus verbis videtur adludere ad illud Matth. 6. Adtendite ne iuſtitiam veſtram faciatis coram hominibus. Poſterioribus vero ad illud, 2. Cor. 9. Non ex triſtitia aut neceſsitate.

33. & conuerſi vos quoque euertant.] Ad verbum tranſtulit quod Græcè eſt: καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς, pro eo quod noſter interpres paraphraſticῶs addita voce: canes; & canes conuerſi dirumpant vos, ſaltem iuxta poſteriores editiones: nam in antiquioribus non habetur. Certè nec B. Cyprianus legit, bis eandẽ ſcripturam citans, lib. aduerſ. Demetr. & l. 3. Teſtimon. ad Quirin. cap. 50. hoc titulo: Sacramentum fidei non eſſe prophanandum. Qui etiam modò legit: ne fortè conculcent pedibus ſuis, modò: inculcent, Auctorem hoc loco imitatus. Nam inculcare eodem ſignificatu accipi adnotauimus eiuſdem Cyprian. lib. ad Demetr. n. 3. & ſimiliter ſuprà lib. de Patientia dixit Auctor: tentationes inculcat. c. 15.

34. quum lectulum, quũ corpuſculum tuum ſignas.] De more hoc crucẽſignãdi antiquis etiam Chriſtia-

ſtianis vſitato, vide infrà Adnotat. noſtras in cap. 3. lib. de Coron. milit. Ergo (inquit Rhenanus) quod loco citato dixit: cubilia, hic lectulum vocat. Simile eſt etiam illud Auctoris infra ſub finem: non furtiua ſignatio.

35. & non Magiæ aliquid videberis operari.] Hic addit ob id quod præmittitur: etiam per noctē exſurgis, quippe quod vſitatum ſit & Magis, & maximè Maleficis mulieribus, de quibus latius infra Tomo ſequ. l. de Anima.

36. quid ſecretò ante omnem cibum guſtes.] Quamquam rectè adlegat tamquam ſimilem locum Rhenanus ex lib. de Coron. milit. in hoc tamen fallitur, quod pro eidem habeat: ante omnem cibum, & quod ibi dicitur: tempore victus; quippe quum hoc potius ſignificet prandij ſeu cœnæ tempus; verùm correſpondet potius illud quod ibidem ſubicitur: antelucanis cœtibus. Atque de more hoc Euchariſtiam domum portandi, & ſecretò guſtandi, vide Adnot. noſtras ſuprà l. de Orat. n. 1.

37. Et ſi ſciuerit, panem, non illum credit eſſe qui dicitur.] Facit etiam hic locus ad confirmationem veritatis corporis Domini in Euchariſtia, (de qua ſupra dicto l. de Orat. c. 6. n. 23. & infra l. 4. adu. Marc.) quia hinc patet non eſſe panem communem, ſed iuxta quod eſt Matth. 6. ſuperſubſtantialem.

CAP. VI.

38. Moratur Dei ancilla cum Laribus alienis, &c.] Titulum huic capiti damus: Quòd non poſſit non Gentilium ſollemnia obſeruare Gentili viro iuncta. Atque de Laribus vide Adnotat. noſtras Apolog. num. 188. cap. 13. De ſollemnibus Regum ſiue Cæſarum (nam etiam Regum nomen Cæſaribus tribuit alicubi, ſi Rhenano credendum, B. Hieronymus) ibidem n. 461. ac de ianuis laureatis & lucernatis, num. 464. De quibus etiam tractat Auctor lib. de Idolol. cap. 15.

39. in ſodalitiis.] Collegia (inquit Rhenan.) Gentilium innuit. Eadem menſa ſodales vtuntur, vnde & Græcis συσσίτια dictæ ſodalitates. Cato apud Ciceron. lib. de Senect. Sodalitates autem (inquit) me Quæſtore conſtitutæ ſunt ſacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum ſodalibus. Porrò Licinia lex olim aduerſum ſodalitia lata eſt ad vitandam popularium ſuffragiorum corruptelam.

40. adcognoſcet.] Hoc verbo (inquit idem) etiam in aliis libris vſus eſt Auctor.

41. De cuius manu deſiderabit?] Facit ad huius intellectum quod habet infrà c. 3. de Coron. milit. Sacramentum Euchariſtiæ non niſi de manu Præſidentium ſumimus; vbi ea de re plura.

42. audiat aliquid Dei cœna, &c.] De more hoc cantandi præſertim in Eccleſiis, & tempore cœnæ Dei ſeu ſacrificij (non vt perperàm Rhenan. cœnæ Chriſtiani hominis. nam indicatur illud infra ſub finem, dum dicit: ſacrificia ſine ſcrupulo.) vide ſupra Tom. 1. Adnotat. noſtras ad illud Apologet. cap. 39. num. 520. Prouocatur in medium Deo canere. Quid autem caneretur, indicat infrà ſub finem: Sonant (inquit) inter duos Pſalmi & hymni, & mutuò prouocant quis melius Deo ſuo canet.

43. vbi fomenta fidei de ſcripturarum interlectione? vbi ſpiritus refrigerium? vbi diuina benedictio?] Non pertinere iſtud duntaxat (vti adnotat Rhenanus) ad Pſalmos & Hymnos, patet ex eiuſdem Apologet. verbis iſtis: eodem enim multo antè: Coimus ad ſcripturarum diuinarū commemorationem, &c. tum & ex illis infrà Tom. ſequent. lib. de Anima: Iam verò prout ſcripturæ leguntur, aut Pſalmi canuntur, aut adlocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur. Pertinent enim illa omnia ad diuerſas Miſſæ partes, prout etiam adnotauimus lib. de Oration. num. 1. Atque adeo: diuina benedictio referri debet potius ad cōſecrationem Euchariſtiæ, quam ad benedictionem Dei, quæ fit per Pſalmos & Hymnos.

44. adterendæ ſaluti.] Sic ex MS. 3. & pari. in 1. edit. quæ habebat: adterrendæ, pro eo quod ſubſtituit Rhenanus: abterrandæ.

CAP. VII.

45. Hæc ſi eis quoque euenire poſſint, quæ in matrimonio Gentilis fidem adeptæ morantur, &c.] Huic capiti inſcriptionem dedimus: Quòd alia ſit ratio earum quæ cum Gentili matrimonio ante baptiſmum iunctæ ſunt. Nam plurali numero hæc lego cum Latinio, eo quòd ſequitur: excuſantur, iubentur, ſanctificantur, accipiunt. Siue autem legas cum 1. edit. vidit experimenta, ſiue cum exeuſis aliis, & MS. experimenta, perinde eſt.

46. candidatus eſt timoris, &c.] Hoc eſt (inquit Rhenan.) paulatim imbibit & appetere diſcit timorem Domini, qui initium eſt ſapientiæ iuxta Pſalmographum. Eſt autem elegantiſſ. dictum: candidatus timoris, tranſlatione ſumpta ab ambientibus olim Romæ magiſtratum, indutis candida veſte. Atque hæc eſt cauſſa, cur Apoſtolus nolit deſeri maritum Gentilem. Ex cohabitatione enim & ipſe paulatim fiet Chriſtianus.

47. Hoc ſigni erit vt ſolis, &c.] Hoc eſt (inquit Rhenan.) hac re peculiariter ſunt inſignes & notabiles. Agit autem de procis matronarum Chriſtianarum, quos ipſe Petitores vocat. Quia ipſe interim mihi non ſatisfacit, mecum cogitet Lector Antiquarius, quomodo locus, quem corruptum patet, poſſit reſtitui; nam ex MS. 3. videri non licuit. Fortaſſis accipit illud: vt ſolis, ac ſi dicat: ſole clariùs. Verùm ſi omittatur illud: vt ſolis, conſtabit ſenſus.

48. vt exterminent.] Exterminare (inquit Rhenan.) propriè eſt extra terminos & fines territorij ſiue poſſeſſionis aliquem eiicere & propellere. Sic lib. de Velandis virgin. dixit. mulierem ream eſſe angelorum exterminatorum, eiectos illos ſentiens de ſedibus cœleſtibus ob amorem & libidinem mulierum. Hieronym. ad Euſtochium: Exploſis igitur & exterminatis his quæ nolunt eſſe virgines, ſed videri. Vis exterminatis plus eſt quam exploſis. Exterminare eſt, quod Germani ſua lingua vocant: verbannen, id eſt, extra bannum eiicere, quam vocem Auſegiſus Abbas Francicarum legum interpres, quas de Germanico ſermone in Latinum vertit: Forbannire reddidit. Vnde Forobanniti in legibus Longobardorum & Alemannorum & reliquarum gentium nominis Germanici. Tum ſenſus erit, vt exterminent, hoc eſt, vt de poſſeſſione fidei Chriſtianæ deiiciant. Qui etiam rectè adnotat: decurri verbum eſſe Tertulliani. Nam iterum cap. ſequ. dixit: in quo ambitio decurrat.

CAP. VIII.

49. Ad hoc quæramus an iure, quaſi reuera, &c.] Caput hoc inſcribimus: Quòd etiam de iure eiuſcemodi matrimonia rata non ſint: ac ſi dicat: Si ſententias diuinas deſpicamus, quæramus an vel de iure liceant eiuſcemodi matrimonia.

50. Deſpectatores.] Hoc eſt (inquit Rhen.) contemptores. Sic enim vſurpat: deſpectare, vt paulò poſt: omnium hominum exiſtimatione deſpectandum.

51. Nonne quique domini, &c.] *Quum hoc peculiariter iure interdictum non reperiatur, videtur pertinere ad SC. Claudianum, de quo mox.*

52. ſeruituti vindicandas, quæ cum alieno ſeruo, &c.] *Planè ſic caſtigandus hic locus, pro:* vindicandos, qui, *ex coniectura & Franciſci Balduini, ſuis ad me miſſis litteris, & Latinij, eo quod Senatuſconſultum Claudianum, ad quod alludit, ſciamus id non niſi de mulieribus cenſuiſſe. Conuincitur eadem caſtigatio neceſſariò etiam ex verbis ſequentibus:* vt Gentiles quidem extrancis iunctæ, libertatem ſuam amittant. *Antiquatum fuit SC. illud à Iuſtiniano Imperatore Cod. lib. 7. titul. De Senatuſconſulto Claudiano tollendo, cap. 24. & Inſtitut. De ſucceſſ. libert. ſublat. quæ fieb. per SC. Claudian. §. fin. Vbi interim indicat, non modò* dominorum denunciationem, *ſed & Iudicum ſententias prærequiſitas fuiſſe, antequàm* ſeruituti vindicarentur. *Vlpianus tamen conſentiens Tertulliano, ſolius* denunciationis dominorum *meminit, Fragm. titul. 11. Sic enim habet: Maxima (inquit) capitis diminutio eſt, per quam & ciuitas & libertas amittitur, veluti* quum mulier alieno ſeruo ſe iunxerit denuntiante domino, *& ancilla facta fuerit ex Senatuſconſulto Claudiano. Diſputatur autem inter doctores, à quo SC. Claudianum dictum, an à Claudio Imperatore, an verò à Pallante Claudij liberto, nomine patroni, Claudio appellato, quem eius relationis Auctorem fuiſſe Tacitus ſcribit lib. 12. Vtut ſit, videtur primum in vſu fuiſſe tempore Veſpaſiani, de quo ſic ſcribit Suetonius cap. 11. Libido atque luxuria nullo coërcente inualuerat. Auctor itaque Senatui fuit, vt* quæ ſe alieno ſeruo iunxiſſet, *ancilla haberetur. Sed de his ſatis, quæ accepta me debere fateor eruditiſſ. I. C. D. Hadriano Pueſſio, primo apud Duacenſes Iuris Ciuilis Anteceſſori.*

53. Scilicet negabunt ſibi à Domino per Apoſtolum eiuſdem denuntiatum.] *Ironiam eſſe rectè adnotauit Rhenanus. Nam haud dubiè alludit ad illud ſupracitatum ex B. Hieronym. 2. Corint. 6. Nolite iugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio iuſtitiæ cum iniquitate, aut quæ ſocietas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio Chriſti ad Belial (quò pertinet illud quod paulò antè dixit:* noſtræ verò diaboli ſeruos ſibi coniungant) *aut quæ pars fideli cum infideli?*

54. Nam quanto diues eſt aliqua commatrona.] *Sic iterum lego ex 1. edit. cum 3. MS. Vatic. cod. pro eo quod ſubſtituerat Rhenan.* & matrona, *vt ſit vox Tertullian. peculiaris, fortaſſis eodem ſignificatu, quo à Plauto in Caſina vocatur, Commaritus, qui vicem mariti ſupplet. loquitur enim de ea quæ nondum* matrona *erat, id eſt, nondum matrimonio data, ſed quæ ſe pro matrona gerebat.*

55. Difficilè in domo Dei diues; ac, ſi quis eſt, difficilè cœlebs.] *Alludit ad c. 19. Matthæi, vbi non modò dicitur:* Diues difficilè *intrabit in regnum cœlorũ; ſed præterea etiam de* cœlibatu: *Non omnes capiunt verbum hoc.*

56. bonum exhibendæ ſellæ.] *Id eſt (inquit Rhenan.) idoneum ad* exhibendam ſellam, *in qua vel à baiulis geſtetur, vel iumentis ducentibus vehatur. Vlpianus De legatis tertio: Lecticarij qui ſolium matremfamiliâs portabant, cõtinentur legato rerum vxoris cauſſa paratarum; item iumenta, vel lectica, vel* ſella, *vel burdones. Plura autem vide ſuprà de* ſellis, *vel lecticis, lib. præced. cap. 4. ad illud:* nec Germanicos baiulos. *num. 29.*

57. & mulabus.] *Repete (inquit idem)* bonum, *id eſt, aptum & ſufficientem exhibendis* mulabus. *Vehebantur autem ad vehicula* mulabus *priſci. Seneca epiſtol. 88. Vehiculum in quo poſitus ſum, ruſticum eſt.* mulæ *ſe viuere ambulando teſtantur. Eadem epiſt. paulò poſt, de ſumptuoſo homine loquens: Quid (inquit) ad rem pertinent* mulæ *ſaginatæ, vnius omnes coloris? quid iſta vehicula cælata? Lampridius in Commodo Antonino: Dedit & vehicula, cum* mulabus, *& mulionibus, & iuncturis argenteis, vt ita à conuiuio redirent. Atqui hinc confirmatur mea lectio, quam amplexus ſum loco libri præcedentis citato, vt legam:* Gallicos mulos, *pro eo quod alij:* Gallicos vultus.

58. & cinerariis.] *Acron (inquit Rhenan.) Grammaticus exponens illud Horatianum primo Sermonum, ſatyra ſecunda:*

-Multæ tibi tum officient res,
Cuſtodes, lectica, ciniflones, paraſitæ;

Ciniflones (inquit) & cinerarij *eadem ſignificatione apud Veteres habebantur, ab officio Calamiſtrorum, id eſt verum in cinere calefaciendorum, quibus matronæ capillos criſpabant. Cuius rei & Virgilius meminit dicens: Vibratos calido ferro. Dicti autem Ciniflones, ab eo quòd in cinerem flant ad ferrum calefaciendum, quos* Cinerarios *appellant. Hæc ille. Ceterùm quia hic additur* peregrinæ proceritatis, *intelligo quos ſuprà dixit:* baiulos Germanos. *Eorum enim Gentis fuit capillum in cirros torquere. Hinc lib. de Velan. virg. infrà cap. 10. n. 81.* aut cirros Germanorum.

Cap. IX.

59. Dubitandum & inquirendum, &c.] *Poſtremum hoc caput hoc titulo inſigniuimus:* De matrimonio Chriſtiano. *Atqui:* inueſtis, *vox Tertulliano viſitata, & lib. de Pallio, & alibi frequenter. Tranſlatione (inquit Rhenan.) ſumpta ab impubere, qui propriè* inueſtis *dicitur.*

60. quod Eccleſia conciliat, &c.] *Locus inſignis contra matrimonia clandeſtina; vnde iuxta quod optabat Rhenanus, dicens verba hæc aureis litteris ſcribenda, & interpretans illud:* quod patet ratò habet, *de patre cœleſti: rectè Concilio Tridentino damnata ſunt Seſſ. 24. Reform. matrim. cap. primo, his verbis: Qui aliter, quàm præſente Parocho, vel alio ſacerdote; de ipſius Parochi, ſeu Ordinarij licentia, & duobus, vel tribus teſtibus, matrimonium contrahere attentabunt: eos ſancta Synodus ad ſic contrahendum omninò inhabiles reddit; & huiuſmodi contractus irritos, & nullos eſſe decernit, prout eos præſenti Decreto irritos facit & anullat. Atqui etiam hoc Tertullianicum eſſe:* ratò habere, *adnotauit Rhenanus.*

61. & confirmat oblatio.] *Præterquàm quòd hoc ad ſacrificij Chriſtiani probationem pertinet, etiam hinc manifeſta eſt antiqua Chriſtianorum conſuetudo, quâ ſacrificio confirmabantur nuptiæ. Hinc etiã Euariſtus Papa epiſt. ad Epiſc. Africæ, ad quam mihi videtur alludere (quod adeò facit ad eius epiſtolæ auctoritatem:) Aliter (inquit) legitimum non fit coniugium, niſi ab illis qui ſuper ipſam fœminam dominationem habere videntur, & à quibus cuſtoditur vxor petatur, & à parentibus & à propinquioribus ſpõſetur, & legibus dotetur, & ſuo tempore* ſacerdotaliter, vt mos eſt, cum precibus & oblationibus à ſacerdote benedicatur, &c. *Quod ipſum tranſſcripſit in ſuum Decretum Gratianus 30. qu. 5. cap. Aliter. Vbi etiam de* benedictione ſacerdotali

cita-

citatur Concil. Carthag.4. cap. Sponſus. Quin quòd Traditionis eam eſſe Apoſtolicæ ſignificet his verbis conſequentibus Euariſtus: Aliter enim, vt à Patribus accepimus, & à ſanctis Apoſtolis, eorúmque ſucceſſoribus traditum inuenimus, non ſit matrimonium.

62. Nam nec in terris, filij ſine cóſenſu patrum ritè & iure nubent.] *Leges huc pertinentes reperire eſt Digeſt. lib.23.tit.2. De ritu nuptiarum, cap. Nuptiæ, Si nepos., Si ita pater, Oratione, Nuptiæ & filiusfamiliâs. Quorum ſaltem 11. & 18. Iuliani, & Papiniani 35. ſunt Tertulliano antiquiores, & l. Oratione, Diui Marci meminit, qui etiam Auctorem præceßit. Quin quòd antiquiorem fuiſſe hãc legem Seuero & Antonino Imperatoribus, ſub quibus vixit Tertullianus, patet ex l. ibidem, Qui liberos. Cod.l.5.tit.4. De nuptiis.l.1. Quippè qui leges priores interpretando decreuerunt requirendum arbitrium Præſidis prouinciæ, ſi liberos in poteſtate habentes, iniuria prohibuerint vxorem ducere, aut nubere, vel dotem dare noluerint, aut denique inter tutorem, matrem, & propinquos, de eligendo matrimonio non conuenit. Quas interim omnes intelligi de filiisfamiliâs nondum emãcipatis conuincitur l. Filius emancipatus. d. Digeſtorum titulo.*

63. In Eccleſia Dei pariter.] *Hoc pertinet ad cõfirmationem eius, quòd etiam tum Chriſtiani* Eccleſias *habuerint, de quo ſuprà lib. de Idolol.cap.7.num.29.*

64. Sacrificia ſine ſcrupulo.] *Hoc ſimiliter ad cõfirmandum Chriſtianum ſacrificium, de quo ſuprà lib. de Orat.n.1. & de Cultu fœmin.cap.11.num.65.*

65. Apoſtoli vox illa ſub benignitate intelligenda.] *Quum videlicet (inquit Rhenan.) indulgenter loquens* mulier *(inquit)* defuncto viro libera eſt, cui vult nubat, tantùm in Domino. *Ceterùm vel ex hoc etiam loco patet Librum hũc ſcriptum ante errorem Montaniſtarum de Monogamia.*

ARGVMENTVM LIBRI DE CORONA MILITIS, PER IACOBVM PAMELIVM.

QVVM (Romæ, quantum ex libri calce apparet) facta eſſet liberalitas, Donatiui diſpenſatione Militibus facta, præſtantiſſ. Impp. Cæſarum L. Septimij Seueri patris, & M. Aurelij Antonini Caracallæ filij, fortaſſis ob ſollemnia Cæſarum votis decennalibus; Miles Chriſtianus Tribunum accedens, qui Donatiuum ſingulis ex ordine erogabat, Lauream caſtrenſem manu geſtabat, quam ceteri in capite. Cauſſam expoſtulatus, quum Chriſtianum ſe reſpondiſſet, non licere ſibi coronatum incedere; ruſſatus ſuo ſanguine in carcerem rapitur. De quo quum variæ eſſent ſententiæ, quaſi qui ſolus videretur inter tot fratres commilitones Chriſtianus, Tertullianus coronari capite Chriſtianos prohibitum, hoc libro latiſſimè deducit. I.

Atque imprimis obſeruationem eam eſſe ſatis auctoratam conſenſus patrocinio, in quam committere delictum ſit, quum laudetur fides, quæ antè credit obſeruandum eſſe quàm didicit. II.

Traditiones enim etiam non ſcriptas debere recipi, exemplo eſſe obſeruationes ſine vllius ſcripturæ inſtrumento, in Baptiſmate; Euchariſtiæ Sacramẽto; Oblationibus pro defunctis, pro natalitiis; de non ieiunando die Dominico, de Crucis ſignaculo in fronte. III.

Harum & aliarum eiuſmodi diſciplinarum traditio (inquit) auctrix, conſuetudo confirmatrix, fides obſeruatrix, quibus & ratio patrocinatur. Atque adeò his exemplis renunciari, poſſe etiam non ſcriptam traditionem defendi, confirmatam conſuetudine, idonea teſte ex perſeuerantia obſeruationis; quæ etiam in ciuilibus rebus pro lege ſuſcipitur. IIII.

Deinde hanc Chriſtianam obſeruationem etiam naturâ defendi. V.

Naturalem autem legem, Dei eſſe in naturalibus tabulis ſcriptam. VI.

Et verò ex origine ipſa, Coronarum vſum interdictum, quum Claudius Saturninus libro de Coronis, ab iis ſignificet ortas, quos ſeculum Deos credidit. VII.

Neque obſtare quòd multa alia ab iis prolata, in noſtris tamen vſibus, & in Dei rebus deprehendantur; quia meras illa vtilitates neceſſariis neceßitatibus vitæ humanæ procurẽt; at quæ hunc ordinem exceſſerint, non conuenire vſibus noſtris. VIII.

Quis denique (inquit) Patriarches, Prophetes, Leuites, Sacerdos, ἄρχων ſeu Iudex, vel poſtea Apoſtolus, Euãgeliʒator, aut Epiſcopus inuenitur coronatus? neque ipſum Dei templum, nec arca, nec tabernaculum, nec altare, nec candelabrum. Quæ omnia portende- IX.

bant homines Dei coronari non debere; niſi forte ſicuti Chriſtus coronatus eſt.

x. *Proinde quum mortuorum ſit coronari & Idolorum, apud quæ ipſæ fores, hoſtiæ, aræ, & ſacerdotes coronantur; Chriſtianis non licere.*

xi. *Iam vt ad cauſſas coronarum veniatur, militiam imprimis in caſtris æmulis Chriſti non conuenire Chriſtianis.*

xii. *Deinde vt liceat certè cauſſam coronarum contra eos facere, ſeu Laurea iſta coronentur, ſeu Myrto, ſiue Olea; idque ſiue in Donatiui diſpenſatione, ſiue in triumpho, ſiue in ſollemnibus Cæſarum, Caſtrenſibus vel Munificis coronis coronentur milites.*

xiii. *Eiuſdem eſſe generis coronas Laureas publicorum ordinum, Aureas Magiſtratuum, ſiue Hetruſcas, aut Prouinciales; item eas quibus publici equi coronantur, aut vulgus in Principalibus & Municipalibus ſollennitatibus, aut ſponſæ in nuptiis, aut ſerui manumiſſi; denique & Agoniſticas, & quibus coronantur Lupanaria, piſtrina, carcer, Ludus, Amphitheatra, ſpoliaria, ipſæq; Libitinæ.*

xiiii. *Nullo itaque modo capiti inferendas Idololatriæ manus, maximè quum Chriſtus ſertum ex ſpinis pro vtroque ſexu ſubierit.*

xv. *Quinpotius coronam vitæ exſpectet, ad quam ille inuitat, quam Apoſtolus repoſitam ſibi meritò confidit, ac victoriæ quam accepit in viſione angelus vt vinceret; qua ſedent Protopresbyteri coronati, & ipſe Filius hominis ſupra nubem micat.*

Ceterùm Tertulliani eſſe hunc Librum, vel ex eo manifeſtum eſt, quòd Librum citet de Spectaculis Græco quoque ſtylo à ſe conſcriptum, cuius alibi frequenter meminit. Dein le multa iiſdem penè verbis repetat, quibus ſuprà in Apologetico, & Libris de Idololatria, ac de Velandis virginibus. Imitantur etiam eundem BB. Hieron. & Baſilius locis infrà citatis, & ex c. 4. locum integrum tranſſcripſit B. Iſidorus Etym. l. 5. c. 3. Viderunt proinde etiam Manuſcriptos Trithemius & Politianus. Primus autem edidit Rhenanus non ſemel caſtigatum ex Paterniacenſi, Hirſaugienſi, & Gorzienſi codicibus; & initio Scholiis, deinde & Adnotationibus, quibus Traditiones Eccleſiaſticas non ſcriptas mirè confirmat, illuſtrauit. Nos eaſdem (paucis immutatis, in quibus hallucinabatur) partim hîc retinuimus, partim ſuprà, quæ nempè ad Miſſæ ſacrificium pertinent, Libro de Oratione; partim infrà, quæ Baptiſmi Sacramentum concernunt, libro de Baptiſmo, noſtris Adnotationibus inſeruimus; & iam poſtremùm ex tribus MS. Vatic. codicibus denuò caſtigauimus, & ex Plinio integram Coronarum materiam ita deduximus, vt poſthac alio Commentario eius argumenti non ſit opus.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTVLLIANI DE [1] CORONA MILITIS LIBER.

Cap. I. PROXIME [2] facta eſt liberalitas [3] præſtantiſſimorum Imperatorum. [4] Expungebantur in caſtris milites laureati. Adhibetur quidam illic magis Dei miles, ceteris conſtantior fratribus, qui ſe duobus dominis ſeruire non poſſe præſumpſerat, ſolus libero capite, 'coronamento in manu ocioſo. [5] Vulgata iam & iſta diſciplina Chriſtianorum relucebat. Denique, ſinguli deſignare, eludere eminus, infrendere cominus in noſtrum. [6] Tribuno defertur, & perſona iam ex ordine acceſſerat. Statim Tribunus, Cur, inquit, tam diuerſus habitu? Negauit ille cum ceteris ſibi licere. Cauſas expoſtulatus, Chriſtianus ſum, reſpondit. [7] O militē in Deo glorioſum! [8] Suffragia exinde, & res [9] apud Acta, & reus apud Præfectos. Ibidem [10] grauiſſimas penulas poſuit

[11] reuelati

A [11] teuclari auſpicatus. [12] ſpeculatotiam moroſiſſimam pedibus abſoluit, tertæ ſanctæ inſi-
ſtere incipiens: gladium nec dominicæ defenſioni neceſſarium reddidit: laurea & de ma- *Exod.3.*
nu claruit. Et nunc ruſſatus ſanguine ſuo, [13] ſpe calceatus, de Euangelij paratura ſuccinctus *Matth.26.*
acutiore verbo Dei, totus de Apoſtolo armatus, & de [14] martyrij candida, laurea meliùs *Epheſ.6.*
coronatus, donatiuum Chriſti in carcere expectat. Exinde ſententiæ ſuper illo, neſcio an
Chriſtianorum, non enim aliæ Ethnicorum, vt de abrupto, & præcipiti, & mori cupido, "
qui de habitu interrogatus nomini negotium fecerit, ſolus ſeilicet fortis, [15] inter tot fra- "
tres commilitones ſolus Chriſtianus. Planè ſupeteſt [16] vt etiam martyria recuſare medi- "
tentut, qui prophetias eiuſdem ſpiritus ſancti reſpuerūt. [17] Muſſitant denique tam bonam
& longam ſibi pacem periclitari. Nec dubito quaſdam ſcripturas emigrate, ſarcinas expe-
dire, fugæ accingi de ciuitate in ciuitatem. Nullam enim aliam Euangelij memoriam cu-
rant. Noui & Paſtores eorum in [18] pace leones, in prælio ceruos. Sed de [19] quæſtionibus
confeſſionum alibi docebimus. At nunc quatenus illud opponunt: Vbi autem prohibe- "
mur coronari? Hanc magis localem ſubſtantiam cauſæ præſentis aggrediar, vt & qui ex "
ſollicitudine ignorantiæ quærunt, inſtruanrur: & qui in defenſione delicti contēdunt, re-
uincantur ([20] ipſius vel maximè exemplo) Chriſtiani lauteati, quibus in ſolatium quæſtio
eſt, quaſi aut nullum aut incertum ſaltem haberi poſſet delictum quod patiatur quæſtio-
nem. Nec nullum autem nec incertum, hinc interim oſtendam. [[21] Neminem dico fi- CAP. II.
delium coronam capire noſſe aliàs extra tempus tentationis eiuſmodi. Omnes ita obſer-
B uant à catechumenis vſque ad confeſſores, & martyres, vel negatores. Viderint vnde au-
ctoritas moris, de qua cummaximè quæritur. Porrò cùm quæritur cur quid obſeruetur,
obſeruari interim conſtat. Ergo nec nullum nec incertum videri poteſt delictum, [22] quod
committitur in obſeruationem ſuo iam nomine vindicandam, & [23] ſatis auctoratam con-
ſenſus patrocinio. Planè, ſic tamen vt ratio quærenda ſit. ſed ſalua obſeruatione, [24] nec in
deſtructionem eius, ſed in ædificationem potius, quò magis obſerues cùm fueris etiam de *2.Cor.13.*
ratione ſecurus. Quale eſt autem vt tunc quis in quæſtionem prouocet obſeruationem,
cùm ab ea excidit? & tunc requirat vnde habuerit obſeruationē, cùm ab ea deſiit? quando
etſi ideò velit videri ad quæſtionem vocare, vt oſtendat ſe non deliquiſſe in obſeruatio-
nis deſtitutione, nihilominus deliquiſſe eum conſtet tetrò in obſeruationis præſumptio-
ne. Si enim non deliquit hodie ſuſcepta corona, deliquit aliquando tecuſata. Et ideò non
ad eos erit iſte tractatus, quibus non competit quęſtio, ſed ad illos qui ſtudio diſcendi, non
quæſtionem deferunt, ſed conſultationem. Nam & ſemper quæritur de iſto, & [25] laudo fi- *Iſai.7.*
dem quæ antè credit obſeruandum eſſe quā didicit. Et [26] facile eſt ſtatim exigere, vbi ſcri-
ptum ſit, ne coronemur. At enim vbi ſcriptū eſt, vt coronemur? Expoſtulantes enim ſcri-
pturæ patrocinium in parte diuerſa, præiudicant ſuæ quoque parti ſcripturæ patrocinium
adeſſe debere. Nam ſi ideò dicetur coronari licere, quia non prohibeat ſcriptura, æquè re-
torquebitur ideò coronari non licere, quia ſcriptura non iubeat. Quid faciet diſciplina?
vtrunque recipiet, quaſi neutrum prohibitum ſit? An vtrunque reiiciet, quaſi neutrum
C præceptum ſit? Sed quod non prohibetur, vltrò permiſſum eſt. Imò prohibetur, quod non
vltrò eſt permiſſum. [[27] Et quandiu [28] per hanc lineam ſerram reciprocabimus, haben- CAP. III.
tes obſeruationem inueteratam, [29] quæ præueniendo ſtatum fecit? Hanc ſi nulla ſcriptura
determinauit, certè conſuetudo corroborauit, quæ ſine dubio de traditione manauit.
Quomodò enim vſurpari quid poteſt, ſi traditum priùs non eſt? Etiam in traditionis ob-
tentu exigenda eſt, inquis, auctoritas ſcripta. Ergo quæramus an & traditio non ſcripta nō
debeat recipi? Planè negabimus recipiendam, ſi nulla exempla præiudicent aliarum ob-
ſeruationum, quas ſine vllius ſcripturæ inſtrumento, ſolius traditionis titulo, exinde con-
ſuetudinis pattocinio vindicamus. [30] Denique vt à baptiſmate ingrediar, Aquam adituri,
ibidem, ſed & aliquanto priùs in Eccleſia ſub antiſtitis manu conteſtamut nos renunciare
diabolo, & pompæ, & Angelis eius. Dehinc ter mergitamur, amplius aliquid reſponden-
tes, quàm Dominus in Euangelio determinauit. Inde ſuſcepti, lactis & mellis cōcordiam
prægustamus. Exque ea die, lauacro quotidiano per totam hebdomadam abſtinemus.
[31] Euchariſtiæ Sacramentum & [32] in tempore victus, & [33] omnibus mandatum à Domi-
no, [34] etiam antelucanis cœtibus, [35] nec de aliorum manu quàm præſidentium ſumimus.
[36] Oblationes pro defunctis, [37] pro natalitiis, annua die facimus. [38] Die Dominico ieiu-
nium nefas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate à die Paſchæ in Pen-
tecoſten vſque gaudemus. [39] Calicis aut panis etiā noſtri, aliquid decuti in terram anxiè

patimur. Ad [40] omnem progreſſum, atque promotum, ad omnem aditum, & exitum, ad D
veſtitum, & calceatum, ad lauacra, ad menſas, ad lumina, ad cubilia, ad ſedilia, quacun-
CAP. IIII. que nos conuerſatio exercet, frontem crucis ſignaculo terimus. [[41] Harum & aliarum
eiuſmodi diſciplinarum ſi legem expoſtules ſcripturarum, nullam inuenies: traditio tibi
prætendetur auctrix, conſuetudo confirmatrix, & fides obſeruatrix. Rationem traditio-
ni, conſuetudini, fidei, patrocinaturam aut ipſe perſpicies, aut ab aliquo qui perſpexerit
diſces. Interim nonnullam eſſe credes cui debeatur obſequium. Adiicio vnum adhuc
exemplum, quatenus & de veteribus docere conueniat. [42] Apud Iudæos tam ſolenne eſt
1.Cor.11. fœminis eorum velamen capitis, vt inde noſcantur. Quæro legem. Apoſtolum differo.
Gen.24. Si Rebecca conſpecto procul ſponſo velamen inuaſit, priuatus pudor legem facere non
potuit, aut cauſæ ſuæ fecerit. Tegantur virgines ſolæ, & hoc nuptum venientes, nec an-
Dan. 13. tequàm cognouerint ſponſos. Si & [43] Suſanna in iudicio reuelata, argumentum velatæ
præſtat, poſſum dicere, & hîc velamen arbitrij fuit. Rea venerat, erubeſcens de infamia
ſua, meritò abſcondens decorem, vel quia timens iam placere. Ceterùm in [44] ſtadio ma-
riti non putem velatã deambulaſſe, quæ placuit. Fuerit nunc velata ſemper. In ipſa quo-
que legem habitus requiro, vel in quacunque alia. Si legem nuſquàm reperio, ſequitur
vt traditio conſuetudini morem hunc dederit, habiturum quandoque Apoſtoli aucto-
ritatem ex interpretatione rationis. His igitur exemplis renuntiatum erit, [45] poſſe
etiam non ſcriptam traditionem in obſeruatione defendi, confirmatam conſuetudine,
idonea teſte probatæ tunc traditionis ex perſeuerantia obſeruationis. [46] Conſuetudo au- E
tem etiam in ciuilibus rebus pro lege ſuſcipitur, cùm deficit lex: nec differt ſcriptura an
ratione conſiſtat, quando & legem ratio commendet. Porrò ſi lex ratione conſtat, lex erit
omne iam quod ratione conſtiterit à quocunque productum. [47] An nõ putas omni fideli
licere concipere & conſtituere, duntaxat quod Deo congruat, quod diſciplinæ conducat,
Luc. 12. quod ſaluti proficiat, dicente Domino: Cur autem non & à vobis ipſis quod iuſtum eſt iu-
dicatis? vt non de iudicio tantùm, ſed de omni ſententia rerum examinaudarum. Dicit &
Philip.3. Apoſtolus. Si [48] quid ignoratis, Deus vobis reuelabit: Solitus & ipſe conſilium ſubmini-
ſtrare, cùm præceptum Domini non habebat: & quædam edicere à ſemetipſo, [49] ſed &
Ioan.16. ipſe ſpiritum Dei habens deductorem omnis veritatis. Itaque conſilium & edictum eius
diuini iam præcepti inſtar obtinuit, de rationis diuinæ patrocinio. Hanc nunc expoſtula,
ſaluo traditionis reſpectu, quocunque traditore cenſetur: nec auctorem reſpicias, ſed au-
ctoritatem: & in primis conſuetudinis ipſius, quæ propterea colenda eſt, ne non ſit ratio-
nis interpres: vt ſi & hanc Deus dederit, tunc diſcas cur nam obſeruanda ſit tibi conſue-
CAP. V. tudo. [[50] Sed cur maior exigitur ratio Chriſtianarum obſeruationum, cùm illas etiam
natura defendit, quæ prima omnium diſciplina eſt? Ideóque hæc prima præſcribet coro-
Gen. 1. nam capiti non conuenire. Puto autem naturæ Deus, noſter eſt, [51] qui figurauit hominẽ:
& fructibus rerum appetendis, iudicandis, cõſequendis, certos in eo ſenſus ordinauit, per
propria membrorum quodammodò organa; [52] Auditum in auribus fodit, viſum in ocu-
lis accendit, guſtum in ore concluſit, odoratum in naribus ventilauit, contactum in ma- F
nibus æſtimauit. Per hæc exterioris hominis miniſteria, interiori homini miniſtrãtia, fru-
ctus munerum diuinorum ad animam deducuntur à ſenſibus. Quis igitur fructus ex flo-
ribus? [53] ſubſtantia enim propria, certè præcipua coronarum, flores agri. Aut odor, inquis,
aut color, aut pariter vtrunque. Qui erunt ſenſus coloris, odoris? viſus opinor & odoratus.
Iſtos ſenſus quæ membra ſortita ſunt? oculi, niſi fallor, & nares. Vtere itaque floribus viſu
& odoratu, quorum ſenſuum fructus eſt. Vtere per oculos & nares, quorum ſenſuũ mem-
bra ſunt. Subſtantia tibi à Deo tradita eſt, habitus à ſeculo: quamquam nec habitus ex-
traordinarius ordinario vſui obſtrepit. Hoc ſint tibi flores & [54] inſerti & innexi, & in filo,
& in ſcirpo, quòd liberi, quòd ſoluti: ſpectaculi ſcilicet, & ſpiraculi res. [55] Coronam ſi fortè
faſcem exiſtimas florum per ſeriem comprehenſorum, vt plures ſemel portes, vt omnibus
pariter vtaris: iam verò & in ſinum conde, ſi tanta munditia eſt: in lectulum ſparge, ſi tãta
mollitia eſt: in poculum crede, ſi tanta innocentia eſt. Tot modis fruere, quot & ſentis.
Ceterùm in capite quis ſapor floris? quis coronæ ſenſus niſi vinculi tantùm? Quia neque
color cernitur, neque odor ducitur, nec teneritas commẽdatur. Tam contra naturam eſt
florem capite ſectari, quàm cibum aure, quàm ſonum nare. Omne autem quod contra na-
turam eſt, monſtri meretur notam penes omnes, penes nos verò etiam elogium ſacrile-
CAP. VI. gij, in Deum naturæ dominum & auctorem. [[56] Quæres igitur Dei legem, habẽs com-
munem

A munem iſtam in publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas & Apoſtolus ſolet prouo- 1. Cor. 11.
care: vt cùm in velamine fœminæ: Nec natura vos, inquit, docet? Vt cùm ad Romanos: Rom. 2.
Natura facere, dicens, Nationes ea quæ ſunt legis: & legem naturalem ſuggerit, & naturam legalem. [57] Sed & in priore Epiſtolæ, naturalem vſum conditionis in non naturalem maſculos & fœminas inter ſe demutaſſe affirmans, ex retributione erroris in vicem pœnæ, vtique naturali vſui patrocinatur. Ipſum Deum ſecũdum naturam priùs nouimus, [58] Deũ appellantes Deorum, bonum præſumentes, & iudicem inuocantes. Quæris, an [59] conditioni eius fruendæ natura nobis debeat præire, ne illâ rapiamur, quâ Dei æmulus vniuerſam conditionem certis vſibus homini mancipatam, cum ipſo homine corrupit. Vnde eã
& Apoſtolus inuitam ait vanitati [60] ſuccidiſſe, vanis plurimùm vſibus, tum turpibus, & Rom. 8.
iniuſtis, & impiis, ſubuerſam. Sic itaque & circa voluptates ſpectaculorum infamata conditio eſt, ab eis, qui naturà quidem, Dei omnia ſentiunt, ex quibus ſpectacula inſtruuntur, ſcientia autem deficiunt. Illud quoque intellige, omnia à diabolo eſſe mutata. [61] Sed
& huic materiæ propter ſuauiludios noſtros Græco quoque ſtylo ſatisfecimus. [[62] Pro- Cap. VII.
inde coronarij iſti agnoſcant interim naturæ auctoritatem, communis parentis nomine, quà homines, & propriæ religionis pignora, quâ Deũ naturæ proximo colentes: atque ita, velut ex abundanti, ceteras quoque rationes diſpiciant, quæ noſtro priuatim capiri coronamentis & quidem omnibus interdicunt. Nam & vrgemur à communione naturalis di-
B ſciplinæ, conuerti ad proprietatem Chriſtianæ totam iam defendendam, per ceteras quoque ſpecies coronarum, quæ aliis vſibus proſpectæ videntur, vt ex aliis ſubſtantiis ſtructæ; ne quia non ex floribus conſtant, quorum vſum natura ſignauit (vt ipſa hæc [63] Laurea militaris) non credantur admittere ſectæ interdictionem, quia euaſerint naturæ præſcriptionem. Video igitur & curioſiùs & pleniùs agendum ab originibus vſque ad profectus & exceſſus rei: Litteræ ad hoc ſeculares neceſſariæ. De ſuis enim inſtrumentis ſecularia probari neceſſe eſt: quantulas attigi, credo ſufficient. Si [64] fuerit aliqua Pandora, quam primam fœminarum memorat Heſiodus, hoc primum caput coronatum eſt à Charitibus, cùm ab omnibus muneraretur: vnde Pãdora. Nobis [65] verò Moyſes Propheticus, nõ Poëticus paſtor, principem fœminam Euam faciliùs pudenda foliis quàm tempora floribus incinctam, deſcribit. Nulla ergo Pandora. Sed & de mendacio erubeſcenda eſt coronæ origo. Iam nunc & de veritatibus ſuis. Certè enim ceteros fuiſſe conſtat auctores rei vel illuminatores. [66] Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum, [67] Iouem Diodorus poſt deuictos Titanas hoc munere à ceteris honoratum. Dat & [68] Priapo tænias idem, & [69] Ariadnæ ſertum ex auro & Indicis gemmis: Vulcani opus, Liberi munus: poſt & ſidus. [70] Iunoni vitem Callimachus induxit. Ita & Argis ſignum eius palmite redimitum, ſubiecto pedibus eius corio Leonino, inſultantem oſtentans nouercam de exuuiis vtriuſque priuigni. [71] Hercules nunc populum capite præfert, [72] nunc oleaſtrũ, [71] nunc apium. Habes [74] tragœdiam Cerberi, habes Pindarum, atque Callimachum, [75] qui & Apollinem
C memorat interfecto Delphico dracone, lauream induiſſe quâ ſupplicem. [76] Erant enim ſupplices coronarij apud veteres. [77] Liberum, eundem apud Ægyptios Oſirin, [78] Harpocration induſtria [79] hederatum argumentatur, quòd hederæ natura ſit cerebrum ab [80] helluco defenſare. Sed & aliâs [81] Liberum principem coronæ planè laureæ, in qua ex Indis triumphauit, etiam vulgus agnoſcit, cùm [82] dies in illum ſolennes Magnam appellat coronam. Si & [83] Leonis Ægyptij ſcripta euoluas, prima [84] Iſis repertas ſpicas capite circuntulit, rem magis ventris. Plura quærentibus omnia exhibebit præſtantiſſimus in hac quoque materia commentator [85] Claudius Saturninus. Nam eſt illius de Coronis liber, & origines, & cauſas, & ſpecies, & ſolennitates earum ita ediſſerens, vt nullam gratiam floris, nullam lætitiam frondis, nullum ceſpitem, aut palmitem, [86] non alicui capiti inuenias cõſecratum. Quo ſatis inſtruamur, quàm alienum iudicare debeamus coronati capitis inſtitutionem, ab eis prolatam, & in eorum deinceps honorem diſpenſatam, quos ſeculum Deos credidit. Si enim mendacium diuinitatis diabolus operatur, in hac etiam ſpecie, à primordio mendax, ſine dubio & eos ipſe proſpexerat, in quibus id mendacium diuinitatis ageretur. Quale igitur habendum eſt apud homines veri Dei, quod à cãdidatis diaboli introductum, & ipſis à primordio dicatum eſt, quódque iam tunc Idololatriæ initiabatur
ab idolis, & id idolis adhuc viuis? non quaſi aliquid ſit idolum, ſed quoniam quæ [87] idolis 1. Cor. 10.
alij faciunt, ad dæmones pertinent. Porrò ſi quæ alij idolis faciunt, ad dæmones pertinẽt, quanto magis quòd ipſa ſibi idola fecerunt cùm adiuerẽt? Ipſi ſcilicet ſibi procurauerunt

CAP. VIII. dæmones,per eos in quibus eſurierant,antequàm procurauerant. [[88] Tene interim hanc D
» fidem,dum in curſum quæſtionis excutio. Iam enim audio dici: Et alia multa ab eis prola-
» ta,quos ſeculum Deos credidit: tamen in noſtris hodie vſibus,& in priſtinorum ſanctorũ,
» & in Dei rebus, & in ipſo Chriſto deprehendi, non aliàs ſcilicet hominem functo quàm
» per communia iſta inſtrumenta exhibitionis humanæ. Planè ita ſit, nec antiquius adhuc
in originem diſceptabo. [89] Primus Mercurius litteras enarrauerit; neceſſarias cõfitebor &
commercij rebus,& [90] noſtris erga Deum ſtudiis. [91] Sed etſi neruos idem in ſonum ſtrin-
xit,non negabo & hoc ingenium [92] cum ſanctis feciſſe,& Deo miniſtraſſe,audiens Dauid.
Iſai. 38. [93] Primus medelas Æſculapius explorauerit; [94] memini & Eſaiã Ezechiæ lãguenti aliquid
1.Timot. 5. medicinale mandaſſe. Scit & Paulus ſtomacho vinũ modicũ prodeſſe. Sed & Minerua pri-
Ionæ. 1. ma molita ſit nauẽ,videbo nauigantem Ionam & Apoſtolos. Plus eſt quòd & Chriſtus ve-
Luc. 8. ſtietur:habebit etiam penulã Paulus. Si & vniuſcuiuſque ſupellectilis & ſingulorum vaſcu-
Act. 13. et deinceps. lorum aliquem ex diis ſeculi auctorẽ nominaris, agnoſcã neceſſe eſt & recumbẽtem in le-
2. Tim. 4. ctulo Chriſtũ, & cùm peluem diſcipulorũ pedibus offert,& cùm aquã ex vrceo ingerit, &
Ioan. 13. cùm linteo circũſtringitur, [95] propria Oſiridis veſte. Huiuſmodi quæſtioni ſic vbique re-
ſpõdeo, admittens quidem vtenſilium communionẽ,ſed prouocans eam ad rationaliũ &
irrationalium diſtinctionem, [96] quia paſſiuitas fallit obumbrãs corruptelam conditionis,
Rom. 8. quà ſubiecta eſt vanitati. Dicimus enim ea demum & noſtris,& ſuperiorum vſibus, & Dei
rebus,& ipſi Chriſto competiſſe, quæ meras vtilitates, & certa ſubſidia, & honeſta ſola-
tia neceſſariis neceſſitatibus vitæ humanæ procurent: vt ab ipſo Deo inſpirata credantur E
ptopiore proſpectore, & inſtructore, & oblectatore ſi fortè hominis ſui. Quæ verò hunc
ordinem exceſſerint, ea non conuenire vſibus noſtris, præſertim quæ propterea ſcilicet
nec apud ſeculum, nec in Dei rebus, nec in conuerſationibus Chriſti recognoſci eſt.
CAP. IX. [[97] Quis denique Patriarches, quis Prophetes: quis Leuites, aut Sacerdos, [98] aut ἄρχων,
quis vel poſtea Apoſtolus aut Euãgelizator, aut Epiſcopus inuenitur coronatus? Puto nec
ipſum Dei templum, nec arca teſtamenti, [99] nec tabernaculum martyrij, nec altare, nec
3. Reg. 6. & 8. candelabrum:quibus vtique & in prima dedicationis ſolennitate,& in ſecunda reſtitutio-
nis gratulatione competiſſet coronari, ſi dignum Deo eſſet. Atquin ſi figuræ noſtræ fue-
1. Eſdr. 7. runt ([100] nos enim ſumus & templa Dei, & altatia, & luminaria,& vaſa) hoc quoque figu-
1. Cor. 10. ratè portendebant, homines Dei coronari non oportere. Imagini veritas reſpondere de-
1. Cor. 3.
Zachar. 9. bebit. Sed forſitan oppones ipſum Chtiſtum coronatum. Ad hoc breuiter interim au-
Philip. 2. dies. Sic & tu coronare, & licitum eſt. Tamen nec illam impietatis contumelioſæ coro-
Rom. 9. nam [101] populus conſciuit. Romanorum militum commentum fuit, ex vſu rei ſecularis,
Matth. 27. quem populus Dei nec publicæ vnquam lætitiæ, nec ingenitæ luxuriæ nomine admiſit;
faciliùs cum tympanis & tibiis & pſalteriis reuertens de captiuitate Babyloniæ, quàm
1. Eſdr. 2. & 3. cum coronis: & poſt cibum & potum exurgens ad ludendum ſine coronis. Nam neque
Exod. 32. lætitiæ deſcriptio, neque luxuriæ deuotatio, de coronæ decore, aut dedecore tacuiſſet:
Iſai. 15. adeò & Eſaias, Quando, inquit, cum tympanis & tibiis & pſalteriis bibunt vinum: dictu-
CAP. X. rus eſſet etiam cum coronis, ſi vnquam hic vſus fuiſſet & in Dei rebus. [[102] Ita cùm id- F
» circò proponis: Deorum ſecularium commenta etiam apud Deum deprehendi, vt inter
» hæc coronam quoque capitis communi vſui vindices; ipſe tibi iam præſcribis non haben-
» dum in communione vſus apud nos, quod non inueniatur in rebus Dei. Quid enim tam
dignum Deo, quàm quod indignum idolo? Quid autem tam dignum idolo, quàm quod
& mortuo? [103] Nam & mortuorum eſt ita coronari: [104] vel quoniam & ipſi idola ſtatim
fiunt & habitu & cultu conſecrationis, quæ apud nos ſecunda idololatria eſt. Igitur qui
ſenſu careant, illorum erit proinde vti ea re, cuius ſenſu carerent æquè, ſi abuti vellent,
ſi ſenſu non carerent. Nulla verò diſtantia eſt abutendi, cùm veritas ceſſat vtendi, ceſ-
1. Cor. 7. ſante natura ſentiendi; quáve quis abutatur, cùm non habeat quâ vtatur. [105] Nobis au-
tem abuti apud Apoſtolum non licet, faciliùs non vti docentem, niſi quòd nec abutun-
tur qui nihil ſentiunt: ſed vacat totum, & eſt ipſum quoque opus mortuum, quantum in
Pſal. 113. idolis: viuum planè quantum in dæmoniis, ad quæ pertinet ſuperſtitio. Idola Natio-
num, inquit Dauid, argentum & aurum: Oculos habent, nec vident: nares habent, nec
odorantur: manus, nec contrectabunt. Per hæc enim floribus frui eſt. Quòd ſi tales e-
dicit futuros, qui idola fabricantur, tales iam ſunt qui ſecundum idolorum ornatum
Tit. 1. » quid vtuntur. Omnia munda mundis; ita & immunda omnia immundis: nihil autem
immundius idolis. Ceterùm ſubſtantiæ mundæ vt Dei res,& hac ſua conditione commu-
nes

A nes vſui: ſed [106] ipſius vſus adminiſtratio intereſt. Nam & ego mihi gallinaceum macto,
non [107] minus quàm Æſculapio Socrates: & ſi me odor alicuius loci offenderit, [108] Arabię
aliquid incendo, ſed non eodem ritu, nec eodem habitu, nec eodem apparatu, quo agitur
apud idola. Si enim verbo nudo conditio polluitur, vt Apoſtolus docet: Si [109] quis autem 1. Cor. 10.
dixerit, hoc idolorhytum eſt, non contigeris: multo magis cum habitu, & ritu, & appara-
tu idolothytorum contaminatur. Ita & corona idolothytorum efficitur. Hoc enim ritu, &
habitu, & apparatu, idolis immolatur auctoribus ſuis: quorum eo vel maximè proprius eſt
vſus, ne in communionem poſſit admitti quod in Dei rebus non inuenitur. Propterea A-
poſtolus inclamat: [110] Fugite idololatriam: omnem vtique & totam. Recogita ſyluam,
& quantæ latitant ſpinæ. Nihil dandum idolo, ſic nec ſumendum ab idolo. [111] Si in ido- 1. Cor. 10.
lio recumbere alienum eſt à fide, quid in idoli habitu videri? Quæ communio Chriſti & 2. Cor. 6.
Beliæ? & ideò fugite. Longum enim diuortium mandat ab idololatria, in nullo proximè
agēdum. [112] Draco etiam tertenus de longinquo non minus ſpiritu abſorbet alites. Ioan-
nes: [113] Filioli, inquit, cuſtoditē vos ab idolis: non iam ab idololatria quaſi ab officio, ſed 1. Ioan. 5.
ab idolis, id eſt ab ipſa effigie eorum. Indignum enim vt imago Dei viui, imago idoli &
mortui fiat. Vſque adhuc proprietatem iſtius habitus & ex originis cenſu, & ex ſuperſtitio-
nis vſu idolis vendicamus, ex eo præterea, quòd dum in rebus Dei noſtri non refertur,
magis magiſque illorum deputatur, in quorum & antiquitatibus, & [114] ſolennitatibus, Baruch. 6.
B & [115] officiis [116] conuenitur. [117] Ipſæ denique fores, [118] ipſæ hoſtiæ & [119] aræ, [120] ipſi mi-
niſtri & ſacerdotes eorum coronantur. Habes omnium collegiorum ſacerdotalium coro-
nas [121] apud Claudium. Sed & illam interſtruximus diſtinctionem differētiæ rationalium
& irrationalium; eis occurrentem, qui communionem in omnibus de quorundam exem-
plorum occaſione defendunt. Ad hanc itaque partem cauſas iam ipſas coronarias inſpici
ſupereſt, vt dum oſtendimus extraneas, immò & contrarias diſciplinæ, nullam earum ra-
tionis patrocinio fultam probemus, quòd poſſet habitus eiuſmodi quoque communioni
vindicari: ſicut & quidam, quorum exempla nobis obiectantur. [[122] Etenim vt ipſam cau- CAP. XI.
ſam coronæ militaris aggrediar, puto prius conquirendum, an in totum Chriſtianis mili-
tia conueniat. Quale eſt alioquin de accidentibus retractare, cùm à præcedentibus culpa
ſit? [123] Credimúsne humanum ſacramentum diuino ſuperduci licere, & in alium dominū
reſpondere poſt Chriſtum, & [124] eierare patrem ac matrem, & omnem proximum, quos Exod. 20.
& lex honorari & poſt Deū diligi præcepit? Hos & Euangelium ſolo Chriſto pluris nō fa- Leuit. 19.
ciens, ſic quoq; honorabit? Licebit in gladio cōuerſari, [125] Domino pronūciante: Gladio Matth. 26.
periturū, qui gladio fuerit vſus? Et prælio operabitur filius pacis, [126] cui nec litigare cōue- 1. Cor. 6.
niet? [127] Et vincula & carcerē, & tormenta, ſupplicia adminiſtrabit, [128] nec ſuarū vltor in- Matth. 5.
iuriarum? [129] Iā & ſtationes aut alij magis faciet quàm Chriſto? aut & dominico die, quādo
nec Chriſto? Et excubabit pro tēplis [130] quibus renunciauit? [131] & cœnabit illic vbi Apo- 1. Cor. 8.
ſtolo nō placet? Et [132] quos interdiu exorciſmis fugauit, noctibus defenſabit, [133] incumbēs
C & requieſcens ſuper luncho, quo perfoſſū eſt latus Chriſti? Vexillū quoque portabit æmu- Ioan. 19.
lū Chriſti? & ſignū poſtulabit à principe, qui iam à Deo accepit? [134] Mortuus etiā tuba in-
quietabitur æneatoris, qui excitari à tuba angeli expectat? [135] Et cremabitur ex diſciplina
caſtrenſi Chriſtianus, cui cremare non licuit, cui Chriſtus merita ignis indulſit? Quāta alia
in delictis circumſpici poſſunt caſtrenſiū munium, tranſgreſſioni interpretanda? Ipſum de
caſtris lucis in caſtra tenebrarū nomen deferre, trāſgreſſio eſt. Planè ſi quos militia præuē-
tos fides poſterior inuenit, alia cōditio eſt, [116] vt illorum quos Ioānes admittebat ad laua- Luc. 3.
crū; vt [117] Centurionū fideliſſimorū, quem Chriſtus probat, & quē Petrus catechizat: dum Matth. 8.
tamē ſuſcepta fide atq; ſignata aut deſerendū ſtatim ſit, vt multis actū: [118] aut omnibus mo- Act. 10.
dis cauillandū, ne quid aduerſus Deum cōmittatur, quę nec ex militia permittūtur; aut no-
uiſſimè perperiendū pro Deo, [119] quod æquè fides pagana condixit. Nec enim delictorū
impunitatem, aut [140] Martyriorum immunitatem militia promittet. Nuſquam Chriſtia-
nus aliud eſt. Vnum Euangelium, & idem Ieſus: negaturus omnem negatorem, & confeſ- Matth. 10.
ſurus omnem cōfeſſorem Dei: & [141] ſaluam facturus animā pro nomine eius amiſſam, per-
diturus autem de contrario aduerſus nomen eius lucri habitam. [142] Apud hunc tam miles
eſt, paganus fidelis: quàm paganus eſt, miles infidelis. Non admittit ſtatus fidei, allegatio-
nē neceſſitatis. Nulla eſt neceſſitas delinquendi, quibus vna eſt neceſſitas non delinquēdi.
Nam & ad ſacrificandum & directò negandum, neceſſitate quis premitur tormentorum
ſiue pœnarum: [143] tamen nec illi neceſſitati diſciplina conniuet: quia potior eſt neceſſi-

tas timendæ negationis & obeundi martyrij, quàm euadendæ paſſionis & implendi offi- D
cij. Ceterùm ſubuertit totam ſubſtantiam ſacramenti cauſatio eiuſmodi, vt etiam volun-
tariis delictis [144] fibulam laxet. Nam & voluntas poterit neceſſitas contendi, habens ſcili-
cet vnde cogatur. Vel ipſe hæc præſtruxerim, & ceteras officialiũ coronarum cauſas, qui-
bus familiariſſima iſta [145] ducatio neceſſitatis: cùm idcircò aut officia fugienda ſint, ne
[146] in delictis incidamus, aut & martyria toleranda ſint, vt officia rumpamus. De prima
ſpecie quæſtionis etiam militiæ ipſius illicitæ, plura non faciunt, vt ſecunda reddatur. Niſi
omni ope expulero militiam, fruſtrà iam de corona militari prouocarim. Puta denique li-
Cap. XII. cere militiam, vſque ad cauſam coronæ. [[147] Sed & de corona priùs dicam. Laurea iſta
[148] Apollini vel Libero ſacrata eſt: illi vt [149] Deo telorum, [150] huic vt Deo triumphorum,
ſic docet Claudius. [151] Quãquam ex myrto ait milites redimiri ſolere. Veneris enim myr-
tum matris Æneæ, non laurum, etiam amiculæ [152] Martis, per Iliam & Romulos Roma-
ni. Sed ego Venerem non credo ex hac parte cum Marte Romanam, quâ pellicis dolor
eſt. [153] Quin & olea militiam coronari à Mineruа, [154] non ſolùm artium, ſed armorũ quo-
que dea: & pacem cum Neptuno iniſſe, ex hac arbore coronatam. In his erit ſerti milita-
ris ſuperſtitio vbique polluta, & polluens omnia, quæ iam polluantur & cauſis. [155] Ecce
annua votorum nuncupatio quid videtur? Prima in principiis, ſecunda in Capitoliis. Ac-
cipe poſt loca, & verba, Hunc tibi Iupiter bouem cornibus auro decoratis vouemus eſſe
futurum. Cuius ſententiæ vox eſt? vtique negationis. Etiamſi tacet illic Chriſtianus ore,
coronatus capite reſpondit. [156] Eadem laurea in Donatiui diſpenſatione denunciatur. E
Matth.16. Planè non gratuita idololatria, aliquibus aureis venditans Chriſtum, vt argenteis Iudas.
Matth. 6. Hoc erit: Non poteſtis Deo ſeruire & mammonæ: mammonæ manum tradere, & à Deo
abſiſtere. Hoc eſt reddere quæ ſunt Cæſaris Cæſari, & quæ Dei Deo: nec hominem Deo
Matth.22. reddere, & denarium Cæſari auferre. [157] Triumphi laurea foliis ſtruitur. [158] hinc aduer-
bis [159] lemniſcis, [160] inauratur lamnulis, vnguentis delibuitur à lachrymis coniugum &
matrum, fortaſſè quorundam & Chriſtianorum: & [161] apud Barbaros enim Chriſtus. Qui
hanc portauerit in capite cauſam, nónne & ipſe pugnauit? Eſt & [162] alia militia regiarum
familiarum. [163] Nam & caſtrenſes appellantur, [164] munificæ & ipſæ ſolennium Cæſarea-
horum. Sed & tu proinde miles ac ſeruus alterius es: & ſi duorum, Dei & Cæſaris, certè
Cap. XIII. tunc non Cæſaris cùm te Deo debes, etiam in communibus credo potiori. { [165] Coro-
nant & publicos ordines laureis publicæ cauſæ: [166] Magiſtratus verò inſuper aureis, vt
Athenis, vt Romæ. [167] Præferuntur etiam illis Hetruſcæ. Hoc vocabulum eſt coronarum,
quas gemmis & foliis ex auro quercinis ob Iouẽ inſigneis, ad deducendas tenſas cum pal-
matis togis ſumũt. [168] Sunt & prouinciales aureæ, imaginũ iam non virorum, capita maio-
ra quærentes. Sed tui ordinis, & tui magiſtratus, & [169] ipſum Curiæ nomen, Eccleſia eſt
Philip.4. Chriſti. [170] Illius es, cõſcriptus [171] in libris vitæ. Illic purpuræ tuæ, ſanguis Domini: & cla-
Apoc. 13. uus latus in cruce ipſius; illic [172] ſecuris ad caudices arboris poſita; illic virga ex radice Ieſ-
Matth.27. ſe. [173] Viderint & publici equi cum coronis ſuis Dominus tuus, vbi ſecundum ſcripturam
Matth.3. Hieruſalẽ ingredi voluit, nec aſinum habuit priuatũ. Iſti in curribus, & iſti in equis, [174] nos F
Iſai.11. autẽ in nomine Domini Dei noſtri inuocabimus. [175] Ab ipſo incolatu Babylonis illius in
Matth. 21. Apocalypſi Ioannis ſubmouemur, nedũ à ſuggeſtu. Coronatur & vulgus nunc ex [176] Prin-
Pſal. 19. cipaliũ proprietatũ exultatione, nũc ex Municipalium ſolẽnitatum proprietate: & eſt om-
Apoc. 18. nis publicæ lætitiæ luxuria captatrix. Sed tu peregrinus es mũdi huius, ciuis ſupernæ Hie-
ruſalem. [177] Noſter, inquit, municipatus in cœlis. Habes tuos cẽſus, tuos Faſtos: nihil tibi
Philip.3. cum gaudiis ſeculi; immò contrarium debes. Seculũ enim gaudebit, vos verò lugebitis. Et
Ioan.16. puto, fœlices, ait, lugẽtes, non coronatos. [178] Coronant & nuptiæ ſponſos: & [179] ideò non
Matth. 5. nubimus ethnicis, ne nos ad idololatriã vſque deducant, à qua apud illos nuptiæ incipiũt.
Gen. 24. [180] Habes legem à Patriarchis quidem, habes Apoſtolum in Domino nubere iubentem.
1. Cor.7. [181] Coronat & libertas ſecularis. Sed tu iam redemptus es à Chriſto, & quidẽ magno. Ser-
uum alienum, quomodo ſeculũ manumittet? Et ſi libertas videtur, ſed & ſeruitus videba-
Gal. 3. tur. Omnia imaginaria in ſeculo, & nihil veri. Nam & tunc liber homini eras redemptus à
1. Cor. 7. Chriſto: & nunc ſeruus es Chriſti, licet manumiſſus ab homine. Si verã putes ſeculi liber-
tatem, vt & coronã conſignes, rediſti in ſeruitutem hominis, quam putas libertatem: ami-
ſiſti libertatẽ Chriſti, quã putas ſeruitutẽ. [182] Nunquid & Agoniſticę cauſæ diſputabuntur,
[183] quas ſtatim tituli ſui damnant, & ſacras & funebres ſcilicet: hoc enim ſupereſt vt Olym-
pius Iupiter, & Nemæus Hercules, & [184] miſellus Archemorus, & [185] Antinous infœlix in
Chriſtiano

A Chriſtiano coronentur, vt ipſe ſpectaculum fiat, quod ſpectare non debeat. Vniuerſas (vt
arbitror) cauſas enumeramus, nec vlla nobiſcum eſt: omnes alienæ, prophanæ, illicitæ,
[186] ſemel iam in ſacramenti teſtatione eieratæ. Hæ enim erant pompæ diaboli & angelo-
rum eius, officia ſeculi, honores, ſolennitates poſtulatrices, falſa vota, humana ſeruitia,
laudes vanæ, gloriæ turpes: & in omnibus iſtis idololatria in ſolo quoque cenſu coronarũ,
quibus omnia iſta redimita ſunt. Præfabitur quidem Claudius etiam [187] cœlum ſyderi-
bus apud Homeri carmina coronatum, certè a Deo, certè homini: igitur & homo ipſe à
Deo coronandus eſt. [188] Ceterùm à ſeculo coronantur & lupanaria, & latrinæ, & piſtri-
na, & carcer, & [189] ludus, & ipſa [190] amphitheatra, & ipſa ſpoliaria, [191] ipſæque libitinæ.
Quàm ſacer ſanctus, quámque honeſtus ac mundus ſit habitus iſte, noli de vno poetico
cœlo, ſed de totius mundi commerciis æſtimare. [192] At enim Chriſtianus nec ianuam ſuã
laureis infamabit, ſi norit quantos Deos etiam hoſtiis diabolus affinxerit, Ianum à ianua,
Limentinum à limine, Forculum & Cardã à foribus & cardinibus, & apud Græcos Thy-
ræum Apollinem, & Antelios dæmones. [[193] Tanto abeſt vt capiti ſuo manus inferat CA. XIIII.
idololatriæ, immò iam dixerim Chriſto, ſiquidem viri caput Chriſtus eſt, tam liberum 1. Cor. 11.
quàm & Chriſtus, ne velamento quidem obnoxium, nedum obligamento. Porro & quod
obnoxium eſt velamento caput fœminæ, iam hoc ipſo occupatum non vacat etiam obli-
gamento. Habet humilitatis ſuæ ſarcinam. Si nudo capite videri non debet propter an-
B gelos, multo magis coronato: fortaſſe tunc illo coronato ſcandalizauerit. Quid enim eſt 1. Cor. 11.
capiti fœminæ corona, quàm formæ lena, quàm ſumma laſciuiæ nota, extrema negatio
verecundiæ, conflatio illecebræ? Propterea non ornabitur operoſiùs mulier ex [194] Apo- 1. Tim. 2.
ſtoli proſpectu, vt nec crinium artificio coronetur. Qui tamen & viri caput eſt, & fœminæ
facies, vt Eccleſiæ Chriſtus Ieſus, quale, oro te, ſertum pro vtroque ſexu ſubiit? ex ſpinis Matth. 27.
opinor & tribulis, in figuram delictorum, quæ nobis protulit terra carnis: abſtulit autem
virtus crucis, omnes aculeos mortis in Dominici capitis tolerãtia obtundens. Certè præ- Iſai. 52.
ter figuram contumelia in promptu eſt, & turpitudo & dedecoratio, & his implexa ſæui-
tia, quæ tunc Domini tempora & fœdauerunt & lancinauerunt: vti tu nunc laurea & myr-
to, & olea, & illuſtriore quaque fronde, & quod magis vſui eſt, [195] centenariis quoque
roſis ex horto Midæ lectis, & vtriſque liliis & omnibus violis coroneris, etiam gemmis
forſitan & auro: vt & illam Chriſti coronã æmuleris, quæ poſtea ei obuenit: quia & [196] fa- Pſal. 23.
uos poſt fella guſtauit; nec antè rex gloriæ à cœleſtibus ſalutatus eſt, quàm rex Iudæorum Matth. 27.
proſcriptus in crucem; minoratus primò à patre modicum quid citra angelos, & ita glo- Pſal. 8.
ria & honore coronatus. Si ob hæc caput ei tuũ debes, tale ſi potes ei rependе, quale ſuum
pro tuo obtulit: aut nec floribus coroneris, ſi ſpinis non potes: quia non floribus potes.
[[197] Serua Deo rem ſuam inattaminatam. Ille eam ſi volet, coronabit. Immò & vult. De- CAP. XV.
nique inuitat: [198] Qui vicerit, inquit, dabo ei coronam vitæ. Eſto & tu fidelis, ad mortem. Apocal. 2.
Decerta & tu [199] bonum agonem, cuius coronã & Apoſtolus repoſitam ſibi meritò con- & 3.
C fidit. Accipit & angelus victoriæ coronam procedens in candido equo, vt vinceret. Et a- 2. Timot. 4.
lius Iridis ambitu ornatur cœleſti. [200] Protoſedent & Presbyteri coronati: [201] eodemque Apocal. 6.
auro & ipſe Filius hominis ſupra nubem micat. Si tales imagines in viſione, quales verita- Apoc. 19.
tes in repræſentatione? Illas aſpice, illas odorare. Quid caput [202] ſtrophiolo aut draconta- Apoc. 4.
rio damnas, diademati deſtinatum? [203] Nam & reges nos Deo & patri ſuo fecit Chriſtus Apoc. 14.
Ieſus. Quid tibi cum flore morituro? Habes florem ex virga Ieſſe, ſuper quem tota diuini Apocal. 1.
ſpiritus gratia requieuit, florem incorruptum, immarceſcibilem, ſempiternum: quem & Iſai. 11.
[204] bonus miles eligendo, in cœleſti dignatione, ordinatione profecit. [205] Erubeſcite Ro-
mani commilitones eius, iam non ab ipſo iudicandi, ſed [206] ab aliquo Mithræ milite. Qui
quum initiatur [207] in ſpelæo in caſtris verè tenebrarum, coronam interpoſito gladio ſibi
oblatam [208] quaſi mimum martyrij, dehinc capiti ſuo accommodatam, monetur obuia
manu capite depellere, & in humerum ſi fortè transferre, dicens Mithram eſſe coronam
ſuam. Atque exinde nunquã coronatur: id quod in ſignum habet ad probationem ſui, ſi-
cubi tentatus fuerit de Sacramento: ſtatímque creditur Mithræ miles, ſi deiecerit coro-
nam, ſi eam in Deo ſuo eſſe dixerit. Agnoſcamus ingenia diaboli, idcircò quædam de di-
uinis affectantis, vt nos de ſuorum fide confundat & iudicet.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM DE CORONA MILITIS.

1. DE CORONA MILITIS.] Facit magnoperè ad Libri huius totius intellectum, quod habet de CORONIS Plinius l. 21. c. 2. & 3. Tenuioribus (inquit) vtebantur antiqui, ſtrophia appellantes; vnde nata Strophiola. Quin & vocabulum ipſum tardè communicatũ eſt, inter ſacra tantùm & bellicos honores coronis ſuum nomen vindicantibus. Cùm verò è floribus fierẽt ſerta, à ſerendo, ſeriẽve appellabantur. Quod apud Græcos quoque nõ ita antiquitùs placuit. Arborũ enim ramis coronari in ſacris certaminibus mos erat primùm, poſtea variari cæptum miſtura verſicolori; florúmque inuicem odores colorésque accendêre Sicyonij: Idq; factum eſt poſt Olympiadẽ centeſimam. Sic coronis è floribus receptis, paulòmox ſubiere quæ vocantur Ægyptiæ, ac deinde Hybernæ, cùm terra flores negat, ramento è cornibus tincto. Paulatímque & Romæ ſubrepſit appellatio, corollis inter initia propter gracilitatem nominatis; mox & corollariis, poſtquàm è lamina ærea tenui inaurata aut inargentata dabantur. Craſſus diues, primus argento auróque folia imitatus, Ludis ſuis coronas dedit. Acceſſerúntque & lemniſci, quos adiici ipſarum coronarum honos erat, propter Hetruſcas, quibus iungi niſi aurei non debebãt. Puri diu fuere ij. Cælare eos primus inſtituit P. Claudius Pulcher, bratteáſque etiam Philyræ dedit. Deinde etiam huc pertinent quæ habet idem de coronis militum, lib. 16. cap. 4. Hinc (inquit) ciuicæ coronæ, militum virtutis inſigne clariſſ. Cedunt his murales vallaréſque, & aureæ, quamquam pretio antecedentes. Cedunt & roſtratæ. Item lib. 22. cap. 3. Corona quidem nulla fuit graminea nobilior in maieſtate populi terrarum Principis, præmiis gloriæ. Gemmatæ & aureæ, vallares, murales, roſtratæ, ciuicæ, triumphales poſt hanc fuere, ſuntque cunctæ magno interuallo magnáque differentia. Ceteras omnes, ſinguli & Duces ipſi Imperatoréſque militibus aut aliquando Collegis dedere. Ceteras Imperatores, gramineam ſolam Miles Imperatori. Eadem vocatur Obſidionalis.

CAP. I.

2. Proximè facta eſt LIBERALITAS, &c.] Caput hoc primum meritò inſcribitur: Libri de Corona Militis argumentum. Atqui legunt quidem MS. 3. Vatic. codices: Liberalitate; veriùs magis placet lectio Gorzienſis codicis ſecundum Rhenanum LIBERALITAS, vt alludat Auctor ad Numiſmata, quæ etiamnum extant apud Goltzium & alios, in quibus ex vno latere inſcribitur: IMP. CAES. L. SEPT. SEV. PERT. AVG. ex altero verò: LIBERALITAS AVGG. S C. hoc eſt Imperatori Cæſari Lucio Septimio Seuero Pertinaci Auguſto; &: Liberalitas Auguſtorum, Senatuſconſulto. Quam adeò rectè interpretatur Rhenanus de Donatiuo Militibus dato; nam eò alludens Auctor paulòpòſt dicit: Donatiuum Chriſti in carcere expectat. de quo interim latiùs infrà cap. 12. vbi loquitur de Laurea in Donatiui diſpenſatione. Eodem etiam alludit lib. de Præſcript. adu. hæret. c. 2. his verbis: Quis (inquit) miles ab infœderatis, ne dicã ab hoſtibus regibus, Donatiuum & ſtipẽdium captat, niſi planè deſertor & transfuga, & rebellis?

3. præſtantiſſ. IMPERATORVM.] Videlicet (vti & adnotauit Rhen.) L. Sept. Seueri patris, & M. Aurel. Antonini Caracallæ filij, ſub quibus Tertullianum floruiſſe D. Hieron. auctor eſt in Illuſtribus Eccleſiæ viris. Porrò ornat eos honorifico epitheto, tùm dicit præſtantiſſimorum. Sanè etiam tum anguſtioribus rebus Chriſtianis honorificentiſſimè locuti ſunt de Imperatoribus veteres ſcriptores; vt cùm ad Scapulam Præſidem ſcribens Tertullianus: Colimus ergo (inquit) & Imperatorem ſic, quomodo & nobis licet, & ipſi expedit, vt hominem à Deo ſecundum, & quicquid eſt, à Deo conſecutum, ſolo Deo minorem. At iã prouectioribus parcius loquuntur, Hieronymus, Ambroſius, Auguſtinus & alij.

4. Expungebantur in caſtris milites Laureati.] Ex ſupradictis num. 2. manifeſtum eſt rectè ſubaudiri à Rhenano: Donatiuo. Hoc eſt: Donatiuum promiſſum militibus ſollemniter exſoluebatur, ſiue præſtabatur. Indicauimus in ſcholiis librorum præcedẽtium, huius vſum verbi declarantes, Metaphoram hinc deductam videri, quòd in perſcriptionibus ſiue libellis debita continentibus, eorum nomina quibus ſatisfactum eſt, puncto notentur. De quo vide ſuprà lib. adu. Iud. cap. 4. num. 15. Legimus autem ex 3. MS. Vatic. cod. qui ſe duobus dominis ſeruire non poſſe præſumpſerat. nam ſi, vti antea, affirmatiuè legeretur, magis conueniret coniectura noſtra, & Latinè: præſumpſerant.

5. Vulgata iam & iſta diſciplina Chriſtianorum, &c.] Huc pertinet illud Apologetici cap. 42. Tom. 1. Non emo capiti coronam, &c. & quod ſuprà lib. de Spect. cap. 11. dixit: idololatria conſpurcat de coronis profanis. Item quod habet B. Iuſtinus Martyr Apolog. ad Antoninum. Sed neque victimis multis & florum coronis colimus, &c. Illud quoque B. Cypriani lib. de Lapſis: Frons cũ Dei ſigno pura diaboli coronam ferre non potuit. Denique Auctorem imitatus Minutius in Octauio (qui liber perperàm Arnobij Octauus liber à quibuſdam appellatur) Sanè quod caput non coronamus, ignoſcite. Auram boni floris naribus ducere, non occipitio capillisve ſolemus haurire, &c. quæ infrà ſuo loco citabimus. Porrò iterum legimus ex MS. 3. Vatic. quod habebãt priores excuſi, & Paterniacenſis ac Hirſaugienſis codices: eludere eminus, infrendere comminus, & deinde nũc primùm: in noſtrum, nempè militem. Tribuno defertur, id eſt: accuſatur, pro eo quod ex Gorzienſi ſubſtituerat Rhenanus: eludere eminus, infrendere. Continuò murmur. Tribuno defertur. Infinitiua autem verba: deſignare, illudere, infrendere, exponi debẽt pro Præterito imperfecto Indicatiui, id eſt: deſignabant, eludebãt eminus, infrendebant comminus. Aut certè verbum Cœperunt ſubaudiendum.

6. Tribuno.] Tribunum Militum intelligit, qui pro more habebat (iuxta quod Seuerus narrat in vita S. Martini, adnotante etiam Rhenano) vt ſingulis ex ordine vocatis Donatiuum erogaret; quò pertinet illud: & perſona iam ex ordine acceſſerat.

7. O militem in Deo glorioſum.] Alludit (inquit Rhenanus) ad illud Apoſtoli: Qui gloriatur, in Domino glorietur.

8. Suffragia exinde.] Nam (inquit idem) res in cõſultationem venerat, quid eſſet de eo faciendum.

9. apud Acta.] Acta (inquit Rhenan.) commentarij

ſunt

ſunt, quos conficit Reſpublica. Hoc declarat Tertullianus lib. in Marc. 5. ſic ſcribens: Planè profiteri poteſt ſemetipſum quis. Verùm profeſſio eius alterius auctoritate conficitur; alius ſcribit, alius ſubſcribit, alius obſignat, alius Actis refert. *Ergo ſignificat hîc etiam rem iſtam in* Acta *relatam.*

10. grauiſſimas peunlas.] Penula (*inquit idem*) *quæ & lacerna, veſtimenti genus itinerarium & arcendæ pluuiæ accommodatum, apud veteres, teſte Ælio Lampridio.*

11. reuelari auſpicatus.] *Auſpicari (eodem adnotante) vſurpat pro ſimpliciter incipere. Similiter dixit ſuprà lib. de Patientia:* malitiam ab impatientia auſpicatam. *Accipitur autem propriè* reuelari, *pro detegi, tum hîc, tum cap. 4. vbi legitur:* Suſanna in iudicio reuelata.

12. ſpeculatoriam moroſiſſimã.] Caligam *militarem rectè interpretatur Rhenanus. Hinc &* militia caligata *apud Auctorem, lib. de Idolol. ca. 19. num. 147. Alludit autem ad diuinã viſionem, quæ Moyſi apparuit.*

13. ſpe calceatus, de Euangelij paratura, &c.] *Paraphraſticωs expreſſit quod eſt ad Epheſ. 6.* calceati *pedes in præparationem* Euangelij; *item:* ſuccinctus acutiore verbo Dei, *pro illo:* ſuccincti *in veritate gladio ſpiritus, quod eſt* verbũ Dei. *&:* totus de Apoſtolo armatus, *alludens ad illud: Accipite totam armaturam Dei: ſaltem quemadmodum legit B. Cyprian. ad verbũ ex Græco πανοπλίας, ſicuti etiam adnotauimus ad illam epiſt. 56. num. 30. Similiter etiam dixit lib. de Fuga in perſecut. Tom. 5.* tam plenè ab Apoſtolo armatus.

14. Martyrij candida.] *Huc alludere videntur BB. Ambroſ. & Auguſt. in illo Cãtico: Te Deum laudamus:* *te* Martyrum candidatus *laudat exercitus. B. Cyprian. alicubi Martyribus purpuream, Virginibus* cãdidam *coronam adſcribere mauult.*

15. inter tot fratres commilitones.] *Ergo (vti rectè adnotauit Rhen.) & Chriſtiani militabant. Hoc non mirum; nam ex militibus multi conuertebantur ad Chriſtum, ceu de Diuo Martino legimus. Qui locus diligenter notandus contra eos, qui ex cap. 11. infra perperàm colligũt nullam militiam Chriſtianis licitam, atque adeò contra Eraſmi librum de Bello.*

16. vt etiam Martyria recuſare, &c.] *Pertinet hoc ad errorẽ Tertull. de quo latiùs l. de Fuga in perſecut.*

17. Muſſitant denique, &c] Muſſitant (*inquit idem*) *id eſt, occultè conqueruntur. Sic Hieronym. ad Ruffinum: Tu qui in Latinis* muſſitas, *& teſtudineo gradu moueris potius quàm incedis. Et ad Hedibiam: Et taciti me iure reprehendunt, quòd audeam ad ſtirpem generis ſui quippiam* muſſitare. Periclitari *autem, id eſt in periculum vocari, tanquam ea bona ac longa pace non ſint vſiri dentibus.*

18. in pace leones, in prælio ceruos.] *Sapiũt hæc prouerbialẽ formulam, de quibus latiùs inter noſtra Prolegomena.*

19. de quæſtionibus confeſſionum.] *Loquitur (inquit idem) de* confeſſionibus *nominis Chriſtiani. Sic adu. Praxeã:* Niſi ſpiritus Dei ſit in nobis, qui & loquitur de nobis, quæ ſunt confeſſionis. *Legimus autem cum Paterniacenſi, Hirſaugienſi, & 3. Vatic. MS. cod. iterũ:* At nunc quatenus illud opponunt, *pro eo quod ex Gorzienſi reſtituerat Rhenanus:* At nunc quia maximè, *eo magis quòd ſequatur.*

20. ipſius vel maximè exemplo.] *Subaudi (inquit idem)* Militis, *qui maluit exauctorari & ſupplicio addici, quàm coronam in capite geſtare. Senſus iſtorum verborum eſt & ordo, Vt &* Chriſtiani laureati, *id eſt quos laureã in capite ferre non pudet, &* quibus in ſolatium quæſtio *iſta* eſt, qui in defenſione delicti contendunt, reuincantur, *ipſius vel maximè exemplo, hoc eſt ipſius militis de quo nunc loquimur.*

Cap. II.

21. Neminem dico fidelium coronam capite noſſe, &c.] *Titulum huic capiti dedimus:* Quòd coronam capite noſſe contra obſeruationẽ Chriſtianã, atque adeò delictum ſit. *Atque de* Catechumenis *infrà Tom. 3. lib. de Præſcript. adu. hæreſ. de* Cõfeſſoribus *&* Martyribus *ſuprà, lib. ad Martyras num. 1.*

22. quod committitur in obſeruationẽ.] *Accipitur hîc* committi *pro delinquere, eadem ſignificatione, qua Iureconſulti* in commiſſum cadere *dicunt: quò pertinet etiam titulus, De publicis vectigalibus &* commiſſis. *De alia ſignificatione etiam Auctori vſitata, vide ſuprà lib. ad Martyras num. 11.*

23. ſatis auctoratam.] *Etiã hîc alia ſignificatione (quàm eodẽ lib. ad Mart. n. 60.)* auctoratam *vocat auctoritate præditam & confirmatam, ſiue authenticam.*

24. nec in deſtructionem eius, ſed in ædificationem.] *Alludit ad illud Apoſtoli 2. Cor. 13.* in ædificationem, non in deſtructionem.

25. & laudo fidem quæ antè credit obſeruandũ eſſe quàm didicit.] *Reſpicere videtur ad illud Iſai. 7. iuxta 70. Niſi credideritis, non intelligetis; quemadmodum non ſemel citatur à B. Cyprian. Locus inſignis contra eos, qui fidem ſenſu aut ſcientia metiri volunt.*

26. Et facile eſt ſtatim exigere: vbi ſcriptum eſt, &c.] *Locus alter adnotandus contra eos, qui nihil hodie volunt recipere, niſi quod ſcriptum eſt: cõtra quos pulcherrimè ſcribit Vincentius Lirinenſis, lib. de Prophan. hæreſ. nouitate. Verùm eodem etiam pertinet integrum ſequens caput.*

Cap. III.

27. Et quamdiu, &c.] *Inſcriptionem capiti huic fecimus:* Quòd debeat recipi Traditio etiam nõ ſcripta. *In quo imitantur Auctorem non ſolùm BB. Baſilius & Hieronymus locis infrà citatis, & Origenes homil. in Numeros, ſed vel ipſe etiam B. Cyprianus, quantumuis alij pro ſe illum citent in contrarium, vti deduximus in Epiſt. eius 74. ad Pompeium, num. 7. Quo loco etiam videre eſt conſormem Veterum tam ante quàm poſt Tertullianum,* de Traditionibus non ſcriptis *cõſonantiam, quorum quoſdam locos ad inſtitutum noſtrum propius accedentes infrà quoque citabimus. Vnde patet non aliud eſſe quàm calumniam, quæ Magdenburgenſes volunt hanc ſuam de* Traditionibus non ſcriptis *ſententiam hauſiſſe Tertullianum ex Montano, quum econtrariò (teſte Euſeb. hiſt. Eccleſ. lib. 5. cap. 16.) primus Montanus legatur noua quædam ingreſſiſſe* Traditioni *contraria; maximè quum etiã lib. de Præſcript. adu. hæreſ. Auctor* Traditionum *præſcriptione vtatur: idque ante omnem hæreſim, ad quam poſtquàm cœpit declinare, ipſe etiam ſicuti Montanus, conſuetudines antiquas minoris cœpit æſtimare, vti patet lib. ſeq. cap. 1. num. 2. & 3. Quas adeò manifeſti erroris conuincuntur infrà, quum de ſingulis exemplis demonſtrabimus, etiam ante Tertullianum & Montanum vſitatas fuiſſe, quas hoc capite recenſet, ceremonias Eccleſiaſticas. Certè de* Traditionibus *in genere apertiores ſunt loci apud B. Irenæum l. 3. c. 1. 2. 3. & 4. qui Montanum præceſſit; in quem pulcherrimè etiam & exactiſſimè commentatus eſt noſter Feu-ardentius, quò, vt pluribus*

non ſit opus, Lectorem remittimus.

28. per hanc lineam ſerram reciprocabimus.] Quia hoc habet Prouerbij ſpecimen, latiùs de eo inter noſtra Prolegomena.

29. quæ præueniēdo ſtatum fecit?] Simili phraſi dixit lib.4.adu.Marc. ſtatum ſcripti & volūtatis. Sed & Quintil. vſurpatur ſtatum facere, l.3.c.6.

30. Denique vt à Baptiſmate ingrediar, &c.] Multa hic pulcrè Rhenanus de Baptiſmatis ceremoniis. Verùm ad Librum de Baptiſmo differimus; Magdenburgenſibus verò, qui omnes has ceremonias hic enarratas Montanicas calumniantur, hoc vnum reſpōdemus, dictum Librum conſcriptum fuiſſe à Tertulliano ante omnem hereſim, quemadmodū ibi in Argumento latiùs; atque adeò quum eadem illic aut aliis certè libris eodem tempore conſcriptis recenſeantur ab Auctore planè conuinci, non à Montano, ſed à primitiua Eccleſia profectas. Perinde eſt autem ſiue legas: per totam hebdomadam cum exc. ſiue hebdomadem cum 3.Vat.MS.cod.

31. Euchariſtiæ Sacrameotum.] De Euchariſtia, quod Sacramentum ſit, etſi nemo eſt qui dubitet, oſtendemus infra Tom.ſequ.ad lib.4.adu. Marc. ex definitione Sacramenti, quemadmodum ab Eccleſia peculiariter accipitur. Deinde huius Sacramenti, quatenus & ſacrificium eſt, ceremonias (quas pleraſque hîc recenſet Rhen.) eo quod propriè magis eò pertinent, ſuprà recenſuimus, & ex Tertulliani aliis locis comprobauimus lib. de Oratione num.1. ordine quidem alio, ſed magis congruenti.

32. & in tempore victus, &c.] Videtur ad locum hunc alludere B. Cyprianus Epiſt. 63. ad Cæcilium, ſub finem, his verbis: At enim (inquit) non manè (quod hîc dixit antelucanis cœtibus) ſed poſt cœnam (id enim eſſe videtur: in victus tempore) mixtum calicem obtulit Dominus. Numquid ergo Dominicum poſt cœnam celebrare debemus, vt ſic mixtum calicem frequentandis Dominicis offeramus? Cui reſpondet: Chriſtum offerre oportebat circa veſperam diei, &c. Nos autem reſurrectionem Domini mane celebramus. Idem itaque eſt, ac ſi dicat: Chriſtus præcepit io victus, id eſt cœna, tempore, Euchariſtia Sacramentum ſumi, & tamen nos etiam antelucanis cœtibus ieiuni, & anteomnem cibum (vti loquitur lib.2. ad Vxorem ſuprà) illud guſtamus. De quo vide plura initio Adnot. noſtrarum in dictū lib. de Orat. & maximè in dictam epiſt. B. Cypr. num. 46.

33. & omoibus mandarum à Domino, &c.] Similiter hîc, et quod dicit: omoibus, correſpondet quod ſubiungitur: oec de aliorum manu quàm præſideotium; ac ſi dicat: Etſi Chriſtus inſtituens hoc Sacramentum, dixerit omoibus, Accipite & manducate: tamen non niſi de manu præſidentium ſumimus. Locus alter, quo comprobatur, de modo ſumendæ Euchariſtiæ nihil certi præſcriptū fuiſſe à Chriſto, iuxta illud B. Auguſt. epiſt.129. ad Ianuar. Neque enim (inquit) præcepit Chriſtus, quo deinceps ordine ſumeretur hoc Sacramentum, vt Apoſtolis, per quos Eccleſias diſpoſiturus erat, ſeruaret hunc locum. Nam ſi ille hoc monuiſſet (quod propriè ad id quod præcedit pertinet) vt poſt alios cibos ſemper ſumeretur, credo quòd eum morem nemo variaſſet. Proinde etiam ibi mandatum à Domino, non debet Mandare, accipi pro præcipere, ſed propriè pro, agendum committere: qua ſignificatione dixit etiam Auctor initio lib. 3. adu. Marc. quem numquam mandator deſignauit, id eſt (vti interpretatur etiam Rhenanus) qui aliquid agendum committit.

34. etiam antelucanis cœtibus.] Plinij Secundi hac de re epiſtolam ad Traianum, quam hîc Rhenanus citat, reperire eſt apud ipſum quoque Tertullianum, ne hîc prolixiores ſimus, Apolog. cap.2. Atque adeo non poteſt iſtud ad nouam Montani inſtitutionem pertinere, quēadmodum calumniantur Magdenburgenſes, quum ab initio Eccleſiæ, immò ab Apoſtolis ipſis vſitati fuerint antelucani cœtus, quibus ieiuni communicabant fideles, vti modò dictum eſt.

35. nec de aliorum manu quàm præſidentium.] Ad eoſdem pertinet quod prius dixit, de Baptiſmo loquens: ſub Antiſtitis manu; & illud (vti rectè adnotauit Rhenanus) Apolog. cap. 39. Præſident probati quiqoe ſeniores. Loquitur autem non ſolùm de Epiſcopo, ſed & Presbyteris & Diaconis vtrobique, de quibus latiùs lib. de Præſcript. adu. hereſ. Tom. ſequ. cap. 41. Atqui etiam hanc traditionem Apoſtolicam fuiſſe, nō Montaniſticam, præterquàm quòd etiam agnoſcant Magdenburgenſes, confitentes (tum ex hoc loco, tum ex eo lib. de Caſt. Tertull.) quòd Eccleſiæ auctoritas differentiam conſtituerit inter Ordinem & plebem in adminiſtratione Sacramentorum. Certè (vt obuiemus Caluiniſtis id negantibus) ante omnem ſuſpicionem hereſeos, lib. de Præſcript. adu. hereſ. iam dicto, hereticis improperat Auctor: Nam & laicis ſacerdotalia munera iniungunt. Deinde iiſdem penè verbis (quem adeò hîc imitatus Auctor videtur) B. Iuſtinus Martyr 2. Apolog. ad Antoninum Pium: Præſidens verò (inquit) poſtquàm gratiarum actionem perfecit, & populus vniuerſus apprecatione læta eam adprobauit, qui apud nos vocantur Diaconi atque Miniſtri, diſtribuunt vnicuique præſentium, vt participet eum in quo gratiæ actæ ſunt, panem, vinum & aquam, & ad abſentes perferunt. Porrò alimentum hoc apud nos vocatur Euchariſtia, quod nulli alij participare licitum eſt, quàm veram eſſe doctrinam credenti, & lauacro propter remiſſionem peccatorum & regenerationem abluto, & ita vt Chriſtus tradidit viuenti. Eodem pertinet quòd punitum ſcribat B. Cyprian. lib. de Lapſis, quendam: Qui maculatus (idololatria nempè) ſacrificio à ſacerdote celebrato, partem cum ceteris auſus eſt latenter accipere; ſanctum enim Domini edere & contrectare non potuit; cinerē ferre ſe apertis manibus inuenit. Quis iis verbis ſignificant propterea inſtitutum ab Eccleſia, oon de aliorum quàm Præſidentium manu ſumere, vt ne indignis adminiſtretur Euchariſtia, iuxta illud Apoſtoli (vbi iuxta B. Aug. morem communicandi huius Sacramenti præſcripſit) 1.Cor.11. Probet autem ſeipſum homo, & ſic de pane illo edat, & de calice bibat.

36. Oblationes pro defunctis, &c.] Simile eſt illud lib. de Monog. infrà Tom.5. Pro anima eius (nempè mariti) oret, & refrigetium interim adpoſtulet ei, & in prima reſurrectione cooſortium; & offerat annuis diebus dormitionis eius. Item lib. de Exhort. ad caſtit. Etiam repete apud Deum, pro cuius ſpirito poſtules, pro qua oblationes anouas reddas. Stabis ergo ad Deum cum tot vxoribus, quot illa oratione commemoras, & offeres pro duabus, & commemorabis illas duas per ſacerdotem (quod adnotandum, vti conſtet Auctorem de oblationibus, quæ per ſacerdotem Deo ſacrificantur, etiā hîc loqui) de monogamia, ob priſtinom de virginitate ſancitum, circundatum virginibus & vniuiris, & aſcender ſacrificium toū libera fronte. Vnde (vel teſte etiā Rhen.) Anniuerſariorū cum eleemoſynis origo, quæ apud nos perpetuò inſtituuntur. Sed reſpondent Magdenburgenſes, has oblationes pro defunctis originem habere à Montano.

no. Quibus imprimis oppono conſuetud.nes ſeu obſeruationes Eccleſiaſticas hîc præmiſſas, quas penè omnes pro legitimis agnoſcunt (vti ſuo loco latius) de Baptiſmate & de Sacramento Euchariſtiæ, & eas quæ ſubſequuntur de ieiunio vetito in die Dominico, ac à die Paſchę in Pentecoſten; denique & de ſignaculo crucis qua frontem terimus. Quidni ergo etiam agnoſcant oblationes annuas pro defunctis, & pro Natalitiis? Verum familiare eſt illis, quod de reliquis hæreticis profitetur Auctor lib. de Præſcript. adu. hæreſ. Tom. ſequent. Iſta hæreſis non recipit quaſdam ſcripturas (addere licet ad inſtitutum & traditiones) & ſi quas recipit, adiectionibus & detractionibus ad diſpoſitionem inſtituti ſui interuertit; & ſi recipit, non recipit integras. At (vti ibidē mox ſubiungit) vbi apparuerit veritas diſciplinæ & fidei Chriſtianæ, illic erit veritas & ſcripturarum, & expoſitionum, & traditionum Chriſtianarum, &c. Ex quo recta conſequentia cōſtabit, hanc eſſe Traditionem legitimam, ſi ab Apoſtolis ipſis profectam oſtenderimus. Huc pertinet imprimis quod diſertis verbis Patres veteres adteſtantur, commemorationem defunctorum in ſacrificio, Apoſtolicam eſſe, quemadmodum videre eſt Liturgicōn noſtrorum Latinorum Tom. 1. pag. 77. 78. & 79. Eſt enim eiuſdem rationis, commemorationem defunctorum in Miſſa facere, & Oblationes pro defunctis facere. Quid? quòd etiam id Apoſtolum Petrum præcepiſſe locuples teſtis B. Clemēs Papa 1. Epiſt. 1. vt celebrentur exequiæ mortuorum hymnis, precibus, & Lectionibus ſacris. Deinde etiam Liturgiam pro defunctis reperire eſt, tum apud eundem Clementem, Conſtitutionum Apoſtolicarum l. 8. tum apud Dionyſium Areopagitam ſub finem lib. de Hierarch. Eccleſ. Quam adeò latè contra Magdeburgenſes vindicat Frāciſcus Turrianus lib. 5. Defenſionum pro Canonibus Apoſtolorum & Epiſtolis primorum Pontificum; & Commētariis ſuis in dictas Conſtitutiones Apoſtolicas, vt pluribus non ſit opus. Duos dumtaxat locos rariores ex illo, (à Garetio non viſos in libro ſuo quem ſcripſit. Mortuos iuuari viuorum precibus) Lectori hîc indicabimus. Alter eſt Euſebij Alexandrini hom. εἰς τὴν κυριακήν. Memento (inquit) in oblatione (Græcè προσκομιδῇ) etiam eorum qui iam de vita deceſſerūt, προαπελθόντων, parentum ac fratrum; hoc ſi feceris, magnam eis requiem præbes. Alter Ephrem Syri, in Sermone de ſua morte; vbi ex illa Iudæorum conſuetudine, de qua Apoſtolus 1. Cor. 15. Vt quid baptizantur pro mortuis; infert, multo magis poſſe ſacerdotes noui Teſtamēti ἐν προσφοραῖς λατρειῶν, id eſt oblationibus & precibus, debitum mortuorum diſſoluere. His adde B. Cypriani locum epiſt. 66. qui tam ſuo quàm Concilij Carthaginienſis nomine, ſcribens ad Epiſcopos Anteceſſores, refert ſtatutum, vt ſiquis frater clericum tutorem nominaſſet, non offerretur pro eo, nec ſacrificium pro dormitione eius celebraretur. Vbi vide Adnotat. noſtras n. 13. Iam verò de defunctorum Anniuerſariis, pro quo dicit Auctor oblationes defunctorum annua die fieri, videre eſt B. Ambroſium de Obitu fratris, Orat. 2. vbi etiam de die depoſitionis defuncti, tertio, trigeſimo, & quadrageſimo, Orat. de obitu Theodoſij.

37. pro Natalitiis annua die.] Hallucinari hîc grauiter Rhenanum, quòd locum hunc intelligit de Natalitiis cuiuſq., more ethnicorum, qui natalem diem, quo quis natus erat, geniali lætitia celebrabant. quum potiùs intelligendum de Natalitiis Martyrum (quæ ipſa partim hîc, partim ſuprà lib. ad Mart. n. 22 agnoſcit) latiſſimè deduximus in epiſt. B. Cypriani 34. num. 13. ad illud: quoties martyrum paſſiones & dies anniuerſaria commemoratione celebramus. Quum citentur autem à nobis loco citato de Feſtis Natalitiis martyrum multo antiquiores Tertulliano, Smyrnenſis in paſſ. B. Polycarpi, & dictus Clemens Papa 1. certè conſtat (vt omittam Martyrologiorum ad eam rem per eundem Clementem inſtitutionem, quæ Faſtos Eccleſiæ infrà vocat Auctor cap. 13.) non à Montano primùm ortas oblationes in Natalitiis, quemadmodum calumniantur Magdenburgenſes. Quibus hîc licet addere teſtimonium citatum in noſtris Liturgicis p. 476. B. Hieron. l. 2. in epiſt. ad Galat. c. 4. ſuper, Dies obſeruatis; vbi pulcrè eum locum explicat aduerſus noſtri ſeculi Ariſtarchos, quo approbat etiam conuentum ad ſacrificia Feſtis diebus Martyrum. Omitto Origenem de celebrando Natali SS. Innocentium, & Præfationes & Collectas in Feſtis complurium Sanctorum Martyrum eorumdem, quas reperire eſt vbi ſuprà, in Miſſa Ambroſiana: item BB. Auguſtini & eiuſdem ac Chryſoſtomi, Ephrem, Athanaſij, aliorúmque Veterum Homelias, Tractatus & Sermones, qui paſſim exſtant in Sanctorum Natalitiis. Addam dumtaxat dicti Euſebij Alexandrini alterum teſtimonium ex homil. eius de Sanctis colendis, citatum ab eodem Turriano, vbi idem argumentum tractat ſupradicti operis lib. 5. c. 17. Ob hanc igitur cauſſam præcepit nobis memorias Sanctorum, Græcè τὰς τῶν ἁγίων μνείας, vt acceptis hymnis, & auditis laudibus, benignum Deum exorent, vt preces noſtras caducas admittant.

38. Die Dominico ieiunium nefas ducimus, &c.] Integrum hunc locum Tertulliani B. Hieronym. ad 1. Luciferianos (vti etiam ante me adnotauit Rhenanus) videtur æmulatus, his quidem verbis: Nam & multa alia, quæ per traditionem (inquit) in Eccleſiis obſeruantur, auctoritatem ſibi ſcriptæ legis vſurpauerunt, velut in lauacro ter caput mergitare, deinde egreſſos, lactis & mellis prægustare concordiam, ad infantiæ ſignificationem; die Dominico, & per omnem Pentecoſten, nec de geniculis adorare, & ieiunium ſoluere; multáque alia quæ ſcripta non ſunt, rationabilis ſibi obſeruatio vindicauit. Item quod ad ieiunium attinet, idem lib. adu. Montanum: Non quo (inquit) & per totum annum, excepta Pentecoſte (id eſt, vti Auctor: à die Paſchæ in Pentecoſten) ieiunare non liceat. Qui & dictæ Traditionis rationem reddit Proleg. Comment. in Epiſt. ad Epheſios: Pentecoſten (inquit) tempus lætitiæ atque victoriæ, quo non genua flectitur, nec curuamur; ſed cum Domino ad cælorum alta ſuſtollimur. Cui non abſimiliter B. Auguſt. epiſt. 119. ad Ianuar. c. 15. Propter hoc (inquit) ieiunia relaxamus, & ſtantes oramus, quòd eſt ſignum reſurrectionis. Vnde etiam omnibus diebus Dominicis ad altare id obſeruatur. & cap. 17. Vt autem ſtantes in illis diebus & omnibus Dominicis oremus, vtrum vbique ſeruetur, ignoro; tamen quid in eo ſequatur Eccleſia, dixi, vt potui; & arbitror eſſe manifeſtum. Et latius paulò B. Maximus Taurinenſis Epiſcopus, hom. 3. de Pentecoſte; ac Iſidorus l. 1. Offic. Eccleſ. c. 33. denique Hrabanus noſter lib. 2. de Inſtit. Cleric. ca. 42. Quid? quod & Nicæni Concilij can. 20. idipſum iam ante hos tres Patres conſtitutum eſt, quòd hanc Traditionem non mandaſſet obſeruari, ſi à Montano profecta eſſet. Cuius certè cōtrarium probatur de genuflexione ex B. Iuſtino Martyre, Reſponſ. ad Orthod. c. 115. & de ieiunio, ex c. 64. Can. Apoſtol. Porrò de die Dominico vide Adnot. noſtras in Tertull. Apolog. c. 16. n. 248. & in epiſt. B. Cyprian. 33. n. 7. De eodem, & Pentecoſte, id eſt tempore à die Paſchæ in Pentecoſten, lib. de Idolol. ſuprà cap. 14. n. 109.

& 110. E quibus quum conſtet & Dominicum diem, & Paſcha, & Pentecoſten, ab Apoſtolis inſtituta, non poſſunt non & hos dies Feſtos adprobare, non Magdeburgenſes modò, ſed & Caluini aſſeclæ, & Ariſtarchi huius temporis omnes. De Paſchæ denique ſollemnibus ſuprà latius l. 2. ad Vxorem.

39. Calicis aut panis etiam noſtri.] Quod addit: etiam noſtri, facit ad diſtinctionem Euchariſtiæ Sacramenti, in quo non panis & calix communes proponuntur, ſed ipſum corpus & ſanguis Chriſti, quæ in terram decuti nefas eſſet. Locus adeo faciens ad veritatem corporis & ſanguinis Chriſti in Euchariſtia, de qua latius ſuprà l. de Orat. c. 6. n. 23. & infrà lib. 4. adu. Marc.

40. Ad omnem progreſſum, &c. frontem crucis ſignaculo terimus.] Locus maximè inſignis de vſu ſignaculi crucis apud Chriſtianos antiquiſſimo, quem adeo omittere maluerunt Magdenburgenſes quàm recenſere, dumtaxat negantes ea ætate in Baptiſmo adhibitum fuiſſe ſignum crucis. Verùm non ſolùm Patres poſteriores, ſed etiam ante Tertullianum B. Iuſtinum Martyrem id agnouiſſe oſtendimus Adnotat. noſtris in B. Cyprian. epiſt. 56. n. 31. Etſi enim vbi de Baptiſmo agit, expreſſè non meminerit, certè eadem Apologia dicit nihil ſine hac figura crucis adminiſtrari. Cui adde B. Dionyſium Areopagitam lib. de Eccleſ. Hierarch. qui crucis ſignaculi vſum in Baptiſmo, & conſecratione Chriſmatis, toties nominatim recenſet. BB. Ignatij quoque & Martialis teſtimonia, etiam Origenis apud Euſeb. l. 6. c. 43. quæ breuitatis gratia omitto; quare calumniantur, dum ad Montani ceremonias id referunt. Certè morem, quo crucis ſignaculo frontem terimus ad omnem progreſſum, ad omnem promotũ (vbi promotus, ſicuti & calceatus, iuxta quartam inflexionem, pro calceatione capi adnotauit Rhenanus) ad omnem aditum & exitũ, ad veſtitũ & calceatũ, ad lauacra, ad mẽſas, ad lumina, ad ſedilia, ad cubilia, quacumque nos conuerſatio exercet: Magdenburgenſes quum ipſi vtantur cum ceteris Lutheranis, non diffitentur antiquiſſimum. Eundem interim (contra Caluiniſtas) etiam omnibus Veteribus vſitatum fuiſſe comprobauimus ex aliis in B. Cyprian. Adnotat. noſtris in epiſt. 63. n. 39. & lib. 3. Teſt. ad Quirin. c. 22. n. 105. Quibus ſi addidero alios locos Tertulliani, finem fecerim. Eſt alter ſuprà lib. aduerſ. Iud. Tom. 1. cap. 11. vbi poſtquàm de ſigno Tau adtulit ſcripturam Ezech. 9. addit: Huius autem ſigni ſacramentum variis modis prædicatum eſt. Quod ipſum explicat lib. 3. adu. Marc. Ipſa eſt enim littera Tau, noſtra autem T. ſpecies crucis, quam portendebat futuram in frontibus noſtris apud veram & catholicam Hieruſalem. Denique adhuc apertior l. 2. ad Vxorem: Latebis ne (inquit) tu, cùm lectulum, cùm corpuſculum tuum ſignas?

Cap. IIII.

41. Harum & aliarum eiuſmodi diſciplinarum ſi legem expoſtules, &c.] Quum caput hoc eiuſdem ſit argumenti cum præcedenti, titulo nouo non eſt opus. Atqui contra calumnias Magdenburgenſium has Traditiones à Montano, originem ſumpſiſſe calumniantium, vel iſte locus imprimis facit, quòd addat Auctor: Traditio tibi prætendetur auctrix, cõſuetudo confirmatrix, & fides obſeruatrix. Si enim noua eſſent Mõtani inſtitutiones, iam in conſuetudinem non abiiſſent, & proinde nec Traditiones dicerentur. Nam, vti loquitur c. præced. conſuetudo ſine dubio de traditione manauit. Quomodo enim vſurpari quid poteſt, ſi traditum priùs non eſt? Legunt autem MS. 3. Vatic. & fidei confirmatrix, pro: fides, ſed non placet; nam tria mẽbra feciſſe Auctorem patet ex eo, quòd mox tria illa à ſe mutuo diſtinguit, cùm ſubdit: traditioni, conſuetudini, fidei. Porrò (inquit Rhenan.) in volumine Decretorum, quòd Burchardus Vvormatienſis Epiſcopus ante Gratianum congeſſit, repperi caput quoddam ſub Baſilij nomine (nempe libro de Spiritu ſancto) cum hoc Tertulliani loco conſentiens. Id eſt quinti libri, qui de Vniuerſali Eccleſia inſcribitur CCXXIII. Sic autem habet: Eccleſiaſticarum (inquit) inſtitutionum quaſdam ſcripturis, quaſdam verò Apoſtolica auctoritate Traditiones, per ſucceſſiones, in myſterio confirmatas accepimus. Quibus par virtus, & idẽ vtriſque pietatis affectus quin ſit, quotus quiſque vel aliquantum ſacrarum expertus ſcripturarum hæſitauerit? Si enim adtentauerit conſuetudines Eccleſiæ, non ſcripturas (opinor legendum, non ſcriptas) à Patribus traditas nihil æſtimare, quantum religio detrimenti latura ſit, diſpicientibus liquidò conſtabit. Quæ enim, vt iam inde ordiamur, ſcriptura ſalutifera crucis ſignaculo fideles docuit inſigniri? Quæ multifariam digeſta ſuper panem & calicẽ prolixæ orationis & conſecrationis verba commendauit? Nam non modò quod in Euangelio continetur, vel Apoſtolo, in Secretis dicimus, ſed & alia complura adiicimus, magnam quaſi vim conſummãdis accommodantia myſteriis. Quæ Orientẽ verſus nos orare litterarũ forma præſtituit? Benedicimus fontẽ Baptiſmatis, oleũ vnctionis. Huc accedit quòd ter immergimus quos baptizamus, oleo vngimus, verbis abrenunciare ſatanæ & angelis eius informamur. Vnde & hæc & alia in hunc modum non pauca, niſi quia tacita ac myſtica traditione à Patribus Eccleſiaſtico more, reuerentiori diligentia, ſunt in myſteriis obſeruata ſilentio, quàm publicata ſcripto? Hactenus ille. Porrò nõ me fugit idem caput à Gratiano repetitum eſſe diſtinct. xi. Verum quia mendoſiſſimè legitur in vulgatis Decretorum codicibus, indubie ſtudio deprauatum ac mutatum, volui ſinceram lectionem hic proponere. Itaque per Chriſtum te rogo, Lector, vt cum excuſis libris conferas. Videbis quàm corruptè multa apud Gratianum legantur. Quaſi enim parum fuiſſet præter innumeras clauſulas vitiatas, pro adtentauerit ſcribere, adtenderimus; pro multifariam, trifariam; pro accommodantia, commendãtia; auſus eſt tandem deprauator, quicunque ille fuit, quod erat: Huc accedit quòd ter immergimus quos baptizamus, oleo vngimus, ſic immutare: Huc accedit quòd ter oleo inungimus quos baptizamus: propterea quod pro trina illa Veterum merſione, cuius Tertullianus quoque meminit, Eccleſia ſimplam induxerit: & rectè quidem, ne videamur apud nos, qui tertiò mergunt, hæreticorum probare aſſertionem, dum ſequimur morem, quemadmodum ad Leandrum Epiſcopum ſcribit Gregorius Pontifex. Adtende quantum ſibi quidam permittant in inuertendis Veterum ſcriptis, cùm tamen vnuſquiſque liber non aliter ſit legendus, quàm ab ipſo Auctore eſt ſuò ſeculo proditus. Quis verò non rideat Gratiani gloſſematarium, deprauatas hoc loco dictiones & ſententias inſulſe exponentem? Hæc Rhenanus, haud immeritò de corruptiſſimo Gratiani Decreto: quare ſummoperè deſideratur ab omnibus noua, quam adornari iuſſit Sanctiſſ. Dn. noſter Gregorius Papa xiij. eiuſdem recognitio. Porrò addit ibidem Rhenanus: De ceremoniis & Eccleſiaſticis quibuſdam ordinationibus poſt primordia naſcentis Chriſtianiſmi inſtitutis abſque ſcriptura hauddubiè, meminit & Hrabanus Maurus in Epiſtola quadam ad Regenbaldum, quemadmodum citat idem Burchardus ſexto libro, qui

eſt de

eſt de Sacramentis, in hæc verba: Igitur, vt B. Ambroſius teſtatur, poſtquàm omnibus locis Eccleſiæ ſunt conſtitutæ, & officia ordinata, eſt aliter compoſita res quàm cœperat. Primùm enim omnes docebant, & omnes baptizabant, quibuſcùnque diebus & temporibus fuiſſet occaſio. Nec enim Philippus tempus quæſiuit aut diem quo Eunuchum baptizaret, neque ieiunium interpoſuit. Neque Paulus & Silas tempus diſtulerunt, quo cuſtodem carceris baptizarent cum omnibus eius. Neque Petrus clericos habuit, aut diem quæſiuit, quando Cornelium cum omni domo ſua baptizauit. Nec ipſe, ſed iuſsit fratribus, qui cum illo erant apud Corneliũ in Ioppe. Adhuc enim præter ſeptẽ diaconos nullus fuerat ordinatus. Vt ergo creſceret plebs & multiplicaretur, omnibus inter initia conceſſum eſt & Euangelizare, & baptizare, & ſcripturas in Eccleſia explanare. At vbi omnia loca circũplexa eſt Eccleſia, conuenticula cõſtituta ſunt, & rectores, & cetera officia in Eccleſia ſunt ordinata, vt nullus de clero auderet, qui ordinatus nõ eſſet, quod ſciret non ſibi creditum vel conceſſum. Et cœpit alio ordine & prouidentia gubernari Eccleſia, in qua ſi omnes eadem poſſent, irrationale eſſet, & vulgaris res & viliſsima videretur. Hinc eſt ergo vnde nunc neque Diaconi in populo prædicant, neque ceteri vel laici baptizant, neque quocunque die credentes tinguntur niſi ægri. Ideò non per omnia conueniunt ſcripta Apoſtoli, ordinationi quæ nunc in Eccleſia eſt: quia hæc inter initia ſunt ſcripta. Nam & Timotheum Apoſtolum à ſe creatum, Epiſcopum vocat, quia primi Presbyteri Epiſcopi appellabantur, vt recedente eo ſequens ei ſuccederet. Denique apud Ægyptum Presbyteri conſignant, ſi præſens non ſit Epiſcopus. Sed quia cœperunt ſequentes Presbyteri indigni inueniri ad primatus tenendos, immutata eſt ratio, proſpiciente concilio, vt non ordo, ſed meritum crearet Epiſcopum, multorum ſacerdotum iudicio conſtitutum, ne indignus temerè vſurparet & eſſet multis ſcandalum. Hæc Hrabanus noſter.

42. Apud Iudæos tam ſollemne eſt, &c.] *De velandis fœminis omnibus cuiuſcunque generis, ordinis, conditionis, dignitatis, ætatis, ex Apoſtolo, exſtat integer liber Auctoris, quem ſuſpicor hoc poſteriorem, eo quòd hic ſubdat:* Quæro legem, Apoſtolum differo. *nam illic id pitiſsimum probat auctoritate Apoſtoli Pauli 1. Corin. 11. Vbi etiam adfert* Rebeccæ *exemplum c. 11. Legimus autem ex 3. MS.* Nec antequam cognouerint ſponſos, *pro:* cognouerunt.

43. Si & Suſanna in iudicio reuelata, argumentum velatæ præſtat.] *Paraphraſticẽs explicat quod legitur Danielis 13. At iniqui iuſſerunt diſcooperiri eam; erat enim cooperta. Atque vel hinc comprobatur auctoritas huius hiſtoriæ de* Suſanna, *quamquam Græcè duntaxat legatur. Sed & à B. Cypriano citata eſt epiſt. 40. ac lib. de Bono pudicit. item ab Origene lib. de ſingularitate Clericorum, qui & librum integrum de eius auctoritate contra Africanum ſcripſit. Ab aliis quoque Veteribus, quemadmodum adnotauimus ad librum eiuſdem de Orat. Domin. n. 59. Quibus adde, quod a Theodotione Epheſio Græcè ea deſcripta ſit ex exẽplari Græco, quòd fortaſsis ad manum non eſſet Hebræum, atque adeò etiamnum in exẽplaribus Græcis primo loco collocetur, eo quòd Daniele adhuc puero contigerit: quẽ ordinem etiã non nouũ eſſe patet ex Synopſi ſcripturarum B. Athanaſij, vbi initium Prophetiæ Danielis ab hac hiſtoria recenſet:* καὶ ἦν ἀνὴρ οἰκῶν ἐν Βαβυλῶνι, *quemadmodum ante me quoque adnotauit eruditiſſ. vir Sixtus Senenſis, Biblioth. ſanct. l. 1. Qui etiam lib. 8. hæreſ. 6. latiſs. omnia in contrarium argumenta diſſoluit, quæ adſcribit Anabaptiſtis, de Manichæorum fontibus hauſtam; & inter ceteros etiam B. Ignatiũ citat epiſt. ad Magneſianos. Meminerunt præterea eiuſdem hiſtoriæ BB. Irenæus lib. 4. cap. 44. Dionyſ. Areopag. cap. 7. de Diuin. nom. & alij poſt B. Hieronym. Patres omnes.*

44. in ſtadio mariti.] *Similiter lib. ad Martyr. c. 2.* ſtadia opaca aut porticus, *dixit. Accipit autem (adnotante Rhenano)* ſtadij *nomine, hypæthrã, hoc eſt ſubdiualem ambulationem, quam & xyſtum nuncupat Vitruuius, quemadmodum ibi latiùs diximus Adnotat. noſtris n. 28. Græcè eſt apud Danielem* παράδεισος, *quod Latinus vulgatus interpres Pomarium vertit, & alij Hortum. Xenephonti quoque Viridarium ſignificat.*

45. poſſe etiam non ſcriptam traditionem.] *Cũ Tertulliano (inquit Rhenanus) mirè faciunt ea quæ D. Hieron. ad Lucinium ſcribit, qui quæſierat de Sabbato, vtrum ieiunandum eſſet: & de Euchariſtia, an accipienda quotidie. Nec verò ſolùm Tertullianæ conſentiunt, verùm etiam ad ſedandos horum temporum tumultus nonnihil conducunt. Sic autem eius verba habent: Sed ego illud te breuiter admonendum puto, traditiones Eccleſiaſticas, præſertim quæ fidei non officiant, ita obſeruandas, vt a maioribus traditæ ſunt: Nec aliorum conſuetudinem aliorum contrario more ſubuerti. Atque vtinam omni tempore ieiunare poſsimus, quod in Actibus Apoſtolorum diebus Pentecoſtes, & die Dominico Apoſtolum Paulum, & cum eo credentes feciſſe legimus; nec tamen Manichææ hæreſeos accuſandi ſunt, cùm carnalis cibus præferri non debuerit ſpirituali, Euchariſtiam quoque abſque condemnatione noſtri, & pungente conſcientia, ſemper accipere, & Pſalmiſtam audire dicentem. Guſtate & videte, quoniam ſuauis eſt Dominus; & cum eo canere: Eructauit cor meũ verbum bonum. Nec hoc dico, quod Dominicis diebus ieiunandum putem, & contextas ſexaginta diebus ferias auferam, ſed vnaquæque prouincia abundet in ſenſu ſuo, & præcepta maiorum leges Apoſtolicas arbitretur.*

46. Conſuetudo autem etiam in ciuilibus rebus pro lege ſuſcipitur, cùm deficit Lex, &c.] *Locum hunc transſcripſit integrum B. Iſidorus (quemadmodum primus mihi indicauit Latinius) Etym lib. 5. c. 3. & ex illo Gratianus Decret. diſt. 1. 1.* Conſuetudo, *præterquàm quòd legant:* dumtaxat quod religioni congruat, quod diſciplinę conueniat, *pro eo quod non* quod Deo congruat, quod diſciplinæ conducat. *Exſtant verò etiam in Iure ciuili leges de* Conſuetudinibus.

47. An non putas omni fideli licere, &c.] *Verba hæc omiſſa ſunt à B. Iſidoro, aut quòd ad inſtitutum conſuetudinis non facerent, aut quod etiam ipſe iudicaret ſanè locum hunc intellegendum, quum alioqui ſibi contrariari videretur Auctor: neque enim etiam de Iure ciuili particulari perſonæ licet aliquod nouum concipere & ſtatuere, quod poſtea pro conſuetudine habeatur. Aut certè inter errores eius reponendum, de quibus inter noſtra Prolegomena.*

48. Siquid ignoratis; Deus vobis reuelabit.] *Noua eſt lectio:* Siquid ignoratis, *& differens etiam ab eo quod Græcè eſt:* εἴ τι ἑτέρως φρονεῖτε, *quod rectè vertitur à noſtro interprete:* ſiquid aliter ſapitis. *At rectè legit:* reuelabit, *cum codicibus Apoſtoli emendatioribus, pro eo quod vulgati:* reuelauit. *nam Græcè eſt:* ἀποκαλύψει.

49. ſed & ipſe ſpiritum Dei habens deductorem omnis veritatis.] *Etiam hinc colligere eſt, ſcriptum hunc librum ante illum de Veland. virginib. nam ibi in*

ſolo Montano agnoſcit completum illud Ioan.16. Quum venerit ille ſpiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem: hic verò in Apoſtolo Paulo eundem ſpiritum Dei agnoſcit. Ita miſer paulatim ex vno errore in alium, ac demum in hæreſin lapſus eſt, de quo latiùs in vita Auctoris. Placet autem quòd Rhenanus cenſuit legendum: cõſilium & edictum eius, eo quòd præceſſerit: & quædam edicere.

CAP. V.

50. Sed cur maior exigitur, &c.] Caput hoc inſcripſimus: Quòd natura ipſa præſcribat coronam ex floribus, capiti non conuenire.

51. qui figurauit hominem.] Quod hîc: figurauit, vertit lib. de Reſurr. carnis: finxit, & lib. 1. adu. Marc. fecit. B. autem Cypr. Epiſt. 74. ad Pompeium: plaſmauit, noſter interpres Gen. 1. creauit, Gen. 2. formauit. Latinus denique 70. interpres, modò: fecit, modò: formauit. Græcè priori loco eſt: ἐποίησεν, poſteriori: ἔπλασεν.

52. Auditum in auribus fodit, &c.] Pulchrè eſt circumſcriptio ex ipſis organis membrorum quinque ſenſuum hominis.

53. ſubſtantia enim propria, certè præcipua coronarum, flores.] Facit ad loci huius intellectum quod ſuprà n. 1. de coronis, ſeu ſertis è floribus, ex Plinio allegauimus.

54. & inſerti & innexi, & in filo, & in ſcirpo.] Duo genera ſertorũ ſignificat, quorum altero flores ſcirpo inſerti, altero filo erant innexi.

55. Coronam ſi fortè faſcem exiſtimas florum per ſeriem cõprehenſorum.] Hinc confirmatur mea in Pliniũ ibidem caſtigatio; qua cẽſui ſuprà legendũ: Cùm verò fierẽt è floribus ſerta, à ſerendo, ſerieve appellabantur, pro eo quod corrupt. legebatur: ſeruiæ. maximè quòd Varro de ling. Latin. l. 5. ſerta à ſerie deriuet: præſertim quum fateatur Turnebus legi in Vetis & fugientibus libris: ſeriue, pro quo ipſe putat legendum: ſatiuæ. ſed illud puto magis germanum. Atqui illud: ſi tanta innocentia eſt, rectè interpretatur Rhenan. ſi flores tam ſint innoxij & ſalubres.

CAP. VI.

56. Quæres igitur Dei legem, habens, &c.] Inſcribimus hoc caput: Quòd natura legis Dei auctoritatem obtineat. Cui ſimile eſt illud l. 5. adu. Marc. Tom. ſequ. ipſa natura quæ legis eſt inſtar ignorantibus legem, vbi explicat eandem ſcripturam Apoſtoli Rom. 2. Natura faciũt quæ ſunt legis, pro quo noſter interpres: naturaliter.

57. Sed & in priore Epiſtolæ.] Sic lego ex MS. cod. 1. Vat. Et verò neceſſariò ita legendum, vt ſubintelligatur: parte, ſeu capite, quum præmiſerit: ad Romanos; vna verò duntaxat ſit Apoſtoli ad Romanos Epiſtola. Addit interim ibi Auctor: conditionis, quod non eſt apud Apoſtolum.

58. Deum appellantes Deorum.] De naturali hac Dei cognitione latius ſuprà T. 1. lib. de Teſt. Animæ, c. 2. præſertim de talibus vocibus etiam Ethnicorum, Deus bone, Deus iudicabit, quibus & bonum & iudicem Deum confitentur. De appellatione item, Deum Deorũ infrà T. ſequ. l. 1. adu. Marc.

59. conditioni.] Conditio & pauloantè, & mox ibi, vniuerſam conditionem, item paulopòſt: infamata conditio eſt, rectè adnotauit Rhenan. accipi pro rebus creatis ſeu creatione; nam etiam alibi ad Auctori frequens eſt. Sic lib. de Reſurr. carn. homini addicta conditione; & iterum: ipſam conditionem colentes aduerſus conditorem. Atque legunt quidem 2. MS. Vatic. cod. certis vſibus hominum mancipatam. ſed placet magis Tertullianica phraſis: homini mancipatam.

60. ſuccidiſſe.] Id vſurpat (inquit Rhen.) vt in aliis libris ſæpenumerò, pro: ſuccubuiſſe, vel: ſubiectũ eſſe, vti trãſtulit noſter interpres Rom. 8. Legimus autem paulopòſt iterum ex 3. MS. Vatic. cod. Paterniacenſi, ac Hirſaugienſi: qui natura quidem, Dei omnia ſentiunt. nam: Dei, ſuſtulerat Rhenanus.

61. Sed & huic materiæ, &c.] Alludit hauddubiè ad librũ Spectaculorum, non modo Latino, ſed & Græco ſtylo à ſe ſcriptum.

CAP. VII.

62. Proinde coronarij iſti agnoſcant, &c.] Titulum huic capiti damus: Quòd vel ex origine Idololatrica, reliquarum coronarum eas interdictas conſtet.

63. Laurea militaris.] Ita circumſcribit ad diſtinctionem aliarum laurearum coronarum, de quibus infrà cap. 12.

64. Si fuerit aliqua Pandora, &c.] Πανδώρα ab omnibus (inquit Rhenan.) omnium Deorũ donis nomẽ habet; ad quod alludit hîc Tertullianus, cui hoc peculiare eſt, quòd à Charitibus caput eius coronatum dicit. Atqui: primam fœminarum non modò Heſiodus memorat, qui libro qui inſcribitur: Opera & dies, latè eius ortum deſcribit, ſed etiam Pauſanias in Atticis. Vide Palephatum lib. Incredibilium. Similiter autem inter ea quæ multis conſtructa ſunt, Pandorã Heſiodi, recenſet Auctor infrà Tom. ſequens. l. adu. Valent. imitatus Iren. l. 2. cap. 19.

65. Nobis verò Moyſes Propheticus, non Poëticus paſtor.] Moſen paſtorem fuiſſe (inquit Rhenan.) indicant Exodi verba c. 4. Moyſes autem paſcebat oues Ietro ſoceri ſui ſacerdotis Madian. Cùmque minaſſet gregem ad interiora deſerti, venit ad montem Dei Oreb. Porrò per Poëticum paſtorem intelligit Heſiodum, qui ad Heliconem paternarum ouium cuſtodem agens, cùm Muſas conſpexiſſet, & ab eis ad Hippocrenen, id eſt Caballinũ fontem deductus fuiſſet, ſtatim excellentiſſimus Poëta factus eſt. Vnde illud Ouid.

Non mihi ſunt viſæ Clio Cliúſve ſorores,
Seruanti pecudes vallibus Aſcra tuis.

Adnotauit idem: cæteros, Gentiles intelligi paulopòſt.

66. Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum.] Pherecydes (quantum colligo) Syrius citatur ab Auctore, cuius Theogoniam 10. libris deſcriptam citat Clemens Alexandrinus 5. Stromatum, ſcribens eum fuiſſe obſcurum & ænigmaticum. De quo latius infrà lib. de Anima, ſequ. Tomo.

67. Iouem Diodorus, &c.] Rerum (inquit Rhenanus) forſan antiquarum lib. 3. c. 5. Nam illic Iouis & Titanum certamen deſcripſit. Hic autem variam hiſtoriam libris 40. conſcripſit, quam Bibliothecam nominat. Floruit Auguſti temporibus: 30. annis Aſiam & Europam peragrauit. de quo Iuſtinus Martyr & Euſebius plura. Vide Adn. noſtras ad cap. Apolog. 10. n. 154.

68. Dat & Priapo tænias idem.] Ταινίαι (inquit Rhenan.) vittæ ſunt & ligamenta capitis. Quod ad verbũ habet ex B. Hier. in c. 4. Iſai. Auctor hic abutitur ea voce, pro ſertis adinſtar vittarum. Citat autem & iſtud ex Diodoro. Coronabatur autem Priapus (ſi Gyrald. creditur) ex iis quæ hortenſia erant.

69. & Ariadnæ ſertum, &c. poſt & ſydus.] Cum

Hir-

Hirſaugienſi (inquit Rhenanus, cui adiicio etiam 3. MS. Vat.) codice conſentiens & Gorzienſis, quemadmodum docet collatio, habet Theſidus. Pro quo corrupto vocabulo, meum ſecutus iudicium, poſui in contextu: poſt & ſidus. Nam qui de ſignis cœleſtibus apud nos ſcripſere, Iul. Hyginus, & innominatus Interpres fragmenti Phænomenon Arati, citant Auctorem qui Cretica prodiderit, referentẽ, cùm liber ad Minoem regem veniſſet, vt Ariadnen filiã eius duceret vxorem, coronam dono Ariadnæ dediſſe, Vulcani opere factam ex auro & gemmis pretioſis. Eã talis fulgoris fuit, vt Theſea ex labyrintho liberaret, quæ poſt mortem Ariadnes aſtris à Libero eſt adfixa. Commemoratur id & ab Arato in Phænomenis his carminibus:

Αὐτοῦ χἀκεῖνος στέφανος, τὸν ἀγαυὸς ἔθηκε
Σῆμ' ἔμεναι Διόνυσος, ἀποιχομένης Ἀριάδνης.

Quæ Germanicus Cæſar, niſi fallit titulus, ſic vertit:

Clara Ariadnæa propiùs ſtant ſigna coronæ:
Hunc illi Bacchus thalami memor addit honorem.

Rufus Feſt. Auienus ſic.

Aſpice ceu rutilis vibret lux Gnoſia flammis,
Hæc quondam Bacchi monumentum fulget amoris:
Hæc Ariadnæi capitis teſtatur honorem.

Ceterùm quia corrupta lectio Theſidus habet, & tradũt eius coronæ beneficio, quæ propter gemmas vſqueadeò fulſerit, à labyrintho Theſeum liberatum, putaui aliquando legendum: poſt Theſei dux, quod videlicet illud ſertũ ſua luce eduxerit Theſeum. Verumenimuerò maius coronæ Ariadnææ præconium eſt, quòd in cœlum inter aſtra fuerit tranſlata, quàm quod Theſeo è labyrinthi tenebris educendo dux fuit. Idcircò maluimus in contextu ſcribere: poſt & ſidus.

70. Iononi vitam Callimachus induxit, &c.] Apud Græcos (teſte Plinio lib. 21. c. 3.) de Coronis primatim ſcripſere Mneſtheus atque Callimachus Medici. Ex quibus etiam multa tranſſcripſiſſe ſe libro eodem indicat in ſuo Indice, & deinde multa etiam ad Medicinam pertinentia libris 23. 24. 25. 26. 27. & præterea ex Callimacho lib. 30. Citat autem hunc locum Gregorius Gyraldus hiſt. Deorum Syntag. 3. explicans illud: de exuuiis vtriuſque priuigni, Bacchi ſcilicet & Herculis. De Hercule id manifeſtum eſt. de Baccho neſcio an ipſe alicubi pingi ſoleat cum leoninis exuuiis.

71. Hercules nunc populum capite præfert.] Populum Herculi dicatam lib. 12. c. 1. Plinius tradit, et Macrobius illud Vergilij de Saliis eius ſacerdotibus explicat, Saturn. l. 3.

Populeis adſunt euincti tempora ramis.

72. nunc oleaſtrum.] Olympiæ (inquit Plinius lib. 16. c. 14.) Oleaſter ex quo primus Hercules coronatus eſt, & nunc cuſtoditur religioſè.

73. nunc apium.] Apio (inquit idem l. 19. c. 8.) honos in Achaia, coronare victores ſacri certaminis Nemeæ. Quum autem illud in honorem Herculis fieret, non mirum ſi & Hercules apium capite prçferat.

74. Habes Tragœdiam Cerberi, &c.] Videtur Tragœdia illa Cerberi meminiſſe coronæ populeæ; Pindarus oleaſtri, Callimachus apij. Exſtant autem Pindari Olympia, Pythia, Nemea, Iſthmia.

75. qui & Apollinem memorat.] Videtur hoc referri ad Callimachum. Attamen videat curioſus Lector, nũ & Pindarus habet idipſum in ſuis Pythiis. Atqui Apollini ſacram Laurum ſcribit Plinius l. 12. c. 1. atque adeò adſuetos Reges Romanos Laurum Delphicam illi dono mittere l. 15. c. 30.

76. Erant enim ſupplices coronarij apud Veteres.] Piæ memoriæ eruditiſſ. vir Alanus Copus, qui Vaticanos codices MS. meo nomine cum excuſis contulit, ad intellectum huius loci adnotauit, ex Ariſtophanis Pluto ad marginem; quòd coronam capite geſtabant qui ſupplicabant, id eſt qui Diis litabant.

77. Liberum, eundem apud Ægyptios Oſirin.] Idipſum pluribus proſequitur Plutarchus, & ante eum Diodorus Siculus l. 1. vnde & Hedera, de qua mox, Cynoſiris dicta. Similiter Euſeb. de Præparat. Euang. lib. 2. c. 1. Aſſerunt (inquit) Ægyptij, &c. regnum aliquando obtinuiſſe Saturnum, qui ſorore Cybele in vxorem ducta, Oſirin & Iſin genuit; aut, vt plurimi dicunt, Iouem & Iunonem. Hos vniuerſum orbem imperio ſubiugaſſe, ac quinque Deos procreaſſe aiunt: Oſirin, Iſin, Typhona, Apollinem, ac Venerem. Oſirin, Dionyſium (quem hîc Liberum vocat Auctor) Iſin, Cererem eſſe autumant. Quos matrimonio coniunctos, cùm regno ſucceſſiſſent, plurimùm generi hominũ contuliſſe. Quæ verba ea de cauſſa in mediũ adducere libuit, vt concordia ineatur inter Lactantium lib. 1. cap. 21. Lucanum, ac alios qui Oſirin Iſidis filium, & Diodorum, eóſque, qui Oſirin Iſidis maritum & fratrem tradiderunt; quum priores de filio, poſteriores de patre loquantur. Meminit certè Oſiridis quoque filij Auctor l. 1. aduerſ. Marc. Sic & Oſirin, quòd ſemper ſepelitur, & in viuis quæritur, & cum gaudio inuenitur (iuxta illud Lucani:

Numquámque ſatis quæſitus Oſiris.)

reciprocarum frugum, & viuidorum elementorum, & recidiui anni fidem argumentantur.

78. Harpocration.] Ego eum Auctorem puto intelligi, cuius exſtat Romæ in Vaticano MS. Liber περὶ φυσικῶν δυνάμεων; quippè quum ad Phyſicam rationem referatur id quod ſequitur.

79. hederatum.] Plinius (quemadmodum etiam Rhenanus adnotauit) lib. 16. c. 4. Feríntque primum omnium Liberum patrem impoſuiſſe capiti ſuo ex hedera. Item c. 34. Alexandrum verò ob raritatem ita coronato exercitu, victorem ex India rediiſſe, exemplo Liberi patris; cuius Dei & nunc adornant thyrſos, galeáſque etiã & ſcuta in Thracia populis, ſollemnibus ſacris.

80. ab heluco.] Significat helucus (inquit Rhenan.) auctore Sexto Pompeio languidum, & ſemiſomnum, & heſterno vino languentem; ſic dictum ab hiatu oris & oſcitatione. Quamquam Tertullianus pro ipſa potiùs affectione capitis videtur vſurpare, qua procliues in ſomnum reddimur, quam Græci καρηβαρεῖν appellant. De hederæ vi frigorifica, multa ſunt apud Auctores. Porrò tradit Athenæus eos qui profuſiùs biberent apud Veteres, faſciis primùm circumligare caput ſolitos. Deinde vt aliquid ornatus accederet, alios poſtea corollas excogitaſſe. Sed & pectora cinxiſſe coronis vnguentatis quoſdam. Fortaſſis eodem alludit Plinius l. 24. c. 10. quum de 20. generibus hederarum loquens: Capitis (inquit) dolorem ſedant, præcipuè terebro continentíque cerebrum membrana vtiliter mollibus impoſitis foliis.

81. Liberum Principem coronæ planè Laureæ, in qua ex Indis triumphauit, &c.] Ad victoriam Indicam pertinet, quod habet vbi ſuprà Euſeb. In India multas Liberum vrbes conſtruxiſſe. De eodem Plinius l. 8. c. 2. Romæ iuncti Elephantes primùm ſubiere currum, Pompeij Magni Africano triumpho; quod prius India victa triomphante Libero Patre memoratur. Atqui Laurus (inquit idem lib. 15. cap. 30.) triumphis propriè

dicatur, ut nemo miretur poſthac, ſi etiam Laurea Libero *detur.*

82. Dies in illum ſollemnes Magnam appellat coronam.] *Peculiare eſt hoc Auctoris*, dies Liberi ſollemnes, Magnam coronam *appellari à vulgo.*

83. Leonis Ægyptij.] *Ego eundem hunc eſſe exiſtimo* Leonem *citatum à Clemente Alexandrino lib. 1. Stromat: qui tractauit De dijs qui ſunt in Ægypto.*

84. prima Iſis repertas ſpicas capite circumtulit.] *Hinc etiam comprobatur, de quo ſuprà num. 77. Cererem eandem fuiſſe, quæ* Iſis *ab Ægyptijs dicebatur; quippè cui ab omnibus inuentio ſpicarum adtribuatur. Atqui ex* ſpicis, *ſiue ſpiceam coronam, omnium primam apud Romanos in honore fuiſſe tradit Plinius lib. 18. cap. 2.*

85. Claudius Saturninus. Nam eſt illius de Coronis liber.] *Peculiare eſt & hoc Auctori, quòd* Claudij Saturnini librum de Coronis *memoret.*

86. non alicui capiti inuenias conſecratum.] *De quorum* capite *loquatur, indicat verbis ſequentibus :* in eorum honorem deinceps diſpenſatam, quos ſeculum deos credidit. *Quod ipſum indicat Plinius his verbis lib. 16. cap. 5. Poſt* Liberum Patrem *Deorum honori ſacrificantes ſumpſere, victimis ſimul conſecratis. Atqui paulopoſt pro :* aduiuerent, *legendum putat Latinius:* adhuc viuerent. *ſed illud magis placet, quia Tertullianicam phraſim redolet.*

87. quæ Idolis alij faciunt.] *Non placet hîc mihi interpretatio Rhenani : ſed puto* alios *hîc intelligi Gentiles, quemadmodum ſuprà* ceteros. *Illud autem:* in quibus eſurierant, *interpretatur Rhenanus, in quibus eſuriem paſſi fuerant, ſignificans idolothytorum deuoratores.*

Cap. VIII.

88. Tene interim hanc fidem, &c.] *Non aliud eſt hoc caput quàm* Obiectionis cuiuſdam ſolutio, de aliis rebus quæ in vſu ſunt Chriſtianis, habentibus tamen ſuam ab Idolis originem.

89. Primus Mercurius litteras enarrauerit.] *Vide ſuprà lib. de Teſtim. Animæ, c. 5. n. 25. Hîc vnum addâ Tertull. conforme teſtimonium Caßiodori Variarum lib. 8. epiſtol. 12.* Litteras (*inquit*) primùm, *ut frequentior tradit opinio,* Mercurius *reparator Artium multarum, volatu Strymoniarum auium collegiſſe memoratur. Nam & hodie grues, quum claſſe conficiantur, Alphabeti formas natura imbuente deſcribunt. Quem in ordinem decorum redigens, vocalibus conſonantibúſque congruenter admixtis, viam ſenſualem repperit, per quam alta petens, ad penetralia prudentia mens poßit velocißimè peruenire.*

90. & noſtris erga Deum ſtudiis.] *Magna ſanè (inquit Rhenanus) litterarum laus, dum Chriſto etiam inſeruiunt. Adtendant hoc qui contra litteras & diſciplinarum cognitionem oblatrant.*

91. Sed & ſi neruos idem in ſonum ſtrinxit.] *Idipſum adteſtantur commentatores in Homeri Odyſſeam, qui eum non modo litteras, ſed & Muſicam eius inuentum faciunt.*

92. cum ſanctis feciſſe.] *Quemadmodum (inquit Rhen.) perquàm eleganter dicimus Chryſoſtomum facere cum Hieronymo, ſignificare volentes eum conſentire cum illo, ſic Tertullianus dicit,* cum ſanctis feciſſe, *quòd ſanctos adiuuit, ſiue ſanctis in vſu fuit. Hoc loquendi modo et in præcedentibus libris vſus eſt.*

93. Primus medelas Æſculapius explorauerit.] *Vide Adnotat. noſtras in Apolog. c. 14. num. 209. & c. 23. n. 361.*

94. memini & Eſaiam, &c.] *Locus eſt (vti etiam adnotauit Rhenan.) Eſai. 38. Et iußit* Eſaias *vt tollerent maſſam de ficis, & cataplaſmarent ſuper vulnus eius; & ſanaretur.*

95. propria Oſiridis veſte.] *Auctor eſt (inquit idem) Herodotus, nefas apud Ægyptios fuiſſe laneas veſtes in ædes ſacras inferre: proinde lineis vtebantur.*

96. quia paſſiuitas fallit.] Iſtud *ex margine in contextum ſubſtitui, quia frequentißima eſt vox Tertulliano;* paſſibilitas *autem rarißimè, aut numquam vſitata.*

Cap. IX.

97. Quis denique Patriarches, &c.] *Inſcriptionem huic capiti damus:* Quòd nemo in ſcripturis coronatus legitur præter Chriſtum, quem adeò imitari liceat in corona ſpinea. *Atqui de Hierarchia Eccleſiaſtica, quam hîc adtingit, latiùs infrà Tom. ſeqn. l. de Præſcript. adu. hæreſes.*

98. aut Ἄρχων.] Ἄρχων *(inquit Rhenanus) princeps: vt de Iairo Lucæ 8.* καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρχε: *& de Nicodemo Ioan. 3.* ἄρχων τῶν ἰουδαίων.

99. nec tabernaculum martyrij.] Μαρτυρίου *voce Græca vtitur, pro eo quod Latinè vocatur* tabernaculum teſtimonij.

100. nos enim & templa Dei ſumus.] *Alludit ad ſcripturas, Apoſtoli ad Corinthios :* Téplum enim Dei eſtis vos. *Oſee. 9. Et replebuntur vt phiala & cornua altaris. Item illud: ſicuti* luminaria in mundo lucentia; *& : Aliud quidem fecit Deus* vas *in honorem, &c.*

101. populus conſciuit.] *Id eſt (inquit Rhenan.) decreuit, ſiue communi ſententia ſtatuit. Hoc enim* conſciſcere *ſignificat. Liuius: Quod Senatus populi Romani Quiritium cenſuit, conſenſit,* conſciuit, *vt bellum priſcis Latinis fieret, &c. Alibi: Itaque conſentio* conſciſcóque. *Non aliter autem hîc dicit:* Nec illam impietatis contumelioſæ coronam populus conſciuit, *quàm Liuius,* conſciſcere *facinus.*

Cap. X.

102. Ità quum idcircò proponis, &c.] *Caput hoc inſcripſimus :* Quòd quum mortuorum aut Idolorum corona ſit, Chriſtianos non deceat. *Siue autem* vendices *legas cum 1. MS. Vat. cod. ſiue:* vindices *cum reliquis tam exc. quàm MS. perinde eſt.*

103. Nam & mortuorum eſt ita coronari, &c.] *Quòd aut mortuis aut Dijs conſecrabantur coronæ, in hæc verba (ad quæ etiam alludit Rhenanus) habet Plinius l. 21. c. 3. Primùm ex lege XII. Tabularum his verbis: Quis ergo honos? Vt ipſi* mortuo, *parentibúſque eius dum intus poſitus eſſet, foríſve ferretur, ſine fraude eſſet impoſita. Vbi alluditur ad eum morem, quo & intus poſitum, & elatum funus, & ſeipſos coronis ornabant. Eodem pertinet illud eiuſdem capitis: Corona Deorum honos erant, & Larium publicorum priuatorúmque, ac ſepulcrorum ac Manium.*

104. vel quoniã & ipſi Idola ſtatim fiunt.] *Quòd ex mortuis hominibus Dij fiunt, tractauit latè Auctor ſuprà Tom. 1. Apolog. cap. 10. & 11. & nominatim etiam* de habitu & cultu conſecrationis, *c. 12. de quo ibidem in Adnot. noſtris n. 176.*

105. Nobis autem abuti apud Apoſtolum non licet.] *Alludit ad illud Apoſtoli:* Sic vtamur mundo iſto,

iſto, quaſi non abutamur. de quo ſuprà lib. de Cult. fœmin. c. 9. n. 50.

106. ſed ipſius vſus adminiſtratio intereſt.] Intereſt (inquit Rhenan.) pro differt.

107. non minus quàm Æſculapio Socrates.] Hoc iuſſit (inquit Rhenan.) quum in carcere eſſet, paulopoſt bibiturus venenum. Quam ipſam hiſtoriam latè proſequitur Auctor initio lib. de Anima, infrà Tom. ſequenti.

108. Arabiæ aliquid incendo, &c.] De hoc vide ſuprà T. 1. in Apol. c. 30. Adn. noſtras n. 442.

109. Siquis autē dixerit: hoc Idolothytum eſt, non contigeris.] Iſtud ex Apoſt. 1. Cor. 10. vbi retinuit vocem Græcam εἰδωλόθυτον, pro eo quod noſter interpres vertit: immolatum Idolis. Mirum eſt autem quomodo legat: non contigeris, quum Græcè ſit: μὴ ἐσθίετε, quod non aliter poteſt transferri quàm ſicuti noſter interpres, ne manducaris.

110. fugite Idololatriam.] Etiam hîc vocem Græcā retinuit εἰδωλολατρείαν, pro qua propriè tranſtulit Latinus interpres Idolorum culturam.

111. Si in Idolio recumbere, &c.] Adludit ad illud eiuſdem Apoſtoli eiuſdem Epiſt. cap. 8. Si enim quis viderit eum qui habet ſcientiam, in Idolio recumbentem.

112. Draco etiā terrenus, &c.] Draco hîc ab Auctore pro Baſiliſco vſurpatur; de quo ſcribit B. Iſidorus Etymol. l. 12. c. 4. Βασιλίσκος Græcè, Latinè interpretatur Regulus, eo quod rex ſerpentium ſit. Ad cuius adſpectum nulla auis volans, illæſa tranſit, ſed quamuis procul ſit, eius ore combuſta deuoratur. Quod eleganter expreſſit Auctor his verbis: de longinquo ſpiritu abſorbet alites.

113. Filioli (inquit) cuſtodite vos ab Idolis.] Etiam hîc retenta ab Auctore vox Græca εἰδώλοις, pro eo quod noſter interpres Latinè vertit: ſimulacris; quod ipſum explicat, quum ſubiungit: id eſt, ab ipſa effigie eorum.

114. ſollemnitatibus.] De Idolorum ſollemnitatibus aliquid diximus ſuprà lib. de Idolol. cap. 13. & 14.

115. & officiis.] Similiter dixit dicto l. c. 16. Circa officia verò priuatarum & communium ſollemnitatum. Officia autem (inquit Rhenan.) vocat miniſteria, quæ Gentilium ſacris, aut ipſis alioqui Gentilibus impenduntur, vt infrà: Et implendi officij. Eadem ſignificatione infrà c. 11. Officiales coronas dixit, id eſt vti idem interpretatur, quas Chriſtiani geſtabant ex officio, quo Gentilibus erant obligati; vt quum militarent, aut in ſimilibus rebus. Quod indicatur his verbis ibi ſequentibus: quum idcircò aut officia fugienda ſint. Nec abſimiliter lib. de Spectacul. cap. 7. quot officia, moueantur. Simili phraſi etiam officia militaria dixit ſub finem lib. de Fuga in perſecut. infrà Tomo 5.

116. conuenimt.] Pro inuenitur (inquit Rhenan.) vt l. aduer. Marc. 2. Cum vtrumque cōueneris in creatore, hoc eſt: deprehenderis; & lib. 4. hæc conueniemus. Quibus adde & illud eiuſdem lib. quemcumque conueneris in via.

117. Ipſę denique fores.] De coronatis foribus ſeu ianuis apud ethnicos latè Rhen. Apol. c. 35. Vbi vide Adnot. noſtras n. 464. Hîc tamen propriè videtur agere de Templorum foribus, iuxta illud Maronis:

-& feſta fronde reuinctum.

118. ipſæ hoſtiæ.] Apud Perſas (inquit Gyraldus de nat. Deorum, Syntag. 17.) non modò qui ſacrificabat, ſed et hoſtia, & qui ſacris intererant, feſta fronde coronabantur. Indis contrà; nam ipſis coronatus ſacrificabat nemo.

119. & aræ.] Super aras (inquit idem) ſacra facturi, ceſpites ex gramine ſiue verbenas apponere ſoliti erāt. Ipſas etiam aras, quoniam & hæ peculiares Diis fuere, vt etiā victimas (quas prius hoſtias dixit) ſuorum numinum frondibus ornare par erat; vt Ioui, æſculo; Apollini, lauro; Mineruæ, olea; Veneri, myrto; Herculi, populo; Baccho, hedera. Hinc illud Maronis 3. Æneid.

-Ramis tegerem vt frondentibus aras.

120. ipſi miniſtri & ſacerdotes, &c.] Huc pertinet illud Plinij ſuprà etiam citatum cap. 17. Deorum honori ſacrificantes ſumpſere, victimis ſimul coronatis.

121. apud Claudium.] Claudium Saturninum intelligit, de quo ſuprà cap. 7. Legimus autem ex 3. Ms. Vatic. cod. Sed & illam interſtruximus, pro, inſtruximus; magis enim conuenit cum ſequentibus: diſtinctionem differentiæ.

Cap. xi.

122. Etenim vt ipſam cauſſam coronæ militaris, &c.] Titulum huic capiti dedimus: De militia quæ Chriſtianis ſit licita, aut illicita. Cui ſimilis fuit Tractatus ſuprà l. de Idol. c. 19. hoc titulo: Neque militiam licitam, quæ cum Idololatria aliquid cōmune habet. Eligat etiam hîc Lector eundem ſi velit titulum, quū vtriuſque loci idem ſit argumentum, quamquam prima facie etiam omnem militiam nimio metu Idololatriæ, videatur improbare. Eam verò eſſe Auctoris lib. de Idol. ſententiam patet vel ex illo Epiphonemate: Nullus habitus licitus eſt apud nos, illicito actui aſtrictus. Iam verò quis ille illicitus actus, nempè cum Idololatria coniunctus, antea dixit: Non conuenit (inquit) ſacramento diuino & humano ſigno Chriſti & diaboli, caſtris lucis & caſtris tenebrarum. Cui ſimilia etiam hîc: credimúſne humanum ſacramētum diuino ſuperduci licere? Eodē pertinent illa, vtpotè Idololatria contaminata: Et excubabit pro tēplis quibus renūtiauit, & cœnabit illic vbi Apoſtolo non placet? Et quos interdiu exorciſmis fugauit, noctibus defenſabit? vexillū deniq; portabit æmulū Chriſti? Et rurſum iiſdē penè verbis quibus alibi: Ipſum de caſtris lucis in caſtra tenebrarū nomen deferre, trāſgreſſio eſt. Denique non alienus à cōmuni ſententia ſic concludit: Puta deniq; licere militiā vſq; ad cauſſā coronæ; ac ſi dicat, vſque ad habitū aliquē Idololatriæ, qualis eſt corona. Et verò primo capite ſuprà dixit plures fuiſſe cōmilitones Chriſtianos, quos non reprehendit de Militia, ſed de corona ſolummodò. Deinde & lib. Apolog. c. 5. & ad Scapulā, c. 4. Germanicam ſitim Chriſtianorum Militū precationibus ad Deū factis impetrato imbri diſcuſſā cōteſtatur. Quorum haudubiè orationes non tanti momenti apud Deū fuiſſent, ſi illicita omninò fuiſſet in totum Militia Chriſtianis. Certè Scorpiaco aduerſ. Gnoſt. c. 2. non omnem Militiam à ſe improbari, vel ex hoc indicat, quòd adferat exempla complura veteris Teſtamenti, quibus bellum indicitur à Domino aduerſus ciuitates quæ Idololatriam commiſerint. Quas ipſas etiam ſcripturas allegat B. Cyprianus ad idem inſtitutum, lib. de Exhortat. Mart. cap. 5. addens præterea: Quòd ſi

ante aduentum Chriſti circa Deum colendum & idola ſpernenda hæc præcepta ſeruata ſunt, quanto magis poſt aduentum Chriſti ſeruanda ſunt? Hinc & Lactantio l. 6. c.19. Bella quidem reprehenduntur, ſed quæ contra iuſtitiam nata ſunt. Hinc etiam B. Auguſt. quum innumeris penè locis de iure Chriſtiani belli ſcripſerit, certè ex profeſſo id fecit Epiſt. 5. ad Marcellinum, & 50. ad Bonifatium Comitem; denique contra Fauſtum Manichæum (nam & Manichæorum erat hic error) latiſſ. l. 22. à cap. 74. vſque ad 79. Quando itaque tales loci apud primos illos Veteres reperiuntur, quibus videntur prima facie contrà ſentire, intelligendi ſunt aut de militia ſub Imperatoribus ethnicis, aut de bello iniuſto, quale initio Eccleſia exiſtimabatur, ſi Chriſtiani in Imperatores ſuos perſecutores inſurrexiſſent; à qua calūnia ſe purgare nitebantur; ſed vbi Chriſtiani facti ſunt ipſi Imperatores, ab eo tempore longè aliam rationem fuiſſe, latè deducit B. Auguſt. dicta epiſt. 50. Quæ omnia eo latiùs, quòd hîc Rhenanus & alij quidam omnem militiam Chriſtiano illicitam velint prætendere, maximè autem Eraſmus in cap. 22. Lucæ, comment. 11. Qui quum pro ſuo errore perperàm citet BB. Chryſoſtomum & Ambroſium, putaui operæpretium locos eorum adferre, qui pro nobis faciunt. Chryſoſt. itaque homil. 21. in Act. Apoſtol. agens de Cornelio Centurione, eius exēplo milites adhortatur vt in pietate & timore Dei illum imitentur, ac de iuſto (non iniuſto) lucro eleemoſynas faciant. Deinde apertiùs homil. contra Iud. Gentil. & hæret. Tom. 3. de altero Centurione agens, cuius mentio Matth. 8. Militiam (inquit) prætexis, & dicis, Non poſſum eſſe pius. Centurio nónne miles erat, de quo Ieſus ait: *Neque in Iſrael tantam fidem inueni?* Nihilque nocuit illi militia ſua. *Ambroſ. verò præterquàm quòd Offic. lib. 1. cap. 4. à virtute bellica commendet Ieſum Naue, Gedeonem, Ionathan & Machabæos, ſermon. 7.* Non enim militare (*inquit*) delictum eſt, *ſed propter prædam militare. Propterea enim prouidentia diuina militibus ſtipendia ſunt conſtituta, ne dum ſumptus quæritur, præda graſſetur. Quod ipſum ibi comprobat adhortatione B. Ioannis Bapt. Lucæ 3. Eſtote contenti ſtipendiis veſtris. Et (ne fortè quis obiiciat illum Sermonem Ambroſij non eſſe, ſed Maximi) eadem illa poſtrema verba reperire eſt apud illum. Porrò paulopòſt legimus ex 3. MS. Vat.* quum à præcedentibus culpa ſit.

123. Credimús ne humanum ſacramentum diuino ſuperduci licere, &c.] *Adludit ad Sacramentum & reſponſionem ſiue conteſtationem fidei in Baptiſmo factam, de quibus ſuprà c.3. & infrà latiùs initio l. de Bapt. Tom. ſequenti.*

124. & eierare patrem & matrem, &c.] *Adludit ad verba* Sacramenti, *quo ſe milites obſtringebant (teſte Vegetio de Re militari lib. 2.) nunquam deſerturos militiam pro Rep. Romana; atque adeò* eierabāt, *id eſt, renuntiabant ſeu abdicabant (quemadmodum ſuprà diximus alicubi)* patrem & matrem & proximum.

125. Domino pronuntiante: Gladio periturum qui gladio fuerit vſus?] *Similiter dixit ſuprà l. de Idolol.* Quomodo autem bellabit, &c. ſine gladio quē Dominus abſtulit. *Verùm diſertis verbis adſerit B. Hilarius Can. 32. in Matth.* id non intelligi de iis qui gladio aut iudicij officio aut reſiſtendi latronibus neceſſitate fuerint vſi. *Quem adeò ſenſum etiam Apoſtolus Paulus ſatis inſinuat, quum ea Chriſti prædictione non obſtante, Rom. 13. inquit: Non enim ſine cauſſa gladium portat, Dei enim miniſter eſt, vindex in iram, ei qui malè agit. Quò alludens Auctor ſuprà Tom. 1. lib. ad Scapulam, cap. 4.* vel quia & vos (*inquit*) ſub gladio eſtis.

126. cui oec litigare conueniet?] *Adludit ad illud 1. Cor. 6. Iam quidem omninò delictum eſt, quòd iudicia habetis inter vos. Quare non magis iniuriam accipitis? Atque adeò non malè interpretatur Rhenanus:* litigare, *vocem Iureconſultorum, Actionem vel in perſonam vel in rem apud iudicem ſuſcipere. Verum aduertendum quod continuò ſubiūgit ibidem Apoſtolus: Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis; vti videatur magis de iniuſtis litibus agere.*

127. Et vincula & carcerem, &c. & ſupplicia adminiſtrabit.] *Hic verbis indicat ſe non de ſimplici Milite agere, ſed etiam de eo, qui (vti adnotauit etiam Rhen.) commentarienſem aut carnificem agat. Vide ſuprà l. de Idol. c.17. n.134.*

128. nec ſuarum vltor iniuriarum.] *Si adludat ad illud Matth. 5. Ego dico vobis, non reſiſtere aduerſus malum, &c. reſpondet B. Auguſt. l. 22. contra Manich. c. 76. Intelligunt (inquit) hanc præparationem non eſſe in corpore, ſed in corde. Nam (vti ſubdit poſtea) & Chriſtiani Imperatores, de inimicis ſacrilegis, qui ſpem ſuam in ſacramētis Idolorum dæmoniorúmq; poſuerāt, glorioſiſſ. victoriam retulerunt.*

129. Iam & Stationes aut alij magis faciet quàm Chriſto.] *Exſtat lib. 12. Codicis Iuſtiniani Tit. de Curioſis &* Stationariis. *Loci verò huius intellectus haberi poteſt ſuprà ex c. vlt. lib. de Oratione:* Si Statio (*inquit*) de militari exemplo nomen accipit (nam & militia Dei ſumus) vtique nulla lætitia ſiue triſtitia obueniens caſtris, Stationes militum reſcindit. *Vbi vide Adnot. noſtrarum aliam longè n. 58. ſententiam de* Stationibus, *quàm Rhenani hoc loco, aut noſtram priorem ad Epiſt. 41. B. Cypr. n. 10. nempè quòd* Stationes *& ibi, & hîc, & l. de Ieiunio infrà T. 5. accipiantur, non de conuentibus Eccleſiaſticis, in quibus ferè ſtantes orabant, ſed de ſtatis ieiuniorum diebus; metaphora à militibus orta, quòd quamdiu in ſtatione erant, ieiunare eos oportebat. Et verò hîc aliter accipi non poſſe, manifeſtum eſt ex verbis ſequentibus:* aut & die Dominico, quando nec Chriſto. *Nam vti ſuprà locutus eſt c.3* Die Dominico ieiunium oefas dicimus, ergo nec Chriſto fiebant die Dominico ieiunia; *& econtrariò magis diebus Dominicis fiebant* Stationes, *id eſt à ſtantibus officia diuina, iuxta illud eiuſdem c. 3.* Die Dominico, &c. nefas, vel de geniculis adorare.

130. quibus renuntiauit.] *Vtpotè in baptiſmo, quum diabolo & pompis eius renuntiauit. quod alia phraſi infrà repetiuit cap. 13.* ſemel iam in ſacrameoti teſtatione eieratæ. *De quo etiam infrà latiùs Tomo ſequent. lib. de Baptiſmo.*

131. & cœnabit illic vbi Apoſtolo non placet.] *Adludit ad illud Apoſtoli, quod ſic c. præced. expreſſit.* Si in Idolio recumbere alienum eſt à fide, *vti etiam adnotauit Rhenanus.*

132. Et quos interdiu exorciſmis fugauit.] *Attende (inquit idem Rhen.)* exorciſmorum *antiquitatem; de quibus etiā latiùs dicto l. de Baptiſmo. Hoc autem vult,* quòd excubādo pro templis *Idolorum,* dæmoees defenſabit, qoos interdiu exorciſmis fugauit.

133. iocūbēs, &c. ſuper luncho, quo perfoſſū eſt latus Chriſti.] λόγχος (*vti ad marginē etiā adnotauit Rhen.*) *caſtrēſis vox* ἀπὸ τῆ λόγχη. *qua vſus eſt ipſe quoque Euāgeliſta Ioānes c.19. & lancea rectè vertit Latinus inter-*

interpres; vbi adeò caſtigandos cenſeo vulgatos codices Græcos, qui legunt λόγχαι, *quũ legendum potius ſit* λόγχῃ.

134. Mortuus etiam tuba.] *Innuit (inquit Rhen.) morem caſtrenſem, quo* mortui *milites tubicinis cantu,* quem hic æneatorem *vocat, deplorabantur. Noſtrates milites ad caninæ pellis, hoc eſt tympani pulſum efferuntur, vt habet vulgaris cantio iocans in milites.*

135. Et cremabitur ex diſciplina caſtrenſi.] *Hinc illud (inquit idem Rhenan.) Tom. ſequ. l. de Reſurr. car. in principio.* At ego magis ridebo *(inquit)* vulgus, tunc quoque quom ipſos defunctos atrociſſimè exurit. *& mox:* cùm crematis, cremat. *Plinius l. 7. c. 54. Ipſum* cremare *apud Romanos non fuit veteris inſtituti, terra condebantur. At poſt quàm longinquis bellis obrutos erui cognouere, tunc inſtitutum. Probat autem econtrariò Auctor eodem libro eum Eccleſiæ morem (de quo ibi latius)* quo mauſoleis & monumentis ſequeſtrantur corpora.

136. vt illorum quo Ioannes admittebat ad lauactum.] *Idem exemplum citauit ſuprà l. de Idol. Certè non modo B. Ambroſius, vt is ſuprà, ſed & B. Aug. ex hoc loco ſcripturæ, de militibus a B. Ioanne Baptiſta baptizatis, Militiam non interdictam adſtruit his verbis, l. 22. ſuprà citato contra Fauſtum, c. 74. Alioquin (inquit) Ioannes, quum ad eum baptizandi Milites venirent, dicẽtes: Et nos quid faciemus? reſponderet eis: Arma abiicite, militiam iſtam deſerite, neminẽ percutite, vulnerate, proſternite neminem. Sed quia ſciebat, eos, quum hæc militando facerent, non eſſe homicidas, ſed miniſtros legis, & non vltores iniuriarum ſuarum, ſed ſalutis publicæ defenſores, reſpondit eis, Neminem concuſſeritis, &c. ne prolixiores ſimus. Quod ipſum etiã in ſuum Decretum transſcripſit Gratianus nobiſcum ſentiens, 23. qu. 1. c. Paratus. in fine.*

137. vt Centurionum fideliſſimorum.] *Alterũ intelligit Archiſynagogum, de quo Chriſtus Matth. 8. dixit: Non vidi fidem tantam in Iſrael: alterum Cornelium, de quo Act. lib. Apoſt. Quibus ipſis exemplis Militiam adprobatam à B. Chryſoſtomo ſuprà oſtendimus, & priori etiã vtitur B. Aug. vbi ſuprà, & Auctor l. de Idololatria.*

138. aut omnibus modis cauillandum.] Cauillari *(inquit Rhen.) tradunt à cauendo dictum Grammatici. Hìc pro cauere ſumit. Atqui vel iſte locus ſententiam de Militia, Chriſtianis an licita, plus ſatis indicat. Nam quũ dixiſſet:* aut deſerẽdum eſſe ſuſcepta fide, aut ſignata *(quorum prius ad baptiſmum, poſterius ad Catechumenos attinet, de quo etiam infrà l. de Baptiſmo) quaſi ſeipſum corrigens:* aut omnibus modis cauillandum, ne quid aduerſus Deum committatur; *& ne quis eò vſque militiam extendat, vt aut* delictorum impunitatem, aut martyriorum immunitatem promittat, *addit:* aut perpetiendum pro Deo, *eo nempe caſu, quo aliquid faciendum foret aduerſus Chriſti fidem.*

139. quod æquè fides pagana condixit.] *Hoc eſt (vti rectè Rhenanus) quod* fides *ethnico Duci vel Imperatori data promiſit ex pacto, nẽpè extrema perpeti, & mortem, nam id ſignificat hìc* condicere. *Plinius in Præfatione ad Veſpaſian um: cùm hanc operam* condicerem, *non eras in hoc albo; id eſt, ex pacto pollicerer.*

140. aut martyriorum immunitatem.] *Vbique* martyria *(inquit Rhenan.) crepat Tertullianus. Pauloposſt:* Quia potior eſt neceſſitas timendæ negationis & obeundi martyrij, quàm euadẽdæ paſſionis & implendi officij.

141. & ſaluam facturus animam pro nomine eius amiſſam, &c.] *Quod Matthæus paſſimè: Qui perdiderit animam ſuam, inueniet eam; ipſe quomodo id fiat explicans, Chriſto adtribuit quòd ipſe* ſaluam facturus ſit, *& econtrariò,* lucri habitam perditurus. *Atqui* lucri habere *dixit (vti adnotat etiam Rhen.) quemadmodum ſub finem l. 5. adu. Marc.* lucri ducere, *& eodem libro:* boni ducere.

142. Apud hunc tam miles eſt, paganus fidelis, quàm, &c.] *Elegantiſſima (inquit Rhen.) ſententia conſtans ex contrariis. Hic oportet ſcire* paganum *duo ſignificare, tum eum qui miles nõ eſt, vnde Perſius ſe ſemipaganum vocat, tum eum qui Chriſtum minime agnoſcit. Certè eſt etiam hæc vox* paganus *Iureconſultorum. Hinc illud Scæuola D. ad Legem Falcidiam l. vlt. Miles ſi, dum* paganus *erat, fecerit teſtamentum, &c. B. autem Aug. Auctorem ſecutus, & reliqui Doctores Eccleſiaſtici, peculiariter ferè accipiunt pro ethnico.*

143. tamen nec illi neceſſitati diſciplina conniuet.] *Æditio 1. & MS. 3.* conibet.

144. fibulam laxet.] *De hoc inter Prouerbiales formulas in noſtris Prolegomenis. Legimus autem:* nam & voluntas poterit, *ex 3. MS. Vat. cod. pro:* poterat.

145. ducatio neceſſitatis.] *Suprà dixit (inquit Rhenan.)* Ducator *pro duce, hìc habes* ducationem *pro ducatu. Q. D. excuſant* neceſſitatem, *qua duce in hæc delicta incidant, non autem ſponte ſua.*

146. in delictis incidamus.] *Sic dictum (inquit idẽ) vt illud adu. Hermogenem:* ante eam in bono conuertiſſet; *& adu. Iudæos:* Legis præcepta reformantem in hominis ſalute. *Eſt autem hoc & Tertulliano familiariſſ. vt* in *cum Ablatiuis coniungat, quod alij cum Accuſatiuis.*

Cap. xii.

147. Sed & de corona priùs dicam.] *Titulum huic capiti damus:* Quòd ipſæ coronarum cauſſæ contra Chriſtianos faciant. *Incipit autem loqui (inquit Rhenan.) de* corona *triumphali, propter quam incepta eſt diſputatio.*

148. Apollini vel Libero ſacrata eſt.] *De* Liberi *&* Apollinis Laurea *diximus ſuprà c. 7. Propterea vero adnotat ex Plinio Rhenanus, quòd* Laurus *ſpectatiſſima reperiatur in monte Parnaſo, ideóque grata* Apollini. *Habet id Plinius l. 15. c. vlt.*

149. illi vt Deo telorum.] *Huc pertinet quod à Platone* Apollo *dicatur* ἀπὸ τῦ πάλλειν, *id eſt à iaculando; vnde etiam factum, vt cum arcu & ſagittis eius ſimulacra formari ſoleant.*

150. huic vt Deo triumphorum.] *Alludit ad ea ſimulacra* Liberi; *quibus effingebatur in curru pampineo triumphans, qui Pantheris modo, modò Tigribus ac Lyncibus trahebatur, vti Gyraldus teſtatur hiſt. Deorum ſynt. 8. Nominatim autem etiam Plinius l. 7. c. 56.* Liber *pater (inquit) diadema Regum inſigne &* triumphum *inuenit.* Claudius *autem de quo hic loquitur, idem eſt qui ſuprà c. 7.*

151. Quamquam ex myrto ait milites redimiri ſolere, &c.] Myrtus *(inquit Rhen. ex Plinio l. 15. c. 29.) bellicis quoque ſe rebus inſeruit, triumphánſque de Sabinis Poſthumius Tubertus in Conſulatu (qui primus omnium ouans ingreſſus vrbem eſt, quoniam rem leuiter ſine cruore geſſerat)* myrto *Veneris victricis coronatus inceſſit, optabilémque arborem etiam hoſtibus fecit. Hæc poſtea ouantium fuit corona. Quibus & hæc addit ibidem Plinius: Maſſurius Auctor eſt curru quoque triumphantes* myrtea corona *vſos. L. Piſo tradit, Papyrium Maſſium, qui primus in monte Albano triumphauit de Corſis,* myrto

coronatum, Ludos Circenſes ſpectare ſolitum. Marcus Valerius duobus coronis vtebatur, Laurea & myrtea, quã & hoc vouerat.

152. Martis per Iliam & Romulos Romani, &c.] Pulcrè ſic reſtituit hunc locum Rhenanus, & ſenſum quoque explicuit. Non eſt mirum Romanos milites myrto coronari ſolitos olim, quum hæc arbor Veneri ſit conſecrata, quæ non ſolùm Troiana eſt propter filium Æneam ex Anchiſe conceptum, verum etiam amicula Martis, qui per Iliam & Romulos Romanus eſt, id eſt, eo quod ex Ilia Remum & Romulum Romæ conditores ſuſtulerit: Romani Martis amica, qui Romuli & Remi ſit pater. Verùm ego, iocans inquit Tertullianus, non arbitror Venerem eatenus eſſe valde Romanam, ſiue amare Romam, quatenus pellicis Iliæ dolor eſt. Fit enim veriſimile Venerem, quæ ſola amaſio ſuo Marte potiri cupiebat, non parum offenſam Iliæ concubitu, vnde Romulus & Remus progeniti conditores vrbis Romæ. Quos ambos intelligit, quum dicit Romulos, ceu nos mutauimus. Nec caret alioqui gratia variatio numeri. Sic & Caſtores dicimus τοὺς διὸς κόρους. Pertinere autem huc videtur quod habet Plinius l. 16. c. 4. Romulus frondea (quantum hinc apparet ex myrto) coronauit Hoſtiũ Hoſtilium, quòd Fidenam primus occupaſſet.

153. Quin & olea militiam coronari à Minerua, &c.] Athenis (inquit idem lib. eiuſdem cap. vlt.) olea durare traditur in certamine edita à Minerua. Quod de certamine cum Neptuno interpretatur Auctor. Certamen verò ipſum occaſione regionis Træzeniorum deſcribit Pauſanias hiſtor. lib. 2. Hinc exſtant nummi veteres, quibus vno ex latere inſcribitur D. CLOD. SEPT. ALB. Cæſ. & ab altero Coſſ. II. ac Mineruæ Pacifer. SC. cum effigie Mineruæ oleam manu tenentis.

154. non ſolùm Artium, ſed & armorum Dea.] Vide Iſidorum Etymol. l. 8. cap. de Diis Gentium. Ab armis autem vocata fuit, & στρατεία, id eſt militaris, & ἀρεία, id eſt Martia Minerua, teſtibus Phurnuto & Luciano.

155. Ecce annua votorũ nũcupatio, &c.] Hinc intelligi datur, quid ſibi velint Numiſmatũ inſcriptiones variæ, & nominatim hæ de Seuero Imperatore, IMP. CÆS. L. SEPT. SEV. PER. AVG. vno ex latere, et ex altero: Vota publica ſuſcepta: item de Antonino, vna ex parte: ANTONINVS PIVS AVG. & ex altera: VOTA SVSCEPTA DECEMNALIA. item: ANT. PIVS AVG. COS. III. &, Vota ſoluta Deo. Id autẽ quotannis ſollemne fuiſſe hîc ſignificat Auctor, ſed maximè in principiis Imperij, etiam addens locum, in Capitoliis: & verba: Hunc tibi Iupiter bouem cornibus auro decoratis vouemus eſſe futurum. De qua auri vſurpatione etiam in hæc verba Plinius lib. 33. c. 3. Deorum verò honori in ſacris nihil aliud excogitatum eſt, quàm vt auratis cornibus hoſtiæ, maiores dumtaxat immolarentur.

156. Eadem Laurea in Donatiui diſpenſatione, &c.] Vide ſuprà c. 1. Quod ipſum eleganter hîc comparat cum proditione Chriſti per Iudam acceptis argenteis, atque adeò (vti etiã Rhen. eleganter dicit:) non eſſe gratuitam idololatriã, vtpote ipſa captatrix doni, atque hoc etiam quod ſubiungit: denarium Cæſari auferre, id eſt non dare Cæſari, ſed ab eo Donariuum accipere.

157. Triumphi Laurea folus ſtruitur.] Hoc eſt (inquit Rhenan.) quod Plinius de Lauro ſcribit: Vnius folia diſtinguuntur appellatione. Lauream enim vocamus. Laurus autem (inquit idem Plinius lib. 15. cap. 30.) Triumphis propriè dicatur. Duo eius genera tradit Cato, Delphicam, & Cypriam: Illam æquali colore, viridiorem maximè baccis, atque è viridi rubentibus: Hac victores Delphis coronari, & Triumphantes Romæ. Sterilè verò baccariũ, quod maximè miror, aliqui triũphalem; eâque decent triumphantes vti; niſi id à D. Auguſto cœperit, vt docebimus ex ea Lauru, quæ ei miſſa è cœlo, minima eſt altitudine, folio criſpo ac breui, inuentu rara. Inter cauſſas autem cur in triumphis vſitata, eam quoque reddit, quòd ſola manſuefactarum receptarúmque in domos fulmine non icitur. Vbi & plura videat Lector, ne hîc ſim prolixior. Atqui pro: ſtruitur, MS. 3. Vat. inſtruitur, ſed illud magis Tertullianicum eſt.

158. Hinc aduerbis.] Hinc omninò legendum eſſe ſatis conſtat, pro: hanc. Quid verò ſibi velit vocabulum: aduerbis, rectè adnotauit Rhenanus ſe neſcire. Ego addo vocem eſſe corruptam, & videri aliquod verbum ſubſtituendum, qualia ſunt quæ ſequuntur: inauratur, & delibuitur, fortaſſis quemadmodum & Rhenanus aut Gelenius in margine, ambitur, quod maximè placet, aut: adornatur, aut: adumbratur, vel: aduestitur. Lectori autem liberum iudicium permitto, donec ex aliquo MS. cod. melius aliquid proferamus. Fortaſſis etiam non malè legatur: aduerſis.

159. lemniſcis.] Sunt lemniſci (inquit Rhenan.) auctore Pompeio Feſto, faſciolæ dependentes ex coronis. Docti colligunt ex Plinio, tuniculas fuiſſe ex libro ipſo Tiliæ arboris, cuius eiuſdem libelli ſint, id quod Auctores vocant Philyras. De lemniſcis ſic Plinius lib. 21. cap. 3. vbi de coronis loquitur, quæ ex foliis aureis & argenteis conſtabãt. Acceſſerunt quoque (inquit) & lemniſci, quos adiici ipſarum coronarum honos erat propter Hetruſcas, quibus iungi niſi aurei non debebant. Ab huiuſmodi lemniſcis coronæ lemniſcatæ dictæ ſunt. Hactenus Rhenan. qui videtur reſpicere ad Politianum in Miſcellaneis, qui multa adfert de lemniſcis, tum ex Plinio l. 16. c. 14. & de lemniſcatis coronis, ex numiſmatibus antiquis ac Suetonio, tum denique de philyris, ex quibus lemniſci fiebant, ex Nica in Comment. Græca lingua, & ipſo Tertulliano hoc loco. Eodem pertinet etiam illud Horatij:

Diſplicent nexæ philyra coronæ.

160. inauratur lamnulis.] Intelligit lamnulas æreas, quæ deaurari ſolent, idque ex ære coronario, de quo Plinius lib. 33. cap. 9. & lib. 34. cap. 8. In Cyprio (inquit) ære coronarium eſt & regulare, vtrumque ductile. Coronarium tenuatur in laminas; taurorúmque felle tinctum, ſpeciem auri in coronis hiſtrionum præbet. Quamquam interim A. Gellius etiam verè aureas fuiſſe ſcribat triumphales coronas, quæ Imperatoribus ob honorem triumphi mittebantur ex auro coronario.

161. & apud Barbaros enim Chriſtus.] Videtur agere de Parthis & Armeniis, aliíſque barbaris à Seuero domitis, quos iam tum Chriſtianos fuiſſe ſuprà videre eſt lib. aduerſ. Iud. cap. 7. Adnot. noſtrarum n. 30. & deinceps.

162. Eſt & alia militia regiarum familiarum.] Intelligit (inquit Rhen.) milites illos Romanorum perpetuos, qui ſunt veluti familia Imperatorum.

163. Nam & Caſtrenſes appellantur.] Caſtrenſis eſt (inquit A. Gellius lib. 5. cap. 6.) corona, qua donat eum Imperator, qui primus caſtra hoſtium pugnans intrauit. Ea corona inſigne valli habet. Hinc et vallares vocantur à Plinio, citatis locis initio lib. huiuſque num. 1.

164. Mu-

164. Munificæ & ipſæ.] Apud Feſtũ (inquit Rhenan.) legimus: Munifices vocatos milites, qui non vacabant, ſed munus Principi faciebant. Qui vacabant, vocabãtur Beneficiarij. Sed & Vegetio Munifices ſunt milites, qui munus faciunt, à quo liberi ſunt, Immunes qui dicuntur. Expone ergo munificæ, id eſt ad munus ſollemniũ Cæſareanorũ adſtricta & obligata. Poſterior ætas munificum, pro munifice vſurpauit. Nam & Paulus Iureconſ. in cap. Munus. De verborum ſignificatione, Munus etiam officium ſignificare docet; vnde munera militaria, & quoſdam milites munificos vocari. Vide etiam plura de Munere ſuprà l. de Spectac. c. 12. n. 114. & 115. De ſollemnibus Cæſarum autem, Apolog. c. 35. n. 461.

CAP. XIII.

165. Coronant & publicos Ordines laureis, &c.] Quum eiuſdem ſit argumenti hoc caput, nouo titulo non eſt opus. Huc autem pertinere videtur illud Plin. ſupracitato c. vlt. l. 15. Laurus Romanis præcipuè lætitiæ victoriarúmque nuntia, additur litteris & militum lanceis; faſces Imperatorum decorat. Ex his in gremio Iouis Opt. Max. deponitur, quoties lætitiam noua victoria adtulit.

166. Magiſtratus verò inſuper aureis.] Vide de his ſuprà initio operis n. 1. & c. præced. & infrà ex Plinio, vbi de Gemmatis agitur n. 167.

167. Præferuntur etiam illis Hetruſcæ. Hoc vocabulum eſt, &c.] Hetruſcas coronas commemorat Plin. l. 2. c. 3. verbis ſuprà citatis cap. præced. vbi de Lemniſcis egimus. Hic autem etiam quales fuerint, deſcribit Auctor, nempè: quas gemmis & foliis ex auro quercinis ob Iouem inſignes, ad deducendas theuſas cum Palmatis togis ſumebant. Videtur eodem pertinere quod ſcribit Plinius lib. 12. cap. 3. & 4. de gemmatis & aureis coronis, & lib. 37. cap. 2. de Pompeio quòd in triumpho 33 ex margaritis coronas habuerit. Denique quòd eodem teſte lib. 33. cap. 1. Triumphantibus corona aurea ſuſtineretur à tergo. Atque ad eaſdem adludit Auctor ſuprà l. de Spectac. c. 7. de theniis, de coronis, vbi vide Adn. noſtras n. 63. & de Palmata veſte, Apolog. c. vlt. n. 620.

168. Sunt & Prouinciales aureæ.] Ad loci huius intellectum facit illud lib. de Idolol. c. 18. & coronæ aureæ ſacerdotum Prouincialium, à quibus hic indicat etiam ipſa Deorum capita fuiſſe iiſdem coronis coronata.

169. & ipſum Curiæ nomen, &c.] Propriè hic Curia accipitur, locus nempè (teſte Feſto) vbi publicas curas gerebant. De aliis eiuſdem ſignificationibus vide Apolog. cap. 39. num. 511. & de clauo lato, ſiue lato clauo, lib. de Idolol. cap. 18. num. 141. ac de purpuris, ibidem n. 136. & 141.

170. Illius es, conſcriptus.] Conſcripti (teſte Feſto) dicebantur qui ex Equeſtri ordine Patribus adſcribebantur, vt numerus Senatorum expleretur; quod ipſum Liuius l. 2. ab Vrbe condita.

171. in libris vitæ.] Malim legere, in libro vitæ, quia Scriptura vbique in ſingulari numero vtitur; ſed nolui adhuc immutare, quòd conſentiant cum excuſis MS. 3. Vatic. cod. Idque eo magis, quòd à Sixto Senenſi Bibliotheca Sancta lib. 2. Quintuplex Liber vitæ explicetur ex variis Scripturis, (quò compendij ergo Lectorem remitto) & nominatim vnus, cuius fit mentio Philipp. 4. ac Apoc. 2. & alterius Apocal. 20. prior Vitæ æternæ, alter Vitæ vniuſcuiuſque vſque ad obitum.

172. illic ſecuris ad caudices arboris.] Caudex hic accipitur ab Auctore pro ſtirpe radicis, quemadmodum & à Plinio l. 16. Quædam (inquit) arbores ſimplices, quibus à radice caudex vnus, & oliua, fico, viti. Noſter interpres & Matth. & Luc. 3. vertit ad verbum ex Græco paulò aliter: ad radicem arborum.

173. Viderint & publici equi cum coronis ſuis.] De his exſtat apud Plinium lex 12. Tabularum: Qui am ſeruus equive meruiſſent; pecunia partam lege dati, nemo dubitauit.

174. nos autem in nomine Domini Dei noſtri inuocabimus.] Confirmatur hinc eorum cod. MS. Latinorum lectio, quæ addunt: Domini; nam & Græcè additur κυρίȣ.

175. Ab ipſo incolatu Babylonis, &c.] Alludit ad illud Apocal. 18. Exite de illa (nempè Babylone) populus meus, &c. quæ ſequuntur; vbi etiam ſuggeſtũ Babylonis meretricis magnæ reprehendit, id eſt, ornatũ eius. nã id ſignificari voce Tertullianica ſuggeſtus ſuprà docuimus alicubi.

176. ex Principalium proprietatum.] Rectè hic Rhenan. Ob natalem videlicet Principum, aut victorias, et cauſſas ſimiles. Nam eadem phraſi dixit Apolog. Reſcripta & Edicta Principalia. Municipales item ſollemnitates, Feſtos dies cuiuſque Municipij.

177. Noſter (inquit) Municipatus in cœlis.] Trãſtulit municipatus, pro eo quod Græcè eſt πολίτευμα, & apud noſtrum interpretem: conuerſatio.

178. Coronant & nuptiæ ſponſos.] Huc pertinet quod ſponſa ad virum iter parans, ex verbena, quæ Veneri dicata eſt, & floribus herbiſque à ſe lectis, corollam texere ſoleat, eámque ſecum deferre; nam empta geſtare ſerta vitio dabatur. Item quod Sponſus domi illam operiẽs, paratu magno ianuam coronare, multáque Lauro exornare ſoleat, quemadmodum auctor eſt Alexander ab Alexandro Genial. dier. l. 2. c. 5.

179. & ideò non nubimus ethnicis, &c.] De hoc Argumento ſuprà tractat Auctor toto lib. 2. ad Vxorem, vbi latiùs.

180. Habes legem à Patriarchis.] Adludit ad præcepta Patriarcharum Abrahæ & Iſaac: Non accipies vxorẽ filio meo de filiabus Chanaan, Gen. 24. & 28.

181. Coronat & libertas ſecularis.] Quum pleraq; Manumiſſionis inſignia recenſeat Auctor Tom. ſequen. lib. de Reſurr. carn. mirum eſt quòd coronam non commemoret.

182. Nunquid & Agoniſticæ cauſſæ, &c.] Sentit (inquit Rhen.) de certaminibus Gymnicis, quorum victores coronabãtur. Eodẽ pertinet quod habet Plin. l. 16. c. 4. de coronis ex hedera. Nouiſſimè (inquit) et in ſacris certaminibus vſurpata, in quibus hodiéque non victori datur, ſed patriam ab eo coronari pronuntiatur. Et peculiariter Delphis Lauro coronari ſolitos victores lib. 10. c. vlt. Pinea corona apud Iſthmum. l. 15. c. 10. Ex Apio in Nemæis certaminibus, lib. 19. c. 8. Ex Oleaſtro denique Olympiæ, l. 15. c. 4.

183. quas ſtatim tituli ſui damnant.] De his latè Auctor et ex inſtituto ſuprà l. de Spect. c. 6. n. 51. vbi vide Adn. noſtras, præſertim de Olympiis Ioui dicatis certaminibus n. 108. de Nemæis Herculi ſacris n. 109.

184. & miſellus Archemorus.] Archemorus (inquit Rhenan.) Lycurgi filius à ſerpente læſus adhuc infans periit, ex incuria nutricis ſuæ Hypſipyles, quæ illum in graminibus reliquerat, oſtenſura Græcis ſiti laborãtibus Langiam fontẽ. In eius pueri memoriam annuus agon inſtitutus eſt. Et quia periit adhuc infans, miſellum vocat, non miſerum.

185. & Antinous infœlix.] *Hunc (inquit idem) Hadrianus Cæſar in delicijs habuit, & tam temerè dilexit, vt ab illo ciuitatem Ægypti cognominarit, vbi &* agonem *illi quotannis celebrandum inſtituit. Quam rem in litteras pulcrè retulit Egeſippus, ſic ſcribens, referente Hieronymo: Tumulos (inquit) mortuis templáque fecerũt, ſicut vſq; hodie videmus. E quibus eſt &* Antinous *ſeruus Hadriani Cæſaris, cui & gymnicus agon exercetur apud* Antinoum *ciuitatem, quam ex eius nomine condidit, & ſtatuit prophetas in tẽplo. hæc ille. Notat* ἀποθέωσιν *Tertull.* Antinoi *in 1. lib. adu. Marc. quum inquit:* Alioqui ſi ſic homo Deum commẽtabitur, quomodo Romulus Conſum, & Tatius Cloacinam, & Hoſtilius Pauorem, & Metellus Alburnum, & quidem ante hoc tempus Antinoum, &c.

186. ſemel iam in ſacramenti teſtatione eieratæ.] *Sic omninò legimus pro:* tentatione, *vt accipiatur pro:* conteſtatione, *quæ vox Auctori etiam de* Sacramento *baptiſmi non eſt inuſitata, quemadmodum latiùs infrà Tom. ſequent. l. de Baptiſ. num. 1. Placet autem magis lectio excuſorum:* Hæ enim erant pompæ diaboli, &c. *quàm 3. MS. cod. Vatic.* erunt. *nam agit de* eieratione *iam facta. Siquis autem (Rhenan. inquit) hîc obiiciat, Tertullianus antè dixit:* Aquam adituri, ibidem, ſed & aliquanto priùs in Eccleſia ſub antiſtitis manu cõteſtamur nos renuntiare diabolo, & pompæ & angelis eius; *Et hoc loco dicit:* Semel iam in ſacramenti teſtatione eieratæ: *Is ſcire debet* ſemel *hîc accipi pro prorſus & omninò, ita vt* ſemel *feciſſe ſufficiat.*

187. etiam cœlum ſyderibus apud Homeri carmina coronatum.] *Huic loco (inquit idem) ſubſcribit Plinius (lib. nempè 16. c. 4.) Antiquitùs quidem (inquit) nulla niſi Deo dabatur. Ob id* Homerus cœlo *tãtum eas & prælio vniuerſo tribuit.*

188. Ceterùm à ſeculo coronantur & lupanaria, &c.] *Videtur intelligere coronas, quibus Lares publici vel priuati in ſingulis domibus coronabantur, atque adeò & in* lupanaribus, latrinis, *&* piſtrinis, *&* carcere, *&* ſpoliariis, *hoc eſt ſpeluncis latronum, iuxta illud Plinij ſupracitatum lib. 21. cap. 3.* & Larium *priuatorum publicorúmque.*

189. & Ludus.] Ludum *litterarium intelligit, de quo ſuprà Auctor lib. de Idolol. cap.* 10. Flore ſcholæ coronandæ.

190. & Amphitheatra.] *Inter* Amphitheatrorum adparatus *etiam* coronas *recenſet Auctor ſuprà lib. de Spectac. c. 12. vbi quid* Amphitheatrum, *Adnotat. num. 126.*

191. ipſæque libitinæ.] *Rectè Pithœus Aduerſ. lib. 2. c. 15. de* ſepulcralibus coronis *interpretatur, de quibus etiam illud Plinij ſupracitatum l. 21. c. 3. ac ſepulcrorum & Manium.*

192. At enim Chriſtianos nec ianuam ſuã, &c.] *De hoc ſuprà Apologet. cap. 35. num. 464. De* Diis *verò* Oſtiorum *lib. de Idolol. cap. 15. num. 113. 114. 115. 116. 117. 118. Cuius loci conſideratione malui retinere:* Cardam, *ſeu* Cardeam, *cum editionibus excuſit, quàm* Carnam, *ſecundum 3. MS. cod. maximè quòd à* cardinibus *ita dictum adſerat tum hîc Tertull. tum etiam B. Cypr. l. de Idol. vanitate, uti etiam illic adnotauimus n. 30.*

Cap. XIIII.

193. Tanto abeſt vt capiti ſuo manus inferat Idololatriæ, &c.] *Caput hoc inſcribimus:* Quòd capiti nullo modo corona conueniat, niſi ad inſtar Chriſti ſpinea. *Illud autem:* Tanto abeſt, *phraſis eſt (vti etiã Rhenan.) Auctori familiaris. Porrò de* velamento capitis *viris interdicto, &* cui obnoxium eſt fœminæ caput, *latiſſ. toto lib. de Velandis virgin. Cuius quum hîc etiam mentio non fiat, veriſimile non ſit quod ſuprà cenſui cap. 4. librum hunc illi priorem eſſe. Lego autem omninò cum Latinio:* Quid enim eſt capiti fœminæ, *pro:* capite. *Malim autem legere paulopòſt:* Propterea non ornabitur operoſius mulier, *pro eo quod eſt:* coronabitur, *eo quòd ſequatur,* vt nec crinium artificio coronetur, *& quod Apoſtolus ornatum quidem eius, non coronam interdicat.*

194. ex Apoſtoli proſpectu.] *Hoc eſt (interprete Rhenano)* proſpicientia *prouidentiáque, quippè qui* ornatum operoſiorem, *vt modò diximus, in fœminis prohibuerit 1. Tim. 2. Adnotata erat varia lectio à Latinio:* præſcripto. *ſed illud magis Tertullianicum eſt. Eſt autem mira locutio paulopòſt, vbi nuncupatur* fœminæ facies Chriſtus, & viri caput.

195. centenariis quoque roſis.] *MS. 3. & 1. editio:* centaureis. *Verùm lego cum Rhenan.* cẽtenariis, *eo quòd* roſæ centifoliæ *meminerit Plin. l. 21. c. 4. etiã vbi de coronis agit, quamquam neget Tiberij Principatu nondum* roſam centifoliam in coronis *additam. Atqui de* Midæ roſeto *vide ſuprà T. 1. lib. de Pall. c. 2. n. 43.*

196. fauos poſt fella guſtauit.] *De hoc Prouerbio vide noſtra Prolegomena. Atqui pro:* ſi fortè, *cenſet legẽdum Latinius:* ſi potes.

Cap. XV.

197. Serua Deo rem ſuam inattaminatam, &c.] *Titulum poſtremo huic capiti damus:* Quòd à Chriſto corona exſpectanda. *Locus inſignis pro* corona, *ſeu* mercede bonorum operum, *ſeu* meritorũ noſtrorum; *de quibus tamen latiùs ſuprà lib. ad Martyras, cap. 3. num. 43. & lib. de Patientia, cap. 11. num. 73. ac 75. & cap. 13. num. 82.*

198. Qui vicerit, dabo ei coronam vitæ. Eſto & tu fidelis ad mortem.] *Sicuti aliâs ſæpè, ſic & hîc memoria quantum adparet lapſus, ex duobus ſcripturæ teſtimoniis vnum conficit. Nam Apoc. 2.* Eſto fidelis vſque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ, *& Apoc. 3.* Qui vicerit, ſic veſtietur, &c. *Item:* Qui vicerit, *faciam illum columnam.*

199. bonum agonẽ.] *Similiter B. Cypr. ex epiſt. 3. et l. 3. Teſtim. ad Quir. c. 16. qui vocem Græcam:* ἀγῶνα, *Latinam fecerunt, pro eo quod noſter interpres:* certamen *vertit, 2. Tim. 4.*

200. Protoſedent & Presbyteri, &c.] *Mirabilis (inquit Rhenan.) verbi compoſitio ex peregrino & noſtro, quamuis & noſtrum à Græco* ἕζω *detortum ſit. Adludit autem ad locum Apocalypſeos 4. Et ſuper thronos viginti quatuor ſeniores, etc. Atqui etiam hîc ſeruata eſt ab Auctore vox Græca:* πρεσβύτεροι.

201. eodémque auro, &c.] *Et hîc (inquit Rhen.) locus eſt Apoc. 14. Propterea poſt toties citatam Apoc. inquit:* Si tales imagines in viſione, quales veritates in repræſentatione. *Loquitur autem de viſione Ioannis, qui ſcripſit Apocalypſin.*

202. Strophiolo aut dracontario.] *Tenuioribus (inquit idem ex Plinio l. 21. c. 2.) ſcilicet* coronis *vtebantur antiqui,* ſtrophia *appellantes, vnde nata* ſtrophiola. *Porrò* Dracontarium *videtur eius ſeculi vocabulũ fuiſſe, pro corolla. Ego verò puto* Dracontarium, coronam *intelligi confectam aut ex* dracontia *herba, antidoto aduerſus venena, cuius meminit Plin. l. 24. c. 16. aut ex gemmis* draconitibus, *de quibus idem l. 37. c. 10. & Au-*

ctor

ctor ſuprà l.de Hab.muliebri,c.6.n.52.

203. Nam & Reges nos Deo, &c. fecit.] Vertit ad verbum ex Græco βασιλεῖς, pro eo quod noſter interpres: regnum.

204. bonus miles.] Loquitur (inquit Rhen.) de Milite iſto, qui coronam in manu, non in capite geſtauerat, ob eam rem in carcerem raptus.

205. Erubeſcite Romani commilitones.] Hinc patet Romæ hunc librum ſcriptum fuiſſe.

206. ſed ab aliquo Mithræ milite, &c.] Huius (inquit Rhenan.) Dei Mithræ meminit in Præſcriptionibus, de diabolo noſtræ religionis ſacra (immò ſacramēta) imitante loquēs. Tingit & ipſe quoſdam (inquit) vtique credentes & fideles ſuos. Expiationem delictorum de lauacro repromittit. Signat illic in frōtibus milites ſuos. Celebrat & panis oblationem, & imaginem reſurrectionis inducit, & ſub gladio redimit coronam. Quæ poſtrema verba: & ſub gladio redimit coronam, hîc exponuntur. Nam hanc ceremoniam hoc loco explicat, quam demiror à nemine fuiſſe commemoratam. D. Hieronymus tantum obiter indicat, quum ad Lætam de Inſtitutione filiæ ſcribens: Ante paucos (inquit) annos propinquus veſter Gracchus nobilitatem patritiam ſonans nomine, quum præfecturam gereret vrbanam, nónne ſpecum Mithræ, et omnia portentuoſa ſimulacra, quibus Corax, Niphus, Miles, Leo, Perſes, Helios, Bromius pater, initiantur, ſubuertit, fregit, exuſsit? Vbi vides Militis fieri mentionem, cuius initiationem in ſpecu Mithræ hoc loco deſcribit Tertullianus. Lactantius ſiue Lutatius Statij interpres vltimum carmen primi Thebaidos exponens:

Indignata ſequi torquentem cornua Mithram,

ſcribit Apollinem à diuerſis gentibus variis appellari nominibus. Apud Achemenios enim Titan vocatur, apud Ægyptios Oſiris, apud Perſas vbi in antro colitur, Mithra nominatur. Eius ſimulacrum fingebatur reluctantis tauri cornua retentare; quo ſignificatur Lunam ab eo lumen accipere, quum cœperit ab eius radiis ſegregari. Erat autem ipſe Sol Leonis vultu cum tiara priſco habitu, vtriſque manibus, ceu diximus, bouis cornua comprimēs. Siquidem Sol principale ſignum inculcat & frenat, Leonē ſcilicet, ideò quòd hic Deus ceteros ſui nominis & potentiæ impetu excellat, vt inter reliquas feras Leo: vel quòd ſit rapidum animal. Hæc ex illo Commentario propterea paulo prolixiùs retuli, vt melius intelligatur Tertulliani locus ille 1.lib.adu. Marc. quum inquit: Sicut aridæ & ardentis naturæ Sacramenta Leones Mithræ philoſophātur. Meminit & Martianus Capella Mithræ, quum canit lib.3.de nupt.Mer.& Philolog.

Te Serapim Nilus, Memphis veneratur Oſirin,
Diſſona ſacra Mithram. —

Plura dicto lib.de Præſcript.adu.hær.cap. 40. Tom. ſequ. videat Lector, tum de Mithra, tum de diabolo diuina adfectante, vti paulòpòſt Auctor commemorat.

207. in ſpelæo & caſtris verè tenebrarum.] De hoc ſpelæo latiùs in hæc verba B. Iuſtinus Martyr aduerſus Tryphonem: Porrò quando illi qui Mithræ initiationes (ſic enim verto, pro eo quod alij: initia) tradunt, è petra eum natum eſſe memorāt (de quo vide etiam teſtimonium B.Hieron. infrà Tom.ſequ.lib.de Præſcript.adu. hæreſ.ſupradicto num. 241.) & ſpelæum nominant eum locum, vbi initiari ei credentes perhibent; non ego hîc, quod à Daniele dictum eſt, lapidem abſque manibus abſciſſum de monte ingenti, & quod ab Eſaia eſt promulgatum, eos ſequutos eſſe, atque hæc conſimiliter inſtituiſſe ſciam? cuius Prophetiæ promulgationis etiam verba omnia imitari ſunt conati. Nam & iuſtè rectéque agendi præcepta, vt apud illos dicuntur, arte quadam effecerunt. Verba Eſaiæ ſunt talia cap.33. Audite qui lōgè eſtis quæ fecerim, & cognoſcite propinquantes fortitudinem meā. Deſciuerunt in Syō iniqui. Corripiet tremor impios. Quis annuntiabit vobis locum ſempiternū? Ambulans in iuſtitia (hinc apud illos, de quibus ſuprà rectè agendi præcepta) loquens viam rectam, odio habens iniquitatem & iniuſtitiam, manus obtinens puras à muneribus, obturans aures, vt ne audiat iudicium ſanguinis iniuſtum, conniuens oculis vt ne videat iniuſtitiam. Hic habitabit in excelſo ſpecu petræ fortis: (hinc ſpelæi imitatio.) Panis dabitur ei (ex quo deſumpta apud illos panis oblatio, cuius mentio fit libro de Præſcript.adu. hæret.) & aqua eius fidelis (quò pertinet de qua ibidē tinctio.) Regem cum gloria videbitis (quod ad reſurrectionem pertinet) & oculi veſtri longè proſpicient. Anima veſtra meditabitur timorem Domini: (hinc ibidem expiatio delictorū.) Vbi eſt litteratus? vbi ſunt Conſiliarij? vbi eſt eos dinumerans qui aluntur, paruum & magnum populum? Quorum conſilia non agitarunt, neque profunditatem vocum ſciuerunt, ita vt non audirent, Populus vitioſus, & non eſt audienti ſcientia? Quod ipſum rurſum paucioribus his verbis non multopòſt repetit: Quòd verò (inquit) Eſaias de ſymboli arcanique ſpecus vaticinio prælоquutus ſit, vobis recēſui, ſed eorum gratia, qui hodie vobiſcum venere, locum eum repetam: inſuper hoc addens, propter verba eiuſcemodi, eos qui Mithræ myſteria inſtituerunt, in loco qui apud illos ſpelæum vocetur, ſuos initiare, ſacráque ſua arcana peragere, diaboli inſtinctu agitatos. Atqui ſpelæum iſtud primum Zoroaſtres in Perſidis montibus dicaſſe fertur prope fontes, iuxta quod habet Porphyrius in Comment. antri Nympharum, ex 13. Odyſſ.Homeri.

208. quaſi mimum martyrij.] Hoc eſt (inquit idē Rhenanus) quaſi imitamētum martyrij quod pro Chriſto tolerant Chriſtiani. Quare & hanc lectionem retinendam duxi, pro eo quod in excuſis ſubrepſerat: minimum; maximè quū illud etiā legant 3. MS.cod. Vatic. Vnde nec placet lectio Gyraldi hiſt.Deorum ſynt.7. qui legit: munus. Maximè quòd haud abſimiliter B.Gregor.Nazian. Orat.1.in Iulian. Imper.ſcribat: Ab illo fuiſſe comparata martyria Chriſtianorum cruciatibus, quæ in Mithræ ſacris celebrabantur. Super quo loco (vti citatur ibidem à Gyraldo) vetus commentator. Mithra, id eſt, Sol cui celebritates fiunt, & imprimis à Chaldæis. Cui Deo qui volunt initiari, duodecim contumeliis afficiuntur, per verbera, calorem, frigus, & alia eiuſcemodi. Quæ proinde putat fuiſſe etiam ea ſacra, quæ Commodus Imperator homicidio polluit.

ARGVMENTVM LIBRI DE VELANDIS VIRGINIBVS, PER IACOBVM PAMELIVM.

QVVM prætextu contrariæ conſuetudinis, contra quam Apoſtolus præceperat, non modò nuptæ, & virgines hominum, ſeu ſeculares quæ ad nuptias virorum adſpirant; ſed & virgines Dei, quæ Chriſto nupſerant, præſertim in Eccleſiis caput non velarent; quod antea Græcè, nunc Latinè quoque oſtendit, virgines velari oportere.

I. *Imprimis autem, conſuetudinem aduerſus veritatem non præſcribere, ex eo docet, quòd Regula fidei vna irreformabili manente, cetera diſciplinæ & conuerſationis admittant nouitatem correctionis.*

II. *Maximè quum Eccleſiarum, quas Apoſtoli ſeu Apoſtolici viri condiderunt, conſuetudo opponatur; nobis autem & illis vna fides, vnus Deus, idem Chriſtus, eadem ſpes, eadem lauacri Sacramenta, vna Eccleſia.*

III. *Proinde quum arbitrio cuiuſque permiſſa res eſſet, vt quæque voluiſſet, aut velari, aut non tegi, ſicut & nubere; temerariam audaciam reprehendit, qua virgines hominum ambibant aduerſus virgines Dei, quòd aliter (velatæ inquam) illæ incederent; immò ſacrilegis manibus dicatum Deo habitum à virgine electum detraherent.*

IIII. *Neque verò obſtare quod opponitur, nullam mentionem virginum ab Apoſtolo factam, vbi de velamine præfinit, ſed tantùm mulieres nominatas; quia Spirituſſanctus vno nomine Mulieris etiam virginem intelligi voluit, vtpotè quòd generale ſit vocabulum, vti & Fœmina.*

V. *Ad ſexum enim pertinere, non ad gradum ſexus, probat ſcriptura Geneſeos; qua Eua mulier eſt cognominata, adhuc fœlix, adhuc virgo; poſt matrimonij verò connexum, mulier eius.*

VI. *Sic & Apoſtolum mulierem vocare Virginem Mariam, quam vtique virginem conſtat fuiſſe, licet Hebion reſiſtat; & Angelum Gabrielem ad Virginem miſſum, cùm benedicit illam, inter mulieres deputaſſe.*

VII. *Iam verò etiam ipſas rationes virginibus competere, per quas Apoſtolus docet velari fœminam oportere.*

VIII. *Eadem itaque ratione virginem in muliere intelligendam, qua puerum in viro; vtpotè quum Adam adhuc integer ante nuptiarum congreſſum vir ſit cognominatus in Geneſi, & apud Apoſtolum vox: Omnis, tam de viro quàm de muliere, æquè virginem in viro atque in muliere comprehendat.*

IX. *Alia item diſciplinæ Eccleſiaſticæ præſcripta de muliere in virginē ſpectare; nam nec virgini, quamtumuis carnem ſuam ſanctificare propoſuit, licere in Eccleſia docere, tinguere, offerre, aut ſacerdotalis officij ſibi ſortem vendicare.*

X. *Non itaque magis debere virgines honorigeram notam virginitatis ſuæ (non velando ſe) præferre; quàm tot viros virgines, tot ſpadones, qui nulla ſibi defendunt continentiæ inſignia, quæ tamen virginitate fœminarum eſt laboratior.*

XI. *Ad reſponſionem autem ex diuerſo, quaſi à natiuitate proinde virginem operiri oporteat; reſpondet, Apoſtolum intelligi debere, ex quo ſe virgo intelligere cœperit, poſt conteſtaſtam maturitatem; interſerens exempla tum Rebeccæ, quæ velata ſponſo ſuo occurrit, (nec minus poſt continentiæ votum virgini id faciendum) & ethnicorum, apud quos velatæ ad virum ducuntur.*

Proinde tegantur ſuperiora, cuius inferiora nuda non ſunt, nec eas imitentur, quæ ſola capitis nuditate virginitatem nundinant. XII.

Deinde ſi & apud ethnicos propter homines iam nupturæ caput velant, ſaltem in Eccleſia virginitatem abſcondant, vt in occulto mercedem apud Deum mereantur, quæ tantam oblationem Deo offerunt ipſius corporis & ſpiritus ſui, cùm illam ipſam naturam conſecrãt. XIII.

Neque verò cogendas ceteras ad huiuſmodi opus virginitatis; quia vbi coactio, illic neceſsitas; vbi neceſsitas, illic infirmitas; & proinde facilè ruunt, & funem longum delictorum ſibi adtrahentes, intecto tamen permanentes capite, ne prodantur, virgines ſub Deo ſe mentiuntur. XIIII.

Sed enim vera & pura virginitas, etiam fœminarum oculos timens, confugit ad velamen capitis tamquam clypeum, quo bonum ſuum protegat aduerſus ictus tentationum, aduerſus iacula ſcandalorum, aduerſus faſcinum etiam apud ethnicos metuendum. XV.

Scripturam itaque legem hanc de velamine condidiſſe, naturam conteſtari, diſciplinam exigere, maximè in virgine quæ Chriſto nupſit, illi tradidit carnem ſuam, illi ſponſauit maturitatem ſuam; qui quum alienas ſponſas & maritatas velari iubeat, vtique multo magis ſuas. XVI.

Poſtremò & eas, quæ in nuptias inciderunt admonet, vt ne quidem in momento horæ à diſciplina velaminis exoleſcant, tum Apoſtoli verbis, tum Arabicarum fœminarum quæ faciem totam contegunt, & reuelationis cuiuſdam exemplis; præſertim verò ne inter Pſalmos aut in Oratione ipſa, vel quacunque Dei mentione, retectæ perſeuerent. XVII.

Ceterùm librum hunc germanum eſſe patet ex eius hoc Epiphonemate, Pax & gratia à Domino noſtro Ieſu redundet, cum SEPTIMIO TERTVLLIANO, cuius hoc opuſculum eſt. *Deinde eundem imitatur B. Cyprian. lib. de Diſcipl. & habitu virginum, locis infrà citatis. Habuerunt denique MS. Trithemius Catal. Script. & Politianus epiſt. 5. lib. 4. Æditus autem fuit primùm à Rhenano ex Paterniacenſi & Hirſaugienſi exemplaribus MS. cum Scholiis, deinde caſtigatus ex cod. Gorzienſi, additis Adnotationibus; quibus acceſsit etiam recognitio Sigiſmundi Gelenij ex Britannico codice. Non tamen eiuſcemodi, quin plures adhuc loci recogniti fuerint à nobis ex 3. MS. Vatic. codicibus, & Adnotationibus quoque noſtris locupletati.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE [1] VIRGINIBVS VELANDIS LIBER.

PROPRIVM [2] iam negotium paſſus meæ opinionis, [3] Latinè quoque CAP. I. oſtendam, virgines noſtras velari oportere, ex quo tranſitum ætatis ſuæ fecerint: Hoc exigere veritatem, cui nemo præſcribere poteſt, non ſpatium temporum, non patrocinia perſonarum, non priuilegium regionum. Ex his enim ferè conſuetudo initium ab aliqua ignorantia vel ſimplicitate ſortita, in vſum per ſucceſſionem corroboratur, & ita aduerſus veritatem vindicatur. Sed Dominus noſter Chriſtus veritatem Ioan. 14. ſe, non conſuetudinem cognominauit. Si ſemper Chriſtus, & prior omnibus: æquè veritas ſempiterna & antiqua res. Viderint ergo quibus nouum eſt quod ſibi vetus eſt. [4] Hæreſeis non tam nouitas quàm veritas reuincit. Quodcunque aduerſus veritatem ſapit, hoc erit hæreſis, etiam vetus conſuetudo. Ceterùm ſuo vitio quis quid ignorat. Quod autem ignoratur, fuit tam requirendum, quàm recipiendum quod agnoſcitur. [5] Regula quidem fidei vna omninò eſt, ſola immobilis, & irreformabilis, credendi ſcilicet in vnicum Deum om-

nipotentem, mundi conditorem,& filium eius Ieſum Chriſtum, natum ex virgine Maria, D
crucifixum ſub Pôtio Pilato,tertia die reſuſcitatum à mortuis,receptum in cœlis,ſedẽtem
nunc ad dexteram Patris, venturum iudicare viuos & mortuos, per carnis etiam reſurre-
ctionẽ.Hac lege fideĩ manente,cetera iam diſciplinæ & conuerſationis, admittunt noui-
tatem correctionis,operante ſcilicet & proficiente vſque in finem gratia Dei. Quale eſt e-
nim vt diabolo ſemper operante & adiiciente quotidie ad iniquitatis ingenia, opus Dei
aut ceſſauerit,aut proficere deſtiterit, [6] cùm propterea Paracletum miſerit Dominus, vt
quoniam humana mediocritas omnia ſemel capere non poterat, paulatim dirigeretur &
ordinaretur & ad perfectum perduceretur diſciplina, ab illo vicario Domini ſpiritu ſan-
Ioan. 16. cto. Adhuc inquit,multa habeo loqui vobis,ſed nondum poteſtis ea baiulare: Cùm vene-
rit ille ſpiritus veritatis,deducet vos in omnem veritatem, [7] & ſuperuenientia renuntiabit
vobis. [8] Sed & ſuprà de hoc eius opere pronuntiauit. Quæ eſt ergo Paracleti adminiſtra-
tio niſi hæc, quòd diſciplina dirigitur, quòd ſcripturæ reuelantur, quòd intellectus refor-
matur, quòd ad meliora proficitur? Nihil ſine ætate eſt, omnia tempus expectât. Denique
Eccleſ. 3. Eccleſiaſtes, [9] Tempus, inquit, omni rei. Aſpice ipſam creaturam paulatim ad fructum
promoueri. Granum eſt primò,& de grano frutex oritur, & de frutice arbuſcula enititur.
Deinde rami & frondes inualeſcunt, & totum arboris nomen expanditur, inde germi-
nis tumor, & flos de germine ſoluitur, & de flore fructus aperitur. Is quoque rudis ali-
quandiu & informis, paulatim ætatem ſuam dirigens, [10] eruditur in manſuetudinem ſa- E
poris. Sic & iuſtitia (nam idem Deus iuſtitiæ & creaturæ) primò fuit in rudimentis,
natura Deum metuens: dehinc per legem & Prophetas promouit in infantiam: dehinc
per Euangelium efferbuit in iuuentutem: nunc per Paracletum componitur in maturi-
Ioan. 16. tatem. Hic erit ſolus à Chriſto magiſter & dicendus & verendus. Non enim ab ſe loque-
tur, [11] ſed quæ mandantur à Chriſto. [12] Hic ſolus anteceſſor, quia ſolus poſt Chriſtum.
Hunc qui receperunt, veritatem conſuetudini anteponunt. Hunc qui audierunt vſque
CAP. II. non olim prophetantem, virgines contegunt. [[13] Sed nolo interim hunc morem veri-
tati deputare. Conſuetudo ſit tantiſper, vt conſuetudini etiam conſuetudinem opponam.
Per Græciam & [14] quaſdam Barbarias eius, plures Eccleſiæ virgines ſuas abſcondunt. Eſt
[15] & ſub hoc cœlo inſtitutum iſtud alicubi, ne qui gentilitati Græcanicæ aut Barbaricæ
conſuetudinem illam aſſcribat. Sed eas ego Eccleſias propoſui, quas & ipſi Apoſtoli vel
Apoſtolici viri condiderunt,& puto ante quoſdam. Habent igitur & illæ eandem conſue-
tudinis auctoritatem, tempora & anteceſſores opponũt magis quàm poſteræ iſtæ. Quid
obſeruabimus,quid deligemus? Non poſſumus reſpuere conſuetudinẽ,quam damnare nõ
poſſumus, vtpotè non extraneam,quia non extraneorum,cum quibus ſcilicet communi-
camus [16] ius pacis & nomen fraternitatis. Vna nobis & illis fides, vnus Deus, idem Chri-
ſtus, eadem ſpes, eadem [17] lauacri ſacramenta. [18] Semel dixerim, vna Eccleſia ſumus. Ita
noſtrum eſt,quodcunq; noſtrorum eſt. Ceterùm diuidis corpus: tam hîc, ſicut in omnibus
variè inſtitutis & dubiis & incertis fieri ſolet,adhibenda fuit examinatio, [19] quæ magis ex F
duabus tam diuerſis conſuetudinibus diſciplinæ Dei conueniret. Et vtique ea deligenda,
quæ virgines includit, ſoli Deo notas, quibus præter quòd à Deo non ab hominibus ca-
ptanda gloria eſt,etiam ipſum bonum ſuum erubeſcendum eſt. Virginem magis laudando
quàm vituperando confundas: quia delicti durior frons eſt, ab ipſo & in ipſo delicto im-
pudentiam docta. Nam illam conſuetudinem,quæ virgines negat dũ oſtendit,nemo pro-
baſſet,niſi aliquæ tales quales virgines ipſæ. Tales enim oculi volent virginem viſam,qua-
les habet virgo quæ videri volet. Inuicem ſe eadem oculorum genera deſiderant. Eiuſdem
libidinis eſt videri,& videre. Tam ſancti viri eſt [20] ſubfundi, ſi virginẽ viderit,quàm ſanctæ
CAP. III. virginis,ſi à viro viſa ſit. [[21] Sed nec inter conſuetudines diſpicere voluerunt illi ſanctiſ-
ſimi anteceſſores. Tamen tolerabilius apud nos ad vſque proximè, vtrique conſuetudini
communicabatur. Arbitrio permiſſa res erat, vt quæque voluiſſet aut tegi aut proſtitui, ſi-
cut & nubere: quod & ipſum neque cogitur neque prohibetur. Contenta erat veritas pa-
ciſci cum conſuetudine, vt tacitè ſub conſuetudinis nomine frueretur ſe vel ex parte. Sed
quoniam cœperat agnitio proficere, vt per licentiam vtriuſque moris indicium melioris
partis emergeret, ſtatim ille aduerſarius bonorũ,multóque inſtitutorum, opus ſuum fecit.
Ambiunt virgines hominũ aduerſus virgines Dei,nuda planè fronte temerariè audaciam
excitaræ. Et virgines vidẽtur quæ aliquid à viris petere poſſunt,nedum tale factum,vt ſci-
licet æmulæ earum,tanto magis liberæ,quanto Chriſti ſolius ancillæ,dedantur illis. Scan-
dalizamur,

A dalizamur, inquiunt, quia aliter aliæ incedunt: & malunt ſcandalizari, quàm prouocari.
[22] Scandalum, niſi fallor, non bonæ rei, ſed malæ exemplum eſt, ædificans ad delictum. Bonæ res neminem ſcandalizant, niſi malam mẽtem. Si bonum eſt modeſtia, verecundia, faſtidium gloriæ, ſoli Deo captans placere: agnoſcant malum ſuum, quæ de tali bono ſcãdalizantur. Quid enim ſi & incontinentes dicant ſe à continentibus ſcandalizari, continentia reuocanda eſt? & ne multi nobis ſcandalizentur, [23] monogamia recuſanda eſt? Cur non magis hæ querantur ſcandalo ſibi eſſe petulantiam, impudentiam oſtẽtatitiæ virginitatis? Propter eiuſmodi igitur capita nundinatitia, trahãtur virgines ſanctæ in Eccleſiam, erubeſcentes quòd cognoſcantur in medio, pauentes quòd detegãtur accerſitæ quaſi ad ſtuprũ. Non minus enim & hoc pati nolunt. Omnis publicatio virginis bonæ, ſtupri paſſio eſt. Et tamen vim carnis pati, minus eſt; quia de officio naturæ venit. Sed cùm ſpiritus ipſe violatur in virgine, ſublato velamine didicit amittere quod tuebatur. [24] O ſacrilegæ manus, quæ dicatum Deo habitum detrahere potuerunt. Quid peius aliquis perſecutor feciſſet, ſi hoc à virgine electum cognouiſſet? Denudaſti puellam à capite, & tota iam virgo ſibi nõ eſt: alia eſt facta. Exurge igitur veritas, & quaſi de patientia erumpe, nullam volo cõſuetudinem defendas; nam iam & illa conſuetudine, ſub qua te fruebaris, expungitur. Te eſſe demonſtra quæ virgines tegit. Ipſa ſcripturas tuas interpretare, quas conſuetudo non nouit. Si enim noſſet, nunquã eſſet. [[25] Quatenus autem & de ſcripturis aduerſus veritatem CAP. IIII.
B argumentari conſuetudo eſt, ſtatim opponitur nobis; nullam mentionem virginũ ab Apoſtolo factam, vbi de velamine præfinit, ſed tantùm mulieres nominatas: cùm ſi voluiſſet, & 1. Cor. 11.
virgines tegi, de virginibus quoque cum mulieribus nominatis pronuntiaſſet: [26] quomodo illic, inquit, vbi de nuptiis tractat, quid obſeruandum ſit etiam de virginibus, declarat: 1. Cor. 7.
Itaque non contineri eas lege velandi capitis, vt non nominatas in hac lege: immò ex hoc non velari quâ non iubentur, quæ nec nominantur. Sed & nos eandem argumẽtationem retorquemus. Qui enim ſciebat aliâs vtriuſque generis facere mentionem, virginis dico, & mulieris, id eſt non virginis, ex cauſa diſtinctionis; in his in quibus non nominat virginem, non faciens diſtinctionem, oſtendit conditionis communionem. Ceterũ potuit hîc quoque conſtituere differentiam inter virginem & mulierem, ſicut alibi dicit: [27] Diuiſa
eſt mulier & virgo: igitur quas non diuiſit, tacendo [28] inalterauit. Nec tamẽ quia illic diui- 1. Cor. 7.
ſa eſt & mulier & virgo, hîc quoque patrocinabitur illa diuiſio, vt quidem volunt. Quanta enim alibi dicta, non valent, vbi dicta ſcilicet non ſunt, niſi ſi eadem ſit cauſa, quæ alibi, vt ſufficiat ſemel dictum? Illa autem cauſa virginis & mulieris longè diuiſa eſt ab hac ſpecie. Diuiſa eſt, inquit, mulier & virgo. quare? quoniam innupta, id eſt, virgo, cogitat ea quę ſunt Domini, vt ſit ſancta, & corpore & ſpiritu. Nupta autem, id eſt, non virgo, cogitat quomodo placeat viro. Hæc erit interpretatio diuiſionis illius, nullum habens locum in iſto capitulo, in quo neque de nuptiis, neque de animo & cogitatu mulieris & virginis, pronuntiatum, ſed de capite velãdo. Cuius nullam volens eſſe diſceptationem, Spiritus ſanctus vno
C nomine mulieris, etiam virginem intelligi voluit, quam propriè non nominando à muliere non ſeparauit, & nõ ſeparando coniunxit ei à qua non ſeparauit. Nouum eſt nunc ergo principali vocabulo vti, & cetera nihilominus in eo vocabulo intelligi, vbi nulla eſt neceſſitas ſingillatim diſtinguendæ vniuerſitatis? Naturaliter compendium ſermonis & gratum & neceſſarium eſt: quoniam ſermo laciniosſus, & oneroſus & vanus eſt. Sic & generalibus vocabulis contenti ſumus comprehendentibus in ſe ſpecialium intellectum. Ergo iam de vocabulo ipſo. Naturale vocabulũ eſt fœmina. [29] Naturalis vocabuli generale mulier. Generalis etiam ſpeciale, virgo, vel nupta, vel vidua, vel quot etiam ætatis nomina accedunt. Subiectum igitur eſt generali ſpeciale, quia generale prius eſt: & [10] ſubiectiuũ anteceſſiuo, & portionale vniuerſali: in ipſo intelligitur cui ſubiicitur, & in ipſo ſignificatur, quia in ipſo continetur. Sic nec manus, nec pes, nec vllum membrorum deſiderat ſignificari corpore nominato. Et ſi mundum dixeris, illic erit & cœlum, & quæ in eo, ſol, & luna, & ſidera, & aſtra, & terra, & freta, & [31] omnis cenſus elementorum. Omnia dixeris, cùm id dixeris quod
ex omnibus conſtat. Sic & mulierẽ nominando, quicquid eſt mulieris nominauit. [[12] Sed CAP. V.
quoniam ita mulieris nomen vſurpant, vt non putent competere illud niſi ei ſoli quæ virũ paſſa ſit; probari à nobis oportet proprietatem eius vocabuli, ad ſexum ipſum, non ad
gradum ſexus pertinere, quo communiter etiam virgines cenſeantur. Cùm hoc genus ſe- Gen. 2.
cundi hominis à Deo factum eſt, in adiutorium hominis; fœmina illa, ſtatim mulier eſt cognominata, adhuc fœlix, [11] adhuc digna paradiſo, adhuc virgo. Vocabitur, inquit, mu-

lier. Habes itaque nomen, non dico iam virgini commune, ſed proprium, quod à princi- D
pio virgo ſortita eſt. Sed ingenioſè quidam de futuro volunt dictum: Vocabitur mulier,
quaſi quæ hoc futura eſſet, cùm virginitatem reſignaſſet: quoniam & adiecit, Propterea re-
linquet homo patrem & matrem, & [14] conglutinabitur mulieri ſuæ, & [15] erunt duo in car-
nem vnam. Oſtendant igitur primò, vbi ſit ſubtilitas iſta, ſi de futuro mulier cognomina-
ta eſt, quod interea vocabulum acceperit. Non poteſt enim ſine vocabulo præſentis qua-
litatis ſuæ fuiſſe. Ceterùm quale eſt vt quæ in futurū vocaretur homine deſignato, in præ-
Ibid. paulo prius. ſenti nihil cognominaretur? Omnibus animalibus Adam nomina impoſuit, & nemini ex
futura conditione, ſed ex præſenti inſtitutione, cui conditio quæcunque ſeruiret, hoc ap-
pellata, quod à primordio voluit; quid ergo tunc vocabatur? Atquin quotienſcunque in
ſcriptura nominatur, mulier appellatur, antequàm nupta, & nunquam virgo cùm virgo.
Ibid. in fine. Hoc nomen tum vnum illi fuit, & quando nihil [36] prophetico modo dictum eſt. Nam
cùm ſcriptura refert fuiſſe nudos duos, Adam & mulierem eius, nec hoc de futuro ſapit,
quaſi mulierem dixerit eius in præſagio vxoris. Sed quoniam & innupta illius mulier, vt
Ibid. antea. de ſubſtantia ipſius: Hoc, inquit, os ex oſſibus meis, & [37] caro ex carne mea vocabitur mu-
lier. Hinc ergo tacita conſcientia naturæ, ipſa diuinitas animæ in vſum ſermonis eduxit
neſcientibus hominibus (ſicut & alia multa, quæ ex ſcriptura fieri & dici ſolere alibi pote-
rimus oſtendere) vti mulieres noſtras dicamus vxores, quanquam & impropriè quædam
loquamur. [38] Nam & Græci qui magis vocabulo mulieris in vxore vtuntur, [39] alia habent E
propria vocabula vxoris. Sed malo hunc vſum ad ſcripturæ teſtimonium deputare. Vbi
enim duo in vnam carnem efficiuntur per matrimonij nexum, caro ex carne, & os ex oſſi-
bus, vocatur ſecundum originem mulier eius, ex cuius ſubſtantia incipit cenſeri facta v-
xor. Ita mulier non naturà nomen eſt vxoris, ſed vxor conditione nomen eſt mulieris. De-
nique mulier & non vxor dici poteſt; non mulier autem vxor dici nō poteſt, quia nec eſſe.
Conſtituto igitur nomine nouæ fœminæ, quod eſt mulier, & explicito quod priùs fuit, id
eſt nomine aſſignato, conuertit iam ad propheticam rationem, vti diceret, [40] Propter hoc
Vbi ſuprà. relinquet homo patrem & matrem. Adeò ſeparatum eſt nomen à prophetia, quantum &
ab ipſa perſona, vt non vtique de ipſa Eua dixerit, ſed in illas fœminas futuras, quas in
[41] matrice generis fœminini nominarit. Alioquin nō Adam relicturus erat patrem & ma-
trem, quos non habebat, propter Euam. Ergo non ad Euam pertinet, quia nec ad Adam,
quod propheticè dictum eſt. De maritorum enim conditione prædictum, qui ob mulie-
rem parentes ſuos erant relicturi, quod in Euam cadere non potuit, quia nec in Adam. Si
ita res eſt, apparet non propter futurum, mulierem cognominatam, ad quam futurum nō
pertinebat. Eò accedit quod ipſe rationem eius nominis ędidit. Cùm enim dixiſſet, Voca-
bitur mulier, [42] quoniam ex viro ſuo ſumpta eſt, & ipſo adhuc virgine. [43] Sed dicemus &
de viri nomine ſuo loco. Nemo itaque nomen ad prophetiam interpretetur, quod ex alia
ſignificatione deductum eſt: præſertim cùm appareat, vbi de futuro nomen acceperit, il-
Gen. 3. lic ſcilicet, [44] vbi Eua cognominatur, perſonali iam vocabulo, quia naturale præceſſerat. F
Si enim Eua mater viuentium eſt, ecce ex futuro cognominatur, ecce vxor & non virgo
prænuntiatur, hoc erit vocabulum nupturæ. Ex nupta enim mater. Ita hîc quoque oſten-
ditur non de futuro mulierem tunc nominatam, quæ poſtmodùm acceptura erat futuræ
CAP. VI. conditionis ſuæ nomen. Reſponſum ſatis eſt ad hanc partem. [[45] Videamus nunc ſi &
Apoſtolus formam vocabuli iſtius ſecundum Geneſim obſeruet, ſexui deputans illud, ſic
mulierem vocans virginem Mariam, quemadmodum & Geneſis Euam. Scribens enim ad
Gal. 4. Galatas, Miſit, inquit, Deus filium ſuum factum ex muliere. Quam vtique virginem con-
ſtat fuiſſe, [46] licet Hebion reſiſtat. Agnoſco & angelum Gabrielem ad virginem miſſum:
Luc. 1. ſed cùm benedicit illam, inter mulieres, non inter virgines deputat: [47] Benedicta tu inter
mulieres. ſciebat & angelus mulierem etiam virginem dici. Sed & ad hæc duo ingenioſè
quidam reſpondiſſe ſibi viſus eſt, quoniam quidem deſponſata eſt Maria, idcircò & ab an-
gelo & ab Apoſtolo mulierem pronuntiatam. [48] Deſponſata enim, quodammodò nupta.
Tamen inter quodammodò, & verum, ſatis intereſt dūtaxat hoc in loco. Nam alibi ita ſa-
nè habendum eſt. Nunc verò non quaſi iam nuptam mulierem Mariam pronuntiauerūt,
ſed quaſi nihilominus fœminam, etiamſi non ſponſam, quaſi hoc à primordio dictam. Il-
lud enim præiudicet neceſſe eſt, à quo forma deſcendit. Ceterùm quod pertineat ad hoc
capitulum, ſi hîc deſponſatæ adæquatur, vt ideò mulier dicta ſit Maria, non quâ fœmina,
ſed quà maritata, iam ergo Chriſtus non ex virgine natus eſt, quia ex deſponſata quæ
virgo

A virgo eſſe deſierit hoc nomine. Quòd ſi ex virgine natus eſt, licet ex deſponſata tamen integra, agnoſce mulierem etiam virginem, etiam integram dici. Hic certè nihil prophetice dictum videri poteſt, vt futuram mulierem, id eſt nuptam Apoſtolus nominarit, dicendo, factum ex muliere. Non enim poterat poſteriorem mulierem nominare, de qua Chriſtus naſci non habebat, id eſt virum paſſam: ſed illa quæ erat præſens, quæ erat virgo, & mulier vocabatur poſt vocabuli huius proprietatem, ſecundum primordij formam, virgini, & ita vniuerſo mulierum generi defenſam. [[49] Conuertamus ad ipſas iam rationes recenſendas, per quas Apoſtolus docet velari fœminam oportere, an eædem etiam virginibus competant: vt ex hoc quoque vocabuli communio inter virgines & non virgines conſtet, dum eædem velaminis cauſæ in vtraque parte deprehenduntur. Si caput mulieris, vir eſt, vtique & virginis, de qua fit mulier, illa quæ nupſit: niſi ſi virgo tertium genus eſt monſtruoſum aliquod ſui capitis. Si mulieri turpe eſt radi ſiue tonderi, vtique & virgini.[50] Proinde viderit ſeculum æmulum Dei, ſi ita virgini cæſum capillum decori mētitur, quemadmodum & puero permiſſum. Ergo cui æquè non conuenit radi ſiue tonderi, æquè conuenit operiri. Si gloria viri eſt mulier, quanto magis virgo, quæ & gloria ſibi eſt? Si mulier ex viro & propter virum, coſta illa Adæ virgo primùm fuit.[51] Si mulier poteſtatem habere ſuper caput debet, vel eo iuſtiùs virgo, ad quam pertinet quod in cauſa eſt. Si enim [52] propter angelos, ſcilicet quos legimus à Deo & cœlo excidiſſe, ob concupiſcentiam fœminarum; quis præſumere poteſt tales angelos, maculata iam corpora, & humanæ libidinis reliquias deſideraſſe, vt nō ad virgines potiùs exarſerint,[53] quarum flos etiam humanam libidinem excuſſat? Nam & ſcriptura ſic ſuggerit, Et factum eſt, inquit, cùm cœpiſſent homines plures fieri ſuper terram, & filiæ natæ ſunt eis. Conſpicati autem filij Dei, filias hominum, quòd pulchræ eſſent, acceperunt ſibi vxores ex omnibus quas elegerunt.[54] Hic enim nomen mulierum Græcum, vxores ſapit, quia de nuptiis mentio eſt. Cùm ergo filias hominum dicit, manifeſtè virgines portendit, quæ adhuc apud parentes deputarentur: nam nuptæ maritorum nuncupantur: cùm potuerit dixiſſe vxores hominum æquè, non adulteros nominans angelos, ſed maritos, dum innuptas ſumunt filias hominum, quas natas ſuprà dixit, ſic quoque virgines ſignificans. Suprà natas, at hîc angelis nuptas, aliud eas neſcio quàm natas, & dehinc nuptas. Debet ergo adumbrari facies tam periculoſa, quæ vſque ad cœlum ſcandala iaculata eſt, vt cum Deo aſſiſtens, cui rea eſt angelorum exterminatorum,[55] ceteris quoque angelis erubeſcat, & malam illam aliquando libertatem capitis ſui comprimat, iam nec hominum oculis offerendam. Sed & ſi contaminatas iam fœminas angeli illi appetiſſent, tanto magis propter angelos virgines velari debuiſſent, quanto magis propter virgines angeli deliquiſſe potuiſſent. Si autē & naturæ præiudicium adiicit Apoſtolus, quòd honor ſit mulieris redundantia capillorum, quia coma pro operimento eſt: vtique hoc maximè virgini inſigne eſt, quarum & ornatus ipſe, propriè ſic eſt,[56] vt concumulata in verticem, ipſam capitis arcem ambitu crinium contegat. [[57] Horum certè omnium contraria efficiunt, ne vir caput velet: ſcilicet quia non ſit naturaliter cōſecutus ambitionem capillorum, quia radi ſiue tonderi non ſit turpe illi, quia non propter illum angeli exorbitarint, quia gloria & imago Dei ſit, quia caput eius Chriſtus. Itaque cùm de viro & muliere Apoſtolus tractet, cur illam oporteat velari, illum verò non, apparet cur & virginis ſilentium fecerit: eadem ratione ſcilicet virginem in muliere intelligendam ſinens,[58] qua & puerum vt in viro deputandum non nominauit, totum ordinem vtriuſque ſexus propriis vocabulis complexus, mulieris & viri. Sic Adam etiam adhuc integer, vir in Geneſi eſt cognominatus: Vocabitur, inquit, mulier, quia de viro ſuo ſumpta eſt.[59] Sic vir Adam ante nuptiarum cōgreſſum, quemadmodum & Eua mulier. De vtraque parte ſatis ad vniuerſam ſpeciem cuiuſque ſexus Apoſtolus pronunciauit, & breuiter & plenè, tam inſtructa definitione, Omnis, inquit, mulier. Quid eſt omnis? niſi omnis generis, omnis ordinis, omnis conditionis, omnis dignitatis, omnis ætatis. Siquidem omne totum eſt, & integrū, & nulla ſui parte defectum. Pars autem mulieris & virgo eſt. Æquè & de viro non velando, Omnis, inquit. Ecce duo diuerſa nomina, Vir & Mulier, Omnis vterque. Duæ leges obnoxiæ inuicem, hinc velandi, inde nudandi. Igitur ſi eo quòd dictum ſit omnis vir, etiam nondum viri,[60] maſculi inueſtis: commune autem cùm ſit nomen ſecundum naturam, communis eſt & lex non velandi eius,[61] qui inter viros virgo eſt ſecundum diſciplinam: cur non præiudicatum ſit proinde & mulierem virginem omnem muliere nominata contineri con-

Gal. 4.
Cap. VII.
B
1.Cor. 11.
Ibidem.
Ibidem.
Gen. 2.
1.Cor. 11.
Gen. 6.
1.Cor. 11.
C
Ca. VIII.
Gen. 2.
1.Cor. 11.
Ibidem.

ſortio nominis,vt contineatur & communione legis.Si virgo mulier non eſt,nec vir inue- D
ſtis eſt.Si non operitur virgo, quia mulier non ſit,operiatur inueſtis, quia vir non ſit. Eiuſ-
dem virginitatis æqua ſit venia.Sicut virgines non coguntur velari, ita pueri non iubeātur
reuelari.Cur ex parte definitionem Apoſtoli agnoſcimus abſolutam,circa omnem virum,
[62] nec detractamus, quare non & puerum nominarit:ex parte autem præuaricamur,æquè
abſoluta ea circa omnem mulierem?Si quis,inquit,contentioſus eſt,nos talem cōſuetudi-
nem nō habemus,neque Eccleſia Dei.Oſtendit contentionē aliquam de iſta ſpecie fuiſſe,
ad quam extinguendam toto compendio vſus eſt: neque virginem nominans,vt oſtende-
ret dubitandum de velanda non eſſe, & omnem nominās mulierem,cùm nominaſſet vir-
1. Tim. 2. ginem.Sic & ipſi Corinthij intellexerunt. [63] Hodie denique virgines ſuas Corinthij velāt.
Cap. ix. Quid docuerint Apoſtoli,qui didicerūt,approbant. [[64] Videamus nunc,an ſicut naturæ
& cauſæ argumenta virgini quoque competere monſtrauimus,ita etiam diſciplinæ Eccle-
1. Cor. 4. ſiaſticæ præſcripta de muliere in virginem ſpectent. [65] Non permittitur mulieri in Eccleſia
loqui,ſed nec docere, [66] nec tinguere, [67] nec offerre, [68] nec vllius virilis muneris, nedū ſa-
cerdotalis officij ſortem ſibi vendicare.Quæramus an aliquid horum virgini liceat. Si vir-
gini non licet, ſed in omnibus eadem conditione ſubiicitur, & neceſſitas humilitatis cum
muliere cenſetur, vnde illi vnum hoc licebit quod omni fœminæ non licet? Quid præro-
gatiuæ meretur aduerſus conditionem ſuam,ſi qua virgo eſt, & carnem ſuam ſanctificare
propoſuit? [69] Idcircò velaminis venia fit illi, vt in Eccleſiam notabilis & inſignis introëat, E
vt honorem ſanctitatis in libertate capitis oſtēdat? Potuit digniùs honorari aliqua præro-
gatiua virilis aut gradus, aut officij.planè ſcio alicubi virginem [70] in viduatu ab annis non-
dum viginti collocatam. [71] Cui ſi quid refrigerij debuerat [72] epiſcopus, aliter vtique ſaluo
reſpectu diſciplinæ præſtare potuiſſet, ne tale nunc miraculum, ne dixerim monſtrum, in
Eccleſia denotaretur: virgo vidua hoc quidem portentuoſior, quòd nec quâ vidua caput
texit,vtrunque ſe negans,& virginem quæ vidua deputetur, & viduam quæ virgo dicatur.
1. Timot. 5. Sed ea auctoritate illic ſedet intecta, qua & virgo. [73] Ad quam ſedem præter annos ſexa-
ginta non tantùm vniuiræ,id eſt nuptæ aliquando eliguntur,ſed & matres & quidem edu-
catrices filiorum: ſcilicet, vt experimentis omnium affectuum ſtructæ, facilè norint cete-
ras & conſilio & ſolatio iuuare, & vt nihilominus ea decucurrerint, per quæ fœmina pro-
Cap. x. bari poteſt.adeò nihil virgini ad honorem de loco permiſſum eſt. [[74] Sic nec de aliqui-
bus inſignibus. Ceterùm ſatis inhumanum, ſi fœminæ quidem per omnia viris ſubditæ,
honorigeram notā virginitatis ſuæ præferant, qua ſuſpiciantur & circumſpiciantur & ma-
gnificētur à fratribus: [75] viri autem tot virgines,tot ſpadones voluntarij [76] cæco bono ſuo
incedant, nihil geſtantes, quod & ipſos faceret illuſtres. Debebunt etiam & ipſi [77] aliqua
ſibi inſignia defendere, [78] aut pennas Garamantum, [79] aut erobylos Barbarorum,aut [80] ci-
cadas Athenienſium,aut [81] cirros Germanorū, [82] aut ſtigmata Britonum: Aut ex diuerſo
fiat,capite velati in Eccleſia lateant.Certi ſumus ſpiritum ſanctum magis maſculis tale ali-
quid ſubſcribere potuiſſe,ſi fœminis ſubſcripſiſſet: cùm præter ſexus auctoritatem, etiam F
ipſius continentiæ nomine maſculos potius honorari oportuiſſet. Quorum quanto ſexus
auidior & calidior in fœminas, tanto continentia maioris ardoris laboratior, ideóque di-
gnior omni oſtentatione: ſi oſtentatio, virginitatis eſt dignitas. [83] Non enim & continētia
virginitati antiſtat,ſiue viduorum, [84] ſiue qui ex conſenſu contumeliam cōmunem iam re-
cuſauerunt?Nā virginitas gratia conſtat,continentia verò virtute.Non concupiſcendi,cui
concupiſcendo inoleueris,grande certamen eſt. Cuius autem concupiſcendi ignoraueris
fructum,facilè non concupiſces,aduerſarium non habens,concupiſcentiam fructus.Quo-
modo ergo non magis viris aliquid tale Deus in honorem ſubſcripſiſſet, vel quia familia-
riori, ſcilicet imagini ſuæ,vel quia plus laboranti?Si autem nihil maſculo,multo magis fœ-
Cap. xi. minæ. [[85] Sed quod ſuprà intermiſimus,ex parte ſubſequutæ diſputationis,ne cohæren-
tiam eius diſpergeremus,nunc reſponſo expungemus. [86] Vbi enim gradū fiximus de Apo-
1. Cor. 11. ſtoli abſoluta definitione,omnem mulierem etiam omnis ætatis intelligendam: reſpōderi
ex diuerſo habebat, ergo à natiuitate & à primo nomine ætatis, virginē operiri oportere.
Non ita eſt autem, ſed ex quo ſe intelligere cœperit, & ſenſum naturæ ſuæ intrare, & de
Gen. 2. [87] virginis exire, & pati nouum illud quod alterius ætatis eſt. Nam & principes generis
Gen. 3. Adam & Eua quàm diu intellectu carebant, nudi agebant. At vbi [88] de arbore agnitionis
guſtauerunt,nihil primum ſenſerunt quàm erubeſcendum. Itaque ſui quique ſexus intel-
lectum tegmine notauerunt. Sed & ſi propter angelos velanda eſt, ſine dubio ab ea ætate

lex

A lex velaminis operabitur, à qua potuerunt filiæ hominum concupiſcentiam ſui adducere, & nuptias pati. Ex illo enim virgo deſinit, ex quo poteſt non eſſe. Et [89] ideò penes Iſraël illicitum eſt ad virum tradere, niſi poſt conteſtatam ſanguine maturitatem: ita ante hunc indicem [90] acerba res eſt. Igitur ſi tam diu virgo, quàm diu acerba eſt, deſinit virginē cùm matura cognoſcitur, & vt non virgo iam legi applicatur, ſicut & nuptiis. Et [91] deſponſatæ quidem habent exemplum Rebeccæ, quæ cùm ad ſponſum ignotū adhuc ignota perduceretur, ſimul ipſum cognouit eſſe, quem de lōginquo perſpexerat, non ſuſtinuit dexteræ colluctationem, nec oſculi congreſſionem, nec ſalutationis cōmunicationem, ſed confeſſa quod ſenſerat, id eſt ſpiritu nuptam, negauit virginem velata ibidem. O mulierem iam de Chriſti diſciplina. [92] Oſtendit enim etiā nuptias de aſpectu & animo fieri, quemadmodum ſtuprum: niſi quòd etiam Rebeccam quidam adhuc velant: de ceteris verò, id eſt, quæ deſponſatæ non ſunt, viderit parentum procraſtinatio ex [93] anguſtiis vel ſcrupuloſitate deſcendens, [94] viderit & ipſum continentiæ votum. Nihil pertinet ad ætatem ſua ſpatia currentem, ſuáque debita maturitati luentem. Alia in occulto mater, natura: & alius in latenti pater, tempus, filiam ſuam legibus ſuis maritarunt. Aſpice nuptam iam illam tuam virginē, & animam expectatione, & carnem transfiguratione, [95] cui tu ſecundum paras maritum. [96] Iam & vox obſolefacta eſt, & mēbra completa ſunt, & pudor vbique veſtitur, & [97] menſes tributa defendunt: ac tu mulierem negas quam muliebria pati dicis. Si congreſſio viri mulierem facit, non tegantur, niſi poſt ipſam nuptiarum paſſionem. [98] Atquin etiam apud B ethnicos velatæ ad virum ducuntur. Si autem ad deſponſationem velantur, quia & corpore & ſpiritu maſculo mixtæ ſunt, per oſculum & dexteras, per quæ primum reſignarunt pudorem ſpiritu, per commune conſcientiæ pignus, quo totam condixerunt cōfuſionem, quanto magis tempus illas velabit, ſine [99] quo ſponſari non poſſunt, & quo vrguente ſine ſponſalibus virgines deſinunt eſſe? Tempus etiam ethnici obſeruant, vt ex lege naturæ iura ſua ætatibus reddant. [100] Nam fœminas quidem à duodecim annis, maſculum verò à duobus amplius ad negotia mittunt, pubertatem in annis, non ſpōſalibus aut nuptiis decernentes. Materfamiliæ vocatur licet virgo, & paterfamiliæ licet inueſtis. A nobis nec naturalia obſeruantur, quaſi alius ſit Deus naturæ quàm noſter. [[101] Agnoſce & mulierem, agnoſce & nuptam de teſtimoniis & corporis & ſpiritus, quæ patitur & in conſcientia & in carne. Hæ ſunt tabellæ [102] priores naturalium ſponſalium & nuptiarum. Impone velamen extrinſecus, habenti tegumen intrinſecus. Tegantur etiam ſuperiora, cuius inferiora nuda non ſunt. Vis ſcire quæ ſit ætatis auctoritas? Propone vtramque, immaturè compreſſam in habitu mulieris, & quæ maturitatē progreſſa in virginitate duret cum ſuo habitu, faciliùs illa mulier negabitur, quàm iſta virgo credetur. Tanta eſt adeò fides ætatis, vt nec habitu obſtrui poſſit. Quid quòd etiam hæ noſtræ etiam habitu mutationem ætatis confitentur, ſimúlque ſe mulieres intellexerunt, de [103] virginibus educantur, à capite quidem ipſo deponentes quod fuerunt: vertunt capillum, & in acu laſciuiore comam ſibi inferunt, crinibus à fronte diuiſis apertam profeſſæ [104] mulieritatem. C Iam & conſilium formæ à ſpeculo petunt, & faciem moroſiorem lauacro macerant, forſitan & aliquo eam medicamine interpolant, [105] pallium extrinſecus iactant, [106] calceum ſtipant multiformem, plus inſtrumenti ad balneas deferunt. Quid ſingula perſequar? Solennem manifeſtæ paraturæ totam circumferunt mulieritatem. Sed [107] virginari volunt ſola capitis nuditate, vno habitu negantes quod toto ſuggeſtu profitentur. [[108] Si propter homines habitu abutuntur, impleant illum etiam in hoc, vt & apud ethnicos caput velent. Certè in Eccleſia virginitatem ſuam abſcondant, quam extra Eccleſiam cælant. Timent extraneos, reuereantur & fratres: aut conſtanter audeāt & in vicis virgines videri, ſicut audent in Eccleſiis. Laudabo vigorem, ſi aliquid & apud ethnicos virginitatis nundinarint. Eadem natura foris quæ & intus, eadem inſtitutio apud homines & apud Dominum eadem libertate conſtat. [109] Quò ergo foris quidem bonū ſuum abſtrudūt, in Eccleſia verò prouulgant? Expoſco rationem. Vtrúmne vt fratribus ſuis placeāt, an vt ipſi Deo? Si vt ipſi Deo: tam idoneus eſt ad conſpicienda quæque in occulto fiūt, quàm iuſtus ad remunerանda quæ ſoli ſibi fiunt. Deniq; præcipit, nihil [110] debuccinemus eorum [111] quæ apud illum mercedem merebūtur, nec ea ab hominibus cōpenſemus. [112] Quòd ſi vnius Victoriati, vel quamcunque eleemoſynæ operationem, ſiniſtra conſcia facere prohibemur, quantum tenebrarum circumfundere debemus, cùm tātam oblationem Deo offerimus, ipſius corporis & ipſius ſpiritus noſtri, cùm illam ipſam naturam conſecramus. Ergo

Gen. 24.

Matth. 5.

Cap. xii.

Cap. xiii.

Matth. 6.

quod non poteſt videri propter Deum fieri, quia ſic fieri Deus non vult, ſequitur vt ho- D
minum gratia fiat: vtique primò illicitum, vt gloriæ libidinoſum. Gloria enim illicitum eſt
Sap.8. eis, quorũ probatio in omni humiliatione cõſtat. Et [111] ſi à Deo confertur cõtinentiæ vir-
1. Cor. 4. tus; Quid gloriaris quaſi non acceperis? Si verò non accepiſti, quid habes quod datum tibi
non eſt? Hoc ipſo aut conſtat à Deo datã tibi non eſſe, quod illam non ſoli Deo pręſtas. Vi-
Ca. xiiii. deamus ergo quod humanũ eſt, an firmum ſit & verum. [[114] Referunt aliquando dictum
à quodã, cùm primùm quæſtio iſta tentata eſt, & quomodo cęteras ſollicitabimus ad hu-
iuſmodi opus? Scilicet fœlices nos faciẽt, ſi plures erunt, & nõ Dei gratia vel merita cuiuſ-
que. Virgines Eccleſiam, an Eccleſia virgines ornat Deo, ſiue cõmendat? Confeſſus eſt igi-
tur gloriam eſſe in cauſa. Porrò vbi gloria, illic ſollicitatio; vbi ſollicitatio, illic coactio; vbi
coactio, illic neceſſitas; vbi neceſſitas, illic infirmitas. Meritò itaque dum caput nõ tegunt
vt ſollicitentur gloriæ cauſa, ventres tegere coguntur infirmitatis ruina. Æmulatio enim
illas, non religio producit: aliquando & ipſe Deus venter earũ, quia facilè virgines frater-
nitas ſuſcipit. Nec tantùm autẽ ruunt, ſed & [115] funem longum delictorum ſibi adtrahunt.
Prolatæ enim in mediũ, & publicato bono ſuo elatæ, & fratribus omni honore & charita-
tis operatione cumulatæ, dum nõ latent vbi quid admiſſum eſt, tantum dedecoris cogitãt
quantum honoris habuerunt. Si intectum caput virginitati aſſcribitur, ſi qua virgo exci-
derit de gratia virginitatis, ne prodatur, intecto permanet capite: & tũc iam alieno ambu-
lat habitu, id eſt quem ſibi vendicat virginitas: permanet nihilominus in habitu, vel tunc E
ſaltem alieno, ne ſcilicet mutatione prodatur. Conſciæ muliebritatis, iã indubitatè audent
Matth.10. nudo capite ad Deũ adire. Sed æmulator Deus & Dominus, qui dixit, Nihil [116] occultum
quod non reuelabitur, pleraſque etiam in conſpectum deducit. Non enim confitebuntur,
niſi ipſorum infantiũ ſuorum vagitibus proditæ. Quantũ autem plures, nõ etiam de pluri-
bus ſceleribus ſuſpectas habebis? Dicã licet nolim, difficilè mulier ſemel fit, quæ timet fie-
ri: quæque iam facta poteſt virginẽ mentiri ſub Deo, quanta item circa vterũ ſuum aude-
bit, ne etiam mater detegatur? Scit Deus quot iam infantes & perfici & perduci ad partũ
integros duxerit, debellatos aliquandiu à matribus. Facillimè ſemper concipiunt, & fœli-
ciſſimè pariunt huiuſmodi virgines, & quidem ſimillimos patribus. Hæc admittit flagitia
coacta & inuita virginitas. Ipſa concupiſcentia non latendi non eſt pudica: patitur aliquid
quod virginis non ſit, ſtudium placendi vtique & viris. Quantum velis bona mente cone-
tur, neceſſe eſt publicatione ſui periclitetur, dum percutitur oculis incertis & multis, dum
digitis demonſtrantium titillatur, dum nimiũ amatur, dum inter [117] amplexus & oſcula aſ-
ſidua concaleſcit. Sic frons duratur, ſic pudor teritur, ſic ſoluitur, ſic diſcitur aliter iam pla-
Cap. xv. cere deſiderare. [[118] Sed enim vera & tota & pura virginitas, nihil magis timet quàm ſe-
metipſam: etiã fœminarum oculos pati non vult, alios ipſa oculos habet: cõfugit ad vela-
men capitis quaſi ad galeam, quaſi ad clypeum, qui bonum ſuum protegat aduerſus ictus
tentationum, aduerſus iacula ſcandalorum, aduerſus ſuſpiciones, & ſuſurros, & æmulatio-
nem, [119] ipſum quoque liuorem. [120] Nam eſt aliquid etiã apud ethnicos metuendũ, quod F
faſcinum vocãt, infœliciorem laudis & gloriæ enormioris euentum. Hoc nos interdum
diabolo interpretamur. ipſius eſt enim, boni odium. Interdum Deo deputamus. illius eſt
enim, ſuperbiæ iudiciũ, extollentis humiles, & deprimentis elatos. Timebit itaque virgo
ſanctior, vel in nomine faſcini: hinc aduerſariũ, inde Deum: illius liuidum ingenium, huius
cenſorium lumen: & gaudebit, ſibi ſoli & Deo nota. Sed & ſi cui innotuerit, ſapit ſi [121] ten-
tationibus gradum obtraxerit. Quis enim audebit oculis ſuis premere faciem clauſam, fa-
ciem non ſentientẽ? faciem (vt dixerim) triſtẽ? Quicunque malus cogitatus ipſa ſeueritate
Cap. xvi. frangetur. Iã ſe etiam mulierem negat, quæ virginem celat. [[122] In his conſiſtit defenſio
noſtræ opinionis ſecũdum ſcripturã, ſecundum naturã, [123] ſecundũ diſciplinam. Scriptura
legem condit, natura conteſtatur, diſciplina exigit. Cui ex his conſuetudo opinionis pro-
deſt, vel qui diuerſæ ſententiæ color eſt? Dei eſt ſcriptura, Dei eſt natura, Dei eſt diſciplina.
quicquid contrarium eſt iſtis, Dei non eſt. Si ſcriptura incerta eſt, natura manifeſta eſt.
Et de eius teſtimonio ſcriptura incerta non poteſt eſſe. Si de natura dubitatur, diſciplina
quid [124] magis Deo ratũ ſit oſtendit. Nihil eſt illi carius humilitate, nihil acceptius mode-
ſtia, nihil peroſius gloria, & ſtudio hominibus placendi. Illud itaque ſit tibi & ſcriptura, &
natura, & diſciplina, quod ratum Deo inueneris, ſicut iuberis omnia examinare, & melio-
ra quæque ſectari. Supereſt etiam vt ad ipſas conuertamur, quò libentiùs iſta ſuſcipiant.
Oro te ſiue mater, ſiue ſoror, ſiue filia, virgo, [125] ſecundum annorũ nomina dixerim, vela
caput:

A caput:ſi mater,propter filios:ſi ſoror, propter fratres:ſi filia,propter patres:omnes in te æ-
tates periclitantur,indue armaturã pudoris,circumduc vallum verecundiæ, murum ſexui
tuo ſtrue,qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos. Adimple habitum mulieris.
Vt ſtatum virginis ſerues,mentire aliquid ex his quæ intus ſunt, vt ſoli Deo exhibeas veri-
tatem,quanquam non mentiris nuptam. [126] Nupſiſti enim Chriſto: illi tradidiſti carnem
tuam,illi ſponſaſti maturitatem tuã.Incede ſecundum ſpõſi tui voluntatẽ. Chriſtus eſt qui
& alienas ſponſas & maritatas velari iubet, vtique multo magis ſuas. [[127] Sed & vos ad- Ca. xvii.
monemus alterius pudicitiæ mulieres,quæ in nuptias incidiſtis, ne ſic à diſciplina velami-
nis exoleſcatis,ne quidem in momento horæ,vt quia reiicere illam non poteſtis, alio mo-
do deſtruatis,neque tectæ,neque nudæ incedentes.[128] Mitris enim & lanis quædam non
velant caput,ſed conligant,à fronte quidẽ protectæ:qua propriè autẽ caput eſt,nudæ.Aliæ
modicè linteolis,credo ne caput premant,nec ad aures vſque demiſſis cerebrotenus ope-
riuntur.Miſereor ſi tam infirmo auditu ſunt, vt per tegmen audire non poſſint. Sciãt quia
totum caput mulier eſt. Limites & fines eius eouſque porriguntur, vnde incipit veſtis.
Quantum reſoluti crines occupare poſſunt,tanta eſt velaminis regio, vt ceruices quoque
ambiantur. Ipſæ enim ſunt quas ſubiectas eſſe oportet; propter quas poteſtas ſupra caput 1.Cor. 11.
haberi debet. velamen iugum illarum eſt. Iudicabunt vos [129] Arabiæ fœminæ ethnicæ,
quæ non caput,ſed faciem quoque ita totam tegunt,vt vno oculo liberato,contentæ ſint
dimidiam frui lucem, quàm [130] totam faciem proſtituere. Mauult fœmina videre quàm
videri.[131] Quas propterea infœliciſſimas ait Romana quædã regina,quòd adamare magis
quàm adamari poſſint,cùm ſint vel ex alterius infœlicitatis, & quidem frequentioris, im-
munitate fœlices, quia faciliùs adamari quàm adamare fœminæ poſſint. Et ethnicæ qui-
B dem diſciplinæ [132] meracior,& (vt ita dixerim) barbarior modeſtia. Nobis Dominus etiã
reuelationibus [133] velaminis ſpatia metatus eſt. Nam cuidã ſorori noſtræ angelus in ſom-
nis ceruices quaſi applauderet verberans, Elegantes,inquit, ceruices, & meritò nudæ. bo-
num eſt vſque ad lumbos à capite veleris, ne & tibi iſta ceruicum libertas non proſit. Et
vtique quod vni dixeris, omnibus dixeris. Quantam autem caſtigationem merebuntur
etiam illæ, [134] quæ inter Pſalmos, vel in [135] quacunque Dei mentione retectæ perſeue-
rant? Meritóne etiam [136] in Oratione ipſa facillimè [137] fimbriam, aut villum, aut quodli-
bet filum cerebro ſuperponunt, & tectas ſe opinantur? Tanti caput ſuũ metiuntur.[138] Aliæ
quibus planè maior eſt palma omni fimbria & filo, non minus capite ſuo abutuntur, vt
[139] beſtia quædam magis quàm auis, licet pennata, breui capite, protracta ceruice,cetera
altegradia.Hanc aiunt, cùm deliteſcendum habet, caput ſolum planè totum in conden-
ſum abſtrudere, reliquam ſe in aperto relinquere. Ita dum in capite ſecura eſt, nuda quà
maior eſt, capitur tota cum capite. Tales erunt & iſtæ minus quàm vtile eſt tectæ. Opor-
tet ergo omni tempore & omni loco memores legis incedere, paratas & inſtructas ad
omnem Dei mentionẽ: qui ſi fuerit in pectore,cognoſcetur & in capite fœminarum.Hæc
cum bona pace legentibus,vtilitatẽ conſuetudini præponentibus,pax & gratia à Domino
noſtro Ieſu redundet,cum [140] Septimio Tertulliano, cuius hoc opuſculum eſt.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRVM DE VELANDIS VIRGINIBVS.

1. De Virginibvs velandis.] *Si vſquam alibi,certè hîc adſirmare poſſum,quòd quum multa alia Rhenanus probè tractarit Tertulliani loca,in nonnullis vſus eſt parum fauente,ne dicam inuita,Delia venari. Quippe qui ſub finem Argumenti, Auctorem omninò aliter interpretetur quàm ipſe ſcripſerit,in hæc verba: Porrò (inquit) obſeruandum eas* virgines,*quæ* velatæ *in Eccleſiam* ventitabant,virgines Dei *hîc dici; illas verò quæ foris quidem,hoc eſt in vicis,propter ethnicos velabantur, ceterùm in ipſo cœtu Chriſtianorum ſiue Eccleſia nudato ſtabant capite,*virgines hominum *appellari,iuxta illud Geneſeos,filij Dei, & filiæ hominum. Neque enim* virgines hominum, *quas vocat Auctor, in Eccleſiis duntaxat,ſed & in vicis & vbique retecto capite incedebant, donec iam deſponſatæ nuptiis eſſent proximæ. Atque hinc dicuntur c.3.* non tegi,ſed proſtitui, *&*: nuda planè fronte temerariè audaciam excitare, *tamquam* quæ aliquid à viris peterent,ambire aduerſus virgines Dei, eo quòd aliter incederent, *nempè velatæ. Deinde eaſdem increpat, quòd*, quum reliquo habitu mulieritatem profitẽtur,ſola capitis nuditate virginari, *id eſt: pro virginibus haberi* vellent. *At econtrariò* virgines Dei *increpat, quòd quum foris* velari *ſoleant, in Eccleſia oſtentationis gratia caput nudent. Sic c. 9.* vt in Eccleſiã notabilis & inſignis introëat, vt honorẽ ſanctitatis in libertate capitis oſtendat. *& cap.* 13. Certè(*inquit*) in Eccleſia virginitatẽ ſuam abſcondant, quã extra Eccleſiã cælant. Timẽt extraneos,

reuereantur & fratres. Aut conſtanter audeant & in vicis virgines videri, ſicut audent in Eccleſiis. *Verùm de hoc hactenus.*

Alius eſt error Rhenani manifeſtior, qui ex ipſo contextu Auctoris conuincitur, quod dubitet an virgines Dei, *de quibus ſuprà, conſecratæ fuerint, aut profeſſionem fecerint, addens nullam prorſus eius rei hic mentionem fieri. Cuius tamen contrarium mecum iudicabit æquus Lector, qui ſequentes Tertulliani phraſes penitiùs inſpexerit. Primùm cap. 3. dicuntur* tanto magis liberæ, quanto Chriſti ſolius ancillæ. *item*: virgines ſanctæ. *Quod vt queat aliò retorqueri, certè illud non poteſt*: O ſacrilegæ manus, quæ dicatum Deo habitum (*in conſecrationem etiam ipſius Velaminis virginum Dei, de quo tamen etiam Rhenanus negat hic agi*) detrahere potuerunt. Quid peius aliquis perſecutor feciſſet, ſi hoc à virgine electum (*in voluntariam electionem*) cognouiſſet? *Cui ſimiliter cap.* 9. Siqua (*inquit*) virgo eſt, & carnem ſuam ſanctificare propoſuit. *Iam verò ad profeſſionem numquid illud pertinet cap.* 11. Viderit & ipſum continentiæ votum? *Apertius eſt illud cap.* 13. Cùm tantam oblationem Deo offerimus, ipſius corporis & ipſius ſpiritus noſtri, cùm illam ipſam naturam conſecramus. *Denique & illud cap.* 16. Nupſiſti enim Chriſto; illi tradidiſti carnem tuam, illi ſponſaſti maturitatem tuam. *Benè quidem habet, quòd melius Eraſmo ſentiens, ibidem ſubiungit. Poſterior ætas, nempè D. Ambroſij, ſacratas virgines habuit, & velatas ab Epiſcopo. Hinc illud apud eum Auctorem lib. 3. de Virginibus: Diſcite quantas Alexandrina, totiúſque Orientis & Africana Eccleſia quotannis* ſacrare *conſueuerint. Pauciores hic homines prodeunt, quàm illic* virgines conſecrantur. *Item inex: Aiunt etiam pleríque maturioris ætatis* virgines eſſe velandas. *Neque ego abnuo, Sacerdotalis eſſe cautionem debere, vt non temerè puella veletur. Et infrà: Nec mirere in adoleſcentulis profeſſionem. At etiam media illa ætate, immò & ab Apoſtolorum temporibus, continentia in viris ſuprà oſtendimus lib. de Cultu fœmin. cap. 9. num. 51. & in fœminis, Virginitatis voti antiquitatem, Adnotat. noſtris in dictam lib. B. Cyprian. de Habit. virgin. num. 18. & in epiſt. 62. ad Pompon. de Virgin. num. 9. Loci autem ibi ex Tertull. præterea citati ſunt iſti. Alter lib. 1. ad Vxorem*: Quæ (*inquit*) nulla formæ vel ætatis occaſione preſſæ mariti ſanctitatem anteponunt. Malunt enim Deo nubere; Deo ſpecioſæ, Deo ſunt puellæ; cum illo viuunt, cum illo ſermocinantur, illum diebus ac noctibus tractant; orationes ſuas velut dotes illi adſignant; ab eodem dignationem velut munera maritalia, quotieſcunque deſiderant, conſequuntur. *Et quod ad profeſſionem propriè pertinet (nam de viduis eandem rationem eſſe ibidem diximus:)* Nihil (*inquit*) viduitati apud Deum ſubſignatæ neceſſarium eſt quàm perſeuerare. *Alter verò ſub finem lib. Exhort. ad caſtit.* Quantæ igitur (*inquit*) & quæ in Eccleſiis ordinari in Eccleſia ſolent, quæ Deo nubere maluerunt, quæ carnis ſuæ honorem inſtituerunt, quæque ſe iam illius pudoris filias dedicauerunt. *Eodē pertinet & illud lib. de Reſurr. carn. Tom. ſequ.* Virginitas quoque & viduitas Deo adolentur: *& quod apertius eſt lib. de Monogamia, vbi tractans locum Apoſtoli 1. Tim. 4.* Habentes (*inquit*) iudicium quòd primam fidem reſciderunt, illam videlicet, à qua in viduitate inuentæ & profeſſæ eam, non perſeuerant. *De recentioribus taceo, quandoquidem Rhen. citra Ambroſij ætatem, Virginum velatarum profeſſionem agnoſcit. Addam duntaxat eos Auctores veteres, apud quos quum de Virginitate ex profeſſo ſcripſerint, non dubium quin dogma hoc catholicum confirmatum repperire ſit. Sunt autem præter Tertullianum, & B. Cyprianum BB. Xyſtus Papa II. Athanaſius, Baſilius, Nazianzenus, Chryſoſtomus. Item Ambroſij libri De Virg. 3. Exhort. ad Virg. Ad virg. deuotā, Ad virg. lapſam, De inſtitutione Virg. D. Hieronymus de Virgin. ad Euſtochium & ad Demetriadem, Auguſtini lib. de Virginitate, & epiſt. ad Armentarium ac Paulinam. Præterea libri eiuſdem argumenti Iuliani Toletani, Fulgentij, Auiti Viennenſis, Leandri Hiſpalenſis. Quibus adde Bernardi ſeu Cluniacenſis ſeu alterius libros tres inſignes de Virginitate, quos penes me MS. habeo.*

Errant denique craſſiſſimè Magdenburgenſes, dum inter næuos Tertulliani collocant: Quòd hoc libro Virgines voluerit velari ſicut maritatas. Verùm quum nullis rationibus errorem id eſſe comprobent, & econtrariò pro ſe Auctor ipſum Apoſtolum non ſemel alleget, putans eſſe ſupervacaneum in hac de re reſpondere. Neque enim video quid ad illud Apoſtoli reſpondere queant, 1. Cor. 11. Omnis mulier orans aut prophetans non velato capite deturpat caput ſuum. Vnum enim eſt ac ſi decaluetur. Nam ſi non velatur mulier, tondeatur. Si verò turpe eſt mulieri tonderi aut decaluari, velet caput ſuum, &c. Ideo debet mulier poteſtatem habere ſupra caput propter angelos; vbi poteſtatem *accipi pro* velamine *infra latius ſuo loco dicemus. Hic ſuſſiciat addidiſſe illud Auctoris infrà cap.* 8. Omnis (*inquit*) mulier. Quid eſt omnis? niſi omnis generis, omnis ordinis, omnis conditionis, omnis dignitatis, omnis ætatis? Siquidem omne, totum eſt, & integrum, & nulla ſui parte defectum. Pars autem mulieris & virgo eſt, &c. *quæ compendij gratia omittimus.*

Cap. I.

2. Proprium iam negotium paſſus meæ opinionis, &c.] *Caput hoc inſcripſimus.* Quòd conſuetudo veritati contraria non præſcribat. *Similes autem loci ſunt apud B. Cyprianum epiſt.* 63. *ad Cæcilium: Neque enim hominis* conſuetudinem *ſequi oportet, ſed Dei* veritatē. *Item epiſt.* 73. *ad Iubaianum: Proinde fruſtrà quidem, qui ratione vincuntur,* conſuetudinem *nobis opponunt, quaſi* conſuetudo maior ſit veritate, *aut non id ſit in ſpiritualibus ſequendum, quod in melius fuerit à Spirituſancto ordinatum. Et ad Pompeium epiſt.* 74. Conſuetudo ſine veritate vetuſtas erroris eſt. *Quos locos ea de cauſſa citauimus, quòd in iis ad verbum ferè Auctorem in hoc capite imitetur. Neque interim hæc faciunt contra* conſuetudinem, cui veritas ſuffragatur, *quia B. Auguſtin. docet nihil debere firmiùs retineri; de qua latiùs Adnot. noſtris in dictā epiſt. ad Iubaianum n.* 50. *Pro quo facit illud Apoſtoli infrà citatū:* Nos talē conſuetudinem non habemus, neq; Eccleſia Dei; *ex quo proinde à contrario ſenſu conſtat* Eccleſiæ conſuetudinem obſeruandam eſſe. *Item illud Auctoris cap.* 2. Habent Eccleſiæ Apoſtolicæ conſuetudinis auctoritatem, &: Nō poſſumus reſpuere conſuetudinem, quam damnare non poſſumus. *Denique quod ſuprà lib. de Coron. milit. c. 4. vbi etiam hoc ipſum argumentum tractat:* His (*inquit*) exemplis renuntiatum erit, poſſe etiam non ſcriptā traditionē in obſeruatione defendi, confirmatā conſuetudine,

idonea

idonea teſte probatæ tunc traditionis ex perſeuerantia obſeruationis. Conſuetudo autem etiam in ciuilibus rebus pro lege ſuſcipitur, cùm deficit lex. Vbi vide Adnot.noſtras n.27.41.42.& 46.

3. Latinè quoque oſtendam.] Ex hoc loco rectè colligit Rhenanus librum huius argumenti Græcè quoque ſcripſiſſe Auctorem. Id eſt enim quod vult ſupradictis obſcuriſſ. illis verbis, negotium paſſus meæ opinionis. Veriùm de hoc latiùs infra Tom.5 inter fragmenta librorum Tertulliani qui deſiderantur.

4. Hæreſeis non tam nouitas quàm veritas reuincit.] Quum vbique ferè contrarium inculcet Auctor, nempè vnam ex præcipuis eſſe contra hæreticos Præſcriptionibus, quod nouitate reuincantur, ſicuti latè deduximus lib. de Præſcript. adu. hæret.num.1.& 182.ac integris 29. 30. & 31.capitibus; videtur iſtud pertinere ad initium ſui erroris. Nam & mox num. 6. diſertis verbis meminit Paracleti (quo nomine hauddubiè Montanum intelligit) à Domino miſsi.

5. Regula quidē fidei vna omninò eſt, ſola immobilis,&c.] Sic cum excuſis, MS.1. Vatic. alij: inuiolabilis, perinde eſt. Similiter autem dixit libro 1. adu. Marc. Stabat (inquit) fides ſemper in creatore & in Chriſto eius, ſed cōuerſatio & diſciplina nutabat: Nam alij de Idolothyto edendo, alij de mulierum velamento, &c. diſceptabant, de Deo nemo. Ex quo loco patet variam etiam fuiſſe de mulierum velamēto aliquando ſententiam. Atqui Regulam (ſeu Symbolū) fidei, iiſdem penè verbis, immò integram repetit libris de Præſcript. adu. hæreſ. & adu. Praxea infrà Tom.ſequ. quò Lectorem remittimus. Ad librum priorē adnotaſſe contētì, quòd ex hoc loco illic ſuppleri debeant: omnipotentem: &: ſub Pontio Pilato, & hîc ex l. ad Praxeam: mortuum & ſepultum. Hîc autem omiſit fortaßis ex propoſito mentionem Spiritusſancti, quòd iam inciperet Montaniʒare, ſecus libro illo priori, quem adhuc catholicus conſcripſit. Atqui quòd Deus ſit omnipotēs, latè tractat Ruſinus in Symbolo inter opera B. Cypriani, qui etiā legit illud ſub Pontio Pilato. Cū 3. Vatic. denique legimus: tertia die, eo quòd ſic etiā habeat lib. de Præſc. adu. hæreſ.

6. cùm propterea Paracletum miſerit Dominus,&c.] Pertinent hæc & ſequentia ad finē huius capitis vſque, ad hæreſim Tertulliani ac Mōtaniſtarum, qui Montanum Paracletum faciebant, contra quàm latius in noſtris Prolegomenis. Hoc hîc dixiſſe ſufficiat, quòd nempè ſ. quæ de Spiritu ſancto prædixit Chriſtus, ipſe ſuo Paracleto adſcribat.

7. & ſuperuenientia renontiabit vobis.] Ad verbum ex Græco (vti ante me ad marginem adnotauit Rhenanus) καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. De reliquis huius ſcripturæ vide infrà initium lib. de Monog. vbi ad idem inſtitutum ea ſiniſtrè interpretatur.

8. Sed & ſuprà de hoc eius opere pronūtiauit.] Alludit ad illa verba eiuſdem capitis præcedentia: Si non abiero, Paracletus non veniet ad vos, &c.

9. Tempus (inquit) omni rei.] Ad verbum etiam hoc ex Græca 70. edit. καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι.

10. eruditur in manſuetudinem ſaporis.] Ita dixit (inquit Rhenan.) erudiri in fructum, de flore, in lib. de Carne Chriſti: Quia per florem (inquit) & ex flore omnis fructus eruditur in fructum.

11. ſed quæ mandantur à Chriſto.] Hîc videtur aliud exemplar habuiſſe, ſicuti ferè in ſcripturis noui Teſtamenti & Pſalmis; nihil enim tale hodie legitur, ſed ad verbum ex Græco: quæcumque audiet, loquetur.

12. Hic ſolus anteceſſor.] Aliter hîc videtur accipi Anteceſſor quàm paulopòſt, vbi agnoſcit in Eccleſiis Græciæ tēpora & anteceſſores; quia ibi videtur propriè accipere pro iis qui tēpore anteceſſerunt, hîc verò pro eo qui honore anteceßit & auctoritate; alioqui enim ſibi videretur contradicere. Poſteriorē hanc acceptionē Iurecōſultis etiam adtribuit Iuſtinianus, quòd aliis qui Ius non didicere, honore antecedāt: qua ſignificatione etiam Auctor Apoſtolos Anteceſſores vocauit (vti etiam ante me adnotauit Turnebus) de Paulo Apoſtolo loquens lib. adu. Marc.1.& 5. his verbis: cū Apoſtolis anteceſſoribus conferebat, &: qua dexteras ei darent anteceſſores. Quo fit vt etiam capite ſequenti Apoſtolos intelligi exiſtimarim, niſi hîc vteretur hac exceptione: Hic ſolus Anteceſſor. Atqui etiam noua phraſis eſt: vſque non olim, pro: non ita pridem, quod initio cap.3. dixit: ad vſque proximè.

Cap. II.

13. Sed nolo interim hunc morem, &c.] Titulū huic capiti dedimus: Quòd in Eccleſiis per Græciam Apoſtolicis hæc conſuetudo velandarum virginū viſitata fuerit. De quibus Eccleſiis vt ne hîc ſim prolixior, latiùs lib. de Præſcript. adu. hæreſ. Tom. ſequ. ac lib. 4. adu. Marc. illuc etiam differentes Rhenani bonam hac de re Adnotationem.

14. & quaſdam Barbarias.] Quid hic (inquit Rhenanus) audimus? etiam Barbariæ ſunt in Græcia? Barbaria pro regione Barbarorum etiā alibi vtitur, vt adu. Marc. l.1. Iam & beſtiis illius Barbariæ, importunior Marcion. Loquitur autem de Ponto.

15. Eſt & ſub hoc cœlo inſtitutum iſtud alicubi.] Europæ cœlū intelligit, in qua alicubi indicat Virgines velari ſolitas.

16. ius pacis & nomen fraternitatis, &c.] Etiā de hoc vide librum de Præſcript. adu. hæreſes eodem loco.

17. lauacri ſacramenta.] Quamquam neſcio an quis vmquam dubitarit, an Baptiſmus (quem lauacri nomine intelligit) ſacramentum ſit, de eo tamen etiam ibi, & latiùs lib. de Baptiſmo. Alludit autem ad illud Apoſtoli Epheſ.4. Vnum corpus, & vnus ſpiritus, ſicut vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ. Vnus Dominus, vna fides, vnum baptiſma, vnus Deus.

18. Semel dixerim, vna Eccleſia ſumus.] Libro de Vnitate Eccleſiæ B. Cypr. dictam etiam ſcripturam adfert ad eandem comprobandam, & alias præterea multas; ad quem librum Lectorem remittimus, & noſtras in eundem Adnotationes. Vterque autem illud: vnū corpus, vnam Eccleſiam interpretatur.

19. quæ magis ex duabus, &c.] Quæ (inquit Rhenan.) pro vtra; qui etiam rectè interpretatur illud: quæ virgines includit, velamine nempè, id eſt velat. Atqui imprimis pulcra eſt ſententia: quod in omnibus variè inſtitutis & dubiis, & incertis adhibēda ſit examinatio, quæ magis ex tam diuerſis conſuetudinibus diſciplinæ cōueniat. Siue antē paulopòſt legas: aliquæ tales cum exc. aut: aliqui cum 3. MS. perinde eſt.

20. ſubfundi.] Hoc verbo (inquit Rhenan.) etiam alibi vtitur lib. de Exhort. caſtit. Imò ſubfuſio pigris ſimol ad continentiam Deo exhibendam.

Cap. III.

21. Sed nec inter conſuetudines diſpicere, &c.] Inſcriptionem hanc huic capiti facimus: Quòd vtraque cōſuetudo Carthagini libera fuerit, tegi vel nō, ſicut & nubere. Atqui obſcurū illud: aduerſarius bonorum multóq; inſtitutorū, videtur ſic interpretan-

dum: aduerſarius bonorum, multóque magis bonorum inſtitutorum, vt multóque *accipiatur pro multomagis.*

22. Scandalum (niſi fallor) non bonæ rei, ſed malæ exemplum eſt, ædificans ad delictum.] *Pulcra* ſcandali *definitio, ex qua proinde rectè concludit:* Quid enim ſi & incontinentes dicant, ſe à continentibus ſcandalizari, continentia reuocanda eſt? *ac ſi dicat, minimè. Atqui de virorum continentia vide lib. præced. de Cultu fœmin. c. 9. de Virgin. initio huius lib. cap. 1. Legunt autem 3. MS. cod.* mundinatitia capita, *pro eo quod eſt*: nundinatitia, *& ſimiliter infrà c. 13.* ſi aliquid & apud ethnicos virginitatis muodinarint, *pro*: nundinarint. *ſed neutrum placet. Siue autem cum iiſdem MS. legas*: arceſſitæ quaſi ad ſtuprum, *ſiue* accerſitæ *cum excuſ. perinde eſt. Quomodo etiam indifferens eſt lectio*: non minus enim & hoc pati noluot, *quod excuſi, aut* volunt, *quod habent MS.*

23. monagamia recuſanda.] *Etiam hoc ad hæreſim Tertulliani pertinet, de qua latiùs tum in eius libri argumento, tum lib. 2. ad Vxorem, & Exhort. ad caſtit. ac in Prolegomenis inter errores eius.*

24. O ſacrilegæ manus, quæ dicatum Deo habitum detrahere potuerunt, &c.] *Quod prius dixit* ſublato velamine, *hic*: dicatum Deo habitum *vocat; vt hinc appareat iam ab ea ætate quaſdam Virgines Dei* velamine *vti ſolitas; quod ipſum in Epiſt. 62. B. Cyprian. num. 9. comprobauimus. Idq́ etiam ex electione, iuxta id quod ſequitur:* Quid peius aliquis perſecutor feciſſet, ſi hoc à virgine electum cognouiſſet? *de quo & ſimilibus infra locis ſuprà latiùs nu. 1. Ex Vatic. verò MS. 3. cod. paulopòſt reſtituimus vocem Tertulliano vſitatiſſ.* expungitur, *pro eo quod erat*: expugnatur.

Cap. IIII.

25. Qoatenos autem & de ſcripturis, &c.] *Inſigniuimus hoc caput hac inſcriptione:* Quòd Apoſtolus velamen præfiniens, mulieris nomine etiam virgines intelligat.

26. quomodo illic (inquit) vbi, &c.] *Rectè adnotauit Rhenanus*: inquit, *accipi ſicuti & alibi frequenter, pro*: inquiunt. *Addidimus verò particulam negantem, vbi legimus*: immò ex hoc non velari quâ non iubentur. *Item ex MS. 3. Vatic. legimus*: Qui enim ſciebat aliâs, *pro*: in aliis.

27. Diuiſa eſt mulier & virgo.] *Ad verbũ expreſſit quod Græcè eſt 1. Cor. 7.* μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. *Pro quo noſter interpres*: diuiſus eſt. Et mulier innupta & virgo, *planè diuerſo ſenſu. B. autẽ Cypr. l. de Habit. virg. & l. 3. Teſtim. ad Quirin. omiſſo illo*: & diuiſus eſt, *ſiue*: & diuiſa eſt, *nõ aliud quàm*: Sic & mulier. Et virgo innupta. *Explicat autem mox ſuam lectionem, dicens*: Quooiam innupta, id eſt, virgo, cogitat, &c. nupta verò, id eſt, non virgo, &c. *quæ ipſa aliis verbis vertit ſuprà lib. 1. ad Vxorem cap. 3. in eandem tamen ſententiam. Veruntamen legiſſe Auctorem alicubi cum noſtro interprete Latino*: Et diuiſus eſt: *videtur indicare B. Hieronym. lib. 1. adu. Iouin. vbi dicit: Certè & Tertullianus cùm adhuc eſſet adoleſcens, luſit in hac materia, defendens diſertis verbis, in Latinis codicibus tunc lectum fuiſſe, quemadmodum hodie in Græcis, ſed eam lectionem non eſſe Apoſtolicæ veritatis, & Apoſtolum legiſſe*: & diuiſus eſt, *ac deinde*: Mulier innupta & virgo.

28. inalterauit.] *Vſurpat hoc Auctor, pro*: non alterauit, *ſicuti alibi* incriminari, *pro*: non criminari. *Lego autẽ paulopòſt ex MS. 2.* mulieris & virginis, *pro*: muliebri. *De voce autẽ*: ſingillatim, *vide Adnot. noſtras in B. Cypr. lib. de Orat. Dominica, num. 18.*

29. Naturalis vocabuli generale mulier.] *Etiã apud Iureconſultos* Mulierem generale vocabolum eſſe *patet ex Vlpiano, l. Quæritur. D. de Ædilit. edicto, vbi* mulier *dicitur etiam ea, quæ virum non agnouit.*

30. ſubiectiuum anteceſſiuo.] *Quandoquidẽ hæc duo tamquam relatiua commemoret, oportet vt* ſubiectiuum *accipiat, pro eo quod ſubiicitur ſeu ſuccedit. De* portiooali *autem infrà latiùs Tom. 5. lib. de Ieiun. Legimus verò cum MS. 3. Vatic.* in ipſo intelligitur, *pro*: intelligetur, *quia ſubditur*: & io ipſo ſignificatur.

31. & omnis cenſus elementorum.] *Similiter dixit Apolog. cap. 7.* Céſus iſtius diſciplioæ à Tiberio eſt. *Accipit autem* ceoſum, *pro recenſitione.*

Cap. V.

32. Sed quoniam ita mulieris oomen, &c.] *Huius capitis titulus conſtituitur*: Quòd ex ſcriptura Geneſeos comprobetur generale eſſe mulieris vocabulum. *In quo Auctorem imitatur B. Auguſt. de fide contra Manich. cap. 22. adducens illud Geneſ. 2. Formauit eam* in mulierem.

33. adhuc digna paradiſo, adhuc virgo.] *Haud abſimiliter paulopòſt*: Qnoniam ex viro ſuo ſumpta eſt, & ipſo adhuc virgine. *In quibus locis Tertullianũ imitatur B. Hieronym. dum diſertis verbis alicubi dicit: Quamdiu in paradiſo fuerũt Adam & Eua, fuiſſe virgines. Item & B. Auguſt. lib. 14. de Ciuit. Dei, cap. 26. Siue autem legas cum excuſ.* quoniam & adiecit, *ſiue cum MS.* adicit, *perinde eſt.*

34. & conglutinabitur mulieri ſuæ.] *Ad verbũ etiã ex Græco tranſtulit illud*: καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, *voce compoſita a* κόλλη, *quod gluten ſignificat.*

35. & erunt duo in carnem vnam.] *Hanc veram eſſe lectionem, pro eo quod erat*: in carne vna, *cenſeo, tum ex eo quod paulopòſt ſequitur*: vbi enim duo io carnẽ vnam efficiuntur, *tum quòd ſimiliter legat Auctor l. de Anima, tum denique quòd non modo Gen. 2. ſed & Matth. 19. 1. Cor. 6. & Epheſ. 5. legatur Græcè*: εἰς σάρκα μίαν.

36. Propbetico modo.] *Nam* Prophetæ (*inquit Rhenan.*) *ſolent de futuris ceu de præſentibus loqui. Senſum eundem habet quod ſequitur*: Ad Propheticam rationem. *item*: ad Prophetiam interpretetur. *Alludit autem ad illa verba ſequentia*: Hoc os ex oſſibus meis, &c. *quæ prophetaſſe dicitur ab Auctore iam dicto lib. de Anima.*

37. & caro ex carne mea vocabitur mulier.] *Hic prætermiſit voculam Græcam*: αὐτὴ, *& proinde ſine diſtinctione cõiunxit duo commata, quum aliter Græcè & Latinè legatur*: Hæc vocabitur.

38. Nam & Græci, qui magis vocabulo mulieris in vxore vtuntur, &c.] *Vocem* γυνὴ *intelligit, quæ quamquã locis prædictis, vbicumque vertit Auctor* mulier, *accipiatur generaliter pro muliere, ſicuti etiam vocatur* γυναικὶ ὅμοιος, *muliebri ſexus ſimilis, frequentius tamen pro* vxore *vſurpatur.*

39. alia babent propria vocabula vxoris.] *Huc ſpectat imprimis quòd* vxor *dicatur Platoni* νομ. θ. γυνὴ, γαμετὴ, *quemadmodum Xenophonti in Œconomico. Deinde hæc ſunt eiuſdem ſynonyma*: σύζυγος, ἄλοχος, ἄκοιτις, παράκοιτις.

40. Propter hoc relioquet homo patrẽ & matrem.] *Etſi refragãtibus exẽplaribus etiã MS. ita legẽdum cenſeo*

cenſeo, eo quod ſuprà legat Auctor: Propterea, & lib. de Anima: Propter hoc; nam propter hanc, quod legebatur, nullo pacto ſignificare poteſt phraſis Græca: ἕνεκαν τούτου, quæ eſt Gen. 2. & Matth. 19. neque etiam illa: ἀντὶ τούτου, quæ eſt Epheſ. 5. quibus etiam correſpondet Latinus interpres, transferens aut: Quamobrem, aut: Propter hoc.

41. matrice generis fœminini.] Similiter dixit Auctor l. 4. adu. Marc. matricem religionis, & B. Cypr. Romanam Eccleſiam Eccleſiæ catholicæ matricem dicit epiſt. 45.

42. quoniam ex viro ſuo ſumpta eſt.] Quum nominis mulier hæc ratio nominis non videatur competere, alludere cenſeo Auctorem ad Platonem, cui alicubi γυνὴ dicitur, quaſi γονὴ, id eſt fœtus ſeu propagatio, vtpote ex viro ſumpta. Addit autē: ſuo, qui Græcè additur iuxta 70. αὐτῆς, quod Hebræi non legunt.

43. Sed dicemus & de viri nomine ſuo loco.] Infrà nempè c. 8. vbi de eo latius.

44. vbi Eua cognominatur, &c.] Videtur Auctor apud 70. legiſſe Gen. 3. ſicuti & ex Hebræo interpres B. Hieronymus; καὶ ἐκάλεσεν Ἀδὰμ τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Εὔα, pro eo quod hodie legitur: ζωή. nam Eua idem ſonat quod vita, maximè quum ſubiungat: Si enim Eua mater viuentium eſt.

CAP. VI.

45. Videamus nunc ſi & Apoſtolus, &c.] Similis eſt præcedenti huius capitis titulus: Quòd eodem mulieris generali vocabulo Maria virgo appelletur. Ad quod quum adferat dumtaxat duos locos, alterū Luc. 1. alterū Gal. 4. licebit illis addere illud Ioan. 2. Quid mihi tecum eſt mulier? item eiuſdem c. 19. Mulier, ecce filius tuus.

46. licet Hebion reſiſtat.] De Hebionis hæreſi infrà ſub finem l. de Præſcript. adu. hæreſes.

47. Benedicta tu inter mulieres.] Expreſſior eſt hæc verſio quàm vulgata: in mulieribus, quam interim etiam habet interpres B. Hieron. eodem c. in benedictione Elizabeth.

48. Deſponſata enim quodammodò nupta. Tamen inter quodammodò, & verum, &c.] Videtur hoc pertinere ad errorem Tertulliani, quem habet l. de Monog. quòd poſt partum Chriſti primùm nupſerit Virgo Maria, de quo inter Prolegomena latius.

CAP. VII.

49. Conuertamus ad ipſas iam rationes recenſendas, &c.] Inſcribitur hoc caput: Quòd rationes quibus Apoſtolus docet fœminam velari debere, etiam in virgines competant. Legimus autem ſecundum 3. MS. cod. Vatic. Conuertamus abſolutè, eo quòd cap. 5. præcedent. dixerit ſimiliter: conuertit iam, pro quo tamquam elegantius ſubſtitutum erat: conuertamur.

50. Proinde viderit ſeculum æmulum Dei, &c.] Æmulum Dei ſeculum intelligit Chriſtianum. Nam Æmulum, & Æmulari, ferè in bonam partem accipitur ab Auctore, pro imitatore, & imitari. Sunt eiuſmodi loci frequentes, adnotati ſub finem lib. de Patientia, quibus interim ferè cum Datiuo vſurpat. quare & hîc mallem legere: æmulum Deo, niſi illud legerent cod. MS. Atqui cæſum capillum correſpondet ei quod dixit: tonderi, quemadmodum illud etiam lib. de Cult. fœmin. barbam acrius cædere; at quod hic radi, ibi dixit: intervellere, & primam quamque ſubducere lanuginem.

51. Si mulier poteſtatem habere ſuper caput debet.] Quid hîc poteſtatis nomine intelligatur, infrà explicat c. vlt. Ipſæ enim (inquit) ſunt, quas ſubiectas eſſe oportet; propter quas poteſtas haberi ſupra caput debet. Velamen iugum illarum eſt. cui ſimilis eſt locus adu. Marc. l. 5. Quod enim ex Græco ad verbum ἐξουσίαν ἔχειν, vertit cum Tertull. Ambroſ. poteſtatem habere, eodem modo explicat, addens in Commentario: Per poteſtatem velamen ſignificauit. Hinc fit, vt etiam paraphraſticū B. Hieronym. verterit velamen, non modò in vulgata verſione, ſed etiam in illud Matth. 18. Angeli eorum, &c. Quod ipſum interpretatur Synodus Gangr. c. 17. Comas quas Deus in memoriam ſubiectionis mulieri dedit. Cui ſimiliter B. Chryſoſt. in Comment. poteſtatem interpretatur velum ſubiectionis inſigne. Et horum ſententiam vel inde confirmari ſcripſit Ioan. Quintinus, quòd radere caput in ſeruis ſignum fuerit Manumiſſionis, vti patet ex Plautino Soſia in Amphitryone.

52. propter angelos, quos legimus, &c. excidiſſe, ob concupiſcentiam, &c.] Rurſum hoc ad errorem Tertull. pertinet, cuius meminit ſuprà libris de Idolol. de Habit. muliebr. & de Cultu fœmin. de quo inter Prolegomena latius. B. Ambroſius verò Angelos Epiſcopos interpretatur, iuxta Apocalypſim B. Ioannis Apoſtoli. Legimus autem mox: tales angelos, pro: quales.

53. quarum flos etiam humanam libidinem excuſſat.] Ita prorſus legendum, pro eo quod erat corruptiſſ. (contra quàm hominem Chriſtianum loqui decebat) excuſat, ne dicam etiam contrà quàm Iureconſultum cōueniebat, quum non ignoraret Virginum deflorationem legibus ciuilibus interdictam.

54. Hîc enim nomen mulierum Græcum, vxores ſapit.] Quum Geneſ. 6. habeatur vox γυναῖκας, quæ & mulieribus, & vxoribus communis eſt, vt ſupra diximus num. 38. c. 5. præceden. videtur potius alludere ad phraſin Græcam, ἔλαβον ἑαυτοῖς γυναῖκας, quæ haud dubiè non aliud etiam Thucydidi ſignificat, quàm: accipere ſibi vxores.

55. ceteris quoque angelis erubeſcat.] Hîc videtur quaſi ſecundam interpretationem dare illius: propter angelos, hoc eſt ob reuerentiam angelorum bonorum; iuxta quod loca ſupracitata B. Hieron. interpretatur, q[illegible] & vnicuique anima ab ortu natiuitatis (vti ille inquit) in cuſtodiā delegati ſunt, & diuinis officiis (ad quia videtur alludere Auctor, quum dicit: Deo aſſiſtens) adſiſtere ſolent, vti alias latius.

56. vt concumulata in verticem, &c.] Alludit ad morem etiamnum in Germania obſeruatum, & per quaſdam Belgij prouincias, quo non alio ornatu vtuntur virgines, quam capillorum ſuorum in verticem concumulatione.

CAP. VIII.

57. Horum certè omnium contraria efficiunt, &c.] Huic capiti inſcriptionem dedimus: Quòd vocabulo generali Omnis, vir & fœmina omnis intelligatur.

58. qua & puerum vt in viro deputandum.] Sic legimus ex 3. MS. Vat. cod. Simili autem phraſi dixit Plinius natur. hiſt. l. 1. c. 17. Virorum cadauera ſupina fluitare, fœminarum prona. id enim etiam de pueris verum eſſe experientia docet; aliòquin magis propriè pueri mares dicuntur.

59. Sic vir Adam ante nuptiarum congreſſum.] Alludit ad propriam viri ſignificationem, quæ ſexum re-

ſtuit aut ætatem, non autem nuptiarum congreſſum.

60. maſculi inueſtis.] Inueſtis(*inquit Rhen.*) *impuberem ſignificat, ſicut Veſticeps iam puberem. Eſt autem receptum* inueſtis *vocabulum apud Auctores pro imberbi, à veſtiendo. Etymologiam explicat paulopòſt*: Et pudor(*inquit*) vbique veſtitur. *Simpliciter tamen Auctor accepit hanc vocem lib. de Pall. c. 3. quum de Adam*: nudus(*inquit*) & inueſtis.

61. qui inter viros virgo eſt.] *Addimus*: eſt *ex 3. MS. cod. Vatic. Similiter dixit infrà c. 10.* Viri autem tot virgines, tot ſpadones voluntarij, *phraſi magis Eccleſiaſticis quàm profanis ſcriptoribus vſitata. Eodem pertinet illud etiam quod mox ſubiungit*: Eiuſdem virginitatis æqua ſit venia.

62. nec detractamus.] *Similiter dixit initio lib. 2. ad Vxorem, cap. 2. ſuprà*, Detractata & exerta ſententia eſt, *nouo vſu huius verbi* (*vti illic adnotat Rhenan.*) *quo accipit compoſitum pro ſimplici. Quare non placet varia lectio 1. edition. in margin.* nec retractamus.

63. Hodie denique virgines ſuas Corinthij velant.] *Explicat hîc quam Eccleſiam ſuprà intellexerit c. 2. quum dixit*: per Græciam & quaſdam Barbarias eius plures Eccleſiæ virgines ſuas abſcõdunt. *Nam & Apoſtolicam eſſe Corinthiorum Eccleſiam patet ex Apoſtoli duabus ad eos Epiſtolis, è quibus etiam hæc ſcriptura de Velandis mulieribus deſumpta eſt. Atque hoc eſt quod ſubiungit*: Quid docuerint Apoſtoli, qui didicerunt, adprobant.

CAP. IX.

64. Videamus nunc, an ſicut naturæ & cauſſæ, &c.] *Titulum huic capiti dedimus*: Quòd præſcripta diſciplinæ Eccleſiaſticæ de muliere etiam in virginem ſpectent. *Ita enim legimus ex 3. l. MS. Vatic. pro eo quod erat*: ſpectant.

65. Non permittitur mulieri in Eccleſia loqui.] *Senſum potius tranſtulit hîc Auctor quàm verba Apoſtoli 1. Cor. 14. priora & poſteriora coniungens; deinde illud*: ſed nec docere. *& 1. ad Tim. 2. c. Quæ prædicatio mulieribus interdicitur* (*vel Rhenano teſte.*)

66. nec tinguere.] *Sic MS. 3. pro*: tingere. *De quo ſuprà lib. de Patient. n. 14. Atqui quòd mulieribus tinctionem, id eſt baptiſmum non permittit Auctor, ſanè intelligendum*: in Eccleſia *nempè, vt illud ad omnia hæc referatur; nam in neceſſitate id illis permittitur. De quo interim latiùs lib. de Præſcript. adu. hæreſ. & lib. de Baptiſ. ſequ. Tomo.*

67. nec offerre.] Offerre, *ſi vſquam alibi, hîc accipi pro* ſacrificare (*vti loquitur Rhenan.*) *Miſſam celebrare mulieri non permittitur; alibi igitur vbi permittit vidua* offerre annuis diebus dormitionis ſui mariti, *aut debet accipi, pro*: oblationes offerre in ſacrificio, *aut certè quemadmodum loquitur l. de Exhort. ad caſt.* offerre & commemorare per ſacerdotem. *Loci adnotatu digni ad confirmationem ſacrificij Miſſæ, quemadmodum l. prac. etiam adnotauimus, et l. de Orat. n. 1. ac alijs quoque locis ibidem citatis latiùs.*

68. nec vllius, &c. ſacerdotalis officij ſortem ſibi vendicare.] *Clericorum officium ita circumſcribit. nam* κλῆρος *à ſorte nuncupatur, vt diximus ex B. Hieron. ad epiſt. 6. B. Cypr. n. 1. Vſqueadeò autem hoc verum eſt, vt non* mulieribus *modo, ſed &* virginibus ſacratis *ſit interdictum ſacra vaſa, vel pallas contingere, aut incẽſum circum altare deferre, per B. Soterem Papam Epiſtol. 2. iam ante Tertulliani ætatem, quare videtur ad illam alludere, vt vel hinc comprobetur eius Epiſt. Decretalis auctoritas.*

69. Idcircò velaminis venia ſit illi.] *Rectè hoc interpretatur Rhenanus, ac ſi dicat, gratia ſit illi ne* velamen *geſtet, ſeu: illud remittitur ei, quemadmodum dixit Tacitus lib. 10. Exilij* veniam. *De voce autem*: notabilis, *ſiue*: notabiliter, *vide Adn. noſtras in B. Cypr. de Diſcip. & hab. virg. n. 37.*

70. in viduatu.] Viduatum (*inquit Rhen.*) *accipit pro ordine viduarum, quæ poſt annum 60. ab Epiſcopis in eum numerum aſciſcebantur.*

71. Cui ſiquid refrigerij.] Refrigerium *accipit pro ſubſidio ſeu ſubminiſtratione, vti vertit interpres apud Apoſtolum. Similiter dixit ſuprà lib. ad Scapulam.* Indigentibus refrigeramus, *id eſt, refrigerium adferimus. Sic abſolutè lib. adu. Praxeam*: apud Abraham ſub quercu refrigerauerit.

72. Epiſcopus.] *De* Epiſcopo *& aliis ordinibus Eccleſiaſticis videat Lector infrà Adnot. noſtras in lib. de Præſcript. adu. hæreſ. ad illud*: Itaque alius hodie Epiſcopus, alius cras. *Paulopòſt 3. MS. cod. habent*: illic ſedet contecta; *ſed inſtituto magis conuenit Rhenani lectio*: intecta, *ex Gorzienſi cod. Eſt autem monſtri ſimile inter vetulas iam canas ſedere puellam virginem* intecto *capite.*

73. Ad quam ſedem, &c. eligantur.] *Quod hîc ad* ſedem eligi, *ſuprà l. 1. ad Vxorem dixit*: in ordinationem adlegi, *de quo ibi latiùs. Alludit autem ad Apoſt. 1. Tim. 5. de Viduis.*

CAP. X.

74. Sic nec de aliquibus inſignibus, &c.] *Huius capitis titulus à nobis ponitur*: Quòd non magis fœminæ quàm viri notam virginitatis ſuæ præferre debeant.

75. Viri autem tot virgines, tot ſpadones.] *Vide hac de re librum præcedentem de Cult. fœmin. Eodem pertinet quod paulopòſt dicitur de iiſdem*: tanto continentia maioris ardoris laboratior. *&*: Virginitas gratia conſtat, continentia verò virtute, &c.

76. cæco bono ſuo, &c.] Cæcum (*inquit Rhen.*) *vocat, quod non videtur. Ita ſcopulos in mari latentes Poetæ* cæcos *vocant. Sic in Valentinianis*: Altè habitet(*inquit*) in cæca detrudatur.

77. aliqua ſibi inſignia defendere.] Defendere ſibi, *pro arrogare. Ita* (*inquit Rhenan.*) *ſæpè loquitur per verbum* defendo, *vt paulo ſuperius*: ſecundum primordij formam, virgini, & ita vniuerſo mulierum generi defenſam.

78. aut pennas Garamantum.] *Inter ſemiferos* (*inquit idem*) *illos Libyæ populos ſunt &* Garamantes. *Virgilius*:

-aut Rhodope, aut extremi *Garamantes.*

Plinius tradit eos matrimoniorum exortes, paſſim cum fœminis degere.

79. aut crobylos Barbarorum.] *Prima editione Rhen. legebat* Scrobulos, *& ſcholiis ad marg. interpretabatur, tanquam* ſcrobuli, *voce diminutiua à ſcrobe, foramina eſſent aurium, per quæ Barbari traiicerent gemmas & annulos. Deinde in altera* Strobulos, *adiecta Adnot. iſta*: Strobulus *Græcis pineam nucem ſignificat, geſtamen ex auro Barbarorum quorumdam. At rectiùs Adrianus Iunius Animadu. lib. 2. cap. 1. & lib. de Coma. c. 1. cenſuit legendum* crobylos, *cui etiam adſentitur Ioan. Harriſius.* κρώβυλος *enim eſt* (*inquiũt illi* crinium ple-

plexus in acumen deſinens, iuxta interpretem Thucydidis l.1. Lucianum in Nauigio, & Plutarchum. Eodem pertinet etiam illud Theophilacti epiſtola quadam: κρωβύλῳ καὶ τέττιγι ὁ γοργίας σεμνύνεται, id eſt, crobylo & cicada ſuperbit Gorgias. Erant autem crobyli, ſeu cicadæ, virorum, quod κορύμβοι mulierum.

80. aut Cicadas Athenienſium.] Athenienſes (inquit Rhenan.) in capillis cicadas ferebant, hoc argumento oſtendere volentes ſe eſſe indigenas, quemadmodum ſunt cicadæ. Dicti ſunt hinc τεττιγοφόροι, quaſi dicas Cicadiferos. Nam Cicadas Græci vocant τέττιγας. Huius rei meminit & Ariſtophanes Comicus. Quibus adde prædictos Auctores Græcos, qui ferè κρωβύλους καὶ τέττιγας coniungunt, & præcipuè Thucydidem, qui diſertis verbis initio hiſt. Athenienſium mentionem facit. Philoſtratus item l.2. Helladicon, & Aſius Poeta Samius & in Ciri Virgilius, quorum verba videre eſt apud Iunium, ne prolixiores ſimus. Hîc vnicum ſufficiat Gregorij NaZianZeni carmen:

Cecropidæ indigenæ natam tellure cicadam
Innodant cirris. -

81. aut cirros Germanorum,] Cirri (inquit Rhenan.) capilli capitis ſunt, ſic dicti, quod quaſi in circum torti. Germanorum autem fuit obliquare crinem, & in nodum ſubſtringere. Hinc illud Martialis:

Crinibus in nodum tortis venere Sicambri.

Quibus adde illud NaZianZeni, & interpretis Thucydidis, qui cirros tranſtulit, quod Græcè erat: κρωβύλων. Dicuntur autem & cirratæ puellæ Ammiano, iuxta quod adnotauit Turneb. Adu.l.28.c.26. vbi & hunc locum citat.

82. aut ſtigmata Britonum.] Britanni (inquit Rhenan.) ſuper Ligerim, hoſpites in Gallia, cuius maritimam partem ex aduerſa veteri Britannia, quæ nunc Anglia eſt, aduecti quondam occupauere, ſollemniter tertis notis apud ſuos inurebantur. Horum meminere poſteriores ſcriptores, Auſonius, Sidonius Apol. Atque & Romanis poſtea vſitatum fuiſſe, vt in manibus eorum, qui in milites adſcribebantur, ſtigmate notarentur, teſtes ſunt Aetius & Veget. de re milit. l.1. & 2. Item de ſeruorum ſtigmatibus infrà, lib. de Reſurr. carnis. Legimus autem paulopòſt ex 3. MS. Vat. cod. etiam ipſius continentiæ nomine.

83. Non enim & continentia virginitati antiſtat, &c.] Imprimis Non, pro: Nónne, accipitur, vti ſuprà libris præcedentibus. Deinde, virginitati antiſtat, rectè interpretatur Rhenan. ac ſi dicat: excellit virginitatem. Nam hoc verbo etiam alibi vſus eſt. Quamquam interim non alia ratione id verum ſit, quàm ob difficultatem, vtpotè quum (vti ſubiungit) non concupiſcendi, cui concupiſcendo inoleueris, grande certamen ſit, & qui concupiſcendi fructum ignorauerit, faciliùs non concupiſcet. Cui prorſus ſimilia habent alicubi BB. Ambroſius, Hieronymus, Auguſtinus, difficiliorem facientes ſtatum vidualem virginitate, quamquam tamen in ſe virginitas ſit excellentior per ſe ipſa conſiderata. Vide ſimilem locum ſuprà l.1. ad Vxor. c.8.

84. ſiue qui ex conſenſu contumeliam communem iam recuſauerunt.] Pertinet illud: contumeliam communem, ad errores, ſeu potiùs næuos Tertulliani, qui tanto flagrabat virginitatis & continentiæ amore, vt ita legitimum viri & vxoris congreſſum appellet: contumeliam communem, hoc loco, & infrà c.11. vti adnotauit Rhenan. ſub finem Argumenti, confuſionem. Verùm de hoc latiùs inter Prolegomena noſtra. Pro Antidoto autem hîc ſeruire poterit, quod l. de Pudicitia vocet: benedictionis concubitum. De continentia autem coniugum ex mutuo conſenſu alibi latiùs: nam etiam non ſemel eius facit mentionem Auctor.

CAP. XI.

85. Sed quod ſuprà intermiſimus, &c.] Huic capiti inſcriptionem dedimus: Quòd velari debeat virgo, ex quo ſe intelligere cœpit, & ſenſum naturæ ſuæ.

86. Vbi enim gradum fiximus.] De Prouerbiali formula Gradum figere, inter Prolegomena latiùs.

87. & de virginis exire, &c.] Subaudi (inquit Rhenan.) ſenſu. Intelligit autem idem in eo quod ſequitur: pati nouum illud, menſium purgationem. Vnde mox: niſi poſt conteſtatam (inquit) ſanguine maturitatem. Item: Iam & vox obſolefacta eſt, & membra completa ſunt, & pudor vbique veſtitur, & menſes tributa defendunt.

88. de arbore agnitionis.] Simpliciter dixit, quod ſcriptura agnitionis boni & mali, idque ab euentu, qui poſtea ſubſecutus eſt. Legimus autem more Tertullianico ex 3. MS. Itaque ſui quique ſexus, pro: quiſque; nam & cap.13. infrà legitur: quæque in occulto fiunt, pro: quæcunque.

89. Et ideò penes Iſrael illicitum eſt ad virum tradere, &c.] Hactenus reperire non potui quo loco iſtud ſcriptum ſit; neſcio an alludat ad c. 22. Deuter. de ſignis virginitatis.

90. acerba res eſt.] Acerba propriè accipitur, pro: immatura, tranſlatione ab immaturis fructibus. quod vel his verbis ſubſequentibus indicat: Igitur ſi tam diu virgo, quamdiu acerba eſt, deſinit virginem. Quod poſtremum rectè adnotauit Rhenanus figuram eſſe Græcam.

91. Et deſponſatæ quidem habent exemplum Rebeccæ, &c.] Similiter ſuprà l. de Coron. milit. Si Rebecca conſpecto procul ſponſo, velamen inuaſit, priuatus pudor legem facere non potuit, aut cauſſæ ſuæ fecerit. Tegantur virgines ſolæ, & hoc nuptum venientes, nec antequàm cognouerint ſpóſos. Accipitur autem hîc: ſimul, pro: ſimulac, quemadmodum etiam initio libri 4. adu. Marc. ibi: ſimul crediderunt. Habent verò MS. ſalutationis communioné, ſed vulgatum eſt Auctori: communicationem.

92. Oſtendit enim etiam nuptias de adſpectu & animo fieri.] Huc pertinet illud Apoſtoli 1. Cor. 7. Vt ſit ſancta corpore & ſpiritu. Quod ipſum de ſtupro adſumitur à Chriſto, illis verbis: Qui viderit mulierem ad cōcupiſcendum eam, mœchatus eſt eam in corde ſuo.

93. ex anguſtiis.] Hoc eſt (inquit Rhenan.) ex tenuitate facultatum ſiue fortunarum. Nam vt eſt apud Satyrographum:

Non facilè emergunt, quorum virtutibus obſtat
Res anguſta domi. -

Huiuſmodi puellæ pauperiores difficiliùs etiam maritum inueniūt. qui etiam rectè interpretatur illud: vel ex ſcrupuloſitate, hoc eſt ex moroſitate parentum, quibus nullus gener placet.

94. viderit & ipſum continentiæ votum.] Nullus eſt apud veteres locus apertior de voto continentiæ. Verùm de hoc latiùs tum l. præced. de Cult. fœm. tū initio huius n.1. tum denique Adnotat. noſtris in B. Cypr. locis ibidem citatis.

95. cui tu ſecundum paras maritum.] Senſus eſt (inquit Rhen.) Virgo tua, quam tu adhuc virginem exiſtimas, propter ætatem deſiit eſſe virgo, non quidem à viro corrupta, ſed ab ætate. Proinde maritus quem ei trades, ſecundus erit.

96. Iam & vox obſolefacta eſt.] Intelligit (eodem adnotante) robuſtiorem factam. Nam, auctore Plinio, vox roboratur à decimo tertio anno. Eadem in ſenecta exilior.

97. & menſes tributa defendunt.] Innuit (inquit idem) menſtruos illos mulierum curſus; ſic enim Plinius vocat. Infrà habes lib. 3. ad Marc. Nam & mulierculæ nonnumquam prægnantes ſibi videntur, aut ſanguinis tributo, aut aliqua valetudine inflatæ.

98. Atqui etiam apud Ethnicos velatæ ad virum ducuntur.] Vſqueadeo verum hoc eſt, vt inde à nubendo ſiue velando nuptiæ dicantur. Hinc illud Varronis lib. 4. de ling. Lat. Neptunus, quòd mare terras obnubat, vt nubes cœlum, à nuptu, id eſt opertione, vt antiqui; à quo nuptu nuptiæ dicta. hinc illud Poeta:

Lutea demiſſos velanit flammea vultus.

99. ſine quo ſponſari non poſſunt.] Sponſari (inquit Rhen.) pro: deſponſari, vt infrà: illi ſponſaſti maturitatem tuam. Legimus autem more Tertullianico: quo vrguente, pro: vrgente, ex 3. MS. Vat. cod.

100. Nam fœminas quidem à xii. annis, &c.] De hoc loco eleganter in hæc verba Iureconſultus longè eruditiſſ. Antonius Contius Subceſiuarum Lectionum lib. 2. cap. 12. Verum eſt (inquit) olim fœminas anno xii. tutela liberari ſolitas, & biennio quidem citius quàm maſculos. Quamuis, vt ait Cicero pro Cecinna & Murena, maior eſſet in eis ſexus & conſilij imbecillitas. Id Macrobius ait fieri, propter votorum feſtinationem, ſicuti & octauo die nomen illis imponi, maſculis nono. Plutarchus autem id fieri putat, quòd citius in fœminis naturalis virgo proficiat: (ad quod videtur mihi Auctor noſter omninò reſpicere illis verbis: vt ex lege naturæ iura ſua ætatibus reddant.) Et quidem (addit Contius) pupilla, à negotiorũ quidem tutela liberabantur, nondum tamen ab auctoritatis tutela; quod eleganter Tertull. verborum Iuris expertiſſ. expreſſit, dicens: ad negotia mittunt. Nam etſi propria negotia agere poterant fœminæ pupillari tutela liberatæ, tamen quia adhuc ſub muliebri tutela erant, teſtari non poterãt niſi tutore auctore, iuxta Vlpiani frag. tit. de teſt. & tit. vlt. Item nec manu mittere, nec agere, nec ſe obligare, nec ciuile negotium gerere poterant. hactenus ille.

CAP. XII.

101. Agnoſce & mulierem, &c.] Inſcripſimus hoc caput: Quòd ſola capitis nuditas oſtentetur ab illis virginibus, quæ reliquo habitu mulieritatem produnt.

102. tabellæ naturalium ſponſalium & nuptiarum.] Phraſis Iureconſultorum, qua alludit ad Tabellas tum ſponſalium, tum nuptiarum, inter eos qui coniugio iunguntur: quæ naturalia dum vocat, perſiſtit in Metaphora c. præced. natura, &c. & tempus, filiam ſuam legibus ſuis maritarunt. Differunt autem ſponſalia à nuptiis, quod ſpõdebatur (vti loquitur Varro de ling. Lat. l. 5.) filia nuptiarum cauſſa, quam deſpondiſſe dicebatur, quòd de ſponte eius, id eſt voluntate, exierat, & c. ne ſim prolixior.

103. de virginibus educantur.] Vſurpat (inquit Rhenan.) educare pro: educere. Senſus eſt: De numero virginum educuntur, eximuntúrque. Nam, ni fallor, ducatorem ſuprà dixit, ductorem, ſiue ducem ſignificans. Similiter autem dixit ſuprà lib. de Pall. cap. 2. Chaldæum ſemel in Ægyptum educatur. Illud autem: deponẽtes quod fuerunt, interpretatur idem Rhenan. puellaria virguncularum redimicula, &: faciem moroſiorem intelligit inelegantiorem, & quæ difficilius niteſcat.

104. mulieritatem.] Ita noua voce vocat, quam alij, & ipſe Auctor infrà cap. 14. muliebritatem, non modo hic, ſed & paulopoſt, dicens: totam circumferunt mulieritatem.

105. pallium extrinſecus iactant.] Quale fuerit Pallium muliebre, videre eſt Adnotat. noſtris in lib. de Pallio, num. 5.

106. calceum ſtipant multiformem.] Quæ ſunt (inquit Rhenan.) admodum puellæ, vniformi genere calceorum vtuntur: Grandiores multiformi, pro diuerſitate loci, temporis, & rei. Dixit autem: ſtipant, ne videlicet follicet calceus, vt vtar verbo Hieronymi & Ambroſij.

107. Sed virginari volunt.] Rectè adnotat idem ſcribendum: virginari, vt ſit verbum Deponentale, hoc eſt: virgines agere. Alludit autem ad vocem Græcam παρθενεύειν.

CAP. XIII.

108. Si propter homines habitu abutuntur, &c.] Titulum capiti huic dedimus: Quòd non ſolùm foris, ſed & in Eccleſia virgines velari debeãt. Atqui quòd Fratrum nomine Chriſtiani intelligantur, oſtendimus Adnot. noſtris ad Apol. c. 39. n. 505.

109. Quò ergo.] Id eſt, ad quid, vti etiam adnotauit Rhenan. Sic lib. de Reſurrect. carn. Tom. ſequent. Quò ergo legimus; & l. 5. adu. Marc. Quò iam mihi duos deos. Legunt autem 2. MS. peruulgant. ſed magis placet: prouulgant.

110. debuccinemus.] Hunc locum (inquit Rhenan.) imitatus D. Hieron. in epiſt. ad Euſtochium dixit: Quum manum egenti porrexerint, buccinant. Alludit autem ad illud Matth. 6. Noli tuba canere ante te, &c. Pro quo vertit B. Cypr. buccinare. Teſt. l. 3. ad Quirin. c. 40. ad verbum, ex Græco σαλπίσῃς.

111. quæ apud illum mercedem merebuntur.] De mercede apud Deum videat Lector Adnotat. noſtras in lib. ad Martyras cap. 3. num. 43. & lib. de Patient. cap. 11. num. 73. De meritis autem eiuſdem lib. cap. 13. num. 82.

112. Quòd ſi vnius Victoriati.] Plinius (inquit Rhenan.) lib. 33. cap. 3. Qui nunc (inquit) Victoriatus appellatur, lege Clodia percuſſus eſt. Antea enim hic nummus ex Illyrico aduectus, mercis loco habebatur. Eſt autem ſignatus Victoria, & inde nomen. Porrò: gloriæ libidinoſum rectè interpretatur Rhenan. quod ſit ob libidinem & cupiditatem gloriæ.

113. Et ſi à Deo confertur continentiæ virtus.] Alludit ad illud Sapientiæ 8. Vt ſciui, quoniam non poſſem eſſe continens, niſi Deus det.

CAP. XIIII.

114. Referunt aliquando dictum à quodã, &c.] Quòd non curandum an in Eccleſia nuliæ, ſed & veræ ſint virgines. Eſt autem notãdus locus contra abuſum quorundam parentum, qui etiam ſubinde compellunt ad huiuſmodi opus, id eſt (interprete etiam Rhenano) ad virginitatem. Qua conſideratione habita, non mirum eſt quod ſubiungit Auctor: Vbi ſollicitatio, illic coactio; vbi coactio, illic neceſſitas; vbi neceſſitas, illic infir-

infirmitas. De tali enim neceſſitate, & tali coacta & inuita virginitate, loquuſe, difertis verbis indicat, non autem ea neceſſitate, quæ quum ex voto voluntario ſit, fœlix eſt, quia ad bonum compellit; & proinde talibus Deus dat gratiam, ſicuti aufert econtrariò iam dictis, item eis, quarum (vt cum Auctore loquar) Deus venter eſt, id eſt, quæ ſolius ventris gratia religionem adeunt.

115. funem longum delictorum ſibi adtrahunt.] De hoc Prouerbio: funem longum adtrahere, vide inter cæteras Prouerbiales formulas in noſtris Prolegomenis. Siue autem paulopòſt legas cum excuſis: quem ſibi vendicat virginitas, ſiue cum MS. Vatic. 2. vindicat, perinde eſt.

116. Nihil occultum quod nõ reuelabitur.] Græca exemplaria imitatur, quæ legunt: ἀποκαλυφθήσεται. Sunt nihilominus etiam Latina exemplaria MS. editionis vulgatæ, quæ ſic legunt: reueletur. Atqui nõ multo pòſt, vbi legunt excuſi: non eſt pudica, MS. 3. Vatic. habent: compudica.

117. inter amplexus & oſcula.] Hoc autem (inquit Rhenan.) faciebat fraternitas. Nam oſculo ſe quondam ſalutabant Chriſtiani. Et antè dixit: facilè virgines fraternitas ſuſcipit. fit autem ſuſceptio per amplexum.

Cap. xv.

118. Sed enim vera & tota & pura virginitas, &c.] Tractatum huius capitis inſignimus hoc titulo: Quantum boni velamen adferat veris virginibus. Tota autem accipitur, pro: integra: quare & retinuimus eam vocem cum 3. MS. Vat.

119. ipſum quoque liuorem.] Liuorem accipit Auctor, vti ex ſequ. patet, pro: odio, & mox liuidum, pro inuidioſo. Similiter & B. Cypr. qui librum ſcripſit de Zelo & liuore, & B. Hieronymus, eundem librum citans in epiſtolam Apoſtoli ad Galat. 5.

120. Nam eſt aliquid etiam apud ethnicos metuendum, quod faſcinum vocant.] Inuidiæ quam Auctor (vti diximus) liuorem nuncupat, magnam vim ad nocendum antiqui putabant; cùm eam ſola voluntate, & ipſo adflatu ac contagione maleficam & venenatam eſſe, & hominibus, quibus malè vellet, obeſſe grauiter cenſerent. Hinc illud Horatij:

Non iſthic obliquo oculo mea commoda quiſquam
Limat, non odio obſcuro morſuque venenat.

Item illud Maronis, quod ad inſtitutum magis pertinet:

Neſcio quis teneros oculis mihi faſcinat agnos.

Hanc ergo ab ethnicis faſcinum dictam rectè dicit Auctor, & ad odium diaboli refert, atque adeò adinſtar illorum, qui varia contra faſcinum, præſertim in pueris, adhibebant remedia, velamen capitis virginibus proponit.

121. ſi tentationibus gradum obtraxerit.] Eſt et hæc Prouerbialis formula, de qua latè in noſtris Prolegomenis.

Cap. xvi.

122. In his conſiſtit defenſio noſtræ opinionis, &c.] Epilogus eſt hoc caput omnium præcedentium, quod ad virgines velandas adtinet. Quo repetit paucis conformem eſſe ſuam opinionem ſcripturæ, naturæ, & diſciplinæ.

123. ſecundum diſciplinam.] Quòd diſciplinam Chriſtianam intelligat, patet ex Epithetis eius, quibus ornatur ab Auctore. Appellatur enim mox, & ſuprà c. 2. Diſciplina Dei, c. 9. diſciplina Eccleſiaſtica; c. verò 11. Chriſti diſciplina. Item lib. de Patient. ſuprà cap. 1: Dominica diſciplina, & alibi: diſciplina ſalutaris; & l. de Cult. fœmin. diſciplina ſeruorum Dei. Quare & alibi, vbi ſimpliciter diſciplina ab Auctore vocatur, ſimiliter accipienda, quemadmodum & paulopòſt bis, & dict. lib. de Patient. cap. 4. & 12. ac Tom. ſequent. lib. de Præſcript. adu. hæreſ. & de Reſurr. carn. denique & initio lib. aduerſ. Valentinianos. Vbi etiam propriam eius ſignificationem indicat, quum dicit: & diſciplina non terretur. Accipi enim pro ſeueritate caſtigatrice, oſtendimus initio lib. B. Cypr. de Diſc. & hab. virginum, n. 1.

124. quid magis Deo ratum ſit.] Harriſius putat legendum & hîc, & paulopòſt: gratum. Verùm placet prior lectio, vt ratum accipiatur pro firmo ſeu certo. Nam videtur opponere hoc illi, quod in fine c. 13. ſuprà dixerat: Videamus ergo quod humanum eſt, an firmũ ſit. Atqui legimus cum Rhenano: nihil peroſius, vt accipiatur pro exoſius, etſi refragantibus exemplaribus MS. qui: operoſius legunt, ſed non rectè; quum opponatur peroſius illi quod præcedit: nihil acceptius.

125. ſecundum annorum nomina dixerim.] Subindicat olim fœminas Chriſtianas ſorores ſolere nuncupari à fratribus, hoc eſt Chriſtianis, qui in nulla erant dignitate; filias verò à Patribus, hoc eſt Epiſcopis & Presbyteris. Hinc patet noua nomina non eſſe in Eccleſia & Patrum, & Fratrum, item Filiarum, & Sororum.

126. Nupſiſti enim Chriſto, &c.] Vt aliæ, de quibus ſuprà, phraſeis aliter fortaſſis detorqueri poſſent, certè hic locus non poteſt aliter intelligi quàm de virginibus, quæ Chriſto ſuo ſponſo continentiam ſuam conſecrarunt, & profeſſæ ſunt. Verùm de hoc latiùs ſuprà initio huius libri num. 1.

Cap. xvii.

127. Sed & vos admonemus alterius pudicitiæ mulieres, &c.] Hîc veluti coronidis vice addit Auctor etiam aliud caput: Quòd non modò virginibus (de quibus hactenus egit) ſed & nuptis mulieribus conueniat velaminis diſciplina.

128. Mitris enim & lanis, &c.] Similiter Plinius l. 35. c. 9. Capita mulierum mitris verſicoloribus operuit. & Cicer. de Aruſp. reſponſ. A mitra, à mulieribus ſolus, purpureiſque faſciolis. Erat enim mitra, corona muliebris, atque adeò vti Auctor: non velabat, ſed colligabat caput, ex qua pendebant faſciolæ, quæ phylla dicebantur.

129. Arabiæ fœminæ, &c.] De Arabia vide Adnot. noſtras infrà l. 3. adu. Marc.

130. quàm totam faciem proſtituere.] Quàm (vti & ante me Rhen.) accipitur pro: potius quàm. Similis eſt locutio ſuprà l. ad Martyr. c. 2. Exiſſe vos è carcere, quàm in carcerem introiſſe intelligemus. Item in Valentinianis: Vbi ſuperindui potuit, quàm deſpoliari. Illic ex aliis Auctoribus complura exempla adduximus.

131. Quas propterea infœliciſſimas ait Romana quædam Regina, &c.] Locus obſcuriſſ. & neſcio an corruptus, niſi fortè intelligat illud: magis adamare quàm adamari; id eſt, maiori feruore: illud verò faciliùs adamari quã adamare; id eſt, citiùs in earum amorem alios viros ruere, quàm fœminas in virorum.

132. meracior & (vt ita dixerim) barbarior.] Quia cõparatiuus noui ſunt, addit: vt ita dixerim. Atqui meracior, purior intelligitur, Metaphora à vino meraco ſumpta.

133. Velaminis ſpatia metatus eſt.] Metatus eſt

(inquit Rhenan.) hoc eſt præſcripſit, definiuit. Metaphora ſumpta à caſtrorum locatione, quæ metari propriè dicuntur. Hoc verbo quoque vſus eſt ſuprà, lib. de Pall. Tom. 1. Noſtra certè metatio. *& infrà Tom. 3. lib. adu. Marc.* Tempore arbitro & metatore initij & finis. *Denique lib. adu. Valent.* Metatur medietatem. *Vide autem & noſtras Adnotat. in B. Cypr. epiſt. 22. n. 1. vbi habes quicquid adnotauit alibi Rhenanus.*

134. quæ inter Pſalmos, &c.] *Rectè adnotat Rhenanus* Pſalmos *olim legi, vel potius cani ſolitos in Eccleſia. Quod ipſum latiùs tractauimus c. 39. Apolog. n. 520.*

135. vel in quacumque mentione Dei.] *Vide (inquit idem) quanta priſcorum reuerentia fuerit, vel erga Dei, vel Domini nomen?*

136. in Oratione ipſa.] *Loquitur (eodem adnotante) de* Oratione *quæ fiebat in Eccleſia.* Oramus *(inquit in Apologetico, c. 39.)* etiam pro Imperatoribus, pro miniſtris eorum & poteſtatibus, pro ſtatu ſeculi, pro rerum quiete, pro mora finis. *Atqui* Orationis *nomine ſacrificium Eccleſiæ ab Auctore ſolere intelligi oſtendimus, l. de* Oratione *n. 1. Quod confirmatur vel ex eo, quòd loco eius quod modò dictum eſt:* Oramus pro Imperatoribus, &c, *lib. ad Scapulam cap. 2. ſuprà Tom. 1. dicat:* ſacrificamus pro ſalute Imperatoris, &c. *vbi etiam aliquid diximus hac de re n. 11.*

137. fimbriam, aut villum, aut quodlibet filum.] *Tria ſunt tegmina capitis muliebris, aliis Auctoribus ignota præter* filum, *quod agnoſcit etiam Arnobius l. 6. cum dicit :* filũ capitis *proſtituti Cythereia in ſimulacra traducere. Exiſtimo idipſum, quod ex* filo *factum reticulum vocant: fortaßis autem* villum *nuncupat, quod Nonius Marcellus capitium, &* fimbriam *: quod & ipſe, et Auctor lib. de Pallio c. 4. caliendrum, aut quod* crepitulum *ibidem vocatur.*

138. aliæ quibus planè maior eſt palma.] *Quum conſtanter legant:* palma *cod. omnes tam exc. quàm MS. magis placet adnotatio marginalis Rhenani, aut alterius, vt* palma *accipiatur pro velo palmato, quàm vt legatur,* palla, *quod in Adnot. ſuis ille contendit.*

139. vt beſtia quædam, &c.] *Struthiocamelum (inquit Rhenan.) intelligit, cuius in initio 10. l. meminit Plinius. Eius verba quoniam ad hunc locum faciunt, libet adſcribere: Auium (inquit) grandiſſimi & penè beſtiarum generis, Struthiocameli Aphrici, vel Æthiopici, altitudinem equitis inſidentis equo excedunt, celeritatem (ſic enim nos in caſtigationibus noſtris legendum monuimus) vincunt; ad hoc demum datis pennis vt currentem adiuuent. Cæterò non ſunt volucres, nec à terra tolluntur. Vngulæ his ceruinis ſimiles, quibus dimicant, biſulcæ, comprehendendis lapidibus vtiles, quos in fuga contra ſequentes ingerunt pedibus. Concoquendi ſine delectu deuorata, mira natura; ſed non minus ſtoliditas, in tanta reliqui corporis altitudine, quum colla frutice occultauerint, latere ſeſe exiſtimantium. Præmia ex his oua, propter amplitudinem pro quibuſdam habita vaſis, conóſque bellicos, & galeas adornãtes pennæ. Hæc Plinius. Ceterùm Tertullianus Struthiocamelum eleganter beſtiam altegradiam appellat, quòd altè incedat longis prædita cruribus, quales ſunt & ciconiæ & grues. Adnotat idem ibi eſſe figuram Græcam:* cetera altegradia. *Cui ſimilis eſt & iſta phraſis:* quum habet deliteſcendum, *hoc eſt, vt deliteſcat.*

140. cum Septimio Tertulliano.] *De nomine* Septimij, *& cognomine* Tertulliani, *videat Lector vitam Auctoris. Illud familiæ eſt, hoc Gentis. Hinc autem manifeſtum eſt (vti etiam in Argumento adnotauimus) librum eſſe noſtri Auctoris*

FINIS TOMI SECVNDI OPERVM Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI CARTHAGINIENſis Preſbyteri.

VA1 1529073

163
J
21